IHS

R. P. IOANNIS MALDONATI SOCIETATIS IESV THEOLOGI

COMMENTARII IN QVATVOR EVANGELISTAS

In duos tomos diuisi & nunc emendatius in lucem editi,

Quorum prior eos, qui in MATTHÆVM, & MARCVM; posterior eos, qui in LVCAM, & IOANNEM, complectitur.

AD SERENISSIMVM LOTHARINGIAE DVCEM.

S. MATTHÆVS. S. IOANNES. S. LVCAS. S. MARCVS.

MOGVNTIAE
Sumptibus ARNOLDI MYLII. Anno M.D C.II.
Excudebat Balthasar Lippius.

Cum gratia et priuileg. Sacræ Cæsareæ Maiestatis.

SERENISSIMO PRINCIPI CAROLO III. CALABRIAE, LOTHARINGIÆ, BARRI, ac Geldriæ Duci, &c.

Mußipontanæ Academiæ Theologi Societatis IESV *Salutem, & æternam felicitatem.*

VETVS illud magni, doctique Epiphanij admodum ſcitum, verumque eſt, PRINCEPS SERENISSIME, infidelitate peiorem eſſe hæreſim. χείρων, inquit, ἡ κακοπιστία τῆς ἀπιστίας. *In Ancorato.* Vt enim alias huiuſce rei cauſas ſilentio prætereamus, certè hoc præcipuè inter Paganiſmum, & hæreſim intereſt, quòd ille quidem diu Eccleſiam grauiſſimis, & atrociſſimis perſecutionibus vexauit, & dilacerauit; eſt tamen funditus aliquando tandem euerſus, ſic vt hodiè nullum prope eius ſuperſit veſtigium: hæreſis verò, tanquam infeſtum agro Dominico zizanium, ſic *Matth. 13.* ſemper dormientibus hominibus vna cum bono veritatis ſemine ſuccreuit; vt non facilè, niſi eo pene ſimul euulſo, potuerit euelli. Et quamquam vna fortaſſe hæreſis aut ſopita, aut extincta ſtatim fuerit; altera tamen è veſtigio ex prioris quaſi cineribus adhuc calidis reuixit. Imo ſæpè factum eſt, vt vna reſciſſa, quaſi Lernęę hydrę amputata ceruice, plures alię pullulârint; vt nullum vnquam Eccleſię ſæculum hæreſi ſua, quaſi nulla hominis ætas ſuo proprio morbo caruerit. Sic populum illum Hebræum verum Dei veri cultorem memoriæ proditum eſt Palæſtinam ingreſſum gentes quidem cæteras domuiſſe, & internecione deleuiſſe; Iebuſæum *Ioſ. 15.* tamen habitatorem Ieruſalem è medio tollere non potuiſſe, ſed ſecum habuiſſe ſemper inimicum, & infeſtum. Verumenimuerò Chriſtus dominus, qui idololatriam ſemel profligauit, & ſub iugum Eccleſiæ miſit, non ſemel etiam de hæreſi victa, & ſubacta triumphauit; imo ſicut hoſte[illegible] noui ſubinde diuerſi[illegible] mporibus prodierunt, ita nouos identidem athletas, & propugnatores ſubmi[illegible]t, qui de ipſis poſt longa, & laborioſa certamina glorioſas victorias retulerunt. Hinc tot varijs ſæculis ſanctitate, doctrinaq; præſtantes viri in iſtum campum, aciemq; deſcen-

)(2 derunt;

derunt; in Oriente Athanasij, Basilij, Nazianzeni, Nysseni, Chrysostomi, Epiphanij, Cyrilli, Damasceni, qui contra Arianos, Eunomianos, Macedonianos, Valentinianos, Apollinaristas, Sabellianos, Nestorianos, Eutychianos, Iconoclastas; in Occidente Irenæi, Tertulliani, Cypriani, Hilarij, Hieronymi, Ambrosij, Augustini, Prosperi, Optati, Leones, Gregorij, qui aduersus Marcionitas, Manichæos, Donatistas, Heluidianos, Iouinianistas, Pelagianos, aliaque istiusmodi hæreticorum monstra, & portenta veram, & orthodoxam fidem, & religionem fortiter defenderunt; & omnes libris pereruditis, aliqui etiam suo sanguine consignatam veritatem posteritati transmiserunt. Nostro quidem sæculo post hominum memoriam flagitiosissima & perniciosissima, hæresis exorta est, in quam videlicet omnium priorum hæresum videntur sordes, quasi in sentinam quan-
ocal. 12. dam, & cloacam confluxisse. Hi nimirum illi sunt nouissimi dies, in quibus venit diabolus habens iram magnam, sciens, quia modicum tempus habet. Vt verò
rt. Lu- pessima hæresis est, ita pessimos habuit auctores, fautoresque. Deus immor-
rus,
rn. Ochi- talis, quales! Religiosos apostatas, excucullatos monachos, sacerdotes nuptu-
s, Petrus rientes, perditorum examina, desperatorum greges, fæcem, & colluuiem Cleri,
rtyr. Io. & Monachismi: cæteroquin homines loquentiæ multum, parum eloquentiæ;
colam- scientiæ modicum, conscientiæ nihil quidquam habentes; ad fingendum, men-
dius,
rt. Bu- tiendum, fallendum, conuiciandum, audendum, tumultuandum omni arte, im-
s, And. pudentia, fraude, procacitate, audacia, improbitate pariter instructos. At è contra-
rolsta- rio qui non dormitat, neque dormit, custos Israel, magnos etiam, & fortes veritati
s,
eod. Be- defensores, hęresiq; aduersarios excitauit, qui primum in Oecumenico Tridentino
Pe. Bo- Concilio, post in diuersis Europæ prouincijs nefarios hæreticorum impetus gra-
nus. uiter represserunt, impiosque aduersus Ecclesiam conatus fregerunt, & irritos reddiderunt. Nihil verò illustres viros commemorare attinet, quos ex omni natione Italos, Gallos, Germanos, Hispanos Ecclesia in aciē eduxit, qui linguas, calamosq; aduersùs hæreticos fortiter strinxerunt, & eorum errores ad incudem veritatis diuini verbi malleo contuderunt. Omnes n. numerare longum esset; pauci verò recenseri sine multorū, qui prætermitterentur, iniuria, atq; adeò contumelia nō possent. Noster certè Ioannes Maldonatus non inter postremos est numerandus; qui scilicet, non primus quidē, sed ex primis tamen nōdum mortuo Caluino ex illa celebri Parisiensis Academiæ specula bellicū cecinit, in campū descendit, in aciem prodijt, manū cum hoste conseruit. Nempe singulari Dei prouidentia, & beneficio eò missus est, vbi magnis eloquentiæ, ingenij, doctrinę virib. exsultantem, & quasi triumphantē paucis adhuc resistentibus Caluinismum erat repressurus, quod vt consequeretur, nullis ipse vnquam laborib. & vigilijs pepercit. Itaq; quamdiu vires corporis suppeditarunt, docuit ipse maximo auditorū concursu, vt vox ipsius ex illo celebri Parisiensis Academię theatro per vniuersam Galliam quam latissimè exaudiretur, & vix doctus esset quispiam, Episcopus, Abbas, Concionator, Parochus, qui non ad eius scholam ventitaret: ne ipsi quidem Caluinistæ, & Caluinistarum Ministri ipsius prælectionibus abstinerent, cùm præter eximiam, & reconditam eruditionem summa eius esset in docendo grauitas, prudentia, modestia, quæ omnes ad se facile raperet, & studio veritatis incenderet. Postea verò quàm fractis viribus corporis longo docendi vsu attritus est, ad scribendum se contulit, & aliquot præclara sui ingenij, iudicij, eruditionis monumenta reliquit, quæ suo quidē tempore depromentur: hoc verò opus præ cæteris studiosiùs elaborauit, & quasi primogenitum partum suum carius habuit, primoq; loco edere cogitauit, nisi illū noctu, diúque dimicantem agonotheta Christus ex huius vitæ stadio ad brauium cœleste priùs euocasset. Post eius obitum de ipso Romæ, Parisijs, Antuerpiæ eden-

do con-

do consilium sæpè capiebatur, sed huic incœpto variæ temporum, & negotiorum difficultates moram non dierum, & mensium, sed annorum iniecerunt. Nunc non sine Deo prodit in lucem expectatum diu à multis, & in tua Lotharingia, & Mussipontana Academia prodit, & in tuo nomine prodit, Dux Serenissime. Cui enim potius offerri, & consecrari debuit? Primum enim tam nobilis Academiæ tuæ tibi debetur fructus, & partus, cuius tu nempe parens es, & conditor. Tu enim ante annos tres & viginti id agente apud Gregorium XIII. optimo, & sapientissimo piæ memoriæ Cardinali Lotharingo eam feliciter primùm condidisti, liberaliter deinceps auxisti, ornamentis, quibus licuit, decorasti, priuilegiis magnis donasti. Tu non solùm in ea tres linguas, Philosophiam, Theologiam, sed & Ius Canonicum ac Ciuile diligenter doceri voluisti, & doctos viros ad id magnis stipendiis euocasti, Medicinæ Professionem, quæ sola ad perfectam omnium artium, & scientiarum ἐγκυκλοπαιδείαν restat, propediem additurus. Quod verò caput est, tu eam sic publicam, & liberam omnibus etiam exteris nationibus esse statuisti, vt tamen nullus in ea, nec discipulus, nec Professor esset non probè Catholicus. Vnde cum pleræque Cisalpinæ Academiæ hæreticorum plenæ, & refertæ sint, tua tota Catholica est, & multis alijs decrescentibus in dies magis, magisque crescit, virisque doctis abundare incipit. Mouit nos deinde beneuolentia illa tua singularis, qua tu Ioannem Maldonatum, dum viueret, prosecutus es, quem in Lotharingia anno M.D.LXXVIII. non solùm libenter vidisti, sed etiam auidè audijsti, cum hominem peregrinum aliena lingua concionari voluisti. Indicasti deniq; sæpius tibi fore gratissimum, si hoc opus in tua Lotharingia ederetur. Nempe res omnes honestas, & Reipublicæ, ac religioni in primis vtiles amare soles. Quod efficit tuus ille spectatus erga Deum, & Ecclesiam zelus, ac conseruandæ religionis singulare studium, in quo profecto clarissimos illos, & sanctissimos maiores tuos imitaris, quorum vel præcipua laus illa est, quod magna semper constantia, & ardore incredibili veram religionem fouerint, Ecclesiam defenderint, fidem propagarint. Longi essemus, si omnes commemorare vellemus. Nam si Ecclesiasticos Principes recenseremus, qui ex hac antiquissima tua familia prodierunt, hæc nobis Epistola in historiæ molem exsurgeret, cùm spatio septingentorum annorum dederit Galliæ viginti Episcopos, quinque Archiepiscopos, Germaniæ quatuor Archiepiscopos, & Imperij Electores, ipsi Romanæ Ecclesiæ Cardinales octo, vnum Pontificem Maximum Stephanum IX. antea Federicum, qui Legatus Constantinopolim missus periculosum Ecclesiæ Orientalis schisma sustulerat. Longiùs autem proueheremur, si eorum omnium, à quibus hereditarium tum ditionis imperium, tum pietatis exemplum accepisti, res piè, fortitérque pro Deo gestas narraremus. Duo ergo seliguntur à nobis, quorum prior Godefridus Bullonius, tanquam verus Christi discipulus patriam, propinquos, amicos, familiam reliquit, vt Christi crucem ferret, atque adeò in felices illas terras Christi vestigijs impressas, & sanguine rigatas inferret, easq; à Sarracenorum potestate eriperet: quod feliciter ipse consecutus est, & communi Principum Christianorum, qui in ea expeditione erant, suffragio, tanquam omnium optimus, fortissimus, sapientissimus primus è Christianis Hierosolymorum Rex est appellatus: vnde Regium nomen illud post annos demum trecentos ad proauum tuum Renatum hæreditario iure peruenit. Posterior verò auus tuus Antonius Renati F. ob pietatem, integritatem, mansuetudinem Boni cognomen adeptus ardenti, quo erga Religionem flagrabat, zelo primus pene Europæorum Principum in hæreticos signum sustulit, ac Lutheranos Rusticos Furia illa Vuittembergensi bellicum canente aduersus Principes Christianos magnis copijs armatos profligauit, ac arma strage ad sexaginta nimi-

Sigebertus Vassebургius. Bigonius.

Guillelmus Tyrius.

Io. Tilius. Mart. Bellaius, Em. Bolaus.

rum millia tribus prælijs concidit. Horum tu zelum imitaris apprimè, tantorum Principum vera, & germana proles, & pro virili hoc infelici tempore, quo tot aliæ prouinciæ hæreticos perferunt, tu eos in tua Lotharingia hærere non pateris, sed longè à tuis finibus amoues. Quod tamen ita prudenter, ac Christianè semper agis, vt quotquot ferè apud te reperti sunt hæretici, mentem potiùs consilio, quàm solùm exilio verterint, scientes non se, sed hæresim suam tibi displicere; vnde nunc eam necessitatem, quæ ad meliora coegerit, sibi gratulantur impositam. Nec fidem tantùm, sed mores etiam curas; dum ex vna parte quotidie per Lotharingiam ad meliorem frugem Christianis legibus populus per te traducitur, ex alia ordo Ecclesiasticus diligentia, & vigilantia filij tui Ill^mi Cardinalis Lotharingi S. Sedis Apostolicæ Legati ex recta Tridentinæ reformationis Censura, & regula ad pristinum decus, & sanctitatem magis, magisque reuocatur. Hinc fit, vt omnia tibi feliciter eueniant; vt res tuas secundet Deus: vt tu affinitatibus, amicitijs, fœderibus, opibus, honoribus quotidie crescas: populus te amet: nobilitas te obseruet: Clerus te continuis apud Deum precibus, votisq; prosequatur: Filij tui sicut nouellæ oliuarum sint in circuitu mensæ tuæ, & videas filios filiorum tuorum, pacem super Israel. Ecce sic benedicitur homo, qui timet Dominum. Tu nempe res illius curas, ipse tuas: tu regnum illius auges, ille tuum: tu Ecclesiam ipsi tueris, ipse tibi Prouinciam: tu populum fidelem illi præbes, ille tibi obsequentem: tu vis illum amari: & coli à suis, ille te à tuis: in qua denique mensura fidelis seruus ipsi metiris, ille tibi prius remetitur Dominus. Hæc sunt præcipuè, Serenissime Princeps, quæ nos permouerunt, vt tibi hoc in præsentia munus offerremus, quod esset deinceps, quasi perenne pietatis tuæ erga Deum, studij erga religionem, amoris erga hanc Academiam, beneuolentiæ erga nos testimonium. Tu nobis, nostrisq; inceptis fauere perge. Fauebis verò, si more tuo fouebis. Nos vicissim ad extremum Dauidicum illud ab Ecclesia Principibus Christianis concini solitum tibi ex animo precamur, Exaudiat te Dominus in die tribulationis, protegat te nomen Dei Iacob, Mittat tibi auxilium de sancto, & de Sion tueatur te, Tribuat tibi secundum cor tuum, & omne consilium tuum confirmet. Mussiponti Cal. Septemb. anno Domini. M. D. XCVI.

Augustin. Epist. 48. ad Vincent.

Psal. 127.

Psal. 19.

MVSSIPONTANI THEOLOGI SOCIETATIS IESV LECTORI S.

NONNVLLA sunt, Lector optime, quæ te, nescius ne sis, monendum duximus. Primum est, vt ne penitus huius operis Auctorem ignotum habeas, Ioannem Maldonatum patria fuisse Bæticum, genere nobilem, professione Theologum, vitæ statu Societatis nostræ Sacerdotem. Is primam ætatem in Academia Salmāticensi exegit doctißimis, & celeberrimis vsus præceptoribus, præcipuè Dominico a Soto Ordinis S. Dominici, & Francisco Toleto tunc sæculari, postmodum Societatis nostræ Theologo, nunc S. R. E. Cardinali. Posteaquam se absolutis studiis Societati nostræ addixit, Romam profectus aliquot menses Theologiam docuit: sed dum Collegij nostri Parisiensis scholæ primùm aperirentur, singulari Dei consilio, & instinctu Lutetiam est missus, vbi primus è nostris Theologiam docuit totos annos decem magna laude, & celebritate, ingentiq; frequentißimorum auditorum concursu, qui nimirū quotidie duabus, tribúsue horis, antequam scholam ingrederetur, subsellia certatim implerent. Quia verò se in iis locis docere animaduertebat, vbi hæreses vigerent plurimum, variiq; errores in dies increbescerent, priscos illos, sanctosque Patres imitatus, qui ad refellendos potißimùm ætatis suæ hæreticos studia sua omnia referebant, in id maximè docendo incubuit, vt Lutheri, Zuinglij, Caluini, aliorumque hæreticorum huius sæculi nefariam, & sceleratam doctrinam conuelleret, veramque & orthodoxam fidem corroboraret. In quo sanè profecit plurimùm. Nam ex eius schola prodierunt viri eruditi quamplurimi, Episcopi, Doctores, Concionatores, Parochi, & vix postea fuit quisquam in Gallia, qui cùm eius auditor esse non potuisset, quæ in schola dictauerat, sibi descripta domi non haberet. Vir sane fuit multis, magnisq; à Deo donis cumulatus, ingenij subtilis, iudicij admirabilis, memoriæ excellentis, diligentiæ incredibilis, indefeßi studij, laboris supra corporis vires aßidui, quæ cum initio firmæ essent, paulatim tamen lectione, scriptioneque continua exhaustæ sunt. Legendis enim libris continuò vacabat; sic vt nullum probatum in Theologia Græcum, Latinúmue

Auctorem prætermiserit, quin totum peruolutarit, legeritque diligenter, ac notarit. Et hæc, quæ plurimis nota erant, laudabantur palàm, imò prædicabantur à multis. Sed alia sine dubitatione maiora, laudeque digniora, quæ minus oculis paterent, accipe. Virtus in eo planè fuit eximia, sanctitas potius appellanda. Testes aliqui sumus, qui cum eo familiariter viximus. Magna in eo rerum humanarum despicientia; magna laudis, & auræ popularis contemptio; humilitas, & modestia incredibilis; vt tam doctus doctum se nesciret, tam in ore hominum positus homines sperneret, tam apud Principes, Præsules, primarios viros carus, & honoratus, maiorem in modum eorum aditum, conspectumque declinaret; vt id etiam à nonnullis morositati tribueretur, dum ne inuitatus quidem ad eos accederet; ardens, & iuge orationis, ac meditationis diuinarum rerum studium; summa in cibo, potuq; parcitas; paupertatis Euangelicæ rigida obseruatio; vt qui præter cæteros nihil quidquam haberet, retineretue, cum ex vno loco in alium abiret, nisi vestem, quam humeris gestaret vilem potius, quàm simplicem, & aliqua eorum, quæ legisset, obseruassétue, manu sua exarata Aduersaria. In summa, vt multa paucis complectamur, vir fuit mundo, sibique crucifixus. Atque hoc esto verum ipsius elogium, & præcipuum quasi Epitaphij præconium. Excessit è vita ætatis suæ vix dum quinquagesimo, ineunte Anno M.D.LXXXIII. Romæ, quò fuerat è Gallia à Gregorio XIII. euocatus ad editionem Græcam septuaginta interpretum, quæ post eius obitum in vulgus exijt.

Secundum est, Joannem Maldonatum plurimum ætatis suæ in schola docendo, disputandoque posuisse; exiguum in cubiculo, & secessu scribendo. Docuit ille multos annos Lutetiæ; cumque primum totam Theologiam quatuor annis per Compendium tradidisset, iterum eandē vberius tradere erat aggressus; iamque longe profectus erat, & post tractatas de Deo, Deique attributis, Trinitate, prouidentia, prædestinatione, Angelis, homine, hominisque creatione, peccato originali, libero arbitrio, iustificatione, meritis operum quæstiones, & disputationes, ad eam se demum patrem, quæ de Christo est, eiusque incarnatione, & generis humani redemptione, transferebat, cum ecce alienissimo sane tempore, certe magno multorum damno à nonnullis Lutetiæ zelo partim præpostero, partim non secundum scientiam hæresis accersitus est. Res acta est vtrinque grauiter, tandemq; auctoritate summi Pontificis Gregorij XIII. ab æquissimo, & integerrimo Iudice Illmo D. Petro Gondio tunc Parisiensi Episcopo, nunc insuper S. R. E. Cardinali amplissimo secundū eum sententia lata est, quæ ne quem lateat, néue apud posteros litis illius exitum ignorantes tanti viri nomini, famæq; labes aliqua aspergi possit, tota hîc à nobis, vt typis fuit excusa, publiceq; proposita ad verbum subijcietur;

PETRVS GONDIVS Dei, & sanctæ Sedis Apostolicæ gratia Parisiensis Episcopus, vniuersis præsentes litteras inspecturis Salutem in Domino. Notum facimus, quòd cum nuper vir venerabilis, & discretus Magister Ioannes Maldonatus, Presbyter Societatis nominis IESV, Theologiæ professor in Collegio Claromontensi in Academia Parisiensi fundato apud nos delatus fuisset, quòd in suis prælectionibus aliquid aduersus

fidem Christianam dixisset,& suis auditoribus dictasset,ac de ea re à quodam declamatum diceretur: Nos super eo testes per Promotorem Curiæ nostræ audiri, ac informationem fieri mandauimus; & subinde eundem Maldonatum coram nobis accitum, & comparentem interrogauimus, & audiuimus. Denique postquam nobis visi sumus de ea re satis instructi, ac cum doctis, & peritis viris negotio communicato: Die datæ præsentium sententiam nostram in hunc, & sequentem modum protulimus, & pronunciauimus. CHRISTI NOMINE INVOCATO, visis informationibus per Promotorem Curiæ nostræ Episcopalis Parisiensis de ordinatione nostra factis super his, quæ contra venerabilem virum Magistrum Ioannem Maldonatum Doctorem Collegij Societatis nominis IESV publicè dicta, & declamata sunt, quod hæreticè docuisset,& super super his audito eodem Maldonato, adhibitoque virorum proborum, & peritorum consilio: Nos dictum Maldonatum nihil hæreticum, nec à fide, & religione Catholica alienum docuisse dicimus, & pronunciamus. In cuius rei fidem,& testimonium præsentes litteras per Magistrum Ludouicum Ioysel dictæ Curiæ nostræ actuariū, & scribam iuratum fieri & signari, sigilliq; eiusdem Curiæ iussimus,& fecimus appensione communiri. Datum Parisiis Anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo quinto, die decimaseptima mensis Ianuarij.

Verum enimuero etsi hac sententia satis eius innocentia, & fides probata, testataq; esset, satius tamen fore putauit, si, præsertim ingrauescente ætate, paucorum æmulationi cederet, lucemq; illam hominum fugeret; nihilo enim se minus posteritati seruiturum, si animum ad scribendum appelleret, & silente lingua calamo loqueretur. Ita quippe non vni Prouinciæ solùm, sed pluribus; non huic tantùm sæculo, sed consequentibus profuturum. Quamobrem in Collegio nostro Biturigensi abditus hos primum commentarios edidit, aliosque in Prophetas maiores, quorum duos, qui ad manus nostras peruenerunt, propediem sumus edituri. Cogitabat & omnes Scripturæ libros commentariis illustrare, & Idiotismos, Phrases, Hebraismos, aliaque istiusmodi edere ad intelligendam sacram Scripturam peropportuna; sed cogitationes mortalium timidæ, & incertæ prouidentiæ nostræ. Sap. 11. *Romam enim accersitus, ibique non multum temporis versatus, laborum suorum à Deo præmia consequuturus ad meliorem vitam commigrauit.*

Tertium est, hoc opus Ioannem Maldonatum ad Annum M. D. LXXVIII perfecisse quidem, sed non limasse, ipsum enim iterum illud incudi redditurum, & perfectius, limatiusque editurum fuisse, si superstes diutius extitisset: quam ob causam nonnulla suppleuimus. Nam in plerisque Scripturæ, & Auctorum veterum locis nec liber, nec caput adscribebatur, quod sine dubio eat facturus; nos ad marginem adscripsimus. Annotatiunculas etiam passim adiecimus, quæ summam rerum tractatarum, & illustriores locos, digressionesue indicarēt. Indicem pariter texuimus vtriusq; Tomi duplicem, ipsumque opus in duos Tomos distribuimus, vt citius per partes prodiret.

Quartum est, quibusdam in locis textum Euangelij ab eo dissentire, quem

in commentariis habet. Tunc enim, cum opus hoc scriberet, non exstabat hæc vltima vulgata editio auctoritate Smi D. nostri Clementis VIII. nouissimè edita; quare Plantiniana, quæ tunc erat vulgatior, perpetuo est vsus. Nos vero decernente Summo Pontifice, vt hæc vltima editio in omnibus retineatur, eam prætermittere maius incommodum duximus, quàm si inter Euangelij, & commentariorum textum aliquid cerneretur discriminis, quod tamen infrequens admodum est.

Quintum est, horum Cõmentariorum editionem deberi in primis Rdo P. Claudio Aquauiuæ Societatis nostræ Generali Præposito, qui eos sibi ab Auctore paulo ante decessum oblatos tanquam magni pretij depositũ curauit diligenter seruari, recognosci, à mendis scripturæ repurgari, & hîc tandem excudi. Multum etiam ad id operæ contulit Joannes Porcelletus à Malliana Ballivus Metensis, vir nobilis, pius iuxta & eruditus, supra Theologum miles, supra militem Theologus, qui & Romæ nomine Illmi Cardinalis à Lotharingia, & suo magnopere institit, vt ederentur, & hic ad Typographiæ sumptum mutuam pecuniam liberaliter contulit. Nos denique non diffitemur aliquid ad hoc ipsum attulisse opis, & adiumenti, dum præter superiora, quæ à nobis nauata indicauimus, & manu scriptum exemplar passim vitiosum emendamus, quod cum autographo Romæ remanente propter itinerum pericula conferri non posset, & operas vrgemus, earumque negligentiam nostra diligentia supplemus. Tu Lector optime his omnibus habeto gratiam; & hoc erit nouæ gratiæ, & beneficij prouocatio. Sic nullus præteribit annus, quin tibi is aliquid à nobis nouum afferat, quod ex vsu tuo fiet. Vale.

APPROBATIO Facultatis Theologiæ.

CVM ſacra Theologiæ Facultas iuſſu R. D. Rectoris congregata eſſet, audita relatione quatuor Doctorum, qui ex prædictæ Facultatis decreto IOANNIS MALDONATI COMMENTARIOS IN QVATVOR EVANGELISTAS examinarũt, & teſtati ſunt in iis ſe nihil erroneum, & fidei orthodoxæ contrarium obſeruâſſe; imò multa ad ſcripturam intelligendam, & hæreſes noſtri ſæculi refellendas, veramque doctrinam Eccleſiæ confirmandam vtiliſsima reperiſſe: Permiſit eadem facultas, vt prædictus liber typis excuderetur. Muſsiponti XXIII. Maij. M. D. XCVI.

De mandato R. D. Rectoris.

Bague.

IOANNIS MALDONATI SOCIETATIS IESV THEOLOGI

COMMENTARIORVM IN QVATVOR EVANGELISTAS

TOMVS I.

Præfationem in quatuor Euangeliſtas, & Matthæum, ac Marcum continens.

IOANNIS MALDONATI SOCIETATIS IESV THEOLOGI COMMENTARII IN QVATVOR EVANGELISTAS.

PRÆFATIO.

QVAE de quatuor communiter Euangelistis quæri posse video, antequàm ad singulorum explanationem aggrediar, breuiter exponam. Ea autem omnia ad sex capita referuntur: Quid Euangelii & Euangelistæ nomen declarat: Quantam Euangelistæ & vnde authoritatem habeant: Quot, & quam ob rem non plures quàm quatuor, nec pauciores sint: Quo quisque tempore scripserit: Qua lingua: Quo consilio.

CAPVT PRIMVM.

Euangelij variæ significationes.

EVAΓΓΕΛΙΟΝ faustum iucundumque nuntium significare: & εὐαγγελίζειν aut, quod frequentiùs vsurpatur, εὐαγγελίζεσθαι eiusmodi afferre nuntium: adeo iam vulgo notum est, vt non tam dicendum fuerit quàm non prætermittendum. Illud minùs vulgare: hæc duo verba etsi apud profanos etiã auctores aliquando reperiuntur: propriè tamen esse Ecclesiastica. Auctoribus enim septuaginta interpretibus, Ecclesia quasi ciuitate donata sunt. Nam alij quidem Græci etiam in faustissimis nuntiis, communi potiùs nuntiandi verbo ἀγγέλλειν, quàm proprio εὐαγγελίζειν vti solent. Hebræi verò summa religione in rebus lætis verbis בשר proprietatem seruant, in aliis verbis communibus vtuntur חשמיע הגיד, & si quæ sunt alia. Eorum verborum discrimen intelligitur, 2. Reg. cap. 4. 10. & cap. 18. 19. 25. 26. 31. & 4. Reg. 7. 9. Duo sunt loci, vbi verbum בשר dici videtur de rebus tristibus: alter, 1. Regū. 4. 17. vbi qui captam à Philistæis arcam Domini, cæsum ac fugatum populum Israël, mortuos duos filios Heli patri nuntiabat, vocatur מבשר Euangelista: Alter. 2. Reg. 1. 20. vbi Dauid Saulis & Ionathæ mortem lugens ait, אך אשקלון בחוצת תבשרו *ne: ista euangelizetis in Plateis Ascalon.* Sed in his etiam locis verbi proprietas seruata est. In priore quidem, non quia bonus erat nuntius, vt nonnulli interpretantur, malos sacerdotes occisos esse. Nam etsi id vtile erat tamen patri, cui id nunciabatur, iucundum non erat: certè non erat bonus nuntius, cõcisum esse populum, captam esse arcam: quo audito Heli exanimatus concidit: & fracta ceruice

A interiit: sed quia auctor eius libri vsus est verbo non accommodatè ad rem & veritatem: sed ad opinionem & expectationem hominum, qui cùm arcam Domini in castris esse scirent, certum victoriæ nuntium opperiebantur. Nisi ironiam esse malis, quæ haud scio, an in tanta calamitate populi Dei narranda, fuerit oportuna. Calamitosum enim hominem insuper rideri, duplex calamitas est. Posteriore verò loco etsi mors Saulis & Ionathæ Dauidi dolorem, tamen Philistæis lætitiam afferebat. Quorum respectu dicit, *Ne Euangelizetis hoc in ciuitatib. Philistinorum*, vt statim exponit, *Ne exultent filia incircuncisorum.* Itaq; in his etiam locis & Hebræus verbo בשר, & Septua. verbo εὐαγγελίζεσθαι propriè sunt vsi. Dum ergo conantur Septuagint. æmulatione quadam linguæ, Hebraici verbi vim exprimere, verbum εὐαγγελίζεσθαι sic B vsu triuerunt: vt iam non tam Græcorum, quàm Ecclesiæ esse videatur. Nã ab Hebræis Sept. per imitationem: à Septuaginta, Apostoli: ab Apostolis Ecclesia omnis non Græca modò, sed Latina etiam accepit, quæ Euangelizare, sicut baptizare, ita dicit, vt qui nimis religiose ab iis abstinent: parum religiosi habeantur, meritoque putentur Ciceronianum potiùs spiritum, quàm Ecclesiasticum habere. Significat etiam εὐαγγέλιον donum, quod bonum afferenti nuntium dari solet. Notum est carmen Græci poetæ. Sicut apud Hebræos בשורה. 2. Reg. 18. 20. 22. Quamquàm Septuag. duobus illis locis nō εὐαγγέλιον, sed altero εὐαγγελισμὸν, altero εὐαγγελίαν reddiderunt. Itemque sacrificium quod, bono accepto nuntio, in gratiarum actionem offerebatur, vt à multis notatum, nescio an ab aliquo ignoratum est. Eadem C prorsus ratione qua diuinum nostrum sacrificium εὐχαριστίαν Græci primùm Christiani, deinde etiam Latini vocauerunt. Sed hæ duæ posteriores significationes à

Homeri ὀδυσσ. ξ.

nostro instituto alienæ sit. Nobis enim Christianis nomen εὐαγγέλιον Euangelij, nihil aliud quam bonum optatumq; nuntium significat: nec eum quidem omnem: sed illum quo nullus melior, nullus optabilior, neque hominibus afferri, neque à Deo mitti potuit, filium Dei procurandæ salutis nostræ causa, hominem factum, nosque morte sua, id est, gloriosissima victoria, è crudelissimi hostis manibus, certaque & nunquã moritura morte eripuisse. Plusque honoris in Ecclesia, vbi quodam modo peregrinatur, quam in Græcia patria sua hoc nomen consecutum est. Id enim aliarum significationum, quas secum attulerat, oblitum, κατ' ἐξοχὴν solùm declarat, quod est præstantissimum. Nec aliud iam quam Christum, salutem hominum, cœlum, vitamque beatam loquitur. Itaque rectè veteres Theologi Ambrosius, aut potius Remigius in cap. 1. ad Rom. & in cap. 1. ad Galat. & Eusebius libro 1. de præp. Euangel. cap. primo. Euangelium definire solent bonum nuntium, quo peccatores ad indulgentiam vocantur. Si addas per Christum, non solùm perfecta, sed etiam magis explicata erit definitio. Sed ne hoc quidem sensu dicuntur hæc, de quibus dicere aggrediamur. Animaduerto enim nomen Euangelij in nouo Testamento quatuor modis accipi solere. Primò pro re ipsa læta, quæ nunciatur, vt Matth. ca. 4. ver. 23. & Mat. 9. 35. & Marc. 1. 14. Secundò pro doctrina Christi, Matth. 24. 14. & Matt. 26. 12. Mar. 1. 15. & 83. 5. & 10. 29. Tertiò pro prædicatione, quæ significatio apud D. Paulum est frequentissima. Rom. 1. 1. & 16. 25. & 1. Corint. 4. 15. & 9. 24. & Gal. 2. 2. Quartò pro historia, qua Euangelium, id est, Christi ad nos aduentus & vita narratur. Marc. 1. 1. ac nescio an alibi vsquam in hac significatione reperiatur. Nam quod ait D. Paulus de Luca loquens, *Cuius laus est in Euangelio*, licèt multi, & in iis grauis auctor Hieronym. de viris illustriſ. in Luca, de Euangelio à Luca scripto interpretentur: & alij putent, quoties D. Paulus Euangelium suum nominat, quod sæpe facit, de Lucæ Euangelio intelligẽdum: interpretatio non constat: & est probabilius D. Paulum, laborem in prædicãdo Lucæ magnum, diuturnum, & eum multis coniunctum periculis, quam scribendi nec ita magnum, & perbreuem, periculique expertem commendare. Hoc igitur sensu hæc quatuor, de quibus agimus, Euangelia vocãtur: vt definire Euangelium liceat, historiam, Christi ad nos aduentum, actaq; continentem, Ecclesiæ Catholicæ auctoritate, tanquam dictatam ab Spiritu Sancto approbatam. Nec enim omnis de Christo historia, etiam vera, est Euangelium, nisi illi Ecclesiæ auctoritas accedat, vt secundo præfationis capite dicemus.

[margin: ide Oe-cumenium ... ; ... Cor. 8. 18. ; Euangelii definitio.]

Euangelistæ autem & si ab Euangelio nomen habent; tamen, quantum nunc quidem meminisse queo, nusquam dicuntur in scripturis sacris, qui Euangelicam historiam scribunt: sed qui prædicant Euangelium: Isai. 41. 29. quanquam eum locum Septua. Græcè non vertunt, & Act. 21. 8. Ephes. 4. 11. 2. Timot. 4. 5. vsus tamen Ecclesiasticus obtinuit, vt qui in sacris litteris Euãgelistæ vocantur, ij vulgò nunquam: & qui in sacris litteris nunquam, ij vulgò semper Euangelistæ vocentur. Nec ideò contemnendus matris nostræ sermo est, sed imitandus. Nam & in ciuitate ij optimè loqui censentur, qui eo sermone vtuntur, quem à matre vel à nutrice, modò non rustica, sed vrbana beneque instituta, didicerunt: quod illis clarissimis Romanorum oratoribus contigisse legimus. Et vt in ciuitate verbis vti non ciuilibus olet barbariem: ita in Ecclesia verbis vti non ecclesiasticis olet hæresim. Euangelista igitur nobis sit, qui Euangelicam Spiritu Sancto dictante, scripsit historiam, & ab Ecclesia Catholica, vt eiusmodi, probatus est.

[margin: Euangelista quis dicatur. ; Eccl. verbis vtendum.]

CAPVT II.

Auctoritas Euangelistarum.

QVANTAM autem auctoritatem Euangelistæ habeant, mirabitur à nobis quæri quisquis ecclesiasticam non legit historiam: quisquis autem legit, recordabitur multos olim hæreticos extitisse, qui ipsis etiam quatuor Euangelistis, de quorum nefas esse videtur auctoritate quærere, auctoritatem detraxerint: intelligetque nos minimè dubitantes, ne alii dubitent, pro aliis dubitare. Ebionæi solum ex omnibus Euangelistis Matthæum recipiebant, quòd vnus dum in humana Christi natura fere totus occupatur, minùs aduersari ipsorum impietati videretur. Auctor Irenæus lib. 1. capit. 26. Alii solùm Marcum, quos non nominatos, idem Iren. lib. 3. cap. 11. reprehendit. Alii solùm Lucam, vt Marcionistæ, & Cerdoniani, quemadmodum Tertullianus libro de præscript. & lib. 4. contra Marc. Iren. lib. 3. ca. 11. Philastrius cap. 45. & Epiphanius hæresi 42. scribunt. Alii solum Ioannem, vt Manichæi, sicut indicat Augustinus. Alogiani Arianorum genus, omnes præter Ioannẽ, nec enim illud cœleste tonitru audire poterant, quo penitus ipsorum hæresis, quasi de cœlo tacta, disiiciebatur: *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deũ,* & *Deus erat verbum.* Testis est Epiphan. hæresi 51. Neque vero illos ipsos quos recipiebant, totos integrosque: sed mutilatos, & vt Irenæus loquitur, circumcisos recipiebant.

[margin: Hæretici scripturas pro arbitrio admittunt.]

C Nempe similes alienigenis illis mulieribus: diuinos putabant Euangelistas, quas captas in bello aliter, quã tonso capillo, resectisque vnguibus lex antiqua duci prohibebat. Dispiciebant enim diligenter, ecquid esset, quod suæ aduersari hæresi videretur: idque non erat Euangelium, & delentes, quasi correcturi corrumpebant. Itaque coargui à Catholicis nõ poterant, nisi ex iis locis, quos aut obliuione, aut inconsiderantia, aut confidentia non deleuissent. Ridet Tertullianus libr. 5. contra Mar. Marcionis spongiam, quòd non satis diligenter omnia, ex quibus Marcion reuinci poterat induxisset. Alii ne impii, sed religiosi viderentur, Euãgelistas ab hæreticis corruptos fuisse querebantur: & ne omnino mentirentur,

D per religiosam speciem emendandi, ipsi corrumpebant: fictaque librorum corruptio, materia illis erat veræ corruptionis, *Humanæ temeritatis* (inquit Tertullianus libro contra Marcionem 4.) *non diuinæ auctoritatis est hæresis quæ sic semper emendat Euangelia, cùm vitiat.* In quo impudentiæ genere cum omnes hæretici versati sunt, tum maximè Manichæi excelluerunt. Itaque vix poterat Augustinus epist. 19. contra illos disputans stare, & in vllo scripturæ loco pedem figere, quin locus ipse subtractus à Manichæis pedem falleret. Antiquum hæreticorum artificium. Nam & illis primis Apostolorum temporibus, vt ait Ignatius 1. epistola ad Philad. nonnulli erant, qui adeò suspecta haberent omnia, vt negarẽt se Euangelia, nisi in Ecclesiæ archiuis inuenirẽt, credituros. Manichæi alia non minore impietate negabant hæc, quæ habemus, Euangelia ab eis auctoribus scripta, quorum nomina præ se ferunt: sed ab aliis longè posterioribus scripta dicebant, qui nec vidissent ea, quæ narrarent, nec ab iis, qui viderant, accepissent. Sic apud August. lib. contra Faustum 33. cap. 3. Faustus ipse Manichæorũ princeps loquitur, & tamen habebant Manichæi suum purum & incorruptum Euãgelium, quod Manichæo Spiritus Sanctus tradidisset. Mos nimirum omnium hæreticorum scripturas non admittere, sed facere, Euangelium non recipere, sed dare. Nam & hodie, nisi Caluino placuisset, quatuor Euangelia non haberemus. Potuit enim eadem temeritate, qua alios ab Ecclesia probatos libros reiicit, ista reiicere. Habent ergo quatuor Euangelistæ tantam auctoritatem, quantam habet Spiritus

Sanctus, cuius in scribendo tantum fuerunt amanuenses. Nec enim literæ nostræ auctoritatem habent, quia à seruo scriptæ; sed quia à nobis dictatæ sunt.

Scripturæ auctoritas quomodo ab Ecclesia.

Obstrepunt solent hæretici, & quasi audita impietate cohorrescere, cùm dicimus Euangelistas & cæteros scriptores sacros ab Ecclesia auctoritatem habere, quasi Deo Ecclesiam anteponamus. Nec enim intelligunt homines valde, vt sibi videntur, acuti, nos ita dicere Ecclesiam scripturis auctoritatem dare, quòd à Deo datā declaret, & eas ab ipso dictatas esse confirmet. Cur eos non reprehendunt, qui vulgo dicunt literas regias à Nomophylace, qui sigillum adhibuit, auctoritatem habere, quasi Domino seruum præponant? & Dei sigillum Ecclesia profectò, non Caluinus habet, illum ipsum Spiritum, qui non Caluino, sed Ecclesiæ promissus ac datus est, vt cum illa maneret in æternum: quiq; suam manū, scripturamque haud paulò sanè melius, quàm Caluinus recognoscit. Hic est qui quatuor Euāgelia primùm dictauit: deinde nobis ea à se dictata fuisse per Ecclesiā declarauit: nosque idem docet spiritum istum Caluini, quo has scripturas probat, illas improbat, hæreticum esse. Cum ergò omnes scriptores sacri tantam habeant auctoritatem, quantum possunt habere maximam, tamen quatuor Euangelistæ, si maxima maior esse potest, maiorem habent maximam. Nemo enim Christianus est, quin ductu quodam religionis, cùm omnibus sacris auctoribus quantū potest tribuat, quatuor Euāgelistis, plus quàm aliis tribuere videatur, & quia ij ipsa dicta factaque Christi cōmemorant, vt cùm eos legimus Christum ipsum intueri, audireque videamur, vt D. Basilius hom. in Euang. Ioan. *In principio erat Verbum*, adnotauit, & quia Euangelia finis sunt veterum scripturarum, nouarum fons, omnium, vt Origenes tom. i. in Ioan. vocat, primitiæ, & quia eadem à quatuor testibus dicta. Quæ testium multitudo etsi fidei non est necessaria, humanæ fragilitati est vtilis.

CAPVT III.

Quot Euangelistæ.

PLVRES etiam Euangeliū scripsisse vnus ex his quatuor, qui indubitatam fidem meruerunt, D. Lucas ca. 1. indicat, & ex antiquis scriptoribus clariùs distinctiusq; cognoscimus. Nam apud Clement. Alex. leg. 2. & 3. Strom. Origenem, tract. 8. in Matth. Irenæum lib. 1. cap. 35. Athanasium in Synopsi, Epiphanium hær. 26. & 46. Chrysostomum, & Hieronymū in prol. in Matth. Ambrosium lib. 1. in Luc. capit. 1. Euangelium Hebræorum, Ægyptiorum, Nazaræorum, Ebionitarum, Iacobi, Philippi, Bartholomæi, Thomæ, Matthiæ, Iudæ etiam traditoris, & duodecim Apostolorum legimus. Scripserūt & multi hæretici, aut finxerunt Euāgelia, Apelles & Basilides apud Epiphanium. Ex tam multis solos quatuor mystico, vt creditur, numero Ecclesia probauit. Hæretici quatuor veris repudiatis multá receperunt falsa, vt rectè eleganterque Origenes & Ambrosius ibidem dixerint: *Ecclesia cùm quatuor tantum Euangelii libros habeat, per vniuersum mundum Euangelistis redundat: hæreses, cùm multa habeant, vnum non habent.*

Cur quatuor tantū Euangelistæ.

Cur autem plures, cum tam multi scripserint Ecclesia non receperit, iam olim quæritur. Sed in promptu ratio est, quia non plures inuenit diuino scripsisse spiritu, quod ipsum eodem spiritu auctore factum creditur: Eiusque rei multæ à nonnullis causæ afferuntur. Mihi illa maximè placet, quam vetustissimi illi auctores reddiderunt, Ireneus libr. 3. c. 11. Anastas. q. 65. in scripturam, Hieronymus in prolo. in Matth. & Augu. lib. 1. de consensu Euangelistarum ca. 2. quod quatuor sint orbis terrarum plagæ, per quas deferendum esset Euangelium. Habet enim Deus in Ecclesia suā administranda rationem huius numeri, vt accommodatè ad hominum cōsuetudinem, & rerum naturam agat atque loquatur. Sic videmus Christum, Mat. 24. 31. dicere, tum cum finiendum erit Euangelium, & eius, vt ipse vocat, messis colligenda, missurum se angelos (vt opinor quatuor) in quatuor ventos terræ, vt vbi seminatum est, ibi metatur, & quadripartito æqualiter agro par metentium atq; seminantium numerus sit. Sicut in Apoca. c. 7. 1 quatuor angelos quatuor ventos cohibere. Sic apud Ezech. 1. & Ioan. Apoc. 4. 6. illustrem illum currum, cui diuina insidet maiestas, à quatuor animalibus trahi. Et Euangeliū currus Dei est, in quo diuina maiestas maximè lucet, *Virtus enim Dei est*, vt loquitur D. Paul. *in salutem omni credenti.* A quatuor igitur animalibus trahēdum erat. Itaq; cum multis in veteri testamento figuris quatuor Euangelistas significatos fuisse, veteres auctores dixerint, quatuor Paradisi fluminibus, quatuor annulis quibus arca Domini gestabatur, vt Hier. in prol. in Marc. scribit, quatuor illis animalibus Ezechielis: reliquæ figuræ & eleganter adaptatæ mihi videntur, & esse probabiles, hæc non probabilis modò, sed certa etiam ac necessaria, in hoc ipsum à Spiritu Sancto instituta, vt quatuor futuros Euangelistas præmonstraret. Nec enim dubium est quin quatuor animalia idem in Ezechiele, & in Apocalypsi significent: in Apocalypsi autem, cum 24. seniores, qui thronum circunstant, 24. illas columnas Ecclesiæ, duodecim Patriarchas, totidemq; Apostolos significare manifestum sit: quis dubitet 4. thronum gestant, animalia 4. Euang. declarare? Itaq; nec sine causa, nec sine diuino, vt arbitror, afflatu factum est, vt cum veteres Theologi alij alias 4. Euang. figuras inuenerint, in hac cuncti Iren. l. 3. c. 11. Hier. in prol. in Mat. Anast. q. 65. Eucherius q. 1. in nou. Test. consenserint. Rarò autem solent sine spiritu Dei humana consentire ingenia.

Figuræ Euangelistarum 4. animalia.

Cur autem illis quatuor animalibus homini, boui, leoni, & aquilæ potiùs, quam aliis Deus insideat, & in commentariis in Ezechielem aliquot causas attulimus: & hîc illam vnā attingere satis est, quam iidem illi Theologi veteres attulerunt, quòd hæ animaliū formæ ad exprimendos quatuor Euangelistarum mores aptissimæ viderentur. Nam Ioannes primo statim impetu vsq; ad Christi diuinitatem volans similis est aquilæ. Lucas ab officio sacerdotis exorsus similis boui animali sacrificiis apto. Marcus à voce clamāris in deserto initium sumēs, rugientem in mōtibus leonem refert. Matthæus ab humana Christi generatione incipiēs se ipse vnà cum Christo quodammodo hominem facit. Ita ferè omnes auctores 4. animalium figuras ad 4. Euang. accomodarūt. Nonnulli paulò aliter: nam omnium antiquissimus Iren. Ioan. leonem, Marcum aquilam facit, quòd Ioannes fortiter & efficaciter aggrediatur: *In principio erat Verbum & omnia per ipsum facta sunt*: & Marcus spiritu prophetico sublatus sic ordiatur, *Vox clamātis in deserto.* Sed hæc varietas fidem figuræ non detrahit. Sedulius poëta Christianus 4. Euang. numero, vniuersitatē temporum significari putat. Nam 12. Apostolos 12. anni menses, 4. Euang. 4. anni tempora per quæ sol Euangelii decurrat, designare ait.

CAPVT. IV.

Quo tempore Euangelistæ scripserunt.

DE tempore autem quo suum quisq; scripserit Euāgelium in eo omnes prorsus auctores conuenire video, eo ordine temporis scripsisse eos, quo ordine inter se collati sunt. Nā vt in publicis consessib. fieri solet: sua cuique ætas locum dedit. Itaque dubiū non est, quin Primus Matthæus, secundus Marcus, tertius Lucas, po-

Beza in Lucam.

stremus Ioannes scripserit. Scio nostro tempore hæreticum quendã affirmasse Lucam primum omnium scripsisse, idq; ex eius præfatione probare voluisse. Sed si hæreticis crederemus, nihil in ipsa etiam religione certum, stabileq; haberemus. Quo autem quisq; præcisè tempore, & quo loco scripserit, incertum. Matthæum pleriq; tradũt anno 3. Caligulæ, id est octo post Christi ascensionem annis, Romæ Petro & Paulo (vt bona cum venia dicamus hæreticorum) Euangelium prædicantibus, in Iudæa suis potissimùm popularibus scripsisse. Sic ferè Irenæus lib. 3. cap. 1. etsi tempus Caligulæ non notat, sic Athanasius in Synop. sic Eusebius lib. 5. hist. Eccles. c. 8. & in Chron. sic Chrysost. sic August. lib. 1. de consens. Euan. c. 2. & Theophilactus proœmio Comm. in Matth. quasi ex Maiorum traditione docuerunt. Etsi ex illis nonnulli dicunt Petrum etiam tum Antiochiæ fuisse, vt Eusebius, & Athanas. Theophylact. affirmat Marcum decem post annis, Lucam quindecim, Ioannem triginta duobus suum Euangelium edidisse. Vindicet auctor suam fidem. Ioannem Euangelium in Pathmo insula scripsisse Theophylactus in eius prologo, Nicephorus lib. 2. cap. 42. Prochorus in vita Ioannis c. 36. Dorotheus, Simeon Metaphrastes. Ephesi scripsisse post reditum ab exilio Irenæus lib. 3. c. 1. Eusebius lib. 5. cap. 8. Augustinus, aut quisquis auctor est prologi eius in Ioann Hieronymus, Isidorus, Gregorius Turon. in libro de gloria martyrum cap. 3. Isidorus in libr. de sanctis noui Testam. Beda, Euthymius, Theophylactus item & Nicephorus scripsisse ante excidium Hierosolymit. anno post ascensionem Christi trigesimo secundo, aut tertio: idemq; necesse est senserint auctores illi, qui in Pathmo insula scripsisse putauerunt. Hieronymus, & alij post excidiũ annis post ascensionem 68. & Beda 65.

CAP. V.

Qua lingua Euangelistæ scripserunt.

pro Archia poeta.

CONSTANTISSIMA autẽ apud omnes veteres auctores fuit opinio, cæteros quidẽ Græcè, quæ tũc lingua, vt paulò antè Cicero dixerat, *Latissime per omnes ferè gentes audiebatur:* Matthæum verò Hebraico scripsisse sermone. Quod & illi scriptores, quos paulò ante nominaui, & prætereà Origenes, & Papias vetustissimus auctor apud Eusebium lib. 3. hist. c. 39. & Epiphanius hæres. 30. & Chrysostomus homil. 1. in Matthæum, & Hieronymus libro de viris illustr. & in prologo in Matthæum, & quicumq; de hac quæstione mentionẽ fecerunt, tradunt. Quis autem ex Hebraico in Græcum sermonem verterit, pauci dicunt, & qui dicunt, inter se non consonant. Nam Athanasius Iacobũ fratrem Domini, Theophylactus Ioannem transtulisse scribit. Augustinus incertum putat, cuius ego sententiam credo esse certissimam. Hieronymus Hebraicè se vidisse testatur, hodieq; inter Iudæos reperitur, proditq; ante non multos annos typis excusum, quod an illud item sit, quod Hieronymus viderat, constare non potest: mihi valdè suspectum est, quòd per Iudaicas primum manus, deinde per hæreticas acceptum est, vtrasq; minimè sanè fideles. Negare autem Matthæum Hebraicè Euangelium edidisse, quod quidam nõ indocti nostro tempore fecerunt, nescio an aliquam temeritatis notam mereatur. Ego quidem certè negauero. Plus enim apud me perpetua antiquitatis opinio, & omnium veterum scriptorum auctoritas, quàm istorum quamuis subtiles rationes valent. Nam quod dicunt non potuisse Matthæum Hebraicè scribere, cùm nomina Hebraica sæpe interpretetur, vt *Emmanuel, id est, nobiscum Deus, Eli, Eli lamma sabacthani, id est, Deus meus, Deus meus quare me dereliquisti?* non tanti est vt confirmatam tot sæculorum antiquitate sentenA tiam deserere debeamus. Minus etiam illud, Cur potius hæc duo nomina Hebraica, quam alia omnia interpretabatur, si omnia scripta erant Hebraicè? Et qua lingua interpretabatur? Hebraica? non opus erat: alia? Non poterat, cùm alia nõ scriberet lingua. Isto enim modo probare possent, nec vetus testamentum Hebraicè, neque Græcè nouum scriptum esse. Nam & in veteri aliquando Habraica Græcè, sæpe verò Latinè; in nouo Latinè Græca interpretata legimus, 1. Reg. c. 7. 12. אבן העזר. ויקרא את שמה *Et vocauit nomẽ eius Ebenazer.* Septuaginta vertetũt addẽtes nominis proprii interpretationẽ καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀβενέζερ, ὃ σημαίνει λίθος τοῦ βοηθοῦ & Gen. 31. 48. *appellatum est nomen eius* גלעד Latinus addidit, *id est, tumulus testis.* Et Ge. 35. 18. *Et vocauit nomẽ*

B *eius* בן אוני *Bononi.* Latinus addit, *id est, filius doloris mei.* & rursum, *Pater verò vocauit eum* בנימין *Beniamin,* addit Latinus, *id est, filius dexteræ meæ,* Exo. 16. 15. 31. *vocauit nomen eius* מן הוא *Manhu.* Latinus adiecit, *eius quod significat. Quid est hoc.* Et in Apocalyp. cap. 9. 11. ὄνομα αὐτῷ ἑβραϊστὶ, ἀβαδδὼν, ἐν δὲ τῇ ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει ἀπολλύων. *Nomen illi Hebraicè Abaddon & Græcè nomen habet Apollyon:* Addit Latinus interpres, *& Latine habens nomẽ Exterminans.* Si Moses Hebraicè scribebat, quomodò Hebraica? si Ioannes Græcè, quomodò Græca nomina Latinè interpretabatur? Istæ igitur interpretationes non auctoris, sed interpretis sunt. Adde quòd non est absurdum Hebrica verba Hebraicè scribentem aliis Hebraicis verbis interpretari. Id enim cum aliquod compositum ver-

C bum est, aut minus vsitatum, etiam vernacula loquentes lingua facere solemus. Quale erat nomen עמנואל quod etiam Hebraicè non solùm exponi potest, sed etiam opus est. עמנו אל aut עמנו יהוה &, Eli, Eli lamma sabacthani quod cum Syriacum sit, Hebraicè verti poterat. Quanquam in eo Euangelio quod nunc extat Hebraice, non additur eorum nominum interpretatio: nec hoc dico quod factum; sed quod fieri potuisse credam. Probabilius enim esse arbitror, huiusmodi etymologias, & explicationes nominum interpretem adhibuisse. Nec id quicquam de scripturæ auctoritate minuit.

CAP. VI.

Cur Euangelistæ scripserunt.

D QVo autem consilio, & quibus causis Euangelistæ ad scribendum adducti fuerint, partim ipsi indicant, partim nos ex veterum auctorum lectione cognoscere, partim coniectura consequi possumus. Lucas c. 1. 1. significat se ad scribendum impulsum, quòd videret conatos esse multos Euangeliũ scribere, qui parum fideliter id præstitissent. Quod postremum etsi apertè non dicit, velle tamen videtur intelligi. Cùm enim dicit se à principio assecutũ diligenter omnia ad scribendum accedere; obscurè indicat eos, de quibus loquebatur, nondum satis veritatẽ assecutos aggressos scribere. Sed vir nimirum sanctus maioris esse modestiæ iudicauit diligentiam, fidemq; suam ad scribendã historiam ne-

E cessariam profiteri, quàm alienam negligentiam, infidelitatemq; reprehendere. Illo etiam verbo quo vtitur initio ἐπεχείρησαν *conati sunt*; significat eos, quos tacitè subaccusat, conatos quidem fuisse, sed quod conati essent, minimè perfecisse, vt veteres auctores Origenes homilia 1. in Luc. Ambrosius in Lucæ c. 1. & Augustinus lib. 4. de consens. Euang. c. 8. adnotauerunt. Eandem etiam causam cæteros Euangelistas, vt scriberent, impulisse, quamuis non dicant, ex Luca qui dicit, intelligendũ est. Aliã causam Ioannes affert, quam etsi alij non afferunt, tamen quia eadẽ omnium erat mens, cor vnum & anima vna, eadem sanctitas, credendum est omnibus fuisse communem. *Hæc,* inquit Ioan. 20. 31. *scripta sunt vt creda-*

tis, quia

tis, quia Iesus Christus est filius Dei, & vt credẽtes vitã habeãtis in nomine eius. Tertia causa videtur fuisse, vt auditores, quibus Euangelium prædicauerant, scripto haberent, quæ viua voce loquentes Apostolos audiuerant, ne aut obliuiscerentur, aut secus interpretarentur, quàm dicta fuerant. Nam hanc etiam causam reddit Lucas c. 1. 4. *Vt cognoscas eorum verborum, de quibus eruditus es, veritatem.* Quod expressius Græcè dixit περὶ ὧν κατηχήθης eorum, quæ viua voce audiuisti. Quarta, vt quod præsentibus prædicauerant, absentibus quoque per scripturam prædicarent. Hoc enim modo, *In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ eorum*, vt D. Paulus interpretatur, Rom. 10. 18. quum eorum vox breuissimo terræ spatio terminaretur. Quinta, vt non solum ijs hominibus, qui tunc erant, sed ijs etiam omnibus, qui futuri aliquando erant, ipsi non solum viui, sed etiam mortui Euangelium annuntiarent. Vt quemadmodum mortuis prædicatum erat (dabit enim nobis hanc veniam hæreticus interpres) ita etiã per mortuos prædicaretur.

A Adeo eius cognitio erat necessaria, vt omnibus in locis omnibus temporibus, omnibus hominibus, & per omne hominum genus esset annuntiandum. Hæ communes sunt causæ, potuerunt tamen singuli alias præterea habere priuatas. Nam Ioannem omnes veteres auctores tradunt hæreticorũ causa cõpulsum scribere. Cum enim Ebionæi, Cerinthiani, & Nicolaitæ diuinitatem Christi iam negarent, viderétque cæteros Euangelistas minus in ea confirmanda operæ posuisse, ad eam potissimum probãdam Euangelium scribendum sibi esse iudicasse. Ita Hiero. lib. de vir. illust. in Ioãne, Epiphan. hæres. 51. August. in procem. in Ioan. Quod quidem cõsilium præterquam quod prisci scriptores docent, non solum ex initio, sed ex toto etiam opere manifestum apparet. Vbique enim Christi diuinitatem sequitur. Et alios Euangelistas suas etiam proprias scribendi B causas habuisse existimat, & exponit Epiphanius hæres. 51. & Eusebius lib. 3. Eccles. hist. c. 24.

SANCTVM IESV CHRISTI EVANGELIVM SECVNDVM MATTHÆVM.

CAPVT PRIMVM.

LIBER generationis Iesu Christi filii Dauid, filii Abraham. 2. Abraham genuit Isaac.
Isaac autem genuit Iacob. Iacob autem genuit Iudam, & fratres eius. 3. Iudas au-
tem genuit Phares, & Zaram de Thamar. Phares autem genuit Esron. Esron au-
tem genuit Aram. 4. Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem ge-
nuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon 5. Salmon autem genuit Booz de Rahab.
Booz autem genuit Obed ex Ruth. Obed autem genuit Iesse. Iesse autem genuit Dauid regem
6. Dauid autem rex genuit Salomonem ex ea, quæ fuit Vriæ 7. Salomon autem genuit
Roboam. Roboam autem genuit Abiam. Abias autem genuit Asa 8. Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem
genuit Ioram. Ioram autem genuit Oziam 9. Ozias autem genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. A-
chaz autem genuit Ezechiam 10. Ezechias autem genuit Manassen. Manasses autem genuit Amon. Amon au-
tem genuit Iosiam 11. Iosias autem genuit Iechoniam, & fratres eius in transmigratione Babylonis 12. Et post
transmigrationem Babylonis: Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel 13. Zorobabel au-
tem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor 14. Azor autem genuit Sadoc. Sa-
doc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud 15. Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit
Mathan. Mathan autem genuit Iacob 16. Iacob autem genuit Ioseph virum Mariæ, de qua natus est Iesus, qui
vocatur Christus 17. Omnes itaque generationes ab Abraham vsque ad Dauid, generationes quatuordecim: &
à Dauid vsque ad transmigrationem Babylonis, generationes quatuordecim: & à transmigratione Babylonis vsq.
ad Christum, generationes quatuordecim 18. Christi autem generatio sic erat: Cum esset desponsata mater eius
Maria Ioseph, antequam conuenirent, inuenta est in vtero habens de Spiritu Sancto 19. Ioseph autem vir eius
cum esset iustus, & nollet eam traducere: voluit occultè dimittere eam 20. Hæc autem eo cogitante, ecce Angelus
Domini apparuit in somnis ei, dicens: Ioseph fili Dauid, noli timere accipere Mariam coniugẽ tuam: quod enim
in ea natum est, de Spiritu Sancto est 21. pariet autem filium: & vocabis nomen eius IESVM: ipse enim sal-
uum faciet populum suum à peccatis eorum. 22. Hoc autem totum factum est, vt adimpleretur quod dictum est à
Domino per Prophetam dicentem: 23. Ecce virgo in vtero habebit, & pariet filium: & vocabunt nomen eius
Emmanuel, quod est interpretatum Nobiscum Deus. 24. Exurgens autem Ioseph à somno, fecit sicut præcepit ei
Angelus Domini, & accepit coniugem suam. 25. Et non cognoscebat eam donec peperit filium suum primoge-
nitum: & vocauit nomen eius IESVM.

[Margin: Luc. 3. c. 31. Gen. 21. a. 3. Gen. 25. d. 26. Gen. 29. d. 35. Gen. 38. g. 29. 1. Par. 2. 1. Par. 2. a. 5. a. 5. Ruth. 4. d. 18. Num. 7. b. 12. 1. Reg. 16. Ruth 4. d. 18. 2. Reg. 12. f. 24. 3. Reg. 11. g. 43. 3. Reg. 14. g. 31. 3. Reg. 15. b. 9. 2. Par. 26. d. 23. 2. Par. 27. d. 9. 2. Par. 28. d. 27. 2. Par. 32. g. 33. 2. Par. 33. d. 20. & 25. 2. Par. 36. a. 1. 8. Lu. 7. c. 27. Luc. 10. 32. Act. 4. b. 12. Isa. 7. c. 14.]

IN CAPVT PRIMVM.

Euangeliorum tituli.

EVangelium secundum Matthæum.] Hic idem titulus mutato tantùm Euangelistæ nomine omnibus præfigitur Euangelijs. Sũt qui ab ipsis Euãgelistis appositum putẽt, vt libro auctoritatẽ conciliarent. Et quidem Tertullianus lib. 4. contra Marcion. Marcionem reprehendit, quod Lucæ Euangelio, quod solum recipiebat, titulum non apponeret; *Marcion* (inquit) *Euangelio scilicet suo nullum adscribit auctorem. Quasi non licuerit illi titulum quoq; affingere, cui nefas non fuit ipsum corpus euertere. Et possem hic iam gradum figere, non agnoscendũ contendens opus, quod non erigat frontem, quod nullam constantiam præferat; nullam fidem repromittat de plenitudine tituli, & professione debita auctoris.* Ex quo perspicuum est semper hunc titulum omnia Euangelia habuisse. Additum autem fuisse ab Euangelistis apud nullum veterem au-

ctorem inuenio, quia Tertullianus superiore loco indicat apponi solitum ab Ecclesia, cum Marcionem reprehendit, quòd non apponat. Et nõ est sacrorum scriptorum consuetudo, vt ante initium librorum titulos ponant, sed vt vel omittant, vel prima libri verba titulum faciant, Vt, *Visio Isaiæ Prophetæ, Apocalypsis Iesu Christi*, Et titulos illos omnes qui extra libros sunt, *Genesis, Exodus, Leuiticus, Numeri, Deuteronomium, Libri Regum, Psalmi Dauid*, & quicunque sunt similes; omnes confitentur non à librorum auctoribus positos, sed à scriptoribus additos. Quod idẽ credibile est in quatuor Euangeliorum libris accidisse. Certè si Marcus præposuisset hunc titulum, *Euangelium secundum Marcum*, non adiecisset statim aliud, *Initium Euangelii Iesu Christi.* Nam hic etiam titulus est. Ipsa quoque titulorum similitudo indicat non ab Euangelistis, sed ab Ecclesia appositos fuisse. Nam si ipsi adhibuissent, nõ iisdem omnino verbis vsi fuissent, *Euangelium secundum* N. quemadmodum in aliis etiam cum idem narrant, non iisdem vtuntur verbis. Indicat etiam Græcorum & Latinorum titulorum dissimilitudo. Nam Græcè hic titulus est εὐαγγέλιον κατὰ. N. Latini vero in plerisque codicibus, *Sacrosanctum Iesu Christi Euangelium secundum* N. quòd Græcum titulum Græca; Latinum Latina adiecerit Ecclesia. Nec propterea libri minus habent auctoritatis, quàm si titulos ipsi Euangelistæ posuissent. Nam ne ipsis quidem affirmantibus se hos scripsisse libros crederemus, nisi nos Ecclesiæ commoueret auctoritas. Adiuncti autem tituli sunt non solum ad adhibendam libris auctoritatem ex auctorum nominibus; sed etiam, ad discernenda ipsa inter se Euangelia. Hoc enim est κατὰ ματθαῖον *secundum Matthæum*, id est, prout scriptum est à Matthæo. Quare significatur & alios scripsisse, & non eodem modo. Itaque illud κατὰ non diuersam doctrinam atque sententiam, vt cũ Græci Philosophi dicunt κατ' ἀριστοτέλη, & κατὰ πλάτωνα, sed diuersos tantum auctores, & modum scribendi diuersum declarat.

1. *Liber generationis.*] Quidam putant non esse hunc totius libri titulum; sed initiũ solius genealogię Christi, quæ sequitur. βίβλον enim librum interpretantur narrationẽ, vt Hebraicè ספר Gen.5.1. תולדת אדם זהספר *hic est Liber generationum Adam*, id est, hæc est narratio genealogiæ ductæ ab Adam, sicut dicitur ספר *Liber iustorum, Liber Dei*, in quo iustorum nomina notãtur factaq; recẽsentur. Exo.32.33. Iosue 10.13. 2. Reg.18. Alii existimãt titulum esse libri, sed sumptum ex eo ꝙ initio narratur, id est, ex Christi genealogia, sicut librum Genesis, id est, generationis omnium rerum appellamus, cum solo primo capite agatur de rerum generatione. Hæc interpretatio plures ac meliores auctores habet, in quib. August. lib. 2. contra Faust. ca.6. Alii & titulum esse dicunt, & nõ vnam tantum partem, sed totum libri argumentum declarare. Esse enim Hebraismũ, quo nomen תולדה Grecè γένεσις significat non solùm generationem, sed totum etiam vitæ cursum, & vt Hebræi dicunt מקרים quicquid homini accidit in vita, quemadmodum Gen. 6. 9. Noë dicitur *perfectus in omnibus generationibus suis*, id est, omnib. partib. vitæ suæ: Vt perinde sit, *Liber generationis Iesu Christi*, ac si diceret liber de vita Christi. Quæ interpretatio ideo mihi magis placet, ꝙ & Hebraismo consentanea est, & plenior. Faust⁹ verò Manichæus, qui hoc Euangelium esse negabat, ꝙ non Euangelium, sed *Liber generationis* inscriberetur non solum impius, sed etiã imperitus erat, nõ intelligens totam Christi vitam generationem appellari. Cur autem generationis, non generationum dixerit, à nõnullis quæritur, quorũ alii respondent caussam esse, ꝙ cùm duas Christus generationes diuinã & humanam habeat, de sola humana ageret Euangelista. Nam de diuina sciebat dictum esse Isai.53.8. *Generationem eius quis enarrabit?* sed hoc subtile est. Melius Hieronymus, quòd quamuis multas Euangelista generationes numerare vellet, vnam tamen quæreret Christi. Adde ꝙ nomẽ γενέσεως singulari numero sæpe sumitur pro plurali γενέσεων septuaginta interpretum more. Nam Genes.5.1. vbi Hebræus dixit ספר תולדת *Liber generationum*, Septuaginta verterunt βίβλος γενέσεως eodem prorsus modo, quo Matthæus hîc dicit: & ꝙ Matthæus hîc dicit βίβλος γενέσεως, Hebræus quisquis fuit, dixit ספר תולדות *Liber generationum.*

Iesv Christi.] Etsi nomen & cognomen proprium hoc sit Christi, tamen videri potest initio positũ vim habere nominis appellatiui, quo excitentur auditorum animi. Nam cum Iesvs Seruatorem, & Christus vnctum; id est, Messiam illum significet, quẽ tanto Iudæi expectabant desiderio, videtur eorum animos erigere, & attentionem beneuolentiamq; conciliare, dicens se illius tam optati seruatoris, tamq; expectati Messię texere historiam, vt apparet ex conclusione. v.16. & c. 2.4. & 16.16.20. & 27.17.22. & Lucæ 3.15. & 4.41. & 22.67. & 23.2.35.39.

Filii Dauid filii Abraham.] Tres hîc quæstiones sunt. Prima, cur hos potissimum duos ex tam longa parentum Christi serie Euangelista nominauerit? Secunda, cur Dauidẽ Abrahamo, iuniorem seniori antepofuerit? Tertia, ad quem referatur secundus genitiuus *Filii*, ad Christum, an ad Dauidem?

Ad primam omnes auctores respondent causam fuisse, ꝙ his potissimum duob. promissio nascituri ex ipsis Christi facta esset; Abrahamo Gen.12.13. & 22.18. *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* Quod D. Paulus de Christo intelligendũ esse docet Gal.3.17. Dauidi vero 2. Reg.7.12 1. Paral.17.11. Psal.88.4. & Psa.131.11 *Iurauit Dominus Dauid veritatem, & non frustrabitur eum, de fructu ventris tui ponam super sedẽ tuam.* Nam conditio quæ sequitur, *Si custodierint filii tui testamentum meum. & testimonia mea, quæ docebo eos*, non pertinet ad Christũ, quasi Christus regnaturus nõ esset, si filii Dauid Dei mandata non seruarent; Sed sensus est, si custodierint testimonia eius, fore vt soli regnent, vt euẽtus interpretatur. Nam quia nõ seruauerunt, regnum scissum est 3. Reg.12.20. & in maiore parte, id est, decẽ tribub⁹ Ieroboã regnare cœpit. Quo minus autẽ totum regnum à familia Dauidis alienaretur, nasciturus impediuit Christus, *Ne auferretur sceptrũ de tribu Iuda, & dux de femore eius, donec veniret qui mittendus erat.* Gen.49.10. Et radix Iesse penitus exscinderetur, de qua flos ille pullulatur' erat, qui merito Nazaræus vocaretur Isai.11.1. Et virga illa, quæ ex Siõ mittenda erat, vt dominaretur in medio inimicorum suorũ. Psal.109.2. 3. Reg.11.36. & 15.4. 2. Cor.1.29 Et ne parua illa lucerna Dauidis extingueretur, ex qua iustitiæ solem accendi oportebat. Verè omnes promissiones in Christo sunt Amen, inuersusq; est ordo naturæ, & non radix ramum, sed ramus radicem portauit. Nominati igitur sunt initiò Dauid & Abrahã, quibus Iudæi sciebãt factas de Messia promissiones, quas volebat Matthæus docere in Christo completas esse: hoc enim erat Euangelium, id est, bonum nuntium, quod illis afferebat. Sic Iren. libro octauo cap. decimo octauo & Ambros. lib.3. comm. in Luc.c.3. & Chrisost. hom. 2. in Matth. & Hieron. in hunc locum.

Ad secundam verò quæstionem, nõ eandem omnes rationem afferunt. Nam alii causam fuisse dixerunt, quòd cum Euangelista Christum nominasset, velletq; ad primum fontem Abrahamum ascendere, Dauidem tãquam fontem alterum, vnde Christus aqua viua manasset, ascendendo necessario nominauit. Quam opinionem Chrysostom. hom.2. in Matth. recitat, ac refellit, quòd ista ratione eodem modo Matthæus atq; Lucas Christi generationem ascendendo narrasset, cum constet contrariam eum rationem tenere voluisse.

Sed nescio quam merito. Nam Lucas à Christo vsque ad Deum ascendit; non vt rursus descenderet; sed vt ibi sisteret. Matthæus à Christo ad Dauidem, & à Dauide ad Abrahamum non numeratis gradibus; sed duobus velut saltibus ascendit; vt inde rursus ad Christum non saltando, sed gradiendo descenderet. Contra quàm Moyses, qui cum è cœlo in terram, quasi saltu vno descendisset dicens, *In principio creauit Deus cælum & terram*; rursum à terra in cœlum pedetentim per singularum rerum generationem ascendit, *Terra autem erat inanis & vacua, &c.* Hieronymus ideo factum esse dicit, ne si prius Abrahamum quam Dauidem nominaret, ei rursus nominandus esset Abrahamus, vt ab eo generationis series duceretur, & iterum à Dauide ad Abrahamum, & ab Abrahamo rursum ad Dauidem redire cogeretur, Filij Abraham, filij Dauid. Abraham autem genuit, &c. Hęc ratio multis placuit, nec mihi quidē displicet. Sic enim Hebręos loqui solere scio, vt cum res multas numerant, eam, vnde volunt incipere, vltimo loco ponant, vt Gene. 1. 1. *In principio creauit Deus cælum & terram, terra autem.* Sed alia ab aliis auctoribus melior affertur, in primisque à Chrysostomo, Theophylacto & Euthymio, quod etiamsi vtrique promissio facta esset: promissio tamen Dauidis, & recentior, & specialior, & honorificentior esset, ideoque Iudæis gratior, magisque omnium ore celebrata. Promissa enim erat Abrahamo filiorum multitudo, quam consequuti iam Iudæi contemnere videbantur: Dauidi vero perpetuum regnum in quo volueda die rex ille regum succederet, & dominus dominantium, qui saluum faceret populum suum: gentes autem regeret in virga ferea, & tanquam vas figuli confringeret, quod in eorum animis tenaciter hærebat. Itaque omnes etiam vulgo sciebant Messiam filium Dauidis esse oportere, Matth. 22. 42. Interrogati à Christo Pharisæi, *Quid vobis videtur de Christo, cuius filius est?* incūctanter respondent, *Dauid.* Turba ipsa popularis visis admirabilibus Christi factis dicebat: *Numquid hic est filius Dauid.* Matth. 12. 23. Et eo Ierosolymitanam vrbem ineuntem acclamauit, *Osanna filio Dauid.* Populares etiam homines erant, qui dicebant: *Nonne scriptura dicit quia de semine Dauid, & de Bethlehem castello, vbi erat Dauid, venit Christus?* Illud etiā animaduerto, omnes qui à Christo beneficia petebant, solitos eum prius Dauidis filium appellare; vt significarent eum illum esse Messiam, qui populum suum beneficiis esset cumulaturus. Huc illæ spectabant voces, *Miserere mei fili Dauid.* Matth. 9. 27. & 15. 22. & 20. 30. 31. & Mar. 10. 47. 48. & Luc. 18. 38. 39. Hæc eadem causa est, cur quoties Deus promittit se non penitus populum suum deleturū, non propter Dauidem, sed propter Abrahamum, qui radix populi, cui perpetuum germen promissum erat, id se facturum dicat, vt Isai. 51. 2. Cum autem regnum se non extincturum dicit; non propter Abrahamum, sed propter Dauidem facturum testatur 3. Reg. 11. 12. 13. 32. 34. & 15. 4. & 4. Reg. 8. 19. 34. & 20. 6. Vocauerat ergo Euangelista Iesum Christū, subiecit statim, filium Dauid, vt ostenderet se non de quouis Christo, sed illo vnico tam expectato agere, qui & filius & successor in perpetuū regnū Dauidis futurus erat.

Christum vocat filium Dauid.

Ad tertiam quæstionem plerique respondent, secundum genitiuum, *Filij*, ad Christum referri, quemadmodum si Matthæus diceret, Liber generationis Iesu Christi, qui fuit filius Dauid & Abraham. Et quidem ita Hieronymus intellexit, vt ex eius ad superiore quæstionem responsione colligitur. Sed quo minus assentiar, Hebræorum obstat consuetudo, quam dubium non est Matthæum hoc loco imitari voluisse. Solent enim illi in recēsendis genealogiis vltimum genitiuum filii ad proximum referre. Cuius rei docti exemplis non egent. Alij legant exempla 1. Reg. 1. 1. & 1. Paral. 4. 37. & 5. 8. 14. & 6. 34. vsque ad versum 50. At quorsum Dauidem Abrahami filium esse diceret, cum non Dauidis, sed Christi generatio quæreretur: Respondeo, factum id esse necessariò, quia cum à Dauide ad Abrahamum vellet ascendere, non potuit non dicere Dauidem Abrahami fuisse filium, ne extra viam ascendere videretur.

2. *Abraham autem genuit Isaac.*] Nec Ismaëlis filii item Abraham, nec Esau filii Isaac factam esse mētionem, idcirco nonnulli arbitrantur, quod prauis fuerint moribus, quos merito Chrysostomus homil. 3. in Matthæum reprehendit, cum in eadem genealogia etiam adulterarum & meretricum mentionem fieri videamus. Prætermissi igitur sunt, vt idem Chrysost. & Theophilact. ait, quia Christus ab illis nō descendit. Cur igitur statim inter filios Iacob, non solum Iudas, à quo Christus genus duxit, sed omnes etiā eius fratres: & inter filios Iudę non solus Phares, sed etiam Zarā nominati sunt? Summa vtrumq; ratione factum est. Nam fratres Iudæ ideo nominandi fuerunt, quia Patriarchæ suæ quisq; fuerūt tribus, & quasi duodecim populi Iudaici & regni Christi columnæ. Itaq; in Apocalypsi throno eius adstant. Nominantur ergo non tanquam Christi parentes, sed tanquam regni eius & Reipub. conditores. Ideoq; non nominatim, vt Iudas, sed generaliter & quasi Iudæ comites nominantur, vt Chrysost. hom. 3. in Matth. adnotauit. Zaram autē ideo cum Phares numeratum fuisse putat Ambrosius vt fœcunditatis Iudaici populi mysteriū significaretur, quia Phares & Zarā vno partu editi sunt Gen. 38. 27. At ista ratione etiam Esau cum Iacob fuerat connumerandus. Chrysost. Euth. & Theophilact. propter mysterium duorum populorum Iudaici atque gentilis, aut sub duplici lege Mosaica & Euangelica viuentis factum putant. Sed eadē ratio in Iacob & Esau locum habuisset, eo etiam magis quod hoc mysterium fuisse scripturæ declarat Gen. 25. 22. 23. illud autē non declarat. Veram igitur arbitror fuisse causam, quod in partu Thamar prior Zaram extra vterum manum protulit, qua retracta Phares prior exiit. Cōtendere enim iam tum in vtero gemelli infantes videbantur, vter primogenitus & Christi parens futurus esset, vt dubium fuisse videatur vter primogenitus habendus esset. Itaq; voluit Euangelista honorem illis quodam modo partiri, ita Phares in Christi genealogia numerans, vt Zaram non penitus excluderet; sed suum illi quod habuisse videbatur ius, quo vno poterat modo, declarādo reseruaret. Magna enim laus fuit; quin parēs esset Christi tam parum abfuisse. Accidit in Iacob & Esau simile quiddā. Nā & Iacob in vtero matris plantam Esau exeuntis tenuit, quasi prior nasci conaretur; sed nō vicit, sicut Phares: Nec aut naturæ iure, aut viribus suis; sed matris industria, Dei gratia, fratris culpa primogenitură obtinuit. Accedit alia ratio cur potius Zaram, quā Esau fuerit nominandus, quod Esau non solum, quod ad Christi genealogiam ius habebat; temere vēdiderit; sed etiam se à corpore Christi, quod erat Ecclesia, magis temere se iunxerit, & alium populum à populo Dei, quasi aliam Ecclesiam, hæreticorum more constituerit.

De Thamar] ex Thamar. Obseruauit Hieronymus in tota Christi genealogia, excepta sanctissima eius matre quę necessario fuerat nominăda, nullam sanctarū assumi mulierū: sed eas solū, quas scriptura reprehēdit, nominari, Thamar quæ se Iudæ habitu meretricis exposuit, Rahab, quā scriptura ipsa meretricē appellat, Ruth. quæ ante legitimas nuptias Booz ambiuit amplexū, Bersabee, quæ cū Dauide adulteriū admisit. Cuius rei causā Hieronymus, Ambrosius, Chrysostomus, Euthymius fuisse putant; vt appareret, voluisse Christum, qui propter peccata veniebat, de peccatoribus nasci. Quod quomodo conueniat cum eo, quod paulo infra ver. 8. idem Hieronymus, & alij omnes auctores docent, non video. Ideo Euangelistā tres Reges Ochoziā, Ioam, & Amasiam silentio prętериisset, quod impietatē Iezabel secuti essēt.

Quare aliam ego rationem fuisse arbitror, quòd cæteræ mulieres & Iudææ, & legitimæ vxores fuerint, ideoque opus non fuerit eas nominari; quia nemo dubitare poterat filios, quos Euangelista recensebat, ex illis fuisse procreatos. De Rahab autem dubitari poterat, quia fuerat meretrix, & alienigena, de Bersabee, quia adultera; de Ruth, quia Moabitis; de Thamar, quia extra legitimum coniugium conceperat. Prætermisit igitur Euangelista, quod ordinarium erat, quodque per se intelligi poterat; quód autem singulare ac dubium erat, exposuit, quod aliis quoque locis ab eo factum animaduertimus, vt infra ver. 25.

5. Salmon autē genuit Booz de Rahab.] An hæc fuerit Rahab illa Ierichontina, quæ Hebræorum excepit exploratores Iosue 2. 1. 2. an alia nominis eiusdem; auctor operis imperfecti, qui falsò Chrysostomus dicitur, non audet affirmare, & Theophylactus dubitat. Alij omnes, quos legerim, illam eandem fuisse affirmant: nec ego vllo modo dubito. Nec enim nominata fuisset, nisi quia alienigena, quia meretrix, quia de populo Dei bene merita. An autem fuerit meretrix; veterum auctorum nemo, quod sciam dubitauit, quia constanter omnes meretricem & appellant, & reuera fuisse docent. Nonnulli tamen Hebræi vt R. Salom. Ios. 2. non meretricem, sed hospitam fuisse dicunt, quæ cauponariam faceret, ideoque ad eam exploratores diuertisse. Id enim nomen זונה etiam significare. Itaque Chaldæum vertisse פונדקיתא quod hospitam declarat. Quam sententiam Lyranus doctus sanè & laboriosus interpres pio, vt arbitror, studio secutus est, vtinamque nostri temporis nouatores eodē animo secuti essent. Nos, quid de ea re sentiremus, copiosius eo loco diximus. Nunc hoc tantùm, me nullo prorsus modo dubitare, quin verè fuerit meretrix, & quia nomen זונה id semper significat, nunquam vero hospitam. Nō enim citatur, nisi hic locus, & alter Ioel 3. 3. vbi pro hospita accipi videatur. Doctissimi verò inter Hebræos existimant resque ipsa declarat, etiam duobus illis locis meretricē significare. Et quia Septuaginta nusquam nisi πόρνην meretricem vocant, & quia ita D. Paulus Heb. 11. 31 & Iacobus c. 2. 25. etiam appellant, & quia Chaldæus paraphrastes, cuius isti auctores versionem sequuntur, non reddit hospitam, sed meretricem nam apud illum פונדקיתא, quemadmodū adnotauit R. Dauid, meretricem significat, vt Iud. 11. 1. & 16. 1. & 3. Reg. 3. 16. & quia vt sæpe iam diximus vna ex caussis, cur hic fuerit appellata, fuit, quod fuisset meretrix. At quis credat exploratores ad publicum scortum potius quam ad hospitam diuertisse? Respōdet. Kimhi, hospitas meretrices esse solere. Certe meretrices recipiebant hospitio. Sed alia hinc nascitur quæstio, quomodo Salmon vnus, vt creditur, è principibus populi sui Rahab & alienigenam & meretricem duxit? vtrumque lege prohibitum, Exod. 34. 16 Deut. 7. 3. 3. Reg. 11. 2. Deut. 23. 17. Rectè ab aliis responsum est fuisse quidem meretricem, sed esse desiisse. Alienigenas autem non fuisse lege prohibitum vxores ducere, quod alienigenæ essent; sed quod idololatræ, hæc enim legis ratio redditur. Exod. 34. 16. *ne postquam ipsæ fuerint fornicatæ, fornicari faciant & filios tuos in Deos suos.* Qua sublata causa alienigenas vxores ducere licebat. Nam & Dauidem virum sanctum Maacham filiam Regis Gessur siue vlla scripturæ reprehensione duxisse legimus 2. Reg. 3. 3. quia etsi scriptura non dicit, tamen non gentilem adhuc, sed factam prius religione Hebræam duxisse credendum est. Multo vero magis credendum est. Multo vero magis credendum Rahab relicto prius falsæ religionis errore à Salmone ductam fuisse, cum id scriptura non obscurè significet. Hæc enim est confessio conuersæ Rahab Ios. 2. 11. *Dominus Deus vester, ipse est Deus in cœlo sursum, & in terra deorsum.* Est autem vero simillimū, mulierem quā-

Rahab an meretrix fuerit.

Alienigenas quomodo Iudæi ducebant.

A

B

C

D

E

uis prius meretricem, bene tamen meritam de populo Dei principis viri coniugio honoratam fuisse. Quodq; de Rahab Ierechontina diximus, id etiā de Ruth Moabitide, & ipsa alienigena intelligendū est, quam etiam scriptura piam fuisse docet. Sic enim respondet socrui. *Populus tuus, populus meus; & Deus tuus, Deus meus*, Rut. 1. 16.

Obed autem genuit Iesse.] Hic est pater Dauidis. Itaque merito est à quibusdā dubitatum, quomodo inter Salmonem & Dauidem non nisi tres viri Booz, Obed, & Iesse numerentur, cum constet trecentos sexaginta sex annos intercessisse. Templum enim cœptum est ædificari quadringētesimo octogesimo anno postquam populus excesserat ex Ægypto, quarto vero anno regni Salomonis 3. Reg. 6. 1. Deme quatuor annos, quos iam Salomon post Dauidis mortem regnauerat 3. Reg. 2. 10. & septuaginta, quos Dauid vixerat 2. Reg. 5. 4. & quadraginta annos, quos populus antequā caperet Iericho in deserto versatus fuerat (Nam statim vt Iordanem traiecit, Ierichontem cœpit Iosu. 9. 1.) inuenies reliquos trecētos sexaginta sex annos. Lyranus, vt hunc nodum solueret, tres Booz eiusdem nominis alium continērer post aliū fuisse dixit; merito ab aliis reprehēsus, non solū quia ex scriptura non probat; verū etiam quia contrariū scriptura probatur. Nam Ruth 4. 18. genealogia à Phares vsque ad Dauidem texitur, at vnus tantū Booz, sicut hoc loco, numeratur. Idem fit 1. Paral. 11. 12. præterquam quod si tres fuissent nomine Booz, non iam quatuordecim in hac tessaradecade, sed sexdecim fuissent generationes. Itaque melius alij respondent, non esse incredibile quatuor homines, eius præsertim temporis, quo humana vita, siue natura, siue temperantia longius tendebatur; trecentorum sexaginta sex annorū numerum æquasse. Nam si Salmonem numeres, quem vero simile est, cum Rahab vxorem duxit, fuisse adolescentem, inuenies singulos infra centum vixisse annos, cum illo eodem tempore centum viginti immensis licet laboribus exercitus Moses vixerit, Deut. 34. 7.

6. Iesse autem genuit.] Humilis conditionis fuisse Iesse constat. Nam Saul opprobrii caussa Dauidem filium Iesse solebat appellare 1. Reg. 20. 27. 30. 31. & 22. 7. 8. 9. 12. & 25. 10. Electus tamen est, vt esset radix regni Christi. Exiturus enim erat flos de radice Iesse. Isai. 11. 1.

Dauid regem.] Dauid, cum multi alij reges numerentur, solus rex cognominatur, quia primus, & quia perpetui regni promissio illi facta est 2. Regum 7. 12. & 1. Par. 17. 11. & Psal. 88. 4. & 131. 11. Nam etsi Saul ante regnauerat, tamen nec ad Christi genus pertinebat; neque diuina voluntate; sed intemperanti populi studio electus est: vt non regni Dei, sed Iudæorum rex fuisse videatur; quasi ad tempus à Deo concessus, dum Dauid adolesceret, quem Dominus sciebat secundum cor suum futurum fuisse; & vt Iudæi sibimet ipsi, non ipsis Deus regis iugum imposuisse videretur.

Ex ea quæ fuit Vriæ.] Mirum statim legenti videtur, cur Bethsabee Euangelista suo nomine non appellauerit; sed circumlocutione descripserit. Quod quidam ideo factum fuisse dicunt, quod Bethsabee notior ex marito, quam ex nomine suo esset. Quod non ita est. nam Vrias in scriptura rarò, Bethsabee sæpe nominatur. Præterquam quod non poterat regis vxor priuato milite non esse celebrior. Alij quod conscia fuerit homicidij mariti sui, vt Remigius. Quod neque credibile est, & ea potius de causa fuisset nominata. Alij refricare voluisse putant Euangelistam memoriam adulterii Dauid, sicut supra meretrices nominauit. Veram causam fuisse existimo, quod voluerit Euangelista rem, vt erat fideliter narrare, Salomonem susceptum ex Bathsabee; quæ quamuis vxor ante fuisset Vriæ, tamen non erat tum. Sed legitima

Dauidis

Dauidis vxor, cũ ex ea Salomon procreatus est. Ne quis Salomonem ex adulterio natum putaret. Itaque ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου clariùs quidam vertendum existimarunt; ex ea quæ fuerat (vxor) Vriæ. Quanquàm: quod noster dixit interpres, idem significat. Nam si dixisset, ex ea quæ erat Vriæ, indicasset, eam vxorem fuisse Vriæ tum, cùm ex ea Salomõ conceptus est. Cum verò dixerit, ex ea quę fuit: satis ostendit fuisse quidem antè; sed nõ fuisse tunc cùm Salomonem concepit. Itaque non video cur fuerit à quibusdam vetus interpres reprehendendus. Etsi, vt ante dixi, non diffiteor clarius esse, Fuerat.

8. *Ioram autem genuit Oziam.*] Ioram nõ Oziam; sed Ochoziam: Ochoziam autem Ioam: Ioam, Amasiam: Amasiam demùm Oziam genuisse eum, qui hoc loco à Ioram genitus fuisse dicitur, ex historia Regum manifestum est. 4. Regum 8. 24. & 11. 2. & 12. 21. & 14. 21. & 1. Paralip. 3. 11. & 2. Par. 26. 1. Ozias autem alio nomine Azarias vocabatur. 4. Re. 14. 21. & 1. Paral. 3. 11. Paral. 26. 1. Itaque duæ hinc difficiles quæstiones existunt: vna, cur Euangelista tres reges Ochoziam, Ioam, Amasiam in recta genealogiæ linea prætermiserit? altera quomodo dicat Ioram Oziam genuisse, cùm Ozias non à Ioram: sed ab Amasia genitus fuerit? Ad priorem quæstionem aliqui respõdent, ideò hos tres reges prætermissos, quia propositum erat Euangelistæ tribus tessaradecadib. totam Christi genealogiam comprehendere. Quòd si eos numerasset, in hac secunda tessaradecade, nõ quatuordecim, sed septemdecim fuissent generationes. Hos autem potius quam alios prætermisisse, quòd peccatores fuerint, quippe qui semini Achab regium Iudæ sanguinem miscuissent. Hæc primum Hilarii & Hieronymi, deinde multorum sententia est. Quæ vtinam mihi ita probari posset, vt opus nõ esset meliorem quærere. Sed vix mihi persuadere possum, Euangelistam tantum numeri mysterio (si quod est tamen mysterium) tribuisse; vt ob eam causam tres reges præterire debuisset. Nam isto quidem modo non tribus solum tessaradecadibus, sed tribus etiam decadibus, ac minore etiam numero comprehẽdere totam genealogiam potuisset, nec enim peccatores defuissent, quos merito prætermisisse videretur. Præterquàm quod nec isti tam mali fuerunt, vt præteriri; nec alii tam boni vt recenseri mererentur. Nã Ioas & Amasias inter bonos reges in scriptura numerãtur, qui rectum fecerint coram Domino. 4. Reg. 12. 2. & 14. 3. & Salomon multo peiora fecit, & idololatriã non solum, vt isti, non deleuit; sed primus inuexit. 3. Reg. 11. 6. 7. & 4. Reg 23. 13. Quod autem isti, cum domo Achab coniugia copulauerint, male fecerunt; peius tamen fecisse Salomonem fatendum est, qui non ex familia Achab, qui etsi malus, tamen eiusdem erat populi, & peccati pœnitentiam egit. 3. Regum 21. 29. sed ex alienigenis idololatris, non vnam vt isti; sed multas vxores duxerit, quarum etiam impietatem imitatus. 3. Reg. 11. 2. Neque verum est istos tres reges ex domo Achab vxores duxisse. Nam Ochozias duxit vxorem ex Bersabee, ex qua genuit Ioam. 4. Reg. 12. 1. Ioas autem vxorem habuit Ierosolymitanam. 4. Reg. 14. 2. Amasias similiter ex Ierusalẽ vxorem habuisse dicitur. 4. Reg. 15. 2. Itaque si ob affinitatem coniunctam cum domo Achab aliquis à genealogia excludendus erat; Iosaphat potius erat excludendus, qui primus omnium Achab affinitate dicitur fuisse coniunctus. 2. Par. 18. 1. & eius filius Ioram, qui filiam Achab vxorem accepit. 4. Reg. 8. 18. Malim ergo idcircò exclusos dicere, ꝙ nati essent ex semine Achab. Nã Iorã ex filia Achab Ochoziam; Ochozias deinde Ioam; Ioas verò Oziam genuit. Itaq; non propter sua, nec propter patrum suorum, sed propter Achab peccata ex catalogo parentum Christi deleti sunt. Et vt dicam melius, non tam propter impietatem Achab, quam propter promissionem Dei, qui per Eliam Prophetam comminatus illi

A fuerat se omnem eius posteritatem penitus deleturum. 3. Reg. 21. 21. quod vsq; ad quartã generationem intelligendum erat, quæ in Amasia terminata est. Nam vxor Ioram filia Achab: prima erat generatio: Ochozias, secunda: Ioas, tertia: Amasias, quarta. Quemadmodum è contrario Iehu, quamuis malo etiam regi, quia tamen iussu Domini Achab posteritatem deleuit, Deus posteritatem promisit, quæ vsque ad quartam pro eo generationem regnaret. 4. Reg. 10. 30. & 15. 12. Non ergo sunt tres isti reges numerati, quia etsi vixerunt, atque regnarunt, tamen capite minuti erant; & diuina sententia condemnati, quodam modo ciuiliter mortui. Sic ego interpretor, hac contentus interpretatione, dũ meliorem inuenio. Vnum tantum in ea nondum video quem nemo, quod sciam, hoc loco attigit, nedum soluit; Quòd Ochozias non dicatur in scriptura filius filiæ
B Achab: sed Athaliæ filiæ Amri regis Israel. 4. Reg. 8. 26. & 11. 1. & 2. Par. 22. 2. 10. Quod si ita est, neque Ochozias, neque qui post eum consecuti sunt, Ioas, & Amasias ex Achab genus duxerunt; itaque non propterea fuerant de catalogo regum expungendi. Respondeo me existimare Athaliam matrem Ochoziæ, quamuis filiam Amri scriptura vocet, non fuisse eius propriè filiam; sed Achab: vocari autem filiam Amri, id est neptem Hebræorum non ignorata consuetudine. Nam Achab filius erat Amri. 3. Reg. 16. 29. Vt autem ita sentiam, his rationibus adducor. Primùm, quod scriptura disertis verbis dicat Ioram accepisse in vxorem filiam Achab 4. Reg. 8. 18. nec legamus illum aliam vxorem habuisse, ex qua Ochoziam suscipere potuerit. Deinde, quòd Iehu dum Domini mandato extinguit posteros Achab, inter eos
C Ochoziam regem Iudæ etiam occiderit 4. Regum 9. 27. minime profecto occisurus, nisi nepos fuisset Achab, cũ nullas cum illo gereret inimicitias. Noluit autem fortasse scriptura Athaliam filiam Achab, sed Amri potius appellare propter execratam memoriam Achab; & ne sibi contradicere videretur, cum diceret omnem eius posteritatem fuisse deletam. Deleti enim erant omnes, qui erant in Samaria. Athalia autem, quæ erat in Ierusalem, per Iehu deleri non potuit. Quæ tamen ipsa sententiam Dei non effugit: nam paulo post, cum Ioas eius filius regnum iniisset, occisa est. 4. Regum 11. 16. Vt vt sit, meæ certæ sententiæ Hebræos, diligentes harum rerum inuestigatores, suffragatores habeo R. Dauid, & R.
D Leui. B. G. 4. Reg. 8. 26. Vnus adhuc hoc loco scrupulus reliquus est; Quomodo dicatur Ioram Oziam genuisse; cum non ipse; sed Amasias eum genuerit: Respondeo verbum gignendi hoc in loco non esse propriè & physicè; sed vulgariter accipiendum. Vulgò autem ita loquimur, Adam genuit omnes homines, quamuis nõ ignoremus non ipsum per sese; sed per filios & posteros suos genuisse.

11. *Iosias autem genuit Iechoniam & fratres eius.*] Maior est obscuritas huius loci, vt mihi quidẽ videtur, quã multis videri solet. Fidẽ aduersarii nostri faciunt. Nec enim sine causa Porphyrius olim Christianis hunc locũ, tanquã inextricabilem, obiiciebat; vt Hiero. scribit Dan. 1. Iosias rex ille fuit, qui 4. Reg. c. 22. & 23. & 2. Par. c. 34. &
E 35. tantopere laudatur, vt dicatur fecisse, quod placitum erat coram Domino, ambulasseque in omnib. viis Dauidis patris sui, non declinasse, neq; ad dexterã, neq; ad sinistram. 4. Reg. 22. & 2. Par. 34. 2. qui templũ Domini restaurauit. 2. par. 35. 20. legitimum Dei cultũ restituit; idololatriam aboleuit, librum legis negligẽtia superiorum regum perditũ per Helciam Pontificẽ inuenit. 4. Reg. 22. 8. & 2. Par. 34. 14. Ob cuius mortẽ tradunt Hebræi lamentationes à Ieremia fuisse cõpositas, vt eo loco diximus. Huic ergo quatuor fuerunt filii. 1. Par. 3. 15. Iohanã, qui & Ioachaz appellabatur. 4. Reg. 23. 30. 31. Ioacim, Sedecias, qui ante Mathanias dicebatur 4. Re. 24. 17. Sellũ

Vnde

Vnde naſcitur 1. quæſtio quomodo dicatur hoc loco Iechoniam genuiſſe; cum nemo fuerit inter eius filios, qui Iechonias appellaretur. Multi, iique graues auctores, Ambr. lib. 3. Comm. in Lucam, Epipha. lib. 1. de hære. in ſecta Epicuræorum, Auguſt. lib. 2. de conſ. Euang. c. 4. Euthym. hoc loco exiſtimarunt Ioacim filium Ioſiæ ſecundum, alio nomine vocatum fuiſſe Iechoniam: eamque ſententiam omnes, quos me legiſſe memini noſtri temporis interpretes & Catholici, & Hæretici ſecuti ſunt; quibus facilè aſſentior, ſi probaſſent. At in canonicis ſcripturis non legimus Ioacim Ioſiæ filium vocatum vnquam fuiſſe Iechoniam. Vocabatur quidem antè Eliacim, 4. Regũ 23. 34. Sed Nechao rex Ægypti occiſo priùs Ioſia eius patre, deinde vincto Ioachaz fratre primogenito, & in Ægyptũ ducto, Eliacim regem Iudæ conſtituit, nomenque illi mutauit Ioacim. Hic filium habuit eiuſdem nominis Ioachin, niſi quòd nomen patris ſcribatur per ק & ם יהויקים Ioacim, nomen filij per ב & ן יהויבין 4. Reg. 24. 6. Atq; hic vocatus eſt alio nomine Iechonias. 1. Par. 3. 16. Ie. 22. 24. 28. & 24. 1. & 27. 20. & 28. 4. & 29. 2. & 31. 1. ſed fratres nullos habuit. Nam propterea Nabuchodonoſor rex Babylonis, cùm eum Babylonem tranſtuliſſet, conſtituit regem Iudæ patruum eius Matthaniam, vocans alio nomine Sedeciam 4. Regum 24. 17. aliquem potiùs eius fratrem conſtituturus, ſi quẽ habuiſſet. Quæ duæ res non ſolùm perſuadent; ſed etiam impellunt, vt credam, legendum eſſe hoc loco, *Ioſias autem genuit Ioacim & fratres eius*. Nam cùm plerique confiteantur corruptum eſſe locum, vnamque, vt poſt dicemus, generationem deſiderari: prudentiæ ſimul & religionis eſſe arbitror nomina ad corrigendum locum non fingere, ſed ea ex ſacris literis accipere. Fateor libro tertio Eſdræ, capite primo, verſ. trigeſimoquarto. Ioacim Ioſuæ filium etiam Iechoniam appellari. Nam & eo loco Euthymius vſus eſt: ex quo conſtat, eum librum illum Græcè, quo nos caremus, habuiſſe: niſi fortaſſe homo Græcus Latina legit, ſicut nos aliquãdo Latini legimus Græca. Sed nec liber Eccleſiaſticam habet auctoritatem, & in omnibus codicibus vitioſè ſcribitur Iechonias pro Ieconias. Nam ſi dilatandum nomen fuit, ſicut ex Ioachim factus eſt Iechonias, ita ex Ioacim Iechonias, aut potius Ieconias faciendus erat. Et vt hoc vitium nominis irrepſit; ita illud potuit irrepere, vt pro Ioacim Iechonias ſcriberetur. Omnia igitur rectè conuenient, ſi legamus, *Ioſias autem genuit Ioacim & fratres eius*. Quod ex ſecũdæ quæſtionis explicatione, quæ hinc oboritur, magis manifeſtum erit. Meritò igitur omnes auctores mirantur, quî factum ſit vt cum Euangeliſta verſ. 17. dicat ſe ter quatuordecim, id eſt, quadraginta duas ab Abraham vſque ad Chriſtum generationes recenſuiſſe, non niſi quadraginta vna reperiantur.

Itaque ſecunda quæſtio eſt, an aliqua deſit generatio: Sunt qui nullam deeſſe putãt; quod non omnes eodem modo probant. Alij enim exiſtimant Dauidem bis repetendum, vt ſit finis primæ teſſaradecadis, & principium tertiæ; itemque Ioſiam finem ſecundæ, initium tertiæ: quod ſi fiat, & Chriſtus non numeretur, nulla deerit generatio. Euangeliſtam enim non. 42. perſonas, ſed 42. generationes numeraſſe. Alij Chriſtum numerant: ſed Iechoniam bis numerandum dicunt, patrem qui finis eſt ſecundæ, & filium qui principium eſt tertiæ teſſaradecadis, vt Aug. lib. 2. de conſenſu Euang. c. 4. Idemq; Hieronymus videtur ſignificare Dã. 1. Alij ipſam captiuitatem pro vna perſona numerãdam eſſe putauerunt, vt refert Theophylactus, itaq; nullam deeſſe. Itaq; magis mihi Epiphanij, Ambroſij, Euthymij, & aliorum auctorum ingenuitas placet, qui vnam deeſſe generationem libere cõfitentur. Sed quia in prima teſſaradecade, quæ ab Abrahamo vſque ad Dauidem texitur, certum eſt non deeſſe, & iacturam eius, quæ deeſt generationis

A in angulo, quo ſecunda tertiaq; connectuntur, factam eſſe conſtat.

Tertia quæſtio eſt, vtrinam, ſecundæ deſit, an tertiæ. Nam ſi ſecundam teſſaradecadem à Salomone vſque ad Iechoniã illum numeremus, qui hoc loco pater fuiſſe dicitur Salathielis, tertiæ teſſaradecadi vna deerit generatio: ſi verò Iechoniam patrem Salathielis in tertia teſſaradecade numeremus, deerit ſecundæ. Plerique igitur interpretes in tertia teſſaradecade generationem illam vnam deeſſe putant. Quod eò videtur probabilius, quòd manifeſtum ſit, Euangeliſtam tribus teſſaradecadibus, triplicem populi ſtatum, ſub iudicibus, ſub regibus, ſub ducib. comprẽhendere: Iechonias autem pater

B Salathielis ſub regibus & rex ipſe fuit. Ad ſecundam ergo, non ad tertiam teſſaradecadem pertinet. Alia verò ex parte, ſi Iechonias in ſecunda teſſaradecade ponatur, non iam 14. ſed 15. in ea (ſi Ioacim & fratres eius numeremus) generationes erunt, & Iechoniam patrem Salathielis in tertia numerandum putat. Quare alij non in tertia, ſed in ſecunda teſſaradecade generationem illam vnam deſiderãt. Nam etſi Iechonias rex fuit, tamen poſt Ioacim patrem, aut potius poſt Ioſiam auum eius tres reges Ioacim, Iechonias, & Sedecias ita regnarunt, vt non reges, ſed captiui & ſerui regis Babylonis eſſe viderentur. Et nõ eſt neceſſe vt omnes, qui in prima teſſaradecade, ſub iudicibus; & omnes qui in ſecunda ſub regibus; & qui in tertia numerantur, ſub ducibus fuerint. Nam tempore Abraham, Iſaac, Iacob, & Iuda iudices

C nondum erant; & ad primam teſſaradecadem imprimis pertinent. Placet mihi media ſententia, nec in ſecunda, nec in tertia; ſed in vtriuſque confinio deeſſe. Nam ſi à Salomone vſque ad Iechoniam, aut potiùs Ioacim & fratres eius numeras quatuordecim; etſi à Iechonia patre Salathielis vſque ad Chriſtum alias quatuordecim generationes inuenies, ſed inter vtramque teſſaradecadem deſunt hæc verba: *Ioacim autem genuit Iechoniam*. quæ ideò ad neutram teſſaradecadem pertinent; quia iam Ioacim (aut Ieconias) in ſecunda numeratus fuerat; & Iechonias ſtatim in tertia numeratur.

Hinc quarta oritur quæſtio, qua ratione deſit iſta generatio: an de induſtria ab Euangeliſta prætermiſſa, a ſimilitudine nominis inſinuata, an myſterio, an vitio ſcribentium prætęrita? Quot enim quæſtionis membra feci, tot opiniones inuenio. Nam aliqui ſcienter putant

D Ioacim ab Euangeliſta prætermiſſum; quòd nõ à populo, ſed à Nechao rege Ægypti regnũ accepiſſet 4. Reg. 23. 34. & 2. Par. 36. 4. Ita Pſeud. Chryſoſtomus hõ. 1. in Matt. Alij ideò fuiſſe prætermiſſum, ꝙ cum Iechonias & pater, & filius vocaretur, bis erat à lectore idem nomen repetendũ. Itaq; etſi non apparent, tamen duo homines pater & filius ſub vno latẽt nomine Iechoniæ. Sic Aug. lib. 2. de conſ. Euang. c. 4. Addit cõmodè id quaſi in angulo ſecundæ & tertiæ teſſaradecadis factum eſſe: cùm enim alicuius ędificij lapides numeramus, cũ ad angulum peruenimus, eum lapidẽ, qui angulũ facit, bis ſolemus numerare. Hoc nonnullis placuit, & mihi tanti auctoris nomine commendatum non diſplicet. Tertiã interpretationẽ idẽ Aug. affert, myſteriũ in ea re fuiſſe;

E vt Iechonias bis numeraretur; ſignificari enim per Iechoniã factã eſſe quaſi in angulo quandã veluti ad extraneas gentes deflexionẽ. Epiphan. in ſecta Epicurçorũ, quẽ recẽtiores interpretes ferè ſequũtur, ſcriptorũ vitio & ignoratione factũ affirmat, vt poſt hęc verba, *Iechoniam & fratres eius in tranſmigratione Babylonis*, hęc interciderint; *Ieconias autem genuit Iechoniã*. Cùm enim Iechoniæ nomẽ quater repeteretur, ſcriptores ignorãtes patrẽ & filium vocari Iechoniã, putanteſq; redũdare, prętermiſerunt. Epiphanio in hoc aſſentior, vt exiſtimẽ ſcriptorũ vitio aliqua verba intercidiſſe, quibꝰ ſignificetur, Ioacim filium Ioſiæ genuiſſe Iechoniã. In eo nõ aſſentior, quòd

non

non existimo deesse hęc, *Iechonias autem genuit Iechoniam.* (Sed hæc *Ioacim autem genuit Iechoniam.*) Nam, vt suprà probauimus, Ioacim filius Iosiæ numquam in scripturis canonicis vocatus Ieconias. Itaque totum locum sic restituendum puto. *Iosias autem genuit Ioacim, & fratres eius in transmigratione Babylonis* (quemadmodum Stapulensis affirmat se in antiquo quodam Græco codice legisse) *Ioacim autem genuit Iechoniam.*

Et fratres eius.] Fratres eius nominat, quia etsi non ex illis propagatus est Christus, tamen omnes ferè Christi regnum tenuerunt. Nam Ioachas, quem & Iohanã paulò antè vocatum fuisse diximus, tres regnauit menses. 4. Reg. 23. 30. 31. & 2. Par. 36. 1. 2. Et Mathanias, cui & Sedeciæ nomen fuit, regnauit vndecim 4. Reg. 24. 17. 18. & 2. Par. 36. 11. Solus non regnauit Sellum, quia antequam regnare posset, regnum defuit. 4. Reg. 25. 7. & Ier. 52. 11. Adde quod & Sellum regnasse indicat Ier. ca. 22. 11. vt in comment. eius loci adnotauimus.

In transmigratione Babylonis.] Instante transmigratione Babylonica. Nam cùm Iosias genuit Ioacim & fratres eius, nondum populus Dei Babylonem migrauerat. Transmigratio enim facta est tertio mense regni Iechoniæ filii Ioacim, 4. Reg. 24. 12. & 2. Parl. 36. 10. Itaque inter natalem diē Ioacim & transmigrationem triginta sex anni & tres menses interfuerūt. Nam viginti quinque annorum erat Ioacim cùm regnare cœpisset, & vndecim annos regnauit. 4. Regum 23. 36. & 2. Par. 36. 5. sed totum hoc spatium vocatur tempus transmigrationis; siue quia cōparatione regni breue est, siue quia regnum Iuda nondum conciderat, nutabat tamen iam: atq; hoc propriè, vt arbitror, est ἐπὶ τῆς μετοικεσίας sub transmigrationem, id est, paulò antè. Itaque qui hoc loco vertunt; *In exilio Babylonico*, vt ferè omnes hæretici faciunt, non solùm tamquam nouitatis amatores: sed tamquam mali etiam interpretes reprehendendi mihi videtur. Exilium enim tempus illud significat, quo quis exulat. Itaque in exilio Babylonico Ioacim genitum esse, est genitū esse dum Iudęi exularent, cùm Euangelista non tempus exilii, sed ante exiliū voluerit designare: quòd multò profectò meliùs nomine transmigrationis intelligitur, quod solum, vt ita dicam, transmigrandi actum significat: & apud bonos Latinitatis auctores: Liuium & Trāquillum reperitur. Illud etiam etsi leue est, non tamē prætermittendū nō dixisse Euangelistā ἐπὶ τῆς αἰχμαλωσίας in captiuitate: sed ἐπὶ τῆς μετοικεσίας in transmigratione. Quia cùm bis duæ tribus, ex quib. regnum Iuda constabat, in exilium Babylonicum trāslatæ fuerint, primùm sub Iechonia. 4. Regum. 24. 12. & 2. Paralyp. 36. 10. Deinde sub Sedecia. 4. Reg. 25. 8. & Ierem. 39. 7. & 52. 4. prior propriè dicitur Hebr. גולה Græcè μετοικεσία, Latinè trāsmigratio, non שביה αἰχμαλωσία nō captiuitas. Secunda verò dicitur, שביה αἰχμαλωσία captiuitas; quia in priore Iechonias cum toto populo sponte se dedidit suasu Ierem. Prophetæ & Babylonē abiit. 4. Reg. 24. 12. In posteriore verò, in qua regnum penitus deletum est, non sponte dediti Iudæi, sed vi capti Babylonem ducti sunt. 4. Regum 25. 8. & Ierem. 39. 7. quemadmodum Ier. 29. 1. & Ezechiel. 1. 1. adnotauimus. Quāquàm hoc discrimē non semper obseruatur. Nam Esdr. 2. 1. vtrumq; coniungitur ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας τῆς ἀποικίας, quia tamen Euangelista seruare videtur voluisse, non debuit hæreticus interpres deportationem vertere.

Beza in Matt. an. 1559.

12. *Et post transmigrationem Babylonis.*] Tempore exilii in ipsa captiuitate, facta iam populi transmigratione.

Iechonias genuit Salathiel. 1. Paralip. 17. 18. Iechoniæ octo filii numerantur, quorum natu secundus dicitur Salathiel. Aliis quoque multis locis Salathiel Iechoniæ filius appellatur. Agg. 1. 1. 2. 14. & 2. 3. 24. & lib. 1. Esdræ. 3. 2. 12. 1. Scrupulum tamen iniicit, quod legimus apud Iere. cap. 22. 30. *Hæc dicit Dominus, Scribe virum istum sterilem* (loquitur autem de Iechonia) *Virum qui in diebus suis non prosperabitur. Nec enim erit de semine eius vir, qui sedeat super solium Dauid, & potestatem habeat vltrà in Iuda.* Sed iam eo loco respondimus, non vocari Iechoniam sterilem, propterea quod nullos liberos habuerit, cū ex eodem Ieremiæ capite, versicul. 28. filios habuisse constet; sed quia nemo ex eis regnauit, quòd attinet ad regni successionem, perinde fuit, ac si fuisset sterilis. Alius restat scrupulus, quomodo potuerit Iechonias in ipsa captiuitate filios procreare, cùm in carcere vinctus fuerit. Respondeo Euilmerodach filiū Nabuchodonosoris mortuo patre eduxisse è carcere Iechoniam, & regio habitu habuisse. 4. Regum 25. 27. 28. & Iere. 52. 31. 37. anno transmigrationis, quo tempore liberos genuit, qui ideò in terram, quām ignorabant, proiecti fuisse dicuntur Iere. 22. 28. quia in ea captiui nati sunt. Nam tempore trāsmigrationis etsi Iechonias vxorem habebat, 4. Reg. 24. 15. tamen credibile est nondum filios habuisse. Alioqui Nabuchodonosor nō Mathaniam eius patruum; sed aliquem potius ex eius filiis regem pro ipso constituisset, 4. Reg 24. 17. & 2. Paralip. 36. 10. Hac etiam ratione fieri potuit, vt eius nepos Zorobabel filius Salathielis vsque ad templi restaurationem vixerit, & rediēs ab exilio princeps fuerit 1. Esd. 3. 2. & 5. 2. & lib. 2. 12. 1. Ita omnis benè constat historia.

16. *Iacob autem genuit Ioseph virum Mariæ.*] In hunc locum totam de Christi genealogia disputationem, & quæ de concordia duorum Euangelistarum Matthæi & Lucæ dici solent, reseruauimus. Cuius summa nos difficultas, si paulò longiores fuerimus, excusabit. Hoc enim consilio solemus res faciles aut præterire, aut leuiter attingere, vt liceat nobis in difficilibus esse longiores. Premebant olim hoc loco Christianos non solùm Iudæi, verumetiam Gentiles, qui aliquam sacrarum literarum cognitionem delibauerant, Celsus apud Originem libro secundo Iulianus Augustinus apud Cyrillum Alexand. lib. aduersus illum 8. Prima quæstio, quæ sese statim lectori offert, est illa, quę ab illis Ecclesię hostibus obiiciebatur: Si Christus non fuit filius Ioseph (vt re vera non fuit) quid attinet ad illum Iosephi genealogia iam inde ab Abrahamo & Dauide deducta? non enim Ioseph, sed Christi genealogia quærebatur. Omnes veteres Theologi vno ore respōdent Ioseph & Mariam Christi matrem eiusdem fuisse tribus atque familiæ: itaque dum Euangelistæ Matthæus & Lucas Ioseph genealogiam recensent, Mariæ quoque ac proinde Christi recensent. Ita Iren. libro 3. cap. 18. Tertullian. libro contra Iudæos, Athanas. in epistol. ad Epictetum aduersus hæreticos, Ambros. libro secundo de pœnit. cap. octauo & libro tertio comment. in Lucam, Augustin. in qq. in lib. Iud. q. 47. & in qq. ex nouo Testam. q. 86 & lib. 23. contra Faustum. c. 3. & 4. Hieron. hoc loco, Greg. Nyssen. in oratione de sancta Christi natiuitate, Iuuencus poëta in qq. in nouum Testamen. Damasc. 4. libr. de fide. cap. 15. Id aduersarij Iudæi, Iulianus, Celsus, Porphyrius, Faustus negabant, rationemque afferebant, quòd Mariam Dei matrem ex tribu Leui fuisse constet. Erat enim cognata Elizabeth vxoris Zachariæ Lucæ 1. 36. quæ erat ex filiabus Aaron. Luc. 1. 5. Non ergo erat ex tribu Iuda, multoque minùs ex familia Dauidis, ex qua erat Ioseph. Nostri contrà certissimis testimoniis B. Mariam Christi matrem ex familia Dauidis, exque tribu Iuda esse demonstrabant. Ipse enim Euangelista Matthæus, qui capit. primo decimo octauo, vigesimo docet Mariam non ex Ioseph sed ex Spiritu Sancto Christum concepisse versiculo primo vocat eum filium Dauidis, *Liber generationis Iesu Christi filii Dauid.* Non poterat autem filius esse Dauidis, nisi per matrem, cùm patrem hominem non haberet; erat ergo mater ex domo Dauid. Præterea Lucas cap. 1. versicu. 35. dicit Christum ex

Cur ad Iosephum genealogia deducatur

B. Maria ex tribu Dauid.

virgine

A virgine Maria sine viro ex Spiritu Sancto conceptum; & capit. 3. 23. putatum fuisse, id est, non fuisse filium Ioseph, versu vero 32. eiusdem 1. capit. dicit idem Angelus, *Et dabit illi Dominus sedem Dauid patris sui*, sic vet. 69. Zacharias canit, *Et erexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui.* Et c. 2. 4. scribit Ioseph & Mariam ascendisse ex Galilæa in Iudæam in ciuitatem Dauid, quæ vocatur Bethlehem, vt ibi describeretur, quod essent ex familia Dauid. In cæteris vero libris noui Testamenti passim non à turba populari, sed ab Apostolis dicitur filius esse Dauidis. Rom. 1. 3. 2. Timoth. 2. 8. Apocal. 22. 16. Quo ergo modo Maria cognata erat Elizabethæ ex filiabus Aaron? Recte respondet August. quæst. quadragesima septima in lib. Iud. aliquem ex tribu Iuda & familia Dauidis aliquam ex tribu Leui vxorem duxisse vnde Beata B virgo Maria originem traxerit. Nam ne illi quidem ipsi, qui Beatam Virginem non ex tribu Dauid, sed ex tribu Leui fuisse dicunt; negare possunt illam nupsisse Ioseph, quem ex tribu Dauid fuisse non negant. Quo autem modo fieri potuerit, vt inter diuersas tribus coniugia miscerentur, paulò post dicam. Hactenus constet Euangelistas, dum Ioseph genealogiam narrant, etiã Mariæ genealogiam recensere.

Itaque restat secunda quæstio, cur non potius ad Mariam, quàm ad Ioseph genealogiam deduxerint: cùm id fuisset nihilò difficilius, & ad genus Christi intelligendum multò clarius. Qui respondent Euangelistas multorum opinioni seruire voluisse, qui vt ait Lucas, c. 3. 2. C Christum filium Ioseph esse arbitrabantur, & iniuriam Euangelistæ faciunt: & non vident non debuisse eum ista ratione de Spiritu Sancto non ex Ioseph conceptum dicere, vers. 18. 20. 25. Veteres ergo illi eius rei duas rationes reddiderunt. Alteram, quòd nõ fuerit Hebræorum consuetudo genealogias per mulieres ducere. Quod vt est certum, ita ad soluendam quæstionem non satis est: poterat enim genealogia vsque ad Mariam per viros de more duci: Maria verò sola quia præter cõsuetudinem ex Spiritu conceperat, præter consuetudinem numerari. Itaque hanc rationem, quæ sola non sufficiebat, altera ratione corroborabant, legem fuisse Nume. 36. 6. 7. vt ex sua quisque tribu vxorem duceret, ne hæreditates ab vna tribu in aliam auerterentur: quam legem à Ioseph, cùm vir esset iustus, fuisse seruatam. Sic Hieron Ambro. D Aug. Eucherius, Damas. iis locis quos supra designauimus. Iudæi tamen & qui hoc tempore, quo maximè incredulitas regnat, ingenij magnitudinem incredulitate metiuntur, in hac ratione non acquiescunt. Eam enim legem ne à iustissimis quidem hominibus seruatam fuisse. Nam parentes Mariæ sanctissimæ Christi matris iusti erant, tamen cum ipsi essent ex tribu Iuda, cum tribu Leui connubia iunxerunt, & Iud. 21. 1. vndecim tribus iurant se tribui Beniamin filias suas nuptui non daturas propter insigne facinus, quasi & tunc inter se, & anteà illi publicè aliæ aliis darent. Iustus etiam erat Dauid, tamen cum ipse ex tribu esset Iuda & Saul ex tribu Beniamin, 1. reg 9. 1. Michol filiam eius duxit 1. reg. 8. 27. Iustus Ioiada sacerdos ex tribu Leui, filiam tamen Ioram Regis E ex tribu Iuda in matrimonium accepit 2. Par. 22. 11. Adde quod ea lex non intelligebatur, nisi de mulieribus, quæ cùm fratres non haberent, in hæreditatem succedebant, vt Ambr. etiam interpretatur lib. 3. in Luc. tunc enim non licebat illis alterius tribus viro nubere, ne paterna hæreditas in aliam tribum traduceretur. Hæc enim ratio redditur legis. Quare non satis est legem allegare, & Ioseph ac Mariæ parentes probare iustos, sed necessarium præterea est docere Mariam Virginem hæredem fuisse, vt non potuerit extra tribum suam nubere. Quod ex sacris quidem litteris non constat: si constaret, tamen non satis esset, vt ea in qua versamur, quæstio solueretur. Quid enim? sit B. M. ex eadem tribu: an propterea sequitur ex eadem esse familia? quod tamen video multos interpretes non animaduertere. Itaque respondeo, legem illam eiusque interpretationem veram esse, ideoque coniugia illa, quæ proferuntur ab aduersariis, inter diuersas tribus fuisse copulata, quod in illis ratio legis locum nõ haberet, sed adeo notum vulgò fuisse Ioseph & Mariam non ex eadẽ modò tribu, sed ex eadem prorsus esse familia, vt Euangelistæ non dixerint. Illud etiam addo, existimare me B. Virginẽ Ioseph, tanquam maximè omnium propinquo, non solùm sponte, verùm etiam necessitate legis traditam fuisse. Credo enim legem illam Num. 36. 6. 7. nõ solum de eadem tribu, sed etiam de eadẽ familia intelligi debere: vt, cum mulier aliqua paternæ hæreditatis sola hæres esset, non posset nisi eiusdem familiæ viro, & quidẽ propinquissimo nubere. Adducor autẽ ratione legis: quæ propterea prohibebat extra propriam tribum nubere, ne hæreditates, qui Dei arbitrio inter eas tribus æqualiter fuerant distributæ, Ios. 19. perturbarentur. At eadem ratio in singulis familiis locum habebat, quæ in eadem quoque tribu æquales terræ portiones acceperant. Hoc enim est, quod tam sæpè dicitur, Ios. 10. per cognationes suas. Certè Hilar. can. in Matt. 1. Mariam ex lege Ioseph nupsisse affirmat, & Eucher. 9. 2. in Matt. & Theoph. & Euth. in Com. legem non de eadem tantùm familia interpretantur. Sed quid opus est coniecturis, aut testibus, cùm scriptura ipsa vtrumque doceat? Sic enim est Hebr. הוכלבת ירשה רת בנייישראל לאחר ממשפחת מטה אבות תהי י ירשו בני ישראל איש נחלת אבתיו נחלת ממט לאשה לטעי. *Omnis filia hæres hæreditatis ex tribubus filiorum Israel, vni ex familia tribus patris sui erit in vxorem, vt possideant filii Israel vnusquisque hæreditatem patrum suorum.* Nullos enim eam fratres habuisse, non ex traditione tantum: sed ex sacris etiam litteris manifestum est, quæ eius, si quos habuisset, fratres non tacuissent. Hæc igitur omnia fecerunt, vt Euangelistæ contenti fuerint Ioseph genealogiam demonstrasse, quam certum ac notum erat eandem esse Mariæ. Atque in hac re Matthæus Lucasque consentiunt. Veniamus nunc ad ea, in quibus videntur dissentire. Quæ multa sanè sunt. Primum, quòd Matthæus Ioseph filium Iacob, Lucas Heli fuisse dicat. Secundum, quòd à Ioseph vsque ad Zorobabel Lucas diuersos prorsus Christi parentes numerat atque Matthæus. Tertium, quòd Matthæus à Ioseph vsque ad Zorobabel non numerat, nisi nouem, Lucas verò duodeuiginti. Quartũ, quòd Matthæus dicat Salathielem filium fuisse Iechoniæ. Lucas Neri. Quintũ, quòd à Salathiele vsque ad Dauid alios rursus Lucas, quam Mattheus recenseat: & Matthæus per Salomonem, Lucas per Nathan ad Dauidem perueniat. Sextum, quòd Matthæus consistat in Abraham: Lucas ad Adam & ad Deum vsq; perueniat. Octauum, quòd Matthæus à parentibus ad filios descendendo: Lucas à filiis ad parentes ascendendo progrediatur.

Quòd ad primum discrimen attinet, August. lib. 2. qq. Euang. q. 5. & lib. 2. de consensu Euang. cap. 2. & 3. tribus modis responderi putat posse: primò, Heli apud Lucam patrẽ dici Ioseph, non quòd pater, sed quòd socer esset, paterq; B. Virginis, idem qui Ioachim alio nomine vocari soleat: Iacob autem, quòd verè pater esset. Quæ responsio nec Augustino displicet: & nonnullis aliis valde placuit, vt auctori libelli de ortu B. Virginis falso inscripti Hieronymo, & recentioribus valde multis. Mihi quoque placeret, nisi viderem Euangelistas verum Iosephi genus describere voluisse. Illam subtilitatem probare non queo, qua vir quidam ætatis nostræ sanè perquàm eruditus scribit, cum Lucas dicit de Christo: *Filius, vt putabatur, Ioseph qui fuit Heli*: relatiuum, *qui*, non ad Ioseph, sed ad Christum referendum: vt sit sensus, qui Christus fuit filius, id est, nepos Heli. Quòd si

[illegible] Quid [illegible] dicitur [illegible] quoad [illegible] Matt. 22. Quid [illegible], dites & senex, ne [illegible] Ruth [illegible] vxorem suam Ruth. [illegible] non Booz, nec Ruth, [illegible] dicitur [illegible] cuius v- [illegible] necessarium [illegible], vt [illegible] sed [illegible] nomen ad cognatos om [illegible] ducta [illegible] poterant. [illegible] fuisse ne[illegible], vt [illegible] aut eodem [illegible] oppido [illegible] Ruth longe a patria v- [illegible] mortuus erat sed vt hæreditate ad e- [illegible] pertinerent; non debuisse natũ filium [illegible] nomen gerere, quod Augustinum aliquando fefellit; neque enim filius Ruth Chelio vt legalis, nec Booz vt naturalis pater; sed Obed vt neuter appellatus est: sed iubetur frater primogenitum filiũ demortui fratris no

A [illegible], id est, non suum [illegible] censere [illegible]: [illegible] animaduertit Augustinus [illegible] in Deuter. q. 46. & lib. 2. retract. c. 7. Quisquis [illegible] auctorum non con[illegible], videat ne peiorem [illegible]. Nos [illegible] in [illegible]. Quæri autem solet vter [illegible] [illegible] Ioseph [illegible] pater. Non[illegible] [illegible] patrem fuisse dicunt, vt [illegible] quorum Aug. meminit. [illegible] posteri [illegible] maiore [illegible] via regia libenter deflectunt. Om[illegible] quos paulo [illegible] de [illegible] Io- [illegible], Heli legalem patrem fuisse putat. Na- [illegible] apud Matthæũ pater Iacob, & Matthat B [illegible] pater Heli fuisse dicitur, eand[illegible] [illegible] mortuo [illegible], aut ab eo adhuc vi- [illegible] alter duxit [illegible] qua Nathan Iacob, Matthat Heli [illegible]. Itaque Iacob & Heli fratres ea- [illegible] quam [illegible] vocatam tradunt, non eode[illegible] [illegible], Heli [illegible] sine liberis mortu[illegible] Iacob ex lege [illegible] Iosephum ge[illegible]uisse. Quam [illegible], & [illegible] ores [illegible] [illegible] & quia [illegible] probabil[illegible] rem [illegible]. [illegible] enim est [illegible] Matthæum [illegible] in [illegible] mention[illegible]. Da[illegible] [illegible] demonstra- [illegible] probabitur [illegible] naturalis, [illegible] pater sit [illegible], quos et Africanus & Au- gustinus [illegible] Matthæus de [illegible] Lucas de [illegible] fuisse. Quod C [illegible] non [illegible], probabile tamen [illegible] Matthæus [illegible] licet hæreticus in [illegible], [illegible], naturalẽ pa- [illegible] post [illegible] legal[illegible] naturali [illegible] nomina- [illegible] volu[illegible].

Secundi autem inter [illegible] Euangelistas discrimini tres rationes afferri solent. Nam alii propterea Lucam à Ioseph vsque ad Zorobabel diuersos quàm Matthæum Christi parentes nominasse videri putant, quòd bino- [illegible] fuerint; & vnum Matthæus nomen, Lucas alterum [illegible] expresserit; quod & Phil[illegible] [illegible] te confirmant. Ego, [illegible] non negauerim [illegible] binomios, ita omnes [illegible], repugnanteque [illegible] : quod tamẽ [illegible] necesse est, qui [illegible] vult ista ra- tione conciliare, cum non pauci aliqui, omnes diuersi [illegible]. Alii respõdent ideo [illegible] diuersis E- D uangelistis recenseri; quod Matthæus regale Christi genus, Lucas sacerdotale narret. Sic [illegible] Augustinus [illegible] 8. [illegible] q. 61. & lib. 1. de consens. Euang. [illegible] c. 2. & Am- bros. lib. 3. in Lucam, & Iulianus Pomerius libro aduer- sus Iudæos. 3. multique hodie. Quorum nobis sententia ideo non probatur, quia non constat Christũ ex tribu Leui [illegible] aliquid generis habuisse; quin viri nõ- nulli insigniter doctique Catholici [illegible] nostro tẽpore præcise negauerũt; quod D. etiam Paulus toto septimo ca- pite epistolæ ad Hebræos negare videatur. Quod autẽ dicitur Luc. 1. 36. B. Virginem cognatã fuisse Elisabethæ, quæ erat ex genere Aarõ ver. 5. facile probabiliterq; in- terpretãtur patrem aut auũ aliquẽ Elisabethæ sacerdotẽ E ex tribu Leui vxorem aliquãdo duxisse ex tribu Iuda & familia Dauid, ex quo coniugio nata fuerit Elisabetha cognata B. Virgini ea ex parte, qua ex familia Dauid; nõ ea qua ex tribu Leui genus ducebat & quidẽ Ambrosi[illegible] non alia ratione Elisabethã Mariæ cognatã fuisse inter- pretatur lib. 3. in Lucã, quàm quod ex tribu Iuda vtraq; esset. Deinde quia ex omnib. [illegible] Lucas [illegible] enume- rat, nemine sacerdotẽ fuisse legimus. [illegible] sacerdo- tale [illegible] recẽseb[illegible], sacerdotes in [illegible] debuit nomi- nare. Alii [illegible] propterea diuersos parẽtes [illegible] numerari [illegible] [illegible], quod [illegible] Euangelista naturalem, alter legalẽ Chri[illegible]

Beza in annot.

Elizabetha quomodo cognata B. Virgini.

originem enarret. Quorum etsi genere vna videtur esse sententia, specie tamẽ & explicatione est tripartita. Nam ex illis alij dicunt, Matthæum naturalem, Lucam legalem originem exponere; quòd ille eam per Salomonem naturalẽ Dauidis filium, hic per Nathan ad eundem ducat. Quam opinionem vnde Lyranus hauserit non intelligo. Nam scriptura Nathan non legalem, sed maximè naturalem filium Dauidis facit 2. Reg. 5. 14. & 1. Par. 3. 5. Nec moneret Nathan illum, cuius Lucas mentionem facit, non illum fuisse prophetam, à quo Dauid sibi patratum adulterium & homicidium exprobratum est 2. Reg. 12. 1. nisi scirẽ ita locutum aliquando Augustinum l. 83. quæst. q. 59. & l. 2. de consen. Euang. c. 4. vt eundem hominem fuisse colligere ex eo quis possit: quamen alio loco idem admonuerit, nempe l. 1. Retract. c. 26. & l. 2. c. 16. Alij contra Lucam naturales, Matthæum legales patres numerare putant, ideoq; pauciores apud Matthæum esse, quam apud Lucam; quòd legales patres semper quam naturales esse soleant. Legales autem parentes, quos Matthæus commemorat, dici volunt, quòd successio Salomonis in Ochozia rege defecerit 4. Reg. 9. 27. Ioas enim, qui post eum regnauit 4. Regum 11. 12. & 2. Par. 23. 11. quamuis filius dicatur Ochoziæ, non fuisse tamen eius filium, verum quia ex genere Dauid per Nathan originem trahebat, & Ochoziam proximo attingebat gradu, eius vocari filium. In Hebræorum commẽtariis memoriæ proditum esse Dauidẽ, quasi testamento, constituisse, vt si quando Salomonis soboles extingueretur, ad posteros Nathan regnum deuolueretur. Ita hæreticorum sentit magister absurdamque sententiam absurdioribus probat argumentis. Probabile esse, Athaliam mulierem dominandi cupidam ideo regnum Iudæ occupasse, ne in ordinem redacta in alienam domum translatum videret; quod si Ioas filius fuisset Ochoziæ, id est, nepos Athaliæ, libenter eam eo prætextu vsuram fuisse, vt regnum nepotis nomine gubernaret. *Et quis* (inquit) *mediocri iudicio præditus credat naturalem eius filium potuisse a sacerdote Ioiada abscondi, vt non magis sollicite eũ auia quæreret.* Hæc, vt dixi, sententia non solum, quia minimè bonos habet auctores; verũ multò magis quia sacris litteris repugnat, absurda mihi semper visa est. Si enim Ioas semel tantum filius regis appellaretur, possemus interpretari filium regis appellari, quod ex regio Dauidis genere originem duceret ac ius haberet ad regnum: nunc autem cum tam sæpe non regis, sed ipsius Ochoziæ filius appelletur, 4. Reg. 11. 2. & 13. 1. & 14. 1. & 2. Par 22. 11. quis non credat filium fuisse Ochoziæ, nisi Caluinus? Quid quod 1. Par. 3. 11. vbi posteri Dauidis per Salomonem recensentur, Ioram genuisse dicitur Ochoziam, ex quo ortus est Ioas? Quod ergo dicit *Athaliam dominationis cupidã propterea hæredes regni extinxisse, ne in ordinem redacta regnum in alienam domum translatum videret*: falsum omnino est. Tantæ enim ambitionis & crudelitatis eam fuisse scriptura significat; vt proprios Ochoziæ filios, id est, nepotes suos trucidauerit, non vt in ordinem redigeretur, sed vt regnaret. Nec enim nepotis nomine contenta fuit ambitiosa mulier Iezabelis filia regnum administrare; sed suo ipsa nomine regnare voluit. *At quis credat regis filium à sacerdote Ioiada occultari potuisse?* Respondeo, quis credat hæredem regni, cum Athalia omne semen regium delere vellet, occultari potuisse? Nam scriptura certè Ioam eiusdẽ generis & gradus facit cum cæteris, qui occisi sunt 4. Reg. 11. 2. & 2. Par. 22. 10. *Tollens autem Iosaba filia regis Ioram soror Ochoziæ Ioas filium Ochoziæ, furata est eum de medio filiorum regis, qui interficiebantur, & nutricem eius de triclinio, & abscondit eum à facie Athaliæ, ne interficeretur.* Fingamus eos, qui occisi sunt, non Ochoziæ filios, sed tamen hæredes regni. Quomodo eos Athalia occidit; Ioas verò, qui eodem erat gradu, non occidit, nisi quia aut falso rumore

Caluinus in Harmonia.

nutrito cum aliis occisum putauit, aut quia quantumuis magna quæsitum diligentia inuenire non potuit? Quis credat infantem Moysem crudelissimi Pharaonis edictum matris occultatione effugere potuisse? At Moyse priuatus erat. Quis credat Christum regni hæredem, & futurum Magorum prædictione regẽ Herodi metuendi regni causa omnes infantes trucidanti latere potuisse? At id diuina factum est prouidentia. Quasi vero Dauidis regnum sine diuina prouidentia, ac non peculiari Dei fide & veluti tutela conseruatum sit, 4. Reg. 11. 12. & 17. 12. 24. & 13. 4. & 4. Reg. 8. 19. & 18. 14. & [illegible] Sed illi, vt opinor profanis scriptoribus Romulum & Remum [illegible] primos Romani imperij conditores, & Cyrum Persarum atque Medorum summum regem [illegible] vsque ad adultam ætatem affirmantibus credunt: scripturæ verum filium regis latuisse docenti non credunt. Reliqua igitur est tertia sententia, quæ mihi maximè probatur, Matthæum naturales; Lucam legales patres recensere, non quod omnes, quos Lucas commemorat, legales sint. Id enim absurdum profectò mihi videtur, sed quod Matthæus Iacob, qui naturalis, Lucas Heli, qui legalis Ioseph pater erat, maiores numeret.

B

Tertium inter Euangelistas discrimen variè etiam à diuersis auctoribus explicatur. Illi quos paulò ante refutauimus facile respõdent, ideo pauciores à Matthæo, plures a Luca progenitores Christi numerari, quod Lucas naturales, Matthæus legales numeret, qui pauciores quam naturales esse soleant. Sed hoc solutio quamuis facilis sit, quia falso nititur fundamento, stare non potest. Multo melius Amb. lib. 3. com. in Lucam & August. lib. 1. q. in Gen. q. 121. credibile esse eos, quos Matthæus quàm eos, quos Lucas enumerat, lõgiori fuisse vitæ. Præterquam quòd Matthæus reges vel. 8 consultò prætermisit.

C

Quartum discrimen a paucis admodum interpretibus attingitur. Eorum verò, qui attingunt, vt Lyrani communis interpretandi ratio est, Salathielem Iechoniæ natura, Neri verò adoptione fuisse filium. Malim credere Iechoniam, quamuis scriptura non declaret, filiam Neri, qui ex Dauide per Nathan genus ducebat vxorem habuisse, ex qua Salathielem procreauerit, qui Iechoniæ propriè filius, quia ab eo genitus, Neri verò minus propriè, quia filię eius erat, filius appellatur, quemadmodum ver. 8. Athaliam docuimus filiam Amri, quia neptis eius erat, appellari. Lucas ergo cum Matthæum vidisset Christi originẽ à Dauide per Salomonem ductam diligenter explicasse, voluit eiusdem originem per Nathan ipse deducere, vt probaret modis omnibus filium esse Dauidis, verum quę regni eius successorem. Cum autem venisset ad Salathiel, qui materno tantum genere ex Nathan originem trahebat, noluit eius matrem propter scripturarum consuetudinem, de qua paulò suprà diximus, sed eius auũ patris loco numerare. Ad quintum discrimen eodem modo, quo ad secundum. Ad sextum verò eodem, quo ad tertium respondere debet. Cur autem Matthæus consistat in Abraham, Lucas autem vsque ad Adamum, Deumque progrediatur, quod est septimum; aliqui respondent voluisse Lucam ostendere Christũ non alium habuisse patrem, nisi Deum, ideoque ad Deum vsque peruenisse. Matthæum verò rationem habuisse promissionum, quæ Dauidi & Abrahamo factæ fuerant, vt diximus ver. 1. Ambros. lib. 3. in Lucam, & Theophylact. in hunc locum. Aliæ præterea tres mihi occurrunt causæ. Prima, voluisse Lucam in scribenda historia diligentiam simul & fidẽ suã probare. Nã & diligentia fuit singularis Christi originẽ ab ipsa mũdi origine deducere, & ea ipsa diligẽtia fidẽ auget historiæ. Secũda, respexisse primã promissionẽ de venturo Christo factã. *Ipse cõteret caput tuũ.* Gẽ. 3. 15. voluisseq; ad Adamũ peruenire, qui primã causã aduẽtus Christi peccãdo præbuerat; quiq; antithesi qua-

D

E

dam

di Christo respõdebat. *Prim⁹ enim homo de terra terrenus; secundus homo de cælo cælestis.* 1.Cor.15.47. & vt ait Epipha. hæ. [illegible] vt ostenderet, quē Christus nascendo perditum quærebat. Nescio an modum etiam generationis vtriusque respexerit, vt non malis placet auctoribus. Adam enim ex virgine formatus terra, Christus ex virgine Maria, solum vterque Deum patrem habuit. Tertia, voluisse Christi aduentum non ad causas naturales; sed ad æternam Dei prædestinationem reuocare. Hoc est, *Qui factus est Dei.* Prædestinatus enim ab omni æternitate erat filius Dei Rom. 1. 4. & ab origine mundi agnus occidebatur Apocal. 13. 8. In octauo discrimine non existimo magnopere esse laborandum, vt alias quæramus causas, cum sciamus consuetudinem esse Hebræorum, vt in recensendis huiusmodi genealogiis ab eo incipiant, quod postremum in ore fuit. Exempla sunt multa; sed vnum caput quintum lib. 1. Par. vtriusque generis exemplum suppeditabit. Matthæus ergo cum Abraham ob eas causas, quas ver. 1. exposuimus vltimo loco nominasset; ab eo vsq; ad Christum processit. Lucas verò cum dixisset; *Ipse Iesus erat incipiens, quasi annorum triginta.* ab eo exorsus; *Filius, vt putabatur, Ioseph, qui fuit Heli, &c.* vsque ad Deum ascendendo progressus est.

17. *Omnes itaq; generationes.*] Duo sunt hoc loco explicanda, vt mens Euangelistæ intelligatur. Alterum, cur diuiserit omnes generationes in tres tessaradecades. Alterum, cur id admonuerit, cum quiuis lector facile posset animaduertere numerãdo. Diuisionis vna ab omnibus, deinde aliæ ab aliis causæ afferuntur. Ab omnibus illa, quòd voluerit Matthæus triplicem populi statum, sub iudicibus, sub regibus, sub ducibus, & sacerdotibus designare, simplex & minimè quæsita ratio, eoque probabilior, quod tam diuersa in eam incurrerint ingenia. Sed aliæ contemnendæ non sunt, quas diuersas diuersi auctores repererunt. Augustinus mysterium esse putat, quo totum vitæ nostræ tempus quadragenario numero significatur. Nam si Christus non numeretur; & Iechonias quem bis eundem numerari putat) semel tantum numeretur, quadraginta personæ reperiuntur. Vero aliquanto similius Origenes hom. 27. in Numer. & Hieronymus in epistola ad Fabiolam has quadraginta duas generationes quadraginta duabus mansionibus, quibus filij Israel ex Ægypto vsq; ad terram promissionis peruenerunt, respondere. Totidem enim generationibus, quasi gradibus filij Abraham vsque ad Christum promissum salutis portum peruenerunt. Proximè autem ad similitudinem veritatis mihi videtur Chrysostomus accedere homil. in Matthæũ 4. Euangelistam significare voluisse Deum, antequam filium suum mitteret, omnes tentasse vias, vt populum suum per homines gubernaret, & in officio contineret; per iudices, per reges, per duces & sacerdotes; cumq; nihil profecisset, misisse filium suum. Conuenit Euangelica parabola Matth. 21. 33. & Luc. 20. 9. vbi Dominus ille vineæ, triplices ad repetẽdum fructum misit seruos, qui cum nihil effecissent, misit ad extremum filium suum. Non amo in sacris litteris philosophari, colligo tamen siquid ex philosophia sponte cadat. Medici quartũ decimum diem criticum vocant, & omnium in morbis periculosissimum esse dicunt. Videtur igitur Deus congruenter naturæ decimo quarto quoq; seculo populi sui statum mutare voluisse, vt vna Repu. quodammodo mortua, alia nasceretur melior. Cur autem Euangelista generationum summam expresserit, duas potissimum causas fuisse arbitror; Alteram, vt intelligeremus aliquid in ea re subesse mysterij, nec inconsiderantes præteriremus; Alteram, ne quis existimaret se errore, aut obliuione tres illos reges ver. 8. prætermisisse. Voluit quoque fortasse cauere, ne quis posset generationis Christi seriem aut minuendo, aut augendo numero corrumpere.

18. *Christi autem generatio sic erat.*] In multis Græcis codicibus est ἰησοῦ χριστοῦ Iesu Christi. Sed neque noster interpres legit nomen Iesu, neq; Græci auctores Chrysostomus & Theophylactus, quamuis Euthymius legat. Lectionem autem nostri interpretis magis probo; & quia antiquior est, & quia, vt quidam ante me notauit, proximè præcesserat, *A transmigratione Babylonis, vsq; ad Christum generationes quatuordecim*; & est vero simile Euangelistam nomen Christi in proximo repetiuisse. *Christi autem generatio.* Quidã verò natiuitatem, quam generationem reddere maluerunt, quod generationis nomen non ad partum, sed ad conceptum pertinere videatur; quibus ego minimè assentior. Manifestum enim est voluisse Euangelistam eandem rem, quam noster interpres generationem vocat, tribus nominibus ab eadem origine paululum deflexis appellare γένεσιν v. 1. γενεὰν v. 17. & γέννησιν hoc loco. Itaque cum isti ipsi verterint ver. 1. *Liber generationis Iesu Christi,* & ver. 17. *ab Abraham vsque ad Dauid generationes quatuordecim, &c.* similiter hoc loco vertere debebant, *Christi autem generatio sic erat.* Præterquam quòd hoc loco non solum de partu, sed multò magis etiam de conceptu agitur, de quo potius quàm de partu poterat dubitari, οὕτως ἦν præteritum imperfectum pro perfecto ex linguæ proprietate, quod & Latine accidit aliquando; *ad hunc modum se habuit.* Quod Remigius existimauit posse hæc verba ad præcedentia pertinere, quasi sensus sit, Hactenus autem de Christi generatione, prorsus alienum puto. Cur autem hoc addiderit Euangelista, cõiectura est facilis; Quia generationem Christi cum aliorum generationibus cõnumerauerat; ne quis existimaret eodem modo, atque alios, genitum fuisse, modum, quo genitus est, singularem explicauit. *Sic erat,* id est, non sicut aliorum generationes, *sed cum esset desponsata mater eius,* Eodem pertinet quod matrem eius vocat, significans patrem non habuisse, eadẽ prorsus cautione, qua dixerat ver. 16. *Iacob autem genuit Ioseph virum Mariæ, de qua natus est Iesus, qui vocatur Christus.*

Cum esset desponsata] μνηστευθείσης γὰρ. noster interpres non legit γὰρ causalem particulam, nec ego legendam arbitror, quod sensum nõ iuuet, & impediat. Nonnulli hærentes in proprietate verbi μνηστεύεσθαι existimant B. Virginem cum Christum concepit, nondum fuisse nuptam, sed desponsam. Eodẽ enim modo differre apud Græcos μνηστεύεσθαι & γαμεῖν, quo apud Latinos desponderi & nubere. Itaque nondum illam Iosephũ domum duxisse; Atque hoc esse, quod paulo post ver. 20. dicitur, *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam,* quasi nondũ accepisset, id est, duxisset, in qua sententia magnos etiam auctores Origenem hom. 1. in diuersos Euangelistas Hilarium hoc loco, Basilium in hom. de humana Christi generatione, & Epiphanium hęr. 78. fuisse video. Sed pluribus auctoribus Chrysostomo hom. 4. in Matthæum, Auctori operis imperfecti hom. 1. Ambrosio lib. 2. in Lucam, Theophylacto in commentariis, & omnib⁹ fere Theologis subscribo, verè iam tum fuisse nuptam. Præcipua enim causa cur Spiritus Sãctus voluerit Christum ex nupta nasci, hæc ab omnibus fuisse creditur, vt Virginis honori consuleretur; atqui non est consultum, si desponsa tantum, nondum nupta concepit, & ver. 19. Ioseph vocatur ἀνὴρ αὐτῆς vir eius. non νυμφίος sponsus, & ver. 20. vocatur γυνὴ vxor Ioseph, *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam.* Nam quod hæreticus interpres exponit ὡς τὸ εἶναι γυναῖκά σου vt sit vxor tua, aut quę despõsa tibi est pro vxore, coactum est. Nam si Hebraismum, vt ille putat imitari voluisset; dixisset μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν τὴν μαριὰμ εἰς γυναῖκά σου, aut potius σοι. *Ne timeas accipere Mariam in coniugem tibi;* & exemplum quod profert Mar. 12. 23. illi aduersatur maximè οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα, *septem enim habuerunt eam vxorẽ.* Non enim

B. Virgo an vera vxor Ioseph.

Beza in annot.

significat eam futuram fuisse; sed fuisse reuera vxorem. Quod autem dicit eam esse vim verbi μνηστεύεσθαι non ignoramus; sed scimus etiã non semper obseruari. Nam Lucas c. 2. 5. eandem Mariam iam domum ductam à Ioseph vocat μεμνηστευμένην vocat ergo Matthæus Mariam μνηστευθεῖσαν sponsam, non quod ducta non esset, sed quod non magis à viro cognita, quam sponsæ, quæ nondum nuptæ sunt, vt rectissimè Chrysostomus adnotauit. Nolo tamen eiusdẽ Chrysostomi & Bernardi in hõ. in illa verba Lucæ 1. 26. *Missus est*, vti testimoniis, qui consuetudinem Hebræorum fuisse dicunt, vt generi etiam ante nuptias in sponsarum domibus habitarent. Nam generos Loth, quorum vtuntur exemplo, scriptura docet in domo Loth nõ habitasse, Genes. 19. 14. Teneamus ergo quod aut omnes, aut optimi Theologi tenent, verum fuisse iam tum, cum Christus conceptus fuit, inter Iosephum & Mariam matrimonium; quod aduersus Iulianum Pelagianum, qui concubitu matrimonium definiebat, probat August. lib. 5. c. 9. & lib. 1. de nuptiis & concupiscentia c. 11. Cur autem ex nupta Christus nasci voluerit, præter alias, quas facile per se quisque excogitare potest; quinque causas veteres Theologi tradiderunt. Ignatius in epistola ad Philadelph. Origenes hom. 1. in diuersos Euãgelistas, Hilarius can. 1. in Matth. Chrysostomus hom. 4. Basilius in hom. de humana Christi generatione, Ambrosius lib. 2. in Lucam, & in lib. de instit. virg. c. 6. Theophylactus hoc loco, Bernardus hom. in illa verba *Missus est Angelus*. Prima est, ne Maria si innupta peperisset, stupri rea putaretur: maluit enim Christus filius Ioseph, quam impudicæ fœminæ videri. Et, vt scitè ait Ambrosius; *maluit aliquos de sua generatione, quã de matris pudore dubitare, nec putauit ortus sui fidem matris iniuriis astruendam*. Secunda, ne ipse spurius videretur, ideoque tanquam verus Messias non reciperetur à Iudæis. Nam si, cum ex legitimo matrimonio procreatum putarent; tamen ideo contempserunt, quòd fabri filium esse crederent Matth. 13. 55. & Mar. 6. 3. quid facturi erãt, si spurium dicere potuissent? Tertia, vt Ioseph & Mariæ, & infanti adiumento esset atque custodiæ. Itaque cum aliquid agendum est, non ad Mariam, sed ad Ioseph Dei mandata mittuntur Matth. 2. 13. *Ecce Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicẽs; Surge, & accipe puerum & matrem eius, & fuge in Ægyptum, & esto ibi, vsq; dum dicam tibi*, & ver. 19. *Ecce Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens, surge, accipe puerum, & matrem eius, & vade in terram Israel*. Cumque puer perditur, quæritur à Ioseph Luc. 2. 48. Quarta, vt Ioseph testis esset virginitatis Mariæ. Nemo enim in eius asserenda castitate tam dignus esse poterat fide, quam qui custos illius erat, qui maximè & scire debuit, & potuit: quemque credibilius erat naturali maritorum zelotypia impudicitiæ crimen, vbi non esset, suspicaturum, quam vbi esset defensurum fuisse. Quia Bernardi verba imitari non possum, recitabo. *Sicut, inquit, Thomas dubitando, palpando, constantissimus factus est Dominicæ confessor resurrectionis, ita & Ioseph Mariam sibi desponsando, eiusque conuersationem tempore custodiæ studiosius comprobando factus est pudicitiæ fidelissimus testis. Pulchra vtriusq; rei conuenientia, & dubitatio Thomæ & desponsatio Mariæ. Poterant quidem similis erroris laqueum nobis inicere, fidei videlicet in illo, castitatis in illa veritatem in suspicionem adducere. Sed valde prudenter & piè factum est per contrariũ; vt vnde metuebatur suspicio, firma fit certitudo. Nam & de filii resurrectione citius quidem ego (qui infirmus sum) crediderim Thomæ dubitanti & palpanti; quam Cephæ audienti & credenti: & de matris continentia facilius sponso eius custodienti & experienti, quam ipsi quoq; virgini de sola sua conscientia se defendenti*. Additur ferè ab omnibus quinta, vt hac ratione mysterium nati Christi diabolo celaretur, ne infanti strueret insidias; quam malo liberè fateri me non intelligere quam temerè reprehendere. Non inquam intelligo, quomodo diabolus Mariæ virginitatem, si modo animaduerterit, potuerit ignorare, cum integrum & incorruptum corpus, quamuis nuptæ videre posset.

Cur Christus ex nupta natus.

Antequam conuenirent.] Hoc loco Hilarij interpretatio est, *antequam transiret in coniugis nomen*; quasi conuenire significet simul habitare: quam interpretationem, non quia vera; sed, vt opinor, quia noua videbatur, nonnulli nouitatum sectatores hæretici secuti sunt, nescio an secuturi, si Hilarij fuisse cognouissent. Sed iam antè probauimus, iam tum veram fuisse coniugem; & ex consequentibus manifestum est conuenire hoc loco significare rem matrimonij, vt Hieronymus loquitur, exercere esseque vt Græci vocant ὑποκορισμὸν quo res inhonesta honesto declaratur verbo. Voluit enim Euangelista rationem reddere, cur voluerit Ioseph occultè Mariam dimittere quia inuenta est in vtero habens, antequam conuenirent, id est, cum eam non cognouisset, vt loquitur ve. 25. Nemini non statim occurrit obiectio: Ergo postea conuenerunt. Hoc enim potissimum argumento nonnulli quondam hæretici, vt Antidicomarianitæ apud Epipha. hær. 78. Iouinianus apud Augustinum in lib. de hæresib. Heluidius apud Hieronymum in libro aduersus Heluidium adducti sunt, vt post Christi partum Mariam à Ioseph cognitam fuisse crederent, ex coque coniugio natos fuisse eos, qui in scripturis Domini fratres appellantur Matth. 12. 46. 47. & 13. 55. Mar. 13. 31. 33. Lucæ 8. 19. 20. A quorum impietate nonnulli ex nostris hæreticis non procul absuerunt. Sed hunc errorem & scripturis & exemplis ita Hieronym. fregit, vt si quis refutare velit, actũ agat: & nos non disputationes nunc scribimus, sed commentarios. Summa rei est, non quoties dicitur aliquid non ante factum esse; significari factum esse postea. Cum enim dicimus hæreticos non actutos pœnitentiam, priusquam moriantur (vt Hieronymi vtar exemplo) non significamus eos pœnitentiam post mortem acturos: sed tacemus, quod est certum, dicimus quod est dubium. Certum est post mortem neminem posse agere pœnitentiam; *Quia in inferno quis confitebitur tibi*? sed dubium est an ante mortem acturus sit. Certum quoq; erat post Christi partum Ioseph Mariam non cognouisse, cum nõ alium, quam Christũ filium habuisset. Certè de eo non erat quæstio. An autem Christus ex Ioseph, an ex Spiritu Sãcto conceptus esset; & dubitari poterat, & necessario erat explicãdum. Hoc ergo explicauit Euangelista, quod dubium, quodq; necessarium erat; illud prætermisit, q; neq; quærebatur, neque dictu erat necessariũ. Quo autẽ modo fratres Christi quidam sint appellati dicemus Matth. 12. 46.

Maria virginitas post partum

Psal. 6. 6.

Inuenta est] Origenes hom. 1. in diuersos Euangelistas, & Hieronymus in commentariis multa ex illo mutuatus, à Ioseph inuentam esse dicunt, qui penè licẽtia maritali futuræ vxoris omnia nouerat, quod nisi me tantorum auctorum reuerentia retineret, minus reuerenter dictum dicerem, satis habeo illis non assentiri. Nam εὑρίσκειν Græcè non significat quærendo, scrutandoque, sed potius non quærendo, non cogitando, præter opinionem expectationemq; aliquid inuenire, vt Chrysost. idoneus Græci sermonis testis adnotauit. Non ergo Ioseph vestigando, sed non quærendo; nec tactu, sed visu, eoq; purissimo, minimèq; curioso Mariam prægnantem inuenit. Nec significatur ab eo potius, quam ab alio inuentam fuisse: sed vis verbi εὑρέθη est eam subito & inopinato ita tumido apparuisse vtero, vt quiuis, qui modo oculos adiiceret, videre posset eam fuisse grauidam.

In vtero habens] prægnans, grauida, vterum gerens. Illa enim Græca, hæc Latina est phrasis.

De Spiritu Sancto.] Sunt qui hæc verba cum superioribus ita iungant, vt hæc sit sententia, Ioseph non solum prægnantem Mariam deprehendisse, sed etiam eam de

[illegible] Sancto concepisse; vt Basilius in hom. de humana Christi generatione, vt Theophylactus in commentariis, [illegible] videntur Origenes hom. 1. in diuersos Euangelistas, & Bernardus hom. In illa verba *Missus est*, imo etiam Hieronymus in hunc locum existimare. Auctor autem operis imperfecti non incerto cognouisse, sed dubitasse, an diuinitus concepisset. Sed ex consequentibus manifestū est, eum ignorasse vnde virgo sacra concepisset, propterea enim voluit dimittere ver. 19. propterea ab angelo docetur ver. 20. *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam, quod enim in ea natum est, de Spiritu Sancto est.* Atq; ita omnes alij auctores interpretantur. A

[illegible]

De Spiritu Sancto] non q̃ Spiritus Sanctus pater fuerit Christi quemadmodum ait Hieronymus nonnullos olim existimasse; sed q̃ Spiritus Sancti virtute factum sit, vt sine viro virgo conciperet. Nec enim Spiritus Sanctus ad modum viri cum Maria concubuit, vt quendam nostro tempore dicere nō puduit: sed quod virile semen facturum erat, ipse sine semine multo perfectius fecit; sicut Adamum olim Deus fecerat; nisi quod Adamum ex limo terræ, qui quasi terræ semē est; Christum ex sanguine Mariæ. Neque de Spiritu Sancto conceptus dicitur Christus, q̃ solus Spiritus, non etiam pater, & ipse, qui gignebatur filius, eius generationem effecerint. Vera enim illa regula est ab omnibus antiquis Theologis tradita, & ab Scholasticis retenta: Omnia opera Trinitatis extra se tam omnibus personis esse communia. Sed dicitur Christus ex Spiritu Sancto conceptus per illam vsitatam in sacris litteris attributionem, qua quod trib⁹ personis commune est, propter officium, aut proprietatem vni tribuitur; vt quod potētiæ est & gubernationis, patri; quod sapientiæ, filio; quod benignitatis, beneficij, liberalitatis, fœcunditatis, Spiritui Sancto. Duabus ergo de causis Christi conceptio Spiritui Sancto tribuitur, & quia summum fuit erga homines beneficiū, omniumq; beneficiorum caput; & quia fœcunditatis ac viuificationis opus fuit. Est enim Spiritus quasi diuinū quoddam semen, quo omnia fœcundātur, quemadmodum illud Genes. 1. 2. interpretati sunt multi; *Spiritus domini ferebatur super aquas*, & quasi anima, qua animantur & viuificantur omnia. *Spiritus enim est, qui viuificat*, & *Emitte spiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terræ.* Quod Plato aliiq; Philosophi, & hos secuti poëtæ, tanquam in tenebris allucinantes, Deum animam mundi esse dixerunt. Per quam elegans est inter Christum & Christianos, id est, inter caput & membra comparatio, quam omnes fere auctores veteres Ambrosius, Augustinus, Leo obseruarunt. Christus ex Maria virgine nat⁹ est; Christiani ex virgine Ecclesia nascuntur. Ecclesia virgo & mater sine macula & ruga, vt Maria, Ephes. 5. 27. fons baptismi vterus, aqua semen Ecclesiæ, quæ producit animam viuentem, Spiritus Sanctus supplet semē viri. Itaq; vt Christus ex semine virginis & Spiritu Sācto natus est, sic Christianus; id est, membrū Christi oportet ex aqua & Spiritu Sancto renascatur. Ioannis 3. 5. *De Spiritu Sancto* ἐκ πνεύματος ἁγίου. ex Spiritu Sancto. Animaduerto nostrum interpretem particula, De; cum possit dicere, Ex, mirificè delectari, vt supra ver. 3. 5. 16. & infra ver. 20 & cap. 2. 11 Nec ignoramus clarius fuisse, Ex, q̃, De, materiam videatur significare, sed explicāda fuit versio, non euertenda.

[illegible]

19. *Ioseph autem vir eius*] Vir eius appellatur, non quia corpore, sed quia vero illi coniunctus erat matrimonio.

Cum esset iustus] δίκαιος ὤν, & Græca & Latina verba duplicem intellectum admittunt; vel quamuis esset iustus, vel quia erat iustus. Hæreticus interpres aduersatiue accipiendum putat; quasi sensus sit, quamuis Ioseph vir esset iustus, tamen sinistra aduersus beatā virginem suspicione non caruisse. Clarius, si ausus esset, dixisset, Ioseph merito de sanctissimæ Virginis castitate dubitasse. Atquis non videt nō aduersatiuè, sed causaliter Græcum participium accipiendum? Causa enim redditur eorum, quæ sequuntur. Vtrius autem causa reddatur cum duo sequantur, alterum, quod noluerit eam traducere; alterū, quod voluerit occultè dimittere, de eo poterat merito dubitari. Aliqui ergo existimarunt, secundi membri causam reddi: vt Chrysostom⁹ hom. in Matth. 4. Propterea enim voluisse dimittere, quod iustus esset, nolletq; quam adulteram suspicabatur, retinere. Fuit enim Chrysost. Hieronymus, & nonnulli alii graues auctores in ea sententia, vt putauerint nō licere viro adulteram vxorem retinere. Idque ne fieret, fuit aliquando ecclesiasticis decretis constitutum. Alij causam prioris membri reddi dicunt, vt Hieronymus, Ambrosius lib. 2. in Lucam, Theophylactus; quod ego multo probabilius esse arbitror. B Videntur enim hæc verba *Et nollet eam traducere* apposita esse ἐξηγητικῶς expositiōis loco; quasi dicat, quia erat vir iustus, ideoque nolebat eam traducere, cœpit aliam dimittēdi rationem honorabiliorem cogitare. Et illa Chrysostomi sentētia non solū à Theologis; sed à tota etiā Ecclesia deserta est. Lex enim adulterā dimittere permittebat, non iubebat; Christo etiam interprete Matth. 19. 8. Mar. 10. 5. Dicet aliquis, si lex permittebat, licebat ergo adulteram accusare; quare & Ioseph, quamlibet iustus, salua iustitia id facere potuit. Respondeo Ioseph vocari iustum, non quod iustitia vna ex quatuor virtutibus moralibus præditus esset, sed quod omni virtutum genere cumulatus, vt Chrysostomus adnotauit. Eiusmodi autem quisquis est, D. Paulum imitatus dicit, *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.* Itaq; 1. Cor. 10. 22 C potuit quidem traducere; sed non debuit: quia maioris fuit caritatis occulte dimittere. Quia ergo vir erat iustus, id est, magna prēditus caritate, in qua, vt ait August. omnis Christiana iustitia consistit; noluit facere q̃ iustitia vna priuata virtus permittebat; sed q̃ caritas omnium virtutum regina postulabat.

Traducere] παραδειγματίσαι publico exemplo puniendam curare, ignominiose accusare, ad verbum, exemplare, vt alicubi Augustinus Epistola 59. vertit. Quāquam idem alias vertere solet, diuulgare, vt epistola 54. & ser. 6. de verbis Domini. Id autem Ioseph fecisset si in iudicium vocasset, & omnium oculis, tanquam adulterij ream, proposuisset. Vsus est eodē verbo D. Paulus ad Hebræos 6. 6. *Iterum crucifigentes filium Dei* καὶ παραδειγματίζοντες & publicę ignominiæ exponentes, vbi noster interpres vertit; *ostentui habentes.* Quod Hispani significātissimo verbo dicerēt: *Sacandolo otra vez a la verguenza*. qua phrasi nō sola Christi crucifixio; sed tota eius passio probris plena significatur. Simili prorsus significatione idē verbum septuaginta interpres vsurparunt. Num. 25. 4. & Esther 14 8. D

Quid traducere in scriptura.

Voluit occulte dimittere eam] Quare? Nonnulli existimarunt ideo dimittere voluisse, quod videret eam de Spiritu Sancto cōcepisse, seq; eius consortio indignum iudicaret. Eodem prorsus modo, quo Petrus dixit Christo, *Exi a me Domine, quia homo peccator sum*: Luc. 5. 8. & Centurio ille, *Domine non sum dignus, vt intres sub tectum meum.* Matth. 8 8. E Sic Origenes hom. 1. in diuersos Euangelistas, & Bernardus homilia in illa verba, *Missus est angelus*: &, si bene intelligo, Hieronymus in commentariis interpretantur. Quæ interpretatio, etsi loco non conuenit, eorūm tamen auctorū pietati maxime conuenit. Alij prorsus contrariam sequuntur opinionem, ideo dimittere voluisse; q̃ adulterarā suspicaretur, vt Chrysost. hoc loco & in homilia de sancta Susanna; & Augustin⁹ Epistola 54. & serm. 16. de verbis Domini, & serm. 18. de tempore, si tamen illius est Theophylactus, & Euthymius in commentariis. Quorum sententiam sequentia verba confirmant; *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam, quod enim in ea natum est, de Spiritu Sancto est*, quasi

A Ioseph non de Spiritu sancto, sed de adulterio natũ putaret, ideoq; timeret accipere; ne probare adulteriũ videretur; aut quia factã, vt putabat, sibi ferre nolebat iniuriam. Sententia Pseudochrysostomi media inter has duas nec à veritate, nec à pietate discedit, non iudicasse Ioseph ex adulterio virginem concepisse, sed vnde, aut quomodo concepisset, dubitasse, & quia non ex se concepisse certo sciebat, dimittere voluisse. Quæ autẽ fuerit illa ratio, quã cogitabat, occultè eam dimittedi, incertũ est. & quod Abulẽsis dicit cogitasse illi occulte dare libellũ repudii, mihi non videtur cõuenire. Nã quãuis occultè dedisset, omnis scriptura natura sua publica est. Prætereà quod non poterat diuortium infamiaq; latere; si, cũ in B eadem domo cœpissent habitare, fuissent priuato iudicio separati, eo præsertim tẽpore, quo Mariæ vterus apparebat. Itaq; credibilius quod alii dicunt, esse arbitror, voluntariũ in aliam regionem secessum cogitasse, vt per speciẽ peregrinationis ita dimitteret, vt nõ vitio aliquo repudiasse; sed necessitate deseruisse videretur. Hoc mihi videtur non solum aduerbio λάθρα occultè: sed ipso etiã verbo ἀπολῦσαι significari, quod Gallice diceretur, s'en deffaire; eodem omnino sensu quo ille dixit amicitias non discumpendas esse, sed dissuendas. *Cic. de amicit.*

Hæc eo cogitante.] Quo modo eam occultè dimitteret, antequam aut consilium inueniret, aut inuentum exequeretur? Videtur enim Euãgelista significare voluisse, Deum expectasse opportunũ temporis articulũ, vt angelum mitteret. Si enim ante misisset, quã Ioseph grauidã Mariã animaduertisset; fortasse Ioseph angelo, sicut C Zacharias non credidisset. Hanc enim Chrysostomus, & Auctor imperfecti rationẽ reddunt, si post quàm ab ea discessisset, nimis serò misisset. Mittit ergo Deus ad ægrotum medicum, nec antequã incipiat, nec post quàm mortuus desinat ægrotare. Aliam iidẽ auctores rationẽ reddũt, quod Ioseph minus idoneus virginitatis Mariæ fuisset testis, si, antequã de illa dimittẽda cogitaret, ab angelo fuisset admonitus. Quis enim marito nõ credat de spõsæ integritate testanti? & illi marito, qui eo vsq; processerit, vt suspicatus sit adulterium, & de diuortio cogitauerit? Diuina est prouidẽtia; quæ ægrotare vnũ permittit hominem, vt multis ex eius morbo medicinã faciat. Ea fuit quę Petrum & Thomam permisit circa fidẽ D cadere; ne nos caderemus. Ea expectauit donec Ioseph de Mariæ virginitate dubitaret, ne ipsi dubitaremus, vt v. 19. ex verbis Bernardi recitauimus. Cur ergo ad Mariã antequam concipiat, angelus mittitur? Luc. 1. 26. Causa, vt opinor, fuit, quod à Maria, vt esset spõsa Spiritus sancti, ex eoq; conciperet, consensus requirendus fuit. Deinde, quod non decebat ignorare virginem, quẽ in vtero gereret, & vnde cõcepisset. Prius enim, vt August. lib. de sanct. virg. & Leo serm. de Natali Domini dixerunt, Christũ fide, quàm carne cõcepit, quã non admonita habere nõ poterat. Illud etiam à quibusdã quæri solet, cur Mariæ vigilanti, Iosepho dormienti missus sit angelus. Cur Mariæ vigilãti, ex iis quæ paulo ante diximus, apparet, erat enim ab ea fides, consensusq; requirendus. Cur autẽ Iosepho dormienti difficilius est dictu. Probabiliter tamen mihi videtur hom. 4. Chrysostomus respondere, quod Ioseph vir E iustus & fidelis fuerit, quẽ satis erat dormientẽ admonere. Deinde, quod iã vterũ viderat, &, vnde impletus fuisset, dubitabat; itaq; paulo momẽto inclinari poterat, vt ab Spiritu sancto impletũ crederet. Nam facilius, quę facta sunt, diuinitus & præter naturæ leges fieri potuisse: quã quæ faciẽda, fieri posse credimus. Mirum etiã videri potest; cur sanctissima virgo, quid sibi angelus de Christo concipiendo nuntiasset; sponso suo non dixerit, vt & se infamiæ periculo, & illũ sinistra suspicione liberaret. Verò similiter etiã ad hoc idem Chrysostomus respondit, Iosephum maritũ de sponsæ castitate sollicitum, virgini quamuis sanctæ pro se loquenti non fuisse crediturum.

A Et verò quis maritus nisi à Deo monitus credidisset?

Noli timere.] μὴ φοβηθῇς, ne timeas, ne dubites accipere, acceptam retinere, vt probauimus vers. 18.

Quod enim in ea natum est.] conceptum, genitum.

De spiritu sancto est.] nõ, vt suspicaris, ex adulterio. vide v. 19. Omnia eò pertinẽt, vt tristem Ioseph, & incertum cõsilii cõsoletur. & vt persuadeat non doloris, sed lętitię eum materiam habere; quod ex eius spõsa Messias ille iam diu expectatus virgine nasciturus sit: propterea vocat filiũ Dauid, non solum quia honorificus erat titulus, sed etiã vt significet eum, qui ex virgine eiusdẽ familiæ conceptus erat, illum esse Messiam, qui filius Dauid futurus erat. Vide vers. 1. Propterea dicit, De Spiritu sancto est; vt B reuocet illi in memoriam Isaiæ testimonium, quod paulo post sequitur, *Ecce virgo concipiet & pariet filium*, vt credat, & gaudeat id in sua sponsa fuisse perfectum. *C. 7. 14*

21. *Pariet autem filium.*] τέξεται δὲ videtur poni pro γὰρ enim, vt Matt. 23. 5. & alias sæpe. Videtur enim afferri hoc ab angelo tanquam certum signum & argumẽtum ad faciendam eius, quod dixerat, fidem. Eodem modo, quo dixerat Isaias: *Ecce virgo concipiet, & pariet filiũ, & vocabit nomen eius Emmanuel.* Perinde ac si diceret; sponsa enim tua non est adultera, sed virgo illa integerrima, de qua Isaias dixit, *Ecce virgo concipiet, & pariet filiũ.* Pariet enim filium, nõ filiam; quod cum videbis, nõ dubitabis, quin ex Spiritu sancto conceperit. Cũ enim videris, quæ futura prædixi, vera esse, credes, quæ dixi, præterita vera fuisse. *C. 7. 14.* *C. 7. 14.*

C *Et vocabis nomen eius Iesum.*] Eodẽ hoc pertinet, tribuit enim illi hunc honorem, vt infanti non ex se, sed ex Spiritu sancto nato, tanquã proprio filio, nomen imponat. Adnotarunt quidã, non matres, sed patres solitos fuisse filiis nomen imponere. Quod etsi credibile est vsitatum fuisse, constat tamen nõ fuisse perpetuum. Nam & Rachel vocauit filium suum *Benoni*. Gen. 35. 18. & Iabes nõ pater; sed mater nomen dedit, quod maximo cum cum dolore peperisset 1. Par. 4. 9. & quemadmodum hoc loco Iosepho, ita Luc. 1. 31. Mariæ dicitur.

Et vocabis nomen eius Iesum.] Hoc est certum voluisse angelum Iosephum officio patris honorare, simulq; probare, quod dixerat de cœlo conceptum, cui de cœlo nomẽ imponeretur. Obseruamus enim diuinitus cõceptis nomina quoq;, antequã nascãtur, diuinitus dari, Isaac Ge. D 17. 19. Ioanni Luc. 1. 13. & ex nomine ipso doceri, qualis sit; qui cõceptus est infans, ille nimirum Messias qui populũ suũ à peccatis liberaturus erat. Hoc enim est Iesus יהושע seruator. De quo nomine vt multa omittã quę à quibusdam obseruata sunt, certũ est illud nomen Ἰησοῦς Iesus à Græcis Latinos, ab Hebræis Græcos accepisse. Nã vbicunq; fere est in Veteri Testamento יהושע nomẽ propriũ. Septuaginta verterũt, Ἰησοῦς, Hebræorũ vocabulum ad Græcã, vt potuerũt, aut vt voluerũt, formã reducentes. 1. tamẽ Par. c. 7. 27. verterũt Ἰησουέ. Significat autem id nomen salutẽ, aut seruatorẽ. Quo etsi multos appellatos fuisse legimus, vt Iesum filiũ Nane, Iosue 1. 1. & filiũ Iosedech sacerdotẽ Agg. 1. 1. 12. 14. illis tamẽ casu, Christo cõsilio, eoq; nõ humano, sed diuino hoc datũ est nomẽ; & illi nõ erant, quod hoc nomine significabatur, verè Seruatores; Christus plus est, quã hoc nomine significatur. E Itaq; aliis nomẽ erat quodãmodo cõmune, & certe vulgare; Christo propriũ, & vt propheta prædixerat, nouũ & singulare; quia eo modo, quo de Christo dicitur, nemini præterea cõuenit, quia nõ est in aliquo alio salus. Quod autẽ recentiores Iudæi non יהושע sed ישו vocare soleant, partim ex sono vulgarium linguarum, quę illi solum audiunt, partim ratione & malignitate faciunt, significantes Christum nõ esse יהושע seruatorem, sed Iesu, quod illis nihil nisi vulgarẽ aliquẽ hominẽ significare videatur. Sed bene est, quod non tã facile possunt sua Christo diuinitatẽ detrahere; quã facile eius nomini syllabas detrahunt. Hoc ergo proprium Christi nomen est, quo

[illegible] simul humanaq; natura, & præstãtissimũ [illegible] officium declarat. Hoc *dat nomen illi est nomen, [illegible] nomen. vt in nomine Iesu omne genu flectatur [illegible] cœlestium, & infernorum.* Itaq; rectè a quibusdam [illegible] est Euangelista, cum Seruatore nostro proprio nomine appellare volunt, no Christum, sed Iesum appellare, vt hoc loco & c.2.2.& Luc.1.31.& 3. [illegible] Christus enim nomen est officii, Iesus naturæ [illegible]. Dubitabit autem aliquis, quo modo [illegible] vocari oporteat, cum Isaias dixerit vocãdum [illegible] nobis Iudæi, vt probet illam in Christum [illegible] conuenire, solent obiicere. Sed satis [illegible] veteres auctores respõderunt. Iustinus [illegible] orthodoxos. 131. Tertullian⁹ aduersus Iudæos [illegible] contra Marcionẽ, Lactantius lib. 4. de vera [illegible]. Chrysostomus lib de incarn. c.2. Prophetã, non [illegible] Christus, sed qui futurus; Euangelistã, qui [illegible] & qui futurus esset, declarare voluisse. Noluit [illegible] Propheta, fore vt proprium Christi nomen [illegible] Emmanuel, sed vt res eo nomine significata illi cõ[illegible], ideoq; merito Emmanuelẽ vocari posse. Quẽ[illegible] idẽ Isaias. c.1.26. prædixerat de Ierusalẽ, *Post[illegible] ciuitas iusti vrbs fidelis:* non q eo vnquã nomine vocanda esset, sed q talis futura, vt ita merito vocari posset. Eadẽ ratione dixit. c.60.14. *Vocabunt te ciuitatem Domini Sion sancti Israel.* cum nunquã tamẽ eo nomine vocata sit. Similia exẽpla sunt Ier. 3. 17. Et Zach. 8. [illegible] de Christo ipso idem Isaias dixit. c.9.6. fore vt vocaretur nomen eius, *Admirabilis, Cõsiliarius, Deus, fortis, Pater futuri seculi, Princeps pacis;* nõ q tot nomina, sed quod [illegible] res habiturus esset. Et Iere. c.23.6. *Hoc est nomen q vocabunt eu. Dominus iustus noster.* Vere enim Christus Dominus iust⁹ noster [illegible]. Vere quoq; *Emmanuel,* q est, nobiscum Deus. Ita Euangelista locum Isaiæ intellexisse ex eo manifestum est, q cum dixisset, *Vocabis nomen eius Iesum,* quasi vt probaret ita vocari debuisse, Isaiæ locũ induxit. *Et vocabitur nomen eius Emmanuel.* Idẽ ergo est Iesus & Emmanuel non sono, vt ait Tertullianus, sed sensu. Esse enim Deum nobiscum, q Emmanuelis, est Deum seruatorem esse nostrum, quod nomine Iesu significatur.

22. *Hoc autem totum*] Chrysostomus hom. 5. Theoph. & Euthym. in commentariis hæc verba adhuc loquentis Angeli esse putant, sed non dubium est, quin sint Euangelistæ volentis iis, quæ narrauerat ex prophetæ testimonio fidem adhiberi.

Totum] quòd virgo conceperit, quòd Iesus infans nondum natus appelletur. Auctor imperfecti.

23. *Ecce virgo*] Huius versus explicatio ex cõmentariis in Isai. peti potest. Transferam inde in hunc locum, [illegible] necessaria esse videbũtur. Iudæi autẽ quinq; potissimum argumentis hunc nobis locum è manibus eripere conantur. Primum est, q apud Isaiam non בתולה, quæ [illegible] virgo est, sed העלמה legatur, q non virginem, sed puellam, non cõditionem, sed ætatem significat: cui argumento nemo potest melius, quã Hieronymus in traditionibus Hebraicis in Genesim, & lib. 1. cotra Iouinianum, & in cõmentariis in 7. cap. Isaiæ respõdere עלמה apud Hebræos non solũ virginẽ, sed plus etiã quam virginem, id est puellam absconditã & diligẽter custoditã significare, quæ ne virorum quidẽ oculis pateat, quæq; non solum corpore, sed etiã aspectu casta sit. Idq; nominis originem indicare, dictam enim esse עלמה a עלם q est abscondere, quasi inclusam & reconditã virginem; [illegible] in scripturis vspiam, nisi pro virgine poni, vt Gen. 24 [illegible] ea virgo pulcherrima & incognita viro, v. 43. vocatur עלמה, itemq; Maria soror Moysis. Exod. 2 8. [illegible] quoq; Punica, quæ ex Hebraica originem habet, [illegible] עלמה vocari. Itaq; בתולה solã virginitatẽ, עלמה & ætatem & virginitatem simul coniunctam significare. Atque hunc esse Prophetæ sensum, vt ita dicã, ἀπαρθένευτον παρθένον, virginem adhuc teneram, & ne virorum quidem oculos expertam concepturam esse. Addunt quidam nomini עלמה eo loci adiunctam esse ה emphaticam apud Hebræos particulam, qualis apud Græcos est articulus ὁ, q & Chrysostomus ad eum locum adnotauit, quasi virgo non vulgaris, sed præstãtissima & maximè virgo significetur. Vnum nobis Iudæi locum obiiciunt. Prou. 30. 19. *Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro. Via aquilæ in cœlo, via colubri super petram, via nauis in medio mari, & via viri in adolescentula* בעלמה vbi non tantum Hebræi, verumetiam Christiani nõnulli, idque nostro iam tempore contendunt, nomẽ עלמה pro muliere corrupta positum esse. Id enim loci circunstantiam postulare. Ego vero ex eo maxime loco pbari posse existimo, nomẽ עלמה nunquam nisi virgine significare. Nã vt alias, quas alienas iudico, interpretationes omittam, manifestum est Salomonem dicere voluisse, difficilius esse cognoscere, an fœmina quæ q recondita semper fuerit, maximè virgo putatur, virgo sit; quã cognoscere, an aquila per aëra, coluber super petrã, nauis per mare trãsierit. Hoc enim est, & quartum penitus ignoro. Hoc autẽ vt significaret per [illegible] nomine עלמה, q & ætatem, & conditionem perfectissimæ virginitatis declarat. Secundum argumentũ est [illegible] esse sensum, fore, vt virgo, manens virgo, sed vt quæ ante virgo erat, postea viro nupta ex eo cõcipiat. Hoc non modo, vt falsum; sed etiam, vt absurdũ atque ridiculum veteres auctores reiecerũt, nullum hoc esse miraculum, nullum signum: Prophetã autem signum, idque inauditum, & maximè admirabile præbere voluisse, vers. 10. *Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum inferni. siue in excelsum supra.* Et ver. 14. *Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum: Ecce virgo concipiet.* Sic Iustin⁹ cõtra Tryph. Tertul. aduersus Iudæos & lib. aduersus Marcionem. 3. Basilius in homilia de humana Christi generatione, Epiphanius aduersus Ebionitas, Cyrillus Alex. & Chrysostomus in 7. cap. Isaiæ responderunt. Tertium erat, q Isaias dicat vocãdum esse nomen nascituri filii Emmanuelem, quod nomen Christus non habuerit; quomodo antiqui auctores respoderint, diximus ver. 21. Quartum ergo erat, ex loci circunstantiis apparere, dictũ hoc esse de vxore Regis Achaz, & de filio Ezechia, quem erat paritura. Quod multo magis Epiphanius & Hieronymus merito rident. Edita enim est hæc prophetia regnante iam Achaz: ad eum enim, tanquam regem dirigebatur. Fingamus primo anno regni eius editam fuisse, iam Ezechiam nouem vt minimum annos natum fuisse constat. Regnauit enim Achaz sexdecim annos. 4. Regum 16 2 & 2. Part. 28. 1. quo mortuo statim regnauit eius filius Ezechias 4. Regum 16. 20. erat autem viginti quinque iam annorum cum regnare cœpit. 4. Regum 18. 2. & 2. Part. 29. 1. Nihilo plus coloris habet, quod alii dicebant id esse de vxore Isaiæ intelligendum. Nam neque virgo erat, neque filium vllum peperisse cõstat, qui Emmanuel aut fuerit, aut vocatus sit. Quintum recentiores Iudæi nobis obiiciunt, quod & prisci scriptores vix attigerunt, & maiorem habet speciem difficultatis: non potuisse dari signum Achaz, quod videre ipse non posset, quippe quod non nisi octingentis post annis esset euenturum. Quomodo respondendum sit, Chrysostomus in commentariis ad eum locum videtur indicare; signum non dari Achaz, sed domui Dauid, quæ non solum vsque ad Christum permansura; sed ipsum quoque Christum paritura erat. Principio quidem propheta Regi Achaz petendi quodcunque vellet, signi conditionem obtulerat, ex quo intelligeret Deum sibi contra regem Assyriorum affuturum. versicul. vndecimo. *Pete tibi signum a Domino Deo tuo.* Quod quia contemnens petere noluit; commutata oratione propheta aliud maius signum, quàm quod petere non auderet,

maioris liberationis argumentum Deum non iam Achaz, sed domui Dauidis daturum prædicit. vers. 13. 14. *Audite domus Dauid, numquid parum vobis est molestos esse hominibus, quia molesti estis & Deo meo: Propterea ecce Dominus ipse dabit vobis signum*, quasi dicat, quia vos petere negligitis, Ipse vltro dabit, nō iam quale regi obtuli, fore, vt Deus populum suum à Rege Assyriorum liberet; sed longè maius, fore, vt liberet à peccatis & diaboli tyrannide. Itaque à maiore probat minus.

Et vocabunt.] Quod quidam mirantur apud Isaiam esse vocabis; & Euangelistam dixisse καλέσουσι vocabunt, nullam admirationis habet causam, quia vt ait Hieronymus, sæpe Euangelistæ sententiam, non verba citare solent; sed & nihil hoc loco, quomodo Euangelista diceret, καλέσεις, vt Septuaginta verterunt; an καλέσει, vt Chaldæus; an καλέσουσι, referebat.

Quod est interpretatum Emmanuel nobiscum Deus.] Quo autem modo Deus nobiscum esse per hoc nomē significetur, quæri solere video. Quorumdam non probo sententiam, qui spiritualiter tantum interpretātur Deū esse nobiscū, id est nobis recōciliatum. Col. 1. 20. Quod ante iniquitates nostrę nos ab illo disiungeren: Isaiæ 59. 2. Melius Chrysostomus, & alii nonnulli patres, ipsam filii Dei incarnationem declarari putāt. Est enim Deus nobiscum, non solum quia auxilium præstat, & peccata remittit; quo modo etiam cum antiquis illis Iudęis erat: sed quia *verbum caro factum est, & habitauit in nobis*, Ioan. 1. 14. quia *in terris visus est, & cum hominibus conuersatus*, Baruch. 3. 38. quia *communicauit carni & sanguini*, Hebræorum 2. 14. Quod autem ex hoc loco quidam colligunt Matthæum Hebraicè non scripsisse, refellimus in præfatione. cap. 5.

25. *Et non cognoscebat eam.* Hilarius cognoscere, interpretatur, pro vxore habere, nam ante, inquit, sponsa erat; postea in nomen transiuit vxoris, non quod maritò coniuncta fuerit, sed quòd peperit, vt faciunt vxores. Epiphanius vero aduersus Ebionæos prius dicit nō cognouisse, post partum verò cognouisse nō eius quidem corpus; sed animum, virtutem, sanctitatem. At iam monitus ab Angelo, non poterat eius ignorare virtutem, quam sciret de Spiritu Sancto concepisse; & nemo non videt Hebraicam esse phrasim, qua honestè vsus matrimonii significatur, vt Gen. 4. & 19. 8. Numeror. 31. 35. & 3. reg. 1. 4. Illud verò quod quidam adnotarunt hoc verbum non dici, nisi cum primum virgo defloratur, falsum esse constat Gen. 4. 25. & 38. 26. & 1. Reg. 1. 19. Arripiebant hîc Iouinianus, Heluidius, Ebionistæ, &, vt ait Auctor imperfecti, Eunomiani ansam de Beatæ Mariæ post partum virginitate male sentiendi, vide ver. 18. tantum admonendum est, quemadmodum has particulas (*Antequam*) & *priusquam*; ita has *donec*. & *vsq;*, & si quæ sunt aliæ similes, non semper affirmationem post tempus, quod notatur, si negatio præcessit; nec semper negationem, cum præcessit affirmatio, significare, vt Hieronymus aduersus Heluidium, & Chrysostomus hoc loco multis exemplis demonstrarunt. Matthæi 28. 20. *Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationem sæculi*; no indicat postea cum illis non futurum, sed multo magis futurum 2. Reg. 6. 26. *Michol filiæ Saul non est natus filius vsque in diem mortis suæ*, non significat eam post mortem peperisse. Psal. 109. *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*, nō significat postea non sessurum. Matth. 5. 19. *Donec transeat cælum, & terra, iota vnum, aut vnus apex non præteribit a lege*, non indicat fore, vt postea prætereat. Ergo in his omnibus locutionibus, id dicitur quod est dubium, id tacetur quod est certum.

[Margin: Donec, vsque, antequam, quomodo accipienda in scriptura.]

Filium suum primogenitum.] Hoc aliud erat hæreticorum argumentum, qui de Mariæ virginitate male sentiebant, quod Christum Euangelista Mariæ primogenitum appellet, quasi post eum alios genuerit; vbi enim secundo genitus nullus est; ibi nec primogenitum esse posse. Epiphanius videtur vim argumenti declinasse. Negat enim hæres. 78. Christum Mariæ primogenitum appellatum. Nec enim Euangelistam dixisse, donec peperit filium primogenitum suum; sed filium suum primogenitum, vt significaret filium esse Mariæ, primogenitum autem Dei. *Ipse namq; est primogenitus omnis creaturæ*. Colos. 1. 15. *& primogenitus ex mortuis* v. 18. & Rom. 8. 29. *primogenitus in multis fratribus.* Melius & fortius Hieronymus aduersus Heluidium, primogenitū Marię Christum dici, non quod post eum alius; sed quod ante eum nemo genitus sit. Hunc enim scripturarum esse vsum, vt vnigeniti etiam primogeniti dicantur; quia qui vnigenitus est, necessario ante omnes alios, id est, nemo ante eum genitus est: quod est esse primogenitum, Exo. 4. 22. Deus vocat populum Israël primogenitum suum, cum alium non haberet. Et cap. 12. 29. dicitur percussisse omnia primogenita terræ Ægypti: inter quos non dubium, quin aliqui vnigeniti fuerint, & cap. 13. 2. & 22. 29. Iubet omnem primogenitum sibi sanctificari: consuetudo autem legis interpres etiam vnigenitos docet intelligendos: alioqui expectandum erat, donec alii posterius geniti nascerentur. D. etiam Paulus Hebræorum 16. primogenitum Dei, pro vnigenito Christum appellauit. Cur ergo Euangelista addidit epithetum, *Primogenitum*? ideo, vt opinor, vt significaret Mariam nō solum concepisse virginem, sed etiam peperisse. Nam de conceptu dixerat, ver. 18. *Antequam conuenirent, inuenta est habens in vtero de Spiritu Sancto.* De partu nunc dicit: *Non cognoscebat eam: donec peperit filium suum primogenitum*: id est cum eam nō cognouisset, peperit filiū suum: qui ideo solus maximè propriè primogenitus dicitur, quia cum primogenitus diceretur, qui vuluam aperiebat, Exodi. 13. 2. & 34. 19. solus ille aperuit, qui solus clausam inuenit, vt Tertullianus docuerat. Aperuisse autem interpretor, non verè aperiendo, sed quemadmodum si aperuisset, vere nascendo.

[Margin: Vsus nominis primogeniti.]

CAPVT II.

1 *CVM ergo natus esset Iesus in Bethlehem Iuda in diebus Herodis Regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Ierosolymam, 2. dicentes: Vbi est qui natus est Rex Iudæorum? vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum. 3. Audiens autem Herodes Rex, turbatus est, & omnis Ierosolyma cum illo. 4. Et congregans omnes Principes Sacerdotum, & Scribas populi, sciscitabatur ab eis vbi Christus nasceretur. 5. At illi dixerunt ei in Bethlehem Iuda: Sic enim scriptum est per Prophetam: 6. Et tu Bethlehem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda: ex te enim exiet Dux, qui regat populum meum Israel. 7. Tunc Herodes clam vocatis Magis diligenter didicit ab eis tempus stellæ, quæ apparuit eis: 8. & mittens illos in Bethlehem, dixit: Ite, & interrogate diligenter*

[Margin: ...uc. 2. a 7. ... Mich. 5. 2. ... Ioan. 7. 42.]

de puero

diligenter de puero: & cum inueneritis, renunciate mihi, vt & ego veniens adorem eum. 9. Qui cum audissent Regem,
abierunt. Et ecce stella, quam viderant in Oriente, antecedebat eos, vsquedum veniens staret supra, vbi erat puer.
10. Videntes autem stellam gauisi sunt gaudio magno valde. 11. Et intrantes domum, inuenerunt puerũ cum
Maria matre eius, & procidentes adorauerunt eum: & apertis thesauris suis obtulerunt ei munera, aurum, thus,
& myrrham. 12. Et responso accepto in somnis ne redirent ad Herodem, per aliam viam reuersi sunt in regio-
nem suam. 13. Qui cum recessissent, ecce angelus Domini apparuit in somnis Ioseph, dicens: Surge, & accipe
puerum, & matrem eius, & fuge in Aegyptum, & esto ibi vsq; dum dicam tibi. Futurum est enim vt Herodes
quærat puerum ad perdendum eum. 14. Qui consurgens accepit puerum, & matrem eius nocte, & secessit in
Aegyptum: 15. & erat ibi vsque ad obitum Herodis: vt adimpleretur quod dictum est à Domino per Prophe-
tam dicentem: Ex Aegypto vocaui filium meum. 16. Tunc Herodes videns quoniam illusus esset à Magis, ira-
tus est valde, & mittens occidit omnes pueros, qui erant in Bethlehem, & in omnibus finibus eius à bimatu & in-
fra, secundum tempus, quod exquisierat à Magis. 17. Tunc adimpletum est quod dictum est per Ieremiam Pro-
phetam dicentem: 18. Vox in Rama audita est, ploratus, & vlulatus multus, Rachel plorans filios suos, & no-
luit consolari, quia non sunt. 19. Defuncto autem Herode, ecce angelus Domini apparuit in somnis Ioseph in
Aegypto, 20. dicens: Surge, & accipe puerum, & matrem eius, & vade in terram Israel: defuncti sunt enim,
qui quærebant animam pueri. 21. Qui consurgens, accepit puerum, & matrem eius, & venit in terram Israel.
22. Audiens autem quod Archelaus regnaret in Iudæa pro Herode patre suo, timuit illo ire: & admonitus in som-
nis secessit in partes Galileæ. 23. Et veniens habitauit in ciuitate, quæ vocatur Nazareth: vt adimpleretur quod
dictum est per Prophetas: Quoniam Nazaræus vocabitur.

IN CAPVT II.

CVM ergo.] Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος. δὲ rectè vertit A noster interpres, ergo, quia magis conuenit huic loco, vt continuatiua sententia, vt Grammatici vocant, quàm vt aduersatiua alia.

In Bethlehem] Seruans Euangelista leges historiæ locum, tempus, euentaque describit. Locum, *in Bethlehem*, tempus, *in diebus Herodis*; euenta, *Ecce Magi ab Oriente venerunt*. Cur autem natus sit in Bethlehem, ratio est facilis; primùm quòd Michæas Propheta prædixisset cap. 5. 2. & oportebat eum etiam ex natali solo probare se eum esse ducem, de quo Propheta loqueretur. Deinde, quia eodem loco natus erat Dauid 1. Reg. 17. 1. & 17. 12. Cuius ipse successor & restaurator regni veniebat: oportebatque inde de radice Iesse florem ascendere, vbi erat radix. Itaque vix dum natus, ex loco natalis sui aduersa- B rios suos principes sacerdotum, & Scribas populi conuincit: si non vt se Christum esse credant, vt quodam modo profiteantur vers. quinto. Itaque cum Ioseph & Maria non in Bethlehem; sed in Nazareth habitarent, occasione imperati ab Augusto census veniunt in Bethlehem, Lucæ secundo. quarto, quasi non alia de causa tota describeretur orbis, quam vt ne totius orbis Dominus extra patriam suam nasceretur: coëgit Deus Imperatoris edictum prophetiæ veritati seruire.

Iuda.] Plerique codices habent τῆς Ἰουδαίας, Iudææ, atque ita videtur Chrysostomus, & Euthymius legisse; multique ita legendum censent, consensione, vt opinor, plurium codicum adducti. Ego Hieronymo potius assentior, qui & hoc loco, & in commentariis in C cap. Michææ. 5. Iudææ pro Iuda vitiosè legi contendit. Iudæam enim totam duodecim tribuum, Iuda verò solam sortem tribus Iudæ appellari. Cum autem constet duas fuisse Bethlehem: alteram in tribu Iuda, vbi Dauid & Christus natus est: alteram in tribu Zabulon, Iosue. 19. 15. & Iud. 12. 8. manifestum esse voluisse Euangelistam, eam quæ in tribu Iuda, ab ea, quæ in tribu erat Zabulon explicatione tribus separare. Atqui minime separasset, si dixisset, *In Bethlehem Iudææ*, cum in Iudæa, non in Iuda vtraque esset. Neque, quod quidam ab Hieronymo dissentientes respondent, mihi probatur, etiam terram tribus Iuda & Beniamin (simul enim habitabant) Iudæam appellari, vt infra versicu. vigesimo secundo. Nam etsi id verum est, tamen ita appellari cœpta non est, nisi postquam à Romanis factum est regnum, qui Latina forma à Iudæis Iudæam vocauerunt. Itaque, nunquam, nisi cum de regno agitur, ita vocatur. Nobis autem non Romanorum: sed scripturarum sequẽdus est vsus, quæ cum hanc Bethlehem ab illa distinguunt, nunquam Bethlehem Iudææ, semper Iudæ vocare solent, Iud. decimo nono, v. primo Mich. quinto vers. primo.

In diebus.] Hebraismus בִּימֵי. Hebræi ferè semper dicunt, *In diebus*, pro tempore, præsertim in historia quarto Regum vigesimo tertio vers. vigesimo nono & vigesimo quarto, vers. primo Herodis non illius Tetrarchæ Galilææ. Lucæ primo v. tertio qui Antipas cognomento vocabatur, qui Ioannem Baptistam inter- *Matt. 14. Luc 23. 11. Act. 12. 2.*
emit, Christum irrisit, nec illius qui Iacobum occidit, Petrum vinxit; sed patris illius & aui huius, qui Herodes primus, Magnus, Ascalonita, Antipatri dictus est, cui primo populus Romanus Regis Iudææ titulum dedit, Iosephus libro decimo quarto Antiquit. capit. decimo octauo Hegesippus libro primo capit. trigesimo, Eusebius libro primo capit. sexto. Cœptum iam erat tum annos per Cæsares numerare, quod & Lucas fecit. cap. tertio v. primo, & Actorum vndecimo v. vigesimo octauo, sed Matthæus, quia de regno Herodis agebat, cuius verum successorem natum dixerat, eius potius, quàm Cæsaris mentionem fecit.

Regis] vt distinguat à Tetrarcha, de quo capit. decimo quarto v. primo. Videtur autem Euangelista indicare voluisse tempus fuisse maturum, vt Christus nasceretur. Cum enim prædictum esset, *non auferendum sceptrum de tribu Iuda, donec veniret qui mittendus erat*, Gen. quadragesimo nono v. decimo: dum dicit Herodem hominẽ alienigenam regnasse, indicat sceptrum de tribu iuda defuisse, exactumque fuisse tempus, quo ex prophetia Iacob Christus venturus erat. Genes. quadragesimo nono v. decimo, vt Chrysostomus, & Theophylactus adnotauit.

Ecce] Hæc particula duplicem hoc loco vim habet. Significat enim statim nato Christo venisse Magos, vt paulo post exponemus; & inopinatò venisse, quod ciuitatis tumultuatione declaratur, versiculo tertio.

A *Magi ab Oriente venerunt.*] Quatuor de Magis quæstiones esse possunt; Qui fuerint? quot? vnde venerint? quo tempore profecti? Nã de stella qualis fuerit, & quo modo ex ea Christum natũ cognouerint, postea dicemus. Prima quæstio ex altera pendere mihi videtur, Nũ Hebraicè an Græcè Matthæus scripserit. Nam si Hebraicè, significatio nominis מכשפים sequenda erit; si Græcè, nominis μάγοι. Hebraicè autem scripsisse diximus in præfationis capite quinto. Videndum ergo qui sint qui Hebraicè vocantur מכשפים quod hoc loco legimus. מכשפים igitur vocant Hebræi, quos Latini præstigiatores, vt apud Plautũ legimus, id est, qui incãtationibus, aut alia qua arte rerum species immutant, vt aliæ sint, aliæ videantur, vt ait R. Abraham. Quales illos Pharaonis fuisse legimus, qui diabolica arte diuinã Moysis artem in transformandis rebus imitabantur. Exod. 7.
B 12. 22. & 8. 7. At istos nec noster interpres, nec Septuaginta Magos solent vertere: sed ille vbiq; maleficos; hi φαρμακοὺς, aut φαρμακεῖς, vt Exod. 7. 11. & 22. 18. Deut. 18. 10. & 2. Par. 33. 6. Iere. 27. 9. Daniel. 2. 2. Malach. 3. 5. Magos vero & noster interpres, & Septuaginta eos vocare solẽt quos Hebræi אשפים, id est, qui inspectione siderum futura prædicunt, sagacitate naturæ somnia interpretantur, vt Dan. 1. 20. & 2. 2. 10. 27. & 4. 4. & 5. 7. 11. 15. vertit etiã Magos vetus interpres, quos Hebræi vocant אבות Pythones, Septuaginta vero solẽt reddere ἐγγαστριμύθους, vt Leui. 19. 31. & 20. 6. & 1. Reg. 28. 3. 9. Hos autẽ de quib. Matthæus loquitur, credibile vix est fuisse מכשפים præstigiatores, nomen apud omnes gẽtes infame; cum eos Euangelista Magos honoris causa nominare videatur. Vnde me suspicio aliqua subit, aut totũ Euangelium, quod
C Hebraicè nunc habemus, aut hoc certè verbum non à Matthæo; sed à Mustero scriptum esse, qui scripturæ cõsuetudine parum animaduersa, quos אשפים Magos vocare oportebat מכשפים præstigiatores appellauerit. Itaq; quia Hebraica fides fefellit nos, Græcã sequamur μάγοι. Magos ergo tribus modis appellatos inuenio. Nã & qui nefariis magiæ nõ naturalis, sed diabolicæ artib. vtebantur, Magi dicti sunt Leu. 19. 31 & 20. 6. & Act. 8. 9. & 13. 6. & apud Herodotum lib 3. & Strabonem 15. non artis, aut cõditionis sed nationis nomen est: inter quinq; enim gentes, quæ Mediã incolebant, Magos connumerat, quod idẽ facit Epiphanius in Epitome fidei Catholicæ, nisi quod aliam illis originem, & regionem aliã assignat. Scribit enim filios fuisse Abrahami ex Cethura
D concubina, qui cum eiecti à patre essent, in Magodiam Arabiæ regionem venerint, ibiq; sedes fixerint; vnde & nomen vt videtur, putat accepisse. Magis vero vsitata huius nominis significatio est, vt Magi apud Persas patrio sermone sapientes appellẽtur, vt apud Græcos Philosophi, apud Italos Hetruriæ aruspices atque Pontifices, apud Indos Brachmanes, aut Gymnosophistæ; apud Babylonios Chaldæi, apud Ægyptios Hierophantæ; apud Gallos Druidæ vocabantur, vt Cicero li. 1. de diuin. & Strabo lib. 16. tradiderunt, & noster Tertullianus lib. aduersus Marcionem. 1. quo sensu & vero simile est, & creditum à plerisque Magos hoc loco nominari; & quia ab Oriente venerunt, vbi celebre Magorum nomen e-
E rat; & quia stella sunt ducti, quasi homines, qui omnem vitæ cursum stellarum obseruatione gubernarẽt, in qua omnis tunc Magorum sapientia versabatur; & quia Euangelista honoris causa videtur Magos appellasse.

Illud minus est certum an fuerint reges. Ridet Ecclesiam Catholicam hæreticus interpres, quod Reges fuisse credat; quasi locum Psal. 71. 10. male de illis interpretetur, reges Tharsis & insulæ munera offerent; & ex Meridie, & Occidente Orientem fecerit. Rideat ergo Tertullianum in lib: contra Iudæos, & lib. contra Marcionẽ 3; Rideat Cyprianum in sermone de baptismo Christi; Rideat Chrysostomum hom. 6. in Matthæ.; Rideat Hilarium lib. 4. de Trin. Rideat Basil. hom. de hum. Christ. gener. Rideat Idacium ad Varim. Rideat Hieronymum aut Hieronymo æqualem ætate auctorem, Psal. 21. Rideat Augustinum, aut vetustum certè, quisquis est, auctorem lib. 3. de mirabilibus sacræ scripturæ. Rideat Isidorum, Bedam, & Strabum, vt alios non nominem, quos liberiore fortasse impudentia ridebit. Hi enim omnes reges fuisse credunt, & illo Psalmi loco fidem faciunt. Non quod credant Reges fuisse Tharsis; sed quod Reges Tharsis pro quibusuis Gentilium regibus, quasi exempli loco à Dauide positos putent, vt Tertullianus exemplis etiam scripturarum docet, eodemq; sensu Ecclesia in festo Epiphaniæ illum Psalmi locum vsurpat. Solet enim sæpe, quæ de vna persona dicta sunt, ad aliã propter similitudinem non ignoranter, sed prudenter accommodare. Nec enim ignorat quod scriptũ est. Luc. 10. 42. *Maria optimam partem elegit*, non de Maria Christi matre; sed de Maria Lazari sorore dictum esse; tamẽ ad Christi matrem in eius festo prudenter accommodat, quia & ipsa Maria est, & verè optimam partem elegit. Præterquam quod Ecclesia Magos fuisse Reges nõ certa & Catholica fide, sed probabili opinione credit. Licuit enim Christiano poëtę patrum nostrorum memoria salua religione dicere; *Nec Reges vt opinor erant.* Licuit multis nostro tempore Catholicis, & eruditis Theologis idem scribere, suamque opinionem, non vt ille risu, sed magnis argumentis confirmare; non fuisse Euangelistam silentio nomen Regum, si Reges fuissent, præteriturum; cum id ad honorem adorandi Christi magnopere pertineret; maiore apparatu excipiendos ab Herode Reges à Rege. Ista nos non ignoramus, & malumus tamen credere fuisse Reges; non illos quidem Persarum nobilissimos, sed tamen Principes qui Regum aut Regulorum nomen mererentur, sicut ille Ioan. 4. 46. 49. & sicut amici Iob, qui ad consolandum eũ venerant, Tob. 2. 15. Reges appellantur, & vt Marcus c. 6. 14. Herodem magni Herodis filium Regem appellauit, cum nõ Rex, sed Tetrarcha esset Galilææ Matth. 14. 1. & Luc. 3. 1. Certe Poëta Iuuencus primores gentis suæ, & proceres appellat. Coniecturæ sunt, quòd ab Oriente vsq; veniant; vnde priuati profecto philosophi tam longo suscepto itinere non venissent; quòd Regem natum adoraturi; quod facere soli principes solent; quod thesauros habuerint ver. 11. quòd ab Herode simul vt venerunt comprehensi non sint, & in crucem acti; quòd ipse Herodes dicat se quoque adorãdi causa, cum, vbi sit, intellexerit, iturum esse, Simulatè; quis neget? tamen veritatem certè simulabat, quasi omnes Reges deberent Magorum exemplo nouum Regem adorare, quod priuati homines nunquam ausi fuissent coram tyranno profiteri, legitimum Iudæorum Regem natum esse. At cur Euangelista Reges non appellauit? Cur auctor libri Iob amicos eius Reges nõn appellat; Tobiæ verò libri auctor appellat? Si alius Euangelista illam eandem scripsisset historiam, quam Ioannes ca. 4. 46. scripsit, illum fortasse, quem Ioannes regulum vocat, alio nomine vocauisset. Neque ratio quærẽti omnino deerit, cur Matthæus Magos potius quam Reges, cum vtrumq; essent, appellauerit. Voluit enim tacite rationẽ reddere, cur ex stella Christum natum esse cognouissent. Hoc enim Magorum non Regum fuit.

De numero minus constat, Hîc etiam ridet nos hæreticorum interpres, quòd tres fuisse credamus, inde in errorem ducti, quod tria fuerint munera, Quasi singuli singula, non cuncti cuncta cõmuniter obtulerint. Ipse quatuordecim fuisse nescio apud quem auctorem legerit, certè non nisi apud Catholicos legit. vnde potuit facile cognoscere nos non certò fuisse tres, sed probabiliter credere. Auctor operis imperfecti ex Apocrypha quadam scriptura, quam suo tempore nomine Seth ex-

titisse

quæstio, Magis.

Magi Hebraicè quo vocati. Analogia.

Magi à Matthæo appellati.

Magi an reges. Rez a in ...

Mantuanus in Fast.

2. Quæstio. quot fuerint Magi.

Calumnia Harmo.

[illegible] Strabu[s] plures tantū [illegible] colligit. C[illegible] [illegible] opi[ni]o e[st] [illegible] [illegible] de tēpore. Leo.ser.1. [illegible] in commentariis; eaq; [illegible] [illegible] certū est plu- [illegible] numero semper multitudinis [illegible] plures fuisse duobus, qa [illegible] [plura]li vsus est numero. Fuisse [illegible] [ta]men ꝓbabili coniectura ex do- [illegible] colligitur. Credibilius enim est diuer- [illegible] [mun]era dedisse, ꝙ id magis sit vsi- [illegible] [l]icentius dari ob. [illegible] [pi]so aliqua, aliæ nulla ratione [illegible]

[illegible] q̃ tertia erat quæstio, etsi ma- [illegible] [de]clarauit, relictus tamen est di- [illegible]. Multi enim veteres auctores [illegible] [pu]tant. Iustinus in Tryphone, Tertul- [illegible] lib.3. cōtra Marcionē, Cypri- [illegible] [de] Magis, Epiphanius in Epirome. [illegible] [ve]l hæreticus putat, Orientem [illegible] Palæstinam inter Oriētem [illegible] [regio]nes mediæ nunc Oriētales, [illegible] [a]ppellari, sicut Regina Saba Regina [illegible] dicta est Mat.12.42. & Luc.11. [illegible] [fu]isse non immerito hi auctores prophetia Da- [illegible] 7. [illegible] Reges Arabum & Saba dona adducēt. [illegible] patriā p[r]odunt. Nam Arabiā totam [illegible] [e]orum regione thure odoribusq; abunda- [illegible] [ip]sis reb. eæ regiones apud poë- [illegible]. Alii Chaldęos fuisse dicunt, ꝙ aliquādo Chrysostimo placuit. Scribit.n.ꝙ mirū est, à Septētrione [illegible] q; Strabus auctor Glosse, quam vocāt, Or- [illegible] & nōnulli nostro tempore viri sanè eruditi sen- [tiunt], quorum po[tiss]imum est argumentum, ꝙ neq; ex [Pers]ide, neq; ex Arabia tredecim dierum spatio venire potuissent. Horum ego [mini]me assentior opinioni. Nā [illegible] mediam inter Septentriones & Orientem [illegible] tamen cōsuetudo scripturæ est vt Septētriona- [lis] appe[llet]ur. Vt [illegible] illæ Prophetarum voces, Chal- [illegible] [signifi]cant. *Ab Aquilone pandetur omne malū.* Ier. [illegible] 5[illegible]. Commu[ni]s mihi placet opinio ex Per- [illegible] & [qu]ia plures habet auctores, Chrysost.ho. [illegible] [op]eris imperfecti, hom.2. Cyrillū Alex. lib.4. in [illegible] cu[m] poëtam, Theophylactum, & omnes [illegible] [scri]ptores; & quia nomen ipsum Magorum Persi- [illegible] [E]uangelista dicit ab Oriente venisse, & [illegible] præ se mores ferunt. Reges enim adorare, [illegible] munere adire Persica lex erat, vt omnes eius [illegible] [scri]ptores tradunt. Quo autem modo tredecim [illegible] potuerint, paulo post explicabimus.

[illegible] [supe]rest quæstio, quandonam venerint, & [illegible]; duas enim has partes quæstio ha- [illegible] duob. post natum Christum annis ve- [illegible], & o[mni] ope contendit hær.30. & 31. pro- [illegible] v.16. *Occidit omnes pueros a bimatu, & in- [illegible] ꝙ exquisierat a Magis.* Idemq; ante eum [illegible] Cæsariensem sensisse ex eius apparet Chro- [illegible] [M]ulto verius est Ecclesiæ sententia 13. die post na- [illegible]; ꝙ v[illegible] auctores tradi- [illegible], Aug[ust]. ser.1.2. & 3. de Epiphania, Leo octo ser- [illegible]. Con[illegible] constat, non multis post dieb. adue- [illegible] Euangelista significat cum dicit, *Cū na- [illegible] Magi venerunt.* Nam & conexio verbo- [illegible] [par]ticula illa, ecce, indicat post Christi natalem [illegible] [Mago]rum aduentum secutum fuisse, vt Gen. 29. [illegible] *[loque]bantur, & ecce Rachel veniebat cum ouib. pa- [tris sui]. [G]en 24.15. Necdum intra se verba compleuerat, & ecce Rebecca egrediebatur,* & quia certū est, Ioseph & Ma- riam non mā[n]sisse in Bethlehem supra quadraginta dies purificationis, qui ex lege præscripti erant; Leu.12.2. Sta- tim enim venerunt in Ierusalem vt sisterent eū Domino Luc.2.22. & statim reuerterunt in Galilæam ve[r]. 39. Ma- gi autem Christum in Bethlehem inuenerunt Matth. 2. 9. ergo ante quadragesimum à natali diem Magi vene- runt. Quod enim Epiphanius ait Ioseph & Mariam sin- gulis annis eo die ex Ægypto in Bethlehem venire con- sueuisse; cumq; post duos annos rediissent, Magos eos inuenisse: mirum videri potest tam erudito viro in men- tem venire potuisse: quis enim credat Ioseph & contra naturalem caritatem, & contra mandatum Dei Matt.2. 13. infantem in illum ipsum locum, vbi a tyranno quæri sciebat, reducturum fuisse? cum etiam mortuo tyranno, & à Deo admonitus, vt reuerteretur, ausus nō fuerit in Iudæam redire, sed in Galilæa diuerterit v.22. Aliquod etiam est argumentum, ꝙ Ioseph & Maria adeo incom- mode in Bethlehem habiti fuerint, vt credibile non sit diu iacēte in præsepi Christo eos manere voluisse. Quā- do ergo ex patria profecti sunt? Quidam duob. ante na- talem Christi annis ꝓfectos putant iisdem impulsi ver- bis v.16. *à bimatu & infra secundum tempus, ꝙ exquisierat à Magis.* Ad quam sententiam auctor operis imperfecti hom.2. & August. ser.7. de Epiphania accedere vidētur. Mihi vero incredibile videtur, Magos duos integros an- nos in itinere posuisse, etiamsi totum terrarum orbē pe- dibus peragrassent. Nā nostra ætate Magallanius duob. annis multis superatis impedimentis, in multis diu locis cōmoratus vna naui totū circuitu orbem terræ nauiga- uit. Aiūt quidam stellam quidem ante duos annos Ma- gis apparuisse, nō tamen statim profectos fuisse eos; pri⁹ disputandum fuisse diu, quid stella portenderet, re vera explorata adornandam profectionē. Hoc etiam postea, cum de stella agemus, refutabimus. Fingamus tamē ita esse, nimis adhuc longum erit tempus. Mihi Augustini sententia valde placet ser.32. de tēpore eos non nisi nato iam Christo ex patria discessisse. Hanc enim vim habet, *Vidim⁹ stellā eius in Oriēte*, id est, quę natū significabat. Cū autem 13. post die credantur adorasse, reliquum est non vltra octo aut nouem dies in itinere posuisse. Nec enim eodem die, quo stellam viderunt, discessisse credendum est, & Ierosolymis Herodes eos interrogat, dum Scribas & Sacerdotes consulit, duos vt minimum mansisse dies valde est vero simile. Quo magis mirum est eos tantillo tempore ex Perside vsque venire potuisse. Duæ tamen res admirationem tollent; altera ꝙ credibile sit eos non ex vltimis, sed ex proximis Persarum finibus venisse, qui ab Ierusalem vix vltra ducentas leucas distare reperiun- tur. Altera, ꝙ verosimile sit camelis vsos esse, qui quāuis onerati 40. quotidie leucas conficere dicuntur. Nam ꝙ Remigi⁹ vult diuina id factū virtute; vt fieri potuisse cre- dendū est, ita factū fuisse nō est necessariū, nisi probetur.

Ierosolymam.] Mirum cur Ierosolymam venerint, cum in Bethlehem ab stella ducerentur. Sunt, qui putēt stel- lam prope Ierosolymam disparuisse, vt Magi natum re- gem in vrbe regia nuntiarēt, ne Iudæi ignorare possent, quod Gentilium testimonio didicissent. In qua senten- tia Ambrosius est lib.2. in Lucam. ca.2. & August. ser.30. 31. & 35. de tempore, & Chrisostomus hom.7. in Matth. Basil. in hom. de hum. Christi gen. Theophylac. Beda in sentent. Quod eo est probabilius, quòd Ierosolymitani stellam non viderint. nec enim Euangelista videtur prę- termissurus fuisse. Quod si non disparuisset, omnes vbi- que eam vidissent. Id etiam indicat Euangelista v.9. *Qui cum audissent regem, abierunt, & ecce stella quam viderāt in Oriente antecedebat eos, vsq; dum veniēs staret supra vbi erat puer.* Quasi dum fuissent Ierosolymæ, non vidissent, & si- mulatq; inde discessissent, iterum videre cœpissent. Ber- nardus existimat prius Magos Ierosolymam venire vo- luisse, vt de nato interrogarent rege, ideoque stellam

Cur Magi Ierosolymā venerunt.

sese

sese occultasse, vt qui hum[...] q[...]ebant cons[...], A
diuinum amitterent ducem. Mihi non tam eorum [...]
riositate, quam diuino consili[o] [f]actum videtur, vt Ie-
rosolymam venerint: partim vt [...] ei
sent, vt Hieronymus ait: partim [...] gentibus, quam
à Iudęis Christus rex natus annunti[a]retur, ne Iudę[...]um
de suo re[g]e testimonium suspectum haberetur, vt Basi-
lius hom. de humana Christi gene[ration]e. Humana eti-
am postulabat ratio, vt qui natum quærebant regem, in
regiam vrbem venirent.

2. Qui natus est.] Notãda Magorum asseueratio; non
enim dubitantes interrogant, an natus sit, sed certi, tan-
quam à Deo docti, natum esse asseuerant. Videntur eti-
am ita loqui, quasi omnes natum esse sciãt. Et verò quis B
crederet Iudæorum natum regem Persas scire, ignorare
Iudæos? Credibile etiam est eos de nouo rege in[ter]ro-
gasse; de quo cum nihil cognoscere potuerint, Ierosoly-
mam venerint; quasi in vrbe regia sciturі, quod in aliis
scire non potuissent.

Rex Iudæorum.] Duobus modis hæc verba iungi pos-
sunt, vel Rex Iudæorum qui natus est, vel qui natus est
Rex Iudæorum. vterque sensus probabilis, secundus ta-
men mihi videtur probabilior, quia ἐμφαντικώτερον. Nec
enim ignorare Magi poterant Herodem legitimum &
naturalem non esse regem; sed factitium, & à populo
Romano datum. Factitio ergo regi naturalẽ opponunt.

Vidimus enim stellam eius.] Iudicẽ natalis eius. Quin-
que de hac stella quæri possunt. qualis fuerit? quando
primum visa? Vbi? quomodo ex ea Magi cognouerint C
natum esse Christum? Cur per eam potius, quam alia
ratione docti fuerint? Veram fuisse stellam vnam de nu-
mero cæterarum, quæ ad præstandũ Magis obsequium
descenderit, Gregorius Nyssenus existimat in homilia
de Christi [nat]iuitate. Alij fere omnes non veram stellam; sed
stellæ similitudinem fuisse putant, Chrysost. hom. in
Matth. 6. Basilius hom. de humana Christi generatione,
Ambrosius lib. 2. in Lucã c. 2. Augustinus ser. 30. de tem-
pore, Fulgentius in homilia de Epiphania, Auctor libro-
rum de mirabilibus sacræ scripturæ, qui nomine Augu-
stini circunferuntur, lib. 3. c. 4. Quod multis probant ar-
gumentis: quod nunquam antea visa, quod nunquam
post, quod non fuerit in cœlo, alioqui viam monstrare
non potuisset, quod ab Oriente in Occidentem contra D
naturalem cursum venerit, quod non solum noctu, sed
etiam interdiu luxerit, quod sese aliquando occultaue-
rit, vt diximus ver. 1. quod steterit supra domum vbi e-
rat puer. Quæ omnia probabilia, non necessaria argu-
menta sunt. Nam qui fecerat aliquando, vt sol staret, ali-
quando vt retrorsum reuerteretur; facere potuit vt vera
stella statione naturali relicta isthæc præter naturam suã
officia præstaret. Sed quia miracula De[us] sine necessitate
facere non solet, nec à nobis, nisi probentur, pro mira-
culis habenda sunt; credibilius est veram non fuisse stel-
lam, cum stellæ similitudo esse potuerit, & ad docendos
ducendosque Magos satis esset, stellam apparentem E-
uangelista propter similitudinem, non propter verita-
tem appellauit, sicut nos cometam stellam vocamus. E
Quid autem fuerit, magna inter scriptores dissentio est.
Nõnulli Spiritum Sãctum fuisse putant, qui, vt post ba-
ptismum specie columbæ; ita nunc specie stellæ ad de-
mõstrandum Christũ descenderit. Ita auctor ille libro-
rum de mirabilibus sacræ scripturæ lib. 3. c. 4. Alij fuisse
angelum, qui stellæ speciem induerit. Nam & angelos
stellas appellari Apocal. 1. 20. hanc opinionem auctor
ille, quẽ paulo ante nominauimus, probabilem, Theo-
phylactus veram existimat. Plerique alij cometam fuisse
dicunt. Ego aut cometam aut angelum dixerim.

Quando autem sit visa, non conuenit. Quidã duob[us]
annis, antequã Christus nasceretur visam dixerunt pro-
pter illa verba ver. 16. *A bimatu & infra secundum tempus;*

quod ex[quisi]erat [a] Ma[gis], vt refert [E]uth[y]mi[us]. Et quid[am]
[auct]or operis imperf. hom[il]. [2.] sentit, & Nicephorus
lib. 1. c. 14. Id[e]m [sem]per aliquando [visus] Augustinus vt appa-
ret ex ser. 3[0]. de tempore: quamquam [...] postea
correxit. Alij vno ante anno, vt idem refert [...].
Alij aliquanto ante, vt Chr[y]s[ost]o. Eu[thymius], & Theo-
phylactus. Alij eo ipso die quo natus est Christus, vt Au-
gustianus ser. 4. de Epiphania, quod ego probabilius [es]se
puto. Hanc enim vim in illis verbis animaduerto, *Vi-
dimus stellam eius in Oriente*, id est, quæ eum natum [si]gni-
ficabat: & in illis, *Vbi est qui natus est?* quasi ex stella non
nasciturũ Christũ; sed iã natum certo cognouissent. Cur
ergo Herodes à bimatu, & infra pueros occidit [se]cundũ
tempus quod exquisierat à Magis? ver. 16. dicemus.

Vbi viderint, non constat. Hæc enim verba ambigua
sunt; *Vidimus stellam eius in Oriente*. Sensus enim duplex
esse potest: aut eos cum in Oriente essent, stellam in Oc-
cidente vidisse aut vidisse stellam quæ apparuit in O-
riente, vt 2. Reg. 11. 2. *Viditque mulierem ex aduerso se lauã-
tem super solarium suum*. Dubiũ enim est, an viderit mu-
lierem, quæ super solarium suum lauabat, an ipse ex so-
lario suo eam viderit. Nonnulli ergo non in Oriente,
sed in Occidente stellam apparuisse putant, quod auctor lib.
de mirab. sac. scripturæ lib. 3. c. 4. affirmat. Strabus in me-
dio relinquit. Sed non videtur mihi dubitandum, quin
in ipso illis Oriente primum apparuerit, & viæ du[x] fue-
rit. Cum enim dicũt, *Vidimus stellam eius in Oriente*; non
tam vnde, quam qua ratione moti venerint, dicere vo-
lunt; quod stellam nimirum eius viderint. Sensus ergo
est eam in Oriente apparuisse; quia non agebatur, vbi
ipsi essent, sed vbi eam vidissent. Deinde si in Occiden-
te, id est, in Iudæa apparuisset. vtique visa fuisset à Iudæ-
is; quod Euangelista non tacuisset. Præterea quamuis
Euangelista nõ dicat stellam per totam viam Magos an-
tecessisse, tamen quia dicit ver. 9. antecessisse eos, post-
quam exierunt ex Ierusalem, vsque dum veniens staret
supra vbi erat puer; credendum est idem eam ante offi-
cium ab Oriente vsque in Occidentem præstitisse.

Quo autem modo Magi visa stella Christum natum
esse cognouerint, difficile dictu est. Auctor operis im-
perfecti historiam apocrypham recitat in stella simili-
tudinem pueri fuisse, qui Magos allocutus Christũ na-
tum docuerit, & vt eum adoraturi proficiscerentur, im-
perauit. Alij naturali astrorum scientia eos coniecisse, quod
videntur Priscillianistæ existimasse, sæpe de hac re ab
Augustino, Chrysostomo, Leone, & Gregorio reprehẽ-
si. Enim vero certum est naturali sciẽtia non solum De-
um, sed ne hominem quidem vllum natum esse cogno-
sci posse. Reliquũ ergo est, vt reuelatione cognouerint,
Quo autem modo, aut quando ea facta sit, de eo dubi-
tatur. Hieron. in caput Isaiæ 19. per dæmones factã pu-
tat. Idemque scripsisse lib. 1. contra Celsũ videtur Ori-
genes, qui sicut alia, sic etiã hoc adiuuati Magos docue-
rint; quid stella significaret. Nec improbabile omnino
est voluisse Deũ filij sui ortũ per dæmones declarari, cũ
videamus eos Christũ negãtibus Iudęis cõfiteri Matth.
8. 29. & cõsentaneũ videbatur, vt pastores, qui cœlum
perpetuo cõtuebantur, per angelos à cœlo; Magi, qui ab
inferno scientiã hauriebãt, ad inferno per dæmones do-
cerẽtur. Alij per angel[um] factũ malũt, vt Aug. ser. de Epip.
Alij intrinsecus à Deo hoc mysteriũ eo[r]ũ animis inspi-
rãdo, vt Leo ser. 1. de Epi. quod & Augustin[us] videtur appro-
bare ser. 34. de tẽpore. Cõstantissima vero omniũ ferè ve-
terũ auctorum opinio est Magos ex Prophetia Balaã iã-
diu cognouisse Christo nascẽte stella orituram Nũ. 24. 17.
Orietur stella ex Iacob. Magos enim aut posteros fuisse Ba-
laã, aut ex eius posteris qui vicini fuerint, eã Prophetiã
traditionemque accepisse; Orige. hom. 13. in Num. Am-
bros. libro 2. in Luc. c. 2. Chrysostom. hom. 1. in varios E-
uangelistas Epiphanius in epitome Basilius hom. de hu-

mana

1. Quæstio, de stella Magorum an vera fuerit.

2. Quæstio, quando

stella ap-paruit.

3. Quæstio, Vbi stella apparuit.

4. Quæstio, quomodo ex stella Magi Christum cognouerunt.

mana Christi generat. Auctor imperfecti, hom. 2. Hieron. ho[c] loco. Quod ego & propter tot tantorumque testium auctoritatem, & propter verisimilitudinem valde probabile iudico. Videnturque Magi, cùm dicunt, *Vidimus stellam eius in Oriente.* ita loqui quasi de re, quæ Iudæis nota esset, existimantes Iudæos eam propheticam, quam ipsi Gentiles scirent, ignorare non posse. Non enim dicunt, *Vidimus stellam quandam in Occidente*, sed *vidimus stellam eius*, quia de illa loquebantur, quam omnes sciebant nascente Christo apparituram, quemadmodum si quis nunc diceret, Antichristus venit, & vt Andreas Petro fratri suo dixit, *Inuenimus Messiam*, Ioan. 1. 45. Auget probabilitatem, quòd Herodes crediderit per eam stellam natum significari Christum, quasi id vulgò notum esset. Nec enim rogat principes sacerdotum, an Christo nascente stella apparitura sit, sed vbi Christus sit nasciturus. Quod autem quidam obiiciunt in illa prophetia Balaam stellã Christum ipsum appellari, cùm ex Iacob dicatur oritura, non nego. Sed nouum non est, vt vnum verbum præsertim in prophetiis, & Christum & Christi figurã significet, vt infra. ver. 15. *Ex Ægypto vocaui filium meum.* Illud certum esse arbitror, Magos præter stellam, aliquam, siue per hanc prophetiam, siue aliunde, diuinã reuelationem habuisse. asseueranter enim, & tanquã à Deo docti loquuntur *Vbi est qui natus est Rex Iudæorum?*

Quæstio: cur per stellam Magos Deus docuit.

Postrema quæstio erat. Cur Deus Magos per stellã docuerit? Non est difficilis coniectura, & Gregorius docuit voluisse Deum accommodatè ad eorum scientiam eos erudire, vt, qui in stellarũ obseruatione versabantur, ex stellis Christum cognoscerent. Omnibus in rebus & quærere & inuenire possumus Deum.

Caluin. in Harmon.

Et venimus adorare eum.] Qui hoc loco non aliã quã vrbanitatis adorationem intelligunt, nimis mihi videntur vrbani. Cur enim tot alios Iudæorũ natos reges nemo peregrè adoraturus venit, vt Athanasius in libro de incarnatione argumentatur? Quo modo in stabulo, & in præsepi iacentem adorãt, si nihil nisi hominẽ cogitant? Quomodò Herodes se quoq; adoraturũ dicit? Frustrà profectò Deus tã insolito eos miraculo docuisset, vt solum hominem, non etiam Deũ adorarent. 29.

Qui principes sacerdotum.

4. *Et congregans omnes principes.*] Vnum tantum fuisse principem sacerdotum ex multis locis perspicuum est. Mat. 26. 59. 61. vsque ver. 65. Mar. 1. 43. & 2. 26. Luc. 22. 50. 54. Act. 4. 6. & 5. 17. 21. 27. & 7. 1. & 9. 1. & 22. 5. & 23. 2. & 24. 1 Itaque meritò quæritur, quo sensu, quasi multi fuerint, principes sacerdotũ appellẽtur. Quod nõ hoc tantũ loco, sed multis etiã aliis fieri animaduertimus, vt Matt. 16. 21. & 20. 18. & 21. 15. 23. 45. Sunt, qui dicant principes sacerdotũ appellari omnes, qui summi aliquãdo fuissent sacerdotes: erant enim annui, & venales. Io. 11. 49. & 18. 13. ex quo Põpeius vrbẽ expugnauerat, & vestẽ sacerdotalẽ in suã, populiq; Romani potestatẽ redegerat, vt Iosep. scribit li. 18. ante c. 6. & Euse. l. 1. hist. Eccle. c. 6. Ita Chry. & Euth. infrà c. 26. 5. & Theophy. interpretantur, Mar. 14. quorũ opinio inde refellitur quòd antequã annui essent summi sacerdotes, cũ ea dignitas non ante finẽ vitæ finiretur, plures tamen principes sacerdotũ dictos legimus 2. Par. 36. 14. Vnus ergo erat, & multi. Vnus summus, qui absolutè princeps sacerdotũ, aut Pontifex vocabatur. Multi, qui erant ראשי אבות capita familiarũ sacerdotaliũ, vt apparet 1. Par. 15. ver. 4. vsq; ad 12. & c. 24. 6. Vocat ergo Herodes sacerdotes, quia eorum erat officium, de lege respondere Mal. 2. 7. non omnes, quia infinitus fuisset numerus: sed principes, qui & pauciores, & doctiores erat, & quia erant ex numero Sanhedrim ordinariorũ iudicum, & quasi cõsiliarij, vt intelligitur 1. Par. 23. 4. Mat. 26. 3. Mar. 11. 18. Act. 4. 26. & multis aliis locis, vbi

A sine principibus sacerdotum nullũ concilium cogitur.

Quinam Scribæ.

Et scribas populi.] Scribæ ספרים propriè erant publici notarij, quorum officium erat non solùm publica instrumenta conficere, sed etiam sacras scripturas incorruptas seruare, earumque sensum interpretari, vt constat 4. Regum 22. 8. 9. 10. & 1. Esdræ 7. 10. 11. & Matth. 7. 29. & 17. 10. & 23. 2. & 1. Corint. 1. 20. Itaque iidẽ νομικοὶ, id est. legis periti vocabãtur Luc. 7. 30. & 11. 46. Non itẽ νομοθέται legislatores, vt quidã putãt. Horum enim maior erat dignitas. Quemadmodum apud Græcos Grãmatici primũ dicti sunt, qui literas nouerãt, id est legere & scribere; deinde qui auctores corrigebãt, & interpretabãtur, qui in omnibus quæstionib. quæ de historiis, fabulis, auctorũ sensu incidebant, iu-

B dices erãt. Theophy. Ideò ab Herode etiã vocantur, & q[uia] pars magna Cõcilij erãt Mar. 14. 53. & 15. 1. Luc. 22. 66

Vbi Christus nasceretur.] Hebraismus, id est, vbi nasciturus esset, יולד.

6. *Et tu Bethlehem.*] Hunc locũ dissensio, quæ prima specie magna videtur esse inter Euangelistã atq; Prophetam, difficilẽ facit. Quatuor autem rebus videntur dissidere. Quòd Euangelista dicat, *& tu Bethlehem terra Iuda*, Propheta verò, *& tu Bethlehem Ephrata.* Quòd Euangelista, *Nequaquam minima es*, Propheta צעיר להיות minima es, vt sis. Quòd Euangelista, *Ex te exiet dux*, Propheta ducẽ nõ nominet. Quòd Euãgelista dicat. *Qui regat*, aut ὅστις ποιμανεῖ, qui pascat, Propheta מושל, qui dominetur. Deniq; Euangelista, vt Hier.

C ait, neq; cũ Propheta, neque cũ Septuaginta vllo modo videtur conuenire. Quidã nimis facilè respõdent, Euãgelistas memoria sæpè lapsos testimonia scripturarũ non aliis tantũ verbis, sed alio etiam, contrarioq; sensu recitare. Cuius sententiæ magnum auctorem in epist. ad Pammachium Hieronymum citant. Euangelistas contrario sensu scripturas citare dictu impium iudico: neq; id vsquam Hieronymus dixit. Nam quod ait in epistola ad Pammachium, de hoc ipso loco agẽs sensum esse contrariũ: non significat totius loci Euangelistæ sensum totius loci Prophetæ sensui: sed vnius verbi Eaungelistæ sensum vnius verbi Prophetæ sensui, si per se consideretur, cõtrarium esse. Nam, *minima es, & non minima es*, per se considerata contraria profe-

D ctò sunt, vt autem ab Euãgelista, & Propheta dicũtur, non contraria, sed idẽ sunt, vt paulò pòst exponemus. Memoriæ autem lapsum, qui Euangelistis tribuunt, quorũ ore Spiritus sanctus loquebatur, etsi rem, quasi humanum sit, extenuant, videantur an in Euangelistis excusent, quod in se si quis excusaret, rideri se putarẽt, Ego id aut impium etiam esse, aut propè ab impietate abesse arbitror. Cautior Hieronymus, qui sacerdotes potiùs & Scribas, quàm Euangelistã accusare maluit. Putat enim in commentariis in c. 5. Michææ Euangelistam, non quid propheta dixerit, sed quid sacerdotes & Scribæ responderint narrare voluisse, vt scripturarum in illis ignorantiam notaret. Sed neque credibile est sacerdotes, quantumuis indoctos, Prophetę verba

E infideliter recitasse; præsertim cùm verò simile sit in re tam seria librũ ipsum in medium protulisse, & Euãgelista potiùs laudandi, quàm reprehẽdendi causa videtur eorum responsum recitasse; vt ex aduersariorũ etiam sententia probaret Christũ in Bethlehem fuisse nasciturum. Alij interrogatiuè locũ Prophetæ legendũ putant, vt idem sit, *An minima es* apud Prophetam, & *nequaquam minima es*, apud Euangelistam, quod nõ esset credibile si probaretur. Alij צעיר apud Prophetã neutro genere positum dicunt, vt sit sensus, parum est, vt sis in millibus Iuda, id est, maxima es, vt sis inter principes Iuda, quod Euangelista dixit, *Nequaquam minima es.* Hæc interpretatio cùm mihi ipsi, sicut & illa superior, antequàm apud vllum auctorem lege-

rem, venisset in mentem, vix inuenta displicuit, quòd Hebræi non soleant eo sensu dicere צעיר, sed מעט vt Gen. 30. 15. Isai. 7. 13. Credo ego huius rei explicationē ex alia quæstione pendere, an hæc verba sint sacerdotum & Scribarum, an Euangelistæ. Nonnulli enim interpretes Euangelistæ esse putant, qui haud scio quo modo explicare quæstionem possent, sed eos connexio, contextusq; verborum videtur redarguere. Sunt ergo sacerdotum verba ab Euangelista fideliter recitata. Quare sic existimo Euangelistam non verba prophetæ, sed sacerdotum Scribarumque interpretationem recitare voluisse: quæ eiusmodi fuit. *Et tu Bethlehem Ephrata*, id est, terra Iudæ. Hæc enim Bethlehem olim Ephrata vocata fuerat. Gen. 35. 16. 19. & 48. 7. Quia ergo alia erat Bethlehem in tribu Zabulon Iosue. 19. 15. & Iud. 12. 8. quę Ephrata non cognominabatur, addidit Propheta hoc epithetum, vt hanc Bethlehem, ab illa distingueret: sacerdotes verò epithetum prophetæ, alio clariore epitheto explicare voluerunt. *Et tu Bethlehem Ephrata*, id est, quæ es terra Iuda, non Zabulon, vt doceant sensum Prophetæ esse, non in ea Bethlehem, quæ erat in tribu Zabulon, sed in ea quæ in tribu erat Iudæ Christum nasciturum. Id enim Herodes magnoperè putabat sua interesse, vt sciret. Quod autem sequitur, *Minima es vt sis*, sic exposuerunt, quasi Propheta ironicè locutus fuisset, Minima quidem videris, si motorum tuorum spectetur ambitus, at nequaquam minima es. *Ex te enim exiet dux, &c.* In millibus אלפים interpretati sunt, in ducibus, id est, inter duces, aut prouentu ducum. Nomen enim אלפים vtrumque significat & duces, & mille, quia duces mille plerumque hominibus præerant, inde χιλίαρχοι à Græcis appellati. Fuisse autem populum in chiliadas distributum, & nemo nescit, & Exod. 18. 25. & 1. Paralip. 23. 4. manifestum est. Quod idem in vetere Græcorum Rep. factum fuisse apud Aristotelem, & Platonem legimus. Dubium autem non est, quin Propheta non solùm ad ortum futurum Christi prospexerit, sed etiam ad præteritum Dauidis alluserit, significans paruum oppidum vnum iam præstantissimum ducem Dauidem protulisse, alterum verò longè præstantiorem Christum prolaturum: & quia de Christi ducis ortu agebatur, appositè sacerdotes interpretati sunt יהודה באלפים in ducibus Iuda. Quod autem pro משל dominetur, interpretati sunt ποιμανεῖ pascet, regendi modum declarare voluerunt: futurum significantes, vt Christus non in virga ferrea, vt gentes: sed in pedo benigni pastoris, cuius oues essent propriæ, populum suum regeret: simulque, vt opinor, ad Dauidem Christi figuram alludunt, qui à pascendis ouibus ad pascendum populum Dei traductus est. *Nam de gregibus ouium assumpsit eum, de post fœtantes accepit eum pascere Iacob seruum suum, & Israel hereditatem suam.* Psalm. 77. 76. 77. sicut Petrus & Andreas allusione ad præteritum officium, piscatores hominum facti dicuntur Matth. 4. 19. Meliùs tamen mihi noster interpres vertisse videtur, reget, quàm alij nonnulli vertunt, *pascet*: quia non vocauerant Christum ποιμένα pastorem, sicut reges Homerus vocare solet: sed ἡγεμόνα, ducem, cum quo meliùs regendi, quàm pascendi cohæret verbum. Chrysostomus, & auctor operis imperfecti sacerdotes reprehendunt, quòd non integrum Prophetæ testimonium produxerint. Sequebatur enim: *Et egressus eius à diebus æternitatis*, quod illi tacuerunt. Sed non tam malignitate, quàm prudentia mihi videntur tacuisse, quod ad quæstionem ab Herode propositam. *Vbi Christus nasciturus esse*, nihil attinebat. — In Mat. 3.

7. Clàm vocatis Magis.] Clàm vocat, quia Christo insidias parat.

Tempus stellæ.] τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος, tempus, quo apparuerat stella, id est, quo illis tempore primùm cœpisset apparere.

10. Videntes autem stellam.] Qui hinc colligunt stellam non fuisse Magis totius ducem viæ, quòd quasi nouo nunc eius officio lætētur, nō videntur animaduertere, eadem ratione probari posse, ne visam quidē illis antea fuisse, quod ita nūc, quasi antè nō vidissent, ea visa lætentur. Quod absurdum profectò est. Iam enim dixerant, *vidimus stellam eius in Oriente* vers. 2. Non id ergo, sed illud potiùs colligitur, eam ad tempus, cū Magi Ierosolymis essent, disparuisse vt ver. 1. Ambrosium, Chrysost. Basilium, Aug. Bernardum, Theophylactum diximus docuisse. Neq; mihi videntur horum verborum sensum penitus intelligere. Nec enim significat, vt ego quidem arbitror, Euangelista, Magos aspectu stellæ, quæ paulò ante euanuisse videbatur, lætos fuisse. Id enim si dicere voluisset, non hoc loco, sed antè dixisset. *Et ecce stella quam viderant in Oriente antecedebat eos, &c. gauisi sunt gaudio magno valde*, sed significat eos gauisos fuisse videntes stellam (sicut proximè dixerat) stantem suprà, vbi erat puer. Lætantur enim, nō quòd stellam viderint, quam sępè iam viderant; sed quod Christum, quem quærebant, inuenerint.

Gaudio magno valde גדולה מאד. id est, maximo. Notus & frequens Hebraismus, Ier. 24. 3. *ficus bonas bonas valde*, id est optimas. *Et ficus malas malas valde*, id est pessimas.

11. Et intrantes domum.] Quia domū, non stabulum intrasse dicuntur Magi, nata quæstio est, an adhuc in præsepi iacentem Christum inuenerint. Epiphanius hæres. 31. hinc argumentatur Magos duob. post Christum natū annis venisse, quòd non in stabulo vbi natus fuerat, sed in domo eū dicantur inuenisse. idemq; Theophylactus affirmat. Alij ferè omnes in præsepi à Magis inuentum & adoratum fuisse tradunt. Iustinus in Thryph. Chrys. hom. in Mat. 7. Auctor. imp. hom. 2. Aug. ser. 1. & 2. de Epiphania. Immò verò Euthymius dubitat, vtri priùs, Magi, an pastores adorauerint, pariterque vtrumq; putat esse probabile. Quamquam ego de eo non existimo dubitandum, cùm eadem nocte, qua Christus natus est, pastores constet adorasse Luc. 2. 11. 16. Magos autem, etsi decimotertio venerunt die, non tam in præsepi; sed honestiore loco Christum inuenisse mihi probabile videtur. Quod enim in præsepi repositus fuerit, partim mysterio, partim necessitate factum est, quia cōfluentibus vndiq; in Bethlehem descriptionis causa, qui ex familia Dauid [illegible] ducebant, non erat locus in diuersorio. Luc. 2. 7. Mysterio iam erat satisfactum. Necessitatem cessisse credendum est, & Mariā aut Ioseph omni [illegible] commodiorem locum quæsiuisse suadet [illegible]. Auctores verò illi superiores cōcionando [illegible], magis quàm interpretando in præsepi adoratum dixerunt, quòd id & mysterium & admirationē & Magorum fidem augere videretur: sed quia illa superior [illegible] ómnium est Patrum sententia, non facilè est [illegible].

Cum Maria matre eius.] Quòd Iosephi [illegible] fiat, aut casu, quòd fortè domi tunc nō [illegible] rio factum est, vt Ioseph à Magis non [illegible], ne fortè Christi patrem putarent. Nam [illegible] cum Ioseph & Maria dicantur inuenisse Luc. 2. 16.

Obtulerunt ei munera aurū, thus & myrrham.] Quibus Orientales abundant, quamquam nolim mysterium excludere, quod omnes [illegible] auctores tanto cō sensu cognouerunt, vt Regi aurum, Deo thus, homini myrrha data sint. Minus enim mysterij esse videbatur, quòd mulier illa vnguento Christū perfudisset, quod nihilominus erat apud Orientales vsitatum, tamen Christus ad significandam suam sepulturam, de qua — Munerum Magorum significatio.

n hil

A nihil fortasse mulier cogitabat, factum dixit Matt.26.12. Huius autem mysterij etsi non Christum, quia nihil eum de Magis locutum legimus, tamen omnes veteres auctores interpretes habemus, Irenæum li.3.c.10. Cyp.ser.de stella & Magis, Orig.l.1.contra Celsum, Basil.hom. de humana Christi generatione, Greg. Nyss. hom.de Christi natiuitate, Chrys.hom.1.in varios Euangelistas, Amb.li.1. de fide.c.2. Aug.ser.1.de Epiph. & ser.37. Hier. Comment. Iuuencum, & Sedulium, quorum nota sunt carmina. Solis in sententiis Bernardus cùm totus aliàs mysticus esse soleat & hoc ipsum mysterio tribuat serm.2.& 3. de Epiph. nullum hîc mysterium agnoscit, sed aurum pauperi myrrham consolidandis infantibus membris, thus loci fœtori mitigando datum putat. An autem singuli singula, an cuncti communiter cuncta obtulerint dona, quod Strabus incertum relinquit, diximus vers.5. **B** Aliam hîc nonnulli quæstionem mouēt, quam, vt curiosam, prætermisissem, nisi aliquam ad explicandum alium scripturæ locū lucē afferre posse iudicassem: Qua in re tantū thesaurum Ioseph & Maria consumpserint? Nec enim verò simile est reges qui ex Oriente vsq; venisse, & thesauros aperuisse dicuntur, parum quiddā obtulisse auri, & videmus tamen Mariā Purificationis die agnū, vt præscriptum in lege erat, emere non potuisse, ideoq; par turturū, aut duos pullos columbinos obtulisse. Luc.2.24. Respondeo non constare ex eo loco, vtrum Maria agnum, an par turturum vel duos pullos columbarum obtulerit: tamē quia probabiliter inde colligitur; & ita omnes sentiunt, placet mihi, quod à quibusdam dictū est, thesaurum illū Deo fuisse ab illis consecratū. **C** Nam quod alij dicunt ad peregrinationem Ægypti seruatū fuisse, ideò minùs credo, quòd & auaritiam redoleat, & quando puer præsentatus in templo est, nihil dum de ea peregrinatione Iosephus cogitauerat, quo tempore thesaurum consumptum iam fuisse probauimus.

Quomodo expenderit B. Maria Magorum aurum.

13. *Surge & accipe.*] ἐγερθεὶς παράλαβε, expergefactus accipe, id est, expergiscere statim, & accipe, vt effectus interpretatur.

14. *Qui consurgens.*] ὁ δὲ ἐγερθεὶς. Ille verò expergefactus, id est, cùm statim post visum euigilasset, accepit puerum, & de nocte fugit. Credibile est propè fuisse carnifices, qui puerum quærebāt, quando intempesta nocte fugere iubetur. Fugerunt autem non ex Bethlehem, nec ex Ierusalem, sed ex Nazareth, quæ erat in **D** Galilæa, vt perspicuum est ex Luca c.2.39. Cur autem in Ægyptum, prompta est causa, vt essent extra Herodis imperium. Aliam Euangelista reddit, vt impleretur quod dictum fuerat per Prophetam. *Ex Ægypto vocaui filium meum*: quamquam ibi non tam causa, quā euētus significatur. Erat Ægyptus in rebus aduersis Iudæorū confugium. Nam fame olim impulsi in Ægyptum cōfugerūt, Gen. 46.6. & bello longè pòst à Chaldæis vexati, qui ex calamitate reliqui erant, eodem sese contulerunt. 4.Reg.25.26. Videtur Ægyptus schola esse filiorum Dei, quia adolere non possunt, nisi vexentur.

Osee. 11.1.

Et erat ibi vsque ad obitum Herodis. Quamdiu Christus manserit in Ægypto, aut quo loco, quidue ibi egerit, **E** nec expressit Euangelista, nec aliunde certò constare posse arbitror. Qui septē annos fuisse dicunt, auctorē secuti eum, qui Scholasticam, vt vocār, scripsit historiam, non probant. Neque qui tres. vt Niceph.l.1.c.14. Omnium ferè sententia est, duos fuisse annos: quod Epiph. hær.51. videtur approbare. Res fortasse non ita magni refert, sed si volumus, quod in ea est probabilissimum peruestigare, tria nobis principia sequenda sunt, quæ ex Euangelista facilè probantur. Vnum est, hanc fugam eodem anno contigisse, quo Christus à Magis adoratus est, & quidem non multò post adorationem. Hoc enim verba illa significant: *Tunc Herodes*

Quamdiu Christus in Aegypto manserit.

A *videns, quòd illusus esset à Magis,* & hæc ver.13. *Qui cùm recessissent, ecce Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph,* quæ quamuis, vt diximus, non significent statim, tamen certè significant non multò post Magorum abitum, & Ioseph, vt fugeret, admonitum, & Herodem pueros occidere cœpisse. Alterum est, eodem anno, quo Herodes mortuus est, Christum ab Ægypto reuertisse. Hoc enim illa indicant verba, vers. 19. 20. *Defuncto autem Herode, ecce Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens, Surge & accipe puerum, & matrem eius, & vade in terram Israël.* Tertium est, Magos paucis post natalem Christi diebus aduenisse, vt vers.1. à nobis probatum est. Quibus tribus principiis, etsi alia duo ex profanis addamus historiis, quot annos Herodes regnauerit, & quoto regni eius anno Christus natus sit, facilè spatium temporis, quo moratus fuerit in Ægypto, **B** reperiemus. Ex his ergo duobus postremis principiis alterum est certum, Herodem triginta septem regnasse annos, Iosepho lib.1. de bello Iud. c.21. & Eusebio in Chronico certissimis testibus. De altero duobus annis inter se auctores dissentiunt. Nam alij anno quadragesimo primo Imperatoris Augusti Christum natum scribunt, vt Irenæus lib.3.c.24. & Tertull. aduersus Iudæos, alij quadragesimo secundo, vt Euseb. lib. 1. hist. Eccl.c.5. & in Chronico, & Epiphanius hær.51. Rursus autem quis annus Augusti in quem Herodis annum inciderit, altero dissident anno. Nam alij quadragesimum primum Augusti, trigesimum primum Herodis, vt Eusebius, alij tricesimum secundum, vt Epiphanius fuisse dicunt. **C** Si ergo Irenæi & Tertulliani sententiam in eo sequamur, vt dicamus Christum quadragesimo primo Augusti anno natum fuisse: Eusebij verò in eo, vt eum annum tricesimum primum Herodis fuisse credamus, necesse erit Christum in Ægypto sex integros mansisse annos, aut etiam septem, si illum ipsum quo fugit, id est, tricesimum primum Herodis numeremus. Quæ est illa prima, & vt apparet, verius opinio, si verò Irenæum, & Tertullianum in Augusti. Epiphanium in Herodis sequamur annis, restabūt anni quinque, aut si primum numeremus sex. quos fuerit Christus in Ægypto: totidemque secundum Eusebij computationem erant anni, si eum solum & in Augusti & in Herodis annis sequamur. Sin autem Eusebio in annis Augusti, Epiphanio in annis Herodis credimus, **D** Christus fuit in Ægypto, vt plurimùm quinque, si primum numeremus, vt minimum quatuor, si primum non numeremus, annos. Itaque hoc tantùm certum est, neque plures septem, neque pauciores quatuor in Ægypto annos commorari potuisse. Quare opinio illa vulgaris, per duos, & altera illa Nicephori, per tres in Ægypto fuisse annos, nihil habet prorsus probabilitatis, nisi dicamus Magos duobus annis natum Christum adorasse, quod vers. 1. refutauimus. In qua autem vrbe Ægypti manserit, quidue ibi egerit, monendum lectorem iudico, vt non solùm in inquirendo minimè curiosus, sed etiam in credendo, siquid inuenerit, cautus sit. Multa enim de Christi in Ægypto miraculis, obscuris vulgò auctoribus circumferri vi- **E** deo, quæ haud scio, an ex Alcorano Mahumeti, manauerint, vbi eadem inter fabulas lego, & non decet Christianos à Mahumeto spurcissimo, & mēdacissimo auctore Christi discere miracula. Euangelistam habemus Ioannem, qui Christum affirmat primum in Cana Galilææ conuersa in vinum aqua miraculum edidisse cap.2.11. Quod etsi scio ad ea, quæ post reditum ab Ægypto fecit, posse restringi, tamen cùm nihil sit, quod restringi cogat, multò est probabilius vniuersè intelligendum esse, quod vniuersè dictum est. Nec volo, cùm hæc dico, bonis auctoribus fidem abrogare, qui, Christo in Ægyptum ingrediente,

In Aegypto Christus an miracula fecerit.

idola corruisse tradunt, vt Hieronymus in c.19. refert, nec reiicit; quódque tam multi dixerunt, vt meritò traditio videri possit, Palladius in Lausiaca hist. Credatur sanè Sozomeno libr. 5. cap. 20. veterem famam referenti, Christo infanti Hermopolim Ægypti vrbem ingredienti præcelsam arborem acclinatam: Mahumeto tamen, & nescio cui de infantia Saluatoris libro toties ab Hieronymo aliisque Patribus repudiato ne credatur.

...r, quomodo in scriptura accipitur. *15. Vt adimpleretur.*] *Vt*, hoc loco non videtur mihi causam, sed euentum significare, quod Chrysosto. & Damascenus multis locis fieri obseruauerunt, vt infra cap. 5. 16. Ioan. 9. 39. 1. Cor. 11. 19. Nec enim propterea fugit in Ægyptum, vt prophetia adimpleretur, sed cùm vitādi Herodis causa eò fugisset, factū est, vt prophetia propriè impleri videretur. *Impleri prophetia quomodo in scriptura dicatur.* Quæ phrasis quia frequentissimè occurrit, explicanda semel est. המלא πληρωθῆναι impleri prophetiam est, fieri quod per Prophetā prædictū est, phrasi propria quidē scripturarū, sed minimè, vt quidam putant, barbara. Nam & Cicero implere, quod professus sis, dicit, & promissa cōplere, & compleri rem, ad exitumque perduci. *...ro Cluent. ...Inuent.* Quę omnia eodem sensu, quo in sacris litteris prophetias impleri, manifestum est dici. Dicitur autem prophetia, quantū equidem obseruare potui, quatuor modis impleri. Primū, quum id ipsum fit, de quo propriè & litterali vt dicitur, sensu intelligabatur, sicut ca. 1. 22. Matthæus dixit impletam in Maria Isaiæ prophetiam fuisse. *...p. 7. 14.* *Ecce virgo concipiet, & pariet filium.* Secundò, cùm fit non id de quo propriè intelligabatur prophetia, sed id quod per illud significabatur, vt 2. Reg. 7. 14. *Ego ero illi in patrem, & ille erit mihi in filium*, quod propriè de Salomone dictum esse perspicuum est. D. tamen Paulus de Christo, cuius Salomon figura erat, interpretatur Hebr. 1. 6. quasi in eo impletum esset, & quod Exod. 12. 46. dictum est: *Os non comminuetis ex eo*, certum est intelligi de agno, tamen Ioan. c. 19. 36. in Christo, qui per agnum significabatur, impletum dicit. Tertiò, cū nec id fit de quo propriè intelligitur ꝓphetia, nec id quod per illud significatur, sed quod illi simile est, & omninò eiusmodi, vt prophetia non minùs aptè de eo, quā de quo dicta est, dici potuisse videatur. Nam *Populus hic labiis me honorat*, de Iudæis qui tempore Isaiæ erant, Deus dixerat Isai. 29. 13. Christus autem in iis, qui suo erant tempore, impletum significat Matth. 15. 7. 8. Simile est exemplum Matth. 13. 14. & Act. 28. 26. Quartò cùm id ipsum, quod per prophetiam, aut scripturā dictum erat, quamuis iam factum fuerit, tamen magis ac magis fit. Tunc enim scriptura impleri dicitur, id est, quod per eam dictum erat, cumulatissimè fieri. Obseruamus enim in scripturis sæpè, fieri, dici non solùm quòd fieri incipit, sed quod magis ac magis fit, sicut Ioan. 2. 11. dicuntur discipuli Christi viso miraculo aquæ in vinum conuersæ credidisse, quia magis ac magis crediderunt, nam iam certè antè crediderāt. Quemadmodum locum difficillimum Iacob. 2. 23. sumus Deo volente explicaturi. Illa ergo Oseæ prophetia *ex Ægypto vocaui filium meum*, propriè de populo Israël, *...p. 11. 1.* quem Deus filium primogenitum suum appellare solet Exod. 4. 22. intelligebatur, vt ex verbis Prophetæ manifestum est. *Quia puer Israël, & dilexi eum & ex Ægypto vocaui filium meum.* Dicitur autem nunc impleta secundo, ac tertio modo. Nam & populus ille in Ægypto exulans, Christi ibidem exulaturi figura dici potest, sicut nunc corpus mysticum Ecclesiæ corporis naturalis Christi figura est, & Christus populo in eo est similis, quòd vterque Dei filius appellatur. Significat autem Euangelista illam prophetiam propriè ac perfectè in populo, qui propriè filius non erat, impleri non potuisse, in Christo autem, qui propriè & natura-

A liter filius erat, perfectissimè impletam esse, quemadmodum si quis diceret illa verba. *Ego ero illi in patrem, & ille erit mihi in filium*, propriè de Salomone, qui propriè non erat filius, dicta non esse, de Christo autem proprio & naturali filio propriè dicta esse. *2. Reg. 7. 14.* *Ex Ægypto vocaui filium meum.* Septuaginta verterunt τὰ τέκνα αὐτοῦ, filios eius, aut quia pro בני filium meum legerunt בניו filios eius vnius adiectione literæ; aut quia sensum magis consentaneum esse iudicauerunt, si ita legerent, sicut reuera fuisset, nisi constaret Euangelistam legisse בני filium meum. Itaque imperitè Iulianus hunc Christianis locum obiiciebat, quasi Euangelista, mala fide Prophetæ testimonium retulisset, non animaduertens Euangelistam non Græcam Septuaginta versionem, sed Hebraica prophetæ verba secutum fuisse, Hieronymus in c. Oseæ 11.

B *16. Tunc Herodes.*] *Tunc*, hoc loco non existimo punctum temporis significare, quasi statim vt Magi discesserunt, infantes occiderit. Nam inter Magorum discessum, & puerorū cædem aliquantùm intercessisse temporis necesse est; & quia vicesimo septimo post adorationem die, Christus est in templo Ierosolymæ repræsentatus, Lucæ 2. 22. & quia post aliquandiu mansit in Nazareth Lucæ 2. 39. & quia credibile est Herodem, quamuis cruentum & crudelem tyrannum, priùs tentasse, an Christum inuenire posset, vt solum occideret; quàm omnes infantes trucidaret; quod se sine magno totius populi in se odio facere non posse nō ignorabat; cùm ex Iosepho intelligamus eum omnibus modis gratiam populi venari solitum, ne tāquam C peregrinus de regno deturbaretur. Quæsito igitur priùs Christo, nec inuento, ne vnus euaderet, omnes inuadit, quod sine aliquanto tēpore fieri non potuit.

Et mittens.] Hebraismus וישלח solent Hebræi vti verbo שלח & Græci ἀποστέλλειν absolutè nō expressa, sed intellecta persona patiente; quod Latini aut nunquam aut rarò admodū faciunt. Ea phrasi vsus est hoc loco Euāgelista, *Mittens* sub. carnifices, vt infra c. 14. 10. *Misitque & decollauit Ioannem in carcere*, sicut Hispani simili phrasi dicunt, *Embio a cortar la cabeça*, & cap. 27. 19. *Misit ad eum vxor eius dicens, nihil tibi & iusto illi.* Psal. 56. 4. *Misit de cælo & liberauit me*, sub. Angelos, & Psal. 104. 19. *Misit rex, & soluit eum: princeps populorum, & dimisit eum.* Similia sunt exempla Marc. 3. 31. & 6. 17.

D *A bimatu & infra.*] Locus propter obscuritatē historiæ, & propter opinionum varietatē difficilis. *Cur Herodes bimos infantes occidit.* Quidā dixerunt, duobus post Christi natalem annis venisse Magos, ideoque Herodem bimos infantes occidisse. Alij vno anno aut circiter altero pòst, Magos venisse. Qui omnes, si veræ de stella & Magorum aduentu eorum essent opiniones, facillimè sese expedirēt ex hoc loco, sed eas vers. 1. & 2. refutauimus. Alij non statim Herodem post Magorum discessum, sed duobus annis pòst, infantes occidisse: eo enim tempore vocatum fuisse Romā, vt de morte filiorū causam diceret. Sed ij etiam & contextu verborum Euangelistæ, quæ non tam longum patiuntur spatium, & historia refellūtur. Apparet enim ex Chronico Eusebij eum ante quinque E annos filios suos occidisse. Nobis verò, qui neq; stellam ante natalē Christi apparuisse, nec Magos multis post diebus venisse credimus, non licet istis fugere diuerticulis. Valdè mihi Strabi & Euthymij placet interpretatio, quā & nonnullis nostro tempore viris doctis placuisse gaudeo, Herodē ad illud tempus, quod exquisierat à Magis, duos prætereà adiecisse annos. Itaque illa verba. *Secundum tempus, quod exquisierat à Magis*, non significant occisos esse omnes pueros, qui nati essent duobus annis postquàm stella Magis apparuisset; sed eos, qui nati essent duob' antequā appareret annis. Dices, cur duobus annis antè, nō duob' pòst?

Respon-

Respondeo, primùm quia non erant duo anni pòst; sed pauca admodum dies, vt ver. 1. ac 2. probatum est. Deinde quia Magi, vt ver. 2. diximus, non nasciturum; sed iam natum esse Christum affirmauerant: at quàto ante tempore natus esset, neque affirmauerant, neque fortasse sciebant. Stella enim iam natum non quando natus esset, significabat. Voluit ergo Herodes cautionis & securitatis causa omnes, qui duobus annis antequam stella apparuisset, nati essent, occidere; sicut non solum eos, qui in Bethlehem, vbi Christum sacerdotes nasciturú dixerant, sed etiam omnes, qui in omnibus finibus eius nati essent, occidit, & non solùm loco, sed etiam tempore plusquàm necesse erat, crudelitatem extendit, & ne fortè erraret, errorem auxit.

17. Tunc adimpletum est.] Eodé modo hæc prophetia tunc impleta fuisse dicitur, quo illa Oseæ ver. 15.

18. Vox in Rama audita est. Hunc locum in commentariis in Ieremiam copiosiùs tractauimus, summam hùc transferemus. Hebræi de abductione duarum tribuum Iudæ & Beniamin interpretantur. 4. Reg. 24. 1 . & 25. 4. Nec dubium est ex circumstantiis Ieremiæ, quin de illis intelligatur, & per Rachelem tota regio duarum tribuum significetur duplici metonymia, altera qua per personam locus, altera qua per vnam vrbem tota regio intelligitur. Rachelem in Bethlehem fuisse sepultam, Genes. 35. 19. scriptum est. Vnde factum, vt per Rachelem, Bethlehem intelligatur. Cur autem non simpliciter dixerit Bethlehem plorans filios suos; sed Rachelem, quæ iam mortua erat, maluerit appellare, cùm mortui plorare non soleant, causam esse arbitror quòd Rachel fœmina fuerit, fœminarum autem est in eiusmodi plorare calamitatibus. Nescio etiam an Propheta ad eius partum alluserit. Maximo enim cum dolore Beniamin peperisse dicitur Genes. 35. 18. & solent matres eos filios amissos magis flere, quos maiore cum dolore pepererunt. Illud etiam, quod admirabile videri potest, Rachelem iam mortuam plorantem induci, non solú elegans; sed magni quoque affectus, & significationis plenum est. Indicat enim, nisi me coniectura fallit, ea re Propheta, tantam futuram calamitatem, vt ne vna quidem mulier superstes sit, quæ plorare possit, & necesse sit ad plorandum ipsos quoque mortuos excitare. Videmus in tragœdiis simile quiddam fieri, cùm mortuorum manes, aut euersarum vrbium vmbræ lamentantes inducuntur. At cur per fletum Rachelis, Iudaici regni [illegible] significatur, cùm Rachel non Iudæ, sed Beniamin Gen. 35. 18. mater fuerit? Quia regni caput erat Ierusalem dicta prius Iebus, quæ in tribu erat Beniamin Iosue 18. 28. 1. Paral. 11. 4. Quod ergo tunc propheta de captiuitate dixit, Matthæus ad cædem infantum accommodauit, indicans illam Prophetiam, quamuis de infantibus dicta non fuerit, multò tamen aptiùs de [illegible], quàm de captiuis Iudæis dici potuisse. Et quia illi viri, hi infantes; illi meriti, hi immerentes innocentesque, illi capti, hi crudeliter trucidati sunt; illi Iudæi, hi propriè Bethlehemitæ erant, vt meritò Rachel, id est, Bethlehem magis hos, quàm illos plorare debeat. Ploratus autem vehemens & grauis significatur, & accumulatione verborum θρῆνος καὶ κλαυθμὸς, καὶ ὀδυρμὸς lamentatio & ploratus, & eiulatio. Quanquam noster interpres d uo tantú legit, meliùs vt opinor, quia apud Prophetam duo tantùm sunt נהי בכי, nisi dicamus Euangelistam hoc loco Septuaginta interpretes secutum esse, qui duo Hebraica nomina his tribus, quæ recitauimus, Græcis reddiderunt; & epitheti additione πολὺς multus, id est magnus, quòd Hebraicè est תמרורים amari. Sensus tamé est idem. Nam & Latine dicimus amarè, id est multum, flere; & loco, vbi flebilis clamor auditus sit, *In Rama*, in cuius explicatione nominis, putant aliqui nomen appellationis esse, non proprium, quòd Hebraicè excelsum significat, quasi dicat, vocem vsque ad cœlos peruenisse, & vt Iuuencus Christianus poëta dixit.

Horrendù granter cælum pulsasse querelis.

Ipse quoque apud Ieremiam Hieronymus ita vertit. Sed multis mihi rationibus persuadeo nomen esse proprium, primùm quòd potiùs propheta Hebraicè dixisset, ברמה. aut במרום quàm ברמה, vt Isaias in simili sententia dixit. c. 58. 4. & Dauid Psalm. 9. 4. Deinde quia & Chaldæus paraphrastes, & Septuaginta interpretes nomen proprium fecerunt. Postremò quia quisquis Euangelium Matthæi ex Hebræo in Græcú sermonem vertit, itemque Latinus noster interpres, si nomen proprium esse non existimassent, non ipsum Hebraicum nomen integrum reliquissent, sed vtrq; sua lingua resoluisset, illi ἐν τῷ ὑψίστῳ, aut ἐν τοῖς ὑψίστοις, hic in excelsis, vt Mar. 11. 10. Nemo negat Rama nomen esse vrbis, sed quia nec est in tribu Iuda, nec propè Bethlehem, sed in tribu Beniamin, & iuxta Gabaon, Iosue 18. 25 & Iud. 4. 5. & 19. 13. non putarunt interpretes de ea loqui posse Prophetam. Ego verò propterea existimo Prophetam eam vrbem nominasse, quòd non in tribu Iuda, sed in tribu esset Beniamin, voluit enim significare luctum vtrique tribui communem futurum fuisse, quia vtraque tribus in captiuitatem ducenda erat, ideoque vnam vrbem Bethlehem ex Iuda; alteram ex Beniamin Rama nominauit. Quod autem obiicitur Rama à Bethlehem longè distare, vt fingamus ita esse, tamen cœlum longiùs certè distabat, & tamen omnes interpretantur ploratum Rachelis ad cœlum peruenisse. Præterquàm quòd Rama non ita longè à Bethlehem distare potuit; cùm cōstet Bethlehem à Ierusalem non longè distare, & Rama adeò vicina Ierosolymæ fuerit, vt vir ille Leuita affinis & vxore impeditus potuerit à Ierosolyma occidente penè sole profectus, Rama ante noctem peruenire Iud. 19. 10. 13. Immò non alia opus est coniectura, quá quòd idé ille adeo impeditus & bene pransus, inclinato iam ad vesperum die, profectus ex Bethlehem, Rama potuerit peruenire, vt ex eodem loco cōstat, ver. 1. 9. 13. Cur ergo Propheta Rama, potiùs quá aliam vrbem nominauit? quia, vt ex eodem loco perspicuum est, Rama in confinio tribus Beniamin & Iudæ erat, & voluit Propheta significare planctum Iudæ adeò futurum magnum, vt vsque ad tribum Beniamin exaudiretur. Nescio etiam, an Propheta situs & nominis eius vrbis rationem habuerit. Credibile tamen est eam in excelso fuisse loco, vnde & nomen fortassis acceperat.

Quia non sunt.] Hic etiam Euangelista, aut eius Græcus interpres non Hebraica Prophetæ verba, sed Septuaginta versionem secutus est. Propheta enim dixerat כי איננו. quia non est. id est. quia nemo eorum remanserat, omnibus aut occisis, aut in captiuitatem ductis. Septuaginta verò, quia plurali numero filios suos Propheta dixerat, obscuritatem fugientes plurali etiam numero verterunt ὅτι οὐκ εἰσί, quod multis alijs locis eos fecisse animaduertimus. Est autem Hebraismus, quo significatur eos, qui anteà fuerint, penitus ac subitò mortuos, vt euanuisse derepente videantur, vt Gen. 5. 24. de Enoch dictum est, ואיננו & *non fuit*, id est, non apparuit vltrà, *quia transtulit eum Dominus*. & Psal. 36. 36. *Vidi impium superexaltatum & eleuatum sicut cedros Libani, & transiui* (aut potiùs, *transiuit*) & *ecce non erat*, ואיננו. Significatur ergo hoc loco Iudæos Babylonem, infantes in sinum Abrahæ translatos esse. Incredibili enim consensu omnes veteres auctores hos infantes verè martyres faciunt. Ná etsi nec baptizati, nec sponte liberaque voluntate pro Christo *Innocentes vere martyres.*

mortui sunt, suo tamen fuisse sanguine baptizatos & quod in infantum baptismate aliena fides facit, hoc in his peruersam tyranni voluntatem pro Christo eos occidentis effecisse, quantumque ipse obfuit, tantum illis Herodis crudelitatem profuisse, Iren. libr. 3. cap. 8. Iustinus q. 13. ad Orthod. Cyprian li. 4. ep. 6. Orig. hom. in Matt. Hilarius in comment. Chrysost. hom. 2. in varios Euangelist. Eusebius Emissen. August. lib. 3. de expositione symb. c. 4. & li. 13. de ciuitate, c. 7. Prudentius in hymno de Epiphania, Fulgentius de Epiph. & libr. 1. de fide ad Petrum cap. 3. & 39. Leo serm. 1. de Epiph. Bernardus in serm. de Innocentibus, & hom. in Cantica. *66.*

19. Defuncto autem Herode.] Quo morbo extinctus fuerit, scribit Iosephus l. 17. Ant. c. 8. & l. 1. de bello Iud. c. 21. & Hegesip. li. 1. c. 45. & Euseb. lib. 1. hist. eccles. 1. 8. qui & illud addit ob nefariam cædem infantum tam infami genere morbi fuisse confectum.

20. Surge & accipe. Vide vers. 13.

21. Defuncti sunt enim.] Syllepsis est, qua de vno loquens vtitur numero plurium. Vnus Hærodes mortuus erat, sed multi carnifices eius iussu quærebant animam pueri. Animam ab Hebræis pro vita poni, notius est, quàm vt quisquam possit ignorare.

22. Audiens autem quòd Archelaus regnaret.] Nouem Herodes vxores habuit. Ex duabus, altera consobrina, altera fratris filia, nullos suscepit filios. Ex aliis nouem filios procreauit, Alexandrum, Aristobulum, Antipatrum, Herodem, Antipam, qui & ipse posteà Herodis cognomentum accepit, Archelaum, Herodem alterum, Philippum, Phasellum, filias tres, Roxanem, Salomem, & Olympiadem, Iosephus lib. 17. Ant. c. 1. & li. 18. c. 7. & lib. 1. de bello Iudaico c. 18. Ex filiis duos primos strangulauerat lib. 16. Ant. c. 17. & l. 1. de bello Iud. c. 17. Tertium Antipatrum, quinq; ante mortem suam diebus occidit, lib. 17. Ant. c. 9. Alij mortui erant. Tres patri Herodi superstites fuerunt Archelaus, Antipas, & Philippus. Duo autem testamenta Herodes fecerat. In priore Antipam regni hæredem scripserat, in posteriore mutata subitò voluntate Archelaum Iudææ regem, Antipam Galilææ & Peræx Tetrarcham, Philippum Tetrarcham Trachonitidis, Gaulonitidis, Batanex, & Paneadis regionis. Ea tamen conditione, vt nec Archelaus regis nomē assumeret, nec quicquam quod testamento mandasset, nisi approbante Cæsare, ratum esset, Ioseph. li. 17. Ant. c. 10. & li. 1. de bello Iud. cap. 21. Quamuis autem Cæsar Archelao Regis nomen dare noluerit, sed Ethnarcham eum Iudææ, Idumææ, & Samariæ fecerit lib. 17. Ant. ca. 1. tamen quia regia vtebatur potestate, & milites eum statim post mortem patris regem conclamarunt lib. 17. Ant. cap. 10. rex vulgò dicebatur, quam appellationem hoc loco Euangelista vsurpauit. Mirum autem videri potest, cur Ioseph tanquam rem nouam existimauerit, quòd audierit Archelaum regnare, ideòq; timuerit in Iudæam venire, cùm audita Herodis morte facilè credere debuisset aliquem eius in regnum filium successisse. Respondeo esse credibile Ioseph existimasse, aut neminem fuisse successurum, cùm regnum nullo ab Herode iure fuisset occupatum, aut Antipam successurum, quem priore testamento regem pater designauerat, quemq; mitioris esse sciebat ingenij. Nam hæc vna potest esse causa, cur in Galilæam, vbi ille dominabatur, ab Angelo diuertere iubetur. Et si altera est certior, quòd cùm de rege Iudæorum Christo ageretur, plus ab Archelao rege, quàm ex Antipa Tetrarcha timendum erat. Hæreticus interpres, Philippum placidissimi hominem ingenij, Galilææ Tetrarcham imperito errore facit. Sed cui licet facere Ministros, cur Tetrarchas facere non liceat?

…alutu. in …armonia.

23. Vt adimpleretur.] Hoc testimonium nusquam in sacris litteris iisdem verbis reperitur. Quæ res occasionem interpretibus varias quærendi interpretationes præbuit. Chrysostomus hom. 9. Theophylactus & Euthymius nullum ex iis, qui nunc extent, sed aliquem ex iis, qui perierint, prophetam citari dicunt, qualis fuit Nathan & Esdræ Prophetia, & aliorum, quorum scripta, & Chrysostomus, & Anastasius in Synopsi, & res ipsa periisse docent. At difficile creditu est, prophetias, quæ non extarent, Euangelistam sine vlla, vt videtur, necessitate citasse, quamuis à Iuda prophetiam Enoch, quæ non erat, alia prorsus occasione citari videamus. Alij putant Euangelistam proferre testimonium ex prophetiis, quæ extarent quidem tunc, sed in canone Ecclesiastico non essent, vt auctor operis imperf. Alij citari Prophetas, id est, Prophetarum interpretes, qui ex canonicis prophetiis, licèt expressum non esset, hunc tamen sensum elicerent, fore, vt Christus Nazaræus appellaretur, tria Prophetarum fuisse genera, alios quibus semper Spiritus Sanctus adesset, quales maiores fuerint, alios quibus non semper quidem, sed sæpè tamen adesset, quales Minores, alios qui Prophetæ dicerentur, non quòd futura prædicarent, sed quòd, quæ à Prophetis dicta essent, Spiritu Dei interpretarentur, qui in vetere Testamento filij Prophetarum. 3. Reg. 20. 35. & 4. Reg. 2. 3. 5. 7. & 4. 38. & 5. 22. & 6. 1. & 9. 1. in nouo Prophetæ etiam appellentur. 1. Cor. 12. 28. & 14. 29 32. 37. Quæ in hac sententia de triplici Prophetarum genere dicuntur, nunc in quæstionem adhibere non vacat. Illud tamen dico mihi hos interpretes non probare Euangelistam de huiusmodi tertianis Prophetis loqui, quorum testimonium nemo vnquam produxerit Apostolorum. Alij librum Iudicum cap. 13. 7. citari putant, vbi dicitur, *Erit enim puer Nazaræus Dei ab infantia sua*, quod quamuis de Samsone dictum sit, tamen in Christo, cuius Samson figura erat, Euangelista impletum esse dicat, sicut cæteras prophetias, vers. 13. & 14. ideòque non dixisse per Prophetam, sed per Prophetas, quòd liber ille non ab vno, sed à multis sibi aliis post alios succedentibus Prophetas scriptus sit. Repugnat huic interpretationi, quòd Christus non sit dictus נזיר Nazaræus, vt Samson, sed נצרי Natzereus aut Natzaræus, vt & ex crucis titulo, & ex veterum Hebræorum commentariis apparet. Alij ad Isaiam referunt cap. 11. 1. *Egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet.* Heb. נצר germen, surculus, vnde nomen נצרי Natzaræus dictum sit. Quam sententiam Hieronymus, & auctor operis imperfecti probabilem putant. Alij nullum ex vno, sed vnum ex omnibus Prophetis testimonium afferri, omnes enim Prophetas Christum sanctum, imò sanctum sanctorum appellare, Daniel. 9. 24. quod nomen נזיר Nazaræus, id est separatus, Deoque consecratus significat. In qua tandem sententia Hieronymus conquieuit. Ego, si quid tamen meum valet iudicium, sic existimo voluisse Euangelistam odium huius nominis in honorem cōuertere, & vnde Christus ridebatur, inde probare verum illum esse Messiam. Vocabatur Christus à Iudæis per contemptum Nazareus, sicut olim omnes Christianos à Gentilibus eodem contemptu vocatos fuisse constat, sicut & hodie נצרים ab Hebræis appellantur, idque multos impediebat, quo minùs eum Messiam esse crederent. *Nunquid à Nazareth potest aliquid boni esse?* Ioan. 1. 46. *Et nunquid in Galilea venit Christus? Nonne scriptura dicit, quia ex semine Dauid, & de Bethlehem castello, vbi erat Dauid*: Ioan. 7. 41. 42. & rursum. *Nunquid & tu Galileus es? scrutare scripturas, & vide, quia à Galilea Propheta non surgit*, ibid. vers. 5. Ergo voluit docere Euangelistæ id impedimento esse non debere, quo minùs

Vnde Christus Nazaræus appellatus.

Christus

A Christus Messias crederetur. Nam etsi scriptura non est ex Nazareth Galilææ, sed ex Bethleem Iudę venturum testatur, Christum tamen nō vocari Nazaræum, quòd in Nazareth natus esset, sed quòd in ea habitauerit, natum enim fuisse, vt antea dixerat, in Bethleem Iuda: quin potiùs nomen Nazaræi argumēto esse eum esse Messiam, cùm eum Isaias Propheta נצר, id est, Nazaræum appellauerit. Tres cōtra hanc interpretationem obiectiones occurrunt. Prima, quòd alio sensu Christus apud Prophetam נצר germē, aut flos, alio à Iudæis נצרי Nazaræus ab vrbe Nazareth vocatus sit. Respōdeo id Euangelistā non ignorasse, sed contentū fuisse docere, illud ipsum nomen quod Christo à Iudæis per contemptū tribui solebat, à Propheta illi honoris causa tributū fuisse, & eorū in ipsos calumniam retorquere. Secunda est, quòd Nazareth nō per צ sed per ז, id est, non per ſ. sed per ζ literam scribit. נצר autem, id est, Nazaræus apud Isaiam, per ſ. scriptum sit. B Respondeo Græcos ſ. in ζ. facilè mutare. Deinde nomen huius vrbis in vetere Testamēto scriptum nō reperiri, vt inde iudicare liceat, quibus Hebraicis literis scribi debeat. Postremò ex titulo crucis, & ex Hebræorum scriptis manifestum esse hanc vrbem ab Hebræis נצרית Natsareth vocatam fuisse, cùm inde Christum נצרי Natsaræum appellarint, Græcos verò & Latinos asperitatem literæ fugiētes Nazareth & Nazarenum appellasse. Tertia est, quòd Euangelista non dicat dictum esse per Prophetam, sed per Prophetas, quasi fixum, vt ait Hieronymus, de scripturis testimonium non proferens. Respondeo non esse nouum, vt, cùm vnius tantùm Prophetæ testimonium producitur, per Prophetas scriptum dicatur. Cuius rei exempla sunt apud hunc ipsum Euangelistam, cap. 26. 56. & Ioan. 6. 45. & Act. 13. 40. & 15. 15. Similemque syllepsim paulò ante obseruauimus vers. 20. vbi defuncti esse dicuntur, qui quærebant animam pueri, cùm solus Herodes defunctus significetur.

CAPVT III.

Mar. 1. a. 4. Luc. 3. a. 3. Isa. 40. a. 3. Mar. 1. a. 3. Luc. 3. a. 4. *IN diebus autem illis venit Ioannes Baptista prædicans in deserto Iudææ, 2. & dicens: Pœniten-*
tiam agite: appropinquauit enim regnum cælorum. 3. Hic est enim, qui dictus est per Isaiam Pro-
phetam dicentem: Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini: rectas facite semitas eius.
4. Ipse autem Ioannes habebat vestimentum de pilis camelorum, & zonam pelliceam circa lum-
bos suos: esca autem eius erat locustæ, & mel syluestre. 5. Tunc exibat ad eum Ierosolyma, & omnis Iudæa,
& omnis regio circa Iordanem, 6. & baptizabantur ab eo in Iordane, confitentes peccata sua. 7. Videns autem
Ioan. 8. e. 39. *multos Pharisæorum, & Sadducæorum venientes ad baptismum suum, dixit eis: Progenies viperarum, quis de-*
monstrauit vobis fugere à ventura ira? 8. Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ. 9. Et ne velitis dicere in-
tra vos. Patrem habemus Abraham, dico enim vobis, quoniam potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios
Abrahæ. 10. Iam enim securis ad radices arborum posita est. Omnis ergo arbor, quæ non facit fructum bonum,
Mar. 1. a. 8. *excidetur, & in ignem mittetur. 11. Ego quidem baptizo vos in aqua in pœnitentiam: qui autem post me ven-*
Luc. 3. d. 16. *turus est, fortior me est, cuius non sum dignus calceamenta portare: ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, & igni.*
Ioan. 1. d. 26. *12. Cuius ventilabrum in manu sua: & permundabit aream suam: & congregabit triticum suum in horreum,*
Act. 1. b. 5. Mar. 1. b. 9. *paleas autem comburet igni extinguibili. 13 Tunc venit Iesus à Galilæa in Iordanem ad Ioannem, vt baptiza-*
Luc. 3. e. 21. *retur ab eo. 14 Ioannes autem prohibebat eum, dicens: Ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me? 15. Respon-*
dens autem Iesus, dixit ei: Sine modo: sic enim decet nos implere omnem iustitiam. Tunc dimisit eum. 16 Ba-
ptizatus autem Iesus, confestim ascendit de aqua, & ecce aperti sunt ei cæli: & vidit spiritum Dei descendentem
Luc. 9. e. 35. *sicut columbam, & venientem super se. 17. Et ecce vox de cælis, dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo*
2. Pet. 1. d. 17. *mihi complacui.*

IN CAPVT TERTIVM.

D IN *diebus autem illis venit.*] Totos viginti tres & amplius annos, quibus Christus in Nazareth creditur habitasse, Matthæus, Marcus, & Ioannes, prætermittunt, quia totum illud tempus silentio ferè transegit expectans, dum triginta annorum, quæ doctoris ætas erat, accederet. Solus Lucas de eius pueritia pauca quædam attigit. c. 2. 40. 42.

In diebus.] Manifestum est triginta pòst, aut circiter annorum tempus significari, vt colligitur ex Luca cap. 3. 1. qui hoc anno quinto decimo Tyberij Cæsaris factum scribit. Certum autem est, Christum quadragesimo primo, aut quadragesimo secūdo Augusti anno natum fuisse, vt vers. decimotertio, cap. primo docuimus, & constat ex omnibus historiis Augustum sex & quinquaginta annos imperasse. Itaque meritò aliquis quærat, cùm Matthæus dicat *in diebus illis.* ימים dies apud Hebæos accipi pro anno perspi- E cuum est. Genes. 24. 55. Exod. 13. 10. Leuit. 25. 29. Iud. 19. 2. 1. Reg. 1. 13. Amos, 4. 4. Itemque pro tempore quamlibet etiam longo, Iud. 18. 1. Ezechiel. 38. 17. Itaque idem valet hoc loco, *In diebus illis*, ac si diceret, post aliquot annos, aut aliquantò pòst tempore, quod Chrysostomus homil. 10. & Strabus videntur indicare. Aut, vt ait Theophylactus, aliud seculum significatur, quàm in quo hæc scribebat Euangelista, vel, quod mihi magis placet, significatur tempus, quo adhuc in Nazareth Christus habitabat. Sic enim meliùs Euangelistæ verba cohærent. Dixerat namque c. 2. 25. *Et veniens habitauit in ciuitate, quæ vocatur Nazareth*, & addit, *in diebus illis*, id est, eo ibi habitante.

Venit.] Cur non antè venit? quia nondum triginta natus erat annos, ante quam ætatem nemini sacerdotis, doctoris aut prophetæ officium fungi licebat, vt & Hebræi tradunt, & ex 1. Par. c. 23. 3. colligitur. Hæc enim eadem ratio fuit, cur Christus ipse ante tricesimum ætatis annum docere non cœperit. Neque verò significat Euangelista tunc primùm Ioannem in desertum venisse, sed tunc primùm in deserto sese ostendisse, pœnitentiamque cœpisse prædicare, vt paulò pòst docebimus. *Ætas doctoris apud Iudæos.*

Ioannes Baptista] Risi, cùm in hæreticorum legerem commentariis, Ioannem ideò Baptistam cognominatum, quòd per eius ministerium sacramentum Baptismi Deus instituisset, quasi alius quàm Christus aut per alium quàm per seipsum sacramenta nobis instituerit. Verùm istum & impium & absurdissimum *Cur Ioannes appelletur Baptista.*

errorem vers. 11. refutabimus. Sciamus nunc Baptistæ cognomentum, vel quòd primus baptizare cœperit, vel quòd Christum baptizauerit, illi datum esse. Apparet autem eum honoris causa ita vocatum: omnib. enim persuasum erat, eum, qui baptizaret, virum esse sanctissimum. Ideo illi inferunt, *quid ergo baptizas, si tu non es Christus, nec Elias, neq; Propheta?* Ioan. 1. 25.

Desertum Ioannis quale fuerit.
Beza in annotatio.
Bucerus in Matth.

Prædicans in deserto.] Multò verò magis ridicula est eorundem in hūc locum hæreticorum interpretatio, Ioannem non loco prorsus solo desertoque habitasse, sed in ciuitatibus, quæ erant in deserto iuxta Iordanem, quod non ideo desertum appellabatur, quòd nullo modo, sed quòd minùs frequenter habitaretur; quemadmodum si hodie Hercyniam syluam aut Vogesos montes desertum appellemus, & vt Heluetiam olim terram nō incultam nonnulli scriptores Heluetiorum eremum vocauêre, sicut Ioab *in deserto* mortuus esse dicitur, cùm domi suæ mortuus sit. 3. Reg. 2. 34. Et vt Idumæa *desertum* vocatur. 4. Reg. 3. 8. & Psal. t. & vt Iosue 14. 61. tribui Iudæ sex ciuitates cum suis villis in *deserto* assignatæ fuisse dicuntur. Sic B. Virgo concepto Christo, in montana ad domum Zachariæ abiisse dicitur Luc. 1. 39. Denique si istis credimus interpretibus, Ioannis desertum paterna domus fuit, quæ in montana erat ciuitate. Valde scilicet de Ioannis honore solliciti id vnum vel repugnantibus scripturis agunt, ne Baptista monachus fuisse videatur, & tamen fuerunt iidem isti aliquando monachi. Sed ne violatæ religionis rei esse videantur, nolunt fuisse Ioannem, quod ipsi esse noluerunt. Falsas eorum & absurdas de hac re sententias vir nostro tempore eruditus, & non eadem modò fide, sed iisdem etiam vitæ rationibus mihi coniunctus, iusto opere doctè, copioseque refutauit. Nos commentarios scribimus, quibus satis erit ostendere, istos Euangelicos interpretes neque hunc locum, neque eos, vnde hic pendet, intelligere. Fontem primum petamus. Manifestum est Euangelistam alludere ad locum Isaiæ. ca. 40. 3. quem & paulò post vers. 3. producit. *Vox clamantis in deserto.* Itaque necesse est, vt nomen deserti eodem modo hîc & apud Isaiam accipiatur. At apud Isaiam quisquis dicit desertum, locum minùs frequenter habitatum significare, prophetæ sensum penitus ignorat. Agebat enim de reditu filiorum Israël ex Babylonica captiuitate, in quam præcedente capite ducēdos prædixerat, alludensq; ad exitū ex Ægypto, vnde eos Deus per inuiam solitudinem infinitis difficultatibus superatis eduxit, & in Palæstinam intulit, viam illis per Iordanem, per desertum, per mare faciens, significat Deū eodem modo, quo eos ex Ægypto in terram Israël induxit, ex Babylone reducturū, nihil Deo, quominùs id faciat impedimēto esse posse. Eum enim populo suo per inaccessas solitudines, per mōtes, per rupes planissimam straturū viam, & vt de Annibale Alpes transituro poëta quidam dixit, *Est cælo qui pandat iter.* Hic literalis sensus est. Mysticus ille, quo populus sub Diaboli tyrannide cōstitutus populo sub rege Babylonis captiuo comparatur, Christus cum Cyro, qui populum ad libertatem inuitat. 2. Par. 36. 22. 23. & 1. Esdr. 1. 1. 2. Isai. 44. 28. & 45. 1. Ioannes cum præconibus Cyri, qui Iudæos ad reditum in patriam inuitant, & omnia necessaria ad superandas omnes viæ difficultates pollicentur. Hoc est, *parare viam Domino, & rectas facere semitas eius.* Hoc est, *erunt praua in directa & aspera in vias planas*: vt & plana & recta via Deus cum populo suo transeat. Desertum autem, in quo Ioannes fuisse dicitur, deserto de quo Isaias loquitur, respondet. Isaias autem non de Heluetia aut de Hercynia loquitur sylua, sed de aspera & inaccessa penitus solitudine, quo magis miraculum, & Dei erga populum suum beneficium eluceat. In simili igitur solitudine, nō in paternis ædibus Ioannes habitabat. Quod Lucas cap. 1. 80. declarat. *Puer,* inquit, *crescebat & confortabatur spiritu, & erat in desertis vsq; ad diem ostensionis suæ ad Israël.* Indicat enim ideo in desertis locis ab omni hominum conuictu remotum habitasse, vt vnà cum ætate spiritu cresceret, qui in hominum frequentia rarò augetur, sæpe minuitur, & cap. 3. 1. 2. 3. *verbum Domini ad eum in deserto factum fuisse* dicit, indeq; prædicandæ pœnitentiæ & baptizandi causa in omnem circa Iordanem regionem venisse. Atque isti ciuiles interpretes illam ipsam circa Iordanem regionem desertum, vbi Ioannes habitauerit, fuisse dicunt. Non enim cæci vident Euangelistam desertis verbis dicere eum ex deserto, id est, ex intima solitudine in hanc regionem prodiisse. Quòd si nihil vllus Euangelista significasset, ipse victus atque vestitus, istos, si quid iudicij habuissent, docere potuit, in quo deserto Ioannes habitasset. Quid enim? an sacerdotis filius, isque vnicus, à parentibus tot expetitus votis, in paterna, id est, nobili & locuplete domo, non alio vestitu, quàm pilis camelorum, non alio cibo, quàm locustis, & melle syluestri vsus fuisset? Ipsa epitheta vestus & cibi locum habitationis indicant. Cur enim camelorum potiùs, quàm ouium pellibus, nisi quia in loco, vbi cameli, nō oues erant, id est, longè ab vrbibus habitabat? Cur locustis, nisi quia in locis maximè desertis, maximè versantur? Cur cùm dixisset mel, addidit syluestre, nisi quia domi non erat, vbi domestico melle vti posset, sed in solitudine, vbi non alium haberet cibum, quàm mel, quod apes in rupibus, & truncis arborum confecissent, quale illud erat, quod intra petrarum fissuras Ionathas inuenit, 1. Reg. 14. 27? Neque rationem isti intelligunt, cur in deserto Ioannes habitauerit, ideoque nec quale desertum fuerit, possunt intelligere. Data lex Mosi fuerat in deserto, & quidem in monte prorsus inaccesso totos dies quadraginta ieiunanti. Mori quodammodo in deserto eandem oportebat, & nouam dari. Veniebat Ioannes in spiritu & virtute Eliæ Matth. 11. 4. Luc. 1. 13. oportebat exemplo Eliæ in deserto versari 3. Reg. 19. 4. Veniebat, vt tantam præ se sanctitatem ferret, vt Messias videri posset, quò faciliùs crederetur neganti se, affirmanti Christum esse Messiam, oportebat ab oculis hominum remotum viuere, oportebat, & cibo, & potu, & vestitu, & habitationis loco qualis esset, ostendere (nam & ille philosophus eos, qui in solitudine viuerent, supra homines posuit) oportebat monachum esse. Nam & quidam istorum inde monachorum institutum natum scribit, quòd voluerint homines externis rebus opinionem de se sanctitatis excitare. Successit euentus. Inde enim factum est, vt integræ ciuitates, simul atque sese cœpit ostendere, ad eum tanquam ad montanum aliquem Deum visendum effunderentur. *Quid existis in desertum videre? arundinem vento agitatam?* Matth. 11. 7. Luc. 7. 24. Hîc etiam arundo desertum ostendit. Cur enim arundinem cum deserto coniunxit, nisi quia in desertis locis, non domi nasci solet? Hinc factum, vt Christus, aut certè Elias putaretur, Ioannis 1. 21. Hinc, vt illud Christi mereretur testimonium. *Inter natos mulierum non surrexit maior Ioanne Baptista* Matth. 11. 11. Oportebat, antequam ad docendos populos accederet, ipse sese in solitudine, veluti in monasterio, doceret. Notum enim est antiquum apud Augustinum prouerbium, Qui non fuit bonus monachus, non erit bonus clericus. Nam & Christus ipse, vt Hieronymus obseruauit, antequam doceat, sese in deserto modo quodam exercet. Matth. 4. 1. & multò ergo meliùs veteres illi, quàm noui isti interpretes scripturam intellexerunt. Omnes enim docent

Petrus Canis. de corruptelis Verbi Dei.

Cur Ioannes in deserto venit.

Arist. 1. Pol. 3.

Epist. 76. ad Euangelum.

Ioan-

Ioannem totam à prima pueritia vsq; ad tricesimum A annum ætatem in remota solitudine transegisse, Origen.homil.11.& 15.in Lucam. Euseb.libr.9.de demonstrat. cap. 5. Chrysost.hom.10.& 39. in Matth.& hom. 15 in Ioan. & in homil.de natiuitate Ioannis Baptistæ, Cyrill.libr.2.thesaur.c.4. Hieron.contra Lucifer.& in epistola ad Rusticum Monachum, Prudent.in hymno ieiunantium.

In deserto Iudææ.] Multa deserta in scripturis legimus. Desertum Ziph. 1. Reg.23.15.quod erat inter Occidentem & Meridiem longè à Ierusalem. Desertum Maon illi vicinum.1.Reg 23.24. Desertum Engaddi. 1.Reg.24.2. Desertum Pharan. 1. Reg. 25.1. Desertum Idumeæ ad Meridiem.4.Reg 3.8.Cùm autem absolutè desertum nominatur, desertum Iudææ intelligitur, B vt Matth.4.1.& 11.7.& 15. 33. Mal. 1. 3. 4.12. 13. Luc.1. 80. & 3.2. nisi ex circumstantiis aliud intelligatur, vt Ioan.3.14. Addit tamen Matth.epitheton Iudææ,vt ab aliis discerneret. Erat autem hoc inter Orientem & Septentrionem citra Iordanem secũdùm fluuium. In extrema parte erat Ænnon & Salim, vbi Ioannes baptizare solitus dicitur, Ioan.3 23. *Luc 3.4.*

2. *Pœnitentiam agite.*] Hoc est, *parate vias Domini, rectas facite semitas eius* . Relinquite errores, & sequimini veritatem, discedite à malo & facite bonum.

Appropinquauit enim regnum cælorum.] Quidam hoc loco regnũ cœlorum gratiam, fidem, renouationemque spiritus interpretantur, quod inter nosipsos esse dicitur Luc. 17. 21. Quod etsi non reprehendo, illud C tamen magis probo vt cœlum ipsum significetur, vt Matth. 25. 34. & Luc. 13 28.29.& 23.41. Est enim, vt mihi quidem videtur, tacita quædam allusio & antithesis ad exitum filiorum Israël ex Ægypto, & reditum ex Babylonica captiuitate in terram Chanaan, quæ illis promissa fuerat, quamque non dubium est cœli figuram fuisse. Perinde ergo est. ac si dicat, parate vos per pœnitentiam, id est, nolite Pharaoni, & Regi Babylonis, hoc est, Diabolo seruire, nolite libertati seruitutem, regno captiuitatem anteponere, quod quosdam olim ignauos & degeneres Iudæos fecisse legimus.1.Esdræ.1.5. Appropinquauit enim iam tempus. quo in cœlum, qui volent, ingrediantur. Simili oratione Iosue ad populum vsus est, cùm in terram D Chanaan post longam peregrinationem ingressus esset. *Sanctificamini*, inquit, *cras enim faciet Dominus inter vos mirabilia.* Iosue. 3.5. Appropinquare autem regnum cœlorum dicitur, quia cùm ante clausum fuisset. paulò pòst mortem Christi erat aperiendum. Credimus enim, licet hæretici negent, neminẽ ante mortem Christi in cœlum ingressum: quod non veteres solùm auctores, sed Diuus etiam Paulus tam perspicuè docet, Heb.9 8 & 11.29.40. vt miror istos aut tam esse cæcos, vt non videant, aut tam obtusos, vt non intelligant, aut tam impudentes, vt videntes, intelligentesque negare audeant. Quin Christus ipse docet. Cùm enim dicit, *Non bibam ex hoc genimine vitis, donec bibam illud vobiscum nouum in regno patris mei.* Matthæi 26.29. & Luc. 22.18 quid aliud significat, quàm E regnum Dei sua morte resurrectioneque patefactum? Latro meliùs, quàm isti Euangelici homines intellexit. *Memento*, inquit, *mei, cùm veneris in regnum tuum.* Luc.23. 42. quasi nondum vtrique venisset, neque ante eum quisquam ingredi posset. Nempe crux Christi arca fuit testamenti, qua Iordanis vndæ diuisæ sunt, & ad promissam terram aditus patefactus, Ios. 3.16. Nam & nos per Iordanem, id est, per baptismum in cœlum ingredimur. Cur autem *regnum cælorum* potiùs, quàm patriam aut cœlestem Ierusalem, vt Diuus Paulus, appellauerit, facilis ratio: voluit enim ad Iudæorum de futuro Christi regno expectationem alludere, volensque eam superare, addit *cælorum*, quasi dicat, vos terrenum expectatis regnum, ego cœleste appropinquare confirmo.

Ante mortē Christi nemo cœlum ingressus.

3. *Hic est*]. Euthymius hæc verba Ioannis esse putat. *Isa.40.3.* Esse autem Euãgelistæ volentis Isaiæ prophetiam more suo ad Ioannem accommodare constat ex Mar. 1. 1. & ex Luca 3. 4. *Vox clamantis*, hominis, aut vox clamans Hebraismo. Nam קרא במדבר etiam Hebraicè ambiguum est, intelligitur, auditur. Non solùm Matthæus, Marcus, & Lucas hoc Isaiæ testimonium ad Ioannem accomodarunt, sed ipse quoque Ioannes testatur vocem esse clamantis in deserto, Ioan. 1. 23. Quem locum & in commẽtariis ad Isaiam, & suprà, vers. 1. explicauimus. Nunc non explicandus, sed ad rem propositam applicandus est. Quod apud Isaiam dicitur de via in deserto parãda, hîc dicitur de Iudæorum animis, qui cùm inculti, & lapidei essent, iubentur eos pœnitentia colere, & emollire, humilitate explanare, fide dirigere, vt Christus per eos transeat, & secum in cœleste regnum ducat.

4. *Ipse autem Ioannes habebat vestimentum de pilis camelorum.*] Miro studio tres Euangelistæ, Matthæus, Marcus, & Lucas Ioannis personam exprimunt, partim opinor, vt viri sanctitatem commendent, partim vt rationem tacitè reddant, cur tantam de se Iudæorum opinionem concitauerit, vt ad eum visendum omnes vndique confluerent. vers. 5.

De pilis camelorum.] Hæretici, hominibus scilicet elegantibus, omnia in Ioanne fœtent, locus, vestitus, victus. Ideoque omnia in illo permutant, vt olim in Ioseph Pharaonem fecisse traditur, vt dignus sit, qui in ipsorum conspectu appareat. Ex eius solitudine vrbes fabricantur: ex pilis camelorum, pretiosam illi vestem contexunt, locustas in marinos cancros conuertunt: reperti enim inter illos sunt, qui vestem ex pilis camelorum scutulatam, vndulatamque vestem interpretarentur, qua reges olim vsos legimus. Diuino factum consilio, vt omnes cognoscerent, quantum isti, qui sibi videntur sapere, haberent cerebri. Qui paulò inter eos prudentiores sunt, vestem ex crudis camelorum pellibus confectam fuisse dicunt, minimè tamen singularem, quali monachi & eremitæ vti soleant, sed vulgarem & vsitatam, eum enim fuisse pauperum eius regionis communem habitum. Qui sapientissimi, singularem fuisse vestem negare non audent. rideri quippe nolunt, docent tamen Ioannem ea veste non vlla religione, sed sola necessitate vsum fuisse. Omnes istorum interpretationes minimè obscuris Euangelistarum verbis consensuque refelluntur. Cur enim omnes Ioannis habitum describunt, nisi quia singularis, quia nunquam visus, nunquam auditus erat? Cur nisi, vt viri sanctitatem commendarent? Cur populi ad eum confluunt, nisi vt & virum & sanctum audiant, & monstrosum habitum videant, suo nimirum concursu istorum stultitiam refutantes? Cur signatè dicunt Euangelistæ vestem ex pilis camelorum, zonam autem pelliceam fuisse, nisi quia vestis pellicea non erat? Erat quidem zona singularis, sed minùs singularis, minusque aspera & horrida, quàm vestis, nam etsi ex cruda & pilosa pelle fuisse credendum est, tamen notum erat, Eliam similem aliquando gestasse, 4.Reg 1.8. & consuetudini congruebat, vt paulò melior esset zona, quàm vestis. Omnes enim homines pretiosiore zona, quàm veste vti solent. Zona igitur cùm ex cruda pilosaque pelle fuerit, qualem fuisse vestem credendum est, nisi horridum, aculeatumque cilicium? Quem habitum semper pœnitentiæ fuisse scimus. Genes. 37. 34. 2.Reg.21.10. 3.Reg.21.27. 4.Reg. 6 30. 1. Para. 21. 16. Iudith 4. 9. Psalm.34.13. Ierem.4.8. & 6.26. & 48. & 37.

Vestimentū Ioānis quale fuerit.

Ioannes cilicio vsus.

37.& 49.3. Postea in Ecclesia tãquam arma, vt ait Hieronymus, pœnitentiæ vsurpatum. Isti quid sit non intelligunt. Sponsionem enim fecerim neminẽ vnquam neq; Lutheranum, neq; Caluinianum, ex quo à Domino illuminati sunt, cilicio vsum fuisse. Multi certè & graues auctores vestem Ioannis cilicium interpretentur, Emissenus homilia prima, de Ioanne Baptista, & Anselmus in hunc locum: ratioq; ipsa persuadet. Conueniebat enim vt qui pœnitentiam prædicabat, pro veste pœnitentiæ habitu vteretur.

Lutherani & Caluinistæ hostes cilicij.

Esca autem eius erat locustæ.] Græcè ἀκρίδες, quæ locustæ Latinè propriè dicuntur, genus notum insecti, humiliter plerumque & saltando volitans, vnde & Gallicè nomen habet. Nonnulli, vt dixi, hæreticorum marinos cancros interpretãtur, quos captos cum aliis B piscibus piscatores ad Iordanis ripam eiicerent, quòd, quia lege immundi erant Leuit. 11. vendere non possent, Ioannes verò colligeret, eisque, quãuis repugnãte lege, vteretur, vt Euangelicam iam tum libertatem doceret, quæ nullum ciborum discrimen admitteret. Quis enim dubitat Ioannem Baptistam Lutheranum aut Caluinianum fuisse? Miror equidem tam ingeniosos homines non Phasianas potiùs ex locustis aues, q̃ marinos fecisse cancros, cùm eadem vtrumque facilitate, eademque impudentiæ arte fieri potuisset. Et verò nomen Græcum ἀκρίδες non magis cancros, quàm perdices aut Phasianos significare potest, & illis vescẽs Ioannes, neque legem violasset, & minus eremita esse videretur, quod isti solùm volunt. Illud etiam miror C homines impudentes, qui tantopere quadragesimam nostram exhorrescunt, non timuisse, ne pro vna quadragesima duas, alteram ex Christi ieiunio, alteram ex Ioannis cancris faceremus. At non omnes Catholici locustas insectum animal interpretantur, fateor, sed quia non malo, vt isti scripserũt animo, vt Ioannis sanctitatem extenuarent, sed quòd cibum nobis inusitatum & horrendum esse scirent, digni sunt excusatione. Nec enim ignoro quosdã iam olim auctores herbas, nescio quales, interpretatos Euthymio & Theophylacto referentibus, alios pyra syluestria, alios arborum, frondiumque summas partes, quæ ἀπὸ τῶ ἄκρας εἶναι, quòd extremæ sint ἀκρίδες appellentur, vt Nicephoro placuit lib. 1. c. 14. Sed hi ipsi, si legissent locustas D animalia insecta apud Orientales vilissimo quidem, sed tamen esui fuisse, quod Plinius lib. 11. c. 29. & Plutarch. in symp. scribunt, & ex Aristophane poëta colligitur, de illis hunc locum exposuissent. Certè si in cibo non fuissent, non eas Moses Leu. 11. 22. inter mundana animalia quibus vesci licebat, numerasset. Nos quia non vidimus, abhorremus, æquè profectò, si non vidissemus, ab esu limacum, fucorum & formicarum abhorreremus. Et tamen alicubi vix alium in hospitio cibum, quàm limaces inuenias. Et fucis qui vescerentur, sæpe ego vidi, & apud Indos formicas in deliciis esse, & Plinius scribit, & ex nostrorum, qui illic sunt, literis intelligimus. Atq; ita hunc locum omnes E ferè veteres auctores sunt interpretati, Origenes homilia 11. in Lucam, Hilar. can. 2. Ambr. lib. 2. in Luc. c. 3. Chrysost. homil. 2. in Mar. Auctor imperfecti. homi. 3. August. lib. 3. confess. cap. 31.

Quales locustæ quibus Ioannes vescebatur. Saulterelle, vide Canis. loco citat.

Acharn:

Mel syluestre.] In regionibus calidioribus tanta apum copia esse solet, vt cum aluearibus capi non possint, in syluas auolent, & aut in arborum truncis, aut in rupium fissuris mellificent. Vidi ego in Bætica homines pauperes, qui hoc ex syluis colligendo, vendendoque melle quæstum factitarent. Id in Palæstina multùm fuisse credendum est, & quia calida & fertilis erat regio, & quia Deus sæpe vocat terram lacte & melle manantem, Exod. 3. 8. 17. & 13. 5. & 33. 3. & Leuit. 20. 24. Numer. 13. 28. & 14. 8. & Deuter. 6. 2. & 11. 9. & 26. 9. 15. & 27. 3. & 31. 20. Iosue 5. 6. & quia ex facto Ionathæ, 1. Reg. 14. 27. manifestum est, mel à rupibus reuera fluxisse. Quod autem quidam boni etiam auctores tradiderunt mel fuisse amarum, & ori insuaue, expertus non credo. Sapit quidem plerumque naturam florum, quibus apes pascuntur, & arborum, in quarum truncis confectum est, semper tamen est mel, id est, dulce. Minùs etiam probabile est, quod Suidas, & alij nonnulli auctores putauerunt hoc non mel, sed nescio quem rorem fuisse, quo Ioannes, sicut olim in deserto populus, alitus sit.

...ale mel ...annis.

6. Et baptizabantur ab eo in Iordane.] Absurdissima hoc loco est hæreticorum interpretatio, baptizabantur, id est: docebantur: prędicabat enim, inquiũt, baptismũ pœnitentiæ. Marc. 1. 4. Luc. 3. 3. Baptizare enim illis est docere verbum Dei, benè oblitus sum addere, purum putum. Sic isti boni doctores septem sacramenta in duo, duo in verbum, verbum in fidem, fidem in hæresim, hæresim in atheismum, id est, in nihil resoluunt. Fallor, nisi propterea in Iordane, & in Ænon, vbi aquæ multæ erant, Ioannes baptizabat, quia loqui sine aqua non poterat. Et propterea D. Paulus dicit se non esse missum ad baptizandum, sed ad euangelizandum, quia baptizare & Euangelizare idem est, & tamen istos asinos mundus hodie audit, & admiratur. Alij aqua quidem baptizasse cõcedunt, & quidem ita, vt verum baptismi sacramentum instituerit, nulla re à Christi baptismo distinctum. Rectè Tertullianus dixit semper Christum inter duos latrones, id est, inter duos hæreticos crucifigi. Nesciunt hæretici tenere medium. Sed hunc posteriorem errorem ver. 11. refutabimus. 4.

Caluini in Har. & alij.

Noua hæreticorum alchymia.

1. Cor. 1. 17.

Hæresis inter duas veritates.

Confitentes peccata sua.] Hîc non refutandi, sed deridendi hæretici sunt, qui longissimis hoc loco cõmentariis in Ecclesiasticam confessionem inuehãtur, quasi ex hoc à nobis potissimùm loco probetur. Fortes sine aduersario viri, & Andabatarum more irrito in tenebris ictu vires fatigantes. Quis enim vnquam Catholicus tam fuit indoctus, vt ex hoc loco Confessionis probaret sacramentum? Illud affirmamus eos, qui ad baptismum Ioannis veniebant, non generaliter solùm, vt isti putant, sese peccatores esse cõfessos fuisse. Quis enim se peccatorem non confiteretur? sed specie etiam sua quemque peccata, vt veniam & remedium peterent, declarasse. Hoc enim est cõfiteri peccata sua. Quod Euangelistæ, non tanquam rem vsitatam, quæ ab omnibus fieret se peccatores esse dicentibus, sed tanquam nouam, singularem, & admirabilem narrãt. Vere namque nouum, & admirabile fuit, vt homines arrogantes non solùm sese peccatores, sed tales etiam aut tales peccatores esse confiterentur. Quòd si vellemus istorum in interpretandis scripturis licentiam imitari: multò profectò meliùs ex hoc loco confessionem nos, quam illi sacramentum baptismi probaremus. Nam si Ioannis & Christi baptismus idem est, necesse est, vt qui Christi baptismum accipiunt, confessionem etiam adiungant. Sane quidem, inquiunt illi; sed ante baptismum, quemadmodum in vetere Ecclesia factum accipimus. Nam qui à Ioanne baptizabantur, non pòst, sed ante baptismum confitebantur. Nos quidem id credimus, sed vos boni viri non probatis, & si vellemus captare verba, contrarium ex verborum contextu probaremus. Nam & hoc loco, apud Mar. cap. 1. 5. prius est, *baptizabantur*, deinde, *Confitentes peccata sua*. Nec est ἐξομολογησάμενοι, confitentes, cùm antè confessi essent: sed ἐξομολογούμενοι cõfitentes, quasi post baptismum confiterentur. Sed malumus fideles & simplices, quàm subtiles & contentiosi videri interpretes.

Qualis erat cõfessio peccatorum apud Ioan. Baptist.

7. Videns autem multos Pharisæorum & Saducæorum.]

Duo

A [illegible] hominum genera, qui plurimum apud Iudæos [illegible] & auctoritate valebant. Quibuscum perpe[illegible] Christo bellum fuisse animaduertimus, simul [illegible] cum Scribis infra, cap.5 20. & 16.11 & 22.23. & 23. [illegible]. De [illegible] Testamento legimus. Genus enim erat non officij & potestatis, quales sacerdotes & Scribæ, sed hæresis non multo antè Christi tempo[illegible] introductæ, vt ex Iosepho illo antiquo, & ex illo altero Ben Gorionis colligitur, quales hodie sunt M[illegible] & Superuigilantij, & similia nomina nuper [illegible] eorum, qui nulla vocati auctoritate, docendi, [illegible], populi officium vsurparunt. Vtrosque inter [illegible] sectas Iosephus describit lib. 13. Anto. [illegible] & lib. 17. c. 1. & 18. c. 2. & lib. 1. de bello Iudai[illegible] c. 7. & Epiphan. lib. 1. Panar. Pharisæos quidã quasi

Qui & Unde dicti Pharis. & Sadduc.

B [illegible]positos oculis hominũ, id est, conspicuos & illustres dictos putant, quòd phylacteria sua dilatarent. Matth. [illegible] 5. & amarent salutationes in foro, ibidem vers. 7. & Luc. 2[illegible]. Nam פרש exponere, explicare, expãdere [illegible]nificat. Alij quasi פורשים את התורה exponentes [illegible]em [illegible] ex Iosepho colligunt, qui eos scriptura[illegible] interpretatione nobiles fuisse tradit. Meliusque [illegible] Iosepho Bẽ Gorionis colligere libr. [illegible] Grammatica refellit, non enim vocan[illegible] ab Hebræis פורשים expositores, sed, פרושים [illegible]. Itaq; [illegible]bræis potiùs credo, qui [illegible] homines docent Pharisæos dictos [illegible] cæteris hominibus ob insignem eruditio-

C nem [illegible] separatos. Hoc. n. significat etiam [illegible] ut Nazaræi olim à נזר quod est, separare, di[illegible]. E[illegible] Latinis, qui aliqua re insignes & nobiles sunt, viri [illegible] egregij, eximij, & singulares appellantur. Sadducæos à צדק iustitia, quasi homines iustos, Epiphanius hæres. 14. & Hieron. in comm in c. 23. Matth. dictos putãt. Pharisæi quasi Catholici à Iudæis habe[illegible]antur. Itaque publicè docendi munus, & auctorita[illegible] habebant, Christi etiam testimonio confirma[illegible]tam. *Super cathedram Moysis sederunt Scribæ, & Pharisæi,* Matth. 23. 1. Obseruo semper Scribas Pharisæis ante[illegible] quòd antiquiores, & diuinæ institutio[illegible] essent. Nam Pharisæi humano instituto introdu[illegible] fuerant. Sadducæos, tanquã hæreticos, Iudæi ha-

D [illegible] Act. 2[illegible]. 6. manifestum est, eosque Iosephus [illegible] & Calu[illegible] simillimos facit, superbos, [illegible] principum gratiam captantes, incredulos. [illegible] resurrectionem, neque animorum im[illegible], neque spiritum credebant. Neq; aliud [illegible], quod non sensu, aut ratione manifesta cõ[illegible] Marc. 12. 18. Act. 5. 17. & 23 8. In eo er[illegible], quòd nullas admitterent non scriptas tra[illegible] & ex sacris ipsis libris quos vellent, approba[illegible] nt, reiicerent. Itaq; solùm Moysis Pen[illegible]m, tanquam à Deo dictatum, recipiebant: [illegible] homines fuisse, errareque potuisse. Quæ cau[illegible] fuisse creditur, cur eos Christus de resurrectione dis[illegible]us, non aliis testimoniis, quàm Pentateuchi, cùm [illegible] clariora essent, coargueret. Matth. 22. 31. 32. Qua-

Lutherani, Caluinistæ Sadducæis similes.

E [illegible]que [illegible]men & Pharisæi & Sadducæi fuerint, mi[illegible] videri potest tam asperis à Ioanne exceptos ver[illegible], vt progenies viperarum appellauerit. Ratio, quæ [illegible] affertur, quòd voluerit Ioannes eorum [illegible] populo audiente grauiter reprehendere, vt Christus potiùs, quàm illos minime bonos magistros [illegible]tur: mihi non placet. Alio enim tempore id erat agendum, non tum, cùm vt ab eo baptizarentur, [illegible] peccata sua supplices veniebant. Melius O[illegible] n. 6. in Ioannem, Chrysostom. homil. 11. Auctor imperf. homil. [illegible]. & Theophyl. in commentariis respondent cognouisse Ioannem eos non sincero, sed ficto simulatoque animo venisse. Quod & co-

Cur Ioannes eos Pharisæos [illegible].

A rum moribus valdè congruit, qui etiam à Ioanne reprehensi simulatè vbique & tentandi causa Christum interrogant, vt infrà, cap. 16. 1. & 19. 3. & 22. 15. 18. 35. Marc. 7. 5. & 19. 2. & Luc. 10. 20. 21. 23. Ioan. 8. 6. & ex hoc loco facilè quoque colligitur. Addit enim, *Facite ergo fructum dignum pœnitentia*, quasi dicat, ostendite rebus ipsis vos non simulatè, sed simpliciter huc accedere. Cur ergo accedebant, si simulatè? Respondet Origines tomo 6. in Ioannem, ne impij & veluti hæretici à populo haberentur, cuius magna de Ioanne erat opinio. Id confirmatur ex c. 21. 26. Vbi propterea non audent dicere baptismum Ioannis ex hominibus esse, *quia timebant turbam. Omnes enim sicut prophetam habebant Ioannem.* Eodem prorsus metu, quo nonnul-

Hæreticorũ in regione simulatio.

B li hodie, maximè hæretici Catholicam frequentant Ecclesiam, ne, quod sunt, esse videantur.

Progenies viperarum.] Ambros. lib. 2. in Lucam. cap. 3. non tam reprehensionem, quàm laudem hanc esse putat: quasi laudet, quòd cùm viperarum filij sint, parentes tamen suos non imitentur: sed ad pœnitentiam veniant. Sed & ex verbis & ex modo dicendi, & ex simili phrasi, qua Christus, c. 23. 33. nõ laudando, sed reprehendendo vsus est, perspici potest, nõ laudem, sed reprehensionem esse, eamque grauissimam. Est autem Hebraismus ילדי האפעים *filij viperarum*, id est viperæ quia enim filij parentibus plerumque similes sunt, vt viperas appellet, filios viperarum vocat. *Et vos*, inquit Christus, *implete mensuram patrum vestrorum.* Matth. 23.

Cur Pharisæorum viperis comparati.

C 32. Alienũ esse arbitror multa hoc loco de vipera philosophari, cùm sensus appareat. Viperam omnium bestiarum venenosissimam esse certum est. Act. 48. 4. 6. Nam cùm Paulus extremo digito à vipera morsus, non statim inflatus concidisset, pro Deo ab incolis habitus est. Summam ergo Pharisæorum, Sadducæorumq; mali, iam nocentissimo animali comparat, eam præsertim, quæ in calumniandis, & quasi mordendis sanctis viris consistit: quæ Pharisæis & Sadducæis tam propria, quàm viperæ venenum erat, quemadmodum Hieronymus in 30. capit. Isaiæ, & Gregorius homilia 20. in Euangel. interpretantur. Quamquam Ambrosius, & alij ad prudentiam referunt. Nunc hæretici sunt viperæ.

D *Quis demonstrauit vos fugere à ventura ira?*] Quis docuit vos huc venire, vt remedium ad fugiendam futuram iram quæreretis, cùm viperæ potiùs, quàm homines sitis: quasi dicat, id non ex vobis, sed ex diuina gratia prouidentiaque profectum est, vt Chrysost. & Ambrosius interpretantur. vel, quis demonstrauit vos fugere à futura ira: nisi conscientia ipsa vestra, quæ vos intus damnat, & cogit remedium quærere? quis enim docere vos potuit, qui omnes docetis, à nemine doceremini? sicut Adamo Deus dixit, *Quis indicauit tibi quòd esses nudus?* Genes. 3. 11. Aliqui Latini codices legunt, *Quis demonstrabit*: quæ lectio si Græcorum codicum auctoritate confirmari posset, valdè mihi quidẽ placeret: quia & sensus esset melior, quasi diceret, Mi-

E litibus quidem, & publicanis, & turbis salutis à me remedium simpliciter petentibus, ostendi. Luc. 2. 11. 12. 14. vobis autem hypocritis, qui simulato animo petitis, quis demonstrare poterit? Nemo. Nec enim qui morbũ celat, curari à medico potest: & quia Christus c. 23. 33. eadem vsus sententia, per futurum loquitur. *Quo modo fugietis?* Et quamuis nihil existimem temere corrigendum, tamen ὑπέδειξεν pro ὑποδείξει facile legi, aut scribi potuit.

A ventura ira? Bernardus serm. 20. in Psal. & ser. in c. Matt. 19. per iram, pœnitentiam videtur intelligere, quasi sensus sit: Quis docuit vos pœnitentiam refugere? Alij excidium Ierosolymitanum intelligunt. Sed non dubito, quin æternam damnationem futuram

iram

iram appellet. Et quia saluti & regno cœlorum, quod appropinquare dixerat, opponitur, & quia quòd hic Matthæus venturam iram vocat, Christus c. 23.33. iudicium gehennæ appellat.

8. *Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ.*] Græca constructio καρπὸν ἄξιον τῆς μετανοίας, id est, ostendite vos non simulate venire. Fructus pœnitentiæ dignos appellat omnia externa signa, ex quibus vera animi pœnitentia cognosci potest, quales sunt lacrymæ, præteritorum peccatorum detestatio, bona opera præcedentibus contraria.

9. *Et ne velitis dicere intra vos.*] Facilius est hoc loco sensum interpretari quàm verba. Nam sensum quidem hunc esse constat. Nolite contenti & securi esse, quòd filij sitis Abrahæ, quasi id satis vobis ad salutem futurum sit: Operibus vobis opus est. Et si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite. Ioan. 8.39. Verba autem Græca sunt obscura, μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Ne existimaueritis dicere, aut ne visi fueritis dicere in vobis ipsis. Quod inusitatum dicendi genus est, & de medio, vt opinor, sumptum: sicut & illud Lucę 3. 8. μὴ ἄρξησθε λέγειν, *ne cœperitis dicere*: quod idem valet, ac si diceret, desinite dicere: sicut Gallicè, *ne vous mettez point à dire*, &, *laissez de dire*: & Hispanicè, *Dexaos de dezir*. Credendum est autem, idem hoc loco Matthæum alio verbo dicere voluisse, Ne videamini dicere, id est, ne ostendatis vos dicere, filij Abrahę sumus: Ne ostendatis vos contentos esse, quòd vos filios Abrahæ dicere possitis: Ne sitis contenti nomine, sed digna nomine opera factaque adhibete, *Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite*. Hanc vim habent tria illa verba, magno, vt mihi videtur, delectu ab Euãgelista vsurpata, δοκεῖν videri, λέγειν dicere: vtrumq; enim verbum opponitur veritati, & ἐν ἑαυτοῖς in vobismetipsis, id est, non rebus & factis, sed opinione & verbis docentes vos filios esse Abrahæ. Eodem sensu D. Paulus videtur verbum δοκεῖν vsurpasse ad Heb. 4.1.

Potens est Deus de lapidibus.] Veros significat lapides, ex quibus non minùs potest Deus filios Abrahæ suscitare, quàm potuit Adam ex terra, Euam ex latere Adam Gen. 2. 22. filium Abrahæ Isaac ex mortua iam vulua Saræ Gen. 15. 4. 5. & Rom. 4. 19. Eo enim Euangelista videtur alludere. Simul tamen spectat ad vocationem gentium, ex quibus Deus, quasi & rudibus & impolitis lapidibus filios Abrahæ, id est, fideles facturus erat, vt Hieronymus, & omnes veteres auctores interpretantur. Nihil magis distat à vita & ratione, quàm lapis. Nihil difficiliùs, quàm ex lapidibus homines, aut simile quidquam facere. Vsus ergo est in exemplum re omnium difficillima, vt doceret, nihil Deo esse difficile, vt cap. 4. 3. *Si filius Dei es, dic, vt lapides isti panes fiant*: Et Luc. 17. 40. *si hi tacuerint, lapides clamabunt*: Et Deut. 32. 13. *vt sugeret mel de petra, oleumque de saxo durissimo*. Quod autem Remigius refert dixisse quosdam, Ioannem hęc dicentem eos demonstrasse lapides, quos olim Hebræi Iordanem traiicientes in sempiternum monimẽtum erexerunt, Iosu. 4. 7. non est creditu necessariũ, & nimis sententiã restringit. Illud malim obseruari, suscitare filios, Hebraicam esse locutionem הקים בנים, quæ plus quàm gignere significat, nempe, gignere, vnde videntur gigni non posse. Sic frater viuus fratri mortuo semen suscitare dicebatur, quòd mortuus quodam modo gignere videretur Genes. 38. 8. Deut. 25. 5. 7. Ruth. 4. 10.

10. *Iam enim securis ad radicem arboris posita est.*] Quinque hoc loco sunt verba translata, ideoque difficilia. Securis, radix, arbor, exscindi, in ignem mitti. Arborem hominem significare manifestum est, vt infrà, cap. 12. 33. *aut facite arborem bonam, & fructus eius bonos, aut arborem malam, & fructus eius malos*, & Luc. 13. 6. quid cætera significent, non ita est facile. Nam securim quidam verbum Dei, & virtutem Euangelij, radicem vniuscuiusq; fidem interpretantur, vt Iren. libr. 5. c. 15. & Hieron. in comment. Alij securim mortem, radicem vitam, vt Athan. q. 43. & alij, quorum Euthymius meminit. Alij securim Christum, vt Greg hom. 20. in Euãngelia. Mihi facilis videtur esse sensus. Securim vocat diuinũ iudicium, quod omnia ad viuum resecat, vt ex circumstantiis apparet, *Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, exscindetur, & in ignem mittetur*. Securis ergo vocatur terribilis, & præcisa illa sententia, *Ite maledicti in ignem æternum*, cap. 25. 41. Arbor hoc loco est Iudæus, de illis enim loquitur: radix est Abraham, ex qua omnes Iudæi, tanquam diuersæ arbores, erant propagati. Probat enim Ioannes nõ debere eos contentos esse, quòd filij essent Abrahæ, neque in radice sua confidere, quæ paulò pòst exscindenda sit. Confidant in Christo & bonis operibus, quæ exscindi non possunt. Hæc aptè ad hunc locum hærent. Atque ad hunc fermè modum Hilar. Chrysost. & Theophyl. intelligunt. Illud tamẽ videtur esse difficile, quomodo Abraham exscindendus esse significetur. Respõdeo Ioannem non dicere: ipsam radicẽ exscindendam esse, sed arborem, quæ non fecerit fructum bonum. Cur ergo securis ad radicem ponitur? non vt ipsa radix, sed vt ab radice, hoc est, radicitùs arbores præscindantur, quo sensu ipsa etiam radix quodammodo præscinditur. Dicuntur autem Iudæi ab Abrahamo, quasi à radice sua, præscindi, quando diuina sententia declarantur non esse verè filij Abrahæ, quòd non eius fidem, operaque fuerint imitati: *Non enim, qui semen sunt Abrahæ, omnes filij, sed Isaac vocabitur tibi semen, id est, non qui filij carnis: ij filij Dei, sed qui filij sunt promissionis*, Romanor. 9. 7. 8. & Galat. 4. 28. Cur igitur nunc securis ad radicem posita dicitur, quasi antè non esset? Nam & antè, qui fidem & opera Abrahæ non imitabantur, non minùs quàm non exscindebantur. Testes sunt Dathan & Abiron, Numer. 16. 31. testes tot millia in deserto prostrata, Numer. 26. 65. 1. Cor. 10. 5. Respondeo propterea nunc exscindi, non antè, quoniam antè aliquid iuuabat Iudæos esse filios Abrahæ secundùm carnem: quia propterea lex illis data est, quæ aliis gentibus non est data, & poterant faciliùs per legem, quàm sine lege salui esse, vt docet D. Paulus Roman. 3. 1. 2. *Quid ergo ampliùs Iudæo est, aut quæ vtilitas circumcisionis? Multum per omnem modum. Primum, quia credita sunt illis eloquia Dei.* Post Christi autem aduentum nihil prorsus iuuat, quia Euangelium non magis illis, quàm cæteris gentibus prædicatur. *Lex & Prophetæ vsque ad Ioannem Baptistam*: post Ioannem autem Baptistam, *regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud*. 11. 12. Itaque si Abrahamum non imitentur, exscinduntur à radice, & in ignem mittuntur, id est, non magis filij Abrahæ, quàm gentes iudicantur. Gentes autem exscindi non dicuntur: quia nunquam in radice fuerunt: id est, nunquam filij Abrahæ secundùm carnem.

11. *Ego quidem baptizo vos in aqua.*] Ego, qui homo tantùm sum, aqua vos tantùm baptizo, & corpora solùm lauo.

In pœnitentiam.] Vt pœnitentiam agatis, per eamq; præparati eum recipiatis, qui post me venturus est. Monet enim vos baptismus meus, vt quemadmodum aqua corpus abluit: ita vos curetis animos vestros à peccatorum maculis abluere.

Qui autem post me venturus est.] ὁ ἐρχόμενος, qui post me venit: significat enim iam natum esse, propeque aduentare, id est Christus.

Fortior me est.] ἰσχυρότερος, potentior, maiorisque virtutis est, ita prorsus, vt dignus ego non sim eius cal-

ceamen-

calceamenta portare, id est, vel vilissima in re illi seruire. Eandem sententiam alij Euangelistæ Marc. c. 1. 7. Luc. cap. 3. 16. & Ioan. c. 1. 26. 27. diuersa phrasi expresserunt; nec enim ipsa Ioannis verba, sed sensum recitare voluerunt. Sensus autem idem est, quia vtraque phrasi abiectissimũ declaratur ministerium: quemadmodũ si Gallicè quis diceret, non sum dignus portare tibi librum: alius verò: non sum dignus ingredi in scholam tuam, vterque diuersa phrasi idem significaret, se non esse dignum, qui discipulus eius sit. Ea phrasis, qua Matthæus vtitur portare calceamenta, aut ὑποδήματα sandalia, aut soleas, sumpta est ex Hebræorũ cõsuetudine, qui sacratiorem locum ingressuri calceos ponebant, quod nunc Turcæ & Africani faciunt, vt Exod. 3. 5. & Iosue. 5. 15. perspicuum est. Qui ergo illustriores erant, puerum habebant, qui calceos, cùm posuissent, portaret, quemadmodum nunc apud nos post viros paulò nobiliores vilissimus puer crepidas portat. Ad eam consuetudinem Matthæus allusit. Alij verò Euangelistæ ad formam calciatus: nam in calidioribus regionibus calcei soleis tantùm infernè constabant, supernè ligabantur vinculis, quæ à Græcis ὑποδήματα, à Latinis crepidæ dicebantur. Itaq; soluendæ erant, antequam extrahi possent. Ex parte igitur totum significatur, id est, ex vinculorum solutione tota excalceatio: sicut Galli dicunt, non sum dignus illum excalceare. Itaque quod Cosmas Græcus auctor scribit, quemadmodum in Græca Catena citatum inuenio, corrigiam illam, quam Ioannes se soluere non posse dicit, coniunctionem humanæ diuinæque in Christo naturæ esse, quam nemo soluere, nemo enodare, nemo explicare possit: generationem enim eius quem posse enarrare? magis mysticum, quàm literale est. Hîc ergo tantò me fortior, ac maior, quia non homo tantùm, sed etiam Deus est, baptizabit vos Spiritu sancto & igne, id est, non solùm corpora, vt ego aqua: verùm animos etiam vestros effuso Spiritu sancto purgabit, diuinoque inflammabit igne. Hic huius loci verus & simplex sensus est, quemadmodum, vt postea dicemus, omnes auctores veteres explicarunt.

De Ioannis baptismo contra hæreticos.

Neque longiore opus fuisset commentario, nisi noui hæretici, sicut alia multa, ita etiam hunc locum peruersissima interpretatione deprauassent, Ioannes, inquiunt, baptismi sacramentum instituit, à Christi baptismo nulla re diuersum, nisi quòd alia dabatur manu: vterque ex aqua, vterque ex Deo, vterque in pœnitentiam, vterque in remissionem peccatorum, vterque in nomine Christi, vterq; eandem fidei confessionem requirebat, vterque eadem doctrina tradebatur, neq; à Ioãne Christus alium baptismum, quàm suum recipere voluisset. Vtinam possemus tam breues esse, quàm cupimus, sed cũ de fide agitur, genus quoddam perfidiæ est, aut hæreticis parcere, aut nimis esse breuem. Si certi essemus fore, vt breui tempore Scholas Theologicas in lucem ederemus, ad eas lectorem mitteremus, vbi iã diu satis, vt arbitror copiosè, hunc errorem refutauimus.

Non idem Christi & Ioannis baptismus.

Qui eundem Ioannis & Christi baptismum fuisse putant, neque quid hoc loco Ioannes dicat, neque cur dicat, vllo modo videntur intelligere. Quorsum enim de baptismo Christi mẽtionem inferret, nisi vt ex diuersa baptismi conditione diuersam personæ suæ, & Christi conditionem probaret? Persuasum habebant Iudæi fore, vt Christus cũ veniret, baptizaret, Ioan. 1. 25. videbãt baptizare Ioannem, incipiebant dubitare an esset Christus. Propterea mittunt ad eum sacerdotes & Leuitas, vt interrogent, *Tu quis es?* & de baptismo cum eo disputent, Ioan. 1. 19. 25. *Existimante autem populo* (inquit Lucas) *& cogitantibus omnibus in corde suo de Ioanne, ne fortè ipse esset Christus, respondit Ioannes dicens omnibus, ego quidem aqua baptizo, veniet autem fortior me, cuius non sum dignus soluere corrigiam calceamentorum eius, ille vos baptizabit Spiritu sancto & igne.* ca. 3. 15. 16. Probat vtique ex effectu baptismi se non esse Christũ; quòd ipse sola aqua, Christus Spiritu sancto, ipse corpora, Christus animos lauet. Nõ loquitur, inquiunt hæretici, de Christi in aqua baptismo, sed de effusione Spiritus sancti die Pentecostes. Esto, de illa loquatur, negari tamen, nisi impudenter, non potest, de Christi quoque in aqua baptismo loqui, de quo Christus ipse dicit. *Nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto, non potest introire in regnũ Dei.* Ioan. 3. 5. Nam quod istorum quidam negant, eo loco agi de baptismo, tam est absurdum, vt refutari nõ debeat. Baptismus Christi ex aqua & Spiritu sancto, sicut homo ex corpore & animo constat. Ioannis baptismus ex sola aqua cõstat, neque enim, vt ipse testatur, confert Spiritum sanctum; non igitur idẽ est. Præterea, cum Ioannes dicit, *Ille vos baptizabit Spiritu sancto & igni*, manifestum est ex Ioannis. c. 3. 5. intelligendum esse, *non tantùm aqua.* q. d. Ille vos baptizabit non tantùm aqua; sed etiam Spiritu & igne; ergo è contrario cùm dicit, *ego baptizo vos aqua*, eadem particula, *tãtùm*, intelligenda est. Quòd si ita est, baptismũ suum Christi baptismo longè inferiorem facit. Hanc etiam vim habet illud epitheton, ἰσχυρότερός μου, *fortior ac potentior me*, cur enim potentiorem potiùs, quàm meliorẽ, sanctiorem, maiorem appellauit, nisi quia probare volebat, se non posse per baptismum suum facere quod ille facturus erat? Præterea Ioannes dicit se baptizare in pœnitentiam Marc. 1. 4. Luc. 3. 3. Actor. 19. 4. ideoque baptismus pœnitentiæ vocatus est, quod de Christi baptismo nusquam legimus. Quia nimirum baptismus Ioannis non iam acta, sed vt ageretur; baptismus Christi non vt ageretur, sed iam acta pœnitentia conferebatur. Ioannes non dicitur prædicare pœnitẽtiam & baptismum, sed baptismum & pœnitentiam, aut quod idem est, baptismum pœnitentiæ, quia baptismus præcedebat, pœnitentia sequebatur: de Christi autem baptismo Petrus non dicit, baptizetur vnusquisque vestrum, & pœnitentiam agat; sed, *pœnitentiam agite, & baptizetur vnusquisq; vestrum*, Act. 2. 38. quia baptismus sequebatur, pœnitentia præcedebat. Non idem igitur erat. Quod autem clarius potest testimonium esse, quàm quòd ij, qui Ioannis baptismum acceperant, iubẽtur interim à Paulo baptizari? Act. 19. 5. Negant nonnulli ex istis bonis interpretibus Ephesios, quos Paulus denuò baptizari iubet, Ioannis baptismum accepisse. At illi affirmant: Vtris magis credemus? Interrogati enim à Paulo, *In quo ergo baptizati estis?* Respondent, *In Ioannis baptismate.* Interpretantur homines acuti baptizatos fuisse baptismo Ioannis, id est, doctrina Ioannis imbutos; baptizari enim est illis docere. Primùm quidem ab illis exigimus, vt aliquo exemplo doceat baptismum accipi pro doctrina; nec enim illis, tantis scilicet sectatoribus verbi Dei, nisi verbo Dei nouam istam Grammaticam probantibus, volumus credere; quod hactenus non fecerunt. Petiissent à nobis, vnum illis locum obtulissemus, quem si animaduertissent, magna nobis confidentia iam diu obiecissent. Interrogat Christus principes sacerdotum, Matth. 21. 25. 26. *Baptismus Ioannis vnde erat, ex cœlo, an ex hominibus? At illi cogitabant inter se dicentes, si dixerimus è cœlo, dicet nobis, quare ergo non credidistis illi?* De baptismo interrogati, quasi baptismus & quidem ille Ioannis, de quo disputamus & doctrina idem essent, de doctrina respondent. At homines cauti non quid Christus interrogaret, sed quorsum intenderet, considerarunt. Sciebant enim doctrinam non quidẽ eandem, sed coniunctam cum baptismo esse oportuisse. Nam cum intelligerẽt neminẽ, nisi à Deo missum ba-

Baptismus in sacris literis nusquam pro doctrina ponitur.

ptizare potuisse, esseque baptismum diuinum doctri- A
næ testimonium, videbant se baptismum probare nõ posse, doctrinam repudiare. Baptismum in sacris literis pro igne, pro morte, pro afflictione positum legimus, pro doctrina non legimus. Si Ambrosium legissent, magnum se auctorem sententiæ suæ habere existimarent. Sic enim libr. 1. de Spiritu sancto cap. 3. loquitur, *Ergo isti* (Ephesij) *quia nec in Christi nomine, nec cum fide Spiritus sancti baptizati fuerant; non potuerant accipere baptismatis sacramentum. Baptizati sunt itaque in nomine Iesu Christi, nec iteratum est in his baptisma, sed nouatum.* At Ambrosius non negat illos fuisse baptismo Ioannis baptizatos, sed baptismi sacramentum accepisse, quod iterari non potest. Vnde potiùs sequitur, Ioannis baptismum, quem accepisse illos confitetur, cùm sacramentum non fuerit, à Christi baptis- B
mo, quod sacramentum erat, fuisse diuersum, vt paulò pòst ex eodem Ambrosio demonstrabimus. Alij baptizatos baptismo Ioannis concedunt; iterum verò baptizatos negant. Quos non minùs quàm alteros Lucæ verba redarguunt: *His* (inquit Act. 19. 5.) *auditis baptizati sunt in nomine Domini Iesu.* Iam dixerant se Ioannis baptismate baptizatos. His autem auditis, non in nomine Ioannis; sed in nomine Iesu; id est, non Ioannis, sed Christi baptismum recipiunt. Quid clarius dici potuit? quid verò est, *His auditis?* cùm audissent ex Paulo, alium esse Ioannis, alium Christi baptismum, nec baptismo Ioãnis homines Christianos, sed pœnitentes, & catechumenos fieri, *Ioannes* (inquit vers. 4.) *baptizauit baptismo pœnitentiæ populum, dicens, in eum, qui venturus esset post ipsum vt crederent, hoc est, in Ie-* C
sum. His auditis baptizati sunt in nomine Iesu. Interpretatur hæreticus baptizatos in nomine Iesu, id est, Christi doctrina instructos fuisse. Sed & iam probauimus baptismum nunquam accipi pro doctrina, & ex ipsorum opinione, atque ex hoc ipso loco manifestum est. Si enim baptizari, fuit doceri, non potuerunt Ioannis baptismum sine baptismo Christi recipere, quia, vt isti dicunt, baptismus Ioannis & Christi ideò idem erat, quia eadem in vtroque doctrina tradebatur. Deinde si idem fuisset doceri, ac baptizari, non dixisset Lucas, *his auditis baptizati sunt*, Audire enim fuit doceri, & si doceri fuit baptizari, perinde est ac si dixisset, baptizati baptizati sunt, ridicula prorsus ταυτολογία. Deinde si doceri, fuit baptizari, ergo cùm illi Ephesij secundò baptizati dicuntur, à Paulo sunt bapti- D
zati. Nam ab illo docti sunt, at Lucas manifestè indicat, non fuisse à Paulo baptizatos. *His auditis baptizati sunt, & cùm imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos.* Si à Paulo baptizati fuissent, non dixisset, *Baptizati sunt, & cùm imposuisset illis manus Paulus:* sed, cùm illos Paulus baptizasset, & manus eis imposuisset. Denique cùm eodem loco bis baptizati fuisse dicantur, primùm Ioannis baptismate, dein, in nomine Iesu, cuius est iudicij idem verbum in eodem loco positum diuersa significatione interpretari? Error sua ipse arguitur nouitate. Nam antequam noui isti Euangelistæ venirent, nemini in mentem venerat dicere, Ioannis & Christi eundem fuisse baptismum; contrà verò non interrogati, non vlla coacti dispu- E
tatione, omnes quotquot fuêre veteres auctores negauerunt, Iustinus q. ad Orthod. 37. Tertullian. in lib. de bapt. Origen. libr. 5. in epist. ad Romanos cap. 6. & tom. 6. in Ioann. Optatus libr. 5. aduersus Parmenianum, Chrysost. homil. 10. in Matth. & homi. 1. in Mar. Auctor imperfecti. hom. 3. Ambros. lib. 2. in Luc. cap. 3. & in præfat. in Psalm. 37. & serm. 16. in Psalm. 118. Athanas. q. 134. Gregor. Nazian. in oratione in sancta lumin. Basil. in exhortatione ad baptismum, & in oratione de baptismo Ioannis. Hieronym. aduersus Luciferianos, Cyrill. Alexand. lib. 2. in Ioan. cap. 57. August. sexcentis penè locis, illustriores indicabo, libr. 2. contra literas Petiliani cap. 37. & lib. 3. cap. 56. libr. 5. de bapt. contra Donat. cap. 9. 10. 15. in Enchir. cap. 49. epistola 48. Gregor. homil. 20. in Euang. vt posteriores Bedam, Theophylactum, Oecumenium, Anselmum prætermittam. Poëtas nobis Prudentium, & Iuuencum aliquis obiiciat, qui vterque baptismum Ioannis Christi baptismo videntur æquiparare. Peccata enim remisisse dicunt. Possem respondere, non subtiliter, sed poëticè locutos: sed non opus est poëti sententiam excusare, cùm possimus in bonam partem interpretari. Multi enim veteres auctores eodem modo locuti sunt, qui iidem tamen negant eundem Christi atque Ioannis fuisse baptismum, in quibus Basilius in hom. de baptismo Ioannis, Chrysost. homil. prima in Matthæum. August. libr. 5. de baptismo contra Donat. cap. 10. Gregor. homilia 20. in Euangel. Beda in 3. cap. Luc. Theophylact. hoc loco. Dicunt enim, baptismum Ioannis datum fuisse in pœnitentiam in remissionẽ peccatorum: Luc. 3. 3. non quòd per illum peccata remitterentur; sed quòd ad pœnitentiam excitaret: per pœnitentiam verò aut tunc, aut pòst Christi accedente baptismo remitterentur. Propterea non legimus Ioannis baptismum remissionis peccatorum, sed baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum appellatum, quia non per illum, sed per subsequentem, aut præcedentẽ pœnitentiam peccata remittebãtur. Nec opus est cæteris hæreticorum argumentis respondere, & quia non scholas, sed commentarios scribimus; & quia adeò infirma sunt, vt ipsa per se confirmata veritate concidant. Eodemque consilio illas quoq; quæstiones, quæ à Theologorum potiùs scholis petendæ sunt, prætermittimus, Num Ioannis baptismus fuerit sacramẽtum, num certa verborum forma datus, num ad veterem, an ad Euangelicam legem pertineret, & si quæ sunt similes.

Et igni.] Sunt qui ignem hoc loco purgatorium interpretẽtur, quo homines post mortem quodammodo baptizantur, id est, à peccatorum maculis, si quas adhuc habent, abluuntur, vt Origen. tract. 9. in Matth. & homil. 24. in Luc. & Hilar. & Hieronym. hoc loco. Sed dubium non est, quin per ignem Spiritus sanctus significetur. Coniunctio enim, *&*, hîc non est coniunctiua, sed explicatiua. Addita autem est explicatio, vt non qualiscunque Spiritus sancti communicatio, sed illa illustrissima, quæ die Pentecostes specie ignis facta est, significaretur. Argumentum est, quòd cùm Christus de solo baptismo aquæ agit Ioann. 3. 5. hanc explicationem non addit.

13. *Tum venit Iesus à Galilæa in Iordanem.*] Cur Christus à Ioanne, dominus à seruo baptizari voluerit, vnam ipse ver. 15. rationem declarat, vt iustitiam omnẽ impleret; alias valde probabiles antiqui Theologi tradiderunt. Primam, vt hac ratione testimonium Christo de cœlo præberetur, vt Hieronymus ait. Hac enim potissimùm de causa Ioannes iussus est baptizare, vt confluentibus vndique ad eum populis Christum illis ostenderet. Secundam, vt Ioannis baptismo auctoritatem daret. Tertiam, vt ea re ad suum baptismum homines alliceret, & vt ait Augustinus, ne homines grauarentur ad baptismum domini venire, cùm non grauaretur Dominus venire ad baptismum serui. Quartam, vt aquas suscipiendo baptismo sanctificaret, Epiphanius in Anachor. Addere possumus voluisse Christum, antequam doceret, quodammodo initiari, & (vt ita dicam) se ipsum Christũ docturus, Christianus fieri, si quo modo Ioannis baptismus facere Christianum poterat, quia viam ad Christum præmonstrabat. Illud certum, non necessitate vlla agendę

Cur Christus à Ioanne baptizari voluit.

pœni-

A pœnitentiæ baptiſmum accepiſſe eum, qui peccatum non fecit, neque inuentus eſt dolus in ore eius; ſed potius, vt peccata noſtra in deſertum, ſicut olim hircus, deportaturus, in pœnitentiæ & peccatorum baptiſmo peccatoris perſonam indueret.

14. *Ioannes autem prohibebat eum.*] Prohibebat, quia ſciebat eum baptiſmo non indigere, & quia, ſi non indigens baptizari vellet, ſe tamen, vt illum baptizaret, meritò indignum iudicabat. Hoc eſt. *Ego à te debeo baptiʒari, & tu venis ad me?* ex quo perſpicuum eſt, Ioannem Chriſtum, quis eſſet, cognouiſſe. Quod manifeſtius ex Ioan. eſt c. 1. 29. 30. *Altera die vidit Ioannes Ieſum venientem ad ſe, & ait, ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Hic eſt, de quo dixi, poſt me venit vir, qui ante me factus eſt.* Vnde naſcitur quæſtio, quomodo idem B Ioannes ver. 33. dicat. *Et ego neſciebam eum, ſed qui miſit me baptiʒare, ille mihi dixit, ſuper quem videris ſpiritum deſcendentem, & manentem ſuper eum, ille eſt qui baptiʒat in Spiritu ſancto & igni.* Noſtri hæretici penè hæreticum D. Ioannem faciunt, quaſi antequam de deſcenſu Spiritus ſancti doceretur, nō ſatis firmam de Chriſto opinionem habuerit. Auguſt. quem Strabus & Lyranus ſecuti ſunt, cognouiſſe quidem antè eſſe Chriſtum, ſed non cognouiſſe eum ſibi poteſtatem in igne baptizandi ſoli reſeruaturum, donec Spiritum ſuper eum vidit deſcendentem. At iam dixerat, *Ille vos baptiʒabit Spiritu ſancto & igni.* Itaque meliùs, vt mihi videtur, Chryſoſtom. homil. 16. in Ioannem, Euthym. & Theophylactus, Ioan 1. 33. ſemper eum redemptorem, Deumque, & quicquid erat cognouiſſe, cùm ad eius aduentum in vtero etiam matris exultaſſet, ſed de facie non cognouiſſe, antequam ad baptiſmum veniret, cùm Chriſtus in Nazareth, & in Ægypto, ipſe in ſolitudine totam ante vitam tranſegiſſet. Simul autem atque vidit, diuino afflatu cognouit illum ipſum eſſe, quem natum ſciebat, quem poſt ſe venturum, & in Spiritu & igne baptizaturum prædicauerat, quemadmodum olim Samuel, vt ait Rupertus auctore melior ſanè dignus tempore. certò ſciebat inter filios Iſai vnum eſſe, qui in regem vngendus erat, cùm neminem eorum de facie cognouiſſet, & ſimul atque Dauidem vidit, Deo inſpirante, eum eſſe cognouit 1. Reg. 16. 12. Nam eorum non probo ſententiam, qui columbam ſuper Chriſtum, antequam baptizaretur, veniſſe dicunt, Euangeliſtarum, vt mihi videtur, verbis repugnantibus. Quorſum ergo Ioanni à Deo dictum eſt, *ſuper quem videris Spiritum deſcendentem, ipſe eſt.* Reſpondet Hilarius lib. 6. de Trinit. id non Ioanni propter ipſum, ſed propter adſtantem populum dictum eſſe, vt diuino teſtimonio illum Chriſtum eſſe doceret, quem antequam cognouiſſet, prædicauerat, ne quis, vt ait Chryſoſtomus, exiſtimaret ſolius Ioannis teſtimonium diuino teſtimonio non confirmatum, aut cognitioni, aut familiaritati & gratiæ datum eſſe. Quid ergo Ioannes ex deſcenſu Spiritus ſancti, & ex voce cœlitus audita cognouit? nihil noui, ſed ea cognitio, quam antè habebat, & perfecta & confirmata eſt, vt ait Beda & Rupertus in 1. capit. Ioannis.

Ioannes Chriſtū ante baptiſmū [illegible] nouit.

Ego à te debeo baptiʒari.] Mihi opus eſt à te baptizari. Nam quod quidam propiùs ad verba verterunt, neceſſe habeo, plus quiddam mihi videtur ſignificare. Colligunt nonnulli auctores ex hoc loco Ioannem poſteà à Chriſto baptizatum fuiſſe, tum ex illis etiam quæ ſequuntur. *Sine modo.* Chryſoſt. Hieronym. Auct. operis imperfecti homi. quarta. Euthym. & Theophyl. hoc loco.

Ioannes à Chriſto baptizatus.

15. *Sine modo.*] Modò, cùm nondum ſum deſcenſu Spiritus ſancti, & voce de cœlo miſſa Chriſtus declaratus, non tanquam Chriſtus; ſed tanquam vnus de cæterorum hominum numero, homo priuatus accedo; ideoque non debes recuſare mihi, quòd maior te ſim, baptiſmum ſicut cæteris, impendere, Chryſoſt. Euthym. Theophylact. quòd verò Auctor imperfecti 4. interpretatur. *Sic,* id eſt, priùs faciendo, quàm docendo, *cœpit enim facere, & docere,* Act. 1. 1. ſubtile. Ego accommodatè ad perſonas & rem ſubiectam interpretor. *Sic,* id eſt, dum maior à minore, dum dominus à ſeruo baptizatur.

Decet.] Quamuis non neceſſarium ſit; tamen conuenit. Opera, vt vocant, ſupererogationis.

Nos.] Quidam exponunt, *nos,* id eſt, omnes homines, qui docendi munus ſuſcipimus. Malim ſic, *Nos,* id eſt, me ſuſcipiendo, te dando baptiſmo.

Implere.] Nihil prætermittendo, non ſolùm ex iis, quæ neceſſaria, ſed etiam ex iis, quæ factu vtilia, & decora ſunt. Hæc enim vis eſt verbi.

Omnem iuſtitiam.] Sunt, qui legis iuſtitiam interpretentur, quæ in variis, vt loquitur D. Paulus, baptiſmatibus, & cæremoniis externis conſiſtebat, Hebr. 9. 10. quam Chriſtus implere voluerit, ſicut circuncidi voluit, quia non venit ſoluere legem, ſed adimplere, Matth. 5. 17. vt Hieronym. & Euthym. quibus neceſſe eſt dicere, baptiſmum Ioannis veteris legis Sacramentum fuiſſe, quod multi de Schola Theologi magiſtrū ſecuti ſuum, docuerunt. Meliùs D. Thomas, qui vnus inſtar eſt omnium, neque Sacramentum fuiſſe, neque cæremoniam legis, ſed mediam inter legem & Euāgelium, à Deo quidem, ſed ad breue tempus inſtitutam, C vt Chriſtus eiuſque baptiſmus introduceretur, ſicut Ioannes ipſe inter legem & Euāgelium, inter Prophetas & Chriſtum medius fuit. Nomen ergo iuſtitiæ hoc in loco nec vllam partem veteris legis, neq; virtutem vllam in præcepto poſitā, quamque obſeruare neceſſe eſſet, ſignificare arbitror; ſed quicquid ſancti viri virtuti & officio conſentaneum eſt, etiam ſi non facere ſine peccato liceat. Hæc enim omnia indicat verba. q̄ dixerat Ioannes, *Ego à te debeo baptiʒari,* quaſi dicat, tu à me non debes, id eſt, non indiges ἢ χρείαν ἔχεις. Reſpōdet Chriſtus, etſi nō oportet, tn̄ decet me abs te baptizari, vt impleamus omnem iuſtitiam, id eſt, vt non ſolùm, quæ præcepta, ſed etiam quæ honeſta & ſanctitati conſentanea ſunt, faciamus. Cur autem decuerit D baptizari Chriſtum, diximus ver. 17.

Ioannis baptiſmum non fuit ſacramentū veteris legis.

16. *Et baptiʒatus Ieſus confeſtim aſcendit de aqua.*] Aduerbium, *confeſtim* non temerè, ſed ſignificanter additum eſſe conſtat ex Marc. cap. 1. 10. qui & ipſe addidit. Quod Euthym. ſcribit ideo Euangeliſtam dixiſſe Chriſtum ſtatim ab aqua aſcendiſſe, vt inter Chriſtum & Ioannem alios homines, quid intereſſet, ſignificaret; ſolitum quippe fuiſſe Ioannem cæteros in Iordane collo tenus immerſos manu capiti impoſita detinere, donec peccata ſua confiterentur: Chriſtum verò, quia peccatum quod confiteretur, non habebat, ſtatim aſcendiſſe, ab eo creditum ac dictum miror. Quod autem ait Chryſoſtomus, ideo ſtatim aſcendiſſe, vt ſignificaret eos, qui baptizantur, ſtatim à E peccatis, quaſi in nouam vitam, aſcendere, morale eſt, & nos literalem quærimus ſenſum. Exiſtimo igitur traiectionem eſſe, quales multas in nouo præſertim teſtamento animaduertimus. Et illud *ſtatim,* aut *confeſtim,* non ad verbum aſcendit, ſed ad id, quod ſequitur, referendum, *& ecce aperti ſunt ei cœli,* aut ſic eſſe verba copulanda, ſtatim vt baptizatus eſt, ita vt vix è flumine aſcendiſſet, aperti ſunt ei cœli. Hunc eſſe ſenſum apparet ex Marco, *& ſtatim,* inquit, *aſcendens ex aqua* vidit cœlos apertos, id eſt, ſtatim, vt aſcendit, vidit. Ratio quoque docet hunc eſſe ſenſum. Nam, vt diceretur Chriſtus ſtatim poſt acceptum baptiſmum à flumine aſcendiſſe, nulla cauſa erat. Quis enim du- *cap. 1. 10.*

bitasset? aut quid iam baptizatus Christus in flumine fecisset? Vt autem diceretur statim post baptismum & excessionem è fluuio apertos vidisse cœlos, non solùm vtilis; sed etiam necessaria causa erat. Voluit enim Euangelista docere cœleste illud diuinumque testimonium ita cum baptismo nulla interposita mora fuisse coniunctum, vt nihil aliud expectasse videatur Deus, vt testimonium de Christo suum exhiberet, nisi vt baptismus, & Ioannis præcederet testimonium. Debuit enim hominis Deus, non Dei homo testimonium confirmare. Qui autem quærunt, cur Euangelistæ ascendendi potius, quam exeundi verbo vsi fuerint, ignorare videntur terram altiorem esse, quàm flumina. Lucas orante Christo apertos, & columbam descendisse narrat: itaq; credendum est eum simul atque in terram euasit, sese in genua prouoluisse, vt reuerenter patris testimonium exciperet. Nam & filij benè instituti, dum ipsos parentes alloquuntur, caput aperiunt.

Cœli in baptismo Christi quomodo aperti.

Et ecce aperti sunt ei cœli.] Ei, id est, Christo, vt ex huius loci contextu, & ex Marc. c. 1. 10. manifestum est. Credendum est omnibus, qui adstabant, apertos fuisse, id est, ab omnibus tanquã apertos visos fuisse, cùm propterea vero simile sit apertos fuisse, vt omnes intelligerent & Spiritum sanctum, & vocem de cœlo descendisse. Sed Christo tantùm aperti dicuntur, quia propter eum aperti sunt. An autem re ipsa, an sola specie aperti fuerint, magni non refert: sed quia quæri solet, dici debet Chrysostomus de cœlis vbique non aliter, quàm de cæteris corporibus sentiens, indicare videtur, apertos re ipsa fuisse. Auctor verò operis imperfecti, hom. 4. & Hieronym. hoc loco, & in c. 1. Ezech. non re vera, sed visu, quorũ est sententia probabilior, & quia ad id, quod agebatur, efficiendum nihil referebat, verum re ipsa, an sola specie aperirentur, & quia non est credibile cœlorum soliditatem fuisse non necessariò violatã, & quia similiter aliis locis aperti fuisse dicuntur, vbi re ipsa apertos non fuisse constat Genes. 7. 11. & Act. 7. 56. vbi si re vera aperti fuissent, non solus Stephanus, sed omnes, qui aderant, apertos vidissent, cùm solus Stephanus vidisse referatur: & quia ibi è contrario claudi dicuntur: non re vera clauduntur, cùm aperti antè non essent, vt Deut. 11. 17. 3. Reg. 8. 35 2. Par. 6. 26. 7. 13.

Et vidit.] Plerique referunt ad Ioannem, quia Ioannis 1. 33. dicit, *& ego nesciebam eum, sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, super quem videris spiritum descendentem, & manentem super eum, ille est, &c.* quod valde mihi coactum videtur, cùm post initium vers. 14. Ioannes non fuerit nominatus, & omnia quæ præcedunt, verba ad Christum referantur; & Marcus Matthæi interpres cap. 1. 10. dicat, *& statim ascendens de aqua vidit cœlos apertos, & spiritum, tanquam columbam descendentem super ipsum.* Quod autem dicitur Ioan. 1. 33. non est contrarium, quia, vt paulo antè diximus, non solùm Christus, & Ioannes; sed omnes etiam qui aderant, apertos cœlos, & Spiritum descendentem viderunt; Christus, quia propter ipsum, Ioannes, quia hoc illi à Deo datum erat signum: alij, vt eo signo Ioanni crederent. Sed nimirum non omnes Euangelistæ omnia dicere voluerunt. Matthæus & Marcus, quia de Christo agebant, dixerunt eum Spiritum descendentem vidisse: Ioannes de Ioanne agens Ioannem vidisse dixit. Turbam, qui aderat, vidisse nemo dixit, quia de illa agebat nemo.

An vera fuerit columba in baptismo Christi.

Sicut columbam.] Tertullianus lib. de carne Christi, veram putat fuisse columbam, idemque D. Augustinum sensisse in libr. de agone Christiano capit. vicesimosecundo plerique existimant: quod ideo non credo, quia nec eo loco quicquam aliud Augustinus probat, quàm verum fuisse corpus, quod longè aliud est, quàm veram esse columbam, & multis aliis locis non veram columbam, sed columbæ speciem fuisse docet, quemadmodum omnes alij Auctores, quos legere memini, docuerunt, Ambrosius in præfat. libri tertij de Spiritu sancto, Augustinus, aut quisquis est, libro tertio de mirabilibus sacræ scripturæ, capitulo quinto. Quod eò est probabilius, quòd omnes Euangelistas, quasi de industria, particula similitudinis vsos esse videamus, & quòd ad id, quod agebatur, necessarium non fuerit veram esse columbam. Vtrum autem verum fuerit corpus columbæ speciem præ se ferens, an ne corpus quidem re ipsa fuerit, sed quasi corpus esset, ita ab adstantibus visum; diuersa est quæstio. In qua Augustini probo sententiam, verum fuisse corpus, quia, si verum non fuisset, aut non ab omnibus visum esset, aut tot fuissent facta miracula, quot homines fuerunt, cùm miraculum non in columbæ corpore, sed in oculis hominum fieret, quod non est temerè concedendum. Illud tamen cauendum, quod D. Augustinus admonuit, ne existimemus sic Spiritum sanctum cum corpore columbæ, sicut filium Dei cum natura humana hypostaticè vnitum fuisse; quod videtur Tertullianus existimasse; sed sicut angelos, vt ab hominibus viderentur, humana sæpè corpora sumpsisse legimus. Non sine causa à nonnullis quæsitum est, cur hoc loco Spiritus sanctus specie columbæ descendat; die autem Pentecostes specie ignis atque linguarum, Act. 2. 3. facilis ratio. Nunc in Christum descendit, non vt ascendat, quia ipse Deus erat, Deus autem ignis consumens est; non vt loqui doceat, quia diffusa erat gratia in labiis eius, sed vt testimonium de illo perhibeat. Qui autem testimonium perhibet, debet personæ, de qua loquitur, naturam, proprietatesque declarare. Dictum erat de Christo, *arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet,* & quidem eo loco dictum erat, vbi de descensu in eum Spiritus sancti agebatur, Isai. 42. 1. 2. 3. *Dedi spiritum meum super eum, iudicium gentibus proferet. Non clamabit, nec accipiet personam, nec audietur vox eius foris, Calamum quassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet.* Dicit ipse de se Christus. Discite à me, quia mitis sum & humilis corde, Matt. 11. 29. Columba mitissimum est animal, &, vt ait Cyprianus, sine felle amarum, sine morsibus sæuum. Credo etiam specie columbæ naturam, &, vt ita dicam, habitum Spiritus sancti declaratum. omnium largitor gratiarum Spiritus est, *diuidens singulis, prout vult.* 1. Cor. 12. 11. Columba gratiam, mansuetudinemque significat, amorem quoque Patris in Christum declarari suspicor, vt columbæ species voxq; audita consentiant, *Hic est filius meus dilectus.* Est enim columba amantissimum animal, carmen semper amatorium immurmurans. Itaque sponsa illa Dei amantissima columba sæpè, quasi dilecta appellatur. *Columba mea formosa mea,* Cant. 2. 10. 14. *soror mea, columba mea.* Cant. 5. 2. *Vna est columba mea,* Cant. 6. 8. Apostolis verò datus est Spiritus sanctus, quia indigebant, vt eos charitate inflammaret, & variis linguis loqui doceret, ideò specie ignis atque linguarum datus est.

Tertulliani error de Spiritu sancto cum columba hypostaticè vnito.

Cur Spiritus sanctus specie columba apparuit.

Et venientem super ipsum.] Christum, ἐπ' αὐτόν, super ipsum, pro ἐφ' ἑαυτόν, super se. Solent enim aliquando Græci, sæpe verò Septuaginta, & Latini interpres pronomina demonstratiua pro reciprocis ponere, quia eadem apud Hebræos vox עצמו vtrumque significat. Vide 1. Reg. 17. 10 & 13. 6. Cur Spiritus sanctus super Christum recens baptizatum descenderit, difficilis non est coniectura, & veteres Theologi Irenæus libr. 3. cap. 19. Iustinus in Tryphon. Ambrosius in præfat. libr. 3. de Spiritu sancto, & Hieronymus q. 2. ad,

Cur in Christum baptizatum Spiritus sanctus descendit.

Algasiam scriptum reliquerunt. Dixerat Isaias c. 11.1.2. *Egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ, & intellectus.* Dixerat c. 42.1. *Dedi super eum spiritum meum, iudicium gentibus proferet.* Dixerat c. 61. 1. *Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me, ad annunciandum mansuetis misit me, vt mederer contritis corde, vt prædicarem captiuis indulgentiam, & clausis apertionem.* Debuerunt impleri Prophetiæ. Debuit Spiritus sanctus super Christũ venire, & vt ait Ioannes c. 1. 33. super ipsum manere, hoc est, requiescere, & quidem tunc, cùm, vt annunciaret mansuetis, & mederetur contritis corde, prædicaretq; captiuis indulgentiam & clausis apertioné, baptismo, quasi magisterio quodam initiabatur, vt omnes eum esse Christũ intelligerent, de quo Isaias tam longo antè tempore vaticinatus. Itaq; ipse Christus cùm secundùm illum Isaiæ locum in Synagoga legisset, addidit, *Hodie impleta est hæc scriptura in auribus vestris.* Luc. 4. 21. Aliam rationem Hieronymus, Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus afferunt, vt inde intelligeremus etiam nobis Spiritum sanctum, quamuis minimè videamur, baptizatis dari. Sed hæc ratio minùs conuenit, quia nos non per Ioannis, sed per Christi baptismum Spiritum sanctum recipimus. Certè altera melior, quia illud præcessit, hoc secutum est.

17. *Hic est filius meus dilectus.*] Marcus, c. 1. 11. & Lucas, c. 3. 22. dicunt, *Tu es filius meus.* Quæ ideo contraria non sunt, quia credendũ est alios Euangelistas verba, alios sensum retulisse. Veri autem verba, incertum; verò simile tamen est Marcum & Lucam verba recitasse; & quia plures sunt, & quia consentaneũ fuit, vt in quem Spiritus sanctus descendebat, ad eum vox dirigeretur. Sicut in Transfiguratione, quia vox dirigebatur ad Apostolos, non dixit, Tu es filius meus: sed, *hic est filius meus dilectus.* Luc. 9. 35. οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός. Hic est filius ille meus, ille inquam charissimus. Ostẽdit enim gemino articulo se non de quouis, sed de naturali, de vnico, de æterno, de sibi æquali filio loqui. Nam cæteri adoptione tantùm filij sunt, ἀγαπητὸν, dilectum, aut quod ampliùs est, charissimum Athanasius in oratione aduersus Arianos, quòd Deus ex Deo sit verbum, vnigenitum interpretatur. Hoc enim epitheto non apud Homerum solùm, sed etiam in sacris literis vnigenitos filios solitos appellari; Genes. 22. 2. *Tolle filium tuũ vnigenitum, quem diligis Isaac, & vade in terram visionis,* sicut ex contrario Ioan. c. 3. 16. & 1. epistola 4. 9. *vnigenitum* posuit pro charissimo; *Sic Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret.*

Significatio verbi complacere in scriptura.

In quo mihi benè complacui.] ἐν ᾧ εὐδόκησα, ad verbum, In quo placui. Sed noster interpres explendæ sententiæ causa, dandi casum addidit. Verbũ est valdè in sacris literis vsitatũ, sicut & nomen εὐδοκία, inde deriuatiuum. Noster interpres εὐδοκεῖν solet vertere, sibi cõplacere, vt Matth. 12. 18. & 17. 5. Mar. 1. 11. Luc. 3. 22. &

A 12. 32 ad Col. 1. 19. 2. Pet. 1. 17. εὐδοκίαν autem beneplacitum, vt ad Ephes. 1. 9. aliquando bonam volũtatem, vt Luc. 2. 14. De quibus duobus verbis multa ab interpretibus disputantur, quæ etsi vera sunt, tamen nõ videtur eorum vim prorsus exprimere, sensumq; complere. Græcum verbum à Septuaginta interpretib. introductum est, qui vbicunq; ferè Hebraicè erat רצה verterunt εὐδοκεῖν, vt Psalm. 39. 14. 43. 4. & 148. 4. Nec memini eos vspiam aliter vertere, nisi Isai. 42. 1. Quare ex verbo Hebraico רצה Græci verbi εὐδοκεῖν vis intelligẽda est. רצה autem Hebraicè cùm multa significat, tum etiam aliquando placari, reconciliari, in gratiam redire, vt Psal. 75. 8. *Nunquid in æternum proiiciet Deus, & non apponet vt complacitior sit adhuc* H. לרצות עוד, vt

B iterum reconcilietur. G. τοῦ εὐδοκῆσαι ἔτι, & Psal. 84. 1. *Benedixisti Domine terram tuam, auertisti captiuitatem Iacob.* H. רצית יהוה ארצך placatus es (aut recõciliatus) terræ tuæ, id est, populo tuo, vt Hebræi interpretantur, & quæ sequuntur, verba confirmant, Auertisti captiuitatem Iacob. G. εὐδόκησας κύριε τὴν γῆν σου. ergo hoc loco ἐν ᾧ εὐδόκησα, *in quo cõplacui,* vt nostri interpretis versionem retineam, nõ significat, quem vnicè amaui, neque quo valdè delector, neque, in quo conquiesco, vt noui quidam vertunt interpretes; sed, in quo, id est, per quem placatus ac reconciliatus sum mundo, hoc est, placari & recõciliari decreui, In quẽ cùm intueor, omnem iram & offensionem pono. Voluit enim pa-

C ter per vocem illam cœlitus missam declarare nõ tantùm filium esse suum; sed quorsum etiam mitteret, vt libentiùs ab hominibus reciperetur. Alludit autem ad prophetiam Isai. 42. 1. *Ecce seruus meus suscipiam eum; electus meus, complacuit sibi in eo anima mea,* רצתה נפשי. Cur autem hæc vox cœlitus missa sit, non est difficile rationẽ reddere. Columbæ species res erat muta, quæ multa significare poterat, addita vox est, quæ symbolum declararet. Sicut *accedit verbum,* inquit August. *ad elemẽtum, & fit sacramentum,* quia quòd elementis obscurè, id apertè verbis significatur. *Filius Dei* (inquit Hilar. can. 2.) *auditu conspectuq; monstratur, plebiq; infidæ & prophetis inobedienti testimonium de Domino suo mittitur & contemplationis, & vocis. Fide dignus est qui & audiuit & vidit.* Simile quiddam in Transfiguratione fa-

Cur vox missa in baptismo Christi.

Tract. 80. in Ioan.

D ctum est Matth. 17. 5. & Luc. 9. 35. sed aliâ ratione, vt Apostolorum principes, qui, vt ait D. Paulus, quasi Ecclesiæ columnæ futuri erant, stabilirentur. Omnes veteres Auctores, iique maximè, qui aduersus Arianos disputarunt, aliam causam reddiderunt, vt Trinitatis mysterium declararetur, Patris loquentis, Filij testimonium recipientis, Spiritus sancti columbæ specie descendentis. Qualis aut quo modo facta vox, obscurum non est, potuit Deus qui omnes humanas voces aëre in humano ore formare solet, humanam vocem eodem aëre sine ore formare, vt Mar. 9. 7. & Ioann. 12. 28. Exod. 3. 4. Act. 13. 15.

CAPVT QVARTVM.

TVNC Iesus ductus est in desertum à Spiritu, vt tentaretur à Diabolo. 2. Et cùm ieiunasset quadraginta diebus, & quadraginta noctibus, postea esuriit. 3. Et accedens tentator dixit ei: Si filius Dei es, dic vt lapides isti panes fiant. 4. Qui respondens dixit: Scriptum est: Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei. 5. Tunc assumpsit eũ Diabolus in sanctam ciuitatem, & statuit eum super pinnaculum templi, 6. & [illegible]it ei: Si filius Dei es, mitte te deorsum. Scriptum est enim: Quia angelis suis mandauit te, & in manibus tollent te, ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum. 7. Ait illi Iesus: Rursum scriptum est: Non tentabis Dominum Deum tuum. 8. Iterum assumpsit eum diabolus in montem excelsum valdè: & ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum, 9. & dixit ei: Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me. 10. Tunc dicit ei Iesus: Vade Satana: Scriptum est enim: Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies. 11. Tunc reliquit eum diabolus: & ecce angeli accesserunt, & ministrabant ei. 12. Cùm autem audisset Iesus, quòd Ioannes traditus esset, secessit in Galilæam: 13. &, relicta ciuitate Na-

Mar. 1. b. 12. Luc. 4. a. 1.

Deut. 8. a. 3.

Psal. 90. c. 11. Deut. 6.

Deut. 6. b. 13.

Mat.4.b.14. Luc.4.c.14. Ioan.4.f.43. Isa.9.a.1. Mar.1.b.15. Mar.1.b.16. Luc.5.a.1.

zareth, venit, & habitauit in Capharnaum maritima, in finibus Zabulon, & Nepthalim: 14. vt adimpleretur quod dictum est per Isaiam Prophetam: 15. Terra Zabulon, & terra Nephthalim, via maris trans Iordanem, Galilaa gentium. 16. populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam: & sedentibus in regione vmbra mortis, lux orta est eis. 17. Exinde cœpit Iesus prædicare, & dicere: Pœnitentiam agite: appropinquauit enim regnum cælorum. 18. Ambulans autem Iesus iuxta mare Galilaæ, vidit duos fratres, Simonem, qui vocatur Petrus, & Andream fratrem eius, mittentes rete in mare (erant enim piscatores) 19. & ait illis: Venite post me, & faciam vos fieri piscatores hominum. 20. At illi continuò relictis retibus secuti sunt eum. 21. Et procedens inde, vidit alios duos fratres, Iacobum Zebedæi, & Ioannem fratrem eius in naui cum Zebedæo patre eorum, reficientes retia sua: & vocauit eos. 22. Illi autem statim relictis retibus & patre, secuti sunt eum. 23. Et circuibat Iesus totam Galilæam, docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium regni: & sanans omnem languorem, & omnem infirmitatem in populo. 24. Et abiit opinio eius in totam Syriam, & obtulerunt ei omnes malè habentes, variis languoribus, & tormentis comprehensos, & qui dæmonia habebant, & lunaticos, & paralyticos, & curauit eos: 25. & secutæ sunt eum turbæ multæ de Galilæa, & Decapoli, & de Ierosolymis, & de trans Iordanem.

Mar.3.a.8. Luc.6.c.17

IN CAPVT IIII.

TVNC] statim, vt expressit Marc.c.1.12.

Ductus est.] ἀνήχθη subductus, aut abreptus, Marcus τὸ πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει, *expellit eum Spiritus.* Credibile est non per aëra raptum, vt Habacuc, Daniel.14.35. & Philippum Actor.8.39. quia id Euangelistæ nō tacuissent, sed pedibus ductum, non coactum, sed libentem. Dicit tamen Matthæus subductū, Marcus expulsum; non vt vim illatam Christo, sed vt efficientiam & impulsum Spiritus sancti significaret, sicut cùm D. Paulus dicit, *Qui Spiritu Dei aguntur, ij sunt filij Dei,* Rom.8.14. vt Hilarius, Hieronym. & Auctor imperfecti obseruarunt. Nec significatur, antè non fuisse actum ab Spiritu: sed tum maximè vim Spiritus apparuisse.

C

In desertum.] In locum tētationi, & singulari aptum certamini. *Væ enim soli, quia cùm ceciderit, non habet sublevantem se.* Eccles.4.10. Nec ideò damnandi, qui in solitudine vitam agunt. Quod genus vitæ & Ioannes Baptista primus, & multi pòst viri sanctissimi exemplo virtutis singulari, & Chrysostomus, Basilius, Gregorius Nazianzenus, Hieronymus, Theodoritus homines experti, quàm diuinum esset, integris voluminibus testati sunt. Illis potiùs, quàm hominibus aut hæreticis, aut ambitiosis, & delicatis credēdum est. Cùm illi ipsi, qui subleuare debent, deiiciunt, præstat solum esse, & solum contra solū dæmonem, q̃ contra dæmones, hominesq; pugnare. Solus non est, qui Deum sequitur ducem, cuius auxilium tanto magis in solitudine, quàm in ciuitate, quanto minùs ab hominibus impeditur; apparet. Desertum autem hoc loco Iudææ intelligendum est, vt diximus c.3.1. illud idem, vbi Ioannes Baptista vitam egerat, & quia prope Iordanem erat, vt illic explicauimus, & quia absolutè desertum appellatur. Ductus ergo est à Ioanne in intimam solitudinem, vbi inter bestias agebat, vt ait Marcus capite 1.13.

Laus vitæ solitariæ.

D

A Spiritu.] Paulò pòst ver.5. & ver.8. & apud Lucā 4. ver.5. & 9. dicitur ductus à diabolo, qui & ipse aliquando spiritus appellatur, vt infra c.8.16. & 10.1. & 12.43. sed hoc loco Spiritus sanctus intelligendus est, quia in proximo de eo Euangelista locutus fuerat. c.3. & quia cum articulo, & quia absolutè Spiritus dicitur, quod nunquam fit, nisi cùm Spiritus sanctus significatur, vt Didymus & Hieronymus, obseruarunt.

A quo Spiritu Christus in desertum ductus.

E

Vt tentaretur.] Tentare aliquando est ad peccandum incitare, vt Actor.5.3. & 1.ad Cor.7.5. & 1.Thes.3.5. Iacob.1.13. Apoc.3.10. Hoc modo Diabolus tentare dicitur. Inde nomen habens Satan, apud Hebræos aduersarius, Diabolus apud Græcos calumniator, insidiator, qui circuit quærens quem deuoret. Homines etiam, tanquam Diaboli ministri, sic alij alios tentare solent. Deus nequaquam. *Intentator enim malorum est.* Iacob.1.13. Quanquam Caluiniani hæretici hoc etiam modo Deum, & quidem in primis tentare dicunt, Diaboli scilicet officium Deo tribuentes. Tentare etiam est cognoscendi causa inquirere & explorare; quomodo & Diabolus & homines & Deus tentat. Aliter tamen Deus, aliter homines, & dæmones: hi vt cognoscant quod ignorant; ille vt quod scit, scire etiam videatur, quemadmodum si explorando experiendoque didicisset, aut non vt ipse, sed vt ij quos tentat, sese cognoscant, vt D. Augnst. interpretatur. Ita Genes.22.1. Exod.16.4 & Deut.8.2. & 13.3. Sapient.3.5. Hebr.4.15. & 11.17.37. Apocal.2.2. Tentare etiam est ad iram prouocare, vt cùm dicimus tentare Deum, quia eius potentiam experiri volumus, infra, ver.7. & Exod.17.2.7. Numer.14.22. Psalm.77.18.41. & 94.9. & 105.14. Christus non poterat, nisi secundo & tertio modo tentari, tamen credibile est, in desertum abiisse, vt se Diabolo omnibus modis tentandum præberet; & ad peccandum etiam sollicitaretur, vt posset dicere, *venit princeps huius mundi, & in me non habet quicquam,* Ioan.14.30. Id ex facto diaboli manifestum est, qui illum, vt se præcipitem daret, seque adoraret, eum incitauit, quod vtrumq; grauissimum peccatum erat. Hac enim ratione an filius Dei esset, vt dicebatur, experiri voluit. Sciebat enim, si ad peccandum trahi posset, filium Dei esse non posse.

Tentare varijs modis accipitur.

Deus quo modo tentat & non tentat.

A diabolo.] Nomen proprium, aut potiùs cognomen est Luciferi principis dæmoniorum, ex calumniandi, insidiandiq, excellentia desumptum, vt Matt. 25.41. & Apoc.12.9. & 20.2.10. Voluit enim Christus hominum princeps diabolum principem dæmoniorum ad singulare certamen prouocare, & vt suis parceretur militibus, & vt hostium primo conflictu, victo duce, totus in fugam exercitus verteretur. Atque hæc vna causa ab Euangelistis reddita est, cur Christus in desertum abierit. Quia aduersarius aggredi non audebat, obuiam illi procedit, & quodammodo irritat, quem scit non pugnaturum, nisi lacessitum. Hilar. can.3. Ambros. lib.4. in Luc.2. Auctor imperf. homil.5. Alias quoque fuisse causas, cur in desertum Christus secesserit, licet ab Euangelistis non exprimatur; incredibile non est. Moyses antiquus legislator, antequam à Deo legem accipiat, quadraginta dies solus in monte versatur: Ioannes antequam ad prædicandum & baptizandum prodeat, in eadem solitudine vitam agit. Quod enim ex solitudine proficiscitur, nō ex hominibus, sed ex Deo profectum putatur, maioreque excipitur reuerentia. Voluit ergo Christus etiam ex solitudine Euangelium afferre: voluit eum se esse ostendere, cuius Moyses figura fuisset; cuius præcursor Ioannes, quem iisdem vestigiis per solitudinem sequeretur. Voluit nos exemplo docere, vt cū de

Cur Christus in desertum ire voluit.

vitæ

vitæ rationibus, vel de re alia graui deliberamus, turbam relinquamus hominum, & nos in solitudinem colligamus, nostra cum Deo concilia cõmunicaturi, quæ frequentia hominum impediuntur, solitudine iuuantur. Nam & Comicus ille dixit: Meditatus venis alicunde ex solo loco. Cur autem tentari Christus voluerit, multæ ab interpretibus causæ afferuntur.

Cur Christus tentari voluit.

Prima illa est, quòd oportuerit nouum militem in ipso clarescere tyrocinio; & grauiorem pugnam leuioribus durari velitationibus. Secunda, vt tentatus ipse per omnia, vt ait D. Paulus tentatis nobis maiore commiseratione opem ferret. *In eo enim, in quo passus est ipse, & tentatus potens est, & iis, qui tentantur auxiliari.* Hebræor. 2. 18. vt Pontificem haberemus, *qui sciret compati infirmitatibus nostris.* Hebræor. 4. 15. Tertia, vt exemplo doceret nos, cùm accedimus ad seruitutem Dei, præparare animas nostras ad tentationem Eccles. 2. 1. quam Hilar. & Chrysost. indicarunt. Quarta, vt deuicto statum hoste nos redderet securiores. *Confidite* (inquit) *ego vici mundum.* Ioan. 16. 33. Nam, *nisi ille certasset, non mihi iste vicisset*, vt ait Ambros. libr. 4. in Luc. cap. 2. Quinta, vt nos quoque illo vincente, vinceremus, Augustin. in Psalm. 60. *Agnosce te in illo tentatum, & te in illo agnosce vincentem. Petra erat Christus: propterea petra illa, in qua ædificati sumus, prior percussa est ventis, flumine, pluuia: quando Christus à Diabolo tentabatur. Ecce in qua firmitate voluit stabilire.* Et in Psalm. 90. parte 2. *Ideò tentatus est Christus, ne vincatur à tentatore Christianus.*

2. *Et cùm ieiunasset quadraginta diebus, & quadraginta noctibus.*] id est. quadraginta integros dies. Sic enim Hebræi loqui solent. Aut ideò diebus Euangelista noctes adiecit, vt indicaret eum non Iudæorum more ieiunasse, qui per diem nihil cibi potusúe sumentes noctu vescebantur, sed ita vt totos quadraginta dies totidemque noctes nihil gustauerit.

Cur Christus 40. dies ieiunauit.

Quod Moysem antè, Exod. 24. 18. & 34. 28. & Eliam. 3. Reg. 19. 8. fecisse legimus. Obseruarunt veteres auctores mysticum hũc esse numerum, vt Basil. in hom. in quadraginta martyr. Ambros. ser. 34. de quadragesima, & libr. 4. in Luc. ca. 2. Hieron. in 3. c. Ionæ, August. lib. de Genes. ad literam. c. 169. & libr. 2. de consens. Euang. c. 4. Quod non ab illis excogitatum sed à Deo declaratum fuisse multis sacrarum literarum exemplis perspicuum est. Nam non solùm Christus, Moyses, & Elias, quasi numeratis ad calculum quadraginta diebus ieiunarunt, quod ipsum erat satis, vt aliquod inesse huic numero mysterium intelligeremus; sed multa etiam alia hoc numero videmus facta quæ casu facta esse nõ possunt.

Quadragenarii numeri mysterium.

Quadraginta dies ac noctes pluit, cùm aquarum inundatione mundum Deus purgare voluit Genes. 7. 12. Quadraginta dies mortui aromatibus conditi asseruantur, antequàm sepulturæ mandentur, Genes. 50. 3. Quadraginta dies exploratores illi à Moyse missi Chanaan promissam à Deo terram perlustrant. Numer. 13. 26. Quadraginta dies Goliath diabolum aduersarium nostrum significans, stat exprobrans contra populum Dei. 1. Reg. 17. 16. Quadraginta annos filij Israel in deserto morantur. Exod. 16. 35. Quadraginta dies Ezechiel iubetur in dextrum latus cubare, vt portet iniquitates domus Iuda, Ezechiel. cap. 4. vers. 6. Quadraginta annos Ægyptus deserta cogitur quodammodo agere pœnitentiam Ezech. 29. 11. 12. Quadraginta dies Christus post resurrectionem, antequàm in cœlum ascendat, in terris versatur. Non potest fortuitò fieri, quod tam sæpè fit. Quadragenarius ergo numerus totum (vt ait Augustin.) præsentis vitæ significat cursum, tempus pœnitentiæ, peccatorumque expiationi destinatum. Ieiunium autem pars est pœnitentiæ. Valdè Caluiniani vellent aut quadraginta dies non ieiunasse Christum aut id Euangelistas non commemorasse; aut Ecclesiam Christi exemplum in vtilitatem Christianorum, vsumque pœnitentiæ non conuertisse, vanam esse superstitionem, quia semel Christus hoc numero dierum ieiunauit, singulis annis totidem dies ieiunare, magnam arrogãtiam Christum imitari velle, intolerabilem illi fieri iniuriam, quòd in ordinem nobiscum redigatur, rescindi Euangelium, cuius Christi ieiunium sigillum fuit.

De ieiunio Quadragesima contra hæreticos.

Homines tam solliciti de honore Christi, quàm Iudas de pauperibus alendis, cùm fur esset, & loculos haberet. Si quadraginta dies ieiunare superstitionem putant; ieiunent quinquaginta. Si quod semel Christus fecit, non est à nobis singulis annis repetendum, ne celebrent octauo quoque die Dominicã resurrectionem: Christus enim non nisi semel resurrexit.

Io. 12. 6.

Si arrogantia est Christum imitari, arrogans Paulus, qui se Christi imitatorem vocat, & ea quidem in re, quæ illi fuit maximè propria, vt pro Ecclesia sua moreretur, *adimpleo*, inquit, *ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius quod est Ecclesia*; arrogantes nos Christos esse iubet, qui vult nos esse perfectos, sicut pater noster cœlestis perfectus est, qui vult esse vnum sicut ipse & pater vnum sunt.

Coloss. 1. 24
Matth. 5. 49.
Io. 17. 11.

At in his rebus non ad æqualitatem; sed ad facultatem nostram imitamur. Nec in ieiunio; nam ille quadraginta dies, nec edit, nec bibit, nec esuriuit, aut sitiuit, nos & edimus, & bibimus, & tamen esurimus ac sitimus. Imitamur, quia sequimur, quamuis non assequamur. Sequimur autem quam proximè possumus, homines Deum. Nam satis est, vt eandem teneamus viam. Non facimus illi iniuriam, quia non comitem, sed ducẽ facimus. Quid, quòd nonnullos Christianos legimus totos quadraginta dies sine vllo cibo & potu ieiunasse: in quibus Deus singulari miraculo & ipsorum in imitando Christo pium probauit studium; & istorum hæresim, insaniamque refutauit. Legant grauissimum auctorem Theodoritum, exempla reperient.

In histor. Theophi.

Et, si Christi ieiunium Euangelij sigillum appellent, quasi nondum scripto, neque prædicato Euangelio sigillum Christus adhibuerit. Non ergo sigillum, sed exordium est Euangelij; quo se Christus parat, vt prædicet, nos vt recipiamus, hoc inquam, Euangelium Christi quod ieiunio inchoatur, ieiunio finitur; non illud Caluini, quod tantopere ieiunia reformidat.

Caluin. in Harm.

At Christus non præcipit, quî scitis, scriptum est dici Dominicæ obseruationem præcepisse? Esto, non præcepit, certè fecit. Et fecit mysterio, quòd quadraginta, non plures, non pauciores dies ieiunauerit; vt hoc numero, quemadmodum Hieronymus scribit, quadragesimæ nobis ieiunium consecraret. Nec ille solus, sed omnes etiam illi antiquissimi, doctissimi, sanctissimi Ecclesiæ doctores, aut Christum, aut Apostolos Christi imitatos exemplum quadragesimæ ieiunium constituisse docuerunt. Ambro. serm. de quadragesima. 23. 25. 27. 36. 38. & Leo serm. 6. & 9. Hiero. qui quam vos superstitionem vocatis, Christi hæreditatem vocat. Horum qui scripta legit, & cum vestris confert, si non videt eorum spiritum esse Christianum, vestrum diabolicum hæreticum, cæcus est.

Posteà esuriit.] Indicat antè spatio quadraginta dierũ nõ esuriisse. De Moyse & Elia verũ vel antè vel pòst, vel nunquã esurierint, non dicitur, ideoq; credendũ est non esuriisse, cùm hoc de Christo, tanquã singulare, dicatur. Eadẽ enim virtus Dei, quæ conseruabat, satiabat. Cur ergo Christus esuriit? vt timido hosti; & quasi Deũ aggredi nõ audenti, ostendẽs se hominẽ esse, ad aggrediendũ animũ addat; & quia ad armatũ accedere timebat, arma quodã modo diuinitatis ponit, & quasi nudus & inermis homo cõtra luctatorũ mo-

Cur Christus esuriit post 40. dies ieiunii.

rem esuriens in arenam descendit, & aduersarium non virtutis, vt fieri solet, iactatione; sed infirmitatis ostentatione prouocat. Iren. li. 3. c. 32. Chrys. hom. 13. in Matt. Auctor imperf. hom. 5. Hier. in comment. Ambros. lib. 4. in Lucam. c. 2. Cuius acuta est & scita sententia. *Fames Domini pia fraus est, vt in quo diabolus maiora metuens iam cauebat, famis specie lactatus, tentaret vt hominem.*

3. Et accedens.] Quomodo, aut qua forma accesserit Euangelistæ non dicunt. Potuit aut inuisibiliter accedere, sicut nos quotidiè tētare solet; aut sumpta aliqua visibili forma. Omnes auctores forma corporea, eaque humana accessisse putant. quod est valdè probabile, & quia cum Christo multa est collocutus, & quia se adorari voluit, & quia si alia accessisset forma, Euangelistæ non tacuissent. Nam cùm Heuam specie serpentis tentauit, quia minùs vsitata forma erat, scriptura non tacuit, Genes. 3. 1.

Diabolus forma visibili Christum tentauit.

Tentator.] ὁ πειράζων ille qui tentare solet, nomen officij omnium dæmonum; sed per attributionē proprium diaboli dæmoniorum principis. Nam quem modò diabolum appellauerat, nunc tentatorem appellat, quasi dicat, accessit luctator, accessit pugnator, vt 1. ad Thes. 3. 5. Ne forte tentauerit vos is, qui tentat, ὁ πειράζων tētator. Notatio est Hebraici nominis שטן Satan, & Græci διάβολος diabolus, vt infrà ver. 10. & c. 16. 23. & Luc 22. 3. 31. & Act. 5. 3. & 1. Cor. 7. 5. & Apoc. 12. 9. & 20. 2. vbi ille ipse dæmoniorum princeps proprio nomine Satan appellatur. Nescio qui fuerit in causa, cur noster interpres in vetere testamento semper Satan, in nouo duabus adiectis literis semper Satanam vocauerit, nisi fortè, quia vetus testamentum ex Hebraico sermone vertit, in quo שטן Satan, nouum ex Græco in quo placuit Septuaginta σατανᾶν Satanam potius, quàm σατᾶν Satan appellare. Diabolus etiam eiusdem principis nomen est proprium, Psalm. 108. 6. Ephes. 6. 11. 1. Petri. 5. 8. Apoc. 12. 9. & 20. 2.

Si filius Dei es.] Audierat fortasse cœlestem vocem, *Hic est filius meus dilectus*, aut ex Ioannis prædicatione, vel fama cognouerat. Credibile autem est, non per modum dubitantis, aut negantis, aut irridentis hoc diabolum dixisse, sicut illi eius ministri dixerunt. *Si filius Dei es, descendat nunc de cruce* c. 26. 42. sed per modū potiùs credentis, & affirmantis, & benè Christo consulere volentis, quasi dicat, quandoquidem filius Dei es, ne famem patiare, sed quia potes, & aliunde non suppetit cibus, dic, vt lapides isti panes fiant. Hoc enim illius serpentis calliditati magis conueniebat ita tentare, vt non tentare, sed benè consulere videretur.

Dic.] Etsi non ignoro, quòd hæretici interpretes adnotauerunt, dicere, apud Hebræos idem sæpè esse atque iubere; tamen in eo eorum leuitatem accuso, iudiciumque desidero. quòd pro *dic*, verterint, *iube*, non intelligentes, etiamsi idem vtrumque verbum significet, tamen maiorem habere vim dicere, quàm iubere, ideoque & Hebræos & Euangelistas ita loqui. Plus enim est. *Dixit, fiat lux, & facta est lux*, Genes. 1. 3. quàm si dixisset *iussit*; plus est *verbo Domini cœli firmati sunt*, Psal. 32. 6. quàm si dixisset *iussu*. Significat enim, tantum os Deum aperuisse, omniaque facta fuisse, similiter hoc plus est, *Dic*, quàm, *Iube*: loquitur enim de filio Dei, tanquam de eo verbo, quo mundum fabricatum fuisse sciebat, qui eodem verbo, quo cœlum, terramque fecisset; posset & ex lapidibus panes facere.

Vt lapides isti.] Lapides potiùs quàm terram, quàm aërem, quam arbores ostendit, & quia res erat ante pedes posita, & quia difficilior, & quia aliquam cum pane lapis habet similitudinem, cùm sit pani maximè contrarius, qua ratione Christus dixit. *Quis est ex vobis homo, quem si petierit filius eius panem, numquid lapidem porriget ei?* infrà. c. 7. 9.

A *Panes fiant.*] Quod Theophyla. & alij quidam diaboli curiositate factum putant, vt *panes* non panem dixerit, non alia de causa factum arbitror, quàm quòd pluraliter lapides dixerat: nam Lucas. c. 4. 3. singulari numero dixit, *panis fiat*. Itaque non constat vtro modo diabolus dixerit, quia alter Euangelista verba, alter sensum recitauit; vter verò hunc, vter illa, nescimus.

4. Scriptum est.] Quia diabolus ad scripturam Genes. 1. & Psalm. 32. 6. allusisse videbatur, scriptura refellit, quod in aliis quoque tentationibus facit.

Non in solo pane.] Panem vsitatum vocat, sed Hebræorum more per panem omnis consuetus cibus intelligitur.

Viuit.] ζήσεται viuet, id est viuere potest, modus, vt B vocant Grammatici potentialis apud Hebræos, יחיה vt Exod. 33. 20. *non videbit me homo, & viuet*, id est, nemo qui me viderit, viuere poterit.

Sed in omni verbo quod procedit de ore Dei.] כל מוצא פי יהוה על *in omni egrediente de ore Dei*, ad verbum, Deut. 8. 3. Septuaginta verò & Latinus interpres sententiam magis, quàm verba reddere volentes, nomen *verbi* addiderunt. Quod multis aliis fecisse locis in Idiomatibus adnotauimus. Id etiam siue imitatione, siue proprio consilio fecit Euangelista: sensus est, Deum non indigere vsitato cibo, vt seruos suos alat, posse enim vno verbo nouum formare cibum. Id enim de Manna dictum est. *Afflixit, inquit, te penuria, & dedit tibi cibum Manna, quod ignorabas tu, & patres tui, vt ostende*C *ret tibi, quòd non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod egredietur de ore Domini.* Non respondet Christus se esse, aut non esse filium Dei, quia quamuis id maximè diabolus auebat scire, minimè tamen interrogabat, quin se credere fingebat. Tantùm volebat videri dare consilium. *Dic, vt lapides isti panes fiant.* Christus ergo ad id respondet, quod dixerat, non ad id, quod tacuerat. Optima ratio eos deludendi, qui fallaciter consulunt.

5. Tunc.] id est, secundò: non enim significat id statim post primam tentationem factum esse. Credibile enim est aliquanto tempore quieuisse. Cùm verò dico, secundò, non certa sed probabili opinione dico. Nam Lucas. cap. 4. 9. hanc tentationem non secundo, D sed vltimo loco ponit, secundo verò illam, quā Matthæus vltimo. Nec enim solent Euangelistæ, sicut nec cæteri scriptores sacri in narratione rerum, ordinem seruare temporum. Probabile tamen est Lucam eo ordine, quo occurrerunt: Matthæum eo quo acciderunt tentationes Christo commemorasse; quia verò simillimum videtur esse, diabolum illis Christi verbis territum, victumque discessisse, *vade post me Satanas*, hæc autem verba non sunt à Christo dicta, nisi in monte, cùm diabolus Christo dixisset: *Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me*, & quia id narrat Euangelista, & quia diaboli postulatio eam responsionem postulabat. Itaque Strabus nulla mihi videtur probabilitate contrarium affirmare. Sunt qui apud Lucam, E scriptorum negligentia tentationum ordinem mutatum putent, quòd Ambrosius libr. in Lucam. 4. eodem ordine quo Matthæus narrat, tentationes exponat. Sed potiùs colligendum erat, Ambrosium, quamuis Lucam interpretaretur; tamen tentationes non quo ordine à Luca narrabantur; sed quo ordine accidisse putabat, narrare voluisse. Quod meam quoque confirmat opinionem. Matthæum ordinem, quo acciderant, secutum esse. Et si alteruter corrigendus esset, Ambrosius potiùs quàm Euangelista corrigendus esset. Etsi scio esse, qui se vidisse Lucæ codices affirment, vbi eodem ordine, quo apud Matthæum tentationes narrarentur.

De ordine tentationum Christi.

Assumpsit.] παραλαμβάνει assumit. Quomodo Christum

Quomodo diabolus Christum assumpserit.

stum diabolus assumpserit. Euangelistæ non exponunt, & potest varias in partes probabiliter disputari. Illud certum, inuitum non assumpsisse. Nec enim cogere potuit, quem ne aggredi quidem, nisi volentem, seque ingerentem potuisset. An autem visibiliter, an inuisibiliter, & si visibiliter, an per aëra raptum deportauerit, vel pedibus ingredientem duxerit, incertum. Cyprianus in sermone de ieiunio & tentationibus Christi, quẽ alij nonnulli secuti sunt, omnes Christi tentationes putat inuisibiliter contigisse, quemadmodum ea, quæ de Prophetis legimus, vt Ezechielem raptum fuisse ex Chaldæa in Ierusalem, vt vrbem metiretur, Ezechiel. 40.1. & alia similia. Quibus ego magnis licèt auctoribus, ideò non assentior, quòd dictu absurdum videatur, diabolum Christo eodem modo, quo Prophetis Deum visiones animo iniecisse. Præterquàm quòd illa, quæ prophetis acciderunt, non re ipsa, sed visione accidisse Prophetæ ipsi declarant Ezechiel. 40. 2. etsi non declarassent ex eo ipso, quòd Prophetæ erant, intelligi poterat. At Euangelistæ non solùm non declarant Christi tentationem per visionẽ accidisse, sed etiam indicant accidisse reuera. Quo enim modo sese per visionem præcipitasset, aut quomodo, cùm non reuera, sed falsa opinione præcipitatum angeli custodissent, & quod rem maximè continet, quomodo falsa opinio præcipitationis Christi animum subire potuisset? Alij volantem per aëra raptum existimant. Quod videtur assumendi verbum παραλαμβάνειν significare, vt Hiero. Auctor operis imperfecti, Gregorius, & Strabus. Alij ductum pedibus, vt Euthymius in commentariis in 4. c. Lucæ, quibus ideò potius subscribo, quòd parum mihi videatur vero simile, tantum diabolo Christum erga se permisisse, vt ab eo deportaretur. Præterquàm quòd si id permittente Christo diabolus fecisset, nimium se, quis esset, declarasset, quòd ille cùm tentat facere non solet, potiùs transfigurat se in angelum lucis 2. Cor. 11. 14. Accedit quòd Lucas non dicit παρέλαβεν sed ἤγαγεν duxit, & illud ipsum verbum παραλαμβάνειν non semper significat ita assumere, vt portes; sed aliquando ita, vt ducas, vt suprà, c. 1. 20. 24. & c. 2. 14. 20.

In Sanctam ciuitatem.] In Ierusalem, quæ sancta dicebatur ciuitas, quòd in ea Deus propter arcam & templum, quod ibi erat, habitaret. 2. Par. 6. 2. 18. & 7. 16. Ps. 9. 12. & 21. 4. & 67. 17. & 73. 2. & 134. 21. Itaque sic vulgò vocabatur, Matth. 27. 53. Apocal. 11. 2. & 21. 2. 10. & Daniel. 3. 28. Prophetæ post Christi aduentum & propter eius præsentiam ita vocandam prædixerant. Isaiæ. 52. 1. & 60. 14. Zachar. 8. 3.

Super pinnaculum templi.] ἐπὶ τὸ πτερύγιον super alam, aut super pinnam templi. Quidam fastigiatam & acuminatam turrem fuisse tradunt, in qua lamina esset ad ventorum mutationem versatilis, quæ ob alę similitudinem πτερύγιον vocaretur, quales nunc in templis nostris, & principum Basilicis videmus. At nihil eiusmodi in templo Ierosolymitano fuisse legimus. Theophylactus locum ἀέτωμα fuisse dicit id est, fastigiatum tectum, ex cuius dorso vtramque in partem pluuia deflueret, qualia sunt in Gallia adeò acuminata, vt duas habere alas, volareq; domus videantur. Sed scimus neque templum neque cæteras in Palæstina domus eiusmodi tecta habuisse, quin supernè planæ erant, vt in illis cœnandi, apricandi, ambulandi, confabulandi cõmodus locus esset, vt intelligitur. Ios. 2. 6. & Iud. 16. 27. 1. Re. 9. 25. 26. & Re. 11. 2. & 16. 22. & 4. Re. 23. 12. Isa. 15. 3. Mat. 10. 27. & 24. 17. Mar. 13. 15. Luc. 12. 3. & 17. 31. Itaq; meliùs sentiunt, qui pinnam templi vocari existimant peribolum, qui circum summum tectum erat, ne quis inambulans caderet, qualem Deus omnibus in tectis fieri iusserat, Deut. 22. 8. Latini podium, vt opinor, ap-

A pellant. Id πτερύγιον pinna vocatur, quia ab ædificiis extabat, & veluti in aëre pendere, vt alæ similis, videbatur, quales sunt, quos Galli in turribus *crenaux* vocant. Cur autem eò Christum diabolus duxerit, in promptu est ratio: quia persuadere volebat, vt se præcipitẽ mitteret, conueniebat eius consilio, vt in editissimum locum duceret. Erat autem Ierusalem in loco edito, tẽplum autem in editissimo totius vrbis, in monte Moria. 2. Par. 3. 1. Pinna autem locus erat totius templi altissimus. Nam quod Remigius, multiq; alij auctores tradiderunt, idcirco eum in tectum templi duxisse; quòd ibi solerent Pharisæi, legisq; Doctores ad populum concionari, vt doctoris inflatus opinione faciliùs se præcipitem iaceret, mihi non probatur, qui nusquã legere memini in templi docere legis peritos consueuisse. Contrà verò lego in porticu Salomonis conciones habitas, Ioan. 10. 23.

B *6. Si filius Dei es.* Hoc diabolum vrebat, vt sciret, an filius Dei esset. Credibile tamen est, affirmando dixisse, sicut antè ver. 3.

Et in manibus tollent te.] Quidam de industria illam partem testimonij à diabolo prætermissam putant, *vt custodiant te in omnibus viis tuis*, quòd hæc verba diabolo aduersari viderentur. Vias enim interpretantur viã, quam homo ire debet, non quam præcipitem agi; & omnes actiones non impia temeritate, qualis erat sese præcipitari; sed pio prudẽtiq; consilio susceptas. Quòd si non est verum, est argutum, & diaboli congruum ingenio. Illud dubium non est, diabolum si non verba; certè tamen verborum sententiam corrupisse. Nec enim

C voluit Spiritus sanctus significare fore, vt, quidquid iustus, siue iure siue iniuria aggrederetur, benè succederet; sed vt in iis, quæ vt vir iustus ageret, etiamsi totus aduersaretur mundus, tam præsens tamen Dei experiretur auxilium, vt angelorum manibus gestari videretur. Quod autem dixit, *in manibus*, potiùs quàm in humeris, allusit ad consuetudinem, qua, quæ charissima nobis sunt, ne perdamus, neue quis furetur, in manibus gestamus, sicut Hispani dicunt, gestat illum supra palmas manuum suarum, id est, valdè amat, diligentissimeq; custodit. Ideoq; malè mihi vertisse videtur hæreticus interpres, in manus tollent te, vi detracta verbis; quod autem illo Psal. 90. de omni viro iusto dictum erat, diabolus, quasi à minore ad maius ar- *Beza in annot.*

D gumentando ad Christum, qui non vir modò iustus, verum etiam filius Dei vocatus fuerat, accõmodauit.

7. Rursum.] Etiam scriptũ est. Est enim hoc aduerbiũ cum sequenti, non cum præcedentibus copulandum.

Non tentabis.] Quid hoc loco significet tentare, vide ver. 1. *8. Iterum assumpsit.*] Vide vers. 5.

In montem.] Quis hic fuerit mons, quia Euangelistæ non dicunt, neq; scire possumus, neq; curiositatis vitio licet inquirere. Illud scimus Ierosolymã montibus fuisse circundatam. *Fundamenta enim eius in montibus sanctis*. Ps. 86. 1. &, *montes in circuitu eius*. Psal. 124. 2. Illud autem etsi nescimus, tamen valdè simile vero est, diabolum in aliquem propinquum Ierosolymæ montem duxisse. Quòd verò Origenes, Ambrosius, Hierony-

E mus & Theophylactus de superbia interpretantur, in qua diabolus homines ducit; non sensum, quem nos quærimus literalẽ, sed allegoriã explicare voluerunt.

Omnia regna mundi.] Quomodo potuerit ex vno mõte omnia mundi regna diabolus ostendere, quæri inter interpretes solet. Sunt, qui id sola animi visione factum velint, vt Cyprianus & Strabus, quẽadmodum ver. 5. docuimus, quod ibidẽ etiam refutauimus. Meliùs Auctor operis imperfecti, & Euthym. re ipsa ostendisse, non ita vt videret; sed ita vt cuiusque regni plagam digito designauerit. Adde quòd non est necesse, vt singula prorsus ostenderit regna. Sæpè enim ita

scriptu-

scriptura loquitur, vt totum dicat pro maiore parte A Matt.9 26.& 27.45.

Et gloriam eorum.] Hebraismus, id est, qua quodque re maximè præstaret, quod verbis, non manu ostendisse credendum est.

9. Hæc omnia tibi dabo.] Lucas c. 4. 6. scribit diabolum addidisse, *quia mihi tradita sunt, &, cui volo, do illa.* Nempe quia à Christo, an filius Dei esset extorquere non potuit, fingit se filium esse Dei, qui solus verè potuit dicere. *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.* Dicitur quidem diabolus princeps huius mundi Ioan. 12. 31. & 14. 30. & 16. 11. non quòd mundi, sed quòd vitiorum, quæ propria sunt mundi, dominus sit. Itaque nec regna dare, nec auferre potest, quod proprium est Dei, Prouerb. 8. 15. Daniel. 2. 21. Nec regna solùm, sed nec alia bona, nisi permissu Dei, aut dare potest, aut eripere: argumentum est Iob. 1. 11. 12. nec B illa ipsa vitia, quibus maximè dominatur, nisi nobis volentibus dare potest. *Funibus enim peccatorum suorum quisque constringitur.* Prouerb. 5. 22.

Mat. 28. 18.

10. Vade Satana.] Multi Græci, Latinique codices legunt, *Post me*, aut, *Retro me* ὀπίσω μου, vt Matthæus 16. 23. & Mar. 8. 33. Satanam autem suo vocat nomine, quem Euangelista ver. 3. tentatorem vocauerat, vt ostendat se scire illum non esse filium Dei, quem se esse simulabat, sed diabolum, quem dissimulabat. Est hæc vox imperantis simul & increpantis.

Dominum Deum tuum adorabis.] Non citat Christus Verba, sed sensum. Non enim est תשתחוה adorabis, sed תירא timebis. Sed apud Hæbræos, timere C Dominum, est illum adorare & colere, & timor Domini significat omnem diuinum cultum, sicut homines religiosi, castique Deum colentes, timentes Deum appellantur Iob. 1. 1. 8. 9. & 2. 3. & Psal. 21. 24. 25. 26. & 24. 14. & 32. 8. 18. & 65. 16. & 113. 11. & 127. 4. & 117. 1. 4. & ferè vbique de iis dicitur, qui ad populum Dei pertinebāt. Nec est, *illi soli seruies*, sed, *illi seruies.* Septuaginta tamen interpretes & Latinus addiderunt *soli*, vt sententiam exprimerent. Cùm enim Deus iubet adorare se, sibique seruire, vetat alios adorare Deos, & seruire illis. Itaque idem est, *Dominum Deum tuum adorabis, & illi seruies*, ac si dixisset, Dominum Deum tuum solum adorabis, illique soli seruies. Has tantùm tentationes Christi tres Euangelistæ exposuerunt: non est tamen opinor existimandum his tantùm tribus mo- D dis fuisse tentatum, cùm ideò in desertum exiisset, vt tentaretur, & Marcus scribat, cap. 1. 13. *Et erat in deserto quadraginta diebus, & quadraginta noctibus, & tentabatur à Satana*, quasi totos quadraginta dies tentatus esset. Certè Auctor operis imperfecti hom. 5. & August. lib. 2. de consensu Euangelistar. c. 4. Beda, & Remigius ita senserunt. Cur ergo Mat. dixit ver. 3. *Accessit tentator*, quasi antè non accessisset? Interpretari possumus, accessit, vt exploraret, an filius esset Dei; aggressus est aperto Marte, cùm videret se nihil per cuniculos effecisse; & Euangelistę noluerunt bellum, & singulas pugnas, sed prælia narrare. Hoc tamen non pro vero, sed pro simili vero haberi volumus.

Pluribus modis tentatus Christus à diabolo.

12. Cùm autem audisset.] Hæc non statim post Chri- E sti tentationes acciderunt. Aliquanto enim tempore, antequàm in vincula Ioannes coniiceretur, Christum baptizasse, & Euangelium prædicasse: Ioanne etiam baptizante atque prædicante, & ita quidem, vt inter vtriusque discipulos æmulatio aliqua nasceretur, manifestum est, Ioan. 3. 22. 23. & 4. 1.

Secessit in Galilaã.] Causa secessus Christi facilè ex verbis Euangelistæ colligitur, qui ideò indicat secessisse, quòd Ioannes traditus esset, ne videlicèt & ipse traderetur. Quo autem modo in Galilæam secesserit, cùm Ioannes in Galilæa traditus fuerit, meritò potest non exercitatus in scripturis lector dubitare. Ioānem in Galilæa traditum fuisse certum est. Traditus enim est ab Herode infrà. 14. 3. & Mar. 6 17. Luc. 3. 19. Erat autē Herodes Galilææ Tetrarcha, Luc. 3. 1. Omnes hęreticorū interpretes hoc loco pueriliter errarunt, existimantes eandē esse Galilæam, in quam Christus secessit, & ex qua priùs venerat, vt à Ioanne baptizaretur, suprà c. 3. 13. ideoque, ἀνεχώρησεν vertunt, *rediit in Galilæam.* Atqui Galilæa, vnde anteà venerat, illa ipsa erat, in qua Ioannes traditus est. Venerat enim ex Nazareth, Mar. 1. 9. Nazareth autem in ea fuisse Galilæa, vbi Tetrarcha erat Herodes, quis ignorat? Propterea enim iussus est Ioseph, cum infante Christo eò diuertere, suprà, c. 2. 22. Itaq; Christus non fugisset periculum in eam Galilæam secedens, sed se in periculū coniecisset. Secessit ergo ex Galilæa Iudæorum, cuius Tetrarcha Herodes, quæ inferior dicebatur, in superiorem Galilæam, quæ extra Herodis iurisdictionē erat, & Galilæa gentium vocabatur, quod magna ex parte à gentibus habitaretur. In ea enim Salomon Hiram Tyriorum regi viginti vrbes olim dederat. 3. Reg. 9. 11. quòd non solùm ex Strabo vulgari nostro auctore: sed ex ipso etiam Euangelista intelligere potuerunt. Addit enim ver. 13. Christum discessisse ex Nazareth, post ieiunium, & tentationes in Galilæam Herodis; vt habitaret in Capernaum, quam in finibus alterius Galilææ esse constat, & vers. 15. *Terra Zabulon & terra Nephthalim via maris trans Iordanem Galilææ gentium.* Itaque meliùs noster interpres vertit, *Secessit*, quàm isti noui, *rediit*; quamuis verbum vtrunique significet. Ex his perspicuum est, non esse eandem historiam, quam hoc loco Matthæus, & quam Lucas cap. 4. 14. commemorat: sed Lucam illîc agere de reditu Christi statim post ieiunium, & tentationes in Galilæam Herodis; Matthæum verò hîc de eius secessu ex Galilæa Herodis in Galilæam gentium; quod non alios solùm minores auctores: sed magnum etiam Augustinum videtur latuisse lib. 2. de consensu Euang. c. 18.

Error puerilis hæreticorum.

14. Vt adimpleretur.] Prophetiam Isaiæ, quam de liberatione trium tribuum Zabulon, Nephthalim, & Aser, quæ eam partem incolebant, quidam interpretantur, suo more ad Christum accommodat, vt aliàs. c. 2. 15. 18. & c. 3. 3. Locus est apud Isaiam difficilis, quia Hebræi non solùm alium sequuntur sensum; sed aliter etiam legunt, aliterque verba coniungunt. Illic docuimus veram lectionem, vtramque esse sententiam, quam & noster interpres. & Euangelista secutus est. Nec enim illam prophetiam ante Christi aduentum & prædicationem propriè legimus impletam.

15. Terra Zabulon & terra Nephthalim via maris.] regio tribus Zabulon & tribus Nephthalim: hæ enim duę tribus in superiore Galilęa sortem acceperant, Iosue 19. 10. 33. regio maritima. Erant enim tres illæ tribus vicinæ mari Phœnicio, vbi Tyrus dominabatur. Græcus dixit ὁδὸν θαλάσσης viam maris accusatiuo aduerbialiter posito, id est, versus mare, imitatione, vt opinor Septuaginta, qui ita solent vertere, quod Hebræi dicunt דרך via, id est, versus, vt 2. Par. 6. 38.

Trans Iordanem.] Terrā Zabulon. & terrā Nephthalim non esse trans, sed citra Iordanē respectu Ierosolymæ nemo ignorat. Quò maiorem hic locus difficultatem interpretibus peperit. Ego quod sentio breuiter dicam, aliorum non aspernatus sententiā, sed breuitatem secutus. Solebant Hebræi ex Ægypto venientes, antequàm Iordanem traiicerent, terrā Chanaan, quæ vltra Iordanem erat, vocare ארץ מעבר הירדן terram trans Iordanem Nu 32. 19 Deu. 3 20. 26. & 11. 30. Quam consuetudinem etiam in Palæstina ingressi retinuerūt, ita loquentes, quemadmodū ante loquebātur, cùm essent vltra Iordanem, sicut è contrario, ante-

quàm Iordanem transfecissent, regionem, quæ illis cis Iordanem erat, trans Iordanem appellabant, ita loquentes, quemadmodum si iam essent in terra Chananæi. Cuius vtriusque rei in libro Iosue sunt exempla, quæ tu ipse lector reperire poterit, quàm ego notare. Hoc si non placet, breuiùs veriusque dici potest, Hebraica phrasi הירדן עבר tam citra, quàm vltrà significare, vt 2. Par. 20. 2. מעבר לים à regione quæ est citra mare.

17. *Appropinquauit regnum cœlorum.*] Quid sit, regnum cœlorum appropinquare, diximus c. 3. 2. Hîc tantum notandum iisdem verbis Christum & Ioannem Euangelij prædicationem inchoare; vt intelligamus Ioannem legatum fuisse Christi, qui non suis: sed eius, à quo missus fuerat, verbis vsus fuerit, & exordiũ Euangelij esse pœnitentiam.

18. *Iuxta mare Galilææ.*] Non erat mare, sed lacus, quẽ Iordanis in humiliorem locum incidẽs efficiebat. Vocatur autem mare Hebr. more, qui vt Hier. ait omnem aquarum congregationem mare appellant Gen. 1. 10. Galilææ verò dicitur, quia in finib. vtriusq; Galilææ situs erat, olim Tarichea, vt auctor est Plin. & mare Tiberiadis propter Tiberiadem vrbem in eius ora sitam, quam non multò ante Herodes ædificauerat, & ambitione gratiæ Imperatoris Tiberij de eius nomine vocauit, vt Iosephus scribit lib. 18. Antiq. c. 3. & stagnũ Genesareth, quia tota regio, vt Hegesippus ait, Genesaris vocabatur. Locum describunt Strabo lib. 16. Plinius lib. 5. c. 15. & Hegesippus lib. 3. c. 26.

De Apostolorum vocatione.

Petrum & Andream.] Petri & Andreæ vocationem diuersi Euangelistæ diuersis modis narrant, Mar. c. 3. 13. & Luc. c. 6. 13. videntur significare omnes Apostolos simul vocatos fuisse, Ioan. c. 1. 40. 41. Andræam priùs, deinde Petrum vocatum. Præterea Lucas c. 5. 1. 10 alia ratione Petrum vocatum scribit: non enim Christum prætereuntem, sed in Petri nauicula concionantem, & incredibili piscium multitudine capta obstupescẽtem Petrum vocauisse, nulla de Andræa facta mentione. Prima illa dissensio facilè explicatur, Mat. c. 3. 13. & Luc. c. 6. 13. non agere de Apostolorum vocatione, vt Christum sequerentur, sed vt Apostoli fierent. Priùs enim discipuli, deinde Apostoli ex discipulorum numero, id est, magistri, vt alios docerent, electi sunt: sicut nunc ex presbyterorum numero Episcopi eliguntur. Secunda quæstio paulò est difficilior, quam qui semel tantùm Petrum & Andræam vocatos fuisse contendunt, nõ video qua ratione probabiliter explicare possint. Contendit autem hæreticus interpres, timens ipse apostata, ne Apostoli, si semel vocati, ad piscationis dicantur officiũ rediisse, apostatæ fuisse videantur. Facilè verò explicant, qui duas fuisse dicunt Petri & Andreæ vocationes: alterã, qua, nõ vt discipuli & comites, sed vt familiares auditores admissi sunt, de qua Ioan. c. 1. 40. 41. agat: alterã, qua vocati sunt ita, vt omnibus relictis rebus, Christum perpetuò sequerentur, vt Aug. tract. in Ioan. 7. Chrys. hom. 14. in Matth. Euthy. & Theoph. interpretantur. Faciliùs, qui tres, primam, quam Ioannes: secundam, quam Lucas, tertiam, quam hic Matthæus describit. Sed duas priores non ad perfectum discipulorum officium, sed ad familiaritatem, tertiam ad Discipulorum & Apostolorum officium factam esse. In qua sententia Lyranus fuit: quam ego vehementer probo, tantum aliter loqui velim. Nec enim credibile mihi videtur, quemquam alia de causa à Christo vocatum fuisse, quàm vt verus esset discipulus, seque, relictis omnibus, sequeretur. Itaque duas priores nolim vocationes, sed admonitiones & quasi futuræ vocationis præparationes appellare, ne duo maximi Apostoli parum obsecuti vocanti Christo fuisse dicantur: cùm cæteros Apostolos ad primũ Christi se vocantis verbum omnia reliquisse, ipsumque secutos legamus. Et quidem nemo Euangelistarum duas priores vocationes appellat. Nam apud Ioan. cap. 1. 42. tantùm prædicit Christus Petro, quod futurum erat. *Tu*, inquit, *vocaberis Cephas*. Luc. ca. 5. 11. non dicit à Christo vocatos fuisse: sed viso miraculo captorum piscium, subductis ad terram nauibus, relictis omnibus, secutos fuisse Christum, quod interpretari possumus non relictis, id est, abdicatis, quemadmodum, cùm à Christo vocati sunt, abdicatis, abiectisque omnibus rebus, Christum secuti sunt, vt Petrus posteà dixit Matth. 19. 27. *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te*: sed relictis omnibus, id est, desertis nauibus & retibus: sicut mulier illa Samaritana, relicta hydria abiit in ciuitatem, dixitque popularibus suis. *Venite, & videte hominem, qui dixit mihi omnia, quæcunque feci, nunquid ipse est Christus?* Ioan. 4. 28. 29. Matthæus autem hic vocatos fuisse dicit, quia veram narrat vocationem, qua, omnibus abiectis rebus, Christum secuti sunt.

19. *Venite post me.*] Hebr. לכו לאחרי id est, sequimini me, vt Deut. 6. 14. & 11. 28. & 1. Reg. 7. 2. & 4. Reg. 23. 3.

Piscatores hominum.] Alludit ad præteritum officium, sicut in Dauide, psalm. 77. 70. 71. *Sustulit eum de gregibus ouium, de post fœtantes accepit eum, pascere Iacob seruum suum, & Israel hæreditatem suam.* Simulque Apostolorum describitur officium, homines piscari, & ad Christum summum piscatorem trahere. Ille enim est, qui sagenam mittit in mare, ex omni genere piscium congregantem, infrà cap. 13. 47. Illius verbo atque virtute pisces capiuntur, sine eo frustrà tota nocte laboratur Lucæ. 5. 5. Christiani sunt pisces, nam propterea in baptismi aqua nascuntur. Propterea Christus à veteribus illis ἰχθὺς piscis appellabatur, cuius anagrammatismus erat, Ἰησοῦς χριστὸς θεοῦ υἱὸς σωτήρ Iesus Christus Dei filius saluator, de qua re extat carmen Erythrææ Sibyllæ, Tertullianus li. de Baptismo, Aug. libr. 18. cap. 23. Prosper lib. de Promission. & Prædict. par. 2. c. 39.

23. *Totam Galilæam.*] Galilæam gentium, in quam secesserat, suprà, ver. 12. & 15.

Synagoga & Ecclesia nomen.

In synagogis.] Hebræi à congregando locum vbi conciones habentur, vocant עדה congregationem, Græci συναγωγὴν, synagogam, proprium vocabulum Septuaginta Interpretum Exod. 34. 31. & Num. 16. 2. & 31. 13. Psalm. 7. 8. & 81. ex quibus Apostoli mutuati sunt, cùm Hebræorum congregationem, aut congregationis locum significant. Nam Christianorum differentiæ causa, ἐκκλησίαν Ecclesiam appellant, infrà, cap. 18. 17. quod nomen non solùm congregationem, vt noui hæretici erecto supercilio dictitare solent, ridentes nos homines indoctos, quòd templa Ecclesias appellemus: sed locum etiam vbi ecclesia congregatur, quemadmodum synagoga significat, non tantùm apud Eusebium & cæteros Theologos Græcos, sed etiam apud D. Paulum 1. Cor. 11. 16. 18. & 14. 28. 34. 35. Erat autem apud Iudæos synagoga, sicut apud nos Ecclesia locus ad docendum designatus, Act. 15. 21.

Euangelium regni.] bonum nuntium, quo prædicabat regnum cœlorum appropinquare, vers. 17. Vide præfationem c. 1. & suprà c. 3. 2.

Et trans Iordanem.] repetenda est ἀπὸ κοινοῦ præpositio *de*. *Et de omni regione, quæ erat trans Iordanem*, id est, citra, vt vers. 15. Quod ante distributè dixerat, dicit nunc vniuersè. Simili phrasi vsus est Seneca libr. 5. de benef. c. 16. Trans Alpes accitus hostis, id est, è regione, quæ trans Alpes est.

CAPVT V.

VIDENS autem Iesus turbas ascendit in montem, & cùm sedisset, accesserunt ad eum dis-
cipuli eius, 2. & aperiens os suum docebat eos, dicens: 3. Beati pauperes spiritu: quoniam ipso-
rum est regnum cælorum. 4. Beati mites: quoniam ipsi possidebunt terram. 5. Beati, qui lu-
gent: quoniam ipsi consolabuntur. 6. Beati qui esuriunt, & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi satu-
rabuntur. 7. Beati misericordes: quoniam ipsi misericordiam consequentur. 8. Beati mundo corde: quoniam i-
psi Deum videbunt. 9. Beati pacifici: quoniam filij Dei vocabuntur. 10. Beati, qui persecutionem patiuntur
propter iustitiam: quoniam ipsorum est regnum cælorum. 11. Beati estis, cùm maledixerint vobis, & persecuti
vos fuerint, & dixerint omne malum aduersum vos, mentientes propter me. 12. gaudete, & exultate, quo-
niam merces vestra copiosa est in cælis: sic enim persecuti sunt prophetas, qui fuerunt ante vos. 13. Vos estis sal
terræ. Quòd si sal euanuerit, in quo salietur? ad nihilum valet vltra, nisi vt mittatur foras, & conculcetur ab ho-
minibus. 14. Vos estis lux mundi. Non potest ciuitas abscondi supra montem posita. 15. Neque accendunt lu-
cernam, & ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, vt luceat omnibus, qui in domo sunt. 16. Sic luceat
lux vestra coram hominibus: vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in cælis est. 17.
Nolite putare, quoniam veni soluere legem, aut prophetas: non veni soluere, sed adimplere. 18. Amen quippe
dico vobis, donec transeat cælum & terra, iota vnum, aut vnus apex non præteribit à lege, donec omnia fiant. 19.
Qui ergo soluerit vnum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cælo-
rum: qui autem fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cælorum. 20. Dico enim vobis, quia nisi ab-
undauerit iustitia vestra plus quàm Scribarum, & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum. 21. Au-
distis quia dictum est antiquis: Non occides: qui autem occiderit, reus erit iudicio. 22. Ego autem dico vobis:
quia omnis, qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio. Qui autem dixerit fratri suo, raca: reus erit concilio. Qui au-
tem dixerit, fatue: reus erit gehennæ ignis. 23. Si ergo offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris
quia frater tuus habet aliquid aduersum te. 24. Relinque ibi munus tuum ante altare, & vade priùs reconci-
liari fratri tuo: & tunc veniens offeres munus tuum. 25. Esto consentiens aduersario tuo citò dum es in via
cum eo: ne fortè tradat te aduersarius iudici, & iudex tradat te ministro: & in carcerem mittaris. 26. Amen
dico tibi, non exies inde, donec reddas nouissimum quadrantem. 27. Audistis quia dictum est antiquis: Non
mœchaberis. 28. Ego autem dico vobis: quia omnis, qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, iam mœ-
chatus est eam in corde suo. 29. Quòd si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, & proiice abs te: expedit e-
nim tibi vt pereat vnum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum mittatur in gehennam. 30. Et si dex-
tra manus tua scandalizat te, abscinde eam, & proiice abs te: expedit enim tibi, vt pereat vnum membrorum
tuorum, quam totum corpus tuum eat in gehennam. 31. Dictum est autem: Quicunque dimiserit vxorem
suam, det ei libellum repudij. 32. Ego autem dico vobis: Quia omnis, qui dimiserit vxorem suam, excepta for-
nicationis causa, facit eam mœchari: & qui dimissam duxerit, adulterat. 33. Iterum audistis quia dictum est an-
tiquis: Non periurabis: reddes autem Domino iuramenta tua. 34. Ego autem dico vobis, non iurare omnino,
neque per cælum, quia thronus est. 35. neque per terram, quia scabellum est pedum eius: neque per Ierosolymam,
quia ciuitas est magni regis. 36. neque per caput tuum iuraueris, quia non potes vnum capillum album facere,
aut nigrum. 37. Sit autem sermo vester, est, est: non, non: quod autem his abundantius est, à malo est. 38. Au-
distis quia dictum est: Oculum pro oculo, & dentem pro dente. 39. Ego autem dico vobis, non resistere malo: sed
si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram. 40. & ei, qui vult tecum iudicio con-
tendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium. 41. & quicunque te angariauerit mille passus, vade
cum illo & alia duo. 42. Qui petit à te, da ei: & volenti mutuari à te, ne auertaris. 43. Audistis quia dictum
est: Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. 44. Ego autem dico vobis: Diligite inimicos ve-
stros, benefacite his qui oderunt vos: & orate pro persequentibus, & calumniantibus vos. 45. Vt sitis filij patris
vestri, qui in cælis est: qui solem suum oriri facit super bonos, & malos: & pluit super iustos & iniustos. 46. Si e-
nim diligitis eos, qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nonne & publicani hoc faciunt? 47. Et si saluta-
ueritis fratres vestros tantum, quid ampliùs facitis? nonne & ethnici hoc faciunt? 48. Estote ergo vos perfe-
cti, sicut & pater cælestis perfectus est.

Luc. 6.d. 20. Psal 36. a 11. Is. 61. a 3. Psal. 23. a. 4. 1. Petr. 3. d. 10. & 3 ca. 14. & 4. d. 14. Mar. 9. g. 50. Luc 14. g. 34. Mar 4. c. 21. Luc. 8. c. 16. & 11. e 33. 1. Petr. 2. c. 12. Luc. 16. d. 17. Iac. 2. b. 10. Luc. 11. e. 39. Exod. 20. c. 13. Deut 5. b. 17. Luc 12. g. 58. Exod. 20. c. 14. Inf. 18. b. 9. Mar. 9 g. 47. Deut. 24. a. 1. Inf. 19. b. 7. Mar. 14. a. 4. Luc. 16. d. 18. 1. Cor. 7. b. 10. Leuit. 19. b 11. Exod. 20. b 7. Deut. 3. b. 11. Iac. 5. c. 12. Exod. 21. d. 24. Deut 19. d. 21. Leui. 24. d. 20. Luc. 6. d 29. 1. Cor. 6. b. 7. Deu. 15 b. 7. Leu. 19. d. 18 Luc. 6. d. 27. Ro. 12. d. 20. Act. 7. g. 60. Luc 23 e. 34.

IN CAPVT V.

1 VIDENS autem.] Non potest benè hic locus intelligi, nisi priùs intelligatur, an eadē sit cōcio, quæ hîc à Matthæo, & à Luca. cap. 6. 17. narratur. Multis enim in rebus in eius narratione videntur Matthæus, Lucasque dissidere. Matthæus significat Christum concionandi causa in montem subiisse: Lucas ascendisse dicit, vt oraret: Matthæus non dicit orasse; sed docuisse: Lucas dicit, totam orando noctem duxisse: Matthæus non dicit, Christum post orationem discipulos vocasse, & ex iis duodecim Apostolos elegisse: quin eorum electionem, quasi longè pòst factam, narrat, capite decimo, vers. 2. Lucas dicit: Matthæus hanc à Christo concionem in monte habitam scribit. Lucas in loco campestri, cùm ex monte iam

E descendisset: Matthæus octo, vt vocant, beatitudines ab eo explicatas tradit, Lucas non nisi quatuor. Quibus rebus magni auctores adducti sunt, vt existimarent non eandem hîc à Matthæo, & illic à Luca concionem recenseri, sed Christum, vt solet concionatoribus accidere, eadem in diuersis concionibus, vel additis, vel detractis paucis, repetiuisse. In qua sententia fuit Augustinus libro 2. de consensu Euangel. capit. 19. & Auctor imperfect. homil. 9. Chromatius in hunc locum, & Gregorius hom. 9. in Ezechiel. Alij eandem putant esse concionem, vt Tatianus in Harmonia, Hieronymus in Commentariis, Chrysost. hom. 15. Origen. tractatu in Matth. 24. Euthymius & Theophylactus in Commentariis. Quorum propte-

red in-

rea iudico probabiliorem esse sententiam, quia vterque Euangelista ita beatitudines à Christo explicatas narrat, non quasi pauca quædam præcepta ex aliqua superiore concione repetita: sed quasi totum concionis argumentum, in quo omnis eius consumpta sit oratio. Et ita quidem narrat, vt vterque à paupertate exordium sumpsisse dicat. Quod autem obiicitur, multis eos rebus dissidere: non est tam difficile soluere, quàm videtur. Dicit quidem Lucas, Christum orandi causa in montem ascendisse: Matthæus non dicit, at non negat: nec dicit qua occasione ascenderit, sed quid ibi fecerit: nec quicquid fecit: sed quod ad suum pertinebat institutum. Institutum autem eius erat agere de Christi doctrina: ideò orationem tacet, concionem exponit: eademque de causa Apostolorum electionem prætermittit, de qua postea agit, cap. 10.1. non seruato, vt sæpè admonuimus, ordine temporis. Ille difficilior est nodus, quòd Matthæus in monte, Lucas in campo hanc concionem habitam dicat. Sed is etiam multis modis libro 2. de consensu Euangelistarum, capit. 19. soluitur ab Augustino. Fieri enim potest, vt Christus ascenderit in montem, vt vterque Euangelista dicit, orandi causa, quod solus Lucas dicit, inibique Apostolos elegerit, vt idem solus dicit, deinde descenderit, quod Matthæus tacet, Lucas dicit, & concionatus fuerit, vt vterque dicit, nisi quòd Lucas campestrem locũ expressit, Matthæus suppressit. Quanquàm hæc explicatio mihi parùm verisimilis videtur, minùs etiam altera quam affert, non descendisse penitus Christũ de monte, sed ex summo montis fastigio in aliquem eiusdem montis planum locum, quem Mattheus montem, Lucas campum appellet: quia non videtur hæc concio ad omnem, quæ Christum sequebatur turbam, sed ad solos discipulos habita esse: primùm, quia materia ipsa postulat, vt ad solos discipulos habita credatur. Nec enim omnibus Christus Euangelicam perfectionem proponebat, sed turbæ dicebat: *Pœnitentiam agite*, cap. 4.17. &, *nisi pœnitentiam egeritis, omnes simul peribitis*. Luc. 13.3.5. perfectis autem esse volentibus perfecta proponebat, *si vis*, inquit, *perfectus esse, vade, vende vniuersa quæ habes, & da pauperibus, & veni, sequere me*, Matth. 19.21. Deinde, quia vterque Euangelista docet, Christum ad solos discipulos orationem conuertisse, *Et cùm sedisset*, inquit Matthæus, *accesserunt ad eum discipuli eius, & aperiens os suum docebat eos, dicens: Beati pauperes spiritu:* Lucas verò, *& ipse eleuatis oculis in discipulos suos dicebat: Beati pauperes*, & quia Christus vers. 13. 14. solos discipulos alloquitur, *vos estis sal terræ, vos estis lux mundi*. Vnde perspicuum est, hanc concionem non in campo, sed in monte habitam esse, in quem soli discipuli relicta turba cum Christo conscenderunt, vt paulo pòst docemus, nec esse ex Luca Matthæum, sed ex Matthæo Lucam interpretandum. Lucas ergo non de eadem in montem ascensione, de qua Matthæus agit: sed de alia, qua ideò ascenderit, vt oraret, & Apostolos elegerit. Quòd autem addit, postquàm descendisset, copiosam vndique multitudinem hominum secutam eum fuisse, & ipsum eleuatis oculis in discipulos suos dixisse, *Beati pauperes*, non est intelligendum, statim & in loco campestri factum esse, sed longe pòst, & alio loco, id est, in monte, in quem iterum ascendit, vt Matthæus dicit, Lucas tacet, quia res, non loca, & tempora coniungit. Quòd autem Matthæus octo, Lucas quatuor tantùm referat beatitudines, leue est: nec enim propositum fuit Euangelistis omnia, sed summam omnium recensere. Itaque de hac ipsa concione, non solum Matthæus quædam narrat, quæ Lucas prætermittit: sed quædam etiam Matthæus prætermittit, quæ narrat Lucas, vt illa antitheta, *Væ vobis diuitibus, væ vobis, qui ridetis, væ vobis, qui saturati estis, væ cum benedixerint vobis homines*.

Videns autem Iesus.] *Iesus* in Græcis exemplaribus non legitur, neque Theophylactus, & Euthymius legunt, & quidem adeò est oratio cum c. 4. postremo, vbi de Christo agitur, copulata: vt frustra additum videri possit. Sed tamen Chrysostomus, Auctor imperfect. August. libr. 1. de serm. Domini in monte, & Bernardus sermone, 1. de omnibus sanctis legunt. Cùm autem Euangelista dicit, *Videns autem Iesus turbas ascendit in montem*, dubium non est, causam, cur in montem ascenderit significare voluisse, quòd copiosam vidisset turbam. Cur autem propter turbam ascẽderit, incertum. Potuit enim propter turbam ascendere, id est, vt eam in superiore doceret loco, vt Auctor operis imperfecti interpretatur, quasi dicat, videns tantam auditorum copiam, quæsiuit commodum ad concionandum locum. Potuit etiam propter turbam ascendere, id est, vt turbam fugeret, vt exponit Augustinus lib. 1. de sermone Domini in monte, & Chrysost. homil. 15. Hieron. in Comment. Euthym. Theophylactus, Leo in homil. de omnibus sanctis, & Remigius, qui & illud obseruauit: triplex à turba effugium Christum solitum quærere, desertum, ca. 4.1. nauem, Luc. 5.3. montem hìc, & infrà c. 14. 23. & 15. 29. & 17.1. & Mar. 3.13. & 6.46. & 9.2. & Luc. 6.12. & 9.28. & 21.37. & Ioan. 6.3.15. & 8.1. Atque hunc arbitror verum esse sensum, quia vt paulo antè diximus, hanc concionem non ad turbam, sed ad discipulos habitam fuisse constat, & quia non solet Christus, cùm turbam quærit, sed cùm fugit, in montem exscendere, vt ex Ioanne, cap. 6.3.15. & 8.1. manifestum est. Auctor imperfecti & Chromatius aliam reddunt causam, vt Isaiæ prophetiam impleret, capit. 40.9. *Super montem excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam, tu, qui euangelizas Ierusalem.* Sed nec Euãgelista eam causam, si veram existimasset, silentio præteriisset, qui tam diligens in quærendis & accommodandis ad Christum prophetiis esse solet: & alius est prophetæ sensus: non enim iubet, vt in montem reuerà conscendat: sed vt ita loquatur, vt longè lateque Euangelij prædicatio exaudiri possit, vt eorum vox, qui de summis montium cacuminibus clamant. Quis autem mons fuerit, in quem tunc Christus ascenderit, scire non possumus. Refert Hieronymus, Christianos aliquos simplices existimasse, fuisse montem Oliuarum, non animaduertentes, Christum tunc in superiore fuisse Galilæa, montem autem Oliuarum Ierosolymæ vicinum esse. Ipse Hieronymus probabile putat fuisse Thabor.

Et cùm sedisset.] Hieronymi & aliorum interpretationes, quia allegoricæ sunt, prætermitto. Quod autem Augustinus lib. 1. de ser. Domini in monte, adnotauit: sedere, ad magisterij pertinere dignitatẽ, quòdque alij hoc loco tradiderunt, morem fuisse, sedendo docendi Matth. 26.55. Luc. 4.20. & Ioan. 8.2. dubium non est: nescio tamen an propterea hoc loco sederit Christus: cùm prius sedisse dicatur, quàm ad eũ discipuli accessissent. Neque vero simile est, semper Christum sedendo docuisse. Nam cùm in medio campo concionatus est, non, vt opinor, sedebat.

2. *Et aperiens os suum.*] Præteriissem tanquam facilem hunc modum, nisi omnes ferè interpretes obseruassent, quòd Christus os suum dicatur aperuisse: non solùm non pleonasmum, sed aliquid etiam esse mysterij. Mysterium autem quod sit, non omnes consentiunt. Augustinus libr. 1. de serm. domini in monte, & Gregor. lib. 3. in Iob. c. 5. significari putant Christum, qui priùs prophetarum aperiebat ora, nunc tandem os suum aperuisse, id est, ipsum per se locutum esse, vt

Quid sit Christum aperuisse os suum.

E aitD.

ait D. Paulus Hebr. 1. 1. Alij os quodam modo manibus, id est, verba factis opponi putant, vt indicet Euangelista, Christum antea exemplo, tum etiam verbis docuisse. *Cœpit enim prius facere, deinde docere.* Act. 1. 1. Ita Chrysostomus, Euthymius & Theophylactus exponunt. Alij, longum fuisse sermonem indicari oris apertione dicunt, quod etiam Augustinus probat. Alij res magnas dixisse atque diuinas, sic enim dictum esse *aperuit os suum*, vt si dixisset Euangelista, aperuit abyssum omnis scientiæ, & sapientiæ suæ. Sic Hilar. & Strabus. Alij simplicem esse putant Hebraismum, quasi dicat exorsus est loqui. Hebræis enim aperire, os est loqui incipere. Ego aliquam hoc loco maiorē vim arbitror inesse. Igitur, vt multa alia prætermittam, quæ apud Hebræos hæc phrasis significat, tantùm dicam quæ ad rem maximè videntur pertinere. Os aperire, est aliquando liberè & clara voce loqui, Ezechiel. capit. 29. vers. 21. *In die illo pullulabit cornu Domini Israël, & tibi dabo apertum os in medio eorum, & scient, quia ego Dominus*, Ecclesiastici, 15. 5. *In medio Ecclesiæ aperiet os eius*, id est, coram omnibus liberè loquetur, loquetur in conspectu regum & non confundetur, Psalm. 118. 46. Hoc modo Christum os aperuisse, verum est: sed satis non est. Quis enim dubitabit eum liberè locutum, nisi significare Euangelista voluerit, non Scribarum & Pharisæorum more, sed liberè & tanquam potestatem habentem docuisse, vt infrà capit. 7. 29. sed hic sensus meliùs conueniret, si Christus hanc concionem non ad solos discipulos, sed ad promiscuam multitudinem habuisset. Aliquando aperire os, est post longum, diuturnumque silentium in verba prorumpere, vt Iob. 3. 1. *Post hæc aperuit Iob os suum, & maledixit diei suo, & locutus est, pereat dies.* Anteà enim dictum fuerat: *In omnibus his non peccauit Iob labiis suis, neque stultum quid contra Deum locutus est*: capit. 1. vers. 22. Sic mihi videtur Christus hoc loco os suum aperuisse, non quòd antè locutus, aut etiam concionatus non esset: sed quòd nunquam antè sublimem illam de Euangelica perfectione doctrinam proposuisset. Tunc ergo aperuit os suum, id est, diuina mysteria, vt ait Hilarius, quæ antè tacuerat, patefecit: sicut magnus ille apud Ciceronem Orator Brutus, cùm multa de Oratore perfecto disputasset, victus ad extremum precibus, & auditores natus idoneos, *Dicam*, inquit, *quod semper tacui, semperq́ tacendum putaui. Mihi quique optimè dicunt, quique id facillimè facere possunt, nisi initio dicendi contremiscant, penè impudentes videntur.*

3. *Beati.*] Exorditur Christus ab eo, quod omnes expetunt, sicut Dauid, auris, qui eius in vnum volumen psalmos colligauit: *Beatus vir qui non abiit in concilio impiorum.* Psalm. 1. 1. Beatitudinem enim non solùm nemo non appetit: sed nemo quicquam, nisi propterea eam appetit. Beatos verò Christus in hac tota cōcione vocat, non eos qui re iam ipsa, sed qui spe beati sunt, & qui per gradus, quibus ad beatitudinem itur, ascendunt. Nec beati dicuntur, quòd certi sint ad beatitudinem se peruenturos, sed quòd rectà ad eam incedant via, & nisi quod vitium impediat, peruenturi sint. Vno verbo beati pauperes appellantur, quantum ex parte paupertatis est, quia ad currendum ad beatitudinem, vt ait Gregorius, leues & expediti sunt, potest tamen morbus, potest aliquod peccatum currentes impedire. Nec desiderare in interprete prudens debet lector, vt plura hoc loco de beatitudine disputet, sumat ab schola.

Qui pauperes spiritu. *Pauperes spiritu.*] Pauperes spiritu maior pars auctorum humiles interpretatur, Hilarius, can. 4. Chrysost. homil. in Matth. 15. Auctor imperfect. homil. 9 Ambros. lib. 5. in Lucam, Augustin. lib. 1. de serm. Do-

A mini in monte, Gregorius Nyssenus. lib de Beatitudinibus, Epiphanius hæres. 66. Leo in homil. de omnibus sanctis: Gregorius magnus libr. 36. in Iob. cap. 20. Itaque quamuis facultatibus diuites, modò humiles sint, pauperes spiritu vocari putant. Alij, pauperes spiritu esse dicunt eos, qui siue pauperes, siue diuites sint, non habent tamen diuitiis addictum animum, nec ibi cor ipsorum, vbi thesaurus ipsorum est, vt sæpè etiam Augustinus exponit. Alij revera pauperes, qui opes non habent, significari sentiunt, vt Tertullianus libr. aduersus Marcionē, c. 4. Cyprian. lib. de duodecim abusionibus, Hieronymus in Commentariis. Nec mihi dubium est, quin verè pauperes significentur, & quia nomen πτωχοὶ, quo vtitur Euan-

B gelista, non solùm pauperes, sed, quod amplius quiddam est, mendicos significat, quemadmodùm Tertullianus vertendum putauit: & quia de humilibus paulo infrà vers. 4. dicit, *Beati mites*: & quia illis regnum cœlorum, quasi pauperibus opes promittuntur, & quia Lucas veros illis diuites, non superbos opponit, *Væ*, inquit, *vobis diuitibus*, capit. 6. 24. Cur autem addat spiritu, varia opinio. Qui humiles intelligunt, ideò additum putant, vt non vera paupertas, sed humilitas, quæ paupertas spiritus est, significetur. Alij, vt non qualibet etiam vera paupertas, sed voluntaria paupertas declaretur. Paupertas enim coacta, virtus non est, sed miseria. Hanc ego veram arbitror esse sententiam. Spiritum enim sæpe pro voluntate poni

C animaduerto, vt Matthæi cap. 26. 41. & Mar. cap. 14. 3. *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma*, Rom. 1. 9. *Cui seruio in spiritu meo*, id est, in animo, 1 Cor. 7. 34. vult Paulus virginem esse sanctam, non solùm corpore, sed etiam *spiritu*, id est, castam & facto, & voluntate. Ephesios monet, capit. 4. 3. *vt soliciti sint seruare vnitatem spiritus in vinculo pacis*, id est, voluntatem, animorumque consensionem. Nec omnem voluntariam paupertatem significari putandum est, sed eam, quæ propter regnum cœlorum, aut sponte suscipitur, aut patienter toleratur. Itaque Basilius in breuioribus regulis interrog. 205. *Pauperes spiritu*, id est, propter spiritum interpretatur. Pauper spiritu est, qui vendit omnia quæ habet, & dat pauperibus, vt pauper

D ac nudus, pauperem ac nudum sequatur Christum. Atque hic primus Euangelicæ paupertatis est gradus. Secundus eorum qui non quidem vendiderunt, sed ne Christum amitterent, amiserunt. Tertius eorum, qui bona sua non prorsus amiserunt, sed vt Christum, Ecclesiamque Catholicam sequerentur: deseruerunt. Quales multos nunc habet Anglia peregrinis regionibus exulantes, & pauperem trahentes vitam, quia signum bestiæ accipere noluerunt. Quartus eorum, qui cùm diuites malis artibus esse possint, timorem tamen Dei perituris opibus anteponentes, pauperes esse malunt, & illud dicunt, Tob. 4. 23. *pauperem quidem vitam gerimus: sed multa bona habebimus, si timuerimus Deum, & recesserimus ab omni peccato, & fecerimus*

E *bene.* Quintus eorum, qui nec sunt, nec possunt, nec volunt diuites esse, panem à Deo petentes quotidianum, & habentes victum & vestitum, his contenti sunt. Sextus eorum, qui vellent, si possent, sine cuiusquam iniuria diuites fieri, sed cùm non possint, æquo propter Christum animo paupertatem ferunt. Quærit Ambrosius lib. in Lucam, 6. cur Christus pauperes beatos appellet, cùm & paupertas, & diuitiæ res sint indifferentes, quæ natura sua nec bonæ, nec malæ sint. Responsio est, Christum non de paupertate natura sua considerata, sed de paupertate spiritus, quam declarauimus disputare. At cur ab ea exorsus est Christus, cùm aut per se virtus non sit, aut non maxima certè virtutum? Nolo de virtutum comparatione

Paupertatis Euangelicæ varij gradus.

Apoc. 16. 2. & 19. 20.

differere

dilicere, & cum aliarum inuidia paupertatem extollere. Tantum dico voluisse Christum rectissimam, & expeditissimam ad cœlum viam ostendere. Nihil autem esse, quod magis quàm diuitiæ euntem empediat. Impossibile enim est diuitem intrare in regnum cœlorum: propterea Christum pauperatem primo loco posuisse.

Quoniam ipsorum est regnum cœlorum.] Qui regnum cœlorum hîc pro Euangelij prædicatione sumunt, quòd pauperibus potissimum Euangelium prædicetur, vt Christus ait Matth. 11. 5. *pauperes euangelizantur.* & Isai. 61. 1. vt Hebræi legunt, *Euangelizare pauperibus misit me*: non animaduertunt regnum cœlorum, tanquam paupertati diuitias opponi, sicut in sequentibus semper contraria contrariis opponuntur: *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur*: *Beati qui esuriunt, quoniam ipsi saturabuntur.*

4. *Beati mites.*] Hic est apud Græcos versus quintus, quæ antem versu quinto dicuntur, *Beati qui lugent*, ponuntur hoc loco. Et quidem Leo auctor Latinus hom. de omnibus sanctis, Græcorum more legit, vt nõ temerè videri possit, verba in Latinis codicibus per amanuenses fuisse transposita. Mites dicuntur, qui humiles sunt & mansueti, Christoque similes, Matth. 11. 29. *Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde*: itaque non possunt non esse beati, Basilius in Regulis breuior. inter. 191. Qui non reddunt malum pro malo, sed vincunt in bono malum, Rom. 12. 17. 18.

Quoniam ipsi possidebunt terram.] Gr. κληρονομήσουσι, hæreditatem possidebunt. Quam autem terram intelligat, non satis constat. Alij istam, in qua viuimus, terram interpretantur, vt Chrysost. hom. in Matt. 15. Aug. lib. 1. de ser. Domini in monte, Euthym. & Theophylactus. Solere enim Christum non modò cœlestia & futura, sed etiam terrena & præsentia bona polliceri, vt Matth. 6. 33. *Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis.* & Marc. 10. 29. 30. *Amen dico vobis, nemo est, qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros propter me, & propter Euangelium, qui non accipiat centies tantùm nunc, in tempore hoc, domos, & fratres, & sorores, & matres, & agros cum persecutionibus, & in sæculo futuro vitam æternam.* Alij per terram, cœlum intelligunt, quæ terra viuentium vocari solet, Psal. 26. 13. & 141. 6. Sic Origen. homil. 26. in Numer. Basilius in comment. in Psalm. 33. Cyrillus in capit. Isaiæ 58. Auctor imper. homil. 9. Gregor. Nyssen. in lib. de Beatitudinibus, Hieronym. in hunc locum. Quorum ego sententiæ magis accedo, & quia in tam seria concione vero simile non est, eam Christum promisisse terram quam despiciendam docebat, & quia in aliis beatitudinibus nihil eum terreni videmus polliceri, & quia sententia vera non esset: nec enim solent mites terram hanc possidere: sed de eius potiùs possessione deturbari. At neque domos & agros possidere solent, qui propter Euangelium domos agrosque reliquerunt, & tamen Christus illis Marc. 10. 30. etiam in hoc mundo pollicetur. Respondeo, illic Christum non domos & agros: sed spiritualia dona, quæ domibus & agris meliora sunt, polliceri. Cur ergo domos & agros appellat? vt domibus & agris sponte relictis opponeret. Quod hoc loco, cùm terram antè non nominauerit, dici non potest. Cur igitur terram potius quàm cœlum appellauit? Primùm, varietatis causa, quia iam prius cœlum appellauerat, *Beati pauperes spiritu quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* Deinde, vt terrenæ, vt ita dicam, terræ, cœlestem opponeret, doceretque, mites, qui huius terræ possessione excludi solēt, aliam meliorem possessuros terram, sicut D. Paulus & Apostolus Ioannes cœlum Ierusalem apppellare solent, vt

A terrenæ Ierusalem opponant, cuius habitatione Iudæi maximè gloriabantur, Gal. 4. 26. Hebræor. 12. 22. Apocal. 3. 12. & 21. 2. & 10. Nescio etiam, an ad terram Chanaan Christus alludere voluerit, in quam cùm omnes contenderent Hebræi, non nisi pauci mites & patientes ingressi sunt.

5. *Beati qui lugent.*] Non omnes, qui lugent, beatos esse manifestum est. Itaque meritò quæri potest, quos lugētes beatos appellet. Quidam eos dicunt, qui peccata sua lugent, vt Chrysost. homil. 15. Ambr. libr. 6. in Lucam, & Cyrillus lib. 5. in Isaiam, & Hilarius can. 4 Alij, qui vel sua, vel aliena, sicut Christus luxit Ierusalem, Luc. 19. 41. & vt Samuel luxit Saul, 1. Reg. 16. 1. Auctor imperfecti hom. 9. Hieronym. in Comment.
B & Leo in hom. de omnibus Sanctis. Alij, qui earum rerum amissione lugent. Aug. libr. 1. de ser. Domini in monte, & Gregor. Nyssen. in lib. de Beat. Potest sensus esse, vt lugentes Christus appellet eos, qui propter regnum cœlorum oppressi lugent, quod aliis verbis dicit vers. 10. *Beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam. Omnes enim qui piè volunt viuere in Christo, persecutionem patiuntur*, 2. ad Tim. 3. 12. *Vos*, inquit Christus, *plorabitis & flebitis, mundus autem gaudebit.* Et rursum, *In mundo pressuram habebitis*, Ioan. 16. 33. *Gloriamur*, ait D. Paulus, *in tribulationibus, scientes quòd tribulatio patientiam operatur: patientia autem probationem: probatio autem spem: spes autem non confundit.* Rom. 5. 3. 4. Hunc autem esse sensum, intelligitur ex Luca 6.
C 25. vbi lugentibus ridentes, quasi oppressis oppressores, victis victores opponit. *Væ*, inquit, *vobis qui ridetis nunc, quia lugebitis & flebitis.*

Quia ipsi consolabuntur.] Gaudebunt, ridebunt. Gr. παρακληθήσονται, consolationem accipient, vt August. aliquando vertit. Noster interpres, vt verbum vnum Græcum vno altero Latino redderet, præter Latini sermonis consuetudinem locutus est. Hoc est, quod Christus dixit Ioan. 16. 20. *Plorabitis & flebitis vos, mundus autem gaudebit: sed tristitia vestra vertetur in gaudiū*, & Ioan. in Apoc. c. 7. 17. *Abstergет Deus omnem lacrymam ab oculis eorum*, & 21. 4. *& mors vltrà non erit, neque luctus neque dolor erit vltrà.*

6. *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam.*]. Luc. ca. 6. 21.
D absolutè dicit, *Beati, qui nunc esuritis, quia saturabimini.* Matthæus *iustitiam*, addens, sententiam, non, vt plerique putant, explicauit: sed longè difficiliorem reddidit. Ex hoc enim verbo ansam omnes interpretes acceperunt, vt hunc locum de siti, id est, ardenti desiderio consequendæ iustitiæ intelligendum putarent Ambr. lib. 6. in Luc. Hieron. in Comm. Chrysost. ho. 15. Auctor imperf. ho. 9. Aug. lib. 1. d. ser. Domini in monte, Hilarius can. 4. Leo. ho. de omnibus Sanctis, Greg. Nyss. lib. de Beat. Cæsarius Arelat. hom. 22. Bern. ser. 1. de omnibus Sanctis, Euthy. & Theoph. in Comment. videturque eorum fauere Scriptura sententiæ, quæ per sitim vehemens solet desiderium significare, Psal. 41. 1. 2. 3. *Quemadmodùm desiderat ceruus ad fontes aqua-*
E *rum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum.* & Psalm. 26. 2. *Sitiuit te anima mea.* Eccles. 24. 29. *Qui bibunt me, adhuc sitient.* Isai. 55. 1. *Omnes sitientes venite ad aquas.* Hos auctores tot ac tantos & honestū & tutum est sequi: sed mihi si liceat secundùm eos meam dicere sententiam, fateor probabilius videri, Christum non de metaphorica, sed de vera fame, sitique loqui, & quia & si vehemens desiderium satis in sacris literis appellatur, fames tamen, quantum equidem memini, nuspiam appellatur. Hîc autem non solum, qui sitiunt, sed etiam qui esuriunt, beatos Christus pronunciat. Deinde quia Christus hoc loco non agit nisi de certis quibusdam & priuatis virtutibus, quæ maius, quā videntur, adiumentum

ad beatitudinem habent, qualis est paupertas, humilitas, patientia. Desiderare autem & appetere iustitiam, non specialis: sed generalis est virtus, nihilque noui aut magni dixisse videretur Christus, si eos, qui iusti esse vellent, beatos appellasset. Præterea, quia manifestum est, voluisse in tota hac concione Christum mundi opinionem coarguere, iis extollendis rebus, quas ille maximè contemnit, propterea paupertatem, propterea humilitatem, propterea patientiam tantopere commendat: at velle iustum esse, mundus non damnat, sed laudat, quamuis iniustus: famem autem, & sitim veram maximè refugit, eamque tolerare putat insaniam: de ea igitur loquitur Christus. Postremò Lucas esurientibus, ac sitientibus saturos opponit, *Væ* inquit, *vobis qui saturati estis.* Saturos autem non vocat eos, qui iustitia satiati sunt: non enim eos miseros, sed beatos appellaret: ergo nec esurientes & sitientes dicuntur ij, qui iustitiam desiderant. Propius videtur mihi Rupertus ad sensum accessisse, vt esurire, & sitire iustitiam dicantur, quibus iustitia non administratur, quales sunt pauperes, viduæ, & pupilli, quorum iudicium à Deo tam sæpe: tamque diligenter cõmendatur, Psal. 9.18. *Iudicate pupillo & humili, vt non apponat amplius magnificare se homo super terram*, & Psal. 81. 3. *Iudicate egeno & pupillo, humilem & pauperem iustificate* Isai 1.23. *Pupillo non iudicant, & caussa viduæ non ingreditur ad eos.* Ier. 5. 28. *Caussam viduæ non iudicauerunt, caussam pupilli non direxerunt, iudicium pauperum non iudicauerunt.* Hi ergo dicuntur esurire & sitire iustitiam, quia cùm iustitia, id est, iuris administratione indigeant, eamque petant: nemo tamen illis præbuit. Sicut panem esuriunt, qui cùm petant, nemo illis porrigit. Nihil esset, quod in hac interpretatione desiderarem, si Lucæ verba cum ea conuenirent. Sed quia videtur Lucas de fame panis & siti aquæ loqui: aliter explicari potest, *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam,* id est, qui propterea esuriunt & sitiunt, quòd ius illis suum non tribuatur, quales sunt, qui iniustè dãnati, bona sua perdiderunt, aut qui quod suum est, quia pauperes sunt, recuperare non possunt, aut quia iusti sunt. Vt, *Iustitiam*, δικαιοσύνην, dictum sit, pro, *propter iustitiam* διὰ τὴν δικαιοσύνην, & propter iustitiam intelligamus, quia illis iustitia non iudicatur, aut vt iustitiam sequantur. Sic enim Matthæus, Lucasque conuenient. Sed Lucas solam famem, Matthæus autem & famem & causam famis exposuit. At non quicunque ita etiam esuriunt & sitiunt, beati sunt, sed qui id propter regnum cœlorum patiuntur: multi enim fame moriuntur: quia ius illis non administratur, qui non idcirco beati sunt. Beati autem erant illi (ad quos hæc verba diriguntur) qui dicebant, *Vsque in hanc horam, & esurimus, & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus.* 1. Corint. 4. 11. &, *in labore & ærumna & vigiliis multis, in fame, & siti, in ieiuniis multis, in frigore & nuditate,* 2. Cor. 11. 27. &, *egentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus.* Hebræor. 11. 37. 38.

Quoniam ipsi saturabuntur.] *Satiabor cùm apparuerit gloria tua*, Psalm. 16. 15. *Beatus, qui manducabit panem in regno Dei* Luc. 14. 15. *Et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater regnum. vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo.* Luc. 22. 29. 30. His enim rebus accommodatè ad hominum opinionem, qui cibum & potum magnam felicitatem putant, vita beata & regnum cœlorum significatur, quod D. Paulus escam & potum esse negat. Similis sententia Isai. 49. 10. *Non esurient, neque sitient, nec percutiet vos sol, quia miserator eorum reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos*, & Isai. 65. 13. *Ecce serui mei comedent, & vos esurietis: Ecce serui mei bibent, & vos sitietis*, Et Apoc. 7. 17. *Agnus, qui in medio throni est, reget illos, & deducet illos ad vitæ fontes aquarum. Qui ex ea bibit aqua, non sitiet in æternum.* Ioan. 4. 13. 14.

7. *Beati misericordes.*] Hoc de omni misericordiæ genere potest intelligi, vt Hier. Chrys. Auctor imperf. & Theophyl. existimant, exemplo est Euangelica parabola Matt. 18. 28. 32. 33. *Serue nequam omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me: nonne ergo oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum?* Gregorius tamen Nyss. in lib. de B. Augustin. lib. de ser. Domini in monte, & Leo in hom. de omnibus sanctis, propriè de eleemosyna intelligendum putant: ea enim homines verè beatos facit: Matth. 25. 34. 35. *Venite benedicti patris mei, percipite regnum, quod vobis paratum est à constitutione mundi, quia esuriui, & dedistis mihi manducare: sitiui & dedistis mihi bibere,* Luc. 16. 9. *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt, cùm defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula*, Psal. 40. 1. *Beatus vir, qui intelligit super egenum, & pauperem, in die mala liberabit eum Dominus*, Psal. 111. 5. *Beatus vir, qui miseretur & commodat, disponet sermones suos in iudicio, quia in æternum non commouebitur*, Prouerb. 14 21. *qui miseretur pauperis, beatus erit*, Prouerb. 19. 17. *fœneratur Domino, qui miseretur pauperis, vicissitudinem suam reddet ei.* Iob. capit. 4. 7. Matth. 7. 2. Iacob. 2. 13. Mihi, quia hæc Apostolis dicta sunt, misericordes propriè videntur appellari non solum, qui in dandis eleemosynis liberales sunt, quas Apostoli relictis omnibus dare non poterant: sed multò magis, qui iniurias facilè condonant, quas Apostoli sæpe erant accepturi, vt per illam parabolam Matth. 18 28. significatur.

8. *Beati mundo corde.*] οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ mundi corde, aut, vt August. & alij veteres Latini sæpe loquuntur, mundicordes, vel puricordes. Quidam mundos corde vocari putant, qui pura sunt conscientia, quos nullius peccati conscientia redarguit, vt Hilar. can. 4. Basil. in Regul. breuiorib. inter. 280. Greg. Nyssen. lib. de Beat. Hier. in Comment. Auctor operis imperfecti hom. 9. Leo hom. de festo omnium Sanctorum, Bernardus in serm. de Conuer. c. 25. & in serm. de omnibus sanctis. Hoc, licèt à multis & magnis dictũ auctoribus, difficultate non caret: quia nemo est, quem conscientia non accuset; *Quis enim gloriabitur, mundum se habere cor, & purum esse à peccato?* Prouerb. 20. 9. Deinde, quia non est priuata, sed generalis virtus, &, vt iã diximus, Christus hîc de priuatis agit virtutibus. Alij per puritatem cordis, simplicitatem intelligunt, vt August, lib. 1. ser. Domini: quod ideo mihi magis placet, quòd ea virtus minimè in mundo est vsitata, qui *totus in maligno positus est.* 1. Ioan. 5. 19. & quia Apostolis erat maximè necessaria, qui mundum in sapientia sua non astutia, sed simplicitate capturi erant. Ideoque cùm eos Christus ad prædicandum mitteret, simplicitatem illis in primis commendauit, *Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ*, Matt. 10. 16. *Si oculus*, inquit, *tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit.* Matt. 6. 22. sæpe autem monuimus, agi hîc de virtutibus, quas maximè mundus despicit, quæque Apostolis maximè erant necessariæ. Laudat Deus simplicitatem Iob. 1. 1. 8. *Et erat vir ille simplex, & rectus.* Vxor tamen eius, id est, mundus, & sapientia carnis irridet, *Adhuc tu permanes in simplicitate tua.* Iob. 2. 9. Accedit, quòd mundis corde visionem Dei Christus promittit, quemadmodùm si cœcis lumen, ignorantibus scientiam, eamque beatissimam promittat. Mundus enim simplices cœcos, & ignorantes appellat. Interpretatio tamen Chrysostomi. Euthymij, & Theophylacti mihi non displicet, qui per cordis puritatem castitatem intelligunt: nam & eã virtutem mundus vix nouit: Christus à suis discipulis maximè requirit, *Sunt Eunuchi*, inquit, *qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum.* Matth. 19. 12.

Quoniam ipsi Deum videbunt.] Accommodata redditio. Nam, vt, qui purioribus sunt oculis, meliùs colores vident; ita qui puriore sunt corde, meliùs Deum videbunt. Vnde sequitur, Deum non oculis, sed corde à nobis esse videndum, vt August. argumentatur.

9. *Beati pacifici.*] Pacificos plerique intelligunt, qui dissensionum auctores non sunt. Alij, qui iniurias facilè condonant, vt Hilarius in Comment. Alij qui in seipsis pacem habent, id est, nullis conscientiæ fluctibus agitantur, vt Augustinus. Alij, quod affine est, qui nullas cum Deo gerunt inimicitias, vt Leo. Alij, qui & ipsi quieti, & pacati sunt, & alios, quantum in ipsis est, reconciliant, & vt vno dicam verbo, qui paci studêt, vt Chrysostom. & Auctor imperfect. Euthym. & Theophylact. Hæc mihi interpretatio magis placet, & quia Græcum verbum εἰρηνοποιοὶ eos propriè significat, qui pacem conciliant, & quia aliæ interpretationes nimis sunt generales. Nam habere vel in se, vel cum Deo pacem, communis est virtus, & quia mundus pluris facere eos solet, qui fortiter & prudenter bella gerunt, quàm qui pacem componunt, & quia hæc virtus maximè erat Apostolis commendanda, quia non armis, sed mansuetudine mundum erant expugnaturi. *In quamcumque*, inquit, *domum intraueritis, primum dicite, pax huic domui.* Luc. 10. 5. & quia sequitur. *Quia filij Dei vocabuntur*, id est, quia similes Deo erunt, duplici Hebraismo, altero in verbo *Filij*, quod apud Hebræos conformationem, similitudinemque significat, vt infrà vers. 44. & 45. *Diligite inimicos vestros, benefacite iis qui oderunt vos, orate pro persequentibus & calumniantibus vos, vt sitis filij*, id est similes, *patris vestri, qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos*; altero in verbo *vocabuntur*, id est, erunt Genes. 21. 12. *In Isaac vocabitur tibi semen*, quod D. Paulus per verbum substantiuum interpretatur, Rom. 9. 7. 8. *Non qui filij carnis, ij filij Dei, sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine*, & quod Isaias dixerat. cap. 56. 7. *Domus mea domus orationis vocabitur*, Lucas, c. 19. 46. dicit *domus orationis est.* Plus etiam quidam mihi videtur, vocari, quàm, esse, significare; nempe ita aliquid esse, vt appareat, omnium ore celebretur, itaque beati pacifici, quia non solùm filij Dei erunt, sed ita erunt, vt mundus ipse, qui eos antè stultos reputabat, filios Dei confiteri cogatur & appellare; *Hi sunt, quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improperij: nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore: ecce quomodò computati sunt inter filios Dei.* Sapient. 5. 3. 4. Proprium autem est Dei, pacem facere. *Non enim est Deus dissensionis: sed pacis*, 1. Corint. 14. 33. Ideoque Deus pacis appellari solet, Rom. 15. 33. & 16. 20. & 2. Corint. 13. 11. ad Philip. 4. 9. 1. ad Thess. 5. 23. 2. ad Thessal. 3. 16. ad Hebr. 13. 20 Chrysostomi autem Euthæmij, & Theophylacti interpretatio bona est, propterea pacificos filios Dei appellari, quòd Christum filium eius naturalem imitentur, cuius officium est, homines Deo reconciliare, Rom. 5. 10. 2. Cor. 5. 18. ad Coloss. 1. 20. ad Ephes. 2. 14. 27. quam mundus dare non poterat.

10 *Propter iustitiam.*] Propterea quòd iusti, propterea quòd iustitiam sequuntur, quòd Christiani sint Act. 5. 41. *Ibant Apostoli gaudentes à conspectu concilij: quoniam digni habiti sunt pro nomine IESV contumeliam pati*: & 1. Petr. 4. 15. 16. *Nemo vestrum patiatur, vt homicida, aut fur aut maledicus, aut aliorum appetitor. Si autem, vt Christianus, non erubescat, glorificet autem Deum in isto nomine*, & 1. Petr. 2. 20. 21. *Quæ enim est gratia, si peccantes, & colaphizati suffertis? sed si benefacientes patienter suffertis, hæc est gratia apud Deum. In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro vobis: vobis relinquens*

A *exemplum vt sequamini vestigia eius, qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius*: & cap. 3. 14. *Sed etsi quid patimini propter iustitiam, beati.*

Ipsorum est enim regnum cælorum.] Propter iustitiam patientibus, tanquam pugnantibus, regnum ipsum, pro quo pugnant, pollicetur. Communis in scripturis consolatio, Iere. 31. 16. *Quiescat vox tua à ploratu, & oculi tui à lacrymis, quia est merces operi tuo.* 2. ad Tim. 4. 8. *Bonum certamen certaui, cursum consummaui, de reliquo reposita est mihi corona iustitiæ.* 1. Cor. 15. 58. *Itaque fratres mei stabiles estote, & immobiles abundantes in opere bono semper, scientes quòd labor vester non est inanis in Domino.*

13. *Vos estis sal terræ.*] Salis duas esse proprietates & saporem rebus insipidis dare, & eas conseruare, B ne corrumpantur, notum est. Quod est in cibus sapor, est in hominibus ab eodem verbo dicta sapientia: quod in rebus aliis conseruatio, est in hominibus in bonis moribus confirmatio, quam diuinæ literæ ædificationem vocant. Apostoli ergo *sal terræ* vocantur, quia homines, & sua sapientia docere debent, & suis moribus ædificare. Quare autem hoc dicat, causam Augustinus reddit lib. 1. de serm. Domini. Excitauerat Christus Apostolos paulò antè, ad summam vitæ perfectionem, *Beati pauperes spiritu, &c.* Vult tunc probare eos tales esse oportere, quia sal terræ futuri sunt. Per terram autem homines intelligi, & D. Augustinus adnotauit, & certum est, & in scripturis vsitatum. Illud magis necessarium, quod Chrysostomus & C Theophylactus obseruauerunt, propterea Apostolos sal terræ dictos esse, vt non vnius aut paucorum hominum, sed totius orbis terræ magistri futuri intelligerentur, Matth. 16. 15. *Ite in mundum vniuersum, & prædicate Euangelium omni creaturæ.* Mar. c. 9. 50. & Lucas cap. 14. 34. alia occasione narrant, Christum hanc similitudinem vsurpasse. Sed facilis est, & probabilis solutio, credendum esse, non semel tantùm Christũ, sed sæpe, prout res postulabat, eadem similitudine vsum fuisse, quod nobis etiam sæpe docentibus vsu venit.

Quod si sal euanuerit.] G. μωρανθῇ infatuatum fuerit, ad verbum; id est, saporem, & acrimoniam amiserit. Infatuantur autem doctores, cùm aut malè docent, aut malè ædificant.

D *In quo salietur?*] Ipsum sal. Mar. 9. 50. Nõ enim sal salis est. Si doctor malè docuerit, à quo doctor ipse docebitur? si male vixerit, à quo corrigetur? nõ enim doctor doctorum est. Non quòd doctor & doceri, & emãdari non possit, sed quòd fieri non soleat, aut difficile possit.

Nisi vt proiiciatur foràs, & conculcetur ab hominibus.] Ab hominibus prætereuntibus; sicut, quæ in publicam viam eiiciuntur, conculcari solent. Hebraismus: dicunt enim Hebræi איש virum aut hominem, id est, quemlibet. Itaque Septuaginta, vbi Hebraicè est איש, aliquando vertunt ἕκαστος vnusquisque, vt Iud. 21. 25. Latini dicerent, vt vulgò conculcetur. Significat aliàs res, etiam si naturalem vsum amittant, ad aliquid tamen vtiles esse. Fractus est nummus au-E reus; non erit nummus, sed erit aurum: non seruiet commercio; sed seruiet aurifici. Corruptus est cibus, non dabitur homini; sed dabitur cani. Trita est vestis, in sterquilinium mittetur; hominem fouere non poterit, terram fouebit, id est, s. l. si à natura sua degenerauerit, ne in sterquilinium quidem aliquid valet, terram non fæcundat; sed sterilem reddit. *Posuit*, inquit David, *terram fructiferam in salsuginem à malitia inhabitantium in ea* Psal. 106. 34. Hoc Lucas explicauit capit. 14. 35. *Nec enim in terram, nec in sterquilinium vtile est. sed foras mittetur.* Solent, quæ vtilissima sunt, cùm à natura sua discedunt, vtilissima fieri. Sarmentum ad fructum ferendum vtilissimum; si aruerit, nihil inutilius Ezech. 15. 2. 3. 4. *Quid fiet de ligno vitis ex omnibus*

A *lignis nemorum, quæ sunt inter ligna syluarum? Nunquid tolletur de ea lignum, vt fiat opus? aut fabricabitur de ea paxillus, vt dependeat ex eo quodcunque vas. Ecce igni datum est in escam.* Quod illic de vite, hîc de sale dicitur. Vtriusque sententiæ summa est, degeneres doctores, quales imprimis hæretici sunt, ad nihilum vltrà quicquam valere, nisi vt pœnas luant, nisi vt conculcentur, nisi vt crementur. Peiores etiam quàm sal infatuatum, quamque aridum sarmentū, hæretici cimicibus, vt ait Augustinus, similes sunt. Viui mordent; mortui fœtent.

Hæretici sale infatuato & cimicib. similes.

14. *Vos estis lux mundi.*] Qui vniuersum mundum doctrina, & exemplo debetis illuminare. Nullos bonos, præter vos, mundus habet magistros. Quam vim habere diximus superiore versu nomen terræ, eam hoc loco mundi nomen habet, vt ijdem auctores Chrysostomus, & Theophylactus obseruauerunt. B Quod autē Auctor operis imperfecti adnotauit, Apostolos sali comparari respectu Iudæorum; luci verò respectu gentilium, quòd Iudæos veritatem iam cognoscentes in eodem statu conseruare deberent, quod proprium est salis; Gentiles autem docere, quod proprium est lucis; vereor ne & nimis argutum sit, & non satis verum. Probabilius, voluisse Christum, tribus similitudinibus salis, lucis & ciuitatis, rem vnam eandemque declarare. Hanc enim Syrorum, quorum vtebatur lingua, consuetudinem fuisse alibi Hieronymus admonuit. Itaque non hoc tantùm loco, sed multis quoque alijs videmus Christum, vt eandem rem exprimat, multas similitudines alias super alias accumulare, cuius rei exempla vnum caput Matthæi 13. C multa suppeditabit. Illud obseruandum, solùm Christum veram esse lucem, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundū Ioan. 1.9. & Ioan. 3.19. *Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem,* & Ioann. 8.12. *Ego sum lux mundi: qui sequitur me, non ambulat in tenebris,* & cap. 9.5. *Quandiu sum in mundo, lux sum mundi,* & cap. 12.35. *Ambulate, dum lucem habetis,* & ver. 36. *Dum lucem habetis, credite in lucem.* Lux autem vera dicitur Christus, quia summam & ex seipso lucem habet; cum quo, si non modò Apostoli, cæterique viri sancti atque doctores; sed ille quoque Baptista Ioannes, quo inter natos mulierum maior non surrexit, comparetur; verè alter Ioannes dicit, *Non erat ille lux, sed vt testimonium perhiberet de lumine.* D Et tamē de eodem illo Ioanne ille idē Ioannes scribit. cap. 5.35. *Ille erat lucerna ardens, & lucens:* Sicut hoc loco Apostoli lux appellatur. Omnes etiam Christiani lux vocari solent, Philip. 2.15. *vt sitis sine querela, & simplices filij Dei, sine reprehensione in medio nationis prauæ, & peruersæ, inter quos lucetis, sicut luminaria in mundo,* & Ephes. 5.8. *Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino: sicut filij lucis ambulate,* & 1. Thessal. 5.5. *omnes autem filij lucis estis, & filij diei, non sumus noctis, neque tenebrarum.* Christus lux natura sua; alij eius beneficio, quia ab eo illuminati sunt: Christus, quia non solùm extrinsecus doctrina, exemploque illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum: sed etiam per gratiam intrinsecùs: E Apostoli, quia extrinsecùs non solùm exemplo, sed etiā doctrina: Christiani, quia exemplo alijs lucent.

In c. 18. Matth.

c.1.8.

Non potest ciuitas abscondi.] Deest prima pars similitudinis, vos estis ciuitas, aut similes ciuitati supra montem positæ. Per montes solere Prophetas, & Apostolos significari, multis Hieronymus locis obseruauit, quia edito in Ecclesia loco positi ab omnibus conspiciuntur. Significantur etiam per turres, vt ait Auctor operis imperfecti. *Fiat pax in virtute tua, & abundantia in turribus tuis,* Psalm. 121.7. Quanquam hic sensus mysticus est, literalis alius. Eadem ratione hic ciuitati, aut potiùs vrbi comparantur.

A *Non potest.*] Illa non potest: vos non debetis. Non enim monet eos, vt bene viuant, ne quem offendant, quòd eorum exemplum, quasi vrbs supra montem sita latere non possit: sed exhortatur ne lateant, vt paulo pòst apparebit.

16. *Neque accendunt lucernam, & ponunt eam sub medio.*] Quid verba significent, manifestum est: quorsum dicta, difficile. Hieronymus, propterea Christum dixisse putat, vt Apostolis fiduciam ad liberè prædicandum Euangelium, & animum adderet: quemadmodùm si pugilem exhortarer, vti strenuè & fortiter pugnet: omnium enim oculos in eum esse conuersos. Alij mouere eos voluisse, vt cautè viuerent: ne quid facerent, quod quemquam posset offendere: nō enim vrbem supra montem sitam latere posse: nec eos similes esse lucernæ sub modio, B sed supra candelabrum positæ (nec enim sub modio poni solere) quæ non possit non ab omnibus videri, quemadmodum Philippenses D. Paulus admonuit cap. 2.15. *Vt essent sine querela & reprehensione in medio nationis prauæ atque peruersæ, inter quos lucerent sicut luminaria in mundo:* & Petrus 1. epist. cap. 3.16. *cum modestia & timore conscientiam habentes bonam, vt in eo quod detrahunt vobis, confundantur qui calumniantur vestram bonam in Christo conuersationem.* Ad hunc modum Chrysostomus, & Theophylactus exponunt. Vera mihi ratio, cur hoc Christus dixerit, videtur esse: vt Apostolos exhortaretur, vti grauiter & verbis, & exemplo lucerent, ne labori parcerent. Propterea se eos, tanquam lucernam, C accendisse, id est Apostolos constituisse: propterea supra alios, tanquam vrbem supra montem, posuisse, vt appareant, vt luceant, vt doceant: non vt lateant. Nec enim vrbs supra montem ædificatur, vt non videatur, sed vt non videri non possit; nec accenditur lucerna, vt sub modio abscondatur; sed vt supra candelabrum posita, & luceat omnibus, & cernatur ab omnibus, eadem prorsus sententia, qua alibi Christus dicit; *Ignem veni mittere in terram, & quid volo, nisi vt accendatur?* Lucæ 12.49. & qua D. Paulus Timothæum exhortatur. 2. Tim. 4.2. *Prædica verbum, insta opportunè, importunè, argue, obsecra, increpa in omni patientia, & doctrina.* Confirmant hanc rationem verba quæ sequuntur, *Sic luceat lux vestra coram hominibus.* Quòd autem dicit, *& ponunt eam sub modio,* haud aliā ob causam sub modio potiùs, D quàm sub alia re dixisse arbitror, nisi quia modius res erat apta, vt sub eo lucerna conderetur. Itaque Lucas. c. 8.16. paulò aliter dixit, *nemo autem lucernam accendens operit eam vase, aut subtus lectum ponit.* Vnde satis apparet Hilarij & Augustini interpretationes, qui in modio aliquid putant esse mysterij, quasi Apostoli largiter & sine mensura suam deberent doctrinam impertiri, mysticas esse, non literales.

17. *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona.*] Contrarium videtur Christus alibi docere, infrà cap. 6.1.2.5. *Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus,* & alia in hanc sententiam eodem loco multa. Facilis solutio, *vt,* hoc loco non causam; E sed consequentiam significare, vt Ioan. 9.39. & 1. Corinth. 11.19. Chrysost. hom. 10. in epistolam ad Rom. & hom. 27. in 1. ad Cor. & hom. in illud Pauli dictum, *oportet hæreses esse,* & Damascenus, alijque Græci Theologi solent dicere non esse αἰτιατικὸν, sed ἀποβατικόν. Non enim iubet eos propterea bene agere, vt ab hominibus videantur, quod cap. 6. fieri vetat: sed ita viuere, vt quisquis eorum actiones considerauerit, glorificet non ipsos, sed patrem, qui in cœlis est, cuius est gratia, vt bene viuant, quod, c. 6. fieri non vetat. Quid ergo, an non licet aliquid aliquando boni agere, vt ab hominibus videare, quod facturus alioqui non esses? licet, si modò non propter te, sed propter Deum videri

1. Cor. 11.19.

Quomodo coram hominibus opera bona facienda.

diri velis. Licet eo fine, sed non vltimo, bene agere. Licet eò peruenire, sed non ibi stare. An gloriam Dei tendendus est animus, qui antequàm ad Deum perueniat, stetit; non stetit; sed cecidit. Qui ab omnibus bene agens videri vult, non vt ipse, sed vt pater qui in cœlis est, glorificetur; non se, sed Deum videri vult. Nemo enim, vt videatur, sed, vt visus aliquid consequatur gloriæ, videri cupit. Si autem gloriam non quærit, aut non sibi, sed Deo quærit; etiam si videri cupiat, videri non cupit. Hoc sensu Petrus 1. epistola. cap. 2. 12. Christianos bene viuentes vult à Gentilibus velle videri, *Conuersationem vestram inter gentes habentes bonam, vt in eo, quod detractant de vobis, tanquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos considerantes glorificent Deum in die visitationis.* Hoc sensu videtur etiã mihi dixisse Christus: *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona*, quo loco, *vt*, nõ solùm euentũ & consequentiam, sed finem etiam, causámque significat. Lucernæ enim Apostolos comparauit. Lucerna autem eo animo accenditur, vt videatur. Sed, vt diximus, non ibi Christus insistit, porrò pregreditur, *glorificent patrem vestrum, qui in cœlis est.*

18. *Nolite putare, quoniam veni soluere legem.*] Primùm videndum, quorsum hoc nunc Christus dicat; aut quomodò cum superioribus ista sententia cohæreat. Plerique putant, ideò hoc Christum addidisse, quod iam tum à Iudæis accusaretur, quasi legem solueret, aut quòd se certè accusatum iri sciret: quod videmus Matth. 7. 29. & 15. 9. & Ioan. 9. 16. euenisse. Alij, quia ad perfectiorem legis interpretationem transitionem faciebat, monere voluisse, vt vel ex eo intelligerent se non venisse, vt legem solueret; sed vt impleret, id est, vt magis astringeret & magis ad mentem legislatoris interpretaretur. *Audistis, inquit, quia dictum est antiquis, ego autem dico vobis.* Ita Chrysostomus, & Theophylactus. Veram mihi videtur causam, quisquis fuit Auctor operis imperfecti, homil. 10. tetigisse. Dixerat Apostolis Christus, *Vos estis lux mundi*, &, *Sic luceat lux vestra coram hominibus*, quod de vita simul, & de doctrina intelligendum esse diximus: docet tunc eos suo exemplo, quomodò viuere, & docere debeãt; debere eos legem meliùs seruare, quàm hactenus seruata esset; meliùs interpretari, quàm Scribæ, & Pharisæi interpretarentur, ne existimarent, licere sibi, quòd Christi, id est, ipsius legislatoris discipuli essent, legem violare, sicut solent qui ex familia principis sunt, omnibus pænè legibus soluti esse. Ego ipse qui legem condidi, non veni vt soluerem legem, sed adimplerem, &, *nisi abundauerit iustitia vestra plusquam Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum.* (Matt. 5. 20.) Sic sententiam sententia consequitur. Nunc de verborum sensu disputandum. Quomodò Christus dicit se non venisse, vt legem solueret, sed vt adimpleret, cùm eam ipse soluerit, & abrogauerit? Nam *lex & Prophetæ vsque ad Ioannem Baptistam*, Matth. 11. 13. *& translato sacerdotio necessarium fuit & legis translationem fieri* Hebr. 7. 12. Adeoque legi contrarius est Christus, vt legem seruantibus Christus nihil prosit, Galat. 5. 2. Qui respondent, ideò dixisse Christum se non venisse, vt legem solueret, quia etiam si soluturus erat, non per se, sed per Apostolos post redditum suũ in cœlum soluturus erat, quemadmodùm dixit se non venisse, *nisi ad oues, quæ perierant domus Israel*, Matth. 15. 24. [illegible] quo non propter alias etiam venisset, sed quòd [illegible] non per se, sed per Apostolos suos ad finem add[illegible]turus esset: ij inquam, non videntur animaduertere, quorsum Christus hoc dixerit. Voluit enim, vt paulo antè diximus, Apostolos exhortari, vt legem perfectè seruarent; quemadmodum ipse non venerat, vt legem solueret, sed vt adimpleret. Eodem ergo modo

A quo ipse seruauit, Apostolos seruare voluit, eo modo quo abrogare voluit, nõ per Apostolos; sed per seipsũ abrogauit. Verus igitur sensus est Christũ venisse, nõ vt legẽ solueret, sed adimpleret. Primùm, quia quãdiu lex vigere debuit, ipse eam, licet nulla Deus lege teneretur, diligẽtissimè seruauit, & vt Apostoli seruarẽt, curã habuit; & ipse, & Apostolo circũcisi sunt, ascendũt quotannis ad diẽ festũ Ioan. 7. 8. Pascha celebrant. Marc. 14. 12. Quòd enim accusatur, quòd sabbata non seruet, quòd eius discipuli in sabbato spicas vellãt. Matt. 12. 1. 2. quòd manus pransuri non lauent, Matth. 15. 2. calumnia erat Pharisæorum, legem non ad legislatorem mentem, sed ad suam voluntatem & traditiones interpretantium, vt iisdem locis Christus coarguit. (*Legem quomodo Christus impleuit.*) Secundò, legem dicitur non soluisse, sed adimplesse, quia benè

B interpretando perfecit. Cùm enim dixisset, *Non veni legem soluere, sed adimplere*, quasi declarare volens, quomodò implesset, addidit seueriores illas legis interpretationes, *Audistis, quia dictum est antiquis, ego autem dico vobis.* Ita Gregorius Nyssenus, aduersus Iudæos, & Euthymius & Theophylactus in Commentariis. Tertiò, legem impleuit, quia gratiam, per quam impleri posset, nobis attulit. Priùs enim, vt solet Augustinus dicere, iubebat, sed non iuuabat. Post Christi aduentum, & iubet, & iuuat. Antè corpus erat graue, sine anima pondus, Christus gratiam, & Spiritum quasi animam indidit, qua mouetur, & agit. *Lex enim per Moysem data est, gratia autem per Iesum Christum facta est*, Ioann. 1. 17. Sic Augustinus libro 17. contra

C Faustum, capit. 5. & libro. 19. cap. 7. & Chrysostomus homilia. 16. Quartò, quia, quæ in lege promissa erant, exhibuit; quæ ceremoniis, & figuris adumbrata, repræsentauit: quemadmodùm omnes ferè veteres auctores interpretati sunt, Irenæus lib. 4. cap. 27. & 67. & Tertull. in lib. de patientia. Hilarius cap. 4. Athanas. in sermone contra omnes hæreses, Cyril. libro de adoratione in spiritu & veritate, August. in quæst. noui testamenti, quæst. 69. Conuenit, quod Christus dicit, Luc. 24. 44. *hæc sunt verba, quæ locutus sum ad vos, cùm adhuc essem vobiscum, quoniam necesse est, impleri omnia quæ scripta sunt in lege Moysis, & Prophetis, & psalmis de me.* Hoc est, quod tam sæpe solent Euangelistæ, maximeque Matthæus dicere, *Vt adimpleretur, quod dictum est per Prophetas.* Sunt, qui addant quinto etiam alio

D modo legem implesse Christum, quia pro temporalib. suppliciis, & præmiis, quæ lex proponebat, æterna proposuit. Itaque cùm in lege & Prophetis quatuor essent partes, promissa, & vaticinia; præcepta decalogi; ceremonialia, iudicialia: Christus omnia compleuit. Promissa, & vaticinia, exhibendo, quæ promissa, quæque prædicta erant; præcepta decalogi moralia, meliùs interpretando; ceremonalia, quæ per ceremonias significabantur exhibendo, vt pro circumcisione carnis baptismum & circumcisionem cordis; iudicialia, quia præmia & supplicia corporea, & temporalia in spiritualia & æterna commutauit. Quo ergo modo legem abrogauit? non soluendo, sed implendo, non violando, sed perficiendo, sicut pictor (vt Theophylactus ait) inchoatæ, & extremis tantùm li- (*Christus quomodo legẽ abrogauit.*)

E neamentis adumbratæ imagini, dum extremam apponit manum, & colores adhibet, priorem imaginem abolet: nouam inducit. Abolet autem non dissoluendo, sed absoluendo, non delendo, sed perficiendo. Quo autem sensu dicatur lex vsque ad Ioannem tantùm Baptistam durauisse; alia est quæstio, non hoc loco; sed infrà cap. 11. 13. explicanda. Nunc satis est, scire legem vsque ad Ioannem tantùm Baptistam durauisse, non quia per Ioannam abrogata, aut statim, vt ille prædicare cœpit, mortua est; sed quia ægrotare tunc cœpit, non multo post Christi mortem moritu-

Lex quo tēpore abrogata.

ta. Abrogata lex eſt, quia per Euangelium perfecta, eodem tempore abrogari cœpit, quo Euangelium prędicari: quò magis Euangelium vigebat, eò magis illa languebat: cùm Euangelium eſt penitus prædicatum: illa eſt penitus abrogata.

Significatio & vſus vocis Amen.

18. *Amen.*] אמן Hebraicè veritatem ſignificat, Iſai. 65. 16. Itaque *Amen dico vobis*, idem eſt, atque, In veritate dico vobis, vt Luc. 4. 25. Ioann. 16. 7. Duplicem habet vſum: alterum, vt ſit confirmatio eorum quæ à nobis, vel ab alio antè dicta ſunt, vt Num. 5. 22. Deuteron. 27. 26. 1. Corinth. 14. 16. alterum, vt ſit affirmatio eorum quæ dicturi ſumus, vt hoc loco, & alijs penè innumerabilibus. Prior vſus in vetere Teſtamento frequentiſſimus: in nouo rarus: Poſterior frequentiſſimus in nouo; aut nullus, aut rariſſimus in veteri. Cauſam eſſe arbitror, quòd veteris Teſtamenti ſcriptores, Hebraicè loquerentur, non Syriacè. Hebraicè autem אמן potiùs confirmantis, quàm affirmantis: Syriacè potiùs affirmantis, quàm confirmantis ſit. Græci, Latinique interpretes Hebraicam dictionem vſu notam retinuerūt. Quanquam Aquila πεπιστωμένως, Septuaginta γένοιτο aliquando verterunt, vt Hieron. in Epiſtola ad Sophronium, & in ſecunda ad Marcellam ſcribit.

Donec tranſeat.] Donec pereat Pſal. 101. donec diſſoluatur. 2. Petr. 3. 10. id eſt, donec immutetur Hebraiſmus עבר ſæpe etiam in nouo Teſtamento vſurpatur. G. παρέρχεσθαι Matth. 24. 35. & 26. 39. 42. Marci 13. 31 Luc. 21. 33. ſicut παρεφέρειν trāsferre, pro hithpael העביר Marc. 14. 36. Luc. 22. 42. & μετατίθεσθαι ad Hebr. 7. 12.

Cœlum & terra.] Totus mundus, qui firmiſſimis fundamentis creditur ſtare. Hilarius, *Cœlum quidem & terram maxima, vt arbitrantur, elementa eſſe ſoluenda, cæterùm, ne minimum quidem poſſe eſſe, de mandatis legis infectum.* Solet ſcriptura ſimilibus vti comparationibus Pſalm. 51. 5. *permanebit cum ſole, & ante lunam in generatione & generationem.* & ver. 7. *Orietur in diebus eius iuſtitia, & abundantia pacis, donec auferatur luna.* & Pſalm. 88. 38. *Thronus eius, ſicut ſol in conſpectu meo, & ſicut luna perfecta in æternum, & teſtis in cœlo fidelis*, Ierem. 33. 20. 21. *ſi irritum poteſt fieri pactum meum cum die, & pactum meum cum nocte, vt non ſit dies, & non ſit nox in tempore ſuo, & pactum meum irritum eſſe poterit cum Dauid ſeruo meo.*

Iota vnum, vel vnus apex.] Quidam interpretantur, Iotam minimam eſſe literarum, apicem minimam eius particulam in capite eius expreſſam, quaſi dicat, ne minima quidem legis mandata, aut minimam minimi mandati partem ſolutum iri. Sed hæc interpretatio in Græca, & Hebraica lingua, qua Euangelium hoc ſcriptum eſt, itemque in Syriaca, qua Chriſtus loquebatur, locum non habet, quia ſupra *Iota* apex non inſcribitur. Apicem ergo vocat minimam literarum partem, vt caput aut caudam ipſius *Iod* י: rem ſcilicet minutiſſimam. Nam puncta tunc apud Hebræos & Syros non fuiſſe, nemo neſcit. Genuit ex hoc loco litera Iota, licet omnium minima, maximam hæreſim apud Irenæum lib. 1. c. 1. lege.

19. *De mandatis iſtis minimis.*] Quidam veteres auctores per minima mandata mortem volunt & crucem Chriſti intelligi: quòd mors & crux res abiecta contemptaque videatur, quam tamen qui erubeſcit, ſaluus eſſe non poſſit. Ad hunc modum Hilarius, & alij, quorum Theophylactus meminit. De cruce hîc non agi manifeſtum eſt: quæ autem mandata Chriſtus minima vocet, dubium. Quidam enim ad præcedentia referunt, vt Auguſt. lib. 1. de ſermone Domini in monte, quaſi dicat, qui ſoluerit vnum de mandatis iſtis minimis, quæ ego veni non ſoluere, ſed adimplere. Videtur enim pronomen, *Iſtis*, illa, de quibus Chriſtus locutus fuerat, demonſtrare. Alij ad ſequentia, vt Chryſoſtomus hom. 19. Auctor imperf. homil. 10. & Theophylactus, quod eſt probabilius, quia minima legis veteris, mandata erant ceremonialia & iudicialia, quæ nolebat Chriſtus poſt Euangelij prædicationem ſeruari, ſed aboleri; & quia ſequitur, *niſi abundauerit iuſtitia veſtra plus quàm Scribarum & Phariſæorum*, & *audiſtis, quia dictum eſt antiquis, ego autem dico vobis.* Ergo pronomen illud, *iſtis*, non eadem de quibus locutus Chriſtus erat, demonſtrat, ſed ſimilia: ſimilia autem, quia vtraque minima videbantur. Minima verò mandata, de quibus dicturus eſt, vocat: non quòd re vera, ſed quòd Phariſæorum opinione minima, aut potiùs nulla eſſent. qui, vt ab oculis hominum toti pendebant, homicidium, quod oculis videbatur, peccatum putabant: homicidij patrandi voluntatem, quæ non videbatur, fortè non putabant.

Et docuerit ſic homines.] *Sic* vna eſt ſyllaba, ſed magnum continet difficultatem, in eáque tota huius loci ſententia verſatur. Hieronymus & nonnulli interpretes noui exponunt, *& docuerit ſic*, id eſt, quemadmodum ego dico, atque præcipio, quaſi dicat: qui vnum ex mandatis hiſce minimis non ſeruauerit, quamuis doceat alios ea eſſe ſeruanda: tamen minimum futurum in regno cœlorum. Cum qua interpretatione cōuenit quod idem Chriſtus dicit. cap. 23. 2. 3. *Super cathedram Moyſi ſederunt Scribæ & Phariſæi: omnia ergo quæcunque dixerint vobis ſeruate & facite, ſecundùm autem opera eorum nolite facere: dicunt enim, & non faciunt.* Eoſdem enim hîc Scribas & Phariſæos notare voluit. Sed ideò hic ſenſus videtur minùs proprius, quia hoc loco Chriſtus non ſolùm Phariſæorum vitam, ſed etiam doctrinam reprehendit, *Audiſtis, quia dictum eſt antiquis, ego autem dico vobis.* Itaque meliùs omnes alij interpretes, vt Chryſoſtomus homil. in Matth. 16. & Auctor imperf. homil. 10. & Auguſt. lib. 1. de ſerm. Domini, & Gregor. lib. 19. in Iob. c. 5. exponunt, *Sic*, id eſt, quemadmodum ipſe facit, qui nec ipſe ſeruat, & alios docet, non eſſe ſeruanda.

Minimus vocabitur.] Minimum nonnulli nullum interpretantur, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus, ideò vt opinor, quòd abſurdum iudicarent, eum, qui hæc Chriſti mandata non obſeruaſſet, aliquem in regno cœlorum locum habere. Alij nonnullum, ſed minimum in regno cœlorum futurum dicunt, quia non magna, ſed minima mandata violauit, quorum tranſgreſſio veniale peccatum eſt. Quæ interpretatio inde refutatur, quod quæ Chriſtus Phariſæorum opinione vocat minima, re ipſa maxima ſunt. Nam qui homicidium non fecit, voluit tamen facere; & qui adulterium non admiſit, vidit tamen mulierem ad concupiſcendum eam, quia eius iuſtitia non abundat plus quàm Scribarum & Phariſæorum, in regnum cœlorum non intrabit. Tota ſententia ex eo pendet, quid vocetur hîc regnum cœlorum, quòd paulò pòſt ſumus explicaturi. Interim minimum, vltimum, nō nullum interpretor, ne emphaſis huius nominis pereat, quam de induſtria videtur Chriſtus adhibuiſſe: qui idcò non nullum, ſed minimum fore dixit, quia minima violauit mandata, vtens elegante paronomaſia. *Vocabitur* autē dixit, pro, erit vt ſuprà ver. 9. niſi malimus interpretari, vocabitur, id eſt pronunciabitur, iudicis ſententia declarabitur, qua, quantus quiſque ſit, patebit.

In regno cœlorum.] Auguſt. lib. 1. de ſerm. Domini, & Gregor. lib. 19. Moral. cap. 5. & alij ferè omnes regnum cœlorum, hoc loco Eccleſiam vocari dicunt, ne, ſi verum regnum cœlorum accipiatur, illud ſequatur abſurdè, vt qui aliquod ex his violauerit mādatis aliquo in regno cœlorum loco ſit; cùm paulo pòſt dicat: *Niſi*

abunda-

abundauerit iuſtitia veſtra plus quam Scribarum, & Phariſæorum, non intrabitis in regnum cælorum. Meliùs, vt mihi qui videtur, Chryſoſt. & Theophyl. regnum cælorum reſurrectionis, & vltimi iudicij tempus vocari putant. Tunc ergo, qui vnum de mandatis iſtis minimis nõ ſeruauerit, minimus vocabitur, id eſt, ſententia iudicis declarabitur. Nec erit nullo loco, quia & ipſe reſurget, & iudicabitur: ſed erit vltimo, quia eiicietur in tenebras exteriores. Quæritur à quibuſdam, cur de iis qui magna mandata nec faciunt, nec docent: & de iis, qui docent, ſed non faciunt; & de iis, qui faciunt, ſed non docent, & de iis qui minima docent, & nõ faciunt: aut faciunt, & non docent, Chriſtus mentionem non faciat? Reſpondeo, cauſam eius rei fuiſſe, quòd de ſolis Phariſæis quæſtio eſſet, qui iſta, quæ minima putabant, nec faciebant, & ſic homines docebant. Si ergo, qui vnum ex mandatis iſtis minimis non ſeruauerit vltimo loco erit, id eſt, minimus vocabitur: qui non ſeruauerit maiora, vbi erit? & ipſe vltimo loco. Erunt igitur pares, & impares: pares, quia vterque minimus, vterque vltimo loco, id eſt, in inferno: impares, quia in illo vltimo loco, ſicut & in primo, quod eſt cælum, manſiones multę ſunt, & alij maioribus, quàm alij ſuppliciis afficiuntur; ſicut qui in primo loco, id eſt, in cælo erunt, omnes erunt pares, quia eundem omnes denarium accepturi ſunt: Matt. 20. 10. & impares quia *in domo patris mei manſiones multæ ſunt*, Ioan. 14. 2. & quia *alia claritas ſolis, alia claritas lunæ, alia claritas ſtellarum, & ſtella ab ſtella differt in claritate.* 1. Cor. 15. 41. 42. pares honoris genere, impares ſpecie: ſicut omnes reges, pares dignitate, & impares opib. atque potentia,

20. *Dico enim vobis.*] Reddit cauſam cur dixerit, *qui ſoluerit vnum de mandatis iſtis minimis*, quaſi idem ſit ſoluere & non abundare eius iuſtitiam, plus quàm Scribarum & Phariſæorum.

Niſi abundauerit.] niſi maior fuerit. Græciſmus *ἐὰν μὴ περισσεύσῃ* aut Hebraiſmus אם לא רבה.

Iuſtitia veſtra.]. Legis obſeruatio, quam Chriſtus ipſe iuſtitiam appellat, quia obſeruatione mandatorũ Dei iuſtificamur.

Quàm Scribarum & Phariſæorum.] Qui iſta minima eſſe dicunt. Nominat Scribas & Phariſæos, quia & doctores erant, & cæteris multò ſanctiores habebantur. Vide c. 3. 7.

Chriſtus an veteri legi, an Phariſæorum interpretationi quippiã hic addat.

21. *Audiſtis.*] Quæ ſequuntur vſque ad finem capitis, intelligi non poſſunt, niſi illud priùs intelligatur, de quo magna hoc loco inter interpretes vertitur quæſtio: num Chriſtus veteri legi, an Phariſæorum tantùm interpretationi aliquid addat, cùm dicit, *ego autem dico vobis.* Omnes hæreticorum interpretes pro comperto habent (Spiritus enim ſanctus illis opinor reuelauit) Chriſtum non legem, Sed Scribarum & Phariſæorum traditiones, interpretationeſque corrigere: eáque de re impudenter veteres auctores, quòd aliter ſenſerint, reprehendunt. Idem ſcilicet olim alij hæretici Pelagiani docuerunt, vt libr. aduerſus illos primo Hieronymus ſcribit, Catholicus neſcio an quiſquam præter Strabum, & noſtro tempore nonnullos, qui minore, quàm Catholicos decet, cautione hæreticorum legerunt Commentarios. Nec inficior, aliqua eſſe argumenta huius ſententiæ, quæ aut minùs doctum, aut minùs conſtantem lectorem mouere poſſint. Primùm ponderant illud in ſingulis mandatis repetitum verbum, *Dictum eſt*, quaſi ideò dictum, non autem ſcriptum dixerit, quia non de lege; ſed de Phariſæorum traditione, explicationeque loquebatur. Deinde, quòd ſe illis Chriſtus opponat, quaſi peruerſis interpretibus bonum legiſlatorem veteri legiſlatori neutiquam oppoſiturus: ſiue ipſe ſiue Pater fuerit, qui Moyſi veterem legem dedit. Præterea, quòd hæc, quæ hoc loco Chriſtus addit, veteri lege continebantur. Non enim ſolum adulterium: ſed etiam concupiſcentia prohibebatur, *Non concupiſces*, inquit, *vxorem proximi tui.* Exodi. 20. 17. Teſtis D. Paulus, *Concupiſcentiam*, inquit, *neſciebam: niſi lex diceret, non concupiſces.* Rom. 7. 7. non ergo Chriſtus legi quicquam, ſed interpretationi Phariſæorum ſuam interpretationem addit. Præterea lex non iubebat odio inimicos habere, ſed potiùs amare, Exod. 23. 4. *Si occurreris boui inimici tui, aut aſino erranti, reduc ad eum. Si videris aſinum odientis te iacere ſub onere, non pertranſibis, ſed leuabis eum.* Præterea, cùm Chriſtus ab adoleſcente illo interrogatur, *quid faciendo vitam æternam poſſidebo?* nihil aliud reſpondet, quàm, *ſerua mandata.* Luc. 18. 18. nihil ergo quòd Chriſtus adiiceret, in legis mandatis deſiderabatur. Denique nulla in Euangelio perfectio maior eſt, neque verò poteſt excogitari, quàm diligere Deum ex toto corde, ex tota mente, ex tota anima, ex totis viribus: atqui idipſum lex præcipiebat Deuter. 6. 5. Accedit quod Chriſtus dixit verſ. 20. *Niſi abundauerit iuſtitia veſtra plus quàm Scribarum & Phariſeorum, non intrabitis in regnum cælorum*, quaſi indicans ſe non legem: ſed Phariſæorum interpretationem velle corrigere. Multa etiam Chriſtus dicit, dicta fuiſſe antiquis, quæ in lege non reperiuntur, vt illud verſ. 21. *Reus erit iudicio*, & illud verſ. 33. *non peierabis*, & illud verſ. 43. *Odio habebis inimicum tuum.* Videant iſta, & opinor, veteres auctores, incredibili tamen omnes conſenſu docuerunt Chriſtum legem ipſam veterem correxiſſe adiunctis iis, quæ ad perfectionem Euangelicam deſiderabantur, non quòd lex in ſuo genere perfecta non fuerit: ſed quòd minùs perfecta, quàm Euangelium, pædagogum enim fuiſſe Iudæis, tanquam pueris ruditer erudiendis adhibitum, donec melior magiſter Chriſtus firmioribus iam ingeniis perfectiora proponeret. Atque ad hunc modum præter alios, de quibus verſ. 18. diximus, Chriſtum legem impleſſe; quia addidit, quæ in illa deſiderabantur. Sic Irenæus lib. 4. cap. 27. Tertull. lib. de patientia, Clemens Alexandrinus lib. 6. Strom. Hilarius, can. in Matth. 4. Epiphan. aduerſus Ptolomaitas, hær. 33. Baſil. hom. in Pſalm. 14. Chyſoſt. hom. 16. in Matth. Auctor imperfect. hom. 11. Ambroſ. ſer. 5. in Pſal. 118. Hieronym. in epiſt. ad Gerontiam de Monogamia, Chromatius, Theophylactus, & Euthym. in Commentariis ad hunc locum. Quorum ſententiam non ſolùm eorum fractus auctoritate: ſed maioribus etiam in hanc partem argumentis impulſus veriſſimã iudico. Primùm, vt hæretici expendunt verbum illud, *dictum eſt*, ego contrà expẽdo, quod ſequitur, *antiquis*, id eſt, illis, quibus Moyſes legem dedit, quaſi Moſaicis & legalibus hominibus Chriſtianos & Euangelicos opponat, *ego autem dico vobis*: Enimverò ſi de ſolis Phariſæorum traditionibus, interpretationibuſque loqueretur, non diceret, *audiſtis, quia dictum eſt*, quaſi ipſi ab eo, qui dixit non audiuerint, ſed ab aliis, qui audierant acceperint. Sed dixiſſet ſimpliciter, *Audiſtis, non occides*, aut, dictum vobis eſt, non occides, qui autem occiderit reus erit iudicio. Nec nomini Scribarum, & Phariſæorum eos reprehendens pepercisſet; ſed diſertè dixiſſet, audiſtis à Scribis & Phariſæis. Hac enim libertate ſemper vſum videmus Chriſtum. *Cauete* (inquit) *à fermento*, id eſt, doctrina, *Phariſæorum & Sadducæorum*, Matth. 16. 6. 11. 12. Nec antiquos vocare poteſt eos, qui paulò antè fuerant; nec enim Phariſæi multo antè Chriſti tempora, vt ex Ioſepho colligitur, extiterunt. Deinde, quia multa Chriſtus corrigit hoc loco, quæ conſtat non a Phariſæis introducta; ſed in lege expreſſa eſſe, quale eſt illud ver. 31. *Quicunque dimiſerit vxorem ſuam, det illi libellum repu-*

dij.

dis. Deuteronom. 24. 1. quid, quæso, hîc Pharisæi corruperant? Christus tamen corrigit, *ego autem dico vobis*, & illud ver. 33. *non peierabis*. Lex enim dicit, Leuit. 19. 12. nec id Pharisæi corrumpebant. Nam quod dicunt, solitos docere Phariseos non peccare, qui per cœlum aut terram iurarent, ver. 33. refutabimus. Quod autem Christus, Matth. 23. 16. Phariseos reprehendit, quòd dicerent, *qui iurat in templo, nihil est: qui autem iurat in auro templi, tenetur*, diuersum est. Nec enim Christus falsam in illis legis interpretationem reprehendit; quòd si facere voluisset, non illo, sed hoc loco vtique dixisset. Nec enim lex per templum iurare prohibebat; Christus primus prohibuit, sed reprehendit auaritiam, qua, qui per templum iurabant, absoluebant: qui per aurum, damnabant, quasi magis auro, quàm Dei honore tangerentur. Præterea, vbi lex dicebat, vt, si quis te in vnam maxillam percuteret, illi alteram verteres, aut quæ Pharisæorum culpa erat, quòd non ita, cùm lex non diceret, interpretarentur; cùm nunc Christo ipso dicente vix capere possimus? Vbi scriptum erat, vt tollenti nobis tunicam & pallium dimitteremus? Non ergo legem tantùm interpretatur Christus, sed nouam condit legem, nouam affert doctrinam. Propterea, illud, *Diligite inimicos vestros*, vbi lex dicit? Nam quod affertur ex Exod. 23. 4. *Si occurreris boui inimici tui*; nihil est, loquitur enim de Iudæo, cum quo Iudæus inimicitias gerere prohibebatur. Itaque, qui illic inimicus dicitur, Deuteronom. 22. 1. frater appellatur, *non videbis bouem fratris tui, aut ouem errantem, & præteribis: sed reduces*. Cùm autem de veris loquitur inimicis, non solùm odio habere, verùm etiam delere iubet, *Delebis nomen eius sub cœlo, caue ne obliuiscaris*, Deut. 25. 19. In Euangelio neminem omninò odisse licet, neminem priuata auctoritate delere. Denique videmus Christum hoc loco præmia, suppliciaque veteris legis amplificasse. Quam ob rem, nisi quia perfectionem legis auxit? Ex iis quæ diximus, qui aliquo sunt ingenio, quomodo contrariis argumentis respondere oporteat, non difficulter colligent, non pigebit tamen rudioribus respondendi modum ostendere. Quod obiicitur primo loco non dixisse Christum, scriptum est, sed *dictum est*, nimiùm est leue. Nam aut nihil in eo verbo mysterij est; cùm videamus Euangelistas his duobus verbis sine discrimine vti; *sicut dictum est per Prophetas, & sicut scriptum est*, aut siquid est in eo verbo mysterij, non id est, quod hæretici putant; sed quod Chrysost. & Theophylactus adnotauerunt; ne si patrem, à quo id dictum erat, nominaret, se illi aut opponere, aut etiam anteponere videretur; si se, qui etiam veterē legem dederat; inuidiam in se auditorum concitaret; aut, vt ego suspicor, non se sibi, aut patri, sed Moysi tacitè opponit. Nam etsi lex vetus à Deo data erat, tamen quia populus non à Deo, sed à Moyse eam acceperat, eius auctor Moyses videbatur. *Lex*, inquit, *per Moysem data est*, Ioann. 1. 17. &, *nonne Moyses dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem?* Ioan. 7. 19. Denique Lex Moysis appellatur, Luc. 2. 22. & 24. 44. & Ioã. 7. 23. Act. 13. 3. & 15. 5. & 28. 23. & quæ in lege scripta atque præcepta erant; Moyses scripsisse ac præcepisse dicitur Ioan. 8. 5. & 1. 45. Si igitur Christus tacitè opponit Moysi, cùm dicit, *ego autem dico vobis*, sed noluit eum ad vitandam inuidiam nominare. Atque hac ratione non solùm primum; sed secundum etiam argumentum facilè soluitur. Tertium sic, non dubium est, quin concupiscentia in veteri lege prohiberetur, sed multò minus expressè atque præcisè, quàm à Christo hoc loco prohibetur. Lex quippe tantùm dicebat, non concupisces vxorem proximi tui; sed non dicebat eum, qui impudicis oculis aspiceret, adulterij teneri.

A Quartum paulò ante aliud agentes obiter soluimus. Docuimus enim legem præcepisse quosdam publicos non solùm odisse hostes; sed penitus etiam abolere. Atque eò hoc loco Christus alludit, cùm dicit, *ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, benefacite iis, qui oderunt vos*, ver. 44. In quinto, solùm probatur non omnia, quæ ad legem Christus adiecit, esse præcepta; quod negandum non est; pleraque enim, vt suo dicemus loco, consilia sunt Euangelica; ideoque Christus ab illo adolescente tantùm exigit, vt mandata seruet; si tamen Euangelicam perfectionem sequi velit, vendat vniuersa, quæ habet, & det pauperibus, seque sequatur, hoc est quod hoc loco dicit, pallium etiam dimittere, vt nudum Christum, nudus
B sequâre. At quæ maior perfectio, quàm Deum ex toto corde diligere? respondeò, magis ex toto corde diligere. Nam qui sic diligit, vt nullius rei amori, Dei proponat amorem, ex toto corde Deum diligit: qui proptereà relinquit omnia, quæ habet, & Christum sequitur, quemadmodùm Apostolos fecisse legimus, magis ex toto corde diligit. Vno dicam verbo, diligere Deum ex toto corde, est eum ita diligere, vt non etiam idola: non aliud quidpiam ei contrarium diligamus, vt Deuteron. 6. 5. & exposuimus & probauimus. Hanc perfectionem Deus ab Abrahamo requirebat, cùm dicebat, *Ambula coram me, & esto perfectus*, Genes. 17. 1. Quod autem Christus dicit, *Nisi abundauerit iustitia vestra plusquàm Scribarum & Pharisæo-*
C *rum, non intrabitis in regnum cœlorum*; non ideò dicit, vt eorum doctrinam, sed vt eorum vitam reprehendat, cùm alio loco dicat, *super cathedram Moysi sederunt Scribæ, & Pharisæi: omnia ergo, quæcumque dixerint vobis, seruate & facite: secundum autem opera eorum nolite facere, dicunt enim, & non faciunt*. Matth. 23. 2. Ideò etiam dicit, quia Pharisæi adeò se legi addictos esse profitebantur, vt si quid meliùs atque perfectiùs Christus doceret, longè reiicerent. Neque verò nego Scribas, & Pharisæos multis in rebus malè interpretatos fuisse legem. Scio enim, monuisse discipulos suos alibi Christum, vt ab eorum fermento, id est, doctrina, cauerent. Matth. 16. 12. Tantùm dico, Christum hoc loco non id agere, vt Pharisæorum traditiones, aut inter-
D pretationes reprehendat, sed vt additis partim præceptis, partim consiliis Euangelicis, legem perficiat. Quod postremo loco obiectum est, multa hîc, quasi antiquis dicta, à Christo recitari, quæ in lege non reperiantur, ver. 21. 33. & 43. refutabimus.

Reus erit iudicio.] Adnotarunt quidam ex Thalmudicis traditionibus tria fuisse apud Hebræos tribunalia. Primum Triumuirûm, in quo minutissimis disceptaretur causis. Secundum, in quo viginti tres iudices de causis maioribus, itemque capitalibus cognoscebant. Tertium, in quo vnus & septuaginta lecti viri de rebus grauissimis, maximeque publicis, vt de pace, de bello, de falso propheta, de summo sacerdote iudicabant. Primum vocatum fuisse משפט iudicium, *Tria apud Iudæos tribunalia.*
E secundum, סנהדרים *συνέδριον* concessum, voce à Græcis vsurpata, tertium magnum consessum, sicut Galli magnum regis consilium appellãt. Verum id quidem, quod de triplici tribunali tradunt, quod autem de nomine, & causarum cognitione, non omninò verum. Nam perspicuum ex hoc loco est, capitalium causarum cognitionem ad iudicium pertinuisse, cùm homicida reus dicatur esse iudicij. Itaque alterutrum necesse est, aut in primo tribunali etiam capitales causas fuisse tractatas, aut quod est vero similius, primum & secũdum tribunali iudicium: tertium סנהדרים *συνέδριον* Synedrium appellatum. Confirmat hanc opinionem, quod postquàm Christus Synedrium nominasset, quasi id esset apud Iudæos vltimum tribunal,

non

non habens aliud, quod præterea nominaret, Gehennam ignis nominauit. Quid autem sit, reum esse Iudicij, interpretes non consentiunt. Quidam idem esse putant, quod dignum esse, vt in iudicio eius exploretur causa, vt August. lib. 1. de ser. Domini in monte, & Gregorius lib. 12. in Iob. cap. 4. Alij meliùs, vt Euthym. & poeta Iuuencus reum esse pœnę capitalis, quæ contra homicidas in iudicio decernebatur. Hanc interpretationem ideò priori præfero, quia capitalis homicidæ pœna non iudicum decernebatur arbitrio, sed iure constituta erat quã iudices mutare non poterant. Leuit 24. 21. & Numer. 35. 16. 17. 30. Et quia videtur Christus significare voluisse, eum qui in Euangelio sola occidit voluntate, non minore dignum esse pœna quàm qui re ipsa occidebat in lege, leuissimámq; Euãgelij pœnam grauissimæ, id est, capitali pœnæ legis æqualem esse. Vbi scriptum erat in lege, *Reus erit iudicij?* Respondeo, Christum non legis verba, sed sensum recitare. Scriptum autẽ erat, vt paulò antè indicauimus, vt homicida moreretur.

22. *Qui irascitur.*] Constat, non omnem iram esse peccatum, nam non modo alij viri sancti verumetiam D. Paulus Act. 23. 3. & Petrus Act. 8. 20. & Christus ipse Matth. 15. 7. & 22. 18. & 23. 1. 13. 14. 15. 23. 39. fuisse videntur irati. Quæ res effecit, vt interpretes varias huius sententię explicationes quærerent. Quidam Grę ci codices legunt εἰκῇ, temerè sine causa, quam lectionem qui secuti sunt, facilè respõderunt, non omnem iram sed eam quæ iustitia, quæ causa, quæ ratione caret, esse peccatum, Christum verò, & Apostolos iratos quidem fuisse sed non sine causa. Sequuntur autem Irenæus lib. 5. capit. 27. Iustinus in Epistola ad Zenam & Serenum de vita Christiana, Chrysost. hom. 7. Auctor. imperf. homil. 2. Aug lib. 1. de ser. Domini, Theoph. Euthy. in Commen. Sed eam lectionem neque noster interpres secutus est, & meritò mihi videtur Hieron. reprehendere. Primùm, quia non esset vera sentẽtia. Sicut enim nemini iusta etiam de causa priuata auctoritate licet occidere: ita nemini, quamuis iusta de causa liceat irasci. Deinde, quia etiam si sententia fuisset vera, Christus tamen hoc loco non dixisset. Nec enim locus erat aptus moderandæ hac adiectione sententiæ, vt maximè volebat, iræ culpam exaggerare. Deinde, quia, si qua erat adhibenda moderatio, potiùs ad illud verbum superioris versus *non occides*, adhibenda erat, quàm ad verbum irascendi, quia grauius peccatum est sine causa occidere, quàm sine causa irasci. Alij sic respondent, cum ratione irasci, nullum, sine ratione, veniale peccatum esse. At Christus dicit, eum, qui sic irascitur, reum esse iudicij, id est, capitalis pęnę, quàm certè non meretur veniale peccatum. Res ita expediri potest. Loquitur Christus accommodatè ad homicidium de quo agebatur, & iram vocat non omnem appetitionem vindictæ, quemadmodùm à Philosophis definitur, sed eam propriè, quæ tendit ad homicidium. Voluit enim dicere, non solùm eum, qui re ipsa, sed eum etiam, qui sola occidisset voluntate, reum esse iudicij, sicut vers. 27. & 28. dicit, non solùm eum qui re ipsa adulterium patrauit, sed etiam, qui patrare voluit, adulterum esse. Voluntatem igitur occidendi iram vocat, quæ siue cum causa, siue sine causa sit, in priuata persona sine grauissima nũquam est culpa. Neque hoc modo Christus, aut Apostoli vnquam irati sunt. Nam quòd Petrus videtur Saphiram iratus occidisse Actor. 5. 9. non ira, sed religione, non vt priuatum hominem, sed vt Dei ministrum fecisse credendum est.

Reus erit iudicio.] mortis æternæ, quam iudicium vocat, vt conuenienter loquatur Iudæorum consuetudini, qui חייב משפט dignum, aut reum iudicij, appellabant eum, qui morte dignus erat, sed illi de corporis, Christus de animæ morte loquebatur. Auget enim Christus peccatorum supplicia non augendo, sed declarando. Nec propterea Euangelicum iugum legis iugo grauius. Quia nec peccata magis auget, sed maiora, quam in lege putabantur, esse declarat, nec minoribus peccatis maiores minatur pœnas, sed peccatorum exposita grauitate, grauiores, quàm apparebant, pœnas exposuit. Quin multo leuius, quia etsi peccata magis indicat, tamen indicata curat: Lex minùs indicabat, nullo modo curabat, Rom. 8. 3.

Qui autem dixerit fratri suo, raca.] Ignoratio linguæ varias hoc loco interpretationes peperit. Quidam graues etiam auctores Chrysostomus, & Theophylactus docent *raca* Syriaca lingua idem esse, quòd *Tu.* nihilque aliud hîc significari, quàm parum honorificam & asperam locutionem, vt cum seruo dicimus, Abi tu. Idem Euthymius dicit, nisi quòd non Syriacam, sed Hebraicam dictionem facit. Hoc nec in Græcis auctoribus, qui ab Hebraica, & Syriaca lingua fuerint alienissimi, mirandum est, nec imprudenter credendum. Scimus enim neque Hebraicè, neque Syriacè eiusmodi esse pronomen. Nihilo vero similius quod Augustin. libr. 1. de serm. Domini scribit nonullos docuisse ῥακὰ vocem esse Græcam, hominémque pauperem & pannosum significare. ῥάκος enim Græcis, pannum esse Matth. 9. 16. Probabilius, quod idem eodem loco dicit Augustinus se ab Hebræo quodam, quem ea de re consuluerat accepisse, non nomen, sed irascẽtis interiectionem esse, qualem apud Latinos, *Hem*, quódque Gregorius libro in Iob. 21. cap. 4. & Rupertus in Comment. probauerunt, quódque & Græcus & Latinus interpres videntur existimasse, quia vt Augustinus adnotauit, propterea credibile est, eos ipsam dictionem integram reliquisse, quasi nihil aliud, quàm naturalem vocem ira commoti hominis significantem. Hoc, inquam, probabile, sed illud, quod alij tradunt, meo iudicio probabilius ריקא Chaldaicam aut Syriacam esse vocẽ, quæ ab Hebraica tantùm lingua manauerit. ריק enim Hebræi leuem & inconstantem hominem appellant. Iud. 11. 3. 2. Reg. 6. 20. 2. Para. 13. 7. Vnde factum, vt ריקא homo minimi iudicij, à Thalmudicis, vt quidam obseruauerũt, vocari soleat, quod propriè quidem hominẽ vacuum & inanem significat, qui quamuis idem esse atq; stultus multis videatur, tantum ab illo distat, quantũ Latinè, leuis. Ita sententia bene cohæret. Certum enim est, Christum peccatorum, & pęnarum gradus tres distinguere voluisse, quorum primo secundus, secundo tertius maior esset. Primus est ira in verba non erumpẽs, secundus contumeliosum verbum ex ira proficiscens, quo frater leuis, tertius, magis contumeliosum quo fatuus, aut stultus appellatur. Quod autem interpretes Syriacam dictionem non conuerterint, non ideò factum esse existimo, quòd interiectio sit. Nam & interiectiones solent vetere vt אהה, a. a. a. Ierem. 1. 6. & 14. 13. Ezech. 4. 14. & 20. 49. & Ioel. 1. 15. sed, aut quòd locutio esset vulgò tũc adeò vsitata, vt, si verteretur, vim & gratiam amitteret, quemadmodum si vertissent. Amen, aut quod nõ satis certi de eius significatione noluerint præiudicium lectoribus afferre. Quod Septuaginta sæpe interpretes, Latinum aliquando fecisse in eorum Idiomatis adnotamur.

Reus erit concilio.] τῷ συνεδρίῳ, tertio tribunali, quod concilium, aut consilium potest appellari, ad verbum autem concessus: per concilium autem, capitalem pœnam quæ in eo statui solebat, intelligit, vt ver. 22. per ciuilem autem capitis pœnam, sempiternam animæ mortem intelligit: sed, vt ante monuimus, loquitur accommodatè ad consuetudinem iuris. Dubitabit ali-

quis,

quis, quomodò per iudicium, & per concilium, capitalem pœnam intelligat, cùm manifestum sit, tres pœnarum gradus velle distinguere. Respondeo, gradus quidem distinguere, non genus. Nam vtrobique capitalem, sed in iudicio leuiorem, in concilio grauiorem iudices pœnam constituebant, quemadmodum grauiores ad consilium, quàm ad iudicium causæ deferebantur. Scitum est, quatuor apud Iudæos capitalium pœnarum fuisse genera, strangulationem, gladium, lapidationẽ, combustionẽ, vt in libro סנהדרין notatum est. Sic etiam Christus & eum, qui irascitur, & eum, qui fratrem suum leuem, & eum, qui stultùm appellat, eadem inferni pœna, non eadem pœnæ grauitate dignum docet. Mirantur, vt ait Chrysostomus, multi hominem, qui fratrem leuem, aut fatuum appellauerit, sempiternæ mortis condemnari, cùm tertio quoque verbo alij aliis id dicere soleamus. Primùm, non debet consuetudo peccandi pœnæ admirationem afferre. Nam & eos, qui temerè iurant, damnari non miramur. Quid autem tam vsitatum? Augere, non leuare consuetudo peccandi pœnam debet: quæ auget non leuat culpam. Deinde, non omnis, qui irascitur, & qui fratrem suum leuem, aut stultum appellat, continuò damnatur, sed qui ita irascitur, & appellat, vt his veluti gradibus ad homicidium ascendat. De iis enim, non tanquam de affectu & verbis, sed tanquam de initiis homicidij loquitur Christus. *Audistis, quia dictum est antiquis, non occides, ego autem dico vobis.* Non ergo, qui ioco, non qui subita animi cõmotione sine cædis appetitione, & sine voluntate grauem inferendi contumeliam, fratrem stultum appellat, continuò æternæ mortis tenetur reus.

Quatuor pœnarum capitalium genera apud Hebraeos.

Vnde nomẽ gehenna.

Reus erit gehennæ ignis.] Gehennon, id est, vallis Ennom, vt Ben-Ennon, filij Ennom, locus erat amœnus, & fontis Siloe aquis irriguus iuxta Ierosolymam ad radicem montis Moria, vt Hieron. scribit, & constat Ios. 15. 8. & 18. 16. vocabatur autem גיאהנם vallis Hennom à possessore. Et loco, vel quia amœnus erat, vel quia impium habebat dominum, factus est locus ad colendum Moloch nobile Ammonitarum idolum, quem nonnulli Saturnum fuisse putant, cœptumq́ue infantes creduli impietate cremare. 4. Reg. 16. 3. & 17. 17. 31. & 23. 10. & 2. Par. 28. 3. & 33. 6. Vocatus est postcà locus Theopheth. 4. Reg. 23. 10. Isai. 30. 33. Ierem. 7. 31. 32. & 19. 6. 11. 12. 13. à ritu, vt quidam putant sacrificandi, quòd interim dum infantes cremabantur, tympana pulserentur, ne parentes eorum audientes vagitus, dolore tangerentur. Tympanum enim Hebraicè תף appellari. Inde factum creditur, vt infernus gehenna vocaretur, quòd ignibus in ea sempiternis damnati crementur. Credibile iam Christi ætate vsitatum fuisse, vt ita vocaretur, vtitur enim Christus eo nomine, tanquam vulgò noto, etsi, vt Hieronymus in cap. Matth. 10. obseruauit, neminem in sacris literis auctorem ante Christum vsum legimus. Addidit autem epithetum ignis, & vt pœnarum qualitatem declararet, & vt ad grauissimam omnium, quas apud Iudæos esse diximus, pœnarum cremandi homines alluderet, cùm aliàs gehennam simpliciter vocare soleat, vt infrà vers. 30. & c. 10. 28. & 23. 15. 33. & Mar. 9. 43. & Luc. 12. 5.

23. *Si ergo offers munus tuum ad altare.*] Rem Deo maximè gratam inchoatam iubet relinquere, vt fratri reconcilietur, quia misericordiam Deus vult, non sacrificium, Osee, 6. 6. Matth. 9. 13. & dilectioni quodam modo sui, proximi dilectionem anteponit.

Et ibi recordatus fueris.] Magnam emphasim habet *ibi*, *Ibi* in ipsa ara. *Ibi* stans coram Deo. Non solum inter Iudæos, sed etiam inter cæteras gentes, imperfectum relinquere sacrificium magnum piaculum habebatur,

A adolescẽtem nescio quem Valerius laudat, quòd, cùm sacrificanti Alexandro acerram teneret, brachium sibi exuri passus sit, ne interrupti sacrificij reus esset. *Lib. 3. c. 3.*

Habet aliquid aduersùm te.] Sententia postulare videbatur, vt diceret: Et ibi recordatus fueris, quòd habes aliquid contra fratrem tuum. Si enim frater meus habet aliquid aduersum me, id est, si me odit, non ego illi, sed ille mihi reconciliari debet. Nonnulli hæc verba vicissitudinem significare putant, quemadmodùm si diceret, & ibi recordatus fueris, quòd frater tuus habet aliquid aduersùm te, & tu aduersus illum, Euthym. Alij maiorem perfectionem præscribi, velleq́ue Christum, vt non solùm, cùm alios læsimus, sed etiam cum ab illis læsi sumus, relicto sacri-
B ficio priores reconciliationẽ quæramus. Meliùs Chrysostomus homilia 17. & Auctor imperf. Augustinus & Hieronym. fratrem habere aliquid aduersùm nos, esse habere iustam contra nos querelam, quòd à nobis iniuriam aliquam acceperit, quemadmodùm in Apocalypsi Ioannes loqui solet cap. 2. 4. Iubet ergo priùs iniuriæ satisfacere, deinde sacrificium offerre, & Deum placato priùs fratre placare. Referuntur enim hæc ad ea, quæ paulo ante dixerat, *Qui dixerit fratri suo, raca, & qui dixerit, fatue*, quasi dicat, si ibi recordatus fueris, quòd dixeris fratri tuo, raca, aut fatue, aut aliquam aliam feceris iniuriam, relinque ibi munus tuum ante altare, & vade, reconciliare priùs fratri tuo: quod, vt Augustinus ait, non ita intelligendum est,
C quasi semper ad fratrem ire debeamus. Sanctum id quidem consilium. &, cùm charitas efflagitat, præceptum etiam necessarium: plerumq; tamen affectibus potiùs, aut effectibus, quàm pedibus ire debemus. Affectu, iniuriam, si quam nos ab illo accepimus, condonantes, odiumq́ue remittentes: effectu, iniuriæ, si quam ille à nobis accepit, satisfacientes. Hoc est præceptum; illud consilium. Loquitur autem Christus de veteribus Iudæorum sacrificiis, quæ tunc etiam vigebant, sed quod de illis dictum est; multò magis de Eucharistiæ sacrificio intelligendum, quod & vnionem cum fratribus significat, & reconciliationem cum Deo facit. Vnum enim corpus multi sumus, quicumque de vno pane participamus, 1. Cor. 10. 17.
D 25. *Esto consentiens.*] εὐνοῶν, beneuolus. Tertulli. in libro de patientia, beneuolentiam habeto, Hilarius. can. 4. beneuolentia reconciliare.

Aduersario tuo.] Quis hîc aduersarius intelligatur, multa Hieronymus in Commentariis opiniones recitat: nec omnes tamen enumerauit. Carpocratiani hanc suam μετεμψύχωσιν, id est, animarum in idem corpus regenerationem probabant. Carcerem enim corpus, aduersarium bonum angelum interpretabantur, qui in hoc officium à Deo creatus esset, vt animas, quæ officio suo in corpore benè non essent functæ, in corpus reuocaret, quoad omnes officij partes explerent. Auctor Tertullianus libr. de anima, & Epiphan. hæres. 27. Hæc somnia opus non refutare.
E Alij malum angelum intelligunt: duos enim cuique datos homini: bonum alterum, qui ad bene: alterum malum, qui ad malè agendum solicitet. Orig. hom. in Lucam 35. Alij carnem, quæ repugnat aduersus spiritum, Athanasius. qu. 62. & Iuuencus poëta, quod & Hieronymus videtur approbare. Alij conscientiam, quæ nos tanquam grauissimus aduersarius accusat, Athanasius eodem loco. Alij diabolum, vt Tertullianus in libro de anima. Alij Deum, aut eius legem, quæ nos apud Deum accusat, vt Aug. lib. 1. de ser. Domini & in quæst. noui Testamenti q. 7. & Nouatus in libro de humilitate & patientia. Alij eum, qui conatur nobis aliquid adimere, quia sequitur, *dimitte ei & pallium*. Basilius in Regul. breuiorib. inr. 222. Alij eum, de quo

paulò

paulò ante dixerat. *vade prius, reconciliare fratri tuo.* Hilar. can. 4. Ambros. lib. 7. in Lucam cap. 12. Auctor imperfecti hom. 11. Hiero. in comment. Atq; hic verus est sensus; id enim postulat consequentia sententiæ, vt aduersarius appelletur is, qui habet aliquid aduersum nos. Aduersarius igitur noster est ille, quem læsimus quem raca, aut stultum appellauimus, qui actionem apud Deum contra nos habet. Via est huius vitæ tempus, iudex Christus, qui dicturus est, *quod vni ex his minimis fecistis, mihi fecistis*: minister dæmon malus, qui in torquendis damnatis Deo ministeriũ præbet; carcer infernus; quadrans minima culpa. Erat enim quadrans minimus nummus, duo continens minuta: itaque ad vltimum quadrantem soluere, pro summo iure puniri, prouerbio dicebatur. Poterit aliquis dubitare, quomodo frater à nobis læsus, sit nos iudici traditurus; cùm & ipse sit iudicandus. Hæc vna ratio mouit Augustinum, quò minus hanc interpretationem sequeretur, sed non debuit meo iudicio mouere. Loquitur enim Christus accommodatè ad hominum morem, & forensem consuetudinem, vbi, qui iniuriam accepit, aduersarium coram iudice sistit; non quòd nos affectus iniuria frater apud Christum sit accusaturus. Tradet etiam nos iudici, quia eius causa trademur; tradet non ipse; sed pro illo diabolus, qui etiam condonatam nobis à fratre refricabit iniuriam. Quod autem dicit nos inde non exituros, donec vltimum quadrantem persoluamus, non significat, vt ait Augustinus, exituros posteà; sed nunquam exituros, quia, qui in inferno sunt, cùm semper debitas pœnas soluant, quia pro quolibet mortali peccato infinitas pœnas debent, nunquam persoluũt. Itaque eodem sensu hoc loco dictio illa, *donec*, accipienda est, quo supra cap. 1. 25. Lucas c. 12. 59. pro quadrante minutum dixit, quæ quadrantis media pars erat: sed sententia eadem est; vtraque enim phrasi minimum debitum significatur. Cætera etiam paulo aliter narrat, sed facilis solutio; non eadem erat concio.

Matt. 25. 40.

28. *Qui viderit*] ὁ βλέπων, qui aspicit: non enim significatur, qui casu in mulieris vultum oculis incurrit, sed qui impudico in eam animo oculos inieceit.

Mulierem] vxorem alterius, quia sequitur ἐμοίχευσεν, mœchatus est, quod non simplicem, vt vocant, fornicationem; sed adulterium propriè significat. Quanquam per vnam speciem totum genus intelligit.

Iam mœchatus est.] Iam adulterium commisit, minus tamen peccauit, quàm si rem ipsam patrauisset.

29 30. *Si oculus tuus dexter.*] Quia si oculus & manus proprie sumantur, & absurda & crudelis videtur esse sententia, plerique veteres interpretes metaphoricè sumpserunt. Quid autem per oculum dextrum, quid per sinistrum; quid item per manum dextram, quid per sinistram intelligatur, ipsis inter se non conuenit. Alij oculum dextrum mentem; sinistrum corporis sensum; manum dextram voluntatem; sinistrã carnis appetitum interpretantur. Non solùm igitur corporis sensum, appetitumque refrænandum; sed superiores quoque animæ partes mentem & voluntatem, si rectæ non sint, quodam modo resecandas, & à nobis abijciendas esse, Auctor imperfecti hom. 12. Alij per oculum dext. & manum dexteram idem significari, mulierem amicam; quia paulo antè dictũ est, *qui viderit mulierem ad concupiscendum eam*, Chrysost. hom. 17. Alij oculum dextrum dilectum amicum, manum dexteram coadiutorem, & necessarium ministrum, Augustinus li. 1. de ser. Domini, & Euthym. in hunc locum. Alij tam per oculum, quàm per manum dexteram eos omnes intelligunt, qui nos arctis-

A sima, aut cognationis, aut familiaritatis coniunctione contingunt, quos debemus, si nos à Deo alienant, à nobis repellere, Hilarius. Can. 4. Athan. q. 70. Pacianus Epist. 3. aduersus Nouatianos, Cyrillus lib. 12. in Ioan. c. 28. Anast. q. 73. Saluianus lib. 3. de prouidentia, Theophylactus hoc loco. Probat Pacianus ex simili sententia, quæ legitur Deut. 13. 6. 7. 8. *Si tibi voluerit persuadere frater tuus filius matris tuæ, aut filius tuus, vel filia, siue vxor, quæ est in sinu tuo, aut amicus, quem diligis, vt animam tuam, clam dicens, eamus & seruiamus dijs alienis, quos ignoras tu & patres tui. ne acquiescas ei, nec audias, nec parcat ei oculus tuus, vt miserearis & occultes eum, sed statim interficies, sit primum manus tua super eum.* Alij animæ affectus intelligi volunt, quos D. Paulus ad B Colos. 3. 5. Quia ex corpore proficiscuntur, membra corporis appellat, *mortificate*, inquit, *membra vestra, quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, auaritiam*, Hieronym. in comment. Mihi perire videtur sensus, & energia gratiaque locutionis; si aliud, quàm verum oculum, veramque manum intelligamus. Est enim elegans exaggeratio, à chirurgorum arte desumpta, qui, cùm per vnum membrum totum periclitatur corpus, vt corpus conseruent, membrum exscindunt. Propterea duas partes corporis, & nobis carissimas, & maximè necessarias oculos & manus, & ex ijs dexteram potius, quàm sinistram, quam magis amamus, quaque magis indigemus, Christus nominauit. Nec absurda sententia est. Non enim vult, vt manus ipsi nobis amputemus, aut oculos eruamus; C sed, vt in exaggerationibus fieri solet, intelligatur exceptio, si fieri posset, aut liceret. Quemadmodum dixit D. Paulus ad Gal. 4. 15. *Testimonium enim perhibeo vobis, quoniam si fieri potuisset, oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi.* Poterat enim vtique, sed non licuit. Significat ergo Christus quoduis potius damnum debere nos subire, quàm culpam. Eò quidem vsque, vt vel oculum dextrum, dextramque nobis manum rescindamus, si aliter peccatum effugere non possumus; sed quia semper possumus, nefas est aliquam nobis corporis partem amputare. Origenem & alios, qui sese seruandæ castitatis causa exsecuerunt, ab Ecclesia damnatos legimus.

31. *Quicunque dimiserit.*] Quod apud Theologos disputatur, num in veteri lege vxorem, quæ grata non D esset viro, dimittere, præceptum, an priuilegium fuerit, ex his paucis verbis finiri potest. Non enim dicit dimittat vxorem; sed, si dimiserit, det illi libellum repudij; ne ipsa libertatis causa maritum fugisse videatur; & vt alteri sine ignominia possit nubere. An autem repudium, tanquam bonum, concessum; an, tanquam minus malum, ad vitandum maius permissum fuerit c. 19. 8. commodiore dicemus loco. Libelli autem repudij exemplum Deuter 24. 1. ex Hebræorum traditionibus exscripsimus, & multi hoc loco ponũt.

32. *Excepta fornicationis causa.*] Non concedit Christus etiam fornicationis causa libellum repudij dare, quemadmodum & verba ipsa, & perpetuus Ecclesiæ vsus declarat. Nam neque Christus dicit det illi libellum repudij, quam fornicationis causa dimittit; quod E imprimis dicendum fuerat, vt repudiandi licentiam frænaret; si quidem voluisset, fornicationis causa dimissam nubere posse, vt noui docent hæretici: cum lex quæ in concedendis diuortijs multo erat liberior hoc in ipsum licentiæ frænum iniiceret, vt multi graues auctores adnotauerunt. Et Ecclesia libellum repudij non nouit; vt quæ de Iudæis audiuit, *ad duritiem cordis concessit hoc vobis Moyses.* Sed hunc Lutheranorum, & Caluinistarum errorem c. 19. 9. refutabimus. Illud hoc loco disputandum, num sola fornicationis causa vxorem dimittere Christianis liceat? Quidam

Ob quas causas vxor à Christiano dimitti potest

ob omnia peccata, quæ in ſcripturis fornicatio vocari ſolent, licere putā, vt ſentire videtur Origenes tract. in Matthæum 7. & Auguſt. lib. 1. de ſerm. Domini & Strabus hoc loco. Sed iſtud eſt nimis dilatare ſententiam, quam videmus Chriſtum maximè reſtringere voluiſſe; & maiorem pœne Chriſtianis dimittendarum vxorum, quàm Iudæis dare licentiam; omnia enim ferè peccata fornicatio vocantur, quia per ea à Creatoris auertimur amore, & ad creaturarum amorem conuertimur. Quare & ipſe Auguſtinus l. 1. Retract. ca. 19. hoc retractaſſe viſus eſt, ſaltem de eo dubitaſſe. Quid ergo? nonne multæ ſunt cauſæ, quibus iuſtius, quàm ob adulterium vxor dimittatur? ſunt planè; peius enim eſt hæreticam, aut parricidā, quàm adulteram eſſe. Id etiam ex D. Paulo haud obſcurè colligitur: cum enim iubet, vt, ſi mulier infidelis conſentit habitare cum marito fideli, retineatur 1. Cor. 7. 12. vult etiam, vt, ſi non conſentit, eijciatur. Non conſentit autem, quæ non vult cum marito ſalua religione habitare. Tunc igitur eruendus oculus, tunc dextra manus reſecanda, proculq; reijcienda, vt Pacianus interpretatur, ſed ne liberum cuique eſſet cauſas fingere dimiſſionis, tres potiſſimum Eccleſia definiuit; primam, ſi vxor Sodomitica eſſet ca. maritus. de adulter. ſecundam, ſi hæretica ca. quæſiuit. de diuort. js: tertiam, ſi maritum ad aliquod graue peccatum trahere conetur. eodem cap. Cur ergo Chriſtus ſolam excepit fornicationem? Tribus, vt opinor, de cauſis, prima, quòd propter ſolam fornicationem abſolutè, & in perpetuum vxor dimittatur, ita vt, etiam ſi ſeſe dimiſſa correxerit; maritus, ſi nolit, reſumere non debeat. Non enim dimittitur, ne faciat; ſed quia fecit iniuriam; non vt culpam corrigat; ſed vt toto vitæ tempore culpæ pœnam luat. Cùm autem alijs de cauſis dimittitur, non abſolutè, non in perpetuum; ſed ad tempus dimittitur; dū ſed miſſa & afflicta corrigit; dum inſipiens reſipiſcit, vt ad maritum redeat, ſi ad mentem redierit. Secunda, quia adulteram volentem etiam cum marito manere, ſeſeque corrigere, dimittere tamen maritus poteſt; quia, vt diximus, in pœnam violatæ coniugalis fidei, non in correctionē dimittitur: alijs verò vitijs deditam, emendari tamen volentem, marito dimittere non licet, id antiquę eruditionis auctor Rupertus animaduertit. Tertia, quòd aliæ dimittendæ vxoris cauſæ propriæ non ſint matrimonij, ſed omnis communes conſortij. Nam ſiue vxor, ſiue familiaris, ſiue cognata, ſiue ſoror, ſiue mater ſit; ſi auctor nobis peccandi eſt, longè eſt à nobis remouenda; adulterium cauſa eſt vxoris dimittendæ propria matrimonij, quia coniugalem fidem violat, quæ baſis quodammodo matrimonij eſt, itaque quia contractus ciuilis eſt, matrimonium ſoluit. Ius enim eſt maximè naturale; vt ei, qui contractus conditiones non ſeruat, contractus reſcindatur. Reſtat, vt ait Auguſt. ſacramenti maius vinculum, quod non adulterium; ſed ſola mors ſoluit. Quid, ergo dicet aliquis, Chriſtus hoc loco addidit legi? Multa omnino. Primum, quod in lege propter adulterium vxor non dimittebatur; ſed aut comburebatur veteri exemplo Geneſ. 38. 24. aut lapidabatur Leuit. 20. 10. Ioan. 8. 5. certè tollebatur è medio Daniel 13. 41. Hoc Chriſtus ſuſtulit: veterem enim abrogans legem non iuſſit adulteram mori: ſed dimitti permiſit. In quo Caluiniſtæ, dum ſe ſeueros impudicitiæ vindices volunt oſtēdere; & ſe hæreticos, & vxores ſuas ſæpe adulteras oſtendunt. Addidit præterea, quòd noluit etiam adulterij cauſa dimiſſæ libellum repudij dare, quo ſegniores in dimittendis vxoribus eſſent viri, ſi ſcirent nec ſibi, nec vxori licere alias tentare nuptias; ſed ſolis, dū vterq; viueret, eſſe viuendum. Addidit, quòd innu-

A merabiles cauſas, quibus in lege vxorem dimittere licebat, reſecuit. nam quacunq; ferè de cauſa vxor viro non placuiſſet, dimittere licebat Deut. 24. 1. ſolamq; fornicationem excepit. Addidit, quòd cum in lege ſemel dimiſſam vir reuocare non poſſet; in Euangelio reuocari non quidem iuſſit; ſed optauit. *Maneat*, inquit Paulus, *innupta, aut viro ſuo reconcilietur*. 1. Cor. 7. 11. Addidit, quòd cum in lege vxorem viro, non virum vxori dimittere liceret; in Euangelio parem viri, & vxoris cauſam eſſe voluit. Quod etſi ipſe hoc loco non expreſſit, expreſſit tamen pro illo D. Paulus 1. Cor. 7. 10 11.

33. *Non periurabis.*] Fruſtrà à nonnullis laboratur, vt rationem inueniant, cur à præceptis ſecundæ tabulæ ad præcepta primæ reuertatur; nec enim ordi-
B nem in dicendo ſeruare voluit; ſed res dicere, vt occurrebant. Quærunt hæreticorum interpretes, vbi hoc in lege ſcriptum ſit, quod cum totidem ſcriptum verbis non inueniunt, Phariſæorum interpretationem, non legis ſententiam fuiſſe dicunt. Scilicet non animaduertunt Chriſtum non verba, ſed ſenſum legis recitare. Quod enim quidam hæc ipſa verba *non periurabis* ex Leuit. c. 19. 12. ſumpta eſſe putant; nec ipſi animaduertunt Hebraicè non eſſe לא תשבע שקר nō periurabis, ſed לא תשא את שם יהוה אלהיך לשוא non iurabis in vanum, vt Exod. 20. 7. & Deut. 5. 11. dicitur non aſſumes nomen Dei tui in vanum; aſſumere autem nomē Dei in vanum eſt peierare, quia
C שוא apud Hebræos, ſicut vanū apud Latinos vtrūq; ſignificat, & quod non neceſſarium, & quod falſum eſt. Atque ita non ſolum R. Abraham Exod. 20. 7. ſed etiam noſter interpres Leuit. 19. 12. & Chriſtus hoc loco interpretatur.

Reddes autem Domino iuramenta tua.] Hanc etiam putant hæretici additionem eſſe Phariſæorum; ſed verba ipſa præ ſe ferunt ſententiam eſſe legis; quia tanquam antithetum præcedentium verborum legis recitantur, & in Num. c. 30. 3. eodem ſenſu, quamuis pluribus verbis, ſcriptum eſt, *Si quis virorum votum Domino vouerit, aut ſe conſtrinxerit iuramento, non faciet irritum verbum ſuū; ſed omne, quod promiſit, implebit.* Hoc eſt illud Pſal. 23. 4. *Qui non accepit in vanum animam ſuam*
D (eius, Dei, id eſt, qui falſum per Deum viuentem non iurauit) *nec iurauit in dolo proximo ſuo.* Cum autem duæ ſint iuramentorum ſpecies, altera qua præterita confirmamus, altera qua futura promittimus, vnam pro toto genere poſuit ſpeciem, vt verſu etiam 29. adnotauimus.

34. *Non iurare omnino.*] Multos hæc verba non intellecta fefellerunt, vt exiſtimarent nunquam omnino Chriſtiano licere iurare, vt hodie Anabaptiſtæ docent, & patrum noſtrorum memoria Vvicleſiſtæ docuerunt. Error antiquus. Nam & Hilarius Syracuſanus ille in epiſtola ad Auguſtinum, quæ inter Auguſtini epiſtolas 88. eſt, narrat quoſdam Syracuſis in ea hæreſi fuiſſe, vt nunquam per Deum iurandum pu-
E tarent; Pelagianorum genus fuiſſe & ex alijs ipſorum erroribus, qui ſimul in ea epiſtola recitantur; & ex Auguſtini reſponſione epiſtola 89. qu. 5. colligitur. Quin & Origenes tract. in Matth. 35. prope ab eo errore videtur abeſſe. Errandi cauſa fuit, quòd non animaduerterint illud aduerbium *omnino*, non genus, ſed formam ſignificare. Non enim prohibet vllo tēpore, aut vllo caſu; ſed vllo modo vllaque forma iurare, neq; per Deū, neq; per cœlū, neq; per terram, neq; per ſanctam ciuitatē, neque per caput noſtrū iurare, vt ſtatim addidit explicans, quod dixerat, *omnino*. Eodemque modo Iacobus c. 5. 12. exponit, *Ante omnia, fratres mei, nolite iurare, neque per cœlum, neque per terram, neque aliud quodcunque iuramentum.* Aliam quoq; vim

An liceat aliquando iurare.

habet,

abet, *omnino*, quam paulo infra explanabimus. Licere autem Christianis vbi, quando, & qua ratione oportet iurare, & perpetuus Ecclesiæ vsus, & sanctorum docent exempla. Iurauit enim Paulus Roma. 1. 9. 2. Cor. 1. 23. Philippen. 1. 8. 1. Thessal. 2. 5. 10. iurat angelus Apocal. 10. 6. Quod enim Pelagiani illi dicebant non iurasse Paulum, quia non dixit per Deum; sed coram Deo, aut testis est mihi Deus, quem ipsi, vt putabant, imitantes omnibus modis Dei nomen polluebant, maximeque iurantes non iurabant, modo ab vna syllaba, per, linguam abstinerent; ridendum potius est, quam refutandum. Quid ergo Christus addidit legi? Quidam id, quod hic dicitur addidisse, crediderunt, vt per Deum quidem, cum ratio, æquitasque postularet; per creaturas, per quas Iudæis, ne per Deum iurarent, iurare licuisset, nullo modo, nullo tempore iuraremus. Hilarius can. 4. Cyrillus lib. 5. in Isai. c. 65. Chrysost. homil. 17. Hieronym. & Theophylactus in commentarijs. At non probatur id Iudæis licuisse. Itaque multi recentiores interpretes, non lege, sed sua istorum opinione, interpretationeque licitum fuisse dicunt. Quod & ipsi nihilo magis probant, & nos ver. 21. confutauimus. Credibilius non licitum, sed consuetum Iudæis fuisse per cœlum, per terram, per sanctam ciuitatem, per templum iurare, vt colligitur ex c. 23. 16. Qui autem per templum iurauerit, nihil est. Nihil igitur hoc loco aliud Christus legi addidit, nisi quòd expressit, quæ in lege expressa non erant. In lege enim tantum dictum erat. *Non assumes nomen Dei tui in vanum*, Christus addit, non solum nomen Dei, sed neque nomen cæli & terræ, aut alterius creaturæ in vanum assumes. Addidit etiam, quòd, cùm illis legis verbis, *Non assumes nomen Dei tui in vanum*, solum prohiberetur periurium; ipse non solum periurium, sed verum etiam; non tamen necessarium prohibuit iuramentum. Cur autem prohibuerit sine necessitate, licet vere, iurare; non prætermittenda hoc loco quæstio est. Plerique veteres Auctores videntur in ea fuisse sententia, vt existimauerint non propterea præcipuè prohibuisse, quòd sine necessitate verum iurare peccatum sit; sed ne sæpe iurando verum, aliquando falsum iuraremus, vt ait Sapiens Ecclesi. 23. 9. *Iurationi non assuescat os tuum; multus enim casus in illa*, & ver. 12. *Vir multùm iurans replebitur iniquitate, & non discedet à domo eius plaga*. Sicut prohibetur garrulitas & multiloquium, quia *in multiloquio non deerit peccatum*. Prouerb. 10. 19. Sic Clemens Alexandrinus 7. Strom. Chrysost. hom. in Matth. 17. Auctor imperfecti. hom. 12. Basil. hom. in Psal. 14. Ambros. serm. 14. in Psalm. 118. August. lib. 1. de ser. Domini & in Psal. 88. & 109. Hieron. Zachar. 8. videturque ea sententia ex verbis Iacobi c. 5. 12. confirmari. *Sit sermo vester est, est, non, non; ne sub iudicio decidatis*, G. ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε, ne in iudicium, (id est, condemnationem) incidatis; quasi dicat, ne sæpe iurando, aliquando peieretis, & in peccatum, quo condemnemini, incidatis. verùm enimverò contrarius est sensus Ecclesiæ, & ex hoc ipso loco manifestum est Christum non ad vitandum maioris peccati periculum, sed quia ipsum per se peccatū est, iuramentum non necessarium vetuisse: cur enim neque per cœlum, neque per terram iurare nos velit, rationem reddit; non, ne frequenter iurando aliquando peieremus: sed quia ille thronus Dei est; hoc scabellum pedum eius; & irreuerentiæ culpa est ponere in cœlum os nostrum, & linguam nostram transire per terram, vt, quod Psalmo 72. 9. alio sensu dictum esse non ignoramus, in hanc sententiam accommodemus. Atque hæc mihi videtur esse vis illius aduerbij, *omnino*, quasi dicat, *Audistis, quia dictum est antiquis, non periurabis*, id est, non iurabis falsum; *Ego autem dico vobis non iurare omnino*, id est, ne verum quidem iurare; intelligitur autem sine necessitate, quia illud ad alteram significationem verbi לשוא in vanum, id est, frustra, sine causa, sine necessitate.

Deut. 5. 11.

Deut. 5. 11.

Christus omnino iurare prohibuit.

Neque per cœlum, quia thronus Dei est.] Colligitur ex hac ratione Christi, etiam creaturis, quatenus ad Deum referuntur, aliquem non solum vrbanitatis, vt noui dicunt hæretici; sed etiam religionis honorem deberi. Nam sicut iurare per aliquem, quando, & quomodo non oportet, actus est religioni contrarius: ita quando oportet, & quomodo oportet iurare, actus est religionis. Propterea iussit Deus non per nomina falsorum Deorum, sed per nomen suum iurare Deut. 6. 13. propterea *Laudabuntur, qui iurant in eo*. Psalm. 62. 12. Si ergo per cœlum & terram iurare religio est, quia illud thronus, hæc scabellum pedum Dei est, quanto magis per Petrum, per Paulum, perque cæteros sanctos, & beatos viros, qui templum Dei sunt? Quòd si hic illis religionis debetur honos; & cæteri eiusdem generis debentur, vt eos veneremur, vt infra Deum, vt Dei seruos, templumque colamus; nam neque cœlo & terræ religionis honorem tribuimus, quòd Deus, sed quòd aliquid Dei sint. Impius igitur & imperitus Lutheranorum, & Caluinistarum error est, nullum, nisi Deo religionis honorem tribuentium.

35. Neque per Ierosolymam, quia ciuitas est magni regis.] Dei, qui est *rex regum, & Dominus dominantium*. 1. Tim. 6. 14. Apoc. 19. 16. vocat autem regem potius, quàm Dominum aut Deum, quia alludit ad regem Iudææ, qui Ierosolymæ regiam habebat. Addit, *magni*, vt ab eo distinguat. q. d. quia ciuitas sancta est, vt supra. ca. 4. 5.

36. Neque per caput tuum iuraueris, quia non potes vnum capillum album facere, aut nigrum.] Quia de cœlo dixerat, *quia thronus Dei est*, de terra, *quia scabellum est pedum eius*, de Ierosolyma, *quia ciuitas est magni regis*; ne putaremus saltem per caput nostrum iurare licere, quia nostrum est; addidit, *neque per caput tuum iuraueris*. Reddit autem aliam, quam in cæteris rationem. Nam per alia iurare prohibuit, quia aliquid habent ex ministerio, quod Deo exhibent, sanctitatis: per caput, quia quamuis nostrum sit, nostrum non est; nostrum, quia à Deo quasi vtendum accepimus, & ad tempus possidemus; non nostrum, quia non solum ipsum non fecimus; sed ne vnum quidem eius capillum aut album, aut nigrum facere possumus. Alio etiam sensu per caput, quàm per cœlum & terram iurare vetat. Nam cum per cœlum & terram iuramus, tanquam per res aliquas sanctitatem habentes iuramus; cum per caput nostrum iuramus, non propriè iuramus; sed tanquam rem nostram deuouemus. Hoc ipsum Christus prohibet, quia quod nostrum esse putamus; minimè est nostrum, cùm nequaquam in nostra sit potestate, & iniquum omnino est rem alienam deuouere. Est vero simile Iudæos per caput suum iurare ex Græcis & Latinis, quibuscum versabantur, didicisse. Nam apud illos illa iurandi forma vsitata erat νὴ τὴν κεφαλὴν; apud hos, Per caput hoc iuro; vt ille apud poëtam ait. Christiani nunc, O impietatem, non per suum, sed per Dei caput, perque omnia eius membra iurare solent. Scilicet capiti suo parcunt, Dei capiti non parcunt.

Virg. 9. Æneid.

37. Sit autem sermo vester Est, Est, Non, Non,] G. ναὶ ναί, οὒ, οὔ. Etiam, Etiam, Non, Non, Quod quidam noui dixerunt interpretes per interrogationem & responsionem legendum esse, vt sensus sit, cum aliquis interrogauerit vos, sitne aliquid, nihil aliud respondeatis, quàm, Est. Cum interrogauerit, an non sit; nihil aliud quàm non; hoc, inquam, ego nullo prorsus

modo probare poſſum. Quid enim ſi id, de quo interrogor, an ſit, non ſit? an mentiens reſpondebo, Eſt? D. Auguſt. in Enchiridio c. 17. & 22. *Senſum* inquit, *eſſe dicamus, id eſt, vt ſemper vera loquamur.* Alij, quod promiſeritis vos facturos facite; quod non facturos, ne facite, vt loquitur D. Paulus 2. Cor. 1. 17. 18. *nunquid leuitate vſus ſum, aut quæ cogito, ſecundum carnem cogito, vt ſit apud me Eſt, & Non ſi [illegible] autem Deus: quia ſermo noſter, qui fuit apud vos, non eſt in illo, Eſt, & Non.* Sed hæ duæ interpretationes ex materia ſermonis refutantur. Non enim id hoc loco Chriſtus agebat, vt aut vera ſemper loqueremur, aut conſtantes in promiſſis præſtandis eſſemus; ſed illud, vt ab omni iuramenti ſpecie abſtineremus. Itaque neceſſe eſt, vt hæc verba *Eſt, Eſt, Non, Non,* iuramento, non mendacio, aut leuitati opponantur. Senſus ergo eſt, cùm dicendum erit, *Eſt*, id eſt, affirmandum, ne affirmetis iuramento, ſed ſimplici affirmatione dicentes, ita eſt. Cùm aliquid negandum, ne iuretis non ita eſſe; ſed ſimpliciter dicite, *non*, id eſt, non ita eſſe. Ita Chryſoſt. in hunc locum, & Hieronymus in epiſtola ad Celantiam de inſtitutione matrisfamilias, & Rabanus apud D. Thom.

Quod amplius eſt, à malo eſt.] Quid hîc appellet malum, magna etiam eſt interpretum diſſenſio. Alij à malo eſt, id eſt, ab eo proficiſcitur, qui ſimpliciter affirmanti non credit, itaque incredulitatis eius vitiō à loquente iuramentum extorquet, Auguſtin. lib. 1. de ſer. Domini in monte. Alij à malo, id eſt, ab infirmitate Iudæorum, quibus, ne per Deum iurarent, per creaturas iurare conceſſum erat, Chryſoſt. Hanc opinionem ver. 34. confutauimus. Alij à malo, id eſt, à Diabolo, qui iurandi cōſuetudinem induxit, Theophylact. Atque hic mihi videtur germanus eſſe ſenſus, & quia non dicit ἐκ τοῦ κακοῦ, ſed ἐκ τοῦ πονηροῦ à maligno, quo nomine diabolus vocari ſolet, vt infra ca. 6. 13. & cap. 13. 19. & quia addidit articulum, quaſi dicat, quod amplius eſt, à maligno illo introductum eſt: & quia tacita inter ſe & diabolum vtitur antitheſi. Dixerat, *ego autem dico vobis non iurare omnino*; ſed ſimplici vti ſermone, *Eſt, Non. Quod enim amplius eſt*, id eſt, iuramentum, quod ad ſimplicem affirmationem, vel negationem adiungitur; non ego dico, non ego doceo adiungere; diabolus eſt qui docet, quique ad iurandum inſtigat, eius hoc eſt inuentum tam ſæpe, tamque temere iurandi.

38. Oculum pro oculo.] Reddat, qui alterius oculum eruit. Ipſa verba ſunt legis Exodi. 21. 24. Leuit. 24. 20. Deut. 19. 21. Sed non recitat, niſi legis initium, quòd cætera nota eſſent, quod & hodie iuriſperiti faciunt. Erat autem lex talionis maximè, vt Philoſophi docent, naturalis, & omnium gentium opinione iuſtiſſima, vt quod quiſque feciſſet, idem pateretur. Itaque inter leges illas duodecim tabularum, quæ quaſi naturæ erant documenta, vna huic erat ſimilis his concepta verbis, *Si membrum rupit meum, ex pacto talio eſto.* Extat de hac re apud Ariſtotelem 5. de moribus ad Nicomachum libro, & apud Gellium libro 20. inter Sextum Cæcilium Iureconſultum & Phauorinum Philoſophum ſubtilis, & bene longa diſputatio. Hîc etiam hæretici falluntur, quòd exiſtiment Scribas & Phariſæos docuiſſe licere vnicuiq; ſuarum priuatim iniuriarum apud iudicem vltionem perſequi, cum hæc talionis lex non priuatis hominibus, ſed magiſtratibus, ne pœnæ modum aut excederent, aut non attingerent, quaſi regula data eſſet. Nam priuatis quidem hominibus contrà, dictum eſt Leuit. 19. 18. *non quæras vltionem, nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum.* At neque probari poteſt hoc Phariſæos docuiſſe; nec, ſi docuiſſent, non licuiſſe priuatis hominibus ius ſuum apud iudicem perſequi. Si enim ius erat, iuſtum erat, & vnicuique licet, quod iuſtum eſt, iuris ordine apud iudicem poſtulare. Nam & in Euangelio licet. Nec lex illa talionis ſolis iudicibus, vt regula; ſed multo magis priuatis hominibus, vt pœna, qua ab homicidio & cæde deterrerentur, data erat, vt rectè Chryſoſtomus, & Auguſtinus adnotarunt. Quid ergo Leuit. 19. prohibetur? non ius, ſed vltionem quærere. *Mihi enim vindicta, & ego retribuam.* Quid igitur Chriſtus adiecit legi? primùm hoc ipſum, quod talionem ſuſtulit, quæ hominem ſolo pœnæ metu continebat, ne alijs manus inferret, vt Hilarius, Chryſoſtomus homil. 18. Auctor imperfecti, homil. 12. Euthymius, & Theophylactus obſeruarunt; voluit enim nos non metu, tanquam ſeruos, ſed amore, tanquam filios, bene agere. *Non enim accepimus ſpiritum ſeruitutis iterum in timore; ſed accepimus ſpiritum adoptionis filiorum Dei.* Rom. 8. 15. Lex namque *iram operabatur* Roman. 4. 5. Euangelium gratiam, quia *gratia per Ieſum Chriſtum facta eſt.* Ioann. 1. 17. Præterea addidit, quòd non ſolum docuit nos non expetere vindictam; verùm etiam patienter iniurias tolerare; nec tolerare modo, ſed optare, ſed illis gloriari; denique percutienti nos in vna maxilla, alteram obuertere; volenti tunicam nobis tollere, & pallium relinquere. *Non ſolum*, inquit D. Paulus, *ſed & gloriamur in tribulationibus noſtris*, Roman. 5. 3. vt obſeruauit Hilarius. Addidit, quòd cum lex tantùm ramos, ipſe vitiorum etiam radices exciderit. *In lege* (inquit Hieronymus) *retributio eſt; in Euangelio gratia. Ibi culpa emendatur; hîc peccatorum auferuntur exordia.*

Deut. 32. 35.
Rom. 12. 19.
Lex talionis à Chriſto ſublata

39. Non reſiſtere malo.] Hoc etiam loco Chryſoſtomus homil. 18. Theophylactus, & Euthymius per malum diabolum intelligunt. puto quòd & eodem vtatur nomine, πονηρῷ, & τῷ articulum adiungat. Quid ergo? docet ne nos non reſiſtere diabolo, cui Iacobus capit. 4. 7. & Petrus 1. epiſtola capit. 5. 9. iubent, vt fortes in fide reſiſtamus? Reſpondent reſiſtendum quidem, ſed non hoc modo; non vltionem quærendo: hoc enim non eſt reſiſtere, ſed manus illidare. *Ignis*, inquiunt, *non igne extinguitur, ſed augetur.* Alij interpretantur malo, id eſt, iniuriam facienti. Alij putant malum non perſonam, ſed rem malam ſignificare. Et ex ijs alij ſextum eſſe caſum, quaſi dicat, ne malum pro malo reddamus; ſed vincamus in bono malum Romanorum 12. 17. 21. & 1. Petri 3. 9. Alij tertium, quod ego iudico probabilius. Malum enim vocat iniuriam, quæ nobis infertur; cui iubet non reſiſtere, ſed nos potius illi excipiendæ paratos exhibere; & cum in vna maxilla plagam, aut colaphum accipimus, alteram vertere. Diſputat Auguſtinus libro ſecundo, de ſermon. Domini in monte neque Chriſtum, neque quamuis perfectos Apoſtolos hoc ſeruaſſe. Nam neque Chriſtus vnam percutienti coram iudice maxillam, alteram vertit; ſed ſi non manu, lingua tamen reſtitit. *Si bene locutus ſum, quid me cædis? ſi autem male, teſtimonium perhibe de malo* Ioann. 18. 23. & Paulus etiam iuſſu iudicis percuſſus non ſolùm alteram malam non præbuit; ſed, quantum potuit, vtique reſtitit, & iniuriam inſuper addidit, *Percutiet te Deus paries dealbate*, Actorum 23. 3. Cæſus autem virgis, & in vincula coniectus ius ſuum minaciter perſecutus eſt, Actorum 16. 37. *Cæſos nos publicè indemnatos homines Romanos miſerunt in carcerem; & nunc occultè nos eijciunt? non ita, ſed veniant, & ipſi nos eijciant.* His exemplis intelligimus, aut, quod hoc loco CHRISTVS docet, non eſſe præceptum, aut non eſſe ita, vt verba ſonant, intelligendum.

Nam

Nam si, aut præceptum esset, aut ad verbum intelligendum, & Christus, & Paulus ad verbum vtiq; seruassent. Partim ergo præcepti, partim consilij est. Præcepti hæc sunt; primum, vt vindictam non quæramus. Deinde, vt potius alteram maxillam reipsa vertamus, id est, alteram accipiamus iniuriam, quàm acceptam vlciscamur. Præterea, vt animo parati simus ad remittendum de iure nostro, quandocunq; id caritas, & Dei gloria videbitur postulare. Consilij autem est, vt quamuis neque caritas, neque Dei gloria id à nobis exigat; mortificationis tamen nostræ causa ad verbum hæc omnia faciamus; non quidem irritantes aduersarium ad inferendam iniuriam, sed nos ipsos ad excipiendam inuitantes. Sic Laurentium dixisse traditur, *assatum est iam; versa, & manduca.*

Ambr. l. 1. offic. c. 41.

Sed si quis te percusserit in dexteram.] Quòd dexteram potius maxillam, quàm sinistram nominauerit, cùm colaphus in sinistram prius, quæ ad dexteram cædentis manum est, quàm in dexteram impingi soleat, vt disputat Augustinus, nullum videtur aliud esse mysterium, quàm quod cum vellet dicere, si quis te percusserit in vna maxilla, verte illi & alteram; pro vna, & altera, dextram, & sinistram expresso manus nomine dicere maluit; & quia prius dexteram, quàm sinistram solemus nominare; non cædendi, sed loquendi consuetudinem secutus est. Sicut scriptura loqui solet, *Non declinabitis ad dexteram, neque ad sinistram.* Numero. 20. 17. & 22. 26. Deuter. 2. 27. & 5. 32. & 17. 11. & 28. 14. Neque vspiam legimus, ad sinistram & dexteram. Itaque Lucas cap. 6. 29. simpliciter dixit, *& qui te percusserit in maxilla, præbe ei & alteram.* Notanda autem est Christiana & elegans antithesis: legi enim talionis, oculum pro oculo; patientiæ, vt ita dicam, talionem opponit, vt pro accepta iniuria iniuriam alteram accipiamus. *Ego autem dico vobis, si quis te percusserit in dexteram maxillam, præbe illi & alteram.* Hoc scilicet erat, quod Ethnici olim non intelligentes dictitabant hanc legem Christi omnem Rempublicam euertere; impunitatem enim perditis hominibus peccandi dari, vt Marcellinus ad Augustinum scribit epistola 4. Quasi verò Respublica non firmius stet patientia, quàm vi; virtute, quàm legibus. Præterquàm quòd Christus non ligat hoc loco iudici manus, quo minus in homicidas & cæteros sceleratos homines animaduertat; nec ita legem illam abrogat, vt ea iudex vti non possit; sed vt non cogatur. Nam & Christiani iudices oculum pro oculo, dentem pro dente exigunt, cùm homicidas mori cogunt. Sed priuatis hominibus velut manicas inijcit; ne, dum sua manu iniuriam repellere conantur, duplicent iniuriam; nec puniendi potestatem tollit, sed peccandi occasionem præcidit.

41. *Et quicunque te angariauerit.*] ἀγγαρεύσῃ, neque hoc Græcum, neque illud Latinum genere suo verbum est, vtrumque à Persis, vt nonnulli adnotauerunt, originem traxit, apud quos publici nuntij, aut cursores angari vocabantur. Iis publica potestate quoscunque homines ad ferenda onera cogere, quosuis equos, quasuis naues licebat vsurpare. Vnde factum, vt & Græci & Latini angariare dicerent, id est, aliquem cogere soluta mercede, vel ad onera portanda; vel ad viam præmonstrandam, quemadmodum Simonem illum Cyrenæum ad gestandam Christi crucem angariatum legimus cap. 27. 32. Itaque meritò id Christus numerat, aut inter beneficia, quæ alijs præstamus, si sponte facimus; aut inter iniurias, quas ab illis accipimus, si coacti.

Vade cum illo & alia duo.] ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο, abi cum eo duo, sub. millia passuum. Noster interpres fortasse legit ἄλλα δύο alia duo, quæ efficiunt tria millia. Nisi, vt nonnulli suspicantur, aut ipse aut alius quispiam addidit postea illud *alia*. Melius sententia constabit, si non legatur; manifestum enim est Christum dicere voluisse duplicem accipiendam iniuriam, vt cum dixit, *Si quis te percusserit in dexteram maxillam, præbe illi & alteram.*

42. *Qui autem petit à te da ei.*] Id est, quisquis sit, qui petit à te, da ei, vt apparet ex Luca 6. 30. *Omni petenti te tribue.* Quibus verbis non iubemur nullum inter pauperes habere discrimen; præferendi enim sunt, qui magis egent. Neque bona nostra in omnes, qui quacunque ratione petierint, effundere; neque facultatum nostrarum rationem non ducere, nec amicos inimicis; cognatos alienis pares facere. Habet caritas ordinem suum, qui postulat, vt parentibus potius, quàm alienis, vt amicis, quàm ignotis subueniamus. Quem ordinem perficere haud dubiè voluit Christus, non euertere. Tantùm ergò prohibetur προσωποληψία personarum, vt vocatur, acceptio, quæ iustitiæ, non caritati contraria est. Occurrit pater, & ignotus homo æqualiter egens; non possum vtrique dare; dabo patri, altero prætérito. Id enim à me caritas exigit. Occurrit diues notus, & pauper ignotus, idem à me petentes, ille, vt ludat, hic vt viuat; vetat Christus diuiti dare, negare pauperi. Id illa parabola declaratur, quæ apud Lucam est 14. 12. *Cum facis prandium, aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neq; vicinos diuites; ne forte ipsi te reinuitent, & fiat tibi retributio: voca pauperes, cæcos, claudos, & debiles.* Summa est; non personarum; sed paupertatis, sed caritatis habendam esse rationem. Habetur autem, vt Theologi docent, personarum ratio, cùm in danda eleemosyna consideratur aliqua personæ qualitas, quæ aut eleemosynæ contraria est, vt cùm do, quia diues est, quia potest mihi reddere; aut certè non propria, vt cùm do, quia Græcus natione, aut Latinus est. Non enim nationi, sed paupertati elemosyna datur.

In eleemosyna danda cauenda personarum acceptio

43. *Audistis.*] Vbi hoc dictum fuerit, ver. 21. disputauimus. *Proximum tuum* רעך amicum tuum, id enim Hebraicum verbum propriè significat, πλησίον σου, qui te aliqua, aut sanguinis, aut amicitiæ necessitudine attingit. Is etiam, non, vt multi putant, barbarè; sed latinè proximus dicitur; sic enim non alij solum auctores benè Latini, sed ipse etiam Cicero sæpe loquitur. Sensus ergo illius præcepti in lege erat, *Diliges proximum tuum*, id est, amicum tuum, vt ex vi verbi ἀγαπήσεις, & ex antithesi, qua Christus vtitur, manifestum est. Amicus autem in lege vocabatur nō solum, qui erat, sed qui debebat esse: esse verò debebat, is qui Iudæus erat. Itaque quod à quibusdam obijcitur, præsertim hæreticis, etiam Iudæis in lege præceptum fuisse, vt inimicos diligerent, quòd Exod. 23. 4. scriptum sit, *Si occurreris boui inimici tui: aut asino erranti, reduc ad eum. Si videris asinum odientis te iacere sub onere, non pertransibis; sed subleuabis cum eo*: hoc inquam, alienum abs re est. Ille enim ipse, qui illic inimicus vocatur, amicus erat. Amicus, quia Iudæus; inimicus, quia priuato odio alterum prosequebatur. Itaque idem ille Deuter. 22. 1. frater appellatur. Illud difficilius, quòd Christus apud Lucam cap. 10. 29. aliter videatur, quis proximus esset, interpretari. Sed illa interpretatio non legalis, sed Euangelica est: qua voluit Christus disrupta iam maceria discrimen tollere nationum, quia in illo neque Iudæus, neque Græcus est, sed noua creatura; neque Iudæorum populus illi iam peculiaris; sed erit vnum ouile, & vnus pastor. Præterquàm quòd, si subtiliter vellemus de illa Christi parabola disputare; inde potius probaremus Pharisæos in eius præcepti interpretatione non errasse; & nomi-

ne proximi solos amicos, & eos, qui benè de nobis merentur, intelligendos. Nam legis ille peritus idem, vt opinor, Scriba, vel Pharisæus, aut Scribarum certè & Pharisæorũ opinionibus imbutus, rectè à Christo dicitur iudicasse, quòd non sacerdotem & Leuitam, sed Samaritanum, qui amici erga illum, qui in latrones inciderat, functus erat officio, proximum appellauerit. Sed scimus aliò intendisse Christum. Hoc tantum tenere volumus, ex eo loco probari non posse proximum in illo legis præcepto quemlibet hominem appellari.

44. *Diligite inimicos vestros.*] Hoc, vt omnes Auctores antiqui tradiderunt. & nos ver. 21. & 43. probauimus, proprium est Euangelij. In quo, sicut in cæteris, quæ legi Christus adiecit, quædam præcepti, quædam consilij sunt. Præcepti hæc, ne odio habentes nos odio habeamus, ne reddamus malum pro malo, ne quid illis optemus mali, vt eos generali, vt Theologi docent, charitate complectamur, vt communibus orationibus, eleemosynis, beneficijs, quæ in omnes fiunt, non excludamus. Consilij, vt eis etiam non ad extremam necessitatem indigentibus benefaciamus; vt eos nominatim salutemus, vt familiariter alloquamur. Sed hæc à Theologis copiosè disputantur, à nobis propter huius explicationem loci attingenda modò fuerunt. Verba autem illa, quæ in Græcis nunc leguntur codicibus, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς benedicite ijs, qui maledicunt vobis, noster non legit interpres; nec sunt ad implendam loci sententiam necessaria conueniunt tamen, & eo quidem magis, quod B. Paulus huc videri possit allusisse. *Maledicimur, & benedicimus.* 1. Cor. 4. 12.

45. *Vt sitis filij.*] Plerique sic interpretantur, *vt sitis*, id est, vos esse filios declaretis. Quod vt non improbo, sic illud magis probo, vt Hebraismus sit, quo, qui alteri similis est eius filius esse dicitur, sicut Hispani sua lingua solent dicere, videtur illum genuisse, id est, adeo illi similis est, vt eius filius esse videatur. Hic sensus multo magis conuenit, quia dicere esse filios patris sui tautologia est; dicere autem esse similes vsitata locutio; & quia statim declaratur, quomodo patris sui filij, id est, similes, si bene omnibus fecerint, erunt, quia Deus *solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos*; & quia ver. 48. dicitur, *Estote ergo vos perfecti, sicut pater vester, qui in cælis est, perfectus est*, vbi non quomodo filij, sed quomodo similes esse possimus, declaratur. Non nego tamen datam esse potestatem filios Dei fieri, ijs qui credunt in nomine Christi, qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri; sed ex Deo nati sunt.

A Sed quis huius loci sit sensus, expono.

46. *Quam mercedem habebitis.*] Non negat mercedem habituros quicumque amicos diligunt, cum amicos diligere caritatis sit. Sed negat mercedem habituros, si, vt publicani, tantùm id faciant, id est, si non propter Deum, sed aut propter naturalem in amicos propensionem, aut propter vtilitatem suam faciant. Quisquis autem inimicos non diligit, satis declarat se amicos non propter Deum, sed propter se diligere. Si enim propter Deum diligeret, etiam diligeret inimicos, qui non minus, quàm amici imago Dei sunt. Qui ergo amicos, non inimicos diligit, quia non propter Deum diligit, vt ab amicis mercedem naturalis amicitiæ habeat; à Deo caritatis mercedem non habet.

B Qui non solùm amicos, sed etiam inimicos diligit, nõ solum caritatis erga inimicos; sed etiam erga amicos suæ mercedem habebit; quia Deus non naturam, sed gratiam remuneratur.

Nonne & publicani hoc faciunt.] Publicani à Latinis, τελῶναι à Græcis, מוכסים ab Hebræis dicebantur, qui publica pro principe vectigalia colligebant, auarum hominum genus, & omni odiosum populo, eo præsertim tempore, quo Christus ista dicebat, cùm Iudæi non suæ gentis regi, sed Romano Imperatori tributa pendere cogebãtur. Inde enim illa nata est quæstio, an liceret tributum Cæsari dare Mar. 12. 14. Luc. 20. 22. Publicanos pro publicis & perditis peccatoribus habitos fuisse constat Matth. 9. 10. 11. & 11. 19. & 18. 17. & 21. 31. 32. & Luc. 3. 12. 13. Cui opinioni congruenter loquitur Christ. Fuit & noster Matthæus aliquando publicanus; & in telonio sedit c. 9. 9. sed ex publicano filium Dei, Apostolum, Euangelistam gratia Dei fecit. *Qui publicani.*

C

48. *Estote ergo vos perfecti, sicut pater vester.*] Sicut, non æqualitatem sed qualitatem, similitudinemque declarat; & eam quidem similitudinem, quæ inter Deum & hominem, non quæ inter hominem & hominem esse potest. Sicut Christus orat Ioan. 17. 21. *vt simus vnum*, sicut ipse cum patre vnum est: nec enim illam, quæ inter patrem & filium est naturalem vnitatem æquare possumus; sed possumus tamen imitari. Proponit nobis Christus signum ad collimandum, quò scit nos peruenire non posse; vt, quò possumus,

D perueniamus. Non vult nos eò vsque progredi; sed non stare. Vult autem nos omnibus in rebus quàm simillimos esse patri, sed in ea maximè, quę illi est maximè propria, misericordia. Itaque quod Matthæus dicit, *Estote perfecti*; Lucas cap. 6. 36. dicit, *Estote misericordes, sicut & pater vester misericors est.*

CAPVT VI.

1. *ATTENDITE ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis: alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrum, qui in cælis est. 2. Cum ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis, & in vicis, vt honorificentur ab hominibus: Amen dico vobis, receperunt mercedem suam. 3. Te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua. 4. Vt sit eleemosyna tua in abscondito, & pater tuus, qui videt in abscondito, reddet tibi. 5. Et cum oratis, non eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis, & in angulis platearum stantes orare, vt videantur ab hominibus: amen dico vobis, receperunt mercedem suam. 6. Tu autem cum oraueris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio, ora patrem tuum in abscondito: & pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi. 7. Orantes autem, nolite multum loqui, sicut ethnici Putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur. 8. Nolite ergo assimilari eis: scit enim pater vester, quid opus sit vobis, antequam petatis eum. 9. Sic ergo vos orabitis: Pater noster, qui es in cælis: Sanctificetur nomen tuum. 10. Adueniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, sicut in cælo, & in terra 11. Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie. 12. Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. 13. Et ne nos inducas in tentationem. Sed libera nos à malo. Amen. 14. Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum: dimittet & vobis pater vester cælestis delicta vestra. 15. Si autem non dimiseritis hominibus: nec pa-*

Luc. 11. a. 2. Inf. 18. d. 33 Mar. 11. c. 21. Eccl. 28. a. 3. 4. 5.

ter

ter vester dimittet vobis peccata vestra. 10. Cum autem ieiunatis, nolite fieri sicut hypocritæ tristes. extermi-
nant enim facies suas, vt appareant hominibus ieiunantes. Amen dico vobis, quia receperunt mercedem su-
am. 17. Tu autem, cum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua. 18. Ne videaris hominibus ieiunans,
sed patri tuo, qui est in abscondito: & pater tuus, qui videt in abscondito, reddet tibi. 19. Nolite thesaurizare
vobis thesauros in terra: vbi ærugo, & tinea demolitur: & vbi fures effodiunt, & furantur. 20. Thesaurizate
autem vobis thesauros in cælo: vbi neque ærugo, neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt, nec furan-
tur. 21. Vbi enim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum. 22. Lucerna corporis tui est oculus tuus. Si oculus tuus
fuerit simplex: totum corpus tuum lucidum erit. 23. Si autem oculus tuus fuerit nequam: totum corpus tuum te-
nebrosum erit. Si ergo lumen, quod in te est, tenebræ sunt: ipsæ tenebræ quantæ erunt? 24. Nemo potest duo-
bus dominis seruire: aut enim vnum odio habebit, & alterum diliget: aut vnum sustinebit & alterum conte-
mnet. Non potestis Deo seruire, & mammonæ. 25. Ideo dico vobis, ne soliciti sitis animæ vestræ quid man-
ducetis, neque corpori vestro quid induamini. Nonne anima plus est quàm esca: & corpus plus quàm vestimen-
tum? 26. Respicite volatilia cæli, quoniam non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea: & pater
vester cælestis pascit illa. Nonne vos magis pluris estis illis? 27. Quis autem vestrum cogitans potest adiicere ad
staturam suam cubitum vnum? 28. Et de vestimento quid soliciti estis? Considerate lilia agri quomodo crescunt:
non laborant, neque nent. 29. Dico autem vobis, quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est, sicut
vnum ex istis. 30. Si autem fœnum agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit: quanto
magis vos modicæ fidei? 31. Nolite ergo soliciti esse, dicentes: Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo o-
periemur? 32. Hæc enim omnia gentes inquirunt. Scit enim pater vester, quia his omnibus indigetis. 33. Quæ-
rite ergo primum regnum Dei, & iustitiam eius: & hæc omnia adiicientur vobis. 34. Nolite ergo soliciti esse
in crastinum. Crastinus enim dies solicitus erit sibiipsi. Sufficit diei malitia sua.

IN CAP. VI.

ATTENDITE.] Cauete. Dubitari potest, an hæc eadem sit concio, quam Christus in monte habuit, quamque Euangelista superiore capite inchoatam, nunc prosequatur. Eandem enim esse contextus orationis; non eandem, argumenti dissimilitudo arguit. Hoc probabilius: quia illa superioris capitis ad solos, vt probauimus, Apostolos in monte dirigebatur; hæc ad omnes in campo. Illic de Euangelica tantum perfectione Apostolis, hîc de communium fuga vitiorum agitur omnibus necessaria; ita prorsus, vt si propiùs veramque intueamur, ipsa oratio, orationisque materia de monte in vallem descendisse videatur.

Ne iustitiam.] Omnes Græci codices pro iustitia ἐλεημοσύνην, eleemosynam legunt, quemadmodum Chrysostomus hom. 19. Auctor imperfecti, hom. 13. Theophylactus, & Euthymius legit. Latini auctores omnes iustitiam, Hilarius, Hieronymus, Augustinus tract. 6. in epistolam Ioan. & serm. 59. de tempore, & lib. 2. de serm. Domini, & Gregorius lib. 8. in Iob. c. 30. & in Pastor 3. p. admonit. 36. & poëta Iuuencus. Etiam inter Græcos Origenes hom. 2. in Exod. Credibile est Græcum aliquem non intelligentem, quid hoc loco iustitiæ nomen significaret, legentémq; proximo versu ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, *Cum ergo facis eleemosynam*, mendum putasse, & pro iustitia *eleemosynam* posuisse. Ego nostram lectionem multo magis probo, & quia noster interpres, & veteres illi auctores Latini, qui eius versione non vtebantur, ita legunt, & quia, vt pro eleemosyna scriptorum ignoratione iustitia poneretur, nulla fuit ratio; vt autem pro iustitia poneretur eleemosyna, potuit esse ea quam diximus, & quia vis dicendi postulat, vt primo loco generalis iustitia, deinde specialis eleemosyna ponatur, & quia iustitiæ nomen צדקה apud Hebræos sæpe pro misericordia, & eleemosyna vsurpatur, Psal. 102. 18. *Misericordia autem Domini ab æterno & vsq; in æternum super timentes eum, & iustitia eius in filios filiorum his, qui seruant testamentum eius.* Repetitionem enim eiusdem esse sententiæ perspicuum est, & quod priori loco חסד misericordia dicitur, posteriori צדקה iustitiam appellari, & Psal. 111. 9. *Dispersit dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi, cornu eius exaltabitur in gloria.* Dispergere enim & dare pauperibus, hoc est eleemosynam, vocat צדקתו iustitiam eius, quem Hebraismum etiã D. Paulus imitatus est. 2. Cor. 9. 10. *Qui autẽ administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ.* Fruges enim iustitiæ vocat eleemosynas, de quibus agebat, quia sicut fruges in arua, sic illæ in pauperes seminatæ multiplicantur. Sic enim exponit, *dispersit, & dedit pauperibus*, id est, seminauit in pauperes. Hinc factũ, vt Septuaginta interpretes nõ solũ vbi Hebraicè est צדקה iustitia pro eleemosyna δικαιοσύνην, id est iustitiam conuerterint; sed sæpe etiam, vbi est חסד misericordia, perinde ac si nomen צדקה iustitiæ communi vsu misericordiam & eleemosynam significaret, vt Gen. 20. 13. & 21. 23. & Deut. 24. 13. Sic & hoc loco δικαιοσύνη iustitia pro eleemosyna ponitur; vt statim explicatur. *Cum ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te.* Quomodo hæc sententia conueniat cum illa, *Sic luceat lux vestra corã hominibus, vt videant opera vestra bona*, cap. 5. 16. disseruimus.

> Iustitia pro eleemosyna in scriptura.

Alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrum.] Quasi dicat, habebitis quidem apud homines, quorũ respectu facitis, sicut infra dicit ver. 2. & 5. receperunt mercedem suam, id est, inanem gloriam apud homines, quam quærebant; apud patrem autem vestrum non habebitis, cuius causa non facitis, quia æquum est, vt cui quisq; laborat, ab eo mercedem accipiat; & vt vnius laboris non duplex, sed vna sit merces.

2. *Noli tuba canere.*] Quod Euthymius refert dixisse quosdam, quodque Strabus probabile, Lyranus verum putat, consuetudinem aut communiter Iudæorum, aut priuatim Pharisæorum fuisse, vt cum eleemosynas daturi erant, tuba pauperes conuocarent; nullo mihi testimonio, nullo probant exemplo, & vanos quidem fuisse scio, tam liberales fuisse nescio. Contrà certè Chrysostomus homil. 19. Auctor imperf. homil. 13. & Theophylactus in cõmentarijs sentit. Potiùs credo ad consuetudinem congregandi tuba populum, cùm aliquid publicè, aut faciendum, aut edicendum erat, Christum allusisse, vt Ioel. 2. 15. *Canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium, vocate cœtum, congregate populum, coadunate senes, congregate paruulos sugentes vbera*; aut ad tragœdiarum & comœdiarum morem, quarum initio tubis canitur, vt populus admoneatur histrionem exire, oculosque & aures attendat. Nam & hoc loco, quasi tragœdiam, aut comœdiam aliquam Pharisæorũ Christus inducit. Primum nomen ipsum ὑποκριτής hypocrita, quo vtitur histrionem propriè significat, qui, alia persona cũ sit,

aliam agit; vt D. etiam Augustinus adnotauit. Deinde verbum quo superiore versu vsus est πρὸς τὸ θεαθῆναι vt spectemini, theatrale est; nam & theatrum ipsum ab eodem dictũ est verbo, & tuba canere proprium est etiam theatri. Significat igitur nihil in hypocritis esse veræ, solidæque virtutis; quicquid agunt, simulationem, laruam, tragœdiam & comœdiam esse, ideoque spectari velle; nos solidam debere sequi virtutem, nec alios spectatores, quàm Deum desiderare.

In Synagogis.] vide cap. 4. 23. Hæreticorum interpretes ferè omnes conuenticula, aut conciliabula hoc loco reddunt, nimis eleuata exaggeratione sententiæ. Voluit enim Christus significare solere hypocritas loca quærere maximè frequentia, vt à pluribus videantur, qualis erat Synagoga, in quam, sicut nunc ad templa nostra, omnis populus conueniebat. Sensum minuit quisquis de Synagoga conciliabulum aut conuenticulum facit; quod minus esse, quàm Synagogam, vel ipsa vocabulorum indicat diminutio.

3. Nesciat sinistra tua.] Quia sinistra nec scire potest, nec ignorare, dum metaphoram interpretes quærunt, incredibilem interpretationum varietatem pepererunt. Nonnulli dexteram intentionem seruandi præcepta diuina; sinistram delectationem humanæ laudis intelligunt, vt Augustinus libro 2. de sermon. Domini & sermo. de tempore 60. & Gregorius 3. p. past. cap. 21. Alij dexteram superiorem voluntatem; sinistram inferiorem appetitum, Auctor imperfecti hom. 13. Alij dexteram populum Christianum; sinistram Gentilem, quemadmodum idem auctor scribit fuisse in quodam Apostolorum canone declaratum. Alij dexteram te ipsum, sinistram vxorem tuam; quam etiam interpretationem Augustin. memorat. Alij dexteram nos ipsos; sinistram coniunctissimum quemque, & familiarissimum amicum, Ambrosius libro 1. de officijs cap. 30. & Euthymius in hunc locum. Rem mihi Chrysostomus homil. 19. & Theophylactus acu videntur tetigisse, non methaphoricam, sed hyperbolicam esse locutionem, qualem illam superiorem cap. 5. 29. 30. esse diximus, si oculus tuus scandalizat te, &c. sensus ergo est, adeo debere nos iustitiæ nostræ testes effugere, vt si sinistra manus nostra oculos haberet, videre tamen non posset quid dextera boni faceret. Quod autem contra consuetudinem, quam cap. 5. 39. explicauimus, prius sinistram quàm dexteram nominauit; & dexteræ actionem sinistræ cognitionem tribuit; ideo factum est, quòd eleemosynam, de qua loquebatur, non sinistra, sed dextera porrigere soleamus; & cætera opera, quæ manu fiunt, dextera faciat: sinistra illi tanquam adiutrix assistat, ita vt si oculos haberet, quidquid dextera faceret, ignorare non posset. Eleemosynam ergo Christus ita vult fieri, vt ne sinistra quidem manus, quæ omnium operum dexteræ non modo conscia, sed adiutrix etiam esse solet, scire possit. Quod cum in omnibus rectè factis intelligendum est, tum in danda eleemosyna ideò potissimum commendatur, quòd nec vlla magis in re gloriam homines quærere soleant; nec in vlla minus quærere debeant. Eleemosyna, quamuis parua magnum beneficium est pauperi; maius, si latet: si nemo, nisi qui accipit, nouit. Qui laudem hominum intuens dedit; sibi, non pauperi dedit. Aut si quid dedit, vendidit, non donauit. Non potuit pauper pretium soluere; sed pro illo alij soluunt; cum dantem laudant, eum tantum spectant. Pretium est illi videri. Apud Ecclesiasticum cap. 29. 15. similis est omnino sententia, *Conclude eleemosynam in sinu pauperis, & illa exorabit*

A *pro te ab omni malo.* Non est culpa benefacientes videri; sed velle videri. Nec omnino videri velle; sed propter colligendam humanam laudem videri velle: hoc tantùm hoc loco Christus prohibet. Nam velle propter Deum videri, non prohibet; sed iubet, *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant vestra bona opera, & glorificent patrem vestrum, qui in cælis est, cap. 5. 16.*

4. In abscondito.] Deo, & tibi soli cognita.

Reddet tibi.] Græci codices addunt ἐν τῷ φανερῷ in aperto, in propatulo. E contrario tempore Augustini Latini codices legebant, Græci non legebant, vt ille lib. 2 de sermon. Domini scribit. Itaque suspicio mihi est primos illos codices Græcos, ex quib. translatio Latina, qua Ecclesia ante Hieronymum vtebatur,
B facta fuerat, hæc verba legisse; post scriptorum vitio in Græcis abolita, in Latinis conseruata. Hieronymum verò, cùm iam ipsius tempore in Græcis non legerentur; quia ad Græcorum, vt ipse ait, codicum veritatem Latinam editionem corrigebat, expunxisse de Latina, quod non inuenit in Græca. Nam legenda quidem esse ipsa indicat antithesis: In abscõdito & in propatulo, & quòd Lucas cap. 14. 14. pro ἐν τῷ φανερῷ in propatulo dicat, *in resurrectione*, id est, in vltimo iudicio, coram omnibus hominibus, qui sunt, qui fuerunt, qui futuri sunt. Postulat etiam æquitas, atque sententia, vt hoc credamus dixisse Christum nos multò maiorem etiam apud homines gloriam habituros, si clam eleemosynam faceremus, quàm qui
C non ad eam causa faciunt, quàm vt gloriam apud homines habeant; quia illi non nisi in paucorum hominum conspectu facere possunt, quorum gloria in iudicio coram omnibus hominibus maximæ erit ignominiæ. Nos, qui, cùm facimus, à nemine videri volumus; etiamsi nolimus, ab omnibus tunc videbimur, ab omnibus laudabimur. Solet se, & alios ita consolari D. Paulus, vt ad Philippenses 2. 16. *Verbum vitæ continentes ad gloriam meam in die Christi, quia non in vacuum cucurri, nec in vacuum laboraui*, & 2. ad Tim. 1. 12. 18. *Sed non confundor; scio enim cui credidi, & certus sum, quia potens est depositum meum seruare in illum diem* & c. 4. 8. *De reliquo reposita est mihi corona iustitiæ quam reddet mihi Deus in illa die iustus iudex.*

D *5. Qui amant.*] G. ὅτι φιλοῦσι, quia amant. Itaq; aut noster interpres pro ὅτι legit οἳ, aut aliquis in eius versione pro *quia* scripsit *qui*. Facilius fuit ex *quia* facere *qui*, quàm ex ὅτι οἳ. Itaque hoc quidem loco nostram potius, quàm Græcam versionem iudico corrigendam: φιλοῦσι autem secuti, vertunt *solent*. Melius noster interpres, quia non solam consuetudinem, quæ sine affectatione nata esse poterat, sed multo magis studium gloriæ Christus reprehendit, vt cap. 23. 6. *Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi.*

In Synagogis.] Vide ver. 2.

Et in angulis.] Non significat hoc loco angulus abditum & secretum locum, vt solet plerumque signi-
E ficare, quemadmodum cum dicimus, abdere se in angulum, & Act. 26. 26. *Scit enim de his rex, ad quem & constanter loquor; latere enim eum nihil horum arbitror, nec enim in angulo quicquam horum gestum est*; sed potius significat locum maximè publicum, maximè conspicuum, maximè frequentem propter adiunctũ, quod sequitur, *platearum*. Plateas enim vocat vicos, & publicas vrbis vias, angulos, biuia, & triuia, vbi maior hominum concursus diuersis venientium vijs esse solet; sicut Thamar, cum se meretricem esse fingeret, quæ à quamplurimis inueniri velle videretur, sedit in biuio. Genes. 38. 14.

Stantes.] Sunt, qui putent Iudæorum morem fuisse,

vt sta-

vt stantes orarent, quòd pluribus in locis, qui orant, dicantur stare Mar. 11. 25. *Et cùm stabitis ad orandum, dimittite, si quid habetis aduersus aliquem.* Luc. 18. 11. *Pharisaeus stans, haec apud se orabat.* Non assentior, quia ex alijs locis perspicuum est consuetudinem fuisse flexis genibus orandi, Actor. 9. 40. *Petrus autem ponens genua orauit dicens, Tabitha surge,* Actor. 20. 36. *& cùm haec dixisset* (Paulus) *positis genibus orauit cum omnibus illis.* & c. 21. 5. *& positis genibus in littore orauimus.* Christus etiam flexis genibus orasse dicitur Luc. 22. 41. Natura quoque ipsa flexo genu orare docet; nec est vero simile Pharisaeos, qui maximè volebant videri sancti, aliter orasse. Stantes igitur hoc loco interpretor, manentes, fixi, immobiles, quasi homines animo in coelum rapti, vt infra. c. 20. 3. 6. & Mar. 3. 31. & 11. 25. & Lucae 18. 11.

Mercedem suam.] qua sola digni erant, aut quam quaerebant, Hieronym. & August.

6. *Intra in cubiculum tuum.*] Multas interpretationes, quas Augustinus, & Hieronymus, alijque multi auctores afferunt, quia allegoricae fuere, praetermitto; & per cubiculum, verum cubiculum intelligo cum Chrysost. hom. 8. in 1. epistolam ad Timoth. & Theophylact. in hunc locum. At non iubet nos ingredi reuera in cubiculum, & ostium claudere; sed tantùm inanem hominum laudem fugere. Itaque, qui in publico orat, nolens ab alio quam à Deo audiri, aut videri, aut si ab hominibus audiri, & videri vult, non propter suam, sed propter Dei laudem vult, is in cubiculo clauso ostio erat; quia non magis laudem suam quaerit, quam si in cubiculo solus oraret. Contrà, qui in cubiculo clauso ostio solus orat, volens tamen, vt homines id sciant, is in plateis orat, & tuba ante se canit: & quo se magis abdit, magis prodit, Auctor imperfecti. Non abrogat ergo Christus morem in publico orandi laudabili & Iudaeorum, & Christianorum vsu firmatum. 3 Reg. 8. 29. Act 1. 24. & 31. & 4. 24. & 6. 6. & 12. 12. Tantum intentionem animi corrigit. D. Paulus vult in omni loco nos orare leuantes puras manus. 1. Tim. 2. 8. Nostra factum est negligentia, vt oratio, quae in publico fit, humanam laudem venari possit. Si enim omnes, & vbique oraremus; singulare non esset in publico quemquam orare; nec ex eo, quòd ab omnibus fieret, laus vlla quaereretur, maioresque oratio haberet vires, nec humanae expectatione laudis impedita; & simul orantium precibus adiuta. *Quasi facta manu,* inquit Tertullianus in Apol. *oramus, haec vis Deo grata est.* De qua re Origenes hom. 7. in Iosue, & Chrysost. hom. 3. de incomprehensibili Dei natura disputarunt.

7. *Nolite multùm loqui.*] μὴ βαττολογήσητε, ne nimium loquamini, ne vtamini superuacaneis repetitionibus. Verbum est, aut à Batto quodam poeta, qui ineptis repetitionibus vsus dicitur quibusdam; aut à Batto nescio quo homine balbo, vt alijs placet, deriuatum. Illud probabilius. Non enim loquendi in orando balbutiem, & celeritatem Christus reprehendit, quamuis ea etiam merito sit reprehendenda; sed superuacaneam, & inanem studio affectatam verborum copiam; vt constat ex sequentibus verbis, *Putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur,* quod & Greg. Nyssen. in lib. de oratione adnotauit. Nec prohibet longas Christus orationes, qui alibi perpetuas imperauit, Luc. 18. 1. sicut & D. Paulus. 1. ad Thessal. 5. 17. & ad Colos. 4. 2. neque loqui, cùm oramus; neque repetitionibus vti, cùm & ipse orando locutus sit, & ter eundem sermonem repetiuerit infra. c. 26. 44. & Mar. 14. 39. sed prohibet eo animo multùm loqui, vt hominibus bene orare videamur, de hoc enim agebat, & existimantes facilius Deum multa, quàm pauca auditurum verba, vt statim exponit: Putant enim quòd in multiloquio suo exaudiantur. Nec Euchitae propterea haeretici habiti sunt, quòd multum orarent apud Epiphanium. haeres. 80. & apud Augustin. in libro ad Quoduult. cap. 57. sed quòd existimarent neminem, nisi continenter oraret, saluum esse posse, non intelligentes, quod Lucae 18. 1. Christus dicit, *oportet semper orare, & nunquam deficere*; quod non significat debere nos perpetuò, & sine vlla intermissione orare, quod sciebat Christus à nobis fieri non posse; sed cum semel aliquid à Deo postulauimus, nec obtinuimus, non debere propterea fatigari, aut fiduciam abjicere, iterum atque iterum nullo definito modo idem orandum; hac enim ratione fore, vt tandem quod petimus, obtineamus. Hoc illa, quae sequitur, parabola significatur, *Iudex quidam erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominem non reuerebatur, &c.*

Ethnici.] Errorem Ethnicorum fuisse, vt existimarent, quò plura, clarioreque voce loquerentur, facilius se à Deo exaudiri, ex 3. Reg. 18. 27. colligitur, vbi Elias alludens ad Ethnicorum ritum, quem decem tribus Israel imitabantur, *Clamate,* inquit, *voce maiore, Deus enim est, & forsitan loquitur, aut in diuersorio est, aut in itinere, aut certè dormit, vt excitetur.*

In multiloquio.] Hebraismus, In pro propter, ἐν pro διά, vt Mar. 9. 38.

9. *Sic ergo vos orabitis.*] Incertum verùm bis, an semel tantùm Dominicam orationem Christus docuerit. Dubitandi causa est, quod Lucas c. 11. 1. 2. scribat eum à discipulis rogatum, *Domine doce nos orare, sicut Ioannes docuit discipulos suos,* respondisse; *Cum oratis dicite, Pater sanctificetur nomen tuum, &c.* Matthaeus autem hoc loco non rogatum, sed sponte significare videatur eum concionantem hanc orationem tradidisse. Vix quispiam veterum auctorum hanc quaestionem attigit; &, qui attigit, Rupertus, bis putat Christum eandem orandi formam diuersa occasione docuisse. Contrarium tamen mihi videtur probabilius. Quorsum enim eosdem discipulos bis eandem orationem docuisset? Nisi fortè dicamus, quod mihi omnino non displicet, apud Lucam solos discipulos, à quibus rogatus fuerat; hîc omnem turbam auditorum, quae eam orationem nondum audiuerat, docuisse. Si semel tantum traditam dicamus, dicendum erit Matthaeum non vnam solum Christi concionem recitare; sed quae ille diuersis temporibus, multisque concionibus docuisset, in vnum locum conijcere voluisse, vt omnem fere eius doctrinam sub vnum poneret aspectum.

Sic ergo vos.] vos, qui laudem apud Deum, non apud homines, vt illi, quaerere debetis. Vos, qui melius docti à me estis, Deum non multitudine verborum, sed magno orantis affectu, nihil nisi iusta, & ad eius gloriam conducentia petentis exorari.

Sic.] Non his necessariò verbis, sed hac aut simili sententia Augustinus libro de magistro c. 1. & in epistola ad Probam 121. cap. 12. & Beda in hunc locum. Nam nec Apostolos orando his ipsis verbis vsos fuisse legimus; alijs legimus Act. 1. 24. *Tu Domine, qui corda nosti omnium ostende, quem elegeris ex ijs duobus vnũ.* Sed dum id ad propagandum Euangelium, & gloriam Dei illustrandam faciunt, si non verbis, re tamen ipsa dicunt, *Sanctificetur nomen tuum.* Et cum Dei voluntatem electionemque volunt cognoscere, quid aliud dicunt, quàm *fiat voluntas tua*? Neque Christus his vnquam verbis orasse dicitur; in eandem tamen sententiam orauit: *Pater, si possibile est, transeat à me calix iste, veruntamen non sicut ego volo; sed sicut tu vis,* Matth. 26. 39. Luc. 22. 42. Sed tamen paucis verbis omnia,

quæ in hac oratione docuerat, dicit, exceptis ijs, quæ dicere non poterat. Nam & ipse patrem appellat, sicut nos appellare docuit; &, vt eius nomen sanctificetur, petit, cùm eius quærit gloriam, *si possibile* inquit *est*, id est. si salua gloria tua fieri potest, absolutè nãq; fieri posse non ignorabat, & vt eius voluntas fiat, *veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis*. & panem suum quotidianum petit, cum vitam petit. Solùm non petit, vt debita sibi remittantur, quia *peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius*, &c, vt in tentationem non inducatur, qui cadere non poterat, &, vt à malo liberaretur, quem singulari certamine iam vicerat cap. 4. 1. Neque voluit Christus, vt quotiescunque oramus, ista omnia, quæ hac oratione continentur, peteremus, sed vt omnia, aut aliqua, aut nihil certè his contrarium peteremus. Ipse pro crucifigentibus se orauit; non erat vnum ex ijs; sed consentaneum vni ex ijs, vt Dei nomen etiam in inimicorum salute sanctificaretur. Merito tamen Ecclesia tantum huic orationi tribuit, vt non solum sententia, sed ipsis etiam Christi verbis vteretur. *Amica* (inquit Cyprian. in lib. de orat.) *& familiaris est oratio, Deum de suo rogare, ad aures eius ascendere Christi orationem. Agnoscat pater filij sui verba, cum qui habitat intus in pectore, ipse sit & in voce.* Merito illi inter omnes & priuatas & publicas preces primum locum dedit. Dixerat Christus paulo ante, *nolite multum loqui*; præscribit nunc breuissimam, qua vtamur, orationis formam. Tamen *breuitas ista* (ait Tertullianus in lib. de oratione) *magna ac beata interpretationis substantia fulta est, quantumque substringitur verbis; tantum diffunditur sensibus. Qualia sunt* (inquit Cyprianus) *fratres dilectissimi, orationis Dominicæ sacramenta, quàm multa, quàm magna breuiter in sermone collecta: sed in virtute spiritualiter copiosa, vt nihil omnino prætermissum sit, quod non in precibus, atque orationibus nostris cœlestis doctrinæ compendio comprehendatur.* Itaque rectè Tertullianus hanc orationem Euangelij breuiarium appellauit. D. Augustinus lib. 2. de ser. Domini in monte, & hunc omnes deinceps Theologi secuti septem petitiones continere docuerunt; primam, *Sanctificetur nomen tuum*; secundam, *Adueniat regnum tuum*; tertiam, *fiat voluntas tua*; quartam, *panem nostrum quotidianum da nobis hodie*; quintam, *dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*; sextam, *& ne nos inducas in tentationem*; septimam, *sed libera nos à malo.* Recentiores quidam sex tantum; nam ex duabus vltimis vnam faciunt. De qua re non est operæpretium disceptare. Illud non prætermittendum, quod à multis indicatum est, tres primas petitiones ad honorem Dei, reliquas ad vtilitatem nostram pertinere; quemadmodum decalogi præcepta in duas diuisa sunt tabulas; in priore erant, quæ ad proximum pertinebant. Hoc est, quod ver. 33. dicitur, *Quærite ergo primùm regnum Dei.* Non vult Deus nostram vtilitatem ab honore suo esse disiunctam: quia nec vtile nobis esse potest, quod ipsi honorificum non est. Ideoque honorem suum vtilitatis nostræ regulam facit, quam nec, qui sequitur, errare potest; nec, qui non sequitur, non errare.

Pet. 2. 22.

Septem petitiones orationis Dominicæ.

Pater.] Quòd à nomine patris exordiri iubet; non ideo tantùm facit, vt fiduciam nobis Deum alloquendi, præbeat, quemadmodum Tertullianus, Cyprianus, Chrysost. hom. 20. alijque multi interpretes voluerunt; sed multò magis, vt blando nomine Dei beneuolentiam captaremus, & ad concedendum, quod postulamus, patris eum appellatione moueremus, vt Augustino lib. 2. de ser. Domini placuit. Habet oratio Dominica Rhetoricam suam. Huc spectat, quod cap. 7. 11. Christus dicit, *Si ergo vos, cùm sitis mali, nostis bona data dare filijs vestris, quanto magis pater vester cœlestis dabit bona petentibus se?* Nomen ipsum patris pro nobis orat; quia patris est filijs necessaria prouidere, patris est filijs ignoscere. Eodem exordio perditus ille adolescens ad se rediens vsus est, *Pater peccaui in cœlum, & coram te*, Lucæ 15. 18. Adnotauit Tertullianus in lib. de oratione, & August. lib. 2. de serm. Domini Deum in veteri testamento non patrem, sed Dominum vocari voluisse; quia illi serui erant, nos filij sumus *nec enim accepimus spiritum seruitutis iterum in timore; sed accepimus spiritum adoptionis filiorum Dei, in quo clamamus Abba pater*, Rom. 8. 15. An autem hoc loco solam primam Trinitatis personam, an totam ipsam Trinitatem patrem appellemus; in vtramque partem disputari potest. Plerique ad solum patrem hæc verba dirigi putant, vt Cyprianus, Chrysostomus, & Rupertus sensisse videntur. Argumento est, quòd Christus eundem suum, atque nostrum patrem, quamuis non eodem modo vocare soleat; *Ascendo*, inquit, *ad patrem meum, & patrem vestrum*, Ioan. 20. 17. Magis aliorum probo sententiam, qui totam hîc Trinitatem patrem à nobis vocari dicunt. Cur enim Deum patrem appellamus? primùm, quia creauit; at non solus pater, sed tota nos Trinitas creauit. Deinde, quia conseruat; at non solus pater, sed tota Trinitas conseruat. Tertiò, quia redemit; at non solus pater, sed tota redemit Trinitas; tota Trinitas agendo; solus filius patiendo. Itaque respectu quidem redemptionis solus potius filius, quàm solus pater, pater nobis est appellandus. Quartò, quia per gratiam regenerauit; at tota Trinitas regenerauit.

Noster.] Vt non suum quisq; priuatim; sed nostrum communiter patrem appellaremus, Christus ideo iubet, quia non priuata, sed publica totius Ecclesiæ oratio est, & cùm Deum oramus tanquam vnũ Ecclesiæ membrum oramus. Qui aliter orat, orare fortasse potest, exorare certè non potest. Hoc non à me primum, sed à Cypriano l b. de oratione Dominica, ab Ambrosio lib. 5. de sacramentis c. 4. ab Auctore operis imperfecti. hom. 14. ab Augustino lib. 2. de serm. Domini, à Theophylacto, & Euthymio notatum est. Illud etiam à nonnullis illorum notatur indicari his verbis differentiam, quæ est inter nos & Christum; nos Deum non patrem meum, sed nostrum; Christum non patrem nostrum, sed meum appellare, quia eo modo, quo pater noster est; omnium communiter pater est; omnes enim creauit, omnes conseruat, omnes nutrit, omnes, quantum in ipso quidem fuit, etiam redemit. Eo autem modo, quo Christi pater est, non alterius est pater. Pater enim illius, non quia creauit, sed quia ex sua substantia genuit; ideo patrem peculiariter (inquit Ambrosius lib. 5. de sacram. c. 4.) suum appellat; nos verò patrem communiter nostrum appellamus; quia illum genuit, nos creauit. Alia magis propria videtur esse ratio, cur & Deum patrem, & nostrum appellemus, quòd illi regenerati per Christum simus. Manifestum enim est eos, qui nec baptizati sunt, nec in Christum crediderunt, hanc orationem pronuntiare non posse, & tamen à Deo creati & tamen conseruati, & tamen redempti sunt. Non ergo hoc loco ideò Deum patrem appellamus; quia tantum nos creauit, quia conseruat, quia redemit; sed etiam quia per fidem & gratiam baptismi regenerauit, *Dedit* enim *potestatem filios Dei fieri ijs, qui credunt in nomine eius*; alijs ergo non dedit; ab alijs pater vocari non potest. Hoc etiam Tertull. & Cyprianus in lib. de oratione Dominica obseruarunt. Quare cũ dicimus nostrum, non solum à Christo; sed etiam ab infidelibus hoc verbo distinguimur, & Deum patrẽ nostrum, id est, credentium, non infidelium appellamus. Quid? an non est pater omnium? est enimuero, Io. 1. 12.

Ephes.

Epheſ. 4.6. ſed eorum peculiari ratione, qui in Chriſtum credentes vnum cum illo corpus facti ſunt. Nos igitur inter Chriſtum, & infideles medij ſumus, Chriſtus naturalis Dei filius, infideles quodam modo ſpurij. quia ab eo creati, quia ad eius imaginem facti ſunt, ex natura, quaſi ex ancilla, non ex gratia, quaſi ex libera geniti; ſicut Iſmael naturali virtute, non ſicut Iſaac ſupernaturali gratia. Nos filij nec naturales, vt Chriſtus, nec ſpurij, vt infideles, ſed tamen adoptiui, ſed tamen legitimi, alioqui hæredes non eſſemus Dei & cohæredes Chriſti; Rom. 8.17.

Qui es in cœlis.] Quod multi hæretici, cœleſtis, vno verbo dicere maluerunt, minimè probo; non ſolum, quia mali ſunt Auctores, & quia non tam breuitatis, quam nouitatis ſtudio facere videntur; ſed etiã quia veram horum verborum ſententiam corrumpunt. Primum quidem; ſi Græca verba, vt noſter interpres, ſecuti fuiſſent, vt ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς verterent, *qui es in cœlis*, errare non potuiſſent; & cœleſtis dicitur non ſolùm, qui in cœlo habitat; ſed qui ex cœlo originem ducit, aut qui de cœlo venit, vt Chriſtus 1.Cor.15.48.49 & qui cœleſti conſtant materia, cœleſtes globos appellamus. Hîc autem certum eſt Dei habitationem ſignificari, qui ideo in cœlis habitare dicitur, quòd quamuis vbique ſit, ibi tamen eius gloria potiſſimum elucebat, quia *in ſole poſuit tabernaculum ſuum*, Pſal. 18.6. Sic Pſal. 2. 4. *Qui habitat in cœlis irridebit eos*, & Pſal. 112. 5. *Quis ſicut Dominus Deus noſter, qui in altis habitat*, & 122. 1. *Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis.* Scribit Ariſtoteles omnium gentium quaſi à natura inſitam opinionem fuiſſe, Deum in cœlo habitare, vnde illud tam frequens apud Græcos poëtas natum ſit, ἐν ὑπέρτατα δώματα ναίων. *ſuperique habitator Olympi.* Ambroſius & Auguſtinus cœlos, Sanctos interpretantur, in quibus Deus peculiariter dicitur habitare; ſed iſte allegoricus, non literalis ſenſus eſt.

Sanctificetur nomen tuum.] Nomen Dei dicitur, non hoc ſolum Deus; quo cum appellamus, ſed hominũ de illo exiſtimatio, & quidquid ad illum quoquo modo pertinet, quod tunc ab hominibus ſanctificari dicitur, cum ab illis timetur, amatur, colitur, cum eius augetur gloria, cum bonitas, cum ſanctitas, cùm maieſtas celebratur. Hebræi enim קדש ſanctificare dicere ſolent, id eſt, celebrare, vt ſanctificare ſabbatum. Ezechiel 44.24. ſanctificare ieiunium, Ioëlis 1. 14. Aut ſanctificari Dei nomen dicitur, cùm tanquã ſanctum colitur, & honoratur; ſicut è contrario blaſphemari dicitur, cùm ſine debita ab hominibus reuerentia tractatur, Iſai. 52. 5. & ad Rom. 2. 24 & pollui, cum tanquam vile & ſordidum habetur. Ezech. 20. 9. & 22. 26. & 36. 20. & 39. 7. & 43. 8. & Hierem. 7. 30. Atque ad hunc ſenſum Hieron. in commentarijs, & Auguſtinus lib. 2. de ſerm. Domini interpretantur. *Non ſic petitur*, inquit Auguſt. *Sanctificetur nomen tuum, quaſi non ſit ſanctum nomen Dei, ſed vt ſanctum habeatur ab hominibus, id eſt, ita illis innoteſcat Deus, vt non exiſtiment aliquid ſanctius, quod magis offendere timeant*, In eandem fere ſententiam Gregorius Nyſſenus in lib. de oratione Dominica, Chryſoſt. homil. 20. Auctor imperfecti homil. 14. Theophylact. & Euthym. paulò longius à ſenſu Ambroſius diſcedit lib. 5. de ſacrament. c. 4. *Sanctificetur*, inquit, *non dicit in nomine Domini Ieſu Chriſti, & in ſpiritu Dei noſtri: hæc ſanctificatio, vt in nobis permaneat, oramus.* Cum autem non dicimus, à quibus Dei nomen ſanctificari velimus: ab omnibus ſanctificari velle ſignificamus. Ideo, inquit Tertullianus in lib. de oratione, *ſuſpenſa enuntiatione, non dicentes ſanctificetur in nobis; in omnibus dicimus.*

10. Adueniat regnum tuum.] Quid hoc loco regnum Dei appelletur, & quid ſit aduenire, variæ ſententiæ. Nonnulli regnum illud intelligunt, quo Deus in iuſtorum cordibus regnare dicitur; ſicut è contrario in corpore iniuſtorum peccatum dicitur regnare, Romon. 6.12. & ſicut dicitur, *regnum Dei intra vos eſt*, Lucæ 17. 21. Ad hunc modum Ambroſius lib. 5. de ſacramentis c. 4. Auctor imperfecti homil. 14. Hieron. in commentarijs, & lib. contra Pelagianos. 3. Gregorius Nyſſen. in lib. de orat. Dominica, & Euthymius. Alij de illo regno accipiendum putant, quo in beatis regnat, quaſi petamus illud, quod iam alijs beatis aduenit, nobis etiam aduenire; quaſi petamus *diſſolui. & eſſe cum Chriſto*, Philippenſ. 1 23. ſicut dicuntur fideles diligere aduentum Chriſti 2. ad Timo. 4. 8. & ad Tit. 2. 13. & ſicut animæ illæ, quæ ſubtus altare ſunt, petunt, vt vindicetur ſanguis fratrum ſuorum, & corporibus ſuis iterum inductæ regno fruantur, Apocal. 6. 9. 10. Ita Tertullianus, & Cyprianus in lib. de orat. Chryſoſt. homil. Auctor etiam imperfecti homil. 14. & Auguſtin. in Epiſtola ad Probam 121. Alij *Regnum tuum adueniat*, id eſt, gloria tua manifeſtetur hominibus, vt idem Auguſt. libro 2. de ſer. Domini. Verus ſenſus mihi videtur eſſe, quem Theophylactus & Rupertus breuiter indicarunt, vt regnum Dei vocetur illud, quo Deus poſitis omnibus inimicis ſuis in ſcabellum pedum ſuorum, vbiq; regnaturus eſt, & vt loquitur Diuus Paulus, *erit omnia in omnibus*. 1. Cor. 15. 28. Nam etſi nunc etiam vbique regnat, tamen quia non pacificè & ſine hoſte, ac bello regnat, & quia multi illi quaſi rebelles reſiſtunt, regnare non dicitur. Tunc autem ſubiugatis hoſtibus, & amicis liberatis, inimicis damnatis plenè regnare dicetur. Hunc eſſe ſenſum ex illo loco D. Pauli, quem notauimus, non obſcurè colligitur; tum etiã ex hoc ipſo. Manifeſtum enim eſt nos hîc non noſtrum, ſed Dei regnum poſtulare. Nam tres primæ, vt diximus, petitiones ad Deum; reliquæ ad nos pertinent. Non eſt ergo ſenſus, vt Deus regnet in cordibus noſtris; aut vt nos cum beatis regnemus; hoc enim ad nos maximè pertinet; ſed vt Deus abſolutè, & ſine aduerſario regnet. Sic enim dicimus, *Adueniat regnum tuum*, quẽadmodum ſi filij patri regi pacificum regnum & victoriam contra hoſtes precaremur; non vt nos; ſed vt ille regnet. Aduenire autem optamus; ſicut illi diligunt aduentum Chriſti 2. Tim. 4. 8. & ad Tit. 2. 13. & animæ illæ Apocal. 6. 9. 10.

Fiat voluntas tua.] Alias Cypriani, Auguſtini, & Gregorij interpretationes, quia allegoricæ ſunt, prætermittendas puto. Inter literales illa communis eſt. vt petamus fieri Dei voluntatem in terra, ſicut in cœlo, id eſt, vt ita illi homines obediãt, ſicut angeli obediunt, Hieronym. Chryſoſt. hom. 20. Auctor imperf. hom. 14. Auguſt. lib. 2. de ſer. Domini, Theophylact. & Euthym. Alij paulò aliter, *Fiat voluntas tua in terra, ſicut in cœlo*, id eſt, pacificetur terra; ſicut olim cœlum pacificatum eſt. Nam, vt aliquando in cœlo inter bonos & malos angelos bellum fuiſſe dicitur Apocal. 12. 7. deiectoque in terram Diabolo pax in cœlo cõſecuta eſt; ita nunc in terra inter Diabolum & hominem bellum eſt, petimuſq;, vt victus à terra in abyſſum deijciatur, &, vt ait Chriſtus, vt eijciatur foras, Ioan. 12. 31. vnde illa conſequatur pax, quam angeli nato Chriſto hominibus annunciarunt, Luc. 2. 14. Sic Ambroſius lib. 5. de ſacra. c. 4. Tertullianus vero promptum in nobis, & paratum animum ſignificari, putat; vt quidquid calamitatis, quicquid boni, vel mali Deus nobis immittat, patienter feramus, ſicut Iob dicebat, *Dominus dedit, Dominus abſtulit; ſicut Domino placuit, ita factum eſt, ſit nomen Domini benedictum.* 1. 21. Verùm non videtur reſtringenda eſſe generalis ſententia, quod iſtæ omnes interpretationes faciunt.

Nam

lam de sola præceptorum obſeruatione, aut de sola
ace, vel patientia interpretari parum eſt. Ex omni-
us ſi vna conflettur, æqualis erit. Petimus ergo, vt o-
nibus in rebus voluntas Dei fiat non ſolum à nobis,
d etiam in nobis; ſicut Chriſtus, cum peccare non
oſſet, dicebat, *tamen non mea ſed tua voluntas fiat*. Luc.
2. 42. vtique non tantùm à ſe, ſed etiam in ſe.

Si ut in cælo.] Vbi nihil eſt, quod Deo reſiſtat, nihil
uod non ad nutum obediat, Pſal. 102. 20. 21. *Bened-
te Dominum omnes angeli eius potentes virtute, qui facitis ver-
um eius, ad audiendam vocem ſermonum eius*, &. *Benedici-
Domino omnes virtutes eius, miniſtri eius, qui facitis vo-
ntatem eius.*

11. *Panem noſtrum quotidianum.*] Fructuoſus locus:
gitur enim de pane noſtro; ſed & verborum obſcu-
tate difficilis; & interpretationum varietate impli-
tus. Plerique veteres auctores piè & religiosè, atq;
d Eccleſiæ vſum accommodatè dixerunt panem
oſtrum quotidianum Chriſti corpus appellari. Nam
verus panis eſt, qui de cœlo deſcendit, & quo idia-
us, quia aut à ſingulis, aut à tota quotidie ſumitur
ccleſia, Tertullianus lib. de oratione, Cyprianus de
ratione Dominica, Ambroſ. lib. 5. de ſacram. c. 4.
Iarius Victorinus lib. 3 aduerſus Arium, Athanaſ. in
. de incar. Iuuencus, Hieronymus in comment. &
. 3. aduerſus Pelagianos. Eſt in hanc ſententiam nō
inimum argumētum, quòd vero ſimile eſſe videa-
r Chriſtum in tam perfecta diuinâque oratione
hil nos terrenum, nihil non diuinum petere docu-
. Obſtat tamen, quod ſequitur, *da nobis hodie*, quaſi
craſtinum petere prohibeamur, vt ver. 34. explica-
r. Obſtat, quod tanquam rem quotidie ſingulis
obis neceſſariam poſtulare videamur; corpus autē
hriſti quotidie ſumere perquàm vtile eſt; non eſt
men neceſſarium, nec, vt ait Auguſtinus, ab Orien-
libus Chriſtianis eius tempore ſumebatur. Quæ res
ndem impulit Auguſtinum lib. 2. de ſer. Domin,
panem quotidianum noſtrum Dei voluntatem in-
rpretaretur, ſicut Chriſtus dicebat Ioan. 4. 34. *Meus
us eſt, vt faciam voluntatem patris mei*, & Ioan. 6. 27.
*peramini non cibum, qui perit; ſed qui permanet in vitam
ernam.* Quam interpretationem & Origenes hom.
Ezech. 14. Ante illum adhibuerat. At iſtum cibum
on in hodiernum tantùm diem; ſed in omnem o-
nino vitam petere Chriſtus docuiſſet; ſicut illi di-
erunt, *ſemper da nobis hunc panem*. Ioan. 6. 34. & illa. *da
bi hanc aquam, vt non ſitiam, neq; veniam huc haurire.*
an. 4. 15. Itaque probabilius eſt, quod idem Augu-
inus libro. 1. locut. in Geneſ. cap. 39. & Epiſtola ad
robam 121. cap. 12. Baſilius in regul. breu. inter. 252.
hryſoſt. hom. 20. Auctor imperfect. hom. 14. Greg.
yſſen. in lib. de oratione, & Theodoretus in com-
ent. in cap. 4. Epiſtolæ ad Philippenſes dixerunt,
anem hoc loco noſtrum & quotidianum omnem
eceſſarium cibum appellari; panis autem appella-
one omnia ad ſuſtentandam vitam neceſſaria intel-
gi debere, id ex omnibus huius loci circumſtantijs
anifeſtum eſt. Nam & quòd noſtrum, id eſt, nobis
eceſſarium; & quòd quotidianum, id eſt non ſuper-
acaneum; & quod in hodiernum, non in futurum
etimus; & quòd ver. 34. eodem ſenſu prohibemur
craſtinum eſſe ſoliciti; omnia indicant de cibo cor-
oris agi. At non eſt veroſimile (dicunt quidā) Chri-
um in tam cœleſti precatione quidquam terrenum
oſtulare docuiſſe. Reſpondeo non fuiſſe Chriſti cō-
lium; vt panem reſque neceſſarias quærere iuberet,
uod terrenum eſt, quodq; idem Chriſtus ver. 25. fa-
ere prohibet; & ad quod ſatis ſumus natura noſtra
roclíues; ſed vt doceret vnde, & quatenus quærere
eberemus. Non enim à terra, vt pecudes; ſed à Deo,

A vt homines; non in omne tempus; ſed in præſentem
tantùm diem petere docet. Hoc autem cœleſte præ-
ceptum non terrenum eſt. Eo quidem vſque, vt et-
iam Chriſto docente pauci admodum faciant. Illud
magis mouere poteſt credibile non videri Chriſtum,
quantumuis moderatam corporis curam animæ cu-
ræ præpoſuiſſe. Id autem fecit, ſi inter ea, quæ nobis
ipſis petimus, primo loco panem, ſecundo remiſſio-
nē peccatorum; tertio liberationem, à tentatione pe-
tere docuit. Reſpondeo Chriſtum non tam ordinem
dignitatis rerum; quàm naturæ & infirmitatis noſtræ
ſequi voluiſſe. Natura prius vult viuere, deinde be-
ne viuere. Huius rei Chriſtus rationem habuit. Adde
quòd cum panem docet petere, non tam corporis,
B quàm animæ curam habet. Exſcindit enim maximū
& vehementiſſimum affectum, ex quo maior pecca-
torum pars proficiſcuntur; & vt dicam breuiter, hac
petitione cauet, ne peccata fiant, ſequente, quomodo
facta remittantur.

Noſtrum.] Qui panem, Chriſti corpus intelligunt,
ij noſtrum, id eſt, fidelium, non infidelium interpre-
tantur, vt Cyprianus. Alij noſtrum, id eſt, qui nobis
à te dari ſolet; Gregor. lib. 33. moral. c. 5. *Ecce & no-
ſtrum dicimus, & tamen vt detur oramus; noſter quippe fit,
cum accipitur qui tamen Dei eſt, cum ab illo datur. Et Dei
ergo eſt ex munere, & noſter fit veraciter per acceptionem.*
Alij noſtrum, id eſt hominum, non pecudum. Alij
volunt noſtrum vocari illum etiam ipſum, quem iam
C habemus; quem nihilominus à Deo petere iubemur,
quia cum Dei potius, quàm noſter re vera ſit, non de-
bemus eo prius vti, quàm vtendi à Deo petamus fa-
cultatem. Sic Auctor imperfecti: quod verum quidem
& pium, ſed alienum eſſe arbitror. Vult enim Chri-
ſtus prauam hominum conſuetudinem corrigere, qui
nullum auaritiæ ſuæ modum ponunt, vt ex ver. 19. &
ſequentibus perſpicuum eſt. Non ſolent autem ho-
mines, quæ habent, aut induſtria ſua quærere, ſi mali;
aut à Deo petere, ſi boni ſunt: cùm igitur panem pe-
timus, quem non habemus, cur qui diuites ſunt pe-
tunt? Mouit quæſtionem, idemque explicauit Au-
guſtinus, pauperes petere, vt habeant; diuites, vt non
amittant. *Et quid eget* (inquit) *diues? audeo dicere ipſo
D pane quotidiano eget diues, quare enim abundant illi omnia?
vnde? niſi quia Deus dedit? Quid habebit, ſi Deus ſubtrahat
manum ſuam? nonne multi dormierunt diuites & ſurrexe-
runt pauperes?* Sic igitur interpretari poſſumus, vt no-
ſter dicatur panis, qui nobis eſt neceſſarius. Hoc enim
cum Chriſti conſilio bene conuenit, qui tantùm no-
bis vult poteſtatem facere in præſentem diem neceſ-
ſaria petendi.

Quotidianum.] Græcum verbum τὸν ἐπιούσιον ma-
gnam difficultatem peperit. Vetus interpres quoti-
dianum reddidit, vt ex Hieronymo in hunc locum
manifeſtum eſt. Atque ita omnes veteres auctores
Latini legunt. Hieronymus ſuperſubſtantialem ver-
tit, quanquam in eo veterem verſionem noluit corri-
E gere. Itaque incautè quidam noſtro tempore in vul-
gata editione pro quotidiano ſuperſubſtantialem po-
ſuerunt: quod corporis cibo, quem à nobis peti pro-
bauimus, minimè conuenit. Alij conſubſtantialem,
id eſt, eiuſdem nobiſcum ſubſtantiæ reddiderunt, vt
inde ὁμοούσιον, de quo tantopere aduerſus Arianos di-
ſputabatur, confirmarent, vt Marius Victorinus lib. 3.
aduerſus Arium. Hieronymus ſcribit ſe in Hebræo-
rum Euangelio pro ἐπιούσιος legiſſe מחר craſtinū qua-
ſi inter craſtinum, & hodie antitheſis quædam ſit; &
hodie in diem craſtinum neceſſarium petamus pa-
nem. Et quidem verborum antitheſis rectè congruit;
ſententia verò non congruit: non enim docet, ſed
prohibet Chriſtus in craſtinum eſſe ſolicitos ver. 34.

Alij

Alii exponunt ἐπιούσιον substantiæ nostræ alendæ accommodatum, id est, panem cibarium, non delicatum, non superuacaneum; quod non prorsus malè conuenit. Sed nihil æquè mihi videtur conuenire, atque vt noster vertit interpres, *quotidianum*; vt intelligitur ex eo, quod sequitur, *da nobis hodie*. Non enim est verborum antithesis, quam quidam, vbi non est, quærunt; sed cognatio, similitudoque sententiæ, quemadmodum si côiugatis etiam dixisset verbis, panem nostrum hodiernum, id est, nobis in hodiernum diem necessarium, da nobis hodie. Sed vocauit potius quotidianum, quam hodiernum, vt generalior esset sententia, significaretque Deum singulis diebus seruis suis necessarium cibum dare solere. Diarium Latini vocant. Petimus ergo à Deo, vt ne patiatur diarium nostrum nobis hodie deesse. Loquimur enim tanquam filioli, qui mane in scholam proficiscentes primo loco eius diei statutam panis portionem postulant. Consonat huic sententiæ Syriaca translatio, quæ pro pane quotidiano legit לחמא דסונקנן יומנא panem indigentiæ nostræ. Vnus adhuc angere potest scrupulus, quod ἐπιούσιος non à participio ὤν, sed à nomine οὐσία, sicut ὁμοούσιος & ὁμοιούσιος Græcè linguæ consuetudine cadere debeat. Quod si ita est, nō præsentis diei cibum, sed substantialem, aut supersubstantialem, aut ad substantiam denique, quæ οὐσία dicitur pertinentem significare potest. Respondeo Euangelistam, aut Euangelistæ interpretem nouo vocabulo, aut veteri noua significatione vti potuisse, quemadmodum sæpe Apostoli vti solent. Deinde nisi me coniectura fallit, Hebraismum sapere. Dicunt enim Hebræi עצם היום הזה substantiam diei huius, pro, hunc ipsum diem, vt Genes. 7. 13. & Leuit. 23. 14. Sic ergo vocare potuit Euangelista ἐπιούσιον panem, qui ad substantiam præsentis diei pertineret, id est, portionem panis nostri, quæ præsenti diei respondet. Nolo tamen meam valere coniecturam; nisi, qui doctiores sunt approbauerint.

12. *Et dimitte nobis debita nostra.*] Peccata nostra debita vocamus, quia illis tanquam ære alieno obstricti tenemur Deo. Id constat ex Luca cap. 11. 4. qui pro debitis peccata dixit; & ex parabola, quæ est infra cap. 18. 27. quid autem sit peccata remitti, ad Romanos quarto versu octauo disputauimus: nunc sine disputatione, ne forte lector erret, admonemus dimitti esse non solum non imputari, non solum dissimulari, non solum tegi, non solum non puniri, vt noui hæretici fabulantur, sed penitus etiam tolli, penitus deleri, & in profundum mare proiici, vt scriptura loquitur Ioan. 1. 9. Isai. 43. 25. Mich. 7. 19. Probarunt ex hoc loco veteres Catholici aduersus Pelagianos neminem in hac vita sine peccato esse, quando omnes dicere iubemur, *Dimitte nobis debita nostra.* Hieronymus libro tertio aduersus Pelagianos, Augustinus lib. 2. contra ep. Parm c. 10. & lib. 3. contra duas ep. Pelag. c. 5. & lib. 3. de peccat. mer. c. 13. & epist. 89. & hom. 42. Duobus modis Pelagiani respondebant; primùm viros sanctos, cum hæc dicunt verba, non pro se, sed pro aliis orare, Augustinus libro secundo de peccator. mer. cap. 10. Deinde non ex veritate, sed ex modestia & humilitate dicere Augustinum lib. 2. contra duas ep. Parm. cap. 10. quibus iisdem locis respondet.

Nemo sine peccato.

Sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.] Periculosam nobis videtur Christus regulā tradere. Malè enim omnino nobiscum agetur, si non aliter nobis Deus, quam nostris nos debitoribus peccata dimittat. At non est regula, sed conditio. Non esse regulam manifestum est; quia Deus nobis, & multo plura, & multo maiora, & multo liberalius, & multo minus merentibus remittit; quam nos debitoribus nostris, aut remittere soleamus, aut etiam possimus. Itaque si regula esset, non salutem, sed damnationem potius nostram à Deo peteremus. Hoc per illam, quam diximus, parabolam cap. 18. 24. 28. significatur, vbi Dominus seruo decem millia talenta remisit; seruus conseruo centum denarios noluit condonare; nec Dominus propterea dimisit, quod seruus debitori suo prius dimisisset, quasi eius exemplo prouocatus; sed prius Dominus dimisit, postea seruus dimittere noluit. Denique regula est, quam imitamur; non autem Deus nos, sed nos Deum in remittendis peccatis imitamur; non ergo nos illi, sed ille nobis regula est. Nos illi conditio sumus, quia si nos debitoribus nostris non remittamus, neque nobis ille remittit, vt supra c. 5. 23. 24. significatur, *Si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quod frater tuus habet aliquid aduersus te; relinque ibi munus tuum ante altare, & vade reconciliari prius fratri tuo, & tunc veniens offeres munus tuum*, & Marci vndecimo versu vigesimo quinto. *Cum stabitis ad orandum, dimittite, si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester, qui in cœlis est, dimittat vobis peccata vestra.* Et Lucas c. 11. 4. non dixit, *dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*: sed, *siquidem nos dimittimus omni debenti nobis.* Cur ergo Christus hanc non iam regulam, sed conditionem adiecit, cum potius impedire rei, quam petimus impetrationem, quam iuuare videatur? Respondeo, duabus de causis appositam fuisse; & ad corrigendam orationem nostram, ne nobis à Deo peteremus, quod aliis ipsi nollemus dare; & ad commonefaciendos nos, vt quod à Deo petimus, id nos aliis concedamus. Reliquum est, vt videamus, quomodo sit intelligenda. Nescio qui olim hæretici ita intelligebant, quasi quantumcunque homines peccarent, & quacunque ratione viuerent, modo acceptas iniurias condonarent, certi essent fore, vt peccata sibi à Deo remitterentur, vt scribit Augustinus libro vigesimo primo de ciuitat. capite vigesimo secundo & vigesimo septimo quibus respondet, non vt fiant, sed quia fiunt peccata, ideo dicitur, dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Non ergo est sensus fore, vt hac sola conditione nobis Deus debita nostra dimittat, si nos debitoribus nostris dimittamus; sed, vt nisi dimiserimus aliis, nec ille nobis dimittat, vt ver. decimo quinto. *Si non dimiseritis hominibus, nec pater vester dimittet vobis peccata vestra*, quare quod paulo antè ver. decimo quarto dictum est, *si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet vobis pater vester delicta vestra*, non absolutè vt Augustinus admonuit, intelligendum est, sed si cætera accedant, quæ sunt necessaria, si nos peccasse pœniteat, si animus sit non iterum peccandi, & si quid est aliud, quod ad peccatorum remissionem requiratur. Nam, vt semel dicam, hoc inter negantes, & affirmantes promissiones, aut conditiones differt: quod negantes absolutè; & sine alia superaddita conditione; affirmantes nunquam absolutè, sed cum exceptione, nisi quid aliud impediat, intelliguntur. Vnus & idem locus Marci decimo sexto vers. decimo sexto illustre vtriusque regulæ præbet exemplum. *Qui*, inquit, *non crediderit, condemnabitur.* Hæc enim promissio, quia negans est, absolutè, & sine vlla conditione est intelligenda, fore, vt quisquis non crediderit, quantumuis bene viuat, & quidquid aliud faciat, condemnetur. Quod autem ibidem dicitur, *qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit*; quia affirmatio est, non absolutè, & sine exceptione intelligendum, sed si cætera habeat necessaria Sic hoc loco, quod dicitur ver. decimo quinto quia per negationem pronuntiatur, absolutè; quod vero ver. decimo quarto quia per affirmationem, non absolutè, sed cum exceptione intelligendum est. Alteram huius conditionis explicationem, nimis tamen angustam Augustinus affert, vt nostris debitoribus debita remittamus, id à nobis petentibus,

Quid inter affirmātes & negātes cōditiones in scriptura interest.

ſicut nos à Deo petimus, vt nobis noſtra dimittat; & ſicut ſeruus ille conſeruum ſuum rogabat, *patientiam habe in me*, Matthæi decimo octauo verſu vigeſimo nono. Hæc inquam, interpretatio & ſenſum nimis ſtringit, & conſcientiam nimis laxat. Iubemur enim Mar. 11. 25. non ſolum rogati, ſed noſtra etiam ſponte, cum ſtamus ad orandum dimittere, ſi quid aduerſus aliquem habemus: quanquam & generaliter ac ſine reſtrictione de omnibus intellexiſſe videtur ipſe Auguſtinus libro ſecundo de ſermone domini in monte. Illa difficilior eſt quæſtio, quatenus debitoribus noſtris remittere debeamus, vt nobis Deus debita noſtra dimittat. De ea re copioſè Theologi diſputant: ad eorum ſcholam auidum lectorem mittimus. Nos hîc ea tantum, quæ ad huius explanationem loci neceſſaria iudicamus, dicturi ſumus. Hoc ergo non de omnibus debitis, ſed de priuatis iniuriis intelligendum. Mille aureos nummos mihi debes; an, niſi condonauero Deus mihi peccata mea non condonabit? nequaquam ita eſt. Si enim condono, beneficium confero; ſi non condono, peccatum non admitto. Nec illa obſtat parabola Matthæi decimo octauo verſu vigeſimo quarto quod de pecuniæ debito loquatur. Nam per pecuniam peccata ſunt ſignificata. Patrem meum occidiſti; an neceſſe eſt, vt nihil à te exigam, ſi volo, vt nihil à me exigat Deus? minimè. Honorem mihi falſa criminatione detraxiſti; an mihi repetere coram iudice non licebit? licebit. Quid ergo? iniuriam, non damnum remittamus neceſſe eſt, ſi volumus, vt noſtræ in Deum iniuriæ ab eo nobis remittantur. Iniuriam enim à damno ſubtiliter Theologi diſtinguunt. Cum patrem meum occidiſti, & feciſti iniuriam, & damnum attuliſti. Iniuriam, quia offendiſti animum meum, quia contempſiſti me; damnum, quia eum mihi eripuiſti, qui me alebat, qui docebat, qui tuebatur; damnum repetere poſſum; iniuriam condonare debeo, ita vt nihil propterea velim mali, vt nullas tecum geram inimicitias, & vindictam non quæram. Idem in aliis exemplis intelligendum.

Quales iniuria remittenda & quomodo.

13. *Et ne nos inducas in tentationem.*] Duo hîc explicanda ſunt verba; quid ſit tentatio, & quid in tentationem inducere. Pelagiani hoc loco non peccatorum contra nos pugnam, quam tentationem ſcriptura ſolet appellare; ſed humanos caſus, quos ipſi per nos, niſi Deus auertat, effugere non poſſumus, intelligebant. Auctor Auguſtinus epiſtola 94. Nempe, quia in eo errore verſabantur, vt exiſtimarent in noſtra eſſe poteſtate; vt nulla Dei adiuti gratia omnia peccata vitaremus; & à Catholicis hoc loco premebantur, quod à Deo petamus ne nos in tentationem inducat, quaſi non poſſimus ſine eius auxilio ſuperare, vt Hieronymus libro aduerſus eos 3. & Auguſtinus multis locis argumentantur; hanc interpretationem, tanquam diuerticulum, qua euaderent, quæſiuerunt. Sed ex proximo verbo facile refelluntur; *ſed libera nos à malo*, vbi per malum, vt paulo poſt docebimus, non poteſt, niſi diabolus intelligi, tum etiam ex capite vigeſimo ſexto verſu quadrageſimo primo *Vigilate, & orate, vt non intretis in tentationem: Spiritus enim promptus eſt, caro autem infirma*, vbi certum eſt de peccatorum tentatione agi: quod ergo illic iubet exercere, hîc docuerat. Quomodo autem nos Deus in tentationem inducat; facile Caluiniſtæ reſpondent, quia nos ad peccandum impellit. Facile enim eſt hæreticum eſſe. Sed ſtat Iacobi ſententia, quam nulla poterit hæreſis abolere, *Nemo, cum tentatur dicat, quoniam à Deo tentatur; Deus enim intentator malorum eſt, ſed vnuſquiſque tentatur à concupiſcentia ſua abſtractus, & illectus.* cap. 1. 13. 14. Vera ac firma omnium ſemper Catholicorum ſententia fuit, Deum, cum de peccatis agitur, non impellendo, non incitando; ſed permittendo tentare, vt Tertullianus & Cyprianus in libro de oratione Dominica, & Auguſtinus ſermone 124. de tempore, & ſæpe alias interpretatur. Hoc conſtat. Quid autem ſit Deum non permittere, vt in tentationem inducamur, id non conſtat. Nam nonnulli interpretantur, non ne in tentationem incidamus, quod dum carnem circumferimus, fieri non putant poſſe, ſed ne, cum inciderimus, ab illa ſuperemur, vt Auguſtinus libro ſecundo de ſermone Domini, & epiſtol. 121. & Theophylactus in commentariis in hunc locum. Melius, vt mihi videtur, idem D. Auguſtinus in libro de bono perſeuerantiæ capite ſexto Tertullianus, Cyprianus de oratione Dominica, Chryſoſtomus hom. 20. Auctor imperfect. 14. & Euthymius in hunc locum putant nos rogare, vt non incidamus in tentationem: noſtræ enim infirmitatis memores, non ſolum, vt vincamus, petimus; ſed etiam ne in certamen deſcendamus, ne forte vincamur. Hunc ſenſum Chriſtus c. 26. 41. prorſus expreſſit, *Vigilate*, inquit, *& orate, ne intretis in tentationem: ſpiritus promptus eſt, caro autem infirma.* Pugnam ergo, ſicut Chriſtus detrectamus; ſed nos cum Diabolo, ille cum morte, *pater ſi poſſibile eſt tranſeat à me calix iſte.*

Deus quomodo tẽtat.

Matth. 26. 39.

Sed libera nos à malo.] Cyprianus omne generaliter malum intelligit; ſiue peccatum, ſiue quiduis aliud, quod detrimentum nobis afferat. Alii ad tentationem referunt, quaſi ſenſus ſit, ne nos inducas in tentationem ſed libera nos ab illa, vt Auguſtinus libro ſecundo de peccatorum meritis capite quarto & libro ſecundo de ſermone Domini in monte & Auctor imperfecti homil. 14. quod cum altera Auguſtini opinione, de qua ver. 9 diximus, qui ſeptem eſſe putat orationis Dominicæ petitiones, non ſatis bene conſiſtit. Idem enim eſſet, *ne nos inducas in tentationem*, &, *libera nos à malo*; niſi forte in priore rogamus ne in tentationem incurramus; in poſteriore, vt ſi incurrerimus ab ea liberemur, quod perexiguum & ſubtile diſcrimen eſt. Magis mihi Tertulliani placet interpretatio, vt per malum Diabolus intelligatur: *Ipſe* (inquit lib. de orat.) *à Diabolo tentatus præſidem, & artificem tentationis demonſtrauit*, quod & Chryſoſtomo hom. 20. & Chryſoſtomi ſectatoribus Euthymio & Theophylacto placuiſſe video. Iuuat nomen πονηρὸς, quo Diabolus vocari ſolet, vt ſupra cap. 5. 37. & infra c. 13. 19. & additus articulus, quaſi malignum illum digito demonſtrans. Adnotauit Auguſtinus lib. 2. de peccatorum merit. c. 4. quod ante eum Tertullianus indicauerat, eo artificio has petitiones eſſe diſpoſitas, vt prima rogemus præterita nobis dimitti peccata; in ſecunda, vt ne in futurorum irritamenta prolabamur; in tertia, vt à præſentibus, quibuſcum cõflictamur, liberemur. Adiecit (inquit Tertul.) ad plenitudinem, tam expeditæ orationis, vt non de remittendis tantum; ſed etiam de auertendis in totum delictis ſupplicaremus.

Quia tuum eſt regnum.] Hæc verba in Græcis codicibus adduntur ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν, *quia tuum eſt regnum & poteſtas, & gloria in ſecula amen*; quæ, quia in noſtra verſione non legimus, nec in precibus dicere ſolemus; clamant hæretici, & nobis partim ignorantiam, partim falſi crimen obiiciunt; quaſi alias de noſtro commenti Dominicam mutilauerimus orationem. Sed, vt alii ante me monuerunt; non nos hæc verba detraximus; ſed Græci ſolemni precationi addiderunt; vnde credibile eſt, in Euangeliſtæ contextum fuiſſe tranſlata: quemadmodum angelicæ ſalutationi addiderunt ὅτι σὺ ἔτεκες τὸν σωτῆρα ἡμῶν, *quia tu peperiſti ſeruatorem noſtrum*, & Pſalmis, *Gloria patri, & filio, & Spiritui ſancto* Eſtque id Græcorum ingenio & moribus valde conſentaneum, qui ad finem concionum ſolent adiungere, ὅτι σοὶ ἐστὶ κράτος καὶ δόξα, καὶ βασιλεία, aut aliquid ſimile, vt apud Chryſoſtomum, & alios Græcos concionatores ſæpe legimus. Confirmat coniecturam, quod vetuſtiſſimi auctores non legant.

Et ſole-

Et solebant tamen Tertullianus & Cyprianus Græcis potius vti exemplaribus, quam Latinis, maximeque cum Græca Latinaque diffidebant, & Hieronymus Latinam editionem ad Græcam corrigens veritatem, tamen nec vertit, nec in commentariis exponit. Nec vero simile est Christum in tam breui, præcisaque oratione non necessaria addidisse verba. Fateor Græcos auctores Chrysostomum, Auctorem imperfecti, Theophylactum, & Euthymium legere: fateor & in Hebraico, & in Syriaco Euangelio reperiri. Sed Græci legunt ex consuetudine Ecclesiæ suæ; Hebræus, quia Græcè legit; quantum enim auctoritatis Hebraicum illud habeat Euangelium, in præfatione diximus. Syrus verò, quia credibile est eum ex Græco Euangelium transtulisse; nisi forte & Syri ex simili precandi consuetudine addiderunt.

14. 15. *Si enim dimiseritis hominibus.*] Quidquid est in his duobus versibus difficultatis supra versu duodecimo explicauimus. Nunc antithesis tantum inter homines & Deum notanda est, Si, inquit, *dimiseritis hominibus*, id est, æqualibus vestris, conseruis vestris, vt in parabola debitorum cap. 18. 28. 29. Magis enim debet homo homini, seruus conseruo, quam homini Deus, seruo dominus iniurias condonare, qui mortalis cum sit, non debet immortales gerere inimicitias, & quia minus æqualis ab æquali; quam ab inferiore superior, præsertim ab infimo summus offenditur. Iubemur ergo facere quod est minus, vt obtineamus quod est maius; & centum conseruis nostris denarios remittere, vt decem millia nobis talenta à domino remittantur. Hanc vim habet, *hominibus*. Similis sententia Eccles. 28. 1. 2. 3. 4. 5. *Qui vindicari vult, a Domino inueniet vindictam, & peccata illius seruans seruabit. Relinque proximo tuo nocenti te, & tunc deprecanti tibi peccata soluentur. Homo homini reseruat iram, & a Deo quærit medelam? In hominem similem sibi non habet misericordiam, & de peccatis suis deprecatur? Ipse dum caro sit, reseruat iram, & propitiationem petit a Deo? quis exorabit pro delictis illius?*

16. *Sicut hypocritæ.*] De hoc nomine diximus versu secundo.

Tristes.] σκυθρωποί, qui tristi sunt vultu; quod non de vera tristitia, sed de seueritatis sanctitatisque, vt ait Hieronymus, simulatione est intelligendum

Exterminant.] ἀφανίζουσι, sic vertit, non Hieronymus, sed vetus ante illum interpres, vt ex Hilario canone 5. & Augustino libro secundo de sermone Domini perspicuum est. Nam Hieronymus, demoliuntur, reddendum putat, veterem subreprehendens interpretem, quod nec ipsum est proprium. Melius Hilarius, conficiunt, & Chrysostomus διαφθείρουσι corrumpunt, propius alii, obscurant. Sensus est, hypocritas, vt ieiunare videantur, natiuum & vegetum colorem, aut tristitiæ simulatione, aut alicuius medicamenti artificio in pallidum tetricumque conuertere: contra quam mulieres faciunt, vt pulchriores appareant.

Mercedem suam.] quam quærunt, vt versu primo secundo & quinto.

Tu autem.] mutatio numeri, vt versu vigesimo primo ex Hebræorum consuetudine quarto Regum decimo septimo versu vigesimo nono. Solebant Palæstini, vt ait Hieronymus hoc loco, diebus festis vngi. Nec solum Palæstini, sed omnes Orientales in lætitia, & rebus prosperis vngebantur, vt ex his locis intelligimus Ruth 3. 3 2. Reg. 12. 20. & 14. 2. & 4. Reg 4. 2. & Iudith 10. 3. & 16. 10. & Esther 2. 12. Quomodo autem intelligendum sit, quod Christus iubet caput vngere, cum ieiunamus, Chrysostomus homilia vigesima prima & Auctor imperfecti homilia decima quinta Hieronymus, Theophylactus, Euthymius, Rupertus rectè exposuerunt; non iubere, vt reuera caput vngamus, sed vt ieiunii fugiamus ostentationem, & hilaritatem potius atque lætitiam, quemadmodum qui caput vngunt, quam tristitiam præferamus; sicut intelligitur quod supra dictum est versu tertio *nesciat sinistra tua, quid faciat dextera tua*; & versu sexto *intra in cubiculum tuū*. Aliæ interpretationes, quas partim iidem auctores, partim Origenes, Hilarius, Basilius, Augustinus, & Beda afferunt, allegoricæ sunt.

19. *Nolite thesaurizare.*] μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν, ne thesaurizetis vobis, vt hoc vtamur verbo. Vetus interpres in huiusmodi imperandi modis, qui per negationem dicuntur, addere solet verbum, *nolite*; sententiam exprimens, non verba, vt infra versu trigesimo quarto & capite septimo versu primo & sexto. Quod autem quidam Augustinum traducunt, quod ex similibus locis in lib. de gratia & lib. arb. liberum hominis arbitrium confirmat, parum benignè faciunt. Nam & in nonnullis locis est μὴ θέλετε, & si non esset, nihilominus ex illis liberum probaretur arbitrium; quia nemo, præter hæreticos, tam est insanus, vt Deum nobis præcipere dicat, quæ facere non possumus. Et multo profectò illi magis ridiculè & imperitè ex aliis locis ad tollendam, quam Augustinus ex iis ad asserendam libertatem arbitrii, argumentatur. Quid Christus per thesaurum intelligat, non satis compertum est. Hilarius humanam laudem intelligi putat, quam versu secundo quinto & decimo sexto mercedem appellauit, quam qui consectantur, ii thesaurum non in cælo apud Deum, sed in terra apud homines ponunt. Melius alii omnes auctores, quos legisse memini, de terrenis opibus interpretantur. Quod ex ver. 24. confirmatur, *non potestis Deo seruire & mammonæ.*

Liberi arbitrii assertio.

21. *Thesaurus tuus.*] Grecæ ὑμῶν vester, sicut paulo infra καρδία ὑμῶν cor vestrum. Melius mihi videtur legisse noster interpres: nam & Chrysostomus & Auctor imperfecti Græci scriptores ita legunt; & hæc numeri mutatio in concione maiorem habet vim, vt supra versu decimo septimo. Apparet autem hoc fuisse prouerbium sumptum de medio; qualia multa & in hoc, & in sequente capite reperiuntur, vt illud ver. 24. *nemo potest duobus Dominis seruire.*

22. *Lucerna corporis tui.*] Græci non legunt, tui. Quod quidam maiorem vim habere putant. Ego contra eo pronomine vehementius auditorem feriri arbitror, præterquam quod versu præcedenti iam cœperat secundam alloqui personam; & versu hunc proximè sequente addit, ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, *si oculus tuus fuerit nequam*. Atque ita legit Hilarius, & Ambrosius in libro de dignit. sacerdotali capite sexto & Augustinus libro secundo de sermone Domini, & inter Græcos Auctor operis imperfecti. Dubitare autem aliquis poterit, quorsum hæc verba pertineant, & qua consequentia superioribus adhæreant. Chrysostomus & Auctor imperfecti ita coniungunt. Dixerat paulo ante, *vbi est thesaurus tuus, ibi est cor tuum*; cor est in animo, quod oculus in corpore: declarat ergo ex similitudine oculi corporis non posse se animum benè habere, cum cor est in thesaurum intentum, & auaritia obcæcatum.

Si ergo.] οὖν ergo hoc loco non est, vt grammatici loquuntur, illatiua coniunctio, sed incœptiua, aut continuatiua sententiæ.

Oculus tuus fuerit simplex.] Purus, mundus, non prauis infectus humoribus.

Totum corpus tuum lucidum erit.] Erit veluti oculatum. Nam oculus perexiguus orbiculus ita toti corpori necessarium lumen præbet, vt cum oculus purus est, totum omnino corpus oculus esse videatur: omnia enim membra ad fungendas actiones suas per oculum vident.

23. *Si autem oculus tuus fuerit nequam.*] πονηρός, malè

affectus, vitiatus, immundus. Opponit enim simplici, id est, mundo. Si *ergo*, ἂν pro γάρ *enim*: redditur enim causa.

Lumen, quod in te est, tenebræ sunt.] Quomodo lumen tenebræ esse possunt? aut si tenebræ sunt, quomodo lumen vocat? non quia est; sed quia esse debuit; vt, *filij autem regni eycientur foras*, Matth. 8.12. id est, qui filii regni esse debuerunt. Et, *iustificata sapientia à filiis suis*. id est, ab iis, quos filios sapientiæ esse oportebat, Luc. 7. 35.

Ipsæ tenebræ quantæ erunt?] Reliqua corporis membra, quæ natura sua tenebræ sunt, quia nullum nisi ex oculis lumen habent.

24. *Non potestis duobus dominis seruire.*] Quorsum hoc? Respondet Chrysostom. homilia vigesima secunda & Auctor imperfect. decimo sexto quia dixerat B vers. decimo nono, *nolite thesaurizare vobis thesauros in terra*, quod probat non esse faciendum, quia non possumus Deo seruire, & mammonæ. Probabile est, vt ante diximus, vulgare hoc esse prouerbium; quale illud apud Latinos est, *nemo potest simul sorbere, & flare*. Quo autem modo intelligendum sit, Chrysostom. homilia vigesima secunda & Theophylactus exponunt, neminem posse duobus dominis seruire contraria præcipientibus, quales Deus & mammona esse solent, quod etsi verum est, tamen aliam Christus rationem affert. *Aut enim vnum odio habebit, & alterum diliget; aut vnum sustinebit, & alterum contemnet*; quibus verbis significat neminem duobus dominis non solum contraria, sed C etiam diuersa præcipientibus seruire posse; quia natura ipsa prohibet, vt amor serui in diuersos distrahatur dominos; quemadmodum si dixisset nullam mulierem duos maritos habere posse; non modo quia contraria præcipiunt; sed quia coniugalis amor natura sua eiusmodi est, vt non nisi vnius esse possit. Sic vnus dominus multos seruos habere potest, vnus seruus multos dominos habere non potest, quia domini est seruum non amare, sed regere; serui dominum nō regere, sed amare; & imperium diuidi potest, amor non potest. Itaque indicat Christus diuitias non solùm, cùm iniquè parantur, & iniustè dispensantur: sed etiam cùm non iniquè, non iniustè: si tamē amantur, ab amore Dei hominem auocare, quia nemo potest duos amare dominos, sicut alibi dixit, *impossibile est diuitem intrare in regnum cælo-* D *rum*, cap. decimo nono vers. vigesimo sexto. Obseruauit Auctor imperfect. homilia decima sexta non dixisse, nemo potest duos dominos habere: sed *nemo potest duobus dominis seruire*. Dominum autem vocat omnem rem, cui nimis dediti sumus, cui quodammodo seruimus, vt Rom. 6. 16. *nescitis, quia cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius, cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam*, & 2 Petri 2. 19. à quo enim quis superatus est, huius & seruus est. Sic Basilius in moralibus reg. 2. cap. 1.

Aut enim vnum odio habebit.] Cum sententia sit facilis, locus est difficilis: videtur enim opponere vnum vni, alterum alteri: & cum dicit in secunda parte, *aut vnum sustinebit, & alterum contemnet*: incipere à posteri- E ore membro prioris partis, & vnum dicere, quem ante alterum dixerat: hoc videtur oratio & consuetudo loquendi postulare. Quod si ita est, apparet inanem esse repetitionem, quemadmodum si diceret, aut Petrum odio habebit, & Paulum diliget: aut Paulum sustinebit, & Petrum contemnet, & ita plerique acceperunt: quod cum alii absurdum esse animaduerterent, dixerunt, vnum non certum, sed vnam aliquam, quam designare velis, personam demonstrare alterum alteram. Mihi facilis huius rei explicatio videtur esse, adeo vt pigeat alias interpretationes sine operæ pretio recitare. Vnus enim hoc loco accipitur pro primo, alter pro se- A cundo, notissimo omnibus etiam, qui Hebraicè nesciunt, Hebraismo. Itaque nomina duos, quos velis, dominos, Petrum & Paulum, aut vnum, id est, primum Petrum odio habebit, & alterum, id est, secundum Paulum diliget: aut vnum, id est, primum Petrum sustinebit: & alterum, id est, secundum Paulum contemnet. Vno dicam verbo non opponit personam personæ: sed odium personæ eiusdem amori. Similis est locutio apud Lucam. cap. 16. 13.

Non potestis Deo seruire & mammonæ.] Mammon Chaldaicè, mammona Syriacè diuitiæ dicuntur, vt Hieronymus hoc loco, & Elias in Thesb. docent. Consonat Punica lingua, quæ Hebraicæ affinis atque Chaldaicæ, lucrum mammon appellat, vt August. libro 2. de serm. Domini, & serm. 35 de verbis Domini secundum B Lucam adnotauit.

25. *Animæ vestræ.*] Animam hoc loco pro altera hominis parte positam esse ex alterius partis oppositione manifestū est, *nec corpori vestro, quid induamini*: sed quia ea parte viuimus, anima pro vita ponitur Hebræorum consuetudine, vt etiam Augustinus admonuit, vt infra cap. decimo vers. trigesimo nono & 16. 25. Ioann. 10. 11. & 12. 25. & 13. 37. 38. & 15. 13. & aliis locis pæne innumeris.

Neque corpori vestro.] Nominauit duas res homini charissimas, & de quibus maxime solet esse solicitus, quia tota in illis vita consistit: vetatque etiam de illis solicitudinem habere. Non autem omnem prohibet C solicitudinem: sed eam, quæ ex diffidentia erga Deum proficiscitur, vt apparet ex vers. vigesimo sexto vigesimo octauo & trigesimo, & eam quæ à Dei seruitute hominem distrahit, vt constat ex vers. vigesimo quarto, *non potestis Deo seruire, & mammonæ*. Denique non omnem improbat solicitudinem: sed eam, quam seruus erga Dominum habet, loquitur enim conuenienter iis, quæ vers. vigesimo quarto dixerat, *nemo potest duobus dominis seruire*.

Nonne anima plus est, quàm esca?] Meritò dubitari potest, quorsum spectet hæc ratio. Hieronymus, Augustinus libro secundo de sermone Domini, Chrysostomus homilia vigesima secunda Auctor imperfecti 16. Beda, Theophylactus, Euthymius, & Strabus huiusmodi argumentum esse putant, *nonne anima plus est quàm esca,* D *& corpus plus quam vestimentum?* Quis vobis animam & corpus dedit, nisi Deus? qui ergo quod maius est dedit, & quod minus est, dabit. Sic vult Petrus, vt omnem in illum nostram solicitudinem proiiciamus, certi nos illi curæ esse, epistola prima capit. quinto vers. septimo. Confirmatur hæc ratio ver. 26. 27. 28. 29. 30. Quòd autem nonnulli quondam monachi hoc loco ad otium & desidiam abutebantur, ideo non laborantes, vt victum quærerent, quòd Dominum omnem corporis solicitudinem prohibuisse dicerent; ex iis, quæ paulo ante docuimus, non omnem solicitudinem prohiberi, refutari potest: & D. Augustinus integro lib. de opere monachorum copiosius refutauit.

E 26 *Respicite volatilia.*] Quidam olim per volatilia angelos intellexerunt, vt in commentariis refert Hieronymus. Contra Hilarius, immundos spiritus intelligit, fortasse allegoricè. Sed perspicuum est aues intelligi debere, nisi velimus non solum vim argumenti, sed omnem etiam sententiam penitus perire. Cur autem aues potius, quàm alia animalia nominauerit, tres potissimum causas fuisse arbitror: Primam, quod voluerit in toto quodammodo mūdo exempla nobis diuinæ prouidentiæ proponere. Incipit ergo à cælo, *respicite volatilia cæli*, & desinit in terram vers. vigesimo octauo *considerate lilia agri*. Secundam, quòd cum in sublimi aëre versentur, longius à cibo absunt; & tamen Deus pascit illa. Tertiam, quòd terrestria animalia plus in quærendo, &

d... ... ... ndendo cibo habere soleant industriæ, ita- A que Salomō, vt prouidi & laboriosi esse discamus, mittit nos ad formicam, Prouerb. 6.6. & 30.25. *formica, in- ... populus infirmus, qui preparat in messe cibum sibi.*

... Eodem hoc epithetum pertinet; sunt enim & domesticæ aues, quæ hominum aluntur prouidentia; cælestes autem solus Deus alit. Lucas ca. 12. 24. coruos nominatim dixit, ideo, vt quidam putāt, quod coruorum pulli simul, vt exclusi sunt, à patre & matre deserantur; ita vt ex Dei sola pendeant prouidentia; ideo de coruis nominatim dictum esse, *qui preparat coruo escam suam, quando pulli eius clamant ad Deum vagantes, eò quod non habeant cibos* Iob. 39. 3. *& qui dat iumentis escam ipsorum, & pullis coruorum inuocantibus eum*, Psalm. 146. vers. 9.

Et pater vester cælestis pascit illa.] Non dicit pater eo- B rum; sed pater vester, quasi dicat, si Deus illa, cum & vilissima sint animalia, & eorum ipse pater non sit, tamen prouidentissimè pascit; quanto magis pascet vos, qui & homines, & eius filii estis? Poterat, inquit Chrysostomus homilia vigesima secunda in Moyse, in Elia, & Ioanne diuinæ prouidentiæ exempla proponere, quorum Moyses quadraginta dies à Deo sine cibo sustentatus est, Exodi 24. 18. Elias & per coruum alitus auium voracissimam, & quæ maximè cibo eget. 3. Regum 17. 4. 6. Ioannes in solitudine sine vlla victus & vestitus sollicitudine vitam egit, supra cap. 3. 4. Sed voluit ostendere diuinam prouidentiam ad minima: qualque atque vilissimas etiam res pertinere, nec, vt stulti illi dicebant, celo claudi, Iob. 22. 14.

Nonne vos magis pluris estis illis?] Maluit noster inter- C pres à Latini sermonis consuetudine, quam à Græcis verbis discedere, *οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν*: nonne vos longe illis antecellitis? Aut, nonne vos longe illis estis præstantiores?

27. *Quis autem vestrum cogitans.*] Quantumuis intendat neruos ingenii, quantumuis sese cogitando discruciet *μεριμνῶν*.

Cubitum vnum.] Quorsum hoc dicat, non facile dictu est. Hieronymus, Augustinus libro secundo de sermo. Domini, Beda & Strabus in commentariis existimant, sicut paulo ante probauit animam pluris esse, quam escam: ita nunc probare velle corpus pluris esse, quam vestimentum; & Deum, qui istam nobis corporis staturam dedit, conueniens illi vestimentum datu- D rum esse, nos, qui staturam facere non possumus, nec vestimentum illi accommodatum, nisi Deo concedente, reperire posse. At id non hoc loco, sed vers. sequenti ... *Et de vestimento quid solliciti estis?* quasi nondum ... de vestimento disputare. Chrysostomus, Euthymius, Theophylactus. Si non potestis, quantumuis ... & ... ad staturam corporis vestri vel vnum cubitum adiicere, nisi Deus augeat, quid de cibo & potu solliciti estis? *neque enim qui plantat, neque qui rigat est aliquid, sed qui incrementum dat Deus.* 1. Corinth. 3. 7. Hūc ... esse sensum constat ex Luca cap. duodecimo vers. vigesimo sexto. *si ergo, quod minimum est, non potestis, quid de cæteris solliciti estis?* Ex quo loco necesse est, vt hunc, si rectè volumus intelligere, interpretemur. Ex E Luca autem manifestum est, voluisse Christum ab eo, quod erat minus, ad id quod maius erat, argumentari. Vocat ergo minimū, cubitum vnum ad staturam corporis adiicere non comparatione indumenti, aut cibi, ... Hoc enim dubium est, quin maius sit, atque difficilius, non dico vnum cubitum; sed vel vnum pilum corpori nostro addere, quam victum & vestitum inuenire. Sed vocat minimum comparatione totius corporis & animæ, vt recte Auctor imperfecti animaduertit. Probat igitur Christus his verbis minorem superioris argumentationis propositionem, quam suppres- serat. Sic enim argumentatus fuerat: Anima plus est quam esca, & corpus, quam vestimentum. Sub. sed animam & corpus non vos, sed Deus facit; ergo escam & vestimentum non vos debetis quærere, sed Deus. Illam autem partem minoris propositionis, animam & corpus vos facere non potestis, nunc probat. Non potestis vnum cubitum facere: ergo multo minus totum. Quod autem quidam Euthymium secuti putant, ideo potius cubitum, quàm palmum, aliamue mēsuram nominasse, quod cubitus propria humani corporis mensura sit; vniuscuiusque enim hominis corpus quatuor eiusdem hominis constare cubitis; iudicent alii. Ego hoc tantum compertum habeo Christum, cum minimam corporis partem, vt argumentationis vis requirebat, dicere vellet, cubitum appellasse, non quod nō alia mensura minor sit: sed quod ea vna sit ex minimis. In his enim rebus non subtiliter, sed vulgariter loqui consueuimus: quemadmodum qui dicit se ne vnum quidem assem habere, vt significet nullum se prorsus habere pecuniam: non ideo assem nominat, quòd minima pecunia, sed quod ex minimis vna sit. Itaque qui Gallicè dicit, ne vnum quidem assem habeo; & qui dicit, ne vnum quidem denarium habeo, quamuis asse denarius minor sit, idem tamen dicit. Simile exemplum supra notauimus cap. quinto vers. vigesimo sexto. Nam quod Matthæus dixit, *non exies inde, donec soluas nouissimum quadrantem*, Lucas cap. duodecimo vers. quinquagesimo nono dicit, *donec soluas nouissimum minutum*, quod quadrantis media pars erat: idem tamen dicunt, id est, donec omne prorsus debitum soluas. Sic quod hoc loco Matthæus dicit, *quis vestrum cogitans potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum*, id est, vel minimam partem; supra cap. 5. 36. dissimili argumento, simili sententia dixit, *non potes vnum pilum album facere, aut nigrum.* Quòd autem Hilarius ad staturam corporis Christi hoc retulit, de qua loquitur. D. Paulus Ephes. 4. 13. satis apparet non esse litterale.

28. *Lilia agri.*] Eadem ratione, qua paulo ante non dixit, volatilia tantum, sed volatilia cœli: nunc non tantum dicit, respicite lilia, sed lilia agri: vt ab hortensibus distinguat, quæ hominum cura & plantantur, & aluntur. Videtur autem Christus hoc exemplo docere voluisse Deum non solùm necessitatis, sed etiam elegantiæ, & pulchritudinis nostræ curam habere, vt ne eius quidem causa sollicitos nos esse oporteat. Quemadmodum patres non solum prouident, ne quid liberis suis ad vitam, & studia; sed etiam ne quid ad vsitatam elegantiam, & honestam recreationem desit. Huc spectat quod dicit, *nec Salomon in omni gloria sua coopertus est, sicut vnum ex istis.* Porro quod hîc verbis docet, iam olim re ipsa docuerat. Hebræos enim per quadraginta annos in solitudine vestiuit Deuteronom. 7. 4. *Vestimentum tuum, quo operiebaris, nequaquam vetustate defecit, & pes tuus non est subtritus, en quadragesimus annus est.*

29. *Nec Salomon.*] Proposuit Salomonis potius, quàm alterius regis exemplum, quia & opibus, & potentia, & sapientia omnibus, qui ante, quiq; post ipsum fuerunt, antecelluit. 3. Regum 3. 13. quibus rebus & excogitari, & parari solent ea, quæ ad ornamenta corporis pertinent.

In omni gloria sua.] Quod quidam noui interpretes vertunt, *ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ* cum omni gloria sua, vt *ἐν* pro *σὺν*, sicut ב apud Hebræos, accipiatur, probare nō possum: quia & à propria verborum significatione nulla coacti necessitate discedunt; & vim sententiæ non exprimunt. Non enim est sensus, ne Salomonem quidem, quantumuis inclitus & gloriosus fuerit, tam eleganter vestiri potuisse; vt isti videntur existimare; sed ne Salomonem quidem, etiam tum, cum in summo fastigio gloriæ suæ erat, ita potuisse vestiri. Est enim *αὐξη-*

[illegible] prouerb 6.6.& 30.25. &, si in crastinum sollicitos [illegible] neque plantare, neque serere licebit quæ [illegible] udine futuri fiunt. Respondet Augusti- [illegible] bona temporalia intelligenda, quæ [illegible] deberamus. at de bonis temporalibus nos [illegible] posse, aliquando etiam debere, superiori- [illegible] plis. Auctor imperfecti in crastinum [illegible] interpretatur pro rebus non necessarius so- [illegible] gerere. At enim loquitur Christus de ne- [illegible], de victu, atque vestitu, *respicite volatilia cæli,* [illegible] sexto, *& de vestimento quid solliciti estis,* [illegible] octauo &, *nolite solliciti esse dicentes, quid* [illegible] *aut quid bibemus, aut quo operiemur?* vers. [illegible] primo, &, *scit enim pater vester, quia his omni-*

A *bus indigetis*, ibidem. E superioribus ergo eliciendus est sensus. Non omnem in futurum solicitudinem prohiberi superiora docent exempla; quæ autem prohibeatur, ex his, quæ toto capite dicta sunt, colligendum est. Primùm ea prohibitur, quæ impedit, quominus quæramus regnum Dei. vers. trigesimo tertio. Deinde ea, quæ nascitur ex diffidentia aduersus Deum; *si autem fœnum agri, quod hodie est & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quanto magis vos modicæ fidei,* vers. trigesimo, postremo ea, quæ non sequitur, sed præcedit solicitudinem regni Dei, quod primo loco quærere debemus; & quæ tanta est, vt illi seruiamus, quia duobus dominis seruire non possumus, vers. vigesimo quarto.

CAPVT VII.

NOLITE iudicare, vt non iudicemini. 2. In quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini: Luc. 6. f. 37.
& in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. 3. Quid autem vides festucam in ocu- Rom. 2. a. 1.
lo fratris tui: & trabem in oculo tuo non vides? 4. Aut quomodo dicis fratri tuo: Sine eiiciam Mar. 4. c. 24.
festucam de oculo tuo: & ecce trabs est in oculo tuo? 5. Hypocrita, eijce primum trabem de oculo tuo,
& tunc videbis eiicere festucam de oculo fratris tui. 6 Nolite dare sanctum canibus: neque mittatis margaritas
vestras ante porcos, ne forte conculcent eas pedibus suis, & conuersi dirumpant vos. 7. petite, & dabitur Inf. 21. c. 22.
vobis: quærite, & inuenietis. pulsate, & aperietur vobis. 8. Omnis enim, qui petit, accipit: & qui quæ-
rit, inuenit, & pulsanti aperietur. 9. Aut quis est ex vobis homo, quem si petierit filius suus panem, num- Mar. 11. c. 24.
quid lapidem porriget ei? 10. Aut si piscem petierit, numquid serpentem porriget ei? 11 Si ergo vos, cum sitis Luc. 11. b. 9
mali, nostis bona data dare filiis vestris: quanto magis pater vester, qui in cælis est, dabit bona petentibus se? 12. Ioan. 14. b. 13.
Omnia ergo quæcumque vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis. Hæc est enim lex, & Prophetæ. 13. Iac. 1. a. 6.
Intrate per angustam portam: quia lata porta, & spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem, & multi sunt Luc. 6. c. 31.
qui intrant per eam. 14. Quam angusta porta, & arcta via est, quæ ducit ad vitam: & pauci sunt, qui inueniunt Tob. 4. c. 16.
eam. 15. Attendite à falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lupi
rapaces. 16. a fructibus eorum cognoscetis eos. Numquid colligunt de spinis vuas, aut de tribulis ficus? 17. Luc. 13. c. 24.
Sic omnis arbor bona fructus bonos facit. 18. mala autem arbor malos fructus facit. Non potest arbor bo- Luc. 6. g. 44.
na malos fructus facere: neque arbor mala bonos fructus facere: 19. Omnis arbor, quæ non facit
fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur. 20. Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos. 21. Sup. 3. c. 10.
Non omnis, qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum: sed qui facit volunta- Inf. 25. a. 1.
tem Patris mei, qui in cælis est, ipse intrabit in regnum cælorum. 22. Multi dicent mihi in illa die: Act. 19. c. 13.
Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in no- Psal. 6. c. 9
mine tuo virtutes multas fecimus? 23. Et tunc confitebor illis: Quia numquam noui vos: discedite à me, Inf. 25. d 41.
qui operamini iniquitatem. 24. Omnis ergo, qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro Luc. 13. f. 27.
sapienti, qui ædificauit domum suam supra petram, 25. & descendit pluuia, & venerunt flumina, & fla- Luc. 6. g. 48.
uerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit: fundata enim erat super petram. 26. Et o-
mnis, qui audit verba mea hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificauit domum suam super Rom. 2. c. 3.
arenam: 27 & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum il- Iac. 1. d. 22.
lam, & cecidit, & fuit ruina illius magna. 28. Et factum est: cum consummasset Iesus verba hæc, ad- Mar. 1. c. 22.
mirabantur turbæ super doctrina eius. 29. Erat enim docens eos sicut potestatem habens, & non sicut Luc. 4. c. 32.
Scribæ eorum, & Pharisæi.

IN CAPVT VII.

NOLITE.] Primùm hoc loco quærendum, quo [illegible] hæc cum superioribus copulentur. Au- [illegible] lib. 2. de sermone Domini existimat, propterea [illegible] superiore capite temporalium rerum solicitudi- [illegible] Christus prohibuerat, monere eos, qui eas non quæ- [illegible] ne facere; ne male de quærentibus iudi- [illegible] bene & male quæri possint, & existimare de [illegible] qui quærunt, bono animo quærere, sicut D. [illegible] prohibebat 1. Corinth. 8 [illegible], vt qui illis non vescuntur, de vescenti [illegible], quia possunt, aut per ignorantiam, [illegible] *Qui*, inquit, *non manducat, man-* *ducantem non iudicet.* Rom. 14. 3. Auctor imperfecti vult

cum oratione Dominica iungi. Dixerat enim cap. sexto vers. duodecimo, *dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*, & vers. decimo quarto. *Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet vobis pater vester cælestis peccata vestra; nolite ergo iudicare, & non iudicabimini.* Ego iam monui non esse anxiè quærendam in Euangelistis sententiarum connexionem, quia res non eo ordine scribere voluerunt, quo factæ à Christo, vel dictæ sunt. Quod præcipuè in eius concionibus obseruatur, in quibus nec omnia, quæ dixit, nec eo, quod dixit, ordine recensent, contenti præcipua eius doctrinæ capita commemorare. Quòd si quàm nobis licet ex argumenti similitudine coniecturam

ducere, credibile est hæc verba non ad communem populum communè, sed in illa ad Apostolos priuata, quam Matthæus quinto capite recitauit, dicta fuisse, esseque cum vers. quadragesimo octauo capitis quinti iungenda, *Estote ergo perfecti, sicut pater vester cælestis perfectus est*; & quia hoc modo sententia sententiæ, verba verbis bene cohærent; & quia Lucas cap. 6. vers. 36. 37. ita coniungit.

Iudicare. Interpretatio est Hilarii can. 5. Ambrosii libro de paradiso capite quinto, nolite iudicare de iudiciis & promissis Dei, ne ab eo iudicemini: sicut Iacobus cap. quarto vers. vndecimo ait, *qui detrahit fratri, iudicat legem; si autem iudicas legem, non es factor legis; sed iudex.* Alii interpretantur, *nolite iudicare*, id est, seueri esse in proximos, & iniurias ab illis acceptas animo conseruare; vt Auctor imperfecti homilia decima septima. Alii *iudicare*, pro condemnare accipiunt, vt Euthymius & Theophylactus. Alii non condemnationem tantùm aliorum, sed etiam iudicium prohiberi putant, Augustinus libro secundo de sermone Domini, & sermone 202. de tempore, Basilius in Reg. breu. 164. Hieronymus in commentariis, Chrysostomus homilia vigesima quarta, Anastasius quæst. 83. Beda, & Rupertus. Quod ego etiam verum puto, credo tamen non solum iudicium, sed etiam curiositatem in alienos mores inquirendi prohiberi, quæ sic condemnationi iudicium, sicut sententiæ iudiciali inquisitionem antecedit. Nam quod sequitur, *nolite condemnare, & non condemnabimini*; vt paulo post docturi sumus, non est, velim, vt multi existimant, expositio sententiæ, sed alia sententia est.

Quomodo de aliis iudicare liceat.

Quærit Hieronymus, Chrysostomus, Anastasius, Augustinus, Beda, & Euthymius, quomodo Christus de aliis iudicare prohibeat, cum aliquando adeo manifesta eorum peccata sint, vt non possimus de illis non malè iudicare. Video patrantem cædem, video alienam vxorem contrectantem, an non iudicabo peccare? Legimus etiam D. Paulum non iudicasse modò, verum etiam Corinthium illum condemnasse. 1. Corinth. 5. 3. legimus quosdam alios Satanæ tradidisse, vt discerent non blasphemare. 1. ad Timoth. 1. 20. Legimus Petrum Ananiam & Saphiram interemisse. Act. 5. 1. Legimus Christum Apostolis iudicandi de peccatis tradidisse potestatem infra cap. 16. 19. & cap. 18. 18. Ioan. 20. 23. & 21. 15. Legimus nobis omnibus præcepisse, vt rectum iudicium iudicaremus, Ioann. 7. 24. Argumentatur etiam Hilarius, si omnino iudicandum non est, quomodo dicit, *in quo iudicio iudicaueritis, iudicabimini*? Rectè Hieronymus respondet, non prohibuit Christus iudicare, sed docuit. Primum certum est non prohibuisse eos, qui non solum publicam potestatem, sed publicam etiam habent obligationem de aliis iudicandi; quales sunt iudices & magistratus, cuiusmodi & Apostoli fuerunt. Illud etiam certum, non prohibuisse de apertis iudicare, de quibus D. Paulus dicit, *quorundam peccata manifesta sunt præcedentia ad iudicium*. 1. Timoth. 5. 24. Præterea neque de dubiis, modo non vltra, quàm, quo nos ducunt indicia, iudicemus. Quæ omnia rectè sunt à Theologis definita. De aliis, quæ benè & malè interpretari possumus, malè iudicare prohibuit: id enim à nobis caritas exigit, quæ *non cogitat malum*, 1. Corinth. 13. 5. Sic Basilius, Augustinus, & Beda iis locis, quos paulo ante designauimus; nisi quod Augustinus nimium videtur sensum restringere, *hoc* inquit, *loco nihil aliud nobis præcipi existimo, nisi vt ea facta, quæ dubium est, quo animo fiant, in meliorem partem interpretemur*. Non enim de animo solum alterius, sed etiam de rebus ipsis dubiis iudicare prohibemur. Rom. 14. 4. 10. 13. & 1. Corinth. 4. 5. Iacob. 4. 11. 12. Illud autem maximè vetat Christus, ne cum ipsi iisdem aut maioribus forte peccatis obstricti simus, curiosè de aliorum minoribus iudicemus. Hoc enim sequitur, vers. tertio, *quid autem vides festucam in oculo fratris tui, & trabem in oculo tuo non vides?* Et Roman. 2. 1. *Propter quod, o homo, inexcusabilis es, omnis qui iudicas: in quo enim alterum iudicas, teipsum condemnas: eadem enim agis, quæ iudicas*, vt Basilius Chrysostomus, Auctor operis imperfecti, & Euthymius monuerunt. Multò vero magis, ne de aliis detrahendo iudicemus: dupliciter enim in eo, de quo detrahimus, facimus iniuriam, & quod ipsi bonam de illo, vt caritas postulat, opinionem non habemus, & quod quam alii habent, detrahimus, Iacob. capite quarto vers. vndecimo. *Qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem suum, detrahit legi.*

Et non iudicabimini. ἵνα μὴ κριθῆτε vt non iudicemini. Noster interpres videtur legisse καὶ μὴ κριθήσεσθε eodem sensu, sed Hebraismo καὶ & pro vt, & futuro tempore indicatiui pro præsenti coniunctiui. Quidam, & non iudicemini, ad homines referunt, qui alii dicunt, si vultis, vt alii de vobis non iudicent, ne iudicetis de illis; sicut infra, vers. duodecimo. *Omnia quæcunque vultis, vt faciant vobis homines, ita & vos facite illis*, & capite vigesimo sexto vers. quinquagesimo secundo. *Conuerte gladium tuum in locum suum. Omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt*, & Isai. 33. 1. *væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? væ qui spernis, nonne & ipse sperneris?* Videtur hunc sensum confirmare verbum hoc loco, & apud Lucam cap. sexto vers. trigesimo octauo sine certa persona positum, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*. Alii melius, vt mihi videtur, ad Deum, vt Chrysostom. homilia decima quarta & Auctor imperfecti. & Augustinus libro secundo de sermone Domini, Beda, & Euthymius. Credibile enim est Christum iudicium potius Dei, quàm hominum iis, qui de aliis temere iudicant, comminari voluisse; multo enim est terribilius. Hoc ipsum postulat antithesis, nolite de hominibus iudicare, ne à Deo iudicemini. Adde quod, vt docuimus, hæc sententia cum fine quinti capitis hæret. *Estote ergo misericordes, sicut pater vester cælestis misericors est*; Ibi autē vers. septimo dictum erat, *Beati misericordes quoniam ipsi misericordiam consequentur*, non dubium, quin à Deo; aut vt alii putant, cum cap. 6. vers. 15. *si autem non dimiseritis hominibus, nec pater vester dimittet vobis peccata vestra*, vbi non hominum, sed Dei iudicium nobis proponitur.

Nolite condemnare, & non condemnabimini. Hæc verba nunc Græci non legunt; nec videntur veteres Latini legisse. Tertullianus libro de patientia, Hilarius in commentariis, Ambrosius in libro de paradiso capite vndecimo, Augustinus libro de sermone Domini 2. Beda, Strabus, Rupertus, Chrysostom. certè homilia vigesima quarta Auctor imperfect. decimo sexto Euthymius & Theophylactus non legunt, & putant recentiores interpretes ex margine, vbi forte aliquis, vt illa verba, *nolite iudicare*, exponeret, scripserat, *nolite condemnare*; in contextum fuisse translata. Ego mihi legenda esse certò persuadeo, nosterque mihi interpres instar omnium auctorum est. Magnum etiam argumentum, quod apud Lucam. capite sexto vers. trigesimo septimo eadem verba legantur, & credibile non sit idem vtroque loco vitium accidisse. Accedit, quod singuli versus singulis constant sententiis, & fere pares sunt; si autem hæc verba tollantur, mutilus remanebit versus, & tam breuis, quàm nescio an vllus alius in toto nouo testamento reperiatur. Condemnare autem non idem est hoc loco, quod iudicare, vt Theophylactus & Euthymius existimant; sed iudicando condemnare. Hoc enim sententiæ gradus postulat, quæ ex communi consuetudine sumpta est, quia iudicium condemnationem antecedit. At quomodo possumus nos, dicet aliquis,

cum

[illegible] non habeamus auctoritatem, alios condemnare? Respondeo, solere nos quantum in nobis est, damnare alios; id est, æterna aut temporali pœna dignos iudicare, quod Christus vetat facere. Sic Simon ille Pharisæus mulierem illam peccatricem damnauit, Lucæ 7.39. Christus absoluit, *remittuntur tibi peccata tua*, vers. 48. Sic Pharisæi publicanos damnabant, & extra omnem spem salutis ponebant, Matth. 9.11. Christus autem ex illis Apostolos fecit ver. 9. Denique prohibemur his verbis Dei, qui solus verus est iudex, officium occupare, vt 1. Cor. 4.5. *Nolite ante tempus iudicare, donec veniat Dominus, qui & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium.*

2. *In quo enim iudicio.*] Hebraismus אשר תשפטו במשפט pro כמשפט secundum iudicium, quo de aliis iudicaueritis, de vobis iudicabitur. Quod Hilarius argumentatur, quomodo in quo iudicio iudicabimus, iudicabitur de nobis, si omnino non licet nobis iudicare? explicari potest; non enim omnino, sed male iudicare prohibemur. Quod si fecerimus, malè quoque, id est, seuerè de nobis iudicabitur. Illud difficilius quod multis locis Augustinus quærit, vt libro secundo de sermon. Domini, & epistola 49. quæstion. quarta & libro secundo quæstionibus Euang. capit. octauo & Beda, Chrysostomus, & Euthymius in hæc verba; quomodo, in quo iudicio iudicabimus, de nobis iudicabitur? an si nos de aliis temere, iniusteque iudicauerimus, temere de nobis Deus, iniusteque iudicabit? Augustinus & Beda respondent sensum esse, non Deum, sed iudicium ipsum nostrum temerarium, & iniustum de nobis iudicaturum, id est, causam futurum, vt de nobis iudicetur. Respondendum potius videtur non spectari hic omnes iudicii qualitates, sed solam curiositatem, seueritatemque iudicandi. Qua enim curiositate atque seueritate de aliis iudicauerimus; eadem de nobis Deus iudicabit. Cum autem eadem dico, non re, sed proportione eandem intelligo; nam eius misericordia & bonitas infinitis semper partibus maior est nostra; sed tamen proportione quadam, quo nos erga alios seueriores fuerimus, hoc etiam erga nos seuerior ille erit.

Et in qua mensura mensi fueritis.] Videtur Lucas cap. sexto vers. trigesimo octauo significare, non eadem nobis, qua mensi fuerimus, sed maiore mẽsura remetiendum. *Mensuram*, inquit, *bonam & confertam & coagitatam, & supereffluentem dabunt in sinum vestrum.* Vtrumque verum est, & eadem, & maiore mensura nobis remetiendum. Eadem si proportione; maiore, si rem datam consideres. Quomodo proportione eadem, iam exposuimus; quomodo re maiore, facile intelligetur. Nam siue futuram gloriam, siue pœnam, quam nobis Deus adiudicat spectemus, multo maior est, quàm qua nos alios condemnando dignos iudicamus. *Non enim sunt condigna passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis.* Roman. 8.18. &, *quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, æternum gloriæ pondus operatur in nobis.* 2. Cor. 4.17. Eodem modo Gentilium obiectioni respondendum est, qui hãc olim sententiam calumniabantur, quasi non eadem mensura futura esset, cum altera esset æterna, altera temporalis, vt scribit Augustinus epistola 48. & 49. & libro 21. de ciuitate. cap. vndecimo, quanquam aliter Augustinus illis respondet. Et hanc & plerasque alias ex iis, quæ sequuntur, prouerbiales fuisse sententias opus non est lectorem admonere, quia & ipsum per se manifestum est, & multi iam interpretes monuerunt.

6. *Nolite dare sanctum canibus.*] Quorsum hoc? Auctor imperfecti homilia decima septima refert ad cap. quinti versum quadragesimũ quartum & vers. quadragesimum quintum vbi Christus dixerat, *diligite inimicos vestros, & benefacite iis, qui oderunt vos, vt sitis filii patris vestri, qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos*; adhibere nunc eius sententiæ moderationem, ne ita diligant, vt sine iudicio & discrimine dent canibus sanctum, & margaritas porcis proiiciant. Alii, quia proximo versu quinto de aliorum correctione mentionem fecerat; *eiice primum trabem de oculo tuo, & tunc videbis eiicere festucam de oculo fratris tui*; admonere nunc ne dent sanctum canibus, porcisque margaritas, id est, ne vbi nulla proficiendi spes est, correctionem adhibeant, quæ nunc Theologorum regula est; sic Strabus. Alii; quia ca. 6.23. simplicitatem docuerat, *Si oculus tuus fuerit simplex totum corpus tuum lucidum erit*; nunc prudentiam docere, *nolite sanctum dare canibus, nec proiiciatis margaritas ante porcos*, sicut alio loco dicit, *Estote prudentes sicut serpentes & simplices sicut columbæ*, cap. decimo vers. decimo sexto sic Augustinus libro secundo de sermonem Domini. Ego partem sermonis in monte ad Apostolos habiti esse arbitror, quia ad eos propriè pertinet, qui alios docturi sunt, sed, vt sæpe diximus, Euangelista Christi sententias non quo ordine ab illo dictæ fuerant, sed quo sibi in mentem veniebant, recitauit. Quid vocet sanctum, quid margaritas, quos canes, quos porcos appellet, difficile non est; non conuenit tamen omnibus. Quidam sanctum baptismum, Eucharistiam, cæteraque sacramenta, margaritas Euangelicæ prædicationis mysteria vocari putant: nam indignis nec Ecclesiastica sacramẽta conferenda, nec fidei nostræ mysteria patefacienda sunt, Auctor imperfecti homilia decima octaua. Hinc consuetudinem natam esse, vt iis qui baptizati non essent, nec videre, nec audire corpus & sanguinem Christi, cum nominabatur, licitè reputarentur, vt multis locis Chrysostomus, & Augustinus indicare solent. Canes etiam, & porcos plerique distinguũt. Nam quidam, vt hoc loco Hieronymus scribit, porcos infideles, canes Christianos, qui post receptam fidem ad vomitum reuertissent, dixerunt appellari. Contra Chrysostomus, & Euthymius canes infideles, porcos carnales Christianos intelligunt. Nam & Christus infideles canes vocat, cum dicit, *non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus*; cap. 15.26. Mihi Augustini placet opinio, idem per sanctum & margaritas, per canes & porcos significari; sicut apud Petrum epistola 2. cap. 2.22. idem duplici metaphorico prouerbio altero canis, altero porci significatur, *tanquam canis reuersus ad vomitum suum, & tanquam sus lota in volutabro luti.* Aut si quid est differentiæ; per sanctum omne mysterium; per margaritas, quæ inter mysteria maxima & quasi pretiosissima sunt, intelligi oportere. Per canes autem, & porcos duo hominum siue fidelium, siue infidelium genera notari, quibus tradenda mysteria non sunt; eos, qui tantum cõtemnunt, vt canes nihil inter sanctum & profanum discernentes; & eos, qui non solum contemnunt, sed insuper irritantur, & magis nocẽt, vt porci. Cur autem illi per canes, hi per porcos significentur, postea docebimus. Quærit Chrysostomus homilia vigesima quarta & Augustinus libro secũdo de sermone Domini, quomodo vetet Christus diuina mysteria indignos docere, cum aliis locis omnes sine discrimine doceri iubeat, vt cap. 10. 27. *quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine, & quod in aurem auditis, prædicate super tecta.* Et Marci 16. 15. *prædicate Euangelium omni creaturæ.* Respondent in hanc ferè sententiam, illic agi de Euangelio ipso per se, quod cum omnib. ad salutem sit necessarium, omnib. est sine personarum exceptione prædicandũ; hic autem de idoneis auditoribus, & prudentia Euangelii cũ illis communicandi: quod si aut nulla spes vtilitatis, aut timor etiam certus damni sit, prædicandum illis non est, ne non solum operæ pretium, sed ipsa etiã opera perdatur. Sic Christus Apostolis dicit Io. 16.12. multa habeo

Euangeliũ indignis nõ prædicandum.

vobis

vobis dicere, sed non potestis portare modo. Sic Paulus A 1.Cor.3.1.2. queritur se non potuisse Corinthiis tanquã spiritualibus, sed tanquam carnalibus loqui, & vt paruulis in Christo lac, non solidum dedisse cibum. Sic ad Hebræos 5.12. scribit, *Cum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis, vt doceamini, quæ sint elementa sermonum Dei, & facti estis, quibus lacte opus sit, non solido cibo.* Sic Paulus & Timotheus prohibentur à Spiritu sancto loqui verbum Dei in Asia, quia non erant auditores recepturi Act.16.6. Sic Iudæis Antiochenis, quia nõ modo verbum Dei non recipiebant; sed pedibus etiam conculcabant, id est conuitiis afficiebant, & conuersi Apostolos discerpere conabantur, id est, mortis illis periculum concitato populo creabant, Paulus & Barnabas dicunt, *vobis quidem oportebat primùm loqui verbum Dei,* B *sed quia repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes.* Act.13.46. Sic Hymenæum & Alexandrum, qui verbum Dei conculcabant, idem Paulus Satanæ tradidit, vt discerent non blasphemare. 1.Tim.1.20. Sic eos fugiendos, nõ docendos monet, qui quemadmodum Iamnes & Mambres restiterunt Moysi, ita ipsi veritati resistebant 2.Tim.3.8. Sic Alexandrum ærarium vitare iubet, quia valde ipsius verbis contradicebat. 2.Tim.4.15. Sic Ioannes Diotrephem 3.Ioan.9.& 10. Denique non vult Christus canibus & porcis sua proiici mysteria, id est, animalibus hominibus, qui non percipiunt, ea quæ sunt spiritus Dei. 1.Cor.2.14. Obiici potest Iudas, cui quamuis indigno, quamuis cani ac porco, corpus & sanguinem suum omnium mysteriorum maximum Christus tradidit, vt maior veterum auctorum pars existimauerunt. Sed C primum, Christi consilia, quia eorum nos sæpe latent causæ, non semper nobis imitanda sunt. Deinde, Iudas peccator quidem erat; sed occultus, nec negato singulariter sacramento indicandus, ne mors Christi omnium mysteriorum caput impediretur. Cur sanctum, non margaritas canibus; margaritas, non sanctum porcis dari vetuerit, quæstio est, quæ non omnino caret operæ pretio. Puto cum sanctum dicit, ad vetera respicere sacrificia, quorum carnes sanctæ erant, nec licebat canibus dare, aut in alium, quàm in Dei, & sacerdotum, eorumque qui sacrificium obtulerant vsum conuertere. Carnes autem non solum porcis, sed canibus dari; qui inter sanctas & profanas minimè discernunt. Propterea dicit, *nolite dare sanctum canibus.* In porcis & margaritis contraria est ratio; non enim propterea dicit, *nolite proiicere margaritas ante porcos*, quòd porcis D margaritæ proiici soleant; sed quod minimè soleant; nihilque porco fœdissimæ, & spurcissimæ pecudi minus, quàm margaritæ pretiosissimus conueniat ornatus. *Circulus*, inquit, *aureus in naribus suis mulier pulchra, & fatua.* Prouerb. vndecimo vers. vigesimo secundo. Nisi forte alludit ad consuetudinem glãdes porcis proiiciẽdi, quemadmodum in calidioribus fit regionibus; & respicit similitudinem quæ inter glandes, & margaritas videtur esse; quasi dicat, videte ne porcis pro glandibus margaritas proiiciatis, sicut vers. nono & decimo dicit, *Quis est ex vobis homo, quem si petierit filius eius panem, nunquid lapidem porriget ei? aut si piscem petierit, nunquid serpentem porriget ei?* E Lapis enim pani, serpens pisci similis est. Alia superest dubitatio, cur de porcis dixit, & conuersi disrumpant vos, de canibus non dixit? cũ non porci soleant disrumpere, sed canes. Respondeo ingratam porcorum stoliditatem notare voluisse, qui in eum, qui cibum porrigit, impetum solent facere, & nisi iaciat, disrumpere. Fideliores canes, qui non mordendo, sed blandiendo; non dentibus, sed cauda cibum petunt. Porcis ergo stupidi quidam homines similes sunt, qui conculcata vera doctrina falsam vi armorum exigunt.

7. *Petite & dabitur.*] Sæpe monuimus, cum Euangelistæ Christi conciones recitant, non esse laborandum, quo modo inter se sententiæ cohæreant. Sed non sunt bonorum auctorum interpretationes cõtemnendæ. Hilarius. can. 6. Chrysostom. homilia vigesima quarta Auctor imperfect. 18. Euthymius & Theophylactus existimant, propterea nunc Christum hæc dicere, quia supra valde difficilia docuerat, vt ostendat, qua ratione teneri possint. Alii hunc sensum esse putant. Si feceritis quæ hactenus dixi, petite & accipietis, quemadmodum Ioannes ait 1.epistola.capi.tertio vers. vigesimo primo. *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum; & quidquid petierimus, accipiemus ab eo*; quam sententiam idem Auctor operis imperfect. refert ac probat. Augustinus autem libro secundo de sermon. Domini sic, *Poterat auditor suæ ignorantiæ conscius dicere, quid sanctum me dare canibus vetas, cum adhuc ea me habere non videam; ideo opportunè subiecit, petite, & accipietis.* Ego cum oratione Dominica coniungendum hoc membrum existimo: & quia de oratione agitur, & credibile est Christum tum, cum Apostolos orare doceret, ista dixisse; & quia Lucas cap. vndecimo ver. nono cum illa coniungit. De sensu nunc disputandum. Quo modo olim hæretici ad probanda sua, vt ipsi putabant, mysteria; vt res erat, deliria, hoc loco abusi fuerint, scribit Irenæus libro 2.cap.18.& 26.& 53. Augustinus hæc tria petere, quærere, pulsare, non idem putauit significare libro secundo de sermon. Domini; sed libro primo retractat.cap.decimo nono, sententiam doctior correxit. Exaggeratio igitur est, quæ fit accumulatione verborum. Maior quæstio est, quo modo sententia vera sit, cum experientia quotidiana doceat multa nos, quæ petimus, non accipere. cap.6.12. docuimus affirmantes promissiones nunquam esse simpliciter, & sine exceptione intelligendas; ad eam regulam hic locus explicandus est. Non enim omnis, qui petit accipit; sed qui ita petit, vt debet. Primum non accipimus, cum mala, id est, non petenda petimus. Iniuriam enim Deo facit, qui ab eo, quod malum est, petit, quasi mali eum Auctorem faciat. Deinde non accipimus, cum non mala, tamen in malum finem petimus. Iacob. 4.3. *petitis, & non accipitis, eo quòd male petatis, vt in concupiscentiis vestris insumatis.* Non accipimus, cum ipsi, qui petimus, mali, indignique sumus; *Deus* enim *peccatores non audit*, Ioan. 9.13. Non accipimus, cum aut nulla, aut infirma, & vacillante fide petimus. Iacob.1.5.6.7. *Si quis vestrum indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat, & dabitur ei. Postulet autem in fide nihil hæsitans; qui enim hæsitat similis est fluctui maris, qui à vento mouetur, & circumfertur: non ergo existimet homo ille, quod accipiat aliquid à Domino.* Non accipimus, cum id quod petimus, quamuis aut non malum, aut etiam bonum sit, tamen quia maius impedit bonum, salua Dei gloria fieri non potest. Non accipimus aliquando, quia vult Deus, vt sæpe petamus, vt duabus illis parabolis, altera importuni amici panes intempesta nocte ab amico mutuò petentis, Lucæ 11.8. altera iudicis & viduæ Lucæ 18.3. declaratur. August. ser.5. de verbis Domini secundũ Matth. *Cum aliquando (inquit) tardius dat, commendat dona, non negat. Diu desiderata dulcius obtinentur, cito autem data vilescunt; pete, quære, insta, petendo, & quærendo crescis, vt capias. Seruat tibi Deus, quod non vult citò dare, vt tu discas magna magnè desiderare.* Non accipimus aliquãdo; vt meliora, quam petimus, accipiamus. August. lib. 2. de ser. Domini, & epist. 34. ad Paulinum, *Bonus autem Dominus, qui nõ tribuit sæpe, quod volumus, vt quod mallemus, attribuat.*

Cur non semper impetramus quod à Deo petimus.

9. *Aut quis est.*] G. ἢ. an quisquam est? ex vobis homo, id est, non Deus, vt pater vester cælestis: opponit enim hominem Deo, & ex vobis, qui maligni estis.

Quem si petierit, &c. numquid.] Durities orationis La-

tinus auribus insolens, Hebræis vsitata. Filio panem petenti dicit patrem lapidem non porrecturum, quia vna ex parte nihil pani lapide magis est simile; altera nihil dissimilius. Nihil similius colore & forma; nihil dissimilius natura & vsu, sicut cap. quarto vers. tertio. Diabolus dixit, *dic, vt lapides isti panes fiant.* Eadem ratione pisci serpentem opposuit. Dubitari potest, quam ob rem Christus hoc dicat; plus enim videtur respondisse, quam opus erat. Ita omnino est; non enim solum probat Deum nobis petentibus opem laturum esse; sed bona etiam daturum, panem non lapidem, piscem non serpentem porrecturum Chrysostomus homilia vigesima quarta Auctor imperfec. decimo octauo & Theophylactus.

11. *Si ergo vos cum sitis mali.*] Non natura, sed Dei comparatione Hieronymus, Chrysostomus, Euthymius, vel naturali procliuitate Genes. 8.21. *Sensus enim, & cogitatio humani cordis in malum prona sunt ab adolescentia sua,* vt idem etiam Hieronymus interpretatur; aut quod ego magis credo, non solum comparatione Dei, quod nihil esset dicere, cum & in angelis suis reperiat prauitatem, & stellæ non sint mundæ in cõspectu eius; nec sola naturali propensione; sed voluntate etiam, & moribus malos appellat; quia videtur eos obiter perstringere voluisse.

Job 4. 17 & 25. 5.

Nostis.] id est, consueuistis; vt, *sol cognouit occasum suum,* Psal. 103.19.

Quanto magis pater vester.] Comparat patrem patri, cælestem terreno, Deum homini, bonitatem nequitiæ; vt à minori ad maius argumentetur. Non absimile illud est, Isai. 49.15. *numquid obliuisci poterit mulier infantem suum, vt non misereatur filio vteri sui? & si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui.*

12. *Omnia ergo.*] Eadem hoc loco, quæ in multis superioribus, quæstio est, quorsum ista pertineant. Chrysostomus homil. vigesima quarta, Euthymius, & Theophylactus compendium, & quasi epilogum omnium, quæ tribus hisce capitibus dicta sunt, esse existimant. Alii referunt ad vers. primũ, *nolite iudicare*, quasi cætera parenthesi dicta sint, vt Auctor imperfect. homilia decima octaua, non omnino malè. Alii ad vers. septimũ, *petite & accipietis*, quasi modum doceat, quæ petimus, impetrandi, si aliis fecerimus, quod nobis ab illis fieri velimus, vt August. libro secundo de sermon. Domini. Alii ad ca. sexti vers. vigesimũ secundum. *Lucerna corporis tui est oculus tuus*, quasi doceat eadem erga alios simplicitate vti, qua ergo nos alios vti volumus, vt idem quoque Augustinus exponit. Ego hæc verba post illa capitis quinti vers. 42. Christum dixisse arbitror, *qui petit à te, da ei, & volenti à te mutuare, ne auertaris*, & quia cum illis bene ista cohærent, *Et omnia, quæ vultis, vt faciant vobis homines, ita & vos facite illis*, & quia Lucas. cap. 6.31. cum illis ista coniungit Lucam ergo dictorum Christi in hac re ordinem secutum esse: Matthæum vero non seruasse, &c, quæ apud illum est, cohærentia; &, quæ apud hunc, indicat dissonantia.

Hæc est lex & prophetæ.] Id est, hoc principio summa omnium, quæ in lege & prophetis præcepta sunt, continentur; legem autem, & prophetas totum vetus testamentum appellat; legem quinq; libros Moysis; prophetas reliquos omnes, Hebræorũ more, qui etiam libros Regum, Paralipomenon, & Psalmos, Prophetarũ nomine vocare solent, vt infra 11.13. & 22.40. & Luc. 16.16. & Act. 24.14. & 28.23. Quærit Augustinus libro secundo de serm. Domini, & libro octauo de Trinitate cap. 7. & Euthymius in commentariis, quo modo dicatur hęc esse lex, & prophetæ; cum cap. 22.40. non in hoc vno, sed in duobus illis præceptis consistere dicatur, *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & proximum tuum sicut teipsum.* Augustinus lib. secundo de sermone Domini respondet hic non dicit totam legem, sed legem in hoc principio sitam esse; illic autem dici hanc totam esse legem, quasi hîc vbi de solo diligendo proximo agebatur; alteri mandato de diligendo Deo locus sit reseruatus. Melius libro octauo de Trinitate eiũ hîc, quamuis non dicatur, totam legem intelligi, quia qui diligit proximum, non potest non ipsam diligere dilectionem; dilectio autem est Deus, quia *Deus caritas est.* 1. Ioan. 4.16. Facilius dixerimus non de quacunque proximi dilectione hoc loco agi, sed de ea, qua proximum nec propter nos, nec propter illum, sed propter Deum diligimus. Sic enim præceptum de diligendo proximo intelligitur. Qui autem propter Deum proximum diligit, Deum magis diligit. Nam & Aristotelica illa regula scripturæ seruit. Quapropter D. Paulus vnico præcepto de proximo diligendo totam dicit legem contineri, Rom. 13.8. *Qui diligit proximum legem impleuit*, &c, *plenitudo legis est dilectio*, ibidem vers. 10. loquitur autem de proximi dilectione. Et ad Galat. 5.14. *Omnis lex in vno sermone impletur, Diliges proximum tuum, sicut teipsum*, & ad Galat. 6.2. *alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi.* Simile quiddam est apud Tobiam cap. 4.16. *quæ ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias.* Meritò philosophi hoc primum naturæ, & moralis philosophiæ principium esse putauerunt. Lego in Romanorum historiis Alexandrum Seuerum Imperatorem, qui animo ad Christianam religionem propensus fuisse creditur, solitum dicere, ideo Christianos sibi placere, quòd, quæ sibi fieri vellent, aliis id ipsi facerent. Non dixisset fortasse, si nostra vixisset ætate; neque mores nostros, sed legem laudare potuisset.

Propter quod & … quodq; … propter … [illegible]

13. *Intrate per angustam portam.*] Illi ipsi auctores, quos superiore versu nominauimus, variè ista cum præcedentibus nectunt. Videat qui volet. Me enim iam piget in re non magnopere necessaria tot opinionibus recitandis immorari. Ego hæc post illa, quę capit. quinto de beatitudinibus tradita sunt, dicta esse suspicor. Ea enim angusta est porta; aut certè non concionando; sed cum à quodã admirante præceptorum ipsius seueritatẽ interrogatus fuisset Christus, *Domine, si pauci sunt, qui saluãtur*, respõdens dixit, *contẽdite intrare per angustã portã*: sic enim Lucas narrat. c. 13.23.24. qui in recẽsendis Christi sententiis plus ordinis seruare solet. Quærunt Chrysostomus & Euthymius, quo modo præceptorũ suorum viam arctam & portã angustam esse dicat, cum capit. vndecimo vers. trigesimo, iugum suum suaue esse doceat, & onus suum leue. Caluinistæ facile ista conciliabunt, qui suaue & leue importabile, &, vt ipsorum etiam vtar verbo, impossibile interpretantur. Sed nos, qui tam subtiles non sumus artifices scripturas interpretandi, aliam quærere debemus explicationem. Respondet igitur Chrysostomus, & Euthymius iugũ Christi durum esse carnalibus & terrena quærentibus; suaue & leue spiritualibus, & prospicientibus in futura. *Non enim sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis*, Rom. 8 18. *Et quod in præsenti est momentaneum, & leue tribulationis nostræ, æternum gloriæ pondus operatur in nobis.* 2. Corinth. 4.17. Sic D. Paulus illa, quæ veteres illi sancti perpessi sunt, gladios, ignes, & cætera quæ narrat eiusmodi, quamuis per se grauia, leuia tamen illis fuisse dicit, quia *aspiciebant*, inquit, *in remunerationem* Hebr. 11.26. Sic ipsemet cum plus cæteris Apostolis laborasset, *in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter.* 2. Cor. 11.23. omnia tamen propter Christum leuissima duxit, quia, quæ retro erant oblitus, in anteriora sese extendebat Philipp. 3.13. Angustam ergo Christus portam, & arctam viam vocat, partim quia natura sua difficilior virtutis quam vitii via est; illa enim ardua, hæc prona, illa vna, hæc multiplex; illa vix vllis & notabilibus, hæc multis

Mandata Dei non impossibilia.

Hesiod. ἔργ. καὶ ἡμέρ.

multis & altè impressis calcata vestigiis, τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν, dixit Græcus ille poëta; partim etiam, quia nostra eam segnities difficiliorem reddit. Nihil enim est non conantibus facile.

14. *Quàm angusta.*] G. ὅτι στενή. quoniam angusta est, vt suspicio esse possit in nostra versione pro, *quàm*, quoniam esse legendum, aut quod quidam putãt nostrum interpretem ὡς pro ὅτι legisse. Neutrum credo. Potius legisse τί στενή, quemadmodum Euthymius & Theophylactus legunt, illud etiam monentes τί accipi pro ὡς *quàm*, vt noster vertit interpres. Est autem, vt ego quidem opinor, Hebraismus מה quod idem significat τί quid, &, ὡς quàm vt Psalm. 8. 1. 10. *quàm admirabile est nomen tuum* מה אדיר שמך & Psalm. 30. 20. *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine* מה רב & Psal. 83. 1. *Quàm dilecta tabernacula tua Domine virtutum* מה ידידות. Quæri potest, an idem per angustam portam, & per arctam viam intelligatur. Ita Chrysostomus existimat. Sed vero similius mihi videtur esse, vt viam præcepta, portam præceptorum finem, id est ingressum in regnum cælorum intelligamus. Est enim porta finis viæ.

15. *Attendite à falsis prophetis.*] Quidam hæc referunt ad ca. 6. 1. *Attendite, ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis*, quasi hypocritas illos, qui iustitiam suam coram hominibus faciunt, falsos nunc prophetas appellet, vt fugiẽdos esse doceat, Auctor imperfect. homilia decima nona maiore verborũ, quàm sententiæ similitudine in hanc opinionem inductus. Melius Augustinus libro secũdo de sermone Domini, cum proximo copulat versu. Dixerat arctam esse viam, quæ ducit ad vitam; solemus autem, cum arcta & obscura via est, qui monstret, aut ducem, aut indicem quærere: monet Christus, ne omni duci, ne omni indici fidẽ habeamus, multos esse falsos prophetas, qui fallendi causa duces sese, aut indices præbeant, vestimentis ouium, quasi viatorum induti habitu.

A falsis prophetis.] Falsos prophetas non omnes hypocritas, vt nonnulli putant, sed falsos tantùm Doctores, id est omnes hæreticos intelligit, quos ideo prophetas vocat, quia prophetarum apud Iudæos officium fuit nõ tantum futura prædicere, sed etiam ex lege Dei populum docere, & salutis illi viam indicare. Agitur enim de arcta via monstranda. Quamquam & prophetas etiam veros possumus intelligere; veros inquam, quia vera prædicunt, qualis fuisse traditur Balaam; falsos tamen, quia nec à Deo missi sunt, & quia vera prædicendo falsa suadent. Nam vers. 22. de huiusmodi prophetis agitur, *multi dicent mihi in illa die, Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus?* Qui veniunt ad vos sponte sua, non missi à Deo, quales illi apud Ieremiam 23. 21. *ipsi currebant, & ego non mittebam eos.*

In vestimentis ouium.] Sensus est facilis: vestimẽta vocat quidquid extrinsecus apparet, verba, & opera, eleemosynas, omniaque officia caritatis, vt ait Auctor imperfecti homilia decima nona. Cur autẽ dicat ouium, incertum, vtrum velit dicere eos habitu ouiũ venire, i. veras se oues esse fingentes, quo minus timeantur, quẽadmodum lupum aliquando se ouina indutum pelle veram esse ouem simulasse traditum est fabulis, siue habitu pastorum, quod mihi magis placet: agitur enim de populo docendo, quod Ecclesiastici pastoris officium est, & solet Christus illos, qui docent, pastores appellare, *Pasce*, inquit, *oues meas*, Et, *Ego sum pastor bonus.* Ideo autem dicit in vestimentis ouium venire, quia solent pastores ouinis vestiri pellibus. Falsi prophetæ sunt omnes hæretici, omnium verò maximè Caluinistæ. Primum, quia non missi venerunt. Deinde quia ouina induti pelle; nihil enim in eorum erat ore, nisi Dominus, nisi Pater noster cælestis, nisi Christus, nisi fides, iuramentum inauditum; nihil in eorum factis apparebat, nisi eleemosynæ, nisi temperantiæ, nisi modestia. Quo habitu pastores ementiti magnam in grege Domini fecerunt stragem; fecissentque multo maiorem; nisi homines eos ex ipsorum tandem fructibus cognouissent; vidissentque illam non natiuam, sed appositiciam fuisse pellem.

21. 17.
10. 14.

Caluinistæ falsi prophetæ.

16. *A fructibus eorum.*] Quia dixerat à falsis prophetis esse cauendum, necesse fuit tradere ad eos dignoscendos aliquod indicium. Certum tradere non potuit, quia magna esse solet eorum simulatio, & solus Deus humani scrutator est cordis: tradidit ergo probabile, quodq; ad humanum ingenium accommodatum est, quod non potest, nisi ex fructibus homines noscere, & plerumque verum esse solet. *A fructibus*, inquit, *eorum cognoscetis eos.* Lucas capit sexto vers. quadragesimo tertio in alium sensum, & alio loco dictum hoc fuisse, videtur significare. Coniungit enim cum illa sententia, quam vers. quinto Matthæus commemorauit. *Hypocrita eiice prius trabem de oculo tuo, & tunc videbis eiicere festucam de oculo fratris tui; non est enim arbor bona, quæ facit fructus malos:* quasi sensus sit, hypocrita, quid vis arborem te bonam simulare, cum facias fructus malos? quãtumcunque enim malitiam tuam dissimules, ex fructibus cognosceris, quia nõ est arbor bona, quæ facit fructus malos, & omnis arbor ex fructu suo cognoscitur. Quo etiam sensu Matthæus cap. duodecimo vers. trigesimo tertio eandem à Christo similitudinem vsurpatam scribit, *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum, aut facite arborem malam, & fructum eius malum; ex fructu enim arbor cognoscitur:* quasi dicat, si vultis boni videri, ne simuletis bona, sed facite. Simulatio folia sunt, opera fructus, non ex foliis, sed ex fructibus arbor cognoscitur. Quare manifestum est Christum non semel hac similitudine vsum fuisse. Itaque Lucas aut non eandem, quam hîc Matthæus, recitat, aut dictorum ordinem, connexionemque non seruat. Nam apud Matthæum quidem tam aptè adhæret proximæ sententiæ, vt diuelli ab ea non possit, nisi altera, aut vtraque rumpatur. Vidẽdum nunc, quid arborem, quid fructus appellet. Tertullianus libro primo contra Marcionem fidem putat arborem appellari. Quod eatenus bene cõuenit, quia de dignoscenda vera & falsa agitur fide. Augustinus verò in Enchirid. cap. 15. & libro 1. contra Iulia. cap. 3. & Beda in hunc locum arborem humanam voluntatem, terram hominem faciunt. Nam, vt ex eadem terra bona & mala arbor nasci potest, ex eadem autem arbore bonus & malus fructus nasci non potest; sed bonus ex bona, malus ex mala; sic ex eodem homine nunc bona, nunc mala voluntas gigni potest: ex eadẽ autem volũtate bona & mala opera proficisci nõ possunt. Impulit in hanc sententiam Augustinum studium Manichæos refutandi. Timuit enim, ne si diceret hominem arborem esse, quemadmodum dicebãt Manichæi, primùm eorum loqui more, deinde eorum errorem confirmare videretur, alios esse homines natura bonos, qui malè; alios natura malos, qui benè agere non possent. Has duas, alteram Tertulliani, alteram Augustini sententias illud refellit, quod vers. decimo nono sequitur, *omnis arbor, quæ non facit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur.* Non enim fides aut voluntas mala, sed homo malus est, qui mittitur in ignem. Idem Augustin. lib. 1. de gratia Christi cap. 18. & 19. Auctor imperf. hom. 19. Chrysost. homil. 24. Theophylactus & Lyranus, hominem bonam habentem voluntatem arborẽ bonam; malam habentem malam esse dicunt. Quorum sententia per se vera huic loco conueniret, si non de vera fide, sed bona voluntate cognoscẽda ageretur; at de fide agitur, *Cauete*, inquit, *a falsis prophetis.* Arborẽ ergo hominẽ bonam aut malam fidem habentem appellat; arborem

A quidem bonam, si bonam: malam, si malam fidem habet. Obiici potest, sæpe qui bonam habet fidem, malos fructus facere, id est malè viuere. Non nego, & qui negant, hæreticos puto: sed Christus non dicit, quid aliquando: sed quid plerumque: neque quid hominum peruersitate, sed quid natura fidei soleat accidere. Fides autem natura sua neque mala bonos, neque bona malos generat fructus. Fructus verò nostri temporis hæretici non solum opera, sed etiam doctrinam intelligunt: ita, vt opinor, doctrina confidentes sua, vt ex ea fidem probari velint: nihil enim nisi putum, &, vt ipsi solent dicere putum, vt ego, putidum verbum Dei docent: sic Ioannem admonere, ne omni spiritui credamus, sed vt probemus spiritus vtrum ex Deo sint 1 Ioan. 4.1. At hîc
B de fide, id est de ipsa falsorum prophetarum doctrina cognoscenda agitur: & absurdum dictu est, doctrinam ex doctrina probari. Omnes igitur veteres auctores per fructus opera intelligunt, quæ doctrinã natura sua malam mala, bonam bona consequuntur.

18. *Non potest.*] Quia videtur his verbis experientia quotidiana repugnare, dum multos ex malis bonos, aut ex bonis malos fieri videmus, multæ quæsitæ sunt in hunc locum interpretationes. Quidam sic exposuerũt, arborem bonam dum bona est, non posse malos; & arborem malam, dum est mala, non posse bonos fructus facere, vt Augustinus, Chrysostomus, Auctor imperfecti, & Beda iis locis, quos paulo ante notauimus. Alii viderunt non satis hac ratione veritati, experientiæque satisfieri. Nam etsi bona arbor, id est homo iustus, ma-
C nens bona non posset malos fructus facere: tamen mala manens mala bonos aliquos fructus facere potest. Nec enim sequenda illa opinio est, quam Tridentinum Concilium nuper meritò damnauit, omnia peccatorũ, aut etiam infidelium opera esse peccata, quamuis maximum auctorem D. Augustinum libro quarto cõtra Iulianum capit. tertio & libro tertio contra duas epistolas Pelagian. cap. quinto, & Prosperum sentent. 106. habuisse videatur; & ex Catholicis aliquandò Theologis suos habuerit defensores: ideoque dixerunt non posse arborẽ bonam, quatenus bona est, malos; nec arborem malam quatenus mala est, bonos fructus facere, quod & ego aliquando approbaui ac docui. Sed postea ani-
D maduerti non posse hac ratione arborem bonam, malamque cognosci, quod hîc in primis agitur. Quomodo ergò non potest arbor bona malos; neque mala bonos fructus facere? Ego quid sentiam, priuatim dicam; quid probabilius sit, doctioribus iudicandum relinquam. Non solum arbor mala potest aliquos bonos; sed & arbor bona & manens bona potest aliquos malos fructus facere. Arbor enim bona hoc loco, vt ante probauimus, non est vir bonus, sed vir fidelis, id est, non qui bonam voluntatem; sed qui veram fidem habet: posse autem, qui bonam habet fidem mala habere opera, non est huius loci probare; sed & experientia, & ipsa de se fides docet. Non ergo dicitur arbor bona malos; aut mala bonos fructus facere non posse. quòd omnino
E non possit; sed quòd natura sua non possit; & quòd non semper bona malos; aut mala bonos facere soleat; sicut. cap 12.34. cum paulo ante Christus dixisset, *aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum, aut arborem malam & fructum eius malum*: addidit; *quomodo potestis bona loqui, cùm sitis mali?* Non enim significat omnino non posse. Nam Scribæ & Pharisæi, de quibus dicit capit. 23.2.3. *super cathedram Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi: omnia ergo, quæcunque dixerint vobis, facite: secundum autem opera eorum nolite facere*: certè mali erant, quia mala faciebant: & bona loquebantur, quia quæ dicebant facienda erant: sed tantum significat contra naturam fieri, & fieri non solere. Natura enim sua *ex abundantia cordis os loquitur*, Matthæi 12.34. &, *bonus homo de bono the-*
A *sauro profert bona*, vers. 35. Obiiciet aliquis: si & bona arbor malos, & mala bonos fructus facere potest, quomodo docemur ex fructibus arborem dignoscere? Obiiciam & ego idem, si Pharisæi, cum malos fructus facerent, bona tamen arbor, id est, non falsi prophetæ, sed veri Doctores erant, quomodo ex fructibus cognosci potuerunt? Nam si auditores hanc Christi secuti regulam ex eorum moribus de doctrina iudicassent: tanquam falsam reiecissent. Ergo respondeo Christum hoc loco non certum indicium; sed probabile tantùm signum tradere voluisse, docereque non posse falsos prophetas, qui simulatione sanctitatis falsam doctrinam probant, diu se ita ouina pelle tegere, quin aliquando, qui sub ea latet lupus, appareat. Non enim
B potest diu simulatio veritatem imitari. Hoc in Caluinistis sumus experti; agni nati sunt, lupi moriuntur. Mirum quàm multi errores ex hac bona & mala arbore nati sint. Primùm ille absurdissimus Manichæorum, alios homines natura bonos, qui nunquam mali; alios natura malos esse, qui nũquam boni esse possint, quem Hieronymus in commentariis ad hunc locum, & Augustinus libro primo contra Iulianum capit. tertio & in disputatione secunda contra Fortunatum, & libro primo contra aduersar. leg. & prophet. cap. 22. multis sacrarum litterarum exemplis refutarunt. Deinde ille Pelagianorum, qui ideò peccatum tollebãt originale, quòd dicerent coniugium, quæ bona vtique arbor est, non posse malos fructus facere, id est, peccatũ originale generare, vt scribit Augustinus libro secundo de nuptiis &
C concup. cap. vigesimo sexto & ille alter eorundem, liberum arbitrium quasi radicem quandam in nobis esse, quę possit ipsa per se, aut arborem bonam, id est, bonam voluntatem, aut arborem malam, id est, malam voluntatem generare. Auctor Augustinus libro primo de gratia Christi cap. decimo octauo. Quartus quorundam etiam ex Pelagianis, quanquam Donatistarũ potius hæresi conueniebat, neque bonum sacerdotem malè, neq; malum bene baptizare posse, sed similem esse baptizatori baptismum, quia non potest arbor bona malos, neque mala bonos fructus facere, vt refert Augustinus libro tertio contra lit. Petiliani cap. quadragesimo quarto. Noluerunt minus ingeniosi videri Caluinistæ: nam
D & ipsi hinc cum Manichæis liberum tollunt arbitrium. Hoc etiam subtilius, quòd illi in vtramque pariter partem; hi in bonum, non in malum tollunt: non videntes homines errore suo cæci non solum malam arborẽ bonos: sed nec bonam malos fructus facere posse. Itaque si ad bonum, cùm mali sumus, liberum propterea non habemus arbitrium; quia mala sumus arbor, & non potest arbor mala bonos fructus facere: neque ad malum, cùm simus boni, liberum possumus arbitrium habere: quia bona sumus arbor, & non potest arbor bona malos fructus facere: neque illud cõsiderantes, quod idem Christus dicit cap. 12.34. *aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem malam, & fructum eius malum*: quasi in nostra vtique sit potestate vel bonam,
E vel malam arborem facere. Nec ergo tantum hinc colligitur, quantum Pelagiani: nec tam paruum, quam Caluinistæ colligi volunt. Nam non solum in malum: sed etiam in bonum liberum habemus arbitrium, contra quàm Caluinistæ: & non æqualiter in vtrumque, sed in malum satis forte, in bonum, nisi Dei gratia adiuuetur, infirmum, contra quàm Pelagiani sentiebant. Alterum hinc Caluiniani non minus absurdum errorem hauserunt: non posse operibus hominem iustificari: sed iustum declarari, atque cognosci, quia non fit arbor bona, quia facit fructus bonos: sed quia bona est, bonos fructus facit. Nam vt arborem fructu, ita bonam arborem bono fructu priorem esse necesse est. Nec arbor bona ex fructu bono, bona fit: sed bona esse cogno-

Caluinistæ agni nati lupi moriuntur.

Contra Caluinistas liberũ arbitrium tollentes.

Cõtra Caluinistarũ imputatiuam iustitiam.

ſcitur. Valde ſibi illi, cùm hoc dicunt, placere ſolent, valde ego, cùm audio, ridere ſoleo: & argumentum in illos, qui irrito contorſerunt impetu, efficaci retorquere. Si iuſtis operibus non efficimur iuſti, ſed declaramur, quia arbor bona non fit ex fructu bono bona, ſed bona eſſe cognoſcitur; ergo iniuſtis operibus non efficimur iniuſti, quia arbor mala non fit ex fructu malo mala, ſed mala eſſe cognoſcitur. Ita efficitur iſtorum argumentatione Adamum, qui bona à Deo arbor factus erat, peccare non potuiſſe, quia non potuit arbor bona malos fructus facere: & ſi peccauit, non fuiſſe tamen iniuſte agendo factum iniuſtum: quia arbor ex malo fructu mala eſſe cognoſci poteſt, mala fieri non poteſt. Ita homines improuidi foderunt ante faciem noſtram foueam, & inciderunt in eam. Nec intelligunt imperiti, quod in noſtris ſcholis etiam pueri docent, quid inter naturales & morales cauſas interſit. Naturales enim non ex bono vel malo effectu bonæ, vel malæ fiunt; ſed quia bonæ vel malæ ſunt, bonum vel malum effectum habẽt. Morales verò non ſolùm, quia bonæ, vel malæ ſunt, bene vel malè agunt: ſed etiam, quia benè, vel malè agunt, bonæ vel malæ fiunt. Nec enim tantùm, quia temperantes ſumus, viuimus temperanter; ſed etiam temperanter viuendo, temperantes efficimur. Arbor cauſa naturalis eſt, propterea nec ex bono fructu bona, nec ex malo mala fit: ſed quia bona vel mala eſt, bonum vel malum gignit fructum: homo moralis, propterea non ſolùm, quia bonus vel malus eſt, benè vel malè agit, ſed etiam quia benè vel malè agit, bonus vel malus fit. Neque requirendum eſt, vt omnibus in rebus arboris ſimilitudo homini conueniat, ſed in ea tantùm, qua de agebatur, & arborem ex fructu; & hominem ex moribus iudicari.

Naturaliũ & moralium cauſarum diſcrimen.

21. *Non omnis, qui dicit mihi.*] Quidam hæc omnibus à Chriſto dicta fuiſſe putant, quia Lucas cap. 6. verſ. 46. poſt illa verba, *Hypocrita eyce prius trabem de oculo tuo*; &c, *non eſt arbor bona, quæ facit fructum malum*, &c, *bonus homo de bono theſauro profert bona, & malus homo de malo theſauro profert mala*, hæc adiungit, *quid autem vocatis me, Domine, Domine, & non facitis, quæ dico?* Melius Hilarius, & Hieronymus in commẽtariis, & Auctor imperfecti homil. decima nona & Auguſtinus libro ſecundo de ſerm. Domini ad ſolos falſos prophetas referri dicunt, quia & generalis ſententia eſt, & in omnibus malis Chriſtianis locum habet; tamen hîc de ſolis falſis prophetis internoſcendis agebatur, qui non ex verbis, quamuis nomen Domini ſemper in ore habeant, ſed ex factis iudicandi ſunt; quaſi dicat, nolite credere omnibus, qui dicunt mihi Domine, Domine; multi enim mihi dicunt, qui non intrabunt in regnum cælorum, quia falſi prophetæ ſunt. Lucas ergo quid, non quibus, aut qua ratione Chriſtus dixiſſet, commemorauit, & quia cócionem narrabat, concionatorum more per ſecundã perſonam loquentem inducit, *quid vocatis me Domine, Domine?* Fieri etiam poteſt vt bis, aut ſæpius diuerſis perſonis, & in diuerſam ſententiam idem dixerit, & Matthæus, quod de falſis prophetis, Lucas, quod de præſentibus auditoribus dixerat, recenſuerit.

Domine, Domine.] Hanc repetitionem non ſolùm ex linguæ Hebraicæ, vt quidam volunt, conſuetudine adiectam puto, vt illam apud Ieremiæ ſeptimo verſ. quarto, *templum Domini, templum Domini*; ſed multo magis ad ſignificandam conſuetudinem, quaſi dicat, non omnis, qui dicere ſolet, non omnis, qui dictitat mihi Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum. Nam & apud Ieremiam geminatio illa, *templum Domini, templum Domini*, frequentem loquendi apud Iudæos conſuetudinem exprimit. Poteſt etiam hoc loco ſimulatum falſorum prophetarum in loquendo, vel orando affectum declarare. Solet enim vehemens affectus erumpentia verba geminare, vt infra cap. vigeſimo quinto verſ. vndecimo, *Domine, Domine aperi nobis.* Quod autem dicunt falſi prophetæ, *Domine, Domine*, plerique ad preces referunt; quòd orantes Chriſtum Dominum vocare ſoleant. Alii ad fidẽ, quaſi idem ſit vocare Chriſtum Dominum, & credere, velitque ſignificare, non omnes qui fidem habent, ſaluos futuros, vt Hieronymus, Euthymius, & Theophylactus interpretantur. Alii ad verba, & conſuetudinem eorum loquendi, quòd de Chriſto ita loquantur, vt quaſi in illum credant, Dominum appellent, vt Auctor imperfecti. Hoc probabilius. Iam enim docuimus agi hîc de falſis prophetis, qui verã non habent, ſed habere ſe ſimulant, fidem. Et quidem B cum hæc ſcriberem, quidam ad me ex Caluiniſtis falſus propheta venit, qui nunquam aliter Chriſtum inter loquendum, quàm Chriſtum Dominum noſtrum appellabat, fecitque vt melius hunc locum intelligerem.

In regnum cælorum.] Multi hæreticorum interpretes errant exiſtimantes Eccleſiam hoc loco regnum cælorum appellari; quaſi dicat, non omnis qui dicit mihi Domine, Domine, in mea Eccleſia cenſendus eſt, neque meus diſcipulus habendus. Multò prudentius omnes veteres auctores de beata vita intelligendum putauerunt. Nam quamuis Eccleſia regnum aliquando cælorum appelletur, tamen cùm dicitur, *intrare in regnum cælorum*, nunquam Eccleſia, ſed vita ſemper beata ſignificatur. Et hoc loco manifeſtum eſt agi de præmio, quod non in Eccleſia, ſed in cælo datur; quaſi di- C cat, non itur ad cælum verbis, ſed factis. Et ex verſu ſequenti de vltimo iudicio agi conſtat, cùm alii in cælum admittendi, alii ab eo excludendi ſunt. *Multi dicent mihi in illa die, Domine, Domine nonne in nomine tuo prophetauimus?*

Sed qui facit voluntatem patris mei.] Videtur dicere debuiſſe, ſed qui facit voluntatem meam; ipſum enim non patrem Dominum appellabant, & eius voluntatem facere debebant, quem dominum ſuum confitebantur, ſicut dicit apud Lucam cap. ſexto verſ. quadrageſimo ſexto, *quid vocatis me Domine, domine, & non facitis, quæ dico?* Reſpõdent Chryſoſtomus & Theophilus hinc colligi eandem eſſe patris, & filii voluntatem, cùm filius, vt ſuam dicere debuit, pro ſua, patris ſui dixerit voluntatem. At ſi eadem erat vtriuſque, cur patris potius, quàm ſuam dixit? Reſpondent, quòd id auditoribus D gratius futurum eſſet; & minus ſibi conflaturum inuidiæ. Aliam ego rationem adiungo, quòd patri vbique legiſlatoris perſonam tribuat; ipſe verò ſe, quaſi eius legatum, gerat; ideoque ſeſe in ijs numeret, qui patris ſui voluntatem faciunt, vt capit. 26. 42. Ioan. 4. verſ. 34. & 5. 30. & 6. verſ. 38. propterea ſemper ſolet dicere voluntatem patris mei, non meam, vt infra ca. duodecimo verſ quinquageſimo.

22. *In illa die.*] terribili, & celeberrima; hanc enim vim habet pronomen demonſtratiuum *illa*, quaſi de die non aliis ſimili, ſed certa, & ſingulari, & futuri iudicis fama, metuque inſigni ſermo ſit, vt infra cap. 24. ver. 36. & Mar. 13. verſ. 32. Luc 21. verſ. 34. 1. ad Theſſalonic. 5. E 4. 2. ad Timoth. 1. 12. 18. & 4. verſ. 8. Nominat autem illam diem, quia *in igne reuelabitur, & vniuſcuiuſque opus, quale ſit, ignis probabit* 1. Cor. 3. 13. & quia tùm *illuminabuntur abſcondita tenebrarum, & manifeſtabuntur conſilia cordium* 1. Cor. 4. 5.

Prophetauimus.] Ineptè Caluinus interpretatur, *prophetauimus*, id eſt docuimus. Nam vt demus id aliquando hoc verbum ſignificare, ſicut verſ. decimo quinto falſos doctores, falſos prophetas appellauit, tamen debuit animaduertere hîc falſos illos prophetas allegare miracula, *nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus?*

Caluini reprehenſio.

ſeimus? Prophetare igitur non eſt docere, ſed futura prædicere. Hoc enim miraculum eſt, illud non eſt. Atque ſunc vim habet illud, *In nomine tuo*, id eſt, virtute tua. Non enim in nomine Chriſti, ſed Chriſtum docere dicimur: prophetare autem non Chriſtum, ſed in nomine Chriſti.

Virtutes multas.] Miracula multiplicis generis, aut ſæpe. Quod enim ante per partes, & diſtributè dixerat, nunc in genere concludit, quemadmodum ſi diceret, nonne in nomine tuo prophetauimus, & dæmonia eiecimus, & alia multa fecimus miracula? Exiſtit ex hoc loco de miraculis quæſtio, num etiam per malos fieri poſſint. Illud certum, cum duo miraculorum, alia vera, alia falſa, genera ſint, falſa etiam per malos fieri poſſe. Nam Antichriſtum falſa editurum eſſe prodigia teſtatur ſecundo Theſſalonicenſiũ ſecundo verſ. nono D. Paulus. Et Magos illos Pharaonis, quamuis verène an falſa miracula fecerint, diſputetur, tamen manifeſtum eſt, ſaltem falſa feciſſe. De veris igitur, an per malos fieri poſſint, quæſtio eſt. Hic etiam adhibenda diſtinctio. Nam vera miracula per malos, aut cum mali ſunt, aut antequam incipiant, aut poſtquam deſinunt mali eſſe, fieri poſſunt. Ante, vel poſt fieri poſſe dubium non eſt. Nam Saülem antequam malus fieret, cum filius vnius anni eſſet, prophetaſſe legimus primo Regũ decimo verſ. decimo & vndecimo & Matthæus publicanus noſter, poſteaquam publicanus, id eſt publicus peccator eſſe deſiit; multa, vt cæteri Apoſtoli, fecit miracula. De iis, qui mali ſunt, quamdiu mali ſunt, magis eſt dubium. Alia rurſus adhibenda diſtinctio. Nam aut de malis, ſed fidelibus; aut de malis, & infidelibus quæri poteſt. De malis, qui fidem habent, ſcriptura docet vera eos miracula feciſſe. Prophetauit enim Caiphas homo iniquus, quia Pontifex erat anni illius. Fecit Iudas miracula, dum in Chriſtum credebat; nam & poteſtatem cum aliis Apoſtolis accepit Matth. 10. 1. & cum aliis gloriatus eſt, quod ſibi dæmonia ſubiicerentur Luc. 10. 17. & tamen fur erat, & loculos habebat Ioannis duodecimo verſ. ſexto. Saul poſtquam ab eo Dominus diſceſſerat, in cuneo prophetarum medius, vt cæteri prophetauit 1. Reg. 19. 24. De iis, qui fidem non habent, propterea quod miracula fide potiſſimum fiunt; non an faciant, quia id ſcriptura teſtatur: ſed an vera faciant miracula, dubitari poteſt. Chryſoſt. ho. 25. Hieron. Euthym. & Theophylact. multis probant exemplis etiam per homines infideles vera miracula facta eſſe. Nam Balaam falſus alioquin, & infidelis propheta vera prædixit Numer. 24. 17. & ex hoc ipſo loco facile colligitur, falſos iſtos prophetas, de quibus loquitur Chriſtus, vera miracula facturos, vere prophetaſſe, vere dæmonia eieciſſe; nec enim reſpondet Chriſtus mentiri eos; ſed ſe eos, quamuis iſta fecerint, non noſſe, & ſententia poſtulat, vt Chriſtus ſignificet vera eos miracula facturos; non enim mirum eſſet, ſi illis, qui non vera; ſed falſa miracula feciſſent, reſponderet ſe non noſſe eos, valde autem mirum, vt iis, qui vera fecerunt miracula, ita reſpondeat. Nec magnum eſſet, ſi moneret nos; ne falſa facientibus miracula crederemus; magnum omnino, & admirabile, quod moneat; ne falſis prophetis credamus vera etiam miracula facientibus; nec ex ſolis miraculis, ſed etiam ex fructibus, id eſt, ex moribus ipſorum veros falſoſque prophetas diſcernamus. Nullum ergo, dicet aliquis, ad probandam veram doctrinam ex veris miraculis argumentum ſumi poteſt. Non ſequitur omnino nullum, ſed non omnino neceſſarium ſumi poſſe. Scimus enim Chriſtum ad confirmandam doctrinam ſuam poteſtatem faciendi miracula Apoſtolis tradidiſſe. Scimus vi miraculorum totum penè terrarum orbem ad fidem fuiſſe pertractum. Quod qui negant, vt diſputat aduerſus Gentiles Auguſtinus, maius ipſi miracula tollendo miraculum faciunt. Incredibilius enim miraculum eſt totum orbem terræ, id eſt, tot Philoſophos, tot ſapientes viros, tam paucis Apoſtolis, tam imperitis, tam incredibilia humanæ rationi prædicantibus, ſine vllis miraculis credidiſſe, quam illa ipſa miracula, quæ per eos facta narrantur. Probabile igitur fidei argumentum eſt, quod ex miraculis ſumitur, quia per fidem ſæpe, ſine fide rarò admodum fieri ſolent. Et eum fiunt, non ad probandam eorum, qui faciunt; ſed eorum, qui veram fidem habent, fieri ſolent. Nec enim Balaam futura prædicendo ſuam ipſius; ſed populi potius Dei, aduerſus quem conductus fuerat, fidem confirmauit; & ferè omnia miracula, quæ per hæreticos facta fuiſſe legimus, quæ pauciſſima ſunt, huiuſmodi eſſe conſtat; qualia ea, quæ in eccleſiaſticis hiſtoriis, & apud Anaſtaſium in quæſtionibus ſcripturæ recenſentur. Eſt etiam argumentum à miraculis ductum; ſi non omni, vna ſaltem, aut duabus etiam ex partibus neceſſarium. Nam etſi non neceſſariò ſequitur, eum qui miracula faciat, veram habere fidem; tamen neceſſariò ſequitur, eam, in qua frequentia, & quaſi ordinaria miracula fiant, veram eſſe Eccleſiam; quia etſi aliquando Deus per priuatos extra Eccleſiam ſuam homines miracula fieri permittat, ſicut & per aſinam fecit Balaam, quæ in Eccleſia certè non erat: tamen nulli generaliter hominum ſocietati, niſi Eccleſiæ ſuæ ordinariam faciendi miracula conceſſit poteſtatem. Magis etiam neceſſarium eſt, quod altera ex parte per negationem ducitur, in qua miracula nulla fiant, eam verã Eccleſiam eſſe nõ poſſe, quia ſcimus Chriſtum Eccleſiæ ſuæ poteſtatem ad facienda miracula dediſſe. Itaque rectè hinc probare poſſumus Caluiniſtarum, Lutheranorum, Anabaptiſtarum, & cæteras eorum, qui hodie regnant, hæreticorum congregationes non veras Eccleſias, ſed ſynagogas eſſe Satanæ, quia in nulla earum vllum vnquam miraculum viſum eſt. Obiiciunt hoc loco Hieronymus & Auguſtinus neminem poſſe dicere *Ieſus, niſi in Spiritu ſancto* primo Cor. duodecimo verſu tertio. Quomodo ergo poſſunt non ſolùm dicere *Domine, Domine*, ſed etiam nomine Chriſti miracula facere, qui Spiritum ſanctum non habent? Reſpondent dicere Ieſus eo in loco non ſignificare verbis dicere; ſed factis; id eſt, Chriſtum non ſolùm fide confiteri, ſed moribus etiam exprimere, quod manifeſtum eſt neminem ſine Spiritu ſancto facere poſſe.

Hæretici noſtra ætatis ſine miraculis.

23. *Et tunc.*] In illa die, de qua dixerat verſu præcedenti, coram omnibus hominibus, quando reuelabuntur abſcondita tenebrarum, quaſi dicat vſque ad illam diem patiar, ac diſſimulabo, & quaſi paleas granis in area mixtas relinquam; tunc diſcernam, tunc ventilabo Hieronym. Auctor imperf. & Beda.

Confitebor.] Auctor imperfecti homilia decima nona pro ὁμολογήσω, confitebor videtur legiſſe ὀμόσω iurabo, quod bene admodum congruit. Iurare autem intelligit dicere, *Amen, Amen dico vobis, neſcio vos.* vt capite vigeſimo quinto verſ. duodecimo. Alij interpretantur, *confitebor*; id eſt, publicè profitebor me eos non noſſe; vt Hieronymus, videtur autem ſimulatæ eorum confeſſioni veram ſuam confeſſionem opponere, quaſi dicat illi me coram hominibus fictè confeſſi ſunt; ego eos coram patre meo verè confitebor, ſed me eos minimè cognoſcere, ſicut è contrario de iis, qui verè eum, ſincerèque confitentur, dicit capite decimo verſ. trigeſimo ſecundo. *Qui me confeſſus fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo.*

Nunquam noui vos.] Theophylactus ne tum quidem, cum miracula faceretis. Omnes veteres auctores obſeruauerunt, inprimiſque Origenes in c. 8. ad Rom. cognoſcendi verbum hoc loco, aliiſque ſimilibus non

cognitionem, sed affectum approbationemque significare, vt, *ego cognosco oues meas* Ioan. 10. 14. &, *Cognouit Dominus, qui sunt eius* 2. Tim. 2. 19. &, *nescio vos.* Matth. 25. 12. & Lucæ 13. 25. Omnes enim Deus cognoscit, sed non omnes pro suis approbat. Sensus ergo multiplex huius loci esse potest, aut, *nunquam noui vos*, id est, nunquam vos pro meis habui, nunquam in prædestinatorum numero posui, aut, nunquam pro veris habui Prophetis, quales vos esse simulabatis, quod videtur ad húc locum, vbi de dignoscendis falsis Prophetis agitur, magis accommodatum.

24. *Omnis ergo.*] Disputauerat propriè de falsis Prophetis, concludit generaliter de omnibus hominibus.

Qui audit verba hæc.] Quidam ad ea referunt, quæ supra tribus capitibus dicta sunt, vt Auctor imperf. Certius est generaliter de omnibus Christi verbis intelligere, itaque interpretor *verba hæc*, id est, huiusmodi, hæc & similia, aut hæc, id est mea, quia illa, quę ante dixerat, ipsius erant verba, & solet ex vno aliquando indiuiduo totum genus significari.

Qui ædificat.] Ædificare est in Christű credere 1. Cor. 3. 10. Huius ædificii duplex esse dicit fundamentum, arenam, & petram. Arenam vocat solam fidem operibus vacuam, ver. 26. *& omnis, qui audit verba hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificauit domum suam super arenam.* Petram vocat bona opera ver. 24. *Omnis ergo, qui audit verba hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram.* Vnde duo cõtra duos Caluinistarum errores colliguntur. Alterum, solam fidem ad salutem non satis esse; alterum, bona opera, quę

De iustificatione cõtra Caluinistas.

adiuncta sunt fidei non solum iustificare, & ad salutem plurimum valere, sed firmissimum etiam salutis nostræ esse fundamentum. Neque huic sententiæ illa contraria est 1. Cor. 3. 11. *Fundamentum aliud nemo potest ponere præter id, quod positum est, quod est Christus Iesus.* Multi enim in eodem fundamento lapides sunt, summus & primus solus est Christus, & præter illud fundamentű aliud nemo potest ponere. Super illum autem alia etiam sunt, quæ eo nituntur fundamenta; nam & Apostoli & Prophetæ fundamentum appellantur, sed *pro summo angulari lapide Christo Iesu*, Ephes. 2. 20. & Apoc. 21. 14. Sic etiã fides & opera duo sunt fundamenta, vtrumque primo ac firmissimo fundamento nititur Christo. Sed sola fides arena super petram posita est, quæ quamuis stante, quamuis inconcussa petra, facile per se ipsa dilabitur. & quidquid superædificatum est, in ruinam trahit; opera petra super petram, quæ nulla pluuia, nullo vento, nullius impetu fluminis labefactatur. Pluuiam autem, ventum, & flumen, nonnulli ita distinguũt, quasi tribus tres res aliæ significentur. Probabilius Christum tribus rebus, quibus potissimũ ædificia labefactari solent eandem diem iudicii, quasi terribilem quandam tempestatem describere voluisse, vt Psal. 49. 3. *Deus manifeste veniet, Deus noster & non silebit; ignis in cõspectu eius exardescet, & in circuitu eius tempestas valida.* Docet ergo Christus eos, qui bona habuerint opera, firmiter in iudicio, staturos esse; alios quantumcunque fidem habuerint, causa casuros. Non enim resurgent impii in iudicio, Hebræi לא יקמו non stabunt, sicut orator ille Latinus loquitur, cum in senatu pulcherrime staremus.

Cic l. 1. epistol.

CAPVT VIII.

1 CVM autem descendisset de monte, sequutæ sunt eum turbæ multæ: 2 & ecce leprosus veniens, adorabat eum, dicens: Domine, si vis, potes me Mundare. 3. Et extendens Iesus manum, tetigit eum, dicens: Volo, Mundare. Et confestim mundata est lepra eius. 4. Et ait illi Iesus: Vide, nemini dixeris: sed vade, ostende te sacerdoti, & offer munus, quod præcepit Moyses, in testimonium illis. 5. Cum autem introisset Capharnaum, accessit ad eum Centurio, rogans eum, 6. & dicens: Domine, puer meus iacet in domino paralyticus, & male torquetur. 7. Et ait illi Iesus: Ego veniã, & curabo eum. 8. Et respondens Centurio, ait: Domine non sum dignus, vt intres sub tectum meum: sed tantum dic verbo, & sanabitur puer meus. 9. Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites, & dico huic: Vade, & vadit: & alii, Veni, & venit: & seruo meo, Fac hoc, & facit. 10. Audiens autem Iesus miratus est, & sequentibus se dixit: Amen dico vobis, non inueni tantam fidem in Israel. 11. Dico autem vobis, quod multi ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, & Isaac, & Iacob in regno cælorum: 12. filii autem regni eiicientur in tenebras exteriores: ibi erit fletus, & stridor dentium. 13. & dixit Iesus Centurioni: Vade, & sicut credidisti, fiat tibi Et sanatus est puer in illa hora. 14. Et cum venisset Iesus in domum Petri, vidit socrum eius iacentem, & febricitantẽ: 15. & tetigit manum eius, & dimisit eam febris, & surrexit, & ministrabat eis. 16. Vespere autem facto, obtulerunt ei multos dæmonia habentes: & eiiciebat spiritus verbo: & omnes male habentes curauit: 17. vt adimpleretur quod dictum est per Isaiam Prophetam, dicentem: Ipse infirmitates nostras accepit: & ægrotationes nostras portauit 18. Videns autem Iesus turbas multas circum se, iussit ire trans fretum. 19. Et accedens vnus Scriba, ait illi: Magister, sequar te, quocumq; ieris. 20. Et dicit ei Iesus: Vulpes foueas habent, & volucres cæli nidos: filius autem hominis non habet vbi caput reclinet. 21. Alius autem de discipulis eius ait illi: Domine, permitte me primum ire, & sepelire patrem meum. 22. Iesus autem ait illi: Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos. 23. Et ascendente eo in nauiculam, secuti sunt eum discipuli eius: 24. & ecce motus magnus factus est in mari, ita vt nauicula operiretur fluctibus, ipse vero dormiebat. 25. Et accesserunt ad eum discipuli eius, & suscitauerunt eum, dicentes: Domine salua nos, perimus. 26. Et dicit eis Iesus: Quid timidi estis, modicæ fidei? Tunc surgens, imperauit ventis, & mari, & facta est tranquillitas magna. 27. Porro homines mirati sunt, dicentes: Qualis est hic, quia venti & mare obediunt ei? 28. Et cum venissent trans fretum in regionem Gerasenorum, occurrerunt ei duo habentes dæmonia, de monumentis exeuntes, sæui nimis, ita vt nemo posset transire per viam illam 29. Et ecce clamauerunt, dicentes: Quid nobis, & tibi, Iesu fili Dei? Venisti huc ante tempus torquere nos? 30. Erat autem nõ lõge ab illis grex multorum porcorum pascens. 31. Dæmones autem rogabant eum, dicentes: Si eiicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum. 32. Et ait illis: Ite. At illi exeuntes abierunt in porcos, & ecce impetu abiit totus grex per præceps in mare: & mortui sunt in aquis. 33. Pastores autem fugerunt: & venientes in ciuitatem, nunciauerunt omnia, & de eis, qui dæmonia habuerant. 34. Et ecce tota ciuitas exiit obuiam Iesu: & viso eo rogabant, vt transiret à finibus eorum.

Mar. 1. d. 40. Luc. 5. c. 12 Leuit. 14. a. 2. Luc. 7. a. 2 Luc. 7. a. 5. Mal. 1. c. 11. Mar. 1. d. 32. Isa. 53. a. 4. 1. Pet. 2. d. 24. Luc. 9. g. 54. Mar 4. d. 36 Luc. 8. d. 22. Mar. 5. a. 1. Luc. 8. d. 26. Mar. 5. a. 11. Luc. 8. d. 32. Mar. 5. b. 17. Luc. 8. e. 37

CVM

IN CAPVT II.

CUM autem descendisset. Hiero. Chrysost. hom. 26. Auctor imperfecti 21. ita hoc interpretantur, quasi omnia, quae tribus superioribus capitibus dicta sunt, in monte a Christo tradita fuerint. Id non ita esse cap. 6. 1. probauimus. Dicit ergo Matthaeus, *cum descendisset de monte*, non quòd omnia superiora in monte dixisset; sed quòd cum cap. 5. 1. scripsisset, eum, vt turbam hominum fugeret, in montem ascendisse, ibiq; ad Apostolos concionem habuisse, eiusq; concionis occasione alias quoque eius conciones recitasset, volens nunc exponere, quid postea sequentibus iterum fecisset turbis, necesse habuit dicere eum de monte descendisse. Nec enim eum turbae, nisi in campo, sequi poterant. Dicet aliquis: cur tum cum cap. 6. & 7. eas conciones retulit, quas ad easdem turbas Christus habuerat, nō dixit Euangelista de mōte descendisse, neque turbas eum secutas esse. Respondeo non fuisse necessarium dicere eum de monte descendisse, nisi vt redderetur causa, cur eum turbae secutae essent, nec dicere turbas eum concionantem secutas esse, quia non referebat, quos auditores, aut doctrinae suae testes, cum concionaretur, habuisset: Referebat autem scire, quot habuisset miraculorum suorū testes, ne quis supprimere, aut obscurare vellet. Propterea cum Euangelista, posteaquam de eius egisset doctrina, cuius etiam, vt et Hieronymus, facta narrare vellet, dixit, *secutae sunt eum turbae*. Qua in re alium Matthaeus, quàm caeteri Euangelistae, secutus est ordinem. Nam alii prius Christi miracula, quàm doctrinam exposuerunt, quasi ex miraculis, doctrinae facturi fidem.

2. *Et ecce leprosus.*] Marcus cap. 1. & Lucas 5. alia quaedam miracula prius narrant. Itaque incertum est, vtrum hoc post illa, an post hoc illa facta sint. Nisi quod Matthaeus dicens, *Et ecce leprosus*, videtur significare hoc statim, vt Christus de monte descendit, factum esse. Hanc enim vim habet illud, *& ecce*, vt cap. secundo vers. primo exposuimus. Commodè autem Leontius monet ideo, dum in monte esset, aegrotos illi oblatos non fuisse, ne eius conciones, quas in monte habebat, impedirentur.

Adorabat.] προσεκύνει, flectebat genua, prouoluebat se ad eius pedes Marc. 1. 40. γονυπετῶν αὐτόν, vt si Gallicè diceres, *luy faisant tout plein de reuerences*, Lucas 5. vers. 12. πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, *cadens in faciem* Hebraismum secutus, נופל לפניו, quòd multi vrbanitatem Christo, tanquam Prophetae, aut viro sancto exhibitam, interpretantur. Ego verò religionem fuisse puto, quia ideo videntur omnes Euangelistae tanto studio hanc circunstantiam exprimere voluisse, vt eius leprosi fidem declararent; quae minima profectò fuisset, si Christum nihil supra quàm Prophetam, aut virum sanctum credidisset. Deum ergo credidit; neque alii, quàm Deo dicere potuit, *Si vis, potes me mundare.* Non enim dixit, si patrem oraueris, sed si vis, significans aequalem ipsum cum patre habere potestatem, vt Chrysostomus homilia vigesima sexta, Theophylactus, & Euthymius obseruauerunt. Magna omnino fides, & ratio orandi singularis, quae nihil petit, sed necessitatem ostendit, fidem praetendit.

Christ... lepro... tange-

3. *Et extendens Iesus manum.*] Quid opus erat extendere, praesertim ad tangendum leprosum, cuius contactus in veteri lege immundus habebatur? Notarunt ex hoc loco, & aliis similibus veteres auctores, in quibus Cyrillus Alexandrinus, ideo Christum contactu carnis suae aliquos aegrotos curare voluisse, vt ostenderet etiam carnem suam propter coniunctionem cum diuinitate vim saluiferam, & viuificam habere. Ambrosius libro quarto in Lucam aliam rationem affert, vt humanae naturae, quam habebat, probaret veritatem. Alii, vt ostenderet se veteri lege non teneri, quae lepram tangere prohibebat. Leuit. 14. vers. 46. sed tanquam legislatorem superiorem esse lege, Chrysostom. homilia vigesima sexta in Matth. & homil. decima septima ex variis locis Matthaei, Auctor imperf. hom. 21. idem quoque Ambrosius eodem loco, Euthymius & Theophylactus. Alii, vt ostenderet se esse non alium qui curauisset, cum ipse non alius tetigisset, quod apud D. Thomam ex Chrysostomo citatum lego. Alii, vt doceret legem, quae leprae contactum prohibebat, ne contingens contaminaretur, in se non habere locum, qui nec contaminari poterat, & leprosum non contaminandi, sed curandi causa tetigisset, vt Tertullianus ait lib. aduersus Marcionem 4. Eodem modo nunc Euangelica, & Ecclesiastica lex intelligenda, qua cum haereticis agere prohibemur. 2. Tim 3. 5. & 2. Ioan. 10. Non enim prohibemur cū illis agere, vt eos cōuertamus; sed ne nos ipsi peruertamur, quia malitia eorum, sicut cancer serpit. Ergo qui Christus est, qui nec peruerti potest, & conuertere potest, & Ecclesiae doctores, qui Christi personam gerunt, haereticos tangant, considerantes tamē seipsos, ne & ipsi tententur; caeteri quàm longissime fugiant, maximè verò Caluinistas, quorum & perniciosissimus, & maximè contagiosus est morbus.

Quibus & quomodo conuersandū cum haereticis.

Volo, mundare.] Respōdet iisdem duobus verbis, quibus leprosus vsus fuerat, vt eius fidem effectu cōfirmet, Ambrosius lib. 5. in Lucam, Chrysostomus homilia 17. ex variis locis Matth.

Mundare.] Non esse infinitū, sed imperandi modum Hieronymus & Chrysostomus monuerūt. Quod Hieronymum hominem Latinum fecisse non miror, quia Latinum verbum vtriusque modi esse poterat, Chrysostomum Graecum fecisse miror, cum Graecum verbum καθαρίσθητι non nisi imperandi modi esse possit. Quae res facit, vt suspicer id Chrysostomi interpretem addidisse. Rectè ex hoc loco veteres auctores Christi diuinitatem probauerunt, quòd quasi propria non aliena vsus potestate volendo, imperandoque curauerit, Iustinus in expositione fidei, Tertullianus libro quarto contra Marcionem, Athanasius in libro de communi essentia p. & f. & Spiritus sancti. Idacius Clarius libro tertio contra Varimadum, Ambrosius lib. quinto in Lucam, Chrysostomus homilia vigesima sexta & quidam diuinitatem simul & humanitatem probauerunt, vt Tertullianus, Cyrillus, & Ambrosius cuius haec verba sunt, *Volo ergo dicit propter Photinum; imperat propter Arium; tangit propter Manichaeum.*

Christi diuinitas.

4. *Nemini dixeris.*] Dignū est quaeri, cur Christus tantum beneficium praedicare vetet, & quodāmodo eum, qui accepit, ingratum esse iubeat. Respondet Hilarius can. 7. vt salus haec non offerretur, sed quaereretur, id est, ne ideo hoc miraculum, quasi iussu Christi, iactari videretur, vt alii etiam aegroti ad quaerendam venirēt curationē; & fidei meritum amitterent, si non sponte, sed miraculo impulsi venirent, quam etiam rationem indicauit Ambrosius. Hieronymus ideo prohibuisse, quia necessarium non erat, vt sermone iactaret, quod toto corpore praeferebat. Alii, ne gloriam suam quaerere videretur, Ambrosius libro quinto in Lucam, Chrysostomus homilia vigesima sexta Beda, Euthymius, Theophylactus. Mihi sententia Auctoris imperfecti valde placet, non omnino vetuisse Christū, ne quid vnquam diceret; sed ne diceret, antequam se sacerdotibus ostenderet; ne si sacerdotes vulgata fama factum cognouissent, calumniarentur non esse mundatum, cuius mundities, sicut lex Leuitic. decima quarta praecipiebat,

non esset ipsorum iudicio comprobata. Propterea dicit statim, *ostende te sacerdoti.* Quod cur praeceperit, etiam inter interpretes disputatur. Plerique respondent ideo praecipisse, vt ostenderet se legem seruare, vt Tertullianus libro quarto contra Marcionem, Chrysostomus homilia vigesima sexta, Hieronymus & Euthymius. Alii, ne, si se sacerdoti non ostendisset, extra ciuitatem secundum legem manere cogeretur, nec accepto beneficio frueretur, quia curatis à lepra redire non licebat in ciuitatem, priusquàm à summo sacerdote de eorum esset curatione iudicatum, Theophylactus. Alias praeterea rationes duas Hieronymus affert; alteram, vt humilitatem suam doceret; alteram, quam & Bedam probasse video, & ego omnium maximè probo, vt inexcusabiles essent sacerdotes, si in ipsum non crederent, cuius miracula probassent. Hoc enim est, quod statim addit, *in testimonium illis*, quod, vt paulò post dicam, non solùm ad oblationem muneris, sed etiam ad ostentionem spectat.

In testimonium illis.] Quidam hoc referunt ad verbũ, *praecepit*, vt sit sensus, & offer munus tuum, quod praecepit Moyses, vt esset in testimonium illis curationem nõ ex sacerdotibus, aut omnino ex hominibus, sed ex Deo profectam esse, ad quem fere modum Hilarius interpretatur. Nonnulli ad verbum *offer*, vt Auctor imperfect. homilia vigesima prima, & Theophylactus, quasi dicat, offer illi munus, ne, si non obtuleris, curationem tuam calumnientur, & vt muneris acceptio perpetuum contra illos verae curationis tuae testimonium sit. Nec enim dicere poterunt non verè fuisse curatum, pro cuius cognita, approbataque curatione munus acceperint. Alii ad vtrumque, & ad verbum, *ostende*, & ad verbum *offer*, vt Tertullianus, Chrysostomus, & Ambrosius iis locis, quos ante designauimus, quod ego verissimum iudico. Reddit enim rationem non solum cur munus illum offerre iubeat; sed etiam cur ad sacerdotes mittat, & cur quicquam prius dicere prohibeat. Sensus ergo est, *nemini quicquam dixeris, sed ostende te sacerdoti, & offer munus tuum, quod praecepit Moyses*, vt illi ipsi, qui maximè mihi aduersantur, primi meorum miraculorum testes sint, & proprio ipsorum testimonio eorum incredulitas arguatur. Quale autem munus offerendum esset, scribitur Leuit. decima quarta vers. quarto.

5. *Accesit ad eum Centurio.*] Hominem fuisse Gentilem vel ex ipso nomine manifestum est; nec enim tum cùm Iudaei Romani imperii tyrannide premebantur, Centuriones ex ipsis factos fuisse credendum est, vt Chrysostomus & Augustinus admonuerunt: & ex vers. decimo & Lucae septimo vers. tertio colligitur. Disputant autẽ interpretes an idem hic Centurio sit, & ille de quo Lucas scribit. Dubitandi multis causam attulit, quòd magna videatur inter Matthaeum & Lucam in eius historiae narratione esse discordia. Matthaeus dicit Centurionem ad Christum accessisse; Lucas misisse ad eum primum seniores Iudaeorum, deinde amicos suos, excusasseque, quòd ad eum ipse non venisset, nec enim se, vt veniret, dignum iudicasse. Matthaeus dicit Centurionem rogasse Christum, ne in domum suam veniret; nec enim se dignum esse; Lucas rogasse, vt veniret. Quibus rationibus adducti nonnulli fuerunt, vt diuersam historiam esse dicerent, vt Chrysostomus homilia 27. & Euthymius meminerunt. Sed omnes veteres interpretes eandem esse putant. Et verò quis credat duo miracula tam similia esse potuisse, vtrumq; in Capharnaum, vtrumque eodem tempore, vtrumque in seruo Centurionis, vtrumque in seruo paralytico, vtrumque Centurionem dixisse, *non sum dignus, vt intres sub tectum meum.* Illi ergo, qui contra sentiunt, inconsideratè faciunt, quòd dissimilia, non similia considerent. Quòd

A autem Matthaeus Centurionem accessisse, Lucas seniores Iudaeorum misisse dicat, quidam respondent, vtrumque fecisse & principio seniores Iudaeorum, & postea amicos suos, cum audisset Christum aduentare, ad eum misisse, quod Lucas; & ad extremum ingrauescente morbo ipsum etiam accessisse, quod Matthaeus exposuit, vt Chrysostomus homilia vigesima septima Theophylactus, & Euthymius. Alii per alios tantum non per se accessisse; accedere enim dicitur non solum, qui per se, sed etiam qui per alios accedit, vt comparere coram iudice, non solum qui per se; sed & qui per procuratorem comparet. Sic Augustinus libro secundo de consensu Euangelistarum cap. 2.. & lib. 33.
B contra Faustum capite septimo & octauo & Beda & Leontius hoc in loco. Nec obstat, quod Matthaeus dicit ver. 8. Centurionem respondisse, *Domine non sum dignus*, & ver. 9. *Nam & ego homo sum.* Nam quemadmodum qui per alium accedit, accessisse; ita qui per alium respondet, respondisse dicitur. Illud maius est argumentum, quod vero simile esse non videatur seniores Iudaeorum, qui apud Lucam rogant, vt veniat hic rogare ne veniat. Sed facile respondeti potest id apud Lucam seniores Iudaeorum de suo addidisse. Nam Centurionem non dixisse illis, vt rogarent Christum ad se venire, ex eodẽ Luca perspicuum est v. 6. & 7. *Domine noli vexa i, nõ enim sum dignus, vt sub tectum meũ intres, propter quod & meipsum non sum dignum arbitratus, vt ad te venirem, sed*
C *dic verbo, & sanabitur puer meus.* Ergo seniores Iudaeorum minus quam Centurio fidei, plus vero habentes vanitatis non sunt functi fideliter legatione, sed partim non credentes posse Christum solo verbo absentem curare paralyticum, partim, vt ait Chrysostomus, ostendere volentes tantum se auctoritate valere, vt possent Christum adducere, contra quam in mandatis habebant, rogarunt, vt veniret. Sicut & illud de suo addiderunt, *Dignus enim est, cui hoc praestes; diligit enim gentem nostram, & Synagogam ipse aedificauit nobis.* Non enim Centurio illis mandauerat, vt se dignum esse dicerent, sed potius indignum. Vnus igitur Euangelista, quid Centurio mãdasset; alter, quid Iudaei dixissent, exposuit. Illud ego credo, ea verba quae ver. octauo & nono sequuntur, a Iudaeis dicta non fuisse, nec enim tantum habebant fi-
D dei, vt tam plenis fidei verbis vti possent, praesertim cum, vt ex Luca constat, ante rogassent, vt veniret; sed dicta fuisse ab amicis Centurionis, quos, vt ait Lucas, cum audisset aduentare Christum, ad eum misit, quosque credibile est Gentiles fuisse, quia eos Euangelista non Iudaeos, vt priores, sed amicos vocat. Eos ergo tanquam magis familiares, videns priores infideliter mandata sua peregisse, melius instruxit; vt se hominem esse dicant sub potestate constitutum, tamen dicere huic militi vade, & vadere, alteri fac hoc, & facere; quod, vt erant fideliores, iisdem, quibus acceperant verbis, recitauerunt. Fuerunt, & qui dicerent hunc Centurionem illum fuisse regulum, de quo Ioannes scribit capite quarto versu quadragesimo sexto & miraculum, quod hoc & illo loco narratur idem. Leontius hic, & apud Ioannem, itemq; apud eundem Ioannem Chry-
E sostomus, Theophylactus, Euthymius referunt, eorumque opinionem meritò refellunt, nosque illic refutauimus. Itaque abs re est, quod ad marginem huius loci locus notatur Ioannis, quasi eadem sit historia.

6. *Puer meus.*] Seruus meus, vt constat ex Luca capite septimo vers. tertio.

8. *Non sum dignus.* [ἱκανὸς] sufficiens, id est, dignus, vt supra c. 3. 11. & 1. Cor. 15. 9. & ad Colos. 1. 12.

Vt intres sub tectum meum.] Non probo, quod quidam dicunt propterea se Centurionem indignum appellasse, quod Gentilis esset, & non liceret Iudaeis in

Genti-

Gentilium domo ingredi. Id enim non minus facile dixisset, & non solum dicit se indignum, vt in domum suam intret, sed etiam, vt ipse ad eum adeat Luc. 7. 7. Non ergo, quia Gentilem, sed quia peccatorem se esse sciebat, non superstitione, sed fide dixit se indignum esse, vt sub tectum suum intraret; sicut Petrus Luc. 5. 8. *Exi a me Domine, quia homo peccator sum.* Beda.

Sed tantum dic verbo.] Hebraismus, אמר *dic*, id est, iube, *verbo*, vnico verbo; non enim solùm opponit verbum facto, sed longo etiam sermoni, vt cum dicit, *verbo Domini cæli firmati sunt*, id est, vnico ac breuissimo verbo, *Fiant*, *& facti sunt* Psalmo trigesimo secundo ver. sexto. Credibile est audiuisse Centurionem, quomodo Christus leprosum, non multo ante vnico verbo curauisset, *volo, mundare*; indeque tantam concepisse fidem, vt idem in suo seruo facere posse non dubitaret. Refert Leontius dixisse quosdam propterea Centurionem seruum ad Christum non adduxisse, quia iam agebat animam; itaq; timuisse, ne in via agitatus moreretur, quod ille Centurionis fide indignum putat. Qui enim crediderat solo verbo morientem sanare potuisse; & illud existimandum est credidisse posse Christum efficere, ne per viam moreretur.

9. *Nam & ego homo sum.*] Theodorus Caluinistarum interpres pro ὑπὸ ἐξουσίαν, *sub potestate*, legendum putat ἐν ἐξουσίᾳ, in potestate, sensu prorsus contrario, quasi ita Centurio argumentetur, non opus est, vt venias, nam & ego homo sum sicut tu, quamuis minore, in aliqua tamen potestate constitutus, & solo imperio facio, quæ volo: duabusque in hanc opinionem ductus est coniecturis, altera, quod non dicat, ἐγὼ γὰρ, ego enim homo sum, indicans Christum plus esse quam hominem; sed καὶ γὰρ ἐγὼ *nam & ego homo sum*, quasi dicat, vt tu. Altera, quod statim adiiciat, *& habeo sub me milites*, quasi volens explicare, quod dixerat se esse in potestate constitutum. Nolo, testis mihi mea conscientia est, aduersarium inuidia grauare, sed lectorem moneo eam fuisse Arianorum interpretationem; sic enim Auctor operis imperfecti, homo, vt ex multis locis commentariorum ipsius manifestum est, Arianus. Quo consilio non solemus eum, vt multi faciunt, Chrysostomi nomine citare, ne sanctissimi & eruditissimi viri auctoritatem spurii & hæretici operis attributione polluamus; nec omnino citaremus, nisi hanc illi & antiquitas, & eruditio, & subtilitas interpretandi auctoritatem tribuisset, vt etiam hæreticus à Catholicis citari posset, sicut Tertullianum, & alios nonnullos, quos hæreticos fuisse scimus, sæpe citamus. Sensus igitur est omnino contrarius. Non enim à pari, sed à minori ad maius argumentatur. Si ego homo cum sim sub alterius potestate, id est, sub Chiliarcho, & sub Imperatore constitutus, tamen quia sub me milites habeo, dico huic vade, & vadit, & alteri veni, & venit; quanto magis tu, qui sub nullius es potestate, poteris solo tuo imperio seruum meum curare? id est, per alios facere, quod per te facere potes, vt omnes veteres auctores Catholici exposuerunt. Augustinus sermone sexto de verbis Domini secundum Matthæum Chrysostomus homilia vigesima septima Beda, Strabus in commentariis: omnium autem optimè Leontius ὑπὸ ἐξουσίαν interpretans ὑπὸ βασιλέα sub rege; cuius interpretationis, si aliud non haberemus argumentum, quam quod hic sensus vberior est, & illa tanta Centurionis fide magis dignus: hoc vnum satis esse magnum existimare deberemus. Quis enim non videt, non esse tantæ illi Centurionis fidei consentaneum, vt se & natura, & officio quodam modo æquaret Christo quod etiamsi fingamus eum verè facere potuisse, tamen profecto non fecisset. Mali omnino fuisset oratoris, illum, à quo beneficium peteret, æquare. Potius se, quamuis superiorem duceret, inferiorem diceret. Et contrariæ coniecturæ non modò leues, sed etiam falsæ sunt. Nec enim est Græcè ὅτι κἀγὼ nam & ego, vt esse oportebat, vt ille, quem isti putant, esset sensus; sed καὶ γὰρ ἐγὼ, etenim ego, quod sensum habet omnino contrarium. Etenim ego, cum non sim Deus, vt tu, sed homo vt cæteri, quibus impero, tamen quia sub me milites habeo, dico huic vade, & vadit, & alteri veni, & venit. Quod autem dicit se milites habere, non ideo dicit, vt probet se in potestate esse constitutum, sed vt reddat causam, quamobrem dicit huic vade, & vadat; illi veni & veniat, lego quidem apud Danielem capite tertio versu secundo τοὺς ὑπ' ἐξουσίαν genus quoddam militarium præfectorum in Theodotionis editione nominari, qui אחשדרפניא Chaldaicè vocantur, sed illos ipsos à potestate, sub qua, non in qua essent, sic appellatos puto, tanquam si subpræfectos dicas.

10. *Miratus est.*] Admirationem nemo ignorat ex antegressa ignoratione, & consecuta cognitione proficisci. Admiramur enim, quæ videmus, aut audimus aliaue ratione cognoscimus, cum ante non solum ignoraremus; sed nec cogitaremus quidem. Itaque hoc ipsum admiratum fuisse Christum, cum nihil ignoraret, multo vero minus illam ipsam Centurionis fidem, quam mirabatur, cum, vt ait Augustinus, ipse eam fecisset; meritò miraremur. Quod quidam respondent, miratum, vt hominem, nõ probo, quia ne homo quidẽ fidẽ illam ignorabat. Nihilo probabilius, quod alii dicunt, non propter nouam cognitionem, sed propter nouam experientiam fuisse miratum. Ponunt enim Theologi scientiam quandam in Christo, quam experimentalem vocant, quamque illum nouis rebus acquirere posse dicunt, quemadmodum ait D. Paulus, *didicit ex iis, quæ passus est obedientiam* Hebræorum quinto versu octauo. Cæterum experientia non potest admirationem afferre iis, qui quicquid experiuntur, animo præsumpserunt; cuiusmodi Christum fuisse certum est. Multo probabilius Augustinus non fuisse reuera miratum; sed vt nos miraremur, quasi admirando dixisse, *non inueni tantam fidem in Israel*, libro primo contra aduer. leg. & proph. capite septimo. *Quisquis* (inquit) *miratur, secundum consuetudinem, qua homines loquuntur, inopinatum atque improuisum sibi esse significat, quod miratur. Sed Iesus, qui omnia præsciebat, quod mirandum aliis commendabat, mirando laudabat*, & lib. 1. de Genes. contra Manich. c. 8. *Quis autem in illum fecerat ipsam fidem, nisi ipse, qui eam mirabatur? quod si & alius eam fecisset, vt quid miraretur, qui præscius erat? quod mirabatur Dominus noster, nobis mirandum esse significat, quibus adhuc est opus sic moueri. Omnes igitur tales motus eius non perturbati animi sunt signa, sed docentis magistri.* Credo ego ita Christum mirari dici, sicut irasci dicitur Deus, non quod reuera irascatur, sed quòd puniat, quod homines irati facere solent. Sic Christus miratus dicitur, non quod miraretur, sed quod ad modum mirãtis hominis locutus sit, *O mulier, magna est fides tua*. c. 15. 28.

Admiratio quomodo in Christo.

Deus quo sensu irasci dicatur.

Non inueni tantam fidem in Israel.] G. οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ne in Israel quidem tantam fidem inueni. Quidam, vt ait Chrysostomus homilia vigesima septima ex hoc loco, & ex illo Luc. c. 7. 5. *& synagogam ipse ædificauit nobis*, collegerunt hunc Centurionem Israelitam, non Gentilem fuisse. Ex quo vtroque loco contrarium colligere debuerunt. Nam & hic cum dicit Christus se ne in Israel quidem, vbi plus fidei esse oportebat, quòd filius esset Abrahami, qui pater fuit omnium credentium, tantam inuenisse fidem, non obscurè significat Centurionem fuisse Gentilem; & apud Lucam eò magis seniores Iudæorum eum commendant, quòd cum Iudæus non esset, Iudæos tamen amaret, & Synagogam illis ædificasset. Quo autem modo dicat Christus se ne in Is-

rael quidem tantam fidem inuenisse, cum in Prophetis & Apostolis, certè in Beata Virgine credendum sit fuisse maiorem, meritò quæritur. Quidam Patriarchas & Prophetas excludunt, vt Hieronymus, & Beda, quia non dicit non fuit, sed *non inueni*, id est, non sum expertus in Israel, ex quo homo factus sum. Sed quid de Apostolis, & de Beata Virgine dicemus? Putat etiam Hieronymus non vnius Centurionis cum singulorum Israelitarum, sed Ecclesiæ Gentilium, quæ per vnum Centurionem significatur, fidem cum totius Ecclesiæ Iudæorum fide comparari, illique præferri. Sed vt hic sensus anagogicus sit, non est certè litteralis; nam ipsius etiam Centurionis fidem Christus miratur. Auctor imperfecti homilia vigesima secunda duas interpretationes non incommodas affert. Alteram, reuera maiorem in Centurione, quam in Apostolis fuisse fidem. Nec id existimandum absurdum, cum Christus Centurionis fidem tantopere laudet, Apostolorum incredulitatem tantopere sæpe reprehendat, infra vers. 26. & cap. 14. 31. & 16. 8. & 17. 20. & Marci decimo sexto vers. decimo quarto. Alteram, non simpliciter, sed proportione personæ fidem Centurionis Apostolorum fide maiorem fuisse, quia Apostoli Iudæi, Centurio Gentilis erat. Itaque maior erat in illo mediocris, quam in Apostolis summa fides, sicut hominem rusticum, siquid ex philosophia delibauerit, magnum dicimus esse Philosophum, & Aristotelibus atque Platonibus anteponimus. Memini legere Traianum Imperatorem magnum habitum fuisse pictorem, quia quantuscunque pictor esset, magnus tamen Imperator magnus pictor esse non debuit. Sic homines sumus, vt quidquid præter debitum & opinionem accedit, pro magno habeamus. Duobus ergo modis interpretor, altero, vt Christus non comparet Centurionis fidem cum singulorum etiam Apostolorum; sed cum populi fide; sic enim solemus aliquando generaliter loqui, vt eos de quibus dubium non est, excipiendos intelligamus. Dicimus aliquando coram doctissimo viro, illum vel illum omnium, quos vnquam nouerimus, doctissimum esse, nimirum eo excepto, quo cum loquimur, cum quo inuidiosum & inurbanum esset alterum comparare. Dicit rex illum, aut illum esse hominem totius regni sui potentissimum, haud dubiè se ipsum excipiens, quem longè scit esse potentiorem. Dicit Christus inter natos mulierum non surrexisse maiorem Ioanne Baptista infra cap. vndecimo versu vndecimo non comprehendens seipsum, qui & ex muliere natus, & longè maior erat. Sic hoc loco, cùm dicit se in Israel tantam fidem non inuenisse, familiam suam, id est, Beatam Virginem, & Apostolos non comprehendit. Altero modo sic, vt non de ipsa fide, sed de externis signis fidei Christus loquatur, quasi dicat, non inueni, qui ita mihi responderit, qui tantam præ se fidé ferret. Priorem tamen interpretationem magis probo.

An maior Centurionis fides quam aliorum Sanctorum.

11. *Ab Oriente & ab Occidente.*] à toto orbe terrarum extra regnum Iudæ; posuit enim duas remotissimas partes pro omnibus, Augustinus sermone sexto de verbis Domini secundum Matthæum venient autem vocati: loquitur enim de gentium vocatione de qua Isaias c. 43 5. 6. 7. 8. 9. vaticinatus fuerat, & de qua tota epistola ad Romanos, maximè vero vndecimo capite latè disputat D. Paulus.

Et recumbent.] ad mensam, metaphora sumpta de conuiuio: solet enim regnum cœlorum per conuiuium significari, quia satiabimur, cum apparuerit gloria eius, Psalmo 16. 15. vt Lucæ 14. 15. *Beatus, qui manducabit panem in regno Dei*, & Lucæ 22. 29. 30. *Ego dispono vobis, vt disposuit mihi pater regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo*; & Apocalip. 19. 9. *Beati, qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt.* Hoc ipsum per illam parabolam de nuptiis, & inuitatis significatur Matthæi vigesimo secundo vers. secundo. Luc. 14. 16. Non solebant Gentiles, nec licebat illis prius cum Iudæis ad mensam discúbere; docet Christus in orbo con[...] Iudæorum Patriarchis Abraham, Isaac, & Iacob d[...]bituros, & Iudæis ipsis anteponendos.

Cum Abraham, Isaac, & Iacob.] Cur hos tres potissimum nominauerit, multas causas interpretes afferunt. Prima est, quod Deus eorum Deus vocabatur, Exodi 3. 6. 15. 16. Hieronymus. Secunda quod illis promissio terræ Chanaan, per quam regnum cœlorum significabatur, facta esset, Genes. duodecimo vers. septimo & 15. 13. Theophylactus. Tertia propter fidem, quæ in illis maximè eluxit, cuiusque imitatione gentes in bonam oliuam insertæ seruantur, quam etiam Hieronymus indicat. Mihi videntur hi tres tanquam Reipublicæ Iudæorum fundatores nominari, qui veluti in capite mensæ sessuri sint, vt significetur gentes cum illis, id est, proximè illos sessuras esse, Iudæisque præferendas, sicut illius Centurionis fides, cuius occasione hæc dicta sunt, propius ad fidem Abraham, Isaac & Iacob, quam Iudæorum fides accessit, sicut sinus Abraham vocatus est, illud veluti conclaue, vbi Abraham cælestium deliciarum gustu quodam expectatione fruebatur, Lucæ 16. 22.

12. *Filij autem regni*] Filios regni, quasi filios regis, id est, Dei, & proinde hæredes nonnulli vocari putant. Non approbo; cur enim non potius filios regis appellasset? Alij, in quibus Deus ante regnauerat. *Notus enim in Iudæa Deus*, Psal. 75. 1. Hieronymus & Beda. Alij, quod mihi magis placet, quibus regnum cœlorum promissum erat, & qui in eius quodammodo erant possessione; propterea enim dicuntur eiici foras, quasi iam prius intus fuissent, vt ille, qui in cœnaculo sine veste nuptiali inuentus est c. 22. 12. sic ferè Theophylactus. Dicuntur ergo filij regni Hebraismo, quia ad regnum nati destinatique erant; sicut filius mortis, qui ad mortem est destinatus, aut filius mortificationis, Psal. 78. 11. בְּנֵי הַמְּוּתָה quos noster interpres reddit *filios mortificatorum*. Non displicet tamen, quod nonulli dicunt, filios regni vocari, quod in regno Iudæorum nati essent, quod veluti vmbra quædam, & exordium erat regni cælestis, vt opponantur Iudæi gentibus, quasi indigenæ alienigenis, &, vt Galli, dicunt, naturales subiecti externis; & quod alij, filios regni appellari, non quod essent, nec enim foras eiecti essent, sed quod esse debuerunt, suaq; non fuerunt culpa; quemadmodum filij sapientię vocati sunt, non quia erant, sed quia maximè debebant esse sapientes, Luc. 7. 35 *iustificata est sapientia a filiis suis.*

In tenebras exteriores.] Infernum significari dubium non est, etsi Origenes tractatu in Matthæum vigesimo tertio Purgatorium, quod extra infernum sit, interpretatur. Dubium tamen, cur tenebræ, & cur exteriores appellentur, cum & ignis illic sit, & maximè internæ, & abditæ esse videantur. Certum enim est ita Christum de inferno, sicut de carcere aliquo loqui, qui vt tenebrosus sit; tamen tenebræ internæ sunt, non externæ; & eò quidem magis internæ, quo maiores sunt. Cur tenebræ vocentur, multi rationem alii aliam reddiderunt; cur exteriores, admodum pauci. Hieronymus in commentariis, & Augustinus epistola ad Honoratum 120. c. 22. & Ambrosius libro septimo in Lucam propterea damnatos in tenebras mitti dicunt, quod à Deo vero lumine discedant. Nescio an hoc, etsi verum est, potius sit allegoricum. Sicut & illa altera interpretatio, quam affert Augustinus in commentariis in Psalm. 6. exteriores tenebras extremam, & quæ vlterius sanari non possit, cæcitatem appellari; in quam omnes damnati mittuntur, quia nullam in inferno agere possunt pœnitentiam. Alij tenebras quidem dici, quod locus ille inferni

Purgatorium.

Infernum per tenebras exteriores in scriptura cur designetur.

[illegible] sit Iudas versu sexto, *angelos vero, qui non [illegible] principatum, sed reliquerunt suum domicilium, in iudicium magni diei vinculis æternis sub caligine [illegible]*. Nam etsi in inferno verus est ignis, tamen, [illegible] & Damascenus docent, calidus est, lucidus non est, quia non solo calore damnatos, sed etiam [illegible] torquet; exteriores autem appellari non [illegible] quæ in inferno sunt; sed eas, in quas dicuntur [illegible] Iudæi. Multos enim illic esse pœnarum [illegible], omnium grauissimas tenebras exteriores nominari [illegible] Theophylactus. Quod eo videtur magis [illegible], quo plenior est inter Gentiles, & Iudæos antithesis, vt quemadmodum dixerat Gentiles cum Abraham, Isaac, & Iacob, id est, primo loco in cœlo discubituros, ita nunc dicat Iudæos vltimo in inferno loco futuros esse. Sed aliter tamen interpretari possumus: [illegible] enim [illegible] de regno cœlorum, ex quo, qui excluduntur, in tenebras exteriores eiici dicantur, ratio postulat, vt inde causa petatur, quare locus, in quem mittuntur, & tenebræ, & exteriores appellentur. Agitur autem hoc loco, sicut multis aliis, de regno cœlorum sub figura & similitudine conuiuij; nec prandij, sed cœnæ, quia antiquus mos est, vt conuiuia ad cœnam potius, quam ad prandium celebrentur, quia positis tunc negotiorum curis longius in noctem, quam in diem [illegible] possunt. Itaque rectè dixit D. Paulus, *qui ebrij sunt nocte ebrij sunt*. primo Thessalonicensium 5. ver. 7. Quamobrem semper videmus cœnam, nunquam prandium appellari Matthæi vigesimo secundo versu secundo, Lucæ [illegible] cimo quarto versu decimo sexto Apocalypsis decimo nono versu nono: solent autem conuiuiales cœnæ, quia de nocte fiunt, copioso tædarum lumine celebrari, quod non solum ad necessitatem, & vsum, sed etiam ad celebritatem, & ambitionem, adhibetur. Itaque qui in cœnaculo sunt, in magno sunt lumine; qui extra, in magnis versantur tenebris. Ideo, qui ex regno [illegible] excluduntur, in tenebras exteriores eiici dicuntur, quia quidquid tunc extra regnum cœlorum erit, si cum eo comparetur, tenebræ erit. Nam qui in eo erunt, *non egebunt lumine solis, neque lumine lucernæ, quoniam Dominus Deus illuminabit eos, & regnabunt in æternum*, Apocal. 22. 5.

Ibi erit fletus & stridor dentium,] Quidam hæc duo ita distinguunt, vt duo suppliciorum genera alterum ignis, alterum frigoris significentur, vt apud Iob vigesimo quarto versu decimo nono *ad nimium calorem transeat ab aquis niuium, & vsque ad inferos peccatum illius*, Beda hoc loco, & Hieronymus, aut, siquis alius est auctor, in commentariis in cap. vigesimū quartū Iob. Duplicem enim esse Gehennam, alteram caloris, alteram frigoris, ideoque solere aliquando addito epitheto *Gehennam ignis* appellari, quasi vt ab altera, quæ niuis est, distinguatur, Matth. 5. 22. & 18. 9. Non disputo, an duplex Gehenna sit, nec quomodo locus ille Iob intelligatur, quia huius loci non est. Tantùm dico eam opinionem non esse aliorum auctorum approbatione receptam, & Christum hoc loco, & aliis similibus, non ideo fletum & stridorem dentium nominasse, vt duo suppliciorum genera notaret, quasi fletum calor, & fumus; stridorem frigus effecturum sit: sed vnam & eandem rem, id est, maximam tormentorum vim fletu, & stridore dentium significasse, quia vtrumque qui vehementissimè torquentur, facere solent, & flent, & dentibus strident. [illegible] & fletus, & stridor dentium verus futurus sit, [illegible] duo, quæ apud nos in suppliciis fieri solent, maxima [illegible] inferni supplicia per metaphoram declarentur, nihil ausim in vnam, vel alteram partem affirmare, [illegible] tamen verum fletum & stridorem, quam [illegible], & quia ita Hieronymus sentit, hunc futuram corporum resurrectionem probās; & quia quod

A propriè interpretari possumus, per figuram interpretari incredulorum hominum est, & quasi fidei diuerticula quærentium.

13. *Vade.*] Hebraismus est hominis concedentis quod rogabatur, vt Iud. 11. 38. & 1. Regum 17. 37. & 2. Regum 14. 8. & Mar. 5. 34. Luc. 7. 50. & 8. 48. & Ioan. 4. 50. *Vade, filius tuus viuit*: quemadmodum Galli dicunt, vt significent se, quod petitur, liberaliter & hilarè concedere, *alles, vous l'aurez*. Collegerunt veteres auctores, & hoc ex aliis consimilibus locis, vt infra cap. 9. 2. & Mar. 2. 5. & Luc. 5. 20. fidem vnius alteri prodesse. Nam seruus Centurionis, aut fidem non habebat; aut si habebat, nec enim constat, non propter suam, sed propter Centurionis fidem sanatus est. Ita Cyrillus Hierosolymitanus catechesi 5. Chrysostomus hom. 28. Ambrosius libro 5. in Lucam.

Fides vnius alteri prodest.

B

14. *Cum venisset.*] Accidit hoc simul atque Christus in synagoga Caphernaum concionem illam habuisset, propter quam miratæ sunt turbæ, capite septimo versu vigesimo octauo vt constat ex Mar. 1. 22. & ex Luca 4. 32. & postquam dæmonium illud eiecisset, de quo Mar. 1. 24. & Luc. 4. 34. scripserunt, de quo Matthæus mentionem non fecit. Describitur autem tota hæc historia distinctius à Marco, vt Chrysostomus hom. 28. & Augustinus lib. 2. de cōsensu Euangelistarum c. 21. admonuerunt. narrat enim quatuor tantum Apostolos Petrum, Andream, Iacobum, & Ioannē fuisse cum Christo, cum venit in domum Petri, eorumq; indicio monitum fuisse Petri socrum ægrotare, rogatumq; curasse.

C

In domum Petri.] Duplex ex vno verbo oritur quæstio, altera quomodo tunc Petrus domum haberet, cum omnia iam reliquisset, capite decimo nono versu vigesimo septimo. Hæreticorum interpretes respondere solent, non omnino Apostolos omnia sua reliquisse, sed curam administrationemque suorum bonorum, quam Christum sequentes, & Euangelio seruientes, gerere non poterant; solitos tamen ad sua redire, cum Euangelii prędicatio non impediebat. Vellent, vt opinor, homini isti viri Apostoli videri; sed quia similes Apostolis fieri nolunt, volunt sibi Apostolos similes facere. Nonnullos miror Catholicos interpretes, dum eorum commentarios minus cautè legunt, in eundem errorem abductos. Respondeo ergo Petrum domum non habuisse; nec enim mentitus dixit, *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te*, cap. 19. 27. Nec interpretari possumus reliquisse curam; quia dubium non est eo modo dicere voluisse se & cæteros Apostolos omnia reliquisse, quo Christus paulo ante illi adolescenti dixerat versu vigesimo primo *Si vis perfectus esse, vade, vende vniuersa, quæ habes, & da pauperibus, & veni, sequere me*. Ad hæc enim verba Christi alludens Petrus dicit, *Ecce nos reliquimus omnia & secuti sumus te, quid ergo erit nobis?* Domus ergo Petri vocatur, non quia tunc erat, sed quia aliquando Petri fuerat, quam credibile est, quia pauperes erant, vxori, & socrui suæ reliquisse; nisi ipsarum fortasse erat, & Petri vocabatur, quia Petrus in ea, antequam Apostolus esset, habitabat. Sed quia Mar. 1. 29. dicit fuisse domum Simonis & Andreæ, credibile est neutrius fuisse; sed patris eorum, quæ eorum dicitur, sicut domus parentum dicitur etiam filiorum. Altera quæstio est, quomodo Petrus in Capharnaum domum haberet, cum Bethsaidæ ciuis esset, Ioannis primo vers. 44. Nam hæc in Capharnaum facta esse constat Mar. 1. 21. Luc. 4. 31. Hæretici interpretes fingunt eum duplicem habuisse domum, alteram Bethsaidę, vbi natus erat; alteram in Capharnaum, vbi propter piscationis commoditatem habitabat. Erat enim Capharnaum ad oram Genesarethici lacus piscatione nobilissimi; aut certè quia Christus in Capharnaum solebat habitare, eò domū suā transtulisse; scilicet nō errore vno cōtenti, quod Petrum bona

Hæretici paupertatis Apostolorum hostes.

D

Petrus an domū possederit.

E

sua

sua negassent reliquisse, errorem alterum addiderunt, A vt Petrum tam factum Apostolum altero tanto, quam vnquam priuatus piscator fuerat, locupletiorem facerent. Catholicos sanè laudare non possum, qui hac in re hæreticorum, quam Catholicorum interpretationem sequi maluerunt; quasi non esset Deus in Israel; & viri docti, atque Catholici ad hanc quæstionem multo ante melius respondissent hanc domum Petri non fuisse in Capharnaum; sed Bethsaidæ; quæ vicinissima erat, ita vt Christus exiens ex synagogâ Capharnaitarum Bethsaidam pransum, aut cænatum ire potuerit.

15. *Et tetigit.*] vt apprehenderet manum eius, ac leuaret, vt exponit Marcus c.1.31.

17. *Vt adimpleretur.*] vide c.2.15.

Ipse infirmitates nostras accepit.] ἔλαβε, accepit, dixit, pro, ἐβάστασε, tulit, portauit, vt est apud Isaiam B חליינו
53.4. נשא הוא Hieronymus vertit ad verbum, *infirmitates nostras ipse portauit.* Septuaginta sensum non verba reddiderunt, οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, ipse peccata nostra portat, more Sept. qui λαμβάνειν *accipere* solent dicere pro φέρειν *portare*, vt Leuit. 17.16. & 22.9. Quod à Propheta de peccatis dictum erat, Euangelista ad morbos corporis accommodat, siue quia Christus corporis morbos; non nisi propter morbos animi curabat: siue, vt ait hom. 28. Chrysost. quia morbi corporis peccati pœna sunt; & plerumque ex morbis animi nascuntur; siue quia ita solet Matthæus prophetias non ad eundem, sed ad similem sensum accommodare, vt c.2.15.18.

18. *Videns autem turbas.*] Reddit tacitè causam, cur stagnum traiecerit, nempe vt fugeret multitudinem, C vt cap.5.1. *Videns autem Iesus turbas ascendit in montem* Marcus cap.1.35. *diluculo valde surgens*, Lucas cap. 4. 42. *& die facta*, id est, prima luce. vterque significat Christum clam subfugere voluisse, ne se hominum turba sequeretur, vt Ioseph cap.2.14. *Qui consurgens accepit puerum & matrem eius nocte, & secessit in Ægyptum.* D. Augustinus libro secundo de consensu Euangelistarum cap. 21. putat non accidisse hoc postridie, quam concionem illam cap. 7. habuisset, & socrum Petri curauisset, quia Marcus, & Lucas scribunt eum tunc in desertum secessisse. Sed intelligendum est secessisse in desertum traiecto lacu; nam vltra lacum desertũ, & montes fuisse constat ex Marco 5. 11. & ex Luca c. 8. 32.

20. *Et dicit ei Iesus.*] Cur Christus istum Scribam vo- D lentem eius esse discipulum tam asperè reiecerit; mirum videri potest. Sed ex circunstantia personæ, & ex Christi responso non est difficilis coniectura cognouisse Christum eum non tam perfectionis, quam lucri; aut gloriæ causa venire, ideoque proposita paupertate terruisse, sicut filios Zebedæi; qui honoris eum causa sequi volebant, exposita crucis ignominia deterret, *potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?* infrà cap. 20. vers. 22. & illum, qui satis sibi bonus esse videbatur, paupertatis proposita perfectione, *si vis perfectus esse, vade, & vende vniuersa, quæ habes, & da pauperibus, & veni sequere me*, Chrysost. hom. 28. Hilarius, Hieronymus in comment. Augustinus sermon. 7. de verbis Domini secundum Matthæum, Theophylactus, & Euthymius in E hunc locum.

Filius hominis.] ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Hinc olim Gentiles probare conabantur Christum virili semine natum fuisse, quod non ὁ υἱὸς τῆς ἀνθρώπου, id est, filius hominis fœminæ; sed ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, id est, filius hominis maris diceretur, auctor Iustinus quæstione sexagesima sexta ad Orthodoxos; Quorum ille argumento, non tam respondet, quam ex aliis scripturę locis probat Christum ex viri semine natum non fuisse. Sed non est difficilis responsio, filium hominis Hebræorum idiomate nihil aliud, quam hominem significare. Nam cum omnes filios hominum generaliter scriptura nominat, Adamum etiam primum hominem comprehendit, qui neque hominis maris, neque fœminæ filius fuit; sed tamen, quia homo fuit, filius hominis appellatur. Nisi si quis malit dicere vocari filium hominis eo modo, quo eum filium Abraham, & filium Dauid scriptura vocat.

Cur Christus filius hominis appellatus.

Illa maior & difficilior est quæstio, cur solus Christus in nouo, solus Ezechiel in veteri testamento ita vocetur. Nec enim memini alium quem præter hos duos, aut certè tam frequẽter & propriè ita vocari, licet communiter, & in genere omnes homines filii hominum appellentur. Nam quod Daniel capite septimo versu decimo tertio dicit; *& ecce in nubibus cœli quasi filius hominis veniebat*, omnes de Christo interpretantur, nec dubium est, quin de illo sit intelligendum. Cur Ezechiel B ita vocatus sit, diximus in eius commentariis capite secundo vers. primo cur Christus, hîc dicendum. Deliria veterum hæreticorum prætermitto, quæ, si quem scire iuuat, Irenæum legat lib. 1. cap. 7. aliorum tantum opiniones recitabo. Quidam ergo sic appellari voluisse dicunt, vt ostenderet se eum esse, quem prophetæ humanam naturam sumpturum prædixerant, quemque filium etiam hominis appellauerant, Daniel 7.13. Hæc est Epiphanii sententia aduersus Noëtianos hæres. 57. & Theodoreti in comment. in cap. 7. Danielis. Alij filium hominis quasi Adami vocari putant, vt ostendat se patrem hominem non habere, sed per virginem ex Adamo vsque genus traxisse. Hæc Gregorii Nazian. orat. 4. de Theolog. Alii, vt ipso nomine incarnationis suæ magnum erga nos beneficium declararet, Augustinus C libro secundo de consens. Euang. cap. 1. *Commendans* (inquit) *nobis, quid misericorditer dignatus sit esse pro nobis.* Aliam aliis locis rationem affert, quia erat etiam filius Dei, voluisse humanam naturam ea appellatione à diuina distinguere, vt indicat epistola 174. & tract. 25. in Ioannem. Alii simpliciter dicunt voluisse se verum esse hominem significare; vt Tertullianus in libro de carne Christi. Mihi vera ratio, cur sese ita vocauerit, duabus ex rebus petenda esse videtur; altera, quod solus ipse & Ezechiel ita vocetur, vt Irenæus libro tertio capite decimo octauo notauit; altera, quod solus ipse se ita vocet. Nam alii in nouo testamento nunquam eum filium hominis appellant. Ex priore re intelligimus posse eadem; aut simili de causa; qua Ezechielem filium hominis appellari. Cur autem Ezechiel ita vocatus sit, D cùm multas illic opiniones recensuerimus; illam R. Abraham maxime probauimus, vocari eum filium hominis, quia semper cum angelis loquebatur, qui eum, vt à se, qui homines non erant, sed videbantur, distinguerent filium hominis appellabant. Nec enim ipse se, sed eum angeli ita vocant. Simili fortasse ratione Christus quia Deus erat, & filius Dei, quasi antithesi quadam cùm de se, vt homine, loquitur, filium hominis vocat: non quod alius, sed quod aliter filius Dei, quia Deus, & filius hominis, quia homo esset, quemadmodum Augustinus indicauit. Ex posteriore probabilem coniecturam ducimus eum se non honoris, sed abiectionis causa ita vocare, sicut apud prophetam vermem, & E opprobrium hominum appellat Psalmo vigesimo primo vers. 7. Nisi enim abiectionis nomẽ esset, alii etiam eũ aliquando eodẽ modo vocauissent. Sed obseruamus Ezechielẽ nunquam à se, sed ab aliis; Christũ nunquã ab aliis, sed à se filiũ hominis appellari. Ideo ergo se filium hominis appellat, vt significet se, cum in forma Dei esset nec rapinam arbitraretur se esse æqualem Deo, exinaniisse tamen semetipsum, formamq; serui accepisse, & habitu inuentum, vt hominem Philip. 2. 6. 7.

Cur Ezechiel filius hominis appellatus.

21. *Alius autem.*] Prius Christus illi dixerat, *sequere me*, quod Matthæus tacet, Lucas dicit capite nono

19. ideo petit à Christo facultatem patrem prius sepeliendi.

Permitte me primùm ire: & sepelire patrem meum.] Sunt qui putent nondum fuisse mortuum; sed sensum esse permitte me ire, & adesse patri meo iam seni, donec moriatur; eo mortuo & sepulto te sequar, quemadmodum Lyranus interpretatur. Multò magis opinionem probo veterum interpretum Chrysost. hom. 28. Basil. in lib. de const. monastic. c. 21. Theophylacti, & Euthymii, iam eius patrem fuisse mortuum. Mortuum enim fuisse nomine sepulturæ declaratur; mortuum autem non fuisse, non declaratur. Et verisimile non est eum, quem Christus cognoscens vocabat, tam longi, tamque incerti temporis inducias petiuisse. Nec mirandum esset Christum illi respondisse, *sine mortuos sepelire mortuos suos*, quia meritò reprehendendus erat, si tam longo à Christo tempore iam vocatus abesse voluisset. Mirandum autem, quòd Christus eum ne ad sepeliendum quidem iam mortuum patrem ire permiserit; & manifestum est Christum, cum ita respondit, rem maximè mirabilem, & præter humanam opinionem dicere voluisse. Itaque qui hac vtuntur ratione, vt probent nondum illius patrem fuisse mortuum, quod vero simile non putent tam crudelem fuisse Christum, vt tantillum temporis ad sepeliendum iam mortuum patrem concedere noluerit, non mihi videntur satis Christi consilium intelligere, qui proculdubio docere voluit, cum ab eo vocamur, ne vnius quidem diei, aut horæ moram etiam pietatis causa, etiam ad sepeliendum iam mortuum patrem interponere debere, quo minus è vestigio vocantem sequamur. Nullam maiorem esse posse pietatem, quam ipsum sequi; cum ne patrem quidem, nisi propter ipsum, sepelire debeamus.

22. *Sine mortuos.*] Manifestum est Christum eleganti eiusdem nominis ambiguitate vti voluisse. Cum enim bis nominet mortuos, dubium non est, quin eodem vtrobique modo non accipiatur. Aut enim vtrobique mortuos, aut vtrobique viuos, sed metaphoricè mortuos appellaret. Quod vtrumque fieri non potest; quia neque mortui mortuos, neque viui viuos sepelire possunt. Mortuos ergo priore loco quidam infideles vocari putant, vt Hilarius, Chrysostom. hom. 28. Hieronymus, Ambrosius in Psal. 48. Alij, quibus magis assentior, omnes peccatores, qui non de Christo, sed de huius mundi rebus cogitant, vt Augustinus lib. 4. de Trinitate c. 3. & lib. 20. de ciuitate c. 6. & q. 6. in Matthæum, vt ad Ephes. 2. 1. *Et vos conuiuificauit cum essetis mortui delictis, & peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis*; & ad Ephes. 5. 14. *Surge, qui dormis, & exurge à mortuis; & illuminabit te Christus*; & 1. Tim. 5. 6. *nam quæ in delicijs est, viuens mortua est.*

Mortuos suos.] Hic vocat mortuos, qui verè mortui sunt. Cur autem vocet *suos*, quæstione non vacat. Hilarius, Chrysostomus, & Euthymius colligunt hinc patrem eius, quem Christus vocauerat, Gentilem fuisse, ideoque suum appellare, quasi dicat, sine Gentiles sepelire Gentiles suos; sed credibile non est Christum hominem, qui Iudæus non esset, ad prædicandum Euangelium vocauisse; cùm etiam ad prædicandum gentibus non Gentilem; sed Iudæum vocauerit D. Paulum. *Suos* ergo vocat, qui sicut illi mortui sunt, *suos* id est, sibi similes, quia vtrique, quamuis non eodem modo mortui sunt. Aut *suos*, id est, suum quemque patrem, suum filium, suam vxorem, vt loquitur Abraham Genes. 23. 4. *date mihi ius sepulchri vobiscum vt sepeliam mortuum meum*, & ver. 13. *dabo pecuniã pro agro, suscipe eam & sic sepeliam mortuum meum.*

24. *Et ecce motus magnus factus est in mari.*] In lacu Genesareth. Itaque Lucas c. 8. 22. stagnum appellat. Nemo enim nescit illum, & Asphaltitem lacum mare propter magnitudinem vocari. Tria autem videntur hîc non casu, neque natura; sed consilio, & prouidentia Christi facta esse. Primùm, quòd Christus solus cum discipulis nauim vnam conscenderit, vt explicatur à Luca cap. octauo, v. vigesimo secundo vt posset liberius eorum reprehendere diffidentiam; *quid timidi estis modicæ fidei?* ver. 26. Secundum, vt tempestas exorta sit; excitat enim nobis ipse aliquando Deus tempestates, vt probet, sicut excitauit Iob. Tertium, vt Christus dormiret, quem etsi verum & naturalem; non simulatum, vt quidam putant, somnum fuisse putandum est, tamen est credibile fuisse etiam voluntarium & procuratum, vt tempestas eo dormiente, & quasi sine eius consilio oriretur.

26. *Imperauit.*] Fortè legendum increpauit ἐπετίμησεν, vt Mar. 4. 39. & Luc. 4. 39. & 8. 24. Sic enim aliis locis solet vertere, & propius abest à Græco. Loquitur autem Christus ventis, tempestati, & morbis, aliisque rebus similibus, perinde atque si malis spiritibus loqueretur. Neque enim res naturales, sed rationales increpamus, vt infra cap. 17. 18. & Luc. 4. 35. 41. & 9. 42. Ideo, vt opinor, quia morbi, & tẽpestates sæpe per malos spiritus immittuntur; vt ait Dauid, immissiones per angelos malos, Psal. 77. 49. & sicut Satan immisit ventum validum à regione deserti, & concussit quatuor angulos domus, vbi filii, filiæque Iob conuiuabantur, ita vt eos domus obrueret, Iob. 1. 19.

27. *Porro homines mirati sunt.*] Qui homines? Hieronymus Apostolos intelligit. Beda alios, qui in eadem erant naui. Sed nec Apostolos miratos fuisse credendum est tot iam Christi miraculis assuetos: & alios in naui non fuisse versu vigesimo quarto probatum à nobis est. Quare reliquum est, vt alios homines intelligamus, qui in aliis erant nauibus. Nec enim tam clam Christus potuit discedere, quin multi etiam conscensis nauibus sequerentur, vt scribit Marcus c. 4. 36. Est autem, vt ego arbitror, Hebraismus, quo nomine hominum vulgus significatur, vt supra c. 5. 13. *Ad nihilum valet vltra, nisi vt conculcetur ab hominibus*, id est, vt Galli loquuntur, ab omnibus prætereuntibus. Et infra c. 16. 13. *quem dicunt homines esse filium hominis?* id est, quem vulgò dicunt.

28. *Duo habentes dæmonia.*] Marcus cap. quinto, ver. secundo & Lucas cap 8. 27. vnius tantùm meminerunt. Eadem tamen historia. Sed Matthæus de duobus mentionem fecit, quia duo erant; Marcus & Lucas de vno tantùm, siue quia persona erat nobilior, vt Augustinus libro secundo de consensu Euangelistarum c. 24. & Beda, & Strabus in commentariis existimant; siue, quod magis credo, quòd alter sæuior esset, multoque magis vexaretur, quippe qui ab integra legione dæmonũ obsideretur, Marc. 5. 9. & Luc. 8. 30. vt Chrysostomus Euthymius, & Theophylact. arbitrantur. Voluerunt enim Marcus, & Lucas miraculum illud de integra legione dęmonum, quod singulare erat, singulariter persequi, ideoque alterum in hoc occupati silentio prętereunt; de hoc autem multa recensent, quæ Matthęus prętermisit.

De monumentis exeuntes.] Quia in monumentis habitabant, vt declarat Marcus cap. 5. 3. & Lucas cap. 8. 27. Quo autem modo potuerint in monumentis, id est, in sepulchris habitare, facilè ex forma veterum sepulchrorum intelligitur. Erant enim sepulchra cauernæ aut in rupibus excisæ, aut lapideo, vel lateritio opere cameratæ, quales nunc sunt cellæ vinariæ; vt ex Christi sepulchro manifestum est, quod excisum erat in petra cap. 27. 60. & in quod Ioannes, & Petrus intrarunt Ioan. 20. 6. & tres illæ mulieres portantes aromata ingressæ sunt Lucæ 24. 3. Quæri propter hunc locum solet, quare dæmoniaci illi in sepulchris habi-

tarent.

arent. Chrysostomus hom. 28. Euthymius & Theophylactus id à dæmonibus factum fuisse dicunt, vt homines in eum errorem inducerent, quem Chrysostomus indicat suo tempore viguisse, mortuorum animas in dæmones commutari. Eam Platonicorum fuisse sententiam D. August. lib. 9. de ciuitate c. 11. auctor est. Eandemque Tertullianistarum scribit in lib. de hæres. ad Quoduul. c. 86. Alij putant dæmones eos, quos torquebant, ideo in sepulchris habitare coëgisse, vt magis horrore loci, fœtoreque vexarent. Alij libenter in sepulchris versari dæmones, vt odio generis humani mortuorum corporibus illudant. Nam & de Moysis corpore Michaëlem Archangelum cum diabolo contendisse legimus in epistol. Iud. 9. Vnde, vt opinor, laudabilis Ecclesiæ consuetudo nata est in sepulchris ponendi cruces, & sacratam exorcismis aquam aspergendi. Veram causam mihi videtur obscurè Lucas c. 8. 27. indicasse, *neque vestimento*, inquit, *induebatur, neque in domo manebat, sed in monumentis*. Quod ideo dicit, vt probet sæuum admodum fuisse dæmonium: vnde colligimus idcirco in domo non habitasse, quod nemo dæmoniacum propter sæuitiam domo recipere auderet; exclusus autem communi hominum habitatione in sepulchra, quia, vt diximus, quasi cameræ erant, sese recipiebat.

29. *Quid nobis & tibi.*] Antequam hoc dæmones dicerent, iusserat eos Christus exire, vt ait Marcus c. 5. 8. *dicebat enim illi, Exi immunde spiritus ab homine isto*, & Luc. c. 8. 29. *præcipiebat enim spiritui immundo, vt exiret ab homine.* Ideo Christum deprecabantur. Matthæus factum narrat, facti causam tacet.

Quid nobis & tibi.] Non videtur mihi esse sensus, quid nobis tecum commune est, vt plerique interpretantur. Hoc enim fuisset iniuria potius Christum afficere, quam exorare, quasi negarent se seruos, illum dominum esse, sicut Israëlitæ dixerunt, cum se à regno Dauidis eximerent, *quæ nobis pars in Dauid?* 3. Reg. 12. 16. sed sensus potius est, quid tibi mali facimus, quamobrem nos eiicias? Alios prætereuntes lædere solemus, te non attingimus, non inuadimus, sed veneramur, sed adoramus, sed Dominum confitemur, vt 2. Reg. 16. 10. *quid mihi, & vobis est filii Saruiæ?* id est, quid feci vobis, cur me huius tentationis Dei fructu priuetis? Nec enim negat sibi quidquam cum illis esse commune, cum eorum rex & dominus esset, & 2. Par. 35. 21. *Quid mihi & tibi est rex Iuda?* ait rex Ægypti, aliquid enim illis erat, cum prius amici essent: sed quid tibi feci mali, quam occasionem dedi, vt contra me in prælium exires? An dæmones isti, & alij Christum cognouerint à Theologis quæritur. Vetustam quorundam opinionem, qui existimabant dæmones cognouisse, diabolum verò dæmoniorum principem ignorasse meritò in commentariis Hieronymus refellit. Hieronymus verò ipse & Augustinus libro nono de ciuit. capite vigesimo primo Remigius apud D. Thomam, & plerique ex posterioribus Theologis, non certa quidem scientia, sed probabili coniectura, & suspicione cognouisse dicunt. Si enim certò cognouissent, conati vtique essent eius mortem impedire. Atqui non impediuerunt, sed procurarunt. Miserunt enim in cor Iudæ, vt eum traderet Ioan. 13. 2. sicut paulò post cum cognouissent, per vxorem Pilati impedire voluerunt infra c. 27. 19. *Nihil tibi & iusto illi: multa enim passa sum hodie per visum propter eum.* Quid ex litteris sacris colligatur in Theologicis scholis explicauimus. Primùm antequam prædicare inciperet, non fuisse à dæmonibus cognitum, an filius Dei, & verus Messias esset, quia si cognouissent, non tentassent, & quia in hoc tentarunt, vt id exploratè cognoscerent, *Si filius Dei es, dic, vt lapides isti panes fiant*, &. *si filius Dei es, mitte te deorsum* supra c. 4. 3. 6. Post ten-

An dæmones Christũ cognouerint.

A tationem verò certò cognouisse dæmones illum verum filium Dei, verumque Messiam esse, & ex hoc loco non obscurè colligitur, & ex aliis etiam perspicuum est Marci primo v. trigesimo quarto. *Et non sinebat ea loqui, quoniam sciebant eum*, & Luc. 4. 41. *Exibant autem dæmonia à multis clamantia, & dicentia, quia tu es Christus filius Dei, & increpans non sinebat ea loqui, quia sciebant eum esse Christum.* Mysterium tamen mortis eius, quod ea ratione homines esset ab ipsorum tyrannide liberaturus, credibile est non bene cognouisse, quia si cognouissent, nunquam Iudam ad proditionem incitassent. Somnia tamen vxoris Pilati, vtrum à dæmonibus, vel ab angelis, vel à natura profecta fuerint, incertum. Illud credendum, quod insignis Theologus D. Thomas admonuit, diuinitus impeditum fuisse dæmonem, quò minus multa de Christo cognosceret, quę non impedi-

B tus natura sua facilè cognouisset.

Venisti huc ante tempus torquere nos.] Dubium, quæ quibus sint verba iungenda. Quidam enim illud, *ante tempus*, cum verbo, *venisti*, coniungunt, quasi quærantur dæmones Christum ante tempus in hunc mundum *venisse*. Quorum sententiam nullo modo probare possum; nec enim dæmones ignorare poterant tempus aduentus Christi à Prophetis designatum iam fuisse transactum, cum id homines mediocriter docti scirent. Nec aduerbium illud ὧδε, *huc*, mundum, sed regionem illam Gerasenorum, in quam Christus tunc venerat, & vbi antea dæmones liberi, & veluti impunè grassabantur, significare arbitror. Illud ergo, *ante tempus*, cum sequentibus copulandum est, quid venisti torquere nos, antequam tempus sit, vt tor-

C queamur. Cur autem ante tempus se torqueri dicant, maior est quæstio. Mirum quanto consensu plerique veteres auctores, quorum nomina in Theologicis scholis recitamus, & hîc recensere & longum esset, & non necessarium; docuerint dæmones ante diem iudicii non torqueri, quòd Petrus scribat epistola secunda capite secundo, v. quarto. *Si angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos in iudicium reseruari*, & Iudas versu sexto. *Angelos, qui non seruauerunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium magnæ diei vinculis æternis sub caligine reseruauit.* Sic ergo interpretantur quæri dæmones *ante tempus*, id est, ante diem iudicii se torqueri, quemadmodum can. octauo Hilarius

D exponit. Sed tenenda opinio, quæ in Ecclesia iam inualuit, etiam nunc torqueri dæmones & quocunq; eant, vt scribit Strabus in capite tertio epistolæ ad Philippenses, sua secum supplicia circumferre; minus tamen puniri nunc, quia & vagandi per mundum hunc, & hominibus nocendi potestatem habent, quam non sunt post iudicii diem habituri. Atque ita fortasse antiquorum illorum sententiam interpretari possumus. Illud non dubito sensum huius loci esse *ante tempus*, id est, ante diem iudicii, quia Lucas 8. 31. scribit rogasse dæmones Christum, ne sibi imperaret, vt in abyssum irent, quasi eodem modo, quo post iudicii diem, ante tempus excruciandi. Ex hac quæstione alia suboritur, an diem

E iudicii nouerint? Si enim non nouerunt, quomodo dicere potuerunt *ante tempus*, id est, ante iudicii diem se torqueri. Augustinus in ea sententia est, vt existimet, putasse dæmones, cum Christum viderent, iudicii diem, quem nondum expectabant, instare. Sic enim interpretatur *ante tempus*, id est, antequam putabamus. Quam interpretationem plerique secuti sunt. Sed Dæmones diem iudicii ignorare dubium esse non debet, cum & angeli, qui in cœlis sunt, eu ignorent cap. vigesimo quarto v. 36. sciebant tamen tunc nondũ venisse, ideo conqueruntur *ante tempus* se torqueri. At quomodo torquebantur? quia inuiti ex iis, quos obsidebant, expellebantur;

An dæmones ante diem iudicii torqueantur.

Cur dæmones timent ne in infernũ mittantur.

Dæmones an diem iudicii nouerint.

lebantur; & incredibile nõ est aliquem illis cruciatum, vt exirent, Christum addidisse.

30. *Erat autem non longè.*] G. ἦν δὲ μακρὰν, erat autem longè, sensu contrario. Græcam lectionem nonnulli magis probant, & Latinam corrigũt, homines alioqui minime Græci. Non faciunt tamen sine argumentis, primùm quòd omnes Græci codices affirmationem, non negationem habeant. Deinde quòd vero simile esse videatur Christum dæmones quàm longissimè ab eo loco, quem infestum habebant, pepulisse. Sed non dubito Latinam lectionem incorruptioré esse, & quia omnes etiam veteres & noui Latini codices, & quia omnes antiqui interpretes præter Euthymium ita legũt, & quia Marcus c.5.11. & Lucas c.8.32. dicunt, *Erant autem ibi*, id est in eo loco, quod Matthæus dicit, *non longè*. & quia Lucas dicit ἐν τῷ ὄρει *in monte*, Marcus πρὸς τοῖς ὄρεσιν iuxta montes, quos prope lacum fuisse certum est, & quia, vt paulo infra dicturi sumus, propterea Christus concessit, vt in porcos irruerent, vt qui illic aderant, & qui curati fuerant, ex porcorum interitu cognoscerent, quàm multi. & quàm sæui dæmones fuissent; quod neque cognouissent, si porcos nõ vidissent, nec vidissent, si procul fuissent. Quæritur à quibusdam quomodo porci illic esse potuerint, quibus nefas esset vesci Iudæos? Nonnulli putant Iudæos eius regionis contra legem porcos habuisse, ideoque Christum eos, in qua re peccabant, in ea mulctare voluisse, Rupertus. Probabilius mihi alij dicere videntur Gadaram, & alias ibi vicinas ciuitates Græcæ fuisse religionis, vt Iosephus lib. 17. antiq. c. 13. auctor est, ideoque porcos habuisse. Cur ergo Christus eò ibat, cum non venisset nisi ad oues, quæ perierant domus Israel? c.15.24. Respõdet non solùm in Græcis, sed etiam in Latinis ciuitatibus multos tunc fuisse Iudæos, quorum causa Christus eò ibat. Præterquàm quòd Gadara propriè ad regnum Iudææ pertinebat, sed, vt ait Iosephus, à Cæsare fuerat Græcis ad habitandum attributa.

31. *Dæmones autem rogabant eum dicentes.*] Duo dæmones petiuerunt, alterum ne in abyssum mitterentur, vt Lucas c.8.31. expressit; alterum, vt mitterentur in porcos. Cur rogauerint, ne mitterẽtur in abyssum ver. 29. declarauimus. Cur rogent, vt mittantur in porcos; multas causas apud varios Auctores lego. Chrysostomus homilia 29. Euthymius, & Theophylactus ideo petiuisse suspicantur, vt homines eius ciuitatis porcorum affecti damno Christum non reciperent: quam coniecturam exitus videtur confirmare ver. 34. *Et rogabant eum, vt transiret a finibus suis.* Alij odio hominum id fecisse, quorum corporibus cum nocere nõ possunt, bonis, si possunt, nocent. Quam rationem magnus ille Hilarion, vt in eius vita Hieronymus scribit, cùm ex ingenti quodam camelo dæmonem eiecisset, afferebat. Quod & ex hoc loco, & ex Iob exẽplo probabat. Magis mirum, cur id Christus concesserit. Eius rei Hieronymus hanc rationem reddit, vt ea vexatione eius ciuitatis homines ad salutem adducerentur. Rupertus verò, vt ante meminimus, vt ciues illos Iudæos, qui cõtra legem porcis vtebantur, porcorum iactura puniret. Hilarius indicat Sadducæorum causa id factum esse, qui spiritus esse negabant, vt re ipsa viderent spiritus esse. Chrysostom. Theophylactus, & Euthymius, tres rationes afferunt. Prima est; vt qui liberati fuerant beneficij magnitudinem agnoscerent, videntes quanta multitudine dæmonum liberati essent. Secunda, vt sciremus ne in porcos quidem, nisi Deo permittente, dæmones habere potestatem. Tertia, vt liberati quid ipsi passi fuissent, intelligerent, nisi à Deo seruati essent, cùm viderent porcos simulatque in eos dæmones ingressi essent, præcipitatos in mare. Hilarion apud Hieronymum, vt appareret quanta ex vno homine dæmonum multitudo eiecta esset, cùm totum porcorum gregem impleuerit. Quod autem idem Chrysostomus & Augustinus tractatu 6. in can. Ioann. dicunt Christum etiam ostendere voluisse dæmones in hominibus porcorum modo viuentibus libenter habitare, verum, sed mysticum est. Quæri etiam à quibusdã solet, cur Christus tam mitis, vt arundinẽ quassatam non confringeret, & linum fumigans nõ extingueret, tantum illis ciuibus damnum intulerit. Respõdeo voluisse Christum, vt etiam porci gloriæ Dei, & hominum saluti seruirent. Seruierunt autem gloriæ Dei, quia sua præcipitatione Christi potestatem declararunt. Hominum autem saluti seruissent, si ciues illi pro eo ac debuerunt, viso miraculo Christum recepissent. Sed impediuit humana malitia diuina consilia.

32. *In mare.*] In lacum Genesareth, vt Hieronymus in locis Hebraicis interpretatur. Nam mare propter magnitudinem appellari diximus ver. 24. Quod autẽ quidam dicũt alium quendam fuisse in montibus Gadarenum lacum, de quo Strabo mentionem fecerit, quique postea ab incolis aggeratus modò non extet, in eumq; fuisse porcos præcipitatos, tam alienum est, vt refutare non libeat. Quid enim opus est, tam longè lacum, qui non extat, quærere; cum tam prope mare, quod extat, habeamus?

34. *Rogabant eum, vt transiret a finibus eorum.*] Cur isti homines Gadareni Christum non admiserint, incertũ. Hieronymus, & Beda putant eos id humilitate fecisse, sicut Petrus Luc.5.8. rogabat Christum, *Exi à me Domine, quia homo peccator sum.* Alij timore, ne alios etiã dæmones ab hominibus eiectos in ipsorum greges immitteret, quod ex Marc.5.15. & Luca 8.35.37. confirmatur, qui scribunt eos valde timuisse. Ita Theophylactus, Euthymius, quod de hominib. Gadarenis, id est Græcorum consuetudine nimis sapientibus, quos nũc vulgò politicos appellamus, facilius est creditu. Nam & nunc multi sunt, qui Christum potius, id est eos, qui Christum sequuntur, quàm porcos, atheos, hæreticos, & omnib. vitiis inquinatos homines simili specie humanæ prudentiæ ex suis ciuitatibus expellunt.

CAPVT IX.

ET ascendens in nauiculam, transfretauit, & venit in ciuitatem suam. 2. Et ecce offerebant ei paralyticum iacentem in lecto. Et videns Iesus fidem illorum, dixit paralytico: Confide fili, remittuntur tibi peccata tua. 3. Et ecce quidam de Scribis dixerunt intra se: Hic blasphemat. 4. Et cum vidisset Iesus cogitationes eorum, dixit: Vt quid cogitatis mala in cordibus vestris? 5. Quid est facilius dicere: Dimittuntur tibi peccata tua. an dicere: Surge, & ambula? 6. Vt autem sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, tunc ait paralytico: Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. 7. Et surrexit, & abiit in domum suam. 8. Videntes autem turbæ timuerunt, & glorificauerunt Deum, qui dedit potestatem talem hominibus. 9. Et, cum transiret inde Iesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine. Et ait illi. Sequere me. Et surgens, secutus est eum. 10. Et factum est discumben-

Mar. 2. a. 3. *te eo in domo, ecce multi publicani, & peccatores venientes discumbebant cum Iesu, & discipulis eius. 11. Et*
Luc. 5. d. 18. *videntes Pharisæi, dicebant discipulis eius: Quare cum publicanis, & peccatoribus manducat magister vester?*
Mar. 2. b. 14. *12. At Iesus audiens, ait: Non est opus valentibus medicus, sed male habentibus. 13. Euntes autem discite*
Luc. 5. f. 27. *quid est: Misericordiam volo, & non sacrificium. Non enim veni vocare iustos, sed peccatores. 14. Tunc acces-*
Osee 6. c. 6. *serunt ad eum discipuli Ioannis, dicentes. Quare nos, & Pharisæi ieiunamus frequenter. discipuli autem tui*
Inf. 12. a. 7. *non ieiunant? 15. Et ait illis Iesus: Numquid possunt filij sponsi lugere, quamdiu cum illis est sponsus? Venient*
1 Tim. 1. c. 17. *autem dies cum auferetur ab eis sponsus & tunc ieiunabunt. 16. Nemo autem immittit commissuram pan-*
Mar. 2. c. 18. *ni rudis in vestimentum vetus: tollit enim plenitudinem eius à vestimento: & peior scissura fit. 17. Neque*
Luc. 5. f. 33. *mittunt vinum nouum in vtres veteres, alioquin rumpuntur vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt. Sed*
Mal. 5. b. 22. *vinum nouum in vtres nouos mittunt: & ambo conseruantur. 18. Hæc illo loquente ad eos, ecce princeps vnus*
Luc. 8. f. 41. *accessit, & adorabat eum, dicens. Domine, filia mea modo defuncta est: sed veni, impone manum tuã super eam,*
Mar. 5. c. 24. *& viuet. 19. Et surgens Iesus, sequebatur eum, & discipuli eius. 20. Et ecce mulier, quæ sanguinis fluxum*
Luc. 8. f. 43. *patiebatur duodecim annis, accessit retro, & tetigit fimbriam vestimenti eius. 21. Dicebat enim intra se: Si te-*
tigero tantum vestimentum eius: salua ero. 22. At Iesus conuersus, & videns eam, dixit. Confide filia, fi-
des tua te saluam fecit. Et salua facta est mulier ex illa hora. 23. Et cum venisset Iesus in domum principis, &
vidisset tibicines, & turbam tumultuantem, dicebat: 24. Recedite: non est enim mortua puella, sed dormit.
Et deridebant eum. 25. Et cum eiecta esset turba, intrauit & tenuit manum eius. Et surrexit puella. 26. Et
exiit fama hæc in vniuersam terram illam. 27. Et transeunte inde Iesu, secuti sunt eum duo cæci, clamantes,
& dicentes: Miserere nostri, fili Dauid. 28. Cum autem venisset domum, accesserunt ad eum cæci. Et dicit eis
Iesus: Creditis quia hoc possum facere vobis? Dicunt ei: Vtique, Domine. 29. Tunc tetigit oculos eorum, di-
cens: Secundum fidem vestram fiat vobis. 30. Et aperti sunt oculi eorum: & comminatus est illis Iesus, di-
Inf. 12. b. 22. *cens: Videte ne quis sciat. 31. Illi autem exeuntes, diffamauerunt eum in tota terra illa. 32. Egressis autem*
Luc. 11. b. 14. *illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum, dæmonium habentem. 33. Et eiecto dæmonio, locutus est mutus, &*
mirata sunt turbæ, dicentes: Numquam apparuit sic in Israel. 34. Pharisæi autem dicebant: In principe dæ-
Mar. c. 6. *moniorum eiicit dæmones. 35. Et circuibat Iesus omnes ciuitates, & castella, docens in synagogis eorum, & præ-*
dicans euangelium regni, & curans omnem languorem, & omnem infirmitatem. 36. Videns autem turbas,
misertus est eis: quia erant vexati, & iacentes sicut oues non habentes pastorem. 37. Tunc dicit discipulis suis:
Luc. 10. a. 2. *Messis quidem multa, operarij autem pauci. 38. Rogate ergo Dominũ messis, vt mittat operarios in messem suã.*

IN CAP. IX.

A ET *ascendens.*] Marcus c. 2. 3. & Lucas c. 5. 18. hæc prius narrant, quam quæ superiore capite a Matthæo dicta sunt. Sed ex ipsis illis patet ordinem eos nõ seruasse temporis.

In ciuitatem suam.] Nonnulli Nazareth Christi ciuitatẽ vocari putant, vt Lucæ 2. 39. Hieronymus in comment. quod non improbat August. libr. 2. de consensu Euangelistarum c. 25. monet tamen, si hanc sequamur opinionem, dicendum esse Christum primùm iuisse in Nazareth ciuitatem suam, deinde ex Nazareth rediisse ad Capharnaum, vbi hæc, quæ sequuntur, acciderunt. B Alij, quòd longius à vero distat, Bethlehem intelligunt, vt Sedulius lib. 3. carm.

Intrauit natale solum, quo corpore nasci
Se voluit, patriamq; sibi pater ipse dicauit.

ibidemq; paralyticum sanatum putat. Meliùs eodẽ loco idem Augustinus, & Chrysost. Beda, Strabus, Hugo, Lyranus ciuitatem Christi vocari Capharnaum. Nam omnes tres Euangelistæ ita loquuntur, vt omnino significent recta eum via venisse, & statim ea, quæ de paralytico narrant consecuta. Cur autem Capharnaum Christi ciuitas appelletur, non omnibus conuenit. C Augustinus, Beda, Strabus, Hugo, & Lyranus existimant, ideo eius vocari ciuitatem, quia Galilææ metropolis erat, cui subiecta erat Nazareth ciuitas Christi, sicut Romanus appellatur non solùm, qui in ipsa vrbe Roma, sed etiam qui in oppidis, quæ sub eius iurisdictione sunt, aut habitat, aut natus est. Chrysostomus verò, Theophylactus, & Euthymius, quòd in ea vrbe Christus frequẽter habitaret. *Tres Christi ciuitates.* Tres enim illum ciuitates habuisse, Bethlehem, in qua natus; Nazareth, in qua educatus; Capharnaum, in qua frequentius commoratus est. Hoc probabilius.

2. *Et offerebant.*] Tacuit Matthæus necessariam ad intelligendum hunc locum circunstantiam, quã Marcus c. 2. 3. & Lucas c. 5. 19. expresserunt, tantam confluxisse in domum, vbi Christus erat, multitudinem; vt nemo ingredi posset, ideoq; in tectum eos, qui paralyticum gestabant, ascendisse, eoq; aperto paralyticũ ante Christum demisisse. Hanc enim fidẽ videns Christus dixit paralytico. *Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.*

Fidem illorum.] Quidam & ad paralyticum, & ad eos, qui gestabant, referendum existimant, vt Euthymius. Si enim, inquiunt, paralyticus fidem non habuisset, neque se efferri passus esset in tectum, neque peccata illi Christus remisisset. Quod nullo prorsus modo probare possum. Nam etsi non dubito, quin magnam paralyticus fidem habuerit, tamen ita omnes Euangelistę loquuntur, vt dubium non sit fidem tantùm eorum, qui portabant, notare voluisse; sicut omnes significarunt fide Centurionis eius paralyticum seruum fuisse curatum supra c. 8. 10. 13. & Lucæ 7. 9. Atque ita omnes boni auctores interpretantur Cyrillus Hierosolymitanus Catechel. 5. Ambrosius lib. 5. in Lucam, Hieronymus, & Chrysost. hom. 30.

Confide fili.] bono animo esto, plus enim, quàm petis, impetrabis. Petis corporis, impetrabis etiam animi sanitatem. Quòd autem, quem Matthæus & Marcus filium, Lucas c. 5. 20. hominem à Christo vocatum dicit, leue est. Nam, vt sæpe alias, alij verba, alij sensum retulerunt. Magis autem conuenit benignitati Christi, vt filium, quàm vt hominem appellauerit, vt infra hæmorrhoissæ, dicit, Confide filia ver. 22.

Remittuntur tibi peccata tua.] ἀφέωνται ad verbum, remissa sunt. Sed melius fecisset interpres per præsens tempus, quàm noui quidam per præteritum, reddidit,

quia & multa alia Hebræorum more; & hoc ipsum iure quodam proprio pro præsenti poni solet, vt ex ver. 5. & ex Lucæ c. 7. 47. 48. manifestum est. Meritò quæri potest, cur Christus peccata illi remittat, cùm non peccatorum remissionem, sed corporis curationem quæreret. Respondent Hieronymus, Euthymius, & Theophylactus morbi originem & indicare, & priusquàm morbum ipsum, tollere voluisse. Solent enim plerumque morbi & effecta, & pœnæ esse peccati. Probabile etiam est, quod hom. 30. Chrysost. putat, Christum occasionem Scribis calumniandi præbere voluisse, vt ipse quoque ex eorum calumnia occasionem sumeret suam probandi diuinitatem. Fieri etiam potest, vt ea ratione docere voluerit, quid primo loco paralyticus petere debuisset. Iam enim dixerat, *Primum quærite regnū* B *Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adijcientur vobis* c. 6. 33.

De iustifi. ... per fidem.

Colligunt ex hoc loco Caluinistæ sola fide peccata remitti. Non enim, inquiunt, dixit Euangelista, videns opera eorum, aut laborem considerans, quòd paralyticum in tectum extulissent, quòd tecto disrupto eum demisissent; sed, *videns fidem eorum*. Quod multis similibus locis confirmare solent, vt infra ver. 22. *Confide filia, fides tua te saluam fecit*, & Mar. 5. 34. Lucæ 7. 50. & 8. 48. & 50. *Noli timere, crede tantùm, & salua eris* & cap. 17. 19. *Surge, & vade, quia fides tua te saluum fecit*, & 18. 42. cæco dicit, *Respice, fides tua te saluum fecit*. Ideo Christū ab iis, quos sanare vult, fidem exigere, vt infra ver. 28. 29. *Creditis quia hoc possum facere vobis? secūdum fidem vestram fiat vobis*, multaque alia nullo prorsus iudicio eiusdem C generis accumulāt. Mirum enim, quàm diligentes sint in testimoniis stultitiæ suæ colligendis. Quibus ne sæpe per singula loca cogamur respondere, semel hoc loco respondendū est. Ita tamē respondēdum, vt nō de tota de fide & iustificatione quæstione; sed de huius & similium locorum interpretatione disputemus. Possem dicere, quod omnes hactenus Catholici responderunt, nos non negare; sed docere, primam iustificationem, de qua in omnibus locis agitur, propter opera non fieri. Eos tamen non continuò probare sola fieri fide; nam inter fidem & opera caritas est, quam Petrus affirmat peccatorum multitudinem operire 1. epistola c. 4. 8. & Christus, *remittuntur illi peccata multa, quia dilexit multum* Luc. 7. 47. nam istorum in eum locum in- D terpretamentum illic refutabimus. Itaque cùm peccata non nominata caritate fide remitti dicuntur, caritate etiam remitti ex aliis locis intelligendum est; vbi dicuntur non nominata fide remitti caritate. Nam sicut ex illis, vbi fides non nominatur, colligi non potest sola caritate sine fide remitti; ita ex his, vbi non nominatur caritas, peruersè colligitur sola fide remitti sine caritate. Præsertim cùm illi doceant, sicut caritas sine fide esse non potest, ita sine caritate esse non posse fidē; vnus enim eorum error errore altero refutatur. Fides autem potius, quàm caritas in iustificatione nominatur, non quia dignitate, aut efficacitate maior, sed quia ordine naturæ prior est. Possem, inquam, ita respondere, vt omnes Catholici respondent, & satis superq; fa- E ctum esset. Sed contentus non ero; nisi effecero, vt omnes, qui communi sensu non carent, istorum non solùm ignorantiam, sed etiam stoliditatem, & stultitiam intelligant.

Fides sine caritate non iustificat.

Triplicem isti magni Theologi fidem faciunt, historicam, qua credimus omnia, quæ à Deo dicta sunt, vera esse; miraculorum, qua credimus nihil esse, quod à Deo fieri non possit; iustificantem & Christianam, qua credimus meritis Christi remissa nobis esse peccata. Has tres in nobis fides (fides enim isti, tanquam in lyra, non tanquam in religione fidem faciūt) tribus in Deo proprietatibus respondere, historica veritati; miraculorum, potentiæ; iustificantem bonitati, non omni, sed illi propriè, qua cum adhuc peccatores essemus, vt ait D. Paulus, *Christus pro nobis mortuus est*: nos nec prima, nec secunda, sed sola tertia iustificari.

Triplex hæreticorū fidei commentum.

Roman. 5. v. 8.

Quod etsi absurdum est, tamen & eorum errorem refellit, & cæcitatem mirificè declarat. Nam in istis omnibus locis, quæ tanta accumulāt diligētia, nulla prorsus de fide eorum iustificante mentio fit. *Videns Iesus fidem illorum*. Quam fidem? vtique miraculorum, qua credebant paralyticum à Christo posse curari; non iustificantem, de qua ne cogitauerant quidam, cùm nec ipsi vnquam audiuissent, nec Christus vnquam dū dixisset se pro peccatis hominū moriturum. Nec respondere possunt implicitè ista credidisse, quia apud illos nulla implicita fides est (ac ne explicita quidem) nosq; homines acutè rident, quòd implicitam quandam faciamus fidem. Dixit de Centurione *Vade, & sicut credidisti fiat tibi*, & *non inueni tantam fidem in Israel*. Quam fidem? non vtique iustificantem, de qua Centurio ne suspicari quidem poterat; sed miraculorum, qua dixerat, *Domine non sum dignus, vt intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo, & sanabitur puer meus* c. 8. 8. Dicit mulieri, quæ fluxu sanguinis laborabat, *Vade, fides tua te saluam fecit*, infra ver. 22. Quæ fides? miraculorum, qua dixerat intra se, *si tetigero tantùm vestimentum eius, salua ero* ver. 21. De qua & in cæteris, quæ protulerūt, testimoniis, agi perspicuum est eamq; Christum ab iis, quos curat, requirere solere, vt ver. 28. *Creditis, quia hoc possum facere vobis?* Cur ergo istos non pudet tam multa testimonia tanto studio congerere, vt nos sola fide iustificari probent; cùm in nullo prorsus eorum de ea agatur fide, qua sola nos docent iustificari? Hæc satis magna impudentia, & cæcitas erat; sed illa non minor, quòd nō videant; aut videre non pudeat, vt alia prætermittam argumenta; non posse in his locis de ipsorum iustificante fide agi, etiamsi de fide miraculorum non ageretur, quia in plerisque non de propria, sed de aliena agitur fide, hic de fide eorum, qui paralyticū per tectum demiserunt; supra c. 8. 8. de fide non serui ægrotantis, sed pro seruo rogantis Centurionis. Luc. 8. 50. non de fide filiæ iam mortuæ, sed Archisynagogi. Mar. 9. 23. non de fide filij, qui mutum dæmonium habebat; sed de fide patris, qui pro filio rogabat, cui Christus dicit, *si potes credere, omnia possibilia sunt credenti*. Istorum autem opinione, qui adulti iam sunt (nam de infantibus contrariam sunt hæresim fabricati) non possunt aliena fide, sed propria iustificari, quia ideo, inquiunt, iustificamur, quia Christi iustitiam apprehendimus, & apprehendendo nostram facimus; facta nostra iustificamur, id est tecti, ac vestiti Christi iustitia iusti apud Deum videmur, ac reputamur. Fallimus enim, Deum non placamus. Quod si ita est, sua quisque, non aliena fide iustificetur necesse est: nec magis vnus potest fide, qua alter pro illo credit, iustificari, quàm veste, quam alter pro eo induit, aut ornari, aut calefieri. Per fidem enim, vt aiunt, Christi iustitiam induimus, qua ornati non sumus iusti, sed apparemus. Quæ igitur est amentia ad probandum nos sola fide iustificari, ea producere testimonia, in quibus non de propria, sed de aliena; & de aliena non iustificante, sed miraculorum fide agitur; & tamen soli hodie multorum iudicio, maximè verò suo, isti asini sapiunt, soli doctissimi sunt, soli verbum Dei purum docent: præsertim in quæstione de iustificatione, quam illi omnes doctrinæ suæ caput, ego omnium hæresum ipsorum seminarium puto. Appellamus quidem doctos, quia tantopere volunt: sed ita doctos, vt iustos; non quia sunt, sed quia reputantur. Quid igitur nos de his locis dicemus? an qui corpore, non iidem animo curati sunt? De plerisque, non communiter de omnibus ita credendum. Nam Malchum illum seruum Pontificis, cui Petrus auriculam absciderat, à Christo sanatum legimus; iu-

Matth. 8. 10. 13.

Hæreticorū cæcitas, & impudētia.

Hæreticorū stoliditas.

Hæretici docti vt iusti.

Christus nō omnes animo sanauit, quos corpore.

ſtificatum non credimus Ioann. 18. 10. non enim fide ſua, ſed Chriſti benignitate, qui nolebat arundinem quaſſatam confringere, ſanatus eſt. Cæteros verò, qui fide curati ſunt, non ſola, ſed eadem tamen fide, qua corpore ſanati ſunt, animo etiam credimus eſſe ſanatos. Non ea, quam iſti ſolam iuſtificantem, & Chriſtianam appellant, quaque fingunt Chriſti iuſtitiam apprehendere; ſed illa, quæ Apoſtolorum ſymbolo continetur, quæ eadem & hiſtorica, & miraculorum, & iuſtificans eſt. Nam iſta triplex fides, quam iſti nuper inuenerunt, figmentum eſt, ſomnium eſt, portentum eſt, chimera eſt, &, ſi vnam haberent fidem, omnem haberent: quia triplicem habēt, nullam habent.

Quomodo aliena fide adultis peccata remittantur.

Quomodo ergo propter alienam portantium fidem peccata paralytico remittuntur? Veteres, vt ſupra c. 13. diximus, auctores abſolutè dixerunt, aliorum fide aliorum aliquando peccata remitti, quod huius loci exemplo potiſſimum probant. Quod quidem verum eſt, ſed ita tamen intelligendum; vt non ſolum aliena in adultis fide, ſed etiam propria remitti credamus, dum propria ab aliena iuuatur. Nec enim credendum eſt iis, qui nullam fidem habent, aliorum fide peccata remitti; ſed iis, qui tam imbecillem habent, vt niſi Deus in eorum, qui pro illis orant, fidem intueretur, non eſſet illis peccata remiſſurus. Quanquam hunc, de quo agitur, paralyticum non minorem, quàm eos, à quibus geſtabatur, id eſt ſatis magnam fidem habuiſſe veroſimile eſt; ſed dicitur illi Chriſtus propter geſtantium fidem peccata remiſiſſe: quia tantam fidei eorum rationem habuit, vt etiamſi paralyticus minorem, quàm neceſſe erat, habuiſſet; tamen illi eorum motus fide remiſiſſet. Alio etiam modo aliorum fide aliis peccata remittuntur: dum aliorum orando fides, aliis aut nihil agentibus, aut malè agentibus, certè non credentibus fidem impetrat, vt ſæpe dicere Auguſtinum memini Stephanum Paulo fidem impetrauiſſe.

3. *Quidam de Scribis.*] Qui fuerunt Scribæ, diximus c. 2. 4.

Intra ſe.] ἐν ἑαυτοῖς quidam interpretantur *inter ſe*, quaſi inter ſe alij cum aliis de Chriſti facto murmurarent. Sed ex ver. 4. manifeſtum eſt ſenſum eſſe non inter ſe, ſed intra ſe murmuraſſe, id eſt cogitaſſe Chriſtū blaſphemare. Non enim dicit Euangeliſta, cùm audiſſet, aut cognouiſſet ſermones eorum: *ſed cùm vidiſſet cogitationes eorum*. Et non dicit Chriſtus, quid murmuratis; *ſed, quid cogitatis mala in cordibus veſtris?* Dicere enim intra ſe Hebraica phraſi, לאמור בקרבו dicere in medio ſui, eſt cogitare, vt ſupra c. 3. 9. & infra hoc capite, ver. 21. & Lucæ 7. 39. 49. & 16. 3. & 18. 4. quod ſimili phraſi dicunt, dicere in corde ſuo לאמור בלבו Pſ. 4. 5. & 10. ſecundum Hebræos 11. 13. & innumeris aliis locis, quod etiam D. Auguſt. lib. de Trin. 15. c. 10. notauit.

Hic blaſphemat.] Blaſphemare Chriſtum dicunt, quia quod Dei propriū eſt, ſibi attribuebat, remittere peccata: legerant enim quod dixerat Iſaias c. 43. 25. *ego ſum, ego ſum ipſe, qui deleo iniquitates tuas*, ſed non legerant, aut non intellexerāt, quod idem dicit c. 53. 6. *Poſuit Dominus in eo iniquitatem omnium noſtrum.* Nec meminerant, quod Ioannes dixerat; *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi* c. 1. 29. Alij Euangeliſtæ cauſam, quam afferebant blaſphemiæ, expreſſerunt, *quis poteſt dimittere peccata, niſi ſolus Deus?* Mar. 2. 7. & Luc. 5. 21.

4. *Et cum vidiſſet Ieſus cogitationes eorum.*] Vtrumque magno conſilio expreſſit Euangeliſta, & quòd nō obloquuti ſint, ſed intra ſe tantùm cogitauerint, & quòd Chriſtus eorum cogitationes non ſolùm coniectura cognouerit; ſed quaſi oculis viderit, vt Chriſti diuinitatem declararet. Expreſſius etiam Marcus c. 2. 8. *Quo ſtatim cognito Ieſus ſpiritu ſuo, quia ſic cogitarent intra ſe, dicit illis, quid iſta cogitatis in cordib. veſtris?* Solū Deum hominum corda, cogitationeſq; cognoſcere tota ſcriptura teſtatur 1. Par. 28. 9. & 2. Par. 6. 30. Ierem. 17. 10. Rom. 8. 27. 1. Cor. 2. 10. Itaque rectè ex hoc loco Chriſti diuinitatem veteres Theologi probauerunt.

Chriſti diuinitas confirmatur.

Quid eſt facilius dicere.] Sententia, meo quidem iudicio, niſi nimio inquirendi ſtudio difficilis fiat, per ſe ipſa facilis eſt. *Dicere* hoc loco, nec pro ſolis verbis, nec pro ſolis rebus poſitum eſt. Nam ſi verba quidem ſolū ſpectes, æquè eſt facilè dicere, *Remittuntur tibi peccata tua*, & dicere, *Surge & ambula*. Si res, multò eſt difficilius peccata remittere, quàm diſſoluta paralytici membra curare. Nam quod nonnulli dicūt interpretes corpus propria, nō aliena auctoritate ſanare æquè eſſe difficile, atque remittere peccata, ne audiendum quidem eſt. Vera enim eſt Auguſt. ſententia tractat. in Ioan. 72. difficilius eſſe hominem iuſtificare, quàm cœlū & terrā creare. Sed ponitur pro verbis externa effectus probatione coniunctis. Hoc enim modo difficilius eſt dicere, *Surge & ambula*, quàm, *remittuntur tibi peccata tua*: quia an peccata verè remittantur, qui audiunt, videre non poſſunt; an autem paralyticus ſurgat, & ambulet, non videre non poſſunt. Itaq; illic dicentis auctoritas, quia mendacij argui non poteſt, non periclitatur; hîc quia oculis conuinci poteſt, in periculum adducitur. Quemadmodum ſi quis diceret ſibi difficilius eſſe de rebus proximis atque recentibus, quàm de remotiſſimis & incognitis hiſtoriam ſcribere, aut de plantis, de terra, de animantibus; quàm de cœlo, quàm de concētricis, & excentricis, de cyclis, & epicyclis philoſophari: non quòd difficilius non ſit hæc ſcire, quàm illa; ſed quòd facilius hæc, quàm illa probare; vbi dicere auditori incredulo poſſumus. Non credis? aſcende in cœlum, vide, metire. Si ita non eſt, mendacij doctorem argue. Ad hunc ſenſum Hieronymus, Chryſoſtomus, Beda, & Theophylactus exponunt: & perdere mihi videntur operam non ſolùm qui aliam quærunt; ſed etiam qui aliam inueniunt interpretationem. Quod autem Hilarius, & Ambroſius de reſurrectione corporum interpretantur, quaſi per hunc paralyticum mortui ſignificentur, & difficilius ſit mortuos ſuſcitare, quàm peccata remittere, ingenioſa & elegans eſt allegoria; ſed nos, vt ſæpe diximus, aliud quærimus. Illud quamuis magnis auctoribus non concedo difficilius eſſe mortuos ſuſcitare, quàm peccata remittere, quia qui fecit te ſine te, ſuſcitabit te ſine te; ſed non iuſtificabit te ſine te, vt loquitur Auguſtinus. Poterit autē aliquis meritò dubitare, quomodo Chriſtus, quod probandum erat, concludat. Nam ſi remittere peccata erat re vera difficilius, dum experientia curati paralytici docet ſe, quod re ipſa facilius eſt, poſſe facere; nō benè probat poſſe, & ſe peccata remittere, quod erat difficilius. Reſpondeo, Chriſtum tantùm probare voluiſſe ſibi eſſe credendum, quod bene probat ab eo, cuius probatio erat difficilior; quaſi dicat, ſi non fallo, cùm dico paralytico *Surge, & ambula*, vbi difficilius eſt probare me verum dicere; cur creditis me fallere, cùm dico *remittuntur tibi peccata tua*? Denique ex re, quæ effectu probari poteſt, in re, quæ probari non poteſt, ſibi fidem facit.

Difficilius peccatorem iuſtificare, quam mortuum ſuſcitare.

15. de Verb. Apoſt.

6. *Vt autem ſciatis.*] Quidam hæc verba Euangeliſtæ eſſe putant. Quod ne ſimile quidem veri eſt, & quia ſententia ipſa poſtulat, vt Scribis Chriſtus hoc dixerit, vt probaret ſe poteſtatem habere peccata remittendi; & quia omnes Euangeliſtæ Marcus c. 2. 10. & Lucas c. 5. 24. eadem ponunt, quod profecto non feciſſent, ſi ipſorum fuiſſent verba, non Chriſti. Plerique interpretes exiſtimant Chriſtum probare voluiſſe ſe eſſe Deū, ac propterea non blaſphemare, cùm dicit ſe remittere peccata. Ego nihil me, ſi cum illis conferar, iudicio, & auctoritate valere ſcio; ſed tamen & ſingula verba,

& totum

A ... argumentum perpendenti videtur probare Christus ... Deum potestatem habere peccata remittendi. Credibile enim est contrarium eius, quod Scribæ putabant, probare voluisse. Putabant autem illi & solum Deum posse peccata remittere, & Christum vtique non esse Deum. Christus probat & se Deum esse, & etiam, vt hominem, remittere peccata non vt qualemcunque hominem, sed vt hominem Deum. Deum esse non tam argumentando probat, quàm experientia demonstrat, dum illis, quid cogitent, exponit; se, vt hominem, remittere peccata probat eo, quod ver. 5. explicauimus, argumento. Atque hanc vim hæc duo verba, *Filius hominis*, &, *super terram* habere mihi videntur. Non enim dixit, vt autem sciatis filium Dei habere potestatem: sed *filium hominis*; & non dixit in cœlo; sed *super terram*, vt ostenderet se etiam, vt hominem, remittere peccata. Abutebantur hoc loco Nouatiani, vt probarent non posse sacerdotes remittere peccata, quemadmodum hodie eorum hæredes Caluiniani in eundem errorem abutuntur. Vtrisque D. Ambrosius duobus de pœnitentia libris abundè respondit: & ex his, quæ modo diximus, facilis est responsio, quemadmodum potestas remittendi peccata cum natura etiam humana Christi à diuinitate communicata est; ita fuisse à Christo, tanquam à capite, cum quibus voluit membris, id est cum sacerdotibus communicatam. Quod & in potestate faciendi miracula factum videmus, quæ cùm propria Dei sit; à diuinitate Christi cum humanitate; & à Christo cum Apostolis communicata est, nisi quòd Christus sua, ceteri Christi vtrumque auctoritate faciunt.

Quomodo homines peccata remittant.

Surge, tolle, & vade.] Hæc tria verba ad euidentem curationis probationem Christus adiecit. Nec enim videri poterat simulata, aut imperfecta curatio, qua impotens membrorum paralyticus surrexisset, insuper lectum suum in humeros sustulisset, & in domum suã portasset, vt Chrysost. adnotauit.

Timuerunt.] ἐθαύμασαν admirati sunt, quidam ἐφοβήθησαν timuerunt legendum putant, non intelligentes hæreticorum scholiastem, quem sequi voluerũt. Nam ne ille quidem ita legendum existimat, sed id verbum significare, nostrumque interpretem parum propriè vertisse. Vtrique errant; nam noster interpres sensum, non verba respexit. Et quamuis θαυμάζειν propriè sit admirari, tamen hoc loco positum est pro timere. Est enim admiratio quædam, quæ ex gaudio, alia quæ ex timore proficiscitur. Itaque Lucas c. 5. 26. quod hîc Matthæus θαυμασμὸν admirationem vocat, ἔκστασιν stuporem appellat, & vehementem timorem interpretatur. *Et stupor* (inquit) *apprehendit omnes, & magnificabant Deum, & repleti sunt timore.* Timor autem intelligendus est, non ille, qui ex odio, sed ille, qui ex magna alicuius opinione & reuerentia nasci solet, cuius lib. 3. Reg. c. 3. 28. singulare exemplũ est, vbi cùm populus in illo iudicio inter duas meretrices Salomonis sapientiam perspexisset, timuisse dicitur Salomonem. Quemadmodũ ergo illic, timere pro admirari, ita hîc admirari pro timere positum est.

9. *Transiens inde.*] Rediens ad mare, vt explicat Marcus c. 2. 13. De Apostolorum vocatione, quæ hoc loco dici poterant, diximus supra c. 5. 1.

Ad telonium.] Ad mensam publicanorum, ad quam publica Cæsaris vectigalia referebantur, ἀπὸ τοῦ τέλους, quod vectigal significat, τελώνιον telonium dictum est, id est locus vbi vectigalia reponuntur. Sed quia plerũque vectigal pecunia erat, quæ super mensam numerari solet, mensa etiam appellabatur, ideoque ad telonium sedere est ad mensam sedere dicitur. Sicut vsque ad hodiernum diem in Hispania vocatur *La mesa maestral*, id est mensam magistralis, locus, ad quem vectigalia Magistri equitum D. Iacobi apportantur. Constat enim tributa olim non ostiatim colligi solita, sed à subditis ipsis in certum locum referri. Sicut decimæ in Hispania non solùm non extorquentur, sed ne petuntur quidem; at sponte ab iis, à quibus debentur, afferuntur. Hanc mensam, ad quam sedebat Matthæus, credibile est non in ipsius fuisse domo, sed in loco aliquo publico iuxta mare, vt facilius mercium, quæ mari adducebantur, tributa in eum colligerentur. Nam Marcus c. 2. 15. & Lucas c. 5. 29. significant inde Christum in Matthæi domũ sese contulisse, vbi magnum illi Matthæus conuiuium apparauit.

... telonium.

Matthæum nomine.] Marcus c. 2. 14. & Lucas c. 5. 27. 29. Matthæum nomine, id est cognomento Leui. Apparet autem B honorificentius fuisse cognomen Leui, quàm nomen Matthæi, quia animaduertimus nunquã se Leui, sed semper Matthæum modestiæ, alios cũ non solùm Matthæum, sed etiam Leui honoris causa vocare, vt Hieronymus obseruauit.

10. *In domo.*] Eiusdem Matthæi, Marc. 2, 15. & Luc. 5. 29.

13. *Euntes.*] Hebraismus לכו ואמרו *ite, & dicite*, vt Iud. 10. 14. *Ite, & inuocate Deos, quos elegistis, ipsi vos liberent in tempore angustiæ.* Eadem phrasi dicunt Galli, *Allez, apprenez que c'est.*

Discite.] Mittit ad scholam doctores legis, vt eius rei, cuius scientia maximè gloriabantur, maximam exprobret ignorantiam, vt Euthymius adnotauit. Quod aliis C quoque locis facere solet, vt c. 12. 3. *non legistis, quid fecerit Dauid quando esuriit, & qui cum eo erant.* & ibidẽ ver. 5. *non legistis in lege, quia sabbathis sacerdotes in templo sabbathum violant, & sine crimine sunt?* & c. 19. 4. *non legistis, quia qui fecit hominem ab initio, masculum & fœminam fecit eos*, similia c. 21. 16. 42. & 22. 31. & Mar. 12. 10. 26. Pharisæos legis doctores fuisse diximus c. 2. 4.

Misericordiam volo.] Primum quærendum, quorsum Christus hoc dicat; nec enim hîc de sacrificio, aut misericordia agebatur. Respondeo, magnam fuisse misericordiam peccatores ad pœnitẽtiam vocare, vt paulo post dicit: quam probat à maiori ad minus omnibus esse rebus præferendam. Si enim sacrificio, quod Deo offertur, teste Propheta præferenda est, quibus non erit rebus anteponenda? D sicut supra dixit c. 5. 24. 25. *si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quòd frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo.* Ad hunc fermè sensum Euthymius exponit.

Et non sacrificium.] Non negat se sacrificium velle, cum ipse instituerit, sibique iusserit offerri, sed dicit se misericordiam malle, quàm sacrificium, id est sacrificium internum, quàm externum, &, si alterutrum defuturum est, malle externum, quod in carnalibus hostiis quàm internum, quod in corde consistit, deesse sacrificium. Est enim Hebræorum idioma, quo solent illi, cum vnum alteri præferũt, non illud magis, hoc minus affirmare; sed illud affirmare omnino, hoc omnino E negare; vt, *doctrina mea, non est mea*, id est non tam mea, quàm patris est; ab eo enim ego accepi Ioan. 7. 16. *Non estis vos, qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis*, id est non tam vos, quàm ille infra c. 10. 20. *Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei*, id est nõ tam volentis hominis, quàm miserentis est Dei Romanorũ 9. 16. sic Chrysostomus explicat hom. 31. Itaq; Ambrosius lib. de pœnitentia c. 2. ita legit, *misericordiam malo, quàm sacrificium*. Augustinus verò lib. 20. contra Faustũ c. 16. & lib. 2. de consensu Euangelist. c. 27. *misericordiam volo, quàm sacrificium*, forma loquendi apud veteres Theologos vsque ad Gregorij tempora frequenter vsurpata, &, vt suspicor, ex veteri nata editione, qua ante Hieronymum Latina vtebatur Ecclesia, cuius Au-

Scriptura idioma notabile.

ctorem credibile est Hebraismum imitatum solitū dicere זה המבחר מזה hoc volo, quàm hoc. id est hoc malo. Idē August. lib. 10. de ciuit. c. 5. & Cæsarius hom. 36. legunt, *misericordiam magis volo, quàm sacrificium*, ad sensum fortasse, non ad verba respicientes. Hunc autem esse sensum ex eodem loco Prophetæ, ex quo hæc sumpta sunt verba, Oseæ. 6. 6. manifestum est; sequitur enim, *& scientiam Dei magis, quàm holocausta.* Per sacrificiū autem, quia externus erat cultus, omnis cultus externus, per misericordiam omnia, caritatis opera intelligenda sunt.

Non veni vocare iustos, sed peccatores.] Duæ hoc loco quæstiones sunt, vna, an aliquos, cùm Christus venit, iustos inuenerit; altera, an propter illos etiam, si qui erant, venerit. Hæretici huius temporis Lutherani, & Caluiniani non solùm, cùm Christus venit; sed etiam pòst quemquam verè iustum fuisse negant. Quem errorem etsi alio loco copiosius sumus refutaturi; hîc etiam obiter perstringemus. Certè Zacharias, & Elisabeth iusti erant, quocunque tandem modo iustos interpretentur. Propterea enim negant non solùm esse quenquam, sed etiam esse posse iustum, quia nemo totam (inquiunt) legem seruare potest. De Zacharia autem & Elisabeth c. 1. 6. Lucas scribit, *Et erant iusti ambo ante Deum incedentes in omnibus mandatis, & iustificationibus Domini sine querela.* Iustos nō reputatos, vt isti commentantur, sed fuisse dicit, & fuisse nō apud homines tantùm, sed ante Deum, & non, quia peccata illis non imputabantur, sed quia peccata non habebant, id est, quia legem obseruabant, quod isti boni Euangelistæ, vt eorum etiam verbo vtar, impossibile esse dicunt, *incedentes* (inquit) *in omnibus mandatis & iustificationibus Domini sine querela*, id est, ita vt nihil in eis desiderari posset. Si ergo talis Elisabeth, qualis Maria de qua illa dicit, *Vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?* Luc. 1. 43. Alios quoque, de quibus scriptura mentionē non fecerit, iustos fuisse credendum est, quando ex his constat esse potuisse. Nam & Nathanael Christus verū Israelitam appellauit, in quo dolus nō esset Ioan. 1. 47. qua phrasi solet scriptura hominem perfectè iustum significare, vt Psal. 14. 3. *Qui non egit dolum in lingua sua*, & 31. 2. *nec est in spiritu eius dolus.* Denique de Christo ipso ad magnam laudem dictum est, *qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius.* Alia ex parte scriptura docet omnes fuisse peccatores Rom. 3. 22. 23. *iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi in omnes, & super omnes, qui credunt in eum: non enim est distinctio; omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei.* & 2. Cor. 5. 14. 15. *si vnus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt, & vnus pro omnibus mortuus est Christus.* Ita etiam omnes veteres Auctores sentiunt, Christum cùm venit, neminem iustum reperisse: sed dixisse, *non veni vocare iustos*, non quòd aliqui iusti essent, sed quòd se aliqui iustos esse reputarent, quales illi ipsi erant Pharisæi, quibus ista dicebat. Propter eos autem non venisse, non quod propter omnes non venerit, sed quòd illi, qui se iustos putabāt, vt, qui cū ægroti sint se sanos esse dicunt, medicum non quærerent. Sicut illis Christus dicit Ioan. 9. 41. *si cæci essetis, non haberetis peccatum; nunc verò dicitis, quia videmus, peccatum vestrū manet.* Ita Hilarius & Chrysostomus hom. 31. Hieronym. Beda, Theophyl. Euthym. quasi per ironiam iustos appellatos intelligunt. Scripturæ autem, quæ hac in re videntur esse contrariæ, ad hunc modum conciliandæ sunt. Inuenit Christus veniens, vt probatum à nobis est, aliquos iustos, & tamen neminem, vt aliæ scripturæ docent, iustum inuenit; aliquos, qui re vera iusti erant, neminem qui per se, id est sine ipso Christo iustus esset. Nam ipsi illi, qui antequàm Christus veniret, iusti vnquam fuerunt, non nisi per eius gratiam, & fidem, & vi futuri aduentus eius fuerunt

Error hæreticorum refutatur, neminem esse iustum.

1. Pet. 2. 22.

Quomodo Christus nullum iustum inuenerit.

Matth. 9. 13.

A iustificari, vt Petrus testatur Act. 15. 11. *per gratiam Domini Iesu Christi credimus saluari, quemadmodum & illi.* Illa ipsa Christi mater B. Virgo Maria omnium iustorū hominum iustissima, quam à peccato etiam originali præseruatam credimus, inter eos numeratur, qui gratia Dei indiguerunt, & propter quos etiam Christus venit, quia si Christus non venisset eius gratia præseruata non fuisset. Superest quæstio secunda, quomodo dicat Christus se non venisse, vt iustos vocaret, cùm nemo sine eius vocante gratia iustus fuerit. Quomodo veteres Auctores responderint, paulo ante commemorauimus; non venisse, vt vocaret iustos, id est, qui se iustos esse existimabant, non quod ille vocare nollet, sed quòd illi etiamsi vocaret, venire nollent. Hoc probabile est. Illud autem quod Euthymius dicit, nisi aliqua benigniore interpretatione molliri possit, prorsus Pelagianum; Christum nō venisse propter iustos, quia iusti ipsi sibi ad salutem sufficiebant. Quanquam non Auctorem, qui & Catholicus, & pius, & eruditus est, sed Auctoris minus cautum loquendi modum damno. Ego, si quid tamen meum valet iudicium, sic intelligo Christum non venisse, vt iustos, sed vt peccatores vocaret, quemadmodum nonaginta nouem oues, quæ non errauerant, vt vnam quæreret errantem, in deserto dicitur reliquisse infra c. 18. 12. Non enim significat, vt quidam interpretantur, angelos reliquisse, vt hominem quæreret; nec nonaginta nouem homines, qui nō errauerant, vt vnum quæreret aberrantem, quasi non nisi nonagesimus nonus quisq; homo iniustus esset.
C *Omnes enim in viam suam declinauerunt.* Isa. 56. 11. *Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt*, Psal. 13. 3. & 52. 4. sed significat se adeo esse bonum & misericordem, vt si nō fuissent, nisi centum homines, nonaginta nouem iusti, & vnus iniustus; nonaginta nouem iustos reliquisset, vt vnum iniustum quæreret, & se propter illum solum in hunc mundum venturum, & mortem suscepturum fuisse. Similiter hoc loco nō significat aliquos sine gratia aduentus sui iustos esse, ad quos vocandos non venerit; sed se ita peccatores quærere, vt si aliqui fuissent iusti, non propter eos, sed propter peccatores venturus fuisset. Hic, nisi valde fallor, verus est sensus. Itaq; illa quorundam Theologorum opinio, qui existimant, etiamsi homines non peccassent, Christum fuisse venturum, non solùm huic loco, sed scripturæ mihi videtur
D esse cōtraria; & dum incertum Christi beneficium fingit, certum illud, quo maius esse non potuit, redemptionis nostræ extenuare. Et verò, nisi scirem etiā nonnullos Catholicos, & eruditos viros in ea esse sentētia, multò eam grauioribus notarem verbis. Sed nolo, dū sententiam reprehendo, Auctores quoque videri velle reprehendere. Tantùm dico non posse me eos, qui eam etiamnum defensitant, non mirari.

14. Tunc accesserunt.] Cùm Pharisæi in priore quæstione victi fuissent.

Discipuli Ioannis.] Lucas c. 5. 33. ipsos Pharisæos accessisse dicit: quod D. Augustin. lib. 2. de consens. Euangelist. c. 27. ita cōciliat, vtrosq; accessisse. sed Lucam solos
E Pharisæos, Matthæum solos discipulos Ioannis nominasse. Sed videtur ita Matthæus loqui, vt significare velle videatur Pharisæos ausos non fuisse ad Christum accedere. Nam & paulo ante ver. 11. non Christo, sed eius discipulis dixisse ait, *quare cum publicanis, & peccatoribus manducat magister vester.* Quare probabilius est Ioannis discipulos à Pharisæis summissos accessisse, quod eò illi libentius fortasse fecerunt, quòd inter Ioannis & Christi discipulos aliquam fuisse constet æmulatiunculam Ioan. 3. 26. *Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum.* Propterea Lucas Pharisæos accessisse dicit, quia Ioannis discipuli instigantibus Pharisæis accesserunt.

B. Virgo concepta sine peccato.

Quomodo Christus nō venerit propter iustos.

Christus nō venisset, si Adam non peccasset.

Disci-

Discipuli autem tui non ieiunant.] Lucas c. 5.33. dicit, A *discipuli autem tui edunt, & bibunt,* quasi immoderatum cibi, & potus vsum notare voluerint, & quidem credibilius est, & Pharisæorum ingenio magis consentaneum ita dixisse. Nam per hæc verba *edunt, & bibunt,* discipulorum intemperantiam, per discipulos autem magistrum ipsum Christum notare voluisse Christus ad hunc locum alludens significat c. 11. 18. 19. *venit Ioannes Baptista nec manducans nec bibens, & dicunt dæmonium habet; venit filius hominis manducans, & bibens & dicunt, ecce homo vorax. & potator vini, publicanorum, & peccatorum amicus.* Homines opinione sui inflati, & se laudant, *quare nos ieiunamus?* & ne se laudare videantur, discipulos Ioannis laudis socios assumunt: Christum autem, & eius discipulos non solùm tanquam parum B religiosos, sed etiam tanquam intemperantes & ebriosos accusant. *Quare nos,* plusquàm, dicunt his verbis significant. Quare nos, & non tu? nisi quia nos sancti, ac iusti, & ex Deo [illegible]mus: tu peccator, & ex hominibus, cùm interim, cùm nos ieiunamus, tu peccatorum hominum comessationibus delecteris?

15. *Nunquid possunt filij sponsi.*]. οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος thalami, aut cubiculi nuptialis Mar. 2. 19. idem noster interpres vertit nuptiarum. Qui autem dicantur filij sponsi, aut thalami manifestum est; loquitur enim Christus de discipulis suis, de quibus obiecta illi quæstio fuerat. Cur verò ita vocentur, de eo interpretes dissident. Ambros. lib. 5. in Lucam, Hieron. & Beda in comment. ideo filios vocari docent, quòd ab eo spiri- C tuali er nati essent. Iis potius assentior, qui Hebraismum esse dicunt, quo filij thalami, aut nuptiarum appellantur, qui familiares sponsi sunt, qui eius varijs lætitiæ argumentis celebrant nuptias, quod nunc corruptis apud nos moribus conuiuiis, saltationibus, ludis fieri solet; tunc saltem conuiuiis, vt ex nuptiis in Cana Galilææ celebratis Ioan. 2. 1. perspicuum est, ideoque dicit ieiunare non posse, quia repugnat nuptiarũ celebrationi ieiunium. Quemadmodum enim filij regni vocati sunt c. 8. 12. qui sunt ex regno, ita filij nuptiarum, qui celebrant nuptias, quod significantius Galli dicunt, *ceux qui sont de la feste des nopces* Amici spõsi, vt vocat se ipsum Ioannes Baptista Ioan. 3. 29. sponsus autem est Christus vt in illa parabola nuptiarum D adumbratur c. 22. 2. & c. 25. 1. 5. 6. 10. & Apocal. 19. 7. 9. Cuius, vt ita dicam, sponsalia hîc celebrantur Matth. 22. 2. & 25. 1. nuptiæ autem in cœlo, vbi matrimonium quodam modo cum Ecclesia eius sponsa consummat Apocal. 19. 7. 9. quia tunc eam in cubiculum suum, id est in cœlum introducet, vbi perpetuis eius fruetur amplexibus.

Lugere.] cur non dicit ieiunare, non enim de luctu sed de ieiunio quærebatur. Ideo, vt opinor, vt in genere non solùm ieiunium, sed omnes alias luctus species comprehendat, & plus quàm ab aduersariis interrogabatur, respondeat; & vt à negatione generis ad negationem speciei fortius argumentetur. Si enim animal esse non potest, quomodo homo esse poterit? Si filij E sponsi lugere non possunt, quomodo ieiunare poterunt? Lugere enim hoc loco non significat lacrymas fundere, aut plangere, sed tristem esse, &, vt Latini loquuntur, in luctu, sordibusque versari: sicut dicuntur mortui certo tempore lugeri, non quòd eos viui perpetuò fleant, sed quòd pro illis lugubrem vestem gerant. Quæri hoc loco merito potest, si non possunt filij sponsi, quamdiu sponsus cum illis est, ieiunare, cur Ioannes Baptista, eiusque discipuli ieiunauerint? nam & ipse filius, id est amicus erat sponsi, qui vocem eius audiens gaudebat Ioan. 3. 29. Respondeo id factum necessario, vt omnibus modis ad salutem homines allicerentur, & singulari, qualis fuit Ioannis; & communi,

Cur Discipuli Ioannis ieiunauerint non Christi?

A qualis fuit Christi, more viuẽdi; vt Christus c. 11. 18. 19. significat, *venit Ioannes nec manducans, nec bibens, & dicũt, dæmonium habet, venit filius hominis manducans, & bibens, & dicunt. ecce homo vorax, & potator vini, & iustificata est sapientia à filijs suis.* Præterquam quòd Ioannes, etsi amicus erat sponsi; filius tamen, id est, discipulus propriè non erat; parabat enim viam, qua alij ad nuptias venirent, ipse non venit. Qui veniebant, aspera venturi erant via; cùm venissent, non asperam, sed hilarem, & iucundam, quamdiu cum sponso essent, acturi vitam, vt nuptiarum festiua celebratio postulabat. At cur Christus saltem ipse, si non eius discipuli, non ieiunabat? Eadem ratione responderi posset, quia sponsus erat, & sponsalia sua celebrabat, sed ipse aliam ratio- B nem reddit, quia *nemo immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus,* ver. 16.

Venient autem dies.] Dies pro tempore Hebræorum more, quasi dicat, satis temporis ad ieiunandum habebunt, cùm ablatus illis fuerit sponsus. Non dicit, cùm ab illis discesserit, nec cùm mortuus fuerit; sed cum ablatus fuerit, significans miserabiliter ab illis ipsis Pharisæis, quibuscum loquebatur, de medio tollendum. *Tunc,* inquit, *ieiunabunt,* id est, tunc lugebunt. Nam, vt paulo ante lugere posuit pro ieiunare, genus pro specie; ita nunc ieiunare pro lugere, speciem pro genere posuit; quasi dicat, sicut nunc celebrant meas nuptias, ideoque non ieiunant, ita tunc meam lugebunt mortem, ideoque ieiunabunt. Alludit enim C ad veterem morem lugendi mortuos adhibito ieiunio: solent enim, qui lugent, cibo abstinere. Euentus hanc Christi sententiam non probauit modo; sed etiã declarauit. Legimus enim quàm assidui post ascensum in cœlum Christi in ieiuniis, & orationibus Apostoli fuerint Act. 13. 2. 3. 2. Cor. 6. 5. in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis multis, in fame, & siti, & ieiuniis multis. Ineptus erat Montanus, Priscilla, & Maximilla, qui, vt ait hoc loco Hieronymus, huius occasione sententiæ Quadragesimam post Pentecosten celebrabant. Intemperantes Caluinistæ, qui nullam omninò Quadragesimam amant, nosque, homines valde suo iudicio sapientes, irrident, quasi ex hoc loco Quadragesimam colligamus. Nos D verò hinc non tam Quadragesimam colligimus, quàm eorum argumentum refutamus; qui ideo Quadragesimam reiiciunt, quòd Christus cum discipulis suis Quadragesimam non ieiunauerit; quibus idem, quod Christus hoc loco Pharisæis, respondemus, non potuisse sponsum, neque filios sponsi, quamdiu cum ipsis sponsus erat, ieiunare; ablato autem sponso sapienter, & piè, & voluntati ac verbis Christi congruenter Ecclesiam fecisse, quòd ieiunium instituerit Quadragesimæ.

Quadragesima defensio contra Caluinistas.

16. *Nemo autem immittit.*] Hoc ideo dicit Christus, vt probet prudenter se facere, quòd nõ cogat suos discipulos ieiunare, vt Hiero. Chrys. ho. 31. & Remig. indicauerunt. Id autem duobus probat exemplis, altero E panni rudis & vestimenti veteris; altero vini noui, & vtris veteris, quorum neutrum cum altero benè conueniunt. Sensus est facilis; verborum, exemplorumq; accommodatio difficilis. Nec enim dubium est, quin velit Christus docere esse genus viuendi ad discipulorum captum, consuetudinemque accommodandum; ne, si initio præter consuetudinem cogantur ieiunare, institutum deterriti derelinquant. Itaque certum est discipulos suos vestimento, vtribusque veteribus, genus autem viuendi austerum, & asperum panno adhuc rudi, vinoque nouo comparari. Atque hanc esse sententiam, quemadmodum vestimento veteri non adiicitur assumentum ex panno rudi, quia si adiicitur, veterem vestem magis dirumpit, neque vinum

nouum mittitur in vtres veteres, quia ſi mittatur, veteres iam attriti vetuſtate feruente crepant vino; ita non conueniré, vt diſcipulis faciliori viuendi rationi aſſuetis genus vitæ difficilius, proriuſque diſſimile ſubitò præſcribatur, ne difficultate ſuccumbant, & benè cœpto vitæ inſtituto deſiſtant. Ita Euthymius & Theophylactus interpretantur; nec melior mei iudicio interpretatio deſiderari poteſt. Quanquam Tertullian. libr. 3. & 4. contra Marc. veterem veſtem, & vtres veteres legem veterem; pannum rudem, & vinum nouum Euangelium eſſe dicit, aut dicentibus Marcioniſtis ipſe non negat. Ambroſius verò libr. in Lucam 8. veſtimentum vetus, & veteres vtres ieiunium. Hilarius. Hieronym. Chryſoſtom. & Beda Phariſæos. Auguſt. ſerm. de tempore 186. omnes homines carnales. *Spiritualia*, inquit, *non capit carnalis, carnalitas veſtuſtas eſt, gratia nouitas eſt.* Quæ omnia, quamuis acutè eruditeque dicta ſint, tamen in prima, vt diximus, interpretatione ſtandum eſt. Obiiciet autem aliquis diſcipulos etiam Ioannis vetus veſtimentum, & vtres veteres fuiſſe; ieiunium tamen illis, & vitæ genus aſperrimum Ioannem propoſuiſſe. Iam verſ. 15. reſpondimus id eum feciſſe neceſſariò, quia viam ad Chriſtum præparabat; quam aſperam & difficilem, id eſt lacrymarum, ieiuniorum, & omnis pœnitentiæ generis plenam eſſe oportebat. Dicebat autem Dominum mitiorem humanioremque eſſe, quam ſeruum; & quodammodo vngere, quos ille vulnerauerat. Obiici propterea poteſt, diſcipulos Chriſti nouos adhuc fuiſſe, non ergo potuiſſe veſtimento. vtribuſque veteribus comparari. Reſpondeo aut propter infirmitatem, vt vult Euthymius, aut propter veterem conſuetudinem omnino diſſimilem, vt ego potius credo, veteres appellari. Adhuc enim ſicut veſtis attrita, & veteres vtres vetere viuendi conſuetudine nondum exuta imbecilles erant, nec vinum nouum capere poterant. *Multa*, inquit Chriſtus, *habeo vobis dicere, ſed non poteſtis portare modo* Ioann. 16. 12. Poteſt adhuc occurri, ieiunium rem fuiſſe veterem, & vſitatam; propterea Ioannis diſcipulos, & Phariſæos Chriſto obiicere, quòd nec ipſe, nec eius diſcipuli ieiunent, quaſi veteres non ſeruent traditiones. Reſpondeo quædam fuiſſe in veteri lege præcepta ieiunia, de quibus D. Lucas in Actis cap. 27. 9. mentionem facit; ſed Phariſæos non de illis loqui, quæ & vetera erant, & ab omnibus ſicut nunc Eccleſiaſtica ieiunia ſeruabantur; ſed de ſuis, & diſcipulorum Ioannis ieiuniis, quæ præcepta non erant, neque communia, ſed voluntaria & illis propria, quibus ſe Phariſæos, id eſt ſingulares, cæteriſque ſanctiores eſſe gloriabantur; ſicut Phariſæus ille Lucæ 18. 11. 12. in templo orans dicebat, non ſum ſicut cæteri hominum, ſicut etiam *hic publicanus; ieiuno bis in ſabbatho.* Quòd autem Marcion ex hoc loco ſuam hæreſim confirmabat, quaſi inter veterem, & Euangelicam legem tanta ſit diſſimilitudo, vt vnus vtriuſque auctor eſſe non poſſit, vt Tertullianus libr. aduerſus illum 3. & 4. & Epiphanius hæres. 42. tradiderunt, & ab illis eſt ſatis refutatum, & adeo futile eſt, vt operæ pretium facturus non ſit, qui refutauerit. Similis Manichæorum error, contra quem Auguſtinus libr. 8. aduerſus Fauſtum diſputauit. Diximus de ſententia, dicamus de verbis, vbi pluſculum eſt difficultatis.

Commiſſuram.] ἐπίβλημα additamentum, vt quidam vertunt, aut potius, ſi Latinitas pateretur, adiectamentum. Quidam hæreticorum interpretes exiſtimant non ſignificari additamentum panni, quod ad farciendam plagam veteris veſtis adiicitur, quam *petiam*, vulgo vocant; ſed partem panni, quæ, quando ad conficiendam veſtem ſatis panni ex veteri non eſt, ex nouo in ſupplementum aſſumitur, ſententia prorſus corrupta. Et quia id cui adiicitur, vocat ἱμάτιον παλαιὸν veſtem veterem, ſignificans iam fuiſſe confectam veſtem, antequàm additamentum aſſumeretur; ſed veterem detritam, & plagas habentem. & quia dicit, *peior ſciſſura fit*, peior ſcilicet, quàm ea, quæ ante facta fuerat. Loquitur ergo de veſte iam facta, ſed ſciſſuras habente, ad quas reſarciendas dicit non eſſe rudem pannum inſuendum, ne prior ſciſſura fiat. Tertullianus & Auguſtinus plagulam vocant.

Tollit enim plenitudinem.] αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου verba ſunt ambigua, quia τὸ πλήρωμα & nominandi, & accuſandi caſus eſſe poteſt. Si nominandi ſit, ſenſus erit plenitudo eius, id eſt commiſſura illa, quæ ad implendum, quod deerat, adiecta eſt veteri veſtimento, tollet (*aliquid*) ab illo, id eſt arrodet, & lacerabit illud. Quem ſenſum Theodorus hæreticorum interpres, & in vertendo & in exponendo ſecutus eſt, parùm recto, vt mihi videtur, iudicio. Si ſit accuſandi caſus, duplex ſenſus eſſe poteſt, alter, vt ſuppoſitum verbi, *tollit*, repetatur ex verbo, *immittit*, quaſi dicat, alioqui, quicunque id facit, tollit plenitudinem eius à veſtimento. Quam interpretationem Eraſmus inuenit, in eo prudentiùs quàm Beza quòd τὸ πλήρωμα non primum, ſed quartum facit caſum; in eo non benè, quòd verbum, *tollit*, refert ad eum, qui commiſſuram adiecit. Verum ſenſum nemo poteſt melius, quàm noſter interpres, exprimere. πλήρωμα enim plenitudinem vocat Euangeliſta eam partem veſtis, quæ cum illi commiſſura immitteretur, adhuc integra erat quam ipſam non ille, qui commiſſuram adiecit; ſed commiſſura ipſa panni rudis rigore ſuo tollit. Plenitudinem autem vocat Hebræorum more מלא, quod integrum & ſanum eſt; quemadmodum in altero quod ſequitur exemplo, non ille qui vinum nouum in vtres veteres immittit; ſed vinum ipſum nouum, quia fortius eſt, quàm, vt vtres ferre poſſint, vtres corrumpit, id eſt vtrium plenitudinem tollit. Et, qui aliter interpretantur, & veterem faſtidientes verſionem nouam quæſiuerunt, mihi nullo modo videntur ſententiæ vim proprietatemque perſpexiſſe; quæ in eo maximè obſeruatur, vt ſi pannus rudis veſti veteri aſſuatur, aut vinum nouum in veteres mittatur vtres, id quod veſtem conſeruare debuit, perdat; & vinum, quod, vt ſeruaretur, in vtres miſſum eſt, efficiat vtres rumpendo, vt ſeruari non poſſit. Sic enim nimis rigidum vitæ genus, ſi diſcipulis, vt meliores fiant, adhuc infirmis, & veteribus aſſuetis moribus præſcribatur, illud ipſum, quod eos meliores facere debuit, deterrendo, auertendo, fugando priores faciet. Et quod illis, vt conſeruarent, exercerentque, tanquàm vtribus vetuſtis vinum nouum committeretur, dum ferre non poſſent, eos deſperatione quadam perderet & ipſum quoque periret. Viuum exemplum Iudas præbuit, cui cùm non ſatis idoneo Apoſtoli commiſſum eſſet officium, & quaſi veteri vtri vinum nouum infuſum, non ſolùm moribus, ſed corpore etiam ipſo, tanquam nimis inflatus vter crepuit medius, & perditum eſt, id eſt quodam modo ignominia affectũ Apoſtolicum officium.

Bezа reprehenditur & Eraſmus.

Vulgata editio defenditur.

18. *Princeps vnus Synagogæ.*] Nomine Iairus Mar. 5. 22. Lucæ 8. 41. Princeps autem Synagogæ vocabatur, qui Synagogę præſidebat, quemadmodum in ſcholis, qui Decanus facultatis appellatur.

Quis Synagogæ princeps.

Modo defuncta eſt.] Magna inter Matthæum, & cæteros Euangeliſtas videtur eſſe diſſenſio. Nam Marcus c. 5. 23. non mortuam puellam, ſed *in extremis fuiſſe* dicit. Lucas verò c. 8. 42. *& hæc moriebatur.* Chryſoſtomus homil. 32 Beda, Euthym. & Theophylactus ita conciliant Principem iſtum non ideo dixiſſe mortuam

eſſe

esse filiam suam. quòd verè mortua esset; sed vel quòd adeo grauitet, cum ipse domo discessit, ægrotaret; vt iam mortuam esse coniiceret: aut quòd orationem dolor exaggerauerit. Augustinus lib. 2. de consens. Euangel. c. 28. Matthæum non recitasse, quod princeps dixerat, sed quod cogitabat. Probabilius est, quod quidam putant, vtrumque dixisse, & in extremis esse, & iam esse mortuam. Initio quidem dixisse eam in extremis esse, posteà venisse familiares, qui mortuam esse nuntiarent, vt Mar. 5. 35. & Luc. 8. 49. exposuerunt; tùm principem Christo dixisse, quod Matthæus narrat, filiam suam iam esse mortuam. Illud ego mihi persuadeo non dixisse principem Synagogæ simul, quæ Matthæus simul narrat, *filia modo defuncta est, sed veni, impone manum tuam, & viuet*, sed hæc verba, *veni impone manum tuam super eam* dixisse, antequam mortuam esse sciret. Morte autem audita potius rogasse Christũ, aut rogare cogitasse, ne veniret, cùm mortua iam esset, & quia Marcus, & Lucas ita narrant, & quia accepto nũ. io de morte Christus illi dixit, *nolite timere, crede tãtum & salua erit*, quasi iã timere cœpisset, ne Christus, qui moribundam sanare poterat, mortuam suscitare non posset, & quia hominem Iudæum, eumque Synagogæ principem credibile non videtur tantam habuisse fidem, vt crederet posse Christum mortuam iam puellam tactu manus suscitare.

20. *Et ecce mulier.*] Ciuem fuisse Cæsareæ Philippi, quæ Christo statuam ante domum suam posuerit accepti beneficij monimentum scribit Eusebius lib. 7. c. 18. & Sozomen. lib. 5. c. 21. cuius & Theophylactus hoc loco mentionem facit. Itaque minus est probabile, quod in lib. de Salomone c. 5. Ambrosius scribit fuisse Martham Lazari sororem.

Qua duodecim annis.] Facit hoc ad miraculi probationem, sicut quod Marcus c. 5. 26. & Lucas c. 8. 43. expresserunt, eam omnes suas facultates in medicos expendisse, nec profecisse quicquam. His enim circumstantiis docent non solum inueteratum, sed etiam incurabilem fuisse morbum, vt magis curationis miraculum appareat.

Accepit retro.] Non est causa palàm accedere, siue, vt quidam putant, humilitate, siue, vt Optatus lib. 5. contra Parmen. & Ambros. libro de Salomone cap. 5. pudore, quòd turpi laboraret morbo, siue quòd, vt alij dicunt, lege à consortio hominum arceretur Leuit. 15. 24. Fluxum autem sanguinis, multi fluxum seminis fuisse putant, qui honestiore vocabulo fluxus sanguinis appelletur, vt Chrysostomus homil. 32. & Theophylactus in commentariis.

22. *At Iesus conuersus & videns.*] ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν, conuersus & aspiciens, quasi ignoraret, & quæreret, quis esset, qui se tetigisset, vt alij narrant Euangelistæ. Quod ideo fecit, vt mulier videns se latere non posse, proderet se se, & miraculum non ex eius, qui contulerat, sed ex eius, quæ beneficium acceperat, ore cognosceretur. Quod autem Lucas c. 8. 46. ait dixisse Christum *Tetigit me aliquis, nam ego noui virtutem de me exiisse*, humano locutus est more, quasi ita ex illo virtus exisset, quemadmodum solet ex corpore secta vena sanguis exire. Narrat Lucas dixisse discipulos Christo *Turbæ comprimunt te, & dicis, quis me tetigit?* In quæ verba D. Augustinus multis locis notare solet, non omnes, qui sequuntur, & tangunt Christũ, verè tangere, sed potius comprimere; eos verè tangere, qui fide ad Christum accedentes fructum percipiunt. *Fide*, inquit Ambrosius, *tangitur Christus*. lib. 6. in Lucam.

Confide filia.] Apparet mulierem, cùm videret quæri à Christo, quis se tetigisset, valde timuisse, quasi sacrilegium patrasset, & clam sanitatem furata esset, vt Chrysostomus ait, pœnasque temeritatis suæ datura

A esset, vt Mar. c. 5. 33. & Lucas c. 8. 47. declararunt. *Mulier verò timens & tremens, sciens, quod factum esset in se, venit, & procidit ante eum, & dixit ei omnem veritatem*, ideo iubetur confidere, id est non timere, bono esse animo. Quod autem Marcus *mulierem*, Matthæus *filiam* à Christo vocatam dicit, leuis dissensio est; alter verba, alter sententiam recitauit. Vter verba? Matthæus opinor, quia magis conuenit benignitati, & consuetudini Christi, vt filiam, quàm vt mulierem appellauerit; præsertim quam trementem ac pauidam blandioribus verbis erigere volebat, vt supra vers. 2. *confide fili, remittuntur tibi peccata tua*. Quærunt nonnulli, cur Christus noluerit miraculum latere. Respondet Chrysostomus, & Theophylactus ideo noluisse, vt & Dei

B gloria magis eluceret, & fides principis Synagogæ, qui Christum sequebatur, confirmaretur. Quæ somnia Valentiniani ex hoc loco confinxerint, scribit Irenæus lib. 2. c. 36. Caluinus valde hoc loco sudat timens, ne hinc reliquiarum vsum comprobemus, &, quibus teneri se videt, vincula, quia soluere non potest, rumpit. Primùm hanc mulierem indiscreto zelo, vt eius vtar verbis, Christi fimbriam tetigisse ait, & aliquid in ea fuisse superstitionis. Deinde, quamuis tactu fimbriæ sanata sit, factum tamen fuisse singulare, quod ad exempli imitationem valere non debeat, vt propterea ex reliquiis sanitatem petamus. O asi-

Caluini impudentia reprehenditur circa reliquiarum vsum.

C num, o cæcos homines, qui non vident hunc non tantùm hæreticum, sed prorsus etiam diabolicum esse spiritum. Euangelistæ omnes summa diligentia hanc circumstantiam expresserunt, quòd dixerit intra se, *si tetigero tantùm fimbriam vestimenti eius, salua ero*, vt singularem eius fidem declararent, atque cõmendarent; iste bonus Euangelista indiscretum zelũ vocat. Christus eius fidem non solùm effectu, sed verbis etiam approbat, *fides tua te saluam fecit*; Caluinus superstitionem fuisse docet. Tales hodie magistros mundus meretur.

23 *Tibicines.*] Putat Theophylactus propterea quòd innupta puella erat, &, vt Marcus, & Lucas scribunt, duodecim tantùm annorum, tibias, quas in nuptiis fuerat habitura, de more gentis ad funus adhibitas. At eam fuisse consuetudinem alium auctorem non habeo. Verius, quod lib. in Lucam. 8. Ambrosius scribit,

D morem fuisse Gentiliũ, vt ad omne funus lamentatrices, & tibicines adhiberentur, qui lacrymas audientibus cantatis næniis elicerent, eamque consuetudinem ad Iudæos quoque permanasse. Et de lamentatricibus quidem Ieremias c. 9. 17. mentionem fecit; & memini ego, cum etiam in nonnullis Hispaniæ locis adhiberentur, nunc res exoleuit, de tibiis Euangelistæ satis est testimonium: nec enim aliud in sacris litteris habemus, sed profanus poëta dixit,

Tibicines in funeribus.

Cantabat mœstis tibia funeribus. *Ouid. 4. fast.*

Hæc omnia ideo narrat Euangelista, vt miraculum augeat, probans verè iam mortuam fuisse adolescentulam, cùm iam tibicines acciti fuissent, vt tota planctu familia turbata tumultuaretur. Eadẽ ratione Mar-

E cus & Lucas notauerunt venisse nũtios, qui affirmarẽt patri iam esse mortuam, nec esse, cur Christũ vexaret.

24 *Recedite.*] Cur turbam iubeat recedere, varias varij auctores afferunt causas. Chrysostomus hom. 32. Hilarius, & Theophylact. quòd turba indigna esset, quæ miraculum videret, quia tumultuabatur, quia fidem non habebat, quia Christum dicentem non esse mortuam, sed somno oppressam deridebat. Alij quidam, ne multitudine miraculum obscuraretur, quod credibile non est; non enim solent miracula spectatorum multitudine obscurari, sed magis inclarescere. Vera causa, vt mihi quidem videtur, ex Marco cap. 5. 43. & Luca 6. 56. facile colligitur. Vterque enim narrat Christum parentibus puellæ vehementer præcipisse,

ne

ne quis id sciret. Propterea ergo turbam excludit, quæ A continere secretum nescit. Propterea illi dixit, *non est mortua puella, sed dormit*, vt, cum postea ambulantem videret, non à morte suscitatam; sed à somno expergefactam putaret. Delusit enim Christus turbam ambiguitate verborum. Quam autem ob rem noluerit Christus miraculum diuulgari ver. 24. dicemus. Marcus & Lucas scribunt quinque tantum testes Christû admisisse, Petrum, Iacobum & Ioannem, & patrem, & matrem puellæ. Nam quòd Caluinus dicit etiam eomites principis Synagogæ introductos fuisse puerile est error hominis Grammaticam non intelligentis. Putauit enim homo suo iudicio valde acutus apud Marcum c. 5. 40. cum dicitur Christus assumpsisse patrem, & matrem puellæ, καὶ τοὺς μετ᾽ αὐτοῦ, *& eos, qui cum ipso erant*, relatiuum αὐτοῦ ad patrem referri, cùm vt consta ex ver. 37. ad Christum referatur. Quòd si Caluinus veterem interpretem, quem tantopere contemnit, secutus fuisset, non errasset, quia non vertit, qui cum eo, aut cum ipso erant; sed *qui secum erant*.

Caluini puerilis error in harmon.

24. *Non est mortua puella, sed dormit.*] Augustinus lib. 2. de consens. Euangel. c. 28. non puellam, sed mulierem legit, aut errore memoriæ, aut quòd magis credo, ex antiqua versione. Quæritur ab omnibus, quo sensu dicat Christus non esse mortuam puellam, sed dormite. Plerique putant scripturarum more loqui, quæ mortuos dormientes vocare solet, quia omnia Deo viuunt, vt Hieronym. Chrysost. Theophylact. hoc loco respondent. At Christus non solùm dormite dicit, sed mortuam esse negat: scriptura autem etsi mortuos, quia resurrecturi aliquando sunt, dormientes appellat, mortuos tamen non negat esse, & vt vers. 23. diximus, manifestum est Christum turbam fallere voluisse, persuadereque non esse mortuam. Nec, vt alij existimant, ideo dormire, non mortuam esse dicit, vt significet paulò post esse à se suscitandam, sicut de Lazaro dixit Ioann. 11. 11. 12. *Lazarus amicus noster dormit*. Nam Lazarum non negauit esse mortuum, sed potius significauit, cum dormire dixit; quod cùm discipuli nondum intelligerent, apertè dixit, *Lazarus amicus noster mortuus est*, vers. 14. Hîc autem & dicit, & credi vult puellam non esse mortuam, & non intelligentibus, sed potius deridentibus non explicat, quo modo dormiat. Voluit ergo significare verè non esse mortuam, sed dormite, vt quemadmodum vers. præcedenti diximus turba expergefactam, non suscitatam putaret, & miraculum non diuulgaret, quod pro miraculo non haberent. Dicit autem non esse verè mortuam, non quòd verè mortua non esset, sed quòd non esset mortua eo modo, quo turba putabat, ita vt ad vitam reuocari non posset. Nam si turba sciuisset paulò post surrecturam, vt verè surrexit, non mortuam fuisse, sed dormisse existimasset. Loquitur ergo Christus ex eorum opinione non, quam habebant (credebant enim verè fuisse mortuam) sed quam eos habituros fuisse sciebat, si cognouissent paulò post fuisse surrecturam.

25. *Tenuit manum eius.*] Solo verbo suscitare potuit, sed ideo manum tenuit, quia à patre rogatus fuerat, vt manum illi imponeret ver. 18. & vt ostenderet se nõ aliter mortuam, quàm dormientem, vt paulò ante dixerat, prehensa manu suscitate. Solemus enim eorum, quos dormientes, aut ægrotantes excitare, & leuare volumus, manum apprehendere. Sicutidem Christus socrum Petri decumbentem apprehensa erexit manu c. 8. 15. Alias causas, cur Christus solitus sit ægrotos, aut mortuos manu tangere c. 8. 3. 15. exposuimus.

Et dixit.] Imperat animæ, vt redeat, quia ipse habet clauem mortis, & inferni Apocal. 1. 18. ipse *mortificat, & viuificat, deducit ad inferos, & reducit* 1. Reg. 2. 6. Lucas vers. 54. dicit clamasse; quod etiam in Lazari suscitatione Ioann. 11. 43. fecisse legimus, non quòd voce illi aut magna, aut parua opus esset, sed vt amore hominum loqueretur, qui eos, qui longè distant, clamando vocant, quasi volens significare non solùm mortuam fuisse puellam, sed procul etiam eius animam abfuisse. Vbi? nescimus, sed tamen, si quid sciri potest, commodius apud Lucam c. 16. 22. inuestigabimus, vbi locus ipse & disputandi occasionem, & inueniendi argumenta suppeditabit. Scribunt Marcus, & Lucas Christum patri, & matri puellæ grauiter præcepisse, ne quis id sciret. Quod cur fecerit, ignoramus; scimus tamen Christum non sine summa ratione, & consilio fecisse; &, quantum ego assequi B coniectura possum, ad vitandam Pharisæorum & Scribarum fecit inuidiam, qui si minora miracula ferre non poterant, quid facturi erant, si mortuos suscitatos audiuissent? Animaduertimus enim de solis mortuis suscitatis, & curatis cæcis Christum, ne id ferretur, vetuisse infra ver. 30. quia cæteri morbi curabiles videri poterant; vitam, & visum nemo ignorabat non posse vlla arte semel amissum reuocari. Nam leproso, quem mundauerat cap. 8. 4. non absolutè dixit, ne cui id diceret, sed, ne antequam se sacerdotibus ostendisset. At sciebat vtique Christus miraculum, quamuis ipse præciperet, non esse celandum, sciebat futurum, quod Euangelista factum narrat vers. 26. *& exiit fama hæc in vniuersam terram*; cur ergo præcipiebat? Vt faceret, quod in se erat. Sciebat Iudam futurum proditorem, cur elegit? sciebat homines mandata sua non facturos, cur dedit? sciebat peccaturum Adamum, cur fecit? sexcenta sunt eiusmodi. At si non expediebat, vt miraculum tunc diuulgaretur, & tamen diuulgandum sciebat, cur fecit? Quia non debuit Pharisæorum inuidia credenti principi fraudi esse, quò minus eius filia suscitaretur.

Cur Christus miracula sua vulgari noluit.

26. *Exiit fama hæc.*] Ad probationem miraculi hoc dicit Euangelista, ne quis à se fictum putet: testes enim tota fuit regio. Hoc enim significat ὅλη γῆ ἐκείνη omnis terra illa, id est tota illa prouincia. Eodem consilio Marcus c. 5. 42. dixit facto miraculo omnes obstupuisse, & vterque Euangelista Marcus & Lucas dixisse Christum, *date illi manducare*, vt edendo ostenderet se non esse phantasma, sed verè suscitatam. Quemadmodum Christus ipse, vt se suscitatum doceret, post resurrectionem cum discipulis edit, & bibit Lucæ. 24. 41. 43. Ioann. 21. 5. Act. 10. 41. scio non esse necessarium argumentum, est tamen probabile, vt apud Lucam disputabimus.

28. *Cum autem venisset domum.*] Cur non in via curauit? Respondet Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus, vt secretius domi curaret, doceretque se gloriam non quærere. Alij, quod probabilius videtur esse, vt eorum fidem experiretur. Est etiam vero similis Christum initio cognouisse eorum fidem non satis esse perfectam, voluisseque, vt tempore patientiaque maturesceret. Nec mirum. Cœci enim erant, & miracula, quæ Christus faciebat, audire tantùm poterant, non videre. Hæc autem vera fides est, vt Gregorius, & Augustinus ait, *Credere quod non vides. Beati*, enim, *qui non viderunt & crediderunt*. Ioan. 20. 29. Qui verè fideles esse volunt, cœcos esse oportet, antequàm credant; credentes videbunt.

Fides simplicitas.

30. *Aperti sunt oculi eorum.*] Id est viderunt, nam & ante aperti erant, sed clausi esse dicebantur, si spectes effectum, quia non magis videbant, quàm si fuissent omnino clausi. Ita Hebræi loqui solent Isai. 35. 5. *Tunc aperientur oculi cæcorum & aures surdorum patebunt*, & 42. 6. 7. *Dedi te in fœdus populi, in lucem gentium, vt aperires oculos cæcorum*. Ita infra c. 20. 33. & Luc. 24. 31. Ioan. 9.

[illegible] 9. & 10. 14. 21. 26. 30. 32. & 10. 21. Aliquando dicun[illegible] aperiri oculi, qui ante non modò non clausi, sed [illegible] quidem erant, quia non videbant, quod videnti [illegible] sicut primis parentibus dicuntur sumpto cibo [illegible] aperti fuisse oculi, quia nuditatem suam, [illegible] cognoscebant; cognoscere cœperunt [illegible] sensu autes dicuntur aperiri Mar. 7. 35.

Et comminatus est.] Malè mihi videtur Euthymius [illegible] factum interpretati, & secus omninò, quàm Christi mansuetudinem deceat. *Interminatus*, inquit, [illegible] *videlicet intuens, contractu superciliis commoto capite*, [illegible] ego gestus alienissimos a Christi moribus [illegible] Nam etsi verbum ἐνεβριμήσατο, quo Græce Euangelista vsus est, interminationem eum increpatione [illegible] vocis auctoritate, & veluti fremitu coniunctam significat; tamen Christo non est ex hoc verbo, nisi quantùm decet, tribuendum, cum serio [illegible] cæcis præcepisse, ne cui quid dicerent. [illegible] autem præceperit, veram nos causam paulò ante [illegible] us vers. 25. Aliam hoc loco Hieronymus & [illegible] Gregorius lib. 19. moral. cap. 14. rationem ad[illegible] modestia & humilitate id Christum fecisse. [illegible] verò, quòd Christi miracula prædicare A[illegible] esset officium, quod alij non debebant [illegible].

[illegible] *autem exeuntes diffamauerunt.*] Famam Christi, [illegible] miraculi diuulgauerunt, propria verbi signi[illegible] Græci significatione ex æquo res[illegible] δυσφήμισαν, quanquam apud Latinos aucto[illegible] partem vitiata, apud quos non memini legere, nisi [illegible] partem, idque perraro; fortasse, si plures [illegible] auctores, etiam in bonam apud aliquem [illegible]. Nostrum interpretem constat in bonam [illegible]. Quæritur à nonnullis, num cæci isti peccauerint, qui contra Christi, vt videtur, præceptum, miraculum diuulgarunt. Valde eos hæreticus interpres reprehendit, quòd verbis Christi, quibus ipse credere non solet, non obedierint. Omnes tamen veteres autores merito videntur excusare, quòd non tam, vt non obedirent, quam vt grati essent, id fecerint, Chrysost. homil. 33. Hieron. Beda, Theophylactus. Est etiam vero simili credidisse eos Christum non serio, sed modestiæ suæ causa, ne id dicerent, vetuisse. Nec mirum, cum tam multi postea tam docti viri Hieronymus, Gregorius, & Beda idem existimauerint.

32. [illegible] *obtulerunt.*] Verbũ sine supposito Hebræorum more [illegible] quia ex ipso verbo solent desumere. *obtulerunt*, sub. offerentes. Primùm hoc loco dubitari potest, [illegible] hæc eadem sit historia, quæ à Luca narratur c. 11. 14. Nonnulli, quia apud Lucam alio loco po[illegible], diuersam putant. Sed multò est proba[illegible], & vnam esse, quia vtrobique dæmonium [illegible] erat, vtrobique eiecto dæmonio turbæ [illegible] admiratæ, vtrobique Pharisæi dixerunt, *in principe dæmoniorum eiicit dæmonia*; quæ omnia vix in [illegible] miracula conuenire potuerunt. Sed Lucas ni[illegible] ordinem rei gestæ non seruauit. Nam hoc miraculum [illegible] post curatos duos cæcos accidisse a[illegible] Matthæus dicit; Lucas verò non dicit, sed non [illegible].

[illegible] κωφὸν, quod nomen, vt hoc loco Hieronymus [illegible], magis surdum, quàm mutum significare [illegible] Mar. 7. 32. sed aliquando etiam mutum, vt hoc loco; sequitur enim, *& locutus est mutus*, & c. 12. 22. & Luc. 11. 14. Quod quidam etiam ex iis, qui nostro [illegible] ex Græca corrigere voluerunt, adnotarunt, [illegible] posse vel cum dæmonio, vel etiam ho[illegible], ridiculum est, nec enim Græce vlla est ambiguitas ἄνθρωπον κωφὸν δαιμονιζόμενον. Quamquam apud Lucam cap. 11. 14. dæmonium ipsum mutum appellatur, καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ ἦν κωφὸν, *& erat eiiciens dæmonium, & illud erat mutum*. Quod Theologis occasionem præbuit disputandi, & qui dæmones muti essent. Nam alios mutos, vt eo loco, alios μογιλάλους semimutos vocatos legimus Mar. 7. 32. sicut & lunaticos infra cap. 17. 15. & nos ipsi anno 1578. Auarici Biturigum mutam puellam vidimus dæmonium habentẽ, quæ inuocatione nominis B. Mariæ Virginis eiecto dæmonio locuta est. Quæstio autem est, quo sensu quidam dæmones muti vocentur, & an omnes muti vocentur, & an omnes, cum volunt, muti sint. Quidam mutos dici volunt, quòd natura sua eiusmodi sint. Alij, quòd in mutis hominibus habitent. Alij, quod probabilius videtur, quòd homines mutos efficiant. Credo tamen ego non omnes dæmones mutos aliquando esse; sed quemadmodum alij libidine, alij auaritia, alij aliis modis homines vexandi delectantur; ita esse quosdam, qui ament homines, quos obsident, mutos reddere, alios, qui, vt ait Hieronymus, lunæ mutationes obseruent, vt homines vexent, & Dei creaturam infament. Colligo hoc ex c. 17. 20. & Mar. 9. 28. *hoc genus*, inquit Christus *dæmoniorum non eiicitur, nisi oratione, & ieiunio*, quasi ipsorum naturæ hoc attribuens.

Dæmones qui muti, & quomodo.

Energumena Biturigibus curata an. 1578.

33. *Et eiecto dæmonio.*] Non exigit à dæmoniaco fidem vt à cæcis, quia mutus erat, & quia muti surdi esse solent, etiam surdus, vt nec audire, nec respondere posset, Chrysost. Euthym. Theophylact.

34. *Pharisæi autem.*] Turbis credentibus, & admirantibus Pharisæos non credentes, sed etiam murmurantes, & blasphemantes opponit, Chrysostomus hõ. 33.

In principe dæmoniorum.] Tanquam vnus ex ipsis dæmonibus, tanquam diaboli ministret, diabolica virtute, Lucas cap. 11. 15. *in Belzebub principe dæmoniorum*, sic enim ex famoso idolo, vt illic exponemus, appellabant. Summa, vt notat Chrysostomus, cæcitas; solet enim inuidia sic homines obcæcare, vt quid dicant, non videant. Quomodo enim poterat Satanas Satanam eiicere, vt illos Christus coarguit cap. 12. 26. Mar. 3. 22. Luc. 11. 18.

37. *Messis quidem multa.*] Hoc est in multis antiquis libris, etiam apud Strabum, Hugonem, Lyranum decimi capitis initium. Et quidem non absurdè; hinc enim eius sententia dependet. Redditur enim hoc loco causa missionis Apostolorum de qua agitur cap. 10. 1. nam propterea missi sunt, quia messis erat multa, operarij autem pauci. Messem vocat auditorum multitudinem verbũ Dei audientiũ audire. Exierat enim, qui seminat, id est Christus ipse seminare semen suum; creuerat feliciter semen, & seges matura iam erat ad messem, propterea non iam semen, non segetem, sed messem vocat Luc. 10. 2. Ioan. 4. 35. 38. Chrysostomus, Euthymius.

38. *Dominum messis.*] Chrysostomus, & Euthymius dominum messis Christum ipsum intelligunt. Et est ille quidem verè Dominus, sed probabilius tamen est patrem suum dominum messis appellare, sicut alio loco dicit, *pater meus agricola est*, Ioan. 15. 1. Vineæ quoque dominum non se, sed patrem facit, infra cap. 21. 33. 38. Mar. 12. 1. Luc. 20. 9. se filiumfamilias esse significat, qui pro patre & sementem facit, & metit; quemque pater, cum multos misisset seruos, vt à vinitoribus fructus acciperent, aliumque contumeliis affectum dimisissent, alium lapidassent; ad extremum misit dicens, *verebuntur forte filium meum.*

CAPVT

CAPVT X.

Mar. 3. b. 14. Luc. 6. b. 13. & 9. a. 1. & 10. a. 1. *ET conuocatis duodecim discipulis suis, dedit illis potestatem spirituum immundorum, vt eiicerent*
eos, & curarent omnem languorem, & omnem infirmitatem. 2. Duodecim autem Apostolorum
nomina sunt hæc. Primus: Simon, qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius, 3. Iacobus Zebe-
dæi, & Ioannes frater eius, Philippus, & Bartholomæus, Thomas, & Matthæus publicanus, Iaco-
bus Alphæi, & Thaddæus, 4. Simon Cananæus, & Iudas Iscariotes, qui & tradidit eum. 5. Hos duodecim
misit Iesus: præcipiens eis, dicens: In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis:
Mar. 6. a. 3. *6. sed potius ite ad oues, quæ perierunt domus Israel. 7. Euntes autem prædicate, dicentes: Quia appropinquauit*
Luc. 9. a. 3. *regnum cœlorum. 8. Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, dæmones eiicite: gratis accepistis,*
& 10. a. 4. Act. 13. g. 46. *gratis date. 9. Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris: 10. non peram*
in via, neque duas tunicas, neque calceamenta, neque virgam: dignus enim est operarius cibo suo. 11. In quam-
cumque autem ciuitatem, aut castellum intraueritis, interrogate, quis in ea dignus sit: & ibi manete, donec
exeatis. 12. Intrantes autem in domum, salutate eam, dicentes: Pax huic domui. 13. Et si quidem fuerit domus
illa digna, veniet pax vestra super eam: si autem non fuerit digna, pax vestra reuertetur ad vos. 14. Et qui-
cumque non receperit vos, neque audierit sermones vestros: exeuntes foras de domo, vel ciuitate, excutite pul-
uerem de pedibus vestris. 15. Amen dico vobis: Tolerabilius erit terræ Sodomorum, & Gomorrhæorum in
Luc. 10. a. 3. *die iudicii, quàm illi ciuitati. 16. Ecce ego mitto vos sicut oues in medio luporum. Estote ergo prudentes sicut*
Luc. 12. b. 11. *serpentes, & simplices sicut columbæ. 17. Cauete autem ab hominibus. Tradent enim vos in conciliis, & in syna-*
gogis suis flagellabunt vos: 18. & ad præsides, & ad reges ducemini propter me in testimonium illis, & genti-
bus. 19. Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo, aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora,
quid loquamini. 20. non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis. 21.
Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & insurgent filii in parentes, & morte eos afficient:
Luc. 6. f. 40. *22. & eritis odio omnibus propter nomen meum: qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. 23.*
[illegible] 13. b. 16. *Cum autem persequentur vos in ciuitate [illegible] fugite in aliam. Amen dico vobis, non consummabitis ciuita-*
& 15. c. 20. *tes Israel, donec veniat filius hominis. [illegible] Non [illegible] discipulus super magistrum, nec seruus super dominum*
Mar. 4. c. 22. Luc. 8. c. 17. *suum. 25. Sufficit discipulo, vt sit sicut [illegible] eius: & seruus sicut dominus eius. Si patremfamilias Beelzebub*
& 12. a. 2. *vocauerunt: quanto magis domesticos [illegible]? 26. Ne ergo timueritis eos: Nihil enim est opertum, quod non re-*
Act. 27. f. 34. 2. Reg. 14. c. 11. *uelabitur: & occultum, quod non scietur. 27. Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure*
auditis, prædicate super tecta. 28. Et nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occi-
Mar. 8. d. 38. *dere: sed potius timete eum, qui potest & animam, & corpus perdere in gehennam. 29. Nonne duo passeres asse*
Luc. 9. c. 26. & 12. b. 8. *veneunt: & vnus ex illis non cadet super terram sine patre vestro? 30. Vestri autem capilli capitis omnes nu-*
2. Tim. 2. b. 8. *merati sunt. 31. Nolite ergo timere: multis passeribus meliores estis vos. 32. Omnis ergo, qui confitebitur me co-*
ram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo, qui in cœlis est: 33. qui autem negauerit me coram ho-
Luc. 12. f. 51. Mic. 7. b. 6. *minibus, negabo & ego eum corã Patre meo, qui in cœlis est. 34. Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in*
Luc. 14. f. 26. *terram: non veni pacem mittere, sed gladium. 35. Veni enim separare hominem aduersus patrem suum &*
Mar. 8. d. 34. *filiam aduersus matrem suam, & nurum aduersus socrum suam. 36. & inimici hominis domestici eius. 37. Qui*
amat patrem, aut matrem plus quàm me, non est me dignus, & qui amat filium aut filiam super me, non est me
Inf. 16. d. 24. *dignus. 38. Et qui non accipit crucem suam, & sequitur me, non est me dignus. 39. Qui inuenit animam suam,*
Luc. 9. c. 24. & 14. f. 26. *perdet illam: & qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam. 40. Qui recipit vos, me recipit: & qui*
& 16. g. 33. *me recipit, recipit eum, qui me misit. 41. Qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ acci-*
Ioã. 12. d. 25. Luc. 10. c. 16. *piet: & qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet. 42. Et quicumque potum dederit vni ex mi-*
Ioan. 13. c. 20. Mar. 9. f. 24. *nimis istis calicem aquæ frigidæ tantum in nomine discipuli: amen dico vobis, non perdet mercedem suam.*

IN CAP. X.

E **ET conuocatis duodecim discipulis suis.**] Ante hoc tempus, discipuli, non Apostoli vocabantur. Qui, etsi multo plures Christus habebat, discipuli tamen absolutè, & duodecim dici solebant, quia & magis erant Christo familiares, & ad Apostolorum officium fuerant designati. Nunc eos Apostolos, id est missos mittendo facit, quasi ex discipulis magistros. Misit & alios Septuaginta duos Luc. 10. 1. sed hos solos duodecim, quia generaliter postea in mundum vniuersum missi sunt c. 28.19. & Mar. 16. 15. Apostolos dicitur appellasse. Quanquam veteres auctores vim secuti nominis, etiã Septuaginta duos aliquando Apostolos vocant, vt Irenæus lib. 2. c. 37. & Tertullianus lib. 4. aduersus Marcionem. Dixerat cap. 9. 37. *messis quidem multa, operarii autem pauci*, propterea mittit nunc operarios in messem sua prædicatione paratam, & veluti maturam Ioan. 4. 35. commemorat enim prædicatione, & miraculis omnium hominũ animos, vt leui momento trahi possent. Hoc est, quod dicit Ioan. 4. 38. *Ego misi vos metere, quod non laborastis; alii laborauerunt, & vos in labores eorum introistis.* Quòd autem non plures, non pauciores, quam duodecim miserit, certum est non casu, sed consilio, & mysterio fecisse, & Act. 1. 15. quasi necessarium esset duodecim Apostolorum numerum esse completum, in locum Iudæ proditoris Matthias electus est; & Apocal. 4. 4. vbi manifestum est per viginti quatuor seniores duodecim Patriarchas, & duodecim Apostolos intelligi. Hac ergo de causa duodecim Christus Apostolos esse voluit, vt duodecim Patriarcharum figuram impleret: & quemadmodum ex duodecim Patriarchis totus Iudaicus populus carnaliter propagatus est; ita totus populus Christianorum spiritualiter ex duodecim Apostolis propagaretur; venerat enim Christus, vt carnem in spiritum commutaret. *Cur Christus Apostolos duodecim numero elegit.*

Nam

A Nam Apostolos patres fuisse eorum, qui per eos crediderunt, declarat illud Pauli 1. ad Cor. 4.15. *nam in Christo Iesu per Euangelium ego vos genui*, & ad Philem 10. *quem genui in vinculis.* Hoc numeri mysterium omnes veteres auctores agnouerunt, Iren. lib. 4. c. 38. hinc etiam aduersus Marcionistas, & Valentinianos probat non alium noui, atque veteris testamenti auctorem fuisse, quando vtrumque duo de castylo, id est duodecim columnarum numero fundatum sit. Alias huius numeri figuras multi auctores recensuerunt. Iustinus in lib. de verit. Christiana, Tertullianus lib. aduersus Marcionem 4. Hiero. in commentarijs ad hunc locum, multisque alijs locis, Theodoritus in qq. in c. 1. Iosue, Theophylact. hoc loco. Qui omnes volet collectas videre Rabanum apud D. Thomam in catena B legat. Ego Tertulliani tantùm verba ponam, *Cur*, inquit, *duodecim Apostolos elegit, & non alium quemlibet numerum? Ne & ex hoc meum Christum interpretari possem non tantum vocibus prophetarum, sed argumentis rerum predicatum. Huius enim numeri figuras apud creatorem deprehendo, duodecim fontes in Elim, & duodecim lapides ab Iesu in Iordane electos, & in arca testamenti conditos. Totidem enim Apostoli portendebantur, proinde vt fontes, & amnes rigaturi aridum retrò, & desertum à notitia orbem nationum.* Aliæ quoque huius numeri rationes ab aliis afferuntur, vt quòd hic numerus perfectus sit, quo vniuersus mundus in quem Apostoli mittebantur, significabatur. Ex tribus enim constare quaternio- C nibus, quia in nomine Trinitatis per vniuersum mundum quatuor in partes diuisum Euangelium erat ab Apostolis prædicandum, Augustinus Psalm. 59. & 103. Alij eleganter sanè & subtiliter duodecim Apostolos duodecim anni mensibus; quatuor verò Euangelistas quatuor anni temporibus compararunt, vt Hieronymus in capit. 1. Ezechiel. & Sedulius,

Lib. 1. Carm.

Quatuor hi proceres vna te voce canentes,
Tempora ceu totidem latum sparguntur in orbem.
Sic & Apostolici semper duodenus honoris.
Fulget apex numero menses imitatus, & horas,
Omnibus vt rebus semper tibi militet annus.

Idem Hieronymus hoc loco, & Augustinus lib. 1. de actis cum Felice Manichæo cap. 4. ideò certo nu- D mero & insigni Christum Apostolos dicunt elegisse, ne quisquam per fraudem in Apostolorum numerum irreperet. At nihil omnino est, quo hæretici non abutantur. Hinc etiam Valentiniani suorum æonum figmenta probabant, vt libr. 1. capit. 1. & 15. scribit Irenæus.

Et dedit eis potestatem spirituum immundorum.] Eiiciendi spiritus immundos, vt statim declarat, vt eiicerent eos, in nonnullis Græcis exemplaribus est, κατὰ τῶν πνευμάτων ἀκαθάρτων contra spiritus immundos, quod suspicor ab aliquo primum Græco explanationis causa ad marginem appositum in contextum subiisse. Nam noster certè interpres ita non legit. Immundos E autem vocat, non quòd ipsi per se immundi sint; sed quòd rebus immundis delectentur, ad easque potissimùm homines incitent, vt infra cap. 12.43. & Mar. 1.23. 26.27. & 3.11.30. & 5.2.8.13. & 6.7. & 7.25. & 9.25. & ferè vbique ita vocantur. Instruxerat Christus Apostolos suos doctrina c. 5. & 6. & 7. instruit nunc, cùm mittendi sunt, potestate. Erat autem hæc in illis potestas inprimis necessaria: quo enim modo homines doctrinæ rudes res tantas, tamque incredibiles sine miraculis persuadere potuissent? Et conueniebat, vt quemadmodum Moyses primus veteris legis doctor larga faciendi miracula potestate donatus fuerat; ita Apostoli Euangelicæ, id est melioris legis doctores, eadem, aut potius maiore donarentur.

2. *Duodecim autem discipulorum nomina sunt.*] Eò consilio Euangelista Apostolorum ponit nomina, ne quis se pro Apostolo nobis venditet, vt Hieronymus & Augustinus li. 1. de actis cum Felice Manichæo c. 4. & Euthymius adnotarunt. Præterquàm quòd non decebat eorum nomina, per quos geniti essent, Christianos ignorare.

Primatus Petri contra hæreticos.

Primus Petrus.] Valde vellent hæretici nunquam Euangelista primo loco Petrum posuisset; aut primum certè non appellasset. Et verò Theodorus non ille Atheus, sed iste hæreticus ab aliquo, qui Rom. Pontificis auctoritatem asserere voluerit, additum suspicatur. Scilicet hoc est, *in principe dæmoniorum eycit dæmonia.* Quasi Græci qui maximè semper Romano Pontifici potestatem inuiderunt, Euangelium corruperint, vt eam auctoritatem, quam minuere cupiebant, magis augerent. Melius dixisset, quod omnes alij Caluiniani dicunt, Euangelistam in recitandis Apostolorum nominibus dignitatis rationem non habuisse, sed Petrum primum vocasse, quia primus occurrit. Id enim non solùm Chrysostomi homil. 34. sed multorum etiam nostri temporis Catholicorum interpretum testimonio probare potuisset, qui propterea docent non ex cuiusque dignitate Apostolos nominatos quòd in iis connumerandis non eundem omnes Euangelistæ ordinem obseruauerint. Argumentum, vt illis videtur, indissolubile. Mihi verò non indissolubile; sed infirmum videri solet, doleoque quosdam Catholicos tam leuibus hæreticorum argumentis superari. Ego à Romano Pontifice nihil vnquam habui, nihil me habiturum spero, nihil habere volo; sed tamen etiam atque etiam asseuero Euangelistam in recensendis Apostolorum nominibus dignitatis ordinem tenere voluisse. Primum quid est, quòd omnes Euangelistæ, Matthæus hoc loco, Marcus capit. 3. 16. Lucas capit. 6. 14. Petrum primo loco ponunt, quia primo, inquiunt, loco vocatus est. At cur nemo prius Andream fratrem eius nominat, qui eum ad Christum adduxerat, & prior Christum secutus est? Ioan. 1. 40. 41. Cur omnes Iudam proditorem vltimum numerant, nisi quia omnium indignissimus erat? Cur ergo in vltimo dicamus ordinem seruauisse, quem tamen vltimum non appellant, in Petro autem non dicamus, quem & primum numerant, & primum appellant? Deinde cur quemadmodum Petrum primum, non etiam reliquos secundum, tertium, quartum, & deinceps appellarunt, nisi quia Petrum non ideò primum vocarunt, quòd primo loco numerandus occurreret, sed quòd dignitate, & auctoritate primus esset; & quòd hoc nomen non numerum, sed primatum significaret? Si enim numerale nomen esset, cætera quoque numeralia nomina quæ post illud sequuntur posita essent. Cur etiam in cæteris Apostolis numerandis eundem omnes Euangelistæ ordinem tenent, paucis modo exceptis, quæ vt statim dicturi sumus, necessariò variarunt, ex quibus tamen ipsis maximum capitur argumentum Euangelistas, quoad eius fieri potuit, dignitatis ordinem seruare voluisse. Primum ergo isti interpretes obiiciunt, quod, cùm Matthæus & Lucas post Petrum Andream ponãt, Marcus Iacobum & Ioannem ante Andream numerauerit. Respondeo id fecisse Marcum necessariò, quia simul dicere volebat, quibus Christus nomina mutauisset. *Et imposuit*, inquit, *Simoni nomen Petrus, & Iacobum Zebedei, & Ioannem fratrem Iacobi, & imposuit eis nomina Boanerges, quod est filij tonitrui, & Andream.* Itaq; Iacobum & Ioannem inter Petrum & Andream per parenthesim posuit, Andream verò cum Petro finita parenthesi copulauit, indicans, quamuis quarto loco esset, secundum tamen ad eum locum pertinere. Atq;

A ita rem esse ex eo manifestum est, quòd cùm & Marcus, & cæteri Euangelistæ omnes Apostolos, vt missi fuerant, binos nominauerint, nisi Andreas cum Petro coniungatur, vterque socio carebit. Secundo loco obiiciunt, quòd Matthæus Philippum & Bartholomæum Iacobo & Ioanni præponat; alij postponant. Respondeo etiam apud Matthæum non solùm in omnibus Græcis codicibus, sed etiam in omnibus antiquis & emendatis Latinis esse postpositos, vt apud Hieronymum & Bedam, scribentium autem negligentia, aut fortasse hæreticorum malitia factum esse, vt in quibusdam libris Hugonis, & Lyrani præpositi fuerint. Certè probabilius suspicari possumus hoc ab hæreticis, qui semper Pontifici Romano iniqui fuerunt, factum esse; quàm Theodorus à Catholicis epithetum *primus* Petro additum suspicatur. Et B malignè Theodorus fecit, quòd cùm ignorare non posset & Hieronymum, & omnes alios Latinos codices aliter legere, vitiosum exemplar versioni suæ apposuerit, vt suum inde errorem confirmaret. Tertiò obiiciunt, quòd alij Euangelistæ Matthæum Thomæ præponant, ipse verò Matthæus se illi postponat. Atqui hoc ego argumento maximè confirmo Euangelistas dignitatis vniuscuiusque rationem habuisse. Cur enim se Matthæus postposuit, alij anteposuerunt; nisi quia Matthæus modestiæ causa noluit se Thomæ præponere? quòd si non ex dignitate numerabantur, neque quicquam interesat, quo quisque loco nominaretur, C nec modestia in Matthæo fuit se Thomæ postponere, nec immodestia videri poterat, si se illi præposuisset. At Paulus, inquiunt, ad Gal.2.9.Iacobum Petro antetulit. Respondeo D. Paulum non dignitatis, sed ætatis rationem habuisse, qua Iacobus Petrum antecedebat. Præterquàm quòd in ea epistola id D. Paulus agebat, vt se cæteris Apostolis æqualem probaret, nec erat opportunum, vt de cuiusquam prærogatiua loqueretur. Quamobrem non dixit, Iacobus & Cephas & Ioannes, qui columnæ erant, cùm id verè dicere potuisset; videmus enim Christum eos tres Apostolos cæteris semper prætulisse, sed dixit, *qui videbantur columnæ esse*.

Qui dicitur Petrus.] Simon cognomento Petrus; id enim Christus illi cognomen dederat cap.16.18.& Io- D annes 1.42. de quo illic disseremus. Hoc autem loco ideò additum est, vt à Simone Cananæo distinguatur vers. 4.

Iacobus maior. *Iacobus Zebedæi.*] Intelligitur filius Hebraica phrasi. sicut & Hispanica Ioannes Martini, id est Ioannes filius Martini. Zebedæi autem filius dictus est, vt ab altero illo Iacobo distingueretur, qui Alphæi filius erat vers. 3. Hic dictus est Iacobus maior propter ætatem, occisusque est ab Herode Act.12.2.

Iacobus minor. *Iacobus Alphæi.*] Filius, vt in superiore ver. Hic dictus est minor, quia iunior erat Mar.15.40.& frater Domini ad Galat.1.19. quòd filius esset Mariæ sororis Mariæ matris Domini, vt Hieronymus in eius vita sentit, & E iustus propter singularem sanctitatem, auctor epistolæ Catholicæ, Iacobi 1.1. primus Hierosolymorum Episcopus Hier. de scripr. Eccles.

Thomas.] Ille qui Christum resurrexisse non credebat, quiq; dictus est Didymus Ioan.20.27.

Et Thadæus.] Hic, vt ait Hieron. trinomius fuit. Nam & Thadæus, vt hoc loco, voc[at]us est, & Iudas Iacobi frater, Iud.1.& Lebbæus, [quod] est corculum, vel, vt alij volunt, leunculus. S[un]t enim qui tradant morem Iudæorum fuisse, [vt] quicunque quatuor literas nominis Dei יהוה in suo haberent nomine, alio nomine vocarentur vt יהודה Iudas. Eos autem, quibus Iudas nomen esset, Leones appellatos, quòd Iudas ille primus Patriarcha dictus sit Leo Genes. 49.9. *Catulus Leonis Iuda, & sicut Leo accubuisti.* Probēt auctores.

Simon cur Cananæus dictus. 4. *Simon Cananæus.*] Quia ex Cana Galilææ erat, vt Hieronymus ait, quanquam quibusdam videtur Canæum potius vocandum fuisse; non enim Canan, sed Cana Galilææ oppidum appellabatur; Canæum autem non ab oppido, sed à zelo, id est Zelotem dictum fuisse, sicut apud Lucam c.6.15.& Act.1.13. appellatur קַנְאָ. Cana enim Hebraicè zelum significat. Itaq; Græcè pro *κανανίτης* legendū esse *καννίτης*. Cōtra est, quòd, si nomen zeli, & non oppidi esset, non haberet Græcè gentilium nominum formam. Itaq; potiùs credo propterea quòd ex oppido Cana, aut Canan esset; aut Canæum, aut Cananæum dictum esse, &, quia idem rursus zelo feruebat, facta ad significationem nominis oppidi allusione Zelotem appellatum. Quemadmodum si quis Simon Valentiæ natus, vir fortis esset, & Valentinus gentili forma, & valens à fortitudine, sed per allusionem ad nomen vrbis suæ vocaretur.

Iudas cur Iscariotes dictus. *Iudas Iscariotes.*] Iscariotem plerique auctorem secuti Hieronymum à tribu sua Issachar, quasi Issachariotem dictum putant. Quibus illud repugnat, quòd nō Ischariotem; sed Issacharitem vocari oportebat. Alij quasi איש קריות virum Carioth, id est ex vrbe Carioth dictum volunt. Carioth enim vrbs erat in tribu Iudæ Iosue 15.25. Quod mihi non displicet.

Cur Christus noluerit Apostolos Gentiles docere & Samaritanos. 5. *In viam gentium ne abieritis.*] Ad gentes, Hebraica phrasi בדרך הגוים, vt Ier. 2.18. *Quid tibi vis in vijs Ægypti?* id est, quorsum tam frequenter is in Ægyptum? Vulgaris apud omnes quæstio est, cur Christus ad gētes Apostolos non ire iusserit, cum post iusserit cap.28. 19.& Mar.16.15. Vulgaris etiam & vera responsio, quia Iudæi filij regni erant, supra cap. 8. 12. & illis facta fuerat regni promissio Genes. 17. 1. & Rom. 15. 8. Et non venerat Christus, nisi ad oues, quæ perierant domus Israel, id est, ad eas imprimis c.15.24. illis enim oportebat primùm prædicari verbum Dei. Act. 13. 46. Alias quoque alij auctores rationes afferunt, ne vllam Iudæi haberent excusationem, si Christum non recepissent, dicentes eum ad gentiles & hostes suos Apostolos misisse, vt Hieronymus, Augustinus quæst.77.ex veteri, & nouo testamento, Beda, Strabus, & Theophylactus. Alij, vt ostenderet se iniuriarum, quas à Iudæis acceperat, non meminisse, Chrysostomus homil. 33. & Euthym.

Et in ciuitates.] G. *καὶ εἰς πόλιν*, in ciuitatem, id est in nullam ciuitatem Samaritanorum, quemadmodum Clemens Alexand. in 3. Strom. legit. Quanquam meliùs nostrum interpretem *εἰς πόλεις in ciuitates* legisse credo. Distinguit autem Samaritanos & à Iudæis, & *Samaritani neque Iudæi, neque Gentiles.* à gentibus, quia propriè neque Iudæi, neque Gentiles erant. Decem enim tribus, quæ in Chaldæam abductæ fuerant, non redierant; duæ tantùm tribus, Iuda, & Beniamin dicuntur rediisse Esdræ 1. quibus solis reditus promissus fuerat, Ierem. 25. 12. Loco autem Samaritanorum, id est decem tribuum, rex Assyriorum misit Chaldæorum colonias, qui terram illam desertam inhabitarent, quos cum leones deuorarent, iussit mitti ad eos Hebræum sacerdotem; qui eos Hebræorum ritu Deum colere doceret, leonumque rabies auerteret. Quod cùm esset factum, & idola sua more patrio, & Deum Israel leonum metu colebant 4. Reg. 17. 24. 27. Itaque nec Iudæi erant, neque Gentiles, & tamen Israelitæ videri volebant Ioann. 4. 9. propterea vetat Christus Apostolos ad eos ire.

6. *Ite potius ad oues.*] Oues vocat, quia erat populus Dei peculiaris, & eius veluti grex, quem ipse, & per se, & per reges, & prophetas pascere dicebatur, Psalm. 73. 1. *Vt quid Deus repulisti in finem, iratus est furor tuus super oues pascuæ tuæ?* & Psalm. 76.21. *deduxisti, sicut oues*

populum

populum tuum in manu Moysi, & Aaron, & Psalm. 77.52. *& abstulit sicut oues populum suum, & deduxit eos, sicut gregem in deserto,* & vers. 70. & 71. *& sustulit eum de gregibus ouium, de post fœtantes accepit eum, pascere Iacob seruum suum, & Israel hæreditatem suam,* & Psalm. 78.13. *Nos autem populus tuus, & oues pascuæ tuæ confitebimur tibi in seculum.* Et Psal. 79.1. *Qui regis,* רֹעֵה, qui pascis *Israel intende, qui deducis velut ouem, Ioseph.*

Quæ perierunt.] Quia omnes de. linauerunt, simul inutiles facti sunt. Psal. 13.3. & 52.4. & Isai. 53.6. *Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit,* & Ezech. 34.5. *& dispersæ sunt oues meæ, eo, quod non erat pastor, & factæ sunt in deuorationem omnium bestiarum agri, & dispersæ sunt.*

7. *Quia appropinquauit.*] Vide quæ diximus c. 3. 2.

8. *Infirmos curate.*] Docet, vt data sibi paulò ante potestate miracula faciendi, liberaliter, & largiter vtantur, sciens homines, vt ait Hieronymus, rusticanos maiorem miraculis fidem, quàm verbis facturos esse, quasi dicat, ne parcatis miraculis, facite quotiescunque ad persuadendum, aut necessarium, aut vtile esse iudicabitis.

Gratis accepistis, gratis date.] Non solùm mihi videtur his verbis iactantiæ occasionem auferre voluisse, vt Chrysostom. Euthym. & Theophyl. putauerunt, & Simoniæ & auaritiæ, vt alij dicunt, vitium præcidere; sed etiam probare, quod proximis verbis docuerat; debere eos miraculorum dono largiter vti. Solemus enim quæq; gratis accipimus, quæque gratis damus, largiter & copiosè dare.

Præceptum Christi datum Apostolis de pecunia non habenda, perpetuum.

9. *Nolite possidere aurum.*] Assentiri non possum iis, qui istam Christi prohibitionem vniuersalem esse nolunt, sed ad istam tantùm primam Apostolorum missionem pertinere, quasi hoc veluti præludio & ipsorum patientiam voluerit experiri; &, vt diuinam ipsi prouidentiam experirentur, non solùm, quia hæreticos malos omnino sequuntur auctores; sed quia interpretatio & instituto Christi, & aliis huius loci circumstantiis, & omnibus antiquis, ac bonis repugnat auctoribus, qui hoc præceptum perpetuum esse putant; nec ad hanc solùm missionem, sed ad omnes, & omnino ad totum Apostolorum officium pertinere, Hilar. Chrysostom. homil. 33. Ambrosius libr. 9. in Lucam, Hieronymus. Augustin. libr. 2. de consen. Euangelist. cap. 30. Primùm, quis non videt Christum propterea nolle Apostolos habere aurum, ne auri & cæterarum ad vitam necessariarum rerum solicitudo Apostolicum officium impediat? non enim bonum erat *relinquere verbum Dei, & ministrare mensis.* Act. 6. 2. quantò minus de victu, vestituque quærendo solicitè cogitare? Atqui hæc ratio non minorem in secunda missione, quàm in prima; sed aliquantò potiùs maiorem locum habuit. Nam hæc prima, velitatio tantùm erat quædam, & in solam Iudæam excursio; illa, quasi iustum erat prælium, in quod ad debellandum vniuersum terrarum orbem omnes erant copiæ conferendæ, vbi magis expeditos milites esse oportebat. Quis etiam non videt voluisse Christum Apostolos in hac prima missione ad illam secundam exercere? Si in ludicra pugna auro vult abstinere, quanto magis in seria? *Cum* inquit, *misi vos sine sacculo, & pera, nunquid aliquid defuit vobis?* Luc. 22.36. Idem intelligitur ex antecedentibus, & sequentibus huius loci, vers. 8. *gratis accepistis, gratis date,* id est, ne vendatis prætextu victus, vestitusque quærendi; nolo enim vos aurum, nec argentum habere. At illud, quod dixerat, *gratis accepistis, gratis date,* non solùm ad primam, sed multò etiam magis ad secundam missionem pertinet, in qua plura, maioraque miracula facienda erant: & vbi inter gentes plus occasionis, &

A necessitatis, quàm inter Iudæos dona ista vendendi habituri erant. Præterea ratio, quæ redditur vers. 10. cur nec aurum, nec argentum, nec aliud quicquam habere debeant, quia dignus est operarius cibo suo, non minùs ad secundam, quàm ad primam missionem pertinet; ergo & id, quod ex ea probatur, vt nec aurum, nec argentum habeant. Imò, quod amplius est, id, quod dicit vers. 16. *Ecce ego mitto vos, sicut oues in medio luporum,* aut solùm, aut potissimum de secunda missione dictum est. Nam in prima non sunt lupos experti; quin gloriantes redierunt, quòd sibi in nomine Christi dæmonia subiicerentur Luc. 10. 17. Res est omnibus boni perspicua iudicij; sed nimirum boni isti Apostoli vellent Apostolos, & diuites, & coniuges; & elegantes, ac benè vestitos fuisse, ne monachis, quos ferre non possunt, similes fuisse vi-
B derentur. Iisdem argumentis eorum etiam sententia refutatur, qui interpretantur, *nolite possidere,* id est præparare in viaticum, quod ex Marco ca. 6. 8. & Luca c. 9. 3. confirmant, qui dicunt, & *præcepit eis, ne quid tollerent in viam, non aurum, non argentum.* Respondeo per viam totam profectionem, totam peregrinationem, totam missionem intelligi; sicut vers. 5. *per viam gentium,* gentes intelliguntur.

Neque pecuniam.] μηδὲ χαλκὸν: nec æs, id est, nec vllam aliam pecuniam; omnis enim pecunia, aut ex auro, aut ex argento, aut ex ære conficiebatur.

In zonis vestris.] in crumenis, quæ in ipsis zonis olim erant.

C 10. *Non peram.*] Ad ferendum panem, & cæteras escas, citarchium, aut cistartium vocat Hieronymus 1. Regum 9. 7. sportulam vocabant Romani, de qua Tertullianus mentionem facit. Per peram intelligit res, quæ pera portabantur, per continens contentum.

Nec duas tunicas.] Non prohibet duabus simul, si necessitas, & frigus postulet, tunicis indui, sed plures habere tunicas, quàm in præsentem necessitatem requirantur, vt solent diuites, & homines istarum terum soliciti habere vnam in præsentem vsum, alteram in futurum, vt Hieronymus notat, sicut Luc. 3. 11. *qui habet duas tunicas, det non habenti.* Nam & Christum duabus simul tunicis indutum fuisse ex Ioanne 19. 23.

Quomodo duas tunicas Christus hic prohibuerit.

D manifestum est. Eodemque modo intelligendum est, quod dicit Marcus ca. 6. 9. *ne induerentur duabus tunicis,* id est, ne duas tunicas haberent, quibus diuersis temporibus induerentur.

Calceamenta quomodo Apostolis prohibita.

Neque calceamenta.] Quid ergò? voluitne Apostolos nudis ire pedibus? Sunt, qui putent non omne genus calceatus, sed calceos tantum prohibuisse, qui totum pedem tegerent, quique propriè ὑποδήματα calcei vocarentur. Nam Mar. cap. 6. 9. dicit, *sed calceatos sandalijs,* quasi sandalia, quæ soleæ erant, solamque tegebant plantam, concesserit, calceos prohibuerit, vt videtur Hieronymus hoc loco, & Augustinus libro 2. de consens. Euangelist. cap. 30. interpretari. Idque videtur ex Luca cap. 22. 36. confirma-
E ri. *Quando,* inquit, *misi vos sine sacculo & pera, & calceamentis, nunquid aliquid defuit vobis?* Sed vix ego mihi persuadeo tam subtiliter Christum inter calceos, & sandalia distinguere voluisse. Nam quemadmodum Matthæus dicit Christum prohibuisse, ne virgam ferrent; Marcus autem dicit permisisse, de eadem, vt paulò post dicemus, loquens virga; ita cùm dicit concessisse sandalia, vocat ea ipsa, quæ Matthæus ὑποδήματα, calceamenta, & ex Act. cap. 12. 8. apparet ὑποδήματα & σανδάλια idem fuisse. Quo ergo modo Matthæus prohibuisse, Marcus concessisse Christum dicit? Facilè & benè noui quidam interpretes

A respondent, cùm dicit hoc loco Matthæus, neque calceamenta, intelligendum esse ἀπὸ κοινοῦ δύο duo, sicut dixerat, *neque duas tunicas*, quemadmodum & Iuuencum olim poëtam interpretatum video, *nec plantis tegmina bina*. Itaque idem Matthæus, & Marcus contrariis in speciem verbis dicunt. Nam Matthæus significat prohibuisse Christum, ne Apostoli duo, aut plura calceorum paria, quasi de futuro soliciti, secum ferrent; & Marcus significat iussisse Christum, vt illa ipsa sandalia, quibus tunc calceati erant, non plura ferrent. Similis de virga quæstio est. Nam Matthæus dicit Christum vetuisse, ne virgam ferrent; Marcus dicit concessisse. Vbi omnes interpretationes eò tendunt, vt non eadem de virga significatione vterque loquatur Euangelista; sed Matthæus quidem de propria, Marcus de metaphorica, siue pro B potestate faciendi miracula, quàm & Moysis virga significabat, vt nonnulli volunt; siue accipiendi, quæ ad vitam necessaria essent ab ijs, quibus Euangelium prædicarent, vt putat Augustin. libr. 2. de consens. Euang. cap. 30. & Strabus, siue pro ipsa prædicandi potestate, vt Rupertus existimat. Alij vtramque virgam metaphoricam faciunt; sed apud Matthæum pro potestate puniendi accipi, vt in Psalm. 2. 9. *Reges eos in virga ferrea*, & apud D. Paulum, *nunquid vultu in virga veniam ad vos*? apud Marcum autem pro virga auxilij & consolationis, vt *virga tua, & baculus tuus ipsa me consolata sunt*. Ego animo comprehendere non possum voluisse Christum inter aurum, argentum, pecuniam, zonas, calceos, peram propriè sumpta solam ponere virgam metaphoricè, quòd si aliqua in a- C lijs metaphora vsus fuisset; tamen concedere non possem virgam metaphoricè posuisse. Perire enim mihi non solùm vis, eligantiaque sententiæ; sed sententia ipsa videtur, nisi apud vtrumq; Euangelistam & propriè, & eodem modo virga sumatur. Contrariis enim verbis eandem vterque sententiam eleganter expressit. Vterque enim non Christi verba, sed sensum exponens voluit significare Christum Apostolis præcepisse, ne quid haberent, præter ea, quæ essent in præsentem vsum necessaria. Id Matthæus significauit dicens, *ne virgam quidem*; virgam enim pauperrimus quisque habet. Marcus significauit dicens, *sed virgam tantùm*. Nam qui virgam tantùm habet, nihil superfluum habet; sicut dixit Iacob. Genes. 32. 10. *in* D *baculo meo transiui Iordanem istum*, id est pauper nihil habens, nisi baculum in manu more mendici, quemadmodum Gallicè In re prorsus simili contrariis verbis eadem sententia significatur iter facere more pauperis, *S'en aller àbeau pied sans lance, & s'en aller à pied auec vn baston en la main.*

Lib. 2. hist. Euang.

Virga quomodo Apostolis prohibita.

1. Cor. 4. 21.
Psal. 22. 4.

11. Interrogate quis in ea dignus sit.] Hieronymus interpretatur, quis dignus sit hoc à vobis accipere beneficium, vt apud eum hospitium habeatis, quasi ea in re Apostoli darent, non acciperent beneficium. Alij, quis dignus sit, id est magis idoneus, vt illi Euangelium annuntietur. Alij, quis bonis sit moribus & hospitalis. Quæ omnia in eundem ferè redeunt sensum.

E *Et ibi manete donec exeatis.*] quandiu in ea fueritis ciuitate, id est ne muretis hospitium, vt Lucas clarius dixit c. 10. 7. *nolite transire de domo in domum.* Cur autem id Christus præceperit, vulgaris est quæstio. Tres eius præcepti apud interpretes causas inuenio; primam, ne inconstantes, & leues esse viderentur, apud Chrysost. hom. 33. & Bedam. Secundam, ne delicati, qui ijs, quæ apponerentur in primo hospitio non contenti, meliora quærerent, apud eundem Chrysost. Euthym. & Theophylact. Tertiam, ne priorem hospitem offenderent, quasi parùm dignum, aut hospitalem relinquentes, apud eosdem auctores.

Cur Christus prohibet transire de domo in domum.

12. Dicentes pax huic domui.] Græcè hæc verba non leguntur, sed legenda esse constat ex versu 13. *& siquidem fuerit domus digna, veniet pax vestra super eam; si autem non fuerit digna, pax vestra reuertetur ad vos.* Leguntur etiam apud Lucam cap. 10. 5. Leguntur ab Hilario, Chrys. Theoph. Hiero. in commentariis, non in textu, vt ferenda non sit typographorum negligentia, qui, cùm ex commentariis textum corrigere deberent, cōtrarium commentariis textū apposuerunt: quod multis aliis fecisse locis animaduerti. Euthymius tamen non legit. Est autem Hebræis, vt ait Hieronymus, vsitata salutatio שלם לך pax tecum. Ea aliquando significatur pacificus eius, qui venit, & salutat, aduentus, vt Genes. 43. 23. *At ille respondit, pax vobiscum, nolite timere*, & Iud. 6. 23. *pax tecum, ne timeas, non morieris*. Aliquando his verbis omnia his, quos salutant, bona precantur, vt 1. Par. 12. 18. Vtrumque vero simile est voluisse Christum Apostolos facere, & vt quocunq; venirent, pacem se, non bellum afferre significarent; & vt ijs, ad quos diuerterent, bona omnia precarentur, vt ex vers. 13 colligitur, *pax vestra reuertetur ad vos.*

Pacis salutatio.

13. Et siquidem fuerit domus illa digna.] vt pacem vestram recipiat. Lucas c. 10. 6. *& si ibi fuerit filius pacis*, id est hospes pacis amator, aut pace dignus, vt filius mortis, id est dignus morte.

Veniet pax vestra super eam.] Eueniet illi omnia bona, quæ illi pacis nomine precati estis.

Si autem non fuerit digna, pax vestra reuertetur ad vos.] G ἐπιστραφήτω reuertatur. Quod quidam sic interpretantur, quasi iubeat eos oblatam pacem, quantum in ipsis erit, reuocare, & aliò pergere, vt Euthymius. Quod ideò mihi non placet, quòd benignitate Christi dignum non videatur, vt Apostolos iubeat datam pacem resumere, quod tantundem valet, ac si iterum precarentur, ne ea, quæ hospitibus benè precati fuerant, euenirent. Itaque meliùs alij ita interpretantur, vt ex Hebræorum idiomate imperandi modus pro futuro ponatur, quemadmodum constat ex Luca capit. 10. 6. qui futuro vsus est; quare noster interpres negligens verba, sensum secutus est. Sensus autem duplex esse potest, vel reuertetur ad vos, id est vobis eueniet, quod illi precati eratis, vt Psalm. 34. 13. *Et oratio mea in sinum meum conuertetur*, id est, vtinam mihi eueniat, quod inimicis meis precatus sum: è contrario futurum pro imperatiuo, sicut Hispani dicunt, *El mal, que le deseo, me venga*, vt Iuuencus poëta, & apud Diuum Thomam Remig. exponit, vel, quod magis credo, non significat hac phrasi ea, quæ precati fuerant, ipsis Apostolis euentura; sed illis, quibus precati fuerant, non ventura. Sic enim loquuntur Hebræi, *Verbum meum non reuertetur ad me vacuum*, Isai. 55. 11. Itaque reuerti est effectum non habere. At quorsum hoc Christus dixisset? vt significaret Apostolos fecisse.

14. Excutite puluerem.] Quare hoc iubet Christus cùm species impatientiæ, & indignationis esse videatur? Multæ eius rei causæ ab interpretibus afferuntur, Chrysostomus, Hieronymus, Theophylactus, & Augustinus q. 7. in Matthæum propterea iussisse dicunt, vt ostenderent se nihil cum eis habere velle, quando & puluerem ipsorum illis relinquant. Ijdem rursus auctores & Beda in commentarijs, vt ostenderent se frustra pro illis tam longum iter suscepisse; puluis enim pedum iter significat. Ambrosius lib. in Lucam 9. & Euthymius hoc loco, vt declararent etiam eorum puluerem esse impium, ideoque nolle se eum habere. Hilarius indicat id iussos facere Apostolos in signum anathematis. Vera, nisi fallor caussa est, quam idem Hilarius, & Origenes homilia in Genes. 13. significarunt, vt osten-

Cur Apostolis iussit puluerem pedum excutere.

ostenderent illum ipsum puluerem, quem ex itinere collegissent, in die iudicij testem contra eos futurum, qui se recipere noluissent. Solebant enim Iudæi aliquid notabile facere, vt testimonium esset rei factæ, siue lapidem erigere, vt Iosue 24.26. siue lapidum aceruum, vt Genes. 31.47. siue altare, vt Iosue 22.26. siue vestem abscindere Matt. 26.65. quemadmodum Romani in pangendis fœderibus suem lapide feriebant; vnde ferire & percutere fœdus dictum est.

15. Tolerabilius erit.] Non quòd non maiora fortasse Sodomæi & Gomorræi habuerint peccata, aut quòd de peccato solum inhospitalitatis hic agatur, vt Remigius apud D. Thomam, & Lyranus existimant; nec quòd iam incendio partem aliquam pœnæ luissent, vt Anastasius q. 17. in scriptur. sed quia illis non fuerat Euangelium prædicatum, vt Hilarius, Hieronymus, Beda, & Theophyl. interpretantur, & ex cap. 11.23.24. colligitur. *Si in Sodomis factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt in te, fortè mansissent vsque in hanc diem, veruntamen dico vobis, quia terræ Sodomorum remissius erit, in die iudicij, quàm tibi.* Duo ex hoc loco dogmata colliguntur. Alterum à Hieronymo, æquales non esse omnium damnatorum pœnas; alterum ab Anastasio, aliquos non solum in hac vita, sed etiam in altera puniri. Nam Sodomitæ iam vrbis incendio puniti erant, & tamen Christus adhuc in die Iudicij puniendos significat.

Pœna infernus inæquales.

16. Ecce ego mitto vos.] Præmunit ad futura pericula. Qui putant hæc à Christo in hac prima missione Apostolis dicta non fuisse, ex Luca c. 10.3. refelluntur, vbi eadem Septuaginta discipulis in prima missione dicta referuntur, quemadmodum & Chrysostomus adnotauit; & nos supra vers. 9. docuimus hæc etiamsi ad primam missionem non omnia essent necessaria; tamen omnia in illa dicta fuisse, quia Apostoli non ad eam solùm, sed ad omnes futuras docebantur. Cùm dicit, *Ecce ego*, & vim verbis, & discipulis animum addit, vt Auctor imperfecti homil. 24. Chrysostom. Euthym. & Theophylact. adnotarunt, quasi dicat, *Ecce ego mitto vos*, qui & liberare ex omnibus periculis possum, sicut Absalon dixit seruis suis, cùm præciperet, vt Amnon fratrem suum interficerent, *percutite eum & interficite, nolite timere; ego enim sum, qui præcipio vobis.* 2. Reg. 13.28. *Ego sum*, id est regis filius, qui vos facilè defendam. Videtur Christus ad veterem prophetarum missionem alludere, ego qui illos misi, mitto etiam vos; qui illos, cum opus fuit, liberaui, & vos liberabo.

Sicut oues.] Oues mihi videtur appellare, non solùm quia innocentes, & serui Dei erant, vt plerique putant interpretes; sed multo maximè, quia inermes, quia ab omnibus humanis præsidiis imparati. Alludit enim, vt opinor, ad id, quod vers. 9. præceperat, ne virgam, aut peram secum ferrent, vt Psal. 43.22. *æstimati sumus, sicut oues occisionis*, id est adeò infirmi, & iniuriis expositi sumus, vt quicunque velit, possit nos occidere.

In medio.] In medium ἐν pro εἰς vt Luc. 10.3. sicut Hebraicè ב pro אל, בקרב in medio, id est inter lupos; qua phrasi significat lupos esse multos, oues paucas. Vnus lupus inter multas oues magnam edit stragem, quid fiet cum lupi multo plures, quàm oues erunt? Chrysost. homil. 34. Lupos autem vocat omnes homines, qui Euangelio repugnaturi erant, sicut cùm versu sequenti dicit, *cauete ab hominibus*, non solùm Scribas & Pharisæos, quemadmodum nimis restricta sententia Hieronymus exponit.

Estote ergo prudentes.] Vt caueatis eorum insidias, & fugiatis, vt explicat ver. 23.

Et simplices sicut columbæ.] καὶ ἀκέραιοι innocentes, sinceri, ne illis vllam vobis nocendi occasionem præ-

A beatis, vel ne iniurias vlciscamini, vt Chryso. hom. 34. & Auctor imperfecti 24. interpretantur. Sic. D. Paulus monet 1. Cor. 14.20. *nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote*, & ad Ephes. 5.15.16. *Videte fratres quomodo cautè ambuletis, non quasi insipientes, sed quasi sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt*, & ad Colos. 4.5. *in sapientia ambulate ad eos, qui foris sunt, tempus redimentes.* Cur serpentum prudentiam, & columbarum simplicitatem requirat, cùm per se perspicuum sit, obscurius fiet, si multa philosophentur. Elegantes allegorias siquis amat, Hilarium, Chrysost. & Hieronymum hoc loco legat.

17. Cauete autem.] δὲ videtur poni pro ἄρα ergo, cauete ergo, vt c. 2.1. noster vertit interpres.

B *Ab hominibus.*] Explicat, quos paulo ante lupos appellauerit; homo enim homini lupus. Homines autem vocat non omnes, sed mundanos, vt infra c. 16.13. *quem dicunt homines esse filium hominis?*

Tradent enim vos in concilijs.] Quidam per concilia gentium tribunalia; per Synagogas Iudæorum cœtus intelligunt. Alij vtrumq; ad gentes pertinere putant, & Synagogas panegyres, id est populares earum conciones intelligi. Ego probabilius existimo, si ad Iudæos vtrumque referatur, qui & Synagogam, id est publicam totius populi concionem habebant, vbi qui flagris digni erant, flagellabantur; & συνέδριον id est concilium, vbi grauiores causæ decernebantur, supra c. 5.23. Nam de Gentilium tribunalibus vers. sequenti

C agit, *& ad præsides & ad reges ducemini propter me.* Atque ita Euthymius interpretatur. Exempla sunt Act. 4.7. & 5.27. & 6.12. & 2. Cor. 11.24.

18. In testimonium.] Nonnulli intelligunt, vt illis de me testimonium constanter fortiterq; patiendo præbeatis; intelligent enim non esse rem vanam, pro qua vos mori paratos viderint. Vnde qui pro Christo eiusque religione moriuntur, martyres, id est Christi testes appellantur Act. 22.20. & Apocal. 17.6. Alij, vt vobis ea res aduersus illos testimonium sit in die iudicij, quod vos excuset, illos accuset. Quo sensu videtur Lucas scribere c. 21.13. *Continget autem vobis in testimonium.* Atque ita Hilarius, Auctor imperfecti, Beda, & Euthymius videntur exponere.

D *Illis, & gentibus.*] Iudæis, & Gentilibus. De Iudæis enim locutus erat, cùm dixit. *Tradent enim vos in concilijs, & in Synagogis suis flagellabunt vos*; & de gentibus cùm dixit, *ad præsides & ad reges ducemini*, sub. à Iudæis. Vtrisque ergo vestra patientia testimonium erit, & illis, id est Iudæis, & Gentibus, ad quas illi vos ducent. Hic est verus sensus, quem solus Theophylactus, & Euthymius videntur attigisse.

19. Nolite cogitare.] Non docet esse negligentes, atque vecordes; sed nimis timidos, & sollicitos esse prohibet. Quod Græcum verbum declarat μεριμνήσητε, vt supra ca. 6.25.28.31.34. Eodemque modo intelligendum, quod Marcus dicit cap. 13.11. *Et cùm duxerint vos tradentes, nolite præcogitare, quid loquamini, sed quod*

E *datum vobis fuerit in illa hora, id loquimini*; & quod Luc. c. 21.14. *ponite ergo in cordibus vestris nō præmeditari, quemadmodum respondeatis.* Non enim omnem præcedētem meditationem vetat; sed eam, quæ diffidentiam diuinæ prouidentiæ, & opis habeat; quæque nimio metu ac solicitudine liberam Euangelij prædicationem impediat.

Dabitur enim vobis.] Luc. 21.15. *Ego dabo vobis os, & sapientiam, cui non poterunt resistere & contradicere omnes aduersarij vestri.* Euthymius.

20. Non enim vos estis.] Non tam vos, quàm spiritus patris vestri, quia non vestro, sed illius sensu, consilioque respondebitis, vt supra cap. 9.13. *misericordiam volo, non sacrificium*, id est, non tam sacrificium, quàm mi-

sericordiam. Vide, quæ ad illum asscripsimus locum. Vis hæc est sententiæ, non est vestra causa, sed mea, & patris vestri, qui in cœlis est, quare paracletus, id est meus, patrisque aduocatus etiam vobis tacentibus respondebit, vt videntur Auctor imperfecti, & Hieronymus interpretati.

23. *Cùm autem persequentur vos.*] Dixerat ver. 16. *Estote prudentes*, docet nunc partem vnam prudentiæ, qua aduersariorum fugiant insidias, & ab hominibus caueant, vt ver. 17. monuerat. Non vult Christus milites suos pugnare, sed fugere. Duo hîc ab interpretibus disputantur; alterum, an hæc in hac prima Apostolorum missione dicta sint, alterum, quomodo fugere iubeat, cùm apud Ioannem c. 10. 11. 12. 13. doceat bonum pastorem animã suam ponere pro ouibus suis; mercenarium autem, cùm videt lupum venientem, fugere. Hæc ad solam primam missionem pertinere multi, & graues volunt auctores, Tertullianus li. de fuga in persecutione, Hieronym. Chrysostom. homilia 35. Euthy. & Theophyl. Alij generaliter ad omnem missionem, totumque Apostolorum officium extendunt, vt illa, quæ ver. 9. dicta sunt, vt sentire videtur Origen. hom. 9. in li. Iudic. & Athanasius in epistola ad orthodoxos, & in epistola ad Marcum Pontificem Romanum; & Gregor. Nazian. orator. 1. aduersus Iulianum. Quod multò mihi videtur esse probabilius. Nam in prima quidem missione nihil eiusmodi Apostoli sunt experti, quamobrem ab vna ciuitate in aliam fugere deberent, omnia illis ex voto successerunt, itaque læti gloriantesque redierunt, quòd ipsa sibi dæmonia subiicerentur, Luc. 10. 17. Quod Christus, antequàm fieret, ignorare non poterat. Sententia igitur est generalis, sed occasione, non necessitate primæ missionis à Christo pronuntiata. Cæterùm priores illi auctores, quos nominauimus, non ad exitum rei, ex quo potissimum Christi prædictio erat intelligenda, sed ad illa sola verba, quæ sequuntur, animum attenderant, *non consummabitis ciuitates Israel, donec veniat filius hominis.* Altera quæstio quomodo fugere Apostolos Christus doceat, neque subtilius, neque copiosius, neque elegantius, quàm ab Augustino epistola ad Honoratum 180. tractata est, disputari potest. Illud tamen non definiuit, an, quod Christus hoc loco tradit, præceptum sit, an consilium. Athanasius quidem, & Gregorius Nazianzenus præceptum vocant; sed vulgariter fortasse loquuntur. Ego vtrumque pro diuersis loci, temporis, personarum, & rerum circunstantijs esse arbitror; sed propriè à Christo propter primam potissimùm missionem, & magnam partem secundæ, tanquam præceptum traditum; voluit enim Apostolis præcipere, vt sese propagando latius Euangelio reseruarent, nec se in primo statim prælio obijcerent morti; nondum tempus illis esse moriendi, diu prius pugnandum esse, longè latèque fines regni Dei proferendos. Miles, qui fugit (vt Græco dicitur prouerbio) iterum pugnabit. Hoc sensu præceptum est. Hoc sensu Christus ipse sæpe fugit, primùm in Ægyptum infans supra c. 2. 14. deinde cum eum Nazarethani ipsius ciues præcipitare voluerunt Luc. 4. 30. *nõdum enim venerat hora eius.* Ioan. 7. 30. Simili in causa nõ ijs solùm, qui tunc erant, Apostolis, sed ijs etiam, qui postea futuri erant, nobisque omnino omnibus præceptum est. Nam cum Euangeliũ ipsum, propter quod fugiendum non est, postulat vt fugiamus, fugiendum est. Tunc fugere non metus, sed pietas; nõ fugere, non fortitudo, sed pertinacia est. Hac de causa Act. 9. 25. & 2. Cor. 11. 33. D. Paulum fugisse legimus. Maior gloria Dei, & Ecclesiæ vtilitas regula nobis esse debet; cum aut vtraque, aut alterutra, vt fugiamus, à nobis exigit, non fugere peccatum est. Alijs casibus non debemus; an autem possimus; alia est quæstio, quam solam Augustinus explicauit. Hæc eius sententiæ summa est. Primùm fugere sacerdoti licere, quando ipse priuatim ab aduersarijs quæritur, & sunt alij, qui possint pro illo sacramenta populo ministrare. Secundò, quando omnes eius oues fuga dissipatæ sunt. Tertiò, quandocunque plus fugiendo, quàm manendo iuuare potest. Addit Chrysostom. fugere licere, & nescio an oportere, cum eius, si manserit, fides periclitabitur, *Christum*, inquit, *fugiendo nõ negat, qui ideo fugit, ne neget.* Aliàs non licet, aliàs manendum est, & pro ouibus anima ponenda, quod mercenarius non facit, qui quandocumq; videt lupum venientem, & relinquit oues, & fugit Ioan. 10. 12. 13. Tertulliani verò sententia, qui nunquam fugere licere vlli Christiano existimauit, meritò damnata est; illiusque de fuga in persecutione librum aduersus Ecclesiam scriptum esse Hieronymus in eius vita dicere non dubitat.

Quomodo Christus Apostolos fugere persecutionem docuerit.

De fuga in persecutione.

Tertulliani error de fuga in persecutione.

Non consummabitis.] Non potest hic locus intelligi, nisi prius, quorsum hæc à Christo dicta sint, intelligatur. Ideò autem dicta esse videntur, vt significaret Christus non defuturas in Israël ciuitates, quæ nondum Euangelium audiuissent, in quas possint Apostoli in aliis ciuitatibus non recepti confugere, & in illis maiore cum fructu prædicare. Quid autem sit, quod dicit, *non consummabitis*, non omnes intelligunt eodem modo. Hilarius consummare interpretatur ad fidei & Euangelicæ virtutis perfectionem adducere. Chrysostomus homil. 35. Euthymius, & Theophylactus ciuitates prædicando perambulare. Ego Hilarij sententiam propter id, quod statim sequitur, magis probo; voluit enim Christus, vt paulò post explicabimus, non solùm ciuitatum multitudinem, sed etiam obiter Iudæorum incredulitatem notare, adeò scilicet eos futuros incredulos, vt satis in illis conuertendis Apostoli futuri sint occupati, donec filius hominis veniat.

Donec filius hominis veniat.] Plerique aduentum hoc loco filij hominis vocari putant eius auxilium, consolationemque. Dicitur enim ad nos Deus venire, cum nobis opitulatur. Huius interpretationis Chrysostomus Theophylactus & Euthymius auctores sunt, quam ex Luca capit. 10. 1. confirmant, *& misit illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatem, & locum, quò erat ipse venturus*; quasi dicat, ego vobis adero, & opem feram, antequàm Euangelium in omnibus Iudææ ciuitatibus prædicetis. Alij resurrectionem non consummabitis, antequàm filius hominis resurgat, vt Beda. Tunc enim dicitur venisse Christus, quia victo hoste regnare cœpit, *non bibam àmodo de hoc genimine vitis, vsque in diem illum, cùm illud bibam vobiscum nouum in regno patris mei*, infra capit. 26. 29. &, *vado, & venio ad vos*, Ioann. 14. 28. Alij aduentum ad iudicium, sed ciuitates Israel vocari putant omnes etiam Gentilium ciuitates, quæ ante diem iudicij conuertendæ ad fidem sunt; sic Rupertus & Lyranus, nescio etiam an Augustinus; sed nullo prorsus modo illis assentior, quia dubium non est Christum de illis loqui ciuitatibus, ad quas Apostolos tunc mittebat; non autem mittebat, nisi ad ciuitates Iudææ vers. 5. & 6. *in viam gentium ne abieritis.* Alij Iudæorum, vt supra attigimus, incredulitatem notari putant, significarique priùs Gentiles, quàm Iudæos ad fidem venturos, vt in epistola ad Roman. capit. 11. disserit D. Paulus. Ita Hilarius, cuius sententia hoc mihi magis placet, quòd nihil in ea coactum esse video, & quòd aduentus filij hominis nusquam, quod sciam, alius, quàm supremus ille, quo ad iudicium venturus est, appellari soleat. Quanquam Bedæ interpretatio non displicet. Quod subiicit, *Non*

est discipulus super magistrum, nec seruus super dominum suum, tribus modis veteres interpretes intelligunt. Primùm, vt de omnibus discipulis, & de omnibus seruis accipiatur; sed non dicatur, quòd semper, sed quòd plerumque fiat; plerumque enim magistrum discipulo, dominum seruo maiorem esse, atque meliorem, quamuis contrà accidat aliquando. Sic Chrysostomus Auctor imperf. Euthym. Secundò, vt de omnibus quidem accipiatur, sed non intelligatur verum esse, nisi quamdiu discipulus discipulus, & seruus seruus est; tunc enim nec discipulus magistro, nec seruus domino maior esse potest; cùm maior est, iam nec ille discipulus, nec hic seruus est; ita iidem Auctores Chrysost. & Auctor imperf. Theophyl. Theodorus Mopsuest. & Leontius. Tertiò, vt de solis Christi discipulis dictum sit, qui nunquam magistrum æquare poterant, homines Deum, & qui etiam tunc, cùm magistri facti sunt, & doctores Euangelij, discipuli Christi & vocabantur, & re ipsa erant, quia quidquid docebát, ab illo accipiebant; quemadmodum ille idem Leontius interpretatur. Mihi non tam docere videtur Christus, quales discipuli, & serui esse soleant, quàm quo modo se erga magistrum, atque dominum suum gerere debeant, nempe sic, vt non existiment se melioris, quàm illum conditionis esse debere. Hoc enim ad rem maximè pertinebat, atque hoc eodem modo Hilarius videtur intellexisse.

25. *Si patremfamilias.*] Me qui Ecclesiam guberno, qui eius dominus sum.

Origo nominis Beelzebub.

Beelzebub.] Legendum esse Beelzebub, nemo, vt opinor, ignorat, idque Hebraica docet etymologia. Nobile erat Accaronitarum idolum, 4. Reg. 1. 2. 3. 6. 16. Beelzebub, id est, dominus muscæ appellatus, siue, vt pleriq; arbitrantur, quia propter victimarum sanguinem, quo erat aspersum, muscis plenum erat; siue, vt alij vocant, & ego magis credo, quia aduersus muscarum pestem potissimùm inuocabatur. Constat enim apud Græcos simile quoddam fuisse, quod eadem ratione, & simili, sed Græca etymologia μύαγρος, quasi muscarũ venator, aut interemptor appellabatur. Auctor Plinius lib. 10. c. 28. *Inuocant*, inquit, *& Ægyptij Ibes suas contra serpentum aduentum, & Elæi Myagrum Deum muscarum multitudine pestilẽtiam afferente.* Hinc factum, vt horroris, & abominationis causa diabolus à Iudæis Beelzebub appellaretur; sicut infernum Gehennam à loco, vbi infantes idolis immolabantur, simili ratione vocatum diximus c. 5. 22.

26. *Nihil est opertum, quod non reuelabitur.*] ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, quod non sit reuelandum. Quando? Hilarius Hieron. & Beda in die iudicij, quando illuminabuntur abscondita tenebrarum, 1. Cor. 4. 5. Alij progressu temporis etiam in hac vita, vt Chrysost. hom. 35. Auctor imperf. 25. Theophyl. & Euthy. quem ego arbitror verum esse sensum. Voluit enim Christus etiam in hac via, quia multa illis prædixerat terribilia, cõsolationem adiungere, *Ne timueritis eos, nihil est enim occultum, quod non reuelabitur*, id est, quãuis omnes vos initio persequantur, omnes Beelzebub, & seductores appellent, vestra tandem virtus cognoscetur; & qui vos paulò antè iniuriis afficiebant, honorabunt.

27. *Quod dico vobis in tenebris.*]. Priuatim.

Dicite in lumine.] In publico, sic etiã Latini loquuntur versari in oculis, & luce hominũ, id est in publico.

Et quod in aurem auditis]Secretò.

Prædicate super tecta.] Clara voce, vt omnes audiant. Diximus c. 4. 5. in Palęstina tecta domorum fuisse plana, in illisque solitos Iudæos confabulari, sicut nunc in foro. Quæ autẽ illic dicebantur, minimè secreta erant, quia cùm locus editus esset, ac patulus, facilè à vicinis audiebantur. Hortatur ergo discipulos, vt li-

A berè, confidenter, fortiter, & clara voce Euangelium prædicent, vt Isai. 40. 9. *Super montem excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion; exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem, exalta, noli timere; dic ciuitatibus Iudææ, ecce Deus vester.*

32. *Omnis ergo, qui confitebitur me.*] G. ἐν ἐμοί, in me, ἐν pro את Hebraico articulo accusatiui ex Septuag. interpretum imitatione, vt in Idiomatis adnotamus 3. Reg. 8. 16. & 4. Reg. 17. 25. & 1. Par. 21. 17. & 27. 24. & 29. 1. & 2. Par. 6. 5. & 7. 12. & 9. 8. & 29. 11. Nisi fortè alius est Hebraismus, & verbum, ὁμολογεῖν, positum est pro Hebraico Hithpael התודה, quod propriè significat, non solùm confiteri, sed etiam palàm, & gloriando quodammodo confiteri, vt si Latinè dicas, quisquis in me

B gloriabitur coram hominibus, gloriabor & ego in eo coram patre meo; se verò hominibus æquat; homines Deo opponit. Propterea autem dicit, *coram patre meo*, quia patris est præmia sua cuique, & honoris locum dare. *Non est*, inquit, *meum dare vobis, sed quibus paratum est à patre meo.* c. 20. 23. se, etsi iudex futurus est, quasi testem facit, qui non nisi ex patris voluntate, & prædestinatione sententiam laturus est.

34. *Nolite arbitrari.*] Hęc cum superioribus hoc modo cohærent, prædixerat multa aduersa prædicantibus Euangeliũ ventura, docet nunc ideo se quodammodo venisse, vt ea euenirent, id est, non sine sua prouidentia euentura; quare non debere eos, cùm ea viderint, deterreri, vt Ioan. 16. 4. *Hæc locutus sum vobis, vt*

C *cùm venerit hora, eorum reminiscamini, quia ego dixi vobis.* Duo, vt hic locus intelligatur, notanda sunt. Primùm Christum de pace & bello nõ ex sua, sed ex hominum opinione loqui, qui cõcordiam in rebus malis pacem ducunt, posse liberè emere, liberè vendere; posse comessari, posse omnibus vitiis liberè seruire pax mundi est. Qualis illa erat, qua superbi olim homines conspirarunt, vt Babylonicam turrem ædificarent, Genes. 11. 4. qualis illa, qua Herodes & Pilatus ad persequẽdum Christũ, cùm antè inimici essent, amici facti sunt, Luc. 23. 12. qualis illa impiorum, quæ Psal. 2. 1. describitur, *Quare fremuerunt gentes*, conspirauerunt, *& populi meditati sunt inania?* Non hanc pacem Christus venit mittere in terram; sed pacẽ illam Dei, *quæ exuperat omnem*

Pax Christi, & mundi diuersa.

D *sensum*, Philip. 4. 7. Hanc Prophetę Christum allaturũ prędixerant Isai. 9. 6. 7. & 11. 6. & 65. 25. Hanc angeli nato Christo hominibus annuntiant, *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus*, Luc. 2. 14. Hanc se Christus, non illam dare dicit, Ioan. 14. 27. *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, non quomodo mundus dat, ego do vobis.* Hanc Apostolos quocunque irent, precari docuit, *pax huic domui*, supra ver. 12. Ita Hieronymus, Chrysostomus homilia 36. Auctor operis imperfecti 26. Gregorius tertia parte pastoralis cap. 23. Beda & Theophylactus hoc loco. Alterum est, Christum non significare ideo se venisse, vt bellum hoc inter parentes, & liberos, cæterasque necessitudines exsuscitaret; sed ita hæc ex eius aduentu consecutura, tan-

E quam ea de causa venisset, vt Ioan. 9. 39. *in iudicium ego in hunc mundum veni, vt, qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant*; & sicut à Simeone in multorum ruinam positus dicitur Lucæ 2. 34.

Sed gladium.] Pleriq; verbũ Dei interpretantur. Gladius. n. est verbũ Dei, Ephes. 6. 17. &, *viuus est sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipite; ac pertinges vsque ad diuisionem animæ, & spiritus.* Hebr. 4. 12. Sic Hilar. Auctor imperf. homil. 26. August. q. 3. in Matth. & Theophylact. Alij amorẽ Dei gladium vocari putant, cuius causa filij à parentib. separãtur, vt Euthym. Illud certò cõstat Euangelium significari. Gladium aũt potius, q̃ bellum dixit, vt Chrysost. adnotauit, vt vim adderet orationi. solet. n. gladio caput à corpore separari.

Lucas pro gladio, *separationem*, dixit cap. 12. 51. & *ignem* cap. 12. 49.

35. *Hominem aduersus patrem.*] Nominat personas coniunctissimas, vt declaret nullum tam arctum esse vinculum, quod non disrumpat Euangelium.

36. *Et inimici.*] Repetendum verbum ex ver. 34. veni & efficere, vt inimici hominis sint domestici eius, id est, implere prophetiam Micheæ, quamuis in aliam sententiam ab illo pronunciatam c. 7. 6.

Hominis.] Id est, vniuscuiusque, Hebraismus.

38. *Et qui non accipit.*] Qui non tollit in humeros suos, & portat crucem suam; posuit enim λαμβάνει accipit, pro αἴρει tollit, sicut Hebræi dicunt לקח, accipere, pro נשא, tollere, portare, vide supra cap. 8. 17. alludit enim, nisi fallor, Christus ad crucem, quam ipse erat humeris suis, vt crucifigeretur portaturus; Ioan. 19. 17. HOC est, *suam*, id est, vt ego meam. Idem dicit cap. 16. 24. & Marc. 8. 34. in eodem versatus argumento, & Lucæ 9. 23. diuerso. Vnde perspicuum est; quàm sæpè hoc nobis Christus commendauerit. Tollere autem crucem suam nihil aliud est, quàm paratum esse pro Christo non quoquo modo mori, sed etiam crucifigi, sicut Petrus dixit, *Domine tecum paratus sum & in carcerem, & in mortem ire*. Luc. 22. 33. Chrysostomus homi. 36. Auctor imperfecti 26. Theophylactus. Interpretatio autem Hilarij, & Euthymij, qui crucem illam vocari putant, qua mundo mortui esse debemus, sicut D. Paulus dixit, *mihi mundus crucifixus est, & ego mundo*, ad Gal. 6. 14. &, *qui carnem suam crucifixerunt cum vitiis, & concupiscentiis*, cap. 5. 24. magis moralis est, quàm literalis.

Quid sit crucem suã portare.

39. *Qui inuenit animam suam.*] Loquitur non ex veritate, sed ex vulgari hominum opinione, qui se animam suam inuenisse putant, cùm ex certo eam, & præsenti mortis periculo eripuerunt, quasi iam perditam recuperauerint. Nomine autem animæ vtitur ambiguè, quod in similibus ambiguis vocabulis non solùm sine vitio, sed etiam cum elegantia & emphasi fieri solet, vt suprà notauimus cap. 8. 22. *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos.* In priore loco accipit animam pro vita, ex Hebræorũ idiomate; in posteriori pro anima, quæ aut in vitam æternam recipienda, aut in ignem æternum mittenda est.

40. *Qui recipit vos.*] Nihil hoc loco difficile est, nisi intelligere, quorsum hoc Christus dicat. Hieronym. & Euthym. consolationem esse dicunt, quæ ad vers. 9. referatur. Nam quia ibi dixerat, *nolite possidere aurum, &c.* ne cogitarent, quomodo viuere inter ignotos possent, aperit illis omnium domos, inquit Euthymius, dicens, eos non minùs libenter ab omnibus recipiendos, quàm si ipsemet iret, quia *qui recipit vos, me recipit.* Rectè, si hæc non Apostolis, sed illis, qui eos recepturi erant, dicta fuissent. Nunc autem Apostolis dicuntur. Credo ergo non alia de causa hæc Christum dixisse, quàm vt Apostolis significaret, quãtam eorum curam habiturus esset, cùm ipsius personam sustinerent.

41. *In nomine prophetæ.*] Quia propheta est, id est, missus à me; non quia cognatus, non quia Iudæus, aut alio quodam nomine, Auctor imperf. Hiero. Chrysost. Beda, Theophylact. Prophetam autem vocat Euangelij doctorem; de iis enim loquebatur.

Mercedem prophetæ.] Quidam mercedem, quam illi propheta dabit, quia docebit eum Euangelium; & *mercedem iusti*, id est, quam iustus ille impetrabit orando pro illo, aut quia eius causa Deus illi dabit, vt Luc. 16. 9. *facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cùm defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Alij mercedem, quam ego illi dabo, qui propheta sum & iustus; prorsus violentè. Alij mercedem prophetæ & iusti, id est, quæ recipientibus prophetas, & iustos à Deo constituta est. Probabilis quidem interpretatio; sed ego non dubito, quin sensus sit, *mercedem prophetæ accipiet*, id est, quam ipse propheta accepturus est, quia dum prophetam, quia propheta est, recipit, perinde apud Deum est, atque si Prophetæ officio fungeretur; sicut Dauid dixit 1. Reg. 30. 24. *æqua pars erit descendentis in prælium, & remanentis ad sarcinas*; & sicut è contrario Augustinus multis locis solet dicere D. Paulum dum lapidantium Stephanum vestimenta seruabat, omnium manibus lapidasse; & vt sæpè principes & rebelles, & eos, qui eos domo recipiunt, occultántue, eadem pœna punire solent. Ita existimo omnes veteres interpretes intellexisse, sed quia facilem interpretationem esse putarunt, non explicasse; nos aliquando in scirpo nodum quærimus. Certè non aliter intellexisse videtur Clemens, cum lib. 4. Strom. ex hac sententia cõfirmat non æqualem omnium beatorum esse mercedem.

Gloria beatorum inæqualis.

42. *Ex minimis istis calicem aquæ frigidæ.*] Proponit personas abiectissimas, & rem vilissimam calicem aquæ, & aquæ non calidæ, quæ sine impensa ignis calefieri non potest; sed frigidæ, qualis natura sua manat ex fonte.

Mercedem suam.] Vbicunque noui hæretici hoc nomen inueniunt, miris modis efficere conantur, vt ne mercedem significare videatur, ne quis ex mercede merita colligat. Dicunt vitam æternam mercedem appellari, non quòd propter opera, sed quòd post opera detur, sicut merces post meritum, ac laborem dari solet. Quod valde acutè probare sibi videntur, cùm dicunt, non posse eandem & mercedem, & hæreditatem esse; hæreditatem enim non labori, sed generi dari; atqui vitam æternam passim hæreditatem appellari. Quid si docuerimus non solùm post opera, sed etiam propter opera nobis dari? concidat vtique eorum error diruto fundamento necesse erit. Atqui id vel ex hoc ipso loco, vt longiùs non abeamus, manifestum est. Non enim obscurè significat Christus, vt rectè Clemens Alexandrinus adnotauit, non eandem eum qui prophetam, & eum qui quemlibet hominem iustum exceperit, mercedem recepturum; sicut nec ipsi propheta & iustus eandem recepturi sunt. Maiori ergo maior; minor minori meritò respondet. Quid autem est propter merita dari, si hoc non est? Nam si sola posterioris, & prioris consequentia, vt hæretici volunt, mercedis nomine significaretur; nec maiori labori maior, nec minori minor, sed tantùm priori prior, posteriori posterior redderetur. Quod cum D. Pauli sentẽtia omnino pugnat, 1. Cor. 3. 8. *vnusquisq; secundùm suum laborem propriã mercedem accipiet.* Quid est *secundùm suum laborem*, nisi qui magis laborauit, maiorem; qui minus minorem recipiet? Quod alio loco dicit, *quæ seminauerit homo, hæc & metet; qui parcè seminat, parcè & metet*, 2. Corinth. 9. 6. & ad Galat. 6. 7. Quòd autem obiiciunt, mercedem esse non posse, quæ eadẽ hæreditas appelletur, perquam imperitè faciunt, non aliter de diuina, quàm de humana hæreditate iudicantes, quæ non solùm sine meritis, sed sæpè etiam temerè, sine iudicio, sine voluntate parentum filiis obtingit. Non sic Deus suam temerè hæreditatem proiicit; certo iudicio nobis dat, & quia filiis, & quia meritis. Quia filiis quidem, dat, quia meritis, magis meritis maiorem, minùs meritis minorem dat. Quia filiis datur, hæreditas; quia meritis filiis, merces appellatur.

De merito & nomine mercedis cõtra hæreticos.

CAPVT XI.

Luc.7.c.18. *ET factum est, cùm consumasset Iesus, præcipiens duodecim discipulis suis, transiit inde vt doceret,*
& prædicaret in ciuitatibus eorum. 2. Ioannes autem cùm audisset in vinculis opera Christi,
mittens duos de discipulis suis, 3. ait illi: Tu es, qui venturus es, an alium expectemus? 4. Et
Isai.35.a.5. & 61.a.1. *respondens Iesus ait illis: Euntes renunciate Ioanni quæ audistis, & vidistis. 5. Cæci vident, &*
claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur: 6. & beatus
Luc.7.c.24. *est, qui non fuerit scandalizatus in me. 7. Illis autem abeuntibus, cœpit Iesus dicere ad turbas de Ioanne: Quid*
existis in desertum videre? arundinem vento agitatam? 8. Sed quid existis videre? hominem mollibus ve-
stitum? ecce qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt. 9. Sed quid existis videre? prophetam? Etiam
dico vobis, & plus quàm prophetam. 10. Hic est enim, de quo scriptum est: Ecce ego mitto angelum meum ante
Mal.3.a.1. *faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te. 11. Amen dico vobis, non surrexit inter natos mulierum ma-*
Mar.1.a.2. *ior Ioanne Baptista: qui autem minor est in regno cælorum, maior est illo. 12 A diebus autem Ioannis Bapti-*
Luc.7.d.27. *stæ vsque nunc, regnum cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud. 13. Omnes enim prophetæ, & lex vsq;*
Mal.4.b.5. *ad Ioannem prophetauerunt: 14. & si vultis recipere, ipse est Elias, qui venturus est. 15. Qui habet aures au-*
diendi, audiat. 16. Cui autem similem æstimabo generationem istam? Similis est pueris sedentibus in foro: qui
clamantes coæqualibus 17. dicunt: Cecinimus vobis, & non saltastis: lamentauimus, & non planxistis. 18. Ve-
nit enim Ioannes neque manducans, neque bibens, & dicunt: Dæmonium habet. 19. Venit filius hominis man-
ducans, & bibens, & dicunt: Ecce homo vorax, & potator vini, publicanorum, & peccatorum amicus. Et iusti-
ficata est sapientia a filiis suis. 20. Tunc cœpit exprobrare ciuitatibus, in quibus factæ sunt plurimæ virtutes eius,
Luc.10.d.13. *quia non egissent pœnitentiam. 21. Væ tibi Corozain, væ tibi Bethsaida: quia, si in Tyro, & Sidone factæ es-*
sent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio, & cinere pœnitentiam egissent. 22. Veruntamen dico vo-
bis, Tyro, & Sidoni remissius erit in die iudicij, quàm vobis. 23. Et tu Capharnaum nunquid vsque in cælum
exaltaberis? vsque in infernum descendes. quia, si in Sodomis factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt in te, forte
mansissent vsq; in hanc diem. 24. Veruntamen dico vobis, quia terræ Sodomorum remissius erit in die iudicij,
quàm tibi. 25. In illo tempore respondens Iesus dixit: Confiteor tibi, Pater, Domine cæli & terræ, quia abscon-
disti hæc à sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. 26. Ita Pater: quoniam sic fuit placitum ante
Ioan.6.e.46. & 7.d.28. & 8.b.19. & 10.c.15. *te. 27. Omnia mihi tradita sunt à Patre meo. Et nemo nouit Filium, nisi Pater: neque Patrem quis nouit, nisi*
Filius, & cui voluerit filius reuelare. 28. Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos.
Ier.6.d.16. *29. Tollite iugum meum super vos, & discite à me, quia mitis sum, & humilis corde: & inuenietis requiem ani-*
1.Ioh.5.a.3. *mabus vestris. 30. Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue.*

IN CAPVT XI.

ET *factum est.*] frequentissimus Hebraismus ויהי, quod Septuaginta solent vertere, καὶ ἐγένετο, & fuit, aut factum est, accidit; sed hoc postremum huic loco non conuenit, ne casu id factum videatur, quod summo consilio factum est. Septuaginta interpretes Euangelistæ imitati sunt. Prætermisit Matthæus, quæ Apostoli in sua missione fecerunt. Marcus c. 6.12.13. & Lucas c.9. 6. breuiter narrant.

Cùm consumasset Iesus præcipiens.] Præcipere, participium pro infinito ex Græco idiomate, Latini dixissent, cùm præcipiendi finem fecisset. Non significantur necessariò ea præcepta, quæ à consiliis apud Theologos distinguuntur; sed instructio illa partim præceptis, partim consiliis constans, quam Christus Apostolis tradidit. Hoc enim est διατάττειν, ordinate, disponere, vt 1.Cor.11.34.

Transit inde.] Dum Apostoli in sua missione versabantur, ne sua præsentia eorum auctoritatem minueret, claritatemq; miraculorum obscuraret. Quam ob rem Theophylactus existimat nullum interim Christum miraculum edidisse; ideoque non dixisse Euangelistam, vt miracula faceret, sed vt doceret. Tenuis coniectura.

In ciuitatibus eorum.] Multi ciuitates discipulorum intelligunt; sed cur eorum appellantur? Nonnulli Galilææ ciuitates significari putant. Erant enim Apostoli, aut omnes, aut maxima parte Galilæi, Actor.2. 7. *Nonne ecce omnes isti, qui loquuntur, Galilæi sunt*, vt Euthymius, & Hugo. Alij ciuitates, in quibus Apostoli prædicassent, vt Lucas ait cap.10.1. *misit eos binos in omnem ciuitatem, & locum, quo erat ipse venturus.* Quam interpretationem ne probem, multis causis impedior, & quia hæreticorum est, nec vllum bonum, ac veterem Auctorem habet, & quia ciuitates Apostolorum vocari eas, in quibus Apostoli modò prædicassent,
D aut quas tantùm obiissent; durum mihi prorsus videtur, & quia Euangelista significat Christum & statim, vt Apostolos misit, & in locũ diuersum diuertisse. Misit ergo eos, vt ait Lucas, in omnem ciuitatem & locũ, quò ipse non statim, sed longè post venturus erat. Scribit.n. idem Lucas c.10.17. non Christum ad eos venisse, sed eos ad Christum rediisse. Magis mihi placet Euthymij & Bedæ interpretatio, ciuitates Iudæorum significari, vt aut relatiuum sine antecedente positũ sit, aut non ad proximum, sed ad remotum antecedẽs referatur c.10.6. *Ite potius ad oues, quæ perierũt domus Israël*, aut ad ver.23. *non consummabitis ciuitates Israël, donec veniat filius hominis.* Vtrumq; enim apud Hebræos vsitatissimum
E est 4.Reg.17.24. & 3.Reg.5.3.

3. *Tu es qui venturus es.*] Locus ideo difficilis, quia statim lectoris animum percutit dubitatio, quomodo Ioannes de eo, quem, antequam miraculum fecisset vllum, agnum Dei confessus fuerat; post tot facta miracula dubitare videatur. Iustinus quidem certè, aut quisquis ille fuit Auctor, quæstio.38. ad orthodoxos, & Tertullianus libr. aduersus Marcionem 4. dicere non dubitant verè de Christo Ioannem dubitasse. Peius etiam quiddam Tertullianus adiungit, propterea dubitasse, quòd spiritus prophetiæ ab eo in Christum recessisset. Illa nimirum ætate nondum satis culta Theologia huiusmodi aliquando spinas proferebat. Alij, quia id absurdum esse animaduerterunt, *Tertulliani error.*

aliam

aliam quæsiuerunt interpretationem, non dubitasse Ioannem, an Christus agnus Dei, verusque Messias esset, qualem idem ante testatus fuerat; sed an moriturus esset, & ad inferos descensurus. In quam sententiam meliore nondum inuenta maxima pars veterum auctorum concesserunt, Ambrosius libro in Lucam 7. Eusebius Emissenus in homil. Iulianus Pomerius libr. 3. contra Iudæos, Venantius in expositione Symboli Apostolorum, Gregorius homil. 1. in Ezech. cuius opinionis etiam Chrysostomus hom. 37. & Theophylactus in commentariis ad hunc locum mentionē fecit, eamq; meritò refutauit. Quo.n. modo mortem Christi, & descēsum ad inferos Ioannes ignorare poterat, quæ nemo tunc propheta, nemo doctus, qui antiquorum prophetarum vaticinia legisset, ignorabat? Vera igitur est Hilarij, Chrysostomi, Auctoris imperfecti, Cyrilli Alexand. lib. 2. thesauri, cap. 4. Euthymij, Theophylacti, Ruperti sentētia, Ioannem nullo modo, eius verò discipulos aliquo modo de Christo dubitasse. Amabant enim nimiùm præceptorem suum eò quidem vsque, vt ne illi quidem Christum sibi longo interuallo anteponenti, seque, vt corrigiam calceamenti eius solueret, indignum prædicanti satis crederent. Putabant fortasse modestia, non veritate dicere, quoque se humiliorem; & Christo minorem faciebat, eò credebant illo esse maiorem. Vnde illa aduersus Christum ipsorum æmulatio nata est Ioan. 3. 26. *Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad illum.* Cùm ergo Ioānes morti se proximum videret, & miracula Christi, quæ durissimum quemque ad credendum mouere possent, audiuisset; discipulos suos ad illum misit, vt qui sibi non crediderant, Christi miraculis crederent. Misit autem, quasi ipse dubitaret, quia nunquam ausi fuissent suo Christum nomine interrogare. Sic enim optimus quisque medicus, vt ægrotum curet, se etiam fingit ægrotare. *Quis infirmatur, & ego non infirmor?* 2. Corinth. 11. 29. Hunc verum esse sensum ex ratione, quæ ver. 2. redditur, perspicuum est, *Cùm*, inquit, *audisset Ioannes in vinculis opera Christi, misit duos de discipulis suis.* Quæ opera? miracula. An miracula Christi in dubitationem adduxissent eum, qui antè sine miraculis non solùm crediderat, sed etiam prædicauerat? Discipulos ergo mittit, vt miracula videāt, & de Christo definant dubitare. Hieronymus & Beda amplius quiddam dicunt, ne discipulos quidem Ioannis, an Christus verus esset redemptor dubitasse; sed an mortem subiturus, & ad inferos descensurus esset; eamque ob rem ad eum missos fuisse, sed non congruit interpretatio. Quo enim modo ex miraculis, vtrum Christus moriturus, & ad inferos descensurus esset, cognoscere potuissent?

Dubitatio discipulorū Ioannis de Christo.

4. *Renuntiate Ioanni.*] Sciebat Christus eos non Ioanni, sed sibi interrogasse; noluit tamen significare, ne eos incredulitatis, & simulationis insimulare videretur, ideo dicit, *renunciate Ioanni.* Aut fortè putabant nuntij verè Ioannē non simulatè dubitasse; nec enim id discipulis declarasse credendum est, quo Christum liberiùs interrogarent, & faciliùs credente postea præceptore, & quasi mutante eo sententiam, ipsi quoque mutarent. Cùm imus ad vitia, duces esse volumus; ad virtutem pudet nos ire sine duce.

Quæ audistis, & vidistis.] Miracula, quæ à me facta esse ab iis, qui viderunt, audiuistis; &, quæ vos ipsi præsentes conspexistis. Scribit enim Lucas cap. 7. 21 multos coram illis Christum curasse cæcos, multos variis afflictos morbis sanauisse, multos à dæmonibus liberasse. At cur non disertè ad quæstionem respondit se esse Christum; cùm mulieri Samaritanæ etiam non interroganti, se esse dixerit? Ioan. 4. 26. Respondet Chrysostomus & Rupertus homines incredulos non verbis, sed factis persuadere, & conuincere voluisse, vt Ioan. 5. 33. 36. *vos misistis ad Ioannem, & testimonium perhibuit veritati, ego autem habeo testimonium maius Ioanne; opera enim, quæ dedit mihi pater, vt perficiam ea, ipsa opera, quæ ego facio, testimonium perhibet de me, quia pater misit me.* & cap. 10. 37. 38. *si non facio opera patris mei, nolite credere; si autem facio, & si mihi non vultis credere, operibus credite*, & cap. 15. 24. *Si opera non fecissem in eis, quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent; nunc autem & viderunt, & oderūt & me, & patrem meum.* Cur ergo se Samaritanæ Christum esse dixit? quia sciebat eam facilè, vt euentus declarauit, verbis credituram.

5. *Pauperes euangelizantur.*] εὐαγγελίζονται, quod Theophyl. & Euthym. actiuè interpretantur, quasi dicat, pauperes prædicant Euangelium. Pauperes autem Apostolos vocari dicunt, quòd verè pauperis, & humilis conditionis essent. Et quidem solet hoc verbum, quemadmodum in communi ad quatuor Euangelistas præfatione monuimus, non solùm passiua voce actionem significare; sed etiam aliquando passionem, vt ad Hebræos 4. 2. & 1. Petri 1. 25. & 4. 6. quæ significatio sola etiam potest in hunc locum conuenire. Numerat enim inter miracula, quòd pauperes euangelizentur. Non erat autē miraculum, vt pauperes Euangelium annuntiarent. Solent enim homines abiectissimi magnarum sæpè rerum esse nuntij. Vt autem pauperes euangelizarentur, id est, Euangelium illis prædicaretur, valde mirum erat. Annuntiari enim pauperibus Euangelium est regnum cœlorum illis promitti, suprà c. 5. 2. & 4. 17. & 9. 35. Quid autem admirabilius, quàm pauperem regem fieri? Propterea cùm omnibus æqualiter Euangelium prædicaretur, solos tamen pauperes nominauit, & quia id inter miracula ponendum erat; vt ad Isaiæ prophetiam alluderet, ostenderetque se illum esse Christum, de quo esset propheta vaticinatus, c. 61. 1. *Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me, ad annuntiandum pauperibus misit me.*

6. *Qui non fuerit scādalizatus in me.*] Qui, vnde vitam haurire debuit, mortis occasionem non acceperit, & qui ad credendum moueri miraculis, motus non fuerit ad accusandum, quod Scribis & Pharisæis accidisse legimus, qui eum in principe dæmoniorum dæmonia eiicere dicebant. Erat enim petra scandali; & lapis offensionis, Isai. 8. 14. Rom. 9. 33. & positus in ruina multorum, Luc. 2. 34. sed non credentibus. Nam credentibus quidem lapis erat summus, angularis, electus. vt D. Petrus interpretatur 1. epistola c. 2. 6. 7. Putant Hieronymus, & Beda Christum his verbis Ioannis discipulos, qui non crederent, notare voluisse.

7. *Illis autem abeuntibus.*] Quare non antè? Respondent Chrysostomus, & Euthymius, ne Ioannem coram eius discipulis adulatoriè laudare videretur.

Cœpit Iesus dicere.] Quare? ne ij, qui aderant, & Ioannis legationem audierant, existimarent eum priorem sententiam, qua magnificum de Christo testimonium præbuerat, mutauisse, aut de Christo certè cœpisse dubitare, & ipsi quoq; fide vacillarent, vt Hieron. Chrysost. Cyrill. libr. 2. thes. c. 4. Beda, Auctor imperf. Theophyl. & Euthym. adnotarunt; quod sequens arundo confirmat, quasi dicat non esse Ioannē hominem leuem, & similem arundini, qui sententiā temerè mutaret.

Quid existis.] Cur non potiùs dixit, qualem hominē Ioannem putatis? vt alludat ad illud, quod suprà c. 3. 5. dictum est, *tunc exibat ad eum Ierosolyma, & omnis Iudæa, & omnis regio circa Iordanē*, & Luc. 3. 7. *dicebat ergo ad turbas, quæ exibant, vt baptizarētur ab ipso.* quasi dicat, non est, quòd vos pœniteat ad videndū Ioannem quasi virum singularem exiisse, quasi in peius mutatus sit; maior etiam est, quàm tum, cùm ad eum exiretis, putabatis.

10. *Hic*

Ioannes quomodo angelus.

10. *Hic est enim.*] Probat, quo paulò antè dixerat, Ioannem maiorem esse propheta, quia quodammodo angelus est; & non angelus qualiscunque, sed ille nobilissimus, de quo apud Malachiam Deus prædixerat, *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam.* Dicuntur quidem & alij prophetæ, & sacerdotes angeli apud eundem prophetam c. 2. 7. & Act. 7. 53. sed alio modo, quàm Ioannes. Illi, quia ad homines; Ioannes, quia ad Christum, id est ad Deum ipsum missus est. Et quidem ante faciem eius, id est, vt illum proximè præcederet, quod honoratissimorum amicorum est; cùm alij serui non præcedere dominum, sed sequi soleant, quemadmodum Chrysostomus, & Auctor operis imperfecti adnotarunt. Atque hoc eodem sensu intelligendum est, quod Ioannes ipse Ioan. c. 21. prophetam se esse negat, quia non aliorum more propheta erat, qui de longè post venturo Christo vaticinabatur. Non erat propheta, quia Christum nō futurum prænunciabat, sed digito præsentem demonstrabat. Propheta autem erat, quia Christum nemine indicante diuino spiritu cognouit. Quanquam alio modo Christus eum, alio ipse se prophetam esse negat. Christus vt maiorem ipse vt se minorem significaret. Vterque tamen eadem ratione, quia non aliorum more propheta erat. Quam autem ob rem plus quàm propheta esse dicatur, difficile non est per se quemq; cogitare. Illustrissima enim eius vita fuit; & cùm miraculum nullum fecerit, perpetuum fuit ipse miraculum. Miraculo conceptus, miraculo clausus adhuc in vtero venientem Dominum sentiens, & matri suæ demonstrans; miraculo circumcisus mutam patris sui linguam exoluens: miraculo inter feras vitam degēs, vt quemadmodum Auctor imperfecti scribit, non solùm æquasse angelos, sed superasse etiam videatur, qui cùm homo, non angelus esset, angelicam, non humanam vitam duxerit; vt non omnino sine causa multi eum Iudæi, verùm etiam fuisse angelum existimauerint, vt Eusebius lib. 9. de demonstrat. Euangel. c. 5 auctor est.

Ioannes Bapt. quomodo propheta, & non propheta.

Ioannes perpetuum miraculum.

Ante faciem tuam.] Apud Malchiam c. 3. 1. non legitur, *ante faciem tuam*; sed *ante faciem meam.* Sed sensus est idem. Nam illic Christus de se loquitur; hîc pater de filio. Hinc etiam Christi diuinitas probari potest. Certum. n. est apud prophetam Deum esse, qui loquitur; ex eodem aût loco manifestum est fuisse Christū.

11. *Non surrexit.*] Hebraismus לֹא יָקוּם, Latini dicunt, non extitit, nisi quòd surgere paulò maiorem emphasim habet; significat enim non solùm extitisse, sed præterea eminuisse.

Inter natos mulierum nō surrexit maior Ioanne Baptista, Locus difficilis, quia nō apparet, quomodo vera possit esse sententia, q̃ adeò Ioannē extollit, vt non solùm alios omnes, verùm Christum ēt ipsum deprimere videatur. Noui hæreticorum interpretes facilem ad fugiendum hoc incommodum viam repererunt. Dicunt Ioannis officium, & dignitatem cum superiorum prophetarum officio, dignitateque, non sanctitatem cum sanctitate comparari. Id ex Luca probant, qui non absolutè dicit neminem Ioanne maiorem; sed neminem maiorem fuisse prophetam. Tum etiam ex hoc loco, vbi id agebatur, vt Ioannes plus quàm propheta esse probaretur. Verùm enimuerò hæc, quæ plana illis visa est via; periculosus error est, & à Christi sententia, & à pietate discedens. Nam & Christum plus quiddam de Ioanne dicere voluisse paulò infrà docebimus; & pietas ipsa suadet, vt plus de illo dictum credamus. Cæterum noui hæretici, homines scilicet pij, quidquid pietatem attenuat, aut B. Virginis, Ioannis Baptistæ, & Apostolorum sanctitatem minuit, nimis libenter amplecti solent. Primùm quidem omnes veteres auctores nemine, quod sciam, prorsus excepto de sanctitate, non de officio exposuerunt, Tertullianus lib. de Baptismo, Cyrilius Ierosolymitanus Catech. 3. & alter Cyrillus Alexandrinus libr. 2. thesauri cap. 4. & lib. 2. in Ioan. cap. 34. Ambrosius lib. 6. in Luc. Chrysostomus homil. in hunc locum 38. Auctor imperf. homil. 27. Hieronym. August. tract. 13. in Ioan. & libr. 2. contra aduersarium leg. & proph. cap. 5. Hilarius can. 11. Maximus in homilia de S. Ioanne, neque quisquam, vt dixi, aliter. Nec est profectò tam subtilis & recondita hæreticorum interpretatio, vt nemo eam inter tot tam præstanti ingenio viros potuerit inuenire, sed tam falsa, vt nemo eam etiam sponte occurrentem voluerit amplecti. Et verò si spectemus Christi propositum, videbimus istam interpretationem ab eo, quòd agere volebat, abhorrere. Nolebat Christus probare Ioannem prophetiæ munere ornatum fuisse, eoque cæteris præstitisse. Id enim iam dixerat vet. 9. *etiam dico vobis, & plus quàm prophetam*; & protius ineptè ista cohærerent, *plus est, quàm propheta, quia nemo maior propheta eo surrexit.* Si enim plus quàm prophetam erat, quis dubitare poterat nullum eo maiorem fuisse prophetam? Sed voluit auditoribus, ne propter auditam eius legationem, *Tu es, qui venturus es,* de cuius constantia, virtuteque dubitarent, eius singularem sanctitatem prædicare. Quid hoc ad officiū pertinebat, vbi de moribus agebatur? Certè cùm dicit, *quid existis in desertum videre?* non de officio, sed de moribus agit: quem hominem? quàm religiosum? quàm sanctum? Nam & illa, quæ subiicit, arundo, & molles vestes, non officio, sed moribus opponuntur; arundo constantiæ, mollis vestitus vitæ asperitati, atque rigori. Deinde cū addit, *qui autem minor est in regno cælorum, maior est illo,* nō dubium est, quin eodem modo ij, qui sunt in regno cœlorū cum illo, quo ille cum iis, qui in lege fuerant, comparentur. At alij cum illo non officij præstantia, sed morum sanctitate comparantur. Non enim est sensus minimum prophetam in regno cœlorum maiorem prophetam esse, quàm illum; sed quemlibet hominem beatiorē, quàm illum esse, aut, si velit, esse posse, vt paulò post explicaturi sumus. Non ergo Ioannes cum iis, qui in vetere lege fuerunt, officio, sed sanctitate confertur. Idem ex ver. 12. colligitur, *à diebus Ioannis Baptistæ regnum cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud,* id est omnibus expositum est, quisquis contendere voluerit, Ioanne Baptista maior erit, non prophetiæ officio, quod gratis donatur, nō laboribus redditur; sed sanctitate, quam quò magis quisque contendit, maiorem obtinet. Denique, quod Christus hoc loco dicit, *non surrexit maior Ioanne Baptista*; angelus apud Lucam c. 1. 15. prædixerat, *erit enim magnus coram Domino*; angelus autem de moribus, non de officio loquebatur. Hoc enim est, *coram Domino,* coram quo nemo, nisi iustus, nisi sanctus, magnus est. Quod ergo ex alio loco Lucæ c. 7. 28. ab istis obiicitur; *Propheta non fuit maior Ioanne Baptista*; alij ante nos Catholici interpretes explicauerunt. In primis Euthymius nomen ipsum prophetæ apud Lucam non officium, sed sanctitatem declarare. Quia enim Prophetæ sancti & esse solebant, & habebantur; viri sancti, etiamsi prophetæ non essent, prophetæ vocabantur. Quo sensu passim videmus Christum à Iudæis prophetam appellari, non quòd futura prædiceret; sed quòd suam miraculis sanctitatem declararet, Matth. 21. 11. Mar. 6. 4. 15. Luc. 7. 16. & 24. 19. Ioan. 4. 19 & 6. 14. & 7. 40. 52. & 9. 17. Quòd si etiam apud Lucam nomē esset officij, nihil tñ efficere ex eo loco possent. Concedimus enim Ioannem cum solis prophetis veteris testamenti comparari, quod vnum ex Luca colligi potest, & Auctor operis imperf. hom. 27. & Aug. lib. 2. contra aduersar. leg. & prophet. sponte concedunt.

De Ioannis sanctitate contra hæreticos.

Hæretici aduersarij B. Virginis, S. Ioannis, & Apostolorum.

An

An propterea sequitur cum prophetis in solo prophetæ officio comparari? Illud Auctores illi confitentur, hoc negant. Nam quia prophetæ omnium sanctissimi habebantur, dum cum illis confertur, in sanctitate cófertur; & dum illis anteponitur, omnibus aliis sanctis, quamuis non nominentur, anteponitur. Deiecta est hæreticorum interpretatio; sed constat maior nobis quæstio. Quomodo inter natos mulierum nemo maior, id est, sanctior Ioanne Baptista? An Christus illo non sanctior? Multi multis modis ab hac comparatione Christum excludunt. Alij per illud verbum mulierum, quòd corruptas videtur significare; cũ Christus non ex corrupta, sed ex integerrima virgine natus sit, vt Ambrosius libr. 5. in Lucam, Hieron. Beda, Theophyl. *Hunc* (inquit Ambrosius.) *omnibus dico esse maiorem, sed inter mulierum, non inter virginis natos. Maior enim fuit iis, quibus æqualis esse poterat sorte nascendi.* Alij, quia non dixit, inter natos de mulieribus, quemadmodum Christus dicitur factus ex muliere ad Galat. 4. 4. sed *inter natos mulierum*. Christum enim non esse natum mulieris, sed de muliere. Ita Auctor operis imperfecti homilia 27. *Aliud est*, inquit, *esse natum mulieris, aliud, esse natum de muliere. Qui mulieris natus est, in muliere quidem natus est, & initium de muliere habet, & ante mulierem non fuit; qui autem de muliere natus est, neque in muliere natus est. Ecce enim Christus de muliere natus est.* Alij in verbo γεννητοῖς, hanc vim inesse putant, vt eos tantùm significet, qui ex viro & muliere geniti sunt; hoc enim propriè esse γεννᾶν, generare. Quæ obseruatio, vt vera sit, non est tamen, vt postea dicam, necessaria. Alij natos mulierum vocari dicunt, qui non ex Deo, sed ex voluntate viri, & ex voluntate carnis nati sunt; quibus opponantur, qui sunt nati ex Deo, id est, diuino spiritu regenerati: inter quos, qui minimus est, maior est Ioanne Baptista. Ita Cyrillus libr. 2. Thes. cap. 4. Alij sequentibus verbis Christum excipi volunt, *qui minor est in regno cælorum, maior est illo*, vt Chrysostomus, & Euthymius. Quæ omnes opiniones, vt veras eas esse dicamus, quæstionem tñ non soluunt. Nam ponamus exclusum Christum, quid de sanctissima Christi matre dicemus? q̃ nemo vir pius negare potest eò Ioanne Baptista fuisse sanctiorem, quò propiùs Christum mater, quàm præcursor attingebat. Breuiter igitur & facilè respondeo Ioannem (quemadmodum Hieronymus docet) nó cum omnibus, sed cum solis sanctis veteris Testamenti comparari. At Christus & eius mater, omnesque Apostoli ad nouum pertinent Testamentum. Nec in illo verbo *natos mulierum* aliud mysterium, quàm Hebraismum video, quo per periphrasim omnes homines הנשים ילדי nati mulierum appellantur.

Qui autem minor est in regno cælorum, maior est illo.] Hic locus est multò, quàm superior, meo quidem iudicio difficilior. Hæretici priorem secuti errorem, alterum adiungunt, qui vel minimum in Ecclesia officium habet, eum Ioanne Baptista esse maiorem. Apertiùs vt dicam, suos Ministros, suos Superuigilátes, suos Diaconos, &c, si quos habent alios ex nostrorum monachorum fæcibus collectos, si quos ob infame aliquod scelus ex Ecclesia fugitiuos, Ioanne Baptista maiores esse volunt. Sed iam probauimus de officio non agi. D. Augustinus libr. 2. contra aduersarium leg. & prophet. c. 5. regnum cœlorum, cœlum; eos qui in regno cœlorum sunt, angelos, qui in cœlo sunt, interpretatur. At quorsum Christus angelos Ioanne Baptista maiores esse diceret? nec enim de angelis, sed de hominibus agebatur. Hieronymus, & Beda regnum cœlorum cœlum etiam intelligendum esse putant; eos autem, qui in regno cœlorum sunt, homines iam in cœlo beatos, inter quos, qui minimus est, maior est Ioanne Baptista, quia *aliud* (inquit Hieronymus) *est coronam victoriæ possidere, aliud adhuc in acie pugnare.* Multi de Christo ipso hoc dictum existimant; sed non oẽs eodem modo; quidam sic, *qui minor est in regno cælorum*, id est in Ecclesia, id est ego, qui omnium humillimus sum, maior sum illo, vt Rupertus. Alij; ego qui & ætate minor sum, & hominum opinione Ioanne minor habeor; maior illo sum, sicut Ioannes ipse dixit, *Qui autem post me venturus est, cuius non sum dignus calceamenta portare, ille baptizabit vos*, cap. 3. 11. Sic Hilar. Chrysostm. Auctor operis imperfecti, Euthymius, & Theophyl. quam etiam interpretationem approbat August. tract. 13. in Ioan. & lib. 2. contra aduers. leg. & prophet. cap. 5. Memini & hanc interpretationem apud nescio quem Auctorem legere, *qui minor est*, id est humilior Ioanne Baptista, *maior est illo*, quia qui se humiliat, exaltabitur. Habet ex multis opinionibus, quam eligat lector; sed si meam quoque sententiam auet audire, liberè fatebor in nulla prorsus earum meum qualecunque iudicium acquiescere. Nec probare possum, vt regnum cœlorum pro cœlo ponatur, quia manifestum est Christum antithesi quadam inter vetus, & nouum testamentum vti voluisse, vt constat ex ver. 12. & 13. *à diebus Ioannis Baptistæ vsque nunc regnum cælorum vim patitur, & omnes prophetæ, & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt*: nec vt Christus cum Ioanne conferatur, & quia ea comparatio ad rem non pertinebat, vbi Euangelium cum lege veteri conferebatur; & quia apertiùs dixisset se eo maiorem esse, vt c. 12. 41. 42. *Ecce plusquam Ionas hic, & ecce plusquam Salomon hic*; & quia vis locutionis perit, nisi sententia generalis sit, & non ad vnum definita, *qui minor est*, id est quisquis minor est, aut minimus quisq; in regno cœlorum, *maior est illo*. Nam quod dubitat D. August. an hæc verba *in regno cælorum*, cum præcedentibus, an cum sequentibus iungi debeant, dubium esse non arbitror, quin sint præcedentibus copulanda, *qui in regno cælorũ minor est, maior est illo*. Ergo hic mihi videtur esse sensus, de quo tamen non solùm Ecclesiæ, vt omnibus in rebus, sed aliis omnibus, qui me doctiores sunt, iudicium relinquo. Minimus quisque in Euangelio, id est eorum, qui Euangelium recipiunt, maior est illo. Sic enim & antithesis inter Euangelium, & legem, qua Christum vsum esse perspicuum est, & inter Euãgelij, & legis personas aptissimè conuenit, vt qui minimus est in Euangelio, eo qui in lege maximus fuit, maior esse dicatur. Notum est illud philosophorum axioma, *Minimum maximi maius est maximo minimi.* Superest magna, vt videtur difficultas, quomodo, qui minimus est in Euangelio, maior, id est, sanctior sit Ioanne Baptista. Duobus modis respondeo, primùm Christum de Ioanne, & iis qui Euangelium recipiunt præcise loqui, quatenus ille ad legem, hi ad Euangelium pertinent. Nam etsi dubium non est, quin Ioannes non solùm multos, sed etiam plerosque, qui in Euangelio sunt, sanctitate longè præcesserit; tamen quidquid & ille, & alij sancti veteris Testamenti sanctitatis habuerunt, non ex lege, sed ex Euangelio habuerunt, cuius futura virtus ad eos vsque, quamuis longè adhuc remotos, porrigebatur; ideo qui minimus est in Euangelio eo, qui maximus fuit in lege, maior fuisse perhibetur, quia hic veluti hæreditaria, & domi nata; ille aliena, & quasi mutuo accepta virtute factus est magnus. Sic enim D. Paulus de lege, & Euãgelio loqui solet, vt doceat legem ex fide non esse, & fidem Euangelij propriam faciat, Rom. 3. 27. 28. 31. & ad Gal. 3. 12. cùm Abraham, qui, vt idem D. Paulus ait, pater fuit omnium credentium, non in Euangelio, sed in lege, aut potiùs ante legem fuerit. Sed negat legem fidem habuisse, & iustificasse, quia non ex se, sed ex

futuro Euangelio, quasi anticipatam fidem habebat, & mutuata ex eo gratia iustificabat. Secundo loco respondeo eum, qui in Euangelio minimus est, eo, qui in lege fuit maximus, maiorem dici; non quòd continuò re vera maior sit; sed quòd ex Euangelij natura maior esse possit. Quid in lege? an non potuit quisquis voluit Ioanne Baptista maior esse? potuit fortasse, at non ex natura legis, quæ certis repagulis claudebatur. Quibus reuulsis, *à diebus Ioannis Baptistæ regnum cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud,* quò quisque violentior est, eò sanctior. Ante prophetis, & cæteris sanctis, prout officium, aut ministerium siue prænuntiandi, siue præfigurandi venturum Christum postulabat, maior, minórue dabatur gratia, ideoque Ioanni maxima data est, quia non modo prædicere; sed digito etiam debuit demonstrare; postea effusa est, & in medio posita, tantum quisque capit, quantum virtute & animo contendit. Hoc enim est, *regnum cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud.*

12. *Regnum cælorum.*] Quidam Christum ipsum regnum cœlorum vocari putant, vt Ambrosius serm. 15. de natali Domini. Alij vitam æternam, aut cœlum, vt Gregorius homilia 20. in Euangel. & Beda in hunc locum. Alij fidem, vt Chrysostom. Euthym. & Theophyl. Alij Ecclesiam, aut Euangelium, vt multis aliis locis. His solis assentior, iam enim superiore versu docuimus antithesi inter legem & Euangelium vti voluisse.

Vim patitur.] Magno ad illud impetu curritur, quā interpretationem hæreticorū interpretes, & sine Auctore (nec enim cuiusquam meminerunt) & sine iudicio secuti sunt. Nam vt paulo pòst apparebit, non est ad rem. Plerique sic exponunt, *vim patitur*, id est, mortificatione, pœnitentia, ignominia, paupertate obtinetur, & ea ad illud itur via, quam Ioannes & verbis & factis demonstrauit, Basilius in oratione de abdicatione rerum, Chrysostomus, Hieronymus, Augustinus lib. 2. qq. Euang. q. 37. Greg. homil. 20. in Euangel. Theophylact. Euthym. & Beda in comment. & Bernard. in sentent. c. 5. Ego vehementer Hilarij can. 11. & Ambrosij libr. in Lucam 6. & serm. 15. de natali Domini probo sententiam, propterea dici vim pati regnum cœlorum, & rapi à violentis, quia non intra vnum populum, vt in veteri lege conclusum est, & quasi certis finibus custoditum; sed omnibus apertum, omnibus expositum, vt quicunque velit in illud irruat; & quia non iam hæreditati, vt Iudæis, sed virtuti datur. *Multi enim ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, Isaac & Iacob in regno cælorum, filij autem regni eiicientur in tenebras exteriores.* Hoc est rapere regnum Dei, hoc est violentum esse, non genere, & hæreditate; sed virtute & perseuerantia, quasi bello & armis obtinere, & legitimos hæredes, quia ignaui sunt, ab eo deturbare. Rapere enim dicimur, quod de alicuius manibus extorquemus, quemadmodum multi ab Oriente, & Occidente venientes de manibus Iudæorum, qui in possessione erant, extorserūt. Regnum cœlorum Iudæis rapuit ille Centurio, de quo Christus dixit, *nec in Israël tantam fidem inueni*, quia iudæis non credentibus, credidit cap. 8. 6. Regnum cœlorum rapuit mulier illa Chananæa, quæ à Christo fide argumentando, & se plus quàm Iudæos credere docendo filiæ suæ sanitatem impetrauit cap. 15. 22. Hanc interpretationem eò magis probauit lector, si animaduerterit, verba hoc loco esse transposita. Nam hæc verba debuerunt esse vers. 13. & ea, quæ ver. 13. sunt. hoc loco poni, & quia id sententiarum series, & consequentia videtur omnino postulare; probat enim Christus, qui minor est in regno cœlorum, Ioanne Baptista posse esse maiorem, quia nullis legis

Matth. 8. 11. 12.

vinculis impeditur. Nam omnes prophetæ, & lex vsque ad Ioannē prophetauerunt, & quia Lucas c. 16. 16. ita narrat, *lex & prophetæ vsque ad Ioannem, ex eo regnum euāgelizatur, & omnis in illud vim facit.* Sic Matthæus, vt in aliis multis locis, narrationis seriem non seruauit. Illam verò Ambrosij eodem loco interpretationem non probo, qui & legit, *regnum cælorum cogitur*, & exponit, *densatur*, quia cùm priùs soli in eo essent Iudæi, ingredientibus gentilibus frequentia, & turba fit densior.

13. *Omnes enim.*] Si hæc verba, vt paulò antè docuimus, cum ver. 11. coniungantur, nemo non perspiciet, cuius rei causa reddatur. Dixerat illic, *Inter natos mulierum non surrexit maior Ioanne Baptista, sed, qui minor est in regno cælorum, maior est illo.* Reddit his verbis rationem, *quia propheta & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt*, id est, durauerunt, quasi dicat, ante homines erant quodammodo ligati lege, nec licebat vnicuique in regnum cœlorum irrumpere; *at à diebus Ioannis Baptistæ regnum cælorum vim patitur*, propterea nemo est, qui si velit contendere, non possit illo esse maior. Hanc vim habet hoc loco, causualis *enim*, & versu 12. aduersatiua, *autem*.

Prophetæ, & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt.] Innumerabiles interpretationes, & quia piget me, & quia nihil mihi habere videntur probabilitatis, prætermitto. Eas tantùm recitabo, quas venerandos auctores habere video, quibus hoc debemus, vt eorum sententias aut sequamur, aut honorificè certè recitemus. Omnes ferè veteres ita exponunt, vt legis vmbris Euangelij claritas & lumen opponatur. Non enim de omnibus prophetis agi putant, sed de iis tantùm, qui Christum prædixerant esse venturum. Illi enim omnes, & obscurè solo spiritu, & quasi longè adhuc remotum prauiderunt; & obscurioribus verbis indicarunt: Ioannes & oculis præsentem vidit, & digito demonstrauit. In hanc sententiam Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Euthymius hunc locum edisserunt. Quæ quidem vera sententia est; sed non satis apta, vt mihi videtur, interpretatio. Nec enim Ioannes à Christo inter noui, sed inter veteris Testamēti prophetas, sanctósque numeratur. His enim confertur, *inter natos mulierum non surrexit maior Ioanne Baptista.* Illis opponitur, *sed qui minor est in regno cælorum, maior est illo*, vt illic copiose disputauimus. Sensus ergo mihi videtur esse, legem, & prophetas vsque ad Ioannem Baptistam prophetasse, id est, viguisse; vim habuisse, officio suo functos esse. Legem enim, & prophetas totum vetus testamentum appellat, vt cap. 7. 12. & 22. 40. & prophetare significat officio fungi prophetæ, sicut libr. 1. Esdræ cap. 5. 1. dicuntur Aggæus, & Zacharias prophetasse. Itaque nihil aliud voluit Christus dicere, quàm legem, & prophetas vsque ad Ioannem Baptistam durauisse; vt facilè intelligitur ex antitheto, *A diebus autem Ioannis Baptistæ regnum cælorum vim patitur.* Nam legi & prophetis regnum cœlorum, id est veteri testamento, nouum; & verbo prophetandi, rapiendi, & vim patiendi verbum opponit; quasi dicat, vsque ad Ioannem lex vigebat, quæ solis Iudæis data erat, nec homines iuuabat, sed grauabat, ideo nemo in ea surrexit maior Ioanne Baptista; at deinceps remoto legis impedimento regnum cœlorum vim patitur, & qui in eo minor est, maior est illo. Vnde apparet, omnes illas quæstiones, quæ à multis pluribus verbis disputantur, an in nouo Testamento prophetæ fuerint, an de personis, vel de scriptis prophetarum hoc, quod Christus dicit, intelligatur locum non habere. Illud potiùs dicendum fuit, quomodo lex vsque ad Ioannem tantùm fuisse dicatur, cùm non statim abrogata fuerit, vt Ioannes venit; sed longo

post tempore durauerit. Respondeo primùm non esse sensum legem vsque ad Ioannem, id est vsque ad Ioannis natiuitatem; sed vsque ad Ioannem, id est vsque ad Ioannis prædicationem viguisse. Deinde non significari tunc fuisse statim momēto temporis extinctam, sed nascente Euangelio, mori cœpisse, vt explicauimus cap. 5. 17.

14. *Et si vultis recipere.*] Chrysostomus duas affert rationes, quam ob rem non dixerit absolutè, *ipse est Elias.* Altera est, quia ad fidem nemo cogi debet, quia nec fides est, si libera non est ac voluntaria. Altera, quam & Theophylactus reddit, vt significet Ioannem esse Eliam, si velint attentè vtriusque officium, & similitudinem considerare. Potiùs credo ideo ita loquutum Christum, vt indicaret non esse verè Eliam, sed officio & effectu, quia quod Elias in secundo eius aduentu hominib. præstiturus est, hoc Ioannes in primo præstabat; præstare autem nisi volentibus, recipientibusque non poterat. Ideo dicit, *si vultis recipere*, quasi dicat, si vultis recipere, erit vobis Elias, quia vos ad Deum conuertit, si non vultis, non erit.

Ipse est Elias.] Promiserat Deus se Eliam missurum, Malach. 4. 5. 6. *Ecce ego mitto vobis Eliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis, & conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum*, quod de secundo Domini aduentu intelligendum esse ex eodem loco perspicuum est. Itaque constantissima semper fuit Christianorum opinio Eliam ante diem iudicij, qui terribilis & magnus appellatur, te ipsa esse venturum, vt discimus ex Hippolyto in libro de consummat. mundi, ex Tertull. in lib. de anima, ex Origen. tract. 3. in Matth. ex Ambrosio, aut alio, quisquis est, Auctore commentariorum in epistolam ad Romanos cap. 4. ex Chrysostomo homil. 4. in 2. epistol. ad Thessal. ex Augustino lib. 83. q. q. 58. & tract. 4. in Ioannem, & Hieronymo in 17. c. Matth. ex Theodorito in comment. in 4. c. Malach. ex Gregorio lib. 9. in Iob c. 4. & lib. 11. cap. 9. & lib. 20. cap. 25. & lib. 35. c. 10. Quod non ex illo tantùm Malachiæ; sed ex aliis quoq; scripturæ locis confirmatur, Matth. 17. 10. 11. *Quid ergo Scribæ dicunt, quòd Eliam oporteat primùm venire? at ille respondens ait eis, Elias quidem venturus est, & restituet omnia.* Idem Marc. 9. 11. 12. Eam quoque Iudæorum opinionem fuisse, etsi fortasse, quando venturus esset, non intelligebant, & ex iisdem duobus locis & ex Matth. c. 16. 14. & ex Marc. c. 6. 15. satis apparet. Dicit autem Christus Ioannem esse Eliam, non quòd Elias esset, id enim Ioannes ipse negarat. Ioannis c. 1. 21. sed quòd in spiritu, & virtute Eliæ venisset, vt angelus apud Lucam dixit c. 1. 17. Ita nulla inter Christi, & Ioannis verba est repugnantia. August. tract. 4. in Ioan. & Gregorius hom. 7. in Euang.

Elias venturus ante diē iudicii.

Ioannes quomodo Elias.

15. *Qui habet aures audiendi, audiat.*] Audire hoc loco significat intelligere, & obedire, vt Lucæ 10. 16. *Qui vos audit, me audit.* & Matth. 18. 15. *si te audierit, lucratus eris fratrem tuum*, & Marc. 8. 18 *aures habentes non auditis.* Itaque indicat non omnes, qui habent aures habere aures audiendi, id est dociles, & obedientes, vt c. 13. 13. *videntes non vidēnt, & audientes nō audiunt*, & Isai. 6. 9. *Audite audientes, & nolite intelligere.* Solet Christus hac vti phrasi, cùm de re maximè seria & q̄ maximè auditores attingit, verba facit, vt attentionem & studium auditorum excitet, vt c. 13. 9. 43. & Mar. 4. 9 23. & Luc. 8. 9. Ideo & hoc loco vsus est, quia plurimùm auditorū intererat, q̄ dixerat, intelligere, legem & propheras vsq; ad Ioānem tantùm viguisse, postea regnum cœlorum vim pati, id est, nullum illis salutis remediū superesse, si in lege confidant, si Ioannem, & quem Ioannes indicabat, Christum non recepissent. Eodem ferè sensu Chrysostomus, atque Euthymius exponunt.

16. *Cui autem similem æstimabo generationem istam.*] istud hominum genus, Hebraismus הדור הזה, quos, & quare his verbis Christus reprehendat apparet ex Luca cap. 7. 29. 30. 31. *Et omnis populus audiens* (quæ de Ioanne Baptista Christus paulò antè dixit) *& publicani iustificauerunt Deum baptizati baptismo Ioannis; Pharisæi autem & legisperiti consilium Dei spreuerunt in semetipsos. Ait autem Dominus, cui ergo similes dicam homines generationis huius?* De Pharisæis ergo & iurisperitis, id est de Scribis loquitur.

Similis est pueris.] Quod nonnulli dicunt vsitatum fuisse apud Iudæos puerorum ludum, vt in duos diuisi choros alij flerent, alij tibiis canerent, vtrique cantitarent, illi, *Lamentauimus vobis, & non planxistis*; hi. *Cantauimus vobis, & non saltastis*, quamuis Theophylactum in cap. 7. Lucæ, & Lyranum hoc loco Auctorem habeant, quia aut Hebræum, aut magis antiquū non habent, verisimile non videtur esse. Nec necesse est, vt ex re vsitata Christus similitudinem sumpserit; satis est, vt ex re, quæ aut soleret, aut posset fieri. Aliquando enim non transferimus, sed fingimus similitudines: quemadmodum si diceret, perinde Scribæ & Pharisæi sese habent, atque si pueri ludentes in foro dicerent, *lamentauimus vobis, & non planxistis.* Multò maior est in similitudinis accommodatione difficultas. Videtur enim Scribas, & Pharisæos pueris, qui lamentati sunt, & cecinerunt, comparasse, quiq; æqualibus suis dicunt, *Cecinimus vobis, & non saltastis, lamentauimus, & non planxistis*; cùm illis potiùs comparare debuisse videatur, qui aliis canentibus saltare; lamentantibus plangere noluerunt. Euthymius pueros Christum, & Ioannem propter innocentiam vocari putat, quibus Iudæi dicunt, *Cecinimus vobis, & non saltastis; lamentauimus vobis, & non planxistis*, sensu menti Christi prorsus contrario. Hieronymus, & cæteri omnes Auctores Christum, & Ioannem esse pueros, qui cecinerunt, & lamentati sunt; nam Christus ab hilari & communi hominum vita non abhorrens, canere; Ioannes cilicio indutus, & in solitudine durissimam vitam agens, lamentari videbatur. Paulò propius sensum videtur Hugo Cardinalis attigisse; scribit enim non personas personis; sed negotium negotio; nec partes partibus; sed totum toti comparari: sensum enim esse, perinde se Scribarum & Pharisæorum causam habere, atque si pueri dicant sodalibus suis, *cecinimus vobis &c.* Sic enim posse illis dici, Ioannes vobis lamentatus est, & non planxistis; filius hominis cecinit, & non saltastis. Hunc esse verum sensum ver. 19. magis probabimus. Nunc satis est, vt moneamus valde esse vsitatum, vt in parabolis non personæ personis, non partes partibus; sed totum negotium, toti negotio comparetur cap. 13. 24. *Simile factum est regnum cœlorum homini, qui seminauit bonum semen in agro.* Non enim regnum cœlorum homini, sed potius semini, aut agro simile est. Itaque sensus est, idem accidit in regno cœlorum, atque si quis seminasset bonum semen in agro suo; & ibidem ver. 45. *simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas.* Non enim homini, sed potius margaritæ simile est; & idem accidit in regno cœlorum, atque si quis quærat bonas margaritas, inuenta autem vna pretiosa margarita vendat omnia, quæ habeat, & emat eam. Sexcenta sunt exempla generis eiusdem. Itaque frustra laborat, qui anxie quærit, quomodo personæ personis, partes partibus respondeant. Totum sententiæ corpus intuendum est, & integrum ex integra parabola trahendum; ne in partes diuisum pereat, atque dissoluatur.

Parabola quomodo applicanda.

18. *Neque manducans.*] Non manducasse dicitur, aut quia nemo eum manducare viderat; aut quia parcè

admodum, & leuiter manducabat; aut quia nō more aliorum hominum, sed ferarum potius cibis viuebat.

Dæmonium habet.] Nihil vspiam alibi legimus aduersus Ioannem à Iudæis dictum esse, sed ex hoc loco manifestum est à nonnullis pro dæmoniaco habitum fuisse; quemadmodum nunc, qui arctius vitæ institutum sectantur, non solùm ab hæreticis, sed à plerisque etiam Catholicis pro stultis haberi solent; & experientia docet insignem virtutem inuidia & obtrectatione carere non posse.

19. *Venit filius hominis.*] Cur Christus filius hominis appelletur, diximus c.8.20.

Et iustificata est sapientia à filiis suis.] Difficilis locus. Consistit autem tribus in rebus difficultas, primùm, quid vocetur sapientia; deinde qui filij sapientiæ appellentur; postremò quid sit iustificari. Alij Christum ipsum, alij diuinam prouidentiam sapientiam vocari dicunt. Filios autem sapientiæ alij Christum, & Ioannem; alij Iudæos, qui eos receperunt; alij eos, qui non receperūt, appellari. Alij filios sapientiæ vocari negāt, dicentes relatiuum αὐτῆς, non ad sapientiam, sed ad γενεὰν generationem referendum, vt fit sensus *iustificata est sapientia à filiis* eius, id est generationis huius. Sed isti, vt apparet, Græca sciebant, Hebraica nesciebant. intellexissent enim Hebraismum esse, quo sapientes filij sapientiæ appellantur. Iustificari autem alij pro laudari, alij pro liberari, alij pro iustam apparere posi tum putant. Itaq; nonnulli sic exponunt, *iustificata est*, id est liberata ab omni calumnia, & accusationis iusta causa, *sapientia*, id est diuina prouidentia. *à filiis suis*, id est à me, & à Ioanne, qui filij sapientiæ, id est sapientes sumus; liberata autem est, quia effecimus quidquid diuersis modis fieri poterat, vt homines ego canendo, ille lamētando ad salutem adduceremus; ita vt nemo possit diuinam erga homines sapientiam, prouidentiamque desiderare. Huic interpretationi repugnat, quod Lucas dicit c.7.35. *ab omnibus filiis suis*, quod de solis Christo, & Ioanne dici non potuit. Alij *iustificata est*, id est cognitā, laudata, & pro iusta habita diuina erga homines *sapientia à filiis suis*, id est ab iis, qui verè sapientes erant, eamque amplexi sunt. Ita Hieronym. Beda, & Euthymius. Alij *iustificata*, id est libera est, sicut qui mortuus est, iustificatus est à peccato, id est liberatus, ita vt iam peccare non possit Rom.6.7. *sapientia* diuina prouidentia *à filiis suis* à Scribis, & Pharisæis, qui filij sapientiæ, id est sapientes appellantur, non quod sint, sed quod sibi esse videatur; aut quod esse debeant sapientes, vt infra ver.25. ita vt non habeant, quod diuinam prouidentiā accusare possint. S. Chrysost. Ego sapiētiā, vt Chrysost. Hieron. Beda, & Euthym. diuinā prouidentiam vocari arbitror, filios aūt sapientiæ oēs Iudæos, & eos qui sapientiā receperūt, & eos qui reiecerūt, non quod sapiētes aut essent, aut esse deberēt, aut esse sibi viderentur, sed quod essent quasi pueri & discipuli diuinæ prouidentiæ, q̄ Iudæos peculiariter, tanquā proprios filios, gubernabat; propterea.n. in pueris, non in viris similitudinem proposuit. Iustificatam autem esse ab vtrisq; & bonis, & malis, id est iustam declaratam, dum canente Christo, & lamentante Ioanne alij saltauerunt, id est Christum; alij planxerūt, id est Ioannem secuti sunt, alij autem neque plangere, neque saltare voluerunt; ij enim, qui saltarunt, Christi exemplum secuti dicere possunt Scribis & Pharisæis, *cecinimus vobis, & non saltastis*, nam & illi canere dicuntur, quia canentem Christum imitati sunt, & aliis Iudæis, vt saltarent, exemplum præbuerunt. Qui verò secuti sunt Ioannem, lamentati cum illo sunt, & Scribas, ac Pharisæos exemplo, vt idem facerēt prouocarunt; sed plangere noluerunt; solus autem Christus & Ioannes nominantur, quia ambo, ille canentium, hic lamentantium duces erant. Vtrique ergo, & qui crediderunt, & qui non crediderunt, diuinam sapientiam iustificarunt; illi eam amplectendo; hi quia illis eam amplectentibus repudiarunt; nam dum nec Christi cantu, nec Ioannis lamentationi credere voluerunt, satis ostenderunt se nullo modo velle credere, & per se, non per diuinam stare sapientiam, quominus conuerterentur. Vt ita exponam, mouet me primùm sententia, quæ hoc modo plenior, grandior, & Christi maiestate dignior est, vt ipsimet filij sapientiæ eam iustificarent, siue recipiant, siue non recipiant. Itaque præpositionem ἀπὸ à contra multorum opinionem personam agentem, non materiam, significare arbitror. Infinitis.n. locis ꝓ ὑπὸ poni solere nemò mediocriter in lingua Græca versatus ignorare pōt. Deinde coniunctio καὶ, &, quæ hanc videtur habere vim, vt significet ipsosmet filios sapiētiæ, id est discipulos magistra alios discēdo, alios nō discendo, iustificasse. Certe illā interpretationem quorundam admittere hæc particula nō potest, qui exponunt sapientiam à filiis suis, id est ab iis tantùm, qui eam receperunt, iustificatam. Non enim dixisset καὶ &, sed ἀλλὰ *veruntamen*. Nam etsi scio aliquando καὶ pro ἀλλὰ vt ו, Hebraicè poni solere; tamen hoc loco id prorsus violentum videtur, vbi omnia nos verba in naturalē ducunt significationem.

20. *Tunc.*] Cum discipulos ad prædicandum mitteret Euangelium, vt constat ex Luca c.10.13. Inde enim videtur occasionem sumpsisse ea, quæ sequuntur, dicendi, quòd Apostolos ideo ad remotas mitteret ciuitates, quia Corozain, Bethsaida, & Capernaum, in quibus diu non discipuli, sed magister ipse Christus prædicauerat, Euangelium recipere noluissent.

21. *Væ tibi Corozain.*] Corozain, Bethsaida, & Capernaum Galilææ ciuitates erant prope lacū Genesareth, in quibus frequentissimè Christus cum suis discipulis Euangelium prædicans, & miracula faciens versabatur. Ideo illis exprobrat incredulitatem.

Si in Tyro & Sidone.] Tribus de causis has duas ciuitates duabus illis opponit; primùm quòd Gentiles essent, deinde quòd vicinæ; postremò quòd idololatræ, delitiis, auaritia, & omni vitiorum genere corruptissimæ, vt prophetę Isaias, & Ezechiel sæpè testantur, Isai. 23.1. Ezechiel.26.2.27.3. & 28.2.12. Amos 1.9.

Olim.] Iam diu, non expectassent tā diu, quàm vos, non tot exhortationes, nō tot miracula desiderassent.

In cilicio & cinere.] Id est maximam egissent pœnitentiam. Ille enim grauissimæ pœnitentiæ habitus erat, Isai.58.5. Ierem 6.26. & 25.34. Thren.2.10. Daniel. 9.3. Quem ritum gentiles quoque imitatos fuisse constat ex Iona cap.3.6. Quæstionem de prædestinatione, quam hoc loco nonnulli excitant, idcirco prætermitto, quia & maior est quàm vt in commentarios includi possit; & ad huius loci explicationem non necessaria. Tantùm dico, quod nonnulli ex hoc loco collegerunt, Deum ideo multis gratiam ad salutem necessariam non dare, quòd prædestinati non sint, meo iudicio colligi non posse. Nec enim hîc de necessaria gratia; sed de superabundante, id est de miraculorum magnitudine, multitudineque agebatur. Deinde quia Gentiles, non Iudæi erant, qui poterant seruata lege naturæ omnium confessioni salui esse; lex autem naturæ satis illis erat ab ipsa natura prædicata. Postremò quia Scribæ & Pharisæi, quorum Christus incredulitatem reprehendit, aut omnes, aut magna ex parte reprobati erant, & tamen illis Euangelium prædicatum, tamen illis multa, magnaque miracula facta; non ergo Tyriis, & Sydoniis ideo non prædicatum Euangelium, ideo non facta miracula, quòd prædestinati nō essent. Cur ergo Christus, qui eos credituros sciebat illis non prædicauit? in promptu est ratio; non

Locus circa quaestionem prædestinationis explicatur.

erat missus, nisi ad oves, quæ perierant domus Israël. A Cuius rationis ratio etiam constat, quia cum Abrahamo pactum propter eius singularem fidem inierat; & debuit fidem suam liberare. Postea & Tyriis, & Sidoniis, sicut aliis omnibus gentibus, prædicatum est, & quicunque voluêre, crediderunt.

23. *Et tu Capharnaum.*] Nominat separatim, & vltimo loco, & per apostrophem Capharnaum, quia in ea frequentior fuerat, adeò, vt propter assiduam in ea commorationem eius patria vocaretur c. 9. 1. & quia cùm maior esset, atque maritima, credibile est pluribus vitiis abundasse; vt maritimæ, frequentesque ciuitates abundare solent.

Nunquid vsque in cœlum exaltaberis.] ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, quæ vsque ad cœlum exaltata es, vt Luc. 10. 15. in eadem sententia legitur, & vt legunt Chrysost. Euthym. & Theophyl. & Hieron. admonet se in nonnullis legisse codicibus. Sensus non est diuersus, sed est magis perspicuus. Noster verò interpres videtur pro ἡ legisse ἤ, & pro ὑψωθεῖσα ὑψωθήσῃ.

Vsque ad infernum descendens.] καταβιβασθήσῃ, deprimêris, non enim sponte descender, sed vi detrudetur. B Solet Deus hac phrasi superbis, ac gloriosis ciuitatibus interitum comminari, quia semper illud verum est; *qui se exultauerit, humiliabitur*, c. 23. 12. Ierem. 49. 60. *Arrogantia tua decepit te, & superbia cordis tui, qui habitas in cauernis petræ, & apprehendere niteris altitudinem cœli. Cùm exaltaueris, quasi aquila, nidum tuum, inde detraham te, dicit dominus.* Abdiæ 1. 4. Christus autem hoc loco non de vrbis excidio, sed de æterna ciuium damnatione loquitur; quod non de omnibus, sed de pluribus, aut de præcipuis, quales erant Scribæ & Pharisæi, est intelligendum. C

Si in Sodomis.] Sodoma proponit, quia corruptissima fuerant, & singulari excidio nobilissima, vt supra c. 10. 15. & Ezechiel. 16. 46. 48. 49.

Fortè mansissent.] Fortè hoc loco, non est dubitantis, sed affirmantis ἄν, vt supra ver. 21. quod idem interpres videns non significare dubitationem, vertendum non putauit.

24. *Terra Sodomorum.*] Vide quæ diximus c. 10. 15.

25. *In illo tempore.*] Postquàm discipuli ad prædicàdum missi redierunt, vt apparet Luc. 10. 21. ex eorum enim gaudio & gloriatione, quòd in nomine Christi etiam dæmonia sibi subiicerentur, beneq; omnia successissent, occasionem Christus accepit dicendi, quæ sequuntur, vt notauit Auctor imperf. hom. 28. D

Respondens.] Ortus, Hebraismus. Apud Hebræos ענה respondere, non solùm significat interrogantibus, aut prius locutis reddere responsum; sed sæpe etiam exordiri loqui, vt Euthymius, tametsi Auctr minimè Hebræus obseruauit. Quanquam sunt, qui hoc loco suam proprietatem retinere putent; significareque responsum, quod Christus gloriantibus Apostolis reddidit. Sed Lucas c. 10. 21. post responsum Christi ponit, & apertè ab illo distinguit.

Cõfiteor pro gratias ago in scriptura.

Confiteor.] Gratias ago, laudo te, alter Hebraismus ידה, quod & confiteri, & gratias agere, & laudare significat. Quod in psalmis passim occurrit, Psalm. 6. 6. & 7. 18. & 9. 2. & 70. 50. Id Hieron. Chrysost. homil. 39. Augustin. q. 9. in Matth. Beda, Theophylact. Euthym. & nemo non adnotauit. E

Tibi pater, domine cæli, & terræ.] Obseruarunt aduersus Arianos Athanasius in epistola ad Marcum Rom. Pontif. & Cyrillus lib. 5. thesauri c. 5. interpunctionem inter nomen patris, & domini à Christo studiose, & significanter adhibitam, ne Deum non solùm patrem, sed etiam dominum suum vocare videretur. Patrem enim non cœli ac terræ; sed suum: dominum verò non suum, sed cœli appellat & terræ.

Quia abscondisti hæc.] Quæ? mysteria regni cœlestis, quæ & ipso, & Apostolis prædicantib. & miracula facientibus paruuli perceperunt, sapientes reiecerunt.

A sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis.] Quidam sapientes Iudæos legis ornatos scientia; paruulos Gentiles intelligunt, quia Dei, legisq; non habebant cognitionem, vt Auctor imperf. & Theophyl. sed nondum erat gentibus Euangelium prædicatum. Melius Chrysostomus, Hieronymus, Euthymius, & Beda sapientes Scribas & Pharisæos, & eorum similes, paruulos Apostolos intelligunt. Quanquam mihi nõ videtur paruulos tam Apostolos, quàm qui illis Christoque prædicantibus crediderant, appellare; de fructu enim prædicationis, vt ex Luca constat, agebatur. Illos sapientes vocat, non quòd essent; sed quòd esse deberent; aut quòd esse sibi viderêtur, vt ait Hilarius; vel quòd sapientes re vera essent, non tamen secundùm spiritum; sed secundùm carnem, vt Chrysost. Ea enim sapientia *stultitia est apud Deum*, 1. Cor. 3. 16. ea *legi Dei non est subiecta*, Rom. 8. 7. Eiusmodi sapientes non crediderunt, *Videte vocationem vestram fratres, quia non multi sapientes secundùm carnem, non multi potentes, non multi nobiles.* 1. Cor. 1. 29. *Quare si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc seculo, stultus fiat, vt sapiens sit.* 3. 18. Eos autem qui crediderant νήπια infantes paruulos vocat, quia *malitia paruuli* erant, vt ait D. Paulus 1. Cor. 14. 20. & *sicut modò geniti infantes.* 1. Petri 2. 2. Mirum videri potest, quam ob rem Christus gratias patri agat, quòd Euangelium à sapientibus absconderit, quasi ob eorum damnationem gratuletur. Respondet Chrysost. Christum nõ agere gratias, quòd sapientibus absconderit; sed quòd cum illis absconderit, paruulis reuelauerit. At abscondit certè. Non propriè dicitur abscondisse. Nec enim abscondit propriè, qui ideo filium suum misit, vt Euangelium illis, sicut & cæteris omnibus Iudæis, reuelaret: sed abscõdisse dicitur, quia nolentibus recipere retraxit, quia noluit vi intrudere, quia noluit indignis dare, vt Chrysost. & Theophylact. docent. Denique ita illis pater Euangelium abscondit, sicut eos filius excæcauit Ioan. 9. 39. *In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant; & qui vident, cæci fiant.*

Euangelium quo sensu Christus nonnullis absconãit.

26. *Ita pater.*] ναὶ ὁ πατήρ, næ pater; quod Hyeronim. hoc sensu interpretatur, quasi Christus dicere voluerit, macte pater, perge ita facere, quemadmodum cœpisti. Alij, *ita pater*, factum est, *quia sic placitum fuit ante te*, quasi non alia eius rei, quàm Dei voluntas, qua eos reprobauerat, causa reddatur, vt, qui nullam, præter Dei voluntatem, reprobationis causam esse volunt. In quo errore omnes nostri temporis hæretici pertinacissimè versantur. Sed quomodo, & quam ob causam Deus illis absconderit, versu superiore exposuimus. Ego igitur sic interpretor. *Ita pater*, supple, *confiteor*, ex superiore oratione, quasi dicat, etiam atque etiam pater gratias tibi ago, quòd sic facere volueris, vt eùm sapientes Euangelium recipere noluerint, paruulis non sis dedignatus reuelare. Solet enim Christus hac phrasi, quod ante dixerat, repetere, & magis ac magis confirmare, sicut cùm Latini dicunt, etiam atque etiam; aut enimuero, vt Lucæ 12. 5. *ostendam autem vobis, quem timeatis: timete eum, qui postquam occiderit, habet potestatem mittere in Gehennam. Ita dico vobis, hunc timete.*

Quoniam sic fuit placitum ante te.] Hebraismus, quia ita tibi visum est.

27. *Omnia mihi tradita sunt.*] Qua ratione hæc cum superioribus hæreant, facilè non apparet. Plerique veteres interpretes putant ideo hæc dixisse Christum, nec paulò antè tanquam minor gratias patri egisse videretur, vt Hilarius, Athanasius in orat. de æterna

substa. filij, & Spiritus sancti cum Deo, contra Sabelij gregales, Chrysostomus, Euthym. & Theophylactus hoc loco. Potius credo ideo dixisse, vt rationem redderet eorum, quæ ver 28.29.30. dicturus erat, *venite ad me*. Itaque non sunt cum præcedentibus; sed cum sequentibus copulanda.

Omnia.] Hieronymus, & Beda *omnia* interpretantur omnes homines, qui veniunt ad patrem, vt Ioan. 6.39. *Hæc est voluntas eius, qui misit me patris, vt omne, quod dedit mihi non perdam ex eo*, & cap. 18. 9. *quos dedisti mihi, non perdidi ex eis quenquam.* Hilarius verò Euthym. illa, quæ sola nota sunt patri, quæque ad naturam diuinam pertinent, vt Ioan. 16.15. *Omnia, quæcunque habet pater, mea sunt, propterea dixi, quia de meo accipiet.* Irenæus verò lib. 4. c. 37. & Tertull. in 4 lib. contra Marc. omnia quæ per ipsum facta sunt, interpretantur. Auctor operis imperfecti omnia regna cœlestium, terrestrium; & infernorum. Chrysostomus, omnis potestas miracula faciendi. Quæ omnia vera quidem sunt, sed non videntur ad hunc locum aptè hærere. Itaque malim per *omnia* omnem potestatem gubernandi, seruandique homines intelligere, vt infra cap. 28. 18. *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra.* Inuitat enim homines, vt ad se veniant, quia potestatem habet seruandi eos, *venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos.* Potest quæri, qua ratione loquatur Christus, vt Deus ne? an homo, Theophylactus, & vt videtur etiam Hilarius, & Euthym. vt Deum loqui putant, sed tantùm significare se vnà cum natura diuina omnia à patre accepisse; quemadmodum si pulchri patris pariter pulcher dicat filius se omnem pulchritudinem à patre suo habuisse; nec enim propterea minorem se illo esse significabit. Itaque nihil Ariani ex hoc loco contra Christi diuinitatem argumentari possunt. Fuisse enim solitos obiicere Cyrillus libr. 10. thesaur. c. 10. auctor est. Auctor verò operis imperfecti, vt hominem loqui dicit, quòd cum superiore nostra interpretatione magis cõuenit: nam, vt homo, hominum caput est. Quanquam verba illa apud Auctorem operis imperfecti adiecta ab aliquo fuisse suspicor, vt eius errorem emẽdaret. Sæpe enim animaduerti omnes ferè locos, vbi Auctor ille de Christi diuinitate agit, simili ratione esse vitiatos.

Locus contra Arianos explicatus.

Et nemo nouit filium, nisi pater.] Chrysost. valde probo sententiam, qui ἀπὸ κοινοῦ ex membro sequenti intelligendum putat, *aut, cui voluerit pater reuelare*, vt cap. 16.17. *Beatus es Simon Bariona, quia caro & sanguis non reuelauit tibi, sed pater meus, qui in cœlis est*, & Ioan. 6. 44. *nemo potest venire ad me, nisi pater, qui misit me, traxerit eum.* Alioquin hæc verba frustra addita esse viderentur. Nunc autem ideo addita esse apparet, ne quis miretur, si Scribæ & Pharisæi Euangelio non credant; non enim possunt filium cognoscere, nisi pater, qui solus eum nouit, reuelauerit; nec ad eum venire, nisi pater eos traxerit. Trahit autem volentes, non trahit, qui nolunt. Quod autem dicit neminem filium nosse, nisi patrem; & patrem neminem, nisi filium; non de natura solùm diuina, sed etiam de patris consiliis, & filij officiis intelligendum esse videtur. Nemo enim nouit patris consilia, qua ratione velit homines seruare, nisi filius; & nemo nouit filij officium, cuius causa in hunc mundum venit, nisi pater. Hic enim sensus ad id, quod agitur, magis est accommodatus, *venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos.*

28. *Qui laboratis.*] οἱ κοπιῶντες, qui lassi, qui fatigati estis. Quare? peccatis degrauati, vt Chrysostom. Hieronymus, Augustin. serm. 11. de verbis Domini secundùm Matth. & Euthym. interpretantur. *Lassati* (inquit ille) *sumus in via iniquitatis.* Sap. 5. 7. &, *iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me.* Psalm. 37. 5. Alij ad graue legis iugum putant alludere, in quibus Hilarius est, & Theophylactus, quasi iugo legis Euangelicum iugum opponatur. *Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue.* Quod mihi non displicet, modò peccata non excludantur, quæ lex aggrauabat potiùs, quàm alleuabat. Eò enim videtur in primis spectasse Christus.

29. *Tollite iugum meum.*] Euangelium Hilar. & Beda.

Et discite à me, quia mitis sum, & humilis corde.] Omnes ferè Auctores ita interpretati sunt, vt sensus sit, discite meo exemplo mites, & humiles esse, vt Chrysostom. homil. 39. & Augustinus serm. 10. de verbis Domini secundùm Matth. cuius illa est à concionatoribus decantata sententia, *Discite à me non miracula facere, non omnia visibilia, & inuisibilia creare, sed quoniam mitis sum, & humilis corde.* Vera omnino sententia; non propria tamen interpretatio. Vult enim probare Christus iugum suum suaue esse, & onus suum leue. Itaque verus mihi videtur esse sensus, quem Auctor imperf. animaduertit, *Discite à me*, id est sublato iugo meo experimini me mitem esse, & humilem corde. Inuitat enim, vt ad se veniant, quòd non tyrannus, sed benignus & mansuetus Dominus sit; nec vult sibi credere, sed sublato iugo experiri.

30. *Iugum enim meum suaue est.*] χρηστὸς, lene, vocat iugum epitheto moribus suis accommodato. χρηστὸς enim, bonus, probus, benignus, suauis, non tam ad res, quàm ad personas, & mores pertinet; quasi dicat, iugum meum non est iugum hominis crudelis, quale solent huius mundi reges suis populis imponere, sed benigni, suauis, & clementis patris. Excitat in commentariis huius loci quæstionem Hieronymus, quo modo Euangelium iugum suaue, & onus leue esse dicat, cùm multò grauius quàm legale esse videatur. In lege homicidium, in Euangelio verbum Raca; in lege adulterium, in Euangelio mulieris ad concupiscendum aspectus hominem damnat, c. 5. 22. 28. Respondeo quatuor de causis dici leuius. Prima est, quòd in Euangelio non sint, nisi necessaria ad salutem præcepta, quæ natura ipsa docet, quæque vno verbo continentur; *omnia quæcunque vultis, vt faciant vobis homines, & vos facite illis*, c. 7. 12. vt hoc loco docet Hilar. In lege autem Moysis infinita erat præceptorum multitudo, quæ non ideo data fuerant, quòd ad salutem natura sua essent necessaria, sed vt seueriore disciplina rudem populum exercerent. Quo spectauit Petrus Act. 15. 10. *Quid tentatis Deum, imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus.* Secunda, quòd sublata supplicia illa grauissima, quæ lex comminabatur, *dentem pro dente, oculum pro oculo.* *Lex enim iram operabatur*, Rom. 4. 15. spiritus legis spiritus erat timoris, & seruitutis, Rom. 8. 15. *non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore; sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei.* Spiritus Euangelij spiritus est charitatis, benignitatis, & mansuetudinis. Itaque volentes aliquando discipulos ignem de cœlo deuocare, vt Samaritanos, qui Christum recipere noluerant, absumeret, *nescitis*, inquit, *cuius spiritus estis.* Tertia, quia in lege omnia vi fiebant, quæ res leuissimas grauissimas reddit; in Euangelio omnia charitate, & voluntate fiunt, & nihil graue, ac difficilè volenti. *Hæc* (inquit Ioannes) *est charitas Dei, vt mandata eius custodiamus, & mandata eius grauia non sunt, quoniam omne quod natum est ex Deo, vincit mundum*, 1. Ioan. 5. 3. 4. quam rationem Hieronymus reddit. Quarta, quia lex onerabat, non iuuabat; in Euangelio autem vnà cum onere spiritus datur, qui adiuuat infirmitatem nostram, vt August. respondet ser. 9. de verbis Domini secundùm Matth.

Iugū Euangelij leuius iugo legis. 4. ob causas.

Exo. 21. 24.

Luc. 9. 55.

CAPVT XII.

IN illo tempore abiit Iesus per sata sabbato: discipuli autem eius esurientes cœperunt vellere spicas,
Marc. 2. *& manducare. 2. Pharisæi autem videntes, dixerunt ei: Ecce discipuli tui faciunt quod non li-*
d.23. *cet facere sabbatis. 3. At ille dixit eis: Non legistis quid fecerit David, quando esuriit, & qui*
Luc.6.a.1. *cum eo erant: 4. quomodo intrauit in domum Dei, & panes propositionis comedit, quos non li-*
1.Reg.21. a.4. *cebat ei edere, neque his, qui cum eo erant, nisi solis sacerdotibus? 5. Aut non legistis in lege, quia sabbatis sacer-*
Num.28. b.9. *dotes in templo sabbatum violant, & sine crimine sunt? 6. Dico autem vobis, quia templo maior est hic. 7. Si*
Leuit.24. *autem sciretis, quid est: Misericordiam volo, & non sacrificium: nunquam condemnassetis innocentes: 8. Do-*
b.2. *minus enim est filius hominis etiam sabbati 9. Et cùm inde transisset, venit in synagogam eorum. 10. Et ecce*
Osee 6.c.6. *homo manum habens aridam, & interrogabant eũ, dicentes: Si licet sabbatis curare? vt accusarent eũ. 11. Ipse*
Mar 3.a.1. Luc.6.a.6. *autem dixit illis: Quis erit ex vobis homo, qui habeat ouem vnam, & si ceciderit hæc sabbatis in foueam, nonne*
Deut.22. *tenebit, & leuabit eam? 12 Quanto magis melior est homo oue? Itaque licet sabbatis benefacere. 13 Tunc ait*
a.4. *homini: Extende manum tuã. Et extendit, & restituta est sanitati sicut altera. 14. Exeuntes autem Pharisæi,*
consilium faciebant aduersus eum, quomodo perderent eum. 15. Iesus autem sciens recessit inde: & secuti sunt eũ
multi, & curauit eos omnes: 16 & præcepit eis ne manifestum eum facerent. 17. Vt adimpleretur quod dictum
Isa.42.a.1. *est per Isaiam prophetam, dicentem: 18. Ecce puer meus, quem elegi, dilectus meus, in quo bene complacuit animæ*
meæ. Ponam spiritũ meum super eum, & iudiciũ gentibus nunciabit. 19. Non contendet, neq; clamabit, neque
audiet aliquis in plateis vocẽ eius: 20. arundinem quassatã non confringet, & linũ fumigans non extinguet, do-
nec eiiciat ad victoriã iudiciũ: 21. & in nomine eius Gentes sperabunt. 22. Tunc oblatus est ei dæmoniũ habẽs,
cæcus, & mutus, & curauit eũ ita vt loqueretur, & videret. 23. Et stupebant oẽs turbæ, & dicebant: Numquid
Mar.3.c.22. *hic est filius David? 24. Pharisæi aũt audientes, dixerunt: Hic non eiicit dæmones nisi in Beelzebub principe dæ-*
Luc.11.b.14. *moniorũ. 25. Iesus aũt sciens cogitationes eorum, dixit eis: Omne regnũ diuisum contra se desolabitur: & omnis*
Sup.9.d.34. *ciuitas, vel domus diuisa contra se, non stabit. 26. Et si satanas satanã eiicit, aduersus se diuisus est: quomodo ergo*
Luc.11.b.17. *stabit regnũ eius? 27. Et si ego in Beelzebub eiicio dæmones, filij vestri in quo eiiciũt? Ideo ipsi iudices vestri erunt.*
28 Si aũt ego in spiritu Dei eiicio dæmones, igitur peruenit in vos regnũ Dei. 29. aut quomodo potest quisquã in-
trare in domũ fortis, & vasa eius diripere, nisi prius alligauerit fortẽ? & tunc domũ illius diripiet. 30. Qui non
Marc. 3. d.28. *est mecũ, contra me est: & qui non congregat mecũ, spargit. Ideo dico vobis: Omne peccatũ, & blasphemia remit-*
Luc. 12. *tetur hominibus, spiritus aũt blasphemia non remittetur. 32. Et quicunq; dixerit verbũ contra filium hominis,*
b.17. *remittetur ei: qui aũt dixerit contra Spiritũ sanctum, non remittetur ei neq; in hoc sæculo, neq; in futuro. 33 Aut*
facite arborem bonã, & fructũ eius bonum: aut facite arborem malam, & fructum eius malum: siquidẽ ex fructu
Luc.6.g.45. *arbor agnoscitur. 34. Progenies viperarũ, quomodo potestis bona loqui, cùm sitis mali? ex abundantia n. cordis*
os loquitur. 35. Bonus homo de bono thesauro profert bona: & malus homo de malo thesauro profert mala. 36.
Dico aũt vobis, quoniam omne verbũ otiosum, quod locuti fuerint homines, reddent rationẽ de eo in die iudicij.
Inf.16.a.14. *37. Ex verbis enim tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis. 38. Tunc responderunt ei quidã de Scri-*
Luc.11.c.29. *bis & Pharisæis, dicentes: Magister, volumus à te signum videre. 39. Qui respondens ait illis: Generatio mala, &*
1.Cor.1.d.22. *adultera signũ quærit: & signũ non dabitur ei, nisi signũ Ionæ prophetæ. 20. Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti*
Ion.2.a.1. Ion.3.b.5. *tribus diebus, & tribus noctibus; sic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus, & tribus noctibus. 41. Viri*
3.Reg.10. a.1. *Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam: quia pœnitentiam egerunt in prædica-*
2.Par.9. a.1. *tione Ionæ. Et ecce plus quàm Ionas hic. 42. Regina austri surget in iudicio cum generatione ista, & condemna-*
bit eam: quia venit à finibus terræ audire sapiẽtiam Salomonis, & ecce plus quàm Salomon hic. 43. Cùm autem
Luc. 11. c.24. *immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida, quærens requiem, & non inuenit. 44. Tunc dicit:*
2. Pet.2. d.20. *Reuertar in domũ meam, vnde exiui. Et veniens inuenit eam vacantẽ, scopis mundatã, & ornatam. 45. Tunc*
vadit, & assumit septem alios spiritus secum nequiores se, & intrantes habitant ibi: & fiunt nouissima hominis
Marc. 3. *illius peiora prioribus. Sic erit & generationi huic pessimæ. 46. Adhuc eo loquente ad turbas, ecce mater eius, &*
d.31. *fratres stabant foris, quærentes loqui ei. 47. Dixit autem ei quidam: Ecce mater tua, & fratres tui foris stant*
Luc.8.c.20. *quærentes te. 48. At ipse respondens dicenti sibi, ait: Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei? 49. Et exten-*
dens manum in discipulos suos, dixit: Ecce mater mea, & fratres mei. 50. Quicunque enim fecerit voluntatem
Patris mei, qui in cœlis est: ipse meus frater, & soror, & mater est.

IN CAPVT XII.

1 ABIIT *Iesus per sata sabbato.*] Nihil esset hoc loco difficultatis, si solus Matthæus hæc narrasset historiam. Nunc autem, quia Lucas c. 6.1. eandem recensens dicit id in sabbato δευτεροπρώτῳ secundo primo accidisse; intelligi hic locus nõ potest, nisi illi Lucæ intelligatur; quẽ non video satis apud interpretes explicatum. Ponã vt soleo in rebus difficilioribus, aliorum primùm opiniones; deinde meã adiungã. Multi

De sabbato secundo primo quæstio.

putãt sabbatũ δευτερόπρωτον secundo primũ appellari solitum fuisse octauum diem eorũ festorum, quæ per octo dies continuos agebantur; quale erat festum azymorum, & tabernaculorum. Octauus enim dies eodẽ ritu ceremoniaque, quo primus celebrabatur Leu.23. 36. 39. & Numer.29.35. secundo verò primum appellatum, quòd, cùm primo celebritate par esset, secundus tamẽ ab eo esset loco. Illud ergo, de quo Matthæus

hic

hic, & Lucas illic agit, fuisse diem octauum azymorum; sic Epiphanius hæres. 51. & plerique recentiores. Alij primum diem azymorum ita vocatum, quòd secundus esset à Pascha, vt Euthymius, & Isidorus apud D. Thomam. Alij fuisse sabbathum, quod proximè sequebatur festum aliquod, quod in feriam sextam incidisset, vt Theop. & Chrys. hom. 40. Alij secundum aliquod, id est minus festum, quale neomeniæ. Alij geminum sabbathum; sabbathum ordinarium, quod septimo quoque die recurrit, & festum aliquod, quod in idem sabbathum incidisset, omne enim festum sabbathum vocabatur. Mihi quædã videntur certa esse principia, ex quibus eius loci explicatio necessariò colligẽda sit. Primùm est, Lucam, cum sabbathum illud vocauit secundoprimum, non aliquod è pluribus, quæ secundoprima dicerentur: sed vnum certum sabbathũ significare voluisse, quod solum ex omnibus secundoprimum appellaretur. Voluit enim Lucas diem certũ describere, vt meliùs occasio calumniæ Pharisæorum intelligeretur. Ex quo omnes illæ interpretationes refelluntur, quæ vnum è multis fuisse volunt; vt Euthymij, Isidori, Chrysostomi, & Theophylacti. Secundum est fuisse illud sabbathum eo tempore, quo segetes maturæ erant, sed teneræ, & necdum messæ; alioqui discipuli non vellissent, & confricuissent spicas. Ex quo refellitur Epiphanij sententia, & eorum omnium, qui sabbathum secundoprimum diem aliquam azymorum interpretantur; nec enim die decimoquinto, aut vigesimo Martij spicæ maturæ esse potuerunt. Quod enim quidam adnotarunt in Palæstina eo tempore propter vehementem calorem segetes solitas maturescere; fictum esse arbitror. Nam nec illi probare possunt; & nos possumus scriptura, experientiaque refutare. Ioannes enim testatur tempore passionis Christi frigus fuisse, & se homines ad ignem calefecisse; & festum primitiuorum celebrabatur quinquagesimo die post Pascha; celebrabatur autem simul atque prima falx in messem mittebatur, Deu. 16. 9. non ergo poterant in festo azymorum, id est quinquaginta ante diebus segetes esse maturæ. Experientia verò docet non solum in Palæstina, sed neque in multò calidioribus Africæ regionibus segetes tam citò maturescere. Ex quo etiam sequitur non potuisse sabbathũ illud esse in festo, vt alij putant, tabernaculorum, quod mense septimo celebrabatur Leuit. 23. 34. quia iam segetes collectæ erant. Tertium est, quod ex Hebræorum accipimus traditione, vt cap. 26. dicturi sumus, post exilium Babylonicum nunquam Iudæos vnum festum postridie alterius celebrasse, ne populus duos continuos dies quiescere cogeretur. Vnde eorum refutatur opinio, qui sabbathum secundoprimum vocari putant, quòd festum aliquod proximè sequeretur. Sequitur ergo sabbathum secundoprimum non potuisse esse, nisi festum Pentecostes, aut, quod idem erat, primitiuorum, quia nonnisi vnum erat, quale diximus D. Lucam proprio nomine designare voluisse; & in illud tempus incurrebat, quo & segetes maturæ erant, & nondum messæ, & ad idipsum significandum celebratur. Reliquum est quærere, cur secundoprimum appelletur. Nihil compertum habeo; quorundam tamen coniectura probabilissima mihi videtur, ideò ita vocari, quòd, cùm tria essent præter sabbathum prima, id est præcipua festa, azymorum, primitiuorum, & tabernaculorum, (omnia quippe alia, vt neomeniæ, multò erant minora) inter illa festum primitiuorum, & loco, & celebritate secundum esset à primo. Obiiciunt quidam in omnibus festis excepto sabbato licuisse cibos parare Exod. 12. 16. Itaque non potuisse Pharisæos accusare discipulos, quòd spicas confricarent. Respondeo non accusasse, propterea quòd parabant cibos, sed propterea quòd spicas colligebant, quasi quòd modò meterent, quod in nullo festo die facere licebat. Deinde potuisse illos immeritò, vt solebant, discipulos accusare. Et quidem Irenæus lib. 4. cap. 20. scribit non fuisse prohibitum in sabbatho, & festis spicas vellere; sed metere. Sed responsio Christi ostendit fecisse discipulos, quod alioqui in eo festo facere non licuisset, nisi necessitas eos, vt Dauidem; & Domini præsentia, qui templo maior erat, vt sacerdotes, excusasset. Potest etiam obiici Græcè numerum esse plurium ἐν τοῖς σάββασιν in sabbathis, quod occasionem nonnullis præbuit, vt existimarent non vnum tantùm festum, sed duo, aut plura significari; quæ aut eodem die, aut vnum postridie alterius celebrarentur. Facilis responsio pluralem numerum pro singulari Hebræorum more positum esse, quo non multa sabbatha, sed vnum è multis sabbathis significatur, vt ver. 5 & 10.

2. Pharisæi autem videntes dixerunt ei.] Lucas c. 6. 2. scribit Pharisæos non Christo, sed discipulis dixisse, cur facerent, quod illis in Sabbatho facere non liceret. Responderi potest, aut vtrisque, primùm discipulis, deinde Christo dixisse; aut Christo tantùm, qui respondit. Sed Lucam ideo dicere discipulis dixisse, quia quod magistro dixerunt, non solùm de discipulis sed etiam discipulis ipsis dixisse videbantur. Adnotauit in hunc locum D. Thomas non accusasse Pharisæos discipulos, quòd ex agro alieno spicas colligerent; quia id lege permissum erat. Deut. 23. 25. *Si intraueris segetem amici tui, franges spicas, & manu conteres; falce autem non metes.*

3. Non legistis.] Obiicit opinione scientiæ legis inflatis legis ignorantiam, vt Euthymius adnotauit.

Et qui cum eo erant.] 1. Regum cap. 21. 1. dicitur solus fuisse Dauid; itaque non videntur hæc verba cum historia, ad quam alludunt, conuenire. Respondẽt quidam fuisse quidem solum, cum in sacerdotis domum ingressus est, sed aliquos habuisse comites, qui illum alio loco opperirentur, sicut ipse sacerdoti dixit; *nam & pueris meis condixi in illum, & illum locum*, vers. 2. Alij habuisse etiam tum comites secum; sed sacerdotem, vt ait eo loco Lyranus, rogasse, cur solus esset; non quòd solus esset; sed quòd cum multis militibus cinctus esse soleret, paucos tunc haberet; sicut regem dicimus ire solum, cum eum pauci sequuntur. Vtramque opinionem alij refutant, propterea quòd scriptura disertè dicat illum fuisse solum; & postea quàm inde discessit, solum etiam ad regem Achis adiisse. Illum verò, cùm dixit *se pueris suis in illum, & illum locum condixisse*, officioso vsum fuisse mendacio, vt fugam dissimularet: Christum autem hoc loco non ex veritate, & opinione sua; sed ex verbis Dauidis locutum esse. Horum ego opinionem etiam refello, quòd non solum Dauidem, sed Christum pænè ipsum mendacij arguere videantur; & quòd Christus apud Marcum, c. 2. 26. & Lucam c. 6. 4. dicat Dauidem ex panibus propositionis comedisse, & dedisse ijs, qui cum ipso erant; quod non video quo modo, si nemo cum illo erat, interpretari possint. Eorum ergo probo sententiam, qui existimant neminem cum eo fuisse, cùm panes accepit; sed aliquos alio loco socios habuisse, quibus ex panibus dederit.

4. Quomodo intrauit in domum Dei.] Nondũ fuisse templum nemo nescit; nec ibi arcam fuisse legimus, quæ toto illo tempore in Silo fuisse dicitur 1. Reg. 1. 24. & 3. 21. & 4. 3. quæ domus Dei appellabatur; sed est vero simile, aut potius necessarium fuisse ibi tabernaculũ, vbi panes propositionis de more ponebantur; erat enim Nobe, vbi erat Achimelech, qui Dauidi panes dedit, ciuitas sacerdotũ. 1. Reg. 22. Quod autem Marcus c. 2.

26. dicit sub Abiathar sacerdote id contigisse, alia est A
quæstio, quę commodius illic, quàm hîc disputabitur.

Cur panes propositionis appellati.

Et panes propositionis comedit.] Hebræi panes propositionis duobus modis vocant לחם פנים panem, vt ita dicam, facierum, quia in tabernaculo, vbi Dominus habitabat, seni ex vna, & seni ex altera parte, quasi ante duas eius facies, proponebantur (Hebræi enim duas facies in homine, sicut nos duas genas, faciunt) & לחם המערכה panem ordinationis, aut dispositionis, quia certo, vt dixi ordine, certoq; tempore disponebantur. Animaduerti autem hoc secundo modo, non nisi in libris Paral. & Esdræ vocari, qui post exilium Babylonicum scripti sunt 1. Par. 9.32. & 23.29. & 2. Esdræ 10. 33. Septuaginta interpretes tribus modis verterunt. Aliquando ἄρτες ἐνωπίες quasi dicas panes B
faciales, vt Exodi 25.30. Aliquando ἄρτες τ προσώπου vt 2. Esdræ 10. 33. id est panes faciei. Fere semper ἄρτες τ προθέσεως panes propositionis, vt Exodi. 35.13. & 40. 21. & 1 Reg. 21.6. & 3. Reg. 7.48. & 1. Par. 9. 32. & 23. 29. & 2. Par. 4. 19. Latinus interpres semper panes propositionis appellat.

5. Aut non legistis in lege.] Leuit. 24.8. & Num. 28.9.

Quia sabbathis.] Per singula sabbatha.

Sacerdotes in templo.] Omnia, vt Chrys. & Euthy. obseruauerunt, emphasim habent. Paucis enim verbis expressit omnia, quę ad exempli exaggerationem pertinebant. Legem pręcipientem; personas sacerdotum, qui maximè debebant sabbathum colere; locum, in templo; vbi maximè coli oportebat; tempus, in sab- C
bathis, quæ maximè obseruationem requirebant; rê, sabbathum violant, quod plus est, quàm si dixisset, nô obseruant. Violasse autem sacerdotes sabbathum dicit, non quòd verè violarent: sed quòd ea facerent, quę nisi Dei cultus excusaret, facere non licuisset. Nempe victimas mactabant, pelles detrahebant, intestina lauabant, ligna findebant, ignem accendebant: pueros circumcidebant, vt Hiero. Chrys. & Euthy. exponunt.

Opera diebus festis licita.

Confirmatur ex hoc loco nostrorum Theologorum de festorum celebratione sententia, non violari festũ, cùm ea in festo fiunt, quæ ad eius celebrationem pertinét, nec alio tempore fieri possunt, vt cum pulsantur campanæ, feruntur cruces, mundatur aliquando tem- D
plum, & si quid eius est modi. Multò verò minus, cùm ea fiunt, quæ ad salutem animarum necessaria sunt; de hoc enim propriè hoc loco agebatur. Hoc est, quod maximè Apostolos excusabat, quòd in prædicando, & faciendis miraculis adeò, vt ait Marcus, fuissent occupati, vt nec parare cibum, nec capere possent. Hoc est *misericordiam volo, non sacrificium*. Hoc enim sensu Christus inducit, quasi dicat, melius esse, vt Apostoli animas hominum, quàm sabbathum seruent.

6. Templo maior est hic.] ὧδε hoc loco. De quo autem loquatur, non consentiunt interpretes. Quidam ex hæreticis salutem hominum significari putant, quæ templo præponatur: minimè bono, vt mihi videtur, iudicio. Hieronymus locũ, in quo Christus erat. Cùm enim Deus esset, vbicunq; erat, templum erat. Sed non E
dubito, quin seipsum templum appellauerit, quia in ipso habitabat *omnis plenitudo diuinitatis corporaliter* ad Colos. 2 9. sicut ver. 41. de se ipse dicit. *Ecce plusquã Ionas hic.* & ver. 42. *Ecce plus quàm Salomon hic*, & infrà ver. 8. *dominus est filius hominis etiam sabbathi*. Atque ita Euthymius, & Theophylactus interpretantur.

7. Si autem sciretis, quid est.] Quorsum hoc prophetæ testimonium Christus inducat vers. 5. exposuimus, ipsum verò testimonium c. 9. 13.

8. Dominus est filius hominis etiam sabbathi] Probat se, & templo esse maiorem, & in sabbathi obseruatione dispensare posse, quia *dominus est etiam sabbathi*, & vnusquisq; potest de re sua, quod velit, facere. Mar. c. 2. 27. scribit dixisse, *sabbathum propter hominem factum est, non homo propter sabbathum.* Vtrũq; ergo dixit, & quod Matthęus narrat, vt probaret se templo esse maiorem, quia templum sabbatho seruiebat, ipse autem dominus erat sabbathi, & quod Marcus, vt probaret hominum salutem sabbathi obseruationi esse pręferendam.

9. Et cùm transiisset inde.] Scribit Lucas c. 6. 6. id altero die sabbathi contigisse. Quòd ex hoc etiam loco manifestum est. Venit enim in Synagogam eorum: Synagoga verò die sabbathi congregabatur. Et propterea interrogarunt eum, an liceret in sabbatho curare. quia sabbathum erat ver. 10. Aug. li. 2. de cons. Euang. c. 35. & Euthy.

In synagogam eorum.] Qui præcedente die sabbathi discipulos, quòd spicas vellerent, accusauerant. Non enim minus quærebat Christus occasionem, vt iniustè accusaretur, quã illi vt accusarent; vt ex eorum accusatione ansam caperet eos docendi, atq; obiurgandi.

10. Et interrogabant eum.] Marcus c. 3. 4. & Lucas c. 6. 9. dicunt Christum Pharisæos interrogasse. Aug. lib. 2. de consens. Euang. c. 35. & Theophy. hoc loco respondent Pharisæos prius Christum; deinde Christũ Pharisæos interrogasse. Sed facilior responsio est Marcum & Lucam non dicere Christum interrogasse Pharisæos, vtrùm liceret in sabbatho curare: sed vtrùm liceret bene facere, an malè. Itaq; non eadem est quæstio, quã Pharisæis Christus, & quam Christo Pharisæi proposuerunt; sed Pharisæi priùs interrogarunt Christum num liceret in sabbatho curare, Christus, vt eorum malignitatem coargueret, immutata paululum quæstione interrogauit Pharisæos, an liceret in sabbatho benefacere, an malè; vt verbis ipsis quæstionis eos pũgeret, & pudefaceret.

12. Quanto magis melior.] Phrasis Latinis inusitata, quamuis nonnulli auctores Ecclesiastici mille ab hinc annis ita locuti sint. Græci ea vtuntur, vt supra c. 6. 26. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; quod noster interpres retenta Græca phrasi conuertit, *nonne vos magis pluris estis illis?* altero comparatiuo redundante. Itaque suspicor hoc etiam loco pro πόσῳ οὖν διαφέρει nostrum interpretem legisse πόσῳ οὖν μᾶλλον διαφέρει.

Itaque licet sabbathis benefacere.] Non concludit licere curare, vt Pharisæi interrogauerant, sed licere benefacere, sicut ipse interrogauerat Pharisæos apud Mar. c. 3. 4. & Luc. c. 6. 9. Habet etiam maiorem efficacitatem generalis sententia, & verbum ipsum benefaciendi, sub quo includitur etiam curare, quia curare est benefacere.

15. Iesus autem sciens.] Nemine indicante, sicut eorũ videbat cogitationes infra ver. 25. & supra c. 9. 4. & Luc. 5. 22. & 6. 8. & 9. 47. & 11. 17.

Christus cur fugit Pharisæos.

Secessit.] Ad mare, vt explicat Marcus c. 3. 7. fugit, sicut Apostolos fugere docuerat c. 10. 23. Fugit autem non metu; aut impotentia resistendi, sed quia nondũ venerat hora eius, vt in causis similibus Ioannes ait ca. 7. 30. & 8. 20. & 13. 1. & 16. 21. Resistere autem, & si poterat, nolebat; quia cum fuga cauere posset, non erat necessarium; & ne arundinem quassatam confringeret, inf. ver. 20. *& curauit eos omnes.* Non omnes qui sequebantur; sed omnes qui ægroti erant, & curari voluerunt. Tantùm enim significare voluit Euangelista Christum non malignè ac parcè; sed prolixè ac liberaliter in omnes, qui fidem habebant, & ægroti erant, sine vllo discrimine personarum sanitatis beneficium contulisse.

16. Et præcepit eis.] Marc. 13. 12. dicit dæmoniis præcepisse, ne se manifestarent, quia clamabant, *Tu es filius Dei.* Quia ergo dæmonia in hominibus erant, Matthæus dixit hominibus eum præcepisse. Cur autem præceperit, supra disputauimus c. 9. 30.

17. *Vt adimpleretur.*] Quorsum Euāgelista hoc Isaiæ c.42.1. testimonium proponat, aut quomodo impletū esse dicat, non satis apparet. Sunt qui putent propterea proposuisse, quòd Christus prohibuerit miracula sua diuulgari, ne Pharisæorū æmulatio magis exacerbaretur; nolebat enim arundinem quassatā confringere. Alij referunt ad fugā; ideò fugisse, ne resistendo confringeret arundinem quassatā, id est minus mansuetudinis ostenderet, quàm de illo propheta prędicauerat, Chrys. hom.41. Vtrūq; probabile, sed illud meo iudicio probabilius hoc testimonium ad ver. 15. referri. Reddit enim causam, cur omnes curauerit, quia quemadmodū propheta prædixerat, adeò benignus & mansuetus erat, vt nemo in plateis vocem eius auditurus esset; adeò verò misericors, vt omnes sanaret, neminem læderet, ac ne arundinem quidem quassatam confringeret, & linū fumigans non extingueret.

18. *Ecce.*] Demonstrat spiritu prophetico, quē postea Ioannes digito demonstrauit. *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Ioan. 1.29. & quem pater missa de cœlo voce post baptismum ostendit, *hic est filius meus dilectus*, supra c.3.17.

Puer meus.] עבדי seruus meus. Seruum autem vocat, vt hominem, quia *formam serui accepit, & habitu inuentus est, vt homo* Phil.2.7. sicut Isai.43.10.& Zach 3.8. nec illum ipsum hominem Christū eodem modo, quo alios vulgariter seruum appellat; sed per excellentiam, & honoris sui causa, quasi glorietur Deus, quòd inter homines talē habeat seruum, vt in eo sibi placeat anima ipsius, &, vt possit ei proprium Dei officium committere, totam Ecclesiam gubernandi, & quod maximum est, regnum suum perditū recuperandi, vt indicat D. Paulus 1. Cor.15.24. Sic, si minora licet maioribus cōparare, Moysem Deus seruum suum solebat appellare Numer. 12.7.8. Iob 1. 8.& 2. 3. *Considerasti seruum meum Iob, quòd non sit ei similis in terra.* Septuaginta interpretes apud Isaiam nomen, *Iacob*, præposuerunt, vel ne Christū Deus seruum vocare videretur, vel quia aliis locis ita legebant, vt c. 41.8.9.& 44.1.2. Obseruauimus in Idiomatis, solitos Septuaginta, cum sententia aliquid videtur absurdi continere, addere, aut detrahere, aut mutare aliquid; vt absurditatē tollerent.

Quem elegi.] vt hominem. Nam inter omnes homines illum assumpsit (loquor enim veterum Theologorum more) & Deum fecit, Psal.44.3.8. *Speciosus forma præ filijs hominum, diffusa est gratia in labijs tuis, propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis*, & Psalm.2.6. *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius.* In hoc enim elegit, vt esset rex, & verbum eius, qui ipse verbum eius erat, prædicaret.

Dilectus meus.] Septuaginta addiderunt, *Israel*, sicut paulo ante Iacob ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου. quia ita ca.41.8. legerant, *tu Israel serue meus, Iacob, quem dilexi.*

In quo bene complacuit.] Vide explicationem c.3.17.

Ponam spiritum meum.] Noui hæreticorum interpretes ad baptismum hoc referunt, quòd in Christum recens baptizatum Spiritus sanctus descenderit ca. 3.16. Alij, quia ætate, & sapientia proficiebat, Luc. 2.52. Spiritum super illum positum dicunt. Certius est de ipsa eius conceptione interpretari, in qua Spiritu sancto impletus est Isai. 11. 2. nec enim Ioanne peior erat, de quo angelus dixerat, *& spiritu sancto replebitur adhuc ex vtero matris suæ* Luc.1.15.

Iudicium gentibus nunciabit.] יוציא proferet, id est legislator erit, legem Euangelicam, non, vt Moyses, suam solis Iudæis, sed omnibus gentibus dabit, Psal.9.21. *Constitue Domine legislatorem super eos, vt sciant gentes, quoniam homines sunt.* Aut gētes omnes iudicabit, quia *pater omne iudicium dedit filio* Ioan.5.22.

Non contendet.] Hæc verba neq; apud Hebræos, nec apud Septuaginta in Isaia leguntur; sed est verò simile Euangelistam explicationis causâ addidisse. Significat enim Propheta Christum sine contentione, sine clamoribus, quibus forum perstrepere consueuit, quietè, placideq; iudicaturum. Hoc enim est, quod ipse dixit c.11.29. *Tollite iugum meum super vos, & discite à me, quia mitis sum, & humilis corde.* Toto deniq. hoc Isaiæ testimonio nihil aliud quam Christi mansuetudo declaratur, vt apud Zachar.9.9.& Matth.21.5. Ioan.12.15. *dicite filiæ Sion, Ecce rex tuus venit tibi mansuetus.*

Non clamabit.] Hebraicè additur לֹא יִשָּׂא nō tollet, potest autem intelligi, vt ait Hier. פָּנִים facies, id est, non habebit in iudicando vllam rationem personarum, sic enim Hebræi dicunt, quod Græci πρόσωπον λαμβάνειν personam accipere. Vel קוֹלוֹ vocem suam, vt Interpretatur R. Salom. id est non vociferabitur.

Donec eijciat ad victoriam iudicium.] Locus est, vt mihi videtur difficilior, quam plerisque interpretibus visus est. Primum apud Isaiam sic legitur, ופשתה כהה ולא ירוץ נר ישים בארץ קנה רצוץ לא ישבור ויהלו. לא יכבנה לאמת יוציא משפט: לא יכהה משפט ולתורתו איים *Arundinem quassatam non conteret, & linum fumigans non extinguet, ad veritatem proferet iudicium, non turbabitur, nec animo frangetur, donec ponat in terra iudicium, & in lege eius insulæ sperabunt*: id est adeo quietè, & attētè ambulabit, vt etiamsi super arūdinem iam quassatam, qua nihil fragilius esse potest, pedem ponat, eam non confringat; & si super stuppam non omnino ardentem, sed tantùm fumigātem, non extinguat. Apparet enim fuisse prouerbium, quo summa incedentis lenitas significabatur, sicut Galli, & Hispani de similibus hominibus dicere solent, etiamsi super pauimentum ouis stratum ambularet, nullum frangeret. Per incessum autem, & ambulationem omnes vitæ actiones intelliguntur ex Hebræorum idiomate. Significatur, ergo Christum omnibus in rebus incredibili mansuetudine, ac lenitate vsurum fuisse. Euangelista cæteris verbis prætermissis tātùm hæc posuit, *donec eijciat ad victoriam iudicium, & in nomine eius gentes sperabunt.* Quæ ipsa, etsi aliquo modo iis, quæ apud prophetā leguntur, videntur esse similia; eadē tamen non sunt. Hier. in commentariis ad eum Isaiæ locū, & in epistola ad Algasiam q 2. existimat id scriptorum vitio accidisse, quod ego nullo modo mihi persuadeo. Quin Hebraicū illud quod nunc habemus, Euangelium, nusquam mihi quàm hoc loco magis suspectum est, quòd omnia & eadem, quæ apud Isaiam verba sunt, recitet. Nimis enim affectata fides meritò suspecta est. Non solet Matthæus, cùm testimonia ex prophetis adducit, verba numerare. Iste, qui, vt Matthæus esse videretur, numerauit, hoc est apud me cōsecutus, vt minimè Matthæus esse videatur. Manifestum est, idq; omnes, præter Hieronymum, interpretes sentiunt, hæc verba Euangelistæ *donec eijciat ad victoriam iudicium*, illis Isaiæ verbis respōdere משפט לאמת יוציא. ad veritatē proferet iudicium, id est omnia, dum iudicabit, ad verum examinabit, verū pronunciabit iudiciū. Cur autē Euangelista pro proferet, dixerit ἐκβάλῃ eiiciet, quod Septuaginta dixerunt οἴσει inferet, non ita magni refert. Potuit enim Matthæus Hebraicè dicere יוציא, proferet, vt est apud prophetā, & Gręcus interpres vertere ἐκβάλλειν, quia id etiā potest Hebraicum verbū significare. Nec enim assentior iis, qui id ab Euangelista, vt maiorem vim adderet verbo, certo cōsilio factū putant; tanquā voluerit declarare, etiā vi cōpulsurū Christū homines, vt verū iudiciū subeant; nō enim de Christi seueritate; sed de māsuetudine, & mititate agitur. Illud longè difficilius, quomodo pro לאמת ad veritatē, dixerit Euāgelista

Pseudoeuangelium Hebraicum Matthæi.

lista *ire victor*; ad victoriam. Quòd enim omnes dicunt, non verba, sed sensum exprimere voluisse, fateor mihi satisfacere non posse. Nam nec idem videtur esse sensus; & vt idem esset, tamen hic obscurior certè, quàm ille est; & non est vero simile Euangelistam dilucidiorem prophetæ sententiã alia obscuriore sententia exposuisse. Itaq; cogor meam lectori coniecturam indicare, doctioribus verò iudicandam relinquere. Suspicatus fueram aliquando Matthæum non pura, & antiqua Hebræorum lingua; sed corrupta illa ex Chaldaica, & Syriaca, quæ Christi tempore in vsu erat, Euangeliũ scripsisse, & pro אמת dixisse זכות aut זכותא, quod & veritatẽ, puritatem, innocentiam, & victoriã significat; interpretem verò Græcum non veritatem, vt est apud Isaiam; sed victoriam, alteram vocabuli significationem secutum conuertisse. Consului cũ hæc scriberem Syriacum Euangelium; comperique rectè me diuinasse: nam לזכותא scriptum inueni, quod & ad innocentiam, & veritatem, & ad victoriam potest significare.

21. *Et in nomine eius gentes sperabunt.*] Duobus verbis Matthæus hîc videtur à propheta discrepare. Primũ, quòd בתורתו *in lege eius*, dicat, *in nomine eius*. Hîc etiã omnes dicunt eandem esse sententiam. Quod etsi nõ satis intelligo, quia omnium tamen opinio est, refutare nolo. Tantùm dico, quòd in lectionibus veteris, ac noui Testamenti adnotaui, magnam mihi apud Septuaginta vitiati loci suspicionẽ esse. Nã pro בתורתו *in lege eius*, non credo eos vertisse ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, *in nomine eius*, sicut nũc legimus, sed ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ, *in lege eius*, vt legitur Hebraicè. Nominum autem similitudinem erroris fuisse causam, vt amanuenses pro νόμῳ, ὄνομα scripserint. Similem enim errorem in iisdẽ duobus vocabulis aliis etiam locis obseruauimus. Matthæi igitur Græcus interpres Septuaginta secutus pro lege nomen posuit. Deinde discrepat, quòd pro איים insulis, dicat ἔθνη gentes. Sed hoc discrimen leue admodũ est. Insulas enim propheta remotissimas quasque gentes appellauit, quia insulæ à continente remotæ sunt, sicut poëta dixit, *& toto diuisos orbe Britannos*: vt apud eundem prophetam ca. 49. 1. *audite insulæ, & attendite*, & 51. 5. *me insulæ expectabunt*, & 60. 9. & 66. 19. *mittam ad insulas longè ad eos, qui non audierunt de me.*

Virgilius Eclog. 1.

22. *Tunc.*] Cùm è synagoga egressus esset, Auctor imperf. & Remig. vel nõ significatur certum, & designatum tempus, vt putat Euthymius. Quanquã Marcus c. 3. 20. videtur dicere id accidisse, simul atq; egressus è synagoga in domum venit. Monendus mihi lector est non esse hanc illam historiam, quæ à Luca c. 11. 14. narratur, vt plerique interpretes putant. Nam de eo dæmonio c. 9. 32. Matthæus scripsit, & nos hanc illic opinionem probauimus.

Cæcus & mutus.] Dubium, vtrùm natura, aut morbo, vt sentire Hieronymus videtur; an dæmonis maleficio, vt Chrysost. & Theoph. cæcus & mutus fuerit. Credibilius tamen est dæmonem auditum, & visum illi ita ligasse, vt neque audire, nec videre posset; indicat enim Euangelista sola eum dæmonis eiectione auditum, visumque recuperasse, quasi prius nulla causa, quò minùs audiret, videretq;, nisi dæmõ, impediuisset.

23. *Nunquid hic est filius Dauidis*] Id est Messias ille toties promissus, tam diu expectatus, qui ex genere Dauidis futurus creditur. Vide quæ diximus c. 1. 2.

24. *In Beelzebub.*] tanquam diaboli minister, magicis artibus. Vide c. 9. 34. & 10. 25.

Iudæorum Exorcistæ.

27. *Filij vestri.*] Plerique recentiores interpretes existimant Exorcistas illos Iudæorum significari, quorum artem quandam à Salomone traditam fuisse li. 8. antiquit. c. 2. Iosephus scripsit: & de quibus Lucas in Actis Apostolorum c. 19. 13. mentionem fecit. Filios autem

A Pharisæorum appellari, quòd Iudæi essent, vt illi, & aliqui aliquando eorũ filij. Argumentum verò esse, cur potius me, quã filios vestros dicitis in Beelzebub eiicere dæmonia, cùm vtriq; eiiciamus? cur de me malè, cùm idem faciamus; de illis bene iudicatis? Veteres de Apostolis hoc dictũ putant, Hilarius, Chrys. hom. 42. Auctor imperf. 29. Hier. Theop. & Euthy. ad quorum sententiam libentius accedo, nisi quòd plus Christũ, quàm illi dicunt, arbitror significare voluisse. Apostoli enim in nomine Christi dæmonia eiiciebant Luc. 10. 17. argumentatur ergo, *Filij vestri*, id est Apostoli, qui ex populo vestro sunt, *in quo dæmonia eiiciunt?* nõne in nomine meo? si ergo illi non in nomine Beelzebub, sed in nomine meo dæmonia eiiciunt, quomodo dicitis

B me in nomine Beelzebub eiicere? Nam si illi in meo nomine eiiciũt, maior ego dæmonibus sum, cuius nomine, virtuteq; pelluntur: non ergo in nomine Beelzebub ego eiicio: nã si Apostoli mea virtute eiiciũt: quod negare non potestis, multò magis ego, cuius est virtus.

Ideo iudices vestri erunt.] Quia *sedebunt super duodecim sedes iudicantes duodecim tribus Israel* c. 19. 28. Hier. Quãquam ego de alio iudicio agi puto, quòd Theologi comparationis vocant. Iudices enim eorum erũt, quia in illo vltimo iudicio apparebit Apostolos in nomine Christi dæmonia eiecisse, quod cùm vidissent, & credidissent Pharisæi, tamen Christum ipsum, quẽ multo magis credere debebant propria virtute dæmones e-

Iudicium comparationis.

C iicere, in Beelzebub eiicere dixerunt; sicut ver. 41. & 42. ait. *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam*; &, *Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista, & condemnabit eam, quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis.*

28. *Peruenit in vos regnum Dei.*] Seipsum, & aduentũ suum regnum Dei vocat, quia initium fuit regni Dei, & aditum nobis ad illud patefecit, Hiero. Chrysost. & Theoph. argumentum hoc est, si autem in spiritu Dei, vt superiore argumento probatum est, eiicio dæmonia, ergo verum est, quod & ego, & Apostoli mei, & Ioannes prædicamus appropinquasse, & venisse regnum Dei. Nam Spiritus sanctus, qui miracula per nos operatur, nostram prædicationem veram esse testatur.

29. *Aut quomodo potest quisquam.*] Facilis sensus, quo-

D modo possum ego diabolum de possessione sua deturbare, id est ex hominibus eiicere, nisi fortior sim illo? Nemo enim in domum fortis intrare potest, & illam spoliare, nisi fortior, & superior illo sit, vt possit prius eum armis suis exuere. Fortẽ vocat גבור quem Septuaginta gigantem solent vertere; domum autem fortis vocat arcem, quæ à gigante custoditur. Fortem intelligit diabolum, quia *non est potestas super terram, quæ comparetur ei.* Iob. 41. 24. *Non est nobis colluctatio*, inquit D. Paulus, *aduersus carnem, & sanguinem, sed aduersus principes & potestates, aduersus mundi rectores.* Ephes. 6. 12. Domum eius intelligit mundum, in quo, antequã Christus veniret, dominabatur, quem, vt significat superioribus verbis D. Paulus, suo regebat arbitrio. Vasa

E autem eius, nõ arma, vt multi interpretantur, sed spolia & supellectilem; prius enim ligat, deinde vasa eius, id est supellectilem domus eius diripit, & Lucas ca. 11. 22. arma ab spoliis separauit. Supellectilem autem diaboli vocat miseras animas, quas sub captiuitate detinebat, quasq; Christus illi eripuit, *& ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem*, Psal. 67. 19. & Ephes. 4. 8.

30. *Qui non est mecum, contra me est.*] Primùm quærendum, de quo Christus loquatur. Hilar. c. 12. Chrysost. hom. 42. Hier. Auctor imperf. Beda, Euthy. Theoph. de diabolo loqui existimant, quasi sensus sit, tantùm abest, vt diabolus amicus mihi sit, eiusq; nomine dæmones eiiciam, vt maximè mihi sit aduersarius. Melior mihi altera videtur interpretatio, quam etiam Chrys.

& Theo-

& Theophy. afferunt, vt de Pharisæis hoc dictum sit. Quorsum autem ita de illis Christus loquatur, non satis compertum apud interpretes inuenio. Videtur tamen mihi Pharisæorum hypocrysim reprehendere voluisse, qui cùm fingerent se Christo non aduersari, sed tantùm gloriam Dei, & legis obseruationem asserere, maximè tamen illi aduersabantur. Hoc colligitur ex ver. 33. *aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum, aut facite arborem malam, & fructum eius malum.* Volebant Pharisæi in causa Christi iudices haberi: ad se enim pertinere de religione ac miraculis iudicare: ideò indifferentes videri volebant, quasi nec pro Christo, nec contra Christum essent, cùm maximè illi essent inimici; vt suam inuidiam simulata boni iudicis persona occultarent. Hanc illis Christus personam detrahit. Ne, inquit, erretis, & ne alios fallatis: etiamsi, quod simulatis vos non esse pro me, neq; contra me, verum esset, tamen ob idipsum essetis reprehendendi, quia, *qui non est mecum, contra me est.* Quid ergo attinet dissimulare? minor erit culpa, si vos mihi palam aduersarios esse profiteamini; *aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum, aut arborem malam, & fructum eius malum.* Quomodo autem hæc sententia vera sit, *qui non est mecum, contra me est, & qui non colligit mecum, spargit,* aut quomodo cum illa cōueniat, quæ apud Lucam est c. 9. 50. *qui non est aduersum vos, pro vobis est,* dubitare lector potest. Sunt, qui ad solos referant Pharisæos; quasi non vniuersè, sed in illis tantum vera sit; in aliis verò, quæ apud Lucam est, locum habeat, *qui non est contra vos: pro vobis est.* Non probo; nam etsi propter solos Pharisæos hoc dictum est, non in illis tamen solis verū est: sed in omnibus, in quibus eadem reperitur ratio. Debebant Pharisæi, quia legis scientiam profitebantur: primi omnium Christum recipere, ac pro illo esse; qui autem pro illo esse debebat, & pro illo non erat, contra illum erat. Non potest rex de iis, qui ad regnum suum non pertinent, dicere. *qui non est mecum, contra me est:* de suis autem subditis potest. Non solùm enim, qui regem suum impugnat: sed etiam, qui pro eo, cum debet, ac necesse est, non propugnat, læsæ maiestatis reus est. Omnes ergo, qui Christum recipere debebant, siue Pharisæi, siue alij, si non recipiebant, contra illum erant. Debebant autem omnes cum primis Iudæi. Nam Gētiles, qui eum nec viderant, neq; audiuerant; si non erant cōtra illum, pro illo erant. Nihil enim aliud apud Lucā significat, nisi eos, qui pro se esse non debeant, si contra se non sint, esse pro se. Nam, qui Christum non persequitur quamuis nondum ad illum venerit, tamē non longè abest à regno cœlorum, & vt perueniat, aliquem videtur fecisse gradum. Quanquā ille, de quo eo loco Christus loquebatur, verè pro illo erat, quia dæmonia in nomine eius eiiciebat; sed loquitur ex suorum discipulorum opinione, qui non putabāt pro se esse, nisi, qui secum, non doctrina, sed pedibus ambularent. *Vidimus,* inquiunt, *quendam in nomine tuo eijcientem dæmonia, qui non sequitur nobiscum; & prohibuimus illū. Nolite,* inquit Christus, *prohibere: qui enim nō est cōtra vos,* id est, qui eadem, quæ vos, docet, ac facit; etiamsi, quia vos non sequitur, pro vobis esse non videatur; *pro vobis est:* quia doctrinam, factaque vestra cōfirmat.

31. Ideo dico vobis.] Causalis dictio non refertur ad ea, quæ proximè præcesserunt: sed ad ver. 24. *Hic non eijcit dæmones, nisi in Beelzebub principe dæmoniorum,* vt constat ex Mar. 3. 30. *quoniam, inquit, dicebant spiritum, immundum habet.*

Spiritus autem blasphemia non remittetur.] id est, blasphemia contra spiritum sanctum, vt explicatur vers. sequenti, & Mar. 3. 29. & Lucæ 12. 10. Existit ex hoc loco maxima quæstio, vt D. quidem Aug. nullam in scriptura maiorem esse puter ser. 11. de ver. Dom. Quæstio-

A nis duæ partes sunt: altera, quod sit peccatum contra Spiritum sanctum: altera quomodo nec in hoc sæculo, nec in futuro remittatur. Primùm, quæ certa sunt, ponamus, non disputemus. Certum est peccatū in Spiritum sanctum non dici, quod contra Spiritus sancti personam est, vt rectè D. Aug. admonuit. nam nullum peccatū magis contra Spiritus sancti personā esse poterat, quàm Eunomianorū, qui Spiritus sancti diuinitatem negabant: tamen inter peccata in Spiritum sanctum non numerabatur: quotidie enim Eunomiani, vt ait Chrys. ad Ecclesiā venientes recipiuntur: & illud, cuius causa hęc à Christo sententia pronuntiata est, nō contra personā Spiritus sancti, sed contra Christi personā erat: dicebant enim eum spiritū immundum habere: & in Beelzebub principe dæmoniorum eiicere dæmonia. Illud etiā certum, peccatum in Spiritū sanctum non semper omnium peccatorū esse grauissimū: nec propterea non remitti in hoc sæculo, nec in futuro: quòd cæteris maius sit. Nam Sadducæi, qui Spiritū sanctum esse negabant: & athei, quibus hodie plenus est orbis, haud paulo magis peccant, quàm qui dubitant, an dæmonia à malo, an à bono spiritu eiiciantur. Certum etiā, quod idem adnotauit Aug. non de omni peccati in Spiritum sanctum genere Christum hîc agere, sed de eo tantū, quod in contumeliosis consistit verbis: hoc enim blasphemiæ nomē significat, hoc statim ver. 32. explicatur, *quicunq; dixerit verbum.* Tametsi quinq; diuersis in locis diuersas opiniones secutus est. Aliàs dicit peccatum in Spiritum sanctū esse finalem, quam vocant impœnitentiam, vt li. de fide ad Petrum c. 3. & li. de vera & falsa pœnitentia c. 4. & ser. 11. de verbis Domini. Aliàs in Spiritum sanctum peccare qui in Ecclesia remitti peccata non credens contemnit tantam diuini muneris largitatem, & in hac obstinatione mentis diem claudit extremum, vt Enchir. ca. 83. Aliàs per malitiam, & inuidiam fraternam oppugnare caritatem post acceptam gratiam Spiritus sancti, vt li. 1. de sermone Domini in monte. Aliàs peccatum in Spiritum sanctum esse desperationem indulgentiæ Dei, in cōmentariis inchoatis in epistolam ad Romanos, quē Bacchiarius eiusdem auctor ætatis in epistola de recipiendis lapsis secutus est. Ex quibus nulla blasphemia est, nec sunt verba, sed facta. Aliàs propiùs ad veritatē, scienter opera Spiritus sancti dæmoni tribuere, vt in qq. ex vtroq; Test. q. 102. Vnde vulgaris Theologorū opinio nata, sex peccati in Spiritum sanctum genera ponentium, finalem impœnitentiam, desperationem, obstinationem in malo, scienter veritatē impugnare, præsumptionem, & fraternæ charitatis inuidiam. Nouatiani verò peccatum in Spiritum sanctum interpretabantur Christum negare, vt suum confirmarent errorem, eos, qui Christum negassent: non esse ad pœnitentiam recipiendos, vt auctor August. est q. 102. ex vtroque Test. Alij etiam, vt opinor, Nouatiani, omne graue peccatum, quale homicidiū, & adulterium post baptismum cōmissum peccatum in Spiritum sanctum appellabant, vt idem refert Augu. ser. 11. de verbis Domini; quod & Origenem & Theognostū vetustiores auctores ante docuisse scribit in homi. ad hunc locum Athanasius. Alij negare Christi diuinitatē, sicut Pharisæi negare videbantur, vt Hilar. can. 12. Ambros. li. 7. in Lucā. Alij negare in baptismo, & Eucharistia cæterisq; Ecclesiasticis sacramentis per gratiam Spiritus sancti peccata remitti, vt Beda in hunc locum. Alij generaliùs hæreticum esse esse peccatum in Spiritum sanctum, vt Philastrius interpretatur in hæresi Rhetorij. Molestū fortasse lectori est tot audire sententias; recitaui tamē, quia semper existimaui in rebus grauioribus partem esse aliquam eruditionis, quid boni senserint auctores, non ignorare. Nec omnes tamen, quas inueni, comme-

Quodnam in Spiritum sanctum peccatum appelletur, prima quæstio.

commemoraui; sed quę magnos habent auctores, qui hoc digni sunt honore, vt etiam aliena dicentes attentè, ac reuerenter audiantur. Verus sensus non aliunde, quàm ex hoc ipso loco eruendus. Videmus, qua occasione hoc Christus dixerit, quia dicebant Pharisæi eũ in Beelzebub eijcere dæmonia, manifesta Spiritus sancti opera dæmoni tribuentes; hoc ergo est peccare in Spiritum sanctum. Animaduertimus etiã Christũ nõ dicere, quicunque dixerit verbum in patrem; neque, quicunque dixerit verbum in filium; sed *quicunque dixerit verbum in filium hominis*; ex quo intelligimus illum de se, non tanquam de Deo; sed tanquam de homine loqui, eumque in filium hominis verbum dicere, qui humana deceptus specie, aut offensus infirmitate de illo infra illius dignitatem sentit, ac loquitur: ideòque veniam meretur, quia peccati excusationem aliquam habet; qui verò manifesta Spiritus sancti opera dęmoni tribuit, non meretur, quia nullam potest peccato excusationem obtendere. Vnde altera quæstionis pars facile intelligitur, cur peccatum in Spiritum sanctum nunquam remittatur; non vtique propterea quòd remitti non possit; tenenda enim est regula fidei, quæ nullum peccatum esse docet, quod à Deo remitti non possit, neque propterea, quòd nunquam remittatur, credibile enim est aliquos etiam ex illis, qui tũc Christum dicebant in Beelzebub eijcere dæmonia, postea resipuisse; sed propterea quòd, qui in Spiritum sanctũ peccant, nullam peccati excusationem habeant, ideòque natura sua veniam non mereantur. In alijs enim plerisque peccatis aut ignorantia, aut infirmitas, si non omnino, aliqua saltem ex parte culpa excusat. *Misericordiam*, inquit D. Paulus 1. Tim. 1. 13. *consecutus sum, quia ignorans feci*; & *ipse cognouit figmentum nostrum, recordatus est, quoniam puluis sumus*, Psal. 102. 14. *spiritus vadens, & non rediens* Psal. 77. 39. At in peccato in Spiritum sanctum nihil eiusmodi, quod culpam eleuare possit, reperitur. Hæc est vera huius loci interpretatio, non quidem mea; sed Athanasij in hom. in hæc verba, Paciani epist. 1. Anastasij q. 68. in script. Basilij interro. 273. in reg. breuior. Ambrosij lib. 2. de pœnit. c. 4. Hieron. in comment. Quanquam ex ijs alij, cur peccatum in Spiritum sanctum non remittatur, alias rationes afferunt; in eo tamen consentiunt, peccatum in Spiritum sanctum id esse, quod explicauimus. Eodem fere redit, quod Chrysost. ait, ideo dici nunquam remitti, quia difficiliùs remittitur. Sed meliùs, vt diximus alij, quia natura sua cum excusationem nullam habeat, remitti non potest; sicut alio loco Christus dixit, impossibile esse, vt diues in regnum cælorum intret; non quod Deo; sed quòd natura sua impossibile sit. At omnia peccata mortalia, dicet aliquis, eiusmodi sunt, vt veniam natura sua non mereantur: cur enim, quæ mortalia non sunt, venialia dicuntur, nisi quia veniam merentur? Si igitur illa ideò venialia sunt, quia merentur; hæc quæ venialia non sunt, non merentur. Respõdeo nullum peccatũ mortale natura sua veniam mereri; sed alia, si cùm hoc comparentur, quia aliquam excusationem præ se ferũt, digna videri venia. Idcirco hoc solum esse, quod nũquam natura sua remitti possit: sicut multi sunt alij, præter diuites, qui suis viribus in regnum cœlorum intrare non possunt, sed ideò de solis hoc diuitibus dictum est: quia plus habent diuitiis onusti, atque grauati, impedimenti. Hinc sequitur, quamuis Christus de sola blasphemia, id est contumeliosis in Spiritum sanctum verbis loquatur, eius tamen sententiam, non in blasphemia solùm, sed in omnibus omnino peccatis, in quibus eadem est ratio, veram esse. Quale est, si quis non verbo; sed facto, aut animi cogitatione Spiritus sancti opera dæmoni tribuat. In hoc genere nostri temporis hæretici peccant,

Peccatum in Spiritum sanctum quomodo non remittitur. 2. quæst.

Matt. 19. 23.

A miracula, quæ in Ecclesia Catholica fiunt, illaq; maximè, quibus per exorcismos, & Eucharistiam dæmones expelluntur, aut non credentes, aut magiam interpretantes. Nam, vt Pharisæi Christũ, ita illi Christi corpus, quod est Ecclesia, persequuntur, nec credunt, quæ facit, vera esse miracula. Multi hoc loco hæretici refutãtur; Eunomiani, qui Spiritus sancti negabant diuinitatem, quos Ambros. li. 1. de Spiritu sancto c. 3. inde refellit, quòd omnis blasphemia hominibus remittatur; blasphemia autem in Spiritum sanctum non remittatur; Sabelliani, qui tres in Deo personas confundebant, cùm hîc persona Filij, & Spiritus sancti adeò distinguantur, vt, qui in illum peccat, veniam obtineat; qui in hunc, non obtineat; Caluinistæ & Lutherani, B quos necdum natos August. li. 21. de ciuit. c. 24. & li. 6. contra Iulian. c. 5. & Greg. lib. 4. Dialog. 39. & Beda in commentariis huius loci, & Bern. serm. 66. in Cantica refutarunt; hi enim ex hoc loco purgatorium probauerunt, ex eo, quod dicitur ver. 32. *Qui dixerit verbum in Spiritum sanctum, non remittetur ei, nec in hoc sæculo, nec in futuro*, colligentes, aliqua in futuro sæculo peccata remitti. At rident isti; quid tum? etiam Pharisæi dicta, factaque Christi ridebant. Dicunt phrasim esse, qua nihil aliud significatur, quàm peccatum in Spiritum sanctum nunquam remitti, id à Marco declarari ca. 3. 29. qui pro *hoc sæculo, & futuro*, vno verbo dicat *in æternum*. Non ignoramus phrasim esse, quæ idem valeat, C quod *in æternum*: sed dicimus *æternum* illud, quod significatur, duas habere partes, hoc sæculum, & futurum; & quod Marcus vniuersè dixit, id Matthæum per partes distributè dixisse, quod nunquam eum facturum fuisse contendimus, nisi ad vtramque partem, & præsens sæculum, & futurum peccatorum remissio pertineret. Ineptũ enim esse, qui ita loquatur, non ducam vxorem, nec in hac vita, nec in futura; cùm in futura vxores duci non possint. Si nõ credunt, proferant nobis aliquod ex sacris litteris exemplum, vbi eadem phrasis in rebus, quæ ad vnum tantùm sæculum pertinent, vsurpetur, & vincãt; si proferre non possunt, hæresim suam agnoscant, & fateantur. Rogat aliquis, quod & hæretici Sadducæorũ & Pharisæorum more, id est non credentes, sed irridentes, nec vt credant, sed vt ca- D lumnientur, rogare solẽt, quomodo peccata illa, pręsertim grauissima, quibus in filium hominis blasphematur, in futuro sæculo remittantur; cùm nostra sententia quisquis mortali obstrictus peccato vitam finit, nõ temporalibus Purgatorij, sed æternis inferni pœnis condemnetur? Itaq; si in hoc sæculo peccata illi remissa sunt, in altero non remittuntur, quia peccata nõ habet, quæ remittãtur; si remissa non sunt, remitti in futuro sæculo nõ possunt, quia clausa est remissionis ianua. Facilis est, & expedita solutio; in futuro sæculo remitti peccata dicũtur, nõ quòd culpa, sed quòd pœna remittatur, culpa prius in hoc sæculo remissa. Scio aliam esse istorũ hæresim, quòd culpam retenta pœna E remitti posse negẽt. Sed tã imperitus, & incõsideratus error est, vt non vnius, aut alterius hominis, sed totius humani generis exemplo refutetur. Omnes enim homines peccati originalis per baptismum remissa culpa grauissimas, atq; diuturnas tota vita pœnas luunt, famem, sitim, morbos, mortem, quas peccati originalis pœnas esse & scriptura testatur, & ipsi non negant.

33. *Aut facite.*] Hæc verba ad diuersas res, ac personas à diuersis auctoribus referuntur. Hilarius, Chryso. Euthy. & Theoph. referunt ad Christum, vt sensus sit, cur aliter de me, aliter de meis operibus iudicatis? quomodo possũ ego, si, vt vos putatis, peccator sum, & spiritum immundũ habeo, bona opera facere, quale est, dæmones ab hominibus expellere, cæcos, surdos, mutos, leprosus curare, mortuos suscitare? Aut

Hæretici nostra ætatis contra Spiritum sanctum peccant.

Spiritus sancti diuinitas.

Persona Trinitatis distincta.

Purgatoriũ contra Lutheranos & Caluinistas probatur.

Culpa sine pœna remittitur.

ergo

[illegible] me malum, & opera mea mala, aut me bonum, & opera mea bona. Hieronymus ad diabolum. [illegible], dicentes me in Beelzebub eiicere dæmonia. [illegible] potest diabolus arbor mala bonum fructum facere, qualis est dæmonum expulsio; *aut ergo facite arborem bonam, & fructum eius bonum, aut arborem malam* [illegible] *malum*. Beda ad vtrumque, arborem bonam ad Christum, ad diabolum malam, tanquam [illegible] quomodo possum ego, qui sum arbor bona, [illegible] malos, id est opera diaboli, qui est arbor mala [illegible] dicite me esse bonum, & opera mea bona, [illegible] malum, & opera mea mala. Ambros. lib. 2. [illegible] arborem bonam Ecclesiam, malam Iudæorum Synagogam: fructus malos ipsos Pharisæos [illegible], si dicat, non potest mala mater Synagoga [illegible] filios generare. Verus sensus mihi videtur [illegible] quem multis locis D. Augustinus exposuit lib. 2. [illegible] Domini in monte, lib. 2. de Actis cum Felice Manichæo, cap. 4. lib. 2. contra litteras Petil. c. 6. & ser. 12. de verbis Domini, arborem & bonã & malã ipsos Pharisæos [illegible] reprehendit enim Christus eorũ hypocrisim, quod cum bona arbor videri vellent, malos tamen fructus facerẽt, aut quod cum mala arbor essent, [illegible] vellent fructus facere, iubetq; aut apertè [illegible] apertè bonos esse. Potest hæc sententia illi, [illegible] proximo sequitur, videri contraria, *quomodo* [illegible] *loqui, cum sitis mali?* Itemque illi, quæ est c. [illegible] *potest arbor bona malos fructus facere, neq; arbor mala* [illegible] *facere*, sed bene intellecta contraria non [illegible]. Non enim dicuntur hoc loco Pharisæi mali bona [illegible] opera facere, quod statim fieri non posse [illegible] *quomodo potestis bona loqui, cùm sitis mali*, & in al[illegible] *non potest arbor bona malos, nec mala bonos fructus* [illegible] notãtur, quòd cùm mali sint, & videri velint [illegible] opera tãquam sancta, religiosáq; probari.

34. *Progenies viperarum.*] Hæc sententia supra explicata a nobis est c. 3. 7.

Quomodo potestis.] Non negat absolutè, & omninò posse, [illegible] enim mali cum sint, bona loquuntur. sed dicit, [illegible] naturale, quod vsitatum, quod diuturnum est. Ita enim natura comparatum; ita moribus hominum consuetum est, vt mali mala, boni bona loquantur: *ex abundantia enim cordis os loquitur*. Si quando secus fit, id, & præter naturam & præter consuetudinem accidit, & [illegible] esse non potest.

36 *Omne verbum otiosum.*] Constructio Hebraica, qua nominatiuus redundat. Duo hîc quæri possunt, quorsum hoc a Christo dictum sit, & quid verbum otiosum appelletur. Omnes, quos legisse memini, auctores [illegible] argumẽtum a minori ad maius esse; perinde ac si diceret; si de minimo verbo otioso; quanto magis de [illegible], quale vestrum est, quo dicitis me in Beelzebub eiicere dæmonia, ratio in die iudicij reddenda erit. Verbum autem otiosum appellari, quod nullam [illegible], aut dicenti ædificationis vtilitatem afferat. Hieron. Chrysost. hom. 43. Basil. in regulis breuior. interr. 23. Ambrosius in Psal. 38. Gregorius hom. in Euang. [illegible] Beda in comment. Solus Theophyl. & Euthym. [illegible] & falsum interpretãtur, quod [illegible] quosdam etiam veteres auctores dixisse Chrysostomus affirmat. Suspicor ego Hebraicè scriptum fuisse שוא, quod & frustra, & mendax, atque calumniosum significare potest, vt Exod. 20. 7. Græcum autem interpretem vertisse otiosum; id est frustra dictum, [illegible] interpretatus [illegible] nominis significantiæ, [illegible] calumniatorũ, quod magis videtur ad [illegible]; quia Pharisæi non otiosè modo, sed [illegible] mendaciter de Christo loquebantur. Sed [illegible] sententiam, quàm [illegible], eamque obscuram, & incertam

A amplecti malo: eo etiam magis, quod videatur Christus aliquo exaggerationis genere vti, & nouum aliquid, atque admirandi dicere voluisse; de verbis autem calumniatorum, deque falsis criminationibus in die iudicij reddendam esse rationem, neque nouum, neque admirabile videri poterat.

37. *Ex verbis enim tuis.*] Apparet hoc fuisse prouerbium. Et quidem Theophyl. scripturæ testimonium esse dicit. Forte illud quod legimus apud Iob c. 15. 6. *Condemnabit te os tuum, & non ego, & labia tua respondebunt tibi.* Quod autem ait, *ex verbis tuis condemnaberis*, non ita intelligendum, quasi sola verba, aut condemnatura, aut iustificatura vnumquemque sint; multis enim aliis aut iustificabimur, aut condemnabimur argumentis;
B sed ita vt ad iustificandos, vel condemnandos multos, qui benè aut malè loquuti sunt, sola ipsorum verba sufficiant; sicut princeps ille sacerdotum in dissimili prorsus Christi causa dixit cap. 26. 65. *quid adhuc egemus testibus? Ecce audistis blasphemiam.* Nam vt ibi Christum ex vno verbo, quo se filium Dei esse significauerat, condemnandum sine alio testimonio iudicauit; ita ipse ex illo solo verbo, quo Christum blasphemasse dixit, etiam si aliud non haberet peccatum, damnari posset. Nemo igitur nobis infantes obiciat, qui prius moriuntur, quàm loqui possint. De iis enim agitur, qui benè, maleque loqui potuerunt; & benè malève locuti sunt. Sensus enim est adeo accuratè omnium rerum in iudicio reddendam esse rationem, vt vel in minimo verbo satis Deus argumenti, vt homines vel iustificet, vel condemnet,
C sit deprehensurus. Ridiculus est omnino Caluinus, qui hoc loco ridet nos, quòd hinc hominem non sola fide, sed verbis etiam, & operibus bonis iustificari colligamus. Quis enim hinc colligit? quis Catholicorum mediocriter doctus ignorat, non hic de iustificatione, qua iusti efficimur; sed de iudicis agi sententia, qua sumpto ex verbis nostris argumento iusti declaramur? Non hoc vti solemus loco; satis habemus multa, & satis manifesta testimonia, quibus eius hæresim refellamus: Quanquam ne iste quidem locus, si diligentiùs excutiatur, atque versetur, inutilis nobis contra illum erit. Primùm eodem modo ex verbis iustificandi dicimur, atque damnandi. Damnari autem non est declarari nos pro iniustis habi-
D tos fuisse; sed fuisse reuera iniustos; ergo è contrario iustificari non est declarari habitos fuisse pro iustis, sed fuisse reuera iustos. Vbi ergo est figmentum imputatiuæ iustitiæ? Deinde, cùm ex verbis nostris condamnamur, declaramur verbis ipsis, quibus malè locuti sumus, iniusti facti fuisse. Nam profectò Pharisæi, qui Christum dicebant habere spiritum immundum, etiam si fuissent ante iustissimi, illo solo verbo facti fuissent iniusti. Ergo cum ex verbis iustificamur, declaramur verbis ipsis, quibus benè, pieque locuti sumus, facti fuisse iusti. *Ore enim confessio fit ad salutem*; nec quicquam ad salutem, præter vnam iustitiam, aliquid valet.

39. *Generatio mala, & adultera.*] Generationem vocat Hebraico idiomate genus hominum; adulteram
E verò degenerem, quæ à maioribus suis degenerauit, Hebrei בני נכר filios alienos, id est degeneres, adulterinos vocare solẽt, vt Psal. 17. 46. *Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt*, id est degeneres facti, sicut plantæ, quæ vetustate degenerant, & Psal. 143. 7. *Libera me de aquis multis, & de manu filiorum alienorum.*

Et signum non dabitur ei.] Ab omnibus quæritur, quomodo dicat Christus signum non dabitur ei, cùm tam multa postea ab eo miracula facta sint. Respondent Chrysost. & Euthym. non fuisse illis facta, qui obstinati erant; sed aliis, qui fructum erant ex illis perceptu-

Marginal notes: Matth. 12. 34. — Ridiculus Caluinus in- [illegible] — Error Caluini de iustificatione per fidem, & imputatiua iustitia refellitur. — Rom. 10. 10 — Filij alieni in scriptura.

ri. Alij facta quidem fuisse, sed non qualia illi postulabant: quærebant enim signũ de cœlo, vt Mar. c. 8. 11. & Lucas c. 11. 16. declarant, id est, vt Hieronymus ait, vel in morem Eliæ ignem de sublimi venire; vel in similitudinem Samuel s tempore æstiuo contra naturam loci mugire tonitrua. Alij meo iudicio simplicius, & ad rem, de qua agitur, magis accommodatè, non esse dandum illis signum, id est illis petentibus, atque rogantibus; quia malo animo, & tentandi causa quærebant. Hæc enim ratio est, cur Deus aliorum sæpe rogatu signa dederit, Ezechiæ Isai. 38. 22. Gedeonis Iudic. 6. 17. 36. horum verò rogatu non dederit; quia illi bono, hi malo animo petierant. Quod, vt Chrysostomus obseruauit, ex verbis etiam ipsis eorum apparet; non enim rogant, sed quodammodo imperant, *volumus a te signum videre.*

Nisi signum Ionæ Prophetæ.] Non inuenio, qui verum sensum huius loci, meo quidem iudicio, præter Hilarium attigerit. Nec enim, vt omnes interpretantur, sensum esse arbitror, non aliud ad faciendam fidem diuinitatis suæ Christum esse daturum signum, quàm, quòd sit, sicut Ionas, post tres dies, resurrecturus. Qui enim ita interpretantur, rationem reddere non possunt, cur Ionæ potius signum, cùm tam multa sint, quàm aliud nominauerit. Poterat Eliæ signum promittere, qui igneo in cælum curru sublatus est; nec enim minus ascensu in cælum suo, quàm resurrectione suam diuinitatem probare potuisset. At ne quæstionem quidem interpretes, quos legerim, attigerunt. Quæ facile tamen occurrit, & adeo est necessaria, vt totus hic locus sine eius explicatione intelligi non possit. Non ergo loquitur Christus de signo ad persuadendum, sed de signo ad condemnandum; vtiturque eleganti verbi ambiguitate, vt in multis alijs locis obseruauimus c. 10. 39. *qui inuenit animam suam, perdet eam,* & c. 8. 22. *dimitte mortuos sepelire mortuos suos.* Sic hoc loco Pharisæos ambiguitate deludit. Cùm enim ad credendum signum petant; respondet non esse dandum illis signum, quale petunt, vt credant; sed quale non petunt, vt condemnentur. Signum autem, id est argumentum, quo condemnabuntur, est, quòd cùm Niniuitæ homines gentiles & barbari, nullaque scientia legis exculti ad vnum verbum Ionæ hominis peregrini, & illis ignoti crediderint, & singularem egerint pœnitentiam; illi tot Christi auditis exhortationibus, tot visis miraculis, non modò non crediderint, sed dæmonium eum habere dictitauerint. Hoc est, quod dicit ver. 41. *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista.* Illud huic interpretationi contrarium videri potest, quòd statim, quasi explicans, quo sensu signum Ionæ prophetæ appellauerit, dicit, *sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus, & tribus noctibus, sic erit filius hominis &c.* Respondeo hac explicatione nihil aliud Christum docere voluisse, quàm se esse Iudæis, quod Ionas fuerat Niniuitis; eò etiam maiorem, quo maius est mortuum resurgere; quam eiromi deuoratum; & tamen Niniuitas Ionæ credidisse, Iudæos sibi non credere.

40. *Sic erit filius hominis.* Cur filius hominis appelletur, diximus c. 8. 20.

In corde terræ.] Beda, & Euthymius cor terræ sepulchrum intelligunt, quæ hodie est Caluinistarum interpretatio. Hoc interest, quod illi bono, vt mortem significarent, hi malo intellexerunt animo, vt suum illum alterum errorem confirmarent, Christum ad inferos non descendisse. Nos non solum sepulchrum sed etiam infernum significari contendimus, quò verè Christus descenderit, vt in omni semper Ecclesia tanquam pars fidei Catholicæ, creditum est. Id primum ex ipsa phrasi probare possumus. Nam בלב in *corde* pro, in medio, dicunt Hebræi, quia in medio animalis cor est Ps. 45. 3. *propterea non timebimus, dum turbabitur terra, & transferentur montes in cor maris.* Infernus verò, non sepulchrum in medio terræ est. Deinde, quid causæ est, cur de nemine alio dictum sit, in corde terræ fuisse; cùm tam multi in sepulchro fuerint; si cor terræ sepulchrum significat? Cur nemo, præter Christum, dicitur non solùm in sepulchrum; sed & in inferiores, id est infimas partes terræ descendisse ad Ephes. 4. 9. nisi quia non solum in sepulchrum corpore; sed etiam in infernum anima descendit? Denique *ijs, qui in carcere erant,* hoc est in medio terræ prædicauit 1. Petr. 3. 19. quod certè non in sepulchro fecit, sed in inferno. Nam Theodori hæretici in eum locum interpretationem ab [illegible], vt non [illegible] cui persuaderi possit, & eam eo loco, si Deus iuuerit, refutabimus.

Tribus diebus & tribus noctibus.] Plerisque hic locus multo, quàm est, difficilior videri solet. Nec enim Christus tres, sed [illegible], aut, vt plurimùm, duas noctes in sepulchro fuisse creditur; feria enim sexta sepultus ante diem Dominicum, quæ prima sabbathi vocabatur, resurrexit c. 28. 1. Mar. 16. 2. & Ioa. 20. 1. Nec satisfacit illis, quod ab omnibus vetustis auctoribus dictum est, August. epistola. 49. q. 6. Hieron. hoc loco & in cõmentarijs in 2. c. Ionæ, Beda & Theophylacto, synechdochen esse, qua pro toto pars ponitur; nam neque Christum tres integras noctes nec partẽ trium noctium in sepulchro iacuisse. Cur nõ intelligant, causa est, quòd à diebus noctes disiungunt, cùm sint potius cum illis coniungendæ, Quòd enim dies, & noctes distinctè nominauerit, nõ ideo fecit, vt videntur existimare, vt tres integros dies & tres integras noctes, sed vt tres naturales dies significaret, & eos ab vsualibus, vt vocant, diebus distingueret: hac enim phrasi diem, & noctem solent Hebræi naturalem diem, qui viginti quatuor horarũ est, declarare Gen. 7. 4. 12. Exod. 24. 18. & 34. 28. Deut. 9. 9. 11. 18. 25. & 10. 10. & 1. Reg. 30. 12. & 3. Reg. 19. 8. Fingamus ergo dixisse tribus diebus naturalibus; nemo dubitaret per synechdochẽ intelligendum tribus diebus fuisse, quia trium dierum per aliquam partem fuit; partem scilicet sextæ feriæ, totum sabbathum, & partem primæ feriæ. Cùm enim Iudæi à vespere diem inchoarent, nox sabbathi in die Dominico, qui tertius est, numeratur. Cur ergo eodem modo dubitant intelligere, qui tribus diebus, & tribus noctibus dixit, cum nihil aliud his verbis voluerit, quàm tres naturales dies significare?

41. *Viri Niniuitæ.*] Quod quidam ex hæreticis dicit interpres, quia de signo Ionæ prophetæ mentionem Christus fecerat, in mentem illi venisse, vt de Niniuitis loqueretur, nimis ineptum, ac ridiculum est. Deridebitur enim, si rogetur, qua occasione Regina illi Saba venerit in mentem, cum de Salomone mentionem non fecisset. Ergo, vt diximus, explicatio hæc est signi Ionæ prophetæ. Sed, quia exemplum Reginæ Saba simile esse videbatur, hoc cum illo coniunxit.

Surgent.] Non ad iudicandum, vt omnes, quos legi, interpretantur, recentiores præsertim Theologi, qui hoc de iudicio, vt vocant, comparationis, exponunt. Nec enim iudicis est surgere; sed sedere, *sedebitis* inquit, *super duodecim sedes iudicantes duodecim tribus Israel* c. 19. 28. sed surgent ad accusandum: accusatoris enim est surgere. Eodemque modo intelligendum, quod statim sequitur, *& condemnabunt eam.* Non enim iudicando, sed accusando [illegible] bunt. Nam & accusator condemnasse [illegible] dicitur, cum in iudicio ita conuicit, [illegible] condemnetur. Accusabunt [illegible] & condemnabunt non verbis, sed exemplo, quia cum Ionæ ipsi crediderint, Iudæi,

Descensus Christi ad inferos probatur contra Caluinistas.

Cur in [corde] terra pro medio.

Quomodo Christus [tres] dies, & noctes in sepulchro fuerit.

læi Christo non crediderunt. Itaque non surgent, sed vt cæteri stabunt: loquitur tamen Christus accommodate ad consuetudinem fori. Alio sensu solent dicere Hebræi in iudicio surgere, id est intrepidè stare, bene causam suā defendere, causā nō cadere, vt Psal. 1. 5. *Ideo non resurgent impij in iudicio.* Quod Latini vno verbo dicunt stare; *Cū pulcherrime,* inquit ille, *in senatu staremus.*

42. *Regina Austri.*] Meridionalis, quæ in Meridie dominabatur, periphrasis est reginæ Saba. 3. Reg. 10. 1. 4. 10. 13. & 2. Par. 9. 1. 9. vnde constat longè illam, lateq; imperium habuisse; non enim alioqui à tota mundi Meridionali plaga; sed ab ea ciuitate, in qua regiam habebat, vt scriptura aliis locis facere solet, appellasset. Quod à Christo certo consilio factum arbitror, vt eius Reginæ maiestatem, amplitudinemque declararet. Pertinebat enim ad rem, vt Reginæ Saba potentia declararetur, quò magis eius commendaretur factum; quòd tanta Regina tam longè venerit, vt Salomonis sapientiam audiret. Notanda enim vis, quæ in singulis inest verbis, & tacita quædam inter Christum, & Salomonem; inter Iudæos, & Reginam antithesis. Regina, femina, barbara, potentissima, à finibus terræ venit, vt audiret sapientiam Salomonis, hominis mortalis, cæterorum similis, vt audiret sapientiam humanam virtute, non diuinam; nō vt miracula videret, quę nulla fecisse Salomonem legimus. Iudæi, Pharisæi, viri non solùm docti, sed doctores legis venientem ad se Dominum, filium Dei, & diuinæ sapientiæ thesauros ore fundentem; inauditaque coram illis miracula facientem contemnunt. Non opus est lectorem mediocriter doctum admonere, Saba, vbi hæc dicitur in scriptura fuisse Regina, non illam Orientalē fuisse, vnde Sabæi thure nobiles dicti sunt populi; sed alteram Meridionalem in Æthiopia, ciuitatem regiam, de qua Isaias c. 43. 3. quam postea Cambyses sororis suæ nomine Meroēm appellauit. Auctor Iosephus lib. 2. antiquit. c. 10. Strabo lib. 16.

Duplex Saba in scriptura.

43. *Cum autem immundus spiritus.*] Lucas c. 11. 24. hoc ante ea, quæ supra Matthæus dixit, narrauit; sed, cum exposuerimus quorsum hoc Christus dixerit, apparebit non Lucam, sed Matthæum rerum gestarum ordinem tenuisse. Ideo, vt opinor, Christus hoc dixit, vt doceret peiores esse Iudæos, quàm si nunquàm Dei legem, & cognitionem accepissent. Cum enim per legem diabolus quodammodo ab illis eiectus esset, quia educti per legem sunt Deo vni ac vero; non idolis, non diabolo seruire, contempta Dei gratia digni facti sunt, vt septem in eos prò vno immundo spiritu, spiritus ingrederentur. Huc tota tendit parabola, vt Hilarius, Hieronym. & Beda exposuerunt. Quanquam Chrysostomus & Theophylact. longius à sensu discedentes de excidio verbis Ierosolymitanæ interpretantur; quasi Christus dicere voluerit Iudæos ab exilio Babylonico liberatos, & restaurato priore templo multo grauius excidium, exiliumque passuros esse, quòd oblatam per se Dei gratiam fastidiosè, arroganterque contempsissent. Hoc, inquam, etsi verum est, tamen longius abest à sensu. Nec enim dubito, quin voluerit Christus rationem reddere, cur Pharisæi non crederent; quòd septem dæmonibus, id est in reprobū sensum, ob contemptam Dei gratiam traditi essent. Solet enim Christus incredulitatis eorū similem aliis locis rationem reddere. *Omnis,* inquit, *plantatio, quam non plantauit pater meus, eradicabitur* c. 15. 13. & *nemo potest venire ad me, nisi pater qui misit me, traxerit eum* Ioan. 6. 44. & *Qui ex Deo est, verba Dei audit, propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis* Ioan. 8. 47.

Ambulat per loca arida.] Hoc ad allegoriam plerique referunt, quasi loca arida Gentiles appellet, & eos omnes, qui Dei cognitione culti non sunt, in quibus non contentus spiritus immundus commorari, quòd eos sibi iam obstrictos teneat; eos quærit, qui, cum scientiam Dei habuerint, contempserunt; maius lucrum ratus vnum ex illis peruertere, quàm in aliis multis pro suo arbitrio dominari. Ego Christum de diabolo, tanquam de homine, loqui existimo; solent enim homines domo sua pulsi huc illuc per sola, desertaque loca vagari, vt sedes sibi quærant, quas commodas non inuenientes in priorem domum reuertuntur, eamque vacuam, & à nouo habitatore paratam, ornatamque reperientes, multo in ea commodius, quàm, antequam ea expellerentur, habitant. Quod autem ait vers. 45. *tunc vadit, & assumit septem alios spiritus secum nequiores se,* nihil aliud significat, quàm eos, qui optimi sunt, si quando contempta diuina gratia, mali fiant, pessimos fieri solere; quasi pro vno spiritu immundo, qui prius quàm boni fierent, in illis erat; septem in illos ingrediantur. Septem autem Hebræorum consuetudine pro multis posuit, certum numerum pro incerto. Cuius rei, quia multa, notaque sunt exempla, non recensemus. In eo etiam de spiritibus immundis, tanquam de hominibus loquitur; quòd dicat vnum alios ad commodam habitationem inuitare. Propterea enim vocat, non vt se, ne iterum expellatur, eorum præsidio defendat, vt Chrysostomus, multique alij exposuerunt. Summa est diabolum in iis, qui boni aliquando fuerunt, & mali fiunt, libentius, & quodammodo commodius habitare, quia domus ornamenta, id est mysteriorum cognitio, excultum scientiam diuinarum rerum ingenium, & si qua sunt eiusmodi, quæ Deo parata fuerāt, illi seruiunt. Sic fiunt posteriora eorum peiora prioribus. Experimur hoc quotidie. Nulli peiores sunt hæretici, quàm qui, cum boni aliquando Catholici fuissent; diuinam aspernati gratiā, & Catholicæ fidei simplicitatem, quasi cibum leuissimum fastidientes, vt iuxta ollas carnium sederent, hæretici facti sunt, id est in Ægyptum, vnde per fidem exierant, perdita fide redierunt. Nulli peiores Catholici, quàm qui, cùm aliquando religiosissimi fuissent, non benè tenuerunt, quod habebant. Vt verissimè dixerit Augustinus, se non vidisse meliores, quàm qui in monasteriis profecerunt, neque priores, quàm qui à monasteriis defecerunt. *Conuersi sunt,* inquit Dauid, Psal. 77. 57. *in arcum prauum,* id est in modum arcus duri & manui non obedientis, qui si forte retendatur; aut vi, & impetu suo rumpitur, aut in peiorem formam, quàm in qua, antequam tenderetur, erat, certè reuertitur.

Inter hæreticos pessimi monachi apostatæ.

Epist. 137.

46. *Ecce mater eius, & fratres.*] Fratres Christi quidam filios Ioseph ex Beata Maria Christi matre interpretati sunt, quos nato iam Christo peperisset. Quæ fuit hæresis Heluidij satis superque à D. Hieronymo scripto aduersus illum libro refutata. Alij filios Ioseph ex alia vxore, quam antequam Dei matrem duxisset, habuisset. In qua opinione omnes pæne auctores Græci fuerunt, ideoque opus non est singulos nominare; monere modò lectorem volui, vt, cum Græcos legit, istud caueat. In eadem est sententia ex Latinis Hilarius, & Ambrosius, qui plerisque in rebus Græcos imitabantur auctores. Hos non miror; recentissimos quosdam, & doctos, & Catholicos miror eam opinionem tenuisse. Vera sententia est, quam Hieronymus validissimè probauit, fratres Christi consobrinos, & cognatos eius appellari, quales erant Iacobus minor, Iose, Iudas, & Simon, vt explicatur cap. 13. 55. Filios fuisse sororis Mariæ Virginis, quæ & ipsa Maria vocabatur, Iacobum quidem, & Iose constat. Nam Mariā Cleophę filiam, Alphęi autem vxorem Ioannes vocat sororem matris Domini cap. 19. 25. Eandem verò Matthæus c. 27. 56. & Marcus 15. 40. Mariam

Quinam fratres Christi.

Iacobi, & Iose matrem appellant. Quòd enim eam Gregorius Nyssenus oratione 2. de resurrectione Christi matrem fuisse dicit, admittendum non est. Solitos consobrinos, & cognatos fratres appellari ex multis locis manifestum est. Nam Lot, quem filium Aram fratris Abrahami fuisse scriptura testatur, Abrahami frater vocatus est Genes. 13. 8. & Laban, cum frater esset matris Iacob Genes. 28. 2. Iacob frater appellatur. Genes. 29. 15. Hoc ergo sensu illi, quos supra nominauimus, fratres Domini vocantur. Maior, ac difficilior quæstio est, cur eo venerint, & tempore minimè opportuno cum Christo loqui voluerint, vt non dubitauerint eum concionantem interpellare, & misso nuncio eum vocare foras, vt ait Marcus cap. 3. 31. Idem Marcus eius rei causam insinuat, sed causam eiusmodi, vt neque hanc quæstionem tollat, & aliam multò maiorem gignere videatur. *Dicebant enim*, inquit, vers. 21. *quoniam in furorem versus est*. Marci locum, si eò nos Deus peruenire volet, ibi explanabimus; interim fingamus id de Christo dictum esse, non dicit Euangelista eum in furorem versum; sed eius fratres id dixisse. Eos autem ex animo dixisse credendum non est; sed, vt eo prætextu de manibus eum Pharisæorum liberarent; odorati enim fuerant, vt vero simile est; ipsorum consilium, quod de perdendo Christo conceperant, vt supra Matthæus dixit ver. 14. Credibile enim est consanguineos de eius salute fuisse solicitos. Ideo ergo venerant, ideo eius matrem, quò plus eum moueret, adduxerant; ideo interpellant; ideo importuni sunt, quia timent, ne periculosum sit expectare, ne forte in ipsa concione à Pharisæis apprehendatur. Itaque, quod Tertullianus in libro de carne Christi, Chrysostomus & Theophylactus dicunt, eos ambitione quadam impulsos venisse, vt ostenderent se eius esse cognatos, & aliquam in eum auctoritatem habere, à veritate alienum est. Illud nullo modo ferendum, quòd in eandem culpam omnis immunem culpæ Christi matrem inuoluant. Quod vtrumque libenter Caluinistæ, & Lutherani hæretici sunt imitati; multa etiam de suo addentes acerbiora. Nempe muscis, vt Gregorius ait Nazianzenus, similes sunt, quæ per corpus discurrentes, quod sanũ est, prætereunt, quod vlcerosum, ac purulentum exsugunt. Sic isti, quæ à veteribus auctoribus piè sapienterque dicta sunt, omninò contemnunt; si quid illis minus consideratum excidit, id excipiunt, id vnum laudant. Scio scriptum esse Ioannem cap. 7. 5. *neque enim fratres eius credebant in eum*. Sed aliud est in eum non credere, aliud ambitiosos esse; nec hoc ex illo colligitur. Si quid autem ex eo, quòd in eum nondum credebant, colligi potest; potius contrarium potest, nulla eos ambitione ad Christum venisse; quæ enim ambitionis materia erat, si in eum non credebant? Adde, quòd Ioannes non significat fratres eius nullo prorsus modo in eum credidisse; sed non tam perfectè credidisse, quàm postea tot visis miraculis credidêre; quomodo enim, si non credebant, Apostoli erant? quemadmodum idem alio loco Ioannes dixit c. 2. 11. *crediderunt in eum discipuli eius*, non quòd ante non credidissent, sed quod magis tunc viso miraculo credidissent. Denique non est rationi consentaneũ peius de Beata Virgine, & Apostolis sentire ac loqui quàm de quouis homine loqui, atque sentire bono viro licet: qui nullius factum quantamcunque speciem peccati habeat, quamdiu benè interpretari potest, reprehendit. Apostolorum hoc loco ambitio nullo scripturæ testimonio, nulla vero simili coniectura probari potest. Quæ igitur est ista æquitas peiùs de Apostolis sine vllo argumento, quàm de cæteris hominibus cogitare? Simile est, quod Auctor imperf. hom. 30. diuinauit, Apostolos Christi cognatos à diabolo instigatos fuisse, vt eò venirent, vt homines, qui Christi diuinitatem credere incipiebant, visis eius cognatis purum hominem crederent.

Frater in scriptura pro consobrino.

Hæretici in libris Patrũ legendis muscis similes.

B. Virgo, & Apostoli cõtra hæreticos nostri sæculi defenduntur.

Stabant foris.] Hoc etiam hæretici, immeritò arrogãtiæ tribuunt, quasi non sint dignati in domũ ingredi, & verbũ Dei cum aliis audire, cum apertè Lucas dicat ideo ingressos non esse, quia præ turba ingredi nõ potuerũt. Intolerabilis audacia non solùm sine scriptura, sed etiam contra scripturã malè de Apostolis iudicare.

47. *Dixit autem ei quidam.*] Marcus c. 3. 30. ait, *miserunt ad eum vocantes eum*. Itaque hunc, qui Christo matrem, fratresque eius adesse renunciauit, ab Apostolis intromissum fuisse, cum ipsi ingredi non possent, credendum est. Quòd autem Matthæus vnum, Marcus, & Lucas plures ei renuntiasse dicunt, facilè soluitur, vnum prius, multos deinde, vt fieri solet, cùm nondũ exiret, renuntiasse.

48. *Quæ est mater mea.*] Illud primum tenendum, quod Epiphanius hæres. 42. Chrysostomus & Hieronymus in hunc locum adnotarunt, non ideo hoc dixisse Christum, vt matrem, fratresque negaret, & iuxta Marcionem, vt ait Hieronymus, & Manichæum, qui hoc abutebãtur loco, de phantasmate natus putaretur. Cur autem tam asperè responderit, & ab omnibus auctoribus quæsitum est, & non eadem ab omnibus causa reddita. Hieronymus putat eum, qui illi matrem, & fratres eius adesse renunciauerat, malo id animo fecisse, vt experiretur, an parentis, & consanguineorũ affectu tangeretur, ideoque illi, tanquam insidiatori, asperius respondisse; sed iam ex Marco c. 3. 30. probauimus illum non tentandi, sed obediendi causa iussum à fratribus Domini eorum illi aduentum renuntiasse. Epiphanius autem hæres. 42. & Chrysostomus propterea quòd importunè eum interpellabant. Ambrosius melius in c. 8. Luc. *nec*, inquit, *iniuriosè refutantur parentes; sed religiosiores copulæ mentium docentur esse, quàm corporum*. In eandem sententiam Hilarius scribit, *Formam*, inquit, *se ipsum vniuersis agendi, sentiendiq́; constituens propinquitatum omnium ius, atque nomen iam non de conditione nascendi; sed de Ecclesia communione retinendum*. Idem rursus Ambrosius eundem in locum, *Moralis* (inquit) *magister, qui se cæteris præbet exemplum, atque ipse præceptor, ipse etiam suorum executor est præceptorum. Præscripturus enim cæteris, quoniam qui non reliquerit patrem, aut matrem suam, non est filio Dei dignus, sententiæ huic primus ipse se subiicit, non quò maternæ refutet pietatis obsequia, (ipsius enim præceptum est, qui non honorauerit patrem & matrem, morte moriatur) sed quia paternis se mysteriis amplius quam maternis affectibus debere cognoscat*. Itaque docere homines voluit posse vnumquemlibet & fratrem, & matrem esse ipsius. Nec carnales parentes negat; sed spirituales præfert. sicut cum Lucæ 11. 27. 28. mulieri dicenti, *beatus venter, qui te portauit, & vbera, quæ suxisti*; respondit, *quinimmo beati, qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud*. non negans beatum ventrem; sed mentem beatiorem affirmans, quæ audit verbum Dei, & custodit illud; nec alios matri, sed matrem matri præferens, matrem audientem, & custodientem verbum Dei, matri in vtero gestanti, atque lactanti. Ideo enim mater Christi omnium hominum beatissima fuit, quia plusquam omnes homines verbum Dei audiuit, & credidit. *Beata* (inquit illa) *quæ credidisti, quoniam perficientur ea, quæ dicta sunt tibi à domino*. Luc. 1. 45. Similiter hoc loco nec matrem, nec fratres suos negat, nec alios illis, sed matrem matri, fratres fratribus anteponit. Nam, etsi virgo corpore verè eius mater, & Iacobus, Iose, Iudas, & Simon consanguinitate verè eius fratres erãt, tamen multò perfectius, & maiore cum merito mente & illa mater, & illi fratres erant; quia faciebant voluntatem patris eius, qui in cœlis est.

Quomodo Christus matrem, & fratres neget.

CAPVT

CAPVT XIII.

Mar 4.a.1. Luc 8.a.4. 1. IN illo die exiens Iesus de domo, sedebat secus mare. 2. Et congregatæ sunt ad eum turbæ multæ, ita
vt in nauiculam ascendens sederet: & omnis turba stabat in littore, 3. & locutus est eis multa in
parabolis, dicens: Ecce exiit, qui seminat, seminare. 4. Et dum seminat, quædam ceciderunt se-
cus viam, & venerunt volucres cæli, & comederunt ea. 5. Alia autem ceciderunt in petrosa,
vbi non habebant terram multam: & continuo exorta sunt, quia non habebant altitudinem terræ: 6. sole autem
orto æstuauerunt: & quia non habebant radicem, aruerunt. 7. Alia autem ceciderunt in spinas: & creue-
runt spinæ, & suffocauerunt ea. 8. Alia autem ceciderunt in terram bonam: & dabant fructum, aliud cen-
tesimum, aliud sexagesimum, aliud trigesimum. 9. Qui habet aures audiendi, audiat. 10. Et accedentes dis-
cipuli dixerunt ei: Quare in parabolis loqueris eis? 11. Qui respondens, ait illis: Quia vobis datum est nosse
Inf. 25.c. 29. mysteria regni cælorum: illis autem non est datum. 12. Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit: qui autem
non habet, & quod habet auferetur ab eo. 13. Ideo in parabolis loquor eis: quia videntes non vident, & au-
Isa 6.c.9. Mar 4 b.14. dientes non audiunt, neque intelligunt. 14. Et adimpletur in eis prophetia Isaiæ dicentis: Auditu audietis,
Luc. 8. b. 10. & non intelligetis, & videntes videbitis, & non videbitis, 15. Incrassatum est enim cor populi huius, & au-
Ioan. 12. f. 40. ribus grauiter audierunt, & oculos suos clauserunt: nequando videant oculis, & auribus audiant, & corde in-
Act 28 f.26. telligant, & conuertantur, & sanem eos. 16. Vestri autem beati oculi, quia vident, & aures vestræ, quia au-
Rom. 11 b 8. diunt. 17. Amen quippe dico vobis, quia multi prophetæ, & iusti cupierunt videre quæ videtis, & non vi-
Luc. 8. b. 11. Luc 10 d. 24. derunt: & audire quæ auditis, & non audierunt. 18. Vos ergo audite parabolam seminantis. 19. Omnis, qui
audit verbum regni, & non intelligit, venit malus, & rapit quod seminatum est in corde eius: hic est qui secus
viam seminatus est. 20. Qui autem super petrosa seminatus est, hic est, qui verbum audit, & continuo cum
gaudio accipit illud: 21. non habet autem in se radicem, sed est temporalis, facta autem tribulatione & perse-
cutione propter verbum, continuo scandalizatur. 22. Qui autem seminatus est in spinis, hic est, qui verbum
audit, & solicitudo sæculi istius, & fallacia diuitiarum suffocat verbum, & sine fructu efficitur. 23. Qui vero
in terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum, & intelligit, & fructum affert, & facit aliud qui-
Mar. 4. c 28. dem centesimum, aliud autem sexagesimum, aliud vero trigesimum. 24. Aliam parabolam proposuit illis,
dicens: simile factum est regnum cælorum homini, qui seminauit bonum semen in agro suo. 25. cum autem
dormirent homines, venit inimicus eius, & superseminauit zizania in medio tritici, & abiit. 26. Cum
autem creuisset herba, & fructum fecisset, tunc apparuerunt & zizania. 27. Accedentes autem serui pa-
trisfamilias, dixerunt ei: Domine, nonne bonum semen seminasti in agro tuo? Vnde ergo habet zizania?
28. Et ait illis: Inimicus homo hoc fecit: Serui autem dixerunt ei, Vis, imus, & colligimus ea? 29. Et ait:
Non: ne forte colligentes zizania, eradicetis simul cum eis & triticum. 30. Sinite vtraque crescere vsque ad mes-
sem, & in tempore messis dicam messoribus: Colligite primum zizania, & alligate ea in fasciculos ad comburen-
Mar 4.d. 30. dum, triticum autem congregate in horreum meum. 31. Aliam parabolam proposuit eis dicens: Simile est regnum
Luc. 13. e. 18. cælorum grano sinapis, quod accipiens homo seminauit in agro suo: 32. quod minimum quidem est omnibus semi-
nibus: cum autem creuerit, maius est omnibus oleribus, & fit arbor, ita vt volucres cæli veniant, & habitent in
Luc. 13. e. 21. ramis eius. 33. Aliam parabolam locutus est eis. Simile est regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier ab-
Psal. 77. a. 2. scondit in farinæ satis tribus, donec fermentatum est totum. 34. Hæc omnia locutus est Iesus in parabolis ad tur-
Mar. 4. d. 33. bas: & sine parabolis non loquebatur eis: 35. vt impleretur quod dictum erat per Prophetam dicentem: Aperiam
in parabolis os meum, eructabo abscondita à constitutione mundi. 36 Tunc, dimissis turbis, venit in domum: &
accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes: Edissere nobis parabolam zizaniorum agri. 37. Qui respondēs ait illis:
Qui seminat bonum semen, est Filius hominis. 38. Ager autem, est mundus. Bonum vero semen, hi sunt filij re-
gni. zizania autem, filij sunt nequam. 39. Inimicus autem, qui seminauit ea, est diabolus. Messis vero, consum-
Apoc 14. c. 15. matio sæculi est. Messores autem, angeli sunt. 40. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur: sic erit in
consummatione sæculi. 41. mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno huius omnia scandala, & eos,
Sap 3 b 7. qui faciunt iniquitatem: 42. & mittent eos in caminum ignis. Ibi erit fletus, & stridor dentium. 43. Tunc iusti
Dan. 12. a. 3. fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat. 44. Simile est regnum cælorum the-
sauro abscōdito in agro: quem qui inuenit homo, abscondit, & præ gaudio illius vadit & vendit vniuersa quæ ha-
bet & emit agrum illum 45. Iterum simile est regnum cælorum homini negotiatori, quærenti bonas margaritas.
46. Inuenta autem vna pretiosa margarita, abiit, & vendidit omnia quæ habuit, & emit eam. 47. Iterum simile
est regnum cælorum sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti. 48. quam, cum impleta esset,
educentes, & secus litus sedentes, elegerunt bonos in vasa, malos autem foras miserunt. 49. Sic erit in consumma-
tione sæculi: exibunt angeli, & separabunt malos de medio iustorum, 50. & mittent eos in caminum ignis: ibi erit
fletus, & stridor dentium. 51. Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei: Etiam. 52. Ait illis: ideo omnis scriba doctus in
regno cælorum, similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo noua & vetera. 53. Et factum est, cum
consummasset Iesus parabolas istas, transiit inde. 54. Et veniens in patriam suam, docebat eos in synagogis eorū,
Mar. 6. a. 1. ita vt mirarentur, & dicerent: Vnde huic sapientia hæc, & virtutes? 55. Nonne hic est fabri filius? Nonne mater
Luc. 4. c. 16. eius dicitur Maria, & fratres eius, Iacobus, & Ioseph, & Simon, & Iudas: 56. & sorores eius, nonne omnes apud
Ioan. 6. c. 42. nos sunt? Vnde ergo huic omnia ista? 57. Et scandalizabantur in eo. Iesus autem dixit eis: Non est propheta sine
honore nisi in patria sua, & in domo sua. 58. Et non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem illorum.

IN CAP. XIII.

IN *illo die.*] Quo in domo concionante illo tanta hominum multitudo concurrerat, vt domus eos capere non posset, ideoque fratres eius foris starent, quia ingredi non poterant, supra c.12. 46.& Luc.8.19. Idcirco domo exiit, & ad mare contendit, vt latior e in locū concionē educeret, quemadmodū Euthy. adnotauit.

2. *Et congregatæ sunt ad eum turbæ.*] Ideo hoc narrat Euangelista, vt concionis & parabolarum, quas narraturus est, occasionem exponat; ideo enim concionē habuit Christus, & parabolas multas, illa præsertim de semine in diuersam terram cadente proposuit, quia turbam magnam auditorum vidit, in quibus & ipse sciebat, & erat per se vero simile alios viæ, alios petrosis locis, alios spinosis, alios bonæ terræ similes esse.

Ita vt in nauiculam ascendens sederet.] In nauiculam ascendit, vel, ne a multitudine opprimeretur, & audiri non posset, vel, vt Chrys. & Theophy. existimant, vt omnes auditores ante conspectum suū, & in se intentos haberet. Nam Hilarij & Hieronymi allegoriā etsi bella omnino est, tamen quia est allegoria, prætermitto.

In proper in scriptura. Aggai 1.3. & 2.2. Parabola quid sit.

3. *In parabolis.*] Per parabolas, *in* pro *per*, ex Hebræorum lingua, apud quos ב in idem valet, quod *per*, vt *in manu prophetæ*, id est per manum prophetæ. Parabolæ Græcis sunt Latinis similitudines, Hebręis חידות ænigmata, sermo qui aliud sonat, aliud significat, obscuris rerū similitudinibus inuolutus. Nomē est apud Ecclesiasticos auctores ad eo vsitatum, vt quemadmodum in nonnullis superiorū seculorū scriptoribus obseruaui, omne verbum parabolam appellauerint; vnde Italis & Gallis *parola*, Hispanis *palabra*, quasi parabola facta est. Cur autem non apertè, & explicatè, sed per parabolas Christus hoc loco loquutus, ipse infra explicabit ver.13.

Qui seminat.] Periphrasis agricolæ ὁ σπείρων seminās, id est seminator, qui seminare solet.

4. *Et dum seminat.*] καὶ ἐν τῷ σπείρειν, & in seminando, id est dum seminaret. Reliqua vsque ad versum 9. explicabuntur ver. 19.

10. *Qui habet aures.*] Excitat auditorū studiū, vt diligenter parabolæ significationē inquirant, vide c.11.15.

11. *Quia vobis datum est.*] Commouetur hîc de prædestinatione, & reprobatione difficilis quæstio, de qua ego, antequam nostræ de ea re Theologicæ scholæ exeant, non libenter, quasi ex itinere, dico sententiam. Tantùm attingam, quæ ad eos locos, de quibus agetur, explanandos, necessaria mihi esse videbuntur. Duo hîc quæri possunt; alterum, cur Apostolis datum: alterum, cur aliis non datum. Catholici, qui D. Augustini de prædestinatione sententiam sequuntur, ideo Apostolis datum esse docent, quia prædestinati; ideo aliis non datum, quia reprobati erant; hoc enim loco inter alios, vt sententiam de prædestinatione, & reprobatione suam probaret, vsus est August. in lib. de prædestinatione Sanctorum c. 8.& 16. lib. de bono perseuerantiæ cap. 8.9.11. & lib. de gratia & lib. arbit. cap. 4. 23. & lib. de corrept. & gratia cap.4. 6. 7. 8. De Augustini vt dixi, opinione non disputo, de huius loci interpretatione disputo, & multos graues, antiquos, doctos secutus auctores affirmo non eam fuisse causam, cur Apostolis datum sit mysteria regni cœlorum cognoscere, quod prædestinati; nec eam, cur aliis datum non sit, quòd reprobati essent; sed quod Apostoli digni essent, alij indigni, vt Hilarius, Chrysost. ho.46. Hiero. Auctor operis imperfecti, Beda, Theoph. Euthym. existimant. Primum non omnes Apostoli prædestinati erant; nā certè Iudas nō erat prędestinatus, & tamē omnibus datum est nosse mysteria regni cœlorum; omnibus enim Christus parabolam explicauit; non ergo ideo datum, quia prædestinati erant. Contra verò non omnes, qui erant in turba præter Apostolos reprobati erant. Quis enim id credat? Omnibus tamen negatum est; non igitur ideo illis non datum, quia reprobati erant. Præterea etsi, cur datum sit Apostolis, apertè explicatum non est; tamen, cur aliis datum non sit, explicatum est, quia videntes non videbant, & audientes non audiebant, id est, quia cùm credere nollent, atque intelligere, indigni erant, quibus mysteria regni cœlorum explicarentur, ver.13. propterea ergo Apostolis datum, quia digni erant, quia intelligere, quia credere volebant; quia quæsierant, vt ait Marcus c. 4. 10. Qua ratione credendum est Christum his dedisse, & illis negasse, nisi qua postea Apostoli eius voluntatem, & exemplum secuti gentibus dederunt, Iudæis negauerunt? Act. 13. 46. *vobis* (inquiunt) *oportebat primum loqui verbum Dei, sed quia repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ ecce conuertimur ad gentes.* Qua ratione credimus Christum his dedisse, illis negasse, nisi qua alio loco dicit, *auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius?* Cur enim illis ablatum, nisi quia fructus eius non faciebant? Cur his datum, nisi quia sciebantur esse facturi? Illud verò, quod Caluinus dicit, verba Christi obscura non fuisse; sed auditores cæcos, ideoque intelligere non potuisse; non solùm falsò, sed etiam imperitè ac ridiculè dictum est. Nam Apostoli profectò cæci non erant, & tamen sensum parabolæ, donec illis Christus exposuit, non intellexerunt. Sed scio quid Caluinus velit, & dicere non audeat, sibi ac suis omne verbum Dei facile, & perspicuum esse, quia oculos, id est Spiritum sanctum habent: Apostolis difficile, quia cæci erant, & Geneuensi carebant spiritu. *C. 21 43.*

Locus contrà sententiam D. Augustini de prædestinatione explicatus.

12. *Qui enim habet, dabitur ei.*] Prouerbialem fuisse locutionem inde colligitur, quod aliis etiam locis in eandem sententiam à Christo repetatur, vt infra c. 25. 29. Simile apud Hispanos prouerbium est, quo significatur diuitibus omnes dare, pauperibus auferre. Sensus autem est, ita plerumque fieri solere, vt ei, qui plus habet, plus detur, quia plus meretur: ei, qui nō habet, etiam siquid reliquum illi est, auferatur; quia indignus est, vt habeat. Id parabola illa de talentis c.25.28. aptissimè explicatum est; vbi propterea illi, qui quinq; habebat talēta; aliud insuper datum est, quia illud benè negotiando, & alia quinque talenta lucrando meruerat; propterea verò alteri vnum, quod solum habebat, talentum, aufertur, quia illud in sudarium inuoluerat, & dum non multiplicauit, indignū se, qui haberet, effecit. Id etiam, vel ex nostris moribus discere possumus; si pecuniam negotiandi causa daturi sumus, illi potius mercatori damus, quem bene negotiando diuitem factum scimus; & quò plùs pecuniæ habet, plus illi pecuniæ concredimus. Contra illi, quem sua negligentia pauperem videmus, non solùm nihil damus; sed siquid illi dederamus, id etiam, ne forte perdat, repetimus. Capite 25.29. & Lucæ 8.18. non dicitur, & id quod habet, auferetur ab eo; sed, *id quod videtur habere*, aut *quod putat se habere*. Quod occasionem multis præbuit hunc locum ex illis interpretandi, quasi non sit ablatū Iudęis, quod revera habebant; sed quod sibi habere videbantur. Quod si verum esset, nihil illis verè esset ablatum. Nec enim verè aufertur, quod verè non habetur. At Christus aliquid verè auferri significat, alioqui nulla esset pœna. Videmus autem illum hoc Iudęis, tāquam pœnam, comminari; & c.25.29. talentum, quod negligens illi seruus non solum habere videbatur; sed habebat, auferri iubet, & alteri dari. Cur ergo dicit, *quod videbatur habere*? vel quia dixerat, *non habenti auferetur*, & poterat aliquis dubitare, quomodo non habenti auferri posset, dixit non quod habebat, sed *quod habere videbatur*. Vel, vt ait D. August. quia perinde

habebat,

habebat, ac si non haberet, cùm eo non vteretur, non dicitur habere, sed habere videri. Quid ergo Iudæis, quod habebant, ablatum est, quia oblata Euãgelij gratia vti noluerunt? Respondẽt Hieron. Chrysost. & Auctor operis imperfecti ablatã illis esse ipsam quodammodo naturam, id est naturalem cognitionẽ, quia excæcati sunt, ita vt ne illa quidem, quæ duce natura intelliguntur, intelligerẽt. Quis enim philosophus si tot Christi, ac tanta miracula oculis suis perspexisset, non credidisset aliquam in eo fuisse diuinitatem? Apostolis ergo gratiam ad intelligenda diuina mysteria iam habentibus, eaq; bene vtentibus maior insuper gratia ad maiora mysteria comprehendenda data est: illis neque habentibus, neque recipere oblatam volentibus naturæ quodammodo ipsa erepta est. Ex hoc loco nostra de meritis sententia aptissimè potest, vt mihi videtur, explicari. Nam qui gratiam Dei non habet, nihil omninò mereri potest, nisi, vt etiam aliquid sibi ex ipsis rebus naturalibus auferatur. Qui autem habet, eaque bene vtitur, quò plus habet, & meliùs vtitur, eò plus gratiæ meretur, eò plus accipit; & quò plus accipit, eò dignior fit, vt plus etiam accipiat. Ita semper quod ait Christus, verum est, *qui enim habet, dabitur ei, & abundabit, qui autem non habet, & quod habet, auferetur ab eo.*

Probatur doctrina Ecclesiæ de meritis.

13. *Ideo in parabolis loquor eis, quia videntes, non vident.*] Id est eùm miracula certissima eorum, quæ dico, argumenta oculis suis videant, & auribus audiant, nec intelligere nec credere volunt. In pœnam ergo incredulitatis obscurè illis loquitur; quia dum, quæ perspicuè, ac dilucidè illis dicebantur, intelligere noluerũt, illud meruêre, vt ita illis loqueretur, vt, etiam si vellent, intelligere non possent. Sic solet Deus iustissimo iudicio, iis, qui oblatum verbum suum repudiarunt, prorsus auferre; seruat enim ipse in primis præceptum suum, *nolite dare sanctum canibus, neq; mittatis margaritas vestras ante porcos*, vt dixit c.7.6. Sic minatur apud Amos illis, qui tot prophetis credere noluerant c.8.11. *mittam famem in terrã, non famem panis, neq; sitim aquæ, sed audiendi verbum Domini.* Cur ergo illis Christus parabolas proponebat, cùm intelligi ab illis nollet? Rectissimè hom. 46. Chrysostomus respondet, ideo noluisse eos intelligere, vt intelligerent. Excitatur enim auditorum studium, & inquirendi diligentia, cum ea audiunt, quæ non intelligunt, & habere tamen magnarum rerum significationem animaduertunt. Ita fit, vt pœna illis in emendationem euadat, nisi pœna ipsa etiam abutantur. Huius loci si qua erat difficultas, explanata est. Alia venit ex Marco, qui c.4.12. ait Christum dixisse, *propterea in parabolis loquor, vt videntes non videant, & audientes non intelligant, nequando conuertantur, & dimittantur eis peccata.* Quod enim dicit, *vt videntes non videant; & audientes non intelligant*, iam ex Chrysostomi sententia explicatum est. Quod autem adiungit, *ne quando dimittantur illis peccata*, nec ea ratione, nec alia explicari videtur posse, quàm vt Christus eos conuerti, & saluos esse noluit. Eodem tamen modo Chrysostomus respondet, sic noluisse Christum Iudæos conuerti, & peccata illis remitti; sicut intelligere noluit, quæ dicebat; non in perpetuum, sed ad tempus clausit illis salutis ianuã, vt pulsarent, qui, cum aperta esset, ingredi noluerant. Nitimur enim in vetitum. Noluit tunc malè conuerti, vt cum se derelictos viderent, meliùs conuerterentur. Noluit tunc peccata illis dimitti, vt vexati malis debitum agnoscerent, & commodiore illis tempore, maiorique cum fructu dimitterentur. Aliter Euthymius in illum Marci locum scribens, hęc verba *nequando conuertantur, & dimittantur eis peccata*, non coniungit cum verbo *in parabolis loquor*, quasi propterea Christus in parabolis loqueretur; ne illis peccata conuersis remitterentur, sed refert ad verba illa, *vt videntes non videant, & audientes non intelligant*, vt sensus sit propterea nolle eos videre, & intelligere, ne conuertantur, & peccata illis remittantur; sicut de impio & perdito homine dixit Dauid, *noluit intelligere, vt bene ageret*; id est ne bene ageret. Ac verò apud Isaiam prophetam, ad quem his verbis Christus allusit, hic sensus est, vt ver. 15. explicabimus. Sed quocunque tandem modo hic locus intelligatur; certè non ita intelligitur, vt significetur Christum nolle, vt conuertantur, & peccata illis remittantur. Illæ enim nobis, quæ non ambiguæ, sed certæ; non obscuræ, sed dilucidæ sunt, fixæ debent esse sententiæ, velle Deum omnes homines saluos fieri, nolle quenquam perire, nolle mortem peccatoris, sed magis, vt conuertatur, & viuat; non voluntatis eius mortem esse impij, & aliæ pænè innumerabiles generis eiusdem, quibus tota scriptura sacra plena est.

Cur parabolas Christus proponeret.

Psal. 35. 4.

1. Tim. 2. 4. Ezech. 12. 23. 32.

14. *Et adimpletur in eis.*] In eis adimpletur, quod de vetere populo dictũ erat; *auditu audietis, & nõ intelligetis:* in me verò quod de Deo, *excæca Domine cor populi huius.*

Auditu audietis, & non intelligetis.] Quæ hîc per futura tempora dicuntur, apud Isaiam c.6.9. in Hebręo per imperatiua dicta sunt. *Audiendo audite, & ne intelligatis; & videndo videte, & ne videatis.* Septuaginta verò existimantes imperatiua, vt sæpe apud Hebræos fieri solet, pro futuris poni, per futura conuerterunt, quos hîc siue Matth. siue Matthæi Græcus, Latinusque interpres secutus est. Vterque sensus bene, conuenienterq; loco hæret. Nam si per futurum legamus, nõ quid eos Deus facere velit, sed quid ipsi facturi sint, significatur. Si per imperandi modum sensus verus est, & elegans, sed difficilior, quia videtur illis Deus imperare, vt audiant, & non intelligant. Sed hac etiam phrasi, quamuis imperãdo loqui videatur, tamen non imperat; neque quid ipse velit, sed quid illi sint facturi, declarat; quemadmodum Galli seruo perdito solent dicere, caue ne vir bonus sis, non imperando, non volendo, vt bonus vir non sit; sed declarando se scire eum bonum virum nũquam futurum. Sic loquitur Christus infra c. 23.32. *& vos implete mensuram patrum vestrorum.* Imperare enim videtur, quod non imperat, sed declarat eos esse facturos. Nec enim concessio est, vt plerique putant, sicut, *I, sequere Italiam ventis*; sed modus loquendi Hebræis familiaris longè plus habens energiæ.

Virgil. Aen. 4.

15. *Incrassatum est enim.*] Quod hîc per præteritum dictum est apud Isaiam mandandi modus est השמן *incrassa, impingua cor populi huius*; Similiter quod sequitur, *& auribus grauiter audierunt, & oculos suos clauserunt*, Hebraicé est אזניו הכבד *aures eorũ aggraua*, & ועיניו השע oculos eorum caligine offunde, id est *excæca*, vt illic D. Hieronymus vertit; Septuaginta verò iisdem verbis conuerterunt, quibus hîc Euangelista vsus est, vt vero simile sit, quod in præfatione ad quatuor Euangelistas dixisse memini, sæpe Græcum Matthæi interpretem testimonia, quæ ex vetere citantur Testamento, non vt sunt in Hebræo, sed vt in Septuaginta interpretibus conuersa trãstulisse. Cur autem ita Sept. conuerterint; in libro Hebraicarum lectionum rationem reddimus. Nempe hæc tria verba השמן הכבד השע aliis punctis legerunt, quàm nunc leguntur ab Hebræis. Nunc enim legimus השמן *impingua, incrassa*; illi legerunt השמן *impinguatum est, incrassatum est:* nunc legimus הכבד *aggraua*; illi legerunt הכבד *aggrauatum est*, quod per periphrasim explicarunt, *τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, auribus grauiter audierunt*; nunc legimus השע caligare fac illi legerunt השע oculus eorum caligine offusus est, & per periphrasim *καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν*, & oculis suis caligauerunt. Versio Septuaginta, quam aut Euãgelista, aut eius interpres hoc loco secutus est, multo meliorem habet sensum, quia Deus ipse loquitur, non propheta; Deus autem nõ di-

xisset, *impingua cor populi huius, & aures eorum aggraua*: cui enim dixisset, cum nemo præter ipsum, aut excæcare cor, aut illuminare possit. Deinde, quia iam cor populi impinguatum erat, iam aures aggrauatæ, iam oculi excæcati, propterea enim dixerat, *audiendo audite, & nolite intelligere*, quia sciebat adeo excæcatos esse, vt etiamsi audirent, intellecturi non essent. Non ergo nunc iubet Deus, aut propheta orat, vt excæcentur, qui cæci iam erant: sed reddit rationem, cur intellecturi non essent, quia cæci erant. Itaque superuacaneum hoc loco est, quomodo Deus excæcare, & indurare dicatur, disputare; de ea re in epistola ad Rom. c. 9. Deo iuuante disseremus.

16. *Vestri autem beati oculi.*] Videri potest huic sententiæ illa esse contraria, *Quia vidisti me Thoma credidisti,*
Ioan. 20. 29. *beati qui non viderunt, & crediderunt.* Nam prophetæ illi, & iusti, quibus Apostolos Christus antefert, eo fuisse videntur Apostolis beatiores, quòd non videntes crediderunt. Facilis erit solutio, si spectemus, quid hîc, quid illic Christus agat. Hic Apostolos prophetis beatiores dicit, quia cum vtrique crediderint, tamen quæ credebant, & videre optabant, illi viderunt, hi non viderunt. Et erat merito in beatitudine ponendum filium Dei tam diu expectatum, tam ad liberandos à tyrannide diaboli homines necessarium videre illis contigisse. Hoc enim sensu Simeon ille, qui redemptionem Israelis expectabat, cum Christum in vlnas excepisset, di-
Luc. 2. 29. xit, *Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum.* Cum
Ioan. 20. 29. autem dixit, *beati qui non viderunt, & crediderunt*, illos, qui non videntes credunt, illis præfert, qui oculis fidem metientes, non credunt, nisi quod vident. Sunt, qui, vt has sententias concilient, hunc locum non de oculis corporeis; sed de oculis mentis interpretentur, vt Hieronymus, & Chrysostomus; sed non est istud necessarium; præterquàm quòd de solis oculis mentis intelligi non potest; quibus prophetæ, & iusti Christum venturum viderunt. *Abraham*, inquit, *exultauit, vt videret diem meum, vidit, & gauisus est* Ioann. 8.56. & non est dubium voluisse Christum Apostolos prophetis anteferre, quòd, quæ prophetæ longè, illi prope; quæ prophetæ obscurè illi perspicuè; quæ prophetæ spiritu; illi oculis etiam vidissent, manibusque tenuissent, sicut Ioannes ait 1. epistola c. 1. 1. 2. *Quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostræ contrectauerunt de verbo vitæ, testamur, & annunciamus vobis*, & Petrus epist. 2. c. 1. 18. 19. *& hanc*, inquit, *vocem nos audiuimus de cœlo allatam, cum essemus cum illo in monte sancto, & habemus firmiorem propheticum sermonem.* Atque hoc sensu Theophylactus, & Euthymius exponunt.

17. *Multi prophetæ, & iusti.*] Nominat nobilissimas quasque personas, quæque dignissimæ fuisse videbantur, quæ Christum viderent, nec tamen videre potuerunt, quò magis gratiam & felicitatem Apostolis à Deo concessam commendat. Quò etiam spectat, quod Lucas c. 10. 24. ad prophetas non iustos, sed reges adiungit. Credibile enim est Christum ea tria personarum genera præstantissima nominasse, prophetas, iustos, & reges, sed Matthæum reges, Lucam iustos prætermisisse. Quòd autem Hiero. & Euthy. adnotauerunt non dixisse Christum omnes prophetæ, sed multi; quòd aliqui ex illis viderint, vt Abraham, qui exultauit, vt videret diem Christi, vidit, & gauisus est, verisimile non esse arbitror; quin multos pro omnibus posuit; vt Apostolis, qui pauci erant, opponeret, vt Rom. 5. 19. multisque aliis locis factum videmus. Nam ne ipse quidem Abraham ita Christum vidit, quemadmodum Apostoli viderunt.

18. *Vos ergo.*] Vos qui vidistis, quæ multi prophetæ, & iusti voluerunt videre, & non viderunt; & audistis, quæ voluerunt audire, & non audierunt; vos quibus datum est nosse mysteria regni cœlorum, cùm cæteris datum non sit, vt dixit ver. 11.

Audite.] Intelligite parabolæ significationem; iam enim parabolam audierant. Marcus c. 4. 13. indicat Apostolos à Christo subreprehensos, quòd parabolam non intellexissent, cum primum audierunt, *Nescitis parabolam hanc, & quomodo omnes parabolas cognoscetis?* quasi dicat, si hanc, quæ omnium facillima est, non intelligitis, quomodo omnes alias, quæ difficiliores sunt, intelligetis? sicut infra c. 15. 16. *adhuc & vos sine intellectu estis?* Reprehendit ergo, non quod intellectu res esset facilis; quis enim nostrum, si audisset, nemine interpretante intelligere potuisset? sed quòd, cùm iam diu cum ipso versati fuissent, & deberent magistri esse propter tempus, præceptore in iis rebus, quas ipsi aliis explicare deberent, indigerent. Vt alio loco, *Tanto tempore vobiscum sum, & non cognouistis me* Ioan. 14. 9.

19. *Omnis qui audit verbum regni.*] Euangelium.

Et non intelligit.] Non recondit altè in animo, non fouet, non meditatur, & quasi terra cordis sui tegit. Nam non intelligere, non semper culpa est; hic autem culpa notatur. Sic ergo hoc loco accipitur intelligere, quemadmodum Psal. 40. 1. *Beatus, qui intelligit super egenum & pauperem*, id est qui curam illius habet, qui illum fouet, qui tegit, qui nutrit; redundat nominatiuus *omnis* ex Hebræorum idiomate.

Venit malus.] ὁ πονηρὸς malignus, diabolus, vt c. 6. 13. & aliis locis, quos illic adnotauimus.

Hic est, qui secus viam seminatus est.] Verba hæc occasionem multis præbuerunt longam texendi disputationem, quomodo ille qui audit, & non intelligit, secus viam seminatus dicatur, cùm non ipse, sed granum seminatum sit. Nam, dum seminat, aliud cecidit secus viam, aliud in petrosa, versu 4. Res non est, vt mihi videtur, adeo difficilis, vt tam longis indigeat commentariis. Seminari dicitur, & semen quod iacitur, & ager, in quem iacitur. Nam & sata inde dicuntur agri ipsi, qui seruntur. Ergo, qui audit verbum regni, & non intelligit, secus viam seminatus dicitur, non vt semen; sed vt ager, & terra, quæ secus viam dura est, prætereuntium calcata vestigiis. Eodem modo, quod ver. 20. 22. & 23. dicitur, intelligendum est. Seminatorem Christus se ipsum vocat; semen verbum Euangelicum; agrum mundum, diuersam in eodem agro terram, aliam secus viam, aliam petrosam, aliam spinis coopertam, aliam bonam, homines diuersos, volucres, dæmones, qui id quærant ne quod bonum semen in nostris animis foueatur. Eos, qui audiunt, & non intelligunt calcatæ viæ comparat, quia, vt semen, quod in viam cadit, nulla tegitur terra; sed auibus expositum manet: sic verbum Dei, quod in aures corporis incidit, in animum verò non descendit, quasi nulla terra tectum, facilè à diabolo diripitur.

20. *Qui autem super petrosa seminatus est.*] Semen excipit. vide superiorem versum.

Et continuò cum gaudio accipit illud.] Intelligit, recondit, cordis terra tegit; opponit enim hunc illi, qui cum audiat, non intelligit, versu præcedente. *Cum gaudio* autem dixit, vt significaret hominis leuitatem. Nulli enim minùs constantes auditores esse solent, quàm, qui initio maximè videntur ardere. Id etiam in religione sæpe vsu venit. Qui citò veniunt, citò abeunt, hoc est quod sequitur.

21. *Non habet autem in se radicem.*] Constantiam, non habet altè impressum Dei verbum, quia non habet terram multam, id est magnam, profundamque, vt ita dicam, voluntatem. Ideo semina, quæ in eam ceciderunt, continuò exorta sunt, quia non habebant terram multam, vt dixit ver. 5. Nam semen, quod sola terræ superficie tegitur, citius exoritur, sed citius

etiam æstuante sole, & adustis radicibus arescit. Quod
in terrá altè descendit, serò nascitur, diu virescit. Vtriusque
rei eadem est causa, quia terram habet multã, quæ
quo minus citò enascatur, & appareat, impedit; natum
ex imo missò humore nutrit.

Continuò scandalizatur.] Cadit, id est fidem deserit;
hoc enim verbum significat. Tria terræ genera distinxit,
quæ nullo modo arata est, vt via, & nullam, vt ita dicam,
terram habet; quæ paucam habet; quæ multam,
& fortasse bonam, sed spinis opertam, quas, si non haberet,
vberem esset fructũ reditura. Hoc est, quod ait.

22. *Qui autem seminatus est.*] Vide versum 19.

In spinis.] Qui in terram quidem multam, ac bonã,
sed spinis plenam semen excipit.

Hic est qui verbum Dei audit.] Plus, quàm dicit, significat.
Intelligendum enim est, qui audit, & intelligit, vt
de superiore dixit, cum gaudio accipit illud. Hunc enim
illi præponit, tanquam propius ad eos, qui multiplicem
fructum ferunt, accedat. Nascitur etenim in illo
verbum, sed solicitudo sæculi istius, & fallacia diuitiarum
illud suffocat, efficitque, vt fructum non ferat.
Solicitudinem huius sæculi vno verbo vocauit, quicquid
in illo præter regnũ Dei, magno studio homines
quærunt, honorum ambitionem, negotia, lites, & quidquid
à quærendo regno Dei hominem tardat. In quibus
& diuitiæ comprehenduntur, sed eas propterea
nominatim expressit, quia maxima pars hominũ quasi
publico eas studio consectantur. Fallaces verò appellat,
& quia fugaces, & instabiles sunt, & quia homines
fallunt. Hebraica enim est phrasis, fallacia diuitiarum,
pro fallacibus diuitiis, vt corpus mortis huius, pro corpore
hoc mortali Rom. 7. 24.

23. *Qui verò in terram bonam seminatus est.*] Quemadmodum
eorum, qui fructum non ferunt, tria fecit genera,
ita, vt notauit Hieronymus, tria eorum, qui fructum
ferunt, genera distinguit, quibus omnes vnius,
atq; alterius generis homines comprehendit. Bonam
autem terram appellat non solùm, quæ natura sua bona
est, sed quæ benè culta, quæ subacta, quæ purgata
est. Nam &, quæ secus viam est, bona est, sed arata non
est: & quæ spinis operta, bona fortasse, sed inculta. Illa
absolutè bona dicitur, quæ & natura pinguis, & diligenter
benè exarata est. Sic exemplum magis in homines
quadrat. Quorum eadem, id est bona per se natura est,
[illegible] per se voluntas; sed eam alij aut non colendo viæ
similem; aut non altè arando petrosam; aut non sarriendo
spinosam faciunt.

Hic est, qui audit verbum, & intelligit.] Meditatur, exercet,
vt supra ver. 19.

Et facit aliud quidem centesimum.] ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.
Hoc quidem centũ, hoc autem sexaginta, hoc vero triginta.
Sed Græca nomina, vt Grammatici
vocant, non cardinalia, ordinalia posita sunt pro numeralib.
distributiuis, vt constat ex sensu; voluit enim dicere singulas
mensuras, alias cẽtenas, alias sexagenas, alias tricenas
afferre. Latinus verò interpres pro cẽtenis, sexagenis,
tricenis, *centesimum sexagesimum, trigesimum* dixit; nõ
satis vsitatè, quanquam aliqui non mali Auctores ita
locuti sunt. Fructum vocat, aut opera bona, quæ fidei,
& verbi Dei fructus esse solent, vt, *auferetur à vobis regnum
Dei, & dabitur genti facienti fructus eius* c. 21. 43. aut,
quod magis credo, vitam æternam, vt 2. Cor. 9. 6. *qui
parcè seminat, parcè & metet, &c. qui seminat in benedictionibus,
de benedictionibus & metet,* & ibidem ver. 10. *Qui
autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandum
præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit
incrementa frugum iustitiæ vestræ,* & ad Gal. 6. 7. 8. *Quæ
enim seminauerit homo, hæc & metet. Qui seminat in carne,
de carne & metet corruptionem, qui autem seminat in spiritu,
de spiritu & metet vitam æternam,* & Iacob. 3. 18. *fructus autem
iustitiæ in pace seminatur facientibus pacem.* Itaque duo
ex hoc loco Caluinistarum, & Lutheranorum errores
refelluntur. Alter, quòd nos vitam æternam mereri negant:
fructus enim nõ solùm terræ qualitati, sed etiam
colentis diligentiæ respondet. Immò secundum diuinam
gratiam vnusquisque se ipsum, vt ait Augustinus,
bonam, vel malam terram facit. Alter, quòd omnium
beatorum præmium æquale faciunt, cùm videamus
alios centesimum, alios sexagesimum, alios trigesimum
fructum afferre, prout nimirum quisque terram
colit. Lucas c. 8. 15. addit, *& fructum afferunt in patientia,*
quod non ideo dixisse arbitror Christum, quòd quicunque
volunt in illo piè viuere, persecutionem patiantur
2. ad Tim. 3. 12. vt in quibusdam nouorum hæreticorum
commentariis lego: sed quia, *qui perseuerauerit
vsque in finem, hic saluus erit* sup. c. 10. 22. alludit enim
Christus de semine, & eius fructu agens ad patientiam
agricolarum, *quoniam debet in spe, qui arat arare, & qui
triturat, in spe fructus percipiendi.* 1. Cor. 9. 10. Deinde, quia
voluit hos illis opponere, qui continuò exorti sunt,
quia terram multam non habebant supra ver. 5. Illi enim
fructum non ferunt; hi serò quidem, & diu, patienterq́.
expectatum, sed tamen eo vberiorem ferũt.
Ridet Caluinus omnes veteres interpretes haud paulo,
vt opinor, ipso meliores, quòd cẽtesimum fructum
alij ad virgines, sexagesimum ad viduas, trigesimum ad
coniuges referant, vt Hieronymus in hunc locum, &
lib. contra Iouinianum primo, & in apologia ad Pamãchium;
& Athanasius in epistola ad Ammun. Alij centesimum
ad martyres, sexagesimum ad virgines, trigesimum
ad viduas, vt idem refert Hieronymus. Alij
centesimum ad martyres, sexagesimum ad virgines,
trigesimum ad coniuges, vt Augustinus lib. 1. qq. Euang.
q. 9. Alij centesimum ad martyres, sexagesimum
ad eos qui bona propter Christum contemnentes vẽdunt,
vniuersa quæ habent, & dant ea pauperibus; trigesimum
ad eos, qui contenti sunt præceptorum obseruatione,
vt Auctor imperfecti homil. 31. Alij centesimum
ad anachoretas, sexagesimum ad cœnobitas,
trigesimum ad coniuges, vt hoc loco Theoph. Caluinus
nullos in sua Ecclesia habere vult gradus, omnes apud
illum, sicut apud eiusdem hæresis Auctorẽ Iouianum
æquales sunt, omnes sancti, omnes perfecti. Non
ignorabant isti Auctores, qui à Caluino ridentur, non
propterea Christum hæc tria genera distinxisse, vt virgines,
viduas, coniuges; aut martyres, virgines, viduas
significaret; sed parabolam ad mores nostros alij aliter,
omnes vtiliter accommodarunt. Sciebant Christo
illud tantùm fuisse propositum, vt doceret omne semen,
quod in bonam terram cadit, adeo multiplicari,
vt, quod minimum ferret fructum, trigesimum ferret,
quantum non nisi optima, & benè culta terra ferre solet;
quod maximum, centesimum, quod mediocrem,
sexagesimum. Nam etsi August. subtiliter de his numeris,
vt solet, disputat, tamen non tam interpretãdo,
quàm concionando facit. Caluinus dum non concionatur,
sed interpretatur, absurdè & turpiter errat, quia,
quod cum primis Christus significare voluit, negat, vllam
meritorum, vllam fructuum, atque pręmiorũ esse
differentiam.

24. *Simile est regnum cælorum homini.*] Non opus est
disputare, quid per regnum cœlorũ significetur. Manifestum
enim est Euangelium significari. Quòd autem
non semini, sed homini seminanti simile dicatur
c. 11. 16. explicatum à nobis est. Nihil enim aliud voluit
Christus dicere, quàm perinde se Euangelium habere,
atq; si quis in agro suo bonum semen seminauerit, &
aliquis eius inimicus superseminet malum.

25. *Cum autem dormirent homines.*] Id est omnes, quẽ
Hebraismum sæpè iam adnotauimus, vt c. 5. 13. Galli
dicerent,

Merita bonorum operum contra hæreticos.

Lib. 2. de ser. Domini in monte, & ser. 12. de Ver. Domini.

Inæquale beatorũ præmium contra hæreticos.

In harm.

Fructus cẽtesimus, & sexagesimus martyrum, virginum, & monachorum ex Patrib. contra Caluinum.

Meritorum inæqualitas

dicerent, cum totus mundus dormiret. Tres in primis res hac parabola Christus voluit significare. Primum, in Ecclesia non solum bonum semen, id est homines bonos, sed etiam malum, id est homines malos esse; deinde, se non esse mali seminis auctorem, sed boni; malum à diabolo seminatum; postremò malum semé, quod seminatum à diabolo est, se patienter vsque ad messem laturum esse; nec statim euulsurum.

26. *Et fructum fecisset.*] Spicam protulisset, grana genuisset; vnde potissimú bona, & mala herba dignoscitur: messis enim nondum venerat. Parabolam Christus ipse exponit ver. 37. Ipse est, qui seminat; eius ager mundus; bonum semen filij regni, id est boni, qui regni cœlorum hæredes sunt, aut Euangelica doctrina, quæ bonos eos facit; zizania, filij nequam *οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ* maligni, id est diaboli, vt ver. 13. Dicuntur autem filij diaboli, qui eius opera imitantur, vt Ioan. 8. 44. *vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere,* & 1 Ioan. 3. 8. *qui facit peccatum ex diabolo est, quia ab initio diabolus peccat.* Reliqua perspicua sunt. Qui sint homines quibus dormientibus zizania diabolus seminauit, qui serui, qui accesserunt ad dominú rogaueruntque, vellétne, vt zizania euellerent, Christus non explicat, ideo, vt opinor, quia ista ad parabolæ significationem, quam Christus sibi proposuerat, non pertinebant.

Non omnia in parabolis ad rem pertinent.

Multa enim in parabolis non ad significandum sed ad implendam narrationem adhibentur; non quasi parabolæ partes, sed quasi emblemata; non quia necessaria sunt, sed quia fieri solent. Omnes tamen veteres interpretes homines dormientes Episcopos, & eos, qui regendæ Ecclesiæ curam habent, interpretantur; quod, & si multis non placere video, vt nam verum nó esset; quanquam non ignoro Christum tantúm significare voluisse, diabolum occultè, & nemine aduertente zizania seminasse; seruos autem, qui dominum rogant; velit ne, vt zizania euellant, ardentes aliquos Ecclesiæ ministros esse, qui & hæreticos, & malos Catholicos bono quodam, & pio religionis studio de medio tolli vellent. Sunt, qui hoc loco abutantur, vt probent, aut non puniendos, aut non occidendos hæreticos. Quod qui faciũt, de se ipsi mihi vidẽ ur esse soliciti.

Sententia Ecclesiæ de puniendis hæreticis defenditur.

Primùm quidem non de solis agitur hæreticis, sed de omnibus filiis diaboli, qui filiis regni opponuntur, inter quos præcipua quidem species hæretici sunt, totum autem genus non sunt. Itaque, qui hæreticos tollendos esse negant; multò magis fures, multò magis homicidas tollendos esse negare debent. Tantò enim perniciosiores hæretici, quàm fures, & homicidæ sunt, quantò maius est scelus animas furari, atque occidere, quàm corpora. Ideo ergo veteres fere omnes Auctores, vt Chrysostom. Hieron. & Augustin. de hæreticis interpretantur, non quia soli, sed quia maximè zizania sunt. Præterea, vt soli hæretici intelligantur, tamen non absolutè paterfamilias prohibet euelli zizania; sed ne forte simul & triticum eradicetur, tunc ergo ex sententia, & voluntate illius, euellenda non sunt, cum periculum est, ne & triticú eradicetur, vt rectè D. Augustin. libr. 3. contra epistol. Parmeniani c. 2. & D. Thomas maximus Theologus obseruauit; cum ergo periculum non est, ne simul triticum eradicetur; sed periculum potius est, ne si non euellantur, triticum lædant; quid opus est messem expectare? maturè euellenda sunt, maturè comburenda. Præterea, cùm periculum est, ne simul cum zizaniis triticum euellatur: an cur iubet paterfamilias messem expectare; nisi quia ante messem dignosci, & separari à tritico non possunt? Cum ergo & dignosci possunt, & separari, vtique separanda sunt, vtique comburenda. *Pramouet Dominus* (inquit Hieron.) *ne, vbi quid ambiguum est, citò sententiam proferamus, sed Deo iudici terminum reseruemus; vt*

2. 2. q. 10. ar. 8. ad 1. & q. 11. ar. 3. ad 3.

cum dies iudicij venerit, ille non suspicionem criminis; sed manifestum reatum de sanctorum cœtu eiiciat. Caluinistas. & Lutheranos, quis non cognouit? quis hæreticos esse non videt, qui vix vllam antiquam hęresim non renouarũt? Nullus vnquam profectò hæreticus fuit; nullus hæreticus esse potest, si illi hæretici non sunt. At sunt quieti; qui vnquam fuere turbulentiores? qui vnquam tot excitarunt bella? qui vnquam tanta vsi crudelitate tantum humani sanguinis effuderunt. Neq; verò hæc ideo dico, quod non malim eos conuerti, quám occidi, sed tantú principes, aut, quia principes ista lecturi non sunt, eos, qui principes monere possunt, admoneo, nolint ete illis istas, quas vocant, conscientiæ libertates, nimium nostro tempore vsitatas hęreticis dare, nisi prius Ecclesia, aut is, qui Ecclesiæ caput est Romanus Pontifex Christi persona, & tanquam paterfamilias iudicauerit non posse euelli zizania, nisi simul & triticum euellatur; & ęte Ecclesiæ esse. vt vsque ad messem permittantur vtraque crescere. Huius enim rei non principes, qui patrisfamilias serui sunt; sed ipsius patrisfamilias, id est Ecclesiæ gubernatoris iudicium esse debet. Nec debent principes patremfamilias rogare, vt sinat vtraque crescere vsque ad messem: sed an velit, vt eant, & euellant zizania. Ita eos affectos, atque paratos esse oportet, vt à patrefamilias coerceri potius opus sit, quàm incitari.

Caluinistæ & Lutherani maximè hæretici.

Contra libertatis conscientiæ.

31. *Simile est.*] Tertiam eiusdem generis parabolam ponit; adhuc enim de semente, id est de initio loquitur Euangelij. Per primam declarauit diuersum Euangelij effectum prout in bonam, vel malam terram cadit, cum seminatur. Per secundam, quomodo superseminato per diabolum malo semine adulteretur. Per hanc, quantam bonum Euangelij semen habeat vim, & ex quàm paruo initio in quàm admirandam magnitudinem excrescat. Non dubito, quin regnum cœlorum in hac parabola, sicut in præcedentibus, Euangelium significet, aut, quod idem est, fidem, doctrinam Euangelicam, verbum Dei, quemadmodum Ambrosius in c. 13. Lucæ, Chrysostomus homil. 47. Theophylactus, Euthymius, Hieronymus, Beda & Augustinus serm. 31. & 33. de sanctis interpretantur. Etsi Hilarius Christum ipsum regnum cœlorum, & granum sinapis; alij verò Ecclesiam vocari putant. Omnia, quod ad sensum attinet, eodem redeunt. Nam & Christus lapis sine manibus excisus in montem magnum factus esse dicitur Dan. 2. 35. & Euangelium paulo post vers. 33. fermento comparatur, quia occultam crescendi vim habet, & Ecclesia luna in scripturis sacris vocari solet, quę initio tenuis & exigua, indies crescit, quoad plena fit. Sic enim Ecclesia initio quidé exigua & obscura fuit, *incipientibus* (inquit) *à Ierusalem* Luc. 24. 47. semper increscit, donec totum compleat orbem; hoc enim de Christo verè dici potuit, qui dominatus est *à mari vsque ad mare, & à flumine vsq; ad terminos orbis terrarum.* Psalm. 71. 8. D. Augustinus non alio magis argumento Donatistas in vno Africæ angulo, sicut nunc Caluinistæ Geneuæ Ecclesiam Catholicam concludentes refellit, quam quòd non possit Ecclesia post tot annos tã angustis terminis definiri. Ecclesia inquit lunæ similis est [illegible] quis nouam Lunam primo, & secundo die non videt [illegible] eius est venia: qui autem iam plenam non videt cæcus est. Quod propterea dixi, quia multo magis cótra Caluinistas nunc, quàm contra Donatistas tunc valere [illegible]. Si enim Augustinus Donatistas, quia quadringentis post Christum annis Ecclesiam non videbant, cæcos [illegible] quo nomine Caluinistas, qui mille quingentis, octoginta post annis non solùm non vident; sed ne videri quidem [illegible] dicunt, appellasset?

Psal. 88. & Cant. 6. 9.

Ecclesia Catholica per totum orbẽ [illegible] angulo.

Grano sinapis.] Augustinus ser. 31. & 33. de Sanctis, propter ardorem regnú cœlorum grano sinapis comparari

[illegible]patur, quod [illegible] non tam docendo, quàm [illegible] secuti fuit. Nec enim dubium est, quin [illegible] granum sinapis semile dicatur esse, quod, cùm [illegible] sit, in ingentem magnitudinem crescat, [illegible] verbis intelligitur.

32. *Quod minimum quidem est omnibus seminibus.*] Siue [illegible] altus quis fuit interpretes, qui hoc modo [illegible] edendum est non ignorantia, sed certo po[illegible] solœcismo vsus esse. Quod & Septuagin[illegible] interpretes multis in locis simili de causa fecisse in [illegible] adnotauimus. Quod enim Græce per [illegible] dictum est, μικρότερον πάντων τῶν σπερμάτων, [illegible]nus omnibus seminibus, vim habet superla[illegible]. Solent enim frequenter Græci comparatiuis pro [illegible] vti. vt cùm Apostoli dicuntur inter se dispu[illegible] quis eorum esset maior, id est, quis maximus. Vo[illegible] interpres comparatiuum in superlatiuũ ver[illegible] vt verum sensum exprimeret, & tamen compara[illegible]ctionem retinere; vt non superlatiuum, [illegible] comparatiuum Græcè esse indicaret. Quo autem [illegible] granum sinapis minimum omnium seminum [illegible], cùm alia minutoria, vt papaueris semen, [illegible], frustra mihi videntur nonnulli interpre[illegible]re. Nec enim minimum omnium dicitur, [illegible] omnium omninò minimum, sed quòd ex om[illegible] vnum sit. In prouerbialibus enim sen[illegible] qualem istam apud Hebræos fuisse credẽdum [illegible]um aliquid valde paruum esse significabatur, [illegible] sinapis simile esse diceretur; cùm ea compara[illegible] non vno tantùm loco, sed pluribus Christus vta[illegible] dicit, *si habueritis fidem, sicut granum sinapis* c. [illegible] Huiusmodi, inquam, sententiis non solemus [illegible] & subtiliter; sed populariter, & ex vul[illegible] loqui. Vulgus autem inter vsitata semina [illegible]pis aut minimum putat, aut verè in mini[illegible] erat; quemadmodum Matthæus c.5.26. qua[illegible] pro minima moneta dixit, *non exies*, inquit, *in*[illegible] *uas nouissimum quadrantem*, non quòd mini[illegible] sed quod ex minimis, nam certè minutum al[illegible]tera [illegible] minus erat. Itaque Lucas, vt idem significa[illegible], non dixit, *donec soluas nouissimum quadrantem*, sed *nouissimum minutum* c.12.59. Quomodo arbor fiat, cùm [illegible] nonnulli etiam quærunt, ac disputant, qui si[illegible], vt opinor, non viderunt. In calidioribus locis [illegible] humanam staturam assurgit; vt vbi copia [illegible] esse videatur. Vidi ego sæpe in Hispania syna[illegible]um magnos furnos ad coquendum pa[illegible]nem [illegible]. Amant vehementer aues eius granum; [illegible] te æstate maturuit, in eius ramis, vt [illegible] sidere solent; quas, etiamsi multæ sint, [illegible] sustinere. Hoc est, quod dicit, *ita vt vo*[illegible] *veniant, & habitent in ramis eius*. Habitare di[illegible], sicut è contrario sedere sæpe ponitur pro habitare propter Hebraicum verbum ישׁב quod vtrunque [illegible]cat. Quare non debuerunt noui qui[illegible]dam interpretes vertere κατασκηνοῦν nidulari, cùm nec verbum id propriè significet, nec sententiæ veritas re[illegible]deat. Nam [illegible] magnas aliquando sinapis [illegible] vidi, insidentes sæpe aues vidi, nidos non vidi. [illegible]d per aues cœli [illegible]etur, opus non est quære[illegible] non ideo de auium mentionem Christus fe[illegible] aliquid indicaret noui mysterij; sed vt arbusculæ [illegible]tudinem, [illegible] declararet, quæ insi[illegible]es sustinere posset. Itaque non est [illegible] solcu di[illegible] parabolæ, sed [illegible]. Si quis tamen con[illegible], non repugno; sed [illegible] sacris te[illegible], & priu[illegible], vt l[illegible] quitur D. [illegible]us, in [illegible] significare posse, qui in Eu[illegible] [illegible]citantur, &, vt solet Chryso-

stomus dicere, signum crucis gestant in frontibus. Nã & apud Danielem c.4.9. volucres, quæ in ramis magnę illius arboris erant, quid aliud, quam principes, & reges significabant, qui quasi sub Nabuchodonosoris vmbra viuebant? Olim Ecclesia in Repub. erat, nunc Respub. est in Ecclesia.

Respublica in Ecclesia.

33. *Aliam parabolam.*] Proponit aliam, & in alio genere parabolam, sed idem significantem, regni cœlorum ex paruo initio maximum incrementum esse sumptum. Diuersas habet fermentum proprietates. Corruptio quidem est massæ nimis calefactæ. Et quia conceptum in se calorem habet, vim etiam continet ea, quibus immiscetur, augendi. Propter priorem proprietatem in malam partem poni solet, vt 16.6. *Cauete a fermento Pharisæorum, & Sadducæorum*, & 1.Corin. 5. 6. *Modicum fermentum totam massam corrumpit*, & 7. *Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio.* Propter secundam ponitur in bonum, illique regnum cœlorum comparatur; quod sicut fermentum, cùm modicum sit, in magnam massam immissum totam peruadit, & multò, quàm erat, maiorem reddit; ita verbum Dei vno loco seminatum totum peruasit terrarum orbem; ita Ecclesia initio minima, breui tempore longè, lateque in omnes terræ partes propagata sit, *Operuit montes vmbra eius, & arbusta eius cedros Dei, extendit palmites suos vsque ad mare, & vsque ad flumen propagines eius*, Psal.79.11.

Quod acceptum mulier.] Quòd mulierem potiùs, quã virum dixit, nullã aliam causam fuisse arbitror, quam quod pinsere magis muliebre, quàm virile officiũ sit; etsi eos non reprehendo, qui concionãtes potiùs, quã scripturam enarrantes, mulierem diuinam sapientiam interpretantur. Mulier ergo, aut pars necessaria parabolæ non est, sed ideo nominata, quòd id plerumque mulieres facere soleant, aut, si pars est, Euangelicum doctorem significat, qui verbum Dei in animos auditorum, quasi fermentum in massam infundit. Nec enim sexus, sed officium spectari debet.

Abscondit.] Miscuit, ita confudit, vt non appareret, quasi abscondisset.

In farinæ sata tria.] סאה satum vocant Hebręi genus quoddam mensuræ rerum liquidarum, quæ, vt ait Iosephus lib. 9. antiq. c.2. & Hieron. hoc loco modium Italicum, & dimidium continebat. Tria sata faciebant Ephi. Auctam fuisse mensuram post Babylonicum exilium tradunt Hebræi in lib. מנחות. Sunt, qui nostra ætate de Hebræorum mensuris scripserint; ad eos lectorem mittimus; nos de Euangelio, non de mensuris agimus. Cur tria sata potiùs, quàm plura, aut pauciora nominauerit, Chrysostomus, & Euthymius respondẽt tria pro omnibus posuisse, quasi diceret, quãtumcunque farinæ fermentare velit, non nisi paululum fermenti miscere. Alij dicunt ideo dixisse tria, quòd tria sata efficerent vnum Ephi, & solerent plerumque mulieres vnũ farinæ Ephi pinsere, ac coquere, vt fecit Sara Genes.18.6. Potius credo ideo tria posuisse, quòd Ephi tria sata contineret, eaque esset vsitatissima mensura; sicut apud Hispanos, quam *fanecam*, apud Gallos, quem *bosseau* vocant.

34. *Et sine parabolis non loquebatur eis.*] Tunc, & in ea concione, de qua agitur; nam & ante, & pòst multas alias parabolas proposuit, vt c.20. & 22. & 25. vt Chrys. hom.48. Euthy. Theoph. exponũt. Vide quæ diximus supra v. 1.11. Marcus c.4.33. addit, *prout poterant audire*, quod quidam interpretantur, accommodans sese ad auditorum captum, sensu menti Christi penitus contrario, non enim, vt meliùs intelligerent; sed, vt non intelligerent, in parabolis loquebatur, vt ver.13. & 14. explicatum est. Quod ergo ait Marcus *prout poterant*, nihil aliud significat, quàm Christum obscurè locutũ

esse, vt

esse, vt qui posset capere, caperet, vt ipse explicat alio loco, cum similem parabolam proposuisset. infra c. 19. 12. vel, vt Euthymius locum illum Marci interpretatur, *prout poterant*, id est, prout digni erant; non enim erant digni, vt illis Christus aperte, & sine parabolis loqueretur, vt ver. 13. significauit.

35. *Vt adimpleretur.* Vt hoc loco non significat caussam, quam ob rem Christus per parabolas locutus sit; non enim ideo per parabolas loquebatur, vt Dauidis dictum adimpleret, sed quia auditores indigni erant, quibus aperte loqueretur vt ver. 11. 12. & 13. explicatum est. Nec vult Euangelista docere Dauidis prophetiam propriè à Christo impletam fuisse. Non enim erat prophetia; sed rerum præteritarum historia de qua Dauid agebat, neque nomen חידה. quo Dauid vsus est, hoc genus parabolarum significat eo loco, quibus hic Christus vtebatur, quamuis vtrumque genus Hebræi חידה, id est parabolam appellent; nam hic Euangelista vocat parabolas obscuras, & similitudinibus adumbratas locutiones: illic Dauid Psalm. 77. 2 cum dicit, *aperiam in parabolis os meum* vocat חידות parabolas breues & acutas sententias quas ἀποφθέγματα Græci nominant. Sed Euangelista vt solet, quod à Dauide alio sensu dictum erat, non ad eundem, sed ad similem sensum accommodauit, vt c. 2. 15. 17. explicauimus.

37. *Qui seminat.*] Hæc quę sequuntur vsque ad versum 42. supra ver. 24. & 25. exposita sunt.

41. *Omnia scandala.*] Scandala vocat eos, per quos scandala venerunt, id est zizania & filios diaboli.

Et eos qui faciunt iniquitatem.] Hebraismus כל פעלי און, & omnes qui iniquitatem exercent, &, vt ita dicam, iniquitatis artem factitant: magis enim habitus, quàm actus Hebraica phrasi significatur.

42. *In caminum ignis.*] In Gehennam ignis, vt c. 5. 22. 29. 30. & 10. 28. & infra c. 18 9.

Ibi erit fletus.] Hæc explicata sunt c. 8. 12.

43. *Tunc.*] Cum scandala sublata erunt, cum zizania separata, quæ impediunt, quo minus triticum appareat, cum paleæ euentilatæ fuerint, quæ triticum tegebant, quo minus effulgeret, vt in parabola areæ declaratur supra c. 3. 12. & Luc. 3. 17. Fulgor gloriam significat, vt in Christi transfiguratione apparet c. 17. 2. Itaque beati soli, lunæ, & stellis comparari solent, vt ibidem, *& splenduit facies eius sicut sol.* Et Daniel. 12 3. *Qui autem docti fuerint*, id est, qui benè. sapienterque; [illegible] sua gubernarint; hos enim scriptura vocare solet משכילים habentes intellectum, sicut Galli, non eos qui docti sunt, sed eos, qui moderati, sapientes appellant: hi ergo (inquit Daniel) *fulgebunt, quasi splendor firmamenti, & qui ad iustitiam erudiunt plurimos, quasi stellæ in perpetuas æternitates* & 1. Cor. 15. 41. 42. *alia claritas solis, alia claritas lunæ, alia claritas stellarum: stella enim ab stella differt in claritate. sic erit resurrectio mortuorum.*

Qui habet aures.] Significat id quod dixerat, auditorum maximè interesse. Vide c. 11. 15.

44. *Simile est.*] Hanc parabolam non iam omnibus auditoribus, sed solis domi Apostolis propositam à Christo fuisse nonnulli putant, vt colligitur [illegible] ver. 36. Euthymius hoc loco; ego vero simul esse [illegible] ante dictam fuisse vnà cum superioribus. [illegible] Apostoli non omnium parabolarum, sed zizaniorum, postquàm domum redierunt, explicationem [illegible] runt, Euangelistam post zizaniorum parabolam narrasse, quomodo domum rediissent, & parabolam Apostoli sibi explicari postulassent. Idemque de cæteris, quæ hoc capite sequuntur, dicendũ est. Hactenus quatuor parabolis seminantis, grani sinapis, boni seminis, & mali; & fermenti duas regni cœlorum proprietates declarauit, quo modo diuersum habeat in diuersis

A hominibus effectum, & quo modo ex paruo initio magnum sumat incrementum; nunc pretium exponit, vt doceat quanti illud homines facere debeant, & quanta quærere diligentia. Regnum cœlorum hoc loco eodem modo quo in superiorib. parabolis pro fide, Euangelio, Euangelica doctrina accipiendum existimo, vt Ambrosius ser. 2. in Psalm. 118 Euthymius, & Theophylactus. Est sunt, qui regnum cœlorum Christum vocari putent, vt Irenæus lib. 4. c. [illegible] Hilarius, Athanas q. 54 si tamen illius quæstiones sunt, Hierom. in comment. & Vigilius lib. 3. de incarnatione. Sunt, qui vetus & nouum testamentum, vt August. lib. 1. q. Euang. 13. & Beda, quod & Hieronymus approbat.

Thesauro.] Rei, quæ æstimari non potest. Qui enim tantum habent pecuniæ, vt numerari non possit, eos

B thesaurum habere dicimus. Ita D. Paulus 1. Cor. 2. 9. *neque oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus iis, qui diligunt illum.*

Absconditum.] Quia à sæculo non erat auditum Isai. 64. 4. & 1. Cor. 2. 7. *sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante sæcula in gloriam nostram.*

Quem qui inuenit homo.] Quisquis inuenit, hominem pro quolibet homine, & pro nota vniuersali apud Hebræos poni sæpe monuimus.

Abscondit.] Hoc non est necesse ad rem per parabolam significatam accommodare, quia, vt soleo dicere, non pars parabolæ, sed emblema est; nec dicitur, vt aliquid significet; sed vt parabolam impleat, & quia fieri

C solet, vt, qui thesaurum inuenit, si statim tollere non possit, illum abscondat, ne, dum abit, vt fodiendi instrumenta quærat, alius eripiat: quanquam Hieronym. & Beda eum, qui regnum cœlorum inuenit, in corde suo dicunt abscondere, id est fouere, seruare, ne effluat. si quid significat, illud tantum mihi videtur significare eum, qui regnum cœlorum, id est Euãgelium inuenerit, occasionem tenere, ne elabatur, oportere, & omnem continuò adhibere diligẽtiam, vt illud obtineat. Hoc est abscondere: non, ne alius inueniat, sed ne ipse perdat. Nam etsi, qui thesaurum inuenit, ideò abscondit, ne alius inueniat, quia si alius inuenerit, ipse perdet: non est in eo similis parabola regno cœlorũ, quod non ideo alius perdet, quia alius inuenit: ab omnibus enim & pariter inueniri, & æqualiter potest possideri.

D Quanquam ita etiam aliquando scriptura loquitur, quasi vnus accipere non possit, nisi alius amittat *Fracti*, inquit, *sunt rami, vt ego insererer.* Roma. 11. 19. &, *tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam* Apocalyp. 3. 11. sed id accommodatè ad ramos arborum, & coronas regum dictum est: quia neque nouus surculus in arborẽ inseri potest, nisi vetus frangatur ramus; neque vnus coronam præripere, nisi alius amiserit.

Præ gaudio illius.] inuenti.

Vendit vniuersa, quæ habet.] Non significat emẽdum Euangelium, *gratis* enim, inquit, *accepistis gratis date* c. 10, 8. sed significat tanti æstimandum, vt qui inuenerit, nihil non, vt illud obtineat, facere debeat; etiam si o-

E mnia bona vendenda, etiamsi perdenda, etiamsi infamia subeunda, etiamsi amittenda vita. Cæterum bona potius, quam [illegible], & honorem, aut aliud, si quid homines habent, nominauit, vt accommodatè ad hominum consuetudinem loqueretur, qui, vt thesaurum habeant, omnia sua bona solent vendere. Denique nihil aliud hac parabola significatur, quam quod alio loco aliis dictis [illegible] *Qui amat patrem, aut matrem plus quam me, non est dignus; & qui non accipit crucem suam supra me, non est me dignus* c. 10. 37. Res [illegible] carissimas nominauit, [illegible] propter regnũ cœlorum nõ abiiciat, [illegible] obtineat, [illegible]

45. *Simile est regnum cœlorum homini negotiatori.*] Non

hominis.

[illegible], sed margaritæ regnum cœlorum simile est, [illegible] præcedente parabola non homini inuenienti, sed thesauro inuento comparatum est: sed sensus est, [illegible] accidere in inueniēdo, acquirendoq; regno cœlorum, atq; si quis mercator bonas quærens margaritas [illegible] pretiosa inuenta, abeat, vendatq; vt illam emat, [illegible], quæ habet, vt supra explicauimus, c.11. 16. 17. Nos verò homini negotiatori similes esse debemus, qui, cum regnum cœlorum inuenerimus, nullis sumptibus, nullis laboribus, nulli omninò rei, vt illud habeamus, debemus parcere. Hæc enim parabola eandē [illegible] atque præcedens, significationem habet; sola [illegible] materia. Bonas, καλοὺς, pulchras; in hoc enim genere [illegible]ium, quæ pulchræ sunt, eædem bonæ.

Margaritas.] Speciem videtur vnam pro toto genere [illegible], id est margaritam pro omni lapide pretioso. Margarita enim, aut alio genere margaritarum tantum, [illegible] opinor, illam speciem vnionis significat, quæ [illegible] inuenitur, quam omnes fere in Europa [illegible] *perlam* appellant. Quanquam fieri potest, vt [illegible] ea margaritam potius, quàm vnionem, quod [illegible] nus est, aut vnam aliquam aliam vnionis speciem [illegible] minauerit, quòd ferè inter omnes pretiosos lapides margarita pretiosissimus habeatur, quemadmodum [illegible] pretiosorum lapidum mercatorem ex præstā[illegible] ma specie margaritarū appellamus mercatorē.

47. *Simile est.*] Credibile mihi videtur hanc parabolam post illam superiorem de bono semine, & zizaniis à Christo propositam fuisse ver. 43. Sed Euangelistam narrationis ordinem non tenuisse, quia eandem [illegible] habet significationem; & videmus reliquas, quæ eiusdem erant significationis, fuisse coniunctas; vt parabolam grani sinapis cum parabola ferměti ver. 31. & 33. & parabolam thesauri absconditi cum parabola pretiosæ margaritæ ver. 44. & 45. Hoc autem loco [illegible] cœlorum, aut Euangelium, vt in superioribus parabolis, aut, quod eodem redit, Ecclesiam possumus [illegible] gere. Vtrumuis intelligamus, magnum hinc contra nouos hæreticos argumentum sumemus. Nam si Euangelium intelligimus, significat Christus non omnes, qui Euangelium, id est fidem recipiunt, [illegible] futuros; sed eos tantùm, qui boni fuerint pisces; id est, qui non solam fidem; sed bona etiam opera habuerint, omnes enim pisces, id est omnes Christiani, omnes [illegible]; sed illi mali, hi boni sunt; contra quàm [illegible] hæresis docet omnes, qui fidem habuerint, saluos [illegible] esse. Si regnum cœlorum Ecclesiam interpretemur, non iam nos, sed D. pro nobis contra illos [illegible] argumentabitur, qui Donatistas veteres istis [illegible] hæreticos, qui in Ecclesia solos, sicut isti, bonos esse dicebant, non alio frequentiùs, nō alio fortius [illegible] refellit, quā quòd Ecclesia sagenæ missæ in [illegible] ex omni genere piscium congreganti cōpareturr. Soleo dicere D. Augustinum nullum hæreticorum genus tam [illegible], atque Donatistas refutasse, & illos tot libros, quos [illegible] illos composuit, non tam contra illos, quàm contra longè post futuros Lutheranos, & Caluinistas composuisse: tantùm opus esse, vt qui eos legit, pro Donatistarum, Caluinistarum, aut Lutheranorum nomen ponat.

52. *Ideo.*] Cuius rei Christus, cum dicit, *ideo*, causam [illegible], facile non est dicere. Sunt, qui ad hūc modum [illegible] *ideo*, quia intellexistis, subintelligendum, dico vobis, [illegible] *scriba doctus*, & reliqua. Rogauerat enim discipulos, *intellexistis hæc omnia?* & responderant, *etiam* [illegible]. Quia ergo intellexistis, illud etiam addo, *omnis* [illegible]. Sunt qui hoc modo, *ideo*, supple, [illegible], quia [illegible] *scriba doctus profert de thesauro suo noua*, [illegible]. Euthymius putat διὰ τοῦτο, non causam hoc loco, sed affirmationem significare, quasi dicat, vtique *omnis scriba doctus profert de thesauro suo noua, & vetera*. Mihi Augustini sententia lib. qq. in Matth. c. 16. omniū maximè placet; Comparauerat Christus regnum cœlorum thesauro abscondito in agro; rogauerat discipulos, num intellexissent; responderant, *etiam*; adiicit, *ideo*, id est quandoquidem regnum cœlorum thesauro simile est, debet omnis Scriba doctus & noua, & vetera ex illo proferre.

Scriba.] Doctor legis peritus, vt exposuimus c. 2. 4. Euangelicum doctorem legali nomine Scribam appellat. Euthymius existimat Christum se ipsum Scribā vocare; sed vero similius est generalem esse [illegible] etiam, qua Apostolis Euangelici doctores officium declarat.

Doctus in regno cœlorum.] μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν eruditus in regnum cœlorum. Non assentior iis, qui putant hoc loco εἰς pro ἐν positum esse; etsi non ignoro sæpe eas duas particulas alteram pro altera poni solere. Magis enim videtur conuenire, vt vertamus in regnum cœlorum, id est ad regnum cœlorum, quā in regno cœlorum; cum de iis agatur, qui ad prædicandum regnum cœlorum edocti sunt. Noster interpres videtur legisse ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, *in regno cœlorum*, nisi si quis malit dicere in Latina versione, *in regno* pro in regnum corruptè legi; sed debebit alicuius veteris codicis auctoritate vitium probare.

Similis est homini patrifamilias.] Quia sicut patrisfamilias officium est domum suā corporali cibo; ita Euangelici doctoris populum Christianum spiritali nutrire 1. Cor. 3. 2. *tanquam paruulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam.*

De thesauro suo.] De penu: abusus est nomine thesauri ad significandum quidquid repositum, ac reconditum est.

Noua & vetera.] omnia ciborum genera, vt familiam suam, aut inuitatos conuiuas alat; id est, qui non parcè, non miserè, sed liberaliter omni ciborum varietate pro personarum & temporum qualitate familiam suam alit. Noua & vetera proferre, etsi mihi simile in scripturis exemplum non occurrit, Hebraico prouerbio dictum videtur; cui simile illud Gallicum est, *viride, & siccum*. Significatur hac parte parabolæ Euangelicum doctorem omni diuinæ scientiæ; omni exemplorum, omni similitudinum genere instructum esse oportere; vt omnes pro suo quemque captu docere possit. Antiqui fere omnes Auctores *noua, & vetera* nouū, & vetus Testamentum intellexerunt. Hilarius, Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Theophylactus, & Euthymius in hunc locum, & Augustinus lib. qq. in Matth. c. 16. quos immerito noui hæreticorum interpretes reprehendunt. Cum enim sensum esse fateantur oportere doctorem Euangelicum ab omni doctrinæ genere paratum esse; vnde eam melius, quàm ex nouo, & veteri Testamento proferre potest? Noluerunt enim magni illi Auctores dicere Christum vetus, & nouū, quod nondum erat, Testamentum significare voluisse: sed quod generaliter Christus de omni doctrinæ copia dixerat; id illi ad nouum, & vetus Testamentum aptè, atque prudenter accommodarunt.

54. *Et veniens in patriam suam.*] c. 9. 1. tres Christi patrias habuisse diximus Bethlehem, in qua natus; Nazareth, in qua educatus; Capernaum, in qua frequenter versatus fuit. Hoc loco Nazareth omnes, quos legerim, interpretes intelligunt, Hieronymus, Chrysostomus, Euthym. Theophylactus. Quod etiam ex Luca probari potest c. 4. 16. *venit* (inquit) *Nazareth, vbi erat nutritus*. Eandem enim illic à Luca, atque hîc à Matthæo historiam narrari ne dubitandum quidem esse arbitror. Id etiam ex hoc loco colligitur, quia ciuibus eius vrbis, de qua hîc agitur, Christi fratres nominatim notos fuisse constat, ver. 55. & 56. non autem fuissent,

Fidem solam ad salutem non sufficere.

[illegible] *Lutheranorum & Caluinistarum [illegible]*

Adagium Hebræorum noua & vetera proferre.

Caluinus in harmonia.

Triplex Christi patria.

vel in Bethlehem, vbi tantum natus, vel in Capernaum, vbi tantùm ad tempus commoratus fuerat, sed in Nazareth, vbi cognatos B. Mariæ, atq; Ioseph fuisse apparet. Deinde, quia, vt Chrysostomus argumentatur, in Capernaum multa Christus miracula fecerat c.11.23. In Bethlehē nullum fecisse legimus, in hac, quæ eius hoc loco vocatur patria, nec multa, nec nullum, sed pauca fecit, vt constat ex vet. 58. & ex Marco c.6 5. est ergo Nazareth.

A

Et docebat eos in synagogis.] In ipsorum synagoga; pluralis enim numerus positus esse videtur pro singulari. Nec enim in paruo oppido multas fuisse synagogas credendum est. Nisi forte pluralis numerus hunc habet sensum, *docebat eos in synagogis*. Id est per singula sabbatha in synagoga, vt nomen synagogæ hoc in loco nō locum sed conuentum significet, vt apud Græcos ἐκκλησία, apud Latinos concio. Marcus c 6.2. *Et facto sabbatho cœpit in synagoga docere*, Luc.c.4.16. *& intrauit secundum consuetudinem suam die sabbathi in synagogam, & surrexit legere*. Totam historiam copiosius, & distinctius narrat Lucas, surrexisse ad legendum, quod volentis in synagoga aliquid docere signum erat, vt eo loco explicabimus; traditum illi librum Isaiæ prophetæ, quem, cum aperuisset, legisse locum illum, qui est c.61.1. *spiritus Domini super me, euangelizare pauperibus misit me*; quo lecto librum complicuisse, ac resedisse, dixisseq. *hodie hæc prophetia impleta est in auribus vestris*; cumq, corū incredulitatem coarguisset, quòd se ciuem suum, & prophetam non reciperent; repletos fuisse ira, & eiecisse eum extra ciuitatem, vt ex monte, supra quem eorum vrbs ædificata erat, præcipitem darent.

B

C

Vnde huic sapientia:] Sciebant vtiq; eum litteras non didicisse, vt dicunt Ioau.7.15. *quomodo hic litteras scit, cū non didicerit?* Itaq; credibile est eos sapientiam, & miracula, quæ in eo videbant, malis artibus tribuisse. Cum enim omnes Euangelistæ dicant eos ipsius doctrinam admiratos fuisse, simul etiam scandalizatos dicunt; nō potuerunt autem, cùm admirarentur, scandalizari, nisi credidissent, quæ dicebat, atque faciebat, diaboli opera dicere, ac facere, vt illi, qui dicebant, *in principe dæmoniorum eiicit dæmonia* c 9.34. & 12.24.

D

Et virtutes.] Miracula; fecerat ergo coram illis Christus aliqua miracula; vt narrat Marcus c.6.5. sed pauca, vt ait Matthæus infra versu 58.

55. *Nonne hic est fabri filius*] Ioseph fabrum fuisse ex hoc loco manifestū est; eius enim filius Christus putabatur Luc 3.23. Qualis autē faber & incertū, & scitu nō necessariū. Sunt, qui ferrarium fuisse putēt, vt Hilarius & Ambrosius 3.lib. in Lucā. & Beda in 3. caput Marci. Sunt, qui aurificē, vt Hugo. Sunt, qui murariū; quod idem etiā Hugo videtur approbare. Sunt, qui lignariū, vt Chrysostom. apud D. Thomā in 1.c. Matthæi, & ipse D. Thomas in comment. Quæ publica nūc opinio est, & antiquissimā fuisse constat, vt ex lib. de infantia Saluatoris, licet apocrypho, colligitur, vbi miraculū in lignaria Ioseph officina à Christo factū narratur; & ex

E

Ioseph qualis faber.

In c.1. & 13 Matth.

historia Sozom. libr.6.c.2. vbi narrat Christianū quendā à Gētili per derisum interrogatū, quid faceret filius fabri, respōdisse, feretrū Iuliano Imperatori fabricare; & ex Auctore imperfecti hom. 32. Marc.c.6.3. fabrum Christū ipsum vocatum dicit, siue quòd vtrunq, Nazarethani dixerint; siue quòd ex cōmuni loquendi cōsuetudine filius fabri faber etiā vocaretur. Itaq;, quod à nonnullis non malis Auctoribus dictum est Christū, antequàm prædicare inciperet, fabrilem artem exercuisse, valde mihi videtur esse probabile, sicut & Lyrano visum est; quid enim totos triginta annos in Nazareth egisset. quanquam D. Augustinus lib. 2. de consensu Euangel.c. 42. ideo fabrum vocatum dicit; quod, cum fabri putaretur filius, faber etiam esse crederetur.

Christum artem fabrilē exercuisse.

56. *Et fratres eius.*] Hæc à nobis explicata sunt supra c.12.46.

57. *Et scandalizabantur in eo.*] Impingebant in eum, tanquam in lapidem, & corruebant. Hoc enim propriè est σκανδαλίζεσθαι scandalizari. Erat quippe *positus in ruinam, & in resurrectionem multorum* Luc. 2. 34. erat *credentibus lapis electus*, *& angularis*, *non credentibus autem petra scandali, & lapis offensionis* 1.Petri 2.8 Quo modo autem scandalizati fuerint in illo, diximus vet. 54.

58. *Et non fecit ibi virtutes multas.*] Multa miracula sicut alibi; cùm autem non multas fecisse dicit, aliquas fecisse indicat, vt & Marcus declarat c. 6. 5. *& non poterat ibi virtutem vllam facere, nisi paucos infirmos impositis manibus curauit.* Dicit autem non potuisse, non quòd non potuerit; sed quòd noluerit; dicimur enim aliquādo facere non posse, quæ facere nolumus, vt de filiis Iacob dictum est Genes. 37. 4. *nec poterant ei quicquam pacificè loqui*, id est nolebāt, & rectè Gregorius Nazianzenus in quarta de Theologia oratione adnotauit. Noluit autem propter incredulitatē eorum; siue quia sciebat eos etiam conspectis miraculis non credituros; quemadmodum nec Pharisæi crediderunt; siue quia indigni erant, quibus miracula plura fierent; qui malè ea, quæ viderant, interpretabantur, dicentes, *vnde huic virtutes?* Videmus Christum miracula facturum fidem eorum, quibus facturus erat, prius exigere, supra c. 9. 28. Marc. 5.36. & 9. 23. Lucæ 8. 50. quia minus meriti habet fides, quæ miracula sequitur, quàm quæ præcedit; & indignus est, qui miracula videat, quisquis non aliter, quàm visis miraculis credit. Propterea Christus coram incredulis miracula non facit. Eadem ratio est, cur etiam hodie, qui maximè miracula videre volunt, minimè videant; quia non credentes, sed de fide dubitantes videre volunt. Ita enim Herodes, qui, vt Lucas ait c. 23. 8. longo tempore aliquod Christi miraculum videre voluit, videre nō potuit, vt Gregorius lib. 10. moral. c.17. notauit. Ita Pharisæis signū à Christo videre volentib. respondetur, *generatio praua, & adultera signum quærit, & signum non dabitur ei* c. 12. 39. Videant ergo, qui miracula requirunt, quique, si non vident, mirari solent, ne ipsorum culpa nō fiant; & si videre miracula volūt, sine miraculis credāt.

Cur Christus apud incredulos miracula non faciebat.

CAPVT XIIII.

Mar. 6. b. 14. Luc. 9. a. 7. Mar. 6 c. 17. Luc 3. d. 19. Inf. 21. c. 26.

1. *IN illo tempore audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu:* 2. *& ait pueris suis: Hic est Ioannes Baptista: ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo* 3. *Herodes enim tenuit Ioannem, & alligauit eum: & posuit in carcerem propter Herodiadem uxorem fratris sui.* 4. *Dicebat enim illi Ioannes: Non licet tibi habere eam.* 5. *Et volens illum occidere, timuit populum: quia sicut prophetam eum habebant.* 6. *Die autem natali Herodis saltauit filia Herodiadis in medio: & placuit Herodi.* 7. *Vnde cum iuramento pollicitus est ei dare quodcumque postulasset ab eo.* 8. *At illa præmonita à matre sua, Da mihi, inquit, hic in disco caput Ioannis Baptistæ.* 9. *Et contristatus est rex: propter iuramentum autem, & eos, qui pariter recumbebant, iussit dari.* 10. *Misitq., & decollauit Ioannem in carcere.* 11. *Et allatum est caput eius in disco, & datum est puellæ, & attulit matri suæ.* 12. *Et accedentes discipuli eius,*

tulerunt

tulerunt corpus eius, & sepelierunt illud: & venientes nunciauerunt Iesu. 13. *Quod cum audisset Iesus, secessit* Luc. 9. b. 10
inde in nauicula, in locum desertum seorsum: & cum audissent turbæ, secutæ sunt eum pedestres de ciuitatibus. Mar. 6. d.
14. *Et exiens vidit turbam multam, & misertus est eis, & curauit languidos eorum.* 15. *Vespere autem fa-* 37.
cto, accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes: Desertus est locus, & hora iam præteriit: dimitte turbas, vt euntes Ioan. 6. b. 9
in castella, emant sibi escas. 16. *Iesus autem dixit eis: Non habent necesse ire: date illis vos manducare.* 17. *Re-*
sponderunt ei: Non habemus hic nisi quinque panes, & duos pisces. 18. *Qui ait eis: Afferte mihi illos huc.* 19. *Et*
cum iussisset turbam discumbere super fœnum, acceptis quinque panibus, & duobus piscibus, aspiciens in cælum
benedixit, & fregit, & dedit discipulis panes, discipuli autem turbis. 20. *Et manducauerunt omnes, & saturati*
sunt. Et tulerunt reliquias, duodecim cophinos fragmentorum plenos. 21. *Manducantium autem fuit nume-*
rus, quinque millia virorum, exceptis mulieribus, & paruulis. 22. *Et statim compulit Iesus discipulos ascendere* Mar. 6 f.
in nauiculam, & præcedere eum trans fretum, donec dimitteret turbas. 23. *Et dimissa turba, ascendit in mon-* 45.
tem solus orare. Vespere autem facto solus erat ibi. 24. *nauicula autem in medio mari iactabatur fluctibus: erat* Ioan. 6 b. 9.
enim contrarius ventus. 25. *Quarta autem vigilia noctis venit ad eos ambulans super mare.* 26. *Et viden-* Ioan. 6. b. 17.
tes eum super mare ambulantem, turbati sunt, dicentes: Quia phantasma est. Et præ timore clamauerunt.
27. *Statimq́; Iesus locutus est eis, dicens: Habete fiduciam: ego sum, nolite timere.* 28. *Respondens autem Petrus*
dixit: Domine, si tu es, iube me ad te venire super aquas. 29. *At ipse ait veni. Et descendens Petrus de nauicula,*
ambulabat super aquam, vt veniret ad Iesum. 30. *Videns verò ventum validum, timuit: & cum cœpisset mer-*
gi, clamauit dicens: Domine, saluum me fac. 31. *Et continuo Iesus extendens manum, apprehendit eum: & ait*
illi: Modicæ fidei, quare dubitasti? 32. *Et cum ascendissent in nauiculam, cessauit ventus.* 33. *Qui autem in*
nauicula erant, venerunt, & adorauerunt eum, dicentes: Vere filius Dei es. 34. *Et cum transfretassent, vene-* Mar. 6 g. 53.
runt in terram Genesar. 35. *Et cum cognouissent eum viri loci illius, miserunt in vniuersam regionem illam,*
& obtulerunt ei omnes male habentes: 36. *& rogabant eum, vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent. Et*
quicumque tetigerunt, salui facti sunt.

IN CAP. XIIII.

1. IN *illo tempore*] Quidam tēpus illud significari voluit, quo Apostoli in sua legatione versabantur, quòd Marcus c.6.14. & Luc. c.9.7. hanc historiā statim post Apostolorum missionē ponant. Sed obstat, quòd, cū hæc acciderunt, Apostolos cum Christo fuisse constat infra ver.15. Itaque, vt D. Augustinus lib. 2. de consens. Euang. c.45. existimat, iam Apostoli redierant.

Audiuit.] Quærunt multi, qui fieri potuerit, vt non prius audiret. Respondent Chrysostom. & Theophylactus res sanctas ac bonas serò ad aures principū peruenire. Verum id quidem, sed si aliquam curiositatis, aut periculi excitādi tumultus speciem habere videantur, qualem Christi miracula nonnullam præbere poterat, si non religio; at certè curiositas, & ambitio quāprimum ad illos perfert. Itaque aliam, cur nondū Herodes audiuisset, arbitror fuisse causam; quòd mors Ioannis non multo pòst, quàm Christus prędicare cœpit, acciderit. Nam cum iam in vinculis esset, ne eius quidē discipuli Christi miracula aut vidisse videtur, aut audiuisse; propterea factis corā ipsis miraculis Christus illis dixit, *euntes renūtiate Ioanni, quæ vidistis, & audistis* c.11.4.

Herodes.] Antipas, magni Herodis filius, quo regnante natus est Christus, quique infantes occidit. Vide quæ diximus c.2.22.

Qui Tetrarcha.

Tetrarcha.] Galilææ, vt Lucas c.3.1. declarat. Cum regnum in quatuor partes soluebatur, & vnicuiq; princeps vnus præficiebatur; quatuor partes Tetrarchiæ, & principes Tetrarchæ à Græcis vocabantur, vt veteres tradunt Auctores. Postea factum, vt etiamsi plures, aut pauciores essent partes, eodem tamen nomine Tetrarchæ dicerentur, vt ex Strabone lib.12. & ex Plinio lib.5. c.18. & 21. potest intelligi. Quomodo autem Iudæorum regnum, & in quot Tetrarchias diuisum fuerit; & quis cuique Tetrarcha præfectus c.2.22. satis exposuimus. Marcus c.6.14. Herodem regem vocat, sicut & Matthæus infra ver. 9. non quòd verè rex esset, sed quòd Tetrarchę regia, aut regiæ simili vterentur potestate: itaque Tetrarchias Cicero, & Plinius regna vocant; quemadmodum Matthæus c.2.22. Archelaum, cùm nunquam verè rex fuerit, regem appellauit.

2. *Et ait pueris suis.*] famulis suis: nam etsi nomē παῖς & filium, & famulum significare possit; tamen Herodem non legimus filios habuisse. Lucas c.9.7.8.9. non ipsum Herodem, sed alios Herodi dixisse ait, *& audiuit* (inquit) *Herodes Tetrarcha omnia, quæ fiebant ab eo, & hæsitabat, eo quòd diceretur à quibusdam, quia Ioannes surrexit à mortuis; à quibusdam verò, quia Elias apparuit; à quibusdā verò, quia vnus de antiquis prophetis surrexit. Et ait Herodes, Ioannem ego decollaui; quis est autem iste, de quo talia audio?* Vbi duo sunt, in quibus videtur à Matthæo Lucas dissentire. Primum, quòd non Herodem, sed alios dixisse narret Ioannem à mortuis surrexisse. Deinde, quòd videatur indicare Herodem non credidisse Ioannem esse, cùm eum ipse decollasset; hîc autem Herodes dicat, ver.2. *hic est Ioannes Baptista, ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo.* Chrysostomus & Euthymius respondent, primùm non Herodem, sed homines vulgò dictitasse Ioannem à mortuis surrexisse, tuncq́ue Herodē non credidisse, sed hæsitasse, dixisseq́ue, vt ait Lucas, *Ioannem ego decollaui, quis est autem iste, de quo talia audio?* Postea verò credidisse, & quasi aliis assentiendo dixisse, *Ioannes Baptista ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo*; vt ait Matthæus. Idem Theophylactus videtur indicare, & Augustinus omnino probat lib.2. de consensu Euangelist. c.43. Eius rei aliquod ex hoc loco argumentum sumi potest; propterea enim, vt Euthymius ait, non aliis, sed pueris suis dixit, *Ioannes surrexit à mortuis*, quòd non auderet id palam, & coram aliis, etiamsi crederet, confiteri. Fieri etiam potest, vt etiamsi crederet, fingeret se non credere, ne assentiri populi opinioni videretur; & eius erga Ioannem studium confirmare. Quod autem Augustinus ait, Matthæi hoc loco verba per interrogationem legi posse, quod si fiat, eundem sensum atque verba Lucę habitura; & quod alij respondent Christum hoc loco nō sua, sed aliorum locutum esse persona, minus probo.

Ipse surrexit à mortuis.] Sunt, qui non veram, qua anima in idem redit corpus; sed Pharisaicam resurrectionem interpretentur, qua anima ex vno egressa corpore migrat in aliud. Pharisæorum enim hæresim fuisse putant, quòd ex Pythagoræorū doctrina μετεμψύχωσιν crederent. Quod ex Iosepho probant libr.2. de bello

Iudaico c. 7. & verò Hieronymus indicat nonnullos solitos hoc loco Pythagoræorum errorem confirmare. Sed nullo modo mihi persuadeo de ea hîc agi resurrectione; sed de ea potius, qua & homines, qui hunc rumorem disseminauerant, nonnullos à Christo suscitatos viderant; & in veteri Testamento mortuum illum ad iactum ossium Elisæi 4. reg. 13. 21. & filium Sareptanæ viduæ 3. Reg. 17. 22. & filium Sunamitidis 4. Reg. 4. 34. 35. surrexisse aut legerant, aut audiuerant. Neque Iosephus eam opinionem, vt mihi videtur, Pharisæis tribuit; sed quam habent omnes fere Iudæi, non omnium mortuorum, sed tantùm bonorum animas in sua quidem, sed meliora, & ideo quodammodo alia corpora in resurrectione redituras. Ioannem ergo Iudæi, & quia vir erat sanctus, & quia iniustè occisus, facilè credebant surrexisse, vt Herodis scelus vindicaret,

Iudæorum opinio de resurrectione.

Eliam verò veteri opinione, quam vt supra c. 11. 14. docuimus, Christus videtur approbasse; quapropter Malachiæ c. 4. 5. prophetiam imbuti erant, venturũ Eliam: propterea Ioãnem, quia mortuus erat, surrexisse, Eliam quia non mortuus, sed raptus fuerat, non surrexisse dicunt, sed apparuisse. Infra c. 16. 14. vbi eadem de Christo hominum opinio recitatur. Ieremias etiam nominatur fortasse propter similitudinem spiritus, & libertatem homines reprehendendi, quam in Christo singularem, & minimè in aliis doctoribus vsitatam videbant; *erat enim*, inquit, *docens eos, tanquam potestatem habens, & non sicut Scribæ eorum, & Pharisæi* c. 7. 29.

Ideo.] Dubium, quam rationem reddat, cur suscitatus Ioannes miracula facere credatur; cum viuens vt ait Ioannes c. 10. 41. signũ nullum fecerit; fortasse quòd sanctiores resurgere homines crederent, quàm morerentur; aut quòd à Deo maiore cum potestate ad puniendum Herodem missum putarent; nam & bella, & exilium, & alias calamitates, quæ Herodi postea contigerunt, vulgò inter Iudæos creditũ est propter Ioannis necẽ accidisse, vt lib. 18. ant. c. 10. Iosephus affirmat.

Operantur in eo.] ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ. Sunt qui ἐνεργεῖν patiendi significatione positum putent, vt ἀκούειν pro ἀκούεσθαι & apud Latinos lauare pro lauari, vt sit sensus, ideo virtutes fiunt in illo, id est per illum, Hebraico idiomate. Alij actiuè sumunt; sed virtutes, non miracula, sed facultatem miracula faciendi intelligi volunt, quasi dicat, ideo donum faciendorum miraculorum miracula in eo operatur. Alij à sensu longiùs abeũt *virtutes* angelos interpretantes, qui in Ioanne miracula ederent. Res mihi videtur facilis; ἐνεργεῖν nec passionem hoc loco, nec actionem transeuntem significat, sed pro verbo neutro positum est, idemque significat, quod apud Latinos vigere, apud philosophos in actu esse, quemadmodum apud Aristotelem vsurpari solet. vt τὸ ἐνεργεῖν opponatur τῷ ἐν δυνάμει εἶναι. Sensus ergo est Ioannem à mortuis suscitatum, propterea miracula in eo vigere, apparere, sese ostendere.

3. *Propter Herodiadem vxorem Philippi*] Magna est hîc inter Euangelistas, & Iosephum lib. 18. antiq. c. 6. 7. 9. omninò discordia, quam Hieronymus, cæterique veteres interpretes præterierunt, ex recentioribus autem etiam Iosephum citãtibus pauci admodùm attigerũt. Euangelistæ dicunt Herodiadem Philippi, Iosephus alterius Herodis Herodis huius fratris vxorẽ fuisse. Nã quod Caluinus dicit Iosephũ Herodis fratris Herodis magni, huius autem Herodis, & Herodiadis patrui, & regis Chalcidis vxorem Herodiadem facere, puerilis est error; cùm idem Iosephus c. 10. Herodem illum, cuius Herodiadem vxorem fuisse dicit, eius Herodis, qui eam à marito subduxit, germanum fratrem appellet. Ad quæstionem ergo quidam respondent, Philippum cognomento Herodem etiam vocatum fuisse; Euãgelistas nomine, Iosephum cognomine eum appellasse;

Caluini puerilis error.

quòd si probarent facillimam solutionem inuenissent. Alij Iosephum, aut ignorantia, aut obliuione lapsum dicunt; quod illi sæpe accidisse videtur. Ex duabus hisce solutionibus, quam probabiliorem iudicabit, lector eliget; modò illud teneat Iosephũ ex Euangelistis; non ex Iosepho Euangelistas emendandos. Nam, vt fingamus non diuino; sed humano spiritu historiam composuisse; tamen & quia plures sunt, & quia res, quę suo acciderant tempore, conscripserunt; multò maiorem, quàm Iosephus fidem, merentur. Altera hîc inter Auctores de Herodiade dissensio est. Iosephus Aristobuli Herodis, & Philippi ex Herode magno fratris filiam fuisse dicit, Hieronymus verò hoc loco, & Ruffinus Eusebium vertens lib. 1. Ecclesiast. histor. c. 23. & Beda, & Strabus filiam faciunt Aretæ Regis. Qua in re non dubito, quin Ruffinus primùm, deinde Ruffinũ Hieronymus, Hieronymum Beda & Strabus secutus errauerit. Cum enim Eusebius Iosephum imitatus Herodis priorem vxorem Aretæ Regis filiam fuisse diceret. Ruffinus existimans eum de secunda vxore Herodiade loqui, & Iosephum, Hegesippumque non consulẽs, Herodiadis in versione explicandi causa nomen addidit; dumque historiam vult explicare, vitiauit. Hieronym. non Græcè, vt poterat, ac solebat; sed Latinè legens ex corrupto fonte errorem hausit; ex illo alij deriuarunt. Adeò facilè alienorum errorum contagionem trahimus, dum aliena opera confidimus. In eo etiam Hieronym. Beda, & Strabus minimè sequendi, quod dicant, non ipsum Herodem fratris vxorem vsurpasse; sed Aretam Regem Arabum propter inimicitias, quas cum Philippo gerebat, filiam Herodiadẽ, quam illi nuptum dederat, abstulisse, & fratri eius, ac riuali Herodi tradidisse. Iosephus lib. 18. c. 9. & Hegesippus lib. 2. c. 12. sic narrant historiam; Herodem, cum Romam iret, à fratre Herode (secundum Euangelistas Philippo) exceptum hospitio, dumque apud eum moraretur, eius vxorem Herodiadem subornasse vt sibi, postquàm Roma rediisset, relicto fratre nuberet; ibique pactas inter eos fuisse nuptias. Itaque dubium non est, quod à multis tamen, tanquam dubium, in vtramque partem disputatur, quin viuente adhuc fratre Philippo eius vxorem Herodes vsurpauerit. Quanquam veteres etiam de ea re Auctores video dissentire. Nam Hieronym. Beda, & Strabus viuũ adhuc Philippum fuisse putant. Tertul. verò lib. aduersus Marcionem 4. Chrysost. & Theophyl. & Euthym. hoc loco mortuum. August. lib. de fide, & operib. c. 19. dubium esse existimat, neque sciri posse. Sed hi Auctores Iosephum forte non legerant.

De Herodiade disputatio, quæ, quæque fuerit.

4. *Dicebat enim illi.*] Iosephus lib. 18. antiq. c. 10. aliam causam reddit, cur Herodes Ioannem occiderit; quòd nimirum timuerit, vt in magna erat apud populares suos gratia, ne ad seditionem populum excitaret. Vtrumque verum esse credibile est, & Herodem Herodiadis insidiis, atque rogatu Ioannem occidisse, vt narrant Euangelistæ; & eum rumorem ad placandum populum disseminasse, Ioannem contra se populum ad seditionem conatum commouere; quem vulgi rumorem Iosephus secutus sit.

Cur Herodes Ioannẽ interfecit.

5. *Et volens eum occidere.*] Marcus c. 6. 19. 20. videtur prorsus contrarium indicare. Herodiadem Ioanni, vt eum de medio tolleret, insidiatã, Herodem verò, quia Ioannem reuerebatur, impediuisse. *Herodias* (inquit) *insidiabatur illi, & volebat occidere eum, nec poterat. Herodes enim metuebat Ioannem, sciens eum virum iustum, & sanctum; & custodiebat eum. & audito eo multa faciebat, & libenter eum audiebat.* Vnde colligitur Herodem non ideo Ioannem in carcerem coniecisse, vt illum occideret, sed potius, vt ab Herodiadis insidiis indemnẽ seruaret, placans hac ratione iram impotentis mulieris,

& spe secutura necis deludens. Euthymius respondet A credibile esse principio quidem solam Herodiadem Ioanni, vt siue per maritum, siue alio dolo eum interimeret, insidias tetendisse; Herodem autem, vt Marcus significat, obstitisse; postea verò Herodiadis victum precibus occidere voluisse; sed timuisse populum, qui vt prophetam eum habebat, vt scribit Matthæus.

...us natalitia in tres... orum celebrant.

...luinus calumnias reprehenditur circa natalitia Sanctorum.

6. *Die autem natalis.*] Origenes homilia in Matthæū 14. Hieronymus & Beda obseruarunt nullius iusti viri, sed duorum tantum sceleratorum hominum Herodis, & Pharaonis natalem diem in scripturis celebrari. Caluinus tamen, quasi iurasset se omnibus in rebus hæreticum esse, hunc morem non solùm excusat; sed etiam laudat. Hac enim ratione gratias nos Deo agere, quòd in lucem eius beneficio editi simus; & profiteri anteactam vitam inutiliter transegisse. Quis hæreticum non agnoscat spiritum? Pharaonis, & Herodis natales dies celebrari vult; Petri & Pauli, immo matris Dei; immo Christi natalem celebrari prohibet. Viuentium natales, vbi ambitionis, & gloriæ plurimum est, agi laudat: mortuorū, qui Deo seruierunt, & eo iam securi fruuntur, vbi nulla ambitio, nulla humana gloria esse potest, natales agi vetat. Conuiuiis homines nequissimos in lucem editos fuisse Deo gratias agendas esse docet; orationibus, & laudibus homines sanctissimos, & de Ecclesia Christi optimè meritos natos esse, si quis Deo gratias agat, superstitiosum putat. Superiorem vitam inutiliter nobis effluxisse comessando, & potando agnoscere sanctum est: ieiunando & pœnitentiam agēdo profanum, anile, Papisticum. Quid ita? quia ipse dixit.

Saltante filia.] Salome ex Philippo priore marito genita; propterea non vocat Herodis filiam, sed Herodiadis. Videtur Herodias hanc occasionem natalis diei Herodis obseruasse; eaque de causa filiam ad saltādum induxisse.

8. *Præmonita.*] προβιβασθεῖσα, inducta, instigata, impulsa; non enim admonitionem solam; sed persuasionem, incitationem, vim insuper quandam significat. Strabus existimat totam tragœdiam ab Herode fuisse compositam, ne sponte sua, sed iuramenti coactus religione Ioannem videretur occidisse. Quod, quamuis peruersus fuerit, & callidus, verū esse non credo; multo enim meliores prætextus homo acutus quærere, inuenireq; potuisset, & quia, vt versu sequenti dicemus, verè videtur caput Ioannis puella petente doluisse, & quia valde illi probrosum erat rogatu saltantis puellæ virum sanctum occidere, & non est vero simile hominem cautum, qui populum timebat, quiq; rationē minuēdi quærebat sceleris, nouo scelere augere voluisse.

Da mihi.] Marcus c. 6. 24. 25. addit, *quæ cùm exisset dixit matri suæ, quid petam? at illa dixit, caput Ioannis Baptistæ. Cumq; introijsset statim cum festinatione ad regem, petijt dicens, volo, vt protinus des mihi in disco caput Ioānis Baptistæ.*

9. *Et contristatus est rex.*] Quare regem vocet, cum rex non esset, vide supra ver. 1. Contristatum autem nō verè, sed simulatè multi Auctores putant, Hilarius, Hieron. & Strabus, quia ver. 5. Euangelista dixit voluisse Herodem Ioannem occidere, sed populum timuisse; quomodo enim verè dolere potuit, si eum occidere volebat? Magis tamen Chrysost. Euthym. & Theophyl. probo sententiam, qui verè eum existimant doluisse. Nam etsi eum occidere volebat, tamen non poterat, quantumuis cæcus homo, non videre turpe sibi, & ignominiosum apud populum futurum, quod tanti, tamque sancti, & admirandi prophetæ caput lasciuæ puellæ saltationis præmium concessisset. Scio Romanarum rerum scriptores tradere Romanum nescio quem ducem mensæ accumbentē amicæ rogatu, quæ dicebat se nunquam hominem iugulari vidisse, contra

...c. de senectute. Plutarch. in T. Flaminio.

nuò vnius ex proscriptis securi decussum caput ad mēsam, vt amica videret, afferri iussisse. Sed cùm Herodē Euangelista contristatum fuisse dicat; non debemus, nisi probari possit, simulationem putare. Doluit ergo verè, non quòd Ioannem occideret, quem iam ante occidere volebat; sed quòd ea ratione occideret, quæ suis rationibus minimè conueniret.

Propter iusiurandum tamen.] Et hoc verè, vt puto, non simulatè. Tanta enim apud Iudæos religio erat iurisiurandi, vt etiam, quæ contra fas iurata essent, non seruare, nefas duceret, vt ex Iosue iuramento Gabaonitis præstito Iosue 9. 15. 18. 19. & Iephthe Iud. 11. 35. manifestum est. Quæ rectè veteres Auctores monuerunt non fuisse seruanda, Orig. hom. in Matth. 14. Chrysost. hoc B loco, Ambrosius lib. 1. de officiis c. 50. Hieron. in commentariis. Quod Euthym. exemplo Dauidis probat 1. Reg. 25. 22. qui, cùm iurasset se non relicturum vsque in diem crastinum in domo Nabal mingentem ad parietem; iniquum iuramentum admonitus, rogatuque ab Abigail non seruauit, deque ea re gratias Deo egit ver. 32. 33. *Benedictus Dominus Deus Israël, qui misit hodie te in occursum meum: & benedictum eloquium tuum, & benedicta tu, qui prohibuisti me hodie, ne irem ad sanguinem, & vlciscerer me manu mea.*

Iuramenta mala non seruanda.

10. *Misitq;.*] carnificem vt c. 2. 16. vbi eum Hebraismum explicauimus. Marcus c. 6. 27. explicatè dixit: *sed misso confestim spiculatore iussit afferri caput Ioannis in disco.* Hinc colligitur Herodem hoc conuiuium in arce Ma- C cheruntina celebrasse, quæ in finibus Galilææ, & Arabiæ erat. In ea enim arce scribit Iosephus lib. 18. c. 10. vinctum fuisse Ioannem. Constat autem ex hoc loco, & multo etiam magis ex Marco hoc cōuiuium eodem loco, in quo Ioannes vinctus erat, celebratum fuisse.

12. *Et accedentes discipuli eius.*] Dubitari potest, quomodo discipuli Ioānis in carcerem ingredi potuerint. Nonnulli putant corpus Ioannis ignominiosè fuisse proiectum; quod nulla historia, nulla coniectura probare possunt. Alij aditum discipulis ad carcerē patuisse; nam vt ex c. 11. 2. perspicuum est, viuentem adhuc Ioannem, & vinctum visitabant. Hoc probabilius; illud etiam probabile petentibus discipulis corpus specie quadam humanitatis facilè concessum, volebat enim D Herodes populi, quem, vt ait Euangelista, timebat, iră lenire. Hæreticorum interpretes hinc argumentantur non alium Sanctorum corporibus honorem deberi, quàm sepulturæ: quia discipuli Ioannis eius corpus, non, vt nos, reliquias seruauerunt; sed sepelierūt. Acuti sanè argumentatores: qui eadem ratione probare potuerūt ne corpori quidem Christi, alium, quàm sepulturæ, honorem deberi, quia Ioseph eius discipulus nō seruauit; sed sepeliuit c. 27. 60. Atqui isti boni Ecclesiæ reformatores, qui ideo sepulturę honorem Sanctis tribui volunt; ne quis honor maior tribuatur; ne hunc quidem illis honorem tribuunt; mortuos mortui noctu sepeliunt; non vt honorentur, sed ne fœteant; non vt homines; sed vt asinos, vt canes. Cæterum benè est, E quòd non contingit illis, nisi hęreticos sepelire, qui digni non sunt, vt alia, quàm asini sepultura, vt scriptura de impio illo rege loquitur, sepeliantur.

Digressiuncula de reliquiis Sanctorum contra hæreticos.

Hier. 22. 19.

13. *Quod cum audisset Iesus.*] Quid dicatur Iesus audiuisse, quamobrem inde recesserit, non satis inter interpretes constat. Augustin. lib. 2. de consens. Euangel. c. 45. Euthymius, & Theoph. ad mortem Ioannis referunt. Chrysostom. verò homil. 50. quod etiam probat Euthym. ad id quod ver. 2. & apud Lucam c. 9. 9. dictū est, Herodem dixisse, *Hic est Ioannes Baptista, ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo*; & voluisse Christum videre. Augustini opinionem probabiliorem puto; sic enim hoc loco verba hærent, vt relatiuum quod, non aliud, quàm ad Ioannis mortem, quam

discipuli Christo nunciarunt, referri posse videtur, ver. 12. 13. *& accedentes discipuli eius, tulerunt corpus, & sepelierunt illud; & venientes nuntiauerunt Iesu. Quod cum audisset Iesus, secessit inde.* At iam diu Ioannes in vinculis fuerat c. 11. 2. fuerat quidem iam diu in vinculis, sed nō occisus.

Secessit inde.] Quare? illud certum, quod Hieronymus & Chrysostomus admonuerunt, non metu; sed consilio, rationeque secessisse. Quo autem consilio, incertum est. Hieronymus, & Beda ideo secessisse putant, ne tyrannus homicidio homicidium cumularet, quasi Christum etiam, si apprehendere potuisset, occisurus esset; noluisse enim Herodi peccandi materiam suppeditare; itaque sese subtraxisse, fecisse que quod Apostolis ipse præceperat, *Cum vos persequentur in ciuitate ista, fugite in aliam* c. 10. 23. Chrysostomus verò, & Euthymius aliam afferunt causam, ne, si Herodis manus diuinitus, vt poterat, euaderet Deum se esse declararet. quod nolebat tam citò notum esse. Aliam Theophylactus, vt fugiendo non phantasma, vt Marcionistæ, & Manichæi putauerunt; sed verum hominem, qui teneri, & occidi posset, se esse ostenderet. Veram ego causam fuisse arbitror, quam in simili exemplo Ioannes reddit c. 7. 30. quia *nōdum venerat hora eius.* Aliam etiam, cur secesserit Marc. rationem affert c. 6. 31 quòd discipuli ex sua legatione fatigati rediissent, & requie indigerent, quam eo loco habere non poterant, vt propter hominum confluentium multitudinem cibum illis sumere non liceret. *Venite* (inquit) *seorsum in desertum locum, & requiescite pusillum.*

In nauicula.] Cur non pedibus? ne, inquit Chrysost. turbæ eum sequerētur, quas fugere volebat. Alij, quia lacus in vlteriorem ripam traiiciendus erat. Quod ego nullo modo credo, quia disertis verbis Lucas dicit c. 9. 10. venisse eum in desertum locum, qui erat Bethsaidæ; Bethsaidam autem citra, non vltra lacum fuisse dubium non est; id est in Galilæa Herodis Tetrarchia, vbi tunc Christus versabatur. Nam & Petrus, qui ex Bethsaida ciuitate erat Ioan. 1. 44. Galilæus erat Matth. 26 72. 73. Non ergo Christus totum lacum; sed sinum aliquem, aut potius promontorium lacus traiecit, vt in alium remotum locum secederet. Cuius rei præter illud, quod ex Luca protulimus, certum etiam est argumentum, quòd, vt ait Matthæus, turbæ eum pedestres secutæ sunt. Nam quod nonnulli dicunt per aliquem pontem transire potuisse, vel non agi de turbis, quæ in Galilæa erant, sed de iis, quæ vltra ripam in regione Gerasenorum habitabant, absurdum est. Etenim nec tantus lacus, quantum Plinius, Straboque describunt, ponte iungi potuit, nec in Iordane ipso, qui in lacum influebat, pontem vllum præter pontem Tiberiadis fuisse, qui longè distabat, legimus; & turba, quæ in vlteriore ripa erat, expectare venientem Christum potuit, sequi non potuit. Simile est, quod iidem dicunt. Bethsaidæ desertum apud Lucam appellari, non quòd prope Bethsaida esset; sed quòd vltra lacum è regione Bethsaidæ, aut quòd Bethsaidæ esse; vtrunque enim sine vlla ratione dictum est. Solus Ioannes c. 6. 1. videri potest horum auctorum sententiam iuuare, quòd dicat Christum abiisse trans mare Galilææ, quod est Tiberiadis; traiecit ergo vltra mare. Respondeo sensum esse eum venisse in eum locum, qui vulgo vltra mare Galilææ vocabatur, nō quòd Christo vltra mare esset; sed quò Iudæis ex Aegypto venientibus vltra mare fuerat, vnde perpetuò nomen retinuit, vt c. 4. 15. multis probauimus exemplis. At quomodo Christus vltra mare venisse dicitur, cùm vltra mare esset? Respondeo, qui ex vno loco in alium transiit, qui propriè vltra mare vocabatur, quod quisquis c. 4. 15. legerit, minimè mirum putabit. Nam & illic, qui loquebatur, propheta illum ipsum locum, vbi ipse erat, trans Iordanem vocat, cum illi nō trans, sed citra Iordanem esset. Traiecit ergo Christus partem tantùm aliquam lacus circum aliquod promontorium, qua ratione factum est, cū turbæ terra sequerentur, vt prius ad locum, quo appulit, quàm ille peruenirent, vt ait Marcus c. 6. 33. quia, etsi plerunque citius mari, quàm terra itur, tamen Christus promontorium circuibat, turbæ recta tendebant via.

14. *Et exiens vidit turbam.*] Exiens è naui, quia, vt ait Marcus, turbæ eum præuenerant. Hieron. & Euthym. & ex recentioribus multi interpretantur, exiens à deserto quia Lucas c. 9. 11. dicit *& excepit illos*, quasi obuiam illis exierit, & Ioan. c. 6. 3 *Subiit ergo in montem, & ibi sedebat cum discipulis suis.* Quod ego ne probabile quidem esse arbitror; cùm Marcus apertè dicat turbas eum præuenisse. Nam quod ait Lucas Christum excepisse illos, non significat obuiam iuisse *& excepit*, inquit, *eos, & loquebatur illis de regno Dei*. Quod & Marcus exposuit. *& exiens vidit turbam multam & misertus est super eos quia erant sicut oues non habentes pastorem, & cœpit eos docere multa.*

15. *Accesserunt ad eum discipuli eius.*] Videtur Leontius relatiuum *eius* ad Ioannem referre, de quo paulo supra mentio facta fuerat, quasi discipuli Ioannis fuerint, qui ad Christum accedentes rogauerint, vt turbam dimitteret. Hinc enim manifestum esse dicit iam tum Ioannis discipulos mortuo præceptore adhæsisse Christo. Sed ex Luca c. 9. 12. perspicuum est eos, qui hoc Christo proposuere, duodecim Apostolos fuisse. Ioan 6. 6. videtur factum aliter narrare ait enim Christum Philippo dixisse, *vnde ememus panis, vt manducent hi? hoc autem* (inquit) *dicebat tentans eum; ipse enim sciebat, quid esset facturus.* Facilis coniectura, primùm discipulos Christo subiecisse, vt Matthæus ait, vt turbas dimitteret; deinde Christum, vt narrat Ioannes, tentandi causa Philippum interrogasse, *vnde ememus panes, vt manducent hi?* vt Chrysostomus, Leontius, & Theophylactus interpretantur. Duplex autem apud Ioannem quæstio, cur Christus discipulos, & cur Philippū potiùs quàm alium interrogauerit. Ad priorem Ioannes ipse videtur respondere, non interrogasse, vt disceret; *sciebat enim quid esset facturus*, sed vt tentaret. At hoc ipsum quæritur, cur tentare voluerit? Amphylochius existimat quamuis minimè ignorantem, ad modum tamē ignorantis interrogasse, vt se ad auditorum opinionem, & infirmitatem accommodaret: Augustinus, Beda, & Rupertus, non vt ipse fidem discipuli cognosceret, quam nequaquam ignorabat; sed vt illi suam incredulitatem ostenderet. Cyrillus Græcus (nam Latinum à quibusdam alienis scriptis auctum lectorem moneo nūquam à me citari.) ideo putat interrogasse, vt magis miraculū, quod facturus erat, illustraret. Ex eius enim interrogatione consecutum fuisse, vt Philippus respōderet ducentos denarios non sufficere, vt panes emerē; & Andreas, esse quidem illic quinq; panes, & duos pisces, sed quid ad tantam hominum multitudinem? Quò ergo plures panes Philippus & Andreas necessarios esse declararunt, eò maius postea miraculū apparuisse. Chrysostomus, Theophylactus, Ammonius, Theodorus Heracleotes, & Mopsuest. voluisse Christum interrogando, ac respondendo vltro, eorumq; discipulorum excitare fidem, eosq; ad considerandum futurum miraculū attentiores reddere. Si enim de improuiso hac cū discipulis disputatione non antegressa miraculū edidisset, minùs ab illis esset animaduersum; quū & hominū multitudo, & fames, & paucitas panū minus fuisset disputādo perspecta. Ad posteriorē quæstionē idem Chrysostom. Theophylactus, Theodorus Mopsu. & Leontius respondent, propterea Philippum potius,

quàm

Iudam alium interrogasse, quia ille maximè omnium A fide indigebat; cum enim fuisse, qui quasi in fide vacillans dixit, *O ende nobis patrem, & sufficit nobis* Ioann. 14. 8. Addit Ioannes dixisse Andream fratrem Petri, *Est puer vnus hic, qui habet quinque panes ordeaceos, & duos pisces, sed hæc quid sunt inter tantos?* Quod Theodorus Mosp. Leontius, & Ammonius ideo dixisse putant, ne videretur velle sibi reseruare. Notant verò Chrysostom. Cyrillus, Theodorus Heracleotes, Leontius, & Theophylact. aliquantò plus fidei Andream, quàm Philippum ostendisse; videri enim spe aliqua futuri miraculi dixisse hæc, scientem Elisæum panem aliquando multiplicasse, perfectam tamen non habuisse fidem, cùm dicat, *sed hæc quid sunt inter tantos?* quasi crederet posse quidem Christum B multiplicare panes, sed ex pluribus plures, ex paucioribus pauciores posse facere. Mihi probabilius videtur, Andream, cum hæc dixit, nihil de miraculo cogitasse. Docet nos Christus, vt ait Leontius, & Theodorus Mosp. hoc exemplo nunquam in rebus angustis desperare, sed in ipso semper confidere, qui panem nostrum, si quem habemus, augere; si non habemus, ex nihilo creare possit. Chrysost. verò & Theoph. ex hoc loco Manichæos refellunt, qui panem ab alio, nescio quo, malo Deo factum esse delirabant. Nec enim Christus multiplicare potuisset, si ab alio, quàm ab se, & patre suo factus. Adnotauit Euthymius Christum C data opera vsque ad serum diei tempus sermonem traxisse, vt necessitas eius, quod postea fecit, miraculi nota esset. Non decet cuiusdam magni nominis Caluinistæ interpretationem silentio præterire. Scribit Euangelicus Doctor Apostolos nõ caritate; sed tædio Christo suggessisse, vt turbas dimitteret, vt se labore, fastidioque liberarent. Profectò hoc Caluinistæ non fecissent. Hoc enim voluit bonus iste Doctor significare, se suosque Ministros plus quàm Apostolos habere caritatis. Huiusmodi est hæreticorum spiritus; dolent, & si quomodo possunt, negant Apostolos fuisse sanctos, vt ipsi Apostolis meliores esse videantur, nec intelligunt omnium hominum sceleratissimos Apostolos esse oportuisse; vt nouistæ Apostoli eorum similes videri possent.

Da eis vos manducare.] Ioan. c. 6. 7. narrat respondisse Philippum *ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, vt vnusquisque modicum quid accipiat.* Vnde colligit quidam hæreticorum interpres Christum, & Apostolos ducentos denarios, id est viginti fere aureos coronatos habuisse. Nec enim monachis nostris mendicantibus; sed Caluinianis Ministris similes erant, nũmati, coniugati, compti eleganter. Quod ex eodẽ spiritu atq; illud, quod paulo ante commemorauimus, profectum est, maligno, peruerso, hæretico, diabolico, & præterea cæco; quis enim non videt propterea Philippũ dixisse ducentos denarios non sufficere, quòd nec eos haberent, nec habere possent. Argumentatur enim non posse se tantam hominum multitudinem pascere, quòd ne ducenti quidem denarij satis sint, cum ipsi ne vnum quidem fortasse denarium haberent. Si enim habuissent, iussisset vtique Christus in panes expendi nec miraculo opus fuisset. Quantò melius Theodorus Heracleota ex hoc loco voluntariam Christi, & discipulorum eius paupertatem probat, qui ne ad emendos quidem cibos sibi necessarios satis habuerint pecuniæ. Eius verba propter Caluinistas huc adscribam, [illegible]. Notat Leontius propterea non dixisse, ego illis cibum dabo, sed *date vos illis manducare*, ne arroganter de se loqui, & miraculum tractare videretur.

17. *Non habemus hic nisi quinque panes.*] Ioan. c. 6. 8. 9 ait, *Dicit ei vnus ex discipulis eius Andreas frater Simonis Petri, est puer vnus hic, qui habet quinque panes ordeaceos, & duos pisces: sed hæc quid sunt inter tantos?* Dubitant autem interpretes, an panes illi Apostolorũ essent, quos illis puer portaret; an puer, vt venderet, attulerit. Chrysostomus, homil. 50. Leontius, & Cyrillus, & Theophylactus Apostolorum fuisse putant; Euthymius, &c, vt videtur, Cyrillus, cui magis assentior, venales. Nam quod Apostoli dicunt, *non habemus hic nisi quinque panes, & duos pisces*; non significant fuisse ipsorum; sed totam, quanta quanta erat, hominum multitudinem non nisi quinque panes, & duos pisces habuisse.

Qui ait, eis. Afferte mihi illos huc.] Iubet sibi panes afferri, inquit Chrysostomus, & Leontius, vt ostendat se esse, qui totum nutrit terrarum orbem; neque ex hora vlla, aut tempore pendere; sed quocunque tempore, & ex quacunque materia posse, quotquot velit, panes facere. Non dicit Euangelista discipulos paruisse, sed ex sequentibus satis intelligitur. Qua re Chrysostomus, Theophylactus, Euthymius, Cyrillus, & Leontius egregium nobis documentum dari docent, vt hospitibus, & egenis etiam, quæ nobis necessaria sunt, liberaliter elargiamur, fore, vt hac ratione panis nobis crescat.

19 *Et cum iussisset turbam discumbere.*] Marcus 6. 39. *præcepit illis, vt accumbere facerent omnes secundum contubernia super viride fœnum*; fœnum enim copiosum erat, quia, vt Leontius, & Theophylactus adnotarunt, primum erat ver, cùm proximum esset Pascha, vt ait Ioannes cap. 6. 4. Lucas cap. 9. 14. *facite eos discumbere per conuiuia quinquagenos.* Quod multis de causis vero simile est Christum fecisse, vt numerus hominum ex distributione magis appareret, eaque ratione miraculi magnitudo constaret, vt sine confusione Apostoli omnibus ex panibus, & piscibus darent; vt omnes nemine præterito suo quisque ordine portionem acciperet. Aliam Cyrillus, & Leontius in commentariis, & nescio quis alius sine nomine in Græca citatus catena, sed mysticam afferunt causam, tanquam bestias super fœnum accumbere iussisse; quinque enim illos panes ordeaceos quinque legis D Mosaicæ libros significasse, quibus Iudæi tanquam ordeo, sine vllo delicato gustu, sine sensu, tanquam animalia bruta, vescerentur. In quam sententiam multa quoque Rupertus scribit. Cyrillus verò reprehensionem esse putat, quasi dicat Christus, O tardi homines & hebetes ad intelligendam virtutem meam, facite eos discumbere, vt non verbis, sed factis doceam vos, quid possim facere. Idemque in Græcorum catena scribit Apollinarius. *In codice Vatic. ms.* *In cod. Vatic. ms.*

Aspiciens in cœlum.] Vt ostenderet se à patre vnà cum diuinitate vim faciendorum miraculorum accepisse Hilarius, Chrysostomus, Euthymius, Theophylactus; vt idem nos facere doceret, vt iidem dicunt auctores, Leontius, & Ammonius; vt ostenderet vnde nobis omnibus in rebus petendum auxiliũ. E Hieronymus, & Beda; vt ostenderet se contrarium nõ esse Deo, vt idem Ammonius, & Leontius tradunt; vt vsque ad passionem, tanquam homo Deum orans, principem huius mundi lateret, quam causam solus reddit Ammonius. Aliam quoque Leontius rationem affert, ne patre se maiorem facere videretur, de quo dictum à Iudæis fuerat, *Nunquid poterit Deus parare mensam in deserto?* Adnotauit etiam Chrysost. Leontius, & Euthy. Christum non quotiescunque miracula fecit, in cœlum suspexisse; sed aliquando, vt hoc loco, & in Lazari suscitatione Ioan. 11. 41. & in oratione, qua patrem rogauit, vt se clarificaret. Ioan. 17. 1. ne si semper faceret, videretur non sua, sed aliena auctoritate mi- *In commẽt. & catena Græca cod. Vatic.* *Psal. 77 19.* *Cur Christus miracula facturus in cælũ oculos tollit.*

 racula

racula facere: si nunquam; patrem suum non recognoscere.

De benedictione panũ contra Caluinistas.

Benedixit.] Caluinistæ interpretantur, gratias egit, quia quod Matthæus, Marcus c. 6. 41. & Luc. c. 9. 16. dicunt εὐλόγησεν, *benedixit*, Ioánes c. 6. 11. dixit καὶ εὐχαριστήσας *& cùm gratias egisset*; & quod hîc Matthæus, & Marcus dicunt εὐλόγησεν, *benedixit*; idem Matthæus c. 15. 36. & Marcus c. 8. 6. narrantes alterum miraculum de septem panibus dicunt καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε, *& gratias agens fregit.* Rursus, quod Matthæus cap. 26. 26. & Marcus 14. 22. de sacramento corporis Christi loquẽtes dicunt εὐλογήσας *benedicit*, *& fregit*, Lucas capit. 22. 19. & D. Paulus 1. Cor. 11. 24. dicunt εὐχαριστήσας *gratias egit & fregit.* Ex quibus locis omnibus illud perspicuum est idem esse εὐλογεῖν benedicere, & εὐχαριστεῖν gratias agere; sed probandum hæreticis erat εὐλογεῖν benedicere, accipi pro εὐχαριστεῖν gratias agere, non potiùs è contrario εὐχαριστεῖν gratias agere pro εὐλογεῖν, benedicere, quod nec probare conati sunt. nec, si maximè conentur, probare possunt. Nos contrà εὐχαριστεῖν gratias agere, poni pro εὐλογεῖν benedicere facile probamus. Primùm, quia gratiarum actio his in locis nihil, benedictio autem maximè ad rem pertinebat. Volebat enim Christus panem multiplicare, nondum multiplicarat; non ergo patri gratias agebat, quòd multiplicasset; sed panem bene dicebat, vt multiplicaretur. Deinde quia si gratias egisset, patri vtique, non pani egisset; at panem ipsum benedixisse dicitur Luc. 9. 16. εὐλόγησεν αὐτοὺς *benedixit illis*; non ergo εὐλογεῖν benedicere accipitur pro εὐχαριστεῖν gratias agere, sed è contrario εὐχαριστεῖν gratias agere, pro εὐλογεῖν benedicere. Interpretantur illi εὐλόγησεν αὐτοὺς *benedixit illis*, id est gratias super illos egit, quam illi interpretationem nullo exemplo probare possunt; nos ex ipsa Grammatica refutare possumus; si enim Euangelista id dicere voluisset, non dixisset εὐλόγησεν αὐτοὺς benedixit illis, sed εὐλόγησεν ἐν αὐτοῖς benedixit in illis, aut ἐπ' αὐτοῖς super illos: at & Lucas dicit εὐλόγησεν αὐτοὺς *benedixit illis*, & D. Paulus 1. Corint. 10. 16. τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, ὃ εὐλογοῦμεν *calix benedictionis, cui benedicimus*: ipsum enim benedicimus calicem. Simile est, quod idem D. Paulus ait 1. Tim. 4. 4. 5. cibum, quem sumimus, per verbum Dei sanctificari; accedit ergo aliquid cibo ex eo, quòd benedicatur. Benedictio igitur, & ad Deum, tanquam ad auctorem, à quo petitur, dirigitur, & ad panem, tanquam ad materiam benedictioni subiectam, quod non fieret, si benedictio pro gratiarum actione sumeretur. Præterea, quid causæ est, cur Christum non legamus panem benedixisse, nisi cùm in melius mutare, aut multiplicare voluit, cùm quotidie sumeret cibum, nisi quia per benedictionem aliquam panibus, vt crescerent, & multiplicarentur, virtutem impressit, quemadmodum, cum primos parentes benedixit Genes. 1. 28. *Crescite, & multiplicamini, & replete terram.* Cum ergo Christus suspexit in cœlum, & panes benedixit, patrem orauit, vt suam in panes, quia multiplicarentur, benedictionem infunderet. Et cum dicitur apud Ioannem εὐχαριστεῖν non significatur egisse gratias; sed gratiam patris in panes, vt multiplicarentur, inuocasse argumentum: est, quòd veteres auctores Græci Ecclesiastici transitiuè, hoc verbo vsi sint; vocant enim panem Eucharistiæ ἄρτον εὐχαριστηθέντα vt Iustinus 2. apolog. pro Christianis, & Irenæus lib. 4. c. 34.

Benedictio panis, & calicis in Eucharistia quomodo accipienda.

Et dedit discipulis suis.] Vt per eos quodammodo, tanquam ministros, miraculum fieret; quod, vt Hieronymus, & Beda scribit, significat populum Christianum per Apostolos fuisse pascendum; vel vt testes certiores miraculi essent, quod suis manibus tetigissent, qumadmodum ait Leontius, & Euthymius, vel, vt altiùs im memoria defigerent, quod suis ipsi manibus contrectassent, vt vult Theophylactus. Videtur mihi voluisse Christus miraculi gloriam à se in Apostolos quodammodo transferre. Vbi multiplicati panes fuerint, verùm in manibus Christi, an in manibus Apostolorum; an in manibus, aut in ore sumentium Hilarius dubitat. Illud mihi certum penè videtur non fuisse in manibus, aut ore sumentium multiplicatos, quemadmodum noui hæretici docent Eucharistiam non esse corpus Christi, nisi in ore sumentium. Sibi enim quodammodo homines satiati miraculum tribuissent. Hieronymus in manibus Christi; Chrysostomus, Leontius, & Euthymius in manibus Apostolorum multiplicatos fuisse putant. Vtrumque probabile; sed illud, vt mihi videtur probabilius, primùm in manibus Christi, qui primus miraculi auctor erat, multiplicatos; frangendo enim multiplicasse credibile est, & duodecim cophinos impleuisse, quos Apostoli duodecim ad suum quisque ordinem ferrent, sicut Sareptana illa vidua 3. Reg. 17. 14. 15. 16. & illa altera de vxoribus prophetarum 4. Reg. 4. 5. 6. hauriendo oleum multiplicauit: deinde verò in Apostolorum manibus, aut in ipsis cophinis creuisse, ita vt quantum ex corbibus, vt discumbentibus darent, detraherent; tantum diuinitus accresceret; sicut in lecytho illius viduæ factum est, vt quantum hauriebat, tantum rursus emanaret, ita vt lecythus, vt ait scriptura, nõ sit imminutus. Inde factum est, vt Apostoli duodecim plenos cophinos, id est, quantum à Christo acceperant, tantum collegerint.

Multiplicatio panum in manibus Christi, & Apostolorũ facta.

20. *Et comederunt omnes.*] Tria hîc ad miraculi euidentiam, & probationem dicit Euangelista. Primum omnes comedisse; secundum saturatos fuisse; Quod propterea Euangelistam dixisse Leontius, Chrysostomus & Theophylactus putant, vt miraculi veritatem ab ipsis, qui comederunt, probatam fuisse demonstraret, cùm prius esurientes re ipsa, & non opinione sola saturati fuerint, tertium superfuisse duodecim cophinos. Duodecim autem cophinos superasse propterea Hieronymus, Chrysostomus, & Theophylactus, & Euthymius existimant, quia duodecim erant Apostoli, vt etiam Iudas, inquit Chrysostomus, cophinum suum ferret. Causam ego eam, quam superiore versu indicaui, fuisse suspicor, quòd prius Apostoli duodecim à Christo plenos cophinos accepissent, decebant, vt boni beneficiorum Dei dispensatores tantum redderent, quantum accepissent. Quòd autem non integrorum panum, sed fragmentorum duodecim cophinos superare voluerit, eadem ratione Chrysostomus factum existimat; si enim integri superfuissent panes, imaginarium miraculum videri poterat; cùm autem fragmenta superfuissent, manifestum erat turbam ex panibus verè comedisse. Quærit Chrysostomus, quam ob rem ex piscibus nihil superfuerit, cùm post resurrectionem ita legamus multiplicasse pisces, vt permulti superauerint Ioan. 21. 11. Nihil respondet aliud, quàm significare voluisse Christum, quòd nunc ex subiecta materia pisces multiplicasset, non impotentia vlla sua factum fuisse, cum postea sine vlla materia tam multos procreauerit pisces, vt saturatis discipulis multi superfuerint. Recte, si illud, prius quàm hoc, fecisset. Simpliciùs dixerim, primùm non constare, an nihil ex piscibus superfuerit; quin ego multum superfuisse credo, quamuis nec id Euangelista dixerit, neque Christus piscium fragmenta iusserit colligi, satis esse ratus ad miraculi demonstrationem, vt panum fragmenta colligerentur. Deinde, vt nihil superfue-

rit ex piscibus, ideo non superfuisse, quia satis erat ad probandum miraculum, vt vel panes, vel pisces super essent. Voluit autem panes potius, quàm pisces supe rare; quia cibus est omnium vsitatissimus, & in qu max. mè poterat apparere, quid in eo genere posset f cere. Valet hoc ipsum ad mores; vult Deus panes. id est res necessarias abundè nobis suppetere; pisces verò, id est delicias minimè redundare.

Allegoria moralis.

21. *Quinque millia hominum.*] G. ὡσεὶ πεντακισχίλιοι. quasi quinque millia, quemadmodum etiam apud Marcum c. 6. 44. & apud Ioan. c. 6. 10. legitur. Noster interpres neque hîc, neque apud marcum legit; apud Ioannem autem legit. Quod attinet ad sententiam, nihil interest. Solent enim auctores sacri perfectum numerum ponere, etiamsi paulo minor, aut maior sit. Duo etiam hîc sunt, quæ propterea narrat Euangelista, vt miraculi commendet magnitudinem, quòd quinque hominum millia fuerint, & quod mulieres, & pueros non numerauerit; quorum non quidem tantum, quantum virorum, quia longo itinere venerant; sed magnum tamen fuisse numerum credendum est, siue quia religiosiores, siue quia curiosiores viris fœminæ sunt. Notant Leontius, Cyrillus, & Ammonius apud Ioannem in Græcorum catena citati, propterea Euangelistas solos viros, non mulieres numerasse, vt Iudæorum consuetudini seruirent. qui solos numerabant viros, quemadmodū fecisse legimus Moysem. Id quoque morale esse, nihil apud Deum recenseri, & vllo in numero esse, nisi quod virile sit, atque perfectum.

Leont. Amm. mo.

In libr. Num. Allegoria moralis.

22. *Et statim compulit.*] Ioannes c. 6. 16. contrà videtur dicere discipulos non iussu quidem Christi, qui sese ab eorum oculis subtraxerat, sed proprio consilio, cùm eum eodem in loco vsque ad vesperum expectassent, vidissentque non redire, conscendisse nauim, vt nauigarent in Capernaum, ibique eum quærerent. Vtrumq; factum esse credendum est, & Christum, antequam se subduceret, præcepisse eis, vt nauigarent in Capernaum, & ipsos vsque ad noctem expectasse sperantes rediturum: aut è contrario prius compulisse discipulos nauem ascendere, seque præcedere prætextu dimittendæ turbæ, quibus profectis ipsum in montem relicta turba fugisse, vt oraret. Sed Ioannem hoc secundum narrasse, primum prætermisisse. Quare verò compulerit, vt se relicto prænauigarent, duæ ex Euangelistis causæ colliguntur, altera ex Matthæo versu sequenti, quia volebat solus orare. ideoque præmissis discipulis, & relicta turba in montem solus ascendit. Altera ex Ioanne c. 6. 15. vbi propterea dicit solum in montem fugisse, quia sciebat fore, vt turba veniret, vt se raperet, ac regem faceret. Volebat enim expeditus esse, & à tota turba, & ab Apostolis, vt cum periculum immineret, momento temporis, vt postea fecisse credendum est, per aë. a permeans discipulos consequeretur. Videtur etiam ea ratione sequenti miraculo occasionem præbere voluisse; nisi enim Apostolos præmisisset, neque laborassent illi fortassis in remigando; neque super mare ipse ambulasset, neque Petrum iussisset ambulare, quæ omnia miracula vno facta sunt tempore. Aliam Chrysostomus, & Theophylactus afferunt causam, vt fragmenta panum, quæ superfuerant, secum portarent, ac soli inter se præteritum miraculum recognoscerent. Compulisse autem eos dicit Euangelista, quia credibile est illos ab eo discedere noluisse, vt Hieronymus, Chrysostomus, Theophylactus adnotarunt. At verò non eorum solum erga Christum amori; sed communi etiam humanitati repugnare videbatur, vt discipuli magistrum solum inter homines ignotos, & quidem citra mare relinquerent, cum ipsi essent vltra mare nauigaturi; sed obediunt tamen, quia sciunt nihil esse, quod Christus facere non possit.

Et præcedere eum trans fretum.] In regionem Gerasenorum. quæ vltra lacum erat, vt constat ex versu 34. Itaque nunc non solùm partem vnam lacus, aut promontorium, vt ante adnauigarunt, sed totum penitus lacum traiecerunt. Voluit enim Christus è Galilæa fugere, & in oppositam Gerasenorum regionem venire, & vt Herodis insidias vitaret; & vt eorum declinaret studium, qui sibi eum regem facere volebant. Videri potest contrarium, quod Ioannes scribit c. 6. 17. Venisse discipulos trans mare in Capernaum. Neque satisfacit, quod Augustinus lib. 2. de consensu Euangel. cap. 48. respondet Genesareth, quò eos Matthæus venisse dicit, esse prope Capernaum, quò Ioannes dicit appulisse. Repugnat enim Geographia, ex qua manifestum est Genesareth in altera opposita lacus parte esse. Idque ex superiore cap. 8. 28. & 9. 1. colligitur; si duo illi inter se loci conferantur. Constat ex Ioanne & discipulos, & Christum priùs venisse Capernaum, ibique perclaram illam de corpore, & sanguine suo disputationem habuisse, quam toto cap. 6. Ioannes describit. Constat miraculum hoc in mari factum tunc accidisse, cum discipuli ex eo loco, vbi panes Christus multiplicauerat, in Capernaum noctu nauigarent. Deinde ex Capernaum in Gerasenorum regionem vltra lacum nauigasse. Ioannes ergo, quia volebat disputationem illam de corpore, & sanguine narrare, reliquit profectionem in regionem Gerasenorum. Matthæus verò, & Marcus, cùm vellent solum miraculum in mari factum exponere, & quo modo iterum Christus in terram Gerasenorum traiecisset, quæ autem in Capernaum acciderant, præterire, ita narrant historiā. vt significare videantur miraculū illud maris tūc accidisse, cū in Gerasenorū terrā discipuli nauigarent. Eadē enim fint nauigatio, nisi ꝙ aliquantisper in Capernaū cōmorati sunt, dum de corpore & sanguine suo Christus disserebat.

23. *Ascendit in montem solus orare.*] Bis in montem ascendisse constat ex Ioanne; primum simul vt in desertum locum venit c. 6. 3. *subiit ergo in montem Iesus, & ibi sedebat cum discipulis suis.* Deinde post factum miraculum, & posteaquàm Apostolos dimisisset, ibidem ver. 15. *Iesus ergo cùm cognouisset, quia venturi erant, vt caperent eum, & facerent eum regē, fugit iterum in montem ipse solus.* Prius fugerat, vt lateret; nunc fugit, vt oret.

25. *Quarta autem vigilia noctis.*] Vltima, quæ matutina dicebatur, Exod. 14. 24. & 1. Reg. 11. 11. In quatuor partes militari arte distributam fuisse noctem, quæ quatuor vigiliæ, quòd vigiles quater mutarentur, vocatæ fuerint, nemo nescit; & in scripturis sæpe etiam indicatur, Iud. 7. 11. 19. Thren. 2. 19. Lucæ 2. 8. & 12. 38. Triplicem igitur faciendi miraculi occasionem Christus expectauit, vt discipuli essent in medio mari, vbi nullum humanum auxilium expectare poterant; vt ventus contrarius esset, & nauis magnis fluctibus iactaretur; & vltima noctis vigilia veniret, vt discipulorum fidem, patientiamque probaret; simul vt miraculi necessitatem Apostoli cognoscerent; nec enim solebat sine necessitate, eaque cognita atque perspecta miracula facere. Hæc ferè eadem Leontius obseruauit; habentque, vt idem ille monet, vtile documentum, non debere mirari nos, si, cùm rebus aduersis conflictamur, nō continuò diuinū nobis auxiliū adesse videatur; velle Deū nostrā priùs patientiā experiri, certamenq; nostrum, quasi spectatorem, contemplari in vltima vigilia, id est cum in extremū periculū adducti sumus. Idem Cyrillus scribit Alexandrinus Ioan. 6. 17.

4. noctis vigiliæ.

Ambulans super mare.] Caluinus timens, ne corpus Christi in sacramento Eucharistiæ posse esse videa- Quomodo Christus

tur,

Super aquas ambulauit contra Caluinistas.

A tur, nullum vult in eo miraculum esse factum, non ex vtero virginis integra virginitate prodiisse; non, antequam lapis remoueretur, exiisse de sepulchro; non clausis ad discipulos ingressum ianuis; non factum inuisibilem per medium eorum, qui prehendere volebant, euasisse; non super liquidas vndas ambulasse. Denique, vt vnam defenderet hæresim, necesse illi fuit multas, & inauditas hæreses excogitare. Dicit Christum non effecisse, vt graue suum corpus in liquidis aquis non mergeretur; sed aquas ita solidasse, vt graue sustinerent corpus. Non audet homo impius, quod sentit palam dicere; sed eius tamen sententia est Christum id facere non potuisse. Nec enim alia de causa fecisse negat, nisi quia potuisse facere non credit. B Isto sanè modo & barbaræ gentes prope glaciale mare habitantes super mare ambulant, super mare currunt, super mare carpenta quadrigis ducunt. Isto modo maius illa, de qua poëta scribit, miraculum fecit.

Vergil. 7. Æneid.

Quæ mare per medium fluctu suspensa tumenti
Ferret iter, celeres nec tingeret æquore plantas.

Isto modo nec Petrus mergi potuit, nec timere. Solidum enim erat mare. Sed nescio, vtrum ineptius sit ista dicere, an refutare. Tantùm admonere lectorem volo, ne Hieronymi non bene intellecta sententia fallatur. Cum enim dicit hoc loco, *Tu præcipe, & illico solidabuntur vndæ*, non significat verè fuisse solidatas; sed perinde corpus sustinuisse, atque si solidæ, & concretæ fuissent; addit enim, *& leue fiet corpus, quod per se graue est*; C cùm nec aquæ solidatæ fuerint, nec corpus leue factum, sed effectum, vt graue corpus in liquidis, ac mollibus aquis non mergeretur.

In comment. sedecim Vatic. ant.

Eodemque modo intelligendum, quod hoc loco Leôtius scribit, ὡς θεῷ δὲ ὑπεστρώθη αὐτῷ ἡ θάλασσα, καὶ περιεπάτει ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Hoc enim miraculum fuit. Atque hoc sensu veteres auctores Iustinus q. 117. & D. Aug. ser. de tempore. 159. Ambros. lib. 1. de interpellat. Iob. c. 5. interpretantur.

Apostolorũ defensio cõtra Caluini proteruiam.

26. *Et videntes eum supra mare ambulantem turbati sunt.*] Hîc etiam Caluinus Apostolis, vt sibi videtur, maior, de Apostolis in mari periclitantibus, atque turbatis securus iudicat. Crassi stuporis, & brutæ ignorantiæ fuisse dicit, quòd Apostoli turbati fuerint, neque Christum super mare ambulantem agnouerint. D Alius non minùs, sed non tam celebris hæreticus ingratitudinem, & incredulitatem vocat. Apponam Hilarij verba, vt appareat, quid inter hæreticum, & Christianum spiritum intersit. *Et quia de Antichristi consuetudine ad omnem tentationum nouitatem soli iti erant, etiam ad Domini aduentum falsas rerum imagines & subrepentia oculis figmenta metuentes.* Si hoc Caluinus fecisset, cum illi primùm hæresis venit in mentem; si, cum diabolus illi in Christi speciem transfiguratus apparuit, timuisset; hæreticus non fuisset. De re loquamur, si crassi erroris, & brutæ fuit ignorantiæ, quòd Apostoli ad aspectum Christi super mare ambulantis turbati sunt; crassi etiam stuporis, & brutæ ignorantiæ fuit, quòd sanctissima Christi mater ad aspectum, & salutationem angeli turbata est Luc. 1. 29. E Pœnitet me hoc exemplum posuisse verentem, ne isti, vt sunt pij, facile concedant. Rogabo tamen eos, si tam crassus Apostolorum stupor, si tam bruta ignorantia, si tam non ferenda ingratitudo, & incredulitas fuit, quid est quòd Christus, qui leuioribus eos in rebus solet reprehendere, hîc non reprehendit? quid est, quòd reprehendit Petrum, quòd timuerit; non reprehendit Apostolos, quòd turbati fuerint? Illud etiam rogabo, quid est, quòd Christus Apostolos non reprehendit, isti reprehendunt? nisi quia isti Antichristi sunt? Nimis fortassis vrgeo, sed licet Apo-

A stolorum causam agenti adhuc vrgere. Quid isti fortes hæretici fecissent, si fuissent in naui, & in mediis tenebris aliquem super mare ambulantem vidissent? præsertim, cùm non credant Christum, nisi conglaciato mari id facere potuisse? Opinor, non trepidassent; quia neque Christum, neque spectrum esse credidissent; sed fuco oculos falli; sic enim solent miracula, quæ in Ecclesia fiunt, interpretari. At dicit Marcus cap. 6. 52. Apostolos non intellexisse de panibus, quia *erat cor eorum obcæcatum*; facile fuisset bonis viris id in meliorem partem interpretari. Non enim significat ita cor eorum obcæcatum fuisse, vt paulò ante factum miraculum, quod omnes turbæ intellexerant, non intellexerint, sed adeo fuisse attonitos, & obstu- B pefactos, vt non potuerint cogitare eum, qui paulo ante panes multiplicauerat, ambulare super mare potuisse; vt solet subitus horror aut eripere, aut impedire rationem.

Quia phantasma est.] spectrum, & visum vocant Latini, quidquid corporea apparet forma, quod corpus non sit, siue angelus, siue dæmon, siue alius spiritus sit. Eiusmodi spectra aliquando videri vulgaris opinio erat, vt colligitur ex Luca c. 24. 37. & ex Actis Apost. c. 12. 15. Et quia aut nocuisse multis, aut nocere posse credebantur, Apostoli timuerunt.

Petrus defenditur cõtra Caluinistas.

28. *Si tu es.*] Hîc etiam omnes hæretici Petrum multis modis reprehendunt, & quia dixit, *si*, quasi in fide dubitauerit; & quia voluit solus dimissis aliis ad Christum ire, quod alius hæreticus stultum feruorem, alius C arrogantiam fuisse dicit. Hîc quoque Hilarij, & Hieronymi verba subscribam, vt, quid inter nostros, & hæreticorum interpretes sit discriminis, prudens lector cognoscat. *Et hoc* inquit Hilarius, *in Petro considerandum est, fide eum cæteros anteiisse.* Hilarius singulari, & excellenti Petri fidei, isti infidelitati, stultitiæ, & arrogantiæ tribuunt, quòd ad Christum super mare ire voluerit. Hieronymus autem sic scribit. *In omnibus locis ardentissimæ fidei inuenitur Petrus*, quod cùm multis probasset exemplis, addidit, *Eodem igitur fidei ardore, quo semper, nunc quoque cæteris tacentibus credit se posse facere per voluntatem magistri, quod ille poterat per naturam.* Satis nobis erat Hilarium, & Hieronymum omnibus Caluinistarum interpretibus opponere: sed magistrum Christum audiamus. Ille quidem certè Petri deside- D rium & petitionem non reprehendit; sed potiùs concedendo probauit, non concessurus profectò, si arroganter, si sine fide petiuisset, qui ab omnibus, quibus miracula faciebat, fidem exigebat. Neque reprehensionem prætermisisset, si eum reprehensione dignum iudicasset. Reprehendit enim paulo post, cum, propterea quòd timuit, reprehensione dignum iudicauit. Cum ergo dicit *si tu es*, non dubitat de fide, sed de facto. Credebat enim posse Christum efficere, vt ipse quoque super aquas ambularet, quod Caluinistæ non credunt, sed dubitabat, an Christus esset, qui loquebatur, an aliquis spiritus qui se Christum esse fingeret, quia sciebat aliquando Satanam in se angelum lucis transfigurare; & volebat probare spiritus, an ex Deo essent, quod Caluinistæ non faciunt. Si enim de fide,

2 Corin. 11. 14.

1. Ioan. 4. 1.

E vt ait Theophylactus, dubitasset, non dixisset, *iube me ad te venire super aquas*, volens loquentis verba factis probare. Sciebat enim posse quidem angelum & malum, & bonum sumpta humani corporis forma ambulare super aquas, & Christi vocem imitari; sed aliis, vt idem facerent, præstare non posse.

Petrus defensus contra Caluini petulantiam.

29. *Veni.*] Ideo Christus Petro, quod petit, concedit, vt se esse doceat, quod experiri Petrus volebat. Caluinus dignam suo, id est hæretico spiritu rationem reddit, *vt* inquit *eius stultitiam experientia ipsa redargueret, cum in mediis fluctibus mergeretur.* Itaq; stultitiam vo-

cat,

[illegible], quod Petrus crediderit posse se iubente Christo super aquas ambulare. Quod tecitare opus fuit, vt hæ[illegible] ab omnibus spiritus cognoscatur; refutare opus non est. Refellit Hieronymus hoc loco Marcioni[illegible] & Manichæorum errorem, qui Christum ex [illegible] non verum, sed phantasticum corpus ha[illegible], quòd super aquas ambulauerit. Petrus enim [illegible] Christo idem fecit, qui verum tamen, non [illegible] corpus habebat. Fuerunt, vt ait in lib. de [illegible] Tertullianus, qui dicerent Apostolos non [illegible] receptisse. quam quod fuerint in hac tempestate vndis maris aspersi. Quibus his verbis respondet, *aliud est aspergi, vel intercipi violentia maris, aliud [illegible] disciplina religionis.*

[illegible] *Videns verò ventum validum timuit.*] Hic etiam [illegible] inuehuntur in Petrum, nec ea, qua Christus [illegible] reprehensione contenti, seueriorem in illum [illegible] stringunt. Non considerantes humanum esse [illegible] periculi commoueri. *Humana*, inquit Chrysostomus Petrum excusans, *hæc conditio est, [illegible] nonnunquam superatus succumbas in mi[illegible].* Quod etiam Elias sub Iezabel, & Moyses in [illegible] passus est. Plus etiam excusat Theophyla[illegible], *[illegible] omnino*, inquit, *dubitauit, qui clamauit, Domine [illegible] me fac.*

[illegible] *modicæ fidei.*] Magna quidem erat & singularis [illegible] Petri, qui, quod Christus faciebat, se quoque eo [illegible] facere posse crediderat, qui se in mare an[illegible] murus miserat super aquas, sed præsenti periculo hu[illegible] timore correptus est. *Si Apostolo Petro*, inquit Hieronymus, *de cuius fide, & ardore mentis supra diximus, [illegible] roganerat saluatorem dicens, Domine iube me [illegible] ad te super aquas, qui paululum timuit, dicitur, modi[illegible] quare dubitasti? quid nobis dicendum est, qui huius [illegible] ne minimam quidem habemus portiunculam?* Dubitari potest, quam ob rem Christus permiserit aut [illegible] timere. Respõdent Chrysostomus & Theophylactus, [illegible] tanto miraculo superbiret. Hieronymus [illegible] verbis, *Ardebat animi fides, sed humana fragilitas in profundum trahebat. Paululum ergo relinquitur tentatio[illegible] vt augeatur fides, & intelligat se non facilitate postulatio[illegible], [illegible] potentia Domini conseruatum.*

[illegible] *cum ascendissent.*] Christus, & Petrus. Ioannes cap. 6. [illegible] videtur significare Christum in nauim non ascendisse. *Voluerunt*, inquit, *accipere eum in nauim, & [illegible] ad terram.* Respõdent Chrysostomus, & Theophylact. voluisse Apostolos Christum in na[illegible] excipere, eum verò tunc noluisse, sed vna cum Petro magno spatio, vt eius confirmaret fidem, super aquas ambulasse; cum verò prope terram essent, in nauim ascendisse. Mihi non videtur Ioannes signi[illegible]care [illegible] ascendisse Christum in nauim, sed non fuisse opus, vt ascenderet; quia momento nauis ad terram appulsa est. Quinque ergo vno tempore miracula facta [illegible], Christus per aëra, vt opinor, raptus Apostolos consecutus est, super mare ambulauit, vt Petrus ambularet effecit, vẽtum & tempestatem compescuit, nauim, simul atque in eam ascendit momento ad terram appulit.

[illegible]. *Qui autem in nauicula erant.*] Chrysostomus, & [illegible] omnes interpretes Apostolos intelligunt. A[illegible] nautas, & vectores, quos credibile est fuisse nonnul[illegible] magis [illegible], quia quod sequitur, *venerunt, & adorauerunt eum dicentes, verè filius Dei es*, parum mihi [illegible] Apostolis [illegible], qui iam du[illegible] crede[illegible] eum [illegible] esse Dei. Itaque quod Ioannes ait c. [illegible] non [illegible] Christum cum illis in nauim, sed [illegible] discipulos abiisse, non est intelligendum solos [illegible] abiisse, ita vt nemo præter illos fuerit in na[illegible]; sed solos discipulos, id est sine Christo.

Venerunt.] Postquàm ad terram appulissent, vt inquit Marcus c. 6. 54.

Verè filius Dei es.] Non adoptione, sed natura; non vt virum iustum; sed vt verum Deum confitentur. Eo [illegible] modo, quo Pharisæi filium Dei esse nega[illegible] pro eodem accipientes filium Dei, atque Deum [illegible] 10. 33. *de bono opere non lapidamus te, sed quia tu, [illegible] homo sis, facis te ipsum Deum*, cùm non se Deum, sed filium Dei esse dixisset, & Ioan. 19. 7. *nos legem habemus, & secundùm legem nostram debet mori, quia filium Dei se fecit* & Matth. 27. 40. *si filius Dei es, descende de cruce.* Hæc enim omnia non de adoptione, de qua dubium non erat, sed de natura intelliguntur. Nam Christum esse filium Dei, id est virum iustum nemo dubitabat, neque si quis se eo modo filium Dei esse diceret, lege puniendus erat. Itaque valet contra Arianos hic locus. Adnotauit etiam Chrysostomus Christum eos, qui se filium Dei appellabant, non reprehendisse, sed eorum potius opinionem multis coram factis miraculis confirmasse.

Christus filius Dei naturalis, non adoptiuus.

34. *Venerunt in terram Genesar.*] Quæ vltra lacum erat, & vnde lacus nomen acceperat, vide supra ver. 22. & c. 8. 28.

35. *Et cum cognouissent eum.*] *Rumore*, inquit Hieronymus, *non facie.* Sed & facie multos eum cognouisse credibile est, quia iam antè ibi fuerat, & duos dæmoniacos curauerat cap. 8. 28. Quod autem dicunt nonnulli non eodem die, quo Christus eò appulit, hæc, quæ narrat Euangelista, accidisse; sed postquam eius aduẽtus fama percrebuisset; Euangelistam verò res diuersis gestas diebus copulasse, non est incredibile. Illud mirum videri potest, cur nunc Genesareni tanta auiditate Christum exeipiant; cùm non multo ante de suis eum finibus eiecissent c. 8. 34. Facilis Responsio, creuerat miraculorum eius fama, creuerat, vt ait Chrysostomus, eorum fides. Hoc Christus non ignorabat. Itaque, qui prius sciens eos non esse maturos ad recipiendum Euangelium, inde discessit, nunc maturos esse sciens, quasi ad messem rediit.

36. *Et rogabant eum, vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent.*] Quorum fidem Euangelista, vt singularem, laudans declarat; eos Caluinus homo religiosus, quasi superstitiosos accusat; quòd ad tactum vestis Christi gratiam restringere videantur. Licet enim illi, cui hæresiarchæ esse licuit, quæ Euangelistæ laudant, reprehendere. Non ergo significatur, vt iste nouus propheta somniat, Genesarenos ad tactum fimbriæ Christi gratiam restrinxisse: sed tantam eorum fuisse fidem, vt crederent vel solo fimbriæ eius tactu omnia morborum genera curari posse. Hoc enim sensu narrat Euangelista rogasse illos, vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent. An autem hæc vera, & eximia fides, an superstitio fuerit, meliùs vt opinor, Christus factis, quàm Caluinus verbis declarabit. *Quicunque*, inquit Euangelista, *tetigerunt, salui facti sunt.* Miracula fidei, non superstitionis respectu fieri solent. Sed verendum est, ne Christum etiam Caluinus reprehendat, quòd Genesarenorum superstitionem factis miraculis confirmasse videatur; & nos in similem errorem sanctorum reliquias venerandi induxisse. Hoc enim, si auderet, homo impudens diceret. Neque potest dicere, quod alibi eum dixisse memini, non esse hoc imitandum, quod non ordinarium, sed extraordinarium sit exemplum. Ordinarium enim profectò est, quod quotiescumque fit, miraculum sequitur. Hîc *quicunque tetigerunt salui facti sunt*, cap. 9. 20. 21. hæmorrhoussa tetigit, & curata est. Quid ergo est ordinariũ, si hoc non est? Adiiciam, quod valde Caluino doleat. Chrysostomus scribit hoc loco nos non solam fimbriam, sed totum Christi corpus in Eucharistia apud

In harmon. Caluini procacia reprehẽditur.

Reliquiarũ veneratio.

nos habere; si illi, qui fimbriam tangebant, sanabantur, quanto magis nos, si Christi corpus tangamus? Chrysostimi sententiam multis experientia miraculis confirmauit. Narrat Gregorius. Nazianz. in oratione funebri pro sorore sua Gorgonia eam tactu Eucharistiæ à grauissimo morbo fuisse curatam.

Morborum curatio per Eucharistiam.

CAPVT XV.

Mar.7.a.1. 1. *TVNC accesserunt ad eum ab Ierosolymis Scribæ, & Pharisæi, dicentes: 2. Quare discipuli tui*
transgrediuntur traditionem seniorum? non enim lauant manus suas, cum panem manducant.
3. Ipse autem respondens ait illis: Quare & vos transgredimini mandatum Dei propter tradi-
Exo.20.c.12. Deut.5.b.16. *tionem vestram? Nam Deus dixit: 4. Honora patrem, & matrem, & Qui maledixerit pa-*
Eph.6.a.2. *tri, vel matri, morte moriatur. 5. Vos autem dicitis: Quicumque dixerit patri, vel matri, Munus quod-*
Exo.21.c.16. Leu.20.b.9. *cumque est ex me, tibi proderit: 6. & non honorificabit patrem suum, aut matrem suam. & irritum fecistis*
Prou.20.c.20. *mandatum Dei propter traditionem vestram. 7. Hypocritæ, bene prophetauit de vobis Isaias, dicens: 8. Popu-*
Isa.29.d.13. *lus hic labiis me honorat: cor autem eorum longe est à me. 9. Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas,*
Mar.7.a.6. *& mandata hominum. 10. Et conuocatis ad se turbis, dixit eis: Audite, & intelligite. 11. Non quod intrat*
in os, coinquinat hominem: sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem. 12. Tunc accedentes disci-
Ioan.15.a.2. *puli eius, dixerunt ei: Scis quia Pharisæi audito verbo hoc, scandalizati sunt? 13. At ille respondens ait:*
Luc.6.f.39. Mar.7.c.17. *Omnis plantatio, quam non plantauit Pater meus cælestis eradicabitur. 14. Sinite illos: cæci sunt, & duces*
cæcorum. Cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foueam cadunt. 15. Respondens autem Petrus dixit
ei: Edissere nobis parabolam istam. 16. At ille dixit: Adhuc & vos sine intellectu estis? 17. Non intelli-
gitis quia omne, quod in os intrat, in ventrem vadit, & in secessum emittitur? 18. Quæ autem procedunt
de ore, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem: 19. de corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia,
adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ. 20. hæc sunt, quæ coinquinant hominem. Non lo-
tis autem manibus manducare, non coinquinat hominem. 21. Et egressus inde Iesus secessit in partes Tyri
Mar.4.c.25. *& Sidonis. 22. Et ecce mulier Chananæa a finibus illis egressa clamauit, dicens ei: Miserere mei Domine*
fili Dauid. filia mea male à dæmonio vexatur. 23. Qui non respondit ei verbum. Et accedentes discipuli
eius rogabant eum dicentes: Dimitte eam: quia clamat post nos. 24. Ipse autem respondens ait: Non sum
Sup.10.a.6. *missus nisi ad oues, quæ perierunt domus Israel. 25. At illa venit, & adorauit eum, dicens: Domine, adiuua*
Ioan.10.a.3. *me. 26. Qui respondens ait: Non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus. 27. At illa dixit:*
Etiam Domine: nam & catelli edunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorum. 28. Tunc respon-
dens Iesus, ait illi: O mulier, magna est fides tua. fiat tibi sicut vis. Et sanata est filia eius ex illa hora. 29. Et
Isa.35.b.5. *cum transisset inde Iesus, venit secus Mare Galilææ: & ascendens in montem, sedebat ibi. 30. Et accesserunt ad*
eum turbæ multæ, habentes secum mutos, cæcos, claudos debiles, & alios multos: & proiecerunt eos ad pedes eius,
& curauit eos: 31. ita vt turbæ mirarentur videntes mutos loquentes, claudos ambulantes, cæcos videntes: &
Mar.8.a.1. *magnificabant Deum Israel. 32. Iesus autem, conuocatis discipulis suis dixit: Misereor turbæ, quia triduo iam*
perseuerant mecum, & non habent quod manducent: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via. 33. Et
dicunt ei discipuli: Vnde ergo nobis in deserto panes tantos, vt saturemus turbam tantam? 34. Et ait illis
Iesus: Quot habetis panes? At illi dixerunt: Septem, & paucos pisciculos. 35. Et præcepit turbæ, vt discum-
berent super terram. 36. Et accipiens septem panes, & pisces, & gratias agens fregit, & dedit discipulis suis,
& discipuli dederunt populo. 37. Et comederunt omnes, & saturati sunt. Et quod superfuit de fragmentis,
tulerunt septem sportas plenas. 38. Erant autem qui manducauerunt, quatuor millia hominum, extra par-
uulos, & mulieres. 39. Et, dimissa turba, ascendit in nauiculam: & venit in fines Magedam.

IN CAP. XV.

TVNC.] Cum tot fecisset miracula, Chrysostomus homil. 52. Ioan. cap. 7. 1. videtur docere Christum, cum hoc accidit, iam in Galilæam rediisse. *Post hæc*, inquit, *ambulabat Iesus in Galilæa; non enim volebat in Iudæa ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere.*

Ab Ierosolymis.] Per omnes tribus, inquit Chrysostomus, & Euthymius, & Leontius, erant Scribæ, & Pharisæi dispersi; sed omnium arrogantissimi erant Ierosolymitani, quod in principe habitarent ciuitate, & omnium sapientissimi haberentur. Melius dixissent, per omnes ciuitates, aut per omnia loca, vt Theophylactus dicit, quàm per omnes tribus, quia tribus tunc non erant nisi duæ, quæ solæ ex Babylonico redierant exilio. De Scribis & Pharisæis vide, quæ diximus c. 2. 4. Quod quidam dicunt hos à concilio Ierosolymitanorum Scribarum, & Pharisæorum, vt Christum tentarent, missos fuisse, credibile & eorum ingenio, atque consuetudini rectè conuenit. Nam & c. 22. 16. discipulos suos cum Herodianis eodem animo ad Christum miserunt.

2. *Quare discipuli tui.*] Marcus cap. 7. 2. ex præsenti discipulorum facto accusationis materiam arripuisse narrat, *& cum vidissent*, inquit, *quosdam ex discipulis eius communibus manibus, id est non lotis manducare panes, vituperauerunt.*

Transgrediuntur traditionē seniorum.] Non dicunt, inquit Chrysostomus hō. 52. legem transgredi, quia nihil de ea re lex præcipiebat: sed traditionem seniorū, quā Marcus c. 7. 3. 4. copiosius declarat, *Pharisæi*, inquit, *& Iudæi, nisi crebrò lauerint manus, non manducant tenētes traditionem seniorum; & à foro, nisi baptizentur, non comedūt, & alia multa sunt, quæ tradita sunt illis seruare, baptismata calicum, & vrceorum, & æramentorum, & lectorum.* Extat Hebraicè liber [illegible] non multo ante Christum à quibusdam Scribis editus, vbi eiusmodi traditiones, & præcepta ad seruandā accuratè legem perscripta sunt. Quia multa erant, quorum tactu secundum legem ho-

Vnde fre- [illegible] bræorum [illegible]

mines

mines inquinabantur; ne quid eiusmodi imprudentes A fortasse tetigissent, constituerunt Scribæ, vt crebro etiam inter prandendum lauarent, quicunque vellent bene, diligenterque legem obseruare. Quod videtur etiam ex Ioanne colligi c.2. 6. Nam in illo nuptiarum conuiuio, ad quas Christus inuitatus fuit, dicuntur sex hydriç positç fuisse secundum purificationem Iudęorum.

Traditionũ auctoritas.

Non vocant traditionem suam, quamuis ipsorum, id est, Scribarum, & Pharisæorum esset, sed seniorum, vt & maiorum auctoritate, & traditionum antiquitate Christum, eiusque discipulos grauent inuidia. Nec dicunt, quare tu non lauas manus, cum credibile sit, non magis Christum, quam discipulos lauare solitum: sed *quare discipuli tui*, aut quia non sunt ausi illum accusare, B aut quia discipulos accusantes mordacius eum accusare videbantur; sicut c. 9. 14. non dicunt, quare tu non ieiunas; sed *quare discipuli tui non ieiunant?*

3. *Quare & vos.*] Nihil de traditione lauandi manus dicit, ne, si laudaret, approbare; si non laudaret, vituperare videretur, & sine necessitate in inuidiam incurreret vt Chrysost. & Euthymius adnotarunt.

Honorare in scriptura interdũ idem, quod alere.

4 *Honora patrem, & matrem.*] Verum est, quod hoc loco Hieronymus scribit, & ab eo mutuatus est Beda, honorem in scripturis non tam in salutationibus, & officiis deferendis, quam eleemosynis, ac munerum oblatione sentiri, vt 1. Tim. 5. 3. *Viduas honora, quæ verè viduæ sunt*; id est, Ecclesiasticis eleemosynis ale, & eodem capite ver. 17. *qui bene præsunt, presbyteri duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in verbo, & doctrina*; C id est, maiore præmio, quam cæteri. Id etiam ex hoc loco colligitur; nam honori parentum opponit dicere illis, *munus, quodcunque est ex me, tibi proderit*, id est, nihil illis dare. Multo etiam clarius ex Marco c. 7. 12. *& vltra non dimittitis eum quidquam facere patri suo, aut matri.* Facere ergo aliquid patri suo, & matri, id est, illos iuuare est illos honorare.

Qui maledixerit.] Non citat Christus totam legem, nec vnam, sed duas. Nam *honora patrem tuum, & matrem vt sis longæuus super terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi*, est Exod. 20. 12. sed posteriora omisit verba, quia ad rem non pertinebant. *Qui maledixerit patri suo, aut matri morte moriatur*, est c. 21. 16. quod quam ob rem Christus adiecerit, cum hîc non de verbis; sed de rebus D agatur, meritò potest dubitari. Chrysostomus ideo putat addidisse, vt doceret, quanti apud Deum sit præceptum parentes honorandi, quando, qui solo eos verbo lædit, capite punitur. Beda vero existimat, sicut in priore membro *honorandi* verbum non eum, qui in verbis; sed eum qui in rebus consistit, honorem significat; ita verbum *maledicendi*, non iniuriam, quæ verbis, sed, quæ factis fit negando parentibus debitum auxilium, significare. Sed manifestum est ex vsu legis *maledicendi* verbum propriè accipi debere. Itaq; probabilior est Chrysostomi sententia.

5. *Munus, quodcunque est ex me, tibi proderit.*] Quia perdifficilis locus est, feret æquo animo lector, vt omnes bonorum auctorum interpretationes referamus. Primum quidem non eodem modo ab omnibus legitur; sed quidam ita legunt, vt plena; alii ita vt ecliptica, id est, E defectiua sit oratio. Qui plenam, & perfectam orationem esse putant, sic legunt, atque interpretantur; *Quicunq; dixerit*, id est, quilibet dicere poterit, *munus, quodcunque est ex me, tibi proderit*, id est, quod Deo offero, tibi etiam prodest, quemadmodum si tibi darem. Ita Hugo inter alias, quas ponit expositiones, & nonnulli recentiores interpretes. Quam interpretationem Græca verba recipere non possunt, quia non est ἕκαστος vnusquisque, sed ὃς ἂν quisquis, quod aliquid requirit sibi respondens. Qui deficientem orationem esse dicunt, alii vno tantum loco, quia illud *quicunque* nihil habet,

A quod sibi respondeat, vt eius natura postulat; alii duobus, & eo, quem modo diximus, & quia in nomine, *munus*, substantiuum verbum desiderari putant, vt sit sensus, *munus est*, id est, Deo consecratum, quidquid ex meis bonis tibi prodesse poterat. Ergo quidam iam olim sic interpretati sunt, vt refert Chrysostomus. Nihil tibi debeo, sed si quid tibi ex rebus meis emolumenti prouenit, id *munus est*, id est, non debito, sed dono tibi do. Alii sic, *Munus, quodcunque est ex me, tibi proderit?* per interrogationem, aut admirationem legentes q. d. minimè, vt citat D. Thomas in catena. Alii, *quicunque dixerit, munus* (est) *quodcunque ex me tibi proderit*, id est, quidquid ex rebus meis prodesse tibi poterat, iam est à me B Deo consecratum. Quem ad sensum Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus interpretãtur. Nisi quod Theophylactus dicit Scribas & Pharisæos solitos filiis persuadere, vt omnia bona sua templo offerrent, vt si quid postea parentes peterent, responderent se dare non posse, quia omnia iam erant Deo cõsecrata. Quod Iudæis hominibus auarissimis persuaderi potuisse credibile non est, præterquam quod, si id fecissent, ne ipsi quidem bonis suis vti potuissent. Chrysostomus verò & Euthymius putant mentiri solitos filios dicentes se, quod parentes petebant, Deo obtulisse; ne illis darent; atque ita duplici impietate, & Deum, & parentes simul fraudasse. Quod etsi fortasse credibile est fecisse aliquos, tamen credibile non est Scribarum, & Pharisæorum C consilio fecisse, quia nulla erat causa, neque auaritia, neque religionis species, quam ob rem id Scribæ, & Pharisæi persuadere conarentur; sed multiplex, vt diximus, impietas. Christus autem reprehendit, quod Scribæ & Pharisæi populum facere docebant; & est per se vero simile nihil eos, qui videri religiosissimi volebant, nisi religionis specie docuisse. Hieronymus duas affert expositiones; vna est hæc, *vos autem dicitis, quicunque voluerit, quod parentibus daturus erat, Deo offerre, immunis erit.* Quæ interpretatio non satis cum Christi verbis congruit; altera, *quidquid Deo oblaturus eram, in tuos, ô pater, cibos consumo.* Quod & Beda sequitur. Sed non est credendum hoc Scribas, & Pharisæos dicere docuisse; hoc enim non erat, non honorare parentes; sed queri, quod fraudato Deo eos honorarent; cum Christus ideo Scri- D bas & Pharisæos accuset, quod potius prætextu honorandi Deum parentes docerent non honorare, sicut statim sequitur, *& non honorificabit patrem suum, aut matrem suam.* Augustinus autem lib. 1. qq. Euangelic. c. 16. sic exponit, *Quicunque dixerit*, id est, dicere poterit *patri suo, munus quodcunque est ex me*, id est, quod pro me Deo offerre consueuisti, *tibi prosit*, id est, tibi habe, pro te offer, non pro me, ego iam ætatem habeo, vt, cum voluero, pro me ipse offeram. Quæ interpretatio, præterquam quod verbis coactè insidet; etiamsi bene cum verbis conueniret, ad rem non esset. Non enim Scribæ, & Pharisæi docebant, ne parentes pro filiis offerrent. Alii ad hunc modum, *munus, quodcunque est ex me, tibi proderit?* id est, an si tibi dem, quod Deo consecrare destinaui, prodesse tibi poterit? minimè, quin potius obesset, quia rebus sacris abutererêre, Hugo. Quod non omnino malè E conuenit, nisi quod interrogatio ista in nullis, quod sciam, legitur libris; & non videtur admodum vero simile Scribas, & Pharisæos per interrogationem præcepta sua tradidisse. Paulus Burgensis homo suo tempore doctissimus, nostro non indoctus ex lib. נדרים, id est, de votis, qui inter Thalmudicos habetur, Iudæorum traditionẽ fuisse docet; vt quisquis vellet vel generaliter, & absolutè, vel specialiter respectu huius, vel illius, aut omnia, aut quædam ex suis bonis deuoueret, ita vt illi, cuius respectu deuota essent, illis vti non liceret. Sed non video, quomodo illud, *Tibi proderit*, possit interpretari. Vir quidam nostro tempore multarum sanè

O littera-

literarum, & singularis diligentiæ similem quandam ex alio traditionum libro, in quem se incidisse dicit, interpretationem profert; duo fuisse inter alia apud Iudęos ex traditione votorum genera; alterum priuatæ continentiæ, quo sibi quisque cibo, aut potu interdicebat; alterum, quo quis adhibito iureiurando negabat se alterum adiuturum siue patrem, siue fratrem, siue quempiam alium. Id appellari הנאה נדר votum vtilitatis. Vouendi formam fuisse אני אבנדרר voueo si, cui adiūgebatur voti materia; Grauissimū vouēdi gen' fuisse, cum iuramentū adhibebatur; adhibebatur autē aut per templum, aut per altare, aut per munus, quod super altare erat, vt Christus indicat c. 23.16. Sic ergo interpretatur, ac verba distinguit δῶρον, ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς, Munus, si in me iuuaberis, id est, iuro per munus, fore, vt nunquam à me iuueris. Quæ interpretatio, quia ex Iudæorum traditionibus, de quibus hîc Christus agit, deprompta est, mirificè mihi placeret, nisi vna tantum obstaret syllaba, ὃ, quæ non inuenio, qua ratione cum hac possit expositione conuenire. Neque credendum prætetea est Scribas, & Pharisæos præcepisse, vt quisquam iuraret se parentes non iuuaturum, & illa verba, *Quicunque dixerit*, & illa, *& non honorificabit patrem suum*, nescio quomodo possit hic auctor interpretari. Itaque dum aut istam melius intelligo, aut aliam meliorem inuenio Strabi, Hugonis, & Lyrani opinionem probo. Qui ad hunc modum interpretantur, *Munus quodcunque ex me* (proficiscetur, id est, quodcunque obtulero Deo) *tibi proderit*, perinde ac si tibi dedissem; pręstat ergo Deo offerre, quam tibi dare. Cum hac enim interpretatione rectè omnis sententia, & verba omnia conueniunt, & ex Marco c. 7.11.12. valde confirmatur, *Vos autem dicitis, si dixerit homo patri, aut matri, Corbam, quod est donum, quodcunque ex me tibi profuerit, & vltra non dimittitis eum quicquam facere patri suo, aut matri.* Cum enim dicit, *vltra non dimittitis quicquam facere patri suo aut matri*, apertè indicat dicendo *munus, quodcunque est ex me, tibi proderit*, aliquid fecisse, aut se facturum promisisse, tantum abest, vt per ea verba iurauerit nihil se patri, aut matri boni facturum. Iubet ergo patrem filius ex Scribarum, & Pharisæorum traditione esse contentum, vt pro se, & illo offerat sacrificium, & nihil amplius requirat. Ij autem, pro quibus sacrificium offerebatur, sacrificio, nisi holocaustum esset, vescebantur. Itaque hac etiam ratione pater minus quidem, quam oportebat; sed tamen quoquo modo iuuabatur. Reliquum est videre, quomodo implenda sit oratio. Duo loci sunt vacui; primum ille *quicunque*, quem rectè omnes fere interpretes sic explendum putant, culpa vacabit, innocens erit, præcepto de honorandis parentibus satisfaciet. Deinde ille δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ *donum quodcunque ex me*, quem noster interpres addito verbo substantiuo, *est* satis impleuit, sed clarius esset, si diceremus, quodcunque ex me proficisceretur, aut profectum fuerit.

Et non honorificabit patrem suum, aut matrem.] Quidam hæc non Scribarum & Pharisæorum, sed Christi verba esse putant sicut illa apud Marcum c. 7.12. *& vltra non dimittitis quicquam facere patri suo, aut matri*; vt sit sensus, sic fit vobis auctoribus, vt nemo honorificet patrem suum, aut matrem. Sed non dubito, quin Scribarum, & Pharisæorum verba sint. Itaque sensus est, *quicunque dixerit patri suo, aut matri, munus, quodcunque est ex me, tibi proderit*, culpa vacabit, & poterit non honorare alia in re patrem suum, aut matrem, vel etiamsi non alia in re honorauerit patrem suum, aut matrem.

7. *Hypocritæ.*] Dubium non est Scribas, & Pharisæos hypocritas fuisse; sed dubium esse potest, quam ob rem Christus hoc loco hypocritas vocet, cum non de hypocrisi, sed de peruersa agatur doctrina. Respondet Euthy-

A mius, quia, cum diligentissimi legis obseruatores videri vellent, legem tamen propter traditiones suas transgrediebantur.

Bene prophetauit de vobis.] Non loquebatur Isaias de Scribis tantum, & Pharisæis, sed de toto populo Iudæorum, & non de eo, qui futurus erat, sed de eo, qui tunc erat. Itaque non sunt propriè vaticinantis verba; sed accusantis. Accommodat tamen Christus ad Scribas, & Pharisæos, quasi dicat adeo id, quod Isaias de toto populo Iudæorum, qui tunc erat, accusando dixerat, in Scribas, & Pharisæos conuenire; vt non præsentem accusasse populum; sed de futuris Scribis, & Pharisæis prophetasse videatur, vt supra capite decimo tertio vers. trigesimo quinto.

B 8. *Populus hic.*] Græce legitur, *Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labiis me honorat; cor autem eorum longè abest à me*, sicut apud Isaiam c. 29.13. Septuaginta verterunt, nisi quod apud Septuaginta non est στόματι αὐτῶν, vt hoc loco; sed αὐτῶ, nec τιμᾷ, sed τιμῶσι, nulla tamen iniuria sententiæ. Appropinquare Deo est, Deum colere, vt Psal. 148,14. *hymnus omnibus sanctis eius, filijs Israel, populo appropinquanti sibi*, id est, qui illum colit; appropinquantes enim vocat, quos proximis verbis sanctos appellauerat; sicut è contrario longè esse à Deo est illum non colere. Sensus ergo est, populus hic labiis colit me, corde non colit. Noster interpres priora verba non legit, neque quisquam, quod sciam, Latinus, aut Græcus auctor præter recentiores Euthymiū, & Theophylactum; & est vero simile Christum ex Isaia ea tan-

C tum decerpsisse, quæ pertinebant ad caussam, de qua agebatur. Agebatur autem de honore.

9. *Sine causa autem*] Hebraicè apud prophetam non est, sine causa, sed ותהי יראתם אתי *& est timor eorum aduersus me*; id est, me timent, colunt me; nam apud Hebræos timere Deum est Deum colere, qui autem non, vt Deus docet, sed pro suo arbitrio Deum colit, frustra, & sine fructu colit. Itaque Septuaginta sententiam explicādi causa addiderunt μάτην frustra, & יראתם אתי *timor eorum aduersus me*, verterunt, σέβονταί με, *colunt me*, quos Matthæus secutus est.

Docentes doctrinas mandata hominum.] Doctrinas, quæ non sunt Dei, sed hominum mandata; sic humanas vocat traditiones: quæ præceptis Dei contrariæ sunt מלמדה

D מצות אנשים מל præcepta hominum docta, id est, ab hominibus inuenta, ac tradita. Septuaginta sicut & Latinus interpres, legerunt, vt opinor, aliis punctis מלמדה doctrinam, verterunt addita explicationis causa coniunctione διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων, καὶ διδασκαλίας *docentes præcepta hominum, & doctrinas*. Euangelista verba transposuit, nisi fortasse scriptorum negligentia transposita sunt, quemadmodum multis in locis factum fuisse in lectionibus veteris, nouique Testamenti adnotauimus. Clamant hoc loco Caluinistæ noui hæretici hanc in nos sententiam conuenire, qui humanis traditionibus, plus quam Dei verbo tribuamus; stupidi nimirum homines, neque quid *Traditionũ defensio contra Caluinistas.*

E sit verbum Dei; neque quid humanæ traditiones intelligunt. Nam & verbum Dei scripto definiunt, & omnes non in sacris litteris scriptas traditiones humanas appellant. Quod vtrumque non modo falsò; sed etiam absurdè, & imperitè dictum est. Nam quæ D. Paulus secundo ad Thessalonicenses secundo versu decimo quinto seruari iubet verbum Dei erant; sed scripta non erant; & hæc ipsa, quæ nunc scripta sunt, antequam scriberentur, Dei verbum erant, seruanda erant, credenda erant; scripta non erant. Traditionum igitur tria sunt genera, primum earum, quas *Traditionum tria genera.* Deus ipse tradidit, sed nemo scripsit; Ecclesia tamen semper obseruauit, & ad nos viua voce transmisit; qualis est, vt baptizentur infantes quod Caluinistæ

faciunt;

Io. 3. 5.

faciunt, sed nullo verbi testimonio probare possunt, etsi nobis propriè, quia probare possumus, traditio non est. Has ego non modo humanas, sed ne Ecclesiasticas quidem traditiones appellauerim, quia licet per Ecclesiam traditæ, non ab Ecclesia, sed à Deo constitutæ sunt, sicut scripturam sacram; licet ab Ecclesia conseruata & tradita sit, nemo Ecclesiasticam traditionem appellat. Secundum earum, quas Ecclesia nō solum tradidit, sed etiam instituit, qualis est Dominicæ diei obseruatio, & Quadragesimæ ieiunium, à carnibus certis diebus abstinere. Quas, qui humanas vocat traditiones, vehementer errat, & quid Ecclesia sit ignorat. Nec enim hominibus, sed Spiritu sancto Ecclesiam gubernante auctore institutæ sunt; sicut vehementer erraret, quisquis decretum illud Apostolorum, Act. 15.20. vt Christiani à sanguine, & suffocato abstinerent, humanam vocaret traditionem. *Visum enim est*, inquiunt, vers. vigesimo octauo. *Spiritui sancto, & nobis*. Atqui illud non diuinum, sed Ecclesiasticum præceptum erat; omnis enim congregata Ecclesia definierat. Quare quidquid postea Ecclesia eodem modo congregata definiuit, eodem loco habendum est. Nec enim Spiritus sanctus minùs Ecclesiæ, quàm Apostolis & promissus, & exhibitus fuit: quin etiam magis, quia Apostolis non propter ipsos, sed propter Ecclesiam; Ecclesiæ non propter Apostolos, sed propter ipsam datus est, vt eam doceret omnem veritatem; & cum ea maneret vsque ad consummationem sæculi. Itaque non minus nunc Ecclesiam gubernat, quàm tunc Apostolos gubernabat. Tertium genus est earum, quæ neque à Deo, neque ab Ecclesia: sed aut à Republic. aut à priuatis hominibus institutæ sunt: earumq; duo sunt genera, alterum earum, quæ nec præceptis, nec consiliis Dei contrariæ sunt; alterum earum, quæ sunt contrariæ: de prioribus Christus hîc non agit; sed tota potius scriptura docet, vt eas obseruemus, si ab iis, qui auctoritatem habent, institutæ sint, quia debemus illis *non solum propter iram; sed etiam propter conscientiam obedire*. Rom. 13.5. Tantum agit de iis, quæ, nisi præceptum Dei violetur, seruari nō possunt, quales erant illæ Scribarum, & Pharisæorum, de quibus dicit ver. 6. *& irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem vestram.*

Ecclesiasticæ traditiones humanæ nō sunt.

Quæ propriè traditiones humanæ.

11. *Non quod intrat in os coinquinat hominem.*] Non dixit, inquit Chrysostomus, cibos non coinquinare, etsi id intelligebat: sed quod intrat per os, quod de sordibus illotarum manuum, de quibus agebatur, intelligi poterat: ne si cibos diceret, vehementer offenderentur: in tanta enim religione ciborum delectus habebatur, vt etiam post resurrectionem Petrus illis vti recusauerit, Act. 10.14. Omnibus in locis Caluinistarum peruersitatem, & ignorantiam mirari soleo, hoc autem loco vsq; adeo eorum stupiditatem, & cæcitatem miror, vt omni prorsus sensu carere mihi videantur: solum gustum excipio, quem delicatum sanè habent, & subtiliter inter carnem, & pisces discernentem: cuius causam optimi patroni maiore, quam religionis cura defendunt. Valde apposité, inquit Caluinus aduersum nos hûc locum citari posse. Quid ita? *Quia putatis*, inquit, *quod intrat per os hominem coinquinare*. Allucinatis Rabbi. Nam eos, qui id sentiunt, aut Iudæos, vt Scribas illos, & Pharisæos, contra quos Christus disputabat: aut hæreticos similes sui, vt Manichæos esse existimamus. Nec alio modo, quam Christus sensit, & docuit, sentimus ipsi, atque docemus. Quod facile, si hunc locum excutiamus, atque euersemus, apparebit. Quid enim Christus dicit? *quod intrat per os non coinquinat hominem*. Fingamus contra Christum disputare, vt sensus appareat, & illi, si oculos habent, videant. Si, quod intrat per os, non coinquinat hominem: ebrietas ergo non coinquinat hominem: nam vinū, vt opinor, per os intrat. Si, quod intrat per os, nō coinquinat hominem, intemperantia cibi non coinquinat: nam & cibus per os intrat. Respondebunt, vt arbitror, si bene responderint, quod intrat per os, non coinquinare hominem natura sua, *quia omnis creatura Dei bona est*. 1. Timoth. 4. 4. sed intemperantem animum, qui plus cibi, aut potus sumit, quàm ratio præscribit, hominem coinquinare. Ita prorsus est, nosque idem dicimus, quod intrat per os, non coinquinare hominem, scimus enim omnem creaturam Dei bonam, sed inobedientem animum, qui contra Ecclesiæ præceptum, cui Deus obedire iussit, cibum sumit, hominem inquinare. At Ecclesia non potest, inquiunt, bonos natura sua cibos prohibere. Id nunc videamus. Sanguis, & pullus columbinus suffocatus bonus sanè natura sua cibus est. Ecclesia tamen prohibuit illis vti. Act. 15.20. Caro bonus natura sua cibus est, atqui Diuus Paulus carne sibi interdicit in æternum, ne fratrē scandalizet, ita vt si vescatur, non cibi natura, sed caritatis defectu inquinari se putet 1. Corinth. 8.13. Omnis creatura Dei bona est, tamen si quis ægrotus medico prohibente, & certum vitæ periculum prædicente vino vtatur, quis dubitet eum non quidem vini natura, sed inobediente inquinari voluntate? Potest ergo non iam dico Ecclesia, sed medicus hos, vel illos cibos, hunc, vel illum ægrotis potum prohibere. Qui ieiunium indicit, cibum vtique certo tempore prohibet: atqui non modo Ecclesia Catholica, sed Caluinistarum etiam Satanica synagoga, cum aliqua molienda proditio est, cum rex insidiis appetendus, cum de regno deturbādus, cum crudelissima, & sceleratissima bella mouēda, cum plurimus innocentium fundendus est sanguis, ieiunium indicit. Quid ergo? potuit Ecclesia Apostolorum tempore sanguinem, & suffocatum tum, cum minimè prohiberi debere videbatur, id est, cum abroganda, non confirmanda vetus lex erat, prohibere, vt suauius abrogaretur: & non poterit nunc meliore de causa, vt caro dometur, certis diebus carnem delicatissimum cibum prohibere? Potuit D. Paulus, ne vel minimum fratrem offenderet, carnem sibi in perpetuum prohibere: & nō poterit Ecclesia, ne nos caro nostra peius offendat, non iam in perpetuum, sed ad breue tempus carnem nobis prohibere? Potest medicus propter salutem corporis: non poterit Ecclesia propter salutem animæ? Potest hæreticorum synagoga, vt malè agat; non poterit Dei Ecclesia, ne malè agat? Legant Augustinū, qui Manichæis hoc ipsum, quod illi obiiciunt Catholicis, obiicientib. libro 30. contra Faustum cap. 5. ita respondet, *& Christiani nō hæretici, sed Catholici edomandi corporis causa propter animam ab irrationabilibus motibus amplius humiliandam, non quòd illa esse immunda credant, non solum à carnibus, verum à quibusdam etiam terræ fructibus abstinent, vel semper sicut pauci, vel certis diebus, atq; temporibus, sicut per Quadragesimam ferè omnes.* Hæc nostra sententia est; nos illi Catholici sumus; Caluinistæ illi hæretici.

De delectu ciborum contra Caluinistas.

Caluinistarum ieiunia tumultuum & bellorū præludia.

Sed, quod procedit.] Nec omne, quod procedit ex ore, coinquinat hominem; nec omne, quod coinquinat, ex ore procedit. Nam laudes Dei ex ore procedunt, & non coinquinant; sed potius iustificant hominem, & malæ, nefariæque cogitationes, quas solus apud se animus versat, hominem inquinant, ex ore verò non procedunt. Sed sensus est ea, quæ coinquinant hominē, & per os intrant, aut exeunt, non ideo coinquinant, quia intrant, sed quia exeunt, & non, quia exeunt tantùm ex ore, nam & cibus aliquādo ex ore per vomitum redditus exit, sed quia ex inquinato corde procedunt. Itaque ipse cibus, & potus, qui aut immoderatè, aut contra Ecclesiæ præceptum sumptus est, non intrando, sed exeundo coinquinat. Exit autem, cum intemperans, & inobediens animus prodit in opus, & cibum, & potum, aut immodicum, aut contra Ecclesiæ mandatum non

solùm vult sumere; sed sumit, & in os mittit. Intrando ergo cibus exit; & non quia intrat, sed quia exit, hominem inquinat. Cur igitur Christus hoc tam obscurè dictum addidit? Puto voluisse eum antithesi intrandi, & procedendi vti, & fortasse alludere ad calumniatoriam Scribarum & Pharisæorum interrogationem, vt obliquè ostenderet non suos discipulos manuum illotarum sordibus: sed ipsos malignis, & calumniatoriis verbis inquinari.

12. *Scandalizati sunt.*] quia videbatur, vt indicat Chrysost. contra ciborum delectum lege præscriptum loqui, legemque ipsam abrogare.

13. *Omnis plantatio.*] Plantationem vocat plantam ipsam. Plantam autem multi, bonique auctores doctrinam interpretantur, vt Theophylus Alexandrinus epistola 1. Paschali, Hilarius. Theophylactus, & Euthymius in commentariis. Alii, homines bonam, aut malam habentes voluntatem plantas bonas, vel malas esse, vt Athanasius in epistola de Synod. Ariminens. & Seleuciens. Hieronymus hoc loco, Prosper. lib 1. de vocatione gent. cap. 2. Augustinus lib. 1. qq. Euang. cap. 17. Beda. Alii vtrumque, & homines, & doctrinã, vt Chrysostomus. Non dubito, quin homines ipsos, id est, Scribas, & Pharisæos plantam Christus appellet, sicut versu sequenti cæcos, & duces cæcorum appellauit. Nos aliquando bonæ, aliquando malæ plantæ sumus; Deus nos bonas plantas facit, nos ipsi facimus malas Ierem 2. 21. *Ego plantaui te vineam electam, omne semen verum; quomodo conuersa es mihi in prauum vinea aliena?* Sensus ergo est, eos, qui, cum plantati sint à Deo vinea electa, in vineam prauam versi sunt; aut, qui se ipsi vineã prauam ab initio plantauerunt, diu vigere, & fructum ferre non posse; itaque exscindendos esse, & in ignem æternum mittendos, vt supra de arbore mala dixit cap. 3. 10. & 7. 19. In hanc sententiam Origenes homil. 1. in Ieremiam, & Hieronymus exponunt. Itaque nihil aliud voluit Christus dicere, quàm illos, tanquam homines perditos, & profligatos esse dimittendos, quia non spiritum Dei, sed suum sensum, traditionesque sequebantur; ideoque Christi verba spiritus plena capere nõ poterant: sicut statim dicit, vers. 14. *sinite illos, cæci sunt, & duces cæcorum, &c.* vt Ioan. 6. 44. *nemo potest venire ad me, nisi pater, qui misit me, traxerit eum.* Quidam interpretes noui ad prædestinationem, & reprobationem referũt; quod ne D. quidẽ Augustinus fecit; nec ego illis assentiri possum; excusaret enim potius illos Christus, quàm accusaret, si diceret dimittendos esse, quia reprobati erant, nec aliter, quam faciebant, poterant facere, & fortasse non omnes illi reprobati erant, fortasse aliqui postea ex illis crediderunt. Certè cum Christus reprobatos fuisse non dixerit, temerarium est dicere. Dimittendos ergo non tanquam reprobatos; sed tanquam cæcos esse dicit. Possunt autem, qui cæci sunt, illuminari; nam & alii multi cæci erant, & illuminati sunt: & eradicandos esse intelligit non absolutè; sed si non conuertantur, si arbor bona esse noluerint, vt supra dixit ca. 12. 33. *facite arborem bonam, & fructum eius bonum*, & sicut pater[…]am […]ias diu expectauit, vt ficus illa, quam in vinea sua plantatam habebat, fructum ferret, id est, bona fieret, Luc. 13. 7.

14. *Cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foueã cadunt.*] Cæci sunt omnes hæreticorum d[…]ores & cæcorum duces. Hinc ergo colligitur no[…]olum magistros, sed etiam, qui eos sequuntur in foueam cadere; nec ignorantia excusari posse.

15. *Respondens autem.*] Hebraismus respondere, pro exordiri ad loquendum, vt ca 11. 25.

Petrus.] Petrus, inquit Chrysostomus, vt omnium ardentissimus solet cæteros anteire. Existimat autẽ Theophylactus Petrum rectè, quæ Christus dixerat, intellexisse: sed ignorantiam simulasse, quia sciebat contra legem esse, & non audebat apertè dicere, cupiebatque, vt Christus magis explicaret, ne auditores offenderentur. Hieronymus, & Euthymius, re vera non intellexisse, sed putasse parabolam esse, quæ non erat, eò magis, vt ait Euthymius quòd, vt scribit Marcus cap. 7. 16. eodẽ hoc loco epiphonemate, quo in fine parabolarum vti solebat, vsus est, *Si quis habet aures audiendi, audiat*; Petrum quidem non intellexisse ex Christi responso manifestũ est, *adhuc & vos sine intellectu estis?* Quod autem parabolam vocauerit, non continuò sequitur cum existimasse propriè esse parabolam: potuit enim propter obscuritatem, quam sermo Christi cum parabolis communem habebat, parabolam appellare. Marcus scribit cap. 7. 17. non Petrum, sed discipulos id interrogasse, cũ in domum Christus introiisset. Euthymius respondet Petrum exorsum, alios deinde secutos esse. Malo dicere esse syllepsim, qua quod vnus interrogauit, omnes dicuntur interrogasse, aut quia ille vnus nomine omnium interrogauit, quod est valde probabile, cum non dicat, edissere mihi, sed *edissere nobis parabolam hanc*: aut quia, si pro se tantum interrogauit, solet scriptura per hanc figuram plures ponere pro vno, cum omnes eiusdem sunt generis, sicut hîc omnes, vt Petrus, discipuli erant, vt cap. 26. 8. Matthæus scribit effuso vnguento indignatos fuisse discipulos, cum ex Ioan. 12. 4. manifestũ sit solum Iudam indignatum fuisse, & cap. 27. 44. Latrones, qui cum Christo crucifixi erant, blasphemasse dicuntur, cum ex Luca cap. 23. 39. 40. vnum tantũ blasphemasse constet, ab altero vero non blasphemante Christum, sed confitente fuisse reprehensum. Nec obstat, quod Christus non de vno, sed de plurib. loquens statim dicit, *Adhuc & vos sine intellectu estis?* Nã & Matth. 26. 10. & Mar. 14. 6. cum solus Iudas contra illam mulierem, quæ vnguentum effuderat, murmurasset, Christus de pluribus loquens dixit, *sinite eam*, &c. *quid molesti estis huic mulieri?*

Syllepsis scripturæ familiaris.

17. *Non intelligitis.*] Scribit Hieronymus profanos nescio quos homines Christum, tanquam philosophiæ ignarum, accusasse, quod dixerit, quidquid per os sumitur, in secessum abire: cum aliquid remaneat, quo hominis corpus alatur. Id scilicet Christus nesciebat, quod n[…]mo nescit. Loquitur igitur non philosophicè, non subtiliter: sed populariter. nam quia minimum remanet, ita loquitur, quasi nihil significet remanere. Quanquam si & ipsi voluerimus argumentari, nihil probabimus remanere, quia, quod remanet, non iam cibus: sed substantia humani corporis est. Sed ista tanquam futilia relinquamus. Illud quæri dignum est, quale hoc sit argumentum, quo vtitur Christus. Quod intrat per os primum in ventrem, deinde in secessum vadit, non ergo coinquinat hominem. Non enim apparet, quomodo conclusio ex antecedente colligatur. Respondeo Christum ponere, tanquam per se notum, hoc principium, nihil posse hominẽ coinquinare, nisi cor hominis, quod fons totius hominis est, aut quod in corde hæret, vel ex eo procedit; vt vers. 18. 19. declarat, *quæ autem de ore procedunt, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem.* Ex eo ergo, quod cibus non exit ex corde, nec in eo hæret, sed in ventrem abit, & in secessum emittitur, rectè colligit non posse hominem inquinare.

18. *Quæ autem procedunt de ore.*] De ore dicit procedere non solum verba, quamquam ea maximè propriè ex ore procedunt […]d etiam fac[…]a, & quidquid in actũ exit, quia omnia ope[…] in […]rde prim[…] concipiuntur, vnde non videtu[…] nisi per os exire posse. q[…]d v[…]cum cordis foramen est[…] quia ita plerunq; na[…]raliter fit, vt primum, quæ facturi sumus, animo cõ[…]mus, deinde eloquamur ore, ad extremum perficiamus. Itaque

opera per verba ex corde procedunt. Fit quidem aliquando, vt nihil loquentes faciamus, ſed Chriſtus non ſpectauit, niſi quod plerumque fieri ſciebat. Ideo dicit, quod ſequitur.

19. *De corde exeũt cogitationes.*] Exeunt, quia inde manant, quamuis non ſemper in verba erumpant, aut facta.

Homicidia, adulteria.] Hæc, & quæ ſequuntur, eo modo ex ore procedũt, quo ſuperiore verſu explicauimus.

21. *In partes Tyri, & Sidonis.*] Duæ erant, & Gentiles, & maritimæ ciuitates, vicinæque Galilææ Septentrionẽ verſus vt ca. 11. 21. expoſuimus. Non ſatis compertum videtur eſſe, an in regionem ipſam Gentilium ingreſſus ſit Chriſtus, quanquam id fere omnes putant interpretes; an ſolum venerit in fines Galilææ, & Phœniciæ, vbi Tyrus, & Sidon ſitę erant. Nam vna quidem ex parte non videtur veroſimile Chriſtum feciſſe, quod Apoſtolos facere prohibuerat c. 10. 5. *in viam gentium ne abieritis*; præſertim cum Chriſtus ſolos Iudęos, Apoſtoli etiam gentes aliquando docturi eſſent. Alia ex parte Marcus c. 7. 24. videtur ſignificare in ipſam Gentilium regionem ingreſſum eſſe. *Et inde*, inquit, *ſurgens abijt in fines Tyri, & Sidonis, & ingreſſus in domum neminem voluit ſcire, & non potuit latere.* Sed ne ex hoc quidem loco ſatis colligitur. Nam quod idem Marcus dicit verſu 31. veniſſe *per Sidonem ad mare Galilææ*, vitioſa legitur *per Sidonem*, vt multi interpretes adnotauerunt. Itaque potiùs credo ingreſſum non fuiſſe in terram Gentilium. Cur autem eò venerit quæri poteſt. Marcus c. 7. 24. videtur indicare ideo veniſſe, vt lateret, *& neminem*, inquit, *voluit ſcire, & non potuit latere.* Vnde ſatis manifeſtum eſt, eum, cum eò veniſſet, latere voluiſſe; an autem ideo venerit, vt lateret, incertum. Chryſoſtomus homilia 53. exiſtimat ideo veniſſe, quia paulo ante legis ceremonias, ciborumque obſeruationes abrogaſſe videbatur, voluiſſeque ad Gentiles veniendo docere, non eſſe iam Iudæum, & Græcum, vt Petrus ſimulatque vidit linteum omnium animalium genere plenum, quo edoctus eſt, nullam iam ciborum differentiam adhibendam eſſe, iuſſus eſt ad Cornelium hominem Gentilem ire Act. 10. 19. 20. Alii ideo ſe eò recepiſſe, quia Iudæi eius doctrinam recipere noluerant, ſicut Paulus & Barnabas dixerunt Act. 13. 46. *vobis oportebat primum loqui verbum Dei, ſed quia repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes.* Ita Hieronymus, Beda, & Theophylactus, niſi quod Theophylactus non exiſtimat, docendi cauſa veniſſe; ſed, vt opinor, latendi; Euthymius vero quieſcendi.

Qui Syrophœnices.

22. *Et ecce mulier Chananæa.*] Marcus c. 7. 26. vocat Syrophœniſſam, quod nihil Matthæo repugnat. Nam ipſi Tyrij, & Sidonij Syrophœnices erant. Vnam enim partem Syriæ fuiſſe Phœniciam Plinius libro 5. c. 12. & 20. & Strabo libro 6. auctores ſunt. Phœniciam autem eam fuiſſe oram, vbi Tyrus, & Sidon erat, iidem docent. Vocati ſunt compoſito nomine Syrophœnices, quod Syrii Phœniciam occupaſſent, vt plerique putant, ſicut Gallogręci, & Celtiberi dicti ſunt; aut, quod alii dicunt, ego quoque probabilius eſſe arbitror, quia alii erant Phœnices, qui non in Syria, ſed in Africa habitabant, qui Libyophœnices, id eſt, Phœnices, Libyæ habitatores, ſicut illi Syrophœnices, id eſt, Phœnices habitatores Syriæ dicti ſunt. Inde Africani Pœnorum, quaſi Phœnicum, aut Phœnorum nomen acceperunt. Solent enim Meridionales, & Occidentales gentes ex littera Ph. qua mirum in modum Orientales delectantur, aſpirationem tollere, ſicut pro Philiſtinis, Palæſtinos dicimus. Inde Punica lingua manauit, quam Hebraicæ confinem fuiſſe Hieronymus, & Auguſtinus ſæpe teſtantur. Difficilius dictu eſt, cur eam mulierem Matthæus Chananæam appellauerit. Sunt qui putent eam ciuem fuiſſe Canæ maioris, quæ vrbs in Phœnicia erat contermina tribui Aſer, Ioſuæ 19. 28. quod mihi non diſplicet. Nam quod quidam obiiciunt illam Canam apud Ioſue ſcribi per ק id eſt, per c. noſtrum non aſpiratum, apud Matthæum vero mulierem Chananæam per aſpirationem appellari, parum me admodum mouet: paſſim enim ſolent Septuaginta, & Euangeliſtæ, dum Græcè ſcribunt, Hebraicas litteras permutare. Iuuat etiam hanc opinionem, quod eam Canam in finibus Phœnicæ, & Galilęæ fuiſſe conſtet, & ea mulier à finibus illis egreſſa dicatur. Quanquam communis ſententia probabilis eſt, vocatam eſſe Chananæam, vel quia Phœnices ex terra Chanaan ingredientibus Hebræis eiecti fuerant; vel, vt alii volunt, quia poſteri erant Cham filii Noë, cuius primogenitus filius Sidõ vocabatur Geneſ. 10. 15. quem vrbis Sidonis fundatorem fuiſſe ferunt. Quanquam ſcriptores profani alium eius vrbis auctorem fuiſſe tradunt. Adnotauit Chryſoſtomus ideo Euangeliſtã Chananæam fuiſſe expreſſiſſe, quò admirabilior eius fides appareret; habebantur enim Chananæi apud Iudæos omnium gentium maximè impii. Eodem conſilio Marcus expreſſit fuiſſe ἑλληνίδα Græcam, id eſt, Gentilem, vt noſter vertit interpres; ſolent enim omnes Gentiles in ſacris litteris noui præſertim Teſtamenti Gręci vocari, & Iudæis opponi, quamuis neque lingua, neque genere Græci ſint, Act. 9. 29. & 18. 4. Rom. 1. 16. & 2. 9. 10. & 3. 9. & 10. 12. 1. Cor. 1. 22. 24. Gal. 3. 28.

In ſcriptura Græci pro Gentilibus.

Miſerere mei.] *Mei* dicit, vt magis Chriſtum moueat quam ſi diceret, filiæ meæ. Aut vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius putant, quia eius filia ſine ſenſu iacebat; ipſa verò vtriuſque, & ſuum, & filiæ ſentiebat dolorem.

Fili Dauid.] Cur ita Chriſtus ab iis potiſſimum qui aliquod ab eo beneficium poſtulabant appellaretur, diximus c. 1. 1. Hanc autem mulierem, & ſi Iudæa non erat, credendum eſt propter Iudæorum vicinitatem, aut de prophetiis, quibus Chriſtus filius Dauidis futurus dicebatur, inaudiuiſſe aliquid, aut cognouiſſe certè ita vulgo à Iudæis, qui in illum crederent, appellari

23. *Qui non reſpondit ei verbum.*] Ne ſibi, inquiunt Hieronymus, & Beda, contrarius eſſe videretur, quia c. 10. 5. diſcipulis dixerat *in viam gentium ne abieritis*, ſicut reſpondet verſu ſequenti, *non ſum miſſus niſi ad oues, quæ perierunt domus Iſrael.* Mihi ob alias etiam duas cauſas videtur tacuiſſe, & vt mulieris fidem, conſtantiamq; probaret, aut aliis potius, vt ait Chryſoſtomus, pateſaceret. Magnæ enim fidei, & ſingularis fuit contemptam, & ne verbo quidem dignam iudicatam perſeuerare; & vt oſtenderet ſe non ſponte, ſed quodammodo inuitum, & importunis mulieris precibus coactũ miraculorum gratiam gentibus impertiri, cum non eſſet miſſus, niſi ad oues, quæ perierant domus Iſrael.

Sanctorũ interceſſio & inuocatio.

Dimitte eam.] Cõcedendo, quod petit; rogabant enim pro illa, vt ait Euthymius; & eſt vero ſimile ab ipſa muliere, vt pro ſe rogarent, fuiſſe rogatos. Nec enim Chriſto faciunt iniuriam, vt Caluiniſtę delirant, qui ad Chriſtum per Sanctos adeunt.

Quia clamat poſt nos.] Hoc mihi videntur dicere, concede illi, quod petit, ſaltem propter improbitatem, vt tu ipſe in illa parabola amici intempeſta nocte panes ab amico petentis docuiſti, Luc. 11. 8. quod Hieronymus dicit, ideo Apoſtolos pro ea rogaſſe, vt moleſtia liberarentur, duriuſculè dictum videtur. Marcus c. 7. 25. dicit eam in domum, vbi Chriſtus erat, ingreſſam ad pedes eius procidiſſe, quod videtur huic loco eſſe contrarium, vbi ſignificatur eam Chriſtum per viam euntem ſecutam eſſe, & à tergo clamaſſe. Auguſtinus lib. 2. de conſenſu Euangeliſtarum cap. 49. reſpondet primum in domum ingreſſam, vbi erat Chriſtus, & ad eius pedes procidiſſe, dixiſſeque *miſerere mei*, vt ait Marcus.

qua vis ineſt, hæc potius eſt; vt Chriſtus non dixerit *κύνας* canes, ſed *κυνάρια* catellos, vt puſillos, & nullius vtilitatis, ac pretii canes ſignificaret, quibus multo minùs, quàm magnis illis, qui aliquid vtilitatis afferunt, filiorum panis proiiciendus eſt: mulier verò non, vt ſe minus, quàm canem eſſe confiteretur; ſed vt melius, &, vt vulgo dicunt, ad hominem argumentaretur, eodem vſa ſit verbo.

De micis.] Micas vocat minora, & minus frequentia miracula, vt Theophylactus adnotauit, quaſi dicat, non peto à te, vt paſſim hic, ſicut apud Iudęos miracula facias, vt cæcos cures, mortuos exſuſcites; ſed vnum tantum, & minus natura ſua difficile, vt dæmonem à filia mea expellas.

Quæ cadunt.] Reſpondet hoc verbum illi, quo Chriſtus vſus fuerat, *βαλεῖν* proiicere, illique opponitur, quaſi dicat, non rogo, vt ex profeſſo, vt apud Iudæos, miraculum facias, ſed vt obiter: non quaſi dederis, ac ne proieceris quidem, ſed quaſi tibi exciderit; quemadmodum ſolent ex menſa diuitum micæ cadere.

De menſa.] Menſam vocat gratiarum omnium, vt ita dicam, copiam, quæ erat in Chriſto, ſicut menſa diuitum omni ciborum genere referta eſſe ſolet. *In ipſo enim inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter; & de plenitudine eius nos omnes accepimus.* *Coloſſ. 2.9. Ioan.1.16.*

Dominorum ſuorum.] Dominos ſuos, inquit Chryſoſtomus, Iudæos vocat, quos Chriſtus filios appellauerat, quod magnæ tribuit humilitati. Potiùs Chriſtum ipſum Dominum vocare credo; ſed loquitur pluraliter propter canes, quorum ſuum quiſque Dominum habet.

28. *O mulier magna eſt fides tua.*] Vox admirantis. Obſeruatione autem dignũ eſt, nullius hominis fidem niſi Gentilium admiratum fuiſſe Chriſtum, vt huius mulieris, & illius Centurionis cap. octauo ver. decimo. Maior enim Gentilium, quàm Iudæorum fides. Quo autem modo admiratio in Chriſtum cadere potuerit, illic diſputauimus.

32. *Conuocatis diſcipulis ſuis.*] Vt ſua, vt indicat Hieronymus, conſilia cum illis communicaret. Videtur etiam mihi voluiſſe Chriſtus eorum explorare fidem, & futuri miraculi occaſionem captare, vt diſcipulorum confeſſione conſtaret, non eſſe panem, vnde tanta turba paſci poſſet. Semper enim obſeruamus Chriſtum numquam ſine magna, compertaque neceſſitate miracula feciſſe. Quam etiam ob rem triduum, antequam ſequens miraculum faceret, expectauit, vt ſi quid ciborum ſecum alioqui tuliſſent, conſumeretur, quemadmodum Chryſoſtomus, & Euthymius monuerunt. Idem etiam Chryſoſtomus, & poſt Theophylactus adnotarunt non ſuggeſſiſſe nunc diſcipulos Chriſto, vt turbas dimitteret, vt in pagos irent, & cibos emerent, quemadmodum fecerant. capite decimo quarto verſu decimo quinto, quod iam aliquantum fide profeciſſent, & quòd viderent omnes alacres eſſe, & audiendi auiditate famem non ſentire.

Quia triduo iam perſeuerant mecum.] Sunt, qui putent totum triduum, aut omnes, aut pleroſque fuiſſe ieiunos, quòd magnus ieiunii magiſter Caluinus non virtuti, ſed aëri ſubtiliori tribuendum exiſtimat: nos enim craſſo ſub aëre natos tam diuturnum ieiunium ferre non poſſe. Quaſi verò, quò ſubtilior aër eſt, non eò edaciores homines reddat. Sed non vult, vt opinor, Gallos prætextu craſſi aëris ieiunare. Legimus non ſolum apud Orientales, ſed etiam apud Europæos multò longiora ieiunia: tamen ex hoc loco aut omnes, aut aliquos per triduum ieiunaſſe colligi non poteſt. Tantum colligitur tunc, cum hæc Chriſtus dixit, fuiſſe ieiunos; quia dicit, *& dimittere eos ieiunos nolo*; conſumpſerant enim, vt ait Euthymius, quidquid ſecum attulerant ſibi. Quæ ſequuntur vſque ad verſum trigeſimum octauum ſupra expoſuimus, capite 14. à verſu 15. vſque ad 21. *Caluini inepta argumenta contra ieiunium.*

39. *In fines.*] Quidam Græci codices legunt, *εἰς τὰ ὄρη* in montes, parum emendatè pro *τὰ ὅρια* in terminos.

Magedan.] Marcus capite octauo verſu decimo, dicit veniſſe in partes *Dalmanutha*. Quam credibile eſt vitioſam eſſe lectionem, legendumque, vt hoc loco, *Magedan*, quemadmodum Hieronymus in libro de locis Hebraicis legit, & vt Auguſtinus libro ſecundo de conſenſu Euangel. capite quinquageſimo primo & Beda Marci octauo teſtantur, pleroſque ſuo tempore codices habuiſſe. Argumentum nonnullum eſt, quod *Dalmanutha* alibi in ſcriptura non legatur, nec apud vllum, quod ſciam, profanum auctorem reperiatur: Magedan autem, aut, vt Græcè hoc loco eſt, *Magdala* libro primo Regum capite decimo ſeptimo verſu vigeſimo legamus, quamuis incertum ſit vtrum vnus, idemque ſit locus. Tamen, ſi legamus *Dalmanutha*, nullam propterea exiſtimandum eſt eſſe repugnantiam; nam aut, vt aiunt Auguſtinus, & Beda ſub diuerſo nomine idem locus ſignificatur; aut, vt alii coniiciunt, alterum regionis, alterum vrbis nomen eſt; aut vtrumque vrbis, ſed vtraque vrbs vicina erat, ita vt, qui in fines vnius veniret, in fines etiam alterius veniſſe diceretur; ſicut ſupra verſu vigeſimo primo dicitur veniſſe Chriſtus in partes Tyri & Sidonis.

CAPVT XVI.

1 ET acceſſerunt ad eum Phariſæi, & Sadducæi tentantes: & rogauerunt eum vt ſignum de *Mar.8.b.11.*
cælo oſtenderet eis. 2. At ille reſpondens, ait illis: Facto veſpere dicitis: Serenum erit, *Luc.12.g.54.*
rubicundum eſt enim cælum 3. Et mane: Hodie tempeſtas, rutilat enim triſte cælum 4. *Sup.12.g.39.*
Faciem ergo cæli diiudicare noſtis: ſigna autem temporum non poteſtis ſcire? Generatio *Iona 2.*
mala & adultera ſignum quærit: & ſignum non dabitur ei, niſi ſignum Ionæ prophetæ. Et relictis illis, *Mar.8.b.*
abiit 5. Et cum veniſſent diſcipuli eius trans fretum, obliti ſunt panes accipere 6. Qui dixit illis: Intue- *14.*
mini, & cauete à fermento Phariſæorum, & Sadducæorum 7. At illi cogitabant intra ſe dicentes: Quia *Luc.12.a.1*
panes non accepimus 8. Sciens autem Ieſus, dixit: Quid cogitatis intra vos modicæ fidei, quia panes non *Sup.14.c.17.*
habetis? 9. Nondum intelligitis, neque recordamini quinque panum in quinque millia hominum, & quot *Ioã.6.b.9.*
cophinos ſumpſiſtis? 10. neque ſeptem panum in quatuor millia hominum, & quot ſportas ſumpſiſtis? *Sup.15.d.34.*

11. Quare non intelligitis, quia non de pane dixi vobis: Cauete à fermento Pharisaeorum, & Sadducaeorum?
Mar. 8. c. 17. *12. Tunc intellexerunt quia non dixerit cauendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisaeorum, &*
Luc. 9. c. 18. *Sadducaeorum. 13. Venit autem Iesus in partes Caesareae Philippi: & interrogabat discipulos suos, dicens:*
Ioan. 6. g. 69 *Quem dicunt homines esse Filium hominis? 14. At illi dixerunt: Alij Ioannem Baptistam, alij*
Ioan. 1. f. 42. *autem Eliam, alij vero Ieremiam, aut vnum ex prophetis 15. Dicit illis Iesus: Vos autem quem*
me esse dicitis? 16. Respondens Simon Petrus dixit: Tu es Christus, filius Dei viui 17. Respon-
Isai. 22. g 24. *dens autem Iesus, dixit ei: Beatus es Simon Bar Iona: quia caro, & sanguis non reuelauit tibi, sed pater meus,*
Ioan. 20. e. *qui in caelis est. 18. Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, & super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, & portae*
23. *inferi non praeualebunt aduersus eam 19. Et tibi dabo claues regni caelorum. Et quodcunque ligaueris super ter-*
Mar. 8. d. 13. *ram, erit ligatum & in caelis: & quodcunque solueris super terram, erit solutum & in caelis 20. Tunc praecepit dis-*
Sup. 10. d. 38. *cipulis suis vt nemini dicerent quia ipse esset Iesus Christus 21. Exinde coepit Iesus ostendere discipulis suis, quia*
oporteret eum ire Ierosolymam, & multa pati à senioribus, & Scribis, & principibus sacerdotum, & occidi, &
Luc 9. g. 23 & 14. f. 17. *tertia die resurgere 22. Et assumens eum Petrus, coepit increpare illum dicens: Absit à te, Domine, non erit tibi*
& 17. g. 33. *hoc 23. Qui conuersus, dixit Petro: Vade post me satana, scandalum es mihi: quia non sapis ea, quae Dei sunt, sed*
Ioan. 12. d. 25. *ea, quae hominum. 24. Tunc Iesus dixit discipulis suis: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat*
Act. 17. g. *crucem suam, & sequatur me. 25. Qui enim voluerit animam suam saluam facere, perdet eam, qui autem perdi-*
31. *derit animam suam propter me, inueniet eam 26. Quid enim prodest homini, si mundum vniuersum lucretur,*
Ro. 2. a. 6. Mar. 9. a. *anima vero suae detrimentum patiatur? Aut quam dabit homo commutationem pro anima sua? 27. Filius*
Luc. 9. c 27. *enim hominis venturus est in gloria patris sui cum angelis suis: & tunc reddet vnicuique secundum opera eius.*
Amen dico vobis, sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec videant Filium hominis ve-
nientem in regno suo.

IN CAP. XVI.

A TRES primos versus huius capitis, aut etiam quatuor indicat Hieronymus in plerisque codicibus non haberi. Omnes tamen & Graeci, & Latini auctores legunt, & apud Marcum c. 8. 11. leguntur; nec vero simile est vtroque in loco additos fuisse. Potest aliquem mouere, quod c. 12. 38. eadem iam Euangelista narrasset. Sed nihil vetat saepe Scribas, & Pharisaeos non eosdem, sed alias alios eadem interrogasse. Praeterquam quod illic Scribae, & Pharisaei, hîc Pharisaei, & Sadducaei interrogasse dicuntur, & illic non ea de causa Christum conuenisse, sed in media cum Christo disputatione respondisse, *volumus à te signum videre:* hîc accessisse dicuntur, quasi eam ob causam ad Christum venerint, vt signum ab eo de caelo peterent.

B 1. *Pharisaei, & Sadducaei.*]De Pharisaeorum, & Sadducaeorum sectis ca. 3. 7. disputauimus. Notandum hîc tantum est, quomodo duae maximè contrariae haereticorum sectae Pharisaei, & Sadducaei inter se conueniant, vt Christum impugnent. Pharisaei enim, & Sadducaei immortales inter se inimicitias gerebant, vt non modo ex Iosepho, sed etiam ex Luca Act. 23. 6. intelligitur. Sic olim Pilatus, & Herodes, cùm inimici essent, vt Christum irriderint, amici facti sunt, Luc. vigesimo tertio versu duodecimo. Sic nunc Lutherani, & Caluinistae haeretici maximè inter se contrarij aduersus Ecclesiam Catholicam, id est, corpus Christi conspirare solét. *Semper enim Christus*, vt ait Tertullianus, *inter duos latrones crucifigitur.*

Haeretici inter se dissidentes aduersus Ecclesiam conspirant

C *Vt signum de caelo ostenderet eis.*] Haec exposuimus cap. 12. 38.

2. *Facto vespere.*] Quia signum de coelo petierant, ex caelestibus signis probat non debere eos de coelo signum petere. Vespertinum ruborem serenitatis, matutinum pluuiae signum esse longa experientia omnes homines docuit, nec opus est de ea re longius philosophari.

3. *Faciem ergo caeli.*]Graecè legitur ὑποκριταὶ τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε, Hypocritae faciem caeli cognoscitis, quod & Lucas legit capite duodecimo vers. quinquagesimo quarto. Vocat autem hypocritas hoc loco, vt ait Euthymius, quia sapientes videri volebant, cum essent insipientissimi: quales hodie sunt Caluinistae, qui sibi omnium mortalium sapientissimi videntur, cum omnium, meo iudicio, insipientissimi sint. Quae enim maior insipientia, quam homines, qui Christiani dici, viderique volunt, sapientiam incredulitate metiri? Nos enim, qui simplices, qui tardi, qui fatui, & insipientes habemur, si nihil, nisi, quod humana ratio persuadet, crederemus, sapientissimi apud illos haberemur. Tota huius loci difficultas in eo est, qua ratione Christus argumentationem concludat. Quidam sine interrogatione legentes, vt Chrysostomus, & Theophylactus ad hunc modum argumentum explicant. Faciem quidem coeli cognoscere potestis; signa autem temporum (aduentus mei) cognoscere non potestis; non enim primus meus aduentus ex caelestibus signis Solis, ac Lunae; sed ex prophetiis, & miraculis, quae facio, cognosci debet. *Non venit regnum Dei cum obseruatione; sed regnum Dei intra vos est.* Lucae decimo septimo versu vigesimo & vigesimo primo. Alii per interrogationem, vt Hilarius, Hieronymus, Beda, & Euthymius. Si faciem coeli cognoscitis, id est, signa serenitatis & pluuiae, quod difficilius est, & incertius; quomodo signa temporum aduentus mei, quae tot prophetiis consignata, tot à me miraculis comprobata sunt, cognoscere nescitis? confirmat hanc interpretationem Lucas cap. 12 56. *Hypocritae faciem caeli, & terrae nostis probare, hoc autem tempus quomodo non probatis?* Nam etsi illic turbis; hîc Pharisaeis, & Sadducaeis loquitur, credibile tamen est eodem vtrobique modo Christum argumentatum; à maiore scilicet ad minus, quod alii à minore ad maius vocant. Vtraque interpretatio probabilis.

Caluinistae sibi sapientes reuera insipientissimi. Caluinistae sapientiam incredulitate metiuntur.

4. *Generatio.*] Haec à nobis cap. duodecimo vers. trigesimo quarto explicata sunt.

5. *Et cum venissent discipuli eius.*] Cum soluerent, vt venirent; tunc enim, cum proficiscerentur, obliti sunt panes secum accipere. Quaerit Hieronymus quomodo obliuisci potuerint, cum paulo ante capite decimo quinto versu trigesimo septimo septem sportas plenas facta miraculo collegerint? Respondet eos panes secum tulisse, sed, cum discederent, oblitos fuisse eos accipere. Vero similius mihi videtur septem illas sportas discipulos, aut suapte spóte, aut iussu

Christi in pauperes distribuisse. Itaque obliti sunt panes accipere, id est, emere. Illud Hieronymo concedere non possum, ea quæ sequuntur in ipso mari inter nauigādum accidisse, quia disertè scribit Lucas c. 12. 1. multis circunstantibus turbis, ita vt sese conculcarent, cœpisse Christū discipulis dicere, *attendite à fermento Pharisæorū.*

Trans fretum.] In Bethsaidam, vt ait Marcus c. 8. 22.

6. *Qui dixit illis.*] G. ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς Iesus aūt dixit illis. Noster interpres aut pro ὁ δὲ Ἰησοῦς legit ὅς, aut antecedens per relatiuum expressit, quod sæpissime solet in veteri præsertim Testamento facere, vt in Idiomatis obseruauimus.

Intuemini.] ὁρᾶτε, videte. Aliud enim est videre, quam intueri; sicut apud Græcos, aliud βλέπειν quam ὁρᾶν; videt enim aliquando, qui non intuetur, hoc autem sensu Latini videre dicunt, non intueri; id est, animum aduertere. Noster interpres catachresi vsus est, qua & Græcè de eadem re loquens vtitur Marcus c. 8. 15. ὁρᾶτε, βλέπετε ἀπὸ τῆς ζύμης *videte, & cauete à fermento.*

A fermento.] Hilarius, & Hieronymus legis obseruationem fermentum vocari putant. Quod non conuenit cum eo, quod postea Christus dicit c. 23. 2. *Super cathedram Moysi sederunt Scribæ, & Pharisæi; omnia ergo, quæcunque dixerint vobis, facite.* Iubet enim Moysis doctrinam obseruari. Potius ergo ea Pharisæorum, & Sadducæorum doctrina intelligitur, qua hæretici erant, legemque corrumpebant, & quam c. 15. 3. 5. 6. Christus reprehenderat. Nam de doctrina intelligendum ex ver. 12. perspicuum est. Quanquam, quod Lucas dicit c. 12. 1. *attendite à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis* contrarium videri potest. Respondere possumus, quod & Beda videtur indicare, ipsam Pharisæorum, & Sadducæorum doctrinam hypocrisim appellasse, quia aliud docebant, aliud faciebant; aut quia omnis eorum doctrina ad hypocrisim spectabat. Maior est quæstio, quomodo Christus hoc loco iubeat ab eorum doctrina cauere, cum c. 23. 2. doceat facere, quæcunque dicunt. Respondeo illic agere de Scribis, & Pharisæis super cathedram Moysis sedentibus; id est, Moysis legem explicantibus, quod dum faciunt, ipsis credendum est; hic autem non de lege Moysis, sed de proprio eorum fermēto, id est, de hæretica doctrina, à qua cauere iubet. Nemo tamen colligat audiendos esse hæreticorum magistros, &, cum sacris litteris consentanea docent, sequendos, cum sua miscent, refellendos; quod multi hoc tempore, qui Catholici videri volunt, dicere solent. Illi enim, quibus hoc Christus dicebat, alios tunc præceptores non habebant; & illi ipsi nondum exauctorati erant, nondum tanquam hæretici declarati. Nunc autem cum tot Catholicos doctores habeamus; cum Lutherani, & Caluinistæ à Deo, & Ecclesia, tanquam perniciosissimi hæretici declarati sint, non magis etiam, cum vera dicunt, audiendi sunt, quam diabolus, cum Christum filium Dei esse confitetur. Non magis debet homo Catholicus hæreticum, quam mulier pudica impudicum amatorē etiam honesta loquentē audire.

Hæretici ne quidem cum vera docent, audiendi.

Pharisæorum, & Sadducæorum.] Marcus c. 8. 15. addit *& Herodis*, aut, vt in aliis codicibus legitur, *Herodianorum*. Vnde manifestum est aliquam etiam Herodianorum, aut Herodis sectam fuisse. De sectis enim hic agitur, cum Sadducæi nominentur, quos certum est hæreticos, aut plus etiam, quam hæreticos fuisse, & ex versu 12. apparet, agi de falsa corruptaque doctrina. Vter autem Herodes fuerit eius sectæ auctor, magnusne ille Antipatri filius, qui vltimus regnauit; an Herodes Antipas eius filius Galilææ Tetrarcha, & quam doctrinam inuexerit, incertum est; nihil enim de ea re, quod sciam, aut in sacris litteris, aut in profanis auctoribus legitur. Nisi quod coniectura ex iis, quæ de Herode rege Iosephus scribit impensè Romanis studente, suspicor eum

Quænam Herodiana.

A auctorem huius fuisse sectæ; ex gradatione vero ipsa, qua vtitur Euangelista, qui Herodem vltimo loco posuit, eius sectam nihil aliud fuisse, quam meram hypocrisim, qua se ad omnem religionem regnandi causa accommodabat; quales nunc sunt, quos politicos appellamus, homines aut nullam religionem habentes, aut omnem religionem simulantes. Sed de hac re c. 22. 16. plura dicemus.

Contra religionem simulantes.

7. *At illi cogitabant.*] Non solum quomodo Christi verba intelligerentur; sed etiam quid acturi essent, cum panes non accepissent. Hoc enim est διελογίζοντο disceptabant, id est, consultabant, solicitique erant. Propterea eos Christus reprehendit, quod non recordarentur B duorum tam insignium miraculorum, quibus paucis panibus paulo ante tot hominum millia satiauerat.

8. *Sciens autem Iesus.*] Eorum cogitationes. Præcedentium miraculorum obliuionem, vt ait Chrysostomus, declarandis ipsorum cogitationibus, id est, nouo miraculo illis exprobrat.

9. *Quinque panum in quinque millia hominum.*] Græcè τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων quinque illos panes quinque millium (hominum) id est, qui in quinq; millia hominū distributi sunt. Eodem modo versu sequēti.

10. *Neque septem panum, & quatuor millium hominum.*] G. οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων neque septem illos panes quatuor millium (hominū) id est, qui in quatuor hominum millia multiplicati sunt. Noster scilicet C interpres sententiā, non verba, aut Grammaticā vertit.

13. *In partes Cæsareæ Philippi.*] Duas fuisse Cæsareas nemo nescit. Alteram veterem, quæ antea Stratonis turris vocabatur; ab Herode autem rege amplificata, multisque visendis operibus exornata ad promerendam gratiam Augusti Cæsaris, Cæsarea appellata est, vt auctor est Iosephus lib. 1. de bello Iudaico c. 16. & lib. 15. ant. c. 13. & Hieronymus hoc loco. Ea autem, vt iidem auctores docent, ad littus maris Mediterranei inter Doram, & Ioppem sita erat. Alteram recentiorem in Phœnicia ad radicem montis Libani, vnde Iordanis fluuius erumpebat, quæ prius Paneas dicebatur, quam Philippus Herodis magni filius, & Trachonitidis regionis Tetrarcha Lu c. 3. 1. 2. auctam, ornatamque in honorem Tiberii Cæsaris Cæsaream etiam vocari iussit; postea rex D Agrippa, vt Neroni adularetur, Neroniadem appellauit, vt Iosephus scribit lib. 20. ant. c. 8. Quod in commentariis ad hunc locum Hieronymus dicit nunc Paneadem vocari, non est, vt opinor, obliuione dictum historiæ; sed est vero simile eius tempore deleto fucato illo, & adulatorio nomine Cæsareæ, vetus Paneadis vocabulum recepisse. Cæsarea ergo Philippi dicta est, quia à Philippo Tetrarcha sic fuerat appellata, & vt ab altera Herodis Cæsarea distingueretur.

Duplex Cæsarea.

Et interrogabat discipulos] Marcus c. 8. 27. scribit hoc in via accidisse, Lucas vero c. 9. 18. cū solus esset orās. Euthymius respondet simul iter fecisse, & orasse, quod vt verum sit, tamen vero simile nō est, simul orasse, & discipulos interrogasse, longūq; cum illis sermonem vltro citròq; cōtulisse. Probabilius quod dicit August. lib. 2 de cōsen. Euāg. c. 53 in ipsa via antequā ad locū, quo tendebat, E perueniret, solū in aliquē ad orandū locum via diuertisse: finita autem oratione cœpisse pergere, atq; tūc discipulos interrogasse, quem se homines esse dicerēt. Itaq; quod Lucas ait, cum solus oraret, ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον καταμόνας, sic interpretantur, postquam solus orasset, sicut Hispani eadem prorsus phrasi dicunt, in faciendo orationem, id est, simul atque orationē fecisset; potestq; Hebraismus esse, quo in aliquando idem valet, quod postquam, vt Psalm. 125. 1. *In conuertendo Dominus captiuitatem Sion*, id est, postquam conuertit, aut cum cōuertisset. Fingamus eo loco Latinū interpretē vertisse, cum conuerteret Dominus; sicut hoc loco similem phrasim

ἐν τῷ

ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον καταμόνας vertit, *cum esset solus orans*; non dubium esset ex Hebraismo, quin deberemus interpretari, postquàm conuertisset; ergo & hîc interpretabimur, postquàm fuisset solus orans, id est, postquam solus orasset.

Quem dicunt.] Multi Latini codices, & Græci plerique habent, *quem me dicunt homines esse filium hominis?* Triplex enim lectio reperitur. Prima, *quem dicunt homines esse filium hominis?* Secunda, *quem me dicunt homines esse filium hominis?* Tertia, *quem me dicunt homines esse?* Primo modo omnes fere codices Latini, & omnes auctores legunt. Secundo modo Epiphanius in Ancorato, Theophylactus, &, vt videtur, etiam Hilarius. B Tertio Chrysostomus homilia 55. Non dubito primam lectionem, quæ vulgaris, & communis est, multo esse meliorem; eorumque coniecturam valdè probo, qui existimant primum ita scriptum fuisse, *quem dicunt homines esse filium hominis?* aliquem deinde Græcum, vt moneret Christum de se loqui ad marginem apposuisse, *me*, postea aliquem alium correctionem esse putasse, itaque in contextum transtulisse, cœptumq; esse legi, *quem me dicunt homines esse filium hominis?* postremò alium, cùm alterutrum redundare iudicaret, sustulisse *filium hominis*, quod erat obscurius, reliquisse, *me*, quod erat clarius. Scio quo modo multi, qui vtrunque legũt, interpretentur, aut sine interrogatione per appositionem; aut per interrogationem hoc modo, *quem me dicunt homines esse? filium hominis?* quod vtrumque ab- C surdum mihi videtur, secundum absurdius. Non enim solet se Christus honorificè, sed humiliter filium hominis appellare, nec aliter quàm de se per tertiam personam loquens. Cuius rei tot sunt exempla, quoties se filium appellat. Notanda etiam antithesis. Christus rogat, *quem dicunt homines esse filium hominis?* Petrus respondet, *tu es filius Dei viui.* Vnde apparet legendum hoc loco esse, *filium hominis*, vt antithesis constet. Videtur enim Christus data opera contemptissimo vocabulo se *filium hominis* appellasse, vt discipulorum fidem exploraret, occasionemque præberet illis, quod sentiebant, etiamsi nihil de ipso supra hominem sentirent, liberè dicendi. Quare, quod hæreticus quidam interpres Græcum articulum exprimens vertit, *quem dicunt homines esse illum filium hominis*; putidum iudico. Non enim D Christus, vt se Messiam illum à Prophetis prædictum; sed contrario prorsus consilio, vt se maximè abiiceret, & quasi humi prostratus sententiam exciperet, *filium hominis*, dixit.

Beza in annot.

Homines.] Vulgò, quem Hebraismum sæpe iam exposuimus vt cap. 5. 13. & Lucas ipse explicat. Nã quod dicit Mathæus, *quem dicunt homines esse filium hominis*; ille dicit cap. 9. 18. *quem me dicunt esse turbæ?* Nec est contrarium, quòd hìc dicat dixisse Christum, *quem dicunt homines esse filium hominis*, illic verò, *quem me esse dicunt?* Matthæus enim, vt probauimus, verba; Lucas sensum, expositionemque recitauit.

14. *Alij Ioannem Baptistam.*] Cur alii Ioannem Bap- E tistam, alii Eliam, alii Ieremiam esse existimauerint, diximus supra capite 11. 4. & 14. 2. Quod autem quidam ex Iosepho Ben-Gorionis afferunt, vt probẽt Ieremiam esse venturum, apocryphum est; sicut totus ille auctor fabulosissimus.

Iosephus in Bẽ Gorionis fabulosus.

15. *Vos autem, quem me esse dicitis?*] Manifesta antithesis est, *vos autem*. Putat Hieronymus Christum Apostolos, tanquam plusquam homines hominibus opposuisse. *Prudens*, inquit, *lector attende, quod ex consequentibus, textuq; sermonis Apostoli nequaquam homines, sed dii appellantur. Cum enim dixisset, quem dicunt homines esse filium hominis, subiecit, vos autem, quem me esse dicitis?* Ego nõ hominib. tanquam deos; sed vulgo tanquam homines nõ vulgares opponi credo, quod & Chrys. indicat, *vos*, inquit, A *qui mecum semper versantes, plura me fecisse vidistis, qui meo nomine cõplures virtutes ipsi quoq; fecistis, quẽ me esse dicitis?*

16. *Respondens Petrus.*] Cur potius Petrus, quam alii responderit, multas rationes veteres auctores afferunt. Prima est, quod Petrus omniũ fuerit princeps, vt Chrys. ait ho. 55. Secunda, nvm. in caput quod ardentioris fuerit fidei, vt Hilarius, & Hiero. 14. 28. docuerũt. Tertia, quod quasi os Apostolorũ fuerit, qui pro omnib. loqui soleat, quẽadmodum D. Chryso. hoc loco, & D. Aug. solẽt appellare. nam & Ioan. 6. 68 Cũ Christus omnibus discipulis dixisset, *nunquid & vos vultis abire?* Petrus respõdit, *ad quẽ ibimus? verba æternæ vitæ habes.* An autem in hoc loco pro se tantum, an pro omnib. responderit vers. 18. dicemus.

Petri primatus.

B *Tu es fili⁹ Dei viui.*] Filiũ Dei vocat natura, nõ adoptione. Adoptione. n. omnes cõfitebãtur filiũ esse Dei, quãdoquidẽ virũ iustũ, & prophetã putabãt. Certissimũ aũt argumentũ est, quod Petrus Christũ filiũ Dei viui appellãs Ioanni, Eliæ, Hieremiæ, & prophetis opponat, quos certum est filios Dei fuisse adoptione, Christum ergo non adoptione, sed natura filium Dei appellat. Itaque rectè veteres auctores ex hoc loco Christi diuinitatem probauerunt, vt Hilarius in commentariis, & lib. 6. de Trinitate, & Athanas. sermone 3. contra Arianos, & in epist. de sententia Dion. Alexand. contra Arianos.

Christum filium naturalis, non adoptiuum.

Christi diuinitas.

Viui.] Deum viuum appellat scripturarum more, vt ab idolis distinguat, quæ res mortuę sunt, vt Hieronym. Beda, Euthym. annotauerunt. D. Basil. in hom. de pœ- C nitentia legit filium Dei excelsi. Rectè autem notauit Theophyl. adiectum fuisse articulum Græcum nomini filii, vt significaretur non qualiscunque, sed vnicus ille, & naturalis filius.

17. *Simon.*] ita prius vocabatur, cap. 10. 2.

Bar-iona.] Bar-iona dictum est per contractionem pro Bar-Iohanna, quod Chaldaicè filium Iohannis significat, quemadmodum Io. 21. 15. appellatur. Simili contractione vsus est Lucas c. 3. 30.

Quia caro & sanguis.] Carnem, & sanguinem vocat homines carne & sanguine constantes. Opponit enim homines Deo, *sed pater meus*, inquit, *qui in cælis est*, vt ad Galat. 1. 16. Continuò non acquieui carni, & sanguini, & Ioan. 1. 13. *Qui non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.* Ita solet scriptura homines D carnalia sapientes appellare, & Deo, aut diuinæ sapientibus opponere, vt 1. ad Corinth. 15. 50. *caro & sanguis regnum Dei non possidebunt.* Ita etiam sapientia & prudentia carnis appellatur Rom. 8. 6. 7.

18. *Et ego.*] Elegans antithesis, Græcè etiam efficacior, κἀγὼ δὲ. Sed ego dico tibi, quasi dicat, tu, qui homo es, filium Dei viui me esse dixisti; ego vero, qui filius Dei viui sum, dico te esse Petrum, id est, vicarium meum, quem filium Dei esse confessus es. Nam Ecclesiam meam, quæ super me ædificata est, super te etiam, tanquam super secundarium quoddam fundamentũ ædificabo.

Tu es Petrus.] Sunt, qui putent nondum antea Petrum vocatum fuisse, sed nomen tantum illi fuisse promissum Ioan. 1. 42. *Tu*, inquit, *vocaberis Cephas.* Probabilius E tamen, quod lib. 2. de consens. Euang. dicit August. iam inde à principio vocationis suæ sic appellatum, vt Marci 3. 16. & Lucæ 6. 14. manifestum est. Itaque cum Christus illi dixit Ioan. 1. 42. *Tu vocaberis Cephas*, nomen illi imposuit, quasi diceret deinceps non vocaberis Simon, sed Cephas, id est, Petrus, sicut Deus Abrahamo per futurum etiam loquens nomen imposuit Genes. 17. 5. *nec vltra*, inquit, *vocabitur nomen tuum Abram, sed appellaberis Abraham, quia patrem multarum gentium constitui te.*

Et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.] Sunt inter veteres auctores, qui interpretentur super hanc petram, id est, super hanc fidem, aut super hanc fidei confessionẽ, qua me filiũ dei viui esse dixisti, vt Hil. lib. 6. de Trinitate, & Gregorius Nyssenus in lib. contra Iudæos,

&

ex Chrys. ho. 55. in hunc locū & orat. 2. aduersus Iudęos, & Cyrillus Alexandrin. dial. 4. de Trinitate, Auctor cōmentariorum in epistolas D. Pauli, qui Ambrosio tribuuntur, in c. 4. epistolæ ad Galat. Longius etiam à sensu recedens D. August. interpretatur tract. in Ioan. 27. & 124. & serm. 13. de verbis domini secund. Matth. *Super hanc petram*, id est, super me ipsum, quia petra erat Christus 1. Corinth. 10. 4. Et quia *fundamentum aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus.* 1. Corinth. 3. 11. Origenes verò tract. in Matth. *super hanc petram*, id est, super omnes homines eandem fidem habentes. Quas interpretationes aliter, quam præ se ferunt, intelligendas Caluinistæ multò auidius, quam veritatem amplexi sunt: ne, si Ecclesiam super Petrum ædificatam fuisse fateantur, Romanum Pontificem caput, aut fundamentum Ecclesiæ cogantur eadem ratione confiteri. Cæteros auctores paulo post interpretabimur. Nunc nihil magis à sensu Christi alienum cogitari potuit, quam vt dicere voluerit super seipsum, aut super aliam rem quam super Petrum fundaturum Ecclesiam. Primum, quis non videt pronomen demonstratiuum *hanc* positum esse loco relatiui, perinde ac si dixisset, tu es Petra super quam ædificabo Ecclesiam meam: Petrus enim, & petra idem sunt. Nam quod Caluinus dicit nō sine causa Euangelistam orationem variasse, cumque dixisset *Tu es Petrus*, secundo loco non dixisse super Petrum sed *super hanc petram*, vt aliam petram, quam Petrum significaret; puerile, & ridiculum est. Nec enim Matth. Græca, sed Hebraica, aut Chaldaica, & Syriaca lingua, vt in præfatione probauimus, Euangelium scripsit. Quibus linguis ista generis differentia, quæ Græcè, & Latinè est inter Petrum & petram, non reperitur, sed vno, eodemq; nomine siue Hebraicè, siue Syriacè Christus dixit *tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.* Quemadmodum si Latinè Petrus non Petrus, sed petra vocaretur, & Christus dixisset tu es Petra & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, nemo profecto sanæ mentis intelligere potuisset aliam petram, aut alium hominē, quam Petrum ipsum demonstrare; super illum ergo Ecclesiam Christus ædificauit. Dubitabit aliquis, cur si non Matthęus, Matthæi tamen Græcus interpres illam nominum, & generis distinctionem adhibuerit. Respondeo in promptu rationem esse, quia quamuis Græcè petra & πέτρος genere masculino, & πέτρα fœminino dicatur, tamen Petrus, qui vir erat, non petra fœminino, sed Petrus masculino nomine vocandus erat. Secundo autem loco, vbi de ædificii fundamento agebatur, non Petrum, sed petrā dixit, quamuis idem vtrumque nomen significaret, quia in eiusmodi ædificiis nomen petræ fœmininum magis est vsitatum. πέτρος enim & Atticum, & rarum est. Præterea cui dubium est Christum his verbis aliquid magnum & singulare tanquam fidei confessionis præmium Petro concedere, aut promittere voluisse? quid autem concessisset, si tantum illi dedisset nomen, vt Petrus vocaretur? imò ne nomen quidem dedisset; nam, vt paulo ante probauimus, iam Petrus appellabatur. his ergo verbis, *& super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam* significat hanc se illi eximiam, & singularem dignitatem concessurum, vt super eum Ecclesiam suam ædificaret, id est, eum Ecclesiæ caput constitueret, summumque in ea Vicarium faceret. Deinde ex verbis consequentibus, *& tibi dabo claues regni cœlorum*, perspicuum est hæc etiam verba, de quibus disputamus, ad Petrum pertinere; absurdum enim est tam paucis verbis rerum, aut personarum mutationem fieri. Quemadmodum ergo dicit, *tibi dabo claues regni cœlorum*, ita dicit, *super hanc petram*, id est, super te, ædificabo Ecclesiam meam. Idem enim diuersis verbis, diuersisque metaphoris illi concedit, vt ipsius in Ecclesia Vicarius sit, quam dignitatem prius fundamenti, cum dicit *& super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, deinde principis, aut capitis in Ecclesia sua, cum quasi ciuitatis claues tradidit, metaphora declarat; sicut ipse Christus & fundamentum, & caput Ecclesiæ est, quibus duobus nominibus, atque metaphoris non duę, sed vnā, eademque res significatur. Quæret aliquis, cur ergo Christus non apertè, & vno verbo dixit *super te* ædificabo Ecclesiam meam? Responsio est facilis, ne locutionis gratia, & energia periret, quæ in eo consistebat, vt cum de Ecclesia Christus, tanquam de ædificio aliquo ageret, accommodatè ad ædificium loqueretur: non fuisset autem accommodatè locutus, si dixisset, super te ędificabo Ecclesiam meam, quia ædificia non super homines, sed super petras fundari solent: quod & D. Hierony. admonet. Pręterea, si sensus esset *super hanc petram*, id est, super hanc fidem, aut super meipsum *ædificabo Ecclesiam meam*, maximè propter aduersariorum rationem, qui existimant Petrum non pro se tantum, sed pro omnibus Apostolis respondisse, *Tu es Christus filius Dei viui*, quod fateor nonnullos etiam auctores veteres putasse Chrysosto. Hieronymi. hoc loco, & August. sermone decimo tertio de verbis Domini secundum Matth. Sed hos auctores paulo post reuerenter interpretabimur. Nunc Caluinistarum opinionem refutamus. Si enim pro omnibus Petrus loquebatur, cur non omnibus à Christo dictum est, Beati estis, quia caro & sanguis non reuelauit vobis? &c. Cur non omnibus mutata nomina sunt? Cur non omnibus dictum, vobis dabo claues regni cœlorum? Deinde cum omnes Christus interrogasset, cur non omnes responderunt? præsertim cum paulo ante interrogāte eo, quem se homines esse dicerent, non solus Petrus, sed omnes, aut quicunque voluerunt, responderint, alii Ioannem Baptistam, alii Eliam, alii Hieremiam, aut vnum ex prophetis: meliùs ergo omnes alii senserunt auctores Petrum pro se vno respondisse, non quod alii idem non crederent, ac dicturi etiam fuissent, nisi Petrus præuenisset, sed quod Petrus maiore fide in confessionem primus eruperit. Atque hoc tantum indicare auctores illi voluerunt, qui dixerunt illum pro omnibus respondisse, quique eum os Apostolorum appellauerunt. Adhæc conueniebat vtique, vt quemadmodum Christus Apostolos duodecim ad duodecim Patriarcharum similitudinem elegerat; ita vnum veluti Abrahamum eligeret, qui propter maiorem fidem omnium caput, & vt Abrahamum veteris, ita ille Euangelicæ Ecclesiæ fundamentum esset: paria enim in vtroque sunt omnia, fide Abrahamus excelluit, & Petrus: nomen Abrahamo, quia pater multarum gentium futurus erat mutatum est Genesis decimo septimo versu quinto & Petro, quia omnium Christianorum futurus erat pater, & caput. Illa etiam vnica ratio, ob quam hæretici Ecclesiam super Petrum fundatam fuisse negant, quod non potuerit aliud fundamentum poni *præter id, quod positum est, quod est Christus Iesus* primo Corinth. tertio vers. vndecimo falsa omnino est. Nam idem D. Paulus ad Ephes. 2. 20. Apostolos, & Prophetas Ecclesiæ fundamentum appellat *superædificati*, inquit, *super fundamentum Apostolorum, & prophetarum*. Nam quod fidem hæretici exponunt, *super fundamentum Apostolorum, & prophetarum*, id est, super eorum fidem, atque doctrinam, peruersa omnino interpretatio est. Addit enim Apostolus, *ipso summo angulari lapide Christo Iesu*. Quibus verbis significat in Ecclesia, sicut in cæterorum ædificiorum fundamentis multos esse lapides: primum & maximum, atque angularem Christum, quo alii omnes innituntur; secundarios vero Apostolos, & Prophetas, qui & ipsi quidem super primum fundati sint: sed tamen aliorum Christianorum sunt fundamentum, quod D. Ioan. in Apocalypsi cap. 21. 14. disertis verbis, & nul-

[Margin note:] ...lesia su[per] Petrū [ædifi]cata [con]tra Cal[ui]nianum.

& nullam iam hæreticorum interpretationem recipientibus explicauit; *& murus*, inquit, *ciuitatis* (de Ecclesia loquens) *habens fundamenta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum agni*. Cur ergo D. Paulus non potius dixit nos super Christum, quam super Apostolos, & Prophetas ædificatos? Promptum est respondere, quia nos longius à Christo, quam ab Apostolis & Prophetis in Ecclesiæ ædificio positi sumus. Christus enim primo loco primus lapis, & angularis: super Christum Apostoli & Prophetæ: super Apostolos, & Prophetas nos ædificati sumus. Denique super ipsum Petrum Ecclesiam ędificatam fuisse omnes prorsus, præter hæreticos, veteres auctores docuerunt. Quorum sententias etsi alii diligenter inuestigatas recitarūt, tamen quia res est hoc tempore maximi momenti, non prætereo, locos solùm indicabo, verba ipsa si quis desiderabit, apud auctores leget. Ita ergo Clemens Romanus in epistola ad Iacobum; ita Hippolytus in libro de consummatione mundi, ita Dionysius in epistola ad Timotheum; ita Tertull. in libro de præscriptionibus, & in libro de pudicitia; ita Cyprianus in epist. ad Iubaianum, & in epist. ad Cornelium; ita Origenes homil. 5 in Exodum; ita Epiphanius in Anchorato; ita Gregorius Nazianz. in orat. de moderatione in disputationibus seruanda; ita Basilius in hom. de pœnitentia & li. 2. aduersus Eunomium; ita Ambrosius sermone 47. de fide Petri, & serm. 68. de natali Petri & Pauli, & in hymno, qui in Ecclesia decantatur,

Testimonia patrū pro primatu Petri.

Hoc ipsa petra Ecclesiæ
Canente culpam diluit,

quem hymnum à D. Ambrosio fuisse compositum testatur August. ita Hiero. in epist. ad Marcellam aduersus Montanum, & lib. 1. contra Iouinianum; ita auctor commentarior. in epist. D. Pauli, qui vulgo Ambrosio tribuuntur, ad Galat. 2. ita Leo serm. 2 de Petro, & Paulo, & in episto. ad Episcopum Viennensem, & in epist. ad Geminianum, ita totum Calcedonense Concilium; ita Iuuencus; ita Psellus apud Theodoritum lib. 3. in Cantica; ita denique illi ipsi auctores senserunt, qui contra sensisse perhibentur. Nam idem Hilarius eodem lib. 6. de Trinitate, vbi dicit Christum super fidem Petri Ecclesiam ædificasse, his verbis scribit, *& post sacramenti confessionem Beatus Simon ædificationi Ecclesiæ subiacens, & claues regni cælestis accipiens*. Et in commentariis in Psal. 131. *Tanta*, inquit, *ei religio fuit pro humani generis salute patiendi, vt Petrum primum Dei confessorem Ecclesiæ fundamentum, cælestis regni ianitorem, & in terreno iudicio iudicem cæli Satanæ conuitio nuncuparet*, & canone 16. in Matth. *O in nuncupatione noui nominis felix Ecclesiæ fundamentum, dignaque ædificatione illius petra, quæ infernas leges, & tartari portas, & omnia mortis claustra dissolueret*, & Chryso. homil. 2. in Psal. 50. *audi denique, quid Petro dixerit Christus columnæ, & fundamento fidei, qui ob robur confessionis vocatus est Petrus dicente Domino, Tu es Petrus & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, & Cyrillus lib. 2. in Ioan. ca. 12. *tu es Simon filius Iona, tu vocaberis Cephas, vocabulo ipso commode significans, quod in eo tanquam in petra lapideque firmissimo suam esset ædificaturus Ecclesiam*, & August. serm. 49. de verbis Domini secundum Ioānem, dicit, inquit, *Petro in quo vno format Ecclesiam, Petre amas me*, & lib. 1. retractationum cap. 21. aliorum auctorum, qui Ecclesiam super Petrum fundatam dixerant sententiam non improbat. Ex quo apparet hos auctores, qui *super hanc petram*, id est, super hanc fidem exponendum esse dixerunt, aliter quam hæretici intelligunt, interpretandos esse. Commodissima autem interpretatio mihi videtur, si dicamus eos dicere voluisse super fidē, & confessionem Petri Ecclesiam ædificatam, id est, super Petrum propter fidem, & confessionem, quemadmodum & omnes alii senserunt auctores. Huiusmodi

Lib. 1 Retract. c. 21

Lib. 3. hist. Euang.

A enim phrasibus vulgò etiam vtimur, vt dicamus in vnius hominis fide fundatam esse Rempub. id est, in vno homine propter ipsius fidem. Quemadmodum D. Ambrosius in lib. de Resurrectionis fide dixit super aquas non Petri corpus, sed fidem ambulasse; quia non corpus, sed fides effecit, vt super aquas ambularet. Certè ex ipsorum verbis manifestum est eos, quod nunc hæretici negant, negare noluisse Petrum esse fundamentum Ecclesiæ. Dicet aliquis, si omnes alii non solum Apostoli, sed etiam Prophetæ, vt ait D. Paulus, fundamētum Ecclesiæ sunt, quid his verbis singulariter Petro concessum est, *tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*? Respondeo hoc illi concessum esse, vt inter omnes Prophetas, & Apostolos primum post

B Christum Ecclesiæ fundamentum sit, & locum illius absentis teneat. Nam his verbis aliquid vni Petro singulare concessum esse satis à nobis suprà probatum est. Cum autem alii etiam fundamentum sint, nihil aliud concedi potuit, quam vt secundus post Christum fundamenti lapis esset, & eo modo, quo Christus, id est, ita, vt in eo non vna tantum pars, sed tota Ecclesia niteretur. Hoc interest, quod Christus sua, Petrus Christi virtute fundamentum est; & Christus nullo alio, Petrus vero alio, id est, Christo nititur fundamento.

Ecclesiam meam.] Ecclesiam Christus suam vocat indicans se Deum esse, & dominum Ecclesiæ, vt rectè Theophylactus annotauit.

Et portæ inferi.] Per portas inferi omnem diaboli potentiam significari dubium non est, illud vero dubium

C quare per portas potentia significetur; & quare non proprio nomine potentiam, sed metaphoricè portas Christus appellauerit, vtrumque facilè conicitur. Loquebatur de Ecclesia tanquam de ciuitate aliqua Christus. Solent autem munitissima pars vrbium esse portę. vt Psal. 147. 13. *Quoniam confortauit seras portarum tuarum, benedixit filiis tuis in te*; & quia vrbes plerunque per portas expugnari consueuerunt, vt Genes. 22. 17. & 24. 60. *& possidebit semen tuum portas inimicorū suorum*, id est, hostium suorum vrbes expugnabit, & Iudicum 5. 8. *noua bella elegit dominus, & portas hostium ipse subuertit*, & 3. Reg 8. 37. *si afflixerit eum inimicus eius portas obsidens*. Propterea ergo diaboli potentiam, non potentiam, sed portas inferi appellauit. At cur *inferi* dixit, & non potius

D diaboli, qui Ecclesiæ hostis est, sicut Moyses dixit *possidebit semen tuum portas inimicorum suorum*? Id etiam facile, quia sicut de Ecclesia, ita etiam de inferno, vbi diabolus dominatur tanquam de vrbe aliqua loquitur, sicut Psal. 106. 16. *Qui contriuit portas æreas, & vectes ferreos confregit*. Hę enim duæ illę sunt ciuitates, altera Dei, diaboli altera, de quibus D. August. suos scripsit libros.

Quid per portas inferi intelligendum.

Non præualebunt.] οὐ κατισχύσουσι, id est, non vincent, aut non separabunt. Quorum verborum sensus non videtur mihi esse, quem omnes, præter Hilarium, quos legisse memini, auctores putant. Omnes enim existimāt sensum esse fore, vt diaboli potentia Ecclesiam quidem exerceat, nunquam verò vincat, nunquam opprimat. Quæ sententia, etsi vera est, tamen est parua, & locum,

E ac verba Christi non implet. Maius enim quiddam videtur Christus significare voluisse. Nec enim solēt portæ vincere, sed resistere; itaque non potuit offendendi, sed defendendi vis per portas significari. Sensus igitur, nisi fallor, est fore, vt Ecclesia super petram à Christo fundata omnem diaboli potentiam expugnet, ita vt nulla arte, nullis viribus possit resistere. Hoc enim multò maius est, & verbis magis cōsentaneum: portas enim inferi non præualituras aduersus Ecclesiam Hebraica phrasis est לא יכלו לה non poterunt aduersus illam id est, non poterunt illi resistere. Hunc sensum Hilarium secutum apparet, *qua* (Ecclesia scilicet) *infernas leges, & Tartari portas, & omnia mortis claustra dissolueret*. Ve-

teres

teres auctores per portas inferi, id est, diaboli potentiam, alii hæreses, vt Epiphanius in Anchorato; alii vitia, vt Ambrosius in libro de bono mortis cap. 12. & in commentariis in cap. 9. Lucæ; alii vtrumque, vt Origenes tracta. 1. in Matth. Hieronymus, & Beda; alii blasphemias hæreticorum, & eorum aduersus Ecclesiam persecutiones, vt Euthymius; alii omnes Ecclesiæ persecutores, vt Theophylactus intelligunt. Præstat nõ restringere sententiam, sed generaliter omnem diaboli potentiam interpretari.

Aduersus illam.] Origenes tractatu 1. in Matth. & Chrysostomus hom. 55. putãt relatiuum vel ad petrã, vel ad Ecclesiam referri posse; sed non dubito, quin ad Ecclesiam referatur, quod & iidem auctores probabilius, & alii omnes verum putant; quanquam propterea significat Christus portas inferi aduersus Ecclesiam non præualituras, quia supra petram ædificata est, sicut supra cap. 7. 24. 25. dixit, *Omnis, qui audit verba hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit; fundata enim erat super petram.* Nisi quod illic significatur domum illam pluuiæ, fluminibus, & ventis restitisse; hic verò Ecclesiam non solùm inferno restituram, sed illum etiam expugnaturam esse, quia super firmam petram fundata est. Agitur enim de Ecclesia, & inferno, tanquam de duabus, vt iam monuimus, vrbibus, aut arcibus inter se vicinis, atque pugnantibus; quarum, quæ melius fundata est atque munita, alteram expugnat.

19. *Et tibi dabo claues.*] Clauis per metaphoram appellatur potestas aperiendi, atque claudendi regni cœlorum, vt Lucæ 11. 52. *Væ vobis legisperitis, qui tulistis clauem scientiæ, ipsi non introistis, & eos qui introibant, prohibuistis.* Quam potestatem alia statim metaphora ligandi, atque soluendi declarat. In quo autem hæc potestas consistat, de eo inter nos, & nouos hæreticos Lutheranos, & Caluinistas hoc tempore disputatur. Illi enim non alia ratione homines cœlum aperire, ligare, & soluere; peccata aut remittere, aut retinere putant, quam docendo, aut remissa iam esse, aut fore, vt, si quis Euangelio crediderit, illi remittantur. Noua, inaudita, & prorsus absurda sententia. Isto enim modo nihil aliud Christus Petro concessis clauibus regni cœlorum dedit, quam quod ante illum Scribæ, & Pharisæi etiam habebant, cap. 23. 2. *Super cathedram Moysi sederunt Scribæ, & Pharisæi: omnia ergo, quæcunq; dixerint vobis, seruate & facite*, & Lucæ 11. 52. *Væ vobis, qui tulistis clauem scientiæ.* At iam satis à nobis probatum est Christum non solùm plus, quam Scribis, & Pharisæis; sed plus etiam, quam cæteris Apostolis Petro dare voluisse; aliquid ergo per clauium potestatem supra docendi potestatem significatur. Præterea docendi potestatem non solis Christus Apostolis, sed Septuaginta etiam duobus discipulis dedit in ca. 10. Luc. ver. 1. claues autem. & ligandi, atque soluendi potestatem solis Apostolis: non ergo eadem est clauium, ligandi, & soluendi, quæ docendi potestas. Prętерea docẽdi potestatẽ iã Christus Apostolis dederat c. 10. 7. Clauiũ aũt, & ligãdi, soluendiq; potestatem non dederat; non est ergo eadẽ. Nam quod Caluinus dicit isto loco non dedisse Christum Apostolis generalem vbique, sed specialem ad tempus in solis Iudæorum vrbibus docendi potestatem; & falsum est, &, si verum esset, nihil efficeret. Iam enim eo loco probauimus generalem docendi facultatem etiam tunc Apostolis fuisse concessam, sed vsum ad tempus fuisse restrictum, ne in viam gentium abirent, quia non conueniebat prius gentibus Euangelium, quam Iudæis, quibus promissum fuerat, prædicari. Et vt fingamus specialem tantum potestatem illis datam fuisse, quid ad præsentem

De clauibus & potestate ligandi, & soluendi cõtra hæreticos.

A quæstionem? Certè si idem est docere, atque remittere peccata, vbicunque, & quandocunque docere poterant, poterant & peccata remittere; at videmus potestatem illis docendi tunc datam fuisse, potestatem verò remittendi peccata datam non fuisse; distincta igitur potestas est. Videmus etiam hoc loco, vbi claues conceduntur, & ligandi; atque soluendi peccata facultas datur, nullam de docendo mentionem fieri: contra verò cap. 28. 19. & Marci 16. 15. vbi iubentur Apostoli omni creaturæ Euangelium prædicare, nullam mentionem de clauibus, nullam de ligando, & soluendo factam esse. Nam, quod Ioannes ait cap. 20. 22. 23. Christum, cum Apostolos mitteret, dixisse, *Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis*, etsi sub idem dictum est tempus, non tanquam idem dictum est: propterea enim, vt alia multa, Ioannes, tanquam ab aliis prætermissa Euangelistis commemorat.

B Illud etiam non minimum est argumentum, quod potestatem remittendi peccata alia Christus ceremonia, quam docendi potestatem Apostolis dederit. Nam cum potestatem peccata remittendi dedit, dicitur in Apostolos insufflasse, dixisseque, *Accipite Spiritum sanctum.* Cum autem docendi facultatem dedit, neq; insufflasse, neque Spiritum sanctum dedisse dicitur: diuersa igitur docendi, atque peccata remittendi potestas est. Ad hæc, si non aliter homines hominibus peccata remittunt, quicunque alium docebit, etiamsi mulier sit, peccata remittet, quod & inauditum, & absurdissimum est. Præterea si docere est soluere, id est, peccata remittere, non docere erit ligare, id est, peccata retinere. Itaque omnes homines, qui non docent,

C ligandi, id est, peccata retinendi potestatem habent. Quo quid absurdius? Præterea, si docere esset soluere, & non docere ligare, non dedisset Christus Apostolis ligandi potestatem, cum eos iussit docere omnem creaturam, id est, (si istorum sententia vera est) omnes homines soluere, neminem ligare. Quorsum igitur ligandi potestas, si nemo ligandus erat? sequitur etiam ex istorum sententia Christi falsam esse sententiã. Nam si soluere est docere, non quæcunque Apostoli soluerunt super terram; soluta fuerunt & in cœlo; quot enim homines bene docuerunt, quibus non credentibus peccata in cœlo soluta nõ sunt? Immo quot etiam crediderunt, & bene docti, beneque credentes damnati sunt? Scio aliam esse istorum hæresim, neminem bene

D credentem damnari posse: sed istud monstrum alio loco debellabimus. Denique quos in scriptura ligatos fuisse legimus, nec docendo, nec non docendo ligati sunt. Ligauit Paulus Corinthium illum 1. Cor. 5. 5. Ligauit hæreticos illos 1. Tim. 1. 20. non docendo, sed Satanæ tradendo, cum benè ante docuisset, sicut nunc ipsos hæreticos, quibuscum disputamus, Ecclesia Catholica excommunicando, id est, Satanæ tradendo ligat. Exempla verò ligandi, quæ Caluinus proponit, risum mihi legenti mouent: Paulus inquit, & Barnabas Iudæos ligauerunt Actorum 13. 46. cum dixerunt, *Vobis oportebat primum loqui verbum Dei, sed quia repellitis illud & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes.* Et Actorum 18. 6. cum prædicante D. Paulo Iudæi,

E qui Corinthi erant, credere noluissent, *Contradicentibus* inquit, *eis, & blasphemantibus excutiens vestimenta sua dixit ad eos, sanguis vester super caput vestrum, mundus ego ex hoc ad gentes vado.* Quis enim istas non rideat ineptias? scilicet D. Paulus excutiendo vestem homines ligauit. Fallor, nisi cum Christus Apostolos iussit in eos, qui se non recepissent, puluerem etiam pedum suorum excutere, ex Caluini sententia ligandi illis dedit potestatem. Si aliud argumentum non esset, sua iste error nouitate refelleretur. Cui enim antequam isti nascerẽtur, aut potius hæretici fierent, venerat in mentem? Fuerũt

Exempla Caluini ridicula.

Nouatiani hæretici istorum similes, qui clauium potestatem Ecclesiæ non datam negarent; sed ad cæterorum tantum peccatorum remissionem restringerent; argumentabantur, vt ait Ambrosius libro de pœnitentia c. 2. non posse hominem peccata remittere: sed tam subtiles non fuerunt, vt istam Caluinistarum rationem, qua non Apostoli tantum; sed omnes etiam mulieres in religione mediocriter institutæ facilè peccata remittant, excogitarent. Quomodo senserint omnes, qui post Christum fuerunt, Catholici auctores peccata per claues Ecclesiæ remitti, prolatis eorum testimoniis explicandum esset, si quis eorum aliter quam per pœnitentiæ sacramentum id fieri dixisset; sed vbi nemo contradicit, opus nō est testib. Verba tantum Tertulliani lib. de pœnitentia ponam; *Presbyteris aduolui, & caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suæ iniungere; hæc omnia exomologesis, vt pœnitentiam commendet, de periculi timore dominum honoret, vt in peccatorem* B *ipsa pronuntians pro Dei indignatione fungatur, & temporali afflictatione æterna supplicia non dicam frustretur, sed expungat.* hac ratione, non docendo peccata remittebantur. Ponam & Cypriani in sermone de lapsis; *Confiteantur singuli quæso, fratres, delictum suum, dum adhuc, qui deliquit in sæculo est, dum admitti eius confessio potest, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud hominem grata est*, & alio loco reprehendens eos, qui cum publica peccata cōmisissent, confessi non erant, *Quanto, inquit, & fide maiores, & timore meliores sunt, qui quamuis nullo sacrificij, aut libelli scelere constricti, quoniam tamen de hoc vel cogitarunt, hoc ipsum apud sacerdotes dolenter, & simpliciter confitentur.* Itaque confessione, & pœnitentia, non doctrina, peccata remittuntur. Hactenus vnus est hæreticorum de hoc loco error refutatus. Secundus est, C quod negent aliquid his verbis Petro datum esse, quod non omnibus pariter Apostolis datum sit; id nunc refutandum est, non de illis disputando verbis *super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, de quibus satis supra disputauimus, probauimusque hoc singulariter fuisse Petro concessum, vt Ecclesia super illum ædificaretur. De his verbis nunc agimus *tibi dabo claues regni cælorum*. Quibus ego verbis cōtra hæreticorum, & nōnullorum Catholicorum opinionem Ecclesiæ principatum Petro datum esse contendo, non quod Catholici illi datum negent: sed quod non hic, sed illis præcedentibus verbis *super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, datum putent: claues vero non singulariter Petro, sed omni- D bus communiter Apostolis fuisse collatas. Ego vero, vt iam diu in Theologicis scholis docuisse nemini, vtrisq; verbis eundem arbitror Ecclesiæ principatum Petro fuisse concessum. Primum enim hoc phrasis significat. Solent enim domus, aut vrbis claues penes eum esse, qui in domo, vel ciuitate princeps est. Itaque per claues in scriptura principatus significatur, vt apud Isaiam cap. 22. 22. *Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius, & aperiet, & non erit, qui claudat, & claudet, & non erit, qui aperiat*, id est, supremam illi in regno Dauid potestatem dabo. Super humerum autem dixit, cum claues non super humerum, sed in zona gestari soleant, duas, vt sæpe in scriptura fieri solet, confundens metaphoras idem significantes; alteram clauium, alteram sceptri, quarū vtraque summum declarat imperium: quia ergo sceptrum super humerum gestari solet, dixit se claues domus Dauid super humerum eius positurum, sicut apud eundem Isaiam c. 9. 6. cuius *principatus super humerum eius*. Eodem sensu dicitur Christus Apocal. 1, 18. habere claues mortis & inferni, id est, domin⁹ esse vitæ & mortis. & c. 3. 7. habere clauem Dauid, qui aperiat, & nemo claudat, qui claudat, & nemo aperiat. Hoc igitur sensu claues Petro datæ sunt, id est, suprema secundum Christum in Ecclesia potestas, vt claudat, & nemo aperiat;

In eodem serm. paulo sup.

Per claues principatus in scriptura significatur.

Petro soli suprema clauiū potestas concessa.

A aperiat, & nemo claudat; id est, vt quę soluerit, nemo ligare; quæ ligauerit, nemo soluere possit. Vnde potestas Romani Pōtificis ad reseruandos, quos vocant, casus efficacissimè probatur. Id etiam inde colligo, quod soli Petro hoc loco dicatur, *tibi dabo claues regni cælorum*, & ita dicatur, tanquam aliis dandæ non essent, quia solus respondit *Tu es filius Dei viui* sicut soli dictum est, *super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*. Diuersis enim metaphoris altera fundamenti, altera clauium vnus idemque principatus significatur, & vna alterius explicatio est. Non nego cæteros Apostolos suas etiam claues, id est, ligandi, soluendique potestatem habuisse, quemadmodum omnes veteres auctores docent, dicentes, claues omnibus datas fuisse; sed nego has, de quibus hic agitur, claues habuisse, & nego eas, quas habuerunt, quasque omnes semper Catholici verè quidē, sed alio tamen sensu claues appellarunt, in sacris vsquā litteris claues vocari. Firmissimum etiam est argumentū, ꝙ cum Christus aliis Apostolis infra cap. 18. 18. & Ioan. 20. 23. ligandi, soluendique potestatē dedit, nullam de clauibus mentionē fecit. Solus ergo Petrus eas claues habuit, quibus ita aperiebatur, vt nemo clauderet; ita claudebatur, vt nemo aperiret; sicut in domo etiamsi aut omnes, aut multi suas habeant claues, solus tamen dominus & domi omnes, & secretas habet, quibus cum vult; ita claudit, vt nemo aperire; ita aperit, vt nemo possit claudere. Notauit hoc ipsum Origenes tract. in Mat. 1. Sed verā, solidamq; sententiam nimis subtiliter probando perdidit. Ait enim plus Petro, quam cæteris Apostolis concessum fuisse. Hoc bene. Probat, quia cæteris Apostolis dictum est, *Quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cælo*. Petro verò, *quodcunque solueris super terram erit solutum & in cælis*, quasi Petrus in omnibus cælis, alii Apostoli in vno soluendi potestatem acceperint. Hoc nimis subtiliter. Tertius Caluinistarum hoc loco error est, hanc potestatem, quæ Petro data est, eius successoribus non item datam esse. Itaque quamuis concedatur Petrum Ecclesiæ principatū habuisse, inde tamen probari non posse eundem principatū eius habere successores, & quidē id ipsum in lib. de pudicitia Ter. dicere videtur, hanc potestatē soli Petro *personaliter*, vt eius vtar verbo, fuisse concessam. Sed bene est, ꝙ id Ter. non Catholicus, sed hæreticus dixit, cum iam ab Ecclesia ad Montanistarū castra transfugisset. Admonet enim Hieron. in lib. de scriptoribus Ecclesiasticis librū illum de pudicitia à Tertulliano aduersus Ecclesiā fuisse conscriptum: cōfirmat ergo magnopere opinionē nostram, ꝙ nemo id vnquā, nisi hæreticus, id est, Caluinistarum similis dixerit. Nam & Montanistæ Caluinistarū in hoc similes erant, ꝙ & illi se Spiritum sanctū habere fatebantur, vt ex eodem Tertulliani libro satis apparet. Probauimus idem per claues, & per petrā, super quam Ecclesiam Christus ædificauit, significari. Quis tam sit amens, vt credat Christum Ecclesiam immortalē super mortalē hominē ædificasse, quo mortuo Ecclesiam corruere necesse esset? Non ergo super solū Petrum, sed su- E per illū, & super omnes eius successores Ecclesiā fundauit; qui quoniā defuturi nunquam sunt, Ecclesia non corruet. Idem de clauibus idē, vt diximus, significātibus dicendū est. Præterea quorsum Christus soli Petro, nō autē eius successoribus daret? Constituebat enim Ecclesiā, instituebat officia, quę vel imprudētissimus quisq; non in personarū honorē, sed in eiusdē Ecclesiæ vtilitatē instituisset. Tamdiu igitur erāt, quādiu Ecclesia ipsa, duratura, maximèq; illud, ꝙ, vt omnium maximū, ita omniū erat maximè necessarium principis Ecclesiæ, qui eius fundamentum futurus erat. Itaque, vt alia officia minora in posteros transferenda non essent, tamen hoc transmitti ad successores necesse erat, atque ita omnes veteres auctores docuerunt. Quartus etiam est error, quod

Fundamentum casuū reseruatorū summo Pontifici.

Potestas clauiū Petro pro se, & successoribus data cōtra Caluinum.

[illegible] negare Romanum Pontificem esse Petri successorem, [illegible] Petrum vnquam Romæ fuisse [illegible], propterea colligi posse quemcunque Romanus sit Pontifex [illegible] successorem. Hic error [illegible] propterea non est, [illegible] alter et [illegible] si [illegible] illos contra totum [illegible] pugnat. Nemo enim [illegible] neque Catholicus [illegible] hæreticus [illegible] fuit, [illegible] Petrum Romæ mortuum, & Romanos Pontifices eius successores esse. *Pugnat* ergo, vt [illegible] sapiens, *[illegible] contra [illegible] insensatos.* Quintus error est, [illegible] successorum esse, et Romani Pontifices Petro [illegible], [illegible] [illegible], vt eius successores [illegible] possint, [illegible] necesse etiam erat, vt Mathias [illegible] [illegible] esset, [illegible] po[illegible]. Necesse etiam erat, vt Iudas alius [illegible] esset Apostolus, [illegible] demat [illegible], Apostoli dignitatem [illegible]. At Apostolus esse [illegible] tunc cum [illegible], & [illegible] haberet, [illegible] de vendendo Christo cogitaret, etiam [illegible], antequam [illegible] quæreret modos, [illegible] Petrus Actorum 1. Quemadmodum [illegible] Mathias, quia in Iudæ locum electus est, [illegible] illius, verus successor [illegible]: [illegible] locum electus fuisset, quamuis multo [illegible] fuisset tamen successor. [illegible] Romanum [illegible] Pontificem [illegible] esse, qui tamen [illegible] in [illegible] [illegible] esse Iudam [illegible] successor [illegible] Petri esse non [illegible].

[illegible]] Hæc etiam metaphora est, [illegible], [illegible] duabus superioribus, significatur [illegible] [illegible], aut retinendi peccata potestatem [illegible] [illegible] enim eodem [illegible], quo Petro, atque aliis Apostolis [illegible] interpretor, *quodcunque solueris super terram, erit solutum, & in cælis*; etsi video omnes authores [illegible] Origenem in eadem [illegible] sententia: sed eo sensu, quo super solum Petrum Ecclesia ædificata est, quo [illegible] claues, vt ita liget, vt nemo soluere; ita soluat, vt nemo ligare possit. Quod iisdem argumentis probari potest, quibus supra probauimus Ecclesiam super [illegible] ædificatam, [illegible] claues, id est, Ecclesiæ principatum [illegible] esse. Quæri autem solet in quo ligandi [illegible] sit. D. Thomas in commentariis [illegible]. Primus est [illegible], [illegible] existimasse posse sacerdotem [illegible] arbitrio [illegible] & quæ[illegible], [illegible] in cælo futurum esse. [illegible], id videbuntur [illegible], *[illegible] ligaueris super terram, erit [illegible], & quodcunque solueris super terram erit [illegible]*. At non ita est. Tantum enim voluit [illegible] deinde cæteris Apostolis vices [illegible], quod ipse, si in terris esset, facturus [illegible] eodem modo, quo facturus erat, vt [illegible] [illegible]erent. Hoc tamen excepto, [illegible], id est, Christi virtute [illegible]. Ex eo ergo ipso, quod [illegible] vices [illegible], non pro ipsorum, sed pro [illegible] ligare [illegible] vt, quemadmodum [illegible] Cyprianus [illegible] Christo [illegible]. [illegible] est, quod [illegible] clauem non [illegible] ctor est, ligare & soluere nihil aliud esse, [illegible] antiquam Deus [illegible] de[illegible] la[illegible] [illegible] hoc [illegible] D. Thomas [illegible] Caluinistæ, vt [illegible] secuti sunt. Sed hic

error ex hoc ipso loco refutatur. Si enim non alii sacerdotes [illegible] peccata soluerent, [illegible], non dixisset Christus, *quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cælis*; [illegible] soluta erunt in cælis, soluere super terram. Cum autem e contrario dicat quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cælis, apertissime significat [illegible] ab Apostolis super terram, quam à Deo in cælo esse soluenda. Atque hoc fuit munus Apostolis dignum Christi personam referentibus, vt quemadmodum cum Christus ipse in terris versabatur, quæcunque soluebat super terram, soluebantur à patre & in cælis; ita eo in cælum [illegible] quicquid Apostoli super terram soluerent, & ab eo in cælis solueretur. Nec vero existimo aliam fuisse Hieronymi [illegible] sententiam, [illegible] hunc errorem [illegible] tantum priorem, de quo iam diximus, refutare voluisse. Tertius error est, cum in peccato sint duo, culpa, & reatus pœnæ æternæ, ab vtroque hominem per [illegible] absolui æterna pœna in temporalem commutata, sacerdotes vero, cum absoluunt, nihil aliud facere, quam [illegible] de ipsa temporali pœna minuere. Hoc enim [illegible]: dicit enim Christus apud Ioannem, *Quorum remiseritis peccata remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt*, Sacerdotes igitur non à pœna solum, sed à culpa etiam absoluunt. Nec id magis mirum videri debet per sacramentum pœnitentiæ, quam per sacramentum [illegible] posse facere sacerdotes; quemadmodum [illegible]. Ambrosius aduersus Nouatianos disputans lib. 1. de pœnitentia ca. 2. docuit. Potest obiici sacerdotes, cum [illegible], non facere homines peccatores, sed declarare; ergo [illegible] absoluunt, non facere iustos, sed iustos iam esse [illegible] à peccato absolutos testificari. Respondeo non [illegible], & soluendi non est propter [illegible], sed propter peccatores Apostolis data. Nam eos, qui [illegible] soluti sunt, Deus ligari non vult. Eos autem qui peccatores, id est, ligati sunt, solui cupit, [illegible] vel ligari, [illegible] indigni sint: propterea non possunt sacerdotes eodem modo ligare, atque soluere: sed soluunt verè soluendo, ligant non soluendo, id est, quemadmodum Ioannes loquitur, non faciendo, sed retinendo peccata.

Super terram] Sunt qui colligant ex hoc loco Ecclesiæ potestatem ad ligandum, atque soluendum ad mortuos non pertinere, quia super terram, id est, sub Ecclesiæ iurisdictione non sunt, vt ait Sua[illegible] glossæ, quam vocant, ordinariæ; quod, an verum sit, non est hic locus subtiliter disputandi, tantum dico ex hoc loco colligi non posse, illud enim *super terram*, non est ad eos, qui ligantur, aut soluuntur, sed ad eos, qui ligant, vel soluunt, referendum; quasi dicat Christus, quicquid vos super terram habitantes solueritis, aut ligaueritis, solutum, vel ligatum erit à Deo, qui habitat in cælis; aut breuius, quidquid solutum, vel ligatum fuerit à vobis hominibus, solutum, & ligatum erit à Deo. Nam per terram homines, per cælos Deus significatur, estque elegans antithesis, qua propter summam distantiam, quæ inter cælum & terram est, potestas Apostolis data commendatur. Quemadmodum siquis princeps, sicut diceret, quidquid vel apud Indos egeris, ratum habebo, indicans quantopere illi confidat, & quam amplam illi concedat potestatem. Minus enim solemus habere ratum; [illegible] nostro nomine per [illegible] fit, nobis procul absentibus, quam quod præsentibus, aut prope [illegible] nobis fit. Solent enim [illegible] longius à domino abest, eò maiori [illegible] Euangelica significatur Matthæi 24.48.49. vbi malus ille seruus Regis ait, *moram facit dominus meus venire, & cœperit percutere conseruos suos, & manducare, & bibere cum ebriosis.* Duo tamen certa, fixaque esse debent; alterum, Ecclesiam potestatem habere etiam mortuos excommunicandi, id est, ius priuandi suffragiis, quod ex D. Cypriano & Augustino semper factum fuisse constat; alterum, hanc Ecclesiam habere po-

Potestas clauium etiam in mortuos extenditur.

Cyp. ep. 66.

Io. 20. 23.

[illegible] tatem, vt eos, qui in purg[illegible] lerare possit. Porro hic locus [illegible] Ecclesiasticæ vsus apertissim[illegible]. [illegible] erit hæc potestas Apostolis [illegible] gentione exerceri; [illegible] sunt hinc propter [illegible] ci. [illegible] siona, [illegible] Cyprianus in [illegible] castellé [illegible] phi'o[illegible]. [illegible] etiam, Christum his verbis no[illegible] lem pote[illegible] abl[illegible] Apostolis [illegible] tam [illegible] præcep[illegible] Christia-nis. Sensus enim [illegible] quid Apostoli soluerint [illegible] ca significar, [illegible] in cælo, nisi quod [illegible] Apostoli [illegible] aut soluerint, [illegible] ipsi potestatem, vt [illegible]. Itaq; quicunque peccatorum [illegible] ad Apostolos, vel eorum successores, [illegible] ad ipsum, si in terris esset, venire [illegible] solutionem petant. Quemadmodum [illegible] in terris versaretur neminem à peccatis absolueret, [illegible] sua prius peccata confiteretur: sed ille [illegible] Deus [illegible] sacramento; Apostoli, quia homines erant, non [illegible] per sacramentum, tanquam Christi manum soluere [illegible]. Hoc tale est, quemadmodum si quis princeps [illegible] pro se in longinquam prouinciam gubernatorem mitteret illi diceret, quidquid egeris, probatum habebo, eo ipso eius prouinciæ hominibus præceptum daret, vt quicunque [illegible] quid litis haberent, ad illum tanquam ad ipsum venirent, & coram illo causas suas [illegible] quod se potestate sua spoliauerit, quo minus possit & ipse eum velit causas cognoscere, & de rebus omnibus iudicare: sed quod ordinariæ potestatis vsum in gubernatorem transtulerit, extraordinariæ [illegible] Sic intelligo Christum ordinariam suam potestatem in Apostolos transtulisse, [illegible]. Ordinaria enim remedia in Ecclesia ad remittenda peccata [illegible] sacramenta, sine quibus homines peccata [illegible] non possunt, Christus potest, sed extraordinarie, & multo rarius [illegible] quam per sacramenta. Noluit igitur homines [illegible] remediis remissionis peccatorum [illegible], quæ [illegible] sunt, & incerta [illegible] ordinaria, &, vt ita dicam, [illegible] sacramentorum quærere remedia. Quare sicut Baptismi, & Eucharistiæ, ita Confessionis, & Pœnitentiæ præceptum dedit.

20. *Vt nemini dicerent.* Cur Christus tam sæpe vetuerit vulgari, quæ faciebat, quæque ipsum Deum esse declarabant, diximus cap. 8. 4. & 9. [illegible] cur autem hoc loco id vetuerit, Marcus c. 8. 30. & Luc. cap. 9. 22. & hoc ipso loco Matth. versu sequenti docent. Omnes enim tres Euangelistæ narrant Christum statim atque Petrus illum filium Dei viui confessus esset, exponere cœpisse, quomodo Ierosolymis [illegible] passurus & moriturus esset, ex quo [illegible] colligitur, ideo noluisse, vt Apostoli [illegible] filium Dei esse [illegible], qui id audissent, [illegible] firmitate [illegible] periclitarentur. Nam eo in cruce pendente nonnullos ex iis, qui eum filium Dei esse audierant, dixisse legimus, *Si filius Dei es, descende de cruce*, infra cap. 27. 40. Noluit ergo Christus, vt quod [illegible] moriente paucis accidit, omnibus accideret. Hanc rationem Chrysost. Hieron. & Beda afferunt. Duplex autem occurrit quæstio, altera cur supra cap. 10. 7. iusserit Apostolos regnum Dei prædicare, quod nihil aliud erat, quàm aduentus filii Dei. Altera cur ipse tam sæpe, aut se filium Dei, aut Deum patrem suum appellauerit, si nolebat, vt se Christum esse [illegible], qui missi [illegible] dei, nihil [illegible] ad rem [illegible]. [illegible] temporis [illegible] Dei prædicabant. [illegible] Marci [illegible] Apostolos, non Christi, sed regnum Dei prædicasse. Hieronymus [illegible] prædicasse quidem Christum, sed non Iesum, id est, [illegible] Prophetam [illegible] Messiam à Deo promissum, sed non docuisse illum esse filium Dei viui, id est verum & naturalem Dei, qualem [illegible] Petrus confessus est. [illegible] Apostoli quidem [illegible] fortassis intelligebant: hoc [illegible] loco [illegible], ne Iesum Christum esse docerent, [illegible] exemplis [illegible] Nam [illegible] Dei qui [illegible]; Christus hominis nomen est. [illegible] & Ambro[illegible] c. 9. [illegible] & Euthymio [illegible] Christum [illegible] Apostolos [illegible] filium Dei [illegible] aperte filium [illegible] cum aliquando [illegible] appellasset, [illegible] *nonne scriptum est in lege vestra, ego dixi Dii estis? [illegible] dixit Deos, ad quos sermo Dei factus est [illegible] quia dixi Filius Dei sum?* Ioan. 10. 34. 35. 36.

21. *Exinde* [illegible] est, [illegible] est [illegible]. Sed manifeste est [illegible] Euangelistà voluisse Christum ex eo tempore, quo Petrus illum filium Dei esse confessus fuerat, cœpisse de futura sua morte verba facere, & non semel, sed sæpius Apostolos monere, quod futurum erat, quasi dicat ex eo tépore nó tenuit Christi secretam futuræ passionis, sed palà, aperteq; de ea loquebatur. Potest quæri, cur ex eo tépore potius quàm ante. Causa in próptu est, quam & Chrysost. & Euthym. & Theophylact. indicant [illegible] Apostolis, tanquam [illegible] Dei naturalis [illegible] cognitus [illegible] publice [illegible] & verendum erat, ne si de futuræ mortis suæ ignominia [illegible] faceret, offenderentur, & aut diceret [illegible] aut a cursu fidei retardarentur. At [illegible] postea [illegible] de causa, quia cum se filium Dei confessi fuissent, [illegible] videbantur, vt futuræ mortis illis mysterium [illegible] caretur. Atq; adeo necessarium erat, vt id fieret, [illegible] & nó præmoniti patientem Christum viderent, [illegible] eius diuinitate dubitarent, quemadmodum [illegible] Theophylact. observauit. Idem enim alibi [illegible] causa Ioannis 16. 1. *Hæc locutus sum vobis, vt non* [illegible] *absque synagogu facient vos.* Aliam etiam [illegible] rationem afferunt, vt discipulos [illegible] Christus futuro exemplo [illegible] ad patientiam præmuniret, quemadmodum ex versu 24. [illegible] tur. *Si quis, inquit, vult post me venire, abneget [illegible], & tollat crucem suam, & sequatur me.* Ita Petrus [illegible] c. 2. 21. inquit, *Christus passus est pro vobis, vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius.*

Oportere. Non absolutè, sed posito patris decreto, [illegible] per mortem filii [illegible] oportebat. Quo sensu [illegible] apud Lucam [illegible] c. 24. 46. *Sic scriptum est & sic oportebat Christum pati, & resurgere a mortuis tertia die.*

22. *Et assumens eum.* [illegible], quod omnes interpretes [illegible] eum, [illegible] Chrysostomus, Hieronymus, [illegible] ecclesiæ, quia non possum [illegible]

Hebraicè confirmare, quanquam obseruaui in Numeris cap. 16. 1. verbum לקח id est, accipere positum esse pro loqui, aut alloqui incipere; sicut hoc ipsum verbum προσλαμβάνειν infra c. 20. 17. ויקח קרח & accepit Core, quod Septuaginta verterunt καὶ ἐλάλησε Κορέ, & locutus est Core: quibus hæc interpretatio non placet, illa fortasse placebit, mihi certè non displicet προσλαμβάνειν, aut προσλαμβάνεσθαι, id est, assumere, vel accipere sæpe in Apostolicis scriptis significare misereri, vt ad Romanos 14. 1. *infirmum autem in fide προσλαμβάνεσθε assumite*, id est misereminī, & cap. 15. 7. *propter quod*, inquit, προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, assumite, aut, vt noster vertit interpres, *suscipite inuicem*, id est, mutua alii in alios vtimini misericordia. Hic etiam sensus bene congruit, vt Petrus audita futura Christi passione commiseratione commotus, hoc est, assumens eum cœperit dehortari. Quem sensum videtur Hieronymus secutus esse, assumens, inquit, illum in affectum suum.

Petri defensio contra Caluinistas.

Cœpit increpare.] Non reprehēdentis, sed amici consulentis more, vt Beda & Euthymius annotarunt. Nam quod Caluinistarum interpretes insolentibus verbis Petrum reprehendunt, quasi stultè voluerit Christum à morte, ex qua salus nostra pendebat, reuocare, suo illi more faciunt. Petri fidem eleuāt, vt plus ipsi, quam ille, fidei habere videantur: sed si isti fidelissimi homines illic fuissent, vix fortasse quicquam credidissent, &, si ex eorum ingenio licet facere cōiecturam, qui omnibus in rebus aut sensum, aut, cum se maximè humo attollūt, rationem, non fidem sequi solent, Christum vt opinor, irrisissent. Alia modestia de Petro Chrysostomus, & Hieronymus hoc loco loquūtur. Nimirum quemadmodum paulo ante ver. 16. Christum filium Dei viui esse dicens maiorem, quam cæteri Apostoli, fidem ostendit; ita nunc illum maiorem erga eundem Christum amorem demonstrare.

Petri singularis amor erga Christum.

Absit à te Domine.] Non potuit noster interpres melius vertere, quod Græcè est ἵλεώς σοι, id est, propitius tibi, ad verbum, vbi alii subintelligendum putant, sis, alii, sit Deus, ego neutrum. Non enim dubito, quin Græcus Matthæi interpres ex Septuaginta eam phrasim fuerit mutuatus. Solent autem Septuaginta duobus in locis vertere ἵλεώς σοι, propitius tibi, aut cum Hebraicè est שלום לכם *pax vobis*, vt Gen. 43. 22. aut cum est חלילה prohibitio, id est, absit, vt 1. Reg. 14. 45. & 20. 2. 9. vox ergo abominātis est, & ne id eueniat, quod dictum est, deprecantis.

23. *Qui conuersus*,] Id est respiciens, vt Marcus c. 8. 33. exponit, *qui conuersus*, inquit, *& videns discipulos suos cōminatus est Petro*. Fortasse Hebraismus est, quo contraria responsio significatur, quasi dicat Euangelista Petrum obiurgasse Christum quod pati vellet; Christum vero è contrario obiurgasse Petrum, quod se pati nollet, vt Psalmo 70. 20. *Quantas ostendisti mihi tribulationes multas, & malas, & conuersus viuificasti me, & de abyssis terræ iterum reduxisti me*, illud enim *conuersus* iterationem, & vicem contrariam significat, quemadmodum si diceret, tu me prius occidisti, idemque me postea è contrario viuificasti, & Psal. 84. 7. *Deus tu conuersus viuificabis nos, & plebs tua lætabitur in te*, id est, quemadmodum tu prius nos occidisti, ita nunc idem è contrario viuificabis.

Vade post me.] לך אחרי, Hebraica phrasis propriè significat sequere me, quemadmodum & Hilarius interpretatur. Quasi dicat potius debebes sequi, imitariq; passionem meā, quam me ab ea reuocare. Simili etiam sententia Origenes tractatu 1. in Matth. & Hieronymus in commentariis interpretātur, *vade post me*, id est, sequere potius meam sententiam, quam tuam, quemadmodum & D. Aug. sermone 13. de verbis Domini secundum Matth. videtur intellexisse. Vertit enim *vade*

A *post me*. Sed hoc loco dubium non est, quin oratio sit facessere iubentis, quemadmodum Satanæ idem Christus dixit cap. 4. 10. *vade post me Satana*. Nam quod superiores auctores annotarunt, diabolo non dixisse *vade post me*, sed tantum *vade*; Petro autem dixisse *post me*, non satis est firmum, & quia idem significat *vade*, & *vade post me*, & quia etiam cap. 4. 10. quemadmodum illic annotauimus in multis Græcis codicibus legitur, ὀπίσω μου, *post me*.

Quo sensu Petrus a Christo Satanas vocatus.

Satana] D. Hilarius veritus est existimare Satanæ nomen Petro tributum. Itaque sic verba distinguit *vade post me*, vt hactenus cum Petro Christus loquatur, deinde quasi ad diabolum, qui eam Petro opinionem
B suggereret, vt ipsum, ne moreretur, impediret, conuersus dicat *Satana scandalum es mihi*. Quod eo magis miror, quod idem Hilarius in commentariis in Psalmum 131. Petrum ipsum dicat Satanam appellatum. Neque de eo alius quisquam dubitauit. Meritò admirari aliquis potest, quod & D. Augustinus sermone 13. de verbis Domini secundum Matth. admiratur, cur Christus tam breui interuallo eundem Petrum, & beatum, & Satanam appellauit. Respondet Hieronym: nondum Ecclesiam super illum ædificatam fuisse: propterea errasse: propterea Satanam vocari potuisse. Respondent August. & Theophylactus beatum, cum non caro & sanguis, sed pater, qui in cœlis est, illi reuelauit: Satanam, cum non ea, quæ Dei, sed quæ hominum
C erant, sapiebat, vocatum fuisse. Impudentes nostri temporis hæretici sunt, qui in hunc solum titulum Romanum Pontificem Petro successisse dictitant. Si, inquiūt, Petrum Christus Satanā appellauit, quo nomine Romanum Pontificem appellauisset? Respondeo, *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*. Rogoque vicissim eos, si Petrum Apostolorum principem Satanam appellauit, quo nomine Lutherum, quo nomine Caluinum non hæreticos tantum, sed perniciosissimos hæresiarchas appellasset? Non ergo Petrum Satanam, quasi proprio diaboli, sed quasi communi aduersarii nomine vocauit, quia sibi pro omnibus hominibus mori volenti aduersabatur. At cur tam acriter reprehendit? non tam quod Petri culpa, si qua tamen fuit, quam quod rei, de qua agebatur, magnitudo me-
D rebatur.

Romanus Pontifex ab hæreticorum contumelia vindicatur.

24. *Tunc.*] Antequam Petrum reprehenderet, vt mihi videtur ex Luca colligi, qui hæc verba ante Petri reprehensionem posuit c. 9. 23. quamuis Chrysostomo, & Theophylacto secus videatur.

Discipulis.] Lucas ait, *dicebat autem ad omnes*, & Marcus cap. 8. 34. *& conuocata turba cum discipulis suis dixit eis*: quam Euangelistarū dissensionem duobus modis interpretor, aut Christum præsentibus turbis, & quasi testibus aduocatis id dixisse solis Apostolis; aut præcipuè Apostolis dictum voluisse; turbam verò, quæ aderat, quod Apostolis dicebatur, sibi dictum putasse.

Liberū arbitrium.

Si quis vult.] Rectè Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus admonuerunt liberum ex his verbis
E arbitrium confirmari.

Quid abnegare seipsum

Abneget semetipsum.] Quid sit seipsum abnegare, variè interpretes exponunt. Hieronymus, & Beda hoc loco, & Gregorius homil. 10. in Ezechielem existimāt nihil aliud esse seipsum abnegare, quam veterem hominem exuere, induere nouum. *Tunc*, inquit Beda, *nos abnegamus, cum vitamus, quod per vetustatem fuimus, & annitimur, quo per nouitatem vocamur*. Sed manifestum est hoc loco non de moribus, sed de mortibus agi, vt ver. 25. declaratur. *Qui voluerit animam suam saluam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me, inueniet eam:* Melius Chrysostomus, quid sit nos ipsos abnegare eo aliorum abnegatione admonet intelligendum. Alios abnegare est illos contemnere, atq;

deserere, nullam eorum habere rationem, nullam curam, pro nihilo eorum vitam ducere. Hoc idem est, seipsum abnegare, nullam sui habere rationem; vitam suam, cum opus est, pro Christo contemnere, vt ver. 25. declaratur. Vocat enim *seipsum* non animam, sed vitam corporis, quam contemnere oportet, vt anima viuat: quia *qui voluerit animam suam*, id est, vitam corporis *saluam facere, perdet eam*, id est, vitam animæ vt cap. 10. 38. 39 explicauimus.

26. *Animæ vero suæ detrimentum patiatur.*] τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ, id est, anima vero sua mulctetur, metaphora de foro sumpta, in quo siquis de possessione aliqua, quantumuis locupleti, & de vita litigaret, nihil lucraretur, si possessionem quidem obtineret, sed vitam perderet. Nam & hoc loco de iudicio agitur; sequitur enim statim ver. 27. *filius enim hominis venturus est in gloria patris cum angelis suis, & tunc reddet vnicuique secundum opera sua.*

Aut quam dabit commutationem.] ἀντάλλαγμα, compensationem pro anima sua, id est, pro vita sua: metaphora etiam est, aut à iudicio, aut à bello sumpta; nam & in iudicio aliquando, qui capite damnatus est, pecuniæ magnitudine vitam redimit, aut quia vita corporis quoquo modo pecunia æstimari potest; aut quia pecunia iudices corrumpuntur: at pro æterna animæ vita nulla in Dei iudicio pecunia, nulla compensatio dari potest, neq; Deus, qui index futurus est, corrumpi muneribus. Et in bello solent homines, cum victi sunt, vitam pretio à victoribus emere; sed in iudicio vitam animæ emere non poterunt. Quam enim commutationem dabunt pro anima sua? Ludit ergo Christus nominis ambiguitate, & tacitè à vita corporis ad animæ vitam argumentatur. Vtrumque enim nomen *animæ* significat, sicut ver. præcedenti, & cap. 10. 38. 39. quasi dicat quemadmodum pro vita corporis in bello, vel in iudicio nullam satis dignam compensationem quisquam dare potest, ita & multò etiam minus pro vita animæ. Quod autem dicit *homo*, Hebraismus est pro *quisquam*. Sic enim solent Septuaginta vertere vbi est Hebraicè איש id est, vir, qui pro *quisquam* apud illos ponitur, vt Iudicum 2. 21. & 4. 20. Ruth. 3. 3. & 1. Reg. 17. 25. & 24. 20. & 4. Reg. 18. 21.

27. *Filius enim hominis.*] Putat D. Hieronymus hoc ad consolandos discipulos Christum dixisse; potius credo propterea addidisse hoc, quia de animæ commutatione mentionem fecerat, quæ ex forensi iudicio translata fuerat. Probat enim his verbis nullam pro anima commutationem dari posse, quia non quilibet iudex, sed filius hominis ad iudicandum venturus est; neque quolibet modo, sed in gloria patris sui, & cum angelis suis venturus est, ita vt bonorum nostrorum non indigeat. Cur autem filius hominis appelletur, diximus c. 8. 20.

In gloria patris sui.] In pro *cum* ex Hebræorum idiomate; gloriam autem non suam, sed patris sui vocat vel quia, etsi ipsius erat, pater tamen illi vnà cum natura dederat, vel, vt Chrysostomus, & Euthymius existimant, vt significet illam sibi communem esse cum patre. Nam & angelos statim non patris, sed suos vocat. Qui autem angelorum dominus erat, verus Deus erat, communemque cum patre habebat gloriam: sed dicitur in gloria venturus, quasi tunc in gloria non esset: quia quamuis eandem tunc gloriam haberet, tamen tunc occultabat, postea ostensurus erat.

Et tunc reddet vnicuique.] Hæc verba cap. 10. 41. exposuimus.

28. *Sunt quidam de hic stantibus.*] id est, ex iis, qui hic adsunt, vt cap. 6. 5. docuimus standi verbum in sacris literis non semper statum corporis, sed aliquando solam præsentiam significare, sicut & Hispani stare pro adesse solent dicere.

A *Qui non gustabunt mortem.*] Id est, nō morientur; Hebraismus, qualis apud Lucam c. 9. 27. Ioannem c. 8. 52. & apud D. Paulum ad Hebræos 2. 9. quamuis Hebræi potius soleant dicere ראה מות videre mortē, quam gustare Psalmo 88. 49. *Quis est homo, qui viuet, & non videbit mortem.* Cæterum quia videre apud Hebræos significat experiri, quod apud Græcos melius dicitur γεύσασθαι gustare, quam videre, solent ita loqui scriptores Ecclesiastici. Hoc Ambrosius in c. 9. Lucæ de morte animæ intelligendum putat, quasi dicat Christus nonnullos illic esse, qui condemnandi non erunt, cum filius hominis venerit. aut qui peccaturi amplius nō sunt donec filium hominis venientem videant: quod coactum admodum est.

In regno suo.] Quid Christus hoc loco per regnū suum intelligat, interpretum sententiæ mirum in modum B variant. Nonnulli de vltimo iudicio interpretantur, de quo ver. præcedenti dixerat, *filius enim hominis venturus est in gloria patris sui*, idque videtur esse valde consequēs, sed quomodo aliqui ex iis, qui astabant, vsque ad diem iudicii morituri non essent, id non satis est consequens. Quidam de Ioanne Euangelista id dictū volunt, quem credunt mortuum non esse, quod apud alium auctorem, quam apud Strabum non inuenio, neq; scripturæ consentaneum est; ipse enim Ioannes videtur c. 21. 23. hanc de se vulgo conceptam opinionem refutare. *Ioannes Euangelista an mortuus.* Alii de tempore illo, quod post Christi resurrectionē fuit, interpretantur: id enim, quia tunc gloriosus resurrexit, regnum Dei vocari solet, vt infra cap. 26. 29. Et Mar. 14. 25. & Lucæ 22. 29. 30. quod plerisque nouis interpretibus placuisse video: mihi vero nullo modo placet; & C quia id Christus regnum Dei, quia iam diabolus victus erat, sed non regnum suum, quia nondum in gloria sua venerat, appellare solet, & quia, si id diceret, nihil diceret. Quid enim magni erat nonnullos ex discipulis suis morituros non esse, priusquam ipsum resurgentem viderent, cum non nonnulli, sed omnes viderint: hoc autem loco cum dicit, *sunt quidam de hic stantibus*, minimè obscure significat non omnes discipulos, sed paucos tantum, & electos eosque singulari priuilegio regnum illud suum; de quo loquebatur, priusquam morerentur, visuros esse. Itaque vera est omnium veterum auctorum interpretatio, Origenis tractatu 3. in Matth. Hilarii canone 16. Chrysostomi, Hieronymi, Bedæ, Theophylacti, & Euthymii in commentariis, Ambros. D in c. 9. Lucæ, August. in ca. 2. epistolæ ad Galat. Remigij apud D. Thom. regnum Dei Christi transfigurationem appellari quā non omnes, sed solus Petrus, Iacobus, & Ioannes, antequam morerentur, videre meruerunt, quod vel ex eo probari potest, quod statim omnes Euangelistæ subiungāt sex post diebus Christū corā tribus illis Apostolis fuisse transfiguratū: præterquam quod si nec de tempore iudicii, nec de tempore resurrectionis, vt probatum est, intelligi potest, necesse est, vt de trāsfiguratione intelligatur. Nam quod Beda, & Gregorius apud D. Tho. de Euangelii, Ecclesiæq; propagatione interpretātur, alienum videtur. Vocat ergo Christus transfigurationē regnum suum, non quia propriè regnum sed quia futuri E regni imago erat. Potest autē merito dubitari, cur Christus tanquam magni aliquid dicat, nōnullos ex circunstātibus morituros nō esse, antequā ipsius viderent regnum, si per regnū suum trāsfigurationem intelligebat, quæ sexto post die facta est; quo tēpore non solū tres illi, qui viderunt, sed omnes etiā Apostoli superstites erant. Respondeo id ad futurū longè post regnū esse referendū, de quo ver. præcedēti locutus fuerat, *filius enim hominis vēturus est in gloria patris sui*, ante cuius regni visionē nō mori magnū profectò quiddā erat: sed illud ipsum regnū tres illi Apostoli non in ipso, sed in figura; non præsens, sed per transennam ostensum viderunt.

CAPVT

CAPVT XVII.

1 *ET post dies sex assumpsit Iesus Petrum, & Iacobum, & Ioannem fratrem eius, & ducit illos in*
montem excelsum seorsum: 2 & transfiguratus est ante eos Et resplenduit facies eius sicut sol: Mar. 9. a. 2.
vestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix. 3. Et ecce apparuerunt illis Moyses, & E- Luc. 9.
lias cum eo loquentes 4. Respondens autem Petrus, dixit ad Iesum: Domine, bonum est nos hic d. 28.
esse: si vis, faciamus hic tria tabernacula, tibi vnum, Moysi vnum, & Eliæ vnum. 5. Adhuc eo loquente,
ecce nubes lucida obumbrauit eos. Et ecce vox de nube, dicens: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene 2. Pet. 1.
complacui: ipsum audite. 6. Et audientes discipuli ceciderunt in faciem suam, & timuerunt valde. 7. Et d. 17.
accessit Iesus, & tetigit eos: dixitq́; eis: Surgite, & nolite timere. 8. Leuantes autem oculos suos, neminem Sup 3. d. 17
viderunt, nisi solum Iesum 9. Et descendentibus illis de monte, præcepit eis Iesus, dicens: Nemini dixeri-
tis visionem, donec Filius hominis à mortuis resurgat. 10. Et interrogauerunt eum discipuli, dicentes:
Quid ergo Scribæ dicunt quod Eliam oporteat primum venire? 11. At ille respondens, ait eis: Elias qui- Mar 9.
dem venturus est, & restituet omnia. 12. dico autem vobis, quia Elias iam venit, & non cognouerunt b. 11.
eum, sed fecerunt in eo quæcumque voluerunt. Sic & Filius hominis passurus est ab eis. 13. Tunc intellexe- Mal. 4. b. 5.
runt discipuli, quia de Ioanne Baptista dixisset eis. 14. Et cum venisset ad turbam, accessit ad eum homo ge- Sup. 11.
nibus prouolutus ante eum, dicens: Domine, miserere filio meo, quia lunaticus est, & male patitur: nam sæ- b 14.
pe cadit in ignem, & crebro in aquam. 15. Et obtulit eum discipulis tuis, & non potuerunt curare eum: Sup 14. a 9.
16. Respondens autem Iesus, ait: O generatio incredula, & peruersa, quousque ero vobiscum? vsquequo pa- Mar. 9.
tiar vos? Afferte huc illum ad me. 17. Et increpauit illum Iesus, & exiit ab eo dæmonium, & curatus est c. 17.
puer ex illa hora. 18. Tunc accesserunt discipuli ad Iesum secreto, & dixerunt: Quare nos non potuimus e- Luc. 9. e. 38.
iicere illum? Dixit illis Iesus: Propter incredulitatem vestram. Amen quippe dico vobis, si habueritis fi- Luc. 17.
dem, sicut granum sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc illuc, & transibit, & nihil impossibile erit vobis. b. 6.
20. Hoc autem genus non eiicitur nisi per orationem, & ieiunium. 21. Conuersantibus autem eis in Gali- Mar. 9.
læa, dixit illis Iesus: Filius hominis tradendus est in manus hominum: 2. & occident eum, & tertia die re- e 31.
surget. Et contristati sunt vehementer. 23. Et cum venissent Capharnaum, accesserunt qui didrachma ac- Luc. 9.
cipiebant, ad Petrum, & dixerunt ei: Magister vester non soluit didrachma? 24. Ait: Etiam. Et cum e. 44.
intrasset in domum, præuenit eum Iesus, dicens: Quid tibi videtur Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tri- Iuf 20. e. 18.
butum vel censum? a filiis suis, an ab alienis? 25. Et ille dixit: Ab alienis. Dixit illi Iesus: Ergo liberi
sunt filii. 26. Vt autem non scandalizemus eos, vade ad mare, & mitte hamum: & eum piscem, qui pri
mus ascenderit, tolle: & aperto ore eius, inuenies staterem, illum sumens, da eis pro me, & te.

IN CAPVT. XVII.

1 POST *dies sex.*] Idem tempus ponit Marcus capi. 9.2. Lucas vero cap. 9. 28. post octo ferè dies id fa-factum dicit, quod Hieronymus, Chrysostomus, Beda, Theophylus, Euthymius, hoc loco, & Augustinus libro 2. de consensu Euang. ca. 56. ita soluunt, Matthæum, & Marcum eum diem, quo superiora gesta fuerant, non numerasse, Lucam vero numerasse. Potest & alio modo solui Lucam non præcisè, sed confusè notasse tempus, ideoque dixisse fere. A

Cur Christus transfiguratus. *Assumpsit.*] Multa hic quæri possunt. Primò, cur Christus transfigurari voluerit, ad quam quæstionem Hilarius, Chrysostomus, & Euthymius respondent id fecisse, vt discipulos mentione futuræ mortis suæ mœrentes consolaretur. Theophylactus vero, vt probaret, quod superiore capite versu 27. dixerat, se in gloria patris sui venturum esse; quod vtrumque probabilius est, quam B quod hæreticorũ interpretes dicunt, voluisse ostendere se non inuitum; sed sponte sua moriturum, cum tantam haberet gloriam. *Cur Christus coram paucis, atque tribus Apostolis transfiguratus.* Alia quæstio est, cur non sit coram omnibus discipulis transfiguratus? Ratio ex vers 9. facilè colligitur, vbi præcipit tribus illis Apostolis, qui ipsius gloriam conspicati fuerant, vt nemini visionem illam dicerent, donec filius hominis à mortuis resurgeret. Noluit ergo Christus gloriam suam euulgari ob eas causas, quas illic explicabimus. Tertia est, cur tribus, non pluribus, non paucioribus gloriam suam ostenderit? Ideo, vt opinor, quia volebat futuræ suæ gloriæ testes aliquos extare; *in ore* autem *duorum, aut trium testium stabit omne verbum*, Deuteronom. 19. 5. & Matth. 18. 16. Adde, quod ita accidit, vt tres haberet discipulos secretorum suorum maximè capaces; hos enim tres ad res magis secretas solebat adhibere, vt apparet ex Marco capite decimo quarto versu trigesimo tertio. Quarta, cur his potius, quam aliis ostenderit, cuius rei vna modo exposita est ratio. Alia verò est, quòd Petrus & primus Apostolorum esset, & maximè ipsum amaret: Ioannem vero ipse amaret maxime; Iacobus autem post Petrum ex primis esset, & fide ardentissimus. Itaque primus omnium ab Herode pro Christo occisus est Actorum 12. 2. quam rationem Origenes tractatu 3. in Matthæum, Ambrosius in capite nono, Lucæ, Augustinus in capite secundo epistolæ ad Galatas, Hieronymus, Theophylactus, & Euthymius in commentariis reddunt. In eo autem Ambrosius, & Augustinus memoria sunt lapsi, quod existimauerint hunc Iacobum fratrem illum Domini fuisse: cum Euangelistæ fratrem illum Ioannis Zebedæi filium fuisse dicant.

In montem excelsum.] Quis hic mons fuerit Euangelistæ non dicunt, neque vllus, quod sciam, satis antiquus, & grauis auctor; vulgo tamen iamdiu inualuit opinio eum fuisse Tabor, quem Diuus Hieronymus in locis Hebraicis in medio Galilææ campo esse dicit mira rotunditate sublimem. *Cur Christus in monte, & in quo monte transfiguratus.* Siue is, siue alius mons fuerit, quæri videtur posse, cur, vt gloriam suam demonstraret, in montem ascenderit: ratio vna eius rei ex Luca capite nono versu vigesimo octauo colligitur; dicit enim ascendisse, vt oraret; solebat autem Christus orandi causa in montem ascendere, vbi & solitudo maior est, & cæli conspectus liberior,

Vt Marci 6. 46. & Lucæ 6. 12. Quod autem Luc. dicit ascendisse, vt oraret, non ita intelligendum arbitror, quasi ea tantum ascenderit causa: sed quia solebat in omnibus maioribus rebus orationem præmittere, antequam gloriam suam ostenderet, orauit, & est vero simile, cum ab Apostolis discederet, non dixisse se trāsfigurationis, sed orationis causa in montem ascendere, ne remanentibus inuidiæ occasionem relinqueret. Accedit, quod plerumque Dei gloria in montibus, qui cœlo propinquiores sunt, & ab hominibus remotiores, non in vallibus ostenditur; sic enim Moysi in monte Sina Dei maiestas apparuit Exodi 19. 11 & erat illa res, vt ait Hilarius, figura transfigurationis.

Caluinus in Har. & Beza in Matth.

2. *Et transfiguratus est.*] Putidè mihi videtur hæreticus quidam interpres transtulisse, & trāsformatus est, cum Græcum verbum μεταμορφῶ, non magis transformari, quam transfigurari significet, & transformandi verbum nec magis vsitatum, quam transfigurandi Latinis sit, quo sæpe Plinius, Quintilianus, & Suetonius vtuntur & periculosam includat ambiguitatem. Potest enim & ad externam figuram, & ad essentialem, quam vocāt, formam referri, cum manifestum sit, vt Hieronymus admonet, Christum non corporis sui naturam, sed externam tantum speciem, figuramque mutauisse.

Lib. 9 hist. 31. l. 6. Inst. c. 3 in Nerone c. 28.

Vulgatae editio defenditur.

Sicut nix.] Omnia fere Græcorum exemplaria legunt, ὡς τὸ φῶς sicut lux: nostrum interpretem legisse constat ὡς χιὼν *sicut nix*, quemadmodum & in nonnullis Græcis codicibus legitur: eamque lectionem omnino probandam existimo, & quia Marcus cap. 9. 3. ita etiam scribit, & quia Hilarius, & omnes veteres auctores ita legunt; & quia comparatio similior, & magis est vsitata; non enim, quæ alba sunt, solemus lumini, sed niui cōparare: splendida lumini comparamus; beatorum autem gloria albis vestibus significari solet, vt Apocalypsis cap. 1. 14. & 3. 4. 5. 18. & 4. 4. & 6. 11. & 7. 9 13. & 19. 14. Fuerunt nostro tempore viri eruditissimi duo, qui existimauerunt Apostolos in transfiguratione Christi vidisse diuinitatem. In quam sententiam & plurimos auctores veteres, & Ecclesiasticum hymnum, quasi ita sentiat Ecclesia, proferre solent.

Apostoli diuinitatē in Christi transfiguratione nō viderunt. Prudētius in hymno de Epiphania.

Illustre quiddam cernimus,
Quod nesciat finem pati;
Sublime, celsum, interminum,
Antiquius cælo, & Chao.

Minimè tamen illis assentior, neq; vllum veterem auctorem ita sensisse credo, & ita sentire periculosum esse arbitror. Nam omnes illi, qui citantur veteres auctores, nihil aliud dicere voluerunt, quam Apostolos Christi diuinitatem, id est diuinitatis signum oculis conspexisse. Argumentabantur enim aduersus Arianos, vt Christi diuinitatem inde probarent, & in illo ipso hymno, quem proferunt, Ecclesiastico id etiam explicatur.

Quicumq; Christum quæritis,
Oculos in altum tollite;
Illic licebit visere
Signum perennis gloriæ.

Non igitur Christus diuinitatem suam, quæ corporeis oculis videri non potuit, sed diuinitatis speciem, & corporis gloriam ostendit, queādmodum & hoc loco Hieronymus indicat, & D. Thomas in Theologiæ Summa subtiliter explicauit, quam legere, qui subtiliora desiderant, Theologi debent.

3. p. q. 45. ar. 2 ad 2.

Cur Moyses & Elias in trāsfiguratione apparuerunt.

3. *Moyses & Elias.*] Cur voluerit Christus aliquos ex alio mundo suæ transfigurationis testes adesse, meritò quæri potest. Hilarius respondet, vt resurrectionis fides suscitato Moyse confirmaretur: cæterum non de resurrectione, sed de futuro Christi regno quæstio erat. Itaque duabus de causis interfuisse arbitror: altera, ne res Apostolis ficta videretur: altera, vt futurum Christi regnum ad viuum repræsentaretur, sub cuius aduentum

A duos testes mittendos esse testatur Ioannes in Apocalypsi cap. 11. 3. Cur autem hos potius duos, quàm alios voluerit adesse, omnes veteres auctores hāc causam fuisse putant, vt per Moysem lex, per Eliam Prophetæ significarentur, i. geminque, & Prophetas in Christū rédere, in eoque terminari docerentur, Tertullia. lib. aduersus Marcionem 4. hinc Marcionistas refellēs Christum legi; & Prophetis non esse contrarium, Hilar. Chrysost. Hieronym. Beda, & Euthymius hoc loco, & Ambros. in cap. 9. Lucæ, & August. in lib. de quinque hæresibus, cā. 7. Alias idem Chrysostomus & Euthymius rationes adferunt, quia multa vterque, & Moyses, & Elias miracula fecerat, & quia alii dicebant Christum esse Eliam, alii vnum ex antiquis Prophetis, Moyses autē antiquissimus fuit; & vt ostenderet vitæ, & mortis se dominum

B esse, qui & adhuc viuentem Eliam, & iam mortuum Moysem testes excitaret. Simile est, quod Hieronymus dicit, Scribis, & Pharisæis signum de cælo petentibus, & de cælo Elia deuocato, & de inferno suscitato Moyse signum dare voluisse. Alii, vt Moysis māsuetudinem, Eliæque zelum discipuli imitarentur, vt Euthymius exponit; Tertullia. autem in lib. aduersus Praxeam putat impletum esse, quod Deus pronuntiarat in Numeris cap. 12. 8. se cum Moyse ore ad os locuturum esse. Verisimilē ego causam, cur Moyses, & Elias apparuerint, esse arbitror, quam doctus quidā nostri temporis interpres indicauit, quòd voluerit Christus futuri aduētus sui imaginem repræsentare; ante secundum autem eius aduentum Moyses, & Elias venturi sint, quemadmodum ex Apocalypsi capit. 11 3. 4. 5. 6. haud obscurè colligitur, &

C *dabo*, inquit, *duobus testibus meis, & prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta amicti saccis; hi sunt duæ oliuæ, & duo candelabra in conspectu Domini stantes, & si quis eis nocere voluerit, ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum, & si quis voluerit eos lædere, sic oportet eum occidi. Hi habent potestatem claudendi cælum, ne pluat diebus prophetiæ ipsorum*, quibus verbis Elias: *& potestatem habent super aquas conuertendi eas in sanguinem, & percutere terram omni plaga, quotiescunque voluerint*, quibus verbis Moyses apertè describuntur. Solet quæri, an verè apparuerint. Ita quidem omnes, quos ego quidē legi, auctores sentiunt. Strabum, & D. Thomam excipio; quorum ille in commentariis in cap. 9. Lucæ existimat non verè ipsos, sed ipsorum imagines apparuisse: hic verò in commentariis ad hunc locum Eliam quidem, quia mortuus non erat, vere adfuisse; Moysem autem, quia mortuus erat,

D non verum, & integrum; sed eius tantum animam non proprio, sed alieno aliquo assumpto corpore apparuisse. Probabilius, quod omnes alii sentiunt auctores, vtrumque verum, vtrumque integrum fuisse. Nec enim conueniebat, vt mendacio veritas probaretur; & erat rationi consentaneum, vt quemadmodū Christus non fallam, & adumbratam, sed verā, & expressam gloriam ostendebat; sic non falsis, & imaginariis, sed veris cōfirmaretur testibus. Quæritur etiam à quibusdā, quomodo Apostoli Moysem, & Eliam, quos nunquam viderant, cognoscere potuerint. Respondet Euthymius in antiquis Hebræorum libris eorum formas fuisse descriptas, vel ex traditione cognitum vulgo fuisse, qua fuis-

Moyses in vero corpore in transfiguratione apparuit.

E sent forma. Theophylactus verò ex colloquiis, quæ inter se miscebāt, ab Apostolis cognitos fuisse putat: nam fortasse, inquit, Moyses dicebat, Tu es, cuius ego passionē occiso agno, & celebrato Pascha præfiguraui. Elias verò, Tu es, cuius ego resurrectionem suscitato viduæ filio significaui. Scribit quidem Lucas c. 9. 30. 31. sermones illos inter se aliquos miscuisse, non de his tamē rebus, *sed dicebant*, inquit, *excessum eius, quem completurus erat in Hierusalem*, ideo, vt opinor, vt quod Christus de sua futura morte paulo ante prædixerat, confirmarēt, & Apostoli offendi desinerent. Fieri etiam potest, quod alii

dicunt

[illegible] Dei [illegible] . Christus [illegible] Petrus [illegible] [illegible]

[illegible] Moyses & Elias [illegible] Christus [illegible] in monte [illegible] [illegible]

[illegible] Petrus [illegible] Moysen, & Eliam [illegible] dixerunt [illegible] contra fi- [illegible] quod [illegible] deli [illegible] non con- [illegible] opus non esse ta- [illegible] considerauit, quia propter glo- [illegible] , obstupefactus [illegible] Marcus, *timore exterriti* [illegible] [illegible] neque meliore spiritu D. [illegible] Caluinus Petri factum interpretetur. [illegible] *bonum est*, *inquit*, [illegible] Christo esse multo me- [illegible] *etiam* [illegible] *tabernacula* [illegible] *tamen* [illegible] *de* [illegible] *ignorabat con-* [illegible]

[illegible] Dei [illegible] Exod. 19. 10. & [illegible] 34. 10. [illegible] Deus, [illegible] cælus, non terrenus [illegible] cur hoc loco nubes

A [illegible] , vt vox [illegible] est. *Hic est filius meus* [illegible] Dei [illegible] qui mad- [illegible] . Illa enim [illegible], [illegible] Ambros. vt Apostoli Dei loquentis maie- [illegible] non. nam eandem ob causam Moysi per nubem [illegible] legimus. Annota [illegible] nubem lucidam [illegible] in veteri testamento esse solebat, ca- [illegible] Dominus ad terrendum, sed ad docen- [illegible] sed po- [illegible] , et rei, quæ agebatur, [illegible] Christi gloriæ [illegible] conueniret.

B *Et ecce vox de cælo dicens.*] Recte Chrysost. obserua- [illegible] Moyses, & Elias discesse- [illegible] esset non ad alium [illegible] Christum esse [illegible].

Hic est filius meus.] Ambros. & Hieronym. existimant [illegible] , quasi dicat, non Moy- [illegible] . Illi hæreticorum [illegible] , vt Petrum, quasi [illegible] em- [illegible] sed aliam [illegible] non [illegible] filium esse Dei viui, cum paulo ante, [illegible] Christi gloriam vidissent, id Petrus [illegible] non oportebat vt Christus à Moy- [illegible] voce [illegible] neretur. Hæc igitur est em- [illegible] , *hic*, [illegible], quem fulgentem, vt sole, quem glo- riosum vidistis, est filius meus. Non enim hæc vox ad

C [illegible] Christum esse filium Dei missa est: sed ad [illegible], qualis venturus esset, & [illegible] man- dum, quod cap. 16. 27. Christus [illegible] *enim homi- nis venturus est in gloria patris sui*, & ad compro- bandam Petri confessionem ver. 16. *Tu es Christus filius Dei viui*, vt [illegible] regni Christi [illegible] testis, quem [illegible] [illegible] 2. epist. cap. 1. 18. *hanc vocem nos audiuimus de cælo allatam, cum essemus cum ipso in monte [illegible]*. Hunc locum supra [illegible] cap. 3. 17.

Ipsum audite.] Constituit, aut esse indicat Christum legislatorem, cui obediendum sit. Audire enim hoc lo- co Hebræorum more significat obedire. Sic Psal. 2. 6. *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius prædicans præceptum eius.* Tertul. lib. 4. contra

D Marcionem ad hunc modum interpretatur, *ipsum au- dite*, id est, non Moysem, neque Eliam, qui si hoc loco lex, & Prophetæ abrogatæ [illegible] Caluinistæ vero hæc verba in memoria figenda esse monet, ne alium, quam ipsum Christum audiamus. Boni sane [illegible], quo- rum [illegible] diligentius sequeremur, ne vl- los vnquam hæreticos audiremus: nullum enim illi au- [illegible]. Cal. in har.

6. *Ceciderunt in faciem suam.*] Inepte quidam Calui- nistæ [illegible] exponit Apostolos audita voce in terram adorabundos [illegible] id enim Hebraicam phrasim [illegible] נָפַל עַל פְּנֵי *cadere in faciem*. Quod Beza in annot. vt plerumque verum sit, semper tamen verum non est.

E Nam [illegible] Regum [illegible] primo versu quadrage- simo [illegible] *in faciem cecidisse* dicitur non ado- [illegible], & Daniel [illegible] 8. vers. [illegible]. & 10. 9. etiam [illegible] *faciem* [illegible], sed [illegible], & [illegible]. In hunc autem locum [illegible] non potest; quia statim Euangelista [illegible], quare ceciderunt. [illegible], *valde*, *& accessit Iesus*, *& tetigit eos dixitque eis. Surgite, & nolite timere.* Vnde manifestum est eos [illegible], aut semianimes fuisse; propterea enim dicitur eos Christus tetigisse: sicut solemus, vt ad se redeant, exanimes tangere. Timore ergo, non veneratione ceciderunt. At quare timebant? Quis loquentem Deum non timeat? *Vocem tuam*, inquit, Gen. 3. 10.

audiui,

audiui, & timui, &c, vox Domini in virtute, vox Domini in magnificentia. vox Domini confringentis cedros [illegible] *intercidentis flammam ignis: vox Domini concutientis desertum* Psalm.28.4.5.7. *Leo rugiet, quis non timebit* [illegible] Amos 3. 8.

9. *Et descendentibus illis de monte* [illegible]. [illegible] abundat ex Hebræo [illegible] descendunt [illegible], & descendentibus illis de monte [illegible] cepit.

Nemini dixeritis visionem hanc.] [illegible] cap. [illegible] explicuimus. Probabile [illegible] quod Hierony- [illegible] & [illegible] indicat [illegible], nihil [illegible] Apostoli [illegible], & illud [illegible] firmarentur, vt [illegible] incommodi, vt cap. [illegible] gloriam, [illegible] quam [illegible] dicunt, vt Chrysostomus, Euthymius, Hieronymus, Beda, & Theophylactus putant. Probabilius tamen, [illegible] consentaneum videtur [illegible] ceteros omnes Apostolos [illegible] voluisse. dicit enim [illegible] tres illos Apostolos [illegible] cap. [illegible] 36. [illegible], inquit, *tacuerunt, & nemini dixerunt* [illegible] *quam ex iis, quæ viderant.*

Donec filius hominis a mortuis resurgat.] Cur non ante [illegible], supra exposuimus. Cur autem post [illegible] [illegible] est, quia illud incommodum, quod ante sequebatur, tunc sequi non poterat, & quia tunc totis velis Euangelium erat prædicandum.

10. *Quid ergo Scribæ dicunt.*] Quorsum hoc Apostoli interrogent, difficultate non caret. Calumniantur [illegible] terpretes malignè. & impie interpretantur [illegible] hoc Apostolos dixisse, qui non credebant Christum esse Messiam, de suo, vt opinor, ingenio Apostolos iudicantes. Hieronymus, quia putabant eum in gloria venisse, cum eum transfiguratum vidissent, & tamen Eliam discessisse. Ego ex proximis Christi verbis *donec filius hominis a mortuis resurgat*, occasionem [illegible] arbitror id interrogandi. Quia enim [illegible] *a mortuis resurgat*, se cito moriturum significauerat: siquidem indicabat post eius resurrectionem Apostolos [illegible] [illegible] dicturos esse, qui diu ætate [illegible] vivere non poterant. Ergo non intelligentes resurrectionis mysterium, vt docent Euangelistæ, [illegible] Christum antequam [illegible] in gloria [illegible], de qua locutus fuerat, venturum esse, [illegible] secundum opera sua Nam [illegible] post mortem [illegible] comprehendere [illegible]. [illegible] putabant Christum [illegible], videbant [illegible] Eliam nondum venisse, eo [illegible] modo, quo venturum esse dicebatur, vt [illegible] ad [illegible], & [illegible] ad patres [illegible] ret, omniaque restitueret [illegible] tam venire, quam apparuisse videbatur [illegible] interrogant quomodo Scribæ dicant ante eius aduentum Eliam esse venturum. Non [illegible] ea priuata Scribarum [illegible] omni Iudæorum populo communis [illegible] Scribæ Legis Doctores erant, [illegible] simile est, populo [illegible] explic[illegible] unt: quemadmodum si [illegible] quomodo [illegible] illud Co[illegible] non Concionatores modo [illegible] scriptura ipsa dicat. sed [illegible] non legunt omnia solent Doctoribus [illegible] toribus attribuere.

11. *Elias quidem venit.*] Tempus præ[illegible] loquendi more pro futuro positum est, aut [illegible] infinito cum verbo debitum significante, quasi dicat, Elias quidem venire debet, aut Eliam quidem venire oportet. Sicut infra ver. 24. *magister vester non soluit di-*

[illegible] sermo inter fratres [illegible] non [illegible]. Chrysostomus [illegible] Eliam [illegible] esse: Caluinus tamen [illegible] Christum [illegible] Christus Eliam [illegible] esse [illegible] quemadmodum idem Christus [illegible] sequitur [illegible] tam [illegible] Christum non [illegible] Eliam [illegible] esse [illegible] venturus dicitur [illegible] Baptista loquitur, [illegible] venit [illegible] E- lia [illegible] voluisse Christi do- [illegible] Eliam venturum, [illegible] quod Ioannes non fecit. [illegible] quod [illegible], qui Christum [illegible] Christum prædicauerunt, [illegible] Christus Eli- [illegible] [illegible] Malachiæ cap. [illegible] *parentum ad filios* [illegible]. Et [illegible] esse, partim [illegible], partim [illegible], id est [illegible] quod in Ioannem conuenire [illegible] potest. Præterea Malachiæ testimonium [illegible] est cap. 4. 5. *Ecce ego mittam vobis Eliam Prophetam antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis.* Manifestum [illegible] Prophetam de [illegible] iudicio [illegible] [illegible] loqui, ante quem Elias venturus [illegible] tur; non [illegible] Ioanne, sed de vero Elia, id est intelligendum. [illegible] Ecclesiastici cap. [illegible] de Elia loquens, [illegible] Malachiæ [illegible] *qui inscriptus es in iudiciis temporum* [illegible] *iram Domini, conciliare cor patris ad filium,* [illegible] *tribus Iacob.* Quemadmodum & hoc [illegible] Christus dixit, *& restituet omnia.* At [illegible] tam [illegible] & [illegible] ita [illegible], certe ex eo intelligitur [illegible] quam [illegible] confirmat [illegible] Eliam venturum esse. Præterea Ioannes in Apocalypsi cap. [illegible] Moysem & Eliam [illegible] venturos, [illegible] sine temeritate, [illegible] *dabo,* inquit, *duobus testibus* [illegible], *& prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta amicti saccis.* [illegible] qui futuri sunt, [illegible], *Hi habent potestatem claudendi cælum ne pluat, diebus prophetiæ ipsorum.* Qui non videt Eliam? *& potestatem habent super aquas conuertendi eas in sanguinem, & percutere terram omni plaga quotiescumque voluerint.* Quis non videt Moysem [illegible] Moyses, & Elias [illegible] transfiguratione [illegible] Moyses, & Elias [illegible]. Denique hæc [illegible] de Elia quidem [illegible] quemadmodum [illegible] cap. 24. [illegible] de Moyse

Moyses & Elias [illegible]

minus

minus constans: nam secundum secundi aduentus domini testem alii Moysem, alii Enoch futurum esse tradiderunt. Obiiciunt Caluinistæ, quod versu sequenti Christus dicit, *Elias iam venit, & non cognouerunt eum* & vers. 13. *tunc intellexerunt discipuli, quia de Ioanne Baptista dixisset eis*. Respondeo nos non ignorare Christum de Ioanne Baptista locutum fuisse, & Ioannem venisse in spiritu, & virtute Eliæ, vt Angelus apud Lucam cap. 1. 17. testatus est: sed affirmamus Christum non negare propterea, sed disertis potius verbis confirmare etiam Eliam ante secundum aduentum suum esse venturum. Cum autem dixit *Elias iam venit*, tantum voluit significare, quod attinet ad effectum, id est, ad signum prioris aduentus, & ad pœnitentiæ prædicationem, quod vtrumque in secundo aduentu Elias facturus est, eum iam venisse, quia in priori aduentu Ioannes vtrumque præstiterat, quia sicut de secundo aduentu Malachias dixit, *Ecce ego mitto Eliam Prophetam*: Sic de priori aduentu, & de Ioanne Baptista dixerat cap. 3. 1. *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te*. Voluit ergo Christus dicere non per id stare, quo minus Iudæi crederent: sed quia peruersi, & obstinati erant. Elias enim ille, qui ante primum aduentum promissus fuerat, id est, Ioannes iam venerat. Quemadmodum c. 11. 14 dixit, *Et si vultis credere, ipse est Elias*.

15. *Quia lunaticus est.*] Marcus c. 9. 17. mutum, & ver. 25. surdum fuisse dicit. Lucas verò c. 9. 39. dæmoniacum fuisse declarat. Vnde sequitur non fuisse, vt nonnulli putant, naturalem; sed à dæmone inuectum morbum. Cur ergo lunaticus appellatur? Quidam vtrumque fuisse existimant, & natura, aut morbo lunaticum, & à dæmone vexatum. Vero similius, quod Chrysostomus scribit homil. 58. neque natura, neque morbo, sed dæmonis arte, ac vexatione lunaticũ fuisse; nam quem Marcus surdum, & mutum spiritum, quem Lucas dæmoniacum, Matthæus lunaticum appellauit. Quam vero ob rem quosdam dæmon lunaticos faciat, multas diuersi auctores rationes adferunt, Origenes tractatu 4 in Matthæum, Chrysostomus homil. 58. Hieronymus in commentariis in c. 4. Matth. ver. 24. vt Lunam Dei creaturam infamet, quasi morborũ causa sit. Quod non tam mirabile est, quam hæreticorum putant interpretes. Experientia enim docet, quanto studio persuadere dęmones conentur nõnullas creaturas plus, quam illis natura concessit, habere virtutis. Beda verò, & Euthymius, vt creatorem ipsum in inuidiam, & odium adducant, hominesque illum blasphement. Non est etiam illa improbabilis coniectura id aliquando dissimulandi, & latendi causa dæmonem facere. Lucas videtur indicare dęmonẽ in hoc adolescẽte nõ perpetuo manere solitum, sed aliquando exire, aliquando redire; ꝙ & Christus apud Marcum cap. 9. 25. videtur significare, cũ dicit dæmoni, *Exi ab eo, & amplius ne introeas in eum*.

...r demõ ...naticos ...iat.

...nus. ...um.

16. *Et obtuli eum discipulis tuis; & non potuerunt curare eum.*] Vero simile est hunc hominem, dum Christus cum tribus discipulis in monte versaretur, filium suum reliquis discipulis obtulisse, vt Hilarius annotauit, illud duriuscule addens, quemadmodum olim populum, dum Moyses in monte maneret; ita nunc discipulos dum Christus in monte versaretur, fidem perdidisse. Nam, vt minorem quam debebant fidem habuerint, vt Christus ver. 20. videtur significare: fidem tamen certè non perdiderunt. Simile quiddam videtur Chrysost. indicare dicens propterea discipulos dæmonem illum eiicere non potuisse, quia Apostolorum columnæ non aderant; sed fidem eos perdidisse non dicit. Totam historiam Marcus c. 9. 14. apertius, & copiosiùs scribit, cum Christus ex monte descendisset, inuenisse discipulos, & Scribas magna circumfusa turba disputantes, interrogasseq; eos, quidnam id esset, de quo inter se disceptarent: tunc vnum ex turba respondisse, vers. 17. & 18. *Magister attuli filium meum ad te habentem spiritum mutum, qui vbicunque eum apprehenderit, allidit illum, & spumat, & stridet dentibus, & arescit, & dixi discipulis tuis, vt eiicerent illum, & non potuerunt*. Ex qua narrationis serie colligi videtur posse Scribas de ea ipsa re cum Christi discipulis disceptasse exprobrantes, quod dæmonem illum eiicere non potuissent, ac fortasse dicentes inanem esse, & delusoriam potestatem, quam se à Christo ad pellendos dæmones, aliaque miracula patranda iactarent accepisse. Putant autem Chryso. Hiero. Theoph. & Beda hunc hominem tacitè apud Christum eius discipulos accusasse. Id de homine Iudæo facile credi potest; sed benignius interpretari possumus eum; non vt discipulos accusaret; sed, vt dæmonis malignitatem, maliq; grauitatem exaggeraret, dixisse eos eiicere nõ potuisse.

17. *O generatio incredula.*] Omnes fere auctores existimant Christum hoc non de discipulis, sed de patre adolescentis, & de toto Iudæorum genere dixisse vt Hilarius, Chrysost. Hieron. Beda, Strabus, Theophyl. & D. Thomas in commentariis. Quod valde probabile est; Ait enim Marcus c 9. 19. ὁ ꝺ ἀποκριθεὶς αὐτῷ. *Ille autem*, id est, Christus, *respondens ei*, id est, patri adolescentis *dixit, O generatio incredula*. Itaque patrem ipsum adolescentis, & cæteros illius similes Iudæos generationem appellauit. Argumentum etiam non minimum est, ꝙ ibidem ver. 22. pater adolescẽtis Christo dicat; *sed si quid potes, adiuua nos*, quasi de Christi potestate dubitaret, & quod ver. 23. Christus respõdeat, *si potes credere, omnia possibilia sunt credenti*, quemadmodũ Chryso. & Theophyl. obseruauerunt. Quidam tamen solis discipulis dictum putant, vt Origenes tract. 4 in Matthæum: alii ad vtrosque, & ad discipulos, & ad cæteros Iudæos referunt, vt Lyranus. Monuerunt Hieronymus, Beda, Strabus, & D. Thomas hæc verba non esse indignantis, sed vitia reprehendentis.

Vsquequo ero vobiscum?] Chrysostomo, Euthymio, & Theophylacto non assentior, qui existimant Christum his verbis significasse se moriendi teneri desiderio, vt à Iudæorum prauitate liberaretur; potius enim credo verba esse salutem Iudæorum desiderantis, & magistri de discipulorum moribus, & tarditate querentis, sicut Apostolis dixit Ioan. 14. 9. *Tanto tempore vobiscum sum, & non cognouistis me? Philippe. &c.*

18. *Et increpauit*] Græcè ἐπετίμησεν αὐτῷ, id est, imperauit illi. Vtrumque enim, & increpare, & imperare, & comminari significat, quemadmodum Gręcus auctor Euthymius, & in verborũ proprietatibus obseruandis diligentissimus hoc loco, & supra cap. 16. 22. adnotauit. Imperandi autem significatio magis, quam increpandi conuenit in hunc locum: quod Marcus explicauit dicens Christum imperasse dæmoni dicendo, *ego præcipio tibi, exi ab eo*. Itaq; quod Hiero. Beda, & Theophyl. dubitant, quo pronomen illud referatur, ad dęmonẽ, an ad adolescentẽ, sine causa dubitãt: nam & ex eo Marci loco, & ex eodẽ cap. ver. 21. & ex Luca c. 9. 42. perspicuũ est nõ ad adolescentẽ, sed ad dæmonẽ esse referendum.

20. *Propter incredulitatem vestram.*] Ante patris adolescentis, omniumq; Iudæorum incredulitatem publicè reprehenderat: nunc Apostolorum incredulitatem non publicè, sed priuatim, vt eorum auctoritati consulat, reprehendit. Incredulitatẽ autem, vt ego quidem interpretor, nõ infidelitatem, aut minimã etiam fidem: magnam enim Apostolos habuisse credendũ est: sed fidem minorẽ, quam haberẽ Apostolos tam diu cũ Christo versatos tot, tãtisq; visis miraculis oportebat. Propterea enim eos Christus reprehendit. Credibile etiã est, ꝙ Chrysost. Hiero. Beda, Strabus, Theophyl. & D. Thom. existimant Apostolos non solùm propter suã, sed etiam

propter

propter parentis adolescentuli incredulitatem dæmonem expellere non potuisse; quod ex Marco colligitur, vbi Christus patri dicit, *si potes credere, omnia possibilia sunt credenti*; quasi indicās propter eius incredulitatem non potuisse Apostolos priùs eiicere.

Contra Caluinisticam miraculorum fidem.

Si habueritis fidem.] Chrysostomus, & Euthymius fidem miraculorum, non eam, qua Christiani sumus, intelligunt: itemq; nostri temporis hæretici, quorū errorem miror, nonnullos doctos etiam & Catholicos interpretes, dum parum cautè hæreticorum scripta legūt, imprudenter secutos esse. Nolo in eodem errore Chrysostomum, & Theophylactum ponere, quia scio eos tam bono, quàm hæreticos malo animo idem dixisse; hæreticos, vt multas fides, cùm nullam haberent, fabricarentur; Chrysostomum verò, & Theophylactum, vt discipulorum culpam eleuarent, ne viderentur illam ipsam fidem, qua Christiani sumus, non habuisse. Caluinistarum errorem cap. 9. 2. copiose, &, nisi fallor, efficaciter refutauimus. Idem quoque ex huius loci circunstantiis refutari potest. Primum, quia minimè dubium est, quin Christus, dum hoc dicit, Apostolos reprehendat, & eorum incredulitatem accuset, quemadmodum Marci 16. 14. eorum incredulitatem dicitur exprobrasse, *quia ys, qui viderant eum resurrexisse, non crediderant.* Nemo autem reprehendi potest, quod fidem miraculorum non habeat. Est enim donum Dei, non ex humana, sed ex diuina solum pendens voluntate: quod nō iis, qui volunt, quemadmodum ea fides, qua Christiani sumus; sed iis, quibus Deus vult, concedi solet, iis etiam aliquando, qui Christianam non habent fidem, quemadmodum prophetia, & aliorum miraculorum dona, sicut supra c. 7. 22. disseruimus: quare non magis reprehendi Apostoli potuerunt, quod fidem miraculorum non haberēt, vt fingamus aliquam esse distinctam miraculorum fidem, quam quod non haberent donum prophetiæ. Præterea eodem modo patris adolescentis, quo Apostolorum incredulitatem Christus reprehendit. Incredulitas autem illa, quam in patre reprehendebat, non miraculorum; sed Christianæ fidei opponebatur, quia de Christi diuinitate, potentiaque dubitabatur; ergo & in Apostolis non fidei miraculorum; sed Christianæ defectum reprehendit. Deinde quia hoc non solum reprehendendo, sed etiam exhortando Christus dicit, vt statim sequitur, *si habueritis fidem, sicut granum sinapis.* Nemo autem quemquam exhortatur, vt donum miraculorum habeat, sicut neque, vt habeat prophetiam, aut linguarum donum, quia id non in nostra situm est potestate. Deniq; manifestum est de eadem fide Christum loqui, de qua 1. ad Cor. 13. 2. loquitur D. Paulus; ad hunc enim locum alludit, *si habuero*, inquit, *omnem fidem, ita vt montes trāsferam, charitatem autem non habuero, nihil sum.* D. autem Paulum non de fide miraculorum (quamquam de ea etiam Caluinistæ eum locum interpretantur) sed de Christiana, quæ vna ex tribus Theologicis virtutibus est, loqui ex versu decimo tertio perspicuum est, *nunc*, inquit, *manent fides, spes, charitas, tria hæc, maior autem horum est charitas.*

Sicut granum sinapis.] Omnes fere, & veteres, & noui auctores, vt Origenes tract. in Matthæum 4. Hiero Beda, & Strabus, alicubi etiam D. August. fidem hic non magnitudine, sed efficacitate, & acrimonia comparari putant: quasi dicat Christus, si habueritis fidem tam ardentem, tam vehemētem, tam efficacem, quam granum sinapis est, *dicetis monti huic, transi hinc illuc, & transibit.* Quod etsi à multis summisque auctoribus probatum est, difficultate non caret. Primum, quia non solemus res ardentes, & efficaces: sed paruas grano sinapis comparare, vt supra cap. 13. 31. 32. *Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod minimum est omnibus se-*

A *minibus.* Res verò ardentes, & efficaces igni potius, quam grano sinapis comparari solent: sicut Euangelium comparatur Luc. 12. 49. *Ignem veni mittere in terram.* Deinde quia si propter acrimoniam, & ardorem grano sinapis fides compararetur, non fuit necesse dicere, *si habueritis fidem, sicut granum sinapis*; sed si habueritis fidē, sicut sinapi, vt natura, & effectus, non exiguitas significaretur. Cum autem non sinapi, sed granum sinapis dictum sit: manifestum est non vim, & naturam; sed paruitatem significatam fuisse. Præterea non obscura antithesis est inter granum sinapis, & montem; illam rem minimam, hanc maximam. Voluit enim Christus dicere vel minimam fidem, quale granum sinapis est, vel maximum montem posse transferre: de fidei igitur magnitudine, aut paruitate, non de efficacitate agitur.

B Non quod non etiam efficacitas inde colligatur: sed quod non efficacitate, sed exiguitate grano sinapis fides conferatur. Accedit quod, etsi videri potest exiguum, magnum tamen apud me argumentum est, quia ex Christi ingenio, & maiestate sumitur. Si dicere voluisset, si habueritis fidem tam ardentem, quam granum sinapis, dicetis monti huic transi hinc illuc, & transibit: sensus quidem verus esset: sed vulgaris, humilis, abiectus, inefficax, & magnitudine ingenii Christi minimè dignus. Quid enim gratiæ, aut acuminis habet, si habueritis ardentem fidem, montes transferetis? scimus enim ignem propter ardorem solere magna pondera propellere. Minimam autem fidem, id est, grano sinapis similem ingentem montem posse transferre, id & gratiam propter antithesim, & acumen propter inspe-ratam sententiam habet. Confirmat me aliquorum an-

C tiquissimorum auctorum iudicium, quos testatur Hieronymus ita sensisse. Itaque quod Origenes, Hieronymus, Beda, & Strabus existimant hic non minimam, sed maximam potius fidem grano sinapis comparari, quam D. Paulus omnem, id est, totam, integram, & perfectam fidem appellet, sententiæ huius loci mihi videtur esse contrarium. Video, quid obiici mihi possit, quidque omnes, qui contra sentiunt, auctores mouerit. Certum est D. Paulū 1. ad Cor. 13. 2. ad hunc locum alludere voluisse; atqui non de minima, sed de maxima fide loquitur, *si habuero*, inquit, *omnem fidem, ita vt montes transferam.* Respondeo eandem fidem diuerso respectu, & à Christo minimam, & à D. Paulo maximam appellari: minimam quidem à Christo ad eam,

D quam Apostolos tam diu cum ipso versatos habere oportebat; non enim significat Apostolos ne minimam quidem habere fidem, quippe magnam habebant, qui ipsum paulo ante filium Dei confessi fuerant; sed reprehendentis more vtitur hyperbole, & exaggeratione, quasi dicat, si minimam fidem habueritis, id est, tantam, quantam habere deberetis, non maiorem, diceretis monti huic transi hinc, & transiret. Quemadmodum homini alioqui ingenioso, minus tamen, quod dicimus, intelligenti obiurgantes dicere solemus, si vel minimum haberes ingenium, hoc intelligeres. Non enim significamus eum ne minimum quidem ingenii habere; sed minus habere, quam vt hoc intelligeret,

E oporteret: hoc ergo sensu Christus minimam fidem appellauit. D. autem Paulus eandem fidem comparatione eius, quam aut ipse, aut alii vulgo habebāt, maximam vocat, quia nemo dum eo peruenisse videbatur fidei, vt montes verbo transferre posset. Hinc intelligitur necessarium non esse, vt omnis, qui minimam fidem habet, transferat montes. Neque vero omnis, qui maximam habet. Nam Apostolos si non tunc, at certè postea tantam illam fidem, quantam in illis tunc Christus desiderabat, vt montes transferre possent, habuisse credendum est. Nec tamen montem illos vllū transtulisse legimus. Etsi, quod Chrysostomus, Euthymius, *Apostoli an montes transtulerint.*

& Theo-

& Theophylact. scribunt, probabile esse non nego eos, id aliquando fortasse fecisse: sed sacris litteris mandatum non esse, quia nec omnia Christi miracula, vt ait D. Ioannes, scripta sunt. Rectè iidem auctores dicunt, si non Apostolos, Apostolicos tamen viros id præstitisse alludentes, vt opinor, ad notam Neocæsariensis Gregorii historiam, qui, vt Eusebius lib. 7. cap. 23. auctor est, vt Ecclesia quædam ædificaretur, montem, qui obstabat, in alium locum transposuit. Cur autem id Apostoli non fecerint, prudenter iidem auctores respondent, quia necesse non fuit. Nec enim Apostoli, sicut nec Christus, omnia, quæ potuerunt: sed quæ oportebat, quæque necesse erat facere, fecerunt; necessitatis autem regula Dei gloria est; ea cum postulat, miracula facienda, cum non postulat, prætermittenda sunt. Hieron. & Beda in commentariis, & D. August. lib. 1. quæst. Euang. c. 29. allegoricè explicarunt qui superbiam humanam, quam Apostoli transtulerunt, atq; superarũt, per montem intelligunt.

Gregorius Neocæsariensis montem transferens.

Regula miraculorum Dei gloria.

Et nihil impossibile erit vobis.] Non docet, quid illis, sed quid fidei possibile sit; sicut Marci 9. 23. *Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti.* Fides enim quasi Dei manus est, quicquid Deus potest; fides potest, & ij, qui fidem habent, possunt, quia non suis sed Dei manibus operantur. Nec propterea sequitur, vt annotat D. Thomas eos esse, dicique posse omnipotentes: omnipotens enim dicitur non quisquis omnia potest, sed quisquis suapte natura, & virtute potest, qualis solus est Deus.

21. *Hoc autem genus.*] Athanasius in lib. de virginitate Chrysosto. Euthym. & D. Thomas in huius loci commentariis existimant non vnum aliquod certum, sed omne dæmoniorum genus significari, quod eiusmodi sunt omnes, vt non nisi per orationem, & ieiunium expelli possint. Verum multa dæmonia Apostoli nõ oratione, & ieiunio, sed nominis Christi inuocatione pepulerant, Lucæ 10. 17. *etiam dæmonia subijciuntur nobis in nomine tuo.* Loquitur ergo Christus de certo aliquo dęmoniorum genere, in quo expellendo plus sit, quam in aliis difficultatis: ita vt orationem etiam, atque ieiunium oporteat adhibere. Quod autem id genus sit, incertum; Hierony. hoc loco, & Leo sermo. 2. de ieiunio septimi mensis existimant nequissimum dæmoniorum genus significari. Alii antiquissimum, id est, quod diu hominem possederit, quasi vt difficilius est diu inueteraros, quam recentes, curare morbos; ita etiam sit difficilius eos dæmones, qui diu, quam qui breui tempore in homine fuerint, expellere. Ideo putant interrogasse Christum apud Marcum cap. 9. 21. quantum temporis esset, ex quo hoc illi accidisset. Mihi obstinatissimum, & ferocissimum genus dæmonum videtur indicari: loquitur enim Christus de dæmone tanquam de aliquo hoste arcem custodiente, qui, quo ferocior & obstinatior est, eo difficilius pelli potest, sicut Lucæ 11. 21. *Cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt omnia, quæ possidet.* Hoc mihi colligi ex effectu videtur; fecerat hic dæmõ adolescentem illum lunaticum, mutum, & surdum, quales obstinatissimi homines esse solent, cerebri phantastici, superbi, qui nihil rogantibus respondeant, precibus surdi. Disputauimus de hac re cap. 9. 22. vbi ex hoc loco diuersa dæmonum esse genera docuimus.

Qui dæmones ieiunio & oratione pellŭdi.

Nisi in oratione & ieiunio.] Errãnt hæreticorum interpretes existimantes orationem, & ieiunium non nisi tanquam cotes, quibus fides acuitur, desiderari: sola enim fide dæmonem pelli, cæteraque fieri miracula. Quod si verum esset, sufficiebat superior illa sententia, vers. 20: *Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis mõti huic, transi hinc, & transibit.* Nunc autem manifestum est Christum fidem, orationẽ, & ieiunium, tanquam

Ieiunii, & orationis vis ad eiiciendos dæmones contra Caluinistas.

A tria distincta remedia, proposuisse. Fateor & oratione fidem, & ieiunio orationem excitari, sed non propterea neque orationis, neque ieiunii vllæ sunt partes. Similis eorundem error est, ieiunium nihil habere meriti, quod iam olim similis ipsorum hæreticus Iouinianus dixerat, quem Hieronymus confutauit. Quid ergo ad pellendum dæmonem ieiunium valet? Nam quid fides, quid oratio valeat, obscurum non est. Respondeo, quid valet crapula ad alliciẽdum, ac detinendum dæmonem: Quemadmodum ergo crapula delectatur; ita ieiunium ferre non potest. Fides credendo, oratio petendo, ieiunium tacendo, sed flagellando, & vrendo dæmonem pellit. Quemadmodum hostes non solum tormentis, aut iaculis, sed etiam fame pelluntur.

B Dubium inter interpretes est, vter nam orare, ac ieiunare debeat, is ne, qui dæmonem pellit, an is à quo pellitur: sunt enim, qui putent Christum significare eum, à quo pellendus dæmon est, ieiunare debere. Alii vtrumque, vt Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus. Non dubito vtriusque ieiunium, orationemque iuuare: sed Christus de eo tantum, qui dæmonem expellit, mihi videtur loqui; docet enim Apostolos, quemadmodum hoc dæmoniorum genus eiicere debeant.

22. *Conuersantibus autem illis in Galilea.*] ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν, vel conuersantibus, vel reuertentibus: Ambiguum enim est. Sed melius credo nostrum interpretẽ cõuersantibus reddidisse, quia iam diu Christus in Galilæa versabatur: neq; Euangelistæ postea dixerunt eum

C exiuisse. Nam ex Phœnicia, quo supra Matthæus. cap. 15. 21. dixerat iuisse, iam diu redierat: & constans opinio est eum in Galilæa fuisse trãsfiguratum; ergo sensus est, cum adhuc in Galilæa versarentur, antequam inde exirent. Postea enim exierunt, vt in Iudæam venirent, & Lazarum Christus suscitaret. Ioan. 11. 14. 15.

24. *Accesserunt, qui didrachma accipiebant, ad Petrum.*] Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Theophylactus, & Euthymius, existimant propter miraculorum Christi magnitudinem reuerentiæ causa ausos non fuisse ad Christum accedere. Quod probabilius videtur esse. quam quod iidẽ probabile etiam esse putant, eos fortasse malitiose ad Petrum potius, quam ad Christum

D accessisse, vt ex eo facilius elicerent, num Christus tributum Cæsari solueret; vt, si negaret, occasionem caperent accusandi. Cur autem ad Petrum potius, quàm ad alium discipulũ accesserunt, v. 27. dicemus. Didrachmũ autem argenteæ monetæ genus erat idem prorsus valens, atque duo Hispanica Regalia, duo Italici Iulii, decem solidi Gallici hoc quidem tempore. Nam Regale Hispanicum drachmam vnam argenti pendit: & didrachmũ duas, vt nomẽ indicat, drachmas continebat; sicut tridrachmum tres, tetradrachmum quatuor, id est siclum Hebraicum. Siclus enim Iudæorum tantum pendebat, quantum quatuor Hispanica Regalia, & quantum Francus Gallicus, quem Henricus tertius his annis cudit. Quod autem tributum id fuerit non om-

Quid didrachma, an. 1578. & drachma.

Quid siclus.

E nibus conuenit. Hilarius existimat illud fuisse, quod Exodi 30. 13. singuli Iudæi soluere singulis annis in templum iussi sunt, *hoc*, inquit, *dabit omnis, qui transit ad nomen, dimidium sicli mensuram templi. Siclus viginti obolos habet. Media pars sicli offeretur domino.* Et quidem pondus, & pretium rectè conuenit; nam, vt diximus, tetradrachmum, id est, quatuor drachmæ siclum efficiebãt; vnde sequitur didrachmum, id est, duas drachmas dimidium sicli effecisse, quod singuli Iudæi maiores viginti singulis annis pendere iubentur. Ex eo autẽ Exodi loco Lyrani opinio à multis iam refutata apertè cõuincitur. Putat enim didrachmum solidum fuisse Gallicum, id est, duodecim, vt ipse vocat, paruos Turonicos; cum Moyses dicat siclum viginti obolos habuisse;

Quale tributum fuit quod Iudæi Christi tẽpore soluebant.

constat autem obolum vnum idem fuisse, atque solidum Gallicum. Nam, vt diximus, ex ipso pondere certum est Francum vnum, vnum siclum pependisse, sicut quatuor Hispanica Regalia, & Francum viginti solidos, sicut siclum viginti obolos habere. Itaq; didrachmum, quod Lyranus vnum tantum solidum habuisse putat, decem solidos habebat. Plura de hac re non dicimus, quia multi de ea authores copiose, diligenterq; tractauerunt: tantum pretium pecuniæ ad vsum nostri temporis accomodauimus. Quod ideo dicimus, ne quis miretur, si apud alios legerit didrachmum septem solidos, apud nos decem habere. Tunc enim Hispanicū Regale, quæ drachma argenti est; tribus solidis cum semisse æstimabatur, nunc æstimatur quinque. Chrysostomus verò, Euthymius, & Theophylactus existimant hoc fuisse tributum, quod Iudæi iussi sunt Domino dare Numerorum 3. 46. 47. propter eos primogenitos, quibus cæteræ tribus Leuiticam excedebant. Quod ne probabile quidem est. Illud enim tributum non nisi semel, & non nisi à primogenitis, & non nisi à ducentis septuaginta tribus solutum est, quibus tunc inuentæ sunt reliquę tribus Leuitarum tribum superare, Itaque multo verior est Hieronymi, & Bedæ sententia, qui existimant hoc vectigal illud esse, quod Augustus Iudęis imposuit, cum iussit, vt vniuersus orbis describeretur, Lucæ 2. 1. vero similis eius rei cōiectura est, quod Vespasianus expugnatis postea Hierosolymis tātum Iudæis tributi imposuerit, quantum ante templo soluebant, vt Iosephus libro 7. de bello Iudaico c. 26. auctor est, & est credibile Vespasianum illud ipsum tributum, quod Augustus imperauerat, & à quo sese Iudæi rebellando exemerant, illis vbicumque, vt ait Iosephus, terrarum essent, reposuisse. Atque hæc fortasse dicere Hilarius voluit Christū illud soluisse tributum, quod Iudæi templo soluebant, quasi non Cæsari, sed patri suo soluerit.

Budæus l. de asse.

25. *Etiam.*] Respondet Petrus affirmāter, antequam consulat Christum. Vnde colligitur, aut metu eum ita respondisse, ne si negare, aut dubitare videretur, publicanos offenderet, quasi Christus ex eorum numero esset, qui, vt postea accusatus est, negabant tributum dari Cæsari, aut quia de Christi voluntate non dubitabat, aut quia sciebat Christum aliis annis solitum soluere, quod multo est probabilius. Cum enim publicani interrogant *magister vester non soluit didrachma?* sensus est, non solet soluere; est enim verbum non actionem: sed consuetudinem significans, qualia in scriptura multa notauimus. Vnum satis erit exemplum Ioannis 4. 9. *non coutuntur Iudæi Samaritanis*, id est, non solent vti. Petrus autem respondet *etiam* confirmans Christum solitum soluere. Cur ergo Euangelistæ huius tantum anni solutionis meminerunt? vt miraculum, quod propter solutionem factum est, exponerent.

Luc. 23. 2.

Reges terræ.] Quod Christus Petrum præuenit, eiusque cogitationem nouit, magnum per seipsum miraculum fuit. Videtur autem Christus non conuenienter Petrum interrogare, *Reges terræ, à quibus accipiunt tributum, vel censum, à filijs, an ab alienis?* quia videtur indicare, aut se terreni Regis esse filium, & quidem Cæsaris, siquidem ea ratione probare vult se non debere Cæsari soluere tributum; aut tributum illud non Cæsari, sed Deo, cuius ipse filius erat, datum fuisse. Respōdeo eum à minori ad maius argumentari, vt D. Chrysosto. annotauit, quasi dicat, si filii Regis terreni illi tributum non debent; ego qui Dei Regis Regum filius sum, nulli Regi debeo. Potuit etiam alludere ad originem illius tributi, quod petebatur, quæ, vt diximus, ea fuit, vt templo, id est: Deo solueretur, quemadmodum Hilarius, & Theophylactus existimant. Disputant nonnulli; an reuera Christus, tanquam homo, tributum debuerit? Respondent debuisse, quia D. Paulus testatur illum per omnia nobis, excepto peccato, similem factum fuisse, & hoc loco, non tanquam hominem; sed tanquam Deum argumentari se à tributo liberum esse. Id, an dici possit, doctiores viderint; ego quidem non dixerim. Obiici potest, quod Christus nō de se tantum; sed etiam de Petro loqui videatur, & quod dicat plurali numero liberos esse filios, & quod paulo post addat, *vt autem non scandalizemus eos.* Priori ratione nō moueor, quia certum est Christum de se, tanquam de naturali Dei filio, locutum esse; qualis Petrus non erat. Itaque non potuit eum filiorum nomine comprehendere; sed locutus pluraliter est, quia de omnibus generaliter Regum filiis loquebatur. Secunda magis moueor, quare videtur mihi Christus significare voluisse nec se, nec discipulos suos tributum debere; se, quia filius Dei erat; discipulos suos, quia ipsius familiares, & domestici censebantur. Et non solum Regum filij; sed eorum etiam domestici à tributis liberi sunt. Quod autem quidam disputant, vtrum omnes Christiani, quia filii adoptione Dei, aut quia quodammodo Christi familiares sunt, tributis soluti sint, ne locum quidem vllum dubitationis habere puto. Nam etsi Christiani adoptione filii sunt Dei, Christique nomen gerunt, tamen eius domestici, vt Apostoli non sunt; & D. Paulus ad Roman. 13. 7. Christianos iubet suum cuique reddere, cui honorem, honorem, cui tributum, tributum. Neque D. Augustinus, qui in eam sententiam citari solet lib. 1. qq. Euangelicarum c. 23. ita sensit. Maiore probabilitate potuissent Hieronymū allegare, qui ita ad hunc locum scripsit, *Ille pro nobis & crucem sustinuit, & tributa reddidit; nos pro illius honore tributa non reddimus, & quasi filij Regis à vectigalibus immunes sumus.* Sed aut allegoricè loquitur, quod tributum, vt ante solebamus, diabolo non soluamus; aut de solis agit Ecclesiasticis, qui ipsius tempore Christianis iam Imperatoribus à vectigalibus immunes erant.

Christus vt homo, an tributum soluere debuit.

Christiani an à tributo liberi.

27. *Vt autem non scandalizemus eos.*] Non fuisset datum, sed acceptum, vt Theologi vocant, scandalum, sed id ipsum, cum facilè posset, vitare voluit. Itaque, quod Theologi vulgò dicunt scandalum datum, non acceptum esse vitandum, non est pro certa, ac perpetua regula accipiendum. Nam & Christus hoc loco, & D. Paulus ad Rom. 14. 21. & 1. ad Cor. 8. 13. etiam scandalum acceptū fugiendum putauerunt; cum idem Christus supra c. 15. 14. vitare noluerit, sed contemnendum putauerit, *Sinite,* inquit, *illos, cæci sunt, & duces cæcorum,* Quemadmodum Chrysostomus, & Euthymius annotarunt. Iidem respondēt id Christum pro ratione temporis, & aliarum circunstantiarum fecisse. Illic enim gloria Dei postulabat, vt propter Pharisęorum scandalum à docenda veritate non desisteret: eadem gloria hîc postulabat, vt, cum facilè posset soluere tributum, publicanos non offenderet, & maleuolis Iudæis criminandi occasionem non daret. Nam & cum semper tributum soluisset, tamen accusatus est postea, quod tributa Cæsari soluere prohiberet, Lucæ 23. 2. Idemq; nobis faciendum esse monent.

Duplex scadalum.

Scandalū passiuum quomodo vitandū.

Et eum piscem, qui primus ascenderit.] Magnum hoc fuisse miraculum certum est: sed meritò Hieronymus dubitat, in qua re fuerit; vtrum in eo, quod sciuerit Christus, quis esset ille piscis, qui in ore staterem haberet; an in eo, quod sciuerit illum primum omnium ascensurum esse? an quod fecerit ipse, vt ille primus ascenderet; an quod in eo, qui primus ascendit, staterem ipse solo verbo formauerit. Quod postremum mihi videtur probabilius, quia non solent pisces, si quando staterem, aut aliam pecuniam deglutiunt, eam in ore habere, sed in ventre. Itaque ille piscis, si staterem illum ipse accepisset, non in ore, sed in ventre habuisset.

Nam

Nam quod nonnulli dixerunt, quemadmodum Theophylactus recitat; staterem illum non pecuniam fuisse, sed margaritam, quam pisces habere solent, simile vero non est: quia nec margaritæ in ore, sed in ventre; nec in piscibus, qui teri capiuntur, sed in solis conchyliis, quæ vrinatores à scopulis maris manibus auellunt, reperiri solent.

Quid stater.

Staterem.] Stater apud Græcos idem erat, atque siclus apud Iudæos, eademque est & Hebraici, & Græci nominis origo; vtrumque enim pondus significat. Itaque idem erat stater, & tetradrachmum, id est, duo didrachma; proptérea iubet Christus pro se, & pro Petro staterem dari, quia vnusquisque didrachmum, id est dimidium sicli pendere debebat.

Pro me, & te,] Quare pro Petro potius, quàm pro aliis Apostolis dari tributum iusserit, solet hic disputari. B Chrysostomus, & Euthymius, respondent tributum illud à solis primogenitis fuisse soluendum; Petrũ autem primogenitum fuisse. Quæ opinio præterquàm quod versu præcedẽti refutata est, ex eo etiam refutari potest, quod inter alios etiam Apostolos aliquos fuisse primogenitos credẽdum est. Melior est altera illa ratio, quam iidem auctores, & Hieronymus adferunt, propterea Christum pro se & Petro soluisse, quod Apostolorum caput esset.

Petri primatus.

Scio hanc rationem nostris hæreticis non placere; sed multò profectò est, quàm illa, quam ipsi adferunt, probabilior, ideo pro Petro soluisse Christum, quod in eius diuersaretur domo. Nam cap 8.14. apertè probauimus Petrum in Capharnaum domum non habuisse.

Beza in Annot.

Alii existimant solum Petrum cum Christo tunc C A fuisse, cum de aliis discipulis mentio non fiat: aut propterea pro illo soluisse, quia illum tantum Publicani adierant. Inepti vero hic hæretici sunt, qui Romani Põtificis primatum refellunt, & Ecclesiæ immunitatem tollunt, quod Petrus tributum soluerit. Nam ista quidem ratione nec Christus quidem Ecclesiæ caput esset: soluit enim tributum. at soluit, cùm non deberet: nec Petrus, vt ante probauimus, debebat. Et non considerant Petrum, si nunc inter Christianos Reges in viuis esset, Ecclesiamque gubernaret, soluturum non fuisse.

Hæreticorũ ineptia cõtra immunitatem Ecclesiæ à tributo.

Alia veteribus auctoribus quæstio proponitur: quare Christus, cum loculos haberet, & mulieres religiosæ, quæ illum ex Iudæa sequebantur, necessaria ei suppeditarent, non ex suis loculis, sed ex pisce tributum soluit? Ratio, quam Hieronymus reddit, noluisse Christũ bona pauperum in tributum conuertere, à paucis probata est. Nam, quæ in oculis erant, ad omnia necessaria mittebantur, & tributum soluere, quando ita Christus volebat, vnum erat ex necessariis. Chrysostomus, & Euthymius putant Christum ostendere voluisse se, etiam si tributum solueret, & terræ & maris dominum esse, quandoquidem ex mari ipse tributum acciperet. Magis altera ratio, quam iidem reddunt, mihi placet: ita Christum tributum soluere voluisse, vt nec publicanos offenderet, nec suum perderet priuilegium, dum nõ ex suo, sed ex inuento solueret. Quanquam ego veram suspicor esse rationem, quod tunc alii discipuli, qui loculos gestabant, non adessent, & cum nollet publicanos offendere, ad soluendum tributum miraculum fecerit.

CAPVT XVIII.

Mar. 9. e 34. Luc. 9. f. 46. inf 19. b. 14. 1. Cor 14. d 20. Mar 9. f 42. Luc. 17. a. 1. Sup 5. e. 30. Mar. 9. g. 43. Psal 33. a. 8. Luc 19. b 10. Luc. 15. a. 4. Lu. 17. a. 3 Leuit 19. d 17. Eccl. 19. b. 13. Iac. 5. d. 19. Deut. 19. b. 15. 2. Cor. 13. a. 1. Heb. 10. e. 28. Ioan. 8. c. 17. 2. Thess. 3. d 14. 1. Cor. 5. b. 9. Ioan. 20. e. 23. Luc. 17. a. 4.

1. *IN illa hora accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes: Quis putas, maior est in regno cælorum? 2.*
Et aduocans Iesus paruulum, statuit eum in medio eorum, 3. & dixit: Amen dico vobis, nisi
conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum. 4. Quicumq;
ergo humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regnum cælorum. 5 Et qui susceperit v-
num paruulum talem in nomine meo, me suscipit. 6. qui autem scandalizauerit vnum de pusillis istis, qui in me
credunt, expedit ei vt suspendatur mola asinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris. 7. Væ mun-
do à scandalis. Necesse est enim vt veniant scandala: veruntamen væ homini illi, per quem scandalum venit.
8. Si autem manus tua, vel pes tuus scandalizat te: abscinde eum, & proiice abs te: bonum tibi est ad vitam in
gredi debilem, vel claudum, quam duas manus, vel duos pedes habentem mitti in ignem æternum. 9. Et si oculus
tuus scandalizat te, erue eum, & proiice abs te: bonum tibi est cum vno in vitam intrare, quam duos oculos ha-
bentem mitti in gehennam ignis. 10. Videte ne contemnatis vnum ex his pusillis: dico enim vobis, quia angeli
eorum in cælis semper vident faciem patris mei, qui in cælis est. 11. Venit enim filius hominis saluare quod perie
rat. 12. Quid vobis videtur? si fuerint alicui centum oues, & errauerit vna ex eis: nonne relinquit nonaginta
nouem in montibus, & vadit quærere eam, quæ errauit? 13. & si contingerit vt inueniat eam: amen dico vo-
bis, quia gaudet super eam magis quam super nonaginta nouem, quæ non errauerunt. 14. Sic non est voluntas
ante patrem vestrum, qui in cælis est, vt pereat vnus de pusillis istis. 15. Si autem peccauerit in te frater tuus,
vade, & corripe eum inter te, & ipsum solum, si te audierit, lucratus eris fratrem tuum. 16. si autem te non au
dierit, adhibe tecum adhuc vnum, vel duos, vt in ore duorum, vel trium testium stet omne verbum. 17. Quod si
non audierit eos: dic ecclesiæ. si autem Ecclesiam non audierit: sit tibi sicut ethnicus, & publicanus. 18. Amen di-
co vobis, quæcumque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo: & quæcumque solueritis super terram, e-
runt soluta & in cælo. 19. Iterum dico vobis, quia si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re quamcun-
que petierint, fiet illis à patre meo, qui in cælis est. 20. Vbi enim sunt duo, vel tres congregati in nomine meo, ibi
sum in medio eorum. 21. Tunc accedens Petrus ad eum, dixit: Domine quoties peccabit in me frater meus, & di-
mittã ei? vsq; septies? 22 Dicit illi Iesus: Non dico tibi vsque septies: sed vsq; septuagies septies. 23. Ideo assimi-
latum est regnum cælorum homini regi, qui voluit rationem ponere cum seruis suis. 24. Et cum cœpisset ratio-
nem ponere, oblatus est ei vnus, qui debebat ei decem millia talenta. 25. Cum autem non haberet vnde redderet,
iussit eum dominus eius venundari, & vxorem eius, & filios, & omnia, quæ habebat, & reddi. 26. Procidens
autem seruus ille, orabat eum, dicens: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi 27. Misertus autem do-
minus serui illius, dimisit eum, & debitum dimisit ei. 28. Egressus autem seruus ille inuenit vnum de conseruis
suis, qui debebat ei centum denarios: & tenens suffocabat eum, dicens: Redde quod debes. 29. Et procidens con-
seruus eius, rogabat eum, dicens: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. 30. Ille autem noluit: sed abiit,

& misit eum in carcerem donec redderet debitum, 31. Videntes autem conserui eius quæ fiebant, contristati sunt valde: & venerunt, & narrauerunt domino suo omnia, quæ facta fuerant. 32. Tūc vocauit illum dominus suus: & ait illi: Serue nequam, omne debitum dimisi tibi quoniam rogasti me: 33. nonne ergo oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum? 34. Et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, quoadusque redderet vniuersum debitum. 35. Sic & Pater meus cælestis faciet vobis, si non remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus vestris.

IN CAP. XVIII.

1. IN *illa hora.*] Sub idem tempus, Hebraismus est frequenter vsurpatus. Marcus cap. 9. 33. Christum eos præuenisse dicit, rogasseque, quid in via tractauissent, tractauerant autem, *quis eorum esset maior.* Lucas verò cap. 9. 46. vidisse cogitationes eorum, & non quidem interrogasse, sed accersito puero dixisse, *quicunq; susceperit puerum istum in nomine meo, me suscipit; & qui susceperit me, suscipit eum, qui me misit. Nam qui minor est inter vos omnes, hic maior est.* De qua specie discordiæ nihil dixit hunc locum tractans lib. 2. de consens. Euangelistarum cap. 61. Augustinus. Respondent Chrysostomus & Euthymius, Apostolos de ea re nō semel, sed sæpe contendisse; Primum in via; deinde domi, cum Petrum vidissent in tributi solutione sibi fuisse prælatum; postremò cùm interrogati à Christo fuissent, quid in via tractauissent. Primùm ergo Christus Apostolos, quid tractauissent, interrogauit: tunc vero Apostoli videntes suas cogitationes, contentionesq; patefactas Christum interrogauerunt, quod interrogare prius non audebāt, *quis eorum esset maior* Disputatur hoc loco, qua occasione id Apostoli rogauerint. Hieronymus, Beda, & Euthymius existimant occasionem fuisse, quod vidissent Christum pro se, ac Petro soluere tributum. Quod nōnulli ideo non probant, quia ex Marco capit. 9. 33 constet eos in via, antequam venirent Capharnaum, & tributum solueretur, ea de re cogitasse: sed iam diximus ex Chrysostomo, & Euthymio eos sæpe, & diuersis de causis in eam venisse cogitationem. Itaque tributum pro Petro datum non illis eam cogitationem ingenerauit, sed genitam auxit. Alias etiam prius occasiones habere potuerunt, quod vidissent Petrum cum duobus aliis in montem cum Christo ascendisse, illi datas fuisse claues regni cælorum cap. 16. vers. 19. vt idem Chrysostomus, & Euthymius scribunt. Alii aliam reddunt causam, quæ mihi non displicet, quod audiuissent Christum de morte sua sæpe mentionem facere, quasi proxima iam esset, & cogitarent, quis eo mortuo eius quodammodo hæres, id est eius Vicarius futurus esset. Id enim consuetudini, ac moribus hominum valde consentaneum est, qui morituris de successione cogitantes astare solent, & idem videmus Apostolos instante Christi passione fecisse Lucæ 22. 24.

Quis putas.] τίς ἄρα; Quis tandem? aut quisnam in regno cælorum maior futurus est? Comparatiuum pro superlatiuo ponitur ex Græcorum consuetudine. Et verbum præsens est pro futuro: quasi dicant, quis nostrum maximus in regno cælorum futurus est?

In regno cælorum.] Quidam regnum cælorum cælum ipsum, & cælestem gloriam vocari putant, vt Chrysostomus, & Euthymius, quod videtur ex vers. tertio probari posse, *Nisi*, inquit, *conuersi fueritis, & efficiamini, sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum.* Credibile enim est de eodem regno cælorum, de quo Apostoli interrogauerant, respondisse Christum. Probabilius tamen est regnum cælorū hoc loco Ecclesiam appellari. Primum propter occasiones, quibus Apostoli, vt id interrogarent, moti sunt, quod viderent omnibus in rebus Petrū præferri, & cogitauerunt omnium in Ecclesia caput futurum esse. Deinde ex Christi reprehensione: non enim dubium est, quin eorum ambitiunculam reprehenderit. Velle autem in cælo omnium maximum esse, charitas erat, non ambitio; in Ecclesia vero primum esse velle, cæterisque præesse id merito fuit, tanquam ambitiosum, reprehendendum. Id etiam ex versu tertio, vnde contraria probatur opinio, confirmari potest. Voluit enim Christus dicere eum, qui in præsenti regno cælorum, id est in Ecclesia minimus esset, eum maximum haberi, ideoque in cælo futurum maximum. Itaque Lucas de præsenti Ecclesiæ regno loquens cap. 9. versu 48. *Qui minor*, inquit, *est inter vos omnes, hic maior est.* Ludit ergo Christus nominis ambiguitate, cum dicit, *nisi efficiamini, sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum*, quemadmodum multis locis annotauimus eum facere solere.

2. *Et aduocans Iesus paruulum.*] Qui infantem fuisse putant, propterea quod Marcus capit. nono vers. trigesimo sexto dicit Christum eum, quemadmodum Græce est, in vlnas suscepisse, falli videntur. Nam & maior infante in vlnas tolli potuit, & qui aduocatus fuit, grandiusculus erat, quia ambulare poterat. Puerum ergo, non infantem; sed innocentem Christus vocauit, & in medio constituit, vt quemadmodum Chrysostomus obseruauit, non solùm verbis; sed rebus etiam ipsis præsentibus humilitatem, simplicitatemque doceret.

Ambitio Apostolorum an peccatum mortale fuerit.

3. *Nisi conuersi fueritis.*] Malè quidam ex hoc loco colligere videtur Apostolos tunc in statu mortalis peccati fuisse, propterea quod dicat Christus, *nisi conuersi fueritis, & efficiamini, sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum*, quasi tunc non tales essent, vt intrare possent. Nihil enim aliud significare Christus voluit, quàm non posse eos in regnum cælorum intrare, nisi simplicitate, & humilitate similes essent pueris, quod non ita intelligendum est, quasi omnino æqualis in omnibus humilitas, atque simplicitas illi, quæ in pueris est, desideretur. Quis enim in regnum cælorum intraret? sed proponitur maximum humilitatis exemplum, non vt ad illud omnino perueniamus: sed vt accedamus, quam proxime possimus; sicut iubemur esse perfecti; sicut pater noster cælestis perfectus est capit. quinto versu quadragesimo octauo. Neque significatur Apostolos non tantam habere humilitatē, vt in regnum cælorum intrare possint: sed ostenditur quid illis sit necessarium, vt si non habent, comparent: si habent; conseruent. Quod autem dicit, *nisi efficiamini*, non significat eos tales non esse, sed alludit ad eorum ætatem, qui cum grandes iam essent, deberent pueri fieri, sicut Ioannis tertio vers. tertio Nicodemo dixit, *Nisi quis renatus fuerit denuo, non potest videre regnum Dei.* At Christus Apostolorum ambitionem reprehendit. Fateor; sed non continuo sequitur eam ambitionem fuisse tantam, vt mortale peccatum esset, & ab ingressu regni cælorum impediret: potuit enim esse veniale: & eiusmodi fuisse pium, & religiosum est credere. Denique aut ista, aut alia meliori ratione excusandi Apostoli sunt, vt Chrysostomus excusat; non accusandi, vt facere hæretici solent. Iubet nos Christus non omnibus in rebus; sed in simplicitate, humilitate, innocentia similes esse pueris, sicut D. Paulus 1. ad Corin. 14. 20. *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote,*

quem-

quemadmodum Clemēs Alexandrinus lib. 1. pædagogi c. 5. & D. Ambros. serm. 10. interpretantur.

5. *Et qui susceperit vnum paruulum talem.*] Quorsum hæc Christus dicat dubitare lector potest: sed id facilè ex præcedentibus, & consequentibus intelligitur. Vult probare eum maiorem, qui minimo similior est: quia sibi puer simillimus est. & ipsius personam gerit; id autem probat, quia qui puerum suscipit, ipsum suscipit: suscipere verò est non solùm, vt quidam interpretantur, domo eum excipere, sed quouis beneuolentiæ genere prosequi, & vno verbo benefacere, sicut in iudicio dicturus est, *quamdiu vni de his fratribus meis minimis fecistis, mihi fecistis* c. 25. 40. Marcus, & Lucas hoc solùm narrant dixisse Christum, cætera quę Matthæus scribit, prætermittunt. Ideo, vt opinor, quia hæc summa rei erat.

6. *Qui autem scandalizauerit.*] Argumentum est à cōtrario, vt Chrysostomus, & Theophylactus monuerunt; scandalizare autem hoc loco non significat, vt alias, malum præbere exemplum: sed iniuria aliquem afficere, quemadmodum Chrysostomus, Euthym. & D. Thom. animaduerterunt. Quod ex antithesi manifestum est. Suscipere enim paruulos, & scandalizare inter se opponuntur. Suscipere, vt diximus, est benefacere, ergo scandalizare malefacere, id est, afficere iniuria. Paruulos verò hic appellat non iam ætate; qualis ille erat, quem in exemplum proposuerat; sed moribus: quia addit, *qui in me credunt*, ij enim sunt, quibus iniuria plerunque fieri solet, quod homines simplices, & abiecti habeantur.

Mola asinaria.

Mola asinaria.] Plerique molam asinariam vocare putant inferiorem molam, quæ Græcè ὄνος, id est, asinus dicitur, & superiore maior esse solet. Perspicuum enim est Christum prægrandem molam significare voluisse. Id mihi propterea non placet, quia Christus non Græcè, sed Syriacè loquebatur, vbi ea nominis ambiguitas locum non habet. Itaque Hilarij canone 18. & Ambrosij sermone 10. interpretationē sequor, asinariam molam vocatam esse, quam asinus ad multas res commolendas circumagere solet. Quę ideo asinaria dicta est, vt à trusatili, id est, ab ea, quam homines vi brachiorum circumferunt, distingueretur. Eam autem Christus proposuit, quia multo maior quam trusatilis esse solet. Adnotat Hieronymus hoc inter veteres Iudæos vsitatum fuisse supplicium, sicut nunc homines nefarios, ac detestabiles sepultura indignos iudicantes in flumen mergimus. Forte Christus ad superbiam, cōtra quam loquebatur, allusit, sicut cap. 11. 23. dixit, *Et tu Capharnaum nunquid vsq; in cœlum exaltaberis? vsq; in infernum descendes.* Quod autem D. Augustinus libro 1. qq. Euangelicarum cap. 24. molam asinariam peccatorum pondus, quo homines deprimuntur, esse dicit, allegoricum est.

7. *Væ mundo à scandalis.*] Ita Græcè locutus est, quemadmodum, si Latinè diceremus, magnum mundo periculum à scandalis imminet. Mundum autem nōnulli eos intelligunt, qui scādali auctores sint, quasi eorum Christus vicem doleat: non enim qui patiuntur, sed qui faciunt scandala, miseri sunt. Magis Hilario, Chrysostomo, Euthymio, & Theophylacto subscribo, mundum vocari eos, qui in mundo sunt, quos paulo ante paruulos appellauerat, & de quibus dixerat. *qui autem scandalizauerit vnum de pusillis istis.* Quia enim de eorū scandalo mentionem fecerat, addit multa illis scandala imminere. In eo Chrysostomo, Euthymio, & Theophylacto non assentior, quod existiment ideo hoc dixisse Christum, vt eos, qui scandalizandi erant, reprehenderet; quemadmodum paulo ante eos, qui scandalum erant præbituri, reprehenderat. Non enim solùm scandalizare, sed etiam scandalizari peccatū esse, quia infirmitatis est. Cæterum, vt aliquando scādalizari peccatum sit, vt cum Pharisæi Christi miraculis scandalizabantur, ea interpretatio apta non est, quia, vt ex iisdem auctoribus versu præcedenti docuimus, scandalizare hoc loco non significat scandalum præbere, sed iniuriā facere. Pati autem iniuriam nulla culpa, sed magna virtus est. Itaque non reprehendens sed miserans Christus dicit, *Væ mundo à scandalis. Necesse est enim vt veniant scandala.* Necesse esse dicit, non absolutè; sed hominū peruersitate considerata, vt Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Euthymius, obscurè licet, videntur indicare. Illud etiam Chrysostomus, ac Euthymius admonent, non quia Christus prædixit, scandala ventura esse: sed quia ventura erant, Christum prędixisse. Obiiciet aliquis aduersatiuam illam particulam, *Veruntamen væ homini illi, per quem scandalum venit*, indicare hūc esse sensum, quāuis necessarium sit scandala venire, non propterea, qui scandalum fecerit, culpa vacare. Respondeo non eum; sed similem esse sensum. Quamuis alioqui scandalum venturum esset, non propterea, qui illud facit, culpa carere. Quemadmodum quamuis Saul moriturus erat, non idcirco, qui illum occidit, culpa vacauit.

Veruntamen væ homini illi.] Multi veteres auctores hominem illum Iudam vocari putauerunt, vt Philastrius in hæresi eorum, qui Iudæ proditionem laudabant, & D. Hieronymus & Beda in huius loci commentariis. & Ambrosius, aut, vt ego arbitror, Remigius in commentariis in ca. 11. 1. epistolæ ad Cor. sed manifestum est generalem esse sententiam.

8. *Si autem manus tua.*] Docet quanto studio scandala vitare debeamus, vsque adeo vt manus abscindenda, oculus, si scandalizauerit, eruēdus sit. Hanc sententiam, totumque hunc versum, atque sequentem c. 5. 29. 30. exposuimus.

De angelis custodibus digressio.

10. *Angeli eorum.*] Probat non esse paruulos offendendos, aut contemnendos, cum Deo tantæ sint curæ, vt apud eum angelos habeant à quibus custodiātur. Ex hoc loco, & aliis nonnullis communis opinio de angelis custodibus nata est. Primum quidem ex scripturis constat singulis regnis, atque prouinciis etiam infidelium singulos angelos esse præpositos, Danielis 10. 13. 20. Quod & veteres auctores fere omnes, maximeq; Romanus Clemens lib. 2. recognitionum & Clemēs alter Alexandrinus lib. 6. Stromatum, Chrysostom. hom. 61. in Matthæum, & Theodoritus oratione 10. in Danielē colligunt ex Deuteronom. cap. 32. 8. *Constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israel* secuti Septuaginta versionem, qui pro filiis Israel angelos Dei reddiderunt, quasi sensus esset vnicuiq; prouinciæ, ac populo vnum angelum esse præfectum. Illud etiam constat Apocalypsis 2. 8. 12. 18. & 3. 1. 7. & 14. vnicuique Ecclesiæ vnum angelum, à quo quodammodo gubernetur datū esse, vt Hilarius in Psalmum 124. & Gregorius Nazianzenus in oratione habita coram centum quinquaginta Episcopis, & Hieronym. in c. 1. Ecclesiast. & Auctor cōmentariorum in epistolas ad Cor. qui falso Hieronymo tribuuntur epistola 1. cap. 11. Illud etiam non perpetua traditione solum, sed plusquam probabilibus scripturę testimoniis semper est creditum. singulos Christianos, singulos angelos bonos habere, quorum curæ commissi sint. Sic enim hoc loco Christus loquitur, quasi de re comperta. & quasi cum certū sit singulos homines angelum aliquem habere, paruulorum, id est, iustorum angelos aliorum angelis præferat. Idem ex Genesi c. 48. 16. colligitur. *Angelus*, inquit Iacob, *qui eruit me de cunctis malis, benedicat pueris istis, & inuocetur super eos nomen meum, nomina quoq; patrum meorum.* Et Actorum 12. 15. ex communi proculdubio opinione de Petro, cum è carcere ab angelo, nimirum suo, liberatus esset, foresq. nostræ domus intempesta nocte pulsaret, dictum est nō Petrum

Angelum custodē regna habēt.

Angelum custodē Ecclesiæ habent.

Angelum custodē singuli homines habēt.

trum, sed angelum eius esse. Hactenus omnes veteres auctores consentiunt, Iustinus quæstione 30. earum, quas gentes Christianis proponebant, Lactantius lib. 2.c.15.& Basilius in Psalmum 33.& 58,& in c.8. Esaiæ, & in lib. 3.contra Eunomium de Spiritu sancto, Chrysostomus hoc loco, & Auctor operis imperfecti homil. 40.& Hieronym.in c.66.Isaiæ, &in cōmentariis huius loci, & Theodoritus lib. 5. diuinorum decretorum, & orat.10.in Danielem, & Isidorus lib.1.de summo bono c. 12. & Origenes quam plurimis in locis, de cuius singulari sententia posteà dicemus. Longius Theologi quidam nec mali, neque recentissimi progressi sunt, vt etiam Christum angelum custodem habuisse dixerint, de quo Lucæ 22. 43. dictum est, *apparuit autem illi angelus de cælo confortans eum*. Sed hoc & paradoxum est, & Christo vero Deo minimè dignum. Habet quidem angelos, à quibus sibi ministretur, non à quibus custodiatur. Caluinistæ tamen, vt sapientissimi suo iudicio sunt, nihil credunt, tantum dicunt omnes angelos omnium hominum esse custodes, quia vt ait D. Paulus ad Hebræos 1. 14. *Omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi propter eos, qui hereditatem capiunt salutis*. Sed sinamus eos sua vti impudentia. De eo à nonnullis dubitatum est, an omnibuss hominibus, etiam non Christianis, dati sint angeli. Origenes enim tractatu in Matthæum 6.& Auctor imperfecti hom.5. videntur existimasse solis baptizatis datos esse. Sed & omniū aliorum auctorum contraria sententia est, & ea ex scriptura, & ratione refutatur. Nam si infideli Græcorum, & Persarum regno angelus præfectus est, & singulis etiam Græcis, & Persis hominibus aliquem datum esse angelum credendum est: maiorem enim hominum, quam regnorum Deus curā habet. Et non solum Christianorum, sed omnium omnino hominum salutem quærit, in qua procurāda angelorum vtitur ministerio, quia *omnes administratorij sunt spiritus propter eos, qui hereditatem capiunt salutis*. Illud etiam apud auctores minus est certum, an singuli homines non solum vnum, à quo defendantur, sed etiam malum, à quo impugnentur, angelum habeant. Sed tamen & hoc ipsum antiquissima traditione non Christianorum modò, sed etiam Hebræorum traditum est, vt scribit Rabbi Moyses libro 3. More c.25. Quam traditionem ex antiquo libro Pastoris, & ex epistola Barnabę, quam olim inter Christianos in magna auctoritate fuisse legimus, veteres auctores probare solent, vt Origenes homilia 10. in Lucam, & lib. 3. de principijs c 2. & Cassianus collatione 8. c.17. & collat.13. c. 12. & Beda in cap.12. Act. Apostolorum. Confirmant eandem traditionem Gregorius Nyssenus in vita Moysis, & Auctor imperfecti homil.5. in Matthæum. Potest aliquod eius rei vestigium in scriptura notari, nam D. Paulus datum sibi dicit angelum Satanæ, qui se colaphizet. Quod etsi aliis modis intelligi potest, potest & hoc: & credibile est diabolum dæmoniorum principem in administratione regni sui Deum imitari: & quemadmodum Deus singulis hominibus singulos angelos præponit, ita eum opponere singulos dæmones. Videtur autem Christus, cum dicit, *angeli eorum semper vident faciem patris mei*, aliquid singulare paruulorum angelis attribuere, quasi cæteri minores sint, & quasi illi faciem Dei videant, alii non videant. Et quidem Origenes homil. in Lucam 35. hinc suum confirmat errorem, quasi angeli etiam beati propter negligentiā custodiendorum hominum suam aliquando beatitudinem amittāt, quasi sensus sit aliorum hominum angelos aliquando videre faciem Dei, aliquando non videre; quia aliquando homines bene, aliquando malè custodiunt; paruulorum autem angelos semper videre, quia bene semper custodiūt. Cum ergo paruuli diligentius, quam cæteri homines ab angelis custodiantur, offendendos, contemnendosue non esse. Chrysost. etiā existimat aliquid singulare paruulorum angelis tribui, & non omnes faciem Dei videre, sed eos, qui supremi ordinis sunt, significarique hoc loco paruulorum curā supremis angelis cōmissam esse. Credo ego certè aliquid discriminis inter paruulorum, & cæterorum hominū angelos indicari: sed nec illud, quod Origenes, nec illud, quod Chrysost. putat: sed maiores esse paruulorum, quam aliorum hominum angelos. Quod ne quis miretur, intelligat hoc loco paruulos non pueros, sed homines iustos appellari, quorum Deum curam maiorem, quam aliorum hominum habere tota scriptura testatur. Maiores autē, & honorabiliores esse paruulorum, quam aliorum hominū angelos ex effectu probat, quia semper vident faciem Dei: non quod alii angeli non videant; sed quod ea phrasi Hebræi significent Deo aliquem esse propinquum, & familiarem. Sumpta enim est ex aulæ cōsuetudine metaphora, vbi quò quis honoratior est, eò propinquior est regi, eoque frequentius in eius conspectu versari solet. Ita loquitur regina Saba de seruis Salomonis 3. Reg. 10. 8. *Beati viri tui, & beati serui tui hi, qui stant coram te semper, & audiunt sapientiam tuam*. Notauit Gregorius, & D. Bernardus ser. 5. de dedicatione Ecclesiæ colligi ex hoc loco posse, quod omnes postea Theologi docuerunt, angelos quocūque eunt suā secum beatitudinē ferre, id est, semper faciem Dei videre. Faciem autem Dei per metaphorā Christus appellauit splendorē essentiæ diuinæ, sicut facies, aut potius vultus hominis est, in quo persona tota resplēdet.

Angelum custodem Christus nō habuit.

Angelum custodem etiam infideles habent.

Vtrum singulis hominibus malum angelū habeat à quo impugnentur.

2. Corinth. 12. 7.

Origenis error de angelis custodibus.

lib. 2. moral. c. 3.

11. *Venit enim filius hominis saluare, quod perierat.*] Secundum hîc est argumentum, quo probat Christus cōtemnendos non esse paruulos, quandoquidem propter eorum salutem filius hominis venit. Simile argumentum apud D. Paulum legimus 1. ad Cor. 8. 11. *& peribit infirmus in tua conscientia frater, propter quē Christus mortuus est*: Loquitur autem Christus ex hominum opinione, qui existimant eos, qui maximè iusti sunt, quia abiectos & humiles vident, maximè esse peccatores, sicut Pharisæi cæco illi, qui à Christo curatus fuerat, dixerūt Ioannis 9. 34. *in peccatis natus es totus, & tu doces nos?* Nec cum hoc Christus dicit, indicat cæteros homines non periisse: sed tantum significat se propter peccatores venisse. Ita vt, si quis peccator non esset, propter eum uēturus non fuisset; quemadmodum c.9.12. dixit *non est opus valentibus medicus, sed male habentibus*; vbi copiosius totum hunc locum explicauimus.

12. *Si fuerint centum oues.*] Tertium est argumentum, quo bonus pastor exemplo pastorum probat pluris se facere paruulorum, id est, eorum, qui peccatores habentur, quam aliorum hominum salutem. Nec quicquam in hac parabola difficile est; nec enim, vt paulo ante diximus, significatur aliquos fuisse homines, qui non errauerunt; sed tantum propter eos, qui errauerunt, Christum venisse. De eo autem inter interpretes magna disceptatio est, quæ illæ 99. sint oues, quæ non errauerunt. Vetustissimi auctores angelos bonos dixerūt esse. Oues enim Dei esse omnes creaturas rationales, ex quibus aliæ, id est, homines errauerint; aliæ, id est, angeli non errauerint. Ita sensisse videtur Irenæus libro 3. c. 21. & 39. & Origenes homil. 2. in Genesim & homil. 7. in Iosue, & Cyrillus Hierosolymitanus catechesi 15. & Hilarius hoc loco, & Ambrosius in Apologia Dauidis c. 5. & Gregorius homilia 34. in Euangelia, & Theophylactus. Cuius opinionis & hoc loco Hieronymus meminit, & Athanasius q.2. Sed dubium non est, quin de solis hominibus Christus loquatur, nisi, quod absurdissimum est, cum Origene dicamus etiam propter angelos, qui peccauerunt, aduenisse. Sensus igitur est non quidem eum reliquisse nonaginta nouem oues, quæ non errauerunt, vt vnam, quæ sola errauerat, quæ-

reret:

reret: sed tanti vel vnius hominis salutem facere, vt si A tantum centum essent homines, quorum vnus tantùm errauisset, nonaginta nouem relicturus esset, vt illum vnum quæreret: quemadmodum boni pastores facere solent. Magnum ipsius erga nos charitatis indiciũ, magnum argumentum ad eorum refellẽdam opinionem, qui etiamsi homines non peccassent, Christum venturum fuisse docere solent. (*[…]istus […]venturus […] Adam […] peccas[…]*) Itaque versu 14. non concludit Christus sic, se nonaginta nouem oues, quæ non errauerant, vt vnam, quæ errauerat, quæreret, reliquisse, sed *sic non est voluntas ante patrem vestrum, qui in cælis est, vt pereat vnus de pusillis istis.*

14. *Sic.*] Id est, sicut pastor ille non patitur vel minimam ex suo grege ouem perire; sed magis eius, quę periit, quam earum, quæ non perierunt, salutem amat; *sic non est voluntas patris vestri*, vt vel minimus ex iis pereat. Intelligitur enim comparatio, sicut in proposita parabola, quæ latet in vna illa syllaba, *sic*, quasi dicat, sic minus vult Deus perire minimos istos, quam maximos illos. Idem altera parabola filii perditi apud Lucam ca. 15. 24. 32. declaratur. Quod autem dicit *ante patrem vestrum*, Hebraismus est ex regum edictis sumptum, quæ ab eorum conspectu, vt firma habeantur, dicuntur prodiisse. Loquitur enim de diuina voluntate, tanquam de aliquo decreto. *Ante patrem* autẽ *vestrum*, potius, quam ante meum dixisse arbitror, vt accommodate ad id, de quo agebat, loqueretur: agebat vero de Dei erga homines amore, & misericordia, quod vtrumque patris est proprium.

15. *Si autem peccauerit in te frater tuus.*] Fratrem generaliter vocat omnem Christianum; de aliis enim non agit, vt constat ex versu 17. *dic Ecclesiæ*. &, *si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus, & publicanus*. Nam Ethnicum, & publicanum fratri opponit; & Ecclesia de iis nõ iudicat, qui foris sunt 1. ad Corinth. 5. 12. proprie tamen illum, quem ver. 10. pusillum appellauit, nunc fratrem vocat, docetque eum, si quid forte peccauerit, non seuerè, & tanquam hostẽ: sed misericorditer, & tanquam fratrem esse tractandum, sicut eum filius hominis tractat, qui venit, vt saluaret, quod perierat.

In te.] Quidam hæreticorum interpretes exponunt priuatim, & te solo sciente: tunc enim priuatim, secreteque eum, qui peccauit, esse corrigendum. Nam eos, qui publice peccant, publice arguendos docet D. Paulus 1. ad Timotheum 5. 20. Deberent interpretationem aliquo exemplo probare, *in te* idem esse, atq; priuatim. Potuissent dicere Hebraismum esse, qualem Psalmo 50. 6. legimus *tibi soli peccaui*, id est secreto, teque solo sciente: sed repugnat huic interpretationi D. Lucas cap. 17. 3. *Si peccauerit*, inquit, *in te frater tuus, increpa illum; si pœnitentiam egerit, dimitte illi.* Loquitur ergo Christus non de eo, qui secreto, sed de eo, qui contra nos peccat. Repugnat & Petri interrogatio infra ver. 21. *quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei?* De quibus autem peccatis hoc intelligendum sit, merito quæri potest: quia quædam eiusmodi videntur esse, vt non sit, qui peccat, priuatim corrigendus. Origenes tractatu in Matthæum 6. de solis venialibus siue contra nos, siue contra Deum factis interpretatur. Hilarius, Chrysostomus, Hieronymus, Ambrosius in cap. 17. Lucæ, Augustinus sermo. 16. de verbis Domini secundum Matthæum, Theophylactus, & Euthymius de mortalibus; sed de his tantũ, quæ contra nos, non de iis, quæ contra Deum fiunt; nam ea non esse dissimulanda. Credo ego de omni peccatorũ genere siue contra nos, siue contra Deum agi. Spectandum enim est Christi consilium, vt peccantem non acerbè accusemus; sed benignè corrigamus. Dixit autem *si peccauerit in te*; quia tunc acerbi, tunc acres, tunc diserti reprehensores esse solemus, cum eos, qui contra nos peccauerunt, obiurgamus. Et voluit sapiẽtissimè Christus ibi nobis frænũ iniicere, vbi maximum periculum erat, ne præcipites ageremur: tamẽ ex vna peccatorum specie totum genus intelligendum est, nisi si quid aliũde obstat, quo minus fraterna correctio sit adhibenda. Dubitari potest, cur non dixerit, *si peccauerit in te frater tuus*, dimitte illi, sicut aliis locis dicere solet capite 5. 23. 24. *Si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo*, & capite 6. versu 14. *si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet & vobis pater vester cælestis delicta vestra*. Respondeo in hac affirmatione, *corripe eum inter te, & ipsum*, tacitam negationem delitescere; perinde enim est, ac si dicat, si peccauerit frater tuus, ne continuo eũ accuses, ne continuo eum ad Ecclesiæ iudicium deferas; prius peccatum corrige. An autem omnis, in quem pec- (*Correctio fraterna quibus, & quomodo adhibẽda.*) B catur, vel qui peccatum alterius nouit, & an in omni peccati genere eum, qui peccauit, corrigere debeat, ex Theologorum regula iudicandum est, quæ ex verbis Christi colligitur, *si*, inquit, *te audierit, lucratus eris fratrem tuum*. Cum ergo spes est spiritualis lucri, corrigendus est frater; cum non est, aut accusandus coram Ecclesia, si fructus speretur; aut Domino relinquendus, si non speretur.

16. *Adhibe tecum adhuc vnum, vel duos.*] Dubium, cur testes post primam admonitionem adhiberi velit. Quidam propterea, inquiunt, vt seuerior sit reprehensio, & pudere eum, qui peccauit, propter præsentiam testium incipiat. Alii, vt constet testibus eum, qui corrigit, suo functum officio, vt Euthymius. Alii, vt si se non correxerit, is, qui admonet, testes habeat, vt eum coram Ec- C clesia possit accusare, quemadmodum multi noui interpretes exponunt. Alii, vt qui corrigit, facilius ei, qui peccauit, persuadeat eum peccauisse, cum id non ipse solus; sed duo etiam, aut tres testes affirment, vt Chrysostomus, Augustinus sermo. illo decimo sexto de verbis domini, & Theophylactus interpretantur. Hoc probabilius. In hanc enim sententiam legis testimonia ex Deuteronomio Christus inducit, *in ore duorum, vel trium testium stabit omne verbum*. Hoc tantum interest, quod in Deuteronomio Deus terrere ea lege voluit capite 17. 6. & 19. 15. ne quis vno tantum teste; sed, vt minimum, duobus, vel tribus condemnaretur: hic autem Christus dicere voluit duos, vel tres testes ad faciendam fidem satis esse. Vtrum autem duo, vel tres testes D simul, an separatim, primum vnus, deinde secundus, aut duo; postremo tertius, aut tres adhiberi debeant; non satis est explicatum. Et quidem Hieronymus primum vnum, deinde alterum, postremo tertium adhibendum putat. Sed ex fine, cur adhibendi sunt, & ex sententia Deuteronomii, quam Christus in probationem citat, perspicuum est, nõ esse separatim, sed simul, vel duos, vel tres testes, vt minimum, adhibendos. Non enim in ore vnius, sed in ore duorum, vel trium stabit omne verbum.

17. *Quod si non audierit eos, dic Ecclesiæ.*] Id est, si ne illis quidem crediderit, tunc tibi licebit ad Ecclesiæ iudicium fratrem deferre: audire enim hoc loco pro obe- E dire ponitur ex Hebraismo, vt sæpe alias. Quidam ex hæreticorum interpretibus nomine Ecclesiæ hoc loco (*Caluin. in Harm. & Beza in annot.*) prorsus absurdè Iudæorum Synagogam intelligunt. Nam nusquam Synagoga in nouo Testamento Ecclesia vocatur, quemadmodum Diuus Augustinus in epistolam ad Romanos, & in Psalmũ octuagesimum primum obseruauit; & statim versu sequenti de ea Ecclesia loquens, cur peccatorem deferendum esse dixerit, *quæcumq;*, inquit, *alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo*: potestas autẽ ligandi, atq; soluendi non Iudæorũ Synagogæ, sed Christianorum Ecclesiæ data est; deinde, cum id Christus non Iudæis, sed Apostolis dicat, du-

bitare non possumus de Ecclesia, non de Synagoga dictum esse. Alii ex eodem hæreticorum grege Ecclesiam quidem Christianam intelligũt: sed omnem Christianorum multitudinem interpretantur. Id etiam absurdum; & quia omni multitudini dici non potest, & quia, si posset, nihil iuuaret; quid enim imperiti artifices, quid fœminæ peccatori facerent? Deinde quia illi proculdubio Ecclesiæ dici voluit, cui statim dixit, *quæcumq; alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo*: hoc autem non omni multitudini, sed solis Apostolis, cum quibus Christus loquebatur, & iis, qui in eorum locum successuri erant, dictum est. Præterea quia ne apud ipsos quidem Iudæos omnis populi multitudo: sed soli seniores & Archisynagogi excommunicare consueuerant, vt nonnulli etiam eorumdem hæreticorum interpretes annotauerũt. Denique perpetuus vsus Ecclesiæ docet huiusmodi homines non ad totam multitudinem, sed ad eos, qui ligandi, & soluendi potestatem habent, esse deferendos: qui, quia Ecclesiæ gubernatores sunt, & totius Ecclesiæ personam repræsentant, Ecclesia vocantur: quemadmodum D. Chrysostomus, & Euthymius monuerunt. Sic enim & magistratus, qui Rempublicam gerunt, Respublica vocantur, & quod ab illis fit, à Republica factum esse dicitur. Quod ergo D. Paulus 1. ad Corinth. 5. 3. 4. dicit, *ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu iam iudicaui, vt præsens, in nomine Domini nostri Iesu Christi congregatis vobis tradere huiusmodi Satanæ*, & quod ex Tertullia. in Apologetico nonnulli proferunt solitum fuisse, vt in Christianorum cõgregationibus de peccatoribus iudicaretur, nihil hunc iuuat errorem. Illud enim solum inde colligitur coram multitudine, sed non à tota multitudine iudicia exerceri consueuisse. Nam & D. Paulus disertè dicit se, nõ autem totam Corinthiorum Ecclesiam scelestum illũ hominem Satanæ tradidisse. Alter hæreticorum interpres, qui hoc loco pro Ecclesia Rempub. vertit, ridendus est, non refutandus. Quamquam istæ ridiculæ ineptiæ periculosæ sunt, quæ Ecclesiam in Rempublicam, & vt dicam clariùs, in politicam hominum nihil credentium congregationem vertunt. Colligitur ex hoc loco Ecclesiam visibilem esse, quam nostri etiam hæretici inuisibilem, aut potius nullam nobis faciunt. Quia enim Ecclesiæ iudicium reformidant, videri posse nolunt.

Sebastianum Castalio.

Ecclesia visibilis.

Sit tibi, sicut Ethnicus, & publicanus.] Alludit ad consuetudinem Iudæorum, qui ab Ethnicorum, & publicanorum, quos pro publicis peccatoribus habebant, consuetudine abstinebant. Itaque sensus est eos, qui Ecclesiæ iudicio non obediunt, non aliter quàm, si Ethnici essent, esse vitandos. Quod duabus de causis fieri iubet Christus; &, vt qui eiusmodi sunt, cum se alienatos ab Ecclesia viderint, resipiscant, vt ait D. Paulus 1. ad Corinth. 5. 5. vt spiritus saluus fiat; & ne, qui sani sunt, eorum consortio contagionem trahant, vt eodem loco versu 11. indicat D. Paulus *cum huiusmodi nec cibum sumere*, & ad Titum 3. 10. 11. *hæreticum hominem post vnam, & secundam correctionem deuita, sciens, quia subuersus est, qui eiusmodi est*. Et D. Ioannes 2. epistola ver. 10. 11. *Si quis venit ad vos; & hanc doctrinam non adfert, nolite recipere eum in domum, nec aue ei dixeritis. Qui enim dicit ei aue, communicat operibus eius malignis.* Eiusmodi sunt omnes, quos excommunicauit Ecclesia: excommunicatorum verò maximè hæretici: hæreticorum maximè Caluinistæ, quorum sermo, vt cancer, multo magis serpit, quã eorum, de quibus id 2. ad Timoth. 2. 17. dixit D. Paulus.

Caluinistæ vitandi.

18. *Quæcunq; alligaueritis.*] Origenes, & Theophylactus, & Anastasius quæst. 2. in scripturam, nescio etiã an Chrysostomus, (obscurè enim dicit) hæc verba ad omnes prorsus Christianos existimãt pertinere decepti, vt opinor, contextu, consecutioneque verborum: quia enim dixerat Christus paulo ante, *si peccauerit in te frater tuus*, & nunc dixit, *quæcumq; alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo, & quæcumque solueritis super terram, erunt soluta & in cælo*, putauerunt hæc verba ad eos solos, contra quos peccatum est, pertinere, quasi sentẽtia sit, si illis iniuriam remiseritis; Deus etiam remittet, si non remiseritis, non remittet. Eundem errorem Caluinistarum interpretes hausisse non contenti maiore auxerunt errore, quasi nullam Christus Apostolis potestatem, ac nec Petro quidem ipsi dederit, quam non omnibus Christianis concesserit. Sic quidam eorum, qui apud eos doctissimi habentur, in hunc locum scribunt. Veteres illi auctores, etsi in interpretatione huius loci magis allegoricè, quàm proprie locuti sunt, quasi vnusquisque possit alteri, dum illi parcit, peccata soluere; tamen Apostolis singularem proprie ligandi, atque soluendi potestatem datam fuisse non negauerũt; sed docuerunt. Facile error vterque refutatur; perspicuum enim est Christum eum, contra quem peccatum est, testes, & Ecclesiã distinguere, & soli Ecclesiæ dicere, *quæcumq; alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo*. Deinde cum dicit, *si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus, & publicanus*, quis non videt Ecclesiam ab eo, qui ad Ecclesiam peccatorem detulit, distingui, sensumque esse, si Ecclesiæ liganti non obediuerit, sit tibi, contra quem peccauit, quique eum detulisti, tanquam Ethnicus, & publicanus? alius ergo est, qui iniuriam accipit, alius qui legat, & soluit. Illa maior quæstio, an de sola externa, & vt ita dicam politica Ecclesiæ potestate hic agatur, vt quidam nescio an satis Catholici videntur existimare. Dubium non est, quin & de externa, & de interna ligandi potestate Christus loquatur, cum dicat, *Quæcumq; alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo; & quæcumq; solueritis super terram, erunt soluta & in cælo*, id est apud Deum; quod enim apud Deum ligatur, & soluitur, non solum extrinsecus, & hominum opinione, sed etiam intrinsecus, & re vera ligatur & soluitur. Adde quod, qui aliter interpretantur, Christi cõsilium non intelligunt: voluit enim Ecclesiæ tribunal vltimũ esse, ad quod essent peccatores, cum aliud non esset emendationis remedium, deferendi. Ideoque summam illi tribuit potestatem: summam autem non tribuisset, si maiorem illi non dedisset, quam omnis Respublica iure suo habet, vt homines perniciosos mittat in exilium, quod in Ecclesia est excommunicare. Quid autem sit ligare, & soluere, & quomodo hinc Cõfessionis præceptum necessario colligatur cap. 16. 19. exposuimus. Illinc, quæ hic desiderabuntur, petenda erunt. Poterit aliquis obiicere ex hoc loco colligi, aut non agi hic, nisi de externa excommunicandi potestate, non autem de potestate absoluendi in sacramento Pœnitentiæ; aut, si de sacramento Pœnitentiæ agitur, aliud è contrario sequi, neminem posse, qui sacerdos non sit, excommunicare: quod Ecclesiæ vsu falsum esse conuincitur. Respondeo proprie de sacramento Pœnitentiæ Christum agere, & excommunicandi potestatem partem esse potestatis per sacramentum Pœnitentiæ ligandi, atq; soluendi. Nam quisquis auditum pœnitentem non absoluit, priuatim quodammodo excommunicat, quia sacramentorum perceptione eum priuat, quamuis quia ea excommunicatio secreta est, excommunicatio vocari non solet. Qui autem, cum sacerdotes non sint, excommunicant, alia id ratione faciunt; nempe quia Superiores sunt, & Ecclesiasticam habent iurisdictionem, publicum peccatorem & sacramentorum participatione, & Ecclesiæ suffragiis priuant. Itaque communi vsu excommunicatio vocatur.

Potestas excommunicandi Ecclesiæ tradita.

19 *Iterum dico vobis.*] Non videntur primã specie bene hæc verba cum superioribus cohærere. Hilarius, Chrysostomus, Hieronymus, Euthymius, & Theophylactus eo pertinere putant, vt Christus concordiam, de

qua

qua loqui cœperat, cum dixit, *si peccauerit in te frater tuus, corripe eum inter te, & ipsum*, magis commendaret, dicens tantum valere concordiam, vt quotiescunque duo ad aliquid à Deo petendum conspirauissent, obtenturi essent. Potius existimo Christum à minori ad maius argumentari voluisse; si quicquid duo petierint, Deus illis concedit, quanto magis Ecclesiæ iudicium ratum habebit? Quod & D. Gregorius lib. 7. registri epist. 110. videtur indicasse. Atque hoc est quod dicit, *Iterum dico vobis*, quasi dicat, non solum quęcunque ligaueritis super terram, erũt ligata & in cœlo, sed quod amplius est, etiã vobis promitto fore, vt quicquid duo de vobis communi consensu petierint, consequantur. At non agebatur de oratione dicet aliquis; sed de ligandi, soluendique potestate; quorsum ergo de oratione subiecit, *si duo ex vobis consenserint super terram de omni re, quamcunque petierint, fiet illis a patre meo?* Respondeo, propterea id subiecisse, vt ostẽderet fore, vt Deus nunquam eos in iudicando, id est, in ligando, atque soluendo errare pateretur, si suo nomine iudicarent, quia quidquid suo nomine à patre petierint, fiet illis, sicut Ioan. 14. 13. & 16. 23. *Amen, amen dico vobis, si quid petieritis patrem in nomine meo, dabit vobis.* Sunt qui putãt propterea Christum de oratione hæc addidisse, quia intelligebat Apostolos, & quicunque ligandi, & soluendi haberent potestatem, nunquam ea nisi pręmissa oratione vsuros esse, qua oratione peterent, vt Deus sibi gratiam daret rectè, iusteque iudicandi. Quod mihi non displicet.

Si duo ex vobis.] Hæc verba miris modis exposita sũt. Origenes tract. in Matthæum 6. ad virum, & vxorem refert, qui, vt ait D. Paulus si ab vsu coniugii orationis causa abstinere consenserint, quicquid petierint, impetrabunt. Alii ad animam, & corpus, vt eodem loco idem Origenes, & Athanasius quæstion. 61. & Ambros. in institutione virginis c. 2. & in caput 14. Lucæ, Hierõ. Beda, & Theophylactus in commentariis, quasi quid quid sine vllo malo affectu, id est, carne aduersus spiritum non repugnante, facilè sint consecuturi; sed hoc ipse Hieronymus allegoricum esse fatetur. Alii referunt ad solos Apostolos, vt Chrysost. & Euthym. Alii ad reprehensum & reprehendentem, vt Anastasius quæst. 74. Alii ad omnes Christianos: quia sequitur, *vbi sunt duo, vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum*; quia generalis videtur esse sententia.

1 Corinth. 7. 5.

Super terram.] propterea addidit *super terram*, vt cœlo terram opponeret, significaretque eos, quamuis in terra essent, longèque à cælo distarent, ibi tamen, cum orarent, exaudiendos esse, quemadmodum similem sententiam c. 16. 19. explicauimus.

De omni re.] Etiamsi generaliter, & vniuersè loquatur, non adeo generaliter intelligenda sententia est, vt existimemus fore, vt quicquid petierimus siue bonum, siue malum, siue honestum, siue inhonestum, simus impetraturi. Ponit enim tanquam rem certam, quod & apud viros bonos; quasi naturæ lege positum est, non nisi honesta petenda esse; quod autem dicit *de omni re*, non ideo dicit, vt bona, & mala; sed vt parua, & magna; vt facilia, & difficilia comprehendat. Cur autem non semper, quod petimus, obtineamus, & quibus conditionibus huiusmodi promissiones intelligendę sint, c. 7. 7. docuimus.

20. *Vbi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo.*] Confirmatio est aut superioris versus, qua rationem reddit, cur, quidquid duo consentientes petierint, impetraturi sint, quia ipse nimirum in medio eorum est, & quasi ipsorum ore pro illis loquitur: aut ver. 18. qua probat fore, vt, quidquid ligauerint super terram, sit ligatum & in cælo, & quicquid soluerint super terram, A sit solutum & in cælo, quia ipse in medio eorum est pro illis ligans, aut soluens. Hilarii, Chrysostomi, & Theophylacti interpretatio coacta est, qui congregari nihil aliud esse putant, quam, quod paulo ante dixit, consentire, id est, amicitia propter Christum coniungi. Cum enim Christus dicat *ibi sum in medio eorum*, perspicuum est eum de cœtu, & consessu agere, in quo se tanquam iudicem mediũ sedere significat. Alludit autem, vt opinor, ad Iudæorum consuetudinem, qui in congregationibus, id est, synagogis iudicium exercebant. Difficilius dictu est, quid sit in nomine Christi congregari. Alii enim in nomine Christi, id est, propter Christum interpretantur, ita vt qui congregantur, nihil aliud, quam Christum, & gloriam eius quærant, vt Chrysosto. & Euthym. Alii inuocato nomine Christi, quod & videtur melius conuenire, quod de oratione agebatur. Hæretici verbo Dei omnia metiuntur, cum omnia contra verbum Dei dicant; In nomine, inquiunt, Christi congregari, est secundum verbum Dei ad decernendum aliquid ex solis scripturis conuenire. Sed istæ verbi Dei iactationes iam nos mouere desierunt, scientes idem dicere omnes hæreticos consueuisse. Mihi accommodatè ad id, de quo agitur, & ad consuetudinem locutionis nomine Christi congregari nihil aliud videtur esse, quam eius auctoritate, eiusque personam gerentes conuenire, sicut D. Paul. 1 ad Cor. 5. 4. dicit se in nomine Christi, id est, Christi auctoritate, atque virtute, vt statim declarat, Corinthium illum Satanæ tradidisse; & sicut Apostolos legimus in nomine Christi baptizasse, & miracula fecisse. Itaque cum ii, qui auctoritatem in Ecclesia iudicandi habent, ad iudicandum conueniunt, eo ipso in nomine Christi dicuntur cõuenire. Neq; necesse est, vt nihil aliud, quam Christum quærant; quotus enim quisque id faceret? Præterquam quod nunquam constare posset, vtrum, qui congregati essent, in nomine Christi conuenissent. Quis enim præter Deum hominum cognoscit voluntates? Quod autem hæretici ex eo iudicandum esse dicunt, vtrum in nomine Christi conuenerint, si nihil nisi ex verbo Dei constituerint, peruerso faciunt iudicio. Non enim, quia nihil nisi ex verbo Dei decernunt, in nomine Christi conueniunt: sed quia in nomine Christi conuenerunt, nihil nisi ex verbo Dei possunt decernere. Prius enim in nomine Christi conueniunt, quam aliquid decernant. Et qui in Christi nomine non conuenerunt, possunt aliquando ex verbo Dei omnia decernere. Itaque incertam nobis hæresim, & fallacem regulam tradunt, quæ si vera esset, nunquam sciri posset, an aliquod Concilium in nomine Christi, conuenisset. Nam ad examinandum, vtrum aliquid non ex verbo Dei decreuisset, alio Concilio opus esset; & ad examinandum, an illud alterum aliquid dixisset præter verbum Dei, rursus opus altero: sic nusquam fides nostra gradum figeret.

Quid in nomine Christi congregari.

Caluinus in harm.

Fallax hæreticorum regula ad verum cognoscendũ Cõcilium.

Ibi sum in medio eorum.] Quod Origenes, Chrysostomus & Euthymius annotarunt non dixisse Christum ibi ero; sed *ibi sum*, vt ostenderet se iam esse præsentem, haud scio, quam probabile. Illud potius explicandum, quid sit Christum esse *in medio eorum*. Hilarius ita videtur exponere, quasi nihil aliud sit, quam in illis per gratiam habitare. Sed isto modo in omnibus iustis est, quamuis congregati non sint: Christum vero aliter se in medio congregatorum, quam in medio aliorum, qui congregati non sunt, esse significat. Alii interpretantur esse *in medio eorum*, id est, pro illis petere, pro illis orare. Ego non solùm auxilium; sed etiam auctoritatem significari arbitror, quasi dicat, ego in medio eorum, tanquam supremus iudex sedeo, eorum sententiam confirmans, quam in meo nomine prónunciant, sicut Dauid dixit Psalmo 81. *Deus stetit in sy-*

Confirmatio Conciliorum auctoritas.

nagoga Deorum, id est, iudicum, *in medio autem Deos diiudicat.* Solet hoc testimonium ad probandam Conciliorum auctoritatem adduci, quod non haeretici modo, sed nonnulli etiam Catholici fieri posse negant, quia & de oratione, non de decernendi potestate; & de duorum, vel trium, non de iusti Concilii congregatione agebatur. Hi licet ingeniosi homines sunt, sentire tamē vim argumenti non videntur, quod à minori ad maius inde deducitur. Si enim, cum duo, vel tres Ecclesiastici iudices in nomine Christi ad iudicādum de re aliquando non magna conueniunt, Christus affirmat se in medio eorum esse, quomodo non erit, cum non duo, vel tres nō de re parua, sed de fide, de religione, de hominum salute, de totius Ecclesiae gubernatiōe omnes Ecclesiae iudices, id est, Episcopi cōueniūt? Vt D. Gregori⁹ lib. 7. registri c. 110. argumentatur. Obiiciet aliquis, ergo & Prouincialium, vt vocāt, Conciliorum ex hoc loco eodem modo, atque Generalium probatur auctoritas. Nam & in illis non duo, vel tres, sed multi Episcopi congregantur. Concedo id ita esse, modo Prouincialia Concilia in Christi nomine congregentur: tunc autem in eius nomine congregantur, cum eius auctoritate conueniunt: tunc eius auctoritate conueniunt, cùm Romani Pontificis eius Vicarii auctoritate conuocantur & confirmantur, sine qua, quia congregari non possūt, nec Christi nomine conuenire possunt, ideoque non negamus, cum in Christi nomine non conueniunt, errare posse.

Conciliorū Prouincialium quanta auctoritas.

21. *Tunc accedens Petrus.*] Quid Petrum mouerit, vt hanc Christo quaestionem proponeret, non satis apparet. Hieronymus occasionem fuisse putat, quod Christus dixisset versu 15. *si peccauerit in te frater tuus, vade, corripe eum inter te, & ipsum*; merito enim dubitasse Petrū, quoties peccanti contra se fratri iniuriam remittere oporteret. At Christus non de iniuriae remissione: sed de fraterna correptione locutus fuerat. Chrysost. & Euthy. existimant Petrum, quasi gloriabundum, & misericordiae opinionem captaturum hoc interrogasse: putasse enim se magni aliquid dicere, quod septies peccanti fratri vel dubitando esse diceret remittendum. Mihi ex verbis Christi Lucae 17. 4. occasionem interrogationis videtur accepisse, *& si septies*, inquit, *in die peccauerit in te, & septies in die conuersus fuerit ad te dicens. poenitet me, dimitte illi.* Nam haec verba quamuis Matth. silentio praeterierit, credibile tamen est tunc dixisse Christum, cum dixit, *si peccauerit in te frater tuus, corripe illum inter te, & ipsum*: haec enim cum illis Lucas copulauit. Quamquā D. Augustinus alio tempore ea, quae Lucas narrat, dicta fuisse putat 2. lib. de consens. Euan. c. 61. sed praestat credere Euangelistā alio loco, & alio ordine narrasse: quā Christum alio tenore dixisse.

Vsq; septies.] Quod Christus infinitè dixerat, Petrus definitè intellexit. Septies enim, id est, quotiescūq; peccauisset, fratri offensionē esse remittendā Christus significauerat. Nam septenarium numerū pro infinito, atq; incerto poni solere notum est. Prouerb. 24. 16. *Septies in die cadet iustus, & resurget*, id est, quotiescunque ceciderit, resurget, quia dominus eum non deseret.

Septenarius numerus in scriptura pro indefinito.

22. *Non dico tibi vsq; septies, sed vsq; septuagies septies.*] Numerum infinitum in denarium conuersum, & per eundem multiplicatū magis infinitum reddidit. Quāquam re ipsa idem est, *vsq; septies*, &, *vsq; septuagies septies*, cum vterq; numerus numeri negationē, id est, innumerabilitatem significet, quaeadmodum si diceret, non solū dico tibi, vt innumerabilibus vicibus nimitū fratri remittas: sed etiā innumerabiliter innumerabilibus. In quam sententiā Chrysostomus, & Euthymius interpretantur. Quemadmodum Genesis 4. 24. Deus dixit, *septuplum vltio dabitur de Cain, de Lamech vero septuagies septies*, ad quem locum indicat Hilarius hic Christum allusisse, vt quemadmodum poena, ita & venia in infinitum extenderetur, quia *vbi abundauit delictum, superabundauit & gratia* Rom. 5. 20. Id, vt Hieronymus, & Beda annotauerunt, de fratre septuagies septies contra nos eodem die peccante intelligendum est, quod perspicuum est ex Luca, *si* inquit, *septies in die peccauerit in te, & septies conuersus fuerit dicens. poenitet me, dimitte illi.* Qua sententia non docentur sacerdotes absolutionem saepe peccantibus temerè dare, sed docentur offensi semper ad ignoscendum parati esse. Illud videtur habere difficultatem, quomodo Christus apud Lucam dicat, *si cōuersus fuerit, dimitte illi*, quasi significet non debere nimirum remittere, nisi prius eum, qui nos offendit, poenituerit. Quod omni scripturae prorsus contrarium est:

B certissima enim est regula, *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*, &, *si non dimiseritis hominibus, nec pater vester dimittet vobis peccata vestra* supra c. 6 12. 15. Quod quidā nobilissimus haereticorum interpres respondet, duobus modis nos offensas remittere, aut ignoscendo, aut de eo, qui nos offendit, bonā habendo existimationem, nouum commentum est. Nam bonam opinionem habere idem esse, quod iniuriam remittere, quis vnquam cogitauit? Duobus ergo modis iniuriam remittimus, & dum ei, à quo sumus offensi, non malè volumus, quod semper, etiamsi eum non poeniteat, facere debemus, vt Deus nobis nostra debita dimittat: aut dum eum non accusamus. Nam non accusare, non deferre, non puniendum curare, parcere est.

Caluinus in haeres.

Duobus modis iniuria remittitur.

C Atq; hoc modo intelligēdum est, quod Christus significat, non debere nos peccanti fratri parcere, nisi eum priùs poeniteat. Hoc enim agebat, vt diceret, nō esse fratrem ad Ecclesiam deferēdum, nisi si prius priuatim, deinde coram duobus, vel tribus testibus admonitus, obstinatus in peccato perseuerasset.

23. *Ideo.*] Potius dicendum fuisse videtur, *quia*, quàm *ideo*: sed aut διὰ τοῦτο ponitur ἐν, id est, *propterea*, pro *quia*, sicut aliquando apud Hebraeos לָכֵן pro כִּי aut est subintelligendum ideo haec dici, quia simile est regnū coelorum homini regi: aut, ideo dico vobis simile esse regnum coelorum homini regi, id est, regi cuidam, quem Hebraismum multis iam locis adnotauim⁹. Quod autem dicit simile esse regnum coelorum homini regi, perinde est, ac si diceret idem in regno caelorum accidere,

Hebraismus.

D atq; si aliquis, rex rationem cum seruis suis ponere coepisset, quemadmodum c. 11. 16. exposuimus: nec enim regnum coelorum, id est, Ecclesiae: sed qui regni caelorum dominus est, regi comparatur. Quid sibi tota velit parabola, ex ver. 35. colligitur, nempe Deum nobis peccata nō esse remissurū, nisi nos fratribus offensas remittamus: cum potius nos illis, quā nobis Deū remittere aequū sit; nā nos homines sumus similes illis; ille Deus dissimilis nobis; peccata cōtra Deū nostra, & innumerabilia, & infinitè grauia; peccata contra nos fratrū & pauca, & plerūq; leuia. Sunt autem in hac parabola, vt in omnibus aliis, quaeadmodū saepe monuimus, quaedā necessaria, & tanquā propriè parabolae partes: quaedam,

In parabolis quaedam necessaria, quaedā ad ornatū adiecta.

E quasi emblemata, & ad ornatū parabolae, & expletionē adiecta. Necessariae igitur huius parabolae partes sunt rex, duo serui, alter, cui dominus debitum dimisit; alter, cui alius seruus dimittere debitum noluit: deinde debitum decem millium talentorum, quod alter seruus regi debebat, & debitum centum denariorum, quod alter seruus debebat alteri. Emblemata autem sunt, primum, quod versu 25. dicitur regem iussisse vxorem, & liberos eius, qui decem millia talenta debebat, venundari; hoc enim non est ita ad rem, de qua agitur, accommodandum, quasi significetur fore, vt vxor propter maritum, liberi propter patrem cōdemnētur; sed aut ad ornatum haec sunt, aut eò tantum valēt, vt grauissima poena significetur, qualis est ea, qua

ſecundum leges ciuiles non ſolum is, qui peccauit; ſed eius etiam vxor, & liberi condemnantur: quod & apud Hebræos vſitatum fuiſſe ex 4. Regum 4.1. manifeſtum. Emblema etiam eſt, quod verſu 31. dicitur, *videntes autem conſerui, quæ fiebant, contriſtati ſunt valde, & venerunt, & narrauerunt domino ſuo.* Non enim ſignificatur Sanctos, id eſt, ſeruos Dei eos accuſare, qui fratrib. ſuis iniurias nō remittūt; ſed ideo additū eſt, quia ita inter homines fieri ſolet, vt alii ſerui alios apud dominū accuſent.

24. *Decem millia talenta.*] Talentorum varia fuiſſe genera nemo neſcit. Christū de eo loqui credibile eſt, quod apud Iudæos erat vſitatum, quodque ſexcentos aureos nummos valuiſſe creditur; vt diligentes harum rerum ſcriptores tradiderunt. Itaque decem millia talentorum ſummam ſexagies centum milliū aureorum noſtrorum efficiunt. Nihil refert verum talēti pretium ad iuſtum æſtimare: illud refert, vt intelligamus ingentem hoc loco pecuniæ ſummam ſignificari. Ingens autē erit ſumma, ſi vel minimo pretio talentū æſtimetur.

De denario. 28. *Centum denarios.*] Denarium in veteri teſtamento non legimus; fuiſſe tamen monetā apud Iudæos poſt Babylonicum exilium, quæ דנר denarius ſumpto ex Latinis nomine vocaretur, Chaldæus Paraphraſtes 4. Regum 5.5. & Elias Theſbit. auctores ſunt. Alii Hebræi tradunt alium apud eos aureum, alium argenteum fuiſſe denarium. Argenteum, qui probabiliſſimè loquuntur, ſex obolos habuiſſe dicunt Atticos, id eſt, quinque Gallicos ſolidos, aut Regale vnum, Hiſpanicum; hoc enim rectè conuenit cum eo, quod c. 20.2. dicitur cōueniſſe patremfamilias cum operariis ex denario, vt in vinea ſua laborarent. Itaque centum denarii paulo plus, quam octo aureos noſtros efficiebant, quæ minima erat ſumma, vt propterea ſeruus debitorem ſuum ſuffocaret. Quidquid denarius valuerit, illud certum valde exiguum debitum ſignificari.

34. *Quoad uſq; redderet.*] Id eſt, ſemper, vt Chryſoſtom. Euthymius, & Theophylactus interpretantur: non enim ſignificatur fore, vt, qui damnati ſunt, pœnas aliquando perſoluant, & quaſi reddito debito liberentur, *Pœnarum inferni nullus finis.* qui Origeniſtarum error fuit: ſed fore, vt nunquā liberentur, niſi pœnas perſoluāt, quas, quia perſoluere nunquam poterunt, nunquam liberabuntur. Nec ſignificatur Deum remiſſa iam peccata propter ſequens peccatum in quæſtionem reuocare, atq; punire: ſed hoc tantum, quod Chriſtus agebat, Deum iis, qui fratribus ſuis peccata non remiſerunt, peccata non remiſſurum. Quamquam, quod optimus Theologus D. Thom. dixit *3. p. q. 88. ar. 1. & 3.* remiſſa peccata nouo peccato ſuperueniēte propter ingratitudinem quodammodo puniri, verum eſt; non quod iam remiſſa puniantur; ſed quod, ſi remiſſa non eſſent, ſequēs peccatum minus grauiter puniretur; quia minus fuiſſet ingratus is, cui priora peccata remiſſa non eſſent, ſi aliud peccatum addidiſſet.

CAPVT XIX.

1 *ET factum eſt, cum conſummaſſet Ieſus ſermones iſtos, migrauit à Galilæa, & venit in fines Iudææ* Mar. 10. a. 1.
trans Iordanem, 2. & ſecutæ ſunt eum turbæ multæ, & curauit eos ibi. 3. Et acceſſerunt ad Mar. 10. a. 2.
eum Phariſæi tentantes eum, & dicentes: Si licet homini dimittere vxorem ſuam, quacumque
ex cauſa? 4 Qui reſpondens, ait eis: Non legiſtis, quia qui fecit hominem ab initio, maſculum, Gen. 1. d. 27.
& fœminam fecit eos? & dixit: 5. Propter hoc dimittet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori ſuæ, Gen. 2. d. 21.
& erunt duo in carne vna. 6. Itaque iam non ſint duo, ſed vna caro. Quod ergo Deus coniunxit, homo non ſe-
paret. 7 Dicunt illi: Quid ergo Moyſes mandauit dare libellum repudii, & dimittere? 8. Ait illis: Quoniam Epheſ. 5. g. 31.
Moyſes ad duritiam cordis veſtri permiſit vobis dimittere vxores veſtras: ab initio autem non fuit ſic. 9. Dico 1. Cor. 6. d. 16.
autem vobis, quia quicumque dimiſerit vxorem ſuam, niſi ob fornicationem, & aliam duxerit, mæchatur: &
& qui dimiſſam duxerit, mæchatur. 10. Dicunt ei diſcipuli eius: Si ita eſt cauſa hominis cum vxore, non ex- Deut. 24. a. 1.
pedit nubere. 11. Qui dixit illis: Non omnes capiunt verbum iſtud, ſed quibus datum eſt. 12. Sunt enim eu- Sup. 5. e. 32.
nuchi, qui de matris vtero ſic nati ſunt: & ſunt eunuchi, qui facti ſunt ab hominibus: & ſunt eunuchi, qui ſei- Mar. 10. b. 11.
pſos caſtrauerunt propter regnum cælorum. Qui poteſt capere capiat. 13. Tunc oblati ſunt ei paruuli, vt manus Luc. 16. d. 18.
eis imponeret, & oraret. Diſcipuli autem increpabant eos. 14. Ieſus vero ait eis: Sinite paruulos, & nolite eos pro-
hibere ad me venire: talium eſt enim regnum cælorum. 15. Et cum impoſuiſſet eis manus, abiit inde. 16. Et ecce 1. Cor. 7. b. 18.
vnus accedens, ait illi: Magiſter bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam? 17. Qui dixit ei: Quid Mar. 10. b. 13.
me interrogas de bono? Vnus eſt bonus, Deus. Si autem vis ad vitam ingredi, ſerua mādata. 18. Dicit illi: Quæ? Luc. 18. c. 15.
Ieſus autem dixit: Non homicidium facies: Non adulterabis: Non facies furtum: Non falſum teſtimonium dices:
19 Honora patrem tuum, & matrem tuam, & diliges proximum tuum ſicut teipſum. 20. Dicit illi adoleſcens: O- Sup. 18. a. 3.
mnia hæc cuſtodiui à iuuentute mea, quid adhuc mihi deeſt? 21. Ait illi Ieſus: Si vis perfectus eſſe, vade, vēde quæ Mar. 10. b. 17.
habes, & da pauperib. & habebis theſaurum in cælo: & veni, ſequere me. 22. Cū audiſſet autem adoleſcens verbū, Luc. 18. d. 16.
abiit triſtis: erat enim habens multas poſſeſſiones. 23. Ieſus autem dixit diſcipulis ſuis: Amen dico vobis, quia di-
ues difficile intrabit in regnum cælorum. 24. Et iterum dico vobis: Facilius eſt camelū per foramen acus tranſire, Exod. 20. c. 13.
quā diuitem intrare in regnum cælorum. 25. Auditis autem his, diſcipuli mirabantur valde, dicentes: Quis ergo
poterit ſaluus eſſe? Aſpiciens autem Ieſus, dixit illis: Apud homines hoc impoſſibile eſt: apud Deum autem omnia
poſſibilia ſunt. 27. Tunc reſpondens Petrus, dixit ei: Ecce nos reliquimus omnia, & ſecuti ſumus te: quid ergo erit
nobis? 28. Ieſus autem dixit illis: Amen dico vobis: quod vos, qui ſecuti eſtis me, in regeneratione cum ſederit filius *Inf. 20. b. 16.
hominis in ſede maieſtatis ſuæ, ſedebitis & vos ſuper ſedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Iſrael. 29. Et o- Mar. 10. d.
mnis, qui reliquerit domū, vel fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrē, aut vxorē, aut filios, aut agros propter 31.
*nomē meū, centuplū accipiet, & vitā æternā poſſidebit: 30. * Multi autē erūt primi nouiſſimi, & nouiſſimi primi.* Luc. 13. f. 30. & 18. c.

IN CAPVT. XIX.

1 CVM *conſummaſſet Ieſus ſermones iſtos.*] Hæc verba duobus modis poſſe videntur intelligi, vel cùm hæc dixiſſet, vt omnes interpretantur. Significatur autē parabola, quæ extremo capite ſuperiore expoſita eſt.

Migrauit à Galilæa.] Hilarius legit *in Galilæam*, ſenſu contrario. Sed minime dubium eſt Chriſtum in Galilæa tunc fuiſſe; itaque non in Galilæam, ſed à Galilæa migrare potuit. Præterquam quod Lucas dicit ideo migraſſe, vt veniret in Ieruſalem c. 9. 51. Quare, quod Hilarius exiſtimat nō in Iudæam, ſed in fines Iudææ veniſſe Chriſtum, probabile quidem eſt. Quæritur ab interpretibus vtrum eadem ſit hiſtoria, quæ hic à Matthæo,

& quæ

& quæ à Marco cap.10.1.& à Luc.9.51.& Ioan. cap.7.1.2.narratur. A Matthæo, & Marco eandem omnes narrati concedunt, de aliis duobus Euangelistis dubitatur; quia vterque multa postea commemorat, quę post hũc Christi in Iudæam aduentum fieri non potuerunt. Ego de Luca non dubito; quin eandem narret historiam. Primum, quia hanc Christi in Iudæam profectionem vltimam fuisse constat; tum quia aliam post hanc Euãgelistæ non narrant; tum quia id Christus cap.16.21. & cap.17.22.indicauit dicens se ascẽsurum in Hierusalem, ibique passurum, quasi de proxima morte sua loqueretur. Lucas autem de vltima etiam loquitur, *factum est autem dum complerentur dies assumptionis eius, & ipse faciem suam firmauit, vt iret in Hierusalem.* Quod ergo multa postea idem Lucas commemoret, quæ ante hãc profectionem facta fuerant, mirum videri non debet. cum passim videamus Euangelistas rerum gestarũ ordinem non tenere. De Ioanne idem nonnulli putant eandem historiam recitare, quod ego persuadere mihi non possum. Primum, quia apud Ioannem eodem cap.7. ver.6. Christus dicit tempus suum nõdum venisse: hic autem apud Matthęum contrarium iam bis significauit, instare tempus passionis suæ. Deinde quia apud Ioannem versu 9. & 10. Christus dicitur solus in Iudæam ascendisse, cum hic dicantur non solum discipuli, sed multa etiam turba illum secuta fuisse. Postremo, quia profectio illa, de qua ibi loquitur Ioannes, vltima non fuit, cum idem postea capite vndecimo versu septimo dicat Christum vt Lazarum suscitaret, in Iudæam iterum venisse.

Et venit in fines Iudææ.] Hilarius, vt paulo ante diximus, existimat Christum in Iudæam ingressum non fuisse: sed ad solos Iudææ, & Galilææ fines peruenisse; idemq; Chrysostomus, & Euthymius arbitrantur. Quidam è contrario prius Hierosolymam venisse putant, deinde ex Hierosolyma in fines Iudææ, & Galilææ rediisse: nulla, vt mihi videtur, probabili ratione, cum ita iam narret Euangelista, vt non obscurè declaret eum ex Galilæa in fines Iudææ rectà venisse, nullasque eum turbas secutas esse. Venit ergo in fines Iudææ, vt Hierosolymam veniret; sed fecit Euangelista eius loci mentionem, vt circumstantiam loci, vbi miraculum, quod narraturus erat, factum fuerat, explicaret, *& curauit,* inquit, *eos ibi.*

Trans Iordanem.] Vtraque, & Iudæa, & Galilæa non trans, sed citra Iordanem erat; sed dicitur esse trans Iordanem venientibus ab Ægypto in terram Chanaan: quemadmodum c.4.15.exposuimus.

2. *Et curauit eos ibi.*] Non significat omnes, qui secuti fuerant; sed omnes, qui ægrotabant, nec eos ipsos fortassis omnes; sed eos tantum, qui digni erant, curatos fuisse: sicut cap.14.14. Marcus cap.10.1. scribit Christum eos, qui se secuti fuerant, ibi docuisse, quod Matthæus prætermisit: sed quamuis Marcus non dixisset, ex Christi consuetudine poterat intelligi, qui vix sine doctrina miracula faciebat. Cõiungebat enim semper facta cum verbis, vt Chrysostomus, & Euthymius adnotauerunt.

Ibi.] id est, in finibus Galilææ, & Iudęæ; noluit enim, vt Galilæi, qui se secuti fuerant, extra patriam suam egrederentur, aut, vt Auctor imperfecti homilia 32. indicauit, ne Iudæi, vt calumniatores erant, dicerent ipsum iactantiæ causa magnam post se hominum multitudinem trahere.

3. *Et accesserunt.*] Non satis expressum est, an eodem in loco ad Christum accesserint Pharisæi: est tamẽ probabilius, quia id narrationis consecutio & apud Matthæum, & apud Marcum videtur indicare. Atque ita Chrysostomus, & Theophylactus existimant.

Quacunq; ex causa.] Non dixerunt an liceat vxorẽ dimittere aliqua ex causa. sed quacunq; ex causa. Nam aliqua de causa licere non dubitabãt, vt Origenes tractatu in Matth.7. Hiero & Beda obseruauerũt. Dubitatur à quibusdam, qua occasione hanc Pharisæi quęstionem proposuerint. Nonnulli occasionem fuisse putant, quod Christus c.11.13. dixisset. *Prophetæ, & lex vsq; ad Ioannem,* quasi legem iam abrogatam significaret, volueruntque Pharisæi experiri num id, dum ad quæstionem responderet, fateretur. Hæc causa & nimis remota, & parum propria mihi videtur; & quia iam diu Christus id prędixerat, & quia, vt id experirẽtur, multas alias de lege quæstiones proponere potuerunt. Theophylact. hanc quæstionis causam reddit, quod Christus c.5.32. dixisset, *Ego autem dico vobis, quia omnis qui dimiserit vxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eã mœchari,* & qui dimissam duxerit, mœchatur. Auctor imperf. hom.32. quia homines carnales erant, de nuptiis eos interrogasse, quemadmodum, qui valetudinarii sunt, semper loquuntur de medicina. Probabile etiã est, quod alii dicunt, fortasse eam quæstionem fuisse tunc inter Iudæos agitatam, vt illa etiam erat, quam eadem de causa Christo proposuerũt, verum liceret tributum dare Cæsari c.22.17. Solẽt enim alio tempore alias vigere quęstiones. Digna etiam Pharisæorum ingenio coniectura est, propterea eos hãc potius quæstionem, quàm aliam proposuisse, quod cum omnes attingeret, inuidiæ plena esset.

4. *Non legistis.*] Respondet Christus exprobrãs illis legis, cuius se scientia iactabant, ignorantiam vt c.12.3.5. etiam fecerat, ibique Euthymius obseruauit. Marcus scribit Christũ eos interrogasse, *quid vobis præcepit Moyses?* quod videtur huic loco esse contrarium. Respõdet Augustinus lib 2. de consensu Euangelistarũ c.62. Marcum non verba Christi, sed voluntatem exprimere voluisse. Credibile etiam est vtrumque, & quod Matthæus. & quod Marcus narrat, Christum dixisse, sed prius interrogasse Pharisæos, *quid vobis præcepit Moyses?* eos vero respõdisse Moysem permisisse vxorem libello repudii dato dimittere. Tunc subiecisse Christum, quod Matthęus scribit, *Non legistis, quod, qui fecit ab initio, masculum, & fœminam fecit eos, &c.* Deinde Pharisæos iterum obiecisse; quod ait, Matthæus ver. 7. *quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudij, & dimittere?* Non respõdet Christus ad quæstionem directè: sed producens scripturæ testimoniũ, facit. vt Deus, aut Moyses, cuius Pharisæi doctrinam gloriose sectabantur, pro se tacitè respondeant, vt Chrysostomus, & Euthymius animaduertunt, illud etiã notantes, ex factis, & ex verbis Dei Christum ad quæstionem respondisse: ex factis, cum dicit, *non legistis, quia qui fecit hominem ab initio, masculum, & fœminã fecit eos?* ex verbis, cum dicit versu 5. *& dixit, propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori suæ.*

Qui fecit] ὁ ποιήσας id est, creator.

Masculum, & fœminam fecit eos.] Quærendũ hoc loco est, in quo huius argumenti vis posita sit. Quidam in sexu sitam esse volunt, quasi ex diuerso sexu Christus argumentetur nõ debere vnũ virum, nisi vnã habere vxorem, quod ex vtroq; quasi ex duabus imperfectis partibus, vt Plato quodã loco scribit, vnus perfectus homo fiat. Quam interpretationẽ D.Aug. lib.14. de ciui. c.22. secutus videtur. Omnes alii interpretes non in sexu, sed in numero vim esse putant, quasi Christus ita argumẽtetur, si Deus voluisset vnum virum plures habere vxores, non vnam tantum; sed plures fœminas initio fecisset. Ita Chrysost. Hieronym. Auctor imperfecti, Beda, Theophylactus, Euthym. Strabus. Vidi ego aliquando à quodam Caluinistarum Ministro de hac quæstione compositum librum, an liceret vnum virũ plures vxores, non vnam quidem post aliam; sed eodẽ tẽpore habere: erat autem scriptus per dialogũ, in quo, qui non licere dicebat, ita defendebat causã, vt facilè eum appareret præuaricari, & quasi sponte victum succumbere.

In Conuiuio, vel de amore.

Ministri Caluinistæ polygamiæ introducentes.

Adduxe-

Adduxerat hunc locum, vt probaret non licere; respondebat nihil hinc colligi posse, quod non idem posset concludi de omnibus animalibus, quæ initio non nisi mas, & fœmina facta sunt. Hanc responsionem bellus ille Minister existimabat refutari nō posse; cò nimirum impudentiæ progressi sunt, vt non solum castitatis votum; sed ipsam etiam castitatem tollant: nec vna contenti vxore plures habere volunt. Par illis, vt merebantur, vxores fecerunt. Scio enim eas aliquando disputasse, &, vt audio, quæstionem ad Ministros retulisse, an vni etiam vxori liceret plures habere viros. Ergo satis Christianis esse debet Christum hoc argumento vsum fuisse, vt necessarium credatur; præterquàm quòd in alijs generibus animantium non constat vnum tantùm marem, vnamq; fœminam Deum initio condidisse. Potest aliquis obijcere idem argumentum valere posse, vt probetur ne mortua quidem priore vxore aliam ducere licere. Respondeo ideo non valere, quia prima, & secunda vna reputantur; quia vna item caro est.

5. *Et dixit.*] Deus; de eo enim loquebatur. Dubitat Hilarius, quomodo Christus dicat hoc Deum dixisse, cùm non Deus, sed Adamus dixerit Gen. 2. 24. Respondent Augustinus lib. 9. de Genesi ad litteram ca. 19 & Theophylactus, & Euthymius in commentarijs Adamum, tanquam Prophetam, spiritu Dei hoc dixisse, Deumq; ore ipsius locutum fuisse.

Propter hoc dimittet homo.] Hominem posuit Latinus pro viro, sicut Græcus ἄνθρωπον pro ἄνδρα, quemadmodum & infra versu 10.

Patrem & matrem.] Admirabilis est, & minimè probabilis Hugonis, & quorundam recentium auctorum interpretatio, quam & Diui Augustini esse putant, sensum esse *propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori suæ*, id est, cū omnibus præter patrem, & matrem coniugium poterit copulare. Quomodo enim vir patrem suum in vxorem acciperet? de solo enim viro sermonem esse manifestum est, etiamsi idem sit de vxore per consequentiam intelligendum. Alij interpretantur *relinquet patrem & adhærebit vxori suæ*, id est, magis vxorem suam amabit, quàm patrem, & matrem; sicut libro 3. Esdræ cap. 4. 25. dicitur: sed etsi hoc fortasse verum est, non est ad locum accommodatum; vbi non de amore, sed de cohabitatione, & de matrimonij vinculo agitur. Itaque sensum esse arbitror *relinquet patrem, & matrem*, id est, discedet à parentibus, vt cum vxore habitet, quemadmodum vsus ipse interpretatur. Solent enim liberi vsque ad nuptias cum parentibus habitare, post nuptias à parentum domo discedere, & vir vxorem, vxor virum sequi: quemadmodum eodem libro 3. Esdræ c. 4. 20. dictum est, *homo patrem suum relinquit, qui nutriuit illum, & suam regionem, & ad mulierem se coniungit.*

Et adhærebit vxori suæ.] Monuit Chrysost. tria hoc loco esse, quæ magnam vim habeant. Primum relinquere patrem, & matrem; secundum adhærere, id est, non quoquo modo coniungi, sed penitus adglutinari vxori suæ, hoc enim Latinè est adhærere, Græcè κολληθήσεται, Hebraicè דבק; tertium, *& erunt duo in carne vna.*

Et erunt duo in carne vna] εἰς σάρκα μίαν, in carnem vnam לבשר אחד ad carnem vnam, id est, vt sint vna caro, vt explicatur versu sequenti, sicut Genesis 2. 7. factus esse dicitur Adam in animam viuentem, id est, homo viuens. & versu 22. *ædificauit dominus Deus costam, quam tulerat de Adam in mulierem*, id est, vt esset mulier. Quomodo autem vir, & mulier dicantur vna esse caro, de eo disputatur. Hieron. & Beda, vt D. Th. in Catena, & in commentarijs ad hunc locum interpretatur, ad liberos referunt, quia ex viro, & vxore genitus filius vna vtriusq; communis est caro. Alij ad corporum coniunctionem, quemadmodum D. Paulus 1. ad Corinth. 6. 16. videtur interpretari, *qui adhæret meretrici, vnum corpus efficitur.* Alij ad amorem mutuum, de quo D. Paulus ad Ephesios 5. 28. *ita & viri debent diligere vxores suas, vt corpora sua. Qui vxorem suam diligit, seipsum diligit.* Alij ad potestatem, quam vir in vxorem, vxor in virum habet, tanquam in propriam carnem, vt D. Paulus 1. ad Corint. 7. 4. dicit. Alij, quorum ego sententiam maximè probo, vnam carnem esse interpretantur esse vnum hominem: carnem enim ab Hebræis pro toto homine poni notum est. Significat ergo Christus virum, & vxorem non duos esse homines, sed vnum, vxorem veluti corpus, virum veluti spiritum, & animam esse. Itaq; non magis debere virum ab vxore, quàm animam à corpore separari.

6. *Itaque iam non sunt duo, sed vna caro.*] id est, non iam duo sunt homines, sed vnus.

Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.] Non dixit, quos Deus coniunxit, sed *quod Deus coniunxit*, vt non tanquam de duobus, sed tanquam de vno corpore loqueretur, quia paulo ante dixerat, *Itaque iam non sunt duo, sed vna caro.* Notauit D. Chrysostomus Christum ex lege naturali, & diuina matrimonij vinculum probauisse. Naturalis consistit in facto, quòd Deus vni viro vnam fecerit mulierem; diuina in verbis, quibus Deus præcepit, vt homo relinqueret patrem & matrem, & adhæreret vxori suæ, quibus verbis videtur Deus vxorem viro inseparabiliter copulasse, vt ait sapiens Prouerbiorum 19. 14. *Domus, & diuitiæ dantur à parentibus, à Domino autem propriè vxor prudens.*

7. *Quid ergo Moyses mandauit.*] Marcus c. 10. 4. non dicit Pharisæos respondisse, Moysem mandasse; sed permisisse. E contrario verò Matthæus dicit Christum dixisse, Moysem non mandasse, sed permisisse; Marcus autem scribit dixisse Christum, *quid vobis præcepit Moyses?* Hæc quæstio ex ijs, quæ paulo supra diximus, facilè soluitur. Primùm enim credibile est Christum interrogasse eos, quid de ea re Moyses præcepisset: illos verò respondisse Moysem permisisse vxorem dimittere: tunc Christum matrimonij originem explicasse, & scripturæ testimonium produxisse, vt probaret non esse dimittendam; iterum Pharisæos obiecisse, quomodo Moyses mandasset vxorem dimittere, vtentes mandandi, non permittendi verbo, vt argumentationi vim adijcerent; Christum verò respondisse, non iam præcipiendi, sed permittendi vsum verbo, *ad duritiem cordis vestri permisit vobis Moyses.* Atque hoc modo nulla inter Euangelistas dissensio est.

8. *Ad duritiem cordis vestri permisit vobis Moyses.* Corrigit Christus Pharisæorum verbum; illi dixerant *mandauit*: Christus dicit *permisit*. Ex quo vel vno loco, si alij non essent, Caluinistarum error confutaretur, qui in Deo nullam permissionem agnoscūt, & Theologorum distinctionem inter voluntatem Dei absolutam, & permittentem ridere solent. Nam quod hoc loco Moyses permisisse dicitur, Deus vtique permisit: nihil enim Moyses agebat, nisi ex diuino præcepto. Cur ergo dixit Moysem potiùs, quàm Deum permisisse, cum è contrario versu 5. non Moysem, neque Adamum, sed Deum dixisse dixerit, *propter hoc relinquet homo patrem, & matrem?* Respondeo voluisse Christum & argumento, & responsioni vim adaugere; ideo, cum argumentabatur non licere vxorem dimittere, non dixit aut Adamum, aut Moysem, sed Deum dixisse, *propter hoc relinquet homo patrem, & ma-*

Permissio in Deo contra Caluinistas.

... Ex... quomodo ... caro in scriptura.

propter parentis adolescentuli incredulitatem dæmonem expellere non potuisse; quod ex Marco colligitur, vbi Christus patri dicit, *si potes credere, omnia possibilia sunt credenti*; quasi indicās propter eius incredulitatem non potuisse Apostolos prius eiicere.

Contra Caluinisticam miraculorum fidem.

Si habueritis fidem.] Chrysostomus, & Euthymius fidem miraculorum, non eam, qua Christiani sumus, intelligunt: itemq. nostri temporis hæretici, quotū errorem miror, nonnullos doctos etiam & Catholicos interpretes, dum parum cautè hæreticorum scripta legūt, imprudenter secutos esse. Nolo in eodem errore Chrysostomum, & Theophylactum ponere, quia scio eos tam bono, quàm hæreticos malo animo idem dixisse; hæreticos, vt multas fides, cùm nullam haberent, fabricarentur; Chrysostomum verò, & Theophylactum, vt discipulorum culpam eleuarent, ne viderentur illam ipsam fidem, qua Christiani sumus, non habuisse. Caluinistarum errorem cap. 9. 2. copiosè, &, nisi fallor, efficaciter refutauimus. Idem quoque ex huius loci circunstantiis refutari potest. Primum, quia minimè dubium est, quin Christus, dum hoc dicit, Apostolos reprehendat, & eorum incredulitatem accuset, quemadmodum Marci 16.14. eorum incredulitatem dicitur exprobrasse, *quia iis, qui viderant eum resurrexisse, non crediderant.* Nemo autem reprehendi potest, quod fidem miraculorum non habeat. Est enim donum Dei, non ex humana, sed ex diuina solum pendens voluntate: quod nō iis, qui volunt, quemadmodum ea fides, qua Christiani sumus; sed iis, quibus Deus vult, concedi solet, iis etiam aliquando, qui Christianam non habent fidem, quemadmodum prophetia, & aliorum miraculorum dona, sicut supra c. 7. 22. disseruimus: quare non magis reprehendi Apostoli potuerunt, quod fidem miraculorum non haberēt, vt fingamus aliquam esse distinctam miraculorum fidem, quam quod non haberent donum prophetiæ. Præterea eodem modo patris adolescentis, quo Apostolorum incredulitatem Christus reprehendit. Incredulitas autem illa, quam in patre reprehendebat, non miraculorum; sed Christianæ fidei opponebatur, quia de Christi diuinitate, potentiaque dubitabatur; ergo & in Apostolis non fidei miraculorum; sed Christianæ defectum reprehendit. Deinde quia hoc non solum reprehendendo, sed etiam exhortando Christus dicit, vt statim sequitur, *si habueritis fidem, sicut granum sinapis.* Nemo autem quemquam exhortatur, vt donum miraculorum habeat, sicut neque, vt habeat prophetiam, aut linguarum donum, quia id non in nostra situm est potestate. Deniq; manifestum est de eadem fide Christum loqui, de qua 1. ad Cor. 13. 2. loquitur D. Paulus; ad hunc enim locum alludit, *si habuero, inquit, omnem fidem, ita vt montes trāsferam, charitatem autem non habuero, nihil sum.* D. autem Paulum non de fide miraculorum (quamquam de ea etiam Caluinistæ eum locum interpretantur) sed de Christiana, quæ vna ex tribus Theologicis virtutibus est, loqui ex versu decimo tertio perspicuum est, *nunc, inquit, manent fides, spes, charitas, tria hæc, maior autem horum est charitas.*

Sicut granum sinapis.] Omnes fere, & veteres, & noui auctores, vt Origenes tract. in Matthæum 4. Hiero. Beda, & Strabus, alicubi etiam D. August. fidem hic non magnitudine, sed efficacitate, & acrimonia comparari putant: quasi dicat Christus, si habueritis fidem tam ardentem, tam vehementem, tam efficacem, quam granum sinapis est, *dicetis monti huic, transi hinc illuc, & transibit.* Quod etsi à multis summisque auctoribus probatum est, difficultate non caret. Primum, quia non solemus res ardentes, & efficaces: sed paruas grano sinapis comparare, vt supra cap. 13. 31. 32. *Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod minimum est omnibus se-*

A *minibus.* Res verò ardentes, & efficaces igni potius, quam grano sinapis comparari solent: sicut Euangelium comparatur Luc. 12. 49. *Ignem veni mittere in terram.* Deinde quia si propter acrimoniam, & ardorem grano sinapis fides compararetur, non fuit necesse dicere, *si habueritis fidem, sicut granum sinapis*; sed si habueritis fidē, sicut sinapi, vt natura, & effectus, non exiguitas significaretur. Cum autem non sinapi, sed granum sinapis dictum sit: manifestum est non vim, & naturam; sed paruitatem significatam fuisse. Præterea non obscura antithesis est inter granum sinapis, & montem; illam rem minimam, hanc maximam. Voluit enim Christus dicere vel minimam fidem, quale granum sinapis est, vel maximum montem posse transferre: de fidei igitur magnitudine, aut paruitate, non de efficacitate agitur. Non quod non etiam efficacitas inde colligatur: sed B quod non efficacitate, sed exiguitate grano sinapis fides conferatur. Accedit quod, etsi videri potest exiguum, magnum tamen apud me argumentum est, quia ex Christi ingenio, & maiestate sumitur. Si dicere voluisset, si habueritis fidem tam ardentem, quam granum sinapis, dicetis monti huic transi hinc illuc, & transibit: sensus quidem verus esset: sed vulgaris, humilis, abiectus, inefficax, & magnitudine ingenii Christi minimè dignus. Quid enim gratiæ, aut acuminis habet, si habueritis ardentem fidem, montes transferetis? scimus enim ignem propter ardorem solere magna pondera propellere. Minimam autem fidem, id est, grano sinapis similem ingentem montem posse transferre, id & gratiam propter antithesim, & acumen propter insperatam sententiam habet. Confirmat me aliquorum an- C tiquissimorum auctorum iudicium, quos testatur Hieronymus ita sensisse. Itaque quod Origenes, Hieronymus, Beda, & Strabus existimant hic non minimam, sed maximam potius fidem grano sinapis comparari, quam D. Paulus omnem, id est, totam, integram, & perfectam fidem appellet, sententiæ huius loci mihi videtur esse contrarium. Video, quid obiici mihi possit, quidque omnes, qui contra sentiunt, auctores mouerit. Certum est D. Paulū 1. ad Cor. 13. 2. ad hunc locum alludere voluisse; atqui non de minima, sed de maxima fide loquitur, *si habuero, inquit, omnem fidem, ita vt montes transferam.* Respondeo eandem fidem diuerso respectu, & à Christo minimam, & à D. Paulo maximam appellari: minimam quidem à Christo ad eam, D quam Apostolos tam diu cum ipso versatos habere oportebat; non enim significat Apostolos ne minimam quidem habere fidem, quippe magnam habebant, qui ipsum paulo ante filium Dei confessi fuerant; sed reprehendentis more vtitur hyperbole, & exaggeratione, quasi dicat, si minimam fidem habueritis, id est, tantam, quantam habere deberetis, non maiorem, diceretis monti huic transi hinc, & transiret. Quemadmodum homini alioqui ingenioso, minus tamen, quod dicimus, intelligenti obiurgantes dicere solemus, si vel minimum haberes ingenium, hoc intelligeres. Non enim significamus eum ne minimum quidem ingenii habere; sed minus habere, quam vt hoc intelligeret, oporteret: hoc ergo sensu Christus minimam fidem ap- E pellauit. D. autem Paulus eandem fidem comparatione eius, quam aut ipse, aut alii vulgo habebāt, maximam vocat, quia nemo dum eo peruenisse videbatur fidei, vt montes verbo transferre posset. Hinc intelligitur necessarium non esse, vt omnis, qui minimam fidem habet, transferat montes. Neque vero omnis, qui maximam habet. Nam Apostolos si non tunc, at certè postea tantam illam fidem, quantam in illis tunc Christus desiderabat, vt montes transferre possent, habuisse credendum est. Nec tamen montem illos vllū transtulisse legimus. Etsi, quod Chrysostomus, Euthymius, & Theo-

Apostoli an montes transtulerint.

& Theophylact. scribunt, probabile esse non nego eos, id aliquando fortasse fecisse: sed sacris litteris mandatum non esse, quia nec omnia Christi miracula, vt ait D. Ioannes, scripta sunt. Rectè iidem auctores dicunt, si non Apostolos, Apostolicos tamen viros id præstitisse alludentes, vt opinor, ad notam Neocæsariensis Gregorii historiam, qui, vt Eusebius lib. 7. cap. 23 auctor est, vt Ecclesia quædam ædificaretur, montem, qui obstabat, in alium locum transposuit. Cur autem id Apostoli non fecerint, prudenter iidem auctores respondent, quia necesse non fuit. Nec enim Apostoli, sicut nec Christus, omnia, quæ potuerunt: sed quæ oportebat, quæque necesse erat facere, fecerunt; necessitatis autem regula Dei gloria est; ea cum postulat, miracula facienda, cum non postulat, prætermittenda sunt. Hieron. & Beda in commentariis, & D. August. lib. 1. quæst. Euang. c. 29. allegoricè explicarunt qui superbiam humanam, quam Apostoli transtulerunt, atq; superarunt, per montem intelligunt.

Gregorius Neocæsariensis montem transferens.

Regula miraculorum Dei gloria.

Et nihil impossibile erit vobis.] Non docet, quid illis, sed quid fidei possibile sit; sicut Marci 9. 23. *Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti.* Fides enim quasi Dei manus est, quicquid Deus potest; fides potest, & ij, qui fidem habent, possunt, quia non suis sed Dei manibus operantur. Nec propterea sequitur, vt annotat D. Thomas eos esse, dicique posse omnipotentes: omnipotens enim dicitur non quisquis omnia potest, sed quisquis suapte natura, & virtute potest, qualis solus est Deus.

21. *Hoc autem genus.*] Athanasius in lib. de virginitate Chrysosto. Euthym. & D. Thomas in huius loci commentariis existimant non vnum aliquod certum, sed omne dæmoniorum genus significari, quod eiusmodi sunt omnes, vt non nisi per orationem, & ieiunium expelli possint. Verum multa dæmonia Apostoli nō oratione, & ieiunio, sed nominis Christi inuocatione pepulerant, Lucæ 10. 17. *etiam dæmonia subijciuntur nobis in nomine tuo.* Loquitur ergo Christus de certo aliquo dæmoniorum genere, in quo expellendo plus sit, quam in aliis difficultatis: ita vt orationem etiam, atque ieiunium oporteat adhibere Quod autem id genus sit, incertum; Hierony. hoc loco, & Leo sermo. 2. de ieiunio septimi mensis existimant nequissimum dæmoniorum genus significari. Alii antiquissimum, id est, quod diu hominem possederit, quasi vt difficilius est diu inueteratos, quam recentes, curare morbos; ita etiam sit difficilius eos dæmones, qui diu, quam qui breui tempore in homine fuerint, expellere. Ideo putant interrogasse Christum apud Marcum cap. 9. 21. quantum temporis esset, ex quo hoc illi accidisset. Mihi obstinatissimum, & ferocissimum genus dæmonum videtur indicari: loquitur enim Christus de dæmone tanquam de aliquo hoste arcem custodiente, qui, quo ferocior & obstinatior est, eo difficilius pelli potest, sicut Lucæ 11. 21. *Cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt omnia, quæ possidet.* Hoc mihi colligi ex effectu videtur; fecerat hic dæmō adolescentem illum lunaticum, mutum, & surdum, quales obstinatissimi homines esse solent, cerebri phantastici, superbi, qui nihil rogantibus respondeant, precibus surdi. Disputauimus de hac re cap. 9. 22. vbi ex hoc loco diuersa dæmonum esse genera docuimus.

Qui dæmones ieiunio & oratione pellēdi.

Nisi in oratione & ieiunio.] Errant hæreticorum interpretes existimantes orationem, & ieiunium non nisi tanquam cotes, quibus fides acuitur, desiderari: sola enim fide dæmonem pelli, cæteraque fieri miracula. Quod si verum esset, sufficiebat superior illa sententia, vers. 20: *Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic, transi hinc, & transibit.* Nunc autem manifestum est Christum fidem, orationē, & ieiunium, tanquam tria distincta remedia, proposuisse. Fateor & oratione fidem, & ieiunio orationem excitari, sed non propterea neque orationis, neque ieiunii vllæ sunt partes. Similis eorundem error est, ieiunium nihil habere meriti, quod iam olim similis ipsorum hæreticus Iouinianus dixerat, quem Hieronymus confutauit. Quid ergo ad pellendum dæmonem ieiunium valet? Nam quid fides, quid oratio valeat, obscurum non est. Respondeo, quid valet crapula ad alliciēdum, ac detinendum dæmonem? Quemadmodum ergo crapula delectatur; ita ieiunium ferre non potest. Fides credendo, oratio petendo, ieiunium tacendo, sed flagellando, & vrendo dæmonem pellit. Quemadmodum hostes non solum tormentis, aut iaculis, sed etiam fame pelluntur. Dubium inter interpretes est, vtrum orare, ac ieiunare debeat, is ne, qui dæmonem pellit, an is à quo pellitur: sunt enim, qui putent Christum significare eum, à quo pellendus dæmon est, ieiunare debere. Alii vtrumque, vt Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus. Non dubito vtriusque ieiunium, orationemque iuuare: sed Christus de eo tantum, qui dæmonem expellit, mihi videtur loqui; docet enim Apostolos, quemadmodum hoc dæmoniorum genus eiicere debeant.

Ieiunii, & orationis vis ad expellendos dæmones contra Caluinistas.

22. *Conuersantibus autem illis in Galilæa.*] ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν, vel conuersantibus, vel reuertentibus: Ambiguum enim est. Sed melius credo nostrum interpretē cōuersantibus reddidisse, quia iam diu Christus in Galilæa versabatur: neq; Euangelistæ postea dixerunt eum exiuisse. Nam ex Phœnicia, quo supra Matthæus. cap. 15. 21. dixerat iuisse, iam diu redierat: & constans opinio est eum in Galilæa fuisse trāsfiguratum; ergo sensus est, cum adhuc in Galilæa versarentur, antequam inde exirent. Postea enim exierunt, vt in Iudæam venirent, & Lazarum Christus suscitaret. Ioan. 11. 14. 15.

24. *Accesserunt, qui didrachma accipiebant, ad Petrum.*] Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Theophylactus, & Euthymius, existimant propter miraculorum Christi magnitudinem reuerentiæ causa ausos non fuisse ad Christum accedere. Quod probabilius videtur esse, quam quod iidē probabile etiam esse putant, eos fortasse malitiose ad Petrum potius, quam ad Christum accessisse, vt ex eo facilius elicerent, num Christus tributum Cæsari solueret; vt, si negaret, occasionem caperent accusandi. Cur autem ad Petrum potius, quàm ad alium discipulū accesserunt, v. 27. dicemus. Didrachmū autem argenteæ monetæ genus erat idem prorsus valens, atque duo Hispanica Regalia, duo Italici Iulii, decem solidi Gallici hoc quidem tempore. Nam Regale Hispanicum drachmam vnam argenti pendit: & didrachmū duas, vt nomē indicat, drachmas continebat; sicut tridrachmum tres, tetradrachmum quatuor, id est siclum Hebraicum. Siclus enim Iudæorum tantum pendebat, quantum quatuor Hispanica Regalia, & quantum Francus Gallicus, quem Henricus tertius his annis cudit. Quod autem tributum id fuerit non omnibus conuenit. Hilarius existimat illud fuisse, quod Exodi 30. 13. singuli Iudæi soluere singulis annis in templum iussi sunt, *hoc, inquit, dabit omnis, qui transit ad nomen, dimidium sicli mensuram templi. Siclus viginti obolos habet. Media pars sicli offeretur domino.* Et quidem pondus, & pretium rectè conuenit; nam, vt diximus, tetradrachmum, id est, quatuor drachmæ siclum efficiebāt; vnde sequitur didrachmum, id est, duas drachmas dimidium sicli effecisse, quod singuli Iudæi maiores viginti singulis annis pendere iubentur. Ex eo autē Exodi loco Lyrani opinio à multis iam refutata apertè cōuincitur. Putat enim didrachmum solidum fuisse Gallicum, id est, duodecim, vt ipse vocat, paruos Turonicos; cum Moyses dicat siclum viginti obolos habuisse;

Quid didrachma, an. 1578. & drachma.

Quid siclus.

Quale tributum fuit quod Iudæi Christi tempore soluebant.

constat autem obolum vnum idem fuisse, atque solidum Gallicum. Nam, vt diximus, ex ipso pondere certum est Francum vnum, vnum siclum pependisse, sicut quatuor Hispanica Regalia, & Francum viginti solidos, sicut siclum viginti obolos habere. Itaq; didrachmum, quod Lyranus vnum tantum solidum habuisse putat, decem solidos habebat. Plura de hac re non dicimus, quia multi de ea authores copiose, diligenterq; tractauerunt: tantum pretium pecuniæ ad vsum nostri temporis accomodauimus. Quod ideo dicimus, ne quis miretur, si apud alios legerit didrachmum septem solidos, apud nos decem habere. Tunc enim Hispanicũ Regale, quæ drachma argenti est; tribus solidis cum semisse æstimabatur, nunc æstimatur quinque. Chrysostomus verò, Euthymius, & Theophylactus existimant hoc fuisse tributum, quod Iudæi iussi sunt Domino dare Numerorum 3. 46. 47. propter eos primogenitos, quibus cæteræ tribus Leuiticam excedebant. Quod ne probabile quidem est. Illud enim tributum non nisi semel, & non nisi à primogenitis, & non nisi à ducentis septuaginta tribus solutum est, quibus tunc inuentæ sunt reliquę tribus Leuitarum tribum superare. Itaque multo verior est Hieronymi, & Bedæ sententia, qui existimant hoc vectigal illud esse, quod Augustus Iudęis imposuit, cum iussit, vt vniuersus orbis describeretur, Lucæ 2. 1. vero similis eius rei cõiectura est, quod Vespasianus expugnatis postea Hierosolymis tãtum Iudæis tributi imposuerit, quantum ante templo soluebant, vt Iosephus libro 7. de bello Iudaico c. 26. auctor est, & est credibile Vespasianum illud ipsum tributum, quod Augustus imperauerat, & à quo sese Iudæi rebellando exemerant, illis vbicumque, vt ait Iosephus, terrarum essent, reposuisse. Atque hæc fortasse dicere Hilarius voluit Christũ illud soluisse tributum, quod Iudæi templo soluebant, quasi non Cæsari, sed patri suo soluerit.

Budæus l. de asse.

25. *Etiam.*] Respondet Petrus affirmãter, antequam consulat Christum. Vnde colligitur, aut metu eum ita respondisse, ne si negare, aut dubitare videretur, publicanos offenderet, quasi Christus ex eorum numero esset, qui, vt postea accusatus est, negabant tributum dari Cæsari, aut quia de Christi voluntate non dubitabat, aut quia sciebat Christum aliis annis solitum soluere, quod multo est probabilius. Cum enim publicani interrogant *magister vester non soluit didrachma?* sensus est, non solet soluere; est enim verbum non actionem: sed consuetudinem significans, qualia in scriptura multa notauimus. Vnum satis erit exemplum Ioannis 4. 9. *non coutuntur Iudæi Samaritanis*, id est, non solent vti. Petrus autem respondet *etiam* confirmans Christum solitum soluere. Cur ergo Euangelistæ huius tantum anni solutionis meminerunt? vt miraculum, quod propter solutionem factum est, exponerent.

Luc. 23. 2.

Reges terræ.] Quod Christus Petrum præuenit, eiusque cogitationem nouit, magnum per seipsum miraculum fuit. Videtur autem Christus non conuenienter Petrum interrogare, *Reges terræ, à quibus accipiunt tributum, vel censum, a filijs, an ab alienis?* quia videtur indicare, aut se terreni Regis esse filium, & quidem Cæsaris, siquidem ea ratione probare vult se non debere Cæsari soluere tributum; aut tributum illud non Cæsari, sed Deo, cuius ipse filius erat, datum fuisse. Respõdeo eum à minori ad maius argumentari, vt D. Chrysosto. annotauit, quasi dicat, si filii Regis terreni illi tributum non debent; ego qui Dei Regis Regum filius sum, nulli Regi debeo. Potuit etiam alludere ad originem illius tributi, quod petebatur, quæ, vt diximus, ea fuit, vt templo, id est: Deo solueretur, quemadmodum Hilarius, & Theophylactus existimant. Disputant nonnulli; an reuera Christus, tanquam homo, tributum debuerit? Respondent debuisse, quia D. Paulus testatur illum per omnia nobis, excepto peccato, similem factum fuisse, & hoc loco, non tanquam hominem; sed tanquam Deum argumentari se à tributo liberum esse. Id, an dici possit, doctiores viderint; ego quidem non dixerim. Obiici potest, quod Christus nõ de se tantum; sed etiam de Petro loqui videatur, & quod dicat plurali numero liberos esse filios, & quod paulo post addat, *vt autem non scandalizemus eos.* Priori ratione nõ moueor, quia certum est Christum de se, tanquam de naturali Dei filio, locutum esse; qualis Petrus non erat. Itaque non potuit eum filiorum nomine comprehendere; sed locutus pluraliter est, quia de omnibus generaliter Regum filiis loquebatur. Secunda magis moueor, quare videtur mihi Christus significare voluisse nec se, nec discipulos suos tributum debere; se, quia filius Dei erat; discipulos suos, quia ipsius familiares, & domestici cẽsebantur. Et non solum Regum filii; sed eorum etiam domestici à tributis liberi sunt. Quod autem quidam disputant, vtrum omnes Christiani, quia filii adoptione Dei, aut quia quodammodo Christi familiares sunt, tributis soluti sint, ne locum quidem vllum dubitationis habere puto. Nam etsi Christiani adoptione filii sunt Dei, Christique nomen gerunt, tamen eius domestici, vt Apostoli non sunt; & D. Paulus ad Roman. 13. 7. Christianos iubet suum cuique reddere, cui honorem, honorem, cui tributum, tributum. Neque D. Augustinus, qui in eam sententiam citari solet lib. 1. qq. Euangelicarum c. 23. ita sensit. Maiore probabilitate potuissent Hieronymũ allegare, qui ita ad hunc locum scripsit, *Ille pro nobis & crucem sustinuit, & tributa reddidit; nos pro illius honore tributa non reddimus, & quasi filij Regis à vectigalibus immunes sumus.* Sed aut allegoricè loquitur, quod tributum, vt ante solebamus, diabolo non soluamus; aut de solis agit Ecclesiasticis, qui ipsius tempore Christianis iam Imperatoribus à vectigalibus immunes erant.

Christus vt homo, an tributum soluere debuit.

Christiani an à tributo liberi.

27. *Vt autem non scandalizemus eos.*] Non fuisset datum, sed acceptum, vt Theologi vocant, scandalum, sed id ipsum, cum facilè posset, vitare voluit. Itaque, quod Theologi vulgò dicunt scandalum datum, non acceptum esse vitandum, non est pro certa, ac perpetua regula accipiendum. Nam & Christus hoc loco, & D. Paulus ad Rom. 14. 21. & 1. ad Cor. 8. 13. etiam scandalum acceptũ fugiendum putauerunt; cum idem Christus supra c. 15. 14. vitare noluerit, sed contemnendum putauerit, *Sinite*, inquit, *illos, cæci sunt, & duces cæcorum*, Quemadmodum Chrysostomus, & Euthymius annotarunt. Iidem respondet id Christum pro ratione temporis, & aliarum circunstantiarum fecisse. Illic enim gloria Dei postulabat, vt propter Pharisęorum scandalum à docenda veritate non desisteret: eadem gloria hîc postulabat, vt, cum facilè posset soluere tributum, publicanos non offenderet, & maleuolis Iudæis criminandi occasionem non daret. Nam & cum semper tributum soluisset, tamen accusatus est postea, quod tributa Cæsari soluere prohiberet, Lucæ 23. 2. Idemq; nobis faciendum esse monent.

Duplex scãdalum.

Scandalũ passiuum quomodo vitandũ.

Et eum piscem, qui primus ascenderit.] Magnum hoc fuisse miraculum certum est: sed meritò Hieronymus dubitat, in qua re fuerit; vtrum in eo, quod sciuerit Christus, quis esset ille piscis, qui in ore staterem haberet; an in eo, quod sciuerit illum primum omnium ascensurum esse; an quod fecerit ipse, vt ille primus ascenderet; an quod in eo, qui primus ascendit, staterem ipse solo verbo formauerit. Quod postremum mihi videtur probabilius, quia non solent pisces, si quando staterem, aut aliam pecuniam deglutiunt, eam in ore habere, sed in ventre. Itaque ille piscis, si staterem illum ipse accepisset, non in ore, sed in ventre habuisset.

Nam quod nonnulli dixerunt, quemadmodum Theophylactus recitat; staterem illum non pecuniam fuisse, sed margaritam, quam pisces habere solent, simile vero non est: quia nec margaritæ in ore, sed in ventre; nec in piscibus, qui reti capiuntur, sed in solis conchyliis, quæ vrinatores à scopulis maris manibus auellunt, reperiri solent.

Quid stater.

Staterem.] Stater apud Græcos idem erat, atque siclus apud Iudæos, eademque est & Hebraici, & Græci nominis origo; vtrumque enim pondus significat. Itaque idem erat stater, & tetradrachmum, id est, duo didrachma; propterea iubet Christus pro se, & pro Petro staterem dari, quia vnusquisque didrachmum, id est dimidium sicli pendere debebat.

B *Pro me, & te,*] Quare pro Petro potius, quàm pro aliis Apostolis dari tributum iusserit, solet hic disputari. Chrysostomus, & Euthymius, respondent tributum illud à solis primogenitis fuisse soluendum; Petrū autem primogenitum fuisse. Quæ opinio præterquàm quod versu præcedēti refutata est, ex eo etiam refutari potest, quod inter alios etiam Apostolos aliquos fuisse primogenitos credēdum est. Melior est altera illa ratio, quam iidem auctores, & Hieronymus adferunt, propterea Christum pro se & Petro soluisse, quod Apostolorum caput esset. Scio hanc rationem nostris hæreticis non placere; sed multò profectò est, quàm illa, quam ipsi adferunt, probabilior, ideo pro Petro soluisse Christum, quod in eius diuersaretur domo. Nam cap 8.14. apertè probauimus Petrum in Capharnaum domum non habuisse. Alii existimant solum Petrum cum Christo tunc C

Petri primatus.

Beza in annot.

A fuisse, cum de aliis discipulis mentio non fiat: aut propterea pro illo soluisse, quia illum tantum Publicani adierant. Inepti vero hic hæretici sunt, qui Romani Pōtificis primatum refellunt, & Ecclesiæ immunitatem tollunt, quod Petrus tributum soluerit. Nam ista quidem ratione nec Christus quidem Ecclesiæ caput esset: soluit enim tributum. at soluit, cùm non deberet: nec Petrus, vt ante probauimus, debebat. Et non considerant Petrum, si nunc inter Christianos Reges in viuis esset, Ecclesiamque gubernaret, soluturum non fuisse. Alia veteribus auctoribus quæstio proponitur; quare Christus, cum loculos haberet, & mulieres religiosæ, quæ illum ex Iudæa sequebantur, necessaria ei suppeditarent, non ex suis loculis, sed ex pisce tributum soluit? Ratio, quam Hieronymus reddit, noluisse Christū bona pauperum in tributum conuertere, à paucis probata est. Nam, quæ in oculis erant, ad omnia necessaria mittebantur, & tributum soluere, quando ita Christus volebat, vnum erat ex necessariis. Chrysostomus, & Euthymius putant Christum ostendere voluisse se, etiam si tributum solueret, & terræ & maris dominum esse, quandoquidem ex mari ipse tributum acciperet. Magis altera ratio, quam iidem reddunt, mihi placet: ita Christum tributum soluere voluisse, vt nec publicanos offenderet, nec suum perderet priuilegium, dum nō ex suo, sed ex inuento solueret. Quanquam ego veram suspicor esse rationem, quod tunc alii discipuli, qui loculos gestabant, non adessent, & cum nollet publicanos offendere, ad soluendum tributum miraculum fecerit.

Hæretico rū inepsia cōtra immunitatem Ecclesiæ à tributo

CAPVT XVIII.

1. *IN illa hora accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes: Quis putas, maior est in regno cælorum? 2.* Mar. 9. e 14. Luc. 9. f. 46.
Et aduocans Iesus paruulum, statuit eum in medio eorum, 3. & dixit: Amen dico vobis, nisi inf 19. b.14.
conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum. 4. Quicumq; 1.Cor 14. d 20.
ergo humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regnum cælorum. 5 Et qui susceperit v-
num paruulum talem in nomine meo, me suscipit. 6. qui autem scandalizauerit vnum de pusillis istis, qui in me Mar 9. f 42.
credunt, expedit ei vt suspendatur mola asinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris. 7. Væ mun- Luc.17. a.1.
do à scandalis. Necesse est enim vt veniant scandala: veruntamen væ homini illi, per quem scandalum venit.
8. Si autem manus tua, vel pes tuus scandalizat te: abscinde eum, & proiice abs te: bonum tibi est ad vitam in Sup 5. c. 30.
gredi debilem, vel claudum, quam duas manus, vel duos pedes habentem mitti in ignem æternum. 9. Et si oculus Mar. 9.
tuus scandalizat te, erue eum, & proiice abs te: bonum tibi est cum vno in vitam intrare, quam duos oculos ha- g. 43.
bentem mitti in gehennam ignis. 10. Videte ne contemnatis vnum ex his pusillis: dico enim vobis, quia angeli Psal 33. a.8.
eorum in cælis semper vident faciem patris mei, qui in cælis est. 11. Venit enim filius hominis saluare quod perie- Luc 19.
rat. 12. Quid vobis videtur? si fuerint alicui centum oues, & errauerit vna ex eis: nonne relinquit nonaginta b 10.
nouem in montibus, & vadit quærere eam, quæ errauit? 13. & si contingerit vt inueniat eam: amen dico vo- Luc. 15. a. 4.
bis, quia gaudet super eam magis quam super nonaginta nouem, quæ non errauerunt. 14. Sic non est voluntas Lu.17.a.3
ante patrem vestrum, qui in cælis est, vt pereat vnus de pusillis istis. 15. Si autem peccauerit in te frater tuus, Leuit 19. d 17.
vade, & corripe eum inter te, & ipsum solum, si te audierit, lucratus eris fratrem tuum. 16. si autem te non au- Eccl.19.
dierit, adhibe tecum adhuc vnum, vel duos, vt in ore duorum, vel trium testium stet omne verbum. 17. Quod si b. 13.
non audierit eos: dic ecclesiæ. si autem Ecclesiam non audierit: sit tibi sicut ethnicus, & publicanus. 18. Amen di- Iac.5. d.19.
co vobis, quæcumque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo: & quæcumque solueritis super terram, e- Deut. 19.
runt soluta & in cælo. 19. Iterum dico vobis, quia si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re quamcun- b.15.
que petierint, fiet illis à patre meo, qui in cælis est. 20. Vbi enim sunt duo, vel tres congregati in nomine meo, ibi 2.Cor. 13. a. 1.
sum in medio eorum. 21. Tunc accedens Petrus ad eum, dixit: Domine quoties peccabit in me frater meus, & di- Heb.10.
mittā ei? vsq; septies? 22 Dicit illi Iesus: Non dico tibi vsque septies: sed vsq; septuagies septies. 23. Ideo assimi- e.28. Ioan. 8.
latum est regnum cælorum homini regi, qui voluit rationem ponere cum seruis suis. 24. Et cum cœpisset ratio- c.17.
nem ponere, oblatus est ei vnus, qui debebat ei decem millia talenta. 25. Cum autem non haberet vnde redderet, 2. Thes.3. d 14.
iussit eum dominus eius venundari, & vxorem eius, & filios, & omnia, quæ habebat, & reddi. 26. Procidens 1.Cor.5.
autem seruus ille, orabat eum, dicens: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi 27. Misertus autem do- b.9.
minus serui illius, dimisit eum, & debitum dimisit ei. 28. Egressus autem seruus ille inuenit vnum de conseruis Ioan.20. e. 23.
suis, qui debebat ei centum denarios: & tenens suffocabat eum, dicens: Redde quod debes. 29. Et procidens con- Luc.17.
seruus eius, rogabat eum, dicens: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. 30. Ille autem noluit: sed abiit, a. 4.

& misit eum in carcerem donec redderet debitum, 31. Videntes autem conserui eius quæ fiebant, contristati sunt valde: & venerunt, & narrauerunt domino suo omnia, quæ facta fuerant. 32. Tūc vocauit illum dominus suus: & ait illi: Serue nequam, omne debitum dimisi tibi quoniam rogasti me: 33. nonne ergo oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum? 34. Et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, quoadusque redderet vniuersum debitum. 35. Sic & Pater meus cælestis faciet vobis, si non remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus vestris.

IN CAP. XVIII.

1. IN *illa hora.*] Sub idem tempus, Hebraismus est frequenter vsurpatus. Marcus cap. 9. 33. Christum eos præuenisse dicit, rogasseque, quid in via tractauissent, tractauerant autem, *quis eorum esset maior.* Lucas verò cap. 9. 46. vidisse cogitationes eorum, & non quidem interrogasse, sed accersito puero dixisse, *quicunque susceperit puerum istum in nomine meo, me suscipit; & qui susceperit me, suscipit eum, qui me misit. Nam qui minor est inter vos omnes, hic maior est.* De qua specie discordiæ nihil dixit hunc locum tractans lib. 2. de consens. Euangelistarum cap. 61. Augustinus. Respondent Chrysostomus & Euthymius, Apostolos de ea re nō semel; sed sæpe contendisse; Primum in via; deinde domi, cum Petrum vidissent in tributi solutione sibi fuisse prælatum; postremò cùm interrogati à Christo fuissent, quid in via tractauissent. Primùm ergo Christus Apostolos, quid tractauissent, interrogauit: tunc vero Apostoli videntes suas cogitationes, contentionesque; patefactas Christum interrogauerunt, quod interrogare prius non audebāt, *quis eorum esset maior.* Disputatur hoc loco, qua occasione id Apostoli rogauerint. Hieronymus, Beda, & Euthymius existimant occasionem fuisse, quod vidissent Christum pro se, ac Petro soluere tributum. Quod nōnulli ideo non probant, quia ex Marco capit. 9. 33. constet eos in via, antequam venirent Capharnaum, & tributum solueretur, ea de re cogitasse: sed iam diximus ex Chrysostomo, & Euthymio eos sæpe, & diuersis de causis in eam venisse cogitationem. Itaque tributum pro Petro datum non illis eam cogitationem ingenerauit, sed genitam auxit. Alias etiam prius occasiones habere potuerunt, quod vidissent Petrum cum duobus aliis in montem cum Christo ascendisse, illi datas fuisse claues regni cælorum cap. 16. vers. 19. vt idem Chrysostomus, & Euthymius scribunt. Alii aliam reddunt causam, quæ mihi non displicet, quod audiuissent Christum de morte sua sæpe mentionem facere, quasi proxima iam esset, & cogitarent, quis eo mortuo eius quodammodo hæres, id est eius Vicarius futurus esset. Id enim consuetudini, ac moribus hominum valde consentaneum est, qui morituris de successione cogitantes astare solent, & idem videmus Apostolos instante Christi passione fecisse Lucæ 22. 24.

Quis putas.] τίς ἄρα; Quis tandem? aut quisnam in regno cælorum maior futurus est: Comparatiuum pro superlatiuo ponitur ex Græcorum consuetudine. Et verbum præsens est pro futuro: quasi dicant, quis nostrum maximus in regno cælorum futurus est?

In regno cælorum.] Quidam regnum cælorum cælum ipsum, & cælestem gloriam vocari putant, vt Chrysostomus, & Euthymius, quod videtur ex vers. tertio probari posse, *Nisi*, inquit, *conuersi fueritis, & efficiamini, sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum.* Credibile enim est de eodem regno cælorum, de quo Apostoli interrogauerant, respondisse Christum. Probabilius tamen est regnum cælorū hoc loco Ecclesiam appellari. Primum propter occasiones, quibus Apostoli, vt id interrogarent, moti sunt, quod viderent omnibus in rebus Petrū præferri, & cogitauerunt omnium in Ecclesia caput futurum esse. Deinde ex Christi reprehensione: non enim dubium est, quin eorum ambitiunculam reprehenderit. Velle autem in cælo omnium maximum esse, charitas erat, non ambitio; in Ecclesia vero primum esse velle, cæterisque præesse id merito fuit, tanquam ambitiosum, reprehendendum. Id etiam ex versu tertio, vnde contraria probatur opinio, confirmari potest. Voluit enim Christus dicere eum, qui in præsenti regno cælorum, id est in Ecclesia minimus esset, eum maximum haberi, ideoque in cælo futurum maximum. Itaque Lucas de præsenti Ecclesiæ regno loquens cap. 9. versu 48. *Qui minor*, inquit, *est inter vos omnes, hic maior est.* Ludit ergo Christus nominis ambiguitate, cum dicit, *nisi efficiamini, sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum*, quemadmodum multis locis annotauimus eum facere solere.

2. *Et aduocans Iesus paruulum.*] Qui infantem fuisse putant, propterea quod Marcus capit. nono vers. trigesimo sexto dicit Christum eum, quemadmodum Græce est, in vlnas suscepisse, falli videntur. Nam & maior infante in vlnas tolli potuit, & qui aduocatus fuit, grandiusculus erat, quia ambulare poterat. Puerum ergo, non infantem; sed innocentem Christus vocauit, & in medio constituit, vt quemadmodum Chrysostomus obseruauit, non solùm verbis; sed rebus etiam ipsis præsentibus humilitatem, simplicitatemque doceret.

3. *Nisi conuersi fueritis.*] Malè quidam ex hoc loco colligere videntur Apostolos tunc in statu mortalis peccati fuisse, propterea quod dicat Christus, *nisi conuersi fueritis, & efficiamini, sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum*, quasi tunc non tales essent, vt intrare possent. Nihil enim aliud significare Christus voluit, quàm non posse eos in regnum cælorum intrare, nisi simplicitate, & humilitate similes essent pueris, quod non ita intelligendum est, quasi omnino æqualis in omnibus humilitas, atque simplicitas illi, quæ in pueris est, desideretur. Quis enim in regnum cælorum intraret? sed proponitur maximum humilitatis exemplum, non vt ad illud omnino perueniamus: sed vt accedamus, quam proxime possimus; sicut iubemur esse perfecti; sicut pater noster cælestis perfectus est capit. quinto versu quadragesimo octauo. Neque significatur Apostolos non tantam habere humilitatē, vt in regnum cælorum intrare possint: sed ostenditur quid illis sit necessarium, vt si non habent, comparent: si habent; conseruent. Quod autem dicit, *nisi efficiamini*, non significat eos tales non esse, sed alludit ad eorum ætatem, qui cum grandes iam essent, deberent pueri fieri, sicut Ioannis tertio vers. tertio Nicodemo dixit, *Nisi quis renatus fuerit denuo, non potest videre regnum Dei.* At Christus Apostolorum ambitionem reprehendit. Fateor; sed non continuo sequitur eam ambitionem fuisse tantam, vt mortale peccatum esset, & ab ingressu regni cælorum impediret: potuit enim esse veniale: & eiusmodi fuisse pium, & religiosum est credere. Denique aut ista, aut alia meliori ratione excusandi Apostoli sunt, vt Chrysostomus excusat; non accusandi, vt facere hæretici solent. Iubet nos Christus non omnibus in rebus; sed in simplicitate, humilitate, innocentia similes esse pueris, sicut D. Paulus 1. ad Corin. 14. 20. *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote,*

Ambitio Apostolorum an peccatum mortale fuerit.

quem-

quemadmodum Clemēs Alexandrinus lib. 1. pædagogi c.5. & D. Ambros. serm. 10. interpretantur.

5. *Et qui susceperit vnum paruulum talem.*] Quorsum hæc Christus dicat dubitare lector potest: sed id facilè ex præcedentibus, & consequentibus intelligitur. Vult probare eum maiorem, qui minimo similior est: quia sibi puer simillimus est. & ipsius personam gerit; id autem probat, quia qui puerum suscipit, ipsum suscipit: suscipere verò est non solùm, vt quidam interpretantur, domo eum excipere, sed quouis beneuolentiæ genere ꝓsequi, & vno verbo benefacere, sicut in iudicio dicturus est, *quamdiu vni de his fratribus meis minimis fecistis, mihi fecistis* c. 25. 40. Marcus, & Lucas hoc solum narrant dixisse Christum, cætera quę Matthæus scribit, prætermittunt. Ideo, vt opinor, quia hæc summa rei erat.

6. *Qui autem scandalizauerit.*] Argumentum est à cōtrario, vt Chrysostomus, & Theophylactus monuerunt; scandalizare autem hoc loco non significat, vt alias, malum præbere exemplum: sed iniuria aliquem afficere, quemadmodum Chrysostomus, Euthym. & D. Thom. animaduerterunt. Quod ex antithesi manifestum est. Suscipere enim paruulos, & scandalizare inter se opponuntur. Suscipere, vt diximus, est benefacere, ergo scandalizare malefacere, id est, afficere iniuria. Paruulos verò hic appellat non iam ætate; qualis ille erat, quem in exemplum proposuerat; sed moribus: quia addit, *qui in me credunt*, ij enim sunt, quibus iniuria plerunque fieri solet, quod homines simplices, & abiecti habeantur.

Mola asinaria.

Mola asinaria.] Plerique molam asinariam vocare putant inferiorem molam, quæ Græcè ὄνος, id est, asinus dicitur, & superiore maior esse solet. Perspicuum enim est Christum prægrandem molam significare voluisse. Id mihi propterea non placet, quia Christus non Græcè, sed Syriacè loquebatur, vbi ea nominis ambiguitas locum non habet. Itaque Hilarij canone 18. & Ambrosij sermone 10. interpretationē sequor, asinariam molam vocatam esse, quam asinus ad multas res commolendas circumagere solet. Quę ideo asinarię dicta est, vt à trusatili, id est, ab ea, quam homines vi brachiorum circumferunt, distingueretur. Eam autem Christus proposuit, quia multo maior quam trusatilis esse solet. Adnotat Hieronymus hoc inter veteres Iudæos vsitatum fuisse supplicium, sicut nunc homines nefarios, ac detestabiles sepultura indignos iudicantes in flumen mergimus. Forte Christus ad superbiam, cōtra quam loquebatur, allusit, sicut cap. 11. 23. dixit, *Et tu Capharnaum nunquid vsq; in cœlum exaltaberis? vsq; in infernum descendes.* Quod autem D. Augustinus libro 1. qq. Euangelicarum cap. 24. molam asinariam peccatorum pondus, quo homines deprimuntur, esse dicit, allegoricum est.

7. *Væ mundo à scandalis.*] Ita Græcè locutus est, quemadmodum, si Latinè diceremus, magnum mundo periculum à scandalis imminet. Mundum autem nōnulli eos intelligunt, qui scādali auctores sunt, quasi eorum Christus vicem doleat: non enim qui patiuntur, sed qui faciunt scandala, miseri sunt. Magis Hilario, Chrysostomo, Euthymio, & Theophylacto subscribo, mundum vocari eos, qui in mundo sunt, quos paulo ante paruulos appellauerat, & de quibus dixerat. *qui autem scandalizauerit vnum de pusillis istis:* Quia enim de eorū scandalo mentionem fecerat, addit multa illis scandala imminere. In eo Chrysostomo, Euthymio, & Theophylacto non assentior, ꝙ existiment ideo hoc dixisse Christum, vt eos, qui scandalizandi erant, reprehenderet; quemadmodum paulo ante eos, qui scandalum erant præbituri, reprehenderat. Non enim solum scandalizare, sed etiam scandalizari peccatū esse, quia

A in firmitatis est. Cæterum, vt aliquando scādalizari peccatum sit, vt cum Pharisæi Christi miraculis scandalizabantur, ea interpretatio apta non est, quia, vt ex iisdem auctoribus versu præcedenti docuimus, scandalizare hoc loco non significat scandalum præbere, sed iniuriā facere. Pati autem iniuriam nulla culpa, sed magna virtus est. Itaque non reprehendens sed miserans Christus dicit, *Væ mundo à scandalis. Necesse est enim vt veniant scandala.* Necesse esse dicit, non absolutè; sed hominū peruersitate considerata, vt Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Euthymius, obscurè licet, videntur indicare. Illud etiam Chrysostomus, ac Euthymius admonent, non quia Christus prædixit, scandala ventura esse: sed quia ventura erant, Christum prędixisse. Obiiciet aliquis ad-B uersatiuam illam particulam, *Veruntamen væ homini illi, per quem scandalum venit*, indicare hūc esse sensum, quāuis necessarium sit scandala venire, non propterea, qui scandalum fecerit, culpa vacare. Respondeo non eum; sed similem esse sensum. Quamuis alioqui scandalum venturum esset, non propterea, qui illud facit, culpa carere. Quemadmodum quamuis Saul moriturus erat, non idcirco, qui illum occidit, culpa vacauit.

Veruntamen væ homini illi.] Multi veteres auctores hominem illum Iudam vocari putauerunt, vt Philastrius in hæresi eorum, qui Iudæ proditionem laudabant, & D. Hieronymus & Beda in huius loci commentariis. & Ambrosius, aut, vt ego arbitror, Remigius in commentariis in ca. 11. 1. epistolæ ad Cor. sed manifestum est generalem esse sententiam.

C 8. *Si autem manus tua.*] Docet quanto studio scandala vitare debeamus, vsque adeo vt manus abscindenda, oculus, si scandalizauerit, eruēdus sit. Hanc sententiam, totumque hunc versum, atque sequentem c. 5. 29. 30. exposuimus.

De angelis custodibus digreßio.

10. *Angeli eorum.*] Probat non esse paruulos offendendos, aut contemnendos, cum Deo tantæ sint curæ, vt apud eum angelos habeant à quibus custodiātur. Ex hoc loco, & aliis nonnullis communis opinio de angelis custodibus nata est. Primum quidem ex scripturis constat singulis regnis, atque prouinciis etiam infidelium singulos angelos esse præpositos, Danielis 10. 13. 20. Quod & veteres auctores fere omnes, maximeq; Ro-D manus Clemens lib. 2. recognitionum & Clemēs alter Alexandrinus lib. 6. Stromatum, Chrysostom. hom. 61. in Matthæum, & Theodoritus oratione 10. in Danielē colligunt ex Deuteronom. cap. 32. 8. *Constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israel* secuti Septuaginta versionem, qui pro filiis Israel angelos Dei reddiderunt, quasi sensus esset vnicuiq; prouinciæ, ac populo vnum angelum esse præfectum. Illud etiam constat Apocalypsis 2. 8. 12. 18. & 3. 1. 7. & 14. vnicuique Ecclesiæ vnum angelum, à quo quodammodo gubernetur datū esse, vt Hilarius in Psalmum 124. & Gregorius Nazianzenus in oratione habita coram centum quinquaginta Episcopis, & Hieronym. in c. 1. Ecclesiast. & Auctor cōmentariorum in epistolas ad Cor. qui falso Hieronymo E tribuuntur epistola 1. cap. 11. Illud etiam non perpetua traditione solum, sed plusquam probabilibus scripturę testimoniis semper est creditum singulos Christianos, singulos angelos bonos habere, quorum curæ commissi sint. Sic enim hoc loco Christus loquitur, quasi de re comperta. & quasi cum certū sit singulos homines angelum aliquem habere, paruulorum, id est, iustorum angelos aliorum angelis præferat. Idem ex Genesi c. 48. 16. colligitur. *Angelus*, inquit Iacob, *qui eruit me de cunctis malis, benedicat pueris istis. & inuocetur super eos nomen meum, nomina quoq; patrum meorum.* Et Actorum 12. 15. ex communi proculdubio opinione de Petro, cum è carcere ab angelo, nimirum suo, liberatus esset, foresq. notæ domus intempesta nocte pulsaret, dictum est nō Pe-

Angelum custodē regna habēt.

Angelum custodē Ecclesiæ habent.

Angelum custodē singuli homines habēt.

trium, sed angelum eius esse. Hactenus omnes veteres auctores consentiunt, Iustinus quæstione 30. earum, quas gentes Christianis proponebant, Lactantius lib. 2. c.15.& Basilius in Psalmum 33.& 58.& in c.8. Esaiæ, & in lib. 3. contra Eunomium de Spiritu sancto, Chrysostomus hoc loco, & Auctor operis imperfecti homil. 40.& Hieronym.in c.66.Isaiæ, &in cōmentariis huius loci, & Theodoritus lib. 5. diuinorum decretorum, & orat.10.in Danielem, & Isidorus lib.1.de summo bono c. 12. & Origenes quam plurimis in locis, de cuius singulari sententia posteà dicemus. Longius Theologi quidam nec mali, neque recentissimi progressi sunt, vt etiam Christum angelum custodem habuisse dixerint, de quo Lucæ 22. 43. dictum est, *apparuit autem illi angelus de cælo confortans eum.* Sed hoc & paradoxum est, & Christo vero Deo minimè dignum. Habet quidem angelos, à quibus sibi ministretur, non à quibus custodiatur. Caluinistæ tamen, vt sapientissimi suo iudicio sunt, nihil credunt, tantum dicunt omnes angelos omnium hominum esse custodes, quia vt ait D. Paulus ad Hebræos 1. 14. *Omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi propter eos, qui hereditatem capiunt salutis.* Sed sinamus eos sua vti impudentia. De eo à nonnullis dubitatum est, an omnibus hominibus, etiam non Christianis, dati sint angeli. Origenes enim tractatu in Matthæum 6.& Auctor imperfecti hom.5. videntur existimasse solis baptizatis datos esse. Sed & omniū aliorum auctorum contraria sententia est, & ea ex scriptura, & ratione refutatur. Nam si infideli Græcorum, & Persarum regno angelus præfectus est, & singulis etiam Græcis, & Persis hominibus aliquem datum esse angelum credendum est: maiorem enim hominum, quam regnorum Deus curā habet. Et non solum Christianorum, sed omnium omnino hominum salutem quærit, in qua procurāda angelorum vtitur ministerio, quia *omnes administratorij sunt spiritus propter eos, qui hereditatem capiunt salutis.* Illud etiam apud auctores minus est certum, an singuli homines non solum vnum, à quo defendantur, sed etiam malum, à quo impugnentur, angelum habeant. Sed tamen & hoc ipsum antiquissima traditione non Christianorum modò, sed etiam Hebræorum traditum est, vt scribit Rabbi Moyses libro 3. More c.25. Quam traditionem ex antiquo libro Pastoris, & ex epistola Barnabæ, quam olim inter Christianos in magna auctoritate fuisse legimus, veteres auctores probare solent, vt Origenes homilia 10. in Lucam, & lib. 3. de principijs c. 2. & Cassianus collatione 8. c.17.& collat.13. c. 12. & Beda in cap.12. Act. Apostolorum. Confirmant eandem traditionem Gregorius Nyssenus in vita Moysis, & Auctor imperfecti homil.5. in Matthæum. Potest aliquod eius rei vestigium in scriptura notari, nam D. Paulus datum sibi dicit angelum Satanæ, qui se colaphizet. Quod etsi aliis modis intelligi potest, potest & hoc: & credibile est diabolum dæmoniorum principem in administratione regni sui Deum imitari: & quemadmodum Deus singulis hominibus singulos angelos præponit, ita eum opponere singulos dæmones. Videtur autem Christus, cum dicit, *angeli eorum semper vident faciem patris mei*, aliquid singulare paruulorum angelis attribuere, quasi cæteri minores sint, & quasi illi faciem Dei videant, alii non videant. Et quidem Origenes homil. in Lucam 35. hinc suum confirmat errorem, quasi angeli etiam beati propter negligentiā custodiendorum hominum suam aliquando beatitudinem amittāt, quasi sensus sit aliorum hominum angelos aliquando videre faciem Dei, aliquando non videre; quia aliquando homines bene, aliquando malè custodiunt; paruulorum autem angelos semper videre, quia bene semper custodiūt. Cum ergo paruuli diligentius, quam cæteri homines ab angelis

Angelum custodem Christus nō habuit.

Angelum custodem etiam infideles habent.

Vtrum singuli homines malum angelū habeat à quo impugnentur.

2. Corinth. 12. 7.

Origenis error de angelis custodibus.

custodiantur, ostendendos, contemnendosue non esse. Chrysost. etiā existimat aliquid singulare paruulorum angelis tribui, & non omnes faciem Dei videre, sed eos, qui supremi ordinis sunt, significarique hoc loco paruulorum curā supremis angelis cōmissam esse. Credo ego certè aliquid discriminis inter paruulorum, & cæterorum hominū angelos indicari: sed nec illud, quod Origenes, nec illud, quod Chrysost. putat: sed maiores esse paruulorum, quam aliorum hominum angelos. Quod ne quis miretur, intelligat hoc loco paruulos non pueros, sed homines iustos appellari, quorum Deum curam maiorem, quam aliorum hominum habere tota scriptura testatur. Maiores autē, & honorabiliores esse paruulorum, quam aliorum hominū angelos ex effectu probat, quia semper vident faciem Dei: non quod alii angeli non videant; sed quod ea phrasi Hebræi significent Deo aliquem esse propinquum, & familiarem. Sumpta enim est ex aulæ cōsuetudine metaphora, vbi quò quis honoratior est, eò propinquior est regi, eoque frequentius in eius conspectu versari solet. Ita loquitur regina Saba de seruis Salomonis 3. Reg. 10. 8. *Beati viri tui, & beati serui tui hi, qui stant coram te semper, & audiunt sapientiam tuam.* Notauit Gregorius, & D. Bernardus ser. 5. de dedicatione Ecclesiæ colligi ex hoc loco posse, quod omnes postea Theologi docuerunt, angelos quocūq; eunt suā secum beatitudinē ferre, id est, semper faciem Dei videre. Faciem autem Dei per metaphorā Christus appellauit splendorē essentiæ diuinæ, sicut facies, aut potius vultus hominis est, in quo psona tota resplēdet.

lib. 2. moral. c.3.

11. *Venit enim filius hominis saluare, quod perierat.*] Secundum hic est argumentum, quo probat Christus cōtemnendos non esse paruulos, quandoquidem ꝓpter eorum salutem filius hominis venit. Simile argumentum apud D. Paulum legimus 1. ad Cor. 8. 11. *& peribit infirmus in tua conscientia frater, propter quē Christus mortuus est.* Loquitur autem Christus ex hominum opinione, qui existimant eos, qui maximè iusti sunt, quia abiectos & humiles vident, maximè esse peccatores, sicut Pharisæi cæco illi, qui à Christo curatus fuerat, dixerūt Ioannis 9. 34. *in peccatis natus es totus, & tu doces nos?* Nec cum hoc Christus dicit, indicat cæteros homines non periisse: sed tantum significat se ꝓpter peccatores venisse. Ita vt, si quis peccator non esset, ꝓpter eum vēturus non fuisset; quēadmodum c.9.12. dixit *non est opus valentibus medicus, sed male habentibus*; vbi copiosius totum hunc locum explicauimus.

12. *Si fuerint centum oues.*] Tertium est argumentum, quo bonus pastor exemplo pastorum probat pluris se facere paruulorum, id est, eorum, qui peccatores habentur, quam aliorum hominum salutem. Nec quicquam in hac parabola difficile est; nec enim, vt paulo ante diximus, significatur aliquos fuisse homines, qui non errauerunt; sed tantum ꝓpter eos, qui errauerunt, Christum venisse. De eo autem inter interpretes magna disceptatio est, quæ illæ 99. sint oues, quæ non errauerunt. Vetustissimi auctores angelos bonos dixerūt esse. Oues enim Dei esse omnes creaturas rationales, ex quibus aliæ, id est, homines errauerint, aliæ, id est, angeli non errauerint. Ita sensisse videtur Irenæus libro 3. c. 21. & 39. & Origenes homil. 2. in Genesim & homil. 7. in Iosue, & Cyrillus Hierosolymitanus catechesi 15. & Hilarius hoc loco, & Ambrosius in Apologia Dauidis c. 5. & Gregorius homilia 34. in Euangelia, & Theophylactus. Cuius opinionis & hoc loco Hieronymus meminit, & Athanasius q.2. Sed dubium non est, quin de solis hominibus Christus loquatur, nisi, quod absurdissimum est, cum Origene dicamus etiam propter angelos, qui peccauerunt, aduenisse. Sensus igitur est non quidem eum reliquisse nonaginta nouem oues, quæ non errauerunt, vt vnam, quæ sola errauerat, quæreret:

reret: sed tanti vel vnius hominis salutem facere, vt si tantum centum essent homines, quorum vnus tantùm errauisset, nonaginta nouem relicturus esset, vt illum vnum quæreret: quemadmodum boni pastores facere solent. Magnum ipsius erga nos charitatis indiciũ, magnum argumentum ad eorum refellẽdam opinionem, qui etiamsi homines non peccassent, Christum venturum fuisse docere solent. Itaque versu 14. non concludit Christus sic, se nonaginta nouem oues, quæ non errauerant, vt vnam, quæ errauerat, quæreret, reliquisse, sed *sic non est voluntas ante patrem vestrum, qui in cælis est, vt pereat vnus de pusillis istis.*

Christus non venisset si Adam non peccasset.

14. *Sic.*] Id est, sicut pastor ille non patitur vel minimam ex suo grege ouem perire; sed magis eius, quę periit, quam earum, quæ non perierunt, salutem amat; *sic non est voluntas patris vestri*, vt vel minimus ex iis pereat. Intelligitur enim comparatio, sicut in proposita parabola, quæ latet in vna illa syllaba, *sic*, quasi dicat, sic minus vult Deus perire minimos istos, quam maximos illos. Idem altera parabola filii perditi apud Lucam ca. 15. 24. 32. declaratur. Quod autem dicit *ante patrem vestrum*, Hebraismus est ex regum edictis sumptum, quæ ab eorum conspectu, vt firma habeantur, dicuntur prodiisse. Loquitur enim de diuina voluntate, tanquam de aliquo decreto. *Ante patrem* autẽ *vestrum*, potius, quam ante meum dixisse arbitror, vt accommodate ad id, de quo agebat, loqueretur: agebat vero de Dei erga homines amore, & misericordia, quod vtrumque patris est proprium.

15. *Si autem peccauerit in te frater tuus.*] Fratrem generaliter vocat omnem Christianum; de aliis enim non agit, vt constat ex versu 17. *dic Ecclesiæ*. &, *si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus, & publicanus.* Nam Ethnicum, & publicanum fratri opponit; & Ecclesia de iis nõ iudicat, qui foris sunt 1. ad Corinth. 5. 12. proprie tamen illum, quem ver. 10. pusillum appellauit, nunc fratrem vocat, docetque eum, si quid forte peccauerit, non seuere, & tanquam hostẽ: sed misericorditer, & tanquam fratrem esse tractandum, sicut eum filius hominis tractat, qui venit, vt saluaret, quod perierat.

In te.] Quidam hæreticorum interpretes exponunt priuatim, & te solo sciente: tunc enim priuatim, secretoque eum, qui peccauit, esse corrigendum. Nam eos, qui publice peccant, publice arguendos docet D. Paulus 1. ad Timotheum 5. 20. Deberent interpretationem aliquo exemplo probare, *in te* idem esse, atq; priuatim. Potuissent dicere Hebraismum esse, qualem Psalmo 50. 6. legimus *tibi soli peccaui*, id est secreto, teque solo sciente: sed repugnat huic interpretationi D. Lucas cap. 17. 3. *Si peccauerit*, inquit, *in te frater tuus, increpa illum; si pœnitentiam egerit, dimitte illi.* Loquitur ergo Christus non de eo, qui secreto, sed de eo, qui contra nos peccat. Repugnat & Petri interrogatio infra ver. 21. *quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei?* De quibus autem peccatis hoc intelligendum sit, merito quæri potest: quia quædam eiusmodi videntur esse, vt non sit, qui peccat, priuatim corrigendus. Origenes tractatu in Matthæum 6. de solis venialibus siue contra nos, siue contra Deum factis interpretatur. Hilarius, Chrysostomus, Hieronymus, Ambrosius in cap. 17. Lucæ, Augustinus sermo. 16. de verbis Domini secundum Matthæum, Theophylactus, & Euthymius de mortalibus; sed de his tantũ, quæ contra nos, non de iis, quæ contra Deum fiunt; nam ea non esse dissimulanda. Credo ego de omni peccatorũ genere siue contra nos, siue contra Deum agi. Spectandum enim est Christi consilium, vt peccantem non acerbè accusemus, sed benignè corrigamus. Dixit autem *si peccauerit in te*; quia tunc acerbi, tunc acres, tunc diserti reprehensores esse solemus, cum eos, qui contra nos peccauerunt, obiurgamus. Et voluit sapiẽtissimè Christus ibi nobis frænũ iniicere, vbi maximum periculum erat, ne præcipites ageremur: tamẽ ex vna peccatorum specie totum genus intelligendum est, nisi si quid aliũde obstat, quo minus fraterna correctio sit adhibenda. Dubitari potest, cur non dixerit, *si peccauerit in te frater tuus*, dimitte illi, sicut aliis locis dicere solet capite 5. 23. 24. *Si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo*, & capite 6. versu 14. *si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet & vobis pater vester cælestis delicta vestra.* Respondeo in hac affirmatione, *corripe eum inter te, & ipsum*, tacitam negationem delitescere; perinde enim est, ac si dicat, si peccauerit frater tuus, ne continuo cũ accuses, ne continuo eum ad Ecclesiæ iudicium deferas; prius peccatum corrige. An autem omnis, in quem peccatur, vel qui peccatum alterius nouit, & an in omni peccati genere eum, qui peccauit, corrigere debeat, ex Theologorum regula iudicandum est, quæ ex verbis Christi colligitur, *si*, inquit, *te audierit, lucratus eris fratrem tuum.* Cum ergo spes est spiritualis lucri, corrigendus est frater; cum non est, aut accusandus coram Ecclesia, si fructus speretur; aut Domino relinquendus, si non speretur.

Correctio fraterna quibus, & quomodo adhibenda.

16. *Adhibe tecum adhuc vnum, vel duos.*] Dubium, cur testes post primam admonitionem adhiberi velit. Quidam propterea, inquiunt, vt seuerior sit reprehensio, & pudere eum, qui peccauit, propter præsentiam testium incipiat. Alii, vt constet testibus eum, qui corrigit, suo functum officio, vt Euthymius. Alii, vt si se non correxerit, is, qui admonet, testes habeat, vt eum coram Ecclesia possit accusare, quemadmodum multi noui interpretes exponunt. Alii, vt qui corrigit, facilius ei, qui peccauit, persuadeat eum peccauisse, cum id non ipse solus; sed duo etiam, aut tres testes affirment, vt Chrysostomus, Augustinus sermo. illo decimo sexto de verbis domini, & Theophylactus interpretãtur. Hoc probabilius. In hanc enim sententiam legis testimonia ex Deuteronomio Christus inducit, *in ore duorum, vel trium testium stabit omne verbum.* Hoc tantum interest, quod in Deuteronomio Deus terrere ea lege voluit capite 17. 6. & 19. 15. ne quis vno tantum teste; sed, vt minimum, duobus, vel tribus condemnaretur: hic autem Christus dicere voluit duos, vel tres testes ad faciendam fidem satis esse. Vtrum autem duo, vel tres testes simul, an separatim, primum vnus, deinde secundus, aut duo; postremo tertius, aut tres adhiberi debeant; non satis est explicatum. Et quidem Hieronymus primum vnum, deinde alterum, postremo tertium adhibendum putat. Sed ex fine, cur adhibendi sunt, & ex sententia Deuteronomii, quam Christus in probationem citat, perspicuum est, nõ esse separatim, sed simul, vel duos, vel tres testes, vt minimum, adhibendos. Non enim in ore vnius, sed in ore duorum, vel trium stabit omne verbum.

17. *Quod si non audierit eos, dic Ecclesiæ.*] Id est, si ne illis quidem crediderit, tunc tibi licebit ad Ecclesiæ iudicium fratrem deferre: audire enim hoc loco pro obedire ponitur ex Hebraismo, vt sæpe alias. Quidam ex hæreticorum interpretibus nomine Ecclesiæ hoc loco prorsus absurdè Iudæorum Synagogam intelligunt. Nam nusquam Synagoga in nouo Testamento Ecclesia vocatur, quemadmodum Diuus Augustinus in epistolam ad Romanos, & in Psalmũ octuagesimum primum obseruauit; & statim versu sequenti de ea Ecclesia loquens, cur peccatorem deferendum esse dixerit, *quæcumq;*, inquit, *alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo*: potestas autẽ ligandi, atq; soluendi non Iudæorũ Synagogæ, sed Christianorum Ecclesiæ data est; deinde, cum id Christus non Iudæis, sed Apostolis dicat, du-

Caluin. in Harm. & Beza in annot.

bitare non possumus de Ecclesia, non de Synagoga dictum esse. Alii ex eodem hæreticorum grege Ecclesiam quidem Christianam intelligūt: sed omnem Christianorum multitudinem interpretantur. Id etiam absurdum; & quia omni multitudini dici non potest, & quia, si posset, nihil iuuaret; quid enim imperiti artifices, quid fœminæ peccatori facerent? Deinde quia illi proculdubio Ecclesiæ dici voluit, cui statim dixit, *quæcumq; alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo*: hoc autem non omni multitudini, sed solis Apostolis, cum quibus Christus loquebatur, & iis, qui in eorum locum successuri erant, dictum est. Præterea quia ne apud ipsos quidem Iudæos omnis populi multitudo: sed soli seniores & Archisynagogi excommunicare consueuerant, vt nonnulli etiam eorumdem hæreticorum interpretes annotauerūt. Denique perpetuus vsus Ecclesiæ docet huiusmodi homines non ad totam multitudinem, sed ad eos, qui ligandi, & soluendi potestatem habent, esse deferendos: qui, quia Ecclesiæ gubernatores sunt, & totius Ecclesiæ personam repræsentant, Ecclesia vocantur: quemadmodum D. Chrysostomus, & Euthymius monuerunt. Sic enim & magistratus, qui Rempublicam gerunt, Respublica vocantur, & quod ab illis fit, à Republica factum esse dicitur. Quod ergo D. Paulus 1. ad Corinth. 5. 3. 4. dicit, *ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu iam iudicaui, vt præsens, in nomine Domini nostri Iesu Christi congregatis vobis tradere huiusmodi Satanæ*, & quod ex Tertullia. in Apologetico nonnulli proferunt solitum fuisse, vt in Christianorum cōgregationibus de peccatoribus iudicaretur, nihil hunc iuuat errorem. Illud enim solum inde colligitur coram multitudine, sed non à tota multitudine iudicia exerceri consueuisse. Nam & D. Paulus disertè dicit se, nō autem totam Corinthiorum Ecclesiam scelestum illū hominem Satanæ tradidisse. Alter hæreticorum interpres, qui hoc loco pro Ecclesia Rempub. vertit, ridendus est, non refutandus. Quamquam istæ ridiculæ ineptiæ periculosæ sunt, quæ Ecclesiam in Rempublicam, & vt dicam clarius, in politicam hominum nihil credētium congregationem vertunt. Colligitur ex hoc loco Ecclesiam visibilem esse, quam nostri etiam hęretici inuisibilem, aut potius nullam nobis faciunt. Quia enim Ecclesiæ iudicium reformidant, videri posse nolunt.

Sebastianum Castalio.

Ecclesia visibilis.

Sit tibi, sicut Ethnicus, & publicanus.] Alludit ad consuetudinem Iudæorum, qui ab Ethnicorum, & publicanorum, quos pro publicis peccatoribus habebant, consuetudine abstinebant. Itaque sensus est eos, qui Ecclesiæ iudicio non obediunt, non aliter quàm, si Ethnici essent, esse vitandos. Quod duabus de causis fieri iubet Christus; &, vt qui eiusmodi sunt, cum se alienatos ab Ecclesia viderint, resipiscant, vt ait D. Paulus 1. ad Corinth. 5. 5. vt spiritus saluus fiat; & ne, qui sani sunt, eorum consortio contagionem trahant, vt eodem loco versu 11 indicat D. Paulus *cum huiusmodi nec cibum sumere*, & ad Titum 3. 10 11. *hæreticum hominem post vnam, & secundam correctionem deuita, sciens, quia subuersus est, qui eiusmodi est*. Et D. Ioannes 2. epistola ver. 10. 11. *Si quis venit ad vos; & hanc doctrinam non adfert, nolite recipere eum in domum, nec aue ei dixeritis. Qui enim dicit ei aue, communicat operibus eius malignis.* Eiusmodi sunt omnes, quos excommunicauit Ecclesia: excommunicatorum verò maximè hæretici: hæreticorum maximè Caluinistæ, quorum sermo, vt cancer, multo magis serpit, quā eorum, de quibus id 2. ad Timoth. 2. 17. dixit D. Paulus.

Caluinistæ vitandi.

18. *Quæcunq; alligaueritis.*] Origenes, & Theophylactus, & Anastasius quæst. 2. in scripturam, nescio etiā an Chrysostomus, (obscurè enim dicit hęc verba ad omnes prorsus Christianos existimāt pertinere decepti, vt opinor, contextu, consecutioneque verborum: quia enim dixerat Christus paulo antè, *si peccauerit in te frater tuus*, & nunc dixit, *quæcumq; alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo, & quæcumque solueritis super terram; erunt soluta & in cælo*, putauerunt hæc verba ad eos solos, contra quos peccatum est, pertinere, quasi sentētia sit, si illis iniuriam remiseritis, Deus etiam remittet, si non remiseritis, non remittet. Eundem errorem Caluinistarum interpretes hausisse non contenti maiorē auxerunt errore, quasi nullam Christus Apostolis potestatem, ac nec Petro quidem ipsi dederit, quam non omnibus Christianis concesserit. Sic quidam eorum, qui apud eos doctissimi habentur, in hunc locum scribunt. Veteres illi auctores, etsi in interpretatione huius loci magis allegoricè, quàm propriè locuti sunt. quasi vnusquisque possit alteri, dum illi parcit, peccata soluere; tamen Apostolis singularem propriè ligandi, atque soluendi potestatem datam fuisse non negauerūt; sed docuerunt. Facile error vterque refutatur; perspicuum enim est Christum eum, contra quem peccatum est, testes, & Ecclesiā distinguere, & soli Ecclesiæ dicere, *quæcumq; alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo*. Deinde cum dicit, *si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus, & publicanus*, quis non videt Ecclesiam ab eo, qui ad Ecclesiam peccatorem detulit, distingui, sensumque esse, si Ecclesiæ liganti non obediuerit, sit tibi, contra quem peccauit, quique eum detulisti, tanquam Ethnicus, & publicanus? alius ergo est, qui iniuriam accipit, alius qui ligat, & soluit. Illa maior quæstio, an de sola externa, & vt ita dicam politica Ecclesię potestate hic agatur, vt quidam nescio an satis Catholici videntur existimare. Dubium non est, quin & de externa, & de interna ligandi potestate Christus loquatur, cum dicat, *Quæcumq; alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo; & quæcumq; solueritis super terram, erunt soluta & in cælo*, id est apud Deum; quod enim apud Deum ligatur, & soluitur, non solum extrinsecus, & hominum opinione, sed etiam intrinsecus, & re vera ligatur & soluitur. Adde quod, qui aliter interpretantur, Christi cōsilium non intelligunt: voluit enim Ecclesiæ tribunal vltimū esse, ad quod essent peccatores, cum aliud non esset emendationis remedium, deferendi. Ideoque summam illi tribuit potestatem: summam autem non tribuisset, si maiorem illi non dedisset, quam omnis Respublica iure suo habet, vt homines perniciosos mittat in exilium, quod in Ecclesia est excommunicare. Quid autem sit ligare, & soluere, & quomodo hinc Cōfessionis pręceptum necessario colligatur cap. 16. 19. exposuimus. Illinc, quæ hic desiderabuntur, petenda erunt. Poterit aliquis obiicere ex hoc loco colligi, aut non agi hic, nisi de externa excommunicandi potestate, non autem de potestate absoluendi in sacramento Pœnitentiæ; aut, si de sacramento Pœnitentiæ agitur, aliud è contrario sequi, neminem posse, qui sacerdos non sit, excommunicare: quod Ecclesiæ vsu falsum esse conuincitur. Respondeo propriè de sacramento Pœnitentiæ Christum agere, & excommunicandi potestatem partem esse potestatis per sacramentum Pœnitentiæ ligandi, atq; soluendi. Nam quisquis auditum pœnitentem non absoluit, priuatim quodammodo excommunicat, quia sacramentorum perceptione eum priuat, quamuis quia ea excommunicatio secreta est, excommunicatio vocari non solet. Qui autem, cum sacerdotes non sint, excommunicant, alia id ratione faciunt; nempe quia Superiores sunt & Ecclesiasticam habent iurisdictionem, publicum peccatorem & sacramentorum participatione, & Ecclesiæ suffragiis priuant. Itaque communi vsu excommunicatio vocatur.

Potestas excommunicandi Ecclesiæ tradita.

19 *Iterum dico vobis*.] Non videntur prima specie bene hæc verba cum superioribus cohærere. Hilarius, Chrysostomus, Hieronymus, Euthymius, & Theophylactus eo pertinere putant, vt Christus concordiam, de

qua loqui cœperat, cum dixit, *si peccauerit in te frater tuus, corripe eum inter te, & ipsum*, magis commendaret, dicens tantum valere concordiam, vt quotiescunque duo ad aliquid à Deo petendum conspirauissent, obtenturi essent. Potius existimo Christum à minori ad maius argumentari voluisse; si quicquid duo petierint, Deus illis concedit, quanto magis Ecclesiæ iudicium ratum habebit? Quod & D. Gregorius lib. 7. registri epist. 110. videtur indicasse. Atque hoc est quod dicit, *Iterum dico vobis*, quasi dicat, non solum quæcunque ligaueritis super terram, erūt ligata & in cœlo, sed quod amplius est, etiā vobis promitto fore, vt quicquid duo de vobis communi consensu petierint, consequantur. At non agebatur de oratione dicet aliquis; sed de ligandi, soluendique potestate; quorsum ergo de oratione subiecit, *si duo ex vobis consenserint super terram de omni re, quamcunque petierint, fiet illis à patre meo?* Respondeo, propterea id subiecisse, vt ostēderet fore, vt Deus nunquam eos in iudicando, id est, in ligando, atque soluendo errare pateretur, si suo nomine iudicarent, quia quidquid suo nomine à patre petierint, fiet illis, sicut Ioan. 14. 13. & 16. 23. *Amen, amen dico vobis, si quid petieritis patrem in nomine meo, dabit vobis.* Sunt qui putāt propterea Christum de oratione hæc addidisse, quia intelligebat Apostolos, & quicunque ligandi, & soluendi haberent potestatem, nunquam ea nisi præmissa oratione vsuros esse, qua oratione peterent, vt Deus sibi gratiam daret rectè, iusteque iudicandi. Quod mihi non displicet.

Si duo ex vobis.] Hæc verba miris modis exposita sūt. Origenes tract. in Matthæum 6. ad virum, & vxorem refert, qui, vt ait D. Paulus si ab vsu coniugii orationis causa abstinere consenserint, quicquid petierint, impetrabunt. (1 Corinth. 7.5.) Alii ad animam, & corpus, vt eodem loco idem Origenes, & Athanasius quæstion. 61. & Ambros. in institutione virginis c. 2. & in caput 14. Lucæ, Hierō. Beda, & Theophylactus in commentariis, quasi quid quid sine vllo malo affectu, id est, carne aduersus spiritum non repugnante, facilè sint consecuturi; sed hoc ipse Hieronymus allegoricum esse fatetur. Alii referunt ad solos Apostolos, vt Chrysost. & Euthym. Alii ad reprehensum & reprehendentem, vt Anastasius quæst. 74. Alii ad omnes Christianos: quia sequitur, *vbi sunt duo, vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum*; quia generalis videtur esse sententia.

Super terram.] propterea addidit *super terram*, vt cœlo terram opponeret, significaretque eos, quamuis in terra essent, longèque à cælo distarent, ibi tamen, cum orarent, exaudiendos esse, quemadmodum similem sententiam c. 16. 19. explicauimus.

De omni re.] Etiamsi generaliter, & vniuersè loquatur, non adeo generaliter intelligenda sententia est, vt existimemus fore, vt quicquid petierimus siue bonum, siue malum, siue honestum, siue inhonestum, simus impetraturi. Ponit enim tanquam rem certam, quod & apud viros bonos; quasi naturæ lege positum est, non nisi honesta petenda esse; quod autem dicit *de omni re*, non ideo dicit, vt bona, & mala; sed vt parua, & magna; vt facilia, & difficilia comprehendat. Cur autem non semper, quod petimus, obtineamus, & quibus conditionibus huiusmodi promissiones intelligendæ sint, c. 7. 7. docuimus.

20. *Vbi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo.*] Confirmatio est aut superioris versus, qua rationem reddit, cur, quidquid duo consentientes petierint, impetraturi sint, quia ipse nimirum in medio eorum est, & quasi ipsorum ore pro illis loquitur: aut ver. 18. qua probat fore, vt, quidquid ligauerint super terram, sit ligatum & in cælo, & quicquid soluerint super terram,

A sit solutum & in cælo, quia ipse in medio eorum est pro illis ligans, aut soluens. Hilarii, Chrysostomi, & Theophylacti interpretatio coacta est, qui congregari nihil aliud esse putant, quam, quod paulo ante dixit, consentire, id est, amicitia propter Christum coniungi. Cum enim Christus dicat *ibi sum in medio eorum*, perspicuum est eum de cœtu, & consessu agere, in quo se tanquam iudicem mediū sedere significat. Alludit autem, vt opinor, ad Iudæorum consuetudinem, qui in congregationibus, id est, synagogis iudicium exercebant. (Quid in nomine Christi congregari.) Difficilius dictu est, quid sit in nomine Christi congregari. Alii enim in nomine Christi, id est, propter Christum interpretantur, ita vt qui congregantur, nihil aliud, quam Christum, & gloriam eius quærant, vt
B Chrysosto. & Euthym. Alii inuocato nomine Christi, quod & videtur melius conuenire, quod de oratione agebatur. (Caluinus in harm.) Hæretici verbo Dei omnia metiuntur, cum omnia contra verbum Dei dicant; In nomine, inquiunt, Christi congregari, est secundum verbum Dei ad decernendum aliquid ex solis scripturis conuenire. Sed istæ verbi Dei iactationes iam nos mouere desierunt, scientes idem dicere omnes hæreticos consueuisse. Mihi accommodatè ad id, de quo agitur, & ad consuetudinem locutionis nomine Christi congregari nihil aliud videtur esse, quam eius auctoritate, eiusque personam gerentes conuenire, sicut D. Paul. 1 ad Cor. 5. 4. dicit se in nomine Christi, id est, Christi auctoritate, atque virtute, vt statim declarat, Corinthium illum Satanæ tradidisse; & sicut Apostolos legimus in nomine Christi baptizasse, & miracula fecisse. Itaque cum ij,
C qui auctoritatem in Ecclesia iudicandi habent, ad iudicandum conueniunt, eo ipso in nomine Christi dicuntur cōuenire. Neq; necesse est, vt nihil aliud, quam Christum quærant; quotus enim quisque id faceret? Præterquam quod nunquam constare posset, vtrum, qui congregati essent, in nomine Christi conuenissent. Quis enim præter Deum hominum cognoscit voluntates? Quod autem hæretici ex eo iudicandum esse dicunt, verum in nomine Christi conuenerint, si nihil nisi ex verbo Dei constituerint, peruerso faciunt iudicio. Non enim, quia nihil nisi ex verbo Dei decernunt, in nomine Christi conuenerunt: sed quia in nomine Christi conuenerunt, nihil nisi ex verbo Dei possunt decernere. Prius enim in nomine Christi conueniunt, quam aliquid decernant. Et qui in Christi nomine non conuenerunt, possunt aliquando ex verbo Dei omnia
D decernere. (Fallax hæreticorum regula ad verum cognoscendū Concilium.) Itaque incertam nobis hæresimi, & fallacem regulam tradunt, quæ si vera esset, nunquam sciri posset, an aliquod Concilium in nomine Christi, conuenisset. Nam ad examinandum, vtrum aliquid non ex verbo Dei decreuisset, alio Concilio opus esset; & ad examinandum, an illud alterum aliquid dixisset præter verbum Dei, tursus opus altero: sic nusquam fides nostra gradum figeret.

Ibi sum in medio eorum.] Quod Origenes, Chrysostomus & Euthymius annotarunt non dixisse Christum: ibi ero; sed *ibi sum*, vt ostenderet se iam esse præsentem, haud scio, quam probabile. Illud potius explicandum, quid sit Christum esse *in medio eorum*. Hilarius ita vi
E detur exponere, quasi nihil aliud sit, quam in illis per gratiam habitare. Sed isto modo in omnibus iustis est, quamuis congregati non sint: Christum vero aliter se in medio congregatorum, quam in medio aliorum, qui congregati non sunt, esse significat. Alii interpretantur esse *in medio eorum*, id est, pro illis petere, pro illis orare. Ego non solùm auxilium; sed etiam auctoritatem significari arbitror, quasi dicat, ego in medio eorum, tanquam supremus iudex sedeo, eorum sententiam confirmans, quam in meo nomine pronunciant, sicut Dauid dixit Psalmo 81. 1. *Deus stetit in synagoga*

Confirmatur Conciliorum auctoritas.

nagoga Deorum, id eſt, iudicum, *in medio autem Deos diiudicat.* Solet hoc teſtimonium ad probandam Conciliorum auctoritatem adduci, q; non hæretici modo, ſed nonnulli etiam Catholici fieri poſſe negant, quia & de oratione, non de decernendi poteſtate; & de duorum, vel trium, non de iuſti Concilii congregatione agebatur. Hi licet ingenioſi homines ſunt, ſentire tamē vim argumenti non videntur, quæ à minori ad maius inde deducitur. Si enim, cum duo, vel tres Eccleſiaſtici iudices in nomine Chriſti ad iudicādum de re aliquando non magna conueniunt, Chriſtus affirmat ſe in medio eorum eſſe, quomodo non erit, cum non duo, vel tres nō de re parua, ſed de fide, de religione, de hominum ſalute, de totius Eccleſiæ gubernatiōe omnes Eccleſiæ iudices, id eſt, Epiſcopi cōueniūt? Vt D. Gregori⁹ lib. 7. regiſtri c. 110. argumentatur. Obiiciet aliquis, ergo & Prouincialium, vt vocāt, Conciliorum ex hoc loco eodem modo, atque Generalium probatur auctoritas. Nam & in illis non duo, vel tres, ſed multi Epiſcopi cōgregantur. Concedo id ita eſſe, modo Prouincialia Concilia in Chriſti nomine congregentur: tunc autem in eius nomine congregantur, cum eius auctoritate cōueniunt: tunc eius auctoritate conueniunt, cūm Romani Pontificis eius Vicarii auctoritate conuocantur & confirmantur, ſine qua, quia congregari non poſsūt, nec Chriſti nomine conuenire poſſunt, ideoque non negamus, cum in Chriſti nomine non conueniunt, errare poſſe.

Conciliorū Prouincialium quanā auctoritas.

21. *Tunc accedens Petrus.*] Quid Petrum mouerit, vt hanc Chriſto quæſtionem proponeret, non ſatis apparet. Hieronymus occaſionem fuiſſe putat, quod Chriſtus dixiſſet verſu 15. *ſi peccauerit in te frater tuus, vade, corripe eum inter te, & ipſum*; merito enim dubitaſſe Petrū, quoties peccanti contra ſe fratri iniuriam remittere oporteret. At Chriſtus non de iniuriæ remiſſione: ſed de fraterna correptione locutus fuerat. Chryſoſt. & Euthy. exiſtimant Petrum, quaſi gloriabundum, & miſericordiæ opinionem captaturum hoc interrogaſſe: putaſſe enim ſe magni aliquid dicere, q; ſepties peccanti fratri vel dubitando eſſe diceret remittendum. Mihi ex verbis Chriſti Lucę 17. 4. occaſionem interrogationis videtur accepiſſe, *& ſi ſepties*, inquit, *in die peccauerit in te, & ſepties in die conuerſus fuerit ad te dicens. pœnitet me, dimitte illi.* Nam hęc verba quamuis Matth. ſilentio prætericrit, credibile tamen eſt tunc dixiſſe Chriſtum, cum dixit, *ſi peccauerit in te frater tuus, corripe illum inter te, & ipſum*: hæc enim cum illis Lucas copulauit. Quamquā D. Auguſtinus alio tempore ea, quæ Lucas narrat, dicta fuiſſe putat 2. lib. de conſens. Euan. c. 61. ſed præſtat credere Euangeliſtā alio loco, & alio ordine narraſſe: quā Chriſtum alio tenore dixiſſe.

Septenarius numerus in ſcriptura pro indefinito.

Vſq; ſepties.] Quod Chriſtus infinitè dixerat, Petrus definitè intellexit. Septies enim, id eſt, quotieſcūq; peccauiſſet, fratri offenſionē eſſe remittendā Chriſtus ſignificauerat. Nam ſeptenarium numerū pro infinito, atq; incerto poni ſolere notum eſt. Prouerb. 24. 16. *Septies in die cadet iuſtus, & reſurget*, id eſt, quotieſcunque ceciderit, reſurget, quia dominus eum non deſeret.

22. *Non dico tibi vſq; ſepties, ſed vſq; ſeptuagies ſepties.*] Numerum infinitum in denarium conuerſum, & per eundem multiplicatū magis infinitum reddidit. Quāquam re ipſa idem eſt, *vſq; ſepties*, &, *vſq; ſeptuagies ſepties*, cum vterq; numerus numeri negationē, id eſt, innumerabilitatem ſignificet, quēadmodum ſi diceret, non ſolū dico tibi, vt innumerabilibus vicibus nimirū fratri remittas: ſed etiā innumerabiliter innumerabilibus. In quam ſententiā Chryſoſtomus, & Euthymius interpretantur. Quemadmodum Geneſis 4. 24. Deus dixit, *ſeptuplum vltio dabitur de Cain, de Lamech vero ſeptuagies ſepties*, ad quem locum indicat Hilarius hic Chriſtum

A allusiſſe, vt quemadmodum pœna, ita & venia in infinitum extenderetur, quia *vbi abundauit delictum, ſuperabundauit & gratia* Rom. 5. 20. Id, vt Hieronymus, & Beda annotauerunt, de fratre ſeptuagies ſepties contra nos eodem die peccante intelligendum eſt, q; perſpicuum eſt ex Luca, *ſi* inquit, *ſepties in die peccauerit in te. & ſepties conuerſus fuerit dicens. pœnitet me, dimitte illi.* Qua ſententia non docentur ſacerdotes abſolutionem ſæpe peccantibus temerè dare, ſed docentur offenſi ſemper ad ignoſcendum parati eſſe. Illud videtur habere difficultatem, quomodo Chriſtus apud Lucam dicat, *ſi cōuerſus fuerit, dimitte illi*, quaſi ſignificet non debere nimirum remittere, niſi prius eum, qui nos offendit, pœnituerit. Quod omni ſcripturæ prorſus contrarium eſt: certiſſima enim eſt regula, *Dimitte nobis debita noſtra,* B *ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris*, &, *ſi non dimiſeritis hominibus, nec pater veſter dimittet vobis peccata veſtra* ſupra c. 6 12. 15. Quod quidā nobiliſſimus hæreticorum interpres reſpondet, duobus modis nos offenſas remittere, aut ignoſcendo, aut de eo, qui nos offendit, bonā habendo exiſtimationem, nouum commentum eſt. Nam bonam opinionem habere idem eſſe, q; iniuriam remittere, quis vnquam cogitauit? Duobus ergo modis iniuriam remittimus, & dum ei, à quo ſumus offenſi, non malè volumus, q; ſemper, etiamſi eum non pœniteat, facere debemus, vt Deus nobis noſtra debita dimittat: aut dum eum non accuſamus. Nam non accuſare, non deferre, non puniendum curare, parcere eſt. C Atq; hoc modo intelligēdum eſt, q; Chriſtus ſignificat, non debere nos peccanti fratri parcere, niſi eum priùs pœniteat. Hoc enim agebat, vt diceret, nō eſſe fratrem ad Eccleſiam deferēdum, niſi ſi prius priuatim, deinde coram duobus, vel tribus teſtibus admonitus, obſtinatus in peccato perſeueraſſet.

Caluinus in harm.

Duobus modis iniuria remittitur.

23. *Ideo.*] Potius dicendum fuiſſe videtur, *quia*, quàm *ideo*: ſed aut διὰ τοῦτο ponitur ὅτι, id eſt, *propterea*, pro *quia*; ſicut aliquando apud Hebræos לָכֵן pro כִּי aut eſt ſubintelligendum ideo hæc dici, quia ſimile eſt regnū cœlorum homini regi: aut, ideo dico vobis ſimile eſſe regnum cœlorum homini regi, id eſt, regi cuidam, quem Hebraiſmum multis iam locis adnotauim⁹. Quod autem dicit ſimile eſſe regnum cœlorum homini regi, perinde eſt, ac ſi diceret idem in regno cælorum accidere, D atq; ſi aliquis, rex rationem cum ſeruis ſuis ponere cœpiſſet, quemadmodum c. 11. 16. expoſuimus: nec enim regnum cœlorum, id eſt, Eccleſiæ: ſed qui regni cælorum dominus eſt, regi comparatur. Quid ſibi tota velit parabola, ex ver. 35. colligitur, nempe Deum nobis peccata nō eſſe remiſſurū, niſi nos fratribus offenſas remittamus: cum potius nos illis, quā nobis Deū remittere æquū ſit; nā nos homines ſumus ſimiles illis; ille Deus diſſimilis nobis; peccata cōtra Deū noſtra, & innumerabilia, & infinitè grauia; peccata contra nos fratrū & pauca, & plerūq; leuia. Sunt autem in hac parabola, vt in omnibus aliis, quēadmodū ſæpe monuimus, quædā neceſſaria, & tanquā propriè parabolæ partes: quędam, E quaſi emblemata, & ad ornatū parabolę, & expletionē adiecta. Neceſſariæ igitur huius parabolæ partes ſunt rex, duo ſerui, alter, cui dominus debitum dimiſit; alter, cui alius ſeruus dimittere debitum noluit: deinde debitum decem millium talentorum, quod alter ſeruus regi debebat, & debitum centum denariorum, quod alter ſeruus debebat alteri. Emblemata autem ſunt, primum, quod verſu 25. dicitur regem iuſſiſſe vxorem, & liberos eius, qui decem millia talenta debebat, venundari; hoc enim non eſt ita ad rem, de qua agitur, accommodandum, quaſi ſignificetur fore, vt vxor propter maritum, liberi propter patrem cōdemnētur; ſed aut ad ornatum hæc ſunt, aut eò tantum valēt, vt grauiſſima pœna ſignificetur, qualis eſt ea, qua

Hebraiſmus.

In parabolis quadam neceſſaria, quadā ad ornatū addita.

ſecun-

secundum leges ciuiles non solum is, qui peccauit; sed eius etiam vxor, & liberi condemnantur: quod & apud Hebræos vsitatum fuisse ex 4. Regum 4.1. manifestum. Emblema etiam est, quod versu 31. dicitur, *videntes autem conserui, quæ fiebant, contristati sunt valde, & venerunt, & narrauerunt domino suo*. Non enim significatur Sanctos, id est, seruos Dei eos accusare, qui fratrib. suis iniurias nō remittūt; sed ideo additū est, quia ita inter homines fieri solet, vt alii serui alios apud dominū accusent.

24. *Decem millia talenta.*] Talentorum varia fuisse genera nemo nescit. Christū de eo loqui credibile est, quod apud Iudæos erat vsitatum, quodque sexcentos aureos nummos valuisse creditur; vt diligentes harum rerum scriptores tradiderunt. Itaque decem millia talentorum summam sexagies centum milliū aureorum nostrorum efficiunt. Nihil refert verum talēti pretium ad iustum æstimare: illud refert, vt intelligamus ingentem hoc loco pecuniæ summam significari. Ingens autē erit summa, si vel minimo pretio talentū æstimetur.

De denario. 28. *Centum denarios.*] Denarium in veteri testamento non legimus; fuisse tamen monetā apud Iudæos post Babylonicum exilium, quæ דנר denarius sumpto ex Latinis nomine vocaretur, Chaldæus Paraphrastes 4. Regum 5.5. & Elias Thesbit. auctores sunt. Alii Hebræi tradunt alium apud eos aureum, alium argenteum fuisse denarium. Argenteum, qui probabilissimè loquuntur, sex obolos habuisse dicunt Atticos, id est, quinque A Gallicos solidos, aut Regale vnum, Hispanicum; hoc enim recte conuenit cum eo, quod c. 20.2. dicitur cōuenisse patremfamilias cum operariis ex denario, vt in vinea sua laborarent. Itaque centum denarii paulo plus, quam octo aureos nostros efficiebant, quæ minima erat summa, vt propterea seruus debitorem suum suffocaret. Quidquid denarius valuerit, illud certum valde exiguum debitum significari.

34. *Quoūsq; redderet.*] Id est, semper, vt Chrysostom. Euthymius, & Theophylactus interpretantur: non enim significatur fore, vt, qui damnati sunt, pœnas aliquando persoluant, & quasi reddito debito liberentur, qui Origenistarum error fuit: sed fore, vt nunquā liberentur, nisi pœnas persoluāt, quas, quia persoluere nunquam poterunt, nunquam liberabuntur. *Pœnarum inferni nullus finis.* Nec significa- B tur Deum remissa iam peccata propter sequens peccatum in quæstionem reuocare, atq; punire: sed hoc tantum, quod Christus agebat, Deum iis, qui fratribus suis peccata non remiserunt, peccata non remissurum. Quamquam, quod optimus Theologus D. Thom. dixit remissa peccata nouo peccato superueniēte propter ingratitudinem quodammodo puniri, verum est; non quod iam remissa puniantur; sed quod, si remissa non essent, sequēs peccatum minus grauiter puniretur; quia minus fuisset ingratus is, cui priora peccata remissa non essent, si aliud peccatum addidisset. *3. p. q. 88. ar. 1. & 3.*

CAPVT XIX.

1 ET factum est, cum consummasset Iesus sermones istos, migrauit à Galilæa, & venit in fines Iudææ *Mar. 10. a. 1.*
trans Iordanem, 2. & secutæ sunt eum turbæ multæ, & curauit eos ibi. 3. Et accesserunt ad *Mar. 10. a. 2.*
eum Pharisæi tentantes eum, & dicentes: Si licet homini dimittere vxorem suam, quacumque
ex causa? 4 Qui respondens, ait eis: Non legistis, quia qui fecit hominem ab initio, masculum, *Gen. 1. d. 27.*
& fœminam fecit eos? & dixit: 5. Propter hoc dimittet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori suæ, *Gen. 2. d. 21.*
& erunt duo in carne vna. 6. Itaque iam non sint duo, sed vna caro. Quod ergo Deus coniunxit, homo non se-
paret. 7 Dicunt illi: Quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudii, & dimittere? 8. Ait illis: Quoniam *Ephes. 5. g. 31.*
Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras: ab initio autem non fuit sic. 9. Dico *1. Cor. 6. d. 16.*
autem vobis, quia quicumque dimiserit vxorem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur: &
& qui dimissam duxerit, mœchatur. 10. Dicunt ei discipuli eius: Si ita est causa hominis cum vxore, non ex- *Deut. 24. a. 1.*
pedit nubere. 11. Qui dixit illis: Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est. 12. Sunt enim eu- *Sup. 5. e. 32.*
nuchi, qui de matris vtero sic nati sunt: & sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi, qui sei- *Mar. 10. b. 11.*
psos castrauerunt propter regnum cælorum. Qui potest capere capiat. 13. Tunc oblati sunt ei paruuli, vt manus *Luc. 16. d. 18.*
eis imponeret, & oraret. Discipuli autem increpabant eos. 14. Iesus vero ait eis: Sinite paruulos, & nolite eos pro-
hibere ad me venire: talium est enim regnum cælorum. 15. Et cum imposuisset eis manus, abiit inde. 16. Et ecce *1. Cor. 7. b. 18.*
vnus accedens, ait illi: Magister bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam? 17. Qui dixit ei: Quid *Mar. 10. b. 13.*
me interrogas de bono? Vnus est bonus, Deus. Si autem vis ad vitam ingredi, serua mādata. 18. Dicit illi: Quæ?
Iesus autem dixit: Non homicidium facies: Non adulterabis: Non facies furtum: Non falsum testimonium dices: *Luc. 18. c. 15.*
19 Honora patrem tuum, & matrem tuam, & diliges proximum tuum sicut teipsum. 20. Dicit illi adolescens: O- *Sup. 18. a. 3.*
mnia hæc custodiui à iuuentute mea, quid adhuc mihi deest? 21. Ait illi Iesus: Si vis perfectus esse, vade, vēde quæ *Mar. 10. b. 17.*
habes, & da pauperib. & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me. 22. Cū audisset autem adolescens verbū, *Luc. 18. d. 16.*
abiit tristis: erat enim habens multas possessiones. 23. Iesus autem dixit discipulis suis: Amen dico vobis, quia di-
ues difficile intrabit in regnum cælorum. 24. Et iterum dico vobis: Facilius est camelū per foramen acus transire, *Exod. 20. c. 13.*
quā diuitem intrare in regnum cælorum. 25. Auditis autem his, discipuli mirabantur valde, dicentes: Quis ergo
poterit saluus esse? Aspiciens autem Iesus, dixit illis: Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autem omnia
possibilia sunt. 27. Tunc respondens Petrus, dixit ei: Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te: quid ergo erit
nobis? 28. Iesus autem dixit illis: Amen dico vobis: quod vos, qui secuti estis me, in regeneratione cum sederit filius *Inf. 20. b. 16.
hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel. 29. Et o- *Mar. 10. d. 31.*
mnis, qui reliquerit domū, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrē, aut vxorē, aut filios, aut agros propter
nomē meū, centuplū accipiet, & vitā æternā possidebit: 30. *Multi autē erūt primi nouissimi, & nouissimi primi. *Luc. 13. f. 30. & 18. c.*

IN CAPVT. XIX.

1 CVM *consummasset Iesus sermones istos.*] Hæc verba duobus modis posse videntur intelligi, vel cùm hæc dixisset, vt omnes interpretantur. Significatur autē parabola, quæ extremo capite superiore exposita est.

Migrauit à Galilæa.] Hilarius legit *in Galilæam*, sensu contrario. Sed minime dubium est Christum in Galilæa tunc fuisse; itaque non in Galilæam, sed à Galilæa migrare potuit. Præterquam quod Lucas dicit ideo migrauisse, vt veniret in Ierusalem c. 9. 51. Quare, quod Hilarius existimat nō in Iudæam, sed in fines Iudææ venisse Christum, probabile quidem est. Quæritur ab interpretibus vtrum eadem sit historia, quæ hic à Matthæo,

& quæ

A Adduxerat hunc locum, vt probaret non licere; respondebat nihil hinc colligi posse, quod non idem posset concludi de omnibus animalibus, quæ initio non nisi mas, & fœmina facta sunt. Hanc responsionem bellus ille Minister existimabat refutari nō posse; eò nimirum impudentiæ progressi sunt, vt non solùm castitatis votum; sed ipsam etiam castitatem tollant: nec vna contenti vxore plures habere volunt. Paria illis, vt merebantur, vxores fecerunt. Scio enim eas aliquando disputasse, &, vt audio, quæstionem ad Ministros retulisse, an vni etiam vxori liceret plures habere viros. Ergo satis Christianis esse debet Christum hoc argumento vsum fuisse, vt necessarium credatur; præterquàm quòd in alijs generibus animantium non constat vnum tantùm marem, vnamq; fœ- B minam Deum initio condidisse. Poterit aliquis obijcere idem argumentum valere posse, vt probetur ne mortua quidem priore vxore aliam ducere licere. Respondeo ideo non valere, quia prima, & secunda vna reputantur; quia vna item caro est.

5. *Et dixit.*] Deus; de eo enim loquebatur. Dubitat Hilarius, quomodo Christus dicat hoc Deum dixisse, cùm non Deus, sed Adamus dixerit Gen. 2. 24. Respondent Augustinus lib. 9. de Genesi ad litteram ca. 19 & Theophylactus, & Euthymius in commentarijs, Adamum, tanquam Prophetam, spiritu Dei hoc dixisse, Deumq; ore ipsius locutum fuisse.

Propter hoc dimittet homo.] Hominem posuit Latinus pro viro, sicut Græcus ἄνθρωπον pro ἄνδρα, quem- C admodum & infra versu 10.

Patrem & matrem.] Admirabilis est, & minimè probabilis Hugonis, & quorundam recentium auctorum interpretatio, quam & Diui Augustini esse putant, sensum esse *propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori suæ*, id est, cū omnibus præter patrem, & matrem coniugium poterit copulare. Quomodo enim vir patrem suum in vxorem acciperet? de solo enim viro sermonem esse manifestum est, etiamsi idem sit de vxore per consequentiam intelligendum. Alij interpretantur *relinquet patrem & adhærebit vxori suæ*, id est, magis vxorem suam amabit, quàm patrem, & matrem; sicut libro 3. Esdræ cap. 4. 25. dicitur: sed etsi hoc fortasse verum est, D non est ad locum accommodatum; vbi non de amore, sed de cohabitatione, & de matrimonij vinculo agitur. Itaque sensum esse arbitror *relinquet patrem, & matrem*, id est, discedet à parentibus, vt cum vxore habitet, quemadmodum vsus ipse interpretatur. Solent enim liberi vsque ad nuptias cum parentibus habitare, post nuptias à parentum domo discedere, & vir vxorem, vxor virum sequi: quemadmodum eodem libro 3. Esdræ c. 4. 20. dictum est, *homo patrem suum relinquit, qui nutriuit illum, & suam regionem, & ad mulierem se coniungit.*

Et adhærebit vxori suæ.] Monuit Chrysost. tria hoc loco esse, quæ magnam vim habeant. Primum relinquere patrem, & matrem; secundum adhærere, id est, E non quoquo modo coniungi, sed penitus adglutinari vxori suæ, hoc enim Latinè est adhærere, Græcè κολληθῆναι, Hebraicè דבק; tertium, *& erunt duo in carne vna.*

Et erunt duo in carne vna] εἰς σάρκα μίαν, in carnem vnam לבשר אחד ad carnem vnam, id est, vt sint vna caro, vt explicatur versu sequenti, sicut Genesis 2. 7. factus esse dicitur Adam in animam viuentem, id est, homo viuens. & versu 22. *ædificauit dominus Deus costam, quam tulerat de Adam in mulierem*, id est, vt esset mulier. Quomodo autem vir, & mulier dicantur vna esse caro, deco disputatur. Hieron. & Beda, vt D. Th. in Catena, & in commentarijs ad hunc locum interpretatur, ad liberos referunt, quia ex viro, & vxore genitus filius vna vtriusq; communis est caro. Alij ad corporum coniunctionem, quemadmodum D. Paulus 1. ad Corinth. 6. 16. videtur interpretari, *qui adhæret meretrici, vnum corpus efficitur.* Alij ad amorem mutuum, de quo D. Paulus ad Ephesios 5. 28. *ita & viri debent diligere vxores suas, vt corpora sua. Qui vxorem suam diligit, seipsum diligit.* Alij ad potestatem, quam vir in vxorem, vxor in virum habet, tanquam in propriam carnem, vt D. Paulus 1. ad Corint. 7. 4. dicit. Alij, quorum ego sententiam maximè probo, vnam carnem esse interpretantur esse vnum hominem: carnem enim ab Hebræis pro toto homine poni notum est. Significat ergo Christus virum, & vxorem non duos esse homines, sed vnum, vxorem veluti corpus, virum veluti spiritum, & animam esse. Itaq; non magis debere virum ab vxore, quàm animam à corpore separari.

Ex- ...modo ... caro in scriptura.

6. *Itaque iam non sunt duo, sed vna caro.*] id est, non iam duo sunt homines, sed vnus.

Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.] Non dixit, quos Deus coniunxit, sed *quod Deus coniunxit*, vt non tanquam de duobus, sed tanquam de vno corpore loqueretur, quia paulo ante dixerat, *Itaque iam non sunt duo, sed vna caro.* Notauit D. Chrysostomus. Christum ex lege naturali, & diuina matrimonij vinculum probauisse. Naturalis consistit in facto, quòd Deus vni viro vnam fecerit mulierem; diuina in verbis, quibus Deus præcepit, vt homo relinqueret patrem & matrem, & adhæreret vxori suæ, quibus verbis videtur Deus vxorem viro inseparabiliter copulasse, vt ait sapiens Prouerbiorum 19. 14. *Domus, & diuitiæ dantur à parentibus, à Domino autem propriè vxor prudens.*

7. *Quid ergo Moyses mandauit.*] Marcus c. 10. 4. non dicit Pharisæos respondisse, Moysem mandasse; sed permisisse. E contrario verò Matthæus dicit Christum dixisse, Moysem non mandasse, sed permisisse; Marcus autem scribit dixisse Christum, *quid vobis præcepit Moyses?* Hæc quæstio ex ijs, quæ paulo supra diximus, facilè soluitur. Primùm enim credibile est Christum interrogasse eos, quid de ea re Moyses præcepisset: illos verò respondisse Moysem permisisse vxorem dimittere: tùm Christum matrimonij originem explicasse, & scripturæ testimonium produxisse, vt probaret non esse dimittendam; iterum Pharisæos obiecisse, quomodo Moyses mandasset vxorem dimittere, vtentes mandandi, non permittendi verbo, vt argumentationi vim adijcerent; Christum verò respondisse, non iam præcipiendi, sed permittendi vsum verbo, *ad duritiem cordis vestri permisit vobis Moyses.* Atque hoc modo nulla inter Euangelistas dissensio est.

8. *Ad duritiem cordis vestri permisit vobis Moyses.* Corrigit Christus Pharisæorum verbum; illi dixerant *mandauit*: Christus dicit *permisit*. Ex quo vel vno loco, si alij non essent, Caluinistarum error confutaretur, qui in Deo nullam permissionem agnoscit, & Theologorum distinctionem inter voluntatem Dei absolutam, & permittentem ridere solent. Nam quod hoc loco Moyses permisisse dicitur, Deus vtique permisit: nihil enim Moyses agebat, nisi ex diuino præcepto. Cur ergo dixit Moysem potiùs, quàm Deum permisisse, cum è contrario versu 5. non Moysem, neque Adamum, sed Deum dixisse dixerit, *propter hoc relinquet homo patrem, & matrem?* Respondeo voluisse Christum & argumento, & responsioni vim adaugere; ideo, cum argumentaretur non licere vxorem dimittere, non dixit aut Adamum, aut Moysem, sed Deum dixisse, *propter hoc relinquet homo patrem, & ma-*

Permissio in Deo contra Caluinistas.

trem: quamuis ea verba & Adamus pronunciauerit, & Moyses scripserit: c.m autem respondet Pharisæorum argumento non vult dicere Deum, sed Moysem permisisse: quanquam Deus etiam permiserat. Ita intelligendi sunt multi auctores, qui ita hunc locum interpretantur, quasi Christus significauerit non Deum, sed Moysem hoc permisisse, & quasi Deum, quem ipse citauerat, Moysi, quem citauerant Pharisæi, opponere voluerit, vt Hieronymus, Beda, Strabus, D. Thomas, Hugo. Multæ hoc loco quæstiones sunt. Prima, quibus de causis in veteri lege vxorem dimittere licuerit. Tertullian. 4. aduersus Marcionem libro non nisi ob fornicationem, vt nunc, existimat licuisse: sic enim interpretatur, quod in Deuteronomio cap. 24. 1. scriptum est, *si a ceperit homo vxorem, & habuerit eam, & non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœditatem*, id est, propter fornicationem; hoc tantùm interesse, quòd tunc dimissa propter fornicationem vxore aliam ducere licebat, modò non licet. Orige. Chry. hoc loco, & omnes alij auctores, quos legisse memini, non solum ob fornicationem: sed multis etiam alijs de causis licuisse putant; idque est multo meo iudicio probabilius. Primùm, quia, si ob solam fornicationem licuisset, nullus Pharisæorum quæstioni locus fuisset; nimis enim impudenter interrogassent, an quacunque ex causa vxorem dimittere liceret; si sola fornicationis causa licuisset. Cùm autem interrogent, an quacunque ex causa liceat, haud dubium est, quin certi sint multis de causis licere. Id etiam intelligitur ex Christi responso: sic enim respondit, vt voluerit Moysis permissionem restringere, vt cùm ante multis de causis liceret, iam non nisi ob fornicationem liceat. Probatur etiam ex verbis Deuteronomij. Cùm enim dicit, *si non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœditatem, scribet libellum repudij, & dabit in manu illius, & dimittet eam de domo sua*, perspicuum est non loqui de fornicatione, propter quam non dimittebatur vxor, sed lapidabatur. Deinde quia in libello repudij significabatur mulierem adulterium non commisisse; ea enim potissimùm de causa iussus est dari, vt mulieris honos saluus esset, possetque alteri viro, si vellet, nubere. Non ergo ob fornicationem tantùm, sed alias etiam ob causas dimittebatur. Quæ autem causæ fuerint incertum. Lyranus in commẽtarijs in c. 24. Deuteronomij duas recitat opiniones: alteram, licuisse propter omnem rem turpem, vt propter contagiosos morbos, vel aliquid simile, quòd matrimonij coniunctionem præcessisset: alteram, licuisse etiam ob omnes causas matrimonio contrarias, etiamsi matrimonio superuenissent, vt si mulier venefica esset, aut liberorum interfectrix, quod & Origenes tractatu 7. in Matthæum videtur approbare: quamuis de lege Euangelica potiùs, quam Mosaica loquatur. Secunda quæstio est, quo sensu Iudæis permissum fuerit vxorem dimittere, an ita, vt dimittendo non peccarent; an ita vt peccarent quidem, sed lege non punirentur. Notauit insignis Theologus D. Thomas quatuor modis permitti aliquid: aut quod bonum est, sed non præceptum, vt vendere omnia, & dare pauperibus permissum esse dicitur, quia bonum est, & non imperatum: aut quia minus bonum est, cuius maius bonum non est præceptum; sicut dicitur matrimonium esse permissum, quia virginitas, quæ maius est bonum, non est præcepta: aut quia malum est, sed non impeditur, sicut Deus dicitur omnia peccata permittere; quia, cùm impedire possit, impedire non vult: aut quia malum quidem est, sed lege non punitur, sicut permisit Deus Iudæis cum alienigenis vsuram exercere, quia non statuit in lege aduersus eos,

Caussa, cur in veteri lege vxor dimittebatur.

Quomodo Iudæis permissa vxoris dimissio. 4 d. 33. q. 2. ar. 2. qu. 2.

A qui eam exercerent, vllam pœnam. Alio etiam modo permitti dicitur, quod, cùm malum sit, dum ab eo, qui dispensandi potestatem habet, fieri permittitur, malum esse desinit, quemadmodum permissum fuit Oseæ Prophetæ filios fornicationis suscipere, Oseæ 1. 2. Quidam ergo vxorem dimittere, aut hoc postremo modo; aut tanquam minus bonum existimant permissum fuisse Iudæis certis de causis vxores dimittere. Alij non tanquam minus bonum; sed tanquam minus malum, ita vt peccarent quidem vxorem dimittendo, sed non punirentur. Vtrumque probabile est & bonos vtraque opinio auctores habet: prior Auctorem imperfecti, & D. Thom. posterior Tertullianum libro de monogamia, Origenem tractatu
B 7. in Matthæum, Chromatium in commentarijs in ca. Matt. 5. Hieronymum, Bedam, Euthym. & Theophylactum hoc loco; nisi malè intelligendo fallor. Mihi durum videtur dictu Iudæos post tam amplam, & luculentam Dei permissionem dimittendis vxoribus peccauisse; præsertim cùm, antequàm Christus explicaret, non satis ex verbis Deuteronomij compertum esse posset, vtrum permissio an præceptum esset; & vt constaret esse permissionem, certè non cõstabat tanquam rem malam permitti, quod satis esse videbatur, vt, qui ea vterentur, culpa vacarent. Quod autem ex hoc loco obijci potest, quòd Christus dicat ad duritiem cordis eorum hoc fuisse permissum, facilè etiam solui potest; potuit enim propter duriti-
C em cordis permitti, ita tamen, vt peccatum esse desineret. Tertia quæstio est, quibus ceremonijs, & cautionibus libellus repudij dari soleret. Ab Hebræis decem recitantur. Prima erat, vt vxor nusquam discederet, nisi volente marito, hoc enim ipsum in libello repudij exprimebatur. Secunda erat, vt libellus, quemadmodum dicitur in Deuteronomio, in manu vxoris traderetur. Tertia erat, vt scriberentur, vt minimùm, nomina duorum testium. Quarta, vt exprimerentur tres generationes viri, & tres mulieris, vt paulo post ex libelli forma intelligetur. Quinta, vt scriberetur libellus literis rotundis; distinctis, atque perspicuis; ita vt vna aliam non attingeret, ne quod scripturæ vitium irreperet. Sexta, vt si inter scri-
D bendum aliqua atramenti guttula in chartam decideret, libellus auctoritatem non haberet, aliusque denuo scriberetur. Septima vt in libello nullum rasuræ vestigium appareret, ne suspectus esset vitij. Octaua, vt charta longior esset, quàm latior. Nona, vt omnes testes, qui aderant suum quisque sigillum adhiberent. Decima, vt maritus diceret, *Accipe libellum repudij, & esto à me abiecta, & cuicunque viro permissa.* Forma autem libelli repudij erat hæc: *Ego Rabbi. N. filius Rabbi. N. filij Rabbi. N. filij Rabbi N. die prima mensis secundi anni. N. à creatione mundi in tali loco ex animi mei consensu, & firma voluntate repudiaui. N. filiam Rabbi. N. filij Rabbi. N. filij Rabbi. N. & dedi illi libellum repudij in manu, schedam abscissionis, & signaculum diuisionis, vt sit à me abiecta, & abeat quocunque velit, & nemo possit illi prohibere iuxta constitutiones Moysi, & Israel.*

Ceremoniæ libello repudij apud Iudæos.

Formula libelli repudij apud Iudæos.

9. *Dico autem vobis.*] Marcus cap. 10. 10. scribit hoc Christum solis discipulis dixisse, cum se iam domum recepissent. Respondet Euthymius, quod probabile videtur, bis hoc dixisse Christum; primùm omnibus in commune, vt Matthæus significat; deinde priuatim discipulis domi; & quidem vero simile est, quod Matthæus versu 10. ait dixisse Christo discipulos, *si ita est causa hominis cum vxore, non expedit nubere*, non publicè coram omnibus; sed priuatim, & secreto in loco dixisse, sicut proponere solebant separatim, cum aliquid de eius concionibus dubitabant. Tunc ergo interrogatus à discipulis Christus eadem verba iterauit,

quam-

quamuis Matthæus non narret, addiditque, quod de Eunuchis narrat Matthæus, tacet Marcus. Difficilis hic locus est, & magnam nobis cum hæreticis controuersiæ materiam præbuit. Summa quæstionis est, an quod hîc Christus dicit licere fornicationis causam vxorem dimittere, ita intelligendum sit, vt & dimittens, & dimissa possit secundas inire nuptias. Tres de hac re opiniones inuenio. Prima est vtrique licere, & dimittenti, & dimissæ; & innocenti, & sonti; in quo errore non solùm Lutherani, & Caluinistæ: sed scriptores etiam quidam Catholici versantur. Secunda est innocenti licere, reo non licere; quemadmodum ex Caluinistis nonnulli aliorum hæresim temperantes dixerunt, vt minus ipsi hæretici viderentur. Legimus nonnullos auctores veteres in ea fuisse sententia, Tertullianum libro 4. contra Marcionem, Ambrosium, aut, vt ego arbitror, Remigium in commentarijs in priorem epistolam ad Corinth. c. 7. nam eos commentarios Ambrosij non esse, qui & illos, & Ambrosij legit scripta, dubitare non potest. Scribit etiam Origenes hoc loco quosdam sua ætate Catholicos Antistites permisisse ijs, quorum vxores adulterium admisissent, vt illis dimissis, ducerent alias, idemque in Concilio Eliberino concessum fuit, si Gratianus fideliter recitat 31. q. 1. c. *si qua mulier*, & in Concilio 1. Aurelianensi c. 10. Tertia est, quam semper Ecclesia secuta est, & vltimo Tridentino Concilio ita est nostro tempore confirmata, vt nemini iam Catholico dubitare liceat, Christum ita permisisse adulteram vxorem dimittere, vt nec vxori liceat alij nubere viro, neque viro aliam vxorem ducere, quandiu vixerit vterque. Quam ego sententiam non solùm propter Ecclesiæ definitionem, quæ sola homini Christiano satis esse debet: sed etiam propter argumentorum, quibus probari potest, momenta adeo veram iudico, vt mirari satis non possim inuentos esse qui aliter senserint. Primùm hæc sententia antiquiores, plures, meliores habet auctores. In Canone 47. Apostolorum absolutè, & generaliter excommunicatur is, qui vxore dimissa aliam duxerit non adhibita exceptione, nisi fornicationis causa dimisisset, quæ adhibita profectò fuisset, si cùm ea de causa dimissa esset, aliam ducere liceret. Idem Euaristus epistola 2. & Clemens Alexandrin. lib. 2. Stromatum sine vlla exceptione docent, & Origenes tractatu 7. in Matthæum Episcopos illos, qui suo tempore permittebant, tanquam rerum Ecclesiasticarum imperitos reprehendit. Sic sentit Chrysostomus homil. in Matthæum 17. & Hieronym. hoc loco, & in epitaphio Fabiolæ, & Innocentius primus in epistola ad Exuperium Tholosanum Episcopum c. 4. & D. Augustinus duobus de hac re scriptis libris de adulterinis coniugijs ad Pollentium, & Isidorus lib. 2. de officijs ca. 19. & Beda melior auctor, quàm Remigius in commentarijs in c. 10. Marci. Sic iam olim definiuit Concilium Mileuitanum canone 17. & Concilium Africanum, si tamen diuersum est conone 69. & Foroiuliense canone 10. & Nannetense canone 10. Itaque decreta illa Concilij Eliberini, & Aurelianensis, quæ in cõtrariam partem adduximus, aut apocrypha sunt, & spuria, aut ita intelligenda, vt marito, qui ob adulterium vxorem dimisit, liceat alteram ducere, non quidem viuente, sed mortua priore. Dicet aliquis, quid opus erat, vt id permitteretur, cum dubium non esset, quin illi liceret? Respondeo id expressum fuisse ad declarandam differentiam inter maritum, & vxorem adulteram, quæ loco pœnitentiæ iubebatur aliquando etiam marito mortuo à nuptijs abstinere; ne quis ergo idem de marito intelligeret, explicatum est, vt maritus, si vellet, aliam duceret: sed intelligen-

De diuortio contra Lutheranos, & Caluinistas.

Commentarij in epistolam ad Cor. non sunt Ambrosij.

Canon Concilij Eliberini de diuortio explicatus.

A dum ex communi lege Ecclesiastica, mortua priore. Præterea ex ea ratione, qua hoc loco Christus vsus est, aut nihil probatur, aut hæc sententia probatur; primum argumentatur Deum non plures, sed vnam tantùm fœminam vni fecisse viro, inde colligit non debere plures habere: id est, vnam dimittere, & aliam ducere, quæ ratio idem omnino valet, vt probetur etiam propter fornicationem vxore dimissa aliam ducere non licere: nec enim refert, qua de causa dimissa sit, cum eadem semper aliam non ducendi causa maneat, quòd vni viro vna tantùm fœmina facta sit. Præterea quia Christus non solùm multas illas causas, quibus Iudæi vxores dimittebant, ad vnam fornicationem reuocauit; sed etiam libellum repudij omni-B no sustulit, quem non nisi propter Iudæorum duritiem concessum fuisse dicit. Post Christum autem inter Christianos nunquam auditum est libellum repudij datum fuisse. Atqui idem erat libellum repudij dare, & posse virum aliam vxorem ducere, vxorem alij viro nubere; ergo hanc iterum vxorem ducendi, & iterum nubendi potestatem sublato libello repudij sustulit Christus; quæ vna ratio, si aliæ deessent, satis superque hanc sententiam corroboraret. Deinde si dimissæ ob fornicationem vxori alij viro nubere liceret; sequeretur, quod absurdissimum est, melioris esse conditionis mulierem, quæ ob adulterium, quàm quæ ob morbum, aut aliqua alia de causa citra culpam dimissa sit; cùm adulteræ viuente adhuc priore marito alias nuptias inire liceret, alteri C non liceret. Deinde dubium non est, quin propterea Christus concesserit vxorem adulteram dimittere, ne cogerentur mariti cum adultera doloris plenam vitam agere, cùm vxor ipsa indignam se adulterando reddidisset, vt cum ea maritus habitaret; hæc autem ratio non eò vsque pertinet, vt marito aliam vxorem ducere licere possit: satis enim est, vt liceat priore liberari. Itaque, quod hæretici solent obijcere, nihil Christum maritis concessisse, si non aliter vxores adulteras dimittere concessit, quam vt sine vxore manerent, ineptum est, & hominum pluris carnem, quàm honorem, vitæque tranquillitatem æstimantium. Viri enim boni pro magno ducunt beneficio, D quòd sibi liceat mala carere vxore, quamuis aliam ducere non liceat; imo hoc ipsum, quod non liceat, alteram ducere, qui prudentiores sunt, beneficij loco habent: quemadmodum qui naufragium semel fecerunt, quòd sibi iterum mare tentare non liceat. Maius bonum est non posse malam vxorem inuenire, quàm inuenire aliquam bonam posse. Malam autem non inuenire non potest, nisi qui vxorem ducere non potest. Illa etiam ratio, quam Hieronymus affert, multum habet ponderis, si maritis liceret dimissis adulteris vxoribus alias ducere, quotidie, qui nouas vxores appeterent, contra priores adulteria confingerent, vt illis repudiatis alias haberent. Itaque non restrinxisset Christus veteris legis disciplinam, sed relaxasset. E Nam ne in veteri quidem lege huic mutandarum vxorum libidini tantum loci erat, cum adultera non dimitteretur, sed occideretur. Ista verò ratione, quam hæretici comminiscuntur, licentiam Christus maritis præbuisset vxores quotidie mutandi: quàm enim facile est, si quis animum attendat, aut verum in vxore adulterium, aut probabile deprehendere? quàm facile fingere? Prorsus mihi spiritum Christi non cognoscere, eiusque mentem non intelligere videntur ij, qui ad hunc modum eius verba interpretantur. Quis enim non videt Christum, cum velit Euangelicam disciplinam maximè restringere, & matrimonij vinculum indissolubile esse docere, non solum non debuisse potestatem facere

maritis dimissis adulteris vxoribus alias ducendi: sed frenum potius illis iniicere, vt si nollent vxore carere, adulteras paterentur, & corrigere conarentur, non repudiare? Voluntas enim Christi erat, vt maritus etiam adulteram vxorem non dimitteret: sed vt eius dolori consuleret, permisit, non præcepit, vt dimittere, si vellet, posset. Illud etiam, quòd Hieronym. obseruauit, hanc sententiam magnopere confirmat, quòd Christus non dixerit, si dimissa nupserit, mœchatur: sed, *qui dimissam duxerit, mœchatur.* Cuius rei non alia potuit esse causa, quàm quòd Christus de vxore etiam propter fornicationem dimissa loqueretur, de qua, quia iam adultera erat, noluit dicere mœchatur, quia nihil noui dixisset: sed dixit fore, vt quicumque eam duceret, mœcharetur; vt significaret nec dimissæ licere alteri viro nubere; neque alteri viro vxorem eam ducere. Ad hęc dubitandum non est, quin oporteat hunc locum ex alijs scripturæ locis, in quibus de eadem re agitur, explicare; in alijs autem locis semper absolutè dicitur non licere vxori dimissæ nubere, vt apud eundem Matthæum supra c.5.32. *Ego autem dico vobis, quia quicunque dimiserit vxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam mœchari, & qui dimissam duxerit, adulterat*; quo loco probauimus illud verbum, *qui dimissam duxerit, adulterat*, sine exceptione intelligendum esse. Præterea Marcus, & Lucas hanc ipsam narrantes historiam sine vlla exceptione dixerunt, quicumque dimissam duxerit, mœchari. Marcus c. 10. 11. *quicunque dimiserit vxorem suam, & aliam duxerit, adulterium committit super eam*, vbi non potest excogitari alia causa, cur Matthæus exceperit fornicationē; Marcus verò non exceperit, nisi quia Matthæus voluit explicare aliquādo licere vxorem dimittere, si nimirum adultera sit; Marcus autem docere voluit nunquam licere aliam vxorem ducere; etiamsi prior propter adulterium dimissa sit. Illud etiam in verbis Marci obseruatione dignum est, quòd dicat *adulterium committit super eam*, id est, contra eam: Hebraismus enim est, quia על vtrumq; significat. & *super*, & *contra*, quod ideo Marcus dixit, vt indicaret non magis marito licere dimissa vxore adultera ducere, quàm vxore contra ipsum adulterium committente contra illam adulterium committere; non enim licet in hoc genere facere paria. Lucas verò cap. 16. 18. generaliter etiam dixit. *Omnis, qui dimittit vxorem suam, & alteram ducit, mœchatur, & qui dimissam à viro ducit, mœchatur.* Fingamus Matthæum Euangelium non scripsisse, profectò ex verbis Marci, & Lucæ alium sensum elicere non possumus, quàm nunquam licere marito, quacunque de causa vxorem dimisisset, alteram ducere; nunquam licere vxori, quacunque de causa dimissa esset, alteri nubere; nec vllus dubitationi locus esset. Nunc Matthæus scripsit obscurè, ita vt de eius sensu, atque interpretatione inter nos, & hæreticos disceptetur; quis non intelligit hominis esse prudentis Matthæi obscurum locum ex Marci, & Lucæ perspicuis verbis interpretari? scripsit post Matthæum, vt creditur Marcus, & Lucas; credibile profectò est eos, quod obscurè Matthæus dixerat, perspicuè, & sine vlla ambiguitate dicere voluisse: dixerunt autem nunquam viro dimissa vxore alteram ducere licere: hoc igitur tenendum, quod sine ambiguitate, & quasi interpretationis loco dictum est. Matthæi autem testimonium ex aliorum duorum Euangelistarum explicatione intelligendum. Contra facere; quemadmodum hæretici faciunt, aut nullius, aut peruersi, & distorti iudicij est. Scripsit etiam post Matthæum D. Paulus epistolam ad Romanos, & ad Cor. In vtraque hanc quæstionem tractat; nunquam adhibet exceptionem, sed ad Rom. 7. 3. generaliter dicit, *igitur*

A *viuente viro vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro; si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est à lege viri, vt non sit adultera, si fuerit cum alio viro*, & 1. ad Cor. 7. 10. 11. *ijs autem, qui matrimonio iuncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus vxorem à viro non discedere; quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari.* Explicat D. Paulus Christi sententiam, de qua hoc loco disputamus; quis dubitat exceptionem adhibiturum fuisse, si vlla fuisset exceptio, qua dimissæ vxori nubere alteri viro liceret. Nunc autem generaliter, vniuersè, & absolutè dicit, vt maneat innupta, aut viro suo reconcilietur. Loquitur autem de vxore propter adulterium à viro discedente qua sola causa discedere licebat; alioqui non reliquisset D. Paulus in eius potestate, vt separata à viro, sed innupta maneret, aut vt viro suo

B reconciliaretur, sed diuersis verbis præcepisset, vt rediret ad virum, cùm illi non liceret ob aliam causam, quàm ob adulterium à viro separatam viuere. Ergo illam ipsam mulierem, quæ à viro ob adulterium discesserat; iubet non ex sua, sed ex Christi sententia aut innuptam viuere, aut priori viro reconciliari. Denique si sensus huius loci esset, quem esse hæretici putant, vt verba Matthæi coniuncta intelligantur, *quicunque dimiserit vxorem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit mœchatur, & qui dimissam duxerit, mœchatur*, quasi sententia sit, qui dimiserit vxorem suam ob aliam causam, quàm ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur: si verò ob fornicationem dimiserit

C & aliam duxerit, non mœchatur; & quicunque ob aliam causam, quàm ob fornicationem dimissam duxerit, mœchatur; qui autem ob fornicationem dimissam duxerit, non mœchatur: Si hic inquam esset sensus, sequeretur imperfectam esse sententiam; Christus tantùm dicit, *qui dimiserit vxorem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur*; quod hæreticorum iudicio intelligitur, si ob aliam causam dimiserit; sed alteram non duxerit; hoc enim Christus non explicauit, quod imprimis explicandum erat. Nostra autem interpretatione perfecta, & absoluta sententia est. Nam si ob aliam causam, quàm ob fornicationem dimiserit, quamuis aliam non duxerit, mœchatur, quia vxorem suam mœchari facit, vt ca-

D pit. 5. 32. explicatur. Si autem ob fornicationem dimiserit, & alteram duxerit, etiam mœchatur; non quia adulteram dimisit, sed quia alteram duxit. Itaque verbum *mœchatur* hoc loco & ad eum, qui ob aliam causam, quàm ob fornicationem vxorem dimisit, & ad eum, qui, cùm ob fornicationem dimiserit, alteram duxerit referendum est, tanquam si diceret, quicunq; dimiserit vxorem suā, nisi ob fornicationē, mœchatur, id est, facit eam mœchari, & quicunq; alteram duxerit (quacunque de causa priore dimissa) mœchatur, id est, adulterium contra priorem vxorem committit, vt Marcus interpretatur. Obijciet aliquis, si hic esset sensus, debuisset Euangelista dicere, quicunque dimiserit vxorem suam, nisi ob for-

E nicationem, & qui aliam duxerit, mœchatur; non autem dixisse, & qui aliam dixerit, sed *& aliam duxerit.* Respondeo ex Hebræorum consuetudine ἀπὸ κοινοῦ relatiuum præcedens esse repetendum; cætera, quæ ad huius loci interpretationem desiderari possunt, supra capit. 5. 32. explicata à nobis sunt.

10. *Si ita est.*] Ambrosius in exhortatione ad virgines, Hieronymus Chrysostomus & Euthym. hoc loco istud *ita est* ad hunc modum intelligunt, *si ita est*, vt non liceat viro, nisi adulterij causa, vxorem dimittere. Gregorius verò Nazianzenus in oratione, qua edisserit hæc verba, Pharisæorum verba esse dicit, aut errore memoriæ, aut, quod magis credo, significans Apostolos ea ex Pharisæorum consuetudi-

ne, &

ne, & sensu dixisse. Mihi sensus hic videtur esse, *si ita* A *est*, vt etiam ob adulterium vxore dimissa aliam ducere non liceat, non expedit nubere. Credibile enim est, quod magis nouum erat, magisque difficile magis Apostolos commouisse. Quod autem vxore etiam adulterij causa dimissa, aliam ducere non liceret, multo magis nouum, atque difficile videri poterat, quàm quòd non ob aliam causam, quàm ob adulterium vxorem dimittere liceret. Præsertim cum etiam nunc in quæstione versetur, an in veteri lege alia de causa, quàm adulterij dimitti posset.

Causa.] ἡ αἰτία, negotium, aut ius coniugale, quasi dicat, si ita inter virum & vxorem se habet res, aut si hoc iure, si hac lege vir vxorem ducit, vt ea etiam B adulterij causa dimissa aliam ducere non possit, præstat nullam vxorem ducere. Theophylactus Auctor est quosdam ad hunc modum exposuisse, *si ita est causa hominis cum vxore*, id est, si propter vxorem dimissam vir reus factus est, vxorem ducere non expedit. Græcum enim verbum αἰτία reatum propriè significat.

Hominis.] hominem Latinus posuit pro viro, sicut Græcus ἀνθρώπου, pro ἀνδρός, vt supra versu 5. quemadmodum apparet ex antithesi, *cum vxore.*

Non expedit nubere.] *Nubere*, dixit Latinus interpres pro vxorem ducere contra consuetudinem Latini sermonis Græci verbi ambiguitatem secutus; quia γαμῆσαι vtrumque significat, & vxorem ducere, & nubere. Hoc autem loco non nubere, sed vxorem C ducere significat, quia non de vxore, sed de viro agitur; neque de vxorum, sed de virorum conditione Apostoli querebantur, *si ita*, inquiunt, *est causa hominis cum vxore.* Itaque nouorum hæreticorum versionem non probo, qui hoc loco pro γαμῆσαι, matrimonio contrahere transtulerint; non enim generaliter de matrimonio, id est, de ducendo vxorem, & de nubendo, sed de virorum conditione in ducendis vxoribus agitur. Caluinus, vt solet, non solùm hoc loco falsus interpres, sed impius etiam, & aduersus Apostolos blasphemus est; vocat enim illos stultos, ingratos, impios; homo scilicet pius, quia existimauit Apostolis hoc ideo dixisse, quòd homines omnino carnales essent, & nuptiarum multitudine insatiabiles; tam longè nimirum ab eorum mente, quàm D ab eorum sanctitate distabat. Tantum enim abest, vt propterea id Apostoli dixerint, vt contrario omnino animo fuerint. Nam cùm Christus dixisset adulterum esse, qui etiam ob adulterium vxore dimissa alteram duceret; collegerunt, quod res erat, quodq; Christus responso suo comprobauit, non expedire omnino vxorem ducere: quandoquidem adeo vsitatum esset adulterium, vt vix inuenienda vxor esset, quæ futura non esset adultera, qua dimissa manendum viro sine vxore esset. Itaque præstare ab initio vsque ad finem vitæ sine vxore manere, & matrimonij molestijs, & adulteræ vxoris zelotypia liberum esse.

Impietas Caluini contra Apostolos.

11. *Non omnes capiunt verbum hoc.*] Non assentior ijs interpretibus, qui existimant Christum neque ap- E probare, neque improbare Apostolorum dictum, quòd vxorem ducere non expediat; probat enim & maximè quidem probat; vultque eos eò perfectionis adducere, vt, quod verbis dixerant, moribus, ac rebus præstent. Et, vt solemus vulgò dicere, indicat eos plus dixisse, quàm intelligebant. Quod autem dicit *non omnes capiunt verbum hoc*, ita fere omnes exponunt, tanquam si sensus esset, non omnes, quod dicitis, præstare possunt, id est, vxore carere, quia non omnes castitatis donum habent; sed quibus da- A tum est: quemadmodum D. Paulus 2. Corinth. 6. 13. iubet dilatari Corinthios, vt maiorem Dei donorum capaces sint. Itaque *non capere* hoc loco significat non esse capacem tantæ virtutis, vt sine vxore viuere quis possit. Hunc sensum Origen. tractatu in Matthæum 7. Gregorius Nazianzenus oratione in hæc verba, & Ambros. in exhortatione ad virgines secuti sunt. Quam interpretationem adduci non possum, vt sequar; quia cum Christus, versu sequenti dicit, *qui potest capere, capiat*, minimè dubium est, quin *capere* dicat pro intelligere, vt eo loco probauimus; ergo & hic, cum dicit *non omnes capiunt*, sensus est non omnes intelligunt, non omnes animo comprehendunt. Accedit, quòd additur, *verbum hoc*, quod etsi B aliquando rem omnem significat, tamen natura sua non accipitur, nisi pro sermone; nec debemus aliter, nisi aliquid nos cogat, interpretari; hîc nihil cogit; sermonem autem capere, nihil aliud est, quàm intelligere. Sensus igitur est, non omnes hoc verbum intelligunt; atque ita Epiphanius, quem huius expositionis auctorem habeo aduersus Manichæos hæresi 66. interpretatur: Accedit, quòd ita Christus loqui consueuit, vt Ioannis 8. 37. *Quæritis me interficere, quia sermo meus non capit in vobis.* Poterit aliquis obijcere, quod sequitur, *sed quibus datum est*; vnde colligi videtur posse non de intelligentia, sed de castitatis dono agi. Respondeo etiam intelligentiam donum esse Dei, vt idem Christus apud Ioannem cap. 6. 44. declarat, *nemo potest venire ad me, nisi pater, qui misit me,* C *traxerit eum*; agebat enim contra eos, qui ea, quæ dicebat, propterea non credebant, quia non intelligebant. Itaque necesse non est hoc loco de castitatis dono disputare: sed quia omnes interpretes disputant, & quia nolo quemquam meis interpretationibus addictum esse, & quia hoc testimonio hæretici impudenter abutuntur, dicam obiter, quid veteres senserint auctores. Gregorius Nazianzenus in oratione ad hunc locum, & Chrysostom. homil. 64. in Matthæum donum castitatis nihil aliud esse videntur existimare, quàm propensionem quandam naturalem, qua alij alijs ad castitatem magis apti, ad libidinem minus procliues sunt; ita vt non difficulter vxore careant. Alij omnes auctores præter naturalem propensionem, aut etiam contra illam diuinam gra- D tiam esse putant: sed ijdem docent omnibus volentibus, petentibus, & obtinere conantibus eam dari, quemadmodum Origenes tractatu 7. in Matth. & D. Ambros. libro 3. de virginibus, & Auctor imperfecti homil. 32 Hieronymus Beda Theophylactus & Euthym. solus D. Augustinus docere solet non omnibus, sed quibusdam tantùm donum illud conferri; sed tamen ex ijs, quæ D. Augustinus adnotauit, in libro de continentia capito primo ipsius opinio refutari, aliorum probari potest. Monuit D. Paulum 1. ad Corinth. 7. 7. cum dixit, *vnusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem sic, alius autem sic*, non solùm de virginitate, sed etiam de matrimonio locutum esse. Donum autem matrimonij omnibus volentibus datur, ergo & donum virginitatis, & casti- E tatis: hoc tantùm interest, quòd difficilius hoc, quàm illud obtinetur, maioremque conatum requirit. Abusi hoc loco sunt Manichæi, vt probarent diuersas esse in hominibus naturas, alios ita factos, vt vxore carere non possent; alios ita, vt non possint habere, vt Hieronymus hoc loco indicat, & Philastrius in hæresi Abstinentium; sed hoc opus non est refutare. Abutuntur & Lutherani, & Caluinistæ, vt probent impios esse (sic enim loquuntur) qui non certi de dono Dei continentiam profitentur; non enim omnes habere. Apud illos non solum non om-

Quid castitatis donum.

Donum castitatis omnibus offertur.

De castitatis dono contra hæreticos nostræ ætatis.

Lutheranum aut Caluinistã virginitatem colentem monstrum inauditum.

nes, sed nemo prorsus habet; certè non apparet. Hactenus enim hominem Lutheranum, aut Caluinistam perpetuam seruasse virginitatem monstrum inauditum est. Non ergo id hæretici agunt, quod agere se simulant, vt Dei gratiam commendent, dum eam non omnibus, sed quibusdam tantùm dari dicunt; sed illud potiùs, vt omnes homines ab Euangelica perfectione, & puritate ad suas reuocent sordes, malintque homines adulteros esse, quàm virgines. Cur enim eos, qui virginitatem profitentur, impios appellant: eos verò, qui adulterijs omnia permiscent, nunquam impios appellauerunt? Pudet me recitare, quod primum eorum magistrum Lutherum dicere, profiterique non puduit, non magis posse virum sine vxore, quàm sine cibo, ac potu viuere; vtrumque enim rem esse naturalem, & necessariam. Epicurum illum, qui sola voluptate beatitudinem æstimabat, nihil tam Epicuræum dixisse legimus; & porci, si loqui scirent, dicere non auderent. Dicebat olim simile quidam Aëtius rem Veneream χρείαν necessitatem appellans, vt auctor est aduersus illum scribens Epiphanius. Hoc si ita est, satis apparet non solum non omnibus: sed nemini prorsus hoc à Deo donum dari, vt sine vxore viuat. Nam & quidam ex eodem porcorum grege, magnus tamen apud illos habitus doctor, Catholicis dicentibus hanc seruandæ castitatis gratiam, etsi certò nescimus nos habere, tamen posse orationibus obtineri; respondet perinde esse, ac si profiteremur nunquam nos cibum, & potum sumpturos esse, dicentes à Deo nos precibus impetraturos, vt sine cibo, potuque viueremus. Constat igitur horum doctorum hanc esse sententiam nos non magis sine vxore, quàm sine cibo, & potu viuere posse. Vnde sequitur, primùm neminem debere sine matrimonio viuere velle, aut experiri, ne Deum tentare videatur. Itaque quod Christus vers. 12. dicit esse Eunuchos quosdam, qui se castrauerunt propter regnum cœlorum, istorum opinione locum non habet; nemo enim se propter regnum castrare potest magis, quàm cibo, & potu carere. Deinde licere maritis, si eorum vxores ægrotæ sint, longiore præsertim tempore, aut alias vxores ducere, aut alias mulieres inire: quemadmodum si quis omni cibo, potuque careat, licet vndecunque poterit arripere, & vitam sustentare. Tertio loco sequitur, si maritus, aut vxor diu absit, etiamsi in viuis sit, licere alteri coniugi alias adire nuptias: quo enim modo tam diu sine cibo, & potu viuet? Hoc postremum Caluinistæ absurdum esse non ducunt; sed vsu potius probant, & in quodam eorum Conciliabulo decretum est licere vxori, si maritus, nescio quam diu abfuerit, alteri nubere. Hæc est Caluinistarum doctrina, quam expedit in vulgus indicari, in lucemque proferri, vt omnes eorum impietatem cognoscant.

Lutheri turpe dictũ contra castitatem.

l. de vita coniugali, & in epistol. ad Wolfgangum Reissenb.

Absurda foeditates ex doctrina Hæreticorũ contra castitatem.

Vide etiam statuta ciuitatis Gebennensis.

12. *Sunt enim Eunuchi.*] Non satis apparet, quorsum hanc Eunuchorum distinctionem Christus subiecerit. Quidam ex hæreticorum interpretibus putant voluisse declarare, quod paulo ante dixerat, quibusnam datum sit, vt capiant verbum hoc. Maior verò magister Caluinus ita exponit, quasi præcedentibus verbis Christus dicere voluerit omnes necessariò debere vxorem ducere, nisi impij esse vellent, exceptis ijs, quibus Deus reuelauerit posse cœlibes viuere: qui autem illi sint, qui à matrimonij obligatione sint immunes, nunc Christum his verbis declarare. Itaque Caluini sententia vxorem ducere non solùm natura sua necessarium est; sed diuinum etiam præceptum: vxorem autem non ducere non consilium; sed Dei dispensationem esse putat. *Audiat hæc æther*, audiant omnes, & horreant. Quanto meliore spiritu, & iudicio Chrysostomus existimauit Christum his verbis docere voluisse possibile esse, quod tunc vulgo (nunc à Caluinistis impossibile) putabatur posse aliquos, imo quicunq; conarentur, gratia enim omnibus præsto est; tam castè viuere, quàm si Eunuchi essent: propterea enim Christum non quocunque modo; sed explicatis tribus Eunuchorum generibus Apostolorum dictum confirmauit, non expedire vxorem ducere, idque haud difficile fieri posse, si quis seipsum propter regnum cœlorum castrare vellet, id est, carnem non secare, sed domare. Proponit ergo, vt ait Hilar. tria Eunuchorum genera, quosdam à natura, quosdam ab hominibus, quosdam à seipsis factos; quorum primi & culpa, & merito careant: secundi culpam, si suo consensu exsecti sint: tertij meritum habeant.

Qui seipsos.] Duplex in hoc verbo vis est: altera, qua liberum arbitrium significatur, quo se quisque Dei adiuuante gratia castrare potest, id est, castum efficere, quemadmodum Chrysostomus annotauit: nam & castrandi verbum inde à Latinis dictum arbitror: altera, qua significatur id non sine carnis repugnantia fieri, vt Gregorius Nazianzenus obseruauit. Itaq; quod Caluinistæ dicunt, ridiculum est. Primùm, neminem debere continentiam experiri, nisi certus sit se à Deo continentiæ donum habere: secundò, quisquis continentiæ donum habet, certò scire se habere: quemadmodum, qui fidem habet, certò se habere nouit. Hæc enim & falsa sunt, & inter se pugnant. Nam eum, qui continentiæ donum habet, certò scire se habere, tam falsum & hæreticum est, quàm quod Caluinistæ docent, eum, qui gratiam Dei habet, certò scire se eam habere. Nam donum continentiæ gratia quædam est. Et exemplum fidei, quod afferunt, est falsum, & si verum esset, tamen esset ineptum: falsum quidem, quia, qui fidem habet, non scit, sed credit se fidem habere; ipsa enim fide, non alia cognitione id nouit: per fidem autem non scimus, sed credimus: & quisquis fidem scientiam appellat, fidem perdit, quia ex diuina, & Christiana fide humanam facit: ineptum autem, quia etiamsi, quisquis fidem habet, necessariò sciret se habere, non continuò sequeretur quisquis donum habet continentiæ, id etiam scire; quia fides cognitio quædam est, donum autem continentiæ non est cognitio; Itaque perinde isti boni Theologi argumentantur, atque si dicerent, quisquis visum habet, certò scit se visum habere; ergo quisquis bonum sanguinem habet, certò scit se bonũ sanguinem habere. Pugnantia autem dicunt, quia nemo, nisi experiendo scire potest, an castitatis donum habeat; experiri autem, vt isti volunt, non priùs debet, quàm de dono castitatis certus sit.

Caluinus refellitur circa donum continentiæ.

Caluinistæ contradictionis arguuntur.

Propter regnum cœlorum.] Hæretici exponunt *propter regnum cœlorum*, id est, propter Euangelium, vt illi nimirum seruiant. Timent enim, ne ex hoc loco meritum colligamus. Sed ista eorum ratione soli Ecclesiæ Doctores, id est, Episcopi, & presbyteri castrare sese deberent, quos illi imprimis coniugatos esse volunt, & quidem hactenus nullum apud eos Ministrum nouimus, qui etiam isto modo, id est, vt Euangelio liceat falso, seruiret, sese castrauerit. Sensus ergo est *propter regnum cœlorum*, id est, ad regnum cœlorũ promerendum, vt Origenes, Hilarius, Chrysost. Auctor imperfecti, & Euthym. interpretantur. Generaliter enim de omnibus, non de solis Apostolis, & Euangelij Doctoribus loquitur Christus. Solent dicere Caluinistæ cœlibatum non magis esse meritorium, quàm ieiunium, quod per se nec bonum, nec malum est: sed quatenus ad orandum conducit. Exemplũ ar-

Meritum.

Cœlibatum meritorium apud deum contra Caluinistas.

ripio

A ipso, si ieiunium per se nec bonum, nec malum est; ergo intemperantia, cui ieiunium opponitur, nec bona, nec mala est. Atqui intemperantia per se est mala ieiunium igitur per se est bonum, & cœlibatus, quandoquidem eandem vtriusq; rationem esse putant. Et vt per se hæc bona non sint, non sequitur meritoria nõ esse; non enim solum meremur, dum ea facimus, quæ per se bona sunt, sed etiam, dum ea, quæ ad id, quod per se bonum est, aliquid iuuant. Cuius rei in hoc ipso capite manifestum est argumentum. Nam omnes diuitias abijcere, sicut eas retinere, per se nec bonum, nec malum est: tamen propter regnum cœlorum eas abijcere nõ solum alicuius, sed etiam singularis, & excellentis meriti esse ex singulari B præmio perspicuum est, *vos, inquit, qui reliquistis omnia & secuti estis me, sedebitis super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel*, inf. a versu 27. & 28.

Qui potest capere capiat.] Caluinus suam secutus impietatem ad hunc modum exponit, vt Christus docere voluerit minime spernendum esse cõiugij vsum, nisi cæca temeritate nos in exitium velimus præcipites dare. Nam discipulis, inquit, quos videbat sine iudicio ruere, manum inijcere oportuit. Itaq; bonus iste Euangelicæ perfectionis interpres non putat Christum quod Apostoli dixerant, approbare: sed reprehendere, eosque temerarios, ac cæcos fuisse significat, quod existimauerint bonum esse vxorem nõ ducere. Hæc autem verba *qui potest capere, capiat*, non exhortantis, sed prohibentis esse interpretatur, quasi dicat C Christus, vos existimatis bonum esse vxore carere: ego autem veto, ne quisquam id facere tentet, nisi certus sit se id capere posse, id est, sine vxore viuere. Ipse, vt opinor, diabolus, si commentarios scripsisset, non potuisset peiore spiritu, & sensu Christi sensui magis contrario verba eius interpretari. Quis enim non videt voluisse Christum homines ad castitatem, & cœlibis vitæ perfectionem quasi proposito præmio cohortari? Caluini verbis verba Hieronymi opponamus, vt quemadmodum dicere soleo, quid inter Catholicũ, & hæreticum spiritũ intersit ex comparatione lector agnoscat. Hic contra Iouinianum, id est contra patrẽ Caluini lib. 1. scribit, *Proponit ἀγωνοθέτης præmium, inuitat ad cursum, tenet in manu virginitatis brauium, ostendit purissimum fontem, & clamat, qui sitit veniat ad me, & bibat, qui potest capere, capiat.* Ergo, vt D concedamus capiendi verbum hoc loco non pro intelligere; sed pro apprehendere, & obtinere positum esse, quemadmodum Hieronymus, Chrysostomus, Theophylactus & Euthym. existimant; tamen inde potius sequeretur nõ prohibentis, sed exhortãtis esse verba: loquitur enim Christ⁹, quemadmodũ Hieron. iudicat, tanquã agonotheta præmium manu tenens, & in stadio currentes clara voce cohortatur, *qui potest capere, capiat*, quibus verbis non significat non omnes posse capere: sed alludit ad stadium, vnde metaphora sumpta est, in quo omnes quidẽ currunt: sed vnus accipit brauium 1. ad Cor. 9. 24. Nos autem iam supra E monuimus *capere* hoc loco idem significare atq; intelligere: nihil enim aliud voluit Christus dicere, quam quod aliàs, cum de re aliqua egit graui, dicere consueuit, *qui habet aures audiendi, audiat*, vt supra c. 11. 15. & c. 13. 9. 43. & Marcus 4. 9. 23. & 7. 16. & Lucæ 8. 8.

Caluini diabolica interpretatio.

Iouinianus Caluini pater.

13. *Tunc.* Posthac, non enim constat, an statim post superiora hoc factum sit: nam Lucas multa in medio narrat, & nolumus sententiam plus iusto restringere. Quanquam Autor imperfecti non dubitat statim interpretari.

Oblati sunt ei paruuli.] Ex Luca c. 18. 15. perspicuum est non solùm pueros paruulos fuisse, sed etiam in- A fantes προσέφερον αὐτῷ τὰ βρέφη, & offerebant illi infantes. Nimirum cum videret populus omnes adultos, qui ad Christum accedebant, magnis aut sanctitatis, aut aliarum rerum cumulari beneficijs, cœpit & illi infantes offerre; vt quatenus ea ferebat ætas, beneficiorum Christi participes fierent. Non enim, vt sanarentur, sicut adulti: sed, vt spiritualem aliquam gratiam perciperent, illi offerebantur, vt statim explicat Euangelista.

Vt eis manus imponeret, & oraret.] Id est vt impositis super eis manibus eis benediceret, beneque precaretur. Hebræorum consuetudinem fuisse, vt qui maiores erant, & aliqua pollebant diuina gratia, manuum impositione inferioribus benedicerent, constat B ex Genes. 48. 14. 15. hac ergo ratione adducti parentes infantes ad Christum afferebant, vt impositis manibus illis benediceret. Vnde Ecclesiastica consuetudo nata est, vt laici, ac præsertim pueri à sacerdotibus, & Episcopis etiam extra Ecclesiam benedicantur, quam consuetudinem Auctor imperfecti commendat.

Mos accipiendi benedictionem ab Episcopis & sacerdotibus.

Discipuli autem increpabant eos.] Id est prohibebant, vt Euthymius interpretatur; id enim significat etiam verbum ἐπιτιμᾶν, vt supra alio loco monuimus. Dubium quare discipuli parentes prohibuerĩt ad Christum accedere, & illi infantes offerre. Chrysostomus Auctor imperfecti. Euthym. & Theophyl. ideo prohibuisse putant, quòd eam ætatem indignam iudica- C rent, vt ad Christum accederet: quasi Christi minueretur dignitas, si in benedicendis pueris occuparetur. Itaque tanquam de honore, & dignitate magistri soliciti, pueros arcebant. Probabilius hoc est, quàm quòd Hieronymus & Beda dicunt; non quòd nollent eis saluatoris & manu, & voce benedici, sed quòd necdum habentes plenissimam fidem putarent eum hominum offerentium importunitate lassari. Nam quod Christus subiecit, *sinite paruulos venire ad me: talium est enim regnum cælorum*, Chrysostomi videtur interpretationem confirmare.

14. *Sinite paruulos venire ad me.*] Paruulos vocat & per ætatem infantes, & per simplicitatem morum ad- D ultos, vt statim explicat dicens *talium est regnum cælorum*. Propterea enim non dixit horum, sed *talium est regnum cælorum*, vt non solum ætate pueros; sed etiam moribus pueris similes comprehenderet, vt Origenes, Hieronym. Augustin. lib. 1. de peccatorum meritis c. 19. Beda, Theophylactus & Euthym. monuerunt. Quod Lucas magis expressit c. 18. 17. addens, *Amen dico vobis quicunq; non acceperit regnum Dei sicut puer, non intrabit in illud.* Non habent aliud Caluinistæ testimonium, quo infantes baptizandos esse probent, quàm quòd Christus dicat *sinite paruulos venire ad me.* Nam illud fortissimum, & apertissimum, quo semper Ecclesia, vt infantes baptizaret, adducta est, *nisi quis renatus fuerit ex aqua, & spiritu sancto, non potest in-* E *troire in regnum Dei*, illi non de baptismo, sed de doctrina interpretantur: ita fit, vt dum hæretici esse volunt, & Ecclesiæ Catholicæ resistere, seipsos exarment, & Anabaptistis, qui infantes baptizandos esse negant, resistere non possint. Nam etsi ex hoc loco aliquid argumenti colligitur; quemadmodum & D. Bernardus epist. 240. colligit: tamen non adeo firmum est, vt tam certi, tamque necessarij ad salutem dogmatis fundamentum esse possit.

Caluinistæ probare non possunt infantium baptismum cõtra Anabaptistas. Io. 3. 5.

15. *Et cum imposuisset eis manus.*] Dixerat Euãgelista vers. 13. oblatos Christo fuisse pueros, vt manus illis imponeret, & oraret; dicit nunc manus illis imposuisse, sed orasse non dicit. cuius rei causam Orig. fuisse

putat, quòd Christus manus imposuerit, non autem orauerit: quia infantes impositionis manuum capaces erant: orationis, quam intelligere non poterant, non erant: opinio minimè probabilis. Nam opus non erat, vt infantes orationem intelligerent, vt eius participes esse possent: quemadmodum nunc opus non est, vt verba, quibus baptismus confertur, intelligant, vt baptismi fructum percipiant: & in manuum impositione oratio etiam comprehenditur. Nec enim sola manuum impositio sine oratione, ac benedictione vnquam adhibebatur, & Marcus c. 10 16. id expressit, *& complexans eos, & imponens manus super illos benedicebat eos.*

16. *Et ecce vnus*] *εἷς vnus* pro *τὶς* quidam positum est: sicut & Galli loqui solent. Lucas c. 18. 18. principem fuisse scribit, id est primarium, vt interpretor, virum; quia vt ait Matthæus versu 22. diues admodū erat. Videntur multi veteres auctores hunc adolescentem cum illo legisperito, de quo Lucas scribit c. 10. 25. lapsi memoria confudisse: nam & hunc legisperitum fuisse dicunt, vt Hieronymus, Ambrosius in c. 18. Lucæ, & Cyrillus Alexandrinus 2. libro Thesauri c. 1. Meliùs D. Basilius in homilia contra diuites auaros non solùm non putat legisperitum fuisse: sed legisperito illi, de quo Lucas scripsit, opponit, quòd ille tentandi causa, hic discendi ad Christum accesserit. Et verò si legisperitus fuisset, id potiùs expressissent Euangelistæ, quàm alias circunstantias, quas videmus eos magno studio declarasse, vt quòd princeps fuerit, quòd diues, quòd adolescens. Putant ijdem auctores, tum etiam Epiphanius in Anchorato, & hæresi 69. hunc etiam adolescentem non bono, ac simplici, sed tentandi animo ad Christum adiisse, quam opinionem & D. Basilius in eo loco, quem paulo ante annotauimus, & Chrysostomus & Euthymius in huius loci commentariis meritò mihi videntur, magnisque commentariis refutare: Primùm quia, vt Marcus cap. 10. 17. declarat, valde reuerenter, & suppliciter genua subinde flectens ad Christum accessit, quod superbi illi, & inflati Scribæ, & Pharisæi, qui tentaturi Christum adibant, facere non solebant. Deinde quia quoties aliquis tentandi causa Christum interrogat, Euangelistæ solent exprimere: de hoc verò adolescente nihil tale significarunt. Tertiò, quia rogat, quid adhuc sibi desit, vt ad vitam æternā peruenire possit. Quartò, quia, cùm Christus illi dixisset, *vade, & vende, quæ habes, & da pauperibus*, tristis discessit: nulla autem tristitiæ causa fuisset, si malo simulatoque animo Christum interrogasset. Itaque multo meliùs hinc Chrysostomus quàm Hieronymus ad probandam suam opinionem argumentatur. Addo ego, quod, qui tentandi causa Christum interrogabant, non solebant de seipsis, suaque salute: sed de lege, deq; rebus controuersis, & curiosis quæstionem proponere, vt an liceat tributum dare Cæsari; an liceat quacunque ex causa vxorem dimittere; quod sit maximum legis mandatum; cuius illa mulier in resurrectione futura sit vxor, quæ, dum viueret, septem fratres maritos habuisset. Hic autem adolescens non curiosa, non subtilia, non superuacanea rogat: sed sibi necessaria, *quid boni faciam, vt habeam vitam æternam?*

Magister bone.] Vtitur honorifica præfatione ad captandam Christi beneuolentiam. Alij Christum Rabbi, id est magistrum aliquid interrogaturi appellabant, ille vt maiorem animi propensionem ostenderet, magistrum bonum appellauit.

17. *Quid me interrogas de bono?*] Græcè in omnibus fere libris est *τί με λέγεις ἀγαθόν*; Quid me dicis bonū? nemo bonus; nisi vnus Deus: atque ita legit Origenes tractatu in Matheum 7. Hilarius, Chrysostomus, Auctor imperfecti in hunc locum, & Gaudentius tractatu 7. in Exodum. Noster interpres legit *τί με ἐρωτᾷς περὶ ἀγαθοῦ*; *Quid me interrogas de bono?* quemadmodum in nonnullis etiam nunc Græcis codicibus legitur, & vt Hieronymus hoc loco, & D. Augustinus lib. 1. de Trinitate c. 13. legunt. Origenes vtramque lectionem ponit. Verùm eorum cōiecturam nequaquam probo, qui vtroq; modo Christum dixisse putant; priùs quidem, *Quid me dicis bonum?* qui dixerat adolescens *magister bone*: deinde *quid me interrogas de bono?* si ita legamus, non significat, quid me interrogas, quid boni facturus sis? sed, quid me interrogas bonum appellans?

Vnus est bonus Deus.] Objiciebant Ariani Catholicis hunc locum, vt probarent Christum non esse Deum, quod videtur his verbis à bonitate, diuinitateque seipsum excludere, vt scribit Epiphanius aduersus Arianos hæresi 69. & Cyrillus Alexand. lib. 2. thesauri c. 1. & D. Basilius in epistola ad Amphilochium, & D. Ambrosius in cōmentarijs in c. 18. Lucæ, & D. Augustinus lib. 3. contra Maximinum Arianorum Episcopum c. 23. Omnes respondent Christum non negare se bonum esse, ac Deum. Nam & homines, & Angelos, & multa alia præter Deum suo quodam modo bona esse manifestum est, & multis scripturæ exemplis probat Epiphan. sed dicit neminem bonum esse præter Deum, eo modo, quo Deus bonus est, id est per se, & natura sua: quemadmodum dixit D. Paul. 1. ad Timot. 6. 16. solum Deum habere immortalitatem, cum & Angelos, & animos nostros immortales esse constet: quia nemo præter Deum natura sua; id est nō alterius participatione immortalis est: quemadmodum in quæstionibus Christianis propositis Iustinus explicauit. Itaque etsi Christus Deus non fuisset, bonus tamen fuisset: & quemadmodum se à bonitate non excludit dicendo *vnus est bonus, Deus*, ita non excludit à diuinitate: quinimò his verbis, vt paulo post explicabimus, maximè indicat se esse Deum. Cur ergo ita Christus adolescenti respondit? Ratio, quam Caluinus affert, inepta est, & ad Arianorum errorem accedit, vt, inquit, ostenderet suam doctrinam à Deo profectam esse. Nam neque id Christus voluit ostendere, sed potius dicere se esse Deum; &, si voluisset, non bene ea ratione ostendere potuisset. Alij voluisse Christū adolescentem illum, quasi nimium operibus legis cōfidentem, ab illis auellere, & ad fidem in se adducere; quod facit, dum indicat se nō solùm magistrū bonum, sed etiam bonum Deum esse: ita Origenes videtur significare tractatu in Matthæum 8. ita certè Epiphan. aduersus Arianos, & Cyrillus lib. 2. Thesauri c. 1. interpretantur. Quod dicunt Christum voluisse significare se esse Deum, vehementer probo: quod dicunt adolescentem in operibus legis confidisse, & ab illis eum Christum voluisse reuocare, non probo; nec illi mihi videntur bene probare. Vera igitur causa, cur ita Christus responderit, ea mihi videtur esse, quam Auctor imperfecti homilia 33. Hier. in commentarijs, Gaudent. tractatu. 7. in Exodum, Augustin. lib. 1. de Trinitate cap. 13. & lib. 3. contra Maximinum cap. 23. Beda, Theophylactus & Euthym. hoc loco afferunt, quòd adolescens ille, etsi bonam, non tamen satis magnam, atque perfectam de Christo habebat opinionem. Manifestum enim est conatum illum fuisse quàm magnificentissimis titulis Christum ornare, vt eius iniret gratiam; & videmus tamen non nisi magistrum bonum appellasse, quasi nihil de illo supra sentiret. Nam si Deum esse credidisset, aut Deum suum, aut certè Dominum appellasset: voluit ergo

Locus contra Arianos pro diuinitate Christi explicatus.

Caluinus Arianizat.

Christus sciens eum bono animo de sua salute consulere eius adiuuare fidem, atque perficere, eòq; interrogando perducere, ut se non tantùm magistrum bonum; sed Deum etiam bonum esse crederet, propterea ex eius ore verbum arripuit, ut doceret tantùm illi opus esse, vt ea, quę dixerat, bene intelligeret. Vocauerat Christum magistrum bonum, docet illum Christus neminem bonũ esse, præter Deum, vt probet se Deum esse, si bonus est, quemadmodũ ille ipse nesciens, quid diceret, confessus erat. Fateor ambiguitatem in verbo esse: nam aliter magister bonus, aliter Deus bonus appellatur: sed hæc ipsa ambiguitas gratiam argumentationi affert: sic enim Christus argumentatur, quasi non intelligat, quid inter magistrum bonum, & Deum bonum intersit. Annotauimus alijs locis solitum fuisse Christum ambiguitate verborum ludere, vt supra c. 8. 22. *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos.* Quæret aliquis, cur Christus non eodem modo alijs responderit, quos credibile est aliquando aut similibus, aut ijsdem titulis vsos fuisse. Ratio mihi videtur esse; quod hic adolescens ita eum magistrum bonum appellauerit: quasi existimaret aliquem ei titulum tribuere singularem, quem alij tribuere non solebant: voluit ergo Christus eius opinionem arripere, docereque non satis magnum sibi titulum tribuisse, se enim non solum magistrum bonum; sed Deum etiam bonum esse.

Caluinus reprehenditur.

Si autem vis ad vitam ingredi, serua mandata.] Perniciosissima, & menti Christi omnino contraria est interpretatio Caluini; sic enim exponit, quasi Christus bonum illum, & simplicem adolescentem deludere voluerit; quemadmodum si quis interroganti, qua via Romam iretur, extremos Indos ostenderet. Sic enim putat Christum respondisse, *si vis ad vitam ingredi, serua mandata* non quod mandatorum obseruatio vitæ æternæ via esset, sed potiùs diuerticulum, quo à vita æterna homines aberrarent: iuuenem enim illũ obseruatione legalium præceptorum inflatum fuisse, atque confisum, quæ tantùm abest, ut homines ad vitam æternã duceret, vt ab ea potius retardaret. Duplex error; alter, quem iam refutauimus, quòd existimet illum adolescentem in legalium præceptorum obseruatione confidisse; nec enim confidebat, qui præter illa quærebat aliquid, quod faciendo in vitam æternam ingrederetur: alter, quòd putet Christum de legalibus agere præceptis; de quibus enim agat, statim ipsemet exponit, *non homicidium facies &c.* quæ præcepta non legalia, sed Euangelica sunt: quisquis autem legalia esse putat, legem ignorat: si enim legalia fuissent, vnâ cum ipsa lege fuissent abrogata; tantùm verò abest, vt abrogata fuerint, vt tunc cœperint maximè vigere, cum cœpit lex maximè mori; vt Christus c. 5. explicauit. Legalia igitur ea tantùm, quæ cum lege perierunt, vt Circumcisio, cæterǽque cæremoniæ, ac sacramenta. Verùm vitæ æternæ viam Christus ostendit, à qua longissimè Caluinus aberrauit. Nam nec viam illam legis adolescens ignorabat: nec eam Christus ostendisset; qui ideo venerat, vt ea abolita nouam homines viam doceret; velitque nolit Caluinus merita hinc bonorum operum apertissimè probantur: nec enim mandata ideo tantùm via vitæ æternæ vocantur, quòd per ea, sed etiam quòd propterea ad vitam æternam homines veniant, vt c. 25. 34. 35. manifestum est, *Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare: sitiui & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me; nudus & operuistis me.* Neque hæc Christi sententia, vt Caluinus putat, nobis aduersatur: quasi hinc colligatur nulla alia præcepta, præter decem Decalogi, nullasque traditiones esse ad salutem necessarias; eodem enim argumento colligeret ad salutem necessarium non fuisse, vt Christiani Apostolorum constitutiones obseruarent, & à sanguine, suffocatoque abstinerent Actorum 15. 20. eodem argumento colligeret nulla esse in Euangelio necessaria sacramenta; nec enim in decalogo continentur. Meliùs objicere potuisset; si mandatorum obseruatio, vt Christus significat, ad salutem satis est, fidem non esse necessariam. Respondeo Christum tantùm respondisse ad quæstionem adolescentis, *quid boni faciam, ut habeam vitam æternam?* propterea non docet, quid credere debeat; sed quid facere: inter ea autem, quæ ad consequendam vitam æternam facienda erant, sola mandatorum obseruatio sufficiebat, in quibus & parentum, & Ecclesiæ mandata, traditionesque comprehenduntur. Nam cum in quarto præcepto iubemur parentes honorare, iubemur illis obedire: cum autem illis iubemur obedire, iubemur obedire omnibus, qui parentum nobis loco esse debent, quales Reges sunt, & magistratus, multò verò magis Ecclesia; quin potius ex hoc loco maximum aduersus Caluinistas sumitur argumentum, ut probetur malè eos colligere sola nos fide iustificari, & sanctos fieri, quia sola aliquando fides inter iustificationis causas nominatur. Nam quemadmodum hîc cum sola mandatorum obseruatio causa salutis esse dicitur, non excluditur fides; sed tantùm significatur inter ea, quæ facienda sunt, satis esse mandata seruare: ita, cum sola fides inter iustificationis, & salutis nostræ causas nominatur, opera nô excluduntur, sed tantùm ostenditur inter ea, quæ non facienda, sed cognoscenda sunt; satis esse credere, fidemque nobis, licet obscuram, & quodammodo cæcam cognitionem instar omnis scientiæ, omniumq; doctrinarum esse oportere.

Merita bonorum operum.

18. *Quæ?*] Hieronymus, qui hunc adolescentem tentandi causa venisse putat, nõ simpliciter, sed fraudulenter interrogasse dicit, quænam essent illa mandata; quasi dissimulauerit scire se, quod maximè putabat scire: sed hanc opinionem versu 16. refutauimus, & ex ipso verborum contextu perspicuum est, eum propterea interrogasse, quænam ea mandata essent, quòd ad Christum, tãquam ad nouum aliquem, & maximum magistrum venisset, vt aliquid ab eo supra legem disceret, nam legis mandata non solùm sciebat; sed etiam obseruauerat, vt versu 20. probabimus. Interrogat ergo, *quæ?* putans fore, vt Christus aliqua, præter legem, præcepta sibi tradat.

Non homicidium facies.] Proponit illi Christus præcepta Decalogi non omnia, sed secundæ tanùm tabulæ; nec ea quidem ordine, sed prout sese offerebant: nec enim id agebat, ut totum Decalogum memoriter, & ad verbum recitaret: sed vt sententiam proponeret. Potest quæri, cur primæ tantùm tabulæ mentionem non fecerit. Respondet Euthymius, propterea quòd primæ tabulæ obseruatio in occulto, id est in animo lateat; secundæ autem tabulæ manifesta sunt opera, non occidere, non mœchari &c. Non probo rationem, nec enim Christus adolescentem arguere, vt quidam putant, sed vt nos supra probauimus, docere voluit; nec docere, quomodo bonus esse videretur, sed quomodo bonus ac iustus esset: nec enim hypocritam, sed Christianum facere volebat. Vera mihi videtur fuisse ratio, quòd quicunque secundam tabulam obseruat, & primam obseruet: quemadmodũ D. Paulus ait ad Romanos 13. 9. 10. *Nam non adulterabis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium dices, non concupisces, & si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur, Diliges proximum tuum sicut teipsum: plenitudo ergo legis est dilectio*

Propte-

Propterea & Christus hîc, & D. Paulus illic volentes mandatorum obseruationem proponere secundæ tantùm tabulæ meminerunt. Dicet aliquis eadem ratione, ac multo etiam maiore primam tantùm tabulam proponere debuisse, quia & qui primam obseruat, secundam obseruat; qui enim Deum diligit, omnia, quæ Deus præcepit, facit: estque prima tabula multo breuior, quàm secunda, vt eò magis videatur, tanquam omnium præceptorum summa proponi debuisse. Respondeo isthæc omnia vera esse: sed tamen facilius esse proximum diligere, quàm Deum, vt D. Ioannes 1. epistola cap. 4. 20. argumentatur, *qui enim non diligit fratrem suum, quem videt, Deum, quem non videt, quomodo potest diligere?* Solet ergo scriptura sacra ad obseruationem nos mandatorum Dei per secundam tabulam, tanquam per magis facilem, magis planam, magis nobis notam viam deducere.

19. *Dilige proximum tuum sicut teipsum.*] Nimis audax Origenis tractatu in Matthæum 8. coniectura est hæc verba ab aliquo esse addita, propterea quod apud alios Euangelistas non leguntur. Præstabat existimare ab alijs prætermissa, quemadmodum solent non omnia semper dicta, factaque Christi commemorare. Est ergo, quasi breuis complexio quæ omnia, quæ Christus recitauerat, vno verbo comprehenduntur, qualis & D. Paulus ad Rom. 13. 9. 10. & ad Galat. 5. 14. vsus est. Nec enim vnum est præceptum: sed omnium præceptorum summa ex Leuitico ca. 19. 18.

20. *Omnia hæc custodiui à iuuentute mea.*] Hilar. canone in Matthæum 19. Auctor imperfecti homil. 33. Ambrosius in commentarijs in cap. Lucæ 18. D. August. epistola 89. Hieronym. & Beda hoc loco, & nonnulli, vt opinor, Græci, quorum Theophylact. opinionem recitat, existimarunt hunc adolescentem, cum dixit se omnia mandata à iuuentute sua seruasse, fuisse mentitum. Multò magis D. Basilij homilia contra diuites auaros, & Chrysostomi, atque Euthymij probo sententiam, eum dixisse, quod res erat; nec enim sine causa narrat Marc. capit. 10. 21. Christum hoc audito eum dilexisse; quod profectò non fecisset, si simulator fuisset, quod Christum omnia scientem latere non potuit. Quod autem Caluinus respondet dilexisse eum, sicut diligit Deus res omnes naturales, quia natura sua bonæ sunt: ridiculum est. Nam isto quidem modo non solùm omnes homines: sed omnes etiam dæmones diligit. Perspicuum autem est Euangelistam aliquem Christi erga hunc adolescentem propter mandatorum obseruationem singularem amorem significare voluisse; quo amore non solùm non alios peccatores: sed ne illum quidem ipsum, antequàm id audiuisset, prosequeretur; non quòd id priùs ignoraret, aut quòd non priùs eum diligeret: sed quòd ostenderet se more hominum ex eius responso, quod ante ignoraret, didicisse, & quem ante non diligebat, diligere cœpisse. Quod ad confirmationem sententiæ nostræ satis est. Magis etiam ridiculum, quod idem Caluinus Catholicis ex hoc loco colligentibus peccatorem posse se per bona opera, & mandatorum obseruationem ad iustificationem disponere; ea enim bona, quæ facit, antequàm iustificetur, suo quodammodo Deo grata esse, ac vt Theologi vocant, meritoria de congruo, respondet eodem modo ranas, & culices mereri; quia ea, quæ faciunt, naturaliter bona sunt, eaque Deus amat. Iam enim docuimus Christum hunc adolescentem non tantùm propter naturalem bonitatem, sicut omnes communiter homines; sed propriè propter mandatorum obseruationem, quæ naturalis non est, singulariter amasse.

Caluinus reprehenditur.

Meritum de congruo.

21. *Si vis perfectus esse, vade, vende omnia, quæ habes, & da pauperibus*] Peruersa etiam hoc loco, & maligna interpretatio Caluini, qui existimat Christum non seriò; & vt perfectionis consilium daret: sed cautè, vt adolescentis hypocrisim detegeret, hoc illi dixisse. Quia enim, inquit, mentitus est, dicens se mandata omnia obseruasse, voluit Christus, vt palàm omnes intelligerent non ita esse, proponens illi vnum tantùm præceptum, ex quo, an proximum diligeret, appareret, vt venderet omnia, & daret pauperibus, sciens eum facturum non esse, atque ita eius mendacium deprehendendum. Multi sunt hîc eius errores: primus est, quòd illum adolescentem mentitum putet, quem superiore versu refutauimus. Hic dignus erat venia, nec error appellandus, quia multi, vt diximus, & graues auctores in eadem fuerunt opinione: nisi illi Catholico, Caluinus hæretico animo dixisset; non, vt aliquid eorum auctoritati tribueret, quos si sciuisset ita sensisse, contrarium fortasse, vt solet, dicturus fuisset; sed vt Euangelica consilia, quæ illi & probarunt maximè, & secuti sunt, non solùm ipse non sequeretur, sed etiam refutaret, & quantum in se esset, penitus tolleret. Secundus est, quòd nullum prorsus consilium esse putet, & hoc ipsum, quod Christus adolescenti dixit, vt sua omnia venderet, & daret pauperibus, seque sequeretur, non consilium, sed præceptum esse dicat, quod ante illum nemo cogitauerat. Est genus quoddam Pelagianorum, qui olim docere videbantur neminem saluum esse posse, nisi omnia venderet, & daret pauperibus, quasi non consilium, sed præceptum hoc esset; non tam ab Augustino epistola 89. paucis verbis refutati sunt, quàm, vt insani, ab omnibus irrisi. Et verò quis non videt consilium illud esse, quod cùm bonum sit, imperatum tamen non est, alioquin & perpetuam seruare virginitatem præceptum esset, quia bonum esse D. Paulus testatur. At hoc Caluinus, vt opinor, non concedet. Nam si præceptum est, seruari ergo ab omnibus debet; & qui non seruant, salui esse non possunt. Itaque eò Caluinus suo errore ducatur necesse est, vt affirmet, quod olim Eustathiani in Concilio Gangrensi condemnati affirmabant, neminem, qui vxorem haberet, saluum esse posse, &, quod stulti illi Pelagiani dicebant, neminem posse ad vitam æternam peruenire, nisi omnia venderet, & pauperibus daret. Deinde quis tam obtusus est, vt non animaduertat, quàm exquisitis studiosè verbis præcepta Christus, consiliaque distinguat? Cum de præceptis loquitur, non dicit, si vis perfectus esse, serua mandata: sed *si vis ad vitam ingredi:* cum verò de consilio, non dicit si vis ad vitam ingredi; sed *si vis perfectus esse.* Præterea mandatorum obseruationi, tanquam præmium, proponit vitam æternam, *si vis*, inquit, *ad vitam ingredi, serua mandata:* obseruationi verò consiliorum non vitam æternam, sed *thesaurum in cælo*, id est, vitæ æternæ maiores diuitias pollicetur. Et non solùm beatum esse, sed beatorum principem, & iudicem, *sedebitis*, inquit, *& vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel.* Non possum ego melioribus verbis, quàm Augustinus sermone 61. de tempore, aut probare, aut explicare Euangelica consilia. *Aliud*, inquit, *est consilium, aliud præceptum. Consilium datur, vt virginitas conseruetur, vt à vino, & carnibus abstineatur, vt vendantur omnia, & pauperibus erogentur: præceptum verò datur, vt iustitia custodiatur, vt omnis homo diuertat à malo, & faciat bonum. Denique de Virginitate dicitur, qui potest capere, capiat, de iustitia verò non dicitur, qui potest facere, faciat, sed omnis arbor, quæ non facit fructum bonum, exscindetur, & in ignem mittetur. Consilium qui libenter audierit, & fecerit, maiorem habebit*

Errores multi Caluini refelluntur.

Paupertatis consilium contra Caluinum defenditur.

1. Cor. 7. 1.

Luculenta descriptio consilij & præcepti ex D. August.

Virginitatis consilium.

gloriam;

gloriam; præceptum qui non impleuerit, nisi pœnitentia subuenerit, pœnam euadere non poterit. Et rursus in lib. de sancta virginitate cap. 14. *Præcepto*, inquit, *quisquis non obtemperat, reus est & debitor pœnæ. Proinde quia vxorem ducere, vel nubere peccatum non est; si autem peccatum esset præcepto vetaretur, propterea præceptum Domini de virginibus nullum est: sed quoniam deuitatis, remissisue peccatis adeunda est vita æterna, in qua est quædam egregia gloria, non omnibus in æternum victuris, sed quibusdam ibi tribuenda, cui consequendæ parum est liberatum esse à peccatis, nisi aliquid ipsi liberatori voueatur, quod non sit criminis non vouisse; sed vouisse, ac reddidisse sit laudis. Consilium*, inquit, *do* (1. Cor. 7. 25.) *tanquam misericordiam consecutus à Deo, vt fidelis essem.* Et eiusdem libri cap. 30. *Nec enim sicut non mœchaberis, non occides; ita dici potest non nubes: illa exiguntur, ista offeruntur. Si fiunt ista, laudantur; nisi fiant illa, damnantur. in illis dominus debitum imperat vobis: in hoc autem, si quid amplius supererogaueritis, in redeundo reddet vobis.* Et sermone 18. de verbis Apostoli, *Quid tibi est, ne adulteræ simus? hic præcipis; amando te plus facimus, quàm iubes. De Virginibus*, ait *Apostolus, præceptum Domini non habeo. Ergo quare hoc faciunt. Consilium autem do.* (1. Cor. 7. 25.) *Illæ autem mentes, quibus terrenæ nuptiæ voluerunt, quæ terrenos amplexus nõ desiderauerunt, vt, quæ adeo acceptæ erunt præceptum, vt non re nuerent consilium.* Eant Caluinistæ, & negent vllum esse consilium, dicant opera supererogationis Sophistarum esse commentum. Nos enim Christum, & D. Paulum consiliorum ac præceptorum doctores atque assertores; Christi verò ac D. Pauli D. Augustinum, omnesque omnino veteres auctores interpretes habemus. Caluinistæ, quia Euangelica consilia seruare nolunt, esse non credunt, aut se credere dissimulant, & obijciunt illud tritum, quod Christus ait apud Lucam, *Cum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, serui inutiles sumus* cap. 17. 10. Illum locum in commentarijs in Lucam, si Dominus iuuerit, explicabimus: nunc tantùm dicimus illum Caluinistis aduersari maximè: primùm, quia docent neminem omnia præcepta seruare posse: Christus autem ostendit nos posse seruare, cum dicit, *cum feceritis omnia, quæ præcepta sunt vobis.* Deinde quia ex illis ipsis verbis colligitur posse nos vltra præcepta aliquid facere. Huc enim tota spectabat parabola, vt doceret Christus eum, qui non facit, nisi quæ sibi præcepta sunt, non maiorem gloriandi occasionem habere, quàm seruũ, qui domino suo tantùm ministrauit. Indicat ergo tunc gloriari nos posse, cum vltra præcepta aliquid etiam boni fecerimus; facere igitur possumus. Expressum est exemplum in D. Paulo, præceperat Christus, vt Euangelium prædicaret; non præceperat; sed tanquam consilium in medio reliquerat, vt qui Euangelium prædicarent, de Euangelio non viuerent; dicit se, si Euangelium prædicauerit, nullam gloriam habere: necessitatem enim, id est, præceptum sibi incumbere: gloriam autem suam esse, vt *Euangelium prædicans sine sumptu ponat Euangelium* 1. ad Cor. 9. 15. 16. 18. Obijcit etiam Caluinus, quòd Abrahamo Gen. 17. 1. à Deo dictum sit, *Ambula corã me, & esto perfectus*, cum illi nõ consilia, sed præcepta seruanda traderentur, quasi inde sequatur Euangelicam perfectionem non in consiliorum, sed in præceptorum obseruatione sitam esse. Respondeo pueriliis esse ignorantiæ nescire inter legalem aut naturalem, & Euangelicam perfectionem distinguere. Tertius error est, quòd existimet satius esse bona sua retinere, & paulatim ex illis pauperes iuuare, quam simul illis erogare. Hoc quidem nõ præceptum, sed consilium, est. non tamen Christi; sed hominum auarorum, qui hoc solent prætextu diuitias suas retinere; eundemq; Vigilantij olim errorem fuisse aduersus illum Hieron. scribit, idemque in lib. de Ecclesiasticis dogmatibus c. 71. Gennadius indicauit. Non Caluinus, non Vigilantius, sed Christus est, qui adolescenti consilium dedit, vt si perfectus esse vellet, non post longas inducias, sed statim; nec paulatim, sed simul omnia, quæ haberet, venderet, ac pauperibus daret, seque nudum nudus quoq; sequeretur.

Supererogationis opera.

Caluini obiectio contra opera supererogationis diluitur.

Præcepta omnia seruari posse contra Caluinum.

Melius omnia simul dare pauperibus, quam paulatim contra Caluinum.

Auctor libri de Ecclesiast. dogmat. Gennadius.

Et habebis thesaurum.] Valde risi, cum apud magnum quendam hæreticorum interpretem hanc expositionem legerem, ne, inquit, putaret sibi deperdita esse bona, si illa pauperibus daret, adiunxit præcepti huius vtilitatem. Per imitationem autem loquitur ob id, quod hic adolescens non simpliciter bona sua, sed thesauri loco possidebat. Quasi dicat putas te thesaurum habere, quia diues es, maiorem habebis in cœlo, si me audieris. Quæ omnia propterea hæreticus iste dicit, ne merita bonorum operum, quæ hinc manifestissimè colliguntur, colligi posse videantur; propterea paucis verbis multos errores complexus est; quòd præceptum vocet, quod consilium est, quòd propterea putet Christum vitam æternam thesaurum appellasse, vt ad adolescentis opinionem alluderet, qui magnum se habere thesaurum arbitraretur; quòd nolit censum esse propter relicta, & pauperibus data bona thesaurum in cœlo illum habiturum, ne merita concedere videatur. Primum errorem satis paulo ante refutauimus. Secundum non magnopere opus est refutare, quia quisquis aliquid habet iudicij, facilè reprehendet, & ridebit. Quis enim tam hebes est, vt nõ animaduertat voluisse Christum ad mercatorum cõsuetudinem alludere, qui vno loco minorem pecuniæ summam dare solent, vt in alio longè distante maiorem recipiant? Propterea ergo vitam æternam thesaurum appellauit, quòd hic bona reponantur, vt illic aucta inueniantur: sicut solet quotidie crescere thesaurus, cum ab aliquo reconditur; quemadmodum c. 6. 20. Christus dixit *thesaurisate vobis thesauros in cœlo, vbi neq; ærugo, neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt, neque furantur.* Agebat autem de eleemosyna, sicut hoc loco, significatque eum, qui dat eleemosynam, quasi in cœlum thesaurum transmittere, sicut Salomon dixit Prouerbiorum 19. 17 *fœneratur domino, qui miseretur pauperis.* Ex illo ergo superiori loco, non ex hæreticorum interpretatione hic est intelligendus. Præterea quis non animaduertit voluisse Christum hominem diuitem, &, vt vero simile est, deditum lucro spe maioris lucri, qua eiusmodi homines capi solent ad regnum cœlorum allicere? quasi dicat; etiam si multa habeas bona; multo tamen plura, maioraq; recipies, si ea pauperibus dederis. Itaq; tantum abest, vt voluerit Christus ad thesaurum, quem se adolescens habere arbitraretur alludere, vt potius voluerit significare illum nihil habere; si ea, quæ habebat, cum regni cœlorũ diuitijs compararentur; illum enim, vt diues sit, tamen thesaurum non habere, quem non nisi Reges, nec illi quidem omnes habent: in cœlo autem thesaurum habiturum. Thesaurum ergo regni cœlorum opibus adolescentis non æquiparat; sed opponit: quemadmodum si quis exiguis possessionibus ingentes totius mundi opes opponat. Præterea illud Christus significat eum maiorem in cœlo gloriam habiturum, si Euangelica consilia, quàm si sola præcepta secutus fuerit. Nam qui præcepta sola sequuntur, singuli singulos tantùm denarios accipiunt, vt sequenti c. versu 9. & 10. explicatur: illum autem, si præter præcepta, quæ iam seruauerat, hoc etiam consilium amplexus fuerit, vt omnia sua bona pauperibus tribuat: non tantùm denarium: sed ingentem etiam thesaurum accepturum esse. Atque hinc etiam tertius error refutatur:

ex

ex hoc enim sensu, quem proprium, ac genuinum esse constat, manifestum est homines per eleemosynas, & proinde per omnia opera bona vitam æternam promereri. Idem enim, imo maius quiddam hoc loco significatur, quàm apud Lucam cap. 16. 9. *facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Nam & illic de eleemosynis agitur, & facere sibi amicos nihil aliud est, quàm eorum amicitiam, gratiamque promereri. Atque hoc sensu omnes veteres doctores interpretantur. Cyprianus lib. de opere & eleemosyn. negotiatorem cælestis gratiæ, & comparatorem salutis æternæ distractis omnibus rebus suis pretiosam margaritam, hoc est, vitam æternam Christi cruore pretiosam de quantitate patrimonij sui dicit debere mercari, & Hilar. *Iactura,* inquit, *terrenæ substantiæ: cælorum opes emendæ sunt,* & Chrysostomus homil. in Matthæum 64. *Nam quoniam magna illi cura de pecunijs erat, & quandoquidem ipsum cunctis denudari rebus consulebat, vt ostendat non amissarum bona sua: sed tantò plura, maioraq́; inuenturum, quantò terra cælum præstabilius est, retributionis præstantiam thesaurum appellauit, & simul stabilitatem, atque incorruptibilitatem prawij, vt fieri poterat, humano verbo significanter expressit.* Ad eundem modum Chromatius in commentarijs in cap. 6. Matthæi.

Et veni sequere me.] Tria Christus adolescenti faciendа præscripsit, vt omnia bona sua venderet, vt collectam pecuniam pauperibus daret, vt se sequeretur, quod vltimum omnium summa erat. Nam & Socrates, vt ait Hieronymus, & alij multi Philosophi diuitias contempserunt; sed quia Christum secuti non sunt, nihil illis profuit. Quomodo autem Christus intelligat *sequere me,* minus certum est, quàm vulgò videtur existimari. Clemens Alexand. lib. Stromatum. 4. Hieronymus hoc loco, aliique nonnulli interpretes de Christi imitatione dictum intelligunt, quod & ex Marco 10. 21. videtur confirmari, vbi in quibusdam Græcis codicibus legitur ἄρας τὸν σταυρόν *tollens crucem:* sed verbum illud *veni* indicat Christum non de imitatione solùm, sed de corporali etiam comitatu agere, inuitareque eum, vt se sequatur, quemadmodum Apostoli, & familiares discipuli sequerentur. Quod autem Marcus ait *tollens crucem,* si eam lectionem admittimus, contrarium huic interpretationi non est. Nam Apostoli, & discipuli maximè crucem ferebant, qui Christum non animo tantùm: verùm etiam pedibus proximi sequebantur.

22. *Abijt tristis.*] Hæretici interpretantur propterea tristem abijsse, quia victus, atque confusus conscientia sua fuerat, quòd mandata non seruauisset: quemadmodum se paulo ante iactauerat: sed hanc interpretationem iam versu 20. refutauimus. Tristis ergo abijt, quia, cùm mandata seruauisset, non existimabat quicquam sibi tam arduum, quàm Christus dixit, ad consequendam perfectionem superesse, vt vendenda sibi omnia bona essent, & pauperibus distribuenda. Denique rationem, cur tristis discesserit, expressit Euangelista, *erat enim habens multas possessiones.* Facilius enim est pauca, quàm multa bona derelinquere.

23. *Diues.*] Marcus cap. 10. 23. & Lucas 18. 24. pro diuite dicunt, qui pecunias habet, non quantascunque, sed magnas pecunias intelligentes: de diuitibus enim Christus, vt Matthæus explicauit, loquebatur.

Difficilè intrabit in regnum cælorum.] Marcus scribit Christum circunspexisse, dixisseque, *quàm difficile, qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt:* quod vtrumque ad sententiæ commendationem, & exaggerationem pertinet. Circunspexisse enim ad postulandam attentionem rem maximè necessariam dicturus videtur, & eadem de causa vsus admiratione, *O quàm difficilè, qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt.* Potest dubitare lector, quorsum hoc de adolescente Christus dicat, & quorsum Apostolis; cum adolescentem non à præceptorum obseruatione, nec à regni cœlorum ingressu; sed à sola Euangelicæ perfectionis consecutione diuitiæ retardauerint. Responsio est facilis, Christum ex adolescente, qui propter diuitias à consilijs Euangelicis deterritus fuerat, occasionem accepisse de diuitibus in vniuerso genere disputandi, quomodo à vita æterna propter diuitias retardentur.

24. *Et iterum dico vobis.*] Marcus cap. 10. 24. scribit, antequàm hoc Christus diceret, discipulos miratos fuisse; vnde horum verborum sensus colligendus est. quia enim Apostoli mirabantur, quasi nimis dura esset, ac seuera sententia; respondit Christus eam etiam, atque etiam exaggerens, & seueriorem reddens; atque hoc est, quod ait, *iterum dico vobis,* quasi dicat, non solùm, quod modo dixi, verum est; sed amplius etiam vobis dico *facilius esse camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum cælorum.*

Facilius est camelum.] Absurditas, vt videbatur, aut potiùs admirabilitas huius sententiæ in causa fuit, vt quidam cameli nomine nauticum funem, quo anchoræ alligantur, intelligerent: quasi absurdum esset camelum prægrandem, & deformem belluam per foramen acus introire: funis autem cum acu analogiam aliquam haberet, quia solet filum, aut funis cuius per foramen acus induci, & auctore Suida Græcum nomen κάμηλος id etiam significat. Sic Theophylactus interpretatur, & nonnulli alij, vt opinor, Græci, vt refert Euthy. Alij peiùs in vrbe Ierosolymitana portam quandam fuisse fingunt, quæ foramen acus appellaretur, adeo humilem, vt cameli per eam, nisi exonerati, ingredi non possent. Isti interpretes non animaduertunt, quò absurdior videtur, eò veriorem oportere esse sententiam: propterea enim Christus dixit facilius esse camelum introire per foramen acus, quàm diuitem in regnum cœlorum, quia camelum per foramen acus introire maximè absurdum, & impossibile erat: & volebat significare maximè absurdum, & impossibile esse, vt diues in regnum cœlorum introiret, sicut paulo pòst versu. 26. *hoc,* inquit, *apud homines impossibile est, apud Deum autem omnia possibilia sunt.* Itaque qua ratione moti sunt, ne camelum animal intelligerent, ea maximè moueri debuerunt, vt animal interpretarentur, quemadmodum Origenes, Hilarius, Chrysostomus, Hieronymus, Auctor imperfecti, Iuuencus libr. 3. histor. Euangel. Sedulius lib. 4. carminum interpretantur. Syrus etiam interpres vertit לגמלא, quod non potest, nisi camelum animal significare. Erat autem hæc prouerbialis vulgò locutio, qua cum aliquid significabatur, impossibile esse, dicebatur facilius camelum per foramen acus introire posse, quàm id fieri, quemadmodum & Thalmudistæ sæpe loquuntur, vt multi iam viri docti annotauerunt. Est autem hyperbole, & exaggeratio, qualis in eiusmodi prouerbijs esse solet. Itaque disputare quomodo difficilius sit diuitem in regnum cœlorum, quàm camelum per foramen acus introire, inanis est operæ: cùm sententiæ summam esse constet valde esse difficile diuitem in regnum cœlorum introire, nec sit necesse, vt difficilius sit, quàm vt camelus per foramen acus introëat, quia, vt diximus, prouerbialis hyperbole est. Illud maioris, vt arbitror, est operæ pretij inuestigare, cur potiùs de diuitijs, quàm de alijs rebus hoc dictum sit, cùm multæ sint aliæ, quæ hominibus salutem magis

Quid per camelum Christus intelligat.

Prouerbium apud Iudæos facilius est camelum, &c.

gis impediunt, vt ambitio, libido, iracundia. Ratio, vt ego quidem existimo, est; quia cæteræ res, etsi aliquos magis, tamen plerosque minus impediunt, diuitiæ verò ferè omnes retardant, quia omnes auaritiæ student, à minore vsque ad maiorem Isaiæ 56. 11. & Ieremiæ 6. 13. & 8. 10. & de ipsis Euangelij prædicatoribus loquens D. Paulus ad Phil. 2. 21. dixit *omnes, quæ sua sunt, quærunt, non quæ sunt Iesu Christi.*

25. *Quis ergo poterit saluus esse?*] Quasi dicant, cùm omnes diuitiis incumbant, & diues in regnum cælorum introire non possit, quis saluus esse poterit? Marcus c. 10. 26. ait Apostolos hoc dixisse πρὸς ἑαυτοὺς inter seipsos, id est tacitè, ita vt ipsi soli audire possent, quod ideò notandum putaui, quia ex eo versu 26. intelligendus est.

B

Hebraismus.

26. *Aspiciens.*] Propterea, vt arbitror, Christus discipulos aspexit, vt indicaret, se eorum cognouisse cogitationes, sermonesque, quamuis secretos, intellexisse; eò enim pertinet, quod Marcus, vt paulò ante annotauimus, scripsit Apostolos hos inter se tantùm sermones mussitasse.

Apud homines hoc impossibile est.] Omnes Euangelistæ in eo conueniunt, vt priori loco doceant difficile esse diuitem intrare in regnum cœlorum: secundo loco dicant impossibile esse. Quod magnum est argumentum eos non sententiam tantùm sed verba etiam Christi recitasse, Christumque voluisse sententiam suam magis, ac magis exaggerando confirmare. Primùm enim simpliciter dixit difficile esse diuitem in regnum cœlorum introire: secundo loco dixit facilius esse camelum introire per foramen acus. Tertio impossibile omnino esse, sed apud homines, non apud Deum.

C

27. *Tunc respondens Petrus.*] Id est verba facere exorsus, eo Hebraismo, quo, vt sæpe notauimus, respondere dicitur, quicumque loquitur, quamuis nemini interroganti, aut loquenti respondeat. Quanquam hoc loco Petrus videri potest Christo priùs locuto respondisse.

Ecce nos reliquimus omnia.] Causam, cur hoc Petrus interrogauerit, nonnulli fuisse putant, quòd Christus adolescenti dixisset, *vade, & vende, quæ habes, & da pauperibus, & veni, sequere me:* Petrus verò de se, deque alijs Apostolis dubitauerit, quale essent premium habituri, quia, etsi sua omnia reliquerant, tamen nec vendiderant, nec pauperibus dederant; ita vt non viderentur Christi satis fecisse consilio, nec digni esse, vt promissum adolescenti in cœlo thesaurum consequerentur. Secus, vt mihi videtur, potiùs apparet voluisse Petrũ significare se, aliosque Apostolos fecisse iam, quod Christus ab adolescente illo postulauerat, quemadmodum Origen. Hieronym. & Chrysost. existimant. Cur ergo dubitabat, *quid erit nobis?* cur non credebat se, cæterosque Apostolos thesaurum in cœlo habituros? quia thesaurum Christus ideo adolescenti promiserat, quia possessiones multas relicturus erat: Apostoli vero paucas, & exiguas, aut etiam nullas reliquerant: ideò thesaurum in cœlo sperare non audent: sed quia aliquem in cœlo gradum sperant, interrogant qualis, quantusue futurus sit. Nec illud probo, quod interpretes illi absolutè, & sine exceptione pronuntiant Apostolos bona sua non vendidisse, nec dedisse pauperibus. Nam etsi id in scriptura expressum non est, tamen est credibile, & Apostolorum virtuti, perfectionique consentaneum aut omnes, aut aliquos vel omnia, vel aliqua ex ijs, quæ habebant, vendidisse, ac dedisse pauperibus; qui verò non vendiderunt, propinquis suis, quia verè pauperes erant, reliquisse, idque ex Petri interrogatione haud improbabili coniectura colligitur; cùm enim rogat, *ecce nos reliquimus omnia;*

D

E

A

quid ergo erit nobis? quamuis non dicat vendidimus, & pauperibus dedimus; intelligi tamen vult, quia significat se omnia fecisse, quæ Christus ab adolescente postulabat. Quemadmodum versu sequenti Christus respondit, *Amen dico vobis, quòd vos qui secuti estis me.* Quamuis non dicat eos sua omnia reliquisse, intelligitur tamen. Dicet aliquis, quomodo Petrus, & reliqui Apostoli fecerant, quod ab adolescente Christus requirebat, siquidem pauca quædam, & vilia reliquerant; ille autem possessiones multas, quas habebat, relinquere iubebatur. Respondet alicubi D. Gregorius, & eius verbis Bernard. in declamatione in hæc verba. *Multum deseruit, qui voluntatem habendi dereliquit. A sequentibus tanta relicta sunt, quanta à non sequentibus desiderari potuerunt.*

Homil. 5. in Euang.

28. *Vos qui secuti estis me.*] Non dicit reliquistis omnia; sed dicendo, quod maius erat, quod erat minus, intelligit, vt D. Hier. indicauit.

In regeneratione.] D. Hilarius. & Auctor imperfecti homil. 33. regenerationem baptismum interpretantur. Sic enim apud D. Paulum appellari ad Titum 3. 5. aut tempus, quo baptismus frequentandus erat post Christi resurrectionem, quasi dicat fore, vt Apostoli, cùm Ecclesia florere cœperit, in magna sint, sicut ipse, auctoritate. Sed manifestum est regenerationem hoc loco extremum iudicium appellari, siue quia tunc totus mundus renouandus est, & quodammodo regenerandus, vt ait Ioann. in Apocalyp. capit. 21. 1. *Vidi cœlum nouum, & terram nouam,* & versu 5. *Ecce noua facio omnia,* & Diuus Petrus in secunda epistola capit. 3. 13. *nouos verò cœlos, & nouam terram secundùm promissa ipsius expectamus,* & Isaias capit. 65. 17. *Ecce ego creo cœlos nouos, & terram nouam,* & cap. 66. 22. *sicut cœli noui, & terra noua, quæ ego facio stare coram me, dicit Dominus, sic stabit semen vestrum, & nomen vestrum,* & D. Paulus ad Romanos 9. 21. *Ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei:* siue quia tunc mortalitatem exuti, induti verò immortalitatem regenerandi quodammodo homines sumus, vt Diuus Paulus ait 2. ad Corinth. 5. 4. *nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus grauati, eo quòd nolumus expoliari, sed superuestiri; vt absorbeatur, quod mortale est, à vita,* & ad Philip. 3. 21. *reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ.* Sic Diuus Augustinus libro tertio contra duas epistolas Pelagianorum capite tertio, & libro quarto, cap. 11. & libro 2. contra Iulianum, & Gregorius libro quarto, moralium cap. 23. Theophylactus, & Euthymius in commentariis, & D. Bernardus in declamatione, quã in hunc locum scripsit, & Gaudentius in præfatione in Exodum.

Regeneratio in scriptura interdum extremum iudicium significat.

Cùm sederit filius hominis.] Diuus Hilarius, & Auctor imperfecti, qui per regenerationem baptismi vigorem, & gloriam intelligunt, sedere filium hominis interpretantur non in tribunali ad iudicandum; sed ad dexteram patris, vbi paulò post resurrectionem in cœlum ascendens sedere cœpit. Chrysostomus verò, Euthymius, & Theophylactus, etsi id de iudicio interpretantur, tamen non existimant vllam sedem neque Christi, neque Apostolorum; sed solam gloriam, maiestatemque significari, in qua Christus, & secundùm illum Apostoli appariturі sunt. Non agi hîc de Christi ad dexteram patris sessione manifestum est, omnesque præter Hilarium, & Auctorem imperfecti interpretes dicunt, cùm de iudicio Christus loquatur, *sedebitis*, inquit, *& vos iudicantes duodecim tribus Israël:* quales autem & Christi, & Apostolorum futuræ sint sedes, nec certum est, & est fortasse curiosum inquirere, & aliquid definire velle temerarium; sed temerarium non est coniecturas, quò

Sedes Christi, & Apostolorum in iudicio quales futura.

nos ducunt, probabiliter sequi. Hanc igitur ego secutus & Christi, & Apostolorum sedes nubes futuras arbitror, quia vbique scripturam video dicere Christum in nube venturum, vt infra capite 24. 30. & 26. 64. & Apocalypsis 1. 7. & est verò simile in eadem nube, qua venturus est, sessurum esse. Id etiam ex alio loco Apocalyp. colligitur capit. 14. 14. *& vidi, & ecce nubem candidam, & super nubem sedentem similem filio hominis habentem in capite suo coronam auream, & in manu sua falcem acutam.* De Christo enim loquitur Ioan. cùm filium hominis appellet, & de extremo iudicio, vt falx in manu sedentis declarat. Apostolorum autem sedes futuras esse similes indicat hoc loco Christus, *sedebitis*, inquit, *& vos super sedes duodecim*; quasi dicat, sicut ego, ita & vos sedebitis. De numero sedium dubitari potest, quomodo duodecim futuras esse dicat, cùm constet Iudam vnum è duodecim Apostolis sessurum non esse. Itaque si vndecim tantùm sedebunt, tantùm vndecim erunt sedes. Si præter vndecim Apostolos, qui sessuri sunt, etiam Paulus, & Barnabas, qui postea ad Apostolatum extraordinariè vocati fuerunt, sedebunt, non duodecim, sed tredecim erunt sedes. Respondent Diuus Augustinus libro vicesimoprimo, de ciuitate capite 5. & Beda in commentariis ad hunc locum numerum certum, & finitum pro incerto, & infinito positum esse: quasi dicat sedebitis vnusquisque super sedem suam. Sed quia duodecim erant Apostoli, quibuscum loquebatur, dixit, super duodecim sedes, quasi etiam Iudas sessurus esset; non quòd putaret esse sessurum; sed quòd si in officio perstitisset, sicut alij, sessurus fuisset: quemadmodum Diuus Chrysostomus annotauit. Loquitur enim Christus, vt Theologi dicunt, secundum præsentem iustitiam, & non tam de personis, quàm de personarum statu: quasi dicat Apostolorum officium hoc habere propositum præmium, vt qui eo bene functus fuerit, super sedem in iudicio sessurus sit, & cæteros iudicaturus.

Quomodo Apostolorũ duodecim sedes intelligendæ.

Iudicantes.] Non displicet interpretatio Hieronymi, etsi nonnullis displicere video, qui iudicare hoc loco accipit pro condemnare. Quo autem modo iudicaturi Apostoli sint, vix nobis compertum esse potest: quemadmodum magni quidam Theologi dixerunt. Communis multorum opinio est eos non aliter, quàm per comparationem iudicaturos, quia illis credentibus cæteri Iudæi credere noluerunt, quemadmodum viri Niniuitæ surgent in iudicio contra generationem hanc, quia in prædicatione Ionæ pœnitentiam egerunt; hæc autem generatio Christo prædicante noluit agere pœnitentiam, & regina Austri dicitur Iudæos condemnatura, quia *venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis, & ecce plusquam Salomon hic* capite 12. 41. 42. sic Hieronymus Auctor imperfecti, & alij plerique interpretantur. Nonnulli verò Theologi, quia plus Apostolis hoc loco, quàm Niniuitis, & reginæ Austri Christus videtur promittere voluisse, dixerunt Apostolos iudicaturos non per comparationem solùm; sed tanquam ministros, & quasi præcones Christi eius sententiam promulgantes. Alij iudicaturos esse tanquam Christi consiliarios, sicut ij, qui iudici assident, dicuntur etiam iudicare. Quod eò mihi minus placet, quòd ab hæreticorum interpretibus profectum video, & *quis consiliarius eius fuit?* mihi illud certum videtur esse Apostolos non per comparationem tantùm, sed modo aliquo honorificentiore esse iudicaturos, quia per comparationem non solùm iusti omnes; sed multi etiam peccatores, & iniusti magis iniustos iudicabunt, sicut Niniuitæ Iudæos, & manifestum est aliquid hîc Apostolis tribui, quod non

Quomodo Apostoli iudicabunt.

Rom. 11. 34.

A solùm iniustis, sed ne iustis quidem omnibus concessum sit. Quis autem ille honorificentior modus sit, mea hæc est opinio, quam neminem sequi cogo; Apostolos iudicaturos, tanquam doctores, tanquam testes accusantes quodammodo eos, qui sibi Euangelium prædicantibus, & salutis viam docentibus credere noluerunt: condemnabunt enim eos conuincentes eorum incredulitatem, dicentesque fecisse se, vt illi crederent, & salui essent, quicquid potuerunt. Quemadmodum de Moyse Christus dicit Ioannis 5. 45. *nolite putare, quia ego accusaturus sum vos apud patrem, est qui accusat vos Moyses.* Moysen enim dicit eos accusare, non quòd verbis accuset; sed quòd nec illi credere, nec eius legem seruare voluerint. B Idem de Apostolis dicit, quia sicut Moyses veteris Testamenti legislator, & doctor; ita Apostoli noui doctores fuerunt. Quod ergo illic dicit accusare, hîc dicit iudicare. Ergo & Moyses, dicet aliquis, sedebit super sedem, & duodecim tribus iudicabit? fortasse; quid enim absurdi est? tamen non sequitur necessariò; quia Christus hunc honorem non omni doctori concedit; sed illis, qui relictis omnibus rebus se propter Euangelium pauperes secuti sunt. Quid ergo, an soli Apostoli sedebunt? Origenis tractatu in Matthæum 8. Diuus Augustin. lib. 20. de ciuitate cap. 5. Cyrilli Alexandrini in commentariis in cap. 60. Isaiæ opinionem probabilem esse non nego, eamque secutus sum aliquando, omnes, qui idem fecerint, C id est propter Euangelium bona sua vendiderint, & pauperibus dederint, eundem esse honorem habituros. Sed mihi videtur esse hic honor promissus non solùm, quia Euangelij doctores; sed quia primi fuerunt, per quos promulgatum est Euangelium, quemadmodum non omnes, qui veterem legem docuerũt; sed solus, qui primus docuit.

Duodecim tribus Israel.] Similis huic oritur quæstio, cur duodecim tantùm tribus Apostoli dicantur iudicaturi; cùm tredecim essent tribus, si Leuitica etiam numeretur; quæ haud dubiè est iudicanda, & non solis Iudæis; sed etiam gentibus Euangelium prædicaretur, ex quibus multi obstinati non crediderunt. His etiam Augustinus, & Beda respondent, numerum D certum pro incerto positum. Id probo; rationem quam afferunt, non probo. quia, inquiunt, duodenarius numerus perfectionem vniuersitatemque significat: quasi sensus sit vniuersos homines iudicaturos. Cur enim potiùs duodenario, quàm septenario, aut denario vsus est numero, qui & ipsi vniuersitatem solent significare? Causam ergo fuisse arbitror, quòd Christus accommodatè ad eos, quibuscum loquebatur, & ad eos, de quibus loquebatur, locutus sit. Loquebatur cum Apostolis, qui duodecim erant; loquebatur de Iudæis, inter quos erat, & ad quos imprimis venerat, &, cùm quibus volebat Apostolos comparare: quasi si eos illis præferret, omnibus præferret. Iudæorum autem, etsi tredecim re quiE dem ipsa erant tribus, tamen quia Leuitica quasi exempta ex numero erat, & Deo primogenitorum loco data, non numerabatur, quasi non iam ad homines, sed ad Deum pertineret: ideòque duodecim tantùm tribus solebant nominari. Intelligit ergo Christus nõ solùm duodecim Apostolos, sed etiam tredecim Paulo, & Barnabæ numeratis, excluso verò Iuda esse iudicaturos non solùm duodecim tribus, sed omnes etiam gentes, quibus Euangelium prædicauerunt. Alia etiã est ratio, cur duodecim tribus nominauerit: quia gentes, quę Euangelio crediderunt, quasi in populum Iudaicum insertæ sunt, & veluti ciuitate donatæ, vt non iam gentes, sed Iudæi, id est confitentes, credentesque appellarentur in duodecim tribus cooptatæ,

Cur in scriptura 12. tantum tribus nominentur, cum 13 essent.

Apostoli, omnes tum Iudæos, tum Gentiles, iudicabunt.

sicut

[illegible] D. Paulus ad Romanos 11.17.19. & 24. [illegible], inquit, *es*, id est Gentilis, *insertus es in illis*, [illegible] populum Iudaicum, & rursus, *fracti sunt rami, vt ego inserar*, id est Iudæi non credentes Gentiles reputati [illegible] ego Gentilis [illegible] credendo Iudæus [illegible]. Hæc eadem est causa, cur D. Ioannes in Apocal. omnium prædestinatorum numerum ad duodecim tribus Israel reuocauerit; *Ex tribu*, inquit, *Iuda duodecim millia signati, &c.* c. 7. 5. & in portis cœlestis Ierusalem, quam capit. 21. 12. describit, nomina duodecim tribuum Israel scripta se vidisse dixerit. Itaque Theophylacti, & Euthymij non probo sententiam, qui [illegible] ant Apostolos solos esse Iudæos iudicaturos.

Et omnis qui reliquerit.] Chryso. Auctor imperfecti, & Theophylactus putant hanc esse sententiam, vt omnes, qui idem fecerint, eundem honorem recipiant. Origenes verò, cuius opinionem probabiliorem [illegible], existimat Christum de alio inferiori hominum gradu dicere voluisse. Dixerat ante de ijs, qui [illegible] bona vendidissent, dedissentque pauperibus, [illegible] pauperes facti secuti essent: dicit nunc de [illegible] qui non omnia quidem sua aut vendiderint, aut pauperibus dederint, aut se in similitudinem Apostolorum [illegible], sed tamen propter se aliquid reliquerint, aut patrem, aut matrem, aut fratres, aut sorores, aut vxorem, aut liberos, aut domum, aut agrum; [illegible] non tantùm quidem, quantum Apostolis [illegible] pollicetur: sed magnum tamen præmium [illegible], vt centuplum accipiant, & vitam æternam possideat. De vxore, quomodo propter Christum [illegible] possit, nonnulli dubitant, quia dissolui non potest matrimonium. Respondet Chryso. & Euthymius ita dictum esse, *qui reliquerit vxorem, centuplum accipiet, &c.* sicut dictum est cap. 10. 39. & 16. 25. *qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.* Non ergo vult Christus matrimonium dissolui: sed vult se vxori præferri, &, si vxor virum impediat, quo minus Christum sequatur, vxorem relinqui non matrimonio dissoluto, [illegible] diuortio. Vult, vt maritus potius vxorem [illegible], quàm Christum perdat; vult spiritualia carnalibus anteponi, vt Fulgentius epistola 2. de statu viduali interpretatur. Quanquam & de matrimonij [illegible] dissolutione interpretari possumus, quo [illegible] Christianus sit, alterque fieri Christianus [illegible], neque cum Christiano sine religionis iniuria [illegible]. Christianus potest non Christianum dissoluto matrimonio derelinquere, vt 1. ad Cor. 7. 15. [illegible] D. Paulus: sed generalis sententia ad vnam speciem [illegible] non debet.

Centuplum accipiet.] Id est infinitis partibus plura, ac meliora; sicut dixit D. Paul. ad Rom. 8. 18. *non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis.* Numerus ergo finitus pro infinito positus [illegible], vt constat ex Luca cap. 18. 30. qui non centuplum, *sed multo plura* acceptturum dixit. Idem Lucas, & Marcus cap. 10. 30. addiderunt, *nunc in tempore hoc*, quod [illegible], vt ait Hieronym. Millenarijs antiquis [illegible] occasionem præbuit suum errorem confirmandi futuros post resurrectionem mille annos, quibus [illegible] pro singulis rebus, quas in hac vita reliquissent, [illegible] essent [illegible], quos Hieronym. ita [illegible] intelligentes, inquit, *quòd si in ceteris digna [illegible] in vxoribus appareat turpitudo; vt, qui [illegible] recipiat in futuro.* Itaque [illegible] H[illegible] cum Beda, [illegible] que pars [illegible] sensum esse putant fore, [illegible] Hieronymi verbis vtar, *pro saluatore [illegible] erit, spiritualia recipiat, [illegible] ius comparatione, & merito sui ita erūt, quasi si paruo numero centenarius numerus com-*

parentur. Quibus repugnat, quod Marcus dicit non solùm centuplum in hoc sæculo accepturum, sed etiam explicat, quibus in rebus accepturus sit, *domos* inquit, *& fratres, & sorores, & matres, & filios, & agros.* Propterea Origenes, Auctor imperfecti, Theophyla. & Euthym. interpretantur centuplum in hoc sæculo accepturum, quia omnia inter Christianos communia quodam modo charitas facit; omnes enim viros fratres esse, omnes fœminas sorores, omnia bona cōmunia, vt inter primos Christianos fuisse legimus Actorum 4. 35. At quomodo communes vxores, quæ inter Christianos maximè sunt propriæ? Quanquam dici potest charitate omnes vxores communes esse, quia ita omnes Christianos in Domino sicut viros suos diligunt. Sed ego tamen aliter interpretor centuplum recepturum, *& domos, & fratres, & matres, & filios, &c.* non quòd ista recepturus sit; sed Christum, qui ei instar est omnium, quique nobis & pater, & mater, & frater, & soror, & vxor, & liberi, & domus, & possessio esse debet, sicut ipsemet docuit cap. 12. 49. 50. *Ecce mater mea, & fratres mei; quicunque enim fecerit voluntatem patris mei, qui in cœlis est, ipse meus frater, & soror, & mater est.* Adnotauit D. Bernard. in declamatione in hunc locum hoc Christum Apostolis non dixisse, propterea quòd domos, & agros, quos non habebant, non reliquissent. At certè patrem, & retia, quæ habebant, reliquerant, & ad primum verbum vocantem Christum secuti fuerant cap. 4. 22. Propterea ergo hoc illis non dixit, quia maiora fecerant, illisque maiora promiserat, *sedebitis*, inquit, *& vos super sedes duodecim, &c.*

30. Multi autem erunt nouissimi primi.] Non apparet quorsum hoc Christus adiunxerit. Chrysosto. & Euthym. existimant ideò addidisse, vt homines ad sequēdam Euangelicam perfectionem proposito singulari præmio magis accenderet. Aliam etiam nobis causam suspicari licet, ne Apostoli nimia securitate confiderent, propterea quòd omnium primi vocati fuissent; sed sic currerent, non quasi in incertum; sic pugnarent, non quasi aërem verberantes: sed castigarent corpus suum, & in seruitutem redigerent, ne, cum alijs prædicarent, ipsi reprobi efficerentur, vt de se ait D. Paulus 1. ad Cor. 9. 26. 27. Quæ autem esset horum verborum sententia, nemo dubitare posset; nisi eam, vt solent, hæreticorum interpretes, peruertissent, dicentes prævidisse Christum futuros multos, id est omnes Catholicos, qui operibus bonis confiderent, illisque existimarent se vitam æternam promereri, ideoque primos inter Christianos se esse ducerent; in iudicio autem omnium vltimi futuri essent, id est à regno cœlorum penitus excludendi; arroganter enim Petrum meritis confisum dixisse, *Ecce nos reliquimus omnia.* Non erat dignus tam absurdus error confutatione: se expedit, vt lector hæreticorum interpretum peruersitatem intelligat. Primùm cum Christus dicit *erunt primi nouissimi*, manifestum est non appellare primos eos, qui aut opinione sua, aut dignitate, & meritis primi sunt: sed qui primi vocati fuerunt, & ad vineam domini venerunt, vt subiecta statim parabola declarat cap. 20. 16. Illi autem homines interpretes primos vocari putant, qui aut meritis primi sint, aut primi sibi esse videantur, perinde prorsus atque si nigrum album interpretentur. Deinde istorum opinione omnes *primi erunt nouissimi*, id est omnes à regno cœlorum excludentur, quia omnes, qui putant se vitam æternam mereri, primi sunt, & omnes à regno cœlorum excludentur; at Christus non dicit omnes; sed *multi erunt primi nouissimi*, indicās aliquos, qui primi fuerunt, primos etiam, cùm denarius soluetur, futuros esse. Itaque non potuerūt isti quicquam dicere magis Christi mēt-

Caluinistarum præpostera interpretatio contra doctrinam Ecclesiæ de meritis operum.

&contilio contrarium: denique Christus non dicit multos primos futuros nullos in regno cælorum, id est excludendos esse: sed futuros nouissimos, id est minores multis, qui post illos venerunt. Loquitur enim de ijs qui omnes denarium acceperunt; sed qui vltimi venerant primo loco, vt sequenti parabola declaratur. Nam quod Basilius putat in Reg. breuior. inter. 255. cùm dictum est cap. seq. 14. operario illi querenti, Tolle quod tuum est, & vade, iussum esse in infernum ire, meritò nemini, quod sciam, probatur: sed fabulæ apud Caluinistas istud est egregium scripturæ interpretem esse Apostolos accusare. Christi autem torquere, [illegible] peruertere.

Calumniæ Apostolorum pertinax [illegible]

CAPVT XX.

1. SIMILE est regnum cælorum homini patrifamilias, qui exijt primo mane conducere operarios in vineam suam. 2. Conuentione autem facta cum operarijs ex denario diurno, misit eos in vineam suam. 3. Et egressus circa horam tertiam, vidit alios stantes in foro otiosos. 4. & dixit illis: Ite & vos in vineam meam, & quod iustum fuerit dabo vobis. 5. Illi autem abierunt. Iterum autem exijt circa sextam, & nonam horam: & fecit similiter. 6. Circa vndecimam vero exijt, & inuenit alios stantes, & dicit illis: Quid hic statis tota die otiosi? 7. Dicunt ei: Quia nemo nos conduxit. Dicit illis: Ite & vos in vineam meam. 8. Cum sero autem factum esset, dicit dominus vineæ procuratori suo: Voca operarios, & redde illis mercedem incipiens a nouissimis vsque ad primos. 9. Cum venissent ergo qui circa vndecimam horam venerant, acceperunt singulos denarios. 10. Venientes autem & primi, arbitrati sunt quod plus essent accepturi: acceperunt autem & ipsi singulos denarios. 11. Et accipientes murmurabant aduersus patremfamilias. 12. dicentes: Hi nouissimi vna hora fecerunt, & pares illos nobis fecisti, qui portauimus pondus diei, & æstus. 13. At ille respondens vni eorum, dixit: Amice non facio tibi iniuriam: nonne ex denario conuenisti mecum? 14. Tolle quod tuum est, & vade: volo autem & huic nouissimo dare sicut & tibi. 15. Aut non licet mihi quod volo, facere? an oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum? 16. Sic erunt nouissimi primi, & primi nouissimi, multi enim sunt vocati, pauci vero electi.
Sup. 19 d. 30. 17. Et ascendens Iesus Ierosolymam, assumpsit duodecim discipulos secreto, & ait illis. 18. Ecce ascendimus Ierosolymam, & filius hominis tradetur principibus sacerdotum, & Scribis, & condemnabunt eum morte. 19. & tradent eum Gentibus ad illudendum, & flagellandum, & crucifigendum, & tertia die resurget.
Mar. 10. d. 38. Luc. 18 f. 31.
Mar. 10. d. 31. Luc. 18 e 31. 20. Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filijs suis, adorans & petens aliquid ab eo. 21. Qui dixit ei: Quid vis? Ait illi: Dic vt sedeant hi duo filij mei, vnus ad dexteram tuam, & vnus ad sinistram in regno tuo.
Mar. 10. e. 35. 22. Respondens autem Iesus, dixit: Nescitis quid petatis. Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum? Dicunt ei: Possumus. 23. Ait illis: Calicem quidem meum bibetis: sedere autem ad dexteram meam vel sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à Patre meo.
Mar. 10. g. 41. Luc. 22. c. 25. 24. Et audientes decem, indignati sunt de duobus fratribus. 25. Iesus autem vocauit eos ad se, & ait: Scitis quia principes gentium dominantur eorum: & qui maiores sunt, potestatem exercent in eos. 26. Non ita erit inter vos: sed quicunque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister.
Phil. 2. a. 7. 27. & qui voluerit inter vos primus esse, erit vester seruus. 28. sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, & dare animam suam, redemptionem pro multis.
Mar. 10. g. 46. Luc. 18. f. 35. 29. Et egredientibus illis ab Iericho, secuta est eum turba multa. 30. & ecce duo cæci sedentes secus viam, audierunt, quia Iesus transiret: & clamauerunt, dicentes: Domine miserere nostri, fili Dauid. 31. Turba autem increpabat eos vt tacerent. At illi magis clamabant, dicentes: Domine, miserere nostri, fili Dauid. 32. Et stetit Iesus, & vocauit eos, & ait: Quid vultis vt faciam vobis? 33. Dicunt illi: Domine, vt aperiantur oculi nostri. 34. Misertus autem eorum Iesus, tetigit oculos eorum. Et confestim viderunt, & secuti sunt eum.

IN CAPVT XX.

1. SIMILE *est regnum cælorum homini patrifamilias.*] Id est ita se habet regnum cælorum, quemadmodū siquis paterfamilias exiret primo mane conducere operarios in vineam suam. Non enim regnū cælorum homini comparat, sed domui patrisfamilias, homines operarijs, & [illegible] dicit, id est quod accidit in regno cælorum & quod accidit in vinea patrisfamilias, quemadmodum c. 11. 16. ex Hugone explicauimus, qui id optimè omnium & nescio an primus adnotauit. Regnum autem cælorū hoc loco, aut solam militantem Ecclesiam, vt plerique, aut militantem simul, & triumphantem, vt nonnulli interpretati possumus. Nam in militante operarij conducuntur, in triumphante denarius soluitur. Tota parabola, quæ vsque ad versum 16. extenditur, facilis est: duo tantùm in illa sunt, quæ difficultatem habent: alterum, quò tota spectet parabola, id est quorsum proposita sit: alterum, quæ sint eius partes necessariæ, & veluti propriæ, quæ ad sensum aliquid conferant, & quomodo intelligendæ. Hæc igitur duo nunc explicabimus, & [illegible] non erit vsque ad versum 16. vt solemus, verba [illegible]. Hæretici cùm varijs modis exponant quorsum tota parabola tendat, & quis sit, vt ipsi loquuntur, eius scopus, nemo eorum scopum attigit. Nonnulli dicunt nihil aliud Christum declarare [illegible] quam æqualem futuram omnium beatorum gloriam, quia non propter merita, sed gratis debitur, quemadmodum videtur versu 10. [illegible] omnes operarij denarium acceperunt. [illegible] illos non tam [illegible] sensu hoc [illegible], ne si non [illegible] verba præ se ferunt, [illegible] menta probarent, [illegible] veritatem impudentia præuenire. [illegible] regno ipsorum magistro Caluino non placuit. Quamquam ideò, vt opinor, [illegible] placuit, vt perniciosiorem adhiberet, & suum de reprobatione errorem con-

firma-

firmaret, quasi nihil aliud probare Christus voluerit, quàm Deum posse, & solere reprobare pro suo arbitrio, quos vult. Sunt etiam inter Catholicos, qui huc tantùm spectare parabolam putent, vt probet Christus Deum præter omnium opinionem alijs plus, alijs minus, quàm sperabant daturum esse. Mihi non videtur alio interprete, quàm ipso Euangelista opus esse. Dixerat c. præcedēti extremo, *multi autem erunt primi nouissimi, & nouissimi primi*, adijcit statim parabolam; ergo hoc est, quod tota parabola significare, ac probare voluit multos, qui primi fuissent nouissimos; multos, qui nouissimi, primos futuros esse. Id etiam ex conclusione parabolæ versu 16. perspicuum est, vbi concludendo eadem repetit verba. *sic*, inquit, *erunt nouissimi primi, & primi nouissimi.* Firmat hāc opinionem, quòd in Græcis codicibus, & nonnullis etiam manuscriptis Latinis initio capitis causalis particula ponatur ad hunc modum, *simile enim est regnum cælorum homini patrisfamilias*; vnde perspicitur Christum per hanc parabolam præcedentem illam sententiam probare voluisse, *multi erunt primi nouissimi, & nouissimi primi.* Itaque non debuit caput hoc 20. à præcedenti distingui, ne inchoata abrumperetur sententia, sed versu potius sequenti 17. vbi nouum argumentum Christus orditur. Veruntamen quisquis primus capita distinxit, hoc non animaduertit. Non opus esset hac tam bene confirmata sententia hæreticorum interpretationem refutare: nisi publicè interesset Ecclesiæ, vt eorum ignorantiam simul, & malignitatem omnes cognoscerent. Tantum abest, vt docere Christus voluerit, quod illi fingunt, æqualem omnium beatorum futuram gloriam, quia non meritis; sed gratis datur; vt contrarium omnino probare voluerit non omniū gloriam æqualem futuram esse; quia non gratis, sed meritis datur; quod autem datur meritis, non æqualiter omnibus; sed alijs plus, alijs minus pro cuiusque meritis datur. Id ita esse primum ex propositione, ad quam probandam inducta parabola est, planè intelligitur. Propositio verò est, *multi autem erunt primi nouissimi, & nouissimi primi.* Ibi autem de meritis, & præmijs agebat: vnde eius propositionis occasio sumpta est. Dixerat enim Christus adolescenti, *si vis perfectus esse, vade, vende omnia, quæ habes, & da pauperibus, & veni, sequere me*, hoc meritum est, *& habebis thesaurum in cælo*, hoc præmium est. Dixerat Petrus, *ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te, quid ergo erit nobis?* præmium vtique pro meritis postulat. Responderat Christus, *Amen dico vobis, quòd vos, qui secuti estis me, in regeneratione cum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel*, præmium vtique promittit. Adiunxit & generalem sententiam, *quicunque reliquerit domum, vel fratres, &c.* & hoc meritum est, *centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit*, & hoc præmium. Adiecit continenter, *multi autem erunt primi nouissimi, & nouissimi primi*, significat ergo propterea multos primos nouissimos futuros esse, quia quamuis primi venerunt ad vineam, minus autem laborauerunt, ideoque minorem mercedem meruerunt. Deinde ipsum initium parabolæ hæreticorum refellit, *exijt*, inquit, *primo mane conducere operarios*: operarius enim est, qui propter mercedem, quam labore suo meretur, laborat, & *conducere* verbum iustitiæ, id est meriti, & mercedis est. Conductores enim pacta pro meritis mercede, & versu 21. *conuentione autem*, inquit, *facta cum operarijs ex denario diurno, misit eos in vineam suam.* Conuentionem ex denario facere iustitia vtique est, non solùm gratia. Præterea versu 4. *Ite*, inquit, *& vos in vineam meam, & quod iustum fuerit, dabo vobis*, non potuit profectò apertius meriti, & mercedis iustitiam declarare. Atqui hic, vt postea dicemus, minùs, quàm primis operarijs promittit, cum quibus ex denario diurno conuentionem fecerat. Propterea non denarium, sed quod iustum fuerit, illis promittit. Ad hæc versu 13. 14. operario de mercede conquerenti Oeconomus respondet. *Amice non facio tibi iniuriam, tolle, quod tuum est, & vade.* Quid est *non facio tibi iniuriam*, nisi, quod iustum erat, tibi dedi? Quid est *tolle, quod tuum est*, nisi, tolle, quod iustum est, tolle, quod tibi debetur, tolle, quod meruisti, & vade? Fingamus nullam esse ad probandam hanc sententiam coniecturam, tota ipsa parabola probaret, tota perpetuum esset argumentum: comparat enim Deum patrifamilias, homines operarijs, Ecclesiam vineæ, gloriam denario diurno: quemadmodum ergo operarij in vinea laborantes denarium diurnum propriè, vereque merentur: ita qui in Ecclesia Dei laborant, verè merentur vitam æternam. Finis ergo parabolæ est mercedem vitæ æternæ non tempori, quo quis laborauit: sed labori, & operi, quod fecit, respondere. Sæpè enim fieri, vt aliquis vna hora tantum laboret, quantum alius toto die, ideoque æqualem mercedem, id est eundem denarium accepturum esse, eodem planè sensu, quo Sapiens dixit cap. 4. 13. *Consummatus in breui expleuit tempora multa*, id est cùm breui tempore vir iustus vixerit, tantum fecit boni, quantum multi, qui longo tempore vixerunt: propterea non debere quemquam antiquitate vocationis suæ gloriari: *erunt enim multi primi nouissimi, & nouissimi primi.* Potest aliquis obijcere, cur ergo idem omnibus denarius datus est, quo videtur æqualitas gloriæ significari? Respondeo, quia Christus tantùm volebat probare plus aliquem breuiori tempore, quàm alium longiore laborare. Cur ergo non plus denario dedit iis, qui vndecima hora venerunt, siquidem nouissimi primi futuri erant? Respondeo eos in eo fuisse cæteris prælatos, quòd, cùm nouissimi venissent, primi omnium denarium acceperunt. Eundem igitur acceperunt denarium, quia tantum vna hora, quantum cæteri tota die laborauerant: primi autem acceperunt, quia hoc ipsum egregiæ fuit laudis, qua primum locum inter eos, quibus merces soluebatur, meruerunt, quòd tantum vna hora, quantum alij multis laborassent. Nam æquale opus æqualem mercedem, maior diligentia, & breuius tempus primum locum meruit. Obijci etiam potest, quod versu 14. dicitur, *volo autem & huic nouissimo dare, sicut tibi*, & versu 15. *aut non licet mihi quod volo facere?* quibus verbis videtur significari denarium non ex merito, & iustitia; sed ex sola patrisfamilias voluntate datum esse. Respondeo non eam fuisse causam, cur paterfamilias ita responderit; sed quia voluit personæ decorum seruare; non conueniebat autem personæ patrisfamilias, vt vili operario declararet, cur tantum nouissimis, quantum primis daret: sed tanquam dominum dicere sic volo, sic iubeo. Nam & prudentes domini seruis rationem quærentibus, cur hoc, vel illud iubeant, etiamsi intimam habeant consiliorum suorum rationem; non solent tamen rationem reddere, sed pro ratione suam exponere voluntatem, cur iubes? quia volo. Adde quod noluit prudens paterfamilias conquerentem operarium pudore suffundere, quod vtique fecisset, si rationem illi exposuisset, cur tantum nouissimis, quantum primis daret, quia tantum nimirum, quantum illi laborauissent. Hoc enim fuisset eius, & aliorum, qui primi venerant, negligentiam obliquè subnotare, quod & Chrysostomus obseruauit. Pertinet ad hunc locum, quod apposite Theophylactus in commentarijs in epistolam ad Roman. cap. 9. 19. an-

Caluini blasphemia de reprobatione sententia.

Doctrina de [illegible] inæqualitate præmiorum contra [illegible]

notauit, solere Deum, cùm agit cum hominibus non malignis, & indocilibus, factorum suorum rationem reddere; cùm autem agit cum malignis, & querulis, suam solam allegare voluntatem, quia digni non sunt, vt rationem illis Deus reddat. Huius rei in scriptura infinita sunt exempla, quorum nonnulla Theophylactus recitat, hoc autem vnum est: nam quia iste operarius præter rationem, & malignè querebatur, non aliter illi paterfamilias respondet, quàm *tolle, quod tuum est, & vade: volo autem & huic nouissimo dare, sicut tibi, & an non licet mihi quod volo facere?* Cùm tamen præcedenti capite, cùm Christus cum Apostolis, & aliis docilioribus ageret, causam explicauerit, cur aliis minus, aliis maius detur præmium. Nam seruantibus tantùm mandata proposuit vitam æternam versu 17. vendenti autem omnia quæ haberet, & pauperibus danti, seque Apostolorum more sequenti promisit thesaurum in cœlo, id est maiorem, & excellentiorem gloriam versu 21. maiorem adhuc Apostolis, quia non solùm omnia reliquissent, sed Euangelij etiam primi promulgatores futuri essent. *Sedebitis*, inquit, *& vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel*, versu 28. Minorem verò, qui pauciora reliquissent. *Qui reliquerit*, inquit, *domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit* versu 29. Hactenus exposuimus, quis huius parabolæ finis esset, in quem omnis eius sententia dirigeretur. Reliqua altera difficultas est, quæ sint eius propriæ partes, ac necessariæ, & quid quæque significet. Nam, vt sæpè monuimus, & hoc loco Chrysostomus docet, in omni parabola sunt quædam, quasi propria eius membra, atque necessaria, sine quibus stare sententia non possit; alia quasi adiuncta, &, vt ego vocare soleo, emblemata vel ad explicandam, vel ad ornandam parabolæ narrationem. In hac ergo parabola octo ego partes necessarias esse arbitror. Prima est paterfamilias, qui ad vineam suam operarios conduxit. Hunc plerique Deum interpretantur, cuius vinea est, & de quo Christus dicit *pater meus agricola est* Ioann. 15. 1. &, vt altera parabola declarat capit. sequenti versu 28. & 33. & Marci 12. 1. & Lucæ 13. 6. & sicut Deus apud Prophetas populum suum vineam suam passim appellat, vt Isaiæ 3. 14. & 5. 1. 2. 3. 4. 5. 7. & 27. 2. & 32. 12. & Ieremiæ 2. 21. & 12. 10. & Ezechielis 17. 6. 7. 8. & Ioëlis 1. 7. 12. Sic Irenæus interpretatur libro quarto, capite 70. & Athanasius aut quisquis auctor est, quæstione 52. & Gregorius homilia 19. in Euangelia, & Beda in commentariis ad hunc locum. Alij Christum intelligunt, qui semper in hunc mundum, quasi in forum exierit, vt in vineam suam conduceret operarios: cum enim fuisse, qui olim Patriarchis apparebat, & Prophetis loquebatur. Ita Hilarius canone in Matthæ. 20. & Auctor imperfecti homilia 34. & Theophylact. hoc loco. Vtrumque probabile. Secunda parabolæ pars est dies, cuius mane paterfamilias in forum exiuit, & cuius vespere mercedem operariis soluit, hanc igitur diem plerique putant totum significare tempus, quod inter initium, & finem mundi interiectum est, vt Irenæus libro quarto, capite 70. Origenes tractatu in Matthæum 10. Hilarius canone 20. Optat. Mileuit. libro quinto contra Parmenianum, Auctor imperfecti homilia 34. Gregorius homil. 19. in Euangelia, Beda hoc loco: quam opinionem illud confirmat, quòd certum sit per vesperam tempus vltimi iudicij significari, quo vnicuique denarius, id est merces secundùm opera reddendus est; sic ergo vespera eius diei, quia tempus vltimi iudicij; mane erit mundi initium. Totus verò dies, quicquid interiacet temporis.

A Alij non totum hoc sæculum, sed tempus, quod est à primo aduentu Christi ad secundum, diem de quo hîc agitur, esse putant, vt Athanasius quæstione 52. Alij vniuscuiusque hominis ætatem eius esse diem, vt Christus significat cùm dicit, *ambulate, dum lucem habetis* Ioann. 12. 35. & *me oportet operari opera eius, qui misit me, donec dies est; venit nox quando nemo potest operari* capit. 9. 4. noctem cuiusque mortem appellat: sic Hieronymus, & Chrysostomus intelligunt; & eam sententiam magis etiam, quàm alteram Origenes videtur approbare. Ego quidem certè magis probo, quia, vt paulo post dicturi sumus, non refert ad consilium Christi, qua quisque mundi ætate; sed qua ætatis suæ parte vocatus sit. Tertia pars est vinea, quam
B nonnulli iustitiam, & mandata Dei interpretantur, quæ, vt colant homines, vocantur, vt Irenæus libro quarto, capite 70. Chrysostomus, Auctor imperfecti, & Euthymius hoc loco. Alij totum mundum, vt Athanasius quæstione illa 52. Alij cuiusque animam, quam iubetur excolere, vt Theophylactus. Alij Ecclesiam, vt Origenes, & Gregorius homilia in Euangelia 19. hoc postremum probabilius. Quarta pars est hora prima, tertia, sexta, nona, & vndecima, quid quæque significat. Auctores, qui totum diem vniuersam mundi ætatem interpretantur, horam primam fuisse dicunt ab Adam vsque ad Noë, tertiam à Noë vsque ad Abraham; sextam ab Abrahamo vsque ad Moysem; nonam à Moyse vsque ad
C Christum; vndecimam à Christo vsque ad finem mundi, quò videtur alludere D. Ioann. cùm dicit nouissimam horam esse 1. epist. capit. 2. 18. sic Hilarius, Auctor imperfecti, Gregorius, Beda, & Theophylactus quam opinionem, & Hieronymus recitat; sed non probat. Alij diuersas horas diuersas cuiusque hominis ætates esse intelligunt, primam horam esse infantiam, tertiam pubertatem, sextam ætatem virilem, nonam ætatem in senectutem inclinatam, vndecimam decrepitam. Nam nonnulli à prima infantia, & ab vtero matris vocari solent, vt Samuel, Ieremias, Ioannes Baptista; alij aliis ætatibus. Sic Diuus Basilius in regulis breuioribus interrogatione 224. Diuus Hieronymus, Beda, & Euthymius hoc
D loco, & Fulgentius epistola septima, quam opinionem & Theophylactus probat. Ego non dubito, quin diuersæ horæ non diuersas mundi, sed diuersas cuiusque hominis ætates significent, quia, vt diximus, huc tota spectat parabola, vt Christus doceat alios plus minori tempore, quàm alios maiore laborare: vt autem hoc probet nihil refert, qua mundi ætate; sed quo ætatis suæ tempore quisque vocetur. Quæ autem sit prima, quæ tertia, quæ sexta, quæ nona, quæ vndecima hora non arbitror esse subtiliter inquirendum, ne nimis sententia restringi videatur. Nam quod Christus diuersas horas nominauerit, id ad parabolæ significationem necessarium est, quia docere volebat plus alios breuiori tempore, quàm alios longiore laborare. Quòd autem, has quinque horas nominauerit, id non necessariò, sed ex [illegible] fecit, & vt parabolam ornaret. Solebant [illegible] veteres Iudæi, sicut & multæ aliæ [illegible] diem à solis ortu vsque ad occasum in duodecim æquales partes distribuere, quas horas appellabant, sicut Christus apud Ioann[illegible] cap. 11. 9. dicit *nonne duodecim sunt horæ diei*[illegible] quæ [illegible]dem die æquales erant, diuersis verò diebus [illegible] omnes inter se dies inæquales sunt. [illegible] prima hora erat d[illegible], qua sol oriebatur, te[illegible] inter solis ortum, atque meridiem vtrinque æqualiter distans, sexta meridies, nona media inter meridiem, & solis occasum tribus vtrinque horis distans. Vndecima, vna hora ante solis occasum.

Diuisio diei in duodecim horas. & quatuor partes apud veteres ordinaria.

occasum. Diuidebant rursum totum diem in quatuor partes, quarum vnaquæque tribus constabat horis, sicut noctem in quatuor vigilias distribuebant, quarum vnaquæque tres horas continebat. Hæc est causa, cur frequentiùs in scriptura hora prima, tertia, sexta, & nona, quàm cæteræ diei horæ nominentur; quia præcipuas diei partes efficiebant: propterea etiam eas Christus hoc loco nominauit, vt quicquam noui mysterij significaret, nisi quòd iam diximus, alios prius, alios posteriùs à Deo vocari. Cur ergo, dicet aliquis, non quatuor, sed quinque horas nominauit? in promptu est responsio, quia voluit initium primæ, quartæ partis diei, & finem vltimæ explicare, vt doceret alios initio vitæ suæ, alios sub finem vitæ vocari. Quinta pars est forum, in quod paterfamilias dicitur exiisse, vt conduceret operarios, per quod rectè B Origenes & Auctor operis imperfecti intelligunt totum mundum, qui extra Ecclesiam est, in quo homines toti sunt, aut otiosi, aut secularibus negotiis occupati, & inde in Ecclesiam, tanquam in vineam, vocantur. Sexta pars est denarius, qui idem omnibus datus, quo non est dubium salutem, ac vitam æternam significari, in eoque Auctores omnes consentiunt. Solus D. Basilius in breuioribus regulis interrogatione 255. ita videtur interpretari, quasi denarius præmium aliquod huius vitæ significet, quo etiam, qui damnantur, donari soleant; sic enim, vt diximus, exponit illud quod versu 14. dicitur, *tolle quod tuum est, & vade*, quasi operarius ille accepto temporali aliquo præmio, quod meruerat, in infernum mittatur. Sed id iam diximus non magnam speciem habere probabilitatis. C Potest dubitari, cur denario potius, quàm alteri pecuniæ generi vitam æternam comparauerit. Respondet Irenæus libro 4. cap. 70. propterea quòd denarius imaginem regis haberet, & qui salui erunt, conformes fient imagini filij Dei, vt D. Paulus ad Romanos 8. 29. *& reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ*, Philippenses 3. 21. Et quidem hoc scitum, sed allegoricum; nec aliam ego causam fuisse arbitror, cur potiùs denarium, quàm aliam pecuniam nominauerit, quàm, vt accommodatè ad consuetudinem loqueretur. Est autem credibile vsitatam tunc operariorum in singulos dies mercedem fuisse denarium, qui, vt cap. 18. 28. diximus, quinque aut sex obolos, id est Gallicos solidos côtinebat. Quærit Chrysostomus quid causæ fuerit, cur paterfamilias D cum solis illis, quos primo mane conduxit, ex denario conuentionem fecerit; cum aliis autem conuentionem non fecerit, sed tantùm dixerit; *& quod iustum fuerit dabo vobis*. Credo etiam in ea re vulgarem côsuetudinem secutum esse Christum; non enim solemus certam mercedem pangere, nisi iis operariis, quos mane conducimus, vt toto laborent die; si qui serius veniunt, quasi nihil eo die lucraturi sint, nihil certi pollicemur; tantùm promittimus aliquid nos illis daturos esse: hoc est, quod ait, *& quod iustum fuerit, dabo vobis*. Quærit etiam idem, & Euthym. cur Deus non omnes statim primo mane vocet. Respondent omnes vocari, sed non omnes venire velle, quod & Origenes indicat; argumentum est eius rei, quòd paterfamilias, quotquot in foro inuenit, côduxerit; omnes E ergo primo mane Deus vocat: quemadmodum & per Prophetam dicit, *Locutus sum ad vos mane consurgens, & loquens, & non audistis*, Ieremiæ 7. 13. & rursum *mane consurgens contestatus sum, & dixi, audite vocem meam & non audierunt, nec inclinauerunt aurem suam*, Ieremiæ 11. 7. 8. & iterum, *Ego autem locutus sum ad vos de mane consurgens, & loquens, & non obedistis mihi*, Ieremiæ 35. 14. Quam ob rem, quod operarij illi responderunt versu 7. *quia nemo nos conduxit*, excusationis causa non verè dictum esse Chrysostomus putat, quod valde mihi probabile videtur. Solet enim Christus in parabolis personarum mores exprimere: mos autem pigrorum, & desidum est ad hunc modum sese semper excusare: quemadmodum si robustum adolescentem mendicantem quis roget, cur non laborado potius, quàm mendicando victum quærat; promptus, & affirmans respondet, nihil aliud optare se, sed herum non inuenire; quem ideo non inuenit, quia non quærit, quia laborare non vult. Cur ergo paterfamilias eos non reprehendit, quòd se mentientes excusarent? Respondet Chrysostomus noluisse eos accusare, & tristitia afficere, vt facilius alliceret. Facilior responsio erit patremfamilias, etsi Deum significabat, hominem tamen fuisse, non Deum. Itaque scire non potuit, an operarij mentirentur: Christus autem narrauit, quæ verisimile erat, & operarios excusationis causa dixisse, & patremfamilias respondisse. Septima pars est, vespera diei, quando denarius soluitur, qua nemo dubitat finem mundi, & vltimi iudicij tempus declarari. Illud videtur non conuenire, quòd suprà diximus diem non totum hoc sæculum, sed vniuscuiusque hominis ætatem significare: quod si verum est, non potest vespera finis mundi, sed mors vniuscuiusque esse. Respondeo hæc, quamuis diuersa esse videantur, in idem redire; quia enim vsque ad finem mundi aliqui homines erunt, & vniuscuiusque vita dies est, vniuscuiusque mors vespera, vltima vespera erit finis mundi, cùm omnes, qui adhuc viuent, simul morientur, aut rapientur in aëra cum Christo, vt D. Paulus ait 1. ad Thessal. 4. 17. Octaua pars est, quod paterfamilias iubeat in soluenda mercede ab iis, qui vltimi venerant, incipere, hoc ad parabolæ significationem maximè pertinet. Significatio autem facilis est; præferuntur enim nouissimi, & fiunt primi, quia tantû vna hora, quantum alij toto die laborauerunt; quemadmodum initio explicauimus. Nam quod Chrysost. indicat, propterea id præcepisse patremfamilias, vt declararet se iis, qui vna tantùm hora laborauerant, non ex debito, sed ex liberalitate sua dare denarium, verbis ipsius patrisfamilias contrarium est, *Ite*, inquit, *& vos in vineã meam, & quod iustum fuerit, dabo vobis*. Sic enim dixit non solùm iis, quos hora tertia versu 4. sed etiam iis, quos hora vndecima, id est vna hora ante solis occasum côduxit versu 7. vt in Græcis codicibus legitur, & si non legeretur, ex versu 4. esset intelligendû. Hæc sunt, quæ in hac parabola necessariam habent significationem. Cætera emblemata sunt, & circumstantiæ non necessariæ, quas quisquis discurrere voluerit, nullum faciet operępretium: quale est q. quinq; horæ diei nominatur, quòd quidam in foro otiosi inuenti sunt, quòd conducti non fuerint, q. paterfamilias procuratorem dicatur habuisse; nec n. in regno cœlorum, de quo parabola ꝓposita est, quçrendû esse arbitror, quis sit procurator; quanquam Christus videri possit, qui mercedem soluet, quemadmodum scribit Isaias c. 40. 10. & 62. 11. & Ioan. in Apocal. c. 22. 12. *Ecce venio citò, & merces mea mecum est, reddere vni uniq. secundum opera sua*. Quanquam Irenæus lib. 4. cap. 70. Spiritum sanctum dispensatorem huius esse dicat, qui diuidit singulis dona, sicut vult, vt D. Paulus ait 1. ad Cor. 12. 11. Emblema etiam est, quòd denarius potiùs, quàm aliud pecuniæ genus proponitur, & quòd, qui primi venerant, accepto denario murmurauerunt: nec enim significatur aliquos ex iis, qui vitam æternam accepturi sunt, murmuraturos esse, propterea quòd alij in ea gloriam accipiant: nec enim in cœlo vlla est murmuratio; sed aut nihil significatur, tantumque eam ob causam id narratum est, quòd ita in similibus causis fieri solet, & vt narrationis decorum seruaretur; aut significaretur

vt Chrysostom. ait, adeò magnam mercedem multos, qui vltimi venerunt, accepturos, vt si fieri posset, vt beati murmurarét, ob mercedis magnitudinem murmuraturi essent. Simile quod versu 14. & 15. dicitur, *Volo autem huic nouissimo dare, sicut & tibi*, & *an non licet mihi in meu facere, quod volo?* sic enim Græcè legitur, & ad hunc modum Latinam versionem corrigendam puto. Quibus verbis, vt supra disputauimus, non indicatur Deum pro sua tantùm voluntate, nullaq; habita iustitiæ ratione vitam nobis æternam daturum esse: sed dicitur, quia credibile est ita responsurum fuisse patremfamilias, si alij operarij sine vlla causa murmurauissent; aut, si quam hoc habet significationem, illud tantùm significat non debere Deum quam ob rem aliis plus, aliis minus mercedis dederit, rationem nobis reddere. Hæc, vt diximus, & si quæ sunt alia generis eiusdem, si quis ad aliquid significandum volet subtiliter trahere, non solùm operam perdet; sed in periculum etiam incurret multa aut falsa, aut ridicula, aut certè aliena comminiscendi; quisquis enim, quod non est, quærit; aliquando sibi fingit, quod illud, quod quærit, esse videatur, & mauult falsum incurrere, quàm nihil. Frænandum autem humanum ingenium est, ne sua subtilitate intemperanter, & in rebus superuacaneis abutatur.

16. *Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.*] Mirum videri potest, cur hanc sententiam Christus adiunxerit, cùm minimè præcedenti congruere videatur. In superiore enim parabola de iis tantùm dictum est, qui omnes salui futuri sunt; omnes enim denarium, id est vitam æternam acceperunt: hîc autem agit de iis, qui cùm vocati fuerint, non omnes sunt salui; sed plerique damnantur. Hoc vix apud vllum interpretem explicatum inuenio: sed ita tamen existimo voluisse Christum ex vna, specialiq; sentẽtia sententiam, & generalem concludere. Probauerat per parabolam non omnes æqualem mercedem recepturos esse: sed futuros multos primos nouissimos, multos nouissimos primos esse, quia non omnes, qui vocati veniunt ad vineam, eadem diligentia laborant; concludit nunc generalius non omnes, qui vocati sunt, mercedem accepturos; quia plerique vocati venire nolunt: quemadmodum supra ex Origenis, Chrysostomi, & Euthymij sententia declarauimus. Sic Christus in præcedenti cap. versu 23. ex occasione vnius adolescentis, qui diuitiis suis impeditus Euangelica consilia sequi noluerat, generalem sententiã de omnibus diuitibus, & non iam de consiliorum, sed de præceptorum obseruatione conclusit difficile, esse diuitem in regnum cœlorum introire. Non ergo significatur non omnes esse vocatos, omnes enim vocat, qui ideo venit in hûc mundum, vt peccatores vocaret ad pœnitentiam cap. 9. 13. Omnes enim peccatores erant; omnes vocauit, *qui vult omnes homines saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire*, 1. Timoth. 2. 4. omnes vocauit, qui pro omnibus mortuus est. Cur ergo non dixit omnes: sed multos vocatos esse? quia omnes multi sunt, & voluit multos paucis opponere, non omnes nullis, sicut D. Paulus ad Rom. 5. 19. *Sicut, inquit, per inobedientiam vnius hominis peccatores constituti sunt multi; ita & per vnius obeditionem iusti constituentur multi.* Nam per vnius hominis inobedientiam non solum multi, sed etiam omnes peccatores constituti fuerant, sicut idem Paulus paulò antè versu 12. dixerat, *& ita in omnes homines mors pertransiit*, & versu 18. *igitur sicut per vnius delictum in omnes homines in condemnationem; sic & per vnius iustitiam in omnes homines in iustificationem*: propterea ergo dixit paulò post per vnius hominis inobedientiam multos esse peccatores constitutos, vt multos opponeret vni, & non solùm sententiæ, sed etiam orationi elegantiam adhiberet. Eodem modo hoc loco dicit Christus multos vocatos, paucos electos, per multos, omnes intelligens. Id ex altera parabola nuptiarum, q̃ c. 22. proponit, perspicuum est, vbi non solùm omnes ad nuptias vocati, sicut & claudi, cæci, & quotquot in plateis errant, sed compulsi etiam intrare. Et tamẽ eodem modo parabolam concludit, *multi sunt vocati, pauci verò electi*, vbi certum est multos non omnibus, sed paucis opponere. Omnes enim vocati fuerant.

Scriptura sæpe multos dicit pro omnibus.

17. *Et ascendens.*] Multis locis in vetere Testamento Rabbinorum commentum refutauimus, qui putant Ierusalem altissimum totius orbis terrarum locum esse, ideoque ire in Ierusalem ascendere esse, quòd vndique eò ascendatur. Nam si de loco, situque loquuntur, nullus est in rotundo terræ corpore altero altior, si de monte, multi sunt etiam longè altiores. Solet ergo scriptura dicere ascendere in Ierusalem, vel quia vna eius pars in monte Sion posita erat, vel quia Hebræi, & multò magis Chaldæi, & Syri, quorum lingua Christus loquebatur, ascendere dicunt pro ire. Marc. cap. 10. 32. sic narrat, *Erant autem in via ascendentes Ierosolymam & præcedebat eos Iesus, & stupebant, & sequentes timebant.* Vbi & Christi ad mortem euntis alacritas, & Apostolorum admiratio, timorq̃ue significatur. Mirabantur Christum tam erecto, fidentique animo Ierosolymam ire, vbi se multa passurum sæpe dixerat c. 16. 21. & 17. 12. timebant illi, ac sibi. Præcedebat autem Christus, vt viam Apostolis ad crucem ostẽderet, doceretque, quàm prompti, cùm opus esset, obire mortem deberent, sicut D. Paulus verus Christi discipulus dicebat Act. 21. 13. *Ego enim non solùm alligari, sed & mori in Ierusalem paratus sum propter nomẽ Domini Iesu*, quemadmodum Orig. obseruauit.

Ascendere apud Hebræos ire significat.

Assumpsit.] Segregauit vt cap. 16. 22. noluit enim discipulis coram omnibus dicere, ne res euulgata aut impediretur, aut mors ab ipso videretur procurata. Possumus etiam interpretari παρέλαβε, aggressus est eos alloqui. Hoc enim verbum etiam significat, vt illic docuimus, & ea significatio rectè conuenit in hunc locum.

18. *Ecce.*] Videtur hæc particula hoc loco tempus iam instans indicare.

19. *Et tradent eum gentibus.*] Pilato & cæteris Romanis. Est autem antithesis inter Iudæos, & gentes, quasi inter amicos, & hostes: quasi dicat, non erunt contenti Iudæi filium hominis ipsi per se suppliciis afficere; sed hostibus eum tradent, vt grauiùs etiam crucietur, & interficiatur. Illis enim non licebat interficere quenquam, Ioan. 18. 31. scribit Lucas cap. 18 34. *& ipsi nihil horum intellexerunt.* Quod non ita intelligendum est, quasi Christi verba non intellexerint, quibus significauerat se ad mortem progredi; sed ita vt mortis eius mysterium non comprehenderint; neque cognouerint morte sua Christum salutem vniuerso hominum generi allaturum, quemadmodum prudenter D. Chrysostom. animaduertit. Si enim verba non intellexissent, nec mirati fuissent Christum euntem, neque mortis periculum timuissent, vt Mar. scribit c. 10. 32. Potest aliquis dubitare, cur hęc Christus Ierosolymæ appropinquans Apostolis dixerit. Respondet Chrysostomus, vt eos ad patientiam, & animi constantiam præmuniret: qua etiam de causa sæpe eos antè præmunierat vt c. 16. 21. & c. 17. 12.

20. *Tunc.*] Id est cùm videret eius mortem instare: ambit enim velut morituri hominis hæreditatẽ. Accedendi namq; ad Christum, & honoris primum filiis suis locum in regno petendi occasio fuit, quòd paulò ante de proxima sua morte locutus esset Christus, vt Hieron. Beda, & Euthym. obseruauerunt.

Mater filiorum Zebedæi.] Salome, vt annotat Auctor imper-

A [illegible] & [illegible] Matth. Marci que comparatione [illegible]. Nam quam Matthæus cap. 27.56. vocat matrem filiorum Zebedæi, Marcus c. 15.40. appellat Salomen. [illegible] filij Zebedæi inter Apostolos, [illegible] Euangelista cap. 10. [illegible] Marcus cap. 10.35. scribit [illegible] Zebedæi ad Christum accessisse, dicentes [illegible], *vt quodcunque petierimus, facias* [illegible] esse, non est tamen [illegible], quia [illegible] dicuntur, quod per matrem [illegible] per [illegible], vt Augustin. lib. 2. de consensu Euangelistarum [illegible] & Chrysost. homil. 66. respondent. Simile [illegible] supra cap. 8.5. vbi Matth. dicit Centurionem [illegible] ad Christum accessisse, rogasse [illegible] paralyticum sanaret, cùm [illegible] ipsum Centurionem, sed per amicos [illegible] dixerit.

B Dubium an Apostoli matrem sollicitauerint, atque suaserint, vt hunc [illegible] honorem peteret, quasi facilius mulier, [illegible], Christo cognata sorore enim [illegible] fuisse credunt [illegible], quicquid peteret [illegible] & filij pudorem, atque aliorum Apostolorum [illegible] effugerent, quasi non ipsi sed pro [illegible], vt cæteris præponerentur, petiuisset. Si [illegible] Auctores August. libr. 2. de consensu [illegible] cap. 64. Chrysost. Auctor imperfecti, [illegible] Euthym. hoc loco, & Gregorius hom. [illegible] matrem per se pro filiis solicitam [illegible] petiuisse credunt, vt Hilarius [illegible] & Ambros. lib. 5. de fide cap. 3.

C [illegible] probabile videtur nolenti de Apostolis [illegible] are. Nam aliorum Auctorum argumentum [illegible] matrem à filiis submissam probant, [illegible] Christus respondeat versu 22. [illegible], & rursum, *potestis bibere calicem, quem* [illegible] solui potest; propterea illis [illegible] per matrem: sed quòd pro [illegible]. Placet etiam mihi pietas Ambrosij [illegible] qui matrem ipsam excusant. A [illegible] verbi *Considerate,* inquit, *quæ cum* [illegible], *mater cui* [illegible], *cui pro filiorum honore* [illegible] *quidem* [illegible] *sed tamen ignoscenda* [illegible] *atque mater ætate longæua, studio religionis* [illegible] *quæ tunc temporis, quando vel* [illegible]

D [illegible] *et valida prole auxilio, alere sibi liberos* [illegible] *&* [illegible] *mercedem sequentium Christum* [illegible]. Ac paulo infra: *Etsi error,* inquit, [illegible] *error est. nesciunt enim materna viscera* [illegible], *etsi* [illegible], *tamen venerabilis cupiditatis,* [illegible] *auida, sed gratiæ. Nec inuerecunda petitio* [illegible] *liberis consulebat. Matrem considerate,* [illegible] Hieronym. autem sic: *postulat mater filiorum* [illegible] *muliebri, & pietatis affectu nesciens,* [illegible] etiam inter eos Auctores, qui filios matrem [illegible] dicunt, Auctor imperfecti sic eos [illegible] temporale, nihil carnale, nihil [illegible] spiritualem perfectionem [illegible]

E [illegible] quod [illegible] matre dicit Ambros. [illegible] hanc partem cum tam bonis Auctoribus [illegible] cum hæreticis in contrarium peccare [illegible] bus.

[illegible] se, aut genua flecteris, [illegible] vt Christi [illegible] gratiam, beneuolentiam [illegible].

[illegible] ? Aliquid hoc loco non diminutionem [illegible] potius videtur significare, [illegible] ab eo; sic etiam [illegible] esse aliquid, id est esse magnum [illegible], videtur sibi aliquid [illegible], quemadmodum Paulus [illegible] Actorum 2[illegible]. *adolescentem hunc perduc ad tribunum, habet enim aliquid indicare ei,* id est rem magni momenti. Hanc ob causam, vt opinor, exponit Euangelista [illegible] adorabundam accessisse, vt indicaret [illegible] voluisse magnum aliquid postulare. At [illegible] dixit, quid postulauerit; quia voluit rem, vt gesta erat, exponere; illa autem initio non declarauit quid vellet petere, sed generaliter rogauit Christum, vt, quicquid peteret, sibi concederet, vt intelligitur ex Marco c. 10.35. *Volumus, vt, quodcunque petierimus, facias nobis.* Illa enim verba, vt paulo ante docuimus, quamuis filijs Marcus attribuat; non à filiis, sed à matre dicta sunt. Accessit ergo supplicabunda mulier, dixitque, volo, aut rogo, vt, quicquid petiero, mihi concedas; solent enim, qui aliquid volunt petere, quod, an

B impetraturi sint, dubitant, non statim, quid sibi dari velint, declarare, ne, si declauerint, sibi negetur: sed generaliter. atq; cõfuse dicere quiddam habeo, quod te rogem, sed velim mihi priùs te facturum promittas. quemadmodum mater Salomonis lib. 3. Regum c. 2. [illegible] filium rogat. *Petitionem vnam paruulam ego deprecor à te, rogo ne confundas faciem meam.*

21. *Quid vultis*, *Mater*, inquit Hyeronymus, *postulat, & Dominus discipulis loquitur intelligens preces eius ex filiorum descendere voluntate.* Sed iam diximus potius filijs, non matri respondere, quia etsi non eorum impulsu, tamen pro eis mater postulauerat.

Dic.] Hebraismus pro iube, statue: sicut cap. 8.8 *tantum dic verbo, & sanabitur puer meus.* — *Hebraismus.*

C *Vt sedeant.*] Nonnulli Auctores, in quibus Euthym. existimant motam fuisse eam mulierem, vt hoc peteret, ex verbis Christi cap. 19.28. *Sedebitis & vos super sedes duodecim.* Cùm enim intellexisset omnes Apostolos in regno Dei circum Christum sessuros esse, optabat, vt duo filij sui proximi illi assiderent, alter ad dexteram, alter ad sinistram. Putat enim Euthymius Petrum timuisse, quem videbat omnibus in rebus cæteris Apostolis anteponi.

22. *Nescitis quid petatis.*] Plerique ita interpretantur, quasi propterea dicat eos nescire, quid petant, quia non spiritualia: sed carnalia petebant, quasi Christus more regum temporaliter esset regnaturus, & principes viros habituros aliquos, qui sibi assiderent: quorum eo quisque esset honoratior, quo propius se

D sederet. Alij diuerso penitus sensu non carnalia, sed spiritualia petiuisse; tamen propterea Christum dixisse *nescitis, quid petatis*, quia rem maiorem, melioremque petebant, quàm existimabat, quemadmodum Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus exponunt. Alij bonum quidem, & spirituale eos petiuisse: vt cæteris Apostolis virtute, ac meritis antecellerent: sed non eo ordine, quo debebant; quia petebant ante victoriam triumphum, vt exponit Auctor operis imperfecti, quam interpretationem videtur illa verba confirmare *potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?* quasi viam illis demonstraret, qua ad dexteram, & sinistram suam ponerentur. Nescitis ergo quid petatis, quia, etsi

E quod petitis, bonum est tamen non intelligitis triumphum ante victoriam nec dari posse, nec promitti. Alij, bonum quidem petitis, sed nõ bene intellectum: putatis enim occupari precibus posse, cùm eiusmodi sit, vt non [illegible] sed meritis dari possit: Omnes istæ interpretationes probabiles; probabilissima postrema.

Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?] Hæreticorum interpretes, qui hoc ad calicem Eucharistiæ referendum existimant, omnino mihi videntur delirare; quis enim calicem illum bibere non potest? Dubium igitur non est, quin Christus passionem suam, & mortem calicem appellet, vt c. 26.39. & Mar. 14.36. & Luc. 22.42. & Ioan. 18.11. Cur autem passio, ac mors calix appelletur, minùs compertum. Chrysost. Euthym. & Theo- — *Delira hæreticorũ interpretatio.* — *Cur calix mors in scriptura appellatur.*

& Theophylact. ideo vocari putant calicem, quod eam Christus non minus libenter obierit, quam si poculum vini biberet. Parum conueniens Christo metaphora, præterquam quòd ista ratione sola Christi mors, non aliorum, calix appellaretur. Credo ergo metaphoram ex antiqua consuetudine ductam, qua solebat damnatis ad mortem poculum veneno plenum porrigi, vt ea ratione vitam finirent; quemadmodum Athenis Socrati ab Areopagitis datum legimus, inde factum, vt mors ipsa, & supplicium calix, siue poculum appellaretur, vt Psal. 115. versu. 13. *Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo*, id est mortem libens, & nomen domini inuocans subibo, vt hoc loco Origenes, & Hieronymus interpretantur. Sequitur etiam, *pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius.* Scio aliam etiam esse in scripturis metaphoram calicis ex vetere deductam more, quo inter Iudæos paterfamilias, aut quisquis in cõuiuio honoratissimus erat, vinum pro suo arbitrio temperabat, & vnicuiq; conuiuæ alij plus, alij minus distribuebat. Itaque aliis melior, aliis peior portio contingebat. Qua ratione factum est, vt vniuscuiusque hominis sors, quæ à Deo immittitur, siue bona, siue mala, calix appelletur; bona vt Psalm. 15. 5. *Dominus pars hereditatis meæ, & calicis*, & Psal. 22. 5. *Impinguasti in oleo caput meum, & calix meus inebrians quam præclarus est?* Mala vt Psalm. 10. 7 *Pluet super peccatores laqueos, ignis, sulphur, & spiritus procellarũ pars calicis eorum*, & Psal. 74. 9. *Hunc humiliat, & hunc exaltat, quia calix in manu Domini vini meri plenus mixto, & & inclinauit ex hoc in hoc, veruntamen fæx eius non est exinanita.* & Isai. 51. 17. *Eleuare, eleuare, consurge Ierusalem, quia bibisti de manu Domini calicem iræ eius, vsq; ad fundum calicis soporis bibisti, & potasti vsq; ad fæces.* Simile est exẽplum apud Ieremiam c. 25. 15. & c. 51 7. & Thren. 4. c. 21. & apud Ezech. 23. 31. 32. 33. Marc. c. 10. 38. ait addidisse Christũ, *& baptismo, qui ego baptizor, baptizari?* quod alia metaphora significat; nam & baptismus pro passione, & morte poni solet, vt Luc. 12. 50. *baptismo habeo baptizari, & quomodo coarctor*, & 1. ad Cor. 15. 29. *quid facient, qui baptizantur pro mortuis?* id est qui pro defendenda mortuorum resurrectione appetunt mortem. Vnde factum, vt & martyrium baptismus appelletur. Metaphora, vt opinor, sumpta est ab iis, qui, vt moriantur, in mare submerguntur. Græcè enim baptizari idem est, atque submergi. Itaq; quod Origenes, Chrysostomus, Theophylactus dicũt propterea Christum mortem suam baptismũ appellauisse, quòd sicut per mortem, sic & per baptismum peccatorum expiatio facienda esset, non probo: minus etiam, quod Auctor imperfecti dicit metaphoram à lana rubeo colore tincta sumptam esse: sic enim Christi mortem sanguine fuisse rubeam. Quòd autem Christus rogat Apostolos, an possent calicem bibere, quem ipse bibiturus esset, non ignarus rogat: sed hominum more, qui triumphum petentem rogare solent, an possit hostes debellare. Ostendit autem illis viam, qua ad eum honorem quem petunt, peruenire possint; ostendit verbis, & exemplo, verbis, cùm rogat, *potestis bibere calicem*, exemplo, cùm dicit, *quem ego bibiturus sum?* præcedit enim, tanquam bonus dux ad pugnam inuitans, vt ait Auctor operis imperfecti. [illegible] Paulus ad Philippens. 2. 5. 6. 7. 8. 9. *hoc enim sentite in vobis quod & in Christo Iesu, qui, cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo; humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis: propter quod, & Deus exaltauit illum:* & ad Roman. 8. 17. *Si autem filij, & heredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi; si tamen compatimur, vt & conglorificemur*, & 2. ad Timot. 2. 5. *non coronabitur, nisi qui legitimè certauerit*, & verò 12. *Si sustinebimus & conregnabimus.*

Diog. Laert. lib. 2.

Baptismus in scriptura pro morte & martyrio.

Possumus.] Multi Auctores existimant, quemadmodum temere, & ambitiose honorẽ petierant; ita quoque temere, ambitioseq; respondisse se posse calicem bibere, vt Chrysostomus, Theophylactus, & Euthym. Alij, quemadmodũ paulo ante, quod nesciebant, postu[illegible]at: ita nunc, quod non intelligebant, promisisse; non quod nõ intelligerent Christum de morte locutum fuisse: sed quòd nescirent, quid esset mori, & dulce bellũ inexpertis, vt Auctor imperfecti interpretatur. Malo ego credere nec temere, nec ambitiosè, sed amanter, & verè respondisse separatos esse, vt pro Christo morerentur, vt postea exitus docuit. Nam quod hæreticus nobis obiicit interpres paulò post initio pugnæ oẽs Apostolos diffugisse, facile excusari potest, propterea fugisse, quòd nihil Christum [illegible] comprehensum iuuare possent, quod & Caluinus, vt erat homo prudens, facturus, vt opinor, fuisset. Et tamen Ioannem alterum ex duobus filiis Zebedæi vsque ad crucem legimus secutum fuisse Christum.

Caluinus in harm. Apostolis contra Caluinum defenduntur.

23. *Calicem quidem meum bibetis.*] Disputant Origenes, Hieronymus, & Chrysostom. quomodo filij Zebedæi calicem biberint, cùm Iacobum quidẽ ab Herode occisum legamus Act. 12. 2. Ioannem verò occisum non legamus; quin ne mortuum quidem esse aliqui putant, vt refert Euthymius. Respondent iidem Auctores, & Beda Ioannis exilium loco martyrij fuisse, & quod Romæ in oleum feruens iniectus fuerit, vt Tertullianus in libro de præscriptionib. aduersus hæreticos Auctor est. Itaque non voluntatem martyrio: sed martyrium voluntati defuisse. Potest facilius meo quidem iudicio responderi, cùm Christus dicit, *calicem quidem meum bibetis*, non prædicere fore, vt pro se oppetant mortem; sed tantùm significare hoc se illis posse concedere, vt calicem suum bibant: vt autem ad dexteram, & sinistram suam sedeant, concedere non posse, nisi quibus paratũ est à patre suo; videtur enim hæc duo inter se opponere; concedere, vt calicem bibant, & dare, vt ad dexteram, vel sinistram sedeant.

Sedere autem ad dexteram meam, & sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à patre meo. Hoc loco frequenter Arianos vsos fuisse legimus, vt Christi auctoritatem probaret minorem esse, quam patris, vt Auctor est Epiphan. hæresi 69. & Idacius Clarius c. 14. & Ambros. lib. 5. de fide c. 3. & August. lib. 1. de Trinitate cap. 12. & Cyrillus lib. 10. Thesauri c. 5. cui obiectioni tribus modis iidem Auctores responderunt. Quidam eorum dicebant hoc Christum nõ tanquam Deum, sed tanquam hominem, vt multa alia, dixisse, quale est illud, *Pater maior me est*, Ioan. 14. 28. Ita D. Augustinus. Alij, vt Ambrosius, pronomen illud *meum*, cùm Christus dicit, *non est meum dare vobis*, non potestatem, sed officium significare. Itaque [illegible] indicat Christus se id facere non posse, sed non esse [illegible] vt id faciat, quia non venerat in hunc mundum, vt coronas daret, sed vt [illegible] ad pugnam [illegible] ctum subtiliter, & verè, [illegible] videtur [illegible] verborum [illegible] Propterea [illegible] Ambrosius, Epiphanius, & Cyrillus [illegible] & Chrysostomus homil. [illegible] Hieronymus in commentariis ad [illegible] putauerunt, Christum non negare sui [illegible] esse concedere, vt aliquis ad [illegible] vel sinistram suam sedeat; sed tantum n[illegible] potestatis, & officij illis dare [illegible] us à patre suo paratum esset. Summ[illegible] comparatione [illegible] Christum, & patrem, vt Ariani putabant, qui [illegible] possit, filius verò non possit: sed comparationem [illegible] inter personas, quibus huiusmodi honor dari potest,

Locus contra Arianos pro diuinitate filij explicatus.

quod

quòd non omnibus, ſed quibus à patre paratus eſt, concedi poſſit Hæc eſt vis eius pronominis *vobis*, quaſi dicat, *non eſt meum dare vobis*, propterea quòd petitis, aut propterea quòd cognati mei eſtis, *non eſt meum dare vobis*, qui nondum meruiſtis, ſed *quibus paratum eſt à patre meo*, id eſt, qui meruerint, & vt Remigius apud D. Thom. interpretatur, non eſt meum dare ſuperbis, & ambitioſis, quales vos eſtis; ſed humilibus, quibus paratum eſt à patre meo, quod Chryſoſtomus, Euthym. & Theophylact. accommodato admodum exemplo declararunt; Si quis, inquiunt, rex auream coronam ei, qui in ſtadio currendo cæteros vinceret, propoſuiſſet, eamque manu teneret; aliquis verò ex iis, qui non ſolùm non viciſſet, ſed ne cucurriſſet quidem, coronam ab eo peteret, rectè reſponderet, currere quidem poteris, coronam autem non eſt meum dare tibi, ſed quibus parata eſt, id eſt vincentibus; nō enim ſignificaret ſe dare non poſſe, cùm ipſius ſit; ſed dare non debere, niſi vincentibus, quibus eam deſtinaſſet. Alio exemplo Cyrillus vtitur; ſi quis à iuſto aliquo iudice aliquid peteret iniuſtè, meritò reſponderet, non poſſum hoc facere, non quòd non poſſet; ſed quòd nō debeat. Hinc ſequitur, quàm neceſſarium ſit pronomen illud *vobis* ad implendam, exprimendamque ſententiam, quod in pleriſq; Græcis codicibus non legitur; nec vllus, quod ſciā. Græcus Auctor. & antiquius legit, nec inter Latinos D. Auguſtinus libr. 1. de Trinit. c. 12. Satis enim eſt veterem legiſſe interpretem, legiſſe Hieronymum, & Ambroſium, & ſententiam requirere. Quanquam ſi non legatur, non propterea mutatur ſenſus. Nam Chryſoſt. Cyrill. Theophyl. & Euthym. qui non legerunt, in eādem tamen ſententiam interpretantur. Rectè verò doctus quidam, & pius noſtri temporis interpres obſeruauit, ſi non legatur pronomen *vobis*, Græcam dictionem ἀλλὰ *ſed* pro εἰ μὴ *niſi*, accipi debere, vt apud Marcum cap. 9. 8. & 2. ad Cor. 2. 5. vt ſit ſenſus, *ſedere autem ad dextram meam, & ſiniſtram non eſt meum dare, niſi quibus paratum eſt à patre meo.* His autem verbis tantùm abeſt, vt ſignificet Chriſtus non ſuum eſſe officium præmia diſtribuere, vt potius officij ſui eſſe declaret. Cùm enim dicit non eſſe ſuum omnibus dare, ſed merentibus, & dignis iudicem ſe, præmiorumque diſtributorem futurum eſſe indicat, vt apud Ioannem cap. 5. 22. *Pater non iudicat quenquam, ſed omne iudicium dedit filio.* & apud Lucam cap. 22. 29. 30. *Ego diſpono vobis, ſicut diſpoſuit mihi pater meus regnum, vt edatis, & bibatis ſuper menſam meam in regno meo, & ſedeatis ſuper thronos iudicantes duodecim tribus Iſraël*, ſicut & cap. præcedenti ver. 28. Apoſtolis promiſit fore, vt ſederent ſuper ſedes duodecim, quaſi ipſe hoc illis conceſſurus eſſet. Cur ergo, dicet aliquis, adiunxit, *ſed quibus paratum eſt à patre meo*, quaſi ſibi patrem opponat. Reſpondeo non ſine cauſa non dixiſſe, nō eſt meum dare vobis, ſed patris mei; ſed dixiſſe, *non eſt meum dare vobis, ſed quibus paratum eſt à patre meo*, ne ſignificaret ſe quidem dare non poſſe, patrem poſſe; ſed ſe dare aliis non poſſe, quàm quibus à patre ſuo paratum eſſet, vt rectè D. Chryſoſt. annotauit. Nam Auctor imperfecti qui homil. 35. ita exponit, *non eſt meum dare vobis*, ſed patris, quia ſuſpectus eſt hæreſis Arianæ, hoc loco audiendus non eſt. Cur ergo dixit, *quibus paratum eſt à patre meo* potiùs, quàm, quibus paratum eſt à me, quaſi plus patri, quàm ſibi auctoritatis tribuat? Facilis reſponſio, id per vſitatam in ſacris literis attributionem factū eſſe, in quibus, etſi omnia opera externa, vt Theologi dicunt, tribus perſonis communia ſint, tamen quædam vni, quædam alteri perſonæ, tanquam propria ſoleant attribui; vt potentia, & prouidentia, patri ſapientia filio; gratia ac dona Spiritui ſancto. Quia ergo paratū eſſe eſt eſſe prædeſtinatum; prædeſtinatio autem eſt genus quoddam prouidentiæ, patri potiùs, quàm filio tribuitur; nec enim legimus in ſcriptura filium aut Spiritum ſanctum, ſed ſolùm patrem quenquam prædeſtinaſſe.

attributionem Patris eſſe dicitur.

Sed quibus paratum eſt.] Mira Chryſoſtomi interpretatio, quam & Theophylact. refert, & probat, *quibus paratum eſt*, id eſt nullis, quaſi nemo, neque homo, neque angelus eò peruenire poſſit, vt ad dextram, vel ſiniſtram Chriſti ſedeat, qui, vt ait D. Paulus ad Epheſ. 1. 20. 21. *Conſtitutus eſt ad dexteram patris in cæleſtibus ſuper omnem principatum, & poteſtatem, & virtutem, & dominationem & omne nomen, quod nominatur non ſolùm in hoc ſæculo, ſed etiam in futuro.* Mirabilis etiam Hilarij, *quibus paratum eſt à patre meo*, id eſt Moyſi, & Eliæ: quorum alter ad dexteram, alter ad ſiniſtram meam ſeſſuri ſunt. Mirabilis Euthymij; *quibus paratum eſt*, id eſt Petro, & Paulo, qui plus omnibus laborabunt. Manifeſtum enim eſt nullos certos homines Chriſtum indicare voluiſſe, nec perſonas, ſed merita notare.

24. *Et audientes decem, indignati ſunt de duobus fratribus.*] Auctor imperfecti, & Euthym. non minoris ambitionis fuiſſe putant, quòd decem indignati ſint, quā quòd duo primum locum poſtulauerint. Piè tamen eos Chryſoſt. excuſat, quòd nondum Spiritus ſanctus in ipſos effuſus fuiſſet, quo poſtea omnia huiuſmodi humana vitia purgata ſint.

25. *Vocauit eos ad ſe.*] Apparet duos filios Zebedæi cum matre ſua ſeparatim, & clam, ne alij diſcipuli intelligerent, ad Chriſtum adiiſſe, primumq; ab eo honoris locum poſtulaſſe: cæteros tamen Apoſtolos ſubaudiſſe ſermones, aut ex Chriſti verbis feciſſe coniecturam, quòd duo filij Zebedæi a Chriſto petiuiſſent, cœpiſſeque inter ſe murmurare. Vocat ergo eos Chriſtus, & docet ſe eorum cogitationes, ſermoneſque, quamuis tacitos, cognouiſſe, & ſicut aliorum petitionem, ita ipſorum indignationem corrigit.

Scitis.] Perinde eſt ac ſi dicat, an neſcitis hoc, quod facitis, proprium eſſe ambitioſorum principum, nec omnium quidem, ſed gentium, apud quas non virtus, non iuſtitia, non dignitas; ſed ambitio, ſed vis, ſed tyrannis regna, & principatus obtinet, & vbi principes, non quæ ſuis populis, ſed quæ ſibi vtilia & honorifica ſunt, quærunt? vt videtur Euthymius interpretari. Non ergo reges, ac principes de medio tollit, quē admodum multi noſtro tempore hæretici ex hoc loco collegerunt, cùm D. Paulus ad Romanos 13. 1. & ad Titum 3. 1. & D. Petrus epiſtola 1. 2. 13. 14. omnem magiſtratum, & poteſtatem à Deo eſſe doceant, illique, etiam ſi malus ſit, obediendum eſſe. Multo verò minus Eccleſiaſticam tollit auctoritatem, qua & D. Petrus Actorum 5. 5. 10. etiam Anania, & Saphira interficiendis ſeuerè vſus eſt, & D. Paul. 1. ad Corinth. 5. 5. & 1. ad Timoth. 1. 20. in hominibus pernicioſis Satanæ tradendis, quamque Timotheo commendat c. 4. verſu 12. *Nemo adoleſcentiam*, inquit, *tuam contemnat.* Tantùm monet non debere Apoſtolos, qui ad Eccleſiæ gubernationem vocati ſunt, Gentilium principum ambitionem, & tyrannidem imitari; propterea non quoſlibet, ſed Gentium principes nominauit, qui magis ambitioſi crudeleſque ſolebant eſſe, quàm Iudæorum, qui & dabātur à Deo, & eius timore, religioneq; in officio continebantur. Quemadmodum Petrus 1. epiſtola cap. 5. 3. admonet eos, qui Eccleſiam gubernant, ne in clerum dominentur. Denique tales eſſe Apoſtolos vult, qualem ſe D. Paulus deſcribit 2. epiſtola ad Corinth. c. 12. 14. 15 *Non enim quæro quæ veſtra ſunt, ſed vos: nec enim debent filij parentibus theſaurizare, ſed parentes filiis. Ego aūt libentiſſimè impendā, & ſuperimpendar ipſe pro animabus veſtris, licet plus vos diligens minùs diligar.*

Refellitur error hæreticorum noſtri ſæculi omnem principatum, & poteſtatem tum Eccleſiaſticam, tum ſæcularem tollentium.

Domi-

Dominantur eorum.] In eas. Noster interpres & Græcismum. & Hebraismum secutus est. Græcismū quòd *eorum* dixerit pro in eos. Hebraismum, quòd non Grammaticum, sed naturale secutus sit genus.

28. *Et dare animam suam redemptionem pro multis.* Declarat, quid debeant boni Ecclesiæ pastores facere; *bonus enim pastor ponit animam suam pro ouibus suis*, Ioann. 10. 11. 14. Collegerunt ex hoc loco Augustini tempore quidam hæretici, quos Prædestinatianos antiquitas appellauit, idemque nostro tempore Caluinistæ dicere coguntur, si suum de reprobatione errorem tueri volunt, Christum non pro omnibus natum, non pro omnibus mortuum esse; sed pro solis, qui salui futuri erant, prædestinatis, vt Arnobius, vel quisquis alius Auctor fuit eorum commentariorum in Psalmos, qui falsò Arnobio tribuuntur, Psalmo 146. & Faustus lib. 2. de libero arbitrio cap. 14. & 16. In eodem errore Lotharij tempore fuit Godeschalcus in Gallia, vt in libr. aduersus Prædestinatianos Hincmarus Rhemensis Episcopus scribit, & vt videtur, Remigius Lugdunensis in lib. contra tres epistolas trium Episcoporum Galliæ. Quod & ex aliis locis similibus cōprobabant, vt infra c. 26. 28. *Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum*, & ad Hebræos 9. 28. *Sic & Christus semel oblatus ad multorum exhaurienda peccata.* Qui error nō solùm absurdus est, sed maximo Christi beneficio, & liberalissimæ charitati maximè etiam ingratus, aliisq; perspicuis scripturæ testimoniis refutatur. Quid enim apertius quàm quod dicit D. Paulus 1. ad Timot. 2. 6. *qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus*, & 2. ad Cor. 5. 14. 15. *Si vnus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt, & pro omnibus mortuus est Christus, vt & qui viuunt, iam non sibi viuant; sed ei, qui pro ipsis mortuus est, & resurrexit.* Cur ergo Christus hoc loco, sicut & apud Marcum c. 10. 45. non dixit se venisse, vt daret animam suam in redemptionem pro omnibus, sed *pro multis*? Cur dixit sanguinem suum *pro multis*, effundi? Cur dixit D. Paulus eum *ad multorum exhaurienda peccata* oblatum esse? Probabilis est responsio quorundam omnes multorum nomine significatos, quia πολλοὺς multos Græci vocant nō tam nomine numerali, quàm infinito: quemadmodum Latini omnes homines multitudinem appellant. Sed magis credo voluisse Christum non voluntatem suam, sed mortis suę fructum declarare. Nam si eius quidem volūtatem spectes, pro omnibus hominibus nemine excepto mortuus est, vt illis scripturæ testimoniis, quę paulò superius adduximus, declaratur. Si spectes fructum, non ad omnes peruenit; sed ad multos, quia non omnes percipere voluerunt; sicut videmus Christum aliquando pro omnibus hominibus etiam reprobis orare, vt pro iis, qui se crucifixerant, Lucæ 23. 34. vt declaret velle se, idque optare omnes saluos fieri; aliquando non orare, nisi pro prædestinatis, vt apud Ioannem c. 17. 9. *Non pro mundo rogo, sed pro iis, quos dedisti mihi.* Ad hunc modum Hieronym. hunc locum interpretatur.

Error prædestinatianorum ex hoc loco refutatur.

Commentarii in Psalmos falsò Arnobio inscripti.

Multi in scriptura pro omnibus.

29. *Et egredientibus illis ab Iericho.*] Erat Iericho in via, cùm ex Galilæa Ierosolymam propter fluuium Iordanem veniebatur.

30. *Et ecce duo cæci.*] Dubium, an eadem sit historia, quæ hîc à Matth. & quæ à Marco cap. 10. 46. & à Luc. c. 18. 35 narratur, qui tres prope Iericho cæcos Christum curasse scribunt. Sunt, qui tres diuersas historias esse putent, vt Euthymius, quia Matth. duos cæcos fuisse dicit; Marc. & Luc. vnum, & Mar. narrat cæcum illū, quem curatum fuisse dicit, vestimentum suum proiecisse, vt prosiliret ad Christum, quod alii non narrant. Alij duas historias esse credunt, vt D. August. lib. 2. de consensu Euangelistarum c. 65. & libr. 2. qq. Euangeli-

A carum quæstione 48. & Beda, Strabus, & Lyranus hoc loco. Nam eam, quam Matth. & Marc. scribunt vnam esse; quam autem Luc. esse diuersam; quia Matth. & Marc. scribunt id factum esse cùm Christus ab Iericho egrederetur; Luc. verò, cùm appropinquaret, quod videtur adeò esse contrarium, vt non videatur idem miraculum esse posse. Magis assentior Theophylacto, qui vnam tantùm historiam à tribus Euangelistis narrari putat. Omnia enim sunt adeò similia, vt non videantur diuersa esse posse miracula. Omnes dicunt id accidisse in ea profectione vltima, in qua Christus, vt moreretur venit ex Galilæa in Ierusalem; omnes in eodem loco prope Iericho; omnes cæcum, aut cęcos, qui curati sunt, sedisse iuxta viam, qua Christus præteribat; B omnes clamasse iisdem verbis, *Iesu fili Dauid miserere mei*; omnes à turba iussos fuisse tacere; omnes vehementius clamasse, omnes stetisse; Christum, & cæcos ad se vocasse; omnes rogasse cæcos, *quid vultis, vt faciam vobis?* Non potuerunt profectò in diuersis historiis tam similia esse tam multa. Quod ergo Matt. duos, Marcus verò, & Lucas vnum tantùm commemorant cæcum, rectè D. August. respondet duos quidem fuisse, vt Matth. scribit; sed ex iis vnum nobiliorem, & vulgò magis celebrem, ideoque illius tantùm Marcum, & Lucam fecisse mentionem. Confirmat hanc coniecturam Marc. exprimens nomen cæci, & patris ipsius, quasi homo esset vulgò omnibus notus; vocat quippe Bartimæum filium Timæi. Simile exemplum C vidimus supra cap. 8. 28. vbi Matth. scribit duos à Christo dæmoniacos in regione Gerasenorum curatos fuisse, cum Marc. cap. 5. 2. & Luc. c. 8. 27. vnius tantùm meminerint. Difficilior nodus est, quòd Matthæus ver. sup. & Marc. cap. 10. 46. dicant id contigisse, cùm Christus ab Iericho egrederetur; Luc. verò cap. 18. 35. cùm appropinquaret: neque quorundam interpretationem verba Græca recipiunt; qui exponunt, *cùm appropinquaret*, id est cùm inde discedens adhuc esset prope; est enim Græcè, ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχώ, cùm appropinquaret in Iericho, id est vt ingrederetur in Iericho. Itaque magis eorum probo coniecturam qui existimant cæcū illū nobiliorem, de quo Marc. & Luc. scribunt, tum cùm Christus ad vrbem D appropinquaret, sedisse secus viam, & ad prætereuntem Christum acclamasse, *Iesu fili Dauid miserere mei*; Christum verò tūc curare eum noluisse, vt paulò post duos simul curaret. Cæcum ergo iterum viam obsedisse, quia sciebat exiturum Christum, & iterum vnà cum altero cæco iisdem clamasse verbis, atque tunc vocatos à Christo fuisse, atque curatos, & quia non omnia narrant Euangelistæ, Matth. & Marcum dixisse id factum fuisse, cùm Christus egrederetur, Luc. cū appropinquaret. Illud verò quod ait Marcus cæcum, cùm vidisset se à Christo vocari, abiecta veste accurrisse, quodque Matth. dicit Christum cæcorum oculos tetigisse, quod alij Euangelistæ non dicunt, minimè difficile, cùm sæpè vnus Euangelista vnam facti circumstantiam declaret, quam alij prætererunt. E

Fili Dauid.] Id est Messia. Cur ita Christus appellaretur ab iis præsertim, qui aliquod ab eo beneficium postulabant, diximus in præfatione.

31. *Turba autem increpabat eos, vt tacerent.*] Non inuidè atque malignè; sed amanter, & officiose id piam turbam fecisse credendum est, ne homines abiecti Christo obstrependo molesti essent, vt Auctor imperfecti, & Euthym. existimant.

34. *Tetigit oculos eorum.*] Cur tetigerit supra cap. 8. 3. exposuimus. Marcus verò, & Lucas addunt subiunxisse Christum, *fides tua te saluum fecit*, quod quemadmodum sit intelligendum c. 9. 2. copiose disputauimus.

CAPVT

CAPVT XXI.

1. *ET cum appropinquassent Ierosolymis, & venissent Bethphage ad Montem oliueti: tunc Iesus* Mar.11 a.1.
misit duos discipulos, 2. *dicens eis: Ite in Castellum, quod contra vos est, & statim inuenietis* Luc 19.c 30.
asinam alligatam, & pullum cum ea: soluite, & adducite mihi: 3. *& si quis vobis aliquid di-*
xerit, dicite quia Dominus his opus habet: & confestim dimittet eos. 4. *Hoc autem totum*
factum est, vt adimpleretur quod dictum est per Prophetam dicentem: 5. *Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus ve-* Isa.62 d 11.
nit tibi mansuetus, sedens super asinam, & pullum filium subiugalis. 6. *Euntes autem discipuli fecerunt sicut* Zach 9.b.9.
præcepit eis Iesus. 7. *Et adduxerunt asinam, & pullum: & imposuerunt super eos vestimenta sua, & eum desu-* Ioann.12.
per sedere fecerunt. 8. *Plurima autem turba strauerunt vestimenta sua in via: alij autem cædebant ramos de* b.15.
arboribus, & sternebant in via: 9. *turbæ autem, quæ præcedebant, & quæ sequebantur, clamabant, dicentes:* Psal.117.
Hosanna filio Dauid: benedictus, qui venit in nomine Domini: hosanna in altissimis. 10. *Et cum intrasset* d.26. Mar.11.b 9.
Ierosolymam, commota est vniuersa ciuitas, dicens: Quis est hic? 11. *Populi autem dicebant: Hic est Iesus Pro-* Luc 19 g 35
pheta a Nazareth Galilææ. 12. *Et intrauit Iesus in templum Dei, & eijciebat omnes vendentes, & ementes in* Ioan. 2. a 1
templo, & mensas numulariorum, & cathedras vendentium columbas euertit: 13. *& dicit eis: Scriptum est:*
Domus mea domus orationis vocabitur: vos autem fecistis illam speluncam latronum. 14. *Et accesserunt ad* Deut.14.
eum cæci, & claudi in templo: & sanauit eos. 15. *Videntes autem principes sacerdotum, & Scribæ mirabilia,* c.25.
quæ fecit, & pueros clamantes in templo, & dicentes: Hosanna filio Dauid: indignati sunt. 16. *& dixerunt ei:* Isai.56 c.7.
Audis quid isti dicunt? Iesus autem dixit eis: Vtique nunquam legistis: Quia ex ore infantium, & lactentium Ierem.7. b 1.
perfecisti laudem? 17. *Et relictis illis, abijt foras extra Ciuitatem in Bethaniam: ibique mansit.* 18. *Mane* Psal 8.b.3.
autem reuertens in Ciuitatem, esuriuit. 19. *Et videns fici arborem vnam secus viam, venit ad eam: & nihil in-* Marc.11 b 13.
uenit in ea nisi folia tantum, & ait illi: Numquam ex te fructus nascatur in sempiternum: Et arefacta est conti-
nuo ficulnea. 20. *Et videntes discipuli, mirati sunt, dicentes: Quomodo continuo aruit?* 21. *Respondens autem* Mar. 11.
Iesus, ait eis: Amen dico vobis, si habueritis fidem, & non hæsitaueritis, non solum de ficulnea facietis, sed & si c.20.
monti huic dixeritis, Tolle, & iacta te in mare, fiet. 22. *Et omnia quæcunque petieritis in oratione credentes,* Sup.7.a 7.
accipietis. 23. *Et cum venisset in templum, accesserunt ad eum docentem, principes sacerdotum, & seniores po-* 1. Ioan 3. d.22.
puli, dicentes: In qua potestate hæc facis? Et quis tibi dedit hanc potestatem? 24. *Respondens Iesus dixit eis:* Mar.11.d.
Interrogabo vos & ego vnum sermonem: quem si dixeritis mihi, & ego vobis dicam in qua potestate hæc facio. 24.
25. *Baptismus Ioannis vnde erat? è cælo, an ex hominibus? At illi cogitabant inter se, dicentes:* 26. *Si di-* Luc.20.a.2.
xerimus, è cælo, dicet nobis: Quare ergo nō credidistis illi? Si autē dixerimus, ex hominibus, timemus turbam: Sup.14.a.5.
omnes enim habebant Ioannem sicut Prophetam. 27. *Et respondentes Iesu, dixerunt: Nescimus. Ait illis &*
ipse: Nec ego dico vobis in qua potestate hæc facio. 28. *Quid autem vobis videtur? Homo quidam habebat du-*
os filios, & accedens ad primum, dixit: Fili, vade hodie, operare in vinea mea. 29. *Ille autem respondens, ait:*
Nolo. Postea autem, pœnitentia motus, abijt. 30. *Accedens autem ad alterum, dixit similiter. At ille respon-*
dens, ait: Eo, domine, & non iuit. 31. *quis ex duobus fecit voluntatem patris? Dicunt ei: Primus. Dicit illis*
Iesus: Amen dico vobis, quia publicani, & meretrices præcedent vos in regnum Dei. 32. *Venit enim ad vos*
Ioannes in via iustitiæ, & non credidistis ei; publicani autem, & meretrices crediderunt ei: vos autem videntes
nec pœnitentiam habuistis postea, vt crederetis ei. 33. *Aliam parabolam audite: Homo erat paterfamilias, qui* Mar.12.a.1.
plantauit vineam, & sepem circumdedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis, Luc 20.b.9. Isa.5 a.b.
& peregrè profectus est. 34. *Cum autem tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, vt* Ier 2 d 21.
acciperent fructus eius. 35. *Et agricolæ, apprehensis seruis eius, alium ceciderunt, alium occiderunt, alium verò*
lapidauerunt. 36. *Iterum misit alios seruos plures prioribus, & fecerunt illis similiter.* 37. *Nouissime autem*
misit ad eos filium suum, dicens: Verebuntur filium meum. 38. *Agricolæ autem videntes filium, dixerunt in-*
tra se: Hic est hæres, venite, occidamus eum, & habebimus hæreditatem eius. 39. *Et apprehensum eum eiece-*
runt extra vineam, & occiderunt. 40. *Cum ergo venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?* 41. *Aiunt*
illi: Malos malè perdet: & vineam suam locabit alijs agricolis, qui reddant ei fructum temporibus suis. 42. *Di-* Psalm.117. d.22.
cit illis Iesus: Numquam legistis in Scripturis: Lapidem, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in ca- Act.4 b. 11.
put anguli: A Domino factum est illud, & est mirabile in oculis nostris: 43. *ideo dico vobis, quia auferetur à* Rom 9 g.33.
vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius. 44. *Et qui ceciderit super lapidem istum, confringe-* 1.Pet 2.a.7.
tur: super quem vero ceciderit, conteret eum. 45. *Et cum audissent principes sacerdotum, & Pharisæi parabo-*
las eius, cognouerunt quòd de ipsis diceret. 46. *Et quærentes eum tenere, timuerunt turbas: quoniam sicut*
Prophetam eum habebant.

IN CAPVT XXI.

1. E*T cum appropinquassent Ierosolymis, & cum venissent Bethphage.*] Erat Bethphage ad radicem montis Oliueti, quem proximum Ierosolymæ fuisse constat ex Lucæ c. 21.37. Marcus c. 11.1. ait *cum appropinquarent Ierosolymæ & Bethaniæ*, Lucas vero cap. 19.29. *factum est, cum appropinquasset ad Bethphage, & Bethaniam*, ex quibus verbis intelligitur Bethania, & Bethphage æqualiter ferè ab Ierosolyma remotas fuisse; quandoquidem quod Matthæus dixit, *cùm appropinquassent Bethphage*, Marcus dixit *cum appropinquarēt Bethaniæ*. Quod ût colligunt quidam Bethaniam longiùs abfuisse ab Ierusalem, q̄ Bethphage, propterea quòd ex Ioanne c. 12.1. manifestum sit Christū die sabbathi præcedenti in Bethania fuisse, ibiq; cœnasse, & noctem egisse; Matt. verò significat iā ex Bethania discessisse, *cùm appropinquaret Bethphage*, & discipulos ad soluēdam asinā mitteret;

teret; itaque Lucam præpostero ordine nomen Bethphage, & Bethaniæ posuisse, cùm deberet priori loco Bethaniam, quæ paulò longius distabat, posteriore Bethphage nominare; quemadmodum & Marc. prius Ierusalem; quàm Bethaniam; hoc inquam non magna nititur coniectura: nam si qua maior erat Bethania distantia, quàm Bethphage, non nisi perexigua esse potuit, cùm ex Ioanne cap. 11. 18. compertum sit Bethaniā ab Ierusalem quindecim stadia abfuisse, quæ mille octingentos septuaginta, aut circiter passus efficiebant; in Actis verò Apostolorum c. 1. 12. dicitur Bethphage distare ab Ierusalem sabbathi iter, id est quantum Iudæis die sabbathi progredi licebat: licebat autem, vt Origenes ait, mille passus; vt alij, bis mille conficere. Quod eo est probabilius, quòd Christus cùm Ierosolymis esset, solebat sub noctem ire in montem Oliueti, vt ait Lucas c. 21. 37. & est vero simile eum ad domum Mariæ sororis Lazari ititasse, quæ in Bethania erat, vt apparet ex Ioanne c. 12. 1.

Misit duos discipulos.] Qui duo illi fuerint discipuli, prudentis est interpretis non inquirere, prudentis lectoris libenter ignorare, cùm Euangelistæ nō expresserint, expressuri vtique, si quid nostrâ interesse iudicassent. Quanquam non ignoro magnos Auctores non inquisiuisse modò; sed quodammodo etiam definiuisse; nam Hilarius, Auctor imperfecti, Beda, Strabus, & Auctor historiæ, quam Scholasticam vocant, Petrum, & Philippum fuisse credunt. Origenes & Theophylact. Petrum & Paulum mysticè, vt opinor; nec enim ignorare poterant nondum Paulum tum Apostolum fuisse. Itaque non tam Petrum, & Paulum missos fuisse, quàm Petrum & Paulum per eos, qui missi fuerant, significatos dicere voluerūt, quia ad soluendam asinam, & pullum missi sunt, & asina, vt illi putant, populum Iudæorum pullus Gentilem significabat; & Petrus ad Iudaicum, Paulus ad Gentilem populum mittendus erat.

2. *In castellum.*] εἰς τὴν κώμην in pagum, aut in vicum. Lyranum valde miror alioquin bonū Auctorem, castellum hoc lo. o Ierosolymitanam villam exposuisse, & in nominis diminutione parum consideratè lusisse, quasi per contemptum non castrum; sed castellum Christus appellauerit, cùm non solùm Græca lingua, quam non penitus ignorabat; sed via etiam ipsa, qua Christus iter habebat, docere potuerit locū, in quem Apostoli missi sunt, aliquanto spatio ab Ierusalem dissitum fuisse.

Quod contra vos est.] E regione, sicut Latinus Poëta dixit, *Italiam contra*, & Galli solent dicere ecce contra te est, id est ante te. Nam quorundam interpretatio, qui contra, id est aduersus vos exponunt, aut allegorica est, aut parùm apta. *Virgil. 1. Æneid.*

Asinam & pullum.] Marc. Luc. & Ioann. solius pulli meminerunt. Matth. asinam etiam nominauit, & vt rem totam narraret, sicut erat, & vt ostenderet verè impletam fuisse Zachariæ prophetiam, quæ non solùm de pullo; sed etiam de asina loqui videbatur, aut intelligi certè poterat, & fortasse etiam, vt nominata asina indicaret adeò iuuenem fuisse pullum, vt neminem dum vexisset, sicut Marc. c. 11. 2. & Luc. cap. 19. 30. explicarunt, *super quem nemo adhuc hominum sedit*; non enim solent pulli ab asinabus separari, donec onera gestare incipiant. Cæteri verò Euangelistæ ideo de solo pullo mentionem fecerunt, quia super solum pullum Christus insedit. Quod Auctor scholasticæ historiæ, & Lyranus dicunt asinam, & pullum nullum certum habuisse dominum; sed in vsum pauperum expositos fuisse, vt quisquis illis indigeret, vteretur; nec debuerunt sine alicuius boni Auctoris testimonio affirmare, & nō viderunt Euangelistis esse contrarium: scribit enim Lucas c. 19. 33. *soluentibus autem illis pullum dixerunt domini eius ad illos, quid soluitis pullum?*

3. *Continuò dimittet.*] Quidam intellexerunt Christum dimissurum, quasi sensus sit, fiet, vt Christus simulatq; iumentis vsus fuerit ea remittat, vt interpretatur Auctor imperfecti hom. 37. sed ex Marco c. 11. 6. manifestum est id non ad Christum, sed ad dominum pulli esse referendum; quasi dicat, simul atq; dixeritis dominum opus illis habere, dimittet vobis eos.

4. *Hoc autem factum est, vt adimpleretur, quod dictum est per prophetam.*] Dictionis. vt, duplex sensus esse potest; alter, vt non causam, sed consequentiam significet: quemadmodum cap. 2. 15. explicauimus, quasi dicat ita factum esse, vt impleretur, quod dictum fuerat per Prophetam: alter, vt causam finalem declaret; quasi velit Euangelista significare propterea voluisse Christum asino vectum ingredi in Ierusalem, vt prophetiam Zachariæ sibi conuenire declararet, hoc mihi magis probatur. Nam vt Chrysostomus & Auctor imperfecti hoc loco disputant, non est existimandum temerè Christum, & sine vlla significatione mysterij voluisse tunc asino insidentem vrbem inire, cùm nunquam ita in eandem vrbem ingressus ante fuisset. Potissimam ergo eius consilij causam fuisse arbitror, vt cogerentur Iudæi ex prophetiæ testimonio ipsum tanquam suum Regem & Messiam agnoscere. Quis enim alius Iudæorum rex, vt Chrysost. argumētatur, asino vectus in Ierusalem ingressus vnquam est, de quo Prophetæ vaticinium possit intelligi? Aliam eius rei causam Chrysost. affert, vt Apostolis, & nobis omnibus humilitatis exemplum præberet. Tertiam Auctor imperfecti, vt Iudæorum inuidiam cōcitaret, quasi eo facto regem se Iudæorum fuisse profiteretur, vt cùm tempus moriendi iam esset, illos in se irritaret, vt se traderent morti, cùm aliàs antequam moriendi tempus appropinquaret, ex eorum manibus effugere soleret, vt L[...] [...]29. & 30. videtur etiam Christus regni sui speciem, quod in humilitate consistebat, ante oculos ponere [...]lle.

5. *Dicite filiæ Sion.*] Hæc verba apud Zachariam non sunt, ex quo sumptum est testimonium, quod sequitur: sed aut Euangelista explicādi causa proposuit; aut ex Zacharia, & Isaia c. 62. 11. testimoniū conflauit, qui idem prædicens his vtitur verbis, *Dicite filiæ Sion, ecce saluator tuus venit.* Apud Zachariam c. 9. 9. sic legitur, *Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem. ecce rex tuus veniet tibi iustus, & saluator, ipse pauper, & ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ*: quemadmodum Hieronym. vertit. Matth. ne omnia prophetiæ verba recitauit. quia, vt post dicemus, necessaria non erant; neq; Hebraicam lectionem; sed versionē Septuaginta interpretum, vt multis alijs locis, secutus est.

Filiæ Sion.] Et Hebraismus est, & synechdoche. Hebraismus, quòd ciuitatem filiam appellet; quod in sacris literis est frequentissimum, & à nonnullis Græcis Poëtis vsurpatum, a Latinis imitatione quadam, & similitudine acceptum, qui vrbes fœminarum nomine appellare solent; & synechdoche, quia ex parte totum intelligitur. Sion enim mons erat, in quo vna tantum pars vrbis erat collocata. Solet autem tota vrbs propterea ex eo monte nominari; quia ibi erat regia. Ioannes cap. 12. 15. paulò aliter hoc testimonium citat, Noli inquit, *timere filia Sion.* Sensum nimirum, non verba secutus est. Nam quod Propheta dicit, Exulta, ille dicit, *noli timere*, non enim timet, qui exultat.

Ecce Rex tuus.] Videtur diu expectatum Messiā, quasi iam prope aduentantem & ante oculos positum digito demonstrare; quemadmodū cùm diu aliquē expectamus, & in viā, qua venturus est, intentos habemus oculos, vt videamus vtrū appareat, qui primus illum

venien-

venientem prospicit, dicere solet, ecce venit, hanc vim habet illud *ecce*, & illud *venis*. Nam etsi propheta futuro vsus est tempore, dubium non est, quin pro Hebraicæ linguæ proprietate futurum pro præsenti positum sit, quod intelligentes septuaginta per tempus præsens transtulerunt, vt & Matth. fecit.

A

Venit tibi.] Sic iungenda sunt verba, vt ex Hebraico contextu perspicuum est. Significat enim Propheta filiæ Sion suum regem venire, id est quem per multa sæcula expectauerat: significat etiam propriè ad filiam Sion, id est ad populum Iudaicum missum esse, quia non venerat, nisi ad oues, quæ perierant domus Israël, vt dicit c. 15. 24. hoc ergo est *venit tibi*. Itaq; qui pronomen *tibi* cum sequentibus copulant, quasi sensus sit, tibi mansuetus, non iratus, non elatus, non crudelis, etsi benè saltant, extra chorum tamen saltant.

B

Mansuetus.] Hebraicè est עני pauper; sed Septuaginta conuerterunt πρᾳ̃ος mansuetus, quia, vt opinor, legerunt ענו, eosque Euangelista secutus est, nulla sententiæ Prophetæ iniuria. Nam &, qui pauperes sunt, mansueti, ac mites esse solent, & vtrumq; nomē apud Hebræos ab eodem verbo originem trahit.

Sedens super asinam, & pullum.] Vulgaris hoc loco quæstio, quomodo Christus super asinam, & pullum sedere potuerit. Nonnulli Auctores existimantes id litteraliter intelligi non posse, ad allegoriam confugiendum esse dixerunt, vt Hieronymus, & Beda. Alij supra vtrumque sedisse non simul, sed priùs super asinam, deinde supra pullum, idque mysterij declarandi causa; asinam enim populum Iudaicum, in quo priùs insederit; pullum Gentilem, in quem relicto Iudaico se transtulerit. Ita Theophylactus, Strabus, Remigius, D. Thom. & Hugo. Contra Lyranus priùs supra pullum, deinde supra asinam sedisse: quia pullus indomitus erat, & pati sessorem noluerat. Et quidem verba Euangelistæ videntur præ se ferre Christum sedisse super vtrumque, & quia propterea videtur asinam à pullo distinxisse etiam in testimonio prophetę, in quo Hebraicum nomen חמור & asinum, & asinam significare poterat, & quia versu 7. scribit Apostolos super vtrumque vestes suas posuisse, vt Christus insideret. Ex alijs tamen Euangelistis perspicuum est nō nisi super pullum Christum sedisse, & quia asinæ ne mentionem quidem vllam fecerunt, & quia Marcus & Lucas indicant mysterij alicuius causa non solùm non super asinam; sed ne super asinum quidem domitum sedere voluisse, verùm super pullum, super quem nemo hominum sederat, siue populum Gentilem adhuc rudem, & indomitum significare voluerit, siue non decuerit sedere Christum super asinum, super quem alij homines insedissent, siue, vt nonnulli Auctores volunt, in ea etiam re virtutem suam voluerit declarare, quòd indomitus pullus sibi obediret. Itaque superest nunc alia quæstio, quomodo Matth. super vtrumque sedisse non solùm indicare; sed planè dicere videatur. Nobilis cuiusdam Caluinistarum interpretis ridicula mihi videtur esse sententia, qui Gallica phrasi Euangelistam dixisse putati super asinam, & pullum Christum sedisse, quemadmodum Galli vulgò dicunt ire duobus equis, non quòd qui ita ire dicitur, sedeat super vtrumque, sed quòd in comitatu suo duos equos habeat. Rectè fortassè conieci ssèt, si Matthæus natus fuisset in Gallia. præterquam quòd, vt ea phrasis in hunc locum conueniret, oportebat, vt aliquis alius sederet super asinam: nec enim calo, & lixa, qui vno vehitur equo, & duos alios capistro trahit, tribus equis ire dicitur. Meliùs alij existimant hoc loco Græcum vocabulum ὄνος, quamuis & asinam, & asinum significet; tamen non asinam, sed asinum fuisse vertendum, vt non duo, sed vnus

[Margin note: [illegible]]

C

D

E

tantùm significaretur; tanquam diceret Euangelista sedens super asinum, & super pullum filium subiugalis repetitione apud Hebræos vsitata, qua idem diuersis nominibus significatur. Iuuat interpretationem Hebraici sermonis consuetudo, qua nomen חמור, quod est apud Prophetam, asinum fere vbique, vix vnquam asinam significat. Est in hac sententia Græcus Auctor Euthymius, eaque valde mihi aliquando placuit: sed animaduerti postea ita Euangelistam loqui, vt dubium non sit voluisse significare Christum super asinam, & pullum sedisse; nec enim sine causa nomen, quod apud Prophetam ambiguum erat, vt & pro asino, & pro asina accipi posset, sine ambiguitate asinam vertit, præsertim cùm neque Ionathas Chaldæus Paraphrastes, neque Septuaginta interpretes ita vertissent. Nec dubium est, quin noster interpres melius hoc loco asinam, quàm asinum verterit; cùm ex ipso contextu manifestum sit Christum versu secundo de asina, & pullo eius locutum fuisse, vbi Græcum participium δεδεμένην generis fœminini omnem ambiguitatem tollit. Eorum ego probo sententiam, qui Euangelistam per synecdochem, aut syllepsim locutum fuisse dicunt, qua de vna re plurium loquimur numero, vt cùm dicuntur Apostoli ob effusum vnguentum murmurasse, cùm solum Iudam murmurasse constet, & vt dicuntur latrones, qui cum Christo crucifixi erāt, blasphemasse, cùm alius Euangelista declaret non blasphemasse nisi alterum. Suspicor tamen Euangelistam certo consilio & nō asinum, sed asinam conuertisse, & ita fuisse locutum, vt Christum super vtrumque sedisse dicere videretur; vt si quis fortè testimonium prophetiæ ad hunc modum intelligebat, vt putaret venturum regem super asinam simul, & pullum eius sessurum esse, nihil calumniari posset, quo minus prophetia impleta esse in Christo videretur. Cur ergo Apostoli non solùm super pullum, sed etiam super asinam vestes suas dicuntur posuisse versu 7. Respondet Euthym. quia nesciebant vtrum super asinam, an super pullum Christus sedere vellet. Quod probabile non est, quia cùm Marcus, & Lucas dicant Christum dixisse iis, quos ad soluendum pullum mittebat, *inuenietis pullum, super quem nemo adhuc hominum sedit*, non poterant Apostoli ignorare Christum non super asinam: sed super pullum sedere velle. Itaq; faciliùs quæstionem soluemus, si dicamus similem illis esse syllepsim.

[Margin note: *Christus soli asinæ pullo insedit. Synecdoche, & syllepsis in scriptura notanda.*]

7. *Et eum desuper sedere fecerunt.*] Græcè ἐπάνω αὐτῶν super ea, quod vel ad asinam, & pullum, vel ad τὰ ἱμάτια vestimenta referri potest, vt Euthymius, & Theophylactus volunt.

8. *Plurima autem turba.*] Turbam hanc eam fuisse, quæ Christum iter Ierosolymam versus facientem miraculorum causa sequebatur, apparet ex Ioanne c. 12. 12. videntur autem Apostoli initium fecisse huius rei, vt indicat Lucas cap. 19. 37. *Cùm appropinquaret,* inquit, *ad descensum montis oliueti, cœperunt omnes turbæ discipulorum gaudentes laudare Deum voce magna.*

9. *Hosanna filio Dauid.*] Multa à Græcis, & Latinis Auctoribus magnis alioqui, & grauibus de hoc nomine dicta sunt, quæ cognita, compertaque veritate superfluum fuerit commemorare. Quædam obiter attingamus. Nonnulli nihil significare videntur existimasse, sed interiectionem tantùm esse gaudentis, & obsecrantis, vt Augustin. tractatu in Ioan. 51. deceptus, vt opinor, ab aliquo Hebræo, aut non bene, quæ sibi dixerat, intelligens. Nam fortè dixerat, quod verū est, vltimam eius dictionis syllabam נא na obsecrantis interiectionem esse; ille verò non intelligens totam dictionem nihil aliud, quàm interiectionem esse existimauit. Reprehendit Hieron. in epistola ad Damasum

[Margin note: *De Hosanna opiniones variæ.*]

D. Hilarium, quòd dixerit scribens in hunc locum *Hosanna* redemptionem domus Dauid significare, quod idem ab Hilario, vt arbitror, mutuatus in commentariis in caput Lucæ 19. dixit Ambrosius, immeritò fortasse, vt paulò post docebimus, vterq; reprehensus. Alij *Hosanna* hymnum, ac laudem significare dicunt, vt Euthym. hoc loco. Alij ramos; quos Iudæi in festo tabernaculorum gestantes clamare solebant *Hosanna, Hosanna*, vt vir quidam nostro tempore in litteris Hebraicis singulariter doctus ex Hebræorum commentariis obseruauit. Nam quia gestantes ramos solebant canere *Hosanna* factum esse dicunt Hebræi, vt *Hosanna* ipsi vocarentur rami. Itaque ea consuetudine excitatam turbam ramos arborum defregisse, & clamasse *Hosanno filio Dauid*, quasi dicat, præcidite, & date ramos filio Dauid, vt nescio quis dixit *manibus date lilia plenis*. Placuit hæc sententia nostro tempore quamplurimis, quo nō nisi noua, & inaudita placere solent, mihi fortasse, quia non satis intelligo, nullo modo placet. Primùm, quia, vt paulò infra dicemus, persuadere mihi non possum turbam illam cōsuetudine festi tabernaculorum inductam fuisse, vt Christo ramos præferret, quod commune nihil esset Christo cum ramis tabernaculorum, qui ideò tantùm gestabantur, vt tempus illud, quo sub tabernaculis Iudæi fuerant, in memoriā reuocaretur; & non est credendum turbam illā, præsertim ducibus Apostolis, temerè, ac sine sensu ramos præcidisse. Vera igitur est Hieronymi hoc loco, & in epistola ad Damasum sentētia *Hosanna* הושיענא, aut הושיענא nihil hîc aliud significare, quàm saluū fac obsecro, sumptumque esse ex Psalmo 117. vers. 25. Dubium tamen, ad quem, tanquam personam agentem, & ad quem, tanquam ad patientē referenda sunt verba. Omnes, quos equidem viderim, veteres interpretes ad Christum referunt, tanquam ad personam agētem; ad turbam, tanquam ad patientem, quasi dicat serua nos ô fili Dauid. Sic Irenæus lib. 4. c. 24. Origenes tractatu in Matth. 15. Hilar. canone 21. Ambros. in cap. 19. Lucæ. Hieronym. & Beda in commētariis in hunc locum. Atque hoc Hilarius & Ambros. indicare voluerunt, cùm dixerūt *Hosanna* redemptionem domus Dauid significare, vt ex præcedentibus, atq; sequentibus eorum verbis apparet; quasi dicerent turbam illam, quæ clamabat *Hosanna*, id est serua obsecro, professam hac voce fuisse Christum tanquam domus Dauid redemptorem venisse. Huic sentētiæ multa repugnant, primùm, quòd non videatur turba tunc tantam de Christo opinionem habuisse, vt verum Deum, ac redemptorem esse crederet: alia verò ex parte non ignorabat carmen illud *Hosanna* non nisi vero Deo cani solere. Deinde quia, quod statim sequitur, *Benedictus; qui venit in Domini*, non ad Christum, tanquam ad personam agentem; sed tanquam ad patientem refertur; non enim orabant, vt Christus sibi benediceret, sed vt ille à Deo benediceretur. Præterea quia in Psalmo, vnde desumpta sunt verba, *Hosanna* non refertur ad *qui venit in nomine Domini*, sed ad Deum. & non est credēdum turbam, multò verò minus Apostolos, qui præcinebant, alio sensu, quàm à Dauide dicta fuerant, hæc verba recitasse. Adde, quòd Grammatica nō conuenit: quis enim sensus est salua nos filio Dauid? Etsi non ignoro nonnullos Auctores legere fili Dauid, in quibus est Irenæus: sed constans est omnium Græcorum codicum, & Latinorum magis emendatorū consensio, qui non fili Dauid, sed *filio Dauid* legunt. Denique, si hanc interpretationem sequamur, non video qua ratione id, quod statim sequitur, intelligere possimus, *Hosanna in altissimis*. Quis enim sensus esset, saluos fac nos, ô fili Dauid, in altissimis? Quod ergo recentiores quidam interpretes ante me dixerunt, val-

Virgil. 6. Æneid.

Vera de Hosanna sententia.

A de probo, hæc verba ad Deum, tanquam ad personam agentem; ad Christum, tanquam ad patientem referri oportere: precatur enim turba Deum, vt nouum regem, diuque desideratum seruet, ac prosperet, sicut Psalm. 44. 4. 5. de eodem Christo loquēs dixit Dauid, *Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime, intende, prosperè procede, & regna*. Solemus enim nouis regibus regnum, aut vrbem regiam ineuntibus fausta precantes acclamare, viuat rex: quod & Iudæos solitos facere multis exemplis compertum est 1. Regum 10. 24. 3. Regum 1. 25. 39. 4 Regum 11. 12. 2. Paralipomenon 23. 11. quòd ergo turba clamat *Hosanna*, perinde est, ac si dicat, viuat rex: quod autem ramos præfert, consuetudine triumphantium, & gaudentium videtur facere: solebant enim Iudæi, sicut & cæteræ gen- B tes, in præliorum lætitia ramos arborum ferre, vt apparet ex 1. Machabæorum libr. c. 13. 51. Itaque minimè assentior iis, qui existimant turbam illam consuetudine quadam festi tabernaculorum ramos arripuisse. Nam in tabernaculorum festo non lætitiæ, sed recordationis causa ramos præferebant: hanc autem turbam triumphārium, & lætitia gestientium more præ tulisse manifestum est, præterquam q; qui hoc dicunt, mysterium ēt illius singularis facti videntur abolere. Ergo non dubito, quin turba non cæco, & inconsiderato impetu consuetudinis, sed aut prudenti consilio, aut, quod similius est vero, diuino quodam instinctu id fecerit, vt omnes intelligerent, quod Dauid de futuro Messia prædixerat, impletum in Christo. Certum huius rei argumentum est, quod vers. 15. etiam in- C fantes iisdem verbis dicantur acclamasse, quod neque consuetudine, neque humano consilio; sed solo diuino afflatu facere potuerunt. Ideo non clamarunt, viuat rex; sed loco eius consuetæ acclamationis *Hosanna*. Dicet aliquis, neque cum hac interpretatione Græcam, Latinamque constructionem conuenire, nisi, cùm precaretur Deum turba, vt Christum seruaret, non diceret Hosanna filio Dauid; sed filium Dauid. Bene iam à nonnullis interpretibus responsum est, Hebraicam esse constructionem, quam & Græcus, & Latinus interpres secutus est. Hebræi enim verbum ישע non solùm cum quarto, sed & cum tertio casu copulare solent, vt Deut. 22. 27. Iosue 10. 6. Iudicum 7. 2. 1. Reg. 25. 26. Psal. 43 4. Psalm. 85. 16.

D *Benedictus qui venit.*] Id est prosper sit eius aduentus, sicut paulò ante ex Psalmo 44. recitauimus, *Intende, prosperè procede, & regna*.

In nomine Domini.] In nomine Domini venire dicitur non solùm, vt plerisque interpretibus visum est, quia à Deo missus veniebat: sed etiam quia personam gerebat Dei, qui per eum populum suum visitabat. Marc. c. 11. 10. addidit *benedictum, quod venit regnum patris nostri Dauid. Hosanna in excelsis*. Repetitio est ex vehementi affectu profecta. Legimus in nonnullis antiquis Conciliis, & in quibusdam prophanis etiā historiis obseruatum fuisse, quoties vna, eademque vox à turba Imperatori acclamante repeteretur; ex numero enim repetitionum affectus æstimabatur. Quod autem dicit *Hosanna in altissimis*, qui optime videntur hactenus interpretari, sic exponunt, quasi Græcè intelli- E gatur pronomen, ὁ, qui es in altissimis, cuius eclipsis exemplum proferunt ex Psalmo 14[?]. 1. Hoc mihi nimis durum, & inusitatum videtur. Itaque potiùs credo præpositionem Græcam ἐν in positam esse pro ἐκ ex, sicut Hebraicè ב pro מן Exodi 12. 43. & Leuitici 8. 32. & 2. Paralipomenon 16. 6. & illo ipso Psalmo, quem alij citant 147. *Laudate Dominum de cœlis, laudate eum in excelsis*, id est de excelsis, sicut ante dixerat *de cœlis*: repetitionem enim esse manifestum est, & Hebraismum, & Septuaginta interpretes Græcè, & Hiero-

Hebraismum notandum.

nymus

A nymus Launè imitatus est, quem etiam imitati sunt hoc loco, & *in altißimis* dixerunt pro, de altissimis: rogant enim Deum, vt de cœlo, hoc est cœlitùs, diuinitùs, mirabiliter nouum regem seruet. Hinc intelligitur, quomodo, quod Lucas scribit cap. 19.38. turbam acclamasse, *pax in cœlo, & gloria in excelsis.* non sit alteri eiusdem Lucæ sententiæ contrarium cap. 2.14. *Gloria in altißimis Deo, & in terra pax hominibus.* Nam illic angeli gloriam Deo, pacem hominibus annunciabant: hic turba & gloriam, & pacem Christo *in excelsis*, id est ab excelsis, & à Deo precâtur, nam & apud Lucam ἐν ponitur pro ἐκ, *in* pro de.

10. *Commota est vniuersa ciuitas.*] Non est credendum singulos ciues fuisse commotos; sed vniuersa ciuitas commota fuisse dicitur, quia & maior pars, & qui
B auctoritate primi erant, vt Scribæ, Pharisæi, & sacerdotes commoti sunt, quemadmodum cap. 2.3. dixit Euangelista Magorum aduentu vniuersam Ierosolymam fuisse turbatam. Commota autem ciuitas non gaudio, non admiratione, non metu; sed inuidia, & maligna quadam indignatione, quòd videret Christo tantum honoris tribui, vt ex verbis sequentibus intelligitur, sicut monuit Euthym.

Quis est hic?] Non ignorabant, quis esset Christus, cùm eum per tres iam annos cognouissent; sed sensus est quantus hic est, vt tantùm honoris mereatur? sicut dicebant Nazareni c. 13.55. *Nonne hic est fabri filius?*

11. *Populi autem.*] οἱ δὲ ὄχλοι, Turba, quæ aliunde secuta eum fuerat, non autem Ierosolymitanus populus. Opponit enim rusticam turbam, quæ Christum
C secuta fuerat, Ierosolymitanis ciuibus, quòd hi per cótemptum, & inuidiam dicerent, *Quis est hic?* illa per fidem responderet; *hic est Iesus Propheta a Nazareth.* Cùm autem prophetam vocat, non qualemcumque, sed Messiam illum iam olim promissum, diuque expectatum intelligit, vt ex superiore acclamatione perspicitur; propterea enim dixerat *Hosanna filio Dauid*, & *Benedictus, qui venit in nomine Domini.* Non enim regis solùm, sed etiam Prophetæ nomine Messias promissus erat, vt Deuteronomij 18.15. *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus: ipsum audies*; quod Petrus Act. 3.22. & Stephanus 7.37. de Christo interpretantur.

[illegible]

A Nazareth.] Triplicem patriam Christum habuisse, Bethlehem, in qua natus; Nazareth, in qua edu-
D catus; Capharnaum, in qua plerumque versatus est c. 9.1. exposuimus.

12. *Et intrauit Iesus in templum Dei.*] Non satis compertum est, quando Christus in templum intrauerit. Sunt, qui dicant eum recta via asino insidentem per mediam vrbem progressum, & in templum intrasse. Alij non eo die, quo in vrbem ingressus est; sed postridie; quemadmodum videtur narrasse Marcus cap. 11. 15. Matthæum autem per anticipationem dixisse Christum in templum ingressum esse. Alij è contrario eadem die, qua in vrbem ingressus est, in templum etiam ingressum; Marcum verò non seruasse ordinem narrationis: sed per recapitulationem, quod præcedenti die gestum erat, sequēti narrasse. Ita sentit D. August. libr. 2. de consensu Euangelistarum cap. 63 quod
E ex ver. 17. confirmat, *& relictis illis abiit foras extra ciuitatem*, quibus verbis indicat Euāgelista Christum, antequam ex vrbe exiret, vt iret Bethaniam, disputationem, quam Matthæus, & Marcus narrant, cum sacerdotibus habuisse: quamuis Marcus eam non narret, nisi secūdo die, cùm Christus Bethania Ierosolymam rediisset. Alij, vt Matthæum, Marcumque concilient, vtroque die Christum in templum ingressum fuisse dicunt; quod probabile quidem est, quia quotiescunque Ierosolymis Christus erat, templum frequentabat: sed est dictū abs re, quia Euangelistæ non de quocunque Christi in templum ingressu: sed de eo tantùm loqui voluerunt, quo ea, quæ loquuntur, gesta sunt; vt pueri, qui in templo erant, acclamarent *Hosanna filio Dauid*, & sacerdotes Christum interrogarent, vtrum ea, quæ dicerentur, audiret. Ea autem non secundo, sed primo die accidisse probabile est, cùm pueri adhuc clamarent *Hosanna*, quod primo potiùs, quàm secundo die fecisse credendum est. Itaque D. Augustini sententia multò mihi videtur probabilior. Scribit etiam Ioannes cap. 2.14.15. similem historiam; sed vero simile est, quod Chrysostomus, Augustinus & Euthymius existimant, similem esse non eandem, bisque Christum è templo vendentes, & ementes eiecisse. Cùm autem in templum dicitur ingressus, prima pars templi intelligenda est, quæ atrium, & porticus Salomonis appellabatur, vbi docere, & ambulare solebat Christus Ioannis 10. 23. Is enim locus patebat omnibus Actorum 3.11. & 5.12. nā in reliquas duas templi partes, non nisi sacerdotes ingrediebantur, vt ait D. Paul. ad Hebræos 9.6. & 7. In atrio ergo templi & vendentes, & ementes versabantur.

Vendentes.] Non possumus hunc locum meliùs, quàm Hieronymi verbis interpretari, *Et hoc*, inquit, *primò sciendum, quòd iuxta mandata legis augustißimo in toto orbe Domini templo, & de cunctis pene regionibus Iudæorum illuc populo confluente innumerabiles immolabātur hostiæ, maximè festis diebus taurorum, arietum, hircorum, pauperibus, ne absque sacrificio essent, pullos columbarum, & turtures offerentibus; accidebat plerunque, vt, qui de longe venerant, non haberent victimas: excogitauerunt igitur sacerdotes, quomodo prædam de populo facerent, & omnia animalia, quibus opus erat, ad sacrificia vendebant, vt & venderent non habentibus, & ipsi rursum empta susciperent. Hanc stropham eorum crebra venientium inopia dißipabat, qui indigebant sumptibus, & non solùm hostias non habebant; sed ne vnde emerent quidem aues, & vilia munuscula. Posuerunt itaque & nummularios, qui mutuam sub cautione darent pecuniam: sed quia erat lege præceptum, vt nemo vsuras acciperet, & prodesse non poterat pecunia fœnerata, quæ commodi nihil haberet, & interdum sortem perderet, excogitauerunt & aliam technam, & pro nūmulariis colybistas facerent, cuius verbi proprietatem Latina lingua nō exprimit. Colyba dicuntur apud eos, quæ nos appellamus tragemata, vel vilia munuscula, verbi gratia frixi ciceris, vuarumque passarum, & poma diuersi generis. Igitur qui vsuras accipere non poterant, colybistæ, qui pecuniā fœnerati erant, pro vsuris accipiebant varias species, vt, quod nummo non licebat, in his rebus exigerēt, quæ nummis coemuntur.* Cætera mihi placent; illud tantùm certum non est, quod Hieron. refert, eam consuetudinem à sacerdotibus introductam esse.

Leuit. 25. 36. Deuteron. 23.19.

Et cathedras vendentium columbas euertit.] D. Hieronymus hoc loco, & Ambros. in cap. 19. Lucæ non putant posse hoc ad verbum intelligi. absurdum existimantes columbarum venditores, tanquam doctores legis cathedras habuisse. Itaque ad mysticum sensum confugiunt, venditores columbarum Episcopos esse, qui dona Spiritus sancti pecunia vendunt: hi enim in Ecclesiis cathedras habent, quam allegoriam & cæteri omnes veteres interpretes secuti sunt; sed non sublato tamen litterali sensu. Igitur venditores columbarum cathedras, in quibus sederent, habuisse credendum est, non quales legis Doctores; sed quales eiusmodi rerum in foro venditores habere solent. Cur ergo dicet aliquis non potiùs dicitur nummulariorum, quàm columbas vendentium cathedras euertisse, cùm nummularij potiùs, quàm columbarum venditores cathedras habere soleant? Respondeo voluisse Euangelistam dicere, quod erat maius; prætermittere, quod minus; in nūmulariis autem maius erat

Contra Episcop. Simoniacos.

A eorum mensas vnà cum pecunia, quàm eorum cathedras euertere: propterea mensas, non cathedras dixit euertisse. Meritò mirantur multi, quomodo nummularij, & reliquum hominũ genus auarissimum Christo non restiterint. Rectè Hieronymus respondet, *Plerique arbitrantur maximum esse signorum, quòd & Lazarus suscitatus est, quòd cæcus ex vtero lumẽ acceperit, quòd ad Iordanẽ vox audita sit patris, quòd transfiguratus in monte gloriam ostendit triumphantis. Mihi inter omnia signa, quæ fecit, hoc videtur mirabilius esse, quòd vnus homo, & illo tempore contemptibilis, & in tantum vilis, vt postea crucifigeretur, Scribis, & Pharisæis contra se sæuientibus, & videntibus lucra sua destrui, potuerit ad vnius flagelli verbera totam eiicere multitudinem, mensasq́ subuertere, & cathedras confringere, & alia facere, quæ infinitus non fecisset exercitus.* B *Igneũ enim quiddam, atq; sydereum radiabat ex oculis eius, & diuinitatis maiestas lucebat in facie.*

Ioan. 11. 43. 9. 6. Matt. 3. 17. Marc. 9. 1. 2.

Maximum Christi miraculũ Hieronymi sententia.

15 *Scriptum est.*] Quod Ieremias de hominibus sui temporis dixerat, ad nummularios & venditores columbarum accommodat. Simile exemplum notauimus supra cap. 15. 8. vbi nõ interpretatur prophetiam, sed ad personas similes accommodat.

16. *Ex ore infantium.*] Dubium, an qui clamabant, infantes omnino fuerint, an pueri iam grandiusculi, qui, cùm turbam clamantem audiuissent, *Hosanna filio Dauid*, eandem cantionẽ, vt ea solet ætas, imitati sunt. Hilarius, Auctor imperfecti, & Strabus pueros quidem, sed non infantes fuisse putant. Chrysostomus, C Euthymius, & Theophylactus infantes; quod ego multò magis probo, & quia id Christi gloriam magis auget; & quia verba id significant, & quia eo sensu dicere videtur Christus, sicut apud Lucam cap. 19. 40. de eadem re loquens dixisse dicitur, *si hi tacuerint, lapides clamabunt.*

Perfecisti laudem.] κατηρτίσω αἶνον, perfectam laudem consecutus es. Eodem sensu Dixit Dauid, יִסַּדְתָּ fundasti laudem, id est stabilem, perpetuam, & immortalem laudem tibi cõparasti. Quis apud Dauidem sensus sit, in commentariis in Psal. 8. 3. explicabimus. Dauidem se per νηπίων infantẽ, & lactentem appellasse, ex cuius ore gratias pro deuicto Goliath agẽtis magnam Deus laudẽ consecutus esset, vt statim sequitur, D *vt destruas inimicum, & vltorẽ*, id est, quia inimicũ & vltorem destruxisti: hunc enim sensum Hebraica verba recipiunt. Obseruandũ est Christũ se in huius accommodatione sententiæ Deũ declarare. Nam quod Deo Dauid dixerat, sibi dictum esse interpretatur.

Psalmorum locus explicatus.

17. *Et relictis illis.*] Principibus sacerdotum, & Scribis, de quibus versu 15. dictum erat. Quo autem consilio eos reliquerit, variæ sunt sententiæ. Euangelista quidem ita videtur scribere, vt Christũ significet certa aliqua, & non leui de causa eos reliquisse. Alioqui non erat, quòd diceret, *& relictis illis abiit foras*; satis erat, vt scriberet eum se in Bethaniam recepisse, quòd ibi haberet hospitium, cum autem dicit, *& relictis illis*, significare videtur eorum causa discessisse. Ergo Chrysost. E Auctor imperfecti, & Euthym. propterea eos reliquisse dicunt, ne ab illis ante tempus comprehenderetur. Theophylact. verò, quòd eius præsentia, atque colloquiis indigni essent. Vtrumq; probabilius, quàm quod Hieronymus, Beda, & Strabus existimant, non alia de causa discessisse, quàm quod, pauper cùm esset, hospitium in tanta ciuitate non inueniret. Nec enim credibile est neminem fuisse, cùm tam multi iam in eũ credidissent, qui domo vellet recipere.

18. *Esuriit.*] Sunt qui existiment non esuriisse verè, cùm matutinum esset tempus; sed vt occasionem acciperet edendi miraculi, esurire finxisse, vt sentit Euthymius, nescio etiam, an Augustinus libr. 2. quæstionum Euangelicarum quæstione 51. Id est valde probabile. Nam, vt postea dicemus, etiam finxit in ficu se fructum quærere, cùm non ignoraret fructum non habere. Certè si verè esuriit, rectè mihi videtur Chrysostomus existimare non naturalem fuisse famem; sed voluntariam, & sponte accersitam, vt causam haberet miraculum edendi, quemadmodum cap. 8. 24 docuimus tempestatem illam, quæ ipso cum discipulis nauigante sæuire cœpit, non naturalem; sed eius studio, & voluntate excitatam fuisse, vt occasionem haberet ventis, mariq; imperandi, & ostendendi potestatem ac diuinitatem suam.

19. *Et nihil inuenit in ea.*] Fructum in ficu Christum non inuenisse non est mirum, cùm, vt scribit Marcus c. 11. 13. ficorum tempus non esset; erat enim dies mensis Martij vndecimus, vt ex Euangelistis apertè colligitur: quæsiuisse mirum est. Quod hæreticorum scribit interpres Christum quæsiuisse in arbore fructum, quòd nondum cognouisset, quænam arbor esset, putassetq́ue, cùm longè vidisset, aliquam aliam arborem esse ex iis, quæ tunc maturum fructum haberent, ridiculum est. Nã neque, quæ esset arbor Christus ignorare potuit, neque vllam arborem eo tempore maturum fructum habere potuisse. Et, vt fingamus, quemadmodum hæreticus dicit, Christum arborem non cognouisse; cur illi maledixit, cùm ficum esse videret, quę nondum maturos deberet habere fructus? Sciens ergo, & prudens Christus ad arborem diuertit, neque ignorans esse ficum, neque fructum non habere: sed C fingens se quærere more hominum, quod se sciebat inuenturum non esse; sicut, vt miraculi occasionem caperet, vt Augustin. lib. 2. quæstionum Euangelicarum q. 51. & Chrysostomus & Euthymius in hunc locum scribentes existimãt, siue, vt ego arbitror, vt mysterium, de quo paulò post dicemus, declararet. Altera quæstio est, cur arbori maledixerit, eamq́ue arefecerit, quasi punire vellet, quòd fructum non haberet, cùm habere non deberet eo tempore, quemadmodum Marcus quasi arborem excusans dixit, *non enim erat tempus ficorum.* Id ego non iræ impetu, qui in Christum cadere non poterat, non pœnæ inferendæ causa, quam nec arbor merebatur, nec poterat sentire, si mereretur: sed solo mysterio factum credo; quemad- D modum Origenes tractatu in Matthæum 17. Hilarius, & Hieronymus putant. Mysterium autem fuit, quòd, cùm Synagoga arbor esset, à Deo in vinea sua plantata, fructumq́ue in ea sæpè quæsiuisset, nunquam inuenisset vllum: quemadmodum apud Isaiam dicit cap. 5. 2. *Expectaui, vt faceret vuas, & fecit labruscas* & vt per aliam apud Lucam parabolam declaratur cap. 13. 6. 7 *arborem*, inquit, *fici habebat quidam plantatam in vinea sua, & venit quærens fructum in illa, & non inuenit; dixit autem ad cultorem vineæ, Ecce anni tres sunt, ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, & non inuenio: succide ergo illam. vt quid etiam terram occupat?* quemadmodum ergo ille succidit, ita Christus arefecit, id est legem veterem, & Synagogam, quia bonorum operum E fructus non ferebat, abrogauit: hoc est, quod alia parabola paulò post docet, cuius conclusio est versu 43. *Auferetur a vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius*; indicat enim propterea gentibus dandum, quia fructus facturæ erant: propterea Iudæis auferendum; quia fructus non fecerant; sed filium potiùs domini sui, & hæredem vnicum occiderant. At videtur per arborem significari nondum fuisse tempus, vt Synagoga fructus afferret; *non enim erat tempus ficorum.* Respondeo non eius rei causa arefactam fuisse ficum: sed tantùm voluisse Christum facto illo sine vllis verbis declarare se Synagogam arefacturum, quia fructum non afferebat; quemadmodum arbor illa fructum nõ habebat; in eo igitur tantùm, quod Christus do

Caluinus in harm.

Cur Christus ficum arefecit.

stus docere voluit, ficus synagogæ similis esse debet, quòd neutra fructum habebat. In eo verò, quòd Christus dicere noluit; similis esse non debet, vt quemadmodum tempus non erat, vt ficus haberet fructum; ita tempus nondum esset, vt Synagoga bona opera faceret, etsi scio aliter Hieronymum interpretari: hoc enim inter arbores, & homines interest; quòd arbores natura sua nonnisi certo quodam anni tempore fructus ferre debent; homines verò debent toto vitæ suæ tempore benefacere. Tota vita nobis est æstas, tota debet esse frugifera; nec quicquam nos præter voluntatem nostram steriles facit.

20. Et videntes Discipuli.] Die sequenti, qui tertius fuit ab eo, quo Ierosolymam Christus ingressus fuerat, cum iterum Ierosolyma Bethaniam reuerterentur, vt apparet ex Marco.

21. Et non hæsitaueritis.] καὶ μὴ διακριθῆτε, & non disceptaueritis, vt solent, qui dubitant apud se in vtramque partem argumentari. Ita Act. 10. 20. & Rom. 4. 20.

Non solum de ficulnea.] οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς, non solùm, quod in ficu factum est.

24. Interrogabo & ego vos.] Non respondet Christus ad quæstionem sacerdotum, ne audita veritate magis irritentur, sed alia proposita quæstione vult, vt eam soluentes ipsi sibi respondeant. Nam non poterant respondere baptismum Ioannis ex cœlo esse, quia omnium testimonio conuicti fuissent confiteri Christum non humana, sed diuina potestate facere, quæ faciebat, quia Ioannes de illo testimonium præbuerat. *Ecce Agnus Dei ecce qui tollit peccata mundi.* Ioan. 29. Baptismum autem Ioannis vocat Christus non solùm baptismum, quo homines aqua baptizabat, sed omnem eius professionem, omne institutum, omnem prædicationem, atque doctrinam; quemadmodum nomine circumcisionis tota lex Moysis intelligebatur, vt ait Paulus ad Gal. 5. 3. *Testificor aũt rursus omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est vniuersæ legis faciẽdæ.*

27. Nec ego dico vobis.] Non respondet, nec ego scio, sicut illi dixerant, *nescimus,* quemadmodum sermonis consequentia postulare videbatur, quia id verè respõdere non poterat, sed respondet, *nec ego vobis dico.* Itaq; particula illa *nec*, quæ similitudinem significare solet, non significat hoc loco similitudinem eius, quod dicitur, id est *nescimus*; sed eius, quod intelligitur, aut, quod consequitur; quòd nimirum non dixerunt Christo, vnde esset Ioannis baptismus; nec Christus dixerat illis, in qua potestate faceret, quæ faciebat.

28. Homo quidam habebat duos filios.] Noluerant sacerdotes ad Christi quæstionem respondere, ne respõdentes Christi auctoritatem asserere cogerentur, cùm non ignorarent tamen Ioannis baptismum ex Deo, non ex hominibus fuisse. Quod ergo illi respondere noluerant, Christus nunc proposita docet parabola diuinum fuisse Ioannis baptismum, eosque penitus inexcusabiles, quod cùm publicani, & meretrices Ioanni crediderint, & ad eius prædicationem egerint pœnitentiam, ipsi nec illi credere, nec pœnitentiam agere voluerint. Parabola, quæ vsque ad versum 32. extenditur facilis est. Homo qui duos habebat filios, non dubium, quin Deus sit. Magis dubium, qui duo sint filij. Mirum quanto consensu veteres interpretes duos filios populos duos Gẽtilem & Iudaicum fuisse dixerint: quorum prior à Deo per naturalem legem iussus in vineam sua laborare responderit se nolle, quia ne legem quidem naturæ seruare voluit, posteà ductus pœnitentia in vineam venerit, id est non solùm naturalem: sed Euangelicam etiam legem receperit, atque seruauerit. Contra Iudaicus iussus à Deo in vineam ire, id est legem seruare, respondit se iturum esse. *Cuncta*, inquit, *quæ locutus est Dominus, faciemus*, posteà non iuit, id (Ex. 19. 8.) est non fecit, quæ in lege præcepta fuerant. Ita Origen. tractatu in Matt. 18. & Athanasius quæstione 39. Chrysostom. Auctor imperfecti, Hieron. Beda, & Euthym. hoc loco. Cæterùm probabile est ex versu 31. vbi parabola concluditur duos filios duo hominum Iudæorũ genera significare: primum plebẽ, & publicanos, meretrices, & peccatores, qui iussi à Deo in vinea sua laborare, id est obseruare legem, non verbis, sed factis se nolle responderunt, quia non obseruarunt: posteà verò Ioannis exemplo, & prædicatione commoti, ducti pœnitentia non solùm veterem legem seruauerũt: sed Euangelicam etiam receperunt; secundum sacerdotes, Scribas, & Pharisæos, qui in vinea iussi laborare se responderunt ituros esse, id est legis obseruationem, & quidem seueram, atque perfectam profitebantur: sed reuera non ierunt, quia legem minimè seruarunt: neq; Ioanni, de quo Prophetæ locuti fuerunt, crediderunt, vt Christus ipse versu 31. & 32. declarat, quod etsi facile est, tamen solus, quod sciam, inter veteres auctores Auctor imperfecti animaduertit. Credibile tamen est, & ne ab omnibus antiquis auctoribus discedamus, pium existimare etiam huc Christum respexisse, vt Gentilem, & Iudaicum populum obscurè, & obliquè significaret. Nam publicani, & meretrices Gentilium; sacerdotes verò, Scribæ, & Pharisæi Iudæorum expressa imago esse videbantur, & videmus alio loco Christum simili duorum filiorum parabola Gentilem, & Iudaicum populum significare voluisse Lucæ 15. 20.

31. Publicani, & meretrices præcedunt vos in regnum Dei.] Videtur Christus his verbis indicare etiam sacerdotes, quibuscum loquebatur, in regnum Dei ingressuros esse: quemadmodum & Origen. interpretatur, quasi Christus significet non eos quidem ipsos, cum quibus agebat; sed alios tamen sacerdotes sub finem mundi, cum, vt ait D. Paulus, plenitudo gentium intrauerit, (Ro. 11. 25.) conuertendos esse, & in regnum Dei ingressuros. At non id mihi videtur indicare Christus voluisse: sed potiùs sacerdotes in regnum Dei ingressuros non esse. Dicit autem publicanos, & meretrices præcedere, non quòd illi sequantur: sed quòd, cùm legis doctores essent, præcedere deberent, & non solùm non præcedent, sed ne sequentur quidem, quemadmodum capit. 8. 11. 12. dixit, *Multi ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, & Isaac, & Iacob in regno cœlorum; filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores.* Adde, quòd, nisi fallor, sensus huius loci est, præcedunt vos in regno cœlorum, id est viam vobis ostendunt, exemplum vobis præbent; sicut versu sequenti explicatur. *Vos autem videntes nec pœnitentiam habuistis posteà, vt crederetis ei:* id est cùm videretis publicanorum, & meretricum exemplum, qui Ioanni credebant, & pœnitentiam agebant, ne eorum quidem exemplo prouocati, aut credere, aut pœnitentiam agere voluistis; propterea, vt opinor, non dixit ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, in regno Dei, sed εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, in regnum Dei.

31. Venit enim ad vos Ioannes.] Nunc respondet, quod sacerdotes respondere noluerunt, docetque Ioannem à Deo missum fuisse, proinde eius baptismum non humano, sed diuino consilio institutum.

In via iustitiæ.] Hebraismus est, בדרך צדקה id est, per modũ iustitiæ, iustitiã præ se ferens habitu, & moribus viri iusti. Videtur enim Christus non tã de vera, internaq; iustitia, (etsi in Ioanne verissima fuerat) quã de ea, quæ sacerdotum opinione sola iustitia esse videbatur, posita in solis rebus externis, in habitu, in ieiunio, & aliis eiusmodi, quæ fuerunt in Ioanne singulares, & sicut capit. 11. 18. dixit. *venit enim Ioannes, neque manducans, neque bibens, & dicunt, dæmonium habet.*

Cùm ergo eam iustitiam Ioannes præ se ferret, quam sacerdotes aut solam, aut maximam esse indicabant, excusationem nullam habebant, quamobrem illi non credidissent.

Videntes.] Publicanos, & meretrices credere, vt paulò ante exposuimus, & Euthymius hoc loco interpretatur.

Nec pœnitentiam habuistis, vt crederetis ei.] Duo Christus in sacerdotibus reprehendit; incredulitatem, qua nuntio Ioanne non crediderunt; & pertinaciam, atq; obstinationem, qua posteaquam vidissent etiam publicanos, & meretrices credidisse, credere noluerunt: hoc est, quod dicit, *nec pœnitentiam habuistis postea*, id est, nec postquam eorum exemplum vidissetis, sententiam mutare voluistis.

33. *Aliam parabolam audite.*] Matthæus Christum introducit iisdem sacerdotibus parabolam proponētē: Lucas verò c. 20. 9. plebi, *cœpit*, inquit, *dicere ad plebem parabolā hanc.* Facilè à multis ea quæstio soluta est Christum sacerdotibus in primis, cum quibus disputabat, parabolam proposuisse, sed quia circumfusa, & audiente plebe proposuit, Lucas scripsit ad plebem dixisse. Cæterùm, quod in omnium parabolarum explicatione solemus, id est, hoc loco memoria repetendum, ea, quæ quasi necessaria, & propria parabolæ mēbra sunt, ab iis, quæ sunt adiuncta, &, vt ita dicam, accidentia diligenter distingui oportere. In hac igitur parabola, quæ vsque ad versum 42. tractatur, sex mihi partes propriæ esse videntur, ac necessariæ. Prima est, homo quidam, qui vineam plantauit, per quem nemo dubitat Deum significari. Secunda est, vinea, quam plantauit, quam Athanasius quæstione 49. mundum, quem Deus condidit, interpretatur; Irenæus verò lib. 4. c. 70. vniuersum hominum genus; quod si ita est, qui erunt coloni, quibus eam Deum locasse dicitur? Itaque meliùs alij omnes auctores vineam Ecclesiam interpretantur, in qua voluit Deus homines laborare. Vsitata in scripturis metaphora est, vt Psalmo 76. 9. *Vineam de Ægypto transtulisti, eiecisti gentes, & plantasti eam.* Similis metaphora est apud Isaiam cap. 5. 2. & apud Ieremiam cap. 2. 21. & ca. 12. 10. & apud Ioëlem cap. 1. 7. plantasse autem vineam dicitur Deus, cùm legem dedit, quia notitiam sui per eam in animis hominum quodammodo plantauit, vt Diuus Augustinus ait sermone de verbis Domini 59. Tertia est, quòd sepem circumdederit, quòd torcular in ea, & turrim ædificauerit; quæ tria vnam tantùm, vt mihi videtur, partem efficiunt; nihil enim aliud his tribus rebus significatur, quàm Deum fecisse Ecclesiæ suæ, quicquid facere debuit, vt bene & custodiri, & coli posset; quemadmodum dicit apud Esaiam cap. 5. 4. *Quid est, quod debui vltra facere vineæ meæ, & non feci ei?* Proposuit enim Christus ea, quæ domini vinearum facere solent, vt coloni nihil ab illis desiderare possint, quominus vineam bene colant, & partos fructus reddant. Solent autem, qui vineam plantant, primùm sæpè cingere, ne aut bestiæ, aut fures possint irruere. Deinde torcular ad colligendam, premendamque vindemiam ædificare. Postremò turrim partim ad ornamentum, partim vt ex ea vinitor speculetur, ne quis in vineam inuadat. Etsi scio omnes veteres auctores existimare hæc tria suā quodque habere significationem. Nam sepem plerique Dei tutelam, & angelorum custodiam interpretantur, vt Origen. tractatu in Matthæum 19. Ambros. in in cap. Lucæ 20. Auctor imperfecti, & Hieronym. hoc loco: sicut Psalmo 79. 13. dicitur, *Vt quid destruxisti maceriam eius, & vindemiant eam omnes, qui prætergrediuntur viam?* maceriam enim eius Deus destruxisse dicitur, quia auxilium, quo eam protegere solebat, atque tueri, retraxit, & ab ea quodammodo discessit, vt dicitur versu 15. *Deus virtutum conuertere, respice de cœlo, & vide, & visita vineam istam.* Alij sepem nomen Abraham, Isaac, & Iacob, quo Iudæi à cæteris Gentilibus distinguebantur, esse dicunt, vt Hilarius canone 22. Alij legem, atque præcepta, quibus Iudæi, quasi certis limitibus concludebantur, ne quicquid liberet, facerent, vt Irenæus libr. 4. cap. 70. & Auctor imperfecti homil. 40. Torcular verò plerique interpretatur altare, quod victimarum sanguine, quasi musto redundabat, vt Origenes, Hieronym. Beda, Euthym. & Theophylact. alij Prophetarum spiritum, qui quasi mustum feruebat, vt Irenæus loco paulò ante notato, Hilar. Ambros. quam interpretationem & Hieron. approbat; alij Ecclesiam, vt Auctor imperfecti; alij baptismum, vt Athanasius quæstione 49. quod minimè omnium probabile est, cùm Christus non de Ecclesia Euangelica, sed de Iudæorum loquatur Synagoga, in qua aut baptismus non erat, aut non poterat per torcular significari. Turrim autem plerique interpretantur templum Ierosolymitanum, vt Origen. Hieronym. Beda, Theophylact. Euthym. alij vrbem ipsam Ierosolymitanam, quæ vna ex parte in monte sita erat, vt Irenæus; alij legis altitudinem, vt Ambros. ca. 20. Lucæ, Auctor imperfecti, & Hieronym. hoc loco. Quarta pars sunt coloni, quibus vinea locata fuisse dicitur. Per colonos autem multi auctores solos sacerdotes, Scribas, & Pharisæos intelligunt, qui colendæ vineæ, id est populum docendi munus susceperant, vt Origen. Hilar. Auctor imperfecti, Euthym. & Theophylactus, quorum opinionem confirmat, quòd Christus cum solis sacerdotibus disputabat, & in eos parabolam proponebat, & quòd reliquus Iudæorum populus non tam coloni, quàm vinea fuisse videatur. Ex parabolæ tamen conclusione, quæ ponitur versu 43. intelligitur colonos non solos sacerdotes, sed totam Iudæorum gentem vocatos fuisse, quia concludit Christus vineā Iudæis auferendam, & aliis colonis, id est gentibus elocandam. *Auferetur*, inquit, *à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.* Atque hoc modo Ambrosius interpretatur. Locasse autem Deus colonis vineam suam dicitur, quia in ea laborantibus mercedem certam vitæ æternæ promisit: quemadmodum alia etiam vineæ parabola c. præc. declaratum est. Itaq; vel ex solo locationis verbo, insaniant licet hæretici, bonorum operū merita probantur. *Merita bonorum operum.* Quinta pars sunt serui, quos dominus vineæ diuerso tempore, vt fructus colligerent, diuersos misisse dicitur, per quos omnes auctores consentiunt, & ex verbis Christi manifestum est veteres Prophetas significari. Quomodo autem alij occisi, alij lapidati sint, si quis ignorat, epistolæ ad Hebræos c. 11. & Hieronymi in hunc locum legat cōmentarios. Sexta est filius, quem dominus vineæ ad extremum misit. Eum esse Christum ne illi quidē sacerdotes, in quos iactata parabola est, ignorare potuerunt. Hæc propriam habent, & necessariam significationē: cætera, quæ in parabola videmus, adiectitia sunt, & ad significationem trahi nō debent, ne quid violenti, aut absurdi dicamus, & dum nimis mulgemus, sanguinem eliciamus; eiusmodi sunt sepes, torcular turris, vt supra explicauimus, domini peregrè abitus: quanquam per eam domini peregrè profectionem Chrysostom. Theophylact. & Euthym. diuturnam Dei erga Iudæos patientiam significari volunt. Hieronym. verò, & Beda liberum illis arbitrium relictum esse, vt, si vellent, laborarent; si nollent, non laborarent; quemadmodum eiusmodi seruis absente Domino, aut laborare, aut cessare liberum esse solet. Mihi, vt dixi, non videtur hæc pars certam, necessariamque habere significationem; sed ad explendam, ornandamque parabolā adiecta. Si quis tamen significationem aliquā eli-

A

ciendam esse contendit, illa mihi maximè placet, quã Origenes tractatu in Matthæum 19. & Theophylactus elicuerunt, dominum vineæ, id est Deum peregrè profectum esse, quia, cùm Iudæis in monte Sina apparuisset, vt vineam illis suam locaret, id est, vt legem daret, & fœdus cum illis de ea seruanda sanciret, posteà apparere desiit, quasi peregrè discessisset. Adiectiuum etiam est, quòd in parabola dicitur tempus fructuum appropinquasse; quasi non semper tempus fuerit fructuum, aut quasi non semper Deus à Iudæis bonorum operum fructus exegerit. Non enim ita est; sed, vt diximus supra versu 19. semper fructuum tempus fuit. Deinde, quòd dicitur, *verebuntur filium meum*; nec enim id ideò dictum est, quòd ad parabolæ significationem necessarium esset; sed quòd esset vero simile id

B

dominum vineæ, cùm filium suum mitteret, dicturum fuisse. Chrysostom. Euthym. & Theophylact. legunt *forte verebuntur filium meum*: quemadmodum & apud Lucam cap. 20.13. legitur. Quod ideò dixisse putant, vt indicaret dominus vineæ, quid coloni facere deberent, non quòd ignoraret non reuerituros filium suum esse: & ne se Dei prædictione coactos fuisse dicerent. Sed non dubito ista omnia, tanquam de homine, non tanquam de Deo dicta esse. Homo autem non potuit scire fore, vt coloni filium suum occiderent; potius debuit credere fore, vt reuererentur.

41. *Aiunt illi, malos male perdet.*] Marcus capit. 12.9. & Lucas cap. 20. 16. hæc verba non à sacerdotibus; sed à

C

Christo dicta fuisse tradunt. E contrario verò Lucas scribit sacerdotes respondisse, *absit*, quasi quod Christus dixerat, negarent, & abominarentur. D. Aug. libr. 2. de consensu Euangelistarum cap. 70. respondet hæc verba, vt ait Matth. à sacerdotibus dicta fuisse: sed quia vera erant, & quicquid verum est, à veritate proficiscitur; veritas autem erat Christus, alios duos Euangelistas Christo illa tribuisse, coactum hoc videtur. Itaque probabilius est, quod Chrysost. & Euthym. respondent, hæc verba, vt Matthæus scribit, primùm à sacerdotibus dicta; Christum verò & confirmasse, & explicasse, ita vt sacerdotes intelligerent illum contra se loqui, velleque significare fore, vt Deus illos, tanquam malos colonos disperderet, & vineam suam a-

D

liis agricolis elocaret; propterea Marcum, & Lucam illa Christo tribuisse; tunc autem respondisse sacerdotes, quod Lucas ait, *absit*.

42. *Nunquam legistis.*] Exprobrat sacerdotibus legis scientiam profitentibus legis ignorationem, vt supra ver. 16. & cap. 12. 3. & 5. & cap. 19. 4. confirmat Christus alia metaphora, & scripturæ testimonio euenturum esse, quod sacerdotes abominati fuerant dicentes, *absit*. Itaque nisi Lucas id expressisset, hic locus non satis cum præcedentibus hærere videretur. Nunc autem, vt Diuus Augustinus libr. 2. de consensu Euangelistarum capit. 70. animaduertit, rectè hæret. Nam quia sacerdotes dixerant *absit*, negantes id euenturum, quod Christus comminabatur, Deum illos ma-

E

lè perditurum; probat id euenturum, quia lapis, quem ipsi ædificantes reprobauerunt, factus est in caput anguli, & qui ceciderit super eum, confringetur; super quem autem lapis ceciderit, conteret eum. Mutauit Christus subitò metaphoram: quemadmodum aliis locis eum fecisse animaduertimus. Nam Ecclesiam, quam prius vineæ comparauerat, nunc comparat ædificio, quia Dei ædificatio est, vt ait D. Paulus 1. ad Corinth. 3. 9. & 2. ad Corint. 13. 10. & ad Ephes. 2. 21. & 4. 12. & quos priùs colonos, nunc ædificantes; quem prius filium, nunc lapidem appellat, vt Hieronym. & Euthym. annotauerunt. Christum lapidem vocari vsitata in scripturis metaphora est, Isaiæ 28. 16. *Ecce ego mittam in fundamentu Sion lapidem, lapidem pro-*

A

batum, angularem, pretiosum, in fundamento fundatum: & Danielis 2. 34. Christus est lapis ille, qui de monte sine manibus abscissus fuisse dicitur, & Zachariæ cap. 3. 9. *Ecce lapis, quem dedi coram Iesu, super lapidem vnum septem oculi sunt.* Dicitur autem Christus lapis Ecclesiæ respectu, quia firmum eius fundamentum est, vt declarat D. Paulus 1. ad Cor. 3. 11. & ad Ephes. 2. 20. nec dubium est, quin Dauid Psalmo illo 117. 22. vnde hoc testimonium sumptum est, de Christo locutus fuerit, eumque lapidem appellauerit, quod ne ipsi quidem sacerdotes Christi aduersarij diffiteri potuerunt.

Hebraismus

Lapidem, quem reprobauerunt.] Hebraismus est, quem Septuaginta frequentissimè imitari solent, vt Genesis 31. 16. eum etiam Græcus Matthæi interpres, & Græ-

B

ci Latinus secutus est, *lapidem, quem reprobauerunt*, pro lapis, quem reprobauerunt; nam Latini vix ita loquuntur.

Hebraismus

Ædificantes.] Hic etiam Hebraismus est, quo participium præsens ponitur pro nomine verbali officium significante, id est ædificatores, architecti, vt supra c. 19. 4. annotauimus: quos autem Christus, & ante Christum Dauid ædificantes appellauerit, non consentiunt interpretes. Nam quidam solos sacerdotes ita vocari putant, vt Chrysostom. Euthym. & Theophylact. quia illi quasi architecti erant veteris Synagogæ, qui eam ædificabant, id est docebant; ædificare enim, docere est, vt Ieremias 1. 10. ad Roman. 15. 20. 1. ad Cor. 3. 10. ad Galat. 2. 18. ad Ephes. 2. 20. sicut D. Paulus se Eu-

C

angelij architectum appellat 1. ad Cor. 3. 10. Ita videtur hunc locum D. Petrus exponere Actorum. 4. 11. *Hic est lapis, qui reprobatus est a vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli.* Alij ædificantes omnes Iudæos generaliter vocari dicunt, quia omnes, quamuis non singuli Christum reiecerunt; hoc enim est, quod dicit *reprobauerunt*, id est quasi inutilem, & ad ædificium ineptum abiecerunt, vt dicunt impij Sapientiæ 2. 12. *Circumueniamus iustum, quoniam inutilis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & improperat nobis peccata legis, & infamat in nos peccata disciplinæ nostræ.*

Cur Christus lapis angularis in scriptura appellatur.

Hic factus est in caput anguli.] Id est caput anguli. Hebraismus quales multos supra notauimus ca. 19. 5. Caput autem anguli, id est lapis in ædificio angulum effi-

D

ciens tribus de causis appellatur Christus. Primũ, quia est firmissimus totius ædificij lapis, qui totum continet, atque sustentat: qui sensus à D. Petro declaratur Actorum 4. 11. cùm dicit, *Hic est lapis, qui reprobatus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli*, id est primus, optimus: opponit enim caput anguli reprobationi: sicut honorem iniuriæ, vt Isaias appellauit lapidem pretiosum, id est, qui honoratissimo in loco positus est. Eodem sensu Diuus Paulus explicauit ad Ephes. 2. 20. *Superædificati supra fundamentum Apostolorum, & Prophetarum ipso summo angulari lapide Iesu Christo*: angularem enim interpretatur summum, ac primum, quo totum nititur ædificium. Secundò, quia est lapis offensionis multis. Solent enim angulares lapides ex-

E

tra ędificium extare. Itaque qui minùs cauti sunt, dum prætereunt, ad angulum offendunt; sicut Iudæi ad Christum, tanquam ad angulum offenderunt. Hunc sensum disertis verbis D. Petrus explicauit 1. epist. cap. 2. 78. *Vobis igitur honor credentibus; non credentibus autem lapis, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, & lapis offensionis, & petra scandali his, qui offendũt in verbo, nec credunt, in quo positi sunt*: eundem etiam sensum videtur D. Paul. secutus esse ad Rom. 9. 32. 33. Tertiò, quia diuersos populos Iudaicum, & Gentilem inter se nectit, faciens vtraque vnum, *& medium parietem maceriæ soluens*, vt ait D. Paulus ad Ephes. 2. 14. quã interpretationem omnes ferè veteres auctores secuti sunt, vt Orig. tractatu in Matthæum 19. Hil. canon. 22.

Augu-

Augustinus in Psalmum 88. & 99. & tractatu in Ioannem 9. & sermone 18. & 49. de verbis Domini, & Hieronym. Theophylact. Beda, & Euthym. hoc loco omnes tres sensus videtur Christus colligere voluisse; primum, quia significat se à Iudæis reprobatum maiore in honore apud gentes futurum esse; secundum, quia significat fore, vt Iudæi ad eum impingant, & cõfringantur; vt statim declarat, *qui ceciderit super lapidem istum, confringetur*; tertium, quia indicat se hoc facturum lucri, vt ab vno populo reiectus pro vno duos habeat, id est tanquam angularis lapis duos parietes coniungat, atque connectat.

Hebraismus notandus.

A Domino factum est istud.] ἐγένετο αὕτη facta est hæc. Hebraismus, quia, vt omnes sciunt, apud Hebręos fœmininum genus pro neutro poni solet, quod sæpè & Septuaginta, & Latinus interpres imitantur, vt Psalmo 26. 4. *Vnam petij à Domino, hanc requiram*, id est vnum. A Domino autem factum esse dicitur, quia à solo Domino non humano consilio factum est, vt non credentibus Iudæis crederent gentes, & vt abscissis ramis oleastri surculi in bonæ oliuæ truncum insererentur, vt copiosè & subtiliter in epistola ad Rom. c. 11. disputat D. Paulus.

Et est mirabile in oculis nostris.] Hic etiam est Hebraismus esse mirabile in oculis, id est mirabile videri; meritò autem Iudęi, quorum persona apud Dauidem hoc dictum est, mirabile sibi videri dicunt, vt gratia Christi non solùm Iudæi, sed multo etiam largiùs malignè à Iudæis repudiata gentibus detur, cùm hoc mysteriũ ne ipse quidem Petrus iam princeps Apostolorum factus intelligeret Actorum 10. 14. nec intelligere potuisset, nisi demisso è cælitus linteo omne animalium genus continente edoctus fuisset.

43. Auferetur à vobis regnum Dei.] Hæc est parabolæ conclusio, qua significatur abolendam Synagogam, & Dei Ecclesiam, quæ regnum Dei hîc appellatur, & suprà per vineam fuerat significata, ad gentes transferendam: quemadmodum Actorum 13. 46. Paulus, & Barnabas Iudæis dixerunt. *Vobis oportebat primum loqui verbum Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes.* Quod Origenes annotauit priùs de vinea dictum esse versu 33. locatam fuisse agricolis; nunc autem non locari; sed dari gentibus; quasi priùs Iudæis propter merita promissa mercede locata sit; postea gentibus gratis data, subtile potius, quàm verum est. Nam neque Iudæi magis, quàm gentes, vt illis vinea locaretur, meruerunt; neq; gentibus minùs, quàm Iudæis, si bene vineam coluerint, merces promissa est, ergo dari hoc loco, aut transferri, aut locari significat, vt ante.

Facienti fructus eius.] Id est, quos, vt proferret, vinea plantata est, & ad quos colligendos missi fuerant à domino serui versu 34. 36. 37. Cùm autem dicitur, *& dabitur genti facienti fructus eius*, non quidem meritum, sed causa tamen significatur. quam ob rem gentibus danda sit, quia fructus eius facturæ sunt, id est bene eam culturæ, & fructus domino reddituræ: obliquè verò notatur Iudæorum culpa, cuius causa illis auferatur, quia nimirum fructus eius non faciebant, quod an ad quæstionem de prædestinatione, & reprobatione aliquid lucis afferat, iudicent docti; certè D. Paulus eodem modo dicit ad Rom. 11. 19. 20. *fracti sunt rami, propter incredulitatem fracti sunt, tu autem fide stas.*

44. Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur.] Illud hoc loco manifestum est Christum duplicem pœnam, alteram minorem, alteram maiorem significare voluisse; quemadmodum, qui super magnum lapidem cadit, lædit quidem se, & membra sæpè confringit: sed multo minùs, quàm si lapis super eum de superiore loco caderet; eum enim prorsus comminueret. Illud dubium, quid sit super lapidem cadere, quid lapidem cadere super aliquem. Hæreticorum interpres cadere super lapidem esse dicit Christum tyrannorum more, quasi superiores illo simus, velle opprimere. Ineptè: isto enim modo, qui in Christum nõ credunt, & illum tamen non persequuntur, hac sententia non comprehenderentur, & minimè dubium est, quin de medio sit sumpta metaphora; cùm autem aliquis super lapidem cadit, non ideò cadit, vt illum opprimat, atque confringat. Denique quis dubitat super lapidem cadere esse ad Christum tanquam ad lapidem offendere? propterea enim lapis offensionis, & petra scandali vocatus est Isaiæ 8. 14. & 1. Petri 2. 7. 8. Auctor imperfecti, Hieronymus, & Beda existimant eos, qui in Christum credunt; sed tamen peccant, & illum offendunt, super lapidem cadere: quia puniuntur quidem, sed leuius; super eos verò, qui in Christum non credunt, lapidem cadere, id est grauiùs puniri. Chrysostomus, Augustinus sermone 40. de verbis Domini, Euthymius, & Theophylactus videntur sentire cadere supra lapidem esse non credere in Christum, qui mihi videtur proprius esse sensus: quia cadere super Christum eadem sententia dictum est, qua Christus lapis offensionis appellatur: Christus autem ideò vocatur lapis offensionis, quia multi eius miracula videntes, quibus, vt in eum crederent, adduci debuerunt, tantùm abest, vt crederent, vt ea potius de causa calumniati eum sint. Hoc ergo est cadere super lapidem, idque mihi videtur Diuus Paulus ad Romanos 9. 33. & D. Petrus 1. epistola cap. 2. 7. 8. prorsus expressisse. *Non credentibus*, inquit, *factus est in caput anguli, & lapis offensionis, & petra scandali.* Non credere ergo est super lapidem cadere. Quid autem sit lapidem cadere super aliquem, id est obscurius. Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus dicunt nihil aliud esse, quàm Christum illi iratum esse; sed vix quicquam hęc metaphora similitudinis haberet. Melius, vt mihi videtur, Augustinus sermone de verbis Domini 40. lapidem cadere super aliquem esse Christum de cœlo ad eum iudicandum, & condemnandum venire. Itaque perinde est, ac si Christus dicat, miserum quidem esse etiam in hac vita, quisquis in se non credit, hoc est super lapidem cadere, miseriorem futurum in altera vita, cùm ipse eum condemnauerit, hoc est, cùm super eum lapis ceciderit; eodem prorsus modo, quo D. Ioann. in Apocalypsi cap. 2. 11. 20. 6. 14. & 21. 8. mortem primam, & secundam, quasi duas pœnas, alteram minorem; alteram maiorem distinguit.

Calvinus in harm.

CAPVT XXII.

Luc. 14. d. 16.
Apoc. 19. b. 9

1. *ET respondens Iesus, dixit iterum in parabolis eis, dicens. 2. Simile factum est regnum cælorum*
homini regi, qui fecit nuptias filio suo. 3. Et misit seruos suos vocare inuitatos ad nuptias, & no-
lebant venire. 4. Iterum misit alios seruos dicens: Dicite inuitatis: Ecce prandium meum pa-
raui, tauri mei, & altilia occisa sunt, & omnia parata: venite ad nuptias. 5. Illi autem neglexe-
runt: & abierunt, alius in villam suam, alius verò ad negotiationem suam. 6. Reliqui verò tenuerunt seruos eius,
& contumeliis affectos occiderunt. 7. Rex autem cùm audisset, iratus est: & missis exercitibus suis, perdidit ho-

micidas

micidas illos, & ciuitatem illorum succendit. 8. Tunc ait seruis suis: Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui inuitati
erant, non fuerunt digni. 9. Ite ergo ad exitus viarum, & quoscunque inueneritis, vocate ad nuptias. 10. Et
egressi serui eius in vias, congregauerunt omnes, quos inuenerunt, malos & bonos: & impletæ sunt nuptiæ dis-
cumbentium. 11. Intrauit autem rex vt videret discumbentes, & vidit ibi hominem non vestitum veste nu-
ptiali. 12. Et ait illi: Amice quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem? At ille obmutuit. 13. Tunc Sup. 8. b. 12
dixit rex ministris: Ligatis manibus, & pedibus eius, mittite eum in tenebras exteriores: ibi erit fletus, & stri- & 13. f. 42.
dor dentium. 14. Multi enim sunt vocati, pauci vero electi. 15. Tunc abeuntes Pharisæi consilium inierunt, Inf. 25. c. 30. Mar. 12. b
vt caperent eum in sermone. 16. Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis dicentes: Magister, scimus quia 13.
verax es, & viam Dei in veritate doces, & non est tibi cura de aliquo: non enim respicis personam hominum. 17. Luc. 20. d. 20
dic ergo nobis quid tibi videtur, licet censum dare Cæsari, an non? 18. Cognita autem Iesus nequitia eorum, ait:
Quid me tentatis hypocritæ? 19. Ostendite mihi numisma census. At illi obtulerunt ei denarium. 20. Et ait il-
lis Iesus: Cuius est imago hæc, & superscriptio? 21. Dicunt ei: Cæsaris. Tunc ait illis: Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Rom. 13.
Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo. 22. Et audientes mirati sunt, & relicto eo abierunt. 23. In illo die accesserunt c. 7.
ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem: & interrogauerunt eum, 24. dicentes: Magister, Moyses Mar. 12. b
dixit: Si quis mortuus fuerit non habens filium, vt ducat frater eius vxorem illius, & suscitet semen fra- 15. Luc. 20. d.
tri suo. 25. Erant autem apud nos septem fratres: & primus, vxore ducta, defunctus est: & non habens semen, re- 28.
liquit vxorem suam fratri suo. 26. Similiter secundus, & tertius vsque ad septimum. 27. Nouissimè autem o- Act. 23. b. 6.
mnium & mulier defuncta est. 28. In resurrectione ergo cuius erit de septem vxor? omnes enim habuerunt eam. Deu. 25. b. 6.
29. Respondens autem Iesus, ait illis: Erratis nescientes scripturas, neque virtutem Dei. 30 In resurrectione e-
nim neque nubent, ne nubentur: sed erunt sicut angeli Dei in cœlo. 31. De resurrectione autem mortuorum non
legistis quod dictum est a Deo dicente vobis: 32. Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob? Non Exod. 3. b. 6.
est Deus mortuorum, sed viuentium. 33. Et audientes turbæ, mirabantur in doctrina eius. 34. Pharisæi autem Mar. 12. c. 28.
audientes quod silentium imposuisset Sadducæis, conuenerunt in vnum: 35. & interrogauit eum vnus ex eis le- Luc. 10. e.
gis doctor, tentans eum. 36. Magister, quod est mandatum magnum in Lege? 37. Ait illi Iesus: Diliges Do- 27.
minum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua. 38. Hoc est maximum, & pri- Deut. 6. a. 5.
mum mandatum. 39. Secundum autem simile est huic: Diliges proximum tuum, sicut te ipsum. 40. In his duo- Leu. 19. d.
bus mandatis vniuersa lex pendet, & Prophetæ. 41. Congregatis autem Pharisæis, interrogauit eos Iesus. 42. 18. Mar. 12.
dicens: quid vobis videtur de Christo? cuius filius est? Dicunt ei: Dauid. 43. Ait illis: Quomodo ergo Dauid in d. 35.
spiritu vocat eum Dominum, dicens. 44. Dixit Dominus Domino meo: sede à dextris meis, donec ponam ini- Luc. 20. d.
micos tuos scabellum pedum tuorum? 45. Si ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius est? 46. & ne- 41. Psal. 109. a.
mo poterat ei respondere verbum: neque ausus fuit quisquam ex illa die eum amplius interrogare. 1.

IN CAPVT XXII.

1. *Et respondens Iesus.*] Aggressus iterum loqui. Respondere pro loqui; aut aggredi dicere, vt sæpè ex Hebræorum idiomate explicauimus.

2. *Simile factum est.*] Similis apud Lucam c. 14. 16. parabola. An autem eadem sit, inter interpretes discrepant. Quidam multis adducti argumentis diuersam esse putant, quia qui nuptias fecit filio suo, hîc est rex, illic homo est; quia hîc prandiũ, illic cœna; quia hîc multi serui & sæpe ad vocandos inuitatos mittuntur; illic vnus & semel tantum, hîc non excusant se, sed venire negligunt inuitati, illic alius excusat, quòd villam emerit, & necesse habeat exire, ac videre illam; alius quòd iuga boum emerit quinque, & eat probare illa; alius quòd vxorem duxerit, & venire non possit: hîc serui occiduntur; illic non occiduntur: hîc mittitur à domino regis exercitus, qui colonos occidat; illic non mittitur: hîc intrat rex in cœnaculum, vt discũbentes videat & inuenit hominem non habentem nuptialem vestẽ, iubetque ligari, & in tenebras exteriores mitti, illic nihil tale factum dicitur. In hac sententia sunt D. Aug. li. 2. de consensu Euangelistarum c. 70. & Greg. hom. in Euangelia 38. Strabus & D. Thomas. Alij eandem esse existimant, vt existimasse videtur Irenæus li. 4. c. 70. & 72. quia conuiuium hoc nuptiale, quod factum fuisse dicitur, nunc prandium vt Matthæus; nunc cœnã, vt Lucas appellat. Itemq; Theoph. hoc loco. eamque sententiam etiam Gregorius probabilem putat: ego etiam probabiliorem, quia & reliqua omnia, quæ hîc à Matthæo, illic à Luca narrantur, similia sunt, & quæ dissimilia videntur, adeò sunt leuia, vt nos ab hac sententia dimouere non debeant. Etenim quòd hîc rex appelletur, illic non appelletur; quòd hîc prandium illic cœna dicatur, nihil est. Nam quòd & Gregor. ipse respondit, quia veteres vsq; ad horam nouam prandere non solebant: prandiũ apud eos cœnam vocatã fuisse, hoc fortasse certum non est; sed vno verbo omnia argumenta contraria solui possunt, Euangelistas, cùm non solùm eandem parabolã: sed cùm eandem etiam narrent historiam, nec omnia narrare, nec iisdem verbis, sed eadem sententia vti solere. Quod & hoc loco accidisse credendum est. Illud magis mouere lectorẽ potest, quòd Lucas hanc parabolã alio tempore, ac loco à Christo propositam fuisse dicat. cùm Christus in domo cuiusdam principis Pharisæorũ cœnaret, cumque quidam ex discumbentibus dixisset, *beatus, qui mãducat panem in regno Dei.* Sed & hæc obiectio facilè potest dilui, aut Lucam, aut Matthæum ordinem temporis, vt sæpe Euangelistis accidit, secutum non esse. probabilius autem est Lucã rem suo loco, & tempore narrasse: Matthæum verò propterea in hunc locum distulisse, quia præcedenti parabolæ affinis erat, & non fuit illi curæ historiam, vt gesta erat, texere; sed Christi doctrinam exponere, ideoq; ea, quæ similem habebãt significationem, atq; doctrinam, eodem loco posuit.

Homini regi.] Id est, idem accidit in regno cœlorum, atq; si quis rex nuptias fecisset filio suo, vt ca. 21. 16. explicauimus: nec enim regnũ cœlorum, id est Ecclesia homini regi, sed cœnaculo, vbi conuiuium celebratur simile est. Videndũ imprimis est, quò tota spectat parabola, deinde quę sunt eius, vt solemus dicere, propriæ partes atque necessariæ, quæ ad sententiã aliquid faciant. Duo mihi Christus videtur significare voluisse: alterum multos ad regnum cœlorum, id est ad Ecclesiam vocari, paucos venire, vt concludit versu 14.

Multi sunt vocati, pauci verò electi: alterum non omnes, qui ad Ecclesiam vocati veniunt, saluos fieri, id est dignos esse cœlesti conuiuio, quia aliqui nuptialem vestem non habent, vt significat versu 11. Dirigit autem parabolam in Iudæos, qui inuitati venire noluerunt, ideoque gentes eorum loco vocatę sunt. Partes autem parabolę, quę necessariam habent significationem, septem mihi videntur esse. Prima est homo rex, qua minimè dubium est Deum significari. Quòd autem non homo quilibet; sed rex fuisse dicitur; partim ad declarandam diuinam maiestatem, partim ad explicandam conuiuij magnificentiam dictum fuisse arbitror. Secunda pars sunt nuptiæ, id est conuiuium. Nam toto hoc capite nuptiarum conuiuium Euangelista nuptias appellat. Conuiuium autem quidam dixerunt cœlestem gloriam, ac beatam vitam significare, quæ sæpè in scripturis per conuiuium declarari solet. Vnde illud est Psalmo 16.15. *Satiabor, cùm apparuerit gloria tua*, & illud Apocalypsis 19. 9. *Beati, qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt*, & illud Lucæ 14.15. *Beatus, qui manducabit panem in regno Dei*, & c.22. 29. 30. *Ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater meus regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo.* Sic Hilarius canone in Matthæum 22. Alij conuiuium gratiæ affluentiam, quæ in Ecclesia venientibus datur; aut verbum Dei, quo pascuntur, esse dicunt. Nam & verbum Dei, cibo comparari solet, vt apud D. Paulum *tanquam paruulis in Christo lac vobis potum dedi*. 1. ad Cor. 3. 2. *& facti estis, quibus lacte opus sit*, ad Hebręos 5.12. Simile est, quod apud Amos. ca. 8.11. minatur Deus se in terram famem missurum, non famem panis; sed famem verbi Dei. Sic Origenes tractatu in Matthæum 20. sic Auctor imperfecti, & Euthymius hoc loco. Tertia pars est filius regis, cuius nuptiæ celebratæ sunt, quem manifestum est esse Christum, qui sæpè solet sponsus appellari, vt supra, capite 9.15. & infra per alteram parabolam cap. 25. 1. & Ioannis 3. 29. & Apocalypsis 19. 7. 9. quæ sit eius sponsa minùs compertum est. Quidam vniuscuiusque animam esse dicunt, vt Theophylactus, Auctor imperfecti homil. 41. Alij Ecclesiam, vt Origenes tractatu 20. in Matthæum, Hilarius canone 22. Hieronym. in commentariis, & Gregorius homilia 38. in Euangelia. Hoc probabilius, quia etiam D. Ioann. in Apocalypsi cap. 21. 2. Ecclesiam sponsam Christi appellat. *Vidi*, inquit, *sanctam ciuitatem Ierusalem nouam descendentem de cœlo à Deo paratam, sicut sponsam ornatam viro suo*, & versu 9. *Veni, & ostendam tibi sponsam vxorem agni.* Similiter cùm D. Paulus ad Ephesios 5.25. exhortatur viros, vt vxores suas diligant, sicut Christus dilexit Ecclesiam, haud obscurè significat Ecclesiam vxorem esse Christi; itemque cum versu 31. 32. dicit. *Propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna, Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo, & in Ecclesia*, Christum sponsum, Ecclesiam sponsam eius facit. Variant auctores quandonam huiusmodi inter Christum, & Ecclesiam nuptiæ celebratæ sunt. Nonnulli enim post resurrectionem celebratas esse dicunt; sed homines ad futuras nuptias inuitari. Ita Origenes, & Hilarius. Et verò in parabola illa, quæ infra cap. 25. 1. proponitur de sponso ad nuptias media nocte veniente, haud dubium, quin tempus resurrectionis, & vltimus Christi aduentus significetur. Ioann. etiam in Apocalypsi capit. 19. 9. de ijs agit nuptiis, quæ non in terra; sed in cœlo post resurrectionis tempus cælebrandæ sunt. Alij tunc celebratas dicunt, cum filius Dei homo factus est; tunc enim Ecclesiam sibi, tanquam sponsam copulauit. Ita Gregori. hom. illa, quam sæpè citauimus, in Euangelia 38. Vtrumq; verum est. Nam sæpè, vt alio loco diximus, Christi nuptiæ celebratæ sunt. Primùm,

Ecclesia Christi spōsa quando facta.

A cùm homo factus est, quæ veluti sponsalia fuerunt; deinde celebrabuntur, cùm reddet sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam; quod tunc propriè fiet, cùm eam sibi ab omni mundatam macula in cœlo copulabit. Ad vtrasq; nuptias homines inuitati sunt; ad priores, vt ad Ecclesiam veniant, & Dei verbo pascantur; ad posteriores, vt salui fiant, & manducent, & bibant super mensam Christi in regno Dei. Quarta pars, sunt inuitati, quos Ambrosius in commentariis in caput Lucæ 14. Gentiles, Iudæos, & hæreticos esse dicit. Alij omnes auctores solos Iudæos interpretantur; & quidem minimè obscurum est contra illos potissimùm parabolam Christum proposuisse, vt significaret Iudæos inuitatos ad regnum cœlorum venire noluisse; Gentiles verò venisse. An autem de omnibus Iudæis, an de ijs solùm, qui post
B Christi incarnationem vixerunt, id sit intelligendum, de eo dubitari potest. Nam Hilarius eos tantùm inuitatos fuisse dicit, quos Christus ipse factus iam homo, aut Apostoli, eorumque successores vocauerunt. Origenes verò tractatu in Matthæum 20. & Athanasius quæstione 45. Hieron. Beda, Euthym. & Theophyl. in commentariis, Gregorius in homil. illa, quam diximus 38. de omnibus Iudæis etiam, qui ante Christi incarnationem fuerunt, intelligendum putant. Id probabilius, quia illi proculdubio fuerũt, qui seruos à rege missos, id est veteres prophetas contumeliis affectos occiderunt. At quomodo illi à Christi aduentu tam remoti inuitari ad eius nuptias potuerunt? Respondeo ad futuras nuptias inuitatos fuisse, vt in venturum cre-
C derent Christum, & interim verbo legis, atq; Prophetarum pascerentur, quorum præcepta si seruarent, ad vltimas illas, id est cœlestes, ad quas & nos, qui in primis versamur, inuitamur, nuptias peruenirent: &, vt ait Gregorius, & eos qui ante incarnationem Christi, & eos, qui post incarnationem fuerunt, Deus inuitauit, quia *incarnationem vnigeniti, & per prophetas dixit futuram, & per Apostolos nuntiauit factam.* Quinta pars sunt serui. Hiero. indicat in multis codicibus singulari numero seruum legi, quemadmodum apud Lucam: sed & nostri codices legunt seruos, & eam lectionem, vt plenior sit, videtur sentētia postulare. Qui fuerint serui, quos Deus ad inuitandos primùm Iudæos misit, nō est difficile; tamen non omnino auctores consentiunt.
D Hilarius enim solos Apostolos fuisse dicit. Alij omnes auctores, vt Origenes, Chrys. Auctor imperfecti. Hier. Gregorius, & Beda. prophetas, & Apostolos. Nā primùm prophetæ missi sunt, & contumeliis affecti; atq; occisi: posteà missi Apostoli in plateas, & exitus viarũ, vt omnes non Iudæos tantùm, sed etiam Gentiles inuitarent. Quærit Theoph. & quisquis fuit Auctor operis imperfecti, quomodo vocati sunt, qui inuitati iam fuerant: aut quomodo inuitati fuerunt, ante quam vocarentur, cùm inuitari, & vocari idem esse videantur. Respondet Theop. probabiliter per legem naturalem inuitatos fuisse, vt bene, pieq; viuerent, postea per prophetas, vt venirent, vocatos. Meliùs tamen per legem Moysis inuitatos dixisset. Nam per naturalem
E legem non tantùm Iudæi, verùm omnes etiam homines inuitantur. Nec enim in eo parabola rei subiectæ similis est, quòd priùs homines inuitati postea vocati fuisse dicantur; sed locutus est Christus ex consuetudine, & dixit, non quod a Deo erga Iudæos factum erat; sed quod vulgo ab hominibus solebat fieri: sic autem fieri solet, vt homines ad conuiuium priùs inuitentur, rogenturque; deinde, cum tempus veniendi est, vocentur. Sexta pars est, quòd rex, dum conuiuium celebraretur, ingressus in cœnaculum dicatur. Ingredi in cœnaculum, & discumbentes dispicere interpretatur Auctor imperfecti, Deum homines tentare, vt

Homilia 38. in Euāg.

tare, vt

tare, vt appareat, quantum quisque virtutis habeat, & an loco, quem in Ecclesia tenet dignus sit meliùs. Hieronym. & Beda intrare in cœnaculum Deum intelligunt ad iudicium venire, & eos, qui vestem nuptialem habent, retinere; eos, qui non habent, excludere. Nam agi hîc de vltimo iudicio ex eo perspicuum est, quòd ille, qui vestem nuptialem non habebat, ligatis manibus, & pedibus mittitur in tenebras exteriores, vbi est fletus, & stridor dentium, quod in vltimo iudicio propriè fiet. Videmus enim idem per hanc parabolam, & per illam alteram zizaniorum c. 13. 4. & per illam sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congregantis significari. Dubitare tamen lector poterit, quomodo rex dicatur in cœnaculum ingredi, cùm non rex ipse; sed filius regis, id est Christus ad iudicandum venturus sit. Respondeo regem venturum esse, quia filius pro eo veniet: *omne* enim *iudicium dedit filio*, Ioannis 5. 22. Septima pars est ille, qui non habet vestem nuptialem. Quid enim per nuptialem vestem significetur, variis sententiis auctores dissident. Irenæus libr. 4. ca. 70. & Hilarius in hunc locum vestem nuptialem Spiritum sanctum interpretantur; sicut Christus loquitur apud Lucam c. 24. 49. *Vos autem sedete in ciuitate, quoad vsque induamini virtute ex alto.* Augustinus verò libr. 22. contra Faustum c. 19. Christi gloriam esse dicit, quam quisquis quærit, nuptiali indutus est veste; quisquis autem non Christi, sed suam in Ecclesia gloriam quærit, vestem nuptialem non habet; quia nō Christi, sed sua ipsius gestat insignia. Existimauit, vt apparet, D. August. vestem nuptialem appellari certam aliquam, & insignem vestem, qualem sponsus ipse gestaret; sicut videmus regis pueros certi, atque insignis coloris habere vestes, qui regius color appellatur, ex quo regis esse pueri cognoscuntur. Verum hanc consuetudinem aut apud Iudæos, aut apud aliam aliquam fuisse gentem legere non memini. Itaque nuptialem vestem vocari puto non certam, & insignem, quasi eandem, aut similem omnes gererent inuitati: sed pretiosiorem, atque splendidiorem quotidiana, qualem solent homines, cùm ad nuptias inuitantur, induere, vt sponsum honorent, & conuiuium condecorent, atque eiusmodi vestem ille, qui foras eiectus est, non habebat; ideoq; in tenebras exteriores mittitur, quia temerariæ fuit impudentiæ ad conuiuium, vbi omnes pretiosa veste induti erant, sordidum, atq; pannosum venire. Sed quid per eam vestem significetur, id quærimus. Caluinistarum interpretes nuptialem vestem fidem esse dicunt; omnia enim fides illis sunt, cùm nulla illis sit fides. Neq; considerant homines valde, vt sibi videntur, acuti inuitatum illum, non nisi per fidem venire, aut in cœnaculum, id est in Ecclesiam ingredi potuisse. Venire enim est credere. Nam illi, qui inuitati non venerūt, propterea non venisse dicuntur, quia credere noluerunt. Itaq; habebat quidem ille fidem, sed vestem nuptialem non habebat: non ergo nuptialis vestis fides est. Vera & propria est Tertulliani libro de resur. carnis. Orig. Chrys. Auctoris imperfecti, Ambros. serm. 14. de natali Domini, Hieronymi, Gregorij, Theophylacti, & Euthymij sententia vestem nuptialem charitatem, bona opera, & vitam fidei Christianæ respondentem significare, resq; bellissimè, aptissimeq; conuenit. Nam vt, qui ad nuptias inuitati sunt, vestem loco illo dignam gestare debent; ita qui ad Ecclesiam per fidem inuitati veniunt, vitam agere debent fide dignam, & homine Christiano, & videmus in scripturis bonam vitam per vestem significari, vt in Apocalyp. c. 3. 17. 18. *Dicis, quòd diues sum, & locupletatus, & nullius egeo, & nescis, quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum, vt locuples fias, & vestimentis albis induaris, vt non*

Caluinistarum de fide expositio reprehenditur.

...m nupti... contra ...luinistas, quod sola ... ad sa... ...m non ...fficiat.

A *appareat confusio nuditatis tuæ*, & ad Ephes. 4. 24. *Induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis*, & ad Colos. 3. 9. 10. *Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum eum, qui renouatur in agnitionē secundum imaginē eius, qui creauit illum.* Itaq; dent nobis hanc veniam Caluinistæ, vt ex hoc loco probemus solam fidē ad salutem satis non esse, quando ille, qui in conuiuio erat, fidem habebat; sed quia vestem nuptialem, id est bona opera non habebat, in tenebras exteriores eiectus est. Dicet aliquis, quomodo, si fidem habebat, extra cœnaculum, id est extra Ecclesiam eiectus est; quasi malit rex hominis fidē non habere, quàm fidē habere sine operibus. Facilis solutio, hæc ad diem iudicij esse referenda; cū Deus

B eos, qui fidem sine bonis operib. habuerint, extra conuiuium, id est extra cœlū eiiciet, non quòd antè in cœlo essent: sed quòd cùm essent in Ecclesia, in cælo esse videbantur: quia si cū fide opera coniunxissent, in cœlum translati essent. Cætera, quæ in parabola dicūtur; adiectitia sunt, & ad ornamentum, & narrationis cōplementum apposita: quale illud est, quod vers. 4. dicitur, *tauri mei, & altilia occisa sunt*, quod nihil aliud significat, quàm omnia parata esse, Deum homines expectare, præsto omnibus esse eius gratiā, non stare per illum, quominus homines ab impietate sua conuertātur; sed tauros, & altilia nominauit; quia ea erant, quæ in splendidis conuiuiis solebant dari. Tauros enim vi-

C tulos, aut iuuencos appellauit, qui nec castrati essent, nec aratra traxissent, quos in deliciis apud Iudæos fuisse ex multis scripturæ locis intelligimus Genesis 18. 7. 1. Reg. 28. 24. homo etiam ille, cuius perditus filius redierat, apud Lucam c. 15. 23. vitulum saginatum occidi iussit. Hæc vera est significatio, etsi non ignoro multos veteres auctores necessariam parabolæ partem existimare, & propriam, atq; distinctam habere significationem. Nam Greg. per tauros patres veteris Testamenti; per altilia patres noui, qui vberiorem acceperunt gratiam, & quasi spiritualiter signati fuerunt, putat intelligendos. Theop. per tauros ipsum vetus Testamentū, per altilia nouum intelligit. Hier. & Euth. meliùs. nihil aliud, quàm cōuiuij opiparam copiam significari. Adiectum etiam complementi, aut ornamenti causa est,

D quod ver. 5. dicitur, alium in villam suam, alium ad negociationem suam abiisse, &, quod Lucas dicit alium dixisse, *iuga boum emi quinq;*, alium, *vxorem duxi*; hæc enim omnia tantùm significant ideò inuitatos venire noluisse, quia temporalia spiritualibus antepôsuerūt; neque separatim quærendum est, quid vnumquodque eorum per se significet: ne, dum quærimus plusquam oportet, aliquid, quod non oportet, inueniamus. Siquis tamen huiusmodi delectatur sedulitate, Origenem hoc loco, & Ambrosium in commentariis in caput Lucæ 14. legere poterit, & multa, qualia quærit, inueniet. Præterea illud adiectum, quod versu 7. scriptum est, regem misisse exercitum suum, vt homicidas illos perderet, nihil aliud significare arbitror,

E quàm Deum de ijs, qui vocati venire noluerunt graues pœnas sumpturum esse. Quanquam, quod Chrys. Auctor imperfecti, & Euth. existimant Romanorum exercitum significari, qui sub Tito, & Vespasiano Iudæos pene internecione deleuit, probabile. Probabilius etiam, quod Hier. & Greg. scribunt exercitum Dei angelos esse malos, per quos Deus homines punit iuxta illud Psal. 77. 49. *Immissiones per angelos malos.* Simile est, quòd serui, qui secundo loco mittuntur, vers. 9. iubentur in exitus viarū, & in sepes ire, & omnes ad nuptias vocare, &, vt ait Lucas, intrare cōpellere. Nā per viarum exitus, & per sepes, nihil aliud significatur, quā non esse adhibendum vllum discrimen loci; sed eundū in mundum vniuersum, & Euangelium omni creaturæ

prædicandum, vt Christus postea dixit c.28.19.& Mar. 16.15. Quanquam Gregorius viarum exitus actionum nostrarum vitia esse dicit: quia scriptura actiones nostras vias appellat; allegoria nonnihil coacta: Item, quod Lucas ait, vt pauperes, debiles, cæcos, & claudos in conuiuium introducant, tantùm hoc significat nullam gentis, nullam personarum habendam esse rationem; sed omnes æqualiter ad Euangelium conuocandos: propterea autem Christus pauperes, debiles, cæcos, & claudos potiùs, quàm aliud hominum genus nominat: quia eiusmodi homines vocari non solent, vt intelligeremus ab Euangelico conuiuio neminem excludendum. Quod autem dicit *compelle intrare*, non significant ad fidem cogendos esse homines; sed adeò rogandos, adeò incitandos, vt quodammodo compelli videantur: denique & illud adiectitium est, quod versu 13. iubetur illi, qui vestem nuptialem non habebat, manibus, & pedibus illigari, quod tantùm significat eos, qui damnandi sunt, ita damnandos, vt sententiæ executioni resistere non magis possint, quàm si manibus, & pedibus ligati essent.

13. In tenebras exteriores.] De tenebris exterioribus c. 8.12. disputauimus.

14. Multi sunt vocati, pauci verò electi.] Hæc est parabolæ conclusio, in qua illud videtur aliquid habere difficultatis. quòd, cùm ex ijs qui vocati fuerant, vnus tantùm eiectus sit; Christus concludat, *multi sunt vocati, pauci verò electi.* Non enim pauci; sed omnes, vno tantùm excepto, electi sunt. Respondet D. Augu. in libro contra Donatistas post collationem 20. illum vnum, qui eiectus fuit, omnium reproborum, qui multo plures, quàm electi, sunt, personam sustinuisse; ideò conclusisse Christum, *multi sunt vocati, pauci verò electi.* Verùm potiùs existimo hanc conclusionem non ad proxima verba: sed ad totam superiorem parabolam esse referendam, in qua videmus multos fuisse vocatos, paucos venisse, & ex illis ipsis, qui venerunt, non omnes electos esse. Cur ergo vnus tantùm eiicitur; cùm ex ijs, qui in conuiuium, id est in Ecclesiam ingrediuntur, non vnus tantùm; sed maior pars eiiciendi sint, id est condemnandi, vt alio loco Christus indicauit, *Intrate per angustam portam, quam angusta porta & arcta est via, quæ ducit ad vitam, & pauci sunt, qui inueniunt eam*, supra c.7.13.14.& *si iustus vix saluabitur, impius & peccator, vbi parebunt?* 1. Petri 4.18. Non difficile responderi potest Christus parabolã non contra Gentiles, sed contra Iudæos proposuisse, qui primo loco inuitati nõ tantùm venire noluerunt, sed seruos etiam regis, qui se inuitabant, contumeliis affectos occiderũt; de illis ergo conclusit, *multi sunt vocati, pauci verò electi.* Voluit deinde, quasi obiter etiam docere eos, qui venissent, siue Iudæi essent, siue Gentiles non debere sibi confidere, propterea quòd in conuiuiũ ingressi essent; posse enim eiici, si vestem nuptialẽ non habuerint; hoc vt probarẽt, satis fuit, dicere vnum ex discumbẽtibus, quia vestem nuptialẽ non habebat, eiectum esse. At cùm plures eiiciendi sint, quã retinendi, quare non dixit plures eiectos fuisse, paucos retentos? quia non id agebat; sed illud tantùm, vt probaret multos vocari paucos eligi.

De Herodianis copiosa disputatio.

16. Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis.] De Herodianis, quinam fuerint, nõnihil diximus c.12.14. hìc, quia proprius est locus, paulo copiosiùs dicendum est. Sunt ergo, qui existiment Herodianos Gentiles fuisse, fortasse eos qui sub Herodis ditione erant, vt Auctor imperfecti homil. 42. minima, vt mihi videtur, probabilitate. Cur enim Gentiles, qui Iudæos contemnebant, Herodis Iudæorum regis, aut certè Iudæi nomen sibi quasi honorificum, arrogassent? Alij eos dixerunt ita vocatos, qui Herodem Antipam Iudæorum regem pro Christo habuissent, vt Theoph. & Euth. hoc loco, & Philastrius in hær. Herodianorum. Itaq; miror D. Hier. scribere nihil se de hac re vnquam legisse, cùm Philastrius paulo ante eius vixerit ætatem. Alij Herodis milites Herodianos vocatos fuisse dicunt, vt idem Hieronymus, & Chrysostomus. Probabilis esset opinio, si nomen tantùm notaremus. Nam & Cæsaris milites Cæsarianos vocatos legimus: sed obstat, quòd iam Herodes rex mortuus erat; itaque milites habere non poterat: alter verò Herodes eius filius non in Iudæa; sed in Galilæa dominabatur, aut Romanis potiùs seruiebat. Quare eius milites, vt fingamus Herodianos vocatos fuisse, Ierosolymæ esse non potuerunt. Alij eos ita vocatos volunt, qui negabant tributum à Iudæis Cæsari soluendũ; hanc enim paulo ante Christi aduentum auctore Iuda quodam Galilæo extitisse sectam colligitur ex Actis Apostolorum c. 5.37. & apertè scribit Iosephus libro antiquitatum 18. c. 1. fuisse autem Herodianos apellatos, quòd illis rex Herodes faueret, vt Iudæorum iniret gratiam, seq; non verùm modò Iudæum, sed Iudaicæ etiam libertatis vindicem esse declararet. Hoc mihi minimè probabile videtur esse: aut enim Herodem ego non noui; aut ijs, qui tributum Cæsari negabant, minimè fuisset homo Romanæ potestatis, à qua regnũ acceperat, adulator: quique non solum regnũ suũ, vt multis locis Iosephus tradit, verùm suam etiam familiam, suosque liberos ad Cæsaris voluntatem, nutumque gubernabat. Duæ ergo opiniones mihi videntur esse probabiles; altera, quæ huic opposita est, eorum, qui existimant eos Herodianos appellatos fuisse, qui Cæsari tributum soluendum esse contendebant; ita verò vocatos, quòd Herodes Cæsari impensè faueret, &, vt Iosephus ait, Cæsaris tributis in Iudæa quodam modo præesset. Ita Origenes tractatu in Matthæum 21. & Hieronym. in commentarijs sentit, &, vt videtur, Cyrillus Alexandrinus libro 2. in Esaiam c.11. scribit enim Herodianos publicanos fuisse, qui tributa colligebant. Hæc opinio eo est probabilior, quòd vero simile est Pharisæos, qui Iudaicam libertatẽ maximè defendebant, & Herodi, vt ait Iosephus, aduersabãtur, finxisse se huius quæstionis, quæ inter ipsos, & Herodianos agitabatur, iudicẽ constituisse Christum, quò magis malignitatem suam occultarent, ostenderentq; se non tentandi, sed controuersiæ finiendæ causa, eum interrogare, cùm ideo quæstionem proponerẽt, vt inuidiã Christum adducerent. Nam si respondisset tributum Cæsari soluendũ non esse, læsæ maiestatis arguissent, vt postea fecerunt Lucæ 23.2. *Hunc inuenimus subuertentem gentẽ nostram, & prohibentẽ tributa dare Cæsari:* si soluendum esse dixisset; nõ videretur esse Christus, & promissus Iudæorũ rex, qui tantũ abesset, vt eos quẽadmodũ sperabant, à tributis liberaret, vt Gentiliũ potiùs tyrannis faceret tributarios. Cõfirmatur ex Luca hæc coniectura, qui eos simulatores appellat, tũ etiam ex verbis Christi ver. 18. *Quid me tentatis hypocritæ?* Altera opinio est eorum, qui suspicantur aliquã Herodianã, id est aulicã fuisse sectã eorũ, qui Herodi regi adulabantur, cui, modò regnũ suum conseruaret, omnis religio bona erat, quales hodie sunt, quos vulgò politicos appellamus. Sed hæc sententia eò minus, quã superior, probabilis est, quòd nec vllũ veterem, & grauem habet auctorem, nec vllis probabilibus coniecturis confirmari potest. Hoc tantùm habet probabilitatis, quòd illi nihil repugnat, quodque videantur Euangelistæ de Herodianis, tanquã de aliqua secta religionis loqui, qualis Pharisæorum, & Sadducæorũ erat. Cum illis enim coniungunt.

19. At illi ostenderunt ei denarium.] Hoc loco de Romano denario agi ex eo intelligitur, quòd Cæsaris imaginem, atq; inscriptionem impressam haberet, quam Iudæi, vt rem maximè execrabilẽ in sua moneta nequa-

quam impressissent. De denario autem Romano, etsi variæ sententiæ sunt, illis assentior, qui denarium argenteum drachmæ Atticæ æqualem pondere fuisse dicunt. Argenti autem drachma Hispanicum Regale, id est quinque Gallicos solidos pendit. Vnde quæstio oritur, quomodo denarius census appelletur, quasi singuli homines singulos tantùm denarios pendere solerent, cum videamus Christum c.7.27. pro se, & pro Petro staterem, id est quatuor drachmas argenti, & quod idem est, quatuor denarios soluisse. Respondent quidam diuersum hoc ab illo fuisse tributum, quod nulla ratione mihi videtur probari posse, & posse ijs refutari, quibus illo loco docuimus Romanos nullum aliud tributum Iudæis imperasse, quàm quod prius templo per singula capita soluebant: soluebant autem, vt illic diximus, dimidium sicli, id est duos denarios Romanos argenteos; nam morem fuisse Romanis ijs gentibus, quas debellabant, non aliam pecuniam, quàm argenteam imperare libro 33. c.3. scribit Plinius. Probabilius alij respondent duos denarios singulos Iudæos Romano Imperatori solitos fuisse soluere: diuisam enim fuisse monetam in duas partes commoditatis causa.

…d dena… Roma…

23 *In illa die.*] Non omnino certum est, an eadem fuerit dies, qua Christus à Pharisæis, & Herodianis tentatus fuerit: potest enim Hebraismus esse, quo pro tempore dies dicitur, vt sensus sit, sub idem tempus; sed tamen probabilius est, quod Origenes, & Auctor imperfecti sentiunt eandem fuisse diem, quia & Matthæus hoc loco & Marcus c.12.19. & Lucas c.20.27. ita hunc locum cum præcedenti coniungunt, vt eadem prorsus die accidisse videatur.

Accesserunt ad eum Sadducæi.] De Sadducæorum secta, quæ fuerit & vnde habuerit originem, scripsimus cap.3.7. Illud hoc loco prætermittendum non est fuisse illos Caluinistarum simillimos, homines imprimis incredulos, nihil enim quod supra naturam esse videretur, credere volebant, propterea mortuorum non credebant resurrectionem; irrisores, vt vel ex hoc loco manifestum est, vbi Christum ipsum interrogantes, vt mortuorum resurrectionem irriderent, ridiculam etiam quæstionem proposuerunt. Nunquam ego historiam hanc lego, quin mihi Caluinistam aliquem cum homine Catholico, & simplici disputantem audire videar, Christus, inquit, dixit, *Omne quod intrat in os, in ventrem vadit, & in secessum emittitur*; ergo si corpus Christi in Eucharistia est, & in os intrat, in ventrem vadit, & in secessum emittitur, & alia similia, quæ homines [illegible], vt scriptura vocat, לצים irrisores, id est impij, qui & Deum, & homines rideant, dicere solent. Bene est, quod docuit nos eis Christus respondere versu 29. *erratis nescientes scripturas, neque virtutem Dei*. Nam quicquid isti religiosi homines fingant, non alia ratione corpus Christi in Eucharistia esse negant, quàm qua Sadducæi mortuorum negabant resurrectionem, quia naturæ vi videbant fieri non posse, & Dei virtutem, id est potentiam ignorabant: sed de hac re cap.26. dicturi sumus. Illud etiam animaduertendum est, quomodo tres sectæ inter se maximè contrariæ, & quæ capitales fere gerebant inimicitias, Pharisæi, Herodiani, & Sadducæi ad arguendum, atq; irridendum Christum bene conueniant. eadem prorsus ratione, qua hodie Lutherani, Caluinistæ, & Anabaptistæ, & cætera portenta quæ nostra tulit ætas; quamuis inter se de religione digladientur, & alij alijs hæretici sunt, alij alios supplicio ignis afficiant; tamen ad persequendum Christum id est Ecclesiam rectè consentiunt.

…a Ea… …tiam… …7.

24. *Moyses dixit, si quis mortuus fuerit.*] De hac lege, quomodo intelligenda esset c.1.16. disseruimus.

29 *Erratis nescientes scripturas.*] Quia scripturam Sadducæi allegauerant, respondet Christus eos scripturas non intelligere, vt Chrys. annotauit: duas autem Christus erroris causas affert; alteram, quòd scripturas non intelligant; alteram, quòd Dei virtutem & potentiam ignorent, vt apertius Mar. scribit c.12.24. Videtur Christus Caluinistis planè respondere, qui iisdem duabus de causis errare solent, quòd neque scripturas intelligant, quarum cognitione maximè gloriantur, & quòd fidei Christianæ dogmata non Dei virtute; sed ingenio suo metiantur. Lectitant illi scripturas, & quo melius intelligant patrio sermone lectitant, nosq; grauiter accusant, quòd eas nec ab omnibus, nec vulgari lingua legi permittamus: sed non propterea meliùs intelligunt, quę extra Ecclesiam legi quidem possunt, intelligi non possunt; quomodo enim Eunuchus ille reginæ Candacis homo prophanus Isaiam legens intellexisset, nisi illi Philippus Ecclesiæ doctor sensum explicasset? quasi verò Sadducæi non vulgari etiam lingua & diligentiùs quàm Caluinistæ scripturam lectitarent. Hæretici tamen, sicut Caluinistæ, erant.

Homil. 71.

Errores Caluinistarum duæ causæ.

Actor. 8.34.

30. *In resurrectione enim.*] id est post resurrectionem. Hebraismus enim est, vt, *In conuertendo dominus captiuitatem Sion*, id est postquam conuertit, Psalmo 125.1. aut resurrectio vocatur tempus, quod post resurrectionem consequuturum est, vt supra vers. 28. sicut totum tempus, quo circuncisionis lex viguit, circuncisio vocatur ad Rom. 4.10.

Hebraismus notabilis.

Non nubent, neque nubentur.] Hebraismus simul, & Græcismus est: Hebraismus, quia tertia persona pluralis ponitur pro verbo impersonali passiuo, vt in quibusdam verbis apud Latinos, dicunt, pro dicitur; sic nubent, pro nubentur. Græcismus autem, quem Latinus interpres Latinitate noluit resoluere, aliquo fortasse cõsilio: nam quia Græcum verbum γαμεῖν vtrumque significat, & nubere, quod fœminarum; & vxorem ducere, quod virorum est, & eodem verbo vtrumque dixit, Græcum interpretem imitari Latinus voluit: quod ea ætate barbarum, vt opinor, non putabatur: sic enim & Tertullianus in libro de resurrectione carnis, & Ruffinus in expositione Symboli Apostolorum locuti sunt, & Hieronym. ipse, quamuis videatur dicere, se non ita vertisse, tamen declarat noluisse corrigere. Sensus constat, post resurrectionem neque viros vxores ducturos esse: neque fœminas nupturas, & vno verbo non esse futuras nuptias.

Sed sunt sicut Angeli Dei.] Non comparat beatos angelis omnibus in rebus, sed in ea tantùm, qua de agebatur, quòd nuptias inituri non essent, vt Hier. annotauit: quia nimirum immortales erant, ideoq; opus illis non erat nuptiis, quæ non nisi ad propagandum, & perpetuandum mortale hominum genus institutæ sunt; quam rationem Lucas explicauit c.20.35.36. *Qui*, inquit, *digni habebuntur sæculo illo, & resurrectione ex mortuis, neque nubent, neque ducent vxores, neque vltra mori poterũt; æquales enim angelis sunt.* Animaduertimus omnes tres Euangelistas Matthæum, Marcum, & Lucam pręsenti tempore vsos esse, æquales angelis sunt, cùm antè futuro essent vsi, non nubent, neque nubentur. Nã quòd Euthym. existimat verbum, *sunt*, non esse ad homines, sed ad Angelos referendum, tanquam sensus sit; sed æquales erunt angelis, qui in cœlo sunt, facilè ex Marco refutatur. Ergo potiùs credendum voluisse Christum futurum illum beatissimum statum ante oculos ponere, ideoque tanquam de re præsenti locutum esse. Non abs re Auctor imperfecti quærit, quid sit, quòd, cum Christus de ieiuniis, & eleemosynis, aliisq; virtutibus spiritualibus locutus est, non comparauerit homines angelis; cum autem de castitate, cõparauerit. Respondet, quod verum est, nullam tam angelicam esse virtutem, quàm puritatem.

Castitas virtus angelica.

32. *Ego sum Deus Abraham.*] Difficile hoc loco est intelligere, quomodo Christus ex hoc testimonio efficaciter argumentetur. Difficultas autem duabus in rebus sita est. Prima, quod ex eo, quòd Deus dixerit, *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob*, non videatur bene colligi Abraham, Isaac, & Iacob adhuc viuere: poterit enim eorum Deus appellari, non quatenus erat: sed quia aliquando fuerat, sicut Iacobus, & Ioannes dicuntur filij Zebedæi, cùm Zebedæus mortuus iam esset, & nemo mortui, sed viui hominis filius sit: quia sensus est eos fuisse aliquando illius filios. Altera est, quod etiamsi probetur Abraham, Isaac, & Iacob animas viuere, non continuò probatur eos resurrecturos esse. Ad priorem quæstionem quidam respondent argumenti vim in eo esse, quòd Deus non dicat, ego fui, aut ego eram, sed *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob*, Ita Chrysostomus, Euthymius, & Theophylact. At potest obijci posse hoc etiam sic intelligi, *Ego sum Deus Abraham*, id est ego sum Deus ille, qui fuit Deus Abraham, dum Abraham viueret. Alij respondent Deum vocari Deum alicuius esse ab eo cognosci & coli; sicut vocatur Deus Eliæ, & Deus Danielis, id est quem Elias, & Daniel colebant. Hinc ergo colligi Abraham, Isaac, & Iacob extinctos omnino nō esse, quia Deus eorum Deus vocabatur, id est ab illis colebatur. Alij existimant argumenti vim in hoc esse, quòd quamuis eo sensu Deus Abraham, Isaac, & Iacob, vocari posset, quia aliquando eorum fuisset, tamen credibile non sit Deum dignatum esse eorum, qui mortui iam essent, Deum appellari. Hoc etiam tenui pendet coniectura. Semper ego existimaui aliquē altiorem latere sensum, quem vulgus non intelligeret. Quod Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius dixerunt, verum esse arbitror; sed non satis. Nam in eo proculdubio argumenti vis est, quòd Deus non dixerit, ego fui, aut ego eram; sed *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob*; sed credo sensum esse, ego sum, qui fœdus percussi cum Abraham, Isaac, & Iacob de eorum propugnanda posteritate: ideoque seruare volo, quia adhuc illi viuunt, & precibus me quotidie solicitant, vt ipsorum filios ab Ægyptiorum captiuitate liberem. Solemus enim fœdera non mortuis seruare; sed viuis, quia non inter mortuos sed inter viuos fieri solent. Video, quid responderi possit, siquis subtilitates quærat: sed considerandum est voluisse Christum non omnino necessarium, sed tam probabile argumentum afferre, quàm ad coarguendos Sadducæos satis esset. Nam & hac ratione eorum impudentiam, & arrogantiam compressit: quòd, cùm scripturam irridentes adduxissent, quasi Christus expedire se ab ea quæstione non posset, quam proponebant, docuerit eos adeo obtusos, & indoctos esse, vt nec ad minimum quidem argumentum ex eodem Moyse ad probandam resurrectionem adductum respondere possent. Eodem modo Caluinistæ aliquando refutandi, atque irridendi sunt, apud quos & mulierculæ gloriari solent nullis se scripturas sacras, quā Ecclesiæ Catholicæ Doctores, Ambrosium, Augustinum, Hieronymum intelligere. Proferendus enim illis aliquis locus est, vt interpretentur, quem cum intelligere non possint, suam ignorantiam atque superbiam, aut confiteri, aut agnoscere cogantur. Alterius quæstionis non ita difficilis explicatio est. Nam Sadducæi, vt Origenes, Hieronymus, & Auctor imperfecti annotauerunt, propterea futuram negabant resurrectionem, quòd animas immortales esse non credebant, idque ex Actis Apostolorum c.23.8. perspicuum est. Itaque probata testimonio noto animarum immortalitate, & resurrectio illis probabatur. Adde quòd olim non solùm inter Iudæos: sed inter omnes

Contra Caluinistas scripturarum cognitionem iactantes.

A etiam fere Philosophos hæ duæ quæstiones, altera de immortalitate animarū, altera de corporum resurrectione adeo copulatæ, iugatæq; fuerunt, vt pro vna eademq; haberentur. Itaq; videmus auctorem secundi lib. Mach. c.12. 43. ex animarū immortalitate resurrectionē probare, idemq; in 1 epist. ad Cor. toto c.15 facit D. Paulus, vbi omnia fere argumenta, quibus resurrectionem probat, tantùm ad probandam animarum immortalitatem valent, sed quia nemo resurrectionem negabat, nisi qui animas credebat extingui, eadem argumenta resurrectionem probant.

Non est Deus mortuorum, sed viuentium.] Abraham, Isaac, & Iacob, mortui iam erant: sed negat Christus eo modo mortuos esse, quo Sadducæi existimabāt, id est ita vt eorū animę essent extinctę. Nā eo sensu, quo nos mortuos solemus appellare eos, quorum animæ sunt à

B corporib. separatæ, Deus non solū viuentium; sed etiā mortuorū dominus dicitur ad Rom. 14. 8. 9. vt Chrys. admonuit Lucas addit quiddā, quod argumenti vim non augere, sed minuere videtur *omnes enim*, inquit, *viuunt ei*. Si .n. illi viuunt, etiā qui extincti sunt, illi viuūt, ideoq; non sequitur Abrahā, Isaac, & Iacob extinctos non esse, quemadmodū Christus probare voluit. Respondeo Christū cum addidit, *omnes enim viuunt ei*, rationē reddere voluisse, cur Abrahā Isaac, & Iacob, qui mortui erant, viuentes appellasset, quia nimirū omnes non solùm, qui corpore viuunt; sed etiā, qui mortui sunt, Deo viuunt: nō tantùm, quia eorū animæ viuunt; sed etiā quia efficere Deus potest, vt in sua corpora reuertantur, & eo modo viuant, quo ante viuebant, sicut c.9.24. dixit. *Non est mortua puella, sed dormit*,

C vel nobis mortui sunt, Deo viuunt, quia nos sola videmus corpora; corpora autem mortua sunt; Deus videt animas, animæ verò viuunt. Solet à multis quæri, quid causæ fuerit, cùr cùm tā multa, tamq; perspicua in scripturis sacris de futura resurrectione testimonia sint, nō ea potiùs Christus adduxerit. Respondent Orig. tra. in Mat. 21. Hier. & Beda Sadducæos nō recepisse alios scripturæ sacræ libros, quàm quinque Moysis; ideoque ex Moysis libris eos Christum arguere voluisse. Erant enim in hac re Caluinistarum similes, qui eos reijciunt libros, quibus conuinci hæresim suam vident. Et verò Caluinum hoc loco dicere nō puduit ita Sadducæos Prophetarum libros reiecisse, sicut librum Ec-

Caluinistæ libros scriptura reijciunt sibi contrarios.

D clesiastici, & Macchabæorum libros ipsi reijciunt.

35. *Vnus ex eis legis doctor.*] Lucas cap 20.39.40. dicit quendam ex Scribis confutatis à Christo Sadducæis subiecisse, *Magister, bene dixisti, & amplius*, inquit, *non audebant quicquam eum interrogare*, quod apparet non ad Pharisæos, & Scribas, qui inde potius, vt ait Matthæus, occasionem Christum iterum tentandi acceperunt, vt se Sadducæis doctiores esse ostenderent; sed ad Sadducæos esse referendū. Quem autem hoc loco Matthæus legis doctorē, Mar c.12 28. Scriba appellat, vnde intelligimus quāuis Pharisæorū, & Scribarū diuersa essent officia, aliquādo tamen eundē & Pharisęū & Scribā fuisse. Nā hunc legis doctorē, de quo Matth. loquitur, Pharisæum fuisse ex versu 34. manifestū est.

E 36. *Quod est mandatū magnū in lege.*] Id est maximum omnium mandatorū, positiuo pro superlatiuo posito ex Hebræorū idiomate, vt ex Mar. c.12.28.29. apparet.

Positiuum apud Hebræos pro superlatiuo.

37 *Diliges Dominum Deum tuum.*] Marcus cap.12.29. prius ponit, *Audi Israel. Dominus Deus tuus Deus vnus est*: quorum verborum solum initium Matthæus hic proposuit, quòd apud Moysem vtrumq; mandatum eodem loco sit, eodemq; referatur, primum enim est vt vnum tantùm credamus Deum; deinde, vt eum ex toto corde diligamus, quia qui plures credit, amorem diuidit, nec vnum ex toto corde diligit; nemo enim duobus dominis seruire potest.

Sup. c. 24

[illegible] *anima tua.*] Sunt, qui hæc [illegible] o distinguunt. Mihi omnia [illegible] significare, vt Deum, quantum [illegible], diligamus, & omnia, quæ habemus, illi [illegible]pendamus, quod Diuus Augustinus libr. 1. de doctrina Christiana c. 22. his verbis exposuit *Cùm ait toto [illegible] de toto animo, toto mente, nullam vitæ nostræ partem reliquit, quæ vacare debeat, & quasi locum dare, vt alia re velit [illegible] quid aliud diligendum venerit in animum, illuc rapiatur, quò totius dilectionis impetus currit.* Denique quæ diuersis verbis in Deutero. cap. 6. 5. dicuntur, vno continentior verbo, quod Lucas c. 10. 27. posuit, *Diliges Dominum Deum tuum ex omnibus viribus tuis.* Terret hæc [illegible] Caluinum, & impossibilia hominibus [illegible] pete mentitur; *Ex hoc,* inquit, *compendio [illegible] in legis præceptis non respicere, quid possint homines [illegible] debeant;* quod nescio vtrum maiore im[illegible] an ignorantia dictum sit. Nam impietatis qui[illegible] est dicere impossibilia nobis Deum præ[illegible]; quod tamen ferendum fortasse esset, si tantùm [illegible], ac non etiam ab ijs, qui impossibilia non [illegible], & grauissimas, & sempiternas pœnas exige[illegible] hoc vel homo maximè impius diceret [illegible], nisi Caluinus, qui omnes impietate homines [illegible] ignorantiæ verò fuit cæcæ non videre, quo[illegible] repugnaret, cum diceret neminem hoc [illegible] seruare posse. Quis enim sensus est, *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde,* nisi vt Deum, [illegible] possumus, diligamus? possumus ergo præ[illegible] hoc seruare, quia, quantùm possumus, Deum [illegible] possumus: deinde concludens nos Dei [illegible] non posse, quomodo intelligit? sine [illegible], an cum gratia? si sine gratia, quid nobiscum disputat, qui idem prorsus dicimus: si cum gratia, [illegible] sed Deo facit iniuriam, cuius gra[illegible] ponit. Diuus quidem Paulus ad [illegible] 4. 13. omnia se posse dicit, in eo qui se confortat. & Dauid Psalmo 1[illegible].30. *In Deo,* inquit, *meo transgrediar murum.* Sed de hac quæstione copiosius alio dicemus loco.

39. *[illegible] proximum tuum, sicut teipsum.*] Hæc duo maxima totius legis præcepta Christus esse dicit, cùm distincta ab alijs præcepta non sint; sed cæterorum compendium. Nam cum præcepta in duabus tabulis scripta essent, in priori, quæ ad Deum; in posteriori, quæ ad proximum diligendum pertinebant, prioris tabulæ compendium erat, *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo.* posterioris verò, *diliges proximum tuum, sicut teipsum.* quomodo ergo, dicet aliquis, omnium [illegible]orum maximum Christus esse dicit, si distincta mandata non sunt? perinde enim videtur esse, ac si diceret omnia mandata esse maxima. Respondeo nihil aliud Christum significare, quàm omnia mandata huc tendere, vt Deum diligamus ex toto corde, & proximum, sicut nos ipsos, quemadmodum D. Paulus ad Romanos 13. 10. dixit, *plenitudo legis est dilectio,* & sicut [illegible] Capitulus concludit versu 40. *In his duobus mandatis [illegible] lex pendet, & Prophetæ:* quomodo autem [illegible] diligendum sit, *diliges proximum tuum, sicut teipsum,* [illegible] duabus ex rebus pendet; altera, vt sciamus, quis dicatur proximus; altera, quid significet dictio illa, *sicut.* [illegible] proximus habendus sit, Christus apud Lucam [illegible] integra parabola explicauit, omnem hominem proximum esse. Quid autem significet particula, *sicut [illegible]* non est dicere. Nam quidam materiam notare [illegible], quasi iubeamur omnia proximo velle, quæ nobis velimus; alij qualitatem, & modum, vt [illegible], id est propter Deum proximum [illegible] esse [illegible] quo ipsi nos diligere debemus: alij affectum, vt eo affectu, conatuque proximum diligamus, quo nos ipsos diligimus. Omnia arbitror *sicut* vna syllaba comprehendi. Nec enim dubito, quin Deus voluerit, vt & proximo omnia, quæ nobis optamus, optaremus: & cum propter Deum; sicut nos ipsos: & eo affectu, quo nos ipsos diligeremus; sed illud dubium est, quemadmodum alij, ubi Diuus Augustinus disputauit, quomodo proximo ea, quæ nobis velimus, velle iubeamur, cùm sæpè ipsi nobis mala velimus, diuitias, honores, voluptates, & quomodo eum, sicut nos ipsos diligere, cùm nos ipsos, aut malè, aut plusquàm oportet, sæpè diligamus. Respondeo hoc tanquam certum statui, nos non nisi bona nobis velle debere, & non aliter nos ipsos, quàm propter Deum amaturos esse, cùm Deum ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus diligere iubeamur: quod si facimus, non possumus nos diligere aliter, quàm oportet; proptereà iubemur proximum eodem modo diligere. Obiiciet aliquis etiam ex primo præcepto Deum ex toto corde diligendi consequi, vt proximum, & summo affectu, & propter Deum diligamus: quare opus non erat, vt eum, sicut nos ipsos, diligere iuberemur: Facilis responsio minùs naturalem proximi, quàm nostri amorem nobis esse, & [illegible] quemque maximè amare, proptereà hanc nobis diligendi proximi datam esse regulam, vt eum, sicut nos ipsos, diligeremus. Nam cuiusdam docti alioqui Theologi sententiam minimè probo, qui putat hoc loco de charitatis dilectione non agi.

Lib. 1 de Vera relig. c. 36. li. 50. homil. & epist. ad Macedo.

41. *Congregatis autem Pharisæis.*] Marcus cap. 12. 35. scribit hanc quæstionem Christum proposuisse, dum in templo doceret: sed facilior est solutio in templo fuisse Pharisæos congregatos. Marcus, & Lucas non dicunt Christum Pharisæos interrogasse: sed concionantem dixisse, *quomodo dicunt Scribæ Christum filium esse Dauid?* sed, vt ait D. Augustin. libr. 2. de consensu Euangelistarum cap. 74. hoc nihil interest. Nam Matthæus posuit & interrogationem, & obiectionem Christi. *Quid vobis,* inquit, *videtur de Christo, cuius filius est? Dicunt ei, Dauid; ait illis, quomodo ergo Dauid in spiritu vocat eum Dominum?* Alij verò duo Euangelistæ non interrogationem; sed obiectionem solam posuerunt. & quia non dixerant Christum Pharisæos, & Scribas interrogasse, non dicunt quomodo vos dicitis; sed *quomodo dicunt Scribæ,* quod autem dicunt, *quomodo dicunt Scribæ,* cùm id non Scribæ, sed scriptura diceret cap. 17. 10. declarauimus: dicebantur enim Scribæ ea dicere, quæ in scriptura non omnino erant expressa, quia scripturam interpretantes id dicere docebant.

42. *Dicunt ei, Dauid.*] Quomodo Christus filius Dauid vocaretur, diximus. c. 1. 1.

43. *Quomodo ergo Dauid in spiritu.*] Id est cùm Dei spiritu plenus esset, cùm non suo, qui falli, mentirique poterat: sed Dei spiritu, qui nec falli, nec mentiri poterat, loqueretur. Hebraismus est, qualis Psalmo 3[illegible].23. & Psalmo 115. 2. *Ego dixi in excessu meo.*

Hebraismus

44. *Dixit Dominus Domino meo.*] Hoc testimonium in commentarijs in Psalmum 109. exposuimus, & Iudæorum cauillationes refutauimus, quæ duæ potissimum sunt: Altera, psalmum hunc non à Dauide: sed aut à Melchisedec, vt recitat in eius loci commentarijs Rabbi Abraham, aut ab Eliezer seruo Abraham, aut ab aliquo ex ijs, qui tempore Dauid Psalmos scribebant, fuisse compositum, vt putat Aben Ezra: Altera, non de Christo, sed aut de Abrahamo, vt communis hodie est Iudæorum error, aut de Dauide, vt Aben Ezra, & Rabbi Dauid existimant, aut de Ezechia Iudæorum rege intelligendum, vt post Christi tempora Iudæos exposuisse ex Iustino in Tryphone, & ex Tertulliano libro quinto, contra Marcionem discimus. Vtramq; , vt dixi, cauillationem multis illic argumentis

refutauimus, & ex hoc manifestè vtraque coarguitur. Nam si apud veteres Iudæos Christi tempore certum non fuisset & hunc Psalmum à Dauide compositum, & de Christo intelligendum esse, facilè alterutrum Scribæ & Pharisæi, qui posterioribus Iudæis multo doctiores erant, vtrique respondissent. Nunc autem recentiores Iudæi patrum suorum silentio apertè condemnantur.

45. *Si ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius* A *eius est?*] Loquitur Christus ex Pharisæorum opinione, qui Christum purum hominem futurum existimabant; cùm scriptura non solùm hominem, sed etiam Deum futurum prædiceret. Non ergo concludit Christi argumentum, non esse filium Dauid: sed esse plus quàm filium Dauid, id est filium Dei, ac verum Deum ideoque Dauidem Dominum ipsum appellasse.

CAPVT XXIII.

1. T*VNC Iesus locutus est ad turbas, & ad discipulos suos, 2. dicens: Super cathedram Moysi*
2.Esd.8.a.4. *sederunt Scribæ, & Pharisæi. 3. Omnia ergo quæcunque dixerint vobis, seruate, & facite. se-*
cundum opera verò eorum nolite facere: dicunt enim, & non faciunt. 4. Alligant enim o-
nera grauia, & importabilia, & imponunt in humeros hominum: digito autem suo nolunt ea
mouere. 5. Omnia verò opera sua faciunt vt videantur ab hominibus: dilatant enim phylacteria sua, & ma-
Luc.11.g.46. *gnificant fimbrias. 6. Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis, 7. & sa-*
Act.15.e.10. *lutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi. 8. Vos autem nolite vocari Rabbi. vnus est enim Magister*
Deut.6.b.8. *vester, omnes autem vos fratres estis. 9. Et patrem nolite vocare vobis super terram: vnus est enim Pater ve-*
Nu.15.d.38. *ster, qui in cœlis est. 10. Nec vocemini magistri: quia Magister vester vnus est, Christus. 11. Qui maior*
Mar.12.d.38. *est vestrum, erit minister vester. 12. Qui autem se exaltauerit, humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabi-*
Luc.11.f.43. & 20.g. *tur. 13. Væ autem vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ: qui clauditis regnum cælorum ante homines, vos enim*
46. Luc.3.a.1. *non intratis, nec introeuntes sinitis intrare. 14. Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ: quia comeditis do-*
Mal.1.b.6. *mos viduarum, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis iudicium. 15. Væ vobis Scribæ, & Pha-*
Luc.14.c.11. *risæi hypocritæ: quia circuitis mare, & aridam, vt faciatis vnum proselytum: & cùm fuerit factus, facitis eum*
& 18.c.14. Mar.12.d. *filium gehennæ duplo quàm vos. 16. Væ vobis duces cæci, qui dicitis: Quicunque iurauerit per templum, nihil*
40. *est: qui autem iurauerit in auro templi, debet. 17. Stulti, & cæci: Quid enim maius est, aurum, an tem-*
Luc.20.g.47. *plum, quod sanctificat aurum? 18. Et quicunque iurauerit in altari, nihil est: quicunque autem iurauerit*
in dono, quod est super illud, debet. 19. Cæci: Quid enim maius est, donum, an altare, quod sanctificat do-
num? 20. Qui ergo iurat in altari, iurat in eo, & in omnibus, quæ super illud sunt. 21. & quicunque iura-
uerit in templo, iurat in illo, & in eo, qui habitat in ipso: 22. & qui iurat in cælo, iurat in throno Dei, & in eo,
Luc.11.f.42. *qui sedet super eum. 23. Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ: qui decimatis mentham, & anethum, & cy-*
minum, & reliquistis quæ grauiora sunt legis, iudicium, & misericordiam, & fidem. Hæc oportuit facere, & illa
non omittere. 24. Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes. 25. Væ vobis Scribæ, &
Pharisæi hypocritæ, quia mundatis quod deforis est calicis, & paropsidis: intus autem pleni estis rapina, & im-
munditia. 26. Pharisæe cæce, munda prius quod intus est calicis, & paropsidis, vt fiat id, quod deforis est, mun-
dum. 27. Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ: quia similes estis sepulchris dealbatis, quæ aforis parent ho-
minibus speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum, & omni spurcitia. 28. sic & vos aforis quidem pa-
retis hominibus iusti: intus autem pleni estis hypocrisi, & iniquitate. 29. Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypo-
critæ, qui ædificatis sepulchra prophetarum, & ornatis monumenta iustorum, 30. & dicitis: Si fuissemus in
diebus patrum nostrorum, non essemus socij eorum in sanguine prophetarum. 31. Itaque testimonio estis vobis-
Sup.3.b.7. *metipsis, quia filij estis eorum, qui prophetas occiderunt. 32. Et vos implete mensuram patrum vestrorum.*
33. Serpentes genimina viperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ? 34. Ideo ecce ego mitto ad vos prophe-
tas, & sapientes, & scribas, & ex illis occidetis, & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in synagogis vestris, & per-
Gen.4.b.8. *sequimini de ciuitate in ciuitatem: 35. Vt veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram, à*
Hebr.11.a.4. *sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ, filij Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare.*
2.Par.24.f.22. 36. *Amen dico vobis, venient hæc omnia super generationem istam. 37. Ierusalem Ierusalem, quæ occidis*
prophetas, & lapidas eos, qui ad te missi sunt, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum
Luc.13.g.34. *gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti? 38. Ecce relinquetur vo-*
bis domus vestra deserta. 39. Dico enim vobis, non me videbi-
tis amodo, donec dicatis: Benedictus, qui ve-
nit in nomine Do-
mini.

IN CAPVT XXIII.

TVNC.] Cùm videret Scribas, & Pharisæos corrigi non posse, vt Chrysostomus, Auctor imperfecti, & Euthymius annotarunt.

Locutus est ad turbas, & ad discipulos suos.] Vero simile est Christum ea, quæ sequuntur, non omnib. discipulis suis, sed iis, qui minus familiares, & instructi erant, proposuisse. Nam Apostolos, & eos, qui ipsum semper comitabantur, non opus erat admonere, vt Origenes tractatu in Matth. 24 indicauit, quinetiam D. August. serm. de verbis Dñi 49. neminé existimat Christum ad Pharisæorũ, & Scribarũ scholam mittere voluisse; sed Scribarũ, & Pharisæorum nomine Euangelicæ, q̃ fundatæ, Ecclesiæ Epõs significasse; sed hoc violẽtum est.

2. *Super cathedram.*] Quidam aut suggestum intelligunt, ex quo ab Scribis, & Pharisæis audiente populo lex Moysis legeretur, φ & Esdram li. 2. c. 8. 4. fecisse legimus. Ita sentit Euthy. quod alij refellunt quia ex Lucæ 4. 16. & ex Actis Apostolorũ c. 13. 16. intelligimus Iudæorũ consuetudiné non fuisse, vt qui scripturã aut legebat, aut interpretabatur, in suggestũ ascenderet; sed vt surgeret, & stans loqueretur; φ & hodie inter Iudæos fit, & olim inter Christianos D. Paulus fieri voluit 1. ad Cor 14. 30. Ergo per cathedram Moysis Hieronymus & Beda Moysis doctrinam intelligũt, quòd qui docet in cathedra, sedere soleat, etsi iam tunc ea inter Iudæos consuetudo non esset.

Scribæ & Pharisæi.] De Scribis, & Pharisæis, & eorum officiis c. 2. 4. à nobis dictum est.

3. *Omnia ergo quæcunq; dixerint vobis seruate, & facite.*] Occurret statim lectori quæstio, quomodo iubeat Christus omnia, quæ Scribæ, & Pharisæi docuerint, facere; cùm eorũ sæpè doctrinã reprehẽdat, & c. 16. 12. iusserit discipulos suos cauere a fermẽto, id est doctrina Pharisæorũ, & hoc ipso capite vers. 16. & 17. falsam eorum doctrinam coarguat. D. Aug. lib. 4. de doctrina Christiana c. 27 & libr 16. contra Faustũ c. 29. respondet Christum non loqui de Pharisæis, nisi in cathedra Moysis sedentibus; tunc aũt cathedram ipsam coëgisse eos vera dicere. At quis dubitat illa ipsa falsa, q̃ docebant, in cathedra ipsa, si in cathedra sedebant, aut in synagoga, & schola Moysis docuisse? Chrysost. verò, & Euthy. existimant Christum non omnia, quæ in lege erãt, intelligere; sed ea tantùm, quæ ad saluté erant necessaria, qualia erant Decalogi præcepta; nam cęremonias, & cætera præcepta, quæ ad tempus tantùm data fuerant, tantum abest, vt seruare iusserit, vt potiùs abrogauerit. Probabilior hæc est sentẽtia; sed mihi tamen non probatur, quia non solùm hoc loco; sed vbique alias legem, eiusq; etiam cęremonias seruare iussit, & ipse ad mortem vsque seruauit, quia nondũ abrogata erat. Ergo cũ iubet seruare, ac facere, quæ Scribæ & Pharisæi, dum in cathedra Moysis sedent, dicũt; non de ipsorũ; sed de legis, ac Moysis doctrina loquitur; perinde. n. est, ac si dicat, omnia, quæ lex, & Moyses vobis dixerint, Scribis & Pharisęis recitantibus, *seruate, ac facite, secundum autem opera eorum nolite facere*, vt Hilar. & Hierony. videntur intellexisse. Cur ergo dixit aliquis, non dixit, quæcunque Moyses dicit; seruate ac facite; sed quæcunque Scribæ & Pharisæi dixerint? Duplex reddi causa põt; altera, φ voluerit Scribarum & Pharisæorum hypocrisim arguere; non aũt potuisset, nisi dixisset eos aliter viuere, aliter docere. Altera, φ [illegible] excerbè eos esset reprehensurus, [illegible] tantulum eos priùs laudare, ne omnia ex [illegible] iudicio improbare videretur.

4. *Alligant enim onera grauia.*] Metaphora à sarcinis sumpta est, quæ, vt in iumenta, aut in hominum humeros imponantur, atque portentur, ligari solent. Vo-

A cat autem onera, non cæremonias, vt Chrysost. existimat. quia, vt diximus, nondum Christus abrogat legẽ, de quibus D. Petrus in Actis Apostolorum c. 15. 10. dixit, *Neq; patres nostri, neq; nos portare potuimus*; sed onera vocat proprias Scribarum, & Pharisæorum traditiones, aut leges scripturæ cõtrarias, aut non certè necessarias, quales illæ sunt, quas vers. 16. 17. & deinceps reprehendit, vt Origenes & Theophylact. exponunt.

Digito autem suo.] Digitum humeris opponit. Solemus onerata iumenta non solo digito, sed vtraq; manu, & toto sæpe corpore iuuare; illi miseros homines quos suis ineptiis onerauerant, ne minimùm quidem digito subleuabant, id est nec exemplo suo incitabant ad onera ferenda, nec in suis traditionibus dispensa-
B bant, cùm in Dei lege sæpe dispensarent, hoc est, *digito autem suo nolunt ea mouere.*

5. *Dilatant enim.*] G. δὲ autẽ, sed ponitur pro γὰρ enim, vt alibi sæpe, quemadmodum noster vertit interpres, multo melius, quàm qui vertendum esse dicunt, aũt; reddit enim causam non eorũ, quæ versu præcedenti dixerat, sed proximorum verborum, *Omnia verò opera sua faciunt, vt videãtur ab hominibus.* Quod probat duobus minimarum rerum exemplis, phylacteriorum, & fimbriarum, quasi velit ex rebus minimis maximas intelligi, &, vt in prouerbio est, ex vngue leonem cognosci. Nam qui in fimbriis, & phylacteriis gloriam captabant, quid in rebus maioribus facturi erant? *Caluinus in harm.*

Phylacteria sua.] Phylacteria, vt Origenes, Chrysost. *Phylacteria Iudaeorum.*
C Hieronym. & Euthym. scribunt, membranulæ erant, in quibus legis præcepta scripta erant, eas Scribæ & Pharisæi circum caput, & circum brachia gestabant, vt perpetuò Dei legem ante oculos haberent; sic intelligentes, quod Deus per Moysem præceperat Deuteronomij 6. 8. *& ligabis ea, quasi signum in manu tua, eruntq;, & mouebuntur inter oculos tuos.* Hoc Hieronymus suo etiam tempore ab Indis, Persis, & Babylonus factitatum fuisse dicit: dicta sunt autem à Græcis φυλακτήρια. phylacteria, id est conseruatoria, φ ad conseruandam legis memoriam instituta essent; fimbriæ autem vocabantur fila quædam non texta, quæ ex infima ora vestis dependebant, quæ ab Hebræis vocantur ציצת Num. 15. 38. vt Rabbi Dauid interpretatur, *Fimbria Iudaeorum.*
D & גדלים Deut. 22. 12. vnde & Hispani, vt opinor *Guedizas* vocauerunt. Fimbrias hyacinthino colore Iudæos gestare duobus illis locis, quos modò posuimus, Deus præceperat, vt legis recordarentur. Eas ergo Scribæ, & Pharisæi præ cæteris Iudæis magnificabãt, id est maiores, quàm cæteri, faciebant. Scribit Hierony. solitos etiam fuisse acutissimis spinis interserere, quibus & cũ ambularent, & cùm sederent, compungerentur, eoq; dolore diuinam legem in menté reuocarent. Nescio, quàm certum hoc sit; facile tamen Hieronymo credo non dicturo, nisi ab Hebræis, aut à bono aliquo Auctore didicisset. Potest meritò lector quærere, quare Scribæ, & Pharisæi ambitionis causa fimbrias, ac phylacteria dilatabant. Respondent quidam, vt plura le-
E gis præcepta in phylacteriis inscribi possent. At, vt id de phylacteriis dici possit, de fimbriis certè dici nõ potest, in quibus præcepta non scribebantur: vero similius, quod indicat Theophylactus dilatasse, vt longiùs conspicerentur & legis obseruatores esse viderentur. aut, vt videtur sentire Chrysost. vt legem diligentiùs, quàm cæteros Iudæos se seruare declararent.

8. *Vos autem nolite vocari Rabbi.*] Ab hoc loco vsq; ad versum 13. & vna est, & facilis sententia, ne Pharisæorum mores discipuli imitentur; non prohibet patrem, aut magistrum vel vocari, vel vocare in terris absolutè, sed comparatè ad Deum, & ad Pharisæos, de

quibus loquebatur. Ad Deum quidem, vt comparatione illius neminem putemus neque patrem, neque præceptorem esse posse, & ne istos honoris, & amoris titulos illius honori, amorique præferamus. Ad Pharisæos verò, ne eo modo, quo illi, id est ambitiose, gloriosequè aut præceptores, aut patres appellemur, aliosue appellemus, vt illi appellabant, qui dicebant, *Ego quidem sum Pauli, ego autē Apollo*, vt suo quisq; magistro gloriaretur 1. ad Cor. 3. 4. alioqui dubiū non est, quin patres, & magistros & vocari, & vocare nobis liceat.

13. *Væ autē vobis.*] Hic versus apud Chrysost. Euthym. & Theophylact. & apud Auctorē operis imperfecti est 14. & 13. positus est hoc loco. Inuehitur mira Christus acrimonia in Scribas & Pharisæos vsq; ad finem capitis, eorum præsertim hypocrisim accusans, non vllo quidem iracundiæ impotentis impetu, aut maledicentiæ; sed certo iudicio, atq; consilio, vt paulò post moriturus miseram plebem cōmonefaceret, ne Scribarum, & Pharisæorum fuco capta falleretur. Dubiū, an omnia, quæ Christus hoc capite in Scribas & Pharisæos dicit, eodem loco ac tempore ab illo dicta sint. Nam Lucas c. 11. 39. 42. 52. multa ex iis narrat, quasi alio tempore dicta fuerint. & D. quidem Augustin. libr. 2. de consensu Euangelistarum cap. 75. duos, vt eius vtar verbis, sermones esse putat, alterū, quem Matthæus, alterum, quem Lucas recitauit, bisque eadem dixisse Christum. Sed mihi probabilius videtur semel dixisse hæc omnia, eodemq; tempore, vt apparet ex Luca; sed Matthæum idcirco omnia in hunc locum contulisse, quòd similis essent argumenti, & non id ageret, vt historiam ordine seruato temporū texeret, sed vt Christi doctrinam exponeret, quod cap. præcedenti versu 2. in re simili fecisse animaduertimus.

Quia clauditis regnum cælorum.] Lucas c. 11. 52. paulò aliter dicit, *quia tulistis clauem scientiæ*, quæ verba maiorem habent emphasim. Significant enim Scribas, & Pharisæos ita sibi legis scientiam vsurpasse, vt existimarent neminē, nisi ipsis viam indicantibus, in cœlum ire posse: sumpta enim à dominis ædium metaphora est, qui cùm neminē ingredi, aut egredi, nisi iussu suo, volunt, clauem totius domus accipiunt; claudere autem Scribæ, & Pharisæi regnum cœlorum dicuntur, quia persuadebāt hominibus neminem, nisi ipsis aperientibus, id est docentibus intrare posse, quo suasu omnes, quas volebant, traditiones, quasi grauia onera populo imponebant. Quod autem dicit *ante homines*, Hebraismus est לִפְנֵי אָדָם ante facies hominū, id est occludēdo illis ianuam ante oculos, qua phrasi significatur eos impedire multos, qui iam ad cœli ianuam appropinquarent, &, nisi illi obstarent, ingressuri essent, vt etiam Chrysost. vidit. & proximis verbis indicatur, *Vos non intratis, nec introeuntes*, id est eos, qui introire volunt, *sinitis intrare.* Quid aūt sit ipsos non intrare, neq; alios ingredi permittere, duobus modis ab antiquis Auctoribus explicatur. Origenes, Hilarius, Auctor imperfecti, Hieron. & Beda ideo dictū putant quòd nec ipsi in Christū crederent, & ne alij crederēt, impedirent; q̃ interpretationem idcirco non probo, quia, vt ver. 3. diximus, Christus hic de legis obseruatione agit; quare magis placet Chrysostomi sententia, ideo Scribas, & Pharisæos in regnū cœlorum non intrasse, quia Dei præcepta nō obseruabant; ideo aliis, quo minus intrarent, obstitisse, quia eos inutilibus, & intolerabilibus traditionibus onerabant, quas, cū ipse populus seruare non posset, nec in regnum cœlorum Pharisæorum quidē opinione ingrediebatur. Nec. n. propterea saluus esse nō poterat, q; Pharisæorum non seruaret traditiones; sed loquitur Christus ex Pharisæorum opinione, atq; doctrina. Hic sensus ex iis, quæ dicuntur, vers. 16. & deinceps facilè colligitur.

14. *Quia comeditis domos viduarum.*] Nonnulli putant D. Hieronymum, & Origenem, quia hunc versum nō explicant, non legisse, & quod in octauo Euangeliorum canone, quo solus Marcus, Lucasq; conueniunt, positus sit. leuis coniectura, quæ potius in canonem, quàm in Euangelium valere debuit; præsertim cùm omnes, & Latini, & Græci, & Syriaci codices legant. esse autem hos duos versus hunc, atque præcedentem apud Auctores Græcos trāspositos supra monuimus. *Domos viduarum* Scribę, & Pharisæi, id est facultates dicuntur deuorare; qua autem ratione id facerent, non satis expressum. Quidam ideo eos deuorasse dicunt, quia consolationis causa viduarum domos frequētabant, & conuiuiis pro officij dignitate ab illis excipiebantur, quibus facultates suas consumebant, sic Euthym. Alij, quia dum sanctitatem simulabant, viduæ ad eos, vt se ipsorum precibus commendarent, tanquam ad viros sanctos ventitabant, & eorum orationes pretio emebant: hoc probabilius, quia statim sequitur, *longas orationes orantes*, quasi causa significetur, quare viduarum domos deuorarēt, quòd longas suas orationes venderent. Sed viduas potiùs, quàm alias personas duabus, vt opinor, de causis nominauit, & quia religiosiores esse solent, & multo facilius sanctitatis simulatione capiuntur, & quia maius erat scelus viduarum, quæ potiùs iuuandæ alendæq; erāt, quàm aliarum minùs miserabilium personarum substātiam deuorare, vt Chrysostom. & Euthym. annotarunt.

Longas orationes orantes.] Græcè καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, & prætextu, aut occasione longa orantes, id est prolixè. Noster interpres nec legit καὶ, neque προφάσει: & quidem copulatiuam coniunctionem tollendam puto, quia nec sententia requirit, & respuit; nomen autem προφάσει rectè conuenit, & vero simile mihi videtur, etiam legisse nostrum interpretem; sed sensum, non verba reddidisse. Occasionem autem, si id nomen legatur, interpretor aucupium, quo sacerdotes & Pharisæi prolixè vtebantur, vt muliercularum captarent facultates, quemadmodum sumitur apud D. Paulum ad Philippenses 1. 18. cùm dicit, *Quid enim dum omni modo, siue per occasionem, siue per veritatem Christus annuntietur?*

Propter hoc amplius accipietis iudicium.] Id est duplo maius, quàm cæteri, vt versu sequenti explicabimus, quia bis nimirum peccatis, & dum viduarum facultates consumitis, & dum id sanctitatis simulatione facitis, vt Chrysostomus, & Auctor imperfecti annotauerunt. Iudicium scripturæ more, & Hebræorum idiomate condemnationem appellat. Quod hæreticorum quidam interpres vertit, auferetis grauius iudicium, minus proprium mihi videtur. Noster interpres Græcum secutus est, Græcus Hebraismum, quo לָקַח & accipere significat, & ferre; hoc autem loco pro ferre positum est.

Iudicium pro condemnatione in Scriptura

15. *Circuitis mare, & aridam.*] Id est nihil non facitis, vt vnum proselytum efficiatis. videtur speciem habere prouerbij; quale illud apud Latinos est, omnem lapidem mouere, & apud Græcos, omnem mouere funem. Aridam Hebraismi imitatione terram appellauit, vt Gen 1. 10. quemadmodum & Græci nonnunquam Auctores appellant. Interpretatio est Chrysostomi, & Euthymij in hunc locum non Scribarum, & Pharisæorum diligentiam, sed rei difficultatem declarari, quasi sensus sit, væ vobis Scribis & Pharisæis, qui morum vestrorū prauitate adeò à legis diuinæ studio alienigenas auertitis, vt adeo difficile sit vel vnum tantùm ex illis ad veram religionem adducere, vt opus vobis sit mare, & aridam circuire. sed manifestum est non rei difficultatem; sed Scribarum, & Pharisæorum studium, ambitionemque significare, qui magna

Arida […] Scriptura terra.

solici-

[illegible] ue Gentiles ad Iudaicā religionē pertrahere A conabantur, vel ambitionis causa, vt populū Dei augere videretur, & sua sanctitate, doctrinaq; gubernare, quemadmodū nonnulli interpretes existimāt, aut, vt Auctor imperfecti putat, vt aucto Iudæorū numero, sacrificiorū quoq; numerus cresceret, maiusque ad ipsos lucrum perueniret. Vtrumq; de Scribis, & Pharisæis credi potest. Proselytos appellabant Græcè eos, qui ex Gentilium superstitione ad Iudæorum religionem venerant, quos Hebræi גרים vocare solent, & Christiani neophytos appellabant 1. ad Timoth. 3. 6.

Et cum factus fuerit facitis illum filium gehennæ.] Notus est Hebraismus, quo filius gehēnæ dicitur, qui gehennæ dignus est, sicut filius mortis, qui morte dignus, 1. Reg. 26. 31. de gehenna autem cap. 5. diximus.

B *Duplo quàm vos.*] διπλότερον ὑμῶν, ad verbum, duplicem, quàm vos, id est vos quidem duplici condemnatione, supplicioque digni estis; illum autem plusquam duplo dignum facitis. Quomodo autem Scribæ, & Pharisæi duplici pœna digni essent, versu præcedenti exposuimus, qui dupliciter peccabant, & auaritia & simulatione. Quare verò peiores proselytos facerent, non satis constat, cùm vix illis peiores esse possint. Auctor imperfecti existimat propterea proselytos maiore, quàm Pharisæos supplicio dignos fuisse, quòd quidem grauiùs peccarent non credentes in Christum relicta iam idololatria, quam si nunquam reliquissent. Chrysostom. verò Pharisæos C studuisse conatos esse eos, quos ab idololatria reuocassent, peiores facere, quàm se. Meliùs idem Auctor imperfecti & Euthym. ita esse natura comparatum, vt vitia potiùs, quàm virtutes imitemur, & in rebus malis discipuli magistri facilè superentur.

Væ vobis duces cæci.] Duces vocat, non quòd veri duces essent, sed aut propter officium, quia docendi munere fungebantur, aut ex eorum opinione, qui se aliorum duces profitebantur, quemadmodum idola ex Gentium opinione scriptura solet Deos appellare, & Pseudoprophetas Prophetarum nomine sæpe vocat.

Quicunque iurauerit per templum.] ἐν τῷ ναῷ, in templo, id est per templum, vt in sequentibus ex Hebræorum idiomate ב pro in, & pro per.

D *Nihil est.*] Id est non debet, non est reus, vt statim dicit, quod, vt quidam volunt, non absolutè; sed comparatè intelligendum est; nec enim est vero simile tam impudentes fuisse Pharisæos, vt docerent iurare per templum nullum esse peccatum; sed minus esse, quàm per aurum templi iurare, etsi vt cap. 5. 21. 34. diximus, quidam veteres Auctores ita senserint. Euthymius iurationem in votum interpretatur, aut iusiurandum, quo aliquis promittebat se templo aliquid oblaturum esse. Id enim iuramentum propterea Scribæ, & Pharisæi, quorum multi sacerdotes erant, magis docebant obligare, quàm si quis per templum iurauisset, id est se templum ædificaturum, quia, quæ templo offerebantur, in ipsorum lucrum redundabant, aliud verò templum nemo poterat ædificare. E Coacta, & minimè probabilis interpretatio. Hieronymus verò, Theophylactus & D. Thom. sic interpretantur, si quis in communicatione, seu in aliquo iurgio, vel in causæ ambiguitate iurasset in templo & postea conuictus esset mendacij, non tenebatur criminis reus: sin autem iurasset in auro, & pecunia, quæ in templo sacerdotibus offerebantur, statim id, in quo iurauerat, cogebatur exsoluere. Rursum si quis iurasset in altari, periurij reum nemo retinebat, sin autem peierasset in oblationibus, hoc est in muneribus, in victimis, & similiter in cæteris, quæ offerebantur Deo super altare, hæc studiosissimè repetebantur. Atque hi Auctores auaritiam eius traditionis originem fuisse putant. Quòd autem aurum templi intelligendum sit, dubium etiam est. Nam Theophylactus aurum illud intelligit, quo templum intus vestitum erat. Euthymius verò vasa, candelabra, cæteramque auream templi suppellectilem. Hieronymus & Beda omnem templi pecuniam, quod est probabilius.

17. *Quid enim.*] Particula causalis hoc loco otiosa videtur esse: nullius enim rei causam reddere videtur: sed Hebraismus est, quo solent Hebræi nō rei, de qua loquuntur, sed verbo, quo vsi sunt, aliquando rationem reddere; quemadmodum in idiomatis annotauimus. Exemplum est 1. Paral. 5. 1. & infra vers. 19. Reddit ergo Christus rationem, cur Pharisæos cæcos appellauerit, quòd nimirum non videant templum maius esse, quàm aurum. Argumentantur autem ex illo naturali, quod est apud Aristotelem, axiomate, *propter quod vnumquodq; tale, & illud magis*. Nam aurum, quod in templo est, non est sanctum, nisi quia templum sanctum est: templum igitur magis sanctum. Hebraismus. L. 1 poster. cap. 2.

22 *Et quicunque iurat in cælo.*] Quæ ad huius loci explicationem pertinent, c. 5. 34. dicta sunt.

23 *Et reliquistis.*] Quidam tempus præteritum, quod Græcè est, per præsens vertendum putant, & relinquitis, sicut præsenti tempore dixit, *decimatis mentam. & anethum*: sed meliùs noster interpres non solùm, quia propiùs Græcum verbum secutus est; sed et iam, quia sententiam meliùs expressit, significat enim hoc loco tempus illud præteritum Scribas, & Pharisæos Dei C grauiora præcepta iam diu non minùs, quàm si abrogata essent, obliuioni dedisse.

Iudicium.] Exponit, quæ sunt illa grauiora legis præcepta, quæ iam diu reliquerant, nempe iudicium, quo vnicuique ius suum redditur: erant enim Scribæ, & Pharisæi in multis causis Iudæorum iudices, vt cap. 5. 22. diximus, & nihil magis scriptura detestatur, quàm peruersa, & corrupta iudicia, vt Deuteronomij 16. 19. Isaiæ 1. 23. Michææ 3. 11. & 7. 3.

Misericordiam.] Misericordiam vocat charitatem in proximum, quam Deus omnibus rebus anteponit, hoc enim est *misericordiam volo, & non sacrificium*. Oseæ 6. 6. & supra c. 9. 13. hoc est, quod tantoperè commendat apud Michæam cap. 6. 8. *Indicabo tibi, ô homo, quid* D *sit bonum, & quid dominus requirat à te, vtique facere iudicium, & diligere misericordiam, & solicitum ambulare cum Deo tuo*. & apud Zachariam c. 7. 9. *Hæc ait Dominus exercituum dicens, iudicium verum iudicate, & misericordiam, & miserationem facite vnusquisq; cum fratre suo.*

Et fidem.] Fidem appellat nō diuinam illam, qua in Deum credimus: sed illam humanā, qua inter nos pacta conuenta seruamus, quæ dictorum factorumque constantia definitur, q̄ Deus Leuit. c. 6. 2. 4. 5. diligenter seruari voluit. *Anima, inquit, quæ peccauerit, & contempto Domino negauerit proximo suo depositum, quod fidei eius creditum fuerat, vel vi aliquid extorserit, vel calumniam fecerit, reddet omnia, quæ per fraudē voluit obtinere, integra, & quintam insuper partem domino, cui damnum intulerat:* E *pro peccato autem suo offeret arietem immaculatum de grege.* Cic. l. offi.

24. *Excolantes culicem, camelum autem glutiētes.*] Solet in calidioribus regionibus multos culices vinum habere, vt necesse sæpe sit, qui volunt bibere, vinum priùs excolare, vt culices tollant. Inde sumpta translatio. Camelum autem ex more patriæ pro re maxima posuit, vt supra cap. 19. 24. Apparet autem fuisse prouerbium, quale illud fuisse diximus, ibi *faciliùs est camelum per foramen acus transire.* Hebræorum prouerbium.

25. *Quod deforis est calicis, & paropsidis.*] τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου, exteriorem calicis, & paropsidis partem, aut, quod à Græcis verbis propiùs abest, quod extra calicem, & paropsidem est. Calicem vocat populum, paropsidem patina, qua cibus sumitur, vt apud Pollucem,

& Athe-

& Athenæum. Notum est carmen veteris poëtæ, *quàm multa, magnaque paropside cœnas*, Lucas catinum appellauit, quod aut idem, aut simile vas est.

Iuuenalis sat. 3.

Intus autem.] Id est quæ intus sunt; intelligitur enim τά. Calicem & paropsidem vocat ipsum hominem; quæ extra calicem, & paropsidem sunt, sordes corporis; quæ sunt intra, sordes animæ. Significat ergo eos de corpore lauando; atque mundando nimis esse solicitos, de abluendis animæ sordibus nimis negligentes. Videtur hoc etiam fuisse prouerbium, quo significabatur aliquem minùs necessaria nimis curare, magis necessaria negligere; quemadmodum si quis vas, quod potu, aut cibum sumeret, extrinsecus mundaret, intrinsecus non mundaret.

Prouerbiū Hebræorū.

26. *Vt fiat & id, quod deforis est, mundum.*] Quæritur quomodo, mundatis iis, quæ intus sunt, ea, quæ extra sunt, mūda fiant, cùm nihil obstare videatur quin possit aliquis mundo esse animo; sordido verò corpore. dicitur id, quod deforis est, mundum fieri, cùm interiora mundata sunt: quia non magis inquinat, quàm si immundum esset. *Non enim, quod intrat in os, coinquinat hominem*, cap. 15. 11. & *omnia munda mundis*, ad Titum 1. 15.

29. *Qui ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iustorum.*] Eosdem Prophetas, & iustos videtur appellare, vt aliis locis annotauimus, & ex Ioanne cap. 9. 17. docuimus, sicut sepulchra, & monumenta idem sunt: est enim ex Hebræorum idiomate eiusdem sententiæ, aliis verbis variatæ repetitio: ædificabant autem Prophetarum sepulchra cum vetustate collapsa essent, vt Hilarius exponit. Cōstat ex hoc loco Prophetarum, & iustorum sepulchra in honore apud Iudæos habita fuisse. Quòd autem ea Scribæ, & Pharisæi collapsa redintegrarent, non vituperatione, sed laude dignum erat, vt Origenes tractatu in Matthæum 26. Chrysostom. & Euthym. admonuerunt; nec propterea eos Christus reprehendit, sed quia cùm eorum ædificarent sepulchra, maiora ipsi patrarent homicidia, quàm qui Prophetas illos, quorum sepulchra ædificabant, occiderant.

Sepulchrorum honor.

31. *Itaque testimonio estis vobismetipsis, quia filij estis eorum, qui Prophetas occiderunt.*] Bene hoc loco concludit Christus ex eo, quòd dicebant Scribæ & Pharisæi, *Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socij eorum in sanguine Prophetarum*, eos testari his ipsis verbis esse se eorum filios, qui Prophetas occiderunt; sed paulò aliter argumentū recitat Lucas ca. 11. 48. *profectò*, inquit, *testificamini, quòd consentitis operibus patrum vestrorum, quoniam ipsi quidem eos occiderunt: vos autem ædificatis eorum sepulchra.* Credibile est vtrumque Christum dixisse: sed alterum Matthæum, alterum Lucam recitasse. Superest videre quomodo apud Lucam bene Christus concludat eos testificari se operibus patrum suorum consentire. Non videtur mihi ex animi sententia Christus id concludere voluisse: sed tantùm propositum illi fuisse illud ipsum argumentum, quod ad probandam sanctitatem suam Scribæ, & Pharisæi afferebant, ad probandam eorum nequitiam in eosdem retorquere, quasi commune esset, vt Rhetores vocant, quòd in vtramque partem æquè valeret. Qui enim sepulchra Prophetarum ædificabant, videri poterant aut idcirco facere, vt eos honorarēt, aut vt magis quodammodo occiderent, id est eorum memoriam vnà cum corporibus sepelirēt; quemadmodum solent latrones, quos occiderunt, non humanitate; sed alio homicidij genere, ne reperiantur, sepelire. Scribæ & Pharisæi priori sensu; Christus posteriori argumentabatur; non quòd indicaret eos eo animo sepulchra Prophetarum ædificare; vt patrum suorum homicidiis consentirent; sed quòd factū ipsum in eam ēt partem non minus, quàm in contrariam posset aliquis interpretari.

32. *Et vos implete mensuram patrum vestrorum.*] Id est occidite eos Prophetas, quos illi, quia nondum erant, occidere non potuerunt. Intelligit autem seipsum, & eos, quos versu 34. se missurum dicit. Hoc enim est implere mensuram patrum suorum, eorum scelera, atque homicidia maioribus homicidiis, sceleribusque cumulare. Adnotarunt Chrysost. Theophyl. & Euthym. Christum his verbis, etiamsi imperare videatur, non imperare; sed quod futurum erat, prædicere: quemadmodum Ioa. 13. 27. dixit Iudæ, *Quod facis fac citius.* Faciliùs dici potuit concessionem esse, qualis illa apud poëtam est. *I, sequere Italiam ventis.*

Virgil 4. Æneid.

33. *Serpentes genimina viperarum.*] Hunc locum c. 3. 7. explanauimus. Sensus est, cùm viperarum filij sitis, quid potestis esse, nisi viperę? non enim solent filij parentibus meliores esse, peiores solent.

Quomodo fugietis a iudicio gehennæ?] Id est, quomodo potestis salui esse, cùm viperæ sitis? quod non ideo dicit, quia fieri non possit, vt pœnitentiam agant, & salui sint; sed quod eiusmodi homines, qui tam diuturnū scelerum suorū callum obduxerunt, rarò pœnitētiam agere, & salui esse soleant; aut quòd adeò obdurati in malum essent, vt auerti ab eo posse non viderentur.

34. *Ideo.*] Non reddit causam, cur Prophetas, Sapientes, & Scribas missurus sit: neq; enim propter Scribarum, & Pharisæorum nequitiam missurus erat; sed reddit causam, cur eos essent occisuri, quia nimirū serpentes erant, & genimina viperarum: serpentium autem, & viperarum propriū est homines occidere, Luc. c. 11. 49. aliter dicit, *propterea*, inquit, *& sapientia Dei dixit, mittam ad illos Prophetas, & Apostolos, & ex illis occident, & persequentur.* vbi videtur alicuius Prophetæ testimonium allegare; cùm nihil hodie tale in Scriptura legamus. Credibile est ita Christum, vt Lucas narrat, locutū esse; nec dixisse, *Ecce ego mitto*, vt ait Matthæus, sed, *sapientia Dei dixit, mittam ad illos, &c.* ne, si diceret, *ego mitto*, Deum se facere videretur; cuius proprium est mittere Prophetas; sed Matthæum sensum, non verba recitasse. Idem enim est sapientia Dei mittet, & ego mittā, quia ipse Dei sapientia erat, & ex ambiguitate verbi inuidiam euitauit. Itaq; noluit vllū vllius veteris Prophetæ citare testimonium; sed quasi ipse Dei voluntatē interpretaretur, futuraq; nūtiaret, sicut veteres Prophetæ solebant dicere, *hæc dicit Dominus*, ita ille dicit, *sapiētia Dei dixit*, id est decreuit, Hebraismus.

Dicere apud Hebræos, pro decernere.

Prophetas, & sapientes, & Scribas.] Lucas dixit Prophetas, & Apostolos; vnde constat Christum Apostolos suos, & Scribas, & Prophetas appellasse, vt accommodatè ad Iudæorum consuetudinem loqueretur, apud quos legis Doctores Scribæ vocabantur; solet enim ita aliquando Christus loqui, vt c. 13. 52. & D. Paulus 1. ad Corinth. 1. 20. *vbi Sapiens, vbi Scriba, vbi conquisitor huius sæculi?*

35. *Vt veniat super vos.*] Rectè Euthym. annotauit particulam, *vt*, hoc in loco non causam, sed euentum significare. Hebraica autem phrasis est alicuius sanguinem super aliquem, aut super eius caput venire, id est homicidij pœnas dare, vt infra capite 27. 25. *Sanguis eius super nos, & super filios nostros*, id est nos, & filij nostri culpam præstabimus, & si quid in hoc peccati est, pœnas libenter luemus. Similis phrasis Leuitici 20. 9. 13. Iosue 2. 19. 2. Reg. 1. 16. quemadmodum Latini dicebant, si quid mali fiet, n[illegible] & capiti meo. Seneca lib. 4. de beneficiis c. 31.

Hebraismus.

A sanguine Abel iu[illegible] vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidi[illegible] inter templum, & altare.] Manifestum est voluisse Christum dicere eos daturos pœnas ob mortem omnium Prophetarum, quicunque

A vnquam occisi à Iudæis fuerant. Numerat autē Abel inter Prophetas, quia suo sacrificio videtur Christi sacrificium prædixisse, vt indicat D. Paulus ad Hebræos 11. 4. cùm dicit, Abel fide plurimam hostiam obtulisse. Enumerat enim inter illos, qui à Iudæis occisi fuerant, cùm ab illis occisus non sit; quia Cain, à quo occisus est, omnium homicidarum caput fuit; & quamuis non fuerit natura Iudæorum pater, fuit imitatione. Itaq; illius filij esse Iudæi significantur eodem modo, quo dicuntur filij esse diaboli Ioan. 8. 44. Ita Iudas dixit ver. 11. *Væ illis, qui in viam Cain abierunt.* Ita Auctor imperfecti exposuit. Vulgaris hoc loco de Zacharia quæstio est, de quo, cū multi fuerint, Christus loquatur. Nonnulli Auctores existimant de Zacharia Ioannis Baptistæ patre loqui, veterem narrantes traditionem, quæ in nonnullis apocryphis libris legebatur, hodieq; in nescio quo, vt vocatur, Protoeuangelio Iacobi legitur; fuisse in templo Ierosolymitano separatum locum, in quo solæ virgines considerent. Virginem verò Mariam Christi matrem post fœlicem partum in templum ingressam voluisse inter virgines, vt solebat, locum habere, prohibitam à sacerdotibus, q̄ filium peperisset, defensam à Zacharia, qui virginem sciebat; ea de causa à cæteris sacerdotibus inter templum, & altare occisum esse. Ita Orig. tractatu in Matthæum 16. & D. Basilius homil. de humana Christi generatione Theophylact. & Euthym. hoc loco. Simile quiddam refert de Gnosticis Epiphanius in eorū hæresi. Quæ traditio, si ex bonis libris probaretur, hunc locum valdè congruenter explicaret. Fuit enim Zacharias pater Ioannis vltimus Prophetarum, & perspicuum est voluisse Christum significare Scribas, & Phariseos daturos esse pœnas sanguinis omnium Prophetarum, qui occisi essent, à primo vsq; ad vltimum. Nomen tantùm patris Barachiæ non conueniret. Nec enim illius Zachariæ patrem Barachiam vocatum legimus. Alij putant Christum loqui de illo Zacharia, qui ex duodecim minoribus Prophetis vnus est. Is enim ca. 1. 1. filius Barachię fuisse dicitur, quam opinionem Origenes, Chrysostomus, & Hieronymus referunt; Strabus verò secutus est. Alij hunc fuisse Zachariam illum filium Ioiadæ sacerdotis, qui 2. Paralipomenon 24. 21. inter templum, & altare occisus commemoratur, quæ & Hieronymi, & Bedæ, & omnium ferè posteriorum interpretū opinio est, eò cęteris probabilior, quòd solum illum Zachariam in scripturis inter templum, & altare occisum legamus, & est verosimile Christum notam historiam, & sacris testatam litteris commemorasse. Illud tantùm non conuenit, quòd Zacharias ille in scriptura non Barachiæ, sed Ioiadæ filius appellatur: cui obiectioni duobus modis interpretes respondent. Primùm, vt Hieronymus ait, Christum non ad vocem nominis, sed ad significationem respexisse. Barachias enim Hebraicè benedictum Domini significat, id est hominem iustum, & diuina abundantem gratia, qualem Ioiadam sacerdotem fuisse scriptura tota testatur. Alij Ioiadam binomium fuisse putant, simulq; Ioiadam nomine, & Barachiam cognomento appellatum. Coniectura probabilis est, quòd D. Hieron. affirmet se in eo Euangelio, quo Nazareni vtebantur, pro filio Barachiæ filium Ioiadæ legisse. Alia lectori obiectio potest occurrere, q̄ Zacharias ille non fuerit omnium Prophetarū vltimus, qualem videtur Christus significare voluisse. Nā & multi postea fuerunt, & Ioannes Baptista vltimus occisus. Facilis solutio est, voluisse Christum de illis tantum agere Prophetis, quorum cædes sacris esset literis consignata, ne Scribæ & Pharisæi à patribus suis occisos fuisse negare possent: inter eos autem, quos in sacris litteris occisos esse legimus, Zacharias ille Ioiadę filius

De Zacharia Barachiæ filio.

vltimus fuit. Alia hoc loco quæstio moueri solet, quomodo Christus minetur omnium veterum Prophetarum sanguinem super Scribas & Pharisæos venturum esse, cùm ipsi eos non occidissent, & non debeat filius patris iniquitatem portare Ezechielis 18. 19. Quidam respondent omnium Iudæorum veluti vnam esse cōgregationē, & quasi Rempūb. Videmus autem in Republica, quæ maiores fecerint, posteris tribui; vt Amalechitæ, quia filiis Isrāel ex Ægypto reuertentib. transitum per regionem suam cōcedere noluerunt, Exod. 17. 8. 14. delendi esse dicuntur; quod factum non est, nisi annis post plus quadringentis, cùm nemo eorum viueret, qui peccauerāt 1. Regum 15. 6. 7. Ita ergo Pharisæos sacerdotes, & Scribas pœnas exsoluturos sanguinis Prophetarum, non quòd ipsi occidissent; sed B quòd cùm eorum Respublica, eorumque maiores occidissent, & ipsi occidisse putabantur. Ita Hieronymus, & Beda. Alij dicunt sæpe filios pro patribus pœnas dare, cùm eorum mores imitantur; vt Deus comminatur Exod. 20. 5. *Ego sum Deus zelotes visitans iniquitates patrum in filios vsque in tertiam & quartam generationem.* Alij filios etiam, cùm patrum suorum peccata sequuntur, pro illis non puniri; sed propterea dici puniri pro illis, quia cum eorum exemplo non resipuerint, maiores pœnas luunt; sic Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius interpretantur. Ego de illa quæstione, vtrum filij pro patribus aliquando pœnas soluant, necesse non arbitror hoc loco disputare, cùm C sine eius explicatione possit intelligi, & ea quæstio Exodi 20. 5. à nobis tractata sit. Credo autem hoc loco Christum humano, vulgarique more loqui voluisse. Neque aliud quicquam significasse, quàm Scribas, & Pharisæos tam graues pro suis homicidiis pœnas daturos esse, vt patrum etiam suorum homicidia portare viderentur: non quòd portauerint; sed quòd seueriùs puniti fuerint, nullamque meruerint misericordiam; sic enim solemus loqui de aliquo, qui cùm multas fecisset cædes, & punitus non fuisset, ad extremum nouo homicidio perpetrato deprehensus, atq; suspensus est, omnia simul exsoluit; non quòd exsoluerit sigillatim omnia, aut quòd maiores pœnas dederit, quā quas pro vltima cæde merebatur; sed quòd D sine misericordia punitus sit, & tantas soluerit pœnas, quantas maximas potuit. Hunc esse sensum hoc loco euentus docuit, vt constat ex versu 38. *relinquetur vobis domus vestra deserta*, & ex toto capite sequenti. In illo autem excidio Scribæ, & Pharisæi vix potuerunt maiores, quàm dedêre, pœnas dare; quod, qui Iosephum legerit, facilè concedet. Sed si nullum alium Prophetam, nullum Christi discipulum; verùm solum Christum ipsum occidissent, multò grauioribus pœnis digni erant. Itaque tantùm abest, vt pro patribus suis pœnas luerent, vt ne pro se quidem ipsis satis dignas pœnas luere potuerint: sed, vt diximus, dicuntur sanguinis omnium Prophetarum pœnas soluisse, quia, quàm maximas poterant, exsoluerunt.

E 36. *Amen, amen dico vobis, venient hæc omnia super generationem istam.*] Et asseuerationis particula *Amen*, & eius repetitione, & totius iteratione sententiæ confirmat, quod ante dixerat, ne quis inanem fuisse putaret comminationem. Generationem autem istam vocat totum Iudæorum genus, super quos ea, quæ dixerat, ventura erant. Notus Hebraismus דור generatio, id est genus.

Generatio pro genere.

37. *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alis, & noluisti.*] Sēper indicaui violentam esse interpretationem, quam sæpe D. Augustinus adhibet in hunc locum, *volui*, inquit, *congregare, & noluisti*, id est etiam nolente te cōgregaui. Sensus enim est facilis, quem præter illum omnes prorsus Auctores

veteres

veteres secuti sunt, Deum Iudæos ad meliorem mentem vocasse, & venire noluisse, sicut superiore parabola cap. præcedenti versu 3. declaratum est, & vt per Salomonem Prouerbiorum 1. 24. dixit, *vocaui, & renuistis, extendi manum meam, & non fuit, qui aspiceret*, & Isaiæ 65. 12. *vocaui, & non respondistis, locutus sum, & non audistis, & faciebatis malum in oculis meis, & quæ nolui, elegistis* & cap. 66. 4. *vocaui, & non erat, qui responderet, locutus sum, & non audierunt*, & Ieremiæ 7. 13. *Locutus sum ad vos mane consurgens, & loquens, & non audistis, & vocaui vos, & non respondistis.* Idem enim est vocasse, & congregare voluisse, idem est non respondisse, & noluisse congregari.

38. *Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.*] Particula *ecce*, propinquum tempus videtur indicare, vt multis aliis locis, quos c. 2. 1. notauimus. Domum autẽ eorum aut vrbem appellat, vt Beda existimat, quia eorũ erat habitatio, quæque paulò post vastanda erat, sicut Deus olim apud Isaiam simili cõminatione vsus dixerat cap. 5. 5. *Ostendam vobis quid ego faciam vineæ meæ, auferam sepem, & erit in direptionem; diruam maceriã eius, & erit in conculcationem*: aut, quod est probabilius, templum, quemadmodum Hieronym. Theophylactus, & Euthymius interpretantur; quia quemadmodum olim, ita etiam tunc adeò in templo suo Iudæi confidebant, vt tutissimum in eo præsidium habere viderentur Ieremiæ 7. 4. *nolite confidere in verbis mendacij dicentes, templum Domini, templum Domini, templum Domini est.* Nam & tempore Ieremiæ paulò antequã à Chaldæis inuaderetur, simili Deum comminatione vsum legimus Ieremiæ 12. 7. *reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam.* Nam quod Ambrosius in commentariis in Psalmum 95. per domum Iudæorũ Synagogam intelligit, aut minùs probabile, aut allegoricum est.

39. *Dico enim vobis.*] Reddit causam, cur deserenda eorum domus esset, quia ipse nimirum, à quo tanquam à veritate figura implebatur, paulò post erat ex hoc mundo discessurus. Itaque sicut domus habitatoribus vacuæ ruere solent; ita templum eo discedente diruendum erat.

Donec dicatis, benedictus, qui venit in nomine Domini.] Secundùm Christi aduentum significari omnes consentiunt Auctores. Quomodo autem Iudæi in secundo aduentu dicturi sunt de Christo, *Benedictus, qui venit in nomine Domini*, de eo dissentiunt. Multi ex antiquissimis, vt recitat Auctor imperfecti, in quorũ ipse sententia est, dixerunt multos ex Iudæis sub finem mundi in Christum credituros, atque eos dicturos esse, *Benedictus, qui venit in nomine Domini.* Hierony. hunc sensum esse putat, non videbitis me, donec confiteamini, id est nisi confiteamini me esse eum, qui venit in nomine Domini. Euthym. & Theophyl. &, vt videtur, etiam Chrysost. re vera Iudæos in secundo Christi aduentu dicturos esse putant, *Benedictus, qui venit in nomine Domini*; inuitos tamen, atque coactos. Ego inuitos quidem eos dicturos puto; animo tamen, non ore. Sic enim mihi loqui videtur Christus, quemadmodum si rex alicui se pro rege non agnoscenti diceret, suspendam te, & tunc dices, me esse regem; non enim significat eum verbis dicturum, sed re ipsa experturum esse. Quemadmodum Zachariæ 12. 10. & Ioann. 19. 37. *Videbunt, in quem transfixerunt*; quod enim illic dicit, *videbunt*, hîc dicit, *dicetis.* Alludit autem, vt opinor, Christus ad id, quod paulò ante acciderat ca. 21. 16. vbi cùm pueri in templo clamarent, *Hosanna filio Dauid*, sacerdotes, & Scribæ indignantes dixerunt, *audis, quid isti dicunt?* quasi blasphemare eos putarent, quod Christo canerent, *Hosanna filio Dauid.* Prædicit ergo Christus venturum tempus, quo tempore etiam idem dicere cogantur. Annotarũt Chrysost. & Theophylact. & Euthym. illud aduerbium *amodo*, id est ab hoc tẽpore non pũctum temporis, sed passionis tempus significare, post quod, etsi Apostoli, & nonnulli alij discipuli eum iam suscitatum viderunt, Iudæi, de quibus loquebatur, non viderunt.

CAPVT XXIV.

Mar. 13. a. 1. Luc. 21. b. 5. *1. ET egressus Iesus de templo, ibat. Et accesserunt discipuli eius, vt ostenderent ei ædificationes*
templi. 2. Ipse autem respondens dixit illis: Videtis hæc omnia? Amen dico vobis, non re-
Luc. 19. g. *linquetur hîc lapis super lapidem, qui non destruatur. 3. Sedente autem eo super Montem oli-*
44. *ueti, accesserunt ad eũ discipuli secreto, dicentes: Dic nobis, quando hæc erunt? & quod signum*
Eph. 5. b. 6. *aduentus tui, & consummationis sæculi? 4. Et respondens Iesus, dixit eis: Videte ne quis vos seducat, 5. multi*
Col. 2. d. 18. *enim venient in nomine meo, dicentes: Ego sum Christus: & multos seducent. 6. Audituri enim estis prælia,*
& opiniones præliorũ. Videte ne turbemini; oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis. 7. consurget enim gens
in gentem, & regnum in regnum, & erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus per loca. 8. hæc autem omnia
Ioan. 15. c. *initia sunt dolorum. 9. Tunc tradent vos in tribulationẽ, & occident vos: & eritis odio omnib. gentibus propter*
20. & 16. a. 2. *nomen meum. 10. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradẽt, & odio habebunt inuicem. 11. Et multi*
Sup. 10. c. *pseudoprophetæ surgent, & seducent multos. 12. Et quoniam abundauit iniquitas, refrigescet charitas multorũ.*
17. Luc. 21. c. *13. qui autem perseuerauerit vsq; in finem, hic saluus erit. Et prædicabitur hoc Euangelium regni in vniuerso or-*
11. *be, in testimonium omnibus gentibus: & tunc veniet consummatio. 15. Cùm ergo videritis abominationem*
Mar. 13. b. 14. *desolationis, quæ dicta est à Daniele Propheta stantem in loco sancto, qui legit, intelligat: 16. tunc qui in Iudæa*
Luc. 21. d. *sunt, fugiant ad montes: 17. & qui in tecto, non descendat tollere aliquid de domo sua: 18. & qui in agro,*
20. *non reuertatur tollere tunicam suam. 19. Væ autem prægnantibus, & nutrientibus in illis diebus. 20. Orate*
Dan. 9. g. *autem vt non fiat fuga vestra in hyeme, vel sabbatho. 21. erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab*
27. Act. 1. b. 12. *initio mundi vsque modo, neque fiet. 22. Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro: sed prop-*
Marc. 13. c. 21. *ter electos breuiabuntur dies illi. 23. Tunc si quis vobis dixerit: Ecce hic est Christus, aut illic: nolite credere.*
Luc. 17. c. *24. Surgent enim pseudochristi, & pseudoprophetæ: & dabunt signa magna, & prodigia, ita vt in errorem indu-*
23. *cantur (si fieri potest) etiam electi. 25. Ecce prædixi vobis. 26. Si ergo dixerint vobis, Ecce in deserto est, no-*
Luc. 17. g. *lite exire: ecce in penetralibus, nolite credere. 27. Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & paret vsque in Occiden-*
6. Mar. 13. c. *tem: ita erit & aduentus Filij hominis. 28. Vbicunque fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ. 29. Sta-*
24. e Luc. 21. c. *tim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent*
25. *de cælo, & virtutes cælorum commouebuntur 30. & tunc parebit signum Filij hominis in cælo, & tunc plangent*

omnes

omnes tribus terræ: & videbunt Filium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute multa, & maiestate. Ezech. 32. b.7.
31. Et mittet angelos suos cum tuba, & voce magna: & congregabunt electos eius à quatuor ventis, à summis Isai. 13. b. 10.
cælorum vsque ad terminos eorum. 32. Ab arbore autem fici discite parabolam: cum iam ramus eius tener Ioel 3. c. 15.
fuerit, & folia nata, scitis quia prope est æstas; ita & vos cùm videritis hæc omnia, scitote quia prope est in ianuis. Apoc. 1. b. 7.
34. Amen dico vobis, quia non præteribit generatio hæc, donec omnia hæc fiant. 35. Cælum, & terra trans- 1. Cor. 15. g. 52.
ibunt, verba autem mea non præteribunt. 36. De die autem illa, & hora nemo scit, neque angeli cælorum nisi Mar. 13. d.
solus Pater. 37. Sicut autem in diebus Noe, ita erit & aduentus Filij hominis. 38. Sicut enim erant in die- 31.
bus ante diluuium comedentes & bibentes, nubentes & nuptui tradentes, vsque ad eum diem, quo intrauit Noe Luc. 17. f.
in arcam, 39. & non cognouerunt donec venit diluuium, & tulit omnes: ita erit & aduentus Filij hominis. 26. Gen 7. b. 5.
40. Tunc duo erunt in agro: vnus assumetur, & vnus relinquetur. 41. duæ molentes in mola: vna assume- 1. Thes. 4. d.
tur, & vna relinquetur. 42. Vigilate ergo, quia nescitis qua hora Dominus vester venturus sit. 43. Illud au- 17.
tem scitote, quoniam si sciret paterfamilias qua hora fur venturus esset, vigilaret vtique, & non sineret perfodi Mar. 13. d.
domum suam. 44. Ideo & vos estote parati: quia qua nescitis hora Filius hominis venturus est. 45. Quis pu- 32. Luc. 12. e.
tas, est fidelis seruus, & prudens, quem constituit dominus suus super familiam suam, vt det illis cibum in tem- 39.
pore? 46. Beatus ille seruus, quem cum venerit dominus eius, inuenerit sic facientem. 47. Amen dico vo- Apo. 16. c. 15.
bis, quoniam super omnia bona sua constituet eum. 48. Si autem dixerit malus seruus ille in corde suo: Moram
facit dominus meus venire: 49. & cœperit percutere conseruos suos, manducet autem, & bibat cum ebriosis: Sup. 13. f. 42.
50. veniet dominus serui illius in die, qua non sperat, & hora, qua ignorat: 51. & diuidet eum, partemque eius Inf. 25. c. 30.
ponet cum hypocritis; illic erit fletus, & stridor dentium.

IN CAP. XXIIII.

1. ET *egressus Iesus de templo ibat.*] G. καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, & egressus Iesus abibat è templo. Noster interpres videtur legisse καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐπορεύετο meliore sensu. Nam egressus Iesus ibat à templo, vt Græcè legitur, tautologia videtur esse. Adde quòd nonnulli etiam codices Græci eandem, quam noster interpres secutus est, lectionem habent.

Accesserunt.] Marcus c. 13. 1. vnum tãtùm discipulum accessisse dicit. Euthym. existimat omnes discipulos priùs de templi pulchritudine, & structura inter se collocutos ad Christum accessisse, vt Matthæus ait: vnum autem ex illis pro omnibus dixisse, *Magister aspicis, quales lapides,* vt ait Marcus. Potest & per syllepsim Matthæus locutus esse, qui discipulos accessisse dicit, quia vnus discipulus accessit, sicut c. 26. 8. dicit indignatos fuisse discipulos vnguenti effusione, murmurantesque dixisse, *vt quid perditio hæc,* cùm ex Ioanne c. 12. 4. solum Iudam indignatum, ac murmurasse constet, & sicut c. 27. 44. scribit latrones, qui cum Christo crucifixi erãt, improperasse illi, cùm Lucas c. 23. 39. vnum tantùm latronem blasphemasse dicat.

Syllepsis scripturæ familiaris.

Vt ostenderent illi ædificationes.] Structuras templi. Est valde verò simile, quod Origen. Hilarius, Chrysosto. Theophylact. & Euthym. annotauerunt motos fuisse discipulos, vt Christo templi structuram ostenderent, verbis, quæ capite præcedenti versu 38. audierant, *Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta,* aut, vt quidam putant, admiratione, quasi fieri non posset, vt tantum, taleque templum vastaretur, aut, vt alij ex illis, quos nominauimus, Auctores existimant, egoque probabilius iudico, commiseratione, quasi iam pulchrum, & admirandum templum vastari ferendum non esset; itaque videntur, vt ait Origenes, demõstrata templi structura, atque pulchritudine Christum ad commiserationem flectere voluisse, vt latam sententiam de eius demolitione reuocaret. Fuerat templum illud ab Herode de integro miro opere ædificatum, longitudine centum cubitorum, altitudine totidem, & ampliùs viginti, lapidibus candidis, atque firmissimis, longitudine viginti quinque cubitorum, latitudine duodecim, altitudine octo; vt Iosephus scribit lib. 15. antiquitatũ c. 14. hoc est, quod Christo dicunt apud Marcum c. 13. 1. *aspicis quales lapides, & quales structuræ.*

Templi vltimus mirabilis structura.

2. *Videtis hæc omnia.*] οὐ βλέπετε; nonne videtis? Noster interpres videtur negationem non legisse; & quidem sensus est melior; significat enim Christus, vt etiã, atque etiam structuram templi considerent, quo magis euersionem admirentur; non enim relinquetur lapis super lapidem, quod etsi per exaggerationem dictũ videri potest, vt ingẽs tantùm ruina, & vastatio declararetur, qualem Iosephus lib. 7. de bello Iudaico c. 9. & 10. describit; tamen non est passa diuina prouidentia, vt existimare quisquam posset Christum vel in vno lapide per hyperbolem loquẽdo fuisse mentitum. Scribunt Chrysosto. oratione secunda, & tertia aduersus Iudæos, & Gregorius Nazianzenus oratione secunda contra Iulianum, & Theodoretus lib. 3. historiæ Ecclesiasticæ c. 20. Iulianum Apostatam, dum imperaret, Iudæis concessisse, vt Hierosolymitanum templũ restaurarent; id Iudæos incredibili alacritate conatos facere, effodisse fundamenta veteris templi, vt noua reponerent, ignem ex imis fundamentis exiluisse, multosque consumpsisse ex iis, qui ædificabãt; ita Iudæos suis manibus Christi prædictionem compleuisse. Vetus enim templum, si quid supererat, ita diruerunt, vt lapis supra lapidem nõ remaneret; nouum verò ne inchoare quidem diuinitus prohibiti potuerunt.

Iuliani Apostatæ ac Iudæorũ conatus irritus in reædificãdo templo.

3. *Sedente autem eo.*] Hoc die quarto, posteaquàm cum ramis, & acclamationibus in vrbem ingressus esset Christus, accidisse inter omnes conuenit. Ex Euangelistarum collatione facilè colligitur. Nam eodẽ die in Bethaniam secessit; secundo verò ex Bethania rediẽs ficui maledixit; tertio verò die cum iterum ex Bethania reuerteretur, discipuli arefactam viderunt ficum. Marci 11. 13. 14. 21. Eodem autem tertio die ex Hierusalem in Bethaniam de more rediisse, vt ibi noctem ageret, ex Luca cap. 21. 37. intelligitur. Itaque die quarto Bethaniæ fuit, & quia nullus Euangelista narrat eum ante diem quintum quo Pascha celebrauit, Hierosolymam reuertisse, & quia Matth. cap. 26. 6. scribit eum fuisse in domo Simonis leprosi duobus diebus ante Pascha; Bethaniam autem fuisse ad radicem Montis oliuarum diximus cap. 21. 1. Quare credibile est Christum, cum in montem, qui paulo plus mille passibus ab vrbe distabat, ascendisset, ex eo vrbem, ac templum contemplatum esse, & aliquid de futura eius calamitate prædixisse, quod occasionem discipulis præbuerit interrogãdi, *dic nobis, quando hæc erunt?* id ex Marco obscura licet coniectura colligitur cap. 13. 3. *Et cum sederet,* inquit, *in Monte oliuarum contra templum,* indicans eum

prospexisse, & contemplatum fuisse templum, & de A eo aliquid dixisse.

Accesserunt ad eum discipuli.] Marcus scribit quatuor tantùm accessisse, Petrum, Iacobum, Ioannem, & Andream; itaque dubium est, an, quod Euangelista dicit, secretò accessisse, intelligendum sit illos quatuor secretò ab aliis discipulis ad Christum adiisse, atque eum interrogasse, an, vt Euthymius existimat, accessisse omnes, sed secretò ab aliis h[o]minibus vt non nisi discipuli essent. Illud prius prob[abilius] videtur. Propterea enim videtur Marcus eoru[m], qui accesserunt nomina expressisse; & est credibile quatuor illos discipulos, qui Christo omnium erant familiarissimi, & secretioribus mysteriis interesse soliti, solos voluisse de re maxima B Christum interrogare, existimantes facilius eum sibi solis, quàm omnibus in commune discipulis dictur[ū] esse. Erat enim de templi excidio periculosum loqui, quemadmodum Stephano in Actis Apostolorum ca. 6.14. obiectum est, *Audiuimus eum dicentem, quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum.* Quid autem discipulos moueret, vt id interrogarēt, incertum: credi potest naturali eos studio, quo omnes homines teneri solent, futura, maximeque ea, quæ se, patriamque suam attingunt, sciendi adductos fuisse: sed Auctor imperfecti in meliorem partem interpretatur eos desiderio, quo tenebantur, Christo in regno cœlorum fruendi, de mundi fine interrogasse, quasi nimiùm illis tardare videretur. C

Quando hæc erunt, & quod signum aduentus tui, & consummationis sæculi?] Tria interrogant, quando ea mala, quæ prædixerat, vrbi ac templo euentura essent; quod signum ipsius aduentum esset præcessurum; quod mūdi cōsummationem, vt Hilarius, Hieronymus, & Strabus adnotarunt, quod, qui multis refellunt verbis, nihil mihi agere videntur. Nam quod Christi aduentus, & mundi finis eodem tempore futurus sit, quid quæso obstat, quo minus distinctè de vtroq; Apostoli doceri velint? Vtriq; & templi vastationem, vt paulo post dicemus, eodem etiam tempore futuram putabāt; nemo tamen negat de templi euersione, & de Christi aduentu diuersas esse quæstiones.

5. *Multi enim venient in nomine meo.*] Haud dubium D est, quin Apostoli statim post templi excidium Christi aduentum, & mundi finem futurum putauerint: sed an Christus de excidio Ierosolymitano, an de aduentu suo, & mundi fine respondeat, id & dubium, & obscurum est. Vetustiores Auctores omnia referūt ad finem mundi, vt Irenæus libro 5. c. 25. & Hilarius hoc loco, & Gregorius hom. 1. in Euang. Alij hæc, quæ dicuntur vsque ad versum 23. de solo Ierosolymitano excidio intelligi volūt, vt Chrysostomus, Theophylactus, & Euthym. Media mihi placet sententia, quam & Augustini epistola 80. & Hieronymi ac Bedę hoc loco esse video, Christum cōfusè de vtraque respondisse, sicut confusè Apostoli interrogauerant. Quod certo eum consilio, atque diuino fecisse arbitror, ne quis posset finem E mundi cognoscere. Existimabant Apostoli hæc esse coniuncta, finem templi, & finem mundi; noluit Christus hunc illis errorem eripere, ne post templi euersionem in longum expectationem porrigentes securi essent; diligentis tamen, atque prudentis lectoris est, quę de Ierosolymitano excidio, & quæ de mundi fine dicuntur, subtili coniectura distinguere. Hæc ergo, quæ nunc Christus dicit, ad vtrumque videntur pertinere; nam & ante Ierosolimitanum excidium multi Pseudochristi extiterunt, & ante finem mundi multos futuros Ioannes in Apocalypsi testatur; quare cùm generaliter sententia intelligi possit, restringenda non est, ne Spiritui sancto, quo Christus loquebatur, limites præfigamus. Scribit Lucas in Actis Apostolorum c. 5. 36. extitisse Theodam quendam, qui Iudęorum populum conturbauerit, dicētem se esse aliquem, id est magnum prophetam. Eius historiā Ios[e]phus lib. 20. antiquitatū c. 4. cōmemorat, itemq; de aliis seductorib. c. 12. & lib. 2. de bello Iudaico c. 12. scribit multa. Hieron. Simonem magum inter eos numerat, qui falsò Christi nomine venerūt, quia virtus Dei magna v[o]cabatur Acto[r]ū 8. 10. Huiusmodi nugatores infinita Iudæorū multitudo secuta est, diuino planè iudicio, vt qui Christo vero Dei filio nō crediderant, seductorib. crederē[t], sicut Christus prædixerat Ioan. 5. 43. *Ego veni in nomine patris mei, & non accepistis me; si alius venerit in nomine suo, illum accipietis,* &c. vt ait D. Paulus 2. ad Thes. 2. 10. 11. *Eo quòd charitatem veritatis non receperunt, vt salui fierent, ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio.*

6. *Audituri enim estis.*] μελλήσετε δὲ ἀκούειν audituri autem estis; sed δὲ autem, positum est pro γὰρ enim, vt c. 23. 5. Itaque meliùs noster interpres, quàm multi recētiores, reddidit; reddit enim Christus causam eius, quod sequitur, *videte, ne turbemini;* quasi dicat, propterea moneo vos, ne turbemini, quia prælia, & opiniones præliorum audituri estis, πολέμους, καὶ ἀκοὰς πολέμων bella, & auditiones bellorum ad verbum, id est bellorum rumores Hebraismus שמועה auditio, id est rumor. Quidam nimis subtiliter hæc duo distinguere videntur, in quibus Origenes, & Euthymius, quorum ille allegoricè hæc prælia interpretatur ea, quæ in vrbe Ierosolymitana commissa sunt; rumores verò bellorum, quæ in aliis Iudææ ciuitatibus gerebantur. Si quid interest, malim hoc modo distinguere, vt prælia sint præsentia, rumores præliorum futurorum; vt sit sensus eos, vt suis oculis multa iam præsentia visuros bella, & suis auribus alia iam instare audituros, & bellum ex bello, malum ex malo oriturum esse.

Oportet enim hæc fieri.] Non oportet absolutè; sed oportet posita hominum malitia, posito Dei decreto, quo constituerat punire Iudæos, sicut supra dixit c. 18. 7. *Necesse est, vt veniant scandala,* &c. vt D. Paulus 1. ad Corinth. 11. 19. *Oportet hæreses esse.* Hæc de bellis Iudaicis, quæ vrbis excidium præcesserunt, quæque à Iosepho lib. 20. antiquitatum, & totis septem libris de bello Iudaico describuntur, plerique intelligunt, vt Hilarius, Chrysostomus, Auctor imperfecti, Euthymius, Theophylactus, Beda. Alij de bellis Antichristi, quæ ante finem mūdi futura sunt, vt Hieronymus. Vtrumq; possumus probabiliter intelligere, cùm alterum ex historiis, & certo iam euentu; alterum ex Ioannis Apocalypsi probetur, & non est, vt antè dixi, cum generaliter intelligi potest, in angustum arctanda sententia.

Sed nondum est finis.] Quidam mundi finem intelligunt, vt Hieronymus, & Theophylactus. Alij finem Ierusalem, vt Euthymius.

7. *Consurget enim gens in gentem.*] Hæc etiam communiter, & de tempore Ierosolymitani excidij, & de tempore Antichristi intelligit Augustinus epistola 80. cuius sententiam eorum opinioni præfero, qui ad solum Ierosolymitanum excidium restringunt, vt Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus. Exēpla huius prædictionis multa, qui volet, leget apud Iosephū lib. 20. antiquitatum c. 7. 8. & 15. & lib. 2. de bello Iudaico c. 11. 12. 14. 19. 20. 21. & 25. & apud Hegesippum lib. 2. c. 11. & 14. & 16. & 17.

Et erunt pestilentiæ, & fames.] καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ λοιμοί, fames, & pestilentiæ transpositis verbis, quæ vel in Græcis, vel Latinis codicibus facilè transponi potuerūt; facilius tamen in Græcis propter magnam vtriusque nominis similitudinem; probabilius autem est ita legendum, vt legitur Græcè, quia Græcum prouerbium est μετὰ λιμὸν λοιμός, post famem pestis. Est autem Græcè paronomasia, quæ Latinè exprimi non potest. Famem

quidem

quidem ante Ieroſolymitanum excidium præceſſiſſe ex Actis Apoſtolorum c. 11. 28. colligitur, & Ioſephus tradit lib. 20. antiquitatum c. 2.

8. *Hæc autem omnia initia ſunt dolorum.*] Id eſt, parua mala, ſi cum iis, quæ poſtea ſecutura ſunt, conferantur. Metaphora à mulieribus parturientibus ſumpta eſt, quæ initio nuncios quoſdam inſtantis partus dolores ſentiunt; exiguos tamen, ſi cum iis cruciatibus comparentur, quos erumpente infante experiuntur. Solet ſcriptura frequẽter futurarum calamitatum dolorem hac metaphora declarare, vt Pſalm. 47. 7. *Ibi dolores, vt parturientis*, & Iſaiæ 13. 7. 8. *Propter hoc omnes manus diſſoluentur, & omne cor hominis contabeſcet, & conteretur. Torſiones, & dolores tenebunt; quaſi parturiens dolebunt, vnuſquiſque ad proximum ſuum ſtupebit, facies combuſtæ vultus eorum*, & cap. 21. 3. *Propterea repleti ſunt lumbi mei dolore, anguſtia poſſedit me, ſicut anguſtia parturientis.* Similia exempla in prophetis paſſim leguntur Ieremiæ 4. 31. & 6. 24. & 13. 21. & 22. 23. & 30. 6. & 48. 41. & 49. 22. 24. & Ezechielis 30. 16. & Oſee 13. 13. & Michææ 4. 9. 10. *Comprehendet te dolor, ſicut parturientem, dole & ſatage filia Sion, quaſi parturiens.*

12. *Et quoniam abundabit iniquitas, refrigeſcet charitas.*] Senſus eſt, tantam futuram eſſe omnium fere hominum in Chriſti diſcipulos ſæuitiam, & crudelitatem (hanc enim iniquitatem vocat) vt qui aliquam alioqui charitatem habebant, qua Apoſtolos, cæteroſque Chriſtianos excipere ſolebant, atque iuuare, exercere non audeant; hoc eſt charitatem refrigeſcere, quia vix quiſquam reperiendus erat etiam inter Chriſtianos, qui Chriſtianos iuuare vellet, ne & ipſe Chriſtianus eſſe videretur; exemplum eſt apud D. Paulum in 2. epiſtola ad Timoth. c. 4. 16. *In prima*, inquit, *mea defenſione nemo mihi affuit, ſed omnes me dereliquerunt; non illis imputetur.*

14. *Et prædicabitur hoc Euangelium regni in vniuerſo orbe.*] Hinc colligit Hieronym. & Beda non agi hoc loco, & ſuperioribus verſibus de templi, & vrbis vaſtatione; ſed de fine mundi, quia dicitur priùs Euangelium in vniuerſo terrarum orbe prædicandum, quod ante Ieroſolymitanum excidiũ neque factum fuiſſe conſtat, neque fieri potuiſſe. Chryſoſtom. tamen & Theophylac. in ſua ſententia perſiſtunt, vt hæc omnia de ſolo Ieroſolymitano excidio intelligantur, quos multi recentiores interpretes ſecuti ſunt. Argumento verò, quod obiicitur, reſpondent etiam ante templi euerſionem Euangelium fuiſſe toto terrarum orbe prædicatum, vt teſtatur D. Paulus in epiſtola ad Romanos c. 1. 8. *Fides*, inquit, *veſtra annunciatur in vniuerſo mundo*, & cap. 10. 18. *Nunquid non audierunt? & quidem in omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorũ.* At certè in multis orbis terrarum partibus Euangelium prędicatum non erat, cùm & patrum noſtrorum memoria reperta ſit quarta pars orbis multo cæteris maior, vbi nulla Euangelij notitia vnquam fuerat; & D. Auguſtin. epiſtola 80. teſtatur multas ſuo tempore in Africa fuiſſe gentes, quę Euangelium neque acceperant, neque audiuerant. Vera iſta ſunt: ſed facilè à multis reſpondetur hyperbolicam eſſe D. Pauli correctionem, qua dicit Euangelium in toto orbe prædicatum, quia in pleriſque locis prædicatum erat; eodemque modo Chriſtum hoc loco locutum eſſe. Nam cum Ieroſolyma vaſtata eſt, vix vlla erat regio ex iis, quæ ad illud vſque tempus repertæ fuerant, vbi Euangelium non inſonuiſſet.

Euãgelium prædicatum toto orbe terrarũ prioribus ſæculis.

Et prædicabitur.] Sunt qui putent particulam *&* hoc loco aduerſatiuæ vim habere, quod in ſimili coniunctione Hebraica ו eſt vſitatiſſimum: quaſi dicat, quamuis hæc omnia euentura ſint, tamen nihil obſtabunt, quo minus Euangelium toto terrarum orbe nũcietur; ipſum enim ſibi per gladios, per ignes viam faciet, quemadmodum Theophyl. & Euthym. videntur expoſuiſſe. Mihi ſenſus videtur eſſe, quamuis calamitates illæ, quas Chriſtus oppoſuerat, Ieroſolymitani excidij tempore euenerint; tamen exiſtimandum non eſſe finem mundi propterea inſtare. Priùs enim Euangelium toto terrarum orbe prædicari oportere, vt clariùs dixit Marcus c. 13. 10. *Et in omnes gentes primùm oportet prædicari Euangelium.* id eſt priuſquàm veniat mundi conſummatio, vt Auctor imperfecti interpretatur. Euãgelium autem regni vocat, quo regnum cœlorum nunciatur appropinquare, vt c. 3. 2. & c. 4. 17. & c. 10. 7. Cur autem ita vocetur illic expoſuimus.

In teſtimonium omnibus gentibus.] Inepta eſt hæreticorum interpretatio, id eſt vt ſit lex omnibus gentibus: legem enim in ſcripturis teſtimonium appellari, vt, *Mirabilia teſtimonia tua domine*; quod, vt verum ſit, ad hunc tamen locum aptè non hæret, vbi Chriſtus ſignificare voluit ideo Euangelium omnibus eſſe gentibus prædicandum, ne quis veritatis ignorantiã poſſet prætexere, quo minus ſaluus fieret, eaque res in eos, qui Euangelium non recepiſſent, aut receptum non ſeruauiſſent, in ſupremo iudicio teſtimonio eſſet, quo conuicti condemnarentur, vt Chryſoſto. Hierom. Beda, & Euthym. exponunt, ſimilemque ſententiam cap. 8. 4. & c. 10. 18. expoſuimus.

Hæreticorũ interpretatio reprehẽditur.
Pſal. 118. 129.

Et tunc veniet conſummatio.] Chryſoſt. & Theophyl. Ieroſolymitanam conſummationem, id eſt vaſtationẽ intelligunt. Hieronym. & Beda, omneſque vetuſtiores Auctores conſummationem mundi, quod mihi videtur eſſe probabilius. Credibile enim eſt Chriſtum ad ea, quæ Apoſtoli interrogauerant, reſpondiſſe. Interrogauerant autem, quod ſignum eſſet conſummationis verſu 3. reſpondet prædicandum Euangelium per omnes partes orbis terrarum, atque tunc futuram cõſummationem. Intelligit ergo conſummationem ſæculi, de qua Apoſtoli interrogauerant. Cæterùm non videtur ſenſus eſſe, quemadmodum Hieronym. exiſtimat, Euangelium per totum terrarum orbem prædicationem certum eſſe ſignum inſtãtis mundi conſummationis; nec enim certum vllum habemus ſignum, & iſtud eſt nimis Chriſti ſententiam arctare. Sed ſenſus, vt opinor, eſt, conſummationem mundi non ante futuram, quàm Euangelium per omnes orbis oras prędicatum ſit. Hoc enim certum, Euangelium priùs omnibus gentibus prædicandum: illud incertum, an ſimulatque prædicatum fuerit, finiendus ſit mundus.

Euangelij prædicatio per totũ orbem quomodo ſignũ finis mundi.

15. *Cum videritis abominationem.*] Etiam hoc ad finẽ mundi Irenæus refert lib. 5. c. 25 & Hilarius, & Auctor imperfecti hoc loco; quam opinionem Hieronymus, & Beda, etſi non omnino ſequuntur, improbare non audent; & verò ſimile quidam Antichriſti tempore futurũ eſſe apud Danielem cap. 12. 11. legimus, & D. Paulus ſignificat 2. ad Theſſ. 2. 4. cum dicit Antichriſtum in templo Dei, quaſi Deus ſit, ſeſſurum eſſe. Sed hoc loco, quamuis fortaſſe ad tempus Antichriſti Chriſtus etiã inſpexerit, tamen de Ieroſolymitana vaſtatione eũ locutũ eſſe dubitare non poſſumus, neq; quiſquã, pręter eos, quos ante nominamus, grauis Auctor dubitauit. Refert aliquid ad explanationem huius loci ſcire, vnde hoc teſtimonium ſumptum ſit: duobus enim in locis de futura abominatione locutus eſt Daniel cap. 9. 27. & cap. 12. 11. Errare Caluinus dicit eos, qui ex 9. cap. ſumptum exiſtimant: errare ego dico eum, quòd ex 12. cap. ſumptum eſſe putet; nam, vt in eius loci commentariis demonſtrauimus, Daniel c. 12. non de Antiocho, aut de Tito, & Veſpaſiano; ſed de Antichriſto vaticinatur, & c. 9. ita futuram in templo abominationem cum Chriſti morte coniungit, vt dubium eſſe nõ poſſit, quin de templi vaſtatione loquatur, quæ mini-

Caluinus reprehenditur.

Abominatio desolationis quid sit
2 Thessal. 2.4.

mo intervallo Christi mortem secuta est. Maior quæstio quæ illa sit abominatio, de qua loquitur Christus. Auctores illi, quos diximus ad Antichristi tempora ista retulisse, Antichristum ipsum abominationem vocari putant; quòd, vt D. Paul. ait, in templo, quasi Deus sessurus sit, idemque profanaturus. Hieron. præter hanc duas recitat opiniones, quas æquè probabiles videtur existimare; altera est abominationem vocari statuam Cæsaris, quam Pilatus in templo posuerat: altera statuã Adriani, quæ postea posita est. Neutrum mihi videtur esse probabile. Nam statuam Cæsaris Pilatus in templo non posuit; sed in vrbem solam induxit, idq; clam intempesta nocte, & in vexillis militaribus: deinde non stetit, nisi ad paucos dies. Nam Pilatus victus Iudæorũ precibus vexilla subduxit, vt Iosephus lib. 18. antiquitatum c. 5. & libro 2. de bello Iudaico c. 8. mihi Auctor est. Adde quòd cum hoc Christus dixit, iam id factum fuerat. Itaque non potuit eam statuam abominationem appellare. Minùs & statuam Adriani, qui longè post Ierosolymitanum vixit excidium. Loquitur enim Christus de abominatione, quæ futuri excidij signum futura erat. Alij ipsum Romanorum exercitũ, qui Ierosolymam obsedit, abominationem vocatum putant; quemadmodum Origenes tractatu 29. eamque opinionem plerique recentiores interpretes cõplexi sunt non sine magna, vt videtur, probabilitate. Nam quod Christus hoc loco dicit, *Cum videritis abominationem*, apud Lucam c. 21. 20. dicit, *Cum videritis circundari ab exercitu Ierusalem, tunc scitote, quia appropinquauit desolatio eius*. Persuadere tamen mihi nõ possum Romanorum exercitum abominationem hîc appellari. Verùm, quia Christus addit *stantem in loco sancto*, &, vt Marcus ait c. 13. 14 *stantem, vbi non debet*, qua periphrasi minimè dubito Ierosolymitanum templum significari, quemadmodum Daniel expresso dixit nomine: Romanorum autem exercitus in templo non stetit, nisi excisa iam & vastata vrbe, cũ victor, vt Iosephus ait, Tito duce templum incendit; itaque non poterat futuræ templi, vrbisq; euersioni signum esse, & cum dicit *stantem*, statuam aliquam videtur indicare; vero simile videtur esse Christum vtrumque dixisse, & *cum videritis abominationem*, vt ait Matthæus, & *cum videritis circundari Ierusalem ab exercitu*, vt ait Lucas, quorum alterum Matthæus, alterum Lucas prætermiserit, quemadmodum videtur D. Augustin. lib. 2. de consen. Euangelistarum c. 77. sentire. Certè ita sentit Euthym. Alij de seditione illa hoc interpretantur, quæ sub Floro præside Zelotis auctoribus (ita enim seditionis duces vocabantur) inter Iudæos excitata est: ita vt Zelotæ in templum sese receperint, illudque contaminauerint, vt Iosephus lib. 6. de bello Iudaico c. 1. describit. Et quidem seditio ante Ierosolymitanam vastationem contigit, sed, vt eam credam abominationem appellatam, adduci non possum. Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus Titi Imperatoris imaginem in templo positam fuisse dicunt; eamque abominationem appellari. Sed, vt id probent, nullum, quod sciam, vicinum eorum temporum Auctorem habent: nihil enim de ea re, qui interfuerat, Iosephus scripsit. In re prorsus incerta pro vero, quod vero similius videtur, habeo, abominationem desolationis ipsam appellari desolationem, phrasimq; esse Hebræorum, qua abominatio desolationis dicitur: id est abominabilis, & horrenda desolatio, sicut D. Paul. 2. ad Thessal. 2. 11. simili Hebraismo *operationem erroris* dixit, id est operantem, & efficacem errorem homines in exitium trahentem. Vnum illud est, quod huic interpretationi obstare videtur, quòd Christus de futuræ vastationis signo agat, cuius vastatio ipsa signum esse non potuit. Respondeo non fuisse Christo propositum, vt his verbis doceret, quando vastandum

A templum esset. Id enim illis aliis verbis, quæ Lucas recitat, indicauit, *Cum videritis circundari ab exercitu Ierusalem, scitote, quia appropinquauit desolatio eius*: sed tantùm monere voluit, vt cum viderent abominandam illam vrbis, templiq; desolationem, intelligerent Danielis prophetiam impletam esse, sublatum esse sacrificium, actumq; prorsus de populo Iudaico, ita vt nõ amplius, quemadmodum post Babylonicum exiliũ acciderat, vrbs, templumq; ædificaretur; non amplius instaurarentur sacrificia, sed abrogatam esse penitus legem: sicut Daniel prædixerat, *Et erit in templo abominatio desolationis, & vsque ad consummationem, & finem perseuerabit desolatio*. Itaque Euangelistæ verba non ita coniungo, B quemadmodum à plerisq; interpretibus iungi solere video, *Cum videritis abominationem desolationis &c. Tũc qui in Iudæa sunt fugiant ad montes*: sed totam sententiã hoc versu concludo, neq; ex sequenti suspendo, *Cum videritis abominationem desolationis stantem in loco sancto, quæ dicta est à Daniele*, quemadmodum & Euthymius interpretatur. Nam quod nonnulli hæc verba Euangelistæ esse putant, & parenthesi claudunt, probare nõ possum.

16. *Tunc.*] Omnes interpretantur, *tunc*, cum videritis abominationẽ desolationis. Ego conuenienter superioris versus interpretationi hoc *tunc* nõ ad proxima verba, sed ad omnia, quæ à versu 6. dicta sunt, referendum esse arbitror, quasi dicat, cum audieritis prælia, & opiniones præliorum, & cætera, quæ dixi, futuræ vastationis signa videritis, qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes. Quibus verbis Iudaici populi interitum de- C nunciat; ad montes autem iubet fugere ex vulgari fugientium consuetudine, qui ad montes plerumque & loca inaccessa sese recipiunt; vt Genesi. 19. 17. sic angeli dixerunt Lot, *in monte saluum te fac*, cum ex Sodomorum vrbe fugere iuberent, quò fortassis Christus alludit. Loquitur enim cum discipulis, & hominibus piis, quos vult, sicut Lot Sodomorum, ita Ierosolymorum vastationem effugere. Scribit Eusebius lib. 3. historiæ Ecclesiasticæ c. 5. Christianos, qui imminente Ierosolymitana calamitate in vrbe erant, diuinitus admonitos, vt inde effugerent. Nam cæteri Iudæi, qui non solùm in Christum non crediderant, sed eum etiamnum persequebantur, non modò admoniti non sunt, verùm ex omni potius Iudæa partim metu, partim festi Paschalis causa in vrbem adducti, in eaque conclu- D si, vt quasi victimæ mactarentur, vt idem Eusebius annotauit. Cætera, quæ sequuntur vsq; ad versum 19. nihil aliud significant, quàm ingens, ac subitum malum futurum esse, adeoq; non esse fugientibus nectendas vllas moras, etiam vt res maximè necessarias expediãt, hoc est, *qui in tecto fuerit, non descendat tollere aliquid de domo sua, & qui in agro, nõ reuertatur tollere tunicam suam*. Tecta domorũ in Palæstina fuisse supernè plana c. 10. 20. docuimus; quia ergo super tecta Iudæi cœnare solebant, & ambulare, monet Christus, vt si quis forte, cũ futura calamitas ingruerit, super tectum fuerit, ne descendat in inferiorem domum, etiam, vt pecuniã, aut aliquid ad fugam necessarium assumat: sed aut saltu, E aut reptatione, aut alia, quacunque possit, celerrima ratione sese eripiat, quemadmodum iussus est Lot cũ ex Sodomis fugeret, retro non respicere, id est nullam moram interponere. Solet itaq; Deus per Prophetas de magnis loqui calamitatibus, vt apud Ieremiam cap. 46. 5. *Quid igitur? vidi ipsos pauidos, & terga vertentes, fortes eorum cæsos, fugerent concitè, nec respexerunt; terror vndique, ait dominus* & cap. 48. 6 *fugite, saluate animas vestras, & eritis, quasi myrica in deserto*, & c. 49. 8. *fugite, & terga vertite, descendite in voraginem habitatores Dedan, quoniam perditionem Esau adduxi super eum, tempus visitationis*, & Zachariæ 2. 6. 7. *ô fugite de terra Aquilonis, dicit dominus, quoniam in quatuor ventis cæli dispersi vos, dicit Dominus, ô Sion*

fuge, quam habuit apud filium Nauis. Itaq;, quod Hilar. existimauit hunc locum litteralem sensum habere nō posse, interpretis est amantis allegoriam.

19. *Væ autem prægnantibus, & nutrientibus in illis diebus.*] Origenes hoc sensu prægnantibus, & nutrientibus væ denunciari putat, quia tanta hostium crudelitas futura erat, vt ne prægnantibus quidem, ac nutrientibus mulieribus parcerent: hac enim ratione aliis etiam locis hostium sæuitiam exaggeratam legimus, vt 4. Re. 8.12. *Scio quæ facturus sis filiis Israel mala, ciuitates eorū munitas igne succēdes, & iuuenes eorum interficies gladio, paruulos eorum elides, & prægnantes diuides,* quod c.15.16. completum legitur & Amos c.1.13. *Super tribus sceleribus filiorum Ammon, & super quatuor non conuertam eum, eo quòd dissecuerit prægnantes Galaad ad dilatandum terminum suū.* Theophylactus vero id, quod in obsidione Ierosolymitana accidisse lib.7. de bello Iudaico cap.8. Iosephus scribit, denunciari existimat: fore, vt nutrientes mulieres filios suos edere cogerentur. Melius Hilarius, Chrysost. Hier. Auctor imperfecti Euth. Beda, & ipse quoq; Theophylact. *Væ prægnantibus, & nutrientibus* dici putant, quia illę vteri, hæ lactentium infantium onere grauatæ fugere non poterunt, vt statim dicit. *Orate, vt non fiat fuga vestra in hyeme, vel sabbatho.* Potuit Christus claudos, mutilos, inualidos, aliosq; parum expeditos ad fugam homines nominare: sed videtur mihi prægnantes, & nutrientes, non propterea solùm, quòd impeditæ essent, nominare voluisse, sed quòd in maximis delitiis, maximeq; se securæ esse viderentur. Solent enim in maxima securitate nuptiis, ac liberis operā dare, quasi dicat, væ illis qui in maximis delitiis, & securitate versabuntur, & cum calamitas inuaserit, fugere nō poterunt.

20. *Orate autem, vt non fiat fuga vestra in hyeme, vel sabbatho.*] Eadem hoc ratione dicit, qua paulo ante dixit, *væ prægnantibus, & nutrientibus,* quia sicut duo illa fœminarum genera: ita duo hæc tempora hyems, & sabbathum minimè ad fugam apta sunt; hyems, quia frigore horrida, quia lutosa, quia pluuiosa est; sabbathū, quia religione Iudæi prohibebantur vltra mille, aut, vt alij volunt, bis mille passus procedere. Ita August. lib.1. quæstionum Euangelicarum c.37. Hieronym. Auctor imperfecti, Chrysostom. Theophylact. Euthym. Beda, & Gregorius homil. 12. in Euangelia interpretantur. Optimè sunt Chrysostom. Euthym. & Theophylactus videri hac ratione Christū sabbathi obseruationē commendare, quam aut iam abrogauerat, aut excidij Ierosolymitani tempore abrogatam volebat. Respondent illum cum Iudæis ex ipsorum cōsuetudine. & opinione loqui, qui etsi non debebant prædicato iam Euangelio, sabbathum tamen obseruaturi erant; bis reprehendendi, & quia superstitione tenebantur, & quia ea impediti mortem effugere non poterant.

23. *Tunc.*] Hæc dictio non idem, de quo ante Christus locutus erat, nec proximum significat tempus, sed quicquid inter Ierosolymitanam euersionem, & mundi finem temporis interiacet: quemadmodum Chrysostom. Hieronym. Auctor imperfecti, Theophylact. & Euthym. admonuerunt. Sic c.3.1. Euangelista dicit *in diebus illis venit Ioannes Baptista prædicans in deserto Iudææ,* cùm triginta pòst annis venisset. Transit ergo Christus ad finem, & excidio Iudæorum ad finem mundi: fuit enim Ierosolymitana illa vastatio, quasi figura quædam, & imago vastationis, ac finis mundi. Nam, vt vulgo dicitur, quod fit in circulo, fit in centro. Sæpe mihi multorum Caluinistarum imperitia, aut potius fatuitas commiserationem mouit, qui se hoc illo testimonio ab Ecclesia Catholica defecisse affirmabant, quòd dicere soleamus, *Ecce hic est Christus* in Eucharistia, *ecce illic est* in altari, *ecce illic* in custodia, id est *in penetralibus,* & Christus dicat *nolite credere.* Digna hæreticis insania, digna Deo prouidētia, vt qui se ingeniosissimos esse putant, tam stolidi sint, vt huiusmodi testimoniis moueri se de sua religione sinant. Non est refutatione dignus error, risu deludi poterat, nisi habenda esset imperitorum ratio. Primùm, quis non videt nihil aliud Christū dicere voluisse, quàm se promissum Messiam iam venisse, nec alium expectandum; propterea si quis vobis dixerit de alio quouis, qui post se venerit, seq; Christū esse mentiatur, *Ecce hic est Christus,* aut *Ecce illic* credendū non esse? non enim est, nisi vnus Christus, qui iam venit. Deinde quis non videt loqui eum de homine aliquo, qui oculis cernatur, qui digito demonstretur, qui miracula faciat? *Dabunt,* inquit, *signa magna, & prodigia, ita vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiā electi.* Aliquos iam eiusmodi venisse scribit Eusebius li.4. historiæ Ecclesiasticæ c.6. multos etiam venturos Ioannes in Apocalypsi prędixit; multos quotidiè venire magno nostro malo experimur: huiusmodi enim omnes hæretici sunt: maximeq; Caluiniani, qui tantum Geneuę, aut, vbi eorum hæresis viget, Christum esse dicunt, de his monet nos Christus, *nolite credere;* quia sicut quisquis post ipsum se Christum mentiturus erat, non Christus futurus erat, sed Antichristus: ita omne corpus mysticū Christi præter corpus ipsius, quod est Ecclesia, quantumcunque se Ecclesiam esse mentiretur, non Ecclesia, sed synagoga Satanæ, id est non Christi, sed Antichristi corpus futurum erat. De hæreticis igitur, non de Eucharistia, aut de seipso loquitur Christus, quemadmodum & Auctor imperfecti annotauit.

24. *Et dabunt signa magna, & prodigia.*] De falsorum Prophetarum miraculis, an vera sint c.7.22. diximus. Ridiculi vero hoc loco hæretici sunt, qui nos falsos Prophetas esse dicunt, quòd miracula faciamus. Tā stulti enim sunt, vt ex hac Christi sententia colligant omnes, qui miracula faciunt, falsos esse Prophetas, qua ratione non Apostolos modò, verùm Christum etiam ipsum fuisse falsum Prophetam probare possent, non id dicit Christus, omnes, qui miracula facturi erāt, pro falsis Prophetis habendos esse; sed non omnes continuò pro veris habendos: neque credendū illis esse, qui alium prædicarent Christum, quantumuis magna miracula facientibus. non enim eundem prædicat Christum, qui non eandem Ecclesiam prædicat; Ecclesia enim Christi corpus est: monet ergo nos Christus, vt Caluinistis, & cæteris hæreticis, etiamsi miracula faciant, nequaquam credamus. Quàm igitur insani sunt, qui illis nullum facientibus miraculum credunt?

Vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi.] Cum dicit, *si fieri potest,* indicat fieri nō posse. Non potest autem posita diuina prędestinatione, vt Theologi disputant; ex hoc loco prędestinationis firmitatem &, vt vocant, certitudinem colligentes. Loquitur Christus nō de quouis, sed de finali, vt ita dicam, errore. Nam sæpe electi in errorem induci possunt: sed in errore mori nō possunt, quia *septies in die cadit iustus, & resurget* Prouer. 24.16. quod Lucas c.17.20.21. scribit Christum Pharisæis interrogatum respondisse, *non venit regnum Dei cum obseruatione; neque dicent, Ecce hic, aut ecce illic,* nec idem est, neque contrarium; illis enim tantùm voluit dicere aduentū suum adeo subitum futurum esse, vt nō possit ex cœlestibus signis præsentiri, quemadmodū pluuiæ, aliæque tempestates futuræ cognoscuntur; itaque non debere homines cœlum obseruare, sed animum pietate, & virtute excolere, *ecce enim regnum cœlorum intra vos est.* Hic vero illa externa signa proposuit, quæ etiam electorum animos nisi moniti prius essent, tentare poterant.

26. *Si ergo dixerint vobis, ecce in deserto est, nolite exire, ecce in penetralibus, nolite credere.*] Proposuit duo pro o-

Refellitur Caluinistarum cōtra Eucharistiā

C. Inimus in L. ...

Quomodo miracula facientib. credendum.

Prædestinationis certitudo.

omnibus loca contraria, desertum, & penetralia, id est conclaue, & intimam maximeq; reconditam domus partem, vt significaret quacunque ratione, quocunq; habitu, quocunque loco alius Christus veniret, credendum illi nō esse. Vltra de deserto, & penetralibus quærere, sobrij non est interpretis.

Calumistæ Euangelium suum fulguri comparātes reprehēduntur.

27. *Sicut enim fulgur exit ab Oriēte.*] Caluinistæ de suo hoc Euangelio interpretantur, quod momēto temporis totum terræ orbē ab Oriente vsq; ad Occidentem occupauerit: nec enim insani homines, quid Christus dicat, sed quid errori suo conueniat, spectant. Christus secundum aduentum suum fulguri comparat, quod quemadmodum fulgur subitò, & inexpectatum emicare solet, neq; quisquam obseruare potest, quo puncto temporis sit è nubibus erupturum; sic ipse subitò, & cum minimè putabimus, veniet, & sicut fulgur vno momento ab Oriente vsque ad Occidentem elucet: sic ipse veniet adeo splendidus, & illustris, vt nemo eum non videat. *Ita*, inquit; *erit & aduentus filij hominis*, vt Hilarius, Hier. Chrysost. Auctor imperfecti, & Euthym. interpretantur. In eo tamen Caluinistarū Euangelium fulguri simile esse non nego, quòd, vt fulgur subitò, & cum antea nunquam apparuisset, erumpit; ita nouū hoc Euangelium inauditum ante, & inexpectatū apparuerit; &, vt fulgur momēto tēporis euanescit, ita malè fundata hæresis breui tempore collabitur.

Hebræorum prouerbiū.

28. *Vbicumque fuerit corpus.*] τὸ πτῶμα cadauer, quod metaphoræ, qua Christus vtitur, magis conuenit. D. Ambros. in commentariis in Psalmum 48. ruinam vertit, sicut & veterem interpretem aliquando pro cadauere ruinam conuertisse Psalm. 109.6. annotauimus. Aquilas, sicut & vultures solere ad cadauera volare notum est, & apud Hebræos videtur fuisse prouerbium, quemadmodum colligitur ex Iob. c.39.33. *Vbicumque*, inquit, *cadauer fuerit, statim adest Aquila.* Christus ergo seipsum cadaueri comparat, sicut ante in eadem sententia fulguri comparauerat, & significat fore, vt cum venerit, latere non possit, sicut cadauer aquilam non latet: sed vbicumque fuerit, naturali quidem sensu illud inuenit. Qui autem sint, quos aquilis comparat, id incertum est. Irenęus lib. 4. c. 28. & Beda hoc loco beatos, qui iam Christo fruuntur, quique ante iudicij tempus fruituri sunt, aquilas vocari putant, quòd altissimè volauerint, & Christum sequātur, quocumque eat, & cū eo ad iudicium venturi sint. Hilarius verò, & Auctor imperfecti eos sanctos intelligūt aquilas appellari, qui, cum Christus venerit, viui reperientur, quique, vt ait D. Pau. 1. ad Thess. 4.17. rapientur cum illis, qui de cœlo venerint, in aëra. Chrysost. & Euthy. angelos, & sanctos martyres, quibus Christus comitatus veniet; intelligunt. Alij omnes homines, vt Theophylact. & Beda: hoc mihi videtur probabilius; significat enim Christus omnes homines ad locū, vbi ipse fuerit, vt iudicentur, conuolaturos esse, sicut aquilæ ad cadauera conuolare solent, itaque velint nolint, illum videbunt.

Quomodo sol ante diē Iudicij obscurabitur.

29. *Sol obscurabitur.*] An verè obscurandus sit sol, nō satis certum est: sed ex meo iudicio probabilius, quemadmodum & Origenes, & Hilarius videntur existimare. Quomodo autem obscurandus sit, alia est quæstio. Putat Origenes mundum incendio conflagraturum, tantamque fumi copiam futuram esse, vt sol obscuretur. Alij existimant præ gloria, & splendore aduenientis Christi fore, vt sol ipse obscurari videatur, sicut stellæ apparente sole obscurantur: ita Hilarius, Chrysosto. Hieronym. Theophylact. & Euthymius. vt Isai. 24. 23. *Erubescet luna, & confundetur sol, cum regnauerit Dominus exercituum in monte Sion, & in Ierusalem, & in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.* Nonnulli Theologi obiectu nubis obscurandum esse, vt plerique hæreticorum interpretes non reuera obscurādum esse; sed homines adeo stupefactos fore, vt solē ipsum videre non videātur; solent enim Prophetæ in simililib. calamitatibus dicere obscurandū esse solē, vt Isai. c. 13. 9. 10. *Ecce dies Domini veniet crudelis, & indignationis plenus, & iræ, furorisq; ad ponendū terram in solitudinem, & peccatores eius conterēdos de ea, quoniā stellæ cœli, & splendor earum non expandent lumen suum; obtenebratus est sol in ortu suo, & luna nō splendebit in lumine suo,* & c. 34. 4. *& tabescet omnis militia cœli, & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea,* & Ierem. 15. 9. & Amos 8. 9. *Occidit ei sol, cum adhuc esset dies, confusa est, & erubuit,* & Ezech. 32. 7. 8. *& operiam, cū extinctus fueris, cœlos, & nigrescere faciā stellas eius, solem nube tegam, & luna non dabit lumen suū, omnia luminaria cœli mœrere faciā super te,* & Ioelis 2. 10. *A facie eius contremuit terra, moti sunt cœli, sol, & luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splendorem suū,* & vers. 30 31. *Et dabo prodigia in cœlo, & in terra, sanguinē, & ignem & vaporē fumi, sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinē, antequā veniat dies Domini magnus, & horribilis,* & c. 3. 14. 15. *Iuxta est dies Domini in valle concisionis, sol & luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerūt splendorem suū.* Mihi nō opinione hominum, nō rei vllius oppositu, sed verè videtur obscurādus esse, vt initio dixi, & vt Auctor imperfecti operis affirmat. Primū, quia eodem modo in Christi aduentu, atque in eius morte, obscurandū esse credendū est: in eius autē morte verè obscuratum fuisse legimus: deinde quia alia quauis ratione obscurari parū videtur esse, & cōstat Christum magnū aliquid & nunquā ante visum dicere voluisse, fore, vt se ad iudiciū veniente Sol ipse, & stellæ omnes contremiscant, & quasi metu perculsæ splendorē retrahant, sicut solent homines timore perterriti in intima sanguinem trahere, & extrinsecus expallescere; hac enim ratione Sol patiente Christo obscuratus est, quasi moriente Deo exhorresceret.

Stellæ quomodo ante diem Iudicij casuræ.

Et stellæ cadent de cœlo.] Eadem de stellarum casu quęstio est, an verè casuræ sint. Origenes tractatu in Matthæum 30. scribit non casuras in terram re ipsa, sed amissuras lumen, &, quod terrestre in illis fuerit, in terram casurum, hoc Platonicam olet scholam. D. Hiero. eodem modo casuras dicit, quo Solem obscurandū esse putat, quia Christi splendore non lucebunt; idemq; existimat Beda. Nonnulli veteres etiā Auctores nō veras stellas, sed dæmones, quibus plenus est aer, quique stellarum nomine intelliguntur, casuros dixerunt. Alij ex recentioribus præsertim Theologis non veras stellas: sed eas quas crinitas vocant; quæ in aere conflantur, casuras dicunt. Multorum opinio est non verè casuras, sed fore, vt, quia non lucebunt, cadere videātur; quod mihi ego nullo modo persuadere possum; dixisset enim Christus, sicut de Sole, & Luna dixerat, fore, vt non lucerent; nunc autem, cùm dicit fore, vt cadāt, maius profecto aliquid significare voluit. Itaq; Chrysostomo, & Euthymio libenter assentior, qui verè stellas casuras putant; magis enim Christo id affirmāti, quā Aristoteli neganti fieri posse, credendum esse arbitror.

Cardinum nomen in scriptura.

Et virtutes cœlorum commouebuntur.] Recentiores interpretes ferè omnes virtutes cœlorum stellas vocari putant, sicut militia cœli vocari solent. At stellas cœli dixerat casuras esse, quod plus erat, quàm commoueri; quare credendum nō est hoc loco de stellis loqui. Veteres Auctores, vt Origenes, Chrysosto. Beda, Euthym. Theophyl. angelos cœlorum virtutes appellari dicūt, quemadmodum in solemni Ecclesiæ hymno vocatur cœli, cœlorumque virtutes; sensum itaque esse fore, vt angeli ipsi obstupescāt, & quasi attoniti cōmoueantur. Ego semper existimaui virtutes cœlorum hoc loco vocari, quos Iob alia metaphora cardines cœli vocat c. 22. 14. & Moyses in Deuteronomio cap. 30. 4. & sicut dicuntur cardines terræ. 1. Regum 2. 8. & Prouerbiorum 8. 26. & cardines maris Iob 36. 30. qua metaphora ni-

hil aliud,

hil aliud, quàm firmamentum, & robur significatur, quod ipsum virtutis nomen declarat. Itaque docet Christus cardines ipsos, & quasi fundamenta cœli præ timore commouenda esse, sicut ait D. Petrus 2. epist. la cap. 3. 10. *Adueniet autem dies Domini, vt fur, in quo cœli magno impetu transient*: hoc est *virtutes cœlorum commouebuntur; elementa vero calore soluentur; terra autem, & quæ in ipsa sunt opera, exurentur.*

30. *Tunc parebit signum filij hominis.*] Quod signum filij hominis vocet, auctoribus inter se non conuenit. Origenes virtutem, & gloriam, quam sibi Christus in cruce comparauit, signum filij hominis vocari putat, quasi sensus sit, omnes visuros esse Christum tanta cum gloria, atque maiestate venientem, vt dubitare non possint eum verum esse iudicem. Ad eundem fere modum Hieronym. & Beda victoriæ Christi vexillum intelligi posse putant. Auctor verò imperfecti passionis signa, vt flagellorum vibices, clauorum cicatrices signum filij hominis vocari dicit. Communis fuit semper opinio crucem signum filij hominis appellari, eamque in cœlo, aut in aëre Christo veniente, quasi eius vexillum, apparituram esse. Ita Chrysostomus, Hieronym. Beda, Euthym. & Theophylact. quod ego maximè probabile esse iudico. Loquitur enim Christus de signo filij hominis, tanquam de certo aliquo, & noto vexillo, quod aliud, quàm crux esse non potest.

Et tunc.] Cum videbunt signum filij hominis; ipsa enim coniunctio verborum latentem habet redditionem causæ, quasi significetur propterea omnes tribus terræ plancturas esse, quia videntes signum filij hominis exterrebuntur.

Plangent.] Id est præ dolore, ac pœnitentia pectora manu tundent, nimis videlicet serò.

Omnes tribus terræ.] Id est ex omnibus aliqui; nõ enim boni plangent; sed potiùs lætabuntur, quia *diligunt aduentum eius*, vt ait D. Paulus. 2. ad Timotheum 4.8.

Et videbunt filium hominis venientem in nubibus cœli.] Id est aëris. describit seipsum Christus, tanquam Deũ cuius proprium cum gloria simul, & maiestate, & terrore venire Psalm. 49. 3. *Deus manifestè veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis in conspectu eius exardescet, & in circuitu eius tempestas valida*, & Psalmo 103. 3. *Qui ponis nubem ascensum tuum, qui ambulas super pennas ventorum.* fuit Christus nube euectus in cœlum Actorum 1. 9. eodem ergo modo, sicut Apostolis angelus dixit, ver. 11. venturus est.

31. *Et mittet angelos suos.*] Et cum angelos se missurum dicit, & cum suos vocat, Deum se esse declarat, hoc enim proprium Dei Psalm. 103 4. *Qui facis angelos tuos spiritus, & ministros tuos ignem vrentem.*

Cum tuba, & voce magna.] Vbique cum tuba Christus ventura dicitur, vt 1. ad Cor. 15. 52. & 1. ad. Thess. 4. 16. non solùm, quia tuba homines ad iudicium vocandi sunt; sed quia tuba regiæ maiestatis indicium est; canitur enim tubis ante reges, cum ad locum aliquem veniunt. Qualis futura sit tuba, verà ne an metaphorica, nec sciri potest, nec necesse est; sed est tamen probabile non veram, sed metaphoricam futuram esse, tubamque appellari vocem aliquam magnam, raucam, sonoram, horrendam, & tubæ clangori similem, qualem se Ioannes in Apocalypsi cap. 1. 10. & c. 4. 1. & c. 19. 6. in illo vltimi iudicij spectaculo, quod vidit, audiuisse dicit. Itaque, quod Christus dicit. *cum tuba, & voce magna*, perinde est, ac si dicat *cum tuba*, id est voce magna, vt coniunctio, *et*, quemadmodum multis aliis locis, exegetica sit. Iuuat, quòd Græcè est in plerisque codicibus, cum tuba vocis magna, quemadmodum legit Euthymius aut cum tuba magna, vt legit Chrysostom. non enim duas res, sed vnam tantùm Christus voluit significare, sic Isaiæ dicitur. c. 58. 1. *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam.* Dubium etiã cuius, aut quid significans vox illa futura sit. Nam. Ioan. c. 5. 25. ipsius Christi vocem futuram esse indicat, *audient*, inquit, *vocem filij Dei*, sicut & Ioël dixit. c. 2. 11. *Et Dominus dedit vocem suam ante faciem exercitus sui, quia multa sunt nimis castra eius, quia fortia, & facientia verbum eius. Magnus enim dies Domini, & terribilis valde, & quis sustinebit eum?* Ioannes verò in Apocalypsi cap. 8. 6. & cap. 9. 1. 13. & ca. 11. 15. angelos in iudicio tuba canentes inducit. D. autem Paulus. 1. ad Thess. 4. 16. vocem archangeli futuram dicit. Itaque est verò simile, & Christum magna locuturum voce, vt angelos suos mittat, & angelos, archangelos, cæterosque cælestes spiritus in tubæ similitudinem clamaturos. Nec existimandum est vocem ipsius Christi tubam appellari, quia dubium non est Christum ex hominum consuetudine, & more loqui; non solent autem reges; sed eorum ministri tuba clangere. Sunt qui putent ex antiquis Iudæorum conuentibus sumptam esse metaphoram, ad quos sono tubæ homines conuocabantur Numero. 10. 2. & Isaiæ 27. 13. & supra c. 6. 2. Vero simile id est: sed illud fortasse similius à bello traductam esse similitudinem: adhibetur enim tuba non solùm ad conuocandum, sed etiam ad terrendum, vt apud Isaiam c. 18. 3. *Omnes habitatores orbis, qui moramini in terra, cum eleuatum fuerit signum in montibus, videbitis, & clangorem tubæ audietis*, & Sophoniæ 1. 16. 17. *Dies tubæ, & clangoris super ciuitates munitas, & super angelos excelsos, & tribulabo homines, & ambulabunt, vt cæci, quia Domino peccauerunt*, & Zachariæ 9. 14. *Dominus Deus super eos videbitur, & exibit, vt fulgur iaculum eius, & Dominus Deus in tuba canet, & vadet in turbine Austri.*

32. *Ab arbore autem fici discite parabolam.*] Id est accipite, audite similitudinem, quam vobis ex arbore fici propositurus sum Lucas c. 21. 29. 30. *& dixit illis similitudinem, videte ficulneam, & omnes arbores, cum producunt iam ex se fructum, scitis quia prope æstas.* Credibile vtrumque dixisse Christum.

33. *In ianuis.*] id est prope, ante pedes, statim; Hebraica phrasis, qualis illa Genesis 4. 7. *nonne, si bene egeris, recipies; sin autem malè, statim in foribus peccatum tuum aderit*, & Iacobi 5. 9. *Ecce iudex ante ianuam assistit*, id est citò venturus est.

34. *Generatio hæc.*] Recentiores hæreticorum interpretes, & nonnulli etiam Catholici, qui nimis eos auidè sequi solent, ætatem exponunt; quasi sensus sit, antequam ætas illa hominum, qui tunc viuebant, præteriret, futuram Ierosolymitanam vastationem. Fuerunt etiam, qui ita exponerent, antiquissimi olim auctores; sed eos Origenes simplices appellat. Et verò hunc non esse sensum, cum alium meliorem opposuerimus, apparebit. Chrysostom. Theophyl. Euthym. & Auctor operis imperfecti generationem hominum fidelium interpretantur, quasi dicat Christus, etsi eiusmodi tam multæ, tamque magnæ calamitates venturæ sunt; tamen Ecclesiam vsque ad finem mundi non perituram. Hieronym. verò generationem omnium hominum intelligit, quasi dicat priusquàm genus humanum finiatur, ea omnia, quæ prædixerat, euentura esse. Mihi generatio hoc loco totus mundus videtur appellari, sicut alibi creatura vocari solet, quia totus creatus, totus genitus est. Itaq; verus sẽsus videtur esse adeo certa esse, quæ Christus prædixerat, vt non ante finiendus sit mundus, quàm euenerint. Id ex verbis sequentibus manifestè colligitur, *Cœlum*, inquit, *& terra transibunt, verba autem mea non præteribunt.* Quare qui pro generatione ætatem transtulerunt, iniuriam fecere sententiæ. *Vulgata editio defenditur.*

35. *Cœlum & terra transibunt.*] Hebraismus, id est peri-

peribunt secundum præsentem statum, *verba autem mea non præteribunt*, id est non fallent, non erunt falsa.

Christus diem iudicij quomodo ignorare dicitur.

36. *De die autem illa & hora nemo scit, nec angeli cælorum, nisi solus pater.*] Non dubium, quin etiam filius hominis ex ludatur: quemadmodum Marcus cap. 13. 32. disertis dixit verbis, *neque filius, nisi pater.* Itaque grauis hoc loco Catholicis olim cum Arianis quæstio fuit, dum hinc Ariani Christi diminutam refutare conarentur, quò Christus diem iudicij diceretur ignorare. Nonnulli veteres auctores testimonij difficultate pressi eò confugerunt, vel cum vitiatum esse dicerent: nec legendum esse, *neque filius, nisi pater*, vt Hieronymus hoc loco, & Ambros. lib. 5. de fide c. 8. Alij Christũ ignoraſſe quidem diem iudicij, quamdiu in hac vita fuit; scivisse verò simul atque ad patrem ascendiſſet. Sic Origenes tractatu 30. in Matth. cum hæc Christus dicebat, eum diem iudicij ignoraſſe scribit, post resurrectionem verò sciuiſſe, quòd tunc rex, & iudex à patre constitutus sit. Habiti sunt Themistiani cognomento Agnoëtæ pro hæreticis, quod docuerint Christum diem iudicij ignoraſſe, vt Damascenus in libro de hæresibus auctor est. Verum illi, vt ex eodem Damasceno colligitur, simpliciter, & sine vlla distinctione diuinæ, humanæque naturæ ignorantiam Christo tribuebant. quia credebant diuinitatem in humanitatem fuiſſe conuersam. Maior pars antiquorum auctorum existimauit Christũ ignoraſſe diem iudicij, non quòd reuera ignorauerit, sed quòd fecerit, vt nos ignoraremus, quòd nobis reuelare noluerit, quòd eius corpus, id est Ecclesia ignorauerit, quòd se scire dissimulauerit. Hæc enim omnia eòdem redeunt, & solent veteres auctores nunc hoc, nunc illo modo loqui. Ita sentit Origenes tractatu in Matthæum 30. & Chrysostom. homil. 78. in Matthæum, & 14. in Marcum, & Augustin. libr. 83. quæstionum quæstione 61. & lib. 1. de Trinitate c. 12. & libr. de Genesi contra Manichæos c. 23. & Gregor. lib. 8. regist. cap. 42. & Hieronym. Beda & Theophylactus in huius loci commentariis. Alij interpretati sunt ignoraſſe diem iudicij, id est nondum expertum fuiſſe, vt Origenes eodem loco, & Epiphanius hæresi 69. & Chrysostom. in homilia de Trinitate. Alij dixerunt sensum esse, nec filius hominis scit, nisi pater scit: sed quia pater scit, filius etiam hominis scit, vt Euthym. Omnes istæ interpretationes mihi videntur esse non adeo accommodatæ. Nam illi, qui aut semper, aut ad tempus Christo ignorantiam tribuerunt, reiiciendi omnino sunt, quia tota scriptura sacra refelluntur, illoque maximè D. Pauli testimonio ad Coloſſ. 2. 3. *in quo sunt omnes thesauri sapientiæ, & scientiæ absconditi.* Illa vero receptiſſima interpretatio eorum, qui existimant ideo Christum dici diem iudicij ignorare, quòd nobis eum non reuelauerit, non admodum magna mihi videtur probabilitate, quia isto modo etiam pater ignoraret, quia nobis non reuelauit; qua etiam ratione illa altera Origenis, & Epiphanij interpretatio refelli poteſt, ideo Christum ignorare diem iudicij, quia expertus non est. Nam neque pater expertus est. Multi veteres, & graues auctores, vt Athanasius sermone 4. contra Arianos, Ambros. lib. 5. de fide cap. 8. Gregorius Nazianzenus oratione 4. de Theologia, Auctor disputationis inter Arium, & Athanasium coram Probo, Theodoretus anathematismo 4. contra Cyrillum, Cyrillus lib. 9. Thesauri c. 4. Auctor imperfecti homil. 49. apertè docuerunt Christũ, quatenus hominem, diem iudicij ignoraſſe, atque id hoc loco dicere voluiſſe. Quod etsi auditione prima horrendum videtur esse, adhibita tamen interpretatione verum habere potest sensum. Illud quidem inprimis tenendum est, Christum, tanquam Deum, nihil ignorare potuiſſe, illud præterea, tanquam hominem, neque diem iudicij, neque quidquam aliud ignoraſſe: sed nodus hic est, quòd cum dicimus, Christus, quatenus homo est, ignorat diem iudicij, dictio illa, quatenus, potest aut speciem, aut causam significare; si speciem, sensus erit Christum humano intellectu nescire diem iudicij, quod omnino falsum est; non enim sola diuina, sed etiam humana natura diem iudicij nouit. quia in ipsa humana natura vt ait D. Paulus Coloſſ. 2. 3. *Sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi*; si causam significat, sensus erit Christum ignorare id est non scire diem iudicij, quia homo est; sed quia homo Deus erat, si homo tantùm fuiſſet, quantumuis perfectus, quantumuis Deo gratus, non sciuiſſet illum; quemadmodum neque angeli sciunt, qui & perfectiſſimi, & amiciſſimi Deo sunt. Non ergo negat Christus se tamquam hominem diem iudicij scire: sed negat scire eo titulo, quòd homo sit. Placuit aliquando mihi hæc ad hunc modum explicata sententia. quia & veterum scriptorum auctoritatem tueri, & hunc locum aptè explicare videbatur. Nam etsi sciebam obiici poſſe, hoc non videri conuenienter à Christo, & accommodatè dici, quod agebat, dici potuiſſe, quia nihil referebat, quo titulo quave ratione diem iudicij sciret; poterat enim, quomodo umque sciret, illum Apostolis reuelare; respondebam illud tantùm Christo propositum fuiſſe, vt Apostolorum cupiditatem, curiositatemque cohiberet, ne scire vellent, quæ angeli nescirent. Sed animaduerto nunc non solùm negare filium hominis diem iudicij scire, sed etiam affirmare solum patrem scire; quo verbo non solùm filium, sed etiam Spiritum sanctum videtur excludere. Sed nisi fallor eodem modo Christus loquitur, quo supra cap. 20. 23. *Sedere autem ad dexteram & sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a patre meo.* Itaque indicat, quod magis est, se non solùm, vt hominem, sed etiam, vt Deum modo quodam diem iudicij ignorare. non quòd ignoret; sed quòd non ipsius sit efficium scire, sicut non dixit quibus paratum est à me, sed *à patre meo*, non quò non etiam ab ipso paratum eſſet; sed quòd regnum parare, id est prædestinare non ipsius, sed patris officium sit. Sic etiam patris est constituere, quando soluendus sit mundus, quando dies iudicij futurus sit hoc est. quod Apostolis dicit Act. 1. 7. *Non est vestrum noſſe tempora, vel momenta, quæ pater posuit in sua potestate.* Propterea solus ipse scire significatur. Atque hic nisi fallor, verus est sensus.

37. *Sicut autem in diebus Noe.*] ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, sicut dies Noe, sic erit aduentus filij hominis, id est quid accidit tempore Noe, accidet tempore aduentus mei, vt sequentibus versibus explicatur.

40. *Vnus assumetur, & vnus relinquetur.*] Id est vnus eligetur, & saluus erit; alter reprobabitur, & peribit, vt Hieronym. & Theophylact. interpretantur. Lucas c. 17. 34. idem narrat, quasi alio tempore, aut qualia occasione dictum, sed vt Euthym. existimat, credendum est Christum bis idem, atque diuerso tempore dixiſſe.

42. *Qua hora fur venturus eſſet.*] ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρχεται, qua vigilia fur venit: noster interpres aliis verbis sensum expreſſit: quanquam arbitror non sine causa Christum potiùs dixiſſe, qua vigilia, quàm qua hora: nimirum quia dixerat paulo ante *vigilate*, id est agite excubias more militum; alludit ergo ad eundem militarem morem, quo solent milites, ne ab hostibus improuisi opprimantur, totam noctem in quatuor distributam vigilias excubare, nescientes qua vigilia hostis venturus sit. De vigiliis autem, & eorum more cap. 14. 25. à nobis dictum est. Quod

autem

autem Græcè est *venit*, rectè noster interpres in futurum vertit *venturus esset*. sicut infra versu sequenti: id enim verbum præsentis temporis aliquando significat; vt c. 17. 11. annotauimus.

45. *Vt det illis cibum in tempore.*] Id est, vnicuique famulo demensum suum distribuat. Lucas c. 12. 42. dixit, *vt det illis in tempore tritici mensuram* sensu eodem: alludit enim ad veterem famulorum morem, quibus, qui omnium fidelissimus erat, præponebatur; vt eos gubernaret, & pro cuiusque meritis cibum distribueret. Solebant autem raro vsu pecuniæ pro mercede, vt se alerent, triticum accipere, prout quisque plus minusve laborauerat, quod vsque ad nostram memoriam multis in locis factum est. Hoc est, quod dicit Matthæus, *vt det illis cibum in tempore*, id est in æstate, & quod ait Lucas *vt det illis in tempore tritici mensuram.*

46. *Sic facientem*] Id est dantem illis cibum in tempore, attentum in officium suum: vnam enim speciem loco exempli pro toto genere posuit.

51. *Et diuidet eum.*] Hæreticorum interpretes, & nonnulli nouarum rerum amatores & vertunt, & exponunt dissecabit; putant enim ad nescio quem veterem Iudæorum morem Christum alludere, apud quos summum supplicium erat hominem medium dissecari. vt ex Daniele cap. 13. 55. 59. & ex lib. 1. Regum cap. 15. 33. colligi existimant. Apud Romanos quidem eiusmodi fuisse morem lib. 20. cap. 1. Gellius scribit; apud Iudæos verò fuisse non credo, apud quos, vt cap. 5. 22. 23 diximus, quatuor tantum suppliciorum genera fuisse legimus, in quibus hoc non numeratur, prætereàquàm, quod vt paulo post apparebit, nō potest in hunc locum hic sensus conuenire. Alij ergo interpretantur *diuidet eum*, id est priuabit promissis bonis, atque mercede, vt Hilarius hoc loco; alij priuabit eum gratia, qua eum priùs donauerat, vt Origenes, & Theophylact.

A Verus sensus est, quem Hieronymus, Euthymius, & Auctor imperfecti secuti sunt, *diuidet eum*, id est eiiciet ex familia sua, separabit à famulorum suorum numero, sicut supra c. 22. 12. 13. iussit rex eum, qui vestem nuptialem non habebat, extra cœnaculum eiici, & in tenebras exteriores mitti. Itaque duo supplicia notantur: alterum, quòd ab officio, quo male functus fuerat, remoueatur: alterum, quòd in ergastulum, vbi nequam serui sunt, torquendus trudatur. Loquitur enim Christus accommodatè ad id, quod malis seruis fieri solet, qui non priùs medij dissecantur, deinde in custodiam cruciandi mittuntur (quàm enim ineptum hoc est?) sed priùs remouentur ab officio, si quod habebant, honorifico, deinde cruciantur.

B *Partemq́; eius ponet.*] Partem vocat Hebræorum more miseram conditionem, vt apud Iob. c. 20. 29. *hæc est pars hominis impij à Deo, & hereditas verborum eius à Domino*, & c. 27. 13. *hæc est pars hominis impij apud Deum, & hereditas violentorum*, & Psalmo 10. 6. *ignis, & sulphur, & spiritus procellarum, pars calicis eorum.* Sic è contrario in bonam partem accipitur Psalmo 15. 5. *Dominus pars hereditatis meæ, & calicis mei*, & Psalm. 72. 26. *Deus cordis mei, & pars mea Deus in æternum.*

Partis nomē in scripturis.

Cum hypocritis.] Hypocritas vocat seruos pigros, & negligentes, vt simili parabola declaratur capite sequenti ver. 26. & 30 hypocritas autem appellat, quia qui huiusmodi sunt, non solent nisi præsente domino laborare, & vt ait D. Paulus ad Ephes. 6. 6. ad oculum seruire, vt non tam boni sint serui, quàm vt esse C videantur. Huiusmodi qui sunt, in ergastula mitti solent, atque torqueri; eò Christus alludit: significat autem infernum, qui pigrorum locus est, vt ex sequentibus apparet, *Illic erit fletus, & stridor dentium*, de quo fletu, & stridore c. 13. 42. à nobis dictum est.

CAPVT XXV.

1. *NVNC simile erit regnum cælorum decem virginibus: quæ accipientes lampades suas exierunt*
obuiam sponso & sponsæ. 2. Quinque autem ex eis erant fatuæ & quinque prudentes: 3. sed
quinque fatuæ, acceptis lampadibus, non sumpserunt oleum secum: 4. prudentes vero acceperunt
oleum in vasis suis cum lampadibus. 5. Moram autem faciente sponso, dormitauerunt omnes
& dormierunt. 6. Media autem nocte clamor factus est: Ecce sponsus venit, exite obuiam ei. 7. Tunc surre-
xerunt omnes virgines illæ, & ornauerunt lampades suas. 8. Fatuæ autem sapientibus dixerunt: Date nobis
de oleo vestro: quia lampades nostræ extinguuntur. 9. Responderunt prudentes, dicentes: Ne fortè non suffi-
ciat nobis, & vobis, ite potius ad vendentes, & emite vobis. 10. Dum autem irent emere, venit sponsus:
& quæ paratæ erant, intrauerunt cum eo ad nuptias, & clausa est ianua. 11. Nouissimè verò veniunt & reli-
quæ virgines dicentes: Domine, Domine, aperi nobis 12. At ille respondens, ait: Amen dico vobis, nescio
vos. Vigilate itaque, quia nescitis diem, neque horam. 13. Sicut enim homo peregre proficiscens vocauit Mar. 3. d. 33.
seruos suos, & tradidit illis bona sua. 14. Et vni dedit quinque talenta, alij autem duo, alij vero vnum Luc. 19. b. 12.
vnicuique secundum propriam virtutem, & profectus est statim. 15. Abiit autem qui quinque talenta ac-
ceperat, & operatus est in eis, & lucratus est alia quinque. 16. Similiter & qui duo acceperat, lucratus est alia
duo. 17. Qui autem vnum acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui. 18. Post mul-
tum vero temporis venit dominus seruorum illorum, & posuit rationem cum eis. 19. Et accedens qui quinque
talenta acceperat, obtulit alia quinque talenta, dicens: Domine, quinque talenta tradidisti mihi, ecce alia
quinque superlucratus sum. 20. Ait illi dominus eius: Euge serue bone, & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis,
super multa te constituam, intra in gaudium domini tui. 21. Accessit autem & qui duo talenta acceperat, & ait:
Domine, duo talenta tradidisti mihi, ecce alia duo lucratus sum. 22. Ait illi dominus eius: Euge serue bone, & fide-
lis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam, intra in gaudium domini tui. 23. Accedens autem &
qui vnum talentum acceperat, ait; Domine, scio quia homo durus es, metis vbi non seminasti, & congregas vbi
non sparsisti: 24 & timens abij, & abscondi talentum tuum in terra: ecce habes quod tuum est. 25. Respondens
autem dominus eius, dixit ei: Serue male, & piger, sciebas quia meto vbi non semino, & congrego vbi non sparsi:
26. oportuit ergo te committere pecuniam meam nummulariis, & veniens ego recepissem vtique quod meum est cū
vsura. 27. Tollite itaq; ab eo talentū, & date ei, qui habet decē talenta. 28. omni enim habenti dabitur, & abunda- Sup. 13. b. 12.
bit: ei autē, qui nō habet, & quod videtur habere auferetur ab eo. 29 Et inutilē seruū eiicite in tenebras exteriores: illic Mar. 4. c. 25. Luc. 8. c. 18.
erit fletus, & stridor dentium. 30. Cum autē venerit Filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli cū eo, tunc & 19. d. 26.

sedebit

sedebit super sedem maiestatis suæ: 32. & congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos ab inuicem,
sicut pastor segregat oues ab hædis: 33. & statuet oues quidem à dextris suis, hædos autem à sinistris. 34 Tunc di-
cet rex his, qui à dextris eius erunt: Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutio-
Isa. 58 b. 7. *ne mundi. 35. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegi-*
Ezech. 18. b. 7. *gistis me: 36. nudus, & cooperuistis me: infirmus, & visitastis me: in carcere eram, & venistis ad me. 37. Tunc*
Ecc. 7. d. 38. *respondebunt ei iusti, dicentes: Domine, quando te videmus esurientem, & pauimus te: sitientem, & dedimus*
tibi potum? 38 quando autem te videmus hospitem, & collegimus te: aut nudum, & cooperuimus te? 39. aut
quando te vidimus infirmum: aut in carcere, & venimus ad te? 40. Et respondens rex, dicet illis: Amen dico
Psal. 5. c. 9. *vobis, quamdiu fecistis vni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis. 41. Tunc dicet & his, qui à sinistris*
Sup. 7. d. 23. Luc. 13. f. 27 *erunt: Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & angelis eius. 42. esuriui enim,*
& non dedistis mihi manducare: sitiui, & non dedistis mihi potum: 43. hospes eram, & non collegistis me: nu-
dus, & non cooperuistis me: infirmus, & in carcere, & non visitastis me. 44. Tunc respondebunt ei & ipsi,
dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut
in carcere, & non ministrauimus tibi? 45. Tunc respondebit illis dicens: Amen dico vobis: Quamdiu non fecistis
Ioan. 5. e. 25. Dan. 12. a. 2. *vni de minoribus his, nec mihi fecistis. 46. Et ibunt hi in supplicium æternum: iusti autem in vitam æternam.*

IN CAP. XXV.

1. TVNC.] Cum Dominus improuisus venerit; pendet enim ex superiore capite sententia & aliis duabus parabolis, altera decem virginum, altera talentorum, idem, quod præcedenti serui parabola, declarat.

Simile erit.] Id est tunc apparebit, quod nunc non apparet, dum boni malis in Ecclesia mixti sunt, idem in regno cœlorum, id est in Ecclesia fieri, atque si decem virgines lampades suas acciperent, vt sponso obuiam exirent, quemadmodum cap. 15. 16. explicauimus. Quò tota spectet parabola ex conclusione, quæ versu 13. ponitur, perspicuum est, debere nos semper vigilare, vt capite præcedenti versu 42. dixerat; semper paratos esse, quia nescimus, qua hora Dominus venturus sit; bonorum operum copiam in aduentum B Christi præparare. Idem enim hoc capite, quod superiore, prosequitur argumentum. Quindecim in tota parabola partes sunt. Prima est, sponsus, quem nemo dubitat esse Christum, vt multis iam locis exposuimus c. 9. 15. & c. 22. 2. Additur à nostro interprete, & sponsæ, quòd in Græcis nunc codicibus non est; neque D. Basilius in moralibus cap. 5. neque Chrysost. Theophylact. & Euthym. hunc locum tractantes legunt. Legit tamen proculdubio Latinus interpres, legit Origenes tractatu in Matth. 32. legit Hilarius canone 27. legit D. Augustinus epistola 120. & vt videtur sermone 22. de verbis Domini secundum Matthæum, & lib. 83. quæstionum quæstione 59. legit & Syrus interpres, & legendum ego, si non necessariò, C tamen propter veteres interpretes, & tot veterum scriptorum auctoritatem existimo. Neque, vt quidam putant, hæc lectio abhorret à sententia, quòd dicant non solere sponsam obuiam sponso procedere: sed domi eum operiri. Non enim dicitur hoc loco sponsam sponso processisse obuiam, quod insolens fortasse videri posset, sed dicitur virgines sponsæ, & sponso obuiam processisse. Solet autem sponsus sponsam in domum suam ducere, vnde & vxorem ducere dictum est. Conuenit & res significata. nam Christi sponsam Ecclesiam esse sæpe iam diximus, & altera parabola cap. 22. 2. Euangelista declarauit. Triumphantem autem Ecclesiam, tanquam sponsam, cum Christo ad iudicium venturam esse Io- D annes in Apocalypsi cap. 21. 2. testatur, *vidi,* inquit, *sanctam ciuitatem Ierusalem nouam descendentem de cœlo à Deo paratam, sicut sponsam ornatam viro suo.* Secunda pars parabolæ sunt decem virgines; vbi triplex est quæstio, prima cur virginibus; secunda, cur decem regnum cœlorum comparetur; tertia, quid virgines significent. Origen. & Hieronym. propterea virgi-

A nibus potiùs quàm aliis regnum cœlorum comparatum esse dicunt, vt fidei integritas significaretur, quæ corporis virginitati similis est. Chrysostomus verò Theophylactus, & Euthymius, quia virginitas summa est virtus, vt doceret Christus neminem suis virtutibus confidere debere, quandoquidem ne omnes quidem virgines, cùm præstantissima virginitatis virtute præditæ essent, ad nuptias, id est in cœlum ingressæ fuerunt. Alij nonnulli recentiores interpretes, quorum in hac re opinionem magis probo, non alia de causa virginibus potiùs, quàm aliis, regnum cœlorum comparatum fuisse putant, quàm quòd consuetudo esset, vt virgines tædas præferentes sponsum domum deducerent. Decem autem comparatum fuisse Va- B lentiniani, & Gnostici propter decem hominis sensus, quinque corporeos, quinque incorporeos docuerunt, suam etiam hinc hæresim confirmantes, vt Tertullianus in libro de anima auctor est. Simile quidam Auctor imperfecti dicere videtur. Alij propter quinque sensus, qui, dum eis bene vtimur, sapientes; dum malè, insipientes sunt. Itaque decem efficiunt, vt scribit Hieronymus, & Beda in commentariis & D. Augustinus epistola 120. cap. 33. & D. Gregorius homilia 12. in Euangelia. Probabilia hæc sunt; sed potiùs credo propterea denario numero parabolam fuisse propositam, vt omnium hominum multitudo, atque vniuersitas significaretur, quæ per hunc numerum declarari solet, vt Genesis 31. 7. 41. *immu-* C *tasti mercedem meam decem vicibus*, id est sæpè & Leuitici 26. 26. *post quam confregero baculum panis vestri, ita vt decem mulieres in vno clibano coquant panes, & reddant eos ad pondus*, & Numerorum 14. 22. *tentauerunt me iam per decem vices, nec obedierunt voci meæ.* Hîc ergo decem virginibus, id est multis regnum cœlorum simile esse dicitur. Per decem autem virgines, omnes, quæ verè virgines sunt, Chrysostomus, & Theophylactus, Euthymius, Augustinus, & Gregorius iis locis, quos paulo supra designauimus, & significari putant, nimis, vt mihi videtur, coarctata sententia. Hilarius verò, & Auctor imperfecti è contrario per decem virgines omnes homines, & fideles, & infideles intelligunt, sententia plùs iusto dilatata. Origenes, & D Hieronymus hoc loco, &, vt videtur, etiam Ambrosius sermone 14. in Psalm. 118. nec omnes homines, nec solas virgines; sed, omnes solosque fideles intelligendos existimant. His assentior, quia manifestum est Christum loqui de his, qui omnes lampades suas acceperunt, qua, vt postea docebimus, non nisi fideles accipiunt. Lampas enim fides est, *lucerna,* inquit, *pedibus meis verbum tuum*, deinde quia eò tota Psal. 118. 105.

Denarius in scriptura vniuersitatē significans.

tendit

tendit parabola, vt doceat Christus solam fidem ad salutem sine bonis operibus satis non esse. Altera huius quæstionis pars erat quid per quinque sapientes, quid per quinque fatuas significetur. Hilarius per quinque sapientes omnes fideles, per quinque fatuas omnes infideles intelligit. Auctor imperfecti per quinque sapientes omnes spirituales homines, per quinque fatuas omnes carnales; vel per quinque sapientes omnes, quæ & corpore, & spiritu, vt ait D. Paulus, virgines sunt; per quinque fatuas eas, quæ corpore sunt virgines, animo corruptæ, Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius, &, vt videtur Ambrosius sermone 14. in Psalmum 118. per quinque sapientes omnes virgines, quæ præter veram animi, corporisque virginitatem charitatem etiam, & misericordiam habent, eamque largiendis eleemosynis exercent; per quinque fatuas eas, quæ, cùm virgines sint, misericordes tamen non sunt, hoc est oleum non habent in vasis suis, ideoque non dant eleemosynas. Augustinus epistola 120. & Gregorius homilia 12. in Euangelia, & Beda hoc loco per quinque sapientes omnes virgines, quæ bonam, vt dicunt, intentionem habent, & virginitatis suæ laudem apud Deum, & nõ apud homines quærunt; per quinque autem fatuas eas virgines, quæ humanam laudem, aut adulationem aucupantur. Origenes, Hilarius, Hieronymus, & Damascenus, aut quisquis historiæ, quæ eius nomine circumfertur, auctor fuit cap. 9. per quinque sapientes omnes homines intelligunt, qui cum fide bona opera habent; per quinque fatuas omnes, qui fidem quidem habent, opera non habent. Hæc interpretatio non solum maximè; sed etiã, vt mihi videtur, solùm probabilis est, quia, vt paulo post, dicturi sumus, hoc maximè in parabola agitur solam fidem sine bonis operibus ad salutem non satis valere: Deinde quia idem & per præcedentes cap. 24. 45 & per sequentes parabolas infra versu 14. declaratur non satis esse credere, nisi etia bonis operibus vigilemus, quia nescimus, qua hora Dominus venturus sit. Idem etiam altera parabola cap. 22. 2. declaratum est, vbi, quemadmodum hîc, fatuæ virgines; ita inuitatus ille, qui per fidem iam venerat, & in cœnaculum intrauerat, quia vestem nuptialem, id est bona opera non habebat, exclusus est. Tertia pars parabolæ sunt lampades, quas omnes virgines acceperunt, per quas Hilarius corpora interpretatur humana, in quibus diuinum animi lumen elucet. Chrysostomus, Theophylactus, Euthymius, Beda, Augustinus, & Gregorius in illis locis, quos ante notauimus, ipsam corporis virginitatem lampadem vocari putant. Hieronymus corporis sensus. Idem Hieronymus, Hilarius, Origenes, & Auctor imperfecti fidem interpretantur. Hoc aptè ad parabolæ sensum adhæret. Omnes enim fidem acceperunt, qua Christo excipiendo exierunt obniam; sed non omnes cum illo ad nuptias ingressæ sunt, quia non omnes bona habebant opera. Quarta pars est oleũ, quod sapientes accepisse, insipientes nõ accepisse dicuntur; ꝙ Chrysostomus, Euthymius, Theophylact. & Ambrosius eleemosynam, & misericordiam interpretantur, quæ aliquando in scriptura oleo comparatur. Augustinus verò, Gregorius, & Beda bonam intentionem, qua apud Deum, non apud homines laudem virgines quærunt, de quo paulo ante dictum à nobis est. Vera est, solaque probabilis sententia Origenis, Hilarij, Auctoris imperfecti, & Damasceni, qui per oleum opera bona intelligunt, sine quibus fides non lucet, id est *mortua est* Iacobi 2. 26. & quibus, si adsunt, fides ardet, lucet, ostenditur, *Ostende*, inquit, vers. 18 *mihi fidem suam sine operibus, & ego ostendam tibi ex operibus fidem meam.* Hinc dicunt virgines fatuæ vers. 8.

1. Cor. 7. 34.

A *Date nobis de oleo vestro, quia lampades nostræ exstinguuntur*, non quòd sine operibus statim exstinguatur fides, sed quòd, cum per opera non lucet, extingui videatur, & non magis, quàm si omnino extincta esset, ad salutem valeat: vel, vt Auctor imperfecti interpretatur, quia ita comparatum natura est, vt quemadmodum fides bonis operibus fouetur, & conseruatur; ita sine illis elangueat, & paulatim exstinguatur; sumere ergo oleum in lampadibus in parabola est bonorum operum copiam, & velut thesaurum quendam in futurum Christi aduentum recondere, vt cap. 6. 20. Christus dixit, *Thesaurizate vobis thesaurum in cœlo, vbi neque ærugo, neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt.* Quinta pars sunt vasa,
B quæ Hilarius humana corpora esse dicit, quemadmodum D. Paulus 2. ad Corinth. 4. 7. dixit, *habemus thesaurum in vasis fictilibus.* Meliùs animam, aut conscientiam interpretabimur, quæ bonorum operum sedes, & receptaculum est. Sexta pars est, quòd sponsus dicatur longam traxisse moram, quo minimè dubium est Christum significare voluisse longum restare tempus vsque ad aduentum suum, vt falsam discipulis opinionem eriperet, qui existimabant eum statim post resurrectionem venturum esse, quemadmodum Chrysostomus obseruauit. Eodem modo Hieronymus, & Hilarius moram sponsi pœnitentiæ tempus esse dicunt. Loquitur autem Christus accommodatè ad virgines, quæ sponsi aduentum expectabant, quibus quia statim, vt ille sperabant, non venit, ni-
C miùm morari videbatur. Sic enim natura fit, vt expectantibus omne tempus longissimum esse videatur; alioqui noluit Christus ex sententia sua significare longè aduentum suum adhuc abesse; nam, vt Ioannes ait 1. epistola ca. 2. 18. *Nouissima hora est*, neque conueniebat ad parabolæ sententiam, vt doceret longè aduentum suum adhuc distare, ne homines, quos diligentes, vigilantes, atque paratos efficere volebat, negligentes, desides, & securos efficeret. Septima pars est, quòd omnes virgines dormitasse dicantur, atque dormiisse, quod Hilarius, & Chrysostomus hoc loco, & D. Augustinus epistola 120. cap. 32. & D. Basilius in moralibus cap. 5. interpretantur omnes virgines mortuas esse, antequàm Christus veniret. Auctor verò imperfecti dormiuisse, id est negligẽtes fuisse, quòd
D facilè probarem, nisi æquè sapientes, atque insipientes dormiuisse dicerentur. Itaque dormire interpretor desinere de aduentu Domini cogitare, & eum eo tempore, quo venit, non expectare; quod & bonis, & malis accidet, & omnibus, qui diu aliquem expectarunt, euenire solet, vt expectare eum desinant, & illis iam non expectantibus, aut non cogitantibus, hoc est dormientibus, veniat; quod & temporis, quo sponsus venit, id est mediæ noctis circumstantia declarat, quæ parabolæ octaua pars est, quam qui ex consuetudine sine alia sententiæ significatione adductum esse putant, quòd solerent sponsi media nocte ad domum sponsæ venire, quemadmodum hæreticorum interpretes dicunt, sensum mihi non solùm non assequi, sed etiam euertere videntur, & inter se repu-
E gnantia coniungere. Si enim media nocte, non ante, sponsi veniebant, quomodo moram fecit, cùm media nox nondum esset? quomodo visus est virginibus nimiùm morari, cùm scirent ante mediam noctem venire non debere? Fuerunt veteres auctores, qui Christum media nocte venturum esse crederent, quod Chrysostomus, & Euthymius probabile putant, & hymno quodam Ecclesiastico confirmari quodammodo videtur. Eam Hieronymus Apostolicam traditionem vocat, vt in Pascha ideo ante noctem mediam populum dimittere non liceat, quòd Chri-

stus

ſtus ea hora, ſicut olim in Ægypto, venturus crederetur, Iudæos etiam Meſſiam ſuum media nocte expectare. Sed in Chriſti ſententia hærendum, *neſcitis diem, neque horam.* Quod ergo medio nocte veniſſe dicitur ſponſus, nihil aliud ſignificat, quàm eo tempore veniſſe, quo minimè expectabatur. Quis enim crederet media nocte venturum eſſe, cùm omnes homines ſumma occupat quies, quemadmodum rectè Gregorius, Hilarius, Hieronymus, Auguſtinus eodem loco, Theophylactus, & Beda interpretantur? Nona pars eſt clamor, qui media nocte factus eſt, *ecce ſponſus venit.* Hic proculdubio clamor ille eſt, qui capite præcedenti verſu 31. per tubam, & vocem magnam ſignificatus eſt, vt Origenes, Chryſoſtom⁹, Auctor imperfecti, Euthymius, Theophylactus, Hieronyminus, & Auguſtinus epiſtola 120. cap. 34. expoſuerunt. Decima pars eſt, quæ ponitur verſu 7. *Tunc ſurrexerunt omnes virgines illæ, & ornauerũt lampades ſuas,* quod Hilarius de corporum reſurrectione, atque reformatione interpretatur. Meliùs eadem epiſtola D. Auguſtin. Auctor imperfecti, & Beda hoc loco exponunt audito rumore aduentus Chriſti fore, vt omnes homines, qui quaſi oppreſſi ſomno de illo non cogitabant, veluti expergiſcantur, ſicut D. Paulus dicit, *Hora eſt iam nos de ſomno ſurgere, nunc enim proprior eſt noſtra ſalus, quàm cum credidimus*, ad Rom. 13. 11. Ornare verò lampades ſuas eſt opera, quæ quis facit, ad reddendam in iudicio eorum rationem in memoriam reuocare. Vndecima eſt, quòd virgines fatuæ dicunt ſapientibus, *Date nobis de oleo veſtro, quia lampades noſtræ extinguuntur*, qua re dubium non eſt ſignificari fore, vt homines, qui bona opera non habuerint, nimis ſerò, cum iudicabuntur, Sanctorũ auxilium implorent, vt Auctor imperfecti interpretatur, quaſi velint ſe aliorũ bonis operibus tegere. Duodecima eſt, quòd ſapientes virgines reſpondent, *Ne forte non ſufficiat nobis, & vobis, ite potius ad vendentes, & emite vobis*; vbi duo animaduerſione digna ſunt: alterum quòd ſapientes virgines negent inſipientibus auxilium, non quòd, ſi poſſent, dare non velint: ſed quòd tam ſerò dare non poſſint, vt Chryſoſtomus, Euthymius, & Theophylactus exponunt; aut, quod probabilius eſt, quia, vt Auctor imperfecti ait, nemo erit in illo tam horrendo iudicio, qui ſibi ſatis confidat, ſatiſque bonorum operum habere videatur; hoc enim verba illa præ ſe ferunt, *ne forte non ſufficiat nobis, & vobis.* Quibus verbis neque Eccleſiæ theſaurus, qui Sanctorum meritis conſtat, nec eorum in alios homines ſuffragia tolluntur, quaſi vnius bona opera iuuare non poſſint alterum. Eadem enim ratione probaretur Sanctos etiam, dum viuerent, alios viuentes ſuis precibus iuuare non potuiſſe, quod omnibus ſcripturis ſacris contrarium eſt; ex iiſdem etiam diſcimus Sanctorum meritis mortuos adiuuari, hoc enim apud Lucam cap. 16. 9. Chriſtus declarat, *Facite*, inquit, *vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cum defeceritis recipiant vos in æterna tabernacula*; ſicut & aliorum fidem, atque laborem aliis ſæpe prodeſſe, ex cap. 9. 2. multi, vt illic diximus, veteres auctores rectè collegerunt, *Videns*, inquit, *Ieſus fidem eorum dixit paralytico, Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.* Quid ergo eſt, quod hoc loco ſignificatur? Illud nimirum, tantùm in iudicio illo extremo vnumquemque ex propriis operibus, non ex alienis eſſe iudicandum, vt D. Paulus dicit 2. ad Corinht. 5. 10. & vnumquemque onus ſuum portaturum, vt ait ad Galat. 6. 5. Sic D. Auguſtinus epiſtola illa, quam ſæpe citauimus 120. exponit; atque ita intelligendum eſt, quod Hilarius & Chryſoſtomus ſcribũt, declarari hoc loco neminem aliena opera iuuare. Alterum eſt, quòd fatuæ virgines ad vendentes mittuntur, vt oleum ſi-

Sanctorum merita mortuis vtilia.

A bi emant. Vendentes Origenes, & Auctor imperfecti Eccleſiæ Doctores interpretantur, qui verbum Dei non pretio; ſed ſalute, & fidei confeſſione vendunt, ſicut D. Paulus ait, *non quæro, quæ veſtra ſunt; ſed vos* 2. ad Corinth. 12. 14. & ſicut eos, quos ad Euangelium duxerat, gaudium ſuum, & coronam vocat ad Philippen. 4. 1. Auguſtinus verò, Gregorius, & Beda vendentes adulatores intelligunt, qui falſarum laudum fumos venditare ſolent, quaſi per ironiam hæc dicta ſint, Ite ad adulatores, quorum laudationibus delectabamini, & videamus, quid vobis eorum laudes prodeſſe poſſunt. Hieronymus in hunc mundum fatuas virgines, id eſt homines bona opera non habentes his verbis remitti putat, vt bonorum operum oleum multo B ſibi labore comparent. Credo hanc partem parabolæ non eſſe: ſed ornamentum ex conſuetudine eius rei, quæ aut poterat accidere, aut vero ſimilis erat, ad explendam narrationem adiectum, ſicut & quòd ſapientes virgines dicunt, *ne forte non ſufficiat nobis, & vobis*; vtrumque enim non ad aliquid ſignificandum, ſed quia vero ſimile erat ad eum modum reſponſuras fuiſſe, virgines dixiſſe perhibentur. Itaque operæpretium non facit, qui horum verborum ſenſum non neceſſaria ſubtilitate diſquirit, id ex verſu 10. intelligitur, vbi dicuntur virgines fatuæ ad emendum oleum abiiſſe; nec enim ea re ſignificari poteſt eos, qui bona opera non habuerunt, in hunc mundum ad ea emenda, id eſt comparanda eſſe remittendos. Vnuſquiſque enim re- C feret, prout ante diem illum geſſerit in corpore, ſiue bonum, ſiue malum vt 2. ad Corinth. 5. 10. docet D. Paulus: ſed dictum id eſt, quia vero ſimile erat virgines fatuas ad emendum oleum, cùm ab aliis virginibus illud accipere non poſſent, ituras fuiſſe, & oportuit Chriſtum veriſimilem texere narrationem; quod ſi hoc aliquam ſignificationem habet, illud tantum, vt mihi videtur, ſignificare poteſt, homines ſtultos, & improuidos nimis ſerò, & cum tempus iam præterierit, bona volituros opera comparare, & ſerò eſſe diligentes. Decimatertia pars eſt, quòd ſponſus dicatur veniſſe interim; quod nemo dubitat Chriſti ad iudicium aduentum ſignificare. Decimaquarta, quòd quæ paratæ erant cum ſponſo ad nuptias, id eſt ad nu- D ptiarum locum, & conuiuium intrauerint; quo vita beata declaratur, vt Apocalypſis 19. 7. *Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriam Deo, quia venerunt nuptiæ agni, & vxor eius præparauit ſe*, & verſu 9. *Et dixit mihi, ſcribe, beati, qui ad cœnam nuptiarum agni vocati ſunt.* Decimaquinta eſt, quòd ianua clauſa fuiſſe dicitur, cum fatuæ virgines redierunt; quod nihil aliud ſignificat, quàm eas nimis ſerò bona opera facere voluiſſe, cùm tempus iam non eſſet operandi, ſicut Chriſtus dixit Ioannis 9. 4. *Venit nox, quando nemo poteſt operari*; neque vltra diſcutiendum eſt, quomodo fatuæ virgines peracto iam nouiſſimo iudicio in cœlum redierint, ianuamque pulſauerint, & Chriſtum ſolicitauerint precibus, vt ſibi aditum aperiret. Hæc enim o- E mnia, ſicut & illa, quæ paulo ante diximus, non ad ſignificandum; ſed ad explendum, ornandumque parabolæ contextum adiecta ſunt; neque quia id in cœlo euenturum eſt, ſed quia inter homines vero ſimile erat euenturum fuiſſe, &, vt ait Gregorius homilia in hæc verba 12. illud tantùm indicatur, *Ibi tũc à Deo non poſſe mereri, quod petit, qui hîc noluit audire, quod iuſſit.*

12. *Neſcio vos.*] Omnes & veteres, & noui Theologi obſeruarunt ſciendi verbum hoc loco, & aliis conſimilibus non cognitionem, ſed affectum declarare, & vt vocant, ſcientiam approbationis, quaſi dicat Chriſtus non approbo vos, non agnoſco pro filiis meis, aut, vt ait Auctor imperfecti, non video in vobis ſignacu-

Scire in ſcriptura idem nonnunquã, quod approbare.

lum

lum spiritus mei, de quo 2. ad Corinth. 1. 12. & ad Ephes. 1. 3. & 4. 30. loquitur D. Paulus.

14. *Sicut enim homo peregrè proficiscens.*] Imperfecta, & pendens oratio. Nihil enim est, quod particulę *Sicut* respondeat, compleatque sententiam, vt Origen. tractatu in Matthæum 33. animaduertit. Itaque intelligendum aliquid necessariò; vt sic est regnum Dei, quemadmodum vers. 1. dixit, *Simile est regnum cælorum decem virginibus.* Similis oratio apud Marcum cap. 13. 34. Potest dubitari num eadem hæc parabola sit, atque illa, quæ apud Lucam est cap. 19. 11. multa enim à Matthæo hîc, & à Luca illic dicuntur dissimilia. Lucas & alio loco, & occasione alia propositam narrat, cum prandisset apud Zachæum Ierosolymam veniens, antequàm asino insidens ingrederetur: Matthæus cùm sederet in Monte oliuarum tertio post celebrem illum ingressum die vt cap. 24. 3. probauimus; Lucas decem, Matthæus tribus seruis dominum bona sua distribuisse narrat; Lucas singulis seruis minas singulas dedisse; Matthæus vni quinque talenta, alteri duo, tertio vnum; Lucas primum seruum vna mina decem, secundum quinque lucrifecisse; Matthæus primum quinque talentis alia quinque, secundum duobus quatuor; Lucas seruum illum pigrum minam suam in sudario ligatam habuisse; Matthæus in terram defodisse. Quibus argumentis adductus Chrysostomus diuersas putat esse parabolas. Hieronymus tamen & Ambrosius in commentariis in cap. 19. Lucæ, vnam faciunt. Hoc potius probo, & quia ab omnibus recentioribus etiam auctoribus eadem esse dicitur, à quibus nolo sine magnis argumentis dissentire: & quia vix vero videtur simile Christum tam breui temporis interuallo bis eandem parabolam diuersis verbis proposuisse. Quod ergo Lucas alio loco, & tempore, quàm Matthæus propositam fuisse indicat, nouum non est, vt Euangelistæ in loci, ac temporis circumstantiis discrepare videantur, dum summæ rei gestæ non ordinis ac temporis rationem habent. Credendum ergo hæc Christum, antequàm Ierosolymam ingrederetur, dixisse, quia id Lucas dixit, Matthæus tacuit, non contradixit. In cæteris verò rebus, quibus videntur dissidere, non Christi verba, sed totius parabolæ sensum explicare voluerunt: sensus autem & apud Lucam, & apud Matthæum, licet verba varient, idem est: estque credibile Matthæum potiùs, quam Lucam Christi verba retulisse, & quia præsens fuerat, & quia distinctiùs videtur totam parabolam enarrare. Fortasse Lucas, quia Christus in præcedente parabola regnum cælorum decem virginibus comparauit, eundem hîc numerum vsurpauit. Sed id ad sensum nihil refert. Vellem Augustinus in libris de consensu Euangelistarum suam de hac re sententiam exposuisset: sed quæstionem non proposuit. Videndum nunc est, quò parabolæ sensus spectet. Eodem, vt ait Euthymius, quò illa superior de fideli seruo, quem dominus longè abiens familiæ suæ dicitur præfecisse cap. 24. 45. Eodem etiam, quò præcedens parabola decem virginum; acceptam à Deo fidem, & gratiam diligentia, bonisque operibus excolendam, atque augendam esse, vt de se 1. Corint. 15. 10. ait D. Paulus, *Et gratia eius in me vacua non fuit; sed abundantiùs illis omnibus laboraui.* Tum etiam vnumquemque ex propriis operibus iudicandum ver. 21. & 23. Denique nos per gratiam à Deo acceptam eiusdem gratiæ accessionem mereri. Quæ partes parabolæ videri possunt duodecim sunt. Prima homo peregrè proficiscens, quo nemo dubitare potest Christum significari. Expressiùs Lucas c. 19. 11. *Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum.* Nobilem enim vocat; sed non regem, quia nondum re-

A gni possessionem acceperat, qua accepta regem appellat; sicut & Matthæus nunc hominem, postea regem vers. 34. Secunda pars est, quòd homo ille nobilis, id est Christus peregrè dicatur proficisci, quod Chrysost. & Theophylactus de incarnatione videntur interpretari; quasi peregrè profectus fuerit, cùm è cælo in terram venit; & peregrè abierit, cum à terra in cælum rediit, non quod cælum à terra longè distet, sed quòd status ille Christi cælestis, quo & ante incarnationem in forma Dei erat, & post ascensionem sedet ad dexteram patris, longissimè ab eo distet, quo habitauit in nobis *habitu inuentus, vt homo,* aut potiùs *vermis, & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis.* Philip. 2. 7. Psal. 21. 7.

B Alij peregrè profectum dicunt, quia in cælum ascendit, quod longè abest à terra, vt Origen. Auctor imperfecti. Hieronym. Beda. Alij, quòd non nisi longo post tempore venturus esset, quemadmodum si multorum annorum peregrinationem suscepisset, vt Chrysostom. etiam indicauit. Hoc mihi magis placet. Nam loci distantia nihil; temporis verò longinquitas multùm ad rem pertinebat. Voluit enim dominus longa absentia seruorum suorum fidem, diligentiamque experiri, vt c. 21. 33. & 24. 48. & supra hoc capite versu 5. Tertia sunt serui, quos maior pars veterum auctorum Ecclesiæ Doctores interpretantur, quòd illis Christus diuersa talenta, id est aliis maiorem, aliis minorem gratiam ad prædicandum Euangelium, & ad exponendas scripturas sacras contulisse videatur, vt Origenes tractatu in Matth. 33. Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Euthymius, & Theophylactus in

C commentariis, & D. Ambrosius in cap. Lucæ 19. & Cæsarius homilia 22. In hanc sententiam Iustinus in Tryphone hanc parabolam aut exposuit, aut accommodauit. Alij seruos omnes homines, saltem Christianos intelligunt: omnibus enim Deus talentum aliquod, id est gratiam aliquam dedit, qua negotiarentur; id est adiuncta sua diligentia, & eiusdem gratiæ incrementum, & vitam æternam mererentur. Sic Anastasius quæstione 84. & Theophilus Antiochenus libr. 1. Allegoriarum. Hanc ego interpretationem altera meliorem iudico, quia, vt ait Lucas, non solis Apostolis, qui Euangelij Doctores erant; sed omnibus, qui aderant, auditoribus parabolam Christus proposuit, & quia, vt sæpe monere soleo, non

D est sine necessariis argumentis scripturæ sententia restringenda.

Vocauit.] Adnotarunt quidam nouorum hæreticorum interpretes hanc in vocandi verbo vim esse, vt significetur nullum Ecclesiæ Doctorem, nisi legitimè vocatum, Euangelium debere prædicare. Iam docuimus non agi tantum de Doctoribus. Itaque futilis est ista subtilitas; sed non est tamen, quamuis aduersariorum, consilium contemnendum; rectè enim monent nos, vt eos, quia legitimè vocati non sunt, non Ecclesiæ Doctores, sed hæreticos esse intelligamus. Quarta pars est quod dicatur homo ille seruis suis bona sua tradidisse, quod versu 15. & deinceps nomine talentorum explicatur. Itaque eadem pars parabolæ est, *tradidit eis bona sua,* & quod postea sequitur, *vni dedit quinque ta-*

E *lenta, alij autem duo, alij verò vnum.* Talenta ergo, & bona quæ Deus hominibus distribuit D. Ambrosius in commentariis in cap. 19. Lucæ naturalem rationem esse dicit, quam qui diligenter excolit, dignus videtur esse, vt eius naturæ gratia insuper addatur, id est, vt plura illi committantur talenta. Hoc & nimis latè patet, quia omnibus hominibus natura data est, cùm Christus de solis fidelibus loqui videatur, & non video quomodo cum eo verbo, quod sequitur versu 15. cohærere possit; *vnicuique secundùm propriam virtutem*; nec enim natura, aut naturalis ratio vnicuique secundùm

propriam virtutem data eſt, cùm nemo, antequàm naturam haberet, virtutem vllam habere poſſet. Alij bona, & diuerſa talenta diuerſa officia Eccleſiaſtica interpretantur; quale eſt Epiſcopi, Presbyteri, Diaconi, vt Auctor imperfecti homilia 53. Alij ſenſus, vt Hieronymus, & Beda, quorum interpretatio eadem ratione, qua illa prima D. Ambroſij refelli poteſt. Pleriqueta lentum ipſum Euangelium, & verbum Dei, quod Doctoribus exponendum, atque annuntiandum committitur intelligunt, vt Iuſtinus in dialogo contra Tryphonem, Origenes tractatu in Matth. 35. Hilarius cano. 27. Chryſoſtomus, & Theophylactus in hunc locum. Alij generaliùs omnia gratiæ, quam vocant, gratis datæ genera per talenta diuerſa intelligenda eſſe volunt, vt Anaſtaſius quæſtione 84. Quæ omnes interpretationes nimis mihi Chriſti ſenſum reſtringere videntur. Itaque generaliter expono talenta omnia dona, quæ à Deo hominibus dari ſolent, ſignificare; inter quæ gratia, quam vocant, gratum faciens, cuius ſuperiores auctores non meminerunt, primum locum tenet. Eam Deus hominibus tribuit, vt adhibita ſua ex parte diligentia multiplicent, & augeant, non vt in terram defodiant, id eſt otioſam eſſe ſinant, quemadmodum de ſe dixit D. Paulus, *& gratia eius in me vacua non fuit* 1. ad Cor. 15. 10. & ſicut eoſdem monet Corinthios, dent operam, ne gratiam Dei fruſtra accepiſſe videantur 2. ad Cor. 6. 1. Quinta pars parabolæ videri poteſt numerus talentorum, quod alij quinque, alij duo, alij vnum tantum data ſint. Hoc enim Hieronymum, & Bedam alioſque nonnullos impulit interpretes, vt ſubtiliter quærerent, quid per quinque, quid per duo, quid per vnum ſignificaretur; &, vt alij per quinque talenta quinque ſenſus; per duo intellectum, & voluntatem; per vnum memoriam; alij per quinque talenta quinque legis libros; per duo vetus, nouumque Teſtamentum; per vnum totam ſcripturam ſacram interpretarentur: quod ſententiæ Chriſti videtur eſſe contrarium, qui haud dubiè plùs per quinque, quàm per duo, quam per vnum ſignificare voluit; horum verò magnorum licet auctorum ratione, atque ſententia plus duo, quàm quinque ſignificarent. Itaque hunc ego numerum nihil ad ſenſum parabolæ pertinere arbitror, quod ex Lucæ c. 19. 13. manifeſtum eſt, qui non alij quinque, alij duo, alij vnum talentum, ſed ſingulis ſeruis ſingulas minas datas fuiſſe dicit. Quòd ſi numerus ad parabolæ ſententiam pertineret, Lucas eum minimè variaſſet: mutaſſet enim Chriſti ſententiam. Quia verò illud in parabola potiſſimùm agebatur, vt doceret Chriſtus alios homines cum gratia Dei diligentiùs, alios negligentiùs cooperari, hoc tantùm Lucas expreſſit dicens, vnum ex decem illis ſeruis vna mina decem; alium quinque lucrifeciſſe. Si quid numerus apud Matthæum myſterij habet, hoc tantùm habet, vt generaliter ſignificetur nec omnibus hominibus æqualia à Deo dona dari, nec æqualiter omnes cum acceptis cooperari donis. Quòd autem dicat quinque potiùs, quàm ſex; duo potiùs, quàm tria, in eo nihil exiſtimo eſſe myſterij. Quòd verò ait Chriſtus talenta diſtributa eſſe *vnicuique ſecundum propriam virtutem*, haud facile eſt interpretari. Hilarius, Auctor imperfecti, & Theophylact. propriam cuiuſque virtutem fidem intelligere videntur, quam prout quiſque maiorem, aut minorem habet, maiorem, aut minorem à Deo accipit gratiam. Periculoſa ſententia, ſi intelligant nos fidem ex nobis ipſis habere, vt propria cuiuſque virtus dici poſſit. Nam, vt ait D. Paulus, *Dei donum eſt*. (Eph. 2. 8.) Fuit in eo Origenes errore, vt ex commentariis in hunc locum apparet; fuit aliquando etiam D. Auguſtinus, vt ipſe ſe reprehendens aduerſus Pe-

A legianos ſcribens ſæpe teſtatur; meliùs Hieronymus, & Beda videntur interpretari *vnicuique ſecundum propriam virtutem*, id eſt prout ſe quiſque ad recipiendam gratiam diſponit; hoc enim Eccleſiaſticum eſt dogma, licet hæretici repugnent, & omnino verum, quãuis non auſim affirmare id Chriſtum dicere voluiſſe: In medio relinquo. Nam aut vera eſt interpretatio, aut ſimillima veræ. Non exiſtimauerim abſurdum, ſi quis dixerit propriam cuiuſque virtutem naturam eſſe, quam etſi ex Deo, non ex nobis ipſis habemus, tamen nihil tam noſtrum vocare poſſumus; & eſt valde meo iudicio vero ſimile Deum in diſtribuendis donis ſuis naturę vniuſcuiuſque rationem habere: quis enim dubitet Moyſi propterea gubernandi ſpiritum,
B & gratiam potiùs, quàm aliis contigiſſe, quia natura ſua prudentiſſimus, &, vt ſcriptura teſtatur, omnium hominum mitiſſimus erat? Scio & poſſe, & aliquando ſolere balbutientes Eſaias adhibitis ex altari carbonibus eloquentes efficere. Scio & per aſinam loqui; ſed hoc rarum, illud vſitatum eſt. Quamquam mea hæc eſt ſententia, non illa quidem omnino certa, ſed, ærectis, vt mihi videtur probabilior, verbum hoc, *vnicuique ſecundùm propriam virtutem*, non ad aliquid in parabola ſignificandum, ſed ad explendam parabolæ narrationem ex conſuetudine hominum, ex quibus parabola ſumebatur, Chriſtum adhibuiſſe; cuiuſmodi exempla multa iam in ſuperioribus parabolis adnotauimus, vt in hoc ipſo cap. ver-
C ſu 10. 11. & 12. Quia ergo ſolent homines bona ſua ſeruis non temerè, & æqualiter; ſed pro cuiuſque virtute, ac fide diſtribuere, dixit Chriſtus hominem illum peregrè proficiſcentem alij quinque, alij duo, alij vnum talentum tradidiſſe, *vnicuique ſecundùm propriam virtutem*, non quòd Deus ſecundùm propriam cuiuſque virtutem gratiam diſtribuat; in eo enim non eſt parabola ad rem ſignificatam accommodanda; ſed quòd id homines, de quibus Chriſtus loquebatur, facere ſoleant; &, vt ſæpe diximus, voluit Chriſtus in parabolis vero ſimilia, & fieri ſolita narrare; etiamſi nihil ad finem parabolæ pertinerent. Sexta pars eſt, quod dicitur verſu 20. *Domine quinque talenta tradidiſti mihi, ecce alia quinque ſuperlucratus ſum.* Similiter,
D quod de eo, qui duo acceperat talenta dicitur verſu 22. alia duo lucratum eſſe; quid enim ſit alia talenta ſuperlucrari, variè veteres interpretes exponunt. Illi, quos diximus per talentum verbum Dei intellexiſſe, præterea etiam Anaſtaſius plura talenta ſuperlucrari interpretantur plures homines Chriſtianos facere, ſicut loquitur Diuus Paulus primæ epiſtolæ, ad Corinthios nono decimonono vigeſimo. *Nam, cum liber eſſem ex omnibus, omnium me ſeruum feci, vt plures lucrifacerem, & factus ſum Iudæis, tanquam Iudæus, vt Iudæos lucrarer; iis, qui ſub lege ſunt, quaſi ſub lege eſſem, cùm ipſe non eſſem ſub lege, vt eos, qui ſub lege erant, lucrifacerem.* Alij plura talenta ſuperlucrari eſſe dicunt maiorem ſcripturarum, quæ ſibi commiſſæ ſunt, & diuinarum re-
E rum notitiam ſibi comparare, vt Hieronymus in commentariis. Alij fidei opera adiungere, vt Hilarius canone 27. Hęc omnia Chriſti ſententiam nimis reddunt anguſtam: itaque Auctoris imperfecti mihi placet interpretatio, vt accepto talento plura talenta ſuperlucrari ſit accepta gratia bene vtendo gratię acceſſionem mereri; hoc enim & Catholica docet Eccleſia, & aptè conuenit in hunc locum, vbi id Chriſtus agebat, vt doceret eos, qui acceptis talentis bene, diligenterque negotiati eſſent, dignos eſſe, quibus plura talenta traderentur. Hoc enim eſt, quod ait verſu 28. *Tollite itaque, ab eo talentum, & date ei, qui habet decem talenta*, & verſu 29. *Omni habenti dabitur, & abundabit.* Nã ſi forte magis placet plura talenta ſuperlucrari hoc eſſe

Num. 12. 3. Eſa. 6. 6. Num. 22. 28.

per acceptam gratiam plura bona opera perficere; vnde illud consequatur, quod modo dicebamus, vt quò quisque plura bona opera facit, maiorem gratiæ accessionem mereatur; sicut illi, qui alia quinque talenta super lucratus fuerat, vnum insuper talentum inutilis serui datum est. Septima pars est versu. 18. *Qui autem vnum acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui.* Itaque videndum est quid sit talentum in terram defodere. Duo mihi videntur hac re significari; nimia negotiandi negligentia, cui opponitur, quod postea huiusmodi seruo Dominus dicit versu 27. *Oportuit te committere pecuniam meam nummulariis*, nummulariis enim damus eam pecuniam, qua negotiari volumus; in terram defodimus eam, quam otiosam habemus: defodere ergo talentum est gratiam Dei, vt loquitur D. Paulus, in vacuum accepisse. (1 Cor. 6. 1.) Significatur deinde nimius quidam timor perdendi talenti. Vtrumque vsu venire solet his, qui nimio quodam metu vota, aut Euangelica consilia violandi dicunt se sola præceptorum obseruatione esse velle contentos, ne dum consilia obseruare volunt, ne præcepta quidem obseruent, id est dum talentum ad negotiandum exponunt, non solùm lucrum nullum faciant, sed sortem etiam perdant: nam plerumque & lucrum perdunt, & sortem, & neque consilia obseruant Euangelica, neque præcepta; sicut seruus ille negligens caussatus se austerum, & rigidum habere dominum, qui meteret, vbi non seminasset, ideoque talentum in terram defodiens non solùm nullum fecit lucrum, sed talentum etiam, quod maxime volebat defodiendo seruare, perdidit. Auctor operis imperfecti talentum in terram defodere esse dicit acceptam gratiam obruere carnali vita; Ambrosius vero in commentariis ad id caput Lucæ rectam, naturalemque rationem obruere voluptate. Sed hæc allegorica sunt. Ille, quem indicauimus, nisi fallor, verus est sensus; Lucas non dicit seruum illum negligentem acceptam minam in terram defodisse; sed sudario ligasse, eodem sensu. Vtraque enim metaphora quamuis diuersa, idem significatur, gratiam, dum nimis timidè seruare volumus, otiosam reddi, & ad extremum amitti. Dubitant nonnulli cur potius Christus dixerit seruum illum, qui vnum, quàm cæteros, qui plura acceperant talenta, in terram ea defodisse. Nihil fortassis in eo mysterij est, cùm Lucas dicat singulos seruos minas singulas accepisse; si quid autem est, hoc esse arbitror, vt serui illius culpa, negligentiaque exaggeretur, qui cum minus accepisset, minore quoque labore & acceptum seruare, & eo negotiari potuit; quod cum non fecerit, dignus fuit, à quo illud ipsum, quod acceperat, vnum talentum tolleretur. Quod non ita ad rem parabolæ subiectam accommodandum esse puto, vt significetur semper eos, qui minus à Deo gratiarum acceperunt, esse in eis excolendis negligentiores. Nec enim id perpetuò verum est, sed vt significetur magis esse reprehendendos, qui cùm minus oneris acceperint, minus diligenter, fortiterque tulerunt; & qui cùm minus acceperint gratiæ, minus bene rationem reddiderunt, quia facilius est paruæ, quàm magnæ pecuniæ rationem reddere. Octaua est versu. 19. *Post multum verò temporis venit dominus seruorum illorum*; qua parte dubium non est secundum Christi aduentum significari, qui longo post tempore futurus erat. Nona est, quod eodem loco dicitur, *& posuit rationem cum eis*, quod nihil aliud significat, quam Christum in iudicio rationem acceptæ gratiæ ab omnibus, qui se eius seruos profitentur, exacturum esse. Decima est versu. 21. *Ait illi dominus eius, Euge serue bone, & fidelis, quia in pauca fuisti fidelis, super multa te constituam,*

(Contra [illegible])

A quod idem & alteri seruo, qui duo talenta multiplicauerat versu. 23. dicit. Hac re docet Christus maiora se bonis seruis, quàm ipsorum merita, præmia daturum esse, quia *non sunt condigna passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis* ad Rom. 8. 18. & *nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparauit Dominus iis, qui diligunt illum.* Isaiæ 64. 4. & 1. ad Corinth. 2. 9. vt Hieronymus obseruauit. Quid ergo? aliquid accepturi sumus præmij, quod meriti non fuerimus? minimè id quidem dico; omne enim, quod habituri sumus præmium, aut meriti erimus, aut præmium non erit; sed quia non ad æqualitatem iustitiæ, sed ad analogiam dantis, & accipientis aduertendum est, præmium di-
B citur maius esse, quàm meritum. Nota est Alexandri vetus historia, qui cùm poëtæ, vt opinor, propter compositum carmen vim magnam pecuniæ iussisset dari, isque respondisset nimium hoc est poëtæ, subiecit, at Alexandro non est nimium. (*Quo sensu præmiū bonorum operum maius quam meritum.*) Quod sequitur, *in gaudium Domini tui*, non est pars parabolæ distincta, sed explicatio superioris *super multa te constituam.* Hoc enim est super multa seruum constituere, admittere illud ad gaudium domini sui, id est eiusdem regni, eiusdem gloriæ, & eiusdem, quæ inde percipitur, lætitiæ participem efficere; quemadmodum & de ipso Christo dictum est ad Philippenses 2. 7. 8. 9. *Exinaniuit semetipsum formam serui accipiens, & habitu inuentus, vt homo, factus obediens vsque ad mortem, mortem*
C *autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum*; & sicut de Corinthiis dicit D. Paulus 2. ad Cor. 1. 7. *Spes nostra firma est pro vobis, scientes, quòd sicut socij passionum estis, sic eritis & consolationis*, & 2. ad Timoth. 2. 12. *si sustinebimus, & conregnabimus.* Lucas ca. 19. 17. aliquanto aliter scribit, *Euge bone serue, quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem habens super decem ciuitates*, quia vna nimirum mina decem lucri fecerat, & rursus de altero seruo, qui vna mina quinque lucratus fuerat, *& tu* inquit ver. 19. *esto super quinque ciuitates* quod non est in specie, sed in genere ad rem significatam accommodandum; nec enim sensus est fore, vt in cœlo homines aut ciuitatibus, aut vlli omnino officio præficiantur, sed hoc tantùm fore, vt pro suis meritis præmia alij ma-
D iora accipiant, alij minora, sed ex consuetudine, aut Christus, aut Euangelista non verba, sed sensum Christi exprimens dixit, *Esto super decem ciuitates*, quia de rege loquebatur, & regem consuetudo est benemeritos viros gubernandis præficere ciuitatibus. Vndecima pars est ver. 24. *Accedens autem, & qui vnum talentum acceperat, ait, Domine scio, quia homo durus es, metis, vbi non seminasti; & congregas, vbi non sparsisti*; quam nonnulli auctores necessariam, & propriam parabolæ partem facere videntur, quòd id Christus ver. 26. concedere videatur. Itaque quidam interpretantur, *metis, vbi non seminasti*, id est gentes sine lege iustificas, & iustitiam ab illis colligis, in quorum animis legis sementem non feceras; cuius interpretationis auctor
E est Hilarius. D. verò Hieronym. *metis, vbi non seminasti*, id est non solùm ab his, quibus aut Mosaicam, aut Euangelicam legem tradidisti; sed etiam à Philosophis, qui sine lege viuunt, bona opera requiris. Ego hanc non arbitror partem esse parabolæ, sed adiectitium quoddam supplementum ad explicandam vero similem narrationem; nec enim credibile est quemquam damnatum à Christo ita illi responsurum esse; sed fuit vero simile ita fuisse negligentem seruum Domino traditæ pecuniæ rationem exigenti responsurum, vt in illum negligentiæ suæ culpam reiiceret, & suam inertiam Domini seueritate excusaret. Quod ergo sequitur ver. 26. *Serue male, & piger sciebas, quia meto, vbi non semino, & congrego vbi non spar-*

ſi, non ita accipiendum eſt quaſi quod malus ſeruus dixerat, bonus Dominus verum eſſe fateatur; ſed ita quaſi non ex veritate, ſed ex ſerui, quocum dominus loquebatur, opinione dictum ſit. Voluit enim illum propriis verbis coarguere, quemadmodum Lucas expreſſit cap. 19. 22. *De ore tuo te iudico ſerue nequam.* Id Euthymius adnotauit. Duodecima eſt verſ. 27. *oportuit ergo te committere pecuniam meam nummulariis*, quod ſic quidam interpretantur, oportuit te verbum Dei, quod tibi commiſſum fuerat, cum aliis etiam Eccleſiæ doctoribus communicare, qui idem alios docere poſſent. qua communicatione fuiſſet multiplicatum, quemadmodum ad Timoth. ſcribit D. Paulus 2. epiſtola cap. 2. 2. *Et quæ audiſti à me per multos teſtes hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & alios docere.* Ita Origenes, Hieronym. Beda & Euthym. Alij nummularios populum eſſe dicunt, & omnes, qui Euangelium audire poſſunt, quibus dum verbum Dei explicatur, magis ac magis creſcit. Ad hunc modum Chryſoſtom. Hilarius, Auctor imperfecti. Theophylactus etiam, Hieronymus, & Beda ſic interpretantur. Iam ſupra monuimus per talentum non ſolùm verbum Dei eſſe intelligendum, quapropter hæ duæ interpretationes, etſi aliqua ex parte veræ ſunt, tamen plenæ non ſunt, atque perfectæ. Itaque non exiſtimo nimis ſubtiliter diſquirendum eſſe, quid ſignificet pecuniam committere nummulariis; neque enim vt arbitror, neceſſaria parabolæ pars eſt: hoc tantùm ſignificat gratiam, quam à Deo accepimus, omni ſtudio, omni diligentia, omni arte multiplicandam; quemadmodum diligentes mercatores ſolent pecuniam, ne otioſa iaceat, nummulariis in fœnus dare. Poſuit autem Chriſtus exemplum in re vſitatiſſima, & in vna ſpecie, ex qua totum genus intelligeretur. Nec enim vult Deus, vt malis artibus gratiam multiplicemus, nec fœnus, & vſuram probat; ſed negotiatoris diligentiam requirit; quemadmodum cum ſeruum illum laudat, qui Domino ſuo centum cados olei debebat, dixit, *Accipe cautionem tuam, & ſede, citò ſcribe quinquaginta* Lucæ 16. 6. cumque eius exemplo iubet nos facere amicos de mammona iniquitatis; non enim ſerui fraudem approbauit, ſed induſtriam, atque prudentiam, qua vult nos etiam in diuinis rebus vti. Sunt qui duo verba *ſerue male, & piger*, ita diſtinguant; vt malum, quia infidelis, pigrum, quia negligens fuerat, appellauerit, vt Origenes Hieronym. Beda & Auctor operis imperfecti. Decimatertia eſt eodem verſu, *& veniens ego recepiſſem vtique, quod meum eſt, cum vſura.* Vſuram Origenes, Hilarius, Chryſoſtom. Hieronym. & omnes, quos ſupra diximus per talentum Dei verbum interpretari, auditorum fructum, & vtilitatem intelligunt; accommodatè id quidem, ſed anguſtè, quia, vt docuimus, latiùs patet ſententia. Meliùs Auctor imperfecti per vſuram gratiæ, & iuſtitiæ incrementum intelligit. quod accepta gratia bene, ac gnauiter vtentibus ſemper accidit. Ex vtraque interpretatione vna confici poteſt, quæ Chriſti ſententiam exæquet, vt vſuræ nomine quiquid vtilitatis, aut illi, qui gratiam accipit, aut aliis, quibus per eam miniſtrauit, intelligamus. Decimaquarta eſt verſ. 28. *Tollite itaque ab eo talentum*; quod Origenes ſic exponit, quaſi docendi gratia negligentibus doctoribus auferatur. Hoc etiam generaliter interpretor Dei donaiis, qui non bene illis vtantur, tolli ſolere, quod & præcipuè, & ſemper in gratia gratum faciente verum eſt, in aliis ſæpe: nec enim ſemper docendi, & vaticinãdi donum, & alia eiuſmodi generis continuò, ſi quis illis abutatur, auferuntur. Decimaquinta videri poteſt, quòd eodem loco dicitur, *& date ei, qui habet decem talenta*; ſed hanc non exi-

A ſtimo propriè partem eſſe parabolæ; nec enim eadem gratia, quæ vni tollitur, alteri datur; ſed dictum id eſt, quia aut ita inter homines fieri ſolet, vt pecunia ab infideli, & negligenti ſeruo ablata, fideli, ac diligenti tradatur. aut quia vero ſimile erat id dominum facturum fuiſſe, quamuis non idem Deus faciat; non ergo ſignificatur, quòd Deus faciat, ſed quòd negligentes, quòd diligentes homines mereantur. Poteſt lector aliquis dubitare, quomodo poſt iudicium rationes ponendæ ſint, gratias aliis auferenda, aliis conferenda ſit, non quidem eadem; id enim iam docuimus faciendum non eſſe; ſed alia, atque alia. Reſpondeo aut id non pertinere ad finem propoſitæ parabolæ, nec eſſe ad ſententiam accommodandum, aut ſi pertinet, non

B de vltimo, ſed de quotidianis priuatiſque iudiciis intelligendum; quamuis propriè parabola ad vltimum iudiciũ ſpectet. Iudicat enim quotidie homines Deus, & indignis gratiam aufert, dignis auget. Hactenus expoſita parabola eſt: ſequitur parabolæ concluſio generali comprehenſa ſententia.

29. *Omni enim habenti dabitur, & abundabit.*] Origenes ad hunc modum exponit, omni habenti ex ſe fidem dabitur gratia, quam ex ſe non habet: quem errorem, vt caueret, ſupra lectorem monuimus; eodè ferè modo Auctor imperfecti, Hieronym. & Beda, niſi quòd non dicunt fidem quemquam ex ſe habere. *Poteſt*, inquit Hieronym. *Et ſic intelligi, qui fidem habet, &*

C *bonam in Domino voluntatem, etiam ſi quid minus in opere vt homo habuerit, dabitur à bono iudice; qui autem fidem non habuerit, etiam cæteras virtutes, quas videbatur naturaliter poſſidere, perdet.* Hilarius verò, omni habenti Euangelium, & lex etiam dabitur, non recipienti autem Euangelium, lex etiam auferetur. Ego vtrumque accommodatè ad rem ſubiectam interpretandum eſſe arbitror. Agebatur de duobus ſeruis, quorum alter plus pecuniæ reddiderat, quam acceperat, alter tantundem; *Ecce*, inquit, *habes, quod tuum eſt*: ſignificatur ergo non quidem generaliter omni habenti dari, & omni non habenti auferri; ſed omni, qui plus habet gratiæ, quàm acceperat, quia eam adhibita diligentia multiplicauit, maiorem quoque dari gratiam & omni qui gratiam, quam accepit, non multiplicat; ſed otioſam,

D & inutilem retinet, eam ipſam, quam habet, gratiam auferri, quia indignum ſe reddidit, vt haberet. Quæritur à quibuſdam, cur non dixerit; id quod habet, ſed *id, quod videtur habere.* Reſpondet Hieronymus ſuam de fide interpretationem ſequens, *Quidquid ſine fide Chriſti eſt, non ei debet imputari, qui malè eo abuſus eſt; ſed illi, qui malo etiam ſeruo naturæ bonum tribuit.* Auctor verò imperfecti, quia fides, quæ ſine bonis operibus eſt, vera fides non eſt, ſed videtur eſſe, quod idem alicubi Gregorius ſcripſit; ſed nolunt dicere fidem ſine operibus veram fidem non eſſe; ſed inutilem, inanem, mortuam, quemadmodum Diuus Iacobus appellauit. Veram ego rationem, cur Chriſtus dixerit, *quod videtur habere*, eſſe puto, quod ſeruus ille, qui pecuniam in ter-

Homi. 39. in Euang.

E ram defoderat, perinde pecuniam habebat, ac ſi non haberet, quia otioſa, & inutilis erat, ſignificat ergo eos, qui ſimiliter gratiam Dei habent, ita vt per eam nihil boni agere conentur, non tam habere, quàm habere videri gratiam. Dicat aliquis, ſi verè gratiam habet, qui ſic habet, quomodo dixit paulo ante *non habẽti*? Iam diximus illud *non habenti* non eſſe ad acceptam gratiam referendum, ſed ad gratiæ incrementũ, quod cùm habere deberet, non habet; nam ſeruus ille talentum, quod acceperat, habebat; ſed lucrum non habebat: de lucro ergo dictum eſt *non habenti*, de talento verò, quod habebat quidem, ſed inutiliter, & non aliter, quàm ſi non haberet, dictum eſt, quod ſequitur, *& quod videtur habere auferetur ab eo.*

30. In tenebras exteriores.] De tenebris exterioribus cap. 8. 12. à nobis dictum est.

31. Cum venerit filius hominis.] Videtur explicatio hæc esse parabolæ præcedentis; declarat enim Christus, quomodo in iudicio rationes cum seruis suis positurus sit, vt dixerat ver. 19. quemadmodum auctor imperfecti adnotauit. Cur filius hominis Christus appelletur, diximus cap. 8. 20.

In maiestate sua.] Id est ostendens maiestatem suam, quam tunc, cum hæc diceret, non ostendebat. Opponit enim tacitè præsenti futurum tempus, & primo aduentui secundum. Probabile, quod Chrysostomus, & Hieronymus existimant, propterea Christum de futura sua maiestate, & gloria mentionem intulisse, quia paulo post mortem erat aditurus, vt præsentem infirmitatem futura compensaret gloria, & discipulorum animos, ne in fide nutarent, erigeret; quod & alijs locis fecisse sæpe supra obseruauimus.

Et omnes angeli cum eo.] Omnes angelos cum eo venturos dicit, & vt declaret omnes illius esse, & vt futuram aduentus sui maiestatem ante oculos ponat: quemadmodum enim regem in publicum alicuius magnæ rei causa procedentem omnes eius ministri prosequuntur; ita omnes angeli Christum ad iudicium venientem comitaturi sunt. Venient etiam omnes, vt putat Chrysostomus, vt testes singulorum actionum eorum, qui iudicandi sunt, quia *omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capiunt salutis* ad Hebræos 1. 14.

Tunc sedebit.] Non significat ante non esse sessurum; sedet enim etiam nunc ad dexteram patris, quæ sedes maiestatis est; sed tacita est antithesis inter tempus secundi aduentus, & primi, cum hæc Christus dicebat; nondum enim sedebat in sede maiestatis suæ. Nec loquitur de veritate, sed de demonstratione maiestatis: verè enim etiam nunc sedet, sed homines non vident, tunc sedentem videbunt; propterea dicit tunc sessurum esse.

Hebraismus.

Quid per sedem Christi intelligendum.

Super sedem maiestatis suæ.] δόξης αὐτοῦ, gloriæ suæ, Hebraismus pro super sede sua gloriosa, & illustri. Disputat Origenes tractatu in Matthæum 34. qualis ea sedes futura sit; existimat autem per sedem, aut sanctorum perfectiones, atque virtutes intelligendas, in quibus Christus sessurus dicitur, quia sanctis comitatus veniet, vt in ipsis quodamodo insidere videatur; pertinet autem hoc ad regiam maiestatem; solent enim Imperatores aliquando principum humeris gestari. Eandem interpretationem auctor imperfecti videtur approbare, aut angelos, qui propterea Throni nominantur ad Coloss. 1. 16. quòd super eos Deus sedeat, Psalm. 98. 1. *Qui sedet super Cherubim moueatur terra*, & Psalm. 79. 2. *Qui sedes super Cherubim manifestare coram Ephraim, Beniamin, & Manasse.* Beda sedem maiestatis Christi Ecclesiam interpretatur, quæ quasi tribunal eius est. Hæc omnia etsi speciem habent probabilitatis, plus habent allegoriæ, quam litteralis interpretationis. Itaque in re prorsus incerta, quod verò mihi videtur esse simillimum, sequor; Christum super nubem aliquam lucidam, & illustrem sessurum esse, & quia nube euectus in cœlum est Act. 1. 9. & ver. 11. eodem modo dicitur esse venturus; quamuis id non tam ad nubem, quam ad veritatem aduentus referri posse sciam, & quia vbique in nubibus cœli venturus dicitur, vt ca. 24. 30. & 26. 64. & quia per nubem videtur semper diuina maiestas declarari, vt cap. 17. 5. & Exodi. 16. 10.

An omnes homines in iudicio generali interfuturi.

32. Et congregabuntur ante eum omnes gentes.] Hic etiam Origenes disputat, an omnes omnino gentes congregandæ sint, an illæ tantùm, quæ tunc in viuis fuerint, aut soli Christiani: & iam omnes, an ij tantùm, qui, vt ait Diuus Paulus, residui fuerint; & ille, & Euthy. existimant solos congregandos esse Christianos, quia cæteri iam iudicati sunt, vt ait Diuus Ioann. cap. 3. 18. Beda quatuor hominum ordines esse dicit; alij enim, inquit, non iudicabuntur, sed iudicabunt, vt Apostoli, quibus dictum est *Sedebitis & vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel* cap. 19. 28. & de quibus ait Diuus Paulus, *nescitis, quia angelos iudicabimus.* 1. ad Cor. 6. 3. alios, qui iudicabuntur, non iudicabunt; salui tamen erunt, vt illi quibus dicetur, *Venite benedicti patris mei possidete paratum vobis regnū à constitutione mundi: esuriui enim & dedistis mihi manducare; sitiui, & dedistis mihi bibere* infra ver. 34. 35. alij nec iudicabunt, nec iudicabuntur, sed peribunt; quales erunt omnes, qui extra Ecclesiam reperientur, de quibus dicitur Psalm. 1. 5. *non resurgent impij in iudicio:* alij non iudicabunt, sed iudicabuntur, & iudicio condemnati peribunt, vt illi quibus dicetur, *Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & angelis eius: Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare* infra vers. 41. & 42. scriptura vbique omnes homines staturos esse dicit *ante tribunal Christi, vt referat vnusquisque propria corporis prout gessit in corpore siue bonum, siue malum* ad Roman. 14. 10. & 2. ad Cor. 5. 10.

1. Thes. 4. 15.

Quòd autem ait D. Ioann. *Qui non credit, iam iudicatus est*, rectè Theologi interpretari solent, non opus est, vt eius causa iudicio discutiatur, & vt eorum verbis vtar, iam iudicatus est iudicio discussionis, quo minimè indiget, sed nondum iudicatus iudicio approbationis. Denique sensus est, adeò mala est eius causa, vt opus non sit, vt in iudicium tractanda deferatur: cum enim non credat, se ipse condemnat, sicut de hæreticis dicit D. Paulus ad Titum. 3. 11. *Subuersus est, qui eiusmodi est, & delinquit, cùm sit proprio iudicio condemnatus.* Solent in schola à Theologis quædam obiici, primùm, quòd illa verba, *Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare*, & illa his contraria, *Esuriui, & dedistis mihi manducare*, non possunt ad omnes homines pertinere. Multi enim damnandi sunt, qui esurientem Christum non viderunt; cùm illum penitus ignorarent, nec scirent pauperes eius personam gerere; deinde infantes, qui aut saluandi, aut damnandi sunt, nec propterea saluabuntur, quia Christum esurientem pauerunt; nec propterea damnabuntur, quia non pauerunt; non ergo in iudicium venturi sunt. Vna est huiusmodi ad omnes obiectiones, & expedita responsio. Christum vnam speciem pro toto genere posuisse, sicut in exemplis facere consueuimus; nec enim omnibus, qui saluandi sunt, dicturus est, *Esuriui enim, & dedistis mihi manducare*, nec omnibus, qui damnandi, *Esuriui, & non dedistis mihi manducare*, sed quibusdam: hoc enim exemplo tantùm docere voluit, se neminem temerè aut saluaturum, aut damnaturum esse, sed iustissima de causa, eaque publicè, & coram hominibus declarata, quemadmodum in forensibus sententijs fieri solet; vnde videtur Christus metaphoram sumere voluisse. Ergo & infantes, & infideles omnes iudicabuntur; sed illis, cur aut saluentur, aut condemnentur alia reddetur causa. Potest aliquis dubitare, cur potius dixerit *congregabuntur omnes gentes*, quàm omnes homines: fortasse quia illud plus ponderis habebat; explicatur enim nomine omnium gentium non solùm omnium hominum multitudo; sed etiam varietas, & faciebat ad iudicis maiestatem, vt explicaretur eum diuersarum gentium iudicem futurum esse.

Cap. 18. Iudicium discussionis & approbationis.

33. Et statuet oues quidem à dextris suis, hædos autem à sinistris.] Minimè dubium est bonos oues, malos hædos appellari, cur autem, id est dubium. Origenes, Euthymius, & Theophylactus bonos quidem

Cur boni cū ouibus, mali cum hædis comparati.

oues, quia mites sunt; malos hircos, quia asperi, & per prærupta ascendentes, id est non recta, & plana incedentes via, vocari putant. Hilarius verò, & Chrysost. itemque Euthym. & Theophylact. bonos oues, quia vtiles, & fructuosi; malos hircos, quia infructuosi sunt. Credo ego primùm propterea Christum ouium, & hœdorum metaphora vsum fuisse, quia versu præcedenti dixerat, *& separabit eos ab inuicem, sicut pastor segregat oues ab hœdis*; per oues autem bonos: per hœdos malos intelligi voluisse, quia oues hœdis meliores sunt. Eademque de causa dicit se oues ad dexteram, hœdos ad sinistram positurum esse, quia locus dexter sinistro honorificentior est, quemadmodum & Hilarius indicauit, cuius sententiam magis probo, quàm illam Origenis, Hieronymi, Bedæ, & Auctoris operis imperfecti, qui existimant propterea bonos ad dexteram, malos ad sinistram futuros esse, quòd in scripturis sacris dextera bonum; sinistra malum significare soleat, vt Ecclesiastis 10. 2. *Cor sapientis in dextera eius, & cor stulti in sinistra illius*, id est, cor sapientis semper bonum, cor stulti semper malum cogitat. Solet quæri, vbi infantes futuri sint, qui sine baptismo ex hac vita decesserunt, cùm non sint propter opera, sed propter vitiosam originem condemnandi. Certus, & minimè hæsitans respondeo ad sinistram futuros esse, sicut ad dexteram alios infantes, qui non propter bona opera, sed propter susceptu baptismi gratiam saluandi sunt. At in iudicio, vt ex sententia manifestum videtur esse, non nisi de bonis malisque operibus agetur. Id constanter nego: merita enim cuiusque ponderabuntur, quæ non semper in operibus; sed in solo aliquando animo, in sola gratia, in sola origine consistunt; sed, vt diximus, non fuit Christo propositum omnes causas, cur alij saluandi, alij damnandi essent, explicare; sed exemplum tantùm in vna specie proponere, ex quo aliæ etiam species, & causæ intelligerentur.

Infantes nō baptizati in iudicio ad sinistram erunt.

34. *Tunc dicet rex.*] Non vocauerat se regem ante, sed hominem, & filium hominis, & apud Lucam hominem nobilem, qui peregrè profectus esset, vt regni capesseret possessionem, nunc vocat regem, quia de eo tempore loquitur, quo accepto iam regno rediturus est; tum etiam, quia ante nondum regiam descripserat maiestatem; nunc ea descripta meritò se regem appellat.

His qui à dextris eius erunt.] Incipit ab honorabilioribus morem hominum obseruans, aut, vt ait Auctor imperfecti propterea ab his, qui à dextris futuri sunt, id est à bonis initium sumpturus est, quia propensior est ad saluandum, quàm ad condemnandum.

Venite.] vocat eos ad se, quia vult regni sui participes facere, sicut dicit apud Ioannem cap. 12. 26. *Si quis mihi ministrat, me sequatur, & vbi sum ego, illic & minister meus erit*; quia ergo ipse paterni regni possessionem ceperat, ad eandem possessionem seruos suos vocat, cum dicit *venite*; loquitur enim, quasi continuò in cœlum rediturus, vultque vt se serui sequantur.

Benedicti patris mei.] Quidam sic interpretantur; quos pater meus multis beneficiis cumulauit, quia benedicere in scripturis beneficiis afficere significare solet; non probo, nec enim de præteritis beneficiis intelligi videtur posse, quæ maiora fortasse multis eorum, qui damnandi sunt, collata fuerunt; sed referendum hoc est, nisi fallor, ad futuram gloriam, ad quam eos Christus inuitat. Itaque benedicti patris mei perinde est, ac si dicat dilecti à patre meo, & ab eo æterna vita donandi, vt supra cap. 21. 9. cum populus Christo diceret, *benedictus, qui venit in nomine Domini*, non acceptam prædicabat gratiam, sed futuram illi à Deo adprecabatur. Itaque eorum sententiam nequaquam probo, qui hoc ad prædestinationem reuocant, quasi tacitè reddatur causa, cur salui fiant, qui nimirum benedicti patris, id est ab eo prædestinati sunt.

Possidete.] κληρονομήσατε, hæreditatem regni capite, quo verbo Caluinistæ insolenter insultant, quasi hîc omne nostrum meritum aboleatur. Si enim, inquiunt, hæreditas est, merces non est, neque labori, & merito; sed origini datur, quia filij Dei sumus; *si autem filij, & hæredes*, vt nos Diuus Paulus argumentari docuit, filij autem per fidem sumus, fides eorum opinione hæresis est, ita omnis res concidit in nihilum. Vitam æternam in scripturis mercedem appellari negare non possunt supra capit. 5. 12. & cap. 6. 1. & cap. 10. 41. 42. & cap. 20. 8. vbi de hac etiam re nonnihil disputauimus; tum etiam 1. ad Corinth. 3. 8. 14. & 9. 18. & Apocalypsis 11. 18. & 22. 12. sed non deest hominibus ingeniosè hæreticis responsio, mercedem appellari; non quòd merces sit, sed quia sicut merces, post laborem datur, quamuis non propter laborem. Inscitia, si malignitate careret, miseranda; quia malignitati coniuncta est, irridenda. Si enim alius non esset locus, quàm hic ipse, de quo disputamus, eo ex perspicuum esset vitam æternam non solùm post opera, sed etiam propter opera bonis dari, ideoque verè, propriéque esse mercedem. Eodem enim modo, eodem contextu, iisdem verbis, eodem sensu bonis dicitur, *Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi; esuriui enim, & dedistis mihi manducare*; atque dicitur malis, *Ite maledicti in ignem æternum; esuriui enim, & non dedistis mihi manducare*; cum autem de malis agitur, manifestum est, non solùm consequentiam, vt hæretici putant, sed veram etiam causam significari: propterea enim damnantur, quia id verè, propriéque meruerunt Christum esurientem non pascentes; ergo & cum bonis dicitur, *Venite, possidete regnum; esuriui enim & dedistis mihi manducare*; non solùm consequentia, sed vera etiam causa, & meritum significatur. Sed ex aliis etiam locis clarius probari potest: propriè enim merces est, & hæretici ipsi confitentur, quæ non solùm post laborem; sed etiam propter laborem datur; dari autem propter laborem ex eo cognoscimus, quòd maiori labori maior detur, minori minor; at hoc eodem modo D. Paulus testatur dari vitam æternam 1. ad Corinth. 3. 8. *vnusquisque autem propriam mercedem accipiet secundùm suum laborem*: loquitur autem de eo, qui plantat, & de eo qui rigat; quid est ergo *secundùm suum laborem*, nisi qui plus laborauit, maiorem; qui minus, minorem mercedem accipiet. Præterea cum Christus dicit supra cap. 10. 41. *qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet; & qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet*, quis sanæ mentis dubitare potest maiorem & minorem prophetæ, ac iusti mercedem distinguere voluisse; prout maioris meriti est prophetam, quàm iustum quemlibet hospitio recipere, quemadmodum eo loco probauimus? Cur ergo vita æterna hæreditas appellatur? Id nisi errore suo cæci essent, facile intelligere potuissent, nempe & merces, & hæreditas est; merces quia meritis, hæreditas, quia filiis datur. Sed illud istos decipit, quòd Deum hominum similem esse putauerunt, apud quos hæreditates temerè, ac sine iudicio quibusuis filiis bonis, ac malis dari solent. Non ita Deus, qui dat regnum cœlorum solis filiis, quia soli meruerunt; & non solùm, quia filij, sed quia digni sunt; ideoque non æqualem omnibus partem, sed maiorem melioribus, quod prudentis est patris facere. Scio Chrysostomum, Theophylactum, & Euthymium adnotasse in verbo κληρονομεῖν hanc vim inesse, vt signifi-

De merito contra Caluinum.

Rom. 8. 17.

Cur vita æterna hæreditas appellatur.

cet

cet non quoquo modo accipere, sed tanquam hæreditarium, tanquam proprium, tanquam debitum; sed eos Caluinistas non esse ne Caluinus quidem ignorat, qui propterea quòd liberum arbitrium, & bonorũ operũ merita asserere solent, sæpe Philosophos appellat.

Caluini [illegible]ssima aduersus Chrysostomum.

Paratum vobis regnum.]Id est prædestinatum, vt c. 20. 23. vbi pronomen *vobis* eandem vim, atq; illic relatinũ *quibus* habere arbitror, vt sensus sit *vobis*, id est merentibus, sicut illic *quibus paratum est à patre meo*, id est ijs, qui illud meruerint; huc enim causalem particulam, quæ versu sequẽti ponitur, referendã esse quidam putant, *Esuriui enim*; vt hæc sit sententia, possidete regnũ. quod propterea vobis pater meus prędestinauit, quia *esuriui, & dedistis mihi mãducare*, vt Chryso. & Hieron. interpretantur. Quod an verũ sit, non est hic locus disputandi; illud tantũ dico videri mihi Christũ glorificationis potiùs, de qua agebat, quã prædestinationis causam reddere voluisse, vt ex antitheto manifestũ est. *Discedite in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & angelis eius; Esuriui enim, & nõ dedistis mihi mãducare.* Hîc enim cum eodẽ loquatur modo; nõ reddit causã cur illis iã inde ab æternitate ignis paratus sit; sed cur in ignẽ mittãtur: immo ne illis quidẽ; sed diabolo. & angelis eius ignẽ illum paratũ fuisse dicit; quod, vt postea docebimus, ratione nõ vacat. Eodẽ ergo modo hîc intelligenda sunt verba, *Venite, possidete regnũ. Esuriui enim & dedistis mihi mãducare.*

35. *Esuriui enim.*]Paulo ante Caluini interpretationẽ refutauimus, qui particulã γὰρ *enim*, non causam, sed cõsequentiam significare dicit. Potest aliquis dubitare, an hæc ipsa verba, quæ hîc ponuntur, Christus sit in iudicio pronũciaturus. Legi enim nõnullos recentiores interpretes, qui negarẽt; quod nescio, an sine temeritate fieri possit. Illud ego vero simile esse arbitror nõ hęc solùm; sed alia etiã nonnulla, quæ aut Christus non dixit, aut Euangelista nõ expressit, in illo iudicio dicturũ esse. Nec enim, vt supra disputauimus, omnes, qui regnum cœlorũ accepturi sunt, propterea sunt accepturi, quod esurientẽ pauerint Christũ, & est credibile vnicuiq;, cur eum ad regnũ cœlorum admittat, rationem expositurum: hoc enim & ad iudicis officium, & ad beatorum gloriam pertinebit. Cur ergo de his tantùm, qui se esurientem pauerant, mentionẽ fecit? supra respondimus vnam speciem loco exempli pro toto genere posuisse; ideo autem hanc potiùs, quàm aliam bonorum operũ speciem proposuit, quia nihil nobis magis commendatum esse voluit, quàm eam charitatem, quæ erga proximos esset, quæ ipsa, quamuis multas habeat species, in hac potissimùm obseruatur, si esuriẽtes pauperes alamus; quemadmodum Euthym. adnotauit.

Christus [illegible] verba in iudicio sit pronuntiaturus.

37. *Tunc respondebũt iusti, quando te vidimus esurientẽ?*] Putat Origenes & Auctor imperfecti iustos hoc non obliuione, sed humilitate responsuros esse, quasi non agnoscentes in se virtutem illam charitatis, cuius causa à Christo laudati essent. Potiùs credo ideo ita responsuros, quòd Christi verba non intellexerint; non enim ignorare poterunt se aliquando pauperes Christi causa pauisse; sed quia Christus non est dicturus; esurierũt enim pauperes, & dedistis eis manducare, sed *esuriui, & dedistis mihi manducare*, & scient se nunquam Christũ ipsum pauisse, interrogabunt, *quando te vidimus esurientem?* Id constat ex Christi explicatione versu 40.

40. *Quandiu.*]ἐφ' ὅσον. Quatenus *fecistis vni de his fratribus meis minimis mihi fecistis*, id est, quod illis fecistis, mihi fecistis, sicut & versu 45. loquitur.

41. *Discedite à me.*]id est procul abite; nihil enim mihi vobiscum est, non noui vos, quemadmodum fatuis virginibus dixit supra ver. 12.

Maledicti.]Obseruauit Orig. & Chrysost. non dixisse maledicti patris mei, sicut iustis dixerat ver. 34. *Venite benedicti patris mei*. quia Deus nõ maledictionis, sed benedictionis; non pœnæ, sed præmij Auctor fuit, non quòd non etiam pœnæ auctor fuerit, sed quòd præmia libenter, & ex animi propẽsione; pœnam inuitus quodammodo, vt iustitiæ suæ satisfaceret, præparauerit.

In ignem æternũ.]Refellitur his verbis antiquus Origenistarũ error, qui pœnas inferni sempiternas futuras esse negabãt, aduersus quem Beda, & Theophyla. hoc loco disputant. Quanquã Origenes tractatu 34. hunc locũ edisserens bene de pœnarũ æternitate sentit. Disputatur à Theologis, an verus ille sit ignis. Duo in ea re certa sunt; alterũ quod fides docet, vera esse supplicia, quę non cogitatione solũ sed sensu, tactuq; percipiantur; alterum minus certum, quia fides nõ docet, sed tamen omnium fere veterũ Auctorum testimoniis confirmatum, ignẽ illum non eiusdẽ atq; nostrum esse cõditionis, quemadmodũ Origenes hom. 9. ad diuersos, & tract. 34. in Matth. & Ambrosius in commentariis in c. 14. Lucæ, & Hieronymus in c. 65. & 66. Isaiæ, & Damascenus lib. 4. de fide c. vlt. tradunt. Inde tamen non sequitur verum ignem non esse, quod etsi nonnulli negant, non videtur sine temeritate negari posse, quia vbique scriptura pœnas illas inferni ignem appellat; quæ si metaphora, non veritas esset, aliter aliquando vocarentur, minusque frequenter ignis dicerentur.

Origenistarum error refellitur de pœnarũ inferni fine.

Ignis inferni verus, nõ metaphoricus.

Qui paratus est diabolo, & angelis eius.] Non dixit, qui paratus est vobis, sicut de regno cœlorum dixerat ver. 34. *Possidete paratum vobis regnum*, quia Deus *omnes homines vult saluos fieri*, & quia *Deus mortem non fecit; fecit enim hominem rectum, & ipse infinitis se miscuit quæstionibus*. Regnum ergo cœlorum ab omni æternitate omnib. hominibus (si salui esse vellent) præparauit; ignem autem æternum non nisi necessitate, & quodammodo coactus, vt angelorum puniret audaciam; ita Origenes, Chrysostom. Theophylact. & Euthym. Eadem fortasse de causa non dixit, qui paratus est à constitutione mũdi, sicut de regno cœlorum dixerat eodem c. versu 34. quia nimirum regnum cœlorum, quod sua spõte propter homines fecerat, à mundi constitutione præparauerat; id est antequam homines ipsos faceret. Ignem verò non nisi peccato coactus, ideo non à constitutione, sed post constitutionem mundi, & post peccatum illum præparauit.

1. Tim. 2. 4. Sapien. 1. 13. Ecclesiast. 7. 30.

CAPVT XXVI.

1. E*T factum est: cum consummasset Iesus sermones hos omnes, dixit discipulis suis: 2. Scitis quia*
post biduum Pascha fiet, & Filius hominis tradetur vt crucifigatur. 3. Tunc congregati sunt *Mar. 14. a. 1.*
principes sacerdotum, & seniores populi in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphas: *Luc. 22. a. 1.*
4. & consilium fecerunt vt Iesum dolo tenerent, & occiderent. 5. Dicebant autem: Non in die
festo, ne forte tumultus fieret in populo. 6. Cum autem Iesus esset in Bethania in domo Simonis leprosi, 7. acces- *Ioan. 11. a. 2.*
sit ad eum mulier habens alabastrum vnguenti pretiosi, & effudit super caput ipsius recumbentis. 8. Videntes au- *& 12. a. 3.*
tem discipuli indignati sunt dicentes: Vt quid perditio hæc? 9. potuit enim istud venundari multo, & dari pau- *Mar. 14. a. 1.*
peribus. 10. Sciens autem Iesus, ait illis: Quid molesti estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me.
11. nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habetis. 12. Mittens enim hæc vnguentum

hoc in corpus meum: ad sepeliendum me fecit. 13. Amen dico vobis, vbicumq; prædicatum fuerit hoc Euange-
Mar. 14.b. lium in toto mundo, dicetur & quòd hæc fecit in memoriam eius. 14. Tunc abiit vnus de duodecim, qui diceba-
10. Luc.22.a.3. tur Iudas Iscariotes, ad principes sacerdotum: 15. & ait illis: Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam?
Mar. 14. b. At illi constituerunt ei triginta argenteos. 16. Et exinde quærebat opportunitatem vt eum traderet. 17. Prima
12. autem die Azymorũ accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes: Vbi vis paremus tibi comedere Pascha? 18. At Iesus
Luc.22.a.7. dixit: Ite in ciuitatem ad quendam, & dicite ei: Magister dicit: Tempus meum prope est, apud te facio Pascha cũ
Mar. 14. b. discipulis meis. 19. Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Iesus, & parauerunt Pascha. 20. Vespere autẽ facto,
17. Luc.22.b.14 discumbebat cum duodecim discipulis suis. 21. Et edentibus illis, dixit: Amen dico vobis, quia vnus vestrũ me
Ioan.13.b.21 traditurus est. 22. Et contristati valde, cœperunt singuli dicere: Nũquid ego sum Domine? 23. At ipse respon-
Psal 40.c.10 dens, ait: Qui intingit mecũ manum in paropside, hic me tradet. 24. Filius quidem hominis vadit, sicut scriptũ
est de illo: væ autem homini illi, per quem Filius hominis tradetur: bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille.
1.Corin.11.e 25. Respondens autẽ Iudas, qui tradidit eum, dixit: Numquid ego sum Rabbi? Ait illi: Tu dixisti. 26. Cœnan-
4. tibus autẽ eis, accepit Iesus panem, & benedixit, ac fregit, dedit q; discipulis suis, & ait: Accipite, & comedite: hoc
est corpus meum. 27. Et accipiens calicem gratias egit: & dedit illis, dicens: Bibite ex hoc omnes. 28. Hic est e-
nim sanguis meus noui testamenti, qui prò multis effundetur in remissionẽ peccatorum. 29. Dico autem vobis:
non bibam amodo de hoc genimine vitis vsq; in diem illum, cum illud bibam vobiscũ nouum in regno Patris mei.
Mar.14.c. 30. Et hymno dicto, exierunt in Montem oliueti. 31. Tunc dicit illis Iesus: Omnes vos scandalum patiemini in
17. Ioan.16 d.32 me, in ista nocte. Scriptum est enim: Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis. 32. Postquam autem re-
Zach.13.c 7 surrexero, præcedam vos in Galilæam. 33. Respondens autem Petrus, ait illi: Etsi omnes scandalizati fuerint in
Mar.16.b.7 te, ego nunquam scandalizabor. 34. Ait illi Iesus: Amen dico tibi, quia in hac nocte antequàm gallus cantet,
Ioan.13.d 38 Mar. 14.d ter me negabis. 35. Ait illi Petrus: Etiãsi oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter & omnes discipuli
31. dixerũt. 36. Tunc venit Iesus cum illis in villam, quæ dicitur Gethsemani, & dixit discipulis suis: Sedete hic do-
Luc.22 d 39 nec vadam illuc, & orem. 37. Et assumpto Petro, & duobus filiis Zebedæi, cœpit contristari & mœstus esse.
38. Tunc ait illis: Tristis est anima mea vsq; ad mortem: sustinete hic, & vigilate mecum. 39. Et progressus pu-
sillum, procidit in faciem suam, orans, & dicens: Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste: verumtamẽ non
sicut ego volo, sed sicut tu. 40. Et venit ad discipulos suos, & inuenit eos dormientes, & dicit Petro: Sic non po-
tuistis vna hora vigilare mecum? 41. Vigilate, & orate vt non intretis in tentationẽ. Spiritus quidem promptus
est, caro autem infirma. 42. Iterum secundo abiit, & orauit, dicens: Pater mi, si non potest hic calix transire nisi
bibam illum, fiat voluntas tua. 43. Et venit iterum, & inuenit eos dormientes: erant enim oculi eorũ grauati.
44 Et relictis illis, iterum abiit, & orauit tertiò, eundem sermonem dicens, 45. Tunc venit ad discipulos suos,
& dicit illis: Dormite iam, & requiescite: ecce appropinquauit hora, & Filius hominis tradetur in manus pecca-
Mar.14.c. torum. 46. Surgite eamus: ecce appropinquauit qui me tradet. 47. Adhuc eo loquente, ecce Iudas vnus de duo-
43. Luc. 22 c. decim venit, & cum eo turba multa cum gladiis, & fustibus, missi à principibus sacerdotum, & senioribus populi.
47. 48. Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens: Quemcumq; osculatus fuero, ipse est, tenete eum. 49. Et
Ioan.18.a.3. confestim accedens ad Iesum, dixit: Aue Rabbi. Et osculatus est eum. 50. Dixitq; illi Iesus: Amice, ad quid ve-
nisti? Tunc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & tenuerũt eum. 51. Et ecce vnus ex his, qui erant cum
Iesu, extendens manum, exemit gladium suum, & percutiens seruum principis sacerdotum amputauit auriculam
Gen.9.a.6. eius. 52. Tunc ait illi Iesus: Conuerte gladium tuum in locum suum. omnes enim, qui acceperint gladium, gla-
Apoc.13.c. 13. dio peribunt 53. An putas, quia non possum rogare patrem meum, & exhibebit mihi modo plusquam duodecim
Isa.53.c.10. legiones angelorum. 54. Quomodo ergo implebuntur Scripturæ, quia sic oportet fieri? 55. In illa hora dixit Ie-
sus turbis: Tanquam ad latronem existis cum gladiis, & fustibus comprehendere me: quotidie apud vos sedebam
docens in templo, & non me tenuistis. 56. Hoc autem totum factum est, vt implerentur Scripturæ Prophetarũ.
Thren 4.d. Tunc discipuli omnes relicto eo, fugerunt. 57. At illi tenentes Iesum, duxerunt ad Caipham principem sacerdo-
20 Mar.14 f.53 tum, vbi Scribæ & seniores conuenerãt. 58. Petrus autem sequebatur eum à longe, vsq; in atrium principis sacer-
Luc. 22 f 54 dotum. Et ingressus intro, sedebat cum ministris, vt videret finem. 59. Principes autem sacerdotum, & omne
Ioan. 18.c. concilium quærebant falsum testimonium contra Iesum, vt eum morti traderent: 60. & non inuenerunt, cum
24. Ioan.2.d.19. multi falsi testes accessissent. Nouissimè autem venerunt duo falsi testes, 61. & dixerunt: Hic dixit: Possum de-
struere templum Dei, & post triduum reædificare illud. 62. Et surgens princeps sacerdotũ, ait illi: Nihil respon-
des ad ea, quæ isti aduersum te testificantur? 63. Iesus autem tacebat. Et princeps sacerdotum ait illi: Adiuro te
Sup 16 d 27 per Deum viuum, vt dicas nobis si tu es Christus filius Dei. 64. Dicit illi Iesus: Tu dixisti. Veruntamẽ dico vo-
1.Thes.4 d 14. bis, amodo videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cæli. 65. Tunc
Rom. 14. b princeps sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens: Blasphemauit: quid adhuc egemus testibus? ecce nunc audistis
10. blasphemiam: 66. quid vobis videtur? At illi responderunt: Reus est mortis. 67. Tunc expuerunt in faciem
Isa 50.c.6. eius, & colaphis eum ceciderunt, alij autẽ palmas in faciem eius dederunt, 68. dicentes: Prophetiza nobis Chri-
Mar. 14. g 65. ste, quis est qui te percussit? 69. Petrus verò sedebat foris in atrio: & accessit ad eum vna ancilla, dicens: Et tu
Luc.22 f 55 cum Iesu Galilæo eras. 70. At ille negauit coram omnibus, dicens: Nescio quid dicis. 71. Exeunte autem illo
Ioan.18.c.25 ianuam, vidit eum alia ancilla, & ait his, qui erant ibi: Et hic erat cum Iesu Nazareno. 72. Et iterum negauit
cum iuramento: Quia non noui hominem. 73. Et post pusillum accesserunt qui stabant, & dixerunt Petro: Ve-
re & tu ex illis es: nam & loquela tua manifestum te facit. 74. Tunc cœpit detestari, & iurare quia non nouis-
set hominem. Et continuo gallus cantauit. 75. Et recordatus est Petrus verbi Iesu, quod dixerat: Prius quàm
gallus cantet, ter me negabis. Et egressus foras, fleuit amarè.

IN CAP. XXVI.

1. ET *factum est.*] Chrysostomus, & Theophylactus existimant continuationem esse, qua Euagelista Christi passionem regno coniungit, de quo superiore capite dixerat; potius transitionem esse arbitror, qua explicato doctoris officio officium redemptoris aggreditur explicare.

Sermones hos omnes.] Sunt qui eos intelligant sermones, quos proximo capite de futuro iudicio Euangelista narrauit, in quibus Hilarius. Sunt qui non solum ad proximum, sed etiam ad 24. cap. hæc referant, vbi de fine etiam mundi Christus differuerat. Sunt qui ad omnia, quæ ab initio Euangelij vsque ad hunc locū Matthæus complectat, pertinere putent, vt sermones nō verba tantum; sed etiam facta comprehendant, quasi dicat, cum Christus hæc omnia, quæ hactenus exposui fecisset, ac docuisset, dixit discipulis suis, *scitis quia post biduum Pascha fiet*; sic Beda, & eum secutus Strabus. Hæc omnia probabilia sunt; sed illud ego magis probo, quod in commentariis ad hunc locum D. Thomas animaduertit, Euangelistam omnem Christi doctrinam, quam toto Euangelio ante exposuerat, comprehendere voluisse, quasi diceret; cum Christus doctoris officium expleßet, cœpit se ad redemptoris officium præparare, & eius rei discipulos admonere. Nam etsi apud Hebræos, verbum, res etiam significat, tamen hoc loco nomine sermonum verba, factaque significari durius videtur. Obseruauit Origenes propterea dixisse Euangelistam, *hos omnes*, ne eos excluderet, quos habuit Christus, & ante passionem, & post resurrectionem habuit.

2. *Scitis quia post biduum.*] Difficilis hic locus est, & multis quæstionibus implicatus. Prima vnde fere reliquæ pendent, quo die hoc Christus dixerit; inde enim intelligendum est, in quem diem inciderit Pascha; secunda quo die Christus Pascha celebrauerit; tertia quo anno Iudæi quos indicat Ioannes non eodem die, quo Christus, celebrasse; quarta si non eodem die celebrarint, vtri legitimo, ac solemni die celebrauerint, Christusne, & eius discipuli, an Iudæi. De prima quæstione omnes fere conueniunt Auctores Christum hæc dixisse die vndecima mensis primi Hebræorum, qui noster est Martius, quia Pascha ad finem decimæ quartæ & initium decimæ quintæ celebrabatur Exodi 12. 6. 18. loquitur autem Christus de Pascha ex legis præscripto. Itaque quamuis Græcorum opinio, quæ falsa omnino est, vera esset, de qua in secunda quæstione dicturi sumus, Christum vno die Pascha anticipasse, nihil impediret; loquitur enim Christus de eo Pascha, quod discipuli sciebant ex lege post biduum futurum esse. Si autem Christus Pascha suum anticipauit, discipuli quando illud celebraturus esset, nesciebant; at dicit, *scitis, quia post biduum Pascha fiet.* Quis autem hebdomadis dies fuerit, quo Christus hoc dixit, duabus ex rebus perspicuum est; primum ex die passionis; certum enim est Christum feria sexta passum esse, quia Lucas c. 23. 50. & Ioan. c. 19. 31. testātur postridie eius diei, quo Christus passus est, fuisse sabbathū, præterquam quòd & omnis Ecclesiæ Catholicæ vsus docet: hoc si ita est, necesse est, vt feria tertia Christus hæc dixerit. Eodem enim die, quo agnū edit, id est Pascha celebrauit, mortuus etiam est, sed edit agnum hora noctis prima, id est initio diei decimæ quintæ; mortuus est hora fere sexta sequentis diei, vt vocant vsualis, eiusdem autem diei naturalis; inter feriam autem tertiam, & sextam duo interiecti sunt dies, hoc est *post biduum Pascha fiet.* Deinde ex triumphali illo ingressu Christi in Hierusalem idem colligitur. Ingressus enim est primo die hebdomadis, qui nobis nunc Dominicus est, vt & Ecclesia docet, & ex Ioanne ca. 12, 3. intelligi potest, vbi scribit Christum ante sex dies Paschæ Bethaniam venisse, vbi Lazarus fuerat mortuus, versu autem 12. scribit in Hierusalem cum celebri illa pompa ingressum esse; vbi non leuis coniectura est propterea die præcedente ingressum non fuisse, sed Bethaniæ quieuisse, quod sabbathum esset, quo die nō potuisset turba ramos arborum præcidere. Si ergo dies sabbathi sexta, vt ait Ioann. ante Pascha dies erat, Pascha fuit feria sexta sequentis hebdomadis; nam dies sabbathi à feria sexta sequente sexta dies est. Cum autem Christus dixerit *post biduum Pascha fiet*, sequitur hoc eū dixisse feria tertia, quæ Latinè dies Martis appellatur. Series ergo actionum Christi à die sabbathi, quo fuit Bethaniæ, vsque ad diem Paschæ, qua mortuus est, ex Euangelistis huiusmodi colligitur: die sabbathi Bethaniæ cœnauit Ioann. 12. 2. feria prima Hierosolymam ingressus est Ioannis 12. 12. eodem die Bethaniam rediit, vbi hospitium habebat Matthæi 21. 17. feria secunda iterum rediit Hierosolymam Matthæi 21. 18. & Marci 11. 13. atque tunc cum secus viam ficum vidisset, fructumque nullum inuenisset, illi maledixit; eodem rursus die Bethaniam ad hospitium reuertit Marci 11. 19. atque tunc, quia iam fortasse noctescebat, discipuli arefactam ficum videre nō potuerunt; feria tertia mane iterum rediit in Hierusalem, quo tempore Petrus arefactam ficum animaduertit, quia clara iam dies erat Marci 11. 20. 27. rursum eodem die credendum est eum Bethaniam rediisse; quia solebat, vt scribit Lucas c. 21. 37. singulis noctibus ab Hierusalem in montem oliueti secedere, ad cuius radicē Bethania sita erat. Postea Euangelistæ non narrant eum Hierosolymam reuertisse vsque ad feriam quintam sub noctem, cum Pascha celebrauit. Hoc ergo aut feria tertia sub finem diei, aut quarta sub initiū noctis, quod & diei apud Hebræos initiū est, Christus dixit. Si ante finem feriæ tertiæ dixit, intelligendum erit, vt loquuntur exclusiuè. quod ait *post biduum Pascha fiet*, si intra quartam, inclusiuè.

In secunda quæstione fuerunt, qui dicerent Christum eo anno Pascha non celebrasse, & Euthymius, & Theophylactus referunt ver. 20. cæteri verò Græci à Latinis fere dissentiunt. Veterum enim Græcorum opinio videtur esse Christum die decima tertia mensis primi, qui Hebræis erat Nisan, nobis Martius, id est vno die ante tempus à lege præscriptū Exod. 12. 6. Pascha celebrasse, vt eius mors in ipsum diē Paschæ, id est decimum quartum mensis primi incideret, veritasq; figuræ responderet, & verus agnus eodem die, quo typicus occideretur. Mortuus enim est Christus postridie, quàm cū discipulis agnum edit. Hæc est Origenis opinio tractatu in Matthæ. 35. Chrysost. & Theophyl. in cap. Ioan. 18. 28. & Euthym. hoc loco. Vnde recētiorum Græcorum natus est error, vt existimēt Christum in cœna illa postrema non azymo, sed fermentato pane vsum fuisse, quòd nondum dies azymorum esset, id est decima quinta mensis primi postridie quàm agnus occideretur Exodi 12. 18. Eorum argumenta hæc sunt. Primum, quòd Ioan. c. 13. 1. dicat Christum ante diem festum Paschæ cœnam illam egisse. Secundum, quòd ex eodem Ioanne c. 18. 28. manifestum sit Iudæos cum Christus condemnatus est, nondum Pascha celebrasse; *& ipsi non introierunt in prætorium vt non contaminarentur, sed vt manducarent Pascha.* Tertium, quòd idem Ioannes c. 19. 14. 31. affirmat Christum passum esse in parasceue Paschæ. id est, pridie ante Pascha; dies autem Paschæ erat primus dies azymorum Exodi 12. 18. & Leuitici 23. 6. itaque Christus cum pridie primæ diei azymorum cœnam illam egerit, non potuit in ea azy-

Quo die Christus Pascha celebrauerit.

mis vti.

mus vti. Hanc opinionem in explicatione quæstionis quartæ paulo post refutabimus; nunc tantùm dicimus absurdissimum esse dicere Christum Paschæ celebrationem anticipasse, qui omnem legem, quamdiu cum hominibus versatus est, & seruandam esse docuit, & ad vnguem seruauit; inauditum autem est quemquam ante constitutum à lege diem Pascha celebrasse, vt etiam D. Thomas in commentariis in cap. Ioann. 18. obseruauit. Latini omnes consentiunt Christum die decima quarta primi mensis ad vesperum agnum comedisse, quemadmodum lex præscribebat; sed illud Græcos Auctores, nonnullos etiam Latinos videtur fefellisse, quòd sensum legis non animaduerterunt; inchoabant Iudæi dies suos à solis occasu, sicut Græci, & Latini à nocte media; alij à solis ortu. Iubebat lex Exodi 12. 6. & Leuit. 23. 5. vt agnus die decima quarta mensis primi ad vesperam, vt Hebraicè est בין הערבים inter duas vesperas agnus comederetur, id est in confinio vtriusque diei decimæ quartæ, & decimæ quintæ; solis enim occasus finis erat decimæ quartæ, initium decimæ quintæ erat. Eadem quoque vtriusque diei vespera dicebatur decimæ quartæ diei, quia eius finis; decimæ quintæ, quia eius noctis initium erat, atque hoc est inter duas vesperas, quemadmodum Galli simili phrasi dicunt; *entre chien, & loup*, non vt quosdam interpretari memini, qui duas vesperas, alteram præcedentis, alteram sequentis noctis initium intelligunt, quod apertè legi contrarium est, qua præcisè cauebatur, vt illo puncto, quo diximus, temporis agnus ederetur, nec quicquam ex eo vsque ad matutinum tempus remaneret Exodi 12. 10. & Leuit. 22. 30. nec, vt quidam hæreticorum interpres exponit, qui vnam vesperam finem decimæ quartæ diei, alteram totam sequentis diei noctem intelligendam esse dicit. Hinc factum est, vt aliquando dicatur Christus die decima quarta; aliquando decima quinta Pascha celebrasse, vt infra ver. 17. *Prima autem die azymorum accesserunt discipuli ad Iesum dicentes, vbi vis paremus tibi comedere Pascha?* & Marci 14. 12. *Et primo die azymorum, quando Pascha immolabant, dicunt ei discipuli, quo vis eamus, & paremus tibi, vt manduces Pascha?* & Lucæ 22. 7. *Venit autem dies azymorum, in qua necesse erat occidi Pascha*; quibus omnibus locis die decima quinta primi mensis Pascha, id est agnus Paschalis occidendus fuisse dicitur, cum Exodi 12. 6. Leuit. 23. 5. die decima quarta occidi iuberetur; nimirum, quia in vtriusque diei confinio occidebatur, nunc die decima quarta, nunc decima quinta occidi dicitur, quo tempore vsque in diem octauum fermentato pane vti nō licebat Exodi 12. 15. Leuitici 23. 6. His locis, vt paulo ante apud Euangelistas adnotauimus, Græcorum error manifestissimè refellitur. Matthæus enim, Marcus, & Lucas disertis verbis scribunt eam diem, qua Christus agnum comedit, primam azymorum diem fuisse; quare non potuit Christus contra legem fermentato vti pane; quomodo autem Ioannes eum diem appellet Parasceuem, & cur Iudæi non eadem nocte agnum ederēt, in quarta, vt diximus, quæstione explicabimus.

De azymo contra Græcos.

Nunc ex iis, quæ diximus, apparet, cur idem Ioannes cap. 13. 1. dicat Christum ante diem festum Paschæ, cœnam illam peregisse, etiam si demus eum non de Iudæorum, sed de Christi Pascha loqui, quod paulo post disputabimus; perinde enim est, ac si dicat peregisse die decima quarta ad vesperum, quo tempore non nisi azymo pane vti licebat, vt ex illis, quæ ante adduximus, Exodi, & Leuitici testimoniis manifestum est. Itaque quod alij tres Euangelistæ die decima quinta, id est prima die azymorum factum fuisse dicunt, id Ioannes ante diem festū Paschæ, id est die decima quarta factum scribit, nulla vtique repugnantia, sed vsitata scripturæ consuetudine, qua agnus nunc die decima quarta, nunc decima quinta occidi dicitur; quia in vtriusque veluti iunctura occidebatur. Christum ergo in fine decimæ quartæ, & initio decimæ quintæ diei agnum edisse ex hac Matthæi, Marci, & Lucæ, cum Ioanne collatione perspicuum est, tum etiam ex prioris quæstionis explicatione. Si enim hoc die mensis primi duodecima, vt probatum est, Christus dixerat, cùm dixerit post biduum Pascha futurum, & haud dubiè de suo etiam Pascha loqueretur, sequitur eū die decima quinta sub finem decimæ quartæ Paschæ celebrasse.

Quo die Iudæi anno passionis Christi Pascha celebrarunt.

Tertia quæstio multo est difficilior, tres enim sunt magnorum Auctorum de ea sententiæ, quæ magna contentione defenduntur. Prima eorum, qui existimant Christum & Iudæos eodem die & agnum comedisse, & diem festum Paschæ celebrasse, cuius opinionis Alcuinum veterem, bonumque Theologum D. Thomas Auctorem facit, quem nostro tempore multi non hæretici modò, sed maximè etiam Catholici, doctique viri sequuti sunt: potest autem his potissimū argumentis confirmari. Primum quod Matthæus hoc cap. 5. 17. & Marcus cap. 14. 12. & Lucas cap. 22. 7. scribant primam diem azymorum fuisse, cum discipul Christum interrogarent, *vbi vis paremus tibi comedere Pascha?* primo autem azymorum die & agnum occidi, atque edi; & festum Paschæ celebrari lex præcipiebat; vtrumque igitur Iudæi, sicut & Christus eo die fecerunt. Secundum, quòd discipuli quasi omnium Iudęorum consuetudinem sequuti eo die Pascha celebrantium Christum interrogauerunt, *vbi vis paremus tibi comedere Pascha*. Tertium, quòd Marcus cap. 14. 12. dicat fuisse primam diem azymorum, *quando Pascha immolabant*, & Lucas cap. 22. 7. *in qua necesse erat occidi Pascha*. eodem igitur die Iudæi omnes immolauerunt. Quartum, quòd Christus iubeat infra versu 18. & apud Marcum cap. 14. 14. discipulos certo cuidam homini dicere, *vbi est refectio mea, vbi Pascha cum discipulis meis manducem?* Vbi ita loquitur, quasi homo ille & lege, & consuetudine certò sciat ea nocte omnes Iudæos debere Paschalem esse agnum, ideoque nō recusaturum eum locum illi domi suæ præparare. Quintum, quòd principes sacerdotum, & seniores populi dicant, *non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo* versu 5. & Marci 14. 2. Itaque cum hoc dicebant, aut dies erat festus, aut adeo propinquus, vt ante illum Christum occidere non possent; inierunt autem hoc consilium, vt versu 3. dicemus, initio feriæ quartæ: ergo aut ipsa quarta, aut saltem quinta feria, qua Christus agnum comedit, dies festus Iudæorum erat. Eodem ergo die, quo Christus, & agnū ederunt, & Pascha celebrarunt. Sextum, quòd Ioannes cap. 13. 1. apertè dicat Christum *ante festum diem Paschæ*, id est pridie Paschæ agnum comedisse, sequens igitur dies Pascha Iudæis erat: eodem ergo die, quo Christus, Paschalem agnum comederunt, & Pachæ festum celebrarunt. Septimum, quòd Ioannis cap. 13. 29. scribat, *Quidam enim putabant, quia loculos habebat Iudas, quòd dixisset ei Iesus, eme ea, quæ opus sunt nobis ad diē festum*; erat ergo aut idem, aut sequens dies Iudæorum festus. Octauum, quòd Matth. c. 27. 15. & Marcus c. 15. 6. & Luc. c. 23. 17. & Ioan. cap. 18. 39. dicant eo die, quo Christus crucifixus est, solutum fuisse à Præside Barabbam, quia die festo Paschæ solebat Iudæis vinctum aliquem vnum, quem petiuissent, dimittere. Ille igitur ipse dies Pascha Iudæorum erat. Nonum, quòd non sit credibile, Christū alio tempore, quàm Iudæos Pascha celebrasse, quòd si fecisset coram Præside, quasi religionis reus accusatus esset; cùm causas vndique aduersus illum sacerdotes criminationum quærerent. Decimum, quòd si præter Iudæorum morem ante solennē, & vsitatum diem Pascha celebrasset, & illū ipsum hospitem, apud quem cœnauit, & omnes, qui factum nouissent,

uissent,

uissent, grauiter offendisset, quemadmodum nunc si A quis siue Episcopus, siue priuatus homo diem Paschæ ante, aut post reliquum Christianum populum ageret, omnes offenderet. Vndecimum, si non eodem die Iudæi, quo Christus, egerunt Pascha, aut Christus diem præuenit, aut Iudæi procrastinarunt; neutrum lex facere permittebat, quemadmodū D. Thomas in commentariis in cap. Ioannis 19. confirmauit. Duodecimū, si Christus alio die, quàm Iudæi Pascha celebrasset, & mortuus esset, veritas figuræ minimè respondisset; non enim vetus agnus eodem die, quo typicus occisus esset. Hactenus hæc sententia confirmari potest. Secunda aliorum est, qui non eodem die, sed vno Christum ante Iudæos Pascha egisse putant, in qua sententia Origenes tractatu in Matthæum 35. Chrysost. & Theophy- B lact. in cap. Ioan. 18. & Euthym. hoc loco, & Nicephor. libro 1. c. 28. sunt, præterquàm quòd existiment Christum legitimum diem præuenisse; qua de re quarta post quæstione disseremus. Huic opinioni iamdiu Paulus Burgensis doctus, & diligēs interpres magnum auctoritatis robur adhibuit. Potest autem & his argumentis comprobari. Primum, quòd Ioannes cap. 18. 28. dicat Iudæos, cum Christum coram Præside accusarent, nō ausos in prætorium introire, ne profanæ domus ingressu contaminati Pascha edere non possent; nondum igitur ederant: atqui ederat Christus nocte iam præcedente: non igitur eodē die Iudæi, quo Christus, sed postridie agnum ederunt, Paschaque celebrarunt. Hoc argumentum efficax, & apertum est, mul- C tosque in hanc sententiam Auctores meritò traxit. Respondent recentiores quidam, quod & Alcuinum iam olim respōdisse apud D. Thomam lego. Pascha eo loco non agnum, sed azymos panes significare. Crederē, si vllo exemplo, aut auctoritate probaretur. Nunc autē nec illi probant, & alia ex parte ex lege colligitur necesse non fuisse, vt qui azymos panes ederent, mundi essent; nam nec lex de ea re quicquam statuit, nec id vlla Iudæorum traditione introductum credendum est omnib. Iudæis futurum intolerabile, cùm tam multis, tam leuibus, tam passim occursantibus rebus cōtaminarētur, vt vix se diem vnum mundos seruare possent: dies autem azymorum septem essent, quo tēpore quilquis fermētato vteretur pane, mortis reus erat: *Septem,* D inquit, *diebus azyma comedetis, in die primo non erit fermentum in domibus vestris, quicumq; comederit fermentum, peribit anima illa de Israël: à primo die vsque ad septimum* Exodi 12. 15. quòd si contaminati azymo vesci non poterant, cū tam frequēter, tamq; multis contaminarētur rebus: quot quæso homines quotidie etiam festis diebus damnādi fuissent? Alij respōdent Pascha eo loco agnum significare, sed sensum esse, vt manducarent Pascha eadem nocte ante lucē, quia nondum nox illa, qua agnū occidi, ediq; oportebat præterierat. *Erat enim mane,* inquit Euangelista, *& non introierunt in prætoriū, vt non cōtaminarentur, sed vt manducarēt Pascha.* Hi Auctores eodem verbo, quo sententiā suam probare student, refutantur; verbo inquam, illo *mane*, prohibebat enim lex E nō solùm ne totus agnus, sed etiā ne quicquam ex illo vsq; ad mane remaneret Exodi 12. 10. quomodo ergo, si mane erat, totum illi agnū & occidere poterāt, & comedere? Adde quòd nō tam mane esse poterat, vt clara iam dies non esset, nec enim simile vero est Iudæos, quantumuis agitatos rabie, ad Præsidem ante lucem, & antequam de lecto surgeret reum adduxisse, ne cuius gratiā ad condemnandum Christum conciliare oportebat, eum importuno aduentu offenderent. Cur ergo Ioannes, dicet aliquis, quasi de industria verbum illud, *mane*, posuit? vt significaret sequentem iam diem illucescere cœpisse; itaq; non restabat dies vnus integer vsque ad diem, quo Iudæi Pascha celebraturi erant; itaq;

A si tunc contaminati fuissent, non satis habuissent temporis, vt sese mundarent. Oportebat enim vno saltem die immundum manere. Itaque stat firmum argumētum Iudæos postridie, quàm Christum, Pascha celebrasse. Secundum est Ioan. 19. 14. *Erat autem parasceue Paschæ hora quasi sexta;* Loquitur autem Ioānes de tempore, quo Christus damnatus, & cruci affixus est, eumque ipsum diē Paschæ parasceuem appellat, id est pridie ante Pascha; nondum igitur Iudæi Pascha celebrarant. Respondent nonnulli non esse sensum fuisse parasceuē Paschæ, id est pridie Paschæ, sed fuisse parasceuem sabbathi, quæ inciderat in diem Paschæ, quasi dicat, erat autem parasceue diei Paschæ: id probant; primùm, quòd nusquam legamus Pascha parasceuem vl- B lam habuisse, neque opus fuerat, cùm parasceue nihil aliud esset, quàm dies festum præcedens, quo festo nō licebat, quæ ad victum pertinebant, apparare, inde vocata à Græcis παρασκευὴ ab Hebræis הכנה id est præparatio, quod in eo, quæ in diem sequentem necessaria essent, præpararentur: die autē Paschæ non prohibebat lex, sed potius concedebat, quæ ad vitam necessaria erant, præparare Exodi 12. 16. *Dies prima erit sancta, atque solemnis, & dies septima eadem festiuitate venerabilis; nihil operis facietis in eis, exceptis iis, quæ ad vescendum pertinent,* Deinde, quòd nusquam legamus parasceuem, nisi sabbathi, vt Matthæi 27. 62. & Lucæ 23. 54. *Et dies erat parasceues, & sabbathum illucescebat,* & clarius D. Marcus cap. 15. 4. *& cum iam sero esset factum, quia erat parasceue,* C *quod est ante sabbathum* ὅ ἐστι προσάββατον, quasi explicans, quid significaret parasceue, dixit esse προσάββατον, id est, pridie sabbathi. Hæc omnia vera ego esse concedo, sed illud non concedo, idem esse apud Ioannem parasceuem Paschæ; ac si dicat parasceuem sabbathi, quæ dies erat Paschæ, quæ locutio non minùs dura, & absurda est, quàm si, cùm festum D. Ioannis Baptistæ pridie festi corporis Christi celebratur, de eo die aliquis loquens vigiliam D. Ioannis appellaret, nō quòd festi D. Ioannis vigilia esset, sed quòd vigilia corporis Christi, quæ in festum D. Ioannis incidisset; quis enim ita loquentem non derideret? parasceuem igitur Paschæ Ioannes appellauit, etiam si Pascha parasceuem instituto suo non haberet, quia, vt quæstione quarta D docebimus, eo anno Pascha Iudæorum in sabbathum incurrerat, & quia sabbathum habet parasceuē, quod eo anno idem erat Pascha, optimo consilio Ioannes diem præcedentem, quo Christus mortuus est, parasceuem Paschæ nominauit, vt vno verbo lector intelligeret diem sequentem, & sabbathum fuisse, quia parasceuem habebat, & Pascha, quia eam ipsam parasceuē Paschæ vocauit, quod nemo vtique intelligere potuisset, si absolutè dixisset fuisse parasceuem. Peius etiam mihi videntur respondere, qui nullius auctoritate codicis adducti locum emendant, & genitiuum *Paschæ* non legunt. Istud enim non est scripturam interpretari, sed delere. Tertium est, quòd idem Ioannes eodem capite 19. 31. dicat fuisse magnum diem illum sabba- E thi, quasi non vulgare, sed sanctius, atque celebrius, quàm cæteris annis, eo fuisset anno; sanctius autem esse non potuit, nisi si eodem die Paschæ festum celebratum est; hac enim ratione verè magnum fuit, quia & sabbathum, & Pascha. Respondent ij, quibus superior sententia magis placet, non vocasse D. Ioannem sabbathum illud magnum, quòd eodem die Iudæi Pascha celebrarent, sed quòd vna ex diebus azymorum esset. Hi docti licet viri non animaduertunt hoc nihil ad id, quod Ioannes probare voluit, facere potuisse; reddebat enim rationem; cur Iudæi Pilatum rogauerint, vt Christo; & latronibus crura frangerentur quo citiùs animam exhalarent, & ante diem sabbathi de cruce tollerentur, quia nimirum die sabbathi tolli

non po-

non poterant, & manere ſuſpenſa minimè decebat, A multoq; minus eò quòd magnum erat; quam ad rem dies azymorum nihil afferebat impedimenti, cùm omnibus azymorum diebus, excepto primo, & vltimo, liceret laborare Exodi 12.16. Itaque nihil ſanctitatis, nihil magnitudinis ſabbatho adhibebant. Senſus igitur eſt fuiſſe magnum diem illum ſabbathi, quia & ſabbathum, & Paſcha erat, quorum neutro licebat aut corpora deponere, & ſepelire, aut in cruce fixa relinquere, ne diei celeberrimi ſanctitas mortuorum corporum præſentia contaminaretur. Quartum eſt hoc capite apud Matth. verſu 5. & Marci 14.2. *dicebant autem, non in die feſto, ne forte tumultus fieret in populo*, quibus verbis, vt in eius verſus explicatione docebimus, noluerunt dicere, qui in eo concilio diſceptabant, B Chriſti cædem vſque in poſt Paſcha eſſe differendam, quemadmodum ij Auctores interpretantur, qui Iudæos exiſtimant eodem, quo Chriſtum die egiſſe Paſcha; ſed potiùs voluerunt, vt eius mors acceleraretur, antequam dies Paſchæ veniret, qui ipſis poſt duos dies futurus erat; hoc enim eorum inuidiæ, & crudelitati magis conſentaneum eſt. Sunt, qui dicant ſenſum eſſe, conandum, vt ea ipſa nocte ante lucem Chriſtus occideretur, antequàm dies Paſchæ illuceſceret, qui & à Chriſto, & ab illis poſtridie celebrandus erat. Sed hi nimis mihi videntur properare; nondum enim Iudæi comprehendendi Chriſti rationem inuenerant. Alij putant diem differre voluiſſe, ſed inuenta proditoris Iudæ opportunitate, qui Chriſtum oſculo, & ſi- C ne tumultu tradere poſſet, conſilium mutauiſſe, & ipſo die, quo Paſcha celebrabant, & comprehendiſſe, & condemnaſſe. Neque hi videntur conſiderare, quid Iudæi dicant, *ne forte tumultus fieret in populo*, qui quidem tumultus non tam ex Chriſti apprehenſione, quàm ex morte excitari poterat, itaque non poterat Iudæ proditio eum impedire: non ergo propter inuentum, promptumque proditorem ſententiam mutauerunt; nec tam illi Iudæ, quàm eorum Iudas opportunitate vſus eſt, qui cùm intellexiſſet eos de capiendo Chriſto conſilia agitare, noluit homo auarus, & perfidus inuentis mercatoribus vendendi præceptoris occaſionem amittere. Quintum eſt Ioann. 13.1. *Ante diem feſtum Paſcha ſciens Ieſus, quia venit hora eius, vt* D *tranſeat ex hoc mundo ad patrem, cùm dilexiſſet ſuos, qui erant in mundo in finem dilexit eos, & cœna facta*, vbi dubium non eſt Ioannem *ante diem feſtum Paſcha* non quemlibet Paſcha præcedentem diem, ſed proximum, & pridianum appellare; illud autem dubium eſſe poteſt, vtrùm de Paſcha, quòd Chriſtus, an de Paſcha, quod Iudæi celebraturi erant, id ſit intelligendum; ſed multo eſt probabilius, vt ſupra indicauimus, Ioannem de Iudæorum Paſcha loqui, cùm agit de cœna, quam Chriſtus egit, & lotione pedum, quæ facta ſunt ipſo eius diei, quo Chriſtus Paſcha celebrauit; itaque non dixiſſet Ioannes *ante diem feſtum Paſchæ*, ſed die feſto Paſchæ, ſi de Chriſti Paſcha loqueretur, ſicut Matthæus infra verſu 17. & Marcus c. 14.12. dixe- E runt, *prima autem die azymorum* cum non de ipſa cœna, id eſt Paſchæ celebratione, ſed de eius præparatione loquerentur, quam pridie Paſchæ fieri oportebat. Deinde, quia voluit Ioannes explicare, quibus rebus ſingularem illum amorem erga diſcipulos ſuos, de quo dicit, *in finem dilexit eos*, Chriſtus oſtenderit; oſtendit autem non eſu agni Paſchalis, quod ſingulis faciebat annis; ſed lotione pedum, & corporis, & ſanguinis ſui exhibitione, quod ante non fecerat. Hæc autem duo, vt idem Ioannes exponit, peracta iam typica agni Paſchalis cœna facta ſunt; itaque non niſi multa iam nocte, id eſt, die Paſchæ aliquantulum prouecto fieri potuerunt; quare non potuit verè dicere *ante diem feſtum* A *Paſcha* facta fuiſſe. Nam quod quidam dicunt, *diem feſtum* accipi pro die, quem vocant artificiali ab ortu ſolis vſque ad occaſum, qui dies nõdum aduenerat, quia vſitatum eſſe non video, non libenter admitto. Reliquum igitur eſt, vt Ioannes de Iudæorum Paſcha loquatur, quod omnibus commune ac notum erat, & de quo ſolo poterat lector, quod dicebatur, intelligere. Sextum eodem c. 5.29. diſcipuli putauerunt, cum Chriſtus Iudæ dixit *quod facis, fac citius* ſignificare voluiſſe, *vt emeret ea, quæ ad diẽ feſtum Paſcha neceſſaria erant*, quod magis conuenit, ſi nondum Paſcha illud, de quo Chriſtus loquebatur, aduenerat; ſed in proximo erat: illud autem, quod Chriſtus celebrauit, iam aduenerat; iam enim, cum hæc dixit, agnum ederat. Septimum, ſi eo B die, quo Chriſtus mortuus eſt, Paſchaque celebrauerat Iudæorum quoque Paſcha fuiſſet, non licuiſſet Ioſepho homini iuſto, & cæteris, qui illi operam dederũt Chriſtum de cruce ponere, ac ſepelire, cùm ſanctæ illæ mulieres, ne ad monumentum quidem ire, & Chriſtũ vngere voluerunt propter diem ſabbathi Lucæ 23.56. Octauum, minus etiam credibile eſt principes ſacerdotum, & ſeniores populi, qui ſe religionis conſeruatores profitebantur, eaque potiſſimum de cauſa Chriſtum accuſabant, quòd religionem violare videretur, in ipſa eius accuſatione religionem violare voluiſſe; quod profectò feciſſent, ſi ipſo die feſto Paſchę omniũ ſanctiſſimo, & celeberrimo capitalem aduerſus Chriſtum cauſam egiſſent, cùm nullo feſto die cauſam vllã, C vel leuiſſimam agere liceret. Fecerunt illi quidem nonnulla die ſabbathi, quæ parũ licere videbãtur, ſed multo minora, nempe Pilatum adierunt, rogaruntq;, vt ſepulchrũ cuſtodiendũ curaret, ne Chriſti diſcipuli furarent; acceſſerũt etiam ipſi ad ſepulchrũ, & poſitis cuſtodibus adhibitoq; ſigillo munierunt, ſed hęc omnia, vt dixi, leuiora erãt, quàm die feſto Paſchæ hominem, vel de media plebe, in iudicium rapere, accuſare, condemnare, cruci affigere. Deniq; ſi non Deũ, tamen populũ credibile eſt eos timuiſſe, ne facti indignitate cõcitatus, quòd hominẽ die Paſchæ ad mortem trahi videret, & eum hominem, quẽ maxima pars ſanctiſſimũ Prophetam eſſe putabat, ipſos occideret; hoc enim timore dixerãt, *non in die feſto, ne forte tumultus fieret in po-* D *pulo*. Hanc igitur opinionem probabiliorẽ iudico, quia etſi fortaſſe pauciora, multo tamẽ certè fortiora habet argumẽta, quæq; multò difficiliùs, quã, quæ ad probãdã alteram ſententiã allata ſunt, ſolui poſſũt. Nã quod primo loco obiectum eſt Matth. ver. 17. Marc. c. 14.12. Lucam c. 22.7. eum diem, quo Chriſtus agnum edit, primum diem azymorum appellare; primum autem azymorum diem fuiſſe Paſcha, non difficile ſoluitur; Euangeliſtas nõ ex Iudæorum traditione, de qua quæſtione 4. dicemus; ſed ex lege loquutos eſſe; ſecundùm autem legem dies ille, quo Chriſtus agnum comedit, verum Paſcha erat. Atque id fortaſſe tacitè ſignificare voluerunt, cum tam diligenter tempus notauerũt, dixeruntq; primum azymorum diem fuiſſe, non Iudæos, E ſed Chriſtũ legitimo tẽpore Paſcha celebraſſe. Quòd ſi nobis contendere liberet, diceremus, cum diſcipuli Chriſtum interrogarunt, vbi vellet Paſcha prępararẽt, non fuiſſe primum azymorum diem etiam ex lege, quia nemo dubitare poteſt, quin id diſcipuli ante ſolis occaſum die decima quarta primi menſis interrogauerint; poſt ſolis enim occaſum nimis ſerò interrogauiſſent, cùm illo puncto temporis non parandum, ſed edendum Paſcha eſſet: dies autem decima quarta non erat prima dies azymorum, ſed quia prima azymorum dies aſpectabat, dixerũt *prima autem die azymorũ*, quaſi dicant, inſtante prima azymorum die; ſicut ergo, cùm nondum eſſet prima azymorum dies, id eſt Paſcha Chriſti, dixerunt, *prima autem die azymorum*; ita cum

nondum

nondum Iudæorum Pascha esset; id est, prima ipsorū azymorum dies; quia tamen proxima erat, dicere potuerunt, primam azymorum diem fuisse: non enim semper Euangelistæ punctim tempus designant, sed aliquando more hominum vulgari, quod certum est, quemadmodum vnus Euangelista hora sexta, alius hora tertia Christum crucifixum fuisse dicit, quia inter tertiam & sextam crucifixus est. Quamquam non ideo hæc dicimus, quòd vera esse existimemus; credimus enim Euangelistas hoc loco de die azymorum, & Pascha Christi loquutos esse, sed vt doceamus, si alia ratione argumentum solui non posset, hac posse. Secundum hoc modo solui potest, discipulos iam à Christo monitos fuisse, ipsum ante alios Iudæos eo die, quem lex præscribebat, Pascha celebrare decreuisse. Iam enim illis dixerat; *Scitis quia post biduum Pascha fiet*, quod ex Luca cap. 22. 7. 8. 9. clarius apparet: *venit autem dies azymorum*, id est, appropinquauit, *in qua necesse erat occidi Pascha, & misit Petrum, & Ioannem dicens; euntes parate nobis Pascha, vt manducemus. At illi dixerunt, vbi vis paremus?* Vnde perspicuum est, prius Christum discipulis indicasse velle se die sequenti Pascha celebrare, quàm cum discipuli rogarent, vbi præparari vellet; sed id alij Euangelistæ prætermiserunt, Lucas exposuit. Ad tertium respondeo Euangelistas non de Iudæorum, sed de Christi, id est, legitimo Pascha loqui, & illo ipso verbo, *in qua necesse erat occidi Pascha*, Lucam fortasse indicare voluisse Christum, etsi ante alios Iudæos, legitimo tamen tempore Pascha celebrasse, quo ex lege necesse erat occidi. Quod autem ait Marcus, *primo die azymorum, in quo Pascha immolabant*, non de Iudæis, qui tunc erant, sed aut de antiquis, qui legem, non traditiones sequebantur, aut de Christo, & eius discipulis intelligendum est, quasi dicat primam azymorum diem fuisse, qua veteres Iudæi Pascha celebrabant, aut qua Christus, & eius discipuli celebraturi erant. Ad quartum respondeo, quamuis Iudæi eo anno, vt postea dicemus, festum Paschæ vno die postposuerint: neminem tamen ignorare potuisse ex legis præcepto eo die, quo Christus egit, fuisse celebrandum; propterea hospitem illum mirari non potuisse, si Christus eo die celebraret: cùm omnes scirent eum, non Pharisæorum traditiones; sed legem Dei solitum sequi. Faciliùs etiam soluitur quintum; quòd enim Iudæi dicunt, *non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo*, non est argumentum diem iam fuisse festum, cum ista dicebant; nam vt versu 3. docebimus, hæc ab illis duodecima, aut tertia decima die mensis dicta sunt: & verò sunt, qui putent sex ante Pascha diebus dicta fuisse: quare colligi inde non potest Iudæos eodem die, quo Christum, egisse Pascha; nam vtrunq; & Christi, & Iudæorum Pascha appropinquabat, neutrum aduenerat. Sicut ergo si Iudæi eodem die, quo Christus, Pascha celebrassent, hoc dicere potuerunt; ita si vno post die celebrarunt; tantùm enim dicere volebant expediendam diligenter, & citò rem esse, antequàm dies festus adueniret: qui siue duobus, siue tribus, siue, vt alij volunt, sex diebus abesset, propinquus tamen erat. Ad sextum respondendum est, cum Ioannes dicit, *Ante diem festum Paschæ*, de Iudæorum Pascha loqui, pridie cuius Christus, cùm agnum comedisset, Paschaque suum celebrasset, illa singularis amoris argumenta, de quo loquitur, discipulis exhibuisse, vt paulo supra diximus. Septimū leue est, & à nobis paulo ante ad probandam contrariam sententiam ex eodem testimonio maius argumentum desumptum fuit. Octauum sic solui potest, Præsidem aut non ipso die Paschæ; sed pridie solitum fuisse vinctum vnum absoluere, quem à se Iudæi postulassent, quod & nunc alicubi fit, & tunc factū fu-

A isse vero simile est: aut non eo die, quo Christus crucifixus est, Barabbam dimisisse, sed sequenti, qui Pascha Iudæis erat: dictum autem ab Euangelistis esse tunc eum Iudæis dimisisse, quòd tunc potestatem fecerit crastino eum die dimittendi. Ad nonum respondeo aut sacerdotes, qui Christum accusârant, ignorasse illum eo nocte agnum comedisse, aut non ausos esse id crimen obijcere, cùm scirent Christum ex lege Pascha suum celebrasse. Ad decimum iam responsum est propterea neminem offendi potuisse, quòd omnes scirent secūdum legem eo die, quo à Christo celebratum est, Pascha celebrandum fuisse. Ad vndecimum quæstione quarta respondebimus, nec Christū tempus anticipasse, neq; Iudæos distulisse; sed Christum

B secundùm legem: Iudæos secundùm traditiones suas egisse Pascha. Atq; hac ratione postremum argumentum dissoluitur; cum enim secundum legem Christus Pascha celebrauerit; & eadem die mortuus fuerit, rectè veritas figuræ respondit. Diximus tres in hac quæstione esse sententias. Itaq; reliqua vna est, de qua nullum interpretem mentionem fecisse video. Rupertus in commentarijs in hunc locum existimat Iudæos partim eodem die, quo Christum, partim postridie egisse Pascha; eodem quidem die, quia eadem nocte, qua ille, agnum immolarunt, & comederunt; postridie, quia non illum, sed sequentem diem otio, vt festum, celebrarunt, ne duos continenter dies quiescere, ac cessare cogerentur; cùm dies insequens sab-

C bathum esset. Hoc credibile quidem videtur esse, præsertim cum constet ex Ioanne eo die, quo Christus mortuus est, nondum Iudæos edisse agnum; itaque probabilius dicere potuisset diem quidem festum eūdem, atq; Christum Iudæos celebrasse; agnum verò Paschalem postridie comedisse, vt nonnulli etiam auctores videntur existimare. Quarta nunc superest quæstio, quæ etsi omnium difficillima erat, explicata tamen copiosè tertia facilis est. Quærebatur vtrinam Christus, an Iudæi legitimo tempore Pascha celebrauerint, si non eodem die celebrarunt. *Christus & Iudas an legitimo die Pascha celebrarint.* Origenes tractatu 35. in Matth. Chrysost. & Theophyl. in c. 18. Ioann. Euthym. in commentar. in hunc locum putant Christum vno die tempus celebrandi Paschæ à lege

D præscriptum præuenisse, cuius rei Chrysostomus & Theophylactus rationem reddunt, vt mortem suam in diem sequentem, qui Pascha erat, reseruaret. Fallor, nisi ista eadem ratione, quam adferunt, refellantur. Nam si Christus die Paschæ mori voluit, vt typici agni figuram verus agnus impleret, cùm constet ex Euangelistis nocte præcedente, id est, eodem die naturali secundùm Iudæos illum egisse Pascha, sequitur eum non præuenisse tempus: sed die à lege constituto Pascha celebrasse. Nec, vt supra diximus, credibile vllo modo est Christum ante legitimum diem Paschæ peregisse; cum omnibus in rebus vsque ad finem vitæ, vt idem Chrysostomus docet, ad perfectum legem seruauerit, & nunquam licuerit tempus lege cō-

E stitutum præuenire. Hanc deniq; opinionem cum suis argumentis satis quæstione prima refutauimus. Alij existimant Christum quidem, & legitimo tempore Pascha egisse; Iudæos verò in sequentem diem nō alia de causa transtulisse, quam ne festi celebratione impediti, eo die Christum occidere non possent, quæ opinio August. & Hieronymi præclaris nominibus, vulgo commendatur; haud scio, quàm verè, nec enim de ea re quicquā legere apud eos auctores memini. Id etiam D. Thom. in commentarijs in cap. 18. Ioannis doctè refellit, quod & lex, & cōsuetudo præciperet, vt si quis vno anno, quòd aut immundus, aut impeditus esset, legitimo die non posset Pascha celebrare, mense sequenti die decimaquarta die mensis

celebraret Num.9.10.11. eam ergo probo sententiam, quam multi non probant, neq; Christum tempus Paschæ anticipasse neq; Iudæos distulisse, & non eodem tamen die celebrasse, sed Christum legis præscriptum; Iudæos maiorum suorum traditiones sequutos esse. Probat Rupertus in commentarijs huius loci, & post eum Paulus Burgensis copiosissimè, diligentissimeq; confirmat post exilium Babylonicum constitutum inter Iudæos fuisse, vt quotiescunq; Pascha in feriam sextam incideret in sequentem diem sabbati transferretur, ne duo continenter dies festi consequerentur, quod populo graue erat, cùm nec sepelire mortuos, nec alia eiusmodi etiam pia opera, & non magnopere laboriosa facere possent diebus festis. Eam traditionem multi iam productis Rabbinorum testimonijs probauerunt. Paulus verò Burgensis homo diligens, & fide dignus affirmat se cum Hebræo quodam eiusmodi rerum peritissimo ex Hebræorum Kalendario ducto calculo comperisse eo anno, quo Christus mortuus est Pascha in feriam sextam incidisse; itaq; Christus ipsa feria sexta, vt lege præceptum erat, & Pascha celebrauit, & mortuus est. Iudæi verò, vt maioribus constitutum fuerat, die sequenti celebrarunt. Scio Rabbi Abraham in commentarijs in cap. Leuitici 23. scribere in Misne, & in Thalmud reperiri aliquando Pascha in feriam secundam, quartam, & sextam, incurrere, sed nescio an propterea negat, cum in sextam feriam incurrebat, soli umin sabbathum transferri; at tan tantùm auctoritatis mereatur, vt eius gratia ab aliorum sententia discedere debeamus.

Pascha fiet.] Dies festus Paschæ celebrabitur, aut agnus immolabitur; vtrumque enim Pascha significat. Quod autem Origenes adnotat propterea dixisse Christum, *Pascha fiet*, & non Pascha erit, quòd illud Pascha, de quo loquebatur, vsitatum non esset, sed singulare, & ante tempus anticipatum, quasi diceret, etiamsi solenne tempus Paschæ nõ erit, tamen à me Pascha fiet, subtilis argutia est, & à nobis supra refutata, neq; Græcè est, fiet, sed γίνεται est, aut fit præsenti posito pro futuro, sicut statim dicit παραδίδοται traditur pro tradetur, aut tradi oportet, cuiusmodi exempla adnotauimus cap. 17. 11. 24.

Et filius hominis.] Loquitur de se, vt solet, per tertiam personam. Cur autem filius hominis appelletur c. 8. 20. exposuimus.

Tradetur, vt crucifigatur.] παραδίδοται traditur pro tradetur, aut tradi oportet, vt paulo ante docuimus, à quo tradendus sit, non dicit. Origenes autem, & D. Thomas in commentarijs monuerunt, & à Patre traditum esse Rom. 8 32. *Qui proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum*; & à se ipso ad Gala. 2. 20. *Qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me*, & ad Ephes. 5. 2. *Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis*, & 25. *Viri diligite vxores vestras, sicut Christus dilexit Ecclesiam, & tradidit semetipsum pro ea*; & à diabolo Ioan. 13. 2. & à Iuda Matth. 10. 4. & 26. 15. 16. & à Iudæis Matth. 27. 2. *Adduxerunt eum, & tradiderunt Pontio Pilato præsidi*, & Marci 15. 1. *Vincientes Iesum duxerunt, & tradiderunt Pilato*, & Ioan. 18. 35. *Gens tua, & Pontifices tradiderunt te mihi*, & à Pilato militibus, vt crucifigeretur. Matth. 27. 26. *Tunc dimisit illis Barabbam, Iesum autem flagellatum tradidit eis, vt crucifigeretur.* Diuerso tamen animo à diuersis traditum: à se, & à Patre, vt homines redimeret, à diabolo, vt redemptionem impediret, & traditores ad peccatum incitaret à Iuda auaritia, à Iudæis inuidia; à Pilato timore, ne non satis amicus Cæsaris videretur. Hæc placent, illud non placet, quod ijdem auctores docent, propterea Christum infinitè loquutum esse, nec expressisse, à quo tradendus esset, vt omnes qui tradituri erant comprehenderet, non enim de omnibus; sed aut de solis sacerdotibus, Scribis, & senioribus, aut de illis simul, & Iuda loqui arbitror; sic enim solet, vt supra cap. 16. 21. & cap. 20. 19. Et verbo illo *tradetur*, videtur culpam, & reprehensionem indicare, quæ in Iuda, & sacerdotibus maxima fuit. Poterit aliquis dubitare, quorsum hoc Christus discipulis dixerit. Videtur suam diuinitatem probare voluisse; indicat enim se futura scire, cùm illi ipsi, qui tradituri erant, necdum scirent, quo tempore occisuri eum essent, & adhuc inter se altercarentur, *non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo.*

Vt crucifigatur.] Pœna tunc vsitata, & à Romanis introducta, vt c. 27. 35. explicabimus. Dicit tradendum esse, vt crucifigatur, quia in eum finem à Iudæis Pilato traditus est, clamantibus, *Crucifige, crucifige eum*: de illis enim præcipuè, vt paulo ante diximus, loquitur Christus.

3. *Tunc.*] Quid hoc aduerbio significetur, non omnibus conuenit. Sunt qui putent sex dies ante Pascha significari, quòd eo tempore scribat Ioannes cap. 12. 10. 19 principes sacerdotum conuenisse, vt de occidendo Christo deliberarent, quod si ita est, aduerbium illud τότε *tunc* non præcisè tempus illud, de quo Euangelista loquebatur, sed quod non longè aberat, significabit, quasi dicerent, sub idem tempus. Probabilius est, quod vulgò credit Ecclesia, hoc Concilium biduo ante Pascha, id est, eodem tempore, quo Christus discipulis dicebat; *scitis, quia post biduum Pascha fiet*, coactum fuisse? Videtur enim Euangelista cũ dixit τότε *tunc*, punctum temporis indicare voluisse, vt significaret eodem tempore, quo sacerdotes dicebant, non oportere Christum in die festo occidere, Christum dixisse oportere, vt in die festo occideretur, vt appareret plus diuinum decretum, & Christi prædictionem, quàm Iudæorum consilia valuisse.

Congregati sunt principes sacerdotum.] Eodem loco Matthæus indicat, & vnum sacerdotem principem fuisse, & multos, quod capit. 2. 4. explicauimus Græcè additur, quod Latinè non legitur καὶ οἱ γραμματεῖς, & Scribæ, quos verisimile est Christum cum principibus sacerdotum, & senioribus populi coniunxisse: quemadmodum de eadem re loquens Marci 14. 1. & Lucæ 22. 2. coniunxit, & supra capit. 2. 4. Hi enim Iudæorum concilium conficiebant, principes sacerdotum, id est, capita familiarum sacerdotalium cum summo sacerdote, qui simpliciter Princeps sacerdotum vocabatur; Scribæ, qui legisperiti erant; seniores populi, quasi tres Reipublicæ status, vt cap. 2. 4. probauimus.

In atrium.] εἰς τὴν αὐλὴν in aulam, ad verbum. Itaque sunt, qui interpretentur in palatium Principis sacerdotum, quòd probabile esse non videatur clandestina consilia de homine sanctissimo occidendo in atrio, id est, in ipso domus ingressu, & in loco aperto, ac iudiciali habita fuisse, & scribit Athenæus libro quinto τὴν αὐλὴν Græcis regum palatia significare, sicut aula Latinis idem est, quod regia, & aulici, qui regiam frequentant. Noster interpres ferè semper atrium conuertit, vt hoc loco, & infra versu 58. & 69. & Marci 14. 54. 66. & Lucæ 11. 21. & 22. 55. & Ioann. 18. 15. & Apocalyp. 11. 2. Multo meliùs, meo quidem iudicio, quàm si palatium conuertisset: nam ex versu 58. manifestum est locum illum, de quo Euangelista loquitur, quemque vocat αὐλὴν, non totam fuisse domum; aut magnam aliquam domus aulam; sed locum apertum in ipso aditu domus, quem Latini cortem appellant, indeq; Galli *Court*; Itali, & Hispani *Corte*. Ait enim eo loco Matthæus, *Petrus autem sequebatur eum à longè vsque in atrium principis sacerdotum, & ingressus intro sedebat cum ministris, vt videret finem*:

Quid atrium.

clariùs

clarius etiam ver. 69. *Petrus vero sedebat foris in atrio*: atrium igitur erat foris & Marci 14. 68. *Et exijt foras ante atrium, & gallus cantauit*, & cap. 15. 16. *Milites autem duxerunt eum in atrium praetorij*, id est, eduxerunt ab interiori domo, vbi Praeses erat, in exteriorem cortem, vbi milites, & omnis populus promiscuè solebat esse, vt purpura induto illuderent. Ex loco etiam Apocalypsis 11. 2. apparet αὐλὴν cortem domus fuisse.

Qui dicebatur Caiphas.] Homo erat auarissimus, & perditus, qui qua ratione ad summum peruenerit sacerdotium libro 18. Antiquitatum cap. 3. & 6. Iosephus tradit.

4. *Et concilium fecerunt.*] καὶ συνεβουλεύσαντο. vnanimi consensu consilium ceperunt.

Vt Iesum dolo tenerent.] Clam & fraudulenter, non aperta vi, quia timebant populum, vt Lucas cap. 22. 2. expressit.

Et occiderent.] Huc omnia eorum consilia tendebant, saepe enim ante occidere tentauerant; quo autem modo id deliberauerint, Ioannes cap. 11. 47. 8. 9. 50. copiosius narrauit. *Collegerunt ergo Pontifices, & Pharisaei concilium, & dicebant, quid facimus? quia hic homo multa signa facit, si dimittimus eum sic, omnes credent in eum, & venient Romani, & tollent locum nostrum, & gentem. Vnus autem ex ipsis Caiphas nomine, cum esset Pontifex anni illius, dixit eis, vos nescitis quicquam, neque cogitatis, quia expedit, vt vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat.* Quanquam hoc consilium diuersum ab hoc, quod Matth. narrat, fuisse arbitror: nam illud sex diebus ante Pascha habitum est, vt ex initio 12. cap. intelligitur, hoc autem duobus tantum, vt diximus, ante Pascha diebus. Descripserat iam olim sapiés hoc impiorum consilium Sap. 2. 12. 13. 14. *Circumueniamus ergo iustum, quoniam inutilis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & improperat nobis peccata legis, & diffamat in nos peccata disciplinae nostrae. Promittit se scientiam Dei habere, & filium Dei se nominat, factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum.*

[illegible] *dicebant autem non in die festo.*] Dubium verum significare voluit antè, an post diem festum occidendum esse. Qui putant eodem die, quo Christum, Iudaeos Pascha celebrasse, sensum esse existimant *non in die festo*, id est, differatur vsque in post diem festum; sed postea nactos Iudaeos Iudae ad perditionem parati occasionem consilium mutauisse, quod versu 2. re[illegible]. Qui postridie quàm Christum Iudaeos Pascha celebrasse dicunt, melius explicare possunt *non in die festo*, id est, ante diem festum occidatur, vt supra probauimus. Diem autem festum quidam omnes septem azymorum dies intelligunt, quia omnes festi eo quidem modo dicebantur. Alij, vt mihi videtur, probabilius solum diem Paschae simul, & sabbathi, quibus diebus neminem accusare, condemnare, crucifigere licebat, ideoque merito timeri poterat, ne populus audaci, & nefario scelere incitatus tumultum moueret, quae ratio alijs azymorum diebus locum non habebat.

Ne forte tumultus fieret] γένηται fiat: verba enim sunt Iudaeorum, non Euangelistae. Quaeri autem potest, cur timuerint, ne tumultus in populo excitaretur. Illud [illegible] pietate credi potest nullo eos bono animo [illegible] ne quis fortasse de populo in seditione periret, aut religio impediretur, sed ne sibi eriperetur concurrente ad diem festum infinita vndique hominum multitudine, vt Hieronymus, Beda, & Euthymius existimant. Vero simile enim erat in tanta multitudine futuros plures, qui in Christum credidissent, eumque ex sacerdotum manibus eripere conarentur. Credo ego ipsos sibimet timuisse, ne concitatus populus in se irrueret, atque interimeret, quòd, quemadmodum ait Chrysostomus, & Theophylactus, [illegible] tutus esse non videretur, vt die Paschae, quo qui digni morte erant, absoluebantur, Christus innocentissimus ad mortem traheretur. Hoc enim metu saepe iam alias manus ab eo abstinuerant Marci 11. 18. & cap. 12. 12. & Lucae 20. 19. & 22. 2.

6. *Cum autem Iesus esset in Bethania.*] Vbi Bethania sita esset, & quantum à Hierosolyma distaret, supra docuimus. Incurrit autem in hunc locum vulgaris quaestio, & nostro praesertim tempore magnis scriptis voluminibus agitata, vnane, an plures mulieres fuerint, quae viuentem adhuc Christum vnxisse perhibentur, vt hoc loco, & apud Marcum cap. 14. 3. & apud Lucam cap. 7. 38. & apud Ioannem cap. 12. 3. Melius in partes distributa quaestio explicabitur. Tres igitur in vna quaestione sunt. Prima, an Simon ille, apud quem Christus apud Lucam prandisse, aut coenasse dicitur, idem fuerit, atque hic, quem Matthaeus, & Marcus Simonem Leprosum vocant; Ioannes non nominat. Secunda, an eadem apud 4. Euangelistas fuerit mulier, quae vnxerit Christum. Tertia, si eadem fuit, an idem fuerit factum, id est, semelne, an saepius Christum vnxerit. Quod ad Simonem attinet, apud quem Christus coenabat, D. Augustinus libro 2. de consensu Euangel. cap. 69. & Beda in commentarijs in cap. 7. Lucae, & [illegible] hoc loco putant duos fuisse Simones, alterum Pharisaeum apud Lucam, alterum leprosum apud Matthaeum, quem Marcus, & Ioannes non nominauerint. Eorum rationes sunt. quòd factum illud, quod Lucas narrat, in Galilaea accidisse videatur; hoc autem, quod narrat Matthaeus, Bethaniae, id est, prope Hierosolymam; deinde quod ille Pharisaeus, hic leprosus cognominetur. Possumus hic aliam adijcere rationem, credibile non esse Simonem hunc de quo Matthaeus loquitur, fuisse Pharisaeum, cùm hoc instante Christi passione acciderit, quo tempore omnis Pharisaeorum secta infensissima Christo erat; tantùm abest, vt Pharisaeus conuiuio eum exceperit. Chrysostomus verò homilia in Matthaeum 81. & Ambrosius libro 6. in cap. 7. Lucae eundem Simonem fuisse credunt, quod ego paulo probabilius esse arbitror. Primum, quod vterque eodem nomine Simon appelletur, quod etsi pluribus commune esse poterat, tamen aliquid est argumenti nomen idem. Deinde, quòd, vt postea probabimus, eadem fuerit mulier, quae & apud Lucam, & apud Matthaeum Christum vnxisse dicitur, quae cùm tam liberè, tam saepe in domum Simonis ad vngendum Christum ingressa sit, est vero simile fuisse Simoni, eiusq; domui familiarem, eumque Bethaniae habitaret. sequitur eundem fuisse Simonem; nam quod scribit Lucas; cùm, quo loco acciderit, nõ exponat, & hospitem Christi Simonem vocet, quemadmodum & Matthaeus, qui id in Bethania factum dicit, ibidem etiam accidisse credendum est. Praeterea probabile est Simonem illum, de quo scribit Lucas, cum primùm domo, & conuiuio Christum excepit, ita ab eo edoctum fuisse, vt illi postea familiaris fuerit, saepeque postea Bethania iter habentem, aut hospitio, aut conuiuio honorauerit. De secunda quaestione contentiosiùs à multis disceptatur. Origenes tractatu in Matth. 36. probabile esse arbitratur quatuor diuersas apud quatuor Euangelistas fuisse mulieres, quae vnxerũt Christum, quod mihi ne disputabile quidem videtur esse, cum manifestissimum sit Matthaeum saltem, & Marcum, quasi eius abbreuiatorem, idem eodem loco, eodem tempore factum narrare: itaque de eadem loqui muliere; quare vt plures fuerint, non nisi tres esse potuerunt, vna, de qua Lucas; altera, de qua Matthaeus simul, & Marcus: tertia, de qua Ioannes scribit:

Simones an duo fuerint Christi hospites.

De vna, vel triplici Magdalena quaestio celeberrima.

atque hanc ipsam opinionem Origenes amplectitur, A itemque Theophylactus in commentarijs in cap. 7. Lucæ, & Euthymius hoc loco. Quorum nonnullæ etiam non omnino improbabiles coniecturæ sunt, quòd illa de qua Lucas, peccatrix appellatur; hæc, de qua Matth. & Marcus, non peccatrix, sed prophetica potius fuisse significetur. *Quid, inquit, molesti estis huic mulieri? mittens enim hæc vnguentum hoc in corpus meum ad sepeliendum me fecit.* versu 10. 12. Præterea illa apud Lucam longe ante passionem tempore Christum vnxit, vt ex his, quæ eo loco à Luca narrantur, intelligitur: hæc, de qua Matthæus, & Marcus, duobus tantùm ante mortem Christi diebus. *Scitis, quia post biduum Pascha fiet* versu 2. Illa altera, de qua Ioannes, sex diebus ante Ioan. 12. 1. Alij duas fuisse putant, sed quæ fuerint, B inter se dissentiunt. Hieronymus hoc loco, & Bernardus in sermone de Maria Magdalena vnã illam fuisse putant, de qua scribit Lucas; alteram eandem de qua Matthæus, Marcus, & Ioannes: illam Lucæ ab hac fuisse diuersam. Ita probant, quòd illa longè ante Pascha, & mortem Christi; hæc imminente morte vnxerit Christum: dein quòd illa pedes tantùm; hæc pedes, & caput vnxerit, vt postea explicabimus. Hanc verò, de qua Matthæus, Marcus, & Ioannes scribunt eandem, & vnam esse ita docent, quòd eodem tempore, eodem loco vnxerit Christum. Chrysost. verò homilia 81. in Matthæum & 61. in Ioann. Leontius, & Theophylact. in cap. Ioann. 12. 1. mulierem, de qua Lucas, Matthæus, & Marcus scribunt, eandem; Eam verò, de qua Ioannes, diuersam fuisse putant hoc, o- C pinor, argumento, quòd & Lucas, & Matthæus, & Marcus apud Simonem vnxisse dicant, quem, vt diximus, eundem fuisse putat Chrysosto. Ioannes verò non apud Simonem, sed potiùs in domo Lazari, aut sororum eius vnxisse indicet, cùm dicat Martham ad mensam ministrasse cap. 12. 2. Alij vnam tantùm, de qua quatuor Euangelistæ meminerunt, fuisse dicunt, vt Augustin. lib. 2. de consensu Euangelistarum c. 69. Gregor homilia 33. in Euangelia, vt quidem videtur, Beda hoc loco, & in ca. 7. Lucæ; quod ego multo arbitror esse probabilius. Primùm, quod tacitus Ecclesiæ sensus in hanc partem inclinet. Deinde, quòd Ioannes ca. 11. 2. volens describere Mariam sororem Lazari, & Marthæ, *Maria autem, inquit, erat, quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit capillis suis pedes eius*: qua de- D scriptione minimè vsus fuisset, si plures fuissent mulieres, quæ pedes Domini vnxissent; nec enim lector, de qua ex multis loqueretur, intelligere potuisset. Omnia autem argumenta, etsi multa sunt, quibus plures fuisse probatur, minùs, quàm hoc vnum, habent ponderis; nam quòd illa de qua Lucas loquitur, longo ante tempore Christi pedes vnxerit, non eò valet, vt probetur diuersam fuisse mulierem, sed factum diuersum: quod non solùm concedimus, sed paulò etiam post probaturi sumus; quòd autem illa pedes, hæc caput vnxerit, aut nihil, aut idem probat; nempe semel eandem mulierem, sed bis vnxisse. Adde quòd etsi Lucas non expressit, credibile est illam etiam Lucæ mulierem Christi caput vnxisse; cùm enim, vt postea docebimus, consuetudo regionis fuerit in conuiuijs E non pedes, sed caput vngere, credendum non est piam mulierem prætermisso capite, vnde incipiendum erat, solos vnxisse pedes. Et quidem apud Ioannem simile legimus exemplum. Nam cùm ex Matthæo, & Marco constet eandem mulierem secundò instante Christi passione eius caput vnxisse, Ioannes non nisi pedes vnxisse dicit; nimirum, quia neminem putabat tam exigui fore iudicij, vt intelligeret pedes vnxisse, non caput; nominarunt ergo Lucas, & Ioannes eam partem corporis, quæ vngi non solebat, vt ex cæte-

ra, quæ vngi solebant, vncta etiam fuisse intelligeretur, & vt singularis charitatis, & studij erga Christum factum declararent, ideo eodem pertinet, quod dicunt capillis suis Christi pedes tersisse; id enim singulare erat, & insolitum fieri; hoc est, quod apud Lucam Christus Simoni obijcit cap. 7. 44. 46. *Intraui in domum tuam, oleo caput meum non vnxisti, hæc autem vnguento vnxit pedes meos*, quasi dicat, tu mihi caput non vnxisti, quod vngi solet, hæc non solùm caput, sed etiam pedes vnxit, qui vngi non solent. Quòd autem illa apud Lucam peccatrix appelletur; hæc verò, de qua alij loquuntur Euangelistæ, non peccatrix, sed sancta fuisse videatur, non est argumentum fuisse diuersam, sed diuerso tempore diuersis fuisse moribus, vt rectè D. Augustin. & Beda respondent. Cætera, si quæ sunt argumenta, in tertiæ quæstionis explicatione dissoluentur. Quærebatur ante, an idem fuerit factum. Qui plures dicunt fuisse mulieres, plura quoq; facta fuisse dicant, necesse est: qui vnam, vnum fuisse dicant, necesse non est; sed plerique tamen dicunt. Alij vnam fuisse, quæ ter vnxerit, primùm apud Lucam longè ante passionem, secundò apud Ioann. sex diebus ante Pascha, tertio apud Matthæum, & Marcũ duobus tantùm ante passionem diebus. Alij vnam fuisse, quæ bis vnxerit; primùm apud Lucam longè ante, secundo apud Matthæum, Marcum, & Ioannem imminente Christi passione; ita sentit Ambrosius in cap. 7. Lucæ, & Augustin. lib. 2. de consensu Euangelistar. cap. 69. & Beda hoc loco, quam ego sententiam omnium probabilissimam esse arbitror. Vnam fuisse mulierem superiore quæstione probatum est, bis vnxisse probandum nunc est; quod ijsdem ferme rationibus probari potest, quibus alij diuersas fuisse mulieres probare solent, quòd tunc peccatrix fuerit, nunc sancta, tunc longè ante passionem, nunc instante passione. Adducunt alij, quòd tunc pedes tantùm, nunc caput, quasi tunc peccatrix indigna esset, quæ Christi caput attingeret, quod Augustin. & Beda solent dicere; sed hoc paulo ante refutauimus: probandum etiam est non sæpiùs, quam bis Christum vnxisse, vt existimare diximus quosdam. Id autem sic ostéditur: si ter vnxisset, aliud esset factum, quod Matthæus, & Marcus, aliud, quod Ioannes narrat: nam Matthæum, & Marcum idem narrare factum perspicuum est. At Ioannes non diuersum, sed idem factum narrat, quod ex multis circumstantijs apparet ex eodem loco Bethania, ex eodem vnguenti genere nardo pistica preciosa, ex eadem Iudæ murmuratione, ex eadem defensione Christi; quis enim credat, si quatuor tantùm diebus ante eundem murmuratorem Christus reprehendisset, tam citò in facto omnino simili, si tamen non eodem, iterum fuisse murmuraturum? Duo tantùm sunt, quæ huic sententiæ non benè videatur conuenire, alterum quòd Ioannes scribat id ante sex dies Paschæ accidisse, Matthæus, & Marcus biduo ante Pascha; sed Augustinus, & Beda rectè respondent Matthæum & Marcum per ἀνακεφαλαίωσιν loquutos esse, quia non seruato ordine temporum; cùm iam dixissent *post biduum Pascha fiet* resumpserunt, quæ sex diebus ante Pascha facta fuerant, quæq; ipsi antea, quia necesse non erat, non narrauerant: nunc, quia necesse est, narrant; vt occasionem declarent, quam Iudas aucupatus est Christi vendendi, quòd auarissimus esset homo, ægréque ferret non quidem vnguentum ex vase, sed vnguenti pretium ex manibus suis effluxisse, quod Ioannes magis exposuit c. 12. ver. 6. *Dixit autem hoc non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea, quæ mittebantur, portabat.* Alterum iam à nobis explicatum est, quòd apud Matthæum, & Marcum solum caput, apud Ioan. solos pedes ea

Magdalena bisne, an sæpius Christum vnxerit.

mulier

mulier vnxisse videatur; vtrumque enim & caput, & pedes vnxisse diximus. sed vt Augustin. ait, sæpeque apud Euangelistas vsu venit, Matthæus vnam partem, Ioannes alteram exponit. Cuius rei ratio etiam aliqua, non improbabilis reddi potest; Ioannes non Christi passionem, sed totam historiam seruato ordine temporis exponebat, volebatque eius mulieris in Christum singularem charitatem explicare, propterea omissa capitis vnctione, quæ vulgaris erat, pedes, quod erat rarum, vnxisse dixit. Matthæus verò, & Marcus non id agebant, vt mulieris singularem affectum commendarent; sed vt Iudæ declararent auaritiam, quæ eum ad vendendum Christum impulisset; de qua venditione, totoque passionis ordine dicere aggrediebantur, quam ad rem nihil attinebat dicere, virùm mulier caput, an pedes vnxisset, ideo, quod fieri solebat, id tantùm dixerunt, vnxisse caput. Illud verò, quod ad rem maximè pertinebat, diligentissimè exposuerunt, vnguentum magni fuisse pretij; hoc enim Iudæ auaritiam, & cupiditatem accendit, quam illi volebant explicare. Summa igitur est, eundem fuisse Simonem, apud quem Christus bis conuiuio exceptus est. quem multi credunt à Christo inter alios leprosos à lepra fuisse purgatum. Theophylactus verò scribit nonnullos existimare illum fuisse eundem, apud quem Christus vltimam cum discipulis cœnam egit, sed hoc secundum ver. 18. refutabimus; vnam item fuisse mulierem, eamque Lazari, & Marthæ sororem, quæ Maria Magdalena dicebatur, vt ex Ioanne ca. 11. 2. colligitur, & de qua Christus septem eiecerat dæmonia Marci 16. 9.

In domo Simonis Leprosi.] Rectè Hieronym. & Beda monuerunt credendum non esse tunc Simonem fuisse leprosum; nec enim Christus ad eum diuertisset, certè in ciuitate ille non habitasset, cùm leprosi à cæterorum hominum consortio remouerentur, sed aliquando lepram habuisse, ex qua etiam iam curata leprosi nomen retinuisset. Diximus modo quorundam esse sententiam illum priùs à Christo curatum fuisse, quod eo est probabilius, quo plus ille caritatis erga Christum ostendit, quasi accepti beneficij memor. Illud autem mihi non videtur esse necessarium eum aliquando fuisse leprosum: poterat enim etiam si leprosus non esset, aut propter lepræ similitudinem, aut propter aliquem ex maioribus suis, qui lepram habuisset, leprosus cognominari, sicut videmus quosdam Rufos, quosdam Barbatos, quosdam Tonsos appellari, cum nec illi rufi, nec illi barbati, nec illi tonsi sint. Quæri potest, cur neque Matthæus, & Marcus Pharisæum, neque Lucas leprosum appellauerit, id fortasse nullum habet operæpretium, sed coniectura aliqua est Lucam, cū prædicationis Christi initia narraret, personæ, à qua exceptus esset, qualitatem exponere voluisse, vt indicaret etiam inter Pharisæos fuisse nonnullos, qui Christo operam darent, Matthæus autem & Marcus, cum non id agerent, noluerunt Pharisæum, quod cognomentum illius non erat, sed nomen sectæ commune; at leprosum, quod eius cognomen erat, appellare.

Quid Vnguentum alabastrum.

7. *Habens alabastrum vnguenti.*] Plerique alabastrum vas ex lapide alabastro factum interpretantur, quo vnguenta solebant asseruari, quòd ex ea materia fieri solerent, quæ humorem vnguenti diutissimè conseruaret, Plinium que Auctorem citant lib. 13. c. 2. & lib. 35. c. 8. Repugnat quod ait Marcus c. 14. 3. *& fracto alabastro effudit super caput eius*; quo enim modo tam facile confringere potuisset, si ex materia fuisset alabastri? Sunt qui dicant priùs vnguentum effudisse, deinde fregisse vas, cum nihil iam in eo remansisset vnguenti, quod mihi nullo modo probari potest; primùm, quòd Marcus ita loquatur, vt non obscurè significet priùs fregisse vas, deinde vnguentum effudisse, atque ideo fregisse, vt vnguentum effunderet, καὶ συντρίψασα τὸ ἀλάβαστρον κατέχεεν κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, cum fregisset alabastrum effudit super caput eius. Deinde quia ratio ipsa docet propterea fregisse vas, vt copiosius vnguentum efflueret, nihilq; in vase remaneret; ea enim ratione abundantem charitatem pia mulier ostendit, quòd in vnguendo Christo vsque adeo vnguento non pepercerit, vt vas etiam confregerit; ne quid, etiamsi vellet, retinere posset. Nam, effuso iam toto vnguento quorsum obsecro vas confregisset? Seruasset potius, vt iterum in illud vnguentum infunderet. Credo ergo esse probabilius ex alia fragili materia fuisse vas factum, sed alabastrum appellatum, aut quia ex alabastro vnguentaria vasa fieri solebant, ita vt, etiamsi ex alia materia aliquando fierent, alabastrum dicerentur, aut quia ea erant forma, vt ansa carerent, qualibus etiam nunc myropolas, & pharmacopolas vti videmus; id autem alabastri nomen significat, vt Suidas adnotauit.

Pretiosi.] βαρυτίμου, grauis pretij, vt Latini etiam aliquando loquuntur, aut vt alij habent codices πολυτίμου magni pretij, quemadmodum apud Marcum cap. 14. 3. & apud Ioannem cap. 12. 3. legitur. Nec enim ad solam vnguenti qualitatem, sed etiam ad copiam referendum esse mihi videtur, vt non solùm sensus sit vnguentum adeo fuisse bonum, vt etiam parum magni pretij esset, sed etiam tanta copia effusum fuisse, vt magni esset pretij; quemadmodum Iudas in hac re optimus interpres dixit ver. 9. *Vt quid perditio hæc? potuit istud vnguentum venundari multo*; id Ioann. magis explicauit; dixit enim eam mulierem libram vnam vnguenti effudisse. Hunc esse sensum, vt credam, moueor verbis Marci, & Ioannis, qui vtrunque dixerunt, vnguentum & pretiosum fuisse, & pisticum, si ita tamen libeat interpretari, vt pisticum. probatum significet, de qua re paulo post disseremus. Quòd enim ad nardum, non ad vnguentum epithetum illud referatur, aut nihil, aut parum interest. Marcus, & Ioannes ita dixerunt, *vnguenti nardi pistici*, aut vt Græcè est, pisticæ pretiosæ, quod quia huic loco Matthæi coniunctum est, explicare obiter libuit. Nardus quid sit philosophi, & medici tradiderunt. Apud Plinium, & Dioscoridem, quicquid de ea re lector desiderabit facilè reperiet; illud ex sacris etiam literis intelligimus miræ fragrantiæ fruticem fuisse Canticorum 1. 12. *Dum esset rex in accubitu suo, nardus mea dedit odorem suum*, & cap. 4. 13. 14. *Emissiones tuæ paradisus malorum Punicorum cum pomorum fructibus. Cypri cum nardo, nardus, & crocus, fistula, & cinnamomum cum vniuersis lignis Libani, myrrha, & aloe cum omnibus primis vnguentis.* Nardum ergo pisticum ex loco πιστικὴ nonnulli esse putant, vt D. Augustinus tract. 50. in Ioann. quod ideo à paucis receptum est, quòd nullum eiusmodi apud Cosmographos locum legamus. Communis, ac magis recepta interpretatio est, quam paulo ante attigimus, pisticum vocari nardum, quasi fidelem, probatam, non falsam, non adulterinam, πίστις enim fides est. Ita Euthymius, & Theophylactus in commentarijs in ca. Marci 14. Suam cuique licet sequi sententiam, sed hæc mihi non placet. Primùm non πιστικὴ, sed πιστὴ nardus appellanda erat. vt fidelis, vt probata esse significatur. Deinde hoc ipsum nomen πιστὴ eo sensu nimis fuisset insolens, & inauditum; nec enim de rebus inanimis dictum vsquam legisse memini, præterea non nardus, sed vnguentum potiùs pisticum appellatum fuisset; non enim nardus, sed vnguentum myropolarum artificio, & auaritia corrumpi, & adulterari poterat: vidēmus autem Euangelistas vnguentum quidem pre-

De Nardo.

Quid Vnguentum pisticum.

tiosum, nardum autem pisticum appellasse. Deniq; si A idem esset vnguentũ pisticum, quod probatum, & optimum, idem etiam esset, quod pretiosum; at Euangelistæ distinguunt, quasi aliud pisticum, aliud pretiosum sit. Autor ille, quisquis fuit, qui in Marcum cõmentarios scripsit, qui Hieronymi nomine honorantur, pisticum nardum interpretatur mysticum, quod vnguentũ illud Christi, vt ipse ait, sepulturam significaret. Quod nescio an Euangelistis venerit in mentẽ. Propiùs accedit ad veritatem, quod nonnulli suspicati sunt apud Marcũ & Ioannem pro pistica legendum esse spicata; atq; Beda quidem hoc loco, & in cõmentarijs in Marcũ c. 14. ita & legit, & interpretatur, neq; alterius lectionis mentionem facit, quasi in omnibus tunc codicibus ita legeretur. At sensus quidem valde B conueniret, si lectio constaret. Scribunt enim Plinius, & alij auctores medici, vt idem Beda adnotauit auctor multarum rerũ sciens, & experiens, ex nardo duplex fieri vnguentũ solere alterum ex folijs, alterum ex spicis, quas in summa parte frequẽtes habere dicitur. atq; hoc secundũ optimum esse, sed quia non iudico scripturam sine certis, firmisq; coniecturis corrigendam, alia potius sententia, quàm alia lectio quærenda nobis est. Non pudebit in re bona auctoris mali. Obseruauit scriptor quidã minimè Catholicus ex Athenæo lib. 15. & ex Plinio lib. 15. c. 1. duo fuisse olim in vsu vnguentorũ genera alia crassa, & solidiora, quæ non facilè funderentur, cuiusmodi hodie ferè sunt omnia, quæ vulneribus adhibentur: alia liquida, & quasi potabilia, quæ ad fundendum apta essent; hoc ergo Eu C angelistas significare voluisse vnguentum liquidum fuisse, & quasi potabile, propterea fundi in caput, & pedes potuisse, dictũ igitur est vnguentũ πιστικὸν ἀπὸ τοῦ πίνειν, quod est potare. Illud contra hanc interpretationem obijci videtur posse, quod ille non animaduertit, hac ratione non nardum, sed vnguentum pisticum appellandũ fuisse, non enim nardus, sed vnguentum liquidum erat. Facilis responsio nardũ pro vnguento ex nardo confecto positam esse, ac si dicerent vnguenti nardini pistici pretiosi. Consuetudinem autem inter Iudæos, & Orientales nationes fuisse, vt in conuiuijs celebrioribus, qui inuitati erant, vngerentur c. 6. 17. adnotauimus, huc enim Christus allusit, cum dixit; *Tu autem, cum ieiunas, vnge caput tuum*, quasi dicat, finge te opiparè conuiuatum esse; hinc, quòd D hæc eadem mulier, cùm bis Christum vnxerit, non nisi in conuiuio vnxerit; sic illud quidam interpretantur, quod Psalm. 22. 5. legimus; *Parasti in consp. ctu meo mensam, impinguasti in oleo caput meum*; & illud Psal. 140. 5. *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum*, perinde enim est, ac si diceret; malo apud iustum malè tractari, quàm apud impium bene.

8. *Videntes autem discipuli.*] Eodem fere modo Marcus scribit c. 14. 4. *Erant autem quidam indignè ferentes intra semetipsos*: itaq; significare videntur duo hi Euangelistæ aut omnes, aut plures Apostolos ob vnguenti effusionem murmurasse; & quidem D. August. li. 2. de consensu Euan. c. 69. fieri putat potuisse, vt auctore, & duce Iuda, murmurationemq; inchoante alij discipuli aut assensũ præbuerint, aut ipsi etiam murmu- E rauerint; alio tamen animo, quàm Iudas: illi pauperũ caritate; iste auaritia. Non fuit hac interpretatione, *In harm.* quamuis paulo duriore, contentus Caluinus; sed pla- *Apostoli cõtra Caluinũ defenduntur.* nè omnes Apostolos murmurasse dicit; eosque homo prudentissimus stultos appellat. Ex Ioan. c. 12. 4. solum Iudam murmurasse manifestũ est, vt Chrysost. Euthy. & Theophylact. Hieronym. August. & Beda notauerunt. Quod ergo alij duo Euangelistæ plurali vsi sunt *Syllepsis Scripturæ familiaris.* numero, per syllepsim fecerunt figuram non rarò ab illis vsurpatam, vt multis iã locis obseruauimus, quemadmodũ cap. 14. 15. Matthæus dixit discipulos Christi interrogasse, vnde emere possent panes, vt turbam illam quinq; milliũ hominũ exsaturarent, Ioannes verò ca. 6. 7. exponit solum Philippum id interrogasse. Clarissimum verò exemplum est, quod Matthæus ca. 27. 44. scribit latrones, qui cũ Christo crucifixi erant, illi improperasse; *Si filius Dei es, salua temetipsum, & nos*, cum ex Luca ca. 23. 39. certum sit vnum tantùm latronem hoc fecisse, neq; id, vt opinor, Caluinus negabit; *Caluinus Apostolis infensus.* nec enim tantam latroni, quantam Apostolis iniuriam volet facere; de quibus peius fere vbiq;, quàm de latronibus loqui solet.

9. *Potuit enim istud.*] τοῦτο τὸ μύρον hoc vnguentum.

Et dari pauperibus.] Ioannes c. 12. 6. exponit, quo animo id Iudas dixerit; *dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea, quæ mittebantur, portabat.* Eodem nimirũ animo quo Caluinistæ nunc murmurare solent in Catholicis Ecclesijs vasa argentea, & aurea, aliamq; pretiosam esse su- *Stulta Caluinistarum obiectio contra templorum ornatum.* pellectilem; hæc enim pauperibus potiùs tribuenda, his pauperes ornandos, qui templum Dei viui sunt, quasi tunc templum Dei non fuerint; non igitur nos, sed Christus, & Ioannes illis respondeant.

10. *Sciens autem Iesus.*] Intelligens Iudæ verba, cogitationesq; perspiciens, quantumuis clam, & tacitè loqueretur: voluit enim Euangelista Christi diuinita- *Christi diuinitas.* tem insinuare, vt supra cap. 9. 4. *Et cum vidisset Iesus cogitationes eorum, dixit, Vt quid cogitatis mala in cordibus vestris?* & cap. 12. 25. *Iesus autem sciens cogitationes eorum dixit eis. Omne regnum diuisum contra se, desolabitur.* Hac ratione expressit Marcus discipulos intra se ægrè tulisse, & murmurasse; quasi dicat non verbis, sed animo id fecisse; nec enim sensus est, vt quidam hæreticorũ putant interpretes, πρὸς ἑαυτοὺς, apud se, id est, inter se alios cum alijs murmurasse, sed apud se, id est apud animum suum, quod ipsum solus, vt diximus, Iudas fecit, idq; Christum fugere non potuit. Hoc ergo est, quod Matthæus dicit, *sciens autem Iesus.*

12. *Ad sepeliendum me fecit.*] Mortuorum corpora, antequam sepulturæ mandarentur, solita fuisse apud Iudæos vnguentis, & aromatibus condiri constat ex Genesi cap. 50. 2. 26. & ex Marco cap. 16. 1. & Luc. capit. 23. 56. & 24. 1. & Ioann. c. 19. 40. Significat ergo Christus mortem suam adeo esse propinquam, vt mulier illa, quasi diuinans paulo post sepeliendũ in sepulturam vnxerit, non quòd illa de ea re fortasse quidquam cogitauerit, sed quòd tam commodè vnxerit, vt ea de causa vnxisse videatur; significat etiam fortasse eam propterea se nunc vnxisse, quòd futurum esset, vt post mortem vngere non posset, quemadmodum Marcus cap. 14. 8. indicauit; *quod habuit, hoc fecit*, id est, quod potuit, & quà illi licuit, me ad sepeliendum de more vnguentis condiuit; *præuenit*, inquit, *vngere corpus meum in sepulturam*: Ita, aut simili certè ratione, quod Ioannes scribit cap. 12. 7. intelligendum est. *sine illam, vt in diem sepulturæ meæ seruet illud*, quasi dicat; quia, quo tempore sepeliendus sum, vnguentum non habebit (postea enim emerunt aromata) sine nunc eũ vnguentum hoc in diem illum seruare; seruat autem, quia me nunc vngit, quod tunc factura erat; id clariùs dictũ est Græcè, τετήρηκεν αὐτὸ, seruauit illud, id est, ita collocauit vngendo me, vt perdere nõ posset, quemadmodum si pecuniam seruasse dicas, qui ea fundum emerit, quia perdere eam non potest; sicut si secum circumtulisset, aut in arcula seruasset, perdere potuisset; expendendo igitur seruat. Voluit Christus mulieris factum, quod necessarium alioqui esse non videbatur, vsu, & consuetudine vngendi mortuos, pietateque erga se excusare, simulque illam murmuratori præferre, quòd cùm ille de se vendendo, illa de se

vngu-

vngeretur, & quod modo sepeliendo cogitaret, non quòd ipsa fortassis id intelligeret, sed quòd tacito quodam S. Spiritus impulsu facere videretur; quare reprehendendũ non esse factum, quod & per se pium; & mortuo necessariũ esset, & ex Spiritus sancti incitatione proficisceretur. Quæri à quibusdã solere video; quid sit, quòd Christus has delicias, à quib⁹ tota eius vita, totaq; doctrina tantopere abhorrebat, admiserit. Chrysost. hom. 81. in hunc locum eiusmodi factũ fuisse putat, vt si Christus consultus fuisset, antea aduisatus probaturusq; non esset, factum tamen iam excusauerit. Id mihi non placet, & quia ita Christus defendere factum videtur, vt etiam si ante cõ( )sultus fuisset, approbaturus fuisse videatur; & quia antequàm mulier vngere inciperet, ignorare Christus non poterat, quid factura esset; nec illã tamẽ auertit, quia iam aliàs apud Lucã cap. 7. 38. vngi se ab eadem muliere permiserat, & factũ non recusauit modò, sed etiã laudauit; eamq; ob rem peccata mulieri dimisit. Admisit ergo Christus delicias, non quia deliciæ, sed quia caritatis officia erant. Colligit ex hoc loco Caluinus non esse hoc factum ad exempli imitationem vsurpãdum, vt neglectis pauperibus in res alias pias bona nostra consumamus; quòd factum non ordinarium fuerit, sed singulare. Dolet adhuc, vt opinior, illi vnguentũ illud effusum. Pauperes igitur semper habebimus nobiscum, qui negligendi nõ sunt, sed minùs delicate, & honorificè tractandi, quàm Christus. Neque singulare factũ est, quod intra tres annos ab eadem muliere bis repetitum est, neq; imitandum non est, quod caritatis, & pietatis, & semper multis à Christo laudibus celebratum. Alius ex aduerso hæreticus colligit licere hominibus pijs, & religiosis vti delicijs, quando Christus vsus sit, hic se, aliosque nouos Euangelij Ministros excusare, opinor, voluit, delicati enim homines sunt. Nos duo colligamus, alterum, quamuis, quod pauperibus fit, Christus sibi factum putet, vt cap. 25. 40. testatus est, *Quandiu fecistis vni de his fratrib⁹ meis minimis, mihi fecistis*: magnũ tamen inter ipsam Christi personã, & pauperũ esse discrimen, maioremq; esse meriti, ac pietatis Christum ipsum aut vestire, aut alere, quàm pauperes, vt etiam Theophylactus hoc loco notauit. Alterum est multa esse, quæ hæreticorum, & prophanorũ hominum iudicio absurda, ac ridicula videantur, Christi verò iudicio pia, & charitatis plena sint, qualia sunt ornamenta, quæ in Christi honorem instituta in Ecclesijs nostris hæretici rident, quemadmodum solebant olim Gentiles deridere, quod idem Theophylactus iudicauit.

Cur Christus vngi se permiserit

Cultum, & ornatum templorum a Caluinistis, ... calumnia vindicatur.

13. *Amen dico vobis vbicumq; prædicatum fuerit hoc Euangelium.*] Hæc Euangelica historia: quod in præfatione ad quatuor Euangelistas monuimus singulare esse; nec enim alium locum, quàm hunc, & illũ Marci 14. 9. reperimus, vbi nomen Euangelij pro Euangelica historia vsurpetur.

Euangeliũ pro Euangelica historia

Dicetur & quod hæc fecit, in memoriam eius.] Ipsius mulieris, id est huius mulieris memoria, & laus, vbicunque Euangelium prędicatum fuerit, celebrabitur, omnes enim factum eius egregium collaudabũt. At mihi quidem vnius Iudæ murmurationi, atque reprehensioni totius orbis terrarum iudicium, defensionem, & laudem opponere videtur, quasi dicat; quod tu malignè reprehendis, omnes omnium sæculorum homines magnis laudibus celebrabũt. Nimirum hoc illud est, quod iam olim Dauid Psal. 111. 7. dixerat *In memoria æterna erit iustus, ab auditione mala non timebit*, id est nemo de illo malè loquetur, & Salomon Prouerbiorum 10. 7. *Memoria iusti cum laudibus, & nomen impiorum putrescet.*

14 *Tunc abijt.*] Auctores quidam aduerbium, *Tunc* ad sex dies ante Pascha referri volunt, vt Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius, quo tempore mulier illa vnxerat Christum, vt scribit Ioannes cap. 12. 2. 3. Alij ad biduum ante Pascha, quo tempore diximus vers. 3. principes sacerdotũ, & seniores populi in concilium conuenisse, vt de perdendo Christo deliberarent; sic Beda; atque hæc magis in Ecclesia vulgata sententia est. Quamquam argumentũ, quòd à nonnullis, vt id probent, afferri video, quòd Ecclesia olim consueuerit quarta feria ieiunare, quia eo die Christum Iudas vendiderit, me non mouet; nec enim eam ob causam, sed propter concilium, quod principes sacerdotum ad occidẽdum Christum eo die coëgerant, vetus Ecclesia ieiunabat, vt Augustinus epistola 86. & Theophylactus in cap. Marci 14. docuerunt. Illud me magis mouet, quod Matthæus scribit ver. 16. *Et exinde quærebat opportunitatem vt eũ traderet*; inde enim apparet aliquot antè Pascha diebus Iudam cum Iudæis de Christi venditione conuenisse; quæ sola ratio impellit me, quo minus credam venditionem ipsa nocte, qua Christus supremam egit cœnam; aut non multo ante noctem factam fuisse, quia antè Christus non erat Hierosolymæ, sed Bethaniæ, & nõ videtur esse credibile Iudam ex Bethania dimisso cum alijs Apostolis Christo ad tractandam venditionem venisse Hierosolymam, ne dum Christum prodere volebat, consilium suum proderet; sed tamen quia Matthæus, & Marcus apertè dicunt ex eo die, quo Iudas pretium cum Iudæis constituerat, opportunitatem tradendi eius quæsiuisse, necesse est, vt credamus aliquot diebus ante Pascha constitutũ fuisse pretium, quibus omnibus diebus opportunitatem quæsiuerit. Cæterum duobus diebus potiùs, quàm sex id factum esse, vt magis est vulgò receptum, ita est probabilius; quia, vt supra diximus duo diuersa fuêre concilia; illud, de quo Ioannes cap. 11. 47. 48. & cap. 12. 19. & hoc, de quo Matth. hoc cap. vers. 3. & Marcus cap. 14. 1. scribunt. In concilio illo apud Ioan. constituerunt expedire, vt Christum occiderent, auctore summo sacerdote Caipha: in hoc apud Matthæum, & Marcum non iam consultabant an occidendus, sed quomodo occidendus esset: itaque certum inde sumitur argumentum nondum illis dixisse Iudam, quod Matthæus scribit infra vers. 15. *Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam?* Si enim dixisset non iam de modo prehendendi Christi in concilio disceptassent; sed conditionem à Iuda oblatam libenter accepissent; sicut Marcus cap. 14. 11. & Lucæ cap. 22. 5. dixerunt principes sacerdotum audito Iuda gauisos fuisse, pactosque pecuniam illi dare. Probabile ergo est eodem die, quo principes sacerdotum secũdum concilium coëgerunt, vt de modo capiendi Christi deliberarẽt, Iudam, cum id odoratus esset, ad eos venisse, operamque suam promisisse, vt auctores quidam vulgò tradunt.

Vnus de duodecim.] Hoc ideo dixisse videtur Euangelista, vt sceleris magnitudinem indicaret, quòd cum vnus ex duodecim esset Apostolis, Christoque domesticus, quo tempore mulier, & externa, & non ita multo ante peccatrix singulari pietatis, & caritatis officio Christum prosequebatur, ipse vendiderit: vt Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius admonuerunt.

Qui dicebatur Iscariotes.] Duo expressit nomina Iudę ne cæteris Apostolis faceret iniuriam, si non nominasset; reliquisset enim lectorem dubium, & de aliis, qui innocentes fuerant, suspicandi occasionem præbuisset; Iscariotis verò, vt ab altero distingueret Iuda ipso etiam Apostolo, qui Iacobi cognominatus est Lucæ 6. 16. Ita Chrysostomus, Euthymius, &

Theophylactus. Cur autem Iudas Iscariotes vocatus sit, cap. 10. 4. docuimus. Lucas cap. 22. 3. scribit Satanam in Iudam intrasse; quòd non ita intelligendum est, quasi corpus eius occupauerit, ut solet Energumenos possidere; sed quòd pessimam illi in animum cogitationem iniecerit Christi vendendi, vt Euthymius eo loco, & Didymus libro 3. de Spiritu sancto exposuerunt, quod ipsum apparet ex Ioanne cap. 13. 2. *cum* inquit, *Diabolus iam misisset in cor, vt traderet eum Iudas*, intrasse igitur Satanam in Iudam, quod ait Lucas, nihil aliud fuit, quàm immittere in cor eius, vt traderet Christum, quod ait Ioannes. Quid ergo? nonne vt furaretur, quæ in loculos mittebãtur, & vt alia admitteret eiusmodi peccata, Diabolus illi in animum inspirabat? Inspirabat sanè, vt vero simile quidem est. Cur ergo tunc in illum intrasse non dicitur? Videtur mihi Lucas summam sceleris impietatem, fœditatemque insinuare voluisse, quasi diceret apertiùs tam sceleratum fuisse facinus, vt non nisi Satana in illum intrante patrari potuisset, propterea non dicitur Satanas in illum intrasse, cum alia leuiora peccata committebat, quamuis incitante Satana cõmitteret; sicut nos vulgo, cum aliquem peccantem humano, & vulgari modo videmus, dicere solemus Diabolum eum decepisse; cum autem multa, & inaudita scelera patrare animaduertimus, Diabolum incarnatum appellamus; quia ea, nisi Diabolus esset, facere non posset. Hinc illa soluitur quæstio, cur, cùm nunc dicat Lucas Satanam in Iudam intrasse, Ioannes cap. 13. 27. non nisi postquam in vltima cœna buccellam à Christo porrectã accepisset, intrasse dicat. Nec enim nũc, nec tunc, re ipsa intrauit; inspirãdo autem, & ad summum scelus incitando, & tunc intrauit, cum Iudæ persuasit, vt venderet, & tunc, cum incitauit, vt venditum traderet; sed Lucas ad vendendum, Ioannes ad tradendum intrasse dixit, quia maius erat scelus tradere, quàm vendere. Illud certè constat vnum Euangelistam alteri non repugnare, vt Beda, & Euthymius Lucæ 22. exposuerunt. Hinc nouorum Euangelistarum dementia deprehẽditur, qui quod veteres, verique Euangelistæ auctore, impulsoreque diabolo Iudam fecisse tradunt, auctore Deo fecisse dicunt. Eorum enim vbique decantata verba sunt, non minùs Dei opus fuisse Iudæ proditionem, quàm confessionem Petri, hoc est, vt vno dicam verbo, Deum diabolum facere. Nos non auctore, non impellente, non incitante; sed permittẽte Deo Iudam Christum dicimus vendidisse. Stat enim Iacobi sententia, quæ falsa esse non potest, *Deus intentator malorum est* cap. 1. 13.

Contra Caluinistarum blasphemiã dicentium Iudæ traditionem Dei opus esse.

Ad principes Sacerdotum.] Lucas c. 22. 4. addit *καὶ τοῖς στρατηγοῖς*, ad duces, quos paulò infra v. 52. idem Lucas distinguit à principibus sacerdotum, & senioribus populi, vocatq; *στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ* duces templi, id est, præfectos, qui templo præerant, quosque vero simile est aliquos sub se ad custodiendum templum ex sacerdotibus milites habuisse; ideoq; duces appellatos, nam alium tunc militarem magistratum Iudæi dura à Romanis seruitute pressi exercere nõ poterant.

15. *At illi constituerunt ei triginta argenteos.*] Cap. 18. 28. de argenteis Iudæorum nummis disputauimus, variaque apud eos argenteorum genera fuisse diximus; denarium præsertim, & siclum; siclum autem, sicut omnia alia pondera, duplicem fuisse; prophanum, qui minor; sacrum, qui maior erat, nemo non nouit scriptura id sæpe indicante. Erant & apud Romanos, in quorum tunc Iudæi potestate viuebant, nummi aliquot argenti; sed credendum est Matthęũ hominem Hebræum, & Hebraicè Euangelium scribentem, de Hebraica pecunia loquutum esse, dixisseque שלשים כסף: vocant autem Hebræi כסף ipsum infectum argentum, & percussum, & omnem pecuniam, cuiuscumque metalli sit, sicut Galli & metallum, & argenteam pecuniam, & non argenteam etiam, quia maior pars ex argento fieri solet, eodem nomine argentum appellant. Sed cum aliquod numerale nomen adiungitur, neque metallum, neque omnis pecunia, sed genus aliquod argenteæ monetæ significatur. Ea autem erat duplex; denarius, quem etiam Hebræi mutuati à Latinis nomen דנר vocare solent; & siclus, quem, vt opinor, quia grauioris erat ponderis שקל, id est pondus appellauerunt. Illud autem obseruamus vix vnquã, cum nomẽ כסף argentei pro argentea moneta ponitur, nisi monetæ genus exprimatur, aliud, quàm siclum significare; itaque Chaldæos paraphrastes, vbicunque fere Hebraicè est nomen כסף cum nomine numerali, siclum solet vertere, vt Gen. 37. 28. & 45. 22. & Iudicum 16. 5. & 17. 2. 4. 10. & 2. Regum 18. 11. 12. & 4. Regum 6. 25. & Isai. 7. 23. Alias verò, sicut noster Euangelista solet vertere *ἀργυρίων* argenteos, vt Iudicum 17. 4. 10. & Zach. 11. 12. id etiam apparet ex Iosepho lib. 3. antiquitatum cap. 9. & lib. 9. cap. 2. vbi quæ de argenteis lib. 4. Reg. c. 6. 25. scripta sunt, quæ ipsorum etiam auctores in lib. Misnaioth tradiderunt, de siclis interpretatur. Constat ergo ex Hebræorum consuetudine argenteos, de quibus Matthæus loquitur, cùm aliud monetæ genus non nominet, fuisse siclos. Siclum autem argenteum supra docuimus Francum vnum Gallicum, id est viginti solidos argenteos pependisse. Obolus enim solido Gallico æqualis erat, & siclum viginti habuisse obolos multis scripturæ locis manifestum est Exodi 30. 13. Leuit. 27. 25. Num. 3. 47. & 18. 16. & Ezech. 45. 12. Erat enim siclus quadridrachmus, vna autem drachma, vt diximus, quinque solidos Gallicos, id est regalem vnum Hispanicum continebat; itaque quatuor drachmæ viginti continebant solidos, qui Francus Gallicus, & libra Turonensis appellatur; quod si ita est Christus triginta Francis Gallicis, id est decem nummis aureis solaribus venditus est, vt nunc quidem aurei, cum hæc scribimus, æstimantur; quo tempore aureus tres valet Francos. *An. 1578.* Obijciet aliquis non potuisse tam exiguo pretio agrum in peregrinorum sepulturam emi, quem Matthæus cap. 27. 7. pecunia, qua Christus vẽditus fuerat, emptum fuisse scribit. Respondeo nunc fortasse emi non posse, cùm multo cariores omnes res sunt; tunc verò, cum viliores erant, potuisse; nam & Hieremiam cap. 32. 9. agrum septem stateribus, & decem argenteis emisse legimus, quod multò minus erat pretium; nam stater quatuor habebat drachmas, vt cap. 17. 27. docuimus. Itaque septemdecim francis Hieremias agrum emit, vix sex aureis nummis. Scriptor Scholasticæ, quam vocant, historiæ, & alij nonnulli vulgares auctores sine vllo testimonio, aut probabili coniectura tradiderunt, triginta hos argẽteos trecentos fuisse denarios, non alio argumento, quàm quòd consentaneum ipsis videretur, ne Iudas effusi vnguenti damnum faceret: dixerat autem potuisse vnguentũ illud trecentis venire denariis, quos cum furari non potuisset, ex Christi venditione voluerit, quasi perdidisset, recuperare. Minùs etiam probabiliter alii hos triginta argenteos triginta tantùm denarios valuisse dicunt, quòd soleret Iudas decimam partem eorum, quæ in loculos mittebantur suffurari, & voluerit ex venditione Christi, quod ex trecentis denarijs, quibus vnguentum æstimauerat, furaturus erat, recipere. In sacrarum literarum interpretatione, cum certa non habemus argumenta, probabilibus, & sagacibus coniecturis vti nobis liceat

De triginta argenteis Iudæ datis.

figmen-

figmentis non licet, nec est vanitas scripturarũ grauitati iungenda. Mouere aliquem potest, quòd Ioseph qui Christi figura erat, viginti tantùm argenteis venditus fuerit Genes. 37. 28. Non in eo figura veritati similis est, quòd eodem precio, sed quòd, vt Ioseph à fratribus suis, ita etiam Christus à discipulis, id est ab vno ipsorum venditus fuerit; precium æquale esse non oportebat; nec enim par fuit, vt Hieronymus ait, tanti, quanti dominum, seruum venire. Itaque Auctores quosdam vulgares miror scribere solere Ioseph triginta etiam argenteis venditum fuisse, quod ita in nonnullis corruptis codicibus legerint, cùm & Hebræi, & Septuaginta, & nostri quoq; emendati codices viginti tantùm legant; idque Hieronymus hoc loco, & in quæstionibus in Genesim admoneat. Suspicio mihi aliqua est ex Zacharia cap. 11. 12. vitium in locum Genesis immigrasse, *& appenderunt mercedem meam triginta argenteos.* Sed Zacharias de Christo, non de Iosepho loquebatur.

17. *Prima autem die azymorum.*] Quæ in hunc locum dici poterant, partim versu 2. à nobis dicta sunt, partim sequenti versu dicenda.

18. *Ite in ciuitatem.*] Duo hinc colligi possunt, alterum, Christum, cum hæc diceret, non Hierosolymæ, sed aut Bethaniæ, vbi duobus præcedentibus diebus fuerat, aut in via fuisse; nec enim dubium est, quin ciuitatem Hierosolymam intelligat, ad quam cùm discipulos mittat, nondum ipse peruenerat; alterum est id, quod præcedenti versu dictum est, *prima autem die azymorum*, non ita esse intelligendum, quasi dies iam azymorum esset, sed quasi iam appeteret. si enim azymorum dies inchoata fuisset, nimis serò ad parandum Pascha discipulos præmisisset, & versu 20. indicat Euangelista nondum vesperam aduenisse, cum Christus discipulos misit; *Vespere autem facto discumbebat cum discipulis suis*, & Lucas cap. 22. 14. *& cum facta esset hora discubuit*, quasi prius facta non fuisset, cum discipuli in vrbem ad parandum Pascha venerunt. Quos discipulos Christus præmiserit, Lucas exponit capite 22. 8. *Et misit Petrum & Ioannem dicens, Euntes parate nobis Pascha, vt manducemus.*

Ad quendam.] πρὸς τὸν δεῖνα, ad certum quendam; significatur enim ea phrasi homo quidam certus, qui tamen non nominetur, sicut Hebræi dicunt, פלני אלמני quemadmodum D. Hieron. adnotauit, & Hispani ex Hebræis, vt opinor, qui olim in Hispania frequentes erant, nomen mutuati dicunt *fulano*, cum aliquem nõ nominando designare volunt, sicut Itali *il tal*, Galli *vn quidam.* Vtrùm autem hæc verba Christi, an Euangelistæ sint, nonnulli dubitant; ego Euangelistæ esse non dubito; nec enim Christus dixisset, Ite ad quemdam, quod neque Hebræi, neque Græci, neque Latini ita loquantur, quemadmodum ridiculus esset, qui Gallicè diceret, *Allés vous en à vn quidam.* Verùm siue Christus hominem nominauerit, siue, vt paulo post probabimus, non nominauerit, sed certis designauerit indicijs, Euangelista nominare noluit, & tamen voluit significare Christum discipulos non in incertum ad quemuis, sed ad certum quendam hominem, quem illis descripserat, præmisisse. Si autem, quod probabilius est, Christus hominem non nominauit, idipsum Euangelista insinuare voluit, cum dixit, dixisse Christum, *Ite ad quendam.* Quòd autem non nominauerit, ex descriptione, qua vsus est, colligi potest, Marci 14. 13. 14. *Ite in ciuitatem, & occurret vobis homo lagenam aquæ baiulans; sequimini eum, & quocunque introierit, dicite domino domus, quia Magister dicit, vbi est refectio mea, vbi Pascha cum discipulis meis manducem?* & Lucæ 22. 10.

A *Ecce introeuntibus vobis in ciuitatem occurret vobis homo quidam amphoram aquæ portans, sequimini eum.* Si enim Christus hominem nominasset, quid ista descriptione opus erat? vno verbo dixisset ite ad Petrum, aut Paulum. At cur nõ nominauit? Hieronymus, & Beda respondent, vt nemine nominato, omnes homines inuitatos se esse intelligerent, vt cum Christo nouum Pascha celebrarent. Origenes verò tractatu in Matthæum 35. & Hilarius canone 30. quòd nondum Christianum nomen auctoritatem tunc, vsumque obtinuisset, quod gerere eos oporteat, qui ad sacrum Christi corpus accedant. Hæc allegorica sunt. D. autem Ambrosius in capite Lucæ 22. *Ideo*, inquit, *sine nomine designatur, vt pauper, & ignobilis æstimetur*, quasi Christus non diuites, & nobiles; sed
B pauperes eligat, vt sua cum illis mysteria communicet. Repugnat, quod apud Marcum 14. 15. & apud Lucam 22. 12. Christus ait, *& ipse ostendet vobis cœnaculum magnum stratum*, quale homo pauper habere non potuit; stratum autem dicit, non quòd pauimentum aut lapidibus, aut lateribus stratum esset, sed quòd aut tapetibus vestitum, aut mensis paratis ad cœnandum ornatum, vt apparet ex Marco, apud quem in plerisque Græcis codicibus legitur ἐστρωμένον ἕτοιμον, stratum, paratum, quasi secundum verbum ad explicandum primum additum fuerit. Euthymius propterea Christum hominem illum non nominasse arbitratur, ne Iudas sciret, apud quem
C Pascha celebraturus esset, & insidias illi pararet. Magis mihi Chrysostomi coniectura placet homilia octuagesima secunda propterea non nominasse, quòd ignotus esset, sicut libro primo Reg. cap. 10. 3. Samuel Sauli dicit, *Cumque abieris inde, & vltra transieris, & veneris ad quercum Tabor, inuenient te ibi tres viri ascendentes ad Deum in Bethel, vnus portans tres hœdos & alius tres tortas panis, & alius lagenam vini.* Tamen hæc ipsa omnino non placent, quia ex verbis sequentibus apparet hominem non solùm fuisse notum, sed etiam discipulum, & aliquo modo familiarem Christi. *Magister*, inquit, *dicit, tempus meum prope est.* Cum enim magistrum se appellari vult, discipulum esse indicat; & cum mortis suæ tempus illi declarat
D familiarem. Itaque probabilius esse arbitror propterea Christum hominem non nominasse, vt meliùs rebus, quàm nomine describeret, eaque ratione clariùs diuinitatem suam ostenderet, sine quòd ignotus homo esset; si enim dixisset, ite ad Petrum, aut ad Paulum, nihil singulare supra cæteros homines ostendisset; cum autem dicit, *ingredientibus vobis in ciuitatem, occurret vobis homo lagenam aquæ baiulans* declarat se futura præscire, & omnia esse diuino consilio ad mortem suam quodammodo præparata. ita vt Deus hominem illum ad fontem hauriendæ aquæ causa ideo misisse videretur, vt discipulis occurreret, eosque in eam domum duceret, in qua omnia ad agendum Pascha parata essent, ne quid
E aut mortem Christi, aut Paschæ celebrationem retardare, & diuinum decretum impedire posset. Quis autem homo ille fuerit, curiosum est quærere, tamen curiosum non est propositam ab alijs quæstionem ideo disputare, vt multorum curiositati ponatur modus. Multi enim Auctores multa de hac re parum firmis coniecturis comprobata tradiderunt. Nicephorus libro primo capite 28. hominem illum inquilinum ædium Ioannis Euangelistæ fuisse putat, quas ædes à Caipha in monte Sion Ioannem emisse dicit datis amplis, quas in Galilæa habebat, facultatibus; idemque alios nonnullos Auctores sentire asserit. Quo quæso argumento? Theophylactus verò quosdam ait existimasse

Quis fuit, apud quem Christus Pascha celebrauit.

masse eum fuisse Simonem Leprosum, apud quem sex ante diebus Christus cœnasse dicitur, eumque parentem fuisse Lazari. Magis etiam alienum hoc est; Simon enim ille non Hierosolymæ, sed Bethaniæ, habitabat; Christus verò non Bethaniæ, sed Ierosolymæ Pascha celebrauit. Refutabimus, quæ speciem nullam habent veritatis; sed quis homo ille fuerit, ogendi non sumus dicere: nec enim Euangelistis, qui eum nominare noluerunt, sapientiores sumus; sed si sequamur, quo veritatis ducit similitudo, probabile nobis videtur esse Iudæum aliquem fuisse hominem diuitem, & nobilem, qui in Christum credidisset, illique esset familiaris, sed occultè tamen, qualem Iosephum ab Arimathæa, & Nicodemum fuisse legimus Ioan. 19. 38. 39. Itaq; si quis aliquem ex illis fuisse suspicetur, temerarium non iudicauerim, modò suspicetur, non affirmet; nam cœnaculum magnum, & bene ornatum ostendit non plebeium fuisse hominem; quòd Christus *Magister* illi appellatur, indicat fuisse discipulum; quòd iubet illi dici, *tempus meum prope est*, declarat fuisse familiarem.

Magister dicit.] Videtur Christus hoc nomine auctoritatem suam, cui nemo potest resistere, declarare voluisse; quasi dicat, Deus dicit; sed Magistrum se potius, quàm Deum, aut Dominum vocat, quia tanquam homo cum hominibus loquebatur, sicut eadem vsus auctoritate cum discipulos ad soluendum pullum mitteret, dixit *Si quis vobis aliquid dixerit, dicite, quia Dominus his opus habet, & confestim dimittet eos* supra c. 21. 3. Euentusq; postea docuit, quantum hoc nomen momenti habuisset, quia simul atque Dominũ discipuli nominarunt, domini pulli eos dimiserunt, Marci 11. 6. & Lucæ 19. 35.

Tempus meum prope est.] Sunt qui putent his verbis Christum excusare voluisse, quòd ante aliorum Iudæorum tempus Pascha celebraret, quasi dicat se ad præueniendum Paschæ tempus imminentis mortis necessitate cogi. Probabile hoc est, & nostram de Paschæ Christi ante alios Iudæos celebratione sententiam confirmat; sed illud etiam fortasse probabilius, Christum his verbis amicitiam erga hominẽ illum, & familiaritatem declarare voluisse, quòd ex hoc mundo abiturus vltimam apud eum cœnam, eamque non inuitatus, sed familiarissimorum amicorum more sponte sua agere voluerit. Quòd autem non dicit mors mea, sed *tempus meum prope est*, hanc videtur habere vim, vt Christus ostendat se nec temerè, & casu, nec Iudæorum vi, aut arte eo tempore moriturum esse, sed quia tempus illud ad moriendum constitutum sibi à patre erat, hoc est tempus meum, id est, quod constitutum mihi est, vel quo mori decreui.

Hebraismus. *Apud te facio Pascha.*] Id est facere decreui, phrasis Hebræa vsitata, vt apud Ioannem cap. 21. 3. *dicit eis Simon Petrus, Vado piscari*, id est decreui; *dicunt ei, Venimus & nos tecum*, id est venire volumus, qua phrasi etiam Latini aliquando vti solent, vt ad Serenum Seneca, *Si negas accepturum iniuriam, id est neminem illi tentaturum facere, omnibus relictis negotiis Stoicus fio* lib. 2. de tranquillitate vitæ.

Cum discipulis meis.] Hoc ideo Christus adijcere videtur, vt patrẽ familias admoneat, tredecim hominũ mensam paret. Vnde etiam coniectura aliqua sumi potest hominem illum familiarem fuisse Christi, cùm sciret, quod discipulos secum haberet.

20. *Vespere autem facto.*] Eodem modo Marcus scripsit. Propterea autem vesperæ tempus expresserunt, vt indicarent Christum tempore à lege præscripto Pascha celebrasse; iubebat enim lex Exodi 12. 6. vt inter duas vesperas agnus immolatus ederetur, id est inter occasum Solis decimæ quartæ diei, & noctem decimæ quintæ, quemadmodum supra vers. 2. explicauimus. D. Lucas eodem consilio dixit, *& cum facta esset hora*, id est cum sol occubuisset. Nam qui ante Solis occasum Christum agnum edisse dicunt, bis errare mihi videntur, & quia contra legem loquuntur, quæ inter duas vesperas agnum comesse præcipiebat cum azymo pane, qui ante Solis occasum inchoata iam decimaquinta, id est prima azymorum die nõ edebatur. Deinde quòd cùm velint hac ratione efficere, vt Christus eodem tempore mortuus sit, quo agnus comedebatur, id est inter meridiem, & Solis occasum, efficiunt, vt non solùm non eadem hora, sed ne eodem quidem die mortuus sit; nam si eorum opinione die decima quarta inter meridiem, & occasum Solis agnus edebatur, cùm Christus die decimaquinta mortuus sit, non eodem mortuus est die.

Discumbebat.] ἀνέκειτο. propriè recumbebat; cuius verbi proprietate moti auctores quidam sunt, vt existimarent hoc non de agni esu, sed de cœna, quam eso iam agno Christus egit, esse intelligendum; quia etsi lex Exodi 12. 11. disertis verbis non præcipiebat, vt Iudæi stantes agnum ederent, tamen colligebatur ex lege: *Sic inquit, comedetis illum, renes vestros accingetis, & calceamenta vestra habebitis in pedibus, tenentes baculos in manibus, & comedetis festinantes; est enim Phase, id est transitus Domini.* Ita enim comedentes agnum describit, vt vix intelligi possint non stare; quorsum enim accincti renibus? quorsum calceati? quorsum innixi baculis? quorsum festinantes ad significandã transitus celeritatem esse iuberentur, si non starent, qui vnus habitus multo clariùs, quam reliqua omnia festinationem præ se ferebat? Nemo enim magis se festinare indicat, quàm qui ne ad sumendum quidem necessarium cibum sedet. Sic videtur Euthymius interpretari, cui danda venia est aliorum ingredienti vestigijs; Caluino, & alijs hæreticis interpretibus danda non est; qui cum magno sibi esse iudicio videantur, non viderunt verborum continuationem pati non posse, vt de alia cœna, quàm de ea, qua agnus comedebatur, intelligamus; *& fecerunt*, inquit Euangelista, vers. 19. 20. *discipuli sicut constituit illis Iesus, & parauerunt Pascha. Vespere autem facto discumbebat cum duodecim discipulis suis.* Deinde Ioannes cap. 13. 12. *Postquam ergo lauit pedes eorum, & accepit vestimenta sua, cum recubuisset iterum, dixit eis.* Præterea Matthæus infra vers. 26. quasi de alia cœna loquens, quàm de ea, qua agnus esus erat; *cœnantibus*, inquit, *eis accepit Iesus panem*, & Lucas cap. 22. 14. *& cum iam facta esset hora, discubuit.* vbi certum est eum de esu agni loqui; propterea enim horam notauit, quia agnus certo, statoque tempore comedendus erat. De cœna igitur agni dicit ἀνέπεσε recubuit, sicut hoc loco Matth. ἀνέκειτο. *Caluinistarum interpretatio reijcitur.* Absurdius etiam est, quod alij quidam hoc, & alijs nihilo grauioribus argumentis inducti, vt Theophylactus, & Euthymius referunt, putauerunt Christũ agnum eo anno non comedisse: quod, cùm omnes Euangelistæ tam apertè testentur eum Pascha manducasse, refutatione non indiget. Quod ergo Euangelistæ dicunt Christum ad edendum agnum recubuisse, non ita accipiendum est, quasi re vera aut sederit, aut cubuerit; credendum enim est, vt Chrysostomus ait omnes eum legis ceremonias perfectissimè seruasse, maximeque hanc ipsam, vt stans Paschalem agnũ ederet, cùm sicut olim stantes illum Iudæi comederunt, quia transitus Domini erat, ita nunc ipse ex hoc mundo transiturus esset. Cæterum quia in omnibus prandijs, ac cœnis Iudæi vetustiores accumbere solebant, (nam Christi tempore sedere solitos, non recumbere fuisse arbitror) factum est, vt mutata accumben-

cumbendi consuetudine, nomen retineretur. Nam A & hodie Latinè mensæ dicimur accumbere, cùm tamen sedeamus. Euangelistæ igitur, etsi verbum recumbēdi de medio sumptum vsurparunt, noluerunt significare re vera Christum recubuisse, sed ad mensam accessisse, atque cœnasse.

Iudas an cū Christo agnum comederit, & ab eo Eucharistiam acceperit.

Cum duodecim discipulis suis.] Videtur mihi Euangelista discipulorum numerum expressisse, cum quibus Christus agnum comedit, vt ea etiam in re significaret eum legis præscriptum obseruasse. Iubebat enim lex, vt paterfamilias cum tota familia sua agnū ederet Exodi 12.3.4. Christi autem familia discipuli erant. Chrysostomus ideo hoc ab Euangelista dictum esse iudicat, vt ostenderet Iudam etiam cum cæteris Apostolis accubuisse, eiusque impudentiam, B & ingratitudinem declararet, de quo veteres Auctores inter se dissentiunt. Nam sunt qui putant Iudam non solùm nouorum sacramentorum corporis, & sanguinis Domini perceptioni, sed ne edendo quidem agno interfuisse, vt Hilarius canone in Matthæum 30. Iam enim, cum Christus agnum edit, discessisse existimat, vt cum principibus sacerdotum de eo tradendo, comprehendendoque tractaret. Alij cœnæ agni interfuisse putant, sacramentorum verò perceptioni non putant, quod asseueranter scribit Clemens Apostolicarum Constitut. libro quinto capite decimo sexto. In qua sententia & Innocentius lib. 4. de myster. alt. cap. 13. videtur esse. Argumenta, quibus probari potest, hæc sunt. Primùm, quòd C Ioannes cap. 13. 30. scribat Iudam simulatq; buccellam à Christo porrectam accepit, exijsse; buccellam autem illam ante sacramentorum distributionem datam illi à Christo fuisse, credendum est; cùm corpus, & sanguinem suum vltimo loco dederit, &c, vt ait Lucas cap. 22. 20. postquam cœnauit, & vt Ioannes cap. 13. 2. cœna facta, nō ergo corpus & sanguinem Christi Iudas accepit. Secundum, quòd Christus de Sacramento sanguinis sui, vt videtur loquens versu 29. dixerit, *Non bibam amodo de hoc genimine vitis vsque in diem illum, cum illud bibam vobiscum nouum in regno patris mei*; cum Iuda autem in regno patris illud postea non bibit, ergo nec ante biberat. Tertiùm, quòd credibile non sit Christum fecisse, quod nos facere prohi- D buit, vt corpus, & sanguinem suum homini sceleratissimo nulla facta pœnitentia conferret; nam quod quidam respondere solent fuisse quidem Iudam peccatorem, sed non publicum, cuiusmodi hominibus Sacramenta negari non debeant, nescio quàm verum sit: iam enim Christus illum & data buccella ostenderat, & nomine prodiderat, *Tu dixisti* versu 25. Itaque cum corpus, & sanguis Christi exhibita sunt, nemo Apostolorum ignorare poterat Iudam esse proditorem. Hæc argumenta ita mouent me, vt facile hanc opinionem probaturus essem, nisi contraria plures haberet Auctores, & magis vulgò probata esset. Fuerunt etiam, qui dicerent Iudam & cœnæ E agni, & cœnæ communi, & perceptioni corporis, & sanguinis Christi fuisse præsentem, eaque percepisse, sed sanguinem quidem bibisse; corpus verò seruasse, vt ad principes sacerdotum deferret, illisque per derisum ostenderet, quid Christus corpus suum appellasset, & quasi magnum quiddam discipulis suis tradidisset, quemadmodum Theophylactus hoc loco recitat, quod cum nulla probetur coniectura non est refutandum. Omnes alij, quos legerim, Auctores existimant Iudam toti interfuisse actioni; corpusque, & sanguinem Domini percepisse, Cyprianus libro de cœna Domini, Chrysostomus homilia in Matthæum octuagesima secunda & homilia de prodit. Iudæ, D. Hieronymus hoc loco, Augustinus epistola 63. & tractatu in Ioann. 62. Auctor eorum commentariorum in Marcum, qui Hieronymo tribuuntur, capite 14. Theodoretus in commentarijs in capite 11. prioris epistolæ ad Corinth. Leo sermone 7. de passione Domini. Potest & hæc sententia ita probari; quòd credibile non sit Iudam è mensa surrexisse, antequam omnia peracta essent, vt ad principes sacerdotum adiret; hac enim ratione proditionem suam, quam celare tantopere volebat, prodidisset. Deinde, quòd Lucas post datam à Christo Eucharistiam de Iuda, tanquam adhuc præsente, Christum loquentem inducat capite 22. 20. 21. *Hic est calix nouum Testamentum in sanguine meo, qui pro vobis fundetur. Veruntamen ecce manus tradentis me mecum est in mensa.* Ergo, quod ait Ioannes Iudam accepta buccella statim exijsse, aut ita intelligendum est, vt Christus post datam Eucharistiam buccellam dederit, vt proditorem indicaret, aut ita vt aduerbium illud, *continuò*, quo Ioannes vtitur, non temporis momentum, sed breuissimum significet interuallum; quanquam illud prius mihi magis placet, quia ita Ioannes videtur loqui, vt indicet buccellæ acceptionem causam fuisse, vt Iudas quasi irritatus quòd se indicatum videret, abscesserit. Itaque minus vero simile est eum accepta iam buccella expectasse, quamuis breui tempore, & diuina sacramenta percepisse. Quod autem Christus dicit, *Non bibam amodo de hoc genimine vitis, donec bibam illud vobiscum nouum,* non cogit nos, vt dicamus Iudam tunc non adfuisse, quia etsi cum eo postea non bibit, cum alijs bibit; quod satis fuit, vt dicere potuerit, *donec bibam vobiscum*; pronomen enim *vobiscum* ad maiorem partem refertur. Quæri etiam potest, & à nonnullis dubitatum video: an alij aliqui præter discipulos cum Christo accubuerint. Euthymius alios etiam nonnullos accubuisse putat, quamuis eos Euangelistæ non nominauerint, quod multis ego de causis probare non possum: & quia, vt supra versu secundo docuimus, cæteri Iudæi non eodem die Pascha celebrarunt, & quia ita accuratè Euangelistæ discipulorum nomen, aut numerum expresserunt, vt duo facere voluisse videantur, & significare omnes discipulos adfuisse, & indicare neminē adfuisse præter ipsos, & quia lex præcipiebat, vt vnaquæque familia suum agnum ederet, nec externus vllus admitteretur, nisi si familiariū numerus ad edendū integrum agnū satis nō esset; tunc enim externos, quotquot ad esum agni necessarij essent, aduocari pmittebat. Discipulorū autem numerus ad edendum agnum satis magnus erat.

21. *Vnus ex vobis.*] Sine iniuria proditorem prodit, dum indicat se nosse eum, nec tamen nominat. Quæritur à multis Auctoribus cur hoc Christus dixerit. Respondet Chrysostomus, Hieronymus, Beda Theophylactus, Euthymius, vt Iudæ pœnitentiæ occasionem daret, illique ad resipiscendum stimulum admoueret, cum videret consilia sua Christum latere non potuisse. Videtur etiam mihi ideo dixisse, vt ostenderet se non inuitum, non circumuentum, & nec opinantem; sed scientem, prudentem, volentem mori; cùm cognito proditore eius consilium impedire posset, nec tamen vellet. At cur non nominauit? Possumus respondere id Christi benignitati consentaneum fuisse, vt proditoris etiam sui nomini, honorique parceret, contentumque fuisse ostendisse se non ignorare proditorem; nominare autem nōluisse, quia ad id, quod ostendere volebat, se scientem, ac volentem mori, non erat necessarium. Hieronym. tamen paulo aliter respondet, propterea Iudam non nominasse, ne eum irritaret. Origenes verò propterea generaliter, non nominatim loquutum fuisse

Cur Christus proditorem Iudam non nominauit.

vt per

vt percussis hac voce singulorum animis alij se vultu A innocentes, Iudas proditorem ostenderet.

22. *Et contristati valde.*] Mirum videri potest, cur Apostoli, qui innocentes erant, contristari fuerunt, quasi sibi quisque hoc dictum putaret. Nec enim ideo tantùm tristati sunt, quòd nefandum dolerent facinus, Christum à discipulo suo, quisquis ille esset, traditum iri; nam etsi credendum est ea etiam re vehementer doluisse, tamen Matthæus indicat ideo contristatos fuisse, quòd de se quisq; dubitaret, ac sollicitus esset. *& cœperunt*, inquit, *singuli dicere, numquid ego sum Domine?* Origenes ergo, Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus rationem hanc adferunt, quòd etiamsi se innocentes esse scirent, tamen magis Christi verbis, quàm conscientiæ suæ confidebant. B *Beatus homo, qui semper est pauidus*, dicebat ille Prouerbiorum 28. 14. *& verebar omnia opera mea* Iob. 9. 28.

23. *Qui intingit.*] Ioannes cap. 13. 24. Petrum Ioanni suggessisse scribit, vt Christum rogaret, quisnam proditor esset. Itaq; credendum est factum vtrumq; & singulos prius Apostolos interrogasse, *numquid ego sum Domine?* & cùm eorum rogatu Christus proditorem nominare noluisset, Petrũ, qui iniquiore, quàm cæteri animo Christi iniurias ferre solebat, Ioannem rogasse, vti Christum interrogaret quisnam ipsum proditurus esset. Ex quo sequitur Christum his verbis, *qui intingit mecum manum in paropside*, non omnino proditorem designasse; sed primùm quidem generaliter dixisse, *Vnus vestrum me traditurus est*; secundò cũ C singuli interrogarent, *numquid ego sum Domine?* paulo clarius respondisse, *qui intingit mecum manum in paropside*, id est vnus ex his, qui mecum in eadem paropside panem intingit; probabile enim est in magna mensa, vbi tredecim homines accumbebant, diuersas fuisse patinas, diuersas paropsides, in quibus aut terni, aut quaterni panem intingerent; itaq; indicat Christus vnum ex illis aut tribus, aut quatuor, aut quotquot tandem erant, qui in eadem secum paropside panem solebant tingere, se esse traditurum. Deniq; cum ne hoc quidem indicio Apostoli, quis ille esset, intelligere potuissent, iterũque Petri rogatu à Ioanne interrogaretur, quis nam ille esset, respondit, *ille est cui ego intinctum panem porrexero*, Ioan. 13. 26. sed quia hoc in D aurem Ioanni Christus dixerat, ita vt alii intelligere non possent, ad extremum ipse Iudas, ne tacendo crimen confiteri videretur, interrogauit etiam, sicut alij prius interrogauerant, *numquid ego sum Rabbi?* cui Christus, *Tu dixisti* versu 25. Quo dicto neque Iudas, neque cæteri, quos id audiuisse existimandum est, proditorem ignorare potuerunt; atque tunc Iudam, cùm se deprehensum videret, discessisse credendum est: nam antequam suo ipsius nomine proderetur, dissimulare poterat; postea non potuit; sed quia hoc, simulatq; se buccellam à Christo datam accepisset, accidisse vero simile est, Ioannes dixit statim accepta buccella exisse. Ad hunc modum mihi videntur Euangelistarum dicta concilianda; etsi scio Orige- E nem, Chrysostomum, Hieronymum, Euthymium, & Theophylactum, existimare his verbis, *qui intingit mecum manum in paropside*, Iudam propriè designatum, & tantùm non digito demonstratum fuisse; scribunt enim eò ipsum impudentiæ processisse, vt cùm alij Apostoli verecundia, reuerentiaq; Magistri ab eius paropside abstinerent, solus manum in eundem catinũ inijceret. Solus Chrysostomus existimat Iudam non id impudentia sed Christi rogatu fecisse, vt ea ratione alij intelligerent, quis esset proditor. Quorum interpretationem idcirco non probo, quòd ea ratione non videatur posse cum Matthæo Ioannes cõuenire. Si enim his verbis propriè fuerat Iudas demonstratus, quid opus erat, vt postea Petrus tam solicitè per Ioannem rogaret, quisnam futurus esset proditor? quid opus erat, vt alia cum ratione Christus ostenderet dicens, *ille est, cui ego intinctum panem porrexero?* nam omnes iam Apostoli Christum dicentem audiuerant, *qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet*; cùm id & à Christo dictum, & à Iuda factum esset, prius quàm buccellam ille daret, hic acciperet, vt hi etiam sentire videntur Auctores. Iam enim omnes Iudam esse nouerant, si solus in Christi paropside panem tingebat. Alij contra his verbis nihilo magis, quàm ante proditorem ostensum fuisse dicunt: sensum enim esse, *qui intingit mecum manum in paropside*, id est vnus ex his, qui mecum assident ad mensam, & communem mecum paropsidem habent, me traditurus est; assidebant autem omnes Apostoli, & in eandem paropsidem manum immittebant; itaq; nihil aliud his verbis significari putant, quàm quod Marcus dixit cap. 14. 18. *vnus ex vobis tradet me, qui manducat mecum*, & Lucas c. 22. 21. *Ecce manus tradentis me mecũ est in mensa.* Non ergo voluisse proditorem indicare, sed exaggerare scelus, quòd cùm in eadem mensa, in eadem patina cibum sumeret, se esset traditurus, sicut Dauid dixit Psal. 40. 10. *Qui edebat panes meos, magnificauit super me supplantationem.* Horum interpretatio non satis mihi videtur cum verbis Euangelistæ conuenire; dixisset enim potiùs, vnus ex his, qui intingit mecum manum in paropside, sicut dixerat ver. 21. *Vnus vestrum me traditurus est*; deinde quia nihilo magis, quàm antè, cum à singulis discipulis rogatus esset, quis se esset traditurus, traditorem designasse vero simile non est. Quærunt nonnulli interpretes, quomodo iusculum, aut condimentum in paropside esset, cùm lex iuberet, vt agnus assus, non coctus comederetur Exodi 12. 8. Hoc vnum fuit eorum argumentum, qui Christum eo anno agnum comedisse negauerunt, vt Theophylactus, & Euthymius Auctores sunt. Nimis perfecto leue; hoc enim non de cœna, qua agnum Christus comedit, sed de ea, quæ esso agno apponebatur, vt versu 26. docebimus, intelligendum est; in qua & assa, & cocta & omnia ciborum, & condimentorum genera poni poterant; solus fermentatus panis prohibebatur, quia prima azymorum dies erat.

24. *Filius quidem hominis vadit.*] Loquitur de se per tertiam, vt solet personam, seque filium hominis appellat, vt versu 2. vide quæ cap. 8. 20. de ea re diximus. Opponit autem se Iudæ proditori, eiusque conditioni suam antefert. Videbatur tunc Iudas melioris, quàm Christus conditionis esse. Christus vendebatur, ille vendebat; Christus ad mortem, ille ad lucrũ ibat: Christus ab omnibus etiam discipulis suis paulo post deserendus; ille principibus sacerdotum, Scribis, & senioribus populi gratia, amicitiaque copulãdus erat; itaque hominũ iudicio multo, quàm Christus felicior videri poterat. Hanc opinionem refellit Christus, seque melioris conditionis, quàm illum paulo post futurum prædicit. Nam quòd passurus, quodq; moriturus sit, nec miserum, nec malum, nec inopinatum, nec violentum sibi esse; quin gratum, laudabile, officiosum, sponte susceptum, quippe qui ea ratione & patris obsequatur voluntati, decretumque exequatur, & Prophetarum de se scripta vaticinia effectu compleat; hoc est, *Et filius quidem hominis vadit. sicut scriptum est de illo.* Dan. 9. 26. *Et post hebdomadas sexaginta duas occidetur Christus, & non erit eius populus, qui eum negaturus est.* Quod dicit, *vadit*, hanc habet vim; vt indicet Christus se non vi ex hoc mundo expelli, sed sponte sua exire, nec tam mortem esse suam, quàm migrationem, vt rectè Theophylactus

adnota-

adnotauit. Quod autem dicit, *sicut scriptum est*, ostendit non ex hominibus, sed ex diuino decreto, ac prædictione mortis suæ necessitatem prouenire. Comparat ergo finem suum cum fine Iudæ, quod ipse etsi ad mortem trahi videatur, non trahatur, sed eat, eat autem non tam ad mortem, quàm ad gloriam: propterea enim *Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen* ad Philippen. 2. 9. Iudam verò, qui ad lucrum, & ad gratiam hominum colligendam ire videretur, iturum ad laqueum, iturum ad sempiterna supplicia vsque adeo grauia, vt meliùs illi futurum esset, si natus non fuisset. De quo verbo nimis fortasse subtiliter quidam disputant, quomodo melius Iudæ fuisset natum non esse, cùm non esse nullum, damnatum esse aliquod bonum sit; aliquid enim est, qui damnatus est, omne autem quod est, quà est, bonum est. Hieronymus indicat existimasse aliquos Iudam fuisse, antequàm nasceretur, Christumque certo consilio non dixisse melius fuisset homini illi, si nunquam fuisset, sed *si natus non esset*, quasi etiamsi non nasceretur, futurus fuisset, ideoque naturalia bona sine malis habiturus. Suspicor D. Hieronymum Origenistas notare voluisse, qui omnes animas initio creatas fuisse crediderunt, & pro suo quamque merito aut expertem manere corporis, aut in corpus, tanquam in carcerem immitti. Et verò Origenes ipse ita hoc loco scribere videtur, vt non longè ab ea sententia abhorrere videatur. Eodem fere modo Euthymius interpretatur. Sed non sunt huiusmodi scripturæ locutiones ad scholarum excutiendæ subtilitatem; sunt enim prouerbiales, & sumptæ de vulgo, in quibus quiddam plerunq; hyperbolicum esse solet, vt apud Iob cap. 3. 11. *Quare non in vulua mortuus sum? egressus ex vtero non statim perij?* & capite 10. 18. 19. *Quare de vulua eduxisti me? qui vtinam consumptus essem ne oculus me videret, fuissem, quasi non essem, de vtero translatus ad tumulum*, & capite 3. 3. & Ieremiæ 20. 14. *Pereat dies in qua natus sum*; hæc enim omnia non tam deliberato animi iudicio, quam per querimoniam, quæ mala sua amplificare solet, dicta sunt. Christus ergo ita de Iuda loquitur, quemadmodum credibile erat ipsum de se in supplicijs positum esse loquuturum. Erat autem credibile cum dicturum esse, vtinam nunquam natus essem, melius mihi fuisset non nasci, quàm ista pati: cùm Iob, & Ieremias viri sanctissimi multo minora passi idem dixerint. Adde, quòd Christus non dicit melius futurum fuisse, vt Iudas non nasceretur, sed melius futurum illi esse, id est, eius opinione, atque iudicio, quemadmodum multis res aduersas patientibus accidere videmus, vt corrupto dolere iudicio mortem vitæ anteponant, cùm dubium non sit melius esse viuere, quàm mori. Obijci hoc loco solet non minùs Iudam, quàm Christum diuinum decretum vendendo Christo exequutum fuisse, quare non magis, quàm illum peccare potuisse. Respondent Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus, omnesque Catholici Theologi idem sentiunt, non fuisse à Deo decretum, &, vt ita dicam, prædestinatum, vt Iudas Christum venderet, sed fuisse præcognitũ atq; præuisum fore vt venderet, quod cum Deus ab omni cognouisset æternitate, decreuit, vt ea ratione Christus à Iuda venditus moreretur; itaque Iudæ venditionem Deus non prædestinauit, sed præuidit; non commisit, sed permisit. Caluinistæ, qui neque permissionem in Deo vllam admittunt, & malũ non boni priuationem, vt * Augustinus, & * Dionysius, omnesque veteres, atque recentiores Theologi tradiderunt, sed naturam aliquam esse credũt, quamuis in omnes se partes versare soleant, exuere se hoc la-

Prouerbiales, & hyperbolicæ scripturæ locutiones.

Iudas an peccauit tradẽdo Christũ a patre traditum.

Impietas Caluini, & Caluinistarum tradicionem Iudæ Deo tribuẽ-

A queo non possunt. Docet quidem Caluinus venditionem Iudæ non esse propriè Dei opus appellandum; sed verbis docet, re ipsa negat, quod in multis alijs, difficillimisque quæstionibus solet facere. Eius enim doctrina, eius verba sunt, Deum non esse omnipotentem, si peccata, vt nos dicimus, tantùm permittat; nec enim omnium rerum auctor esset. Quid quæso hinc colligitur; nisi Deum omnipotentem non esse sententia Caluini, nisi & peccati auctor sit? Eius verba sunt, *Non dubitauerim dicere diuinam prædestinationem, ac voluntatem rerum necessitatem esse*, quod si verum est, Deusque, vt ille putat, Iudæ peccatum non solùm præuidit, sed etiam prædestinauit, necessitatem Iudæ vendendi Christum imposuit;
B quod si verum est, peccare Iudas non potuit. Eat, & impietatem suam verbis illis adornet, quibus imperitæ discipulorum suorum turbæ fucum facit; etiamsi & Deus, & Iudas idem opus fecerint, Iudam peccasse, Deum non peccasse, quia Deus bono, vt homines reduceret, Iudas malo, & auaritiæ pleno animo faciebat. Quis enim illius ipsius mali animi Iudæ auctor fuit, nisi Deus, si sententia Caluini mala non solùm permittit, sed etiam facit? At malum, fortassis dicet, in Iuda animum bono animo Deus ingenerauit. Quisnã bonus animus esse poterat, nisi ille, quo volebat, vt Christus moreretur? atqui vt Christus moreretur, malo animo Iudæ opus non erat: potuit enim Deus efficere, vt Iudas eum bono
C animo venderet, vt Deo obediret: poterat efficere, vt Christus neque bono, neque malo animo venditus moreretur. Malus igitur animus ex Iuda natus est, animus à Deo datus. Alia hic quæstio proponi solet, si melius futurum erat Iudæ, vt non nasceretur, cur eum Deus genuit? Respondent Chrysostomus, & Euthymius non talem, qualis postea fuit, à Deo fuisse genitum. Deus enim bonum fecit, ipse se postea fecit proditorem, quemadmodum de omnibus hominibus Salomon dicit in Ecclesiastico cap. 7. 30. Deum fecisse hominem rectùm, ipsum se multis quæstionibus miscuisse. Nullus humanæ curiositatis modus est. Quærunt etiam alij, cur eum, cùm eiusmodi futurum esse sciret, in Apostolum Christus ele-
D gerit, de ea re cap. 10. 4. disputauimus; sed vno verbo responderi potest, quia cum electus à Christo est, eiusmodi non erat; & solet sæpe Deus etiam in hominum electione non futura, sed præsentia merita respicere, quod in Saule rege factum videmus; bonũ Deus elegit, malus ipse per se factus est, idemque de Salomone dici potest.

entium refellitur.

** 3. Confess. c. 7. & alibi sæpe * lib. de diuin. nominib. c. 7*

Lib. 3. Institut. c. 23.

25. *Nunquid ego sum Rabbi?*] Non rogat Iudas Christum, quasi ignarus; vt discat, quod sua ipsum conscientia ignorare non patiebatur, sed quasi callidus mercator, vt tentet, num Christus se eum esse sciat, qui eum esset traditurus, & quasi impudens dissimulator, vt dum, sicut cæteri de se quisque interrogauerat, num ipse esset, de se quoque ipse interrogat, se
E non esse simulet: videtur autem non sponte, sed coactus aliorum exemplo Christum rogare, nam ipse sit, ideoque omnium vltimus rogat, & fortasse postquàm aliquo modo eum Christus verbis illis subindicasset, *Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet*; priùs enim illud, quàm hoc Euangelista narrauit; ita certè Origenes, Chrysostomus, & Beda senscrunt. Notauit etiam Chrysostomus, Hieronymus, Euthymius, & Beda non dixisse Iudam, sicut cæteri dixerant, *Nunquid ego sum Domine? sed nunquid ego sum Rabbi?* quasi etiam tunc, cum maximè volebat proditionem suam dissimulare, superbia sua prodere cogeretur, dum Christum minùs, quàm cæteri, honorificè compellat.

Tu dixisti.] Modus est honestè, & minima cum offensione eius, quo cum loquimur; minimaque nostra arrogantia, quod interrogamur, concedendi, vt infra versu 63. 64. *Adiuro te per Deum viuum, vt dicas nobis, si tu es Christus filius Dei, Tu dixisti:* & capite 27. 11. interrogatus à Pilato Christus *Tu es Rex Iudæorum?* respondet, *Tu dicis.* Nam quod D. Augustinus lib. 3. de conſ. Euangel. cap. 1. putat Christum his verbis, neq; concedere, neq; negare; consuetudini loquendi non conuenit. Itaq; vt supra monuimus credendum est hoc Iudæ à Christo dictum esse, postquàm illi buccellam, de qua Ioannes scripsit, porrexisset.

26. *Cœnantibus autem eis.*] ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν vescentibus, aut edentibus autem illis. Noster interpres sensum, non verba conuertit. Cœnabant enim, quia vespertinum erat tempus, & cibus, qui sub noctem sumitur, cœna vocatur. Eodem modo Marcus cap. 14. 22. Græcè scripsit, vbi noster interpres non *cœnantibus*, vt hic sed *manducantibus illis* vertit; haud scio, quo consilio, crediderim tamen bono idem verbum in eadem sententia aliter vertisse. Luc. cap. 22. 20. & D. Paulus 1. ad Corint. 11. 25. scribunt hoc factum esse postquam cœnauit; vnde duo nobis colligenda sunt, alterum verba Matthæi, & Marci, ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν *cœnantibus*, aut *manducantibus autem illis* non ita intelligenda esse, quasi durante adhuc cœna Christus id fecerit, sed statim, vt cœna peracta est, antequam surgerent, antequam mensæ, & ciborum reliquiæ remouerentur. Alterum est ridiculam esse Caluinistarum, & Lutheranorum inscitiam, qui quasi satis non haberent, si rebus, nisi etiam verbis hæretici essent, noluerunt corporis, & sanguinis Christi sacramentum Eucharistiam, vt nos, sed cœnam appellare, vt se non solum religionis, sed etiã linguæ reformatores profiterentur. Atqui nullus in sacris litteris locus est, vbi hoc sacramentum cœna vocetur, sed belli isti interpretes, quia D. Paulum dicentem audiuerunt, *iam non est dominicam cœnam manducare*, nullo adhibito iudicio existimarunt illum Eucharistiam cœnam appellare, & hoc nomen, quasi orbem terrarum ad conuiuium inuitaturi mirum in modũ celebrarunt. Nefas enim illis videtur aliter loqui. Non viderunt homines cæci, quod D. Lucas scribit cap. 22. 20. & quod D. Paulus eodem cap. v. 25. Christum, *postquàm cœnauit*, calicem sui sanguinis accepisse; non viderunt D. Ioannẽ ca. 13. 4. disertis verbis scribere Christum à cœna surrexisse; vt discipulorum lauaret pedes. Opinor, non surrexit, priusquam finita cœna esset, neque corpus, & sanguinem suum dedit, antequam lauaret; cum propterea lauerit, vt significaret mundos esse oportere, qui corporis, & sanguinem suum accepturi essent: hoc enim est, quod dicit ver. 10. *Qui lotus est, non indiget nisi vt pedes lauet*, hoc est, *& vos mundi estis, sed non omnes*; prius ergo cœnauit, deinde pedes lauit, & veste resumpta mensæ iterum accubuit, vt diuina sacramẽta discipulis daret. Itaque cùm tres eodem tempore actiones fuerint, quæ tres cœnæ vocari solent, prima, qua agnus esus est, quam nonnulli ceremonialem cœnam appellant; secunda communis & vsitata; nam absoluta edendi agni religione, quia plerunque, qui eum ederant, saturati non fuerant; alia ponebatur cœna, vt ad saturitatem suam quisq; cœnaret. Tertia, qua Christus panem, & vinum in corpus, & sanguinem suum cõsecratum præbuit. Prima, an vspiam cœna vocetur, non satis memini: secundam, & Euandelistæ Lucas, & Ioannes, & D. Paulus cœnam vocãt. Tertia, nusquam in sacris quidem litteris cœna nominatur: nam D. Paulus *Dominicam cœnam* non Euchatistiam, sed aut cœnam, aut fortasse prandium; quod aut ante, vt quidam putant; aut, vt ego arbitror, post Eucharistiæ perceptionem diuites Christiani imitatione Christi solebant pauperibus exhibere, qui antequam discipulis suis corpus, & sanguinem suum daret, vltimam cum illis, vt solent amici cum amicis longè ab illis discessuri, cœnam egit, qua singularem in illos charitatem demonstrauit; hoc est, quod apud Lucam cap. 22. 15. ait, *Desiderio desideraui hoc Pascha vobiscum manducare, antequam patiar*: reprehendit igitur D. Paulus, quòd eam cœnam, quã Dominicam vocat, quæ ad Christi imitationem à Christianis exhibebatur, ad exercendam inter se caritatem; diuites non expectatis fastidiosè pauperibus agerent, ita vt cum pauperes venirẽt, nihil, quod edere possent, reperirent: & alij esurirent, alij ebrij essent. Inde perspicuum est D. Paulum de ea loqui cœna; qua aliqui inebriabantur, alij esuriebant, quis autem credat quenquam sacramentorum perceptione inebriari solitum? Deinde cum ait, *nunquid domos non habetis ad manducandum, & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & confunditis eos, qui non habent?* v. 22. clarissimè ostendit se non Eucharistiam cœnam appellare, quam nunquam licuit cuiquam priuatim domi suæ agere. Certè Caluinistæ non concedent id D. Paulum permissurum fuisse, quod ne ipsi quidem permitterent. Denique cum dicit, *aut confunditis eos, qui non habent*, satis indicat se de ea cœna loqui, quam pauperes sibi parare non poterant, Eucharistiam autem parare nemo nõ poterat, ad quam non nisi buccella vna panis, & minimo vini haustu opus erat. Sensus ergo D. Pauli est, vt, si adeo diuites esurirent, vt expectare prandij, aut cœnæ illius tempus non possent, domi suæ ederent, ne si in Ecclesia non expectatis pauperibus prandium, aut cœnam illam anticiparent, contemnere eos viderẽtur, & charitatis vinculum rumpere, quæ in cõmuni illo conuiuio cernebatur; hoc erat *non Dominicam cœnam manducare*, id est non ad Christi imitationem, qui cum dominus esset, tamen non solus, sed cum duodecim discipulis suis recubuisse dicitur. Eodem sensu veteres Auctores cœnam Dominicam non Eucharistiam, sed cœnam illam, quam Christus, antequàm corpus, & sanguinẽ suum daret, cum discipulis suis egit, vocare solent, vt Cyprianus & Bernardus qui conciones suas eo die habitas de cœna Domini vocant, qui tamen nefas ducunt hæreticorum more Eucharistiam cœnam appellare. Nos ergo & scripturis, & antiquis Auctoribus congruenter Eucharistiam appellamus; quia eam Christus confecit, dicunt enim tum Euangelistæ εὐχαριστήσας. *gratias egisse*, aut benedixisse, Matthæus hoc versu, & sequenti, & Marcus capite 14. 22. 23. Lucas capite 22. 17. 19. & Paulus prima ad Corinthios 11. 24. & Iustinus in secunda Apologia pro Christianis, & Irenæus lib. 4. c. 34. & 35. Deinde non solùm scripturæ auctoritatem, & exempla maiorum, sed etiam rationem in eo sequimur; nam εὐχαριστία. & εὐλογία, quod idem est, ad hoc sacramentum maximè pertinet, cum aut per eam, aut nõ sine ea perficiatur; sicut Christi docemur exemplo, & solet ex vna parte tota actio nominari. Caluinistæ verò sine scripturæ auctoritate, sine veterum Auctorum exemplo, sine ratione, nullo iudicio cœnam vocãt, cùm potiùs merenda, si post prandium, prandium, si ad meridiem, ientaculum, si mane sumunt, vocari deberet; nec enim necesse est, vt huius sacramenti celebrationem aut cœna pcedat, aut consequatur. Nam quòd Christus ante cœnauerit, non vt nobis exemplum præberet, fecit, sed necessariò, quia oportebat vetera sacramenta priùs implere, quàm nouum instituere, id est agnum Paschalem priùs edere, quàm corpus, & sanguinem suum dare: agnus autem non alio tempore,

Lutherani, & Caluinistæ reprehẽduntur Eucharistiam cœnam appellantes.

1. Cor. 11. 20.

Quæ apud D. Paulum Dominica cœna.

Eucharistiæ nomen defenditur.

quàm cœnæ edi poterat; & solebat esu iam agno cœna communis apponi; & vt consuetudinem obseruaret, &, vt ex hac vita discessurus acta cum Apostolis cœna in finem eos diligeret: itaque reprehendenda non est. sed laudanda potiùs Ecclesia, quæ ea in re factum Christi non imitatur, quod nec ille fecerat, vt imitaremur; sed solis ieiunis corpus, & sanguinem Domini tradit, quòd id multo plus habeat reuerentiæ, vt epistola 118. D. Augustinus scribit, eamq́ ie Apostolicam esse putat traditionem. Reprehendendi verò hæretici sunt, qui dum sine vllo iudicio Christi actionem imitari volunt, etiam bene pransis, & bene cœnatis, fortasse etiam aliquando ebrijs, nulla reuerentia hoc conferunt sacramentum, nisi quòd commodè illis accidit, vt nihil aliud, quàm panem, & vinum porrigant, quæ sine vllo honoris respectu, sine vlla religione sumi possunt.

De verbo benedicendi contra Caluinistas.

Et benedixit.] καὶ εὐλογήσας, cum benedixisset, quo in verbo ter minimum errant hæretici: & quia vertunt, cum gratias egisset: veriti ne Christus signo crucis vsus esse videatur, aut magica, vt illi vocant, incantatione, & quòd hanc Christi benedictionem non ad panem quasi illi Christus benedixerit, sed ad vinum, quasi illi gratias egerit, referendam esse dicant, & quòd eam benedictionem, aut, vt ipsi volũt, gratiarum actionem singularem, & propriam huius sacramenti esse non putent, sed communem, & inter Iudæos vsitatam: quem Christus morem gestis vsurpauerit: quæ omnia eò tendunt, ne nos vlla in hoc sacramento benedictione iure vti posse videamur. Hi tres errores ordine refutandi nobis sunt: de verbo quidem εὐλογεῖν benedicere, quo & Matth. hoc loco, & Marcus cap. 14. 22. de pane loquens vsus est, non dubium, quin apud Euãgelistas idem sit, quod εὐχαριστεῖν, quod propriè significat, gratias agere: nam quod hoc loco Matthæus, & Marcus cap. 14. 22. dicunt εὐλογήσας versu sequenti de calice loquentes dicunt, εὐχαριστήσας, *cum gratias egisset*, & quod Matth. & Marcus loquentes de pane dicunt εὐλογήσας, Luc. ca. 22. 19. & D. Paulus 1. ad Cor. 11. 24. dicunt εὐχαριστήσας, & quod Matthæus ca. 15. 36. de septem panibus, & duobus piscibus scribens dicit εὐχαριστήσας, Marcus cap. 8. 6. de panibus dicit εὐχαριστήσας, de piscibus εὐλογήσας, & quod Matthæus cap. 14. 19. & Marcus cap. 6. 42. & Lucas cap. 9. 16. de quinque panibus dicunt εὐλόγησεν, Ioannes cap. 6. 11. dicit εὐχαριστήσας, & Diuus Paulus 1. ad Cor. 14. 16. idem vocat εὐλογίαν, & εὐχαριστίαν, *si*, inquit, *benedixeris spiritu* ἐὰν εὐλογήσῃς πνεύματι, *qui supplet locum idiotæ, quo modo dicet, Amen, super tuam benedictionem?* ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; Id quibusdam inde natum videtur esse, quod apud Hebræos ברך & benedicere, & gratias agere significat, vt priori Paralippomen. 29. 20. Mihi id probabile videtur: sed fortasse inde eorum verborum in vnam significationem cõfusio nata est, quòd nunquam benedictio sine gratiarum actione esse soleret, vt apparet ex Marco cap. 6. 41. vbi Christus, vt quinque panibus, & duobus piscibus benediceret, in cœlum suspexisse dicitur; vnde colligitur, gratias egisse patri in cœlum oculos subleuans, & panibus benedixisse. Poterit lector obijcere, quòd Ecclesia hęc duo verba distinguere videatur, *& eleuatis oculis in cœlum, tibiq́ue gratias agens, benedixit, fregit, deditq́ue discipulis suis*, quasi vtrumq; fecerit Christus, & priùs Patri gratias egerit, & postea pani benedixerit. Respondeo Ecclesiam non interpretari verborum significationem: sed, quod probabile est, sequi; probabile autem est vtrumq; fecisse Christum, & egisse gratias Patri, & pani benedixisse, quia videmus in rebus minoribus, id est cum panibus & piscibus vellet, vt multiplicarentur, benedicere: egisse

A etiam vtrumque Matthæi 14. 19. Marci 6. 41. Lucæ 9. 16. quemadmodum & oculos in cœlum leuasse credibile est, quamuis id Euangelistæ nõ explicuerint, quia cum panibus, & piscibus benediceret, id fecit: qua opinione dicit Ecclesia, *eleuatis oculis in cœlum.* Quæstio autem in eo versatur, cùm negari non possit vnum verbum pro altero accipi, vtrum εὐλογεῖν benedicere ponatur pro εὐχαριστεῖν gratias agere: an è contrario. Caluinistæ εὐλογεῖν benedicere pro εὐχαριστεῖν gratias agere poni volunt. Ego contra contendo εὐχαριστεῖν gratias agere pro εὐλογεῖν benedicere ab Euangelistis positum esse, quod non potest, nisi secundo errore refutato, commodè probari. Secundus autem error ex Paulo 1. ad Cor. 10. 16. manifestè

Benedictio pro consecratione ab Euangelistis vsurpata.

B coarguitur, *Calix*, inquit, *benedictionis, cui benedicimus* ὃ εὐλογοῦμεν an verbum, quem benedicimus, id est benedicendo consecramus, quibus verbis perspicuum est benedictionem subiectæ materiæ, id est pani, & calici datam fuisse. Deinde Lucas capite 9. 16. ait Christum accepisse panes καὶ εὐλόγησεν αὐτούς, & benedixit illos, ergo ipsis panibus benedictionem Christus dedit; quare cùm eodem modo Eucharistiæ panem, & calicem benedixerit, non ad Deum, sed ad panem, & vinum benedictio referenda est. Præterea D. Paulus 1. ad Timoth. 4. 4. 5. ait cibum sanctificare *per verbum Dei, & orationem*, & εὐχαριστίαν *gratiarum actionem*, ergo & verbum Dei, & oratio, & gratiarum actio ad cibum refertur. Denique Euangelistarum

C contextus non patitur, vt aliter intelligamus, quàm panem ipsum, & vinum à Christo fuisse benedictum, *Accepit*, inquit, *panem* εὐλογήσας ἔκλασε. *cùm benedixisset fregit dedisq́ue discipulis suis*, panem vtique accepit, panem fregit; panem ergo benedixit. Solent Caluinistæ interpretari Christũ benedixisse panes, & D. Paulum calicem, id est super illos gratias Deo egisse; vbi multa absurda sunt; primùm, quòd dicunt super illos gratias egisse, cùm Euangelista dicat εὐλόγησεν αὐτούς, non εὐλόγησεν αὐτοῖς, id est *benedixit illos*, non benedixit illis; quis autem ita loqueretur, gratias egis panes, id est Deo super panes? deinde etiamsi dixisset αὐτοῖς *illis*, absurdum esset ita loqui, gratias egit pani-

D bus, id est Deo propter panes. Ista deniq; deliria ridenda sunt, non refutanda. Duo igitur constant, & εὐχαριστεῖν gratias agere sumi pro εὐλογεῖν benedicere, quia ad panem, & vinum referatur, & non potest gratiarum actio ad res inanimes, aut rationis expertes, sed ad animatas, & ratione præditas referri; nec enim dicimus gratias ago pani, aut equo, nisi fortasse iocantes, sed gratias ago Deo, aut homini; & benedictionem ad panem, & vinum esse referendam; neque vllus vnquam auctor ante nouos quosdam Caluinistas aliter intellexit. Itaque Iustinus in secunda Apologia Eucharistiam vocat εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν, cibum gratiarum actione benedictum, aut consecratum, eodemq; modo Irenæum libro 4. cap. 34. & 35. loquutum Græcè fuisse credendum est, cùm Latinus

E interpres verterit *panem, super quem gratia acta sunt*, & Cyprianus libro de Cœna Domini, *Panis*, inquit, *iste substantialis, & calix benedictione solemni sacratus ad totius hominis vitam salutemq́ue proficit*, & Ambrosius in libro de his, qui misterijs initiantur c. 9. & Iuuencus hunc locum interpretans.

Lib. 4. hist. Euang.

palmis sibi frangere panem,
Diuisumq́ue debinc tradit, sanctumq́ue precatus,

id est prece sanctificans,

Discipulos docuit proprium se dedere corpus.

Tertius super est, quòd existiment non peculiarem, & propriam huius sacramenti, sed vulgarem, & inter Iudæos vsitatam fuisse, quam Christus hoc loco dedit, benedictionem. Id sic refellitur primùm, cùm

oties Christus cibũ sumpserit, quid est, quòd Euangelistæ non scripserint eum benedixisse, aut gratias egisse; nisi cum aliquid singulare, & admirabile sua benedictione facturus erat? Ter tantum meminerunt Christum cibum benedixisse; primùm apud Matthæum cap. 14. 19. & Marcum cap. 6. 41. & Lucam cap. 9. 16. cùm voluit quinque illos panes multiplicare; secundo Matthæi 15. 36. & Marci 8. 6. cùm vellet multiplicare septem alios panes: tertio hoc loco, cùm vellet panem in corpus suum, vinum in sanguinem trasmutare. nam quod apud Lucam cap. 24. 30. in Emaus panem benedixisse, fregisse, ac duobus discipulis dedisse dicitur, eiusdem est generis, quia, ut postea probaturi sumus, etiam tunc corpus suum dedit. Præterea cur, cùm tres hæ, vt vulgò creditur, cœnæ fuerint, in cœna agni, & in cœna communi, quæ postea apponebatur, Euangelistæ non dixerunt, aut benedixisse Christum, aut gratias egisse, cùm Iudæi in cœna agni ea ceremonia potissimùm vterentur, vt etiam Hebræi tradunt, cum autem de Eucharistia loquũtur, eam benedixisse dicunt? Deinde, cur omnes hoc tam accuratè narrarunt, quasi ad rem maximè pertineret? Denique, cur sigillatim & de pane, & de calice narrarunt vtrumq; benedixisse, vt Matthæus, & Marcus; aut ita certè scripserunt, vt facilè intelligi posset vtrumque benedixisse, vt cum Lucas ait cap. 22. 20. *Similiter, & calicem postquàm cœnauit?* cum enim dicit *similiter*, significat eodem modo calicem accepisse, ac benedixisse, quo acceperat, ac benedixerat panem.

Ac fregit.] Et hæc vetus inter Iudæos fuisse dicitur ceremonia, vt paterfamilias initio cœnæ, qua agnus edebatur, panem vnum azymorum sumeret, & in duas partes diuideret, quarum alteram sub mappa absconderet, alteri sic benediceret, *Benedictus es Domine Deus noster, rex vniuersi; qui educis panem de terra:* aut sic, *Benedictus es Domine Deus noster, rex vniuersi in esu panis azymi*, vt ex eo libro Hebræorum, qui בל-בר inscribitur, nonnulli tradiderunt. Sed nullo modo credendum est Christum nihil aliud, cum panem fregit, aut benedixit, agere voluisse, quàm Iudæorum ritum obseruare; id enim in esu agni faciendum erat Iudæorum more, Christus non in esu agni, sed in noui sacramenti institutione fecisse dicitur; aut si in esu agni fecit, vt credibile quidem est, id Euangelistæ, tanquam nihil ad rem pertineret, prætermiserunt. In nouo autem sacramento fecisse omnes diligenter exposuerunt; noluit ergo Christus veterem Iudæorum obseruare ceremoniam, sed nouam instituere, & aliquid multo magis admirandum efficere. Quanquam non negauerim fieri potuisse, vt Christus, quia esum agni in esum corporis sui, id est figuram in veritatem mutare volebat, similem, non eandem ceremoniam benedicendi panem voluerit vsurpare; quod probabilius esset, si ritus ille panem azymum frangendi non Iudæorum traditione, sed legis præcepto inductus fuisset. Certè non eodem modo panem hunc fregisse Christum inde apparet, quòd omnes Euangelistæ narrauerunt eum fregisse, quasi aliâs frangere non soleret, aut non eodem modo soleret, & quia Lucas cap. 24. 35. scribit duos illos discipulos in fractione panis Christum cognouisse; quod vtiq; non fecissent, si eodem modo, eodem ritu panem Christus fregisset, quo omnes patresfamilias frangere solebãt; manifestum enim est Lucam significare fractionem panis causam fuisse, quam ob rem à discipulis cognosceretur. Scio dici posse, quod & me aliquando docuisse memini, discipulos illos duos vi accepti corporis Christi eum cognouisse, quasi Eucharistia oculos illis aperuerit. Id etiamnum mihi placet; sed si id admittatur miraculum, nostra etiam sententia confirmabitur, singulari quadam ratione Christum, cum corpus suum daret, panem fregisse, quando tam diligenter ab Euangelistis id explicatur. Sunt qui putent eiusmodi fuisse panem, vt manibus facile frangeretur, quibus nequaquam assentior, quia panis azymus fuit, qui magis glutinosus est, & omnium difficillimè frangi potest; non ergo existimandum est manu necessariò panem fuisse frangendum; potuit enim & cultro diuidi, sed Hebræorum consuetudo est, vt frangere panem dicant, non solum cum manu frangitur, sed etiam cum cultro scinditur, immo verò etiam cum non scinditur, sed tantùm datur, quia dari rarò solet, nisi prius aut frangatur, aut diuidatur; *frange*, inquit, *esurienti panem tuum*, id est diuide panem, quem habes cum pauperibus Isaiæ 58. 7. & *Paruuli petierunt panem, & non erat, qui frangeret eis* Threnorum 4. 4 vnde & tota actio, distributioque huius sacramenti fractio panis appellata est Act. 2. 42. fecit igitur Christus duodecim ex pane partes, & singulis, singulas dedit; non, vt quidam putãt, vni ex illis qui proximo; proximus sequenti, & deinceps daret; hoc enim versu sequenti refutabimus. In manus, an in os dederit, non constat, sed coniectura non leuis est in manus dedisse; primùm quòd dicat, *accipite*, quod ad manus potiùs, quàm ad os pertinere solet, deinde quia calicem in manus dedisse versu sequenti probabimus, & credibile est eodem modo dedisse corpus; deniq; quia si in diuidendo pane veteris Iudæorum consuetudinis rationem aliquam habuit, non est vero simile Iudæos diuisum panem in os ingerere cõsueuisse. Accedit, quòd longo tempore etiam in Ecclesia vsitatum fuit, vt sacrum Christi corpus in manus fidelibus traderetur, vt ex Tertulliano libro de spectaculis cap. de munere, ex Cyrillo Ierosolymitano Catech. 5. mystagogica, ex Augustino sermone 244. ex Chrysostomo libro tertio de sacerdotio, ex Concilio primo Toletano colligimus. Meliore tamen consilio eadem postea Ecclesia non in manus, sed in os sacramentum dare cœpit, quòd id & minus periculi, & multo plus haberet reuerentiæ; quemadmodum quamuis Christus cœnatis corpus suum, & sanguinem dederit, Ecclesiæ cõsilium Augustinus laudat epistola 118. quòd ea relicta consuetudine non nisi ieiunis dederit. Solent nos frangendi verbo hæretici valde, vt sibi videntur, vrgere, vt probent non rectè nos sacramentum hoc administrare, nisi multi adsint, inter quos distribuatur; propterea enim fractionem panis in sacris litteris appellari. Argumentum ex magna perfectum inscitia; paulo enim ante diximus fractionem panis appellari, non quòd reuera frangatur, sed quod detur; nam quidquid habet panis pauperi confert, panem suum pauperi Hebræorum phrasi fregisse dicitur, quamuis vni tãtùm dederit, vnus tantùm acceperit; quod si vnum tantùm discipulum Christus habuisset, illi proculdubio corpus suum dedisset; & quamuis re vera non fregisset panem; fregisse tamen, id est, dedisse diceretur.

Christus quomodo panem in Eucharistia fregit.

Eucharistia manibus accepta.

Hæreticorũ puerile argumentũ cõtra Eucharistiam refellitur.

Hoc est corpus meum.] Nihil his verbis in scripturis sacris dictum erat clarius, antequam hæretici, dum diuina mysteria sensu metiuntur, & verbo Dei humanæ rationis iudicium; fidei humilitati superbiæ suæ pertinaciam anteponunt; denique ad occultandam incredulitatem suam in figuris latebras quærunt, figmentorum suorum caligine obscurassent. Multa enim in Christiana religione difficiliora mysteria, & ab humano sensu remotiora & nos, & illi credebamus, Trinitatis, Incarnationis Christi, carnis resurrectionis. Nullum eorum in sacris litteris

Grauis Caluinistarum reprehensio doctrinam Ecclesiæ de Eucharistia corrumpentium.

tam

tam [illegible] tam perspicuis, tam disertis verbis explicatum erat? vbi enim tam apertè scriptura dicit Patrem & Filium, & Spiritum sanctum tres esse personas, vnam essentiam, quàm Christus hic dicit, *Hoc est corpus meum?* Vbi tam distinctè tam sine ambiguitate docet in Christo duas esse naturas, vnam tantùm personam, quàm ipse hîc docet se corpus, & sanguinem suum dare? vbi nos eadem, non alia, non spiritualia, non similia carne resurrecturos tam explicatè [illegible], quàm testatur Christus se non figuram non [illegible], non panem, non vinum, non aliud, quàm corpus & sanguinem suum dare? Hoc scilicet [illegible] illa paucioribus, quàm hoc, & [illegible] scripturæ testimonijs probabantur pluribus, & maioribus ab alijs, & [illegible] eos hæ [illegible] videbantur. Cur illa crediderunt, hoc etiam non crediderunt? Cur illic figuras nò inuenerunt, vbi Ariani, Marcionistæ, Manichæi, Origeniani inueniebant? [illegible] vbi [illegible] non inuenerunt? Cur quando [illegible] lineas egressi sunt, non [illegible] & rebus omnibus hæretici. Duæ, vt opinor, [illegible] retinent causæ; altera, quòd non tantum [illegible] ingenij, vt illorum mysteriorum difficultatem, [illegible] longius ab oculis absunt, sentire possint, [illegible] habeant, vt in hoc, quod oculis vident, [illegible], difficultatem percipiant, veritatem [illegible] eligant; altera, quòd sua eos incredulitas, quam pro fide ducem sequuntur, in hunc, qui magis apparebat, scopulum primum impulerit, in alios impulsura postea, cum minoribus in rebus exercitati ad maiora moliendi aptiores erunt. Habet enim hæresis, & incredulitas, sicut omnis doctrina, [illegible] suam, vt ab his, quæ notiora nobis & propinquiora sunt sensibus exordiatur; & per [illegible] ad maiora, remotioraque perueniat. Experientia docti loquimur; multos iam Caluinistas vidimus, qui longè [illegible] ores, & magis increduli, id est [illegible] Caluinistæ cæteris erant, eò iam peruenerunt, [illegible] ne hoc plus mysterium non credant, [illegible] Trinitatis mysterium non credant, [illegible] Caluinistas, sicut Caluinistæ nos, tanquam simplices & credulos rideant. Omnes enim [illegible], quos multis hodie locis succrescere videmus, [illegible] Poloniam [illegible] nem repleuerunt, [illegible] Caluinistæ nati sunt. Nonnulli progressi sunt [illegible], quorum vnus, cum [illegible] hi [illegible] de arte nihil credendi [illegible] nihil [illegible], nisi hoc vnum, verum [illegible] prius. Caluinistam fieri. qui a [illegible] [illegible] erat ille ante Caluinista, fuit postea [illegible] in sua arte credendum est. Ve[illegible], nam quisquis Caluinista est, si ea, [illegible] est, incredulitatis via pergat, ad nihil [illegible] perueniat necesse est. Hæc à nobis non contumeliæ, sed admonitionis causa dicta [illegible] fortè [illegible] qui non omnino ob[illegible] alieno admoniti periculo resipiscant, o[illegible] ita longè posito præcipitio pedem [illegible]. Non solemus commentatorum fines e[illegible] & nunc [illegible] a via paulùm egressi sumus, at [illegible] scientes [illegible] intel[illegible] ferat [illegible] Com[illegible] est hæc ipsa digressio.

Cum de [illegible] verbo[illegible] videbatur; [illegible] *vnum sunt.* Cum [illegible] explicatione; *verbum* [illegible]. Cum de resurrectione in his tribus, *Mortui resurgent incorrupti.* Nunc, cum de Eucharistia agitur, in his item tribus *Hoc est corpus meum.* Semper enim hæc quatuor mysteria coniungenda mihi videntur, cum aduersus Caluinistas disputamus. Idemque nobis faciendum, quod facere solent, qui domi in manus à piratis, aut in præcipitium à latronibus impelluntur, amplexantur impellentem, & arctè tenent, vt aut impellere desinat, aut in similem ruinam & ipse trahatur. Quod de Eucharistia noui nobis hæretici obiecerint, idem nos illis de Trinitate, idem de Incarnatione, idem de resurrectione mortuorum obijciemus, vt aut eucharistiæ mysterium labefactare desinant, aut illa simul labefactent; quod si fecerint, nemo non eorum temeritatem, & impietatem videat. Ariani, Marcionistæ, Manichæi, Origenistæ multas in illis, quæ supra posuimus, verbis interpretationes comminiscebantur, ne veram Ecclesiæ interpretationem reciperent. Lutherani, & Caluinistæ, quia minus etiam illi resistere poterant veritati, innumerabiles in hæc tria verba, *Hoc est corpus meum* commenti sunt: quas ne recitandas quidem ducimus, quia omnes vna tantum, eademque explicatione refutantur. In eo Caluinistæ & Zuingliani omnes conueniunt, non propriam, sed figuratam esse locutionem; cum figuram quærunt, alij in *pronomine*, alij in verbo *est*, alij in *corpore* inueniunt. Itaque singula separatim verba excutienda sunt.

Hoc. Omnes & Lutherani, & Caluinistæ pronomen *hoc*, pro pane positum esse dicunt, quia panem Christus in manus acceperat, & continuò dixit: *hoc*, id est, hic panis, *est corpus meum.* Vnde Lutherani colligunt & panem in sacramento remanere, quia dixit, *hoc,* id est panis, & corpus Christi verè esse, quia dixit *est corpus meum.* Caluinistæ verò panem quidem remanere; corpus verò Christi non verè inesse: quia non dixit, hic est corpus meum, sed, *hoc*, id est, panis *est corpus meum:* quare cum panis corpus Christi verè esse non possit, & verè maneat; sequitur non esse corpus Christi, nisi figuratè, id est, corpus Christi significare. Vtrique hac vna syllaba pariter refelluntur: Lutherani quidem, quia si *hoc*, accipitur pro pane, cùm non dicat Christus, hic est corpus meum, sed *hoc est corpus meum*, necesse est, aut panem non remanere, si corpus Christi est: sed in illud transmutari, aut corpus Christi in sacramento non esse, si panis manet, fuerunt in eodem iam olim errore nonnulli ex discipulis Berengarij, quos similibus argumentis eius sæculi Auctores refutarunt. Caluinistæ vero refutabuntur, si probemus pronomen *hoc* pro pane accipi non posse. Id autem euidentissimis argumentis demonstratur. Primùm, si Christus voluisset dicere, *hoc* id est panis *est corpus meum*, quare vno verbo non dixit clariùs, hic panis est corpus meum? Id enim verborum continuatio postulabat, *accipit panem, & cum benedixisset, fregit, deditque discipulis suis dicens*, Hic panis est corpus meum. Deinde, cur cum tres Euangelistæ Matthæus, Marcus, & Lucas, & Apostolus Paulus prima ad Corinthiorum 11. 24. huius sacramenti institutionem exposuerunt, & solent alijs in rebus verbis plerumque discrepare, dum alius obscurius, alius clarius idem dicit, in hac re eodem omnes verbo vsi sunt, *Hoc est corpus meum?* Cur nemo aut casu, aut consilio, vt sententiam Caluini magis explicaret, dixit hic est corpus meum, aut hic panis est corpus meum? Obijcient fortassis, quod in aliam sententiam solent dicere, Ioannem id explicasse capite 6. 5. *Panis, quem ego dabo, caro mea est,* & Diuum Paulum 1. ad Corinthios 10. 16. *Panis, quem frangimus, nonne participatio corporis Domini est?* & cap. 11. 26. *Quotiescunque enim manducabitis panem hunc, & calicem bibetis,* & v. 28. *Probet autem seipsum homo, & sic*

Regula optima disputandi de Eucharistia contra hæreticos.

[illegible] *1. Cor. 15. 52.*

Quomodo panis Eucharistia in scriptura appellatur.

de pane illo edat, & Lucam, qui in Actis cap. 2. 42. hoc sacramentum fractionem panis vocat. Possem respondere, quod plerique viri docti, & Catholici responderunt, panem vocari, non quòd sit, sed aut quòd fuerit, sicut serpēs, in quem virga Moysis conuersa fuerat, virga vocatur Exodi 7. 12. aut quia speciem panis vt prius referat, sicut vocantur linguæ, quæ super Apostolos ceciderunt. Actorum 2. 3. non quòd linguæ essent, sed quod linguæ speciem præ se ferrent; eaq; responsio satis esset: sed non cogimur, meo quidem iudicio, vllam eiusmodi interpretationem quærere. Nego etiam atq; etiam illis in locis, qui obiecti sunt, nomen panis, aut pro pane, aut pro panis figura accipi: non enim panis, sed corp' Christi panis dicitur, quod ex loco Ioann. 6. vnde cæteri explicandi sunt, perspicuum est, *panis*, inquit, *quem ego dabo*; cum enim dicit, *quem ego dabo*, clarissimè ostendit se non de pane loqui, sed de carne sua, quæ excellentiori quodam modo panis appelletur. Opponit enim se Moysi, & carnem suam mannæ; opponit etiam carnem suam, quam daturus nobis erat, vt eam ederemus, panibus illis quinq;, quibus quinq; hominum millia saturauerat, superantibus etiamnū duodecim fragmentorum cophinis ver. 12. 13. Cum enim Iudæi Christum sequerentur, vt hunc illis panem sæpe daret, vt ipse testatur versu 26. *amen, amen dico vobis, quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia manducastis ex panibus, & saturati estis*, illis panibus, panem hunc, id est carnem suam opponit; non ergo vocat panem verum panem, sed corp' suum, quod meliore quadam, & præstantiore ratione panis erat, sicut Ioann. 4. 13. 14. dicit Samaritanæ, *Omnis, qui bibit ex hac aqua, sitiet iterum, qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum*, eo enim ipso, quòd dicit, *quam ego dabo ei*, & quòd eam aquam veræ aquę opponit, apertissimè ostendit se non loqui de vera aqua, sed de gratia sua, quæ meliori quodam modo aqua vocatur. Itaq; tantùm abest, vt ex loco Ioannis Caluinistæ, aut Lutherani possint vllum contra nos argumentum desumere, vt inde potiùs nos possimus sententiam de transsubstantiatione nostram confirmare, non enim solùm significat Christus se meliorē panem, id est carnem suam daturum esse, sed etiam panem daturum non esse, sicut dederat illis, qui paulo ante saturati fuerant: illi enim pani hunc opponit: illum ergo non dedit, hunc dedit: ille in Eucharistia non est: hic, id est, caro eius, est. Ad eundem modū loci D. Pauli, & Lucæ intelligendi sunt, quod cum ex loco Ioannis, tum ex ipsis etiam auctoribus manifestum est cum Paulus dicit, *panis, quem frangimus*, indicat se non de pane loqui, sed de corpore Christi, quod sicut Christus ipse, panem appellat. Illa enim descriptio *quem frangimus* addita est ad distinctionem veri, & naturalis panis, sicut apud Ioannem verbum illud, *quem ego dabo*: & cùm dicit, *quotiescunque manducabitis panem hunc*, & *sic de pane illo edat*, illa adiuncta pronomina *hunc*, & *illum* ostendunt ipsum non de vero pane, sed de corpore Christi loqui, quod panem appellet, quemadmodum cum Christus dicit, *Qui biberit ex aqua, quam ego dabo*, relatiuum *quam* distinguit gratiam Christi à vera aqua: cùm autem dicit Lucas frangi panem, idem significat, quod D. Paulus. Dicet aliquis, corpus Christi non frangi, sed panem. Respondeo corpus Christi dici frangi, cum datur, quia nomine panis appellatum fuerat, & a Prophetis etiā significatum, & panis proprium est frangi, quamuis corpus ipsum verè non frangatur; sicut gratia Christi verè non bibitur, & tamen loquens de ea Christus dicit, *qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei*; nimirum quia gratiam suam aquam vocauerat, & aqua bibitur.

A Tertium argumentum quo probare possimus pronomen *hoc* non accipi pro pane, est, quòd, vt Latinè, sic & Græcè diuersi, quàm panis generis sit: panis ἄρτος masculini, τοῦτο *hoc* neutrius, non ergo ad panem referri potest, cum quo genere non conuenit. Dicent Caluinistæ pronomen illud Græcum τοῦτο, & Latinum, *hoc*, non adiectiuum esse, sed substantiuum, quod & multi Catholici dixerunt: ideoq; eo opus non esse, vt cum pane genere conueniat; sed hunc esse sensum hoc, quod vobis do, est corpus meum, sed illud, quod dabat, erat panis. Primùm hoc tenemus, pronomen *hoc* non distinctè accipi pro pane, sed argumentando obtinendum esse, vt pro illo sumatur. Deinde si substantiuum est, cur B potius non sequamur interpretationem Christi, hoc, quod vobis do, est corpus meum, quàm Caluinistarum somnium, hoc, quod vobis do, est panis. Prætereà, vt concedamus substantiuum esse, cur vulgarem potius Catholicorum explicationem quæ naturæ pronominis multo magis conuenit, non sequamur, vt pronomen *hoc* neque pro pane, neque pro corpore Christi sumatur, sed tantum significet id, quod Christus daturus erat; &, vt vocant, indiuiduum vagum sit? Quanquam ego quidem omnibus viribus contendo adiectiuum esse, neque vlla ratione substantiuum esse posse, aut pro alia re, quàm pro corpore Christi accipi. Minimè dubium est, quin eodem modo hoc pronomen sumendum sit, C cum de pane Christus dicit, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, *hoc est corpus meum*, & cum de sanguine dicit, τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου, *hic est sanguis meus*. Cum autem de sanguine dicit τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου, *hic est sanguis meus*, pronomen non refertur ad vinum, sed ad sanguinem, quod ex Luca & Paulo manifestum est, qui pronomen cum sequenti, non cum præcedenti coniunxerunt dicentes τοῦτο τὸ ποτήριον; ergo & cum dicit, *hoc est corpus meum*, illud *hoc* non conuenit cum præcedenti pane, sed cum sequenti corpore, nec substantiuum, sed adiectiuum est, quia sicut illud cum sequenti *calix*, ita hoc cum sequenti *corpus*, vt adiectiuum cum substantiuo coniunctum est, ideoque non potest panem, sed corpus Christi demonstrare: Hoc Hieronymus, aut D noster, quisquis fuit, vetus interpres rectissimè vidit, quia non dixit loquens de sanguine hoc est sanguis meus, quemadmodū dicendum illi erat, si pronomē τοῦτο, *hoc*, substantiuè positum esse putauisset, sed dixit *hic est sanguis meus* adiectiuè conuertens, quod D. Thomas pius, doctus, subtilis, & circumspectus interpres nō animaduertit, eiusq; vulgaris opinionis auctor extitit, pronomen, *hoc*, substantiuum, & indiuiduum vagum esse. Ergo est, dicet aliquis, tautologia; nam si hoc accipitur pro corpore, perinde est, ac si Christus diceret, hoc corpus meum est corpus meum. Hoc argumento valde miror homines etiam doctos à recta sententia dimotos fuisse; nec enim nouum est, sed vsitatum, immo, vt Dialectici docent, E necessarium, vt in omni vera propositione subiectum & attributum pro eodem accipiantur, tamen non omnis propositio vera tautologica est, quia tautologia non in acceptione, quam dialectici suppositionem vocant, sed in significatione consistit, quando subiectum, & attributum non solùm pro eodem accipiuntur, sed idem etiā significant, nec idē solùm significant, sed eodē etiam modo, nam animal rationale est homo, non est tautologia, sed vera, recta, & prudenter enunciata propositio; quamuis animal rationale, & homo & pro eodem accipiantur, & idem prorsus significent, quia idem quidem, sed non eodem modo significant: homo enim totam naturam, animal rationale eandem naturam, sed distinctè,

& per partes declarat. Si quis diceret, animal rationale est, animal rationale; homo est homo, is ineptam committeret tautologiam: Eodem modo si Christus dixisset, corpus meum est corpus meum, tautologia vsus fuisset; cum autem dicat, *hoc est corpus meum*, quamuis hoc pro ipso corpore Christi accipiatur, idemque significet, tautologia non est, sed rectissima, & vsitatissima locutio, quia idem non eodem modo significat; *corpus meum* significat corpus Christi distinctè ac nominatim, *hoc* non nominatim, non distinctè, sed, vt ita dicam, mutè; quemadmodum Galli solent dicere, cum aliquis ita aduersus alium locutus est, vt [illegible] appellauerit, sed hominem descripserit, non nominauerit illum, sed digito demonstrauit, quod perinde valet ac si nominasset; ita vulgò loquimur, hic est frater meus, vbi pronomen, *hic* nec pro alia re, quam pro fratre meo accipitur, nec aliud eo loco significat, quamuis non eodem modo; nam cum voco fratrem meum, nomino; cum dico *hic*, non nomino, sed, quod idem valet, digito ostendo; si quis autem diceret, hoc est frater meus, virgis cædendus esset, quòd præter consuetudinem Latini sermonis loqueretur. Nec minus absurdè Christus loquutus fuisset, si dixisset, *hic est corpus meum* hoc substantiuè posito, quamuis in corpore, quia idem genus est, absurditas non appareat, in sanguine apparebit, si dicas, hoc est sanguis meus, quis enim homo prudens ita loqueretur? Quanquam scio Cyprianum alicubi ita vertisse; sed fortasse locum corruptum putant. Ita scriptura loqui solet, *hic est filius meus dilectus*, *hic sanguis testamenti*, *quod mandauit ad vos Deus*, & multa similia. Dicet aliquis, cum pater dicit, *hic est filius meus*, illud, *hic*, accipi pro homine, quasi dicat, hic homo est filius meus; [illegible] potest. Quid autem dicet homo iste acutus de hac propositione, hic est homo, cum hominem [illegible]? pro quo dicet pronomen *hic* positum est, an pro homine? nec enim pro animali positum est, [illegible] dicam, hoc animal est homo, cùm genus [illegible]. Quam certum igitur & perspicuum est in [illegible], hic est homo, aut hic est panis, pronomen [illegible] alia re, quàm pro homine, & pro pane, [illegible] positus est, accipi non posse; tam [illegible] que perspicuum est homini mediocriter [illegible] Euangelistarum contextum Græcè legenti [illegible] hoc, pro alia re, quàm pro Christi corpore poni; sic enim habet, versu 26. λαβὼν ὁ Ἰησοῦς [illegible] εὐλογήσας ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς καὶ [illegible], λάβετε φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου. Omnes ergo [illegible] non solum hæreticorum, sed etiam quorundam Catholicorum in hoc pronomen interpretationes [illegible]imè reijcio; hanc vnam firmissimè teneo, [illegible] Luca, & Paulo certissimis argumentis confir[illegible] & Matthæi, & Marci Græco contextui sola consentanea est & a nostro vetere interprete expressa, & quæ Catholicam de præsentia corporis Christi in Eucharistia sententiam maximè corroborat. Quod in [illegible] solet, cum Christus pronomen illud [illegible]it, nondum eius corpus in sacramento [illegible]e non potuisse pronomine illo demon[illegible]e in eisdem scholiis, vbi conflatum argu[illegible], etiam dissoluitur; in eiusmodi proposi[illegible] quæ practicæ sunt, & efficaces, hæc prono[illegible] demonstrare solere, id quod nondum est, sed [illegible]onem fit, eaque finita erit. Cum Deus [illegible] ex homine finxit, rectè, vereque di[illegible]pto in manus limo, hic est homo, [illegible], *hoc est corpus meum*, & cum ex co[illegible], sumpta costa dicere potuit, hæc est mulier, quamuis, cum pronunciasset pronomen *hæc*, nondum fuisset mulier, nec significasset, si ita loquutus fuisset, limum esse hominem, & costam mulierem, sed limum in hominem, costam in mulierem conuerti. Ita cum Christus dicit accepto pane *hoc est corpus meum*, quamuis eius corpus nondum illic esset, tamen quia statim futurum erat, illud eo pronomine demonstrat, nec significat panem, quem acceperat esse corpus suum, sed mutari in corpus suum, quemadmodum si in Cana Galilææ, cum aquam in vinum mutauit, ostensa aqua dixisset, hoc est vinum, nec illud *hoc* aquam, sed vinum ostenderet; nec sensus esset aquam esse vinum, aut vinum significare. sed illo verbo in vinum esse conuersam. Quod exemplum eò magis est ad rem, de qua agimus, accommodatum; quòd ex alio simili Christi facto sumptum sit, & quòd eo veteres auctores ad probandam, explicandamque huius sacramenti fidem vsi fuerint, vt Cyrillus Ierosolymitanus Catechesi. 4. mystagogica.

Est.] Ex his, quæ de pronomine *hoc* dicta sunt, eorum error facile refellitur, qui putant verbum, *est*, accipi, pro significat; quam ad rem nimia quadam diligentia multa de scripturis sacris exempla accumulare student. *Petra*, inquiunt, *erat Christus*. Agnus erat Pascha, & sexcenta alia, quæ passim iactare solent. Ego omnem istam exemplorum telam vno verbo præcidam. Nego verbum substantiuum, aut Latinè, aut Græcè, aut Hebraicè, aut vlla prorsus in lingua, quam ego nouerim, aut in sacris literis, aut apud alium vllum auctorem, etiam apud istos ipsos hæreticos pro verbo, significat, accipi solere, aut etiam posse; hominesque imperitissimos, qui id dicant, esse affirmo. Nam in omnibus illis figuratis locutionibus, quæ ab istis afferuntur, aut ab vllo homine afferri, vel excogitari possunt, si quæ figura est, non hæret in verbo *est*, sed aut in subiecto, aut in prædicato; cum dico, agnus est Pascha, figura est in nomine Paschæ, quod nomen sumitur non propriè pro transitu; sed pro agno, qui transitum significabat; cum ostensa Herculis imagine dico, hic est Hercules, figura non est in verbo *est*, sed in nomine Herculis, quod cùm verum, & viuum Herculem natura sua significet, hîc pro Herculis figura positum sit; verbum enim *est* semper substantiam, aut, vt subtilis ille philosophus docuit, solam extremorum vnionem significat, & isti, qui verbo substantiuo figuram affingunt, ad Grammaticorum verbera mittendi essent, qui cum multa verborum simplicium, & compositorum figurarum genera esse dicant, nemo vnquam eorum dixit in verbo substantiuo figuram reperiri, sed aut in subiecto, aut in prædicato, aut in verbis non substantiuis, vt ridet ager, luxuriat seges. Itaque videamus, an in nomine corporis figura sit. Nam in aliis duobus verbis certè non est.

Verbum substantiuum in scriptura non accipitur pro significat.

1. Cor. 10. 4.

Exo. 12. 27.

Aristot. l. de interpret. cap. 3.

Corpus meum] In corpore, qui nullam non videt esse figuram, haud scio, an vllos mentis oculos habeat; si enim in corpore figura est, non accipitur pro vero corpore Christi. At pro vero Christi corpore accipi ex adiunctis manifestum est. Apud Lucam cap. 22. 19. *Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur*. Primùm non dixit, quod vobis datur, sicut dicendum erat, si figuratum dedisset corpus; sed *quod pro vobis datur*, dabat igitur illis aliquid, quod pro ipsis offerretur in peccatorum expiationem, qualis profectò figura corporis esse non poterat: solum enim verum Christi corpus pro nobis datum est. Posset Caluinista aliquis dicere sensum esse *hoc est corpus meum*, id est, figura corporis mei, quod pro vobis tradendũ est. Huic sensui repugnat, quòd nullus Euangelista neque de corpore, neq; de sanguine loquens futuro vsus sit tẽpore; sed omnes tres Euãgelistæ, & prætereà Apostolus

Paulus præsenti vtantur, *quod pro vobis datur, qui pro vobis funditur*. Quòd si præsens pro futuro positum esset, aliquis profectò eorum futuro vsus esset; nec enim casu eadem omnes figura vsos esse credendum est. Possunt etiam dicere, quod quidam etiam eorum iam dixerunt, aut tempus præsens accipi pro futuro, aut, si pro præsenti accipitur, sensum esse, *quod pro vobis datur*, id est, dari incipit, & *pro vobis funditur*, id est, incipit fundi, quia initium iam passionis erat. Primùm apparet hæc esse commenta, & confugia hominum nescientium, quam in partem se conuertant, deinde vtrumque commentum vno D. Pauli verbo refutatur, τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον, *hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur*, quod de corpore Christi in cruce dici non potuit, quia sacramentalem locutionem esse constat; hic enim oportebat Caluinistas sacramentalem locutionem recognoscere; non, vbi non est, fingere. Diximus supra hoc eodem versu corpus Christi dici frangi, quatenus sub panis specie, & sacramento est, quia panis frangitur; itaque extra sacramentum frangi non dicitur, ac ne in cruce quidem, vbi etiam D. Ioannes tanquam mysterium adnotauit latronibus crura contracta fuisse, Christo non fuisse, quia scriptum erat Exodi 12. 46. *Os non comminuetis ex eo*, Ioann. 19. 36. Deinde cum D. Lucas, & Paulus de calice loquuntur, ita scribunt, τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, hoc est, poculum nouum Testamentum in meo sanguine, quod pro vobis effunditur; sic enim vertere voluimus, vt ambiguitatem tolleremus, quæ in nostra versione est, in qua non apparet, vtrum illud, *qui pro vobis effunditur*, ad calicem, an ad sanguinem referatur, Græcè verò dubium non est ad calicem esse referendum, quia sanguis est in tertio casu, ἐν τῷ αἵματί μου τὸ ἐκχυνόμενον, *qui funditur*; aut si id participio passiuo exprimi posset, fusus, in nominatiuo, quemadmodum si Latinè verteres, hic est calix nouum Testamentum in meo sanguine pro vobis fusus; manifestum vtique esset effusionem non ad nomen sanguinis, sed ad nomen calicis esse referendam. Quanquam calix effundi non dicitur; nisi quia, qui intus est, liquor effunditur; id tamen nihil refert, hoc nobis satis est, quod inde euidentissimè probatur non agi de effusione sanguinis in cruce, sed in sacramento, cum calix pro nobis dicatur effundi, qui non in cruce, sed in sacramento fusus est. Quo autem sensu aut calix, aut sanguis Christi in sacramento fundi dicatur, versu 28. explicabimus. Præterea qui hoc ad crucem referunt, vim, & artificium verborum Christi, non intelligunt. Acceperat Christus, panem, benedixerat, fregerat, porrigebat Apostolis dicens, *Hoc est corpus meum*, addit, *quod pro vobis datur*, quis non videt his extremis verbis vim, pretium, & fructum eius rei, quam porrigebat, commendare voluisse, & vt Comicus illud ait, ornare munus verbis? dabat enim corpus suum non apertum, sed sacramento celatum, poterant Apostoli existimare se solum panem accipere solum nihil profuturum, & in non quem per erat, habere in pretio. Christus affirmat se non panem, sed corpus suum dare, & corpus suum, quod pro ipsis tunc oblatum remissionem illis peccatorum offerret. Non commendat fructum crucis, de qua non agebat, sed fructum sacramenti de quo agebat. Objiciet aliquis, quod Matthæus, Marcus, cum de calice loquuntur, non dicunt qui pro vobis effunditur, sed *qui pro multis effunditur*, quasi non ad solos Apostolos, sed aut ad omnes, aut ad multos alios Christus verba dirigeret; quare non posse Christum de solo Eucharistiæ fructu loqui, sed ad crucem potiùs eius orationem pertinere. Hanc obiectionem versu 28. o-

Terent. in Eunucho.

A mnino diluemus, vbi probaturi sumus illud, *pro multis*, idem esse, atque *pro vobis*, vt Lucas, & Paulus dixerunt: nam & Apostoli, qui aderant, multi erant, sed quia Iudæ, qui vnus erat ex illis, corpus & sanguis suus nihil profuturus erat, aut ipse Christus, ait, quod ego magis credo, Euangelistæ Matthæus, & Marcus, vt id applicarent, non dixerunt *pro vobis*, ne omnes comprehendere viderentur, sed *pro multis*, vt aliquis exceptus significaretur. Præterea quemadmodum de corpore omnes Euangelistæ dicunt, *Hoc est corpus meum*: ita de calice Lucas, & Paulus dicunt, *Hic est calix*, apud Lucam autem, & Paulum nomen calicis non potest accipi figuratè; ergo apud Euangelistas, & apud eundem Paulum nomen corporis figuratè accipi
B non potest. Quòd autem nomen calicis figuratè non accipiatur, ex eo, quod paulo ante adnotauimus, manifestissimum est. Ipse enim calix dicitur fundi, ergo verus calix est, sed quia dicit, *Hic est calix in meo sanguine*, quod perinde est ac si diceret, *Hic est calix sanguinis mei*, idem est quod Lucas, & Paulus dicunt, *Hic est calix in meo sanguine*, & quod Matthæus, & Marcus dicunt, *Hic est meus sanguis*. Solent Caluinistæ hunc nobis locum passim obijcere, sed non poterant vllam mouere lapidem, qui maiorem super illos ruinam traheret. Vociferantur, hanc orationem, *Hic est calix*, constat figuratam esse, ergo & illa, *Hoc est corpus meum*, figurata est. Nos contra; hanc orationem, *Hic est calix* constat figuratam non esse, ergo illa, *Hoc est corpus meum*, figurata non est. Videamus quis opinionem suam melius probet. Ostendant illi, vbi figura sit. In
C verbo est? iam docuimus esse non posse; in nomine calicis? ergo non accipitur pro vero calice, sed pro figura calicis; quemadmodum dicunt illi corpus non accipi pro vero corpore, sed pro corporis figura. At hoc imperitè, absurdè, & ridiculè dictum est: verum enim calicem Christus porrexit. At dicunt figuratè nomen calicis accipi, quia pro sanguine ponitur: Hoc etiam absurdius est. Primum, quia perinde esset, ac si Christus diceret, hic calix, id est, meus sanguis, vt illi interpretantur, est meum testamentum in meo sanguine; quid ineptius dici potuit? deinde, quia si figura in nomine calicis esset, eadem vtique esset, quam in nomine corporis esse dicunt. At in corpore hanc dicunt esse figuram, vt nomen corporis pro figura cor-
D poris accipiatur, ergo & in calice, si qua figura est, hæc est, vt nomen calicis pro figura calicis positum sit. Denique si figura est in calice, certè in sanguine non est; quæ enim esset absurditas, *Hic est calix sanguinis mei*, id est, figura calicis, figura sanguinis mei? ad hunc enim modum eorum sententia oratio esset necessariò resoluenda. Deinde si figura esset, ea esset, quam in illa fratrum decantata oratione esse dicunt, *Petra autem erat Christus*; at in illa aut nulla figura est, aut non est in nomine Christi, sed in nomine petræ; nec enim sensus est, vt omnes Caluinistæ mira semper ignorantia putauerunt, petram esse figuram Christi, sed Christum esse petram, transposita enim verba sunt, *petra autem erat Christus*, pro Christus autem erat petra: itaque nomen petræ non subiectum, sed attributum est,
F vt ex circumstantibus perspicuum est, *Bibebant autem de consequente eos petra*, [illegible] consequebatur autem eos vera petra, sed [illegible] petra in immobilis manebat. [illegible] debat, & cibum illis, ac potum [illegible] *bibebant enim de consequente eos petra, petra autem erat Christus*, id est, Christus erat petra [illegible] bibebant; [illegible] consequebatur. [illegible] fuit, quòd soleant Hebræi [illegible] in verbum præcedentis orationis initio sequentis ponere, *In principio creauit Deus cælum & terram: terra autem erat inanis* Genes. 1. 1.

Hebraismus notabilis.

A *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum*, sic quia dixerat, *bibebant de consequente eos petra*, repetiuit nomen petræ, *petra autem erat Christus.* Figura ergo si qua est, non est in nomine Christi, quod pro vero Christo, non pro eius figura positum est, sed est in nomine petræ, quia Christus non verè erat petra, sicut non verè vitis, non verè leo, sed similitudine quadam, quia Ecclesiæ fundamentum erat. Ea autē figura non est, quam in his verbis, *Hoc est corpus meum*, Caluinistæ esse dicunt, id est, hoc est figura corporis mei: sensus enim esset, Christus erat figura petræ, quòd absurdissimum est: itaque concidit arx illa super hanc petram ædificata, qua omnes docti, indocti Caluinistæ sese defendere solebant. B Deinde quis dubitat eodem modo hoc loco nomen corporis accipiendum esse, quo apud Ioannē capite sexto quinquagesimo primo, nomen carnis accipitur? *panis quem ego dabo, caro mea est*: certū enim est, quod illic promiserat, hîc tradidisse, & nomen panis declarat, quòd non accipitur pro corpore Christi; nisi quatenus sub specie panis datur: nam quod isti negant agi illo capite de Sacramento tam impudenter negant, vt opus non sit hoc loco refutare, & est à multis viris doctis integris etiam scriptis libris refutatum: & ipsi ex eodem capite nobis obijciunt illud, *caro non prodest quicquam*, quasi Christus agat de Sacramento. Illic autem nomen carnis non potest accipi, nisi pro vera carne; nec enim figura in carne, sed in pane est, neque vocat panem car- C nem suam, sed carnem suam panem, quasi dicat caro mea est panis ille, quem ego dabo. Opponit enim, vt diximus, panem illum vero, & naturali pani: ergo cum dicit, *Hoc est corpus meum*, nulla in corpore figura est, sed nomen corporis verum significat corpus Christi. Et verò si Christus dixisset, hic panis est corpus meum, vt illi, si non verbis, sensu dixisse putant; tamen non possemus interpretari, vt illi interpretantur, hic panis est figura corporis mei, sed hic panis est verum corpus meum, non tamen verus panis, sicut apud Ioannem ita interpretentur necesse est, *panis quem ego dabo, caro mea est*; vera quidem caro, sed non verus panis. Ad hæc si figuratè Christus his verbis loquutus fuerat, mirum profectò est neminem Euangelistarum, aut D. Paulum, qui om- D nes eandem huius sacramenti institutionem narrauerunt, figuram exposuisse, maximeque cùm scirent non multo ante tempore Capernaitas simili oratione offensos fuisse Ioan 6. 60. & cùm soleant Euangelistæ in rebus multo minoris momenti quod aut figuratè; aut obscurè à se, vel ab alijs dictum est, explicare. Dixerat Christus Ioann. 2. 19. *Soluite templum hoc, & in tribus diebus readificabo illud.* Figuratè corpus suum templum appellauerat, nec erat magnopere necessarium, vt id intelligeremus; explicauit tamen idem Ioannes versu 21. *Ille autem dicebat de templo corporis sui.* Dixerat Ioannis 12. 32. *Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum*, vbi nulla figura, sed obscuritas tantùm in dicto erat, explicat tamen Ioannes versu 33. *Significans*, inquit, *qua morte esset mo-* E *riturus.* Dixerat Matthæi 16. 6. *Cauete à fermento Pharisæorum*, quod & obscurè, & figuratè dictum erat; Christus ipse explicat versu 11. 12. *Quare non intelligitis, quia non de pane dixi vobis, cauete à fermento Pharisæorum, & Sadducæorum? Tunc intellexerunt, quia non dixerit, cauendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum, & Sadducæorum.* Dixerat apud Ioannem 15. 1. *Ego sum vitis vera*, exponit, versu 4. *sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, nisi manserit in vite, sic nec vos, nisi in me manseritis.* Appellauerat D. Paulus Ecclesiam corpus Christi ad Coloss. 1. 24. *adimpleo, quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius*: figura erat in corpore; non enim pro vero, & naturali Christi corpore sumebatur; explicat statim, *quod est Ecclesia.* Quis credat, si similis hoc in nomine corporis figura esset, neminem ex quatuor Euangelistis, & vno Apostolo Paulo, aut casu, aut consilio explicaturum fuisse? Præterea cum Christus dixerit se Apostolis corpus suum dare, & solerent in rebus multo clarioribus dubitare, si aut obscurè, aut per figuram dictæ essent, cur nemo eorum de hac locutione dubitauit? si figurata erat, cur nemo interrogauit Christum, quid sibi vellet? Dubitauerant de parabola seminis, & seminantis Matthæi 13. 3. explicat illis Christus etiam non interrogantibus versu 18. Dubitauerant eodem capite versu 36. de parabola zizaniorum, interrogant Christum, & ab eo interpretationem eliciunt versu 3. Sanè si figuratè Christus loquutus fuisset, & figuram non explicasset, dubios, & multis erroribus expositos Apostolos reliquisset; præsertim cùm hæc illius nouissima fere verba fuerint, quæ oportebat esse quàm clarissima; quis enim prudens testator vltimam suam voluntatem obscuris, aut figuratis declarat verbis? Adhæc locus D. Pauli 1. ad Corinth. 11. 27. manifestissimus est: *Itaque quicunque manducauerit panem hunc, & biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis, & sanguinis Domini*; cur rei sunt, si verùm corpus, verumque sanguinem non accipiunt? solent dicere Caluinistæ reos esse corporis, & sanguinis Domini, quia etiam si verè non sumant, sumunt figuram; eamque iniuria afficiunt, aut in figura corporis, & sanguinis corpus ipsum, & sanguinem inhonestè & irreuerenter tractant. Hoc à nobis fortasse dici posset, ab illis non posset, qui nec sacramentis vllam reuerentiam deberi putant, & nos rident, quòd dicamus eundem honorem imaginibus, atque rebus per imagines significatis tribuendum esse, & exemplum, quo vti solent, aptum non est, si quis, inquiunt, regis sigillum in terram proijceret, aut perfringeret, reus læsæ maiestatis esset. Nam ponunt pro certo, quod probandum erat sacramenta esse sigilla; quod multis à nobis argumentis in scholis Theologicis refutatum est. Proponant igitur exemplum in regis imagine; an si quis erga eam minus se rectè habeat, læsæ maiestatis reus erit? sanè non erit, aut concedendum illis est, quod tantopere negant, etiam imaginibus rerum significatarum honorem exhibendum. D. Paulus, cur, qui indignè manducat, & bibit, reus sit corporis, & sanguinis Domini, rationem reddit, *non dijudicans*, inquit, versu vigesimo nono, *corpus Domini*; propterea enim iudicium sibi manducat, & bibit, quia *reus est corporis, & sanguinis Domini*; propterea *reus est corporis & sanguinis Domini*, quia *corpus Domini non dijudicat*, id est, non alia reuerentia, quàm alium panem accipit: loquitur igitur de vero corpore, & sanguine Christi. Adde, quòd in scriptura tribus tantùm modis corpus Christi dici reperiamus, primùm propriè pro naturali, & vero corpore Christi, secundò metaphoricè pro Ecclesia ad Colossen. primo vigesimo quarto. Tertiò pro Euangelio, aut veritate veteribus figuris respondente ad Colossen. secundo decimo sexto, decimo septimo. *Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbathorum, quæ sunt vmbra futurorum: corpus autem Christi*, & plures acceptiones non inuenimus. Itaque hoc loco, cùm neque pro Ecclesia, neque pro Euangelio sumatur, vsus scripturæ docet nos pro vero, & naturali corpore esse sumendum. Res denique cuiusuis hominis errore non occupati iudicio relinquatur; si Christus voluisset dicere se dare verum corpus, & sanguinem suum, verùm clariùs,

Cap. 6. 51.

De imaginum veneratione obiter contra hæreticos.

Corpus Christi in scriptura tribus modis accipitur.

aper-

apertiùs, explicatiùs, distinctiùs dicere potuisset, A quàm dixit, *Hoc est corpus meum, & hic est sanguis meus?* cur ergo quod clarissimè dictum est, ne credere cogamur, figuris obscuramus? Argumentatur Caluinus contra alios sibi similes hæreticos, qui Christum solam figuram dedisse dicunt: *Si Deus,* inquit, *nec fallere, nec mentiri potest, consequens est ipsum omnia, quæ illis significat, re ipsa implere, ac præstare: necessè est igitur nos in cœna verè corpus, & sanguinem Christi recipere,* & in commentarijs, *frustra iuberet suos Dominus panem edere corpus suum esse affirmans, nisi effectus vere ad figuram accederet, etsi enim nihil hic præter panem cernimus, non tamen frustratur nos, vel ludit, qui animas nostras suscipit carne sua alendas; igitur, non signo tantùm monstratur, sed re ipsa quoque exhibetur carnis Christi manducatio.* Argumentatur inquã B Caluinus aduersus Zuinglianos, quia Christus mentiri non potuit, aut non fallere, atque deludere, non figuram solam, sed verum corpus, & sanguinem suum nobis dare, quam & nos ex eius argumento contra illum argumentemur, Christus mentiri non potuit, aut nos fallere, atque deludere, ergo cum dixit, *accipite, & manducate, hoc est corpus meum,* non solùm sacramentum, sed verum etiam corpus suum dedit; & rursum, quia non dicit hoc erit corpus meum, cum manducabitis, sed *hoc est*, sequitur sub illo sacramento, quod dabat, corpus suum dedisse. Diximus initio huius disputationis hoc mysterium non esse ab alijs Trinitatis, Incarnationis, & Resurrectionis mysterijs seiungendum; nunc verò monstrandum est hoc eo- C dem iure, & si fieri potest, etiam meliore nos credere, & sine vllis figuris interpretari, quàm Caluinistæ cætera credunt. Hîc enim, vt probauimus, nullam illi figuram reperire possunt, in alijs mysterijs veteres hæretici reperiebant, & ex scripturis confirmabant: *Ego & pater vnum sumus*, interpretabantur Ariani vnum non natura, & essentia, sed concordia, consensioneque voluntatum; probabant scripturis *multitudinis autem credentium erat cor vnum, & anima vna* Actorum 4. 32. &, *vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me, & ego in te* Ioan. 17. 21. Quid ad speciem tam probabile Caluinistæ ex scripturis proferre possunt, vt hanc orationem; *Hoc est corpus meum*, figuratam esse doceant? *Et verbum caro factum est*, Marcionistæ, & Manichæi per figuram D exponebant, id est, similitudinem carnis accepit; id etiam scripturis probare videbantur Rom. 8. 3. *Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati de peccato donauit peccatum*, & ad Philippen. 2. 6. 7. *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo.* Quos triumphos agerent Caluinistæ, quos contra nos clamores tollerent, si aliquem in sacris litteris locum reperirent, vbi Christus formam, aut similitudinem corporis sui nobis dedisse diceretur? Mortuos resurrecturos esse figuratè etiam Origenistæ intelligebant, non quòd eadem resurrecturi essent carne, sed quòd alia induendi, non vera, non corporea, sed E cœlesti, & spirituali, eodem planè modo, quo isti dicunt nos sumere quidem corpus Christi, sed spiritualiter. Probabant illi ex D. Paulo 1. ad Cor. 15. 44. *Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale*, & rursum, *Caro, & sanguis regnum Dei possidere non possunt.* Allegabant alij expressa, vt videbatur, scripturæ testimonia, quibus futura resurrectio negari videretur Iob. 14. 12. *Homo, cum dormierit, non resurget, donec atteratur cœlum, non euigilabit neque consurget de somno suo.* & Psal. 77. 39. *Spiritus vadens, & non rediens*, & Psal. 48. 12. *sepulchra eorum domus eorum æternum.* Quid Caluinistæ facerent, si aliquod scripturæ testimonium haberent, vbi diceretur corpus Christi nobis non dari, sicut illis in locis

Lib. 4. Inst. c. 17.

In harmonia Euang.

Ex Trinitatis, incarnationis, resurrectionis cõparatione veritas Eucharistiæ probatur.

Ioan. 10, 30.

Ioan. 1. 14.

1. Cor. 15. 50.

dici videtur mortuos non esse resurrecturos? At his A veterum hæreticorum testimonijs rectè Catholici respondebant. Rectè quidem: sed rectiùs, & faciliùs nos omnibus testimonijs, quæ Caluinistæ ad probandam figuram suam afferre solent, vt paulo post apparebit. Denique mirum est interpretationem istam Caluinistarum nemini post Apostolos in mentem venisse, nisi Berengario, & nescio an Bertramo, à nemine receptis, à tota statim Ecclesia condemnatis. Nos veterum patrum sententiam, interpretationemque sequi profitemur; quod, vt apparet, non omnia (nec enim caperent commentarij) sed illustriora quædam eorum testimonia proponemus. Iustinus Apologia secunda pro Christianis, *Non*, inquit, *vt* B *communem panem, nec vt communem potum hæc accipimus; sed quemadmodum per verbum Dei incarnatus Iesus Christus seruator noster & carnem, & sanguinem salutis nostræ causa habuit, sic & per orationem verbi ipsius, cibum, in quo gratiæ actæ sunt, εὐχαριστηθεῖσαν τροφὴν, ex quo sanguis, & carnes nostræ per transmutationem mutentur, illius ipsius incarnati Iesu & carnem, & sanguinem esse edocti sumus, ita enim Apostoli in suis commentarijs, quæ Euangelia vocantur, nobis tradiderunt.* Ita docet Iustinus panem, & vinum in corpus, & sanguinem Christi conuerti: sicut in carnem, & sanguinem nostrum, cum edimus & bibimus, conuerti solet. Cyprianus in lib. de cœna Dominica, *Panis iste, quem Dominus discipulis porrigebat, non effigie, sed natura mutatus omnipotentia verbi factus est ca-* C *ro.* Soleo ridere, cum Caluinistas hanc Cypriani sententiam interpretantes audio natura, inquiunt, mutatus, id est, vsu, quia nunc est sacramentum, ante non erat. Scilicet ea mutatio tam difficilis erat, vt omnipotentia verbi, vt ait Cyprianus, opus esset. Cyrillus Ierosolymitanus, Catec. 4. mystagogica, *Fecerat ex aqua vinum, quod est sanguini propinquum, in Cana Galilææ sola voluntate, & non erit dignus, cui credamus, quòd vinum in sanguinem transmutauit? si enim ad nuptias corporeas inuitatus stupendum miraculum operatus est, an non multo magis corpus, & sanguinem suum filijs sponsi dedisse illum confitebimur? quare omni cum certitudine corpus, & sanguinem Christi sumamus: nam sub specie panis datur tibi corpus, & sub specie vini datur tibi sanguis, vt sumpto corpo-* D *re, & sanguine Christi efficiaris & comparticeps eo poris, & sanguinis. Sic χριστοφόροι γινόμεθα, id est, Christum in nobis ferimus, atque ita, vt B. Petrus dixit, diuinæ naturæ consortes efficiemur*, & eadem Catech. 4. sub finem. *Qui videtur panis, non est panis, etiamsi gustu ita appareat, sed corpus Christi, & quod videtur vinum, non est vinum, etiamsi gustus id velit, sed sanguis Christi.* Eusebius Emissenus homil. 5. de Pascha, *Inuisibilis sacerdos visibiles creaturas in substantiam corporis, & sanguinis sui verbo suo secreta potestate conuertit*, & rursus, *Nec dubitet quisquam primarias creaturas nutu potentiæ, præsentia maiestatis in Dominici corporis transire posse naturam, cum ipsum hominem videat artificio cœlestis misericordiæ, Christi corpus effectum*, & sub initium hom. *Recedat omne infidelitatis ambiguum quandoquidem qui auctor est muneris, ipse testis est veritatis.* E Hila. lib. 8. de Trinitate, *De veritate carnis & sanguinis non relictus est ambiguendi locus: nunc enim & ipsius Domini professione, & fide nostra verè caro est, & verè sanguis est, & hæc accepta, atque hausta id efficiunt, vt & nos in Christo, & Christus in nobis sit. Anne hoc veritas non est? contingat his planè verum non esse, qui Christum Iesum verum esse Deum negant: est ergo in nobis ipse per carnem. & sumus in eo, dum secum hoc, quod nos sumus, in Deo est.* Et infra, *Quòd autem in nobis naturalis hæc vnitas sit, ipse ita testatus est. Qui edit carnem meam, & bibit sanguinem meum, in me manet, & ego in eo.* D. Chrysostomus 83. homil. in hunc locum *Credamus*, inquit, *vbique Deo, nec repugnemus ei, etiamsi sensui, & cogitationi nostræ absurdum esse videatur,*

Loci illustres Patrũ antiquorum pro veritate corporis Christi in Eucharistia.

Transsubstantiatio.

Transsubstantiatio.

Transsubstantiatio.

2. Pet. 1. 4.

Transsubstantiatio.

Ioan. 6. 56.

Sensus in Eucharistia rebusq. fidei non sequendus.

quod

ὁ μὲν γὰρ λόγος αὐτοῦ ἀπαραλόγιστος, ἡ δὲ αἴσθησις ἡμῶν εὐεξαπάτητος.

quod dicit; superet & sensum & rationem nostram sermo ipsius, quod in omnibus, & præcipuè in mysterijs faciamus, non illa quæ ante nos iacent solummodo aspicientes, sed verba quoque eius tenentes, nam verbis eius falli non possumus, sensus verò noster deceptu facillimus est: illa falsa esse non possunt: hic sæpius, atque sæpius fallitur. Quoniam ergo ille dixit, hoc est corpus meum, nulla teneamur ambiguitate, sed credamus, & oculis intellectus id perspiciamus. Hæc Chrysostomi verba & alia eiusmodi, quæ apud illum passim reperiuntur, cum adeo dilucidarint, vt nulla interpretatione obscurari possint, tamen non puduit quendam hæreticorum interpretem verba, quæ statim sequuntur, suis ad hunc locum commentarijs inserere, quasi D. Chrysostomus in eorum etiam esset sententia.

Locus Chrysostomi à peruersa hæreticorum interpretatione vindicatus.

B *Nihil*, inquit, *sensibile traditum nobis à Christo, sed rebus quidem sensibilibus, omnia verò, quæ tradidit, insensibilia sunt.* Hinc enim bonus iste interpres colligit sententia Chrysostomi corpus Christi non sumi à nobis, nisi spiritualiter. Atqui oportebat videre hominem acutum, quod proximis verbis Chrysostomus dixisset. *Quoniam ergo ille dixit, hoc est corpus meum, nulla teneamur ambiguitate, sed credamus, & oculis intellectus id perspiciamus, nihil enim*, inquit, *sensibile traditum nobis à Christo*, id est, nihil sensu iudicandum, sed oculis intellectus & fide comprehendendum. Docet ergo Chrysostomus asinos istos non debere solo, vt faciunt, sensu de corpore Christi iudicare. Ambrosius in libro de his, qui mysterijs initiantur capit. 9.

Transsubstantiatio similibus scriptura exemplis probata.

C *Fortè dicas; aliud video, quomodo tu mihi asseris, quòd Christi corpus accipiam? & hoc nobis adhuc superest, vt probemus. Quantis igitur vtimur exemplis, vt probemus non hoc esse, quod natura formauit, sed quod benedictio consecrauit: maioremque vim esse benedictionis, quàm naturæ; quia benedictione etiam ipsa natura mutatur.*

Exo. 4. 3. 4.

Virgam tenebat Moyses, proiecit eam, & facta est serpens. Rursus apprehendit caudam serpentis, & in virgæ naturam reuertitur. Vides igitur prophetica gratia bis mutatam esse naturam, & serpentis, & virgæ.

Exo 7. 20. & Psa. 77. 44.

Currebant Ægypti flumina puro aquarum meatu, subitò de fontium venis sanguis cœpit erumpere. Non erat potus in fluuijs; rursus ad prophetæ voces cruor cessauit fluminum, aquarum natura remeauit.

Exod. 14. 21. 22. Psal. 77. 13. Ios. 3. 13. Psal. 113. 3.

D *Circumclusus vndique erat populus Hebræorum, hinc Ægyptijs vallatus, inde mari clausus. Virgam leuauit Moyses, separauit se aqua, & in murorum speciem congelauit; atque inter vndas via pedestris apparuit. Iordanis retrorsum conuersus contra naturam in sui fontis reuertitur exordium. Nonne claret naturam, vel maritimorum fluctuum, vel fluuialis cursus esse mutatam?*

Exod. 17. 7. Num. 20. 11.

Sitiebat populus patrum, tetigit Moyses petram, & aqua de petra fluxit. Numquid non præter naturam operata est gratia, vt aquam vomeret petra, quam non habebat natura?

Exod. 15. 26. Eccles. 38. 5. 4. Reg. 6. 6.

Marath fluuius amarissimus erat, vt sitiens populus bibere non posset. Misit lignum in aquam, & amaritudinem suam aquarum natura deposuit, quam infusa subitò gratia temperauit. Sub Elisæo propheta vni ex filijs prophetarum excussum est ferrum de securi, & statim mersum est. Rogauit Elisæum, qui amiserat ferrum; misit etiam Elisæus lignum in aquam, & ferrum natauit;

E *vtique & hoc præter naturam factum esse agnoscimus. Grauior est enim ferri species, quàm aquarum liquor. Aduertimus igitur maioris esse virtutis gratiam, quàm naturam, & adhuc tamen propheticæ benedictionis numeramus gratiam? Quod si tantùm valuit humana benedictio, vt naturam conuerteret, quid dicimus de ipsa consecratione diuina, vbi verba ipsa Domini Saluatoris operantur? Nam sacramentum istud, quod accipis Christi sermone conficitur.*

4. Reg. 1. 10.

Quod si tantùm valuit sermo Eliæ, vt ignem de cœlo deponeret, non valebit Christi sermo, vt species mutet elementorum? de totius mundi operibus legisti;

Psal. 148. 5.

Quia ipse dixit, & facta sunt, ipse mandauit; & creata sunt; sermo ergo Christi, qui potuit ex nihilo facere, quod non erat, non potest ea, quæ sunt in id mu-

A *tare, quod non erant? Non enim minus est nouas rebus dare, quàm mutare naturas. Sed quoad argumentis vtimur? suis vtamur exemplis, Incarnationisque astruamus mysterij veritatem.*

Eucharistiæ veritas per incarnationem probata.

Numquid naturæ vsus præcessit, cum Iesus Dominus ex Maria nasceretur? si ordinem quærimus, viro mixta fœmina generare consueuit. Liquet igitur quòd præter naturæ ordinem virgo generauit; & hoc, quod conficimus, corpus ex virgine est. Quid hic quæris naturæ ordinem in Christi corpore, cùm præter naturam sit ipse Dominus Iesus partus ex virgine? Vera vtique caro Christi, quæ crucifixa est, quæ sepulta est; verè ergo carnis illius sacramentum est. Ipse clamat Dominus Iesus, Hoc est corpus meum: ante benedictionem verborum cœlestium alia species nominatur, post consecrationem corpus Christi significatur. Ipse dicit sanguinem

Matth. 26. 26. Marci 14. 22. Luc. 22. 19.

B *suum. Ante consecrationem aliud dicitur, post consecrationem sanguis nuncupatur. Et tu dicis, Amen, hoc est, verum est; quod os loquitur, mens interna fateatur; quod sermo sonat, affectus sentiat.*

Consecratio Eucharistiæ. Amen post consecrationem à populo in Missa pronunciatum.

Eadem libro quarto, de sacramentis capit. 5. scribit, *Vis scire, quia verbis cœlestibus consecratur? Accipe, quæ sunt verba.* * *Dicit Sacerdos; fac nobis, inquit, hanc oblationem ascriptam, rationabilem, acceptabilem; quod est figura corporis, & sanguinis Domini nostri Iesu Christi. Qui pridie, quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem, respexit ad cœlum, ad te sancte Pater omnipotens æterne Deus, gratias agens, benedixit, fregit, fractumque Apostolis suis, & discipulis suis tradidit dicens; Accipite, & edite ex hoc omnes; Hoc enim est corpus meum, quod pro multis confringetur. Similiter etiam calicem, post-*

**Verba Canonis Missæ apud Ambrosium.*

Matth. 26. Marci 14. Luc. 22. 1. Cor. 11.

C *quam cœnatum est, pridie quàm pateretur accepit, respicit ad cœlum, ad te sancte Pater omnipotens, æterne Deus, gratias agens benedixit, Apostolis, & discipulis suis tradidit dicens, Accipite, & bibite ex eo omnes, hic est enim sanguis meus. Vide, omnia illa verba Euangelistæ sunt vsque ad accipite, siue corpus, siue sanguinem. Inde verba sunt Christi; Accipite, bibite ex eo omnes, hic est enim sanguis meus. Vide singula, Qui pridie, inquit, quàm pateretur, in sanctis manibus suis, accepit panem: Antequàm consecretur, panis est; vbi autem verba Christi accesserint, corpus est Christi. Denique audi dicentem; accipite & edite ex eo omnes, hoc est enim corpus meum. Et ante verba Christi, calix est vini, & aquæ plenus. Vbi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis efficitur, qui plebem redemit. Ergo videte quantis generibus*

D *potens est sermo Christi vniuersa conuertere. Deinde ipse Dominus Iesus testificatur nobis, quòd corpus suum accipiamus, & sanguinem. Numquid debemus de eius fide, & testificatione dubitare? Iam redi mecum ad expositionem meam. Magnum quidem, & venerabile, quod manna Iudæis pluit è cœlo, sed intellige; quod est amplius, manna de cœlo, an corpus CHRISTI? corpus CHRISTI vtique, qui auctor est cœli. Deinde manna qui manducauit, mortuus est, qui manducauerit hoc corpus, fiet ei remissio peccatorum, & non morietur in æternum. Ergo non otiosè, cum accipis, tu dicis, Amen, iam in spiritu confitens, quòd accipias corpus CHRISTI. Dicit tibi sacerdos, corpus CHRISTI, & tu dicis, Amen: hoc est, verum: Quod confitetur lingua, teneat affectus.*

Exod. 16. 14. Psal. 77. 24. Sap. 16. 20. Io. 6. 31.

Significatio Amen.

E Gregorius Nazianzenus in oratione secunda in sanctum Pascha, *Absque confusione, & dubio comede corpus, & sanguinem bibe, neque sermonibus, qui de carne habentur, fidem dereges, neque ob passiones offendaris, sed sis mus, & constans, & stabilis, nec propter aduersariorum sermones fluctues.* Gregorius Nyssenus oratione Catechet. capite trigesimo septimo. *Rectè nunc quoque credo Dei verbo sanctificatum panem in Dei verbi corpus transmutari*, & Leo sermone sexto de ieiunio septimi mensis, *Dicente Domino, nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis, sic Dominicæ mensæ communicare debetis, vt nihil prorsus de veritate corporis CHRISTI, & sanguinis ambigatis*, & Cyrillus Alexan. libro decimo commentariorum in Ioann. capite 13.

Transsubstantiatio. Io. 6. 53.

Verùm

A *Verùm quoniam nullâ nos ratione humanitati Chriſti poſſe iſta attribuere arbitratur: quoniam fide atq; dilectione, non carne illi coniungimur: age pauca de hoc dicamus, ac peruersè ab eo ſacrarum literarum ſenſum exponi oſtendamus. Non tamen negamus rectâ nos fide, caritateq; ſyncera Chriſto ſpiritualiter coniungi: ſed nullam nobis coniunctionis rationem ſecundum carnem cum illo eſſe, id profectò pernegamus, idque à diuinis ſcripturis omnino alienum dicimus. Quis enim dubitauit Chriſtum etiam vitem eſſe, nos verò palmites, qui vitam inde nobis acquirimus? Audi Paulum dicentem, Quia omnes vnum corpus ſumus in Chriſto. Quia etſi multi ſumus, vnum tamen in eo ſumus. Omnes enim vno pane participamus. An fortaſsis putat ignotam nobis myſticæ benedictionis virtutem eſſe? Quæ cum in nobis fiat, nonne corporaliter quoque facit communicatione carnis Chriſti Chriſtum in nobis habitare?* B *Cur enim membra fidelium membra Chriſti ſunt? Neſcitis, inquit, quia membra veſtra, membra ſunt Chriſti? membra igitur Chriſti meretricis faciam membra? abſit. Saluator etiam; Qui manducat carnem meam, ait, & bibit meum ſanguinem, in me manet & ego in eo. Vnde conſiderandum eſt, non habitudine ſolùm, quæ per charitatem intelligitur Chriſtum in nobis eſſe, verùm etiam & participatione naturali. Nam quemadmodum ſi quis igne liquefactam ceram alia cera ſimiliter liquefacta ita miſcuerit, vt vnum quid ex vtriſque factum videatur: ſic communicatione corporis, & ſanguinis Chriſti ipſe in nobis eſt, & nos in ipſo. Non poterat enim aliter corruptibilis hæc natura corporis ad incorruptibilitatem, & vitam traduci; niſi naturalis vitæ corpus ei coniungeretur.* C *Non credis mihi hæc dicenti Chriſto (te obſecro) fidem præbe. Amen, amen,* inquit, *dico vobis, niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis ſanguinem eius, non habebitis vitam in vobis.* Non amo longos commentarios, & qui alienis deſcriptis teſtimonijs in molem creſcant: ſed locus hic adeo eſt ad informandam rectam fidem neceſſarius, vt non debuerim, tam illuſtria, tamque efficacia grauiſſimorum auctorum teſtimonia prætermittere, vt intelligat lector nec nos aliter credere, nec aliter, quàm omnes veteres auctores ſcripturam interpretari. Nunc Caluiniſtarum argumenta diluenda nobis ſunt. Habent ſemper in ore, *Spiritus eſt, qui viuificat, caro non prodeſt quicquam* Ioann. 6.63. Eius loci explicationem ex commentarijs in Ioannem lector petat, ne duobus locis cogamur eadem D iterare; ſperamus enim fore, vt in omnes ſimul Euangeliſtas commentaria ſimul exeant. Aliud argumentum ſolent ex his locis ſumere, quibus videtur hoc ſacramentum etiam poſt conſecrationem panis appellari, ſed eos locos omnes paulo ſuperiùs explicauimus. Tertium ſumunt ex nomine calicis, in quo figuram eſſe volunt. Id etiam à nobis ſolutum eſt, & verſu ſequenti omnino diluetur, vbi docturi ſumus Chriſtum verbis illis vſum non fuiſſe, ſed disertè, & explicatè dixiſſe, *Hic eſt ſanguis meus*, vt Matthæus, & Marcus ſcribunt, itaque non eſt, quòd ibi hæretici figuram quærant; vbi etiam ſi reperirent, nihil probarent. Vnus reliquus locus eſt 1. ad Cor. 10. 3. 4. *Omnes* E *eandem eſcam ſpiritualem manducauerunt, & omnes eundem potum ſpiritualem biberunt.* Inde enim colligunt, nos non ſi ſpiritualiter Chriſti corpus non manducare, & ſanguinem eius bibere. Valdè mirarer, ſi hæretici non eſſent, tam parum iſtos habere oris, vt eum nobis locum obijcere non puderet. Quis enim tam cæcus eſt, vt non videat ſenſum D. Pauli non eſſe veteres Hebræos eandem nobiſcum ſpiritualem eſcam, ſed eandem ipſos inter ſe manducauiſſe? ſed id ex fine capitis præcedentis verſu 26. & 27. & initio huius 10. quod citant vſque ad verſu 5. perſpicuum eſt, *Ego*, inquit, *ſic pugno, non quaſi aërem verberans, ſed caſtigo corpus meum, & in ſeruitutem redigo, ne fortè cum alijs prædicauero, ipſe reprobus efficiar*; hæc erat propoſitio, quam

1. Cor. 10. 17.

1. Cor. 6. 29.

Ioan. 6. 56.

Cyrilli illuſtre exemplum de vnione Chriſtianorum cum Chriſto in Euchariſtia

Ioan. 6. 53.

Caluiniſtarum argumenta contrà Euchariſtiam ſoluuntur.

ſequenti capite confirmat; *Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres noſtri omnes ſub nube fuerunt, & omnes mare tranſierunt, & omnes in Moyſe baptizati ſunt in nube, & in mari, & omnes eandem eſcam ſpiritualem manducauerunt, & omnes eundem potum ſpiritualem biberunt, ſed non in pluribus eorum beneplacitum eſt Deo; nam proſtrati ſunt in deſerto*, quaſi dicat quemadmodum maiores noſtri, etſi iiſdem inter ſe ſacramentis vterentur, iiſdem à Deo afficerentur beneficijs; non omnes ſalui fuerunt, ſed multi in deſerto proſtrati: ita ego etſi iiſdem vobiſcum vtar ſacramentis ſecurus eſſe non debeo, ſed *pauidus*, vt ſapiens ille admonet, *ne fortè cum alijs prædicauero, ipſe reprobus efficiar.* Deinde ex initio eiuſdem capitis id manifeſtum eſt, *Nolo*, inquit, *vos ignorare fratres, quoniam patres noſtri omnes ſub nube fuerunt, & omnes mare tranſierunt.* Cum enim id dicit, non comparat eos nobiſcum, qui ſub nube nunquam fuimus, ſed ſub ſole iuſtitiæ; ſed comparat ipſos inter ſe; ergo & cum dicit, *Eandem eſcam ſpiritualem manducauerunt, & eundem potum ſpiritualem biberunt.* Præterea cum dicit, *ſed non in pluribus eorum beneplacitum eſt Deo*, verſu 5. manifeſtè indicat ſe ante non eos nobiſcum, ſed inter ſe comparauiſſe, inepta enim alioqui eſſet argumentatio: nam non potuit ita argumentari; eandem illi nobiſcum ſpiritualem eſcam manducauerũt, & tamen non in pluribus eorum beneplacitum eſt Deo, ergo fieri poteſt, vt neque nos Deo placeamus: nec enim contra Chriſtum D. Paulus argumentaretur, qui comparans panem illum, id eſt, carnem ſuam cum manna, quam veteres Iudæi manducauerunt, ait apud Ioannem cap. 6. 49. 50. *Patres veſtri manducauerunt manna in deſerto, & mortui ſunt, hic eſt panis, de cælo deſcendens, vt ſi quis ex ipſo manducauerit, non moriatur.* Denique, verſu 6. addit D. Paulus, *hæc autem in figura facta ſunt noſtri, vt non ſimus concupiſcentes malorum*; vbi applicat, & accommodat ad nos, quæ ante de Iudæis dixerat, ergo ante de ſolis Iudæis loquebatur. Non ſum contentus telum hoc extorſiſſe hoſtibus, niſi retorſero. Inde igitur argumentor; Scriptura vocat eſcam ſpiritualem, quam Hebræi manducauerunt, & potum ſpiritualem quem biberunt, vt ab eſca, potuque noſtro diſcernat; noſtram verò eſcam, & noſtrũ potum nuſquam ſpiritualem vocat: ergo illa ſpiritualiter tantùm, noſtra verò etiam rei pla ſumitur. Hæc ſunt aut omnia ſcripturæ teſtimonia, quibus hæretici abutuntur, aut quæ plus certè probabilitatis habere videbantur, quæ qualia ſint, vel mediocriter prudens lector iudicabit. Adferunt & rationes multas, ſed dignandum non eſt illis reſpondere, præſertim in commentarijs, vbi nihil præter ſcripturas ſonare debet, aut, ſi reſpondendum eſt, non hîc, ſed in ſcholis reſpondendum, vbi ſubtiliùs iſta tractantur. Et ſatis nobis eſſe debet, ſi omnibus rationibus vno verbo reſpondeamus; nos Chriſtianos, non Philoſophos eſſe; rationes noſtras eſſe verbum Dei, quod cum expreſſum, & luculentum habeamus, nihil moramur, quid naturalis ratio ſuadere videatur. Vnam tamen eorum rationẽ non præteribo, quòd maximè Theologicam eſſe putent. Hanc, inquiunt, locutionem; *Hoc eſt corpus meum*, manifeſtum eſt eſſe ſacramentalem; ergo ſacramentaliter intelligenda eſt. Primùm poſſem reſpondere, ſi ſacramentalis locutio eſt; non verè, non realiter, non ſubſtantialiter, vt Caluinus docet, ac loquitur, ſed ſolo ſacramento, vt Zuingliani volunt, corpus, & ſanguinem Chriſti nobis dari: ſed breuiùs, expeditiuſque reſpondeo, ignorare eos, quid ſit locutio ſacramentalis, putant enim eam eſſe, qua ſignum externum aſſeritur, res ſignificata excluditur; hoc enim eorum principium eſt, ſi eſt ſacramentum corporis Chriſti, corpus Chriſti non eſt

Prou. 28. 14.

Argumentum in Caluiniſtas retortum ex 1. Cor. 10. 3. 4.

Quæ propriè ſacramentalis locutio.

præ-

[illegible] cum [illegible] figuratæ præsentiæ [illegible] repugnat. Sed [illegible] rum literatu[illegible]. Arca veteris testamenti [illegible] & [illegible] sacramentum erat, quo [illegible] D. [illegible] Calu[illegible] no; [illegible] Columba illa, quæ [illegible] descendit, haud dubi[illegible], quia eiusdem Spiritus sancti signum fuerit, & [illegible]. Quis dicat Spiritum sanctum [illegible] præsentem [illegible] linguæ igneæ, quæ super A-postolos ceciderunt Act. 2. [illegible] Spiritus sancti signum [illegible] Spiritus sanctus per [illegible] linguis loquerentur; atqui non erat [illegible] Spiritus sanctus. Dicunt igitur, *hoc est corpus meum*, [illegible] de sacramento, locutionem non [illegible] sacramentalem. Errant enim in eo vehementer, [illegible] in literis parum exercitati, quod quic-[illegible] de sacramento dicitur, sacramentaliter dici pu-[illegible] de aqua Baptismi dico. hæc est aqua, [illegible] sed vere, proprieque loquor. Eo-[illegible] modo cum Christus dicit, *hoc est corpus meum*, [illegible] sacramentalis locutio esset, si aqua diceretur esse [illegible], si panis corpus Christi, si corpus Christi [illegible] de quibus teri, quemadmodum D. Chryso-[stomus] locutus est; hæc enim non possunt nisi sacra-[mentaliter] intelligi, quia non corpus Christi pro-[illegible] sed sacramentum.

[illegible] *calicem gratias egit.*] De verbo [illegible] gratias agere ver. præcedenti disputauimus. Hic [illegible] dum est Christum separatim calicem [illegible] dixisse, quia omnes Euangelistæ id ex-[illegible] indicarunt, vt cum Lucas, & Pau-[lus] [illegible] *calicem, postquam cœnauit*; cum e-[illegible] perinde est, ac si dicant, similiter [illegible] benedixit.

[illegible] *omnes.*] Clamant hic aduersarij nostri, [illegible] Dei verbum altera sacramen-[illegible] populum [illegible] cùm Christus sum-[illegible] quasi præuidens errorem nostrum, quod [illegible] non dixerat, de sanguine dixerit *bibite* [illegible] Cur ergo illi infantibus sanguinem Chri-[sti] [illegible] & illi [illegible] qui sunt, præsertim [illegible] & eorum opinione magis sit ne-[cessarium] [illegible] corpus, & sanguinem Christi sumere, quàm [baptismum]; [illegible] vnum illi locum, quo baptismi neces-[sitas] [illegible] *nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spi-ritu sancto, non potest introire in regnum Dei* Ioan. 3. 5. de-[illegible] & de sacramento baptismi intelligendum nõ [illegible]. Cur non dant sanguinem Christi excom-[illegible] si Christus neminem excipi iubet? Ergo [illegible] Christus dixit, *bibite ex hoc omnes*, [illegible] cali-[illegible] id de corpore non dixisset, quòd ma-[illegible] quàm corpus commendare vel-[illegible] porrexisset, ca-[illegible] sed [illegible] qui proximo, [illegible] daret. Quia ergo calicem [illegible] videretur velle, vt [illegible] Lucas cap. 22. 17. [illegible] *inter vos*: quod [illegible] [illegible] E

mini [illegible] loci commentariis, [illegible] fuis-se calicem, de quo Lucas non [illegible] mentionem fecerit, primum per [illegible] deinde [illegible] loco.

28. *Hic est sanguis meus.*] Quæ in horum verborum [explic]ationem desiderari possunt, ver. 26. dicta sunt.

Noui testamenti. [illegible] sanguis, inquã, ille noui testamenti. [illegible] proprie dispositionem si-gnificat; itaq; ad omne fœdus pertinet, cuius species vna est testatio vltimæ voluntatis; sed ad testamentũ, [quo] vltima voluntas declaratur, plerumque accom-modatur, sicut disponendi verbum apud nostrum in-terpretem, *dispone*, inquit, *domui tuæ*, [quia morieris] Isaiæ 38. 1. Hebraice [illegible], eadem significatione appellatur. D. Paulus in epistola ad Hebræos ca. 9. 16. 17 pro testa-B mento interpretatur loquens & de veteri, & de nouo testamento; *vbi*, inquit, *testamentum est*, [illegible], *mors necesse est intercedat testatoris*. Itaq; nimis putidi Gram-matici sunt Caluinistæ, & Lutherani, qui vetus, & no-uum fœdus, quàm vetus, & nouum Testamentum ap-pellare malunt. Marcus iisdem quibus Matthæus ver-bis scribit, *Hic est sanguis meus noui Testamenti*. Lucas ve-ro cap. 22. 20. τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου. *Hic calix nouum testamentum in meo sanguine.* Paulus autem 1. Cor. 11. 25. *hic calix nouum testamẽtum est in meo sanguine*; vnde hæretici dupliciter argumentantur, & quòd Christus dicat: *Hic est calix*, &; *hic calix est nouum Testamentum*. quod vtrumq; necesse est figuratè dictũ esse. De figura calicis ver. 26. satis diximus. De altera figura, deq; toto sensu horum verborum nunc dicen-C dum est. Nec multis opus est verbis. Nego Christum hæc verba dixisse. Cùm enim Matthæus qui aderat, & Marcus, qui ex Matthæo didicerat, scribant Christum his verbis sanguinẽ suum tradidisse, *hic est sanguis meus noui Testamenti*, cumque vtroq; modo Christus dicere non potuerit, & *hic est sanguis meus noui Testamenti*, vt Matthæus, & Marcus, &, *hic est calix nouum Testamen-tum in meo sanguine*, vt Lucas, & Paulus scribunt, nisi fortè inepta repetitione vti voluisset, æquum est cre-dere Matthæi potiùs, & Marci, quàm Lucæ, & Pauli verbis Christum vsum fuisse. Deinde quia verba Mat-thæi, & Marci magis exprimunt, quod Christus age-bat; id enim agebat, vt daret corpus, & sanguinẽ suũ; quòd autem sanguinem suum noui Testamẽti appel-lauerit, id obiter & explicationis gratia dictum est, vt D apud Matthæum, & Marcum apparet; Lucas autem, & Paulus ita videntur loqui, vt si Christus id impri-mis egisset, vt potiùs declararet esse nouum Testamen-tum, quàm sanguinem suum dare, [cre]dendum igitur est, verbis potius Matthæi, & Marci, quàm Lucæ, & Pauli vsum esse. Et vt [illegible] ita dixisse, vt apud Lu-cam, & Paulum scriptum est; [illegible] nec [illegible] esset, quem hæretici esse [putant], [illegible] ad confir-mandum suum errorem [illegible] Sentit Christus [illegible] *hic calix nouum testamẽ-tum in meo sanguine*, vt Lucæ verba [illegible], He-braismo vsus fuisset *in meo sanguine*, id est, [illegible] sangui-nis, vt Matth. & Marcus [illegible]. Cũ [illegible] idem [illegible] *est calix nouum [illegible]*, & *hic est calix* [illegible] hoc posteriori modo Christum E [illegible] nam *hic est calix san-[guinis]* [illegible] quam in hoc calice est [illegible] magis figurata oratio est, quàm si [dicas], hæc est amphora vini, hoc est vas aquæ. Videa-mus an in nomine Testamenti figura sit. Illi, qui ad fi-guras omnia reuocant, figuram esse contendunt, quia calix nouum Testamentum appellatur. Ego, qui non figuram, sed veritatem quæro, figuram nullam inue-nio. Videmus enim in omnibus linguis nomen fœ-deris multa significare, & res, de quibus fœdus sanci-

Malè Caluinistæ fœdus potius quàm testamentum vertunt.

[illegible] symbolum, quo sanciur vt p[illegible] pud veteres Romanos fœdus erat. Itaque [illegible] figura vocabatur, & vetus Testamentum non solum [illegible]cebatur, quod Deus ex vna, Hebræi ex [illegible] parte facere debebant, sed etiam promissio ipsa, [illegible] pe dicit *propter [illegible]* quo [illegible] ęterno [illegible] fœdus [illegible] ita, quia h[illegible] nomen significat. Apud Lucam [illegible] verbo est, ita vt dubitari possit, & a multis disputatur, vbi subaudiendum sit verbum est, *Hic*, inquit, *calix nouum Testamentum in meo sanguine*; duobus enim locis verbum poni potest, aut post pronomen, *hic, hic calix nouum Testamentum*, [illegible] per appositionem [illegible] ponetur; aut post nomen *calix*, *hic calix est nouum Testamentum in meo sanguine*: quo [illegible] videtur dixisse Paulus verbo postposito, *hic calix nouum Testamentum est in meo sanguine*. Sed ego quidem non dubito, quin statim post pronomen *hic* verbum ponendum sit. Cum enim Matthæus & Marcus, vt diximus, non solum sententiam sed verba etiam Christi recitauerint, ex illis Lucæ & Pauli verba non solum intelligenda, sed etiam ordinanda sunt. Præterquam quòd, vt modo diximus, non erat Christo propositum, vt nouum Testamentum, [illegible] vt sanguinem suum traderet. Itaque credendum non est dicere voluisse, *hic calix est nouum Testamentum*; sed *hic est calix sanguinis mei*, qui calix est nouum Testamentum. Quare ad hunc etiam modum verba D. Pauli quamuis transposita sint redigenda sunt. Scribit, *hic calix nouum Testamentum est*, id est hic est calix nouum Testamentum. Meritò dubitabit aliquis, cur Lucas, & Paulus non dixerunt, hic est calix nouum Testamentum sanguinis mei, aut clariùs, hic est calix sanguinis mei nouum Testamentum. Respondeo Hebraismum esse *in meo sanguine*, id est, per meum sanguinem, quo propterea vsi sunt, quia calicem nouum Testamentum appellauerant, & meliùs dicitur nouum Testamentum per sanguinem, aut, quod idem est, in sanguine, quàm sanguinis; sed quod ad sensum attinet, is est, quem Matthæus, & Marcus clarissimis verbis expresserunt, *hic est sanguis meus noui Testamenti*. Cur autem noui Testamenti sanguinem suum Christus appellauerit, digna commentariis quæstio est. Solebant [illegible] fere gentes victimarum sanguine sancire fœdera, aliquando & legimus solitos, qui aliquod inter se, quod sanctissimum, & inuiolabile esse vellent, fœdus stabilirent, tractum ex propriis venis sanguinem bibendum alterum alteri tradidisse, quod [illegible] fieri solet. Hic Christus [illegible] bibendum Apostolis sanguinem [illegible] id est [illegible] Testamentum [illegible], [illegible] A-postolis [illegible] personam repræsentabant. [illegible] etiam [illegible] Testamenti [illegible] de [illegible] ipsa Moy[illegible] ne in populum [illegible] *uit ad vos*. [illegible] vitulorum [illegible] aspersione [illegible] Testamenti [illegible] spersere Moyses [illegible] vitulorum sanguine; aspersit [illegible] Apostolos [illegible] trinsecus sanguine suo; hanc fortasse vim habet præsens participium illud ἐκχυνόμενον, *qui effunditur*, id est, qui aspergitur. Nouum autem Testamentum appellat nouum pactum, quod non iam cum solis Iudæis, vt prius, sed cum omnibus omnino gentibus, quæ Euangelium receperint, confirmauit, *vt omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam*, vt ait D. [illegible] Alludit ergo [illegible] illud [illegible] quod Deus per Prophetam [illegible] Atque hanc [illegible] Græcus apud Matthæum & Marcum [illegible] id est, [illegible] noui Testamenti [illegible] quo [illegible] intelligens, cum [illegible] de corpore loqueretur, nullam noui Testamenti mentionem fecerit, cum autem de sanguine, fecerit; [illegible] redemptionis [illegible] mus. [illegible] de [illegible] Christum [illegible] Testamentum [illegible], non in [illegible] contendunt, non enim [illegible] sed quo sanc[illegible] noui Testamenti [illegible] & [illegible] pateret, aliqua [illegible] erat, & quasi [illegible] Ioann[illegible] est, sed de [illegible] de publico fœdere locuturus [illegible] ad fœdera [illegible] postulis, id est [illegible] Ecclesiæ [illegible] solent fœdera [illegible] tanquam [illegible] bus fœdus [illegible] *meus noui Testamenti* [illegible] Testamentum constitutum est [illegible] tunc [illegible] poterant. Cum ergo [illegible] Apostolis tradit dicens, *hic est sanguis meus noui Testamenti*, in possessionem noui Testamenti eos misit. Colligere [illegible] Christum [illegible] dedisse sanguinem. Opponit etiam sanguinem suum sanguini [illegible] figuræ veritatem.

Qui pro multis.] Eodem [illegible] est Marcus. Lucas autem & Paulus dicunt, *qui pro vobis*. Vtrumque [illegible] dixisse verisimilius est, cum ad præsentes [illegible] rigeret; vtro autem modo dixerit, omnino non constat: sed coniectura ductus probabilius [illegible] audeo potius dixisse, *hic est sanguis, qui pro vobis* [illegible], quàm *qui pro multis*. Primùm, quia [illegible] Apostolis loquebatur. Deinde, quia, vt supra diximus, [illegible] commendabat, volebatque declarare, [illegible] illis, quibus porrigebat sanguinem suum, [illegible] esset; quare ex verbis Lucæ, & D. Pauli, Matthæi & Marci verba exponenda sunt, [illegible] *qui pro multis effunditur*, &, *qui pro vobis effundetur*, [illegible] & Theophylactus [illegible] ant, vt [illegible] atq; pro omnibus, quod hic Caluinus [illegible] consilio sequutus est, [illegible] nominat, cùm alibi doceat [illegible] omnibus, sed pro solis [illegible] Christus [illegible] Catholici [illegible] [illegible] pro omnibus, [illegible] sanguinem suum [illegible] [illegible] ade-[illegible] [illegible] *eu*, [illegible] *pro multis effunde*[illegible] vtrumque Christum [illegible] *qui pro vobis* [illegible] *effundetur*. Respondeo Ecclesiam nihil [illegible]

4. Reg. 13. 17. 2. Paral. 21. 7.

[illegible]

Cur sanguis noui Testamenti appellatus.

Salustius in bello Catil.

cap. 3. 16.

alij Euangelistæ dixissent *pro multis*, alij *pro vobis*, ne in ambiguis errare posset, vtrumque coniunxisse.

Effundetur.] qui effunditur, de cuius præsentis temporis vi versu 26. disputauimus. vbi etiam docuimus ad crucem referri non posse. Hoc loco videndum est, quo sensu Christus dixerit tunc sanguinem suum fundi. plerique putant sensum esse, qui funditur ad bibendum, nam & in mensa, cùm ad bibendum vinum petimus, puero dicimus, funde vinũ; ita vt alludat Christus ad verba Moysis Exodi 24. 8. Conuenit cum hac opinione nomen calicis, qui ad bibendum fundi solet; nec enim alia ratio cogitari videtur posse, cur Lucas, & Paulus nomine calicis, quo Christus, vt diximus, vsus non fuerat, vsi sint; nisi, vt significarent, quem ad finem sanguis funderetur; nimirum, vt Apostoli biberent; bibimus enim calice. Magis eorũ probo sententiam, qui interpretantur *funditur*, id est offertur, sacrificatur. Primùm, quia non dicit, qui vobis funditur vt dicendum erat, si ad bibendum funderetur, sed *qui pro vobis funditur*, quod cum sacrificio optime conuenit; sacrificium enim non hominibus, sed pro hominibus offertur. Deinde quia cùm Christus de corpore suum etiam dixerit, *Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur*, nõ potest alia fingi causa, cur Matthæus & Marcus id de solo dixerint sanguine, nisi quia putauerunt ad declarandam sacrificij naturam satis esse, si id de sanguine dicerent, in quo sacrificij vis maxime cernitur. Denique eodem sensu de corpore dictum est. *quod pro vobis datur*, & de sanguine, *qui pro vobis funditur.* At cùm de corpore dicitur, *quod pro vobis datur*, non potest esse sensus, quod pro vobis datur ad edendum, sed quod pro vobis sacrificatur: ergo &, cùm de sanguine dicitur, *qui pro vobis effunditur.* Dicet aliquis nomen calicis, quo Lucas, & Paulus vsi sunt, huic interpretationi repugnare; dicitur enim apud illos nõ sanguis, sed calix effundi τὸ ποτήριον ἐκχυνόμενον; calix autem non effunditur ad sacrificandum, sed ad bibendum. Respondeo & alias gentes solitas fuisse victimarum sanguinem poculis exceptum sacrificare, quod propriè libare dicebatur.

Supponunt alij cultros, tepidumq́ue cruorem.

Suscipiunt pateris.

Sanguis ille, cùm de sacrificio quodam loqueretur, & Moyses ipse, cuius hîc figuram Christus explebat, sanguinem vitulorũ accepisse dicitur, haud dubiè pateris, deinde in populum dispersisse Exod. 24.6.7.

29 *Non bibam amodo.*] οὐ μὴ πίω ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου. de hac generatione, aut de hoc fructu vitis. Vetus interpres, vt Græcum verbum exprimeret Latinis inusitato verbo vsus est. Non dubiũ, quin genimen vitis periphrasis vini sit; quanquam in scriptura parum vsitata. Cur ea Christus vsus fuerit, paulò post exponemus. Solet scriptura alia in eandem sententiam vti periphrasi, vt vinum *sanguinem vuæ* vocet Genes. 49.11. Deut. 32.14. Quid Christus vitis generationem hic appellet, magna est quæstio. Caluinistæ non dubitant, quin id, quod Apostolis porrexerat, vitis fructum, id est vinum vocet; vt vbiq; panem, & vinum adstruant, Christi corpus, & sanguinem excludãt. Et quidem Origenes tract. in Matthæum 30. & Cyprianus in epistola ad Cæcilium 68. & Chrysostom. hom. in hunc locum 83 & Epiphanius hæres. 47. contra Encratitas Hieronym. in commentariis Augusti. libr. de consensu Euangelicar. cap. 42 Beda, Euthym & Theophylact. hoc loco ad sanguinem Christi referunt; sed aliud quam Caluinistæ. Nam Caluinistæ volunt Christum id quod Apostolis dederat, vinum appellasse, quia vinum erat; hi verò Auctores sanguinem suum vocasse vinum, sicut carnẽ suam apud Ioannem panem appellauerat, & per periphrasim generationem vitis, quia ipse erat vitis vera Ioan. 15. 1. Qui horum Auctorum sententiam sequi volet, meminerit hoc modo interpretari, ne Caluinistarum errori affinis esse videatur. Confirmari hæc interpretatio videtur ex Matthæi. & Marci narratione, atque contextu, qui cùm dixissent Christum accepisse calicem, discipulis tradidisse, dixisseque, *hic est sanguis meus*, addiderunt statim hæc verba, *non bibam amodo de hoc genimine vitis.* Sed persuadere mihi non possum hæc verba ad sanguinem Christi esse referẽda: Primum quia quod hic Matthæus, & Marcus de calice Christum dixisse scribunt, Luc. c. 22. 15. 16. scribit etiam de Paschali, dixisse de agno dixisse, *Desiderio desideraui hoc Pascha manducare vobiscum, antequam patiar, dico enim vobis quia ex hoc non manducabo illud, donec impleatur in regno Dei.* Ergo hæc verba, quæ Matthæus, & Marcus referunt Christum de calice dixisse, non de eo calice dixit, quo sanguinem suũ dedit, sed de eo, qui in cœna agni Paschalis, vt suprà docuimus, à patrefamilias inter accũbentes distribui solebat. Deinde quia non reddit Christus rationem, cur sanguinem suum dederit: nam dato sanguine aliam rationem reddiderat, *qui pro vobis effunditur*, sed reddit causam, cur desiderauerit eã cœnam cũ Apostolis agere, quia vltima futura erat, vt Lucas explicauit. Præterea dubium non est Christum consueto hominum more loquutum fuisse, qui ab amicis longè discessuri ita solent dicere, non bibemus ampliùs simul; id autem non dixisset Christus de sanguine suo, qui etsi verus erat, dabatur tamen sub ceremonia, atque sacramento, sed dixisset de vera, & iusta cœna, cui magis verba illa conueniebant. Denique, quod sequitur, *donec bibam illud nouum in regno patris mei*, vt statim docebimus, non potest intelligi, nisi de cœlo: in cœlo autem non erat bibiturus sanguinem suum, non verè, non metaphoricè; vinum autem metaphoricè bibiturus erat, *Ego*, inquit, *dispono vobis, sicut disposuit mihi pater regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo*, Lucæ 22.29.30. Ergo non de sanguine suo, sed de vino dixit, *non bibam amodo de hoc genimine vitis.* Vnde colligo, quemadmodum diximus illos, qui apud Lucam duo videntur esse, calices non duos, sed vnum calicem esse, quemadmodum Augustinus & Euthymius existimant; hoc vno ab illis dissentio, quòd illi de illo ipso vno calice putent dixisse Christum primùm quidem, *non bibam amodo de hoc genimine vitis*, non tamen dixisse, *hic est sanguis meus*; postea verò dixisse, *hic est sanguis meus*, sed non dixisse, *non bibam amodo, &c.* Ego contra non solùm existimo Lucam per anticipationem ante tempus calicis meminisse, sed etiã in illa ipsa anticipatione narrasse eo loco, quod Christus ante de alio calice dixerat, *non bibam amodo de hoc genimine vitis.* Nisi fortè dicamus vnum, & eundem calicem fuisse, quo Christus in Paschali, & cõmuni bibebat cœna, & quo post sanguinem suum dedit; cumq. primùm in paschali biberet cœna, ea verba dixisse, *non bibam amodo de hoc genimine vitis*, nec exhausisse calicem; sed aliquid in eo vini remansisse, quod postea in sanguinem suum consecratũ Apostolis dederit; ideoque ita Euangelistas hæc verba cum calice illo confudisse, vt de eo calice, quo sanguinem suum Apostolis dedit, nisi diligentius lector animum attendat, dicta fuisse videantur. Hoc mihi certũ est de sanguine Christi dicta non esse. Matthæus igitur, & Marcus non seruato, vt sæpe faciunt, narrationis ordine verba, quæ ante calicis consecrationẽ Christus dixerat, post consecrationem posuerunt.

Donec bibam illud nouum.] Quidã interpretantur nouum, id est nouo modo, quod ipsum nõ ad vinum, sed ad Christum referunt, quasi dicat, donec renouatus, id est glorificatus illud bibam. Ita Chrysost. Euthym.

& Theophylactus, quos plerique recentiores interpretes secuti sunt. Hic sensus aliquando etiam mihi placuit, modò non placet; & quia nimis dura locutio est, *nouum*, id est, nouo modo; maximeque, si ad diuersa, vt isti Auctores volunt, referatur, & quia pronomen *illud*, pati non videtur, vt ita interpretemur, quod ad vinum procuidubio refertur; itaque vinum ipsum nouum appellatur: nouum igitur dicitur, non quòd nouo modo bibendum sit, sed quòd alterius generis, id est præstantius, atque iucundius futurum sit, quale illud erit, quo omnes beati in cœlo inebriandi esse dicuntur: *Inebriabūtur*, inquit, *ab vbertate domus tuæ* Psal.35.9. Solent enim Hebræi, quorum phrasim Christus sequutus est, quicquid præstantius est, atq; suauius nouum appellare, *Cantate*, inquit, *Domino canticum nouum*, Psal.95.97.149. i.id est, iucundum.

Nouū apud Hebræos, quod suaue & excellens est, dicitur.

In regno patris mei.] Quidam non mali interpretes, nec malo animo interpretantur regnū patris initium noui Testamenti, quod in ipsa cœna cœpit, cū Christus corpus, & sanguinem suum noui Testamenti dedit, quod ideo faciunt, vt genimen illud vitis vinum, quod ante Christus biberat; nouum autem genimen, id est, nouū vinum Christi sanguis intelligatur. Pium studium, sed minimè necessarium. Nam regnū patris non posse de institutione noui Testamēti intelligi verbum illud, quo Matthæus, & Marcus vsi sunt, planum facit *vsque in diem illum, quo illud bibam vobiscum nouum in regno patris mei*; dies enim ille non poterat eadem esse nox, minus etiam eadem hora, qua nouū Testamētū Christus instituturus erat; quin, vt postea docebimus, non quemuis diem, sed remotissimum demonstrat. Deinde, qui hoc dicunt, non videntur animaduertere, quo consilio hoc Christus dixerit; non enim dubium est voluisse eum spem discipulorum alere, & animos præcedentibus deiectos verbis, *non bibā amodo de hoc genimine vitis*, verbis sequentibus excitare, *donec illud bibam vobiscum nouum in regno patris*; quo eodem cōsilio narrat Lucas dixisse eum postquam corpus, & sanguinem suū dederat, *Ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater regnum, vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo*. Ita enim Apostolos moriturus cōsolatur, quemadmodū si moriens pater filio flenti dicat se amplam illam hæreditatem relinquere, non esse, q mortem suam defleat. Hoc autem non de noui Testamenti institutione, sed de possessione vitæ beatæ dici potuit. Alij regnum patris Ecclesiam vocari putant, vt Hierony. & Beda. Alij tempus illud quadraginta dierum, quibus post resurrectionem cum Apostolis sæpe edit, ac bibit, vt Chrysost. Theophylact. & Euthym. Sed hæ duæ interpretationes iisdem quibus prima, argumentis refutari possunt. Nam dies ille non potest nisi longissimum, & postremum diem demonstrare, sicut dies iudicij *dies ille* vocari solet 1.ad Thess.5.4.& 2.ad Thess.1.10. & 2.ad Timoth.1.12.18.& 4.8. Præterea illud etiam obseruatur in sacris litteris, quamuis regnū Dei aliquando pro Ecclesia, aliquando pro Euangelio accipiatur, tamen regnum patris nunquam, nisi cœlum, vocari, ideo, vt opinor, quòd solus Pater nunquam videatur de cœlo descendisse. Deinde illud etiam obseruo, quotiescunque de cibo, & potu regni cœlorum scriptura mentionem facit, regnum cœlorum nec pro Ecclesia, nec pro Euangelio, sed pro vita beata poni solere, *Satiabor*, inquit, *cum apparuerit gloria tua*, & Matthæi 8.11. *Dico autem vobis, quòd multi ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, & Isaac, & Iacob in regno cœlorum*, & Lucæ 14.15. *hæc cum dixisset, quidam de simul discumbentibus dixit illi, Beatus, qui manducabit panem in regno Dei*, & cap. 22.29.30. *Ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo*, & Apocal. 19.9. *Beati, qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt*, quæ omnia sine vlla dubitatione de cœlesti, beataque vita intelliguntur, ergo & quid Christus hic dicit, *in regno patris mei*, cùm de bibendo agat. Denique si regnum cœlorum pro alia re, quàm pro beatitudine sumatur, haud video, quomodo vinum illud nouum conuenienter exponi possit; nam si de sanguine Christi interpreteris, post resurrectionem bibisse non constat, aut si bibit, non potuit tam exiguum temporis momentum designare. Si de vero vino, post resurrectionem non nouum, sed vetus bibit; nam illud nouum, id est, nouo modo iam refutauimus. Cum vita autem [illegible] nouum vinum optimè conuenit, quia, vt diximus, Hebræorum more nouum, id est præstans, [illegible], & iucundum appellatur, qualia veteres [illegible] nectar, & ambrosiam esse fabulabantur. Atq; [illegible] modo Origenes tract. in hunc locum 35. & Greg. Nazianzenus in oratione 2. in sanctum Pascha, & Beda, [illegible] uis ipse quidem Beda allegoricè interpretetur [illegible] quidam, cui primam interpretationem omnium minimè probabilem sequuto hæc nostra nō placuit, credendum nō esse Christum tam exiguo verborum interuallo, verbi significationem mutasse, vt genimen vitis, nunc verum vinum, nunc metaphoricum, id est, beatæ vitæ suauitatem appellaret. Leuis in re graui ratio, & quæ nō minùs sui Auctoris, quàm nostram sententiam refutare potest; nam si, vt ille ait, vinum nouum sanguinem suum Christus appellauit, verbi ergo mutauit significationem. Sanguis enim Christi non verum, sed metaphoricum vinum est. Tenendum ergo memoria, quod ca.8.22 adnotauimus, solere Christum in eadem oratione vno eodemque verbo ambiguè vti, non solùm sine vitio, sed cum magna etiam orationis elegantia, & argutia, subtilitateq; sententiæ, *Dimitte*, inquit, *mortuos sepelire mortuos suos*, priori loco mortuos metaphoricè, posteriori verò mortuos appellat, & in illo exemplo, quod huic, de quo agimus, simillimū est Ioan.4.13.14. *Omnis, qui biberit ex hac aqua, sitiet iterum, qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, nō sitiet in æternum*: primo loco aqua propriè, secundo metaphoricè vsus est. Melius obiici posset, q Christus dicat, *non bibam ex hoc, donec bibam illud*, nam cùm dicit *ex hoc*, & periphrasi describit, verum vinum demonstrat, & cùm dicit, *donec bibam illud nouum*, idem ipsum vinum intelligit, quia ad illud, *hoc*, illud, *illud*, refertur. Respondeo hæc pronomina hoc loco nec indiuiduū, neq; speciem, sed totum genus, quod nomine vini siue propriè, siue metaphoricè continetur, demonstrare, sed ex circumstantiis intelligi pronomen *hoc* accipi pro vero vino, *illud*, pro metaphorico; perinde enim est, ac si diceret, nō bibam deinceps [illegible] donec bibam illud vobiscum nouum in regno patris. Alij obiiciunt; quòd Christus post resurrectionem, antequam ad cœlum ascenderet, sæpe cum Apostolis ederit, ac biberit, vt Petrus testatur Actor. 10.41. Primum possumus negare bibisse vinum, quia id scriptura non dicit; sed vt concedamus, quia probabile est [illegible] semper, aliquando bibisse; verba Christi [illegible] & consueto more intelligenda sunt [illegible] *non bibam amodo de hoc genimine vitis*, [illegible] se postea non [illegible] & bibiturum [illegible], sicut antea; ibat enim ad mortem [illegible] & bibit cum Apostolis post resurrectionem [illegible] consueto more, vt naturę necessitati [illegible] obiter raptim, & tantùm, vt se [illegible] demonstraret, edit, & bibit, & solet de his [illegible] modo, quam ante post resurrectionem [illegible], ita loqui, quasi non esset: *hæc*, inquit, *sunt verba, [illegible] cum vobis, cum adhuc essem vobiscum*, Lucæ 24.44. quasi tunc cum illis nō esset; nempe quia ita cum illis erat, vt nō nisi aliquando

Psal.16.15.

illis

illis appareret, cæterùm inuisibilis, non vt antè, ita vt semper cum illis esset, semper ab illis videretur, semper cum illis ederet, ac biberet. Eodem igitur modo, etsi post resurrectionem suam cum Apostolis aliquãdo edit, & bibit, tñ quia id non nisi veluti per transennam fecit, non ducit in numerum. Hinc ratio colligi potest, quam in hunc locum supra distulimus, quam ob rem Christus periphrasi vsus sit. Sunt qui dicunt alludere voluisse ad consuetam gratiarum actionem Iudæorum; quæ his, vt ferunt, verbis concepta erat; *Benedictus sis tu Domine Rex mundi, qui das nobis fructum vitis.* Id nec omnino probo, nec reprehendo; sed illud mihi videtur probabilius, Christum emphasis causa ita loquutum esse: plus enim est, & maiore cum exaggeratione dicitur, non bibam ex fructu vitis, quàm nõ bibam vinum, sicut magis exaggeratè idem dicit, qui negat se quicquam, quod terra ferat, esurũ esse, quàm qui negat se cibum vllum sumpturum, quamuis nullus cibus sit, quem terra non ferat, quia periphrasis illa, atq; descriptio orationi vim addit.

30. *Et hymno dicto.*] καὶ ὑμνήσαντες. cùm laudem Deo cecinissent; hæc enim tria Græca dictio complectitur. Itaq; non solus Christus, sed etiam Apostoli hymnum dixerunt, vt Origenes, & Hilarius adnotant; quamuis Beda non considerans Græcum verbum à solo Christo dictum putet. An cecinerint, non satis constat; sed quia id verbum propriè significat, probabile est, & exemplum cantus Ecclesiastici esse potest. Certè Chrysostomus ad Missę sacrificium accommodat, inde colligens neminem debere ante gratiarum actioné, quæ in fine fit ab Ecclesia discedere. Sunt qui putent Christum vsitatum aliquem Iudæorum hymnum cecinisse. Nam Euangelistæ quasi de vsitato hymno dicunt, *Et hymno dicto.* Paulus Burgensis scribit Iudæos loco gratiarum actionis septem Psalmos recitare solitos, id est à Psalmo centesimo duodecimo, cuius initium est, *Laudate pueri Dominum*, vsq; ad Psalmum centesimum decimum octauum. Alij Christum nouum aliquem hymnum composuisse dicunt. Neutrum certum est; illud hoc probabilius; Iudæos enim aliqua certa gratiarum actione vti solitos ideo credendum est, quòd non solùm eorum interpretes doceant, sed etiam præceptum illis à Deo fuisse videamus. Deuteronomij 8. 10. *Cùm comederis, & satiatus fueris, benedicas Domino Deo tuo pro terra optima, quam dedit tibi.*

Hymnus à Christo & Apostolis dictus cantus Ecclesiastici exemplar. Missa integra audienda.

Exierunt.] Ex domo, vbi cœnauerant, aut etiam ex vrbe; vide disputationẽ ea de re Ioan. 14. 31. & 18. 1. vbi & cur exierit, dicturi sumus. D. Ioannes inter sacramẽtorum exhibitionem, & egressum Christi, multa illis, & grauissima verba fecisse tradit, quæ à cap. 13. 30. vsq; ad initium cap 18. scribit; Lucas etiã alia nonnulla ponit, quæ Ioannes prætermisit; factam fuisse contentionem inter Apostolos quis eorũ videretur esse maior, & reliqua quæ cap. 20. 25. à nobis explicata sunt, & illa Lucas 22. 28. 29. 30. *Vos estis, qui permansistis mecum in tentationibus meis, & ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo* vnde colligitur, antequã Christus exiret è domo, exiisse Iudam, quia dicit, *vos estis, qui permãsistis mecum in tentationibus meis*, quasi opponẽs vndecim Apostolos Iudæ, qui cũ illo in tentatione non permanserat, sed potiùs *magnificauit contra eum supplantationem.*

Psal. 40. 10.

In montem oliueti.] Distabat mons oliueti ab vrbe Ierosolyma sabbathi iter, vt Lucas scribit Actor. 1. 12. id est mille passus, aut vt alij volunt, bis mille. Certũ est proximum fuisse locũ, cum Christus post cœnam eò ire potuerit: quãquam hortum Gethsemani, in quem iuisse dicitur, vero simile est non in ipso monte, sed citra ad radicem montis situm fuisse, cùm nomẽ ipsum Hebraicum vallem pinguem declaret.

31. *Omnes vos scandalum patiemini.*] Non significat, vt multi interpretantur, fidem Apostolos perdituros; nec, vt alij dicunt, in fide vacillaturos esse; aut negaturos Christum, sed deserturos, vt ex Petri responsione colligitur versu 13. *Etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor*, id est, etsi omnes te deserant, ego non deseram: fidem enim nemo eorum perdidit, ne Petrus quidem ipse, qui negauit; etsi scio nonnullos veteres Auctores ita loqui solere, quasi fidem perdiderit, non distinguentes fidei cõfessionem à fide, & negationem Christi à fidei amissione, quæ longè diuersa sunt. Lucas cap. 22. 31. soli Petro dixisse ait, *Simon, Simon, ecce Satanas expetiuit vos, vt cribraret sicut triticum.* Deinde Matth. & Marcus hæc ita narrant, quasi Christus ea dixerit, pòstquã de domo exiisset. D. August. libr. 3. de consensu Euangel. cap. 2. putat prius Christum dixisse, quod Ioannes narrat cap. 13. 33. *Quæretis me, &, sicut dixi Iudæis. quò ego vado, vos non potestis venire*, ea occasione Petrum interrogasse, quod idem Ioannes scribit ver. 36. *Domine quò vadis*, Christum respondisse, *Quò ego vado, non potes me modò sequi, sequeris autem postea*; Petrum dixisse, *quare non possum te sequi modò? animam meam pro te ponam.* Tunc Christus, cùm videret Petri confidentiam, & iactantiæ similem promissionem, dixisse, quod Lucas scribit, *Simon, Simon, ecce Satanas expetiuit vos, vt cribraret.* Quod autem Matthæus. & Marcus dicunt, *omnes vos scandalum patiemini*, aut Christus postquam Petro priuatim dixisset, quod scribit Lucas ad omnes conuersus omnib. dixit, aut quia, quod Petro dicebat, omnibus dicebat; Matthæus, & Marcus non verba, sed sensum Christi retulerunt.

Petrus fidẽ non amisit negando Christum.

In me.] Hebraismus, id est propter me. Cùm videbitis me indigna patientem, occasionem mei deserendi accipietis, hoc est, *scandalum patiemini in me*

Scriptum est enim.] Accommodat Zachariæ testimonium ad se iure suo. Nam etsi ad veteres sacerdotes pertinebat, de illo tamen propriè dictum fuerat, vt ex præcedentibus, & sequentibus Prophetæ verbis manifestum est. Accommodat autem, non vt doceat necessariò euenturum esse, vt se Apostoli deserant, eosque à culpa euentus necessitas excuset, sed vt doceat, id sibi nouum non fore; nam & se iam scire, & verò à Propheta prædictum fuisse, *Percutiam pastorem* πατάξω. Apud Prophetam Hebraicè est הך, Septuaginta verterunt πάταξον percute. Itaque facilè adducerer hoc etiam loco pro πατάξω *percutiam* legendum esse πάταξον percute, ne Euangelistæ verba à verbis Prophetæ dissonare videantur, nisi viderem nonnullis etiam aliis in verbis Euangelistam à Propheta discrepare. Malo itaque dicere Euangelistam sententiam spectasse, non verba. Quod ad sententiam autem attinet, id est percute, & percutiam. Deus enim erat, qui pastorem percuti iubebat, & quod per alium facit, ipse facit. Indicat ergo se esse, qui filium suum percutit; sicut alibi dicitur eum pro nobis ad mortem tradidisse.

Zach. 13. 7.

32. *Postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam.*] Duobus verbis discipulorum animos recreat, & cùm se resurrecturum affirmat, & cum eis in Galilæa appariturum.

34. *Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cãtet, ter me negabis.*] Marcus c. 14. 30. scribit, *priusquã gallus vocẽ bis dederit, ter me es negaturus*, vnde nata quæstio est, quomodo intelligendum sit, quod Matth. dicit hoc loco, & Lucas c. 22. 34. & Ioan. cap. 13. 38. *antequam gallus cantet, ter me negabis*; an aduerbium illud *ter* ad galli cantum, an ad Petri negationem referendum sit. Diuus August. libr. 3. de consensu Euang. cap. 2. putat

hunc esse sensum, *antequam gallus cantet, ter me negare incipies*, quasi ante galli cantum tres negationes incœperit, sed non absoluerit. Dura interpretatio; nam ex contextu huius loci, & Luca cap. 22. 34. & ex Ioanne c. 13. 38. manifestum est Christum dicere voluisse, antequam gallus cantaret, Petrum se ter esse negaturum; deinde perit Augustino illo modo interpretanti tota huius sententiæ Christi gratia; significat enim Petrum, antequam gallus cantet, id est breuissimo temporis interuallo non semel, non bis, sed ter se esse negaturum. Ita intelligendum esse euentus docuit, & Euangelistæ monuerunt, nam & Matthæus infra ver. 74. 75. & Lucas versu 60. 61. & Ioan. cap. 18. 27. postquam narrassent ter Petrum negauisse, addiderunt, *& continuò gallus cantauit, & recordatus est Petrus verbi Iesu, quod dixerat, priusquam gallus cantet, ter me negabis*; Rectè ergo hunc locum explicauit, qui dixit Matthæum, Lucam, & Ioannem galli cantum appellasse, non illum, quem ad ad mediam noctem edere solet gallus, sed eum; quem ante auroram, quòd ille propriè atque vsitatè gallicinium, aut galli cantus vocari soleat, quia primus cantus alio nomine media nox appellari potest. Tempus autem illud, quod auroram præcedit, & quo gallus cantat, nisi galli cantus appelletur, alio vocabulo appellari non potest. Ita scriptura loqui solet, Tobiæ 8. 11. *Et factum est circa pullorum cantum accersiri iussit Raguel seruos suos, & abierunt cum eo pariter, vt foderent sepulchrum*, & Marcus ipse cap. 13. 35. *vigilate ergo; nescitis enim quando dominus domus veniet, serò, an media nocte, an galli cantu, an manè.* Ergo ante auroram, quod propriè tempus galli cantus appellatur, Petrus ter Christum negauit, vt Matthæus, Lucas, & Ioannes scribunt, & quod idem est, antequam gallus bis cantaret, semel ad mediam noctem, iterum ante auroram, ter Petrus negauit, vt scribit Marcus. Quæret aliquis, cur Marcus aliter de ea re, quàm alij Euangelistæ scripserit. Probabile mihi videtur Marcum ex Petro, cuius discipulus erat intellexisse non solùm, qua sententia, sed quibus etiam verbis sibi Christus prædixisset fore, vt ter eum ea nocte negaret; iisdemque verbis vsum fuisse; eò autē vero similius est Christum Marci vsum fuisse verbis, quòd ea maiorem habeant efficacitatem. Opponit enim Christus numerum numero, quasi dicat, diligentior tu eris in me negando, quàm gallus in cantando; nam antequam ille bis cantet, tu ter me negabis. Videmus namque totam Christi orationem emphaticam esse, *Amen dico tibi*, hæc enim emphasis est; *in hac nocte*, & hæc, quasi dicat hac ipsa nocte, qua iactas te, etiamsi pro me mori oporteat, te non esse negaturum, *antequam gallus bis cantet, tu ter me negabis.*

Quis galli cantus in scriptura.

36. *In villam.*] εἰς χωρίον, quo eodem verbo Marcus vsus est. Hortum fuisse constat ex Ioanne c. 18. 1. 26. in quem Christus orationis causa sæpe itirabat, vt idem ait Ioan. ver. 2. Iudam sciuisse eò solitum ire Christum, & Lucas c. 22. 39. *& egressus ibat secundùm consuetudinem in montem oliuarum*, vnde apparet Christum non, vt se absconderet, eò se recepisse, sed potiùs, vt faciliùs à Iuda: & militum cohorte inueniretur, vt eo loco Ioan. indicauit.

Qua dicitur Gethsemani.] Gethemani potius, aut Gesemani dicendum esset, id est vallis, aut hortus octauus, aut pinguis; pinguis, quia fertilis erat; octauus, quia, vt quidam putant, cùm circum Ierosolymam multæ amœnæ villæ essent, multique horti, ex distantia, qua ab vrbe abetant, nomina sortiebantur, vt alius primus, alius secundus hortus diceretur; vt apud Romanos primus, secundus, tertius ab vrbe lapis. Putat Cyrillus in commentariis in ca. 18. Ioan. aliquod fuisse mysterium, quòd Christus se in hortum comprehendendus receperit, hortum scilicet illum symbolum fuisse paradisi: nos in paradiso à Diabolo captos fuisse, in eodem paradiso liberatos; cōprehensio enim Christi initium fuit nostræ libertatis.

37. *Petro, & duobus filiis Zebedæi.*] Iacobo, & Ioanne ca. 10. 3. Cur aliquos secum assumpserit, non difficilis est ratio; voluit orationis suæ, doloris, & lethalis illius sudoris testes habere. Cur autē hos tres potius, quàm alios Hilarius Chrysost. & Theophylact. respondent, propterea quòd hi tres gloriam, & maiestatem ipsius in transfiguratione viderant c. 17. 2. & verendum erat, ne alij, qui non viderant, Christi infirmitate offenderentur. Simpliciùs responderi potest, ideo hos tres potiùs, quàm alios assumpsisse, quia plus illis confidebat, ideoque ad omnia secreta solebat adhibere, sicut ad transfigurationem adhibuerat.

Cœpit contristari, & mœstus esse.] ἤρξατο λυπεῖσθαι, καὶ ἀδημονεῖν tristari & anxio esse animo; est enim ἀδημονεῖν ita vehementi obiecti discriminis metu angi, vt quodammodo exanimis, & attonitus sis. Euangelistæ verò Matthæus, & Marcus, qui hoc vsi sunt verbo, solam magnitudinem tristitiæ Christi declarare voluerunt. Fuerunt olim, qui negarent verā in Christo fuisse tristitiam, vt Chrysost. hoc loco, & Ambrosius in comment. in c. 2. 2. Lucæ indicant, & Damascenus de hæreticis quibusdam scribit libr. de hæresibus cap. 84. Nescio an Hilarius in eo imprudenter fuerit errore; nimis enim illi congruenter videtur loqui, & hoc loco, & libr. 10. de Trinitate, vbi planè affirmat nullum Christum dolorem sensisse, & in comment. in Psal. 68. Euagrius libr. 4. hist. Eccl. ca. 39. scribit simili in errore Iustinianum Imperatorem fuisse impatibilem fuisse Christum. Non possumus eius rei meliorem testem, quàm Christum ipsum desiderare, qui animam suam vsque ad mortem tristem esse dicit. Alij contrà, vt refert in comment. D. Thomas, etiam secūdùm diuinitatem passionem, ac dolorem sensisse docuerunt; nimis stultè de diuinitate sentientes. Alij tristitiā istam Christi non passionem fuisse, sed propassionem, id est non πάθος, vt Græci vocant, sed προπάθειαν; hoc autem inter passionem, & propassionem interesse, quod nunc Theologi inter primos, & secundos quos appellant motus interesse dicunt; passionem esse, quæ animum aliqua ratione turbat, & aliquem, quamuis imperfectum voluntatis consensum extorquet; propassionem, quæ hominem quidem mouet, & aut doloris, aut delectationis sensum aliquem affert, sed animum de quiete sua non deturbat. Ita Origenes, Hieronymus, & Beda existimant Christum fuisse tristatum, atque hanc eius verbi vim esse ἤρξατο cœpit, quasi cœperit quidem, sed non finierit, quia propassio vsque ad passionem non peruenit. Potiùs credo verbum illud hanc vim habere, vt significet Christum non coactum, cùm periculum obiectum est, sed sponte quando voluit, quantum voluit, & quomodo voluit, tristatum fuisse, quod ex aliis quoq; circumstantiis apparet. Paulò ante cùm esset cum vndecim discipulis, tristatus nō fuerat, quia nolebat tristitiam suam omnibus notam esse, statim, vt ab illis digressus est, & cum tribus tantùm familiaribus discipulis fuit, tristari cœpit, vt Euangelistæ adnotauerunt indicantes, quando voluit, & qua ratione voluit fuisse tristatum. Eleganter in hanc sententiam Augustinus scribit in comment. in Psalm. 87. *Hos humanæ infirmitatis affectus, sicut ipsam carnem infirmitatis humanæ, ac mortē carnis humanæ Dominus Iesus non conditionis necessitate, sed miserationis volūtate suscepit, vt trāsfiguraret in se corpus suū, quod est Ecclesia, cui caput esse dignatus est, hoc est membra sua in sanctis & fidelibus suis, vt si cui eorum inter humanas tentationes cōtristari, & dolore cōtingeret, non ideo se ab eius gratia*

In Christo quomodo tristitia.

Passiones in Christo non fuerunt, sed propassiones.

putaret

Differentia passionum Christi, & nostrarum ex Damasceno.

putaret alienum, & non esse ista peccata, sed humanæ infirmitatis indicia, tanquam voci præmissæ concinens chorus; ita corpus eius ex ipso suo capite addisceret. Rectè Damascenus scripsit lib.3.de fide orthodoxa cap.20. Hoc inter nostras, & Christi passiones interesse, quòd nostræ voluntatis præueniant actionem; Christi sequantur, id est nos etiam nolentes passiones habere, Christum non nisi volentem habuisse; deinde quòd nostræ ex naturale necessitate, & peccato originali nascantur, Christi nec ex peccato, nec ex necessitate, sed ex misericordia natę sint; esuriuit enim pro nobis, sitiuit pro nobis, doluit pro nobis. Itaque quod quidam docti, vt Catholici interpretes docuerunt Christum conditione humanæ naturæ mortem extimuisse, interpretari malo, quam refutare; potest enim sic intelligi, vt Christus non conditione, & necessitate naturæ doluerit, sed voluntate sua ita naturam in sua naturali conditione reliquerit, vt tantum doluerit, quantum, si pura natura humana fuisset, doluisset. Subtiliùs in scholis à Theologis disputatur, quî fieri potuerit, vt Christus, cùm beatus fuerit, tristitiam habuerit. Sunt, qui respondeant beatum fuisse superiore tantùm animæ parte; corpus enim illius nondum fuisse beatum, quia, vt pati posset, nondum se in illud beatitudo effuderat; tristitiam autem fuisse in inferiore parte quæ in corpore est. At Christus animam suam vsque ad mortem tristem esse affirmat, quo verbo ostendit omnes animæ suæ partes occupasse, & paulo post dicit, *non sicut ego volo, sed sicut tu*, & vt alius Euangelista clariùs dixit, *Non mea voluntas, sed tua fiat*: vbi haud obscurè significat se etiam voluntate, quæ superior animæ pars est, fuisse tristatum, mortemque refugisse. Et verò ex eo loco sexta synodus generalis, alijque auctores veteres probauerunt duas fuisse in Christo voluntates, diuinam, & humanam. Itaque eorum subtilitas, qui voluntatem hic interpretantur partis sentientis appetitum, probanda non est. Meliùs igitur alij dispensatione quadam factum fuisse, vt cùm Christus beatus esset, tristitiam etiam in superiorem animæ partem admiserit; nam sicut beatitudinem suam cohibere potuit, ne deflueret in corpus, vt pati posset, ita premere eam potuit, & quodammodo occultare, vt ad tempus tristitiæ cederet, quæ vna passionis suæ pars futura erat. Quęritur inter interpretes, quam ob causam Christus tristatus sit. Hilarius, Hieronymus, & Beda non metu mortis, sed discipulorum cōmiseratione, quòd scandalum passuri essent, tristatum fuisse dicunt, atque hoc esse, quod paulo post dicit, *tristis est anima mea vsque ad mortem*, quasi dicat, cùm hora mortis venerit, non erit tristis, quia scandalum præteritum fuerit. Hilarius verò nominatim propter Iudam, quòd perditum sciret, tristatum putat. Bono animo hi auctores ita senserunt; ne Christum timidiorem, quàm multi eius martyres fuerunt, facere viderentur, sed si id, quod paulo ante notauimus, teneatur, istud non erit necessarium, Christum verè quidem, sed spontè tamen, & liberè timuisse: hac enim ratione fit, vt etiamsi plus pertimuisse mortem videatur, quàm multi eius martyres timuerunt, timidior illis dici non possit. Non enim timidus, sed fortissimus est, qui non nisi, quando vult, timet. Et ita omnia docent Christum timuisse mortem, vt negari salua scripturæ auctoritate non possit. At si voluntate sua timuit, cur timere voluit? Possem vno verbo respondere, si voluntate sua mortuus est, cur mori voluit? Vtique pro nobis, & pro nobis doluit; nam mortis prælvdia & dolor, & tristitia, & sanguineus sudor erant. Magnum ergo fuit, & cumulatum Christi beneficium, quòd mortem pro nobis non subitam, qualis eorum esse solet, qui nec opinantes securi feriuntur, sed cum omnibus suis cir-

Christus quomodo tristitiam cum beatitudine habuerit.

B C D E

A cumstantiis coniunctam suscipere voluerit, cum dolore, cum flagellis, cum conuitiis, cum ignominia, & cum nonnullis rebus, quæ mortem comitari non solent, qualis sudor ille sanguinis fuit, vt verè posset dicere, *Circundederunt me dolores mortis, & pericula inferni inuenerunt me*. Paulo aliter Hieronym. Beda, Euthym. & Theophyl. in commentariis, & Augustin. in Psalm. 87. propterea timere, & tristari Christum voluisse, vt se verum hominem ostenderet, tum etiam, vt idem ait Augustin. ne eius membra, id est fideles, si quando tristarentur, putarent id esse peccatum. At cur vehementiùs, quàm alij homines mortis metu tristari soleant, tristatus videtur fuisse, eò quidem vsque, vt quemadmodum Lucas c.22.44. scribit, guttæ sanguinis, aut, vt B Græcè est, θρόμβοι grumi, id est magnæ sanguinis guttæ ex eius corpore in terram defluerent? Scribit Hilarius lib.10. de Trinitate, & D. Hieronym. li.2. aduersus Pelagianos suo tempore id, quod Lucas de sanguine & de angelo, qui Christo oranti apparuisse dicitur, tradit in plerisque Græcis, & Latinis codicibus lectū non fuisse: sed potiùs credendum est à nonnullis id fuisse deletum, quàm à quoquam adiunctum. Alij non delent verbum, sed sensum extenuant, quasi non re vera sanguinem Christus sudarit, sed prouerbiali forma dictū sit sudasse sanguinem, id est vehementi timore correptum fuisse, sicut vulgò de his dicere solemus qui valde anxij, & impediti sunt, guttas eos sanguinis sudare. Ita Euthy. & Theop. exponunt; sed Euangelista, cùm C dicat guttas sanguinis in terram defluxisse, non potuit profectò aliter intelligi, quàm ita vt verum sudauerit sanguinem. Quod ergo sanguinem Christus sudauerit, etsi sunt, qui miraculo, ac præter naturam factum putent, tum etiam mysterio quodam, vt totum eius corpus, quod est Ecclesia, ipsius sanguine perfundi videretur, potiùs naturalem sudorem fuisse arbitror, sed quia insolitus est, miraculo fuit similis, qualia omnia rara esse solent. Scribit tamen Aristoteles id fieri naturaliter posse, & aliquando contigisse. Et quidem ratio naturalis docet in hominibus præsertim raræ texturæ, delicatæque constitutionis fieri id posse; cùm enim sudor nihil aliud sit, quam pars sanguinis aquosa, quæ in venis est, cur quemadmodum omnibus pars illa per D sudorem effluit, non possit in paucissimis quibusdam, qui rarissimo sint corpore, & subtiliorem sanguinem habeant, sanguis ipse tenuior loco sudoris effluere, & quemadmodum videmus omnes subito correptos metu sudare, ita Christum, qui delicatissimæ naturæ erat, non dicamus naturaliter apprehēso ignominiosissimo genere mortis sanguinem sudauisse? Audio de his, qui viderunt, aut cognouerunt ante annos duos Lutetiæ Parisiorum hominem robustum, & bene valentem audita in se capitali sententia sudore sanguineo fuisse perfusum. Maiore admiratione dignum est, quamobrem Christus tantopere mortem apprehenderit, vt sanguinem sudaret. Respondet D. Tho. quia non solam mortem, sed mortis potissimùm causam, id E est, omnium hominum peccata animo concipiebat; in quam sententiam Diuus Ambrosius in commentariis in capit. 22. Lucæ piè sanè, & eleganter scripsit. *Nihil contulerat mihi, nisi meum suscepisset affectum. Ergo pro me doluit, qui pro se nihil habuit, quod doleret, & sequestrata delectatione diuinitatis æternæ tædio meæ infirmitatis afficitur. Suscepit enim tristitiam meam, vt mihi suam lætitiam largiretur. & vestigijs nostris descendit vsque ad mortis ærumnam, vt nos suis vestigijs reuocaret ad vitam. Confidenter ergo tristitiam nomino, quia crucem prædico, nec enim speciem incarnationis suscepit, sed veritatem; debuit ergo & dolorem suscipere, vt vinceret tristitiam, non excluderet. Nec enim habent fortitudinis laudem, qui stuporem magis vulnerum tulerint, quàm dolorem.*

Psal. 114.3.

Quomodo Christus sanguinem sudauerit.

Lib. 7. de hist. anima l.c.16. & lib. 3 de part. anim. c. 5.

3. p. q. 46. ar. 6.

Quomodo Christus ita mortem apprehenderit, vt cur sudaret.

38. *Tristis est anima mea vsque ad mortem.*] περίλυπος, tristitia vndique obsessus est animus meus, eodem omnino sensu quo in persona Christi Dauid dixerat, *circundederunt me dolores mortis.* Quod autem dicit vsq; ad mortem, Origenes, Hilarius & Hieronymus tempus significare putãt, quasi dicat, tristis est anima mea, sed tristitia hæc non durabit, nisi vsque ad mortem. Aliena, vt mihi videtur interpretatio: nec enim Christus id agebat, vt tristitiæ magnitudinem minueret, sed vt augeret; minuisset autem, si dixisset eam non nisi vsque ad mortem duraturam. Aliam interpretationem memini apud auctorem quendam recentiorem legere *Tristis est anima mea vsque ad mortem*, id est adeo tristis, vt tristitia ipsa mortem mihi afferre videatur, quemadmodum vulgò dicere solemus, morior dolore, morior fame. Verus sensus est, quem Euthymius indicauit, *tristis est anima me vsque ad mortem*, id est tam tristis, quàm si iam morerer, sicut Dauid dixit, *circundederunt me dolores mortis*, id est tam magni, quàm, qui in morte sentiuntur.

Psa. 114.3.

Sustinete hic.] μείνατε, manete. Eodem verbo vsus est Marcus. Alios discipulos paulo ante non solùm manere, sed etiam sedere iusserat vers. 36. hos manere, & vigilare, id est, in statione esse, excubias agere, quia propiores periculo erant, cuius volebat esse testes, sicut paulo post ver. 41. non solùm manere, & vigilare, sed etiam orare iubet.

39. *Et progressus.*] Lucas, *Et auulsus est ab eis*, quo verbo nescio, an nimis argutè significari quidam putent illum non libenter à tribus illis carissimis discipulis discessisse.

Pusillum.] Quantum pusillum illud fuerit, Lucas 22. 41. vt Euthy. adnotauit expressit, *quantum*, inquit, *iactus est lapidis.* Quæri potest, cur secesserit à discipulis oraturus. Sequutus est, vt ait D. Thom. præceptum suum sup. cap. 6. 6. *Tu autem, cùm oras, intra in cubiculum tuum, & claude ostium tuum*, &c, vt ego etiam opinor, humanam consuetudinem, & veluti verecundiam sequutus est. Nam etiamsi coram aliis orare nos non pudeat, multa tamen in oratione audientibus aliis loqui, multa exteriora interioris affectus, & ardoris signa ostendere pudet, quæ solos non pudet.

In commen. in hunc locum.

Procidit.] Marcus in terram procidisse dicit, Lucas verò positis genibus orasse, vnde intelligimus non fuisse omnino in terram prostratum, sed genua flexisse, ideoque Marcum dixisse procidisse in terram, quia, qui genua in terram ponit, in terram procidit.

Pater, si possibile est.] Sciebat Christus absolutè possibile esse Deo, sicut apud Marcum declarat, *Abba, Pater, omnia tibi possibilia sunt*, sed posito diuino decreto, quo constitutum erat, vt pro nobis moreretur, sciebat esse impossibile, vt calix ille à se transiret; cur ergo orabat, vt si fieri posset, calix transiret? Relinquebat naturam humanam partes suas agere, quemadmodum egisset, si neque cum diuinitate coniuncta fuisset, nec de diuino decreto quicquam sciuisset. Colligitur ex collatione Matthæi, & Marci, vt rectè D. Augustinus libr. 3. de consen. Euangelist. capit. 4 obseruauit, idem valere, *si possibile est*, & *si vis*, nam de absoluta illa, quàm vocant potestate Christus non agebat, nec eam in dubium reuocabat, & quasi cautionis causa apud Marcum profitetur, *omnia tibi possibilia sunt*; cùm enim addit, *sed non quod ego volo, sed quod tu*, indicat, cùm dixit, *si possibile est*, nihil aliud dicere voluisse, quàm *si vis*, aut si rebus integris, si salua gloria tua velle potes. Refellitur etiam ex Marco Caluinistarum error, qui putant Deum plura facere non posse, quàm quæ vult; nam etsi apud Matth. idem est, *si possibile est*, & *si vis*, apud Marcum idem non est, apud quem de Dei potestate Christus non dubitat, *Omnia*, inquit, *tibi possibilia sunt.*

Deum plura potest facere, quam vult, contra Caluinum.

De voluntate autem dubitat, id est, quasi homo dubitans loquitur. Quod dicit, *Pater*, orationis initio aptum ad conciliandam gratiam exordium est, vt Hieronymus adnotauit; Marcus Chaldaicum, & Græcum copulauit verbum, *Abba, Pater*, Græco Chaldaicum interpretans, quo Christus vsus fuisse creditur, quod & D. Paulus duobus locis fecit ad Roma. 8. 15. & ad Gal. 4. 6. quod D. Aug. mysterio aliquo factum putat, vt significaretur Deus & Iudæorum, & Gentilium pater esse.

Lib. 3. de consen. Euang. c. 4.

Transeat à me.] παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ, prætereat à me, aut, vt Latini loquuntur, prætereat me.

Calix iste.] Passio, mors ista terribilis. Cur calix appelletur cap. 20. 22. à nobis dictum est. Putant Hieronym. & Beda ideò dixisse *calix iste*, vt Iudæorum calicem indicaret, id est eorum peccatum, atque interitum; non enim Christum mortem suam, sed Iudæorum perniciem timuisse. Sed supra probauimus verè timuisse mortem, eamque fuisse deprecatum.

Veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu.] Aptè apposita moderatio: sic enim naturæ infirmitatem ostendit, vt vltra diuinæ voluntatis terminos non egrediatur. Colligitur ex hoc loco, vt ante attigimus, duas in Christo fuisse voluntates humanam, atque diuinam, vt in sexta synodo generali hoc ipso testimonio probatum est. Præterea non esse factum hoc contrarium sententiæ D. Pauli ad Hebræ. 5. 7. vbi dicit Christum exauditũ fuisse pro sua reuerentia; nec enim hîc, quãuis calix ab eo non transierint, non exauditus fuit, cùm hac conditione orauerit, *Si possibile est*, id est, si vis: Pater autem nolebat. Dubitabit aliquis, quomodo Christus humana voluntate mortem recusauerit, cùm Deus vellet, vt moreretur. Videtur enim contrariam diuinę voluntati voluntatem habuisse, quod sine peccato fieri non potest, quia, vt August. definit, peccatum est dictum, factum, vel cõcupitum contra legem Dei, diuinamque voluntatem. Paulo ante diximus Christum in hac oratione ita loquutum fuisse, vt si prorsus fuisset homo, cui neque diuina voluntas cognita esset, neque satis esset fortitudinis ad mortem superandam; relinquebat enim naturam humanam, veluti solam, compressa diuinitate, vt plenius officio suo fungeretur. Inter homines autem non quisquis contra diuinam voluntatem aliquid vult, continuò peccat: sed qui vult, dicit, aut facit aliquid contra voluntatem Dei sibi cognitam, atque perspectam: nec enim peccamus, cum parentibus nostris longam vitam bonamque valetudinem à Deo petimus, sed peccaremus potiùs, si non peteremus, etsi voluntas Dei fortassè est, vt citò moriantur, quia ea voluntas nobis cognita non est, & altera cognita est, qua vult, vt parentes honoremus, & omnia illis optemus prospera. Quinetiam aliquando contra diuinam voluntatem nobis cognitam aliquid sine peccato licet velle, modò ea non sit præcepto declarata. mortuus est pater meus, dubitare non possum diuina voluntate mortuum esse; vellem tamen mortuum non esse, nec tamen pecco. Adde, quòd hæc Christi voluntas, qua mortem recusauit, non fuit plena, atq; perfecta sed, vt Theologi vocant, conditionalis; nec enim dicebat apud se, nolo mori, sed nollem mori, si fieri posset, quæ voluntas peccatum non est adhibita honesta conditione.

Dua voluntates in Christo.

Christus voluntatem humanam contrariam non habuit diuinæ.

Lib. 22. contra Faustum. c. 27.

40. *Et venit ad discipulos.*] Hæreticorum interpretes consolationis quærẽdæ causa ad discipulos venisse dicũt; parum pro dignitate Christi loquentes. Nã vt cõsolatione indigeret aliqua, discipulorum tamen cõsolatione nõ indigebat, quorũ cognoscebat infirmitatẽ. Venit ergo, quia orationẽ iam finierat, & volebat ter aliquo interuallo interposito orare; aut venit, vt discipulos excitaret, atque moneret, vt ex effectu colligitur.

Et inue-

Et inuenit eos dormientes præ tristitia.] Solet enim mœror animi, sicut lacrymas exprimere, ita vapores in cerebrum excitare; vnde nascitur somnus: videmusque & infantes, postquàm fleuerunt, altè dormire, & viros, cùm in luctu sunt, opprimi somno.

A

Sic? non potuistis.] Duplici interrogatione hæc verba legenda sunt, vt Euthy. animaduertit, vt altera ponatur post aduerbium, *Sic*, altera post sequentem orationem. Nec enim aduerbium, sic ad verbum *potuistis*, applicandum est, sed ad superiora potiùs referendum, quæ ver. 35. Petrus primo loco, deinde omnes alij similiter discipuli dixerant, *etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo*, quasi dicat Christus, Itane parati estis, vt pro me moriamini, & non potuistis vna hora vigilare mecum? Dicit autem hoc Christus soli Petro, quia ille [illegible]mus, & omnium maximè iactauerat, vt Hieron. Chrys. Beda, Theop. & Euthy. obseruauerunt. Marcus

B

non omnibus, sed soli Petro, quæ sequuntur, dicta esse [illegible], *Non potuisti vna hora vigilare mecum?* atq; ita Christum dixisse verò simile est: sed quia, quod Petro dicebat [illegible]quam cæterorum duci, omnibus dicebat, Matthæus sensum non verba recitans omnibus dictũ tradit. *Vna hora* [illegible] vnam hora, qua phrasi continuum, & integrum vnius horæ tempus significatur; non quod constet vnam integrã horam Christum in oratione posuisse. sed quod voluerit breuissimum temporis spatium, integrũ tamen significare Hebraismus enim [illegible] quo solent Hebræi momentum temporis, aut breuissimum quodq; spatium horã שעה appellare. Voluit enim Christus, vt discipulorum exaggeraret negligentiam, breuissimum tempus designare, quod Latinè [illegible] non potuistis momentũ temporis vigilare mecum? [illegible] propterea indicat se per vnum tãtum momentum [illegible], sed loquitur per exaggerationem.

C

[illegible] Incredibilem hęc dictio vim habet ad pungendos [illegible] discipulorum, quasi dicat, me non solum vigilante, sed etiam orante, sudante, pugnante [illegible] vos, qui me dormiente pugnare debebatis, ne vigilare quidem momento temporis potuistis.

41. Vigilate, & orate.] Non iam mea, sed vestra causa, [illegible] dixerat, *vigilate*, nunc addit, *& orate*. in[illegible] esse discrimen.

Vt non intretis in tentationem.] Non intrare in tentationem [illegible] Beda, Euth. & Theop. & omnes, quos legisse memini, posteriores interpretes dicunt non esse in tentationem non incidere, sed eam superare. Ego [illegible], vt verba ipsa significant, non intrare in tentationem esse in eam non incurrere; hoc enim [illegible] Deo petere conscij infirmitatis nostræ, non [illegible] pericula superemus, sed etiam ne in pericula [illegible]. Tutius est non pugnare, quàm vincere. Hoc [illegible] oramus Deum ne nos inducat in tentationem [illegible] expoſuimus.

D

Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma.] Causa [illegible] est, quàobrem orare debeant, quia etiamsi animus, & voluntas illis non desit, vires tamen desunt, [illegible] à Deo per orationem impetrent. Spiritũ igitur hoc [illegible] in spiritum sanctũ, non spiritum suum, sed discipulorum voluntatẽ [illegible] sicut D. Paul. 1. ad Cor. 7. 34. [illegible] *vt sit virgo sancta & corpore, & spiritu* id est ca[illegible] non solo corpore; sed etiam voluntate. Videtur [illegible] ad superiorem [illegible] discipulorum iactantiam [illegible] magnos animos, magnos spiritus ostentabant, [illegible] dixerant ver. 35. Petri voce sequuti, *etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo.* Nõ vult Christus [illegible] illum improbare, atq; deterere, sed [illegible] infirmitatis carnis admonet, vt doceat, quamuis magno, propterq; animo sint, oportere [illegible] orare eos, quia caro infirma est, sicut dixit. D. Paul. 2. Cor. 4. 7. nos gestare *thesaurum in vasis fictilibus.*

E

42. Iterum secundò.] πάλιν ἐκ δευτέρου, Rursus secundò. Tautologia videtur esse, nisi Hebraismum intelligamus. Hebræi dixissent וישב שנית, & rediit secundo, & orauit, sicut. *Tu conuersus viuificabis nos* id est, iterũ viuificabis, quem Hebraismum multis iam locis explicauimus. Tantundem ergo duæ illæ dictiones valent ac si aliis verbis dixisset, & reuersus secũdò orauit. — *Hebraismus. Ps. 84. 7*

43. Erant enim oculi eorum grauati.] Aut grauati somno quia multa iam erat nox, aut humore præ tristitia, vt Lucas indicauit.

44. Et orauit tertio] Subit hîc statim animum dubitatio, cur ter Christus orauerit, non sæpiùs, non minùs sæpe Chrys. Euth. & Theophyla. respondent hunc numerum rei veritatem, perfectionem, atq; constantiam solere declarare, quod multis sacrarum litterarũ exemplis verum esse intelligimus; vas illud plenum omnis generis animalium, quod Petrus vidit, ter de cœlo demissum est Act. 10 16. D. Paul. 2. Cor. 12. 8. ter dominum se rogasse dicit, vt spiritum illum Satanæ à se tolleret; Petrus Christum ter negauit; Christus Petrũ ter interrogauit, *diligis me plus his?* Io. 21 15 Eodem modo ter Christus orat; quia, quod ter fit, omnino, ac semper fieri videtur; & docuerat ipse nos semper orare Lucæ 18. 1. In Hispanico prouerbio optimè explicatur *A tres va la vencida*. quasi dicas non potest videri verè vicisse, qui ter non pugnauit. — *Cur Christus ter orauerit.*

Eundem sermonem dicens.] Non est necesse, vt eadem verba, sed vt eandem sententiam Christum recitasse intelligamus, vt Euth. indicauit. Quod enim Euangelista dicit *Eundem sermonem dicens*, perinde est, ac si dicat, in eandem sententiam orauisse, id est nihil noui petiuisse, sed quod ante petierat. Etsi suspicor Euangelistam cautè hæc verba addidisse, vt indicaret semper Christum verba illa, & conditionem, quam antea explicauerat, adhibuisse; *veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu*, vt doceret Christum, quamuis ter orauisset, nunquã eius moderationis oblitum fuisse, in qua tota orationis laus consistebat; atque hoc est, *eundem sermonem dicens*. Lucas vnius tantùm orationis mentionem fecit; ideò, vt opinor, quia quamuis ter Christus orauerit, tamen quia, vt ait Matthæus, eundem sermonem dixit, eadem fuit oratio; statimque narrat angelum ei apparuisse. Itaq; non constat, qua in oratione apparuerit: nam quod quidam putant in singulis apparuisse, probabile non est. Credendum, cùm ideò missus fuerit, vt ad eius orationem responderet, & Patris ad eum sententiam deferret, non nisi finita iam tertia oratione venisse: nec enim Christus, si venisset priùs, idem à Patre petere perrexisset. Itaque quod Lucas ait Christum venisse ad discipulos, & inuenisse eos dormientes, postquàm dixerat apparuisse angelum, per ὕστερον πρότερον intelligere necesse est. Prius enim de oratione verba facere cœperat, vnde quicquid in oratione acciderat, eodem contextu narrare voluit, quale fuit, quod angelus apparuisset. Quare & cùm dicit adhuc eo loquente eum discipulis venisse turbam, & Iudam vnum de duodecim, non est ad proxima verba referendum: *Quid dormitis surgite, orate, ne intretis in tentationem*; non enim, cum ea verba Christus diceret, Iudas venit. Nam vt ex Matthæo, & Marco manifestum est, postquàm ea dixit verba, his ad orationem rediit, & cùm tertio ad discipulos reuertisset, non dixit, *vigilate, & orate*. sed, *dormite iam, & requiescite.* ver. sequẽti: atque tunc Iudas apparuit. Intelligendum igitur est, quod ait Lucas, *Adhuc eo loquente* non ea, quæ dixerat, sed ea, quæ tacuerat, id est cum adhuc cum discipulis loqueretur, non tunc, sed posteà. Veruntamen quia, sicut ex tribus orationibus vnam, ita ex tribus Christi cum discipulis colloquiis vnum fecit: ea quæ in tertio colloquio acciderunt, cum primo coniungit. — *Quãdo angelus Christũ consolatus sit.*

45. Dor-

45. *Dormite iam, & requiescite.*] D. Aug. lib. 3. de consen. Euang. ca. 4. & Beda hunc locum edisserens existimant hoc à Christo non ironicè, sed seriò dictum fuisse, quia apud Marcum 14. 41. dicit *sufficit*, quasi dicat, sufficit, quod hactenus vigilastis, nunc dormire potestis, & requiescere. Chrys. verò, Euthym. & Theophyl. ironiam esse putat. Iubet enim eos dormire, & requiescere, quando minimè dormiendum, & requiescendum erat, appropinquantibus hostibus. Videtur tanquam cum pueris Christus loqui, quibus, cùm nobis prohibentibus, toto die ludant cum ad prandium venitur, solemus dicere, ite, saltate, & ludite, qua concessione pungimus eos vehementer, quia dum concedimus illis ludere, cùm ludere non possunt, nec volunt exprobramus eos cùm non deberent, ludere solere: Ita Christus dicit, *Dormite iam, & requiescite*, quo tempore, etiamsi maximè vellent, cernentibus hostibus dormire, ac requiescere non possent, exprobrās, quòd ante, cũ vigilare deberent, prohibente se dormiuerint.

Gentiles à Iudaeis peccatores appellati.

In manus peccatorum.] Gentium. Solebāt enim Hebræi Gentiles absolutè peccatores appellare, vt Lucæ 24. 7. *Oportet filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi*; & ad Gal. 2. 15. *Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores.* Erat enim maior pars eorum, qui ad comprehendendum Christum veniebant, Romani milites, quia, vt ait Ioannes ca. 18. 3. Iudas militarem cohortem secum adduxit.

47. *Adhuc eo loquente.*] Omnes tres Euangelistę Mat. Marcus. & Lucas notauerunt adhuc Christo loquente venisse Iudam, eo, vt opinor, consilio, vt docerent veram fuisse Christi prędictionem, qua paulo ante dixerat, *Surgite, eamus, ecce appropinquauit, qui me tradet.* id ipsum aliis verbis Ioannes dixit, cap. 18. 4. *Iesus itaque sciens omnia, quæ ventura erant super se, processit, & dixit eis, Quem quæritis?*

Et ecce Iudas.] Primum, tanquam ducem, nominat Iudam, quod & Marcus similiter fecit. Lucas verò alio cōsilio turbam priùs, deinde Iudam nominauit, quòd turba, vt verò simile est priùs apparuerit.

Turba multa.] Ita Marcus. & Lucas etiam scribunt. Ioannes verò c. 18. 3. *Cùm accepisset Iudas cohortem*; vnde sequitur omnis generis homines ad capiendum Christum venisse, vnum è duodecim discipulis, qui & eum vendiderat, & aliorum dux erat: sacerdotum, Scribarum, & seniorum seruos; nam omnes Euangelistæ declarant eum, cui Petrus auriculam abscidit, Pontificis fuisse seruum: deinde milites, qui Gentiles erant. Cum armis venerunt, tanquam facinorosum aliquem hominem comprehensuri, aut eius timentes discipulos; cum facibus autem, quia tenebræ erant.

48. *Qui autem tradidit.*] ὁ δὲ παραδιδοὺς, traditor, id est qui tradebat eum.

Dedit illis signum.] dederat ante. Dubitari potest, quid signo opus fuerit, cùm tam notus Christus omnibus esset. Scribit Origenes hoc loco traditionem suo tempore fuisse, Christum duas habuisse facies, aliam naturalem, atque vsitatam, qua omnes eum cognoscebant, alteram, quam assumebat aliquando, qualis illa fuit, quam in transfiguratione habuit. Meliùs Theophylactus hîc maiorem partem eorum, qui ad comprehendendum Christum venerant, milites fuisse, id est Gentiles, qui Christum audire non solebant, vt homines alieni à Iudæorum religione. Leontius verò in comment. in 18. c. Ioan. ver. 5. putat Christum sua fecisse potestate, vt non solùm milites, sed ne Iudas quidem ipse tam diu cum eo versatus ipsum agnosceret; idemque Theodorus Heracleota in Græcorum catena. Chrysost. Cyrillus, & Theophyl. in illo Ioannis loco docent. Nec enim tenebras in causa fuisse; nam propterea Euangelistam ante dixisse cum facibus, & laternis venisse milites, & iterum eundem [illegible] stam adiecisse, *stabat autem, & Iudas, qui tradebat eum, cum ipsis*, quasi diceret. etsi Iudas, qui Christum indicaturus venerat, cum illis esset, tamen eum nō cognouerunt. Quanquam Theodorus Mopsuest. ideo putat Euāgelistam dixisse Iudam cum illis fuisse, vt eius impudentiam, improbitatemq́, declararet, qui cum tantum miraculum viderit, à cœpto facinore non destiterit. At cur hoc potius signo, quàm alio vsus est? quia, vt opinor, ita signum dare volebat, vt qua re militibus Christum prodebat, eadem Christum proditionem suam celaret; non celasset, si inusitatum dedisset signū. Erat autem vsitatum, vt osculo se Iudæi, præsertim inferiores superiores salutarent, & quicunque magnum erga eos, quos salutabant, amore ostendere volebant Gen. 29. 11. 13. & 33. 4. & 45. 15. & Exodi 4. [illegible] & 18. [illegible] quod & inter Christianos vsitatū fuit Act. 20. [illegible] Rom. 16. 16. 1. Cor. 16. 20. 2. Cor. 13. 12. 1. Thes. 5. 26. 1. Petri 5. 14. & longo post etiam tempore, vt ex Tertulliano li. de Oratio. cognoscimus; hoc est quod Christus apud Pharisæum illū queritur Lucæ 7. 45. *Intraui in domū tuam, osculum mihi non dedisti*; putabat enim miser Iudas posse se Christo scelus suum occultare; nec enim vere in eum crediderat; sed, vt Hier. & Beda tradunt, omnia miracula illius, quæ viderat, magicis artibus facta esse arbitrabatur, quod Christus ipse indicat apud Io. c. 6. 64. *sed sunt quidam ex vobis, qui non credunt*; loquebatur autem cum Apostolis. Id verò propter Iudam dixisse Euangelista declarauit addens, *sciebat enim ab initio Iesus, qui essent non credentes, & quis traditurus esset eum.* Origenes duas refert opiniones, cur hoc signo potiùs, quàm alio Iudas Christum tradiderit; Alteram, quòd adhuc eum reuereretur, nec omnem penitus pudorē exuisset; itaque quia alioqui osculaturus erat Christum, voluit idem osculum, quod illi præbiturus erat, signum esse militibus; quam opinionem Leontius etiam refert, nec videtur improbare. Alteram, ne si alio inusitato vteretur signo Christus proditionem, & insidias intelligeret, &, vt alias fecerat, elaberetur.

Osculum [illegible] suet[illegible] apud [illegible] & C[illegible] nos.

Tenete eum.] Marcus 14. 44. ait addidisse Iudam, *& ducite cautè*, nimirum timebat, ne si Christus euaderet, & promissam pecuniam perderet & magistrum; sciebat enim sæpè illum, cùm eum Iudæi tenere vellent, euasisse, vt Lucæ 4. 30. Ioan. 59. vt Chrys. & Hieron. adnotarunt. Scribit Ioannes Iesum scientem omnia, quæ ventura erant super se, processisse, dixisseque, *Quem quæritis?* Quibus duabus rebus indicauit Christum non solùm forti, hilarique animo sese hostibus obtulisse, sed etiam eos quodammodo prouocasse. Itaque vox illa, *Quem quæritis?* non fuit hominis metuentis, negaturique se eum esse, quem illi se quærere respondissent; sed interriti, & lacessentis, vt Leontius adnotauit.

49. *Aue Rabbi.*] Et osculo, & verbis scelus conatur dissimulare; contra verò Christus ostendit se non ignorare, quo animo veniat, cum versu sequenti eum interrogat, *Amice, ad quid venisti?* & cum apud Lucam 22. 48. dicit illi, *osculo filium hominis tradis?* E contrario verò illi ipsi, quibus signū dabat, eo etiam dato Christum non cognouerunt: prius enim Iudam osculum illi dedisse arbitror, quàm Christus, vt [illegible] Ioannes, militibus interrogaret, *Quem quæritis?* Vnde colligitur eos nondum Christum cognouisse, idemque intelligitur ex eorum responso; nec enim responderunt, te ipsum quærimus, sed *Iesum Nazarenum* bisque oportuit Christum eos interrogare, [illegible] quam cognoscere possent; si enim priùs eos Christus interrogasset, quam Iudas signum dedisset, opus non fuisset signo, cum bis [illegible] Christus dixisset, *Ego sum*; atque ita videtur lib. 3. de consen. Euang. c. 5. sentire D. August.

[illegible]] Videtur Christus [illegible] [illegible] quæstio [illegible] [illegible] pro [illegible] [illegible] cum [illegible] Ioan. [illegible] [illegible] Iudas, sic [illegible] est [illegible] Chri- [illegible] apud Lucam 22. 48. scribit, [illegible] apud Matth. & Marcum [illegible] [illegible] quod Ioannes ait, quem [illegible] 3. [illegible] Lucam c. 5. D. Aug. [illegible] at, cit- [illegible]

[illegible] ad [illegible] ad [illegible] verba [illegible] quasi [illegible] ea [illegible] cum manus [illegible] [illegible] 6. & 8. [illegible] Chri- [illegible] sinite hos abire. Hoc enim [illegible] comprehendendi [illegible], sine [illegible]

[illegible]] Vel ex tribus, quos [illegible] ad oratione [illegible] adduxerat, Pe- [illegible] vel vnus ex vnde- [illegible] qui [illegible] tunc cum Christo erant. [illegible] illud [illegible] probabilius est, quia, cum Iu- [illegible] cum solis [illegible] Christus [illegible] Matthæus, Marcus, & Lucas minimè [illegible] Quis iste vnus fuerit, Ioannes 18 [illegible] Simonem Petrum, qui gladium e- [illegible] auriculam amputauerit. [illegible] duos, qui aderant, ad resistē- [illegible] pugnandum paratos fuisse indicat. O- [illegible] Christum interrogasse ait, Domine si percu- [illegible] intellexerant, quod [illegible] dixerat apud eundem Lucam [illegible] Apostolis dicentibus, ecce duo gladij hic, re- [illegible] enim cum dixerat, Qui non ha- [illegible] & emat gladium, significaue- [illegible] aut discipulos vti oportere, [illegible] magnum periculum im- [illegible] ab hominibus, nisi armis pro- [illegible] significat duobus il- [illegible] cudum, nec pluribus o- [illegible] nec alij gladius [illegible] Christum [illegible] interro- [illegible] Petrus, antequam Chri- [illegible] seruum [illegible], quem [illegible] erat, vero simile est, & [illegible] auctoritate confi- [illegible] Christi domini [illegible], & [illegible] cæteris præstitisse pri- [illegible] Christum manus inicere pro- [illegible] Christi responsum non expectasse, sed [illegible] Christum [illegible] maiori [illegible] fuisse repellere.

[illegible]] Lucas, & Ioannes [illegible] [illegible], in quo mol [illegible] [illegible] non al- [illegible] [illegible] Pontifici [illegible] [illegible] Quan- [illegible] sed cum te- [illegible] ue si quis ita [illegible] ro.

[illegible] gladium, gladio peribunt] O- [illegible] modum interpretatur: Omnes, qui [illegible], aut [illegible] eo ipso [illegible], quod exacuerint [illegible]. Hic [illegible] gladio peribunt non corporali, sed spirituali, [illegible] quæ de illis, vel in hoc, vel [illegible] [illegible] Euthym. verò de solis priuatim Iudæis Christum loqui putat, quos significet propter [illegible] Romanorum gladio periturus esse. Sed [illegible] ad Petrum, qui gladium [illegible] non [illegible] Christus necessariò [illegible], qui gladium ac- [illegible], gladio periturus esse, multi enim gladio non [illegible] [illegible] legem allegat, quæ iubet [illegible] ho- [illegible] occid[illegible] Gen. 9. 6. Quicumque [illegible] fundetur sanguis illius, nec [illegible] [illegible] [illegible] indi- [illegible] D. Aug. in lib. quæstionum veteris, & noui Te- stamenti c. 104. [illegible] hoc loco. Qui verò ex his verbis colligunt ne iudicibus quidem licere vti gladio, nimis [illegible], quorum hodie multis in locis hæresis regnat, verbis D. Pauli facilè refelluntur, eos à Deo potestatem habere [illegible] & non sine cau- sa gladium portare, quia ipsum etiam [illegible] à Deo acceperint. ergo gladio non peribunt. [illegible] quia non abutuntur quia non ipsi acceperunt id est priuata auctoritate vsurparunt sed datum a Deo susceperunt. Miratur quidam, quid causæ sit, cur Pe- trum Christus reprehenderit, cum vim vi repelleret, idque vt magistrum defenderet, quod & naturali, & diuino, & humano iure licere creditur. D. Augusti- nus eo loco, quem modo notauimus, putat Petrum non fuisse reprehensum, quod serui Pontificis auricu- lam abscidisset, [illegible] Christi permissu fecisse existi- mat atque hoc verbum illud apud Lucam cap. 22. ver. 51. significare Sinite vsque huc, quasi dicat sufficit au- riculam serui Pontificis abscidisse. De [illegible] gladi- um tuum in vaginam, quod ait Ioan. cap. 18. ver. 11. [illegible] Omnes qui acceperint gladium, gladio peribunt, vt hic dicit Matth. sed admonere tantum Petrum arbitratur, ne vltra pugnet. Veruntamen manifestum est Petri fa- ctum à Christo reprehendi, vt ne disputari quidem debeat. Cur ergo reprehenditur? Primum, quia illa non erat defensio, quid enim vnus homo contra co- hortem vnam fecisset, nisi milites irritaret, vt crudeli- us tractarent Christum; Deinde, quia non expectato Christi responso gladio percusserat. Postremò, quia etiamsi posset, non debuit tamen Christi mortem im- pedire, sicut Christus ipse poterat duodecim legiones angelorum à Patre petere, qui se defenderent; sed ma- luit Patris parere voluntati, & Prophetarum implere vaticinia, quam [illegible] Christus hoc [illegible] reddit ver. 53. & 54. & apud Ioannem cap. 18. 11. Calicem, quem dedit mihi pater, non vis, vt bibam illum? sicut simili de causa Petrum reprehenderat cap. 16. [illegible] [illegible] hominum, [illegible] [illegible] Christum [illegible] [illegible] [illegible] Petro, qui [illegible] sed quo [illegible] tempo- [illegible] Calui- [illegible] Petrum, sed omnes etiam discipulos, [illegible] Christum paratos se esse osten- [illegible] Domine, si percutimus in gladio? [illegible] amentes appellat.

Iudicum defenditur potestas in necandis sontibus. *Rom. 13. 4.*

Caluini contumelia in Apostolos.

53. *An putas, quia non possum modo rogare Patrem?*] Du- plex his verbis Caluinistarum error confutatur, & Christum necessariò mortuum esse, & Deum non pos- se plura, quàm, quæ actu vult, facere. Nam & Christus indicat se, si voluisset duodecim angelorum legiones à Patre petere, potuisse non mori; & Deum duodecim legiones angelorum sibi mittere potuisse, nec tamen voluisse.

Christus voluntariè mortuus contra Caluinistas. *Deus plura potest facere, quam vult facere contra Caluinistas.*

voluisse. Dubitabit aliquis, quomodo dicat Christus Patrem sibi non negaturum fuisse duodecim angelorum legiones, si ab eo postulasset, cùm paulo antè, quod ab eo petiuerat, vt calix à se transiret, negauisset. Respondeo Christum ex natura ipsa rei non consideratis circumstantiis locutum esse, quasi diceret, putasne, si non sciuissem decretum esse à Patre meo, vt morerer, non potuisse me duodecim legiones angelorum ab eo petere, eumque mihi daturum non fuisse?

Duodecim legiones angelorum.] Et res, & dictio Romana est, qua etiam Euangelistæ Græcè loquentes vsi sunt, sicut multa alia Latina vocabula vsurparunt. Nulla enim gens, præter Romanos, legionibus vtebatur. Itaque credendum est ex Romanorum consuetudine, qui tunc in Iudæa dominabantur locutum fuisse. Apud Romanos autem, vt Vegetius, & D. Hieronymus scribunt legio sex millia hominum continebat, aut, vt Polybius, communes legiones habebant quatuor millia ducentos pedites; Equites verò trecentos, in grauioribus autem bellis pedites quinque millia, Equites trecentos. Quicquid sit, hoc certum est voluisse Christum ingentem angelorum numerum significare. Opponit autem angelos hominibus, multos paucis, potentes impotentibus, & quorum vnus vna nocte centum octoginta quinque millia hominum occidit in exercitu Sennacherib. 4. Regum 19. 35. Et mihi quidem vero simile videtur Christum angelos non militibus, sed discipulis opponere, qui vna cum Iuda duodecim erant, ac propterea duodecim non plures, nec pauciores legiones nominasse, vt indicaret posse se pro duodecim hominibus duodecim legiones habere, quarum vnaquæque sex angelorum millia continebat, aut aliquanto plures, si Vegetij sententia vera est. Nisi fortè magis placet duodenarium numerum pro omni, & perfecto numero positum esse, vt, *Sedebitis, & vos super duodecim sedes iudicantes duodecim tribus Israel*, quemadmodum Augustinus, & Beda illum locum interpretantur supra cap. 19. 28. Colligit hinc Origenes angelos bonos perpetuum contra angelos malos bellum gerere, ideoque cœlestem militiam tam multis scripturæ locis appellari. Mitti quidem frequenter à Deo, vt homines non solùm ab angelis malis, sed ab aliis etiam hominibus tueantur, apparet 4. Regum 6. 17. vbi tanta angelorum multitudo in vnius Elisæi auxilium missa est, vt montem operiret, hoc est, quod ait Dauid Psal. 33. 8. *Immittit angelos Domini in circuitu timentium eum, & eripiet eos.* Hebraicè חנה castrametabitur angelus Domini in circuitu timentium eum, id est, angelorum castra in vniuscuiusque circuitu ponet, ne quis eum lædat, & Psalm. 90. 11. *Angelis suis mandauit de te, vt custodiant te in omnibus vijs tuis.* Mitti etiam aliquando, vt in bello pro nobis pugnent, constat ex Daniele cap. 10. 13. 20. 21. & 12. 1. Ex ea consuetudine locutus est Christus.

54. Quomodo ergo implebuntur scripturæ, quia sic oportet fieri.] Est defectiua oratio, & Hebraismum continens; in[illegible] [illegible], [illegible] lo [illegible] implebuntur scripturæ [illegible] [illegible] illud, *quia*, [illegible] [illegible] positum est [illegible] uo; sic fieri oportet [illegible] *O stulti, & tardi corde* [illegible] *cuti sunt Prophetæ, nonne hæc oportuit pati Christum, & ita intrare in gloriam suam?* Scripturæ autem, & [illegible] de quibus Christus loquitur, sunt Isaiæ 53. 10. *Dominus voluit conterere eum in infirmitate; si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum, & voluntas Domini in manu eius dirigetur*, & Danielis 9. 26. *& post hebdomadas sexaginta duas occidetur Christus, & non erit eius populus, qui eum negaturus est.* Hoc autem ideò Christus dixit, vt ostenderet se non violentè ad mortem trahi, sed sponte ire, vt Patris decreto per Prophetas promulgato satisfaceret. Ioannes ca. 18. 11. [illegible] Christum Petro respondisse scribit, *Calicem, quem dedit mihi Pater, non vis, vt bibam illum?* Itaque probabile est, quod Augustinus existimat libro 3. de cons. Euang. c. [illegible] Christum dixisse primum, *Calicem, quem dedit mihi Pater, non vis, vt bibam illum*, deinde *quomodo ergo implebuntur scripturæ?* Videtur autem mihi Christus [illegible] nomine calicis hoc loco vsus esse, [illegible] paulo ante dicebar, *si possibile est, transeat à me calix iste*, calicem rem acerbā, & horroris plenam appellabat. Hic rem potius iucundam, & suauem [illegible] appellat; hanc enim vim hæc habent verba, *Calicem, quem dedit mihi pater, non vis, vt bibam illum?* qu[illegible] non esse & salutaris, & iucundissimam [illegible] mihi carissimus Pater meus porrigit, [illegible] diximus, vtramque in partem & [illegible] pro re acerba, & pro re iucunda [illegible] solet eodem calice aliquando amara, aliquando dulcis potio exhiberi; *Calix*, inquit, *meus inebrians, quam præclarus est!* id est quam dulcis, & suauis! Psal. 22. [illegible] tur quidem Christus vtrobique de morte sua, [illegible] calicem appellat, sed in oratione, antequam Patris sententiam audiret, calicem, id est rem difficilem, & horribilem appellabat; nunc Patris cognita voluntate eandem mortem calicem, id est, rem sibi iucundissimam appellat. Nihil enim non dulce, nihil non suaue est obedientiæ. Solus Lucas c. 22. [illegible] scribit, *finite vsque huc*, id est, sinite, adhuc plura pati [illegible] mihi sinet, quemadmodum si Gallicè diceret, *Laissez les encore faire*: vnde apparet, & omnes qui aderant discipulos pro Christo pugnare voluisse, & Christum respondisse omnibus; sed ad Petrum conuersum nominatim [illegible], quòd non expectato responso seruum Pontificis vulnerasset. Solus etiam Lucas narrat Christum serui [illegible] us auriculam tetigisse, atque sanasse, voluit nimirum Petri errorem emendare simulque his, qui se comprehendebant, ostendere potuisse se ab illis defendi, [illegible] qui abscissam auriculam solo tactu sanare posset, [illegible] nim esse, *qui mortificat, & viuificat, deducit ad inferos, & reducit* 1. Regum 2. 6. Solus Ioannes seruo Pontificis Malcho nomen fuisse tradit c. 18. 10.

55. Quotidie.] Marcus 14. 49. *Quotidie*, inquit, *eram apud vos in templo docens, & non me tenuistis, sed vt impleantur scripturæ*; quibus verbis Christus indicat [illegible], qui se comprehendebant, non eorum industria, [illegible] se ab illis capi, sed Patris voluntate, & scripturarum decreto. Si enim id eorum [illegible], & [illegible] sæpè iam ante, cùm quotidie sederet in templo docens, comprehendissent; quod cum tentassent sæpe, non potuerunt Lucæ 4. 30. & Ioan. 8. 59. [illegible] apud Lucam ait 22. 53. *Hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum*, id est nunc potestas [illegible] in me, [illegible] bet, non quòd potentiores [illegible], sed [illegible], qua à Patre decretum est, vt morerer.

56. Tunc discipuli omnes relicto eo fugerunt.] Petrus quidem [illegible] quamuis [illegible] vers. 58. Itemque Ioannes, [illegible] cap. 18. [illegible] Itaque quod Marcus dicit, *omnes* [illegible] [illegible], vt [illegible] [illegible] [illegible] tim qui [illegible] [illegible], sed paulo post Petrum, & Ioannem [illegible], & Christum [illegible] quatum ille.

57. At Caipham.] [illegible] ; [illegible] Ioannes 18. 13. Ad Annam primum ductum fuisse scribit, atque [illegible], vt [illegible] quæ postea narrat [illegible] Annæ [illegible] care, vt primam P[illegible] tionem Christi de discipulis, & doctrina [illegible] adstantibus colaphum illi impegisse. Vnde non [illegible]

Lib. 3. de re milit. c. 2. Lib. 6.

Duodenarium numerum in scriptura pro omni.

Hebraismus

[illegible] l in magnam [illegible] auctores D. Augusti- A
[illegible] permanant ea omnia, quæ diu-
[illegible], in domo Annæ contigisse. Sed hæc sententia ex
[illegible] Euangelistis manifestissimè refutatur, qui
[illegible] testantur tres Petri negationes in
[illegible] Caiphæ Pontificis accidisse. Quin ex ipso D. Io-
[illegible] perspicuum est. Nam primam etiam negationé
[illegible] domo Pontificis factam esse narrat, cum ipse, qui
[illegible] notus erat, Petrum introduxisset. Annas au-
[illegible] Pontifex, sed socer Caiphæ, qui erat Pō-
[illegible] us, vt idem scribit Ioannes. Nam quod
[illegible] Ioannem Baptistam sub principibus sa-
[illegible] Anna, & Caipha cœpisse pœnitentiam præ-
[illegible] ita intelligendum est, quasi eodem anno
[illegible] Annas, & Caiphas Pontifices fuerint, non e- B
[illegible] Pontifex; sed quia præcedenti anno
[illegible] fuerat, vt Iosephus auctor est, & vtro-
[illegible] Ioannes pœnitentiam prædicauit, dicitur
[illegible] Anna, & Caipha prædicasse. Sed D.
[illegible] auctores [illegible], quòd tacitam, & ob-
[illegible] Ioannis transitio [illegible] non animaduerterūt.
[illegible] significat ab Anna ad Caipham traductum
[illegible] itum, vt non nisi attentus lector obseruare
[illegible] *adduxerunt*, inquit, ver. 13. 14. 15. *eum ad Annam*
[illegible] *enim socer Caiphæ, qui erat Pontifex anni illi-*
[illegible] *Caiphas, qui consilium dederat Iudæis, quia*
[illegible] *hominem mori pro populo. Sequebatur autem*
[illegible] *Petrus, & alius discipulus. Discipulus autem ille*
[illegible] *Pontifici, & introiuit cum Iesu in atrium Pontifi-*
[illegible] Non [illegible] apertè ab Anna ad Caipham Christum C
[illegible], sed satis, superque significat, cùm dicit
[illegible] ad Annam primùm; indicat enim dein-
[illegible] Caipham, & cùm dicit discipulum [illegible],
[illegible] notus erat, ingressum cum Christo in a-
[illegible], cùm paulo antè dixisset Caipham fu-
[illegible] Cùm ergo addit se introduxisse Pe-
[illegible] Pontificis, ibique ab ancilla ostiaria
[illegible] ex discipulis Christi esset, negauisse,
[illegible] relinquit, quin & Petri negationes
[illegible] quæ deinceps scribit, in domo Cai-
[illegible] facta fuerint. Illud etiam magis hos au-
[illegible] m impulit, quòd Ioannes post multa
[illegible] *eum Annas ligatum ad Caipham Pon-* D
[illegible] post primam Petri negationem, & alia,
[illegible] narrauerat, Annas ad Caipham ligatum
[illegible], qui ea verba transposita esse putent,
[illegible] nota; debere enim esse post versum 13.
[illegible] *eum ad Annam primum, erat enim socer Cai-*
[illegible] *ex anni illius*, vt statim sequatur, *&*
[illegible] *ligatum ad Caipham*. Et quidem oratio,
[illegible] c ratione rectissimè cohæret, & Cyrillus
[illegible] Si hæc correctio non placet, dicendū
[illegible] Ioannem posteà, cum in narranda prima
[illegible] e occupatus fuisset, antequàm apertè
[illegible] ab Anna ad Caipham missum fuisse
[illegible] post [illegible] quod prætermiserat, resum-
[illegible] [illegible] E
[illegible], *miserat autem eum Annas ligatum ad*
[illegible] Sed illud prius [illegible] probatur. Cur er-
[illegible] duxerunt [illegible] Pontifex non erat?
[illegible] te [illegible], quia erat socer Cai-
[illegible], vt probabile [illegible] Caiphas p[illegible]
[illegible] r, & est vero simile Annæ domum in
[illegible]

[illegible] *autem sacerdotum.*] Græcè additur [illegible]
[illegible] ore.

[illegible] *ant.*] [illegible] *& non inuenerunt*, & qui-
[illegible] fallis testibus non inuene-
[illegible] pe[illegible]iem noster interpres, aut non le-
git, aut exprimendam non putauit. habet tamen ali-
quam vim. Quid autem testibus opus erat, cùm vel-
lent siue iure, siue iniuria Christum damnare? vole-
bant flagitio suo iuris speciem obtendere.

6. *Possum destruere templum Dei.*] Cur hi duo falsi
vocantur testes, cum verum testimonium dixisse vi-
deantur? Dixerat enim Christus se posse solutum te-
plum tribus diebus reædificare Io. 2. 19. Rectè Orige-
nes, Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Theophyla-
ctus, & Euthymius respondent, propterea falsos ap-
pellati, quia, quod Christus dixerat, & malo animo, &
diuerso sensu, & aliis verbis recitarunt. Christus non
fuerat locutus de templo illo secundo Salomonis, sed
de corpore suo, vt continuò Ioan. explicauit, nec dixe-
rat, *possum destruere templum Dei*, etiamsi poterat, sed di-
xerat, *Soluite templum hoc*, id est soluetis, aut si solueri-
tis, *& ego in tribus diebus excitabo illud*, Hebraismus Ma-
gis etiam apud Marcum 14. 58. verba mutant, *nos audi-
uimus eum dicentem, ego dissoluam templum hoc manu fa-
ctū, & post triduum aliud non manu factum ædificabo*. Mat-
thæus dicit hos falsos testes, qui hoc testificati sunt,
duos fuisse. Alij Euangelistæ numerum non exprimūt.
Duo autem propterea fuerunt, qui manu facti e ant,
id est à principibus sacerdotum, & senioribus suborna-
ti. Subornarūt autem duos, quia lex erat, *In ore duorum,
vel trium testium stabit omne verbum*. Deut. 17. 6. & 19. 15.
Sicut aduersus Stephanum in simili causa alios duos
falsos testes summiserunt. Act. 6. 13. Addit Marcus, *&
non erat conueniens testimonium illorum*, καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση
ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν. At nec sic quidem eorum testimo-
nium æquum erat, aut æquale, quod quidam inter-
pretantur ipsos inter se testes non conuenisse, sicut vi-
detur noster interpres intellexisse, sed verba Græca a-
lium sensum præ se ferunt, & nec sic quidem eorum
testimonium æquale erat, id est sufficiens ad damnan-
dum Christum. Hanc enim vim habet illud, & nec sic
quidem id est, quamuis affirmarent se audiuisse Chri-
stum dicentem, *Ego dissoluam templum hoc manufactum,
& post triduum aliud non manufactum ædificabo*, non iu-
dicasse Pontifices posse propterea Christum ad mor-
tem condemnari. Nam testes quidem inter se rectè
conueniebant, cum eadem vterque verba, & eodem
sensu recitaret. Cur ergo, dicet aliquis, Stephanus non
de alio conuictus crimine lapidatus est? Act. 6. 14. quia
duo falsi testes dixerunt, *audiuimus eum dicentem, quoni-
am Iesus Nazarenus hic destruet locum istum*. Respondeo
multa in illis verbis, quæ duo illi falsi testes ex Stepha-
no se audiuisse mentiti sunt, cōtineri. Iesum enim De-
um esse confitebatur, quod Iudæis blasphemiæ erat,
& iubebantur blasphemi lapidibus obrui Leuit. 24. 16.
Ibi præterea addebant testes dixisse eum, *& mutabit
traditiones, quas tradidit nobis Moyses*.

62. *Et surgens Princeps sacerdotum.*] Nō debebat iudex
surgere, sed sedere sed non loqui, tanquam iudex
in tribunali sedens, sed tanquam sacerdos in synago-
ga, vbi quisquis aut loquebatur, aut legebat, solebat
surgere, vt apparet Lucæ 4. 16.

Nihil respondes.] Quid opus responsione erat, cum
testimonium, quod contra Christū afferebatur, ne i-
psorum quidem sacerdotum iudicio, vt Marcus signi-
ficat, sufficiens esse videretur? Loquitur ex affectu ma-
lus iudex, & Christi silentium, ex quo debuit testimo-
nij colligere vanitatem, in culpæ argumentum trahit,
quasi Christus ideò taceret, quòd sibi malè esset con-
scius, & quod sibi ipsi leue testimonium esse videba-
tur, acri interrogatione exaggerat, quasi dicat, nihilne
respondes, cùm tam magna tibi crimina obiiciantur?

63. *Adiuro te per Deum viuum.*] ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ θεοῦ τοῦ
ζῶντος, quod propriè significat Dei nomine, & qua-
si mandato aliquem aut ad loquendum, aut ad facien-

lum ob ti ngere; frequens eius rei apud Iudæos vsus erat, vt ex sacris literis intelligimus.

Si tu es Christus filius Dei.] Quemadmodum vulgò docere soles, quemadmodum te nonnunquam appellas, ea enim de causa aliàs voluerant Iudæi Christum lapidare, quòd se filium Dei esse significasset Ioannis 10.31. Non agebatur de ea re, sed eo consilio Pontifex Christum interrogat, an filius Dei sit, quia tunc omnem occasionem quæreret eum condemnandi, soleretque Christus docere se filium esse Dei. Crediderat eum in iudicio interrogatum non esse negaturum, & non posse meliorem reperiri causam, vt ad mortem damnaretur, quàm si conuinceretur aliquando blasphemasse. Erat autem eorum iudicio magna blasphemia, siquis se Dei filium appellasset, quia non poterat naturalis Dei filius esse, quin Deus esset. Itaq; Iudæorum etiam iudicio Arianorum error confutatur. Lucas 22.66. narrat hæc ipsa accidisse facto iam die; *Et vt factus*, inquit, *est dies, conuenerunt seniores plebis, & principes sacerdotum, & Scribæ, & duxerunt illum in consilium suum dicentes, Si tu es Christus, dic nobis.* Quapropter sunt, qui putent diuersam esse historiam, bisque Christum de hac re interrogatum primùm à Pontifice ante mediam noctē, cum primùm ad illum ductus est, deinde à toto concilio facto iam die, cùm priùs non satis apertè respondisse videretur, sed tantum, *tu dixisti*. Augustino libro 3. de consensu Euangel. cap. 7. magis assentior, qui eandem historiam esse dicit. Quis enim credat postea iterum de eadem re interrogatum fuisse Christum, cùm ante tam disertè respondisset, *Tu dixisti*, & vt Marcus ait, etiam clarius, *Ego sum*: & Pontifex tam bene intellexerit, vt sciderit vestimenta sua, ac dixerit, *Quid adhuc egemus testibus? Ecce nunc audistis blasphemiam*: Ergo quia Matthæus tempus non notauit, Lucas notauit, cùm factus esset dies, credendum est Matth. factum illud per anticipationem narrauisse, idque non sine causa, quia cœperat Christi examinationes in Iudæorum concilio exponere, & ea interrogatio vna examinatio fuit, vt deinde continua etiam oratione tres Petri negationes exponeret. Quòd autem Matthæus à Pontifice, Lucas ab omnibus interrogatum fuisse dicit *Dic nobis, si tu es Christus*, & Matthæus adiuratum, quod non dicit Lucas, leue est; nam vel Pontifex primùm, deinde omnes, qui in concilio erant Christum interrogarunt, vel quia Pontifex omnium nomine interrogabat, Lucas à toto concilio interrogatum fuisse dicit. Adiurationem autem silentio præteriit, vt solent Euangelistæ multa præterire.

64. *Tu dixisti.*] Hanc phrasim supra explicauimus vers. 25 eademque cap. sequenti vers. 11. coram Pilato Christus vsus est. Marcus cap. 14. 62. clarius scribit respondisse Christum *Ego sum*, quia sensus idem est; vnde intelligitur non significari, quod August. putat, *Tu dixisti*, id est, non ego, quasi non affirmet se Christum esse. Lucas capit. 22.67. aliter Christum respondisse ait, *Si vobis dixero, non credetis mihi; si autem & interrogauero, non respondebitis mihi, neque dimittetis.* Verosimile igitur est Christum bis esse de eo interrogatum, idque primùm simpliciter, & sine adiuratione, & tunc respondisse, quod Lucas ait, *si dixero vobis non credetis*. Deinde adiuratum à Pontifice, atque tunc respondisse, quod Matthæus, & Marcus scribunt *Tu dixisti, ego sum, aut, quia ego sum*, Hebraica phrasi. Vtrunque enim dixisse credibile est. Respondet autem non solùm quantum interrogatur, sed plus etiam quàm interrogatur, quia de summo rei capite agebatur, an ipse esset Christus filius Dei, quod nullo modo conueniebat eo loco aut negare, aut dissimulare, sed liberè potiùs profiteri, cùm ea de causa in hunc mundum venisset, vt tanquā filius Dei pro filiis Adami moreretur. Addit ergo, *Ve-*

A *rumtamen dico vobis, amodo videbitis filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli.* Illud *veruntamen*, non habet apud Matthæum, quo respondeat, & pro suo officio adueršetur, cum aduersatiua vt vocant particula sit. Itaque videtur mihi deesse aliquid verbis, quæ non expressit Euangelista, sed intelligenda reliquit, expressit autem Lucas. *Si dixero vobis, non credetis mihi. Veruntamen amodo videbitis filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli*, quasi dicat, quid opus est, vt vobis respondeam, cùm credituri non sitis? Melius est, vt rebus quàm vt verbis fidem vobis faciam; veniet ergo tempus, quo tempore filium hominis videatis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli, vt quod nolitis credere cogamini, quod nunc mihi dicenti non

B creditis. sicut alio loco dixit, *si mihi non creditis, saltem opera ipsa credite* Ioan 14.10 11. Solet enim Christus incredulos Iudæos ad resurrectionem suam, & ad diem iudicij mittere, vt supra c.12.39. & c.16.4 *Generatio praua, & adultera signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ Prophetæ.* & Apoc. 1.7. *Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt. Et plangent se super eum omnes tribus terræ.* Quod autem dicit *amodo*, Græcè, ἀπ' ἄρτι, non significat statim post illud tempus, quo loquebatur, eos visuros filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei. Loquitur enim de die iudicij, quo die in nubibus cœli venturus est supra c.19. 28. & c.24.30. sed significat Iudæos non esse visuros sed

C ab eo tempore, id est à morte sua, donec videant eum sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli, quasi per negationē dicat, deinceps non videbitis me habitu rei, vt nunc videtis, sed habitu filij Dei sedentem à dextris virtutis Dei, & venientē in nubibus cœli. Tacitè igitur primo aduentui secundū opponit. Atque modo à dextris virtutis Dei sedentē visuri erant, qui Deū ipsum visuri non erant, neque visuri erant Christū tanta cū maiestate venientē, vt facilè intelligerent eū in meliore, vt ita dicā, diuinitatis parte locatū esse, hoc est, sedere à dextris virtutis Dei, maximē diuinitatē ostēdere. A dextris aut virtutis Dei, Hebraismus est, pro ad potētē dextera Dei. Quomodo sit in nubib. cœli venturus sit c.19.28 & c.24.30 docuimus.

D 65. *Scidit vestimenta sua.*] Multarum gentium consuetudo fuit in luctu, & indignatione vestem discindere, vt etiam ex Homero, & Virgilio manifestum est. Iudæi autem duabus potissimum in rebus vestimenta scindebant; in luctu, vt Gen. 37.29 34. & 44.13. & Num. 14.6. & Iudicum 11.35. & 1. Regum 4.12 & 2 Reg 1.11. & 13.19. Deinde cum aliquam contra Deum blasphemiam audiebant, sicut 4. Regum 19.1. ex Ezechias auditis blasphemiis, quas legati Sennacherib contra Deum iactauerant, vestimenta scidisse dicitur. & Thalmudistæ tradunt, vt nonnulli adnotauerunt, in lib. de Magistratib. tractatu de quadruplici morte Iudęorum traditionem fuisse, vt audita blasphemia vestimenta scinderent. Putabant autem magnam esse blasphemiam,

E quòd Christus se filium Dei esse profiteretur, itaque clamat Pontifex *blasphemauit* [illegible] & impiè aduersus Deum locutus est; [illegible] Hebraicum verbum גדף, & Græcum [illegible] propriè significat; facile autem contra [illegible] summus sacerdos, quòd iudex cùm sit [illegible] partes suscipiat, & accusatores iudicet [illegible]

66. *Reus est mortis.* [illegible] qui blasphemasset lapidare [illegible] Leuit. [illegible] propterea hoc loco reum mortis esse dicunt, [illegible] cum filium Dei appellasset, voluerunt lapidare [illegible]

67. *Tunc expuerunt in faciem eius.*] Illud *Tunc* non significat tempus illud, quo Christus confessus est se filium Dei esse, & quo Iudæi clamauerunt *reus est mortis*, sed

Iudæi [illegible] scindere [illegible]

tis, sed tempus potius præcedens, aut confusè totum tempus illius noctis; constat enim ex Luca c.22.66. interrogationem illam Pontificis, & Christi responsionem factam esse lucente iam die, & hæc, quæ nunc Matthæus narrat, facta fuisse de nocte, dum Christus in domo Pontificis vinctus tenebatur, eumque Petrus negabat.

Alij autem palmas in faciem eius dederunt.] οἱ δὲ ἐῤῥάπισαν fustibus, aut bacillis ceciderunt, vel forte crepidis, quibus Iudæi plurimùm vtebantur. ῥαπὶς enim vnde verbum ῥαπίζειν ductum est, & virgam, aut fustem, & crepidam significat, & est vero simile Iudæos contumeliæ causa crepidis faciem Christi cecidisse. Marcus, & Lucas scribunt faciem priùs Christo velauisse. Ioannes autem priùs quendam ex adstantibus alapam illi impegisse, quod Pontifici respondisset, *quid me interrogas? interroga eos, qui me audierunt, quid locutus sim*; quasi parum reuerenter cum Pontifice loqueretur, *sic*, inquit, *respondes Pontifici?* Christum autem respondisse, *si malè locutus sum, testimonium perhibe de malo, si autem bene, quid me cædis?*

68. *Prophetiza nobis.*] Quia vulgò insignis Propheta habebatur cap.21.11.46. & ipse filium Dei se confessus fuerat ver. 64. per irrisionem obuelatis oculis eum cædentes interrogant, *Prophetiza nobis, quis est, qui te percussit?* sicut, cum in cruce penderet, dicebant, *si rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credimus ei* c.27.42.

69. *Petrus verò sedebat foris in atrio.*] Quomodo Petrus in atrium Pontificis ingressus fuerit, c.18.16. Ioan. exponit, *Petrus*, inquit, *stabat ad ostium foris; exiuit ergo discipulus alius, qui erat notus Pontifici, & dixit ostiariæ, & introduxit Petrum.* Matthæus tantùm dixerat ingressum fuisse vers. 58. Quomodo autem nunc dicat eum sedisse foris in atrio, difficile non est; Cùm in atrio erat, & intus erat, & foris: intus, quia intra ambitum ędium, & vltra primam ianuam; foris, quia non erat in interiori domo, sed in atrio, & sub dio, vbi præsidiarij milites, & Pontificis, sacerdotum, & seniorum famuli erant.

Et accessit ad eum vna ancilla.] Ioann. declarat ancillam ostiariam fuisse, quæ ostium illi aperuerat. Lucas verò ait ad ignem tunc sedisse, idemque ait Marcus; erat enim ignis accensus in atrio, vt in præsidiis militaribus esse solet, vt omnes circunstare possent, & calefieri. Itaque ex Euangelistarum collatione colligitur Petrum à Ioanne in atrium Pontificis introductum, & ab ancilla, quæ ostium illi aperuerat, recognitum ad ignem, qui in atrio erat, cum aliis accessisse; ancillam verò primùm tacuisse, quia fortasse non satis certa erat, an bene Petrum cognouisset; cùm autem sæpè in eum intuita esset, meliusque agnouisset, accessisse ad eum ad ignem sedentem, dixisseque, *Et tu cum Iesu Galilæo eras.* Vocat Iesum Galilæum ignominiæ causa, sicut qui iniquo erga eum erant animo solebant appellare, & quia, cùm in Galilæa plurimum versaretur, Galilæus fortasse esse credebatur, & quia omnes fere eius discipuli Galilæi erant, vt Ioan.7.41. Sic Iulianus Apostata, & Christum, & Christianos omnes Galilęos appellabat, vt lib.3. hist. Eccl. cap.12. auctor est Socrates. Ioannes cap.18.17. non scribit ancillam dixisse Petro, *Et tu cum Iesu Galilæo eras*; sed interrogasse eum, *Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius?* Lucas verò 22.56. *Quem cùm vidisset ancilla quædam sedentem ad lumen & eum fuisset intuita, dixit, & hic cum illo erat.* Itaque credendum est omnia hæc ancillam illam dixisse; primũ dixisse Petro, quasi dubitando, *Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius?* vt ait Ioan. Deinde affirmando eidem dixisse, *Et tu cum Iesu Galilæo eras*, vt ait Matth. Postremò ad circumstantes conuersam dixisse, & hic cum illo erat, vt ait Lucas.

70. *At ille negauit coram omnibus dicens, nescio, quid dicis.*] Quod coram omnibus Euangelista Petrum negasse dicit, aut ideò fecit, vt circumstantiam declaret, qua crimen augetur, aut vt historiæ fidem faciat, ne Apostolorum principem falsò accusare videatur, quasi omnes, qui aderant, pro testibus adducens. Quòd autem dicit Petrus, *nescio, quid dicis*, securæ negationis emphasim habet, quasi dicat, non solũ non sum, quem me esse dicis, sed tantùm absum, vt sim, vt ne intelligã quidem, quid dicas; sic enim solemus respondere, cũ ab eo crimine, quod nobis obiicitur, longissimè nos abesse significamus, non intelligo, quid dicas, nescio, quid dicis. Ioannes scribit Petrum respondisse, *nõ sum*, Lucas, *non noui illum:* Marcus, *neque scio, neque noui, quid dicas* οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἐπίσταμαι, τί σὺ λέγεις, neque noui eum, neq; scio, quid tu dicas. Credibile est hæc omnia exaggerandi causa Petrum dixisse. Primùm simpliciter, *non sum*, vt ait Ioannes, cum ancilla quasi dubitando interrogauisset, *Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius?* vt idem Ioannes scribit. Deinde cum ancilla instaret, & diceret affirmanter, quod Matthæus ait, *& tu cũ Iesu Galilæo eras*, Petrum respondisse, *neq; noui illum, neque scio, quid dicas*, vt Mat. Marcus. & Lucas scribunt.

71. *Egrediente autem illo ianuam.*] ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα. Egressum autem eum in vestibulum, Marcus ait, *& exijt foras ante atrium, & gallus cantauit*, quod ad sententiam idem est; nam vestibulum ante atrium erat, sicut in amplis ædibus esse solet, & notauit Marcus gallum statim cantasse, quia solus dixerat, *antequam gallus vocem bis dederit; ter me negaturus es*; vnde colligitur circiter mediam fuisse noctem; eo enim tẽpore galli primùm cantare solent. Ioannes verò hanc secundam Petri negationem factam fuisse dicit, cùm Petrus ad ignem calefaceret se. Vnde colligimus Petrum, simulatque Christum primùm negauisset, quia fortasse à circumstantibus vexabatur, quasi Christi discipulus esset, aut qua alia causa ab atrio in vestibulum exiisse, deinde, vt rem dissimularet, ne fuga, quod sibi obiiciebatur, confiteri videretur, ad ignem rediisse, & vt ait Lucas *post pusillum*, id est, non longo interiecto temporis spacio, iterum negauisse. Illud autem *pusillum* quod Lucas ait, necesse est tres, vt minimùm horas intelligamus, quia idem Lucas scribit inter secundam, & tertiam negationem spacium fuisse quasi horæ vnius, & omnes Euangelistæ dicunt statim post tertiam negationem gallum cantasse; vnde colligimus tertiam negationem factam fuisse circiter horam quartam matutinam, id est paulo ante auroram, quo tempore gallus cantare solet. Erat enim æquinoctium, quare à media nocte, quo tempore Petrus primum negauerat, vsque ad ortum solis sex fuerunt horæ; itaque secundum galli cantum vero simile est incidisse in horam quartam matutinam, & cum inter secundam, & tertiam negationem fuerit vna hora, sequitur secũdam negationem accidisse circiter horam tertiam, ac proinde tres ferè horas inter primam, & secundam negationem intercessisse. Ex Ioanne etiam colligimus quomodo participium ἐξελθόντα, quo Mat. vtitur, interpretari debeamus, nimirum postquàm exiisset, vt subintelligatur, quod ait Ioannes, & ad ignem rediisset. Cùm enim exiret in vestibulum, vidit eum alia ancilla, & recognouit; sicut cum in atrium ingrederetur, ostiaria viderat, atque cognouerat. Ea ergo ancilla, quæ exeuntem viderat, cùm iam Petrus ad ignem rediisset, accessit, & dixit ijs, qui ibi erant, *& hic erat cum Iesu Nazareno*, vt ait Math. Lucas non dicit ancillam fuisse, sed potiùs indicat fuisse virum, *& post pusillum*, inquit, *alius videns eum dixit, & tu de illis es.* Marcus verò ita loquitur, quasi eandem ancillam, quæ ante Petrum interrogauerat, fuisse indicet,

καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν πάλιν ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστηκόσιν *rursum autem cùm vidisset eum ancilla cœpit dicere circumstantibus* Ioannes autem scribit multos fuisse, qui in hac secunda negatione Petrum interrogarunt, *Dixerunt ergo ei, nunquid & tu ex discipulis eius es?* quas Euangelistarum sententias, cùm conciliare non possent quidam in eum errorem (sic enim audacter appello) inducti sunt, vt Petrum sæpiùs, quàm ter Christum negasse dicerent & nonnulli quidem septies. Satius erat ignorantiam confiteri suam, quàm & Petro, & quatuor Euangelistis, & Christo etiam ipsi facere iniuriam. Nam & Christus non quater, non quinquies, non septies, sed ter tantùm Petrum negaturum prædixerat, dicturus vtique negaturum sæpiùs, si sæpiùs fuisset negaturus; cùm, vt eo loco docuimus, maximè voluerit Petro inconstantiam, & metum exaggerare; propterea enim dixit, vt Marcus scribit c. 14. v. 30. *priusquam gallus vocem bis dederit, ter me es negaturus*; & omnes Euangelistæ tres Petri negationes exposuerunt, plures nemo; quod mirandum profectò esset, si sæpiùs quàm ter Petrus negauisset. Rursus omnes Euangelistæ notauerunt post tertiam negationem gallum cantasse & quasi negandi finem fecisse. Petrum enim galli admonitum voce verba Domini recordatum, & culpam suam, cum foras exisset, lacrymis abluisse; & Petri crimen augere nostrum non est; hæretici, vt solent, augent, qui & Petro, & eius successoribus infenso animo sunt. Magis miror tam leuibus coniecturis in re tam graui, & contra Euangelistarum, & contra Christi testimonium hos auctores à recepta omnibus sæculis, per totam Ecclesiam sententia discessisse; prima est, quòd Ioannes primam negationem in domo Annæ contigisse scribere videatur; alij autem Euangelistæ tres præterea negationes in domo Caiphæ factas fuisse narrent. Iam enim docuimus vers. 57. negationem illam primam, de qua Ioann. scribit, & cætera quæ eodem loco narrat, non in Annæ, sed in Caiphæ domo accidisse. Secunda, quòd Marcus videatur scribere Petrum ab eadem rursus ancilla interrogatum, iterum negauisse, vt paulo ante indicauimus; quod si ita est, cum Matthæus apertè dicat aliam ancillam fuisse, diuersæ fuerunt negationes. Sed Marcus non dicit eandem ancillam fuisse, nec verò significat; nam cùm dicit ἡ παιδίσκη, articulus ille ἡ non sumitur relatiuè, quasi ad ancillam ostiariam, de qua ante locutus fuerat, referatur; & cùm dicit πάλιν *iterum*, non significat ab eadem iterum ancilla interrogatum fuisse Petrum, sed ab ancilla quadam, scilicet alia iterum interrogatum, sicut ab altera priùs interrogatus fuerat, quemadmodum disertis verbis Matthæus scribit. Tertia verò coniectura nihilo firmior est, quòd Lucas videatur dicere non ab ancilla, sed à viro quopiam Petrum interrogatum negauisse: cùm enim dicit, *alius videns eum dixit, & tu de illis es*, non significat distinctè fuisse virum, sed fuisse alium hominem, sicut Petrus vocat vers. sequenti; *homo, nescio, quid dicis*; cùm ergo Lucas aut nesciret, aut exprimere nollet, vtrum vir, an fœmina fuisset, qui Petrum secundò interrogasset, dixit communiter alium quendam interrogasse, nimirum ἄνθρωπον hominem, qui & de viro, & de fœmina communiter dicitur. Virùm autem vir, an fœmina fuerit, ex Matthæo, & Marco colligendum erat, qui nominatim dicunt ancillam quandam fuisse. Quarta eorum coniectura est, quam superius attigimus, quòd Ioannes secundam Petri negationem exponens à multis interrogatum fuisse dicat, num & ipse ex discipulis Christi esset. Itaque cum præter tres illas negationes quas Matthæus explicauit, quatuor alias apud alios Euangelistas sibi reperire videantur, vnam apud Ioannem in domo Annæ, alteram apud eundem Ioannem, cùm Petrus à multis interrogaretur, tertiam apud Marcum, cum ab eadem interrogaretur ancilla, quartam apud Lucam, cum à viro quodam, septem fuisse colligunt. Alias tres refutauimus, superest illa, quam ex Ioanne secundo loco colligunt, quæ multo minori negotio refutari potest. Primùm Ioannes non dicit multos fuisse, qui Petrum interrogarunt; tantùm dicit, εἶπον οὖν αὐτῷ, *dixerunt ergo ei* id est, dictum est ei; Hebraismus enim est, quo solent Hebræi verbum impersonale passiuum per tertiam personalem pluralem exprimere sine supposito, vt amant, id est amatur, quod quamuis ab vno tantùm fiat, verum est, sicut in quibusdam verbis Latini etiam faciunt, *perhibent, ferunt, dicunt*, pro perhibetur, fertur, dicitur. Ergo quamuis vna tantum ancilla Petro dixisset, *nunquid & tu ex discipulis eius es?* verè potuit Ioannes scribere, *dixerunt ergo ei*. Deinde credibile est primùm ancillam cœpisse dicere, *Nunquid & tu ex discipulis eius es?* deinde eos qui aderant, sermonem prosequutos, sed non propterea putandum est diuersas fuisse negationes.

Contra eos, qui asserunt Petrum sæpius Christum negasse, quàm ter.

Et hic erat cum Iesu Nazareno.] Marcus ait ancillam dixisse circumstantibus, *hic ex illis est*. Lucas verò *& tu de illis es*. Ioan. autem, *nunquid & tu ex discipulis eius es?* Omnia ancillam dixisse credendum est. Primùm, *nunquid & tu ex discipulis eius es?* vt ait Ioannes; & cùm Petrus negasset, affirmanter addidisse, *& tu de illis es*, vt ait Lucas; deinde ad eos, qui aderant, conuersam dixisse, *& hic de illis est*, vt ait Marcus; *vam cum Iesu Nazareno erat*, vt ait Matthæus.

72. *Et iterum negauit cum iuramento.*] Auget Petrus crimen. Primùm enim non iurauerat, sed negauerat: nunc & negat, & iurat. Lucas scribit dixisse, *ô homo non sum*. Ioan. autem *non sum*, quale credibile est prius simpliciter dixisse *non sum*, vt ait Ioannes, deinde cùm aut ancilla, aut ij, qui aderant, instarent, addidisse, quod ait Lucas, *ô homo, non sum*, postremò cùm adhuc vrgerent, dixisse, *non noui hominem*, vt ait Matthæus.

73. *Et post pusillum.*] Post vnius horæ spacium, vt Lucas exponit.

Accesserunt qui stabant.] Sic etiam Marcus dicit. Lucas verò, *Alius quidam affirmabat dicens, verè hic cum illo erat*. Ioann. declarat fuisse cognatum eius, cuius Petrus auriculam absciderat, qui affirmaret se Petrum in horto cum Christo vidisse. Credendum est cognato illo seruo Pontificis incipiente alios secutos fuisse.

Nam & loquela tua manifestum te facit.] Marcus, & Lucas, *Nam & Galilæus est*. Quomodo Galilæi, cùm Hebræo sermone vterentur, ex lingua cognosci potuerint Hier. his verbis exponit, *quod vnaquæque prouincia, & regio habeat proprietates suas, & vernaculum loquendi sonum vitare non possit*; sicut videmus Ephrataeos non potuisse aliorum Hebræorum more *schibboleth* pronũciare, sed pro *schibboleth* dixisse *sibboleth*, quod multis causa fuit mortis Iudicum 12. 6. & sicut in Gallia videmus, cũ omnes prouinciæ Gallicè loquantur, Aquitanos, Aruernos, Neustrios à Parisiis facillimè dignosci.

74. *Tunc cœpit detestari.*] καταναθεματίζειν execrari, quod vel ad Christum, vel ad ipsum Petrum referri potest, vt aut Christum, aut se ipsum execratus fuerit; sed quia neutrum constat, malo rem dubiam in meliorem partem interpretari, credereque Petrum seipsum execratum, id est diris, vt Latini loquuntur, deuouisse, quod species execrabilis iuramenti est; qualis illa, qua malè assueti Galli vtuntur, *Le Diable m' emporte, si ie le cognois.*

Et iurare, quia non nouisset hominem.] Creuit semper cum tentatione culpa. In prima negatione primùm dixerat *non sum*, deinde *non noui illum*, postremò *nescio, quid dicas*. In secunda adhibuit iuramentum. In tertia

execra-

execrationem, eamque vero simile est sæpè ingeminasse; hanc enim vim habere videtur verbum illud *cœpit detestari* quasi sæpè, & multis modis execratus fuerit, sicut Galli dicunt de homine, qui sæpè, & multis modis iurat, *Il à commencé à iurer.* Marcus etiam scribit Petrum execratione vsum fuisse; Lucas, & Ioannes simpliciter dicunt eum negauisse, hanc circumstantiam omittentes.

Et continuò gallus cantauit.] Lucas, *adhuc eo loquente gallus cantauit*, quæ temporis circumstantia tam diligenter expressa eò pertinet, vt appareat Christi prædictionem veram fuisse, *antequam gallus cantet, ter me negabis* vers. 34. Omnes Euangelistæ notauerunt eodem consilio eandem circumstantiam, sed Lucas magis expressit.

75. *Et recordatus est Petrus verbi Iesu.*] Mirum, cur ante recordatus non fuerit, cùm ante ad mediam noctē post primam negationem gallus cantasset; fortasse galli vocem non audiuerat, aut quia semel tantùm cantauerat, sperabat se non iterum negaturum, aut, quod omnium verissimum est, non solo galli cantu; sed multo maximè Christi respectu admonitus est, vt significat Lucas c. 22. 61. *Et conuersus Dominus respexit Petrum, & recordatus est Petrus verbi Domini.* Ita Chryso. in hunc locum, & Ambrosius li. 10. comment. in Lucam, *Denique, quos Iesus respicit, plorant delictum. Negauit primò Petrus, & non fleuit, quia non respexerat Dominus. Negauit secundò, non fleuit, quia adhuc non respexerat Dominus. Negauit tertiò, & respexit Iesus, & ille amarissimè fleuit.* Et Leo ser. 3. de passione Domini, *Respexit ergo Dominus Petrum, & inter calumnias sacerdotum, inter falsitates testiū, inter cadentium, & conspuentium iniurias constitutus illis turbatum discipulum conuenit oculis, quibus eum præuiderat esse turbandum, & in illis conuersa est veritatis inspectio, vbi erat cordis facienda correctio, quasi quædam illi vox Domini insonaret, ac diceret, Quid habes Petre? quid in tuam conscientiam recedis? ad me conuertere, in me confide, me sequere, mea passionis hoc tempus est, nondum tui venit hora supplicij. Quid metuis, quod etiam ipse superabis? Non te confundat infirmitas, quam recepi; ego de tuo fui trepidus; tu de meo esto securus.* Tria in his Petri negationibus obseruāda sunt. Primùm, non contigisse post ea omnia, quæ Matthæus narrauit, antequā de illis dicere aggrederetur, cum vna pars eorum, quæ ante dixit, acciderit orto iam die, vt quòd Christus à Pontifice rogatus fuerit, vtrum ipse esset Christus, vt constat ex Luca 22. 66. cùm manifestum sit tres Petri negationes diuersissimis eius noctis horis accidisse; Matthæus ergo, & Marcus, quia narrare cœperant, quæ erga Christum ea nocte facta fuerant, eam totam historiam priùs absoluere voluerunt, quàm Petri negationes inciperent recitare, ideoque negationes Petri simul vltimo loco posuerunt. Lucas è diuerso, quia de prima Petri negatione dicere cœperat, omnes simul explicare voluit, priusquā narraret, quæ Christo facta essent; solus Ioannes negationes Petri cum historia Christi permiscuit. Secundo loco cauendus vulgaris error est eorum, qui putant fidem Petrum perdidisse; nec enim fidem perdidit, sed negauit, quod aliud esse Theologi dicunt, quemadmodum & Prudentius ait in libro Cathemerin.

Petrus fidem non perdidit, cum Christum negauit.

Hymno 1.

Fleuit negator denique
Ex ore prolapsum nefas,
Cum mens maneret innocens,
Animusq; seruaret fidem.

Tertio loco altera huic opposita sententia fugienda est, multos licet; & bonos auctores habeat, Petrum, cùm Christum negauit, aut non peccasse, aut certe mentitum non fuisse, sed salua veritate ambiguè locutum, vt Hilarius & Ambrosius scribunt. Nec enim, inquiunt, mentiebatur, qui eum hominem se nosse negabat; quem Deum cognoscebat.

Petrus verè & cum mēdacio Christum negauit.

Quos, vt opinor, auctores his verbis Hieronymus notat, *Scio, quosdam pio affectu erga Apostolum Petrum locum hunc ita interpretatos, vt dicerent Petrum non Deum negasse, sed hominem, & esse sensum nescio hominem, quia scio Deum. Hoc quàm friuolum sit, prudens lector intelligit; sic defendunt Apostolum, vt Deum mendacij reum faciant. Si enim iste non negauit, ergo mentitus Dominus, qui dixerat, Amen dico tibi, quia hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis. Cerne, quid dicat, me negabis, non hominem.* Quanquam possumus Hilarium, & Ambrosium ab errore benigna interpretatione liberare, vt non negent & negauisse, & peccasse, & mentitum fuisse Petrum, sed tantùm ita locutum dicant, vt ex verbis eius aliquis verus sensus elici posset, quia dixerat *non noui hominem*, quod interpretari possemus, non noui tanquam solum hominem, sed tanquam Deum.

Excusantur Hilarius, & Ambrosius circa Petri negationem.

Et egressus foras fleuit amarè.] Non potuit, vt aiunt Hieronym. & Beda in atrio Pontificis agere pœnitentiam, foras illi egrediendum fuit. Fecisset constantiùs, & fortiùs, si quo loco peccauerat, eodem pœnitentiam egisset, & coram quibus Christum se nosse negauerat, coram eisdem confessus fuisset; vt negationis damnum repararet. Sed ita natura comparatum est, vt ibi pudeat agere pœnitentiam, vbi peccare non puduit. Quanquam Petrus non tam infirmitate fortasse, quàm Christi verecundia egressus est foras, quòd eius conspectum, quem negauerat, sustinere non posset. Quacunq; tandem ratione egressus sit, magnum pœnitentiæ præbuit exemplum, rectéque de illo libro 10. comment. in Lucam scribit Ambros. *Etiam lapsus sanctorum vtilis est. Nihil mihi nocuit, quòd negauit Petrus; profuit, quòd emendauit. Didici cauere colloquia perfidorum. Petrus inter Iudæos negauit. Salomon contubernio Gentili deceptus errauit. Fleuit igitur amarè Petrus, vt lachrymis culpam ablueret*, &, vt Clemens Romanus scripsit, tam altè in eius animo eius delicti dolor sedit, vt toto vitæ suæ tempore, quotes gallum cantantem audiret, procidēs in genua lachrymas funderet, & peccati sui peteret veniam. Tenere non possum me, quin insignem nouorum hæreticorum impudentiam traducam, qui, vt probent nullam in nobis esse pro peccatis satisfactionem, Ambrosij in 22. cap. Lucæ verba proferunt, *Lachrymas eius lego, satisfactionem non lego*; quod testimonium ne Caluinum quidem, qui omnium doctissimus videri voluit, citare puduit. Recitabo totum Ambrosij locum, vt istorum impudentiam, & malignitatem lector perspiciat. *Petrus*, inquit, *doluit, & fleuit, quia errauit, vt homo. Non inuenio, quid dixerit, inuenio, quod fleuit; lachrymas eius lego, satisfactionem non lego, sed quod defendi non potest, ablui potest. Lauant lachrymæ delictum, quod voce pudor est confiteri, & veniæ fletus consulunt, & verecundæ lachrymæ sine horrore culpam loquuntur; lachrymæ crimen sine offensione verecundiæ confitentur, lachrymæ veniam non postulant, sed merentur. Inueni, cur tacuit Petrus, ne tam citò veniæ petitio plus offenderet. Ante flendum est, quàm petendum. Bonæ lachrymæ, quæ lauant culpam.* Quibus verbis clariùs potuit Ambrosius dicere Petrum pro peccato satisfecisse, quàm, *lauant lachrymæ delictum?* quàm, *lacrymæ veniam non postulant, sed merentur?* quàm, *bonæ lachrymæ, quæ lauant culpam?* Ergo cùm dicit *lachrymas eius lego, satisfactionem non lego*; satisfactionem excusationem, & purgationem appellat; &, vt vulgò loquuntur, sui ipsius iustificationem. Significat igitur Petrum non excusasse culpam, sed fleuisse. Hoc est, quod ait, *Non inuenio, quid dixerit, inuenio quod fleuerit.* Sed isti boni Theologi, qui aut nihil, aut solam Grammaticam sciunt, ne Grammaticam quidem apud Diuum Ambrosium intellexerunt.

Petri pœnitentia ob Christi negationem.

Explicatur locus Ambrosij vulgo ab hæreticis corruptè citatus contra satisfactionem.

CAPVT XXVII.

1. MANE autem facto, consilium inierunt omnes principes sacerdotum, & seniores populi ad-
Mar. 15. a. 16. uersus Iesum, vt eum morti traderent. 2. Et vinctum adduxerunt eum, & tradiderunt Pon-
tio Pilato præsidi. 3. Tunc videns Iudas, qui eum tradidit, quòd damnatus esset; pœnitentia
Luc. 23. a. 1. Ioan 18. c. 28. ductus, retulit triginta argenteos principibus sacerdotum, & senioribus, 4. dicens: Peccaui,
tradens sanguinem iustum. At illi dixerunt: Quid ad nos? tu videris 5. Et proiectis argenteis
Act 1. a. 18. in templo, recessit: & abiens laqueo se suspendit. 6. Principes autem sacerdotum, acceptis argenteis, dixerunt: Nō
Act 1. c. 19. licet eos mittere in corbanam: quia pretium sanguinis est. 7. Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli,
Zach. 11. c. 12. in sepulturam peregrinorum. 8. Propter hoc vocatus est ager ille, Haceldama, hoc est, ager sanguinis, vsque in ho-
diernum diem 9. Tunc impletum est quod dictum est per Ieremiam prophetam, dicentem: Et acceperunt trigin-
Mar. 15. a. 2. Luc. 23. a. 3. ta argenteos pretium appretiati, quem appretiauerunt à filijs Israel: 10. & dederunt eos in agrum figuli, sicut con-
Ioan. 18. f. 28 stituit mihi Dominus. 11. Iesus autem stetit ante præsidem, & interrogauit eum præses, dicens: Tu es Rex Iu-
dæorum? Dicit illi Iesus: Tu dicis. 12. Et cum accusaretur à principibus sacerdotum, & senioribus, nihil respondit.
13. Tunc dicit illi Pilatus: Non audis, quanta aduersum te dicunt testimonia? 14 Et non respondit ei ad vllum
verbum, ita vt miraretur præses vehementer. 15. Per diem autem solemnem consueuerat præses populo dimitte-
re vnum vinctum, quem voluissent. 16. habebat autem tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barabbas. 17.
Congregatis ergo illis, dixit Pilatus: Quem vultis dimittam vobis: Barabbam, an Iesum qui dicitur Christus?
18. Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum. 19. Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum vxor
Mar. 15 b. 11 Luc. 23. b. 18. eius, dicens: Nihil tibi, & iusto illi, multa enim passa sum hodie per visum propter eum. 20. Principes autem sa-
cerdotum, & seniores persuaserunt populis vt peterent Barabbam, Iesum verò perderent. 21. Respondens autem
Ioan. 18 g. 41. præses, ait illis: Quem vultis vobis de duobus dimitti? At illi dixerunt: Barabbam. 22. Dicit illis Pilatus: Quid
Act. 3. b. 14. igitur faciam de Iesu, qui dicitur Christus? 23. Dicunt omnes: Crucifigatur. Ait illi præses: Quid enim mali
fecit? At illi magis clamabant dicentes: Crucifigatur. 24. Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed
magis tumultus fieret: accepta aqua, lauit manus coram populo, dicens: Innocens ego sum à sanguine iusti huius:
vos videritis. 25. Et respondens vniuersus populus, dixit: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. 26. Tunc
dimisit illis Barabbam: Iesum autem flagellatum tradidit eis vt crucifigeretur. 27. Tunc milites præsidis susci-
Mar. 15. b. 16. pientes Iesum in prætorium, congregauerunt ad eum vniuersam cohortem: 28. & exuentes eum, chlamydem
Ioan 19. d. 18. coccineam circumdederunt ei, 29. & plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput eius, & arundinem
in dextera eius. Et genu flexo ante eum, illudebant ei, dicentes: Aue Rex Iudæorum. 30. Et expuentes in
Psal. 21. d. 17. eum, acceperunt arundinem, & percutiebat caput eius. 31. Et postquam illuserunt ei: exuerunt eum chlamyde,
Mar. 15. b. 21. & induerunt eum vestimentis eius, & duxerunt eum vt crucifigerent. 32. Exeuntes autem inuenerunt ho-
minem Cyrenæum, nomine Simonem: hunc angariauerunt vt tolleret crucem eius. 33. Et venerunt in locum,
Luc. 23. d. 26. qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus. 34. Et dederunt ei vinum bibere cum felle mistum. Et cùm gu-
Io. 19. d. 17. stasset, noluit bibere. 35. Postquam autem crucifixerunt eum, diuiserunt vestimenta eius, sortem mittentes:
vt impleretur quod dictum est per Prophetam dicentem: Diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam
Mar. 15. c. 14. miserunt sortem. 36. Et sedentes seruabant eum. 37. Et imposuerunt super caput eius causam ipsius scriptam:
Luc. 23. f. 34. HIC EST IESVS REX IVDÆORVM. 38. Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones: vnus à de-
Io. 19. d. 18. xtris, & vnus à sinistris. 39. Prætereuntes autem blasphemabant eum mouentes capita sua, 40. & dicentes: Vah
Ioan 2. d. 19. Sup. 2. d. 18 qui destruis templum Dei, & in triduo illud reædificas: salua temetipsum: si filius Dei es, descende de cruce. 41.
Ps. 21. a. 9. Similiter & principes sacerdotum illudentes cum Scribis, & senioribus dicebant: 42. Alios saluos fecit, seipsum
non potest saluum facere: si Rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credimus ei: 43. confidit in Deo: liberet nunc,
si vult eum: dixit enim: Quia filius Dei sum. 44. Idipsum autem & latrones, qui crucifixi erant cum eo, imprope-
Ps. 21. a. 1. rabant ei. 45. A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super vniuersam terram vsque ad horam nonam. 46. Et
circa horā nonam clamauit Iesus voce magna, dicens: Eli, Eli, lamma sabacthani? hoc est: Deus meus, Deus meus
vt quid dereliquisti me. 47 Quidam autem illic stantes, & audientes, dicebant: Eliam vocat iste: 48. Et continuo
currens vnus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto, & imposuit arundini, & dabat ei bibere. 49. Cæteri verò
dicebant: Sine videamus an veniat Elias liberans eum. 50. Iesus autem iterum clamans voce magna, emisit spi-
2. Par. 3. d. 14. ritum. 51. Et ecce velum templi scissum est in duas partes à summo vsque deorsum, & terra mota est, & petræ scis-
sæ sunt. 52. & monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt. 53. Et exeun-
tes de monumentis post resurrectionē eius, venerunt in sanctam ciuitatē, & apparuerunt multis. 54 Centurio au-
tem, & qui cum eo erant, custodientes Iesum, viso terræ motu, & his, quæ fiebant, timuerunt valde, dicentes: Vere
Filius Dei erat iste. 55. Erant autem ibi mulieres multæ à longe, quæ secutæ erant Iesum à Galilæa, ministrantes ei:
Mar. 15. d. 42. 56. inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi, & Ioseph mater, & mater filiorū Zebedæi 57. Cùm au-
Luc. 23 g. 50. sero factū esset, venit quidā homo diues ab Arimathæa, nomine Ioseph, qui & ipse discipulus erat Iesu 58. hic ac-
cessit ad Pilatū, & petijt corpus Iesu. Tūc Pilatus iussit reddi corpus. 59. Et accepto corpore, Ioseph inuoluit illud in
Ioan. 19. e. 38. sindone mūda. 60. & posuit illud in monumēto suo nouo, quod exciderat in petra. Et aduoluit saxū magnū ad ostiū
monumēti, & abijt. 61. Erat autē ibi Maria Magdalene, & altera Maria, sedētes contra sepulchrū 62. Altera aūt
die, quæ est post Parasceuen, conuenerunt principes sacerdotum, & Pharisæi ad Pilatum, 63. dicentes: Domine re-
cordati sumus, quia seductor ille dixit adhuc viuens: Post tres dies resurgam. 64. Iube ergo custodiri sepulchrum
vsque in diem tertium: ne forte veniant discipuli eius, & furentur eum, & dicant plebi: Surrexit à mortuis: &
erit nouissimus error peior priore. 65 Ait illis Pilatus: Habetis custodiam, ite, custodite sicut scitis. 66. Illi autem
abeuntes, munierunt sepulchrum, signantes lapidem, cum custodibus.

IN CAPVT XXVII.

1 MANE *autem facto.*] Marcus *confestim mane*, Lucas, *& vt factus est dies.*

Consilium inierunt.] Lucas, *conuenerunt*. Credibile enim est primum illud concilium fuisse dissolutum. Nec enim est vero simile sacerdotes, Scribas, & seniores populi quantauis contra Christum rabie incitatos per totam noctem sine vlla requie congregatos fuisse. Itaque, quæ Matthæus supra narrauit cap. 26. versu 62. vsque ad 67. in hoc concilio matutino facta sunt, vt ex Luca manifestum est, quia quemadmodum cap. 26. 67. probauimus, eadem est apud Matthæum, & Lucam historia.

Omnes Principes sacerdotum, & seniores populi.] Marcus, & Lucas addunt. *& Scribæ*; hæc enim, vt sæpe diximus, tria hominum genera Iudæorum concilium efficiebant. Quomodo autem multi principes sacerdotum fuisse dicantur cap. 2. 4. declarauimus.

Vt eum morti traderent.] Nonne iam dixerant cap. superiore vers. 66. *Reus est mortis?* Paulò ante monuimus illa verba hoc loco, & in hoc concilio dicta fuisse, sed Matthæus per anacephalæosim dixit *concilium inierunt*, quia interposita historia de Petri negationibus intermiserat narrationem. Non erant visa falsa testimonia, quæ aduersus Christum producta fuerant, satis idonea, vt Christus morti traderetur, quemadmodum Marcus cap. 14. 56. indicauit, ideo cùm viderent diem illucescere, & nullam se habere satis sufficientem accusationem, quam ad Pilatum deferrent, cōcilium iterum vocant, vt deliberent, quid possint coram Præside Christo obiicere, quod morte dignum esse videatur, ideoque rogant an ipse sit Christus, vt cap. præcedenti vers. 63. Matth. scripsit, hoc enim Christum credebant non negaturum, & Præsidi capitale videri poterat, quia cùm omnium Iudæorum opinio esset Christum futurum regem, & populum à tyrannide liberaturum, quisquis se Christum esse dicebat, regem profitebatur, qua re nihil criminosius Romanis imperiū in Iudæos obtinentibus videri poterat.

2. *Et vinctum.*] καὶ δήσαντες αὐτὸν, & cùm eum vinxissent, vt etiam Marcus scribit c. 15. 1. Iam ante vinctus fuerat, cùm comprehenderetur, vt ait Ioannes c. 18. 12. sed aut fuerat relaxatus, cùm in domo Pontificis teneretur, vnde fugere non posse credebatur, aut tenebatur quidam ligatus, sed non manibus vinctis; cùm autem vellent eum à domo Caiphę in domum Pilati traducere, iterum vinxerunt.

Et tradiderunt Pontio Pilato Præsidi.] Quare Præsidi tradiderunt, & non ipsi occiderunt, siue iure, siue rabie, dubitari potest. Chrysost. existimat propterea Pilato tradidisse, ꝙ dies esset festus, quo die ipsis quemquam cōdemnare non licebat; sed cap. superiore ver. 2. satis probauimus non fuisse diem illum Iudæis festum. Theophylactus verò ideo Pilato traditum fuisse putat, quòd affectati regni accusaretur, quæ res ad Pilatum Romanum Præsidē spectare videbatur. Vera causa ex Ioanne colligitur c. 18. 31. vbi Iudæi dicunt sibi non licere quemquam occidere, siue omnino non licuerit, sublata illis à Romanis omni de capitalibus causis iudicandi potestate, vt omnes fere sentiunt Auctores; siue, vt nonnulli existimant, quòd non licuerit illis quemquam crucifigere; sed aut lapidare, aut strangulare, aut vrere, aut gladio iugulare, vt cap. 5. 22. docuimus; ex quo pœnarum genere crux non erat, quæ à Romanis in Iudæam fuerat introducta. Volebant autem non quoquo modo Christum occidi, sed cruce occidi, quod omnium ignominiosissimū mortis genus erat. Obiiciet aliquis Stephanum ab illis lapidatum Actorum 7. 58. quare non omnis in capita-

A libus causis potestas erepta Iudæis erat. Facile responderi potest, illud mortis genus Iudæis non fuisse prohibitum; quare & Christum ipsum aliâs voluerant lapidare Ioan. 10. 31. Si autem, quod probabilius est, omnis omnino occidendi potestas ablata illis erat, respondendum est, vt nonnulli responderunt interpretes, impetu, non iudicio factum fuisse, vt & Stephanum lapidauerint, & Christum lapidare voluerint. Porrò quomodo Pontius Pilatus Præses fuerit, ex Iosepho intelligitur. Diximus cap. 14. 1. magni Herodis regnum post eius mortem in Tetrarchias fuisse diuisum, vt ex Luca cap. 3. 1. colligitur, quarum vna Iudæa fuit, quam Archelaus magni Herodis filius annos decem, partim regis specie, partim Tetrarchæ auctoritate gubernauit. Post id tempus accusatus apud Augu- B stum Imperatorē est, quòd tria Iudæorum millia, qui in templum confugerant, ipso Paschæ die trucidasset, quodque tyrannidem in Iudæos exerceret, & sacerdotium, quibus vellet, auferret; quibus vellet, daret; itaque Viennam Galliæ vrbem relegatus est, vt Iosephus libro 17. antiquitatum, cap. 19. & libro 18. cap. 1. testatur. Sic Iudæa in prouinciam Romanorum redacta est, & per Præsides, sicut aliæ prouinciæ, cœpta gubernari. Ex quibus Pilatus sextus fuit, vt Iosephus scribit libro antiquitatum 18. ca. 4. Putat Theophyl. Pontium Pilatum vocatum fuisse, quòd ex Ponto esset nimis leui nominis coniectura; nam & apud Romanos Pontios fuisse legimus.

3. *Tunc videns Iudas, qui eum tradidit, quòd damnatus esset.*] Sunt qui interpretentur, quòd ipsemet Iudas dam- C natus esset; quasi dicat Euangelista. Tunc videns Iudas nullam sibi spem salutis superesse, retulit triginta argenteos, & desperans laqueo se suspendit. Sed hæc opinio facile ex Euangelistæ contextu refutatur, qui ita narrationem texuit, vt non obscurè indicaret hoc esse ad Christum referendum, quòd cùm eum Iudas videret damnatum esse, triginta argēteos retulit. Difficilior quæstio est, de qua Christi damnatione hoc, quod solus Matth. narrat, sit intelligendum. Sunt qui putent de damnatione per Pontiū Pilatum facta vers. 26. intelligi oportere; sed Matthæum per anticipationem ante narrauisse, quod & Iuuencus Poëta Christianus existimauit, multíque recentiores interpretes assentiuntur, quia dicitur Iudas triginta argenteos ad sacerdotes retulisse, quos cùm accipere noluissent, in D templum proiecerit. Vnde colligitur in templo tunc fuisse sacerdotes, vbi antequam Christus à Pilato condemnaretur, esse non potuerunt, cùm in accusando Christo tantopere essent occupati. Tenuis coniectura, nec enim omnes sacerdotes, sed soli principes sacerdotum, id est sacerdotalium familiarū capita Christum accusabant, vt versu 1. Euangelista significauit; itaque poterant alij omnes sacerdotes, qui principes non erant, in templo esse. Et verò probabile non est templi ministeria, quæ per sacerdotes perficiebantur, dum Christus apud Pilatum accusabatur, cessauisse. Difficilior obiectio esse potest, quòd principibus sacerdotum Iudas dicatur argenteos retulisse. Veruntamen potuit ad principes sacerdotum, qui non in templo, sed aut in domo Caiphæ, aut in Prætorio E erant, argenteos referre, quos cùm accipere noluissent, in templum proiecit, proiectos verò, qui in templo erant, sacerdotes accepisse atque seruasse vero simile est, donec principes sacerdotum consilium post ea inierunt, quid de illis fieri oporteret, vt vers. 6. & 7 Matth. scribit. Ergo quod dicit Euangelista, *videns Iudas, quòd damnatus esset*, ita intelligendū est. vidēs Christum Iudæorum præiudicio condemnatū, qui omnes

Libr. 4. Euang. hist.

vna voce clamauerant, *reus est mortis* ca. 26. 66. Videns Christum à Iudæis ad Pilatũ trahi, quod nequaquam fecissent, nisi omnino deliberassent non priùs desistere, quàm ad crucem condemnaretur; *retulit triginta argenteos.* Principes enim sacerdotum dicuntur Christũ morti tradidisse, quia Pilato ad mortem condemnandum tradiderunt, vt scibit Lucas cap. 24. 20. *quomodo eũ tradiderunt summi sacerdotes & Pontifices nostri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum.* Hinc colligitur Iudam, cùm Christum vendidit, neque eo vendidisse animo, vt occideretur, neque putasse fore, vt condemnaretur ad mortem, quemadmodum Theophyl. & nonnulli recẽtiores interpretes admonuerunt. In hoc sacerdotibus, Scribis, & senioribus aliquanto melior, quòd quamuis auaritia, & infidelitate magistrum vẽdidisset, de morte tamen eius non cogitasset.

De Iuda pœnitentia.

Pœnitentia ductus.] Origenes, & Hieron. ita de hac Iudæ pœnitentia loquuntur, vt eam laudare videantur. Hinc enim Manichæorum refellunt errorem, qui duas, alteram bonam, alteram malam, naturas introducebant. Cæterum non intelligunt, vt opinor, bonã omnino fuisse, sed aliquid habuisse boni, quòd quamuis peccatum non emendauerit, cognouit tamen, ac cõfessus est, & se fecisse doluit. Hoc propriè Græcum verbum significat, quo Matth. vsus est μεταμεληθεὶς de peccato dolens, & anxius; hoc enim inter μεταμελεῖν, & μετανοεῖν interesse nonnulli obseruarunt, quòd μεταμελεῖν sit patratum peccatum agnoscere, atque dolere, μετανοεῖν non solùm dolere, sed emendare; hoc Petrus, & illud Iudas fecit, ideo non dicitur μετανοηθεὶς, aut μετανοῶν, sed μεταμεληθεὶς. Rectè Leo serm. 5. de Pass. Domini. *Meritò sicut & Propheta prædixerat, oratio eius facta est in peccatum, quoniam consummato scelere tam peruersa impij conuersio fuit, vt etiam pœnitendo peccaret,* & Ambrosius libro 10. comment. in Lucam, *Etsi cassa est pœnitentia proditoris, quia peccauit in Spiritum sanctum, est tamen vllus in scelere pudor culpam agnoscere. Et quamuis ille non absoluitur, Iudæorum tamen impudentia confutatur, quos cùm professio redarguat venditoris, scelesti tamen sibi vendicant iura contractus, & exortes reatus se esse credunt, dum dicunt, quid ad nos? tu videris. Amentes planè, qui putant solui se magis auctoris scelere, quàm teneri.* Scribunt Origenes, & Theophylactus voluisse Iudam, cùm Christi iam mortem impedire non posset, eundem moriendo præuenire, vt in altera illi occurreret vita, & veniam ab illo sui sceleris obtineret. Quod etsi fabulæ simile est, tamen illud habet vtilitatis, quòd inde intelligimus Originis ætate doctrinam de Purgatorio, & peccatorum post hanc vitam remissione fuisse vulgarem.

Psal. 108. 8.

4. *Peccaui tradens sanguinem iustum.*] Id est iustum hominem ad mortem; etsi Iudas Christum Deum esse non credebat, vt supra docuimus, & Leo sermone 1. de Passione Domini scribit, hominem tamen iustum, & innocentem confitetur. Voluit Deus, vt ab omni hominum genere contra sacerdotum, & seniorum peruersitatem suæ innocentiæ testimonium Christus haberet, etiam ab ipso iudice Pilato, etiam ab eius vxore, etiam à proditore, qui eum vendiderat.

Quid ad nos?] Hominum obcæcatorum vox est, &, vt paulò ante ex Ambrosio citauimus, amentium, *qui putant solui se magis auctoris scelere, quàm teneri. In pecuniariis,* inquit, *causis refuso pretio ius soluitur. Hi pretium recipiunt, & sacrilegium persequuntur, ac pertinacibus studiis funestam sibi vindicant sanguinis auctionem, cùm refunderet venditor sacrilegij mercedem.*

5. *Et proiectis argenteis in templo.*] Visus sibi est Iudas, cùm in templo argenteos proiiceret, sacerdotibus dare, & initum venditionis contractum rescindere.

De morte Iudæ.

Abiens laqueo se suspendit.] ἀπήγξατο, laqueo præfocatus est. Actor. 1. 18. ait Petrus de Iuda loquens, καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, ad verbũ, & præceps factus crepuit medius, quod nõ satis videtur cum Matthæo cohærere. Itaq; sunt, qui dicant priùs se Iudam, vt Matth. ait, laqueo suspendisse, sed inclinatam fuisse arborem, atq; ita superuixisse, postea verò hydrope fuisse mortuum, cùm medius crepuisset, vt ait Petrus; sic Theophylactus. Alij cùm de laqueo penderet à prætereuntibus agnitum fuisse, atq; depositum, vixisseq; postea aliquantisper secreto in loco, dein præcipitem ex eo loco edito cecidisse, inflatumque crepuisse medium; sic Euthymius. Alij rupto laqueo superuixisse, ac postea crepuisse medium, vt Oecumenius in commentariis in Acta Apostolorum cap. 1. ex Papia vetustissimo Auctore recitat, & Auctor scholasticæ, quam vocant, historiæ tanquam vulgarem opinionem refert. Probabilius est, quod alij suspicantur, primùm quidem se ex loco edito laqueo suspendisse, seque inde præcipitem egisse, sicut solent, qui laqueo suspenduntur inserto laqueo de superiore loco deiici, & præcipites dari, vt citiùs strangulentur; postea verò aut rupto laqueo cecidisse, aut effudisse viscera; aut cùm penderet ita intumuisse, vt non quidem statim, sed aliquanto post tempore medius crepuerit; nam omnes, qui suspenduntur, vehementer inflari solent. Dubium, an statim, vt retulit argenteos, se suspenderit. Sunt qui dicant non nisi post Christi resurrectionem id eum fecisse, cùm audisset resurrexisse Christum, quod minimè sperabat: tunc enim abiecta omni spe salutis, quòd humani generis redemptorẽ vendidisset, laqueo sibi vitam eripuisse, vt historiæ scholasticæ Auctor scribit. Sed cùm id non probetur, & Euangelista rem ita narret, vt statim proiectis in templum argẽteis ad laqueũ indicet cucurrisse, hoc potius credendum. Nimis curiosa quæstio est, qua ex arbore se suspenderit, cùm ex Euangelista ne illud quidẽ constet, an ex vlla se omnino suspenderit arbore; sed tñ video opinionem quandam incerto Auctore vulgari, vulgò arborem ficum fuisse, quemadmodum & Hebræi tradunt eam, vnde Adam, & Eua vetitum decerpserunt fructum, fuisse ficum. Hanc quę nunc vulgi est, antiquam etiam, & magnorum olim Auctorum opinionem fuisse ex Iuuenco Poëta perspicuum est.

An ex arbore & ex qua pependit Iudas.

Exorsusq; suas laqueo sibi sumere pœnas
Informem rapuit ficus de vertice mortem.

6. *Principes autem sacerdotum acceptis argenteis.*] Cur nunc accipiunt, cùm paulò ante accipere noluissent? Quia ante ipsis Iudas dabat, quasi vt infectum faceret, quod factum erat, ideo accipere noluerunt, ne venditionem rescindere viderentur, cogerenturque Christum illi reddere, sicut ille reddebat argenteos: nunc autem accipiunt, quia eos in templum proiecerat; quæ autem in templum proiiciebantur, templo, Deoque videbantur offerri, quas oblationes, cũ sacerdotes asseruarent, & triginta argenteos proiectos collegerunt.

Non licet nobis mittere in corbanam.] הקריב Herbæis est offerre. Inde nomen קרבן ductum est, quod propriè oblationem significat, frequens in litteris sacris, Leuitici 1. 2. 3. & 2. 5. 7. & 6. 20. & Num. 7. 13. & 28. 2. Aliquando accipitur pro iuramento, quod per קרבן id est, templi oblationes fiebat, quemadmodum Iudæi aliquando iurabant, vt constat ex superiore cap. 23. 16. 18. Auctor est Iosephus lib. 1. contra Appionem. Atque hoc fortasse modo apud Marcum cap. 7. 11. accipi potest. Deinde translatum nomen est, vt locum ipsum, vbi templi oblationes recondebantur, id est sacrum ærarium significaret, vt Iosephus libro 2. de bello Iudaico cap. 8. scribit, sicut Græci γαζοφυλάκιον appellant 4. Reg. 12. 9. 10. Marci 12. 41. 43. Lucæ 21. 1.

Ioan.8.20. sunt qui interpretentur *mittere*, pro remittere, quòd existiment triginta illos argenteos ex sacro gazophylacio à sacerdotibus elatos fuisse, vt emerent Christum, in qua sententia Iuuencus est, habetq́; non minimam probabilitatē: solebant enim publici sumptus, qui ad templi causam, religionemq́; pertinebant, ex sacris fieri thesauris, cuiusmodi sacerdotes causam esse arbitrabantur, vt Christus, qui se Dei filium profitebatur, occideretur.

Lib.4.hist. Euang.

Hebraismus.

Quia pretium sanguinis est.] Hebræorū idiomate sanguis ponitur pro morte. Addere debuerunt iusti, quēadmodum Iudas paulò ante confessus fuerat; sed nesciunt homines errore cæci aut vera sentire, aut loqui. Prohibebantur Iudæi turpe lucrū in templum offerre Deuter. 23.18. *Non offeres mercedem prostibuli, nec pretium canis in domo Domini Dei tui: quicquid illud est, quod voueris, quia abominatio est vtrumq; apud Dominum Deum tuum*; vnde per analogiam colligebant nec pretium sanguinis Deo esse offerēdum, aut quod maioris stultitiæ erat, mittendum in gazophylacium. Nam oblationem Deo factā, cùm argenteos acceperant, approbauerant. Itaq; plus reuerentiæ homines insani gazophylacio, quàm Deo tribuendum esse iudicabant.

7. *Consilio autem inito.*] Non est credendum hoc cōtinuò factum esse, sed postquam crucifixus esset Christus, ac fortasse post Paschæ diem festum. Nam toto illo die in accusando, & crucifigendo Christo occupati fuerant. Die autem insequenti in Paschæ celebratione, quo tempore contractus inire non licebat. Sed Matthæus, quia de relatis à Iuda argenteis loqui cœperat, totam narrationem finire voluit, docereque, quid de illis actum esset. Cęterùm, quòd de inito consilio, & empto dicit agro, per anticipationem dictum esse intelligendum est.

Emerunt ex illis agrum figuli.] Cur *agrum figuli* Matth. appellet, incertum. Potuit sic vocari, vel quia alicuius figuli erat, vel quia ex eo figuli ad fingenda vasa terram effodiebant, aut quia in eum testarum fragmenta proiiciebant, ita vt culturæ inutilis esset, solisque mortuis sepeliendis commodus esse posset. Quacunque tandem ratione sic appelletur, illud certum, notum eo nomine vulgò fuisse agrum, & quia Euangelista, tanquam de notissimo agro dicit, *Emerunt ex illis agrum figuli*, & quia Græcum illi articulum adiungit τὸν ἀγρὸν, qui rem notam demonstrat, quemadmodum *Clericorum pratum* apud Parisienses.

Sepulchrorum ritus apud Iudæos.

In sepulturam peregrinorum.] Solebant ciues Ierosolymitani, aut in publico loco, aut in suo quisque fundo proprium habere sepulchrum, vbi omnes, qui eiusdem essent familiæ, sepelirentur. Magnum enim illis solatium mortis videbatur, si in patrum suorum sepulchris sepelirentur, vt ex multis librorum Regum locis manifestum est. Qui autem peregrini erant, cum patria sepulchra in vrbe non haberent, difficile sepulturam reperiebant. In hoc bonum publicum sancti illi sacerdotum principes oblatam templo pecuniam impenderunt, quòd res Deo sacra non nisi in pium opus consumenda videretur; sic Origenes interpretatur. Alij putant peregrinos hîc Gentiles appellari, qui aliquando aut habitabant Ierosolymæ, aut eò veniebant; si verò inibi mori contingeret; locum, vbi sepelirentur, non habebant; nefas enim Iudæis videbatur non solum in vita, sed etiam post mortem cum Gentilibus habitare.

8. *Propter hoc vocatus est ager ille Acheldema, id est ager ille sanguinis vsq; in hodiernum diem.*] Nimirum diuino consilio factum est, vt qua ratione sacerdotes impietatem suam vnà cum illa pecunia obruere, & quasi sepelire voluerunt; sempiterno monimento in omnem posteritatis memoriam transtulerint, vt quoties ager

A ille *Acheldema*, id est *ager sanguinis* vulgò diceretur, toties sceleris eorum memoria renouaretur, vt Chrysostom. Euthym. & Theophylact. adnotarunt. *Acheldema* Syriacum verbum est, qua tunc lingua Iudæi loquebantur, & agrum sanguinis significat, sic appellatum, quòd pretio sanguinis emptus esset. Cæterū Syriacum verbum apud Matth. Græcè non legitur, sed eius tantùm periphrasis *ager sanguinis*, neq; Chrysost. hoc loco, & Eusebius lib.10. de demonst. Euangelica cap.4. hunc locum edisserens legit. Itaq; sunt, qui putent ex Actis Apostolorum c.1.19. vbi eo verbo Petrus vsus est, aliquem in hunc locum illud transtulisse, non omnino improbabilis coniectura.

B 9. *Tunc impletum est, quod dictum est per Ieremiam Prophetam.*] Magna hîc, & vetus quæstio est, quomodo Matthæus Ieremiam citet, apud quem hoc testimoniū non reperitur, cùm apud Zachariam 11.13. potiùs reperiatur. Omnes & veteres, & recentiores interpretes in huius difficultatis explicatione magnopere laborarunt. Sunt, qui putent hoc testimonium Ieremiæ quidem esse, non ex his, quos nunc habeamus, sed ex his, qui perierint, eius libris à Matthæo desumptum. Multa enim veteres scripsisse Prophetas, quæ non extant ex libris Regum, & Paralip. multis locis apparet, nominatim verò Ieremiam alios præter eos, quos habemus, scripsisse libros auctor librorum Machabæorum libr.2.cap.2.1. testis est. Sunt qui suspicentur in his

C etiam prophetiis Ieremiæ, quas nunc habemus, scriptum hoc fuisse, sed à Iudæis postea malignè deletum, vt Eusebius etiam arbitratur libro 10. de demonst. Euang. cap. 4. Sunt, qui ex libris quidem Ieremiæ, sed apocryphis sumptum esse dicant; nam & Apostolos ex eiusmodi libris testimonia aliquando proferre, sicut D. Paulus 2. ad Timoth. 3. 8. quod dicit de Ianne, & Mambre ex apocryphis libris sumptum esse creditur. In hac opinione Origenes est, eamque videtur Hieronym. confirmare affirmans Hebræum quendam apocryphum Ieremiæ librum sibi legendum tradidisse, vbi hoc testimonium ad verbum reperiebatur. Sunt qui Euangelistam memoria lapsum existiment, cumque pro Zachariæ nomine nomen illi Ieremiæ occurrisset, id scripsisse; postea verò etiam vel ipsum per se,

D vel aliorū monitu, quos adhuc eo viuente eius Euangelium legisse credendum est, & *Ieremiæ* pro Zachariæ nomen positum animaduertisse, emēdare tamen noluisse, quòd id ipsum Spiritu sancto instigante factum crediderit, qui cùm idem omnium Prophetarum ore locutus esset, non referret, quid à quo Propheta dictum sit; singulorum enim Prophetarum dicta omnium esse communia, ita vt, quod ab vno dictum est, ab omnibus dictum esse censeatur. Ita Augustinus lib. 3. de cons. Euang. c.8. & Beda in comment. quorum opinionem nullo prorsus modo probandum existimo. Nam Euangelistas memoria aliquando lapsos esse, etsi scio dixisse aliquos, & doctos, & Catholicos Auctores existimasseque nihil propterea de scripturæ aucto-

Non est vllo modo dicendum Euangelistas memoria esse lapsos.

E ritate minui, haud equidem intelligo, quomodo id & Spiritu sancto dictante, & salua scripturæ fide, quæ summa, & firmissima esse debet, fieri potuerit, & dicere propterea *Ieremiam* pro Zacharia citari potuisse, quòd idem per omnes Prophetas spiritus locutus sit, violenta mihi videtur interpretatio. Sunt qui scriptorū errore nominum similitudine occasionem dante *Ieremiæ* nomen pro Zachariæ scriptum fuisse arbitrentur, vt Origenes, & Eusebius referunt, & improbare non videmur. At quæ obsecro inter *Ieremiæ* & Zachariæ nomina similitudo est? Sunt qui Zachariam binominē fuisse coniiciant, & Ieremiam etiam appellatum; sed probanda coniectura erat. Sunt qui cap. 32. versu 9. *Ieremiæ* citari putent, vbi Ieremias agrum

emisse

Cæsari [illegible] *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt Dei, Deo*. cap. 22. 17. 21. Testes quoque Romani erant, aut Iudæi publicani qui Cæsaris vectigal colligebant, Christum non solum [illegible] Cæsari tributum [illegible], seipsum quoque [illegible] soluere cap. 17. 27. Sed obijciunt [illegible] repugnante conscientia, [illegible] crimen, quod scirent eò verisimilius [illegible] videri posse, quod Herodianorum [illegible] secta [illegible], qui creduntur [illegible] fuisse sententiæ, vt dicerent [illegible] licere Iudæis regi alienigenæ tributa pendere. [illegible] cap. 22. 16 docuimus.

Tu es [illegible]] Ante hæc verba ponenda sunt ea, quæ scribit Ioan. c. 18. 34. *Tu es Rex Iudæorum?* Respondit Iesus, [illegible] *ipse hoc dicis, an alij tibi dixerunt de me?* quibus verbis videtur Christus Pilati conscientiam pungere, [illegible] diceret, tu vtique scis me Iudæorum regem [illegible], sed ista, quæ rogas, Iudæorum postulatione [illegible]. Respondit Pilatus *nunquid ego Iudæus sum, gens tua, & Pontifices tradiderunt te mihi, quid fecisti?* Sensit se Pilatus à Christo perstrictum esse, ideo iracundè videtur respondere se non suapte sponte interrogasse, nec enim Iudæum esse, sed iudicis officio fungi, qui eum sibi ex Iudæis traditum non possit non de rebus obiectis interrogare. Respondit Iesus, *Regnum meum non est de hoc mundo; si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei vtique decertarent, vt non traderer Iudæis, nunc autem regnum meum non est hinc*. Itaq; horum verborum occasione à multis de regno Christi disputatur, verène rex fuerit. Sunt qui quodammodo iniurium facere velint [illegible], hæreticosque eos putent, qui temporalem eius regem fuisse negant, cùm ipse in iudicio interrogatus palàm responderit. *Regnum meum non est de hoc mundo*, id est non est mundanum, non est terrenũ, non [illegible]porale; sed cœleste, & spirituale, regnum suum non solùm beatorum societatem, sed fidelium etiam [illegible] congregationem, id est Ecclesiam appellans, quæ etsi in hoc mundo est, tamen de hoc modo non est, & quia non ex terra, sed ex cœlo originem habet, [illegible] caput Christus à quo congregata, & formata [illegible] de cœlo descenderit, cùm fides, quę eius forma est, [illegible] charitas, quæ eius vinculum; & spes, quæ præmia il[illegible], de cœlo dentur, sicut Christus apud Ioannem c. 8. 23. ait, *vos de deorsum estis, ego de supernis sum: [illegible] hoc estis; ego non sum de hoc mundo*. & rursus [illegible] *de mundo fuissetis, mundus, quod suum erat, diligeret; [illegible] vero de mundo non estis*; & quia eius conuersatio [illegible] est, neque putat se hic habere ciuitatem [illegible], sed à Domino peregrinari ad Philip. [illegible] 3. 20. Tota igitur quæstio ad hunc modum ex[illegible], Christum, quatenus Deus est, nõ solùm spiritualem, sed etiam temporalem totius mũdi & superioris & inferioris regem esse; propterea enim *habet [illegible] in femore suo scriptum Rex regũ, & Dominus dominantium*. Apoc. 19. 16. vt ostendat se non vi, [illegible] non electione, non adoptione, sed natura, quæ per femur significatur, regem esse; quia natura & [illegible] *non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo*. Propterea iubet Abraham seruum suum super femur suum manum ponere, vt eum per Deum cœli adiuret, quod [illegible] Christus. Genes. 24. 2. [illegible] est Christum, qui homo est, regem [illegible] totius Ecclesiæ [illegible] enim est regnu, [illegible] 1. Cor. 15. 24. Hoc est regnũ [illegible] Daniel Psalm. 2. [illegible] quod spirituale esse, non temporale [illegible] *montem [illegible] eius, prædicãs præ[illegible]* Sion illa spiritualiter intelligenda [illegible] tract. [illegible] D. Augu. adnotauit; & prædi[illegible] præceptũ Dei non temporalis, sed spiritualis regis officium est. Hoc est regnũ, de quo [illegible] Psal. [illegible] paulo post dicitur, *& dabo [illegible] hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ*, quia Ecclesia [illegible] à mari vsq; ad mare propaganda. Hoc regnum est de quo Christus post resurrectionem dicit, *Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra*. Matth. 28. 18. quæ potestas, qualis fuerit, [illegible] exposuit, ver. 19. *Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti* quæ pars [illegible] non tẽporalis, sed spiritualis regni [illegible], ideoq; sicut in regno temporali solus rex condendarũ legum potestatem habet; ita Christus in Ecclesia solus potuit sacramenta constituere, quæ, sicut in Republica leges, ita in spirituali Christi regno peccatorum remedia sunt. Qua verò parte Christus homo erat, non erat vniuersi orbis terrarũ temporalis rex, vt & August. eo loco, quem modò nominauimus, & omnes boni Theologi sentiunt. Aut enim [illegible] diuino, aut humano iure rex esset. Naturali non erat, quia rex [illegible] non erat, quod est naturalem esse regem: diuino non erat, quia omnia sacrarum litterarum testimonia, quæ de eius loquuntur regno, de spirituali regno, vt August. ait, intelliguntur: humano non erat, quia non fuerat orbis terrarum consensu rex electus, & cùm Iudæi vellent eum rapere, vt regem facerent, aufugit Ioan. 6. 15. De regno Iudææ dubitari potest, an humano iure ad Christum pertineret, quia in re illud cõstat eum ex regio sanguine à Dauide vsque procreatum, & Matth. c. 1. eius genealogiam per reges deducens docere voluit. An autem ad illum ius regiũ peruenisset, si rex esse voluisset, meo quidem iudicio, non satis constat, quia nescimus an ex regum genere alius fuerit eo propinquior, ad quem regnum, si ad [illegible] hæreditarium reuocandum fuisset, pertineret. Probat Christus apud Ioan. ca. 18. 36. regnum suum non esse de hoc mundo, id est mundanum, quia si mũdanum esset, mundanos etiam, qui pro se pugnarent, ministros haberet. Tantùm verò aberat, vt haberet, aut habere vellet, vt Petrum vnum ex discipulis suis, qui seruum Pontificis vulnerarat, vt se defenderet, & grauiter reprehenderit, iusseritque gladium in vaginam remittere, suosq; ministros non terrenos, sed cœlestes, id est angelos esse significauerit, *An putas, quia nõ possum modo rogare patrem meum, & exhibebit mihi modo, plus quam duodecim legiones angelorum?* cap. 26. 53. hac occasione Pilatus intulit, *ergo rex es tu?* Tunc respondit Christus, quod hîc Matth. scribit, *Tu dixisti*, qua phrasi non ambiguè, vt D. Augu. & nonnulli alij putant, sed modestè respondet se regem esse. vt supra cap. 26. 25. 64.

12. *Et cum accusaretur a principibus sacerdotum, & senioribus, nihil respondit*] Ante hanc partem historiæ illa collocanda est, quam Lucas cap. 23. 4. scribit, Pilatum postquam Christum interrogasset, an ipse rex esset, vt ait Ioan. 18. 38. ad Iudæos, qui [illegible] expectabant, exiisse dixisseque, *[illegible] inuenio in eo causam*, id est nullam culpam.

13 *Tunc dicit ei Pilatus, non audis quanta aduersum te dicunt testimonia?* Hæc testimonia, quæ tunc aduersus Christum dicebantur, Matthæus non scripsit, Lucas autem scribit ver. 5. & 7. *At illi [illegible] dicentes, cõmouit populum docens per vniuersam Iudæam, incipiens à Galilæa vsq; huc, & vt [illegible] quod de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodẽ, qui & ipse Ierosolymis erat illis diebus.* Herodem autem viso Christo gauisum esse, ꝙ multa de eo priùs audiuisset, cupereq; aliquod eius signum videre, & multa Christum interrogasse, Christum verò nihil respondisse, sacerdotes & Scribas constanter eum apud Herodem accusasse; Herodem eum nihil Christus responderet eum contempsisse, & veste alba per opprobrium indutum ad Pilatum remisisse, factos

amicos

Instituere sacramenta solius [illegible] Christi.

Regnũ Iudææ an humano iure Christi erat.

amicos Pilatum, & Herodem ex eo die, cum antè inimici essent, cum Christus ad Pilatum remissus esset, Pilatum conuocatis principibus sacerdotum, & magistratibus, atque plebi dixisse, vers. 14. 15. 16. *Obtulistis mihi hunc hominem, quasi auertentem populum, & ecce ego coram vobis interrogans, nullam causam inueni in homine isto, ex his, in quibus eum accusatis. Sed neque Herodes; nam remisi vos ad illum, & ecce nihil dignum morte actum est ei. Emendatum ergo illum dimittam* παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω, castigatum dimittam, quod aut de verbis, aut de verberibus potest intelligi. Ad hanc Pilati vocem verisimile est cœpisse Iudæos vehementius instare, & accusare Christum, quamuis Euangelistæ non dicant, atq; tunc Pilatum dixisse, quod hoc loco Matth. ait, *Non audis, quanta aduersum te dicunt testimonia?*

14. *Et non respondit ei ad vllum verbum, ita vt miraretur Præses vehementer.*] Mirum, cur Christus tam obstinatum coram iudice silentium tenuerit, præsertim cum paullò ante interrogatus respondisset. Cur autem responderit in promptu ratio est, causæ iugulum petebatur, an ipse rex esset, id est Christus quod negare nequaquam oportebat, cùm in mundum ea re venisset, vt se Christum filium Dei viui esse doceret. Cur autem nūc taceat, multæ rationes reddi possunt. Primam, quæ per contrarium colligitur, quia nunc non de summa rei; sed de commotione populi; de doctrina, & aliis huiusmodi rebus agebatur, quas cùm in omniū oculis egisset, nemo poterat ignorare, ita vt opus non esset, vt ipse responderet, sicut priùs Pontifici responderat Ioan. 18. 20. *Ego palam locutus sum mundo: ego semper docui in synagoga, & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil, quid me interrogas? interroga eos, qui audierunt, quid locutus sum ipsis, ecce hi sciunt, quæ dixerim ego.* Secundam rationem Ambrosius in cōmentariis in Lucam, Chrysostomus & Euthymius hoc loco reddunt, quòd sciret Christus Iudæos sibi, etsi responderet, credituros non esse, vt illis apud Lucam dixerat cap. 22. 67. Tertiam affert Theophylactus, ne si respondisset, irritaretur Iudæorum rabies, & eorum culpa maior foret. Quartam Hieronymus, & Beda, ne si respondisset, criminaq; diluisset, dimitteretur, & crucis fructus, id est salus nostra periret. Quintam Ambrosius, quòd defensione non indigeret, *Accusatur*, inquit Dominus, *& tacet, & bene tacet, qui defensione non indiget. Ambiant defendi, qui timent vinci. Non ergo accusationem tacendo confirmat, sed despicit non refellendo.* Denique prophetiam ipso Christi silentio impleri oportebat, *quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum*, Isaiæ 53. 7.

Cur Christus coram Pilato siluerit.

15. *Per diem autem solemnem.*] Per diem Paschæ, qui κατ' ἐξοχὴν solennis appellatur, vt Ioan. exponit cap. 18. 39. An hoc priuilegium Iudæi à Romanis Iudæam in Prouinciam redigentibus nouam obtinuerint, an, cū antiqua consuetudo eorū esset, Romani illis aut ipsorum rogatu, aut sua liberalitate concesserint, vt populi sibi gratiam conciliarent, incertum est. Sed tamen probabilius veterem fuisse Iudæorum traditionem, vt in memoriam liberati ex Ægypto populi vinctum vnum eo die à carcere liberarent.

16. *Habebat autem tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barrabas.*] ἐπίσημον, id est insignem, ac nobilem appellat vinctum, non virtute, sed scelere, & improbitate. Marcus 15. 7. qualis fuerit magis declarat, *Erat autem, qui dicebatur Barrabas, qui cum seditiosis erat vinctus, qui in seditione fecerat homicidium*, & Lucas 23. 19. *Qui erat propter seditionem quandam factam in ciuitate, & homicidium missus in carcerem*, Ioannes cap. 18. latronem fuisse dicit λῃστὴν, eo vt opinor sensu, quo Latini latrones vocant eos, qui publicas obsident vias, & prætereuntes trucidatos expoliant.

17. *Quem vultis dimittam vobis Barrabam, an Iesum qui dicitur Christus?*] Multis indiciis manifestum est omnem occasionem absoluendi Christi Pilatum quæsiuisse. Primum simulatque ad se Christus adductus est Iudæos interrogat, *Quam accusationem affertis aduersus hominem hunc?* Ioannis 18. 29. quod, vt supra explicauimus, perinde valet, ac si dicat, quid homini huic iusto, & innocenti obiicere potestis? Deinde interrogato intra Prætorium Christo ad Iudæos exiit, dixitque, *nihil inuenio causæ in hoc homine.* Lucæ 23. 4. Ioannis 18. 38. Præterea cùm audisset tantum per totam Galilæam docuisse Christum, occasionem libenter arripuit, vt Galilæum esse interpretaretur, eumq; ad Herodem ablegaret Lucæ 23. 7. Cùm remissus ab Herode esset, iterū dimittere tentauit, dicens se nihil in eo culpæ deprehendere, neq; Herodem, ad quem miserat se, reperisse, deprehendisse. Cum hoc Iudæorum iras non mitigaret, castigare voluit, id est, aut verbis corripere, aut flagellis cedere, castigatumq; dimittere Lucæ 23. 16. Nunc religionem Iudæis ante oculos ponit, vt saltem solennis festi respectu, sicut alij facinorosi homines dimitti solent, Christus, contra quem nihil facinoris, nihil culpæ probatum esset, dimitteretur. Alio etiam vtitur artificio, nec solum Christum, nec cum multis, sed cum vno Barabba homine omnium sceleratissimo proponit, vt Iudæi Christum, nisi omnino cæci, aut iniquissimi sint, eligere cogantur. Quis enim cogitasset Barabbam hominem homicidam, seditiosum, latronem publicum Christo, cui nihil obiectum mali erat, nihil certè probatum, fuisse anteponendum? Sed Iudæorum odium, atque nequitia Pilati hominis profani opinionē superauit. Post hæc etiam dimittere Christum conatus est; cùm enim vrgerent Iudæi, *Tolle, tolle, crucifige eum*, respondit, *Regem vestrum crucifigam?* Ioan. 19. 15. quasi ipsorum cōsuleret honori, quibus ignominiosum videri poterat eorū regem, quamuis grauis eum sceleris, fuisse crucifixum. Solent reges secuti percuti, non in crucem agi. Multo verò maximè ad eum vxor nuncium misisset, caueret, ne quid sibi cum iusto illo esset. & cùm ex Iudæis audiuisset filium Dei se facere Ioan. 19. 7. Priùs n. religione, vt videtur, & æquitate, post et metu absoluere conatus est. Hęc omnia ideo Euangelistæ narrasse credendū est, vt intelligeremus, q̄ iniquè Christus damnatus esset, quē prophanus etiam, & iniquus iudex sola pietate, & æquitate motus tam sæpe dimittere tentauit. Deinde, vt ex Pilati, & Iudæorum comparatione incredibilis Iudæorum iniquitas, atq; peruersitas cognosceretur. Tum etiam, vt ex ratione condemnationis per importunitatem extortæ à iudice omnibus modis repugnāte appareret Christum non tam ab hominibus, quam à Patre ad crucem tractum fuisse.

19. *Sedente autem eo pro tribunali.*] Id est valde opportunè, cum iam ad ferendam sententiam paratus esset, vt res non casu, sed diuino consilio facta videretur. Ea enim re Matth. qui hoc solus narrat, hanc circumstantiam expressit.

Misit ad eum vxor eius dicens, nihil tibi, & iusto illi.] Id est, ne te eius negotio immisceas, ne eum condemnes. Iustū, & vulgari opinione, & visò suo adductum Christum appellat. Addit hoc verbum, vt facilius vel religione, vel metu animum permoueret; nam etsi credendum est piam fuisse mulierem, & in Christum aut ante, aut tunc primum per quietem edoctam credidisse, tamen verisimile est aliquid in ea humanum quidem, sed conscientiæ affectum fuisse, timuisseq; ne quid mali maritus, si hominem iustum condemnasset, euenire.

Multa enim passus sum hodie per visum propter eum.] Id est multa somniaui, quæ me anxiam, solicitamq; reddide-

diderunt. Quid somniauerit, quia Euangelista non docet, temerarij est interpretis diuinare velle. Hoc tātùm ex eius ad maritum misso nuncio colligere nobis licet, eam per somnium & Christum innocentem filiumq́ue Dei esse cognouisse, & ea prospexisse mala, quæ ab eius nece Ierosolymitanæ ciuitati erant euentura, quibus ne maritus mortis eius auctor inuolueretur, verebatur. Disputatur à nonnullis, quale id fuerit somniū. Quatuor enim genera ab iis, qui de ea re scripserunt tradi solent. Naturale, quod corporis constitutio, & natura gignit; alia enim biliosi, alia sanguinei, alia melancholici somniare solent. Morale, quod ex cuiusque studiis, actionibus, cogitationibus, & moribus nascitur: sic enim comparatum est, vt quæ aut agimus, aut vehemēter cogitamus, & cupimus ea somniamus. Itaque merito Plato alia etiam Philosophi, & hominis sapientis, quàm cæterorum hominum somnia esse oportere arbitrabatur. Diuinum, quod à Deo, aut per angelos, aut sine vllo angelo frequenter immittitur, cuius in sacris litteris, & multa, & nota sunt exēpla, vt 2.13. diximus. Diabolicum, quod à diabolo immittitur, cuiusmodi maior pars eorum, quæ obscœna sunt, vulgò esse creduntur. Huius mulieris somnium naturale fuisse nemo, quod sciam, dixit, neque vlla cū probabilitate dici potest. Morale fuisse nonnulli, aut putant, aut non negant; quasi mulier ideo de Christo ea nocte somniauerit, quòd sciret eius inter Iudæos causam agitari. Opinio non vulgaris modò, sed vetus etiam fuit, vt ex Ignatio epistola 5. ad Philippenses. & Bedæ ad hunc locum commentariis, ex Auctore scholasticæ, vt appellant, historiæ intelligimus, diabolicum hoc fuisse somnium. Diabolū enim tunc cœpisse Christi diuinitatem cognoscere, & mysterium mortis eius, qua hominum genus liberaturus erat, intelligere; quare conatum per mulierem eius impedire mortem. Sententia meo quidem iudicio, quamuis bonos habeat auctores, minimè probabilis; nam diabolum Christi diuinitatem priùs cognouisse cap. 4. ex Euangelistarum testimoniis probatum à nobis est; & si impedire Christi mortem volebat, cur non potius Iudæorum animos, qui totius Tragœdiæ auctores erant, quàm alienigenæ mulieris, cuius sexus etiam, quæ veræ diuinationes sunt, somnia creduntur, huiusmodi in somniis territabat? A Deo igitur illi immissum est somnium, vt Origenes, Hilarius Leo serm. 11. de passione, Chrysost. Hieronym. Euth. & Theoph. in hunc locum existimant. Quærunt quidam, cur non potius Pilato huiusmodi somnium Deus iniecerit. Chrysost. Theophylact. & Euthymius duas huius rei rationes afferunt, vel quòd indignus fuerit, cui id Deus reuelaret, vel quòd minus illi à Iudæis creditum fuisset, tanquā homini suspecto, aut corrupto iudici, qui ad dimittendum Christum somnia confingeret. Voluit, vt ego arbitror, Deus, si de diuinis nobis consiliis licet coniecturam facere, ita condemnari Christum, vt tamen omnibus modis, omnis generis personarum sententiis, omnium elementorum veluti sensu eius innocentia testata esset: propterea non solùm Iudæi multi, qui in Christum credebant, non solùm iudex, qui sententiam in eius causa laturus erat, non solùm eius vxor mulier ante prophana, & testis minimè suspecta, non solùm Centurio, & milites, qui paulo ante crucifixo Christo conuicia dictitabant, sed obscuratus sol, fissæ petræ, diruptum velum templi, concussa terra, Christi innocentiæ, atque diuinitati testimonium præbuerunt. Saluam eam fuisse mulierem propter somnium illud, quod de Christo habuit, probabiliter Origenes, Chrysost. & Theophylact. existimant.

Somniorum quatuor genera.

In Theaete. Plato de somn.

Quale fuit somnium vxoris Pilati.

Vxor Pilati salua.

23. *Quid enim mali fecit?*] Eodem modo, atq; iisdem verbis Marcus scribit c. 15. 14. & Lucas 23. 22. τί γὰρ κακὸν

A ἐποίησεν; causalis particula, γὰρ enim difficilem orationem reddit, quia non apparet, cuius rei causa reddatur. Clamabant Iudæi, *crucifige, crucifige eum.* Respondet Pilatus, *quid enim mali fecit?* Itaque existimare aliquis possit particulam γὰρ positam esse pro, οὖν igitur, quasi dicat, si vultis, vt crucifigatur, quid igitur mali fecit? id est, reddite causam, cur crucifigendus sit. Ego non his, quæ dicuntur, sed his, quæ tacentur, & intelligunturt respondere arbitror; nec enim omnia Euangelista recitauit; sed vt Ioannes scribit, Pilatus clamantibus Iudæis, *tolle, tolle, crucifige eum* priùs respondit, *Regem vestrum crucifigam?* quasi dicat non crucifigā, *quis enim mali fecit?* simile exemplum supra adnotauimus c. 26. 64. vbi docuimus particulam *veruntamen* non re-
B spondere iis, quæ exprimuntur, sed iis, quæ intelliguntur, quæq́; ab alio Euangelista Luca expresse sunt; Lucas addit dixisse Pilatum hoc loco, *corripiam ergo illum,* παιδεύσας οὖν αὐτὸν, aut castigabo verbis, aut cædam flagris. Quanquam ex Ioanne vt paulo post dicemus, flagellatū fuisse appareat. Post hæc enim, quæ Matthęus, & Marcus hoc loco similiter narrāt, scribit verberibus cæsum, spinis coronatum, purpura indutum, & ad Iudæos productum fuisse, dicente Pilato, *Ecce homo,* vt vel miserabili spectaculo feroces Iudæorum animi placarentur Ioan. 19. 1. 2. 3. 5. Sed Matt. & Mar. quia de Christi condemnatione agere cœperant, ne narrationis filū rumperent, ista proposuerunt infra ver. 26. 27. 28. 29. vt D. Aug. lib. 3. de consens. Euang. c. 9. existimat. Quanquam Hilarius, Matth. & Marcum rectum narrationis
C ordinem tenuisse putat. Sunt etiam, qui bis Christum flagellatum arbitrentur, primùm hoc loco ad mitigandos Iudæorum animos, vt eo contenti supplicio absolui permitterent, vt scribit Ioan. Deinde cum iam condemnatus esset, quòd Romanorū, vt Hieronymus ait, esset consuetudo, vt neminem, nisi prius flagellatum, crucifigerent. Quod de Iudæorū crudelitate facilè credi potest; sed ex Euangelistarum historia probari non potest. Quanquam Beda in ea videtur esse sententia.

24. *Tunc Pilatus videns, quòd nihil proficeret, sed magis tumultus fieret.*] Non excusat Pilatum, sed Christum, dum docet Præsidem non vllo idoneo testimonio, nō vllo probato crimine, sed solo popularis seditionis metu Christum damnauisse, & ita damnauisse, vt damnādo etiam absoluerit.

D *Accepta aqua lauit manus coram populo.*] Sunt qui existiment non solùm Iudæorum fuisse ceremoniam, vt iudices reum mortis iudicaturi aqua manus abluerent, vt Deut. 21. 6. traditum est; sed aliarum etiā gentium consuetudinem, vt ex Triclinio Sophoclis interprete confirmant, & ex illo Virgilij carmine. *2. Aen.*

> *M. bello è tanto digressum, & cæde recenti,*
> *Attrectare nefas, donec me flumine viuo.*

Abluero. Fuerit sanè mos aliarum gentium, Romanorum certè non fuit, vt etiam Origenes adnotauit, & ex Romanorum historiis manifestum est. Potiùs ergo credo Pilatum, quamuis Romanum hominem, in causa tamen hominis Iudæi, & apud Iudęos Iudæorū ceremonia suam innocentiam testari voluisse. Sciebat Iudæos manuum ablutione innocentiā significare, vt ex
E illo, quē paulo ante signauimus, Deut. loco perspicuū est, & ex Psal. 25. 6. *Lauabo inter innocentes manus meas,* sed non abluitur tā graue crimen aqua, rectéq; de Pilato serm. 8. de Pass. scripsit Leo, *Nec purgant contaminatum animum manus lotæ, nec in aspersis aqua digitis expiatur, quod famulante impia mente committitur. Excessit quidem Pilati culpam facinus Iudæorum, qui illum nomine Cæsaris territum, & inuidiosis vocibus increpatum ad effectū sui sceleris impulerunt; sed nec ipse euasit reatum, qui cooperatus seditiosis reliquit iudicium proprium, & in crimen trāsiuit alienum.*

Innocens ego sum à sanguine iusti huius.] Declarat verbis, quod ablutione aquæ significabat, & antequam Christum condemnet, absoluit, dum iustum esse testatur, se verò ipsum condemnet, quòd, quem iustum esse affirmat, eum condemnet, mentitur ergo, cùm dicit, *Innocens ego sum*; nec enim condemnato iusto innocens esse poterat.

Hebraismus.

25. *Sanguis eius super nos, & super filios nostros.*] Id est, nos, & filij nostri, si qua in eo culpa est præstabimus; nos pœnã luemus; phrasis Hebraica Leuitici 20. 9.12. 16. Iosue 2.19. 2.Regum 1. 16. Ezech. 33. 4. Oseæ 12.14. Similem apud Senecam obseruare memini.

Christus quibus virgis cæsus.

26. *Flagellatũ tradidit, vt crucifigeretur.*] Flagellatum ante, vt ver. 23. explicauimus. Quale flagellum fuerit, minimè constitui potest, & inanis curiositatis est quærere; vulgò ex spinis fuisse creditur. Euthym. ex funiculis, aut loris fuisse conijcit. Probabilius est fuisse virgas, quibus Romani vtebantur; propterea enim lictores ante Consules virgas ferebant.

27 *Tunc milites Præsidis.*] Istud *tunc* non significat cõsecutionem, & rerum, quæ narrantur, contextum, sed totum illud tempus, quo Christi passio durauit. Hæc enim, quæ Matth. dicit tunc facta fuisse, ante fuisse facta ver. 23. ex Ioann. probauimus. Itaque *tunc* idem valet, atque sub idem tempus, id est paulò ante.

Suscipientes Iesum in Prætorium.] Id est in locum, vbi Prætoris tribunal erat, qui Prætorium appellabatur. Qualis fuerit locus, Marcus cap. 15.16. exponit, *milites autem duxerunt eum in atrium Prætorij*. Erat ergo tribunal Prætoris in atrio aliquo, aut atrio vicinum, vt eò, qui causas habebant, conuenire possent. Cur milites in eum locum Christum deduxerunt, ex euentu licet facere coniecturam, voluisse eos Christum in tribunali, quasi regem, irrisionis causa collocare. Videmus enim & coronam illi, tanquam Regi, imposuisse, & induisse purpuram, & pro sceptro arundinem dedisse. Reliquum erat, vt in tribunali quasi in throno collocaretur. Hæc autem omnia, quæ milites fecisse legimus, Pilati iussu ex Ioanne colligimus. *Tunc*, inquit, *apprehendit Pilatus Iesum, & flagellauit, & milites plectentes coronam de spinis imposuerunt capiti eius*, Ioan. 19.1.2.

Congregauerunt ad eum vniuersam cohortem, quasi ad regem, vt magis irriderent.

28. *Et exuentes eum.*] καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν cum exuissent eum veste sua.

Chlamydem coccineam circundederunt ei.] Purpuream vt Marcus c. 15. 17. & Ioan. 19. 2. exponunt. Nemo nescit purpuram proprium habitum fuisse regum, non apud Romanos solùm, sed apud alias etiam gentes. Itaque, quos volebant reges sibi proximos esse, iis pro magno beneficio concedebant, vt purpura vti liceret. 3. Esdræ 3. 6. 1. Machab. 10. 20. & 11. 58. & 14. 43. 44.

29 *Plectentes coronam de spinis.*] Spinas in coronæ modum concinnantes, atque vincientes Christi capiti imposuerunt coronam, vt regi; de spinis, vt condemnato imponunt, vt significent non verum, sed ridiculum, & miserabilem esse regem. Eodem pertinet, quòd arundinem in dextera eius pro sceptro ponunt.

32. *Exeuntes autem.*] Cum ex vrbe exirent, aut statim egressi vrbe. Non enim dixit Græcè ἐξελθόντες per aoristum sed ἐξερχόμενοι *exeuntes*, vt significaret in ipsa vrbis porta hominem illum Cyrenensem offendisse.

Inuenerunt hominem Cyrenæum.] Cyrenæus appellabatur, vel quia Cyrene natus, vel quia inde oriundus erat; erat autem Cyrene & vrbs regionis Decapoleos in Syria caput, & totius decapoleos regia, quæ ex principe vrbe Cyrene vocabatur 4. Regum 16. 9. Legit, qui volet Plinium lib. 5. c. 5. & Strabonem libro 17. & Melam libro 1. & Ammianum Marcellinum libro 22. In ea vrbe, atque regione Iudæos etiam fuisse ex Actis Apostolorum c. 2. 10. colligimus. Quanquam incertum est, Iudæus ne, an Gentilis. Simon ille Cyrenæus fuerit. Veteres enim auctores Hilarius Ambros. Beda. & Leo serm. 8. de passione Gentilem fuisse putant, in eo ipso mysterium ponentes. quasi significatum ea re sit fore, vt non credentibus Iudæis, Gentiles Christi crucem amplecterentur. Cæterùm quia Marcus 15. 21. dicit patrem fuisse Alexandri, & Rufi, probabilius fortasse videri potest fuisse Iudæum; nominat enim eos quasi vulgò notos, aut, vt nonnulli suspicantur, quasi Christi discipulos.

Hunc angariauerunt.] Quid esset angariare c. 5. 41. docuimus. Ioann. 19. 17. scribit Christum crucem suam baiulasse, quod facilè cum Matth. & Marci sententia conciliari potest, si dicamus principiò milites Christo crucem imposuisse, eamque per totam Ierosolymitanam vrbem gestasse, in exitu verò vrbis angariasse Simonem Cyreneum, vt eam vsque ad locum, vbi crucifigendus erat, portaret; vt Origenes tract. in Matth. 35. Athanasius in serm. de pass. & cruce Domini, August. libro 3. de cons. Euangelistar. cap. 10. Hieronymus, Beda, Euthym. & Theoph. existimant. Videtur consuetudo fuisse, vt qui crucifigendi erant, suam quisque portaret crucem. Itaque propterea initio imposita Christo est. Cur autem postea conductus Simon ad fuerit vt eam gestaret, Euang. istæ non indicant, sed vero similis quotundam est coniectura, adeo & vigilia, & flagris fatigatum fuisse Christum, vt portare vix amplius posset. Nam quamuis vt Deus portet *omnia verbo virtutis suæ*, naturam tamen humanam perinde, vt si Deus non esset, pati permittebat. Sunt qui putent Iudæorum studio id factum esse adeo Christi mortem accelerantium, vt quia Christus cruce grauis festinare, quantum ipsi volebant, non posse videbatur, robustum conduxerint hominem, qui crucem portaret. Fortasse & mysterio id factum est, vt Christus initio quidem crucem suam gestaret, vt veterem Isaac impleret figuram, qui ligna, quibus sacrificaretur, humeris suis portauerat Genes. 22. 6. vt Chrysost. hom 84. in Ioann. & Augustin. tract. in Ioan. 117. & Theodoritus in impatibili interpretantur postea verò portaret Simon vt re ipsa doceret, quod verbis antè docuerat c. 16. 34. *Si quis vult post me venire, abneget semetipsum & tollat crucem suam, & sequatur me.* Ita ambrosius libr. In Lucam 10. *Bonus ordo nostri profectus est, vt prius crucis suæ trophæum ipse erigeret, deinde martyribus tradere erigendum.* Narrat hoc loco Lucas 23. 27. secutas fuisse Christum mulieres, magnamque populi multitudinem, quæ plangebant, & lamentabantur eum. Mulieres quæ fuerint vers. 56. Matth. exponit; reliquam verò multitudinem populi confluxisse verosimile est, quam solam in Christum credidisse principes sacerdotum dictitabant Ioan. 7. 49. Narrat præterea Lucas vers. 28. 29. conuersum ad mulieres Christum dixisse, *filiæ Ierusalem*, id est, ô mulieres Ierosolymitanæ; phrasis Hebraica, qualis illa Gallorum est, qua Parisienses ciues filios Parisienses vocare solent; *nolite flere super me, sed super vos ipsas flete*, id est, nolite flere propter me, sed propter vos; alter Hebraismus *super me*, id est propter me; *quoniam ecce venient dies*; cum dicit *ecce*, appropinquare tempus significat, quasi iam ante oculos sit; hanc enim plerumque eius particulæ vim esse diximus cap. 2. 1. Itaque non dubium, quin proximum excidium Ierosolymitanum designet, quod sub Tito, & Vespasiano factum est, quo tempore cum Iudæi omnes, tum maximè mulieres adeo miserabilem calamitatem expertæ sunt, vt nonnullæ, quemadmodum Iosephus scribit, suos edere infantes coactæ sint. Dicit hoc Christus mulieribus potiùs, quàm viris, & quia credendum est mulieres

Ad Hebr. 1. 3.

Allegoria Simonis crucem Christi portantis.

Lib. 7. de bello Iud. c. 8.

potiùs, quàm viros in ea populi multitudine, quæ Christum sequebatur, lamentatas fuisse, atque planxisse, [illegible] muliebre ingenium est, & quia maiorem illæ, quàm [illegible] etiam in illa Ierosolymitana clade experturæ erant. Vetat autem propter se flere, indicans se [illegible] ire, qui vt Patris obsequeretur voluntati, hominesq; è diaboli tyrannide liberaret, non [illegible] eius vi, sed sponte iret ad mortem paulo post ad dexteram Patris exaltandus & nomen accepturus, quod est super omne nomen. Iubet autem eas propter se ipsas flere, quòd ipsæ essent mortis suæ pœnas luituræ, cuius causa Ierosolymitanum excidium imminebat, non quòd illæ ipsæ, quæ tunc flebant, mulieres Ierosolymitanam illam calamitatem subituræ essent quas [illegible] omnes ante id temporis de vita decessisse [illegible] sed quia Ierosolymitanæ mulieres, quæ tunc futuræ erant, tot, tantaq; mala passuræ essent, vt dicerent, *beatæ steriles, & ventres, qui non genuerunt.* Nam etsi [illegible] illis personis loquitur, tamen non de illis ipsis personis, sed de toto personarum genere, quod dicit [illegible] gendum est, vt cap. 3. 11 *Ego quidem baptizo vos in aqua in pœnitentiam, qui autem post me venturus est, ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, & igni*, non enim indicat eos ipsos, quibuscum loquebatur, à Christo fuisse baptizandos, qui nunquam fortasse baptizati sunt; sed Iudæos quales illi erant Spiritu sancto, & igne baptizandos; *Beatæ steriles & ventres, qui non genuerunt, & vbera, quæ non lactauerunt.* Muliebrem lamentationem describit, quæ in rebus aduersis constitutæ magis de [illegible] suis, quàm de se soliciti eos quasi sui oblitæ lamentari solent. Itaque, vt extremam calamitatem Dauid describeret. Psalm. 77. 63. dixit, *Iuuenes eorum comedit ignis; & virgines eorum non sunt lamentatæ.* Alia ratione, sed [illegible] eius calamitatis magnitudinem supra [illegible] declarauit, *Væ autẽ prægnãtibus, & nutrientibus in [illegible] dit bus*, q; & eiusmodi mulieres impeditæ ad fugã futuræ essent, & duplicem dolorem pro se, proque suis [illegible] perceperturæ; *Tunc incipient dicere montibus, cadite super nos. & collibus, operite nos.* Vox est hominum [illegible] patientium mala, qui mori vellent nec possent, [illegible] magnitudine superari montibus [illegible], vt super se cadant. & vel miserabili morte [illegible] lis cupiant. Eadem phrasi apud Isaiam cap. [illegible] apud Osee cap. 10. 8. & in Apocalyp. cap. 6. [illegible] extrema miseria declaratur, *Quia si in viridi hæc faciunt, in arido quid fiet.* Comparat se [illegible] no viridi, Iudæos [illegible], quia quemadmodum lignum viride ad incendium [illegible] minè aptum est, aridum aptissimum, ita ipse [illegible] minimè aptus, id est minimè dignus, Iudæi vero aptissimi, id est dignissimi erant, si non ob [illegible] certè ipsi [illegible]. quòd Christum quem pro [illegible] suo recipere debuerunt, morti traderent. Quod hoc loco [illegible] lignum aridũ vocat, D. Paulus [illegible] 9. 22. alia metaphora *vasa iræ apta in interitũ* appellat, [illegible], vasa adeo fragilia, vt quouis contactu [illegible] quibus eos vult homines significari, qui [illegible] peccatis adeo maturi ad pœnam [illegible] Dei misericordia sustentaret [illegible] Prophetæ [illegible] Dei [illegible] comparare [illegible] 24. & 31. 11. & 47. 4 & Abd. 1. 18. & Malach. 4. 1 [illegible] igitur Christus à [illegible] innocentem [illegible] sed pro [illegible] supplicia subi [illegible] D. P- [illegible] 1. epist. [illegible] 4. 17. 18. [illegible] *cipiat iudicium à domo Dei; si autem primum à nobis, quis finis eorum, qui non credunt Dei Euangelio? & si iustus vix saluabitur, impius & peccator vbi parebunt?*

33. *Et venerunt in locum, qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus.*] Hebræi caput גֻּלְגֹּלֶת appellant, quòd rotundum sit. Syri, & Chaldæi vnius adiectione litteræ גָּלְגָּלְתָּא *Golgoltha*. Sic enim legendum est, sed scriptorum vitio vnam detractam litteram fuisse arbitror, errorem deinde temporis longinquitate confirmatũ. Cur ita locus ille vocatus fuerit, satis compertum non est. Antiqua & multorum veterum scriptorum auctoritate nobilis opinio est, ideo Golgoltha, id est Caluariam, aut cranium appellatum, quòd ibi Adam primi hominis caput repertũ esset. Vetus enim traditio quædam inualuit, eo loco Adamum fuisse sepultum, vt Origenes tract. in Matth. 35. Cyprianus ser. de resurrectione, Athanasius in serm. de passione, & cruce Christi in eam sententiam Hebræorum magistros auctores proferens, quod etiam facit Ambrosius lib. commentariorum in Lucam 10. In eadem sententia Diuus Basilius est in comment. in cap. 5. Isaiæ, & Epiphanius hæresi 46. & in Anchorato, & Chrysostom. homil. in Ioann. 84. & D. August. in serm. 71. de tempore, & libr. 16. de Ciuitate cap. 32. & Paula, & Eustochium doctæ mulieres in epistola ad Marcellam, quæ apud Hieronym. extat. Quam opinionem D. Hieronym. in commentariis ad hunc locum meritò fortasse, sed minus meo quidem iudicio probabili argumento refellit, quòd scriptura, inquit, doceat Iosue 14. 15. Adamum non iuxta montem Sion, & Ierosolymitanam vrbem, quæ Iebus priùs appellabatur, sed in Hebron fuisse sepultum, *Nomen Hebron*, inquit Iosue, *ante vocabatur Cariatharbe, Adam maximus ibi inter Enacim situs est*, nomen enim Adam eo loco non est proprium, sed appellatiuum, quod mirum non est Hieronym. viruti quidem maximum, sed aliud agentem prætermisisse. Alij à forma monticuli humano similis capiti, vbi locus ille situs erat, Caluariam appellatum putauerunt, vt Cyrillus Ierosolym. Catech. cõmuni 13. Auctor est; eã opinionẽ idem Cyrillus ex topographia refellit, *Nec enim*, inquit, *eo loco, qui Caluaria dicebatur, mons vllus est.* Existimat verò idem Cyrillus locum illum prophetice Caluariam, id est, caput dictum esse, quòd ibi Christus caput nostrum moriturus esset. Hieronymi. & Bedæ sententiam magis probo, ideo eum locum Caluariam, aut cranium nominatum, quòd ibi facinorosi homines decollarentur, ideoque humanis capitibus plenus esset. Nam qui cruci eodem loco affigebantur, cum animam egissent, tolli ad sepulturam solebant: qui vero securi feriebantur, vt Hieronym. putat, insepulti manebant.

34. *Et dederunt ei vinum bibere cum felle mistum.*] Marcus 15. 23. *Myrrhatum vinum* Christo porrectum fuisse dicit, quod auctores alij alia ratione conciliant. Augustin. lib. 3. de cons. Euang cap. 11. *myrrhatum*, vt ait Marc 15, *vinum* fuisse putat non felle infectum, sed Matth. felle mistum appellasse, quod amarum esset, & scriptura quicquid amarum est, aut fel, aut felle mistum appellat. Putat etiam idem Augustin. quem Beda, & Strabus imitantur, probabile esse vinum & myrrha, & felle simul fuisse permistum, & Matthæum fellis, non myrrhæ; Marcum myrrhæ, non fellis meminisse. Euthymius rem ex suma duplex Christo vinum à diuersis hominibus ab alijs myrrha, ab alijs felle mixtum exhibitum fuisse. Sunt qui à pijs mulieribus, quæ Christum lamentabantur, putant, priùs vinum myrrha commistum datum fuisse, quod tormenta, & cruciatus subituris dari solebat, vt conditi vini ardore alienatis sensibus dolorem aut nullum, aut minorem caperent. Sunt qui hunc potum, & illum quem Lucas c. 23. 36. & Ioan. c. 19. 29. Christo iam crucifixo, & extremum penè spiritum emittenti datum fuisse tradunt, vnũ eundemque fuisse dicant, cuius sententiæ primus Chryso. auctor fuit, secutus Euthymius. Sed ex diuersa apud

De nomine Caluariæ.

Adam sepultus in monte Caluaria.

Vinũ myrrhatũ quale fuerit, & vinum felle mistum.

Euangelistas narrationis serie perspicuum est fuisse diuersum. Nam Matth. & Marcus non obscure significant, antequàm in crucem tolleretur, myrrhatum illi vinum datum fuisse, quo crucis dolorem minùs sentiret. Lucas vero, & Ioannes non solùm iam crucifixo, sed etiam extremum exhalanti spiritum, cum omnes iam cruciatus perpessus esset, illum alium potum porrectum fuisse tradunt. Deinde Matthæus, & Marcus vinum fuisse dicunt, Lucas & Ioannes acetum; nam quod in codicibus Græcis hoc etiam loco ὄξος, id est acetum legitur, q uamuis & Origenes, & Chrysost. & Euthymius, & Hieronymus, & quod amplius est Syrus interpretes ita legisse videantur, tamen vitiosam esse lectionem ex Marco manifestatum est, apud quem eandem historiam enarrantem nemo vnquam nisi vinum legit. Certissimum autem argumentum est, quod eum Matth. à illo post ver 48 de ipso potu quem Lucas, & Ioannes morienti iam Christo datum fuisse dicunt, loquens, *Et continuò, inquit, currens vnus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto. & imposuit arundini, & dabat ei bibere.* Potum illum sine vlla ambiguitate alio, de quo hoc loco agit, omni modo distinguens; hic vinum, illic acetum; hic antequàm crucifigeretur, illic crucifixo; hic vase, vt credendum est; illic spongia & arundine; hic non petenti, illic petenti Christo, & dicenti, quæ, vt ait Ioannes, *Sitio* dictum est. Neque enim vetus interpres, non acetum hoc loco, sed vinum legit, sicut & Hilarius, & Ambrosius in com. in Lucam, & Augustin. lib. 3. de cons. Euang. cap. 11. & Iuuencus, & Sedulius legunt, & , vt ego quidem opinor, etiam Hieronymus. Nam in commentario non aceti, sed vini mentionem facit. Sed aliquis imprudenter doctus ex vitiato codice in Matthæi contextum, qui cum Hieronymi commentariis est, expuncto vino acetum intrusit. Cæterum Hilarius, & Ambrosius hunc, & illum, de quo idem Matth. postea versu 48 & Lucas, atque Ioannes scribunt, diuersos postea fuisse putant, neque de ea re quemquam, qui attentè Euangelistas legerit, dubitare posse arbitror.

Et cum gustasset, noluit bibere.] Marcus scribit non accepisse, quod, cùm dissonare videatur, minimè dissonat. Matthæus enim accepisse indicat, id est gustasse, Marcus non accepisse, id est non bibisse, quemadmodum D. Augustinus eo, quem paulo ante notauimus, loco interpretatur. Cur gustatum vinum bibere noluerit, coniecturæ locus est. Puto, ne contemnere datum de more vinum videretur, gustare voluisse; vt autem ostenderet se ad ferendos crucis dolores eo medicamento non indigere, noluisse bibere. Nam & nos, cùm minimè sitimus, ad bibendum ab amicis inuitati, vt beneuolentiæ officium agnoscamus, oblatum gustamus vinum; vt autem temperantiæ satisfaciamus gustatum non bibimus. Hoc duplici potu, quem Christo datum docuimus, impleta Dauidis prophetia est Psal. 68. 22. *Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto.* Nam primum vinum illi cum felle, aut myrrha mistum, quæ propter amaritudinem, vt diximus, fel appellatur, deinde acetum datum est: at Propheta fel non potum, sed in escam datum dicit. Sanè quidem, sed quia de felle tantùm loquebatur, quod si alio liquore dilutum non sit, magis cibi, quàm potus similitudinem habet, escam potius, quàm potum appellauit. Eo fortasse consilio Matth. quamuis fortasse sciret vinum illud non vero felle, sed metaphoricè, id est amara myrrha dilutum fuisse, felle tamen mistum fuisse dicit, vt Dauidis prophetiam impletam fuisse vno obiter verbo doceret. Quæri à nonnullis solet, cur hoc mortis genere Christus mori voluerit. Eius rei, qui multas rationes videre volet, Gregoriũ Nyssenum in oratione de Resurrectione Christi, & D. Thomam in comment. huius loci legat. Mihi vna D. Pauli ratio satis est. Voluit Christus ignominiosissimum genus mortis pro nobis subire, vt ea etiam ratione & se ipsum demitteret, & suam erga nos caritatem declararet, & humilitatis nobis exẽplum relinqueret; *Humiliauit,* inquit, *semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis,* ad Philip. 2. 8 Et Petrus 1. epistola cap. 2. 21. *In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius.*

Lib. 4 hist. Euang. Lib. 5. Carminum.

Cur Christus cruci figi voluerit.

35. *Postquam autem crucifixerunt eum, diuiserunt vestimenta eius.* Lucas 23. 34. scribit Christum, dum cruci figeretur, pro crucifigentibus his verbis orasse; *Pater dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt,* quibus verbis haud obscurè indicat se etiam pro iis ipsis, à quibus crucifigebatur, mortem obire; vnde & vanus Prædestinationum, de quo alio diximus loco, & nouus Caluinistarum error confutatur, qui Christum pro solis prædestinatis mortuum fuisse docent.

Sortem mittentes.] Marcus cap. 15 24 *Diuiserunt vestimenta eius mittentes sortem super eis, quis quid tolleret.* Lucas 23. 34. *diuidentes vero vestimenta eius miserunt sortes.* Itaque tres Euangelistæ Matth. Marcus, & Lucas. maximè vero Marcus ita scribunt, quasi omnes Christi vestes sortibus distributæ fuerint, neque aliter præterea intelligere possemus, nisi rem distinctiùs explicasset Ioannes cap. 19. 23. 24. *Milites ergo, cum crucifixissent eum, acceperunt vestimenta eius, & fecerunt quatuor partes vnicuique militi partem, & tunicam; erat autem tunica inconsutilis desuper contexta per totum. Dixerunt ergo ad inuicem non scindamus eam, sed sortiamur de illa, cuius sit.* Vnde perspicuum est non omnes Christi vestes, sed solam tunicam sortione distributam fuisse, quemadmodum Euthymius obseruauit. Sunt qui ex Luca quinque tunicas Christum habuisse colligant, sed ex Ioanne manifestè colligitur vnam tantùm habuisse. Dicit enim milites vestimenta Christi, & tunicam distribuisse. qui si cæteris vestimentis tunicam opponens, quod Euthymius acutè vidit. Quæ autem fuerit tunica, quæve cætera vestimenta, compertum non est; coniectura tamen aliquid quod simile vero sit, consequi possumus; tunicam fuisse eam, quæ post interulam (si ea tamen Christus vtebatur) corpori proximè adhærebat, totumque tegebat hominem; nullum enim vestis genus est, quod vero similius sit futura caruisse. Cæteras vero vestes, & superiorem togam, cuius loco purpura Christum milites induerant vers. 28. & calceos, cæteraque indumenta, quibus tenues etiam homines vti solebant, intelligenda esse arbitror. Vulgaris est opinio probabilitate non carens, tunicam illam inconsutilem à matre Christo adhuc puero factam fuisse, quam opinionem Euthymius tanquam vetustiorem & recitat, & approbat. Dubitare lector poterit, an latronum etiam vestes à militibus diuisæ fuerint; nihil enim de ea re Euangelistæ scriptum reliquerunt. Non dubito, quin consuetudo eadem apud Iudæos, & Romanos fuerit, quam nunc apud omnes gentes esse videmus. vt eorum, qui capite puniuntur, vestes carnifex tollat. Quare & latronum vestes à militibus qui carnificum munere fungebantur, distributas fuisse credendum est, sed nimirum Euangelistæ, quia nec latronum, sed Christi historiam narrabant, & in vestium latronum distributione nullum sciebant fuisse mysterium, sola enim consuetudine fuisse diuisas; diuisionem autem vestium Christi, non consuetudine solum; sed etiam mysterio factam fuisse, vt Dauidis impleretur prophetia Psal. 21. 19. *Diuiserunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam miserunt sortem,* de vestium latronum diuisione mentionem non fecerunt, de distributione sortitione que vestium Christi fecerunt. Hanc de causa adiecit statim Matthæus, vt impleretur, quod dictum est,

De Christi vestibus.

per

[illegible] *super vestimenta mea* [illegible] Quanquam hæc [illegible] Græcorum codicibus non tamen [illegible] Ambrosius. At [illegible] vtique no[illegible] legit Syrus, & credibile est à Mat[illegible] qui inter omnes Euangelistas [illegible] prophetias à Christo impleras iussi[illegible] [illegible].

Et imposuerunt super caput eius causam ipsius scriptam.] [illegible] in ea crucis parte, quæ super Christi [illegible] eminebat. Verum tabella aliqua [illegible] crucis [illegible] an in ipso crucis ligno titulus ille scriptus fuerit [illegible] non est; sed & vulgò creditur, & est multo pro[illegible] fuisse tabellam, & quia vix in ipso crucis ligno [illegible] verba tribus linguis, tam magnis characteri[illegible] à prætereuntibus legi possent, scribi potuerunt; [illegible] nemo est, qui nomini cruci affixo eiusmodi ti[illegible] non scriberet in tabella, & quia veteres [illegible] tradunt titulum illum à cruce separatum ab [illegible] Constantini matre fuisse repertum, Ruffin. [illegible] Eccles. c. 7. Non solet quæri, & quæri tamen [illegible], an etiam latronibus positi tituli fuerint. [illegible] mihi videtur suum quemque titulum etiam [illegible] morem enim fuisse vsitatũ, vt his, qui in cru[illegible] agebantur causa mortis super crucem poneretur, [illegible] instituto Christo etiam superpositum fuisse ti[illegible]. Nam quod Ambrosius in oratione de obitu, & [illegible] Theodosij, & alij nonnulli scriptores antiqui tra[illegible] crucem Christi, cum ab Helena inuenta est, ex [illegible] alijs discretam fuisse, minimè repugnat: potuit [illegible] discerni, non quòd illa haberet, aliæ non [illegible], sed quod in titulo crucis Christi scriptum [illegible] *est Iesus Nazarenus Rex Iudæorum.* Ex quibus ver[illegible] erat eam Christi fuisse crucem.

[illegible] *Iesus Rex Iudæorum.*] Marcus c. 15. 26. hæc tan[illegible] titulo ponit verba, *Rex Iudæorum.* Lucas verò c. [illegible] *Hic est Rex Iudæorum.* Ioan. c. 19. 19. *Iesus Nazare[illegible] Rex Iudæorum.* Itaque cum omnes Euangelistæ titu[illegible] expresserint, nemo tamen eorum vide[illegible] omnia tituli verba posuisse. Ex omnibus autem [illegible] verba colligere nobis licet, *Hic est Iesus Naza[illegible].* [illegible] Pilati eum titulum Christo [illegible] docet, siue recepto posuerit [illegible] damnauerat, esset da[illegible] posito super caput damnati titulo [illegible] in solo Christo consilio id fe[illegible] alios, qui [illegible] bantur, non soleret ti[illegible] Christi causa iustissima erat, [illegible] [illegible] illo elogio purgare [illegible] damnasse videretur, quod [illegible] Cæsari [illegible] Quocunque [illegible] fecerit, diuino impulsu con[illegible] 19. 21. 22 manifestum est, [illegible] damnauerat, [illegible] Christum verè Iudæo[illegible] testatetur. Nam [illegible] Pilatum rogasset, [illegible] *Rex Iudæorum* [illegible] Rex Iudæorum [illegible] respon[illegible] [illegible] quod à me scriptum est [illegible], qui [illegible] fuerat. Nondum [illegible] *Rex* [illegible] quod [illegible] Christus verus Rex [illegible]. Extorsit Deus ab inuito [illegible] veritatem.

38. *Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones, vnus à dextris, & vnus à sinistris.*] Cur cum latronibus crucifixus fuerit, Marcus c. 15. 28. [illegible] reddit causam, vt Isaiæ impleretur prophetia ca. 53. 12. *& cum iniquis reputatus est.* Sed hæc causa Deum mouit. Pilatum verò non mouit, qui de implendis prophetijs homo prophanus non cogitabat. Itaque alia, quæ Pilatum impulerit, causa quærenda est. Puto eum iniquitatis suæ velamentum quærere voluisse: si enim solum Christum egisset in crucẽ, [illegible] Iudæorum precibus non iure id fecisse credi potuisset; cum autem vnà cũ alijs crucifixit, & quidem cũ huiusmodi hominibus, quos nemo posset meritò damnatos esse dubitare, fore existimauit, vt quemadmodum pœnæ, ita etiam culpæ similitudine Christus vnà cum latronibus damnatus esse videretur. Non dissimile verò est Iudæos etiam solicitasse, vt cũ latronibus crucifigeretur, vt ignominiosior eius esset mors. Cur autẽ medius inter duos latrones Christus positus fuerit, & humano Iudæorum, & diuino consilio factum esse arbitror. Iudæorum quidem, vt ostenderent Christum facinorosorum hominum caput, & quasi ducem esse; propterea in medio crucifigendum curant, vt eo contumeliosi honoris genere Christi ignominiam magis augeant. Solent enim latronum duces cum socijs comprehensi & in medio eorum, & sublimiore loco suspendi. Diuino autem, vt vita in medio peccatorum poneretur, vt qui eam vellet, acciperet. Mysteriũ euẽtus declarauit; ex duobus latronibus, inter quos crucifixus Christus erat, alter credidit, alter blasphemauit. Omnes ad se peccatores vocat, qui in medio omnium crucifixus est. *Et ego*, inquit, *si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* Ioan. 12. 32. Traxit ad se omnia non effectu, sed voluntate: nam vtrumque latronem, quasi vna in dextera, alterum in sinistra manu prehendẽs trahere ad se voluit, sed vnum traxit, alterum non traxit, quia duci se vnus passus est; alter non est. Inuenit & Tertullianus aliud in hoc loco mysterium, *semper*, inquit, *Christus inter duos latrones crucifigitur*, Christum Ecclesiam, & Christi doctrinam appellans, quemadmodum Christus ipse aliquando vocat *Saule, Saule, quid me persequeris?* Act. 9. 4. cum non Christum Saulus, quem extinctum credebat, sed eius Ecclesiam, doctrinamq; persequeretur. Sic plerumque accidere videmus, quẽadmodum Tertullianus ait, vt inter duos contrarios hæreticos Ecclesia crucifigatur. Docebant Ebionitæ Christum verũ fuisse Deum; hominis verò solam speciem habuisse. Ecclesia in medio est, & vtrumq; coniungit, Christum & verum Deũ & hominem esse docens. Docebant Sabelliani Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum non vnam solum naturam, sed vnam etiã esse personam: docebant Arriani Patrem, Filium, Spiritum Sanctum non tres tantum personas, sed tres etiam esse naturas. In medio Ecclesia est, vnam naturã, tres personas esse docens. Docebant Nestoriani in Christo nõ duas tantũ naturas, sed personas etiam esse duas, docebant Eutychiani & vnam esse personam, & naturam vnam: in medio Ecclesia est, quę vnam personã, duas naturas docet. Docebant Manichæi, hodieq; Lutherani & Caluiniani docent nullam in homine esse arbitrij libertatem, omnia aut natura, aut diuina effici gratia; [illegible] Pelagiani tam furte, tam robustũ in nobis esse liberum arbitrium, vt gratia Dei non egeamus; Ecclesia in medio est, docetq; & liberum in nobis arbitrium esse, & diuina tamen indigere gratia.

39. *Prætereuntes autem blasphemabant.*] Prætereuntes dixit pro omnibus, qui præteribant, vt doceret non ab vno, vel à paucis, sed ab omnibus vulgò iactata in crucifixum Christum fuisse conuicia.

Mouentes capita sua.] Inter Iudæos mouere caput aliquando commiserationis, aut admirationis cum

Cur Christus inter duos latrones crucifixus.

Ecclesia doctrina inter duos errores media.

Motio capitis in scriptura.

 commi-

commiseratione coniunctæ, aliquando verò irrisionis A lignum erat. Commiserationis apud Iob cap. 16. 4 *Consolarer & ego vos sermonibus, & mouerem caput meum super vos* & cap. 42. 11. *Venerunt autem ad eum omnes fratres sui, & vniuersæ sorores suæ, & cuncti, qui nouerant eum prius, & comederunt cum eo panem in domo eius, & mouerunt super eum caput, & consolati sunt eum*, id est fleuerunt cum flente, vt admonet D. Paulus, & Ecclesiastici 12. 18. 19. *In oculis suis lachrymatur inimicus, & qui ipsi adiuuabit, suffodiet plantas tuas, caput suum mouebit, & plaudet manu*, id est, dolore se, & miseratione commoueri simulabit. & Ieremiæ 18. 16. *Vt fieret terra eorum in desolationem, & in sibilum sempiternum. Omnis qui præterierit per eam, obstupescet, & mouebit caput suum.* Irrisionis verò 4. Reg. 19. 21. Isaiæ 37. 22. *Spreuit te, & subsannauit te virgo filia Sion, post te caput mouit filia Ierusalem*, id est irrisit te, & vt Galli dicunt *il ta faict la mique*, & Dauid Psal. 21. 8. hanc ipsam Iudæorum aduersus Christum motionem capitis longe præmonstrans *Omnes videntes me deriserunt me, locuti sunt labiis, & mouerunt caput.* Totus enim ille Psalmus de Christo patiente intelligendus est, vt Christus ipse indicat ver. 46. eius exordium vsurpans, & Psalm. 108. 25. *Et ego factus sum opprobrium illis, viderunt me, & mouerunt capita sua*, id est inticientes in me oculos deriserunt. Et Ecclesiast. 13. 8. *In nouissimo deridebit te, & postea videns derelinquet te, & caput suum mouebit ad te*, id est contra te, & Thren. 2. 15. *Plauserunt super te manibus omnes transeuntes per viam, sibilauerunt, & mouerunt caput suum super filiam Ierusalem.*

42. Si Rex Israel est, descendat nunc de cruce.] Non erat C regis de cruce descendere, qui nihilo robustior, nihilo faciendis miraculis insignior cæteris hominibus sit necesse est, sed accommodatè ad rem, de qua agebatur, hæc verba intelligenda sunt. Eum enim regem intelligebant, qui Messias esset, & filius Dei, qualem se Christus professus fuerat, vt apparet ex Marco c. 15. 32. *Christus Rex Israel descendat nunc de cruce.* & ex Luc. c. 23. 35. *Alios saluos fecit, se saluum faciat, si hic est Christus Dei electus.*

43. Confidit in Deo, liberet eum, si vult.] Ostendunt sacerdotes cæcitatem suam, quòd contra se ipsos scripturam proferant; nam hæc verba, quibus, vt Christo conuiciarentur, vsi sunt, apud Dauidem Psa. 21. 9. quem totum de Christo scriptum esse diximus, impiorum, hominum sunt, qui non diuinam solùm prouidentiam, sed Deum etiam ipsum de medio tollebant, iustumque D & Dei colentem Dauidem irridebant, quod in aduersis rebus Deo confideret; *Confidit*, inquiunt, *in Deo, liberet eum, quoniam vult eum*, id est, quoniam amauit eum, scilicet Deum, quasi dicant liberet ipsum Deus, quem amauit. Itaque eodem modo intelligendum est quod concisè hoc loco dicitur *liberet eum, si vult*, id est, si eum amat. Hebraismus enim est חפץ velle id est amare. in Græcis codicibus magis expressa sententia est, *ῥυσάσθω νῦν αὐτόν, εἰ θέλει αὐτόν* liberet nunc eum, si vult eum, id est si amat eum eodem Hebraismo seruato, nam θέλει αὐτόν, Græci non dicunt. Efficiunt etiam imprudentes sacerdotes, dum irridere Christum volunt, vt sua ipsorum irrisione verum Christum eum esse probent, dum Dauidis de illo prædictam prophetiam implent; nam etsi de seipso ea verba Dauid scripserat, E quasi sibi ab aduersariis suis dicerentur minimè tamen dubium est; quin sua persona, quod Christo euenturum esset, significauerit.

44. Id ipsum autem.] Id est eadem verba, aut aliis verbis eadem conuicia, *si tu es Christus, saluum fac temetipsum, & nos*, vt Lucas 23. 39. explicauit.

Et latrones qui crucifixi erant cum eo.] Eodem numero, & iisdem verbis Marcus scribit. Lucas verò vnum tantùm latronem hæc conuitia in Christum iactasse, dicit. Multi itaque antiqui, magnique auctores putauerunt [illegible] quidem verumque latronem huiusmodi conuicia Christo dixisse, postea verò [illegible] & miraculis, quæ patiente Christo fiebant, & singulari eius patientia, & mansuetudine animaduersis in Christum credidisse, & latronem alterum, conuiciari pergentem reprehendisse. Origenes, Athanasius [illegible], contra omnes hæreses, Hilarius, Chrysost. Theoph. & Euth. hoc loco, & Iuuencus in Poëm. [illegible] & Ambrosius, & Hieron. & Beda probabile [illegible] putant. Probabilior tamen aliorum sententia est, [illegible] tantùm fuisse latronem, qui conuiciis in Christum vsus fuerit, vt Cyprian. serm. de pass. Domini, [illegible] Ierosol. Catech. communi 13. Augu. lib. 3. de [illegible] Euang. cap. 16. Ambros. in com. in Lucam Hieronym. [illegible] B in hunc locum, Leo serm. 2. de passione, Greg. lib. 27. in Iob c. 16. existimant. Quomodo autem Matthæus & Marcus pluralis numero latrones blasphemasse dicunt, haud difficile. Hieronym. Aug. & Ambr. [illegible] tur esse syllepsim, qua de vno [illegible] olemus: quod Ambr. & August. [illegible] probant exemplis Psalmi. 2. 2. *Astiterunt reges terræ & principes conuenerunt in vnum aduersus Dominum, & aduersus Christum eius*, cum vnus tantum rex Herodes, vt Petrus Act. 4. 26. 27. interpretatur, aduersus Christum conuenerit. Et ad Hebr. 11. 33. 34. *Per fidem vicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones, obturauerunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis*, cum solus Daniel ora leonum obturauerit, & vers. 37. *lapidati sunt*, inquit, *secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt, circuierunt in melotis in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti*, cùm solus Isaias sectus fuerit. C Obseruauit Euthy. eo consilio Euangelistas narrauisse etiam latrones conuicia in Christum iactasse, vt quæ quantasque contumelias passus fuisset, melius intelligeremus, cum non solùm principes sacerdotum, & cæteri, qui eum in eum vsque locum adduxerant; sed latrones etiam, qui eiusdem pœnæ socij erant, quique, vt erga se, ita erga illum commiseratione commoueri debuerant, conuitiis eum affecerint. Iudæos eos fuisse latrones verò simile est, & ex alterius confessione, qui tanquam Christum a Iudæis expectatum etiam in cruce pendentem excepit, & ex alterius conuicio, quod Iudæorum more, eademque incredulitate ingerit. Scribit Lucas 23. 40. respondisse alterum latronem, & eum qui blasphemabat reprehendisse, *Neque tu*, inquit, *times Deum*, *οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεόν* quæ pauca verba variè inter se iuncta varias possunt interpretationes admittere. Primam, si sic iungantur, nec times Deum, vt illud, *nec*, referatur ad, times, id est, non solùm non amas, & reueretis Deum, sed ne times quidem quemadmodum recentiores quidam interpretes exponunt, quorum sententiæ minimè subscribo, quia non D dubito, quin bonus ille, & fidelis latro peruersum illum latronem cum Iudæis voluerit comparare, quæ comparatio in illa dictione *nec* obscurè delitescit quasi dicat, non solum isti, qui pœna carent, sed nec tu, qui in eadem es pœna, Deum times. Secundam si sic, nec Deum tu times, vt sit sensus non solum homines, sed nec Deum quidem times, vt alij nonnulli explicant, quorum sententiam idcirco non probo, quia nec ingeniosa, neque E ad rem accommodata est. Nullam enim hoc loco emphasim habebat, vt fidelis latro diceret, non solum homines, sed ne Deum quidem times. Itaque dubium mihi non est, quin ad hunc modum coniungenda sint verba, *neque tu times Deum*, etsi Græcè transposita sint *οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεόν*, quod rectè noster interpres intelligens transposuit verbis coniectionem illa paulo obscuriorem dissoluit. Sensus ergo est, non solum isti, qui cùm nihil pœnæ patiantur, nulla pœnarum istius [illegible] miseratione commouentur, quin potius metus Dei obliti,

obliti,

publici, contumeliis in eum iaciunt, sed ne tu quidem, qui cum eadem effectus sis pœna, non conuiciari, sed misereri debuisti, *Deum times.* sed eius potius, sicut cæteri, timoris oblitus afflicto afflictionem addis. Hoc est *neque tu times Deum, qui in eadem damnatione es,* aut *quod in eadem damnatione es,* vt noster vertit interpres ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ, quæ verba obscura etiam sunt. Quibusdam nouis interpretibus valde noua quædam placuit interpretatio. ὅτι ἐν τῷ αὐτοῦ κρίματι εἶ, id est, quia in eius damnatione es. quasi dicat, cùm animam iam agas, & in supremo supplicio verseris, Deum non times. Quam interpretationem verba Græca pati non possunt: non enim dixisset Euangelista ὅτι ἐν τῷ αὐτοῦ κρίματι εἶ, sed ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ; sic enim Græci loquuntur. Significant ergo Græca verba non ipsam damnationem, sed eandem damnationem. Cæterum quia eadem damnatio non nisi per comparationem dicitur, alia ex hoc verbo difficultas exiit, cum qua damnatione, id est cum qua pœna (pœnam enim damnationẽ, aut Græcè est, κρίμα iudicium appellari manifestum est) latronis damnatio comparetur. Quidam cum Iudæorum damnatione comparari putant, tanquam sensus sit, *neque tu times Deum* magis quàm illi Iudæi. cum eadem, qua illi pœna, propter contumelias in Christum iactatas dignus sis. Quæ explicatio, nostra, quam paulo ante exposuimus, opinione videtur confirmari; diximus enim latronem verbis illis, *neq; tu,* cum Iudæis collatum fuisse. Alij comparationem cum alterius latronis pœna fieri existimant, quasi dicat, cum eadem, quæ ego patiaris, tamen non magis, quàm cæteri Deum times. Hanc interpretationem ideo reiicio, quia abs re est. Credo ergo inter latronis, & Christi pœnam fieri comparationem, vt sensus sit, cum in eadem, qua Christus, pœna verseris, & quod plus est tu quidem meritò, ille verò immeritò, tamen neque pœnæ societas, nec eius te mouet innocentia vt eius miserearis: Hinc enim sensus rectè in hunc locum cadit 41. *Et nos quidem iustè, hic verò nihil mali gessit.* Præcedẽtis sententiæ correctio est. Dixerat alterum latronem in eadem, in qua Christum, pœna esse; videri poterat in eadem etiam culpa Christum esse significare corrigit exponendo sententiam, *Et nos quidem iustè · hic autem nihil mali gessit.* Prudenter se cum altero latrone connumerat, vt modestior, & melior sit reprehẽsio; nec enim videri poterat alterum tam acerbè, aspereque reprehendere, qui sese vnà cum illo reprehendebat, *nihil mali gessit,* οὐδὲν ἄτοπον. Non placet mihi noua versio quorundam, qui ἄτοπον insolens transferunt. Nam etsi id Græcum verbum aliquando significat, tamen hoc loco aliud significet necesse est: quia insolens dicitur quicquid nouum, & inusitatum est, quamuis malum non sit, & manifestum est hoc loco non pro re inusitata, sed pro mala verbum ἄτοπον positum esse, cùm latro dicere voluerit Christũ omni vacare culpa. Melius per periphrasim eius dictionis vis explicari potuit, οὐδὲν ἄτοπον nihil quod virum bonum non deceat, quibus verbis indicare latro ille voluit non solum nullum magnum scelus, sed nullum etiam vel leuissimum peccatum in Christo esse. Nihil quod vlla reprehensione dignum egisse hoc est ἄτοπον. 42. *Et dicebat ad Iesum, Domine memento mei, cum veneris in regnum tuum.* ἐν τῇ βασιλείᾳ σου in regno tuo. Itaque non est sensus, cum veneris ad regnandum, sed cum veneris iam regnans; cum veneris non ad acquirendum regnum, sed regno iam acquisito, quemadmodum venturus ad iudicium est. Breuis, sed plena sententiæ confessio. Paucis enim verbis, & Regem & Deum Christum confitetur; Regem, cum dicit, *cum veneris in regnum tuum:* Deum, cum dominum vocat, & eum ita Regem facit, vt condonare peccata possit. *Memento,* inquit, *mei.* Et hic eum resurrecturum indicat; nec enim rogasset, quem animam exhalantem videbat, vt sui, cũ in regnum suum venisset, memor esset, nisi & resurrecturum, & post resurrectionem regnaturum credidisset. Quæ confessio cum ipsa per se admirabilissima est, tum consideratis temporis, loci, & personarum circunstantiis admirabilior; vt Chrysostomus hom. 2. de cruce & latrone, & Leo ser. 2. de passione adnotauerunt. *Quæ, inquit Leo, istam fidem exhortatio persuasit? Quæ doctrina imbuit? Quis prædicator accendit? Non viderat prius acta miracula, cessauerat tunc languentium curatio, cæcorum illuminatio, viuificatio mortuorum; ea ipsa, quæ mox erant gerenda, non aderant. & tamen Dominum confitetur, & Regem, quem videt supplicij sui esse consortem: memento mei.* Modesta postulatio; nec enim petit, vt se participem regni sui faciat, aut vt aliquem honoratiorem in eo, quàm cæteris, locum tribuat, non vt ad dexteram, vel ad sinistram eius sedeat, quemadmodum vxor Zebedæi pro filiis suis postulauerat cap. 20. 21. sed tantùm dicit, *memento mei* quasi dicat ne me excludas, ne habeas peccatorum meorum rationem, sed pro tua misericordia, & benignitate vel ad vltimum me locum admitte. Rectè ex hoc loco D. Augustin. libro 6. contra Iulianum cap. 5. purgatorium probauit; videbat enim latro se paulo post moriturum esse, & orauit tamen Christum, vt sui post mortem memor esset, id est peccata sibi condonaret: credebat ergo Iudæorum instructus religione etiam post mortem peccata remitti, quod alibi, quàm in purgatorio fieri non potest. 43. *Et dixit illi Iesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Tria hunc locum verba difficilem reddunt, *Hodie, in paradiso, Mecum.* Aduerbium *hodie,* quidam, cùm sententiam intelligere non possent, ad præterita retulerunt, quasi dicat Christus, Amen dico tibi hodie, non hodie mecum eris in paradiso, quemadmodum Theophylactus recitat. At insipida & eneruis sententia esset; quam enim emphasim habuisset: Amen dico tibi hodie, potius vtique dixisset, Amen dico tibi nunc. Alij meo quidem iudicio etiam absurdiùs, illud hodie ad extremum iudicium extendunt, tanquam dixerit Christus, *Amen dico tibi hodie mecum eris in paradiso.* id est, post resurrectionem, & vltimum iudicium. In qua tamen sententia nonnulli minimè mali Auctores fuisse videntur ex his, qui sanctorum animas ante supremum iudicium beatas fore non crediderunt, quorum magnus numerus fuit. Hoc si dicere Christus voluisset, non bene latronis respondisset precibus. Nam etsi tantum illi, quantum petiuerat concessisset, vt tunc, cum in suum regnum veniret, sui memor esset, tamen perspicuum est ex Christi oratione plus eum latroni, quàm petiuerat, concedere voluisse. Petiuerat latro *memento mei,* id est dimitte mihi peccata mea: respondet Christus, *mecum eris in paradiso,* id est non solùm tibi peccata remittam, sed optimo te loco collocabo, hoc est in paradisum inducam, idque mecum, quasi dicat, iuxta me, vbi ego ero, vt alio loco dicit, *vt vbi ego sum, illic & minister meus sit* Ioannis 12. 26. Petiuerat latro non vt statim, sed vt, cum in suum regnum veniret, recordaretur sui; respondet Christus, *hodie mecum eris in paradiso,* non tam longè differam preces tuas, quod post multa sæcula tibi dari postulas, hodie donabo. Illud ergo, *hodie,* illi latronis verbo, *cum veneris in regnum tuum* respondet. Quod miror interpretes non obseruasse. Solus Augustinus in libro contra Felicianum cap. 15. videtur animaduertisse. Hoc ergo est *hodie. In paradiso* autem diuersissimis sententiis, & veteres, & recentiores Auctores interpretantur. Alij in paradiso, id est in cœlo, vt Cyrillus Ierosolym. Catech. communi 13. Chrysostomus homilia secunda de cruce, & latrone, & Gregorius Nyssenus sermone de Resurrectione Domini,

Purgatorium confirmatur.

D. Augustinus tractatu in Ioann. 111. Si [illegible] quomodo eo die latro in cœlo cum Christo esse potuerit, cum Christus non nisi post quadraginta dies in cœlum ascenderit; respondent partim non [illegible] illi horum Auctorum, partim ij, qui eorum complectuntur opinionem, Christum quatenus Deus est [illegible] esse, ideoque & in cœlo eo die fuisse. Magnorum licet Auctorum sententia sit, probari mihi non potest, quia oculis ipsis cernere mihi videor voluisse Christum significare non solùm latronem, sed etiam ipsum eo die in eo paradiso futurum fuisse, vbi tunc, cùm hæc dicebat, non esset. Est enim in hac sententia & tacita quædam personarum similitudo, & loquentium antithesis, quasi dicat, sicut nunc mecum in eadem pœna es, ita mecum hodie in eodem eris paradiso. Alij exponunt *in paradiso*, id est in loco Adæ, vbi terrestris fuit paradisus, vt Theophylactus, & Euthym. Sed hi Auctores solam paradisi vocem sequuti Christum post mortem vnà cum latrone in Mesopotamiam sine causa deducunt; aut vbicunque tandem paradisus ille fuit. Quid enim eò Christus se post mortem contulisset, aut quid latronem deduxisset [illegible], quòd eo in loco posuisset, vbi nihil esset nunc percepturus voluptatis, paradiso iam deserto, atque vasto? Sunt qui putent nullum certum designari locum, sed paradisum appellari, vbicumque Christus sit, & vndecumque Deus videatur: quia ergo anima latronis Christum sequutura erat, Deumque eo die visura, in paradiso cum eo futura esse dicitur. Multi recentiores interpretes magno fauore hanc sententiam prosequuntur, eiusque Auctores Augustinum, & Bedam citant, qui àm veterè ipsi viderint. Interpretationem certè cuiuscunque Auctoris sit, approbare non possum, & quia Christus de eo, vt diximus, loquebatur paradiso, vbi tunc ipse non erat. Si autem paradisus nihil aliud est, quàm locus, vnde videtur Deus, tum in cruce penderet, in paradiso erat; Deum enim videbat, &, vt omnes Theologi consentiunt, nunquam beatus esse desijt. Valde meo iudicium meum fallit, nisi paradisus hic locus Abrahæ sinus appellatur, vbi [illegible] sancti, interim dum cœli aditus pateficeret, detinebantur: ille enim locus pro paradiso, & requietis loco habebatur. In eum enim, tanquam in locum voluptatis, aut certè quietis, mortuus Lazarus ab angelis deportatus esse dicitur Luc. 16. 22. Ergo quia in eum locum eo die Christus descensurus erat, vt sese sanctis illis patribus ostenderet, & spiritibus, qui inde tenebantur, Euangelium prædicaret, vt Petrus 1. epistolæ c. 3. 19. docet, & vt inde redemptos captiuos duceret captiuitatem, vt Ephes. 4. 8. D. Paulus [illegible] ad eum locum latronem [illegible] eodem die [illegible] Auctorum [illegible] tantum esse. Nunc verò [illegible] Auctores [illegible] ea [illegible] mihi [illegible] Auctoritate [illegible] efficit. [illegible] Augustinus lib. 12. de Gen. ad lit. c. 34. Prudentius in hymno in exequiis defunctorum,

Sed dum [illegible]
Reuocas Deus, [illegible] formas;
Quæ [illegible]
Animam [illegible] recuperans
Gremio [illegible]
Recubabit, vt est Eleazar,
Quem floribus vndique septum
Diues procul aspicit ardens.
Sequimur tua dicta redemptor,
Quibus atra morte triumphans,
Tua per vestigia mandas
Socium crucis ire latronem.

Hinc perspicuum est, quomodo tertium illud verbum *Meum* intelligendum sit, id est, vbi ego etiam ero, quò ego iturus sum. Rideo cum in hunc locum commentarios hæreticorum lego

Sinus Abrahæ.

Purgatoriũ contra hæreticos defenditur.

Hinc, inquiunt, colligitur nullum esse purgatorium & nunquam culpam sine pœnæ remissione remitti; nam latroni vtraque simul remissa fuit, neque post mortem ad purgatorium relegatus, sed ad paradisum deductus fuit. Sed [illegible] stupidi sunt, [illegible] ex vno exemplo generalem legem colligunt. Latroni non fuit purgatorium [illegible] remissa est latroni [illegible] pœna [illegible]: nemini ergo cum culpa remittitur pœna [illegible] neque paradisus, neque infernus esset. [illegible] non dico alteri latroni, qui [illegible] hoc crucis tormentum [illegible] etiam hominibus qui [illegible] non est, an colligimus, [illegible] ergo [illegible] huic latroni de quo agimus [illegible] Apostolis [illegible] neque alius beatus [illegible] ergo [illegible]. Vtinam eorum vera esset sententia [illegible], quibus à Deo punimur, [illegible]. Quis [illegible] hos, miserias huius vitæ [illegible] peccati pœnam esse? Atque [illegible] culpa, pœnæ [illegible]. Quis [illegible] David [illegible] culpa remissa, [illegible] quam pœnam? 2. Reg. 12. 13. 14. *Dixit [illegible] Nathan ad Dauid: Dominus quoque transtulit peccatum tuum, non morieris: [illegible] blasphemare fecisti inimicos nomen Domini, propter verbum hoc filius qui natus est tibi, morte morietur.* [illegible] quæ scribit Ioan. c. 19. 25. 26. 27. *Stabant autem iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius Maria Cleophæ, & Maria Magdalene*, de quibus ver. [illegible] *[illegible] ecce filius tuus.* [illegible] Mulier [illegible], vt [illegible] non matrem appellat, vt deserta, & vidua significaretur [illegible] ecce filius tuus, [illegible] discipulum, sed ipsam discipulo, quasi diceret [illegible] deserta [illegible] discipulus meas erga te [illegible] vices [illegible]. *Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua;* [illegible] propter [illegible] hæc ve [illegible] intelligenda sunt. Nunc enim non discipulum matri, sed matrem discipulo commendat, quasi dicat, [illegible] habebis matris, eam [illegible], eam solabere, eam defendere [illegible].

Remissa culpa [illegible] pœna.

45. *A sexta autem hora.*] Exstat hoc loco difficilis quæstio de hora, qua Christus crucifixus fuit. Nam Marcus c. 15. 25. horam tertiam, eum crucifixum fuisse dicit. *Erat autem hora tertia, & crucifixerunt eum,* vnde colligimus quidem cum tenebræ factæ sunt, per tres iam horas Christum [illegible] pependisse; nec enim quod Marcus scribit, Matthæo contrarium est, qui quamuis non exponat, qua hora Christus crucifixus fuerit, cum tamen dicit hora [illegible] eorum [illegible] Iudæorum in Christum iam crucifixum blasphemias, post Christi, & latronis colloquium factas fuisse [illegible] tenebras [illegible] impugnare [illegible] Marco Ioannes videtur, qui hora [illegible] sexta Christum a Pilato damnatum [illegible] 14. *Erat autem parasceue Paschæ, hora quasi sexta* [illegible] vt ait Marcus [illegible] hora [illegible] tenebras [illegible] fuisse dicit, crucifigi potuit, [illegible] & [illegible] Christum [illegible] purpura [illegible] deinde ad [illegible] gatus, & [illegible] quæ omnia [illegible] Hunc nodum [illegible] 1. 16. & [illegible] hora tertia, vt ait Marcus Christum non [illegible] manibus, sed Iudæorum lingua [illegible] enim hora Iudæi apud Pilatum clamarunt, *Crucifige, Crucifige.* [illegible] meo iudicio hæc interpretatio cum Euangelistarum

De [illegible] hora [illegible]

[illegible]erbis cohærere; Marcum enim nõ de illa metaphori- A
[illegible] linguarum, sed de vera Christi crucifixione loqui ex
[illegible] manifestum [illegible], quod continuo dicat eum cruci-
[illegible] & eius vestimenta divisa. Denide quia iam ante
[illegible] ver. 14 clamasse coram Pilato Iudæos, *Crucifige*
[illegible]. Q[illegible] illi nunc in mentem venisset, vt iterum di-
ceret [illegible] Iudæorum linguis crucifixum D[illegible]niq;
[illegible] Matthæo, & Marco, & Luca perspicuum est Chri-
stum [illegible] horam sextam fuisse crucifixum, quia [illegible]
[illegible] tres Euangelistę scribunt eo iam crucifixo factas
[illegible] tenebras. Itaque non potuit hora sexta crucifigi,
[illegible] etia[illegible] à Pilato condemnari. Qui[illegible]
[illegible] Euangelista Marcus aut Ioannes interpretatus est,
[illegible] interpretandus est Ioannes; cuius sententia mi-
[illegible] videtur posse cum cæterorum Euãgelistarum sen- B
tentia conuenire. Altera D. Augustini solutio est, Chri-
stum hora sexta non diei sed noctis, vt ait [illegible] con-
demnatum fuisse: hora verò tertia non noctis, sed diei,
vt ait Marcus, fuisse crucifixum; nec enim dixisse Ioan-
[illegible] hora sexta diei, aut absolutè hora sexta, sed cum
[illegible]dictione hora sexta Parasceues. *erat*, inquit, *Parasceue*
Paschæ hora quasi sexta. Parasceue autem erat non solùm
[illegible]es, sed etiam nox, a[illegible], vt D. putat Augustin. nox po-
[illegible] quàm dies. Hæc interpretatio vel ipsi Augustino
[illegible]nus, quàm altera, probabilis visa est: & verò tam illius
[illegible], quam alterius [illegible] probari potest. Docuimus suprà. &
[illegible] Luca cap. 22. 66. certum esse primâ diem illuxisse, quâ
Christus ad Pilatum duceretur: [illegible] iamsi simulatq;
[illegible] Pilato [illegible], damnatus fuisset, non potuisset C
hora noctis sexta damnari. Adde quòd multa ante da-
mnationem, postquam ad Pilatum ductus est, inter-
cesserint; multis Pilatus re[illegible] conatus
[illegible] Christum absoluere: examinauit eum diligenter an
[illegible] ex Iudæorum essent; misit ad Herodem, remisit
Herodes, [illegible] flagellis remissum cecidit. Sunt qui corre-
ctionem faciant apud Marcum scriptorum culpa vitia-
[illegible]sse numerũ, & pro ἕκτης sexta, scriptum esse τρί-
[illegible] tertia; facilem enim, & lubricam per notas, quibus
apud Græcos numeri scribi solent, erroris viam fuisse.
Scribunt sex hac nota ϛ tria vero hac γ, facilè fuit pro-
pter notarum similitudinem vnam pro altera ponere.
[illegible] audax semper mihi hæc coniectura visa est, &
[illegible] in alio nititur argumento, quàm quòd, qui ea D
[illegible], non possunt huius loci difficultatem explica-
re, & non debemus, vt scripturam interpretemur, cor-
rumpere. Deinde, quia, vt vera coniectura esset, locus
tamẽ non explicaretur. Fingamus enim dicere Marcũ
[illegible] sexta crucifixum fuisse Christum, quomodo ho-
[illegible] crucifigi potuit, cùm Ioannes dicat hora sexta
[illegible] condemnatum, & inter condemnationẽ, & cru-
cifixionem necesse sit vna, vt minimùm, hora intercessi-
[illegible] Quomodo Matthæus, & Lucas, ipse etia Marcus
[illegible] hora sexta, cum multo ante crucifixus fuisset
Christus, tenebras fuisse factas? Adde quòd ipse Mar-
cus [illegible] ver. 33 scribat γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης. *facta autẽ*
hora sexta, cum ante dixisset hora tertia crucifixum, ho-
[illegible] il[illegible] hora qua crucifixus fuerat, opponens;
[illegible] vim habet participium illud γενομένης *factæ*,
[illegible] prius facta nõ esset & aduersatiua particula δὲ *au-*
tem, per quam eam horã illi, qua dixerat Christũ fuisse
[illegible] fixũ, opponit. Itaq; si quis Euangelistæ locus cor-
[illegible] esset, Ioannis potius locus, vt nonnulli etiam
[illegible], corrigendus videtur, vt pro hora sexta apud il-
[illegible] legamus. Sed & hoc est scripturam non
[illegible], & eadem manebit quæstio, quo
[illegible] potuerit Christus hora tertia damnari, cũ dicat
Marcus [illegible] crucifixum, cùm vnã, vt mi-
[illegible] post damnationem crucifixus fuerit ne-
cesse sit. Res erat facilis & ab ipso etiam Lyrano iam ex
[illegible]cata, nisi multi interpretes, dum nimis diligentes, &

subtiles esse volunt, difficilem reddidissent. Diximus
cap. 20. 3. Hebræos diem in duodecim horas, quas A-
stronomi vsuales, & inæquales vocãt, distribuisse; duo-
decim rursus horas in quatuor partes, sicut & horas no-
ctis diuidebant, nisi quòd quatuor illæ noctis partes
proprium habebant nomen militare. V. φυλακαὶ custo-
diæ, aut vigiliæ dicerentur, quia milites, qui excubias
noctu agebãt, ternas singuli horas vigilabãt. Quatuor
autem partes diei, quarum singulæ ternis constant
horis, quia proprio carebant nomine, à fine principioue
suo partis diei nomen accipiebant. Itaque totum trium
horarum spatium, quod inter Solis ortum, & horam
diei tertiam interiectum erat, ab hora tertia, quæ vlti-
ma erat, hora tertia vocabatur, si quis propriè, vereque
loqueretur. Obtinuit autem apud eos, vt appareat cõ-
suetudo, quod videmus apud nos etiam obtinuisse, vt
horæ sequentes ex præcedentibus nomen ac[illegible]
sicut nos postquam meridianæ horæ signũ d[illegible]
vsque ad horam primam, aut certè vsque ad [illegible]
horæ partem meridianam horã appellamus, cùm pro-
priè non meridiana, sed prima pomeridiana sit; nam
meridiana ea est, quæ ab vndecima inchoatur, & duo-
decima finitur. Itaque aliquando dicimus de spatio lo-
quentes, quod inter vndecimam est, esse horam vnde-
cimam, aliquãdo esse duodecimam, nunc à principio,
nunc à fine nomen accipientes. Eadem prorsus cõsue-
tudine Marcus, & Ioannes loquuti sunt. Nã quia Chri-
stus, & damnatus & crucifixus fuit eo temporis spatio,
quod est inter finẽ horæ tertiæ, quod idem sextæ initiũ
erat, & finem sextæ quod erat initiũ nonæ, Ioannes ex
fine spatium illud appellans vocauit horam sextã, Mar-
cus ex initio vocauit tertiam: sed quia non est vero simi-
le Ioannem sextam horam vocaturum fuisse, nisi spa-
cium illud ad finem sextæ inclinatum fuisset, sicut non
solemus horam primam pomeridianam appellare, nisi
cum meridiana, & semis transacta est; credendum est
Christum post horam decimã, & semis, si nostro more
horas numeremus, damnatũ fuisse; respondebat enim
hora tertia nonæ nostræ, sexta duodecimæ, tertia & se-
mis erat decima & semis: eo ergo tempore damnatus
est Christus: ideo Ioannes scribit hora quasi sexta, da-
mnatum esse; post vnam circiter horam nostram, id est
hora vndecima, & semis crucifixus est, quam Marcus
horam tertiam appellat; quia totum illud spatium ho-
rarum ab hora tertia vsque ad sextam hora tertia voca-
batur. Itaq; per dimidiatam horam crucifixus iam fue-
rat Christus, cum tenebræ factæ sunt, qua dimidia ho-
ræ parte & vestimenta à militibus distributa, & conui-
cia à Iudæis in Christũ iactata, & latroni paradisus pro-
missus est. Vnde sequitur veram non esse quorundã o-
pinionẽ, qui docent Christũ per sex horas, id est à no-
na matutina vsq; ad tertiam pomeridianã in cruce vi-
uum pependisse. Non potuit enim hac ratione, quam
exposuimus, plus quatuor horis viuus in cruce pende-
re, cũ post horã vndecimam crucifixus fuerit; hora no-
na, id est tertia pomeridiana aut paulo post expiraue-
rit, vt cõstat ex versu 46. & 50. Notarunt Origenes, &
Theophylact. Christum ea hora crucifixum fuisse, qua
Adamus peccauerat, qui circa meridiem peccasse tra-
ditur. Alij qua hora Adamus è paradiso eiectus fuerat,
eadem Christũ paradisi occlusum ianuã moriendo re-
serasse. Beda, & Theophylact. Crucifixum etiam dicit
sexta hora Lucas 23. 44. *Erat autem ferè hora sexta*, non
quòd non esset sexta, sed aut quòd satis nõ esset certus,
num hora sexta completa iam esset, aut certò noluerit
affirmare. Adiecit, *ferè*, vt solemus, cũ tempus describi-
mus, & non magni referr præcisè temporis punctum
notare. Horam enim fuisse sextam, & Matth. hoc locõ,
& Marcus 15. 33. affirmant, γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, *facta*
autẽ hora sexta. Exprimunt autem tres Euangelistæ sex-
tam ho-

vna voce clamauerant, *reus est mortis* ca. 26. 66. Videns Christum à Iudæis ad Pilatū trahi, quod nequaquam fecissent, nisi omnino deliberassent non priùs desistere, quàm ad crucem condemnaretur; *retulit triginta argenteos.* Principes enim sacerdotum dicuntur Christū morti tradidisse, quia Pilato ad mortem condemnandum tradiderunt, vt scribit Lucas cap. 24. 20. *quomodo eū tradiderunt summi sacerdotes & Pontifices nostri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum.* Hinc colligitur Iudam, cùm Christum vendidit, neque eo vendidisse animo, vt occideretur, neque putasse fore, vt condemnaretur ad mortem, quemadmodum Theophyl. & nonnulli recētiores interpretes admonuerunt. In hoc sacerdotibus, Scribis, & senioribus aliquanto melior, quòd quamuis auaritia, & infidelitate magistrum vēdidisset, de morte tamen eius non cogitasset.

B

De Iuda pœnitentia.

Pœnitentia ductus.] Origenes, & Hieron. ita de hac Iudæ pœnitentia loquuntur, vt eam laudare videantur. Hinc enim Manichæorum refellunt errorem, qui duas, alteram bonam, alteram malam, naturas introducebant. Cæterum non intelligunt, vt opinor, bonā omnino fuisse, sed aliquid habuisse boni, quòd quamuis peccatum non emendauerit, cognouit tamen, ac cōfessus est, & se fecisse doluit. Hoc propriè Græcum verbum significat, quo Matth. vsus est μεταμεληθεὶς de peccato dolens, & anxius; hoc enim inter μεταμελεῖν, & μετανοεῖν interesse nonnulli obseruarunt, quòd μεταμελεῖν sit patratum peccatum agnoscere, atque dolere, μετανοεῖν non solùm dolere, sed emendare; hoc Petrus, & illud Iudas fecit, ideo non dicitur μετανοήσας, aut μετανοῶν, sed μεταμεληθεὶς. Rectè Leo serm. 5. de Pass. Domini. *Meritò sicut & Propheta prædixerat, oratio eius facta est in peccatum, quoniam consummato scelere tam peruersa impij conuersio fuit, vt etiam pœnitendo peccaret,* & Ambrosius libro 10. comment. in Lucam, *Etsi cassa est pœnitentia proditoris, quia peccauit in Spiritum sanctum, est tamen vllus in scelere pudor culpam agnoscere. Et quamuis ille non absoluitur, Iudæorum tamen impudentia confutatur, quos cùm professio redarguat venditoris, scelesti tamen sibi vendicant iura contractus, & exortes reatus se esse credunt, dum dicunt, quid ad nos? tu videris. Amentes planè, qui putant solui se magis auctoris scelere, quàm teneri.* Scribunt Origenes, & Theophylactus voluisse Iudam, cùm Christi iam mortem impedire non posset, eundem moriendo præuenire, vt in altera illi occurreret vita, & veniam ab illo sui sceleris obtineret. Quod etsi fabulæ simile est, tamen illud habet vtilitatis, quòd inde intelligimus Originis ætate doctrinam de Purgatorio, & peccatorum post hanc vitam remissione fuisse vulgarem.

Psal. 108. 8.

C

D

4. *Peccaui tradens sanguinem iustum.*] Id est iustum hominem ad mortem; etsi Iudas Christum Deum esse non credebat, vt supra docuimus, & Leo sermone 1. de Passione Domini scribit, hominem tamen iustum, & innocentem confitetur. Voluit Deus, vt ab omni hominum genere contra sacerdotum, & seniorum peruersitatem suæ innocentiæ testimonium Christus haberet, etiam ab ipso iudice Pilato, etiam ab eius vxore, etiam à proditore, qui eum vendiderat.

E

Quid ad nos?] Hominum obcæcatorum vox est, &, vt paulò ante ex Ambrosio citauimus, amentium, *qui putant solui se magis auctoris scelere, quàm teneri. In pecuniariis,* inquit, *causis refuso pretio ius soluitur. Hi pretium recipiunt, & sacrilegium persequuntur, ac pertinacibus studiis funestam sibi vindicant sanguinis auctionem, cùm refunderet venditor sacrilegij mercedem.*

5. *Et proiectis argenteis in templo.*] Visus sibi est Iudas, cùm in templo argenteos proiiceret, sacerdotibus dare, & initum venditionis contractum rescindere.

De morte Iudæ.

Abiens laqueo se suspendit.] ἀπήγξατο, laqueo præfocatus est. Actor. 1. 18. ait Petrus de Iuda loquens, καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, ad verbū, & præceps factus crepuit medius, quod nō satis videtur cum Matthæo cohærere. Itaq; sunt, qui dicant priùs se Iudam, vt Matth. ait, laqueo suspendisse, sed inclinatam fuisse arborem, atq; ita superuixisse, postea verò hydrope fuisse mortuum, cùm medius crepuisset, vt ait Petrus; sic Theophylactus. Alij cùm de laqueo penderet à prætereuntibus agnitum fuisse, atq; depositum, vixisseq; postea aliquantisper secreto in loco, dein præcipitem ex eo loco edito cecidisse, inflatumque crepuisse medium; sic Euthymius. Alij rupto laqueo superuixisse, ac postea crepuisse medium, vt Oecumenius in commentariis in Acta Apostolorum cap. 1. ex Papia vetustissimo Auctore recitat, & Auctor scholasticæ, quam vocant, historiæ tanquam vulgarem opinionem refert. Probabilius est, quod alij suspicantur. primùm quidem se ex loco edito laqueo suspendisse, seque inde præcipitem egisse, sicut solent, qui laqueo suspenduntur inserto laqueo de superiore loco deiici, & præcipites dari, vt citiùs strangulentur; postea verò aut rupto laqueo cecidisse, aut effudisse viscera; aut cùm penderet ita intumuisse, vt non quidem statim, sed aliquanto post tempore medius crepuerit; nam omnes, qui suspenduntur, vehementer inflari solent. Dubium, an statim, vt retulit argenteos, se suspenderit. Sunt qui dicant non nisi post Christi resurrectionem id eum fecisse, cùm audisset resurrexisse Christum, quod minimè sperabat: tunc enim abiecta omni spe salutis, quòd humani generis redemptorē vendidisset, laqueo sibi vitam eripuisse, vt historiæ scholasticæ Auctor scribit. Sed cùm id non probetur, & Euangelista rem ita narret, vt statim proiectis in templum argēteis ad laqueū indicet cucurrisse, hoc potius credendum. Nimis curiosa quæstio est, qua ex arbore se suspenderit, cùm ex Euangelista ne illud quidē constet, an ex vlla se omnino suspenderit arbore; sed tn̄ video opinionem quandam incerto Auctore vulgari, vulgò arborem ficum fuisse, quemadmodum & Hebræi tradunt eam, vnde Adam, & Eua vetitum decerpserunt fructum, fuisse ficum. Hanc quę nunc vulgi est, antiquam etiam, & magnorum olim Auctorum opinionem fuisse ex Iuuenco Poëta perspicuum est.

An ex arbore & ex qua pependit Iudas.

Exorsusq; suas laqueo sibi sumere pœnas
Informem rapuit ficus de vertice mortem.

6. *Principes autem sacerdotum acceptis argenteis.*] Cur nunc accipiunt, cùm paulò ante accipere noluissent? Quia ante ipsis Iudas dabat, quasi vt infectum faceret, quod factum erat, ideo accipere noluerunt, ne venditionem rescindere viderentur, cogerenturque Christum illi reddere, sicut ille reddebat argenteos: nunc autem accipiunt, quia eos in templum proiecerat; quæ autem in templum proiiciebantur, templo, Deoque videbantur offerri, quas oblationes, cū sacerdotes asseruarent, & triginta argenteos proiectos collegerunt.

Non licet nobis mittere in corbanam.] הקריב Hebræis est offerre. Inde nomen קרבן ductum est, quod propriè oblationem significat, frequens in litteris sacris, Leuitici 1. 2. 3. & 2. 5 7. & 6. 20. & Num. 7. 13. & 28. 2. Aliquando accipitur pro iuramento, quod per קרבן id est templi oblationes fiebat, quemadmodum Iudæi aliquando iurabant, vt constat ex superiore cap. 23. 16. 18. Auctor est Iosephus lib. 1. contra Appionem. Atque hoc fortasse modo apud Marcum cap. 7. 11. accipi potest. Deinde translatum nomen est, vt locum ipsum, vbi templi oblationes recondebantur, id est sacrum ærarium significaret, vt Iosephus libro 2. de bello Iudaico cap. 8. scribit, sicut Græci γαζοφυλάκιον appellant 4. Reg. 12. 9. 10. Marci 12. 41. 43. Lucæ 21. 1.

Ioan.8.20. sunt qui interpretentur *mittere*, pro remittere, quòd existiment triginta illos argenteos ex sacro gazophylacio à sacerdotibus elatos fuisse, vt emerent Christum, in qua sententia Iuuencus est, habetq; non minimam probabilitatē: solebant enim publici sumptus, qui ad templi causam, religionemq; pertinebant, ex sacris fieri thesauris, cuiusmodi sacerdotes causam esse arbitrabantur, vt Christus, qui se Dei filium profitebatur, occideretur.

Lib.4.hist. Euang.

Quia pretium sanguinis est.] Hebræorū idiomate sanguis ponitur pro morte. Addere debuerunt iusti, quēadmodum Iudas paulò ante confessus fuerat; sed nesciunt homines errore cæci aut vera sentire, aut loqui. Prohibebantur Iudæi turpe lucrū in templum offerre Deuter. 23.18. *Non offeres mercedem prostibuli, nec pretium canis in domo Domini Dei tui: quicquid illud est, quod voueris, quia abominatio est vtrumq; apud Dominum Deum tuum*; vnde per analogiam colligebant nec pretium sanguinis Deo esse offerēdum, aut quod maioris stultitiæ erat, mittendum in gazophylacium. Nam oblationem Deo factā, cùm argenteos acceperant, approbauerant. Itaq; plus reuerentiæ homines insani gazophylacio, quàm Deo tribuendum esse iudicabant.

Hebraismus.

7.*Consilio autem inito.*] Non est credendum hoc cōtinuò factum esse, sed postquam crucifixus esset Christus, ac fortasse post Paschæ diem festum. Nam toto illo die in accusando, & crucifigendo Christo occupati fuerant. Die autem insequenti in Paschæ celebratione, quo tempore contractus inire non licebat. Sed Matthæus, quia de relatis à Iuda argenteis loqui cœperat, totam narrationem finire voluit, docereque, quid de illis actum esset. Cęterùm, quòd de inito consilio, & empto dicit agro, per anticipationem dictum esse intelligendum est.

Emerunt ex illis agrum figuli.] Cur *agrum figuli* Matth. appellet, incertum. Potuit sic vocari, vel quia alicuius figuli erat, vel quia ex eo figuli ad fingenda vasa terram effodiebant, aut quia in eum testarum fragmenta proiiciebant, ita vt culturæ inutilis esset, solisque mortuis sepeliendis commodus esse posset. Quacunque tandem ratione sic appelletur, illud certum, notum eo nomine vulgò fuisse agrum, & quia Euangelista, tanquam de notissimo agro dicit, *Emerunt ex illis agrum figuli*, & quia Græcum illi articulum adiungit τὸν ἀγρὸν, qui rem notam demonstrat, quemadmodum *Clericorum pratum* apud Parisienses.

In sepulturam peregrinorum.] Solebant ciues Ierosolymitani, aut in publico loco, aut in suo quisque fundo proprium habere sepulchrum, vbi omnes, qui eiusdem essent familiæ, sepelirentur. Magnum enim illis solatium mortis videbatur, si in patrum suorum sepulchris sepelirentur, vt ex multis librorum Regum locis manifestum est. Qui autem peregrini erant, cum patria sepulchra in vrbe non haberent, difficile sepulturam reperiebant. In hoc bonum publicum sancti illi sacerdotum principes oblatam templo pecuniam impenderunt, quòd res Deo sacra non nisi in pium opus consumenda videretur; sic Origenes interpretatur. Alij putant peregrinos hîc Gentiles appellari, qui aliquando aut habitabant Ierosolymæ, aut eò ventitabant; si verò inibi mori contingeret; locum, vbi sepelirentur, non habebant; nefas enim Iudæis videbatur non solum in vita, sed etiam post mortem cum Gentilibus habitare.

Sepulchrorum ritus apud Iudæos.

8. *Propter hoc vocatus est ager ille Acheldema, id est ager ille sanguinis vsq; in hodiernum diem.*] Nimirum diuino consilio factum est, vt qua ratione sacerdotes impietatem suam vnà cum illa pecunia obruere, & quasi sepelire voluerunt; sempiterno monimento in omnem posteritatis memoriam transtulerint, vt quoties ager ille *Acheldema*, id est *ager sanguinis* vulgò diceretur, toties sceleris eorum memoria renouaretur, vt Chrysostom. Euthym. & Theophylact. adnotarunt. *Acheldema* Syriacum verbum est, qua tunc lingua Iudæi loquebantur, & agrum sanguinis significat, sic appellatum, quòd pretio sanguinis emptus esset. Cæterū Syriacum verbum apud Matth. Græcè non legitur, sed eius tantùm periphrasis *ager sanguinis*, neq; Chrysost. hoc loco, & Eusebius lib.10. de demonst. Euangelica cap.4. hunc locum edisserens legit. Itaq; sunt, qui putent ex Actis Apostolorum c.1.19. vbi eo verbo Petrus vsus est, aliquem in hunc locum illud transtulisse, non omnino improbabilis coniectura.

9. *Tunc impletum est, quod dictum est per Ieremiam Prophetam.*] Magna hîc, & vetus quæstio est, quomodo Matthæus Ieremiam citet, apud quem hoc testimoniū non reperitur, cùm apud Zachariam 11.13. potiùs reperiatur. Omnes & veteres, & recentiores interpretes in huius difficultatis explicatione magnopere laborarunt. Sunt, qui putent hoc testimonium Ieremiæ quidem esse, non ex his, quos nunc habeamus, sed ex his, qui perierint, eius libris à Matthæo desumptum. Multa enim veteres scripsisse Prophetas, quæ non extant ex libris Regum, & Paralip. multis locis apparet, nominatim verò Ieremiam alios præter eos, quos habemus, scripsisse libros auctor librorum Machabæorum lib.2.cap.2.1. testis est. Sunt qui suspicentur in his etiam propheetis Ieremiæ, quas nunc habemus, scriptum hoc fuisse, sed à Iudæis postea malignè deletum, vt Eusebius etiam arbitratur libro 10. de demonst. Euang. cap. 4. Sunt, qui ex libris quidem Ieremiæ, sed apocryphis sumptum esse dicant; nam & Apostolos ex eiusmodi libris testimonia aliquando proferre, sicut D. Paulus 2. ad Timoth.3.8. quod dicit de Ianne, & Mambre ex apocryphis libris sumptum esse creditur. In hac opinione Origenes est, eamque videtur Hieronym. confirmare affirmans Hebræum quendam apocryphum Ieremiæ librum sibi legendum tradidisse, vbi hoc testimonium ad verbum reperiebatur. Sunt qui Euangelistam memoria lapsum existiment, cumque pro Zachariæ nomine nomen illi Ieremiæ occurrisset, id scripsisse; postea verò etiam vel ipsum per se, vel aliorū monitu, quos adhuc eo viuente eius Euangelium legisse credendum est, & *Ieremiæ* pro Zachariæ nomen positum animaduertisse, emēdare tamen noluisse, quòd id ipsum Spiritu sancto instigante factum crediderit, qui cùm idem omnium Prophetarum ore locutus esset, non referret, quid à quo Propheta dictum sit; singulorum enim Prophetarum dicta omnium esse communia, ita vt, quod ab vno dictum est, ab omnibus dictum esse censeatur. Ita Augustinus lib. 3. de cons. Euang. c.8. & Beda in comment. quorum opinionem nullo prorsus modo probandum existimo. Nam Euangelistas memoria aliquando lapsos esse, etsi scio dixisse aliquos, & doctos, & Catholicos Auctores existimasseque nihil propterea de scripturæ auctoritate minui, haud equidem intelligo, quomodo id & Spiritu sancto dictante, & salua scripturæ fide, quæ summa, & firmissima esse debet, fieri potuerit, & dicere propterea *Ieremiam* pro Zacharia citari potuisse, quòd idem per omnes Prophetas spiritus locutus sit, violenta mihi videtur interpretatio. Sunt qui scriptorū errore nominum similitudine occasionem dante *Ieremiæ* nomen pro Zachariæ scriptum fuisse arbitrentur, vt Origenes, & Eusebius referunt, & improbare non videntur. At quæ obsecro inter *Ieremiæ* & Zachariæ nomina similitudo est? Sunt qui Zachariam binominē fuisse coniiciant, & Ieremiam etiam appellatum; sed probanda coniectura erat. Sunt qui cap. 32. versu 9. *Ieremiæ* citari putent, vbi Ieremias agrum emisse

Non est vllo modo dicendum Euangelistas memoria esse lapsos.

Cæsari [illegible] responderat, *Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari; & quæ sunt Dei, Deo* cap. 22. 17. 21 Testes quoque Romani erant, [illegible] Iudæi publicani qui Cæsaris vectigal colligebant, Christum non solum [illegible] Cæsari tributum [illegible], se ipsum quoque [illegible] soluere cap. 17. 25. Sed obiiciunt nihil [illegible] repugnante conscientia [illegible] tamen, quod scirent eo verbo [illegible] Pharisæi videri posse, quòd Herodianorum tunc secta vigeret, qui credunt [illegible] in ea fuisse sententia, vt dicerent non licere Iudæis regi alienigenæ tributa pendere, [illegible] cap. 22. 16 docuimus.

Tu dicis.] Ante hæc verba ponenda sunt ea, quæ [illegible] Ioan. c. 18. 34. *Tu es Rex Iudæorum?* Respondit Iesus, *A temetipso hoc dicis, an alij tibi dixerunt de me?* quibus verbis videtur Christus Pilati conscientiam pungere, quasi diceret, tu vtique scis me Iudæorum regem non [illegible], sed ista, quæ rogas, Iudæorum postulatione rogas. Respondit Pilatus *nunquid ego Iudæus sum. gens tua, & Pontifices tradiderunt te mihi, quid fecisti?* Sensit se Pilatus a Christo perstrictum esse, ideo iracunde videtur respondere se non suapte sponte interrogasse, nec [illegible] Iudæum esse, sed iudicis officio fungi, qui eum [illegible] Iudæis traditum non possit non de rebus obiectis interrogare. Respondit Iesus, *Regnum meum non est de hoc mundo; si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri [illegible] decertarent, vt non traderer Iudæis; nunc autem regnum meum nō est hinc.* Itaq; horum verborum occasione [illegible] de regno Christi disputatur, verène rex [illegible]. Sunt qui quodammodo inuitum facere velint [illegible], hæreticosque eos putent, qui temporalem [illegible] regem fuisse negant, cùm ipse in iudicio interroganti Pilato responderit *Regnum meum non est de hoc mundo*, [illegible] non est mundanum, non est terrenū, non [illegible] temporale, sed cœleste, & spirituale, regnum suum [illegible] beatorum societatem, sed fidelium etiam [illegible] congregationem, id est Ecclesiam appellans, [illegible] in hoc mundo est, tamen de hoc modo non [illegible], quia non ex terra, sed ex cœlo originem habet, [illegible] caput Christus à quo congregata, & formata est, [illegible] descenderit, cùm fides, quę eius forma est, [illegible], quæ eius vinculum; & spes, quæ præmia il[illegible] de cœlo dentur, sicut Christus apud Ioannem c. 8. 23 ait, *vos de deorsum estis, ego de supernis sum: vos de mundo hoc estis; ego non sum de hoc mundo:* & rursus [illegible] *si de mundo fuissetis, mundus, quod suum erat, diligeret; quia verò de mundo non estis*; & quia eius conuersatio in cœlo est, neque putat se hîc habere ciuitatem permanentem, sed à Domino peregrinari ad Philippenses [illegible]. Tota igitur quæstio ad hunc modum expedienda est. Christum, quatenus Deus est, nō solùm [illegible], sed etiam temporalem totius mūdi & superiorum [illegible] regem esse; propterea enim *habet in vestimento & in femore suo scriptum Rex regū, & Dominus dominantium.* Apoc. 19. 16. vt ostendat se non vi, [illegible], non electione, non adoptione, sed natura, [illegible] femur significatur, regem esse; quia natura [illegible] *arbitratus est esse æqualem Deo.* Propterea [illegible] Abraham seruum suum super femur suum [illegible], vt eum per Deum cœli adiuraret, [illegible] Christus. Genes. 24. 2. [illegible] Christum, quâ homo est, regem [illegible] spiritualem totius Ecclesiæ [illegible] enim est regnū, [illegible] Cor. 15. 24 Hoc est regnum [illegible], de quo scribit Dauid Psalm. 2. [illegible], quod spirituale est, non temporale [illegible] *montem sanctum eius, prædicās præceptum* [illegible] illa spiritualiter intelligenda [illegible] D. Augu. adnotauit; & prædi[illegible] Dei non temporalis, sed spiritualis regis

A officium est. Hoc est regnū, de quo eodem Psalmo paulò post dicitur. *& dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ*: quia Ecclesia toto terrarū orbe diffundenda erat, & à mari vsq; ad mare propaganda. Hoc regnum est de quo Christus post resurrectionem dicit, *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra.* Matth. 28. 18. quæ potestas, quâ de causa, statim exponit, ver. 19 *Euntes ergo docete omnes gentes baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*: quæ partes non tēporalis, sed spiritualis regis sunt, ideoq; sicut in regno temporali solus rex condendarū legum potestatem habet, ita Christus in Ecclesia solus potuit sacramenta constituere, quæ, sicut in Republica leges, ita in spirituali Christi regno peccatorū remedia sunt. *Instituere sacramenta solius est Christi.*

B Qua vero parte Christus homo erat, non erat vniuersi orbis terrarū temporalis rex, vt & August. eo loco, quem modò nominauimus, & omnes boni Theologi sentiunt. Aut enim naturali aut diuino aut humano iure rex esset. Naturali non erat, quia regis filius non erat, quod est naturalem esse regem: diuino non erat, quia omnia sacrarum litterarum testimonia, quæ de eius loquuntur regno, de spirituali regno, vt August. ait, intelliguntur. humano non erat, quia non erat orbis terrarum consensu rex electus. & cum Iudęi vellent eum rapere, vt regem facerent, aufugit Ioan. 6. 15. De regno Iudææ dubitari potest, an humano iure ad Christum pertineret, quā in re illud cōstat eum ex regio sanguine à Dauide vsque procreatum. & Matth. c. *Regnū Iudææ an humano iure Christi erat.*

C 1. eius genealogiam per reges deducens docere voluit. An autem ad illum ius regiū perueniret, si rex esse voluisset, meo quidem iudicio, non satis constat, quia nescimus an ex regum genere [illegible] fuerit eo propinquior, ad quem regnum, si ad ius hęreditarium reuocandum fuisset, pertineret. Probat Christus apud Ioan. ca. 18. 36. regnum suum non esse de hoc mundo, id est mundanum, quia si mūdanum esset, mundanos etiam, qui pro se pugnarent, ministros haberet. Tantùm verò aberat, vt haberet, aut habere vellet, vt Petrum vnum ex discipulis suis, qui seruum Pontificis vulnerârat, vt se defenderet, & grauiter reprehenderit, iusseritque gladium in vaginam remittere, suosq; ministros non terrenos, sed cœlestes, id est angelos esse

D significauerit, *An putas, quia nō possum modò rogare patrem meum. & exhibebit mihi modo, plus quam duodecim legiones angelorum?* cap. 26. 53. hac occasione Pilatus intulit, *ergo rex es tu?* Tunc respondit Christus, quod hîc Matth. scribit, *Tu dixisti*, qua phrasi non ambiguè, vt D. Augu. & nonnulli alij putant, sed modestè respondet se regem esse, vt supra cap. 26. 25. 64.

12. *Et cum accusaretur à principibus sacerdotum, & senioribus, nihil respondit.*] Ante hanc partem historiæ illa collocanda est, quam Lucas cap. 23. 4. scribit, Pilatum postquam Christum interrogasset, an ipse rex esset, vt ait Ioan. 18. 28. ad Iudæos, qui extra Prætorium expectabant, exiisse, dixisseque *Ego nullam inuenio in eo causam*, id est nullam culpam.

E 13. *Tunc dicit ei Pilatus, non audis, quanta aduersum te dicunt testimonia?*] Hæc testimonia, quæ tunc aduersus Christum dicebantur, Matthæus non scripsit, Lucas autem scribit ver. 5. & 7. *At illi inualescebant dicentes, cōmouet populum docens per vniuersam Iudæam, incipiens à Galilæa vsque huc, & vt cognouit quod de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodē, qui & ipse Ierosolymis erat illis diebus.* Herodem autem viso Christo gauisum esse, φ multa de eo prius audiuisset, cuperetq; aliquod eius signum videre, & multa Christum interrogasse, Christum verò nihil respondisse, sacerdotes & Scribas constanter eum apud Herodem accusasse; Herodem eum nihil Christus responderet eum contempsisse, & veste alba per opprobrium indutum ad Pilatum remisisse, factos

amicos

[illegible] Pilatum, & Herodem ex eo die, cum ante inimici essent; cùm Christus ad Pilatum remissus esset, Pilatum conuocatis principibus sacerdotum, & magistratibus, atque plebi dixisse, vers. 14. 15. 16. *Obtulistis mihi hunc hominem, quasi auertentem populum, & ecce ego coram vobis interrogans, nullam causam inueni in homine isto, ex his, in quibus eum accusatis. Sed neque Herodes, nam remisi vos ad illum, & ecce nihil dignum morte actum est ei. Emendatum ergo illum dimittam* παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω, castigatum dimittam, quod aut de verbis, aut de verberibus potest intelligi. Ad hanc Pilati vocem verò simile est cœpisse Iudæos vehementius instare, & accusare Christum, quamuis Euangelistæ non dicant, atq; tunc Pilatum dixisse, quod hoc loco Matth. ait, *Non audis, quanta aduersum te dicunt testimonia?*

A

14. *Et non respondit ei ad vllum verbum, ita vt miraretur Præses vehementer.*] Mirum, cur Christus tam obstinatū coram iudice silentium tenuerit, præsertim cum paulò ante interrogatus respondisset. Cur autem responderit in promptu ratio est, causæ iugulum petebatur, an ipse rex esset, id est Christus quod negare nequaquam oportebat, cùm in mundum ea re venisset, vt se Christum filium Dei viui esse doceret. Cur autem nūc taceat, multæ rationes reddi possunt. Primam, quæ per contrarium colligitur, quia nunc non de summa rei; sed de commotione populi, de doctrina, & aliis huiusmodi rebus agebatur, quas cùm in omniū oculis egisset, nemo poterat ignorare, ita vt opus non esset, vt ipse responderet, sicut priùs Pontifici responderat Ioan. 18. 20. *Ego palam locutus sum mundo, ego semper docui in synagoga, & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil, quid me interrogas? interroga eos, qui audierunt, quid locutus sum ipsis, ecce hi sciunt, quæ dixerim ego.* Secundam rationem Ambrosius in cōmentariis in Lucam, Chrysostomus, & Euthymius hoc loco reddunt, quòd sciret Christus Iudæos sibi, etsi responderet, credituros non esse, vt illis apud Lucam dixerat cap. 22. 67. Tertiam affert Theophylactus, ne si respondisset, irritaretur Iudæorum rabies, & eorum culpa maior foret. Quartam Hieronymus, & Beda, ne si respondisset, criminaq; diluisset, dimitteretur, & crucis fructus, id est salus nostra periret. Quintam Ambrosius, quòd defensione non indigeret, *Accusatur*, inquit Dominus, *& tacet, & bene tacet, qui defensione non indiget. Ambiant defendi, qui timent vinci. Non ergo accusationem tacendo confirmat, sed despicit non refellendo.* Denique prophetiam ipso Christi silentio impleri oportebat, *quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum*, Isaiæ 53. 7.

B

Cur Christus coram Pilato silucrit.

C

D

15. *Per diem autem solemnem.*] Per diem Paschæ, qui κατ' ἑξοχὴν solennis appellatur, vt Ioan. exponit cap. 18. 39. An hoc priuilegium Iudæi à Romanis Iudæam in Prouinciam redigentibus nouam obtinuerint, an, cū antiqua consuetudo eorū esset, Romani illis aut ipsorum rogatu, aut sua liberalitate concesserint, vt populi sibi gratiam conciliarent, incertum est. Sed tamen probabilius veterem fuisse Iudæorum traditionem, vt in memoriam liberati ex Ægypto populi vinctum vnum eo die à carcere liberarent.

16. *Habebat autem tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barrabas.*] ἐπίσημον, id est insignem, ac notabilem appellat vinctum, non virtute, sed scelere, & improbitate. Marcus 15. 7. qualis fuerit magis declarat, *Erat autem, qui dicebatur Barrabas, qui cum seditiosis erat vinctus, qui in seditione fecerat homicidium*, & Lucas 23. 19. *Qui erat propter seditionem quandam factam in ciuitate, & homicidium missus in carcerem*, Ioannes cap. 18. latronem fuisse dicit λῃστὴν, eo vt opinor sensu, quo Latini latrones vocant eos, qui publicas obsident vias, & prætereuntes trucidatos expoliant.

17. *Quem vultis dimittam vobis Barrabam, an Iesum qui dicitur Christus?*] Multis indiciis manifestum est omnē occasionem absoluendi Christi Pilatum quæsiuisse. Primum simulatque ad se Christus adductus est, Iudæos interrogat, *Quam accusationem affertis aduersus hominem hunc?* Ioannis 18. 29. quod, vt suprà explicauimus, perinde valet, ac si dicat, quid homini huic iusto, & innocēti obiicere potestis? Deinde interrogato intra Prætorium Christo ad Iudæos exiit, dixitque *nihil inuenio causæ in hoc homine*. Lucæ 23. 4. Ioannis 18. 38. Præterea cùm audisset tantum per totam Galilæā docuisse Christum, occasionem libenter arripuit, vt Galilæum esse interpretaretur, eumq; ad Herodem allegaret Lucæ 23. 7. Cùm remissus ab Herode esset, iterū dimittere tentauit, dicens se nihil in eo culpæ deprehendere, neq; Herodem, ad quem missus à se fuerat, deprehendisse. Cum hoc Iudæorum iras non mitigaret, castigare voluit, id est, aut verbis corripere, aut flagellis cedere, castigatumq; dimittere Lucæ 23. 16. Nunc religionem Iudæis ante oculos ponit, vt saltem solennis festi respectu, sicut alij facinorosi homines dimitti solent, Christus, contra quem nihil facinoris, nihil culpæ probatum esset, dimitteretur. Alio etiam vtitur artificio, nec solum Christum, nec cum multis, sed cum vno Barabba homine omnium sceleratissimo proponit, vt Iudæi Christum, nisi omnino cæci, aut iniquissimi sint, eligere cogantur. Quis enim cogitasset Barabbam hominem homicidam, seditiosum, latronem publicum Christo, cui nihil obiectum mali erat, nihil certè probatum, fuisse anteponēdum? Sed Iudæorum odium, atque nequitia Pilati hominis profani opinionē superauit. Post hæc etiam dimittere Christum conatus est; cùm enim vrgerent Iudæi, *Tolle, tolle, crucifige eum*, respondit, *Regem vestrum crucifigam?* Ioan. 19. 15. quasi ipsorum consuleret honori, quibus ignominiosum videri poterat eorū regem, quamuis grauis reum sceleris, fuisse crucifixum. Solent reges securi percuti, non in crucem agi. Multo verò maximè ad eum vxor nuncium misisset, caueret, ne quid sibi cum iusto illo esset. & cùm ex Iudæis audiuisset filium Dei se facere Ioan. 19. 7. Priùs. n. religione, vt videtur, & æquitate, post et metu absoluere conatus est. Hęc omnia ideo Euangelistas narrasse credendū est, vt intelligeremus, q̄ iniquè Christus damnatus esset, quē prophanus etiam, & iniquus iudex sola pietate, & æquitate motus tam sæpe dimittere tentauit. Deinde, vt ex Pilati, & Iudæorum comparatione incredibilis Iudæorum iniquitas, atq; peruersitas cognosceretur. Tum etiam, vt ex ratione condemnationis per importunitatem extortæ à iudice omnibus modis repugnāte appareret Christum non tam ab hominibus, quàm à Patre ad crucem tractum fuisse.

19. *Sedente autem eo pro tribunali.*] id est valde opportunè, cùm iam ad ferendam sententiam paratus esset, vt res non casu, sed diuino consilio facta videretur. Ea enim re Matth. qui hoc solus narrat, hanc circumstantiam expressit.

Misit ad eum vxor eius dicens, nihil tibi, & iusto illi.] Id est ne te eius negotio immisceas, ne [illegible] nes. Iustū, & vulgari opinione, & viso suo [illegible] Christum appellat. Addit hoc verbum [illegible], vt facilius vel religione, vel metu mariti [illegible] nam etsi credendum est piam fuisse [illegible] in Christum aut ante, aut tunc primum [illegible] edoctam credidisse, tamen verò [illegible] aliquem in ea humanum quidem, sed [illegible] affectum fuisse, timuisseq; ne quid mali [illegible] hominem iustum condemnasset, eum [illegible]

E

Multa enim passus sum hodie per visum propter eum.] Id est multa somniaui, quæ me anxiam, solicitamq. reddide-

diderunt. Quid somniauerit, quia Euangelista non docet, temerarij est interpretis diuinare velle. Hoc tātùm ex eius ad maritum misso nuncio colligere nobis licet, eam per somnium & Christum innocentem filiumq; ac Dei esse cognouisse, & ea prospexisse mala, quæ ab eius nece Ierosolymitanæ ciuitati erant euentura, quibus ne maritus mortis eius auctor inuolueretur, verebatur. Disputatur à nonnullis, quale id fuerit somniū. Quatuor enim genera ab iis, qui de ea re scripserunt tradi solent. Naturale, quod corporis constitutio, & natura gignit; alia enim biliosi, alia sanguinei, alia melancholici somniare solent. Morale, quod ex cuiusque studiis, actionibus, cogitationibus, & moribus nascitur: sic enim comparatum est, vt quæ aut agimus, aut vehemēter cogitamus, & cupimus ea somniamus. Itaque merito Plato alia etiam Philosophi, & hominis sapientis, quàm cæterorum hominum somnia esse oportere arbitrabatur. Diuinum, quod à Deo, aut per angelos, aut sine vllo angelo frequenter immittitur, cuius in sacris litteris, & multa, & nota sunt exēpla, vt .2.13. differuimus. Diabolicum, quod à diabolo immittitur, cuiusmodi maior pars eorum, quæ obscœna sunt, vulgò esse creduntur. Huius mulieris somnium naturale fuisse nemo, quod sciam, dixit, neque vlla cū probabilitate dici potest. Morale fuisse nonnulli, aut putant, aut non negant; quasi mulier ideo de Christo ea nocte somniauerit, quòd sciret eius inter Iudæos causam agitari. Opinio non vulgaris modò, sed vetus etiam fuit, vt ex Ignatio epistola 5. ad Philippenses. & Bedæ ad hunc locum commentariis, ex Auctore scholasticæ, vt appellant, historiæ intelligimus, diabolicum hoc fuisse somnium. Diabolū enim tunc cœpisse Christi diuinitatem cognoscere, & mysterium mortis eius, qua hominum genus liberaturus erat, intelligere; quare conatum per mulierem eius impedire mortem. Sententia meo quidem iudicio, quamuis bonos habeat auctores, minimè probabilis; nam diabolum Christi diuinitatem priùs cognouisse cap. 4. ex Euangelistarum testimoniis probatum à nobis est; & si impedire Christi mortem volebat, cur non potius Iudæorum animos, qui totius Tragœdiæ auctores erant, quàm alienigenæ mulieris, cuius sexus etiam, quæ veræ diuinationes sunt, somnia creduntur, huiusmodi in somniis territabat? A Deo igitur illi immissum est somnium, vt Origenes, Hilarius Leo serm. 11. de passione, Chrysost. Hieronym. Enth. & Theoph. in hunc locum existimant. Quærunt quidam, cur non potius Pilato huiusmodi somnium Deus iniecerit. Chrysost. Theophylact. & Euthymius duas huius rei rationes afferunt, vel quòd indignus fuerit, cui id Deus reuelaret, vel quòd minus illi à Iudæis creditum fuisset, tanquā homini suspecto, aut corrupto iudici, qui ad dimittendum Christum somnia confingeret. Voluit, vt ego arbitror, Deus, si de diuinis nobis consiliis licet coniecturam facere, ita condemnari Christum, vt tamen omnibus modis, omnis generis personarum sententiis, omnium elementorum veluti sensu eius innocentia testata esset: propterea non solùm Iudæi multi, qui in Christum credebant, non solùm iudex, qui sententiam in eius causa laturus erat, non solùm eius vxor mulier ante prophana, & testis minimè suspecta, non solùm Centurio, & milites, qui paulo ante crucifixo Christo conuicia dictitabant, sed obscuratus sol, scissæ petræ, diruptum velum templi, concussa terra, Christi innocentiæ, atque diuinitati testimonium præbuerunt. Saluam eam fuisse mulierem propter somnium illud, quod de Christo habuit, probabiliter Origenes, Chrysost. & Theophylact. existimant.

23. *Quid enim mali fecit?*] Eodem modo, atq; iisdem verbis Marcus scribit c. 15.14. & Lucas 23. 22. τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; caussalis particula, γὰρ *enim* difficilem orationem reddit, quia non apparet, cuius rei caussa reddatur. Clamabant Iudæi, *crucifige, crucifige eum*. Respondet Pilatus, *quid enim mali fecit?* Itaque existimare aliquis possit particulam γὰρ positam esse pro, οὖν igitur, quasi dicat, si vultis, vt crucifigatur, quid igitur mali fecit? id est, reddite causam, cur crucifigendus sit. Ego non his, quæ dicuntur, sed his, quæ tacentur, & intelliguntur respondere arbitror; nec enim omnia Euangelista recitauit; sed vt Ioannes scribit, Pilatus clamantibus Iudæis, *tolle, tolle, crucifige eum* priùs respondit, *Regem vestrum crucifigam?* quasi dicat non crucifigā, *quia enim mali fecit?* simile exemplum supra adnotauimus c. 26. 64. vbi docuimus particulam *veruntamen* non respondere iis, quæ exprimuntur, sed iis, quæ intelliguntur, quæq; ab alio Euangelista Luca expresse sunt; Lucas addit dixisse Pilatum hoc loco, *corripiam ergo illum*, παιδεύσας οὖν αὐτὸν, aut castigabo verbis, aut cædam flagris. Quanquam ex Ioanne vt paulo post dicemus, flagellatū fuisse appareat. Post hæc enim, quæ Matthæus, & Marcus hoc loco similiter narrāt, scribit verberibus cæsum, spinis coronatum, purpura indutum, & ad Iudæos productum fuisse, dicente Pilato, *Ecce homo*, vt vel miserabili spectaculo feroces Iudæorum animi placarentur Ioan. 19. 1. 2. 3. 5. Sed Matt. & Mar. quia de Christi condemnatione agere cœperant, ne narrationis filū rumperent, ista proposuerunt infra ver. 26. 27. 28. 29. vt D. Aug. lib. 3. de consens. Euang. c. 9. existimat. Quanquam Hilarius, Matth. & Marcum rectum narrationis ordinem tenuisse putat. Sunt etiam, qui bis Christum flagellatum arbitrentur, primùm hoc loco ad mitigandos Iudæorum animos, vt eo contenti supplicio absolui permitterent, vt scribit Ioan. Deinde cum iam condemnatus esset, quòd Romanorū, vt Hieronymus ait, esset consuetudo, vt neminem, nisi prius flagellatum, crucifigerent. Quod de Iudæorū crudelitate facilè credi potest; sed ex Euangelistarum historia probari non potest. Quanquam Beda in ea videtur esse sententia.

24. *Tunc Pilatus videns, quòd nihil proficeret, sed magis tumultus fieret.*] Non excusat Pilatum, sed Christum, dum docet Præsidem non vllo idoneo testimonio, nō vllo probato crimine, sed solo popularis seditionis metu Christum damnauisse, & ita damnauisse, vt damnādo etiam absoluerit.

Accepta aqua lauit manus coram populo.] Sunt qui existiment non solùm Iudæorum fuisse ceremoniam, vt iudices reum mortis iudicaturi aqua manus abluerent, vt Deut. 21. 6. traditum est; sed aliarum etiā gentium consuetudinem, vt ex Triclinio Sophoclis interprete confirmant, & ex illo Virgilij carmine.

Me bello è tanto digressum, & cæde recenti,
Attrectare nefas, donec me flumine viuo.

Abluero. Fuerit sanè mos aliarum gentium, Romanorum certè non fuit, vt etiam Origenes adnotauit, & ex Romanorum historiis manifestum est. Potiùs ergo credo Pilatum, quamuis Romanum hominem, in causa tamen hominis Iudæi, & apud Iudæos Iudæorū ceremonia suam innocentiam testari voluisse. Sciebat Iudæos manuum ablutione innocentiā significare, vt ex illo, quē paulo ante signauimus, Deut. loco perspicuū est, & ex Psal. 25. 6. *Lauabo inter innocentes manus meas*, sed non abluitur tā graue crimen aqua, recteq; de Pilato serm. 8. de Pass. scripsit Leo, *Nec purgant contaminatum animum manus lotæ, nec in aspersis aqua digitis expiatur, quod famulante impia mente committitur. Excessit quidem Pilati culpam facinus Iudæorum, qui illum nomine Cæsaris territum, & inuidiosis vocibus increpatum ad effectū sui sceleris impulerunt; sed nec ipse euasit reatum, qui cooperatus seditiosis reliquit iudicium proprium, & in crimen trāsiuit alienum.*

potiùs, quàm viros in ea populi multitudine, quæ Christum sequebatur, lamentatas fuisse, atque plan[xisse], vt muliebre ingenium est, & quia maiorem illæ, q[uàm] viri miseriam in illa Ierosolymitana clade experturæ erant. Vetat autem propter se flere, indicans se[ne]m[…]tē ma[…]ē [a]gi, qui vt Patris obsequeretur vo[luntati] [ho]min[…]q[ue] à diaboli tyrannide liberaret, non [tr]ader[et]ur vi, sed sponte iret ad mortem paulo post a[d] [dext]eram Patris exaltandus & nomen accepturus, q[uod] [es]t super omne nomen. Iubet autem eas propter […] flere, quòd ipsæ essent mortis suæ pœnas lu[…]æ, cuius causa Ierosolymitanum excidium immine[…] quòd illæ ipsæ, quæ tunc flebant, mulieres Ierosolymitanam illam calamitatem subituræ essent q[…] [fo]r[t]asse omnes ante id temporis de vita decesse [r]unt, [se]d quia Ierosolymitanæ mulieres, quæ tunc fu[t]uræ erant, tot, tantaq[ue] mala passuræ essent, vt dice[re]nt, *beatæ steriles, & ventres, qui non genuerunt.* Nam etsi [cum] illis personis loquitur, tamen non de illis ipsis [per]sonis, sed de toto personarum genere, quod dicit [in]telligendum est, vt cap. 3. 11. *Ego quidem baptizo vos [in] aqua in pœnitentiam, qui autem post me venturus est, ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, & igni*, non enim indicat eos ipsos, quibuscum loquebatur, à Christo fuisse baptizandos, qui nunquam fortasse baptizati sunt; [sed] Iudæos quales illi erant Spiritu sancto, & igne baptizandos, *Beatæ steriles & ventres, qui non genuerunt, & vbera, quæ non lactauerunt.* Muliebrem lamentationem […], quæ in rebus aduersis constitutæ magis de [filii]s suis, quàm de se sollicitæ eos quasi sui oblitæ la[men]tari solent. Itaque, vt extremam calamitatem Da[uid] [des]criberet. Psalm. 77. 63. dixit, *Iuuenes eorum co[medit] ignis & virgines eorum non sunt lamentatæ.* Alia ra[tion]e, sed similiter eius calamitatis magnitudinem supra [cap. 24.] declarauit, *Væ autē pregnātibus, & nutrientibus in [illis die]bus*, quòd & eiusmodi mulieres impeditę ad fugā fu[tur]æ essent, & duplicem dolorem pro se, proque suis [i]nfantibus percepturæ; *Tunc incipient dicere montibus, [cadite super] nos, & collibus, operite nos.* Vox est hominum […] patientium mala, qui mori vellent nec pos[sent] […] q[ue] magnitudine superant montibus cla[mant], vt super se cadant, & vel miserabili morte præ[sentis] […] eripiant. Eadem phrasi apud Isaiam cap. […] & apud Oseę cap. 10. 8. & in Apocalyp. cap. 6. […] a miseria declaratur, *Quia si in viridi hæc fa[ciunt], in arido quid fiet.* Comparat se ligno viridi, Iudæos [aridi], qui quemadmodum lignum viride ad incen[dium] minimè aptum est, aridum aptissimum, ita ipse [ad] supplicium minimè aptus, id est minimè dignus, Iu[dæi] vero aptissimi, id est dignissimi erant, si non ob a[lia] [pec]cata, certè ipsi, quod Christum quem pro [Messia] […] suo recipere debuerunt, morti traderent. […] loco Christus lignum aridū vocat, D. Pau[lus] [ad] Rom. 9. 22. alia metaphora *vasa iræ apta in interitū* appellat, […], vasa adeo fragilia, vt quouis contactu […], quibus eos vult homines significari, qui […] peccatis adeo maturi ad pœnam [sint], vt […] in sericordia sustentaret, […] consumeret. Prophetæ eiusmodi ho[mines] […] iam vero D[…] […] comparare so[lent] […] 24. 23. […] & 47. 14. & Ab[d]iæ 1. 18. & Ma[lachiæ] 4. 1. A[r]gumentatur igitur Christus à minori ad [maius], Si Deus mihi innocenti non pepercit, sed pro […] tam graui supplicia subire iussit, quanto mi[nus] […], qui me ad crucem adegerunt. Simili D. Pe[trus] argumento vtitur 1. epist. cap. 4. 17. 18. *Tempus est, vt incipiat iudicium à domo Dei: si autem primum à nobis, quis finis eorum, qui non credunt Dei Euangelio? & si iustus vix saluabitur, impius, & peccator vbi parebunt?*

33. *Et venerunt in locum, qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus.*] Hebræi caput גלגלת appellant, quod [c]orrundum in Syri, & Chaldæi vnius adiectione litteræ גלגלתא *Golgoltha*. Sic enim legendum est, sed scripto[r]um vitio vnam detractam litteram fuisse arbitror, [e]rrorem deinde temporis longinquitate confirmatū. Cur ita locus ille vocatus fuerit, satis compertum non [e]st. Antiqua & multorum veterum scriptorum aucto[r]itate nobilis opinio est, ideo Golgotha, id est Caluariam, aut cranium appellatum, quòd ibi Adam primi hominis caput repertū esset. Vetus enim traditio quædam inualuit, eo loco Adamum fuisse sepultum, vt Origenes tract. in Matth. 35. Cyprianus ser. de resurrectione Athanasius in serm. de passione, & cruce Christi in eam sententiam Hebræorum magistros auctores proferens, quod etiam facit Ambrosius lib. commentariorum in Lucam 10. In eadem sententia Diuus Basilius est in comment. in cap. 5. Isaiæ, & Epiphanius hæresi 46. & in Anchorato, & Chrysostom. homil. in Ioann. 84. & D. Augustin. serm. 71. de tempore, & libr. 16. de Ciuitate cap. 32. & Paula, & Eustochium doctæ mulieres in epistola ad Marcellam, quæ apud Hieronym. extat. Quam opinionem D. Hieronym. in commentariis ad hunc locum merito fortasse, sed minus meo quidem iudicio probabili argumento refellit, quòd scriptura, inquit, doceat Iosue 14. 15. Adamum non iuxta montem Sion, & Ierosolymitanam vrbem, quæ Iebus priùs appellabatur, sed in Hebron fuisse sepultum, *Nomen Hebron*, inquit Iosue, *ante vocabatur Cariatharbe, Adam maximus ibi inter Enacim situs est*, nomen enim Adam eo loco non est proprium, sed appellatiuum, quod mirum non est Hieronym. virum quidem maximum, sed aliud agentem prætermisse. Alij à forma monticuli humano similis capiti, vbi locus ille situs erat, Caluariam appellatum putauerunt, vt Cyrillus Ierosolym. Catech. cōmuni 13. Auctor est; eā opinionē idem Cyrillus ex topographia refellit, *Nec enim*, inquit, *eo loco, qui Caluaria dicebatur, mons vllus est.* Existimat verò idem Cyrillus locum illum propheticè Caluariam, id est, caput dictum esse, quòd ibi Christus caput nostrum moriturus esset. Hieronymi. & Bedæ sententiam magis probo, ideo eum locum Caluariam, aut cranium nominatum, quòd ibi facinorosi homines decollarentur, ideoque humanis capitibus plenus esset. Nam qui cruci eodem loco affigebantur, cum animam egissent, tolli ad sepulturam solebant: qui vero securi feriebantur, vt Hieronym. putat, insepulti manebant.

De nomine Caluariæ.

Adam sepultus in monte Caluaria.

34. *Et dederunt ei vinum bibere cum felle mistum.*] Marcus 15. 23. *Myrrhatum vinum* Christo porrectum fuisse dicit, quod auctores alij alia ratione conciliant. Augustin. lib. 3. de consens. Euang. cap. 11. *myrrhatum*, vt ait Marcus, *vinum* fuisse putat non felle infectum, sed Matth. felle mistum appellasse, quod amarum esset, & scimus quicquid amarum est, aut fel, aut felle mistum appellari. Putat etiam idem Augustin. quem Beda, & Strabus imitantur, probabile esse vinum & myrrha, & felle simul fuisse permistum, & Matthæum fellis, non myrrhæ, Marcum myrrhæ, non fellis meminisse. Euthymius autem ex sua [sententia] duplex Christo vinum à diuersis hominibus ab alijs myrrha, ab alijs felle mixtum exhibitum fuisse. Sunt qui à piis mulieribus, quæ Christum lamentantes sequebantur, priùs vinum myrrha commistum datum fuisse, quod tormenta, & cruciatus subituris dari solebat, vt conditi vini ardore alienatis sensibus dolorem aut nullum, aut minorem caperent. Sunt qui hunc potum, & illum quem Lucas c. 23. 36. & Ioan. c. 19. 29. Christo iam crucifixo, & extremum spiritum emittenti datum fuisse tradunt, vnū eundemque fuisse dicant, cuius sententiæ primus Chryso. auctor fuit, secutus Euthymius. Sed ex diuersa apud

Vinū myrrhatū quale fuerit; & Vinum felle mistum.

Euangelistas narrationis serie perspicuum est fuisse diuersum. Nam Matth. & Marcus non obscure significant, antequam in crucem tolleretur, myrrhatum illi vinum datum fuisse, quo crucis dolorem minus sentiret. Lucas vero, & Ioannes non solum iam crucifixo, sed etiam extremum exhalanti spiritum, cum omnem iam cruciatus perpessus esset, illum alium potum porrectum fuisse tradunt. Deinde Matthæus, & Marcus vinum fuisse dicunt, Lucas & Ioannes acetum; nam quod in codicibus Græcis hoc etiam loco ὄξος, id est acetum, legitur, quamuis & Origenes, & Chrysost. & Euthymius, & Hieronymus, & quod amplius est Syrus interpres ita legisse videantur, tamen vitiosam esse lectionem ex Marco manifestum est, apud quem eandem historiam enarrantem nemo vnquam nisi vinum legit. Certissimum autem argumentum est, quod idem Matth. paulo post vers. 48 ei ipso potum quem Lucas, & Ioannes morienti iam Christo datum fuisse dicunt, loquens, *Et continuò, inquit, currens vnus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto, & imposuit arundini, & dabat ei bibere.* Potum illum hic [illegible] eo, de quo hoc loco agit, omnino distinguere; hic vinum, illic acetum; hic antequam crucifigeretur, illic cruci fixo; hic vase, vt credendum est; illic spongia & arundine; hic non petenti, illic petenti Christo, dicentique, vt ait Ioannes, *Sitio.* Nota tum est. [illegible] interpres, non acetum hoc loco, sed vinum legit, sicut & Hilarius, & Ambrosius in com. in Lucam, & August. lib. 3. de consil. Euang. cap. 11. & Iuuencus, & Sedulius legunt, &, vt ego quidem opinor, etiam Hieronymus. Nam in commentariis non acetum, sed vini mentionem facit. Sed aliquis improbè [illegible] ex vitiato codice in Matthæi contextum, qui cum Hieronymi commentariis est, expuncto vino acetum inseruit. Certè Hilarius, & Ambrosius hunc, & illum, de quo idem Matth. postea versu 48 & Lucas, atque Ioannes scribunt, diuersos postea fuisse putant, neque de ea re quemquam, qui attentè Euangelistas legerit, dubitare posse arbitror.

Et cum gustasset, noluit bibere.] Marcus scribit non accepisse: quod, cùm dissonare videatur, minime dissonat. Matthæus enim accepisse indicat, id est gustasse, Marcus non accepisse, id est non bibisse, quemadmodum D. Augustinus eo, quem paulo antè notauimus, loco interpretatur. Cur gustatum vinum bibere noluerit, coniecturæ locus est. Puto, ne contemnere datum de more vinum videretur, gustare voluisse; vt autem ostenderet se ad ferendos crucis dolores eo medicamento non indigere, noluisse bibere. Nam & nos, cùm minimè sitimus, ad bibendum ab amicis inuitati, vt beneuolentiæ officium agnoscamus, oblatum gustamus vinum; vt autem temperantiæ satisfaciamus gustatum non bibimus. Hoc duplici potu, quem Christo datum docuimus, impleta Dauidis prophetia est Psal. 68. 22. *Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto.* Nam primum vinum illud cum felle, aut myrrha mistum, quæ propter amaritudinem, vt diximus, fel appellatur, deinde acetum datum est. at Propheta fel non potum, sed in escam datum dicit. Sanè quidem. sed quia de felle tantum loquebatur, quod si alio liquore dilutum non sit, magis cibi, quam potus similitudinē habet, escam potius, quàm potum appellauit. Eo fortasse consilio Matth. quamuis fortasse sciret vinum illud non vero felle, sed metaphorico, id est amara myrrha dilutum fuisse, felle tamen mistum fuisse dixit, vt Dauidis prophetiam impletam fuisse vno obiter verbo doceret. Quæri à nonnullis solet, cur hoc mortis genere Christus mori voluerit. Eius rei, qui multas rationes videre volet, Gregorium Nyssenum in oratione de Resurrectione Christi, & D. Thomam in comment. huius loci legat. Mihi vna D. Pauli ratio satis est. Voluit Christus ignominiosissimum genus mortis pro nobis subire, vt ea etiam ratione & seipsum demitteret, & suam erga nos caritatem declararet, & humilitatis nobis exēplum relinqueret, *Humiliauit,* inquit, *semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis,* ad Philip. 2. 8. Et Petrus 1. epistola cap. 2. 21. *In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius.*

35. Postquam autem crucifixerunt eum, diuiserunt vestimenta eius.] Lucas 23. 34. scribit Christum, dum [illegible] figeretur, pro crucifigentibus his verbis orasse, *Pater dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt,* quibus verbis haud obscurè indicat se etiam pro illis ipsis, a quibus crucifigebatur, mortem obire; vnde & verum Prædestinatorum, de quo alio diximus loco, & nouus Caluinistarum error confutatur, qui Christum pro solis prædestinatis mortuum fuisse docent.

Sortem mittentes.] Marcus cap. 15. 24. *Diuiserunt vestimenta eius mittentes sortem super eis, quis quid tolleret.* Lucas 23. 34. *diuidentes vero vestimenta eius miserunt sortes.* Itaque tres Euangelistæ Matth. Marcus, & Lucas, nisi mē vero Marcus ita scribunt, quasi omnes Christi vestes sorte distributæ fuerint, neque aliter profectò intelligere possemus, nisi rem distinctiù explicaret Ioannes cap. 19. 23. 24. *Milites ergo, cum crucifixissent eum, acceperunt vestimenta eius, & fecerunt quatuor partes vnicuique militi partem, & tunicam; erat autem tunica inconsutilis desuper contexta per totum. Dixerunt ergo ad inuicem non scindamus eam, sed sortiamur de illa, cuius sit.* Vnde perspicuum est non omnes Christi vestes, sed solam tunicam sortitione distributam fuisse, quemadmodum Euthymius obseruauit. Sunt qui ex Luca quinque tunicas Christum habuisse colligant, sed ex Ioanne manifestè colligitur vnam tantum habuisse. Dicit enim milites vestimenta Christi, & tunicam distribuisse, quasi cæteris vestimentis tunicam opponens, quod Euthymius acutè vidit. Quæ autem fuerit tunica, quæve cætera vestimenta, compertum non est; coniectura tamen aliquid quod simile vero sit, consequi possumus; tunicam fuisse eam, quæ post interulam (si ea tamen Christus vtebatur) corpori proximè adhærebat, totumque tegebat hominem; nullum enim vestis genus est, quod vero similius sit sutura caruisse. Cæteras vero vestes, & superiorem togam, cuius loco purpura Christum milites induerant vers. 28. & caligas, cæteraque indumenta, quibus tenues etiam homines vtebantur, intelligenda esse arbitror. Vulgaris est opinio probabilitate non carens, tunicam illam inconsutilem à matre Christo adhuc puero factā fuisse, quam opinionem Euthymius tanquam vetustiorem & recitat, & approbat. Dubitare lector poterit, an latronum etiam vestes à militibus diuisæ fuerint; nihil enim de ea re Euangelistæ scriptum reliquerunt. Non dubito, quin consuetudo eadem apud Iudæos, & Romanos fuerit, quam nunc apud omnes gentes esse videmus, vt eorum, qui capite puniuntur, vestes carnifex tollat. Quare & latronum vestes à militibus qui carnificum munere fungebantur, distributas fuisse credendum est, sed nimirum Euangelistæ, quia nec latronum, sed Christi historiam narrabant, & in vestium latronum distributione nullum sciebant fuisse mysterium, sola enim consuetudine fuisse diuisas; diuisionem autem vestium Christi, non consuetudine solùm; sed etiam mysterio factam fuisse, vt Dauidis impleretur prophetia Psal. 21. 19. *Diuiserunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam miserunt sortem,* de vestium latronum diuisione mentionem non fecerunt; de distributione, & sortitione que vestium Christi fecerunt. Hanc de causa adiecit statim Matthæus, vt impleretur, quod dictum est,

Lib. 4 hist. Euang.
Lib. 5. Carminum.
Cur Christum crucifigi voluit.
De [illegible] vestium.

per

[illegible] *[illegible] enta mea* [illegible] A [illegible] *super vestem meam miserunt sortem.* Quanquam hæc [illegible] codicibus non inuenio, [illegible] Act [illegible] Syrus [illegible] est à Mat- [illegible] qui inter omnes Euangelistas [illegible] veteres prophetias à Christo impletas fuisse [illegible] ostendere conatur.

37. *[illegible] super caput eius causam ipsius scriptam.* [illegible] in ea crucis parte, quæ super Christi caput [illegible]. Verum tabella aliqua ligno crucis affixa, an in ipso crucis ligno titulus ille scriptus fuerit [illegible] est, sed & vulgò creditur, & est multo probabilius [illegible] tabellam, & quia vix in ipso crucis ligno [illegible] tribus linguis, tam magnis characteribus [illegible] legi possent, scribi potuerunt, [illegible] est, qui homini cruci affixo eiusmodi ti- [illegible] non [illegible] in tabella, & quia veteres [illegible] titulum illum à cruce separatum ab [illegible] Constantini matre fuisse repertum, Ruffin. [illegible] c.7. Non solet quæri, & quæri tamen [illegible] an etiam latronibus positi tituli fuerint. [illegible] mihi videtur suum quemque titulum etiam [illegible], morem enim fuisse vt [illegible], vt his, qui in cru- [illegible] bantur, causa mortis super crucem poneretur, [illegible] instituto Christo etiam superpositum fuisse ti- [illegible]. Nam quod Ambrosius in oratione de obitu, & [illegible] Theodosij, & alij nonnulli scriptores antiqui tra- [illegible] crucem Christi, cum ab Helena inuenta est, ex ti- [illegible] discretam fuisse, minimè repugnat: potuit [illegible] discerni, non quòd illa haberet, aliæ non [illegible], sed quod in titulo crucis Christi scriptum [illegible] *est Iesus Nazarenus Rex Iudæorum.* Et quibus ver- [illegible] erat eam Christi fuisse crucem.

[illegible] Iesus Rex Iudæorum.] Marcus c.15.26. hæc tan- [illegible] titulo ponit verba, *Rex Iudæorum,* Lucas verò c. [illegible] *est Rex Iudæorum.* Ioan. c.19.19. *Iesus Naza- [illegible] rum.* Itaque cum omnes Euangelistæ titu- [illegible] expressserint, nemo tamen eorum vide- [illegible] tituli verba posuisse. Ex omnibus autem [illegible] verba colligere nobis licet, *Hic est Iesus Naza- [illegible].* [illegible] Pilati eum titulum Christo [illegible] Ioannes docet, siue recepto posuerit [illegible], qui eum damnauerat, esset da- [illegible] posito super caput damnati titulo [illegible] solo Christo consilio id fe- [illegible], non [illegible] [illegible] causa iustissima erat, [illegible] publico [illegible] purgaret [illegible] damnasse videretur, [illegible] Quocumque [illegible] Pilatus [illegible] impulsus con- [illegible] Ioanne 19.21.22. [illegible] qui Christum damnauerat, illo ipso [illegible] declarare voluit, [illegible] & Christum verum Iudæorum [illegible] E [illegible] *Rex Iudæorum* [illegible] Regem Iudæorum [illegible] respon- [illegible] quod à me scriptum est [illegible] Rex [illegible] quod [illegible] qui se [illegible] prouiden- [illegible] Christus verus Rex [illegible]. Extorsit Deus ab inuito [illegible] veritatem.

38. *Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones, vnus à dextris, & vnus à sinistris.*] Cur cum latronibus crucifixus fuerit, Marcus c.15.28. vnam reddit causam, vt Isaiæ impleretur prophetia ca.53.12. *& cum iniquis reputatus est.* Sed hæc causa Deum mouit, Pilatum verò non mouit, qui de implendis prophetiis homo prophanus non cogitabat. Itaque alia, quæ Pilatum impulerit, causa quærenda est. Puto eum iniquitatis suæ velamentum quærere voluisse: si enim solum Christum egisset in crucé, improbis Iudæorum precibus non iure id fecisse credi potuisset; cum autem vnà cum aliis crucifixit, & quidem cum huiusmodi hominibus, quos nemo posset meritò damnatos esse dubitare, fore existimauit, vt quemadmodum pœnæ, ita etiam culpæ similitudine Christus B vnà cum latronibus damnatus esse videretur. Non dissimile verò est Iudæos etiam solicitasse, vt cũ latronibus crucifigeretur, vt ignominiosior eius esset mors. Cur autẽ medius inter duos latrones Christus positus fuerit, & humano Iudæorum, & diuino consilio factum esse arbitror. Iudæorum quidem, vt ostenderent Christum facinorosorum hominum caput, & quasi ducem esse; propterea in medio crucifigendum curant, vt eo contumelioso honoris genere Christi ignominiam magis augerent. Solent enim latronum duces cum sociis comprehensi & in medio eorum, & sublimiore loco suspendi. Diuino autem, vt vita in medio peccatorum poneretur, vt qui eam vellet, acciperet. Mysteriũ euẽtus declarauit; ex duobus latronibus, inter quos cruci- C fixus Christus erat, alter credidit, alter blasphemauit. Omnes ad se peccatores vocat, qui in medio omnium crucifixus est. *Et ego,* inquit, *si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* Ioan.12.32. Traxit ad se omnia non effectu, sed voluntate: nam vtrumque latronem, quasi vnum dextera, alterum sinistra manu prehendẽs trahere ad se voluit, sed vnum traxit, alterum non traxit, quia duci se vnus passus est; alter non est. Inuenit & Tertullianus aliud in hoc loco mysterium, *semper,* inquit, *Christus inter duos latrones crucifigitur,* Christum Ecclesiam, & Christi doctrinam appellans, quemadmodum Christus ipse aliquando vocat *Saule, Saule, quid me persequeris?* Act.9.4. cum non Christum Saulus, quem extinctum credebat, sed eius Ecclesiam, doctrinamq; D persequeretur. Sæpissimè rerum accidere videmus, quẽadmodum Tertullianus ait, vt inter duos contrarios hæreticos Ecclesia crucifigatur. Docebant Ebionitæ Christum verũ fuisse Deum; hominis verò solam speciem habuisse. Ecclesia in medio est, & vtrumq; coniungit. Christum & verum Deũ & hominem esse docet. Docebant Sabelliani Patrem, Filium, & Spiritum sanctum non vnam solam naturam, sed vnam etiã esse personam; docebant Ariani Patrem, Filium, Spiritum sanctum non tres tantum personas, sed tres etiam esse naturas. In medio Ecclesia est, vnam naturã, tres personas esse docens. Docebant Nestoriani in Christo nõ [illegible] naturas, sed personas etiam esse duas; docebant Eutychiani & vnam esse personam, & naturam vnam, E in medio Ecclesia est, quę vnam personã duas naturas [illegible] docet. Docebant Manichæi, hodieq; Lutherani & Caluiniani docent nullum in homine esse arbitrij libertatem, omnia aut natura, aut diuina effici gratia; [illegible] tam robustũ in nobis [illegible], vt gratia Dei non egeamus; Ecclesia in medio est, docetq; & liberum in nobis arbitrium esse, & diuina tamen indigere gratia.

39. *Prætereuntes autem blasphemabant.*] Prætereuntes dixit pro omnibus, qui prætéribant, vt doceret non ab vno, vel à paucis, sed ab omnibus vulgò iactata in crucifixum Christum fuisse conuicia.

Mouentes capita sua.] Inter Iudæos mouere caput aliquando commiserationis, aut admirationis cum

Cur Christus inter duos latrones crucifixus.

Ecclesia doctrina inter duos errores media.

Motio capitis in scriptura.

[illegible] contumeliis [illegible] sed ne tu quidem, qui cum eadem eius particeps pœna, non conuiciari, sed misereri debuisti, *Deum times*. sed eius potius, sicut cæteri, [illegible] tuis afflicto afflictionem addis. Hoc est *neque tu times Deum, qui in eadem damnatione es*, aut *quod in eadem damnatione es*, vt noster vertit interpres ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ, quæ verba obscura etiam sunt. Quibusdam nostri interpretibus valde noua quædam placuit interpretatio, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ. id est, quia in ipsa damnatione es. quasi dicat, cùm animam iam agas, & in supremo supplicio verseris, Deum non times. Quam interpretationem verba Græca pati non possunt: non enim dixisset Euangelista ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ, sed ὅτι [illegible] κρίματι εἶ; sic enim Græci loquuntur. Significant ergo Græca verba non ipsam damnationem, sed eandem damnationem. Cæterum quia eadem damnatio non nisi per comparationem dicitur, alia ex hoc verbo difficultas exilit, cum qua damnatione, id est, cum qua pœna (pœnam enim damnationē, aut Græcè, κρίμα iudicium appellari manifestum est) latronis damnatio comparetur. Quidam cum Iudæorum damnatione comparari putant, tanquam sensus sit *neque tu times Deum* magis quàm isti Iudæi, cum eadem, qua illi pœna, propter contumelias in Christum iacta dignus sis. Quæ explicatio, nostra, quam paulo ante exposuimus, opinione videtur confirmari; diximus enim latronem verbis illis, *neq; tu*, cum Iudæis collatum fuisse. Alij comparationem cum alterius latronis pœna fieri existimant, quasi dicat, cum eadem, quæ ego patiaris, tamen non magis, quàm cæteri Deum times. Hanc interpretationem ideo reiicio, quia abs re est. Credo ergo inter latronis, & Christi pœnam fieri comparationem, vt sensus sit, cum tu eadem, qua Christus, pœna afficiaris, & quod plus est tu quidem meritò, ille verò immeritò, tamen neque pœnæ societas, nec eius te mouet innocentia, vt eius miserere: Hinc enim sententiam in hunc locum cadit 41. *Et nos quidem iustè, hic autem nihil mali gessit*. Præcedentis sententiæ correctio est. Dixerat alterum latronem in eadem, in qua Christum, pœna esse; videri poterat in eadem etiam culpa Christum esse significare corrigit exponendo sententiam, *et nos quidem iustè. hic autem nihil mali gessit*. Prudenter [illegible] alrero latrone connumerat, vt modestior, & [illegible] reprehēsio; nec enim videri poterat alterum [illegible] acerbè, asperéque reprehendere, qui sese vnà [illegible] reprehendebat, *nihil mali gessit*, οὐδὲν ἄτοπον. Non placet mihi noua versio quorundam, qui ἄτοπον [illegible] transferunt. Nam etsi id Græcum verbum aliquando significat, tamen hoc loco aliud significet necesse est quia insolens dicitur quicquid nouum, & inusitatum est, quamuis malum non sit, & manifestum [illegible] non pro re inusitata, sed pro mala verbum [illegible] esse, cum latro dicere voluerit Christū [illegible] vacare culpa. Melius per periphrasim eius di[illegible] vis explicari potuit, οὐδὲν ἄτοπον. nihil quod virum bonum non deceat, quibus verbis indicare latro [illegible] non solùm nullum magnum scelus, sed nullum [illegible] vel leuissimum peccatum in Christo esse. [illegible] vlla reprehensione dignum egisse hoc est [illegible] 42. *Et dicebat ad Iesum, Domine memento mei, cum veneris in regnum tuum*. ἐν [illegible] βασιλείᾳ σου in regno tuo. Itaque [illegible] est sensus, cum veneris ad regnandum, sed [illegible] veneris iam regnans; cum veneris non ad acquirendum regnum, sed regno iam acquisito, quemadmodum [illegible] venturus ad iudicium est. Breuis sed plena sententia [illegible]. Paucis enim verbis & Regem & Deum [illegible] confitetur, Regem, cum dicit, *cum veneris in regnum tuum*, Deum, cum dominum vocat, & eum ita [illegible] condonare peccata possit. *Memento*, in[illegible] L hi. eum resurrecturum indicat; nec enim rogasset, quem animam exhalantem videbat, vt sui, cū in regnum suum venisset, memor esset, nisi & resurrecturum, & post resurrectionem regnaturum credidisset. Quæ confessio cum ipsa per se admirabilissima est, tum consideratis temporis, loci, & personarum circunstantiis admirabilior; vt Chrysostomus hom. 2. de cruce & latrone, & Leo serm. 2. de passione adnotauerunt. *Quæ, inquit Leo, istum in fidem exhortatio persuasit? Quæ doctrina imbuit? Quis prædicator accendit? Non viderat prius acta miracula, cessauerat tunc languentium curatio, cæcorum illuminatio, viuificatio mortuorum; ea ipsa, quæ mox erant gerenda, non aderant & tamen Dominum confitetur, & Regem, quem videt supplicij sui esse consortem: memento mei*. Modesta postulatio; nec enim petit, vt se participem regni sui faciat, aut vt aliquem honoratiorem in eo quàm cæteris, locum tribuat, non vt ad dexteram, vel ad sinistram eius sedeat, quemadmodum vxor Zebedæi pro filiis suis postulauerat cap. 20. 21. sed tantùm dicit, *memento mei* quasi dicat ne me excludas, ne habeas peccatorum meorum rationem, sed pro tua misericordia, & benignitate vel ad vltimum me locum admitte. Rectè ex hoc loco D. Augustin. libro 6. contra Iulianum cap. 5. purgatorium probare videbat enim latro se paulo post moriturum esse, & orauit tamen Christum, vt sui post mortem memor esset, id est peccata sibi condonaret: credebat ergo Iudæorum instructus religione etiam post mortem peccata remitti, quod alibi, quàm in purgatorio fieri non potest. 43. *Et dixit illi Iesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso*. Tria hunc locum verba difficilem reddunt. *Hodie, in paradiso, Mecum*. Aduerbium *hodie*, quidam, cùm sententiam intelligere non possent, ad præterita retulerunt, quasi dicat Christus, Amen dico tibi hodie, non hodie mecum eris in paradiso, quemadmodum Theophylactus recitat. At insipida & eneruis sententia esset; quam enim emphasim habuisset: Amen dico tibi hodie, potius vtique dixisset, Amen dico tibi nunc. Alij meo quidem iudicio etiam absurdiùs, illud hodie ad extremum iudicium extendunt, tanquam dixerit Christus, *Amen dico tibi hodie mecum eris in paradiso*, id est, post resurrectionem, & vltimum iudicium. In qua tamen sententia nonnulli minimè mali Auctores fuisse videntur ex his, qui sanctorum animas ante supremum iudicium beatas fore non crediderunt, quorum magnus numerus fuit. Hoc si dicere Christus voluisset, non bene latronis respondisset precibus. Nam etsi tantum illi, quantum petiuerat concessisset, vt tunc, cum in suum regnum veniret, sui memor esset, tamen perspicuum est ex Christi oratione plus eum latroni, quàm petiuerat, concedere voluisse. Petiuerat latro *memento mei* id est dimitte mihi peccata mea: respondet Christus, *mecum eris in paradiso*, id est non solùm tibi peccata remittam, sed optimo te loco collocabo, hoc est in paradisum inducam, idque mecum, quasi dicat, iuxta me, vbi ego ero, vt alio loco dicit, *vt vbi ego sum, illic & minister meus sit* Ioannis 12. 26. Petiuerat latro non vt statim, sed vt, cum in suum regnum veniret, recordaretur sui; respondet Christus, *hodie mecum eris in paradiso*, non tam longè differam preces tuas, quod post multa sæcula tibi dari postulas, hodie donabo. Illud ergo, *hodie*, illi latronis verbo, *cum veneris in regnum tuum* respondet. Quod miror interpretes non obseruasse. Solus Augustinus in libro contra Felicianum cap. 115. videtur animaduertisse. Hoc ergo est *hodie*. *In paradiso* autem diuersissimis sententiis, & veteres, & recentiores Auctores interpretantur. Alij in paradiso, id est in cœlo, vt Cyrillus Ierosolym. Catech. communi 13. Gregorius Chrysostomus homilia secunda de cruce, & latrone, & gorius Nyssenus sermone de Resurrectione Domini,

Purgatorii confirmatio.

D. Augustinus [illegible] in Ioan. [illegible] quomodo eo die latro in cœlo cum Christo esse potuerit, cùm Christus non nisi post quadraginta dies in cœlum ascenderit; respondent partim nonnulli horum Auctorum, partim ij, qui eorum complectuntur opinionem, Christum quatenus Deus est vbique esse ideoque & in cœlo eo die fuisse. Magnorum licet Auctorum sententia sit, probari mihi non potest, quia oculis ipsis cernere mihi videor voluisse Christum significare non solùm latronem, sed etiam ipsum eo die in eo paradiso futurum fuisse, vbi tunc, cum hæc dicebat, non esset. Est enim in hac sententia & tacita quædam personarum similitudo, & locorum antithesis, quasi dicat, sicut nūc mecum in eadem pœna es, ita mecum hodie in eodem eris paradiso. Alij exponunt in paradiso, id est in loco Adæ, vbi terrestris fuit paradisus, vt Theophylactus, & Euthymius. Sed hi Auctores [illegible] paradisi vocem sequuti Christum post mortem vnà cum latrone in Mesopotamia sine causa deducunt; aut vbicunque tandem paradisus ille fuit. Quid acturus eò Christus se post mortem contulisset? aut quid latroni dedisset beneficij, quòd eum in loco posuisset, vbi nihil esset nunc percepturus voluptatis, paradiso iam deserto, atque vastato? Sunt qui putēt nullum certum designari locum, sed paradisum appellari, vbicumque Christus sit, & vndecunque Deus videatur: quia ergo anima latronis Christum sequutura erat, Deumque eo die visura, in paradiso cum eo futura esse dicitur. Multi recentiores interpretes magno fauore hanc sententiam prosequuntur, eiusque Auctores Augustinum, & Bedam citant, quàm verè ipsi viderint. Interpretationem certè cuiuscunque Auctoris sit, approbare non possum, & quia Christus de eo, vt diximus, loquebatur paradiso, vbi tunc ipse non erat. Si autem paradisus nihil aliud est, quàm locus vnde videtur Deus, cum in cruce penderet, in paradiso erat; Deum enim videbat, &, vt omnes Theologi consentiunt, nunquam beatus esse desijt. Valde me iudicium meum fallit, nisi, [illegible] Abrahæ sinus appelletur, vbi viri sancti, antequam cœli aditus patefieret, detinebantur: ille enim locus pro paradiso, & requietis loco habebatur [illegible] tanquam in locum voluptatis, aut certè quietis, mortuus Lazarus ab angelis deportatus esse dicitur Luc. 16. 22. Ergo quia in eum locum [illegible] Christus [illegible] erat, vt sese sanctis illis patribus ostenderet, [illegible] qui ibi detinebantur [illegible] vt Petrus 1. epistol. c. 3. 19. [illegible] captiuitatem, vt Ephes. 4. 8. D. Paulus interpretatur: [illegible] eum locum latroni promittit [illegible] Minùs mihi hæc [illegible] tantum esset. Nunc verò [illegible] fallor, [illegible] Auctores [illegible] quæst. [illegible] epistola ad Euodium, Augustinus lib. 12. de Gen. ad litteram c. 34. [illegible] in hymno [illegible]

Sed dum [illegible]
R[illegible] D[illegible]
Q[illegible]
Anim[illegible] puram?
Gremio [illegible]
Recubabit [illegible]
Quæ floribus vndique septum
Dimes [illegible] dens.
Sequimur tua dicta redemptor,
Quibus atra morte triumphans,
Tua per vestigia mandas
Socium crucis ire latronem.

Hinc perspicuum est, quomodo tertium illud verbum *Meum* intelligēdum sit, id est, vbi ego etiam ero, quò ego iturus sum. Rideo cum in hunc locum commentarios hæreticorum lego

Sinus Abrahæ.

Purgatorium contra hæreticos defenditur.

H[illegible] purgatorium [illegible] quantum culpam hinc pœnæ remissam [illegible] latroni vtraque simul remissa [illegible] ad purgatorium relegatus, sed ad paradisum d[illegible]. Sciunt [illegible] sunt, vt ex vno exemplo generalē legem colligerent. Latroni [illegible] fuit purgatorium, [illegible] est [illegible] culpa [illegible] pœna [illegible] neque paradisum, neque infernum esse. Nam [illegible] alteri latroni, qui cum eo crucifixus [illegible] etiam hominibus, qui damnati [illegible] non est; an culpa [illegible] ergo [illegible] solum huic latroni de quo [illegible] Apostolis [illegible] alius [illegible] veraeste [illegible] bus à Deo punimur, [illegible] Quis [illegible] bos, [illegible] huius vitæ [illegible] cati pœnam esse? Atqui [illegible] pa, pœnæ [illegible] Reg. 12. 13. 14. *Dixit* [illegible] *Nathan ad Dauid: Dominus quoque transtulit peccatum tuum; non morieris; verum* [illegible] *blasphemare fecisti inimicos nomen Domini, propter verbum hoc filius qui natus est tibi, morte morietur.* [illegible] pertinent, quæ scribit Ioan. c. 19. 25. 26. 27. *Stabant autem iuxta crucem Iesu mater eius, & soror* [illegible] *Maria Magdalene*, [illegible] *Cum vidisset ergo Iesus matrem, & discipulum stantem, quem diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.* [illegible] matrem appellat, vt desertam, & viduam [illegible] *ecce filius tuus* [illegible] discipulum, sed [illegible] discipulo [illegible] dare [illegible] discipulus [illegible] impleturus vices [illegible] *Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua*; [illegible] propter personarum differentiam hæc verba intelligenda sunt. Nunc enim non discipulum matri, sed matrem discipulo commendat, quasi dicat, hanc [illegible] habebis matris, eam cole, eam tolerabis [illegible]

Rursus [illegible]

45. *A sexta autem hora.* Exstat hoc loco difficilis quæstio de hora, qua Christus crucifixus fuit. Nā Marcus c. p. 15. 25. hora tertia, crucifixum fuisse dicit. *Erat*, inquit, *hora tertia, & crucifixerunt eum*, vnde colligunt [illegible] quidam cū tenebræ factæ sint, per tres iam horas Christum [illegible] nullae; nec enim, quod Marc. [illegible] Matthæo contrarium est, qui quamuis non exponat, qua hora Christus crucifixus fuerit, cum tamē di[illegible] hora sexta post [illegible] Iudæorum in Christum iam crucifixum blasphemias, post Christi, & latronis [illegible] tenebras, non obscurè [illegible] sexta [illegible] repugnare [illegible] Marco Ioannes videtur, qui hora [illegible] Christum à Pilato damnatum [illegible] *Parasceue Paschæ, hora quasi sexta.* Itaque [illegible] tertia, vt ait Marcus, sed ne [illegible] hora, qua Marcus tenebras eo [illegible] [illegible] crucifigi [illegible] & [illegible] Christus, flagellatus, coronatus [illegible] purpura [illegible] deinde ad [illegible] gatus, & [illegible] quæ om- [illegible] Hunc nodum [illegible] Ioan. 1. 16. & [illegible] hora tertia, vt [illegible] Marcus Christum [illegible] manibus, sed Iudæorum linguis [illegible] enim hora [illegible] apud Pilatum clamarent: *Crucifige, Crucifige*. Nū [illegible] meo iudicio hæc interpretatio cum Euangelistarum

De hora [illegible]

verbis

verbis cohærere; Marcum enim nō de illa metaphorica linguarum, sed de vera Christi crucifixione loqui ex [illegible] est, quod continenter dicat eum crucifixum, & eius vestimenta diuisa. Deinde quia iam ante [illegible] 14 clamasse coram Pilato Iudæos, *Crucifige eum*. Quid illi nunc in mentem venisset, vt iterum diceret Christum Iudæorum linguis crucifixum? Denique ex Matthæo, & Marco, & Luca perspicuum est Christum ante horam sextam fuisse crucifixum, quia omnes tres Euangelistę scribunt eo [illegible] fuisse tenebras. Itaque non potuit hora sexta crucifigi, [illegible] etiam [illegible] à Pilato condemnari. Quare [illegible] erunt [illegible] Marcus, aut Ioannes interpretandus est, [illegible] interpretandus est Ioannes; cuius sententia [illegible] posse cum cæterorum Euangelistarum sententia conuenire. Altera D. Augustini [illegible] est, Christum hora sexta non diei, sed noctis, vt ait Ioannes, condemnatum fuisse: hora verò tertia non noctis, sed diei, vt ait Marcus, fuisse crucifixum; nec enim dixisse Ioannem hora sexta diei, aut absolutè hora sexta, sed cum [illegible] hora sexta Parasceues, *erat*, inquit, *autem Parasceue hora quasi sexta*. Parasceue autem erat non solùm dies, sed etiam nox, aut, vt D. putat Augustinus, nox potius quàm dies. Hæc interpretatio vel ipsi Augustino [illegible], quàm altera, probabilius visa est: & verò facilius [illegible], quàm altera, refutari potest. Docuimus suprà, & ex Luca cap. 22. 66. certum esse primo diem illuxisse, quando Christus ad Pilatum duceretur: ergo etiamsi simulatque [illegible] Pilato stetit, damnatus fuisset, non potuisset [illegible] noctis sexta damnari. Adde quòd multa ante damnationem, postquam ad Pilatum ductus est, intercesserint, multis Pilatus tergiuersationibus conatus [illegible] Christum absoluere: examinauit eum diligenter an [illegible] ex Iudæorum esset; misit ad Herodem, remisit [illegible] Angelis [illegible] cecidit. Sunt qui coniecturam faciant apud Marcum scriptorum culpa vitiatum [illegible] numerū, & pro ἕκτης sexta, scriptum esse τρίτης [illegible]; facilem enim, & lubricam per notas, quibus apud Græcos numeri scribi solent, erroris viam fuisse. Sex sunt sex hac nota ϛ tria vero hac γ, facilè fuit propter notatum similitudinem vnam pro altera ponere. [illegible] audax semper mihi hæc coniectura visa est, & [illegible] non alio nititur argumento, quàm quòd, qui ea [illegible], non possunt huius loci difficultatem explicare, & non debemus, vt scripturam interpretemur, corrumpere. Deinde, quia, vt vera coniectura esset, locus [illegible] non explicaretur. Fingamus enim dicere Marcū hora sexta crucifixum fuisse Christum, quomodo [illegible] potuit, cùm Ioannes dicat hora sexta [illegible] condemnatum, & inter condemnationē, & crucifixionem necesse sit vna, vt minimùm, hora intercesserit? [illegible] modo Matthæus, & Lucas, ipse etiā Marcus [illegible] hora sexta, cùm multo ante crucifixus fuisset Christus, tenebras fuisse factas? Adde quòd ipse Marcus [illegible] ver. 33 scribat γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης. *facta autē hora sexta*, [illegible] ante dixisset hora tertia crucifixum, horam [illegible] hora, qua crucifixus fuerat, opponens; [illegible] vim habet participium illud γενομένης *facta*, [illegible] prius facta nō esset, & aduersatiua particula [illegible] quam eam horā illi, qua dixerat Christū fuisse crucifixum opponit. Itaq; si quis Euangelistæ locus corrigendus esset, Ioannis potius locus, vt nonnulli etiam [illegible] corrigendus videtur, vt pro hora sexta apud illum [illegible] legamus. Sed & hoc est scripturam non [illegible], sed vitiare, & eadem manebit quæstio, quo modo [illegible] Christus hora tertia damnatus, cū dicat [illegible] tertia fuisse crucifixum, cum vnā, vt minimum [illegible] hora post damnationem crucifixus fuerit necesse sit. Res erat facilis, & ab ipso etiam Lyrano iam explicata, nisi multi interpretes, dum nimis diligentes, &

A subtiles esse volunt, difficilem reddidissent. Diximus cap. 20 3 Hebræos diem in duodecim horas, quas Astronomi vsuales, & inæquales vocāt, distribuisse; duodecim rursus horas in quatuor partes, sicut & horas noctis diuidebant, nisi quòd quatuor illæ noctis partes proprium habebant nomen militare, vt φυλακαί custodiæ, aut vigiliæ dicerentur, quia milites, qui excubias noctu agebant, ternas singuli horas vigilabant. Quatuor autem partes diei, quarum singulæ tribus constabant horis, quia proprio carebant nomine, à fine præcedentis partis diei nomen accipiebant. Itaque totum trium horarum spatium, quod inter Solis ortum & horam diei tertiam interiectum erat, ab hora tertia, quæ vltima erat, hora tertia vocabatur, si quis propriè, vereque
B loqueretur. Obtinuit autem apud eos, vt apparet, cōsuetudo, quod videmus apud nos etiam obtinuisse, vt horæ sequentes ex præcedentibus nomen acciperent; sicut nos postquam meridianæ horæ signū [illegible], vsque ad horam primam, aut certe vsque ad maiorem horæ partem meridianam horā appellamus, cùm propriè non meridiana, sed prima pomeridiana sit: nam meridiana ea est quæ ab vndecima inchoatur, & duodecima finitur. Itaque aliquando dicimus de spatio loquentes, quod inter vndecimam est, esse horam vndecimam, aliquādo esse duodecimam, nunc à principio, nunc à fine nomen accipientes. Eadem prorsus cōsuetudine Marcus, & Ioannes loquuti sunt. Nā quia Christus, & damnatus & crucifixus fuit eo temporis spatio,
C quod est inter finē horæ tertiæ, quod idem sextæ initiū erat, & finem sextæ, quod erat initiū nonæ, Ioannes ex fine spatium illud appellans vocauit horam sextā, Marcus ex initio vocauit tertiam: sed quia nō est vero simile Ioannem sextam horam vocaturum fuisse, nisi spatium illud ad finem sextæ inclinatum fuisset, sicut non solemus horam primam pomeridianam appellare, nisi cum meridiana, & semis transacta est; credendum est Christum post horam decimā, & semis, si nostro more horas nomeremus, damnatū fuisse; respondebat enim hora tertia nonæ nostræ, sexta duodecimæ, tertia & semis erat decima & semis: eo ergo tempore damnatus est Christus: ideo Ioannes scribit hora quasi sexta, damnatum esse; post vnam circiter horam nostram, id est
D hora vndecima, & semis crucifixus est, quam Marcus horam tertiam appellat; quia totum illud spatium horarum ab hora tertia vsque ad sextam hora tertia vocabatur. Itaq; per dimidiatam horam crucifixos iam fuerat Christus, cum tenebræ factæ sunt, qua dimidia horæ parte & vestimenta à militibus distributa, & conuicia à Iudæis in Christū iactata, & latroni paradisus promissus est. Vnde sequitur veram non esse quorundā opinionē, qui docent Christū per sex horas, id est à nona matutina vsq; ad tertiam pomeridianā in cruce viuum pependisse? Non potuit enim hac ratione, quam exposuimus, plus quatuor horis viuus in cruce pendere, cū post horā vndecimam crucifixos fuerit, hora nona, id est tertia pomeridiana aut paulo post expirauerit,
E vt cōstat ex versu 46. & 50. Notarunt Origenes, & Theophylact. Christum ea hora crucifixum fuisse, qua Adamus peccauerat, qui circa meridiem peccasse traditur. Alij qua hora Adamus è paradiso eiectus fuerat, eadem Christū paradisi occlusum ianuā moriendo reserasse. Beda, & Theophylact. Crucifixum etiam dicit sexta hora Lucas 23. 44. *Erat autem ferè hora sexta*, non quòd non esset sexta, sed aut quòd satis nō esset certus, num hora sexta completa iam esset, aut certò noluerit affirmare. Adiecit, *ferè*, vt solemus, cū tempus describimus, & non magni refert præcisè temporis punctum notare. Horam enim fuisse sextam, & Matth. hoc loco, & Marcus 15 33. affirmant, γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, *facta autē hora sexta*. Exprimunt autem tres Euangelistæ sex-

tam ho-

am horam, id est meridianam, quo maius miraculum appareat, tunc cum maximè Sol medio cæli cursu vigeret, tenebras fuisse factas; sicut Amos dixerat c. 8. 9. *Videt Sol in meridie*. Contraria enim videntur esse, ideoque magis mirabilia, Solem in meridie esse, & occidere. Eo etiam consilio, vt opinor, sextam horam Euangelistæ notauerunt, ne quis tam illustre miraculum, & meridiana luce clarius obscurare conaretur dicens non veras fuisse tenebras; sed quia aut matutinum, aut vespertinum erat tempus, alicuius grandioris nubis obiectu visas fuisse tenebras, quæ veræ tenebræ non erant.

Tenebræ factæ sunt.] Non arbitror tam densas, tamque obscuras fuisse tenebras, quam media nocte, neque Sole, neque Luna lucente esse solent: sed quales obscurato plena eclipsi Sole fieri videmus. B Nam neque Christi mater, & Ioannes discesserunt neque milites, & cæteri qui aderant, quos non Christi amor, vt discipulum, & matrem, iuxta crucem retinebat. Mirum enim profectò fuisset, si cum per integras horas tam densas quàm noctis vidissent tenebras, non discessissent.

Quomodo Solis eclipsis in passione Christi facta est.

Qua ratione tenebræ illæ factæ fuerint, quia Euangelistæ non exponunt, certò scire non possumus: coniectura quod vero simillimum videatur, consequi possumus. Nonnulli naturalem Solis eclipsim fuisse dixerunt, vt miraculi magnitudinem eleuarent: homines scilicet Christianæ religionis inimici, vt Origenes, & Hieronym. hoc loco referunt, à quibus facilè est eorum impietas, inscitiaque refutata. Erat Paschæ tempus, quod nunquam nisi in diem 15. Lunæ primi mensis incidebat, cum C plenissima Luna est. Solis autem eclipsis, quæ inæqualitate cursus naturalis astrorum fit, non potest nisi noua fieri Luna. Tunc enim cum Sole coniungitur, & inter ipsum, & aspectum nostrum interposita eius nobis lumen aufert. Alij per eclipsim quidem Solis factas fuisse tenebras, non quidem naturalem, sed supra naturam. Cùm enim Luna à Sole dimidia cœli parte distaret, vt solet, cum plena est, iubente Deo cessisse retro, & ad Solis locum rediisse, eumque obscurasse: quemadmodum petente Ezechia rege Solem decem gradibus contrario cursu recurrisse legimus Isai. 38. 8. Hæc sententia Auctore Origene, & Dionysio Areopagita in epistola ad Polycarp. vbi se, cum in Aegypto tunc esset, vnà cum Apollophane familiari suo eam eclipsim D præter naturæ legem factam notauisse scribit, ferè apud omnes iam Catholicos obtinuit; & est ipsa per se sine vllo etiam Auctore valde probabilis. Illud tantùm videtur repugnare, quòd, vt paulò post dicturi sumus, tenebræ illæ non nisi in Iudæa factæ sunt. Itaque non potuerunt in Aegypto loco tam longe dissito apparere: sed hanc ipsam obiectionē postea dissoluemus. Alij tamen Auctores per radiorum subtractionem solem obscuratum fuisse putant quasi puderet eum Dominum videre scelus, vt Hieronym. interpretatur. Alij per nubium densarum oppositionem factas arbitrantur tenebras, quemadmodum in Aegypto olim per nebulas factas fuisse legimus, ita vt Aegyptij non viderent, Hebræi E viderent Exodi 10. 22. 23. Ita Origenes sentire videtur, Chrysost. homil. in Matth. 89. & Theophyl. & Euthym. in comment.

Cur Christo patiente tenebræ factæ sint.

Quare factæ fuerint non est absre quærere. Quidam ad significandam Iudæorum cæcitatem factas fuisse dicunt, vt Leo ser. 10. de Passione. *Sed his, inquit, vocibus vestris stultis, atque blasphemis reddit omnia elementa responsum, & vnam in vos sententiam ferũt. Cælum, terra, sol, syderaque, indignos vos suo ministerio protestantur, terribili motu, insolitoque defectu tenebras mundo vestræ cæcitatis ostendunt.* Alij in tanti sceleris detestationem obscuratum fuisse solem, vt Hieronymus scribit *Videtur, inquit, mihi clarissimum lumen mundi, hoc est, luminare maius retraxisse radios suos, ne aut pendentem videret Dominum, aut impij blasphemantes sua luce fruerentur.* Quam etiam A tam non indicauit Leo. Alij ad significandum Christum iustitiæ solem occubuisse. *O videt*, inquit Amos c. 8. 9. *sol in meridie*, sic Cyrillus Hierosolym. Catechesi communi 13. Alij ad declarandam diuinam iram. & nonnulli recentiores putant interpretes, quorum opinionem ego probabiliorem censeo, quòd scripturarũ phrasi consentanea sit. Solet enim scriptura diuinam in homines iram solis obscuratione declarare, quòd homines diuinam experti iram, atque seueritatem vsque adeo attoniti esse soleant, vt solem ipsum videre non videantur, sicut & vulgo, cum magnam alicui pœnam comminamur, dicere solemus, efficiam vt in meridie stellas videas, id est vt nox tibi esse videatur; quia plerisque lacrymarum oculis solem cernere non potest. Sic Ieremias 15. B 9. *Infirmata est, quæ peperit septem, defecit anima eius, occidit ei sol, cum adhuc esset dies, confusa est, & erubuit*, & Ezechiel. 32. 7. 8. cum Deus Pharaoni, Aegyptoque magnam calamitatem minaretur. *Operiam, inquit, cum extinctus fueris, cælos, & nigrescere faciam stellas eius, solem nube tegam, & luna non dabit lumen suum; omnia luminaria cæli mœrere faciam super te, & dabo tenebras super terram tuam, dicit Dominus Deus*, & Ioëlis 2. 10. *A facie eius*, id est, propter iram eius, *contremuit terra, moti sunt cæli, sol, & luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splendorem suum*, & ver. 30. & 31. *Dabo prodigia in cælo, & in terra, sanguinem & ignem, & vaporem fumi: sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis* & cap. 3. 14. 15. 16. *Populi, populi in valle concisionis, quia iuxta est dies Domini in valle concisionis, sol &* C *luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splendorem suum. Et Dominus de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit vocem suam, & mouebuntur cæli, & terra.* Illud etiam, quod paulo ante posuimus, Amos 8. 9. *O videt sol in meridie*, de diuina ira dictum est. Alij ad expergefaciendos Iudæos obscuratum existimant fuisse solem, vt miraculi magnitudine commoti Christum agnoscerent; non improbo, sed tamen mihi ea potissimum de causa & tenebræ, & cætera miracula, quæ Christo moriente contigerunt, facta fuisse videntur, vt Christi testarentur diuinitatem. Nam, vt supra me dixisse memini, ita Deus filium suũ damnari, ita mori voluit, vt in ipsa damnatione, in ipsa crucis ignominia, in ipsa morte eius non D solùm innocentia, sed etiam diuinitas maximè eluceret, ne forte si absque miraculis mortuus fuisset, purus homo crederetur; eò etiam magis, quòd cruci affixus finiret vitam, nec inde descenderet, clamantibus Iudæis, *Si filius Dei est, descendat de cruce, & credimus.* Cruci ergo sapientissimo Dei consilio multa, magnaque miracula opponuntur, vt fides, quæ crucis ignominia infirmari poterat, miraculorum multitudine, magnitudineque corroboraretur. Alia in hunc locum superest quæstio, quàm latè tenebræ illæ diffusæ fuerint. Matthæus *super vniuersam terram* factas fuisse dicit, idemque Marcus 15. 33. & Lucas 23. 44. aliis licet verbis confirmant. Itaque multi boni Auctores, vt Chrysostom. Euthymius, & Theophylactus toto terrarum orbe tenebras illas fusas fuisse E putant, idque confirmant, quòd in epistola ad Polycarpum Dionysius scribit se, in Aegypto cum esset, eas vidisse. Magis Origenis probo sententiam, qui super solam Iudæam factas existimat, & quia propter solos Iudæos, atque vbi Euangelium Christus prædicauerat, factæ sunt, vt eius diuinitas, vt paulo ante diximus, doceretur atque confirmaretur, & quia vero simile non est neminem ex tam multis Græcorum, & Latinorum historicorum rem tam mirabilem, tam vniuersalem memoriæ proditurum fuisse, si toto terrarum orbe facta, cognitaque fuisset. Atque ipse ne fieri quidem potuisse, vt per vniuersam terram, id est, per totum penitus terrarum orbem hora sexta tenebræ fierent, cùm in media orbis terrarum parte nox tunc fuerit, & in plerisque

alijs

his partibus vbi dies erat, hora certè sexta, id est meridiana esse non potuerit, cùm diuersis in locis diuerso tempore meridies sit; & manifestum est Euangelistas, non solùm miraculum narrare voluisse, quòd tenebræ factæ fuerint, sed ita narrare voluisse, vt hora sexta, id est meridiana, cum maius miraculum erat, factum fuisse declararent. In his ergo locis, vbi meridies non erat, miraculum illud factum non est. Quo ergo modo tres Euangelistæ super vniuersam terram tenebras illas factas fuisse dicunt? Rectè Origenes respondet vniuersalem illam particulam *vniuersam*, aut *totam* accommodatè ad locum, de quo agebatur, intelligendam esse. Gerebatur res in Iudæa, *super vniuersam* ergo *terram*, id est super vniuersam Iudæam tenebræ factæ sunt, sicut libro 3. Reg. cap. 18. 10 Abdias seruus regis Achab, qui ad quærendum Eliam missus erat, inuento dicit, *Viuit Dominus Deus tuus, quia non est gens, aut regnum, quò non miserit Dominus meus te requirens*: cum dubium non sit Achab non ad omnia regna, sed in omnes regni sui partes nuncios misisse. Lucæ 2. 1. *Factum est autem in diebus illis, exijt edictum a Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis*. Non enim totus omnino orbis, cuius Dominus nõ erat, sed illæ orbis partes, quibus Romanum imperium terminabatur, à Cæsare descriptæ sunt. Putat etiam Origenes in huiusmodi locutionibus aliquid hyperboles esse, quemadmodum, cùm vulgò dicimus, per totum mundum quæsiui te, id est multis in locis quæsiui te; vt nihil aliud Euangelistæ dicere voluerint, cum tenebras per vniuersam terram factas fuisse dixerunt, quàm tenebras longè lateque fuisse factas. Qua ergo ratione fieri potuit, vt in Ægypto Dionysius tenebras viderit? nec enim aut epistolæ illius auctoritatem, aut Auctoris testimonium reiiciendum esse iudicamus. Opinor per integram lunæ oppositionem tenebras illas factas fuisse; ideoque in Iudæa, vbi plena erat eclipsis, magnas etiam fuisse tenebras; in alijs verò locis, vbi luna non totum occultabat solem, minores fuisse, prout alius magis, alius minùs ab Hierosolymis distabat; ideoq; in Aegypto Dionysium eclipsim videre potuisse, magnas verò illas tenebras, quæ in Iudæa fuerunt, non potuisse, quanquam ille magnas etiã tenebras vidisse se testatur; sed magnas, vt arbitror, vocat cũ alijs, quæ in solis defectu fieri solent, comparãdo. At cur harum ipsarũ tenebrarũ, quæ in Iudæa factæ sunt, nemo aut Græcus, aut Latinus scriptor meminit? Immo verò meminit. Nam Origenes Phlegontẽ Aegyptiorũ scriptorẽ citat, qui de ea eclipsi mentionẽ fecit.

46. *Et circa hor. nonam.*] Quæ tertiæ nostræ pomeridianæ respondebat, vt superiore versu, & c. 20. 3. exposuimus.

Clamauit Iesus voce magna.] exclamauit; vtraque enim ratione clamoris magnitudinem Marcus expressit, & addita verbo præpositione epitasin significãte, & adhibito epitheto *voce magna*; hoc est, quod D. Paulus ad Hebræos 5. 6. scribit *qui in diebus carnis suæ preces, supplicationesq; ad eum, qui posset illum saluum facere a morte, cum clamore valido, & lacrymis offerens exauditus est pro sua reuerentia*. Quòd tam valida voce moribũdus iam Christus exclamauerit, supra humanam naturam est. Solet enim non solùm morientes sed timentes etiam mortem vox in primis deficere. Christus qui etsi, quia homo erat, moriebatur, tamen quia Deus erat, supra hominem magna moriens voce clamare potuit. Cur fecerit existimandum non est causa, mysterioq; vacare. Origenes putat ideo magna exclamasse voce, vt ostenderet magna in morte sua esse mysteria, non omnino improbabiliter, si rem totam in allegoriã non conuertisset: existimat enim magnam fuisse vocem, non quò valida, & se nota fuerit, sed quòd plena doctrinæ, atq; mysterij; omnem enim Christi vocẽ magnam esse. Euthym. magna Christum voce clamãdo existimat indicare voluisse verè se pati. At ea ratione potiùs ostendisset se non pati, cùm tam validus, tam integer esse videretur, vt tanta voce clamare posset. Potiùs ergo credo idcirco magna voce clamasse, vt omnes, qui aderant, Psalmi verba recognoscerent, & se eum esse intelligerent Christum, de quo ea scripta fuissent, *Eli, Eli lamma sabacthani?* Marcus 15. 34. *Eloi, Eloi*, eadem sententia paululum inflexo verbo, eodem tamen Hebraico. Vtroq; enim modo Hebræi dicunt, Deus meus, & *Eli*, & *Eloi*; vtro autẽ modo dixerit Christus, difficilis non est coniectura; cùm enim Psalmi 21. verba recitaret, credendum est non *Eloi*, aut *Eloai*, sed *Eli* dixisse, quemadmodum in Psalmo scriptum est. Accedit quòd, qui aderãt, existimauerunt Eliam inuocare, quòd non tam facilè existimare potuissent, si dixisset *Eloi*, quàm si dixit, *Eli lamma sabacthani*, למה שבקתני Syriacè dictum est, qua tunc lingua Iudæi loquebãtur, Hebraicè עזבתני. Dauidis quidem verba sunt querẽtis apud Deũ, quòd sub eo in rebus aduersis desertus videretur. Hoc est, quod statim sequitur, רחוק מישועתי דברי שאגתי *longè à salute mea verba rugitus mei*, id est longè abest, vt querelæ apud te meæ vllam mihi salutem, & liberationem afferãt, quod Hebraici nominis similitudine Septuaginta interpretes verterunt *μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου longè a salute mea verba delictorum meorum*, id est, ego clamo pro salute mea, peccata verò mea contra meam salutẽ ad te clamant, ita vt ab ea longè absim. Cæterũ quia totus Psalmus de Christo scriptus est, vt ex ver. 17. perspicitur, *Foderũt manus meas, & pedes meos dinumerauerunt omnia ossa mea*, & rursus ex ver. 19. *diuiserunt vestimenta mea sibi & super vestem meam miserunt sortem*, quæ in alium, quàm in Christum conuenire nõ possunt, dubium nõ est, quin, cũ Dauid hæc diceret, prospiceret ad Christum. Propterea ergo moriens Christus eius Psalmi exordiũ vsurpauit, vt doceret se eum esse Christum, de quo totus ille Psalmus loquebatur. Sed alia hinc oritur quęstio, quomodo Christus se à Deo derelictũ verè dicere potuerit. Occludẽdæ hoc loco aures sunt hæreticorũ blasphemiæ, quorũ magister Caluinus desperationis vocem hanc fuisse dicit impium errorem impio etiã errore confirmans; oportuisse Christũ in quem ira Dei hominib. debita effundebatur omnes damnatorũ experiri pœnas, inter quas vna est nullam sperare salutem. Nam Christũ de salute sua desperasse non solùm impium, sed horrendũ etiam auditu est; & ipso Christi morientis facto refutatur. *In manus*, inquit, *tuas commendo spiritũ meum* Luc. 23. 46. quo enim modo spiritũ suum in manus patris cõmendabat, à quo nullam salutem sperare cœperat? Neque verò necesse erat, neq; poterat omnes damnatorũ pœnas experiri, vt diuinam placaret iram, alioqui & blasphemare eum oportuisset, & cætera facere, quæ damnati faciunt, quæ etsi faciunt libenter, pœnæ tamẽ peccatorum sunt. Quin ne illud quidem fuit necessarium, vt Christus tam magnam subiret pœnam, quàm multi pro Christo martyres subierunt. Non enim magnitudo pœnæ, quæ quantacunque fuisset, cum peccatorum nostrorũ multitudine, magnitudineq; conferri non poterat, sed conditio personæ placauit Deum. Quicquid enim Deus pateretur, tantum erat, vt quamuis irato Deo satisfaceret. Facessat igitur ista blasphemia; satis blasphemiarum à Iudæis in cruce pẽdens Christus accepit; opus non est, vt ab hæreticis interpretibus ad dexteram iam Patris sedens plures accipiat. Veteres igitur Auctores etsi alia ratione hunc locum explicauerunt, id conati sunt omnes, vt suam Christo gloriã afferrẽt. Receptissima apud illos interpretatio fuit, Christum hęc verba nõ sua, sed nostra, id est, omniũ peccatorum persona pronũciasse. Cũ enim

Blasphemia Caluini Christo in cruce desperationẽ tribuentis.

hic locus ad confirmandum errorem suum ab Arianis obiiceretur, tantum abfuisse, vt Christus fuisset Deus, vt se etiam à Deo derelictum clamauisset: Catholici Auctores respondebant, non pro se, sed pro nobis clamauisse, quos cum à Deo desertos, ab eoque alienatos videret, in eius gratiam reponere volebat. Sic Athanasius orat. 1. & 2. contra Arianos, & serm. 3. & 4. aduersus eosdem, & in lib. Quòd Deus de Deo sit verbum, & Gregorius Nazian. orat. 4. de Theolog. & Cyrill. Alexandrinus in lib. de fide ad Reginas, & August. in comment. in Psal. 21. & Leo serm. 16. de passione, & Ioann. Damascenus lib. 3. de fide c. 24. & Euthym. in huius loci commentario exponunt, *Inde est*, inquit Leo, *quòd caput nostrum Dominus Iesus Christus omnia in se corporis sui membra trãsformans quod olim in Psalmo eructauerat, id in supplicio crucis sub redemptorum suorum voce clamabat, Deus, Deus meus respice in me, quare me reliquisti?* Hanc interpretationem ex his, quæ continuò sequuntur, verbis Augustin. confirmat, *longè à salute mea verba delictorum meorum*, quæ in nos, non in Christum conuenire possunt. Alij derelictum se à Patre dixisse putant, quòd, cum in forma Dei esset, Patris decreto exinanisset semetipsum, formamque serui accepisset in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus, vt homo; quasi cum tot, tantaque expertum supplicia quodammodo pœnituerit factum fuisse hominem. Ad hunc modũ Origenes, non admodum, vt mihi videtur, probabiliter. Mihi aliorum sententia magis placet, qui Christũ hæc verba, tanquam hominem, pro se ipso dixisse putant, sicut dixerat, *Pater, si possibile est, transeat à me calix iste.* Cum enim & homo, & Deus esset, tamen, vt illo loco diximus, ita Deus hominem, quasi diuinitatem suam cohibens pati permittebat, vt si purus esset homo. Itaque etsi Deus sit, tamen vt purus homo orat, vt purus homo se à Deo derelictum queritur, nõ quòd se ab eo se derelictum putaret, in cuius manus paulo post spiritum suum commendauit, sed quòd ita se pati videret, quemadmodum si ab eo derelictus fuisset. Quamobrẽ & hominis à Deo derelicti more clamat, *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti?* vt hominis extrema patientis supplicia, & à Deo derelicti personã exprimat. In hanc sententiam Tertullianus in lib. aduersus Praxeam, Hilarius canone in Matthæum 33. Epiphanius hæresi 69. Cyrillus lib. 10. Thesauri cap. 2. Ambros. lib. 10. comment. in Lucam, & lib. 1. de fide cap. 6. & Hieronym. hoc loco interpretantur. Cæterùm Hilarius & Ambros. cautè prudenterque legendi sunt; ita enim exponunt, quasi moriente Christo diuinitas sit ab eius anima, & à corpore separata. *Clamauit*, inquiunt, *homo diuinitatis separatione moriturus.* Benignè bonos Auctores interpretari decet, vt nõ putauerint diuinitatem ab anima, & corpore Christi verè fuisse seiunctã; sed ita eum passum, ita fuisse mortuum, vt si seiuncta ab eo diuinitas fuisset.

Locus Hilarij & Ambrosij declaratus.

47. *Quidam autem illic stantes, & audientes dicebant, Eliam vocat iste.*] Dubium, qui fuerint illi, *quidam illic stantes*, qui Eliam à Christo vocari putauerunt. Theophylactus existimat fuisse Iudæos, non illos quidem sacerdotes, Scribas, & Pharisæos, cæterosq́; qui scripturarum scientiam, aut habebant, aut profitebantur; sed imperitũ vulgus, quòd cum scripturas & literas ignoraret, Eliam à Christo vocari existimauit. Alij doctos fuisse Iudæos, aut sacerdotes, aut Scribas, & Pharisæos, qui non lingua, aut scripturarum ignoratione, sed procacitate quadam, & nominis *Eli*, & *Eliæ*, similitudine irridendi captantes occasionem dixerint, *Eliam vocat iste.* Quam sententiam Hieronymus & Beda referunt, nec omnino improbant. Alij Romanos milites fuisse arbitrantur, qui siue Hebraicæ ignoratione linguæ, vt Hieronymus, Beda, Strabus, & Euthymius existimant, siue

A irridendi licentia dixerint *Eliam vocat.* Quo animo id fecerint, iudicare non audeo; affirmare Romanos milites fuisse audeo, quia Matthæus, & Marcus eos ipsos, qui dixerant, *Eliam vocat iste*, aut ex illis certè aliquem acetum statim obtulisse Christo indicant. Lucas verò cap. 23. 36. & Ioann. cap. 19. 29. eos, qui acetum Christo porrexerunt, milites fuisse dicunt.

48. *Et continuò currens vnus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto.*] Matthæus hoc loco, & Marcus ca. 15. 36. ita historiam texere videntur, vt indicent: propterea vnum ex militibus accurrisse, vt acetum Christo porrigeret, quòd Eliam inuocare visus esset. Quæ non satis inter se videntur cohærere; quid enim aceto cum Elia?

B Ioannes rem magis explicat, *Postea*, inquit, *sciens Iesus, quia omnia iam consummata sunt*, id est se passum esse, quæ patris decreto pati oportebat, nihilque superesse, nisi vt illi animam redderet, *vt consummaretur*, inquit, *scriptura dixit, Sitio*, id est, vt impleretur Dauidis prophetia Psalm. 68. 22. *in siti mea potauerunt me aceto, dixit, sitio*, id est, declarauit sitim suam, de qua Dauid loquutus fuerat, tempusq́; iam esse indicauit, vt sibi acetum potandum porrigeretur Ioan. 19. 28. 29. Mirum videri lectori potest, quomodo eo in loco acetum ad manum fuerit, vt Christo daretur. Ioannes scribit *vas ergo erat positum aceto plenum.* Sed de illo ipso vase, quod sum illic positum fuerit, dubitari potest. Non dubito, quin de more ibi positum fuerit, quòd hominibus crucifixis,

C aut cruci affigẽdis acetum dari solere. Cur autem daretur, de eo dissentiunt interpretes; Theophylactus, quem omnes recentiores sequuti sunt, ideo crucifixis acetum dari solitum fuisse putant, vt citiùs morerentur, & à cruciatibus liberarentur. Potiùs credo solitum fuisse dari, vt recrearetur, si quis metu mortis, antequã in crucem sublatus esset, exanimaretur. In hunc enim vsum & capite plectendis, & his, quibus secta vena trahitur sanguis, etiam hodierno die dari solet. Qui autem Christus in cruce sublimis pẽdebat, nec acetum in ipso vase bibendum dari poterat, spongia aceto madefacta, & arundini imposita datum est. Pro arundine hyssopũ Ioannes dixit. Itaq; nonnulli arundinem, aut calamum ex hyssopo fuisse putauerunt; quemadmodum Euthy-

Cur acetum datum crucifixis.

D mius in c. Ioan. 19. interpretatur: nam etsi apud nos hyssopus humilis est herba, tamen in Iudæa regione calida in arbusculam excrescere; quod nec ipsum per se mihi probabile videtur, cùm neq; Plinius, neque Dioscorides, neq; quisquam eorum, qui de plantis scripserunt, hyssopum vllo in loco tantæ magnitudinis nasci dixerint, vt ex ea calamus fieri possit; & Auctor librorũ Regum contrarium omnino docet. Nam libro 3. ca. 4. 33. dicit Salomonem de omnibus plantis disputasse à cedro, quæ est in Libano, vsq; ad hyssopum, quæ egreditur de pariete: vbi manifestum est hyssopum pro minima herba positam esse, quæ maximis cedris Libani opponitur, tantùm abest, vt in Iudæa arbuscula fuerit. Probabilior Theophylacti sententia est, arundinem à

E Ioanne propter aliquam summorum foliorum similitudinem hyssopum appellatam, sed neque istam ipsam similitudinem video. Sunt qui exponant spongiam hyssopo, vt ait Ioannes, circumpositam fuisse, id est arundini hyssopi herba circumligatam; vt *hyssopo* non tertius, sed sextus casus sit, quo instrumentum significatur. Suspicor ego Ioannem noluisse dicere spongiam hyssopo circumpositam, tanquam calamo, quo acetum Christo porrigeretur: sed tanquam medicamento, quod vna cum aceto exanimatis dari soleret. Scribit enim Galenus hyssopum aceto mixtum exanimatis animum reddere. Ergo primũ quidem hyssopum arũdini milites circumligarunt, deinde hyssopo spongiam circumposuerunt, quemadmodum Ioannes scribit, vt Christus hyssopi succum vna cum aceto exsugeret.

49. Ce-

49. *Cæteri autem dicebant.*] Marcus cap. 15. 36. non cæteros, sed illum ipsum, qui acetum daturus accurrerat, hæc dixisse scribit, *Sinite, videamus, an veniat Elias ad deponendum eum.* Itaque nonnulli interpretes Marci locum vitiatum esse putant, & pro λέγων, ἄφετε legendum οἱ δὲ λοιποὶ οἱ ἔλεγον, ἄφες, *cæteri autem dicebant. sine*, vt ait Matthæum, vt hæc verba οἱ δὲ λοιποὶ apud Marcum exciderint, & pro ἔλεγον scriptum fuerit λέγων, pro ἄφες ἄφετε quam corruptionem Syriaci interpretis auctoritate probant, qui ad hunc modum reddit; dicebant autem, sinite videamus, an Elias veniat; deinde nonnullorum Græcorum codicum suffragio, qui ad eundem modum apud Marcum legunt: postremò, quia videmus Marcum Christi passionem nō eadem modò sententia, sed iisdem etiam, quibus Matthæum, fere vbique verbis scribere. Non ausim tamen sine maioribus argumentis scripturam emendare, quam qui interpretantur, prouerbium illud obseruare debēt, ne moueas lineam. Certè D. Augustinus lib. 3. de consensu Euangelistarum cap. 17. Marci locum tractās ita legit, vt nos hodie legimus; etsi miror eum nodum non satis soluisse: neque correctio ista ad conciliandos Euāgelistas necessaria mihi videtur esse. Nam hæc Matthæi verba, *Cæteri verò dicebant, Sine, videamus, an veniat Elias liberans eum*, non sunt, vt ego quidem opinor ad ea, quæ versu 48. sed ad ea, quæ 47. dicta sunt, referenda. Nec enim cæteros opponit illi, qui currens acceptam spongiam impleuit aceto, sed illis, qui dicebant, *Eliam vocat iste*; quasi dicat Euangelista, quidam dicebant. *Eliam vocat iste: Cæteri verò dicebant, Sine, videamus, an veniat Elias liberans eum.* Inter quos cæteros illum ipsum fuisse credendum est, qui currens acceptam spongiam impleuit aceto, vt ait Marcus. At non dicunt, *sinite*, sed *sine*, quasi cum illo, qui ad dandum acetum currebat, loquerentur. Respōdeo Hebraicam esse phrasim, qua etiam, cū de multis Hebræi loquuntur, dicunt הרפה *sine*; Marcus autem quia vnum nominatim, quasi cum cæteris loquentem id dixisse narrat, non dicit dixisse; *sine*, sed, *sinite, videamus, an veniat Elias liberans eum.* Quid hoc ad acetum? hinc mea confirmatur opinio eos, qui hæc dixerunt neq; illi, qui acetum porrigere volebat, sed omnibus in commune dixisse, *Sine, videamus, an veniat Elias* neq; acetum ideo solitum fuisse dari, vt citiùs, qui crucifixi erant, morerentur, sed vt animum potius recrearent. Nam quia morientem Christum videbant, Eliamq;, vt putabant, aut se putare simulabant, inuocantem, vitam eius dato ad recreandum animum aceto producere voluerunt; ne, antequam Elias veniret, moreretur, & vt experirētur; verum Elias eū liberaret. Propterea vnus, vt diximus, ex illis ipsis, qui dicebant, *Sine, videamus, an veniat Elias liberans eum*, ad quærendū acetum, quod illi daret, accurrit. Cur Eliam finxerunt se venturum existimare, causa esse potuit, quòd recepta vulgo inter Iudæos esset opinio, eaque vera, ante Christi aduentum Eliam venturum esse. Qua de re ca. 11. 14. & 17. 10. 11. disputauimus. Ergo etsi, qui hæc dicebant, Romani erant milites; tamen, cùm inter Iudæos viuerēt, eorum de venturo Elia opinionem cognitam habebant, ex eaque loquebantur.

50. *Iesus autem iterum clamans voce magna.*] Iam ante Christus voce magna clamauerat ver. 46. Propterea dicit, iterum clamasse. Marcus cap. 15. 37. *Iesus autem emissa voce magna expirauit.* Indicat in exprimēda magna Christi voce Euangelistarum diligentia aliquid in ea re fuisse mysterij. Itaque otiosum non erit eius rei rationem quærere. Multas, easq; probabiles veteres Auctores reddunt. Origenes tractatu in Matthæum 35. vt ostenderet Christus se non timidè, sed confidenter, & securè mori; vt qui sciret se post mortem ad patris dexteram collocandum, & nomen accepturum, quod est super omne nomē. Cyrillus Hierosolym. Catech. 13 & Chrysost. hom. 89. Hieronym. Euthym. & Theophyla. in comment. vt ostenderet se non infirmitate, non vlla naturæ necessitate, sed voluntate sua mori, cùm tā valida voce clamando moreretur. Idem Euthym. vt vsq; ad extremum spiritum, quemadmodum tota vita fecerat, clara profiteretur voce se Patri suo esse concordem, cū suum in eius manus spiritum commendaret. Nonnulli idcirco magna voce morientem clamasse dicunt, vt omnes intelligerēt, quo vsq; se propter peccata hominum demisisset, cuius sententiæ in c. 23. Lucæ Auctor Ambrosius. Videtur mihi, sicut cæteris, quæ tunc acciderunt, miraculis, ita vocis quoq; magnitudine diuinitatem suā declarare voluisse, vt qui supra humanam naturā in ipso extremo spiritu tam magna clamaret voce, plus esse, quàm homo crederetur. Cōfirmat hanc rationem, qui consequutus est, euētus. Nam vt ait Marcus 15. 39. *Videns Centurio, qui ex aduerso stabat, quia sic clamans expirasset, ait verè hic homo filius Dei erat.* Quid magna illa voce clamans Christus dixerit Lucas 23. 46. solus expressit, *Pater in manus tuas commendo spiritum meum.* Spiritum animam vocare manifestum est; commendat igitur animam suam in manus Patris, non eo sensu, quo pij homines morientes, eademq; verba recitantes animam suam in manus Dei commendare solent; nec eo, quo Stephanus primus martyr, cum lapidibus peteretur dixit, *Domine Iesu suscipe spiritum meū* Act. 7. 59. Homines enim animam suam Deo commēdant, vt eam non damnet, sed vitæ æternæ participem faciat; sicut solent, qui in capitali causa rei aguntur, vitam sua iudicibus commendare. Non sic Christus, qui sciebat se damnari non posse, nullumq; habere peccatum: quod sibi à Patre remitti precaretur: sed commēdat illi animam suam, ne eam relinquat in inferno, quò descensura erat; & ne det *sanctum suum videre corruptionem*, vt de ipso Christo loquens Dauid dixerat Psal. 15. 10. vno igitur vt dicam verbo tanquam paulo post repetiturus, interim dum mortuus per triduum, quæ apud inferos gerēda sibi erant, agit, animam suam in manibus Patris quodammodo deponit, hoc est, *commendo spiritum meum*; quemadmodum si quis tridui facturus iter familiari, cui confideret, amico, quod domi suæ charissimum haberet, custodiendum interim daret, dicens hoc tibi commendo. In hanc sententiam Tertullian. in lib. contra Praxeā & Ambros. in c. 23. Lucæ hæc Christi verba interpretantur. Sumpsit autem ea Christus ex Psal. 30. 6. & ad se, quod de seipso Dauid dixerat, paululū immutato sensu accommodauit. Nā Dauid non animam suam, sed vitam suam, quā per spiritū significauit, Deo commendauerat. Christus autē spiritum suum animā suam vocat; & apud Dauidem oratio cōditionalis est, quasi dicat. quotiescunq;, aut, si vitam meam in manus tuas commēdauero, et: ali in extremo verser vitę periculo, *redemisti*, id est redimes *me Deus veritatis*, id est fid. l s, qui quemadmodum mihi promisisti te mihi semper affuturum, ita facies. Hoc autem loco, non conditionalis, sed absoluta oratio est.

Emisit spiritum.] Hoc etiam verbum non coactā sed voluntariam Christi mortē significat, vt Ambros. Hieronym. & Beda notauerunt. *Et hoc dicto*, inquit Ambro. *tradidit spiritū, & bene tradidit, qui non inuitus amisit.* Denique; Matthæus ait *emisit spiritum; quod enim emittitur, voluntarium est, quod amittitur necessarium.* Eodem pertinet, quod ait Ioan. 19. 30. *Et inclinato capite tradidit spiritum*; significat enim Christum non infirmitate, sed voluntate inclinasse caput, quasi spiritum leniter positurum. Non ergo intelligendum est Christum in ipso illo magno clamore spiritū emisisse; prius enim clamasse credendum est, vt Matthæus, & Marcus scribunt, deinde inclinasse caput, & spiritum tradidisse, vt ait Ioannes,

Edition Vulgata defenditur.

Hebraismus.

Cur Christus spiritum emissurus magna voce clamauit.

:d apud Matthæum hoc loco ambiguum est, qui aoristo vsus est tempore, κράξας φωνῇ μεγάλῃ ἀφῆκε τὸ πνεῦμα, *cum clamasset voce magna emisit spiritum.* Magis ambiguè dixit Marcus ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην, *emittens vocem magnam*, sed ex Matthæo interpretari necesse est, *emittens*, id est, cũ emisisset. Putat Euthym. Christum inter clamorem, & spiritus emissionem matrẽ, vt narrat Ioannes, discipulo commendasse. Sed ex ipso Ioanne cõtrarium apparet, qui multò ante matrem discipulo commendatam fuisse commemorauerat. Scribit autem idẽ Ioannes, quod pertinet ad hunc locum, Christum antequam caput inclinaret, & spiritum emitteret dixisse, *Consummatum est*, quo verbo mirum, quàm ineptè Lutherani, & Caluiniani passim abutantur, vt Eucharistię sacrificium, & omnem nostram satisfactionem tollat, quasi Christus dicere voluerit omnia iam sacrificia esse finita, nullumq; deinceps offerendum, omnem satisfactionem, omnem sanctificationem nostrã esse perfectã. Atqui Christus neq; de sacrificij satisfactione, sed de passione sua loquebatur. significauitq; consummatum esse, id est finitum, quicquid passurus erat; nihil iã sibi superesse, nisi vt animam poneret, quam non alia ratione, quàm vt moreretur, sumpserat, neq; alia ratione sumptam retinebat. Accommodatè enim ad locũ, ad tempus, ad rem subiectam hæc verba interpretãda sunt. Erat passionis tẽpus, pendebat in cruce Christus, pertulerat omnia, quę laturus erat pro nobis supplicia, dicit, *consummatum est*, id est nihil iam mihi patiendum superest, quemadmodũ si ægroto, cui à Chirurgo mẽbra secantur, finita sectione, vt eum consoletur, aliquis dicat, actum est, id est, quicquid doloris patiendum erat, iam passus es, nihil est reliquum. Denique nihil aliud significare Christus voluit, quã quod D. Paulus interpretatur Ro. 6. 9. *Christus resurgens ex mortuis, iam nõ moritur, mors illi vltra non dominabitur.* Et vt fingamus de sacrificiis, & figuris veteris legis locutum esse Christum, quemadmodum non diffiteor multos etiam veteres Auctores interpretari, tanquã sensus sit, *consummatum est*, id est, omnes prophetiæ, omnes figuræ veteris legis impletæ sunt, quod & scisso tẽpli velo, vt versu sequẽti docebimus, significatum est: tamẽ quid hoc ad tollendum Eucharistiæ sacrificium? quid ad tollendam bonorum operum satisfactionem? Nam illi ipsi Auctores veteres, qui hanc interpretationem sequuti sunt, & Eucharistiæ sacrificium, & satisfactionem bonorum operum, crediderunt. Sed isti otiosi homines, vt nihil agãt, Christi verbum interpretantur, *consummatum est*. id est, nihil iam ad salutem hominum aut mihi, aut illis faciẽdum reliquũ est. Cur ergo credimus? cur baptizamur? cur Eucharistiam sumimus? cur bona à nobis opera etiam post Christi mortem exiguntur? cùm illo vno verbo *consummatum est* salui esse possimus? Apagesis ista delira. Alia vis in eo latet verbo, quod isti acuti, vt sibi videntur, homines non viderunt. Indicat Christus, se tunc, non ante, non post mori voluisse; non enim naturæ lege, sed volũtate sua, & officij causa mori, vt Patris voluntati, decretoq; satisfaciat. Cui cũ ante non satisfecisset, mori noluit, cùm iam à se satisfactum esset, etiamsi natura, vt diutius viueret, postularet, tamen ne perfunctus iam officio frustra, vel paucas horas viuere videretur, mori voluit. Hoc est *consummatum est*, quasi dicat, tempus est, vt animam ponam. Hinc factum est, vt Pilatus mysterium non intelligens, cum Christum iam mortuum esse intelligeret, miraretur, Marc. 15. 44. Minimè igitur his assentior, qui & in Commentariis suis, & in concionibus docere solẽt Christũ propterea quòd maiora per totã noctẽ, quàm latrones, supplicia pertulisset, citiùs, quã illos, fuisse mortuũ. Hi enim auctores, vt Christi passionẽ augeãt, mysteriũ imminuũt.

Inepta ratio hæreticorum cõtra sacrificium Missæ, & satisfactionẽ bonorum operum.

51. *Et ecce.*] Rectè D. Aug. lib. 3. de consensu Euang. cap. 19. obseruauit, illud, *Ecce*, significare velum templi statim atq; Christus spiritum emisit fuisse discissum, ita vt mors Christi scissi veli causa fuisse demõstretur. Itaque quod Lucas 23. 45. veli scissionẽ cum tenebris, quæ viuente adhuc Christo factæ sunt, iunxerit, per anticipationem historiæ fecisse credendum est.

Velum templi scissum est in duas partes à summo vsq; deorsum.] Ad eundem modum scribit Marcus 15. 39. quod & scissum fuisse velum, & in duas partes scissum, & à summo vsq; ad imum tam diligenter commemorant, magni alicuius mysterij indicium est. Maior pars antiquorum interpretum hoc fuisse mysteriũ tradiderunt, vt significaretur vetera sacramẽta atq; figuras, quæ vix doctissimus quisq; legis intelligebat, fuisse scisso velo patefacta, vt omnes in ipsum Sanctũ Sanctorum, quod velo separabatur, id est, in ipsa veteris legis penetralia, occultissimaq; mysteria intueri possent; quæ enim antiquis Hebræis in figura contingebant, nos ablato velo, & vt ait 2. Cor. 3. 18. D. Paulus *reuelata facie* contemplamur. Huius interpretationis Origenem tractat. in Matth. 36. Ambros. lib. 10. in Lucam, Hieronym. in comment. ad hunc locum, Cyrillum Alexand. lib. 10. in Ioan. cap. 37. Theodoretum orat. 9. in Danielem, D. Aug. in Psal. 64. & 70. & lib. 12. contra Faustum c. 11. & ser. 4. de verbis Domini secundum Ioan. & Theophilum Antiochenũ lib. 1. Allegor. in Euang. & Leonem ser. 10. de pass. & Sedulium hunc locum carmine reddentem Auctores inuenio. Alij Synagogæ abrogationem, & veluti dissolutionem significatam fuisse putant: vt idem August. ser. de tempore 114. & Cæsarius hom. 4. de Pascha. Alij ipsam Christi passionẽ finitam esse; carnẽ enim Christi per velum tẽpli significari, veli discissione aut fractionem carnis, aut animæ à carne separationem, vt Cyril. Hierosolym. Catech. 13. & Theodorit. dial. 3. Impatibili videntur exponere. Alij velum, quasi vestem fuisse templi, & quemadmodum Iudæi in luctu vestem scindere solebant, ita templum moriente Christo lugentis modo vestem suam discidisse. Ita Euthymius, & Sedulius hunc locum exprimens.

Quid scissũ templi velũ significauerit.

Illud ouans templum maiora culmina templi,
Procubuisse videns ritu plangentis alumni,
Sauciа discisso nudauit pectora velo. Alij Iudaici populi in diuersas partes diuisionem, dissipationemq; significari crediderunt, vt Hilarius canon. in Matth. 33. Alij templum illud, quod ad illud vsq; tempus sanctũ fuerat, deinceps profanum fore, vt Theophyl. Alij *propalatam esse sanctiorum viam*, vt ad Hebræos 9. 8. ait D. Paulus, id est apertam nobis ianuam cœli esse, quæ ante Christi mortem occlusa fuerat, liceretq; omnibus, qui velint, ingredi. Nam velum illud templi ideo oppositum, ne quis præter summum Sacerdotem, idq; semel in anno, & non sine sanguine in Sancta Sanctorum ingrederetur, cœli figuram fuisse, idem D. Paulus eodem c. ver. 24. & 25. Auctor est. Itaq; hęc interpretatio, & illa, quam primo loco posuimus, pluresq; Auctores habere diximus, mihi magis placent.

5. lib. Carminum.

Et terra mota est, & petræ scissæ sunt.] Non possumus in terræ motu, petrarumq; scissione idem, quod in scisso velo, mysterium recognoscere. Mysterium tamen aliquod esse credẽdum est. Puto Christi diuinitatem his duabus rebus declaratam. Solet enim diuina præsentia, atq; maiestas terræ motu, & petrarum concussione significari, vt Psal. 67. 8. 9. *Deus, cum egredereris in conspectu populi tui, cum pertransires in deserto, terra mota est; etenim cœli distillauerunt à facie Dei Sinai, à facie Dei Israel.* & Psal. 97. 7. 8. 9. *moueatur mare & plenitudo eius, orbis terrarum, & qui habitant in eo, à facie Domini, quoniam venit iudicare terram.* & Psal. 98. 1. *Dominus regnauit, irascantur populi, qui sedet super Cherubin, moueatur terra.* & Psal. 113. 6. 7. *montes exultastis, sicut arietes, & colles, sicut agni ouium.*

Quid terræ motus in passione Christi significauerit.

Terræ motus in scriptura indiciũ iræ Dei.

à facie Domini mota est terra, à facie Dei Iacob, & Ioëlis 2.10 *à facie eius contremuit terra, moti sunt cœli*. Potest & diuina ira, quæ Iudæis imminebat, significari. Nam & ita Dei motu terræ significari solet, vt Ioëlis 3.16. *Dominus de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit vocem suam, & mouebuntur cœli, & terra*, & Aggæi 1.22.23. *Ego mouebo cœlum pariter, & terram, & subuertam solium regnorum, & conteram fortitudinem regni gentium, & subuertam quadrigam, & ascensorem eius*, & Psal. 45.7. *Conturbatæ sunt gentes, & inclinata sunt regna, dedit vocem suam, mota est terra*. Idem de hoc terræ motu, quod supra versu 45. de tenebris quæsitum est, quæri potest, quàm latè patuerit. Origenes in sola Iudæa, sicut & tenebras, factum fuisse putat, Auctor verò librorum de mirabilibus sacræ scripturæ, qui August. falsò tribuuntur, lib. 2. c. 3. longiùs peruenisse scribit, & in Thracia vndecim vrbes corruisse. Nescio quam sit simile veri in Thracia, vbi innocentes homines erant, vndecim corruisse vrbes, an Iudæa verò, vbi scelus patrabatur, nullam corruisse.

52. *Et monumenta aperta sunt.*] Non satis liquidò ex Euangelistis colligi potest, quo tempore monumenta aperta fuerint. Chrysost. hoc loco viuente adhuc Christo aperta fuisse putat: eos enim, qui resurrexerunt, Christum fuisse ad inferos euntem comitatos. Id non videtur verbis Euangelistæ consentaneum. qui quãuis non explicet, an statim post Christi mortem monumenta fuerint patefacta: tamen post eius mortem patefacta fuisse minimè obscurè indicat. Theophylact. statim post Christi mortem aperta fuisse putat, sicut statim scissum est velum, mota est terra, ruptæ sunt petræ. Atq; hæc quidem verba videntur pręse ferre. Illud tantùm obstat, quòd, cùm monumenta non fuerint aperta, nisi vt mortui resurgerent, aut vt resurrexisse testarentur, & mortui illi nõ resurrexerint, nisi vt sua resurrectione Christi resurrectionem confirmarent, superuacaneum videtur fuisse ante Christi resurrectionem resurgere. Quid enim interim egissent? Deinde, quòd valde sit vero simile Christum eos, qui resurrexerunt, apud inferos adhuc commorantes, sicut cæteros, qui illic erant, visitasse, eosq; inde secum abduxisse, vt secum etiam resurgente resurgerẽt. Deniq; quòd versu sequenti idem Matthæus scribat, *Et exeũtes de monumẽtis post resurrectionem eius venerũt in sanctam ciuitatẽ*, vbi sic iungi verba videntur, vt, qui resurrexerunt, non nisi post Christi resurrectionem dicantur resurrexisse. Itaq. his adducti argumentis Origenes, Hieronym. & Beda non nisi post resurrectionem Christi resurrexisse eos existimant, nisi quòd Hierony. & Beda monumenta statim post Christi mortẽ aperta fuisse dicũt; quamuis mortui non nisi post Christi resurrectionem resurrexerint. At quorsum statim aperta sepulchra, si resurrecturi statim non erant mortui? Malo igitur credere, neque monumenta ante Christi resurrectionem aperta fuisse, neque resurrexisse mortuos; sed Matthæum, cũ cœpisset ea miracula, quæ morientem Christo contigerant, commemorare, hoc etiam cum cæteris copulasse. cuius causa, sicut & cæterorum, Christi mors fuerat. Cur mortui illi resurrexerint, meritò quæri potest; sed ratio non est difficilis. Voluit Christus resurrectionis suę habere socios, qui eiusdem essent testes. Si solus resurrexisset, phantasma esse credi poterat; cum alios secum, qui simul resurrexerant, adduxerit, facilè probauit se resurgere potuisse, qui alios suscitauerat. Propterea dicuntur illi, qui resurrexerant, multis in ciuitate apparuisse. Fuit etiã hoc singularis charitatis argumentum. Solus mori voluit, qui non solus resurrexit. Nam latrones illi, qui cum eo crucifixi fuerant, non à Christo, sed à suis ipsorum sceleribus fuerant crucifixi. Qui autem cum eo suscitati sunt, ab eo suscitati sunt. Mors eius resurrectionis nostræ causa est, mortis no-A stræ causa ipsi nobis sumus. Quæri etiam solet, vtrum illi, qui tunc cum Christo resurrexerunt, mortui iterum sint. Theophylact. mortuos postea fuisse credit. Magis aliorum recentiorum interpretũ opinionẽ probo, qui nõ iterum mortuos, sed cũ Christo in cœlum euectos fuisse dicũt. Quid enim inter viuos egissent, qui diuinæ iam gloriæ gustum acceperãt? peioris profectò cõditionis fuissent, quã si nunquã fuissent exsuscitati. si à sinu Abrahæ, vbi in loco quietis erant, ad turbulentã vitam fuissent reuocati, vt in ea diu manerent, iterum morituri. Quid quòd in sinu illo Abrahæ, vbi eos fuisse credendum est, cùm eos Euangelista sanctos appellet, certi salutis suæ erant; in hac vita certi esse non poterãt, cùm iterũ peccare possent? B Adde quòd si iterum morituri surrexissent, nõ multis, vt ait Euangelista, sed vulgò omnibus apparuissẽt: & quemadmodum antequàm morerentur, inter homines humano more versati fuissent; vt Lazarus à Christo suscitatus versatus est. Nunc autem, cũ dicat Euangelista apparuisse multis, minimè obscurè indicat non omnibus cõmuniter apparuisse, sed quibus oportebat Christi resurrectionem confirmare; quemadmodum & ipse Christus, quia nõ iterum moriturus, sed paulo post rediturus in cœlum resurrexerat, neq; omnibus, sed solis Apostolis, & aliis fidelibus visus est, & vt ait Petrus Act. 10.41. *testibus præordinatis à Deo*, neq; quemadmodum ante mortem suã cum ipsis Apostolis quotidie, & humano more versatus est, sed nunc apparebat, nunc disparebat.

Qui cũ Christo resurrexerunt, amplius mortui non sunt.

53. *Venerunt in sanctam ciuitatem.*] Hierosolymã sanC ctam ciuitatem appellat; non quòd tunc sancta esset, cùm fuisset recenti Christi cæde cõtaminata, sed quia prius propter templum, & Sancta Sanctorum, quæ in eo erãt, sancta dicebatur, vt Hieron. & Beda interpretantur, quemadmodũ & Matthæus, posteaquã Christi discipulus factus est, quia ante publicanus fuerat, publicanus etiam appellatur, supra c. 10.3.

Cur Hierusalẽ sancta ciuitas appellata.

Et apparuerunt multis.] Cur non omnibus, & cur his multis apparuerint, docuimus ver. superiore.

54. *Centurio autem, & qui cum eo erant, custodientes Iesum, viso terræmotu, & his quæ fiebant, timuerunt valde dicentes, verè filius Dei erat iste.*] Marcus 15.39. aliam rationẽ timoris affert. *videns*, inquit, *Centurio, qui ex aduerso stabat quia sic clamans expirasset, ait, verè hic homo filius Dei erat*. Vtrumq; Centurionem nouisse credẽdum est validum morientis Christi clamorem, & D factas in vniuersa regione tenebras, & motum subitum terræ, & cætera miracula, quæ omnia Lucas 23.47. vno comprehendit verbo, *videns autem Centurio, quod factum fuerat, glorificauit Deum dicens, verè hic homo iustus erat*. Cur Centurio, & milites tantopere timuerint, non est difficile cogitare. Verebãtur, ne diuina in ipsos, qui sceleratæ necis ministri fuerãt, vindicta conuerteretur, cum Christum Dei esse filiũ agnoscerent, quem credebant non esse filij sui mortem inultam præteriturum. Lucas dicit Centurionem glorificasse Deum. id est veritatem fuisse confessum, Christum Dei esse filium. Hoc enim Hebraica significat phrasis; glorificare Deũ, aut dare glo-E riam Deo vel nostram culpam, vel eius gloriam, maiestatemq; recognoscere. ita Ioann. 9.24 *vocauerunt ergo Pharisæi rursum hominẽ, qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, da gloriã Deo*, id cõfitere veritatem, *nos scimus, quia hic homo peccator est*, & Iosue 7.19 ait Iosue Achan, qui sumpserat de anathemate, *fili mi, da gloriam Domino Deo Israël, & confitere, atque indica mihi, quid feceris, ne abscondas.*

Dare gloriã Deo Hebraica phrasi est veritatẽ confiteri.

Verè filius Dei erat iste.] Sic etiam Marcus; Lucas verò, *verè hic homo iustus erat* quod duob. modis lib. 3. de consensu Euang. c. 20. explicat August. aut vtrumq; Centurionem dixisse, & Christum hominem esse iustum, & filium fuisse Dei: quorum alterũ Matthæus, & Marcus, alterum Lucas recitauerit; aut vt Lucas explicare

voluerit, quo sensu Centurio Christum filium Dei, vt Matthæus, & Marcus scribunt, appellauisset, nempe non quasi naturalem Dei filiū esse crederet, sed eo modo, quo omnes homines iusti filij Dei vocabantur. *Ego dixi Dij estis, & filij excelsi omnes* Psal. 81. 6. Probabilis Augustini sententia est, sed ego potius credo Centurionem vtrumq; dixisse, & hominem iustum, pro Dei filio posuisse. Nō enim vulgari more hominem iustum Christum appellauit, cùm ea miracula in aliorum iustorum morte non fierent, sed iustum vocauit, quemadmodum Christus ab iis, qui in eum credebant, appellabatur. Verè ergo Centurionem arbitror in Christum credidisse multitudine, magnitudineq; commotum miraculorum. Scribit præterea Lucas c. 23. 48. omnem turbam *eorum, qui simul aderant ad spectaculum, & videbant, quæ fiebant, percutientes pectora sua* rediisse, quasi culpam suam agnoscerent, & innocentis mortis vindictam abominarentur.

55. *Erant autem ibi mulieres multæ à longè.*] Idem Marcus scribit; Lucas verò, ver. 49. *stabant autem omnes noti eius à longè*, quod vniuersè intelligi non potest, cùm omnes fere discipuli, qui maximè ei noti erant, diffugissent, vt cap. 26. 56. Matth. dixit. Sed quia notæ mulieres ibi erant, & præterea ex discipulis solus Ioannes, quantum quidem licet ex Euangelistarum historia intelligere Ioan. 19. 26. Lucas dixit omnes notos eius ibi fuisse, non significans, vt opinor, ibi fuisse omnes, sed omnes, qui ibi erant, fuisse longè; neque, quod Ioann. ait c. 19. 25. iuxta crucem matrem Christi, & eius discipulum fuisse, cōtrarium est. Nam & iuxta crucē, & longè erant; iuxtà, quia tam prope vt & patientem videre Christum, & secum loquentem exaudire possent; longè, quia non tam prope crucem erāt, quam erant milites, qui Christum custodiebant, & cætera Iudæorum turba, quæ conuicia in eum iactabat. Quod ergo Matthæus dicit, *à longè*, non significat à longè eas venisse mulieres, quæ prope crucem erant; id enim paulo post dicit, *quæ secutæ erāt Iesum à Galilæa*, sed fuisse lōgè à cruce, & vt Græcè est μακρόθεν θεωροῦσαι, procul spectantes.

Quæ secutæ erant Iesum à Galilæa ministrātes ei.] Tribus rebus piarum mulierum studium Euāgelista declarat; primū quòd ibi essent, vbi Apostoli, qui se cum eo morituros iactauerant, esse non audebant: deinde quòd à Galilæa vsq; relictis domibus, & patria Christū secutæ fuerint: postremò quòd Christo ministrarent, quod duobus modis intelligendum est, & quia illi seruiebāt, & quia de facultatibus suis necessaria suppeditabāt, vt c. 8. 3. Lucas tradit. Videtur Deus, quia viri fideles deerant, mulieres, quæ & mortis, & sepulturæ Christi testes essent, excitare voluisse. Nec enim Apostoli postea verè resurrexisse Christum testari potuissent, nisi fuissent qui verè mortuum, verè fuisse sepultum testari possent. Mors, & sepultura Christi mulierum, resurrectio Apostolorū fide, atque testimonio probata est.

56. *Inter quas erat.*] Cùm multo plures essent, vt ex Luca colligitur, tres tātùm Matthæus nominat, & quia cæteris notiores erant, & in omni erga Christum officio diligentiores, & quia tres illæ aliis abeuntibus vsq; ad sepulturæ finem perseuerarunt, vt idem Euāgelista v. 61. indicat. Christi matrem excipimus, qua nulla notior, nulla officiosior fuit: quam ideo Christi sepulturę non interfuisse credimus, quòd eam Ioannes, cui fuerat à Christo adhuc viuente commendata, eo mortuo, ne dolore conficeretur, abduxisset.

Maria Magdalene.] Soror Lazari, & Marthæ Ioan. 11. 5. vt recepta apud omnes fert opinio, etsi sunt, qui eam Galilæam fuisse dicant, vt ex Luca c. 8. 4. colligunt, neque cum Lazaro quicquam habuisse, de qua Christus septem eiecerat dæmonia Lucæ 8. 2.

Et Maria Iacobi, & Ioseph mater.] G. Ἰωσῆ Iose; sic enim Iacobi frater appellabatur. Describit mulierem ex filiis, qui notiores erant; de his autem c. 12. 46. & c. 10. 3. copiosè diximus. Hæc erat soror matris Domini, vt ibidem docuimus, & c. 19. 25. Ioannes exponit. *Stabant*, inquit, *iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius Maria Cleophæ.* Maria enim Cleophæ, & Maria Iacobi, & Iose eadem erat. Sed Cleophæ à viro, Iacobi, & Iose à filiis appellabatur, quemadmodum à nobis his locis, quos paulo ante designauimus, probatum est. Hic Iacobus erat Apostolus, qui & minor, & frater Domini, & Iacobus Alphæi appellabatur, Auctor epistolæ, quā nunc habemus, & primus Hierosolymorum Episcopus, vt c. 10. 3. docuimus. Nam Cleophæ Iacobi patri cognomentum erat Alphæus.

Maria Cleophæ, Iacobi, & Iose eadē. Iacobus frater Domini.

Et mater filiorum Zebedæi.] Hæc alio nomine Salome vocabatur, Marc. 15. 40. In hunc locum inserenda sunt quæ Ioann. à cæteris Euangelistis prætermissa c. 19. à versu 31. vsq; ad 37. exponit, *Iudæi ergo quoniam Parasceue erat, vt non remanerent in cruce corpora sabbatho, erat enim magnus dies ille sabbathi, rogauerunt Pilatum vt frangerētur eorū crura, & tollerentur.* De Parasceue, & de magno illo die sabbathi c. 26. 2. disputauimus. Quòd autem Iudæi nolint corpora die sabbathi in cruce manere, ridicula, & putida religionis simulatio est. Non ducebant religioni innocentem Christū crucifigere, & ipso die Paschæ Pilatū adire, milites ab eo petere, sepulchrū munire, lapidem obsignare; ducunt mortuorum corpora in cruce relinquere. Addit Ioannes, *venerūt ergo milites, & primi quidem fregerunt crura, & alterius, qui crucifixus est cum eo.* Apparet morem fuisse, vt crucifixis, quò citiùs morerentur, aliquando frangerentur crura. Nec enim factum hoc singulare fuisse credendum est. Vix enim ausi fuissent Iudæi à Præside postulare. Et videmus apud Gallos simile quiddam fieri his, qui confringūtur in rota, quorum nonnullis beneficij loco, vt citiùs moriantur, & à cruciatibus liberentur, ferrea virga pectus obtunditur, vt statim exanimentur. Sequitur apud Ioannem, *Ad Iesum autem cum venissent, vt viderunt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura, sed vnus militum lancea latus eius aperuit, & continuò exiuit sanguis & aqua.* Quòd miles Christi latus aperuerit, & sua petulantia, & diuino consilio fecisse credendum est. Petulantia quidem sua quasi ferret indignè Christum tam breui tempore mortuum esse, & sese cruciatibus, & Iudæorum, ac militum cōtumeliis, & irrisionibus eripuisse; ideoq; cum videt viuo se illudere non posse, illudit mortuo: diuino autem consilio, vt inde sanguis, & aqua deflueret, humanæ salutis symbola, quemadmodum omnes veteres Auctores interpretantur. Nam & Christi sanguine redempti sumus, & aqua baptismi, cum qua eius quodammodo miscetur sanguis, abluimur; & per sanguinem Eucharistia, qua alimur, per aquam baptismus, quo nascimur, duo præcipua salutis nostræ sacramenta significantur. Ideo Christus per aquam, & sanguinem venisse dicitur 1. Ioann. 5. 6. & tres esse testes, qui de Christo in terris testimonium perhibeant, spiritum, aquam, & sanguinem; spiritum, qui super eum descendit, eumque filium Dei esse testificatus est, vers. 8. 10. aquam, & sanguinem, quæ ex eius mortui latere profluxerunt. Quod, cùm humanum non esset, Christum non solùm hominem, sed Deum etiam fuisse declarauit. Copiosè hæc Cyrillus Ierosolymitanus edisserit in 13. Catechesi, *Primùm Moyses*, inquit, *mutauit flumen in sanguinem; & Iesus postremò aquam emisit de latere vnà cum sanguine, fortasse propter duas cædes, alteram iudicantis, alteram verò clamantium; aut propter credentes, & nō credentes. Pilatus enim dixit, Innocens sum, & aqua lauit manus; Clamantes autem dicebant, Sanguis eius super nos. Erant igitur hæc duo de latere, fortassis iudicanti aqua, clamantibus verò sanguis. Ac rursus aliter intelligendū, Iudæis quidē sanguis,*

Crurifragium crucifixorum.

Mysterium sanguinis, & aquæ à latere Christi manantium.

[illegible] verò aqua, [illegible] quidem, tanquam insidiatoribus, ex sanguine [illegible]; [illegible] verò nunc credenti per aquam [illegible]. N[illegible] enim temerè factum est. Assignarunt enarratores [illegible] & [illegible] causam. Cum enim duplex sit [illegible] salutaris [illegible], vt est in Euangelijs, vna quidem, qua [illegible] natus per aquam, altera verò sanctorum marty- [illegible] per proprium sanguinem. exiuit de latere [illegible] sanguis & aqua propter eam, quæ esset futura, [illegible] in baptismo, & in temporibus marty- [illegible] gratiam. Est & alia lateris huius causa. Mulier fuerat prima [illegible] peccati, quæ de latere creata est. Sed Iesus [illegible], vt viris simul, ac mulieribus conferret reconciliationem [illegible] latus pro mulieribus, vt solueret peccatum.

[illegible] ex [illegible]

Itaque [illegible] ofana est, & diuino aduersa [illegible] consilio interpretatio Caluini, qui, quod sanguis, & aqua ex latere [illegible] manauerit, naturale fuisse dicit, Ioannes ipse [illegible] fuisse significauit. *Et qui vidit*, inquit, [illegible], *exhibuit, & verum est testimonium eius.* Quia enim [illegible] incredibilis videri poterat, confirmat se vidisse, & vera narrare. Quòd autem Christo crura fracta [illegible] fuerint, mysterio Ioannes factum interpretatur, *vt [illegible] scriptura*, Exodi. 12. 46. *Os non comminuetis ex eo.* Quod etsi propriè de agno Paschæ dictum erat, tamen quia agnus ille Christi erat figura, quod de agno dictum fuerat, de Christo dictum Ioannes intelligit. [illegible] aliam scripturam impletam dicit Zachar. 12 [illegible] *unt, in quem transfixerunt*, quæ quidem scriptura non omnino impleta tunc fuit, sed impleri cœpta. Tunc enim in Christum transfixerunt, quæ vna propheticæ pars erat; in die autem iudicij *videbunt, in quem transfixerunt*; vt idem Ioannes Apoc. 1. 7. interpretatur.

57. *Cum autem serò factum esset.*] Serum vocat, non ve[illegible]rum, sed tempus diei ad vesperam inclinatum; si enim vesper fuisset, nô licuisset hominibus iustis Christum de cruce ponere, & sepelire, quia sabbathi otium, [illegible] obseruatio à vespere incipiebat: propterea ergo, [illegible] quàm vesper esset, & sabbathum inciperet, Christi corpus sepelire festinarunt, ne si venisset sabbathû, sepelire non licuisset, vt Marcus, & Lucas exponit; *Et [illegible] serò esset factum*, inquit Marcus, 15. 42. *quia erat Parasceue, quod est ante sabbathum, venit Ioseph ab Arimathæa, &c.* Lucas verò 23. 54 *& dies erat Parasceues, & sabbathum illucescebat*, id est, appropinquabat. Itaq; quod [illegible] Matthæus dicit ὀψίας γενομένης, verti clariori sententia potest, cum serò fieret, quod Latini dicerent in[illegible] ad occasum die.

[illegible] quidam homo diues.] Abs re videri poterat, quòd Euangelista hominem diuitem fuisse diceret, sed con[illegible] caruit. Voluit tacitè rationem reddere, cur ausus [illegible] corpus Christi a Præside petere: & cur tam facilè [illegible] impetrauerit, quia homo diues erat. Cuius[illegible] ines apud Præsides, & iudices gratiosi esse [illegible] Augu. lib. 3. de consensu Euang. cap. 22. an[illegible] & Marcus vno verbo significauit, *Et auda[illegible]*t, ver. 43. *introiuit ad Pilatû, & petiit corpus Iesu.*

[illegible] Arimathæam Iudæorum ciuitatem [illegible] Lucas scribit c. 23. 51. Ea ciuitas & Ruma, & Rem[illegible] appellabatur. Erat autem in tribu [illegible] Iud. c. [illegible] 4. Reg 23. 36.

[illegible] Ad [illegible] historiæ facit, quòd viri [illegible].

Qui & ipse discipulus erat Iesu.] Reddit occultè causam, [illegible] sepulturæ Christo exhibuerit. Ioannes c. 19. [illegible] discipulû Christi [illegible] dicit, [illegible] *tamen [illegible] propter metum Iudæorum*, Marcus nobilê decurionem [illegible] *qui & ipse*, inquit, *erat ex[illegible] regnû Dei*, [illegible] bus consiliarius, vt etiam D. Hie[illegible] interpretatur. Eodem modo vocat Lucas 23. [illegible], cum non consensisse consilio, & actibus Iudæorum, vnde facilè colligitur nô solùm consiliarium eum fuisse, sed illi etiam interfuisse consilio, quo Iudęi de capiendo, & crucifigendo Christo deliberauerant, neque in eorum voluisse ire sententiam.

58. *Hic accessit ad Pilatum.*] Antequam sabbathum veniret, vt Marcus 15. 42. & Lucas 23. 54. significat. Non licebat damnatorum corpora sine iudicis facultate deponere, aut sepelire l. 1. ff. de cadau. pun. Ideo Ioseph a Præside corpus Christi postulauit.

Tunc Pilatus iussit reddi corpus.] Marcus 15. 44. scribit miratum fuisse Pilatum, cum audiret iam citò mortuû esse Christum, accersitumque ad se Centurionem interrogasse, num verè mortuus esset, cumq; mortuum iam esse cognouisset, corpus eius concessisse Iosepho. Probabile est fraudem timuisse Pilatû, ne forte Ioseph Christi discipulus, quamuis occultus, Christi tanquam iam mortui, cum adhuc viueret, corpus petiuisset, vt specie exhibendæ sepulturæ, & à cruce eum, & à morte liberaret. Omnia diuino facta consilio, vt iudex ipse, qui Christum condemnauerat, verè mortuum fuisse ex Centurionis, & aliorum, qui crucifixum custodiebant, testimonio cognosceret, deq; eius morte testari posset, ne quis postea diceret non verè surrexisse, qui verè nô fuisset mortuus, sed viuus adhuc de cruce sublatus, & in sepulchrum inclusus. Mirabitur fortasse aliquis non Apostolos, non cæteros, qui se palam Christi discipulos profitebantur, sed Iosephum, qui occultus discipulus erat, & Nicodemum, quem Iosephus in ea re adiumento fuisse cap. 19. Ioannes scribit, qui & ipse occultus discipulus erat, (venerat enim ad Christû noctu propter Iudæorû metum Ioan. 3. 2. & 7. 50. hoc sepulturæ officiû Christo exhibuisse. Respondet Ambrosius libro in Lucam 10. *Quid sibi etiam vult, quòd non Apostoli, sed Ioseph, & Nicodemus Christum sepeliunt, vnus iustus, & constans, alter, in quo dolus non erat? Talis enim Christi est sepultura, quæ fraudem, iniquitatemq; non habeat. Obstruitur igitur tergiuersandi locus, & domestico Iudæi testimonio reijciuntur. Nam si Apostoli sepelissent, dicerent vtique non sepultum, quem raptum esse dixerunt.*

59. *Inuoluit illud in syndone munda.*] Minimè dubium est, quin Ioseph honoris causa, non qualicumq; syndone, sed munda Christum inuoluit, quam Marcus, 15. 46. eum emisse dicit, vt non solum mundam, sed etiam nouam fuisse ostendat. Quanquam veteres Auctores non immeritò diuini consilij mysterium in eo facto cognouerunt, oportuisse Christi corpus, quod mundissimum erat, & syndone inuolui munda, & in nouo sepulchro reponi.

60. *Et posuit in monumento suo nouo, quod exciderat in petra.*] Et hæc ad Christi honorem pertinent, ideoque tam diligenter ea Euâgelistæ exposuerunt. Nam quòd Christum Iosephus non in quolibet, sed in suo ipsius monumento condiderit, ipsius enim fuisse monumentû Matth. indicat, cû dixit, *quod exciderat*, & quòd in eo monumento, quod nô à maiorib. sed ab ipso sibi factû fuisset, & quòd non lapidum structura fabricatum, sed in rupe excisum esset, honoris fuit. Non enim solent in huiusmodi sepulchris, nisi viri magni & nobiles sepeliri. Lucas non solùm nouum monumentum fuisse dixit, sed addidit, 23. 53. *in quo nondum quisquam positus fuerat.* Ioannes verò 19. 40. quod cæteri non narrarût, explicauit aromatibus etiâ Iosephum Christi corpus côdisse, *sicut mos*, inquit, *est Iudæis sepelire.* Morê fuisse dicit, non quòd omnes etiá de plebe homines, sed quòd primarij viri ita sepelirêtur. Videmus ergo Iosephum, & Nicodemum nihil prorsus honoris prætermisisse, quod Christi sepulturæ non adhiberêt. Atqui mortuû tunc corpus erat. Quid viuo facturi erât? In hoc etiam mysterium esse aliquod veteres Auctores tradiderant, oportuisse Christi sepulchrû matris vtero simile esse, in quo nemo alius positus esset; oportuisse Christum

Honor sepulturæ Christi exhibetur.

& mundè concipi, & mundè sepeliri. Pertinent etiam hæc ad probandam resurrectionis fidē, vt Beda, Theophyl. & Euthym. adnotarunt. Nam si nouum non fuisset sepulchrum, dicere Iudæi potuissent nō Christum, sed alium, qui eodē loco sepultus fuisset, resurrexisse. Si diuersis [illegible] lapidibus, discipulos suffossis lapidibus Christum furatos fuisse quod, cùm integrum ex illum esset, [illegible] non potuerūt, vt Hier. & Beda obseruauerunt. Eodem spectat, quòd statim addit Euāgelista, *Et aduoluit saxum magnū ad ostium monumēti*, ne quis causari posset Christum, cum mortuus nondū esset, remoto lapide è sepulchro euasisse, aut discipulos aperto monumento, cùm facilè aperiri posset, furatos fuisse corpus, & Origenes indicauit. Describit hoc loco Beda Christi monumentum ex eorum fide, qui suo tempore religionis causa Hierosolymam ibāt. *De monumento*, inquit, *Domini fuerūt, qui nostra ætatis tempore de Ierosolymis venere, quod domus fuerit rotunda, de subiacente rupe excisa, tantæ altitudinis, vt intro consistens homo vix manu extenta culmen posset attingere, quæ habet introitum ab oriēte, cui lapis ille magnus aduolutus, atque impositus est, in cuius monumenti parte Aquilonali sepulchrum ipsum, hoc est locus Dominici corporis de eadem petra factum est, septem habens pedes longitudinis, trium vero palmarum mensura cætero pauimento altius eminēs. Qui videlicet locus, non desuper, sed à latere meridiano per totum patulus est, vnde corpus inferebatur. color autem eiusdem monumenti, ac loculi rubicundo, & albo dicitur esse permixtus.*

Descriptio sepulchri Christi ex Beda.

61. *Erat autem ibi Maria Magdalene.*] Vide versū 56.

Et altera Maria.] Mater Iacobi, & Iose, de qua versu 56. dictum est; eam enim hoc loco alterius Mariæ nomine intelligendam esse ex Marco 15. 47. perspicuum est. Solet ita Matthæus loqui, vt cum Marias nominat, Magdalenæ primo loco nomen exprimat, alteram autem Mariam dicat Iacobi, & Iose matrem intelligens, vt cap. 28. 1. Quid illic, cū Christus sepeliretur hæ mulieres agerent, ex Marc. 15. 47. & 16. 1. & ex Luca 23. 55. colligitur; nempe obseruabant, vbi Christi corpus poneretur, vt elapso sabbathi die redirē, & illud vngerēt.

62. *Altera autem die, quæ est post Parasceuen.*] id est die sabbathi, quo eo anno Iudæi Pascha etiam celebrabat, vt à nobis cap. 26. 2. probatum est.

Conuenerunt principes sacerdotum, & Pharisæi ad Pilatum.] Qui in sabbathi nimis etiam superstitiosa obseruatione totam religionem ponere videbantur, Christi odio obcæcati sabbathum violant: nec enim licebat illis aut lege, aut ipsorum traditionibus die sabbathi, eodemq; Paschæ adire iudicem, milites petere, ad monumentum armatos ducere, sepulchrum obsignare.

63. *Recordati sumus.*] Malunt suam negligentiam, & obliuionem accusare, quàm videri in custodiendo homine iam mortuo nimis esse seduli. Dicunt enim quasi prius recordati non fuissent. *Recordati sumus*, ne Pilatus mirari possit, cur initio militarem custodiam non petiuisse, nunc eam sepulto iam Christo postulare.

Quia seductor ille dixit adhuc viuens.] Sic Christum appellabant, quòd ipsorum iudicio seduceret populum, sicut nunc hæretici Catholicos, quia veritatem docēt, seductores vocant. Ioan. 7. 12. *murmur* [illegible], *multum erat in turba de eo; quidam enim dicebant, quia bonus est; alij autem dicebant* (Scribæ scilicet, sacerdotes, & Pharisæi) *non, sed seducit turbas.*

Catholici ab hæreticis exemplo Christi seductores appellantur.

Post tres dies resurgam.] Non dixerat Christus se post tres dies, sed tertia die resurrecturum esse, supra ca. 16. 21. & 20. 19. Itaque placet mihi eorum sentētia, qui hoc loco *post tres dies*, pro intra dies, aut, vt Latinè dicimus, tertio post die interpretantur. Sic enim intelligendum esse ex eo manifestum est, quòd, si sacerdotes, & Pharisæi aliter intelligerent, id est, Christum non nisi post tres transactos dies resurrecturum dixisse, non erat, quòd timerent, ne fortè spatio illo trium dierum discipuli eum furarentur. Nec enim eos ante diem a Christo dictam eum furaturos esse credendum erat. Deinde non solum tribus illis diebus, sed multis etiam post sepulchrū custodiri curauissent, cùm, qui post tertium diem se surrecturum dicebat, non significaret statim post tertium diem, sed non ante tertium diem esse resurrecturum, atque eodem modo quo dapud Marcum 8. 31. Christus dicit, intelligendum est *Oportet filium hominis pati multa, & reprobari à senioribus, & à summis sacerdotibus, & Scribis, & occidi, & post tres dies resurgere.*

64. *Iube ergo custodiri sepulchrum vsque in diem tertium.*] Quemadmodum paulò ante cum dixerunt Christum dixisse, *post tres dies resurgam*, illud *post* non [illegible] bat tres dies translactos esse oportere, antequàm resurgeret; ita hîc, cum dicunt, *vsq; in diem tertium*, illud *vsque* non significat initiū, vt solet, sed finem tertii diei, quasi dicant, iube custodiri sepulchrum, donec tertius dies translactus sit.

Ne forte veniant discipuli eius.] μήποτε, quod quidam non satis congruè, vt mihi videtur, sensu vertunt ne quando: cum enim vtrumq; dictio significet, magis conuenit in hunc locum *ne forte*, quàm ne quando; cùm non dubitarent sacerdotes, & Pharisæi de tempore, sed de facto. Sciebāt etenim discipulos, si furaturi corpus Christi erant, intra tres illos dies fuisse furaturos; cæterum, an furaturi essent, dubitabant, quod explicant *ne forte veniant discipuli eius.*

Et furentur eum.] G. additur νυκτὸς noctu, quod & ad participium ἐλθόντες, venientes, & ad verbum κλέψωσιν *furentur eum* referri potest; vt aut sensus sit, ne forte noctu veniētes, aut ne forte noctu furentur, quanquā eodem tempore, & venturos, & furaturos crederēt, nihil interest, quomodo verba iungantur.

Et dicant plebi, surrexit à mortuis.] Qui si dicant; nobis & hominibus elegantibus, atq; eruditis id dicere non audebūt minimè crediturus, sed imperitæ multitudini, quæ facilè omnib. rumoribus fidem habet. Solebant enim Iudæi dicere, quod de nobis nunc hæretici iactāt, Christo non nisi rudes, & imperitos homines credere Ioan. 7. 47. 48. 49. *Responderūt ergo eis* (Pharisæi) *nūquid & vos seducti estis. nūquid ex principib. aliquis credidit in eū, aut ex Pharisæis? sed turba hæc, quæ non nouit legē, maledicti sunt.*

Homines eruditi in Iudæa, soli rudes Catholicos esse.

Et erit nouissimus error peior priore.] Priorem errorem vocant, quòd Christus adhuc viuens multis persuasisset factis, vt illi interpretabantur, diabolica virtute miraculis se filium esse Dei: nouissimum verò, si discipuli populo persuadeant à mortuis eum resurrexisse, quem ideo priori peiorem fore dicunt, quod in posteriori priore etiam contineretur error. Nam si homines sibi persuasissent à mortuis Christum resurrexisse, quod omnium difficillimum erat, faciliùs omnia, quæ viuens docuerat, vera esse credidissent.

65. *Habetis custodiam.*] Quidam milites, qui templū custodiebant, intelligunt; fuisse enim aliquos, qui templum etiam armati custodirent, ne qua vis inferretur, ex eo intelligitur quòd inter alios templi ministros στρατηγὸς, id est Dux etiam connumeratur Lucæ 22. 4. 52. Putant ergo Pilatum respōdere, *habetis custodiam*, quasi dicat, quid opus est, vt militarem custodiam à me petatis, cùm vos etiam milites habeatis, qui sepulchrum custodire possint? Probare non possum interpretationem. Quid enim opus erat, vt sacerdotes à Præside milites peterent, si milites ipsi, quos adhiberent, possent, habuissent. Aut ergo non habebant, aut si habebāt, vt diximus, in templo, ita custodiendo templo addicti erant, vt alium in vsum adhiberi non possent. Præterea si de Iudæis militibus, qui templum custodiebant, Pilatus loquutus fuisset, cū dixit, *habetis custodiam*, certum [illegible] esset, & indubitatū eos milites, qui sepulchrū custodierunt, non

[illegible] non solùm Iudæos, sed etiam ex sacerdotali genere [illegible]. Nec enim alij custodiendi templi curam habebant. Quid ergo opus fuisset vt post resurrectionem [illegible] sacerdotum militibus, & Iudæis, & sacerdotibus copiosam, vt ait Matthæus cap. 28. 12. pecuniam [illegible], vt mentirentur Christi discipulos dormientibus [illegible], & de sepulchro sustulisse corpus [illegible] mentiti fuissent. Alij Græcum verbum [illegible], quasi imperandi modus sit, habete custodiam, quod nihilo mihi magis placet. Præ[illegible] temporis indicandi modi verbum est, quo [illegible] imperat, non dicit eos custodiam habere, sed [illegible] dit, vt habeant, quasi dicat, quicquid ego [illegible] habeo, in vestra est potestate, *Ite, custodite sicut [scitis]*, quod rectè carmine Iuuencus expressit.

> [illegible] *ad hæc, miles permittitur, inquit,*
> [illegible] *vt vultis corpus tellure sepultum.*

66. [*Illi*] *autem abeuntes munierunt sepulchrum.*] Militibus. [illegible] enim verbum est ἀσφαλίζω, quo paulo ante [illegible] sacerdotes vers. 64. cum à Pilato peterent, vt sepulchrum custodiretur, & Pilatus ver. 65. cum responderet, *Ite custodite sicut scitis*, vsi sunt. Itaq; sic verba iungenda sunt quæ hyperbato sunt separata; *illi autem abeuntes munierunt sepulchrum signantes lapidem cum custodibus*, [vt] extrema versus verba primis copulentur, munierunt sepulchrum cum custodibus signantes lapidẽ [σφραγίσαντες τὸν λίθον], cum ante lapidem obsignassent; A aliquo nimirũ annulo aut aliquo alio sigillo eos signasse credẽdũ est, ne aut dormiẽtibus militibus discipuli aperire possent, quin furtũ ex sigilli violatione deprehenderetur, aut ne milites ipsi pecunia à discipulis corrupti corpus illis traderent, quemadmodum Darius lacum leonum, in quem Daniel coniectus fuerat, annulo suo obsignasse dicitur Daniel. 6. 17. ne aut alij dicerent se Danielẽ furtim liberasse; aut alij in lacum ingressi eũ occiderent, & à leonibus occisum euulgarẽt. Admirabilis in obscuranda Christi diuinitate, & gloria sacerdotum sedulitas. Admirabilior diuina prouidentia, quæ ipsorum diligentia, atque artificio ad eam illustrãdam vsa est. Timebat sacerdotes, ne plebi discipuli persuaderent Christum, sicuti dixerat, resurrexisse, adhibent ea de causa custodes, illi ipsi non iam plebi, sed B ipsis à quibus adhibiti fuerãt sacerdotibus, & Pharisæis Christũ resurrexisse testati sunt c. sequenti ver. 11. Obsignauerunt sepulchri lapidẽ, ne quis corpus furari posset, ille ipse tam diligenter obsignatus lapis fidem fecit Christi corpus non vi, non fraude de sepulchro sublatum fuisse, sed diuina virtute suscitatũ. Nihil clausum, nihil obsignatum est Deo, sed *comprehendam*, inquit, *sapientes in astutia eorum* Iob. 5. 13. & 1. Cor. 3. 19. Rectè dixit Hilarius, *metus deinde furandi corporis, & sepulchri custodia, atq; obsignatio stultitia, atque infidelitatis testimoniũ est, quod signare sepulchrum eius voluerint, cuius præcepto conspexissent de sepulchro mortuum suscitatum.*

CAPVT XXVIII.

VESPERE autem sabbathi, quæ lucescit in prima sabbathi, venit Maria Magdalene, & altera Maria videre sepulchrum. 2 Et ecce terræ motus factus est magnus. Angelus enim Domini descendit de cælo: & accedens reuoluit lapidem, & sedebat super eum: 3. erat autem aspectus eius sicut fulgur, & vestimentum eius sicut nix. 4. Præ timore autem eius exterriti sunt custodes, & facti sunt velut mortui. 5. Respondens autem angelus dixit mulieribus: Nolite timere vos: scio enim, quod Iesum qui crucifixus est, quæritis: 6. non est hic: surrexit enim, sicut dixit. Venite, & videte locum, vbi positus erat Dominus. 7. Et citò euntes, dicite discipulis eius quia surrexit: & ecce præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis, ecce prædixi vobis. 8. Et exierunt citò de monumento cum timore, & gaudio magno, currentes nunciare discipulis eius. 9. Et ecce Iesus occurrit illis, dicens: Auete. Illæ autem accesserunt, & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum. 10. Tunc ait illis Iesus: Nolite timere. Ite, nunciate fratribus meis vt eant in Galilæam, ibi me videbunt. 11 Quæ cum abiissent, ecce quidam de custodibus venerunt in ciuitatem, & nunciauerunt principibus sacerdotum omnia, quæ facta fuerant. 12. Et congregati cum senioribus consilio accepto, pecuniam copiosam dederunt militibus, 13 dicentes: Dicite quia discipuli eius nocte venerunt, & furati sunt eum, nobis dormientibus. 14. Et si hoc auditum fuerit à præside, nos suadebimus ei, & securos vos faciemus. 15. At illi accepta pecunia, fecerunt sicut erant edocti. Et diuulgatum est verbum istud apud Iudæos vsque in hodiernum diem. 16. Vndecim autem discipuli abierunt in Galilæam in montem, vbi constituerat illis Iesus. 17. Et videntes eum adorauerunt: quidam autem dubitauerunt. 18. Et accedens Iesus locutus est eis, dicens: Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. 19. euntes ergo docete omnes gentes: baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti: 20. docentes vos seruare omnia quæcunque mandaui vobis: & ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, vsque ad consummationem sæculi.

Mar. 16. b. c. Ioan. 20. c. 1. Luc. 24.

Mar. 16. d. 15.

IN CAP. XXVIII.

1 VESPERE *autẽ sabbathi, quæ lucescit in prima sabbathi.*] Hic locus ideo omniũ interpretum sententia [illegible] difficillimus iudicatur, quòd & ipsa per se verba [illegible] sint, & neque alij Euangelistæ cum Matthæo, neque ipse secum Matthæus, neque inter se alij, neque Marcus ipse [secum] conuenire videantur. Scribit Matt. [illegible] mulieres vespere sabbathi ad sepulchrum [venisse. Scribit] Marcus 16. 2. transacto iam venisse sabbatho, [valde] [illegible] quit, *mane, orto iam sole*. Scribit Lucas 24. [illegible] ille. Scribit Ioannes 20. 1. venisse *mane, [cum adhuc] tenebræ* [essent]. ita vt tres alij Euangelistæ [Matthæo repugnare] videantur, tum etiam ipse sibi; [illegible] mulieres vespere sabbathi ad sepulchrum [venisse], eodẽ loco dicit, *quæ lucescit in prima sabbathi*, indicans matutinum fuisse tempus. Cæteri verò E inter se Euangelistæ ideo videntur dissentire, quòd, cùm Marcus dicat *orto iam sole*, ad sepulchrum venisse, Lucas dicat *valde diluculo*, & paulo infra ver. 22. *ante lucem*, quod idem Ioannes dicit, *cum adhuc tenebræ essent*. pugnare etiam secum ipse videtur Marcus, quòd cum dicat *valde mane* ad monumentum venisse mulieres, statim addat *orto iã sole*. Nec enim valde venerũt mane, quæ orto iam sole venerunt. Quæ inter Matthæum, & Cæteros Euangelistas videtur esse dissensio, sicà nonnullis explicatur auctoribus, vt dicant easdem mulieres, non semel, sed bis, aut etiam sæpius excitante, sollicitanteque singulari in Christum studio ad sepulchrum venisse. In qua sententia & Hieronym. in comment. & Dionys. Alexand. in epist. ad Basilidem fuisse video. Alij quater venisse putant, *vespere*, vt Mat-

hæus ait; *mane cum adhuc tenebræ essent*, vt ait Ioannes; profundo adhuc diluculo seu *valde diluculo*, vt scribit Lucas; & *orto iam sole*, vt dicit Marcus. Itaq; quatuor Euangelistas quatuor diuersa tempora, quibus mulieres ad sepulchrũ venerunt, descripsisse. Athanasius quæst. 90. At ita Matthæus, Marcus, & Lucas loqui videntur, vt aduentum illum ad monumentum mulierum matutinum primum fuisse significent, & id sumus verbo copiose probaturi. Alij alias putant fuisse mulieres, quæ, vt Matthæus ait, vespere sabbathi ad monumentum venerunt, alias, quæ, vt idem dicit, lucescente iam prima sabbathi; & quia obijci poterat vnam earum, quas vesperi; & earum, quas mane ad sepulchrum Matthæus venisse indicat, ab eodem Matthæo Magdalenam appellari, quemadmodum & ab alijs omnibus Euangelistis appellatur, quæ mane venisse dicitur; duas fecerunt Magdalenas, quarum altera vespere, altera mane venerit. Sic Ambros. lib. 10. comment. in cap. Lucæ 24. quæstionem explicat, & Eusebius, & alij apud Anastasium. Cæterum vnam tantùm fuisse Magdalenam, & constans omnium opinio est, & ex Matthæo cap. 27. 56. & ex Marco ca. 15. 40. & 16. 1. & ex Luca cap. 8. 2. 3. & ca. 24. 10. & ex Ioanne c. 20. 1. & ex omnibus omnino locis, vbi apud Euangelistas de Magdalena fit mentio, perspicuum est; vbique enim ita Mariam Magdalenam appellant, vt eo cognomento ab omnibus alijs distinguant, quæ Mariæ vocabantur. Quòd si alia fuisset Magdalena, aliquid aliud distinctionis causa adhibuissent, nimirum Marthæ, aut Lazari sororem appellassent. Rationem autem quæ in hanc sententiam impulit Ambrosium vers. 9. dissoluemus.

Vna tantum Magdalena.

Alij sic exponunt, vt dicant & easdem fuisse mulieres, & semel tantùm ad sepulchrũ venisse, ea saltem nocte, quæ sabbathum consequuta est. Nam vtrùm orto iam die bis, an semel tantùm venerint, alia quæstio est, de qua sumus ver. 3. disputaturi. Cæterùm vespere quidẽ venire cœpisse putant, mane peruenisse, non quòd totam noctem in tam exiguo itinere consumpserint, sed quòd vesperi venire cœpisse videantur; quia tunc, vt mane venirent, aromata parauerunt. Veniebant ergo vesperi, quia se ad veniendum accingebant ea comparãtes, quæ ad vngendum Christũ erant necessaria Marci 16. 1. & Luc. 23. 56. sic Beda, & Strabus, & Rabanus apud D. Thomam, & Rupertus in comment. in cap. Ioannis 20. & hoc loco Lyranus. quibus ideo, vt assentiar, adduci non possum, quod illa mihi interpretatio *venerunt*, id est, quæ ad veniendum necessaria erant, comparauerunt, violenta prorsus esse videatur. Quis enim vel eorum, qui ad hunc modum interpretantur, ad hunc modum loquutus fuisset? Alij vesperam a Matthæo totam noctem appellatam fuisse existimãt, vt Dionys. Alexand. in epistola illa, quam citauimus ad Basilidem, Greg. Nyss. in orat. 2. de resurrect. Cyrillus Alexand. lib. 12. in Ioann. August. libr. 3. de consensu Euang. c. 24. Euthy. Theophyl. & D. Thom. quinetiam Ambros. lib. in Lucam 10. hanc probat interpretationem. Ego vero ita probo, vt cæteras aut nihil, aut parum admodum existimem habere probabilitatis. Nec enim dubium est, quin idem Matthæus, quod cæteri Euangelistæ, dicere voluerit, maximeque Marcus, qui eius quodammodo est interpres. Cæteri verò Euangelistæ nulla de vespere facta mentione mulieres mane ad monumentum venisse dicunt. Idem ergo dicere Matthæus voluit. Quare cum vesperam sabbathi vocat, non vespertinum tempus, quod inter diem, & noctem est, sed totam noctem intelligit, in cuius extrema parte, id est mane iam lucescente, mulieres ad sepulchrum venisse dicit. Minus hoc mirum videtur, si Hebræorum phrasis, quam etiam D. Thom. adnotauit, intelligatur. Solent Hebræi non solum vespertinum tempus, sed totam etiam noctem עֶרֶב vesperam appellare, cuius rei primum Geneseos caput multa exempla suppeditabit, *& factum*, inquit, *est vespere, & mane dies vnus*, *& factum est vespere, & mane dies secundus*. Solent quidam hanc interpretationem propterea refutare, quod Matthæus non simpliciter vesperam, sed vesperam sabbathi fuisse dicat. Vespera autem sabbathi pars sabbathi sit, necesse est, sicut & mane sabbathi. At nox, quæ sabbathum consequuta est, pars sabbathi non erat, vespera igitur sabbathi vocari non potuit. Miratus sum quorundam interpretum legens commentarios, viros iudicio & eruditione præstantes tam leui ratione à vero Matthæi sensu deflexisse. Primum animaduertere debuerant Matthæum non dixisse ἐν ἑσπέρᾳ δὲ σαββάτων vespera autem sabbathi, sed ὀψὲ δὲ σαββάτων ad verbum serò sabbathorum, aut tardè sabbathorum, si ita liceret Latine loqui. Admonuit autem Gregorius Nyssenus homo, & lingua & natione Græcus, & eum, vt opinor, secutus Ambrosius hanc phrasim apud Græcos propriè significare, transacto iam sabbatho longo interuallo; sic enim Græcos loqui solere ὀψὲ ἢ καιροῦ παραγέγονας, serò, quàm pro opportuno tempore venisti, aut longè post opportunum tempus aduenisti, & ὀψὲ τῆς ὥρας, transacta longè hora, & ὀψὲ τῆς χρείας, longè seriùs, quam opus erat; eodem ergo sensum Matthæum dixisse ὀψὲ σαββάτων serò sabbathi, id est multo ante transacto sabbatho, quia inter sabbathum, & tempus matutinum, quod notare volebat, tota iam nox intercesserat. Quod si Matthæus vesperã sabbathi appellasset, tamen non continuò sequeretur partem fuisse sabbathi. Solet enim scriptura ita frequẽter loqui, vt vesperam alicuius diei vocet, cuius pars nõ sit, sed eum consequatur. *Ecce kalendæ*, inquit Dauid, *sunt crastino, & ego ex more sedere soleo iuxta regẽ ad vescendum. Dimitte ergo me, vt abscondar in agro vsque ad vesperã diei tertiæ* 1 Reg. 20. 5. vesperam diei tertiæ sequentem noctem appellans. Cum enim rex noctu cœnaret, significabat se cum eo non cœnaturum, & Exodi 12. 6. 18. *& seruabitis eum vsque ad quartam decimam diem mensis huius, immolabitq́; eum vniuersa multitudo filiorum Israel ad vesperam*, vbi manifestum est vesperam vocari decimæ quartæ diei noctem subsequentem, quæ non decimæ quartæ, sed decimæ quintæ diei pars erat; cùm agnus non decima quarta, sed decima quinta, id est inchoata iam die Paschæ, & azymorum festo immolaretur. Simile Leuit. 23. 5. & Num. 9. 3. 5. 11. exemplum est. Vnde constat, nullam inter Matth. & cæteros Euangelistas esse discordiam; eadẽque ratione intelligitur à se ipso Matthæum non dissentire. Nec enim vespertinũ simul, & matutinũ tempus, sed solum vt diximus, matutinum significauit. Illud mouere lectorem potest, quomodo si nox erat, lucescere dicatur. Sunt qui ita Hebræos loqui solitos putent, quòd noctis initio lucernæ in domibus accenderentur, idque ex Thalmudistarum probant traditionibus, à qua sententia nõ procul Hieron. abhorret. Alij phrasim Hebræorum esse putant, qua lucescere tempus dicitur, cum incipit translata ex die significatione, quia tunc incipit dies esse, cũ incipit illucescere. Phrasim Hebræorum esse rectè dicunt, & ex Luca 23. 54. perspicuum est: *& dies*, inquit, *erat Parasceues, & sabbathum illucescebat*, id est, appetebat, appropinquabat; de eo enim tempore loquebatur, quo Christus sepultus fuerat: fuerat autem sepultus die Parasceues, id est, ante sabbathum, inclinato iam ad occasum die. Atque tum dicit sabbathum illuxisse, id est, incepisse, aut appropinquasse. Cæterùm quo minus & hanc & superiorem interpretationem probemus, non loquutionis insolentia, sed historiæ veritas impedit. Probauimus Matthæum, sicut & alios omnes Euangelistas, non vespertinum, sed matu-

Hebraismus notandus.

Hebraismus.

matutinum tempus notare voluisse, nihil ergo ad hunc locum lucernarum ex Thalmudistis pertinet accensio, nihil Hebraismus: propriè enim & Græcè Matthæus, aut Matthæi interpres loquutus est. Voluit namque significare diem lucescere cœpisse. Alij interpretantur vesperam, id est noctem illuscere cœpisse in prima sabbathi, quia in diem sequentem inclinata erat, quemadmodum si è contrario diem noctescere dicamus; non quòd dies noctescere possit, sed quòd nox iam appropinquet, & dies quodammodo in noctem conuertatur, & vt Iuuencus carmine dixit.

Lib. 4. hist. Euang.

Sydera iam noctis venturo cedere soli
Incipiunt, tumuli matres tunc visere septum

Concurrunt. Ad hunc ferè modum August. Euthym. & Theophyl. à quibus ego non tota sententia, sed sola sententiæ explicatione dissentio. Putant illi noctē hoc loco dici luscere; ego non noctem, sed diem luscere Matthæum dixisse arbitror; neutrum neque noctis, neque diei nomen est sed ὀψὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων serò autem sabbathi, ea, quæ lucescit in vnam sabbathi, vbi cum in illo articulo τῇ aut noctem, aut diem intelligi necesse sit, Græcorum consuetudo postulat, vt diem potius, quam noctem intelligamus, vt supra c. 6. 34. & Ioan. 1. 35. & 12. 12. & Act. 4. 3. 5. & 20. 7. & Iacob. 4. 14. Neque memini articulum absolutè positum legere, vbi nox intelligeretur. Hæc etiam ratione mollior, & minus coacta sententia est. Nam diē illucescere, & res, & loquutio est naturalis: noctē illucescere, vt dici possit, minùs tamen vsitatè, & non nisi per figuram dici potest. Potest contra hanc interpretationem obiici, quod à nemine tamē obiectum video, tautologiam videri, aut minùs concinnam saltem orationem, vt dies in primam sabbathi lucescere dicatur, cùm per primam sabbathi dies etiam, & quidem eadē dies, quæ lucescere dicitur, intelligatur. Absurdum id videri posset, si diei nomen exprimeretur; cùm autem expressum non sit, nō magis absurdum est, quàm si dicamus de diei Dominicæ mane loquentes, diem in Dominicam illucescere. Nam & per Dominicam diem intelligimus, sed quia dies non exprimitur, & sensus est, diem Dominicam illucescere, tautologia non est.

In prima sabbathi.] εἰς μίαν σαββάτων, in vnam sabbatorum, magis expressa sentētia. Significatur enim præpositione in cum quarto coniuncta casu motus, atque progressus noctis in diem. Sic etia fortassè noster verterat interpres, sed facile fuit scriptorum incuria in fine dictionis vnam *M.* perire litteram. Notum est apud Hebræos sabbathum, & totam hebdomadam, & septimum hebdomadis diem appellari; cùmque totam significat hebdomadam, primum hebdomadis diem primam sabbathi; secundum, secundam sabbathi, eodemque modo sequentes dies appellari, vt Lucæ 18. 12. Act. 20. 7. 1. Cor. 16. 2. Adnotauerunt autem quidam, cū septimus tantùm significatur dies σάββατον sabbathum singulari numero, cum tota hebdomas σάββατα plurali dici solere, vt hoc loco, & apud Marcum c. 16. 2. & Luc. 24. 1. & Ioan. 20. 1. 19. & Act. 20. 7. & 1. Cor. 16. 2. Id perpetuum nō est. Nam Marci 16. 9. legimus *prima σαββάτου sabbathi*, cùm tota hebdomas significetur, & è contrario Act. 13. 14. τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, *die sabbathorum*, cum septima tantùm significetur dies. Potiò vnā sabbathi pro prima sabbathi Hebræorū idiomate dictum esse, tam est vlugare, vt difficiliora spectantem indicare pigeat. *Factū*, inquit, *est vespere, & mane dies vnus*, id est, primus Gen. 1. 5. Noster interpres Hebraismum in Latinitatem soluit, cum Marci 16. 2. & Lucæ 24. 1. & Ioan. 20. 1. retinuerit. Solet id facere, siue quo alio consilio, siue sola vertendi varietate delectatus. Primum autem sabbathi diem nostra fuisse Dominicā neminē ignorare arbitror, quæ, & quia in ea creatus; & quia postea redemptus resurgente Christo mundus fuit, loco sabbathi Iudæorum cœpta fuit celebrari: quod & Gaudētius tractatu in Exodum 1. & Sedulius hoc loco dixit,

Lib. 5. car.

Cœperat interea post tristia sabbatha fœlix
Irradiare dies, culmen qui nominis alti
A domino dominante trahit, primusq; videri
Promeruit nasci mundum, atque resurgere Christum.

Videndum nunc est, quomodo cæteri inter se Euāgelistæ in temporis, quo mulieres ad sepulchrum venerunt, descriptione conueniant. Maxima inter Marcum, & Ioannē videtur esse dissensio; Marcus enim dicit *orto iam sole*, mulieres ad monumentum venisse; Ioannes, *cum adhuc tenebræ essent*: quod idem Lucas 24. 22. aliis scribit verbis, *ante lucem* venisse. Sunt qui Marci locum corrigant, & pro ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, *orto iam sole*, addita negatione, sensuque in contrarium mutato legendum putent, οὐκ ἔτι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, nondum orto sole, non alia moti coniectura, quàm quòd in nōnullis Græcis codicibus legatur ἔτι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, adhuc orto sole; & quòd ita lib. 10. de demonstrat. c. 8. legat Eusebius; & facilè fuerit syllabā vnam οὐκ excidere; nimis tenuis coniectura & frustra ex Eusebio petita, cùm nemo ferè veterum auctorum aliter, quàm Eusebius legat: ipsum nostrum interpretem ita legisse perspicuum est, & Dionysius Alexandrinus in epistola ad Basilidem, & D. Aug. lib. 3. de consensu Euangelist. c. 24. & Rupertus in c. 20. Ioan. & Lyranus in commēt. in cap. Marci 16. ita legunt. Esset quidem aptissima sententia si negatio, vt isti auctores volunt, legeretur; sed, vt sæpe admonemus, non est tam obscuris indiciis scriptura, quæ sanctissima nobis esse debet, corrigenda. Malo, licet minùs ingeniosam, vulgarem interpretationem sequi, vt mulieres *valde mane*, vt ait Marcus, &, *cum adhuc tenebræ essent*, vt Ioānes dixit, domo egressæ fuerint, orto vero iam sole, ad monumētum peruenerint. Nam etsi non magno ab vrbe distabat spatio, tamen mulieribus satis magnum erat, vt cum adhuc tenebræ essent, egressæ domo non nisi orto iam sole peruenirent; quemadmodum Dionys. in illa, quam sæpe citauimus, epistola interpretatur: aut vt orto, id est, oriente iam sole ad sepulchrum peruenerint. Oriri enim sol dicitur, non solùm cum solare corpus supra terram apparet, sed etiam cum eius radij noctis tenebras dispulerunt; vt Augustinus, Euthym. Beda, Theophylact. & Lyranus exponunt. Quæ interpretatio melior etiam erit, & probabilior, si legamus, oriente iam sole, vt Augustinus, & Theophylactus legunt; siue ita Græcum aoristum interpretantes ἀνατείλαντος id est ἀνατέλλοντος, siue Græcè non ἀνατείλαντος legerint, sed ἀνατέλλοντος. quemadmodum ego faciliùs emēdare ausim, quam vt negationem οὐκ intercidisse dicam. Nam neq; sententia tantopere mutatur, & faciliùs fuit scriptorem Græcū ἀνατείλαντος pro ἀνατέλλοντος scribere, quàm integram prætermittere dictionē, eo præsertim in loco, vbi ea sublata nemini non absurdus sensus, & proximis verbis repugnans videretur. Quòd si adhuc legamus modū, nulla inter Euangelistas repugnantia est. Nam idem est oriente iam sole, & nondum orto sole. Tamen quamuis nihil aliud repugnet, mihi nō facile persuaserim mulieres, antequam illucesceret, ad sepulchrum peruenisse. Vix enim muliebris animus tā audax esse potuit, vt obscura adhuc nocte sepulchrum inuiserent, & in illud ingrederentur. Itaque etiam si Marcus non dixisset, *orto iam sole*, & Ioannem dicentē, *cum adhuc tenebræ essent*, & Lucā dicentem *ante lucem* mulieres ad monumentum venisse, ita intelligendos existimarem, vt non tempus, quo ad sepulchrum peruenerunt, sed quo egressæ domo fuerāt, notare voluissent. Hinc etiam intelligitur, quomodo ipse sibi Marcus non repugnet; cum enim dixit

valde

valde mane, designauit tempus, quo domo discesserant; A cum dixit *orto*, aut oriente *iam sole*, tempus quoad sepulchrum peruenerant, indicauit.

Venit Maria Magdalena, & altera Maria.] De Maria Magdalena diximus superiore c. vers. 56. Alteram autem Mariam vocat vxorem Cleophæ matrem Iacobi minoris, & Iose, vt c. 27. 61. quemadodum ex Marco c. 16. 1 perspicuum est. Nominat etiam Marcus Salomen, quæ mater erat filiorum Zebedæi. Lucas c. 24. 10. multo etiam plures. *Erat*, inquit, *Maria Magdalene, & Iohanna.* Erat autem *Iohanna vxor Cusæ procuratoris Herodis*, vt idem Lucas c. 8. 3. docuerat, *& Maria Iacobi, & cæteræ, quæ cum eis erant.* id est, *quæ cum eo venerant de Galilæa*, vt dixerat cap. 23. 55. Itaque sunt, qui putent etiam Beatam Virginem Christi matrē ad sepulchrum cum B hisce mulieribus venisse, vt Greg. Nyssenus orat. 2. de resurr. & Sedulius hunc locum explicans,

An Christi mater ad sepulcrum cum mulieribus venerit.

Lib. 5. carminum.

Hoc luminis ortu.
Virgo parens aliaq; simul cum muneræ matres
Messis aromatica noctu venere gementes
Ad tumulum.

Et verò nemini Beatam Virginem pietate, & studio erga Christum concessisse ne dubitari quidem potest, sed venisse cum aliis mulieribus ad monumentum, haud ita facilè mihi persuadeo. Videmus neminem Euangelistarum de ea mentionem fecisse, quam profectò non prætermisissent, si cum cæteris venissent. Videmus omnes Euangelistas Magdalenam, tanquam omnium mulierum, quæ ad sepulchrū venerant, nobilissimam, & velut aliarum ducem primo loco nominasse. Atqui sacram vtique Virginem, si cum illis venisset, Magdalenæ antepoluissent. Dixit Ioannes Mariam Christi matrem, & Mariam Cleophæ, & Mariam Magdalenam iuxta crucem fuisse; Mariam Christi matrem ante omnes posuit. Idem nempe cæteri hoc loco fecissent Euangelistæ, si cum cæteris mulieribus mater Christi ad monumentum venisset. Illud etiam mihi videtur incredibilius, quod idem Gregorius scribit Matthæum, cum alteram Mariam dicit, B. Virginem Christi matrem intelligere; cùm, quæ illa sit altera Maria ex Marco, vt diximus, satis appareat. Ioānes solam Magdalenam venisse scribit, ea, vt opinor, ratione, quod Magdalena dux cæterarū fuerit omniūque nobilissima, & quòd sola cum angelis colloquia miscuerit, quæ volebat Ioannes enarrare. Alij Euangelistæ non omnes eodem numero, sed omnes tamen plures vnā commemorarunt, quia propositum illis fuit docere mulieres tres primas fuisse testes resurrectionis Christi, & oportebat duos, vt minimum, testes numerare, quia *in ore duorum, vel trium testium stabit omne verbum.* Propterea Matthæus duas, Marcus tres, Lucas plures numerauit.

Deut. 17. 6. Matt. 18. 16.

Videre sepulchrum.] Marcus ca. 16. 1. vt Christum vngerent, venisse dicit, idemq; indicat Lucas 24. 1. *portantes*, inquit, *quæ parauerant, aromata.* Ioannes aduentus causam non exposuit: vnde etiam nonnulli auctores occasionem acceperunt, vt existimarent bis mulieres ad sepulchrum venisse; primùm, non vt Christum vngerent, sed, vt ait Matthæus, vt sepulchrum viderent, deinde vt vngerent. In quibus est Dionys. Alexandrin. & Hieronym. hoc loco, & quæst. 6. ad Hedibiam. Sed hanc opinionem & supra refutauimus, & infra versu tertio pluribus argumentis refutaturi sumus. Cur ergo Matthæus dixit ad videndum sepulchrum venisse? Non vtique vt indicaret, ad videndum tantùm sepulchrum, non ad vngendum Christi venisse corpus, sed vt indicaret venisse quidē ad vngendū, sed dubitantes tamen, an possent vngere, quia sciebant monumentum magno clausum fuisse lapide. Itaque solicitè de ea re in via inter se dicebant, *quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?* Marc. 16. 3. Significauit ergo Matthæus venisse eas, vt viderent sepulchrum, num ita clausum, & munitum esset, vt ingredi possent, & ingressæ vngerent Christum.

3. Et ecce terræ motus factus est magnus.] Dictio *ecce* indicat terræ motum euntibus, aut appropinquantibus ad sepulchrum mulieribus factum esse. Hæc enim vis eius est, vt cap. 2. 1. docuimus. Cur terræ motus factus fuerit, haud obscurè indicat Euangelista, quia angelus descenderat de cœlo; vtitur enim causali particula, *Angelus enim Domini descendit.* Cur autem descendente angelo factus fuerit, id quia nullus indicat Euangelista, in quæstionem vocari potest. Probabilis est ratio, quam Chrysostomus hom. in Matthæum 90. Euthym. & Theophylactus in comment. afferunt, vt concussa terra custodes, qui dormiebant, excitarentur, & resurrectionis Christi cogerentur esse testes. In eo Chryso. non assentior, quòd etiam mulieres excitatas putet; dormiuisse enim graui oppressas somno. Quis enim hoc de earum diligentia & charitate credat? nescit dormire amor. Credo ego ab eam etiā causam factū fuisse terræ motum, vt & custodes, & mulieres intelligerent eos, qui splendenti vestitu iuxta sepulchrum apparuerunt, non homines fuisse, sed angelos, id est cælestes, atque diuinos nuntios. Motum enim terræ Dei præsentiam, aut alicuius, qui Dei personam repræsentet, significare ca. 27. 51. multis scripturarum exemplis demonstrauimus. Vt ergo & custodes, & mulieres angeli fidem haberent, oportebat, vt terræ concussione, nō C solo splendore angelos esse cognoscerent. Potuit & alia terræ motus esse causa, vt intelligerent custodes Christum non furto sublatum, nec humana, sed diuina virtute, qua ille ipse terræ motus fiebat, resurrexisse.

Cur terræ motus factus est in Christi resurrectione.

Angelus enim Domini descendit de cœlo.] G. ἄγγελος γὰρ κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον, angelus enim Domini, cum descendisset de cœlo, & accessisset (ad sepulchrum) reuoluerat lapidem. Vna causa, cur de cœlo angelus descendisset explicatur, vt lapidem à monumento reuolueret. Aliæ coniecturæ nostræ relinquuntur. Chrysost. in homil. in Psal. 2. tres præterea rationes affert. Primam, vt angeli ostenderent Deum illic fuisse sepultum, cum ad sepulchrum, tanquam in cœlo, vbi Deus habitat, assisterent. Secundam, vt mulieres docerent verè Christum resurrexisse, D monerentque, vt id Apostolis quamprimum renunciarent: quòd si ab angelis edoctæ non fuissent, minimè credidissent, cum constet ex Ioanne, etiam postquā ab illis doctæ fuerant, non satis credidisse, sed existimasse potiùs furto ab aliquo fuisse sublatum. Tertia vt omnes fraudes, & machinationes anteuerteret, nec Iudæi, cum audissent Christum resurrexisse, alium pro eo in eodem sepulchro supponerent, vt non resurrexisse videretur. Cur autem lapidem angelus remouerit, de eo nobiscum hæretici disputant. Vna enim eorum pars (nam alij quamuis insani, saniores tamen iudicij sunt) propterea lapidem ab angelo reuolutum fuisse putant, vt Christus resurgeret, & à sepulchro exiret, & quod Hilarius can. in Matthæum 33. dicere videtur. *Angelus* inquit, *Domini de cœlo descendens, & lapidem reuoluens, & sepulchro assidens misericordiæ Dei patris insigne est resurgenti filio ab inferis virtutum cælestium ministeria mittentis*; sic enim legendum arbitror, vbi *mysteria* legitur, quod vix vllum habet sensum; & Leo epistola 83. ad Monachos Palæstinos, *Dicant igitur isti phantasmatici Christiani, quæ substantia Saluatoris affixa sit ligno, quæ iacuerit in sepulchro, & reuoluto monumenti lapide, quæ tertia die caro surrexerit.* At ex verbis Euangelistarum manifestū est priùs Christum resurrexisse, quā angelus à monumento lapidem reuoluisset. Nam Matthæus apertè dicit terræ motum propter angeli descensum fuisse factum, & *ecce*, inquit, *terræ motus factus est magnus*; angelus

Angelus cur ad Christi sepulchrum descendit.

Lapis cur ab angelo reuolutus contra Caluinistas.

Locus Hilarij emendatus.

gelus enim Domini deſcendit de cœlo, & accedens reuoluit lapidem. Quòd ſi Chriſtus nondum reſurrexerat, nó propter angeli deſcenſum, ſed propter Chriſti reſurrectionem factum dixiſſet. Propterea Marcus c. 16. 3. 4. non vt Chriſtus reſurgeret, ſed vt mulieres ingrederentur, & vacuum corpore ſepulchrum videre poſſent, lapidẽ ab angelo remotũ fuiſſe ſignificat, *& dicebant*, inquit, *ad inuicem, quis reuoluet nobis lapidem ab oſtio monumenti? & reſpicientes viderunt reuolutum lapidem:* quaſi dicat, opportunè veniſſe angelos, & mulieribus de remouendo lapide ſollicitis, antequam ad ſepulchrum accederent, lapidem reuoluiſſe. Denique qua hora Chriſtus reſurrexerit, nemo vnquam mortalium, vt Hieronymus quæſtione 6. ad Hedibiam, & Gregor. Nyſſenus orat. 2. de reſurrectione, & Euthym. hoc loco docent, ſcire potuit. Qua autem hora lapis à monumento amotus fuerit, ex omnibus Euangeliſtis compertum eſt. Cum enim terræ motus, vt ait Matthæus, propter angeli deſcenſum factus fuerit; factus autem fuerit mulieribus iam ad ſepulchrum appropinquantibus, vt particula illa, *ecce*, ſignificari diximus, angelus autem, vt idem Matthæus ſcribit, lapidem reuoluerit, ſequitur appropinquantibus iam mulieribus reuolutum fuiſſe. Qua autem hora appropinquauerint, omnes Euangeliſtæ exprimunt; *diluculò* enim, *cum adhuc eſſent tenebræ*, vt ait Ioannes, domo profectæ ad ſepulchrum, vt ait Marcus, *orto*, aut oriente *iam ſole* peruenerunt; tunc ergo lapis reuolutus eſt; non eſt igitur reuolutus, vt de ſepulchro Chriſtus exiret, neque ante nouos iſtos hæreticos id quiſquam cogitauit. Nam omnes veteres interpretes docuerunt, quod & Euangeliſtæ planè docent, lapidem non propter Chriſtum, ſed propter mulieres fuiſſe reuolutum, vt ad Hedibiam Hieronym. ſcribit, & alij quos paulo poſt citaturi ſumus. Nec aliter Hilarius, aut Leo ſenſerunt. Nam, quod dicit Hilarius Deum reſurgenti filio cæleſtium virtutum miſteria miſiſſe, non ſignificat miſiſſe angelos qui eum reſurgentem adiuuarent, quaſi ſine eorum auxilio exire de ſepulchro nó potuiſſent, m ſediſiſſe vt teſtes, atq; præcones reſurrectionis eius eſſent; quemadmodum in Chriſti tentatione non venerunt angeli, dum à diabolo tentaretur, ne iuuandi cauſa veniſſe viderentur; ſed poſtquàm tentatus eſt, poſt victoriam venerunt, vt triumphum agerent, & victorem Dominum recognoſcerent. Quod autem dicit Leo, *& reuoluto monumenti lapide, quæ tertia die caro ſurrexeris*, non ita intelligendum eſt, quaſi ablatiuus ille *reuoluto lapide* cauſam, ſed quaſi ſignum, effectumque, & argumentum ſignificet, tanquam dicat, quæ caro fuit illa, quæ tertia die reſurrexit, vt reuoluto monumenti lapide probatum eſt. Sic enim intelligendum eſſe, vel ex eo manifeſtum eſt, quòd ſtatim de re ſimili loquens addat, *vel quale corpus Ieſus diſcipulorum viſui clauſis ad eos oſtiis ingreſſus intulerit.* Ita enim egreſſum de ſepulchro Chriſtum, ſicut ingreſſum ad diſcipulos fuiſſe credebat, vt omnes alij auctores, quos paulo poſt citaturi ſumus, crediderunt. Alia ratione hæretici nituntur hũc locũ diuitare, ne fateri cogantur poſſe Chriſtum, qui è ſepulchro non reuoluto lapide exſilierit, in Euchariſtiæ quoque Sacramento vna cum magnitudine panis eſſe. Ceſſiſſe egredienti Domino lapidem dicunt, & ad mollis materiæ modum locum Chriſti corpori dediſſe. At vnde id probant? Nos lapide nondum remoto exiiſſe perſpicuis Euangeliſtarum verbis comprobamus; illi emollitum fuiſſe lapidem, & quaſi aquam, aut aërem ſolito Chriſti corpori ceſſiſſe nullo vllius Euangeliſtæ verbo, nulla coniectura, nullo boni auctoris teſtimonio probare poſſunt; ſolo metu confitendæ veritatis probant, teſte valde ſuſpecto, quique facillimè corrumpitur, ne ſi id conceſſerint, & corpus Chriſti in Euchariſtia eſſe poſſe concedere cogantur. Docent omnes veteres auctores Chriſtum eodem modo; quo de vtero matris egreſſus fuerat, & è ſepulchro euaſiſſe, & ad diſcipulos ingreſſum fuiſſe, id eſt, ita vt corpore ſuo matris corpus, ſepulchri lapidem, domus, vbi diſcipuli erant, fores nec aperiret, nec rumperet, nec quod ſimile rupturæ eſt, emolliret, ſed penetraret. Iuſtinus martyr quæſtione ad orthodox. 117. Chryſoſt. homilia 2. de Ioann. Baptiſta, Gregor. Nazianz. in Tragœd. de Chriſto patiente. Hieron. q. 6. ad Hedib. Auguſt. ſerm. de tempore 136. & 159. Euthymius in comment.

Hilarius, & Leo explicati. *Chriſtus è ſepulchro per penetrationem exiit.*

Et ſedebat ſuper eum.] Sedebat ſuper lapidem angelus; quaſi mulierum aduentum expectans, & quaſi indicans ſe, qui lapidem reuoluiſſet; ſedebat enim ſuper opus ſuum. Quomodo autem ſedere hîc dicatur, cùm apud Lucam ſtantes introducantur angeli, & quis lapis ille fuerit, ſuper quem angelus ſedebat, ver. ſequẽti dicturi ſumus.

3. *Erat autem aſpectus eius ſicut fulgur, & veſtimentum eius ſicut nix.*] Omnes Euangeliſtæ inſolitum angeli habitum ſtudioſè deſcripſerunt; omnium verò diligentiſſimè Matthæus; Marcus cap. 16. 5. *& viderunt*, inquit, *iuuenem ſedentem in dextris coopertum ſtola candida*, & Lucas 24. 4. *Ecce duo viri ſteterunt ſecus illas in veſte fulgenti.* Ioann. cap. 20. 12. *& vidit duos angelos in albis ſedentes, vnum ad caput, & vnum ad pedes, vbi poſitum fuerat corpus.* Non vacat tanta diligentia myſterio, cuius & aliud indicium eſt. Sæpe legimus angelos vſitato hominum habitu, ita vt homines eſſe crederentur, hominibus apparuiſſe Gen. 17. 7. & 18. 1. 2. & 19. 1. & 32. 24. & Ioſuæ 5. 13. & Iudic. 2. 1. 4. & Daniel. 8. 16. & Zachar. 2. 1. & Tob. 5. 5. 6. & 12. 15. Hîc autẽ nouo veſtitu, noua ſpecie, nouo ſplendore angeli videntur. Minimè difficilis coniectura coniectum eſt, ideo miſſi hîc angeli fuerãt, vt cæleſti diuinaque auctoritate reſurrectionis Domini fidem facerent. Oportebat ea venire ſpecie, vt nemo eos angelos eſſe dubitare poſſet. Cum ergo neceſſe nõ ſit, vt angeli eſſe cognoſcantur, quin potius intereſſet, vt non cognoſcerentur, communi hominum forma mittuntur. ſicut ad Abraham Gen. 18. 2. & ad Lot. Gen. 19. 1. & ad Tobiæ filium Tob. 5. 7. miſſi ſunt: cum autẽ vtile eſt, vt angeli eſſe cognoſcantur, ſpeciem humana illuſtriorem præ ſe ferunt, vt Act. 1. 10. Quam rationem Cyrillus affert lib. in Ioan. 12. c. 46. Gregorius verò homilia in Euang 20. & Beda in huius loci Cõment. aliam quoque rationem reddunt, cur ſplendenti habitu angeli apparuerint, nempe vt reſurgẽtis Chriſti gloriam, & gaudium de ea noſtrum demonſtrarent. Eodẽ pertinet, quòd Marcus iuuenem vocat; nũquam enim angeli alia, quàm iuuenili forma videri ſolent, vt eorũ *nunquam ſeneſcens, & ſemper vigens vis vitalis*, vt ait Dionyſius, *& immortalitas* ſignificetur. Porro Matthæus, & Ioannes angelos; Marcus, & Lucas homines appellant; illi, quod erant, hi quod primo aſpectu videbantur, declarantes. Multę verò hoc loco propter eam, quæ inter Euangeliſtas videtur eſſe, diſcordiam difficiles quęſtiones ſunt. Prima, quomodo Matthæus, & Marcus vnum Lucas, & Ioannes duos angelos fuiſſe dicant. Secunda quomodo Matthæus dicat angelum ſediſſe ſuper lapidẽ quem reuoluerat, qui vtique extra monumentum erat, ita vt angelum ipſum extra monumentũ fuiſſe neceſſe ſit. Marcus verò 16. 5. & Ioannes 20. 12. intra monumentum, ille iuuenem, hic duos angelos viſos fuiſſe dicant. Tertia, quomodo Matthæus, & Marcus angelum ſediſſe ſcribant, cùm Lucas dicat, ſtantes angelos à mulieribus viſos fuiſſe. Quarta, quomodo Matthæus, Marcus, & Lucas plures mulieres, Ioan. verò ſolam Magdalenam angelos vidiſſe narret. Quinta, quomodo Ioan. ſcribat Magdalenã, cum

Cur angeli iuuenili forma apparẽt *Cæleſt. hierarch. c. 15.*

primùm

primùm ad sepulchrum venisset, lapidem reuolutum inuenisse, angelum verò non vidisse, nisi postquam rediérat, & discipulis Christi resurrectionem annuntiauerat, cum Matthæus, Marcus, & Lucas non solùm, cum primùm venerunt, vidisse angelum; sed ab eo etiam iussas fuisse ire, & discipulis annuntiare dicant. Ad primam quæstionem, qui D. August. lib. 3. de consens. Euang. c. 24. opinionem sequuti existimant bis mulieres, non quidem vespere, & mane vt Hieronym. ait, sed otio iam die ad sepulchrũ venisse, facilè, nescio an etiam verè, respondent, cum primum venerunt, vidisse vnum, cum secundò vidisse duos. Alij primùm quidẽ, antequàm in sepulchrum ingrederentur, vnum vidisse angelum, deinde in sepulchrum ingressas, aut vnum alterum, vt indicat Marcus, aut duos, vt Lucas, & Ioannes scribunt, intus vidisse; quemadmodum Theophylact. commentar. in cap. Luc. 24. & hoc loco D. Thom. interpretantur. Nolo aliorum iudicio præferri meum. Itaq; licebit per me lectori sequi in re minimè comperta, quod simillimum esse vero iudicabit. Tamen ego quidem tria hoc loco animaduerto magno multorum interpretum recepta consensu, quæ persuadere mihi non possum. Primum est, mulieres bis ad monumẽtum venisse Christi. Secundum, cum primum venerũt, aut nullum, aut vnum tantùm vidisse angelum. Tertium, vnum extra monumentum, alterum intra, aut vnum extra, duos intra vidisse: quæ tria, quia ex illis video omnium, quas proposuimus, quæstionum explicationem magna parte pendere, operæ pretium me facturum arbitror, si refutauero. Atque primum, & secũdum, quia ita copulata sunt, vt distrahi non possint, simul sunt, & cõmunibus argumentis refellenda. Primum quidem, cum Matthæus, Marcus, & Lucas mulieres ad Christi sepulchrum venisse dicũt, dubiũ profectò non est, quin de primo earum loquantur aduentu. Propterea enim dixerunt summo venisse mane, vt indicarent venisse, cum primùm & per sabbathum, & per sequentem sabbathum noctem venire licuit, quasi totam insomnes noctem egerint tempus illud expectantes matutinum, vt ad sepulchrum properarent. Atqui tunc, cum mane venerunt, dicunt eas vidisse angelos; ni si velimus apertam eorum verbis vim afferre. Deinde nemo, qui attente Euangelistas legerit, dubitare poterit, quin mulieres angelorum monitu Petro, & Ioanni Christi resurrectionem annuntiauerint; illos verò & mulierum testimonio, & audito angelorum visoex itros ad sepulchrum accurrisse, vt ipsi suis oculis suis fidẽ facerent. Scribit enim disertis verbis Marcus c. 16. 7. angelum mulieribus dixisse, *Ite, dicite discipulis eius, & Petro*, ergo priùs viderunt angelum, quam Petro renunciarent, & quam Petrus, & Ioannes ad sepulchrum venirent. Quid enim opus erat iubere, vt Petro dicerent resurrexisse Christum, si ipse iam venerat, & vacuum corpore sepulchrum oculis suis viderat. Qui autem existimant bis ad sepulchrum venisse mulieres, & cum primum venerunt, nullum vidisse angelum, illud etiam dicunt, aut dicant necesse est priùs Petrum, & Ioannem ad sepulchrum venisse, quàm mulieres vllum viderent angelum, quemadmodum videtur indicare Ioannes, cuius narratione moti in hanc sententiam impulsi sunt. Hoc autem disertis Marci verbis omnino repugnat. Præterea nequaquam obscurè Matthæus indicat eodem tempore, & milites, & mulieres vidisse angelum vers. 4. *præ timore autem eius exterriti sunt custodes, & facti sunt velut mortui.* Manifestum autem est milites, antequàm Petrus, & Ioannes ad sepulchrum venirent, & angelum vidisse, & exterritos discessisse. Nec enim Petrus, & Ioannes tam audacter ad sepulchrum venissent, nisi ex mulieribus cognouissent iam milites discessisse. Nam mulieres, cum ad

A hucà militibus sepulchrum custodiretur, venire ausas mirum non est. Solet militatis furor in viros accendi, mulieribus parcere. Scribit præterea Lucas cap. 24. 13. eo ipso die, cũ duo ex discipulis irent in Emaus, Christum se illis adiunxisse comitem, eosque dixisse vers. 21. 22. 23. *Nos autem sperabamus, quia ipse esset redempturus Israel, & nunc super hæc omnia tertia dies est hodie, quòd hæc facta sunt: sed & mulieres quædam ex nostris terruerunt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum, & non inuento corpore eius venerunt dicentes se etiam visionem angelorum vidisse, qui dicunt eum viuere, & abierunt quidam ex nostris ad monumentum, & ita inuenerunt, sicut mulieres dixerunt.* Minimè dubium est, quin cum dicit, *abierunt quidam ex nostris ad monumentum*, Petrum, & Ioannẽ intelligat.
B Atqui priùs dixerat mulieres visionem angelorum vidisse, eamque & Petro, & cæteris discipulis narrasse. Ad hæc aliorum etiam grauissimorum interpretum auctoritas accedit, qui cum primùm mulieres ad sepulchrum venerunt, angelos vidisse putant; in quibus Gregorius Nyssenus est orat. 2. de Christi resurrectione. Cum ergo, qui bis mulieres ad monumentum venisse dicunt, non alia ratione dicant, quàm ne Ioanni, qui videtur significare mulieres, cum primùm venerunt, angelum non vidisse, repugnare videantur. cumque probatum satis, vt opinor, à nobis sit, cum primum venerunt, vidisse angelos, nulla illis reliqua
C ratio est, quamobrem bis dicant ad sepulchrum venisse mulieres. Nam locum Ioannis ita paulo post explicaturi sumus, vt nulla prorsus appareat repugnantia. Constat ergo & semel tantum venisse mulieres, & tunc cum primum venerunt, vidisse angelos. Tertium facilius est refutare. Marcus 16. 4. 5. *Et respicientes*, inquit, *viderunt reuolutum lapidem, & introeuntes in monumentum viderunt iuuenem sedentem in dextris*, dicturus nimirum erat Marcus alterum angelum extra monumentum vidisse, si aliquem alium extra vidissent, vt vulgò creditur Matthæus indicare. Accedit quòd & eum, quem Matthæus, & eum, quem Marcus à mulieribus visum fuisse dicunt, ex iisdem, quibus ad mulieres vsus est verbis, eundem fuisse manifestum est, vterque enim dicit, *nolite timere vos, scio quòd Iesum, qui crucifixus est, quæritis.* Cum ergo ille, de quo Matthæus, & ille, de
D quo Marcus scribit, idem fuerit angelus, & Marcus, cum à mulieribus intra monumentum perspicuis verbis visum fuisse dicat, Matthæus verò extra visum fuisse non dicat, sed tantum super eum, quem à sepulchro dimouerat, sedisse lapidem, sequitur non extra monumentum, quod Matthæus non dicit, sed intra, quod Marcus dicit, visum fuisse. Maximeque cum cæteri etiam Euangelistæ Lucas 24. 4. & Ioann. 20. 12. non foris, sed intus dicant duos illos angelos visos. Scio, quid plerosque, vt aliter sentiant, interpretes moueat. Scribit Matthæus ver. 2. *Angelus enim Domini descendit de cælo & accedens reuoluit lapidem, & sedebat super eum*, apertè significans super illum ipsum lapidem, quem reuoluerat, sedisse angelum. Illum autem lapidem
E non intra, sed extra monumentum fuisse colligunt ex Marco 16. 3. *Quis*, inquiunt mulieres, *reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?* in ostio igitur, id est, foris lapis erat. Quòd si super eum sedens à mulieribus visus est angelus, extra monumentum visus est. Miror neminem, quòd sciam, interpretem obseruasse, duos in monumento fuisse lapides, & vtrumque fuisse ab angelo reuolutum. Nam & D. Augustin. lib. 3. de consensu Euangelistarum c. 24. suspicatur monumentum Christi non solum continuisse sepulchrum, sed ædificium fuisse, quam ipse maseriam appellat, vt vero simile est concameratum foris ostium habens, quà introitus esset, intus verò sepulchrum, vbi corpus reponeretur, quod alio clauderetur lapide. Eiusmodi

Duo lapides in ostio monumenti Christi.

[illegible] Christi sepulchrum, quod Angelicum [illegible] & Bedam [illegible] & [illegible] [illegible] confirmant. [illegible] [illegible], quo totum monumentum [illegible], [illegible] claudebant se[illegible] [illegible] angeli [illegible] [illegible] sepul[illegible] [illegible] non super [illegible] [illegible] bat. [illegible] sedisset, [illegible] [illegible] fuissent [illegible] [illegible] non super [illegible] lapidem, & vt [illegible] [illegible] & ex ipso [illegible] Christi [illegible] [illegible] *surrexit enim* [illegible] *[illegible] erat Dominus.* [illegible] angeli [illegible] [illegible] sed [illegible] super [illegible] monumentum erat. [illegible] [illegible] non posset, necesse [illegible] sedit. Mat[illegible] [illegible] Marcus, Lucas, [illegible] dicunt cum [illegible] & Matthæus cum dicit sed[illegible] [illegible] vnde sequitur [illegible] Matthæum angelum non foris, sed [illegible] visum esse. Obiiciet aliquis, quod [illegible] scribat duobus mulieribus angelum, [illegible] *ubi positus erat Dominus*, quasi eas [illegible] ingressas, ad ingrediendum [illegible] etiam hoc multos interpretes fefellisse, q[illegible] [illegible] mulieres his verbis ad ingrediendum in [illegible] inuitatas esse, cum non ad ingre[illegible] [illegible] veniendum id est, ad accedendum, & vi[illegible] sepulchrum inuitentur. Nec enim dicit ange[illegible] [illegible], sed *venite*. Erant enim iam intra monumen[illegible] [illegible] Marcus, & Lucas [illegible] scribunt. Cum [illegible] monumentum venissent, & præter opinionem [illegible] lapidem, de quo in [illegible] fuerant, re[illegible] [illegible] audacter [illegible] sunt, cum intus [illegible] Angelum super sepulchri lapidem sedentem [illegible] restiterunt, non audentes ad [illegible] accedere. Angelus vero [illegible] *Nolite timere vos,* [illegible] *non est hic.* Dein[illegible] [illegible] sepulchrum, [illegible] *erat Dominus.* [illegible] [illegible] *& inuenerunt lap*[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] quod nos [illegible] [illegible] quam aut aban[illegible] [illegible] viderent angelum. Respo[illegible] [illegible] locum esse, [illegible] [illegible] Christum [illegible] [illegible] id [illegible] [illegible] angelos [illegible] vitos, [illegible] Christi [illegible] te[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] quem [illegible] Lucas [illegible] [illegible] [illegible] non [illegible] Mar[illegible] [illegible] quod mulieribus angeli [illegible] meminerunt, sicut è

contrario, cum multis mulieribus [illegible] venissent, quia vna pro omnibus Magdalena, & cum an[illegible] gelis & cum Christo loquuta est, [illegible] [illegible] stationem [illegible] Lucas vero, & Ioannes [illegible] vo[illegible] lunt, angelorum testimonio Christi resurrectionem probari voluisse, testium numerum ex prioribus [illegible] [illegible] bant. Conueniebat enim duos [illegible] [illegible] testes, [illegible] duorum vel trium testium stare omne verbum, & [illegible] [illegible] ascendente in cœ[illegible] lum, [illegible] [illegible] angelos ap[illegible] paruisse, [illegible] ire, & eodem [illegible] [illegible] [illegible] Act. 1. 11. Reprehendere hoc [illegible] quod Luc. 24. 5. scribit [illegible] gelos [illegible] dixisse, *Quid quæritis viuentem cum mor*[illegible] *tuis.* & [illegible] 10. 13. angelos dixisse Magdalenæ, *mulier, quid ploras?* [illegible] esse syllepsim, quæ, quod vnus fecit, [illegible] dicitur, qualem supra cap. 27. 44. exposuimus, & multis [illegible] exem[illegible] plis [illegible] vbi latrones conuitia in Christum [illegible] [illegible], cum vnus latro [illegible] & vt apud D. Paulum Hebr. 11. 33. 37. prophetæ [illegible] fuisse, cum [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Angeli ergo apud Lucam, & Ioannem cum mulieribus loquuti dicuntur, quia alter eorum cum illis loquutus est. Secundæ vero explicatio quæstionis ipsa iam per se manifesta est. Probauimus enim angelum, de quo Matthæus loquitur, non extra super primum, sed intra monumentum super secundum sedisse lapidem. Itaque nulla [illegible] inter Matthæum, & Marcum, [illegible] dissensio est. Tertia quæstio [illegible], eo modo facilius [illegible] verbi tota [illegible]. [illegible] Matthæus, Marcus, & Ioannes [illegible] angelos. Lucas vero stetisse dicunt. D. Augustinus [illegible] [illegible] de quo Matthæus, & Marcus, & alios, de quibus Lucas, & Ioannes loquuntur fuisse angelos, fa[illegible] cile sibi videntur respondere, illum sedisse, hunc stetisse. Quid ergo Ioannis facient, qui de illis ipsis duobus angelis, de quibus Lucas scribit, loquens, sedisse dicit, cum eos Lucas stetisse dicat? Alii prius sedisse, vt Matthæus, Marcus, & Ioannes scribunt, dein, vt cum mulieribus loquerentur [illegible] stetisse, vt ait Lucas. Distinctio mea quidem iudicio minimè necessaria [illegible] explicata verbi proprietate, q[illegible] Lucas stetisse angelos [illegible] interpretatur. Diximus c. 6. 5. standi verbum, & Latine, & Græce non semper rectum corporis habitum, sed solam aliquando præsentiam, [illegible] aliquando [illegible] significare. Stare enim dici[illegible] tur non solum, qui [illegible], sed etiam, qui præsens est, etsi sedeat: exempla sunt [illegible] c. 16. 28. *Amen dico vobis* [illegible] *quidam de hic stantibus*, [illegible], qui adsunt, qui præsentes sunt, *qui non gustabunt mortem, donec videant filium hominis venientem in regno suo.* & Marci 11. 25. [illegible], inquit, *stabitis ad orandum, dimittite, si quid habetis aduersus aliquem*: nec enim iubet, vt recti orent, sed vt stent, id est, vt quemcumque [illegible] velint, id est, coram Deo se [illegible] quodammodo sistant, & repræsentent; quia orare Deum alloqui est, & Lucæ 7. 37. 38. *Et ecce mulier, quæ erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit, quod accubuisset in domo Pharisæi, attulit alabastrum vnguenti, & stans retrò secus pedes eius lacrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius*; non enim erecta erat, sed ad Christi pedes prouoluta, cum eos lacrymis rigaret, capillis tergeret, vngeret, oscularetur: rursus c. 18. 11. *Pharisæus stans hæc apud se orabat*; nec enim stetisse credendum est, cum oraret, hominem præsertim professum hypocrisim, & Io. 1. 26. *Ego baptizo vos in aqua, medius autẽ vestrum stetit quẽ vos nescitis*, id est, inter vos est, præsens vobis adest. Quarta quæstio altera pro-

Syllepsis frequens familiaris.

Stare in scriptura quid sæpe significet.

[illegible] quemadmodum [illegible], condem[illegible] [illegible] Ioan. 14. 8. T[illegible] [illegible] & Marc. 15. [illegible] & Luc. 24. [illegible] Euangel[illegible] [illegible], et exani[illegible]. [illegible] *Cuia* [illegible] *terram*. Vultum [illegible], quam [illegible], & si pro humanam [illegible] Daniel cap. 10. 8. 16. [illegible] Maria virgo [illegible]. Angeli enim [illegible], vt [illegible], ne cu[illegible] [illegible] humana [illegible] ferre conspe[illegible] & exanimatione [illegible] mulieres, [illegible]antur, quia, vt D. Antonius quemad[illegible] Comment. refert D. Thom. & D. Hierony[illegible] [illegible], cum bonos angelos boni homi[illegible] [illegible] cum mirando [illegible] aspectu timorem [illegible] extremū [illegible], & animum tanquam [illegible] Mulieres [illegible], non milites angelus ti[illegible], verae [illegible]. *Nolite*, inquit, *timere vos*, [illegible] adnotauimus. Hæc enim [illegible] diximus.

[illegible] autem angelus.] Id est, exorsus verba face[illegible] hunc iam Hebraismum exposuimus, quo [illegible] respondere significat, & loqui incipere, vt [illegible] 11. 25. & c. 22. 1.

[illegible] vos.] quasi dicat, milites timeant, qui [illegible]; quasi Christi resurrectioné impedi[illegible], vos, quæ non vt impediatis, sed vt pie[illegible] charitatis officium exhibeatis, venistis, nul[illegible] causam habetis. Hæc est vis illius prono[illegible], quæ illas militibus opponat, vt Cyril. Hie[illegible] Catech. 14. Chrysost. hom. 90. Gregor. hom. [illegible] Beda, Euthymius, & Theophylactus ad[illegible]. *Paueant*, inquit Gregorius, *illi, qui non amāt* [illegible] *supernorum ciuium, pertimescant, qui carnalibus* [illegible] *ad eorum se societatē pertingere posse desperāt*; [illegible] *pertimescitis, quæ vestros ciues videtis?*

[illegible] *quæritis.*] Red[illegible] timere non debeant, quòd non malo, sed [illegible] Christi corpus quære[illegible] officium exhiberent: [illegible] ne forte, quamuis bona sint [illegible] tamen [illegible] aliquid à se mali [illegible] [illegible] Christum [illegible] ad [illegible] Christo [illegible] & [illegible], & eo loco [illegible]. Apud Marcum [illegible] Christum appellat, [illegible] Lucas [illegible] 20. 14. [illegible] est [illegible] Magdalena antè [illegible] illas esse [illegible], Magdalena loqués, [illegible], Magdalenam vnam pro omnibus respon-

dit, [illegible] Ioannes [illegible] angelum, qui [illegible] *quod [illegible]* [illegible], quasi [illegible] Christi [illegible] de resur[illegible] [illegible] quærere [illegible] [illegible] pedua [illegible] Matthæus, Mar[illegible], & Lucas scribunt, *[illegible] surrexit*, esse [illegible] ad Apostolos [illegible], & Christi [illegible] [illegible] Euangelista.

Non est hic, surrexit enim.] Non satis fuit dicere *non est hic*, [illegible] esse [illegible] resurrexisse, [illegible] propter ea ad[illegible] *surrexit enim*, quasi dicat [illegible] est hic, non quod [illegible], vt [illegible] sit, sed quia [illegible]. Quod [illegible] videatur ad[illegible] dit, *Sicut dixit*, [illegible] Christi [illegible] re[illegible] ectione, [illegible] incredibilitate [illegible], tanquam dicat, si Christo [illegible] [illegible] cap. 16. 21. & 17. [illegible] [illegible] testimonio [illegible] crederetis.

Venite, videte locum, vbi positus erat Dominus.] Quod [illegible], & Christi testimonio probatur, nunc expe[illegible] rientia confirmat, & [illegible] fidem [illegible]. *Venite*, inquit, *videte locum, vbi positus erat Dominus*. Dominum [illegible] vocat, Deum [illegible] Deum angelorum [illegible] iisdem [illegible] verbis, quibus [illegible] fue[illegible] rat. Illa dixerat *[illegible] Dominum meum*; [illegible] *Venite, videte locum, vbi positus erat Dominus*, non [illegible] suum, sed omnium & hominum & angelorum Dominum vocans. Hoc [illegible], & [illegible] adiectione Dominum appellat. [illegible] certo cō[illegible] silio in hunc locum quæstionem [illegible], quanam hora Christus resurrexerit, quòd hoc primum loco mentio de eius resurrectione facta sit. Nocte illa, quæ inter sabbathum & primā hebdomadis diem, quam nos Dominicam appellamus, intercessit, resurrexisse, quod ego quidem sciam, nemo nō dixit. Illud etiam apud omnes ferè aucto[illegible] res constare video, non ante mediam noctem resurre[illegible] xisse, etsi non defuerunt, qui propter Matthæi verba, *vespere autem sabbathi*, vel [illegible] vespere, id est, [illegible] initio resurrexisse dixerint, vt Dionysius Alex[illegible] in epistola ad Basilidem auctor [illegible]. Ea opinio [illegible] [illegible] uenit, & eorum verb[illegible], quibus [illegible] auctores explicatione [illegible] Media surrexisse nocte, [illegible] credi[illegible] [illegible] multorum [illegible], vt [illegible] propter [illegible] [illegible] Con[illegible] stantinopolitana in Trullo habita, vt [illegible] 89 vt Balsamon [illegible] [illegible] est totius [illegible] consuetudine [illegible] matum, quæ [illegible], quod [illegible] sabbathi [illegible] decima celebra[illegible] [illegible] mediam noctem [illegible]abat. Alii sub auroram [illegible] resurrexisse crediderunt. In quam [illegible] Gregorius Nyssenus orat. 2. de resurrect. [illegible]. Romanos etiam ea hora, quasi tunc Christum resurrexisse crederent, solitos fuisse soluere ieiunium Dionysius auctor est. Euthym. etiam affirmat eam omnium sanctorum patrum opinionem fuisse, quam & ipse, vt probabiliorem, sequitur. Certissimum est, quod & Gregorius Nyssenus in ea, quam paulo ante diximus, oratione, & Hieronymus quæst. 6. ad Hedibiam, & Euthymius hoc loco monent, qua hora Christus resurrexerit, neminem scire posse mortalium;

Qua hora Christus resurrexit

[illegible] ipsum, qui vt viduit, & quando voluit, re- [illegible]. Cæterum si, cum [illegible] argumenta, [illegible] coniecturis locus est & in rebus incertis, quod [illegible]mum vero est, dum verum ipsum appareat, pro vero tenendum [illegible] auroram [illegible] credendum est. Cum enim angelus ideo de cælo [illegible], et eum sur rexisse [illegible] probabile [illegible], vt surrexit, de[illegible] ne [illegible] milites, [illegible] sacerdotes sepulchrum [illegible], & corpus [illegible] furto [illegible], idq; non [illegible] data pecunia, sed gratis [illegible] dicere diuulgarent, angelos autem sub auroram venisse ex eo manifestum est, quod ad eorum [illegible] mota sit terra. Tertæ autem motus mulieribus ad sepulchrum appropinquantibus. vt ait Marcus, oriente iam sole factus est. Tunc ergo Christus resurrexit, aut non multo certe ante resurrexerat. Sed hanc opinionem tantum probabilitatis habere volumus, quantum ea coniectura, qua a nobis probata est, habere iudicabitur.

7. *Et cito euntes.*] Citò ire iubet, & vt quamprimum, qui ob Christi mortem tristes erant, lætissimo resurrectionis nuncio recreentur, & vt nutans eorum, antequam penitus cadat, fides sustineatur. Marcus cap. 16. 7. angelum sic dixisse ait, *Ite, dicite discipulis eius, & Petro*, Petro nominatum dici iubet, ne, quia ter Christũ negãdo peccauerat, exclusus esse ab eo beneficio videretur, vt Greg. ho. 21. in Euang. & Euthy. docuerunt.

Quia surrexit.] Eum surrexisse, Sæpe eu Hebraismum explicauimus.

Et ecce præcedet vos in Galilæam.] Indicat angelus Christum iam in Galilæam discessisse, aut [illegible] auc [illegible] eo animo Christum fuisse [illegible] vt iret in Galilæam, & se illic discipulis ostẽderet: nisi malumus præsens tempus Hebræorum more pro futuro positum esse, quasi dicat, ecce præcedet vos in Galilæam, quantumcunque sustinetis, [illegible] enim Christum momento temporis huc illuc [illegible]re. Ignorabat, vt videtur, angelus, quod paulo post futurum erat, Christum se mulieribus in vrbem redeuntibus ostensurum esse. Facit etiam hoc ad accedendum discipulorum studium, vt cum audierint Christum iam, ve in Galilæam præcedat, discessisse, magis [illegible], & [illegible] pigeret, si præire [illegible]. [illegible] est, nam inconstantia; multo erat [illegible] Christum in Galilæam euntem, & [illegible] glorio[illegible], quam in crucem [illegible] plen[illegible] sequi. Atqui illud omnino [illegible] hoc quidem [illegible] [illegible] [illegible] 24 [illegible] [illegible] [illegible] Alter, [illegible], quam [illegible]

Cur Christus Apostolis se in Galilæa ostendere voluerit.

nem plerumq; ad [illegible] Galilæa discipulis apparere [illegible] re, eoq; [illegible] & Pharisæorum [illegible], vt Chrysost hom. 90. & [illegible] ment. in c. 24. Luc. indicat A[illegible] in Galilæa apparere voluisse, quòd cum [illegible] prædicasset, plures ibi discipulos haberet; quos vellet omnes eadem opera confirmare. Hieronymus & [illegible] aliam, sed allegoricam rationem reddunt, Galilæam iuxta nomen suum omnium vitiorum volutabrum significare, ideoq; oportuisse Christi præsentia illustrari, vt Isai. c. 9. t. 2. quod supra c. 4. 15. Matthæus ad Christi etiam prædicationem accommodauit, longè ante dixerat, *Terra Zabulon, & terra Nephthali via maris trans Iordanẽ, Galilæa gentiũ, populus qui ambulabat in tenebris vi-*

A *dit lucem magnam.* At [illegible] quasi [illegible] erat. Q[illegible] dubitantes Apostolos [illegible] in Galilæa [illegible] [illegible] festis. [illegible] [illegible] demonstrasset [illegible] sese sit fidem suam, [illegible] quam pollice[illegible] [illegible] apparet etiam Hieron[illegible] N[illegible] [illegible].

Ecce prædixi vobis.] Hæc verba [illegible] in Galilæa Christum discipuli viderint [illegible] phantasma, non ipsum, sed ipsum [illegible] Christum, cum expert[illegible] [illegible] prædixisse, [illegible] non potuisse, nisi [illegible]. Qu[illegible] Christum esse, quem [illegible], credere oportere [illegible] dem angelo fore, vt [illegible]

B Sic Samuel, vt Sauli persuadeat ea, quæ [illegible] futura esse, quædam alia prædixit, quæ [illegible] experturus erat, vt ex [illegible] fidem [illegible] ru, inquit, *hodie a me inuenies duos viros iuxta [illegible] Rachel in finibus Beniamin in meridie, dicentes [illegible] sunt asinæ, ad quas ieras perquirendas.* 1. Reg. [illegible] modo Christus Ioan. 14. 29. *& nunc [illegible] priusquam fiat; vt, cum factum fuerit, credatis.* Marc. [illegible] 7. paulò aliter [illegible] angelus non [illegible], sed Christum hoc prædixisse [illegible] [illegible] ad verba Christi, quæ paulo ante [illegible] pulis dixerat *& postquam resurrexero, præcedã vos in Galilæã* Matth. 26. [illegible]. fortasse hoc loco pro [illegible] dixi legendum est: facile enim [illegible] Græce vnius litteræ mutatione, & Latinè vnius detractione [illegible] [illegible]cit, & si ita legatur, nulla inter Matthæum, & Marcum discordia erit; sed facilè corrigere [illegible] au[illegible] eo.

C

8. *Et exierunt citò de monumento cum timore, & gaudio magno.*] Quod cito exierint, & Angelorum [illegible] versu præcedente illis dixerant, *cito euntes dicite* [illegible], & timore simul, gaudioq; [illegible] erunt. V[illegible] [illegible] homines cogit. Cur simul [illegible] [illegible] [illegible] est, vt [illegible] fuisset, con[illegible] dicet, quam vt nos [illegible] Timebant, quia angelos viderant, & [illegible] natura [illegible] quia ferre non [illegible] Gaudebant, quia [illegible] Christum resurrexisse. Marcus ait. 16. 8. *at illæ exeuntes fugerunt de monumẽto; inuaserat enim eas tremor & pauor & nemini quicquam dixerunt, timebant enim.* Quo[illegible]

D cat, nemini [illegible] [illegible] intelligẽdum est, [illegible] Apostolis, quæ viderant, dixerunt; [illegible] Luc. 24. 11. 22. manifestum est, ea[illegible] numento vidisse [illegible] significat Marcus [illegible] vsq; adeo mutas fuisse, vt neq; iis, qui occurrebant, [illegible] ipsæ inter se aliæ aliis quidquam dicerent, [illegible] correpti homines facere solent.

9. *Et ecce Iesus occurrit illis.*] Non [illegible] [illegible] videntur quæ Marcus, & Ioannes [illegible] Marc. 16. [illegible] ait, *surgens autem Iesus mane prima sabbati apparuit primò Mariæ Magdalenæ, de qua eiecerat septem dæmonia*, quasi Christus nec aliis [illegible] appa-

E ruerit, et Magdalenæ ipsi ad [illegible], sed alia. Ioan. vero c. 20. 13. 14 [illegible] Magdalenam [illegible] [illegible] te in monumẽtum in[illegible] [illegible] *Mulier, quid ploras? [illegible] quia tulerunt Dominum meum, & [illegible] Hæc cum dixisset, [illegible] tem, & non [illegible] Dicit [illegible] ploras? quem quæris? illa existimans quia hortulanus [illegible] dicit ei, Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi [illegible] eum, & ego eum tollam. Dicit ei Iesus, Maria.* [illegible]

dixit ei, Rabboni, quod dicitur Magister, dicit ei Iesus, noli me tangere, nondum enim ascendi ad patrem meum. Vade autem ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum. Quod attinet ad Marcum, minor est difficultas, cũ eñim illi propositũ esset dicere Christum mulieribus apparuisse, prætermissis omnibus circumstantiis dixit eadem die surrexisse Christum, non de resurrectione, sed vt ita dicam, de surrectione loquẽs quasi prius sedisset, & Magdalenæ apparuisset. Surgere enim Hebraica phrasi dicitur, qui aliquid operis aggreditur, etiamsi verè non surgat, vt *Cœpit populus manducare, & bibere, & surrexerunt ludere*, id est, inceperunt, & supra c. 24.11. *multi Pseudoprophetæ surgent*, id est, existent, aut se demonstrare incipient, & ver. 24. *surgent enim Pseudochristi.* Nõ enim Marcus docere voluit, qua hora Christus resurrexisset, quod, vt ver. 6. docuimus, incertum omnino est, sed qua hora Christus mulieribus apparuisset. Quòd autem solã nominet Magdalenam, aut ideo fecit, quod soli priùs Magdalenæ apparuerit, vt paulo infra disputaturi sumus, aut quod cum omnibus simul mulieribus apparuerit, tamẽ cum sola priùs Magdalena locutus fuerit. Verba Ioannis plus habent difficultatis. Sunt igitur, qui existiment, bis se Christũ mulieribus demonstrasse. Primum soli Magdalenæ adhuc iuxta sepulchrum hærẽti, & retro respicienti, vt Ioannes dicere videtur. Deinde omnibus mulieribus, quæ ad sepulchrum venerant, vt discipulis nunciarent redeuntibus. Nam cum omnes in monumento essent, discessis, vt abirent, aliis Magdalenam adhuc plorantem iuxta sepulchrum restitisse, cumq; respexisset retro, vidisse Christum, ab eo interrogatam, quid ploraret, aut quid quæreret, hortulanum ratam respondisse, *Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi, & ego eum tollam*, Christum respondisse nomine eam appellantem, *Maria*, & cętera, quæ Ioannes narrat tunc accidisse, mox Magdalenam [illegible], inde cæteras quæ præibant, mulieres curriculo consequutam, cumq; vnà cum illis pergeret, Christum illis iterum simul euntibus apparuisse, vt hoc loco Matthæus scribit. Sic D. August. lib. 3. de consensu Euã. c. 24. & Seuerus apud D. Thomã in cõment. Alii duas quidem, sed aliter factas apparitiones fuisse putant. primum enim Magdalenam solam ad monumẽtum venisse, atque, tunc illi, quẽadmodum scribit Ioãnes, visum fuisse Christũ; deinde vnà cum cæteris mulieribus ad monumentum rediisse, & cum inde rursus ad Apostolos reuerterentur, Christum illis in via, vt ait Matth. occurrisse. Huius Greg. Nyssenus auctor est. Vtramq; opinionẽ quia bonos habet auctores, non tam probare cogor, quam non refutare. Sed nescio, quomodo mihi insedit animo, vt vix mihi persuadere possim, aut Magdalenã bis ad monumentũ venisse, aut bis illi apparuisse Christum. Quid enim cogit nos ita sentire, cum Matthæus apertè significare videatur, & omnes simul mulieres ad sepulchrum venisse, & omnes simul rediisse, & omnibus redeuntibus occurrisse Christum? Nam quod Marcus ait eum fuisse primum Magdalenæ, facillimè interpretari possumus, vt Magdalenam non cæteris mulieribus, sed Apostolis opponat; vt sensus sit, nõ quidem prius Magdalenæ, quam cæteris mulieribus, sed priùs [illegible] Apostolis apparuisse. Nam, vt ver. 16. dicturi sumus, meritò à Catholicis creditur, quamuis scriptũ non sit, Christum primum omnium matri suæ apparuisse. Quare non potest esse sensus primùm apparuisse Magdalenæ, id est, inter omnes mulieres primùm ab [illegible] fuisse. Quod autem Marcus solam nominet Magdalenam, nec mirum est, cùm Ioannes nullam [illegible] nec ad sepulchrum venientem, neque reuertentem, neque Christum videntem nominauerit, & constet ex aliis Euangelistis, & alias cum ea ad sepulchrum venisse, & reuertentes vidisse Christum. Et cur solam

A nominauerit Marcus, paulo ante rationẽ exposuimus quod cum ea primum loqui cœperit, & fortasse inter omnes, quæ simul ibant, prima Christum viderit Magdalena. Quod autem Ioannes scribit, etsi difficilius videtur, haud multo difficilius explicare possumus. Primum, quod dicit Magdalenam ad sepulchrum stantẽ, atque plorantem conuersam vidisse Christum, sic intelligi potest, vt conuersam dicat, non respicientem, sed redeuntẽ. Nam etsi contrarium videri potest, quod hortulanum Christum esse putauerit, quod non putasset, nisi in horto, vbi sepulchrum erat, vidisset, id ipsum ita intelligi potest, vt dicamus Christum reuertentibus quidem iam mulieribus, sed nõdum hortum B egressis, aut egressis quidem, sed quasi ad hortum euntem Christum apparuisse, aut ea apparuisse forma, vt facilè hortulanus esse credi posset; ideo hortulanum existimasse. Quod autem Christum illam interrogasse dicit, *quid ploras?* credendum est, etiam, cum reuerterentur, omnes, maximèque Magdalenam plorauisse quia, vt Gregorius Nyssenus ait, & ex hoc ipso Ioannis loco perspicuum est, Magdalena etiam affirmanti angelo resurrexisse Christum, nõ satis credidit. Nam postquam id angelus affirmauit, adhuc plorat, quasi non resurrexisse, sed furto sublatum fuisse crederet; adhuc dicit, *Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi*; adhuc dicit Apostolis, *Tulerunt Dominum de monumẽto, & nescimus, vbi posuerunt eum.* Ioan. 20. 2. cum enim hæc dicit, iam C angelum vidisse ver. 3. copiose probauimus. Quòd autem solam Ioannes nominat Magdalenam, minus etiam mirum est, quam quòd eam Marcus solam nominauerit, cum Marcus non eam solam, sed cum ea alias mulieres ad monumẽtum venisse dixisset. Ioannes autem solam venisse docuit. Non auderem dissentientibus tot interpretibus hanc sequi sententiam, nisi præclarum haberem auctorem D. Athanas. in oratione de Christi incarnat.

Auete.] שלם לכו Pax vobis, sic enim Hebræi salutare solent, quamuis Græci interpretes vertant χαίρετε *auete.* Vtuntur autẽ Hebraica salutationis forma, cum aliàs, tum maximè, cum eos, quos salutant, non timere, sed bono animo esse iubent, vt Gen. 43. 23. & Iudic. 6. 23. & 19. 20. quod in hunc locum aptè cõuenit; quia D enim timoris plenas mulieres videbat, hac ratione salutat, Pax vobis, quasi dicat, bono estote animo, non aduersarius, sed amicus vobis venio, quemadmodum versu sequenti illis dicit, *nolite timere.*

Illæ autem accesserunt, & tenuerunt pedes eius.] Ioannes 20. 17. indicat Magdalenam pedes Christi non tetigisse; prohibitam enim à Christo dicente, *noli me tangere; nondũ enim ascendi ad patrem meũ.* Si eadem, vt ego existimo, hęc fuit visio, de qua Matthęus, & illa, de qua Ioannes scribit, non difficile potest ea, quæ inter Euangelistas videtur esse, repugnantia conciliari. Ioannes enim non dicit Magdalenam pedes Christi nõ tetigisse, sed Christũ dixisse, *noli me tangere.* Atqui fortasse, cum hoc Christus diceret, iam tetigerat, vt nonnulli etiam E interpretes existimant, fortasse Christo etiam prohibente tetigit, vt res importuna, & pertinax est amor. Simile enim supra c. 9. 30. 31. legimus exẽplum, cũ Christus cæcos curasset, illisq; præcepisset dicẽs *videte ne quis sciat, illi*, inquit Euangelista, *exeuntes diffamauerunt eum in tota terra illa.* Obedientiæ enim, & pietatis genus esse putauerunt Christo in hac re nõ obedire. At solam Ioannes Magdalenam prohibitã fuisse dicit, ne tangeret Christum. Quid si omnes prohibitę sint, sed Ioannes quia de sola Magdalena loquebatur, sicut solã ad sepulchrum venisse dixerat, solam vidisse Christũ, ita solã prohibitã tangere fuisse dicit? At cęteri Euangelistę, qui de aliis loquuntur nõ dicunt eas fuisse prohibitas: nec Magdalenam prohibitam dicunt: quemadmodum er-

Surgere pro incipere [illegible] quomodo [illegible] accipiatur. [illegible] 32. 6.

go id, quod in Magdalena factum fuiſſe conſtat, prætermiſerunt, ita id ipſum, quod in aliis mulieribus eadem ratione factum eſſe probabile eſt, prætermittere potuerunt. Quia non quid Christus fieri vetuiſſet, ſed quid factum eſſet; non Chriſti voluntatem, ſed mulierum in Chriſtum amorem declarare voluerunt. Quod ſi, vt plerique putant, hæc ab illa, de qua Ioannes ſcribit, diuerſa fuit viſio; non quidem eadem, ſed ſimilis tamen oritur quæſtio, cur illic Magdalenam Chriſtus ſe tangere prohibuerit: hîc eandem Magdalenam, & cæteras mulieres non prohibuerit. Quid ſi & hîc prohibuit, ſed id Euangeliſtæ prætermiſerunt, Ioannes, quia hanc viſionem, ſi diuerſa fuit non narrauit; cæteri, quia quamuis narrauerint, tamen vt modo diximus, non quid Chriſtus vetuiſſet, ſed quid mulieres feciſſent, declarare voluerũt. Itaq; & omnes prohiberi, & omnes tãgere, licet neutrũ expreſſũ ſit, tamẽ potuerũt; hinc ſiue omnes, ſiue aliquæ tetigerint, ſiue omnes, ſiue aliquæ prohibitę fuerint, duæ tamẽ adhuc quæſtiones manẽt, cur aut omnes, aut aliquę tetigerint; omnes certè tãgere voluerũt; & cur Chriſtus, aut omnes, aut ſolã certè Magdalenam prohibuerit, aut voluerit ſaltẽ prohibere. Ad priorem quæſtionem natura ipſa reſpondet. Quis enim Chriſtianus ſuſcitatum ante ſe videns Chriſtum, non ſubito perfuſus gaudio in eius amplexum corruiſſet? Muliebris autem modeſtiæ, & verecundiæ fuit nõ corpus amplexari, ſed pedes, vt Theophylact. & Euthym. docuerunt. Erat porro inter Iudæos reuerentiæ, & adorationis genus, præſertim mulierum erga viros, pedes tangere: ſicut Exodi 4. 25. Sephora mariti pedes tetigit, quaſi deprecabunda, & 4. Reg. 4. 27. mulier illa Sunamitis, cum ad Eliſeum veniſſet, eius pedes tetigit, orãs, vt veniret, & filium ſuum mortuum ſuſcitaret. Quemadmodum apud Græcos adoraturi genua tangebant;

Genus venerationis in ſcriptura pedes tãgere.

καὶ ῥα πάροιθ' αὐτοῖο καθέζετο, καὶ λάβε γούνων.

Homer. Iliad. α.

inquit Græcus ille Poëta: de qua conſuetudine, & eius origine multa Plinius libro 11. cap. 45. neſcio quam verè, philoſophatur. Eum certè morem diu in Eccleſia viguiſſe, vt qui Epiſcopos ſalutabant, eorum genua manu tangerent, ex nonnullis veterum Conciliorum decretis intelligimus. Sic ergo Magdalena reuerentię cauſa Luc. 7. 38. Chriſti pedes tenuit; ſic omnes hoc loco mulieres pedes eius adoraturæ tenuerunt, quod explicans Euangeliſta addidit ſtatim, *& adorauerunt eũ*: propterea ergo tetigerunt, vt adorarent. Altera tangendi cauſa eſſe potuit, vt experirẽtur, num verus eſſet Chriſtus, an ſpiritus aliquis, qui falſa ipſas Chriſti ſpecie deluderet, vt Theophyl. multos auctores exiſtimaſſe dicit. Potuerunt id facere mulieres nõ ſine exemplo; nam & Apoſtoli, vt ait Lucas c. 24. 37. cum primum vidiſſent Chriſtum, putauerunt *ſe ſpiritum videre*. Cur ergo Chriſtus, aut omnes, aut ſolam ſaltem prohibuit Magdalenam, ne ſe tangeret? Ab ipſo Chriſto ratio eius rei addita eſt: *nondum enim*, inquit, *aſcendi ad patrẽ meum*; ſed ea ipſa ratio difficiliorem quæſtionem reddit. Quid enim ſibi vult, *noli me tangere; nondum enim aſcendi ad patrem meum?* quaſi poſtquam ad patrem aſcendiſſet, eum tactura eſſet, quemadmodum ſæpe D. Auguſt. argumentatur. Atqui propterea tangere eum poſſe, ac debere videbatur; quia nondum aſcenderat ad patrem: ſi enim aſcendiſſet, nec deberet, nec poſſet tangere. Quidam non omnino ſe tangi Chriſtum prohibuiſſe exiſtimant, ſed eo modo, quo Magdalena tangere videbatur, quaſi hominem, qui eodem modo, quo ante mortem familiariter eſſet inter homines verſaturus, & ſeſe omnibus tangendum præbiturus; cum non ita cum illis ſicut ante, verſaturus eſſet, ſed more ſpiritus, qui nec videtur, nec tangitur, ſed aliquando apparet, aliquando abit. Sic Iuſtinus martyr quæſt. ad Orthodox. 48. & Cyrillus lib. 12. in Ioannem ca. 50. vnde dicit eam in Eccleſiam manaſſe diſciplinam, vt ſpiritu ſanctificatis myſteriis clamare ſolitum eſſet, Sancta Sanctis; ſicut Chriſtus antequam aſcenderet, & Spiritum ſanctũ in Apoſtolos mitteret, non eſt paſſus ſe à mulieribus tangi. Nã ſi Apoſtolis ſe tangendum præbuit, *Palpate*, inquit, *& videte*, ſi Thomam iuſſit in latus ſuum, & in locum clauorum digitum inferre, fecit neceſſariò, vt eorum incredulitati tactu mederetur, ſicut ante mortem ſuam ægrotos tactu curare conſueuerat. Ingenioſa interpretatio, ſed quomodo hęrebit ratio, *nondum enim aſcendi ad patrem meum?* Alii propterea prohibitam Magdalenam tangere, quia indigna erat, vt Chriſtum tangeret, quę de eius reſurrectione etiam teſtificante angelo dubitabat, & viuentẽ cum mortuis adhuc quęrebat Chryſoſt. homilia de Ioanne Baptiſta, Ambroſ. ſerm. 58. & in Pſal. 46. & libro comment. in Lucam 10. Hieronymus quęſt. 5. ad Hedibiam, & in epiſtola ad Paulam de obitu Bleſillę, Auguſt. epiſtola 58. Alii myſterio factum putant: per Magdalenam enim gentium Eccleſiam ſignificari, quæ non ante credidit, quod eſt Chriſtum tangere, quam ad Patrem aſcendiſſet, vt D. Auguſt. tract. in Ioann. 26. & 121. interpretatur. Myſterium aliquod eſſe vt concedamus, tamen ſolum eſſe myſterium, nec aliam ſubeſſe cauſam, cõcedere non poſſumus. Aliam idem D. Auguſtinus iiſdem duobus locis, & epiſtola 222. & lib. 4. de Trinit. cap. 3. interpretationem affert, quam ipſius verbis hîc recitabo. *Sic*, inquit, *in ſe voluit credi Ieſus, hoc eſt, ſic ſe ſpiritualiter tangi, quod ipſe, & Pater vnum ſint. Eius quippe intimis ſenſibus quodammodo aſcendit ad Patrẽ, qui ſic in eo profecit, vt patri agnoſcat æqualem; aliter non rectè tangitur, hoc eſt, non rectè in eum creditur; nondum enim aſcendo ad patrem meum; ibi me tanges, quando me credideris patri non imparem Deum.* Sequitur Fulgentius Auguſtini diſcipulus præceptorem lib. 2. ad Thraſymundum. Ad eundem fere modum Chryſoſtom. homil. 5. de reſurrectione interpretatur, *Noli*, inquit, *me tangere; non debes tangere, ſed credere*. Caluinus ſine vlla coniectura dicit Chriſtum hæc verba non dixiſſe, niſi poſtquam Magdalena non ſolum eius pedes tetigerat, ſed nimiùm etiam tetigerat, & contrectauerat: quaſi Chriſtus non tactum, ſed nimiùm, & importunum tactum prohibeat. At quid cum nimio tactu ꝙ ſequitur, *nondum enim aſcendi ad patrem meum?* Nec tacitus pręteribo, quod Caluinus Magdalenæ pietatem, & religionem ſupeſtitionem appellat, & ſtudium erga Chriſtum ſtultum feruorem vocat: quod vel ſcribere horruiſſem, niſi iudicaſſem Eccleſiæ publicè intereſſe; vt quẽadmodum hęretici de ſanctis viris, ac mulieribus loqui ſoleãt, Catholici ſciant, & ex ipſorũ verbis de eorũ doctrina, & religiõe iudicẽt. Ad rẽ vt redeã, ꝑpterea nulla mihi ex ſuperioribus placet interpretatio, ꝙ cum nulla earũ ratio, quã Chriſtus reddit, cõuenire poſſit, *nondũ enim aſcẽdi ad patrẽ meũ*. Itaq; quęrẽda alia explicatio eſt, cũ qua hęc ratio rectè cõueniat. Ego quidẽ ſimplicius, nullũ licet auctorẽ habẽs, & minus ingenioſe interpretari ſoleo, voluiſſe Magdalenã ita Chriſtũ tangere, quaſi eũ amplius nõ viſurã, & quaſi timeret, ne ſtatim abiret, aut ad Patrẽ aſcẽderet, & occaſionẽ eum amplectẽdi, & adorãdi habitura nõ eſſet. Ad hunc eius ſenſũ Chriſtus reſpõdet, *noli me tãgere; nondũ enim aſcẽdi ad Patrẽ meũ*, quaſi dicat, ſatis habebis tẽporis, vt me ſæpe tangas, antequam ad Patrẽ aſcendã, nunc noli me tãgere. noli ad pedes meos hęrere, ſed cito abi ad fratres meos, & dic, vt eãt in Galilęã, vbi me videbũt. Huic interpretationi nihil aliud videtur obſtare, quàm ꝙ Chriſtus non dicat, nondũ aſcendã, aut nondũ aſcendo, ſed *nõdum aſcẽdi ad Patrẽ meũ*. In prõptu reſpõſio eſt, ita vulgo loqui ſolemus, nondum diſceſſi, cum ſignificare volumus nos nõ tam citò diſceſſuros, ſed ſatis adhuc eſſe tẽporis, vt cũ amico, qui nos interpellare vult, colloqui poſſimus. Docuimus etiam aliis in locis ſępe verba non naturalem, & proprium actum, ſed agẽdi voluntatem,

Ex tract. 121. in Ioã. ſumpta ſunt.

Caluini conuitium in Magdalenam.

& decretum significare; *vado piscari*, inquit Petrus Ioan.21.3. id est, decreui ire ad piscandum; cum enim hoc dicebat, nondum ibat. Respondent alii, *venimus, & nos tecum*, id est venire volumus, nondum enim veniebant. Eodem modo à Christo dictum est, *nondum ascendi*, id est, nondum ascendere decreui ad Patrem meum. Si ergo Christus omnes mulieres se tangere prohibuit, hoc sensu prohibuit: si solam Magdalenã, ideo solam prohibuit, quia sola hoc modo, & hoc animo tangebat; ideo se à discipulis tangi non prohibet; sed eos potiùs ad tangendum inuitat, *Palpate*, inquit, *& videte quia spiritus carnem, & ossa non habet*, Luc.24.39. &, *infer digitum tuum huc, & vide manus meas: & affer manum tuam, & mitte in latus meum, & noli esse incredulus, sed fidelis*, Ioann. 20.27.

Cur primò Christus mulierib. quàm Apostolis postremo surrectionem apparuit.

Cur priùs Christus à mulieribus, quàm à viris, & quidē Apostolis visus fuerit, quæri inter interpretes solet. Eius rei vna statim ratio lectoris animo etiam non quærentis occurrit, priores Christum videre mulieres, quia priores quæsiuerunt: digna fuit ea mercede earum diligētia. *Illæ*, inquit, Cyprianus in ser. de resurrectione, *primæ viderunt, & cognouerunt, quæ ardentius dilexerunt, quæ deuotius quæsierunt*, & Hieronymus, *Quæ sic quærebant, quæ ita currebant, merebantur obuiam habere Dominum resurgentem, & primum audire, Auete, vt maledictum Euæ mulieris in mulieribus subuerteretur*. At cur mulieres potiùs, quã viri priores quæsiuerunt? Mulierum studium, & pietatem cum Apostolorum studio, & pietate cōparare nostrum non est, vt dicamus propterea mulieres, nō Apostolos Christum ad monumentum venientes quæsiuisse, quod plus in eum studii, & pietatis haberent; hoc Deo iudicium relinquamus; aliam nos rationem, quæ in iu manifesto est, afferre possumus; propterea mulieres Christum quæsiuerunt; quia eius corpus vngere volebant. Vngere autem mortuos, sicut lauare, & inuoluere non tam virorum, quàm mulierum erat officium. Non ergo mulieres Christum, sed corpus Christi quærebãt, propterea ab angelis reprehenduntur, *Quid quæritis viuentem cum mortuis?* Luc. 24.5. Tamen quia hoc ipsum pium officium fuit, remuneratione nō caruit, vt primæ Christum viderent. Alia quoque potuit esse causa, cur Christus mulierib. priusquam viris voluerit apparere. Perseuerant mulieres digressis hac illac discipulis non solùm vsque ad Christi mortem, sed etiam vsque ad finem sepulturæ Luc.23.53. Itaque mulieres resurrectionis eius testes esse poterant, quæ & mortis, & sepulturæ eius testes fuerāt. Sciebat etiam Christus faciliùs mulieres, quàm Apostolos viso se credituras esse, vt est ingenium mulierum ad credendum magis propensum, & facile, quàm virorum. Euentus id docuit, Apostolos enim etiam viso Christo dubitasse legimus infra vers. 17. & Lucæ 24.38.39. mulieres viso quidem, & audito angelo dubitasse ex Ioanne colligimus, viso autem Christo dubitasse nullo ex Euangelista colligimus. Voluit ergo Christus per mulieres de sua iã resurrectione persuasas Apostolos ad credendum paulatim præparare. Alias Hilarius, & Ambros. sed allegoricas rationes afferunt. Quærunt alii, cur non ipse Christus priùs, quã angeli mulieribus apparuerit? In promptu ratio est, quia minimè eum Christũ esse credidissent, nisi priùs ab angelo de eius resurrectione edoctæ fuissent.

10. *Tunc ait illis Iesus, nolite timere.*] Vero simile est mulieres ad pedes Christi quamuis vna ex parte repentino perfusas gaudio, quod eum ante se viderent, alia tamen ex parte tremebundas accessisse, & num phantasma esset dubitantes, antequàm propriùs recognoscerent, & loquentem audirent, propterea dicit illis, *nolite timere*.

Ite renunciate.] Idem eas facere, quod angeli, iubet, vt angelorum visionem veram fuisse confirmet; ita Christo angeli, angelis Christus mutuam operam præstiterunt.

Fratrib. meis.] Quidam fratres à Christo eius cognatos vocatos putant, vt supra ca. 12.46.47. meliùs omnes discipulos intelligemus, vt dixerat angelus v. 7. *Citò euntes, dicite discipulis eius*, quemadmodum effectus etiã declarauit; mulieres enim non solis Christi cognatis, sed omnib. etiã Apostolis eius nunciauerunt resurrectionē infra v.16. & Luc.24.10. & Ioan. 20.18. vocat autem omnes discipulos fratres, quod, sicut ipse, quamuis alio genere, quã ipse, Dei Filii essent, quia eius faciebant voluntatem, sicut dixerat c.12.49.50. *Quæ est mater mea, & qui sũt fratres mei? & extendens manum in discipulos suos dixit, Ecce mater mea, & fratres mei; quicunque enim fecerit voluntatē Patris mei, qui in cælis est, ipse meus frater, & soror, & mater est. Narrabo*, inquit, *nomen tuum fratribus meis*. Psal.21.23. vt ad Hebræos 2.12. exponit D. Paulus. Hoc loco peropportunè Apostolos fratres appellauit, & vt se Christũ esse ostenderet, qui eos iam, cum in media concione esset, digito demonstratos fratres suos esse dixerat, & vt blanda fratrum appellatione deiectos metu eorum animos alleuaret, & ad se visendum inuitaret.

Cur discipuli fratres à Christo appellati.

Vt eant in Galilæã.] Vide quæ v.7. dicta sunt; sciebat Christus Apostolos solo mulierum testimonio in Galilæam ituros non esse, sed facit, quod in se est, & quia expediebat, vt eò irent, seque ibi primùm viderent, ire nihilominus iubet, multa iam eiusmodi obseruauimus exempla; vbi Christus non id, quod faciendum, sed quod fieri oportere sciebat, fieri iubet.

11. *Quæ cum abiissent.*] Vt Apostolis, quemadmodum Christus, & angeli iusserant, renunciarent.

Ecce quidam de custodibus.] Indicat non omnes custodes venisse ad principes sacerdotum. Cur autem non omnes venerint, diuersæ coniecturæ sunt; aut quod cæteri animo perterriti nihil aliud haberent curæ, quàm vt fugerent, & quasi malè functi officii pœnas daturi delitescerent, aut quòd ausi non fuerint id nunciare sacerdotibus non credituris, sed in ipsos potiùs culpam, calumniamque coniecturis, quasi præuaricati essent, pecuniaque Christi corpus discipulis vendidissent, & miraculi figmento scelus velare conarentur: aut quòd qui ad sacerdotes venerant, omnium nomine venerint, vt poëta Iuuencus interpretatur, idque ex versu duodecimo colligitur: non enim illis tantum, qui venerunt, sed illis etiam, qui non venerunt, vt mentirentur, pecunia data est. Sunt, qui putent spe eliciendæ à sacerdotibus pecuniæ milites, illis, quæ viderant, renuntiasse, scientes quamuis auarissimi essent, tamen vsque adeo esse aduersus Christum animatos, & tantopere timere, ne resurrexisse crederetur, vt facile diuinarent forent, vt pecuniam sibi ad celandam eius resurrectionem darent. Non facile hoc credo; nec enim se capitis periculo exposuissent spe tam incerta; venerunt ergo, non vt pecuniam emungerent, sed vt officii sui rationem redderent, ne fortassis apud Præsidem tanquam deserti officii rei agerentur.

Lib. 4. hist. Euang.

12. *Et congregati cum senioribus.*] Scribas etiam intelligit; his enim personarum generibus Iudæorum concilium constabat, vt capite secundo versu quarto docuimus. Detestanda sacerdotum contra cognita veritatem indurata malitia; cum auarissimi sint, mendacium tamen, & damnationem suam emunt. Sed non potest pecunia veritas vinci. Nam illos ipsos, qui ad mentiendum empti fuerant, milites credendum est & gloriosam Christi resurrectionem, & sacerdotum, qui, vt eam obscurarent, pecuniam dederunt, facinus inter familiares suos euulgasse.

14. *Et si hoc auditum fuerit à Præside.*] ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος apud Præsidem, aut coram Præside, id est si fama ad Præsidē peruenerit, hoc enim significat ἐπὶ, vt 1. ad Timot. 6. 13. ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου apud Pontiũ Pilatũ, aut *sub Põtio Pilato*, vt noster vertit interpres, quasi legerit ὑπὸ. Fortasse & hoc loco pro ἐπὶ legit ὑπὸ, quod aliquãdo, vt aliis locis nota-

uimus, cum persona agente in verbis passiuis copulatur; Ideoque vertit *à Præside*. Poterant milites meritò à Præside timere, ne ab illo tanquam negligentes, aut præuaricatores punirentur. Contra hoc periculū suam illis sacerdotes vicissim mentiendi operam pollicentur: futurum, vt ipsorum mendacium suo etiam superaddito mendacio Præsidi persuadeant, atque confirment: Præsidem sibi milites defendentibus, qui eos maximè accusare debere videbantur, facile crediturum. *Emitur*, inquit Hilarius, *à custodibus, qui omnia hæc viderant argento, resurrectionis silentium, & mēdacium furti.* Militum autem mendacium subtiliter & eleganter his versibus Sedulius coarguit,

Can. 33. in Matth. *Lib. 5. car.*

Fare improbe custos,
Responde scelerata cohors, si Christus, vt audes
Dicere, concluso furtim productus ab antro
Sopitos latuit, cuius iacet intus amictus?
Cuius ad exuuias sedet angelus: anne beati
Corporis ablator velocius esse putauit
Soluere contectum, quàm deuectare ligatum?
Cùm mora sit furtis contraria? cautius ergo
Cum domino potuêre magis sua linteа tolli.
Mentita est vox vana sibi, tamen ista figuram
Res habet egregiam, Iudæis constat ademptum,
Quem nos deuoto portamus pectore Christum.

15. *Et diuulgatum est verbum istud apud Iudæos vsque in hodiernum diem.*] Nempe Christum à discipulis furto fuisse sublatum, vt Chrys. hom. 91. in Matth. Euthym. in cōment. Seuerus, & Rabanus apud D. Thomam exponunt. Neque qui aliter interpretetur inuenio. etsi nihil absurdi esse video, si hoc ad id, quod Euangelista dixerat, referatur, hoc ipsum vel inter ipsos Iudæos diuulgatū fuisse, milites data à sacerdotib. pecunia corruptos dixisse, atq; diuulgasse discipulos se dormiētib. furatos fuisse corpus; neque huic interpretationi quidquam ad probabilitatem deesse præter bonum auctorem video. Cæterum eo per se probabilior, quòd, vt hoc diceret, quā, vt illud quòd omnes interpretes dixisse putant, plus causæ Euangelista videtur habuisse. Magis enim conueniebat historiæ, vt diceret sacerdotum fraudem ne apud ipsos quidē Iudæos latuisse, ne quis existimaret se illis falsum obiecisse crimen; quā vt diceret Iudæos credidisse Christum à discipulis furto sublatum, quod vt exponeret, historia minimè postulabat.

16. *Vndecim autem discipuli.*] Iudas enim aut iam sese laqueo præfocauerat, vt omnium ferè auctorum fert opinio, aut certè spe omni salutis abiecta laqueum cogitabat, neq; ausus fuerat, postquam Christū vendidisset, ad Apostolorum redire consortium. Oportebat enim Dauidis impleri prophetiam, *fiat habitatio eius deserta, & episcopatum eius accipiat alter*, Psalm. 68. 36. vt Petrus Act. 1. 20. interpretatur. Videat, si volet lector, quæ à nobis cap. 27. 5. dicta sunt.

Abierunt in Galilæam.] Non statim, sed post octo, vt minimum, dies, vt D. Aug. lib. 3. de consens. Euang. c. 25. ex Euangelistarum historia probat. Multa enim Matth. prætermittit, quæ vt alii testantur Euangelistæ, per octo dies Apostolis adhuc Hierosolymæ conuenientib. facta sunt. Quæ, vt, quo ordine acciderint, intelligantur, alienum nō erit ab hoc loco quibus, & quo tempore Christus post resurrectionē apparuerit, obiter explicare. Primùm quidem matri suæ apparuisse, non quòd Euangelistæ factum dicant; sed, quòd fieri decuerit, credendum est. Nec eorum mihi placet diligentia, qui in hac opinione in animis fere omnium Catholicorum iam inhærente refutanda multum operæ consumunt. Secundo eodem die, quo resurrexit, apparuit Magdalenæ, aut soli, vt D. Aug. & pleriq; interpretes putāt, vt aut, nos sumus interpretati, vnà cū aliis mulieribus, quę ad sepulchrum simul venerant Ioan. 20. 12. Tertio, vt maior pars sentit aucto-

Christus primum B. Virgini post resurrectionem apparuit.

A rum, omnib. mulieribus, quæ ad monumentum venerāt, simul redeuntib. apparuit, quòd eodem etiam die factū est. Quartò eodē quoq; die Petro creditur apparuisse, aut soli, vt putat Leo nonus in lib. contra Michaelem Const. ca. 15. aut, vt vero simile est, etiam Ioanni, cū à sepulchro redussent, vt colligitur ex Lu. 24. 34. *surrexit Dominus vere, & apparuit Simoni.* & ex D. Paulo 1. Cor. 15. 3. 4. 5. *tradidi enim vobis in primis, quod & accepi, quoniam Christus mortuus est secundum scripturas pro peccatis nostris, & quia sepultus est, & quia resurrexit tertia die secundum scripturas, & quia visus est Cephæ.* Quintò eodē rursus die visus est duobus illis discipulis euntib. Emaunte Lu. 24. 13. Sextò eodē die sub vesperum decē discipulis absente Thoma Hierosolymę domi cōgregatis apparuit Ioan. 20. 19. vnde sequitur eodem vespere, & cum duob. illis discipulis
B Emaunti cœnasse, vt Lucas scribit, & Hierosolymæ decē discipulis apparuisse. More enim spiritus magna locorum spatia momento tēporis permeabat. Hæ sex apparitiones eodē die, quo Christus resurrexit, acciderūt. Septimò octo post dies vndecim simul Apostolis præsente iam Thoma in eadem vrbe Hierosolymorum apparuit, Ioan. 20. 26. etsi Hieronymus in monte illo Galilææ, de quo Matthæus loquitur, hanc apparitionē factā putat, minùs, vt mihi videtur, probabiliter. Octauo septem discipulis, Petro, Thomæ, duob. filiis Zebedæi, Nathanaëli, & aliis duobus, quos Euangelista non nominant, piscantib. in mari Galilææ visus est Ioann. 21. 1. Quare, quòd ibidem Ioan. dicit v. 14. *hoc iam tertio manifestatus est Iesus discipulis suis, cum resurrexisset à mortuis*; non
C sic intelligendum est, quasi ter tantum prius visus fuisset, cum sæpius iam apparuisse, vt probauimus, manifestum sit: sed aut, vt Diuus Augustinus interpretatur, libro tertio de consens. Euangel. cap. 25. vt illud aduerbium *tertiò* non ad numerum apparitionum, quasi tertiò tunc apparuerit, sed ad numerū dierū, quibus apparuit, referatur. Hac enim ratione tertiò tūc apparuit. Primo enim die, quo resurrexerat, sexies apparuerat. Octo post dieb. iterum, nunc piscantib. discipulis tertio apparuit. Aut, vt ego intelligi posse puto, vt Ioannes non de quauis apparitiōe, sed de publica, & generali loquatur, qua Christus aut omnibus simul discipulis, aut plerisque omnibus visus est. Nam etsi priuatim matri suæ, Magdalenæ, Petro, duobus discipulis euntibus Emauntem apparuerat, tamen omnibus aut plerisque simul discipulis
D non nisi bis ante apparuerat: primum eo die, quo resurrexerat absente Thoma: secūdo octo dieb post Thoma iam præsente. tertiò hoc loco. cum septem discipuli in mari Tiberiadis piscarentur. Nonò apparuit omnib. simul discipulis in monte Galilęæ, vt hoc loco Matthęus ait. Atq; hæc, vt Chrys. existimat, vltima fuit ante ascensionem apparitio, cui Aug. decimā addit eam, qua discipulis in cælum ascendens visus est. Ex D. Paulo 1. Cor. 15. 6. 7. aliæ duæ apparitiones colligi posse mihi videntur. *Deinde, inquit, visus est plus quam quingentis fratrib. simul, ex quib. multi manent vsq; adhuc, quidam autem dormierunt. Deinde visus est Iacobo.* Quib. si eam etiam addamus, qua *1. Cor. 15. 6.*
E D. Paulus post ascensionem in cælum sibi ipsi vltimò *tanquam abortiuo* visum esse dicit, tredecim omnino Christi apparitiones reperiemus.

In monte, vbi constituerat illis Dominus.] Nihil de monte Christum mulieribus dixisse tradunt Euangelistæ, neque cōstat an id mulieribus, an Apostolis dixerit; dixisse tamen aliquando ex hoc loco perspicuum est, aut ante mortem, cum illis dixit, postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam, supra capite 26. 32. vt putat Euthymius, aut post resurrectionem, cum Hierosolymæ discipulis apparuit, vt quidam existimant. Cur in montem discipulos ire iusserit, non difficile suspicari possumus, volebat cum illis liberè, & sine arbitris loqui, quod quoties volebat facere, in montem eos

seducebat

[illegible]bat, vt apparet supra cap. 14. 23. & 15. 29. & 17. 1. et [illegible]mus admonuit. Qui ille fuerit mons, certũ non [illegible]. Hoc tantum cõstat fuisse iuxta mare Tiberiadis, qui [illegible] Genesareth, & mare Galilææ appellabatur c. 14. [illegible] monte, vbi discipuli erant, ad mare illud [illegible] piscatum ibant, vt constat ex [illegible] opinio, qui putat eum [illegible] Christum in cælum ascendi[illegible], et Matthæus scribit, [illegible] cælum ascendit, [illegible] ab vrbe Hierosolyma [illegible] c. 1. 12 probatur. Alii eum montem [illegible] in quo Christus transfiguratus fuerat, [illegible] Taborium appellant, qua de re diximus [illegible].

17. *[illegible] eum adorauerunt.*] Id est, adhibita ex[illegible] confessiq; sunt non [illegible] Christum, sed verum etiam esse Deum, cùm de [illegible] dubitare non possent. Dubita[illegible] adoratione opponit, cum statim addat, *quidam autem dubitauerunt.* Quæri in veteris quæri solet, [illegible]modo discipuli post tot tamq; apertas visiones dubitauerint. Nonnulli non ex vndecim discipulis, sed ex [illegible] numero, qui [illegible] etiam appellabatur, eos, qui dubitauerunt, fuisse putant; cum eum post resurre[illegible] nunquam vidissent, in qua sententia Theophy[illegible]. Alii de illis ipsis Apostolis, qui Christum adorauerunt, dictum existimant; quidam autem dubitauerunt non [illegible] eodem loco ac tempore, & adorauerint, & [illegible], sed quòd illi ipsi, qui nunc in monte adorauerunt, prius Hierosolymæ dubitassent. Quam etiã inter[illegible] refert, & approbat Theophylactus. Sed du[illegible] est, quin Euangelista non solum tẽpus à tem[illegible] loco, sed personas etiam à personis distin[illegible] alios fuisse, qui crediderunt & adorauerunt, [illegible] qui dubitauerunt. Manifestum enim est non [illegible]. Nõ ergo eosdem & dubitasse, & ado[illegible]. Alii interpretantur nõnullos ex Apostolis [illegible] monte viderunt Christum, adorabũ[illegible] os esse, ac substitisse, non quòd de [illegible], & diuinitate dubitantes, sed an [illegible]debant, quem q; alias post resurrectionem [illegible] Christus esset. In hac sententia videntur [illegible] in Mat. h. 91. & Greg. Nyss. orat. 2. de re[illegible] Iuuencus, & Euthym. in comment. Alii, [illegible] *quidam autem dubitauerũt* nõ ad hanc [illegible] monte Galilææ accidit, sed ad eam, quæ [illegible] cũ Thomas dubitauit, & cum [illegible] spiritum se videre putauerũt Luc. 24. 37. & [illegible] 27. referendum existimant, voluisse enim [illegible] Matthæum omnes visiones, quib. [illegible] discipulis apparuerat, vna complecti, & quid[illegible] notatu dignum acciderat, indicare. Accide[illegible] nõnullis discipulis, maximeq; Thomas du[illegible] dixit, *quidam autem dubitauerunt*, non [illegible] in mõte Galilææ, sed prius Hierosolymæ. [illegible] Hierosolymæ non solum Thomã, & non [illegible] omnes omnino discipulos dubitauisse, [illegible] spiritum videre Luc. 24. 37. Respondent [illegible] interpre[illegible], vt mihi vi[illegible] Lucam [illegible] c. 27. [illegible] Christum [illegible] plures [illegible], vt [illegible] placuisse video.

18. [illegible], hæc non tunc, [illegible], qua se Christus [illegible] cælum ascendere, acci[illegible] quod valde mihi probabile videtur. Multa enim

A [illegible] 21. à ver. [illegible] vsque ad finem narrat [illegible] Euangelistis prætermissa, quæ post montis Galilææ apparitionem, & antequàm hæc fierent, quæ nunc Matthæus scribit, contigerunt. Quod Petrum Christus ter interrogauerit, *Simon Ioannis diligis me*; quod illi pascendarum ouium [illegible] curam dederit; quod qua morte moriturus esset, significauerit, quod Petrus de Ioanne dixerit, *hic autem quid*. Christus responderit, *sic eum volo manere, donec veniam, quid ad te? tu me sequere*; quod exierit *sermo inter fratres, quòd discipulus ille non moritur*, quæ omnia in commentariis in Ioannem Deo adiuuante explicanda sunt.

Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.] Quid antequàm Apostolis potestatem Euangelii prædicandi B tradat, datam sibi in cælo, & in terra omnem potestatem dicit eo spectat, vt doceat se nihil sibi temere arrogare, nihil illis dare, quod non habeat, &, vt vulgò loquuntur, [illegible] quasi quodammodo literas patentes ostendit, quibus constet, quo iure ac auctoritate Apostolos creet, & tantam illis concedat potestatem. Illud durius videri potest, quòd sibi datam omnem potestatem dicat, cum eam ipse per se habeat. Non prætermittebant hoc negligenter Ariani, sed contra Christi diuinitatem inter alia scripturæ testimonia hoc etiam Catholicis obiicie- bant, qui si Deus esse non posset, cui potestas non innata, sed data esset, vt Athanas. in oratione contra Arian. quod Deus ex Deo sit verbum. & Cyrillus lib. 2. in Ioannem cap. 73. auctores sunt. Duobus modis veteres illi patres respondebant. Primùm datam sibi omnem potestatem C dixisse Christum, quia, cum homo factus est, eam cum natura humana acceperit, vt nobiscum communicaret. Itaque non tam sibi, quam nobis datam esse signi- ficare. Sic Athanasius. Deinde accepisse quidem potestatem, quatenus homo erat, quam, quatenus erat Deus, naturaliter habebat. Sic Gregorius Nyssenus, & Cyrillus Alexandrinus. Poterant sine vlla absurditate concedere etiam, quatenus Deus erat, potestatem omnem, sicut & naturam ipsam diuinam à Patre per æternam generationem accepisse, vt iidem auctores illud interpretari solent. *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo.* Luc. 10. 22. Hæc omnia verè quidem dicuntur, sed non satis meo quidem iudicio ad huius rei explicationẽ ac- D commodate Loquitur enim hic non de qualibet potestate, sed de ea, quàm Apostolis dabat, id est, de potestate regni sui spiritualis acquirendi, colligendique, quàm ad rem Apostolos mittebat. Et ita loquitur, quasi eam potestatem ante resurrectionem non habuerit, vt alio loco idem Athanasius annotauit. Nam cùm quasi de re noua dicit, *data est mihi omnis potestas, euntes ergo docete, &c.* Non ergo de ea loquitur potestate, quàm vt Deus, nec de ea, quam vt homo sed de ea, quam vt redemptor hominum habebat, quamque per mortem, & resurrectionem suam sibi comparauerat. Quia enim omnes homines suo sanguine redemerat, ius habebat eos in regnum suum congregandi, & veluti subditos suos efficiendi. De ea ergo loquitur potestate, de qua illi Psal. E 2. 8. à Patre dictum est, *Dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* & de qua Psalm. 109. 1. *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* & de qua per Isaiam capite 49. 6. 8. 9. *Ecce dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Hæc dicit Dominus in tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tui, & seruaui te, & dedi te in fœdus populi, vt suscitares terram, & possideres hæreditates dissipatas, vt diceres his, qui vincti sunt, exite, & his, qui in tenebris reuelamini.* De ea loquitur potestate, de qua Daniel cap. septimo vers. decimo tertio & decimo quarto. *Aspiciebam in visione noctis, & ecce cum nubibus cæli, quasi filius hominis veniebat, & vsque ad antiquum dierum peruenit, & in conspectu eius obtulerũt eum*

Locus pro diuinitate filij contra Arianos explicatus.

dedit

A *[illegible] et potestate, & honorem, & regnum: & omnes populi, tribus, & linguæ [illegible] seruient: potestas eius, potestas æterna, quæ non auferetur: & regnum eius, quod non corrumpetur.* Denique loquitur de potestate, de qua [illegible] dixit, *[illegible]* [illegible] dari [illegible] loquitur [illegible]

Phil. 2.9.10. *& [illegible] nomen, quod est super omne nomen, vt in nomine [illegible] omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum.* [illegible] *in cœlo & in terra*, quia potestatem [illegible] Apostolos [illegible] aduersus Euangelium [illegible] *in cœlo & in terra*, propterea [illegible] B sed [illegible] quæ in cœlo erat, [illegible] altera, quæ in terra, [illegible] quam ad rem Apostolos mittebat.

19. *Euntes*.] Intelligentes [illegible] in terram, sicut dixerat, *data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra*: [illegible] enim in cœlum, [illegible] pacata erat, [illegible] patris dexteram ascendebat, Apostolos in alteram partem, id est in omnem terram mittebat, vt ad [illegible] omnes homines reuocarent. Id Marcus cap. 16. [illegible] *Euntes*, inquit, *in mundum vniuersum*. Opponitur [illegible] in terram Iudæorum [illegible] ante cap. 10. 5. Apostolorum legationem definierat, *In viam*, inquit, *gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis.* C Tunc enim quasi hæreditario iure Iudæorum rex esset, ad solos Iudæos Apostolos mittebat: nunc per mortem, & resurrectionem suam in omnes homines regnandi acquisito iure in totum orbem terrarum mittit, declarans nunc per mortem suam [illegible] maceriam, qua regnum [illegible] intra Iudæorum [illegible] continebatur, vt ait D. Paulus ad Ephes. 2. 14. [illegible] longius nunc [illegible] limites protendi [illegible] *a mari vsque ad mare, & a flumine vsque ad terminos orbis terrarum*, Psalm. 71. 8. [illegible] id est Ecclesiæ suæ, quam orbis terrarum [illegible] Iudæa tantum notum fuisse Deum Psalm. 75. 2. [illegible] *populus*, D inquit, *[illegible] in auditu auris obaudiuit mihi*, Psal. 17. 44. 45. *[illegible] me, qui ante non interrogabant, inuenerunt, qui non quærebant me*, Isaiæ 65. 1. *& vocabo non plebem meam, plebem meam*, Osee 2. 23 ad Rom. 9. 25. [illegible] quando [illegible] a me missi estis, *mihi data est omnis potestas in cœlo, & in terra*, & a me vobiscum com[illegible] habet hoc loco [illegible] sapientiam, quia nihil [illegible] *[illegible] apud Deum*, 1. Cor. [illegible] quæ apud [illegible] stultitia est: [illegible] *Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam; ipsis autem vocatis Iudæis, atque Græcis, Dei virtutem, & Dei sapientiam*, 1. Cor. 1. 23. Marci c. 16. 16. [illegible] *prædicate*, inquit, *Euangelium omni creaturæ.* [illegible] Anabaptistæ, [illegible] sibi sapere videntur, sed etiam [illegible] auctores abusi sunt, vt Tertu. in lib. de baptismo, & Nicetas in com. in orat. Greg. Nazianz. [illegible] baptismo, vt probarent baptismum infanti [illegible] periculum immineret, dandum non esse, quia Christus eos, qui baptizandi sint, prius doceri iubeat, & infantes doceri non possint. Non animaduerterunt Christum hoc loco non vetare baptizari eos, qui doceri non possunt, sed tantum iubere omnes, qui prius docti fuerint, baptizari. Reliquos verò, qui nondum doctrinæ capaces sunt, si saluos esse velint, baptizari oportere non hic, sed alio loco docuit Ioan. 3. 5. *Nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto*

Locus explicatus de baptismo contra Anabaptistas.

A *non potest introire in regnum Dei.* Quo propter Caluin[illegible] [illegible] Ioannis loco [illegible] baptismo [illegible] atque inde [illegible] Caluin[illegible] [illegible] Caluinistas [illegible] Apostolicam [illegible] B [illegible] Apostolorum [illegible] Apostolis contrariæ docent. Cæterum [illegible] nihil dicimus, quod [illegible] ipsorum omnium [illegible] ex hoc loco. Obiiciunt [illegible] nobis, [illegible] non docere [illegible] sed ad docendum missi non [illegible] Apostolos [illegible] *data est mihi*, inquit, *omnis potestas in cœlo, & in terra. Euntes ergo docete.* [illegible] Christi ad [illegible] Nam non [illegible] sed ipsi [illegible] non [illegible] C dum [illegible] Caluinistas [illegible] tem, [illegible] docendum [illegible]

Baptizantes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti.] Doctrinæ baptismum coniungit [illegible] Caluinus delirat, [illegible] tanquam doctrinæ [illegible] βαπτίζειν Græcis aqua mergere, lauare, [illegible] vt Tertullianus solet vertere, [illegible] proprietate sacramenti materia declaratur [illegible] mum confici debere, quemadmodum Christus [illegible] Ioanne cap. 3. magis expressit, *nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto.* Constat etiam Apostolos non quam alia, quam aqua baptizasse; propterea [illegible] D Christi, & Ioannis discipuli [illegible] Christi discipulos [illegible] Ioanni [illegible] Ioan. 3. 26. Philippus etiam Eunuchum illum [illegible] [illegible] non [illegible] d disserit, [illegible] baptizari. Cum enim [illegible] peruenissent, [illegible], inquit Eunuchus, *aqua, quid prohibet me baptizari?* Act. 8. 36. Act. 10. 47. [illegible] Petrus, *Numquid aquam quis prohibere potest, vt non baptizentur hi, qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?* Idem [illegible] per [illegible] est. S[illegible] Paulus [illegible] Cor. 10. 2. Patres Vet. Testamenti baptizatos esse. Scripsit D. Petrus 1. ep. c. 3. [illegible] in diluuio [illegible] [illegible] baptismum [illegible] Vnde [illegible] quemadmodum [illegible] baptismum [illegible] aqua [illegible] re[illegible] [illegible] lib. de hæres. ad Quoduultdeum c. 59. [illegible] v[illegible] [illegible] & ignorantia, [illegible] bere aqua constare. Non enim inquirebat, [illegible] aqua,

quam

Aqua [illegible]

[illegible] Caluinistas [illegible]

[illegible] debet, cum pluribus locis Christus [illegible] aqua baptizaturus dicatur. Sic isti boni [illegible] scriptura interpretantur. Cum ergo Christi baptismus baptismo Ioannis opponitur, & Ioannis aqua, Christi [illegible] & Spiritu sancto baptizare dicitur, [illegible] Christum aqua baptizaturum non esse, sed [illegible] baptizaturum, vt Ioannes baptizabat, [illegible] aquam, quae [illegible] Spiritus [illegible] esse [illegible] significetur, vt [illegible] Donatum lib. 4. de [illegible] c. [illegible] interpretatur. Quare et hoc loco tantum abest, vt [illegible] aqua constare non oportere, vt [illegible] Caluinistarum error inde manifestissime [illegible] Ioannis, & Christi baptismum [illegible] dicant, sed contra hunc errorem c. 3. [illegible] ostendimus. Forma quoq; baptismi [illegible] verbis. Nam licet ex hoc loco, si quis subtilius [illegible] probari nõ [illegible] baptismi formam esse oportere, [illegible] *in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti:* [illegible] traditione vel [illegible] interpretatione [illegible]. Si enim semper Ecclesia baptizasse [illegible] est, quicunq; alia vsi sunt forma, ab [illegible] Excommunicantur can. Apost. [illegible] Episcopi, & presbyteri, qui aliter, quam in [illegible] Patris, & Filij, & Spiritus sancti baptizauerint. [illegible] Marcionitę veterum non dare baptismum, [illegible] forma non vterentur apud Irenæum lib. 1. c. 13. & [illegible] Epiphanium hæresi 54. Propterea Paulianistarum [illegible] in Concilio Niceno can. 19. damnatus est. [illegible] verborum forma non vtebatur, vt ex Concilio [illegible] can. 19. & ex Innocentio primo epistola 22. [illegible] fac ergo ratione omnes argutiæ, qui [illegible] deludi potest, refellenda [illegible] quis dicat [illegible] esse *[illegible] in nomine Patris, & Filij & Spiritus sancti*, id est inuocato, aut [illegible] nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, sed [illegible] eos au[illegible] Patris, & Filij, & Spiritus [illegible] modum [illegible] locis baptismum in no[illegible] legimus, non quod, qui baptizabat, [illegible] Ego te baptizo in nomine Christi, sed quod Christi [illegible] baptizaret; vt alio loco dicturi sumus: [illegible] non sequi ex hoc loco debere eum, [illegible] Ego te baptizo in nomine Patris, [illegible] & Spiritus sancti; id enim Christus non dicit, [illegible] aquam fundat, & dicat, in nomine Pa[illegible] & Spiritus sancti, denique si quis argumen[illegible] disiunctionẽ intelligi, vt sen[illegible] baptizantes eos in nomine Patris, vel Filii, vel [illegible], quam interpretationẽ videtur [illegible] in nomine solius Christi d[illegible] baptismum, multi graues au[illegible], quã, omnes subtilitates via Ecclesiæ [illegible] interpres omni [illegible] quomodo hæc ver[illegible] sed quomodo debeant. Debent au[illegible] à Christo dicta sunt, nõ quem [illegible] à Christo [illegible] baptizarent, dicerent, Ego [illegible] *in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*, [illegible] Ecclesiæ, quæ hũc semper aut idem [illegible] baptizauit. Quomodo autem Apo[illegible] in nomine Christi baptizasse [illegible] disputabimus. Potest me[illegible] Christus voluerit hac forma dari baptis[illegible] possint. Prima, vt [illegible] haberet, nimirũ ex Pa[illegible] omnibus moreretur, [illegible] baptismum [illegible], & suo quodãmodo

A sanguine [illegible], & [illegible], [illegible] ex Spiritu sancto, qui sicut aqua extrinsecus corpora, ita ipse interius animos sanctificando lauat. Sic [illegible] qui baptizabantur, humanum tantum aliquid [illegible], & non [illegible] homines dicendo, *Ego sum Pauli, ego Apollo* 1. Cor. 1. 12. sed Deum ipsum quodãmodo diuiderent dicentes, Ego sum Patris, Ego sum Filij, ego sum Spiritus sancti, si in nominibus tantum personæ [illegible] baptizarentur. Tertiã rationem Fulgentius adducit in lib. de fide orthodoxa ad Donatum, vt homines, [illegible] regenerationis suæ auctorem esse intelligerent, [illegible] Patrẽ, Filium, & Spiritum sanctum. Sensus ergo verborum est, baptizantes eos non vestro nomine, sed nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, id est, declarantes, atq; testantes id quod facitis non vestra, sed Dei Patris, & Filij, & Spiritus san-

B cti potestate facere [illegible], sed Dei baptismus esse credatur, sicut de baptismo Ioannis innumeris locis scribit Augustinus. propterea Ioannis baptismum vocatum fuisse, quod suo nomine, atque persona, licet [illegible], aut instinctu Dei, non autẽ Dei persona baptizaret. Itaque hæc verba, *in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*, [illegible] ad verbum baptizantes, sed etiam ad eos, qui baptizantur, referẽda sunt. Porro ex hoc loco recte veteres auctores Trinitatis mysterium probauerunt, hinc ab illis Sabelliani refutati, qui ex hoc etiã loco suum errorem cõfirmare conabantur, Patrẽ, & Filium, & Spiritũ sanctum [illegible] tantum esse personã, quod Christus nõ dixerit baptizantes in nominibus, sed in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Refellit eos D. Basil. epist. 64. hinc potius colligi tres esse personas, vnam naturã, quia cum

C Pater, Filius, & Spiritus sanctus, vt tres distinctæ plenæ [illegible], vnum tamen illis diuinitatis nomen, vna auctoritas sit. Hinc alij aduersus Arianos Patris, Filij, & Spiritus sancti diuinitatẽ, æqualitatẽq; probauerunt, nec enim nos in nomine vllius creaturæ baptizari. Sic Athan. ser. 3. cõtra Arianos, & in ora. de æterna substãtia Filij, & Spiritus sancti cõtra Sabellij gregales, & in [illegible] in hoc dictũ, *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo* Lucæ 22. & in disp. contra Arium in Concilio Niceno habita, & in epi. ad Serapionẽ contra eos, qui dicebãt Spiritum sanctum esse creaturã, & in professione regulæ Catholicę & Hilar. li. 2. de Trin. & Greg. Naz. in orat. habita corã 150. Episcopis, & orat. 5. de Theol. & Amb. lib. 1. de S.S. ca. 4. & Didymus li. 2. de S.S. & Theodorit. lib. 5.

D hæreticarum fabularum c. de S.S. & Fulg. in lib. cõtra obiectiones Arianorum, & lib. de fide orthodoxa ad Donatum, & lib. de incarnat. & gratia Domini nostri Iesu Christi c. 9. Marcus addit ad hęc verba cap. 16. 16. 17. *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit, qui vero nõ crediderit, cõdẽnabitur. Signa autẽ eos, qui crediderint, hæc sequẽtur: In nomine meo dæmonia eijcient*, &c. vtraq; re baptismi effectum significans. Saluos enim nos facit nõ sola fides sed etiam baptismus, vt D. Petrus scribit, 1. epist. 3. 21. Quod autẽ dicit, *signa autẽ eos, qui crediderint, hæc sequẽtur*, nõ solum, qui crediderint, intelligit, sed etiam, qui baptizati fuerint. Nam qui credebant, antequã baptizarẽtur, huiusmodi miracula facere nõ solebant, cuius rei in Act. Apo. c. 19. 6. illustrissimũ exemplum est. Nec

E ita intelligendum, quasi omnes, qui baptizarentur, hæc miracula facturi essent, sed quia multi facturi erant, & ij nõ suum solum, sed aliorũ etiam nomine, & cõmodo facturi, vt & sua, & aliorum fides corroboraretur, generaliter loquitur, *Signa autẽ eos, qui crediderint, hæc sequetur*. Neq; semper ea signa sequutura esse intelligit, sed cum ad fidei cõfirmationẽ erit necessariũ, quod eorũ, qui crediderint, fides miraculis cõfirmabitur. Sed finẽ illum Euãgelii Marc. copiosiùs in eius cõment. explicabimus.

20. *Docentes eos seruare omnia, quæcumq; mãdaui vobis.*] Post fidem, & baptismum præceptorum obseruatio-

nem

Lib. 5. de Bapt. contra Donatistas c. 9. & 11. &c.

nem adiungit, indicans, neque fidem, neq; baptismum ad salutem satis esse, nisi Dei etiam præcepta seruentur, vt hoc loco Theophylactus obseruauit.

Et ecce ego vobiscum sum. Mittebat ad docendū, quasi ad pugnam cum vniuerso terrarum orbe susceptam. Apostolos; verendum erat ne tanti operis mole, & futurorum periculorum præuisione deponerent animos. Iubet eos forti animo esse, & contra omnia pericula confidenter obsistere, se illis auxilio futurum esse, & quidem non sero, sed opportunè. Hanc vim habent duæ illæ dictiones, *Ecce, & ego.* Nam *ecce* praesens, & opportunum significat tempus, quo illi et auxilio opus erit, vobis adero improuisus, & vt in prouerbio est, Deus è machina. Dictio autem *ego* significat eum, qui eos ex omnibus periculis liberare possit: quemadmodum si pugnanti militi dux dicat, bono, fortique animo esto, ecce ego tibi opem fero. vt Ioan. 16. 33. discipulis dicit, *confidete ego vici mundum.* Ego igitur vobiscum sum, qui mundū vici, contra quem vos pugnaturi estis; ego vobiscum sum, contra quem princeps huius mundi non habet quicquam Ioan. 14. 30. ego vobiscum sum, cui pater promisit fore vt poneret omnes inimicos meos scabellum pedum meorum Psal. 109. 2. Variant veteres auctorum de huius loci interpretatione sententiæ, qui dam Christum non de humana, sed de diuina natura loqui putant, qua vbiq; præsens est. vt D. Aug. tract. in Ioann. 60. & Fulgentius lib. 1. contra Thrasimundum, & libro de Incarnatione & gratia Domini nostri Iesu Christi c. 9. At aliquid minus generale Apostolis Christum promittere manifestum est. Aliter enim cum illis, quàm cum cæteris rebus, quàmq; cum cæteris hominibus se futurum significat. Alij ergo de diuina prouidentia interpretati sunt, per quam Deus, hominibus magis, quam rebus mutis, & inter homines iustis potiùs, quàm iniustis adesse dicitur. Itaq; significare Christum se, etiam si discedat, tamen cum illis futurum esse, quia Spiritum sanctum suo loco missurus erat, vt eos omnem veritatem doceret; vt eos dirigeret, ac gubernaret, quemadmodum Ioannis 14. 18 dixerat *non relinquā vos orphanos.* Ad hunc modum Cyrillus Alexandrinus lib. 7. de Trinitate, & Saluianus lib. 2. de vero iudicio, & prouidentia Dei, & Leo epist. 31. & 92. interpretantur. Quæ omnia vera quidem sunt; cæterum non tantum, quid verum sit, sed quid ad sensum huius loci maximè accommodatum, quærimus. Fateor Christum, quatenus Deus est, vbique esse, sed aliam hic præsentiam suā Apostolis pollicetur; fateor Christum misso Spiritu sancto Ecclesiam vsq; ad consummationem sæculi gubernaturum, idque ex hoc loco colligi non nego, quemadmodum illi, quos modò nominauimus, auctores recte colligerunt, sed non quærimus, quid ex eo, quod Christus dixit, colligatur, sed quid dicere voluerit. Optimè mihi Chrysost. hom. in Matth. 91. D. Hiero. in epist. ad Damasum, Prosper libro 2. de vocatione gentium cap. 2. Beda, & Euthym. hoc loco videntur exposuisse, vt Christum non solùm de diuina, sed de humana etiam præsentia loqui putent; non quòd, quatenus homo est, corpore cum Apostolis futurus esset præsens; sed quòd fauorem, & auxilium suum præsentiam appellet, quòd non solùm, quatenus Deus, sed etiam quatenus homo, Apostolis præstiturus erat. Dicitur enim cum illis futurus esse, quia auxilio illis omnibus in rebus futurus erat; sicut Deus dicitur cum Ioseph fuisse, & cum eo in foueam descendisse, quia illi etiam in carcere opem
Sap. 10. 13. tulit, *venditum,* inquit, *iustum non dereliquit, sed a peccatoribus liberauit eum, descenditq; cum eo in foueam,* & Act. 7. 9. *Et Patriarchæ æmulantes Ioseph vendiderūt in Ægyptum, & erat Deus cum eo,* & vt Psal. 33. 20. dicitur, *Multæ tribu-*

A *lationes iustorum, & de omnibus his* [illegible] & [illegible] epist. ad Timoth. 3. 11. scribit D. Paulus Deum se ex omnibus persequutionibus eripuisse, & vt Christus cum Stephano fuit, cum lapidaretur, quem enim in cælo stantem, & quasi manum porrigentem, auxiliumque ferentem Stephanus vidit Act. 7. 55. & quemadmodum Deus Ieremiæ prophetæ [illegible] recitans dicit, *Ne timeas a facie eorum, quia tecum ego sum, vt eruam te, dicit Dominus* Ieremiæ 1. 8. & vt Ezechieli dicit c. 3. 8. *Ecce dedi faciem tuam valentiorem faciebus eorum, & frontem tuam duriorem frontibus eorum, vt adamantem & vt silicem dedi faciem tuam, ne timeas eos, ne que metuas a facie eorum,* [illegible] fortes quidem illi sunt, sed ego te fortiorem factum [illegible] est, *Ecce ego vobiscum sum* [illegible] *ad* [illegible] mittit enim ad pugnam auxilium pollicetur. & vt ait Prosper, *cum* [illegible] *in* [illegible]
B *ite de vestra infirmitate trepidare,* [illegible] *dite, qui vos vsque ad consummationem* [illegible] *opere non derelinquam; non ad hoc,* [illegible] *quod multo maius* [illegible], *præstiturus, vt nulla* [illegible] *delitate superemini. In mea enim potestate pr*[illegible] *per me fiet, vt inter contradicentes, inter furentes* [illegible] *de lapidibus* [illegible] *tentur;* [illegible] *quod promisi.* Denique [illegible] cum ad prædicandum Iudæis Euangelium Apostolos mitteret, præsentiam illis & auxilium Spiritus sancti promisit cap. 10. 19. 20. *Cum autem tradent vos* [illegible] *aut quid loquamini non enim vos estis, qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis,* ita nunc ad docendas omnes gentes missis suam præsentiam, ac auxilium pollicetur.

C *Vsq; ad consummationem sæculi.*] Indicat se non cum solis Apostolis, sed cum omnibus, qui in eorum locum successuri erant, loqui, quos etiam Apostolos [illegible] significat. Nec enim vndecim illi, quibus cum loquebatur, vsque ad consummationem sæculi victuri erant, vt D. Aug. lib. 6 de Genesi ad litteram c. 8. & Theophylact. in huius loci comment. annotauerunt. Melius, quàm Hieronymus, qui his verbis significari putat Apostolos vsq; ad consummationem sæculi [illegible] amisi corpore mortui sunt, [illegible] animo vi[illegible] Non promitto Christum se illis in cælo, [illegible] est, sed in terra, in puluere, in arena, in [illegible] tuum. Illud D. Hieronymus [illegible] & Gregorius Nazianz. orat. 4. de Theologia [illegible]
D præpositionem illam [illegible] non [illegible] post consummationem sæculi futurum est, [illegible] licet Christus post [illegible] consummationem sæculi [illegible] futurum non esse. Qua de re cap. 1. 25. disputauimus. Atque hac ratione inepte quædam recentiorum Hæreticorum argutiæ refelluntur. Non enim dicitur, [illegible] dubium esse poterat. Dubium non erat, quin post consummationem sæculi Christus cum Apostolis suis in regno suo futurus esset; an autem in certamine cum illis futurus esset, de eo poterat dubitari, sicut Psal. 109. 1. Pater dicit filio, *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum,* non enim significat [illegible] inimici subiecti fuerint, ad dexteram Patris [illegible] non
E esse [illegible] magis quodammodo [illegible], quia magis eius gloria, maiestasque demonstratur. [illegible] ea interpretatio, quam modo [illegible], vera est, [illegible] dubio [illegible] tempus [illegible] que sequens tempus excludi. [illegible] Christus cum Apostolis vsque ad consummationem sæculi futurum dicit, id [illegible] post sæculi consummationem [illegible] cum illis non erit. [illegible] & bibent super mensam eius in regno [illegible] Luc. 22. 30.

SANCTVM IESV CHRISTI EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

CAPVT I.

1\. INITIVM Euangelij Iesu Christi, Filij Dei. 2. Sicut scriptum est in Isaia Prophe- Mal. 3. a
ta: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante Isaia 3. a
te. 3. Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas eius. 4.
Fuit Ioannes in deserto baptizans, & prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem Isa. 40. a. 3.
peccatorum. 5. Et egrediebatur ad eum omnis Iudææ regio, & Ierosolymitæ vniuer- Luc. 3. a. 4.
si, & baptizabantur ab illo in Iordanis flumine, confitentes peccata sua. 6. Et erat Io- Mat. 3. a. 1.
annes vestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos eius, & locustas, & mel silue- Leu. 11. c. 22. Matt. 3. c.
stre edebat. Et prædicabat dicens: 7. Venit fortior me post me: cuius non sum dignus procumbens soluere corri- 12.
giam calceamentorum eius 8. Ego baptizaui vos aqua, ille vero baptizabit vos Spiritu sancto. 9. Et factum Luc. 3. c. 16.
est: in diebus illis venit Iesus à Nazareth Galilææ: & baptizatus est à Ioanne in Iordane. 10. Et statim ascen- Ioā. 1. d. 27.
dens de aqua, vidit cælos apertos, & Spiritum tanquam columbam descendentem, & manentem in ipso. 11. Et Act. 1. a. 5.
vox facta est de cælis: Tu es filius meus dilectus, in te complacui. 12. Et statim Spiritus expulit eum in desertum. & 2. a. 4. & 11. c. 16. & 19. a. 4.
13\. Et erat in deserto quadraginta diebus, & quadraginta noctibus: & tentabatur à Satana: eratq; cum bestiis, Luc. 3. e. 22.
& angeli ministrabant ibi. 14. Postquam autem traditus est Ioannes, venit Iesus in Galilæam, prædicans Euan- Ioan. 1. d.
gelium regni Dei, 15. & dicens: Quoniam impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei: pœnitemini, 32. Matt. 4. a.
& credite Euangelio. 16. Et præteriens secus Mare Galilææ, vidit Simonem, & Andream fratrem eius, mit- 1.
tentes retia in mare, (erant enim piscatores) 17. & dixit eis Iesus: Venite post me, & faciam vos fieri piscatores Luc. 4. a.
hominum. 18. Et protinus relictis retibus, secuti sunt eum. 19. Et progressus inde pusillum, vidit Iacobum 1. Matt. 4. b.
Zebedæi, & Ioannem fratrem eius, & ipsos componentes retia in naui: 20. & statim vocauit illos. Et relicto 12.
patre suo Zebedæo in naui cum mercenariis, secuti sunt eum. 21. Et ingrediuntur Capharnaum: & statim Luc. 4. c.
sabbatis ingressus in synagogam, docebat eos. 22. Et stupebant super doctrina eius: erat enim docens eos, quasi 14. Ioan. 4. f.
potestatem habens, & non sicut Scribæ. 23. Et erat in synagoga eorum homo in spiritu immundo: & exclama- 43.
uit, 24. dicens: Quid nobis, & tibi Iesu Nazarene: venisti perdere nos? scio qui sis, Sanctus Dei. 25. Et Matt. 4. c. 18.
comminatus est ei Iesus, dicens: Obmutesce, & exi de homine. 26. Et discerpens eum spiritus immundus, & Luc. 5. a. 2.
exclamans voce magna exiit ab eo. 27. Et mirati sunt omnes, ita vt conquirerent inter se dicentes: Quidnam Matt. 4. b. 13.
est hoc? quænam doctrina hæc noua? quia in potestate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei. 28. Et Luc. 4. c. 31.
processit rumor eius statim in omnem regionem Galilææ. 29. Et protinus egredientes de synagoga, venerunt Matt. 7. d.
in domum Simonis, & Andreæ cum Iacobo, & Ioanne. 30. Decumbebat autem socrus Simonis febricitans: 28. Luc. 4. c. 32.
& statim dicunt ei de illa. 31. Et accedens eleuauit eam, apprehensa manu eius: & continuo dimisit eam fe- Matt. 8. b.
bris, & ministrabat eis. 31. Vespere autem facto cum occidisset sol, afferebant ad eum omnes male habentes, 14.
& dæmonia habentes: 33. & erat omnis ciuitas congregata ad ianuam. 34. Et curauit multos, qui vexaban- Luc. 4. f. 42.
tur variis languoribus, & dæmonia multa eiiciebat, & non sinebat ea loqui, quoniam sciebant eum. 35. Et Luc. 4. f.
diluculo valde surgens, egressus abijt in desertum locum, ibiq; orabat. 36. Et prosecutus est eum Simon, & qui 42.
cum illo erant. 37. Et cum inuenissent eum, dixerunt ei: Quia omnes quærunt te. 38. Et ait illis: Eamus
in proximos vicos, & ciuitates, vt & ibi prædicem: ad hoc enim veni. 39. Et erat prædicans in synagogis eo- Matt. 8. a.
rum, & in omni Galilæa, & dæmonia eijciens. 40. Et venit ad eum leprosus deprecans eum: & genu flexo di- 2. Luc. 15. c.
xit ei: Si vis, potes me mundare. 41. Iesus autem misertus eius, extendit manum suam: & tangens eum: 12.
ait illi: Volo: Mundare. 42. Et cum dixisset, statim discessit ab eo lepra, & mundatus est. 43. Et com-
minatus est ei, statimque eiecit illum: 44. & dicens ei: Vide nemini dixeris: sed vade, ostende te princi-
pi sacerdotum, & offer pro emundatione tua, quæ præcepit Moyses in testimonium illis. 45. At ille Luc. 14. a.
egressus cœpit prædicare, & diffamare sermonem, ita vt iam non posset manifeste 1.
introire in ciuitatem, sed foris in desertis locis esset, &
conueniebant ad eum vndique.

IN CAPVT. I.

MVLTA sunt necessariò à quatuor Euangelistis eandem scribētibus historiam communiter dicta, & à nobis in commentariis in Matthæum explicata; quæ si in singulis repetere vellemus, laborem nobis

accumularemus non necessarium, lectori vero docto præsertim, & delicato fastidium pareremus intolerabile. Quod si vt fieri à nonnullis solet, quoties commune aliquid, & iam à me expositum occurreret, eò, vbi exposuissem, lectorem mitterem; minus mihi laboris, minus illi fastidii esset; non esset tamen nihil. Vtrumque fere deuitabimus, si mecum ille conueniat, vt quoties in posteriore aliquo Euāgelista aliquem prioris locum idem dicentis ad marginem notatum viderit, eò se ipsè sua conferat, etiam à me non missus, si copiosiorem fortasse desiderabit explicationem. Id in Marco potissimum accidet, qui Matthæi Euangelium iisdem plerumque sententiis, iisdem sæpe verbis, paucis additis, paucis detractis in compendium videtur redegisse; vt nemo mirari debeat, si multo in Marco, quam in cæteris breuiores erimus. Debet prudens lector in lucro verborum breuitatem ponere, modò nihil illi pereat de lucro sententiæ. Nos quidem certè in maximo ponimus, ne tempus rebus impendendum necessariis in in non necessariis consumamus, prope finem vitæ, longè finem operis inuentes.

Euangelium secundum Marcum.] Quæ sit horum verborum vis, & cuius sint auctoris, ipsiusne Euangelistæ, an alterius cuiuspiam, qui suum cuique Euangelistę titulum adiecerit, in Matthæi titulo disputauimus. De Marco, quia minus, quam cæteri Euangelistæ, notus fuit, nonnihil dicendum. Et quidem, quę ad Euangelij scriptionem pertinebant, in communi ad quatuor Euangelistas præfatione ante Matthæum posita à nobis dicta sunt. De homine nunc agimus, quis, cuiasque fuerit, & quid egerit in vita memorabile. Filium fuisse Marię cuius Ierosolymitanę, eius ad cuius domum Petrum vinculis ab angelo solutum Lucas Actor. 12. 12. de nocte venisse tradit, Græcus Scholiastes Act. 12. 12. & Dorotheus in Synopsi, & Theophylact. & Euthym. in comment. huius loci auctores sunt; & opinionem ipsa nominis similitudo nullo etiam auctore probabilem facit. *Considerans*, inquit Lucas, *venit ad domum Mariæ matris Ioannis, qui cognominatus est Marcus, vbi erant multi congregati, & orantes.* Quòd etiam matrem ex filio describit, indicat eum & Christianum, & matre nobiliorem fuisse, qualem Marcum cum sanctitatis opinione, tum Euangelii prædicatione, scriptioneque fuisse constat. Dissentit tamen, vt videtur Euseb. lib. historiæ Eccles. 7. cap. 20. Ioannem hunc cognomento Marcum alium, quam Euangelistam fuisse significans. Cui sententiæ illud fauet, quod Paulus Actor. 15. 37. aliquid in eo fuisse indicet culpæ, quam ob rem in consortium admittendus non esset; quod de Euangelista sine certis credere coniecturis haud scio, an satis propensi ad pietatem sit ingenii. Ac mirum profectò est, si proprium illi Ioannes nomen erat à nemine auctore vetere Ioannem appellatum. Cum ergo scriptura priorem illum quasi proprio, & vsitato nomine Ioannem, posteriorem hunc & eadem scriptura, cum de eo certè loquitur, & omnes auctores antiqui Marcum appellent, diuersos fuisse credendum est. Hæc mihi magis placet opinio, & auctorem grauiorem Eusebium, & probabiliores coniecturas habens. Nam nominum quidem similitudo illa, quam alii auctores secuti in contrariam sententiam abierunt, nihilo maior, quam dissimilitudo est. Etenim, vt ambo Marci similes; ita Ioannis nomine dissimiles sunt. Et potuit Marcus ille alter, cui Ioanni nomen erat, alia ratione nobilis esse, vt ex eo mater cognosceretur; sicut Alexander ille, & Ruffus Simonis Cyrenensis filii, ex quibus Marcus cap. 15. 21. describit patrem. Constantior, verèque similior omnium ferè auctorum sententia est hunc eum fuisse Marcum, de quo Petrus 1. epist. c. 5. 13. scribit, filium eum suum vocās; aut quod eum paterno, singularique amore prosequeretur; aut quod eum in Christo genuisset. Discipulum enim fuisse Petri Iren. lib. 3. cap. 1. Euseb. lib. 2. hist. Eccles. cap. 14. Epiph. hæresi 51. Chrysostomus homilia 59. in Matthæum, & Hieronymus in vita Marci tradunt, atque comitem in Euangelii prædicatione fuisse eius omnes affirmant. Ab eo etiam baptizatum fuisse in sermone de Marco Euangelista apud Petrum Damianum lego. Meretur aliquam fidem non malus auctor, & id confirmat, quod Petrus filium appellet suum, vt solemus, quos baptizauimus, appellare, quemadmodum & baptismus ipse ad Tit. 3. 5. regeneratio vocatur. Cæterum non conuenit, quod Orig. in libro de recta in Deum fide, & Epiphan. hæresi 51. & Doroth. in Synopsi scribunt eum vnum ex septuaginta duobus fuisse discipulis. Addit Epiph. vnum ex illis fuisse, qui audito sermone de edenda carne, bibendoque sanguine Christi ab eo offensi discessissent, à Petro verò ad Christum reuocatum. Verum ex iis Auctoribus, qui Petrum de Marco hoc Euangelista loqui putant, ii, qui eum Mariæ Ierosolymitanæ filium fuisse dicunt, eundem esse: de quo Luc. Actorum 12. 12. 25. & 15. 37. 39. & Paulus ad Colos. 4. 10. & 2. ad Timoth. 4. 11. Loquitur, arbitrantur; consobrinumque fuisse Barnabæ. Nam Ioannes ille, cui Marcus cognomen fuit, Barnabæ consobrinus erat, vt ad Colos. 4. 10. scribit Paulus: alii negant, aut certè non affirmant. Auctor Comment. in Marcum, qui Hieronymo tribuuntur, Leuitici fuisse generis tradit. Vellem testimonio, aut argumento aliquo probasset: nunc autem ex sola eius auctoritate fides pēdet; quæ eo minor est, quod ignotus est auctor, &, vt apparet, non vetustissimus. A Petro in Ægyptum prædicandi Euangelii causa missum fuisse, & Alexandrinum constitutum Episcopum nemo non dicit auctorum. Eius verò honoris declinandi causa pollicem sibi præcidisse apud multos vulgò circumferunt auctores; sed grauem ego, & antiquum eius historiæ auctorem quærens nullum inuenio. Et non est, quod Origeni, & aliis quibusdam se ipsos religionis etiam causa mutilantibus vitio datur, Euangelistæ sine certis testibus tribuendum. Nam quod Lyranus respondet id eum diuino tactum spiritu fecisse, quod de Samsone, & Razia credit Augustinus, in Marco credibile non est. Cum enim ab ipso Spiritu sancto ad Episcopatum vocaretur quomodo potuit ab eodem spiritu, vt Episcopatum fugeret, ad inferendas sibi manus impelli? Alexandriæ ita Christianorum formasse mores, vt eos indicans Philo de Therapeutis, id est, supplicibus, aut contemplatorib. librum scripserit, vt mirabiliter genus illud laudaret vitæ Euseb. lib. 2. hist. Eccles. c. 15. & 16. & Hieronymus in vita Marci, Doroth. in Synopsi, & Theophylactus auctores sunt. Octauo Neronis anno Alexandriæ mortuum scribit Hieronymus. Dorotheus verò sub imperio Traiani Aprili mense rudente collo iniecta à loco, cui Bucolus nomen est, vsque ad locum, qui angelorum dicitur, tractum, igne crematum, & in Bucolo sepultum. Quo tota Ecclesiastica refellitur historia, quæ pro comperto tradit, nullum præter Ioannem Apostolum, aut Euangelistam Traiani imperium attigisse.

De Marco Euangelista quis cuiasque fuerit.

Marcum Alexan- [illegible]

Fabula Marco pollicem præcidente refellitur.

Quo tempore Marcus mortuus.

1. *Initium Euangelij.*] Euangelii nomen, quot modis diceretur, in communi ad quatuor Euangelistas præfatione diximus. Hoc loco quidam Euangelicam historiam interpretantur; eiusque exordium ἀρχὴν *initium* à Marco vocari, putant, quasi dicat, Exordium Euangelii, id est, historiæ Euangelicæ, quam scribo, à Ioannis Baptistæ prædicatione sumam, sicut de illo in Isaia Propheta cap. 40. 3. scriptum est, *Vox clamantis in deserto, parate vias Domini.* Alii pro lege Euangelica, nouoque Testamento, quod Christus sanciebat atque prædicabat sumi existimant; quasi indicare Marcus voluerit

[illegible] Ioannem finem veteris, Initium [illegible] noui Testamenti, sicut in Malachia Propheta c. [illegible] est. *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.* Sic Chrysostomus [illegible] in Marcum, & Theophylactus & [illegible] in commentariis. Vera quidem sententia, [illegible] ad hanc interpretationem attinet, non id [illegible] Malachiæ [illegible] ex Euangelio [illegible] Christi prædicatio initium habuisse. Nam [illegible] non Isaiæ & Malachiæ, sed Ieremiæ potius [illegible] c. 31. v. 32. *Ecce dies venient, [illegible] & feriam domui Israel, & domui Iuda fœdus nouum, non secundum pactum, quod pepigi cum patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Ægypti.* Recentiores fere omnes [illegible] hunc libri titulum esse docent absolute positum, & a sequentibus minime pendentem, quasi dicat Marcus, Sequitur, aut incipit Euangelium [illegible] Dei, [illegible] & minus literate [illegible] libris inscribere, & quemadmodum Matthæus [illegible] Euangelium suum inscripsit, *Liber generationis Iesu Christi.* Illam ego interpretationem [illegible], vt non libri titulus, sed prædicationis Christi [illegible], quasi dicat Euangelista, Christi prædicatio tale habuit initium, quale prophetæ venturi Messiæ prædicationem habituram esse prædixerant. Primum, quia, si hic titulus esset libri, non bene [illegible] quæ sequuntur, cohærerent. Quis enim sensus, [illegible] *Iesu Christi*, id est, incipit liber Euangelii Iesu Christi, *sicut scriptum est?* Nec enim prophetæ Marcum scripturum Euangelium, atque hunc illi titulum [illegible], sed Christum venturum, & Euangelium [illegible] prædixerant. Neque verò dici potest [illegible] verbum, *sicut scriptum est*, non ad initium, sed ad Euangelii nomen esse referendum, atque ita verba [illegible] cohærere; quasi sensus sit, *Initium [illegible]*, id est, prædicationis Christi, de qua prædi[illegible] scriptum est, *Ecce ego mitto angelum meum ante [illegible]* quod sequitur, *ante te* indicat hæc verba [illegible] Euangelii, sed etiam ad initii nomen referri [illegible]. Idem enim est *initium*, & *ante te*. Præterea, [illegible] Hebræi ex principio libri titulum [illegible], vt ex Genesi perspicuū est; tamen ad [illegible] nō solent, Initiū libri Genesis [illegible]. Dixisset ergo Marcus, liber Euangelii [illegible] consuetudinem sequi voluisset, quemadmodum Matthæus, dixit, *Liber generationis Iesu Christi*: [illegible], Euangeliū Iesu Christi, sicut dixit Isaias, [illegible] & Ieremias, *Verba Ieremiæ prophetæ*, & [illegible] in Apocalypsi, *Apocalypsis Iesu Christi*. Sensus [illegible] est. *[illegible] Euangelii*, id est, prædicationis Euangelii *Iesu Christi* fuit. Hoc enim verbū, aut aliquod [illegible] gendum est.

[illegible] in Isaia Propheta. Matthæus à Christi [illegible]. Lucas à generatione Ioannis Baptistæ [illegible] Euangelium Ioannes multo altius à [illegible]. Marcus breuius sumpsit exordium. [illegible], omissa humanæ naturæ [illegible], & Christi generatione, omissa adoratione [illegible], omisso re[illegible] Christus vsque [illegible] aut potius est à sola [illegible] prope [illegible] suam [illegible] & miracula doctrinam confir[illegible] tantum annorum Christi [illegible] consilii ratio[illegible] hunc esse, Matthæum [illegible] Abrahamo de semine, in quo [illegible] gentes benedicendæ, & de futuro regno Christi ex Dauidis familia nasciturо, in Christo completa fuisse ostendere volebat, vt eum omnes promissum esse Messiam intelligerent, ab Abrahamo & Dauide exordium petiuisse, vt Matthæi 1. 17. ex Hieronymo, & aliis docuimus auctoribus. Marcum verò [illegible] eadem ratione afficere voluisse, docendo tale fuisse Christi prædicationis initium, quale prophetæ prædixissent futurum esse Messiæ, vt eum Messiam esse ostenderet, quam rationem Beda in commentariis [illegible]. Cœpit autem à prædicatione, & breuiratione, vt opinor, causa, & quia non tam historiam de totius vita Christi, quam compendium de eius doctrina, atque [illegible] signis confirmata doctrina esset, scribere voluit. Ab anno autem Christi trigesimo cœpit, quia tunc Christus proprie cœpit facere, atque docere. Nam quod duodecimo anno [illegible] inter doctores [illegible] Lucæ secundo, vel in quadragesimo septimo [illegible] factum fuit, quasi [illegible] Euangelii prælude[illegible], non [illegible] aperte, & passim faceret, quasi doctoris professus officium, sed quasi vnus [illegible] de plebe puer, vt [illegible] ex subito documento auditorum in se animos [illegible], & erigeret in expectationem sui. Baptizatus verò non ita, sed publice, in templo, & quasi vnus de magistris in Synagoga doctorem se ferebat. *Ego*, inquit, *palam locutus sum*, Ioannis 18. 20. & *Quotidie*, inquit, *apud vos sedebam docens in templo*, Matthæi 26. [illegible] & *Ego semper docui in Synagoga, & in templo, quo omnes Iudæi conueniunt* Ioannis 18. 20.

Iesu Christi.] De his duobus Christi nominibus diximus apud Matthæum cap. 1. [illegible] his duobus verbis, vt multi existimant, [illegible] sed auctor Euangelii notatur. Non enim sensus est, [illegible] Euangelii, in quo de Christo agitur, sed quod Christus [illegible], docuit, prædicauit.

Filii Dei.] Cur potius filium Dei, quam filium Dauidis, quemadmodum Mattheus, appellauerit, vulgaris est quæstio. Ad quam in commentariis Beda respondet, voluisse Euangelistam, vt à minoribus ad maiora erigeretur, dum ex Matthæo Christum hominis, ex Marco Dei filium disceremus. Ratio probabilis sed existimo ego omnibus Euangelistis propositum fuisse, vt Christi docerent diuinitatem; sed cum ad eandem intenderent metam, diuersis carceribus egressi sunt. Matthæus, & Lucas ab humana exorsi generatione diuinitatem humili sumpto principio paulatim, & accomodatè ad Iudæorum ingenium insinuarunt, dum ex natalibus, modoque mirabili nascendi Christum eum esse probauerunt, qui per prophetas promissus à Iudæis expectandus erat populi Redemptor. Idem Ioannes facit, dum de æternitate disserit. Marcus, dum ostendit esse eum, ante quem Pater angelum se, qui eius pararet viam, missurum promiserat.

Sicut scriptum est.] Sunt qui hęc verba non cum præcedentibus, sed cum sequentibus iungant; Quod fere omnes faciunt, aut facere certè debent, qui prima illa verba, *Initium Euangelii Iesu Christi*, libri titulum esse putant, vt sit oratio præpostera hunc habens sensum; sicut Ioannes in deserto prædicans, sicut scriptum est in Isaia propheta *Vox clamantis in deserto*. Sed non dubito cum verbis præcedentibus esse copulanda, quemadmodum paulo ante demonstrauimus, & nunc ex alterius interpretationis absurditate magis affirmatur. Nam si ad sequentia referatur, oratio præpostera, insolens, & durissima erit, qua nec Euangelista vti solet, neque quisquam homo non omnino barbarus vteretur: præter quam quòd non erat Euangelistæ consilium in Ioanne, sed in Christo consistere, eiusque, vt diximus, probare diuinitatem. Itaque credendum non est propter Ioannem, sed propter

Christum prophetarum [illegible] omnium attulisse, vt ostenderet Christum esse eum, [illegible] Deus se angelum suum missurum dixerit, vt patet superius ex Irenæo lib. 3. c. 18. & ex Bedæ in hunc locum commentariis adnotauimus. Sensus ergo est, *Initium Euangelii*, id est, Euangelicæ prædicationis *Iesu Christi* fuit, aut ita se habuit, *sicut scriptum est in Isaia propheta*. Extitit enim Ioannes in deserto baptizans, & prædicans baptismum pœnitentiæ, vt hoc loco Euthymius indicauit. Quare post illa verba, *Initium Euangelii Iesu Christi filii Dei* punctum index finitæ periodi esse non debet, quemadmodum ab [illegible] ponitur, qui hunc libri titulum esse putant; sed virgula, quæ ostendat ex consequentibus pendere sententiam.

In Isaia propheta.] In plerisque nunc Græcis codicibus legitur ἐν τοῖς προφήταις, in prophetis, atque ad hunc modum Irenæus lib. 3. c. 11. & 18. & Theophylactus & Euthymius hoc loco legunt. Multo meliorem lectionem esse arbitror, quam in vulgata habemus editione, *Sicut scriptum est in Isaia propheta*. Primum, quia omnes Latini codices ita habent: deinde quia non omnes Græci aliter habent: quin ex Hieronymo constat lib. de optimo genere interpretandi ea ætate omnes etiam codices Græcos ita legisse, quemadmodum nunc Latini omnes legunt. Cum enim quæstionem proposuisset, quomodo hic locus legeretur, *sicut scriptum est in Isaia propheta, Ecce ego mitto angelum meum*, quod non in Isaia, sed in Malachia scribitur nouissimo duodecim prophetarum, non respondit Græce legi sicut scriptum est in prophetis; sed *Soluat*, inquit, *hanc quæstiunculam imperita præsumptio, & ego erroris veniam deprecabor, quasi solui non possit*. Præterea quia & Syriacus interpres ita legit. Deinde, quod nulli prorsus auctores Latini legunt in prophetis. Nam Irenæus Latinus, qui lib. 3. c. 11. semel tantum ita legit eodem capite, & c. 18. legit in *Isaia propheta*, vt facile intelligi possit, cum *in prophetis* legit, aut lapsum fuisse memoria, aut sententiam, non verba [illegible] voluisse. Contra verò auctores antiqui Græci [illegible] etiam legunt, vt Chrysostomus [illegible] auctor [illegible] homilia prima in Marcum, & [illegible] Epiphanius. Denique [illegible] bius est aliquem, cum videret [illegible] prophetarum testimonia [illegible], vt Porphyrio [illegible] responderet, qui, vt Chrysostomus & Hieronymus [illegible], hunc Christianis locum obiectabat, vt Euangelistam [illegible] ignorantiæ; pro Isaia scripsisse in prophetis quem contra pro *prophetis* scrip[illegible]. Matthæus [illegible], & Lucas de eadem re [illegible] cunt *in prophetis*, sed *in Isaia*, sed [illegible] non duorum prophetarum, sed vnius [illegible] testimonium afferebant; itaque [illegible] ex [illegible] sumere. Tantum obstat, quod [illegible] prophetam [illegible] Marcus [illegible] deatur esse credibile [illegible] nasse. Quidam, quibus auctor [illegible], sane non malas, [illegible] respondent, solum [illegible] Isaiam, [illegible] tima sunt verba, [illegible] accipere. Alii Augustinum [illegible] & per Isaiam, & per Malachiam idem loquebatur Deus, nihil [illegible] nis, aut vtrumque aut alterum tantum [illegible], cum idem semper Deus citetur auctor. Hanc interpretationem cur sequi non soleamus, in commentariis in Matthæum capite vigesimo septimo versu nono diximus. Mea igitur, siquid valet, hæc est sententia, Marcum solum Isaiam citare voluisse; *Vox clamantis in deserto*, vt probaret, quod paulo ante dixerat, *Initium Euangelii Iesu Christi*. Vox enim illa *in deserto clamãtis* initium fuit Euangelii, sed quia intelligi non poterat, id à propheta de Ioanne dictum fuisse, nisi ex Malachia; adiunxit quasi explicationem Malachiæ [illegible] vtroque contexens, & solum Isaiam auctorem [illegible] quia [illegible] præcipua, & [illegible] quam [illegible] quæ que po[illegible] Euangelista [illegible] volebat, Isaiæ erat.

9. [illegible].] Malachiæ testimonium [illegible] vndecimo versu decimo. Isaiæ vero [illegible] c. [illegible] posuimus.

9. *[illegible] Nazareth Galilææ.*] Oppidum, vbi Christus [illegible] ab Ægypto vsque ad [illegible] luæ [illegible] Matth. c. 2. [illegible] Galilææ, non [illegible]. Nec [illegible] erat [illegible] Matthæus enim [illegible] Galilææ. Marcus ipsum Galilææ oppidum, vnde venerat, indicauit, Euthymius.

11. *In te complacui.*] ἐν ᾧ εὐδόκησα. in quo mihi complacui, vt Chrysostomus [illegible] Euthym. [illegible] In textu quoque Græco Romani Theophylacti [illegible] modo legitur, quamuis in commentariis [illegible] ipse legerit, non appareat. Latini codices [illegible] bent *in te complacui*, [illegible] legisse interpretem, multoque meliorem esse lectionem [illegible], quia non dixerat, *Hic est filius meus* [illegible] vt Matthæus. Quòd si dixisset, consequens [illegible] tur, vt diceret, *in quo mihi complacui*, sed [illegible], *Tu es filius meus dilectus*. [illegible] est, vt eandem secundam personam [illegible] *te complacui*. Deinde [illegible] 22. [illegible] do, quo Marcus dixerat, *Tu es filius meus dilectus* [illegible] modo [illegible] hic, [illegible] *in te complacui*. Denique [illegible] Sed duplex [illegible] Euangelistæ Patris verba [illegible] dixisse voce [illegible], *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui* [illegible] dixisse, *Tu es filius meus dilectus, in te complacui*, [illegible] vtroque [illegible] cœlesti dicere non potuisse vtrorum [illegible] [illegible] Ebionitæ [illegible] Christo [illegible] est, [illegible] in te [illegible] complacui. [illegible] Christo, *Hic est filius meus dilectus*, [illegible]. [illegible] ficatur Christum filium esse dilectum Dei, quod maximè [illegible] Euangelista [illegible]. De [illegible] verò [illegible] Matthæi [illegible] copiose diximus.

12. *[illegible].*] Quod Marcus dicit, [illegible] Matth. c. 4. 1. dicit [illegible] inquit, [illegible] *ductus est* [illegible] est, simul atque baptizatus fuit, [illegible] tendit super eum. [illegible] Marcus [illegible] [illegible] Christum [illegible] [illegible] sicut Athanasius [illegible] [illegible] *& cap.* [illegible] [illegible] solum [illegible] totus facile [illegible] scabellum pedum [illegible] Nunc [illegible]

nunc princeps huius mūdi eiicietur foras, Ioā. 12. 31. & 14. 30. *Venit princeps huius mundi, & in me non habet quicquam*, & posset securus dicere, *Confidite, ego vici mundum*, Ioannis 16. 33. Fortasse etiam diaboli diligentia notatur, qui simul vt in Christo Spiritum sanctum descendentem vidit, qua solet, inuidia in eum impetum facere conatus est, exploratque, num vox illa, quæ cœlo missa erat, vera esset. Cui Christus, ne hostem timere videretur, in solitudinem obuiam processit. Quod autem Ioannes dicit cap. 1. 29. *altera die vidit Ioannes Iesum venientem ad se*, nemo putet huic loco esse contrarium, quasi non statim Christus, vt ait Marcus, in desertum secesserit, cum eum altera die Ioannes venientem ad se viderit. Loquitur enim Ioannes de Christo non iam baptizato, sed ad baptismum veniente. Maiorem repugnantiæ habet speciem, quod eodem loco ver. 35. & 36. idem Ioannes dicit, *altera die τῇ ἐπαύριον*, postridie, *iterum stabat, Ioannes, & ex discipulis eius duo, & respiciens Iesum ambulantem dicit, ecce Agnus Dei*; hoc enim post baptismum accidisse constat. Duobus modis hic nodus solui potest, aut abusum fuisse Ioannem proprietate verbi τῇ ἐπαύριον, & *postridie* dixisse pro *altera die*, vt noster vertit interpres intelligens fortasse non esse sensum ad proximè insequentem, sed ad alteram quampiam diem referendum: aut aduerbium, *statim* hoc loco non momentum, sed breue temporis interuallum significat, vt illud, *tunc*, apud Matthæum c. 4. 1. quod multis iam locis adnotauimus. Hoc enim tantum Euangelistæ docere voluerūt, Christum statim post baptismum id est, antequam prædicare, aut miracula facere cœpisset, aliamue actionem publicam aggrederetur, se in solitudinem recepisse: non quod è vestigio se receperit. Quin verisimile est, per aliquem saltem diem Christum iam baptizatum apud Ioannem mansisse, vt pluribus de se hominibus diuersis diebus ad baptismum venitantibus testimonium perhiberet.

Spiritus.] Sanctus, qui descenderat super eum, & vt ait Ioannis c. 1. 33. super eum manserat, quemadmodum Chrysostomus hoc loco Euthymius & Theophylactus in commentariis in c. 4. Matthæi adnotauerunt. Hoc enim spiritu plenus Christus, vt ait Lucas cap. 4. 1. agebatur, quemadmodum de iis, qui non natura, vt Christus, sed adoptione filii Dei sunt, dicit D. Paulus, *quicunque spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei* ad Romanos 8. 14. Indicant ergo Euangelistæ Spiritum sanctum non ita in Christum descendisse, vt eum tantum ostenderit, statimque discesserit, sed ita in eo mansisse, vt statim cœperit eum agere, & omnibus deinceps rebus gubernare. Si quis longiorem de hoc spiritu disputationem desiderat, legat, quæ scripsimus Matthæi quarto versu primo.

Expulit.] ἐκβάλλει, expellit, aut eiicit Matthæi 4. 1. ἀνήχθη ὑπὸ τοῦ πνεύματος *ductus est à spiritu*; Lucas capite quarto ver. primo καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον, *& agebatur in spiritu in desertum*. Eodem sensu tres Euāgelistæ loquuntur, sed Marcus aliquanto efficacius, & quia plus est ἐκβάλλειν, quam ἄγειν, & quia præsens tempus maiorem habet vim, remque magis ante oculos ponit.

Et erat in deserto.] καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ, & erat ibi in deserto. Quod Marcus imperfecto vtitur, temporis continuationem significat, ostendit enim totos dies quadraginta Christum in deserto versatum fuisse, ita vt ab eo non discesserit, quod nullus alius tam apertè expressit Euangelista, nam Matthæus, & Lucas tantum dicunt quadraginta diebus ieiunasse; sic enim apud Lucam distinguenda sunt verba, *Et agebatur in spiritu in deserto diebus quadraginta*, id est, vt illic esset quadraginta dies, πειραζόμενος, *tentatus à diabolo*, id est, vt à diabolo tentaretur, aut, vt dicit Marcus interpres

A *tentabatur à diabolo*. Eodem hoc ipsum pertinet quod ait, *quadraginta diebus, & quadraginta noctibus*. Quanquam hæc vltima verba. *Et quadraginta noctibus*, neque hoc loco Græcè leguntur, nec apud Lucam c. 4. 2. & videntur ab aliquo ex Matthæo cap. 4. 2. huc fuisse translata. Notant hoc loco diligenter hæreticorum interpretes hanc Christi in desertum secessionem exempli fuisse singularis: semel enim tantùm secessisse, sicut & Eliam 3. Regum 19. 3. 4. veriti, ne Christi factum ad probādum monachorum institutum afferamus. Primum quidem errant, quod putent Christum semel tantum solitudinem petiisse. Petiuit enim quoties aut ab Euangelii prædicatione vacauerat, aut aliquid magni aggredi volebat, vt Matth. 5. 1. & 14. 23. & 15. 29. & 17. 1. &

De Christo in desertū eunte contra hæreticos.

B Marci 3. 13. & 6. 46. & 9. 2, & Lucæ 6. 12. & 9. 28. perspicuum est. Itaque non singulare factum, sed consuetudo fuit. *Erat*, inquit Lucas cap. 21. 37. *diebus docens in templo, noctibus verò exiens morabatur in monte, qui vocatur Oliueti.* Non ergo semel in vita, sed singulis fere noctibus, id est, dimidia temporis parte Christus, vt ita dicam, monachus erat. Rursus idem Lucas cap. 22. 39. *& Egressus*, inquit, *ibat secundum consuetudinem in Montem oliuarum.* Et vt fingamus semel tantùm per quadraginta illos dies in solitudinem abiisse, cur neminem vnquam istorum Euangelicorum hominum, vel semel tantum, nō dico per quadraginta; sed per vnum tantum diem (nisi fortasse voluptatis, non orationis causa) in solitudinem

C secedere videmus? sed huiusmodi hæreticorum interpretamenta, quæ illi ne nobis Christi, & Ioannis solitudo, habitus, ieiunium, ciborumque delectus ad virtutis culturam seruire possint, comminiscuntur, tertio & quarto capite Matthæi multis argumentis refutauimus.

Et tentabatur à Satana.] Quod Hieronymus, aut quisquis auctor est commentariorum in Marcum, & Beda ex hoc verbo colligūt Christum non ter tantum, vt scribit Matthæus cap. 4. 2. sed frequenter, aut continenter potius per totos quadraginta dies fuisse tentatū, probabile natura sua est; sed certò, ex hoc loco colligi non potest. Nec enim necesse est, vt sensus sit, perpetuò per quadraginta illos dies tentatum fuisse, sed in illis aliquoties fuisse tentatum: præsertim si Græca sequa-

D mur verba, atque distinctionem, καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ σατανᾶ, Erat ibi in deserto quadraginta dies, tentatus à Satana.

Eratq́, cum bestiis.] Inter bestias, & quidem feras, & venenatas, hoc enim Græcum verbum θηρίον significat. Quibus verbis tantùm voluit Euangelista summam declarare solitudinem, vbi solæ feræ bestiæ versarentur, quoque nemo mortalium penetraret, vt Theophylact. & Euthym. indicauerunt.

Et angeli ministrabant illi.] Beda ita exponit, quasi angeli toto illo tempore, quo Christus in deserto fuit, illi ministrauerint. *Inter bestias*, inquit, *morabatur, vt homo, sed ministerio vtitur angelico, vt Deus*. Cæterum ex Matthæo c. 4. 11. manifestum est, non nisi peracta iam

E omni tentatione, partaque victoria angelos accessisse. Nam prius quidem, vt illo loco disseruimus, paratos ad ministerium angelos Christus prohibuerat; & ne à diabolo ex angelorum famulatu, sicut princeps ex comitatu ministrorum, dux ex militibus sequentibus, atque parentibus cognosceretur; & vt diabolus aggredi solum auderet, quem angelis cinctum, vel spectare timuisset; & vt solus cum solo pugnaret, ne victoria alii, quam sibi, ferri posset accepta, solusque verè diceret, *Ego vici mundum* Ioannis decimo sexto versu trigesimo tertio & *torcular calcaui solus, & de gentibus non est vir mecum* Isai. 63. 3.

14. *Postquam autem traditus est Ioannes, venit Iesus in Galilæam.*] Marcus hoc loco, & Matthæus cap. 4. 12. &

A Lucas c. 4. 14. ita de ista Christi fuga loquuntur, vt indicent eam statim post quadraginta illos in solitudine actos dies contigisse. Ioannes verò c. 4. 43. ita vt longè post factam esse significare videatur; non solùm quia priùs & vocatos Apostolos, & baptismum per eos administratum, quæ causa Pharisęis fuit inuidiæ, Christo verò ad declinandam eorum inuidiam in Galilæam secedendi, prædicatum in Iudæa à Christo Euangelium, & facta scribit miracula. Hęc enim omnia per anticipationem dicta intelligi possent; sed etiam quia apertè docet Christum tunc in Galilæā euntem discipulis suis fuisse comitatum. Hæc quæstio ex altera maximam partem quæstione pendet; num reditus ille in Galilæam Christi, de quo Ioannes loquitur, idem sit, atque hic, de quo tres alii scribunt Euangelistæ. Nam si idem est, haud dubium, quin non statim Ioannes traditus, nec
B statim post reditum à solitudine in Galilæam Christus discesserit, quia id ex Ioanne apertissimè colligitur. Sin autem non est, dubium adhuc manet, an aliquanto tempore nondum vocatis Apostolis in Iudæa Christus prædicauerit, antequam discesserit in Galilæam, an statim discesserit, sicut trium Euangelistarum indicat series. D. Augustinus lib. 2. de consensu Euangelistarum c. 17. & Beda hoc loco, & Matthæi 4. 12. eundem reditum esse putant, sed Beda priùs Christum in Galilæam iisse dicit, cum ibi Apostolos sibi aggregauit: quem reditum Euangelistæ prætermiserunt, quamuis ex eorum etiam historia aliqua ratione colligatur. Vellem pateretur ratio, vt tam bonis assentirer auctoribus. Sed animaduerto, & planè perspicio in eo reditu, de quo Ioannes loquitur, iam Apostolos fuisse vocatos; in eo, de
C quo alii tres agunt Euangelistæ, nondum vocatos fuisse, quia ita reditum eum in Galilæam describunt, vt non obscurè significent nondum Christum Apostolos habuisse, sed eos, cum in Galilæam venisset, conuocasse. Manet adhuc quæstio, an Ioannes aut interim, dum Christus in deserto erat, aut statim postquam à deserto reuertit, traditus fuerit, statimque se Christus in Galilæam receperit, antequam inciperet in Iudæa prædicare. Ioan. c. 3. 22. 23. 24. omnem nobis dubitationem tollit, quia clarissimis scribit verbis per aliquantum tempus vtrumque, & Christum, & Ioannem simul prædicasse, baptizasseque. Priùs enim prædicare in Iudæa cœpit, discipulosque collegit, qui eius nomine baptizarent, quam iret in Galilæam: & adeo quidem col-
D legit multos, vt Ioannis discipuli inuidere viderentur Ioannis 3. 26. *Et venerunt ad Ioannem, & dixerunt ei, Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum.* Cur ergo Matthæus, Marcus, & Lucas de illa prima Euangelii prædicatione mentionem non fecerunt? Ratio nobis, cum ab illis exposita non fuerit, constare non potest; sed est tamen probabilis, & non difficilis coniectura, ideo eam prætermisisse, quia priuata quodammodo fuit viuente adhuc, & prædicante Ioanne; fuit enim tempus illud, quo Christus simul, ac Ioannes prædicauerunt, quasi legis, & Euangelii, id est, noctis, & diei crepusculum quoddam, quo etsi lucebat aliquo modo Euangelium, quasi sol quidam, nondum tamen
E omnino ortus erat, ortū est Ioanne mortuo, a lege abeūre, & orientis solis luce dissipata. Postquam Christus Apostolos sibi aggregauit, id est, familiam asciuit, ministrosque creauit Euangelii; tunc primum putant Euangelistæ Matthæus, Marcus & Lucas propriè cœpisse Euangelium prædicare, quia non iam solus, & quasi homo priuatus, sed & per se ipse, quasi publicus Apostolorum dux, atque magister; & per Apostolos in diuersa loca missos prædicabat, quasi velis passis Euangelii. Hinc intelligitur bis Christum simili de causa ex Iudæa in Galilæam profugisse. Primùm ob traditum in vincula Ioannem, vt Matthæus, & Marcus exponunt. Nam Lucas nulla de Ioannis vinculis facta mentione solam Christi in Galilæam recessionem explicauit. Deinde, cum ex Galilæa collectis iam Apostolis in Iudæam reuertisset, tantumque ibi discipulorum numerum prædicando, baptizandoque congregasset, vt Pharisæi magis ab eo, quam à Ioanne timere inciperent; tunc enim, vt eorum vitaret inuidiam, rursus se in Galilæam recepit, Ioannis 4. 1. 3. *Vt ergo cognouit Iesus, quia audierunt Pharisæi, quod Iesus plures discipulos facit, quam Ioannes, reliquit Iudæam, & abiit iterum in Galilæā.* Atque hoc fortassis est, quod Ioannes dicit iterum in Galilæam abiisse, indicans antea iterum iisse. Quamquam non ignoro posse illud *iterum* aduentum ex Galilæa Christi referri, quasi sensus sit, non quidem iterum priùs in Galilæam iisse, sed rediisse in Galilæam, vnde ante venerat. Hunc enim Hebraismum alias exposuimus. Hærere in illis verbis aliquis minùs exercitatus lector poterit, *Vt ergo cognouit Iesus, quia audierunt Pharisæi, quod Iesus plures discipulos facit, & baptizat, quam Ioannes.* Quo enim modo dicere poterant Iesum plures, quam Ioannem discipulos facere, si de eo loquebantur tempore, quo Ioannes iam erat mortuus? Nam ante primam Christi in Galilæam profectionem Ioannes in vincula coniectus, & securi percussus fuerat. Placet, quod à doctis iam nonnullis interpretibus obseruatum est, sensum esse, Iesum plures tunc fecisse discipulos, non quam eodem tempore, sed quam ante, dum viueret Ioannes, fecerit. Cur autem in Galilæam potiùs, quam alium in locum accesserit, cum plus in Galilæa periculi esse videretur, vbi, qui Ioannem occiderat, Herodes dominabatur, Matthæi quarto versu duodecimo disseruimus.

Prædicans Euangelium regni Dei.] Hæc, & quæ sequuntur, copiosiùs à nobis Matthæi 4. 17. 23. explicata sunt. Nunc aliqua tantum illic non dicta carpemus.

15. *Quoniam impletum est tempus.*] Aduentus Christi & regni cælorum à prophetis præscriptum, maximè que à Patriarcha Iacob Gen. 49. 10. & à Daniele capite nono versu vigesimo quarto. Sic D. Paulus ad Galatas 4. 4. *vbi venit plenitudo temporis misit Deus filium suum, factum ex muliere, factum sub lege, vt eos, qui sub lege erant, redimeret*, Euthym.

Pœnitemini. μετανοεῖτε, pœnitentiam agite, vt solet vertere idem interpres Matthæi 3. 2. & 4. 17. & 11. 20. 21. & 12. 41. Et infra apud eundem hunc Euangelistam c. 6. 12. & Lucę 11. 32 & 13. 3. 5. & 15. 7. 10. & 16 30. & 17. 3. Quid autem causæ fuerit, cur hoc loco, itemque Actor. 3. 19. idem verbum, reddiderit, *pœnitemini*, malo fateri nescire me, quam ignorantiæ, aut temeritatis antiquū, & prudentem interpretem arguere. Quòd autem hoc loco Theophylactus obseruat, alio sensu Ioannem, alio Christum prædicasse; *Pœnitentiam agite*, illum, vt à peccatis, hunc, vt à lege ad Euangelium homines reuocaret, non existimo satis esse firmum. Nam & Ioannis consilium, atque officium erat homines à lege sensim auellere, & ad Christum traducere: & Christus quidem certè, qui peccatorum redemptor venerat, à peccatis magis, quam à legis obseruatione homines reuocare conabatur. Quo verò modo doceret alios legem spernere, quam ipse, quamdiu in hoc versatus est mundo, vt ait Chrysost. perfectissimè seruauit?

16. *Secus mare Galilææ.*] *Stagnum Genesareth* Lucæ 5. 1. Quod propter magnitudinem mare vocabatur, vt cōstat hoc loco, & Matthæi 4. 18.

Vidit Simonem, & Andream.] Lucas narrat, cū multæ essent nauiculæ, in eā Christū ascendisse, quæ Simonis erat. Volebat enim piscatorē suū ipsius naui, sic quodāmodo piscari retibus. Quæ hic de Apostolorum vocatione dicuntur, apud Matthæum ca. 4. 18. exposuimus.

Mitten-

Mittentes retia in mare.] Eodem modo Matthæus ca. 4.18. Lucas verò paulo aliter cap.5.2. *Piscatores autem descenderant, & lauabant retia,* sed eos, qui lauabant, alios ab iis esse quàm hos, qui in mare retia mittebant, credendum est. Erant enim multi, quorum alii piscandi causa retia in mare iaciebant, vt Matthæus, & Marcus affirmant; alii lacerata, aut soluta reficiebant, vt ait Marcus infra vers.19. & Matthæus capit.4.21. alii, vt dicit Lucas, lauabant.

21. *Et ingrediuntur Capharnaum.*] Matthæus cap.4.13. antequam discipulos Christus deligeret, simulatque in Galilæam venit, Capharnaum ingressum scribit, ibique commoratum. Illa enim quasi Euāgelii sedes fuit, quòd ibi Christus frequentissimè versaretur, atque prædicaret, vsque eò, vt eius vocaretur ciuitas, Matthæi 9.1. postea assumptis à se Apostolis scribit totam docendo, & miracula faciēdo Galilæam obiisse, ita vt in Syriam vsq; eius manaret fama Matthæi 4.23 24. Quæ omnia Marcus præterit, & ad id quod præcipuum erat, sibique propositum properauit. Quod ergo dicit Capharnaum ingressum esse, postea factum fuisse intelligendum est, cum ad lustrandam Galilæam rediisset.

Et statim.] Id est, primo sabbathi die, simulatque licuit, cum primum congregata Synagoga fuit. Indicat Euangelista in prædicando Euangelio diligentiam, & ardorem Christi, qui nullam loci, nullam temporis occasionem, qua docere posset, præterlabi pateretur.

Sabbathis.] Per singulos dies Sabbathi, quibus ad legendam legem Moysis Iudæi in synagogam conueniebant. Hac enim de causa plurali numero Euangelistam vsum fuisse arbitror, vt singulos sabbathi dies significaret, quemadmodum aliquando Hebræi faciunt Psalm. 62. 7. *In matutinis meditabor in te,* id est, singulis matutinis, singulis diebus mane, aut vt Hebraicè באשמרות in custodiis, aut vigiliis, quasi dicat per singulas noctis vigilias, quibus milites ad agendas excubias solent surgere, & ego ad meditandum in te surgo. Voluit igitur Euangelista docere nullam Christum, vt paulo ante diximus, iuuandi homines, nec loci, nec temporis occasionem prætermisisse; ideo locum, tempusq; notauit. Locum Capharnaum, vrbem maritimam, frequētem, publicanorum, aliorumque negotiatorum plenam, eoque magis corruptam moribus, quales plerumque eiusmodi vrbes ad mare sitæ esse solent; tempus diem sabbathi, quo solebant Iudæi in synagogam ad audiendam legem, sicut nunc Christiani in templa festis dieb. conuenire, vt ex hoc ipso loco colligitur, vt ex Luca cap. 4.16.31.& 13.10.& Actorum 13.14 27.42. 44.& 15. 21.& 17.2.& 18. 4.& 20. 7. Hinc etiam apparet verum non esse quod à recentiorib. quibusdam, doctis licet interpretibus notatum est, cum nomē *sabbathi* singulari numero ab Euangelistis ponitur, diem sabbathi, qui hebdomadis vltimus est dies significare; cum autem plurali *sabbathis*, omnes hebdomadis dies comprehendere, quod multis aliis exemplis Matth.28.1. refutauimus.

Ingressus in synagogam docebat eos.] Licebat omnibus, qui in synagogis erant, surgere, ac dicere si quid occurrebat, vt intelligitur ex Luca ca. 4 16.17.& Actorum 13. 15.16. Ad quam consuetudinem videtur D. Paulus 1. ad Corinthios 14 30. allusisse. Matth.c.4.23 magis generatim narrat historiam, Christum in Galilæorum synagogis docuisse.

22. *Et stupebant super doctrina eius.*] Idem Lucas narrat c.4.32. Matthæus verò cap.7.28. alio etiam Christi docentis populum admiratum scribit, vbi quæ ad hunc pertinent locum, exposuimus.

Erat enim docens tanquam potestatem habens.] Si nihil aliud Euangelista diceret, satis intelligi posset Christum Scribis, Pharisæis, cæterisque Iudæorum Doctorib. opponere voluisse nunc autem Matthæus c.7.29.& Marcus antithesim addiderunt.

Et non sicut Scribæ.] Quòd Scribas non absolutè, sed Scribas eorum vocat, Matth.6.29. emphasim etiam habet, quasi dicat, non sicut Scribæ, quos ipsi magnifacere solebant, ac libenter audire. Multis autem in rebus auctoritas illa, & potestas, quæ apparebat in Christo, in Scribis desiderabatur, cōsistebat. Primum, quòd Christus, tanquam legislator; Scribæ tanquam legis interpretes, & non admodum quidem periti loquerentur. Hoc indicant modi illi dicendi à Christo tam frequenter vsurpati, *Audistis, quia dictum est antiquis, Ego autem dico vobis* Matthæi 5.21.22.27.28.32.34.39.44. Ita Chrysost hom.5. in Marcum, & 26. in Matthæum, & Auctor imperfecti homil.21.& Beda hoc loco, Theophylact. & Euthymius in cap.7. Matthæi. Deinde, quòd Christus ita loqueretur, vt ostenderet nihil se, nisi salutem hominum, non gratiam, non bona quærere, vt discipulus eius, & imitator dicebat D. Paulus 2.Cor.12.14. *Nō quæro, quæ vestra sunt, sed vos,* & ad Galat.1.10. *modo enim hominibus suadeo, an Deo? an quæro hominibus placere? si adhuc hominibus placerem, Christi seruus nō essem.* Hoc enim, qui faciunt, liberè, & tanquam auctoritatem habentes loqui solent. Contra Scribæ, & Pharisæi gratiam, opesque aucupabantur, sicut illis obiicit Christus infra cap. 12.40.& Matthæi 23.14. *Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ, quia comeditis domos viduarum, orationes lōgas orantes,* & Lucæ 20.47. *qui deuorant domos viduarum simulantes longam orationem;* Theoph. hoc loco, & Euthymius, Matthæi 7. Postremo, quòd faceret ipse, quod docebat, qua re nihil omnino est, quod plus orationi ponderis, & auctoritatis afferat, plus ad commouendos animos incitamenti. *Longum,* (inquit Seneca) *ad virtutem per præcepta; breue, & efficax per exempla iter est.* Sic Gregor. lib.23. in Iob capite septimo & octauo, & Theophylactus Matthæi septimo *cum imperio,* inquit Gregorius, *docetur quod prius agitur, quam dicatur. Nam doctrinæ subtrahit fiduciam, quando conscientia præpedit linguam, vnde etiam de Domino scriptum est; Erat enim docens, sicut potestatem habens, non sicut Scribæ, & Pharisæi. Singulariter namque, & principaliter solus ex potestate bona loquutus est, quia ex infirmitate mala nulla commisit.* Sunt qui putent eam significari potestatem, qua cum doctrina miracula coniungebat, quod Scribæ, & Pharisæi facere nō poterant. Et hoc probabile est, nam & infra ver.27. hac de causa Christi doctrinam auditores admirati dicuntur; *quænam doctrina hæc noua: quia in potestate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei?* hæc enim potestas faciebat, vt Christus confidenter loqueretur, vt infra cap. 2 8.9.& Matthæi.9.4.5.6.7.& Lucæ 5.22.23. *quid ista cogitatis in cordibus vestris? Quid est facilius dicere Paralytico, Dimittūtur tibi peccata tua, an dicere, Surge, tolle grabatum tuum, & ambula? vt autem sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, ait paralytico, tibi dico surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam, & surrexit, & abiit in domum suam.*

23. *Et erat in synagoga eorum.*] Locum Euangelista designauit, sicut & Lucas c.4.33. vt non solum loci notatione, quæ ipsum ad faciendam fidem historiæ momenti quàm plurimum habere solet; sed multitudine etiam innumerabili testium, & testium quidem inimicorum miraculum comprobarent. Nam & in synagoga actum est, quò Iudæi omnes solebant conuenire Ioann.18.20. & præsentib. Scribis, & Pharisæis Christi hostibus, qui quasi synagogæ duces erant, factum est.

Homo in spiritu immundo.] Id est, spiritum immundum habens. Phrasis Hebraica, Latinis etiam nonnunquam vsurpata; nam & illi dicunt, esse in armis, id est armatum. Cur autem dæmon spiritus immundus appelletur, diximus Matthæi 10. 1. & 12. 43. Scribit Matthæus capit. 4.24. cum totam Christus Galilæam

Christi auctoritas in docendo vnde.

Epist. 6. ad Lucil.

Matth. 7. 29. Mar. 1. 22. Luc. 4. 32.

Hebraismus.

go id, quod in Magdalena factum fuisse constat, prætermiserunt, ita id ipsum, quod in aliis mulieribus eadem ratione factum esse probabile est, prætermittere potuerunt. Quia non quid Christus fieri vetuisset, sed quid factum esset; non Christi voluntatem, sed mulierum in Christum amorem declarare voluerunt. Quod si, vt plerique putant, hæc ab illa, de qua Ioannes scribit, diuersa fuit visio; non quidem eadem, sed similis tamen oritur quæstio, cur illic Magdalenam Christus se tangere prohibuerit: hîc eandem Magdalenam, & cæteras mulieres non prohibuerit. Quid si & hîc prohibuit, sed id Euangelistæ prætermiserunt, Ioannes, quia hanc visionem, si diuersa fuit non narrauit, cæteri, quia quamuis narrauerint, tamen vt modo diximus, non quid Christus vetuisset, sed quid mulieres fecissent, declarare voluerũt. Itaq; & omnes prohiberi, & omnes tãgere, licet neutrũ expressũ sit, tamẽ potuerũt; hinc siue omnes, siue aliquæ tetigerint, siue omnes, siue aliquæ prohibitę fuerint, duæ tamẽ adhuc quæstiones manẽt, cur aut omnes, aut aliquę tetigerint; omnes certè tãgere voluerũt; & cur Christus, aut omnes, aut solã certè Magdalenam prohibuerit, aut voluerit saltẽ prohibere. Ad priorem quæstionem natura ipsa respondet. Quis enim Christianus suscitatum ante se videns Christum, non subito perfusus gaudio in eius amplexum corruisset? Muliebris autem modestiæ, & verecundiæ fuit nõ corpus amplexari, sed pedes, vt Theophylact. & Euthym. docuerunt. Erat porro inter Iudæos reuerentiæ, & adorationis genus, præsertim mulierum erga viros, pedes tangere: sicut Exodi 4. 25. Sephora mariti pedes tetigit, quasi deprecabunda, & 4. Reg. 4. 27. mulier illa Sunamitis, cum ad Elisæum venisset, eius pedes tetigit, orãs, vt veniret, & filium suum mortuum suscitaret. Quemadmodum apud Græcos adoraturi genua tangebant;

Genus venerationis in scriptura pedes tangere.

ἢ ῥα πάροιθ' αὐτοῖο καθίζετο, ἢ λάβε γουνῶν.

Homer. Iliad. α.

inquit Græcus ille Poëta: de qua consuetudine, & eius origine multa Plinius libro 11. cap. 45. nescio quam verè, philosophatur. Eum certè morem diu in Ecclesia viguisse, vt qui Episcopos salutabant, eorum genua manu tangerent, ex nonnullis veterum Conciliorum decretis intelligimus. Sic ergo Magdalena reuerentię causa Luc. 7. 38. Christi pedes tenuit; sic omnes hoc loco mulieres pedes eius adoraturæ tenuerunt, quod explicans Euangelista addidit statim, *& adorauerunt eũ*: propterea ergo tetigerunt, vt adorarent. Altera tangendi causa esse potuit, vt experirẽtur, num verus esset Christus, an spiritus aliquis, qui falsa ipsas Christi specie deluderet, vt Theophyl. multos auctores existimasse dicit. Potuerunt id facere mulieres nõ sine exemplo; nam & Apostoli, vt ait Lucas c. 24. 37. cum primum vidissent Christum, putauerunt *se spiritum videre*. Cur ergo Christus, aut omnes, aut solam saltem prohibuit Magdalenam, ne se tangeret? Ab ipso Christo ratio eius rei addita est: *nondum enim*, inquit, *ascendi ad patrẽ meum*; sed ea ipsa ratio difficiliorem quæstionem reddit. Quid enim sibi vult, *noli me tangere; nondum enim ascendi ad patrem meum?* quasi postquam ad patrem ascendisset, eum tactura esset, quemadmodum sæpe D. August. argumentatur. Atqui propterea tangere eum posse, ac debere videbatur; quia nondum ascenderat ad patrem: si enim ascendisset, nec deberet, nec posset tangere. Quidam non omnino se tangi Christum prohibuisse existimant, sed eo modo, quo Magdalena tangere videbatur, quasi hominem, qui eodem modo, quo ante mortem familiariter esset inter homines versaturus, & sese omnibus tangendum prębiturus; cum non ita cum illis sicut ante, versaturus esset, sed more spiritus, qui nec videtur, nec tangitur, sed aliquando apparet, aliquando abit. Sic Iustinus martyr quæst. ad Orthodox. 48. & Cyrillus lib. 12. in Ioannem ca. 50. vnde dicit eam in Ecclesiam manasse disciplinam, vt spiritu sanctificatis myste-

A riis clamare solitum esset, Sancta Sanctis; sicut Christus antequam ascenderet, & Spiritum sanctũ in Apostolos mitteret, non est passus se à mulieribus tangi. Nã si Apostolis se tangendum præbuit, *Palpate*, inquit, *& videte*, si Thomam iussit in latus suum, & in locum clauorum digitum inferre, fecit necessariò, vt eorum incredulitati tactu mederetur, sicut ante mortem suam ægrotos tactu curare consueuerat. Ingeniosa interpretatio, sed quomodo hęrebit ratio, *nondum enim ascendi ad patrem meum?* Alii propterea prohibitam Magdalenam tangere, quia indigna erat, vt Christum tangeret, quę de eius resurrectione etiam testificante angelo dubitabat, & viuentẽ cum mortuis adhuc quęrebat Chrysost. homilia de Ioanne Baptista, Ambros. serm. 58. & in Psal. 46. & libro comment. in Lucam 10. Hieronymus quęst. 5. ad Hedibiam, & in epistola ad Paulam de obi-
B tu Blesillę, August. epistola 58. Alii mysterio factum putant: per Magdalenam enim gentium Ecclesiam significari, quæ non ante credidit, quod est Christum tangere, quam ad Patrem ascendisset, vt D. August. tract. in Ioann. 26. & 121. interpretatur. Mysterium aliquod esse vt concedamus, tamen solum esse mysterium, nec aliam subesse causam, cõcedere non possumus. Aliam idem D. Augustinus iisdem duobus locis, & epistola 222. & lib. 4. de Trinit. cap. 3. interpretationem affert, quam ipsius verbis hîc recitabo. *Sic*, inquit, *in se voluit credi Iesus, hoc est, sic se spiritualiter tangi, quod ipse, & Pater vnum sint. Eius quippe intimis sensibus quodammodo ascendit ad Patrẽ, qui sic in eo profecit, vt patri agnoscat æqualem; aliter non rectè tangitur, hoc est, non rectè in eum creditur; nondum enim ascendo ad patrem meum; ibi me tanges,*
C *quando me credideris patri non imparem Deum.* Sequitur Fulgentius Augustinum discipulus præceptorem lib. 2. ad Thrasymundum. Ad eundem fere modum Chrysostom. homil. 5. de resurrectione interpretatur, *Noli*, inquit, *me tangere, non debes tangere, sed credere.* Caluinus sine vlla coniectura dicit Christum hæc verba non dixisse, nisi postquam Magdalena non solum eius pedes tetigerat, sed nimiùm etiam tetigerat, & contrectauerat: quasi Christus non tactum, sed nimiùm, & importunum tactum prohibeat. At quid cum nimio tactu ꝙ sequitur, *nondum enim ascendi ad patrem meum?* Nec tacitus pręteribo, quod Caluinus Magdalenæ pietatem, & religionem superstitionem appellat, & studium erga Christum stultum feruorem vocat: quod vel scribere
D horruissem, nisi iudicassem Ecclesiæ publicè interesse; vt quẽadmodum hęretici de sanctis viris, ac mulieribus loqui soleãt, Catholici sciant, & ex ipsorũ verbis de eorũ doctrina, & religiõe iudicẽt. Ad rẽ vt redeã, ꝓpterea nulla mihi ex superioribus placet interpretatio, ꝙ cum nulla earũ ratio, quã Christus reddit, cõuenire possit, *nondũ enim ascẽdi ad patrẽ meũ*. Itaq; quęrẽda alia explicatio est, cũ qua hęc ratio rectè cõueniat. Ego quidẽ simplicius, nullũ licet auctorẽ habẽs, & minus ingeniose interpretari soleo, voluisse Magdalenã ita Christũ tangere, quasi eũ amplius nõ visurã, & quasi timeret, ne statim abiret, aut ad Patrẽ ascẽderet, & occasionẽ eum amplectẽdi, & adorãdi habitura nõ esset. Ad hunc eius
E sensũ Christus respõdet, *noli me tãgere; nondũ enim ascẽdi ad Patrẽ meũ*, quasi dicat, satis habebis tẽporis, vt me sæpe tangas, antequam ad Patrẽ ascendã, nunc noli me tãgere, noli ad pedes meos hęrere, sed cito abi ad fratres meos, & dic, vt eãt in Galilęã, vbi me videbũt. Huic interpretationi nihil aliud videtur obstare, quàm ꝙ Christus non dicat, nondũ ascendã, aut nondũ ascendo, sed *nõdum ascẽdi ad Patrẽ meũ*. In prõptu respõsio est, ita vulgo loqui solemus, nondum discessi, cum significare volumus nos nõ tam citò discessuros, sed satis adhuc esse tẽporis, vt cũ amico, qui nos interpellare vult, colloqui possimus. Docuimus etiam aliis in locis sępe verba non naturalem, & proprium actum, sed agẽdi voluntatem,

Ex tract. 121. in Ioã. sumpta sunt.

Caluini conuitium in Magdalenam.

& de-

& decretum significare; *vado piscari*, inquit Petrus Ioan. 21. 3. id est, decreui ire ad piscandum; cum enim hoc dicebat, nondum ibat. Respondent alii, *venimus, & nos tecum*, id est venire volumus, nondum enim veniebant. Eodem modo à Christo dictum est, *nondum ascendi*, id est, nondum ascendere decreui ad Patrem meum. Si ergo Christus omnes mulieres se tangere prohibuit, hoc sensu prohibuit: si solam Magdalenã, ideo solam prohibuit, quia sola hoc modo, & hoc animo tangebat; ideo se à discipulis tangi non prohibet; sed eos potiùs ad tangendum inuitat, *Palpate*, inquit, *& videte quia spiritus carnem, & ossa non habet*, Luc. 24. 39. &, *infer digitum tuum huc, & vide manus meas: & affer manum tuam, & mitte in latus meum, & noli esse incredulus, sed fidelis*, Ioann. 20. 27.

Cur primus Christus mulierib. quam Apostolis postremo surrectionem apparuit.

Cur priùs Christus à mulieribus, quàm à viris, & quidẽ Apostolis visus fuerit, quæri inter interpretes solet. Eius rei vna statim ratio lectoris animo etiam non quærentis occurrit, priores Christum videre mulieres, quia priores quæsiuerunt: digna fuit ea mercede earum diligẽtia. *Illæ*, inquit, Cyprianus in ser. de resurrectione, *primæ viderunt, & cognouerunt, quæ ardentius dilexerunt, quæ deuotius quæsierunt*, & Hieronymus, *Quæ sic quærebant, quæ ita currebant, merebantur obuium habere Dominum resurgentem, & primum audire, Auete, vt maledictum Euæ mulierum in mulieribus subuerteretur.* At cur mulieres potiùs, quã viri priores quæsiuerunt? Mulierum studium, & pietatem cum Apostolorum studio, & pietate cõparare nostrum non est, vt dicamus propterea mulieres, nõ Apostolos Christum ad monumentum venientes quæsiuisse, ꝙ plus in eum studii, & pietatis haberent; hoc Deo iudicium relinquamus; aliam nos rationem, quæ in in manifesto est, afferre possumus; propterea mulieres Christum quæsiuerunt; quia eius corpus vngere volebant. Vngere autem mortuos, sicut lauare, & inuoluere non tam virorum, quàm mulierum erat officium. Non ergo mulieres Christum, sed corpus Christi quærebãt, propterea ab angelis reprehenduntur, *Quid quæritis viuentem cum mortuis?* Luc. 24. 5. Tamen quia hoc ipsum pium officium fuit, remuneratione nõ caruit, vt primæ Christum viderent. Alia quoque potuit esse causa, cur Christus mulierib. priusquam viris voluerit apparere. Perseuerant mulieres digressis hac illac discipulis non solùm vsque ad Christi mortem, sed etiam vsque ad finem sepulturæ Luc. 23. 53. Itaque mulieres resurrectionis eius testes esse poterant, quæ & mortis, & sepulturæ eius testes fuerãt. Sciebat etiam Christus faciliùs mulieres, quàm Apostolos viso se credituras esse, vt est ingenium mulierum ad credendum magis propensum, & facile, quàm virorum. Euentus id docuit, Apostolos enim etiam viso Christo dubitasse legimus infra vers. 17. & Lucæ 24. 38. 39. mulieres viso quidem, & audito angelo dubitasse ex Ioanne colligimus, viso autem Christo dubitasse nullo ex Euangelista colligimus. Voluit ergo Christus per mulieres de sua iã resurrectione persuasas Apostolos ad credendum paulatim præparare. Alias Hilarius, & Ambros. sed allegoricas rationes afferunt. Quærunt alii, cur non ipse Christus priùs, quã angeli mulieribus apparuerit? In promptu ratio est, quia minimè eum Christũ esse credidissent, nisi priùs ab angelo de eius resurrectione edoctæ fuissent.

10. *Tunc ait illis Iesus, nolite timere.*] Vero simile est mulieres ad pedes Christi quamuis vna ex parte repentino perfusas gaudio, ꝙ eum ante se viderent, alia tamen ex parte tremebundas accessisse, & num phantasma esset dubitantes, antequàm propriùs recognoscerent, & loquentem audirent, propterea dicit illis, *nolite timere.*

Ite renunciate.] Idem eas facere, ꝙ angeli, iubet, vt angelorum visionem veram fuisse confirmet; ita Christo angeli, angelis Christus mutuam operam præstiterunt.

Fratrib. meis.] Quidam fratres à Christo eius cognatos vocatos putant, vt supra ca. 12. 46. 47. meliùs omnes discipulos intelligemus, vt dixerat angelus v. 7. *Citò euntes, dicite discipulis eius*, quemadmodum effectus etiã declarauit; mulieres enim non solis Christi cognatis, sed omnib. etiã Apostolis eius nunciauerunt resurrectionẽ infra v. 16. & Luc. 24. 10. & Ioan. 20. 18. vocat autem omnes discipulos fratres, ꝗ, sicut ipse, quamuis alio genere, quã ipse, Dei Filii essent, quia eius faciebant voluntatem, sicut dixerat c. 12. 49. 50. *Quæ est mater mea, & qui sũt fratres mei? & extendens manum in discipulos suos dicit, Ecce mater mea, & fratres mei; quicunque enim fecerit voluntatẽ Patris mei, qui in cælis est, ipse meus frater, & soror, & mater est. Narrabo*, inquit, *nomen tuum fratribus meis.* Psal. 21. 23. vt ad Hebræos 2. 12. exponit D. Paulus. Hoc loco perbopportunè Apostolos fratres appellauit, & vt se Christũ esse ostenderet, qui eos iam, cum in media concione esset, digito demonstratos fratres suos esse dixerat, & vt blanda fratrum appellatione deiectos metu eorum animos alleuaret, & ad se visendum inuitaret.

Cur discipuli fratres a Christo appellati.

Vt eant in Galilæã.] Vide quæ v. 7. dicta sunt; sciebat Christus Apostolos solo mulierum testimonio in Galilæam ituros non esse, sed facit, quod in se est, & quia expediebat, vt eò irent, seque ibi primùm viderent, ire nihilominus iubet, multa iam eiusmodi obseruauimus exempla; vbi Christus non id, ꝙ faciendum, sed quod fieri oportere sciebat, fieri iubet.

11. *Quæ cum abiissent.*] Vt Apostolis, quemadmodum Christus, & angeli iusserant, renunciarent.

Ecce quidam de custodibus.] Indicat non omnes custodes venisse ad principes sacerdotum. Cur autem non omnes venerint, diuersæ coniecturæ sunt; aut ꝙ cæteri animo perterriti nihil aliud haberent curæ, quàm vt fugerent, & quasi malè functi officii pœnas daturi delitescerent, aut quòd ausi non fuerint id nunciare sacerdotibus non credituris, sed in ipsos potiùs culpam, calumniamque coniecturis, quasi præuaricati essent, pecuniaque Christi corpus discipulis vendidissent, & miraculi figmento scelus velare conarentur: aut quòd qui ad sacerdotes venerant, omnium nomine venerint, vt poëta Iuuencus interpretatur, idque ex versu duodecimo colligitur: non enim illis tantum, qui venerunt, sed illis etiam, qui non venerunt, vt mentirentur, pecunia data est. Sunt, qui putent spe eliciendæ à sacerdotibus pecuniæ milites, illis, quæ viderant, renunciasse, scientes quamuis auarissimi essent, tamen vsque adeo esse aduersus Christum animatos, & tantopere timere, ne resurrexisse crederetur, vt facile diuinarent forent, vt pecuniam sibi ad celandam eius resurrectionem darent. Non facile hoc credo; nec enim se capitis periculo exposuissent spe tam incerta; venerunt ergo, non vt pecuniam emungerent, sed vt officii sui rationem redderent, ne fortassis apud Præsidem tanquam deserti officii rei agerentur.

Lib. 4. hist. Euang.

12. *Et congregati cum senioribus.*] Scribas etiam intelligit; his enim personarum generibus Iudæorum concilium constabat, vt capite secundo versu quarto docuimus. Detestanda sacerdotum contra cognita veritatem indurata malitia; cum auarissimi sint, mendacium tamen, & damnationem suam emunt. Sed non potest pecunia veritas vinci. Nam illos ipsos, qui ad mentiendum empti fuerant, milites credendum est & gloriosam Christi resurrectionem, & sacerdotum, qui, vt eam obscurarent, pecuniam dederunt, facinus inter familiares suos euulgasse.

14. *Et si hoc auditum fuerit à Præside.*] ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος apud Præsidem, aut coram Præside, id est si fama ad Præsidẽ peruenerit, hoc enim significat ἐπὶ, vt 1. ad Timot. 6. 13. ἐπὶ ποντίου πιλάτου apud Pontiũ Pilatũ, aut *sub Põtio Pilato*, vt noster vertit interpres, quasi legerit ὑπὸ. Fortasse & hoc loco pro ἐπὶ legit ὑπὸ, ꝙ aliquãdo, vt aliis locis nota-

uimus, cum persona agente in verbis passiuis copulatur; Ideoque vertit *à Præside*. Poterant milites meritò à Præside timere, ne ab illo tanquam negligentes, aut præuaricatores punirentur. Contra hoc periculũ suam illis sacerdotes vicissim mentiendi operam pollicentur: futurum, vt ipsorum mendacium suo etiam superaddito mendacio Præsidi persuadeant, atque confirment: Præsidem sibi milites defendentibus, qui eos maximè accusare debere videbantur, facile crediturum. *Emitur*, inquit Hilarius, *à custodibus, qui omnia hæc viderant argento, resurrectionis silentium, & mẽdacium furti*. Militum autem mendacium subtiliter & eleganter his versibus Sedulius coarguit,

Can. 13. in Matth.

Lib. 5. carm.

Fare improbe custos,
Responde scelerata cohors, si Christus, vt audes
Dicere, concluso furtim productus ab antro
Sopitos latuit, cuius iacet intus amictus?
Cuius ad exuuias sedet angelus: anne beati
Corporis ablator velocius esse putauit
Soluere contectum, quam deuectare ligatum?
Cum mora sit furtis contraria? ... ergo
Cum domino potuere magis sua linteа tolli.
Mentita est vox vana sibi, tamen ista figuram
Res habet egregiam, Iudæis constat ademptum,
Quem nos deuoto portamus pectore Christum.

B

15. *Et diuulgatum est verbum istud apud Iudæos vsque in hodiernum diem.*] Nempe Christum à discipulis furto fuisse sublatum, vt Chrys. hom. 91. in Matth. Euthym. in cõment. Seuerus, & Rabanus apud D. Thomam exponunt. Neque qui aliter interpretetur inuenio. etsi nihil absurdi esse video, si hoc ad id, quod Euangelista dixerat, referatur, hoc ipsum vel inter ipsos Iudæos diuulgatũ fuisse, milites data à sacerdotib. pecunia corruptos dixisse, atq; diuulgasse discipulos se dormiẽtib. furatos fuisse corpus; neque huic interpretationi quidquam ad probabilitatem deesse præter bonum auctorem video. Cæterum eo per se probabilior, q, vt hoc diceret, quã, vt illud, q omnes interpretes dixisse putant, plus causæ Euangelista videtur habuisse. Magis enim conueniebat historiæ, vt diceret sacerdotum fraudem ne apud ipsos quidẽ Iudæos latuisse, ne quis existimaret se illis falsum obiecisse crimen; quã vt diceret Iudæos credidisse Christum à discipulis furto sublatum, quod vt exponeret, historia minimè postulabat.

C

16. *Vndecim autem discipuli.*] Iudas enim aut iam sese laqueo præfocauerat, vt omnium ferè auctorum fert opinio, aut certè spe omni salutis abiecta laqueum cogitabat, neq; ausus fuerat, postquam Christũ vendidisset, ad Apostolorum redire consortium. Oportebat enim Dauidis impleri prophetiam, *fiat habitatio eius deserta, & episcopatum eius accipiat alter*, Psalm. 68. 36. vt Petrus Act. 1. 20. interpretatur. Videat, si volet lector, quæ à nobis cap. 27. 5. dicta sunt.

D

Abierunt in Galilæam.] Non statim, sed post octo, vt minimum, dies, vt D. Aug. lib. 3. de consens. Euang. c. 25. ex Euangelistarum historia probat. Multa enim Matth. prætermittit, quæ vt alii testantur Euangelistæ, per octo dies Apostolis adhuc Hierosolymæ conuenientib. facta sunt. Quæ, vt, quo ordine acciderint, intelligantur, alienum nõ erit ab hoc loco quibus, & quo tempore Christus post resurrectionẽ apparuerit, obiter explicare. Primùm quidem matri suæ apparuisse, non q Euangelistæ factum dicant, sed, q fieri decuerit, credendum est. Nec eorum mihi placet diligentia, qui in hac opinione in animis fere omnium Catholicorum iam inhærente refutanda multum operæ consumunt. Secundo eodem die, quo resurrexit, apparuit Magdalenæ, aut soli, vt D. Aug. & pleriq; interpretes putãt, vt aut, nos sumus interpretati, vnà cũ aliis mulierib⁹, quę ad sepulchrum simul venerant Ioan. 20. 12. Tertio, vt maior pars sentit auctorum, omnib. mulieribus, quæ ad monumentum venerãt simul redeuntib. apparuit, q eodem etiam die factũ est. Quarto eodẽ quoq; die Petro creditur apparuisse; aut soli, vt putat Leo nonus in lib. contra Michaelem Const. ca. 15. aut, vt vero simile est, etiam Ioanni, cũ à sepulchro rediissent, vt colligitur ex Lu. 24. 34. *surrexit Dominus verè, & apparuit Simoni*. & ex D. Paulo 1. Cor. 15. 3. 4. 5. *tradidi enim vobis in primis, q & accepi; quoniam Christus mortuus est secundum scripturas pro peccatis nostris, & q sepultus est, & quia resurrexit tertia die secundum scripturas, & quia visus est Cephæ*. Quinto eodẽ rursum die visus est duobus illis discipulis euntib. Emaunte Lu. 24. 13. Sextò eodẽ die sub vesperum decẽ discipulis absente Thoma Hierosolymę domi cõgregatis apparuit Ioan. 20. 19. vnde sequitur eodem vespere, & cum duob. illis discipulis Emaunti cœnasse, vt Lucas scribit. & Hierosolymæ decẽ discipulis apparuisse. More enim spiritus magna locorum spatia momento tẽporis permeabat. Hæ sex apparitiones eodẽ die, quo Christus resurrexit, acciderũt. Septimò octo post dies vndecim simul Apostolis præsente iam Thoma in eadem vrbe Hierosolymorum apparuit, Ioan. 20. 26. etsi Hieronymus in monte illo Galilææ, de quo Matthæus loquitur, hanc apparitionẽ factã putat, minùs, vt mihi videtur, probabiliter. Octauò septem discipulis, Petro, Thomæ, duob. filiis Zebedæi, Nathanaëli, & aliis duobus, quos Euangelistæ non nominant, piscantib. in mari Galilææ visus est Ioann. 21. 1. Quare, q ibidem Ioan. dicit v. 14. *hoc iam tertiò manifestatus est Iesus discipulis suis, cum resurrexisset à mortuis*, non sic intelligendum est, quasi ter tantùm prius visus fuisset, cum sæpius iam apparuisse, vt probauimus, manifestum sit: sed aut, vt Diuus Augustinus interpretatur, libro tertio de consens. Euangel. cap. 25. vt illud aduerbium *tertiò* non ad numerum apparitionum, quasi tertiò tunc apparuerit, sed ad numerũ dierũ, quibus apparuit, referatur. Hac enim ratione tertiò tũc apparuit. Primo enim die, quo resurrexerat, sexies apparuerat. Octo post dieb. iterum, nunc piscantib. discipulis tertiò apparuit. Aut, vt ego intelligi posse puto, vt Ioannes non de quauis apparitiõe, sed de publica, & generali loquatur, qua Christus aut omnibus simul discipulis, aut plerisque omnibus visus est. Nam etsi priuatim matri suæ, Magdalenæ, Petro, duobus discipulis euntibus Emauntem apparuerat, tamen omnibus aut plerisque simul discipulis non nisi bis ante apparuerat: primum eo die, quo resurrexerat absente Thoma: secũdo octo dieb post Thoma iam præsente: tertiò hoc loco, cum septem discipuli in mari Tiberiadis piscarentur. Nonò apparuit omnib. simul discipulis in monte Galilęæ, vt hoc loco Matthęus ait. Atq; hæc, vt Chrys. existimat, vltima fuit ante ascensionem apparitio, cui Aug. decimã addit eam, qua discipulis in cælum ascendens visus est. Ex D. Paulo 1. Cor. 15. 6. 7. aliæ duæ apparitiones colligi posse mihi videntur. *Deinde*, inquit, *visus est, plus quàm quingentis fratrib. simul, ex quib. multi manent vsq; adhuc, quidam autem dormierunt. Deinde visus est Iacobo*. Quib. si eam etiam addamus, qua D. Paulus post ascensionem in cælum sibi ... vltimo *tanquam abortiuo* visum esse dicit, tredecim omnino Christi apparitiones reperiemus.

Christus primum B. Virgini post resurrectionem apparuit.

A

B

C

D

1. Cor. 15. 8.

E

In montẽ, vbi constituerat illis Dominus.] Nihil de monte Christum mulieribus dixisse tradunt Euangelistæ, neque cõstat an id mulieribus, an Apostolis dixerit; dixisse tamen aliquando ex hoc loco perspicuum est, aut ante mortem, cum illis dixit, postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam, supra capite 26. 32. vt putat Euthymius, aut post resurrectionem, cum Hierosolymæ discipulis apparuit, vt quidam existimant. Cur in montem discipulos ire iusserit, non difficile suspicari possumus, volebat cum illis liberè, & sine arbitris loqui, quod quoties volebat facere, in montem eos

[illegible] vt apparet supra cap. 14. 23. & 15. 29. & 17. 1. vt [illegible] eius admonuit. Qui ille fuerit mons, certum non [illegible] tantum cōstat fuisse iuxta mare Tiberiadis, qui [illegible] Genesareth, & mare Galilææ appellabatur c. 14. [illegible] monte, vbi discipuli erant, ad mare [illegible] piscatum ibant, vt constat ex [illegible], qui putāt eum [illegible] in cælum euectus [illegible] hic, vt Marcus scribit, in [illegible] in cælum ascendit, [illegible] passus ab vrbe Hierosolyma [illegible] probatur. Alii eum montem [illegible] Christus transfiguratus fuerit, [illegible] Thaborium appellant, qua de re diximus [illegible] 17. [illegible]

[illegible] *adorauerunt.* Id est, adhibita ex- [illegible], confessique sunt non [illegible] Christum, sed verum etiam esse Deum, [illegible] dubitare non possent. Dubita- [illegible] adoratione opponit, cum statim addat, *qui- dam autem dubitauerunt.* Quibus in verbis quæri solet, [illegible] discipuli post tot tamque apertas visiones du- [illegible]. Nonnulli non ex vndecim discipulis, sed ex [illegible] numero, qui discipuli etiam appellabātur, eos, [illegible] auerunt, fuisse putant; cum eum post resurre- [illegible] nunquam vidissent; in qua sententia Theophy- [illegible]. Alii de illis ipsis Apostolis, qui Christum ado- [illegible], dictum existimant; quidam autem dubitaue- [illegible] eodem loco ac tempore, & adorauerint, & [illegible], sed quod illi ipsi, qui nunc in monte adoraue- [illegible] Hierosolymæ dubitassent. Quam etiā inter- [illegible] refert, & approbat Theophylactus. Sed du- [illegible] est, quin Euangelista non solum tēpus a tem- [illegible] loco, sed personas etiam à personis distin- [illegible], alios fuisse, qui crediderunt & adoraue- [illegible] qui dubitauerunt. Manifestum enim est non [illegible]. Non ergo eosdem & dubitasse, & ado- [illegible]. Alii interpretantur nōnullos ex Aposto- [illegible] in monte viderent Christum adorabū- [illegible] tos esse, ac substitisse, non quidē [illegible] & diuinitate dubitantes, sed an [illegible], quem post resurrectionem [illegible] esset. In hac sententia videntur [illegible] Matth. 91 & Greg. Nyss. orat. 2. de re- [illegible], & Euthym. in comment. Alii, [illegible] *autem dubitauerū* nō ad hanc [illegible] accidit, sed ad eam, quæ [illegible] cū Thomas dubitauit, & cum [illegible] se videre putauerūt Luc. 24. 37. & [illegible] 27. referendum [illegible], voluisse enim [illegible] Matthæum omnes [illegible] nes, quib. [illegible] pulis apparuerat, vna complecti, & quod- [illegible] indicare. Accide- [illegible] nulli [illegible], maximeque Thomas [illegible] dixit, *quidam autem dubitauerunt,* non [illegible] Galilææ, sed prius Hierosolymæ. [illegible] non solum Thoma & non [illegible] dubitasse [illegible]. Respondent [illegible] interpretationem [illegible] [illegible] L [illegible] [illegible] lere, non [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] placet [illegible], vt [illegible].

[illegible] non tunc, [illegible] qua se Christus [illegible] ascendere, acci- [illegible] de mihi probabile videtur. Multa enim

A [illegible] vsque ad finem narrat Ioannes [illegible] Euangelium præter missa quæ post montē Galilææ appa- ritionē, & antequam hæc fierent, quæ nunc Matthæus scribit, contigerunt. Quod Petrum Christus ter in- terrogauerit, *Simon [illegible]* quod illi pascendarum ouium [illegible] curam dederit, quod qua morte mori- turus esset, significauerit, quod Petrus de Ioanne dixe- rit, *hic autem quid?* Christus responderit, *Sic eum volo ma- nere, donec veniam, quid ad te? tu me sequere*; quod exierit sermo inter fratres, *quod discipulus ille non moritur*; quæ o- mnia in commentariis in Ioannem Deo adiuuante expli- [illegible].

Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Quod antequam Apostolis potestatem Euangelii prædicandi B tradat, demonstrat [illegible] cælo, & in terra omnem potesta- tem datam esse, [illegible] nihil sibi temere arro- gare, nihil illis dare, quod non habeat, &, vt vulgo lo- quuntur, [illegible] quasdam [illegible] literas patentes o- stendit, quibus constet, quæ ex auctoritate Apostolos creet, & tantam illis conferat potestatem. [illegible] dubius [illegible] ideri potest, quod sibi datam omnem potestatem di- cat, cum eam ipse per se habeat. Non prætermittebat hoc negligenter Arius, sed contra Christi diuinitatem inter alia scripturæ testimonia hoc etiam Catholicis obii- ciebant, quasi Deus esse non posset, cui potestas non innata, sed data esset, vt Athanasius orat. contra Arian. quod Deus ex Deo sit verbum. & Cyrillus lib. 2. in Ioannem cap. 73. auctores sunt. Duobus modis veteres illi patres C respondebant. Primum datam sibi omnem potestatem dixisse Christum, quia, cum homo factus esset, eam cum natura humana accepisset, vt nobis cum communica- ret. Itaque non tam sibi, quam nobis datam esse signi- ficare. Sic Athanasius. Deinde accepisse quidem po- testatem, quatenus homo erat, quam, quatenus erat Deus, naturaliter habebat. Sic Gregorius Nyssenus, & Cyrillus Alexandrinus. Poterant sine vlla absurditate concedere etiam, quatenus Deus erat, potestatem om- nem, sicut & naturam ipsam diuinam à Patre per æter- nam generationem accepisse, vt iidem auctores illud interpretari solent *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo.* Luc. 10. 22. Hæc omnia verè quidem dicuntur, sed non satis meo quidem iudicio ad huius rei explicationē ac D commodatè Loquitur enim hic non de qualibet pote- state, sed de ea, quàm Apostolis dabat, id est, de potesta- te regni sui spiritualis acquirendi, colligendique, quam ad eum Apostolos mittebat. Et ita loquitur, quasi eam potestatem ante resurrectionem non habuerit, vt alio loco idem Athanasius annotauit. Nam tanquam de re no- ua dicit, *data est mihi omnis potestas, euntes ergo docete, &c.* Non ergo de ea loquitur potestate, quam vt Deus, nec de ea, quam vt homo, sed de ea, quam vt redemptor ho- minum habebat, quamque per mortem, & resurrectio- nem suam sibi comparauerat. Quos enim omnes ho- mines suo sanguine redemerat, ius habebat eos in re- gnum suum congregandi, & velut subditos suos effi- ciendi. De ea ergo loquitur potestate, de qua illi Psal. E 2. 8. à Patre dictum est, *Dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ,* & de qua Psalm. 109. 1. *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum,* & de qua per Isaiam capite 49. 6. 8. 9. *Ecce dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad ex- tremum terræ. Hæc dicit Dominus in tempore placito exau- diui te, & in die salutis auxiliatus sum tui, & seruaui te, & dedi te in fœdus populi, vt suscitares terram, & posside- res hereditates dissipatas, vt diceres his, qui vincti sunt, exi- te, & his, qui in tenebris reuelamini.* De ea loquitur pote- state, de qua Daniel cap. septimo vers. decimo tertio & decimo quarto. *Aspiciebam in visione noctis, & ecce cum nubibus cæli, quasi filius hominis veniebat, & vsque ad an- tiquum dierum peruenit, & in conspectu eius obtulerūt eum*

Locus pro diuinitate Christi contra Arianos explicatur.

dedit

[illegible] ei potestas [illegible] honorem, & regnum, & omnes populi, tribus, & linguæ [illegible] potestas æterna, quæ non auferetur, & regnum eius, quod non [illegible] Deus denique [illegible] [illegible] [illegible] mundum. [illegible] per mortem & [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Phil.2.9.10 [illegible] [illegible] infernorum, [illegible] & in terra, qua [illegible] Apostolos mit- [illegible] [illegible] Eutychet. [illegible] in cælo & in terra [illegible] [illegible] dicat, sed [illegible] ea quæ in cælo e- rat, [illegible] [illegible] quam ad rem Apo- stolos [illegible].

19. *Euntes.* [illegible] intelligere [illegible] terram, [illegible] dicerat, *data est mihi omnis potestas in cælo, & in terra;* ipse enim in cælum [illegible] partem regni sui quæ iam pacata erat, [illegible] ascendebat; Apostolos in alteram [illegible], id est in omnem terram [illegible], [illegible] omnes homines reuocarent. Id Marci cap. 16. 15. [illegible] dicit, *Euntes,* inquit, *in mundum vniuersum.* Opponit autem vniuersum terram Iudæorum [illegible] ante cap. 10. 5. Apostolorum legationem definiebat, *in viam,* inquit, *gentium, ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis.* Tunc enim quasi hæreditario iure Iudæorum rex esset, ad solos Iudæos Apostolos mittebat: nūc per mortem, & resurrectionem suam in omnes homines regnādi acquisito iure in totum orbem terrarum mittit, declarans nunc per mortem suā disruptam [illegible] maceriam, qua regnum suum intra Iudæorum fines [illegible] continebatur, vt ait D. Paulus ad Ephes. 2. 14. [illegible] longe nunc esse [illegible] fines proferendos *a mari vsque ad mare, & a flumine vsque ad terminos orbis terrarum,* Psalm. 71. 8. [illegible], id est Ecclesiæ [illegible], quam orbis ter- [illegible] prius in Iudæa tantum notum fuisse Deum Psalm. 75. 2. nunc vbique [illegible] [illegible] cedum, *populus,* inquit, *quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obaudiuit mihi,* Psal. 17. 44. [illegible] *qui ante non interrogabant, inuenerunt, qui non quæsierunt me,* Isa. 65. 1. *& vocabo non plebem meam, plebem meam,* Osee 2. 24. ad Rom. 9. 25. [illegible] a me missi estis, cui *data est omnis potestas in cælo, & in terra,* & a me [illegible] commi[illegible] [illegible] habet hoc loco [illegible] [illegible] [illegible] sapientiam, [illegible] nihil est [illegible] *stultitia enim est apud Deum* [illegible] quæ apud [illegible] stultitia est; [illegible] *Iudæis quidem scandalum, gentibus [illegible] ipsis autem vocatis Iudæis, ac* [illegible] *Dei virtutem, & Dei sapientiam,* 1. Cor. 1. 23. Marci c. 16. 16. quid [illegible] *prædicate,* inquit, *euangelium omni creaturæ.* [illegible] nunc Anabaptistæ, [illegible] [illegible] sibi sapere videtur, sed etiam [illegible] [illegible] auctores abusi sunt, vt Tertul. in [illegible] Nicetas in com. in orat. Greg. Nazian. [illegible] baptismate, vt probarent baptismum infantibus [illegible] [illegible] periculum immineret, dandum non esse, [illegible] Christus eos, qui baptizādi sint, prius doceri iubeat, [illegible] infantes doceri [illegible] possint. Non animaduerterunt Christum hoc loco non vetare baptizari eos, qui doceri non possunt, sed tantum iubere omnes, qui prius docti fuerint, baptizari. Reliquos verò, qui nondum doctrinæ capaces sunt, si saluos esse velim⁹, baptizari oportere nō hic, sed alio loco docuit Ioā. 3. 5. *nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu san-*

Locus explicatus de baptismo contra Anabaptistas.

[illegible] Dei. Quapropter Calui[illegible] [illegible] Ioannis lo. [illegible] baptismi [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Calui[illegible] [illegible] Pontifi[illegible] [illegible] Apostolos [illegible] [illegible] docuisse [illegible] [illegible] Apostolorum [illegible] quidem docet, sed [illegible] Apostoli [illegible] docent. Certum [illegible] [illegible] plorum omni antiquitate [illegible], [illegible] disputeremus [illegible]. Obiciunt illi nobis, [illegible] non docent. [illegible] sed ad docendum missi nō fuerint, [illegible] *data est mihi omnis potestas in cælo, & in terra. Euntes [illegible] docete.* [illegible] ad [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] non valet [illegible] [illegible] [illegible] Calui[illegible], & [illegible] [illegible] doctrinam [illegible]

Baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Doctrinæ baptismi [illegible] Caluin⁹ deliraț, tanquam [illegible] tanquam doctrina [illegible] βαπτίζειν Græcis aqua [illegible], lauare [illegible], vt Tertullian⁹ solet vertere [illegible] [illegible] proprietate sacramenti materia [illegible] mum cōstat debere, queādmodum Christus [illegible] Ioannē [illegible] magis expressit, *nisi,* inquit, *quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto.* Colligit etiā Apostolos nunquam aliter, quā aqua baptizasse; propterea [illegible] Christi [illegible] discipulorum [illegible] Christi discipuli [illegible] Ioannes [illegible] Ioā. 3. 26. Philippus etiā Eunuchū illum Candacis [illegible] [illegible] didisset, [illegible] a baptismi. [illegible] peruenissent, [illegible] *aqua, quis prohibet me baptizari?* Act. 8. 36. & [illegible] Petrus [illegible] *aquam quis prohibere potest, vt non baptizentur hi, qui spiritum sanctum acceperunt,* [illegible] per Apostolos [illegible] est. [illegible] [illegible] baptiza[illegible] [illegible] D. Petrus [illegible] in diluuio [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] baptismum [illegible] c. 59. [illegible] & ignorantia [illegible] [illegible] [illegible] bere aqua constare. Non enim inquiebat, [illegible] aqua,

[illegible] ... ulare debet, cum pluribus locis Christu[s] [illegible] aqua baptizaturus dicatur. Sic isti boni do[ctores] [illegible] scripturā interpretantur. Cum ergo Christi ba[ptismum] [illegible] ponitur ac [illegible] aqua, [illegible] Spiritu sancto baptizare dicitur, [illegible] aqua baptizaturum non esse, sed [illegible] aqua baptizaturum, vt Ioannes baptizabat, [illegible] Spiritu[m] [illegible] ... cus esse futurum esse, [illegible] ... vt dicat se [illegible] ... D. [illegible] lib. 4. de [illegible] c. [illegible]. Quare ex his locis [illegible] abest, vt [illegible] ... aqua constare non oportere, vt [illegible] ... statum error inde manifestissime [illegible] Ioannis, & Christi baptismum [illegible] ... dicunt sed contra hunc errorem c. [illegible] ... Forma quoq; baptismi pręter [illegible] ... Nam [illegible] ex hoc loco, si quis subtiliter, [illegible] ... satis aperte probari nō [illegible] ... baptismi [illegible] esse oportere, [illegible] *nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*: [illegible] ... traditione ve[l] bonorum [illegible] interpre[tatione] [illegible]. Sic [illegible] semper Ecclesia baptizasse [illegible] ... vlli sunt forma, ab Ecclesia [illegible] ... Excommunicantur can. Apost. [illegible] Episcopi, & presbyteri, qui aliter, quam in [nomine] Patris, & Filij, & Spiritus sancti baptizauerunt. [illegible] ... verum non dare baptismum, [illegible] ... ntur apud Irenæum lib. 1. c. 13. & [illegible] ... 4. Propterea Paulianistarum [illegible] in Concilio N[ic]eno can. 19. damnatus est. [illegible] ... forma non vtebatur, vt ex Concilio [illegible] ... & ex Innocentio primo epistola 22. [illegible] ... ur. Hac ergo ratione omnes argu[menta], qui [illegible] ... iudi port[illegible], refellenda [illegible] ... dicat [illegible] esse *[illegible] in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*, id est inuocato, aut [illegible] nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, sed [illegible] ... auctoritate Patris, & Filij, & Spiritus [illegible] ... multis locis baptismum in no[mine] [illegible] ... non quod, qui baptizabat, [illegible] baptizo in nomine Christi, sed quod Chri[sti] [illegible] baptizaret, vt alio loco diximus: [illegible] ... dicat non se [illegible] ex hoc loco debere eum [illegible], Ego te baptizo in nomine Patris, [& Filij, & Spiritus sancti], id enim Christus non dicit. [illegible] ... mandat, & dicat, in nomine Pa[tris], [& Filij], & Spiritus sancti; denique si quis argumen[tum] [illegible] ... distinctionē intelligi, vt sen[sus sit] [illegible] eos in nomine Patris, vel Filij, v[el] [illegible], quam interpretationē [illegible] euentus [illegible]; sępe enim in nomine solius Christi da[tum] [illegible] ... baptismum, multi graues au[ctores] [illegible], antequā, a tunc [illegible] Ecclesiæ [illegible] ... verum interpres omn[illegible] ... quomodo hæc ver[ba] [illegible] ... Debent [illegible] ... nō quem [illegible] ... Christo [illegible] ... dicerent, *[illegible] nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*, [illegible] ... idem [illegible] ... Quo[illegible] Apo[stoli] [illegible] nomine Christi baptiz[illegible] ... Post[illegible] ... forma [illegible] ... posuit. Prima, vt [illegible] ... haberet, nimium ex Pa[illegible] ... bus mo[illegible] eretur, [illegible] ... & suo quodāmodo

sanguine irrigauit, & [illegible] idem, vbi enim, [illegible] est, ex Spiritu sancto, qui sicut aqua extrinsecus corpo[ra], ita [illegible] intrinsecus animos sanctificando lauat. S[ed] [illegible] qui baptizabant, humanū tantum a [illegible] recipere [illegible], & [illegible] nomines dicēdo, *Ego sum Pauli, ego Apollo* 1. Cor. 1. 12. [illegible] Deum ipsum quo[dam]modo diuiderent dicentes, Ego sum [Patris], Ego sum Filij, ego sum Spiritus sancti, [illegible] vnius tantum psonæ nomine baptizarentur. Tertiā rationē Fulgentius ad[dit] in lib. de fide orthodoxa ad Donatu[m], [vt] hominum [illegible] regenerationis [illegible] auctorem esse intelligerent, [illegible] Patrē, Filium, & Spiritum sanctum. Sensus ergo verborum est, baptizantes eos non vestro nomine, sed nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, id est, declarantes, atq; testantes id quod fa[cit]is non vestra, sed Dei Patris, & Filij, & Spiritus san[cti] [illegible] psona facere [illegible] vellet, sed Dei baptismus esse creda[tur], sicut de baptismo Ioannis innumeris locis scribit August. propterea Ioannis baptismum vocatum fuisse, quod [illegible] nomine, atq; persona, licet ant[illegible] iussu, aut instin[c]tu Dei, nō autē Dei persona baptizaret. Itaq; hæc ver[ba], *in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*, nō tantum ad verbum baptizantes, sed etiā ad eos, qui baptizant[ur], referēda sunt. Porro ex hoc loco [illegible] veteres sanctissimæ Trinitatis mysterium probauerunt; hinc ab illis Sabel[lia]ni refutati, qui ex hoc etiā loco suum errorem cōfir[m]are conabantur, Patrē, & Filium, & Spiritum sanctum [vn]ā tantum esse personā, quod Christus nō dixerit bapti[z]antes eos in nominibus, sed in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Refellit eos D. Basil. epist. 64. hinc po[t]ius colligi tres esse personas, vnam naturā, quia cum Pater, Filius, & Spiritus sanctus, vt tres distinctæ personæ nominentur, vnum tamen illis diuinitatis nomen, vna auctoritas sit. Hinc alij aduersus Arianos Patris, Filij, & Spiritus sancti diuinitatē, æqualitatēq; probauerunt, nec enim nos in nomine vllius creaturæ baptizari. Sic Athan. ser. 3. cōtra Arianos, & in ora. de æterna substā[nt]ia Filij, & Spiritus sancti cōtra Sabellij gregales, & in [illegible] in hoc dictū, *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo* Lu. 10. 22. & in disp. contra Arium in Concilio Niceno ha[b]ita, & in epi. ad Serapionē contra eos qui dicebāt Spi[r]itum sanctum esse creaturā, & in ꝓfessione regulæ Ca[t]holicę & Hilar. li. 2. de Trin. & Greg. Naz. in orat. habi[t]a corā 150. Episcopis, & orat. 5. de Theol & Am[bros]. lib. 1. de S.S. ca. [1]4. & Didymus li. 2. de S.S. & Theodorit. lib. 5. hæreticarum fabularum c. de S.S. & Fulg. in li. cōtra ob[i]ectiones Arianorum, & lib. de fide orthodoxa ad Do[n]atum, & lib. de incarnat. & gratia Domini nostri Iesu Christi c. 9. Marcus addit ad hęc verba cap. 16. 16. 17. *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit, qui vero nō crediderit, cōdēnabitur. Signa autē eis, qui crediderint hæc sequē[n]tur: In nomine meo dæmonia eycient*, &c. vtraq; re baptismi effectum significans. Saluos enim nos facit nō sola fides sed etiam baptismus, vt D. Petrus scribit 1. epist. 3. 21. Quod autē dicit, *signa autē eis, qui crediderint, hæc sequē[n]tur*, nō solum, qui crediderint, intelligit, sed etiam, qui baptizati fuerint. Nam qui credebant antequā baptizarentur, huiusmodi miracula facere nō solebant, cuius rei in Act. Apo. c. 19. 6. illustrissimum exemplum est. Nec ita intelligendum, quasi omnes, qui baptizarentur, hæc miracula facturi [illegible] sed quia multi facturi erant, & [illegible] nō [illegible], sed aliorū etiam nomine, & cōmodo [f]acturi, vt & sua, & ipsorum fides corroboraretur, ge[n]eratim loquitur, *Signa autē eos, qui crediderint, hæc sequētur.* Neq; sēper ea signa sequutura esse intelligit, sed cum ad fidei cōfirmationē erit necessariū, quod d. eorū, qui crediderint, fides miraculis cōfirmabitur. Sed finē illum Euágelij Marc. copiosiùs in eius cōment. explicabimus.

20. *Docentes eos seruare omnia, quæcumq; mādaui vobis.*] Post fidem, & baptismum præceptorum obseruatio-

nem

Lib. 5. de Bapt. contra Donatistas c. 9. 10. 11. &c.

SANCTVM IESV CHRISTI EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

CAPVT I.

1\. *INITIVM Euangelij Iesu Christi, Filij Dei. 2. Sicut scriptum est in Isaia Prophe-* Mat. 3. a.
ta: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante Malac. 3. a
te. 3. Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas eius. 4. 1.
Fuit Ioannes in deserto baptizans, & prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem Isa. 40. a. 3.
peccatorum. 5. Et egrediebatur ad eum omnis Iudææ regio, & Ierosolymitæ vniuer- Ioan. 1. c. 15
si, & baptizabantur ab illo in Iordanis flumine, confitentes peccata sua. 6. Et erat Io- Luc. 3. a. 4.
annes vestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos eius, & locustas, & mel silue- Mat. 3. a. 5
stre edebat. Et prædicabat dicens: 7. Venit fortior me post me: cuius non sum dignus procumbens soluere corri- Leu. 11. c. 22
giam calceamentorum eius 8. Ego baptizaui vos aqua, ille vero baptizabit vos Spiritu sancto. 9. Et factum Matt. 3. c.
est: in diebus illis venit Iesus à Nazareth Galilææ: & baptizatus est à Ioanne in Iordane. 10. Et statim ascen- 13.
dens de aqua, vidit cælos apertos, & Spiritum tanquam columbam descendentem, & manentem in ipso. 11. Et Luc. 3. c. 16.
vox facta est de cælis: Tu es filius meus dilectus, in te complacui. 12. Et statim Spiritus expulit eum in desertum. Ioã. 1. d. 27.
13. Et erat in deserto quadraginta diebus, & quadraginta noctibus: & tentabatur à Satana: eratque cum bestiis, Act. 1. a. 5.
& angeli ministrabant ibi. 14. Postquam autem traditus est Ioannes, venit Iesus in Galilæam, prædicans Euan- & 2. a. 4.
gelium regni Dei, 15. & dicens: Quoniam impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei: pœnitemini, & 11. c. 16.
& credite Euangelio. 16. Et præteriens secus Mare Galilææ, vidit Simonem, & Andream fratrem eius, mit- & 19. a. 4.
tentes retia in mare, (erant enim piscatores) 17. & dixit eis Iesus: Venite post me, & faciam vos fieri piscatores Luc. 3. e. 22
hominum. 18. Et protinus relictis retibus, secuti sunt eum. 19. Et progressus inde pusillum, vidit Iacobum Ioan. 1. d. 32.
Zebedæi, & Ioannem fratrem eius, & ipsos componentes retia in naui: 20. & statim vocauit illos. Et relicto Matt. 4. a. 1.
patre suo Zebedæo in naui cum mercenariis, secuti sunt eum. 21. Et ingrediuntur Capharnaum: & statim Luc. 4. a. 1.
sabbatis ingressus in synagogam, docebat eos. 22. Et stupebant super doctrina eius: erat enim docens eos, quasi Matt. 4. b. 12.
potestatem habens, & non sicut Scribæ. 23. Et erat in synagoga eorum homo in spiritu immundo: & exclama- Luc. 4. c. 14.
uit, 24. dicens: Quid nobis, & tibi Iesu Nazarene: venisti perdere nos? scio qui sis, Sanctus Dei. 25. Et Ioan. 4. f. 43.
comminatus est ei Iesus, dicens: Obmutesce, & exi de homine. 26. Et discerpens eum spiritus immundus, & Matt. 4. c. 18.
exclamans voce magna exiit ab eo. 27. Et mirati sunt omnes, ita vt conquirerent inter se dicentes: Quidnam Luc. 5. a. 2.
est hoc? quænam doctrina hæc noua? quia in potestate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei. 28. Et Matt. 4. b. 13.
processit rumor eius statim in omnem regionem Galilææ. 29. Et protinus egredientes de synagoga, venerunt Luc. 4. c. 31
in domum Simonis, & Andreæ cum Iacobo, & Ioanne. 30. Decumbebat autem socrus Simonis febricitans: Matt. 7. d. 28.
& statim dicunt ei de illa. 31. Et accedens eleuauit eam, apprehensa manu eius: & continuo dimisit eam fe- Luc. 4. c. 32
bris, & ministrabat eis. 32. Vespere autem facto cum occidisset sol, afferebant ad eum omnes male habentes, Matt. 8. b. 14.
& dæmonia habentes: 33. & erat omnis ciuitas congregata ad ianuam. 34. Et curauit multos, qui vexaban- Luc. 4. f. 42.
tur variis languoribus, & dæmonia multa eiiciebat, & non sinebat ea loqui, quoniam sciebant eum. 35. Et Luc. 4. f.
diluculo valde surgens, egressus abiit in desertum locum, ibique orabat. 36. Et prosecutus est eum Simon, & qui 42.
cum illo erant. 37. Et cum inuenissent eum, dixerunt ei: Quia omnes quærunt te. 38. Et ait illis: Eamus
in proximos vicos, & ciuitates, vt & ibi prædicem: ad hoc enim veni. 39. Et erat prædicans in synagogis eo- Matt. 8. a. 2.
rum, & in omni Galilæa, & dæmonia eiiciens. 40. Et venit ad eum leprosus deprecans eum: & genu flexo di- Luc. 15. c. 12.
xit ei: Si vis, potes me mundare. 41. Iesus autem misertus eius, extendit manum suam: & tangens eum:
ait illi: Volo: Mundare. 42. Et cum dixisset, statim discessit ab eo lepra, & mundatus est. 43. Et com-
minatus est ei, statimque eiecit illum: 44. & dicens ei: Vide nemini dixeris: sed vade, ostende te princi-
pi sacerdotum, & offer pro emundatione tua, quæ præcepit Moyses in testimonium illis. 45. At ille Luc. 14. a. 3.
egressus cœpit prædicare, & diffamare sermonem, ita vt iam non posset manifeste
introire in ciuitatem, sed foris in desertis locis esset, &
conueniebant ad eum vndique.

IN CAPVT. I.

MVLTA sunt necessariò à quatuor Euangelistis eandem scribentibus historiam communiter dicta, & à nobis in commentariis in Matthæum explicata; quæ si in singulis repetere vellemus, laborem nobis

accumularemus non necessarium, lectori vero docto præsertim, & delicato fastidium pareremus intolerabile. Quod si vt fieri à nonnullis solet, quoties commune aliquid, & iam à me expositum occurreret, eò, vbi exposuissem, lectorem mitterem; minus mihi laboris, minus illi fastidii esset; non esset tamen nihil. Vtrumque fere deuitabimus, si mecum ille conueniat, vt quoties in posteriore aliquo Euāgelista aliquem prioris locum idem dicentis ad marginem notatum viderit, eò se spōte sua conferat, etiam à me non missus, si copiosiorem fortasse desiderabit explicationem. Id in Marco potissimum accidet, qui Matthæi Euangelium iisdem plerumque sententiis, iisdem sæpe verbis, paucis additis, paucis detractis in compendium videtur redegisse; vt nemo mirari debeat, si multo in Marco, quam in cæteris breuiores erimus. Debet prudens lector in lucro verborum breuitatem ponere, modò nihil illi pereat de lucro sententiæ. Nos quidem certè in maximo ponimus, ne tempus rebus impendendum necessariis in in non necessariis consumamus, prope finem vitæ, longè finem operis intuentes.

Euangelium secundum Marcum.] Quæ sit horum verborum vis, & cuius sint auctoris, ipsiusne Euangelistæ, an alterius cuiuspiam, qui suum cuique Euangelistæ titulum adiecerit, in Matthæi titulo disputauimus. De Marco, quia minus, quam cæteri Euangelistæ, notus fuit, nonnihil dicendum. Et quidem, quæ ad Euangelij scriptionem pertinebant, in communi ad quatuor Euangelistas præfatione ante Matthæum posita à nobis dicta sunt. De homine nunc agimus, quis, cuiasque fuerit, & quid egerit in vita memorabile. Filium fuisse Mariæ ciuis Ierosolymitanæ, eius ad cuius domum Petrum vinculis ab angelo solutum Lucas Actor. 12. 12. de nocte venisse tradit, Græcus Scholiastes Act. 12. 12. & Dorotheus in Synopsi, & Theophylact. & Euthym. in comment. huius loci auctores sunt; & opinionem ipsa nominis similitudo nullo etiam auctore probabilem facit. *Considerans*, inquit Lucas, *venit ad domum Mariæ matris Ioannis, qui cognominatus est Marcus, vbi erant multi congregati, & orantes.* Quòd etiam matrem ex filio describit, indicat eum & Christianum, & matre nobiliorem fuisse, qualem Marcum cum sanctitatis opinione, tum Euangelii prædicatione, scriptioneque fuisse constat. Dissentit tamen, vt videtur Euseb. lib. historiæ Ecclesi. 7. cap. 20. Ioannem hunc cognomento Marcum alium, quam Euangelistam fuisse significans. Cui sententiæ illud fauet, quod Paulus Actor. 15. 37. aliquid in eo fuisse indicet culpæ, quam ob rem in consortium admittendus non esset; quod de Euangelista sine certis credere coniectutis haud scio, an satis propensi ad pietatem sit ingenii. Ac mirum profecto est, si proprium illi Ioannes nomen erat, à nemine auctore vetere Ioannem appellatum. Cum ergo scriptura priorem illum quasi proprio, & vsitato nomine Ioannem, posteriorem hunc & eadem scriptura, cum de eo certè loquitur, & omnes auctores antiqui Marcum appellent, diuersos fuisse credendum est. Hæc mihi magis placet opinio, & auctorem grauiorem Eusebium, & probabiliores coniecturas habens. Nam nominum quidem similitudo illa, quam alii auctores secuti in contrariam sententiam abierunt, nihilo maior, quam dissimilitudo est. Etenim, vt ambo Marci similes; ita Ioannis nomine dissimiles sunt. Et potuit Marcus ille alter, cui Ioanni nomen erat, alia ratione nobilis esse, vt ex eo mater cognosceretur; sicut Alexander ille, & Ruffus Simonis Cyrenensis filii, ex quibus Marcus cap. 15. 21. describit patrem. Constantior, veròque similior omnium fere auctorum sententia est hunc eum fuisse Marcum, de quo Petrus 1. epist. c. 5. 13. scribit, filium eum suum vocās; aut quod eum paterno, singularique amore prosequeretur; aut quod eum in Christo genuisset. Discipulum enim fuisse Petri Iren. lib. 3. cap. 1. Euseb. lib. 2. hist. Eccles. cap. 14. Epiph. hæresi 51. Chrysostomus homilia 59. in Matthæum, & Hieronymus in vita Marci tradunt, atque comitem in Euangelii prædicatione fuisse eius omnes affirmant. Ab eo etiam baptizatum fuisse in sermone de Marco Euangelista apud Petrum Damianum lego. Meretur aliquam fidem non malus auctor, & id confirmat, quod Petrus filium appellet suum, vt solemus, quos baptizauimus, appellare, quemadmodum & baptismus ipse ad Tit. 3. 5. regeneratio vocatur. Cæterum non conuenit, quod Orig. in libro de recta in Deum fide, & Epiphan. hæresi 51. & Doroth. in Synopsi scribunt eum vnum ex septuaginta duobus fuisse discipulis. Addit Epiph. vnum ex illis fuisse, qui audito sermone de edenda carne, bibendoque sanguine Christi ab eo offensi discessissent, à Petro vero ad Christum reuocatum. Verum ex iis Auctoribus, qui Petrum de Marco hoc Euangelista loqui putant, ii, qui eum Mariæ Ierosolymitanæ filium fuisse dicunt, eundem esse, de quo Luc. Actorum 12. 12. 25. & 15. 37. 39. & Paulus ad Colos. 4. 10. & 2. ad Timoth. 4. 11. Loquitur, arbitrantur; consobrinumque fuisse Barnabæ. Nam Ioannes ille, cui Marcus cognomen fuit, Barnabæ consobrinus erat, vt ad Colos. 4. 10. scribit Paulus: alii negant, aut certè non affirmant. Auctor Comment. in Marcum, qui Hieronymo tribuuntur, Leuitici fuisse generis tradit. Vellem testimonio, aut argum ento aliquo probasset: nunc autem ex sola eius auctoritate fides pēdet; quæ eo minor est, quod ignotus est auctor, &, vt apparet, non vetustissimus. A Petro in Ægyptum prædicandi Euangeli causa missum fuisse, & Alexandrinum constitutum Episcopum nemo non dicit auctorum. Eius verò honoris declinandi causa pollicem sibi præcidisse apud multos vulgò circumfertur auctores; sed grauem ego, & antiquum eius historiæ auctorem quærens nullum inuenio. Et non est, quod Origeni, & aliis quibusdam se ipsos religionis etiam causa mutilantibus vitio datur, Euangelistæ sine certis testibus tribuendum. Nam quod Lyranus respondet id eum diuino tactum spiritu fecisse, quod de Samsone, & Razia credit Augustinus, in Marco credibile non est. Cum enim ab ipso Spiritu sancto ad Episcopatum vocaretur quomodo potuit ab eodem spiritu, vt Episcopatum fugeret, ad inferendas sibi manus impelli? Alexandriæ ita Christianorum formasse mores, vt eos indicans Philo de Therapeutis, id est, supplicibus, aut contemplatorib. librum scripserit, vt mirabiliter genus illud laudaret vitæ Euseb. lib. 2. hist. Eccles. c. 15. & 16. & Hieronymus in vita Marci, Doroth. in Synopsi, & Theophylactus auctores sunt. Octauo Neronis anno Alexandriæ mortuum scribit Hieronymus. Dorotheus verò sub imperio Traiani Aprili mense rudente collo iniecta à loco, cui Bucolus nomen est, vsque ad locum, qui angelorum dicitur, tractum, igne crematum, & in Bucolo sepultum. Quo tota Ecclesiastica refellitur historia, quæ pro comperto tradit, nullum præter Ioannem Apostolum, aut Euangelistam Traiani imperium attigisse.

De Marco Euangelista quis cuiasque fuerit.

Marcum Alexandrinum Episcopum.

Fabula de Marco sibi pollicem scindente refellitur.

Quo tempore Marcus mortuus.

1. *Initium Euangelij.*] Euangelii nomen, quot modis diceretur, in communi ad quatuor Euangelistas præfatione diximus. Hoc loco quidam Euangelicam historiam interpretantur, eiusque exordium ἀρχὴν *initium* à Marco vocari putant, quasi dicat, Exordium Euangelii, id est, historiæ Euangelicæ, quam scribo, à Ioannis Baptistæ prædicatione sumam, sicut de illo in Isaia Propheta cap. 40. 3. scriptum est, *Vox clamantis in deserto, parate vias Domini.* Alii pro lege Euangelica, nouoque Testamento, quod Christus sanciebat atque prædicabat sumi existimant; quasi indicare Marcus voluerit

[illegible] eundem Ioannem finem veteris, initium verò [illegible] noui Testamenti, sicut [illegible] Malachia Prophetæ c. [illegible] est. *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui [illegible] viam tuam ante te.* Sic Chry[illegible] [illegible] in Marcum, & Theophylactus & [illegible] commentarium. V[illegible] [illegible] [illegible], non [illegible] Marcus [illegible], vt doceret vi[illegible] ex Euangeli[illegible] Christo prophetarum [illegible] habuisse. Nam [illegible] a z. & Malachiæ, sed Ieremiæ po[illegible] [illegible] *Ecce dies venient, [illegible], & [illegible] domui Israel, & domui Iuda fœ[illegible] [illegible] pactum, quod pepigi cum pa[illegible] [illegible], qua apprehendi manum eorum, vt educe[illegible] [illegible] Ægypti.* Recentiores fere omnes inter [illegible] libri titulum esse docent absolute posi[illegible], [illegible] pendentem, quasi di[illegible] Marcus, Sequitur, aut incipit Euangelium [illegible] Dei [illegible] & nimus [illegible] mo[illegible] [illegible] scribere, & quemadmodum Matthæus [illegible] Euangelium suum [illegible], *Liber gene[illegible] Christi.* Itam ego interpre[illegible] magis [illegible], [illegible], sed prædicationis Christi [illegible]tur, quasi dicat Euangelista, Chri[illegible] [illegible] tale habuit initium, quale prophetæ ven[illegible] [illegible] prædicationem habituram esse prædi[illegible] [illegible], quia si hic titulus esset libri, non bene [illegible], cohærerent. Quis enim sensus, [illegible] *Iesu Christi*, id est, incipit liber Euan[illegible] [illegible] *sicut scriptum est.* Nec enim prophetæ [illegible] scripturum Euangelium, atque hunc illi [illegible], sed Christum venturum, & Euange[illegible] [illegible] prædicaturum. Neque verò [illegible] [illegible], *sicut scriptum est*, non ad initium, sed ad [illegible] nomen esse referendum, atque ita ver[illegible] [illegible] cohærere, quasi sensus sit, *Initium* [illegible], id est, prædicationis Christi, de qua prædi[illegible] [illegible] scriptum est, *Ecce ego mitto angelum meum ante* [illegible] quod sequitur, *ante te* indicat hæc verba [illegible] Euangelii, sed etiam ad initii nomen re[illegible] [illegible]. Idem enim est *initium*, & *ante te*. Præ[illegible] [illegible], et Hebræi ex principio libri titulum totius [illegible], vt ex Genesi perspicuũ est; tamen ad [illegible] [illegible] nõ [illegible], Initiu libri Genesis [illegible]. Dixisset ergo Marcus, liber Euãgelii [illegible] consuetudinem sequi voluisset, que[illegible] [illegible], dixit, *Liber generationis Iesu Christi:* [illegible] .Eu[illegible] Iesu Christi, sicut dixit Isaias, [illegible] Ieremias, *Verba Ieremiæ prophetæ,* [illegible] Apocalypsi *[illegible] Iesu Christi.* Sen[illegible] [illegible] *Euangelij*, id est, prædicationis Eu[illegible] [illegible] *Christi* fuit. Hoc enim verbũ, aut aliquod [illegible] [illegible] dum est.

Sicut scriptum est in Esaia Propheta.] Matthæus à Chri[illegible] [illegible] Lucas à generatione Ioannis Baptistæ [illegible] Euangelium Ioannes multo altius à [illegible] Marcus breuius [illegible] exor[illegible] [illegible], omissa humanæ natu[illegible] [illegible], & Christi generatione, omissa adora[illegible] [illegible] omisso re[illegible] [illegible] Christus vsque [illegible] vt [illegible] [illegible], à [illegible] [illegible] solam [illegible] & miracula [illegible] confir[illegible] [illegible] Chri[illegible] [illegible] multi [illegible] ra[illegible] [illegible] hanc esse, Matthæ[illegible] [illegible] de semine, in quo [illegible], & de futuro regno

A Christi ex Dauidis familia nati [illegible] in Christo comple[illegible] [illegible] ostendere volebat, vt [illegible] esse Messiam intelligerent, ab Abrahamo [illegible] ordine peruenisse, vt Matthæi 1. 1. 17. ex Hieronymo, & aliis docuimus auctoribus. Marcum verò [illegible] breuitate in alia eadem ratione afficere voluisse, docen[illegible] [illegible] fuisse Christi prædicationis initium quale pro[illegible] phetæ prædixissent: futurum esse Messiæ, vt eum Messi[illegible] [illegible] esse constaret, quam rationem Beda in commen[illegible] [illegible]. Cœpit autem à prædicatione, & breuita[illegible] [illegible] or, causa, & quia non tam historiam de to[illegible] [illegible] Christi, quam compendium de eius doctrina, atque [illegible] quibus confirmata doctrina esset, scri[illegible] bere volebat. Ab anno autem Christi tricesimo cœpit,

B quia tunc Christus propriè cœpit facere, atque docere. Nam quod annos natus duodecim sedens inter docto[illegible] res disputauit Lucæ secundo vel [illegible] quadragesimo se[illegible] [illegible] factum fuit, qua[illegible] [illegible] Euangelii præludium, neque enim id apertè, & passim [illegible], quasi doctoris professi officium, sed quasi [illegible] vt [illegible] ex[illegible] [illegible] bito documento [illegible] excitaret, & erigeret in expectationem sui: Baptizatus verò non [illegible] a, sed publicè, in templo, & [illegible] magistrum in Synagogis doctorem se ferebat. *Ego*, inquit, *palam lo[illegible] cutus sum*, Ioannis 18. 20. & *Quotidie*, inquit, *apud vos sedebam docens in templo*, Matthæi 26. 55. & *Ego semper do[illegible] cui in synagoga, & in templo, quo omnes Iudæi conueniunt* Ioannis 18. 20.

C *Iesu Christi.*] De his duobus Christi nominibus dixi[illegible] mus apud Matthæum cap. 1. neque his duobus verbis, vt multi existimant, materia; sed auctor Euangelii no[illegible] tatur. Non enim sensus est, Initium Euangelii, in quo de Christo agitur, sed quod Christus [illegible], docuit, prædicauit.

Filii Dei.] Cur potius filium Dei, quam filium Daui[illegible] dis, quemadmodum Matthæus, appellauerit, vulgaris est quæstio. Ad quam in commentariis Beda respon[illegible] det, voluisse Euangelistam, vt à minoribus ad maiora erigeretur, dum ex Matthæo Christum hominis, ex Marco Dei filium disceremus. Ratio probabilis, sed exi[illegible] stimo ego omnibus Euangelistis propositum fuisse, vt

D Christi diuinitatem; sed cum ad eandem in[illegible] tenderent metam, diuersis carceribus egressi sunt. Mat[illegible] thæus, & Lucas ab humana exorsi generatione diui[illegible] nitatem humili sumpto principio paulatim, & acco[illegible] modatè ad Iudæorum ingenium insinuarunt, dum ex natalibus, modoque mirabili nascendi Christum eum esse probauerunt, qui per prophetas promissus Iudæ[illegible] is expectandus erat populi Redemptor. Idem Ioannes facit, dum de æternitate differit. Marcus, dum ostendit esse eum, ante quem Pater angelum se, qui eius pararet viam, missurum promiserat.

Sicut scriptum est.] Sunt qui hæc verba non cum præ[illegible] cedentibus, sed cum sequentibus iungant; Quod fe[illegible] re omnes faciunt, aut facere certè debent, qui prima

E illa verba, *Initium Euangelii Iesu Christi*, libri titulum esse putant, vt sit oratio præpostera hunc habens sen[illegible] sum; fuit Ioannes in deserto prædicans, sicut scriptum est in Isaia propheta: *Vox clamantis in deserto*. Sed non dubito cum verbis præcedentibus esse copulanda, quemadmodum paulo ante demonstrauimus, & nunc ex alterius interpretationis absurditate magis affirmatur. Nam si ad sequentia referatur, oratio præ[illegible] postera, insolens, & durissima erit, qua nec Euange[illegible] lista vti solet, neque quisquam homo non omnino barbarus vteretur: præter quam quòd non erat Euan[illegible] gelistæ consilium in Ioanne, sed in Christo consiste[illegible] re, eiusque, vt diximus, probare diuinitatem. Itaque credendum non est propter Ioannem, sed propter

Christum [illegible] misisse, vt ostenderet Christum esse cuius [illegible] Deus se angelum suum missurum dixerit; vt paulo superius ex Irenæo lib. 3. c. 18. & ex Beda in hunc locum com- mentariis adnotauimus. Sensus ergo est, *Initium Euangelij*, id est Euangelicæ prædicationis *Iesu Christi* fuit, aut ita se habuit, *sicut scriptum est in Isaia propheta*. Extitit enim Ioannes in deserto baptizans, & prædicans baptismum pœnitentiæ, vt hoc loco Euthymius indicauit. Quare post illa verba, *Initium Euangelij Iesu Christi filij Dei* punctum index finitæ periodi esse non debet, quemadmodum ab iis ponitur, qui hunc libri titulum esse putant; sed virgula, quæ ostendat ex consequentibus pendere sententiam.

In Isaia propheta. In plerisque nunc Græcis codicibus legitur ἐν τοῖς προφήταις, in prophetis, atque ad hunc modum Irenæus lib. 3. c. 11. & 18. & Theophylactus & Euthymius hoc loco legunt. Multo meliorem lectionem esse arbitror, quam in vulgata habemus editione; *Sicut scriptum est in Isaia propheta*. Primum, quia omnes Latini codices ita habent: deinde quia non omnes Græci aliter habent: quin ex Hieronymo constat lib. de optimo genere interpretandi ea ætate omnes etiam codices Græcos ita legisse, quemadmodum nunc Latini omnes legunt. Cum enim quæstionem proposuisset, quomodo hoc loco legeretur, *Sicut scriptum est in Isaia propheta, Ecce ego mitto angelum meum*, quod non in Isaia, sed in Malachia scribitur nouissimo duodecim prophetarum, non respondit Græce legi sicut scriptum est in prophetis; sed *Silead*, inquit, *hanc quæ[illegible] imperita præsumptio, & ego erroris veniam deprecabor, quasi solus non possit.* Præterea quia & Syriacus interpres ita legit. Deinde, quod nulli prorsus auctores Latini legant in prophetis. Nam Irenæus Latinus, qui lib. 3. c. 11. semel [illegible] ita legit, eodem capite, & c. 18. legit *in Isaia propheta*, vt facile intelligi possit, cum *in prophetis* legit, aut lapsum fuisse memoria, aut sententiam, non verba recitare voluisse. Contra verò auctores antiqui Græci [illegible] etiam legunt, vt Chrysostomus [illegible] auctor est homilia prima in Marcum, & alii eo vetustiores, vt [illegible] Epiphanius. Denique credibilius est aliquem, cum videret duorum prophetarum testimonia citari, vt Porphyrii obiectioni responderet, qui, vt Chrysostomus & Hieronymus animaduertunt, hunc Christianis locum obiectabat, vt Euangelistam [illegible] ignorantiæ, pro *Isaia* scripsisse *in prophetis*; quam contra pro *prophetis* scripsisse [illegible]. Matthæus quidem, & Lucas de eadem re [illegible] dicunt *in prophetis*, sed *in Isaia*, [illegible] non duorum prophetarum, sed [illegible] testimonium afferebant; itaque nobis [illegible] ex illo [illegible]. Tantum obstat, quod [illegible] propheta[illegible], non [illegible] deatur esse credibile alterum tantum eorum nominasse. Quidam [illegible] nihil, nimirum [illegible] respondent, solum nominatum Isaiam, quia eius vltima sunt verba, [illegible] nomen accepere. Alii Augustinum secuti quia & per Isaiam, & per Malachiam idem loquebatur Deus, nihil [illegible] nis, aut vtrumque aut alterum tantum [illegible], cum idem semper Deus citetur auctor. Hanc interpretationem cur sequi non soleamus, in commentariis in Matthæum capite vigesimo septimo versu nono diximus. Mea igitur, siquid valet, hæc est sententia, Marcum solum Isaiam citare voluisse; *Vox clamantis in deserto*, vt probaret, quod paulo ante dixerat, *Initium Euangelij Iesu Christi.* Vox enim illa *in deserto clamantis* initium fuit Euangelij, sed quia intelligi non poterat, id à propheta de Ioanne dictum fuisse, nisi ex Malachia; adiunxit quasi explicationem Malachiæ testimonium [illegible] vtroque contexens, & solum Isaiam auctorem [illegible] quia pars præcipua, & [illegible] bant, quamque potissimum Euangelista [illegible] volebat, Isaiæ erat.

2. *Ecce ego mitto.* Malachiæ testimonium Matthæi vndecimo versu decimo, Isaiæ verò Matthæi c. 3. exposuimus.

9. *Venit Iesus à Nazareth Galilææ.* Oppido, in quo Christus [illegible] vsque ad annum [illegible] suæ [illegible] fuerat, vt [illegible] ex Matthæi c. 2. 23. & ex Lucæ c. 2. [illegible] & c. 4. 16. [illegible] non [illegible] descriptionem [illegible] ratio [illegible]. Nec [illegible] alia Nazareth [illegible] Galilææ erat. Marcus [illegible], quam Matthæus [illegible] Matthæus enim tantum dixit venisse Christum à Galilæa, Marcus ipsum Galilææ oppidum, vnde venerit, indicauit, Euthymius.

11. *In te complacui.* ἐν ᾧ εὐδόκησα, in quo mihi complacui, vt Chrysostomus [illegible] & Euthymius legunt. In textu quoque Græco Romano Theophylacti [illegible] modo legitur, [illegible] in commentariis [illegible] ipse legerit, non apparet. Latini codices [illegible] bent *in te complacui*, atque ita Græce credo [illegible] legisse interpretem multisque nominibus [illegible] nem. Primo, quia non dixerat, *Hic est filius meus dilectus*, vt Matthæus. Quòd si dixisset, consequens esse videretur, videlicet, *in quo mihi complacui*, sed dixit, *Tu es filius meus dilectus*. Itaque magis consentaneum rationi est, vt eandem secundam personam [illegible] dicat *in te complacui*. Deinde [illegible] Lucas c. 3. 22. [illegible] modo, quo Marcus dixerat, *Tu es filius meus* [illegible] eodem modo dicit hic, [illegible], *In te complacui*. De [illegible] Sed duplex hinc oritur quæstio: altera quomodo [illegible] Euangelistis Patris verba recitantibus [illegible] dixisse voce illa de cœlo missa, *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui*, alii dixisse, *Tu es filius meus dilectus, in te complacui*, alteram cum vtrumque [illegible] dicere non potuerit vtrum [illegible] Prior [illegible] & nunc [illegible] non [illegible] Euangelistis [illegible] Christo [illegible] est, [illegible] *Tu es filius meus dilectus, in te mihi complacui*, [illegible] Christo, *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui*. [illegible] Christum [illegible] esse dilectum Dei [illegible] Euangelistæ voluerunt. De [illegible] verò quæstione Matthæi [illegible] copiose diximus.

12. *Et statim.* Quod Marcus dicit *statim*, Matthæus c. 3. dicit *Tunc*. Tunc, inquit, *Iesus ductus est in desertum*, id est, [illegible] Spiritus [illegible] super eum. Expressius [illegible] Marcus [illegible] [illegible]

[illegible] torus facile [illegible] ponerenturque [illegible] scabellum pedum [illegible]

nunc princeps huius mūdi eiicietur foras, Ioā. 12.31.& 14.30. *Venit princeps huius mundi, & in me non habet quicquam*, & posset securus dicere, *Confidite, ego vici mundum*, Ioannis 16. 33. Fortasse etiam diaboli diligentia notatur, qui simul vt in Christo Spiritum sanctum descendentem vidit, qua solet, inuidia in eum impetum facere conatus est, explorareque, num vox illa, quæ cœlo missa erat, vera esset. Cui Christus, ne hostem timere videretur, in solitudinem obuiam processit. Quod autem Ioannes dicit cap. 1. 29. *altera die vidit Ioannes Iesum venientem ad se*, nemo putet huic loco esse contrarium, quasi non statim Christus, vt ait Marcus, in desertum secesserit, cum eum altera die Ioannes venientem ad se viderit. Loquitur enim Ioannes de Christo non iam baptizato, sed ad baptismum veniente. Maiorem repugnantiæ habet speciem, quod eodem loco ver. 35. & 36. idem Ioannes dicit, *altera die* τῇ ἐπαύριον, postridie, *iterum stabat, Ioannes, & ex discipulis eius duo, & respiciens Iesum ambulantem dicit, ecce Agnus Dei*; hoc enim post baptismum accidisse constat. Duobus modis hic nodus solui potest, aut abusum fuisse Ioannem proprietate verbi τῇ ἐπαύριον, & *postridie* dixisse pro *altera die*, vt noster vetus interpres intelligens fortasse non esse sensum ad proximè insequentem, sed ad alteram quampiam diem referendum: aut aduerbium, *statim* hoc loco non momentum, sed breue temporis interuallum significat, vt illud, *tunc*, apud Matthæum c. 4. 1. quod multis iam locis adnotauimus. Hoc enim tantum Euangelistæ docere voluerūt, Christum statim post baptismum id est, antequam prædicare, aut miracula facere cœpisset, aliamue actionem publicam aggrederetur, se in solitudinem recepisse: non quod è vestigio se receperit. Quin verisimile est, per aliquem saltem diem Christum iam baptizatum apud Ioannem mansisse, vt pluribus de se hominibus diuersis diebus ad baptismum venientibus testimonium perhiberet.

Spiritus.] Sanctus, qui descenderat super eum, & vt ait Ioannis c. 1. 33. super eum manserat, quemadmodum Chrysostomus hoc loco Euthymius & Theophylactus in commentariis in c. 4. Matthæi adnotauerunt. Hoc enim spiritu plenus Christus, vt ait Lucas cap. 4. 1. agebatur, quemadmodum de iis, qui non natura, vt Christus, sed adoptione filii Dei sunt, dicit D. Paulus, *quicumque spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei* ad Romanos 8. 14. Indicant ergo Euangelistæ Spiritum sanctum non ita in Christum descendisse, vt eum tantum ostenderit, statimque discesserit, sed ita in eo mansisse, vt statim cœperit eum agere, & omnibus deinceps rebus gubernare. Si quis longiorem de hoc spiritu disputationem desiderat, legat, quæ scripsimus Matthæi quarto versu primo.

Expulit.] ἐκβάλλει, expellit, aut eiicit Matthæi 4. 1. ἀνήχθη ὑπὸ τοῦ πνεύματος *ductus est ab spiritu*; Lucas capite quarto ver. primo καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον, *& agebatur in spiritu in desertum*. Eodem sensu tres Euangelistæ loquuntur, sed Marcus aliquanto efficacius, & quia plus est ἐκβάλλειν, quam ἄγειν, & quia præsens tempus maiorem habet vim, remque magis ante oculos ponit.

Et erat in deserto.] καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ, & erat ibi in deserto. Quod Marcus imperfecto vtitur, temporis continuationem significat, ostendit enim totos dies quadraginta Christum in deserto versatum fuisse, ita vt ab eo non discesserit, quod nullus alius tam apertè expressit Euangelista, nam Matthæus, & Lucas tantum dicunt quadraginta diebus ieiunasse; sic enim apud Lucam distinguenda sunt verba, *Et agebatur in spiritu in deserto diebus quadraginta*, id est, vt illic esset quadraginta dies, πειραζόμενος, *tentatus à diabolo*, id est, vt à diabolo tentaretur, aut, vt dicit Marcus interpres

A *tentabatur à diabolo*. Eodem hoc ipsum pertinet quod ait, *quadraginta diebus, & quadraginta noctibus*. Quanquam hæc vltima verba. *Et quadraginta noctibus*, neque hoc loco Græcè leguntur, nec apud Lucam c. 4. 2. & videntur ab aliquo ex Matthæo cap. 4. 2. huc fuisse translata. Notant hoc loco diligenter hæreticorum interpretes hanc Christi in desertum secessionem exempli fuisse singularis: semel enim tantùm secessisse, sicut & Eliam 3. Regum 19. 3. 4. veriti, ne Christi factum ad probādum monachorum institutum afferamus. Primùm quidem errant, quod putent Christum semel tantum solitudinem petiisse. Petiuit enim quoties aut ab Euangelii prædicatione vacauerat, aut aliquid magni aggredi volebat, vt Matth. 5. 1. & 14. 23. & 15. 29. & 17. 1. &
B Marci 3. 13. & 6. 46. & 9. 2. & Lucæ 6. 12. & 9. 28. perspicuum est. Itaque non singulare factum, sed consuetudo fuit. *Erat*, inquit Lucas cap. 21. 37. *diebus docens in templo, noctibus verò exiens morabatur in monte, qui vocatur Oliueti*. Non ergo semel in vita, sed singulis ferè noctibus, id est, dimidia temporis parte Christus, vt ita dicam, monachus erat. Rursus idem Lucas cap. 22. 39. *& Egressus*, inquit, *ibat secundum consuetudinem in Montem oliuarum*. Et vt fingamus semel tantùm per quadraginta illos dies in solitudinem abiisse, cur neminem vnquam istorum Euangelicorum hominum, vel semel tantum, nō dico per quadraginta; sed per vnum tantum diem (nisi fortasse voluptatis, non orationis causa) in solitudinem
C secedere videmus? sed huiusmodi hæreticorum interpretamenta, quæ illi ne nobis Christi, & Ioannis solitudo, habitus, ieiunium, ciborumque delectus ad virtutis culturam seruire possint, comminiscuntur, tertio & quarto capite Matthæi multis argumentis refutauimus.

De Christo in desertū eunte contra hæreticos.

Et tentabatur à Satana.] Quod Hieronymus, aut quisquis auctor est commentariorum in Marcum, & Beda ex hoc verbo colligūt Christum non ter tantum, vt scribit Matthæus cap. 4. 2. sed frequenter, aut continenter potius per totos quadraginta dies fuisse tentatū, probabile natura sua est; sed certò, ex hoc loco colligi non potest. Nec enim necesse est, vt sensus sit, perpetuò per quadraginta illos dies tentatum fuisse, sed in illis aliquoties fuisse tentatum: præsertim si Græca sequa-
D mur verba, atque distinctionem, καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ σατανᾶ, Erat ibi in deserto quadraginta dies, tentatus à Satana.

Eratq́; cum bestiis.] Inter bestias, & quidem feras, & venenatas, hoc enim Græcum verbum θηρίον significat. Quibus verbis tantùm voluit Euangelista summam declarare solitudinem, vbi solæ feræ bestiæ versarentur, quoque nemo mortalium penetraret, vt Theophylact. & Euthym. indicauerunt.

Et angeli ministrabant illi.] Beda ita exponit, quasi angeli toto illo tempore, quo Christus in deserto fuit, illi ministrauerint. *Inter bestias*, inquit, *morabatur, vt homo, sed ministerio vtitur angelico, vt Deus*. Cæterum ex
E Matthæo c. 4. 11. manifestum est, non nisi peracta iam omni tentatione, partaque victoria angelos accessisse. Nam prius quidem, vt illo loco differuimus, paratos ad ministerium angelos Christus prohibuerat; & ne à diabolo ex angelorum famulatu, sicut princeps ex comitatu ministrorum, dux ex militibus sequentibus, atque parentibus cognosceretur; & vt diabolus aggredi solum auderet, quem angelis cinctum, vel spectare timuisset; & vt solus cum solo pugnaret, ne victoria alii, quam sibi, ferri posset accepta, solusque verè diceret, *Ego vici mundum* Ioannis decimo sexto versu trigesimo tertio *& torcular calcaui solus, & de gentibus non est vir mecum* Isai. 63. 3.

14. *Postquam autem traditus est Ioannes, venit Iesus in Galilæam.*] Marcus hoc loco, & Matthæus cap. 4. 12. &

Lucas c. 4. 14. ita de ista Christi fuga loquuntur, vt indicent eam statim post quadraginta illos in solitudine actos dies contigisse. Ioannes verò c. 4. 43. ita vt longe post factam esse significare videatur; non solùm quia prius & vocatos Apostolos, & baptismum per eos administratum, quæ causa Pharisæis fuit inuidiæ, Christo verò ad declinandam eorum inuidiam in Galilæam secedendi, prædicatum in Iudæa à Christo Euangelium, & facta scribit miracula. Hęc enim omnia per anticipationem dicta intelligi possent; sed etiam quia apertè docet Christum tunc in Galilæã euntem discipulis suis fuisse comitatum. Hæc quæstio ex altera maximam partem quæstione pendet; num reditus ille in Galilæam Christi, de quo Ioannes loquitur, idem sit, atque hic, de quo tres alii scribunt Euangelistæ. Nam si idem est, haud dubium, quin non statim Ioannes traditus, nec statim post reditum à solitudine in Galilæam Christus discesserit, quia id ex Ioanne apertissimè colligitur. Sin autem non est, dubium adhuc manet, an aliquanto tempore nondum vocatis Apostolis in Iudæa Christus prædicauerit, antequam discesserit in Galilæam, an statim discesserit, sicut trium Euangelistarum indicat series. D. Augustinus lib. 2. de consensu Euangelistarum c. 17. & Beda hoc loco, & Matthæi 4. 12. eundem reditum esse putant, sed Beda priùs Christum in Galilæam iisse dicit, cum ibi Apostolos sibi aggregauit: quem reditum Euangelistæ prætermiserint, quamuis ex eorum etiam historia aliqua ratione colligatur. Vellem pateretur ratio, vt tam bonis assentirer auctoribus. Sed animaduerto, & planè perspicio in eo reditu, de quo Ioannes loquitur, iam Apostolos fuisse vocatos; in eo, de quo alii tres agunt Euangelistæ, nondum vocatos fuisse, quia ita reditum eius in Galilæam describunt, vt non obscurè significent nondum Christum Apostolos habuisse, sed eos, cum in Galilæam venisset, conuocasse. Manet adhuc quæstio, an Ioannes aut interim, dum Christus in deserto erat, aut statim postquam à deserto reuertit, traditus fuerit, statimque se Christus in Galilæam receperit, antequam inciperet in Iudæa prædicare. Ioan. c. 3. 22. 23. 24. omnem nobis dubitationem tollit, quia clarissimis scribit verbis per aliquantum tempus vtrumque, & Christum, & Ioannem simul prædicasse, baptizasseque. Priùs enim prædicare in Iudæa cœpit, discipulosque collegit, qui eius nomine baptizarent, quam iret in Galilæam: & adeo quidem collegit multos, vt Ioannis discipuli inuidere viderentur Ioannis 3. 26. *Et venerunt ad Ioannem, & dixerunt ei, Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum.* Cur ergo Matthæus, Marcus, & Lucas de illa prima Euangelii prædicatione mentionem non fecerunt: Ratio nobis, cum ab illis exposita non fuerit, constare non potest; sed est tamen probabilis, & non difficilis coniectura, ideo eam prætermisisse, quia priuata quodammodo fuit viuente adhuc, & prædicante Ioanne; fuit enim tempus illud, quo Christus simul, ac Ioannes prædicauerunt, quasi legis, & Euangelii, id est, noctis, & diei crepusculum quoddam, quo etsi lucebat aliquo modo Euangelium, quasi sol quidam, nondum tamen omnino ortũ erat, ortũ est Ioanne mortuo, i. lege abeũte, & orientis solis luce dissipata. Postquam Christus Apostolos sibi aggregauit, id est, familiam asciuit, ministrosque creauit Euangelii; tunc primum putant Euangelistæ Matthæus, Marcus & Lucas propriè cœpisse Euangelium prædicare, quia non iam solus, & quasi homo priuatus, sed & per se ipse, quasi publicus Apostolorum dux, atque magister; & per Apostolos in diuersa loca missos prædicabat, quasi velis passis Euangelii. Hinc intelligitur bis Christum simili de causa ex Iudæa in Galilæam profugisse. Primùm ob traditum in vincula Ioannem, vt Matthæus, & Marcus exponunt. Nam Lucas nulla de Ioannis vinculis facta mentione solam Christi in Galilæam secessionem explicauit. Deinde, cum ex Galilæa collectis iam Apostolis in Iudæam reuertisset, tantumque ibi discipulorum numerum prædicando, baptizandoque congregasset, vt Pharisæi magis ab eo, quam à Ioanne timere inciperent; tunc enim, vt eorum vitaret inuidiam, rursus se in Galilæam recepit, Ioannis 4. 1. 3. *Vt ergo cognouit Iesus, quia audierunt Pharisæi, quod Iesus plures discipulos facit, quam Ioannes, reliquit Iudæam, & abiit iterum in Galilæã.* Atque hoc fortassis est, quod Ioannes dicit iterum in Galilæam abiisse, indicans antea iterum iisse. Quamquam non ignoro posse illud *iterum* aduentum ex Galilæa Christi referri, quasi sensus sit, non quidem iterum priùs in Galilæam iisse, sed rediisse in Galilæam, vnde ante venerat. Hunc enim Hebraismum aliàs exposuimus. Hærere in illis verbis aliquis minùs exercitatus lector poterit, *Vt ergo cognouit Iesus, quia audierunt Pharisæi, quod Iesus plures discipulos facit, & baptizat, quam Ioannes.* Quo enim modo dicere poterant Iesum plures, quam Ioannem discipulos facere, si de eo loquebantur tempore, quo Ioannes iam erat mortuus? Nam ante primam Christi in Galilæam profectionem Ioannes in vincula coniectus, & securi percussus fuerat. Placet, quod à doctis iam nonnullis interpretibus obseruatum est, sensum esse, Iesum plures tunc fecisse discipulos, non quam eodem tempore, sed quam ante, dum viueret Ioannes, fecerit. Cur autem in Galilæam potiùs, quam alium in locum accesserit, cum plus in Galilæa periculi esse videretur, vbi, qui Ioannem occiderat, Herodes dominabatur, Matthæi quarto versu duodecimo disseruimus.

Prædicans Euangelium regni Dei.] Hæc, & quæ sequuntur, copiosiùs à nobis Matthæi 4. 17. 23. explicata sunt. Nunc aliqua tantum illic non dicta carpemus.

15. *Quoniam impletum est tempus.*] Aduentus Christi, & regni cælorum à prophetis præscriptum, maximèque à Patriarcha Iacob Gen. 49. 10. & à Daniele capite nono versu vigesimo quarto. Sic D. Paulus ad Galatas 4. 4. *vbi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum, factum ex muliere, factum sub lege, vt eos, qui sub lege erant, redimeret*, Euthym.

Pœnitemini.] μετανοεῖτε, pœnitentiam agite, vt solet vertere idem interpres Matthæi 3. 2. & 4. 17. & 11. 20. 21. & 12. 41. Et infra apud eundem hunc Euangelistam c. 6. 12. & Lucę 11. 32 & 13. 3. 5. & 15. 7. 10. & 16. 30. & 17. 3. Quid autem causæ fuerit, cur hoc loco, itemque Actor. 3. 19. idem verbum, reddiderit, *pœnitemini*, malo fateri nescire me, quam ignorantiæ, aut temeritatis antiquũ, & prudentem interpretem arguere. Quòd autem hoc loco Theophylactus obseruat, alio sensu Ioannem, alio Christum prædicasse; *Pœnitentiam agite*, illum, vt à peccatis, hunc, vt à lege ad Euangelium homines reuocaret, non existimo satis esse firmum. Nam & Ioannis consilium, atque officium erat homines à lege sensim auellere, & ad Christum traducere: & Christus quidem certè, qui peccatorum redemptor venerat, à peccatis magis, quam à legis obseruatione homines reuocare conabatur. Quo verò modo doceret alios legem spernere, quam ipse, quamdiu in hoc versatus est mundo, vt ait Chrysost. perfectissimè seruauit?

16. *Secus mare Galilææ.*] Stagnum Genesareth Lucæ 5. 1. Quod propter magnitudinem mare vocabatur, vt cõstat hoc loco, & Matthæi 4. 18.

Vidit Simonem, & Andræam.] Lucas narrat, cũ multæ essent nauiculæ, in eã Christũ ascendisse, quæ Simonis erat. Volebat enim piscatorẽ sua ipsius naui, sui quodãmodo piscari retibus. Quæ hic de Apostolorũ vocatione dicuntur, apud Matthæum ca. 4. 18. exposuimus.

Mitten-

Mittentes retia in mare.] Eodem modo Matthæus ca. 4.18. Lucas verò paulo aliter cap. 5.2. *Piscatores autem descenderant, & lauabant retia*, sed eos, qui lauabant, alios fuisse quàm hos, qui in mare retia mittebant, credendum est. Erant enim multi, quorum alii piscandi causa retia in mare iaciebant, vt Matthæus, & Marcus affirmant; alii lacerata, aut soluta reficiebant, vt ait Marcus infra vers. 19. & Matthæus capit. 4. 21. alii, vt dicit Lucas, lauabant.

21. *Et ingrediuntur Capharnaum.*] Matthæus cap. 4. 13. antequam discipulos Christus deligeret, simulatque in Galilæam venit, Capharnaum ingressum scribit, ibique commoratum. Illa enim quasi Euãgelii sedes fuit, quòd ibi Christus frequentissimè versaretur, atque prædicaret, vsque eò, vt eius vocaretur ciuitas, Matthæi 9.1. postea ascitis iã Apostolis scribit totam docendo, & miB racula faciẽdo Galilæam obiisse, ita vt in Syriam vsq; eius manaret fama Matthæi 4. 23 24. Quæ omnia Marcus præteriit, & ad id quod præcipuum erat, sibique propositum properauit. Quod ergo dicit Capharnaum ingressum esse, postea factum fuisse intelligendum est, cum ad lustrandam Galilæam reduisset.

Et statim.] Id est, primo sabbathi die, simulatque licuit, cum primum congregata Synagoga fuit. Indicat Euangelista in prædicando Euangelio diligentiam, & ardorem Christi, qui nullam loci, nullam temporis occasionem, qua docere posset, prætерlabi pateretur.

Sabbathis.] Per singulos dies Sabbathi, quibus ad legendam legem Moysis Iudæi in synagogam conuenie-C bant. Hac enim de causa plurali numero Euangelistam vsum fuisse arbitror, vt singulos sabbathi dies significaret, quemadmodum aliquando Hebræi faciunt Psalm. 62. 7. *In matutinis meditabor in te*, id est, singulis matutinis, singulis diebus mane, aut vt Hebraicè באשמורות in custodiis, aut vigiliis, quasi dicat per singulas noctis vigilias, quibus milites ad agendas excubias solent surgere, & ego ad meditandum in te surgo. Voluit igitur Euangelista docere nullam Christum, vt paulo ante diximus, nec indi homines, nec loci, nec temporis occasionem prætermisisse; ideo locum, tempusq; notauit. Locum Capharnaum, vrbem maritimam, frequẽtem, publicanorum, aliorumque negotiatorum plenam, eoque magis corruptam moribus, quales plerumque eiusmodi vrbes ad mare sitæ esse solent; tempus diem D sabbathi, quo solebant Iudæi in synagogam ad audiendam legem, sicut nunc Christiani in templa festis dieb. conuenire, vt ex hoc ipso loco colligitur, vt ex Luca cap. 4.16.31. & 13.10. & Actorum 13.14 27.42. 44. & 15. 21. & 17.2. & 18. 4. & 20. 7. Hinc etiam apparet verum non esse, quod à recentiorib. quibusdam, doctis licet interpretibus, notatum est, cum nomẽ *sabbathi* singulari numero ab Euangelistis ponitur, diem sabbathi, qui hebdomadis vltimus est dies significare; cum autem plurali *sabbathi*, omnes hebdomadis dies comprehendere, quod multis aliis exemplis Matth. 28.1. refutauimus.

Ingressus in synagogam docebat eos.] Licebat omnibus, E qui in synagogis erant, surgere, ac dicere si quid occurreret, vt intelligitur ex Luca ca. 4 16.17. & Actorum 13. 15.16. Ad quam consuetudinem videtur D. Paulus 1. ad Corinthios 14.30. allusisse. Matth. c. 4.23. magis generatim narrat historiam, Christum in Galilæorum synagogis docuisse.

22. *Et stupebant super doctrina eius.*] Idem Lucas narrat ca. 4.32. Matthæus verò cap. 7.28. alias etiam Christo docente populum admiratum scribit, vbi quæ ad hunc pertinent locum, exposuimus.

Erat enim docens eos quasi potestatem habens.] Si nihil aliud Euangelista dixisset, satis intelligi posset Christum Scribis, Pharisæis, cæterisque Iudæorum Doctorib. opponere voluisse: nunc autem Matthæus c. 7.29. & Mar-A cus antithesim addiderunt.

Et non sicut Scribæ.] Quòd Scribas non absolutè, sed Scribas eorum vocat, Matth. 6.29. emphasim etiam habet, quasi dicat, non sicut Scribæ, quos ipsi magnifacere solebant, ac libenter audire. Multis autem in rebus auctoritas illa, & potestas, quæ apparebat in Christo, in Scribis desiderabatur, cõsistebat. Primum, quòd Christus, tanquam legislator; Scribæ tanquam legis interpretes, & non admodum quidem periti loquerentur. Hoc indicant modi illi dicendi à Christo tam frequenter vsurpati, *Audistis, quia dictum est antiquis, Ego autem dico vobis* Matthæi 5.21.22.27.28.32.34.39.44. Ita Chrysost. hom. 5. in Marcum, & 26. in Matthæum, & Auctor imperfecti homil. 21. & Beda hoc loco, Theophylact. & Euthymius in cap. 7. Matthæi. Deinde, quòd Christus B ita loqueretur, vt ostenderet nihil se, nisi salutem hominum, non gratiam, non bona quærere, vt discipulus eius, & imitator dicebat D. Paulus 2. Cor. 12.14. *Nõ quæro, quæ vestra sunt, sed vos*, & ad Galat. 1.10. *modo enim hominibus suadeo, an Deo? an quæro hominibus placere? si adhuc hominibus placerem, Christi seruus nõ essem.* Hoc enim, qui faciunt, liberè, & tanquam auctoritatem habentes loqui solent. Contra Scribæ, & Pharisæi gratiam, opesque aucupabantur, sicut illis obiicit Christus infra cap. 12.40. & Matthæi 23.14. *Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ, quia comeditis domos viduarum, orationes lõgas orantes*, & Lucæ 20.47. *qui deuorant domos viduarum simulantes longam orationem*; Theoph. hoc loco, & Euthymius, C Matthæi 7. Postremo, quòd faceret ipse, quod docebat, qua re nihil omnino est, quod plus orationi ponderis, & auctoritatis afferat, plus ad commouendos animos incitamenti. *Longum*, (inquit Seneca) *ad virtutem per præcepta; breue, & efficax per exempla iter est.* Sic Gregor. lib. 23. in Iob capite septimo & octauo, & Theophylactus Matthæi septimo *cum imperio*, inquit Gregorius, *docetur quod prius agitur, quam dicatur. Nam doctrinæ subtrahit fiduciam, quando conscientia præpedit linguam, vnde etiam de Domino scriptum est; Erat enim docens, sicut potestatem habens, non sicut Scribæ, & Pharisæi. Singulariter namque, & principaliter solus ex potestate bona loquutus est, quia ex infirmitate mala nulla commisit.* Sunt qui putent eam significari potestatem, qua cum doctrina miracula coniungebat, quod Scribæ, & Pharisæi facere nõ poD terant. Et hoc probabile est, nam & infra ver. 27. hac de causa Christi doctrinam auditores admirati dicuntur; *quænam doctrina hæc noua: quia in potestate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei?* hæc enim potestas faciebat, vt Christus confidenter loqueretur, vt infra cap. 2 8.9. & Matthæi. 9.4.5.6.7. & Lucæ 5.22.23. *quid ista cogitatis in cordibus vestris? Quid est facilius dicere Paralytico, Dimittũtur tibi peccata tua, an dicere, Surge, tolle grabatum tuum, & ambula? vt autem sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, ait paralytico, tibi dico surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam, & surrexit, & abiit in domum suam.*

23. *Et erat in synagoga eorum.*] Locum Euangelista E designauit, sicut & Lucas c. 4.33. vt non solum loci notatione, q. ipsum ad faciendam fidem historiæ momenti quàm plurimum habere solet; sed multitudine etiam innumerabili testium, & testium quidem inimicorum miraculum comprobarent. Nam & in synagoga actum est, quò Iudæi omnes solebant conuenire Ioann. 18.20. & præsentib. Scribis, & Pharisæis Christi hostibus, qui quasi synagogæ duces erant, factum est.

Homo in spiritu immundo.] Id est, spiritum immundum habens. Phrasis Hebraica, Latinis etiam nonnunquam vsurpata; nam & illi dicunt, esse in armis, id est armatum. Cur autem dæmon spiritus immundus appelletur, diximus Matthæi 10. 1. & 12. 43. Scribit Matthæus capit. 4.24. cum totam Christus Galilæam

Christi auctoritas in docendo vnde.

Epist. 6. ad Lucil.

Matth. 7. 29. Mar. 1. 22. Luc. 4. 32.

Hebraismus.

prędicans obiisset,& miraculorum eius increbuisset fama, oblatos illi fuisse, quacunque iret, ægrotos omnes, & quia dæmonibus vexabantur,vt ab eo curarentur. Itaque sunt qui dicant hunc, de quo Marcus loquitur, dæmoniacum vnum ex illis fuisse,quos Matthæus dicit ad Christum adductos,qui non fortè in synagogam venerit,sed à parentibus, aut amicis adductus sit. Probabile,non certum.

Et clamauit dicens.] Idem Lucas narrat c. 4.33. quod ideo,vt opinor,prætetire noluerunt, vt indicarent dæmonis de Christo testimonium non obscurum, sed vsque adeo clarum fuisse, vt neminem ex omni, quæ cōgregata tunc erat, synagoga latere posset;clara enim voce clamasse. Vtrum autem clamauerit, antequàm à Christo exire iuberetur, vel quia maiorem, quàm ante ab eius præsentia dolorem sensit,vt Chrysostom. hom. 5.videtur dicere;vel quia cognito Christo timere cœpit, ne se pelleret,sicut alios dęmones pellere solebat;an potius iussus iam,& coactus exire,incertum; sed hoc tamē secūdum probabilius, quia credibile valde est eum dolore quodam motum, quòd sibi discedendum esse videret, quærentem clamauisse.

24. *Quid nobis, & tibi Iesu Nazarene?*] Loquitur vnus pro omnibus dæmonibus, quasi indicās Christum omnibus bellum indixisse; aut pro omnibus, qui in eo homine erant; plures enim in eo fuisse credibile est dæmones,sicut in illo altero infra cap.5.9.& Lucæ 8.30.& in Magdalena Lucæ 8.2. vt videntur Chrysostomus, & Euthymius interpretari.Quod autem dicit, *Quid nobis, & tibi?* non est sensus, quid nobis tecum commune? quid simile est? sicut dixit D.Paulus 2.Corinth.6 14.15. *Quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate. aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belial?* Hoc enim si dixisset magis culpam suam aggrasset, quā cruciatum deprecatus esset,cum nihil se boni commune habere cum Christo confiteretur. Neque ille, nisi fallor, quem omnes fere interpretes sequi video, verus sensus est. Quid nobis tecum rei est? aliquid enim illis cum illo erat, cùm eius essent creaturæ, idque ipsi & certo scirent, & haud obscurè confiterentur Sanctum Dei,id est verum Deum appellantes.Et vt non esset,aut id ipsi non cognoscerent, tamen plus quiddā mihi hoc loco ea videtur phrasi significari. *Quid nobis,& tibi?* id est,quid nos tibi mali facimus? quod bellum cōtra nos geris? quid nos torques? non te qui Sanctus es Dei, sed peccatores vexamus,& quasi nostri sint iuris, ad interitum trahere conamur. Sic vulgò solemus loqui, cum pugnantibus nobis cum aliquo aliquis nobis non inimicus superuenit, vt illum succumbentem defendat. Quid mihi, & tibi est? id est, quid tibi ego mali feci? facesse hinc,fineque me cum aduersario meo pugnare Hoc eodem sensu dixit Dauid filiis Saruiæ, *Quid mihi, & vobis filij Saruiæ?* id est, Quid vobis mali feci, ꝙ mea semper consilia turbatis? 2. Regum 16. 10. Hanc interpretationem confirmat verbum illud, quod sequitur, *scio, quod sis Sanctus Dei*, quasi dicat, nihil contra te molimur,scimus te extra peccatorum hominum aleam positum esse,scimus nos in solos peccatores ius habere. Quòd autem proprio nomine, & cognomine Iesum Nazarenum Christum appellat,eò pertinet, vt probet, quod statim dicit,se eum probè cognoscere. Obseruauit Ambrosius libr. commentariorum in Lucam 5. primum omnium dæmonem Nazareni cognomentum Christo tribuisse, vt ostenderet se melius eum cognoscere, quàm homines, vt est gloriæ cupidus, & amator, inuentorque nouitatum. Sed similius videtur vero ita fuisse priùs vocatum vulgò, dæmonemque vsitatum illi nomen tribuisse.

Venisti.] In quibusdam Latinis exemplaribus additur, *ante tempus*; quod aut ab scriptore aliquo ex Matthæo cap.8.29.huc translatum; aut ab interprete potiùs aliquo expositionis causa ad marginem positum, deinde ab alio quopiam existimante non expositionem,sed correctionem esse,in textum inductum credibile est, si meliora consulamus exemplaria.

Perdere nos.] Quidam *perdere* interpretantur auferre nobis, quam habemus in homines potestatem, vt Euthymus, & Theophylactus alii torquere, & in infernū mittere. Hoc magis placet,vt Matth. 8.29. exposuimus, quia quod hoc loco Marcus & Lucas cap.4.34.dicunt, ἀπολέσαι *perdere*,dicit Matthæ⁹ βασανίσαι *torquere*,& quia Lucæ 8.31.rogant dæmones Christum,ne se in abyssum ire iubeat,sed in porcos ingredi permittat.

Scio qui sis.] G. οἶδά σε τίς εἶ,noui te,quis sis.Tertullianus lib.4.contra Marcionem, & libro aduersus Praxeā legit,*scio,qui sit*, nullo discrimine sententiæ, verborum admodum exiguo. Nisi fortasse in illis locis vitium est; facile enim littera vna. S. sequenti præsertim simili potuit inter transcribendum excidere. Quatenus dæmones Christum cognouerint apud Matthæum ca. 4. disputauimus. Itaque eorum non probo sententiam, qui existimant dæmones Christū non cognouisse, sed adulantes, & quantum in se erat, mentientes hoc dixisse Christo, ne se torqueret. Non enim dęmones soli,quos facile possemus credere fuisse mentitos, affirmant se Christum cognoscere, sed ipsi etiam Euangelistæ, qui mentiri certè Spiritu sancto mouente non potuerunt, docent eos verè cognouisse; Marcus infra ver 34.*& non sinebat ea loqui,quoniam sciebant eum*, & Lucas cap. 4.41. *Exibant autem à multis dæmonia clamantia, & dicentia, quia tu es filius Dei, & increpans non sinebat ea loqui, quia sciebant ipsum esse Christum.* Habeo etiam huius sententiæ auctores multos, quos apud Matthæum cap. 4 nominauimus.De cognitione ergo dæmonis non dubito, de confessione dubitari potest, num coacta nouis cruciatibus expressa fuerit, an voluntaria. Beda coactam putat. *Non*, inquit, *voluntatis ista confessio est, quam præmium sequitur confitendi; sed necessitatis extorsio, quæ cogit inuitos confiteri.* In re dubia magis in alteram partem animus inclinat, fuisse voluntariam, non tamen ex charitate,sed ex proprio amore,& metu pœnæ profectam; nec enim simile veri est Christum,qui confitentem dæmonem, veraq; dicentem silere iussit, ad confitendum auctis cruciatibus impulisse.

Dæmonum confessio an coacta.

Sanctus Dei.] Putat Chrysostomus, aut qui eius nomen præfert,homil.in hunc locum 5. dæmones hoc loco malignè Christum nō sanctum Deum, sed sanctum Dei appellauisse, vt non Deum, sed hominem confiterentur. Meliùs Euthymius & Theophylactus adnotauerunt non dixisse ἅγιος Sanctus;sed ὁ ἅγιος addito articulo emphatico, Sanctus ille, vt ostenderent se nō eo sensu sanctum eum appellare, quo prophetæ sancti vocabantur;sed quo Deus ipse,quasi proprio nomine nominabatur Sanctus. Sic enim solent Hebræi Deum קדוש Sanctum absolutè, & sine vlla adiectione vocare, Isaiæ 1.4.&.21 1.& 37. 23.& 40. 25.& Danielis 4.10. 20. Quòd autem non dicunt Sanctum Deum, sed Sanctum Dei, perinde est, ac si dicant, Sanctum Dei filium, qui vnice sanctus est; sicut apud Lucam cap. 1. 35. *Quod nascetur ex te Sanctum,vocabitur Filius Dei*,& inf.ca. 3. 12. quod isti dicunt Sanctum Dei, alii dæmones dicunt, Filium Dei.

25. *Et comminatus est ei.*] καὶ ἐπετίμησεν, adiunctis minis, & increpationibus præcepit, vt Tertullianus libro quarto contra Marcionem interpretatur, aut os illi obstruxit, vt ait Euthymius, quemadmodum infra capite 3.12.& 4. 39.& 8.30.33.& 9 25. Videtur Marcus hoc verbo delectatus. Quid propriè significet, apud Matthæum capite 16. 22. & 17. 18. & 19. 13. & 20. 31. ex Euthymio docuimus. Verum quid sit causæ, nescio,

quam

[illegible] noster interpres apud Matthæum semper [illegible] apud Marcum fere semper comminari verte- [illegible] non eadem forte esse fuit interpres, vt in Idio- [illegible] nonnullis [illegible] indicauimus.

[illegible] Cur [illegible] iubeat cum loquendo [illegible] videatur, [illegible] po- [illegible] propterea [illegible] puit in lib. contra [illegible] ostenderet se eius inimicum esse, qui [illegible] Alii, [illegible] lua [illegible] esse, ne loqueretur, ita Beda. [illegible] ne diceretur [illegible] a diabolo te- [illegible] pateretur, [illegible] cum dæmonibus [illegible] habere, quemadmodum Matthæi 12. [illegible] Tertullianus [illegible] onem affert, [illegible] & Chrysostom. & Euthym. hoc loco probat no- [illegible] Christum a patre men [illegible] voluisse Christus [illegible] dere diuinitatem suam, sed [illegible] [illegible] Apostolorum [illegible] cuiquam de- [illegible] M. [illegible] 9. [illegible] hominum [illegible] noluit, multo [illegible] diceretur.

[illegible] *de homine.*] Quasi diceret, non quæro [illegible] glori- [illegible] bonum, sed hoc quæro, vt ab homine [illegible] *quærat, & iudi-* [illegible] Ioannis 8. [illegible] sed vt homines [illegible] tyrannide libe- [illegible] ducam captiuitatem Psalm. 67. 19. & Ephes. 4. 8.

[illegible] *discerpens eum.*] Quare nunc potius, quam an- [illegible] quem possidebat, non imme- [illegible]. Respondet Theophylactus, vt astan- [illegible] homo ille malo liberatus esset. [illegible] ad Christum potius, quam ad dæmonem [illegible] Non enim dæmonis, sed Christi id erat consi- [illegible] hominem ab ipso beneficii ma- [illegible]. Chrysost. hom. 5. veram reddit [illegible] dæmon sibi discedendum esse, vo- [illegible] bre, quo tempore licebat, quan- [illegible] nocere; idem nunc, vt ait Gregori- [illegible] solet facere. *Mox, inquit, vt a-* [illegible] *sapuerat, ama* [illegible] *cœperit, an-* [illegible] *acrio es ei, quam* [illegible] *tentationes* [illegible] *animam tentet, sic-* [illegible] *quat* [illegible] *debat. Vnde & da-* [illegible] *Domino sanatur, ab exeunte dæmone d* [illegible] [illegible] discerpsisse non si- [illegible] membrorum, sed [illegible] verbum [illegible] pro- [illegible] quod D. Augustin. 4. [illegible] capite 2. & Beda hoc loco [illegible] conterquens, & [illegible]. [illegible] quod scribit Lu- [illegible] id est [illegible] in [illegible] vt [illegible] & Beda, [illegible] Euthymius [illegible]

[illegible]

[illegible] *& timore* [illegible] præ timore ob- stupefacti sunt simili verbo Lucas vsus est cap. 4. 36. & *factus*, inquit, *est pauor in omnibus.* θάμβος stupor. Græcum verbum non qualemcunque, sed religiosum timorem cum admiratione coniunctum propriè significat, vt ex illa Plutarchi sententia intelligi potest, [illegible] timuerunt ergo [illegible] & admirati sunt Christum, atque diuinitatis agnoscentes. *Lib. de superstit.*

Quænam doctrina. Doctrinam vocant, non id solum, quod Christus docebat, sed potestatem eiiciendi dæmones cum doctrina coniunctã, quia doctrina ea confirmabatur potestate, vt statim declarat, *Quia in potestate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei.* Lucas cap. 4. 36. [illegible] rem narrat *Quod est*, inquit, *hoc verbum. quia in potestate, & virtute imperat immundis spiritibus, & exeunt?* Verbum doctrinam vocat, sicut nunc, quidquid Deus docuit, Dei verbum appellamus; [illegible] ergo est quæ est illa doctrina tam efficax, vt eam, qui tradit, solo verbo dæmones eiiciat?

Noua. Nouam appellant, quia non erant soliti in suis Scribis, & Pharisæis similem doctrinæ coniunctam videre potestatem. Nec interrogant dubitantes, aut improbantes, sicut Areopagitæ illi Actorum 17. 19. 20. *Quæ est hæc noua, quæ a te dicitur doctrina? noua enim quædam infers auribus nostris*: sed interrogant admirantes, collaudantesque. Solebant, inquit Chrysostom. & Iudæorum Exorcistæ dæmones eiicere, sed non illo, quo Christus, imperio, *Exi ab homine.* Ideo non suos Exorcistas, sed Christum admirabantur.

28. *Et processit.* ἐξῆλθεν. exiit euasit.

Rumor eius. ἀκοή, auditus eius, id est fama, Hebraismus שמועה, sicut apud Lucam cap. 4. 37. vertit interpres, quod [illegible]

29. *Et protinus.* εὐθέως. statim, vt supra ver. 10. 12. 18. sed delectatur, vt sæpe diximus, varietate noster interpres: hoc autem loco hanc habet vim, vt indicet miraculis nullo temporis spatio interiecto miracula maiora successisse. Quæ sequuntur vsque ad versum 33. apud Matthæum cap. 8. 14. exposuimus.

32. *Vespere autem facto, cum occidisset sol.*] Cur potius post solis occasum, quam ante ægroti ad Christum gestati fuerint, non obscura coniectura est, eamq; Theophyl. & Euthym. indicauerunt; nempe sabbathi dies erat, vt constat ex superiori vers. 21. quo die non licebat ante solis occasum laborare.

33. *Et erat omnis ciuitas.*] Ciues omnes Capernaitæ.

Congregata ad ianuam.] Domus Petri vbi Christus erat. Duabus de causis hoc videtur expressisse Marcus, quod alii Euangelistæ prætermiserunt. Altera, vt indicaret eius [illegible] & eorũ, quæ narraturus erat, multos fuisse testes. Altera, vt summum audiendi Christi, eiusque miracula videndi Capernaitarũ studium prioribus [illegible] excitatum declararet. Forsitan etiam significare voluit, quanta esset hominum multitudo [illegible] ægrotum afferentium. Sequitur enim, *& curauit multos* [illegible] eorum opinionem, qui putant solos ægrotos per synecdochen totam ciuitatẽ appellari, probare non possum. Non enim tantam fuisse multitudinem ægrotorum credendum est, vt vna eos domus non caperet & ad ianuam esse cogerentur.

34. *Et curauit multos.*] Non significat multos ex ægrotis, qui allati fuissent, curasse, alios nõ curasse: omnes enim curauit, vt ait Matth. c. 8. 16. & Lucas ca. 4. 40. Sed significat illos omnes, qui curati sunt, magno fuisse numero, quo [illegible] ius fuisse miraculũ intelligamus, maioremq; vim habet, quod multos curatos dicit, quã si certũ, quamuis magnum numerũ, designasset. Dum enim incertum ponit numerum, eumq; magnum fuisse dicit, fuisse quodãmodo indicat innumerabilẽ. Eodem modo

do intelligendus, Lucas est cap. 4. 41. quodque hoc loco continuò subiicitur, *& dæmonia multa eiiciebat.* Omnia enim eiiciebat ex iis, qui ad se adducebantur, sed ea omnia erant multa. Sic Euthymius, & Theophyl. Aliam Theophyl. interpretationem affert, sed minus, vt mihi videtur, propriam; Non omnes, qui adducebantur, sed eorum multos curatos fuisse, quia non omnes credebant, & nolebat Christus non credentes in se curare. Cæterum vt hoc verum esse concedatur, quod in vniuersum tamen verum non est, vt exemplum illud docet Malchi serui Pontificis, cui non credenti Christus abscissam restituit auriculam Lucæ 22. 51. tamen ad Christi gloriam pertinebat neminem ex iis, qui sibi offerebantur, ægrotis incuratum relinquere, ne quis malignè interpretaretur, quod quosdam non curaret, non ipsorum culpa, sed eius non potuisse [illegible]. Et non legimus Christum vllum sibi ad curandum oblatum ægrotum non curauisse.

B

Et non sinebat ea loqui.] Cur tacere dæmonia iusserit Christus, Marcus hoc loco, & Lucas cap. 4. 41. rationem reddunt, quoniam sciebant eum esse Christum; sed hæc ipsa ratio difficiliorem, quàm si nulla reddita fuisset, quæstionem facit. Propterea enim, vt prima quidem specie videtur, oportebat sinere loqui ea, quia eum cognoscebant, & veritatem, quam sciebant, suo testimonio confirmabant. At propterea ea loqui nolebat, quia suam diuinitatem nolebat tam aperte, & tam cito declarari, vt Pharisæorum fugeret [illegible]. Itaque eorum interpretationem, qui existimant propterea Christum ea loqui prohibuisse, quia nolebat veritati à mendacio testimonium perhiberi, sicut Psal. 49. 16. *Deus peccatori dicit, quare tu enarras iustitias meas, & assumis testamentum meum per os tuum?*

C

bonos licet, & graues auctores habeat Chrysostom. Bedam, Theophyl. Euthym. minus tamen probo, vt suprà ver. 25. docuimus. Quo enim modo ratio, quæ ab Euangelistis redditur, conueniret *Quoniam sciebant eum.*

35. *Et diluculo valde.*] καὶ πρωῒ ἔννυχον λίαν, & mane, cum multa adhuc esset nox. Quibus verbis videntur esse contraria, quæ apud Lucam legimus ca. 4. 42. *Facta autem die egressus ibat in desertum locum.* Quod ita non nulli interpretantur, vt Christus, quemadmodum Marcus ait, mane discesserit cum multa adhuc esset nox: orto verò iam die, vt ait Lucas, in desertum peruenerit locum, quemadmodum similem apud Matthæum cap. 28. 1. quæstionem à quibusdam illic explicari diximus. Non placet interpretatio, nō enim dicit Lucas orto iam die in desertum venisse; sed orto iam die egressum domo. Melius, vt mihi videtur, Euthymius Lucam auroram diem appellasse, quia diluculum est, quam eadem Marcus nocte vocat [illegible], quia obscuræ adhuc reliquiæ erant. Ratio vero [illegible] discessus Christi docet eum ante lucem discessisse. Discessit enim, quantum quidem coniectura consequi possumus, vt [illegible] fugeret, & [illegible] oportebat eum ante lucem, ne [illegible] cognosceretur, discedere, vt cum adhuc infans in Ægyptum Matthæi 2. 14. de nocte fugit.

Egressus abiit in desertum locum.] Nobis statim [illegible] dubitatio, quam ob rem Christus [illegible] post [illegible] miracula in solitudinem abierit. E[illegible] quidem [illegible]

E

causa ab Euāgelista videtur indicari, *Ibiq; orabat* inquit, quasi insinuans propterea discessisse, vt oraret, sed altera fuisse causa vero simillima videtur, quam Euthym. & Theophylact. hoc loco reddunt, vt fugeret humanam laudem, nosque, vt idem faceremus, exemplo doceret. Idem enim eum fecisse aliàs post magna miracula legimus Matthæi 14. 23.

Ibiq; orabat.] Hæc, vt diximus, altera in solitudinem discendendi causa fuit, vt semotus à turba hominum

A

oraret, vt Matthæi 14. [illegible] & [illegible] & infra apud hunc Euangelistam cap. 6. 45. & Lucæ [illegible] 16 & 6. 12 & 9. 28. Non quod ipse oratione indigeret, sed doceret nos post res prosperè à nobis gestas, post miracula, si quæ nobis concedantur, facta, non debere esse in animo sed [illegible]are, & Deo, si quid egimus boni, acceptum referre, vt Euthymius in commentariis, & Ambrosius in lib. [illegible] Lucam 5. docuerunt. *Dominus*, inquit Ambrosius, *orat [illegible] præmittitur, non vtique propter [illegible] sed propter exemplum. Imitandi enim speciem dedit, non precandi ambitum requisiuit.*

36. *Et prosecutus est illum Simon, & qui cum illo erant.*] Petrus, & cæteri Apostoli, ac discipuli, quorum [illegible] princeps, & quasi dux omnibus [illegible] solus nominatur. Lucas c. 4. 42. non Apostolos, sed [illegible] hominum fuisse dicit, [illegible] quæ [illegible]

B

concionante Christo [illegible] veneruntque, vt ait Euthymius [illegible] & Apostolos venisse, quemadmodum ait [illegible], vt magistrum requirerent, & [illegible] miraculorum magnitudine commoti [illegible] vt Lucas declarat & ver. [illegible] auditate plura miracula videre [illegible].

37. *Omnes quærunt te.*] Turbæ illæ Capernaitarum, quas scribit Lucas cap. 4. 42. ad eum venisse, vt [illegible] tinerent.

38. *Eamus in proximos vicos, & ciuitates.*] Respondit tacite ad id, quod Apostoli [illegible] dicebant, [illegible] credibile est, [illegible] reuerti Capernaum, quia omnes Capernaitæ [illegible] eum, & non [illegible] mo-

C

rem gerendum eorum pietati [illegible], & applausu auditorum oportere. Quibus ille [illegible] frequentiam, & celebritatem, quam necessitatem [illegible] esse Capernaitis, si vellent credere, satis miraculorum factum esse, [illegible] etiam ciuitates, quæ nondum Euangelium audiuissent, docēdas esse. Nempe non debent concionatores plausum; sed [illegible] salutem quærere. & ibi, non vbi maiorem frequentiam, sed vbi maiorem videntur fructum, concionari [illegible].

Ad hoc enim veni.] Lucas cap. 4. 43. exiguo [illegible] quia ideo missus sum, quemadmodum dicit [illegible] Ioannem capite 20. 21. *Sicut misit me Pater, & ego mitto vos.* Significat ergo his verbis se nō ad otium, aut ad sustentandam gloriam, captandamque [illegible] sed

D

ad prædicandum Euangelium, ad omnes docendos, & leuandos homines venisse, sicut Lucæ 2. 49. [illegible] respondit, *Nesciebatis, quia in his, quæ Patris mei sunt, oportet me esse?* & Ioannis 4. 32. 34. *Ego cibum habeo [illegible] quem vos nescitis. Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius qui misit me.*

39. *Et erat prædicans.*] καὶ ἦν κηρύσσων, verbum imperfectum continuationem, & consuetudinem [illegible] cum supra vers. 13. dixit *& erat in deserto quadraginta diebus, & quadraginta noctib.* Non enim semel [illegible] loco, sed sæpius, ac pluribus in locis [illegible].

In synagogis eorum.] Per [illegible] Hebræorum [illegible] est Hel[illegible] quo [illegible] lecto antecedente po[illegible]

E

[illegible]

40. *Et venit ad eum leprosus.*] [illegible] sed post multa [illegible] Matthæus [illegible] cap. 8. 2. 3. 4.

45. *At ille egressus.*] Inde discedens, vbi curatus fuerat, *Cœpit prædicare*, ἤρξατο κηρύσσειν πολλά, cœpit prædicare multa, id est, multa in laudem Christi dicere, à quo sanatus erat. Eãdem vim Græcum verbum κηρύσσειν haber, quàm Latinum prædicare. Vtrumque enim significat laudes publicè dicere.

Et diffamare.] διαφημίζειν, Noster interpres, vt verbum verbo redderet, minus Latinè loquutus est. Nam, vt apud Matthæum cap. 9. 31. adnotauimus, nunquam, apud Latinos diffamandi verbum in bonam sumitur partem.

Sermonem.] Id est id, quod acciderat Hebraica phrasi, vt apud Lucam cap. 2. 15. *Transeamus vsque Bethlehem, & videamus hoc verbum, quod factum est*, id est, rem hanc. Notum enim est apud Hebræos omnem rem, omne factum, omne euentum דבר *verbum* appellari; sed apud Lucã noster interpres *verbum*, hìc *sermonem* vertit, quo consilio coniicere non possum, nisi fortasse, quia apud Lucam τὸ ῥῆμα, hìc τὸν λόγον legit, & putauit aliquid interesse. An culpa in hoc leproso aliqua fuerit, quòd prohibente Christo miraculum euulgauerit, Matthæi 9. in simili cœcorum illorum causa disputauimus, vnde & de hoc leproso petendum iudicium est. Hoc tantum dicimus, si culpa fuit aliqua, dignam fuisse venia, si minùs obediente, aut prudenti potiùs, grato tamen, & amante animo contractam.

A *Ita vt iam non posset manifeste.*] Quia concitata iam auditione tanti miraculi multitudo, cum audiendi, videndique auida obruebat, & volebat, vt diximus versu 35. applaudentem fugere multitudinem. Non significatur hoc loco, non potuisse omnino manifestè in vrbem ingredi, poterat enim profectò, qui multo maiora poterat; sed noluisse, vt hominum frequentiam deuitaret. Nam vt alibi diximus, aliquando in scriptura posse, pro velle, non posse, pro nolle ponitur, quod Greg. Nazian. orat. 4. de Theologia multis docet exẽplis. Dixit autem *manifeste*, vt indicaret eũ occultè, & de improuiso, cum minime eius aduentus expectaretur, in vrbem aliquando ingressum fuisse, vt colligitur ex initio ca. sequentis.

Posse in scriptura interdum pro velle.

B *Sed foris in desertis locis esset, & conueniebãt ad eum vndique.*] Declarat simul & Christi moderationem hominum multitudinem auersantis, & singulare Christum audiendi populi studium, qui vt eum audiret, in deserta, & remota ab vrbe loca procedebat. Videtur Euangelista ad illa exẽpla alludere voluisse, quæ à Matthæo cap. 14. 13. & 15. 30. & à Luca ca. 9. 11. & à Ioanne capit. 6 narrantur, vbi multa hominum millia, quæ Christum in solitudinem secedentem consequuta fuerant, bis paucis panibus dicuntur saturata.

CAPVT II.

1 ET iterum intrauit Capharnaum post dies, 2. & auditum est quod in domo esset, & conuenerunt multi, ita vt non caperet neque ad ianuam, & loquebatur eis verbum. 3. Et venerunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur. 4. Et cum non possent offerre eum illi præ turba, nudauerunt tectum vbi erat: & patefacientes submiserunt grabatum, in quo paralyticus iacebat. 5. Cum autem vidisset Iesus fidem illorum, ait paralytico: Fili, dimittuntur tibi peccata tua. 6 Erant autem illic quidam de Scribis sedentes, & cogitantes in cordibus suis: 7. Quid hic sic loquitur? blasphemat. Quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus? 8. Quo statim cognito Iesus spiritu suo, quia sic cogitarent intra se, dicit illis: Quid ista cogitatis in cordibus vestris? 9. Quid est facilius dicere paralytico: Dimittuntur tibi peccata: an dicere: Surge, tolle grabatum tuum, & ambula? 10. Vt autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, (ait paralytico) 11. tibi dico: Surge, tolle grabatum tuum, & vade in domum tuam. 12. Et statim surrexit ille: &, sublato grabato, abiit coram omnibus, ita vt mirarentur omnes, & honorificarent Deum, dicentes: Quia nunquam sic vidimus. 13. Et egressus est rursus ad mare: omnisque turba veniebat ad eum, & docebat eos. 14. Et cum præteriret, vidit Leui Alphæi sedentem ad telonium, & ait illi: Sequere me. Et surgens secutus est eum. 15. Et factum est, cum accumberet in domo illius, multi publicani, & peccatores simul discumbebant cum Iesu, & discipulis eius: erant enim multi, qui & sequebantur eũ. 16. Et Scribæ, & Pharisæi videntes, quia manducaret cum publicanis, & peccatoribus, dicebant discipulis eius: Quare cum publicanis, & peccatoribus manducat & bibit Magister vester? 17. Hoc audito Iesus ait illis: Non necesse habent sani medico, sed qui male habent: non enim veni vocare iustos, sed peccatores. 18. Et erant discipuli Ioannis, & Pharisæi ieiunantes: & veniunt, & dicunt illi: Quare discipuli Ioannis, & Pharisæorum ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant? 19. Et ait illis Iesus: Nunquid possunt filij nuptiarum, quamdiu sponsus cum illis est, ieiunare? Quanto tempore habent secum sponsum, non possunt ieiunare. 20. Venient autem dies, cum auferetur ab eis sponsus: & tunc ieiunabunt in illis diebus. 21. Nemo assumentum panni rudis assuit vestimento veteri: alioquin aufert supplementum nouum à veteri, & maior scissura fit. 22. Et nemo mittit vinum nouum in vtres veteres: alioquin dirumpet vinum vtres, & vinum effundetur, & vtres peribunt: sed vinum nouum in vtres nouos mitti debet. 23. Et factum est iterum cum Dominus sabbatis ambularet per sata, & discipuli eius cœperunt progredi, & vellere spicas. 24. Pharisæi autem dicebant ei: Ecce, quid faciũt sabbatis quod non licet? 25. Et ait illis: Nunquam legistis quid fecerit Dauid, quando necessitatem habuit, & esurijt ipse, & qui cum eo erant? 26. quomodo introiuit in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotum, & panes propositionis manducauit, quos non licebat manducare, nisi sacerdotibus, & dedit eis, qui cum eo erant? 27. Et dicebat ei: Sabbathum propter hominem factum est, & non homo propter sabbatum. 28. Itaque Dominus est filius hominis, etiam sabbathi.

Mat. 9. a. 1 Luc. 5. d. 18

Iob. 14. a. 4 Isai. 43. d. 25.

Mat. 9. a. 9 Lu. 5. f. 27.

1. Tim. 1. c. 15.

Mat. 9. b. 15 Luc. 5. f. 35.

Mat. 12. a. 1. Luc. 6. a. 1. 1. Reg. 21. b. 6. Leui. 24. b. 9.

IN CAP. II.

1. ET *iterum intrauit Capharnaum.*] De nocte occultum intrasse, vt vitaret populi concursum, ex verbis sequentibus colligi potest, *& auditum est, quod in domo esset*, quasi dicat, quia clam vrbem ingressus fuerat, nemo sciebat ibi esse præter discipulos, qui eum sequuti fuerãt, sed manauit in ciuitatem fama. Capite enim superiore ver. 45. Euangelista dixerat Christum nõ potuisse manifestè in vrbes ingredi. Credibile autẽ est ideo rediisse Christum Capharnaum, vt sequentis occasione miraculi Euangelio iam imbutos ciuium illorum animos confirmaret. Quos, quia præcipua erat ciuitas, magni referebat esse constantes.

Vulgata editio defenditur.

Post dies.] Multa vetera Latinorum, nonnulla etiam Græcorum exemplaria legunt, *post dies octo*; faciliori quidẽ, vt videtur sensu, & à multis interpretibus comprobato, sed minus, vt opinor, vero. Certum enim est Christum post dies aliquot rediisse, post dies autem octo rediisse certum non est, & nõ debemus minimam Euangelistæ sententiam sine certis argumẽtis definire. Addo, & minimè dubius affirmo non potuisse Christum statim post dies octo redire Capharnaum. Nam postquam ex ea vrbe discesserat, in multis Galilæorum synagogis prædicauerat, vt c. superiori ver. 39. dixit Euangelista: & non poterat in synagogis nisi diebus sabbathi prædicare, quibus solis synagoga congregabatur, vt eodem cap. ver. 21. docuimus. Multa ergo sabbatha inter discessum Christi à Capharnaum, & eodem reditum intercessisse necesse est. Itaque non potuit post octo statim dies redire. Græci etiã auctores Theophylact. & Euthym. non legunt octo. & suspicio mihi nonnulla est aliquem existimãtem alteram lectionem nullum habere sensum (vt etiamnum aliqui putant interpretes) addito numero, vt locum corrigeret, corrupisse. Errandi causa fuit, quod phrasis Hebraica non intelligeretur. Solent autem Hebræi ita loqui אחרי הימים. Post dies, id est, multis post diebus, qui sensus huncin locum mirificè congruit.

Et auditũ est, quod esset in domo.] Quomodo auditum fuerit, non est difficilis coniectura, domesticum aliquẽ, vel familiarem eius domus, vbi Christus diuersabatur foras indicasse. Eam autẽ domum Petri fuisse dubium non est, quia ibi, cum Christus in ea erat vrbe, solebat habitare, vt indicauit Euangelista capite præcedenti ver. 29. Quomodo verò Petrus domum habuerit, apud Matthæum c. 8. 14. disputauimus. Tantùm hic obseruandum est, non posse quocunque se abdat, latere virtutem. *Non potest*, inquit, *ciuitas abscondi supra montem posita* Matthæi 5. 14.

2. *Et conuenerunt.*] καὶ εὐθέως συνήχθησαν, & statim cõgregati sunt, vt etiam Theophylact. & Euthym. legunt. Sensus etiam est melior, quia maiorem habet emphasim. Voluit enim Euangelista studium populi ad conueniendum, diligentiamque significare; quæ particula illa, *statim*, maximè declaratur, diligentiæ enim fuit statim conuenire.

Ita vt non caperent neque ad ianuam.] ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν, vt non caperent (eos loca) quæ ad ianuam (erant) sic Græca phrasi vestibulum Euangelista descripsit: quod ipsum dicit multitudinem, quæ extra domum erat, capere non potuisse. Sunt qui putent nostrum etiam interpretem ita vertisse, vt non caperent, nec quæ ad ianuam, id est, ea loca, quæ ad ianuam sunt; sed olim, cum diphthongi non scriberentur, aliquem ex, *nec quæ ad ianuam*, fecisse, *neque ad ianuam*, vt nunc in omnibus Latinis codicibus legitur. Æstiment alii coniecturam, ego neque refutare, neque probare audeo. Aliqui Latini codices pro *caperent*, legunt, *caperet*, sed hoc vitium ex Græco articulo, qui pluralis est numeri, facile corrigitur. Quod tantam hominum multitudinem conuenisse dicit, causa non caret. Voluit hac præfatione insinuare miraculum, quod narraturus statim erat, non in occulto, sed in oculis totius ciuitatis factum fuisse, vt quam plurimos eius rei se testes habere indicaret. Eodem spectat, quod ait Lucas c. 5. 17. non solùm ciues Capharnaitas, sed Scribas etiam, & Pharisæos, *qui venerant ex omni castello Galilææ, & Iudææ, & Ierusalem*, fuisse præsentes; qui cum inimici essent Christi, non solum præsentia, sed etiam incredulitate, & reprehensione sua magis illustre miraculum reddiderũt. Cũ enim dixissent, *quid hic sic loquitur? blasphemat. Quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus?* versu 7. Christus sumpta inde occasione, *vt*, inquit, ver. 10. & 11. *sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, ait paralytico. Tibi dico, surge, tolle grabatum tuum, & vade in domum tuam.*

3. *Et veniunt ad eum ferentes paralyticum.*] Quidam, qui paralyticum ferebãt, aut vt magis exprimatur phrasis, latores quidam paralytici. Non enim est participiũ, sed nomen participiale, qualia sunt, quæ apud Hebræos participia habitus appellantur נושאים ferentes, id est, latores, qui ferre solent: qualem Hebraismum esse diximus, Matthæi 13. 3. *Exijt, qui seminat, seminare semen suum*, ὁ σπείρων seminans, id est seminator. Vocat autem *ferentes paralyticum*, vt ego quidem arbitror, nõ eos modo, qui gestabant, sed omnes, qui comitabantur, parentes, cognatos, amicos, qui eum ad Christum afferebant. Nam gestantes postea distinguit; *Qui à quatuor*, inquit, *portabatur*, & natura sua verisimile est paralyticum si alicuius erat conditionis, non à suis, sed ab inferioribus, aut famulis, aut conductis hominibus fuisse portatum.

Hebraismus.

Qui à quatuor portabatur.] Non temerè Euangelista portantium numerum designauit, quamuis nobis ratio minùs constet. Beda vel ad quatuor Euangelia, vel ad quatuor virtutes, quas morales vocant, quibus quasi gradibus ad Christum venitur, hunc numerum pertinere putat. Vera, sed allegorica sententia. Voluit, nisi me coniectura fallit, Marcus morbi grauitatem indicare, vt maius miraculum appareret; adeo fuisse paralyticum illum omnibus dissolutum membris, atque totius corporis impotentem, vt non ab vno, aut altero, sed à quatuor hominibus gestari necesse fuerit.

4. *Et cum non possent offerre eum illi præ turba.*] καὶ μὴ δυνάμενοι προσεγγίσαι αὐτῷ, & cum non possent appropinquare illi. Noster interpres melius mihi videtur verum reddidisse sensum, quàm alii quidam, qui se eius emendatores profitentur. Intellexit enim, quod res erat, Euangelistam verbum προσεγγίσαι Hebræorum more posuisse loco coniugationis הִפְעִיל. Eodem enim modo Hebræi à verbo קרב quod idem est, quod ἐγγίζειν appropinquare, mutata coniugatione dicunt, הקריב appropinquare facere, id est, offerre.

Hebraismus.

Nudauerunt tectum.] ἀπεστέγασαν τὴν στέγην, detexerũt tectum, est enim elegans prosonomia. Quæ sequuntur vsque ad versum 13. apud Matthæum c. 9. 1. & 2. explicauimus.

13. *Et regressus est rursus ad mare.*] Quò egressus fuerit, solus dicit Marcus, cum Matthæus, & Lucas eandem narrauerint historiam. Quod autem dicit *rursus* indicat iam prius ad mare fuisse, vt dixerat c. 1. 16. eò enim respicit hoc verbum. Qua verò de causa egressus eò fuerit, non satis constat; colligitur tamen ex iis, quæ statim addit Euangelista, *Et docebat eos.* Ideo ergo exiit ad mare, vt ibi doceret, vt Beda etiam animaduertit. Nam etsi prius dixerat omnem ciuitatem ad ianuam domus fuisse c. 1. 33.

se cap. 1. 33. tamen dubium non est, quin Synecdoche vsus fuerit, qua maior pars pro toto sumatur, fuisseque multos diuites, præsertim negotiatores, qui mercaturæ causa iuxta mare habitantes, & suo quisq; intenti lucro ad audiendum Christum non venissent. Eos nunc Christus quærit, vt & eos doceat, admirabili planè consilio quærentes se auditores fugit, non quærentes quærit, *Inuenerunt*, inquit, *qui non quæsierunt me.* Isaiæ 65. 1. Idem facere Christi concionatores debent. Altera ex effectu causa colligitur. Volebat Matthæum piscari, ideoque ad mare tendit. Theophyl. & Euthym. plausus, laudesque facti miraculi eum fugisse putant, ideoque à frequentia populi secessisse. At verò si fugere frequentiam voluisset, ad solitudinem vtique non ad mare, vbi maximam hominum multitudinem negotiationis causa fuisse credendum est, sese contulisset.

14. *Et cum præteriret.*] Voluit euangelista hoc verbo, vt videtur, significare Christum non quasi suscepto consilio Matthæum quæsiuisse; sed prætereuntē, cùm eum forte ad mensam sedentem vidisset, quasi ex itinere vocasse. Nempe vt intelligeremus illum non ex longa consuetudine, sed primo statim intuitu, eoque per transennam hominem penitus cognouisse, præuidisseq; ; qualis, quantusq; futurus esset.

Vidit Leui Alphei.] Græca fere omnia, & Latina etiam multa exemplaria pro *Leui*, legunt Leuin, nullo discrimine sententiæ. De his autem nominibus *Leui*, & *Alphei*, & de cognomento Matthæi; quo post vocationem Apostolus ille, & Euangelista dictus est, videnda sunt, quæ apud eundem Matthæum diximus cap. 9. 9.

15. *Et factum est cum accumberet in domo eius.*] Indicant hæc verba Matthæum alibi domum, vbi habitaret, alibi telonium, vbi vectigalia colligeret, habuisse; domum intra vrbem, telonium ad litus maris, quo vectigales merces apportabantur. Nam ex telonio, vnde vocatus est, sequutus Christum in domum venit, ibique magnum Christo conuiuium exhibuit, vt ait Lucas cap. 5. 29.

Erant enim multi, qui & sequebantur eum.] Hoc solus dixit Marcus, vt efficacitatem fructumque prædicationis Christi declararet, qua moti multi etiam publicani & peccatores eum tanquam magistrum discipuli sectarentur. Hanc vim habet particula illa, *&*, quasi dicat publicanos, & peccatores multos non solùm libenter audiuisse Christum, &, quæ ab eo dicerentur, credidisse, sed sequutos etiam fuisse eum, quoquo pergeret. Peccatores autem vocat, non eo sensu quo omnes homines & sunt, & vocari solent; sed eo, quo Iudæi solos Gentiles, aut Gentilium similes publicanos, qui negotia Cæsaris agebant, vt apud Matthæum diximus, appellabant. Hinc colligitur, quamuis solus Matthæus ex publicanis ad Apostolatum vocatus sit, aliquos tamen credibile esse in aliorum discipulorum numerum, ac fortasse etiam septuaginta duorum electos fuisse; de quibus mentionem Euangelistæ non fecerint, sicut qui fuerint septuaginta illi duo discipuli, non declararunt. Vide plura apud Matthæum cap. 9 10.

Vulgata editio defenditur.

17. *Non necesse habent sani medico.*] Aliqui offensi, vt arbitror solœcismo, credentesque fieri non potuisse, vt eo vsus esset interpres, locum corrigere voluerunt, pro medico, medicum reponentes. Sed nescio, an locum corrigentes deprauauerint. Malo credere magis fidelem, quàm elegantem interpretem, vt verbum de verbo redderet, & vt Græcam exprimeret phrasim, Latinam etiam Grammaticam neglexisse, *οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ*, non necessitatem habent valentes medici, vt conuertamus ad verbum. Sed quia necessitatem habere medici Latini non dicunt, opus autem habere non quidem illi antiquiores, melioresque, sed posteriores quidam, vt nunc omnes fere dicunt, pro opus habere, dixit necesse habere medico.

18. *Et erant discipuli Ioannis, & Pharisæorum ieiunantes.*] Duplicem hęc verba sensum habere possunt, vel tunc cum hoc accidit Ioannis, & Pharisæorum discipulos re ipsa ieiunasse, quòd per eos dies, aut sponte sua, aut vetere aliqua traditione, quales habebāt multas Pharisæi, ieiunium sibi aliquod indixissent, vel non quidem tunc, sed tamen aliâs frequenter etiam, cum lex non præciperet, aut traditione, aut voluntario consilio solitos ieiunare; vt non actum, sed consuetudinem verba significent, vt apud Matthæum cap. 17. 24. adnotauimus in illis verbis, *Magister vester non soluit didrachma*, id est, nonne solet soluere? Vterque probabilis. Si priorem sequamur sensum, credendum erit Pharisæos ex præsentis temporis circumstantia calumniæ occasionem accepisse, quòd eo tempore, quo ipsi homines inter Iudæos religiosissimi ieiunabant; Christus & eius discipuli, qui sanctitatem quandam maiorem profiterentur, non ieiunarent. Si posteriorem, ex præsentis magnificentia conuiuij. fuit enim, vt ait Lucas, magnum: quasi plus velint dicere, quàm dicant, se ac discipulos Ioannis ieiunare solitos, & fame, sitique domare corpora; Christum verò, eiusque discipulos non modo non ieiunare, sed dare etiam operam opiparis, lautisque conuiuijs, ingurgitare sese, atque inebriare. Hoc enim indicant, cum dicunt versu 16. *Quare cum publicanis, & peccatoribus manducat, & bibit magister vester?* id est, comessatur, & potitat, vt apud Matthæum cap. 9. 11. declarauimus: apud quem cætera, quæ sequuntur vsque ad versu 23. videri poterunt.

23. *Et factum est iterum.*] Græcè non legitur, *iterum*, neque Theophyl. & Euth. legere videntur, certè non exponunt. Legunt tamen Latini codices, quos viderim, omnes, & conuenit aptè lectio sententiæ. Non autem significat idipsum, quod statim sequitur, Apostolos die sabbathi spicas vellisse, iterum prius factum fuisse; sed Pharisæos aliam iterum ex spicis occasionem cepisse calumniandi, quemadmodum calumniati prius fuerant versu 6. cum paralyticus curaretur. Quæ sequuntur vsque ad versum 27. ex commentarijs in Matthæum cap. 12. 1. intelligentur.

27. *Sabbathum propter hominem factum est, & non homo propter sabbathum.*] Cum Matthæus nonnulla dixerit, quæ à Marco prætermissa sunt, quale illud, quod est ca. 12. 5. *Aut non legistis in lege, quia sabbathis sacerdotes in templo sabbathum violant, & sine crimine sunt?* & versu 7. *Si autem sciretis, quid est, misericordiam volo, & non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes*; hoc tamen, quod Marcus dicit, ipse prætermisit, sicut & Lucas c. 6. 5. Sensus autem est non fuisse sabbathum institutum, vt homo periret, sed vt & animo, & corpore sanus esset: animo quidem, quia institutio sabbathi inter alias causas ad colendam religionem, & profitendam fidem facti à Deo mundi facta fuerat Exodi 20. 11. & Deuter. 12. 14. quæ si ritè fierent, ad salutem animæ pertinebant; corpore verò, quia altera institutionis sabbathi causa fuit, vt hominum corpora assiduo sex dierum labore fatigata requiescerent, vt ijsdem ex locis manifestum est. Itaque non homo propter sabbathum, sed sabbathum propter hominem factū fuit. Vnde sequitur ita obseruandum fuisse, vt neque animi, neque corporis saluti noceret, atque hac ratione à viris sanctis obseruatum legimus. Nam & sacerdotes in templo propter animarum salutem diebus sabbathi victimas sacrificandi causa occidebant, & sabbathum non violabant. Hoc est, quod apud Matthæum cap. 12. 5. Christus dicit, *aut non legistis in*

Cur sabbathum institutum.

lege, quia sabbathis sacerdotes in templo sabbathum violant, & sine crimine sunt? Quod dicit *sabbathum violant*, non significat sacerdotes id faciendo revera violasse sabbatha, sed violasse, si praecepti tantùm verba considerentur, quemadmodum Pharisaei, quibuscum disputabat, considerare videbantur. Violabant ergo sabbathũ, & non violabãt. Violabant, si praecepti verba; nõ violabant, si sensũ consideres; & quia sensus, non verba consideranda erant, re quidem vera minimè violabant. Hoc est, quod dicit, *Et sine crimine sunt?* si enim sabbathum verè violassent, sine crimine non fuissent. Corporis verò servandi, tuendique causa Iosue virum sanctum legimus die sabbathi armatum Hebraeorum exercitum circum muros Ierichuntis circumduxisse, Iosue 6. 15. 16. & Machabaeos, ne victoriae occasio elaberetur, seque hostibus inermes, & minimè repugnantes traderent trucidandos, die sabbathi praelium commisisse. 1. Machabaeorum 2. 41.

B

28. *Itaque Dominus est filius hominis etiam sabbathi.*] Hoc apud Matthaeum ca. 12. 5. explicatum est. Tantùm hoc loco exponendum, quomodo Marcus hoc dictum à Christo referat, cum Pharisaei Apostolos ob vulsas spicas reprehendissent: Matthaeus verò, cum Christus in synagoga illum, qui manum habebat aridam, curauisset. Bis hoc dixisse Christum credendum est, vt apud Matthaeum citatis probauimus auctoribus. Illud difficilius, & magis huius loci proprium est, quomodo haec sententia ex superiore colligatur. Non enim, si non homo propter sabbathum, sed sabbathum propter hominem factum est, continuò sequitur Dominum esse filium hominis, etiam sabbathi. Et tamen Marcus, aut apud Marcum Christus, cum dicit, *Itaque*, hoc ex illo colligere videtur. Quidam sic respondent Christum eo ipso, quòd filius hominis, id est, omnium hominum caput erat, habuisse omnium rerum, quae ad salutem hominum pertinerent, potestatem; quare cum sabbathum propter hominem factum esset, etiam sabbathi iure suo Dominum fuisse. Non displicet, sed simpliciùs fortasse, & breviùs dici potest particulam illam ὥστε, *itaque*, non illatiuam, sed completiuam esse, quasi dicat, denique Dominus est filius hominis, etiam sabbathi. Id est, si sacerdotes, & duces belli in sabbathi obseruatione dispensare potuerunt, multo magis filius hominis poterit, qui auctor sabbathi fuit; potest enim princeps, qui legem tulit non interpretari modò, sed etiam abrogare. Hoc est, quod apud Matthaeum capit. 12. 6. Christus dicit, *Quia templo maior est hic*, & versu 42. *Ecce plus quam Salomon hic.* Voluit etiam fortassis obscurè insinuare se, vt postea fecit, Iudaeorum sabbathum abrogaturum.

CAPVT III.

Mat. 12. a. 9. Luc. 6. b. 6. 1. ET introiuit iterum in synagogam: & erat ibi homo habens manum aridam. 2. Et obseruabant
eum, si sabbathis curaret, vt accusarent illum. 3. Et ait homini habenti manum aridam. Sur-
ge in medium. 4. Et dicit eis: Licet sabbatis benefacere, an male? animam saluam facere,
an perdere? At illi tacebant. 5. Et circumspiciens eos cum ira, contristatus super caecitate cor-
Matth. 12. b. 14. *dis eorum, dicit homini: Extende manum tuam. Et extendit, & restituta est manus illi. 6. Exeuntes au-*
tem Pharisaei, statim cum Herodianis consilium faciebant aduersus eum, quomodo eum perderent. 7. Iesus au-
tem cum discipulis suis secessit ad mare: & multa turba à Galilaea, & Iudaea secuta est eum, 8. & ab Ierosolymis,
& ab Idumaea, & trans Iordanem: & qui circa Tyrum, & Sidonem, multitudo magna, audientes quae faciebat,
venerunt ad eum. 9 Et dixit discipulis suis vt nauicula sibi deseruiret propter turbam, ne comprimerent eum.
10. multos enim sanabat ita vt irruerent in eum vt illum tangerent quotquot habebant plagas. 11. Et spiritus
immundi, cum illum videbant, procidebant ei: & clamabant dicentes 12. Tu es filius Dei. Et vehementer
Mat. 10. a. 1. *comminabatur eis ne manifestarent illum. 13. Et ascendens in montem vocauit ad se quos voluit ipse: & vene-*
Luc. 6. b. 13 *runt ad eum. 14. Et fecit vt essent duodecim cum illo: & vt mitteret eos praedicare. 15. Et dedit illis pote-*
statem curandi infirmitates, & eiiciendi daemonia. 16. Et imposuit Simoni nomen Petrus. 17. & Iacobum
Zebedaei, & Ioannem fratrem Iacobi, & imposuit eis nomina Boanerges, quod est, Filij tonitrui: 18. & An-
dream & Philippum, & Bartholomaeum, & Matthaeum, & Thomam, & Iacobum Alphaei, & Thadaeum, &
Simonem Cananaeum, 19. & Iudam Iscariotem, qui & tradidit illum. 20. Et veniunt ad domum,
& conuenit iterum turba, ita vt non possent neque panem manducare. 21. Et cum audissent sui, exierunt te-
Matth. 9. d. 34. *nere eum: dicebant enim: Quoniam in furorem versus est. 22. Et Scribae, qui ab Ierosolymis descenderant,*
dicebant: Quoniam Beelzebub habet, & quia in principe daemoniorum eiicit daemonia. 23. Et conuocatis eis
in parabolis dicebat illis: Quomodo potest satanas satanam eiicere? 24. Et si regnum in se diuidatur, non potest
regnum illud stare. 25. Et si domus super semetipsam dispertiatur, non potest domus illa stare. 26. Et si sata-
nas consurrexerit in semetipsum, dispertitus est, & non poterit stare, sed finem habet. 27. Nemo potest vasa
Matth. 12. c. 31. *fortis ingressus in domum diripere, nisi prius fortem alliget, & tunc domum eius diripiet. 28. Amen dico*
Luc. 12. b. 10. *vobis, quoniam omnia dimittentur filiis hominum peccata, & blasphemiae, quibus blasphemauerint: 29. qui*
autem blasphemauerit in Spiritum sanctum, non habebit remissionem in aeternum, sed reus erit aeterni delicti.
Ioan. 5. d. 56. *30. Quoniam dicebant: Spiritum immundum habet. 31 Et veniunt mater eius & fratres: & foris stantes*
miserunt ad eum vocantes eum, 32. & sedebat circa eum turba: & dicunt ei: Ecce mater tua, & fratres tui
Mat. 12. d. 46. *foris quaerunt te. 33. Et respondens eis, ait: Quae est mater mea, & fratres mei? 34. Et cir-*
Luc. 8. c. 19. *cumspiciens eos, qui in circuitu eius sedebant, ait: Ecce mater mea, & fratres mei.*
35 Qui enim fecerit voluntatem Dei, hic frater meus, & soror
mea, & mater est.

IN CAPVT. III.

1 *Et introiuit iterum in synagogam.*] Dicit iterum introijsse, quia prius narrauerat in synagoga Capernaitarum docuisse cap. 1. 21. Postea enim dixit ex solitudine, in quam se receperat c.1.35. in Capernaum iterum redijsse c. 2. 1. Nam & hoc miraculum, quod sequitur, in Capernaitarum synagoga factum fuisse, & ex Matthæo c. 12. 9. & ex narrationis Marci consequentia colligitur. Ingressus autem est in synagogam, quia sabbathum erat, quo die vt diximus c. 1. 23. synagoga congregabatur. Erat autem sabbathum proximum post illud, quod secundo primum Lucas c. 6. 1. vocauit, vt ex eodem Lucæ ca. versu 6. intelligi potest. Itaque sabbatho secundo primo accidit, quod de vellentibus spicas Apostolis dictum est superiore capite versu 23. vt constat ex Luca cap. 6. vers. 1. sequenti autem sabbatho, quod nunc de habente manum aridam narrat Marcus, vt ex eodem Luca c. 6. 6. manifestum est. De sabbatho autem illo secundoprimo, quodnam id fuerit, apud Matthæum ca. 12. 1. disseruimus.

Et erat ibi homo habens manum aridam.] Aut à Pharisæis eo inductus, quasi muscipula ad capiendũ Christum (credi enim potest, quidquid alienum non est ab eorum ingenio) aut qui de more, sicut alij Iudæi, in synagogam venisset, quia sabbathi dies erat, nihil de curatione sua cogitans: aut, quod similius veri est, qui eo animo, causaque venerat, vt à Christo, quem pro sua consuetudine in synagogam die sabbathi venturum credebat, sanaretur.

Habens manum aridam.] Lucas c. 6. 6. manum dexteram fuisse dicit, quod & ad fidem historiæ, dum vera fuerit manus exponit, & si non ad miraculi, ad beneficij certè accepti magnitudinem pertinet: quod eo maius fuit, quo magis homini dextera, quam sinistra manus erat necessaria. Quæ sequuntur vsque ad versum 7. Matthæi 12. 9. 10. 12. 13. 14. exposuimus.

7. *Iesus autem cum discipulis suis secessit.*] Cur secesserit Matthæus exponit cap. 12. 15. *Iesus*, inquit, *sciens recessit inde*, id est, cum Pharisæorum, & Herodianorum de se perdendo consilia, de quibus Euangelista paulo ante [illegible] fuerat, cognouisset. Voluit dare locum iræ, [illegible] D. Paulus ad Rom. 12. 19. sicut alias cum [illegible] mus, cum à Iudæis ad perniciem quæreretur Matth. 12. 14. cum adhuc infans quæreretur ab Herode, fugit in Ægyptum Matthæi 4. 12. cum cognouisset in vincula coniectum Ioannem, fugit in Galilæam, Lucæ 4. 29. 30. cum ciues ipsius Nazareni vellent eum ex monte præcipitem agere, per medium eorum transiens euasit, Ioannis [illegible].59. cum Iudæi, vt eum [illegible], lapides accepissent; abscondit sese, & [illegible] 12. 36 timens iteram Ierosolymitanam turbam [illegible] se abscondit. Quæ loca Tertulliano, Athanasio, & Augustino, vt scriberent de fuga in persecutione, copiosam materiam præbuerunt.

Et multa turba à Galilæa, & Iudæa.] à Galilæa vbi Christus erat, & à Iudæa, vnde eò venerat, & vbi antea [illegible] erat, audita verò Ioannis comprehensione [illegible] c. 1. 14. Inde ergo aliqui cum discipuli in Galilæam venientem sequuti fuerant, sicut paulo ante mortem ex Galilæa in Iudæam redeuntem religiosæ, & piæ aliquæ mulieres sequutæ sunt Matthæi 27. 55. & Lucæ [illegible].55.

8. *Et ab Ierosolymis.*] Distinguit Ierosolymam à Iudæa, quamuis [illegible] in Iudæa esset, atque ad [illegible] ius capit[illegible] erat inde, quam ex reliquis Iudææ partibus venisse aliquos, cùm ciuitas esset Christo omnium inimicissima, plenaque Doctorum, vt in ea qui essent, non existimarent se Christi indigere institutione, atque disciplina. Sed nimirum miraculorum magnitudo inuitos etiam trahebat inimicos.

Et ab Idumæa.] Hoc etiam eadem causa additum est, quia magis mirum erat Idumæos homines Gentiles, & perpetuos Iudæorum hostes, quàm Iudæos, atque Galilæos ad audiendum venisse Christum. Nota inimicitiæ inter Idumæos, & Iudæos causa est. Trahebant Idumæi originem ab Esau, qui, quòd rufo colore esset, Edom cognomento dictus est Gen. 25. 25. Et cum fratre Iacob, ex quo Iudæi prognati erant, ob præreptam sibi ab eo benedictionem gessit inimicitias Gene. 27. 36. 41. Itaque & ob eam causam hæreditarium, & ob negatum Iudæis ex Ægypto reuertentibus transitum Num. 20. 14. & nouis postea auctum iniurijs, & Dei etiam præcepto perpetuum inter illos erat odiũ, vt prophetæ sæpe testantur, Num. 24. 18. Psalm. 136. 7. Isaiæ 21. 11. & 34. 5. & Ieremiæ 49. 7. & Thren. 4. 22. & Ezech. 25. 13. 14. & 32. 29. & 36. 5 & Amos 1. 11. & Abdiæ 1. 1. Quibus de causis, simulque, quod longiùs Idumæa distaret (erat enim ad Austrum versus Ægyptum) mirum videri poterat inde vsque Idumæos ad Christum audiendum venisse; sed impleuerat totam Syriam fama miraculorum Christi, & omnes ad se homines allic ebat Matthæi 4. 24. & maior gratiæ, quàm naturæ vis erat. Nempe hoc est, quod apud Matthæum c. 8. 11. 12. dicebat Christus, *multi ab Oriente & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, & Isaac, & Iacob in regno cælorum; filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores.*

Et trans Iordanem.] [illegible] πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Intelligitur [illegible] præpositio ἀπὸ & a trans Iordanem, id est, ab ea regione, quæ trans Iordanem dicebatur, sicut Itali omnem regionem, quæ vltra Alpes est Transmontanam vocant: non quòd verè ea regio trans Iordanem Iudæis, & Galilæis esset, quemadmodum video Euthy. & multos alios interpretes existimare (citra enim erat) quemadmodum Matthæi 4. 15. demonstrauimus, sed quia, vt illic diximus, venientibus ab Ægypto Iudæis vltra Iordanem erat, datum tunc à venientibus nomen semper retinuit: sicut Itali etiam cum in Gallia, vel Germania sunt, eam ipsam regionem, quemadmodum cum in Italia erant, Transmontanam vocant, cum tunc illis non trans, sed citra montes sit.

Et qui circa Tyrum, & Sidonem.] Duæ nobiles vrbes Tyrus, & Sidon Occidentales fere Iudæis, à Gentilibus habitatæ, vt colligitur ex Matthæo cap. 11. [illegible] & ex Luca c. 10. 13. Non dicit Euangelista Tyrios, & Sidonios venisse, Gentiles enim erant; sed eos, qui iuxta Tyrum & Sidonem habitabant, id est, Decapolitas, qui & ipsi [illegible] erant, sed propter Gentilium vicinitatem minus religiosi. Erat enim Decapolis in finibus Tyriorum, & Sidoniorum, vt ex c. 7. 31. intelligitur. Sunt tamen qui Græcam phrasim [illegible] περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα ipsos Tyrios, atq; Sidonios significare putent, sicut Theophy. & Euthym. interpretantur, nec admodum ego dissentio, quia etsi verba potiùs vicinos Tyriorum, atque Sidoniorum, quàm Tyrios ipsos, Sidoniosque significant, tamen maior, pleniorque sententia est, si Tyrij ipsi, atque Sidonij significentur. Magis enim mirum est Tyrios, ac Sidonios homines omnino Gentiles, quàm eorum vicinos Galilæos ad audiendum Christum venisse.

Audientes quæ faciebat.] Causam exponit facti tanti vndique concursus, veniebant, inquit, omnes miraculorum eius commotissima.

9. *Et dixit discipulis suis.*] Præcepit. Hebraismus, vt *ipse dixit, & facta sunt* Ps. 148. 5. id est, mandauit, vt sequenti repetitione exponitur, *Ipse mandauit, & creata sunt*, & Mat. 8. 8. *tantũ dic verbo, & sanabitur puer meus*, id est, iube. Hebraismus.

Et ut nauicula sibi deseruiret.] Sibi nimirum soli cum [illegible] [illegible] discipulis suis. ne si omnes, qui vellent, vt illum [illegible] tangerent, vel audirent, vel etiam viderent in communem cum illo nauem ascenderent, ipsum opprimerent. Loquitur [illegible] quasi purus homo timide & cautè, : sum Deus esset [illegible], quo verbo his Euangelista vtitur Græcè, plus esse videtur, quam decruit [illegible], atque indiuiduum esset. Itaque videtur [illegible]. vt non tantum nunc, sed quoties [illegible] vellet stagnum propriam haberet nauem. Nauiculam autem πλοιάριον diminutiuo nomine vocauit, quia, cum solus vellet traijcere, parua tantum scapha opus erat.

10. *Multos enim sanabat.*] Ne videretur Christus sine causa [illegible] hominum multitudinem timuisse, ideoq; propriam voluisse habere nauiculam, rationem reddit Euangelista, cur fierent tanti ad eum concursus, quia *multos*, inquit, *sanabat*, & sanabat quidem, qui vel tantum eius vestimenta tetigissent, vt clarius exponit [illegible] c. 6. 56. Cum autem dicit sanasse multos, non indicat aliquos ægrotos, qui se illi offerrent, aut non potuisse, aut noluisse sanare, sed tantum significat eos, quos sanabat, fuisse multos, vt in simili loco explicauimus supra c. 1. 34.

Quotquot habebant plagas.] μάστιγας, flagella, plagas vocat omne genus morbi [illegible] morbi plerique Dei flagella sunt, vt Theophylact. admonuit. Exempla sunt in scriptura huius rei multa [illegible] 5. 14. Exodi 15. 26 Leuit. 26. 16. 21. Deut. 7. 15. & 28. 27. 60. & 2. Reg. 24. 13. & 4. Reg. 5. 27. & 2. Paral. 21. 18.

11. *Et spiritus immundi, cum illum videbant, procidebant ei.*] Beda hæc verba non solum ad eos, qui a dæmonijs vexabantur, sed ad eos etiam, qui plagas habebant, vt ver. præcedenti dictum est, referenda esse existimat. Non probo sententiam; nam illi, qui habebant plagas, suum iam verbum habuerunt [illegible], inquit *vt irruerent in eum, vt illum tangerent, quotquot habebant plagas*. Itaq; necesse est, vt hoc verbum *procidebant ei*, propr[illegible] eorum sit, qui [illegible] habebant. Adde quod, si hoc verbum [illegible] referretur [illegible] quod proxime sequitur, ad [illegible] *Et clamabant dicentes, tu es filius Dei:* [illegible], vt opinor, probabile [illegible]. [illegible] clariorem [illegible] dæmonum [illegible] Christus expelleret, [illegible]. Qua autem ratione dæmones Christo procideret, dignum scitu est. Nempe non religione vlla, vel charitate, quasi verè Christũ adorare vellent: sed timore, quasi supplicium suum [illegible] & conf[illegible], & subiectione corporis deprecari, vt rectè [illegible] Beda & Theophylact. adnotauerũt.

12. *Tu es filius Dei.*] Huius versus explicationẽ quære supra c. 1. 24. 25. Ex hoc autem loco constat verum esse, quod illic [illegible], idem esse sanctum Dei, & filium Dei. Nam quem illic dæmones sanctum Dei, hic filium Dei appellauerunt. Ampli[illegible] hunc locum [illegible] Arianos [illegible] veteres, dæmones plus fidei, quam illos habuisse, qui, quod illi negarent, confiterentur, Christum verum, ac naturalem filium esse Dei. Nec enim dubium esse, quin alia ratione Christum filium Dei, quàm prophetas, virosque sanctos appellauerint. Nam virum vllum sanctum filium Dei dæmonem appellasse non legimus. Pythõ ille Paulum, & Silam, vt sanctissimos esse viros indicaret, seruos Dei altissimi vocauit, filios Dei non vocauit Actor. 16. 17. contrà verò Christum nusquam seruum Dei dæmones vocant; filium Dei, &, quod idem esse docuimus, sanctum Dei vocant. Non ergo filium Dei adoptiuum, quales non modò Paulus, & Silas, verùm nos etiam omnes gratia Dei sumus; sed naturalem, ac verum Dei filium esse confessi

sunt. Si autem naturalis Dei filius est, verus Deus est. Qua de re plura in Theologicis de Trinitate scholis disseruimus: satis nunc est ad Athanasium in lib. de natura humana verbi, & ad Bedam in comment. in hunc locum lectorem mittere.

Et vehementer comminabatur eis.] Adiunctis [illegible] præcipiebat, ne se manifestum facerent, [illegible] c. 1. 25.

13. *Et ascendens in montem.*] Quando [illegible] ascendisse ex Luca c. 6. 12. manifestum est, [illegible] facere solebat. Apostolos autem eligendi [illegible] pisse manifestum non est, quamquam [illegible] conuenit etiam [illegible] Matthæus, quod de Apostolorum electione [illegible] narrat quàm miraculum [illegible] manum habebat aridam. & quàm q[illegible] Marcus à versu septimo [illegible] ad hunc [illegible] & [illegible] de discipulis spicas die sabbati [illegible] ex Marco hoc loco, & ex Luca c. 6. [illegible] constat. [illegible] vt Matthæus [illegible] credendum est Matthæum [illegible] per anticipationem in narrasse; siue certo aliquo nobis tamen incognito consilio, siue quia id forte memoria occurrit prius, quod gestum erat posterius.

Vocauit ad se, quos voluit ipse.] Vocasse ad se dicit, quasi cum illo prius non fuerint. Cæterum credibile est, cum in montem vna cum discipulis ascendisset, subduxisse sese ab illis in aliquem solum locum, vt illic solus oraret, quemadmodum cum alias fecisse legimus Matthæi 26. 36. & Lucæ 9. 18.

Quos voluit.] Ex discipulis nimirum suis, qui ipsum in montem se[illegible] sequuti fuerant. Nam turba in montem non ascenderat, sed in campestri [illegible] reditum expectabat, vt colligitur ex Luca cap. 6. 17. Prius igitur ex turba hominum magno numero, deinde ex discipulis ijs paruo Apostolos elegit: sicut Ecclesia nunc ex innumera plebe presbyteros [illegible], ex presbyteris Episcopos paucos assumit. [illegible] formam Christi [illegible] eos eligendi, vt Chrysostomus, & Theophylact. indicauerunt. Quod autem [illegible] dicit, *quos voluit ipse*, & ambitionem & meritum Apostolorum excludit, & Christi potestatem, atque auctoritatem affirmat. Cum enim dicit, [illegible], significat, non qui ambierunt, si qui [illegible] ambitiosi, sed tantum quos Christus voluit electos esse. *Neque quisquam sumit sibi honorem, nisi* D. Paulus, *sed qui vocatur a Deo tanquam Aaron.* Heb. 5. 4. Hoc modo [illegible] Paulus se ad Apostolatum vocatum [illegible], cum non solum non ambiret, sed odio etiam prosequeretur Romanor. 1. 1. & 1. Corinth. 1. 1. Hoc est, quod Christus postea Apostolis dixit, *Non vos me elegistis, sed ego elegi vos* Ioannis 15. 16. Indicat etiam non qui [illegible] fuerunt, sed quos Christus vocare voluit, eos ad Apostolatus [illegible] esse; *non quòd simus sufficientes* (dicebat de se vltimo loco vocatus Paulus) *cogitare aliquid a nobis, quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est* 2. Corinth. 3. 5. 6. sic Ephes. 1. 1. vocat se Apostolum *per voluntatem Dei*, id est, non suis meritis, sed [illegible] electum voluntate. Hoc autem cum dicitur, [illegible] quidem excluditur, naturæ verò habilitas [illegible] ditur, quemadmodum & Euthymius & Theophylact. commentarijs adnotarunt. Nec enim [illegible] Christum, qui [illegible] prudentissimus [illegible], fecisset, vt, quam quisq; aptus [illegible] considerare. Non nego, quod [illegible] in [illegible] tes docuerunt, hoc [illegible] Christum esse diuinis, quòd non a [illegible] nostros, ille, vt D. [illegible] postquàm elegit, [illegible]; tantum [illegible] credere aliquã eum naturæ cuiusq. habere rationem. Nam [illegible] nos discipulos ad docendũ ineptos eligimus, [illegible]

Verbo flagella Dei.

Quomodo dæmones ante Christum procidebant.

De diuinitate Christi contra Arianos,

vt eos docendo aptos efficiamus, tamen cum æquè omnes inepti, indoctiq; ſint, magis ingenioſos, & hauriendæ, quam tradituri ſumus, diſciplinæ capaciores eligimus: Chriſti verò poteſtas aſſeritur, quia ſignificatur eum non iuſſu, aut precibus alterius, nulla coactum lege, ſed ſola ſua libera voluntate Apoſtolos elegiſſe. Cæterùm, quemadmodum paulo ante dicebamus ita Apoſtolorum meritum his verbis excludi, vt naturæ habilitas non excluderetur; ſic credendum eſt ita aſſeri Chriſti his verbis poteſtatem, vt conſilium, ratio, atque prudentia non negetur. Neque enim indicatur ita eum illos potiùs, quam alios Apoſtolos ſua voluntate elegiſſe, vt nihil ad eligendum præter voluntatem, neque conſilij, neque rationis adhibuerit. Nam quemadmodum hos potiùs, quàm illos; ita hoc potius, quam illo numero ſua elegit voluntate; atqui cur duodecim, non plures, neque pauciores elegerit, omnes veteres auctores, vt apud Matthæum cap. 10. 4. docuimus, non ſolùm aliquam præter voluntatem, ſed multas etiam ſuiſſe rationes tradiderũt.

Et venerunt ad eum.] Apoſtolorum indicatur obedientia, qui ſtatim vocati venerint, cum, quam ob cauſam vocarentur, ignorarent, itaque cogitare de Apoſtolatu non poterant. Significatur & liberum venientium arbitrium, vt multi recentiores interpretes notauerunt: neque enim dixiſſet Euangeliſta vocatos veniſſe, niſi & non venire potuiſſent.

14 *Et fecit, vt eſſent duodecim cum illo.*] Verba vitio, vt opinor, ſcribentium tranſpoſita, ad hunc enim modum legendum eſt, & fecit duodecim, vt eſſent cum illo, quemadmodum & Græcè legitur, & noſtrum vertiſſe interpretem credendum eſt, *καὶ ἐποίησεν δώδεκα ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ.* Senſus autem eſt multo facilior, ac melior, fecit duodecim (Apoſtolos) cur autem fecerit, duas Euangeliſta exponit cauſas. Vna hæc eſt, *vt eſſent*, inquit, *cum illo*, id eſt, vt ipſi tanquam familiares, & domeſtici ſemper adeſſent; altera, *vt eos*, inquit, *mitteret prædicare.* Quapropter & Apoſtolos, vt ait Lucas, nominauit, id eſt, miſſos, non ſicut tabellarij, aut nuntij, ſed ſicut legati mittuntur, propterea non ſolùm nuntiandi, id eſt, Euangelij prædicandi, ſed etiam baptizandi, remittendi peccata, aliaque multa faciendi poteſtatem dedit, quod proprium legatorum eſt. Dicit autem, *vt mitteret eos prædicare*, non ſtatim, ſed cum tempus eſſet; neque ſtatim miſit, vt conſtat ex Marco c. 6. 7. & ex Luca c. 9. 1. ſed priùs eos inſtruxit longo illo, & diuino ſermone, quẽ Matthæus toto cap. 5. & 6. & 7. & Lucas c. 6. 20. narrant. Quare autem duodecim elegerit Matthæi 10. 5. dictum à nobis eſt.

Et dedit illis.] Non ſtatim, ſed poſtea, cũ eos ad prædicandum emiſit c. 6. 7. & Lucæ 9. 1. & Matthæi 10. 1. ſed hoc per anticipationem Marcus dixit, quia de eorum miſſione mentionem fecerat, in qua ea Apoſtolis poteſtas data eſt. Græca alium multo clariorem habent ſenſum, *καὶ ἔχειν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια*, & habere poteſtatem ſanandi morbos, & eijciendi dæmonia, id eſt, vt mitteret eos prædicare habentes hanc poteſtatem curandi morbos, & eijciendi dæmonia. Itaque hæc verba, ſicut duo proximè præcedentia, *vt eſſent cum illo, & vt mitteret eos prædicare*, referenda ſunt ad verbum illud primum, *fecit duodecim.*

16 *Et impoſuit Simoni nomen Petrus.*] An tunc impoſuerit, an potius initio, cum ab Andrea fratre ſuo ad Chriſtum adductus eſſet Ioannis 1. 41. 42. an poſtea cum Apoſtolos ad prædicandum miſit infra ca. 6. 7. & Matthæi 10. 1. & Lucæ 9. 1. an cum ſuper illum fundare vellet Eccleſiam Matthæi 16. 18. apud Matthæum c. 10. 2. diſputauimus.

17. *Et Iacobum Zebedæi, & Ioannem fratrem Iacobi, & impoſuit eis nomina.*] Videtur & Latinè, & Græcè hic eſſe ſolœciſmus, niſi in ſuperiori verſu *ἀπὸ κοινοῦ* aliquid, quod non exprimitur, intelligatur nempe, *fecit* id eſt, elegit Apoſtolum Simonem, *& impoſuit Simoni nomen Petrus*, deinde ſequatur *& Iacobum Zebedæi*, ſupple *fecit*, id eſt, elegit Apoſtolum.

Boanerges.] Non dubito verum eſſe, quod in commentarijs in cap. 1. Danielis Hierony. indicat, ignoratione peregrinæ linguæ adeo corruptum à notarijs, deflexumque hoc nomen eſſe, vt vix in eo primæ originis veſtigium vllũ appareat. Putat ille pro בני רעם Bene raam factum eſſe *Boanerges.* Non vt viri quidam docti exiſtimant בני רעם *Bene reem filij tonitrui.* Nam nec id Hieronymus dicit, & haud ſcio an verè dici poſſit, cùm Hebraicè tonitru non רעם *reem*, ſed רעם *raam appellatur.* Alij quò propius ad *Boanerges*, id eſt, ad vitiatum nomen accedere videantur, & probabiliorẽ ſcriptorum errorem faciant, nominum ſimilitudine בני רגש legendum exiſtimant, id eſt, filij tumultus. Nam quamuis רגש non tonitru, ſed tumultum ſignificet, tamen quia tonitru tumultus quidam vehemẽs eſt, tumultum pro tonitru poni, ideoque Euangeliſtam interpretatum eſſe filios tonitrui. Nam & Homerum Iouem illum ſuum *ὑψιβρεμέτην* altifrememẽ, id eſt, altitonantem appellaſſe, quia & tonitru fremitus eſt. Probarem ſi inuenirem רגש apud Hebræos tumultum ſignificare, quod nuſquam inuenio. Nam etſi רגש *regaſch* ſignificat congregare, conuenire, tumultuari, tamen רגש *regeſch* non tumultum, ſed congregationem ſignificat, & ſcimus auctores Græcos Hebraicam literam ע in Græcam γ & ſono, & figura ſimilem ſolere mutare, cuius rei in Septuaginta interpretum Idiomatis ex Geneſ. cap. 25. 4. & 36. 2. 5. 10. 14. exempla notauimus; vnde non difficile mutari potuit. Cur Chriſtus Simonem Cepham, id eſt, Petrum appellauerit, in promptu ratio eſt, & ab ipſo Chriſto nõ obſcurè ſignificatur Matthæi 16. 18. quia ſuper ipſum fundaturus erat Eccleſiam. Cur autem Iacobum, & Ioannem filios tonitrui vocari voluerit, ex euentu cõiectura ſumpta eſt. Futuri erant ſecundùm Petrum Chriſto familiariſſimi, & Euangelij eius ardentiſſimi præcones. Itaque videmus ſolitum eos vnâ cum Petro ad res ſecretiores, maioreſque adhibere, ad transfigurationem infra c. 9. 2. & Matthæi 17. 1. & Lucæ 9. 28. & ad orationem horti infra ca. 14. 33. & ad ſuſcitationem mortuæ puellæ filiæ Archiſynagogi cap. 5. 37. Petro igitur, tanquam duci, Iacobo, & Ioanni, tanquam duobus eius ſigniferis, noua dedit nomina, quia inſigniores Euangelij prædicatione futuri erant. Reliqua, quæ ad hunc, & ad ſequentem verſum ſpectant, apud Matthæum c. 10. 4. expoſita à nobis ſunt.

Cur Iacobus & Ioannes filij tonitrui appellati.

20. *Et veniunt ad domum.*] Petri, vt opinor, domum intelligit in Capernaum, vbi Chriſtus cum in eam veniebat vrbem, ſolebat diuerſari ca. 1. 28. & c. 2. 1. nam in eadem videtur adhuc verſari vrbe, cùm ingreſſum in eam fuiſſe cap. 2. 1. Marcus dixerit: egreſſum ex ea nondum dixerit. Etſi Euthymius & aliam vrbem, & aliam fidelis alicuius domum fuiſſe putat.

Ita vt non poſſit, neque panem manducare.] Nota Hebræorum phraſis eſt, qua panis pro omni ponitur cibo, & panem ſumere, & cibum ſumere. Quidam hæc verba ad ſolam turbam, quæ Chriſtum audiebat, referunt, quaſi dicat Euangeliſta adeo fuiſſe audiendi Chriſtum auidam, adeo in eius prædicationem intentam, vt ſumendi cibi obliuiſceretur. Beda ad vtroſq; & ad Chriſtum, & eius diſcipulos, & ad auditores refert, vt in illis docendi & in his audiendi commendetur ſtudiũ. Potiùs credo ad ſolum Chriſtum & Apoſtolos referri oportere. Nam relatiuũ illud *αὐτὸν*. quod Græcè eſt, vix poteſt ad alios quàm ad eos reſpicere, de

Panis apud Hebraeos pro omni cibo.

nem. Nam nec Euangelista dicit, putabant, sed *dicebant quoniam in furorem versus est*; & si eorum volumus existimationi consulere, res est eiusmodi, vt leuioris fuisse culpæ videatur, id fingere, quam credere. Alia ad explanationem huius loci perfectam reliqua est B quæstio. quam ob rem cognati tenere Christum voluerint; præsertim, si non credebant eum insanire, sed se credere simulabant. In proximo est ratio, si credebant, vt illi; si simulabant, vt sibi pariter, atque A illi consulerent. Nam si verè furiosus fuisset, aut lege, vt diximus, aut consuetudine à cognatis vinciendus, alendusq; erat; si furiosus verè non erat, sed esse fingebatur, timebant cognati, ne quid sibi, atq; illi, aut ab odio incensis Pharisæis, aut à concitata tumultuosa multitudine periculi crearetur, vt multi recentiores interpretes adnotauerunt. Quæ sequuntur vsque ad finem capitis, apud Matthæum qui eadem capite 9. & 12. copiosius narrat, exposuimus.

CAPVT IIII.

1\. *ET iterum cœpit docere ad mare: & congregata est ad eum turba multa, ita vt nauim ascendens*
sederet in mari, & omnis turba circa mare super terram erat: 2. & docebat eos in parabolis mul- Matt. 13 a 1.
ta, & dicebat illis in doctrina sua: 3. Audite: ecce exijt seminans ad seminandum. 4. Et dum Luc. 8. a. 4.
seminat, aliud cecidit circa viam, & venerunt volucres cœli, & comederunt illud. 5. Aliud
vero cecidit super petrosa, vbi non habuit terram multam: & statim exortum est, quoniam non habebat
altitudinem terræ: 6. & quando exortus est sol, exæstuauit: & eo quòd non habebat radicem, exaruit. 7.
Et aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ, & suffocauerunt illud & fructum non dedit. 8. Et aliud cecidit
in terram bonam: & dabat fructũ ascendentem & crescentem, & afferebat vnum triginta, vnum sexaginta,
& vnum centum. 9. Et dicebat: Qui habet aures audiendi, audiat. 10. Et cum esset singularis, interrogauerunt
eum hi, qui cum eo erant duodecim, parabolam. 11. Et dicebat eis: Vobis datum est nosse mysterium re-
gni Dei: illis autem, qui foris sunt, in parabolis omnia fiunt: 12. vt videntes videant, & non videant: &
audientes audiant, & non intelligant: ne quando conuertantur, & dimittantur eis peccata. 13. Et ait illis:
Nescitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cognoscetis? 14. Qui seminat, verbum seminat. 15. Isa. 6 c 9.
Hi autem sunt, qui circa viam, vbi seminatur verbum, & cum audierit, cõfestim venit satanas, & aufert ver- Matt. 13. b 14.
bum, quod seminatum est in cordibus eorum. 16. Et hi sunt similiter, qui super petrosa seminantur: qui cum Ioan. 12 f. 40.
audierint verbum, statim cum gaudio accipiunt illud: 17. & non habent radicem in se, sed temporales sunt: de- Act 28 f.
inde orta tribulatione & persecutione propter verbum, confestim scandalizantur. 18. Et alij sunt, qui in spinis 26.
seminãtur: hi sunt qui verbum audiunt, 19. & ærumnæ sæculi, & deceptio diuitiarum, & circa reliqua cõcu- Rom 11. b. 8.
piscentiæ introeuntes suffocãt verbum, & sine fructu efficitur. 20. Et hi sunt, qui super terram bonam seminati 1. Tim. 6. c. 17.
sunt, qui audiunt verbum, & suscipiunt, & fructificant, vnum triginta, vnum sexaginta, & vnum centum.
21. Et dicebat illis: Nunquid venit lucerna vt sub modio ponatur, aut sub lecto? nonne vt super candelabrum
ponatur? 22. Non est enim aliquid absconditum, quod non manifestetur: nec factũ est occultum, sed vt in palã
veniat. 23. Si quis habet aures audiendi, audiat. 24. Et dicebat illis: Videte quid audiatis. In qua mensura Matt. 5. b. 15
mensi fueritis, remetietur vobis, et adijcietur vobis. 25. Qui enim habet, dabitur illi: et qui non habet etiam quod Luc. 8. c. 16. & 11 c 33.
habet auferetur ab eo. 26. Et dicebat: Sic est regnum Dei, quemadmodum si homo iaciat sementem in terrã, 27. Mat. 10 c 26.
& dormiat, & exurgat nocte & die, & semen germinet, & increscat dum nescit ille. 28 Vltro enim terra fru- Luc. 8. c. 17.
ctificat, primam herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica. 29. Et cum produxerit fructus,
statim mittit falcem, quoniã adest messis. 30: Et dicebat: Cui assimilabimus regnũ Dei? aut cui parabola cõpara-
bimus illud? 31. Sicut granũ sinapis, quod cum seminatũ fuerit in terra, minus est omnibus seminibus, quæ sunt
in terra: 32. & cum seminatum fuerit, ascendit, & fit maius omnibus oleribus, & facit ramos magnos, ita vt Matt. 7. a. 2
possint sub vmbra eius aues cœli habitare. 33. Et talibus multis parabolis loquebatur eis verbum, prout poterant Luc 7. f 38.
audire: 34 sine parabola autem non loquebatur eis, seorsum autem discipulis suis disserebat omnia. 35. Et ait il- Mat. 13. b 12 & 25. c. 29.
lis in illa die, cum sero esset factum: Transeamus contra. 36. Et dimittentes turbam, assumunt eum ita vt erat Luc. 8. c. 18.
in naui: & aliæ naues erant cum illo. 37. Et facta est procella magna venti, & fluctus mittebat in nauim, ita & 19. d 26
vt impleretur nauis. 38. Et erat ipse in puppi super ceruical dormiens: & excitant eum, & dicunt illi: Magi- Mat. 13. c. 34 Mat. 8. c 23.
ster, non ad te pertinet, quia perimus? 39. Et exurgens comminatus est vento, & dixit mari: Tace, obmu- Luc. 8. c. 22
tesce. Et cessauit ventus: & facta est tranquillitas magna. 40. Et ait illis: Quid timidi estis? necdum habetis
fidem? Et timuerunt timore magno, & dicebant ad alterutrum: Quis, putas, est iste, quia & ventus & ma-
re obediunt.

IN CAP. IIII.

1\. ET *iterum cœpit docere ad mare.*] Dicit, *iterum*, quia A iam ante bis eum ad mare iisse dixerat; haud dubiũ, quin, vt ibi prædicaret, quòd magna in eum locum propter mercaturam hominum multitudo conflueret cap. 1. 16. & cap. 2. 13. Videmus Christum terra, mariq; Euangelium propagare, & sicut mer- B catores lucrum, ita animas quærere; & postquã priuatim domi prædicauit, prodire in publicum, vt omnes doctrinæ suæ participes faciat. Idem fecerat supra cap. 2. Idem se D. Paulus eius imitator fecisse dicit Actor. 20. 20. *Quomodo nihil subtraxerim vobis vtilium, quo minus annuntiarem vobis, & docerem vos publicè, & per domos.* Factum enim hoc est eodem prorsus die, quo domi tanta audiente multitudine concionatus fuerat, quemadmodum adnotauit Beda, & ex Matthæo cap. 13. 1. potest facile probari, quæ res magis etiam Christi in quærenda salute hominum diligentiam commendat.

Christus, diuitias & animas lucratur.

Et congregata est ad eum turba multa.] Vt supra c. 13 & c. 3. 7. 20. Quocumq; enim ibat, magna eum tur-

basequebatur, ita vt ne sumere quidem cibum posset ca. 3. 20. & naviganti ne à turba comprimeretur, separatã necesse fuerit naviculam habere ibidem v. 9.

Ita vt nauim ascendens.] Sicut cap. 3. 9. ne à turba comprimeretur, necessarium illi fuit propriam habere nauiculam, ita nunc propter multitudinem hominum confluentium aliorum super alios, & aliorum alios proculcantium necesse fuit, vt relictis ad littus illis in nauim ascenderet, vt inde liberiore loco non oppressus, non obculcatus doceret. Hoc enim significat, quod ait Euangelista, *vt nauim ascendens, sederet in mari.* Itaque ratio, quam Theophylactus, & Euthymius adferunt. quamobrem in nauim ascenderit, nempe, inquiunt, vt omnes auditores ante conspectum haberet, neminem ponè, mihi non placet, quia nec id Euangelista significat, neque, vt opinor, Christus curabat.

Sederet in mari.] In naui erat, quasi pro rostris dicturus esset. Quæ sequuntur vsq; ad versum 21. apud Matthæum cap. 13. explicata sunt. Si quid lector discriminis, aut in verbis, aut in ordine narrationis deprehenderit, recordetur, quod sæpe diximus Euangelistas non verba, sed sententias diuerso sæpe ordine recitare.

8. *Ascendentẽ, et crescentem.*] ἀναβαίνοντα, καὶ αὐξάνοντα. Ascendentem vocat lætam, & luxuriantem segetem.

Et dabat.] καὶ ἐδίδου, *& dabat*, pro ἔδωκε dedit, imperfectum pro perfecto Græca phrasi.

Vnum triginta, & vnum sexaginta, & vnum centum.] Eodem modo Græcè ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν. pro, Alia singula tricena, alia singula sexagena, alia singula centena; Hebraismus. Nam Græcè dicendum fuit, τοῦτο μὲν τριακονταπλάσιον, τοῦτο δὲ ἑξηκονταπλάσιον, καὶ τοῦτο ἑκατονταπλάσιον. Matthæus contrario hæc narrat ordine, sed, vt paulo ante diximus, Euangelistæ sententiæ veritatem, non ordinis seriem seruare studuerunt. Si quis roget vtro modo putandum sit dixisse Christum *vnum triginta, & vnum sexaginta, & vnum centum*, vt ait Marcus; an *aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud tricesimum*, vt ait Matthæus numerandi ordine commutato: respondebo nihil esse certi, sed, si quis coniecturæ locus est, existimare me hoc potiùs modo, quo Marcus narrat, cum dixisse, quia est omnibus hominib' naturale, vt rem, de qua loquũtur, exaggerantes, crescente vtantur oratione; exaggerabat autẽ rem Christus, & crescit apud Marcum oratio, decrescit apud Matthæum.

Hebraismus.

21. *Nunquid venit lucerna.*] Aliqui Græci codices legunt καίεται accenditur; plures tamẽ ἔρχεται vt Theophylactus, & Euthymius legunt, & Latini, quos legi, omnes. Suspicor aliquem Græcum explicationis causa ad marginem posuisse καίεται accenditur, quasi venire lucernam esset accendi, alium verò quempiam non explicationem, sed correctionem esse existimantem, quod erat in textu deleuisse, quod erat in margine, in textum intrusisse, aut quod est probabilius, aliquem ex Matthæo cap. 5. 15. vbi hæc ipsa similitudo proponitur, & legitur καίουσι, huc transtulisse. Iuuit errorem, quòd lucernæ magis accendi quam venire proprium esse videretur. Sed venire, vt Euthymius interpretatur, positum est pro inferri, sicut solent ingruente nocte in cubiculum inferri lucernæ. Et habet etiam maiorem vim venire, aut inferri, quàm accendi: nam accendi quidem alia etiam de causa lucerna potest, inferri autem in cubiculum, aut in aulam non solet, nisi vt ijs, qui ibi sunt, lumen præbeat; non autem, vt sub lecto, aut sub modio ponatur. Putat quidam nostrum interpretem pro καίεται legisse ἥκεται. venit. Probabilis coniectura, si in quibus Græcis codicibus non est ἥκεται, esset, καίεται: nunc autem in quibus non est ἥκεται, in ijs omnibus est ἔρχεται. Maior est quæstio, quomodo Marcus, & Lucas cap. 8. 16. hoc loco Christum hac similitudine vsum fuisse narrent, cum Matthæus cap. 5. 15. alio loco cum hæc dixisse scribat, in illo nimirum tam celebri sermone, *Beati pauperes spiritu.* Facilis solutio. Credibile est, vt illic diximus, Christum hac similitudine, quasi prouerbio vulgò trito non semel, & vno loco, sed sæpe, ac pluribus vsum fuisse. Illud magis ad rẽ pertinet, vt exponamus, quorsum Christus hoc loco eam posuerit, cum de semine ageretur, cum quo non videtur lucerna quicquam habere cõmune. Hieronymus, aut quisquis eorum commentariorum auctor est, quibus Hieronymi nomen inscribitur, & Beda in huius loci commentarijs in eandem sententiam hîc. atque apud Matthæum propositi existimant, vt moneat Apostolos Christus, ne verbum Dei occultent, sed palam prædicent. Quia enim dixerat versu 11. *Vobis datum est nosse mysterium regni Dei, illis autem, qui foris sunt, in parabolis omnia fiunt*, docet nunc debere eos parabolam, cuius à se explicationem audiuissent, cæteris etiam explicare nec enim sibi tantum, sed alijs etiam doctos à se fuisse, *nunquid enim venit lucerna, vt sub modio ponatur, aut sub lecto?* Probabilis opinio, sed non videtur Christus id agere, vt Apostolos ad prædicandum exhortetur, sed vt omnes, qui audiunt verbum Dei, ad illud fide excipiendum, condendum animo, meditandum, vt fructum ferat, aliud tricenum, aliud sexagenum, aliud centenum. Alij, quia de semine, & eius fructu, de bona, & mala terra Christus loquutus fuerat, exhortari nunc auditores putant, vt bona terra sint, quæ acceptum verbi Dei semen, non mortuum, atque infructuosum apud se retineat, sed lætè germinet fructumque reddat, aliud tricesimum, aliud sexagesimum, aliud centesimum. *Nunquid* enim *venit lucerna, vt sub modio ponatur*, id est non seminatur per prędicationem Euangelij verbum Dei, vt mortuum, & inutile maneat in auditorum animis, sed vt germinet & bonorum operum fructus ferat. Quæ interpretatio eo videtur probabilior, quòd cum præcedenti parabola magis conuenit, eamque videtur Diuus Thomas, Chrysostomo tribuere. Quanquam idem Chrysost. apud eundem D. Thomam, & Theophylactum, &, vt videtur, Euthym. in commentarijs putant Christum ad verbum illud respicere versu 10. *Vobis datum est nosse mysterium regni Dei*, sed alio sensu, quàm Hieronym. & Beda; existimant enim reddere rationem Christum quamobrem illis velit parabolam exponere, quia *non venit lucerna, vt ponatur sub modio; sed super candelabrum, vt luceat omnibus, qui in domo sunt*; quasi dicat se non ideo parabolam proposuisse, vt non intelligeretur, sed vt intelligeretur potiùs ab omnibus; quòd autem ab alijs non sit intellecta, neq; eam ipsis explicare velit, eorum esse culpã, qui nolint credere, & non vult eam explicare nisi credituris, quales erant Apostoli. Hanc ego existimo verã esse interpretationem, vt ver. 25. clariùs apparebit. Cur autem dicat, *vt sub modio ponatur, aut sub lecto* potiùs, quàm sub alia aliqua re apud Matthæum c. 5. 15. 16. declarauimus; cætera verò quæ hic desiderari possunt, apud eundẽ Matth. cap. 13. 15. disseruimus.

22. *Non est enim aliquid absconditum, quod non manifestetur, nec factum est occultum, quod non veniat in palã.*] Eandem sententiam scribit Luc. cap. 8. 17. Christum post illam superiorem de lucerna pronuntiasse. Matthæus verò c. 10. 26. alio etiam loco eum dixisse narrat, cum discipulos ad patientiam cohortaretur, vt æquo ferrent animo, si malè in hoc mundo audirent; venturam diem, qua, qualis quisq; fuerit, appareat;

nihil enim occultum quod nō reueletur. Prouerbium inter Iudæos vsitatum fuisse, vt apud Matthæum diximus, ex repetitione frequenti manifestum est; sæpe enim id Christum vsurpasse constat. Et quidem quorsum apud Matthæum vsurpauerit, satis ex his, quæ modo diximus intelligitur; quorsum hoc loco apud Marcum, & illo apud Lucam vsurpet, non satis apparet. Qui superiorem sententiam de lucerna, quæ sub modio non ponitur, de verbi Dei prædicatione intelligunt, hoc modo hanc cum illa connectunt, vt iubeat Christus Apostolos parabolæ, quam à se audierant, explicationem apud se non premere, atq; occultare, sed edere in vulgus, & communicare cum [illegible]; [illegible] enim esse occultum, quod reuelandum [illegible] Hieronymus & Beda. Iuuant hanc expositionem [illegible] ea verba, quæ non videntur generalem, sed [illegible] de sola parabola seminantis continere sententiam, [illegible] non enim est [illegible] quam proposui, occultum aliquid, quod manifestum fieri non possit, nec factum est quasi de industria absconditum, adeo vt in apertum venire [illegible]. Quasi dicit hoc, quod vobis exposui, nō ideo exposui, vt occultum teneretis, sed vt prædicaretis palam. Qui verò superiorem sententiam ad parabolam seminis restringunt, vt Chrysost. Theoph. [illegible] ita vt in [illegible] rationem reddiderit, cur Apostolis parabolam explicare vellet, eiusdem rei causam [illegible] quasi dicat, quod vobis [illegible] nihil est occultum quod reuelari non debeat. [illegible] interpretatio. Quæ si vera est, oportet vt [illegible] ἀλλ᾽ accipiatur pro [illegible], sicut alijs in locis accipi docuimus. Qui superiorem sententiam [illegible], eodem etiam hanc existimant esse referendam, vt dicat Christus, date operam, vt tanquam lucerna supra candelabrum posita bonorum operum exemplo omnibus hominibus præluceatis; nihil enim occultum, quod non manifestetur, id est [illegible] vitia vestra celaueritis, cognoscentur, sicut alio loco dixit ex fructibus Euangelij prædicatores esse cognoscendos; neq; enim colligi de spinis vuas, aut de tribulis ficus Matth. 7. 16. itaque [illegible], quod hoc loco Christus dicit, ac si diceret, si vultis sancti haberi, operibus sanctitatem ostendere [illegible] poteritis, nisi opera vestra bona fuerint, [illegible] simulare; nihil enim occultum, [illegible] manifestetur, quemadmodum de fide Iacobus [illegible] cap. 2. 18. *Tu fidem habes, & ego opera habeo; [illegible] fidem tua sine operibus, & ego ostendam tibi [illegible] meam.* Speciosa interpretatio, & non [illegible] tate caret; sed superiorem magis [illegible] certum, eodem quidem sensu, vsu tamen [illegible] aut diuerso hoc prouerbium à Christo [illegible], & apud Matthæum vsurpari; illic, vt [illegible] ad perpetiendas iniurias, hîc, vt [illegible] redderet, cur parabolam illis exponeret [illegible], vel vt omnem illis, si vllam sequamur [illegible], spem adimeret simulationis.

24. *[illegible] quid audiatis.* Id est, attendite, considerate [illegible], quod a me audistis, audituri estis [illegible]. Idem hoc est, atq; quod superiore [illegible] *qui habet aures audiendi, audiat,* quod [illegible] declarauimus.

In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. Et hæc sententia apud Matthæum cap. 7. 2. explicata est. Duo [illegible] loco consideranda sunt; alterum, quo modo [illegible] hoc loco hanc a Christo sententiam positam [illegible] illam sermone pronunciatam fuisse dicat [illegible] Matthæus parabolam illam ponat cap. 13. hanc [illegible] sententiam c. 7. in sermone illo celeberrimo a Christo habito, cum ex monte descendisset. Alterum, quomodo hanc sententiam ad rem propositam Christus hoc loco accommodarit; neque enim cum præcedenti parabola seminis in diuersam terram [illegible] cadentis cohærescere videtur. Prior quæstio minus difficilis est; nam neq; illa fortassis, quæ a Matthæo, cap. 5. & 6. & 7. describitur, vna fuit concio: & si vna fuit, potuit Christus eandem sæpe repetere sententiam. Quod si semel tantùm dixit (quod, cum singuli Euangelistæ semel tantùm referant, videtur fieri probabile) non fuit necessarium, vt omnes Euangelistæ eo loco recitarent, quo a Christo dicta fuit; neque enim suo quæque referunt loco, vt non sine aliqua fortassis lectoris satietate sæpe monemus. Mihi tamē multo videtur esse probabilius bis saltem hoc prouerbium (nam, vt apud Matthæum diximus, vulgare inter Iudæos prouerbium erat) a Christo, neque in eandem semper sententiam vsurpatum fuisse. Quorsum apud Matthæum eo Christus vsus fuerit, illic exposuimus, & ex præcedentibus non est difficile conijcere. Dixerat, *nolite iudicare, vt non iudicemini; in quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini, et in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*; quam dubium non est præcedentis sententiæ esse repetitionem. Itaque idem est *in quo iudicio iudicaueritis, iudicabimini, & in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* Quorsum verò hoc loco idem prouerbium vsurpauerit, facile non est dictu. Fortasse requirendum non est, vt hæc sententia cum superiore parabola cohæreat, quia, vt diximus, fieri potest, vt Marcus alio loco, quam quo est a Christo dicta, recitauerit; neque enim illi curæ fuit vt Christi facta, dictaque eodem ordine, quo ab illo facta, dictaq; fuerant, recenseret, sed vt summā quandam factorum, dictorumque Christi commemoraret: aut si eodē loco posuit, quo à Christo pronuntiata fuerat, fortasse non semper Christus ipse certum in concionando, nectendisq; sententijs seruauit ordinem; sed multas sæpe parabolas res diuersas significantes nullo fere ordine alias super alias accumulabat, vt ex Matth. cap. 13. manifestum est. Non ergo debet prudens lector anxio laborare studio, vt hæc cum præcedentibus aptè coniungat, ne dum, vt accommodet, nimis flectit, fortasse frangat. Potest tamen cum præcedentibus hærere, quamuis non eodem modo omnes interpretes accōmodauerint. Omnis in eo versatur quæstio, quid hoc loco Christus vocauerit mensuram eam qua nos metimur, quid eam, qua remetietur nobis. Multi generaliter hoc intelligunt pro mensura meritorū huius vitæ præmiorum, vel suppliciorum in altera vita reddenda esse mensuram, vt Origenes tractatu in Matth. 2[illegible]. Nec dubito veram esse sententiam, neque omnino malè videtur cum superioribus conuenire. Agebatur enim de semine, & de terra fructum proferente, qui fructus haud dubie bona sunt opera, & sequitur, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, tanquam dicat, quantum attuleritis fructus bonorum operū, tantum vobis mercedis dabitur, eodem prorsus modo, eodemq; sensu, quo ad Galat. 6. 7. dixit D. Paulus, *quæ seminauerit homo, hæc & metet.* Alij hoc non de Deo, sed de alijs hominibus interpretantur, vt nihil aliud sit, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, quàm si diceret *Omnia quæcunque vultis, vt faciant vobis homines, & vos facite illis*, vt dixit Christus Matthæi 7. 12. Ita Cyprianus lib. de Oratione Dominica & lib. 3. ad Quirin. Beda, sicut superiora, ita etiam hanc sententiam ad Euangelij prædicationem pertinere putat, quasi dicat Christus, si diligenter hæc, quæ à me auditis, aliis prædicaueritis, dabit vobis Deus eandem mensuram mercedem vitæ æternæ. & præterea adijciet aliorum in

hac vita mysteriorum intelligentiam: sicut dixit D. Paulus 1. Corinth. 3. 8. *Vnusquisq; autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem*; & Christus infra cap. 10. 29. 30. *Amen dico vobis, nemo est, qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios aut agros propter me, & propter Euangel. qui non accipiet centies tantum nunc in tempore hoc, domos, et fratres, & sorores, & matres, & filios, & agros cum persecutionibus, & in sæculo futuro vitam æternam.* Alij, vt Chrysostomus apud D. Thomam; Theophylact. & Euthym. mensuram, quam nos damus, attentionem, quam in audiendo verbo Dei adhibemus, esse dicunt: mensura verò, qua nobis remetitur, vtilitatem, quam ex verbo Dei percipimus attentioni nostræ respondẽtem, quasi dicat Christus, quantum adhibueritis ad audiendum Dei verbum attentionis, tantum inde vtilitatis referetis. Si de audienda Philosophia, aliaue naturali ageretur disciplina, vera mihi hæc interpretatio videretur. In illis enim doctrinis attentioni, atq; diligentiæ vtilitas respondet. At in diuinis audiendis mysterijs, in quibus gratia plùs quàm natura valet, sæpe fit, vt qui plus attentionis adhibuerunt, minus referant fructus, quia attentio nõ ex fide, credendiq; desiderio, sed ex intelligendi curiositate nascebatur. Hieronymi mihi sententia magis placet, mensuram, qua nos metimur, fidem esse nostram, mensuram, qua remetitur nobis, esse mysteriorum intelligentiã, quæ nobis præter fidem adijcitur, tanquam corollarium, & mensura bona coagitata, & supereffluẽs, sicut de eadem re loquens Lucas dixit c. 6. 38. *Nisi enim credideritis, non intelligetis*, quemadmodum ex Isaia citare solebant Auctores veteres. Atq; hoc modo hæc cum superioribus sententia nectenda est. Hortatus fuerat Apostolos suos Christus, vt audiendi aures haberent, ver. 23. id est, vt ita verbum Dei audirent, vt crederent, & vt viderent, quid audirent ver. 24. id est ne sinerẽt effluere verbum Dei, sed auditum fide cõciperent, conceptum fouerent. Addit fore, vt in qua mensura quisq; mensus fuerit, remetiatur ei, hoc est, vt quantum habuerit fidei, tantum illi superaddatur intelligentiæ. *Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam, quod habet, auferetur ab eo*, id est habenti fidem, dabitur intelligentia mysteriorum supernaturalis; non habenti autem fidem, [illegible] etiam auferetur intelligentia, quã [illegible] cæcabitur, ita vt videns non videat, & audiens non intelligat, aut tam obscurè [illegible] proponentur, vt etiam si [illegible] non possit. Hunc verum [illegible] Matthæo cap. 13. 13. perspicu[illegible] Matthæus [illegible] ait dixisse A[illegible] r. 11. 12. *[illegible] autem non est [illegible]. Qui enim habet, [illegible]; qui autem non habet & quod [illegible] ab eo. [illegible] parabolis loquor eis, quia videntes [illegible], & [illegible] non audiunt, neq; intelligunt* Q[illegible] Apostoli, nisi fidem? quid nõ habebant alij [illegible] ores, [illegible] Fides ergo est ea mensura, qua Apostoli [illegible] sunt, intelligentia parabolarum, atq; mysteriorum est [illegible] mensura, qua Christus illis remensus est. [illegible] ex hoc ipso loco Marci confirmari potest. Sic enim has duas sententias inter se copulat, vt obscurum non sit sequentem præcedentis esse repetitionem. Idem ergo est, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis; & qui habet, dabitur illi, qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo.* Quare cum id, quod quisq; habet, vt probabimus, fides sit, quod illi datur, intelligentia; sequitur mensuram, qua metimur, fidem esse nostram; mensuram, qua remetitur nobis, mysteriorum esse, quæ nobis propter fidem datur, intelligentiam.

25. *Qui enim habet, dabitur illi, & qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo.* Et hoc prouerbium apud Iudæos videtur fuisse; nam sæpe etiam à Christo est vsurpatum non solum hoc loco, sed etiam Matthæi 13. 12 & 25. 29. & Lucæ 8. 18. & 19. 26. Quis sit eius sensus, duobus illis apud Matthæum locis explicauimus. Hic illud tantùm desideratur, vt intelligamus, quomodo sit ad huius loci sententiam applicandum. Id ex versu præcedenti intelligendum est. Cum enim hæc sententia illius sit, vt diximus, repetitio, quemadmodum illa, ita etiam hoc cum parabola superiore hæret. Quo autem modo illa hæreat, docuimus versu præcedenti.

26. *Et dicebat, sic est regnum Dei.*] Aliam proponit parabolam, quæ à Matthæo prætermissa est. An eodem loco, eodemque tempore proposita fuerit, non satis constat; quod enim Euangelista eodem loco recenseat, non satis, vt sæpe diximus, argumenti est, quia potuit, vt facit aliquando, quæ diuersis locis, atque temporibus à Christo dicta fuerant, eodem loco, & quasi eodem dicta tempore recitare. Sed tamen probabilius est hoc eodem loco, ac tempore, quo præcedens iacti in terram seminis, propositam fuisse, præsertim cum vtraq; affinis sit, vtraq; de semente agat, & sciamus Christum eandem rem diuersis sæpe parabolis eodem tempore inuoluere solere, vt ex Matthæo cap. 13. perspicuum est. Quòd ad sensum parabolæ attinet, ex singulis partibus colligendus est. Itaq; quid singula significent, explicandum. Regnũ Dei Ecclesiam vocari manifestum est, vt apud Matthæum cap. 13. 47. 52. & Chrysost. Hieronym. & Beda tradiderunt. Sementem prædicationem esse verbi Dei, obscurũ non est, & ijdem docent Auctores. Agrum quis dubitet auditores esse, q in superiore parabola terra bona, aut mala vocati sunt? etsi Euthym. agrum Christum interpretatur. Homo qui sementem facit, Christus est, aut quisquis eius nomine prędicat Euangeliũ. Messis est mors, aut generalis omnium, quæ appropinquante fine mundi futura est, aut priuata cuiusq;. Messor est Deus, falx verbum Dei, quo Deus iubet hunc, vel illum hominem demeti, hoc est mori, vt Theophylact. interpretatur. Totius parabolæ finis est, vt doceat Christ⁹ tantam esse vim, & efficacitatem verbi Dei, vt si in bonam incidat terram, quemadmodum superiore parabola docuerat, etiamsi is, qui iecit, nihil aliud agat, per seipsum germinet, crescat, & fructum ferat.

27. *Et dormiat, & exurgat nocte, & die.*] Id est quiescat, postquam sementem fecit, functus iam officio; non iam dies, ac noctes vigilans, vt solebat, tempore sementis, sed die surgens, & nocte dormiens, tanquã homo iam solutus curis, & otiosus. Sic ego quidem interpretor referens verbum illud *Exurgat* ad seminantem, & ad diem; sicut verbum *Dormiat* ad eundem seminantem, & ad noctem, quemadmodum Chrysostom. apud D. Thom. Euthym. & Theophylact. in commentarijs referunt; nisi quod eorum, vt ponè dicam, parabolæ ad rem significa[illegible]plicationem no probo. Itaq; Hierony[illegible], & Strabi sententia minimè mihi placet, qui hoc verbum ad semẽ referunt, quasi semen dicant nocte, ac die surgere, id est crescere. Si [illegible] voluisset, non dixisset [illegible], sed [illegible], vt supra vers. 8 Deinde statim sequitur, *& [illegible] net, & crescat*, quasi semen germinare, & crescere [illegible] sit, quam [illegible] dict[illegible] erat, [illegible] exurgat. Deniq; exurgere die ac [illegible] semen minus propriè dicitur; quàm hominem [illegible] dormire, & surgere. Itaq; non debet post [illegible] illud *dormiat*, punctum esse, finisq; sent[illegible] admodum ab his ponitur Auctoribus; sed post hæc

verba

Hebræ[illegible]

verba, *nocte, & die* punctum ponendum est, deinde versus 27. inchoandus. Sed cum per seminantem, vt diximus, Christus intelligatur, quærunt rursum interpretes, quomodo Christ⁹ dormire dicatur, quomodo surgere. Quidam per mortem dormiuisse, per resurrectionem exsurrexisse dicunt. Alij, in quibus Theophylactus, & Euthymius dormire Christum, cum nos tentari sinit; exurgere cum tentatione liberat, sicut in naui eo dormiente orta tempestas est, eo vigilante sedata, infra versu 38. & Matthæi 8.25. & Luca 8.24. Et quidem frequens in scriptura metaphora est, vt cum Deus opem fert, exurgere dicatur Psal. 3.8. *Exurge Domine, saluum me fac,* & Psalm. 43.24.27. *Exurge, quare obdormis Domine? exurge, & ne repellas in finem.* B *Exurge Domine, adiuua nos, & libera nos propter nomen tuum.* Innumera sunt huiusmodi. Non placet tamen interpretatio, quia non dubium, quin sensus generalis parabolę sit, nihil iam agente eo, qui sementem fecerit, mandatum terræ semen sponte sua germinare, & fructum ferre. Quod si exurgere interpretemur opem ferre, sensus vnius partis sensui totius parabolæ contrarius erit. Non enim nihil erga nos, id est erga seminatum agrum Christus agit, cum nobis opitulatur, ne nobis conceptum Dei semen diabolus eripiat. Quapropter, quod apud Matthæum cap. 13. & 25. ex Chrysost. & Damasceno docuimus, obseruandum hoc loco est, non semper esse singulas parabolarum partes ad rem, de qua agitur, quæq; per parabolam significatur, accommodandas. C Nam alia in parabolis ponuntur tanquam necessariæ earum partes, in quibus parabolæ sententia consistit: alia tanquam accessiones, tanquam accidentia, tanquam ornamenta, & quasi emblemata parabolæ, quæ partim ad explendam, partim ad ornandam narrationem adhibentur. Quæ vt discernantur, parabolæ semper finis spectari debet, & ad eum singulæ parabolæ partes examinandæ; quæ ad eum finem aliquid habent significationis, necessariæ parabolæ partes sunt; quæ non habent, non necessariæ. Hæc igitur pars, qua dicitur ille qui sementem fecerat, nocte dormire, die vigilare, non est necessaria parabolæ, si singula spectemus verba; necessaria autem est, si generalem sententiam consideremus. D Neque enim voluit Christus dicere, neque ita semper res euenit, esse necessarium, vt qui semen in terram iecit, postea dormiat, & exurgat, vt semen germinet. Quare non est solicitè quærendum, quando Christus dormierit, quando vigilarit. Sed voluit hac periphrasi otium à labore, & animi securitatem declarare. & ex hypothesi loqui, quasi dicat, etiam si qui semen iecit, dormiat, & exurgat, id est nihil agat, semen tamen germinabit. Itaque non dicitur dormire, & exurgere, qui verè dormit, & surgit, sed qui nihil agit circa semen iam in terram iactum. Quare si qui sementem fecit, statim moriatur, etiamsi nec dormiat propriè, neque exurgat die, ac nocte, tamē dormire dicitur, & exurgere, quia nihil iam in semen E agit. Atque hoc sensu hæc necessaria parabolæ pars est. Voluit enim docere Christus verbum Dei semel prædicatum etiam nihil eo, qui prædicauit, agente præterea, per se crescere, fructusque proferre. Quid ergo? dicet aliquis, voluitnè docere Christus Euangelij prædicatores, vt iacto verbi Dei semine nihil agerent? minimè verò; nam exhortandi etiam, atque etiam, animandi, confirmandi, qui verbum Dei audiuerunt, sunt, vt teneant, quod habent, ne alius eorum coronam accipiat, neue diabolus semen eripiat, quemadmodum fecisse legimus Diuum Paulum Actor. 15.41. & 18.23. Sed vt diximus, loquitur ex hypothesi, quasi dicat, etiamsi, qui seminauit, nihil agat, semen tamen crescet. Nec ita intelligenda generalis sententia est, quasi nunquam aliter fiat; nam & frumenti semen, vnde parabola sumpta est, in sterilem, & aridam terram iactum, sæpe non nascitur, nisi agricolæ rigetur diligētia. Idem omnino in spirituali verbi Dei accidit semine, vt à concionatore in aridos, aut infirmos auditorum animos infusum, nisi assidua eiusdem concionatoris opera rigetur, atque excolatur, minimè crescat. Sed nimirum parabola sumitur ex eo, quod non semper fit, sed plerumq; fieri solet. De Christo dubitare lector potest, quomodo in eum parabola conueniat, cùm ille præcipuus verbi Dei seminator sit, qui si, postquàm seminauit, nihil agat, si gratia sua auditoris animum, quasi agrum non irriget, non dico aliquādo, sed dico nunquam verbum Dei germinabit, nūquam fructum feret. Accidit quodammodo, vt idem Christus, & homo seminans, & Deus incrementum dans vnus simul esset. Quâ homo est, seminat, sicut & Apostoli seminauerunt; quâ Deus est, dat incrementum gratia sua, quasi perpetua pluuia animum irrigans. Fingamus (sit tamen vel fingere fas est) Christum non esse Deum, etiamsi postquam Dei verbum seminasset, nihil circa illud ageret, ipsum per se cresceret. Cum enim dicitur verbum Dei vi sua, atq; natura per se crescere, non excluditur diuina gratia, sine qua non dico fructum ferre, non crescere, non nasci, sed ne seminari quidem potest; sed excluditur sequens eius, qui seminauit, labor atque diligentia. Nam & triticum, quod parabolæ materiam suppeditauit, nasci, aut fructum ferre non potest, nisi cælesti rigetur pluuia; pluuia, quæ verbum Dei rigari oportet, Dei gratia est. Eadem ratione existimandum est verbum Dei fide conceptum, eius, qui audiuit, conatū, & operam non excludere. Nam nisi ille conceptum verbum retinere; &, quantum in ipso est, excolere conetur, nullum in eo proferet, quàm si terra quæ semen accipit, nihil agat, non semen accipit, nihil agat, non semen contegat, non foueat, non calefaciat. Videtur Christus in proponenda hac parabola non eò spectasse tantùm, vt doceret tantam vim esse verbi Dei, vt per se nasceretur, verum etiam, vt Apostolis omnem gloriādi occasionem tolleret, dum al js verbis dicit, quod clariùs dixit postea D. Paulus, *Neq; qui plantat est aliquid, neq; qui rigat, sed qui incrementum dat Deus* 1. Cor. 3.7.

28. *Vltro enim terra fructificat primùm herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica.*] Per catachresim dixit fructificare herbam, & spicam; nam nec herba, neque spica propriè sunt fructus, sed fructus appellantur, quia ex iacto in terram semine generantur, sicut ex arboribus veri solent fructus generari. Solum plenum, vt vocat, frumentum verus est fructus, quod propterea plenum frumentum appellat, quasi perfectum, atque formatum, simileque illi, quod seminatum fuerat. Hanc enim existimo parabolæ accessionem esse, neque esse necessariò ad verbi Dei prædicationem, & incrementum accommodandam, quasi verbum Dei priùs herbam, deinde spicam, ad extremum fructum in nobis perfectum ferat, quanquam siquis accommodare volet, non reprehendam, quin auctores, quos sequi possit, indicabo, Bedam in huius loci commentarijs, & Gregorium magnum lib. 22. moralium cap. 14. & homilia in Ezechel. 15. *Semen germinat,* inquit Gregor. *& crescit, dum nescit ille, quia dum adhuc metiri incrementa sua non valet, semel concepta virtus ad profectum ducitur. Et vltro terra fructificat, quia praeueniente se gratia mens hominis spontaneè ad profectum boni operis assurgit. Sed hæc eadem terra primùm herbam, deinde spicam, deinde plenū frumentum*

tum

tum plenum in spica. Herbam quippe producere est inchoationis bona adhuc teneritudinem habere. Ad spicam verò herba peruenit, cum se virtus animo concepta ad profectum boni operis pertrahit. Plenum verò frumentum in spica fructificat, quando iam in tantum virtus proficit, vt esse robusti, & perfecti operis possit.

29. *Et cum produxerit fructus.*] Quidam Latini codices legunt, *cum se produxerit fructus*. Plures verò, *cum ex se produxerit fructus*, quemadmodum Hieronymus, Gregorius, & Beda legunt. Græcè legitur ὅταν παραδῷ ὁ καρπὸς, cum produxerit, aut reddiderit fructus. Est autem fructus nominatiuus singularis, quæ res & Græcè, & Latinè sensum obscuriorem facit, & non satis, vt videtur, congruentem, nisi verbum παραδῷ præter Grammaticas leges, & Græcæ linguæ consuetudinem passiuè interpretemur, cum productus fuerit fructus, quamuis actiuum verbum sit, quemadmodum & Euthym. exponere videtur. Theophylactus verò ita interpretatur, quasi verbum παραδῷ significet, cum redierit, & καρπὸς *fructus* pro messe sumatur, sensusq; sit, cum tempus messis redierit. Sic enim Græcè exponit ὅταν παραδῷ τὸ θέρος. Quæ interpretatio magis etiam mihi, quàm altera illa Euthymij probatur. Nam aliud est fructum productum esse, aliud esse ad messem maturum: productum esse iam paulo ante dixerat. Itaque credendum est nunc aliquid aliud maius dicere voluisse, quodque messi propinquius esset; quod est frumentum esse maturū. Quare idem Euthymius non contentus expositione illa superiore aliam adhibet, meo quidem iudicio meliorem, cum fructus maturuerit. Ego ad hunc etiam modum exponi posse arbitror, cum fructus reddiderit (sub.) fructum, vt fructus accipiatur non pro eo, qui natus est, sed pro eo, qui seminatus fuerat, qui & fructus appellatur, quia alterius seminis fructus fuerat, & reddere alium dicitur fructū, quia ex se alium producit.

Hebraismus *Statim mittit falcem.*] Verbum sine supposito, more Hebræorum, qui solent nomina verbalia in ipsis verbis virtute contenta sæpe non exprimere, sed intelligenda relinquere. Quanquam hoc loco, qui seminauit, ex superioribus repeti potest, vt ille, qui seminauit, deinde dormiuit, & exurrexit, matura iam segete falcem immittat, quemadmodum Greg. lib. 22. in Iob cap. 14. & homil. in Ezechiel. 15. interpretatur. Messoris hoc loco nomine Deum intelligi, falcis eius verbum significari suprà ex Theophylacto diximus.

30. *Et dicebat, cui assimilabimus.*] Hæc parabola vsq; ad ver. 33. apud Matth. c. 13. 31. exposita est. Idem autem ea Christus, quod præcedenti, docere voluit incredibilem vim esse verbi Dei, quę sicut granum sinapis paruo initio ad magnum perueniat incrementum.

33. *Et talibus multis parabolis loquebatur eis.*] Profitetur Marcus se non omnes parabolas, quas Christus tunc, aliasq; proposuit, recitare. Et verò Matth. plures hoc ipso loco recitat, vt illam zizaniorū c. 13. 24. & illā fermenti, quę idem, atq; hæ duę, quas hîc Marcus recenset, illa similitudine significat Matth. 13. 31. 33. illam absconditi in agro thesauri ibidē ver. 44. illam hominis negotiatoris quærentis bonas margaritas ver. 45. illam sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium cōgregantis ver. 47. Ac ne illud quidem scimus, an Matth. qui plures, quàm cæteri Euangelistæ parabolas recitauit, omnes recitarit. Nam quemadmodū Marcum & Lucā multas prætermisisse manifestum est, ita illum prætermisisse aliquas est verisimile. Hoc est, quod Marc. dicit, *& talibus multis parabolis loquebatur eis*, indicans alias multas, quas ipse non commemorauerit, Christum proposuisse.

Prout poterant audire.] Pleriq; hunc putant esse sensum, vt dicat Euangelista Christum se ad auditorum imbecillitatem accommodasse, ideoq; parabolis, & similitudinibus vsum fuisse, vt homines ingenio tardi, & non satis diuinis rebus comprehendendis idonei faciliùs, quæ dicebantur, intelligerent. Ita nō solùm maior pars recentiorum interpretum, sed ex illis magnis atq; antiquis Chrysost. hom. in Matthæū 45. & Theophylact. in huius loci commentarijs. Sed nō dubito graues præsertim sequutus Auctores Clementē Alexandrinum 1. Strom. Ambrosium in Psal. 42. Hieronymus aut quisquis est, & Bedam scribentem in hunc locum, quibus & Euthymius accedere videtur, sensum esse omnino contrarium, ideo Christum hoc quidem loco parabolis vsum fuisse, non vt auditores meliùs intelligerent, sed vt, qui credere nolebant disertè, aperteq; loquenti, loquentem per parabolas, & obscurè, etiam si maximè vellent, intelligere non possent. Nam & Christus ipse supra v. 12. & Matthæi 13. 11. 13. hanc, cur parabolis vteretur, rationem reddidit, vt videntes non viderent, & audientes non audirent, neq; intelligerent. In hanc sententiam testimonium profert Isaiæ c. 6. 9. *auditu audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non videbitis.* In hanc sententiam supra versu 25. vt Matthęi 13. 12. prouerbium illud induxit, *Qui habet dabitur ei, & qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo*, id est volenti intelligere, & credere sine parabolis perspicuè loquor, vt magis ac magis intelligat: nolentibus autem credere, & intelligere adeo obscurè, & parabolicè loquar; vt, etiam si velint, non intelligant, & hoc idem nomen ipsum parabolæ confirmat, quod in sacris quidem litteris idem est, quod Hebraicè חידה, Græcè αἴνιγμα, id est obscura, & inuoluta propositio, qualis illa fuit, quam Samson Philistæis proposuit Iudicum 14. 12. Idem ergo est *prout poterant audire*, ac si diceret, pro vt digni erant.

34. *Sine parabolis autem non loquebatur eis.*] Nihil vnquam Christum Iudæis sine parabolis loquutum esse, vt scio quos olim hæreticos Tertullianus libro de resurrectione dixisse indicat, nec verisimile est, & multis exemplis refutatur. Multa enim Euangelistę, vbi nulla parabola est, ab eo dicta commemorant; multa lector apud Matthæum cap. 5. 6. & 7. exempla reperiet. Probat etiam ex Luca cap. 18. 1. subtili sanè coniectura Tertullianus, quia non notaretur, cum parabolam loquebatur, si ita semper loquebatur. Existimat hanc esse vim in illa coniunctione, &, vt significet Christum, cum multa prius sine parabolis loquutus fuisset, & in parabolis cœpisse loqui. Itaque manifestum est hanc generalem per sententiam aliqua esse restringendam interpretatione. Tertullianus illo loco, quem ante designauimus, ita restringit, vt de Iudæis tantùm intelligatur, quasi Iudæis semper per parabolas, alijs verò aliquando sine parabolis loquutus fuerit. Beda, & Bedam sequutus Strabus ad hunc modum scribūt, non hoc ita dictum est, inquiunt, quasi nullum apertum ad turbas sermonem fecerit, sed per solas parabolas loquutus eis fuerit, verùm ita potiùs, quia nullus facile sermo eius inuenitur, in quo non aliquid parabolarum sit intermixtum. Alij, vt mihi videtur, meliùs aliâs quidem multa, tunc autem nihil sine parabolis loquutum fuisse. *Christum nō semper per parabolas loquutum.*

Seorsum autem.] Seorsum, ne alij, qui digni non erant, intelligerent, & non habentibus, etiam quod habebant, tolleretur, supra vers. 25.

Disserebat omnia.] Etiam hæc generalis sententia restringenda est; non enim omnia omnino disserebat, sed quæ non intelligebant, aut quæ interrogabant,

bant, vt Theophylactus annotauit, & ex Matthæo cap. 13. 36. colligitur.

35. *Et ait illis in illa die.*] Qua die bis iam concionatus fuerat, primùm in domo Petri, deinde ad mare. Vide versum primum.

Transeamus contrà.] Traijciamus stagnum Genesareth, quod mare, vt sæpe diximus, propter magnitudinem vocabatur, & eamus in regionem Gerasenorum, quæ ex aduerso est vltra stagnum, διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν, transeamus in vlteriorem ripam, aut regionem. Quam regionem ex Matthæo c. 8. 28. & ex Luca cap. 8. 26. Gerasenorum fuisse constat.

36. *Et dimittentes turbã.*] καὶ ἀφέντες τὸν ὄχλον, & relinquentes turbam scilicet ad ripam, vbi erat, vt concionantem de naui Christum audiret, supra versu 1. Voluit Euangelista significare turbam, quæ in littore erat, non fuisse sequutam Christum, quia naues non habebant; & voluisse Christum ea occasione se ab illis subducere, vt etiam Genesarenis prædicaret, ac miracula faceret. Volebat etiam solos discipulos eius miraculi, quòd paulo post sedanda tempestate maris facturus erat, adesse testes, vt Theophyl. existimat. Quanquam hoc postremum probabile non est, quia, vt paulo post dicturi sumus, alij etiam nonnulli, qui in alijs erant nauibus, Christumq; sequebantur, videre miraculum, admirantesq; dixere, *quis putas est iste, quia ventus, & mare obediunt ei?* ver. 40.

Assumunt eum ita, vt erat in naui.] Verbum sine supposito Hebræorum more; intelliguntur autem nautæ, aut discipuli, qui assumpsisse dicuntur eum, non quòd manibus acceperint, vt illum in nauim imponerent; iam enim in naui erat; sed quòd eum transuehendum naui susceperint, sicut nautæ vectores, & hospites peregrinos accipere dicuntur. Quod autem dicit, *Ita vt erat in naui,* ridiculè quidam hære-

A ticorum interpres exponit, ita, inquit, vt iacebat capite in ceruical inclinato, vt dicitur. versu 38. At tunc cum è portu soluit, non iacebat, sed sedebat, quemadmodum concionatus fuerat, vt dixit Euangelista versu 1. Itaque meliùs Euthymius *ita vt erat in naui* interpretatur, ita vt sedebat. Veruntamen ne hoc quidem ipsum mihi probatur. Neque enim voluit Euangelista habitum corporis, quo Christus in naui erat, significare, qui nihil ad rem prorsus pertinebat; sed illud significare voluit, non fuisse necessarium, vt illum nautæ, aut discipuli in nauim inducerent ad traijciendũ, quia iam in naui erat, vt versu

B 1. dictum fuerat.

Et aliæ naues erant cum illo.] Sequebantur illum nauiculæ aliæ, quæ cum ea, in qua ipse sedebat, ad litt' erant, siue piscatoriæ, siue aliæ. Quod ideo videtur Euangelista dixisse, vt indicaret non solos discipulos sed alios etiam multos eius miraculi, quod in mari fecit, fuisse testes, quò plus fidei adhiberetur historiæ, contra quàm Theophylactum existimare diximus. Neque enim illi, qui versu 40. & apud Matthæum cap. 8. 27. dixerunt, *quis putas est iste, quia ventus, & mare obediunt ei?* discipuli esse potuerũt. Non

C enim discipuli, aut, quis Christus esset, aut quãta in faciendis miraculis potestate polleret, dubitassent. Aliam Euthymius rationem affert, vt appareret non casu, naturalíue causa, sed Christi prouidentia tempestatem illam fuisse ortam, vt Christus edendi miraculi materiam haberet, cum omnes viderent non alias naues, in quibus alij nauigabant, sed eam solam, in qua Christus erat, tempestate iactari, quemadmodum Beda, & Strabus factum fuisse putant. Sed hanc opinionem apud Matthæum cap. 8. 27. refutauimus, vbi & cætera, quæ vsque ad finem huius capitis sequuntur, explanauimus.

CAPVT V.

1 *ET venerunt trans fretum maris in regionem Gerasenorum. 2. Et exeunti ei de naui, statim* Mat. 8. d. 28.
occurrit de monumentis homo in spiritu immundo. 3. qui domicilium habebat in monumen- Luc. 8. d. 26.
tis, & neque catenis iam quisquam poterat eum ligare: 4. quoniam sæpe compedibus & ca-
tenis vinctus, dirupisset catenas, & compedes comminuisset, & nemo poterat eum domare.
5. & semper die ac nocte in monumentis, & in montibus erat, clamans, & concidens se lapidibus. 6. Vi-
dens autem Iesum à longe cucurrit, & adorauit eum: 7. & clamans voce magna dixit: Quid mihi, &
tibi, Iesu fili Dei altißimi? adiuro te per Deum, ne me torqueas. 8. Dicebat enim illi: Exi spiritus immun-
de ab homine. 9. Et interrogabat eum: Quod tibi nomen est? Et dicit ei: Legio mihi nomen est, quia mul-
ti sumus. 10. Et deprecabatur eum multũ, ne se expelleret extra regionẽ. 11. Erat autem ibi circa montem
grex porcorũ magnus, pascens. 12. Et deprecabantur eum spirit', dicentes: Mitte nos in porcos vt in eos in-
troeamus. 13. Et cõcessit eis statim Iesus. Et exeuntes spiritus immundi introierũt in porcos: et magno impetu
grex præcipitatus est in mare ad duo millia, & suffocati sunt in mari. 14. Qui autem pascebant eos, fugerunt,
& nunciauerunt in ciuitatem, & in agros. Et egreßi sunt videre quid esset factum: 15. & veniunt ad Ie-
sum: & vident illum, qui à dæmonio vexabatur, sedentem, vestitum, & sanæ mentis, & timuerunt. 16. Et
narrauerunt illis, qui viderant, qualiter factum esset ei, qui dæmonium habuerat, & de porcis. 17. Et rogare
cœperunt eum vt discederet de finibus eorum. 18. Cumq; ascenderet nauim, cœpit illum deprecari, qui à dæmo-
nio vexatus fuerat, vt esset cum illo, 19. & non admisit eum, sed ait illi: Vade in domum tuam ad tuos, &
annuncia illis quanta tibi Dominus fecerit, & misertus sit tui. 20. Et abijt, & cœpit prædicare in Decapoli
quanta sibi fecisset Iesus: & omnes mirabantur. 21. Et cum transcendisset Iesus in naui rursum trans fre-
tum, conuenit turba multa ad eum, & erat circa mare. 22. Et venit quidam de archisynagogis nomine Iai- Mat. 9. c. 18.
rus: & videns eum, procidit ad pedes eius, 23. & deprecabatur eum multùm, dicens: Quoniam filia mea Luc. 8. f. 41.
in extremis est, Veni, impone manum super eam, vt salua sit, & viuat. 24. Et abijt cum illo, & sequebatur
eum turba multa, & comprimebant eum. 25. Et mulier, quæ erat in profluuio sanguinis annis duodecim, 26.
& fuerat multa perpessa à compluribus medicis: & erogauerat omnia sua, nec quicquam profecerat, sed magis
deterius habebat: 27. cum audisset de Iesu, venit in turba retro, & tetigit vestimentum eius: 28. dicebat
enim: Quia si vel vestimentum eius tetigero, salua ero. 29. Et confestim siccatus est fons sanguinis eius: &
sensit corpore quia sanata esset à plaga. 30. Et statim Iesus in semetipso cognoscens virtutem, quæ exierat de
illo, conuersus ad turbam aiebat: Quis tetigit vestimenta mea? 31. Et dicebant ei discipuli sui: Vides tur-

bam comprimentem te, & dicis: Quis me tetigit? 32. Et circumspiciebat videre eam, quæ hoc fecerat. 33. Mulier vero timens & tremens, sciens quod factum esset in se, venit & procidit ante eum, & dixit ei omnẽ veritatem: 34. Ille autem dixit ei: Filia, fides tua te saluam fecit: vade in pace, & esto sana à plaga tua. 35. Luc. 7. & 50.
Adhuc eo loquente, veniunt ab archisynagogo, dicentes: Quia filia tua mortua est: quid vltra vexas Magistrum? 36. Iesus autem audito verbo, quod dicebatur, ait archisynagogo: Noli timere: tantummodo crede. 37. Et non admisit quemquam se sequi nisi Petrum, & Iacobum, & Ioannem fratrem Iacobi 38. Et veniunt in domum archisynagogi, & videt tumultum, & flentes, & eiulantes multum. 39. Et ingressus, ait illis: Quid turbamini, & ploratis? puella non est mortua, sed dormit. 40. Et irridebant eum. Ipse vero eiectis omnibus assumit patrem, & matrem puellæ, & qui secum erant, & ingreditur vbi puella erat iacens. 41. Et tenens manum puellæ, ait illi: Talitha cumi, quod est interpretatum: Puella (dico tibi) surge. 42. & confestim surrexit puella, & ambulabat: erat autem annorum duodecim: & obstupuerunt stupore magno. 43. Et præcepit illis vehementer vt nemo id sciret: & dixit dari illi manducare.

IN CAP. V.

1. ET *venerunt trans fretum maris.*] G. εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης, in vlteriorem (ripam) maris.

In regionem Gerasenorum.] εἰς χώραν τῶν γαδαρηνῶν in regionem Gadarenorum. Matth. ca. 8. 28. εἰς τὴν χώραν τῶν γεργεσηνῶν, in regionem Gergesenorum. Qua qua ratione inter se non dissentiant, apud Matthæũ diximus, apud quem cap. 8. ac 9. totum hoc caput explicatum est; verba tamen quædam, quæ propria sunt Marci, obiter adnotamus.

18. *Cumq; ascenderet in nauim.*] Cum vellet ascendere, antequàm ascendisset, vt in Galilæam remearet. Timebat enim, ne beneficij, quod acceperat, auctore priuaretur. Faciebat id grato animo, vt Euthym. existimat, quasi Christum, velut obsequiosus minister sequi vellet: aut, vt idem Euthym. & Theophyl. etiam docent, timebat homo sæuitiam dæmonũ expertus, ne, qui præsente Christo ex se exierant dæmones, absente reuerterentur. Vtrumq; probabile. Simul etiam, quod Gregor. lib. 6. moral. c. 17. & lib. 16. c. 12. & Beda hoc loco indicat, quanquã morale potiùs, quàm litterale est, quia gustauerat, quàm suauis Dominus esset, videbaturq; apud se dicere, *mihi autem adhærere Deo bonum est.* Psal. 72. 28. Illud, quod sciam, nemo notauit, voluisse hominem illum non quoquo modo, sed tanquam ex numero discipulorũ vnum sequi Christum. Si enim nõ tanquam discipulus, sed quemadmodum turba Christum sequebatur, eum sequi voluisset, eius iniussu facere potuisset, sicut multi alij faciebant; discipulus autem illius esse, nisi eo approbante, admittenteq; non poterat.

Et non admisit eum.] Magis mirum, cur Christus sequi se volentem non admiserit, quàm cur ille sequi Christum voluerit. Huius rei vnam hoc loco Christ' ipse rationem indicat, quòd magis conuenire ad Dei gloriam videretur, vt homo ille, qui tãtum acceperat beneficium, in patriam suam reuerteretur, suisq; ciuibus tanquam oculatus testis virtutum Christi eius Euangelium prædicaret, factoque in se confirmaret miraculo. Aliam reddit Ambros. lib. in Lucam 8. vt iactantiam Christus effugeret, cui tribui ab aliquo malignè potuisset, si hominem à se curatum, quasi testem facti à se miraculi, circumtulisset. Gregorius etiam aliam lib. 6. moralium cap. 17. & lib. 16. cap. 12. vt magis eà ratione eius augeretur meritum. *Amanti,* inquit, *adhuc dilatio imponitur, vt ex dilati amoris desiderio meritum retributionis augeatur.* Theoph. & Euthym. vt ostenderet Christus se, quem præsens à dæmonibus liberauerat, etiam absentem tutari posse.

Et annuncia illis, quanta tibi Dominus fecerit.] Alijs solet Christus præcipere, ne miracula, quæ in se fecisset, euulgarent, Matth. 8. 4. & 9. 30. & in hoc ipso cã. ver. 43. Scimus & illis locis, quos modo notauimus, copiosè docuimus causam, cur Christus alijs prohibuerit, ne quid dicerent. fuisse, quia nolebat inuidiã sibi Pharisæorum concitari: ex contrario ergo effectu contraria causa colligenda est, non fuisse in Decapoli, vbi ille, qui à dæmonibus liberatus erat, beneficium prædicare iubebatur, eiusmodi periculum, ideoq; non prohiberi, sed incitari, vt publicè diceret, quæ sibi fecisset Christus. Alia verò ex parte, cum Decapolitæ Tyrijs, Sidonijsq; vicini semigentiles essent, præparandi, alliciendiq; ad fidem erant prædicatione miraculi.

Quanta tibi Dominus fecerit.] Quasi dicat, ne sis ingratus, sed prædica acceptum à Deo beneficium. Animaduertunt Theophylact. & Euthym. non dixisse Christum, quanta tibi ego fecerim, sed *quãta tibi Dominus fecerit,* quæ ipse fecisset, singulari exemplo modestiæ in patrem referentem. Etsi fortasse de se ipso per tertiam, vt sæpe solet, personam loquutus est, seq; Dominum appellauit, vt infra cap. 11. 3. & Matthæi 21. 3. & Lucæ 19. 31. *Dicite, quia Dominus* id est ego, *his opus habet.* Et verò si loquendi cõsuetudinem consideremus Christi, Patrem potiùs Deum, quàm Dominũ; se potiùs Dominũ, quàm Deum vocare solet.

20. *Et abijt, & cœpit prædicare in Decapoli, quanta sibi fecisset Iesus, & omnes mirabantur.*] Multa paucis verbis indicat Marcus. Primùm eius qui curat' fuerat, obedientiam, cum dicit, *Abijt, & cœpit prædicare,* quasi dicat fecisse, quod Christus illi mãdauerat. Deinde Decapolitam fuisse illum, de qua regione diximus apud Matthæum cap. 4. 25. Tertio loco gratum eius erga Christum animum meritam illi laudem tribuentis. Cum enim Christus illi dixisset, *Annuntia quanta tibi Dominus fecerit,* ille non dicit, quanta sibi Dominus, sed quanta sibi fecisset Iesus, accepti à se beneficij nõ solum agnoscens, sed etiam nominans, atq; laudans auctorem, vt Theophyl. & Euthym. obseruauerunt. Quanquam hæc verba fortasse non illius, qui curatus fuerat, sed Euangelistæ sunt, quid alter dixisset, quidq; fecisset, non eisdem verbis commemorantis. Fructum etiam Euangelista prædicationis eius hominis ostendit, cum concludit, *Et omnes mirabantur,* ista enim admiratio fidei fructus, aut initium erat: & videtur non admiratio sola, qualis nos rerum etiam, quas non probamus, tenere solet, sed admirationi cõiuncta laudatio significari, quemadmodum quos immodicis efferimus laudibus, admirari dicimur.

21. *Et cum transcendisset Iesus in naui rursum.*] Rursum dicit, non quòd ante iterum transcendisset, sed quòd inde venisset, quasi dicat, cum redijsset vnde venerat, id est in Galilæam, & in vrbem Capernaum. Hoc est, quod dicit trans fretum εἰς τὸ πέραν. Tam enim sæpe diximus inter Galilæam, & Gadarenorum, aut Gerasenorum regionem stagnũ illud, quod Genezareth vocabatur interiectum fuisse. Cætera, quæ vsq; ad finem capitis scribit Marcus, Matth. c. 9. exposuimus.

CAPVT VI.

1 ET egressus inde, abiit in patriam suam: & sequebantur eum discipuli sui: 2. & facto sabbato cœpit in synagoga docere: & multi audientes admirabantur in doctrina eius, dicentes: Vnde huic hæc omnia? & quæ est sapientia, quæ data est illi: & virtutes tales, quæ per manus eius efficiuntur. 3. Nonne hic est faber filius Mariæ, frater Iacobi, & Ioseph, & Iudæ, & Simonis? nonne & sorores eius hic nobiscum sunt? Et scandalizabantur in illo. 4. Et dicebat illis Iesus: Quia non est propheta sine honore nisi in patria sua, & in domo sua, & in cognatione sua. 5. Et non poterat ibi virtutem vllam facere, nisi paucos infirmos impositis manibus curauit: 6. & mirabatur propter incredulitatem eorum & circuibat castella in circuitu docens. 7. Et vocauit duodecim: & cœpit eos mittere binos, & dabat illis potestatem spirituum immundorum. 8. Et præcepit eis ne quid tollerent in via, nisi virgam tantum: non peram, non panem, neque in zona æs, 9. sed calceatos sandaliis, & ne induerentur duabus tunicis. 10. Et dicebat eis: Quocunque introieritis in domum: illic manete donec exeatis inde: 11. quicunque non receperint vos, nec audierint vos, exeuntes inde, excutite puluerem de pedibus vestris in testimonium illis. 12. Et exeuntes prædicabant vt pœnitentiam agerent: 13. & dæmonia multa eiiciebant, & vngebant oleo multos ægros, & sanabant. 14. Et audiuit rex Herodes, (manifestum enim factum est nomen eius) & dicebat: Quia Ioannes Baptista resurrexit à mortuis: & propterea virtutes operantur in illo. 15. Alii autem dicebant: Quia Elias est. Alii vero dicebãt: Quia propheta est, quasi vnus ex prophetis. 16. Quo audito Herodes ait: Quem ego decollaui Ioannem, hic à mortuis resurrexit. 17. Ipse enim Herodes misit, ac tenuit Ioannem, & vinxit eum in carcere propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam. 18. Dicebat enim Ioannes Herodi: Non licet tibi habere vxorem fratris tui. 19. Herodias autem insidiabatur illi: & volebat occidere eum, nec poterat. 20. Herodes enim metuebat Ioannem, sciens eum virum iustum & sanctum: & custodiebat eum, & audito eo multa faciebat, & libenter eum audiebat. 21. Et cum dies oportunus accidisset, Herodes natalis sui cœnam fecit principibus, & tribunis, & primis Galilææ. 22. cumque introisset filia ipsius Herodiadis, & saltasset, & placuisset Herodi, simulque recumbentibus; rex ait puellæ: Pete à me quod vis, & dabo tibi: 23. & iurauit illi: Quia quidquid petieris dabo tibi, licet dimidium regni mei. 24. Quæ cum exisset, dixit matri suæ: Quid petam? At illa dixit: Caput Ioannis Baptistæ. 25. Cumque introisset statim cum festinatione ad regem, petiuit dicens: Volo vt protinus des mihi in disco caput Ioannis Baptistæ. 26. Et contristatus est rex: propter iusiurandum, & propter simul discumbentes noluit eam contristare: 27. sed misso spiculatore præcepit afferri caput eius in disco. Et decollauit eum in carcere, 28. & attulit caput eius in disco: & dedit illud puellæ, & puella dedit matri suæ. 29. Quo audito, discipuli eius venerunt, & tulerunt corpus eius: & posuerunt in monumẽto. 30. Et conuenientes Apostoli ad Iesum, renunciauerũt ei omnia, quæ egerant, & docuerant. 31. Et ait illis: Venite seorsum in desertum locum, & requiescite pusillum. Erant enim qui veniebant & redibãt multi: & nec spatium manducandi habebant. 32. Et ascendentes in nauim, abierunt in desertum locum seorsum. 33. Et viderunt eos abeuntes, & cognouerunt multi: & pedestres de omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, & præuenerunt eos. 34. Et exiens vidit turbam multam Iesus: & misertus est super eos, quia erant sicut oues non habentes pastorem, & cœpit illos docere multa. 35. Et cum iam hora multa fieret, accesserunt discipuli eius, dicentes: Desertus est locus hic, & iam hora præteriit: 36. dimitte illos, vt euntes in proximas villas, & vicos, emant sibi cibos, quos manducent. 37. Et respondẽs ait illis: Date illis vos manducare. Et dixerunt ei: Euntes emamus ducentis denariis panes, & dabimus illis manducare. 38. Et dicit eis: Quot panes habetis? ite, & videte. Et cum cognouissent, dicunt: Quinque, & duos pisces. 39. Et præcepit illis vt accumbere facerent omnes secundum contubernia super viride fœnum. 40. Et discubuerunt in partes per centenos, & quinquagenos. 41. Et acceptis quinque panibus & duobus piscibus, intuens in cælum, benedixit, & fregit panes, & dedit discipulis suis, vt ponerent ante eos: & duos pisces diuisit omnibus. 42. Et manducauerunt omnes, & saturati sunt. 43. Et sustulerunt reliquias fragmentorum duodecim cophinos plenos, & de piscibus. 44. Erant autem qui manducauerunt quinque millia virorum. 45. Et statim coegit discipulos suos ascendere nauim, vt præcederent eum trans fretum ad Bethsaidam, dum ipse dimitteret populum. 46. Et cum dimisisset eos, abiit in montem orare. 47. Et cum sero esset, erat nauis in medio mari, & ipse solus in terra. 48. Et videns eos laborantes in remigando, (erat enim ventus contrarius eis) & circa quartam vigiliam noctis venit ad eos ambulans supra mare: & volebat præterire eos. 49. At illi vt viderunt eum ambulantem supra mare, putauerunt phantasma esse, & exclamauerunt. 50. Omnes enim viderunt eum, & conturbati sunt. Et statim locutus est cum eis, & dixit eis: Confidite, ego sum, nolite timere. 51. Et ascendit ad illos in nauim, & cessauit ventus. Et plus magis intra se stupebant: 52. non enim intellexerunt de panibus: erat enim cor eorum obcæcatum. 53. Et cum transfretassent, venerunt in terram Genesareth, & applicuerunt. 54. Cumque egressi essent de naui, continuo cognouerunt eum: 55. & percurrentes vniuersam regionem illam, cœperunt in grabatis eos, qui se male habebant, circumferre, vbi audiebant eum esse. 56. Et quocunque introibat, in vicos, vel in villas, aut ciuitates, in plateis ponebant infirmos, & deprecabantur eum, vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent, & quotquot tangebant eum, salui fiebant.

ἀπιστίαν, sed ἐθαύμαζε τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν. Quo autem modo Christus, Deus cum esset, mirari potuerit Matthæi 8. 10. docuimus. Videtur Lucas cap. 4. 22. quiddam dicere huic loco contrarium, *& omnes*, inquit, *testimonium illi dabant, & mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore ipsius*, quod videtur, nisi à credentibus, fieri non potuisse. Cæterùm admiratio illa, & testimonium non erat fidei, sed scientiæ, neque enim testimonium illi dabant, quòd promissus esset Christus, sed quòd bene, doctèque, & eloquenter in synagoga doceret; quod eò magis admirabantur, quòd putarent eum filium esse fabri, & scirent litteras non didicisse, sicut Iudæi eadem de causa mirati dicuntur Ioannis 7. 15. *Et mirabantur Iudæi dicentes, Quomodo hic litteras scit, cum non didicerit?* Hoc ipsum colligitur ex Luca; nam cum dixisset Nazarenos Christi doctrinam miratos fuisse, addit etiam dixisse eos; *Nonne hic est filius Ioseph?* quasi propterea mirarentur, quòd quem filium Ioseph esse arbitrabantur, tam doctè tamque disertè loqui viderent, cùm scirent nunquam litteris studuisse. Alia quædam à Marco, & Matthæo prætermissa scribit Lucas vers. 23. 24. vt quòd Christus dixerit. *Vtique dicetis mihi hanc similitudinem, Medice cura teipsum, quanta audiuimus facta in Capharnaum, fac & hic in patria tua; Amen dico vobis, quia nemo Propheta acceptus est in patria sua*: & Eliam non fuisse missum in patriam suam, sed in Sarepta ad mulierem viduam. Et multos fuisse leprosos in Israël sub Elisæo Propheta, neminemque eorum, nisi Naaman Syrum mundatum fuisse: omnes in synagoga ira impletos fuisse, surrexisseque, & extra ciuitatem illum eiecisse, atque in montem duxisse, vt inde præcipitarent, quæ, cum ad eum peruenìemus locum, si DEVS iuuerit, explicabimus.

Et circuibat castella in circuitu docens.] Relicta ciuitate patria ingrata sua concionabundus omnes circum pagos obijt non loci, sed vtilitatis hominum rationem habens. Vtile, vt Theophylact. admonuit, concionatoribus documentum, vt non tam frequentiam ciuitatum, quàm indigentium verbi DEI prædicatione, illudq; auidè recipientium salutem quærant; quales plerumque rustici, & simplices homines sunt. Fecit Christus, quod ipse discipulis suis faciendum præceperat Matth. 10. 14. *Quicunque non receperit vos, neq; audierit sermones vestros, exeuntes foras de domo, vel ciuitate excutite puluerem de pedibus vestris*, & vers. 23. *Cum autem persequentur vos in ciuitate ista, fugite in aliam.*

7. Et vocauit duodecim.] Quos iam Apostolos designauerat cap. 3. 13. illic vocauit, vt Apostolos faceret; hîc, vt ad prædicandum mitteret. Vocauit autem nunc ad se, vt eos instrueret in viam, illisq; potestatem daret eijciendi dæmones, aliaque miracula faciendi. Nec enim ante hanc illis dederat potestatem, vt cap. 3. 15. docuimus. Ad hoc vsque tempus Christus solus prędicauerat, & quasi Euangelij campum prosciderat; nunc matura iam messe messores mittit; vt ait illis Ioannis 4. 38. *Ego misi vos metere, quod vos non laborastis, alij laborauerunt, & vos in labores eorum introistis.* Cætera, quæ sequuntur vsque ad versum 12. apud Matthæum cap. 10. explicauimus.

12. Et exeuntes prædicabant, vt pœnitentiam agerent.] Verbum sine supposito ex Hebræorum idiomate, vt sæpe monuimus; intelliguntur autem illi, quibus Apostoli prædicabant, illis enim dicebant, vt agerent pœnitentiam. Docet his verbis Euangelista fecisse Apostolos, quòd à Christo facere iussi fuerant, simul etiam, quæ prædicationis materia fuerit, exponit. Hæc enim vbique siue Ioannes primùm, siue

Pœnitentia materia prædicationis.

A Christus post, siue postremò Apostoli prædicant. Prima vox est Euangelij, vt homines pœnitentiam agant; regnum enim cœlorum appropinquare Matthæi 3. 2. & 4. 17. & supra cap. 1. 4. Neque materiam formamq; prædicandi à Christo præscriptam Apostoli mutauerunt, quòd Christus apud Matthæum cap. 10. 7. eos mittens dicat, *Euntes prædicate dicentes quia appropinquauit regnum cœlorum* & Lucæ 9. 2. *Et misit illos prædicare regnum Dei, & sanare infirmos.* Vtrumq. enim prædicantes dicebant, *& pœnitentiam agite, & appropinquauit regnum Dei*, sicut dicebat Ioannes Matthæi 3. 2. Sed vnus Euangelista partem vnam, alij aliam recitauerunt. Voluit Christus & ipse vti, & vt Apostoli ac discipuli sui eodem exordio,

B formaque eadem Euangelij prædicandi, qua Ioannes vsus fuerat, vterentur, vt confirmaret se esse eum, cuius præcursor ille fuisset. Nam & apud Lucam capite 10. 9. cum septuaginta duos ad prędicandum discipulos mittit, eandem illis prædicationis præscribit formam, *dicite*, inquit, *appropinquauit in vos regnum Dei.*

13. Et vngebant oleo multos ægros, & sanabant.] Multi Latini codices corruptè legunt, *sanabantur*, nonnulli corruptius, *sanabat*, vt oleum sanasse ægrotos intelligatur, quod etsi verum est, hoc tamen loco nō dicitur. Græcè est ἐθεράπευον *sanabant*, vt ad Apostolos referatur, quanquam fieri potest, vt noster interpres legerit, ἐθεραπεύοντο, *sanabantur*. Quòd au-

C tem Apostoli dicuntur vnxisse, & sanasse multos, non sic intelligendum est, quasi aliquos vnxerint, & sanare tentauerint, quos non sanauerint; sed tantùm significatur eos, quos vnxerunt, atq; sanarunt, fuisse multos, vt supra c. 1. 34. & c. 3. 10. similem loquendi modum exposuimus. Hoc loco agendum non solum contra hæreticos, qui pertinaciter contendunt hîc non esse sermonem de sacramento Extremæ vnctionis; sed etiam contra quosdam Catholicos, qui pene idem videntur docere, quos tamen magna ex parte ætas nondum nouas experta hæreses excusat. Quid enim aliud est sacramentum concedentibus etiam hęreticis, nisi externa ceremonia à Christo instituta, tanquam ordinarium remedium salutis animæ? Hæc nimirum externa erat ce-

Prolixa disputatio de Extrema Vnctione.

D remonia, quæ extrinsecus adhibebatur. Nam sicut visibilis aqua ijs, qui baptizantur; ita visibile oleum ægrotis infundebatur. Negant aliqui fuisse ceremoniam, quamuis res fuerit visibilis, & externa, quòd solum medicamentum esse putent, medicamentum autem, quamuis visibile sit, ceremonia non sit. Hoc primo loco refutandum. Quæro igitur, si medicamentum tantum erat, cur ad omne morborum genus adhibebatur? nec enim eadem omnibus curandis morbis medicina oportuna est, sed plerumque, quæ vni prodest, alteri nocet, & vt ipsi inter se morbi contrarij sunt, ita oportet remedia morborum esse contraria. Deinde quorsum Apostoli medica-

E mentis vsi fuissent? nec enim medicinam, sed Euangelium profitebantur; missique à Christo erant potestate donati miracula faciendi, quibus, quàm prædicabant, doctrinam confirmarent. An miracula ita facere conueniebat, vt quàm maxima, & quàm illustrissima, an ita, vt ne miracula quidem esse viderentur? Si oleo ad curandos ægrotos vtebantur, videri profectò poterant, aut nullo miraculo, sed medicinæ arte, aut multo certè minore miraculo curare. Non ergo ad sananda solùm corpora, sed ad curandos Sacramento potissimùm animos ægrotos vngebant. Aiunt fuisse quidem medicamentum, non naturale tamen, sed diuinum, quod impressa quadam à Christo virtute morbos curaret, ideoque miraculi

ſpeciem non minuiſſe; adhibitum enim fuiſſe, tanquam ſignum ſanitatis corporis, vt ſignificaretur, quemadmodum ſolent à medicis corpora oleo recreari, ita ab Apoſtolis à morbis curata fuiſſe virtute, gratiaque diuina, quæ ſolet in ſacris ſæpe litteris olei nomine declarari. Quid eiuſmodi opus erat ſigno, cum ſequuta ſtatim ſanitas fidem faceret? quā poterat quidem oleū non augere, ſed abrogare, exiſtimantibus hominibus, qui oleo adhibito ægrotos ſanari viderent, non virtute vlla diuina, ſed naturali olei proprietate curari? Non ſolemus ad ſignificanda, quæ oculis cernimus, vti ſignis. Non vtebātur oleo, inquiunt, Apoſtoli vt ſanitatem miraculo conferri ſignificarent, ſed vt declararēt nō ſua, ſed Chriſti virtute ſanare morbos. Iſtud enim dicitur abſurdè, nam neq; oleum id poteſt ſignificare, aliena virtute curationē fieri, & poteſt ſignificare contrariū, neque propria, neque aliena, ſed naturali ipſius olei virtute fieri. Deinde ſi ea de cauſa oleo Apoſtoli vſi fuiſſent non ſolùm in curandis morbis, ſed in omnibus prorſus perficiendis miraculis vſi fuiſſent. Nec enim minùs conueniebat, vt alia miracula, quàm morborum curationes oſtenderent ſe non ſua, ſed Chriſti virtute facere. Etſi vtrumq; oſtendere conueniebat, meliùs id poterant verbis oſtendere, declarareque, quàm oleo, quemadmodum feciſſe legimus Petrum. Actor 3.6. *Argentum & aurum non eſt mihi; quod autem habeo, hoc tibi do. In nomine Ieſu Nazareni ſurge, & ambula*, & Paulum Actor. 16.18. *Præcipio tibi in nomine Ieſu Chriſti exire ab ea*. Præterea ſi hāc ob cauſam Apoſtoli oleum adhibebant, cur alij Chriſtiani, atq; diſcipuli, qui Chriſti etiam virtute morbos curabant, non adhibebant? Neque enim ſoli Apoſtoli, vt & ſcriptura 1. ad Cor. 12. 9. & experientia docet, curationis donum habuerunt; atqui ſolos Apoſtolos oleo vſos fuiſſe legimus. Cur ergo, rogabit aliquis, nullum Chriſtum ægrotū adhibito oleo curaſſe legimus, Apoſtolos legimus, niſi quia ideo Apoſtoli oleo vtebantur, vt ſignificarent ſe non ſua, ſed Chriſti poteſtate curare morbos? Iſta quidem ratione, ne baptiſmus quidem ſacramentum erit, ſed alienæ ſymbolum poteſtatis. Nam neque Chriſtum quemquam aqua legimus baptizaſſe; quin legimus non eum, ſed Apoſtolos baptizaſſe Ioannis 4. 2. Nō ergo medicamentum ſed ceremonia. Videamus nunc an à Chriſto inſtituta fuerit. Primum quis credat Apoſtolos non iuſſos à Chriſto ceremoniam vllam in faciendis præſertim miraculis vſurpaſſe; vbi poterat eorum temeritatem non ſequutus effectus arguere? Deinde quis non videt voluiſſe hoc loco docere Marcū feciſſe Apoſtolos in illa ſua legatione quod à Chriſto iuſſi fuerāt? Inter alia autem quæ eos feciſſe ſcribit, ait ægrotos vnxiſſe oleo, id ergo vt facerent à Chriſto illis præſcriptum fuerat. Deniq; ſi Chriſti inſtitutio non fuiſſet, nunquam Iacob. ca. 5. tam aſſeueranter præcepiſſet, vt id à presbyteris Apoſtolorum in hoc officium ſucceſſoribus obſeruaretur. *infirmatur* (inquit verſ 14.) *quis in vobis? inducat presbyteros Eccleſiæ, & orent ſuper eū vngentes eum oleo in nomine Domini*. Non negant hoc hæretici, neque Catholicorum, quod ſciam, quiſquam; ſed negant ideo hanc vnctionem inſtitutam fuiſſe, vt eſſet ſacramētum, nam & manus ęgrotis iuſſit imponi Marci 16. 18. & ipſe imponere ſolebat; vt ſupra ver. 5. & c 5. 23. 41. & infra cap 8 23. 25 & Matthæi 9. 18. 25. Hoc ad tertiam partem definitionis pertinet, an ita inſtituta fuerit à Chriſto vt eſſet ordinaria animæ medicina. Minimè, inquit Caluinus, ſed vt quamdiu in Eccleſia duraret curationis donum, eius ſymbolum & comes eſſet. Cur ergo, vt ante diximus, non omnes qui

A donum habebant curationis, ea vtebantur ceremonia? Cur Apoſtoli ipſi nō in omnibus curādis ægrotis vſi ſunt? Nam claudum quidem illum quem Petrus ad portā templi ſanauit, oleo non vnxit Actorū 3.6. Cur mortuos quos ſuſcitabant, non vngebant? Nam nec Petrus puellam illam, quam Actorum. 9. 48. nec Paulus illum adoleſcentem quem exanimatum ſuſcitauit Actorum 20. 10. vnxiſſe dicitur. Cur denique Iacobus ea ceremonia non omnes, ſed Eccleſiæ presbyteros vti iubet, ſi à Chriſto non ideo inſtituta erat, vt verum ſacramentum, & ordinarium animæ remediū eſſet? Impoſuerat Chriſtus ægrotis manus, oleo eos non vnxerat; iubet Iacobus presbyteros ægrotos vngere, manus imponere non iubet.

B Cur quæſo, niſi quia manuum impoſitio ſacramentum non erat, ſed externa quędam ceremonia ad tēpus vſurpata; vnctio verò ſacramentum erat quod à ſolis oportebat presbyteris adminiſtrari? Nā quod hæretici ſolent dicere presbyteros apud Iacobū non ſacerdotes, ſed ſeniores populi vocari, & futile per ſe eſt, & multis à nobis locis refutatū, & ex illo ipſo Iacobi loco, vt longiùs non abeamus, refelli poteſt. Cur enim, cum de vnctione loquitur à ſolis presbyteris fieri iubet; cum verò de oratione, omnes omnino alios pro alijs orare præcipit, verſu. 16. niſi quia presbyteros ſacerdotes intelligebat, à quibus ſolis poterat vnctionis ſacramentum adminiſtrari? Habet & ſpiritualem promiſſionē, id eſt animæ curationem annexam, quod maximè ſolent in ſacra-

C mētis hæretici requirere. *Et ſi in peccatis fuerit* (inquit Iacobus verſu 15.) *remittentur ei*. Itaque rectè Chryſoſtomus libro 3. de ſacerdotio ex eo loco probat habere ſacerdotes poteſtatem per ſacramenta peccata remittendi. Nec verò vllum fuit vnquam ab Apoſtolis ſeculum, quo non pro vero ſacramento habitum fuerit, vt ex eodem Chryſoſtomi loco, & ex Innocentio prima epiſtola ad Decentium Eugubinum Epiſcopum cap. 8. & ex Beda hoc loco, & in commentarijs, c. 5. Iacobi, tum etiam ex multis veterum Conciliorum decretis perſpicuū eſt. At tunc, inquiunt nonnulli, nondùm Apoſtoli ſacerdotes erant: & non poterat ſacramentū ab alijs dari; quàm

D ſacerdotibus. & illi ipſi non baptizatos tantùm, nec ſolùm moribundos ægrotos, ſed omne ægrotorum genus cæcos, mutos, debiles, & claudos vngebant; ſacramentum autem vnctionis nec nondum baptizatis, nec alijs, quā moribundis dari poterat. Miror quoſdam Auctores tam leui ratione in re tanti momenti à vera, communique ſententia diſſidere, & Chriſto legis auctori legem imponere. Potuit enim, qui legem tulit, pro ſuo arbitrio lege vti. Nam & vt ſoli ſacerdotes baptizent, niſi aliud neceſſitas poſtulet, præceptum eſt Chriſti, qui ſolos iuſſit Apoſtolos baptizare, & ex illis ipſis vnus D. Paulus affirmat ſe non ad baptizandum, ſed ad euangelizandum miſſum eſſe. 1. Cor. 1. 17. & legimus tamen Apoſtolos,

E antequam ſacerdotes facti eſſent, baptizaſſe Ioannis. 4. 2. Qua enim ratione docent Apoſtolos, aut nondum baptizatos, aut omnis generis ægrotos vnxiſſe ſine vllo diſcrimine, cùm nullo id ſcripturæ exemplo probare poſſint. & nos exemplis poſſimus probare contrarium? Nam certè Petrus claudum illum non vnxit, quem ad portam templi ſedentem curauit Act. 3. 6.

14. *Et audiuit rex Herodes.*] Nomen, & famam Ieſu, vt ſtatim explicat Euangeliſta, *manifeſtum enim factum eſt nomen eius*, & Matthæus cap. 14. 1. & Lucas cap. 9. 7. Tota hæc hiſtoria, quæ vſq; ad verſum 30. narratur, apud Matthæum expoſita eſt.

30. *Et conuenientes,*] καὶ συνάγονται, & congregantur iterum

tur iterum ad Christum, sicut erant, antequam ad A prædicandum mitterentur. Propterea enim dicit congregatos fuisse, quia prius versu 7. dixerat binos fuisse, huc illuc in varias Iudeæ partes ad prædicandum dissipatos.

Renuntiauerunt ei omnia, quæ egerant, & docuerant.] Narrauerunt ei, & quæ docuissent, & quæ miracula fecissent. Verbum enim ποιεῖν *facere* absolutè posuit, pro facere miracula, vt Lucę 9.7. & Act. 1. 1. Prę-ceperat illis Christus, vt docerent & doctrinam miraculis confirmarent supra vers. 7. & Matthæi 10.7. 8. & Lucæ 9.2. vtriusq; rei reuertentes rationem illi reddunt. Quam ob causam incertum. Plerique tamen ideo factum putant, quòd æquum fuerit, vt illi, à quo missi fuerant, rationem suæ redderent lega- B tionis. Datum etiam concionatoribus exemplum, vt si quid concionando boni egerint, id acceptum referant Christo. Hieronym. Strabus, Theophylact. Id quidem certè, & vt illi facerent, æquum fuit; & vt nos eos fecisse credamus, quia facere debuerunt, magis æquum est. Sed aliam etiam suspicor fuisse causam, si licèt ex exemplo coniecturam facere. Redibant à legatione sua gaudij, animique pleni, quòd res ex voto successisset; itaque in Domino quidem gloriantes, sed gloriantes tamen videntur quæque docuissent, quæq; fecissent miracula Christo renuntiare, quemadmodum & septuaginta illi duo apud Lucam capit. 10. 17. Existimat Beda Apostolos non solùm, quæ ipsi fecissent, docuissentq;, verùm etiam, quæ Ioannes passus fuisset, quasi ignoranti Christo renuntiasse, deceptus, vt opinor, verbis Matthæi capit. 14. 12. *Et accedentes discipuli eius tulerunt corpus eius, & sepelierunt illud, & venientes nuntiauerunt Iesu.* Non enim dicit Matthæus Christi discipulos, sed Ioannis de eius illi morte renũtiasse, quod idem ex Luca manifestum est: præterquàm quòd Ioannes multo ante fuerat occisus, quàm ad prædicandum Apostoli mitterentur, vt apud Matthæum capit. 14. 12. disputauimus. Itaque non poterant à prædicatione reuertentes, quasi rem nouam mortem Ioannis Christo renuntiare. Quæ reliqua sunt vsq; ad finem huius capitis, apud Matthæum declarauimus.

CAPVT VII.

1. *ET conueniunt ad eum Pharisæi, & quidam de Scribis, venientes ab Ierosolymis. 2. Et cum*
vidissent quosdam ex discipulis eius communibus manibus, id est, non lotis, manducare pa- Matth. 15. a.2.
nes, vituperauerunt. 3. Pharisæi enim, & omnes Iudæi, nisi crebro lauerint manus, non
manducant, tenentes traditionem seniorum: 4. & à foro nisi baptizentur, non come-
dunt: & alia multa sunt, quæ tradita sunt illis seruare, baptismata calicum, & vrceorum, & æramentorum,
& lectorum: 5. & interrogabant eum Pharisæi, & Scribæ: Quare discipuli tui non ambulant iuxta tra-
ditionem seniorum, sed communibus manibus manducant panem? 6. At ille respondens, dixit eis: Bene
prophetauit Isaias de vobis hypocritis, sicut scriptum est: Populus hic labijs me honorat, cor autem eorum Isa. 29. d. 13.
longe est à me. 7. in vanum autem me colunt, docentes doctrinas, & præcepta hominum. 8. Relinquen-
tes enim mandatum Dei, tenetis traditionem hominum, baptismata vrceorum, & calicum: & alia similia
his facitis multa. 9. Et dicebat illis: Bene irritum facitis præceptum Dei, vt traditionem vestram serue-
tis. 10. Moyses enim dixit: Honora patrem tuum, & matrem tuam. Et: Qui maledixerit patri, vel ma-
tri, morte moriatur. 11. Vos autem dicitis: Si dixerit homo patri, aut matri, Corban, (quod est donum) Exo. 20. c. 12.
quodcumque ex me, tibi profuerit: 12. & vltra non dimittitis eum quidquam facere patri suo, aut matri, Deu. 5. b. 16.
13. rescindentes verbum Dei per traditionem vestram, quam tradidistis: & similia huiusmodi multa faci- Eph. 6. a. 2.
tis. 14. Et aduocans iterum turbam, dicebat illis: Audite me omnes, & intelligite. 15. Nihil est extra Exo. 21. c. 16.
hominem & introiens in eum, quod possit eum coinquinare, sed quæ de homine procedunt illa sunt, quæ Leuit. 20. b. 9.
communicant hominem. 16. Si quis habet aures audiendi, audiat. 17. Et cum introisset in domum à tur- Prou. 20. c. 20.
ba, interrogabant eum discipuli eius parabolam. 18. Et ait illis: Sic & vos imprudentes estis? Non intelli- Matth. 15.
gitis quia omne extrinsecus introiens in hominem, non potest eum communicare: 19. quia non intrat in b. 20.
cor eius, sed in ventrem vadit, & in secessum exit, purgans omnes escas? 20. Dicebat autem, quoniam quæ
de homine exeunt, illa communicant hominem, 21. Ab intus enim de corde hominum malæ cogitationes
procedunt, adulteria, fornicationes, homicidia, 22. furta, auaritiæ, nequitiæ, dolus, impudicitiæ, oculus ma- Gen. 6. a. 5.
lus, blasphemia, superbia, stultitia 23. Omnia hæc mala ab intus procedunt, & communicant hominem.
24. Et inde surgens abijt in fines Tyri, & Sidonis: & ingressus domum, neminem voluit scire, & non po-
tuit latere. 25. Mulier enim statim vt audiuit de eo, cuius filia habebat spiritum immundum, introiuit, Matth. 15. c. 24.
& procidit ad pedes eius. 26. Erat enim mulier Gentilis, Syrophœnissa genere. Et rogabat eum vt dæmo-
nium eyceret de filia eius. 27. Qui dixit illi: Sine prius saturari filios: non est enim bonum sumere panem
filiorum, & mittere canibus. 28. At illa respondit, & dixit illi: Vtique Domine, nam & catelli come-
dunt sub mensa de micis puerorum. 29. Et ait illi: Propter hunc sermonem vade, exiit dæmonium à filia
tua. 30. Et cum abiisset domum suam, & inuenit puellam iacentem supra lectum, & dæmonium exiisse.
31. Et iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galilææ inter medios fines Decapoleos.
32. Et adducunt ei surdum, & mutum, & deprecabantur eum, vt imponat illi manum. 33. Et apprehen- Matth. 9.
dens eum de turba seorsum, misit digitos suos in auriculas eius: & expuens, tetigit linguam eius: 34. & d. 32.
suspiciens in cœlum, ingemuit, & ait illi: Ephphetha, quod est adaperire. 35. Et statim apertæ sunt aures Luc. 11. b.
eius, & solutum est vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè. 36. Et præcepit illis ne cui dicerent. Quan- 14.
to autem eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant: 37. & eo amplius admirabantur, dicentes: Bene
omnia fecit: & surdos fecit audire, & mutos loqui.

IN CAPVT VII.

1. ET conueniunt ad eum.] καὶ συνάγονται πρὸς αὐτὸν, & congregantur ad eum. Non eo modo, quo Apostolos cōgregatos fuisse dixerat cap. 6 30. Nam illi gratificabundi ad Christum conuenerant, isti calumniabundi, quasi manu facta conspirantes illum circumdant.

Venientes ab Hierosolymis.] Hoc aut alterutra, aut vtraq. fortasse de causa videtur Euangelista notauisse, aut vt Pharisæorū, & Scribarum in calumnianda doctrina, vitaq; Christi studium, diligentiamq; declararet, qui vt eum captata alicunde occasione accusare possent, à Hierosolymis vsq; in Galilæam venerant, (si ea tamen de causa venerunt; neq; enim possumus de eorum animis iudicare) aut vt rationem tacitè redderet, cur illi potiùs Pharisæi, & Scribæ, quam qui in Galilæa erāt, ausi fuerint Christum reprehendere: quia cum Hierosolymitani essent, vnde omnis legis, & traditionū scientia petebatur, plus sibi auctoritatis, libertatisque præsumebant. Hæc historia copiosiùs à Marco, quàm à Matthæo narratur, à Luca verò prorsus prætermittitur. Cap. 15. initio.

2. *Et cum vidissent quosdam ex discipulis eius.*] Quid si omnes id facientes vidissent? Non debuerunt. quod omnes discipuli faciebant, vitio vertere magistro, quanto minus, quod non omnes, sed aliqui faciebant? etsi non arbitror ideo Euangelistam dixisse *quosdam*, vt indicaret nō omnes, sed aliquos tantùm Christi discipulos solitos fuisse illotis vesci manibus, sed potius vt innueret non omnes, sed aliquos tantùm à Pharisæis visos fuisse ita vescentes, idque satis fuisse hominibus ad calumniandum paratis, vt inde occasionem arriperent non solùm discipulos omnes sed ipsum etiam Christum accusandi. Nec enim credendum est alios Christi discipulos illam Pharisæorum de lauandis manibus traditionem consueuisse seruare, cum diu iam versati cum Christo ignorare non possent, quàm esset inanis.

Communibus manibus, id est, non lotis.] Quia phrasis erat Hebraica, & Græcis auribus peregrina; timens Græcè scribens Euangelista, ne non satis intelligeretur, exposuit. Communia vocant Hebræi, quæ sancta, & munda non sunt, quòd liceat ea ab omnibus communiter & Iudæis, & Gentilibus, & mundis, & immundis contrectari. Etsi mirum videri potest magis in nouo, quàm in veteri Testamento, & magis Græcè, quàm Hebraicè, aut Syriacè loquētes auctores sacros ea vti phrasi. Quia ergo Pharisæi in lotione manuum nō solùm corporis munditiem, verùm animi etiam sanctitatem consistere putabant, illotas manus communes, id est, pollutas, prophanas, minimeq; sanctas appellabant. Illotas autem non quocunque modo manus reprehendunt; neq; enim vero simile est Apostolos tam rusticis fuisse moribus, vt sordidis omnino manibus cibum sumerent, sed eas tantùm, quæ non ex maiorum ritu, religioneque lotæ essent non solùm à sordibus, sed ab omni etiam contactu prophanarum rerum, quales erant multæ ex lege Moysis, & Pharisæorum traditionibus innumerabiles. Ritus autem erat, vt Theophylact. adnotauit, vt ad cubitum vsque lauarentur. Commune in scriptura.

Manducare panes.] Notum omnem apud Hebræos cibum לחם panem appellari. Plurali autem, vt mihi videtur, vsi sunt numero, vt non actum vnum, sed quotidianam consuetudinem significarent, quasi dicerent, non semel tantùm necessitate aliqua compulsos, sed semper eos illotis manibus vesci solere.

Vituperauerunt.] ἐμέμψαντο, incusauerunt. Potest hoc vel ad discipulos referri, vt Theophylact. refert,

A quasi non Christum Pharisæi, sed eius discipulos accusauerint; vel ad Christum. Mihi & Christum, & discipulos videntur accusasse; nam etsi non dicunt, quare tu communibus manibus panem manducas? sed *quare discipuli tui*? tamen Christum in discipulis potiùs, quàm discipulos ipsos accusare voluerunt, quasi ab eo docti essent maiorum suorum contemnere traditiones. Neque enim aduersus discipulos, sed aduersus Christum odium ipsos, & inuidia stimulabat.

3. *Pharisæi enim, & omnes Iudæi.*] Reddit causam reprehensionis; & Pharisæi Iudæi erant; itaque satis esse potuit Iudæos dicere, vt etiam Pharisæi intelligerentur; sed ideo, vt opinor, distinxit, vt Pharisæos, B quibus primum locum dedit, primos eius traditionis auctores, aut eius præcipuos obseruatores fuisse significaret.

Nisi crebrò lauerint manus, non manducant.] Quid? nonne satis erat semel initio prandij lauare? erat cōsuetudo superstitione Pharisæorum inducta, sæpe etiam inter prandendum lauare manus, ne quem forte cibum, remve aliam præscripto legis immundam tetigissent, vt nonnulli tradunt auctores. & ex hydrijs in nuptiali illo conuiuio ad eum paratis vsum colligi potest Ioannis 2. 6.

Tenētes traditiones seniorū.] Quas Hebræi משנה Græci δευτερώσεις vocant; quasque Scribæ, & Pharisæi composuerant, quarum extat inter Iudæos liber, C præceptumque, vt summa seruentur diligentia. Iudaeorum traditiones.

Et à foro, nisi baptizentur, non comedunt.] καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς & à foro, intelligitur participium ἐλθόντες venientes. Ideo autem ex foro potiùs, quàm aliunde redeūtes lauabāt, quia in foro omnis generis homines versabantur, Iudæi, Gentiles; mundi, immundique. Quidam adnotauerunt ideo Euangelistam vsum fuisse Græcè verbo βαπτίζεσθαι, non νίπτεσθαι, vt significaret totos se consueuisse, cum ex foro redibant, in aquam immergere, ne quid in corpore immunditiæ remaneret, id enim Græco baptizandi verbo declarari. Magis non improbo, quàm probo.

Baptismata calicum, & vrceorum, & aramentorum, & lectorum] Omnia nimirum, quæ contrectaturi D prandentes erant, ne eorum attrectatione, si forte immunda essent, contaminarentur, priùs eluebant. Itaq; lectos κλίνας hoc loco non eos in quibus dormiebant, sed eos, in quibus ad mensam accumbebant, intelligo, quos Latini thoros appellabant. Reliqua, quæ ad versum 31. scribit Marcus, apud Matthæum explicata sunt. Citata c. 15.

31. *Et iterum exiens de finibus Tyri.*] Dixerat supra versu 24. Christum se in fines Tyri, & Sidonis contulisse, ideo dicit *iterum*, non quòd iterum eò ijsset, iterum redijsset, sed quòd *iterum*, vt sæpe diximus pro rursus accipiatur, neque refertur ad verbum *exiens*, sed ad nomen *Tyri*, tanquam si Latinè dicas, & exiens ab ijsdem finibus Tyri.

E *Venit per Sidonem.*] Sic omnes ferè Latini codices, & interpretes legunt, vt Hieronymus: Græci ferè omnes, & Syriacus ad hunc modum, *Et iterū exiens à finibus Tyri, & Sidonis venit ad mare Galilææ.* Quā electionem ideirco magis probo, quia sensum meliorem habet. Primū quidem credendum nō est Christum in vrbes Gentiliū ingressum fuisse, qui nō nisi ad oues, quę perierāt domus Israël, se missum dixerat Matth. 15 24. quiq; Apostolis pręceperat, *in viam gentiū ne abieritis* Matthæi 10. 5. & supra versu 24. nō dixit Marcus in Tyrū & Sidonem, sed in fines Tyri, & Sidonis abijsse. Nec nunc dicit eum à Tyro, & Si-

done

In descript. locorum terra sancta.

donec. Sed de finibus Tyri, & Sidonis rediisse. Etsi non ignoro Theophyl. Euthym. & nonnullos auctores alios contra sentire; & Brocardum scriptorem non indiligentem ita loca quædam ad Tyri, & Sidonis portas, vbi Christus miracula fecerit, designare, vt non obscurè significet eum in vrbes ipsas Tyri; atque Sidonis ingressum fuisse. Habeo sententiæ meæ auctores plures, atq; grauiores, quos apud Matthæum c. 15. 21. nominauimus.

Ad mare Galilææ.] Ad stagnum Genesareth, de quo supra c. 1. 16. & c. 2. 13. & c. 3. 7. & c. 4. 1. 39. 41. & c. 5. 1. 21.

Inter medios fines Decapoleos.] Iter habens.

32. *Et adducunt ei surdum, & mutum.*] Non est hæc eadem historia, atque illa, quæ à Matthæo c. 9. 32. & à Luca 11. 14. narratur, vt apud Matthæum disputauimus. Ille enim mutus dæmonium habebat; hic non habebat; & si Theophylact. & Euthym. hunc etiam dæmonium habuisse putant; sed id scilicet Euangelista non tacuisset, quod ad commendationem miraculi maximè pertinebat. Nec eo sensu hac ceremonia, dū baptizat, vtitur Ecclesia, quasi existimet ea Christum ceremonia dæmonem eiecisse; aut ipsa ea ratione velit eijcere; sed vt doceat nondum baptizatum hominem ad verbum Dei surdum, ac mutum esse, debereque & eius ad audiendum aures aperiri, & ad profitendam fidem linguam eius solui; atque ita eos, qui baptizantur, Ecclesiæ à susceptoribus offerri; sicut hic mutus, ac surdus Christo à cognatis, aut amicis oblatus est, præsertim infantes, qui neque per se loqui, neque ad Christum, nisi ab alijs afferantur, venire possunt. Nam & hic ideo ab alijs ad Christum adductus dicitur, quia nec venire per se ad eum, quem ignorabat, neque loqui pro se poterat, & quo maximè indigebat, sanitatis beneficium postulare. Videtur non omnino fuisse mutus; sed impeditæ ad loquendum linguæ, quia Græcè μογιλάλος, id est, ægrè, ac difficilè loquens appellatur. Et aliquando & audiuerat meliùs, & liberiùs loquutus fuerat; siquidem linguam dedidicerat, qua simul vt sanatus est, loqui cœpit: nisi credere velimus, & eam partem vnam fuisse miraculi, vt non modo impedita solueretur lingua, sed sermonis etiam cognitio cōferretur. Id etiam videtur Marcus versu 35. subindicare, cum dicit loquutum fuisse rectè, veluti insinuans loqui quidem ante, sed non rectè loqui potuisse.

Et deprecabantur eum.] Sic etiam Gregor. legit homilia in Ezechielem 10. Græcè tamen est παρακαλοῦσιν αὐτὸν deprecantur eum; atque ita etiam legendum esse Latinè docet ea, quam temporum consequentiam Grammatici vocant. Alioqui dicendum fuit, *& deprecabantur eum, vt imponeret illi manum.*

Curatio à Christo per impositionem manuum.

Vt imponat illi manum.] Manus illi à Christo imponi postulabant, aut quòd scirent eum manuum impositione alios multos ægrotos curauisse supra c. 1. 31. & 5. 41. & 6. 5. & infra c. 8. 23. 25. & Matthæi 8. 3. 15. & 9. 25. & 19. 15. & Lucæ 13. 13. aut quia vetus erat prophetarum, & sanctorum virorum consuetudo, vt impositis sanarent manibus, quod ne Gentiles quidem ignorabant, vt Naaman ille Syrus indicio est 4. Reg. 5. 11. *Iratus Naaman recedebat dicens, Putabam, quòd egrederetur ad me, & stans inuocaret nomen Domini Dei sui, & tangeret manu sua locum lepræ, & curaret me.* Hac ducti consuetudini alij etiam idem, vt faceret, Christum rogauerunt supra c. 5. 23. & Matthæi 9. 18. & 19. 13. & infra c. 8. 22.

33. *Et apprehendens eum de turba seorsum.*] Nemini, vt arbitror, hunc locum legenti non statim occurrit dubitatio, quam ob rem mutum illum Christus curandi causa à turba semouerit, cùm eius potius gloria postulare videretur, vt corā quamplurimis testibus miraculum faceret. Huius rei Hieron. & Beda causam hanc afferunt; quòd qui à Christo curari volunt, recedere à tumultu hominum debeant. Rectè, sed allegoricè. Chrysost. apud D. Thomam, Theophylactus, & Euthym. vt fugeret ipse, & nobis fugiendi iactantiam daret exemplum. Nunquam enim coram alijs, nisi propter ipsorum vtilitatem, miracula facere solebat. Alij, quòd eos, qui tunc aderant, indignos; qui miraculum viderent, iudicauerit. At viderunt statim effectum. Alij, vt surdum, mutumque curatus remotus ab hominum cœtu meliùs oraret; orasse enim ex versu 34. manifestum est. Credo ego eodem consilio Christum eum à turba hominum semouisse, quo paulo post versu 36. præcepit illi, cæterisque, qui illum adduxerant, *ne cui dicerent.* Quod ipsum, qua ratione fecerit, illic exponemus.

Et misit digitos suos in auriculas eius.] Duabus Christus in hoc miraculo faciendo ceremonijs non quidem necessariò, sed certo tamen consilio vsus est. Neque enim dubium est, vt Chrysostom. ait, quin potuerit & sine digiti contractu, & sine saliua curare. Quo autem consilio vtrumque facere voluerit, non curiosè quæri solet. Recepta apud bonos auctores sententia est, digito Christi Spiritum sanctum; saliua diuinam sapientiam significari. Nam cum Lucas c. 11. 20. dicat Christum dixisse, *si in digito Dei eijcio dæmonia,* Matthæus c. 12. 28. dicit eum dixisse, *si in spiritu Dei eijcio dæmonia.* Itaque digitus Dei, & spiritus Dei vna res sunt: & diuinam sapientiam à Christo in nos; sicut ex capite saliuam deriuari. Ita Gregorius homilia in Ezechielem 10. Hierony. Beda, & Strabus in commentarijs. Alij, vt qui hominem totum initio manu sua formauerat, totum per peccatum deformatum eadem, qua formauerat, manu reformaret: Chrysosto. apud D. Thom. Quorsum ergo saliua? Meliùs Euthy. & Theophyl. vt ostenderet omnis corporis sui partes propter coniunctam diuinitatem fuisse salutiferas. Hanc ego rationem probo; nec enim alio consilio videtur Christus digitos hoc loco in aures surdi, saliuā in os muti immisisse, quàm quo solebat toto ægrotantibus corpore manus imponere, vt corporis sui efficacitatem declararet, cuius cōtractu omnes curaret morbos: vt ex Cyrillo Alexandrino apud Matthæum annotauimus. Videtur etiam voluisse Christus non semper æqualiter suam diuinitatem, potentiamque declarare, quòd non semper, etiamsi nos causa lateat, conuenire iudicaret. Aliquando solo verbo dæmones eijcit, mortuos exsuscitat, ostendens se omnino esse Deū: aliquando tactu, saliua, luto sanat ægrotos, accommodans quodammodo potentiam suam ad modum agendi causarum naturalium, & ad sensum, & consuetudinem hominum. Quia ergo, qui surdi sunt, videntur re aliqua obturatas habere aures, mittit digitum in aures surdi, quasi clausas, & obturatas terebraturus, aut impedimentum, quod in illis erat, ablaturus digito. Et quia, qui muti sunt, videntur ligatā nimia siccitate habere linguam, palatoque adhærentem, ideoque loqui non posse sicut Propheta ille dixit, *lingua mea adhæsit faucibus meis* Psalm. 21. 16. & aliò loco, *adhæreat lingua mea faucibus meis*, id est, mutus fiā, *si non meminero tui*, id est, nisi laudes tuas prædicauero Psalm. 136. mittit saliuam in os muti, quasi eius linguam humectaturus; saliuam autem potiùs, quàm humorem alium, quòd humana saliua multos ad morbos medicamentum esse; & quòd saliua humectari lingua, & mobilis, volubilisque fieri soleat, nam & qui humidiore sunt cerebro, quia plus saliuæ habent; solutiorem videmus habere linguam. Itaque quemadmodum per metaphoram surdæ aures clausæ, & muta lingua gratia dicitur, ita & per metaphoram Christus

digitum

digitum in aures surdi, saliuam in os muti immisit. Hoc tantum interest, quòd illa metaphora in verbis, hæc in factis consistit. Putat Euthym. Christum duos digitos in duas surdi aures misisse, vnum dexteræ manus in aurem dextram, alium sinistræ in sinistram, propterea, vt opinor, quòd Euangelista plurali vsus sit numero. Duos quidem in duas aures digitos immisisse probabile est, quia vtrique auri audiendi restituit facultatem; dexteræ verò manus digitum in dexterá, sinistræ in sinistram misisse nulla ratio est, & est ratio aliqua contraria, quia cùm Christus aduersus staret surdo, necesse erat, vt dextrum eius latus surdi sinistro, sinistrum dextro lateri responderet. Nisi dicamus, quod nulla potest coniectura probari, transuersa in figuram crucis posuisse brachia, quod Patriarcham Iacobum filijs Ioseph benedicentem fecisse legimus Genes. 48. 14.

Et expuens tetigit linguam eius.] καὶ πτύσας, & cum expuisset, tetigit (sub. saliua) linguam eius. Non est credibile in os muti inspuisse, sed cùm priùs expuisset, sumptam deinde saliuam digito super muti linguam imposuisse, idque ex Græcorum verborum proprietate colligitur. Alias etiam legimus Christum saliua curasse cæcos, vt infra c. 8. 23. & Ioannis 9. 6. quibus in locis eadem re dicemus.

34. *Et suspiciens in cælum ingemuit.*] Vtrumque, & quod in cœlum suspexerit, & quòd ingemuerit orantis fuit, vt Grego. homilia in Ezechielem 10. Beda, & Theophylact. existimant. Quanquam Chrysostom. apud D. Thom. & Euthym. in commentarijs gemitum illum dolentis fuisse putant humanam conditionem, atque miseriam, quòd ita hominibus dæmon illuderet. Vtrumque probabile est, vt & Theophylacto videtur. Minimè opus erat Christo, vt oraret, & ægrotis à patre gemitu etiam edito sanitatem peteret, quàm poterat per se ipse dare: sed tamen videmus eum, cum miracula quædam faceret, orare solitum, vt Ioannis 11. 41. 42. 43. cuius rei causa quædam apud Ioannem à Christo ipso redditur, *Pater*, inquit, *gratias ago tibi, quoniam audisti me; ego autem sciebam, quia semper me audis, sed propter populum, qui circumstat, dixi, vt credant, quia tu me misisti.* Ergo propterea nunc Christus, si ex vno exemplo facere coniecturam licet, facturus miraculum Patrem orat, vt qui aderant, intelligerent se ab eo missum esse. Aliam rationem Gregorius homilia 10 in Ezechielem, Beda, Strabus, Theophylactus & Euthym. in commentarijs afferunt, vt nobis, vt idem faceremus, exemplum præberet. *Qui suspiciens*, inquit Greg. *in cælum ingemuit, non quò ipse necessarium gemitum habaret, qui dabat, quod postulabat, sed nos ad eum gemere, qui cælo præsidet, docuit, vt aures nostræ per dona sancti spiritus aperiri, & lingua per saliuā oris, id est, per scientiā diuinæ locutionis solui debeat ad verba prædicationis.* Allegoricè.

Ephphetha.] אתפתח Ethpethach Caldaicus est imperatiuus passiuæ significationis, Latinè *aperire*, aut *apertus esto*, sicut dixit leproso, Mundare, id est, mundus esto, supra c. 1. 41. & Matth. 8. 3. & Lucæ 5. 13. Eodē loco vtrumque Christus ostendit, vt obseruauit Beda, & se verum esse Deum, qui imperando curaret morbos, & à patre tamen omnem accepisse potestatem, qui curaturus precaretur illum. Quærunt quidam, quam ob causam Euangelista Chaldaicum verbum, quo Christus vsus est, retinuerit. Mirum, quàm hoc loco ineptus sit quidam hæreticorum interpres, qui minimè apud eos ineptus iudicatur, *Ideo*, inquit, *facit, vt indicaret nullam in verbo curandi vim fuisse*, nosque superstitionis accusat, quòd incertis quibusdam verbis vim esse aliquam existimemus. Fallor, nisi insanit. Si enim sanus fuisset, intellexisset vt, profectò se contrarium sua illa ratione concludere debuisse. Si enim nulla in verbo vis erat, quid opus erat, vt Euangelista illud ipsum, quod Christus pronuntiauerat verbum, & eadem, qua ille pronuntiauerat, lingua recenseret, nisi vt doceret, quo veluti instrumento tam insigne Christus miraculum fecisset, quoque, qui eius personam gerunt, similibus in rebus vti debeant? Nam & gladium, quo rex aliquis hostem deuicerit, diligenter eius posteri conseruant, eoque, quoties possunt, libenter vti solent. Sed hæc non ideo disputamus, quòd vera esse existimemus, sed vt istos rideamus irrisores. Non ita vim esse putamus implicatam verbis, vt si alterius linguæ verbo idem significante sententia eadem proferatur, non sit vim eandem habiturum. Quin & baptismum, & alia omnia sacramenta quacunque tandem lingua eodem modò sensu conferantur, idem efficere docemus, negamus tamen, quod isti magnam Christo facientes iniuriam irrisores dicunt, nullam eius verba vim habere, nec solum aliquam, sed etiam infinitam habere credimus; *verbo enim eius cæli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum.* Et si eius saliua vim aliquam habuit, vt impeditam hominis muti solueret linguam, cùm, vt Theophylact. ait, tantùm sit corporis excrementum, multò profectò maiorem eius verbum habuisse credendum est, quod voluntatis eius, qua omnia perficit, instrumentum erat. *Domine*, dicebat ille, *non sum dignus, vt intres sub tectum meum, sed tantùm dic verbo, & sanabitur puer meus* Matth. 8. 8. Verumenimuero plus fidei Gentilis ille Centurio quàm isti, qui solam fidem prædicant, habebat. Sed eam vim nos non in sono, non in Græcis, aut Chaldaicis literis, sed in significatione, qua Christi voluntas declaratur, collocamus. Scimus, quid Augustinus dixerit, *Non quia dicitur, sed quia creditur, non sonus transiens, sed virtus manens.* Cur ergo Euangelista Chaldaicum verbum retinere voluit? vt maiorem, quemadmodum ego quidem arbitror, historiæ fidem conciliaret, & quòd plus auctoritatis, plus maiestatis, plus venerationis ipsum à Christo Chaldaicè pronunciatum verbum habere videretur. Tanquam si nos Platonis aliquam sententiam proferentes non Latinis eam, sed Græcis iisdem omnino, quibus ille vsus sit, verbis recitemus, haud dubium, quin & augeamus fidem, & orationi plus auctoritatis grauitatisque adhibeamus.

Psal. 32. 6.

Tract. 80. in Ioan.

35. *Et statim apertæ sunt aures eius, & solutum est vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.*] Exponit his verbis & celeritatem, & perfectionem editi miraculi. Celeritatem quidem, quòd ad vnum Christi verbum nō vlla interposita mora, sed statim consequutus effectus sit. Nimirum ille ipse dixerat Ephphetha, qui olim dixerat, & facta sunt; mandauerat, & creata sunt Psalm. 32. 9. Perfectionem verò, cum dicit *loquebatur rectè*, id est, perfectè curatus est, non sicut ij, qui medicinæ arte curantur, in quibus solent plerumque aliquæ præteriti morbi reliquiæ remanere. Quod dicit de loquendi, id etiam de audiendi facultate intelligendum est; sed loquutum potiùs fuisse, quàm audisse rectè illū dixit, vt alluderet ad id, quod dixerat ver. 32. vbi eum μογιλάλον ægrè, ac difficilè loquentem appellauerat, quasi dicat non iam difficilè, impediteque, vt ante loquebatur, sed rectè, atque expeditè loquutum fuisse. Dicit autem apertas fuisse aures, & linguæ solutum vinculum metaphoricè loquens quasi clausæ aures, ligata lingua eius fuerit, quòd surdi aures clausas, muti ligatam linguam habere videantur.

36. *Et præcepit illis, ne cui dicerent.*] Non solum ei, qui curatus fuerat, sed ijs etiam, qui eum ad Christū adduxerāt, quia miraculo interfuerant, præcepit, ne quid dicerent. Quod, quo consilio fecerit, multis iam locis disseruimus supra c. 1. 44. & 5. 43. & Matth. 8. 4. & 9. 30.

Verba Christi, quibus sanabat vim sanandi habebā, vt saliua.

Quanto

Quanto autem eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant.] Græcismus est, quem maluit noster interpres ad verbum exprimere, quàm Latinè loqui, ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον, quo magis ille ipsis præcipiebat, tanto illi magis prædicabant. Idem alijs ab eo curatis accidit Matthæi 9. 30. 31. & supra c. 1. 44. 45. Vbi an aliqua in illis, qui prohibente Christo eius miracula prædicabant, culpa fuerit, disputauimus. Hoc hoc loco rectè quidem Theophylact. excusat. D. Augustinus libro 4. de consensu Euangelistarum c. 4. & Beda in huius loci commentarijs videntur existimare non seriò Christum prohibuisse, ne quid dicerent, sed potiùs, vt magis ad dicendum incitaret; nitimur enim in vetitum. Et vt alijs exemplum in ipsis præberet, debere eos à se non prohibitos ipsius miracula omnibus enarrare, cum illi, qui prohibiti erant, tam diligenter narrauissent. Difficile creditu est. Cur ergo prohibebat, si sciebat id non esse facturos? Cur nobis præcepta tradit, quæ nos non obseruaturos nouit? Facit ille, quod debet, quodque in se est, quamuis non ignoret nos, quod debemus, quodque in nobis est, minimè facturos.

Cur Deus præcepta hominibus dat, quæ scit non obseruaturos.

37. *Et eo amplius admirabantur.*] Hoc non solùm ad eos, qui ad Christum surdum, & mutum adduxerant, sed etiam ad eos, qui ab eis, quid factum fuisset, audiebant, referri potest. Est enim quasi applausus, & acclamatio ea, quæ audiebant approbantium. Id etiam ex Matthæo c. 9. 33. simili apparet exemplo, *Eiecto*, inquit, *dæmonio loquutus est mutus, & miratæ sunt turbæ dicentes, Nusquam apparuit sic in Israel.*

38. *Bene omnia fecit.* Quasi dicant, nihil in eo reprehendi potest, quemadmodum Pharisæi reprehendere conantur; nihil enim facit, quod bonum non sit, quodque non in maximum hominum redundet beneficium: quod distributè exponunt. *Et surdos facit audire, & mutos loqui*, G. ποιεῖ facit, id est, facere solet.

CAPVT VIII.

1. IN diebus illis iterum cum turba multa esset, nec haberent quod manducarent conuocatis disci- *Matth. 15. d 32.*
pulis, ait illis. 2. Misereor super turbam: quia ecce iam triduo sustinent me, nec habent quod
manducent. 3. & si dimisero eos ieiunos in domum suam, deficient in via: quidam enim
ex eis de longe venerunt. 4. Et responderunt ei discipuli sui: vnde illos quis poterit hic satu-
rare panibus in solitudine? 5. Et interrogauit eos: Quot panes habetis? Qui dixerunt: Septem. 6. Et præce-
pit turbæ discumbere super terram. Et accipiens septem panes, gratias agens fregit, & dabat discipulis suis vt
apponerent, & apposuerunt turbæ. 7. Et habebant pisciculos paucos: & ipsos benedixit, & iussit apponi. 8. Et
manducauerunt, & saturati sunt, & sustulerunt quod superauerat de fragmentis, septem sportas. 9. Erant
autem qui manducauerant, quasi quatuor millia: & dimisit eos. 10. Et statim ascendens nauim cum discipu-
lis suis, venit in partes Dalmanutha. 11. Et exierunt Pharisæi, & cœperunt conquirere cum eo, quærentes ab *Matth. 16. a. 1.*
illo signum de cælo, tentantes eum. 12. Et ingemiscens spiritu, ait: Quid generatio ista signum quærit? Amen *Luc. 11. g. 54.*
dico vobis, si dabitur generationi isti signum. 13. Et dimittens eos, ascendit iterum nauim, & abijt transfre-
tum. 14. Et obliti sunt panes sumere: & nisi vnum panem non habebant secum in naui. 15. Et præcipiebat
eis, dicens. Videte, & cauete à fermento Pharisæorum, & fermento Herodis. 16. Et cogitabant ad alteru- *Matth. 16. a 5.*
trum, dicentes: Quia panes non habemus. 17. Quo cognito, ait illis Iesus: Quid cogitatis, quia panes non ha-
betis? nondum cognoscitis nec intelligitis? adhuc cæcatum habetis cor vestrum? 18. oculos habentes non videtis?
& aures habentes non auditis? Nec recordamini, 19. quando quinque panes fregi in quinque millia: quot co-
phinos fragmentorum plenos sustulistis? Dicunt ei: Duodecim. 20. Quando & septem panes in quatuor mil- *Sup. 6. f 41. Ioa. 6. b. 11.*
lia: quot sportas fragmentorum tulistis? Et dicunt ei: Septem. 21. Et dicebat eis: Quomodo nondum intelli-
gitis? 22. Et veniunt Bethsaidam, & adducunt ei cæcum, & rogabant eum vt illum tangeret. 23. Et ap-
prehensa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & expuens in oculos eius impositis manibus suis, interrogauit
eum, si quid videret. 24. Et aspiciens, ait: Video homines velut arbores ambulantes. 25. Deinde iterum
imposuit manus super oculos eius: & cœpit videre. & restitutus est ita vt clare videret omnia. 26. Et misit
illum in domum suam, dicens: Vade in domum tuam: & si in vicum introieris, nemini dixeris. 27. Et e- *Matth. 16. b. 13*
gressus est Iesus, & discipuli eius in castella Cæsareæ Philippi: & in via interrogabat discipulos suos, dicens eis:
Quem me dicunt esse homines? 28. Qui responderunt illi, dicentes: Ioannem Baptistam, alij Eliam, alij
vero quasi vnum de prophetis. 29. Tunc dicit illis. Vos vero quem me esse dicitis? Respondens Petrus, ait ei: *Luc. 9. c. 18*
Tu es Christus. 30. Et comminatus est eis, ne cui dicerent de illo. 31. Et cœpit docere eos quoniam oportet fi-
lium hominis pati multa, & reprobari à senioribus, & à summis sacerdotibus, & Scribis, & occidi: & post tres *Matth. 10 d. 38 & 16. d. 24*
dies resurgere. 32. Et palam verbum loquebatur. Et apprehendens eum Petrus, cœpit increpare eum. 33.
Qui conuersus, & videns discipulos suos, comminatus est Petro, dicens: Vade retro me satana, quoniam non sa- *Luc 9 c. 23. & 14 f 27. & 17 g 33.*
pis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum. 34. Et conuocata turba cum discipulis suis, dixit eis: Si quis vult me se-
qui, deneget semetipsum: & tollat crucem suam, & sequatur me. 35. Qui enim voluerit animam suam saluam *Ioan. 12. d. 25.*
facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me, & Euangelium, saluam faciet eam. 36 Quid
enim proderit homini, si lucretur mundũ totũ: & detrimentũ animæ suæ faciat? 37. Aut quid dabit homo com- *Marc. 10 d 33.*
mutationis pro anima sua? 38. Qui enim me confusus fuerit, & verba mea in generatione ista adultera & peccat- *Luc 9. c. 26. & 12 b 9.*
rice: & filius hominis confundetur eum, cũ venerit in gloria patris sui cũ angelis sanctis. 39. Et dicebat illis: Amẽ *Matth. 16 d 27*
dico vobis, quia sunt quidã de hic stantib. qui non gustabunt mortẽ donec videant regnũ Dei veniẽs in virtute. *Luc 9. c. 27.*

IN CAPVT VIII.

1. IN diebus illis.] Sibi idem tempus, quod de industria dicere videtur Euangelista, ne quis existimet certum diem notare voluisse, aut significare ea, quæ sequuntur eodem omnino die, quo ea, quæ superiore capite dicta sunt, accidisse. Non enim eodem die, sed trium dierum spatio hæc illaque facta sunt, vt constat ex versu secundo & ex Matthæo capite 15. 32. fuerat enim Christus per tres illos dies ibi, & miraculum illud, quod in fine superioris capitis narrauit Marcus, & multa alia, quæ à Marco prætermissa Matthæus commemorauit, fecerat: quibus videndis illa quatuor millium hominum intenta turba, obli-

tati-

ta cibi, oblita potus, totum illud triduum cum Christo transegerat. Quæ autem sequuntur vsque ad versum 22. vide apud Matthæum c. 15. 32. & c. 16. 5.

22. *Et veniunt Bethsaidam.*] Bethsaida ciuitas erat Petri, Andreæ, & Philippi, &; vt Chrysostomus homil. 9. in hunc locum existimat, etiam Iacobi, & Ioannis. Eam Brocardus diligens terræ sanctæ obseruator 1. p. c. 5. §. 6. ita describit, *A Nephthalim tribus leu:is in angulo maris Galileæ, vbi idem curuari incipit, ab Aquilone contra Austrū sita est Bethsaida ciuitas Petri, Andreæ, & Philippi.*

Et adducunt ei cæcum.] Verbum sine supposito ex Hebraismo, quem tam multis iam locis indicauimus. Intelligitur autem participium, quod natura sua latet in verbo, *adducunt ei*, sub. adducentes. Chrysostomus homil. 9. existimat Apostolos intelligendos, qui mutum illum, & surdum ad Christum adduxerint. Minus probabiliter.

Et rogabant eum, vt illum tangeret.] Aut non satis habebant fidei, qui existimabant Christum, nisi tangendo, curare non posse, vt Theophylact. interpretatur: aut consuetudine ducebantur, quòd scirent consueuisse Christum ijs, quos curabat, manus imponere, de qua consuetudine diximus superiore capite ver. 32.

23. *Et apprehensa manu cæci eduxit eum extra vicum.*] propter ciuium Bethsaiditarum incredulitatem, vt Theophyl. & Euthym. arbitrantur, qui cum multa alia Christi miracula vidissent, credere noluerant, quemadmodum illis Matthæi 11. 21. exprobrat Christus, *Væ tibi Corozain, væ tibi Bethsaida, quia si in Tyro, & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio, & cinere pœnitentiam egissent.* Potiùs credo ea ratione eum extra vicum seduxisse, qua supra cap. 7. 33. mutum illum, & surdum, vt curaret, à turba semouit: inde igitur causa petenda est.

Et expuens in oculos eius.] Huius etiam rei causam capite præcedente versu 33. exposuimus. Hoc tantùm addendum, quòd sicut illic saliuam suam Christus immisit in eos muti, quia saliua humectatur, mouetturque lingua; ita solemus lippientes, & caligantes oculos saliua mundare; ideo ergo saliua cæcum curauit, quæ non quia humana, sed quia Christi, id est, Dei saliua erat, cæcum sanauit.

Impositis manibus.] Putant Chrysostom. homilia in Marcum 9. manus super cæci oculos Christum posuisse, & antequam amoueret, interrogasse, nunquid videret; in eoque miraculum fuisse, quòd cùm Christus manus super eius oculos positas haberet, quibus vel perspicacissimus hominis visus impediri poterat, videret tamen. Quod non magis mihi probabile videtur, quàm opus illud esse Chrysostomi, quod etsi ingenio, eruditione, ac pietate non caret, genio tamen, stylo, sublimitate, & iudicio Chrysostomi caret, & quidem D. Thom. cum Chrysostomum citat in Marcum, nunquam hoc, sed aliud, quod nos non habere dolendum est, citare solet. Aut ergo manus non super oculos cæci posuit, aut quod similius vero est, cum eas super oculos posuisset, indeque remouisset, interrogauit, ecquid videret. Ita illud participium ἐπιθεὶς positum est pro ἐπιθήσας, cum posuit.

Homilia in Marcum falso Chrysostomo adscripta.

24. *Video homines velut arbores ambulantes.*] Ambulantes ad homines referendum, vt ex verborum Græcorum constructione perspicitur, quasi dicat homines, quos ambulantes video, non homines, sed arbores mihi videntur. Quare declarauit se videre quidem aliquid, cum ante nihil videret, imperfectè tamen videre, cùm inter homines, & arbores distinguere non posset, quemadmodum qui procul hominem vident, quia molem corporis vident, lineamenta autem non discernunt, nesciunt vtrum arbor, vel homo sit. Ita Beda. Mirum, cur non statim cæcus iste perfectè curatus fuerit, sicut solebant ægroti alij a Christo curari. Chrysostom. apud D. Thom. Theophylactus & Euthym. totam in cæco eius rei causam esse putant, quòd nondum perfectè crederet. August. verò apud Strabum (nam alibi, quòd sciam, non habemus) & Chrysostom. ille quisquis fuit, cuius extant in hunc locum homiliæ, mysterium esse dicunt, quòd ille cæcus primùm imperfectam, cum solam legem; deinde perfectam, cum Euangelium cognouit, scientiam habuerit. Hæc allegorica sunt, sicut illa, quæ à Hieronym. & Beda afferuntur, quæ nos quidem probamus, sed aliud quærentes non amplectimur. Verisimile mihi videtur in vtroque fuisse causam, & in Christo, & in cæco. Nam perfectè credentem, perfectè curare noluisse, quia Christi benignitate indignum, & ab eius consuetudine alienum est, credi non debet: & cum posset imperfectè credentem, si voluisset, perfectè curare; voluit tamen suam potentiam ad illius fidem moderari, quod & in Petro super mare ambulante fecisse legimus, qui cum perfectè credebat, firmis super mare vestigijs incedebat, cum dubitabat, mergebatur Matthæi 14. 30. fortasse etiam voluit, & cæcus beneficium, quod accipiebat, sanitatis, dum paulatim sibi conferebatur, pluris faceret.

26. *Et misit illum in domum suam.*] Quare miserit, ex verbis sequentibus intelligitur, ne si in proximam iret vrbem, quæ in Bethsaida dicebatur, aut huc illuc vagaretur, miraculum euulgaret. Cur autem nemini dicere miraculum voluerit, non fuit noua, atque priuata, sed communis cum multis alijs miraculis causa supra capite 5. 43. & Matthæi 8. 4. & 9. 30. Inde peti debet.

Et si in vicum introieris.] Vicum vocat Bethsaidam, quamuis Ioannes cap. 1. 44. ciuitatem appellet, quia exigua instar vici erat. Quasi dicat, si necesse fuerit te, vt domum tuam redeas, per Bethsaidam transire, nemini ibi dixeris. Hinc apparet non fuisse cæcum illum Bethsaiditam. Colligitur etiam minùs voluisse Christum, vt Bethsaiditæ miraculum illud scirent, quàm alij. Non enim prohibet cæcum domi suæ, & apud suos ciues, sed Bethsaidæ narrare miraculum, quòd Bethsaiditas indignos iudicauerit, qui vllum miraculum viderent, qui tot conspecta miracula contempsissent, vt paulo ante ex Euthym. & Theophylacto dicebamus. Illud in Theophylacti commentario non probo, quòd existimet misericordia quadam erga Bethsaiditas id fecisse Christum, ne si miraculum vidissent, nec credidissent, grauiores pœnas luerent. Quam opinionem cap. 6. 5. loco simili refutauimus. Omnia, quæ reliqua sunt in hoc capite, exposuimus in Matthæi commentarijs. *Matth. 16. 13.*

38. *Qui enim me confusus fuerit.*] Codices nonnulli Latini pro *confusus confessus* legunt, errore ex Græcis verbis manifesto, & inde, vt opinor, nato; quòd *confusus* non satis congruentem, & perspicuum sensum habere videretur G. ἐπαισχυνθῇ με *confusus fuerit me*, pro ἐν ἐμοί, in me. Sensus est, quem pudebit mei coram hominibus, eius me etiam pudebit coram Deo, qui erubuerit me confiteri coram hominibus, & ego eum cõfiteri erubescam. Noster interpres, dum Græca verba imitando conatur exprimere, minùs Latinè loquitur, sicut & Marcus magis Hebraicè, quàm Græcè loquutus fuerat. Hebræi dicunt הבויש בו confundere aliquem, id est, negare illi, quod vult, quodque petit. Confundi Christum est erubescere confiteri illum, fugere eius crucem, & ignominiam, deserere eius doctrinam propter persecutionẽ, aut pudorem, quod D. Paulus vno verbo dixit, erubescere Euangelium Roman. 1. 16. Quod autem dixit Paulus Euangelium, dicit Christus *verba mea*, id est, doctrinam meam.

In

In generatione hac adultera, & peccatrice.] Coram hominibus istis spuriis, & peccatoribus. Opponit hominibus erubescentibus se filium hominis, id est Deum; rursus opponit hominibus, coram quibus erubescũt, angelos, coram quibus Christus eos erubescet; opponit peccatoribus sanctos. Adulteram autem generationé vocat Hebraica phrasi filios Dei degeneres, qui cum Deo patri suo similes esse deberent, dissimillimi sunt, quales spurij, & adulterini filij esse solent. Hebręi vocant בני נכר filios alienos, id est dissimiles, ac de- A generes, vt Psalm. 17. 46. *Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt, & claudicauerunt à semitis suis*, & Psal. 143. 7. *Emitte manum tuam de alto, eripe me, & libera me de aquis multis, & de manu filiorum alienorum.* Eadem phrasi D. Paulus vsus est Hebr. 12. 8. *quòd si extra disciplinam estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulteri, & non filij estis.* Hæc etiam sententia apud Matth. ca. 10. 13. declarata est, nisi quòd aliis à Matthæo verbis, & vt alio dicta loco recitatur. Sed est vero simile non semel eam dixisse Christum.

CAPVT IX.

1. ET post dies sex assumit Iesus Petrum, & Iacobum, & Ioannem: & ducit illos in montem ex-
celsum seorsum solos, & transfiguratus est coram ipsis. 2. Et vestimenta eius facta sunt splen- Mat. 17. a. 1.
dentia, & candida nimis velut nix, qualia fullo non potest super terram candida facere. 3. Et Luc. 9. d. 28.
apparuit illis Elias cum Moyse: & erant loquentes cum Iesu. 4. Et respondens Petrus, ait Ie-
su: Rabbi, bonum est nos hic esse: & faciamus tria tabernacula, tibi vnum, & Moysi vnum, & Eliæ vnum.
5. Non enim sciebat quid diceret: erant enim timore exterriti: 6. & facta est nubes obumbrans eos: & venit
vox de nube, dicens: Hic est filius meus charissimus: audite illum. 7. Et statim circumspicientes, neminem am- Mat. 17. b. 9
plius viderunt, nisi Iesum tantùm secum. 8. Et descendentibus illis de monte, præcepit illis ne cuiquam quæ vi-
dissent, narrarent: nisi cùm filius hominis à mortuis resurrexerit. 9. Et verbum continuerunt apud se: conqui-
rentes quid esset: Cùm à mortuis resurrexerit. 10. Et interrogabant eum dicentes: Quid ergo dicunt Pharisæi,
& Scribæ, quia Eliam oportet venire primùm? 11. Qui respondens, ait illis: Elias cùm venerit primò, restituet Mal. 4. b. 5.
omnia: & quomodo scriptum est in filium hominis, vt multa patiatur & contemnatur. 12. Sed dico vobis quia Isa. 53. a. 5.
& Elias venit (& fecerunt illi quæcunque voluerunt) sicut scriptum est de eo. 13. Et veniens ad discipulos suos, Matth. 17.
vidit turbam magnam circa eos, & Scribas conquirentes cum illis. 14. Et confestim omnis populus videns Ie- b. 12.
sum, stupefactus est, & expauerunt, & accurrentes salutabunt eum. 15. Et interrogauit eos: Quid inter vos con-
quiritis? 16. Et respondens vnus de turba, dixit: Magister, attuli filium meum ad te habentem spiritum mutum: Luc. 9. e. 38.
17. qui vbicunque eum apprehenderit, allidit illum, & spumat, & stridet dentibus, & arescit: & dixi discipulis
tuis vt eijcerent illum, & non potuerunt. 18 Qui respondens eis, dixit: O generatio incredula, quamdiu apud
vos ero? quamdiu vos patiar? afferte illum ad me. 19. Et attulerunt eum. Et cùm vidisset eum, statim spiritus
conturbauit illum: & elisus in terram, volutabatur spumans. 20. Et interrogauit patrem eius: Quantum tem-
poris est ex quo ei hoc accidit? At ille ait: Ab infantia: 21. & frequenter eum in ignem, & in aquas misit vt
eum perderet. sed si quid potes, adiuua nos, misertus nostri. 22. Iesus autem ait illi: Si potes credere, omnia possi-
bilia sunt credenti. 23. Et continuò exclamans pater pueri, cum lachrymis aiebat: Credo Domine: adiuua incre-
dulitatem meam. 24. Et cùm videret Iesus concurrentem turbam, comminatus est spiritui immundo, dicens il-
li: Surde, & mute spiritus, ego præcipio tibi, exi ab eo: & amplius ne introeas in eum. 25. Et exclamans, & mul-
tum discerpens eum, exijt ab eo, & factus est sicut mortuus, ita vt multi dicerent: Quia mortuus est. 26. Iesus au-
tem tenens manum eius, eleuauit eum, & surrexit. 27. Et cùm introisset in domum, discipuli eius secreto inter-
rogabant eum: Quare nos non potuimus eijcere eum? 28. Et dixit illis: Hoc genus in nullo potest exire, nisi in
oratione, & ieiunio. 29. Et inde profecti prætergrediebantur Galilæam: nec volebat quemquam scire. 30. Do- Matth. 17.
cebat autem discipulos suos, & dicebat illis: Quoniam filius hominis tradetur in manus hominum, & occident d. 2.
eum, & occisus tertia die resurget. 31. At illi ignorabant verbum: & timebant interrogare eum. 32. Et ve- Len. gic. 22.
nerunt Capharnaum. Qui cùm domi essent, interrogabat eos: Quid in via tractabatis? 33. At illi tacebãt. siqui-
dem in via inter se disputauerant, quis eorum maior esset. 34. Et residens vocauit duodecim, & ait illis: Si quis Mat. 18. a. 1.
vult primus esse, erit omnium nouissimus, & omnium minister. 35. Et accipiens puerum, statuit eum in medio Luc. 9. f. 46.
eorum: quem cùm complexus esset, ait illis: 36. Quisquis vnum ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo,
me recipit, & quicunque me susceperit, non me suscipit, sed eum qui misit me. 37. Respondit illi Ioannes, dicens: Luc. 9. f. 49.
Magister, vidimus quendam in nomine tuo eijcientẽ dæmonia, qui non sequitur nos, & prohibuimus eum. 38. Ie-
sus autem ait: Nolite prohibere eum. nemo est enim qui faciat virtutem in nomine meo, & possit citò male loqui 1. Cor. 12. a. 3.
de me. 39. qui enim non est aduersum vos, pro vobis est. 40. Quisquis enim potum dederit vobis calicem aquæ Matth. 10.
in nomine meo, quia Christi estis: amen dico vobis, non perdet mercedem suam. 41. Et quisquis scandalizaue- d. 42. Mat. 18. a. 6.
rit vnum ex his pusillis credentibus in me: bonum est ei magis si circumdaretur mola asinaria collo eius, & in Luc. 17. a. 2.
mare mitteretur. 42. Et si scandalizauerit te manus tua, abscinde illam: bonum est tibi debilem introire in vi- Mat. 5. d. 30.
tam, quàm duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem: 43. vbi vermis eorum non mo- & 18. a. 6. Luc. 17. a. 2.
ritur, & ignis non extinguitur. 44. Et si pes tuus te scandalizat, amputa illum: bonum est tibi claudum introi-
re in vitam æternam, quàm duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis: 45. vbi vermis eo- Isa. 66. g. 24.
rum non moritur, & ignis non extinguitur. 46. Quod si oculus tuus scandalizat te, eijce eum: bonum est tibi
luscum introire in regnum Dei, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis: 47. vbi vermis eorum Leui. 2. d. 13.
non moritur, & ignis non extinguitur. 48. Omnis enim igne salietur, & omnis victima sale salietur. 49. Bo- Mat. 5. b. 13.
num est sal: quòd si sal insulsum fuerit: in quo illud condietis? Habete in vobis sal, & pacem habete inter vos. Luc. 14. g. 34.

IN CAP. IX

1. ET *dicebat illis.*] Turbæ vnà cum discipulis suis, quibuscum loquebatur, vt dixerat Euangelista c. præcedenti vers. 34. aut solis discipulis suis, vt ex Matthæo cap. 16. 24. 28. colligi videtur; & quidem magis idonei auditores discipuli erant, vt illis Christus ista committeret, quæ ne omnibus quidem discipulis declarare voluit. Agebat enim de gloria, & maiestate sua, quam tres ex illis paulò post in transfiguratione visuri erant. Reliqua omnia, quæ scribit Marcus vsq; ad versum 30. apud Matthæum cap. 17. 14. copiosè à nobis tractata, & explicata sunt.

30. *Et inde profecti.*] Quidam ex Castellis Cæsareæ Philippi profectos interpretantur; eo enim Euangelista ingressos fuisse dixerat cap. præcedenti vers. 27. Propius est, vt eum intelligamus locum, vbi paulò ante dæmonem eiecerat, quem ad radicem eius montis fuisse, in quo se coram tribus discipulis Petro, Iacobo, & Ioanne transfigurauerat ex versu nono, & decimoquarto, & ex Matthæo cap. 17. 14. intelligitur. Quanquam vtrum mons ille iuxta Cæsaream Philippi fuerit, non satis compertum est, quia, vt apud Matthæum diximus, ne illud quidem constat, quinam mons ille fuerit, etsi vulgaris quædam obtinuit opinio fuisse Thaborem.

Prætergrediebantur Galilæam.] παρεπορεύοντο διὰ τῆς γαλιλαίας, transibant per Galilæam. Sunt, qui adnotent Græcum verbum propriè significare clam iter facere. Sensus quidem hoc loco is est, vt ex sequentibus continuò verbis colligitur, *& noluit quemquam scire*; sed tamen si proprietatem spectemus verbi, propriè est ad latus transire: etsi quia, qui ad latus trãsit, videtur clam velle transire, rectè Græcum verbum id potest hoc loco significare. Non est contrarium, quod cap. 17. 22. 23. Matthæus scribit, *Conuersantibus autem eis in Galilæa dixit illis Iesus, filius hominis tradendus est in manus hominum*; nihil enim aliud voluit Matthæus dicere, quàm id Christum Apostolis significasse, antequam ad patiendum Ierosolymam iret, cùm adhuc esset in Galilæa, cùm nondum ex ea discessisset, quamuis iter iam per eam Ierosolymam versus ingressus esset, vt ostenderet euenisse rem; quemadmodum ante euentũ Christus Apostolis prædixisset.

Nec volebat quemquam scire.] Se in eo loco esse, in quem singulis diebus perueniebat, aut vbi ex itinere diuersabatur. Explicat enim vim verbi παρεπορεύοντο: omnes vtique sciebant eum in Galilæa esse, sed non omnes sciebant, quo in loco esset Galilææ, cùm occultè iter faciens quotidie locum mutaret. Cur autem noluerit, vt quisquam sciret, quo in loco esset, variæ coniecturæ. Euthymius existimat propterea noluisse, ne quis ea, de quibus loquebatur, propiùs subausculans intelligeret. Loquebatur enim de passione, ac resurrectione sua, vt ex versu sequenti manifestum est, quam solis volebat Apostolis cognitam esse, antequã accideret. Placuit hæc sententia nonnullis recentioribus quidem, sed doctis auctoribus, eamque ex Græco verbo confirmant, non enim legi Græce ἐδίδασκε δὲ αὐτοὺς, *docebat autem eos*, vt noster transtulit interpres, sed ἐδίδασκε γὰρ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, docebat enim discipulos suos. Quasi reddatur causa, cur neminem scire voluerit, ne id, de quo loquebatur, intelligeret. Mihi idcirco non placet, quòd si id Marcus dicere voluisset, non satis idoneam rationem reddidisset. Nam quod discipulis tunc Christus dicebat, vno dixit verbo, aut plurimùm tribus, fore, vt filius hominis in manus peccatorum traderetur, vt occideretur, vt tertia die resurgeret; idque, cùm in via soli essent, dixit, vbi nemo præter Apostolos audire poterat; & si domi dixit, poterat Apostolos ad se vocare, vt illis solis secretum committeret, quemadmodum paulò post vers. 35. in causa simili fecisse dicitur. Quid ergo opus erat ea de causa suum per Galilæam celare transitum? Propterea igitur, vt ego quidem arbitror, noluit transitum suum per Galilæam sciri, quia passionis tempus appropinquabat, volebatque patiendi causa contendere Ierosolymam, verebaturque, ne, si agnitus in Galilæa fuisset omnes ad eum vndique, vt solebant, incolæ concurrerent, & aut habendis concionibus, aut dæmonibus eiiciendis, aut curandis ægrotis sese detinerent. Illud solum videtur huic obstare sententiæ, quòd Euangelista non dicat, Ibat enim Ierosolymam, vt pateretur, sed *docebat autem discipulos suos, & dicebat illis quoniam filius hominis tradetur in manus hominum, & occident eum, & occisus tertia die resurget.* Potest non difficilè responderi, quod attinet ad id, quod confirmare volebat Euangelista, idem esse, *docebat enim discipulos suos, & dicebat illis, quoniam filius hominis tradetur in manus hominum,* atque si diceret, Ibat enim Ierosolymam ad mortem; sed quia simul ad moriendum ibat, simul id Apostolis declarabat, voluit compendiosa vsus breuitate vnum dicendo vtrumque significare. Itaque etsi iam bis idipsum Apostolis indicauerat supra versu 10. & Matthæi 17. 9. & Lucæ 9. 22. tamen alio modo, & alia de causa nunc dicit: tunc, vt ad futuræ passionis patientiam Apostolos præpararet; nunc, vt significaret iam tempus adesse, seq; ad mortem Ierosolymam ire.

31. *Docebat autem discipulos suos.*] ἐδίδασκε γὰρ, docebat enim, etsi fortasse noster interpres non legit γὰρ, sed δὲ, quod nihilo peius conuenit: aut γὰρ pro δὲ positum est, quod sæpe fieri solere multis apud Matthæum exemplis docuimus. Videtur indicare Marcus Christum non solùm simpliciter, quod sibi futurum erat, prædixisse, sed docuisse etiam Apostolos, & instruxisse, aut quid in morte sua mysterij esset, aut quo animo deberent ferre; distinguit enim vnum ab altero. *Docebat discipulos suos, & dicebat illis.* Quam autem ob rem id illis dixerit, varia multi coniiciunt. Beda, & Theophylactus, vt lætis tristia misceret, cùm Apostoli gestientes miraculis factis, infert illis Christus mentionem mortis. Euthymius in commentariis in cap. 17. Matthæi, quia paulò ante discipuli alij in transfiguratione, alij in faciendis miraculis Christi perspexerant gloriam, atque maiestatem, nec vllo tempore magis idonei esse poterant, vt mortem Christi sine offensione, aut dubitatione in fide audirent, confirmati iam cognita, & per transfigurationem, & per miracula eius diuinitate. Aliam rationem Ambrosius libro septimo commentariorum in Lucam affert, *fortasse* inquit, *ideo hoc addidit, quia sciebat Dominus difficilè passioni, & resurrectioni etiam discipulos credituros. Et ideo passionis, & resurrectionis suæ assertorem se esse maluit, vt ex facto fides non ex auditu discordia nasceretur.* Mihi Theophylact. ratio probatur, ideo hoc Apostolis dixisse Christum, vt ostenderet se non coactum, sed volentem moriturum, qui morti obuiam procederet. Aliam præterea causam fuisse suspicor, vt Apostolos in fide, patientiaque confirmaret, ne si improuisi & non ante moniti morientem vidissent Christum, aut minus patienter mortem eius ferrent, aut de eius dubitarent diuinitate. Eadem opinor causa statim post mortem resurrectionem adiecit, vt quem resurrecturum sciebant, eum moriturum esse non mirarentur. Idem supra fecit versu 10. & apud Matthæum cap. 17. 23.

Quoniam filius hominis.] Loquitur de se per tertiam

perso-

personam, vt sæpe solet. Sententia autem hæc apud Matthæum explicata est.

32. *At illi ignorabant verbum.*] Non intelligebant, quod ipsis dicebat Christus. Quo ergo modo contristati sunt, vt ait Matthæus cap. 17. 23. Respondet eo loco Euthym. intellexisse quidem, quod de morte dixerat, discipulos; sed non intellexisse Lucæ 9. 44. 45. *filius hominis futurum est, vt tradatur in manus hominum. At illi ignorabant verbum istud, & erat velatum ante eos, vt non sentirent illud.* Beda existimat non credidisse eos eū esse moriturum, quòd minimè mori vellent, & quæ non optamus, non facilè credimus. *Hæc*, inquit, *ignoratio discipulorum nō tam de tarditate ingenij eorum, quàm de amore nascitur Saluatoris, qui carnales adhuc, & mysterij crucis ignari, quem Deum verum cognouerant, moriturum credere nequibant.* At non poterant contristari ob futuram mortem, si non credebant. Meliùs alij, intellexisse quidem verba, non intellexisse mysteria, quomodo per mortem suam Christus homines esset à peccatis suis liberaturus. Mihi tamen non solùm mysterium mortis videntur ignorasse, sed illud etiam, quomodo moriturus esset, cum tam sæpe, maximeque paulo ante tam prope regnum suum esse dixisset, vt essent nōnulli ex iis, qui aderant, qui morituri non essent, nisi illud prius viderent, nondum intelligentes regnum illius non eo viuente, sed moriente, resurgenteque venturum esse. Intellexerunt ergo, quid & moriendi, & resurgendi verbum significaret, eumque & moriturum, & resurrecturum credebant, ideoque, vt ait Matthæus, contristati sunt. Nam etsi futuræ resurrectionis fides mortis dolorem alleuabat, tamen maluissent non mori eum, quàm mortuum per resurrectionem recuperare. Hoc ergo erat, quod non intelligebant, quomodo hæc verba, quibus se Christus ad moriendum dicebat ire, cum illis cōuenirent, quibus tam sæpe dixerat regnum suum appropinquare, atque ideo dicuntur ignorasse verbum.

33. *Et venerunt Capharnaum.*] Paulò aliter Matthæus cap. 17. 24. & cap. 18. 1. & Lucas cap. 9. 46. hæc narrant, si quid inter eos discrepantiæ videtur esse, apud Matthæum explanauimus. Ex tribus Euangelistis colligi potest hoc modo, atque ordine rem accidisse. Cùm adhuc essent in via, vt hic, & sequēti versu scribit Marcus, intrauerat in eos cogitatio, quis eorum esset maior, vt Lucas ait c. 9. 46. Cum autem venissent Capernaum, & in domum introiissent, vt opinor, Petri, vbi cùm in ea erat vrbe, consueuerat diuersari supra cap. primo 29 & cap. 2. 1. & cap. 3. 20. cùm in domum, inquam, introiissent, accesserunt, qui didrachma petebant Matthæi 17. 24. Posteà vocatos ad se discipulos interrogauit Christus, quid in via inter se tractassent, vt hoc loco Marcus scribit; nam quod dicit versu 33. *& residens vocauit duodecim, & ait illis, si quis vult primus esse, erit omnium nouissimus*, per recapitulationem dictum intelligo; prius enim, quàm hoc illis diceret, ad se eos vocasse credendum est, vt quid in via tractassent, interrogaret, nō enim minus erat necessarium, vt priuatim de ea re interrogarentur, quàm vt priuatim docerentur. Illi autem respondere cunctabantur scientes ambitiosam fuisse quæstionem, vt versu sequenti indicat Marcus; ob eam enim causam, cùm id maximè scire cuperent, non audebant Christum interrogare, vt Lucas inquit. Itaque Christus eos interrogando præuenit. Interrogati igitur à Christo, quid in via disputassent, quamuis initio verecundia respondere recusauerint, inuitati à Christo responderunt inter ipsos quæstionem fuisse, quisnam eorum maior in regno cœlorum futurus esset; simulque, vt quæstionem sibi solueret, Christum rogauerunt, atque hoc est, quod cap. 18. 1. scribit Matthæus, discipulos ad Christum accessisse, interrogasseque, *Quis putas, maior est in regno cœlorum?* Tunc Christus, vt non verbis solùm, sed rebus etiam repræsentandis efficacius Apostolos edoceret, quem morem multos Prophetas legimus tenuisse, puerum aduocauit, eumque in medio statuit Apostolorum, vt Matthæus, & Marcus tradunt, vt æquè scilicet ab omnibus conspiceretur & , vt ait Lucas, eum iuxta se posuit, quia & ipsum Christum in medio fuisse discipulorum credendum est, quod quidam existimant non in medio, sed inter Apostolos constituisse puerum, esseq; phrasim Hebraicam, qua *in medio* idem sit, quod *inter*; minus ad sensum huius loci accommodatum est, vbi videtur Christus de industria spectaculum, & exemplum humilitatis omnibus Apostolis in medio conspiciendum proponere voluisse. Tunc Christus puerum amplexatus vt Lucas & Marcus scribunt, aut vt Græcè legitur ἐναγκαλισάμενος, sumens in vlnas. Sunt qui putant Christum non tunc, cùm voluit puerum ostendere, sed ante, cùm vellet eum in medium adducere, in vlnas accepisse, quòd propterea accepisse credendum sit, vt eum constituerit in medio; sed ij mihi sententiam huius loci videntur eneruare, cuius vis, vt paulò post exponemus, in eo magna ex parte consistit, quòd constitutum iam in medio puerum, & circumspectum ab omnibus ad amplexum assumpserit, vt re ipsa declararet, quanto amore mores illos puerorum humilitatis & simplicitatis plenos prosequeretur. Nam quod dicunt adeò paruum fuisse puerum, vt nisi in vlnas sublatus esset, venire ad Christum non potuisset, minimè probabilis coniectura est, cum Matthæus dicit Christum puerum ad se vocasse, quod vtique non fecisset, si venire non poterat. Fateor ergo tam paruum fuisse puerum, vt in vlnas tolli posset, nego tam paruum fuisse, vt pedibus ad Christum venire non posset. Cùm ergo puerum Christus in amplexum teneret, discipulis dixit, quod scribit Matthæus cap. 18. 3. *Amen dico vobis, nisi conuersi fueritis & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorum.* ... reddidit, quam Marcus vers. 37 & Lucas vers. 48 exposuerunt, quia *quisquis vnum ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit, & quicunque me susceperit, non me suscipit, sed eum qui misit me.*

34. *At illi tacebant.*] Non audebant respondere præ pudore, vt Euthym. ait, quia ambitiosa videbatur esse quæstio, si quidem in via disputauerant, quis eorum maior est. id est futurus esset in regno cœlorum. Non enim de præsenti agebant statu, sed de futuro, cùm regnum venisset Christi, in eo enim cupere videbantur quàm proximum Christo tenere locum, vt filij Zebedæi postulauerant infra cap. 10. 37. & Matth. 20. 21. Sed in eo errare videbātur, quòd regnum illud Christi in hac vita sperarēt fore, diuersosq; in eo, sicut in aliis humanis regnis, dignitatis gradus animo præciperent. Quid autem quæstio illa sibi velit, quis eorum in regno cœlorum maior futurus esset, & vnde originem habuisset, apud Matthæum c. 18. 1. 2. docuimus.

35. *Et residens.*] καὶ καθίσας, & sedens nimirum quasi de tribunali iudicaturus, quasi docturus Apostolos rem seriam, maximeq; necessariam, quæ non obiter, non stando, vt ille dicit, *pede in vno*. sed sedēdo otiosè accuratè, & suscepto consilio explicanda erat; solebat Christus ad docendum sedere, vt supra c. 4. 1. & Matthæi 5. 1. & 13. 2. *Horatius lib. 1. serm. satyra 4.*

Vocauit duodecim.] Ne alij audirent; volebat enim eorum ambitionem reprehendere. Itaq; non est existimandum ex illis, qui de principatu disputauerant, non omnes, sed solos Apostolos ad se vocasse vt prima verborum species videtur ostendere; sed cùm soli duodecim Apostoli ea de re egissent, eos solos a

se vocasse. Verum quia dixerat in domum venisse, vbi plures fuisse alios præter Apostolos credendum est, dixit Marcus vocasse duodecim, id est ab aliis, qui in domo erant, ad se segregasse, vt occultam ipsorũ culpam occultè quoque coargueret.

Si quis vult primus esse, erit omniũ nouissimus] Erit, pro sit, aut fiat positum est Hebræorum idiomate. Docet, qua ratione consequi possint, quod quisq; eorum tantopere optare videbatur, vt primus in regno cœlorum esset, contraria scilicet omnino ei, quam sequebantur, si non de primo, sed de vltimo potiùs loco contenderent; certissimam, rectissimamque viam esse ad altissimum gradum humilitatem, & vt Cyprianus scribit in libro de zelo, & liuore, *amputauit omnem æmulationem responso suo; omnem causam, & materiam mordacis inuidiæ eruit, & abscidit. Discipulo Christi celare non licet, non licet inuidere; exaltationis apud nos non potest esse contentio, de humilitate ad summa crescimus, didicimus vnde placeamus.* Et Beda *Curat*, inquit, *desiderium gloriæ humilitatis contentione sanare.* In eandem sentẽtiam scribit Theophylactus. Hæreticorum interpretationem, qui colligere ex hoc loco solent nullum fuisse Petro inter Apostolos principatum, apud Matthæum refutauimus. Nec enim agi hîc de prima in gubernanda Ecclesia dignitate, etsi eo etiam sensu hũc locum alicubi apud Leonem Magnum legi memini; sed de primo loco in regno Dei, quem non qui primus in potestate, sed qui primus meritis præsertim humilitatis esset, consequuturus dicitur. Quanquam ratio etiam Euangelij postulat, vt qui primus in Ecclesia dignitate est, idem & humilitate sit maximus, eoq; primum in regno cœlorum locum obtineat. Quo sensu idem apud Matthæum Christus c. 20. 25. 26. Apostolos docet, vt quo quisq; maior esse velit, minor fiat. Nam quo quisque humilitate magis excellit, eo magis est dignus, vt ad maiorem in Ecclesia auctoritatem eueharur: & quo in maiore quisque auctoritate est, eo se dimittere ad humilitatem magis debet, vt quo quisque in Ecclesia, eo etiam in regno cœlorum maior sit, & terrenis cœlestia respondeant.

Primatus Petri defenditur contra hæreticos.

Epist. 55. ad Pulcheriam Augustam de ambitu Anatolii.

36. *Accipiens puerum.*] Exemplum humilitatis, atque simplicitatis repræsentato puero ante oculos ponit. Nihil enim humilius, nihil simplicius puero, nihil dũ de honore, nihil dum de fraude cogitãte. Et hæc apud Matthæum copiosiùs explicauimus.

Quem cùm complexus esset.] ἐναγκαλισάμενος, cùm in vlnas eum accepisset. Ideo complexus puerum est, vt re ipsa demonstraret, quantopere sibi humilitas, simplicitasq; placeret. Nam dum puerum complectitur, humilitatem ipsam, simplicitatemq; complectitur & solemus arctissimè complecti, quæ maximè probamus. *Quòd autem cõplectitur puerum, significat* inquit Beda, *humiles suo dignos esse cõplexu, & dilectione* Idẽ Christum capite sequenti vers. 16. eodemq; consilio fecisse legimus Nam cum pueri illi offerrentur, eosque quasi Christi indignos aspectu discipuli prohiberent, non contentus dicere vers. 14. *sinite paruulos venire ad me, talium enim est regnum* Dei, eos etiam amplexatus est, vt ostenderet singulari se eos amore prosequi.

37. *Quisquis vnum ex huiusmodi pueris susceperit in nomine meo.*] Ponit rationẽ loco conclusionis, quæ apud Matthæum hæc est, *Amen dico vobis, nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorũ.* Quam cõclusionem hac apud Marcum quamuis minimè explicata ratione probat, nemo in regnum Dei, nisi Deo similis factus introire potest, *non enim intrabit in eam ciuitatem*, vt ait Ioannes, *aliquid coinquinatum.* Non potestis Deo similes esse, nisi illum suscipiatis, id est seruiatis ei, non potestis illum suscipere, nisi suscipiatis me, qui ab illo missus sum: non potestis me sus-

Apoc. 21. 27.

A cipere, nisi huiusmodi pueros in nomine meo suscipiatis, eorumque similes efficiamini. ergo *nisi conuersi fueritis, & efficiamini, sicut paruuli isti, non intrabitis in regnum cœlorum.* Hæc etiam ideo leuiter tantùm attingimus, quia apud Matthæum explicauimus.

38. *Respondit illi Ioannes.*] Quomodo ista cum superioribus hæreant, non apparet. Sunt qui putent ideo Ioannem hoc subiecisse, quòd cùm tantopere audiisset puerorũ exemplo humilitatem à Christo commendari, veritus fuerit, ne superbè ipsi fecissent, quod illum, qui eius nomine dæmones eiiciebat, prohibuissent. Huius quidam sententiæ Theophylactũ Auctorem faciunt, etsi nihil apud eum simile reperio. Alij, quia Christus dixerat *In nomine meo*, occasionem Ioannem arripuisse, vt non quasi culpam deprecans, sed
B quasi dubitans, num benè fecissent, aut num idem in posterum facere deberẽt, Christo, quòd factum erat, exponeret. Alij quasi Ioannes ex contrario collegerit non fuisse illum in nomine Christi recipiendum, quia etsi nomine Christi dæmones eiiciebat, illum tamen in Apostolorum consortio non sequebatur. Non videtur mihi intelligi posse, quomodo cum præcedentibus ista conueniant, nisi priùs, quo animo à Ioanne dicta fuerint, intelligatur; de eius autem animo difficile est, & fortasse periculosum iudicare, sed si rationẽ, quã duci videtur, sequi licet, glorians potiùs, quàm aut dubitans, aut culpam deprecans hoc videtur mihi dixisse; glorians inquam, non in se, sed in Domino,
C quasi Apostoli, quorũ nomine loquebatur, bene functi fuissent officio, quòd illum prohibuissent, non tam suæ, quàm Christi consulentes auctoritati, ne quis, cui eam Christus non fecisset potestatem, in eius nomine, quasi auctoritatem furatus, dæmones pelleret, sicut septuaginta duo illi discipuli gloriabantur Lucæ 10. 17. Itaque non arbitror esse quærendum, quorsum id Ioannes dixerit; neque enim post superiorem, vt ego opinor, dixit historiam, sed alio quo loco; nec alia fortassis occasione, quàm quòd recens id factum esset; qua eadẽ ratione septuaginta illi discipuli apud Christum gloriati sunt quòd sibi in eius nomine etiam dæmonia subiecta fuissent, quia recens id erat; redibant enim à legatione sua, in qua dæmones sibi subiecerant.
D Cæterũ Marcus, & Lucas quia de Christi nomine mentionem fecerant, & hanc Ioannis orationem, vbi de Christi nomine similiter agebatur, interseruerunt, idemq; de vers. 41. & 42. iudicandum Quod ergo Marcus, & Lucas dicunt respõdisse Ioannem, nõ sic accipiendum est quasi ad ea, quæ fuerant à Christo dicta respõderit, sed, vt sæpe docuimus, Hebræorum phrasis est, qua ענה respõdere significat etiam aggredi ad loquendum, vt Matth. 11. 25. & 12. 1.

Vidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia, qui non sequitur nos.] Quæri hoc loco conuenit, quo modo dæmones, qui Christum non sequebatur, in Christi nomine posset eiicere. Possumus intelligere non eiecisse dæmones verè, sed eiicere professum, atque
E conatum fuisse atque ita illud significare, *Eiicientem dæmonia.* Alijs enim locis docuimus, exemplisque demonstrauimus verba nonnunquam nõ effectum, sed affectum, conatumque significare; nolo tamen omnibus dissentientibus Auctoribus id primus dicere. Potuit neque corpore, neque animo, id est fide, doctrinaque sequuntus Christum dæmones pellere, vt Christi etiam testimonio docemur Matthæi 7. 22. & Augustinus libro quarto de consens. Euangel. cap. 5. Beda; & Theophylactus hoc loco sentiunt. Potuit multò faciliùs fide, non corpore Christum sequutus, vt Ambros. libr. commentariorum in Lucam 7. & Euthymius existimant illum fecisse. Sed oritur ex huius explicatione quæstionis altera quæstio, quomodo

ille,

ille, siue ex discipulis fuerit Christi, siue non, potuerit dæmones pellere, cùm solis Apostolis eam Christus potestatem tradidisset, supra ca.3.15. Dederat quidem hanc potestatem solis Apostolis publicè, & quasi solemni quodam ritu, sed nullam sibi ipse legem indixerat, quominus aliis quibuscunq; vellet, dare posset, permitteretque, vt quisquis eius nomine certa fide aut nulla etiam aliquando fide dæmones eiicere conaretur, verè etiam eiiceret, quo magis nominis sui vis, & auctoritas cognosceretur, vt Theophylactus adnotauit: quemadmodum & sacramentis gratiam nobis promisit, sed, vt Theologi docent, non alligauit. Quin & illis septuaginta duobus discipulis non constat, cùm ad prędicandum mitteret, eiiciendorum dæmonum dedisse potestatem; eiecerunt tamen, atque eo fortasse magis, quòd dæmones eiecissent, potiùs, quàm quòd alia miracula fecissent, gloriati sunt, quo minus eam à Christo expressam verbis potestatem acceperant. Denique etsi promulgatum nondum erat, omnium tamen credentium erat priuilegium, vt possent dæmones expellere infra ca.16.17. *Signa autem eos, qui crediderint, hæc sequentur, In nomine meo dæmonia eiicient.* Sed quia id & ardore fiebat fidei, & congregandæ, firmandæq; Ecclesiæ causa concessum fuerat; quam diu & ardor figuit fidei, & Ecclesia vt confirmaretur, miraculis eguit, omnes, qui veram habebant fidem, dæmones conati eiicere solebant, vt ex Iustino, Tertulliano, & Lactantio cognoscimus.

Qui non sequitur nos.] Dubium, quo sensu hoc dicat Ioannes, vt superius attigimus, vtrum intelligat illum neque corpore, neque fide, quemadmodum Augustinum, Bedam, atque Theophylact. sentire diximus; an fide quidem; sed non corpore, vt Ambros. & Euthym. existimant, Christum sequutum fuisse. Probabilior mihi Ambrosij, & Euthymij sententia videtur. Quæ inde etiam confirmatur, quòd non dicat Ioannes Christo, qui non sequitur, sed *Qui non sequitur nos*, quasi non voluerit dicere Christi quidem doctrinam, fidemque sequutum, sed tamen ex ipsorum non fuisse Collegio, quibus solis eã Christus dedisset auctoritatem. Eodem pertinet, quòd Christus non respondeat ver. 40. Qui non est contra me, pro me est, sed, *Qui non est aduersum vos, pro vobis est*, quasi significet satis esse, quòd ille doctrinam sequatur Euangelicam, quamuis ex ipsorum consortio non sit, neque enim propterea pro aduersario habendum esse. Quæri potest, ac etiam à nonnullis solet, num ille peccauerit, quòd iniussus à Christo tentauerit eius nomine dæmones eiicere. Caluinus hæreticorum interpres non dubitat, quem Christus absoluisse videtur, condẽnare; nimiam enim audaciam fuisse existimat, quòd id facere conatus fuerit, quod proprium Apostolorum erat. Quemadmodum Actorum 8.18. Simon ille magus videns per impositionem manuum Apostolorum dari Spiritum sanctum, voluit eam ab Apostolis emere potestatem, & ca.19.13 14. septem illi filij Sceuæ Iudæi in nomine Christi tentarunt Apostolorum imitatione dæmones pellere. Melior Euthym. & aliorum sententia est; bono illum animo fecisse, cùm videret Apostolos, quorum fidem, doctrinamq; sequebatur, idem efficere: magnumq; huius sententiæ argumentum est, quòd Christus eum vetuerit prohiberi; quod non fecisset, si culpa aliqua sua illud vsurpasset munus. Successus etiam ipse eius animum probat; nam etsi dubium non est, quin possint etiam homines iniqui, & nefarij dæmones exigere, haud scio, an credendum sit in illis initiis, id fuisse Christum permissurum, ne quis interpretari posset magnum non esse, si Christus id faceret, quod alij etiam homines ab eius doctrina & moribus alieni facerent.

Caluinus reprehenditur.

A *Et prohibuimus eum.*] Quo animo Apostoli illũ prohibuerint, nihil possumus, nisi obscuris suspicari magis, quàm scire coniecturis. Hæreticorum interpretes duce, vt solent, Caluino haud paulò meliùs de se, quàm de Apostolis sentientes, inconsideratè eos temerè, superbè, inuidè fecisse docent. Inconsideratè quidem, ac temerè; quia inconsulto fecerunt Christo; superbè, & inuidè; quia eiiciendorum dæmonum potestatem parem habere noluerunt: sicut Ioannis discipulos quantumuis sanctos, æmulatione tamen quadam stimulatos fuisse legimus, quòd viderent Christum plures discipulos facere, baptizareque, quàm Ioannem Ioannis 3. 26. meliore omnino spiritu Theophylact. & Beda Apostolorum animum interpretantur, non inuidia, sed potiùs charitate prohibuisse. At
B reprehenduntur à Christo. Reprehenditur quidem factum, animus non reprehenditur. Credamus sanè, vt æquum est, bono fecisse animo; tamen qua ratione prohibuit? cùm enim rectè, vt diximus, se facere putauerint, necesse est iusta aliqua ducti ratione fecerint; ea quæ fuerit, quæritur; quia eos non sequebatur, hanc enim ipsi rationem reddunt. Sed de hoc ipso dubitatur, quare hac ratione, quòd ipsos non sequeretur, prohibuerint. Non inuidebant, opinor, illi eiiciendi dæmones potestatem, sed cùm scirent solis sibi eam Christum auctoritatem tradidisse, volebant eius conseruare disciplinam, neque pati, vt quisquam præter illam etiam, quod bonum per se esset, faceret. Ideo gloriantes, vt diximus, factum Christo narrant. Prohibuimus eum, quod minimè profectò fecissent, si
C sua, non Christi causa prohibuissent.

Apostoli cõtra hæreticos defenduntur.

39. *Iesus autem ait.*] *Autem* aduersatiua particula indicat Christum aliter, quàm sperabant Apostoli, respondisse. Sperabant illi fore, vt quod narrabant, tanquam egregiè factum, laudaretur à Christo, quod tamen reprehensum est.

Nolite prohibere.] In posterum; tunc enim iam prohibuerant, sed tñ iubet deinceps, si ea vti velit potestate, non prohiberi. Vult Christus non solùm per Apostolos, sed per quoscunque etiam alios discipulos doctrinam suam corroborari miraculis. Quo prorsus spiritu D. Paulus ad Philip. 1. 18. dicebat, *Quid enim? dum omni modo, siue per occasionem, siue per veritatem Christus annuntietur? & in hoc gaudeo, sed & gaudebo.* Et Moyses Num. 11. 29. cùm nuntiatum illi esset, nescio quos alios in ex-
D ercitu prophetare, *Quis*, inquit, *tribuat, vt omnis populus prophetet, & det eis Dominus spiritum suum?* Idem nos facere Salomon præcipit, Prouerbiorum 3. 27. *Noli prohibere benefacere eum, qui potest; si vales, & ipse benefac.*

Nemo est enim, qui faciat virtutem in nomine meo, & possit citò malè loqui de me.] Virtutem pro miraculo poni nemo nescit. Malè de Christo loqui, vt opinor, est in illum blasphemare, quemadmodum qui in illum non credebant, solebãt facere. Plus insinuare Christus voluit, quàm verbis expressit. Nemo potest in nomine meo miracula facere, qui non meam agnoscat potestatem, meq; Christum esse confiteatur, sed pro, Qui non confiteatur me, per tapinosin dixit, *qui possit citò malè loqui de me.* In promptu ratio est, quisquis in no-
E mine Christi miracula facit, ipsa experitur re, quanta sit Christi potestas, cuius solo nomine à seipso etiam fortasse non credente miracula fiant. Itaque non potest non citò credere. Sic ego interpretor; etsi paulò aliter Theophylact. & Euthym. quos, cùm possum, libenter Auctores sequor, interpretari scio; non posse eum, qui nomine Christi miracula facit, tanto ab eo obligatũ beneficio malè de ipso loqui. Citò ταχὺ positum est pro ῥᾳδίως facile, quasi dicat difficile est, aut vix fieri põt, vt quisquã in nomine meo dæmones eiiciat, & me blasphemet. Reddit ergo causam Christus,

cur illum prohibere Apostoli non debeant, quia cùm in suo nomine dæmones eiiceret, verisimile esset eum in se credere; hoc enim est non posse malè de ipso loqui. Euthym. aliquanto aliter, quia si fortasse nunc non credit, spes est fore, vt citò credat.

40. *Qui enim non est aduersum vos, pro vobis est.*] Quidam Latini codices legunt, *Qui non est aduersum vos, pro vobis est*; vitiosè, vt ego quidē arbitror. Apparet enim Christum apostolis ipsorummet verbis respōdere voluisse. Dixerant Apostoli, *Vidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia. qui non sequitur nos*, respondet Christus, *nolite prohibere; qui non est aduersum vos, pro vobis est.* Duas Christus causas, cur ille prohiberi non debeat; reddere videtur, alteram ex gloria sua, cui magis consentaneum erat, vt quamplurimi ipsius nomine miracula facerent, *Nemo*, inquit, *est, qui faciat virtutem in nomine meo, & possit citò malè loqui de me*: alteram ex Apostolorum vtilitate, *qui non est aduersum vos, pro vobis est.* Quomodo autem hæc sit intelligenda sententia, & quomodo illi non repugnet, quæ contrariis apud Matthæum verbis est c. 12. 30. *Qui non est mecum, contra me est, & qui non colligit mecū, spargit*, illic declarauimus.

41. *Quisquis enim potum dederit vobis calicem aquæ frigidæ in nomine meo, quia Christi estis, amen dico vobis non perdet mercedem suam.*] In hac etiam sententia cū præcedentibus aptè copulanda magno interpretes studio laborat. Nonnulli sic existimant coniungendā, vt tertia sit ratio, qua probet Christus eum, qui suo nomine dæmones eiiciebat, prohibendū non esse. Quia enim dixerat, *nemo est qui faciat virtutem in nomine meo, & possit citò malè loqui de me*, addere nunc, quod amplius est, non solùm illum rectè facere, qui suo nomine tantùm præster hominibus beneficium, sed etiam si quis potum vobis porrigat in nomine meo calicem aquæ frigidæ, adeò benè facere, vt pro re etiam minima non sit mercedem suam amissurus. Alij hortari Christum Apostolos, vt gloriam sibi non quærerent; nec enim opus esse, cùm tanti apud Deum sint, vt quisquis illis vel calicem aquæ frigidæ dederit, mercedem sit suam habiturus. Beda, & Strabus sic, quia vers. 37. dixerat, *Quisquis vnum ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit*, ne quis paupertatem suam excusare posset, quo minus Apostolos reciperet, addidisse, *Quisquis enim potum dederit vobis calicem aquæ frigidæ, non perdet mercedem suam.* Theophylactus verò, Non solùm gratum mihi est, quòd ille in nomine meo dæmones eiiciat, sed si quis etiam, quod minus est, faciat, vt potum vobis in nomine meo porrigat, calicem aquæ frigidæ, adeò gratum est, vt mercede quantumuis exiguum opus non sit cariturum. Probabiliter isthæc omnia dicta sunt; sed tamen suspicor frustra quæri in dissoluto corpore iuncturam. Neq; enim hoc loco Christum id dixisse arbitror. Primùm, quia vt ex ipsa opinionum varietate manifestum est, non bene cum superioribus sententiis cohærebat, & non est credendum Christum parùm congruenter, & aptè locutum fuisse. Deinde quòd Matthæus c. 10. 42. alio loco hoc à Christo dictū referat, cùm ad prædicādum Apostolos mitteret, doceretque, qualia sibi hospitia eligere deberent, *Qui*, inquit, 40. 41. 42. *recipit vos me recipit, & qui recipit Prophetam in nomine Prophetæ, mercedē Prophetæ accipiet, & quicunq; potum dederit vni ex minimis istis calicem aquæ frigidæ tantum in nomine discipuli, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.* Cùm hoc loco hæc sententia non hæreat, apud Matthæum verò hæreat, quis dubitet non hîc, sed illic fuisse à Christo pronunciatam? Aliquod etiam argumentum est, quòd Marcus sententiam illam, quæ istam apud Matthæum antecedit, alibi non referat; nam si retulisset, hanc proculdubio cum illa, vt Matthæus fecit, copulasset. Cur ergo, dicet aliquis, alieno loco Marcus recensuit? Respondeo, quia vers. 37. simile quiddam commemorauerat, *Quisquis vnum ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit.* Quæ autem sit horum verborum vis, atque sententia, apud Matthæum dictum est.

42. *Et quisquis scandalizauerit vnum.*] Hæc etiam cōiungi debent cum iis, quæ ver. 37. dicta sunt. Sunt n. illis antithεta, vt apud Matthæum manifestū est. Marcus verò nō seruato ordine narrationis inter hæc duo, quæ coniuncta esse debuerunt, longo hyperbato, hilaruá; sententiæ multa interseruit, quæ quia loco posita non sunt, minus facile intelliguntur, & hominum, vbi non est, cohærentiam quærentium exercent ingenia. Cætera vsq; ad versum 44. ex Matthæi commentariis intelligi possunt. *Matth. 18, 6. 8.*

44. *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.*] Verba sunt Isaiæ cap. 66. 24. quæ Christus eodem sensu, quo à Propheta dicta fuerant, aptè ad id, de quo agebat, accommodauit. Nam vt demus Isaiam de strage, quàm Deus in hostibus Iudæorum facturus erat, agere, quia dixerat Deus paulò antè, *Et egredientur, & videbunt cadauera virorum, qui præuaricati sunt in me*; tamen negare non possumus longius ad infernas perpetuasq; damnatorum pœnas prospexisse, cùm dicat vermem eorū non mori; & ignem non extingui; quæ in belli occidionem competere non possunt; vbi non solùm ille, qui nō extinguitur; sed ne vllus quidē alius est ignis; & vermis, qui in cadaueribus gignitur, breuis admodum est vitæ. Agit ergo de sempiternis damnatorum pœnis, sed agit ex cladibus, quæ in bello fieri solent, assumpta metaphora; quia cum hominibus loquebatur, qui bellum viderant, infernum non viderant. Ita verò rem auget, vt ex illis pœnis, quas viderant, maximis alias etiam maximis illis maiores animo concipiant. Hoc est, *Vermis eorum non moritur*, cùm ille, qui occisorum in bello corpora depascit, breui tempore moriatur. Hoc est, *ignis eorum non extinguitur*, cùm illi, qui ferro in bello interimūtur, aut nullo crementur igne, aut eo certè crementur, qui eorum corporibus facilè consumptis statim extingui soleat. Hāc vim in vtroq; membro pronomen illud habet, *vermis eorum* & *ignis eorum*, quasi dicat Deus, vermis non istorum, qui in bello cadūt, sed eorum, qui in inferno torquebuntur, non moritur: & ignis, non istorum, quorū cadauera honoris causa cremantur, sed eorum, qui in inferno flammis cruciabuntur, non extinguitur. Solent Prophetæ ex pœnis hominibus magis notis maiores illas, & minus notas inferni pœnas adumbrare, vt idem Isaias facit c. 30. 33. *Præparata est enim ab heri Tophet à rege præparata, profunda, & dilatata, nutrimenta eius ignis & ligna multa: flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.* & c. 34. 9. 10. *conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in sulphur, & erit terra eius in picem ardentem Nocte, & die non extinguetur, in sempiternum ascendet fumus eius*, & Malach. cap. 4. 1. *Ecce enim dies veniet, succensa quasi caminus, & erunt omnes superbi, & omnes facientes impietatem stipula, & inflammabit eos dies veniens, dicit Dominus exercituum.* Dicit autem, *Egredientur* (iusti) *& videbunt*, alludens ad bellicam cladem, vnde sumpta metaphora fuerat; solent enim ciues, cùm prope vrbem suam commisso prælio deleti sunt hostes, exire vrbe, vt occisorum videant stragem. Simul etiam significauit beatos damnatorum supplicia visuros esse, & quòd Dei iustitia in illis exerceatur, gauisuros. *Lætabitur*, inquit, *iustus, cùm viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris*, Psalm. 57. Vermem hoc loco metaphoricè intelligendum esse pro damnatorum cruciatu, nemini dubium est; etsi memini Chrysostom. & Theophylact. verum esse in damnatis vermem, qui eorū arrodat corpora, alicubi *Vermis inferni metaphoricus.*

sentire; quo magis miror Theophylact. hoc loco vtrumque, & vermem, & ignem metaphoricè accipiendum putare, quemadmodum, & alios auctores existimasse scribit Euthym. Errare tamen mihi videntur, qui ex metaphorico verme metaphoricum etiam ignẽ colligunt. Quin ex hoc ipso loco contrarium colligere debuerunt. Cùm enim Deus ex bello metaphoram sumeret, quorsum addidit, *Et ignis eorum non extinguetur*, quod ex bello sumptum non est, nisi quia metaphoricum vermem, ignem verum, non metaphoricũ significare voluit? Nec iis assentior, Catholicis licet interpretibus, & doctis, qui vermem ad animam, ignem ad corpus pertinere putant, quasi vermis conscientiam significet, damnatorum animos remordentem; ignis verum illum ignem corpora excruciantem. Nam & igne non solùm corpora, sed etiam animas torqueri credimus, & vermis non solùm animarum, sed multo etiam magis corporum est, ex quibus gignitur, atq; nutritur. Et indicat hæc sententia damnatorum animas nullam aliam præter conscientiæ dolorem sentire pœnam, quod præter hæreticos, nescio quos, olim nemo dixit. Verme igitur, & igne neq; pœnas diuersas, neque diuersarum hominis partium, sed totius hominis pœnam vnam eandem, totamque significauit. Vnum enim, & idem supplicium ignis verè, vermis metaphoricè dictũ est. Itaq; particulam illam, *Et*, non tam copulatiuam, quàm exegeticam esse arbitror. Solus Marcus hanc Isaiæ sententiam posuit ab aliis prætermissam Euangelistis: & quidem ter posuit, quoties scilicet de igne Gehennæ mentionem fecit, vt hîc, & ver. 46. & 48. toties enim eam Christum ingeminasse credendum est, vt celebri Prophetæ testimonio rem, fidemque exaggeraret. Similis sententia Eccles. 7.19. *Vindicta carnis impij ignis, & vermis.*

Ignis inferni verus, non metaphoricus.

49. *Omnis enim igne salietur, & omnis victima sale salietur.*] Huius obscuritas loci magnam interpretationum peperit varietatem. Perdam operæ pretium, si omnes voluero recensere; meliores referam, quæque magis idoneos auctores habent. Duabus in rebus obscuritas cernitur, & qua occasione, & quo sensu hæc à Christo sint dicta; sed adeò inter se coniuncta sunt, vt diuelli non possint. Receptissima sententia est, quoniam de eruendo oculo, de abscindendis pedibus, ac manibus, si nos offenderent, locutus fuerat, docere nunc id, si Deo placere velimus, esse necessarium: oportere enim tanquam victimam igne, & sale saliri; id est huiusmodi purgari pœnis, vt maiores deuitemus, quæ quia sicut ignis aurum & argenteum, ita illę homines probát, ignis appellentur. Ita Beda, & Theoph. & Strabus, & nemo non recentiorum interpretum. Quam interpretationem, quia tot, tamq; bonos auctores habet, reprehendere non audeo; tantùm dico meo quidem iudicio, quod admodum est exiguum, quadrare non posse. Quanto enim, quamq; difficili circuitu vsus esset Christus, si, vt id significaret, ita loquutus fuisset? Alij quia de igne inferni mentionem fecerat, subiecisse omnes homines igne saliendos, id est aut probandos aut torquendos esse, vt ait D. Paulus 1. Corin. 3.13. *vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit.* Alij causam reddi, quare ignis ille non moriatur, quia scilicet, qui eo torquentur, eodem quasi saliuntur, ideoq; incorrupti in perpetuis cruciatibus conseruantur. Nolo hæc multis refutare verbis persuasus fore, vt cùm veram horum verborum sententiam indicauerimus, omnes aliæ per se refellantur explicationes. Dicerem confidentiùs sententiam meam, si alium eius aliquem præter me auctorem reperissem: nunc autem ea dicam lege, vt nolim lectori præiudicatam tradere, sed iudicandam. Ego quidem mihi ita persuadeo Christum de illis tantùm loqui, de quibus dixerat, *vermis eorum non*

A *moritur, & ignis non extinguitur.* Nam cùm id dixisset, generalem, aut de omnibus hominibus thesim ponere, qua doceret omnes esse igne aut cruciandos, aut purgandos; aut minùs generalem de solis bonis, qua significaret eos rebus aduersis, quasi igne probari oportere, equidem non video, quia orationis, sententiæue consequentia potuerit. Sententia verò ipsa, verbaq; postulabant, vt cum de damnatorum egisset pœnis, de iisdem consequentibus etiam verbis loqueretur. Loquitur autem dicens *Omnis enim igne salietur*, id est vnusquisque eorum quorum *vermis non moritur, & ignis non extinguitur.* Reddit quippe causam, quare ignem eorum dixerit, quasi in igne futuri sint, quia, inquit, omnes illi igne salientur, id est condientur, tor- B rebunturque veluti carnes, quæ ad esum igne assantur. Non ergo per particulam illam, *enim*, causa redditur, cur ignis extinguendus non sit, sed cur illorum ignis fuerit appellatus. Nam qui priori etiam loco victimam intelligendam esse putant, quasi dicat, *omnis victima igne salietur*, Græca non legerunt, quæ cùm diuersi sint generis, istam non patiuntur ambiguitatem, πᾶς γὰρ ἁλισθήσεται, καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται. Rectè quidem, dicit aliquis, si dixisset, omnis enim igne cremabitur, aut torrebitur, aut cruciabitur, aut simile quidpiam. *Salietur* autem quorsum? quid enim saliri cum igne commune habet? Respondent quidam hoc habere, quòd vtrumque & ignis, & sal humores exsiccet. At quid hoc ad rem? neque enim de siccandis hu- C moribus, quod medicamentum potiùs quàm supplicium esset, sed de cruciandis hominibus agebatur. Respondent alij siccatis humoribus res cõseruari, & diuturniores fieri, voluisseq; his Christum verbis rationem reddere, quare dixisset non esse extinguendum ignem eorum. Qualis verò ista fuisset ratio? Neque enim propterea ignis non extinguitur, quia humores siccat; sed ideo potiùs extinguitur, quia subiectæ materiæ humore consumpto alimento carens nutriri nõ potest. Voluit, inquiunt alij, rationem afferre, quamobrem, cùm igne damnati crucientur, non consumãtur, quia nimirum saliti sunt, & quæ salita sunt, facilè conseruantur, saliti autem sunt igne. Quod quamuis verũ sit, tamen non dixerat igne damnatos non con- D sumi; & si id dixisset, eius rei causam aliam magis, vt opinor, propriam attulisset. Sunt qui philosophentur eorum, quæ saliuntur alia solo sale, alia sale simul, & igne saliri, vt carnes quæ asperso sale supposito igne torrentur. His similes esse damnatos. Vbi ergo sal eorum est, quo dicantur aspersi? Qui autem de omnibus hominibus, aut de bonis saltem omnibus agi putant, respondẽt propterea dixisse igne saliri, quòd ignem pro afflictione posuerit, qua homines quasi mordaci sale ad redundantes humores exsiccandos purgantur. Sed eam opinionem supra refutauimus, docuimusque de solis agi damnatis. Quid ergo? Voluit, nisi fallor, Christus de damnatis, tanquam de occisis victimis metaphoricè loqui. Solent enim, qui à Deo aut in hac, aut E in altera vita temporali, aut sempiterna morte puniuntur, victimæ vocari. quòd tanquam ligatæ victimæ quæ sacrificanti resistere non possunt, à Deo ad declarandam ipsius gloriam, atque iustitiam, quodammodo trucidentur. Isaiæ 34. 6. *Gladius Domini repletus est sanguine, incrassatus est adipe, de sanguine agnorum, & hircorum, de sanguine medullatorũ arietũ. victima enim Domini in Bosra, & interfectio magna in terra Edom,* & Ier. 12. 3. *Et tu Domine nosti me, vidisti me, & probasti cor meũ tecũ; congrega eos, quasi gregẽ ad victimã, & sanctifica eos in die occisionis;* & c. 46. 10. *Dies autẽ ille Domini Dei exercituum, dies vltionis, vt sumat vindictã de inimicis suis, deuorabit gladius, & saturabitur, & inebriabitur sanguine eorũ. Victima n. Domini Dei exercituũ in terra Aquilonis iuxta flumen Euphra-*

tem, & c.51.40. *Deducam eos, sicut agnos ad victimam, quasi arietes cum hædis*, & Ezechielis 21.9.10. *Loquere gladius, gladius exacutus est, & limatus, vt cadat victimas, exacutus est; vt splendeat, limatus est*, & cap.39.17. *Dic omni volucri, & vniuersis auibus, cunctisque bestijs agri, Conuenite, properate, concurrite vndique ad victimam meam, quam ego immolo vobis, victimam grandem, super montes Israel, vt comedatis carnem, & bibatis sanguinem.* Quia ergo Christus Isaiæ testimonium adduxerat, in quo, aut de occidione bellica, aut de damnatis, vt diximus, sumpta ex occidione bellica metaphora agebatur, & qui in bello à Deo occiduntur, eius victimæ vocantur, perstititin metaphora Prophetis admodum vsitata, & de dānatis, tanquam de victimis loquutus est, & quia, vt lex præcipiebat, Leuit. 2.13. omnis victima salienda erat, dixit etiam damnatos esse saliendos: veruntamen eorum salem non esse futurum istum, quo alias victimas saliri lex præcipiebat, sed pro sale futurum illis ignem, cuius perpetuis cruciatibus torquerentur. Quòd autem addit, *Et omnis victima sale salietur*, dubium non est ad Leuitici legem alludere. Illud tamen non negligenter obseruandum, coniunctionem illam *&* ex Hebræorum idiomate non tam copulatiuam hoc loco, quàm comparatiuam esse, quasi dicat, Sicut omnis victima, quemadmodum lege præscribitur, sale salietur, ita omnis damnatus salietur igne. Cuius locutionis exempla multa lectori in litteris sacris, maximè in Prouerbiis Salomonis occurrent cap. 25.3. *Cœlum sursum, & terra deorsum, & cor regum inscrutabile*, id est sicut cœlum sursum, terra deorsum inscrutabilis est, ita etiam cor regis, & vers. 23. *Ventus Aquilo dissipat pluuias, & facies tristis linguam detrahentem*, id est sicut ventus Aquilo dissipat pluuiam, ita facies tristis dissipat linguam detrahentem, & ver. 25. *Aqua frigida animæ sitienti, & nuntius bonus de terra longinqua*, id est sicut aqua frigida homini sitienti, ita bonus nuntius, qui de terra longinqua venturus expectatur, iucundus est. Nam quòd in his exemplis non prius cum posteriori; sed cum priori posterius comparari videatur, nihil refert, cùm reciproca vbique similitudo sit.

50. *Bonum est sal.*] Abhorrere hæc sententia à superiore videtur D. Augustin. libr. 4. de consensu Euangelistarum ca. 6. cum vers. 39. coniunxit, quasi Christus docere velit Apostolos debere illum, qui suo nomine dæmones eiiciebat, tolerare prudenter, atque patienter. Vtrumque enim, & prudentiam, & pacem sale significari. Theophylact. verò, quia de sale Christus loquutus fuerat, docere nunc Apostolos, vt salem habeant, id est doctrinam, & Spiritus gratiam, quæ vim habeat restringendi, quemadmodum sal, id est homines à vitiis cohibendi. Euthym. quia inter se Apostoli contenderant, monere Christum eos, vt salem, id est charitatem, & pacem inter se habeant. Mihi suspicio est Christum non hoc, sed alio loco hanc dixisse sententiam, cum multo ante Apostolos exhortaretur, vt bono omnibus essent exemplo, quo etiam loco eam Matthæus recitauit, c. 5.13. *Vos, inquit, estis sal terræ; quòd si sal euanuerit, in quo salietur?* Sed nimirum Marcus, vt multa alia, alieno loco posuit, non alia occasione, quàm quòd salis mentionem intulisset, quemadmodum solemus in subitis colloquiis vnius occasione verbi in alios labi sermones. Idem Lucas fecit ca. 14.34. Nisi Gregorij sententia placet, qui sensum hunc esse putat, ne habeatis illum damnatorum, id est ignem, sed illum, quo victimę condiuntur, id est prudentiam, charitatem, & pacem, quæ per illum significantur.

CAPVT X.

Mar.19.a.1. 1. *ET inde exurgens venit in fines Iudææ vltra Iordanem: & conueniunt iterum turbæ ad eum: & sicut consueuerat, iterū docebat illos.* 2. *Et accedentes Pharisæi interrogabant eum: Si licet viro vxorem dimittere: tentantes eum.* 3. *At ille respondens, dixit eis: Quid vobis præcepit Moyses?* 4. *Qui dixerunt: Moyses permisit libellum repudij scribere, & dimittere.* 5. *Quibus respondens Iesus, ait: Ad duritiam cordis vestri scripsit vobis præceptum istud.* 6. *Ab initio autem creaturæ masculum, & fœminam fecit eos Deus.* 7. *Propter hoc relinquet homo patrem suum, & matrem, & adhærebit ad vxorem suam:* 8. *& erunt duo in carne vna. Itaque iam non sunt duo, sed vna caro.* 9. *Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.* 10. *Et in domo iterum discipuli eius de eodem interrogauerunt eum.* 11. *Et ait illis: Quicunque dimiserit vxorem suam, & aliam duxerit, adulterium committit super eam.* 12. *Et si vxor dimiserit virum suum, & alij nupserit, mœchatur.* 13. *Et offerebant illi paruulos, vt tangeret illos. Discipuli autem comminabantur offerentibus.* 14. *Quos cùm videret Iesus, indigne tulit, & ait illis: Sinite paruulos venire ad me, & ne prohibueritis eos: talium enim est regnum Dei.* 15. *Amen dico vobis: Quisquis non receperit regnum Dei velut paruulus, non intrabit in illud.* 16. *Et complexans eos, & imponens manus super illos, benedicebat eos.* 17. *Et cum egressus esset in viam, procurrens quidam genu flexo ante eum, rogabat eum: Magister bone, quid faciam vt vitam æternam percipiam?* 18. *Iesus autem dixit ei: Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi vnus Deus.* 19. *Præcepta nosti: Ne adulteres, Ne occidas, Ne fureris, Ne falsum testimonium dixeris, Ne fraudem feceris, Honora patrem tuum & matrem.* 20. *At ille respondens, ait illi: Magister, hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.* 21. *Iesus autem intuitus eum, dilexit eum, & dixit ei: Vnum tibi deest: vade, quæcunque habes vende, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo: & veni, sequere me.* 22. *Qui contristatus in verbo, abiit mærens: erat enim habens multas possessiones.* 23. *Et circumspiciens Iesus, ait discipulis suis: Quàm difficile qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt!* 24. *Discipuli autem obstupescebant in verbis eius. At Iesus rursus respondens ait illis: Filioli, quàm difficile est, confidentes in pecuniis in regnum Dei introire!* 25. *Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum Dei.* 26. *Qui magis admirabantur, dicentes ad semetipsos: Et quis potest saluus fieri?* 27. *Et intuens illos Iesus, ait: Apud homines impossibile est, sed non apud Deum: omnia enim possibilia sunt apud Deum.* 28. *Et cœpit ei Petrus dicere: Ecce nos dimisimus omnia, & secuti sumus te.* 29. *Respondens Iesus, ait: Amen dico vobis: Nemo est, qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros pro-*

Deu.24.a.1. Ge.1.d.27. Ge.2.d.24. Mar.19.a.4. 1.Cor.6.d.16. Eph.5.g.31. 1.Cor.7.b.10. Mat.19.d.16. Luc.18.d.18. Exo.20.a.1. Mat.19.d.27. Luc.18.e.28.

pter me, & propter Euangelium, 30. qui non accipiat centies tantum, nunc in tempore hoc: domos, & fratres, &
sorores, & matres, & filios, & agros, cum persecutionibus, & in sæculo futuro vitam æternam. 31. Multi au- Matt. 19. d.
tem erunt primi nouissimi, & nouissimi primi. 32. Erant autem in via ascendentes Ierosolymam, & præcede- 31.
bat illos Iesus, & stupebant: & sequentes timebant. Et assumens iterum duodecim, cœpit illis dicere quæ essent ei Luc. 18. f. 32.
euentura. 33. Quia ecce ascendimus Ierosolymam, & Filius hominis tradetur principibus sacerdotum, & Scri-
bis, & senioribus, & damnabunt eum morte, & tradent eum gentibus: 34. & illudent ei, & conspuent eum,
& flagellabunt eum, & interficient eum: & tertia die resurget. 35. Et accedunt ad eum Iacobus, & Ioannes fi- Matt. 20. c.
lij Zebedæi, dicentes: Magister, volumus vt quodcunque petierimus, facias nobis. 36. At ille dixit eis: 20.
Quid vultis vt faciam vobis? 37. Et dixerunt: Da nobis: vt vnus ad dexteram tuam, & alius ad sinistram
tuam sedeamus in gloria tua. 38. Iesus autem ait eis: Nescitis quid petatis: potestis bibere calicem, quem ego
bibo: aut baptismo, quo ego baptizor, baptizari? 39. At illi dixerunt ei: Possumus. Iesus autem ait eis: Cali-
cem quidem, quem ego bibo, bibetis; & baptismo, quo ego baptizor, baptizabimini: 40. Sedere autem ad de-
xteram meam, vel ad sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est. 41. Et audientes decem cœpe-
runt indignari de Iacobo, & Ioanne. 42. Iesus autem vocans eos, ait illis: Scitis quia hi, qui videntur principa- Luc. 22. c. 25
ri gentibus, dominantur eis: & principes eorum potestatem habent ipsorum. 43. Non ita est autem in vobis, sed
quicunque voluerit fieri maior, erit vester minister: 44. & quicunque voluerit in vobis primus esse, erit o-
mnium seruus. 45. Nam & filius hominis non venit vt ministraretur ei, sed vt ministraret, & daret animam
suam redemptionem pro multis. 46. Et veniunt Iericho: & proficiscente de eo Iericho, & discipulis eius, & pluri- Matt. 20. d.
ma multitudine, filius Timæi Bartimæus cæcus, sedebat iuxta viam mendicans. 47. Qui cùm audisset quia Ie- 29.
sus Nazarenus est, cœpit clamare, & dicere: Iesu fili Dauid, miserere mei. 48. Et comminabantur ei multi vt Luc. 18. f. 35.
taceret. At ille multo magis clamabat: Fili Dauid miserere mei. 49. Et stans Iesus præcepit illum vocari. Et
vocant cæcum dicentes ei: Animæquior esto: surge, vocat te. 50. Qui proiecto vestimento suo exiliens, venit
ad eum. 51. Et respondens Iesus dixit illi: Quid tibi vis faciam? Cæcus autem dixit ei: Rabboni, vt videam. 52.
Iesus autem ait illi: Vade: fides tua te saluum fecit. Et confestim vidit: & sequebatur eum in via.

IN CAPVT X.

1. ET *inde exurgens.*] Ex domo Petri, quæ erat in Capernaum. In eam enim ingressus ca. 9. 33. sermones illos habuit, qui ab eo loco vsque ad finem superioris capitis narrati sunt. Porrò totum hoc caput apud Matthæum capit. 19. & 20. expositum est. Quædam tantùm, quæ propria sunt Marci, carptim explicabimus.

Et venit in fines Iudææ vltra Iordanem.] Non erant villi fines Iudææ nisi vltra Iordanem; sed fines vltra Iordanem vocat eos, quibus Iudæa Iordanem versùs terminabatur. Quo autem sensu regio vltra, aut trans Iordanem vocaretur, Matthæi 4. 15. 25. & supra cap. 3. 8. docuimus. Cur non statim rectà se via contulerit Ierosolymam, hanc Theophy. causam fuisse arbitratur, quòd voluerit priùs populum illum docere, qui propè Iordanem habitabat.

Et conueniunt iterum turbæ ad eum.] Videtur loqui de turbis, quæ ad famam aduentus eius confluxerint ex Iudæa. Matthæus tamen indicat secutas eum fuisse à Galilæa capit. 19. 2. Vtrinque concurrisse credendum est. Vide reliqua apud Matthæum vsque versum 32.

32. Erant autem in via ascendentes Ierosolymam.] Ierosolymam versùs; nondum enim prope Ierosolymam erat, & die sabbati ante sex dies Paschæ Bethaniæ requieuerat, Ioannis 12. 1. Ascendere autem dicitur non simpliciter, ire, vel quia Ierosolyma supra Sion montem sita erat, vt Hebræorum interpretes volunt; vel quia, vt ego arbitror, Hebræis עָלָה ascendere sæpe est simpliciter ire.

Et præcedebat illos Iesus.] Vt ostenderet, opinor, volentem ad mortem progredi, non inuitum trahi, vt etiam Theophylact. adnotauit, & ex sequenti antitheto colligitur. *Et sequentes,* inquit, *timebant* propterea ergo ille præcedebat, quia non timebat, sed quærebat mortem.

Et stupebant. ἐθαμβοῦντο, quo verbo non quilibet stupor, sed ille, qui ex ingenti metu proficiscitur, propriè significatur, vt statim explicatur, *Et sequentes,* inquit, *timebant,* id est timidè sequebantur. Cur autem timuerint, facilis suspicio est, & Beda his verbis exponit, *Ideo Ierosolymam tendentes discipuli cum Domino stupebant, & timebant, quia meminerant sermonis eius, quo se passurum multa à summis sacerdotibus, & Scribis, & occidendum prædixerat esse, metuentes ne vel ipsi cum eo occiderentur, vel saltem ille, cuius vita, & magisterio gaudebant, inimicorum manibus occumberet.*

42. Scitis, quia hi, qui videntur principari gentibus.] οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν. qui videntur gentibus imperare, id est qui dominatione in gentes clari sunt hominum opinione; verbum enim δοκοῦντες, *qui videntur* non arbitror hoc loco significare eos non dominari, sed videri dominari. Illi quippe maximè omnium dominantur, qui tyrannidem exercent, idque voluit etiam Christus indicare. Sed significat famam, & opinionem, quasi dicat, qui imperandi opinione maximè excellunt, aut qui optimè videntur gubernare, vt 1. Corint. 3. 18. εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν, *si quis videtur inter vos sapiens esse,* id est si quis sapiens habetur, & ca. 14. 37. εἴ τις δοκεῖ προφήτης εἶναι ἢ πνευματικός, *Si quis videtur propheta esse, aut spiritualis* & ad Galat. 2. 2. 6. 9.

Dominantur eorum.] κατακυριεύουσιν αὐτῶν, dominationem, & tyrannidem in eos exercent, quasi imperium tyrannide metientes, existimantesq; eo meliùs imperare quemque, quo seueriùs in suos subditos, quasi in capta bello mancipia dominatur. Vana sunt, quæ hoc loco hæretici disputant, Episcopos Ecclesiæ Catholicæ Apostolorum successores esse non posse, cùm dominentur, & Apostolos Christus dominari prohibuerit. Nec enim negat Christus aut Apostolum vnum in alios, aut omnes in alios, qui Apostoli non essent, habere potestatem. Ostendit se eam habere Diuus Paulus, & quidem posse duriùs in subditos agere, si velit 2. Cor. 13. 10. Indicat se virga etiam, id est magna seueritate vti posse 1. Cor. 4. 21. Quin ex hoc ipso loco rectè colligitur Apostolos aut habuisse tunc, aut habituros fuisse postea eam potestatem. Si enim neque habebant, nec erant postea habituri, quorsum illud

Refellitur Caluini calumnia contra Episcoporum authoritatem.

hoc ex

hoc exemplum, quod ad ipsos minimè pertinebat, proposuisset? Quorsum illis modum ea viendi potestate, quam nunquam habituri erant, tradidisset? Non ergo potestatem negat, sed inter vsum secularis, & Ecclesiasticæ potestatis discrimen ponit, quòd seculares magistratus plerumque ambitione, & dominandi cupiditate potestatem exerceant, Ecclesiastici humiliter, modestè, &, vt ait Petrus, non *dominantes in cleru, sed forma facti gregis* 1. epistola cap. 5. 3. Rectè Leo epistola

A 55. *Et ille verè erit magnus, qui fuerit totius ambitionis alienus, dicente Domino, Quicunque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister, & quicunque voluerit inter vos primus esse, erit vester seruus; sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare. Et tamen has illis tunc insinuabantur, qui de pusillo volebant crescere, & de infimis ad summa transire.* Vide quæ de hac re, deque toto reliquo capite apud Matthæum diximus.

Matth. 20. 26. 27. 28. Marci 10. 43. 44. 45.
Matth. 20. 25. 29.

CAPVT XL

Mat. 21. a. 1. Luc. 19. e. 29. 1. ET cum appropinquarent Ierosolymæ, & Bethaniæ ad Montem oliuarum, mittit duos ex dis-
cipulis suis, 2. & ait illis: Ite in castellum, quod contra vos est, & statim introeuntes illuc, in-
uenietis pullum ligatum, super quem nemo adhuc hominum sedit: soluite illum, & adducite.
3. Et si quis vobis dixerit: Quid facitis? dicite, quia Domino necessarius est: & continuo il-
lum dimittet huc. 4. Et abeuntes inuenerunt pullum ligatum ante ianuam foris in biuio: & soluunt eum.
5. Et quidam de illic stantibus dicebant illis: Quid facitis soluentes pullum? 6. Qui dixerunt eis sicut prace-
Io. 12. b. 14. perat illis Iesus, & dimiserunt eis. 7. Et duxerunt pullum ad Iesum: & imponunt illi vestimenta sua, & sedit
super eum. 8. Multi autem vestimenta sua strauerunt in via: alij autem frondes cadebant de arboribus, &
Mat. 21. b. 9. sternebant in via. 9. Et qui præibant, & qui sequebantur clamabant, dicentes Hosanna: 10 Benedictus, qui
Luc. 19 g. 38. venit in nomine Domini: benedictum quod venit regnum patris nostri Dauid: Hosanna in excelsis. 11. Et in-
Psal. 117. d. 25. troiuit Ierosolymam in templum: & circumspectis omnibus, cum iam vespera esset hora, exiit in Bethaniam
cum duodecim. 12. Et alia die cum exirent à Bethania, esuriit. 13. Cumque vidisset a longe ficum habentem
Mat. 21. b. 19. folia, venit si quid forte inueniret in ea, & cum venisset ad eam, nihil inuenit præter folia: non enim erat tem-
pus ficorum. 14. Et respondens dixit ei: Iam non amplius in æternum ex te fructum quisquam manducet. Et
Mat. 21. b. 19. audiebant discipuli eius. 15. Et veniunt Ierosolymam. Et cùm introisset in templum, cœpit eiicere vendentes,
Isa. 56 c. 7. & ementes in templo: & mensas numulariorum, & cathedras vendentium columbas euertit. 16. & non si-
Ier. 7. b. 11. nebat vt quisquam transferret vas per templum: 17. & docebat, dicens eis: Nonne scriptum est: Quia domus
mea, domus orationis vocabitur omnibus gentibus? Vos autem fecistis eam speluncam latronum. 18. Quo au-
dito principes sacerdotum, & Scribæ quærebant quomodo eum perderent: timebant enim eum, quoniam vni-
uersa turba admirabatur super doctrina eius. 19. Et cum vespera facta esset, egrediebatur de ciuitate. 20. Et
cum mane transirent, viderunt ficum aridam factam à radicibus. 21. Et recordatus Petrus, dixit ei: Rabbi, ec-
Mat. 7. a. 7. ce ficus, cui maledixisti, aruit. 22. Et respondens Iesus ait illis: Habete fidem Dei. 23. Amen dico vobis, quia
& 21. c. 21. quicunque dixerit huic monti: Tollere, & mittere in mare, & non hæsitauerit in corde suo, sed crediderit, quia
quodcunque dixerit, fiat, fiet ei. 24. Propterea dico vobis, omnia quæcunque orantes petitis, credite quia ac-
Luc. 11. b. 9. cipietis, & euenient vobis. 25. Et cum stabitis ad orandum, dimittite si quid habetis aduersus aliquem: vt &
Matt. 6 b. 14. & 18 d. 35. Pater vester qui in cœlis est, dimittat vobis peccata vestra. 26. Quòd si vos non dimiseritis: nec Pater vester,
qui in cœlis est, dimittet vobis peccata vestra. 27. Et veniunt rursus Ierosolymam. Et cum ambularet in tem-
Luc. 20. a. 1. plo, accedunt ad eum summi sacerdotes, & Scribæ, & seniores: 28. & dicunt ei: In qua potestate hæc facis? & quis
dedit tibi hanc potestatem vt ista facias? 29. Iesus autem respondens, ait illis: Interrogabo vos & ego vnum
verbum, & respondete mihi: & dicam vobis in qua potestate hæc faciam. 30. Baptismus Ioannis, de cœlo erat,
an ex hominibus? Respondete mihi. 31. At illi cogitabant secum, dicentes: Si dixerimus, De cœlo, dicet, Qua-
re ergo non credidistis ei? 32. Si dixerimus, Ex hominibus, timemus populum, omnes enim habebant Ioannem
quia verè propheta esset. 33. Et respondentes dicunt Iesu: Nescimus. Et respondens Iesus ait illis: Neque ego di-
co vobis in qua potestate hæc faciam.

IN CAPVT XL

1. ET *cum appropinquarent Ierosolymæ.*] Ad duo millia ria passuum, vt constat Ioannis 11. 18. & Actorum 1. 12. Accidit autem hoc sex diebus ante vltimum illud Pascha, quod Christus celebrauit, aut quinto potiùs die, vt colligitur ex Ioanne c. 12. 1. Nam die sexto ante Pascha, qui sabbathum erat, Bethaniæ requieuit Christus, vbi cœna illa exhibita illi est accumbente Lazaro, eiusq; sorore Martha ministrante. Sequenti verò die, qui Dominico nostro respondebat, inde profectus, asinoque insidens Hierosolymam ingressus est.

Et Bethaniæ.] εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν, in Bethphage, & Bethaniam, vt apud Matthæum capit. 21. 1. & apud Lucam. cap. 19. 29. etsi Beda, & Strabus non legunt Bethphage. Quæ sequuntur vsque ad vers. 18. ex

E commentariis in Matthæum c. 21. 1. 2. 19. intelligentur.

18. *Quo audito.*] Quasi & facto, & oratione Christi exstimulati essent, vt consilia de eius morte agitarent, Euthy. καὶ ἤκουσαν οἱ γραμματεῖς καὶ ἀρχιερεῖς, & cùm audissent Scribæ, & Principes sacerdotum.

Timebant enim eum, quoniam vniuersa turba admirabatur super doctrina eius.] Timebant, vnde lætari eos oportebat, quòd vniuersus populus admirans eum sequeretur. Timebant, ne ipsi desererentur, suamq; auctoritatem, quæ vt ait Iosephus, maxima apud omnes erat, amitterent. Qua etiam ratione apud Ioannem ca. 11. 47. 48. cùm vidissent miraculorum quæ faciebat, multitudinem, dicuntur timuisse, *Collegerunt*, inquit Ioannes, *Pontifices, & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid*

Lib. 18. Iudaic. antiquit. c. 2.

facimus,

facimus, quia hic homo multa signa facit? Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum, & venient Romani, & tollent nostrum locum, & gentem. Aut timebant eum, id est non audebant manus in eum iniicere metu plebis, quæ eum vniuersa sequebatur, vt apud Lucam c.19 47.48. *Principes autem sacerdotum, & Scribæ, & Principes plebis quærebant eum perdere, & non inueniebant, quid facerent illi, omnis enim populus suspensus erat, audiens eum.*

A

19. *Et cùm vespera facta esset, egrediebatur de ciuitate.*] Verbum *egrediebatur* non solùm actum, sed consuetudinem etiam significat. Solebat enim singulis diebus vesperi Bethaniam secedere, vbi hospitium habebat, manè verò redire Ierosolymam, vt in templo doceret, vt colligitur ex Luca c.21 37.& 22 39. quod fecit tribus continenter diebus, Dominico, Lunæ, Martis; die verò Mercurij & Iouis Bethaniæ sese continuit vsque ad vesperum, quo, vt Pascha celebraret, ac pateretur, Ierosolymam rediit.

B

25. *Et cum stabitis ad orandum.*] καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, cùm steteritis orantes, id est adorandum. Opinionem eorum, qui existimant consuetudinem Iudæis fuisse, vt stantes orarent, apud Matthæum cap.6.5. refutauimus. Hoc loco propriè significat stare coram Deo, vt constat ex Matthæo cap. 5.23 24. Vbi alijs verbis idem dicitur, *si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque ibi munus tuum ante altare, & vade priùs reconciliari fratri tuo.* Hoc ergo est stare ad orandum, aut ad offerendum, esse ante altare, esse ante Deum. Pronuntiata etiam à Christo fuit hæc sententia Matthæi 6. 14. Hanc fortasse Marcus suo hîc loco non posuit, sed cùm de oratione mentionem fecisset, adiunxit etiam hoc, quod ad orationem maximè pertinebat, vt videtur Hieronymus aut quisquis Auctor ille est, existimare. Etsi est valde credibile hanc Christum sententiam non semel, nec vno tantùm loco, sed sæpiùs, ac pluribus repetiuisse. Δὶς καὶ τρὶς ἴσως τὸ καλῶς ἔχον, inquit ille apud Platonem, Itaque non contentus Christus id iam bis apud Matthæum capit.5.24. & capit. 6.14. verbis docuisse, proposita etiam ea de re parabola in animis fixit Matth. 18.21. Quibus locis, quid hæc sibi vellet sententia declarauimus. *Dialog. de legib.*

Si quid habetis aduersus aliquem.] Animaduertat lector alio sensu dici hîc, habere aliquid aduersus aliquem, & apud Matthæum capit. 5.24. Nam illic est iniuriam fecisse, hîc accepisse. Vterque enim, & qui fecit, & qui accepit iniuriam, dicitur aliquid aduersus alterum habere, quia vicissim vterque alterum odit. Sed qui fecit, timet; qui accepit iniuriam, cupit, quæritque vindictam. Reliqua vsque ad finem capitis ex Matthæi commentariis intelligentur. *Mat.21.23.*

CAPVT XII.

1. *ET cœpit illis in parabolis loqui: Vineam pastinauit homo, & circumdedit sepem, & fodit lacum,* Mat 21 d. 33.
& ædificauit turrim, & locauit eam agricolis, & peregre profectus est. 2. Et misit ad agrico- Luc.20. b.9.
las in tempore seruum vt ab agricolis acciperet de fructu vineæ. 3. Qui apprehensum eum ce- Isa. 5. a 1.
ciderunt, & dimiserunt vacuum. 4. Et iterum misit ad illos alium seruum: & illum in capite Ier. 2. d 21.
vulnerauerunt, & contumeliis affecerunt. 5. Et rursum alium misit, & illum occiderunt: & plures alios: quos-
dam cædentes, alios verò occidentes. 6. Adhuc ergo vnum habens filium charissimum: & illum misit ad eos no-
uissimum, dicens: Quia reuerebuntur filium meum. 7. Coloni autem dixerunt ad inuicem: Hic est hæres: venite,
occidamus eum: & nostra erit hæreditas. 8. Et apprehendentes eum, occiderunt: & eiecerunt extra vineam. 9.
Quid ergo faciet Dominus vineæ? Veniet, & perdet colonos: & dabit vineam aliis. 10. Nec scripturam hanc Psal.117.d.
legistis: Lapidem, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: 11. A Domino factum est i- 21.
stud, & est mirabile in oculis nostris? 12. Et quærebant eum tenere: & timuerunt turbam, cognouerunt enim Isa.28.d.16
quoniam ad eos parabolam hanc dixerit. Et relicto eo abierunt. 13. Et mittunt ad eum quosdam ex Pharisæis, Act 4 b 11. Ro.9. g.33.
& Herodianis, vt eum caperent in verbo. 14. Qui venientes dicunt ei: Magister, scimus quia verax es, & non 1 Pet. 2 a 7.
curas quemquam: nec enim vides in faciem hominum, sed in veritate viam Dei doces. licet dari tributum Cæsari, Mat.21.d. 42.
an non dabimus? 15. Qui sciens versutiam illorum, ait illis: Quid me tentatis? afferte mihi denarium vt videam. Mat.22.b.
16. At illi attulerunt ei. Et ait illis: Cuius est imago hæc, & inscriptio? Dicunt ei: Cæsaris. 17. Respondens autem 15.
Iesus dixit illis: Reddite igitur quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo. Et mirabantur super eo. 18. Et ve- Luc.20.d. 20.
nerunt ad eum Sadducæi qui dicunt resurrectionem non esse: & interrogabant eum dicentes: 19. Magister, Moyses Ro.13.c.7.
nobis scripsit, vt si cuius frater mortuus fuerit, & dimiserit vxorem, & filios non reliquerit, accipiat frater eius Mat 22. c.
vxorem ipsius, & resuscitet semen fratri suo. 20. Septem ergo fratres erant: & primus accepit vxorem, & mor- 23. Luc.20. d
tuus est non relicto semine 21. Et secundus accepit eam, & mortuus est: & nec iste reliquit semen. Et tertius simi- 27.
liter. 22. Et acceperunt eam similiter septem: & non reliquerunt semen. Nouissima omnium defuncta est & Deu.25. b.5.
mulier. 23. In resurrectione ergo cùm resurrexerint, cuius de his erit vxor? septem enim habuerunt eam vxorem.
24. Et respondens Iesus, ait illis. Nonne ideo erratis, non scientes Scripturas, neque virtutem Dei? 25. Cùm enim
a mortuis resurrexerint, neque nubent, neque nubentur, sed sunt sicut angeli in cælis. 26. De mortuis autem quod
resurgant, non legistis in libro Moysi, super rubum quomodo dixerit illi Deus, inquiens: Ego sum Deus Abraham, Exod.3. b.6.
& Deus Isaac, & Deus Iacob? 27. Non est Deus mortuorum, sed viuorum. Vos ergo multum erratis. 28 Et ac- Mat. 22. d. 32.
cessit vnus de Scribis, qui audierat illos conquirentes, & videns quoniam bene illis responderit, interrogauit eum Mat.22.d.
quod esset primum omnium mandatum. 29. Iesus autem respondit ei: Quia primum omnium mandatum est: Au- 34.
di Israel, Dominus Deus tuus, Deus vnus est: 30. & diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex to- Deut.6.a 7. Leu.19.d.18
ta anima tua, & ex tota mente tua, & ex tota virtute tua. Hoc est primum mandatum. 31. Secundum autem si- Mat.22 d.
mile est illi: Diliges proximum tuum tanquam teipsum. Maius horum aliud mandatum non est. 32. Et ait illi 39. Ro 13. c.9.
Scriba: Bene Magister, in veritate dixisti, quia vnus est Deus, & non est alius præter eum 33. Et vt diligatur Gala.5.c 14.
ex toto corde, & ex toto intellectu, & ex tota anima, & ex tota fortitudine: & diligere proximum tanquam Iac.2. b.8.

seipsum,

seipsum, maius est omnibus holocautomatibus, & sacrificijs. 34. Iesus autem videns quòd sapienter respondisset, dixit illi: Non est longe à regno Dei. Et nemo iam audebat eum interrogare. 35. Et respondens Iesus dicebat, docens in templo: Quomodo dicunt Scribæ Christum filium esse Dauid? 36. Ipse enim Dauid dicit in Spiritu sancto: Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. 37. Ipse ergo Dauid dicit eum Dominum, & vnde est filius eius? Et multa turba eum libenter audiuit. 38. Et dicebat eis in doctrina sua: Cauete à Scribis, qui volunt in stolis ambulare, & salutari in foro, 39. & in primis cathedris sedere in synagogis, & primos discubitus in cœnis: 40. qui deuorant domos viduarum sub obtentu prolixæ orationis: hi accipient prolixius iudicium. 41. Et sedens Iesus contra gazophylacium, aspiciebat quomodo turba iactaret æs in gazophylacium, & multi diuites iactabant multa. 42. Cùm venisset autem vidua vna pauper, misit duo minuta, quod est quadrans. 43. & conuocans discipulos suos, ait illis: Amen dico vobis, quoniam vidua hæc pauper plus omnibus misit, qui miserunt in gazophylacium. 44. Omnes enim ex eo, quod abundabat illis, miserunt: hæc verò de penuria sua omnia quæ habuit misit totum victum suum.

Mat. 22. d. 42. Luc. 20. g. 41. Psa. 109. a. 1. Mat. 23. a. b. Luc. 11. f. 43. & 20. g. 46. Luc. 21. a. 1.

IN CAPVT XII.

1. ET *cœpit illis in parabolis loqui.*] In parabolis Christum locutum fuisse dicit, cùm vnam tantum illius parabolam recitet, indicans se alias prætermittere. Et verò ita est; nam Matthæus cap. 21. 28. & 22. 1. duas præter hanc parabolas ponit à Christo tunc dictas: alteram illam hominis duos habentis filios, quorum alter iussus à patre in vineam laboratum ire respondit se iturum, nec iit; alter cum se iturum negauisset, ijt c. 21. 28. 29. alteram illam regis, qui cum fecerat nuptias filio suo, misit seruum, qui inuitatos vocaret; qui alio alij prætextu venire noluerunt. Totum verò hoc caput vsque ad ver. 41. in Matt. c. 21. & 22. & 23. tractatum est.

Gazophylacium.

41. *Et sedens Iesus contra gazophylacium.*] Quid gazophylacij nomen significet, quidque in templo esset, vix iam quemquam arbitror ignorare; dicendum tamen, vt lectoris minùs etiam docti rationem aliquam habeamus. Gaza vocabulum è regione Persarum, à Latinis tamen auctoribus vsurpatum regiam pecuniam, siue thesaurum, vt Curtius, & Mela scribunt, propriè declarat; inde factum, vt omne diuitiarum genus gaza diceretur. *Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima,* inquit ille, *potitus est Paulus.* φυλάσσειν verò Græcis seruare est. Hinc γαζοφυλάκιον gazophylacium dictum est, quasi locus vbi templi thesaurus condebatur, qui quia ex oblationibus potissimùm constabat, ab Heb: קרבן ab הקריב offerendo dictus est. Erat autem in templo eiusmodi locus duplex, vt hoc etiam loca Beda obseruauit, & in sacris litteris facilè colligitur; alter in quem pecunia, alter in quem res aliæ maioris molis à populo coniiciebantur. Ille arca erat, quales nunc in templis videmus 4. reg. 12. 9. 10. hic aula, aut locus aliquis eiusmodi amplus, & multarum rerum capax 2. Esdræ 10. 37. 38. & Ioan. 8. 20. Christus hîc è regione gazophylacij prioris, id est arcæ sedisse dicitur. Quod vtrum forte lassitudine, an certo potiùs consilio fecerit, incertum. Sed fieri ex euentu coniectura potest nihil nisi de industria fecisse, idque verbum, quo statim vtitur, Græcum indicat ἐθεώρει *aspiciebat,* considerabat, quasi in hoc sedisset, vt eos, qui dona in gazophylacium cōiiciebant, contemplaretur, & aliquid inde doctrinæ ad discipulos deriuaret.

Lib. 3. non longe à fine. Li. 1. c. 11.

Cic. lib. 2. de Offi. Liuius 5. de bello Pun.

Quomodo turba iactaret æs in gazophylacium.] Videtur consultò vetus interpres idem verbum βάλλειν varie vertisse, vt indicaret diuerso sensu à Christo dictum fuisse. Nam hîc bis vertit, iactare, cum de turba loquitur, quæ ostentationis causa ita in gazophylacium mittebat æs, vt iactaret, maiore sonitu doni magnitudinem declarans. Versu autem sequenti, cum de vidua loquitur, quæ duo iecit minuta, non dixit iactasse, sed misisse, siue vt pecuniæ exiguitatem, siue vt modum cauendi modestum, & ab omni alienum ostentatione significaret.

Et multi iactabant multa.] Non est sensus varios varia, alios alia, atque ita multos multa iactasse; sed multos venisse, quorum singuli iactauerint multam, magnamque pecuniam.

42. *Cum venisset autem vidua vna pauper.*] Singula verba emphatica sunt, & quòd viduam, & quòd vnam, & quòd pauperem vocat. Nam & quia pauper, magis ea, quam in gazophylacium mittebat, pecunia indigebat. Vnam igitur mulris; viduam, pauperemque diuitibus opponit; duo verò minuta multæ, magnæque pecuniæ, quæ à diuitibus iactabatur.

Misit duo minuta, quod est quadrans.] Quid fuerit quadrans Matthæi 5. 26. docuimus. Dubium autem videtur esse, vtrum horum verborum sensus sit, vnumquodque minutum, an simul vtrumque esse quadrantem. Euth. singula minuta singulos quadrantes fuisse putat, quæ opinio validissima videtur posse ratione confirmari; nam quod Matthæus 5. 26. dicit. *Non exies inde, donec reddas nouissimum quadrantem,* Lucas c. 12. 59. dicit, *donec reddas nouissimum minutum,* quasi quadrans, & minutum idem sint. Sed Euthymij opinionem apud Matthæum copiosè refutauimus, & rationem istam dissoluimus. Itaque multo est probabilius, quod Hierony. sentit Matthæi 5. duo simul minuta vnum fuisse quadrantem. Voluit enim Christus minimam monetam minuti nomine significare. Quantum autem vidua ista in gazophylacium miserit misso quadrante, ex Matthæi intelliges commentario.

Quid quadrans.

43. *Et conuocans discipulos suos.*] Lucas c. 21. 3. non declarauit discipulos à Christo vocatos fuisse. Marcus id expressit indicans, vt opinor, aliquid in eo fuisse mysterij, certè consilij. Noluit, fortasse viduam, vt inuidiam vitaret, laudare publicè, omnique populo præferre; aut non existimauit alios, quàm discipulos suos idoneos, quibus id exponeretur, auditores esse.

Amen dico vobis, quoniam vidua hæc pauper plus omnibus misit, qui miserunt in gazophylacium.] Plus misisse dicitur vidua, non si muneris per se magnitudinem, sed si viduæ, si pauperis inopiam, charitatemque consideres; quia viduæ, & pauperi plus duo minuta erant, quàm diuidi permulta; & maioris erat charitatis viduam duo illa, quibus vitam suam sustentatura erat, dare minuta, quàm diuitem grandem pecuniam in Dei thesaurum inferre. Hoc est, quod vers. sequenti dicitur.

44. *Omnes enim ex eo, quod abundabat illis, miserunt.*] ex rebus, quæ ipsis non erant necessariæ, & eas quidem non omnes, sed ex illis aliquid.

Hæc verò de penuria sua.] Penuriam opponit abundantiæ. Vocat autem penuriam, non id, quod non habebat, vt nomen propriè significat, verùm id, quod habebat quidem, sed ita habebat, vt ne ad sustentandam quidem vitam suam satis esset, vt statim explicat, cùm dicit *totum victum suum.* Obseruet di-

ligens

Ostenduntur contra hæreticos oblationes téplis factæ.

ligens lector non vituperari eos, qui magnam templo pecuniam offerebant, sed viduam illis minorem offerentem pecuniam propter maiorem charitatem anteferri; neq; improbari, sed laudari à Christo oblationes eas, quæ in ministerium, ornatumq; templi offeruntur, &, vt ait Lucas cap.21. 4. *In munera Dei*. quas noui A quidam hæretici in sacrificia, & ornamēta templi fieri nolunt; ad gerenda verò contra Catholicos principes bella, eosq; de regnorum suorum possessione deturbandos ipsi in suis templis, in suis concionibus ita factitant, vt ea plerumque illis habendarum concionum causa sit.

CAPVT XIII.

1. *ET cùm egrederetur de templo, ait ille vnus ex discipulis suis: Magister, aspice quales lapides, &* Matth.24.
quales structuræ. 2. Et respondens Iesus, ait illi: Vides has omnes magnas ædificationes? a.1.
Non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur. 3. Et cùm sederet in monte oliua- Luc.19.g.44.& 21.
rum contra templum, interrogabant eum separatim Petrus, & Iacobus, & Ioannes, & An- b.5.
dreas: 4 Dic nobis, quando ista fient? & quod signum erit, quando hæc omnia incipient consummari? 5. Et Eph.5.b.6.
respondens Iesus cœpit dicere illis: Videte ne quis vos seducat: 6. multi enim venient in nomine meo dicentes, 2.Thess.2.
quia ego sum: & multos seducent. 7. Cum audieritis autem bella, & opiniones bellorum, ne timueritis: oportet a.3.
enim hæc fieri. sed nondum finis. 8. Exurget enim gens contra gentem, & regnum super regnum, & erunt
terræmotus per loca, & fames. Initium dolorum hæc. 9. Videte autem vosmetipsos. Tradent enim vos in
conciliis, & in synagogis vapulabitis, & ante præsides, & reges stabitis propter me, in testimonium illis. 10. Et
in omnes gentes primum oportet prædicari Euangelium. 11. Et cùm duxerint vos tradentes, nolite præcogita- Matth.10.
re quid loquamini: sed quod datum vobis fuerit in illa hora, id loquimini. non enim vos estis loquentes, sed Spi- b.19.
ritus sanctus. 12. Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & consurgent filij in parentes, & Luc.12.b.11.
morte afficient eos. 13. Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Qui autem sustinuerit in finem, hic sal- & 21.d.14.
uus erit. 14. Cùm autem videritis abominationem desolationis stantem, vbi non debet, qui legit, intelligat: Dan.9.g.
tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes: 15. & qui super tectum, ne descendat in domum, nec introeat vt 27.
tollat quid de domo sua: 16. & qui in agro erit, non reuertatur retro tollere vestimentum suum. 17. Væ au- Matth.24.
tem prægnantibus, & nutrientibus in illis diebus. 18. Orate verò vt hyeme non fiant. 19. Erunt enim dies b.16.
illi tribulationes tales, quales non fuerunt ab initio creaturæ, quam condidit Deus vsq; nunc, neque fient. 20. Et Luc.21.d.
nisi breuiasset Dominus dies, non fuisset salua omnis caro: sed propter electos, quos elegit, breuiauit dies. 21. Et 21.
tunc si quis vobis dixerit: Ecce hic est Christus, ecce illic, ne credideritis. 22. Exurgent enim pseudochristi, & Matth.24.
pseudoprophetæ, & dabunt signa, & portenta ad seducendos, si fieri potest, etiam electos. 23. Vos ergo videte: ec- b.23.
ce prædixi vobis omnia. 24. Sed in illis diebus post tribulationem illam sol contenebrabitur, & luna non dabit Luc.21 b.8.
splendorem suum: 25. & stellæ cæli erunt decidentes, & virtutes, quæ in cælis sunt, mouebuntur. 26. Et tunc Ezech.32.
videbunt filium hominis venientem in nubibus cum virtute multa, & gloria. 27. Et tunc mittet angelos suos, b.7.
& congregabit electos suos à quatuor ventis, à summo terræ vsque ad summum cæli. 28. A ficu autem discite Isai.13.b.10. Ioel 2.b.10.
parabolam. Cùm iam ramus eius tener fuerit, & nata fuerint folia, cognoscitis quia in proximo sit æstas: 29. sic Matth.24.
& vos cùm videritis hæc fieri, scitote quòd in proximo sit in ostiis. 30. Amen dico vobis, quoniam non transi- cap.31.
bit generatio hæc, donec omnia ista fiant. 31. Cælum, & terra transibunt, verba autem mea non transibunt.
32. De die autem illa, vel hora nemo scit, neque angeli in cælo, neque Filius, nisi Pater. 33. Videte, vigilate, & Matth.24.
orate: nescitis enim quando tempus sit. 34. Sicut homo, qui peregre profectus reliquit domum suam, & dedit d.42.
seruis suis potestatem cuiusque operis, & ianitori præcepit vt vigilet. 35. Vigilate ergo, (nescitis enim quando
dominus domus veniat: sero, an media nocte, an galli cantu, an mane) 36. ne cùm venerit repente, inueniat vos
dormientes. 37. Quod autem vobis dico, omnibus dico: Vigilate.

IN CAP. XIII.

1. E*T cùm egrederetur de templo.*] Videtur discipulus ille, quisquis fuit, qui templi Christo structurā ostendit, tempus, locumque, vt illi templi pulchritudinem demonstraret, idoneum quæsiuisse, si forte cōmouere eum ad commiserationem posset totiúsque vrbis Ierosolymitanæ, saltem propter templi amplitudinem, & religionem parceret: quòd res prorsus indigna, atque inhumana videretur, vt tantum, tamq; elegans templum euerteretur. Nam, vt apud Matthæum cap. 24.1. diximus, occasio huius historiæ videtur fuisse, quod Christus paulò ante vrbis euersionem, excidiumque minatus fuisset, vt constat ex Luca c.19.43 44. Obseruarunt ergo discipuli tempus, & locum, cùm egrederetur è templo, vt templi illi magnitudinē, elegantiamque propè conspiciendam proponerent. Sed qui in hominum peccata ad iram, vindictamque prouocabant, placare saxa non poterant. Simile quiddam Iudæis vetustioribus acciderat, vt sperarent se templi E respectu seruatum iri; quibus Deus apud Hieremiam cap. 7.4. respondet, *Nolite confidere in verbis mendacij dicentes. Templum Domini, templum Domini, templum Domini est.*

Ait illi vnus ex discipulis suis.] Matth.cap.24.1. *Accesserunt discipuli eius, vt ostenderent ei ædificationes templi*, Lucas verò c.21.5. *Et quibusdam dicentibus, quòd bonis lapidibus. & donis ornatum esset.* Verisimile ipsos prius inter se discipulos, vt Lucas indicat, colloquutos; deinde vnū aliquem eorum nomine omnium rogasse Christum, vt lapides templi, structuramque consideraret; ideo Marcum dixisse vnum, Matthæum verò significasse plures fuisse, qui id interrogauerint, nisi malimus syllepsin esse dicere, de qua figura sæpe diximus, & caput totum epistolæ ad Hebræos 11. exemplis plenum est.

Magister aspice, quales lapides, & quales structuræ.] Etsi dicit ἴδε vide, non tam aspicere, aut videre, quàm considerare rogat templi magnificentiam, quàm in Mat-

thæo. 14.1. ex Iosepho descripsimus, vbi exposuimus, quæ vsque ad ver 11. reliqua sunt.

11. *Et cùm duxerint vos.*] Hæc Matthæus cap. 10. 19. & Lucas cap. 12. 11. alia occasione, alioque tempore, ac loco à Christo dicta referunt, cum Apostolos ad prædicandum inter Iudæos mitteret Euangelium. Itaque suspicor Marcum non suo posuisse loco, nec alia de causa hoc dixisse, quàm quòd vers. 9. paulo ante de re simili sermo fuerat, *Videte vosmetipsos, tradent enim vos*

A *in concilijs, & in synagogis vapulabitis, & ante præsides, & reges stabitis propter me in testimonium illis*; & voluit similia, aut quia simul alterum ex altero in mentem venerunt, aut quia sententiam vnam conflare videbantur, copulare. Nisi bis fortasse Christus hanc sententiam, vt alias multas, repetiuit. Totum reliquum caput Matthæi 10. 19. & 24. 15. satis expositum est.

CAPVT XIV.

Mat. 26. a. 1. Luc. 22. a. 1. Mat. 26. a. Ioan. 12. a. 1. *1. ERAT autem Pascha & Azyma post biduum: & quærebant summi sacerdotes, & Scribæ*
quomodo eum dolo tenerent, & occiderent. 2. Dicebant autem: Non in die festo, ne forte
tumultus fieret in populo. 3. Et cùm esset Bethaniæ in domo Simonis leprosi, & recumberet:
venit mulier habens alabastrum vnguenti nardi spicati, pretiosi, & fracto alabastro, effudit su-
per caput eius. 4. Erant autem quidam indignè ferentes intra semetipsos, & dicentes: Vt quid perditio ista
vnguenti facta est? 5. Poterat enim vnguentum istud vænundari plus quàm trecentis denarijs, & dari pauperi-
bus. Et fremebant in eam. 6. Iesus autem dixit: Sinite eam, quid illi molesti estis? Bonum opus operata est in
me. 7. semper enim pauperes habetis vobiscum: & cum volueritis, potestis illis benefacere: me autem non
semper habetis. 8. Quod habuit hæc, fecit: præuenit vngere corpus meum in sepulturam. 9. Amen dico vobis: V-
bicunque prædicatum fuerit Euangelium istud in vniuerso mundo, & quod fecit hæc, narrabitur in memoriam
Mat. 26. b. 14. *eius. 10. Et Iudas Iscariotes vnus de duodecim abiit ad summos sacerdotes, vt proderet eum illis. 11. Qui audi-*
Mat. 26 b. 16. *entes gauisi sunt: & promiserunt ei pecuniam se daturos. Et quærebat quomodo illum opportunè traderet. 12. Et*
primo die Azymorum quando Pascha immolabant, dicunt ei discipuli: Quo vis eamus, & paremus tibi vt man-
Luc. 22. a. 6. *duces Pascha? 13. Et mittit duos ex discipulis suis, & dicit eis: Ite in ciuitatem: & occurret vobis homo lagenam*
aquæ baiulans, sequimini eum: 14. & quocunque introierit, dicite domino domus, quia magister dicit: Vbi est
refectio mea, vbi Pascha cum discipulis meis manducem? 15. Et ipse vobis demonstrabit cœnaculum grande,
stratum: & illic parate nobis. 16. Et abierunt discipuli eius, & venerunt in ciuitatem: & inuenerunt sicut dixe-
Mat. 26. b. 20. *rat illis, & parauerunt Pascha. 17. Vespere autem facto, venit cum duodecim. 18. Et discumbentibus eis, &*
Luc. 22. b. 14. *manducantibus, ait IESVS: Amen dico vobis, quia vnus ex vobis tradet me, qui manducat mecum. 19. At*
Ioan. 13. c. 21. *illi cœperunt contristari, & dicere ei singulatim: Nunquid ego? 20. Qui ait illis: Vnus ex duodecim, qui intingit*
Psal. 40. c. 10. *mecum manum in catino. 21. Et filius quidem hominis vadit sicut scriptum est de eo: væ autem homini illi, per*
Act. 1. c. 10. *quem Filius hominis tradetur, bonum erat ei, si non esset natus homo ille. 22. Et manducantibus illis, accepit Ie-*
Mat. 26. b. 24. *sus panem: & benedicens fregit, & dedit eis, & ait: Sumite, hoc est corpus meum. 23. Et accepto calice, gratias a-*
1. Cor. 11. c. 24. *gens dedit eis: & biberunt ex illo omnes. 24. Et ait illis: Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro multis ef-*
Ioan. 16. g. 4. *fundetur. 25. Amen dico vobis, quia iam non bibam de hoc genimine vitis vsque in diem illum, cum illud bi-*
bam nouum in regno Dei. 26. Et hymno dicto exierunt in Montem oliuarum. 27. Et ait eis Iesus: Omnes scan-
dalizabimini in me in nocte ista: quia scriptum est: Percutiam pastorem, & dispergentur oues. 28. Sed post-
quam resurrexero, præcedam vos in Galilæam. 29. Petrus autem ait illi: Et si omnes scandalizati fuerint in te:
Zach. 13. c. 7. *sed non ego. 30. Et ait illi Iesus: Amen dico tibi, quia tu hodie in nocte hac, priusquam gallus vocem bis dederit,*
ter me es negaturus. 31. At ille amplius loquebatur: Et si oportuerit me simul commori tibi, non te negabo. Si-
Mat. 26. d. 36. *militer autem & omnes dicebant. 32. Et veniunt in prædium, cui nomen Gethsemani. Et ait discipulis suis: Se-*
Luc. 22. d. 40. *dete hic donec orem. 33. Et assumit Petrum, & Iacobum, & Ioannem secum: & cœpit pauere, & tædere. 34. Et*
ait illis: Tristis est anima mea vsque ad mortem: sustinete hic, & vigilate. 35. Et cum processisset paululum, pro-
cidit super terram: & orabat, vt si fieri posset, transiret ab eo hora: 36. & dixit: Abba pater, omnia tibi possibilia
sunt, transfer calicem hunc a me, sed non quod ego volo, sed quod tu. 37. Et venit, & inuenit eos dormientes. Et
ait Petro: Simon, dormis? non potuisti vna hora vigilare? 38. Vigilate, & orate vt non intretis in tentationẽ. Spi-
ritus quidẽ promptus est, caro verò infirma. 39. Et iterum abiens orauit eundem sermonẽ dicens. 40. Et reuersus, de-
nuo inuenit eos dormientes, (erant n. oculi eorũ grauati) & ignorabant quid responderent ei. 41. Et venit tertio,
& ait illis: Dormite iã, & requiescite. Sufficit: venit hora. ecce Filius hominis tradetur in manus peccatorũ. 42.
Mat. 26. e. 47. *Surgite, eamus, ecce qui me tradet, prope est. 43. Et, adhuc eo loquente, venit Iudas Iscariotes vnus de duodecim,*
Luc. 22. e. 47. *& cũ eo turba multa cũ gladiis, & lignis, à summis sacerdotibus, & Scribis, & senioribus. 44. Dederat aũt tradi-*
Ioan. 18. a. 3. *tor eius signũ eis, dicens: Quẽcunq; osculatus fuero, ipse est, tenete eum, & ducite cautè. 45. Et cum venisset, statim*
Mat. 26 f. 56. *accedens ad eum, ait: Aue Rabbi: & osculatus est eum. 46. At illi manus iniecerunt in eum, & tenuerunt*
Mat. 26 f. 57. *eum. 47. Vnus autem quidam de circumstantibus educens gladium, percussit seruum summi sacerdotis: & am-*
putauit illi auriculam. 48. Et respondens Iesus, ait illis: Tanquam ad latronem existis cum gladiis, & lignis com-
Luc. 22. f. 54. *prehendere me? 49. quotidie eram apud vos in templo docens, & non me tenuistis. Sed vt impleantur Scri-*
pturæ. 50. Tunc discipuli eius relinquentes eum, omnes fugerunt. 51. Adolescens autem quidam sequebatur
Ioan. 18. c. 13. *eum amictus sindone super nudo: & tenuerunt eum. 52. At ille reiecta sindone, nudus profugit ab eis. 53. Et ad-*
duxerunt Iesum ad summum sacerdotem: & conuenerunt omnes sacerdotes, & Scribæ, & seniores. 54. Petrus

autem à longe secutus est eum vsque intro in atrium summi sacerdotis: & sedebat cum ministris ad ignem, &
calefaciebat se. 55. Summi verò sacerdotes, & omne concilium quærebant aduersus Iesum testimonium, vt Mat. 26. f. 59.
eum morti traderent, nec inueniebant. 56. Multi enim testimonium falsum dicebant aduersus eum: & con-
uenientia testimonia non erant. 57. Et quidam surgentes, falsum testimonium ferebant aduersus eum, dicen-
tes: 58. Quoniam nos audiuimus eum dicentem: Ego dissoluam templum hoc manu factum, & per triduum Ioan. 2. d. 19
aliud non manu factum ædificabo. 59. Et non erat conueniens testimonium illorum. 60. Et exurgens summus
sacerdos in medium, interrogauit Iesum, dicens: Non respondes quidquam ad ea, quæ tibi obiiciuntur ab his? 61.
Ille autem tacebat, & nihil respondit. Rursum summus sacerdos interrogabat eum, & dixit ei: Tu es Christus
filius Dei benedicti? 62. Iesus autem dixit illi: Ego sum: & videbitis Filium hominis sedentem à dextris virtu- Mat. 24. c.
tis Dei, & venientem cum nubibus cœli. 63. Summus autem sacerdos scindens vestimenta sua, ait: Quid adhuc 30.
desideramus testes? Audistis blasphemiam: quid vobis videtur? Qui omnes condemnauerunt eum esse reum
mortis. 65. Et cœperunt quidam conspuere eum, & velare faciem eius, & colaphis eum cadere, & dicere ei: Pro- Matt. 26. g. 69.
phetiza: & ministri alapis eum cædebant. 66. Et cùm esset Petrus in atrio deorsum venit vna ex ancillis summi Luc. 22. f. 55.
sacerdotis: 67. & cum vidisset Petrum calefacientem se, aspiciens illum, ait: Et tu cum Iesu Nazareno eras. Ioan. 18. c. 17.
68. At ille negauit, dicens: Neque scio, neque noui quid dicas. Et exijt foras ante atrium, & gallus cantauit. 69. Matt. 26. g.
Rursus autem cum vidisset illum ancilla, cœpit dicere circumstantibus: Quia hic ex illis est. 70. At ille iterum 71.
negauit. Et post pusillum rursus qui astabant, dicebant Petro: Verè ex illis es: nam & Galilæus es. 71. Ille autem Luc 22. g. 58 Io. 18. e. 25.
cœpit anathematizare, & iurare: Quia nescio hominem istum, quem dicitis. 72. Et statim gallus iterum can- Mat. 26. g.
tauit. Et recordatus est Petrus verbi, quod dixerat ei Iesus: Prius quàm gallus cantet bis, ter me negabis. Et 75.
cœpit flere. Io. 13. d. 38.

IN CAPVT XIV.

1. ERAT *autem Pascha, & azyma post biduum.*] Coniunctè hæc legi debent; nec enim sensus est fuisse tunc Pascha, cum ea, quæ superiore capite dicta sunt, acciderunt; azymum verò post biduum futurum fuisse; sed vtrumque & Pascha, & azyma fuisse futura post biduum. Eodem enim non solùm die, sed etiam momento vtrumque inchoabatur, vt apud Matthæum c. 26. 2. disputauimus. Acciderunt, quæ superiore capite dicta sunt, die hebdomadis tertio, qui Martis appellatur; die verò Iouis post solis occasum Pascha, & azymum fuit, vt multis verbis probauimus in Matthæo; eo enim die sub vesperum egressus Christus è templo, & vrbe Hierosolymitana Bethaniam rediit, vt singulis noctibus facere solebat. Vide, quæ supra diximus c. 11. 19. Quæ omnia apud Matthæum ca. 26. copiosè à nobis disputata, & explicata sunt. Prætermisit Marcus multa ad doctrinam, moresq; pertinentia, quæ die illo hebdomadis tertio, quasi appropinquante morte cycnæum quiddam canens Christus disseruit, quæ à Matthæo toto 25. capite narrantur. Omnia, quæ sequuntur vsq; ad ver. 51. apud Matt. c. 26. exposita sunt.

51. *Adolescens autem quidam sequebatur eum amictus sindone super nudo.*] Quis iste fuerit adolescens, non solum definire temerarium, sed etiam quærere nimium curiosum dicerem, nisi bonos viderem auctores vtrumque fecisse. Epiphan. hær. 78. & Hieron. aut quicunque alius est Auctor in comment. in Psal. 37. Iacobum fuisse fratrem Domini cognomento iustum existimant; eamque sententiam Theophyl. hoc loco, & aliorum fuisse dicit, & ipse probabilem iudicat. Tenuissima, vt mihi videtur, coniectura Epiphanius, & Theophylact. adducti sunt, quòd Iacobus ille sacerdotali prognatus genere lineis vteretur. Nam, vt omittam sacerdotale genus, quod nescio, quàm certis argumentis probari possit, non fuisset vtique sacerdos sola indutus sindone, quod & contra consuetudinem, & contra honestatem fuisset. Neque video, quomodo hæc opinio cum altera eiusdem Epiphanij opinione cohæreat. Docet enim eodem loco Iacobum illum Domini fratrem omnium, qui fratres Domini vocati sunt, maximum fuisse natu; qua igitur ratione à Marco adolescens vocari potuit? Alij Ioannem fuisse Euangelistam, qui adolescens tunc fuisse creditur, & ex longo, quo postea vixit tempore, non difficilè probatur.

C In hac sententia Chrysostom. est in comment. in Psalm. 13. & Ambros. in Psalm. 36. & Gregor. libr. 14. Mor. ca. 24. & Beda hunc locum edisserens, & Scholasticæ auctor historiæ, solo, vt opinor, ætatis argumento; quo quemlibet eorum, qui id tempus eiusdem erant ætatis credere possumus fuisse. At credendũ profectò non est Ioannem sola tectum fuisse sindone, minùs etiam credendum relicta sindone fugisse eum, qui tam liberè Christum secutus, & in domum summi Sacerdotis ingressus aditum etiam Petro dicitur præbuisse Ioannis 18. 15. 16. Elias Cretensis in comment. in orationem Greg. Naz. 11. contra Arianos vtramque sententiam pariter refert, pariter probat, Theophylact. in commen. huius loci aliquem ex ea domo, vbi Chri-
D stus ea nocte cœnauerat, fuisse credit. Quod etsi satis probari non potest, tamen eo ipso probabilius est, quòd non potest vllis argumentis refutari. Quisquis fuerit, adolescentem aliquem Christi studiosum fuisse credendum est, qui audito tumultu, & Christum esse suspicatus, qui vinctus duceretur, cuius rei aliquem forte rumorem inaudiuerat, cùm iam in lecto esset, exilierit, & arrepta sindone, qua se tegeret, procurrerit in publicum, ne vestiendo sese moram faceret. Quòd Christi studiosus fuerit, duo sunt argumenta; alterum, quòd Marcus signatè dixisse videatur illum non turbam militum, sed Christum secutum fuisse; alterum, quòd milites eum quasi Christi sectatorem, defensoremque prehendere voluerint. Quo autem ani-
E mo Christum secutus fuerit, compertum esse non potest; sed tamen, cùm eum Christi studiosum fuisse constet, est verò simile aut illum defendere, si posset, aut exitum saltem rei, si non posset, videre voluisse.

Amictus sindone super nudo.] Sola vestitus sindone super nudum corpus coniecta. Sindon autem non erat, vt opinor, linteum, quemadmodum vulgus existimat, nullam vestis habens formam, quod Italicè, & Gallicè *linzolum*, quasi linteolum, Hispanicè *sauana*, Punico, vt arbitror, nomine vocatur, sed erat genus vestis, quãuis lineæ tamen calidæ, & id vel ex hoc loco intelligitur, vbi iuuenis ille dicitur fuisse περιβεβλημένος *amictus*, & ex Polluce qui περιβόλαιον vocat, & ex poëta illo, qui dixit, — *Quid sindon.*

Ridebis ventos hoc munere tectus, & imbres,
Nec sic in Tyria sindone tutus eris. — *Martial. li. 4. Epigr. 19.*

itaque apparet indumentum fuisse aliquod simile pelliceæ vesti, quo homines aduersus vim frigoris vterentur, quales sunt, quas Hispani *chamarras* appellant, aut *Bernios*, id est Hibernicas vestes, quibus in Hispania solæ mulieres, in multis Galliæ partibus, & in Hibernia tota viri inferioris conditionis in magnis frigoribus vtuntur, habent autem magis pallij, aut tegetis, quàm vestis speciem. Ea igitur arrepta in subito casu, partim vt totum tegeret corpus, partim pellendi frigoris causa, quia, vt ait Ioannes c. 18. *frigus erat*, iuuenis ille ad tumultum accurrit.

Et tenuerunt eum.] Apprehenderunt veste, vt simul cum Christo tanquam eius sectatorem ducerent: aut tenere conati sunt; neque enim tenuerunt, cùm aufugerit, vt verbum non effectum, sed affectum, conatumq; declaret, vt multis aliis in locis adnotauimus.

52. At ille relicta sindone nudus profugit ab eis.] Ita Hieronym. etiam, & Beda legunt, & ita Græcè *καταλιπὼν* legitur id est *relicta sindone.* Sindonem reliquit, aut quia sindone à militibus tenebatur, & fugere, nisi ea in ipsorum manibus relicta, non poterat, quemadmodum fecit Ioseph pallio à lasciua illa muliere prehensus Genes. 39. 12. aut quia cum conarentur eum apprehendere, sindonem, quò expeditior fugeret, abiecerit. Charitatis erat, quòd Christum sequebatur; infirmitatis verò fuit, quòd eo deserto profugerit; vt ait Beda. *Quisquis verò fuit, maiorem in se, quàm in cæteris amorem Domini permansisse comprobat, qui illis iam fugientibus: ipse donec ab hostibus comprehenderetur, vinculo charitatis astrictus eum prosequi non omisit. Quamuis nec dum perfectam habuerit charitatem, qui à comitatu Saluatoris vel tectus fugere potuerit.* Cætera placent; illud tantùm dicere non ausim adolescentem illum maiorem, quàm Apostolos charitatem habuisse. Videtur hanc historiam ideò narrasse Marcus, vt quanta militum licentia, & sæuitia fuisset, declararet, qui non solum in Christum, sed in eos etiam, qui ipsum sequerentur, voluerint suam exercere crudelitatem.

61. Rursum summus sacerdos interrogabat eum.] Adiurans eum *per Deum viuum*, vt ait Matthæus cap. 26. 63. Cùm enim humana inter se testimonia non conuenirent, neque ad condemnandum Christum etiam iniquo iudici satis idonea esse viderentur, ad diuinum confugit, & iureiurando compellere conatur Christum aliquid, quod morte dignum videatur, confiteri; neque interrogat, an populum turbarit, an falsa docuerit, an templi fuerit minatus excidium, sed an esset filius Dei, quod sciebat ipsum non negaturum. Cumque se esse respondet, non quærit, an ita sit, sed anticipata sententia condemnat quasi blasphemum, tanquam non de iure, sed de facto solo dubitaretur.

CAPVT XV.

Mat. 27. a. 1. Luc. 22. g. 66. Io. 18. e. 28. Mat. 27. b. 12. — 1. ET confestim, mane consilium facientes summi sacerdotes cum senioribus, & Scribis, & vni-
uerso concilio, vincientes Iesum, duxerunt, & tradiderunt Pilato. 2. Et interrogauit eum Pi-
latus: Tu es rex Iudæorum? At ille respondens, ait illi: Tu dicis. 3. Et accusabant eum summi
sacerdotes in multis. 4. Pilatus autem rursus interrogauit eum, dicens: Non respondes quid-
quam? vide in quantis te accusant. 5. Iesus autem amplius nihil respondit, ita vt miraretur Pilatus. 6. Per diem
Luc. 23. a. 6. Ioan. 18. f. 33. autem festum solebat dimittere illis vnum ex vinctis, quemcunque petissent. 7. Erat autem qui dicebatur Ba-
rabbas, qui cum seditiosis erat vinctus, qui in seditione fecerat homicidium. 8. Et cùm ascendisset turba, cœpit
rogare, sicut semper faciebat illis. 9. Pilatus autem respondit eis, & dixit: Vultis dimittam vobis regem Iudæo-
Mat. 27. c. 22. Luc. 23. b. 14. rum? 10. Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum summi sacerdotes. 11. Pontifices autem concitaue-
runt turbam, vt magis Barabbam dimitteret eis. 12. Pilatus autem iterum respondens, ait illis: Quid ergo
vultis faciam regi Iudæorum? 13. At illi iterum clamauerunt: Crucifige eum. 14. Pilatus verò dicebat illis
Io. 18. g. 39. & 19. a. 1. Mat. 27. d. 28. Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant: Crucifige eum. 15. Pilatus autem volens populo satisfacere,
dimisit illis Barabbam, & tradidit Iesum flagellis cæsum, vt crucifigeretur. 16. Milites autem duxerunt eum
in atrium prætorij, & conuocant totam cohortem, 17. & induunt eum purpura, & imponunt ei plectentes spine-
Ioan. 19. a. 2. am coronam. 18. Et cœperunt salutare eum: Aue rex Iudæorum. 19. Et percutiebant caput eius arundine: &
Mat. 27. d. 32. Luc. 23. d. 26. conspuebant eum, & ponentes genua, adorabant eum. 20. Et postquam illuserunt ei, exuerunt illum purpura, &
induerunt eum vestimentis suis: & educunt illum vt crucifigerent eum. 21. Et angariauerunt prætereuntem quem-
piam, Simonem Cyrenæum venientem de villa, patrem Alexandri, & Rufi, vt tolleret crucem eius. 22. Et perducunt
Mat. 27. d. 33. Luc. 23. e. 33. Io. 19. d. 17. illum in Golgotha locum: quod est interpretatum Caluariæ locus. 23. Et dabant ei bibere myrrhatum vinum: & non ac-
cepit. 24. Et crucifigentes eum, diuiserunt vestimenta eius, mittentes sortem super eis, quis quid tolleret. 25. Erat autem
hora tertia: & crucifixerunt eum. 26. Et erat titulus causæ eius inscriptus: REX IVDÆORVM. 27. Et cum eo cru-
cifigerunt duos latrones: vnum à dextris, & alium à sinistris eius 28. Et impleta est scriptura, quæ dicit: Et cum i-
Isa. 53. d. 12. Ioan. 2. d. 19. niquis reputatus est. 29. Et prætereuntes blasphemabant eum, mouentes capita sua, & dicentes: Vah qui destruis
templum Dei, & in tribus diebus reædificas: 30. Saluum fac temetipsum descendens de cruce. 31 Similiter & sum-
mi sacerdotes illudentes, ad alterutrum cum Scribis dicebant: Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum fac-
Psal. 21. a. 1. Matt. 27. e. 46. re. 32 Christus rex Israel descendat nunc de cruce, vt videamus, & credamus. Et qui cum eo crucifixi erant, con-
uitiabantur ei. 33. Et facta hora sexta, tenebræ factæ sunt per totam terram vsque in horam nonam. 34. Et hora
nona exclamauit Iesus voce magna, dicens: Eloi, Eloi, lamma sabacthani? quod est interpretatum: Deus meus,
Deus meus, vt quid dereliquisti me? 35. Et quidam de circumstantibus audientes dicebant: Ecce Eliam vocat 36.
Currens autem vnus, & implens spongiam aceto, circumponensq; calamo, potum dabat ei, dicens: Sinite, videa-
mus si veniat Elias ad deponendum eum. 37. Iesus autem emissa voce magna expirauit. 37. Et velum templi scis-
sum est in duo, à summo vsq; deorsum. 39 Videns autem Centurio, qui ex aduerso stabat, quia sic clamans expiras-
Matth. 27. f. 55. Luc. 8. a. 2. set, ait: Verè hic homo Filius Dei erat. 40. Erant autem & mulieres de longe aspicientes: inter quas erat Maria
Magdalene, & Maria Iacobi minoris, & Ioseph mater, & Salome: 41. & cùm esset in Galilæa, sequebantur eum,

& mini-

& ministrabant ei, & aliæ multæ, quæ simul cum eo ascenderant Ierosolymam. 42. Et cùm iam sero esset factum Mat 27. g.
(quia erat parasceue, quod est ante sabbatum) 43. Venit Ioseph ab Arimathæa nobilis decurio, qui & ipse erat 57.
expectans regnum Dei, & audacter introiuit ad Pilatum, & petiit corpus Iesu. 44. Pilatus autem mirabatur Luc 23 g 50.
si iam obiisset. Et accersito centurione, interrogauit eum si iam mortuus esset. 45. Et cùm cognouisset à centurio- Ioan 19 g.
ne, donauit corpus Ioseph. 46. Ioseph autem mercatus sindonem, & deponens eum inuoluit sindone, & posuit 38.
eum in monumento, quod erat excisum de petra, & aduoluit lapidem ad ostium monumenti. 47. Maria autem
Magdalene, & Maria Ioseph aspiciebant vbi poneretur.

IN CAP. XV.

1. ET *confestim mane.*] Vtrumque hoc verbum eò pertinet, vt indicet Euangelista, quanta vsi fuerint Principes sacerdotum, Scribæ, & Pharisæi dili- B gentia, vt Christum condemnarent. Porrò nihil in toto hoc c. est. quod non sit in capite Matthæi 27. copiosè, distinctèq; explicatum.

CAPVT XVI.

1. *ET cùm transisset sabbatum, Maria Magdalene, & Maria Iacobi, & Salome emerunt aromata*
vt venientes vngerent Iesum. 2. Et valde mane vna sabbatorum, veniunt ad monumen- Mat 28 a.1.
tum, orto iam sole. 3. Et dicebant ad inuicem: Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monu- Luc. 24 a.1.
menti? Et respicientes viderunt reuolutum lapidem. Erat quippe magnus valde. 5. Et in- Ioan. 20 a 1.
troeuntes in monumentum viderunt iuuenem sedentem in dextris, coopertum stola candida, & obstupuerunt. Mat 28. a 5. Luc 24. a 4
6. Qui dicit illis: Nolite expauescere: Iesum quæritis Nazarenum, crucifixum: surrexit, non est hic, ecce locus Io. 20 c. 12.
vbi posuerunt eum. 7. Sed ite, dicite discipulis eius, & Petro, quia præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis,
sicut dixit vobis. 8. At illæ exeuntes, fugerunt de monumento: inuaserat enim eas tremor & pauor: & nemini Sup. 14 e.
quidquam dixerunt: timebant enim. 9. Surgens autem mane, prima sabbati, apparuit primo Mariæ Magdalene, 28
de qua eiecerat septem dæmonia. 10. Illa vadens nunciauit his, qui cum eo fuerant, lugentibus, & flentibus. 11. Io 20. d. 16.
Et illi audientes quia viueret, & visus esset ab ea, non crediderunt. 12. Post hæc autem duobus ex his ambulanti- Luc. 24. b.
bus ostensus est in alia effigie, euntibus in villam: 13. & illi euntes nunciauerunt cæteris: nec illis crediderunt 13.
14. Nouissime recumbentibus illis vndecim apparuit: & exprobrauit incredulitatem eorum & duritiam
cordis: quia iis, qui viderant eum resurrexisse, non crediderunt. 15. Et dixit eis: Euntes in mundum vniuersum
prædicate Euangelium omni creaturæ. 16. Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit: qui verò non credi- Act. 16. d. 18.
derit, condemnabitur. 17. Signa autem eos, qui crediderint, hæc sequentur: In nomine meo dæmonia eiicient: 2. a 4 & 10. g. 46
linguis loquentur nouis: 18. Serpentes tollent: & si mortiferum quid biberint, non eis nocebit: super ægros ma- Act. 28. a 5.
nus imponent, & bene habebunt. 19. Et Dominus quidem Iesus postquam locutus est eis, assumptus est in cæ- 8. Luc. 24 g. 51
lum, & sedet à dextris Dei. 20. Illi autem profecti prædicauerunt vbique Domino cooperante, & sermonem
confirmante, sequentibus signis.

IN CAP. XVI.

1. ET *cùm transissent sabbatum.*] Vehementer miror, vnum ex omni antiquitate Hier. quæst. 3. ad Hedibiam meminisse totum hoc caput Marci in multis codicibus non reperiri, & à nonnullis de eo auctorib. dubitari. Magis etiam miror non maiore Hieronymũ studio eius auctoritatem asseruisse, cùm nulla prorsus coniectura sit vlla ex parte probabilis fuisse ad Marci Euangelium adiectum. Nam quòd nonnulli repugnantiam, quæ inter Marcum hoc loco, & Matthæum cap. 28. videtur esse, causam putant eiusmodi suspicioni præbuisse, absurda prorsus est ratio. Isto enim modo & vltimum caput Lucæ, & penultimum Ioannis inducere deberemus, maior enim inter illos, & Matthæum, quàm inter Matthæum, & Marcum apparet repugnantia; dubitare igitur de huius capitis auctoritate non licet, præsertim Concilio Tridentino non solum libros omnes, quos nunc habemus in canone, sed singulorũ etiam librorũ singulas partes approbante. Neque quisquam antiquus, & Catholicus scriptor est, qui huius capitis, tanquam veræ, legitimęque scripturæ testimoniis vti recusauerit. Vsus est Iren. li. 3. aduersus hæreses c. 11. & quidem ita vsus, vt apertè dixerit hunc Euangelij finem, qui est ver. 19. *Et Dominus quidem Iesus postquam locutus est eis, assumptus est in cœlum,* & principium illud capitis. 1. versu. 1. *Initium Euangelij Iesu Christi,* ab eodem Marco fuisse conscriptum.

Et cùm transisset sabbatum.] Id est, simul atque sabbatum transiit, statim post solis occasum, quo sabbati fe- D stum terminabatur. Nam cum summo statim mane diei sequentis ad sepulchrum cum aromatibus venerint, vt dicitur vers. 2. & Lucæ 24. 1. & Ioannis 20. 1. Et non potuerint multa nocte, aut tanto mane aromata emere, necesse est, vt emerint die sabbati post solis occasum transacto iam festo, cum emere, aut vendere licebat. Id etiam non obscurè colligitur ex Luca cap. 23. 56. *Et reuertentes parauerunt aromata, & vnguenta, & sabbato quidem siluerunt secundùm mandatum.* Quin etiam ex hoc ipso loco colligitur; non enim quasi de eodem, sed quasi de diuerso Marcus tempore loquitur, cum priùs dicit mulieres, cum transisset sabbatum, aromata emisse, vt venientes vngerent Iesum: & cum ver. 2. nouam inchoans sententiam dicit, *Et valde mane vna* E *sabbatorum veniunt ad monumentum,* quasi vesperi aromata emerint, mane ad monumentum venerint. Quæ scribit Marcus vsque ad versum 12. apud Matthæum c. 28. explicata sunt.

12. *Post hæc autem duobus ex his ambulantibus.*] Hoc à Matthæo scriptum non est, à Luca verò c. 24. 13. copiosiùs scribitur, quã à Marco; quare apud Lucam potiùs, quàm hoc loco explicandum est, vbi & Euthymij refellemus opinionem, qui alios hos fuisse discipulos, quàm duos illos, de quibus Lucas scribit, existimat.

14. *Nouissimè.*] Sunt qui existimant Marcum hoc loco agere de die, quo Christus videntibus Apostolis in cœlum ascendit, in quibus Augustinus est libr. 3. de consensu Euangelistarum c. 25. & Gregor. hom. in Eu-

angelia 29. & Beda hunc locum exponens, ideoque Marcum dicere ὑστερον. Hanc opinionem apud Matthæum capit. 28. refutauimus. & Augustinus ipse non satis firmus in ea fuit, neque Græcè est ὕστερον, postremò, sed ὕστερον, postea, vt Hieron. vertit libro 2. contra Pelagian. Alij, vt Euthym. hoc loco, existimant hoc eodem die, quo Christus resurrexit, accidisse. Hanc enim esse apparitionem illam, de qua Ioannes scribit cap. 20. ver. 19. Duos enim discipulos de quibus versu. 12. 13. dictum est, ad Apostolos venisse, illisque nuntiasse se Christum vidisse, eos verò non credidisse, tunc venisse Christum, & incredulitatem illis exprobrasse. Hæc opinio ideò vera esse non potest, quia falsa nititur basi, hos duos discipulos alios fuisse, quàm, de quibus cap. 24. 13. Lucas agit. Posset quidem disputari etiamsi iidem hi, atque illi fuerint, vtrùm illi priùs, an Christus ad discipulos venerint. Nam Lucas cap. 24. 33. 34. ita videtur loqui vt indicet priùs duos illos discipulos venisse, quàm Christum. Sed de ea quæstione eo apud Lucam loco disputabimus.

Recumbentibus illis vndecim apparuit.] Hieronym. libro 2. contra Pelagianos scribit totam hanc periodum, & aliam quandam, quam nunc in nostris libris non habemus, in quibusdam exemplaribus maximè Græcis reperiri, quasi non in omnibus, sed in paucis quibusdam reperiretur. *In quibusdam*, inquit, *exemplaribus, & maximè in Græcis codicibus iuxta Marcum in fine eius Euangelij scribitur, Postea cùm accubuissent vndecim, apparuit eis Iesus, & exprobrauit incredulitatem, & duritiam cordis eorum, quia his qui viderant eum resurgentem non crediderunt; & illi satisfaciebant dicentes, Seculum istud iniquitatis, & incredulitatis substantia est, quæ non finit per immundos spiritus veram Dei apprehendi virtutem, idcirco iam nunc reuela iustitiam tuam.* Admirabile planè est, atque diuinum Ecclesiæ iudicium, quæ priorem huius periodi partem retinuit, posteriorem reiecit; nemo enim est in litteris sacris exercitatus, qui non facilè odoretur priorem esse legitimam, posteriorem notam atque adiectitiam, quæque veterem Manichæorum, aut Montanistarum errorem oleat. Neque Lucas, nec Ioannes narrant recubuisse discipulos, cum illis Christus apparuit, & sunt, qui existiment non fuisse ad mensam, cum multa iam esset nox, & Græcum verbum ἀνακειμένοις interpretentur confidentibus, quibus quia hæretici sunt, etiamsi multo probabiliora dicerent, minimè crederem. Recumbebant igitur ad mensam, neque enim alio sensu id in scriptura verbum legi memini, nec videtur sine ratione Marcus id exprimere voluisse, quod leue alioqui, & parum ad rem pertinens videri poterat; fortasse, vt indicaret eo Christum venisse tempore, quo tempore, quia cœnabant, omnes simul erant: ant. vt cùm paratum inuenisset cibum, coram discipulis sumeret, & suam illis resurrectionem edendo, bibendoque probaret, vt Petrus argumentatur Actorum 10. 41. Nam quod hæreticorum adducit interpres dixisse Christum, cùm adhuc discipuli hæsitarent, *habetis hic aliquid, quod manducetur* Lucæ 24. 41. & Ioannis 21. 5. 13. non animaduertit aliam illam fuisse apparitionem, quam illic Lucas narrat, nempe illam, qua Christus eodem, quo resurrexit die, postquam duobus illis discipulis euntibus in Emaus visus fuerat, rediens Ierosolymam apparuit, cùm Thomas non adesset Ioannis 20. 19. 24. certum huius sententiæ argumentum est, quòd in secunda apparitione quæ octauo post die contigit, discipuli non dubitarunt assueti iam Christum videre. in illa autem apparitione, quam scribit Lucas, non solùm viso, sed ostendente etiam manus suas Christo, vt idem Lucas testatur, dubitauerunt. Itaque non potest hæc, & alia, quæ apud Lucam est, eadem esse apparitio. Vndecim discipulos ful-

Calvinus in harm.

A isse dicit, quia Iudas deerat, qui se iam laqueo suffocauerat, aut certè cum Apostolis post traditum Christum non versabatur. De qua re Matthæi 27. 5. & 28. 16. disputauimus. Thomas verò, qui ante diem octo cum discipulis non erat, cum se illis Christus ostenderat, nunc erat; ideoque erant vndecim Ioan. 20. 26. Scio D. Augustinum libr. 3 de consensu Euangelistarum, c. 25. & in Commentariis Bedam existimare decem tantum fuisse discipulos, qui propterea vndecim appellentur, quia totus tunc Apostolorum numerus mortuo iam Iuda vndecim erat, & quamuis vnus abesset Thomas, maiorem tamen numeri eius partem totius nomen numeri retinuisse. Non inficior potuisse maiorem partem numeri totius numeri nomen vindi-
B care, tamen non arbitror esse necessarium ad eas angustias rem adducere, quia cum Euthymio, & aliis nonnullis interpretibus probabilius esse credo verè vndecim tunc congregatos fuisse discipulos, cum hæc apparitio illa fuerit, quæ octauo post resurrectionem die facta fuit præsente iam Thoma Ioannis 20. 26. 27. vt paulo ante demonstrauimus.

Et exprobrauit incredulitatem eorum.] Quo modo iste exprobrauit, cùm iam ante credidissent? Augustinus libro 3 de consensu Euangelistarum ca. 25. & Gregorius homil. 29. in Euangelia, & Beda hunc locum explicans, quia existimant hoc accidisse, quo die Christus in cœlum assumptus est, respondent non propterea tunc incredulitatem illis exprobrauisse, quòd tunc
C non crederent, sed quoniam, vt verbis vtar Augustini. *Iam erat ab eis ascensurus in cœlum, hoc eis illo die maximè exprobrare voluisse, quia his, qui viderant eum surrexisse, non crediderant, antequam ipsi eum viderent; cum vtique post ascensionem suam prædicantibus illis Euangelium etiam gentes, quod non viderent, fuerant credituræ. Post illam quippe exprobrationem secutus ait idem Marcus vers. 15. & dixit eis, Euntes in mundum vniuersum prædicate Euangelium omni creaturæ; qui crediderit, & baptizatus fuerit saluus erit, qui verò non crediderit, condemnabitur. Hoc ergo prædicaturi, quoniam qui non crediderit, condemnabitur, cum id vtique non crediderit, quod non viderat, nonne ipsi prius fuerant obiurgādi, quòd antequam Dominum vidissent, non crediderunt eis, quibus prius apparuisset.* Euthymius verò, qui duos
D illos discipulos, quibus Marcus versu 12. Christum apparuisse dicit, alios, quàm duos illos, de quibus scribit Lucas ca. 24. 13. fuisse dicit, putat propterea exprobrasse discipulorum incredulitatem Christum, quòd his duobus discipulis se eum vidisse affirmantibus, nō credidissent; ideoque solum Marcum exprobratam narrasse incredulitatem, quòd eorum duorum discipulorum solus meminisset. Hanc opinionem supra v. 12. refellimus, & apud Lucam pluribus sumus verbis refutaturi. Quòd igitur ad huius loci quæstionem attinet, syllepsim esse credo, quâ discipulorum incredulitas reprehēsa fuisse dicitur, quia vnius discipuli Thomæ incredulitas reprehensa est, vt apparet ex Ioann.
E c. 20 27. 29. de qua figura videre lector poterit, quæ in Matthæum scripsimus c. 26. 8.

Quia iis, qui viderant.] id est Mariæ Magdalenæ & cæteris mulieribus, quæ Christum primæ viderant, discipulisque nuntiauerant Matthæi 28. 8. 9. & supra versu 9. 10. 11. & Lucæ 24. 9. 10. & Ioannis 20. 2. & Petro, & Ioanni, qui eum viderant, atque nuntiauerant Ioannis 20. 4. & duobus illis discipulis, quibus in Emaus euntibus apparuit Lucæ 24. 35. vt Augustinus libro 3 de consensu Euangelistarum cap. 25. & Euthym. exponunt. Si ea, quæ paulo ante de reprehensa discipulorum incredulitate diximus, vera sunt; hæc etiam mihi videtur per syllepsim intelligēda esse, & solus Thomas hoc loco incredulitatem reprehēdi, quòd reliquis decem Apostolis se Christum vidisse confirmantibus,

Loco citato

Syllepsis notanda.

postquam

postquam ad eos decem congregatos venerat. Ioannis 20.19. credere noluerat.

15. *Et dixit eis.*] Non tunc cum illis recumbentibus apparuit, & eorum exprobrauit incredulitatem; sed postea, cùm in monte Galilææ essent, Matthæi 28. 16 17.18.

Vtrum Euangelium per totum terrarum orbem ab Apostolis prædicatum sit.

Euntes in mundum vniuersum.] Sunt qui existiment missos esse Apostolos à Christo vniuersum terrarum orbem peragrare, quod minimè mihi videtur esse probabile. Sciebat enim Christus id eos facere non posse, & non est credendum, quod facere non poterant, illis præcepisse. Deinde quod hic præcipitur, nó solùm cunctis, sed singulis etiam Apostolis præceptum est, singulos autem totum terrarum orbem peragrare non potuisse, opinor, nemo dubitabit. Docuit etiam euentus non ita fuisse hoc præceptum intelligendum, vt aut singuli, aut simul cuncti vniuersum terrarum orbem obirent, neque enim id reipsa præstiterunt, cùm non solùm Origenes tractatu in Matthæum 28. sed D. etiam Augustinus epistola 80. ne ætate quidem sua, id est quadringétis post Christum annis, nó dico ab Apostolis, sed ne ab vllo quidem Christiano doctore ex tam multis Apostolorum successoribus multis in locis Euangelium prædicatum fuisse doceant. Quod nostra memoria experientia compertum est, multis longa & inusitata nauigatione patefactis terris, in quibus nulla notitia, nulla memoria erat Euangelij: itaque quod ad Romanos 10.18. scribit D. Paulus, *sed dico numquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum*, per hyperbolen de his tantùm gentibus, de quibus Apostolus loquebatur, id est de Asianis, & Europæis intelligendum est. Quod cùm ita sit, dicendum non est id Christum Apostolis præcepisse, quod eos non fecisse constat. Tantùm ergo voluit Christus terminos ad illud vsque tempus legi, Euangelioque præfixos reuellere, & non alios Euangelij, quàm orbis terrarum fines ponere. Nam & lex intra Iudæam terminabatur, *Notus in Iudæa Deus, in Israel magnum nomen eius*. Psalm. 75.2. & ante cùm ad prædicandum Euangelium Christus misisset Apostolos, extra Iudęam excedere vetuerat Matthæi 10.5. *In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne introieritis.* Hos nunc remouet terminos, & exiguis regni Iudæorum angustiis totius orbis amplitudinem opponit, quasi dicat; *euntes* non iam in Iudæam solùm, vt priùs, sed *in mundum vniuersum prædicate* Rupta enim est iam per mortem, & resurrectionem meam legis maceria, quæ intra Iudææ fines continebatur Ephes. 2.14. experti iam sumus, quantum apud Iudæos proficiamus; auferatur igitur ab illis regnum Dei, & detur gentibus facientibus fructum eius, Matthæi 21 43. Ergo hæc verba etsi affirmatione constent, non tam per affirmationem, quàm per negationem intelligenda sunt, quasi dicat Christus, Ite quocunque volueritis, quocunque potueritis, vt Euangelium longè lateque diffundatis, nullos iam vobis locorum fines præscribo.

Prædicate Euangelium omni creaturæ] Hæc Apostolicæ legationis materia est, vt prædicent Euangelium. Omnem creaturam hominem intelligi dubitari non potest, neq; enim, vt ait Gregorius homilia in Euangelista 26. & libro 7. in Iob cap. 8. & Beda in huius loci commentariis, *euangelium, vel insensatis rebus, vel brutis animalibus fuerat prædicandum.* Quanquam ratio, quá hi duo afferunt Auctores, nescio an satis sit congrua, quod homo omnem in se quodammodo creaturam contineat. Malim dicere attributionem esse, qua nomen generis vni tantùm speciei accommodatur, sicut Hispani solos infantes creaturas vocant. Meliùs idem

A Gregorius libro quinto in librum 1. Regum cap. 14. & Beda notauerût propterea homines hoc loco creaturas vocatos esse, vt nemo exciperetur tam generali vocabulo posset intelligi. Itaq; *omnis* creatura pro generatione, aut gente posita videtur. Nam quod Marcus dicit, *Prædicate Euangelium omni creaturæ*. Matthæus c.28.19 dicit, *Docete omnes gentes.* Opponit ergo omnem creaturam, id est, omnes gêntes vni Iudæorum genti, alludens ad id quod dixerat Matthæi 10.5. *In viam gentium ne abieritis*, quasi edictum illud rescindat.

Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit.]Prætermittit Marcus, quod Matthæus dixit *Baptizate eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti.* Cur baptismum cû doctrina fideq; coniungat, illo apud Matthæû loco disseruimus. Est baptismus quasi publica fidei pro-

B fessio, & *corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem*, Rom.10.10. Proponit credentibus, & baptizatis præmium, non credentibus supplicium, vt eos magis alliciat: id autem Apostolis dicit, vt aliis prædicent, quò eos faciliùs ad Euangelium trahant. Mirû, quàm multæ hęreses ex his paucis verbis natę sint. Primùm solam fidem ad salutem satis esse, quando sola hîc à Christo exigi videatur. Nouorum quidem hæreticorum, sed non nouus error. Nam & Irenæus Marcionistas in eo fuisse indicat, & Tertullianus, aut eosdem, aut alios quos hæreticos, qui idem dixerint, notat; & Augustinus ad eam hæresin opprimendam totum de fide, & operibus librû scripsit. Qui error, præterquam quod est tam absurdus, vt refelli disputando non debeat; tota scriptura sacra, quanta est, propriè

Sola fides ad salutem non sufficit.

C verò 2. cap. epistolæ Iacobi penitus refutatur, vbi & nos sumus, si vitam Dominus, otiumq; concesserit, refutaturi. Secundò non posse quenquam, nisi ætate iam adulta, & disciplinæ capace baptizari, cùm baptizari ij tantùm, qui crediderint, iubeantur, & infantes, qui doceri non possunt, nec credere possint; *fides enim ex auditu, auditus autem per verbum CHRISTI*, Rom. 10. 17. In qua hæresi non solùm nunc Anabaptistæ omnes sunt, sed & nonnulli olim Catholici, Tertullianus in libro de baptismo, & Nicetas in commentariis in orationem Gregorij Nazianzeni in sanctum baptisma non longè ab ea abfuerunt, vt in Matthæo cap. 28. 19. diximus, vbi & hunc errorem satis refutauimus. Tertiò baptismum non esse ad salutem necessarium, quod Caluiniani ex sequétibus verbis colligunt, quia

Baptismum necessarium.

D cùm dicat Christus, *qui verò non crediderit, condemnabitur*, non addit alterum membrum, & qui baptizatus non fuerit, quod vt adderetur, & orationis consequentia postulare, & auditoris aures expectare videbantur. Et hic antiquus est error; neque enim tam ingeniosi isti sunt, quàm videri volunt. Non inuenerunt ipsi hæreses suas, sed ab aliis olim hæreticis inuentas, & ab Ecclesia damnatas renouarunt. *Hic ergo* (inquit Tertullianus in libro de baptismo hunc locum tractans) *scelestissimi illi prouocant quæstiones. Adeò dicût, baptismus non est necessarius, quibus fides satis est.* Nô ergo propterea Christus secundum membrum non repetiuit, quòd baptismus ad salutem necessarius non esset. Quibus enim verbis eius necessitas clariùs doceri potuit, quàm quibus Ioannis 3.5. Christus dixit,

E *nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei?* Non agitur, inquiût illi, de baptismo. Vbi igitur agitur? aut vnde illi contra alios hæreticos Anabaptistas probare possunt debere infantes baptizari? sed hunc secundum errorem illic de baptismo non agi, quia in illo hæret loco, illic refellemus. Fingamus tantùm dixisse Christum. *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit*, neque secundam sententiæ partem addidisse, quis non videret non solùm fidei, sed etiam baptismo salutem tribui, cùm pa-

riter idem, & eodem modo de vtroque dicatur, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit?* Adde quòd non dixit, Qui crediderit, & qui baptizatus fuerit, saluus erit, quòd si dixisset; videri poterat significasse alterutrum, aut fidem solam, aut baptismum solum ad salutem satis esse, quia per disiunctionem dictum intelligi poterat: sed dixit, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit*; quod cùm per disiunctionem intelligi non possit, vtrumque adeò ad salutem necessarium esse significatur, vt si alterum, siue fides, siue baptismus desit, nemo saluus esse possit. Cùm ergo verba sequentia nihil prioribus detrahant, non potest ea esse ratio, cur Christus secundum membrum non repetiuerit, quòd baptismus non esset necessarius. Nam

B si in priore sententiæ parte baptismus salutis causa esse dicitur, & in posteriori defectus baptismi condemnationis causa esse significabitur. Cùm idem Christus dicit Matthæi 19.17. *Si vis ad vitam ingredi, serua mandata*, rectè colligitur eum, qui mandata non seruauerit, ad vitam ingredi non posse, ergo & cùm dicit, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit*, rectè colligetur, ergo qui non crediderit, vel baptizatus non fuerit, condemnabitur. Certè D. Petrus prima epistola cap.3.21. non magis nos nunc sine baptismate indicat saluos esse posse, quam olim tempore diluuij extra arcam Noe quisquam potuit esse superstes. Et verò quid attinebat Eunuchum illum Reginæ Candacis tam properè vix leuiter in curru institutum baptizari, simul atque aqua inuenta est, si baptismus ad

C salutem necessarius non erat, Actor.8.36? nonne poterat expectare tantisper, vt honestiore loco, commodiore tempore baptismum acciperet? Quid custos ille carceris vna nocte à Paulo, & Barnaba cum tota familia institutus continuò baptizatus est, quasi de ipsius vita, salute que ageretur, si in tempus aliud baptismum differret? Actor.16.33. Quæ ergo fuit causa, si ea non fuit, quare Christus secundum membrum nō repetiuit? Aliquam certè fuisse credendum est, sed cùm ea, vt probauimus, causa non fuerit, alia quærenda. Quidam hanc reddunt, quòd etsi vtrumque & fides, & baptismus necessarium est, magis tamen necessaria fides, quàm baptismus, quia nunquam omnino sine fide quisquam saluus esse potest; quia, vt ait D. Paulus Hebræorum 11.6. *sine fide impossibile est placere*

D *Deo*; sine baptismo autem aliquando potest: puta si credens, & baptizari cupiens, baptizari non potuit, si antequam baptizetur, pro Christo vitam effundat. *Maiorem enim dilectionem nemo habet, quam vt animam suam ponat quis pro amicis suis.* Ita Algerus respondet libro 3. de sacramento cap. 5. & D. Bernardus epistola 77. vera quidem sunt ista, sed non facilè mihi persuadere possum eò spectasse Christum. Id fortasse dixisset, si de martyrio, aut de Spiritus sancti efficacitate, id est si de baptismo, vt vocant, sanguinis, aut flaminis, non de baptismi aquæ necessitate loqueretur, vt ea ratione ostenderet tantam martyrij, tantam Spiritus sancti esse virtutem, vt is etiam, qui baptizari non posset aqua, solo martyrio, & sola Spiritus sancti caritate in cordibus nostris effusa salutem consequeretur. Nunc autem, cùm de necessitate baptismi agat,

Ioan.15.13.

E exaggerare eam debuit, non diminuere. Alij, quia fides quasi genus, baptismus, quasi species est, & sublato genere speciem tolli necesse est, satis fuisse dicere, *qui non crediderit*, quia qui non credit, non baptizatur, cùm fides præcedat, baptismus sequatur. Verum id quidem, sed tamen quid si quis credat, & non baptizetur, quid illi futurum est? id enim dictu necessarium erat, & tamen dictum non est. Credo igitur ego, idque magis asseuerarem, si meliorem, quàm me Auctorem haberem, non fuisse prætermissum,

A vt putatur, secundum illud membrum, Et qui baptizatus non fuerit. Nam licet verbis expressim non sit, sensu tamen est, quia cùm paulò ante baptismus vna cum fide coniunctus fuerit; & cum negatione fidei negatio baptismi ἀπὸ κοινοῦ est intelligenda. Qui non crediderit, & baptizatus non fuerit, condemnabitur. Solet quæri, quomodo ista tam generalis sententia vera sit, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit*, cùm multi, qui & crediderint, & baptizati fuerint, condemnentur. Negant id quidem hæretici Caluinistæ, qui putant neminem, qui veram fidem habeat, damnari posse, sed hæc hæresis partim est iam paulò ante à nobis refutata, cùm docuimus non solam fidem, sed etiam baptismum ad salutem esse necessa-

B rium, & ad Roman.4. magis refutauimus. Nunc ponamus quod verum est, multos & verè credentes, & ritè baptizatos sæpe damnari. Legat de hac re cautè Gregorium hom. in Euangelia 29. & Bedam in commentariis ad hunc locum, quisquis errare non volet. *Fortasse*, inquit Gregorius, *vnusquisque apud semetipsum dicat, Ego iam credidi, saluus ero. Verum dicit, si fidem operibus tenet. Vera enim fides est, quæ in hoc quod verbis dicit, moribus non contradicit. Hinc est enim, quod de quibusdam falsis fidelibus Paulus dicit, Qui confitentur se nosse Deum, factis autem negant. Hinc Ioannes ait, qui dicit se nosse Deum, & mandata eius non custodit, mendax est. Quod cùm ita sit fidei nostræ veritatem in vita nostra consideratione debemus agnoscere. Tunc enim veraciter fideles sumus, si quod verbis promittimus, operibus complemus.* Quibus ver-

Locus Gregorij & Bedæ explicatus.

ad Tit.1.16.

1. Epist.2.4.

C bis non significant, veram fidem non habere, qui opera non habet; sed mortuam habere, vt Iacobus ait, inutilem, ad salutem haud multo magis conducentem, quàm fidem dæmonum, qui *credunt, & contremiscunt*. Itaq; veram fidem hi auctores vocant non eam, quæ, si naturam spectes, fides vera est: sed eam, quæ non solùm vera, sed fructuosa etiam est, tunc enim efficaciter credimus, cùm fides in nobis per caritatem operatur. Tenenda igitur hoc loco illa, quam multis locis tradidimus, regula est, Generales sententias plerunque esse subintellectis, si non exprimantur, certis quibusdam conditionibus intelligendas, *Omnis*, inquit Ioel c.2.32. *qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit*, cùm dicat Christus Matthæi 7. 21. *Non omnis, qui dicit mihi Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum.* Dicit

Cap.2.17. 19.

ad Gal.5. 6.

Regula scripturæ admodum obseruanda.

D rursus Christus eodem capite ver.8. *Omnis qui petit, accipiet*, dicit Iacobus c.4.3. *Petitis, & non accipitis.* Reddit causam, Eò, inquit, *quòd malè petatis, vt in concupiscentiis vestris insumatis.* Vnde colligimus generales illas promissiones ita intelligendas, *Omnis, qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit*, si reliqua, quæ debet, faciat, id est non stabit per Dominū, aut per eius nomen, quod ad saluandum satis est per se potens, quo minùs saluus sit. Et *omnis, qui petit, accipit*, intelligendum esse, si benè petat, vt Iacobus Apostolus interpretatur, id est, nunquam per Deum, sed per ipsum stat, quo minùs accipiat, quia aut iniusta, aut iusta iniustè petit. Ad eundem modum, quod hoc loco Christus dicit, intelligendum, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit*; non solùm si verè, sed etiam si benè crediderit, ac

E baptizatus fuerit. Benè autem credit, & baptizatus est, qui opera, quæ fides ab eo, & baptismus exigit, facit; atque hoc est, quod paulò ante citatus. D. Gregorius dicere voluit. *Tunc*, inquit, *veraciter fideles sumus, si quod verbis promittimus, operibus complemus. In die quippe baptismatis omnibus nos antiqui hostis operibus, atque omnibus pompis abrenuntiare promisimus.* Eodem modo interpretatur Diuus Augustinus sermo.11. de verbis Domini secundùm Matthæum, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit, non vtique intelligimus eo modo credentem, quo & dæmones credunt, & contremiscunt, nec in*

eo nume-

eo numero baptizatos in quo Simon Magus baptizari potuit, sed saluus esse non potuit; sed quosdam intuebatur in ea scilicet fide constitutos, quæ Apostolo distinguente per dilectionem operatur. Similiter exponit. Euthym.

17. *Signa autem eos qui crediderint, hæc sequentur.*] Non possum meliùs huius loci difficultatem indicare, quã positis verbis D. Bernardi sermone primo de Ascensione, *Nec minor,* inquit, *fortasse videbitur ipsis quoque religiosis ex hoc verbo prouenire desperatio, quã ex verbo priore vana spes data sæcularibus occasio videretur. Quis enim ea, quæ in præsenti loco scripta sunt, signa videtur habere credulitatis, sine qua nemo poterit saluari, quoniam qui non crediderit, cõdemnabitur? Et sine fide impossibile est placere Deo!*

Heb. 11. 6.

Respondet eodem loco Bernardus, *Nec difficile arbitror nosse, quemadmodum intelligi signa possint præsentia, vt sint indubitata signa credulitatis, ac per hoc & salutis. Primũ enim opus fidei per dilectionem operantis cordis compunctio est, in qua sine dubio eiiciuntur dæmonia, cùm eradicantur è corde peccata. Exinde qui in Christum credunt lingus loquũtur nouis, cùm iam recedant vetera de ore eorum, nec de cætero vetusta protoparentum lingua loquuntur declinantium in verba malitiæ ad excusandas excusationes in peccatis.*

Psal. 140. 4.

Verè ista dicta sunt, sed dubium non est Christum nõ de istis loqui signis. Ergo quemadmodum superiorem illam, generalemque sententiam, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit,* adhibitis certis conditionibus intelligendam esse dicebamus; sic etiam hæc non absolutè, & vniuersè, sed cum nonnullis interpretationibus intelligenda est. Eæ autem sunt quinque. Prima est hîc non de actu faciendi miracula, sed de potestate agi.

Quomodo Christianis potestas data miraculorum.

Certum enim est non omnes, qui crediderunt, & baptizati sunt, re ipsa miracula fecisse, omnes tamẽ illis saltem initiis facere potuisse verosimile est. Credidit certè Ioannes Baptista, & quamuis scriptura non dicat, tamen baptizatus, sicut & Apostoli fuisse creditur, *signum* tamen *fecit nullum.* Ioannis 10. 41. Secunda est non esse hoc necessariò de singulis hominibus intelligendum. Cùm enim hoc donum faciendi miracula non propter priuatam cuiusq; sed propter communem Ecclesiæ vtilitatem concessum fuerit, valdè vero simile est non singulis Christianis fuisse datum, sed his tantùm, à quibus conueniebat ad propagandam, & stabiliendam fidem hæc fieri miracula. Quid enim necesse erat, vt singulæ etiam mulierculæ miracula facerent, cùm id aliis vtile non esset, ipsis verò perniciosum esse posset. Tertia est non de omni tempore, sed de eo tantùm hoc est intelligendum, quo ad eum finem propter quem ea potestas concedebatur, id est ad fidei propagationem, confirmationemque erant miracula necessaria, fuerunt autem necessaria, antequam fides propagata satis, & roborata esset, vt rectè Gregorius homilia 29. & Beda respondent, *Numquid nam fratres mei, quia ista signa non facitis, minimè creditis? sed hæc necessaria in exordio Ecclesiæ fuerunt. Vt enim ad fidem cresceret multitudo credentium, miraculis fuerat nutrienda, quia & nos, cùm arbusta plantamus, tamdiu eis aquam infundimus; quousq; ea in terra iam coaluisse videamus, etsi semel radicem fixerint, irrigatio cessabit.* Simile quiddam in libro de vera religione cap 25. scribit Augustinus. *Cum enim Ecclesia Catholica per totum orbem diffusa, atque fundata sit, nec miracula illa in nostra tempora durare permissa sunt, ne animus semper visibilia quæreret, & eorum consuetudine frigesceret genus humanum, quorum nouitate flagrauit.* & libro de vtilitate credendi contra Manich. cap. 16. *Facta igitur sunt illa miracula opportunissime, vt iis multitudine credentium congregata, atque propagata, in ipsos mores vtilis conuerteretur auctoritas.* Neque verò existimandum est iam in credentibus omnino faciẽdorum miraculorum extinctam esse potestatem, vt multis verbis de hac quæstione disserens libro 22. de ciuitate Dei ca. 8. multis D. Augustin. probat exemplis. Quot ibi, quot sermone 7 de sanctis in Episcopatu suo, quot se etiam præsente, atque inspectãte ad sancti Stephani Protomartyris reliquias duorum annorũ spatio narrat facta esse miracula? Quarta est, non esse hoc ita intelligendum, quasi quicunq; dono isto faciendi miracula à Deo ornatus est, illa omnia, aut faciat, aut facere possit, quæ hîc à Christo credentes consequutura commemorantur, sed ita vt alia alij facere possint, ita Apostolo Paulo interpretante 1. Corinth. 12. 4. *Diuisiones gratiarum sunt, idem autem spiritus & diuisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus & diuisiones operationum sunt, idem verò Deus, qui operatur omnia in omnibus. Vnicuique autem datur manifestatio Spiritus ad vtilitatem, alij quidem per spiritum datur sermo sapientiæ, alij sermo scientiæ secundùm eundem spiritum; alteri fides in eodem spiritu; alij gratia sanitatum in vno spiritu; alij operatio virtutum, alij prophetia: alij discretio spirituum, alij genera linguarum, alij interpretatio sermonum.* Viguit quidem initio tantopere miraculorum vsus, vt rari admodum Christiani essent, qui omnia non facerent. Duo maximè fere omnibus communia erant, alterum loqui linguis, vt apparet Actorum 2. 4. & 10. 46. & 19. 6. Quamquàm etiam tunc linguarum donum proprium fuisse quorundam docet Diuus Paulus 1. ad Corinth. 12. 10. & 14. 2. 4. 5. alterum dæmones eiicere, vt ex Iustin. Tertulliano, & Lactantio alibi docuimus. Quinta est hoc ipsum, quod exposuimus miraculorum donum non statim. vt quisque credebat, atque baptizabatur, fuisse consecutum; per impositionem enim manuum, id est, per Confirmationem, qua Spiritus sanctus effundebatur potiùs, quàm per baptismum id recipiebant. Exemplum est Actorum 19. 6. Qua re apertè significabatur baptismum per Confirmationem quodammodo perfici. quod à Pontifice quodam Romano dictum non impudenter solum, sed etiam indoctè * hæretici rident.

Confirmationis sacramentum. S. Vrba. 1. Epist. 2. ad omnes fideles S. Melchiade epi. ad Episc. Hisp. de cõsecra. dist. 3. * Caluin. 4. instit. c. 19.

19. *Et Dominus quidem Iesus, postquam locutus est eis.*] Hæc non statim acciderunt post superiorem Christi apparitionem in ver. 14. vt D. Augustinus lib. 3. de cõsensu Euangelistarum cap. 25. & Greg. homilia 29. in Euangelia, & Beda videntur existimare, de quorum opinione supra ver. 14. disseruimus; sed acciderunt triginta duobus diebus post. Nam apparitio illa, vt diximus, facta fuerat octauo post resurrectionẽ die Ioan. 20. 26. versatus autem est cum Apostolis Christus post resurrectionem dies quadraginta Act 1. 3. Deinde apparitio illa facta est Ierosolym. vt scribit Ioan. c. 20. 26. postea discipuli ierunt in Galilæam in montem, in quem præmiserat eos Christus, Matth. 28. 16. Iterũ verò rediit cum discipulis in Iudæam, quia volebat eos Ierosolymæ Spiritus sancti aduentum expectare, indeque ordiri Euangelij prædicationem Lucæ 24. 49. & Actor. 1. 4. Quadragesimo autem post resurrectionem die *eduxit eos foras in Bethaniam in montem oliueti,* atq; in cœlum cernentibus illis euectus est, Lucæ 24. 50. & Act. 1. 12. Quæ omnia, quia ex litteris sacris colliguntur Auctore alio non est opus: monuit tamen hoc ipsum Euthym. *Postquam locutus est,* inquit, *non hæc solùm, sed & omnia verba, quotquot eis locutus est, à die resurrectionis suæ, donec cõpleti sunt quadraginta dies, in quibus apparebat discipulis, & conuersabatur cum eis.*

Assumptus est in cœlum.] Assumptus dicitur, nõ quasi non sua ipse virtute in cœlum ascenderit; sed sicut dicitur ex mortuis à Patre suscitatus, Act. 2. 24. & 3. 15. & 4. 10. & 5. 30. & 10. 40. & 13. 30. 34. 37. & 17. 31. & Rom. 4. 24. & 8. 11. & 10. 9. & 1. Corinth. 15. 15. & 2. Cor. 4. 14. & ad Galat. 1. 1. & ad Colos. 2. 12. quamuis ipse se certè suscitauerit, *etsi crucifixus est,* vt ait D. Paulus *ex infirmi-*

tate,

tate, sed viuit ex virtute Dei, 2. Corinth. 13. 4. *& mortificatus quidem carne, viuificatus autem spiritu,* 1. Petri 3. 18. Quemadmodum ergo suscitatus à Patre per attributionem dicitur, quia suscitare mortuos magnæ potentiæ est, & potentia Patri tribuitur; ita & assumptus scilicet à Patre per eandem attributionem dicitur. Quo autem modo assumptus in cœlum fuerit, fusiùs explicat Lucas Actor. 1. 4. 9. vbi & nos copiosiùs sumus, si Deus volet, explicaturi. Hîc de sola ad dexterã Patris sessione de qua solus scribit Marcus, dicendum est.

Et sedet à dextris Dei.] Quomodo Christus ad dexteram Dei sedeat, Cyrillus Cateches. 14. inexplicabilem putat esse quæstionem. Tria sunt, in quibus difficultas tota consistit, quid sit sedere; quid ad dexteram Dei; qua ratione, tanquã Deus, an tanquam homo ad dexteram Patris sedere dicatur Christus. Ridiculi nonnulli ex nouis hæreticis sunt, qui sedere hoc loco certum quendam humani corporis positum significare putant. Non enim sedere in cœlo dicitur Christus propter habitum corporis, quem si spectemus, stare magis crediderim, quàm sedere; non solùm quia stantem Stephanus se vidisse dicit eum, cùm indicare vellet se eum eodem prorsus, quo erat habitu, conspexisse, Actor. 7. 55. 56. sed etiam quia stare perfecti, atq; valentis; sedere, aut iacere infirmi, languidi aut lassi est; neq; enim nisi aut quiescendi, aut cibi, somniue capiendi, aut aliùs necessitatis causa sedemus, iacemúsue. Stare naturalis homini habitus est, qualem & in Christo, & in beatis omnibus esse probabile videtur.

Christus & beati in cœlo stant potius, quàm sedent.

Quid ergo sit Christum in cœlo sedere, aptissimè explicat D. Paulus 1. Corinth. 15. 25. Nam quod Dauid Psalm. 109. 1. dixerat, *sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum;* ipse dicit, *Oportet eum regnare, donec ponat omnes inimicos eius sub pedibus eius.* Sedere igitur regnare est, Ecclesiamque gubernare, eadem phrasi, qua dicere solemus GREGORIVM XIII. nunc Romæ sedere. Sic Sedulius Poëta interpretatus est,

Quid sit Christũ ad dextrã Patris sedere.

Æthereas euectus abit sublimis in auras,
Et dextram subit ipse Patris, mundumq; gubernat.

Lib. 5. Carmin.

Credo tamen non solùm Christi regnum, sed quietem etiam significari, quasi post longum huius vitæ laborem, post passionẽ, post pugnam sedere, ac quiescere, quasi rex in suo throno dicatur alta fruens pace. Id multis scriptura locis indicat, in quibus Christi passioni, atque laboribus sessionem opponit Matth. 26. 64. Marc. 14. 62. Lucæ 22. 69. Actor. 2. 34 36. & 5. 30. 31. Rom. 8. 34. Ephes. 1. 20. Hebr. 1. 13. & 12. 2. *Aspicientes in auctorem fidei, & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem confusione contempta, atq; in dextera sedis Dei sedet.* Habeo huius interpretationis Auctorem Ambros. serm. 60. *Secundum,* inquit, *consuetudinem nostram illi consessus offertur, qui aliquo opere perfecto victor adueniens honoris gratia promeretur vt sedeat. Ita ergo & homo Iesus Christus passione sua diabolum superans, resurrectione sua inferna reserans, tanquam perfecto opere ad cælos victor adueniens, audit à Patre, sede ad dexteram meam.*

Quid intelligẽdum per Dei dextrã, ad quam Christus sedet.

Dextera autem Dei, quid significet, maior est quæstio. Qui certum in cœlo locum dextræ nomine designari putant, quod nonnulli ex huius temporis hæreticis faciunt, audiendi non sunt, quia adeò sunt absurdi, vt ab aliis eiusdem sectæ paulò doctioribus hæreticis irrideantur. Neque enim Pater dexteram, sinistrámue manum habet, sed totus vbique est. Itaque & cùm Christus in terris est, vt certè est in Eucharistia, & vt fuit cùm à Paulo visus est Actor. 9 4. 5. ad dexteram etiam sedet Patris; nam & ad iudicium ad dexteram Dei sedens venturus dicitur supra ca. 14. 62. & Matth. 26. 64 quod fieri non posset, si certus, fixusque dexteræ nomine locus intelligeretur, & eũ errorem D. Augustinus in libro de fide & symbolo cap. 7. & libro de agone Christiano c. 26. refutauit. Metaphoricè igitur dexteram sumi necesse est; sed de ea ipsa metaphora disputatur. Ariani, vt Auctor est Basilius lib. de Spiritu sancto ca. 6. dexteram Patris interpretabantur supremum inter creaturas locum, quod ex Paulo ad Eph. 1. 20. 21. probabãt, *Suscitans illum à mortuis, & constituens ad dexteram suam in cælestibus supra omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominationem, & omne nomen, quod nominatur non solùm in hoc sæculo, sed etiam in futuro,* & quod nos etiam consessuri cum illo dicamur ad Ephes. 2. 6. Cæterum perspicuum est. D. Pauli testimonium ad Heb. 1. 13. vbi Christum angelis tanquam creatorem creaturis opponens, *Ad quem,* inquit, *angelorum dixit aliquando. sede à dextris meis?* Omnium ferè veterum Auctorũ opinio est per dexteram Patris gloriæ, honoris, maiestatis, potentiæ, rerumque omnium æqualitatem designari. Athanas. orat. 2. contra Arian. Basilij libro de Spiritu sancto cap. 6. Augustin. libr. de agone Christi. c. 26. & lib. de fide & symbolo c. 7. à qua sententia nolim temere discedere. Cæterum valde meus in eam opinionẽ animus inclinat, vt existimem per dexteram non solùm æqualitatem, sed quiddam etiam æqualitate maius significari, non quòd filius quidquam maius, quàm Pater habeat; scio enim omnibus rebus æquales esse; sed quod maiorem præ se, si officij functionem consideremus, dignitatem ferat, cùm ad dexteram, id est regali in sede sit Ecclesiam inde gubernans, donec Pater ponat inimicos eius scabellum pedum eius: sicut in iudicio non habebit quidem re ipsa maiorem, quàm Pater honorem, non maiorem potestatem, sed maiorem tamen ostendet, ac præ se feret; quia ipse non Pater iudicis officium visibiliter exercebit; *Omne* enim *iudicium Pater dedit filio,* Ioan. 5. 22. Moueor consuetudine loquendi, vnde sine dubio metaphora ista ad dexteram Patris sedendi traducta est. Cùm tres simul sedent omnium more gentium, qui honoratissimus est, sedet in medio. Cùm autem sedẽt duo, qui honoratior est, sedet ad dexteram. Exemplum est libro 3. Regum ca. 2. 19. vbi cum Bethsabee mater Salomonis Regis eum inuiseret, iussit Salomon ad dexteram suam alterum poni thronum, in eoq; sedere matrem, vt eam superiorem agnosceret. Animaduerto autem in literis sacris nusquam Spiritum sanctum, sed solum Patrem, & Filium dici sedere, quòd sedere, vt dixi, gubernare sit, & non Spiritus sanctus, sed Pater, & Filius dicuntur gubernare; gubernare, inquam, extrinsecus; nam intrinsecus quidem animos hominum regere Spiritus sancti propriũ est. Cùm ergo solus Pater, & Filius sedeant, & Filius ad dexteram Patris sedere dicatur, significatur honoratiore quodam modo esse loco, nõ quòd re ipsa maior sit, sed quòd cùm Regis officium exerceat, maiorem præ se ferat dignitatem. Cæterum neq; ipse hanc sententiam viris præsertim doctis repugnantibus tueri velim; neq; lectorem mea ductum auctoritate sequi, cùm neminem, qui id doceat, Auctorem inueniam, & qui neget inueniam Ambros. serm. 6. sciamque D. Athan. etiam Spiritum sanctum ad dexteram Patris in se collocare; proponere tantum volui, & in medio relinquere ab aliis me doctioribus iudicãdam.

Christus an ad dexterã Patris, vt homo, sedeat.

Tertia quæstionis pars nihilo magis est facilis. Nam si Christus, qua Deus est, ad Patris dexterã, id est æqualitatem sedere dicitur, antequam in cœlum ascenderet, sedebat, quia æqualis erat: si qua homo, ne post ascensionem quidem sedet, quia æqualis Patri esse nõ potest. Quod si propter vnionem cum diuinitate, quã vocant hypostaticam, ad Dei æqualitatem homo ille euectus esse dicitur, ante ascensionem euectus erat, quia ante erat vnitus. Hanc ob causam Cyrillus Ca-

-licet 14. hanc quæstionem incomprehensibilem esse dixit. Ac ille quidem non vt hominem, sed vt Deum ad Patris dexteram sedere putat, semperque sedisse, nec, cur priùs nunquam ante sedere dicatur, rationem vllam reddit. Sic etiam Athan. orat. 2. contra Arian. Basilius lib. de Spiritu sancto c. 6. Damasc. lib. 4 cap. 2. Cyril. Alexandr. Alij vt hominem sedere dicunt, Epiphan. in Ancor. & Ambros. lib. 2. de fide ca. 4. Verum quę mihi videtur verum esse; nam cum sedere proprium corporis sit, non dubium, quin Christus ratione corporis, humanæque naturæ sedere ad dexteram dicatur Patris; non quòd verè sedeat, vt paulo supra docuimus, sed quòd ea metaphora, qua sedere dicitur, à corpore sit sumpta. Rursus cum sedere ad dexteram Patris sit æqualem cum illo gloriam, æqualem habere maiestatem, & eam gloriæ, maiestatisq; æqualitatē, nisi propter hypostaticam cum diuinitate coniunctionem corpus non habeat, fit vt propter diuinam naturā, qua patri æqualis est, sedere ad eius dexteram dicatur Christus. Humana natura dat Christo, vt sedeat; diuina, vt ad dexteram sedeat. Cur ergo antequàm ad cœlum ascēderet, sedere ad dexteram Patris non dicebatur; cū iam esset humana diuinæ coniuncta naturæ; & diuina æqualem cum Patre gloriam haberet? Primùm quia ita Christo volente nondum eius humana natura glorificata erat. Deinde quia Christus ipse, vt Deus, etsi æqualem cum Patre habebat maiestatem, extrinsecus tamen non ostendebat, adhuc vermis, & non homo, adhuc formam gerens serui, adhuc laborans, adhuc patiens, adhuc pugnans; & non sedetur dum pugnatur. Stantem enim, vt ille dixit, mori oportet imperatorem. Sedetur post pugnam; sedetur post victoriam; sedet, qui triumphat, sedet, qui regnat. Non prætermittendum, quod Irenæus lib. 3. cap. 11. obseruauit, propterea Marcum de sessione Christi ad dexteram Patris egisse ab aliis Euangelistis prætermissa, vt ostenderet impletam in eo fuisse Dauidis prophetiam, Psalm. 109. 1. *Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis.*

20. *Illi autem profecti prædicauerunt.*] Non statim sed decem post diebus, cum Spiritus sanctus in eos effusus est. Sic enim illis Christus præceperat Lucæ 24. 49. & Actor. 1. 4 sed quia Marcus narrauerat quomodo Christus iussisset eos ire in mundum vniuersum vers. 15. Voluit docere ita Apostolos fecisse, quemadmodum à Christo iussi fuerant, vt Gregor. homil. in Euangelia 29. & Beda in commentariis adnotarunt.

Prædicauerunt vbique.] Id est non solùm inter Iudæos, sed etiam inter Gentiles, vbicunq; potuerunt, nulla iam vllius loci, vllius nationis habita ratione; vide supra versu 15.

Domino cooperante.] Conatus eorum adiuuāte. Negant Caluinistæ, & Lutherani nos cum Deo cooperari, atqui scriptura non solùm nos Dei, 1. Corinth. 3. 9. sed quod multo maius est Deum nostri coadiutorē, & cooperatorem esse docet. Nos cum scriptura loquimur, cum scriptura sentimus; hæretici, qui nouo sensu noua vtuntur lingua, barbari nobis sunt.

Et sermones confirmante sequentibus signis.] Efficiendo, vt miracula per eos fierent, quibus Euangelicum verbum, quod prædicauerant, confirmaretur. Facit Marcus Deum miraculorum Auctorem, quia etsi Apostoli ea verè faciebant, tamen ea potestas non illis à natura, sed singulari à Deo dono concessa erat: ideo autem hoc videtur Euangelista dixisse, vt ostenderet vera fuisse, quæ Christus promiserat, ver. 17. cap. 6. 7. vt Gregorius homil. 29. in Euangelia, & Beda obseruarunt. *Quid in his*, inquit Gregorius, *considerandum est, quid memoriæ commendandum, nisi quod præceptum obedientia, obedientiam verò signa sequuta sunt?*

Marginalia: *Chrys. in ... c. 22* — *Liberū arbitrium.* — *Psal. 21. 7. Philip. 2. 7.* — *Vespasianus ex Dione in fine vitæ eiusdē.*

FINIS.

ERRATA.

In scripturæ locis hæ, quæ siue amanuensis, siue operarum culpa irrepserunt, mendæ sic tollendæ.

Col. 38. l. 9. Matth. 26. 23. & l. 11. 1. Corinth. 9. 4. & D. l. 10. Isai. 41. 27. Col. 12. B. l. 5. 22. 26. & C. l. 1 12. 3. & l. 3. ad Gal. 3. 16. Col. 13. D. l. 10. 4. Reg. 8. 19. & 19. 34. Col. 16. B. l. 13. 1. Paral. 2. 12. & C. l. 12. 9. 13. & seq. linea, & Nabal. 25. 10. Col. 17. B. l. 1 1. Paral. 11. 12. & l. 2. 1. Paral. 11. 12. & 2. Paral. Col. 19. B. 6 Ierem. 7. 1. Col. 23. B. l. 14. Luc. 3. 23. Col. 25. A. l. 7. Genes. 48. 5. & D. l. 5. Matt. 22. 25. Col. 26. A. l. 11. 4 Reg. 8. 19. & 19. 34. Col. 32. B. l. 11. Mat. 3. 11. Col. 33. E. l. 2. Matth. 19. 12. Col. 36. C. l. 10. Luc. 1. 31. Col. 37. A. l. 7. C. 2. 1. Col. 39. D. l. 2. Gen. 4. 1. 17. 25. & 29. Col. 40. A. l. 5. 2. Reg. 6. 23. & [illegible] Matth. 5. 18. Col. 45. D. l. 2. Hierem. 1. 14. & 4. 6. Col. 60. C. l. 10. ver. 15. 17. 18. Col. 353. E. l. 7. Ps. 103. 3. Col. 389. E. l. 1. Nannetense can. 12.

INDEX

LOCORVM SCRIPTVRAE

QVÆ IN COMMENTARIIS IN MATthæum & Marcum exponuntur.

INDEX
EORVM, QVAE IN COMMENTARIIS IN MATTHÆVM, ET MARCVM NOTATV DIGNIORA SVNT, IN QVO NVMERVS COLVMNAM, LITTERA

partem columnæ indicat. Quæstiones verò controuersias subiectæ his vocibus notæ indicabunt *Beza, Caluinus, Caluinistæ, Lutherus, Lutherani*, &c.

A.

B.

C.

D

nouo

N.

c. con-

Q.

R.

F I N I S.